

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

80 000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси

5 ЖИЛДЛИ

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

Э. БЕГМАТОВ, А. МАДВАЛИЕВ, Н. МАҲКАМОВ, Т. МИРЗАЕВ (раҳбар),
Н. ТҶҲЛИЕВ, Э. УМАРОВ, Д. ХУДОЙБЕРГАНОВА, А. ҲОЖИЕВ

А. Мадвалиев таҳрири остида

Тошкент

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

ИККИНЧИ ЖИЛД

Е – М

“Ўзбекистон миллий энциклопедияси”
Давлат илмий нашриёти

81.2 УЗБ-4 УЗБЕК ТИЛИ - ЛУГАТ

**“ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ ЭНЦИКЛОПЕДИЯСИ”
ДАВЛАТ ИЛМИЙ НАШРИЁТИ**

Директор – Н.Тўхлиев.

Директорнинг биринчи ўринбосари – Д.А.Шораҳмедов.

Директор ўринбосарлари – М.Н.Аминов, А. Ниёзов.

Тил ва адабиёт илмий тахририяти – А. Мадвалиев (мудир), Ҳ. Абдиев (етакчи илмий муҳаррир).

Ишлаб чиқариш, харитаграфия ва безак бўлими – И.Р.Ҳодиев (бошлиқ), А. Бурхонов (бош рассом), М. Олимов (етакчи техник муҳаррир), А. Ёқубжонов (етакчи илмий программист), Д. Ҳасанова (саҳифаловчи-оператор).

Луғат ҳозирги ўзбек адабий тилида кенг истеъмолда бўлган 80 мингдан ортиқ сўз ва сўз бирикмаларини, фан, техника, санъат ва маданият соҳаларига оид терминларни, бир неча шевада қўлланадиган сўзларни, баъзи тарихий ва эскирган атамаларни ўз ичига олади. Луғатда берилган сўзларнинг амалда қўлланиши XX аср ўзбек адабиёти ва матбуотидан олинган мисоллар билан далилланган. Луғат ўзбек тилшунослиги ва туркийшунослик бўйича мутахассислар, таржимонлар, оммавий ахборот воситалари ходимлари, олий таълим муассасаларининг ўқитувчилари ва талабалари, шунингдек, кенг ўқувчилар оммаси учун мўлжалланган.

ББК 81.2Ўзб-4

Ю 32904
4/II/91

У 70105-071
358-2006

ISBN 5-89890-132-9

© “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”
Давлат илмий нашриёти, 2006.

20.07
A844 O'zbekiston MK
Alisher Navoiy
nomidagi

ЕБИР-ЕСИР: ебир-есир қилмоқ шв. Хонавайрон қилмоқ, ҳар нарсадан маҳрум қилмоқ. *Чамбил юртин ебир-есир қиламан, Қайтиб келиб, шоҳ қизини оламан.* «Маликаи айёр». *Лашкар олиб, бундан турмай борарман, Элатини ебир-есир қиларман.* «Баҳром ва Гуландом».

ЕБ-ИЧМОҚ I Ейиладиган, ичиладиган нарсалардан истеъмол қилмоқ. *Ҳамма еб-ичиш билан овора бўлиб, ҳеч кимдан овоз чиқмай қолган пайтда..* П. Турсун, Уқитувчи. *Қани, тақсир, дастурхонга марҳамат қилиб, еб-ичиб, гаплашиб ўтиринглар..* К. Яшин, Ҳамза. *Бир одамга ҳам рўзғор, қозон-товоқ керак, бутлаб олсанг бўлар экан. Ҳозир еб-ичадиган пайтинг.* С. Нуров, Нарвон.

2 кўчма Қаттиқ дакки (жазо) бермоқ, юлиб-таламоқ. *Биз икков, агар қўйиб берсанглар, гўё бир-биримизни еб-ичмакчи эдик.* А. Қодирий. *Ўтган кунлар. Ўқишга берилиб кетиб, вақтнинг қандай ўтиб кетганини ҳам билмай қолибман. Уйдагилар ҳали мени еб-ичишади.* Ф. Насриддинов, Кўнгил.

ЕБТЎЙМАС Овқатни кўп ейдиган, егани билан тўймайдиган; очофат, мечкай. *Ебтўймас бола.*

ЕВРЕЙ айн. яҳудий.

ЕВРО |< Европа қитъаси номидан| Европа Иттифоқи таркибидаги Европа иқтисодий ва пул ҳамжамияти аъзоларининг 1999 йил 1 январдан муомалага чиқарилган пул бирлиги. *Сўмнинг еврога нисбатан курси.*

ЕГИЛИК с. т. Егулик.

ЕГУЛИК I Ейиладиган, овқат учун истеъмол қилинадиган нарса; озиқ-овқат. *Зиёфатларга борганда-ку, ёнига ўтириб олиб,*

тарелкасига егулик тўлдириш билан банд бўлардингиз. М. Ҳазратқулов, Журъат. *Дастурхонни ёз! Егулик нарсанг борми? Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

2 Ўз эҳтиёжи учун экилган ёки ажратилган нарса, озиқ-овқат ҳақида. *Егулик қовун. Егулик ун.* ■ *Қолгани — бола-чақамга егулик. Жамоа текшириб кўрган. Ботиралидан сўранг! Ҳ. Фулом, Машғал. Шунда Биноий ёдаки бир рубоий айтиб, егулик ғалласи йўқлигини, кияй деса, ғалланинг қопи ҳам топилмаслигини айтди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 Ейиш учун керакли, ейишга етарли. *Бу йил яхши мева қилмади-ю, ҳар қалай егулик топилади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЕГУЛИК-ИЧГУЛИК Ейиладиган-ичиладиган нарса; озиқ-овқат. *-Бу касб [қаландарбаччалик] менга кўп маъқул тушди. Егулик-ичгулик истагандан мўл, ёмғирдек ёғилиб келиб туради, — деди Шум бола.* Ф. Фулом, Шум бола.

ЕДИРМОҚ I Емоқ фл. орт. н. *Овқат едирмоқ. Яхши — қанд едирар, ёмон — панд едирар.* Мақол. ■ *Нигор ойим Мансурга қолган ошни едириб қўйиш билан, ора-чора гапга ҳам қулоқ солгандай бўлар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Бирор нарсани бошқа қаттиқроқ нарсага ишқаб текисламоқ, ишқалаб сийқаламоқ. *Ошиқни гиштга едирмоқ.*

3 Суюқликни (мой, дори ва ш. к.ни) бирор нарсага ишқалаб сингдирмоқ.

4 кўчма Сингитиб йўқотиб юбормоқ. *Султонмурод.. дўстининг шеърларида унга аввалдан белгили бўлган баъзи умумий нуқ-*

сонларни едириб кетиш учун кўпроқ завқ ва руҳ билан ўқишга тиришди. Ойбек, Навоий.

5 тех. Бир-бирига ишқалаб мосламоқ.

ЕЗНА шв. Почча. - *Ўх ноинсоф! Пирнафас езанг, опанг, жиянинг аҳволи не кечар экан, - деди маънос оҳангда Утар бува.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЕЙИЛИШ махс. Буюмлар сиртининг ўз-ара ишқаланиш, ташқи муҳитнинг бевосита таъсири натижасида уларнинг ўлчам, шакл, вазн ва б. жиҳатлардан аста-секин ўзгариши. **Механик ейилиш.** ■ *Абразив ейилишга асосан ишқаланиш сабаб бўлади.* «ЎЗМЭ».

ЕЙИЛМОҚ 1 Емоқ фл. мажҳ. ва ўзл. н. *Ош ейилди.* ■ *Таом иштаҳа билан ейилгандан сўнг.. [Ҳакимбойвачча] аччиқ чойни қуя бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ишқаланавериш едирилмоқ, сийқаланмоқ. **Этикнинг пошнаси ейилиб кетибди.** ■ *Уйда битта ёғоч чўмич бор-у, битта учи ейилиб кетган қора ёғоч қошиқ.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Ҳаммасидан ҳам нарманинг тиши ейилиб кетавериши ёмон экан.** Ю. Шомансур, Қора марварид.

Ейилиб қолмайди (ейилиб қолмас) Ҳеч нарса бўлмайди, зарар-зиён қилмайди. *Худоба шукур, уйларинг кўп экан. Озгина вақт турсак, ейилиб қолмас..* Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ЕЙИМЛИ Иштаҳа билан ейиладиган, хушхўр (мол овқати ҳақида). *Кимёвий усулда ишланган озуканинг таъмини ва ейимли бўлишини ошириш мақсадида озукалар концентратлар билан кўпчилади.* Газетадан.

ЕЙИМЛИК кам қўлл. қ. **егулик.** *Менгбой икки кишига гоят ортиқчалик қиладиган ейимлик ва ичимликлар буюрди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. *Ейимлигу ичимлик тўла Нозу неъмат дастурхонида.* Э. Раҳим.

ЕЙИШЛИ 1 Иштаҳа билан, севиб ейиладиган, хушхўр. *Ейишли нон.*

2 Еса бўладиган, еб бўладиган. *Ейишли мева.*

ЕЛ 1 1 айн. шамол. *Тоғдан совуққина ел эсарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Тун аёз, изғириқ ел тўрт тарафга югуриб, жон ачитмоқчи бўлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Алижон Тошкентга елдек етиб келди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Бўтабой эпчиллик билан эгарсиз отга минди-да, бир-икки аччиқ қамчи босди: от жон-жаҳди билан пастга қараб елдек учиб кетди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Бирор нарса ичига дамланган ҳаво; дам. *Баллоннинг ели чиқиб кетибди.* ■ [Отабек] *Ўн беш дақиқалардан сўнг, ичига ел қамалган пуфакдек, «уфф» этиб юборгач, ўрнидан турди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Ичакда ҳосил бўладиган ҳаво, газ. *Қабзият ортди-да, қабзият.. Шу вақт бир ел юришса, кўзим очилармиди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

Елга учмоқ Бекор кетмоқ, фойдасиз бўлмоқ. *Ниҳоят, кутилган кун келди. Бутун вужуди билан қилинган ғайрат, ҳаракат елга учмади.* Н. Орифжонов, Ҳаловат. **Елга учирмоқ (ёки совурмоқ)** Бекор кетказмоқ, йўқ қилмоқ. *Гапларимни елга учуриб нима қиламан, дердим.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. *Ишни барбод қилган, давлатнинг минглаб сўмларини елга совурган..* С. Кароматов, Эътиқод. **Оғзининг ели** «Бир оғиз сўзи, гапи билан бўлади, битади» маъносини билдиради. *Битта аэроплан нима деган гап? Охунбобоевдай одам учун оғзининг ели.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Валихонларга никоҳ чўтми.. оғзининг елига тўй, оғзининг елига мотам.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ЕЛ II Киши организмидан бирор қисмининг чириши, бузилишидан иборат оғир касаллик. *Унинг бурнини ел еди.*

Ел есин (ёки егур). Ел касаллигига нисбатли қарғишини бидиради. *Туришини қара.. турқингни ел есин!* Мирмуҳсин, Умид. *Ҳозир бориб, у бекурднинг додини бериб қўяй. Вой тусингни ел егур.* С. Аҳмад, Уфқ.

ЕЛВАГАЙ Энгли кийимларни ростмана киймай, ўрамай, елкага ёки бошга ташлаган ҳолда. *Чопонини елкасига елвагай ташлаб, токчада тикка турган кўзуга биринчи марта қаради.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Рўмолини бошига елвагай қилиб ўраб, бир учини қайириб, оғзига тишлаб, чўп билан ер чизади.* Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади.

ЕЛВИЗАК Қарама-қарши эшик-деразалар очиқ бўлган вақтда ёки тор оралиқдан ўтиб турадиган ҳаво оқими, ўткинчи шамол; шундай шамолли ҳолат. *Ниҳоят, дераза тепасидаги дарчада елвизак эса бошлади.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. *Елвизак шамолнинг йўқлиги айвоннинг яна бир асосий қўсуридир.* «Фан ва турмуш». - *Вой, елвизак қилиб қўйибмиз-у, - деб эшикни икки қўлаб итариб ёнди.* С. Кароматов, Олтин қум.

ЕЛДИРИМ *кт.* Яшин, чақмоқ. *Зиёдилла ўрин-кўрнасини шошиб йиғиштираркан, мияси елдириш тезлигида ишлаб, ҳар хил мулоҳазаларга борди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

ЕЛИБ-ЮГУРМОҚ Бирор иш ташвишида тез ҳаракат қилмоқ, у ёқ-бу ёққа югурмоқ. *Дўстининг дом-дарагини суриштириш учун Қоратой темирчи елиб-югурди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қурбон ота елиб-югуриб, сал кунда қишки ва ёзги чойхонанинг кам-қўстини тўғрилаб олди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Синглисининг тўйида елиб-югуриб хизмат қилди.* «Ёшлик».

ЕЛИК *шв. айн. англик 1.*

ЕЛИКИШ 1 Еликмоқ *фл. ҳар. н.*

2 тиб. Оғиз шиллиқ пардаларининг ялтиғланиши.

ЕЛИКМОҚ 1 Еликиш касали билан оғримоқ. *Боланинг милки еликибди.*

2 Пуфакка ўшаб шишмоқ. *Унинг кўз томирларига қон югурган, юзи сўлғин, ранги заҳил, қовоқлари еликкан эди.* Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар.

ЕЛИМ [*ф. елим, клей*] **1** Дарахт танасидан силқиб чиқиб, қотиб қолган ёпишқоқ шира. *Мастонбиби конвертни ўрик елими билан ёпиштириб, боягидек қилиб қўйди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 Улаш, бириктириш учун ишлатиладиган ёпишқоқ модда; клей. *Дурадгорлик елими. Елим пиширмоқ.* ■ *Парча-парча хариталарни елим билан ямаб, кўк, қизил чиқиқлар чизиб қўйилган жойларини кўрсатди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 кўчма Хиралик қилиб ёпишаверадиган; шилқим. *Бу тоифа одамлардан қочиб қутулмасанг, бошқа йўл билан қутулиб бўлармиди. Елим-ку, елим улар.* С. Аҳмад, Ҳикоялар. *Нодирбек ўлгудек шилқим, елим, ёпишқоқ йиғит экан.* М. Қориев, Ойдин кечалар.

4 с.т. Баъзи буюмларни ишлаш, ясаш учун қўлланадиган сунъий модда; целлюлоза. *Елим пақир.* ■ *Лекин Ўлжаев ёпишган еридан узиб ўрганган, елим қошиқ одам экан.* «Муштум». *Мулюзим йиғитнинг елим патнисда иссиқ кофе келтирганини ҳам сезмади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЕЛИМБАЛИҚ Чучук сувда яшайдиган, карплар оиласига мансуб бир турли балиқ.

ЕЛИМЛАМОҚ Елим суртмоқ, елим бермоқ. *Биров йўлда очиб ўқийдигандек, яхшилаб елимлади.* Шўҳрат, Умр поғоналари.

Тайёрми ҳали китоб, Елимлаб, қирқиши бор. Қ. Муҳаммадий.

ЕЛИН Урғочи сутэмизувчи ҳайвонларнинг сут ажратиш аъзоси, сут бези; эмчак. *Оғизгинангда ўтинг бор, Елингинангда сутинг бор.* «Бойчечак». *Подадан қайтаётган она қўйларнинг маърашлари, елини чатнаб турган говмиш сизирларнинг лапанглаб юришлари..* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

ЕЛКА 1 Қўлнинг танага яқин қисми. *Аҳмаджон уни дарҳол тортиб олиб қараса, ўнг қўли елкасидан узилган.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Аравакаш елкасини гупчакка тираб итарса ҳам, от тўрт оёғи ерга михлангандай, қимир этмасди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳар елкасида мендай болалардан иккитаси ўтирса бўлар.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Тананинг икки елка, курак қисми, кифт. *Салимбойвачча ўз ёнига бир хотинни ўтқазди.. У елкаси кенг, кукракдор, лўппи юзли эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Кийимнинг елка устида турадиган қисми. *Қўйлакнинг елкаси тўғри келмади.*

4 кўчма Зимма, гардан. *Теримни машиналар елкасига юклаганмиз.* А. Аҳмаджонов, Иш боши.

5 тех. Ричагнинг таянч нуқтасидан куч қўйилган нуқтасигача бўлган қисми. *Елкасини тўғрилаб олмоқ.*

Елкаси ерга тегмаган қ. тегмоқ 1. Елкага миниб олмоқ *айн. бўйинга миниб олмоқ. бўйин 1 1.* *Елкамга [хўжайинлар] хўп минишди. Энди бас!* Ойбек, Танланган асарлар. *Мусулмонқул эл елкасига минди..* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Елка(си)га ортмоқ (ёки юкламоқ)** Иш ёки вазифани бирор кимса ёки нарса зиммасига ўтказмоқ. *Ҳамма ишни ўринбосари елкасига юкларди. Елкамининг чуқури кўрсин* Бундан кейин умрбод кўрмай. *Зуннунхўжанинг уйини елкамининг чуқури кўрсин.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Елкасини қисмоқ 1)** совуқдан ёки руҳий азобдан бошини елкалари орасига олмоқ. *Ёрмат кўчадан келди, елкасини қисиб, танчага ўтирди.* Ойбек, Танланган асарлар; **2)** инкор ёки таажжуб аломати; «йўқ», «билмайман» каби маъноларни ифодаловчи ҳаракат. *-Аканг уйга кетдимикин? — деб сўрашди Давлатёрдан. У елкасини қисди, чунки билмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Елкасидан сафар ойи кўринмоқ** Жуда ночор аҳволга тушмоқ, путурдан кетмоқ, хароб бўлмоқ. *Э, сен, елкандан са-*

фар ойи кўриниб қопти-ю, яна менга тик гапирасан-а, гадоёвачча! К. Яшин, Ҳамза.

ЕЛКАДОР Елкаси одатдагидан кенг; кенг елкали. *Ойниса эшикка яқинлашганда, кўча қоронғисиди турган елкадор эркакнинг дуркун қоматини кўрди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.*

ЕЛКАДОШ Ишда, меҳнатда ёнма-ён турувчи, бир гоё-мақсад учун биргалашиб курашувчи. *..жуда қийналаман деб уйлаган эдим. Йўқ, одамларимиз бир-бирига ёрдамчи, елкадош бўлиб ишлади. С. Абдуқаҳҳор, Қувондиқ. Башоратнинг назарида, бу одамларнинг кўз қарашларидаги ишонч ҳам ўзларини бутун шахарлардаги жуда кўп шундай кишилар билан елкадош деб билганликларидан эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

ЕЛКАЛАМОҚ Елкага олмоқ, елкада кўтармоқ. *Ўқ-дориларни отларга ортиб, қолганларини ўзимиз елкалаб олдик. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Кийимлари солинган турвани елкалаб, чумчуқ чирқилламай келувди мактабга. М. Ҳазраткулов, Журъат.*

ЕЛКАЛИ айн. елкадор. *Рустам баланд бўйли, кенг елкали, баҳодир йигит бўлиб етишди. «Олтин бешик».*

ЕЛКАМА-ЕЛКА 1 Елкадан елкага ўтказиб, навбатма-навбат елкалашиб. *Одамларнинг табиати қизиқ: бугун бири иккинчиси билан ёқалашса, эртанги кун азда елкама-елка туриб, тобут кўтарди. «Ёшлик».*

2 Бир сафда, ёнма-ён туриб; тенг. *Меликўзи билан елкама-елка бўлиб ишлаётган Жўра Солиев, Мадали ва Раҳимжон Йўлдошевлар озгина тер тўкмадилар. Н. Сафаров, Карвонбоши Меликўзи.*

ЕЛКАН 1 Кема мачтасига ўрнатилган, шамол кучи билан кемани юргизадиган катта кенг чодир. *Елканни кўтармоқ. ■ Баъзилари елкан ямайди, Кекса ошпаз чархлайди пичоқ. Э. Раҳим, Янги қадам.*

2 Шундай чодир ёрдамида ҳаракат қиладиган, елканли кема. *Очиқ денгиз устидан енгил шамол елмоқда, Ҳув.. оқариб узоқдан, ёлғиз елкан келмоқда. З. Диёр.*

3 Кўчма Елканга ўхшаш, унга нисбатли нарса. *Икки капалак кенг елкан ёйиб кўтарилди-ю, сал ўтмай кўздан ғойиб бўлди. Ж. Абдуллахонов, Орият.*

ЕЛМОЯ Тез юрадиган (югурик) туя. *Ой Зебом елмоя миниб йўртади. «Ёзи билан Зебо».*

ЕЛМОҚ 1 Ҳаракатга келмоқ, эсмоқ. *Шамол ўйнаб, шамол елади. Э. Раҳим. Қир устиди шабада Бир текисда елмоқда. З. Диёр.*

2 Шамолда, шамол кучи билан юрмоқ, учмоқ. *Ҳайдар ота унинг кетида қолиб, аста-секин елиб юрган сарғимтир чангага қараганича хомуш қолган эди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.*

3 Тез юрмоқ, югурмоқ, шамолдек учмоқ. *Аскарлар турнадай тизилиб, елиб кетишди. П. Турсун, Ўқитувчи. Поезд шу қадар елмоқдаки, Норматнинг назарида поёнсиз дашт чир айланиб, телеграф столбалари унга қараб чопиб кетаётгандай. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Аваз аравага чиқиб улгурмай, от елиб кетди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

4 ив. Елдирмоқ. *Майдон-майдон бедовларни елинглар. Эргаш Жуманбулбул ўғли. Текис ерда бедов отни еламан. «Ойсулув».*

ЕЛПАТАК: елпатак бўлмоқ Атрофида гирдикапалак бўлмоқ, хизматида елиб-югурмоқ. *Мунча ўша зормандага елпатак бўлавермасангиз? Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Бурнигача беркитиб рўмол ўраб олган Зухра буви елпатак бўлиб, чой тараддудини кўрди. Ҳ. Назир, Сув гадоси — оқпадар..*

ЕЛПИМОҚ 1 Елпиғич ёки бошқа бирор нарса воситаси билан ўзига ёки ўзгага ел, шабада тегизмоқ. *..хитойи елпиғич билан ўзини елпиди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Зайнаб шу ҳолда узоқ фурсат эрини елпиди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ёрмат.. қаттиқ «ух» тортиди ва чопонининг ёқаси билан кўкрагини елпиди. Ойбек, Танланган асарлар. Поезд дим булганидан, йўловчилар газета билан ўзларини елпирдилар. С. Аҳмад, Хотин.*

2 Ҳилпиратмоқ, тебратмоқ. *Тоғдан эсанган шабада.. аёлларнинг чакка сочлари ва бошларидаги рўмолларини бетиним елпиди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

3 Шамол воситасида донни чиқинди ва чангдан тозаламоқ, совурмоқ. *Мошини елпимоқ.*

ЕЛПИШТОВОК 1 Дон елпиш учун ишлатиладиган ясси, юза ёғоч идиш. *У одамларга пича қараб турди, кейин елпиштовокдай кенг, солқи юзи бирдан тиржайди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

2 кўчма Шу нарсага нисбатлашни, унга ўхшаш нарсани (кишининг бети ва ш. к. ни) билдиради. *Кўйсанг-чи ўша елпиштовогингни! Сенга шундай жононларни топиб берайки,*

хуснини кўриб, ақлинг оғмаса ҳисобмас. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ЕЛПИҒИЧ I Елпиш-елпиниш учун ишлатиладиган ярим доира ёки доира шаклидаги буюм. *Мирзо Баҳром.. хитойи елпиғич билан ўзини елпиди. А. Қаҳҳор, Мирзо. Афанди товуқ патидан ранг-баранг елпиғич ясаб, бозорга олиб чиқди. «Латифалар». Товуслар кўркам думларини елпиғич каби ёйиб, аста мағрур юришади. Ойбек, Навоий.*

2 Умуман, елпийдиган нарса. *Иккинчиси югурганча хужрадан бўйра елпиғични олиб чиқиб, оловни елпиди. «Саодат». ..отлар думларини елпиғич қилар ва косилкани яқовлик билан тортарди. С. Анорбоев, Оқсой.*

ЕЛҚАНОТ Ниҳоятда тез юрадиган, югурик, учар. *Соатига 200 километр ўл босадиган елқанот машина.. тик доволарнинг биринчисидаяёқ ҳаргин туюдек чўқади-қолади. Ҳ. Фулом, Куба ҳақида ҳикоялар.*

ЕМ I I Ҳайвонларга бериладиган ғалла маҳсулотлари ва улардан тайёрланадиган озуқа. *Ем еган от турвани тешар. Мақол. ■ Янға охурдаги емини ямлаб ютаётган сигирга қаради. С. Нуров, Карвон. Тарлонга азонда беш кило, тушда беш кило, оқшомда ҳам шунча арпа ем бердим. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.*

2 Қўлда боқиладиган қушларга бериладиган гўшт.

3 Қармоққа ёки тузоққа илинтириб қўйиладиган гўшт, чувалчанг ва ш. к.

Баланд (ёки катта) охурдан ем емоқ Ҳаёт, маишат даражаси юқори бўлмоқ (якка шахс ҳақида). *Сиз баланд охурдан ем еб юрган болага ўхшайсиз. С. Сиёев, Ёруғлик. Сен катта охурдан ем еб ўргангансан, чидолмайсан. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ем бўлмоқ Нарсага ёки кимсага емиш бўлмоқ, йиртқичлар оғзига тушиб ҳалок бўлмоқ. Икки шунқор талашта, бир қарғага ем бўлар. Мақол. ■ -Турғуной, - деди Мастон, - шу ерда қоладиган бўлсак, бўрига ем бўламиз. А. Қаҳҳор, Мастон. Оқ ем бўлмоқ Сувда кўп туриб ёки чайналавериш оқариб кетмоқ (эт ёки тери ҳақида). Оғзидagi оқ ем бўлиб кетган чандирни олиб, наमत тағизга қистирган кампир.. йиғлаб юборди. С. Аҳмад, Ҳукм.*

ЕМ II От оёқларида ҳосил бўладиган чиқик, шиш касаллиги. *Отнинг оёғига ем тушса, оёғи қотиб қолади. Пайлари дириллаб учади. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.*

Оёғингга ем тушганми? Секин, судралиб юрадиган (қадам ташлайдиган) одамга нисбатан қўлланадиган ибора.

ЕМАК I Егулик нарса; егулик, овқатлик, овқат. *Кечки емакка чақа топиш учун зарурият сезди. Ойбек, Танланган асарлар. Уйда емакка бир қисим жўғари [жўхори] қолмади.. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ЕМАК II эск. айн. емоқ. *Хизмат тугалаёзгандан кейин ўзининг совиб қолган ошини емак учун Офтоб ойимлар ёнига ўтирди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

ЕМАКХОНА Овқатланиладиган жой, хона; ошхона. *Мадрасамиз уч қаватли бўлиб, биринчи қаватида ошхона, емакхона жойлашган эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Богчада овқат вақти бетинч бўлади: бири қошиқ ўйнаб, овқатини тўқади, бири бошқасиникига нон ташлаб юборади.. Шундай пайтда емакхонани айланиб юрадиган одати бор. Шухрат, Жаннат қидирганлар.*

ЕМИРМОҚ I Қўпориб, ағдариб туширмоқ, нуратмоқ. *Суя соҳилни емирар, алам - дилни. Мақол. ■ Қирғоқларни емирган Аму, Тоғу тошни кемирган Аму. Э. Раҳим.*

2 кўчма Харобага, вайронага айлантирмоқ, бузмоқ. *Душман қанчалик гангитилса, унинг ўт очиш нуқталари қанча кўп емириб ташланса, хужумнинг муваффақияти шунча муқаррар бўлади. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

3 Йўқ қилмоқ, барбод қилмоқ, тугатмоқ. *Умри меҳнат эмас, ғам емиради. Ойбек, О. в. шабадалар. ..сизнинг ёрдамингиз менга большевикларнинг ўсиб бораётган кучини емириш учун керак. Н. Сафаров, Танланган асарлар.*

ЕМИШ Озиқ-овқат бўладиган нарса; овқатлик. *Молга берсанг соз емиш, боқар сени ёзу қиш. Мақол. ■ -Емиш олиб келдим, - деди Баҳри эридан қўрқа-писа, - шавла билан нон. Ҳ. Фулом, Машғал.*

Емиш бўлмоқ айн. ем бўлмоқ қ. ем I.

ЕМЛАМОҚ Ем бермоқ, ем билан боқмоқ. *Фирқўкни емлаб, эртаги урушининг ғамини ғамлаб, хотирини жамлаб ўтираверди. «Равшан».*

ЕМОҚ I Таом истеъмол қилмоқ, овқатланмоқ, тановул қилмоқ. *Қовун есанг - саҳар е, саҳар емасанг - заҳар е. Мақол. ■ Биров ичиб ўлган дейди, бироя ёмонроқ овқат*

еган экан дейди. «Гулдаста». У [Бектемир] околда қаттиқ нонни кусурлатиб чайнаб, консерва билан қўшиб, маза қилиб еди. Ойбек. Куёш қораймас.

2 Тирикчилик ёки маишат учун ишлатмоқ, сарф қилмоқ. Ётиб еганга тоғ ҳам чидамайди. Мақол. ■ У [мирзо] бир кунлик даромадини ўн кун ер эди. А. Қаҳҳор, Мирзо. «Ҳосилини еганда эсласалар, бас», деган орзу-ўйи қуршамши уни. «Гулдаста».

3 Ўзиники қилмоқ, ўзлаштириб олмақ. Узед ҳоқими «акангни мингбоши қиламан» деб, уч минг йигирма етти сўм пулини еб, сайловда дегрезлик Исомиддин деган жаллобни сайлаган экан. А. Қаҳҳор, Йиллар. Акам бировнинг томини тешиб қамалган эмас ё бировнинг ҳақини еган эмас. Ойбек, Танланган асарлар.

4 кўчма Ишдан, сафдан чиқармоқ; шикастлантирмоқ, майиб қилмоқ; ўлдирмоқ. «Отни единг», дедим ичимда. Ойбек, Танланган асарлар. - Шундай, дўстим. Энди унинг ўзини йўқ қилмасак, сени ҳам, мени ҳам ейди. - деди Давлатёр. П. Турсун, Ўқитувчи. Камбағалчилик одамнинг ёруғ дунёдан бўлган умидини кемириб, зангдай еб ташлар экан. А. Қаҳҳор. Кўшчинор чироқлари.

5 Баъзи сўз-отлар билан қўлланиб, шахсга шу сўз билдирган нарсанинг (зарбнинг) тегиши маъносини билдиради. Мас., калтак емоқ, мушт емоқ, қамчи емоқ, тепки емоқ, шапалоқ емоқ, тарсаки емоқ ва б.

Адабини (ёки таъзирини) емоқ қ. таъзир. ..вақтинча қозонган муваффақиятлари билан талтайиб кетган фашистлар адабларини емоқдалар. Н. Сафаров, Танланган асарлар. Бўлди, яхшилар, шунча таъзирини еди, энди тавба қилгандир. А. Муҳиддин, Риёкор. Барҳам емоқ айн. барҳам топмоқ қ. барҳам. Дунёда ноҳақлик қанча камайса, тўхмат барҳам еса, шунча яхши. Шўҳрат, Жаннат қилдирганлар. Бошини емоқ қ. бош. Бу феълинг бўлса, ё муродинга етасан, ё бошингни ейсан. С. Сиёев, Ёруғлик. Гап емоқ қ. гап II. Қишининг узун кунларида улфатлар бу ерда гап ейишади. П. Турсун, Ўқитувчи. Дакки (ёки дашном) емоқ қ. дашном. Кичкина бир қизчадан дакки еган ҳалиги аёл Эргашойни талаб берди. Н. Сафаров, Танланган асарлар. Дам емоқ қ. дам. Заха еган айн. захаланган қ. захаланмоқ. Илоннинг ёғини еган айн. илоннинг ёғини ялаган қ. ёғ. ..шум укаси, илоннинг ёғини еган

мўлтони онаси борлигини яширгандир. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Ичини (ёки ич-этини) емоқ Руҳан азобланмоқ, безовта-ланмоқ. У шу оғир фикрлар билан ичини еб турганда, ичкаридан паранжили хотин чиқиб, эркаклардан олисроқда тўхтади. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Содда қишлоқ боласи дилига тугилган гапларни айтолмай, кўп вақт ич-этини еб, саросимада юрди. С. Аҳмад, Уфқ. Лат (ёки шинкаст) емоқ қ. лат. Бўронда лат еган томлар, тахта деворлар ремонт қилинди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Ҳаво жангида шикаст еган немис самолёти.. йигирма-ўттиз метр нарига келиб қўнди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Офтоб емоқ Офтоб таъсири ўтмоқ, тегмоқ. Узун шим кийган бу ёш йигитнинг синиққан рангига кўзи тушиши ҳамон, офтоб емаган студентлардан бўлса керак, деб ўйлади. С. Анорбоев, Оқсой. Панд емоқ қ. панд. Пишириб е (пишириб есин, пишириб ейдими) «Ўзингга буюрсин», «ўзингдан бошқага керакмас» маъносини билдиради. Гулнор ўлгур, сени биров пишириб ейдими? Ойбек, Танланган асарлар. Пушаймон емоқ (ёки бўлмоқ) Бирор иш, хатти-ҳаракати учун афсусланмоқ, афсус чекмоқ. Ҳой Содиқ, кўзингни оч!. Кейин пушаймон ейсан! С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар. Совуқ емоқ Совқотмоқ. ..от пишқиригидан чўчиб тушди-ю, шундагина ўзининг совуқ ея бошлаганини сизди. Н. Фозилов, Дийдор. Тараддудини емоқ (ёки кўрмоқ) Ҳаракатини қилмоқ. Уруш тараддудин ҳаммангиз енглар. «Юсуф ва Аҳмад». Фириб емоқ қ. фириб. Эсини (ёки ақлини, миясини) емоқ қ. мия. Ҳой Йўлчи, эсингни едингми? Уят! Ойбек, Танланган асарлар. Кулоқ-мия(си)ни емоқ Гапиравериб жонига тегмоқ. Бас қил, кулоқ-миягни единг! ■ Эй, қўйинг, афандим, шу гап билан ўн йилдан бери кулоқ-миягни ейсиз. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Ғамини (ёки қайғусини) емоқ Ташвишини қилмоқ, ўйламоқ. Тахтда ўтирган Неколай сани, мани қайғумизни ейдими?.. Ойбек, Танланган асарлар. Сиз, ўғлим, газет-пазетингизни кўриб, кечқуруннинг ғамини енг. А. Қаҳҳор, Асрор бобо. Ғам емоқ қ. ғам. Еб юборгудек (ёки қўйгудек) Ўта газаб, жаҳл билан. Санобар кўзларини катта очиб, Эшон ойига еб юборгудай қаради. К. Яшин, Ҳамза. У Шералига еб қўйгудек тикилиб қолди. С. Кароматов, Олтин кум. Егани олдида, емагани кетида Рўзғори яхши таъминланган,

ҳамма нарса тахт, камчилиги йўқ. *Нусратулланинг йўли бошқа, унинг таппа-тайёр ота мулки бор, егани олдида, емагани кетида.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Емаган сомсага пул тўламоқ** Бекордан-бекор чиқимдор бўлмоқ, ҳақ тўламоқ; қилмаган ишига жавобгар бўлмоқ. *Емаган сомсага пул тўлаш, деб шуни айтади..* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ЕМСАК кам қўл. Кўп ейдиган, очкўз.

ЕМТИК шв. Емиш. *Жўхоридай қулар душманнинг лоши, Қузғунларга емтик бўлади гўши.* «Юсуф ва Аҳмад». Бундан сўнг сира ёвузга емтик бўлмас. Миртемир.

ЕМ-ХАШАК Ҳайвонларга бериладиган озуқалар. *Ем-хашак базаси.* ■ Қиш учун ем-хашакни мўл-кўл жамғариб қўйиш чорва маҳсулотини кўпайтиришнинг энг муҳим омилдир. Газетадан.

ЕНГ Кийимнинг қўлга кийиладиган қисми. *Бош ёрилса — бўрк ичида, Қўл синса — энг ичида.* Мақол. ■ Кенг энгларидан чиқиб турган қўллари деҳқон қизларининг қўлларидек катта-катта. Ҳ. Фулом, Машғал. *Ёрмат ух тортиб, энг учи билан пешона терини артди.* Ойбек, Танланган асарлар. [Асрора] *Рисолат кўйлакнинг бели ва энгини ўлачаб бўлгунча қараб турди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Енг ичида Яширин, махфий равишда. *Сира ғам еманг. Бу ишни энг ичида битказамиз.* «Муштум». ..эски касбу корини энг ичида юргизиб туриш учун ҳам борар эди. М. Исмоилий, Фаргона т.о. **Енгидан кириб, ёқасидан чиқмоқ** (У енгидан кириб, бу енгидан чиқмоқ) Ёлғон-яшиқ, ширин сўзлар билан ўзига оғдирмоқ, аврамоқ; шу йўл билан ишини битирмоқ. *..орадан кўп ўтмай, Муҳиддин қизнинг енгидан кириб, ёқасидан чиқиб, унга уйланиб олди.* С. Абдуқаҳҳор, Уй остонадан бошланади. *Аъзам ўзига содда кўринган қизнинг у енгидан кириб, бу енгидан чиқди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. **Енг учиди** 1) *айн. энг ичида.* Қалинини энг учиди олиб, жиғилдонга урди-да, қизни узатди. П. Турсун, Ўқитувчи; 2) *айн. қўл учиди қ. қўл.* *Утар бобо унга энг учиди қўл бериб ўтиб кетди.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Енг шимармоқ** Жиддий киришмоқ, бел боғламоқ. *Шу йўсин кўп вақт руҳий хасталик кечириб, яъни «Ақоид»нинг шарҳига яхши тушунишга энг шимарди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ҳаёт учун жанг қилишга*

қайтадан энг шимардим. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

ЕНГИЛ 1 Оғирлиги, вазни кам, вазмин эмас. *Енгил юк. Енгил тош. Юки енгил эшак ётағон бўлади.* Мақол. ■ *Мансуров қўзини енгил деб ўйлаб, бушроқ олган эди, жуда оғир экан, қўлини эгиб, тушиб кетишига сал қолди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

2 **Қалин** ва иссиқ бўлмаган, яланг қават; юпқа, юпун. *Нури юпқа, енгил рўмол учидаги тугунчакни ешиб, букланган қроғоз чиқарди-да..* Ойбек, Танланган асарлар. *Мезбонлар енгил кийимда, баланд айвоннинг баҳаво ерига қўйилган столнинг икки ёғида хомуш ўтиришар эди.* А. Қаҳҳор, Мирзо.

3 **Кучи**, таъсири ортиқ бўлмаган; кучсиз. *Ҳаво анчайин салқин эди.. Енгил шамол эсарди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. *Авазнинг димоғига енгил шароб ҳиди урилди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

4 **кўчма** Аста ва мулоим, ёқимли. *Енгил табассум.* ■ *Кийим ечадиган жойда туриб.. бир йигит билан енгилгина саломлашди.* Мирмуҳсин, Умид. *Йигирма минут қадар вақт ўтгандан кейин, енгил таъзим билан Гуландом кириб келди.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 **Катта** куч-меҳнат талаб қилмайдиган; оғир. қийин эмас. *Енгил вазифа.* ■ *Бизга сиздай бир одам керак. Бизникида иш минг марта енгил.* Ойбек, Танланган асарлар. *Чиндан, адам борида ойимга енгил эди.. иш-хонасига бориб келишни биларди, холос.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

6 **У** қадар жиддий, хавфли бўлмаган, оғир эмас. *Ҳозир аҳволи анча енгил.* ■ *Мен жангларда уч марта енгил ва икки марта оғир ярадор бўлдим.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Тепки касаллигида.. нерв системасида ҳам ҳар хил ўзгариш бўлиб, енгил ўтадиган менингит ҳам бўлиши мумкин.* «Саодат».

7 **Руҳан** эркин, тетик ҳолатли, ёқимли ҳис-туйғули. *Баъзан киши бир-бири билан гаплашиб, кўнглидагини бўшатиб турса, ўзини енгил сезади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўртадаги ноқулайлик, хижолатпазлик йўқолди, табиий ва енгил муҳит пайдо бўлди.* Ф. Мусаёнов, Ҳиммат.

8 **Жиддий**, расмона бўлмаган, енгил-елпи (фикр, мулоҳаза ва ш. к. ҳақида). *Баъзи енгил мулоҳазаларинг онангникидан қолишмайди, Отабек!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мен бир хизматкорларинг бўлсам.. Сиз жуда енгил ўйлайсиз.* Ойбек, Танланган асарлар.

9 Юзаки фикр юритадиган, ўз иши, гап-сўзига жиддий эътибор билан қарамайдиган; оёғи қинғир. *Ўзингга муносиб гапни гапир! Енгил бўлма! А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. .ҳовлиқма, лақма, енгил Лутфинисо бунга чиндан ишонар. ким кўринса, шунга кўз ёши қилар эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

Енгил атлетика қ. атлетика. Енгил кўчмоқ Қийинчиликсиз амалга ошмоқ, қийналмай, осонлик билан бўлмоқ. *Баҳор юки енгил кўчиши учун қиш фаслида замин яратилади. Газетадан. Ишнинг енгил кўчишига севинган она. ўғлини Марғилон кетмакка қистай бошлади. Енгил машина қ. машина.* Енгил оёқ Ёмон (ношаръий) йўлларга юрадиган, суюгоёқ. *.. менинг қизим унақа енгил оёқлардан эмас, унинг ақли-ҳуши жойида. Н. Фотиҳ, Турсуной.* Енгил саноат қ. саноат. Енгил таом Яхши, тез ҳазм бўладиган таом. *Илгариги вақтларда парҳез таомларни «енгил» ёки «оғир» овқатлар деб, икки гуруҳга бўлиб, касалларга буюрилар эди. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.* Енгил тортмоқ 1) руҳан енгиллашмоқ, тетиклашмоқ. *- Бу фикр чакки эмас, — деди бир оз енгил торттиб. «Муштум». Қудрат ўша ёққа қаради-ю, ҳокимнинг йўқлигини кўриб, пича енгил тортди. М. Исмоилий Фарғона т.о.; 2) касали тузала бошламоқ, касалдан ўзини яхши ҳис қилмоқ. *Эртага ўрнимдан туриб кетадиганга ўхшайман, ҳозир ҳам анча енгил тортдим. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.* Тупроғи енгил Бирор жой, иш-вазифадан кўчиши, ўтиши осон бўладиган, осон кўчадиган шахсга нисбатан қўлланади. *- Тўғри, колхоз раиси, айниқса, раисасининг тупроғи енгил бўлади, — деди Комила жиддий тус билан. Ойбек, О.в.шабадалар.* Тупроғинг енгил бўлсин Дафн маросимида қабр устида айтиладиган ибора. *Лайлонинг қабри гулчамбарларга тўлиб кетди. Тупроғинг енгил бўлсин, севгилим! Бир қисим тупроқ олиб, унинг қабрига сочаман. М. Қориев, Ойдин кечалар. Қўли енгил Бирор иш-амалида тез кушойиш топиладиган шахсга нисбатан қўлланади. -Докторнинг қўли жуда енгил экан, — дейишади беморлар. С. Нуров, Дурдона. Бахтингиз бор эканки, мендай қўли енгил, дами ўтқир ромчига йўлиқдингиз. К. Яшин, Ҳамза.**

ЕНГИЛ-ЕЛПИ 1 Вазни унча оғир эмас, енгил. *Болалар орасида Остап билан Сарсенбой*

ҳам енгил-елпи нарсаларни ташишда ёрдамлашишмоқда. Р. Файзий, Сен етим эмассан.

2 Унчалик куч, машаққат талаб қилмайдиган. *Ҳамма оғир ишларни барака топкур йигитларнинг ўзлари қилишарди, биз, чолларга эса енгил-елписи қоларди. В. Ғофуров, Вафодор.*

3 Жиддий, расмона эмас, енгил. *Директор билан администраторга яна енгил-елпи чора кўрилган бўлди. «Муштум». Уч аёл енгил-елпи нонушта қилиб олишди. Ҳ. Гулом, Маштал.*

4 кўчма Жиддий тарзда эмас; юзаки. *Халқ ишига енгил-елпи қарашга, ҳавойи вавдалар билан кўз бўяшга асло тоқат қилолмаймиз. Ш. Рашидов. Бўрондан кучли. Ҳаётга енгил-елпи қарашади, деган ақидада юрарди. С. Нуров, Нарвон.*

ЕНГИЛ-ЕЛПИЛИК Енгил-елпи иш тутиш, енгил-елпи муносабат, қараш. *Канал асрлар бўйи туради. Бинобарин, бу ишда енгил-елпиликка йўл қўйиб бўлмайди. «Ўзбекистон кўриқлари».*

ЕНГИЛЛАМОҚ 1 айн. енгиллашмоқ. *Юки енгиллади.*

2 кўчма Енгил тортмоқ, тузалиб, соғайиб, ўзини яхши ҳис қилмоқ. *-Худога шукур! — деди Ҳасанали, — боягидан бир оз енгилладим. Мазмуни, ис теккан экан. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Анча шамоллаб ва енгиллаб кирган вақтида, мингбоши дастурхон ёнига ағанаб, учиб қолган эди. Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

ЕНГИЛЛАНМОҚ 1 айн. енгиллашмоқ 1. *Баҳор, қизлар енгилланиб, кўчага чиқишган.*

2 кўчма Енгил тортмоқ, ўзини енгил ҳис этмоқ. *Полвоннинг юраги аста ёришиб, ўзи енгилланди. Ойбек, Қуёш қораймас.*

ЕНГИЛЛАТМОҚ Енгилламоқ фл.орт.н. *Юкини енгиллатмоқ. ■ Унсин унинг ишини енгиллатмоқ истайди. Ойбек, Танланган асарлар.*

Танини (ёки бўйнини) бошидан енгиллатмоқ Бошини олмоқ, ўлдирмоқ. *Шоҳим, бошини қулоғидан енгиллатдингиз. Энди бўйнини бошидан енгиллатинг. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.*

ЕНГИЛЛАШМОҚ 1 Оғирлиги камайиб, енгил бўлиб қолмоқ, енгилламоқ. *Юки енгиллашди.*

2 Енгил кўчмоқ, осонлашмоқ. *Бир иш кўнглидагидек адо этилса, иккинчисини ба-*

жариш анча энгиллашади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Оғирлик яна икки кун, сўнг ишларингиз анча энгиллашади. «Ўзбекистон кўриқлари».

3 кўчма Жиддийлиги, оғирлиги кучсизланмоқ, энгил томонга ўзгармоқ. *Мушқули анча энгиллашган Бийрон Одилни зарб билан четга итарди. А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат. ...зора сенинг шарофатинг билан гуноҳимиз энгиллашса! У. Исмоилов, Сайланма.*

4 кўчма Рухан энгил тортмоқ. *Бу сўз билан Отабек бир оз энгиллашди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бобур.. отини қамчилаб, навкарлар қуршовини ёриб чиққанда, юзига шабада тегиб, хиёл энгиллашди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

5 кўчма *Энгиллик*, ижобий томон ўзгармоқ, тузалмоқ. (дард, касал ҳақида). *Эридан лоақал бир хабар келганда ҳам бир нави эди, дарди энгиллашармиди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.*

6 с.т. *Ҳомиладорлик* муддати тугамоқ, туғмоқ.

7 кўчма *Номақбул*, ҳаёсиз, «суяқ» тус олмоқ. *Ичкилик таъсирида хотинларнинг қилиқлари жуда энгиллашади, кўзлари, юзлари ёнади. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЕНГИЛЛИК 1 *Энгил эканлик. Юкнинг энгиллиги. Овқатнинг энгиллиги. Масаланинг энгиллиги.*

2 *Эркин*, энгил ҳолат, шароит. - *Подшоҳларнинг тез-тез ўлиб тургани маъқул, бу эса фуқарога бир қадар энгиллик келтиради, — дерди Меъмор. Мирмуҳсин, Меъмор.*

3 *Рухиятдаги ёқимли ҳолат, хуш кайфият. Одамнинг руҳида шу қадар энгиллик пайдо бўладики, қанот чиқазиб, олис уфқларга учиб кетгинг келади. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. Поезд кўзгалгандан кейин, Замира ажойиб бир энгиллик ҳис қилди. П. Қодиров, Уч илдиз.*

4 кўчма *Оқибатини ўйламай қилинган ҳаракат, энгилтаклик. Уйини ташлаб кетиб, энгиллик қилиб қўйдими-а! С. Зуннунова, Гулхан. Мирзакаримбойнинг қизи Нурини сонинг табиатида энгиллик билан макр устун турар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Хотинингиз энгиллик қилаётган бўлса, сиз оғирлик қилинг. С. Аҳмад, Уфқ.*

5 айн. *имтиёз. У хизматда ҳам ўзига заррача энгиллик талаб қилмади. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.*

ЕНГИЛМАС 1 *Энгилмоқ* фл. сфдш. *Бирлашган куч — энгилмас. Мақол.*

2 сфт. *Кураш, жанг ва ш. к. да сира энгилмайдиған, доим ғолиб бўладиған. Энгилмас қўшин. Энгилмас баҳодир. ■ Ҳаётни қийинчиликлар, муаммолар олдида энгилмас кишиларгина ривожлантира оладилар. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.*

ЕНГИЛМОҚ *Мағлуб бўлмоқ, мағлубиятга учрамоқ. Амир энгилди, аскарлари бузилиб, уруш майдонидан қочдилар. С. Айний, Қуллар. Дунёда зўрлар яшайди, талашларда энгилганлар, ожизлар йўқолиб кетади. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ЕНГИЛТАК 1 *Оқибатини ўйламай иш қиладиған, энгил табиат. Энгилтак киши. ■ Меҳнаткаш хотин.. ўзини ишга урди, энгилтак Уринбой эса аламига чидолмай, ичиб кела бошлади. С. Нуров, Янгича тўйлар муборак.*

2 *Одобсиз, ахлоқсиз, суюғоёқ. У [Фурод афанди] Ҳожи хола сингари энгилтак қиз-жувонларни ахтарар эди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Ўз умрини хазон қилган, бир энгилтак аёлни хотинидан афзал кўрган.. бу йигит ким ўзи? Газетадан.*

ЕНГИЛТАКЛИК *Энгилтак шахсга хос хусусият, хислат, хатти-ҳаракат. Бўронбек унинг ҳовлиқмалигини, табиатидаги энгилтакликни билар эди. Ҳ. Фулом, Машғал. Сиз бу энгилтаклигингиз билан менинг ширин рўзгоримни аччиқ қилдингиз. «Гулдаста». Касб танлашга энгилтаклик билан қараган киши ҳаётда читтакка ўшаб беқўним бўлади. Р. Усмонов, Одобнома.*

ЕНГЛИК 1 *Нон ёпиш ва нонни узиб олиш пайтида қўлни ўтдан сақлаш учун тирсаккача кийиб олинадиған қалин энг. [Шербекнинг] Онаси энгликда тандирдан янги узилган патир, иккинчи қўлида косада совуқ сув кўтариб кирди. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 *Энг учун кесилган мато бўлаги.*

ЕНГМОҚ 1 *Кураш, жанг ва ш. к. да ғолиб бўлмоқ, ғалаба қозонмоқ, рақибини мағлубиятга учратмоқ. Маккор девни энгмоқ. Мусобақада бизнинг командамиз энгди. ■ Йўлчи ҳам, Қора Аҳмад ҳам мушт билан бир-бирларини энга олмасликларига ишонч ҳосил қилишди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 кўчма *Қаршилиқ, қийинчилик ва ш. к. ни бартараф этмоқ, уни йўқ қилмоқ, қи-*

йинчиликларни енгмоқ. *Ҳаёт нашидаси шу кураш, хавф-хатар, тўсиқларни енгиб ўтиш, интилиш бор учун ҳам қизиқ, лаззатли.* С. Нуров, Нарвон. *Жангчиларимиз босқинчиларнинг қаттиқ қаршилигини енгиб, Днепрдан ҳам кечиб ўтдилар.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

3 *кўчма* Таъсирини ўтказмоқ, таъсир кучи голиб келмоқ (дард, касал кабилар ҳақида). *Элгелдининг кўзларидаги ғазабни бахтсиз бир маъюслик енгган эди.* А. Мухтор. *Қорақалпоқ қиссаси. Ғам-койиш хийлагина енгиб кўйган Марасул кирди.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

4 *Ўзига бўйсундирмоқ, ҳукмига олмоқ.* *Жувон тойни бемалол енгиб кетаётган бўлса ҳам, қишлоқдан чиққунча, Асқар ота жуда толиқди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Тўғри, беш-ўн кун қаттиқчиликни устимизга олиб, шу оз улов билан кўкламни енгиб олсак, кўп одамларнинг кўзи очилиб кетади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

5 Гап билан устун келмоқ, ўз гапини ўтказмоқ. *-Абдишукурни худо гапга бичган, енгиб бўлмайди, — деди Жамолбой ниҳиллаб.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ота ўғлини гап билан енгиб бўлмаслигини фаҳмлаб, ирғиб турди.* С. Сиёев, Аваз.

6 шв. Ҳайдамоқ, минмоқ (аравани). *..балки у [аравакани] ўз аравасини эмас, бой аравасини енгиб кетаётгандир.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ЕНГСАК шв. Енглик. *Ошхонада Бунисо хола бўз енгсак билан тандирдан жазиллаган зоғора нонни узиб олар эди.* Ойбек, Зумрад. *Онам нон ёнади бўғриқиб-бўртиб, дам-бадам куяди қўли енгсакда.* Миртемир.

ЕНГЧА шв. айн. енглик. *Онаси тандир олдида қўлига енгча кийиб, лоладек қип-қизил кулча бетига сув сепяпти.* С. Аҳмад, Сувлар оқиб кетди. *Сожидохон тутаётган енгчасига косадаги сувдан сепиб учирди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

ЕПИСКОП [юн. episkopos — назоратчи] Христианлар черковида олий диний унвон ва шу унвонга эга бўлган шахс; архиерей.

ЕР 1 (Е — *катта*) Куёшдан кейинги учинчи планета. *Ер шари. Ер айланаси. Ер Куёш атрофида айланади. Ернинг сунъий йўлдоши.* ■ *..агар Ер шарининг ярми тилла, ярми ер бўлиб, биров мендан қайси томонид ашайсиз, деб сўраса, мен иккиланмай, ер то-*

монини танлаган бўлардим. Н. Фозилов, Куш — қаноти билан.

2 Шу планетанинг қуруқлик қисми (сув билан қопланган қисмига қарама-қарши кўйилганда). *Ер планетамизнинг олтидан бир қисмини ташкил этади.*

3 Планетамиз қобигининг сиртқи қатлами. *Ер бағри. Ер ости бойликлари. Қора (қаро) ерга киргур! (қарғ.). Ер ютгур! (қарғ.). Осмон узок, ер қаттиқ.* Мақол. ■ *Бир вақт ер ости дуқиллазандек бўлди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

4 Нарсалар турган, тирик организмлар ҳаёт кечириётган юза, сатҳ (шахс ёки бошқа нарсаларга нисбатан). *Ерга палос солмоқ. Томдан ерга қуламоқ. Коса столдан ерга тушиб синди. Ерга тушган — етимники.* Мақол. ■ *Сидиқжон бўсағадан бир қадам ичкарида чунқайди-да, болани ерга кўйиб, онасига йўлади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

5 Ер сатҳининг муайян бир қисми; жой, худуд. *Тошлоқ ер. Обод ер. Ҳайдалган ер. Баланд-наст ерлар.* ■ *Йигит уфқларга тутаётган ерларни кўздан кечириди.* Газетадан. *Ярадорларни тезда хавф-хатарсиз ерга олиб чиқиш зарур бўлиб қолди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

6 Қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган тупроқ қатлами, экин, дарахт ва ш. к. экиладиган жой, майдон. *Мен ҳам деҳқон боласиман.. Отам Одил кўр деган қўқонлик бойнинг ерини экар эди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Меҳнати-ла гуллатар Бир танобча ерини.* Ғайратий. *Чўл одами худди янтоққа ўхшашни керак.. оёғи остидаги ризқи сочилган ерга чуқур томир отиши лозим.* Газетадан. *Еринг бўлса, меҳнати ҳам, роҳати ҳам ўзингники бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

7 Бирор нарса банд қилиб турган, эгаллаган ўрин, жой; макон. *Дарахт бир ерда кўкаради.* Мақол. ■ *Ҳоким чўзилиб ётган еридан туриб, ташқари чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Офицер йиқилди ва ётган ерида қўлини кўтарди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

8 Бирор мамлакат, давлат, халқ, хўжалик ва ш. к. га қарашли худуд. *Қони, эти.. ери, тили.. бир бўлган бир халқ нима учун икки душман гуруҳга бўлиниб, бир-бирининг қонини тўқади?* Ойбек, Навоий. *Ун уч хўжалик ерини кўшибди.. трактор бир ярим кун ишлаб, тизза бўйи ҳайдаб берибди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

9 Бирор нарсанинг ёки аъзонинг айрим қисми, ўрни, нуқтаси, жойи. *Гилямнинг бир ерида доғи бор. Ҳақ – ерини топар.* Мақол. ■ *Хат саккиз букланиб, қизил ипак билан бир-икки еридан бутилган ва Отабекка аталган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *..беш еридан ўқ еганига қарамай.. ер бағирлаб кетишиди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ҳожи хола ўз таржимаси ҳолининг жуда кўп ерларини ташлаб кетди.* М. Исмоилий, Фаргона т.о.

10 Иш жойи, муассаса, ташкилот. *Ишлаган еридан хужжат келтирмоқ.* Бирор ерга арз қилимоқ. ■ [Бадрий:] *Сизлар билан бошқа ерда гаплашман!* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

11 (ж., ў.-п., ч. к. шаклида) кўм. взф. Пайт, ўрин, сабаб каби муносабатларни билдиради. *Кутилмаган ерда шахарнинг авёндларидан бўлган Салим шарбатдор деганининг Камилбек исми ўғлидан совчилар келиб қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Рўзимат айтмоқчи, гап бошқа ерда бўлиши ҳам мумкин.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Сариқ атласни кийишга чоғлаб кўрган бўлса-да, бироқ кўйлакни олган ерида бу фикрдан қайтди.* К. Яшин, Ҳамза.

Ер билан яксон бўлмоқ қ. яксон. **Ер бўлмоқ** Ўйқ бўлмоқ, ерга кирмоқ. *Элга қўшилсанг, эр бўласан, элдан ажралсанг, ер бўласан.* Мақол. *Кўп оғиз бир бўлса, бир оғиз ер бўлар.* Мақол. **Ерга урмоқ** Қадрини камситмоқ, таҳқирламоқ. *Мен номус-оримни ерга урган душманимнинг қонини ўз қўлим билан тўкишим керак..* К. Яшин, Ҳамза. **Қўйсангиз-чи..** Ўзингизни жуда ҳам ерга уриб юбордингиз-е. К. Яшин, Ҳамза. [Юзини] **Ерга қаратмоқ** Номус-ҳижолатга қўймоқ. *Эл-юрт ичида оламга доғруғи кетган отамнинг юзини ерга қаратди.* К. Яшин, Ҳамза. **Ватаннинг амри шу, бурчингни бажар, Охири юзимни ерга қаратма!** Ғайратий. *Уялмайсанми.. «Мен фалончига тегаман», деб ота-онангни ерга қаратиб қўйишга!* Ҳамза, Паранга сирлари. **Ер остидан қарамоқ** Юзни ер томонга қилган ҳолда рўпарасидагига қарамоқ. *Эртөөв.. йигитларга ер остидан бир қаради-ю, пешонасидаги ажинлари ёзилиб, кутилмаганда хушнуд жилмайди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. **Ер(нинг) тагида(н) бўлса ҳам** Қаерда(н) бўлса ҳам. *Ма, лайлак, ер тагидан бўлсам, иккита вино топиб ке.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Ер тишламоқ қ. тишламоқ.** *Бомбардимонда юзлаб фашист солдат, офицер-*

лари ер тишлади. **Ер чизиб қолмоқ қ. чизмоқ.** *Камол қози анча наст тушиб, Сафохон тўра олдида ер чизиб қолди.* К. Яшин, Ҳамза. **Ер юзи** Бутун дунё, олам. *Бу хабар бутун ер юзига тарқалди.* *Ер юзидан келаётган хабарлар.* **Ер қилмоқ** Қаттиқ беобрў қилмоқ, ерга киритмоқ. *Сиз раҳбарсиз! Мени бир имо билан ер қилиб қўйишингиз мумкин.* С. Нуров, Нарвон. **Бурнини ерга ишқамоқ** Роса таъзирини, адабини бермоқ. **Гапни бир ерга қўймоқ қ. гап.** **Осмон йироқ (узоқ), ер қаттиқ** Ҳаёт, яшаш шароити ночор ва иложсизлик ҳолатида деган маънода қўлланувчи ибора. *Ибн Ямин табиблик, Жаҳонбуви доялик қилишиди.* *Лекин бу билан ҳам мурод ҳосил бўлмади.* *Осмон узоқ, ер қаттиқ эди! Сал кунда олти бола.. оламдан ўтди.* К. Яшин, Ҳамза. **Сўзини (ёки гапини, илтимосини) ерда қолдирмоқ** Сўзини (гапини, илтимосини) бажармаслик, инобатга олмаслик. *Ойим бувимнинг сўзини ерда қолдирмади-ю, ўйлаб-ўйлаб, охири «Дамир»ни топди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Гавҳар унинг қоронғида гира-шира кўриниб турган меҳрибон чехрасидан бу сафар ҳам илтимосини ерда қолдиролмаганини тушунди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. **Туянинг думи ерга текканда қ. туя.** **Қолган еридан** Келиб тўхтаган, узилиб қолган жойидан (бирор иш, хатти-ҳаракат ҳақида). *Ана энди уйқуни қолган еридан олаверинг..* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЕРДОР Ер эгаси, мулкдор. *Арслонқул.. болаликдан нода боққан, ердорларнинг хирмонини кўтарган, қўш ҳайдаган.* Ойбек, Навоий.

ЕРЁНҒОҚ Мағизи (меваси)дан мой олинадиган бир йиллик дуккакли ўсимлик ва унинг меваси.

ЕР-КЎК Бутун атроф, ҳамма ёқ; коинот. *Ер-кўкка шафқатсиз аланга сочаётган қуёш қандайдир рангсиз бўғиқ ҳаводан соябон ясаб, коинотни тўсиб қўйгандай.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. *Шамол турди, қум кўча бошлади, ер-кўкни қум босди.* К. Яшин, Ҳамза.

Ер-кўкка ишонмайди Ортиқ даражада ардоқлайди. *Қизини ер-кўкка ишонмаган.. онаси.. катта шавкат ва шов-шув билан уза-тишни орзу қилар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЕРЛАМОҚ Кўймоқ, дафн этмоқ. *Болага қарасам – ўлик.. гўдакни ташлаб кетишга кўнгли бўлмади, уни ерлаш керак эди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ЕРЛИ Ерга эга, ери бор. [Йўлчи] *Мироблар билан оғиз-бурун ўпишган катта ерлилар, бой деҳқонлар зўравонлигидан, экинни қуриб қакраган камбағал деҳқонларга дўқ қилиб, ғалва кўтаришидан нафратланар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Ўртоқ Очилди.. Тиктепаннинг ўзидан чиққан, кам ерли камбағал деҳқон боласи. А. Қодирий, Обид кетмон.*

ЕРЛИК Шу ернинг ўзида туғилиб ўсган, туб жойлик, маҳаллий. *Бундан уч йил бурун, Андижон зилзиласидан кейин, Симхоев заводидоги ерлик ишчилар.. иш ташладилар. М. Исмоилий, Фаргона т.о. Ольга ҳам, эри Иван Павловичга ўхшиб, одамшаванда чиқди. Ерлик қўшни хотинлар билан иноқлашиб кетди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

2 Ерда яшовчи, Ерга мансуб. *Кемамиз Ер атрофини айланиб туради. Унинг шундай мосламалари борки, мавжудлигини ерликлар сезишмайди. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. Ерликларнинг бобокалонлари ҳам «Занги»нинг тўртинчи сайёрасиданлигига имонини комил. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.*

3 Кўрсатиш, сўроқ олмошлари ва б. баъзи сўзлар билан қўлланиб, шу сўзлар қайд этган жойга мансубликни билдиради. *Бу ерлик. Уша ерлик. ■ Устод Қавом шу ерлик, бизнинг аслимиз Бухородан.. Мирмуҳсин, Меъмор.*

Ерлик қилмайди Ер жой сифатида хизмат қилмайди, ярамайди. *У ер сизларга ерлик қилармиди. Туйғун, Зулфизар.*

ЕРЛИЛАШТИРМОҚ тар. Идора, муассаса ва ш. к. да ишловчилар сафида маҳаллий аҳоли вакиллари сонини кўпайтирмоқ. *Ўзларнинг «ерлилаштир» дейсизлар-да, яна чек қўясизлар. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ЕРЛИ-СУВЛИ Мулк сифатида ер-сувга эга бўлган, ер-суви бор. *Икки гапнинг бирида [Ёрмат қизини] хотин устига бўлса ҳам бойга, ерли-сувлига бераман, дейди. Ойбек, Танланган асарлар. -Ҳар бир камбағал, эҳтимол, ерли-сувли бўлади, — дейди Алим бува. М. Исмоилий, Фаргона т.о.*

ЕРПАРЧИН: ерпарчин бўлиб Ерга парчинланиб, ёпишиб. *Унинг оёғи ҳам сизнинг оёғингиз каби шол экан. Ерпарчин бўлиб ётарди. Б. Раҳмонов, Олтин одамлар. Мамаюсуф дарахтга бориб урилиб йиқилди-ю, уша жойда ерпарчин бўлиб қолди. А. Кўчимов, Ҳалқа.*

ЕРСИЗ Ери йўқ. *...мулла Обид Тиктепа чоракор ва ерсизларини жуда ҳам ранжитади. А. Қодирий, Обид кетмон.*

ЕРТАНДИР Ер юзасига тик ҳолда ўрнатиб қурилган тандир. *Ертандир устига чиқиб, офтобда юз юваётган бароқ мушук миевлади. Ҳ. Назир, Сув гадоси — оқпадар..*

ЕРТҮЛА 1 Бино остидаги хона. *У подшо саройидан анча олисда, дарёнинг нариёғидаги баланд уйлاردан бирининг ертўласида тураркан. Ҳ. Фулом, Машғал.*

2 Ердан ўйиб қилинган жой; землянка. *Ана, ҳозир қамиш капалар, брезент палаткалар, ертўлалар кўриниб қолар, деб келяпман. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.*

ЕСИР {а. *يسير* — қуллар, асирлар} Эри ўлган, эрсиз қолган хотин; бева, тул. *Бу етим ўғил бўлиб, есир онанинг қўлида қолаверди. «Муродхон». Эронийлар эл-юртни талаб, эркаларни қул, хотинларни есир қилиб олиб кетаётирлар. М. Осим, Карвон йўлларида.*

ЕТАК 1 Етақлаб, эргаштириб бориш; етов. *Етақда туяси, келар эди чол.. Миртемир. Биттадан отни етақка олиб, икки отлиқ орқасига қайтди. Й. Шамшаров, Довруқ.*

2 кўчма Йўл, йўл-йўриқ. *Берган оқ сутимга рози бўлмайман, Энанг бўлиб, етагинга юрмайман. «Рустамхон». Одамнинг душмани жинлар бўлади.. Етагига юрган жинни бўлади. «Муродхон».*

ЕТАКИ Етақда юрадиган, етақка олинган. *Оташкурак жингшлаб, Етаки отлар ҳингирлаб.. «Гулшанбоғ».*

ЕТАКЛАМОҚ 1 Қўлидан ушлаб, кўмаклашиб олиб юрмоқ. *Вали ака ўғлини етақлаб, ташқарига олиб чиқиб кетди. М. Исмоилий, Фаргона т.о. -Кўйинг, буви, хафа бўлманг, — деди Фуломжон онасини ичкарига етақлаб. М. Исмоилий, Фаргона т.о.*

2 Ўзига эргаштириб (юрмоқ), ўзи билан бирга олмоқ (тўғри ва кўчма маънода). *Марғилондан Тошкентга ўз шогирди Охунжон қизиқни етақлаб, Юсуфжон ака ҳам келди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. Табиат ўзининг мангу, бузилмас қонунига амал қилиб, кўкламни етақлаб келган эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

3 Етовга олмоқ. *Отни етақламоқ. Туяни етақламоқ. ■ Матпано молхонадан ҳўкизларни етақлаб чиқди. С. Сиёев, Аваз.*

4 кўчма Раҳнамолик қилмоқ, йўлламоқ. *Ғалабалар сари етақламоқ. ■ Постанов-*

качи режиссёрнинг ёш санъаткорларни катта санъат майдонига дадиллик билан етаклаши таҳсинга сазовордир. М. Яҳёев, Ҳақ енгади.

ЕТАКЛАШМОҚ 1 **Етакламоқ** фл. бирг. н. Шундан сўнг отларини етаклашиб, ичкарига кирдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Кўл ушлашиб юрмоқ, биргаликда бўлмоқ. *Опа-сингиб етаклашиб, темир йўлчилар посёлкасидан чиққанда, қуёш ботган эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ота-бола етаклашиб, уйга чиқдик.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЕТАКЧИ 1 Йўл юриш, йўналишда бошқариб, «етаблаб» борувчи, бошқарувчи. *Ҳар бир пода ва галанинг етакчи бошлиғи — серкаси бўлади.* «Фан ва турмуш». *Гала бошидаги етакчи ўрдак аллақандай овоз билан чуриллаб, ўз этагидагиларни огоҳлантириб боради.* Р. Бекниёз, Ҳаво йўли. *Узоқларда турналарнинг қурқураши эшитиларди, турналар бошида етакчиси учиб борарди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 кўчма Йўлбошчи, раҳбар. [Ғафур ака:] *Кўпчиликка етакчи, катта-кичикка барабар, қандини есин!* Н. Мақсудий, Умидли бола. *..Назира Йўлдошева йирик хўжаликнинг жонқуяр етакчиси.* «Ўзбекистон қўриқлари».

3 кўчма Асосий, бош. *Саноятнинг етакчи тармоқлари. Театрнинг етакчи артисти.* ■ Буларни ёзиб олиш, қиёсий ўрганиш.. фольклоршуносликнинг етакчи вазифаларидан ҳисобланади. Газетадан.

Етакчи феъл Феълнинг аналитик шаклида луғавий маъносини сақлаган феъл. *Мас., ўқиб кўр, қириб ташла, чидаб тур, бора олади* феъл шаклларида ўқи, қир, чида, бор феъллари етакчи феъл ҳисобланади.

ЕТАКЧИЛИК Бошчилик, раҳбарлик. *Жавод Кўчиев.. далачилик бригадасига етакчилик қила бошлади.* «Ўзбекистон қўриқлари».

ЕТАР-ЕТМАС *рвш.* 1 Маълум мўлжал, меъёрдан бир оз камроқ, сал кам. *Ўтган йили меҳнат кунига ярим килога етар-етмас бугдой, йигирма уч тийиндан пул олган капсанчилар бу йилги даромадни кўриб, бутун орзулари ушалгандай бўлди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Етишига оз қолганда. *Уйга етар-етмас, орқамдан ўғлим бориб қолди.*

ЕТАРЛИ 1 Маълум бир ерга ёки даража-меъёрга қарийб етадиган. *Икки дераза ўрта-сида шипга етарли катта тошойнак.. бор эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бирор эҳтиёж ёки мақсад учун кифоя қиладиган, етадиган. *Етарли пул. Етарли ёрдам.* ■ *Ғўза кўшимча кўсақларни етиштириш учун ердан етарли озиқ ололмайди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ЕТИЛМОҚ 1 Меъёрий даражасига етмоқ, тобига келмоқ. *Нишолданинг қиёми етилди.* ■ *Кунлар исиб, кўтарилган нам, Ерлар исиб, етилган тупроқ.* Ғайратий. *Етилган ерлар пешма-пеш бороналаниб, экишга тахт қилиб қўйилмоқда.* Газетадан. *Бу йил ҳам ғўза обдан етилгандан кейингина дефолиацияни бошладик.* Газетадан.

2 Ўсиб, ривожланиб, истеъмол қилиш, пишиш даражасига етмоқ; пишмоқ. *Фосфор ва калий ўғитлари меъёридагидан ортиқроқ берилса, картошканинг етилиши тезлашади.* «Фан ва турмуш». *Қовун қарс этиб ёрилди.* -*Жонивор хўб етилибди-да, — деди Мадаминхўжа қовунни коса қилаётиб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Ўсиб, улғайиб балоғатга етмоқ. *У боёқшнинг нуридийдаси, етилган қизи бирдан ғойиб бўлсин..* Ойбек, Танланган асарлар.

4 кўчма Пишиб етмоқ, долзарб бўлмоқ. *Таълим-тарбия савиясини оширишнинг етилган масалалари ишчанлик билан ҳал этилаётир.* Газетадан. *Шундай баъзи етилган саволларимиз бор.* Ҳ. Шайхов, Рене жумбоғи.

5 кўчма с.т. Кайфи ошмоқ; қаттиқ маст бўлмоқ. *Ҳар ким билан қадаҳ уриштириб ичавериб, роса етилибди.*

6 кам кўлл. Бирор даража, мавқе ва ш. к. га етмоқ, эришмоқ; етишмоқ. *Бу.. оддий докладлардан эмас, балки.. етим-камбағал болаларнинг мана бугун ўқитувчи бўлиб етилганлари тўғрисида таъсирли бир қисса.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳамза.. такаллуми ифодали, мантиқли, зеҳни ўткир.. ўз сўзли йигит бўлиб етилган эди.* К. Яшин, Ҳамза.

ЕТИМ [а. *يتيم* — ота-онасиз, етим, яккаю ягона; ноёб] 1 Отадан, онадан ёки ҳар икковидан ажралган. *Етим бола. Етим кўзи.* ■ *Уларнинг бири олти яшар, бири тўрт яшар етим набиралари Унсини севадилар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳали овқат ейишга ўрганмаган тўртта бузоқ кўзлари мўлтираб*

етим қолади-ю, ачинмай бўладими? С. Анорбоев, Оқсой.

Тирик етим Отаси ёки онаси ёки ҳар иккови томонидан ташлаб кетилган қаровсиз бола. *Ўглингни тирик етим қилма. Боланг туфайли ҳар қанча оғирчилик бўлса, устингга ол.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Истардикки, «етим», «тирик етим» сўзлари дунёда йўқ бўлса, фақатгина китоблардагина қолса.* Газетадан.

2 кўчма Ташлаб қўйилган, эътибор берилмайдиган, қаралмайдиган шахс ёки нарсага нисбатан қўлланади. *Айниқса, бизнинг бечора мўйтан уруғи — қўнғирот элининг шўрлик еtimi, бир шапалоқ урса ҳам, эвазига жон бериб келган.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. **Етим қовурга** анат. Энг пастки жуфт қовурга.

ЕТИМВАЧЧА [етим + ф. *بچه* — бола] эск. Етим бола. -*Бу ота-бобоси мактаб кўрмаган етимваччаларингизга шундай муаллимни қаяқдан топасиз? — деди Бобоҳўжа домла.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЕТИМ-ЕСИР I Етим ва есир(лар). *Сизлар суриштирмай, қўлларимизни боғлаб, зиндонга юборасиз, мол-ашёимизни талайсиз, хотин-болаларимизни етим-есир қиласиз.* С. Айний, Дохунда.

2 Умулан, етим ва қаровсиз (қаровчисиз) қолган (болалар). *Уйи куйиб, хонавайрон бўлган камбағал деҳқонларнинг етим-есир болалари билан интернатлар тўлиб кетди.* Файратий, Унутилмас кунлар. *Эрхотин: «Энди биронта етим-есирни топсин, ичкўёв қиламиз.»* деган хулосага келишибди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ЕТИМЛИК I Етим эканлик. *Ундан битта ёдгорлигим.. етимлиги билинмасин, ўксинмасин, дейман. Қарғасам, тилим куяди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Етимларга хос ҳаёт, етим ҳолати. *Етимликда ўсганми, жуда синиқ йигит кўринади.* С. Зуннунова, Гулхан. *Дам-бадам нақирдан сув олиб ичади-ю, ўтган кунларини, етимликда чеккан жафоларини.. ўйлайди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

ЕТИМОНА Етимга ўхшаб, етимлар сингарии. *Болалар ҳам, гўё отадан абадий айрилгандек, бошларини етимона буккан эдилар.* Ойбек, Нур қилириб.

ЕТИМПАРВАР [етим + ф. *پارور* — боқувчи, парваришловчи] Етимларга меҳри-

бонлик, ғамхўрлик қиладиган. *Бечора жуда етимпарвар, одамохун. Уйи тўла хотин-халаж, бола-чақа..* Ҳ. Фулом, Машғал.

ЕТИМХОНА I тар. Етимлар ва қаровсиз қолган болаларни тарбиялайдиган ва ўқитадиган муассаса. [Холмурод] *Одамлардан етимхона қаердалигини ва у ердаги болаларнинг ҳол-аҳволи қандайлигини суриштирмоқчи бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 эск. айн. интернат.

ЕТИМЧА Ота-онасиз қолган бола, етим бола, етимвачча. *Саид Жамолхон қизининг рўзгорини «нотинч» қилаётган етимчадан осонгина қутулди: Саломатни эшонга назир қилди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Уни босмачилар отиб ўлдирди. Мана шу кичкина болалар етимча бўлиб қолишди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ЕТИШМОВЧИЛИК I Камчилик, нуқсон. *Ишдаги камчилик, етишмовчиликларни тугатмоқ. ■ Шу билан бирга айрим хўжаликларда муайян камчилик ва етишмовчиликлар ҳам мавжуд.* Газетадан.

2 Етишмаслик ҳолати; камчиллик, танқислик. *Айниқса, ўтин-кўмир етишмовчилиги дарҳол сезилиб қолди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *«Балки ўз ёлғизлиги, бекорчилигидан зерикиб, бунинг устига рўзгор етишмовчилигидан сиқилиб, хафагазақ бўлгандир?»* деб ўйлади Камол. Ҳ. Назир, Кўктерак шабаласи.

ЕТИШМОҚ I Етмоқ фл. бирг. н. *Йигитлар ярим соат йўл юриб, гузарга етишди.* Ойбек, Нур қилириб. [Ширин ва Шакар] *Гоҳ вақтларда сувсиз чўлларга тушиб, қистаб юрар бир-бирига етишиб.* «Ширин билан Шакар».

2 Етмоқ, эришмоқ. *Мақсадга етишмоқ. Ёр васлига етишмоқ. ■ Мулла Бурҳон Ғиждувон бегига қирқ йил солиқ йиғувчилик қилиб, қоровулбегилик мансабига етишди.* М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси. *Ҳаммага ҳам беравермайди.. Радио клубга етти йил қатнаб эришдим бунга..* А. Мухтор, Чинор.

3 Юзага келмоқ, пайдо бўлмоқ. *Деҳқонлар оиласидан кўплаб зиёлилар етишиб чиқди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

4 Вақти етмоқ, келмоқ. *Етишди ҳамон ўқирга замон..* «Муштум».

5 айн. етмоқ. *Йўлчи ака, бизникида умидга, орзуга тезроқ етишасиз.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Камчил, меъёрга етмаган ҳолатда бўлмоқ. *Буларнинг бўлимидагина ҳаво етиш-*

магандек қисилиб, хунобгарчиликдан боши чиқмайди одамнинг. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Ваҳолонки, бошқа қурилишларда ишчи кучи ҳам, механизм ҳам етишмайди. «Муштум».

ЕТИШТИРМОҚ I Етишмоқ фл. орт. н.

2 Тайёрлаб етказмоқ. Халқим етиштирган ҳосил чўғига баланд тоғлар ҳайрон қолиб турибди. А. Орипов, Йиллар армони. Шунча ҳосилни ҳеч қандай вақилсиз етиштирган деҳқон уни усиз ҳам йиғиштириб ололмай-дими? С. Нуров, Нарвон.

ЕТКАЗМОҚ I Етмоқ фл. орт. н. Хабар етказмоқ. Зиён етказмоқ. Саломини етказмоқ. Охирига етказмоқ. Вояга етказмоқ.

2 Тайёрлаб, етиштириб бермоқ. Санотга фидойи шоғирларни кўплаб етказганим билан.. бахтиёрман. Газетадан. Қишлоқ механизаторларига арзон, ихчам, пухта ва қўлай машиналар етказиб берамиз. Газетадан.

ЕТМАК I эск. айн. етмоқ.

ЕТМАК II Чиннигуллошларга мансуб ўтсимон ўсимликнинг кўпикланувчи моддага бой илдизи (тўқимачилик саноти, дори тайёрлаш, қандолатчилик ва ш.к. да қўлланади). *Ўрта Осийда ўсадиган энг қимматли ўсимликлардан яна бири етмак (бех)дир.* Қ.З.Зокиров, Туркистон етмаги.

ЕТМИШ 70 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Етмиш кун. Етти карра ўн – етмиш. Эр йигитга етмиш ҳунар оз.* Мақол. ■ *Жами бўлиб бир сўм етмиш тийин ишлаган эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЕТМОҚ I Юриб, йўналиб, маълум бир ерга, жойга, манзилга бориб олмоқ. *Ҳайдар ота Кўтармага хуфтондан кейин етди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Эшик олдига етганида, негадир ўзининг ҳам ўша ёққа талпинаётганини сезиб, ҳаяжон ичида тутқични ушлади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Кувиб, тенглашиб олмоқ. *Ошиқмаган қуёнга етибди.* Мақол. ■ *Қистаса ҳам, етолмайди бедовлар.* «Маликаи айёр».

3 Жўнатилган, тарқатилган жойидан, манбаидан наридаги бирор жойга бормоқ (овоза, гап, хат-хабар ва ш. к. ҳақида). *Бу хабар бизгача етиб келди. Бу гап унинг қулоғига етмасин.* ■ *Ҳай деганда, ҳаққа етгай нолишим.* «Маликаи айёр».

4 Бўй, ҳажм, миқдор, даража жиҳатидан бошқасига тенг бўлмоқ, тенглашмоқ, баробар келмоқ. *Девор ўлғудай баланд-да, бўйи*

етмади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бо-ракалло, гўшт тўғрашда сенга етадигани йўқ..* К. Яшин, Ҳамза.

5 Таъмин этадиган, кифоя киладиган миқдорда бўлмоқ. *Жой ҳаммага етади. Оз бўлса етар, кўп бўлса кетар.* Мақол. ■ *Қандоқ қилай, ўртоқжон, бошқа ишларни йиғиштирай десам, ойлик етмайди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Саройдан тушадиган ҳақларни бир ой тўплаганда, тўрт қадок этга етмайди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

6 Муваффақ, муяссар бўлмоқ; эришмоқ. *Яхши билан юрдим – етдим муродга, ёмон билан юрдим – қолдим уятга.* Мақол. ■ *Қани энди, дунёда вафо бўлса, ҳар ким тилагига етса.* А. Қаҳҳор, Шоҳи сўзана.

7 Кифоя қилмоқ. *Онанг бечорага отангдан иккита сағир билан қолиб, кўрган кунлари ҳам етади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Кўй энди, ўзимнинг қийналаётганим ҳам етади.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

8 Маълум бир ёшгача яшаб бормоқ, умр кўрмоқ. *Отам саксонга етди.* ■ *Олтмиш тўрт ёшга етдим, ўғлим-қизим бўлмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

9 Келмоқ; бошланмоқ. *Вақти етди. Куни етди.* ■ *Кунлар ўтди, ваъданинг муддати етди.* У. Исмоилов, Сайланма.

10 Талаб, меъёр даражасида бўлмоқ, Қиличнинг ишлови етган, Теккан омон қолмасин деб. *Заҳарнинг сувини ялатган.* «Маликаи айёр».

11 кўм. фл. взф. Етакчи феълдаги ҳаракатнинг охиригача, тугал бажарилиши маъносини билдиради. *Йўқ, ҳали англаб етганингизча йўқ.* Н. Сафаров, Уйғониш. *Отанасига ўз сўзини ўтказишга Саидий ишониб етмади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

Ақли етмоқ қ. ақл. **Бошига етмоқ қ.** бош. **Боши кўкка (ёки осмонга) етмоқ қ.** бош. **Бўйи(га) етмоқ қ.** бўй. **Кўзи етмоқ қ.** кўз. **Нима етсин** Ҳеч нарса тенг келолмайдиган иш, нарса ва ш. к. ҳақида айтиладиган ибора. *Эҳе, китоб ўқишга нима етсин.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Оғзи кулоғига етди қ.** оғиз. **Пичоқ суякка етди қ.** суяк. **Тағига етмоқ қ.** таг. **Қўли етмоқ қ.** қўл.

ЕТОВ Жиловидан тутиб эргаштирилган, етакланган, етакдаги. *Етовдаги отни танимаган одам оз эди.* Ойбек, Навоий.

ЕТТИ I 7 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Етти киши. Етти*

сўм. *Етти метр. Етти меҳнат куни. Етти ўлаб, бир кес.* Мақол. *Ёмондан қоровул қўйсанг, ёв етти бўлар.* Мақол.

2 этн. Вафотнинг тўртинчи куни ўтказиладиган маросим, маърака. *Кеча, одатга мувофиқ, нари-бери етти қилинди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Айрим сўзлар билан қўлланиб, маънони кучайтириш учун хизмат қилади. *Етти ухлаб тушимга кирмаган. Етти қовун пишиғи бор.* ■ *Муллажон амаки етти маҳалланинг катта устаси.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. «*Боланинг кўнглига қараб расво қиляписизлар, етти хуфтонга қадар юришга чакки ўрганди.* Ойдин. *Номии етти қишлоққа кетган Буёниса хоним-а!* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Етти буқилмоқ Ортиқ даражада иззат-хурмат қилмоқ, ўта сизгинмоқ. **Етти ёт бегона қ.** ёт **1.** **Етти иқлим қ.** иқлим. **Етти оғайни** Яққол кўриниб турадиган, чўмичсимон ўрнашган, етти юлдуздан иборат шимолий бурж (юлдузлар туркуми); Етти қароқчи, Катта айиқ. **Етти пушт қ.** пушт **2.** **Етти хуфтонгача қ.** хуфтон **2.** **Кичик етти оғайни** Кутбга яқин, чўмичсимон жойлашган, етти юлдуздан иборат шимолий бурж (юлдузлар туркуми); Кичик етти қароқчи, Кичик айиқ.

ЕТТИЛИК 1 Етти нарса ёки кишидан иборат. *Еттилик комиссия.*

2 Еттита холи бўлган карта. *Еттилик фиштин.*

ЕТУК 1 Жисмоний жиҳатдан тўла ривожланган, камолотга эришган. *Турқишдан мўраладим: Йўлчи, ҳам етук бир қиз.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қирқ ҳадегунча ўтиб ҳам кетди, Ўғлининг кўрсайдинг етук камалин.* Ф. Фулом.

2 Илм, ҳунар, тажриба ва б. жиҳатлардан пишиб етган, етарли малакага эга, баркамол. *Етук олим. Етук мутахассис. Етук санъаткор.* ■ *Бизда етук адабиёт муаллимлари борлигига ишонамиз.* Газетадан. *Мукаммал кўрмоқчи бўлди дунёни, Етук бўлолмадик ўзимиз бироқ.* А. Орипов, Йиллар армони. *Буюк, етук одамлар камтар, камсуқум.. бўлишини бу доно қиз яхши биларди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Талаб, меъёр жиҳатидан мукаммал даражага эга, юқори савияли. *Етук бадийий асар.* ■ *Лутфий ғазалари асосида яратилган мусамматлар Навоий томонидан Лутфийнинг*

юксак шоирлик иқтидорининг, етук бадийий маҳоратининг сўзсиз тан олинганлигига ишончли далилдир. «ЎТА».

ЕТУКЛИК Етук эканлик, етук даражага эгаллик. *Бу қийин, лекин ҳаётий зарур иш, сиёсий етукликка жиддий имтиҳондир.* Газетадан. *Маълум бир эпизодни баён қилишда авторнинг бадийий маҳорати, етуклиги.. сезилиб туради.* «ЎТА».

ЕФРЕЙТОР [нем. Gefreiter – ефрейтор] Баъзи мамлакатларда, мас., Россияда, олдий аскарга бериладиган бошланғич ҳарбий унвон ва шу унвонга эга бўлган шахс.

ЕЧИЛМОҚ 1 **Ечмоқ** фл. мажҳ. ва ўзл. н. Унинг калта сочлари ҳадеб ечилиб кетаверарди. ■ *Ҳисоб-китоб бор ерда ечилмайдиган чигил йўқ.* Н. Сафаров, Уйғониш. *Ҳасанали учун биринчидан англашилмай қолган магнолар бу кейинги гап билан ечилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма с. т.* Кўнгли-дили очилмоқ, ёзилмоқ. – *Раиймжоннинг ҳалитдан яна қочиб пайига тушганини кўриб қуляпсанми?! – деб кулди.. Хипча йигит ҳам ечилиб кулди.* Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.

3 *кўчма с. т.* Ҳиммати ошиб, ортиқ сажийлик қилмоқ. *Ҳаловатхон ечилиб кетиб, зиёфат дастурхонини тўкин қилиб тузади.. ҳозиргина кириб келган дадасини очилиб-сочилиб дастурхонга ўтқазди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ЕЧИМ 1 Ечиш; ечилиш. *Боғлашда курмак солсанг, осон бўлар ечими.* *Бир ногаҳон гуноҳнинг осон бўлар кечими.* «Кўшиқлар».

2 Масала, муаммо ва ш. к. нинг жавоби. *Масаланинг ечими.* ■ *Менинг одатим, ҳамма ишни, чигалини олдиндан обдан ўйлаб, ечимини кўзимнинг олдига келтириб оламан.* Р. Раҳмон, Сизнинг ёшингизга кирайлик.

3 *ад.* Асарда воқеалар ривожидоғи, қаҳрамонлар ўртасидаги қарама-қаршилиқнинг ҳал бўлиши, тамомланиши. *Романинг ечими.* ■ *Зотан, ҳар бир асарнинг туғуни билан бирга ечими ҳам бор-ку!* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ЕЧИНМОҚ **Ечмоқ** **3** фл. ўзл. н. *Мухаррам ечинаётиб, каравот тепасидаги суратларга бештиёр кўз ташлади.* Шўҳрат, Шинелли йиллар.

ЕЧИНТИРМОҚ 1 **Ечинмоқ** фл. орт. н. [Ҳасанали] *Отабекни ечинтирар экан, ризосиз бир оҳангда деди: - Ўғлим, сизга шу шайтоний*

ишининг нима зарурати бор! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Йўлтўсарлик билан бировнинг кийим-кечагини зўрлаб ечиб олмоқ; тунамоқ.

ЕЧИҚ Боғланмаган, ечилган, боғдан бўшатишган. *Ечиқ мол. Ечиқ қоп.* ■ Қўлоёқлари ечиқ бандилар боғланиб, қўрага қамалдилар. С. Айний, Қуллар. *Бўйни боғлиқ ҳам эмас, ечиқ ҳам эмас: қамоқ бўлмаса ҳам, қамоққа ўхшайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЕЧМОҚ 1 Боғичини, боғини ёзмоқ, бўшатмоқ. *Белбоғни ечмоқ.* ■ *Чий эшикнинг боғичини ечиб кўтарганида, инграш яна эшитилди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Ҳаво ҳали исимаган бўлса ҳам, хомсемиз ҳоким формасининг кўкрак тугмаларини ечиб ташлаб, елпинишга тутинди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ўримини ёзмоқ, хомитмоқ. *У | Кумуш | бу кечаси кўрган баъзи тушларини Отабекнинг бу кун келишига йўйди-да, эрталабдан туриб, сочларини ечди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Кийилган кийимни жойидан, эғнидан олмоқ. *Тўнни ечмоқ. Кўйлакни ечмоқ. Этикни ечмоқ.* ■ *Малла киши янги бузи кавушини даҳлизда ечиб, чап ёқдаги каттакон хонага кирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кўприк*

устиди баланд пошнали туфлисини ечиб олган бир аёл машинага қўл кўтарди. С. Аҳмад, Уфқ. *Насиба унинг носкисини еча бошлади,* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

4 Қўйилган, солинган, боғланган нарсани олмоқ, ундан холи қилмоқ, бўшатмоқ. *Учинчи аравага ортиб олинган бедадан ташлаб, эгар-жабдуқларини, юганларини ечиб қўйишди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Салдан кейин эшакдай келадиган икки итини ечиб юборди.* С. Сиёев, Аваз.

5 Математик мисол, масала кабиларни ишламоқ, ечими (жавоби)ни топмоқ, белгиламоқ. *..икки бола: бири қиз, бири йигитча. масала ечиш билан овора.* А. Мухтор, Чинор.

6 *кўчма* Маъносини очиб бермоқ, ечимини белгиламоқ; ҳал қилмоқ. *Шайбонийхон бу тугунни ҳам султон ва аъёнларга ёқадиган бир усталик билан ечганидан кўпчилик мамнун эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Бу муаммони кекса бир жангчи ечиб берди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Аммо қанчалик мушкул иш бўлмасин, жумбоқни ечамиз.* С. Кароматов, Олтин қум.

ЕЧТИРМОҚ *Ечмоқ* фл. орт. н. *Сочларимни ечтирай кўклам елига Ҳам уни мен ювдирай тошқин селига.* «Кўшиқлар».

ЕШМОҚ с.т. *Ечмоқ.*

Ё I [а. ع ҳарфи] Араб графикаси асосидаги эски ўзбек ёзувида «и» ва «й» товушларини ифодаловчи ҳарфнинг номи.

Ё II эск. айн. ёй I 2. *Мунчалик ғам, мунчалик мунгли Битта жоним қайга жо қилар? Шунчаликда банданинг кўнгли, Қачонгача қаддин ё қилар?* У. Носир. Юрак.

Ё III [а. ق — ундов] I унд. Хитобни билдирувчи ундалма, сўзлар олдидан келиб, кучли ҳис-ҳаяжон билдиради. *Парпихўжа ёғчи ичкари ҳовлидан чиқиб, «Ё олло! Ё қозиул-ҳожат! Яккасан, ягонасан!» каби сўзларни аралаштириб, ҳовлида юра бошлади. Ойбек, Танланган асарлар. Ё амирал-муслимин, тағин кўзингизга зарар етказмасин. А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши.*

2 Қойил қолиш, ажабланиш маъноларини билдиради. *—Ё қудратингдан! — деди Туробжон, келтирган нарсаларини титкилаб. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. Раҳбар деган ҳам шунақа кўпол бўладими? Ё тавба!.. П. Турсун, Ўқитувчи.*

Ё пирим 1) ажабланишни ифодалайди; 2) пирга сиғинишни, ундан мадад тилашни ифодалайди. *—Ё, пирим! — деб юкни елкасига олди. Ойбек, Танланган асарлар.*

Ё IV [ф. ق — боғловчи] боғл. I айр. Тенг ҳуқуқли икки гап ёки айрим гап бўлаги олдида такрор келиб, фикрнинг қиёсланувчи бўлақлардан бирига тааллуқли эканлигини билдиради. *Илат ё ошда, ё мошда. Матал. ■ У ё уялиб, ё кўрқиб, остонада турарди. П. Турсун, Ўқитувчи. Қаердадир биров ё симга қоқилди, ё уни бир нима қилаётир. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

2 айр. Гап ёки айрим гап бўлақлари олдида такрор келиб, уларни санаб кўрсатиш, умумлаштириш учун қўлланади. [Бувим:] *Ким бўлмагин бу кун сен: ишчими, ё токарми, ё колхозчи, ё уста — ҳамма ҳам бир текисда. Қ. Муҳаммадий.*

3 зидл. Сўроқ гап олдида келиб, унинг ўзидан аввалги гап маъносига нисбатан зид эканлигини билдиради. [Жонфиғон:] *Шу гап гап бўлдими, ё тағин жиннилиги тутармикин? А. Қаҳҳор, Жонфиғон. [Ойимхон:] Сен ўйнамасанг, ким ўйнайди. Ё қариган чоғимда мен ўйнайми! П. Турсун, Ўқитувчи.*

ЁБИ [ф. بابو — юк ташувчи, насли паст от] фольк. Насли паст, хашаки от. *Бу сўзларинг, Айноқ, бекор экандир. Ёби дема, шу от тулпор экандир. «Равшан».*

ЁБОН шв. Дала, дашт. *Куз оқшоми тўшалар сокин, пичан ҳиди анқир ёбондан. Ш. Раҳмон, Юрак қирралари. Замбараклар ёбонда бекор гумбурлаган йўқ, Бекор оқмади қонлар.. ва ўлди мардоналар. Миртемир.*

ЁБУ Ўзбек уруғларидан бирининг номи.

ЁВ I Уруш, жанг ҳолатидаги қарши томон, душман, ганим. *Ёв қочса, ботир кўпаяр. Мақол. Ёвни аяган яра ер, калтагини сара ер. Мақол. ■ Бир соат чамаси отишгандан сўнг, ёв бизнинг ўқимизга чидолмай, икки дарвоза орасида уч-тўрт юз ўлик қолдириб, қочишга мажбур бўлди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Қарама-қарши мақсаддаги киши: душман, рақиб. *Ёмон йўлдош ёв бўлади, охир иши дов бўлади. Мақол. ■ Қимор қизиб, ҳар кимса бир-бирига ёв. Файратий.*

Ёв ейдими Нимадан қўрқасан, қўрқма. **Ёв чопди** Душман бостириб кириб, қиргин қилди. *Бобоқулнинг еттинчи отаси, қишлоққа ёв чопганда, Оқсой кўпригининг остига бекиниб, жонини асраб қолган экан.* С. Анорбоев, Оқсой. **Ёв қараш** Жаҳл билан, ғазаб билан қараш. *Эшон Дадашевга ёв қараш қилиб, эшикни тарақлатиб чиқиб кетди.* И. Раҳим, Тақдир. **Ёв қувгандай** Жуда тез, чопиб, югуриб. [Тўғонбек] *Худди ёв қувгандай, қаттиқ юрди.* Ойбек, Навоий. *Одамлар, ёв қувгандай, ҳар тарафга тарқалишди.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Тилсиз ёв** Ўт, сув (халқ тилида). *Тилсиз ёв бизнинг меҳнатларни зое кетказмоқчи.* У. Исмоилов, Сайланма.

ЁВАР [ф. *يارور* — ёрдамчи, мадаккор] эск. кт. Ёрдам берувчи, ёрдамчи. *Энди ёру ёварин ҳажрига тоқат қилғали Ўзгалардек кўнглум ичра қайда бир бардош эрур.* С. Хондайлиқий, Навбахор.

ЁВВОЙИ 1 Хонакилашмаган, табиат кучида эркин ҳаёт кечирувчи (хайвон, паррандалар ҳақида). *Ёввойи мушук. Ёввойи каптар. Ёввойи эчки.*

2 Маданийлаштирилмаган, ўз ҳолича, табиий ҳолатда ўсадиган; зарарли, зиён келтирувчи. *Ёввойи олма.* ■ *Хилма-хил ёввойи гуллар теварагида ранг-баранг капалаклар базм қуради, асаларилар ғувилайди.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Сидиқжон каттакон ёввойи жийда тагида тўхтаб, Шарофатни кутди.* А. Қаҳқор, Қўшчинор чироқлари. *Дарҳақиқат, салгина хотиржам бўлдингми, ёввойи ўтлар ўсиб кетади-ю, гўзаларни сиқиб ташлайди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 Ўзлаштирилмаган, ишланмаган (ержой ҳақида). *Илгари бу ерлар ҳам жарликлар, ёввойи сайхонликлардан иборат эди.* Газетадан. *Ёввойи чўл буюк кенгликда Менга борин очиб ташлади.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

4 Қўрқинчли, ваҳимали, даҳшатли. *Ёввойи овоз.* ■ *Бўрон ёввойи бир куч билан ўқирарди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Шариф тарранинг ёввойи чинқирғини эшитгандек бўлди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

5 Маданиятнинг ибтидоий босқичига хос; қолоқ. *Саҳрода арабларнинг бадавий деган ёввойи тоифаси бор экан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

6 *кўчма* Одамга аралашмайдиган; бегона, одамови, ёт. *Одамлардан қочаман, Ёввойи бир ҳолим бор!* Миртемир.

ЁВВОЙИ ҚАРАШ ҚИЛМОҚ Жаҳл билан қармоқ. *Тўранинг ниҳоятда кайфи қочди, жаҳл отига миниб, оқсоқол билан имомни еб қўйгудек, ёввойи қараш қилди.* Ж. Шарипов, Хоразм. [Умайдер] *Умидага олайиб, ёввойи қараш қилади-да, тескари ўгирилиб олади, термометрни бармоқ орасида синдириб, қўлига беради.* А. Мухтор, Чинор.

ЁВВОЙИЛАШМОҚ 1 Ёввойи бўла бормоқ, ёввойи бўлиб кетмоқ. *Ёввойилашган ит.* ■ *Тоғ мушуклари ёввойилашиб кетган, одамга яқин келмасди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

2 Одамлардан узоқлашиб, бегоналашиб бормоқ. *Мен ҳам ёввойилашиб, жуда тўнг, қўпол бўлиб кетаётганимни ич-ичимдан ҳис қиламан.* «Ёшлик».

3 Бегона ўтлар билан қопланмоқ. *Аёллар ва болалар ихтиёрида қолган экинзорлар чуқур, яхши ишланмаганидан, ёввойилашиб, ҳаммаёқни шўра, ғумай, сувўт, тикан босиб кетган.* С. Нуоров, Нарвон.

ЁВВОЙИЛИК 1 Инсон қўлига ўрганмаганлик, табиий ҳолатда бўлишлик.

2 *кўчма* Ибтидоий ҳолат, ваҳшийлик.

3 Одамга қўшилмаслик; одамовилик; бегоналик. *Ким айтади буни оғир қиз деб, олов-ку! Тўғри, сал ёввойироқлиги бор.* Аммо ўзим тарбиялаб оламан [деди ўзича Тўлқин]. Ф. Мусажон, Ҳури.

ЁВВОШ шв. Ювош; оҳиста, итоткорона. *Айби нимадалигини англамаган от жонивор, чиройли сариқ бошини ёввошгина чўзиб, чол кетидан эргашди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЁВВОШ ТОРТМОҚ Тинч, осуда, сабртоқатли, ҳалим бўлмоқ. *Кумуш ўз хатида ёзгандек, дарҳақиқат, Зайнаб шу кейинги кунларда ёввош тортган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қўйдек ёввош** Бировга халақит бермайдиган, табиатан беозор. *Баъзилар [Ориповни] қўйдек ёввош, бировнинг ҳақиқа хийнат қилмайди, деб мақтаб қўйишади.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан кейин.

ЁВВОШЛАНМОҚ Тинчланмоқ, осуда бўлмоқ. *Нориннинг ҳайқирғи бўшамайди. Аммо, ҳадемай, ўз сувининг бир қисмини каналга беради, балки шунда ёввошланар.* Й. Шамшаров, Тошқин.

ЁВГАРЧИЛИК фольк. 1 Жанг. уруш ҳолати. - Нега уйингда беғам ётибсан, устимизда шунча ёвгарчилик бор, - деди Оқбўта. «Ойсулув». Ёвгарчилик бўлди энди, ёронлар, Гайрат қилинг, Чамбилга ёв йўлатманг. «Гўрўғли».

2 Душманлик, ганимлик, ўзаро адоватда бўлишлик. Душман қурсин, бари жонин сотибди, Ёвгарчилик ёмон экан дунёда. «Ҳасанхон».

ЁВ-ЁВ с. т. Ёв ҳужуми, уруш, жанг. Ёв-ёв бўлди. — Қадимги замонда ёв-ёв бўларкан. Юртни бирдан ёв босиб келар экан-да, ҳамманинг иши ишда, оши ошда қолиб, жанг майдонига қараб югурар экан. Ойдин, Ўн беш газли арқон.

ЁВЛАМОҚ фольк. Ҳужум қилмоқ, бос-тириб бормоқ. Душман кўрсанг, издан қўймай қувлагин, сағир кўрсанг, анинг кўнглин овлагин, Қарши душманнинг юртига ёвлагин, Элинга эл қўшиб юргин, Эрали. «Эрали ва Шерали». Одиҳон подшоҳ Қовуштирхоннинг юртига ёвлаб борди ва уни ўлдирди. «Гўрўғли».

ЁВЛИК айн. ёвгарчилик 1. Хоразмга ингиранган эр эди, Ёвлик куну Рустамдайин зўр эди. «Юсуф ва Аҳмад».

ЁВМУТ 1 Туркий ва туркман уруғларидан бирининг номи. Отим Аваз, айтадиган арзим бор, Арзимга қулоқ сол, ёвмут сардори. «Хушкелди». У [Ойнагул] ҳам ёвмут қизи. А. Ҳакимов, Илон изидан.

2 Ёвмутларга хос, ёвмутларга оид. Ёвмут қалпоқ кийиб, жазойир қилич таққан, кўзига қон тўлган карвонбоши даставвал Сариқни отиб ўлдирди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ЁВОН қ. ёбон. Қоқо ёвонида ўз арпасини ўриб янчган Ҳайдар энди уни соғураётган эди. С. Айний, Қуллар. Борай, онам ёвондан келгунларича, овқат пишириб қўйишим керак [деди қиз]. Н. Қиличев, Ёронгул.

2 шв. Қишлоқ; дала. Матчон тўра ёвон ҳовлисига кирмасдан, шаҳар ҳовлисига от солди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ЁВУЗ 1 Ўтакетган йиртқич; ашаддий. Энди ёвуз аждар бизларни ютар. «Нигор ва Замон». Қиличдан ўтказамиз, от қўйиб, ёвуз ёвни. Ҳабибий, Девон.

2 кўчма Душман, ёв. Элмурод ҳайрон бўлиб суради: -И-й-е. Ҳали сизни биров ўлдирмоқчи ҳам бўлганми? Қандай ёвуз экан у? П. Турсун, Ўқитувчи. Етиб келди ёвузлар, Одамларни осдилар. Уйғун.

Ёвуз ният Ёмон мақсад. Ким билади, уларнинг юрагида қандай ёвуз ниятлари бор. Шухрат, Шинелли йиллар. Душман ёвуз ниятига ета олмади. Н. Сафаров, Оловли излар.

ЁВУЗЛАРЧА рөш. Ёвузларга ўхшаб, йиртқичларча. Ёвузларча қийнамоқ.

ЁВУЗЛАШМОҚ Ёвузга хос хатти-ҳаракат қилмоқ. Тўғри, душманлар камайиб қолган, бироқ улар баттар ёвузлашган. Ш. Холмирзаев, Т. Усмонов, Сўнмас ўт.

ЁВУЗЛИК Ёвузларга хос хатти-ҳаракат, хунрезлик, жоҳиллик. Бу ёвузлик уларни ҳатто одам қиёфасидан чиқарган. А. Қаҳҳор, Сароб. У [Алексей] Ойимхонга тикилиб, Тожибойга савол берди: «Сиз унинг илгари ким бўлганини, халққа қарши қандай ёвузликлар қилганини билармидингиз?» П. Турсун, Ўқитувчи.

ЁВУҚ эск. айн. яқин. Ёвуқ қариндош. — Бу вақтда ёвуқдан милтиқ овози эшитилиб, унинг тутуни бандилар ва соқчиларни қоплаб олди. С. Айний, Қуллар. Булдуруқ ҳам тувалоқ, Суксур, оққу, тустовуқ, Сайранглар менга ёвуқ. Миртемир.

ЁВУҚЛАШМОҚ Яқин келмоқ, яқинлашмоқ. -Ахийлар [биродарлар], келинг энди, барчанинг хаёлини машғул этган ишлар борасида, яъни кун сайин ёвуқлашиб келаётган ганимни даф этмоқ чоралари тўғрисида сўйлашиб олайик, - деди оқсоқол. М. Осим, Ўтрор. Жоме масжидини айланиб, жинкўчалар оралаб, Паҳлавон Маҳмуд қабрига ёвуқлашди. С. Сиёев, Ёруғлик.

ЁВЧИ шв. Совчи. Урганч келиб, ошиқ бўлдим қизингга, Ёвчи қўйиб, минг от бердим ўзингга. «Юсуф ва Аҳмад».

ЁВЧИЛИК шв. Совчилик. Аҳмадбек бойга қараб айтди: -Биз ёвчиликка келдик. «Бўтакўз».

ЁВШАН Мураккабгуллиларга мансуб, ем-хашак бўладиган кўп йиллик ўсимлик. Купега иссиқ шамол ёвшан.. қовжирган майсалар ҳидини олиб кирди. С. Нуров, Нарвон. Асрлар бўйи янтоғу ёвшандан бўлак экин ўсмаган дала тўшида зумрад гўза ниҳоллари тизилди, борлиқ гул-гул яшнади. Ш. Фуломов, Бўз ерлик бўз йигитлар.

ЁВШАНЗОР Ёвшан билан қопланган майдон. Насриддинов физиллаб чекинаётган қовжироқ ёвшанзорга тикилиб, яна Зумрад-ни эслади. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

ЁВ-ЯРОҚ фольк. Курол-аслаҳа, қуроллар. *Узоқдан ёв-яроқ таққан кишиларнинг қораси кўриниб қолди. «Ёдгор». Ёв-яроқни, отанжомни шайланглар, Иштихон кун хонга кўйинг даракни. «Юсуф ва Аҳмад».*

ЁВҚУР Ҳеч нарсадан кўрқмайдиган; жасур, ботир, мард. *Зуннун Арғун телбароқ, лекин ажойиб қиличбоз, баҳодир, ёвқур бек эди. Ойбек, Навоий. Бир вақтлар сизни ёвқур йигит ҳисоблаб, бир адашгандим, мана энди иккинчи бор адашгандим [деди профессор]. Ж. Абдуллахонов, Тўффон.*

ЁВҚУРЛИК Ботирилик, мардлик, жасурлик. *Жангчиларимизнинг ёвқурлиги.*

ЁВҒОН Гўштсиз, зирavorларсиз суюқ овқат; фақирона суюқ ош. *Миннатли паловдан миннатсиз ёвғон яхши. Мақол. ■ Кечқурун уч-тўрт қошиқ ёвғон ичган, тунги билан укол, дори олиб турган бемор тонгга яқин ниҳоят ухлаб қолди. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари. Ёт агар кўй сўйса ҳам йўлингга, Собир, бормаким, Дуст ила сўхбатни тўз ёвғону ардоби(нг) билан. С. Абдулла. Ойим ўчоқбошига бориб, олов ёқади, озгина пиёздод қилиб, ёвғон мошхўрдасига урина бошлайди. Ойбек, Болалик.*

ЁВҒОНСИРАМОҚ Оч қолмоқ, очиқиб қолмоқ. *Шўрвага йиқилинг, домла, иззатталаб бўлиб, ўзи чақиринини кутиб юрсангиз, ёвғонсираб ўласиз. А. Қодирий, Обид кетмон. Бечора қўшлар жуда ҳам ёвғонсираб кетди. Ф. Фулом, Шум бола.*

ЁД |ф. یاد — хотира| Хотира, эс; хотирада, эсла сақлаш; эслаш. *Ёдга олмоқ. Ёдимга тушди. ■ Мана шу юришимизнинг ҳар бир қадами, сиздан эшитган гапларимнинг ҳар бир сўзи менинг ёдимда абадий қолади. П. Турсун, Ўқитувчи. Сени кўрдим, ёдимга тушди Ёшлигимда кўрган бир жувон. Уйғун. [Йўлчи] Гулнорнинг ёди, қайғуси билан атрофда тентираш учун кетди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЁД(дан) билмоқ Аввал ўқиб, эшитиб олиб, хатга, ёзувга қарамасдан эсга келтирмоқ. *Бобур араб, форс тилларини яхши ўрганган, қуръон сураларининг кўпини ёд билар, маъносини ҳам тушунар эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Ёд олмоқ (ёки қишмоқ) айн. ёдламоқ. Ёддан чиқармоқ* Эсдан чиқармоқ. *Элмурод хайрлашувни ҳам ёддан чиқариб, қозикдан панамани олганича, қисмга чонди. Шухрат, Шинелли йиллар. Ёдига тушмоқ (ёки келмоқ)* Эсига, хотираси-

га келмоқ, тушмоқ; кўз олдида гавдаланмоқ. *Васила Назаровна Дилфузани кўрди-ю, беихтиёр ўз қизининг қилмиши яна ёдига тушди. Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Шу пайт, қайси кунидир айна шу дамни тушида кўргани ёдига келди. О. Мўминов, Хиебондаги уч учрашув.*

ЁДАКАЙ с.т. Ёдаки.

ЁДАКАСИГА с.т. Ёдаки.

ЁДАКИ |ф. یادگی| рвш. Хатга қарамасдан, ёддан. *Шеърни ёдаки ўқимоқ. ■ Дафтарнинг варақлари жузидан чиқиб кетган, йиртилиб тушган, бошқа бирон жойда лекция ўқилганда чалкашган бўлса керак, лектор лекциянинг бош-кетини тополмай, хийла овора бўлди, бу орада ёдаки яна икки марта «Уртоқлар!» деди. А. Қаҳҳор, Қуюшқон. Кейин хон, Авазнинг бир байтини ёдаки айтди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ЁДГОР |ф. یادگار — хотира; совға, эсдалик| 1 Бирор шахс ёки воқеа-ҳодисани эс-латиб турувчи нарса, нишона, эсдалик. *Унсин онасидан ёдгор қолган ва ягона зийнати бўлган юпқагина эски кумуш билагузукни айлантириб гапирди. Ойбек, Танланган асарлар. Марҳума онасининг ёдгорлари бўлган бу уч болани бегоналар қўлида хор қилиб қўйишни Нодира истамаса ҳам, эрининг фақирлиги бунга моне эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Эсдалик учун бериладиган нарса; совға, ҳадя. *Мен нимани айлашин ёдгор — бошим қотди.. қисилди нафас. Ё. Мирзо.*

3 Ёдгор (эркак ва хотин-қизлар исми).

ЁДГОРЛИК 1 Эсдалик, эслаб юриладиган нарса; совға. *Мендан ёдгорлик бўлсин, Меъмор, — деди Чўли бобо, — ҳозир кун иссиқ, совуқ кунларда кийиб юрасиз. Мирмуҳсин, Меъмор.*

2 Бирор шахс ёки воқеа хотираси учун тикланган ҳайкал, бюст. *Мозорнинг ўрнига номаълум солдатларга ёдгорлик қўйиладиган бўлиняпти [деди Ҳасан ака]. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Саидулмуҳоммод қишлоғида.. қаҳрамонларча ҳалок бўлган жангчилар хотирасига ёдгорлик ўрнатилди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.*

3 Ёдгор бўладиган, эсдалик сифатида сақланадиган нарса; меъморий обида. *Бир-икки кун Самарқанд шаҳрини айланиб, эски ёдгорликларни хўп томоша қилдим, сўнгра Бухорога жўнаб кетдим. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.*

4 Қадимги ёзма манба, қўлёзма. Бу сўз қадимги ёдгорликлар тилида «тўрқу» шаклида келиб, инак, инак газлама деган маъноларда ишлатилган. «ЎТА».

ЁДЛАМОҚ I Эсга олмоқ, хотирламоқ; кўз олдига келтирмоқ. *Йўлчини ёдларкан, унинг [Нуршинг] юрагида энди ғазаб кўзгалар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Гулсин куйлади: Ўртоқларим, қўлга олсам торимни, Беихтиёр ёдлайдирман ёримни. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Хотирага келтирмоқ; хотирада, эсда сақлаб қолмоқ; такрорламоқ. *Меъмор умри давомида йиққан қимматли сўзларни шилди роқ қоғозга ёзиб қўйган бўлиб, уларни доимо ўқиб, ёдлаб юрарди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ЁДНОМА I Марҳумни эслашга бағишланган мақола. *Газетада рассом Чингиз Аҳмаров ҳақида ёднома босилди.*

2 Ёзма ёдгорлик. Бу сўз [абушқа] қадимги ёдномаларда қари киши, эр, чол маъноларида қўлланган. «ЎТА».

ЁЗ I Йилнинг баҳор билан куз орасидаги энг иссиқ фасли. *Лайлак келди — ёз бўлди. Дангасанинг иши битмас, ёз келса ҳам, қиши битмас. Мақол. ■ Ёз кечасининг ёқимли салқини. Кўкда дарахтлар устида гуж-гуж юлдузлар ёнади. Ойбек, Танланган асарлар. Куз келди-ю, кетди ёз: гул, майса ўт сарғайди. Ҳ. Пўлат. Қирқинчи йилнинг ёз палласи эди. С. Кароматов, Олтин кум.*

2 Кўчма Умрнинг энг гуллаган, ёшлик даври. *Ёзим ўтди, чиройингизга тўймай асло бу қувноқ кўнгли. Ғайратий.*

ЁЗ БҮЙИ Ёз давомида, бутун ёз. *Ёз буйи уч-тўрт гал ер этагидан, "Ҳорманглар-у", қичқириб ўтиб кетганман. Ф. Фулом. Хазина ер, зилол сув, Ёз буйи сахий қуёш. Ғайратий. Кўнгли ёз бўлмоқ Ортиқ севиниб, баҳридили очилмоқ. Назир отанинг кўнгли ёз бўлиб кетди. Ў. Умарбеков, Чарос.*

ЁЗГИ I Ёзга оид, ёзда бўладиган; ёздаги. *Ёзги ёмғир. Ёзги тун. Ёзги иссиқ. Ёзги меҳнат — қишки роҳат. Мақол. ■ Баҳор кезларида майсаларга ястаниб, дарахт тағларида бирга дарс тайёрлаганимиз, ёзги каникулда тоғларга саёҳат қилганимиз менинг эсимдан чиқмайди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 Ёз учун мўлжалланган, ёзга мос; ёзлик. *Ёзги кинотеатр. ■ Қурбон ота елиб-югуриб, сал кунда қишки ва ёзги чойхонанинг*

кам-кўстини тўғрилаб олди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ЁЗДИРМОҚ Ёзмоқ III I фл. орт. н. *Ақлдан ёздирмоқ. Тўғри йўлдан ёздирмоқ.*

ЁЗИЛМОҚ I I Ёзмоқ I 1. 2. 3 фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Дастурхон ёзилиб, тушлик чой келди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Оёғинг.. йўлга тушсак, ёзилиб кетади. А. Қаҳҳор, Хотинлар. Гулсапсар, жамбилларинг ёзилган қатқат. Ғайратий. Кун ботиш томондан осмонга пушти қизил шуғла ёзилган эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 Хурсанд бўлмоқ, кайфияти кўтарилмоқ; чарчокни тарқатмоқ, ташвишни йўқотмоқ, яйрамоқ. *Онанинг гина-кудурати саратон ёмғиридек тез ўтиб бўлган эди. У ёзилиб, қизи билан овқатланди. Шухрат, Шинелли йиллар. Ашур Мирзо қизининг отини эшитиш билан ёзилиб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Энди бир шаҳарга тушиб, уч-тўрт кун ёзилиб келсам.. жуда-жуда сиқилиб кетдим. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

3 Бемалол ўтирмоқ, ўзини эркин тутмоқ. [Меҳри:] *Диссертация ҳам бор бўлсин. Келганига ярим ойдан ошди-ю, ёзилибгина бир дам олмабди! О. Ёқубов, Пьесалар. Бемалолроқ ёзилиб ўтиринг! Зап кўчиб келдингиз-да! Сизни зериктирмаймиз. Ҳ. Фулом, Машғал.*

4 Таҳорат олмоқ, бўшалмоқ. *Отамурад ёзилиб келиб, бир ҳафтадан бери биринчи марта пақирдаги қудуқ сувидан соқол босиб кетган юзини пишиб-пишиб ювиб, бир маза қилди. М. Мансуров, Ёмби.*

Кўнгли (ёки юраги) ёзилмоқ Кайфияти яхши бўлмоқ. -*Икки оғиз гаплашса, ақалли ўзини кўрса ҳам, кўнгли ёзилади-ку, — деди Шербек. С. Анорбоев, Оқсой. Юрагинг ёзилсин, деб томошага олиб келяпман [деди Отамирза]. Ҳ. Тўхтабоев, Фелъетондан кейин.*

ЁЗИЛМОҚ II I Ёзмоқ II фл. мажҳ. ва ўзл. н. *Хат ёзилди. Ҳикоя ёзилди. ■ Анвар қўлидаги ёзилган қоғозни қўйиб, иккинчи оқ қоғозни олди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Шогирд адреслар ёзиладиган дафтарга имо қилди. Т. Ашуров, Оқ от.*

2 Аталмоқ, бағишланмоқ. -*Шеър бизга ёзилмай, кимга ёзилган бўлсин ахир, — деди Жўрахон. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. — Мана шу ашула сиз учун ёзилган.. — Алимардоннинг овози негадир титраб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.*

3 Аъзо бўлмоқ, кўшилмоқ. Бўтабой партизан отрядига кўнгилли бўлиб ёзилди. С. Аҳмад, Хукм. *Инобат таваккал қилиб, берухсат ёзилиб келаверсинми механизаторликка? Йўқ, бу онанинг раъйига қарши бориш-ку!* «Ўзбекистон кўриқлари». Бир эмас, ун балоси бўлса-да, мен ширкатга ёзилмоқчиман. С. Сиёев, Ёруғлик.

4 Баён қилинмоқ, ифодаланмоқ. Мақола оммабор, раvon ва содда тилда ёзилган эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

Пешонасига ёзилган Тақдирида бор. У [Йўлчи] ҳали ҳам камбағал “бегона” қизни ёдлар, ҳали ҳам унинг бошини «У кимнинг қизи? Уни яна бир кўриш пешонамга ёзилганмикан?» каби саволлар банд қилган эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЁЗИН-ҚИШИН рви. Йил бўйи; йилнинг тўрт фасли давомида. *Ширкат меҳнат аҳлини сабзавот билан ёзин-қишин таъминлашга алоҳида эътибор берипти.* Газетадан.

ЁЗИШМА Ўзаро ёзилган хатлар, ёзма алоқа. *Идоралар ўртасидаги ёзишма.* ■ Ёзишмалар узоққа бормади. Собиржон. *урушга жўнаб кетди.* Газетадан. *Хитой тарихчиси Си-Ма-Сяннинг «Тарихий ёзишмалар» номли китобида хитойлик Чжан Цянь келтирган далил бор.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

ЁЗИШМАБОЗЛИК Турли хил хатлар ёзиш билан банд бўлишлик. *Қоғозбозликни камайтирмоқ, одамларни бошқармаларнинг турли аппаратларида бюрократларча ёзишмабозлик билан банд қилиб қўймаслик керак.* Газетадан.

ЁЗИҚ I эск. айн. гуноҳ. “Ажалингнинг етиши қилган ёзиғиндан эмас, бек акангнинг қонсираши!” деган гап [Ҳасаналининг] кўнглига тушар эди-да, беихтиёр уфлаб юборар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ёзиғим не? Ўзимдай бир ғарибани яхши кўрганымми? [деди Матпано]. «Ёшлик». Бизнинг худога нима ёзиғимиз бор экан.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

ЁЗИҚ II I Ёйилган, очилган, тўшалган. *Ёзиқ палос. Ёзиқ чойшаб.* ■ -*Дадажон!* — дея қувноқ қичқириб Онабиби қарши чиқди: унинг сочлари ёзиқ, қўллари қурум эди. А. Мухтор, Чинор.

2 Кенг, энли. Келиб кўрдим: кенгиш, ёзиқ кўчалар, Кундуздай равшандир юрсак кечалар. Эргаш Жуманбулбул ўғли. *Равшанхон*

сўзлайди алвон-алвон, яғрини ёзиқ полвон, юзлари олмадай нишган, кўрганнинг ақли шошган. «Равшан».

3 айн. ёйиқ 3. *Ёзиқ ликонча. Ёзиқ сават.*

ЁЗИҚЛИ I Тўшаб қўйилган, ёзилган. *Ерга ёзиқли шоҳи гилам, тахмондаги кўрпакўрпачалар. унинг кўзларига кўришиб кетаётгандай бўлди.* Ҳ. Гулом, Машғал.

ЁЗИҚЛИ II Ёзилган, битилган. Буларнинг ҳаммаси унинг бўйнига қарз бўлиб ётарди. Булардан ташқари, отасининг дафн харажатлари ҳам темир дафтарда ёзиқли эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Дафтарнинг ҳар бетиغا число ва сарлавҳа ёзиқли эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЁЗИҚЛИ III эск. Ёзиғи, гуноҳи бор; гуноҳдор. *Пешонамиз тор экан, ёзиқли жон бор экан, Энди билсак, бу ишда «жоҳил» жавобгар экан.* Ҳамза, Танланган асарлар.

ЁЗИҚСИЗ эск. Ёзиғи, гуноҳи йўқ; бегуноҳ, гуноҳсиз. *Ҳеч ёзиқсиз мазлумларча инграган, жафо тортган қора кунлар кетмишдир.* Файратий.

ЁЗЛАМОҚ Ёзда бирон жойда яшаб дам олмақ. *Ишламаган тишласин, Уйимизда қишласин, Боғимизда ёзласин, Кўнгил торин созласин,* С. Акбарий.

ЁЗЛИК Ёзга хос, ёз учун белгиланган, ёзга мувофиқлаштирилган бино, нарса; буюм. *Ёзлик чойхона. Ёзлик кўйлак.* ■ *Гулнор бу кун ювилиб, офтабда қуриган бир қулоч ёзлик кийимларни аллақайёқдан йиғиштириб келар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Нусратбек тўрдаги айвон четига ўрнатилган қўлювгичда қўлини чайётганида, биров ўзига тикилиб турганини сезиб, ёзлик ошхона томонга қаради.* С. Нуров, Нарвон.

ЁЗЛИГИ ЙЎҚ Ёз иссиғига бардош беролмайдиган, иссиққа чидамсиз. -*Сизнинг ҳам менга ўхшаш ёзлигиниз йўқ экан,* — деди у, Сорахоннинг қўлини ушлаб. А. Қаҳор, Сароб.

ЁЗЛОҚ Ёз фаслида яшайдиган жой; ёйлоқ, яйлов. *Ёзлоққа кўчиб кетмоқ.* ■ *Қани ўша Буқабулук, Тоғ хуснига уқа булоқ, Ўша дара, ўша ёзлоқ, Сўқмоғи мўл ўша созлоқ.* Миртемир.

ЁЗМА Хат, ёзув воситасида ифодаланган, ёзилган. *Ёзма маълумот.* ■ *Дарс тайёрлашни ёзма ишларни бажаришдан бошлаш мақсадга мувофиқ.* «Фан ва турмуш». *Ёзма адабиётдан ташқари, халқимиз*

юзлаб ажойиб достонлар яратган. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

ЁЗМИШ эск. I Тақдир, қисмат. *Ҳаётингнинг бутун ёзмиши Бир нафасдир, эҳ, бир нафасдир.* «Ёшлик».

2 Гуноҳ, айб, ёзиқ. *Айбдор ўз ёзмишлари-га яраша жазо олди.*

ЁЗМОҚ I I Ўроғлиқ, тахлоғлиқ нарса-ни очмоқ, ёймоқ. *Гилямни ёзиб кўрмоқ.* ■ *Бостирмада Зиёдахон супра ёзиб, ун злаб ўтирар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Ҳаммасига дастурхон ёзиб, сувнинг ўрни-га шарбат, асал билан қанду новвот, зиёфат устига зиёфат қилди.* «Юсуф ва Аҳмад».

2 Фижимланиб, бужмайиб қолган нарса-ни текисламоқ. *Солиев хали қалғач, галадондан сарғайиб кетган аллақандай қоғозларни олиб, кафти билан фижимини ёзди.* «Муштум».

3 Тўшамоқ, солмоқ. *Башорат ўзини қаёққа қўйишини билмас, опаларига кўрпача ёзиб, яхшилаб ўтиришларини илтимос қилар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Она-бола бир ўрин ёзиб ётдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Очмоқ, ёймоқ; ростламоқ; кермоқ. *Панжасини ёзмоқ. Қанот ёзмоқ.* ■ *Пирнафас ака қулочини ёзиб, кучи борича санчкини отди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

5 Тўпланиб, ўралиб, уюлиб турган нарса-ни ёймоқ, тарқатмоқ. *Хирмондаги пахталарни ёзмоқ.* ■ *Беш танабга солинган тупроқни ёзиб, очилган ерни ҳам чопиб, шудгор қилиб кўяди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сочингни ёзма дедим-ку! Қулогинга тош биткур! Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. Пастроқда заррин попуқларини ёзиб, хотин-қизлар артелининг байроғи ҳилпирайди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

6 Чиқармоқ, очмоқ. *Кимдир суқиб кетган тол ёғочи кўкариб, япроқ ёзди.* У. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Ариқ лабларида ниҳол барг ёзар, Теварак гулбахор, теварак кўркам.* Р. Бобожон.

7 Тарқатмоқ, йўқотмоқ. *Хафалигини ёзмоқ.* ■ *Бечора канизлар дард-аламларини ўйин-кулги билан чиқарар, ғамларини шу билан ёзардилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

Кўнглини ёзмоқ Дарду ҳасратини айтиб, ғам-аламдан фориг бўлиб, кайфиятини яхшиламоқ. *Гаплашиб, кўнглимни ёзгим келяпти.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Кўшиқ айтиб, кўнглимизни ёзамиз Эринсак, дуторнинг торин*

узамиз. «Юсуф ва Аҳмад». **Оёқнинг чигилини ёзмоқ** Бир оз юриб, оёқ увушганини тарқатмоқ. *Иброҳимов оёғининг чигилини ёзгани ўрнидан турди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Қанот ёзмоқ** 1) қанотини ёймоқ, кермоқ. *Кейин бир тўхтаб олди-да, [бургут] қанотларини ёзиб, олдинга таллинди.* У. Умарбеков, Чарос; 2) пайдо бўлмоқ. *..қалбимда янги бир орзу — Шерободга отланиш орзуси қанот ёзди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ЁЗМОҚ II I Қоғоз ёки бошқа нарсага бирор белги (ҳарф, рақам) туширмоқ, ёзув орқали ифодаламоқ; битмоқ. *Ариза ёзмоқ.* ■ *Ёзганда ҳам, тез-тез, китобга кўз ташлаб, чандан ўннга қараб ёзарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бўтабой оёғи билан ерга бир нима деб ёзди-ю, яна йўлда давом этди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 фольк. Баён қилмоқ, айтмоқ; ифодаламоқ. *Шарҳи дилим кимга ёзсам, Шакар деб дунёни кезсам.* «Ширин билан Шакар».

3 Ёзма равишда мурожаат қилмоқ; матбуот орқали хабар, маълумот бермоқ. *Ҳа, кимга ёзсин бўлмаса, Охунбобоевга.. ёзса бўлармиди? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.* *Султонбекдек бир давлатманд ўз ўғлини мавлуд тўйи билан кесди, деб газетага ёзман.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Рўйхатга киритмоқ, рўйхатда қайд этмоқ; аъзо қилиб олмақ. *Шанбаликка ҳаммани ёзди, мени ёзмади.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *..биттагина кир дастурхонни тилга олиш билан бу ҳовлининг жиҳоз-амлоқини — рўзғорини ёзиб чиқилган бўлинур.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Ёзма бадий ёки мусиқавий асар яратмоқ, ижод қилмоқ. *Ҳикоя ёзмоқ. Опера ёзмоқ.* ■ [Эгам Раҳимов] *Журналист сифатида қанчадан-қанча очерклар, ҳикоялар, публицистик мақолалар ёзди.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

Пешонага [ёки худо] ёзган Тақдири шундай белгиланган, яратилган. *Худо бандасини яратганда, пешонасига «чоракор бўласан» деб ёзмасин.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *-Ҳай, худо ёзган кўргилик шу экан-да! — деб ҳасратини тугатди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЁЗМОҚ III I эск. айн. аяшмоқ 2. *Йўлдан ёзмоқ.*

Ақлдан ёзмоқ Телба бўлмоқ, эсини йўқотмоқ. *Дарҳақиқат, ақлдан ёзиб, кўчаларда очик кезиш ва кишанга тушишининг ўзи ҳам*

Зайнаб учун кичкина жазо ҳисобланмас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Гуноҳ қилмоқ. - *Шу қийналиб ётган бевабечоранинг қадри бир қушча йўқми? Ахир улар худога нима ёзибди! — деди Абулбарака. Шухрат. Жаннат қидирганлар. Худога нима ёздим? Наҳот ўтган-кетганининг қўлига термилиб, қариб-чириб адо бўлажакман? [деди Матпано]. С. Сиёев. Ёруғлик.*

ЁЗМОҚ IV Кўмакчи феъл вазифасида -а шакли равишдош билан келиб, етакчи феълдан англашилган иш-ҳаракатнинг тўла рўёбга чиқмаганлигини, бажарилишига сал қолганлигини билдиради, мас. *йиқила ёзди, урила ёзди.* ■ *Эҳтимол, [Олимжон] ана шу меҳнат шавқига кўмилиб, Ойқизни ҳам унута ёзгандир. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Ҳикоя битгач, [имом] заҳарханда билан Самад буқоққа қаради, дами кесила ёзган буқоқ бундан руҳланди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

ЁЗУ ҚИШ айн. қишин-ёзин. *Шунинг учун юзни очмай ёзу қиш, Юз-кўзига ниқоб тутиб юрармиш. Ҳ. Олимжон.*

ЁЗУВ I Ёзмоқ II I фл. ҳар. н. *Ёзув машинаси бўлмаган терговчи маҳкамасининг мирзаси бечора протоколни жуда зўр диққат ва ҳафсала билан кўчирган. Чўлпон, Кеча ва кундуз. Натижада Йўлчи. ҳар кун терлабнишиб, соатларча ёзув машқ қилди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Муайян бир тилда қабул қилинган ёзма белгилар ёки тасвирлар тизими; алифбо. *Араб ёзуви. Рунки ёзув.* ■ *Унлаб халқлар: мордвалар, комилар, марилар, қорақалпоқлар, хакаслар.. ва бошқалар ўз миллий ёзувларига эга эмас эди. «ЎТА».*

3 График белгиларнинг тасвири, ҳарфлар. *Яна бу қўлёзмада шоирнинг Жомий газалига тахмис йўли билан ёзган муҳаммаси ҳам бор. Лекин ёзувлари жуда чаплашиб кетганлиги учун ўқий олмадик. «ЎТА».*

4 Ёзилган нарса, матн, хат. *Асад қори тахтадаги ёзувни тартиби билан ўқий бошлади. М.Исмоилий, Фарғона т. о. Мирзакаримбой соқолини селкиллашиб кулди ва бу ёзувдан рози бўлганини билдирди.. Ойбек, Танланган асарлар. Мана шундай ёзувлар Тошга ўйиб ёзилган. З. Диёр.*

5 Уйга ёзиш учун берилган вазифа. *Ойичи, ойи, бугун ёзувдан тўрт олдим [деди Бахтиёр]. С. Зуннунова, Янги директор.*

Магнитофон ёзуви Магнитофонга ёзилган матн. *Ана шундан кейин ансамбль иштирокчиларига кечаги магнитофон ёзуви қўйиб эшиттирилди. С. Аҳмад, Юлдуз.*

ЁЗУВЧИ I Ёзмоқ I фл. сфдш.

2 от Бадий асар ёзиш иши билан шуғулланадиган шахс; алиб. *Талантли ёзувчи.* ■ *Эр-хотин айтаверса, бу жанжалнинг тарихи бирон ёзувчининг қўлига тушса, каттакон бир китоб бўладиган. А. Қаҳҳор, Жонфигон. Жўраҳон, ёзувчи билан хайрлашиб, ташқарига чиқди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.*

3 салб. Иғвогар, орага нифоқ солувчи. *Бу ёзувчи кўп одамларни сарсон қилди.*

ЁЗУВ-ЧИЗУВ Умуман, ёзув билан бўладиган, ёзув ва чизувга алоқадор ишлар. *Котиба доимо ёзув-чизув билан банд.* ■ *Инженерлар ҳам ёзувчиларга ўхшаб доим ёзув-чизув қилиб юради. Ойдин, Суҳбати жонон. Авваллари ёзув-чизув ишларини ҳам Ботиралининг ўзи олиб борди. С. Аҳмад, Сайланма.*

ЁЗУВЧИЛИК Бадий ижод билан шуғулланиш; ёзувчи касби. *Саидий — жўн студент, ёзувчиликка унлаб, ҳамиша муваффақиятсизликка учраб юрган бир йигит. А. Қаҳҳор, Сароб. Хотира дафтарида ёзувчилик меҳнатига доир кўп фикрларни учратиш мумкин. К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас.*

ЁЗУФ айн. ёзиқ. *Ул ғарибларнинг не ёзуғлари бор, ахир? С. Сиёев, Ёруғлик.*

ЁЗФИРМОҚ I Хафа бўлиб гапирмоқ, гина қилмоқ; айбламоқ, айб қилмоқ. *Мухсинани бекорга ёзғирган экан. М. М. Дўст, Лолазор. Ахир, опам эшитса, ёзғирмайдими? Унинг ҳурмати йўқми? Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. Ҳатто, қадрдон дўстим нега мендек ўйлай олмайдим, дея уни ёзғириш ҳам инсофдан эмас. Т. Қаипбергенов, Қорақалпоқнома.*

2 эск. Гуноҳ қилмоқ. *Мен нима ёзғирдим сизга?*

ЁЗҒИЧ эск. айн. қалам. *Ана шу оқим тасвири остида маълум даврда қалам сўзи ўрнида ёзғич.. сингари архаик ёки ясама сўзлар ишлатила бошланган эди. «ЎТА».* Улар қаламни *ёзғич*, *стаканни сув ичкич* деб кулги қилардилар. П. Турсун, Ўқитувчи.

ЁЗҒУЧИ I эск. айн. ёзувчи I. *Унинг отидан талоқ хати ёзғучи шу бадбахт Ҳомид. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 айн. ёзувчи 3. Зумрад кутилмаганда шарақлаб кулди: -Сенинг ҳамкасбинг экан, Хол! Ёзувчи. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

ЁИНКИ [ф. *يا اين كه* - ёки, ё булмаса] эск. айн. **ёки.** Чамадончамни кўтариб, у ёққа чопаман, бу ёққа чопаман, қани энди, бўйрача соя ёинки бир пиёлагина яхна топилса! Ҳ. Гулом, Замин юлдузлари.

ЁЙ 1 1 Қуёш нурунинг ёмғир томчиларида синиши натижасида осмонда ярим доира шаклида ранг-баранг тусда кўринадиган йўл; камалак.

2 айн. камалак 1. Ҳақимбек ўн тўрт ботмон ёйни қўлига ушлаб, кўтариб тортиди. «Алломиш». Ёй ўқи нишон ёғочига "тақ" этиб урилгани баралла эшитилди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 эск. айн. қавс 1. Катта ёй. Ёй ичига олмоқ.

4 мат. Айлананинг исталган икки нуқтаси орасидаги бўлаги. *Параллел ватарлар орасидаги ёйлар бир-бирига тенгдир.* «Геометрия».

Қақдини ёй қилмоқ Бели эгилмоқ, букчаймоқ. *Ақром мироб, қақдини ёй қилганча, одамлар оқимиға қўшилиб борарди.* Э. Усмонов, Ёлқин. **Электр ёйи** физ. Икки электрод оралигида ёниб турган ёй.

ЁЙ 11 [а. *ع* ҳарфи] айн. ё 1.

ЁЙ-ЎҚ қ. ўқ-ёй. ..Аҳмад Танбал бўйинини мўлжаллаб урган қилич Бобурнинг ёй-ўқлари солинган садоғига тегиб, уни шарт кесиб ташди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ЁЙИЛМА 1 Дарёнинг суви ёйилиб оқадиган кенг жой. *Болалар ана шу ёйилма четроғида, суя кун тафтида илиб қолган жойда чўмилишаётган экан.* Й. Шамшаров, Тошқин.

2 кўчма Кенг, ҳудудсиз майдон, кенглик. *Ҳамон сузар қизил олмалар Ҳаёлимиз ёйилмасида.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

3 мат. Геометрик жисмининг ёйиқ ҳолга келтирилган устки сирти. *Кубнинг ёйилмаси.*

ЁЙИЛМОҚ 1 Ҳар тарафга тарқалган, сочилган, бир-биридан ажралган ҳолатда бўлмоқ. *Ҳув олисларда подалар, сурувлар мириқиб ёйилиб юришибди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Хотинлар сояда ёйилиб ўтириб, гангир-гунгур гаплашар, баъзилари қуруқ нон кавшар, баъзилари бола эмизар эдилар.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Майда ўрилган қора, узун кокиллар белига тушади, енгил йўр-*

ғалаган сари ёйилиб силкинади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Эшитилмоқ; таралмоқ. *Шу пайт майдон бўйлаб дикторнинг овози ёйилди.* С. Нуров, Нарвон. *Тунда радиодан наст товўшда ёйилаётган қўшиқни тинглаб ётдим.* «Ёшлик». *Най садосининг майин тўлқинлари тин-тиник ҳавода ёйиларкан, гўё ҳаммаёқ жонланган каби туюлди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Тўшалмоқ, ёзилмоқ. *Далалардаги оқ олтин пайкалларига назар ташласангиз, гўё далалар узра ёйилган оқ дастурхонни кўрасиз.* Газетадан. [Меҳмонлар] *Чақнаб ёниб турган қизил, юмшоқ гилам четлариға ёйилган шоҳи кўрпачаларда, катта нар ёстиқларга ёнбошлаб, чой ичар эдилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Овоза бўлмоқ, машҳур бўлмоқ. *Шерзоднинг ғайрати, ботирилиги бошқа мамлакатларга ҳам ёйилибди.* «Ўзбек халқ эртактлари». *Қобилияти боланинг овозаси кун сайин кенгроқ ёйила бошлайди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизик. *Плацдарми эғаллашда катта жасорат кўрсатган ўн баҳодирнинг таърифи бутун фронт бўйлаб ёйилди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

5 Ўзини эркин, бемалол ҳис қилмоқ; кайфияти яхшиланмоқ, хурсанд бўлмоқ. [Кампир] *Унсининг юзида ҳар вақтдагидан кўра ўтқирроқ дард сезиб, бу куюнчак қиз ёйилиб келсин учун, қўшиллариникига чиқишга буюрди ва ўз тенги қизлари бўлган бир неча ҳовлини кўрсатди.* Ойбек, Танланган асарлар. - *Мен сенлардан хурсандман, - деди Ҳасан ака бирданига ёйилиб.* Э. Раимов, Ажаб қипшоқ. *Семиз одам салқин супада чордона қуриб, ёйилиб ўтирарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

6 Ривожланмоқ, томир отмоқ; оммалашмоқ. *Корхонада ягона наряд билан ишлаш тобора кенг ёйилиб бормоқда.* Газетадан.

Кун (ёки қуёш) ёйилди Қуёш анча кўтарилиб, атрофга тўла нур сочди. *Мурод қуёш ёйилганда турди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Кун ёйилиб кетди.* *Эрталаброқ вагонлар қизиб, дим бўлди.* С. Нуров, Нарвон. **Юзига табассум (ёки кулги) ёйилмоқ** Илжаймоқ, кулмоқ, хурсанд бўлмоқ. *Ҳақимбойвачча диққат билан ўқир экан, юзига табассум ёйилди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қоғозларни ўқиб туриб ҳамда уларни ўқиб бўлгандан кейин адвокатнинг чўзиқ юзлариға бир кулги ёйилди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

ЭЙИҚ 1 Ёйилган, ёйиб осиб қўйилган. Ёйиқ кирларни йиғиштирмақ.

2 Ёзиқ, тўшалган, солинган. *Ёйиқ дастурхон.*

3 Чуқур бўлмаган; ясси, юза. *Ёйиқ тарелка. Ёйиқ идиш.* ■ Буғи кўтарилиб турган ширмойи тўла ёйиқ сават кўтарган нонвой кириб келди. «Гулистон».

4 Ўрилмаган, сочиқ (соч ҳақида). *Сочи ёйиқ қизчанинг кўзига боқ, ёр-ёр, Қандай гусса кўнглини эзди шу чоғ, ёр-ёр.* «Қўшиқлар».

Ёйиқ гап тлш. Бош ва иккинчи даражали бўлақлардан тузилган гап.

ЭЙИҒЛИҚ Ёйилган, ёйиқ. *Бир уйнинг ичиди уч кўрпача ёйиғлиқ турибди. Эшиги ҳам йўқ, тешиги ҳам йўқ. Меҳмон келса, очилади* (Қовун).

ЭЙЛАМОҚ фольк. **1** Яйрамоқ, мириқиб дам олмақ. *Менинг тушим доим сенинг яйловинг, Ёйлай кўргин, ёрим, даврон сеники.* «Равишан».

2 Кўзламоқ, мўлжалламоқ. *Чорвадорлар ёйлар тоғнинг адрини, Яхши одам билар мардонинг қадрини.* «Муродхон».

ЭЙЛОҚ с. т. Яйлов.

ЭЙМА 1 Ёйиладиган, ёйиқ; ёйиб, ёзиб тўшаладиган. *Ёйма тўр.* ■ *Ит исқатиб, ёйма матраб билан бедана овлашининг гапшини сурадиган мавсум ҳам келди.* «Гулистон».

2 Ўқлоғи ёки жўва билан ёйилган хамир.

Ёйма раста Моллар ерга ёйилиб сотиладиган жой. *Чол уста билан пича ҳанголашган, ёйма раста томон юрди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ЭЙМАЧИ Молларини ерга ёйиб сотадиган киши. *Шахарпазлар, сомсапазлар, ҳолвачилар, ёймачилар ҳам ўз чодирларидан чиқиб, бозорни обод қилишган эди.* Мирмуҳсин, Меъмор. [Қори Ниёзий] *Китобфурушлар, саҳҳофлар, ёймачилар олдиға боравериб, оёғида оёқ қолмади.* С. Акбаров, Афсус, ўзи кўрмади. *Бозорға бориб, ёймачилардан чилонжийда сотиб олади.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

ЭЙМАЧИЛИК Ёймачи касби; ёйма усулда моллар сотиш билан шуғулланиш. *Бу одам.. Султепа станциясига турли аиторлик буюмларини олиб келиб, ёймачилик қилар экан.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ЭЙМОҚ 1 Тахланган, ўралган нарсани очмоқ. *Қалтираган қўллари билан дастру-*

молларни ёйиб кўрди: иккаласи ҳам оқ шо-йидан. Ойбек, Куёш қораймас.

2 Очиб, ёзиб осмоқ (тортилган арқон, илга, шохга ва ш. к. га). *Кир ёймоқ. Кийимларни дорға ёймоқ. Келинни келганда кўр, сепини ёйганда кўр.* Мақол.

3 Эзиб юпқаламоқ, яссиламоқ; чўзмоқ. *У энгашиб ўтирганча хамир ёяр, нимча кийиб олган, энтиқиб нафас олар, шийинқираган юзи қизариб кетганди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

4 Тўшамоқ, солмоқ, [Ёрмат] *Отни кўшгандан кейин, аравага қалин намат солди, устидан кўрпача ёйди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тўшакни уй орқасидаги ажриққа ёйиб келиб, қуруқ қаравотда шифтга тикилганча ётди.* С. Нуров, Нарвон.

5 Бир-биридан ажратиб, тарқатиб, сочиб қўймоқ. *Ёнғоқни офтобга ёймоқ. Қўйларни ёймоқ.*

6 Маълум қилмоқ, оммалаштирмақ. *Қудрат.. у ерда [тўгаракда] ўрганганларини маҳаллий ишчилар орасида ёйиб юрган кунларининг бирида уни жандарма исковучлари тутиб қамадилар.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Лекин бу нарсани [саводни] сир сақлаш ярмайди. Ҳаммага ёйиб, намуна қилиш керак, — деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

7 Машхур қилмоқ, овоза қилмоқ. *Арзигай номингиз ёйсақ оламга, Шулар эзур менинг ҳам умрлик дардим.* А. Орипов. *Институтимизнинг шону шухратини оламга ёйдиган бўлдинг, дегани элас-элас қулоғимга чалиниб ҳам турибди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

8 Тўпланиб, уюлиб ётган нарсани тарқатиб текисламоқ, текис қилмоқ. *Дунглик ёйиб юборилгандан кейин Моҳидилнинг руҳи ёришиб кетди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

9 Тарқатмоқ, сочмоқ, бермоқ. *Пешингача тариққа сув ёйман, кечлатиб, Хевага чопаман.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Кўжам осмонига ёнбошлаб, ёяр қуёш алвон-алвон нур.* Т. Тўла.

Сочини ёймоқ шв. фольк. *Мотам тутмоқ; ғам-аламда қолмоқ. Биров ўлса, қолган қовоғин уяр, Қариндоши бўзлаб, сочини ёяр.* «Ҳасанхон». *Ўлиб кетсанг, юртинг бўлар бе-соҳиб, Энанг, синглинг қолар сочини ёйиб.* «Муродхон». **Томир ёймоқ қ. томир.** **Қанот ёймоқ** Оммалашмоқ, ривожланмоқ; рўёбга чиқмоқ. *Орзуси қанот ёйган Турсуной Раимовадан хотин-қизлар ҳар қанча ўрнак олса*

арзийди. Ш. Шораҳмедов, Орзу қанот ёйди. **Қулоч ёймоқ** *айн. қулоч ёзмоқ қ. қулоч 1.*

ЁЙСИМОН Ёйга ўхшаш, яримайлана шаклидаги. [Гулхайрининг] *Кичик гўштор қулоқларидаги ёйсимон олтин ҳалқалари тебраниб, ятиради.* С. Нуоров, Нарвон.

ЁКИ [ф. *ياكى* — ёхуд] *айр. боғл.* Икки гап ёки айрим гап бўлаклари орасида келиб, фикрнинг улардан бирига қаратилганлигини билдиради. *Мен борайми ёки ўзинг келасанми? — Бирон одамнинг ўзидан наст ё баландлигини.. унинг уйида нечта гилами борлиги ёки неча кишига сўзи ўтиши билан улчар экан.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЁЛ 1 [ф. *يال* — от гарданидаги мўй] Бир қатор ҳайвонлар гардани (бўйни)да бўладиган узун юнг, қил тутамлари. *Шер ёли.* — *Бугдойпоя ёқалаб ўтган тупроқ йўлда оқ ёлини елпйтиб, бўз от йўрғалапти.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. *Теварақдаги кишилар бир менга ва бир тойчамга қарайдилар.* Мен уялиб, тойчанинг ёлини тарайман. А. Қодирий, Улоқда.

Юрагида (ёки кўкрагида) ёли бор Ҳақиқий эркак, мард. *Лекин чўлда юрагида ёли бор баҳодирлар қолди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. — *Қани, юрагида ёли бор шерлар бўлса, майдонга чиқсин, канал қазиб, қўриқ очамиз, — деди Ҳамза.* Н.Сафаров, Оловли излар.

ЁЛ II шв. Сайр, истироҳат. *Яшил ўрмон бўлур ҳали Қул айланаси, Ёз кунлари ёл эткали Қушлар панаси.* Миртемир. *Ҳали ишга руҳсат йўқ! Уч кун аввал келдингиз, ҳозирча ёл этингиз.* Яшин ва М. Раҳмон, Сирдарё. *Қуёш нимадандир хижш бўлиб қочгандай, булутлар орасида ёл этади, насим эса байроқларни тинмай ўйнатади.* Миртемир, Тингла, ҳаёт.

ЁЛВОРМОҚ Ўтиниқ илтимос қилмоқ; илтижо қилмоқ, ялнимоқ. — *Мени ёлғиз ташлаб кетманг, — деди Қумри Қамчига ёлвориб.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Бирам ялинди, бирам ёлворди, «урманг, тавба қилдим», деб йиғлади, кўзларидан дарё-дарё ёш кетди-я!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЁЛДОР [ф. *يالدور* — ёлли] **1** Қалин ва узун ёлли; серёл. *Равшанбек қараса, бир одам, ёлдор, думдор бир жийрон отни йўрғасига солиб селкиллаб, ҳадеб йўрғалатади.* «Равшан». *Сувага қанган от ёлдор буйини ўша томонга чўзиб, қаттиқ кишинади.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

2 Жунли, сержун. [Тўламатиинг] *Ҳамон кенг, ёлдор кўкраги қишин-ёзин очиқ.* С. Анорбоев, Оқсой.

Ёлдор бўри айн. сиртлон.

ЁЛЛАМОҚ Маълум шартлар асосида кимсани бирор ишни бажаришга қабул қилмоқ, пул бериб ишлатмоқ. *Бойлар битта мардикор ёллаб бериш устига от ёки арава ҳам топишга мажбур эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Қаландарлардан тагин ун нафар маддоҳ ёллаб, қишлоқларга юборилди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЁЛЛАНМА Маълум шартлар асосида ишлайдиган, ёлланган. *Ширкат вакили ёлланма ишчиларни икки оворадан қилиб ажратди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Тўранинг ўнга яқин ёлланма навқари бўлиб, ҳаммаси қилич, милтиқ билан қуролланган.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЁЛЛИ *айн. ёлдор 1.* Махсум бирданига кўк ёлли оч бўрига айланиб қолди. С. Анорбоев, Оқсой.

ЁЛПЕЧ *айн. ёлпўш.*

ЁЛПЎШ [ф. *يالپوش* — ёлни ёпувчи] Отнинг ёлини ўраб, ёпиб қўядиган мато, ёпқич. *Икки сайис турар икки ёнида, Қулоғидан олди заррин ёлпўшни.* «Ҳасанхон». [Шокир] *Ағнаб, эгарини ағдарган отнинг устини очиб.. ёлпўш билан ёпиб, айил тортди.* С. Айний, Қуллар.

ЁЛПЎШЛАМОҚ Устига ёлпўш ташламоқ. *Усмонқул кўч-кўч деса, кўч бошлайди, Ортидан Нурмон ака юк ташлайди, Отини Абдуқодир олиб келиб, Бошига латта рўмол ёлпўшлайди.* «Оқ олма, қизил олма».

ЁЛЧИМОҚ 1 Етарли даражада таъминланмоқ; тўймоқ, қоникмоқ, қонмоқ. *Умрида ёлчиб овқат емаган, иззат кўрмаган Назирқул учун бундан ортиқ бахт йўқ эди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Кўпинча оч-наҳор қолардик, ҳатто зогора нонни ҳам ёлчиб емаган кунларимиз кўп бўларди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. *Ичкарига кириб ётинг, нича дам олинг, уч кун бўлди, ёлчиб ухлаганингиз йўқ.* Уйғун, Навбаҳор.

2 Бирор яхши кимса ёки нарсага етишмоқ, эга бўлмоқ; ниятига етмоқ; кўнгли тўлмоқ. *Шошган қиз эрга ёлчимас.* Мақол. *Бўзчи белбоққа ёлчимас.* — [Сўфиев] *Каттани ака, кичикни ука деб, ўлиб-тирилиб ишлаб юрувди. Раислар экспедитордан ёлчидик, деб ишониб қолишган эди.* Ҳ. Назир, Кўкте-

рак шабаласи. *Раҳматулла хотиндан ёлчиган эди. Х. Султонов, Онамнинг юрти. - Мансур бахши, сиз хотинга ёлчимай юрибсиз, - деди Шайбонийхон. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ЁЛЧИТМОҚ Бировни бирор нарса билан таъминламоқ; бирор ишни дўндирмоқ, қойил қилмоқ, ўринлатмоқ. *Кийим-кечакка ёлчитмоқ. ■ Раҳмонли деган бир ошнам бор эди. Узи умрида бирор жойда ёлчитиб ишлаган. С. Аҳмад, Сайланма.*

ЁЛҚАМСИҚ айн. *ялқамсиқ. Лекин шу бир рўзгорга айланганлар ичида яхши ишлайдиганлари бор, ёлқамсиқ, муғамбир кишилари ҳам бор. А. Қодирий, Обид кетмон.*

ЁЛҚИН 1 Ёнаётган нарсалан кўтарилувчи аланга. *Шох ўтиннинг ўчоқни тўлдириб ловишлатаётган ёлқини қорайган кўчага шуъла сочмоқда. П. Турсун, Ҳўқитувчи. [Бектемир] Соф, лоларанг ёлқинга термилиб.. узоқ ўйлади. Ойбек, Қуёш қораймас.*

2 Ёруғ, ёғду, шуъла, нур. *Ёнар эди Дон чироқлари.. Чироқларнинг ёлқин шуъласи Этган эди ойни асира. Х. Олимжон. Саҳнага берилган қип-қизил нур ёлқини залнинг ғирашира қоронғилигида Маҳкамнинг юз чизиқларини.. бўрттириб, мардонавор қилиб кўрсатарди. П. Қодиров, Уч илдиш.*

3 Ёлқин (эркаклар исми).

ЁЛҚИНЛАНМОҚ 1 Алангланиб, шуъла, ёғду таратиб ёнмоқ. *Хонанинг ўртасида манқал тўла қип-қизил чўғ ёлқинланади. Ойбек, Навоий.*

2 Товланмоқ, жилваланмоқ. *Қумтепалар ёлқинланади, Жимирлайди уйилган зардай. Э. Раҳим, Янги қадам. Ҳаёт деган мунис бир санам Шодлик майин тутди қўлимга, Ёлқинланган лоларанг бу жом Сархушликни солди дилимга. Б. Бойқобилов, Мени кутинг, юлдузлар.*

ЁЛҚИНЛИ Нурли; алангали; оташин. *Унинг [Гулнорнинг] хаёлида ёлғиз йўлчигина учади, фикран у билан сўзлашади, гўё ийгит унинг сочларини силайди, эркалайди, ишқ, ёшлик нури тўла кўзлари билан унга термилади, гўё юрагидаги чин, ёлқинли муҳаббатни сўз билан ифода қилолмай, боқинлари билан баён қилади. Ойбек, Танланган асарлар. - Яна виждондан, ифбатдан даъво юритадилар! - ёлқинли кўзларида яна ғазаб тошиб деди Искандаро. Ойбек, Нур қидириб. Барқ урар ёшлигим юрт баҳориди. Дилимда элимга ёлқинли бир ишқ. Э. Охунова.*

ЁЛҒИЗ 1 Бирорта ҳам шериги йўқ, бир ўзи; якка, танҳо. *Ёлғиз дарахт. Ёлғиз ўзи келди. Ёлғиз отнинг чанги чиқмас, чанги чиқса ҳам, донғи чиқмас. Мақол. ■ Шубҳали ёлғиз йўловчи кетганича кўринмади-қўйди. Х. Фулом, Машғал.*

2 Ака-ука ва опа-сингиллари йўқ; отанининг ягона фарзанди. *Ёлғиз ўғил. ■ Ҳар бир она сингари Тўқсон буви ҳам ўз ёлғизининг бахтли бўлишини истарди. Н. Сафаров, Оловли излар. [Ёрмат:] Эл орасида мени шарманда қилма, ёлғиз қизимсан, аяб турибман. Ойбек, Танланган асарлар. Аямнинг ёлғиз ўғли урушга кетиб, келгани уч боласи билан қолибди. С. Сиёев, Ёлғизлик.*

3 Кимсасиз, ҳеч ким йўқ. *Уй ёлғиз бўлгани учун холамникида бирпасгина ўтириб қайтдим. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

4 юкл. *взф. Фақат, биргина. [Адолат] Ёлғиз ўз тақдирини эмас, ўзига ўхшаган юзлаб хотин-қизларнинг тақдирини ўйлайди. С. Зуннунова, Гулхан. Аҳмад Ҳусайн бир неча кун уйдан қўзғалмади. Унинг эрмаги ёлғиз китоблар бўлди. Ойбек, Нур қидириб. - Жуфтлик ёлғиз кишилар орасидагина эмас, ер юзидаги ҳар бир махлуқда ҳам бор.. - деди Анвар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

ЁЛҒИЗЛАМОҚ Ёлғиз қўймоқ, танҳо қолдирмоқ, яккалаб қўймоқ.

ЁЛҒИЗЛИК 1 Ўзи билан ўзи бўлишлик, яккалик; танҳолик. *Икромжон неча кундан бери ёлғизликни кўрсарди. С. Аҳмад, Уфқ.*

2 Ёлғиз яшашлик. *- Ёлғизлик қурсин, опа-жон, - Кумри дастурхонни йиғиштираётиб сўзлади. Х. Фулом, Машғал.*

ЁЛҒИЗОЁҚ: ёлғизоёқ йўл Фақат пиёдалар юриши мумкин бўлган тор йўл; сўқмоқ. *Дала ўртасида ёлғизоёқ йўлдан бораётган Фотима опа болаларга қараб-қараб қўяди. Р. Файзий, Сен етим эмассан. Майна ёлғизоёқ йўлдан борарди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.*

ЁЛҒИЗҚҮЛ Ишда, уй-рўзгорда кўмаклашувчи кишиси йўқ. *Ёлғизқўл одам. ■ Абдулқодир ёлғизқўл бўлгани туғайли кўндан бери бажаролмай юрган ўзга юмушлар билан шуғулланмоққа имкон топган эди. Ойбек, Нур қидириб.*

ЁЛҒОН 1 сфм. Ҳақиқатга зид, нотўғри; ҳақиқатда бўлмаган. *Ёлғон сўз. Ёлғон хабар. ■ [Отабек] Илгари.. ўзининг ёлғон жавобларидан жуда хавотирланар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. - Қайси ноинсоф топиб келди*

сизга бу ёлгон гапни? — деди Алим бува хуноб бўлиб. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 сфт. Ҳақиқий эмас, сохта, ясама; ёлгондакам. Ёлгон йиғи. Ёлгон кулги.

3 от Ҳақиқатга тўғри келмайдиган, нотўғри гап, нарса; уйдирма. *Ширин ёлгондан аччиқ ҳақиқат яхши.* Мақол. *Ёв макрини ёлгон яширар.* Мақол. ■ *Ҳаёт ҳақиқатини куйласанг, халқ учун ёзсанг, таёқ ейсан; ёлгонни ёзсанг, бошингни силайдилар.* Ойбек, Нур қидириб. *Ёлгонни сал киши ишонадиган қилиб гапириш керак, Сафар!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Ёлгон арафа қ. арафа I. Ёлгон барг Уругдан униб чиққан дастлабки қуш барг. *Ўза ёлгон барг чиқариши билан дарҳол ягана қилиниши шарт.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. **Ёлгон тонг** Тонготардан анча олдин, тонг ёришгандек туйиладиган пайт; субҳи козиб. *Тонг бўзариб ёришди. Ёлгон тонгда адашиб йўлга чиққан булутлар таралди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Ёлгонни сув қилиб ичмоқ** Кўп ёлгон гапирмоқ. *— Ёлгонниям сув қилиб ичасан-да, Шерматхўжа!* — деди биров. С. Сиёев, Ёруғлик. **Ғирт ёлгон** Бутунлай нотўғри. *Лекин Ҳошимовнинг, шу бўри боласига маҳлиё бўлиб, Ақром яхши ўқий олмай, олтинчи синфдан қолиб кетди, дегани ғирт ёлгон.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

ЁЛГОНДАКА айн. ёлгондакам. *— Яна совуқ сувга ювиндингми? — деди ёлгондака нўписа қилиб.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Ёлгондака дунё Бевафо, ўткинчи олам. *Аслини сўрасангиз, ҳаммамиз бу ёлгондака дунёга меҳмонмиз.* К. Яшин, Ҳамза.

ЁЛГОНДАКАМ I Ҳақиқий, чин эмас; сохта, қалбаки. *Ёлгондакам тўппонча.* Ёлгондакам хужжат.

2 Файритабий, сохта. *Қиз ёлгондакам нозфиноқ билан дик этиб турди.* С. Сиёев, Ёруғлик. У. ўзини ёлгондакам уйқуга солиб, мудрагандай ўтирган экан. Ойбек, Болалик. *Ақмал Ҳамдам ёлгондакам шарақлаб кулди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ЁЛГОНДАН Ёлгондакам (тарзда), қалбаки равишда; сохтакорона. *Ёлгондан гапирмоқ. Ёлгондан дўқ қилмоқ.* ■ *Шарофат ёлгондан қийқариб кулди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *— Командирни қайтариб келинг дейман, — дедим, ёлгондан ўрнимдан ҳам турдим.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

ЁЛГОНЛАМОҚ Ҳақиқатда бўлмаган, ҳақиқатга зид нарсаларни сўзламоқ; ёлгон гапирмоқ; алдамоқ. *Тўрабек хижолат тортиб, ёлгонлади.* М. Мансуров, Ёмби. *Мурзиннинг ёдига [Элмуроднинг] ёлгонлагани туйди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЁЛГОНЛИК Нотўғрилиқ, тўғри эмаслик; сохталик. *Муродхонга синглиси қараб, гапининг ёлгонлигини сезиб, акасининг сўзига ишонмай, бир сўз айтибди.* «Муродхон». ..бунинг ёлгонлиги маълум бўлгунча, далада иш тўхтаб қолади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЁЛГОНЧИ Ёлгон гапирадиган одам; алдамчи; каззоб. *Ёлгончига қўшилма, рост сўзингни яширма.* Мақол. ■ *— Ёлгончи экансиз, ўтинчи бола, — деб қиз нақирини ерга қўйди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *— Асаднинг олдига ёлгончи бўлмай деялман-да, — чайналди Аҳмад.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Қизил гулни боғладим арғамчига, Қайдин ҳам кўнгиш бердим ёлгончига.* «Оқ олма, қизил олма».

Ёлгончи дунё айн. ёлгондака дунё қ. ёлгондака. *Ёлгончи дунёда ризқим узилди, Дийда гирён бўлиб, бағрим эзилди.* «Алпомиш».

ЁЛГОНЧИЛИК Ёлгон гапиришлик; каззоблик. *Демак, ёлгончилик касалига мубтало бўлган кишини ростгўй одамнинг қони билан доволаса бўлади.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Ёлгончилик билан иккиюзламачилик учун жазо берилмайди, шунақами?* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЁЛГОН-ЯШИҚ Ёлгон ва уйдирмалар. *Ёлгон-яшиқ гап.* ■ [Отабек] *Зайнабнинг ёлгон-яшиқ гаплар билан Кумуш юрагига ўт ёққанини пайқади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳали ҳозир ёлгон-яшиқ айтади, Бир кунлари айтиб, гапдан қайтади.* «Ҳасанхон».

ЁМ I [мўғ. *туркий* جام — чопарлар оти ва шундай отлар алмаштириладиган жой] тар. Чопарлар, йўловчилар кўнадиган ва от алмаштирадиган жой; бекат.

ЁМ II [ф. *جام* — коса; қадаҳ] Катта, улкан хум. *— Ошпазнинг ўчоғида, кўнчининг ёмида, нонвойининг томида сиғиниб юрган калтакзада бир ит эдим, сиғиниш жонимга теккан эди, — дейди Бердибой.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЁМ-ЁМ Душман, жаллод. *Ўлаксага ўч, худди ём-ём, Қайдан топай ёвга мос бир ном? Миртемир. — Қўрқма, сени сўймайман, мен ём-ём эмас. Сенга бир хизмат бор,*

ўғлим.. — деди домла Шум болага. Ғ. Ғулом, Шум бола.

ЁМБИ [хит.-туркий «юань бао» — бойлик тўплашнинг бошланиши] Яхлит қуйма олтин ёки кумуш. *Икки юз граммлик ёмби.* ■ *Мурунгов олтин-руда комбинатининг ишга туширилганига унча кўп вақт бўлгани йўқ. Олтиннинг дастлабки ёмбилари қуйила бошланди.* И. Ҳамробоев, Олтин ва давр. — *Ҳужрани қулфлаб кетамиз — хумчадаги тиллою ёмбларингизни ҳеч ким олмайди, — деди Нафисахон.* Мирмуҳсин, Умид.

ЁМОН I Сифатсиз, сифати паст. *Ёмон чит.* ■ *Биламан, тилларнинг ёмони йўқдир, Ҳар тилнинг ўз кўрки, улўғлиги бор.* Шухрат.

2 Бирор ишни эплай олмайдиган, уқувсиз, тажрибасиз. *Ёмон сувоқчи. Ёмон ходим. Ёмон ташкилотчи.*

3 Ахлоқсиз, феъл-атвори ярамас; бузуқ ниятли. *Ёмон киши экансиз-ку!* С. Аҳмад, Уфқ. *Барно унчалик ёмон, унчалик беҳаё қиз эмас.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Шуни унутмаслик керакки, уруш тўфайли одамлар ўзбошимча бўлиб кетишди, элда ёмонлар кўпайиб қолди.* К. Яшин, Ҳамза. *Начора, ёмонларнинг қўлидан ҳар иш келади, бало бас келсин уларга.* Э. Аъзамов, Жавоб.

4 Оғир, хатарли. [Ҳомиднинг] *Яраси ёмон, ҳуссиз ҳолда ҳиқиллаб ётибди.* А. Қодирий, Утган кунлар.

5 Айб, гуноҳ. *Ҳой, дўстим, бировнинг дўлписини бировга удаллаб кийгазиш ёмонми?* Шукурулло, Сайланма. *Вой ўлмасам, Зубайдахон, тасаддуғингиз кетай, нега тик турибсиз? Остонада-я! Остонада туриш ёмон бўлади, қизим, жойингизни билиб ўтиринг [деди Ҳамза].* К. Яшин, Ҳамза.

6 Нотинч, беҳаловат. *Бугун Аҳмад жуда ёмон ухлади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

7 Нохуш, ёқимсиз; совуқ. *Ёмон хабарнинг қаноти енгил бўлади.* Ж. Абдуллахонов. *Орият. Бирор ёмон хабар бўлса, бизга ҳам айтишарди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Докторнинг кайфияти ёмон шекилли, саломимга яраша алик олди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

8 Хавфли, хатарли; фалокат келтирувчи. *Абдишукур секингина минғирлади: — Гап иттифоқда, боҳамжиҳат бўлишда, укам! Орага фитна солиш ёмон нарса.* Ойбек, Танланган асарлар. *Калладан қора хаёлларни қувиш керак, тушкунлик энг ёмон душман.*

Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Кўк қурт! Ёмон офат. Ғўзанинг заволи.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

9 Салбий, ёқимсиз, бехосият; хунук. *Кучли шовқин ишловчиларнинг меҳнат унумдорлигини пасайтирди, асабга ёмон таъсир кўрсатди.* «Фан ва турмуш». *Бегойимнинг қотма юзи тиришди. Ёмон нарсани кўрган кишидай жирканиб: — Қувиб чиқаринг жувон ўлгурни! — деди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

10 Носоглом, касал; ланж. [Меъмор] *Бир чеккада ғариб бўлиб ўтирган Ғаввосга ҳам яхши гапирди, ўзингизни ёмон сезмаяпсизми, деб сўради.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ҳеч қаерим жиддий лат емаган бўлса ҳам, ўзимни ёмон ҳис қилдим.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч уч-рашув. *Ҳўжайин ёмон бўлиб ётибди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

11 Айёр, маккор, қув; ишбилармон, эпчил. *— Ҳа, эшон нега кетди экан? — Тирикчиликда-да. — Ҳа, мурид овига чиқиб кетган экан-да. Эски хўнар! — Қори пиқиллаб кулди-да, ҳазиломуз: — Ёмонсан-а, ёмонсан! — деб қўйди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Опа ёмон, бир нарсга киришса — қўймайди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

12 Ўқув-ўқитув ишларида энг паст баҳо. *Майли, уч қўйса ҳам, ёмон қўйса ҳам, майли! Мана шу бир оғиз сўзи учун Ғавҳар ундан ҳеч қачон хафа бўлмайди!* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Бир кун дарсдан ёмон баҳо олиб, кечгача шу ерда хаёлга чўмиб ўтирганим эсимда.* «Гулдаста». *Мактабда ёмон баҳо олсам ё икки кун дарсга бормасам, бутун синф оёққа турарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

13 Қаттиқ, кучли; жуда, ниҳоятда. *Яна бир бекат юриб тўхтагач, ҳайдовчи хотин унинг тепасига келди: — Ёмон уришдимиз? Ўлдиришдан ҳам тоймайди бу безорилар.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Иноят оқсоқол уни кўпчилик ўртасида ёмон ҳақорат қилган эди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Ёмон гап 1) одоб доирасига сифмайди-ган ибора; сўкиш. [Ғулсумби:] *Бу ёмон гапни қаердан ўргандинг?* Ойбек, Танланган асарлар; 2) совуқ, нохуш хабар. *Ёмон гап тез тарқалади. Ёмон кун* Киши ҳаётидаги оғир дамлар. *Чеккан бутун азобларим, ёмон кунларим мана шу олмазор тагида, бижилдоқ қушларнинг бозорида эриб йўқ бўлиб кетяётгандек эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Ёмон кўз**

қ. кўз. Яна айтаман, фақат эҳтиёт бўл, ёмон кўздан ўзи асрасин. Т. Ашуrow, Оқ от. -*Хайр, худо синглимни [Кумушни] ёмон кўздан асрасин!* – деб [хотин] фотиҳа ўқиди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ёмон [кўз билан] қарамоқ Бузук ният билан тикилмоқ. Мен Ҳомиднинг қайним Сайфиға ёмон кўз билан қараб юрганини сал-пал сезиб юрар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ўрик олаётганимда, менга шунақам ёмон қарадики, қўрқиб кетдим. С. Аҳмад, Уфқ. Ёмон кўрмоқ Ёқтирмаслик, хуш кўрмаслик; севмаслик. Аҳмаднинг энг ёмон кўргани шунақа тунд бўлиб, гаплашмай юриш эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Манзура она Ювош иккаламизни ёмон кўриб қолганлар [деди Саид]. Э. Раймов, Ажаб қишлоқ. Энг ёмони Ҳаммадан хавфлиси, ёқимсизи; ёмонларнинг ёмони. Энг ёмони хона ғоятда совуқ эди. Мирмуҳсин, Меъмор. Аҳмадга ўхшаган соф виждонли одам учун энг ёмони – ўзини бекорчи, текинхур сезиш. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ЁМОНЛАМОҚ I Қоралаб, ёмонга чиқариб гапирмоқ. Овқат вақтида Ҳожи ҳеч кимга сўз навбати бермай, бурунги замонни ёмонлаб кетди. А. Қаҳҳор, Йиллар.

ЁМОНЛАМОҚ II Бирдан пайдо бўлаган дард-касалликдан қаттиқ безовталанмоқ, ёмон аҳволга тушмоқ (от, мол ҳақида). Маҳдум меҳмонхонасидан юриб келган оёқ товушини эшитиб, ёмонлаган отдек типирчилади. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Илоҳи, ёмонлаб ўлгин, Тарлон от, устингдаги йўлбарсингни найладинг. «Ойсулув».

ЁМОНЛАШМОҚ I Ёмонламоқ I фл. бирг. н.

2 Ёмон томонга ўзгармоқ, қийинлашмоқ, баттар бўлмоқ. Ҳаво ёмонлашди. ■ Марямхон.. эрининг кўнгли иккига бўлинса, турмуш ёмонлашажани тушунтиришга тиришган. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Оғирлашмоқ, кучайиб кетмоқ (касаллик ҳақида). Касал ёмонлашди. ■ Тун яримга борганда, Бобоқул отанинг аҳволи ёмонлашди. С. Анорбоев, Оқсой.

ЁМОНЛИК Ёмон, салбий хислатларга эга бўлишлик; ёмон, ярамас ишлар қилиш; қабиҳлик, ёвузлик. Яхшининг яхшилиги тегар тор ерда, ёмоннинг ёмонлиги тегар ҳар ерда. Мақол. ■ -Бизнинг мақсадимиз – кишиларга онг, тушунча бермоқ, токи ҳар би киши яхшилик ва ёмонликни, оқу қорани ўзи

ажрата оладиган бўлсин, – деди Элмурод. П. Турсун, Ўқитувчи.

ЁМОНОТЛИҚ: ёмонотлиқ бўлмоқ Ёмонлик билан, ёмон деб ном чиқармоқ, шарманда бўлмоқ. Бобур ва унинг тарафдорлари халқ орасида ёмонотлиқ бўлишларидан Жаҳонگیر мирзо ва унинг онаси Фотима Султон бегим ҳам манфаатдор эдилар. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. -Аниқроқ қилиб айтинг, Муса ака, Бўтабой бекорга ёмонотлиқ бўлиб қолмасин, – деди Низомиддинов. С. Аҳмад, Ҳукм.

ЁМҒИР Булутлардан сув томчилари ҳолида тушадиган, ёғадиган ёғин. Ёмғир суви. Ёмғир ёғди. Ўтган булутдан ёмғир кутма. Мақол. ■ Ёмғир худди жонга игна сангандай, эзиб муттасил саваларди. Ойбек, Қуёш қораймас. Ёмғир томчилари билан ювилган ҳавонинг покиза еллари гоҳ баданни чимчилаб ўтади, гоҳ сескантиради. Шухрат, Шинелли йиллар.

Ўқ ёмғири Ёмғирдай ёғилаётган кўп ўқ. Уч томондан ёғилаётган ўқ ёмғири уларнинг бошини кўтаргизмай қўйди.. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЁМҒИРГАРЛИК айн. ёмғиргарчилик.

ЁМҒИРГАРЧИЛИК Ёмғир кўп ёққан ёки ёғадиган вақт; ёмғирли об-ҳаво. Ёмғиргарчилик бошланиб кетди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ЁМҒИРЛАТИБ: ёмғирлатиб суғормоқ Ёмғирга ўхшатиб, томчилатиб суғормоқ. Шунингдек, тоқзорларни ёмғирлатиб суғориш усули ҳам тажрибадан ўтказилди. «Фан ва турмуш».

ЁМҒИРЛИК айн. ёмғирпўш I. У [Бектемир] халтасини бурчакка қўйиб, ёмғирлигини ечди. А. Мухтор, Чинор.

ЁМҒИРПЎШ I Ёмғир пайтида кийиладиган, ёпинадиган кийим ёки ёпинчиқ. Кичикроқ ёмғирпўшни ўзи кийди-ю, отга минди. П. Қодиров, Қора кўзлар.

2 Ёмғир пайтида бошга тутиладиган буюм; зонтик. Муқаддам ёмғирпўшини эшик олдидеги михга илди. Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди.

ЁН I Тананинг елкадан сонгача бўлган, шунингдек, бирор нарсанинг ўнг ёки чап қисми. [Отабек] Ўнг ёнини босиб, кўрпага бурканди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Мингбоши қўлини ёнига туширди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Канизак энги билан бурнининг икки ёнини тез-тез артар экан, Саманда-

ровга кўз қири билан қаради. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Умуман ўнг ёки чап томон; тараф; атроф. Ён қўшни. ■ *Худоёр ҳузурига кирадиган эшикнинг икки ёнида ойболта кўтарган икки жаллод сурат каби қотганлар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Асад қори ёнидаги эликбошини туртди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мансур ёнига аланглаб, юмалоқланган кўрпа-тушакларни кўрди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Ёқа, чет; қирғоқ. Ариқ ёни. ■ *Деворнинг ёни билан келгани учун ҳам Ойқиз кўрмай қолган эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 Чўнтак, кисса. Ёнимда пулим йўқ. ■ *Аҳмад Чалабий оқчадан ёнига кўпроқ солиб олишни тайинлади.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ёнимда яна ўттиз сўмча қолди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қаердандир пайдо бўлган ёш бир йигит.. ёнидан бинт чиқариб, Аҳмаджоннинг бошини боғлашга киришди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

5 Қўшни, ўзаро яқин. Таманно ён қишлоқдаги касалхонада ишлаши керак. Мирмуҳсин, Қумри ва Таманно.

Ён бермоқ Енгилмоқ, паст келмоқ; рози бўлмоқ. *Илгари Ашурдақаларга дарров ён берарди.* П. Қодиров, Қадрим. **Ён босмоқ** Тарафини олмоқ, ёқламоқ; ҳомийлик қилмоқ. *Бир тараф соҳиб қориға, иккинчи тараф Адолатга ён босди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Ёнига кирмоқ** Ёрдамлашмоқ, кўмаклашмоқ; ўсиб, улғайиб, ёрдам берадиган ёшга етмоқ. [Ўқтам:] *Ачинсанг, ёнимга кир, қизчаларга ёрдамлашайлик.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Ибн Ямин: -Оллога минг қатла шукур, шунча фарзанд кўрдим. Худо хоҳласа, тезда катта бўлишиб, ёнимга кириб қолишар, — деб қувонди.* К. Яшин, Ҳамза. **Ёнига тушмоқ** 1) фойда қилмоқ. *Мирзакаримбой соқолини селкилатиб кули ва бу ёзувдан рози бўлаганини билдирди: «Дуруст. Ўн сўлкавой ёнига тушадикун, мақтамайдимиз?»* Ойбек, Танланган асарлар. 2) ҳимоя қилмоқ, тарафини олмоқ. *Ғидибиди авжига чиқди. Она ўғил ёнига тушди.* «Муштум». **Ёнига қолмоқ** Фойда кўрмоқ. *Лоқал пичоқ тортиб юборганида ҳам, эти ёнга қоларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ёнини олмоқ** Ҳимоя қилмоқ, ёқламоқ, қувватламоқ. *Холиқ ёнимни олармикан десам, у ҳам бошқаларга қўшилиб, мени калака қиялпти.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

ЁНА Ёнбағир, қиялик. *Това тошлар ёналарда йиқилай-йиқилай дея омонат турибди.* Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади. *Олқорлар ўйнайди товда, ёнада.* «Юсуф ва Аҳмад».

ЁНАКИ Ёни билан. *Дилшод ўзини четга олиб, меҳмонга йўл берди. Кейин ярим қадам олдинга ўтиб, ёнаки юриш билан уни айвонга бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЁНАР Ёниб турадиган, ёнувчи. *Менинг нафсим балодур, ёнар ўтга соладур.* Мақол.

Ёнар тоғ эск. айн. **вулқон.** *Амрингизга бўйсунар борлиқ, Ёнар тоғ ҳам ўчишга мажбур.* З. Диёр. **Ёнар қурт** Кечаси ўзидан нур тарқатиб турувчи қурт. [Қараса] *Чироқ йўқ.. Кичкинагина ёнар қурт пахсага ёпишиб ётарди.* Мирмуҳсин, Чўри.

ЁН-АТРОФ Ҳамма томон; тўрт томон. *Киришим билан: «Касал қаерда экан?» деб ён-атрофга қарадим.* Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради.

ЁНБАҒИР айн. Ён, қиялик. *Адирлар ёнбағридан секин келаётган машина хиёл ўтмай Фуломжоннинг бульдозери рўпарасига келиб тўхтади.* Газетадан. *Ҳамма жойга, ҳамма адир ёнбағирларига ҳам пахта экилган.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Ёнбағирларда лолалар очилган.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ЁН-БЕРИ айн. ён-атроф. *Ён-беримда райхонлар, ялпизлар, гуллар.. Миртемир, Тингла, ҳаёт. Кўз, киприги пириллаб, Пайпаслар ён-берини.* Қ. Муҳаммадий.

ЁНАШМОҚ айн. ёндашмоқ 1. *Бир-бирингдан неча вақтлар адашиб, Энди кепсан бунда излаб, ёнашиб.* «Рустам». *Ёнашиб, қошима яқин келмагин, Семурғга ҳадик бериб юрмагин.* «Баҳром ва Гуландом». *Тошганинда асло бўлмас ёнашиб, Ночор от чопишар мироббошилар.* Миртемир.

ЁНБОШ 1 айн. ён 1, 2. *Ёнбошим оғрийдим.* ■ *Эъвозхон Ботиралининг ёнбошида ҳамон чопқиллаб юриб келарди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Аваз унга бир қаради-ю, Маҳмуда Алиевнанинг ёнбошидаги стулга бориб ўтирди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Назар ёнбоши қирилиб пачоқ бўлган машинанинг олд ўриндиғига ўтирди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

Ёнбошга олмоқ Курашда кўтариб олиб, ёнбошига қўймоқ. *Али полвон.. мени бир неча вақт айлантириб юрди, сўнгра чамага келтириб, ёнбошига олмоқчи ва ерга урмоқчи бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ўнг ёки чап курак суяги.

У ёнбошидан бу ёнбошига ағанамоқ Ух-лай олмасдан безовта бўлмоқ. У | Хури| у ёнбошидан бу ёнбошига ағанар, кўнгли ҳам тун каби қоп-қоронғи бўлиб, хаёли тарқоқ ётарди. Н. Фозилов, Дийдор. *Қудрат у ёнбошидан бу ёнбошига ағдарилла бериб, ярим кечадан оққанда, уйқуга толди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Ёнбоши ерга тегмаган** Курашда йиқилмаган, зўр; кураги ерга тегмаган. *Ёнбоши ерга тегмаган паҳлавон.* ■ *Чет эллардан паҳлавонлик дағдағаси билан келиб турадиган зўрлардан биронтаси ҳали унинг ёнбошини ерга тегизган эмас.* Ойбек, Навоий.

3 спрт. Ўзбек курашида: курашчи усул қўллаб, рақибининг битга курагини ерга теккизганда ёки рақибни иккинчи марта огоҳлантирилганда бериладиган баҳо, балл.

ЁНБОШИГА кўм. *взф.* Ёнига, ён томонига, ён тарафига. *Кийимларини стулнинг ёнбошига ташлади.*

ЁНБОШИДА кўм. *взф.* Ёнида, ён томонида; яқинида. *Мақтабининг ёнбошида болалар боғчаси бор.*

ЁНБОШИДАН кўм. *взф.* Ёнидан, ён томонидан, яқинидан. *Дарё қишлоқнинг ёнбошидан ўтарди.*

ЁНБОШЛАМА Ён тарафдан. *Ёнбошлама пармалаш ярим кечада бошланади.* И. Раҳим, Тақдир.

ЁНБОШЛАМОҚ 1 Бир ёнбош билан тирсакка таяниб ётмоқ. *Ёрмат бошини кўтарди, бир қўлини ерга тираб ёнбошлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кумуш Отабек яқинига сурилди ва тирсақлари билан унинг тиззасига ёнбошлаб, эркаланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ён тарафга оғмоқ; эгилмоқ, қийшаймоқ. *Девор ёнбошлади.* ■ *Машина жойидан силжиши ҳамон, ғарбга хиёл ёнбошлаб турган анорлар носқавоққа ўхшаш гуллари билан кўтариб, гўё унинг орқасидан югураётгандек туюлди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 поэт. Бота бошламоқ (қуёш, ой ҳақида). *Ой ғарбга томон ёнбошлади.* Ж. Шарипов, Саодат. *Мутал райондан чиққанда, қуёш ғарбга ёнбошлаганди.* О. Ёқубов, Ларза.

ЁНДАМА Ёни билан, ёнлаб. *Раъно йўлакда ярмисини кўрсатиб ёндама турган хотиннинг олдига борди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЁНДАМАЛАБ Ёнига бурилиб, ёнига қайрилиб. *Мадаминбек ўйланиб қолди. Бир кўзини қисиб, ёндамалаб қаради.* Ҳ. Нўъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ЁНДАМАСИГА қ. *ёндама.* |*Хатиб домла*| *Қорни бўғоз сизирларникидек ўбдон эшилганликдан, ёнидаги ёстиққа.. ёндамасига чўкиб олади.* А. Қодирий, Обид кетмон. «*Универсал*» эгатларни ёндамасига кеса кетди. Ш. Фуломов, Ташаббус.

ЁНДАМОҚ Яқин бормоқ; яқин келмоқ, яқинлашмоқ.

ЁНДАФТАР Чўнтакда олиб юриладиган кичик дафтар. *Ҳамза ҳам қотиб-қотиб қулди, ёндафтарини чиқариб, нималарнидир қайд қилиб қўйди.* К. Яшин, Ҳамза. *Қирмизхон қабулхонага чиқиб, кўк муқовали ёндафтар ва ярми оқ ручка билан қайтиб кирди.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

ЁНДАШМОҚ 1 Ёнма-ён келмоқ; яқинлашмоқ. *Яхшига ёндаш, ёмондан қоч.* Мақол. ■ *Бўтабой орқадан юрди ва буларни олдинга ўтказиб, Самандаровга ёндашиб, ундан секин: -Тинчликми? - деб сўради.* А. Қаҳҳор, Кўпчинор чироқлари. *Гулсум сандалнинг четига, Ойимхонга ёндашиброқ ўтирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Муайян бир ишга маълум бир нуқтаи назардан қарамоқ. *Масалага тўғри ёндашмоқ.* ■ *Абдулла Қаҳҳор адабиётимизнинг долзарб масалаларига беҳад талабчанлик билан ёндашар эдилар.* К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас.

ЁНДАШУВ Ёндашмоқ **2** фл. ҳар. н. *Ҳар иш ўз ўрнида азиз, бу икки хил ёндашувни қориштирамаслик лозим.* «ЎТА». Бу қурилиш янгича ёндашув ва ечимларни талаб этади. Газетадан.

ЁНДИРМОҚ 1 Ёнмоқ фл. орт. н. *Аввал, бек афанди, сиз уйингизга ўт қўйиб, ёндириб кетасиз.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Қиздирмоқ, ловиллатмоқ; ачиштирмоқ. *Қаламбир тилмни ёндириб юборди.* ■ *Кун баланд кўтарилиб, дарахтсиз, сувсиз кўчаларни, ўтгувчи-кетгувчиларни оташда ёндириб борди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бутун гавдасини қандайдир иситма қоплаб, суякларигача ёндиргандай бўлди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 *кўчма* Авж олдирмоқ. *Эрининг вазмин туриб айтган гапи хотинининг тутай бошлаган утини баралла ёндириб юборди.* М. Ис-

моилий, Фарғона т. о. *Мудҳиш хабар ёшқарининг юрагида ғазаб ва қасос алангасини ёндириб юборди.* Н. Сафаров, Севги.

ЁНДОР 1 ай. ён 1. Қудрат шафқ ёндорининг бир ерини шаҳодат бармоғи билан босган эди, шафқ девор ичига қараб очилди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Эшик ёки дарвозанинг ён ёғочи. Турдивой қўрғончанинг эшиги ёнига борди-да, ичкарига қулоқ солиб, ёндорга суюнганча туриб қолди. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ЁНДОШ 1 Ёнма-ён турган, ёнма-ён ўрнашган. *Ёндош қишлоқ.* ■ Пўлат, Баҳор — икковлари бир синфда ўқир, ҳовлилари ҳам бир-бирига ёндош бўлиб, қадрдон қўшни эдилар. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. Самарқанд билан ёндош турган Бухорода халқнинг амирликка қарши қудратли ҳаракати янада ривожланди. М. Уринхўжаев, Унутилмас кунлар.

2 Бир-бирига боғлиқ, яқин. *Энди бу билан ёндош яна бир масала ҳақида ҳам фикрлашиб олсак.* «Ёшлик».

3 ай. параллел. *Ёндош чизиклар.*

ЁНДОШМОҚ қ. ёндашмоқ 1. Ёмонларга яқин борманг, ёндошманг, Ҳушёр бўлинг, тўғри йўлдан адашманг. Ҳабибий. Чимён тоғларининг чўққилари шундоққина шаҳарга ёндошиб тургандек. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ЁН-ЁҚ фольк. Ёни-вери, атроф, теваарак. Тоғай шундай ён-ёғига қарайди, Бу бошига шолдан салла ўрайди. Фозил шоир.

ЁНИ-ВЕРИ қ. ён-ёқ. Ёни-веримга қарасам, бизникилар йўқ, ҳамма кетиб бўлибди. Шухрат, Шинелли йиллар. [Наимий] Ўйлаб қараса, ёни-вериди унга дўст, хайрихоҳ бўлган биронта тирик жон қолмабди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЁНИГА кўм. вэф. 1 Олдига, яқинига. *Ўй ёнига бормоқ.* ■ Фуломжон ўчоқ ёнига ўтириб, қўлларини исита бошлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ўзи билан бирга, етаклаб, бошлаб. *Сидиқжон ўн бир гувоҳни ёнига олиб, районга жўнади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЁНИДА кўм. вэф. 1 Яқинида, яқин жойда, биқинида. *Уйимиз мактаб ёнида.*

2 Ҳузурда, қошида; қарамоғида. *Дирекция ёнида тузилган комиссия.* ■ Азизбек ёнида [Юсуфбек ҳожи] қандай мавқе тутган бўлса, Нормухаммад қушбеги олдиди ундан ҳам

юқорироқ ва маънолироқ эътибор қозонди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЁНИДАН кўм. вэф. Олдидан. *Қўрқиб, аямнинг ёнидан жилмай қолдим.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЁНИЛҒИ Ёнадиган суюқ модда, суюқ ёқилғи (бензин, нефть ва ш. к.). *Ёнилғи тўла бочкалар, тракторларнинг эҳтиёт қисмлари кўчма қум тагидан чиқарилади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Газниқоб олдиди бир шиша ёнилғи ҳам турибди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

ЁНИҚ 1 Шуъла, нур сочиб турган. *Ёниқ гулхан. Ёниқ чироқ.* ■ Ёниқ шам ёнида яна ортиқча икки шам турарди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 кўчма Чақнаб турган. *Келин жавоб бермайдди. Унинг кўзлари ёнади. Лекин шу ёниқ кўзларида ҳамма жавоб аён.* Шухрат, Шинелли йиллар.

3 кўчма Жўшқин, ҳис-ҳаяжонли; оташин. *Қийинчилик билан эришилган бу нодир фурсатда ёниқ орзуларини, шўх эҳтиросларини алангалатишга қизда кучли интилув борлигини равшан кўрди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу хаёллар тезда йигитликнинг кучли интилишлари билан қўшилиб, ёниқ орзу-ҳавасга айланди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ЁНЛАМА 1 Ёни билан. *Ёнлама турмоқ.* ■ *Жамила костюмини ечиб ташлагач, ойна олдиди буралиб, баъзан ёнлама, баъзан қўллари белига қўйиб, ўз-ўзини томоша қилди.* Мирмуҳсин, Жамила.

2 Кўндаланг, эни бўйлаб кетган. *Экинни суғориш даврида қия ерларда кўплаб ёнлама ариқлар қазилади.* Газетадан.

ЁНЛАМОҚ Ёнидан, ёнда қолдириб четлаб ўтмоқ. *Машина шудгорни ёнлаб, тўғри канал трассасига қараб борди.* «Ўзбекистон қўриқлари». [Отабек] *Боғчанинг кунботари билан харобазор иморатларини ёнлаб юрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЁНМА-ЁН рвш. Бир-бирига яқин, ёндош. *Меҳмонхонада эру хотин ёнма-ён ўтиришдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аваз ўзиб кетмоқчи бўлди. Гулсум ундан қолишмади, баравар, ёнма-ён чопишди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Меъмор Чўли бобо билан ёнма-ён юриб, қудуқ атрофларини айланди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ЁНИЎРҒА шв. Рақс усулларидан бири. *Қишлоқ қизлари уфори, ёниўрға, ялатма, қай-*

чи, шониз, нуқтали юриш, чалмаса тебран-
ма, ялли усулларига чунон нозик, ишвали
йўрғалайдиларки.. С. Нуров, Нарвон.

ЁНМОҚ I I Ўт олмоқ; ўтда куймоқ.
Тўқайга ўт тушса, ҳўлу қуруқ баравар ёна-
ди. Мақол. ■ Қуруқ ўтин бир зумда ловула-
б ёниб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.
Чайла қамишлари аллақачон ёниб битиб, ёғоч-
ларигина қора кўмир бўлиб, чарс-чурс қилиб
тутаб ётарди. Н. Фозилов, Дийдор.

2 Ёлқинланиб, нур бериб турмоқ. Сарой-
нинг тўрида бошқаларга қараганда кўркам-
роқ бир хужра.. бу хужрада шам ёнади. А.
Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳақиқатдан у ки-
шининг [Зокир Уриновичнинг] ҳовлисиди чи-
роқ ёнган эди. Ш. Холмирзаев, Йўллар,
йўлдошлар.

3 Нур, шуғла сочмоқ, порламоқ. Кукда,
дарахтлар устида гуж-гуж юлдузлар ёнади.
Ойбек, Танланган асарлар. Арча турар ўрта-
да ёниб, Оқмоқдадир ҳар ён шуғла-нур. Фай-
ратий.

4 Товланмоқ, жилваланмоқ. Гилам чўғдек
ёнади. ■ Кўйлак энги тирсакка қадар ши-
марилган, [қизнинг] тиқмачоқдай билаклариди
шон бошли олтин билгузуклар ёнади. Ой-
бек, Танланган асарлар.

5 Ортиқ даражада иссиғи, ҳарорати ош-
моқ, қизимоқ. -Уҳ, баданим ёниб боради.. —
деди Гулнор. А. Мухтор, Опа-сингиллар. У
ёноғини онасининг ёниб турган ўтли ёноғига
суртиб, синиқ товуш билан пичирлади. М.
Исмоилий, Фарғона т. о.

6 Ортиқ даражада қизимоқ. Қуёш тик
келган. Ҳаво ловулаб ёнади. Ойбек, Танлан-
ган асарлар. Кишини ҳолдан тойдирадиган
саратоннинг ҳаво ёнган кунларида ҳар қан-
дай тирик жон ўзини намага уради. «Шарқ
юлдузи». У [Раҳим Саидов] настга тушди.
Кун тиккага келган, кўча ёнарди. Ў. Умарбе-
ков, Ёз ёмғири.

7 кўчма Бутун вужуди билан берилмоқ,
астойдил ҳаракат қилмоқ; қайғурмоқ. Йўлчи
ёзда ёниб, чанг-тупроқ ялаб, қишда қор-муз
кечиб, бутун маҳрумиятларга, бутун оғир-
ликларга қарамасдан, жонкашлик билан иш-
лади. Ойбек, Танланган асарлар. Бу ашула-
ни ҳам ёниб, жўшиб айтди. М. Исмоилий,
Фарғона т. о. Онаман-у онаман, Болам учун
ёнаман. «Кўшиқлар».

8 кўчма Тутақмоқ, жаҳли чиқмоқ; аса-
бийлашиб кетмоқ. Сиз онамдан хафа бўлманг,

унинг одатини биласиз-ку, бир ёниб, бир ўча-
веради [деди Райҳон]. С. Анорбоев, Оқсой.
Олимжон ётиғи билан сўзлаган бўлса-да, раис
ёниб кетди. Ҳ. Назир, Қанотлар.

9 кўчма Кучаймоқ, авж олмоқ; аланга-
ланмоқ. Беғубор тонг каби қалбингда Ватан
ишқи, халқ меҳри ёнар. Файратий. Ҳозир Ха-
лиловнинг нафрати ёниб турибди. И. Раҳим,
Ихлос.

10 Сабрсизлик билан кутмоқ, ошиқмоқ.
Навоий Ҳиротга кириши билан унинг махсус
фармон олиб келганлиги бутун шаҳарга яшин-
дек тарқалди. Ҳамма уни тезроқ эшитиш
орзуи билан ёнди. Ойбек, Навоий.

Ичида чироқ ёнгандай бўлмоқ Бир оз
хотиржам бўлмоқ, бир оз кўнгли тинчимоқ.
-Кампирнинг таърифини эшитиб, ичимда чи-
роқ ёнгандай бўлди-ю, лекин бу гал одоб сақ-
лаб индамадим, — деди чол. П. Турсун, Ўқи-
тувчи. Мингбоши ичида чироқ ёнгандай бўлди,
суюнчи кўзларида ўт бўлиб ёнди. М. Исмои-
лий, Фарғона т.о. **Кўзи ёнмоқ I**) асабийлаш-
моқ, жаҳли чиқмоқ. Қушибегининг кўзи ёнди..
Манглай этлари тиришиб, сўл қўли билан
соқолини тутамлаб, фикрга кетди. А. Қоди-
рий, Ўтган кунлар. [Тўғонбекнинг] Кичик,
қийиқ кўзлари ёмон ёнади. Ойбек, Навоий.
Бадианинг кўзлари ёнар, титраб турган қўли-
даги ўтқир ханжар ярқирар эди. Мирмуҳ-
син, Меъмор. 2) жуда хурсанд бўлмоқ. Қу-
вончдан Бектемирнинг кўзлари ёниб кетди.
Ойбек, Қуёш қораймас. **Лоя этиб ёнмоқ**
Қизишмоқ, тутақмоқ, асабийлашмоқ. Таль-
атнинг нимага шама қилаётганини тушун-
ди-ю, лоя этиб ёниб кетди. Ў. Ҳошимов,
Қалбингга қулоқ сол. Мунисхон лоя этиб
ёнди-да, мамадонини кўтариб, қора юбкаси-
да Қўқонга қараб жўнади. Ў. Умарбеков, Ёз
ёмғири. **Юраги ёнмоқ I**) орзу қилмоқ. -Бир
кўрсан, икки оғиз гап айтсан, деб юрагим
ёнадиган бўлди.. — деди Давлатёр. П. Тур-
сун, Ўқитувчи; 2) ичи куймоқ, аланга ол-
моқ. Нима қилай, Шерали акажон! Айтин!
Юрагим ўртаб ёняпти! С. Кароматов, Ол-
тин қум. Битта графинни ушлади: -Совуғи-
данми, иссиғиданми? - Совуғидан қуя қолинг.
Юрак ёниб турибди. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

ЁНМОҚ II Қайтмоқ. Ҳалимаҳоним ҳам
Рузвондан рухсат олиб, уйига ёнди. Ҳамза.

ЁНОҚ Юзнинг, бетнинг бўртиқ қисми.
Унинг [Баширатнинг] юз-кўзи отасига торт-
ган эди: қошлари қуюқ, қалин; юм-юмалоқ

ёноқлари ҳамиша қизил. А. Мухтор, Опа-син-гиллар. *Аваз Матпанога тикилиб қолди: у озибди, чаккалари чўзилиб, ёноқ суяклари туртиб чиқибди.* С. Сиёев, Аваз.

ЁНЧИҚ I Тўн, чакмон ва ш. к. ларнинг ички ён томонига тикилган чўнтак(ча). -*Ҳадемай эга қаҳатчилик бўлғай, — деди [Бугроҳожу] қаламтарошини ёнчигига солар экан.* М. Осим, Ўтрор.

2 Пул солиш учун ёнда олиб юриладиган халтача; ҳамён. *Ҳомид ёнчигини чиқариб, бир қўлидан иккинчи қўлига олтинларни санаб тушира берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЁНГИН Бино, ўрмон, ғарам ва ш. к. га ўт тушиши натижасида ҳосил бўладиган зўр аланга. *Ҳаммининг кўзи узоқдаги, осмонни ютмоқчидек қутуриб юксалган даҳшатли ёнгинда эди.* Ойбек, Кўёш қораймас. *Ёнгиннинг аждаҳодай узун тили чўзилиб, кўкларга чиқар эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЁНҒОҚ I Мағзи қаттиқ пўчоқ қобиққа ўралган кўп йиллик мевали дарахт. *Адолат чироқларни ёқиб юбориб, ёнғоқ тагидаги супага жой қилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Отлиқлар кўш ёнғоқнинг ёнидан ўтиб, тўғонга қараб бурилишди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

2 Шу дарахтнинг меваси. *Ёнғоқ чақмоқ.* ■ *Улар боққа чиқиб, тўкилган ёнғоқларни териб турганда, Жонузоқ оқсоқол қайтиб келди.* С. Анорбоев, Оқсой.

Бир қоп ёнғоқ Хушчақчақ, ичида кири йўқ одам ҳақида. -*Биз уни [Тожиматни] ёшлигимизда, бир қоп ёнғоқ, дер эдик. Эссиз, — деб ачинди Назаров.* С. Анорбоев, Оқсой. [*Умрзоқ ота:*] *Ҳа, Ғани самоварчи эски қадрдоним. Қурмагур бир қоп ёнғоқ: борсам, сира зериктирмайди.* Ҳ. Фулом, Машъал. **Бошида ёнғоқ чақмоқ қ. бош. Кўйинини пуч ёнғоққа тўлдиришмоқ** Амалга ошмайдиган, қуруқ вадалар билан алдамоқ. *Бек Лаълининг кўйини шу вақтгача пуч ёнғоққа тўлдириб келатганини оппа-очиқ айтди-қўйди.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Лекин мен сизнинг кўйингизни пуч ёнғоққа тўлғизмайман [деди Сидиқжон].* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ЁНҒОҚЗОР Ёнғоқ дарахтлари билан банд ер, майдон. *Писта, бодом, ёнғоқзор, Етиб бўлмас бурчига.* Қ. Муҳаммадий. У [*Алимардон*] ёнғоқзор боғ кўчага алламаҳалда етиб борди. Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди.

ЁП шв. Суғориш канали, катта ариқ. *Амударё ва ундан чиқадиған ёпларнинг сув сатҳидан анча паст бўлгани туфайли Хоразмда қадимдан сув чиқарадиған [кўтарадиған] техника ишлатилған.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири. *Аваз жинкўчаларни айланиб, ёп бўйига чиқди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЁПДИ-ЁПДИ: ёпди-ёпди қилмоқ Жиноий ишни бекитмоқ, тинчитмоқ. *Бу ёқда замон ўзгариб, нозиклашди. Ишни милиция ёпди-ёпди қилгани билан бирон ғаламис чиқиб қолиши мумкин, деб Санжарни заводга беришди.* «Ёшлик».

ЁПИЛМОҚ I Ёпмоқ I фл. мажҳ. н. *Эшик ёпилди. Китоб ёпилди. Айби ёпилди. Ҳаво гоҳ очиларди, гоҳ ёпиларди.*

ЁПИЛМОҚ II Ёпмоқ II I фл. мажҳ. н. *Тандирга нон ёпилди.* ■ *Ҳар кун икки юз қозон ош дамланар, саккиз юз тандир нон ёпилар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЁПИНМОҚ Ёпмоқ I 2 фл. ўзл. н. [*Гулнор билан Унсин*] *Паранжи-чачвонларини ёпиниб, кўчага чиқишди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қор чойшаблар ёпиниб, Кекса тоғлар ухларди.* Ҳ. Олимжон.

Ойқора ёпинмоқ Чопоннинг бир пешини бошга, бир пешини оёққа тортиб ётмоқ.

ЁПИНЧИҚ Ёпиниб юриладиган нарса (паранжи, тўн, соябон ва ш. к.). *Ёз ёпинчигини қўйма, қиш ўзинг биласан.* Мақол. ■ [*Шарофат хола*] *Узоқ ивириси, тинмай гапирди, ўғлининг этигини тозалади, ёпинчигини сиқиб, қозиққа илди, чой дамлади.* А. Мухтор, Чинор.

ЁПИРАЙ унд. с. Ҳайратланиш, ажабланиш маъноларини билдиради. -*Ёпирай, [Бургут] қурултойдан келди-ю, бошқа одам бўлди-қўйди, — деди чол.* С. Аҳмад, Чўл бургути. [*Муса:*] *Шу жонивордаям прзу-ҳавас, ишқ бор денг? Ёпирай!* П. Турсун, Ўқитувчи. *Одамлар тўпланишиб, бир-бирларидан сўрашади: — Ёпирай, нима бўлди? Ойбек, Танланган асарлар.*

ЁПИРИЛМОҚ I Кўплашиб, гала бўлиб келиб босмоқ; ҳужум қилмоқ. *Чигирткалар ёпирилди.* ■ *Хавфли ҳол туғилди. Душман солдатлари ёпирилиб кела бошлади.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 Кўплашиб келиб тушмоқ, ёйилиб тарқалмоқ. *Болалар пахта даласига ёпирилди.*

ЁПИРИМ (тўғриси ё пирим) қ. ё III. *Ёпирим, чини минан шундай дедими? Т. Мурод,*

Юлдузлар мангу ёнади. Қани, бир «ёпирим» деб ўрнингиздан турунг, хўжайин, остингизни супуриб қўяй. Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

ЁПИШМОҚ I Ёлмоқ I фл. бирг. н.

ЁПИШМОҚ II Ёлмоқ II фл. бирг. н.

ЁПИШМОҚ III I Маҳкам ушламоқ, тирмашиб олмоқ. *Васила Назаровна занжирни тушириши билан, нотаниш бир эркак отилиб кирди-ю, ёқасига ёпишди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Йигитали “Ая, дадамни кўтжаринг, чўкиб кетяпти!” деб бақирармиш. Ўзи маҳкам отасининг сочига ёпишиб олибди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *..Кўёв томонидан ориқ, дароз, чайир бир хотин бел боғлади. Ўзгалар: ёш-қари — ҳаммаси шу икки аёлнинг белбоғига, этакларига ёпишди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бирикиб, тугашиб кетмоқ; жипелашмоқ; қапишмоқ. *Дўппи калнинг бошига ширачлагандек ёпишиб қолган эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Шафтоли гуллари дув учиб, бир қанча гул япроқлари Чароснинг ҳўл сочларига, юзига ёпишиб қолди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Илашмоқ. *Талъат орқаси билан сирғалиб, хирмондан тушди-ю, шимига ёпишган пахта толаларини қоқиб ташлади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

4 Отилмоқ, интилмоқ, талпинмоқ. *Муқаддам даҳшат ичиди эшикка ёпишди: -Лобарларниқига чиқаман..* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Кўзи-улоқлар тўймай қолса, ирғишлаб келиб, оналарининг елинига ёпишади.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Жангчилар кўзларини роса очмасдан, милтиқларига ёпишдилар.* Ойбек, Кўёш қораймас.

5 Астойдил берилмоқ, жон-жаҳд билан киришмоқ. *Ҳар бири бир янгилик келтираётган бу кунларнинг шавқидан маст бўлган халойиқ ҳар қандай ишга мўр-малахдай ёпишар эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Мен одамлар туша солиб, телевизордагидай ишга ёпишиб кетса керак, деб кутиб турдим.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Оғзингдан чиқиб, ёқангга ёпишсин қ. ёқа II. Тилинг танглайингга ёпишгур! қарғ. Ўлгур!

ЁПИШОҚ айн. ёпишқоқ.

ЁПИШТИРМОҚ Ёпишмоқ III фл. орт. н.

Конвертга марка ёпиштирмоқ. ■ | Заргаров: | *Бир альбом бор, секретарим қаерда доклад-боп нарса кўрса, қирқиб, шунга ёпиштириб юради.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Мастура*

пахса деворга ёпиштириб қурилган тандирдан.. натири узаётир эди. Ойбек, О. в. шабадалар.

Оғзидан олиб, ёқасига ёпиштирмоқ салб. Гап қайтармоқ; дарҳол жавоб қилмоқ. | *Барно* | *Ўзи ҳақидаги заррача гапни дарҳол оғзидан олиб, ёқасига ёпиштирадиган бўлди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

ЁПИШҚОҚ I Ёпишадиган, ёпишувчан. *Ёпишқоқ модда.* ■ *Ёмғир на тинар, на ёғар дегандай, йўлларнинг сарғиш ёпишқоқ балчиғи этикларни оёқдан суғурар эди.* А. Мухтор, Тугилиш. *Маҳсининг чоки пишиқ бўлсин учун, мумли, ёпишқоқ ипни ҳар қатимда бармоқлари билан «қир-қир» тортиб қўяди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *Кўчма* Тугган кишисини қўймайдиган; шилқим, хира. *Ёпишқоқ бола.* ■ *Қодирбек ўлғудек шилқим, елим, ёпишқоқ йигит экан, ҳар куни Лайлонинг ўқишдан чиқишини пойлаб туриб, “машинада олиб бориб қўяман”, деб тиқилинч қилармиш.* М. Қориев, Ойдин кечалар.

Ёпишқоқ ёнғоқ Мағзи пўчоғига қаттиқ ўрнашиб қоладиган ёнғоқ.

ЁПИҚ I I Ўтиш ёки кириш-чиқиш жойи тўсиб, бекитиб қўйилган; берк. *Ёпиқ эшик.* ■ *Кечаси маълум Марғилон дарвозалари ёпиқ бўладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ўйларнинг эшиклари, деразалари тақа-тақ ёпиқ.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Тўсилган; бекитилган. *Нури—кўёшда қумушдай ялтировчи банорас паранжсида; юзи қат-қат шойи рўмоллар билан ёпиқ, хонанинг остонаси ёнида сал эгилиб туради.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Усти бекитилган, ёпилган. *Ёпиқ қозон.* ■ *Эрталаб соат еттиларда ётоқхона олди-га усти ёпиқ юк машинаси келди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

4 Тамом бўлди, тугади. *Асқар Бакирович яна бир марта унга [Баширжонга] ва коллективга муваффақият тилаб, мажлисни ёпиқ деб эълон қилди.* Н. Аминов, Суварак. *-Мажлис ёпиқ, — эълон қилди Мадёрова.* Ш. Тошматов, Эрк кўши.

Ёпиқ мажлис Маълум шахсларнинг иштироки билангина ўтказиладиган мажлис. **Ёпиқ овоз бермоқ қ. овоз 7.**

ЁПИҚ II Умуман ёпиладиган мато. *Той устига ёпиқ ташламоқ.* ■ | *Отнинг* | *Эгарлари нақили, ёпиқлари духобадан бўларди.*

Шукрулло, Жавохирлар сандиғи. *Арк ичида кенг ётоқ, устида кашмирий ёпиқ, икки-та шишқин пар ёстиқ.* М. Исмоилий, Фаргона т.о.

ЁПМОҚ I I Эшик, дераза ва ш. к. ни бекитмоқ. *Кирадиган эшигингни қаттиқ ёлма.* Мақол. ■ *Мирҳомидхўжа оғлининг эшигини секин ёнди-да, имо билан Қамбаралини бир чеккага чақирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. [Полвон] *Остонага борганда: -Қолганини уйда оласан, — деди-ю, эшикни қарсиллатиб ёпиб чиқиб кетди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

2 Устига ташламоқ, устини бекитмоқ. *Чўли бобо уйига кириб, бир янги почтаўстин олиб чиқиб, Меъморнинг елкасига ёнди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Йўлчи қуруқ наматга ёпиб, устига кўрпача ёнди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Қопқоқ билан бекитмоқ, қопқоқламоқ. *Чойнакнинг қопқоғини ёпмоқ* ■ *Аҳмад уйига кириб борганида, Мунира қиш ғамини еб, аччиқ-чучукдан шиша банкларга консерва ёпаётган экан.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

4 Иш-ҳаракатини, фаолиятини тўхтатмоқ. *Дўконни ёпмоқ.* *Мажлисни ёпмоқ.* ■ *Хивадек кичик бир қалъада олтмишдан ортиқ қорихона на керак? Уларнинг бир қисмини ёпмоқ лозим.* С. Сиёев, Аваз. *Абдусамад қори самоварини ёпиб, менга жавоб берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

5 Очиқ, ёзиқ нарсани йиғмоқ, бекитмоқ. *Дафтарни ёпмоқ.* ■ *Аҳмад варақнинг учини буқлаб, журнални ёнди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Раъно китобни секингина ёпиб, Анварга узатди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Саодатхон эндигина ёпган зонтини қайта очди.* С. Зуннунова, Янги директор.

6 Қурмоқ, бино қилмоқ. *Шунинг учун [Худоёрхон] меҳнаткашни раҳмсиз ишлатиб, сарой ва расталар, қаландархона ва ўрдalar ёпмоқда эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

7 Қопламоқ, эгалламоқ. *Шаҳодат муфти қарийб бутун кўкрагини ёпган баҳайбат мош-гуруч соқолини қалам билан таради.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

8 Яширмоқ, махфий тутмоқ. -*Мабодо область газетасига ҳам келиб қолгудек бўлса, бу ёғини ёпамиз-қўямиз-да, — деди Ҳалим.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Шу йўл билан сирингни ёпмоқчи бўлдингми? [деди Ўрмонжон].* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Эсинг борида этагингни ёп Вақт-ғаниматни қўлдан берма, хатонинг ўз вақтида ол-

дини ол. -*Эсинг борида этагингни ёп. Менга йигит бўл!* — деди Холхўжа Бўтага. С. Аҳмад, Ҳукм.

ЁПМОҚ II I Тайёрламоқ, пиширмоқ. *Нон ёпмоқ.* ■ *Этибор опа уй юмуши билан банд бўлади: нон ёпади, ўғир янчади.* Ҳ. Фулом, Машғал. *У қайроқ бугдой унидан ёғли патир, сомса ёнди, қатлама пиширди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Чаплаб ёпиштирмоқ, чапламоқ. *Деворга таппи ёпмоқ.*

ЁПОҒИ шв. Қўйнинг майин жуни. *Қўлингиздаги оддий ёпоғи эмас. Майинлигини кўряписизми? [деди Нигора].* С. Анорбоев, Оқсой. *Бунда той-той момик, ёпоғи, тивит, Бунда олма ипак, мовут, каноп, чит.* Миртемир.

ЁППА I айн. ёппасига. *Ваъда шу! Барча қиз ёппа сафарбар, Шараф-ла етмакка шу бахтли дамга! Зулфия. Махдум.. икки болани меҳмонхонани супуриб, жой солишга буюрди ва бошқа болаларни ёппа озод қўйиб юборди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 шв. Ўнгариб, босиб. *Яна биров Бозоровнинг: "Шийпонга икки отлиқни юбориб, Адолатни отга ёппа қилиб, Аравонга олиб қочаман, никоҳ кечасидан кейин кўниқиб кетади", деган гапини олиб келди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ё, Ражаб полвон қайтгунча, тўйнинг паловидан ёппа қилиб келайми? Ш. Тошматов. Ёрк қуши.*

ЁППА-ЁЛҒИЗ Фақат бир ўзи, танҳо, ёлғиз. *Баъзан қора тунда учган юлдуздай Бошим оққан ёққа ўзимни урдим, Баъзан ёппа-ёлғиз йўлчидай юрдим.* В. Зоҳидов, Ҳаётбахш бадийят тароналари.

ЁППАСИГА рвш. Ҳаммаси бирйўла, ҳаммаси бирдан; бутунлай. -*Болаларимизнигина эмас, катталарни, шу жумладан, хотинларни ҳам ёппасига саводли қилишимиз лозим, — деди Абдурасул.* П. Турсун, Ўқитувчи. [Норвой ака:] *Қани, қўлинг шу топда Машина бўлиб қолса, Бир толасин қолдирмай, Ёппасига йиғиб олса.* Қ. Муҳаммадий.

ЁПҚИЧ Ёпиш, қоплаш учун хизмат қиладиган буюм. *Бахмал ёпқич.* ■ *Қизларга хос нозик дид шу ерда ҳам сезилиб туради: дераза ёнидаги тумбочка устига гулдор ёпқич ташланган.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ЁР [ф. پار — дўст] I Дилга яқин киши; ҳамдам, дўст, муҳиб; ёрдамчи. *Зиёфатга ўртоқлар, ёр ва биродарлар келишди.* ■ *Ос-*

тимизда ўйнар отлар, Ҳар ким ўз кўнглини шодлар, Дўсту ёр, яхши улфатлар, Нуктадонлар, хуш қол энди. «Эрали ва Шерали». ..ниҳоят, зафар уларга [массажетларга] ёр бўлиб, душманни орқага сура бошлашди. М. Осим. Аждодларимиз қиссаси. Арвоҳлар ёр, пирлар мададкор бўлиб, овимиз бароридан келсин. Ҳамза.

2 Севгили, маъшуқ, маъшуқа. Вафодор ёр. ■ Ёр, мунча зор этдинг мени? С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра. Мен келтирган атласни Ёрим солмас сандиққа. «Кўшиқлар».

Бўйни ёр бермайди Бирор ишни бажаришга гурури йўл қўймайди, истамайди. Эргаш уни, меҳнатга бўйнинг ёр бермаса, ҳозироқ бушатиб қўяман, деб қаттиқ огоҳлантирди, А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЁР-БИРОДАР, ёру биродар Дўстлар, ошна-оғайнилар, ўртоқлар. Бўта шу тонда қишлоқни, ёр-биродарларини эслади.. С. Аҳмад, Ҳукм. Кўнгал сўраш учун келаётган ёр-биродарлар сийрак тортиб қолди. Н. Сафаров, Оловли излар. Сиздек уч-тўртта катта-кичик ёру биродарлар улфатчилик қилардик [деди чол]. П. Турсун, Ўқитувчи.

ЁРДАМ 1 Бирор ишни бажаришда кўмаклашиш, қарашиш; кўмак, мадад. -*Отам ёрдамга юзурган эди, қолган иккитаси отамга ёпишди, — деди Ҳожми хола.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. Эртасига.. кўшни бригададан кетмончилар ҳам ёрдамга келишди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш, маънавий кўмак. Абдишукур.. амакисининг ёрдами билан ниҳоят бир бойга мирза бўлди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Моддий кўмак; пул, маблағ. *Очилнинг уйдан оладиган ёрдами катта эмас эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

4 Фойдали таъсир, наф. *Беморга бу дори ҳам ёрдам бермади.*

Ёрдам бермоқ (ёки қилмоқ) Ёрдамлашмоқ, кўмаклашмоқ. *Сафаров тез-тез луқма ташлаб, мисол қистириб, унга [Бўтабойга] ёрдам берди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Янги мактабларда ўқиладиган илмлар шариятга хилоф келмас, уламолар фатво беришса, ҳар бир ота ўз баласи учун қўлидан келганча ёрдам қилади, албатта.* Ойбек, Танланган асарлар. **Тез ёрдам** 1) касал бўлганда бериладиган биринчи муолажа; ёрдам кўрсатувчи тиббий ходимлар; 2) тиббий

транспорт воситаси. *Анови одам бехосдан хушидан кетди. «Тез ёрдам» чақиргандик, анчадан бери келмаяпти. «Муштум».*

ЁРДАМИДА кўм. Кўмагида, мадади билан. *Хўжа Яҳё икки ўғли, уч хотини, ўн бештача хизматкорлари ёрдамида тун бўйи кўч йиғиштирди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Хуллас, дўстимиз Комил Жалолов ёрдамида бу камчиликларга тезда барҳам беришимизга аминман.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ЁРДАМЛАШМОҚ Кўмак бермоқ, қарашмоқ, [Ёрмат] Катта тугунларни хотинларнинг қўлларидан, бошларидан олиб, ичкарига олиб киришга ёрдамлашади. Ойбек, Танланган асарлар. *Зебихон гилдирак ёғочларига оёғини бир-бир қўйиб, аравага чиқди. Кейин Адолатнинг қўлидан тортиб, унга ёрдамлашди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ЁРДАМЧИ 1 Кўмак берувчи, кўмакчи, мададкор. *Қиз онага ёрдамчи.* ■ *Очлвой шийпондан йигирма иккита фартук олиб чиқиб, ёрдамчиларга бўлиб берди.* Н. Аминов, Тилло табассумлар.

2 Тегишли муассаса ва ташкилотларда биринчи даражали раҳбарга қабул, иш юритиш ва бошқа ишларда кўмак берувчи шахс. *Раис ёрдамчиси. Ректор ёрдамчиси.* ■ *Боқизоданинг бир неча лекция стенограммалари катта шов-шувга сабаб бўлиб, гап унинг ишда қолиш-қолмаслигигача бориб етганда ҳам, ўша номалум қўллар масалани кун тартибидан олиб ташлабгина қолмай, домланинг декан ёрдамчиси қилиб тайинланишига эришдилар.* С. Кароматов, Олтин кум.

3 Кўшимча равишда фойдаланиш, фойда олиш учун мўлжалланган; қўшимча. [Ашир] *Касалхонада ётиб тузалгандан кейин, лагернинг ёрдамчи хўжалигида.. ишлади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Электр қувватини кўпайтирувчи ёрдамчи станцияни монтаж қилишда ҳам наманганлик азаматлар ишлашди.* Ойдин, Ҳикоялар.

Ёрдамчи сўз тлш. Мустақил маънога эга бўлмаган, грамматик муносабатларни билдирадиган сўз. **Ёрдамчи феъл тлш.** айн. **кўмакчи феъл қ.** кўмакчи.

ЁР-ДЎСТ, ёру дўст айн. ёр-биродар. *Унинг кўп ёр-дўстлари, таниш-билишлари орасида Саидийнинг эътибори кетди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *У киши ҳали ишдан қўл узганлари йўқ, хушчақчақ суҳбатни яхши кўрадилар, ёр-дўстларникига борадилар.* Ойбек, Танланган

асарлар. *Муҳаммадамин қариндош-уруғлари-да бўладиган тўй-ҳашамлардами ёки ёру дўстлари даврасидами, ҳар қалай, ўзига қарашли жамоат орасида қайниси Содиқжонни таништиришни яхши кўрарди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ЁР-ЁР этн. Келин узатишда ижро этиладиган, ҳар байти «ёр-ёр» ибораси билан тугайдиган кўшиқ номи. *Умнат тоз дарров сурнайини оғзига олди. Лунжини шишириб, «Ёр-ёр»ни бошлади. С. Сиёев, Ёруғлик. Бир арава қиз-жувон чилдирма чалиб, ёр-ёр айтиб ўтишди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЁР-ЖЎРА айн. ёр-биродлар. *Пахта байрамини ёр-жўралар билан Гулистон районида утказдик.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон. *Ҳар боланинг синфдоши, Курдоши, ёр-жўраси.* Ғ. Фулом.

ЁРИ(Й) [ф. يارى — мадад] эск. кт. Кўмак, ёрдам. *Ёрий бермоқ.* ■ *Офтоб ойим қариндошларидан жонкуяр деб танилган киши Кумушбибининг тоғаси Аҳмадбек бўлиб, у ҳам умрининг кўпини Кўқондами, Хўжанддами утказар, шунинг учун ундан ёрий кутиш ҳам узоқ гап эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЁРИЛМОҚ 1 Ёрмоқ 1, 2 фл. ўзл. ва мажҳ. н. Тўнкаларни кавлаб, бир чеккадан ёрилса, талай ўтин беради [деди Мирзакаримбой]. Ойбек, Танланган асарлар.

2 айн. **поргламоқ.** *Бомба ёрилди.* ■ *Ҳавода пулемётлар тариллади, снарядлар ёрилди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Яқин жойда мина ёрилиб, Аҳмедовнинг елкаси яраланди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

3 Бир неча қисмларга бўлинмоқ; тилинмоқ; синмоқ, шикастланмоқ. *Шиша ёрилди. Бош ёрилди.* ■ *Ишдан, совуқдан ёрилган қўллари қамчини базур тутар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Умар билагини синиб, боши ёрилиб, тупроқда беҳуш ётарди.* С. Юнусов, Кутилмаган ҳазина.

4 кўчма Дардини айтмоқ, ҳасрат қилмоқ, очилмоқ. *Ҳаёт булоқ бошидаги рози дилдан кейин онасига ёрилган, йиғлаб туриб, истакларини айтган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мен унинг ёрилгиси келиб, тўлиб турганини сездим-да, ёнига чўккаладим.* О. Ёқубов, Излайман.

Ёр ёрилмади-ю, ерга кирмади Қаттиқ хижолат бўлди. *Хадича буви ёнидаги хотинлар олдида ёмон ўсал бўлди, ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмади.* М. Исмоилий, Фарғона

т. о. *Ўтирганлар хохлашиб кулиб юборди. Назарбой ер ёрилмади, ерга кирмади.* «Ойсулув». **Тарс ёрилмоқ** 1) қаттиқ сиқилмоқ. *Йўқ-йўқ, бобожон, ишсиз қолсам, ичим тарс ёрилгудай бўлаверади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. - *Шунга ҳам дилисиёҳликми, — деди директор, — менинг ўрнимда бўлсангиз, тарс ёрилиб кетаркансиз-да.* «Муштум»; 2) кучли оғримоқ. *Бошим тарс ёрилиб кетай деяпти [деди Саломов].* «Шарқ юлдузи».

ЁРИМОҚ 1 Ёруғ, равшан бўлмоқ; чароғон бўлмоқ. *Шам нуридан хона ичи ёриди.* ■ *Ўрданинг чароғчиси дарбоза яқинидаги машъала ёғочига ўт бериб, бутун ўрда ичи ёриб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ёришмоқ (тонг ҳақида). *Субҳ азони айтилиб, секин-секин тонг ёриб борди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИЧИГА ЧИРОҚ ЁҚСА, ЁРИ(Ш)МАЙДИ Дардунёси қоронғи, ўта хафа. - *Шу чоқда ичимга чироқ ёқсалар ҳам, ёримайди-да!* — деди ва кўзига жиқ ёш олди [Офтоб ойим]. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Иқболхон, икки ҳафта бўлибдики, ичига чироқ ёқса, ёришмайди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. **Кўзи ёриди** 1) таниди, билди, англади. *Кўзимиз ёриди: кўрдик оламни, Шунчалар жамоли бор экан ернинг.* Ғ. Фулом; 2) туғди. *Аёл тун бўйи азоб чекиб, тонготарга яқин кўзи ёриди* П. Турсун, Ўқитувчи. *Аксига олиб, кампири кўзи ёриган келининикига кетган.* С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон.

ЁРИТКИЧ 1 Ёруғлик берувчи, ёритувчи (сайёралар, осмон jismlари ҳақида). *Яна минг йиллардан сўнг ёриткич атрофида сайёравий туманлик ҳосил қилади.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

2 Чироқ. [Метро] *Станциянинг шифти улкан космосни эслатади. Ёриткичлар олис-олис юлдузларга ўхшайди.* Газетадан.

ЁРИТМОҚ 1 Ёримоқ фл. орт. н. Баланд осилган қирқинчи чироқнинг ёруғи чоғроқ уйнинг бурчақларигача ёритган. П. Турсун, Ўқитувчи. *Биринчи бомба колхоз отхонасига тушиб, аланга бутун қишлоқни ёритди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 кўчма Ёзиб баён қилмоқ, тасвирламоқ, моҳиятини очиб бермоқ. *Қишлоқ ҳаётини ёритмоқ.* ■ *Фулом Ёқубовнинг қаҳрамонлик тафсилоти шу кунгача етарли даражада ёритилгани йўқ.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Бобур хорижий эллар сафарига чиққанда, замин*

ва маъдан ҳақидаги маълумотларини, қисқа бўлса-да, ёритишга уринди. «Фан ва турмуш».

ЁРИТҚИЧ қ. ёриткич.

ЁРИШМОҚ I I Ёруғ бўлмоқ, ёримоқ. Кун ёришди. ■ Ҳамма ёқ сутдек ёришди. С. Аҳмад, Ҳукм. Тонг аллақачон ёришиб, кўчалар одамга тўлган. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Офтоб яна ёришди. А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

2 кўчма Хурсандлик, шодлик аломати пайдо бўлмоқ (юзда ва кўзда). Мурзин худди шу сўроқни кутиб тургандек ёришиб кетди. Шухрат, Шинелли йиллар. -Ҳа-а, Жўраҳон! — деди бирдан ёришиб Ғуломжон. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Енгил тортмоқ; тузалмоқ, соғаймоқ. Қутидор қизнинг пешонасини ушлади: -Эй-ҳа.. Кумуш, ҳали иссиғинг бор, — деди у. -Ўзингни тежа, қизим, ўрнингни қалин қилиб, бурканиб ёт, терласанг, ёришасан, қизим. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. [Жўрабек] Душанба, сешанба кунлари саффо ташлаб, руҳи ёришган кишидек анча енгил тортди. Мирмуҳсин, Қуламас қоя.

Кўнгли (ёки дили, чеҳраси) ёришмоқ Кайфияти кўтарилмоқ; хурсанд бўлмоқ. Унинг [Саодатхоннинг] кўнгли ёришиб, қадами дадиллашди. С. Зуннунова, Янги директор. Тўра овқатни иштаҳа билан ичар экан, кўнглига келган бир фикрдан дили ёришиб кетди. Н. Фозилов, Дийдор. Таълат Гавҳарни эслади-ю, чеҳраси ёришиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ЁРИШМОҚ II Ёрмоқ фл. бирг. н. Утин ёришмоқ.

ЁРИҚ I сфт. Ёрилган, дарз кетган. Ёриқ қовун.

2 от Дарз кетган, ёрилган жой; тирқиш, оралик, Девор ёриғи. ■ Қозонга ёшилган туюқнинг ёриқларидан буг кўтарилади. С. Анорбоев, Оқсой. Ернинг ёриқларидан вашиллаб газ чиқиб, ёниб ётибди. П. Қодиров, Эрк.

ЁРЛАШМОҚ фольк. Ёрдамлашмоқ, кўмаклашмоқ. Комил бўлиб, элга кўп аралашди, Иш ўрганиб, бир нечага ёрлашди. Эргаш Жуманбулбул ўғли.

ЁРЛАҚАМОҚ I Қўллаб-қўлтиқламоқ, мадад бермоқ. Кўёш тангриси бизни ёрлақаса, шаҳаншоҳи Эрон аскарлари, қуршовда қолган жайронлардай, қочгани жой тополмай қолгайлар. М. Осим, Карвон йўлларида. Аваз илгари юзлаб ғазаллар, мухаммасу қасидалар

ёзган, баъзи абётини Табибийдек забардаст шоир ҳам мақтаган, шоҳбайт деб улуғлаган, Феруз ёрлақаб, инъомлар берган. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Афв этмоқ, кечирмоқ, гуноҳидан ўтмоқ. Бир-икки дақиқали фикрдан сўнг Отабекнинг: «Сиз менинг бу хатимни ўқиб, гуноҳларимни ёрлақаб турган кезларингизда, албатта, мен Марғилон йўлида бўлсам керак..» жумласини кўздан ўтказди-да, Содиқдан сўради. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

Худо ёрлақали дин. Худо дилига солди, худо марҳамат кўрсатди. -Хайрият, хайрият, Абдуракул! — деди Олахўжа, охири бошини кўтариб, — сенинг ҳам қадаминг биз томонга тушар кун бор экан. Нечук худо ёрлақади! П. Турсун, Ўқитувчи.

ЁРЛИҚ I тар. Бирор амал, унвон, суюрғол ва ш. к. берилганлиги ҳақидаги расмий хужжат; фармон. Тўранинг хондан икки юз таноб ерга ёрлиқ олгани бежиз эмас. Ж. Шарипов, Хоразм. Сарой битикчиси — белбоғига қаламдон қистирган, кўк салла ўраган йигит — Чингизнинг тожик тилида ёздирган ёрлиғини ўқиб эшиттирди. М. Осим, Ўтрор.

2 Бирор саноат маҳсулотига, унинг номи, миқдори, ишлаб чиқарилган жойи ва ш. к. маълумотлар ёзиб, бириктириб, ёпиштириб қўйилган қоғоз парчаси. Фабрика ёрлиғи. Багаж ёрлиғи. ■ Ёрлиғини ўқисак, ўзимизнинг кўн-галантерея ва спорт буюмлари бирлашмамиз маҳсулоти экан. «Саодат».

3 кўчма Номаъкул, салбий сифат; лақаб, ном, «тамға». Нигора тўхмат гапларга ишонади: Шербек унинг учун бевафо, бурдсиз.. Ким билади дейсиз, унга яна қандай ёрлиқларни ёпиштирди экан. С. Анорбоев, Оқсой. Яқин пайтларгача боболаримиз кураши "миллатчи" "ватан хоини" деган ёрлиқлар ниқоби остида талқин қилинди. «Фан ва турмуш».

Фахрий ёрлиқ қ. фахрий 2.

ЁРМА I Оқлаб туйилган бутун дон, оқланган ғалла маҳсулоти. Бугдой ёрмаси. ■ -Янгамга айтсангиз, бугдой бошоқларидан бир оз синдириб олиб, тўқмоқлаб, ёрғучоқда ёрма тортса бўлмайдими? — деди Сафар. С. Айний, Қуллар.

2 Шундай маҳсулотдан тайёрланган овқат. Сурхонбой.. мусофирларга атаб оқишомда чиқарилган бирор коса ёвғон увра ёки ёрма билан кун ўтказди. И. Раҳим, Тақдир. У[Абу

Сирож] эрталаб уйдан ним ниёла ёрма атала ичиб чиққан эди. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

ЁРМОҚ 1 Чолиб, кесиб, бўлақларга ажратмоқ, бўлмоқ. *Тўнка ёрмоқ.* ■ *Кимдир қарс-қарс ўтин ёради.* С. Аҳмад, Ҳукм. Азонда отни миниб, тоққа жўнадим. Тоғамни ўтин ёраётган ерида топдим. Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

2 Кесмоқ, тилмоқ. *Ойи, нима қилай, сўзимга ишонмасангиз, тичоқ билан кўксимни ёриб кўрсатайми?* Ойбек, Танланган асарлар. У қўлини бўшатган чоқдаёқ *Отабек..* Ҳомиднинг қорнини шир эттириб ёриб юборган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Чақа қилмоқ; дарз кеткизмоқ. *Тухумни ёрмоқ.* *Кичкина тош бош ёрар.* Мақол. ■ *Отам, ўйин қизиғида ютқазишга ютқазиб қўйиб, кейин ўзини урди, пешонасини ёрди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 -иб қўшимчали равишдош шаклида «ўтмоқ», «кирмоқ», «чиқмоқ» феъллари билан келиб, қаршилиқ, тўсиқ, ғов ва ш. к. ни енгиш маъносини ифодалайди. *Тўдани ёриб кирмоқ.* *Қуршовни ёриб чиқмоқ.* ■ *Миршаблар орасидан учта ёш бола ёриб ўтиб, мингбошининг кимхоб тўнига, оёғига осилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Норжон билан Элмурод у ёқдан-бу ёққа типирчилаб, олдинга ёриб ўтмоқчи бўлишди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Дардини (ёки кўнглини) ёрмоқ Сирини айтмоқ; мақсади, ниятини баён қилмоқ. *Дардлиман, дардимни кимга ёраман? Айрилиқ ўтида бағри пораман.* «Алпомиш». Аваз анча ўтириб, кўнглини ёрди: *-Оға, ўн кунча бўлди, қўлимга қалам олмадим.* С. Сиёев, Аваз. **Димоғини ёрмоқ** Бадбўй ҳиддан кўнгли беҳузур бўлмоқ. *Мурдалар ётмайди музлик кўлларда, Димоғни ёрмагай бадбўй қон исси.* Миртемир. *Димоғларни ёради мурдалар исси.* Файратий. **Пих(ини) ёрган қ. пих 1.** Тилни ёради Таъми ниҳоятда ширин. *Куз. Боғлар тилларанг. Узумлар тилни ёради.* Ё. Шукуров, Уч савол. *Олинлар, бирам ширин чиқдики жонивор, тилни ёради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Тиш ёрмоқ 1)** тиш(и) чиқмоқ; **2)** айтиб қўймоқ; сирни очмоқ. *-Хўп, майли, айтсам айтай, аммо ҳеч кимга тиш ёрмаслик шарти билан, - дедим мен ниҳоят рози бўлиб.* Ф. Насриддинов, Тундаги воқеа. *Бу тўғрида қўшимизга тиш ёрган эдим, у: -Битта, яримтасини ёғламапсиз-да, - деди.*

«Муштум». **Юракни ёрмоқ** Қаттиқ кўрқитмоқ, чўчитмоқ. **Қилни қирқ(қа) ёради қ. қил.** **Қорнини ёрсанг, алиф чиқмайди қ. алиф.**

ЁРОН [ф. *ياران* - дўстлар] кт. Яқин кишилар, дўстлар. *Эй ёронлар, биродарлар, Дунёдан армонли кетдим.* «Оқ олма, қизил олма». *Отамурод қори ҳам, дар қатори ёрон дегандай, Камоллий тахаллуси билан ғазал битарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЁРОНГУЛ 1 Ёронгулдошлар оиласига мансуб бир ёки кўп йиллик ўт, чала бута; манзарали ўсимлик. *Саноат ва медицинада ҳар хил гиёҳлардан тобора кенг фойдаланилмоқда.* *Масалан, ёронгул, торон, оқ томир ўсимликлари тери ошлаш саноатида муваффақият билан ишлатилаётир.* Газетадан. *Деразанг раҳида ёронгул ўсар, Мен сени соғиндим.* Х. Даврон, Қақнус.

2 Ёронгул (хотин-қизлар исми).

ЁР-ОҒАЙНИ айн. **ёр-биродар.** *-Катта-катта сарф қилдик, қавму қариндош, ёру оғайниларга совға-саломлар қилдик, - деди Ҳожжи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *У|Элмурод| кун сайин ака-ука, ёр-оғайнига айланиб бораётган кишилар орасида ўзининг беғоналигини унутта борди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЁРТИ эск. Ярим, яримта; чала. *Икки ёрти - бир бутун.* Мақол. ■ *Тўғонбек гўё зшитмагандай, бир қанча вақт отнинг у ён-бу ёнига ўтиб, пардозлаб, сўнг пўнғирлади: -Иш ёрти қолмасин, қари шайтон.* Ойбек, Навоий. *Ёрти эмас, тўкис - бут Ҳазналар, дунёлар бор.* Миртемир.

ЁРУҒ 1 Ёниб, қизиб турган нарсадан тарқалган ёғду, нур. *Шам ёруғи.* ■ *Ғуломжон ўчоқдаги ўт ёруғида қомати хирагина кўриниб турган дўстини бориб қучоқлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Элмурод палаткага кирди. Палатка шам ёруғида эртақларда учрайдиган гўзаллик ва файз кашф этган.* Шўҳрат, Шинелли йиллар.

2 Нур тушиб турган; равшан, чароғон. *Кўчалар ёруғ. Ойнинг ўн беши қоронғи бўлса, ўн беши ёруғ.* Мақол. ■ *Уй ёруғ эди. Сергей стол лампасини ўчирмай ухлаб қолганди.* П. Қодиров, Уч илди.

3 *кўчма* Бахтли, нурли, ёрқин. *Фотима дунёга келиб, ўзи билан шу қадар меҳрибон, хушмуомала гаплашадиган одамлар борлигини, уларнинг бирдан-бир мақсадлари уни озод қилиб, ёруғ йўлга бошлаш эканини англади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бу кўз ёшларини ғам ва*

ҳасрат эмас, аксинча, ўша ёруғ ҳислар туг-дирган эди. О. Ёқубов, Ота изидан.

Ёруғ дунё 1) ер юзи, олам, тириклик дунёси. Ёруғ дунёнинг лаззати — рўзғор билан фарзанд. И. Раҳим, Ихлос. [Ғофир:] .. Бу ёруғ дунёга нима учун келдик? Ҳамза, Бой ила хизматчи; 2) олод, бахтли ҳаёт, рўшнолик. **Ёруғ жаҳон** айн. **ёруғ дунё** I. Ҳозирча Феруз бу ёруғ жаҳондан, бу тожу тахтдан кўнгли узишни уйлагани ҳам йўқ. С. Сиёев, Ёруғлик. **Ёруғ кун** Бахтли кун, дақиқа. Сен ҳам келадиган ёруғ кунлар бор экан, айланай болам! М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ёруғ юлдуз** 1) катта, кучли нур сочувчи юлдуз. Зулфиқор Бадиадан қанча узоқлашиб кетса, у ёруғ ёлдуздек шунча ярқираб кўрина бошлади. Мирмуҳсин, Меъмор; 2) машҳур, танилган киши. Аввал устод Табибий ёш шоирнинг нуқтадонлигини обдан мақтади, истиқболдан башорат қилди, ҳазрати олийларининг.. муборак саройларига Аваз отлиғ бир ёруғ юлдуз бош уриб келганлигини сўзлади. С. Сиёев, Ёруғлик. **Кўзига (ёки унга) ёруғ дунё қоронғи (бўлди)** Кўзига ҳеч нарса кўринмай қолди; кўнгли ғаш, қаттиқ хафа. Азизбек кўзига ҳозир ёруғ дунё қоронғи, бу қоронғилик ичида бояги ширин хаёллар.. кўринмай қоладилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Юзи ёруғ қ. юз.**

ЁРУҒЛАШМОҚ Равшан бўлмоқ, равшанлашмоқ, Аҳмаджон-старшина шифтага осиглиқ фонарь пилигини кўтариши билан, вагон ичи ёруғлашди. Ҳ. Фулом, Сента интиламан. Кун ҳаддан ташқари ёруғлашиб кетганди. «Ёшлик».

ЁРУҒЛИК I Ёғду, нур; равшанлик. Ёруғлик тезлиги (физ.). ■ Бироқ хужранинг ичи оқшом каби қоронғи, даҳлиз орқали тушган ёруғлик хужрани ёритишга кифоя қилмайди. А. Қодирий, Обид кетмон. Кўёш яширинган бўлса ҳам, кундузнинг ёруғлиги ҳали тамом сўнмаган эди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Озод, бахтли ҳаёт; рўшнолик. Қоронғи кун мангу бўлмас. Ёруғликка чиқиб кетамиз. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Оқработга кетадиган катта йўл яқинида умрбод ёруғлик учун курашувчилар ўтирибди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Ёруғлик йили Ёруғлик-сурининг бир тропик йилда ўтадиган йўлига тенг ўлчов бирлиги. Ўн миллион ёруғлик йили ҳазилакам масофа бўлмаса керак?! О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. **Ёруғлик чиқмайди** Бирор

кишига фойдаси тегмайди. Бобур мирзонинг табиати покиза, кўнгли тиёрак эканини кўп одам билар экан. «Атрофдаги подшоҳлардан яхшилик чиқмаса ҳам, Бобур мирзодан бир ёруғлик чиқар», деб умид қиламан [деди Тоҳир]. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. **Ёруғликка чиқмоқ** Бахтли, олод ҳаётга эришмоқ. Ҳуррият эълон қилинганига саккиз-тўққиз ой ўтаётган бўлса ҳам, меҳнаткаш ёруғликка чиқмади. Н. Сафаров, Оловли излар.

ЁРУҒСЕВАР Ёруғликни яхши кўрувчи. Бодринг — иссиқсевар, ёруғсевар ва намга талабчан ўсимлик. «Фан ва турмуш».

ЁРШ Унча катта бўлмаган, сузгичи тиканакли дарё балиғи. Денгиз оти ва ёрш каби бир қанча балиқлар илонга ўхшаб пўст ташлайди. «Фан ва турмуш».

ЁРҚАНОТ шв. I Кўршапалак. Ҳўроздан «тонг отишини нимадан биласан?» деб сўралса, «ёрқанотнинг чийиллашидан биласан», деган экан. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Тунда учадиган ва ёруғлик атрофида тўпланадиган майда ҳашарот. Полвон ёстиқни бағрига тортиб, чироқ атрофида йиғилган ёрқанотларга тикилиб қолди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ЁРҚИН I Ёруғ, ёғдули, нурли; тиниқ, Ёрқин кун. ■ Кўёш чиқиб, анҳор ёқасидаги товларни олтинлатган, тоза, ёрқин ҳаво кўзни қамаштиради. Ойбек, Танланган асарлар. Ёрқин кўклам кунларининг бирида Ўтап жамоадан уйига одатдагидан барвақтроқ қайтиб, эртаси кун мактаб очилишини хабар қилди. Ҳ. Фулом, Маштал.

2 Аниқ, равшан, яққол. Аҳмад Ҳусайн узоқ сўзлади, деҳқонларнинг ҳаётини ёрқин, чуқур тафсилли ҳикоя қилди. Ойбек, Нур қидириб. Ҳамид Олимжоннинг бутун ижодида кишилар образи ёрқин талқин этилган. Н. Сафаров, Оловли излар. Романда шаҳар тасвири ҳам.. тоғ қишлоқларининг гўзал манзаралари ҳам ёрқин ифодаланган. С. Кароматов, Олтин кум.

3 кўчма Бахтиёр, бахтли; нурафшон. Ёрқин ҳаёт. ■ Ҳаёт ҳар қачондан кўра кўркам ва ёрқин эди. Шухрат, Шинелли йиллар. Бундан ташқари, у тотув ва соғлом ишчи оиласида ўсиб, кўп ёрқин дамларни бошдан кечирган, шунинг учун ҳам қиёфаси нурга сероб эди. П. Қодиров, Уч илдиэ.

4 Таъсирчан, эсда қоларли; ўлмас, ўчмас. У | Юсуфжон қизик | ўзининг ёрқин ва ўзига

хос таланти билан ўткир ҳажв ёрдамида бахтли ҳаёт қуришда ўзбек халқига тўсқинлик қилган кучларни қаҳр-ғазаб билан фош қилди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ, Жўраҳоннинг қахрамонлиги, жасорати, ёрқин хотираси, ишлари қалбларда, ҳаётда абадий қолади. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

5 Ёрқин (эркак ва хотин-қизлар исми). **ЁРҚИНЛИК** Ёруғлик; равшанлик, тинқлик. *Ҳар сафар ҳаёлимда унинг портретини чизмоқчи бўлганда, кўзни қамаштирувчи ёрқинлик кўринар, портрет тафсилотлари гўё шу нурга чўмиб, кўринмай кетарди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ЁРҒИ I шв. фольк. Жарима. *Олиб бориб хон Даллининг отаси, Беш юз тилла мени ёрғи айлади. «Равшан». Шу кеча ёрга бориб тунтилганим, Минг танга ёрғи бериб қутулганим. «Кўшиқлар».*

ЁРҒИ II шв. Арра.

ЁРҒОҚ I тиб. Мояк халтаси, моякдон. *Эмбрионда мояк қорин бўшлиғида.. пайдо бўлади ва туғилиш даврига келиб, ёрғоққа тушади. «Саломатлик».*

ЁРҒОҚ II Туки йўқ, туксиз. *Аббосов ўша-ўша, боши ёрғоқ, юзи юмалоқ, ўзи қип-қизил, бурун тагидаги капалак мўйлови, жилмайганида учиб кетадигандек туюлар эди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. Унинг Алпомишга энчи бир тарлон бияси бор эди. Бир ёрғоқ қулун тугди, бу тулпор, деб Бойбўрига олиб келиб берган эди. «Алпомиш».*

ЁРҒУЧОҚ Дон янчиш ва ун қилиш учун ишлатиладиган хонаки асбоб; қултегирмон. *Мирсаид йигитча бўлиб, отаси ёнига кирди. Тирак бўлди: лой ийлаб, чарх тепди, ёрғучоқ тортди. Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар. -Янгамга айтсангиз, бугдой бошоқларидан бир оз синдириб олиб, тўқмоқлаб, ёрғучоқда ёрма тортса бўлмайдими? — деди Сафар. С. Айний, Қуллар.*

ЁСИН [ا. ياسين — араб алифбосидаги ی (ё) ва س (син) ҳарфлари номидан] Қуръоннинг 83 оятдан иборат 36-сурасининг номи. У [Зулфиқор] бир лаҳза шам ёнида турди-да, ичида ёсинни ўқиб, ўзига дам солди. Мирмуҳсин, Мезмор.

ЁСМИН [ф. ياسمن айн. ёсуман.

ЁСТИҚ I Бош остига қўйиб ётиш, ёнбошлаш, суялиш учун ишлатиладиган юмшоқ буюм; болиш. *Пар ёстиқ. Духоба ёстиқ.* ■ *Адолат бошини кўтараман деди-ю, кўкра-*

гини гижимлаб, бошини қайта ёстиққа қўйди. С. Зуннунова, Гулхан. Чол индамади. У ёстиққа суянганича, анча вақт сукутга кетди. Ҳ. Фулом, Машғал.

2 махс. Бинокорликда: хари, тўсин ёки сарров остига қўйиладиган гўлача, ёғоч.

Бир ёстиққа бош қўймоқ Бирор киши билан турмуш қурмоқ; эр-хотин бўлмоқ. *Икки жинс бир ёстиққа бош қўйиш билан.. ўтмиш ва келажак насли бир-бирига боғлайдиган халқа вужудга келтиради. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Боши ёстиққа тегмоқ* Касал бўлиб ётиб қолмоқ. *Осонми, киши нима бўлишини билмайди, боши ёстиққа тегиши бор. А. Қаҳҳор, Тўйда аза. Бошингга ёстиқ қиласанми?* Бўйи етиб, вақтида узатилмаётган қиз ҳақида айтиладиган ибора. *Қиз етилгач, уни эгасига топишириш керак! Бошингга ёстиқ қиласанми уни?* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Ёстигини қуритмоқ** Ўлдирмоқ, йўқ қилмоқ. *Андижон зилзиласи минг-минглаб одамларнинг ёстигини қуритди, томини қулатди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Аблаҳ фашистлар не-не йигитларнинг ёстигини қуритмади. Н. Сафаров, Оловли излар.*

ЁСТИҚДОШ Бир ёстиққа бош қўйган, бирга турмуш қурган эр ёки хотин. *Мамани-ёз ёстиқдоши ўлиб кетиб, Бир ўғилча қолган экан бўйи етиб. Ф. Фулом, Кўкан. Жаҳон примоликнинг қулоғини бураб турганда, ёстиқдоши Бахшам ҳовлиқиб кириб келди. С. Нуоров, Дурдона.*

ЁСТИҚПЎШ Ёстиқ устига ёпиб қўйиладиган мато.

ЁСТИҚЧА I Ёстиқ с. кичр. шакли.

2 махс. Турли хил муҳрларга сиёҳ юктириш учун ишлатиладиган, сиёҳ шимдирилган буюм. *Рўйхатни имзолашда одамлар бош бармоқларини сиёҳ шимдирилган духоба ёстиқчага ишқалаб олиб, сўнгра босиб, из туширар эдилар. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ЁСУМАН [ф. ياسمن — ёсмин, жасмин] **I** Хушбўй, оқ, сариқ, мовий тўп гулли манзарали бута. *Саудий.. боғда ёсуман гуллари, хурмо ва апельсин дарахтлари ўстирди. А. Қаҳҳор, Сароб. Кетар гул ҳидлари боғдан, вида айт Атиргулга, нилуфар, ёсуманга. Т. Қаҳҳор. Оқ ўрик.*

2 кўчма Ҳийлагар, маккор аёл. У [Асолат фолбин] ҳам макр билан содда кишиларнинг эҳсонини олишга муккасидан кетган ёсуман. Газетадан.

ЁТ 1 Қариндошлиги йўқ; бегона. *Ёт одам. Қадр билмас қариндошдан қадр қилган ёт яхши.* Мақол. ■ *Хиёл муддат уйчанликдан сўнг Севаргул секин қўлини тортиб: -Касалманд хотини, бир қизи, бир ўғли, ёсуман кампирдек ёт онаси борлигини ўзидан эшитган эдим, - деди.* Н. Қиличев, Чигирик, *Улар [Жапақ ва Сулув] энди бир-бирига ёт.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

Ётти ёт бегона Мутлақо қариндошлиги йўқ, нотаниш. *Ётти ёт бегона, аммо шу маҳаллалик Маҳмуд тақачининг бу гаплари ёш Ҳакимжонни ўйлантириб қўйди.* Р. Файзий, Раянинг арчаси.

2 Таниш бўлмаган, нотаниш, бегона; ўзга, чет. *Отабек ўзи билан кўришган бундаги иккита ёт кишини танимаганликдан бир-бир қайта қараб, уларни кўз остидан кечирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 қ. х. Ёввойи, бегона. *Бўйи ердан тўрт бармоқ кўтарилган гўза ораларига ёйилган хотин-қизлар.. пахта ораларидаги ёт ўтларни термоқда эдилар.* С. Айний, Қуллар.

ЁТ-БЕГОНА айн. **ёт 1.** «*Ие, эртагаёқ ёт-бегона кишининг эшигига бориб ишлайманми?*» деган қўрқув уйқумни қочириб юборган эди. Х. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ЁТАЛОҚ Ҳадеб ётаверадиган, кўп ётадиган. *Гурўғли Чамбил қалъасига қараб кетиб бораётган эди, Чамбил қалъасига бир чақирим йўл қолганда, Гурўғлининг тагидаги минган отица кинна кириб, ёталоқ бўлиб қалди.* Усмон бахши Мамаат ўғли, Бўтакўз.

ЁТАР-ТУРАР Яшаш шароити; кун кечириш. *Сўнг хизматкор аёлни чақириб: -Ўшдан келган бу қизимни ўз хонангга олиб, ётар-тураридан, еяр-ичаридан хабардор бўлиб тур, - деб кўчанинг нариги юзидан қўрғонга ўтказиб юборди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

ЁТАҒОН қ. **ёталоқ.** «*Юки энгил эшак ётағон бўлади*», деб бурунчилар хўп топиб айтган экан-да. Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ЁТИНҚИРАМОҚ Бир оз қийшайиб, эгилиб қолмоқ. *Бугдой поялари ётинқиради..*

ЁТИШМОҚ Маъқул тушмоқ. *Тўйбеканинг шунингдек ҳангамалари бошқа вақтларда Кумушни яхшигина кулдирса ҳам, ҳозир унга ётишиб келмади шекилли, аччиғланган кўйи, ётиш учун уйига кириб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЁТИҚ 1 айн. **горизонтал.** *Ётиқ чизик.*

2 Бирор томонга қийшайган; қия. *Ётиқ соҳил. Ётиқ ўсган дарахт.* ■ *Йўл адирнинг энг ётиқ еридан тушган бўлса ҳам, Турғуной тиззасини ушлаб, зўрға қадам босарди.* А. Қаҳҳор, Мастон. *Навоий қилични ҳасса каби тутиб, ётиқ тепадан илдам пастга тушди.* Ойбек, Навоий.

ЁТИҒИ билан Кишининг асабини кўзга-майдиган даражада, мулойимлик ва оҳисталик билан (муомала ҳақида). *Ётиғи билан тушунтирмоқ.* ■ *Асалбиби, қизим энгиллик қилиб, қариндош олдида яна шовқин кўтармасин, кейинча ётиғи билан сўзлашиб кўрарман, деб воқеани яширган эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Зокир ётиғи билан ҳар қанча гапирса ҳам, фойдаси йўқлигини сизди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ЁТЛАШМОҚ Бегона бўлмоқ, бегона-лашмоқ. *Бола ётлашди.*

ЁТЛИК Бегоналик, бир-бирига нотанишлик. [*Пирназар полвон билан Турғунбой*] *Анчагача жим кетишди. Лекин ораларидаги бояги ётлик бир қадар йўқолган, бир-бирига мойиллик пайдо бўлган эди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

ЁТМОҚ 1 Танани ерга (каравот, тўшак ва ш. к. га) бериб чўзилмоқ, узала тушмоқ. *Ерга ётмоқ. Ўт устига ётмоқ.* ■ *Йўлчи қуруқ наमतга ётиб, устига кўрпача ёнди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳасанали секингина дарича остига ётиб, хужра ичига қулоқ солди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Укелганда, Қурбон ота ўрнида ёнбошлаб ётар, Махсум ухlab қолган эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Кимдир чалқанча ётиб ингарди, ёрдам сўрарди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

2 Жойни банд қилмоқ, жойлашмоқ. *Китоб стол устида ётибди.* ■ *Танчанинг устида бойнинг садаф тасбеҳи, кўзойнаги ётар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Сақланмоқ; турмоқ. *Кўйлак сандиқда ётибди.* ■ *Енгларининг тахидан бу кўйлакнинг нафталин ҳидини сингдириб, аллақерда узоқ вақт ётгани билиниб турарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

4 Тунамоқ, ухламоқ. *Бола бешикда ётади.* ■ *Юринг, опажон, бугун бизникида ётинг [деди Рўзимат].* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Ҳали ётмоққа вақт эрта эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Касал бўлмоқ, тоби қочмоқ. *Бемор узоқ ётди.* ■ *Эшитдингизми, улуг афандининг*

тоби қочиб қолибди. *Боёқиш қаттиқ ётган эмиш.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Волидамиз бедом-дарак кетган икки ўғлининг дард-фироқида куйиб, ётиб қолибдилар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 Ҳибсада бўлмоқ, қамалмоқ. *Ётиб чиқмоқ.* ■ Қани у [Йулчи], севикли ака, қаерда, қайси зиндонда ётади?! Ойбек, Танланган асарлар. *Мирза Муҳиддин томонидан эҳтиёт чораси кўрилганича, бир йилдан ортиқроқ сўроқсиз ётди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

7 с. т. Тўхтамоқ, тўхтаб қолмоқ, ёпилмоқ. *Соат ётди. Трамвай-троллейбуслар ётган.* ■ *Самовар ётган, бир чол чойнак-пиёла артар, ҳовуз бўйидаги супада кимдир хуррак отиб ухлар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

8 Равиш ва равишдошлар билан бирикиб, иш-ҳаракат ёки ҳолатнинг доимий, давомий эканлигини билдиради, мас., *бекор ётмоқ, осилиб ётмоқ, ишлаб ётмоқ, қаровсиз ётмоқ.* ■ *Уч хонали уй бўм-бўш, хувиллаб ётарди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. *Бу зълонлар олдида турли касбадаги одамлар уймаланиб ётади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Ётиб емоқ Бирор жойда ишламай, пул топмай, ўз жамғармасини харжлаб яшамоқ. *Ётиб ёйишга тоғ ҳам чидамайди.* Мақол. **Ётиб қолмоқ** 1) ухламоқ. *Карим акасиникида ётиб қолди;* 2) тўхтамоқ. *Одатда эрта билан ва кечқурун бозори бир оз қизийди-ю, туш пайтида савдо-сотик ётиб қолади.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси; 3) даволанмоқ. *Меҳри касалхонада узоқ ётиб қолади.* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам. **Ётиб қолгунча, отиб қол!** Охирги кучингни ҳам ишга сол, фурсатни қўлдан бермай, ҳаракатингни қил, маъносида ишлатиладиган ибора. *Безори ўз манфаати йўлида ҳамма нарсадан кечадиган йигит бўлгани учун, ётиб қолгунча, отиб қол, қабилда иш кўрмоқчи бўлди.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида. **Тиқилиб ётибди** Тўлиботишиб кетган, жуда кўп. *Ваҳолонки, республикамиздаги барча савдо базаларида этик тиқилиб ётибди.* Газетадан.

ЁТОҚ I Ётадиган жой, ўрин, хона. *Ётоғинг бўлсин гулдек, Ўзинг тур ёруғ кундек.* Қ. Муҳаммадий. *Қулди гўзал тонгинг юзи, Қушлар турди ётоғидан.* Файратий.

2 Ташкилот, муассаса ёки ўқув юртининг ўз ходимлари, ўқувчи ва талабалари учун қурган ва улар яшайдиган бино. *Улар*

ётоққа боришди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ўлмас ихтиёрсиз қулоғини ушлаб, секин ётоққа томон бурилган эди, Мурод тўхтатди.* А. Қаҳҳор, Йиллар.

ЁТОҚДОШ Бир ётоқда бирга яшовчи, бирга яшаган. *Борди-ю, мулла Бозор у сирларни ўзининг ётоқдоши ва бирдан-бир яқин дўсти бўлган мулла Туробга айтган бўлса-чи?* С. Айний, Эсдалиқлар. *Ўз фикрларини ётоқдош дўстлари билан ўртоқлашган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЁТОҚИ айн. ётагон.

ЁТОҚИЛАМОҚ айн. ётоқчиламоқ.

ЁТОҚХОНА I Ётадиган хона. У [Раҳим] *трубкани қўйиб, ётоқхонага кирди.* У. Умарбеков, Ёз ёмғири.

2 айн ётоқ **2.** *Фулом копток қилиб ўралган этагини осмонга отиб, ётоқхонага кириб кетди.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Шофёр алламаҳалда мени ётоқхонага олиб бориб қўйди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЁТОҚЧИЛАМОҚ I Оғир юк, узоқ йўл юришдан ҳориб, ҳадеб ётавермоқ, тез-тез ётмоқ. *От ётоқчилади.*

2 кўчма Ишламасдан ўзини турли томонга урмоқ. *Шофёрмисан, ишинг — рул бураш, хўжайиннинг буюрганини қилиш. Қирчанғи отдек ўзингни у ёқ-бу ёққа ташлайсан, ётоқчилайсан.* М. Мансуров, Ёмби.

ЁТСИНМОҚ шв. айн. ётсирамоқ. *Боғчадан келган болалар уйдаги меҳмон болани кўриб, унга бир оз ётсиниб тикилиб туришди-да, кейин яқинроқ келиб, унинг овқат ёйишини томоша қилишди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЁТСИРАМОҚ Ўзини бегона тутиб, тортиниб, аралашмай турмоқ. *Қизча ётсираб, қовоғини солиб, тесқари бурилди.* Ойбек. *Куёш қораймас. Қодиржон аввал ётсираб турди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. *Энди кучук менга у қадар ётсираб қарамади.* Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўллошлар.

ЁТҚИЗИЛМОҚ Ётқизмоқ фл. мажҳ. н. *Турга Кумуш ётқизилган, унинг оёғи томонида Ўзбек ойим чақалоқни кўтариб ўтирган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қор куралди, ерга тахта ётқизилди.* Ойдин, Мардлик-мангулик. *Машина тош ётқизилган кенг кўчадан шағал тўкилган йўлга чиқди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ЁТҚИЗИК геол. Сув ёки шамол кучи билан ҳосил бўлган тоғ жинслари қатла-

ми. У [Кизилтепа]нинг жануби-ғарбий қисмини эса Зарафшоннинг ёш ётқизиқлари кўмиб юборган. М. Фуломов, Зарафшон этакларида.

ЁТҚИЗМОҚ 1 Ётмоқ 1 фл. орт. н. Беморни ётқизмоқ. ■ Қодир уйга кирди. Хотини боласини алалаб ётқизмоқда эди. А. Қаҳқор, Қанотсиз читтак. [Бектемир] Қорнидан яраланган жангчини шинелга ётқизиб, судраб кетаётган ҳамширага ёрдамлашди. Ойбек, Куёш қораймас.

2 Тўшамоқ, солмоқ. Совуқ тушса, қоришма қотиб қолиб, бетон ётқизиш қийин бўлади. С. Сиёев, Ёруғлик.

ЁХУД [ф. ياخود — ёки] кт. Ёки, ё. Бирикки шеър ёхуд бир драма асар ёзиб, адабиётнинг бутун масаласини тушунаман, деб даъво қилувчи кишилар ҳам йўқ эмасди. Н. Сафаров, Оловли излар.

ЁШ 1 Каттиқ оғриқ, қайғу ёки кучли севинч-шодлик ва ш. к. натижасида ёш безларидан ажралиб чиқаётган тиниқ шўр суюқлик. Чин кўнғилдан йиғласанг, сўқир кўздан ёш келар. Мақол. ■ Ҳаётнинг ўнг ёноғига бир томчи иссиқ ёш тўкилди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. -Бас, Ўроз, кўзимни кўр қилди тутун, — Йўлчи юм-юм ёш тўкиб, ачишган кўзларини ишқалаб, туртина-туртина, эшикни тепиб онди. Ойбек, Танланган асарлар. Келар йўлинг сулурай сочим билан, Чанги чиқса, сув сепай ёшим билан. Ё. Мирзо, Ўғил меҳри.

Кўз ёши Йиғи. Шакаржон дугонасининг ёнига чўкди: -Йиғлама, кўз ёшидан фойда йўқ. И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Кўз ёши қилмоқ** Йиғламоқ. **Кўзига ёш олмоқ** Йиғламосирамоқ. *Офтоб ойим уни кучоқлаб, юзидан ўпди ва кўзига ёш олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳамма: биров билинтириб, биров билинтирмай, кўзига ёш олди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Кўз ёши(ни) тўкмоқ** Йиғламоқ. *Зайнаб сўзини битира олмади, четга қараб, кўз ёшини тўкди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Йиғи; нола. *Золим бойлар мазах қилиб куларди, Раҳим келмай муҳтожларнинг ёшига.* Эргаш Жуманбулбул ўғли.

ЁШ II 1 *от* Туғилган вақтдан бошлаб яшаб ўтказилган йиллар жами; умр узоқлиги. *Ўғлим ўн беш ёшда. Мен йигирма беш ёшда уйландим.* ■ *Ўттиз беш ёшларда кўринган бу гўзал хотин ҳарам ходимларидан Гулшанбону эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Ёшни яшаб, ошини ошаган Узоқ умр кўрган, қари (одам ҳақида).

2 Инсон ёки ҳайвон ҳаётидаги босқич, давр, умр. *Мактаб ёши. Боғча ёшидаги бола. Ўрта ёш. Катта ёш.* ■ *Учинчи дарсда.. ўрта ёшлардаги бир қўли чўлоқ, қирра бурун, ияги чўзиқроқ ўқитувчи уй расмини солишни ўргатди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Ётти ёшдан етмиш ёшгача Ёшу қари, ҳамма. -*Тўқсонбой ғиламфуруш десалар, етти ёшдан етмиш ёшгача — барча жамоат танир эди, — деди домла.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ёши етмаган** Балоғатга етмаган, жуда ёш. *Районга бориб, мени фронтга олинглар, ёшим етмаган бўлсам бораман.. деб ялинибди.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Ёши ўтган (ёки қайтган, ўзган)** Узоқ умр кўра бошлаган, ўртача ёшдан ортиқ умр кўра бошлаган. *Ҳожи аканинг ёши қайтиб, кўнгли жуда ҳам бўшашиб кетибди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Дастлаб ёши ўзганлар, сўнгра ёшу яланглар четлаинишди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Йил. *Энди ўзим ҳам юз ёш умр кўришни устайман.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 *сфм.* Қари эмас; навқирон. *Ёш одам. Ёш жувон. Ёш келса — ишга, қари келса — ошга.* Мақол. *Ёшдан хато, каттадан узр.* Мақол. ■ *Ҳудайчи Азизбекдан илгарироқда кўриқчиларни огоҳлантириб борар, милтиқ, шашвар тутган ёш ва кекса муҳофизлар уни саломлаб қарши олар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қорабулоқ қишлоғидан бири кекса, бири ёш — икки отлиқ қиқиб келаверди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Миришаблар орасидан учта ёш бола ёриб ўтиб, мингбошининг кимхоб тўнига, оёғига осилди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Бу ерга колхоз ёшларининг ҳаракати билан Пастариқдан чиғир билан сув оқизилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

5 *сфм.* *кўчма* Етарли тажрибага эга бўлмаган, тажрибасиз. *Ёш ёзувчи. Ёш санъаткор.* ■ *Табииий ёш Аваздаги иқтидорни дарҳол пайқайди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Гуреева ёш геологининг бу қадар бийрон ва дадил жавоби ёқмади.* С. Кароматов, Олтин қум.

6 Янги ташкил этилган, янги шаклланган. *Ёш ташкилот. Ёш шаҳар. Ёш оила.*

ЁШАРМОҚ 1 Ёш кўринмоқ; ўзини ёш ҳис қилмоқ. *Гулсара ёшарганга ўхшайди.*

2 *кўчма* Гўзаллашмоқ, обод бўлмоқ *Янги дунё, янгича ҳаёт Завқи билан ёшарди Тошкент.* Ҳ. Фулом. *Катта Фарғона канали за-*

монавий ирригация иншоотига айланиб, ёша-риб бормоқда. «Ўзбекистон қўриқлари».

ЁШДОШ Бир йилда туғилган; тенгқур. *Ёшдош ўртоқ. Хотини ўзи билан ёшдош.*

ЁШЛАЙ *рвш.* Ёш ҳолатда, ёшлигида. *Бу элда гўдаклар ёшлай ўлмайди.* *Ғ. Фулом.*

ЁШЛАМОҚ *кўзини ёшламоқ* Йиғламоқ. *-Болам, мен ҳам сени бахтли бўлсин дейман-да, — деди Ҳайдар ота кўзларини ёшлаб.* *Ў. Умарбеков, Юрак сўзлари. Сен кетдинг, мен қолдим кўзимни ёшлаб, Қайдан бориб, қайдан келдинг, чирогим. «Нигор ва Замон».*

ЁШЛАНМОҚ Бирор таъсир (тутун, шамол, касаллик ва ш. к.) сабабли кўзига ёш келмоқ; кўзидан ёш оқмоқ. *Пиёз тўғраган бўлса керак, кўзи ёшланиб турган Тамилла ошхонадан чиқди.* *Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. [Ота] Оқ халат чўнтагидан рўмонча олиб, кулгидан ёшланган кўзларини артдилар.* *А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.*

ЁШЛАР 1 Навқирон йигит-қизлар. *Энг яхши спорт анжомлари билан жиҳозланган спорт зали ҳам қишлоқ ёшлари ихтиёрида.* *Газетадан. Муҳаррирнинг ғоят мутаассиб, яъни прогрессив ёшларнинг ва зиёлиларнинг энг зўр душмани эканлигини ҳам яхши биларди.* *Ойбек, Нур қидириб.*

2 Ўринбосарлар; дублёрлар. *«Пахтакор» командасининг ёшлари яхши ўйин кўрсатдилар.*

ЁШЛИ 1 Ёш билан тўлган, ёши оқиб турган. *Ёшли кўзлар.* ■ *Эъзозхон Қумрига ёшли кўзлари билан тикилди.* *Ҳ. Фулом, Машъал.*

ЁШЛИ 2 Қанчадир ёшга кирган, ёшда бўлган; яшар. *Ўрта ёшли. Йигирма ёшли йигит. Икки ёшли бузоқ.* ■ *[Бой] Йигирма уч ёшли йигитнинг ақлида сира нуқсон кўрмади.* *Ойбек, Танланган асарлар.*

ЁШЛИК 1 Ёш эканлик; ёш бўлган пайт, давр. *Аҳмад олти ёшлигида ота-онасидан жудо бўлди.* *Ф. Мусажонов, Ҳиммат. У ёшлигида ихтисослашган физика-математика мактабида ўқиди.* *О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.*

2 Ўсмирлик, навқиронлик. *Ёшлик чоғлари.* ■ *Робия ҳам абадий йўқолган беғубор ёшлигига куюниб йиғламоқда эди.* *П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Ёшлигим, куч билан тўлган ёшлигим, Яшноқ давримизга йўлдошлигим.* *С. Абдулла.*

3 Ёшларга хос хатти-ҳаракат, хусусият. *Ёшлик гурури.* ■ *Ёшлик шижоотига кенг йўл бериш лозим.* *Газетадан. Ўрта бўйли, хушқомат вужудидан ёшлик кучи ва ғайрати ёғилиб турган қоп-қора жувон отда. йўл бўйида турар, Акрамжон ўз отининг айилни қайта боғламоқда эди.* *А. Қаҳҳор, Минг бир жон. Кўзларида ёшлик шўхлиги чақнаб турган Шербек «ҳа» дегандай бош қимирлатди.* *С. Анорбоев, Оқсой.*

Ёшлик қилмоқ Ёшларга хос хато қилмоқ; ёшларча иш тутмоқ. *Ёшлик қилиб, болалар уйдан қочдим.* *С. Кароматов, Тоғ.гўзали. Трест бошлиғи ҳайҳайлаб, унга ёпишди: —Ёшлик қилманг, ўғлим, шайтонга ҳайф беринг.* *Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.*

ЁШУЛЛИ *шв. 1* Катта ёшли, ёши улуг, мўътабар киши. *Хоразмда сени атар: ёшулли, Олис Бадахшонда: надари калон.* *Миртемир.*

2 Шундай кишиларга нисбатан мурожаат шакли. *Аваз чойхоначига бир эркалик қилгиси келди: —Ёшулли, югурдак болангиз йўқми?* *С. Сиёев, Ёруғлик.*

ЁШ-ЯЛАНГ *қ. ёшлар.* *Хиёбонлар бола етаклаган аёллар, қўлтиқлашиб юрган ёшланган билан тўла.* *С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.*

ЁШ-ҚАРИ, ёшу қари Ҳамма ёшдаги одамлар, барча. *Ҳаммаёқ одам: ёш-қари, хотин-халаж, бола-бақра. Ҳаммаси муқаддас мазорни зиёрат қилгани келган.* *К. Яшин, Ҳамза. Йигит гала-говур билан фарзандларини кузатаётган ота-оналар, ёшу қариларни ҳам кўрмас, фикри-зикри қизда эди.* *Ў. Усмонов, Сирли соҳил.*

ЁҚ 1 Томон, тараф. *Ўнг ёқ. Сўл ёқ.* ■ *Ўртада норғул Саримсоқ, ўнг томонда қари чол, чап ёғида эса қирғиз чўпон борар эди.* *М. Исмоилий, Фарғона т. о. Майин тонг шабадаси ранг-баранг гулларни секин тебратиб, атирларини ҳар ёққа сепади.* *Ойбек, Танланган асарлар.*

Бир ёққа Номангълум жойга. *Дадам арава кўшиб, бир ёққа кетди.* *[деди Гулнор].* *Ойбек, Танланган асарлар. У ёқ-бу ёқдан 1) ҳар тарафдан. Ошни еб бўлганларида, у ёқ-бу ёқдан жума товуши кела бошлаган эди.* *А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) ҳар тўғрида. У ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтирмақ.* *У ёқ-бу ёққа Ҳар тарафга, атрофга. [Хотин] Кўча эшигини очиб, у ёқ-бу ёққа қаради: жимжит, гузар томон-*

да фақат битта чироқ милтиллар эди. А. Қаҳҳор, Анор. У ёқ-бу ёғи Ҳаммаси бўлиб, бор-йўғи. [Йўлдошев:] У ёқ-бу ёғи бир ҳафталик иш. У. Исмоилов, Сайланма. У ёғи Давоми. Яна хўмрайиброқ, овозини пасайтириб деди: -У ёғини сўрасанг, айтмайми, дадам Ёрматга куёв бўлмоқчи! Гулнорга уйланмоқчи! Ойбек, Танланган асарлар. У ёғини айтолмади — бўғзида бир нарса туриб қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ўзини ҳар ёққа урмоқ Астойдил, жон-жаҳди билан ҳаракат қилмоқ. Ёнгиндан қишлоқнинг туб кишилари ҳам ўзларини ҳар ёққа уриб, мол-ҳолларини асраш чорасини кўрмоқдалар. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

2 Геометрик жисми ўровчи ҳар бир текислик. Куб ёқлари.

ЁҚА I I Соҳил, қирғоқ; бўй, лаб. Ариқ ёқаси. — Эгелди қамишзорни оралаб, кўл ёқасига чиқди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Каналнинг икки ёқаси бўйлаб қурилган икки қаватли бинолар шу қадар кўркам, шу қадар чиройлики.. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

2 Чет, чекка, ён. Кўча ёқаси. — Йўлнинг икки ёқасида тераклар шовуллайди, булбуллар сайрайди. Ҳ. Фулом, Машғал. Шу кун у бир тепалик ёқасига бориб етгандагина, шамол бир оз пасайди. Ф. Расул, Адолат.

Жар (ёки чоҳ) ёқасида қ. жар I. Ўлим ёқасида Бирор хавфли, ҳалокатли воқеа-ҳодисанинг бошланишига, содир бўлишига яқин қолган пайтда, ҳолатда. Содик ҳам ўлим ёқасида. Энди сиз билан иккимизгина қолдик! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ўлим ёқасида жон олиб, жон берган йигит бу кунларни озмунча ўйлаганими? С. Аҳмад, Уфқ.

ЁҚА II I Кийимнинг бўйин ўрни учун очилган қисми. Ёқа очмоқ. Кенг ёқа. Тор ёқа. — [Қори] Ёқасини катта очиб, кўкрагига уч марта туфлади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Очил ўрнидан туриб кийини бошлади. Лекин анчагача ёқасининг тугмасини ўтказа олмади — қўли қалтирарди. П. Қодиров, Уч илди.

2 Кийимга тикиб ёки илиб қўйиладиган мата, буюм. Қорақўл ёқа. Савсар ёқа. — [Элмурод] Дам олиш кунлари киядиган гимнастёркасига ёқа тикиб кийди. Шухрат, Шинелли йиллар.

Бир ёқадан бош чиқариб қ. бош. Енгидан кириб, ёқасидан чиқмоқ қ. енг. Ёқа бўғиш-

моқ Бир-бири билан уришмоқ, муштлашмоқ. [Йўлчи] Мирзакаримбой билан пул юзасидан хириллашини, ёқа бўғишни ўзига ор билди. Ойбек, Танланган асарлар. Ёқасига чанг солмоқ айн. ёқасидан олмоқ. Бу йигитга сўз уқтиришдан фойда йўқлигини билди-да, унинг ёқасига чанг солиб, кескин бир силташ билан остонадан узди, яна бир кескин ва кучли силташ билан наҳса деворга урди. Ойбек, Танланган асарлар. Ёқасидан олмоқ Бўғмоқ. [Алимардон] Ҳазаб ичида Анварнинг ёқасидан олмоқчи бўлди-ю, кечикди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Рустам-жон арслондек сапчиб, бойнинг ёқасидан олди. К. Яшин, Ҳамза. Ёқасидан тутмоқ айн. ёқасидан олмоқ. Ғилай одам шамни тоқчага қўйиб, кучли қўллар билан Аҳмад Чалабийнинг ёқасидан тутди. Мирмуҳсин, Меъмор. Ёқасини ушламоқ Ҳайратда қолмоқ, тонг қолмоқ. Ҳали шундай кунлар келадики, Алимардон Тўраев деган номни эшитганда, бутун республика ҳайратдан ёқа ушлаб қолади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. -Ростми? — ёқасини ушлади чол. Ойбек, Танланган асарлар. Оғзидан олиб, ёқасига ёпиштирмоқ қ. ёпиштирмоқ. Оғзингдан чиқиб, ёқангга ёпишин! қарғ. Айтганинг ўзингга урсин, тилаганингга ўзинг дучор бўл (совуқ хабар, ёмон ният ва ш. к. ҳақида). [Зухра:] Охиратга бунчалик ҳире қўйган экансан, боравер. [Фотима:] Оғзингдан чиқиб, ёқангга ёпишин! А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ЁҚАВАЙРОН Ёқа тугмалари солинмаган; очик. Ёқавайрон ҳолда кўчага яланг-оёқ отилганимни ўзим билмайман. Ў. Усмонов, Болалик. Ёлғиз Кўчқор ёқавайрон, яланг оёқ, яланг бош, олданда зипиллаб боряпти. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ЁҚАВАЛАНГОР шв. Ёқавайрон. Остонада сочлари чеккаларига ёпишган ёқавалангор Виктор турарди. Ш. Фуломов, Чўл белида.

ЁҚАЛАМОҚ I Йўл, соҳил ва ш. к. ёқаси, чеккаси бўйлаб юрмоқ, бормоқ. У жинниларча ўз-ўзи билан гаплашиб, анҳор ёқалаб анча вақт тентиради. Ойбек, Танланган асарлар. Ўрмон ёқалаб тўрт соат юрдик. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 кам қўл. Ёқасидан тутмоқ, ушламоқ. Дуруст, Йўлчи ёмон бола. Аммо биз уни орқасида қопи билан, қўлида туғуни билан ёқалаганимиз йўқ, пичоғида ҳали қон кўрмадик. Ойбек, Танланган асарлар.

ЁҚАЛАШМОҚ Ёқа бўғишиб уришмоқ, муштлашмоқ. *Бу ер шундай гужанак жепйки, баъзан болалар бир-бирларининг гўшларини егудек ёқалашсалар ҳам, ҳеч ким билмайди.* Ойдин, Ҳазил эмиш. *Акаси Низомиддин, эҳтимол, бебошлик қилгандир, ёқалашгандир [ўйларди Бадиа].* Мирмуҳсин, Меъмор.

ЁҚАЛИК Ёқа учун мос, ёқабоп. *Ёқалик қоракўл.*

ЁҚАМА-ЁҚА: ёқама-ёқа бўлмоқ Жанжаллашмоқ, уришмоқ. *Бир-бири билан бўлиб ёқама-ёқа, От устидан кўп талашиб турибди.* «Баҳром ва Гуландом».

ЁҚИЛГИ Иссиқлик энергияси олиш учун ёқиладиган ашё. *Шу сувнинг қувватидан Уйимиз ёруғлиги. Сув, кўмир, ўтин — асл, Мамлакатга ёқилги.* Қ. Муҳаммадий. *— Биз материалларни, ёқилгини, вақтни тежаш билан жуда кўп маблағ тўплашимиз мумкин.* — деди Ефим Данилович. А. Мухтор, Опасинтилар.

ЁҚИМЛИ 1 Истараси иссиқ, ёқимтой, кишини ўзига тортадиган, кўзга яқин. *Ёқимли бола. Ёқимли жувон.* ■ *Дарҳақиқат, у ёқимли қиз бўлибди. У анча камтарга ҳам ўхшайди.* Мирмуҳсин, Умид. У [Анзират] олтмишларга бориб қолган, нимжон, юзи жуда буришган бўлса ҳам қизил, товуши майин ва ёқимли бир кампир эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Кишига ёқадиган; завқ, ҳузур бағишлайдиган. *Ёқимли куй. Ёқимли кулги. Ёқимли шабада.* ■ *Узоқдан, радиодан майин, ёқимли музика оқар эди.* Ойбек, Нур қилириб. *Мақбара томондан киши кўнглини эритадиган ёқимли бир овоз эшитилди.* К. Яшин, Ҳамза.

ЁҚИМЛИЛИК Ёқимли бўлишлик, жозибadorлик. *Куйнинг ёқимлилиги.*

ЁҚИМСИЗ 1 Сўхтаси совуқ, беўхшов, кишини ўзига тортмайдиган. *Ёқимсиз бола.*

2 Кишига ёқмайдиган, завқ ёки ҳузур бермайдиган; ёмон. *Ёқимсиз куй.* ■ *Узоқ-узоқларда ёқимсиз сароб кўрунар, сарғиш тўзон ойнадай мусаффо осмонга қараб сузиб борарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЁҚИМТОЙ Истараси иссиқ, ёқимли, жозибали. *Мансур суратни қўлига олиб, унга меҳр билан қараб қолди: бир-биридан ёқимтой уч бола беғубор кулиб турарди.* Ё. Шукоров, Уч савол. *Суннат яхши ўқир, келишган, ёқимтой йигит эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ЁҚИНҚИРАМОҚ Бир оз ёқмоқ, бир оз хуш келмоқ (кўпинча бўлишсиз ҳолда). *Назокатхоннинг тез-тез тутулиб, гапидан адашиб кетиши ва шошиб-шошиб ўзини-ўзи тузатиб туриши Ойқизга ёқинқирамади, албатта.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Шарифжон [Манзурага] ёқинқирамай қолди.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.

ЁҚИҚ Ёқиб қўйилган, ёқилган ҳолда; ёниб турган. *Чироқ ёқиқ қолибди, қизим. Ўчириб қўйдим [деди Ҳафизанинг бувиси].* Мирмуҳсин, Умид.

ЁҚИҚЛИ айн. ёқиқ. *Қирқинчи лампалар ёқиқли, чойхона колхозчилар билан тўлган эди.* С. Айний, Куллар.

ЁҚЛАМА: бир ёқлама Бир тарафлама, юзаки. *Масалага бир ёқлама ёндашмоқ. Икки ёқлама 1)* икки томондан, икки томонлама. *Ўза қатор ораларига икки ёқлама ишлов бермоқ; 2)* икки томоннинг хоҳишини ҳисобга олган ҳолда. *Икки ёқлама битим тузмоқ. Ҳар ёқлама* Ҳамма томонини ҳисобга олиб, атрофлича. *Лекин биринчи кўёвнинг феъли-атвори [Мирзакаримбойга] маъқул тушмагани учун, кўёв бўлажак йигитни ҳар ёқлама текширишни, синашни истар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЁҚЛАМОҚ 1 Тарафини олмоқ, қувватламоқ. *Директорнинг фикрини ёқлаб гапирмоқ.* ■ *Кўнглингизга келмасин, мен Болтабойни ёқламоқчи эмасман.. колхозчиларнинг раёйи шу бўлса, бунга на сиз қарши чиқа оласиз, на мен.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Ватан ишқи, янги давр талабини ёқлайман.* Ғайратий.

2 Маҳсус йиғилишда муҳокамага қўйилган ишни (лойиҳа, диссертация, диплом иши ва ш. к. ни) маъқуллашиб, муносиб даража ёки унвон олмоқ; ҳимоя қилмоқ. *Диплом ёқламоқ.* ■ *Ҳ. Бердиевнинг «Ҳозирги замон ўзбек тилида сўнг кўмакчилар» темасида ёқлаган диссертациясини буюк аллома.. Айний юқори баҳолади.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Газета Умиднинг муваффақиятли диссертация ёқлаганлигини айтиб, фотосурати билан ихчамгина хабар босди.* Мирмуҳсин, Умид.

ЁҚЛИ: бир ёқли бўлмоқ Ҳал бўлмоқ, ечилмоқ; ажрим бўлмоқ. *Низомиддинов иш бир ёқли бўлгунча, вақтинча раислик вазифасини бажариб турадиган бўлди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Ҳозир Миродилнинг ишлар бўйи ўйлаган фикри-зикри бир ёқли бўлиши керак.* У.

Исмоилов, Сайланма. **Бир ёқли қилмоқ** 1) масалани ҳал қилмоқ, ечмоқ; ажрим қилмоқ. *Фаффор отанинг ишини бир ёқли қилиш.. йўлини ахтармоқ лозим.* 3. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди; 2) ўлдирмоқ, йўқ қилмоқ. *Соколов: "Она-болани Ҳамзанинг душманлари йўлда бир ёқли қилган"* деган хаёлга борди, аммо оғир ботмасин, деб фикрини Ҳамзага айтмади. К. Яшин, Ҳамза.

ЁҚМОҚ I I Ёндириб, ўт, аланга ҳосил қилмоқ, ёндиримоқ; куйдирмоқ. *Қоғоз ёқмоқ. Ахлатни ёқиб юбормоқ. — Ҳовлига олов ёқиб, чилдирмангни қизит.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Салимбойвачча] *Аравага ўтирмасдан бурун гугурт ёқиб, папирос тутатар экан, Ёрматга кўзи тушди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қози, калласи эзилган илондай тўлғаниб, эликбошига қичқирди: -Синдир ҳаммасини! Ташқарига чиқар! Ёқ, ўт кўй!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Нур, ёлқин ҳосил қилмоқ, ёритмоқ. *Электрни ёқмоқ. — Николин кўл фонарини ёқиб, бегона ҳамшира билан бирга ярадор командирга ёрдам кўрсатишга киришди.* Ойбек, *Кўёш қораймас. Зубайда шам ёқди.* «Ёшлик».

3 Ўт, олов ёрдамида қиздирмоқ, иситмоқ. *Плита ёқмоқ. Печка ёқмоқ.*

4 Қиздириб ҳаракатга келтирмоқ; ўт олдиримоқ. *Моторни ёқмоқ. Тракторни ёқмоқ.*

Жонини ёқмоқ фольк. Ҳаяжонга солмоқ; ишқ ўтида куйдирмоқ. *Шу златда бир бола бор, Бай-бай, жонимни ёқади.* «Оқ олма, қизил олма». **Уруш оловини ёқмоқ қ. олов.** **Чирогини ёқмоқ** Ишини давом эттирмоқ. *Бошқа фарзандим йўқ, худо умр берсин, ишқилиб, чирогимни ўша ёқсин.* Ойбек, Танланган асарлар. **Юрагига (ёки қалбига) ўт ёқмоқ** Ҳаяжонга солмоқ, тўлқинлатмоқ; руҳлантирмоқ. *Водийнинг манман деган раислари юрагига ўт ёққан киши Полвон ака Қозоқов бўлади.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Умид ўша қалбига ўт ёққан қизга тикилиб қолди.* Мирмуҳсин, Умид.

ЁҚМОҚ II I Маъқул бўлмоқ; дид, хоҳиш, кўнглига тўғри келмоқ. *Ашуланинг куйи менга ёқди.* — *Қосимбек ят этиб Авазга боқди. Унга бу йигитнинг ўзини эркин, ҳатто жиндай мағрур тутуши ёқди.* С. Сиёев, Аваз. *Ўтмиш ҳақидаги иккинчи роман эса жуда ёқди.* О. Мўминов, Хиебондаги уч учрашув. [Дилишоднинг] *Бу қилиги Ёдгорга ёқмади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

2 Мижозга тўғри келмоқ. *Менга хамир овқат ёқмайди.* — [Кумуш] *Ёқмайдиган ҳеч нарса егани йўқ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Жиннига ёқмайди Ёмон кўради, хушламайди. *Сатторқул аканг уйни тузаттириб бермоқчи. Майли, ўшанда токча жиннига ёқмаса, шуватиб ташлай қолсин.* А. Қаҳҳор, *Кўшчинор чироқлари.* **Кўнглига ёқмоқ** Дилига, дидига мос келмоқ. *Юлдузхон учун кутилмаган, аммо айни муддао бўлган, кўнглига ёқиб тушиган тасодиф дугоналари орасида шу заҳотиёқ шивир-шивир, миш-мишларни бошлаб юборди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. **Оғзига ёқмади** Мазасини уш кўрмади, сезмади. *Сидиқжон бир пиёла чойни, худди угра ош ичгандай, узун-узун хўплаб ичди-да, чой оғзига ёқмаса ҳам, бир оз таъби очилгандай бўлди.* А. Қаҳҳор, *Кўшчинор чироқлари.* **Хуш ёқмоқ қ. хуш 2.** **Қадами ёқмади** Келиши шарофатли бўлиб чиқмади, яхшилиқ келтирмади. *Айрим одамлар ўртасида "Колхозимизга Шербекнинг қадами ёқмади" деган шивир-шивир гап юра бошлади.* С. Анорбоев, *Оқсой. Менинг қадамим ёқмабди [деди Саид].* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ЁҚТИ фольк. Ёруғ, нурли. *Неча шоҳлар ўтди фоний дунёда, Баъзиси отли, баъзиси пиёда.* Хўп кайфинени сургин ёқти дунёда. *Ислом шоир. Умрим боқий бўлса ёқти оламда, Уйнаб бориб, Хиромонни оламан.* «Гулихиромон».

ЁҚУВЧИ Ёқмоқ фл. сфдш. *Ўт ёқувчи. Печь ёқувчи.*

Уруш оловини ёқувчилар Зўр бериб уруш чиқаришга уринувчилар, гиж-гижловчилар. *Хушёр бўлинглар, уруш оловини ёқувчи империалистларни, инсоният душманларини фош қилинглар!* Газетадан.

ЁҚУТ I |ا. ياقوت — турли рангли қимматбаҳо тош | **1** Турли рангда товланадиган тиниқ қимматбаҳо минерал. *Ёқут кўзли олтин узук.* — [Навоий:] *Аниқ, тож гарчи ёқут, гарчи зардур, Халойиқ бошига битган зарардур.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

Ёқути занжорий Сарғиш-яшил рангли ёқут. **Ёқути зулмоний** Қўқимтир-қора рангли ёқут. **Ёқути райҳоний** Тўқ-қизил рангли ёқут.

2 сфт. Қизил, ёқутдай қизил. [Одилбиканинг] *Сарв қомати, ой каби юзи, қора қалам қоши, шаҳло кўзлари, юпқа ёқут лаблари ҳар бир кишини ўзига беихтиёр жалб қиларди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Бир туп жай-*

дари қизил олма мевасининг мўллицидан ҳовузга энгашиб тушган; ҳовуз сувида бир қанча қизил олма ёқутдай товланиб, жимилаб сузади. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Ёқут (хотин-қизлар исми).

ЁҚУТ II [р. якут] I Россиянинг Саха Республикасида яшовчи туркий халқнинг русча номи. *Ёқут аёл.*

2 Шу миллатга тегишли, оид. *Ёқут тили.*

ЁҚУТЛАР айн. *саха, сахалар.*

ЁҒ Чорва моллари, умуман, жониворлар организмда, сутида, баъзи ўсимликларнинг уруғи, дони, гулида бўладиган, улардан ажратиб олинадиган мой. *Кўй ёғи. Мол ёғи. Кунжут ёғи. Эритилган ёғ. Ёғни қиздирмоқ. Ёғни эритмоқ.* ■ *Ёғни ёққа, гўшти гўштга энди ажратиб бўлай деганимизда, Жўрапошша келиб қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Даранинг аҳолиси ўзи иши билан машғул: хотин-қизлар кув пишириб, ёғ ажратмоқда. С. Айний, Дохунда.*

Ёғи йўқ Унумсиз, кам унумли. *Сўнгра бу ерларнинг ёғи йўқ, ориқ, камҳосил эканини ҳаммамиз биламиз-ку, нега бу тўғрида лом демайдилар. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.* **Ёғи чиқадими** Айни бир иш ҳадеб такрорлай берилганда айтиладиган ибора. *Текшираверган билан ёғи чиқадими? С. Аҳмад, Ҳукм.* **Ёғи чиқди** Ниҳоятда кир бўлиб, йилтираб кетган кийим ҳақида. *Дуппининг ёғи чиқди.* ■ *Ёғи чиқиб йилтираб кетган нахталик ки-йиб олган Каримов ичига нимадир тўлдирилган қопни орқалабди. И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.*

Ёғ тушса (ёки томса) ялагу(н)дай Супуриб-сидирилган, ниҳоят даражада тоза, озода. *Ҳамма нарса саранжом. Ҳовли-жой ёғ тушса ялагудек. С. Анорбоев, Пушаймон.* **Илоннинг ёғини ялаган** Айёр, муғамбир, қув. *Кўп ишни кўрган бу Зуннунов. Илоннинг ёғини ялаган. Жуда нозик жойини топибди. И. Раҳим, Ихлос.* **Кўзини ёғ босмоқ** Бировни назар-писанд қилмай қўймоқ. *Фурсатдан фойдаланиб, Пулат ота уни узиб-узиб олди: -Йўқ! Мен кўзини ёғ босган бандаларга элашмайман, арзимни худога айтаман. К. Яшин, Ҳамза.* **Кўзининг ёғини емоқ** Ўзини кимгадир яқин кўрсатиб, унинг хайрихоҳлигидан ортиқ даражада фойдаланмоқ. *-Сизда виждон деган нарса йўқ. Кўзимнинг ёғини еб, бошимга иш тушганда қочдингиз, — деди боланинг отаси Каримовга. С. Аҳмад, Дадамнинг*

ўртоғи. **Оқ ёғ 1)** қўй ёғи; 2) шв. чигит (пахта) ёғи. **Оғзингга ёғ** Балли, яша. *Кампир худди ҳозир ўғли келин билан қўл ушлашиб кириб келаётгандай, эшикка қаради: -Вой, оғзингга ёғ, ўғлим! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ўз ёғига (ўзи) қовурилмоқ* Ўз қийинчилигини ўзи тортмоқ. *Уч кундирки, Бўтабой ўз ёғига ўзи қовурилиб, уйда ўтирибди. С. Аҳмад, Ҳукм.*

ЁҒАЛОҚ: ёмғир ёғалоқ Ёмғир ёғаверади. *Ёмғир ёғалоқ, эчки туғалоқ, бойнинг қизининг қорни юмалоқ. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЁҒДАЙ: ёғдай ёқмоқ Жуда маъқул бўлмоқ, хуш келмоқ. *“Ўқимайман” деганим бувимга ёғдай ёқиб тушди [деди Саид]. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Зиғир ёғдай кўнгилга тегмоқ (ёки урмоқ) қ. зиғир. Мехри зиғир ёғдай кўнгилга урган насиҳатни.. чидам билан эшитди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

ЁҒДИРМОҚ 1 Ёғмоқ фл. орт. н. *Сунғий ёмғир ёғдирмоқ.*

2 Ёмғирдай кўп туширмоқ; отмоқ. *Жангчилар траншеяларга яқинлашиб қолганда, яна душман бирдан пулемётдан ўқ ёғдирди. Ж. Ташенов, Жангчи Ўтеген.*

Бошига маломат тоши ёғдирмоқ Турли гап-сўзлар билан таъна қилмоқ; тухмат қилмоқ. *Эр-хотин ажрашса, дарров эркани айбдор қилишади. Хотиндан ҳам ўтгандир, ҳадеб эркак шўрликнинг бошига маломат ёғдиравермайлик, деган гап бировнинг хаёлига ҳам келмайди. С. Сиёев, Отлиқ аёл.* **Савол ёғдирмоқ** Кетма-кет ва кўплаб савол бермоқ. *Кутилмаган бу фожиадан ҳаяжонга келган одамлар унинг атрофини ўраб олдилар ва устма-уст савол ёғдира бошладилар. М. Осим, Аждодларимиз қисаси. Дилшод ҳаяжонли бир шитши билан устма-уст савол ёғдирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ЁҒДУ Ёритувчи манбадан таралувчи ёруғлик, нур. *Ой ёғдуси.* ■ *Кўтарилиб келаётган куёшнинг ёғдуси дарахтлар тепасида қанот қоқа-қоқа, зумрад водийни зарга кўма бошлайди. Н. Сафаров, Узокни кўзлаган қиз. Тўлин ой сутдек ёғдусини мактаб саҳни ва том тунукаларига аёвсиз тўкар, булбул эса ҳамон сайрар эди. П. Турсун, Ҳақитувчи.*

Шимол ёғдуси Қутб доирасида атмосферанинг юқори қатламларида кузатиладиган ёғду.

ЁҒИЙ эск. Душман, ғаним. *Мирзам! Икки тарафимизни ёғий босган [деди Қосимбек].* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Издан ёғийлар еларди отда, Жаранглаб етарди туёқлар саси.* Х. Даврон, Болаликнинг овози.

ЁҒИЙЛИК Душманлик, ғанимлик. *Мирзо ҳазратларига ёғийлик мақомида бўлган чағрақлар ўлпон тўлашдан бош тортганлари учун ўн олти минг кўйлари, икки ярим минг йилқилари жарими тарзида тортиб олиб келинди [деди Аҳмад Танбал].* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ЁҒИЛМОҚ 1 Ёмғирдай, дўлдай тушмоқ, ёғиб турмоқ; тўкилмоқ. *Ёнғоқ дўлдек ёғилди.* ■ *Тўрт тарафдан ўқ ёғилади.* Ойдин, Сухбати жонон. *Кўприкка икки томондан ўқ ёғилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Кетма-кет, кўплаб келиб турмоқ; жуда кўпайиб кетмоқ. *Аҳмедов капсанчиларни колхоз тузишга чақириб, сўзини тамом қилди. Савол-жавобга ўтилиди. Савол ёғилиб кетди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Уҳар куни бадантарбия қилишни истарди-ю, иш кўплигидан бу истагига эриша олмасди, чунки турли-туман иш ёғилиб кела берарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 Таралмоқ, аксланмоқ. *Нур ёғилди.* ■ *Юзларидан нур ёғилади.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Эшикда сочларига оқ оралаган, кўзойнакли, қотма, чеҳрасидан нур ёғилиб турган домла кўринади.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

Вужудидан (ёки билакларидан) куч ёғилиб турибди Жуда бақувват, кучли; кучи кўп. *Бутун вужудидан куч-ғайрат ёғилиб турган бу йигит Ботиралининг юкини анча енгиллатиб қўйди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Нормат етилиб, юзлари тўлишиб қолди. Офтоб тиғида қорайган билакларидан йигитлик кучи ёғилиб турибди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

ЁҒИН Қор, ёмғир, дўл тарзида булутдан тушадиган атмосфера намлиги. *Кузнинг совуғи келди-ю, ёғини келмади.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Ёғин ёғса, ҳалқоб ерлар лойланади, Бу ишда қўрқоқнинг кўли бойланади.* «Ойсулув».

ЁҒИНГАРЧИЛИК Ёғин кўп бўлган пайт, мавсум; ёғиннинг ўзи. *Бу ерларда ёғингарчилик кам бўлади.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Куз келиб, ёғингарчилик бошланди.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Ёғингарчиликдан пайкалга кириб бўлмай қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Дўкон айвонларидаги устунларга суянган азаматлар*

дам-бадам эснашиб, шундай ёғингарчилик кунлари ҳам қишлоқ марказида авж оладиган келди-кетди, савдо-сотиқни томоша қилардилар. П. Турсун, Ўқитувчи.

ЁҒИН-СОЧИН қ. ёғингарчилик. *Бу йил ёғин-сочин кўп бўлиб, ер-кўк чамандай яшнаб кетди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЁҒИН-ЧОЧИН айн. ёғин-сочин. - *Пахта-ни илиқ-иссиқда, ёғин-чочинга қолмай териб олсак, яхши бўларди, — деди Алижон.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

ЁҒИШ шв. Кемалар тўхтайдиган жой; кечув. *Кеманинг бошини ёғишга бурдим.* Р. Бекниёз, Лаққа.

ЁҒЛАМОҚ Ёғ суртмоқ, ёғ куймоқ. *Ғилдиракни ёғламоқ.* ■ *У пулемёт қисмларини бирма-бир қўлга олиб, уларни Эмин Ражабовга узатди: — Ол, тузатиб, ёғлаб қўй.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Оғзини (ёки томоғини) ёғламоқ айн. оғзини мойламоқ қ. мойламоқ. *Раиснинг оғзини пора билан ёғлаб туришини биласизми? Биласиз!* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Қозонининг қулоғини ёғламоқ** Иссиқ овқат қилмоқ. [Ҳожар:] *У ҳам хотин олгунча чоршанба, пайшанба қозонининг қулоғини ёғласин.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ЁҒЛИ 1 Ёғи кўп, серёғ. *Ёғли шўрва. Ёғли патир.* ■ *Кечки норин учун катта қозонда ёғли қазни пишади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Меҳри бир халтада ойиси ёпиб берган ёғли патирдан олиб чиқди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

2 *Кўчма* Яхши даромад берадиган. *Унинг ўрнига чол жавоб қилди: — Оппонбек ёғли иш топиб олганлар.* С. Аҳмад, Сайланма. *У [Қосимов] ёғли мансабга эришиш йўлида ҳеч қандай ярамасликлардан қайтмас эди.* О. Ёқубов, Ота изидан.

ЁҒЛОҒИ Суюқликни бир идишдан иккинчисига олиш учун ишлатиладиган уй-рўзғор буюми; катта чўмич. - *Вой, дазмолим эсимдан чиқибди!* — деди югургилаб кирган Раъно ва ўртаси хинадай сарғайиб кетган галстукни ёғлоғидаги сувга тиқиб, акасига айбдорларча термулди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Гулноз товоқда ун, ёғлоғида ёғ олиб чиқди, аталага унадилар.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ЁҒМОҚ 1 Томчи, зарра ёки дона-дона ҳолида кетма-кет, бир текисда ҳаводан тушиб турмоқ. *Ёмғир ёғди. Дўл ёғди.* ■ *Қор*

кучли ёғарди. Кўчалар, томлар, деворлар, дарахтлар оппоқ. Ойбек, Танланган асарлар. Қор ёғар, уйда мени онам кутарди. Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

2 кўчма Кетма-кет ва кўплаб келмоқ. Уқ ёғди. Пул ёғди.

Қовоғидан қор ёғади қ. қовоқ II.

ЁҒОЧ I Дарахт, оғоч. Отабек ҳовлининг ўртасида, тут ёғочининг ёнига келиб тўхтаган ва жанубда киши йўқми, деб аланглар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ёғочдан қилинган, ёғочли. Эсимда Анҳорнинг ёғоч кўприги, Бу ерни азалдан дейишган Ўрда. М. Шайхзода. Ёғоч уйга ердан бир қанча баланд кўтариб тахта терилган, унинг устига қанор қоплардан палос тўшалган. И. Раҳим, Чин муҳаббат. - Қосимов маст эмасмиди? — деди Солибек қизиқиб. Унинг ҳам кайфи бор-у, аммо Ғуломжонга ўхшаб ёғоч кавуш кийган эмас. Х. Нуъмон, Фасллар.

3 Қурилиш материали, хода. Сидиқжон онаси кутгандан ҳам ортиқроқ ғайрат қилиб, ҳаш-паш дегунча ёғоч, сомон, бўйра, тахта ва бошқа нарсаларни ташиб олди ва тездан уста салди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Ёғоч оёқ I) этн. бўйини узун қилиб кўрсатиш учун оёққа боғлаб, рақс тушишга мўлжалланган ёғоч мослама. Масҳарабозлар ёғоч оёқда рақс тушиш, оловбозлик, найрангбозлик, муаллақчиликда моҳир бўлган. М. Қодиров, Ўзбек халқ оғзаки драмаси; 2) ёғочдан қилинган ясама оёқ, протез. Икромжон якка оёқда кезишдан фойда йўқ, деб ёғоч оёғининг учига эски этикнинг тағ чармини қоқиб олганди. С. Аҳмад, Уфқ. **Ёғоч от** Чўпдан ясалган болалар ўйинчоғи. Бир кун Қудрат суя сеип тургани устига ўзидан бир яшар катта бўласи ичкаридан ёғоч от миниб чиқиб қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Сим ёғоч с. т.** Электр, радио ва телефон симларини тортиб улаш учун ерга қадалган узун, тўғри ёғоч; столба. Солиқ гоҳ у ёққа, гоҳ бу

ёққа гандираклар кетар, деворга, сим ёғочга суяниб қаларди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ЁҒОЧЛИ: тўққиз ёғочли Томи тўққиз тўсин солиб ёпилган. Йўлчининг тақачи ош-наси Қоратой оч қорнини бемаза мошхўрдага тўлдириб, тўққиз ёғочли совуқ уйда танчада, кўзларини хира чироққа тикиб, хомуш ўтирар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЁҒОЧСОЗ Ёғоч буюмлар ясовчи уста.

ЁҒОЧСОЗЛИК Ёғоч билан ишлаш соҳаси; ёғоч ҳунармандчилиги. Ёғочсозлик комбинати. ■ Ёғочсозлик цехига киришди. «Муштум».

Ёғочсозлик саноати Ўрмон саноатида ёғочни механик усулда қайта ишлаш тармоғи.

ЁҒСИРАМОҚ Мойи қуриб қолмоқ. Кўчадан гунчаги ёғсираб қолган арава асабга тегадиган бир ғийқиллаш билан ўтиб кетди. С. Зуннунова, Олов.

ЁҒУПА Косметик пардоз мойи; крем.

ЁҒЧИ I Жувоз ҳайдаб ёғ чиқарувчи; жувозкаш.

2 Ёғ олиб сотувчи. Партихўжа ёғчи унинг пинжига тиқилиб, анча ергача секин-секин сўзлаб борди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЁҒЧИРОҚ Ёғ воситасида пилта билан ёқиладиган чироқ. Сандиқ устида липиллаб ёғчироқ ёнарди. «Шарқ юлдузи».

ЁҒЧОВА шв. Сувқовоқдан қилинган ёғ идиш.

ЁҒУ [ф. *يامو* — ё худо, э худо — дарвишларнинг хайрлашишда айтадиган хитоби] унд. Худого қарата кучли ҳис-ҳаяжон билан айтиладиган илтижо. Шоқосим чиқди, кўкка боқиб, бўғиқ товуш билан «ёҳу!» деб қичқирди-да, ўтин келтириш учун қаёққадир ғойиб бўлди. Ойбек, Танланган асарлар. Бошимни олиб, «ёҳу» деб, кўз кўрган ёққа кетай дейман-у, яна тағин бола-чақаларни ўйлайман: оёққа кишан улар. Ш. Тошматов, Эрк куши.

ЖА с. т. Жуда. [Тула:] *Жа савдогар бўлиб кетибсизми, ўтиринг энди. Ҳамза, Паранжи сирлари. Писмиқ.. жа хурсанд, оғзи қулоғида, йўргалаганча кетяпти.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ЖАБАЗАК шв. Жавпазак.

ЖАББОР |а. جَبَّار — қудратли; шафқатсиз, бераҳм] I Оллоҳнинг сифат (ном)ларидан бири; қудратли, кучли.

Жаббор олсин! қарғ. Худо олсин.

2 Жабр қилувчи, жабрловчи.

Жонни жабборга бериб Жон-жаҳди билан, куч-қувватини аямай. *Махсум, тузин-гизни ичган бўлсак, текинга ичмадик, жонимизни жабборга бериб, хизматларингизни қилдик.* С. Анорбоев. Оқсой. *Баъзида жонингни жабборга бериб, Асл ҳақиқатни сўзлаганинг дам, Баъзи бирлар сендан бутунлай ранжиб, Мумкин сени нодон дейишлари ҳам.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

3 Жаббор (эркаклар исми).

ЖАБДУҚ I От ёки эшак абзали. *Арава ҳам эртаси кунни келтирилиб, Холмирза ака отга жабдуқлар олиш, аравага темир қоқтириш учун шаҳарга тушиб кетди.* А. Қодирий, Обид кетмон. [Бўри] *Эшакнинг жабдуғига чўнқайиб ўтирди.* Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади.

Жабдуқ урмоқ Отни эгарламоқ, жабдуқламоқ. *Жабдуқ урдириб берсам, ўзлари миниб кетсалар [деди ҳокимга мингбоши].* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 Керакли нарсалар, керак-яроғ, анжом. *Сафар жабдуғи. — [Навоий:]. Мен бу ёсуманни ўз хусравларига юбормоқчиман. Олиб чиқинг! Сафар жабдуғи ҳозирлансин! Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.*

ЖАБДУҚЛАМОҚ айн. жабдуқ урмоқ қ. жабдуқ. *Кечаси чалқанча ётиб ўйладим. Саҳар вақти Тарлонни жабдуқладим. Обширға от солдим.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ЖАБР I |а. جَبْر — зулм] Жисмоний ёки руҳий азоб; зулм, адолатсизлик. *Полиция маҳкамаси олдидан ўтар экан, ҳар кимни титроқ босар, унинг жабрини, даҳшатини халқ ҳар кунни, ҳар соат, ҳар минут тотиб турар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кимга бориб дод этай зolim фалакнинг жабридин.* Муаззамхон.

Жабр кўрмоқ (ёки чекмоқ, тортмоқ) 1) азоб чекмоқ, азоб тортмоқ, зулм кўрмоқ; зулм остида эзилмоқ, қийинчилик кўрмоқ. *Ёшлигимда қайнананинг жабрини торта-торта, танимда жон қолган эмас.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар; 2) моддий зарар кўрмоқ, зиён тортмоқ. *Завод эгаси бўлишига қарамай, у ҳам жабр кўрган экан.* А. Қаҳҳор. Йиллар. **Жабр қилмоқ** 1) азоб бермоқ, зулм ўтказмоқ, қийнамоқ. *Сиз икки келин ушлашни билмабсиз, Зайнабга жабр қилган кўринасиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) моддий зарар етказмоқ, зиён бермоқ.

ЖАБР II эск. айн. алгебра. *Насриддин Тусий жабр, тиб ва мантиқ назарияси билимларининг бошқа соҳалари бўйича ҳам кўпгина китоблар ёзган.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ЖАБРА [укр. жабри — жағ, жабра] Сувда ҳам қуруқликда яшовчи баъзи ҳайвонларнинг нафас олиш аъзоси *Қисқичбақа сувда яшаганлиги туфайли, жабралари танасининг нозик попуксимон ўсимталари билан нафас олади.* «Зоология».

ЖАБРАН [a. جيرا — жабр ўтказиб, маж-буран] *реш. эск.* Жабр қилиб, жабр кўрса-тиб, зўрлик билан. [Алексей:] *Бой.. сизда одамгарчилик булганда эди, Қудратни жаб-ран Сибирга ҳайдашиб, ҳовлисини ўзингизни-ки қилиб олмасдингиз.* Н. Сафаров, Уйғониш.

ЖАБРДИЙДА [жабр + ф. ليدىه — кўрув-чи] қ. аламдийда. *Ота-онадан ажралган жабрдийда Абу шундан сўнг ризқ излаб, қиш-лоқма-қишлоқ, шаҳарма-шаҳар дайдиб кет-ди.* Мирмуҳсин, Она. *Жабрдийда халқ под-шо амалдорларидан аламини олмоқчи экан, олсин.* Н. Сафаров, Наврўз.

ЖАБР-ЖАФО, **жабру жафо** Ортиқ даражадаги жабр, қаттиқ жафо, зулм. *Чин ёр бўлса қилар вафо, Номард қилар жабру жафо.* «Гулихиромон». *Урушининг бутун жабру жа-фоси эл-улуснинг бошига тушадир* [деди Мулла Фазлиддин]. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ЖАБР-ЗУЛМ, **жабру зулм** *айн. жабр-жафо.* У [Йулчи] *энди танҳо эмас, у ўзини дўстлар ичида, ўзи каби эзилган, жабр-зулм-га қарши кураш учун шайлана бошлаган одам-лар орасида сезди.* Ойбек, Танланган асар-лар.

ЖАБРЛАМОҚ Жабр-зулм қилмоқ, қий-намоқ, азоб бермоқ. *Табиат чиндан ҳам бе-вақт йўлга чиққан бу йўловчини сувга пиш-ган паррандадек жабрлаган эди.* П. Турсун, Ҳўқитувчи.

ЖАБРЛАНМОҚ 1 **Жабрланмоқ** фл. мажх. н. 2 Моддий зарар кўрмоқ, зиён тортмоқ. **ЖАБРЛАНУВЧИ** 1 **Жабрланмоқ** фл. сфдш.

2 ҳуқ. Жиноят натижасида маънавий, жисмоний ёки моддий зарар кўрган шахс. *Янги кодекс лойиҳасининг амалдаги жиноят процессуал кодексидан фарқи шуки, у жабр-ланувчининг ҳуқуқларини анча кенгайтиради.* Газетадан.

ЖАБР-СИТАМ, **жабру ситам** *айн. жабр-жафо.* *Басдир шунча уқубат, Шунча жабру ситамлар.* У. Қўчқоров, Ҳаяжонга кўмилган дунё.

ЖАБҲА [a. جبهه — пеллона; фронт, уруш] 1 эск. Фронт олди. *Жабҳаларда хушёр тур, топмасин омон душман.* Файратий. *Жабҳага кетганидан Қайта келмади отам.* Миртемир.

2 Халқ хўжалигининг ҳар бир соҳаси. *Бошқа жабҳаларда ҳам хўжасизлик оқибат-ида елга совурилайётган маблағлар озмунча-ми?* [деди Ваҳобов]. С. Кароматов, Сўнгги

бархан. *Ҳар жабҳада кўрсатиб мардлик, Саҳ-роларни кўмарсиз гулга.* З. Диёр.

ЖАВАК *шв.* Исирганинг қуйи қисми.

ЖАВГАЗА *шв. айн. жавгазим.*

ЖАВГАЗИМ *бот.* Фарғона лоласи.

ЖАВДАР(И) 1 Ғалладошлар оиласига мансуб бир йиллик ва кўп йиллик ўсимлик; қора бугдой. *Жавдар уни.* ■ *Назаров бўлин-масини ошхонага олиб борди. Қайноқ қарам шўрва, серёғ бўтқа ва жавдари нон берилди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

2 *шв.* Жайлари, олдий, содда. *Халқи каби жавдари унинг танида қони.* Э. Охунова, Мен тонгни уйғотдим.

ЖАВДИРАМОҚ Нажот излаб, илтижо билан қарамоқ, термилмоқ. *Пошиша кампир ўглининг жавдираган нигоҳига дош беролма-ди: кўз ёшларини артиб, бошини қуйи солди.* Н. Қиличев, Устун. *Болаларнинг жавдираган кўзлари отада. Ота эса нима қиларини бил-май гаранг.* П. Турсун, Ҳўқитувчи.

ЖАВДИР-ЖАВДИР: **жавдир-жавдир қарамоқ** (ёки **боқмоқ**) Кўзларини жавдират-моқ. [Поччаев] *Атрофга жавдир-жавдир бо-қиб, қаердан туриб гапиришни мўлжаллар-кан, шовқин-сурон авж олди.* А. Мухтор, Ту-ғилиш.

ЖАВДИРОҚ Жавдираган, термилган. *«Унақа қийнамагин-а опангни, хўпми?» деб қўйдим Бахтиёрнинг жавдироқ кўзларига тикилиб, — деди Камол.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ЖАВЗО [a. جوزاء — бурж] (Ж — катта) 1 *астр.* Ўн икки буржнинг бири, Саратон ва Савр буржлари ўртасида жойлашган (қ. **бурж**).

2 Шамсия йил ҳисобида учинчи ойнинг арабча номи (22 май — 21 июнь кунларига тўғри келади). *Жавзо кирди. Кунлар исиб, арпа пишди.* К. Яшин, Ҳамза. *Адаш қарвоннинг ке-чагидек эсида: жавзонинг охирги ҳафтаси эди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ЖАВЛОН [a. جولان — юриш, сайр қилиш; адашиш] 1: **жавлон урмоқ** (ёки **қилмоқ**) 1) ҳозирлик кўрмоқ; отланмоқ; айланмоқ, сайр қилмоқ. *Маликаи айёр, агар турсанг сўзинг-да, Сенинг билан йўлга жавлон қилайин.* «Гул-шанбоғ». *Мана бу от-арава сизники, сизга бердим, қани, утириб бир жавлон қилиб ке-линг.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) астой-дил меҳнат қилмоқ; бирор соҳада ўзини кўрсатмоқ. *Биров меҳнат фронтида жавлон*

уриб, ажойиб хотира қолдирса, биров донишманд сифатида ёдгор қолдиради. Н. Сафаров, Оловли излар; 3) ўйноқиламоқ. У кўзини юмди дегунча, хаёлида қорабайир жавлон қилар, тақаларининг тошларга урилиб тақиллаши қулоқларига эшитилаётгандай туюларди. Ҳ. Фулом, Маъшал; 4) кўринмоқ, намоён бўлмоқ. Фуломжоннинг кўнглида яраган қувонч баҳори кўзларида жавлон урди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Жавлон кўзлар** Шўҳ, ёниб турган кўзлар. Бодом қовоқлари остидаги жавлон кўзлари мамнун-мамнун кулади, юзлари кулади, гўзал гунча лаблари кулади. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Жавлон (эркаклар исми).

ЖАВОБ |а. جواب – сўроққа қайтарилган гап| **1** Сўроққа, мурожаатга қайтариладиган гап; хат; товуш; имо-ишора ва ш.к. *Мужмал жавоб. Қатъий жавоб. Қониқарли жавоб. Аччиқ савол бериб, ширин жавоб кутма.* Мақол. ■ *Ҳасанов фашистларнинг сўроғига бир оғиз ҳам жавоб бермади.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Тожибой ака бўлса, аниқ жавоб бермай, гапни айлантирар эди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Ташқаридан шайхнинг овози келди. Ичкаридан яна жавоб бўлмади.* К. Яшин, Ҳамза.

2 мат., физ. Муайян масала, мисол ёки топшириқнинг ечими. *Ушбу масаланинг жавоби икки йўл билан топилади.*

3 Рухсат, изн. *Майли, ишингиз зарур бўлса, сизга жавоб, дўстим, эртагача хайр.* К. Яшин, Ҳамза. *Чокарнинг елкасидан хуржунни олиб, кўлига бир танга қистирди-да, унга жавоб бериб юборди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

Жавоб бермоқ 1) айтмоқ, сўзламоқ; масъул бўлмоқ. *Хўп, бунга ўзим жавоб берман, аммо ҳалиги гап-гап, машоқ тўхтама син.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса; 2) виждонан қийналмоқ. *Одам баъзан бир марта нотўғри босиб қўйган қадами учун умрбод жавоб беради.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол; 3) мос келмоқ. *Шифохона бўлимлари ҳозирги замон тиббиёт талабларига жавоб берувчи олтига корпусга жойлашган ва замонавий мебеллар билан жиҳозланган.* Газетадан. **Жавобини бермоқ** Кўйиб юбормоқ, ажралишмоқ. *Яраш полвон тўғри колхоз идорасига йўл солди. У Зумрандин топмоқчи, у ерда, эл-юрт олдида шармандасини чиқариб, жавобини бермоқчи эди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

[Тешабой] *Фарзандсизлик туфайли эри жавобини бериб юборган бир бевага уйланди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ЖАВОБАН |а. جوابا| рвш. Жавоб бериб, жавоб тариқасида. *Суднинг саволига жавобан Сидиқжон ўн бир гувоҳнинг номини айтганида, Шарофат рўмолининг учини тишлаб, донг қотиб қолди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ЖАВОБГАР [жавоб + ф. گر – ишловчи, иш қилувчи] **1** Масъулиятни бўйнига олган, зиммасига масъулият юклаган шахс, масъул. *Ҳар бир ўқитувчи камида йигирма-ўттиз ўғил-қиз ўқувчининг тақдири учун жавобгар.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 ҳуқ. Қилмиши, хатти-ҳаракати учун жавоб берувчи; айбдор, гуноҳкор. *Бундай физқ-фужур учун ўзингиз жавобгар бўлиб қолманг яна [деди Хўжабеков].* С. Анорбоев, Оқсой.

ЖАВОБГАРЛИК **1** ҳуқ. Хатти-ҳаракати, қилмиши учун бирон-бир масъулиятга ёки жазога тортишни талаб қиладиган ҳолат. *Моддий жавобгарлик. Жавобгарликка тортмоқ.*

2 Ўз зиммасидаги вазифанинг бажарилиши учун масъулиятли ҳолат; масъулият. *Маънавий жавобгарлик.* ■ *Дабдаба камроқ бўлсин-у, жавобгарликни сезиш ҳисси кўпроқ бўлсин.* Ш. Рашидов, Голиблар.

ЖАВОБ-МУОМАЛА Сўроқ ёки мурожаатга яраша жавоб. *Абдусамадқори эртадан кечгача идорада ўтирар, иш билан келган колхозчиларга кўпинча раис.. номидан жавоб-муомала қилар эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ЖАВОБНОМА [жавоб + нома] Жавоб хати.

ЖАВОБСИЗ **1** Жавоб қайтар(ил)маган, жавоб бер(ил)маган. *Редакцияга келган хат жавобсиз қолдирилмади.*

2 Индамай, сўзсиз. «Хўп, нон олдираман» дейишга ҳам маҳдумнинг мажзоли қолмаган ҳолда, бошини қуйи солиб, жавобсиз ташқарига жўнади. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 Рухсатсиз, ижозатсиз; жавоб, рухсат олмай. *Ишдан жавобсиз кетиб қолмоқ.*

ЖАВОН Турли нарсалар қўйиладиган мебель; шкаф. *Китоб жавони. Кийим жавони.* ■ *Уч деразали кабинет. Шифти пастроқ. Жавонларга пахтаси чаман очилган турли нав гўзалар ва пробиркалар қўйилган.* С. Нуоров, Нарвон. *Жавонларга тарихга оид китоб-*

лар дид билан тахлаб қўйилган. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

ЖАВОНМАРДЛИК [ф. *جوانمردى* — баланд ҳимматлилик, саховат] тар. Олий ҳимматлилик, саховатпеналик. Паҳлавон Маҳмуд жавонмардлик оқимининг улкан намондаларидан бири бўлган. «ЎТА».

ЖАВОНИБ [а. *جوانب* — «жониб» с.нинг кўпл. шакли] эск. Тарафлар, томонлар. Аммо атроф ва жавонибдаги мусулмонлар беҳад фаровон-фароғатда умргузаронлик қилиб, тинчгина савдо-сотик, берди-олди қилур эканлар. А. Қодирий, Кичик асарлар.

ЖАВОНФОР Қўшиннинг сўл қаноти.

ЖАВОҲИР [а. *جوهر* — «жавҳар» с.нинг кўпл. шакли] 1 қ. **гавҳар**. Қутичанинг тагида каптарнинг тухумидек келадиган ва капалак рангидек нафис товланган ажиб бир жавоҳир ярқираб ётарди. О. Ёқубов, Кўҳна дунё.

2 кўчма Қимматбаҳо бойлик. У билади: эккани чигит эмас, жавоҳир. Уйғун. Шарқ халқлари мусиқа мероси жуда қадим тарихга эга, бу мерос бебаҳо жавоҳирларни ўзига жамғарандир. Газетадан.

ЖАВОҲИРОТ айн. жавоҳир 1. Мирзакаримбой: «Ихтиёр санда, қизим» деган гапни икки-уч марта такрорлаб, жавоҳиротни қайгадир яширди ва истар-истамас, секин юриб чиқиб кетди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЖАВПАЗАК шв. Эртапишар, чиллаки. Кимсасиз бир боққа кириб, ярим дўппи жавпазак неса [ғўра ўрик] териб чиқдим. А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртақлар. Афандининг бир туп жавпазак ўриги бор эди. «Латифалар».

ЖАВРАМОҚ 1 Ҳадеб гапиравермок, зериктирарли даражада кўп гапирмоқ, вайсамоқ. Абдурахмонбой куйиб-пишиб жавраётган домлага ачинган бўлди ва унга тасалли берди. Ҳ. Фулом, Машғал. Ичкарида қайнонасининг жаврагани, Азизанинг бидирлагани зитилди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ЖАВРАМОҚ II шв. Совуққа қотмоқ, совуқ емоқ, дийдирамоқ. Туни билан жавраб чиқдим.

ЖАВРАКИ Ҳадеб гапираверадиган; вайсаки.

ЖАВҲАР [а. *جوهر* — моҳият, мазмун < ф. *جوهر* — қимматбаҳо тош] 1 Қимматбаҳо тошларнинг умумий номи.

2 кўчма Энг қимматли, бебаҳо нарса. Муҳаббат жуда оз йиғитларга муяссар бўладиган юрак жавҳаридир. А. Қодирий, Ўтган

кунлар. Илм жавҳарларин терган йиғит-қиз, Сенинг фарзандларинг, азизим ТошДУ. Ж. Жабборов, Шогирд сўзи.

3 Жавҳар (эркак ва хотин-қизлар исми).

ЖАВҲАРЛИМУ [а. + ф. *جوهرليمو*] 1 эск. Лимон кислотаси. Росмана жавҳарлиму лимон мевасини бижғитиб олинади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

2 кўчма Тили аччиқ, заҳар одам ҳақида.

ЖАД қ. жад(л).

ЖАДАЛ [а. *جدل* — баҳс, мунозара; бураш, эшиш] 1 рвш. Тезлик билан, тез. Фан-техника жадал суръатлар билан ривожланмоқда. «Ўзбекистон қўриқлари». Эргаш лом-ним демай, кўчага қараб жадал йўл олди. К. Яшин, Ҳамза. Салимаҳон жадал юриб, кўчага чиқди. Р. Файзий, Сен етим эмассан.

2 сфт. Кечиктириб бўлмайдиган, ошиғич, шошилинич. Элмурод жадал иши бордай чиқиб кетди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

Жадалига олмоқ Тезлашмоқ, кучаймоқ. Дўл бир зумда шундай жадалига олдики, ер оппоқ бўлди. Ш. Рашидов, Голиблар.

ЖАДАЛЛАМОҚ Ўз тезлигини, суръатини оширмоқ, тезлашмоқ. Сидиқжон.. секин бурилиб, анча ергача бошини қуйи солган ҳолда битта-битта қадам ташлаб борди, кейин жадаллади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Даврон ака бир нима деб қўлини силтади-да, жадаллаб кетди. О. Ёқубов, Излайман. Абдукабир ака цех томон одати бўйича жадаллаб юриб кетди. Ф. Мусажонов, Камтарин ишчи.

ЖАДАЛЛИК Тезлик, тезкорлик. Инобат эрталаб туриб, далага чиқиб кетди ва жадаллик билан пахта тера бошлади. Ж. Шарипов, Саодат. Уринбой Абдуллаев жадаллик билан пулемётдан ўқ ёғдириб, фашист галларини ерга қапишиб олишга мажбур этди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ЖАДВАЛ [а. *جدول* — графаларга бўлиш; рўйхат; чизма] 1 Маълум тартибда сатр, катак ва устунларга, графаларга жойлаштириб берилган маълумотлар. Кўнайтириш жадвали. Отларнинг турланиш жадвали. ■ Менделеев жадвалин Оламга ўргата олган, Инсонни ер юзиде Қила олган кимёгар. Ф. Фулом. Тузди-ю Мирзо Улуғбек Кўрагоний жадвалин, Сирли осмон тоқиға илк Кўйди нарвон ўзбегим. Э. Воҳидов.

2 Машғулот, дарс, иш, ҳаракат, тадбир-чора ва ш.к. нинг ўрни ва пайти кўрсатил-

ган график. Дарс жадвали. Маърузалар жадвали. Поездларнинг ҳаракати жадвалини тузмоқ. Жадвал билан иш олиб бормоқ. ■ Минг тўққиз юз қирқ бешинчи йилнинг бутун ёз ойлари темир йўл линияларида пассажир поездалари жадвалдан ташқари ҳаракат қила бошлаган эди. С. Аҳмад, Уфқ.

ЖАД(Д) [а. جَد — улуғворлик; омад; бобо] эск. қ. **бобо I**. Бу хусусда шоир билан улуғ жаддингиз хоқон Темур.. ораларида бўлган ҳикояни ҳам эшитганман. Ойбек, Навоий.

ЖАДИ: жадлига қолмоқ Касрига, касофатига қолмоқ. Бинобарин, баъзан гуноҳсиз одамлар унинг жаддига қолиб, жазоланди. С. Кароматов, Сўнгги бархан.

ЖАДИД [а. جديد — янги; бояги, охирги] тар. Янгилик тарафдори, жадидчилик ҳаракатининг қатнашчиси. Утган кун кечаси худди шу ерда катта мажлис қилинди, йигирмага яқин одам тўланди. Жадидлар, уламолар, яна Ҳаким акамнинг обрўли бир неча дўстлари бўлди. Ойбек, Танланган асарлар.

Усули жадид 20-аср бошларида эски мактабдаги тартиб ва ўқитиш усуллари ўрнига янги тартиб ва таълим-тарбия усули; бу усул, жумладан, хат-савод чиқаришда ҳижо тизими ўрнига товуш тизимини киритган. [Абдишукур] Газета, журнал мутолаасига одатланди. Тошкентга қайтган, у ўзини энг «кўзи очик» ва «янги фикрли» мусулмонлардан ҳисоблаб, «усули жадид» мактабларини очишга ташвиқот юргиза бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.

ЖАДИДИЗМ Жадидчилик. Жадидизм тарафдорлари.

ЖАДИДЧИЛИК тар. 19-асрнинг иккинчи ярми, 20-аср бошларида туркий халқлар ва тожиқлар орасида юзага келган. Туркистон халқларининг манфаатларини ифодалаган, маърифат учун курашган, ўқиш-ўқитиш ишларини ислоҳ қилган, диний мактабларнинг дастурларига дунёвий фанларни киритишга интилган маърифатпарвар оқим.

ЖАД(И)Й [а. جدى — эчки боласи] I (Ж—катта) астр. Ўн икки буржнинг бири; Далв ва Қавс буржлари ўртасида жойлашган (қ. бурж).

2 Шамсия йил ҳисобида ўнинчи ойнинг арабча номи (22 декабрь — 21 январь даврига тўғри келади).

ЖАЖАҚЛАМОҚ шв. Фийбат қилмоқ; ёмонламоқ.

ЖАЖЖИ Кичкина, кичик; мўъжазгина. Бош вазир олисларда шундай милтираб турган жажжи юлдузларга қараб, бир нафас жим бўлиб қолди. С. Сиёев, Аваз. Гитанинг малла сочили жажжи боласи ҳам бу гапларга тушунмаётгандек, қариянинг қорайиб қотган бармоқларига тикиларди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ЖАЖМАН шв. Жажжи. [Бола] Ўзи ҳам жажман, ўтқир қиличини, ханжарини, кичик, лекин ростакам ўқ-ёйини тақиб олди. Ойбек, Навоий.

ЖАЗ I Тўғралган, тўғрамча гўшт. Ҳайдар совиб қолган кабобнинг битта жазини олиб, оғзига солди. Э. Усмонов, Ёлқин.

ЖАЗ II тақл.с. Қизиб турган нарсага совуқ нарса текканда ёки бирор нарса қовурилганда ва ш. к. ҳолларда чиқадиغان товуш ҳақида. Момиқдай қўл унинг кафтига тушганда, алақаери жаз этиб, энтиккандай бўлди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ЖАЗ III айн. жиз I.

ЖАЗ IV [ингл. jazz — оркестр] Кўпинча уриб ва пуфлаб чалинадиган асбоблардан тузилган оркестр. Жаз шу ерда, саҳнанинг ўзида жойлашган эди. «Ёшлик».

ЖАЗ V шв. Туя эгари. Туянинг ўзига яраша жазиб бор. Мақол.

ЖАЗАВА [а. جذب — ўзига тортиш; жалб қилиш] Ўзини йўқотиш даражасидаги асабийлик ҳолати. Сулаймон ака алам жазавасида ёниб, терга пишиб борди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Актриса Зебунисодаги бир дақиқалик чақиндек ўтиб кетувчи дағаллик, жазави, шафқатсизлик каби хусусиятларни кўрсатишдан чўчимайди. Газетадан.

Жазаваси тутмоқ Асабийлашмоқ, қаттиқ жаҳли чиқмоқ. Отилиқ ва пиёда солдатларнинг яна жазавалари тутди. Н. Сафаров, Наврўз. Охири йигитнинг жазаваси тутди. С. Сиёев, Ёруғлик. У [Мансур] жазаваси тутганда, ўртага ким тушса аямас, дўтпослайверарди. «Муштум».

ЖАЗБ [а. جذب — ўзига тортиш]: **жазб қилмоқ** (ёки **этмоқ**) Ўзига тортмоқ, мафтун қилмоқ. Раъно келинларча Анварга салом қилди ва жазб қилгандек Анварнинг яқинига бориб тўхтади. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Унинг [йигитнинг] бутун туриш-турмуши Шербекни ўзига жазб этди-қўйди. С. Анорбоев, Оқсой.

ЖАЗБАР шв. Чизғич. Қачон унинг уйига борса, Акмал катта оқ қоғозга термилиб, учи

игнадай қилиб очилган турли қаламлар, ҳар хил жазбарлар билан нималарнидир ўлаб, чи-зиб ўтирган бўлади. М. Ҳазратқулов, Журъат.

ЖАЗ-БУЗ Жаз II с. тақр. Зумрад жаз-буз этказиб, қозонга гўшт ташлади. С. Сиёев, Отлик аёл.

ЖАЗВАЛ қ. жазбар I. Дераза тағида ўтирган аёл кўлидаги сиёҳ доғли жазвал билан тизига уриб, ора-сира ҳар тўғрида гапириб қўяди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 айн. чизиқ 2. Жазвал тортмоқ.

ЖАЗ-ЖАЗ айн. жаз-буз.

ЖАЗ-ЖУЗ айн. жаз-буз.

ЖАЗЗА с.т. жазо. Жаззасини есин. Жаззасини тортсин. ■ Сен билан мен бўлсак, қаттиқ нонни ҳам ея берамиз, жаззаси чойга бўктириш-да. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЖАЗИЛЛАМА Қизиб турган, куйдирадиган даражада иссиқ; қизиқ, Жазиллама тунроқ. ■ Жазиллама қайноқ сомса уйилган лаганни кўтариб оқсоч кирди. Ойбек, Улуғ йўл.

ЖАЗИЛЛАМОҚ «Жаз» этган товуш чиқармоқ. Шийпондан нарида жазиллаб кабоб пишарди. А. Қаҳҳор, Сароб.

Юраги жазилламоқ 1) кўнгли чопмоқ; кўнглига ёқмоқ. Бу қурилиш тўғрисида юрагим жазиллапти, ҳақиқатан ажойиб иш. Ойбек, О.в.шабадалар; 2) юраги ачимоқ, ачинмоқ. Акроннинг фақат юраги тилиниб, тиз сепилгандек жазиллаб ачишарди. Э. Усмонов, Ёлқин.

ЖАЗИЛЛАТМОҚ 1 Жазилламоқ фл. орт. н. 2 Куйдирмоқ, узиб олаётгандек таъсир кўрсатмоқ. Офтоб жазиллатмоқда. Изғирин қулоқларимни жазиллатяпти.

ЖАЗИРА |а. جزيرة – орол, сув ўртасидаги қуруқлик| шв. қ. жазирама. Саратон ҳам ёнгувчи менинг оташларимдан, Жазиралар чекингай менинг бардошларимдан. Э. Охунова, Мен тонгни уйғотдим. Саратоннинг узоқ ва жазира кунининг бирор дақиқасини ҳам беҳуда ўтказмайди. Газетадан.

ЖАЗИРАМА I сф.т. Жуда иссиқ, куйдирадиган даражада. Жазирама офтоб. ■ Июнь охирламай, жазирама кунлар бошланди. Ш. Рашидов, Фолиблар. Ёзнинг жазирама иссиғи еру кўкни қиздиради. Р. Файзий, Она.

2 от Жуда иссиқ, офтоби куйдирадиган жой.

ЖАЗЛИҚ Эгар қоптоли остига қўйилдиган бир жуфт юмшоқ от абзали. Сафар хайрсиз бўлмади. Дастлаб тош устини қоп-

лаб ётган гулдор кигиз тўқимни учратдилар. Сал нарироқ бориб, иккита жазлиқни кўрдилар. П. Турсун, Ўқитувчи.

ЖАЗМ |а. جزم – қатъият; қатъий ишонч|: жазм қилмоқ (ёки этмоқ) Қатъий қарор бермоқ. Рауф баҳсни ечишга жазми қилди. «Ўзбекистон кўриқлари». Собир то кампирнинг розилигини олмагунча тўй қилишга жазм қилмади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ЖАЗМАН |а. جزماء – қатъий ишонган, ишончли ҳолда| I Қатъий қарор қилган, қарор берган. Жазман харидор.

2 кўчма Ўйнаш, хуштор [Акбар:] Менга эмас, раисга кўрсат. Жазманнинг йўлдан урган ўша. Уйғун, Дўстлар. Лекин сизнинг жазманларингиз кўп экан. П. Қодиров, Қадрим.

3 шв. Талабгор, даъвогар. Бир ўринга 10, 20, 30 бўлажак студент жазман бўлгандан сўнг, ким имтиҳонни камида «4», «5» га топширган бўлса, ўша қабул қилинади. Н. Сафаров, Оловли излар.

ЖАЗМЛАНМОҚ Узил-кесил, қатъий қарор қилмоқ, қарор бермоқ. -Бек ошиқ, – деди кўнглида [Ҳасанали] ва жазмланиб, ҳужра эшигига юриб келди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЖАЗО |а. جزاء – қасос; мукофот; сазо; жарима| I Айб ёки жинояти учун кўриладиган чора. Оғир жазо. Ўлим жазоси. Жазо бермоқ. ■ Кўряписиз-ку, ҳақ жойига қарор топади, ноҳақ жазосини олади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Қилмишига яраша кўриладиган оқибат, тўланадиган товон. -Зап қилгансиз, Отабек, – деди уста, – ёмонларнинг жазоси шундай бўлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қўй, қизим, Нури тўхмат қилган бўлса.. бир кун жазосини тортар, изза бўлар. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Бирон ишни амалга ошириш йўли; чора, илож. Бунинг [тоғ қазишининг] жазоси бир қулоч-бир ярим қулочликлик беш-олтита таёқ. У ёғи осон. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Жазо отряди (ёки экспедицияси) Чор Россияси ва хонликлар даврида: меҳнаткашларнинг норозилик ғалаёнларини ёки қўзғолонларини бостириш учун тузилган ҳарбий полиция отряди. Ҳадемай, сара туркман сарбозлари – хоннинг махсус жазо отряди етиб келди. С. Сиёев, Аваз. Жазога тортмоқ Жазо, азоб бермоқ. Хўжа Абдуллодек кўрнамакни

жазога тортқумиздир [деди подшоҳ]. Ойбек, Навоий. **Нима жазо?** с.т. Нима азоб? *Нима жазо, куннинг иссиғида кетмасангиз?*

ЖАЗОЙИЛ фольк. Милтиқнинг бир тури; кичик тўп, замбарак. *Оғзи катта жазойиллар Отилди майдон ичинда. «Эрали ва Шерали». Шоҳ келгунча очилмайди дарвоза, Зулм қилсанг, жазойилдан отаман.* «Рустам».

ЖАЗОЙИР [а. جزائرى — оролга, Жазоир давлатига алоқадор] эск. 1 Қиличнинг бир тури. *Ёвмут қалпоқ кийиб, жазойир қилич таққан, кўзига қон тўлган карвонбоши даставвал Сариқни отиб ўлдирди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. [Азизбек] Тилла жабдуқли қизил айғирга минган, қуёш ёғдуси билан турли тусга кириб товланадиган, ёқа ва этакларига олтин уқа тутилган кимхоб тўн кийиб, белидаги олтин камарга кумуш қинли жазойир қилич осган бир киши эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Куй, рақснинг бир тури. *Тикувчилар артелининг ҳаваскор созандалари тўгараги бутун состави билан келган. Маҳалла раиси Турғуной «Жазойир»га йўргалаб юрибди. А. Қаҳҳор, Тўй.*

ЖАЗОЛАМОҚ Жазо бермоқ; таъзирини бермоқ; адабини бермоқ. *-Ҳазрат ҳақиқат қилиб, салтанат пулини ўғирлаётганларни жазолайди! — деди Меъмор қатъият билан. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ЖАЙБ [а. جيب — чўнтак; ёқа] эск. Чўнтак, ҳамён. *Ахир уч десат(ина) жойдаги сойнинг тошидек қовунлари қани, кимнинг жайбига кетди? А. Қодирий, Обид кетмон.*

ЖАЙДАРИ 1 Маҳаллий зотга мансуб, маҳаллий (уй ҳайвонлари ва ўсимликлар ҳақида). *Жайдари олма. ■ Хайриятки, уйимизда битта жайдари сигиримиз бор экан. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.*

2 Қўлбола; кичикроқ. *Узимизнинг жайдари кетмонлар ҳам кифоя қилар эди-ку? [деди Мирвали] А. Қодирий, Обид кетмон.*

3 кучма Оддий, содда, дўлвар. *Жайдари одам. ■ Менинг бир жайдари фалсафамдир шул: Ҳаргиз илтимосга кунинг қолмасин. А. Орипов.*

ЖАЙНАМОҚ фольк. Яшнамоқ, гул-гул очилмоқ. *Саҳар вақти майна гулдай жайнадинг, Осойишта танда жоним қийнадинг. «Равшан». Қиз, хотинлар аралаш бўп уйнайди, Қизил гулдай бўлиб бари жайнайди. «Юсуф ва Аҳмад».*

ЖАЙРА Териси дук шаклли игналар билан қопланган, кемирувчи, сутэмизувчи ҳайвон. *Тоғларда одатда айиқ, бўри, ёввойи чўчқа, силовсин, бўрсиқ, тулки, жайра учрайди. М. Мусаев, Ўзбекистон Республикаси.*

ЖАЙРАН, жайрон Охуларнинг Сурия, Эрон, Афғонистон, Кавказорти ва Ўрта Осиёда тарқалган бир тури; қорақулоқ. *Чўлда кезган жайронлар гоҳ сув излаб, гоҳ дўнгликлар оша қувалашиб чопишганича, Зомин буғдойзорлари, қирлари бағрига кириб бориб қолади. Ш. Фуломов, Бўз ерлик бўз йигитлар. Ҳа, овга чиқиб, қуруқ қайтгани йўқ. Жайронлар тўлиб-тошиб ётипти. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

Жайрон кўз Чиройли кўз; кўзи жайронникига ўхшаш. *Эй, Қўқоннинг шўх қизлари, барно қизлари, Бодом кўзлар, жайрон кўзлар, шаҳло кўзлари. А. Абдураззоқ, Қўқон қизларига.*

ЖАЙҲҲҲҲ [Ж — катта] тар. Амударёнинг қадимги номи. *Турналар қатор-қатор, Сафга тизилиб ўтар, Қўл ушлашиб, қувнашиб, Жайҳун сарига кетар. Д. Файзий.*

ЖАКЕТ [фр. jaquette — калта уст кийим; куртка] Калта уст кийим. *Элмира: -Каравотнинг устида дамолланган шимингиз билан жакетингиз ётибди, — деди совуқ оҳангда. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.*

ЖАКЕТКА с.т. Жакет.

ЖАЛА [ф. زاله — ёмғир томчиси; кучли ёмғир] 1 Шиддатли ёмғир. *Жала тонгга яқин тинди. Ҳ. Шайхов, Рене жумбоғи. Ғўзалар жала зарбидан бир томонга ёнбошлаб қолганди. Ҳ. Назир. Сўнмас чақмоқлар.*

2 физ. Элементар заррачаларнинг шиддатли оқими. *Электронлар жаласи.*

ЖАЛАЛАМОҚ Кўпайиб, улғайиб кетмоқ. *Яраси жалалаб кетибди. Қўзиқорин жалалаб чиқди.*

ЖАЛАНГЛАМОҚ шв. Ҳайрон бўлиб, аланглаб қарамоқ. *Шербек ўзини йўқотиб қўйди. Утирганларга савол назари билан жаланглаб боқди. С. Анорбоев, Оқсой. Патма кўл тепасидаги тегирмонга етиб келганида, хавотирда атрофга жаланглаб турган Эминҳожига кўзи тушди. Т. Ашуров, Марварид тут.*

ЖАЛБ [а. جلب — диққатни тортиш, ўзига қаратиш]: **жалб этмоқ** (ёки қилмоқ) Ўзига тортмоқ, ўзига қаратмоқ. *Диққатни жалб қилмоқ. ■ Ажойиб суҳбатда Юсуфжон қизиқ*

шоирларни ҳам ўзига жалб қила олар эди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ, Назиранинг таклифи билан фирмага ўнинчини битирган ўнларча қизлар жалб этилди. Ё. Шукуров, Марги-лон гўзали.

ЖАЛЛОБ |а. جلاب – ўзига тортувчи; савдогар| Олиб сотувчи. *Жаллоб – турган-битгани қаллоб.* Мақол. ■ *Бу майдон [базм бўлаётган жой] айна замонда гўза бозори бўлиб, кундузи сотилмай қолган ёки жаллоблар солиб олиб, ҳали ташилмаган гўза тўла қопқанорлар ҳар томонда тартибсиз ётарди.* С. Айний, Эсдалиқлар. *Мўйдиннинг жарчиси томоқ йиртиб қичқириб юрибди: – Ҳой, ун ялаган аллофлар, қон ялаган қассоблар, чорбозорчи жаллоблар! Мўйдинбекни қутланглар.* Ё. Шукуров, Қасос.

Аспи жаллоб қ. аспижаллоб. Ҳалиги ерда бир мўйсафид келиб, ҳассасига суялиб, тикилди-қолди. Узи илгари аспи жаллоб экан. Ойбек, Танланган асарлар. **Хотин жаллоб** Хотин олиб, хотин кўювчи. – *Бу ҳам [Мурод] отасига ўхшаб хотин жаллоб чиқди, – деди Лазокат буви.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

ЖАЛЛОБЛИК 1 Олибсотарлик *У бутун умрини жаллоблик, қаллоблик билан ўтказган одам.* С. Айний, Қуллар. *Жаллоблик қилиб, йилқи етаклаб юрадиган одамга ўхшамайди.* «Муродхон».

ЖАЛЛОД |а. جلاو – ўлим жазосини ижро этувчи| **1** Ўрта Осий хонлиқларида: ўлим жазосига ҳукм қилинганларнинг бошини олувчи, ўлим жазоси ҳақидаги ҳукми ижро этувчи одам. *Калла олиб ўрганиб қолган жаллод янги каллани олаётганида кўз юмганидек, ҳоким ҳам одамларни отиб, уйларига ўт қўйиб одатланиб қолган киши совуққонлиги билан ўшқирди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Жаллод мени унутмайди ҳеч, Бир гуллаган дорга осоди.* У. Азим, Куз.

2 кўчма Каллакесар, қотил; шафқатсиз. *Билгакс, сиз ҳийлакор бир тулки, оғзи қон бир бўри, раҳмсиз бир жаллод, уятсиз бир йигит.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Фашист жаллод қон ичидан кўтарибди бош.* Ҳ. Пўлат.

ЖАЛЛОДЛИК 1 Жаллод касби, жаллод мавқеида бўлишлик; ўлим ҳукмини ижро этишлик.

2 кўчма Золимлик, ёвузлик. *Бизни ким пинсанд қилмай, яъни қилса жаллодлик, Тор-мор этиб охир, қора ерга пинҳон қил.* Файратий.

ЖАЛОЙИР қ. жалойирлар.

Жалойирга жар солмоқ айн. жар солмоқ 2 қ. жар 11.

ЖАЛОЙИРЛАР Ўзбек халқининг генетик таркибига кирган қабилалардан бири.

ЖАЛЮЗА [фр. jalousie – дераза эшиги; дарпарда] Очилиб ёпиладиган параллел пластиналардан тузилган парда, тўсиқ (ҳаво ва ёруғлик оқимини ростлаб туриш учун хизмат қилади).

ЖАМ |а. جمع – тўпланиш, бирикиш; йиғинди| **1** Йиғилган, тўпланган. *Жам бўлмоқ.* ■ *Эрталаб қуёш қум довонларидан кўтарилмаган пайтда Мастура хола чой олиб келди, ҳамма жам эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Кўзларингда дунё завқи жам, Хандон уриб кулсанг, эй шўх.* М. Эгамбердиева, Гулбарг.

2 эск. айн. қўшув **2.**

Жам қилмоқ 1) тўпламоқ, йиғмоқ. *Шаҳар халқин барини жам қилармиз, Кўрганингдан зиёд олиб берармиз.* «Муродхон»; **2)** мат. қўшув амалини бажармоқ, қўшмоқ. **Жамоат жам қ. жамоат.** *Хотирингиз жам бўлсин Хотиржам бўлинг, ташвиш қилманг, хавотир олманг. Биз ҳеч қачон ёлғиз қолмаймиз! Хотирингиз жам бўлсин, бизга сиздақа гамхўр керак эмас!* [деди Ойгул]. Уйғун, Асарлар.

ЖАМАЛАК 1 Қиз болаларнинг ҳали унча ўсмаган, ёйилиб кетмаслиги учун, пахта пилик қўшиб ўрилган сочлари. У [Рағно] *қулоқлари устидаги жамалак сочларини ликиллашиб, атил-тапил оқ нақирчадаги сутни товоқларга қуяётибди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 фольк. Сохта кокил. *Кал қиз ҳам, қирқта қизни ўзига ёллаб олиб, қора иплардан орқасига жамалак қилиб, бу ҳам мис патнисларга.. солиб, кўтартириб жўнади.* «Муродхон».

3 шв. Сочга тақиладиган зийнат асбоби: сочпопук.

ЖАМАРҒА 1 айн. жамғарма.

2 Бисот, мол, бойлик. *Тўй белгилангандан бир кун кейин жамарғаси ҳам келди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЖАМБИЛ айн. жанбил. *Рисолат отин.. боғдан бир этак кўкат: кашнич, жамбил, райҳон, ялпиз, отқулоқ юлиб чиқиб, кўк шўрвага уннади.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Жамбил, райҳоннинг иси этти маҳалла нардан димоққа урилади.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

ЖАМИ [а. *جامى* — барчаси, йиғиндиси] Ҳамма, барча. *Одамлар тўлқини Тошкентнинг жами кўчаларидан дарё-дарё бўлиб оқиб, бири-бирига қўшилар, сўнгра ҳаммаси қадимги Шайхантоҳур бўйлаб янги шаҳар томонга денгиздай тўлқинланар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кузда жами пахта машиналарда териб олинди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ЖАМИКИ Барча, ҳамма, бутун. *Жамики жонивор баҳорнинг файзу нашъасидан баҳраманд.* М. Жўра, Изтироб. *Эски шаҳарнинг жамики хотин-халажи таёғу оташкурак кўтариб, мана шу ерга келдик.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЖАМИЛА [а. *جميلة* — гўзал, сулув] 1 Соҳибжамол, чиройли, гўзал. *Мирзо Анвар каби донишмандни етиштирган киши оқила ва жамила қиз тарбия қилмаганмикин, деган андишага борибдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Жамила (хотин-қизлар исми).

ЖАМИЯТ [а. *جمعيۃ* — йиғилиш; уюшма; гуруҳ] 1 Тарихий тараққиётнинг маълум босқичида моддий бойликлар яратишнинг муайян усуллари ва муайян ишлаб чиқариш муносабатлари билан характерланган ижтимоий муносабатлар мажмуи. *Феодал жамият.* ■ *Жамият олға қараб ҳаракат қилар экан, ёшлар ҳам ўша бараварида ўсишлари керак.* Газетадан.

2 Бирор мақсадда тузилган ихтиёрий бирлашма, ижтимоий ташкилот. *«Пахтакор» спорт жамияти. Матлубот жамияти. Кўрлар жамияти.* ■ *Китобсеварлар жамияти олдидан катта ва масъулиятли вазифалар турибди.* Газетадан. *Олим жамиятнинг бир неча вакиллари билан Венгрияга борди.* «Фан ва турмуш».

3 Маълум доира, давра кишилари, аҳллари. *-Албатта, терифуруш савдогарларга билимнинг нима ҳожати бор? Биз, албатта, у жамиятнинг кишилари эмасиз. Бизда билим ҳаёт билан қўшилиши керак, — деди Давронов.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЖАМИЯТШУНОСЛИК 1 эск. Шўролар даврида ўтган асрнинг 60-йилларидан барча ўрта мактабларда ўқитилган, жамият ва унинг тараққиёт қонуниятлари ҳақидаги ўқув фани.

2 айн. социология.

ЖАМЛАМОҚ 1 Тўпламоқ, йиғмоқ. *Ҳаммасини жамлаб, алламаҳалда Қумбой брига-*

дирникига жўнадик. С. Сиёев, Ёруғлик. *Рақибининг қорнига чиқиб олган Тоғай бор аламини муштига жамлаб, унинг дуч келган жойига гурсиллатиб тушира кетди.* Н. Норқобилов, Тўқнашув.

2 эск. мат. Жам қилмоқ, қўшув амалини бажармоқ, қўшмоқ.

ЖАМЛОВЧИ: жамловчи сон тлш. Шахс ёки нарсаларнинг йиғиндисини билдирувчи сон, мас. икков, учаласи, тўртовимиз, бешовлон.

ЖАМОА [а. *جماعه* — бирлашма; уюшма; гуруҳ] 1 Қишлоқ, маҳалла ва унинг аҳолиси. *Дустмат пулни санаб, чўнтакка солмасданоқ, жамоада ҳар бир оиланинг туйнугидан чиқадиган тутунга қараб, қозонда нима қайнаётганини сезадиган хумкалла эликбоши етиб келди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 эск. Қишлоқ кенгаши. *Ладамни икки марта жамоа чақиртирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор широклари. *Аризага Қумқишлоқ камбағал деҳқонлари ва жамоа фаолларидан юз ўттиз киши қўл қўйган.* Ҳ. Фулом, Машғал.

3 Муайян, бир хил иш бажарувчи кишилар гуруҳи. *Икки-уч йилдан бери уйларига кун сайин совчилар жамоаси ёғилиб ётганлигидан, бу совчилар ҳам ўшаларнинг бирисидир, деб ўйлаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Халойиқ, биродарлар. *Тиловат сўнгида юрт мўйсафидларидан бири ўрнидан турди: -Жамоа, Асқар оқсоқол қандай одам эди? -Раҳматли яхши одам эди. «Ёшлик».*

ЖАМОАТ [а. *جماعت* — бирлашма; уюшма; гуруҳ] 1 Халқ, халойиқ, кўпчилик. *Жамоат мулки. Жамоат хўжалиги.* ■ *Жамоат орасида ҳар қачон хушҳол, хушчақчақ Жайноқ исмли батракни кўпчилик хотирласа керак.* Н. Сафаров, Наврўз. *Жума намозидан сўнг ташқаридаги жамоат дув этиб ўз ишига кетди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

2 Кўпчиликка, оммага қарашли, тегишли. *Зилзиладан болалар боғчалари, мактаб, кинотеатрлар, завод-фабрикалар, жамоат биноларидан қанчалари шикастланди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Йигит-қизлар сифатли ва самарали меҳнат қилиб, жамоат чорваси учун мўл озуқа тўпламоқдалар.* Газетадан.

Жамоат жам Ҳамма йиғилган, ҳамма ҳозир. *Овқатни Комилжон келганда сузасан, жамоат жам бўлиб ичамиз.* И. Раҳим, Ихлос.

-Ўху, жамоат жам-ку, — деди Бувниса хола Фотима опа ва хотинларга қараб. Р. Файзий, Сен етим эмассан.

ЖАМОАТЧИ 1 Жамоат ишларида жон-бозлик кўрсатувчи; фаол. Санжар Сиддиқов таржимон, публицист, журналист бўлибгина қолмай, айна вақтда ишчан жамоатчи эди. Ҳ. Ёлгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

2 Бирор идора, ташкилотга аъзо эмас, кўнгилли. *Жамоатчи автономизаторчи.* ■ Шу ўринда жамоатчи мухбиримиз Ҳ. Илҳомовнинг йўллаган хабари ҳам диққатга сазовор. Газетадан.

ЖАМОАТЧИЛИК 1 Халойиқ, халқ, омма. *Биз ижодий кечаларни шундай ўтказайликки, фақат ёзувчилар қатнашмай, бунга кенг жамоатчилик қатнашсин.* Газетадан. *Тартиббузарларга қарши курашда биз кенг жамоатчиликнинг мададини ҳамisha сезиб тураемиз.* Газетадан.

2 Жамоат, кўпчиликка алоқадор ишларда фаол қатнашиш, фаоллик. *Жамоатчилик бурчи.*

Жамоатчилик асосида ёки жамоатчилик йўли билан Жамоат, халқ кучи, фаолияти билан; ҳашар йўли билан, пулсиз. *Жамоатчилик асосида қурилган мактаб.*

ЖАМОЛ [a. جمال — гўзаллик, сулувлик; жозибадорлик] 1 Ҳусн, кўрк, чирой. *Бу баҳорнинг хазони йўқдир. Кун сайин тўлишар жамоли. Уйғун. Серкўёш Аму соҳилларига боқиб, унинг жамолига тўймайсан киши.* Ҳ. Ёлгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

2 Чиройли юз, чеҳра. *Ғулумжон унинг жамолини кўриб, сурат бўлиб қолди. Ун беш-ун олти ёшларда, юзлари ширмондай чиройли қиз эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 Жамол (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ЖАМУЛЖАМ [a. جمع الجمع — кўпларнинг кўпи; кўпдан-кўп] Ҳамма, барча, жами. *Харидорнинг жамулжам пули бир сўм етти тийин чиқиб, уч тийин етмай қолди. Ғ. Ғулум, Шум бола.*

Жамулжам бўлиб 1) ҳаммаси бўлиб; 2) тўпланиб, йиғилиб. *Аҳмад билан Қумри ҳам киришди. Ҳаммамиз жамулжам бўлиб, ҳангомалашиб ўтирдик. Ғ. Мусаҷонов, Ҳиммат.*

ЖАМҒАРМА 1 Харажатлардан, чиқимдан орттириб, тежаб-тергаб тўпланган пул; маблағ. *Меҳнат жамғармаси.* ■ *Элчиев ҳам жамғармасидан яхлитини кўтариб, бозор-уچار тараддудига тушди. Э. Аъзамов, Жа-*

воб. Иморатларнинг ярми жамоа йўли билан қуриб берилди, ярмини деҳқонлар ўз шахсий жамғармаси ҳисобига қурди. Газетадан.

2 Эҳтиёт қилиб сақланадиган жой; фонд. *Айрим расмлар музей жамғармасида сақланмоқда.*

3 Маълум бир фаолият (илмий изланиш, ўқиш-ўқитиш ва ш. к.) турига, кишиларнинг муайян ижтимоий гуруҳига ёрдам бериш мақсадида тузилган ташкилот; фонд. *Ижтимоий жамғармалар. Халқаро жамғарма.*

ЖАМҒАРМОҚ Пул, бойлик ва б. моддий нарсаларни йиғмоқ, тўпламоқ. *Мен таҳсил учун пул жамғариш мақсадида Лоҳурда катта бир омборда юк ташувчи бўлиб ишладим. Ойбек, Нур қидириб. Бу рўзғор буюмларини Йигитали ҳовли олиш мақсадида жамғариб юрган пулларига харид қилган эди. Д. Нурий, Осмон устуни.*

ЖАНА фольк. шв. Дўнг, тепа. *Бир лочинман, қанотимдан қайрилдим, Ёмғир ёғмай, жана ерда тойрилдим.* «Гулихиромон».

ЖАНАЛАТМОҚ шв. Ёқалаб, баландлаб юрмоқ. *Қир келганда қиялатди, Жар келганда жаналатди, Бедов отларни ўйнатди.* «Эрли ва Шерали».

ЖАНБИЛ 1 Бир йиллик хушбўй ўсимлик; ошкўк. *Уйнаб юрар кийиклар Жанбил ўсган тоғида. Уйғун.*

2 Жанбил (эркаклар исми).

ЖАНГ [ф. ځنگ — уруш] 1 Ҳарбий қисмларнинг, қуроли кучларнинг қонли тўқнашуви, уруш. *Жанг қилмоқ.* ■ *Мадад учун юборилган немис танкларининг йўлини бизнинг танкларимиз тўсган, сойликда танклар жанги бўлмоқда эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Шайбонийхон ҳали ҳеч қайси жанга бунчалик жон-жаҳди билан тайёрланган эмас. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

2 Қарама-қарши ижтимоий гуруҳларнинг тўқнашуви. *Синфий жанг.* ■ *Қарама-қарши ғоялар кураши эса сўнгги нафасгача давом этадиган ҳаёт-мамот жангидир. «ЎТА».*

3 спорт. Мусобақа. *Спортнинг бошқа турлари бўйича ҳам қаттиқ жанглар давом этаётир.* Газетадан.

4 Баҳс, мунозара; жанжал. *Очилгач келиб эртаси хужраси, Қилур жангу жанжал ҳар эртаси. Муқимий.*

5 кўчма Астойдил меҳнат. *..бу йил биз 3 млн 350 минг тонна «оқ олтин» учун жанг олиб бормоқдамиз. «Шарқ юлдузи».*

Даҳанаки жанг қ. даҳанаки. **Кул жанги** Қўл билан олишув. [Волков:] *Генерал, солдатлар қочмоқдалар. Анҳор ёқасида қўл жанги боряпти.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

ЖАНГАРИ [ф. *جانگور* — «жангвар» ёки *جانگوار* — «жанговар» сўздан — жанг қилувчи, ботир; шижоатли] Уришқоқ, жанжалкаш; урушга тўймайдиган. *Жангари бола.* ■ *Парва қилманглар. Муҳаббатнинг ўзи шунақа жангарироқ,* — деди боласидан меҳр тўла кўзларини узмай Турсуной. Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. *Жанг кўриб, қон кўравериб, жангари бўлиб кетган отлар асабий кишнарди.* «Саодат».

ЖАНГАРИЛИК Уришқоқлик, урушга, жанжалга тўймаслик. *Унинг кўзларида жангарилик ва мурасасизлик учқунлади.* «Ёшлик». *Мен қаҳрамонманми? Бу дунёга келиб, Жангарилик ҳиссин Дилга солмадим.* Э. Воҳидов, Келажакка мактуб.

ЖАНГГОҲ [ф. *جانگه* — жанг майдони] Жанг майдони. *Бир кўришга зорман, тунда бедорман, Қайси жанггоҳдасан, марди майдоним?* Т. Тўла. *— Қани энди бир мўъжиза бўлиб, биз ҳам ёшариб қолсаг-у, Йўлдошвойнинг ёнгинасида жанггоҳга мардона кирсак. Гитлер қизиталоқнинг адабини берсак! — деди Қўлдош бобо.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ЖАНГ-ЖАДАЛ, жангу жадал Шиддатли жанглар, қизгин жанглар, курашлар. *Унинг баданидан она тупроқ интизорлиги, жанг-жадал суронлари ҳордигини суғуриб олаётгандек эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. У [Сипарангиз]: *— Ҳа, сен билан жанг-жадал қилмоқчи эдим, аммо бу бахт менга муяссар бўлмади,* — деди. М. Осим. *Аждодларимиз қиссаси. Бобурнинг ҳар муҳим ишда онасидан маслаҳат сўраши Қосимбекка унча ёқмас эди. Чунки аёллар жангу жадалдан жуда безган эдилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ЖАНГДОВУЛ Соқчи, кўриқчи. *Бобурга ёв оз кўринди. У тез отланди-ю, қолган навкарлари билан ёв жангдовулларига ҳамла қилди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ЖАНГИЛЛАМОҚ Жаранглаган овоз чиқармоқ. *Ҳужранинг деворларидан чанг ёғди, тоқчадаги мис лаган жангиллаб кетди.* А. Қаҳор, Башорат.

ЖАНГИР-ЖУНГУР тақл. с. Жарангдор нарсалардан, мас., кўнғироқнинг узлуксиз урилишидан чиқадиган товуш ҳақида. *Эшик ёнидаги сув тўла тунука бакнинг қулоғига*

занжир билан боғланган қўпол кружка қўлдан қўлга ўтиб, жангир-жунгур қилади. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЖАНГКАРНАЙ эск. Жангта чақирувчи карнай. *Аммо янграб жангкарнай, Босиб келди Зулқарнайн.* Х. Даврон, Қақнус. *Жангкарнайлар чорларкан. Ватан деб ўларкансан. Бил: жангда ўлмоқ шараф.* «Қирқ ошиқ дафтари».

ЖАНГНОМА 1 Уруш ва жанглар ҳақидаги асар, қисса. *Мен эски жангномаларни ўқиб ўрганганим учун, газетанинг хати менга ёт туюлмади.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 кўчма Қаҳрамонлик, голиблик мадҳияси. *Биз қаҳрамонлар ичига тушувимиз, уларнинг жангномаларини яратмоғимиз керак.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ЖАНГОВАР [ф. *جانگوار* — шижоатли, ботир] **1** эск. қ. **жангчи.** *Катта майдон жанговарлар билан тўла.* Ойбек, Навоий.

2 Уруш, жангга оид, уруш-жанг билан боғлиқ. *Жанговар ҳаракат. Жанговар тартиб.* ■ *Петька унинг сўзига диққат билан қулоқ солди-да, мийғида кулди ва жанговар бир эпизодни айтиб берди.* А. Қаҳор, Олтин қолдуз. *Сўнгра.. учинчи рота командирига ўнг қанотдаги душман ротасининг жанговар позициясини аниқлашни буюрди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Жангларда чиниққан, уруш-жангларда ўзини кўрсатган; шижоатли. *Жанговар халқ. Жанговар полк.* ■ *Асриян қанча кўп зерикса, шунча кўп батальонини, ундаги жанговар дўстларини эслайдиган бўлди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Жанговар йигитларнинг тантилиги уларга жуда қимматга тушиб кетди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

4 кўчма Кундалик, ҳар доимги; фаол; оташин. *Адолатнинг: «Ўзимизни ишда ҳам кўрсатайлик», деган сўзлари бригада қизларининг жанговар шиори бўлиб қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

5 Жуда муҳим, тез фурсатда бажарилиши зарур. *Қисм Симферополни озод қилиш учун жанговар топшириқ олди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

Жанговар варақа эск. Зарбдор ишларни ёритадиган ёки унга даъват қиладиган варақа. *«Жанговар варақа»ни ўқиб турган ёшлар олдида Муҳиддин анча туриб қолди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ЖАНГОВАРЛИК Курашга чорлаш; қаҳрамонлик, мардоналик. *Таассуфки, ўтли сўз, жанговарлик ўрнини раҳбарлар соясига қуллуқ қилиш, яъни лаганбардорлик эгаллаб олган.* Газетадан.

ЖАНГСИЗ Урушсиз, уруш қилмасдан. *Бўлинма кечагина душман батареяси турган тепаликни айланиб ўтди ва жангсиз илгари қараб юрди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ЖАНГЧИ 1 Уруш, қатнашчиси, урушда қатнашаётган киши; ҳарбий. *Жангчиларнинг қудратли овози ер-кўкни ларзага келтирди, замбарак овозидан ҳам даҳшатлироқ бўлиб, душман окоплари устига ёғилди.* Ж. Ташенов, Жангчи Ўтеген. *Жангчилар бирпасда сафга чизилдилар.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Ҳарбий хизмат ўтовчи оддий аскар, солдат.

ЖАНДА [ф. *زندہ*] — эски, йиртиқ; эски ва йиртилган кийим] 1 Дарвеш ва қаландарларнинг улоқ-қуроқ тўни. *..Битсин энди эски турмуш, Ул кулоҳу жандалар.* Ҳамза.

2 Эски, йиртиқ, улоқ-қуроқ, жулдур кийим. *Эртаси куни Жалил жанда кийиб, қўлига таёқ олиб, ҳеч қандай қуролсиз ҳолда, йўлга чиқди.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. *Гўнг чиқариладиган тешикни кечалари жанда билан ёпиб, кундузлари очиб қўйдим.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

3 Болалар ўйинида: ўйинни яхши билмайдиган болага икки марта ўйнаш учун берилган ҳуқуқ.

ЖАНДАПЎШ [ф. *زندہ پوش*] — жулдур, эски кийим кийган] эск. 1 Дарвеш, қаландар.

2 Улоқ-қуроқ ёки жулдур кийим кийган (киши). *Шайхларга никоҳ пули, хайр-садақа бўлса бас.. жандапўш шайтонлар бу ерда нималарга қодир эмас.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ЖАНДАРМ (фр. *gendarme* — жандармерия хизматчиси) қ. **жандарма**. *Дилшод сиёсий айбдор эмас, уни жандарм турмасига ўтказишибди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ЖАНДАРМА Жандармерия ва унинг хизматчиси, ходими. *Аммо Қудрат яна жандарма қувғунига учради.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ЖАНДАРМЕРИЯ [фр. *gendarmerie* < *gens d'armes* — қуролланган кишилар] Айрим мамлакатларда: сиёсий муҳофаза, тинтув ишлари олиб бориш; давлат тузумига зид иш олиб борувчиларга қарши кураш учун

хизмат қиладиган сиёсий полиция. *Жандармерия офицери.*

ЖАНЖАЛ 1 Бир-бири билан айтишиш, сан-манга бориш; можаро, ўзаро уришиш. *Аҳмад ўзини босди. Ўз фаолиятини жанжалдан бошлашни истамасди у.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Ёдгор жанжал бўлмаслигини билар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

2 Бир-бири билан ҳақ талашиш, даъволашиш; даъво. *Жанжал комиссияси* (эск.).

ЖАНЖАЛКАШ Можарони, жанжални яхши кўрадиган, бўлар-бўлмаста низо чиқарадиган. *Жанжалкаш одам.* ■ *Тўлқин Муҳиддинов яқингача шўх, кўрсроқ, жанжалкаш йигитлардан эди.* Газетадан. *Сиз билан галати шароитда танишдик, бир жанжалкаш экан, деб ўйлаган бўлсангиз керак?* А. Мухтор, Туғилиш.

ЖАНЖАЛКАШЛИК Низо, жанжал чиқаришлик; уришқоқлик. - *Одамларнинг сўзга усталиги, жанжалкашлигига қараб эмас, иш билишига, онгига қараб кўтариш керак,* — деди яна Пўлатжон Содиқович. Мирмуҳсин, Умид.

ЖАНЖАЛЛАШМОҚ Жанжал қилмоқ, айтишмоқ, сан-манга бормоқ. *Зайнаб билан жанжаллашишнинг ўзи бир хузур ва жанжалдан бўшалгач, қайин отанинг қаршисига ўтириб, насиҳат эшитиш ундан ҳам яхши хузур.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шофёр ҳамшира билан анча жиддий ва қизғин жанжаллашиб олди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Арзимаган гапга жанжаллашиб қолган икки ҳамсоғони муросага келтириш осон бўлмади.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

ЖАНЖАЛЛИ Жанжаллардан, можаролардан холи бўлмаган. *Жанжалли масала.* ■ *..бир рутубатли оқшомда Заргаровни жанжалли объектлардан олиб қайтаётган эди, шу ерда тўхташга тўғри келди.* А. Мухтор, Бўронларда борлек ҳаловат. *Жанжалли уйда барака, қут, файз бўлмайди, деб эскилар тўғри айтишади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ЖАНЖАЛСИЗ Можаросиз, низосиз, бежанжал. *Қасам ич! Мен билан кетиб, қочмай, жанжалсиз турсанми, йўқ?* [деди Мамат]. Ҳамза, Паранжи сирлари. - *Мана бу ишинг жойида, Бегим, — деди Бозоров кулиб.* — *Ахир шу ишни жанжалсиз қилсак бўлмасмиди?* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЖАНЖАЛ-СУРОН қ. **жанжал** 1. *Болачақали одам хотин устига хотин олса, уйда*

ҳар куни жанжал-сурон бўлиши шубҳасиз. Ойбек, Танланган асарлар.

ЖАНЖАЛЧИ қ. жанжалкаш.

ЖАННАТ [а. جنت — беҳишт; бўстон, сер-дарахт боғ] **1** дин. Бегуноҳ, тақводор киши-лар у дунёда яшайдиган роҳат-фароғатли жой, беҳишт. Қошинг билан кўзинг шўх, илоҳи ўлмагайсан, Жаннатдаги хурларнинг бирови бўлмагайсан. «Оқ олма, қизил олма».

2 кўчма Ҳамма нарса муҳайё бўлган, обод, роҳатбахш, хушманзара жой. Бўлсин деймиз жаҳон бўйлаб Инсонлар ери жаннат. М. Шайхзода. Сафо махсумнинг нигоҳи шу жаннат боғлар, далаларда кезса ҳам, уй-халёли бошқа ёқда. Х. Фулом. Замин юлдузлари. Ёз пайтлари уларнинг [Азизанинг] боғи жаннат бўлиб кетади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Жаннат (хотин-қизлар исми).

Жойи жаннатда бўлсин У дунёда қийналмасин. Чол пулни рад қилар экан, қўллари фотиҳага ёзди: -Омин, жойи жаннатда бўлсин. Олоҳу акбар! Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

ЖАННАТИ Жаннатга тушадиган бегуноҳ, фариштадай пок одам. -Аммо ўзлари ҳам жаннати хотин, - деди Сафарқул. Х. Фулом, Тошкентликлар.

ЖАННОБ [а. جناب — томон, тараф; муҳтарам зот] (кўпинча «жаноблари», «жанобингиз» шаклида) **1** Ўтмишда ва ҳозир кишиларни, амалдор ёки давлат арбобларини улуғлаш шакли. Элчи жаноблари. Бош вазир жаноблари. ■ [Шайхулислом:] Демак, жанобларининг ҳукми жиддий? [Навоий:] Тақсир, салтанат ишларида ҳазил бўлмайди. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. Бу замонда Навоий жанобларидек пок одам ҳаргиз топилмас. Ойбек, Навоий. -Қози домла муҳтарам Тешабой жанобларининг илтифотларидан мамнун бўлибдилар, - деди қори. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Киши исмларига қўшиладиган кесатик сўз. Деканатдан чиқсам, Боқизода жаноблари ялпайиб, чой ичиб ўтириптилар. С. Кароматов, Олтин қум.

ЖАННАТМАКОН [жаннат + макон] Обод, гўзал. Жаннатмакон, оромбахш боғлар Оғушига чорлайди мени. Б. Бойқобилов, Мени кутинг, юлдузлар. Жаннатмакон, қуёшли юртимнинг фасллари бир-биридан гўзал. Н. Сафаров, Оловли излар.

ЖАННАТМОНАНД Жаннатга ўхшаш, жаннатдай. Йўл азоби орқада қолиб кетди, эмди жаннатмонанд пойтахтимиз Газнада роҳат-фароғат билан умргузаронлик қилин-лар. М. Осим, Карвон йўлларида.

ЖАННАТСИМОН айн. жаннатмонанд. Қаҳрамон белорус халқи жаннатсимон диёр: муҳташам биналар қад кўтарган гўзал, обод шаҳар ва бадавлат хўжаликлар бунёд этди-лар. Н. Сафаров, Оловли излар.

ЖАНОЗА [а. جنازه — кўмиш, дафн маросими; тобут] Дафн олдида ўлган киши ҳақиқа бағишлаб ўқиладиган намоз. Жанозага Тошкентнинг деярли ҳар бир маҳалласидан кишилар иштирок қилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Файбаров жанозага аранг етиб келди. М. М. Дўст, Галатепага қайтиш.

ЖАНР [фр. genre — жинс, тур] Санъат асарларининг сюжет ва услуб жиҳатдан ўзига хос хусусиятларга эга бўлган ҳар бир тури. Лирика жанри. Ҳажв жанри. Кўшиқ жанри. ■ [Ғиёсов] Қобилиятини публицистиканинг барча жанрларида синаб кўрди. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. Сермаҳсул ижодкор мусиқанинг йирик жанри — операга ҳам қўл урди. Газетадан. Пейзаж рассомчиликнинг мураккаб жанрларидан бири бўлиб, у катта вазифаларни ўз зиммасига олади. «Шарқ юлдузи».

ЖАНУБ [а. جنوب — жануб] Дунёнинг тўрт асосий томонларидан бири; зид. шимол. Деразалари жанубга қараган уй. ■ - Ана, - деди Матқовул, жанубда кўриниб турган тоғ томонга ишора қилиб. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бизни меҳмон қилди деб, Қадримизни билди деб, Сенга раҳмат айта-миз, Сўнг жанубга қайтамиз. Уйғун.

ЖАНУБИЙ Жанубга оид; жанубга хос бўлган; жануб томондаги. Мамлакатнинг жанубий чегаралари. ■ Кеча-бугун жуда кўп ярадор келди. Немислар жанубий фронтда яна ҳужумга ўтган эмиш. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Жанубий Африкада Свазиленд деб юритиладиган ўлка бор. «Фан ва турмуш».

ЖАНУБИ-ШАРҚ Жануб билан шарқ ўртасидаги тараф; жануб билан шарқ ўртасидаги йўналиш. Ўзбекистоннинг жануби-шарқда. Самолёт жануби-шарққа йўл олди.

ЖАНУБИ-ШАРҚИЙ Жануби-шарққа оид, жануби-шарққа хос бўлган; жануби-шарқ томондаги.

ЖАНУБИ-ҒАРБ Жануб билан ғарб ўртасидаги тараф; жануб билан ғарб ўртасидаги йўналиш. *Тошкентнинг жануби-ғарбида.*

ЖАНУБИ-ҒАРБИЙ Жануби-ғарбга оид, жануби-ғарбга хос бўлган.

ЖАПС фольк. Бир-бири билан зич боғланган; жипс, зич. *Жапс бўлиб.* ■ *Икковинг ҳам бир-бирингизга интизор, Ошиқларнинг сўзи шундай жапс келар.* «Алломиш».

ЖАПСАК Кесакининг деворга ўрнатилган еридаги тирқишни бекитиш ва ҳусн бериш учун эшик, дераза атрофига қоқиладиган энсиз жимжимдор тахта.

ЖАР I [ф. жар — ернинг чуқур, ўйиқ жойи] Четлари ўпирилган чуқур сойлик; чуқурлик. *Чуқур жар. Паст жар.* ■ *Азизбек сипоҳлари ила жарга тушиди ва сув кечиб, ҳалиги тепага юзланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У ўрик шохидан эмас, жар ёқасидан жуда пастга, тагсиз чоғга қулаб тушаётгандек жуда ёмон қўрқиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Жар ёқасида Ҳалокат олдида, ҳалокат ёқасида. *Ахир, жар ёқасида турибмиз-ку, Комилжон.* Ҳ. Фулом, Машъал.

ЖАР II |а. جار — баланд овоз билан, очиқ эълон қилиш|: **жар солмоқ** 1) жарчи қўйиб, ҳаммага хабар бермоқ, эълон қилмоқ. *Эрта билан Хўжаориф бозорида бир жарчи юқоридаги мазмунда жар солмоқда эди.* С. Айний, Қуллар. *Тўда пастга силжиди. Баковул жар солди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом; 2) кўчма овоза қилмоқ, гап тарқатмоқ, ҳаммага билдирмоқ. *Гузарда гап кутиб ётган Мирвали бангига ўхшаш «достончилар» мулла Обиднинг қўлида кўрилган кетмон ҳақида Тиктепа қишлоғига жар солиб юбордилар.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЖАРАЁН |а. جريان — оқим; бориш, содир бўлиш | Иш-ҳаракат, воқеа-ҳодисанинг бирин-кетин бориши, ривож, оқими. *Тарихий тараққиёт жараёни. Суд жараёни.* ■ *Дарёни янги изга солувчи, шаҳарни тамоман янги бир қиёфага киргизувчи одамлар бу иш жараёнида ўзларини ва ўз турмушларини ҳам ўзгартадилар.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Туғилаётган янгилик билан эскилик ўртасидаги кураш жараёнида шўр фикр устун чиқмоқда.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ЖАРАНГ тақл. с. Металл, чинни, шиша буюмларнинг урилишидан чиқадиган товуш ҳақида. *Чирманда бўғиқ гумбурлайди.*

Кўнғироқларнинг жарангидан ваҳима учди. Ойбек, Танланган асарлар. *Унинг [келинчакнинг] кулгиси жонон пиёланинг жарангидай тиниқ эди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Одамларнинг қулоғига байту ғазалдан кўра кумуш танганинг жаранги хуш ёқадиған бўлибди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЖАРАНГДОР Баланд, йўғон, жарангли. *Жарангдор овоз.* ■ *Анна Ивановна ўзининг жарангдор товуши билан қаҳ-қаҳ уриб кулди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Сизгадир юракнинг жарангдор куйи, Оқил Шарафиддин, машҳур отамиз.* А. Орипов.

ЖАРАНГ-ЖУРУНГ айн. жангир-жунгур. *Бостирма устунига осилган рельс парчасининг таниш жаранг-журунги бутун қурилиш майдонини тўлатиб янгради.* А. Мухтор, Опасингиллар. *Оқтой ҳар бош силкитганда, бўйнидаги кўнғироғи жаранг-журунги қилар, унга сари ҳамма куларди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЖАРАНГЛАМА I айн. жарангдор. *Жаранглама дутор.*

2 кўчма Дабдабали, ҳашамдор; қуруқ. *Жаранглама қуруқ сўз эмас, иш керак.*

ЖАРАНГЛАМОҚ I Металлдан чиқадиган сингари баланд овоз чиқармоқ. *Тоқчадаги чиннилар жаранглаб кетди.* ■ *Лекин зум ўтмай яна рубоб жаранглади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Тўхтагоннинг кўнғироқдай жаранглаган овози қизларнинг кулгиси ичида алоҳида эшитилиб турар эди.* Ш. Рашидов, Ғолиблар.

2 кўчма Янграмоқ, баралла эшитилмоқ. *Менинг она тилим, жон ўзбек тилим, Катта ошлада янгра, жарангла.* Газетадан. *Бу қўшиқ гоҳи авж пардаларда, гоҳи пастроқ оҳангларда жаранглаб туради.* Газетадан.

Қулоқлари жарангламоқ Қулоқларига жаранглаган овоз эшитилаётгандек туюлмоқ (кучли ҳаяжон чоғида). *Йўлчининг юраги қаттиқ уриб, қулоқлари жаранглади, тараддуд ичида тўхтади, лекин орқасига қарамади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЖАРАНГЛИ I айн. жарангдор. -*Нигоранинг кулиши бундан ҳам жарангли, — деди ўзига-ўзи Шербек.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 тилш. Товуш пайчаларининг иштироки билан ҳосил бўладиган, овозли. *Жарангли ундош.*

ЖАРАНГСИЗ I Жарангламайдиган. *Жарангсиз пиёла.*

2 тлш. Товуш пайчаларининг иштирокисиз ҳосил бўладиган, шовқинли. *Жарангсиз ундош (товуш).*

ЖАРАҚ-ЖАРАҚ *масв. с.* Асосан олтинкумуш пулларнинг ялтираши ва жиринглаши; яхлит-яхлит (пул ҳақида). *Ер сотганларнинг кўпини кўрдик, охири гадоӣ бўлади. Тўғри, ерни пулга сотадилар, нақд пулни жарақ-жарақ санаб оладилар.* Ойбек, Танланган асарлар. -Келиним ўлгурнинг ўзиям текистилда ишлаб, жарақ-жарақ пул олади, — деди кампир. С. Аҳмад, Чўл бургути.

ЖАРАҚЛАМОҚ Ярақламоқ, ярқирамоқ, ялт-ялт этмоқ (асли олтин-кумуш пуллар ҳақида).

ЖАРАҚЛАТМОҚ Ялтилатмоқ; жиринглайтиб овоз чиқармоқ. *Пулни жарақлатиб санаб олди.* ■ *Ўтар бобо ясовулбошининг ён бераётганига суяниб, унинг киссасига жарақлатиб яна бир тилло ташлади.* С. Сиев, Аваз.

ЖАРГОН [фр. jargon — маълум бир гуруҳга оид суз] Бирон ижтимоий ёки профессионал гуруҳга хос, фақат уларнинг ўзи тушунадиган ва адабий тилдан фарқ қиладиган сўз ва иборалар. Чунки комедиявий фильмда ҳар битта арзимаган гапда ҳам бирон ишора, мажозий маъно, кесатик, шартли тил [жаргон]га хос унсур, пичинг ва шу кабилар бўлиши мумкин. Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш.

ЖАР-ЖУЛҒА *шв.* Турган-битгани жар ерлар; жарликлар.

ЖАРИДА [а. *جريدة* — газета; руйхат] эск. Тўплам, альманах, журнал. -*Бу, отажон, мажмуа, жариди, — деди Абдишукур, — ойда икки дафъа.. босилиб, аҳли илм орасида тарқалади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бўш вақт бермас жариди ҳам, Ноширликнинг иши кўп.* Э. Воҳидов.

ЖАРИЛЛАМОҚ *шв.* Шаллақилик қилмоқ. -*Бақираман! — деб жариллади жувон. — Ўзинг шаллақи. Хотининг ҳаёсиз!* Н. Қилчев, Ёронгул.

ЖАРИМА [а. *جرية* — жиноят, гуноҳ] Қонун-қоидани бузганлик, қонун-қоидага хилоф хатти-ҳаракат ёки етказилган моддий зарар учун ундирилладиган, тўланадиган пул. *Жарима олмоқ. Жарима солмоқ.* ■ *Бефарзандлик аламин фуқародан оларкан, Ким фарзанд кўрса, унга хон жарима соларкан.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра. *Бобоқулни судга чақирришди, жарима тўлаб келди.* Газетадан.

Жарима тўпи Футбол ўйинида: қоида бузган жамоа дарвозаси томон тепиладиган тўп. *Ўйинчилар жарима тўпи олдиға йиғилишди.*

ЖАРИМАДОР Жарима солинган, тўлайдиган киши ёки ташкилот.

ЖАРКОП [р. жаркое — қовурилган; қайноқ] Гўшт ва картошкадан тайёрланган қовурма овқат; қовурдоқ. *Хотиним жаркоп сузиб келди.* Т. Алимов, Одамсиз уйлар.

ЖАРЛИК 1 қ. жар 1. Чуқур жарлик. *Тубсиз жарлик.* ■ *Олтинсой жарлиги қанча чуқур бўлмасин, жуда тор ва тўғон қуришга ўнғай.* Ш. Рашидов, Фолиблар. *Боғнинг этак тамони чуқур жарлик.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ. *Саёҳатчилар жарликлардан ўтиб, тоғ ёнбағрига етдилар.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Хавф-хатар, фалокат. *Шу топда унинг [Муқаддамнинг] кўнглида умид ҳам, қувонч ҳам қолмаган.* Алимардон билан ўзининг ўртасида каттақон жарлик ётганини, бу жарлик кун сайин чуқурлашиб бораётганини сезиб турарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ЖАРОҲАТ [а. *جراحت* — яра] 1 Шикастланган, синган, чиққан, яраланган жой; яра-чақа. *Оғир жароҳат. Енгил жароҳат.* ■ *Доктор назоратида, кунлар ўтган сари жароҳатдаги яллиғланиш қайтиб, оёғим ердан енгил кўчадиган бўлиб қолди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Фуломжон сўнги зарбанинг оғир жароҳатидан узоқ вақтларгача тузала олмай юрди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Бир чол жароҳатимга кигиз куйдириб босди ва болдиришни латта билан боғлаб қўйди.* А. Қаҳқор, Ўтмишдан эртақлар.

2 кўчма Катта зарар, зиён-заҳмат. *Биз мисли кўрилмаган қисқа муддат ичида урушининг оғир жароҳатларини тузатиб олдик.* Газетадан.

3 кўчма Алам, изтироб. *Бу воқеа Элмуроднинг дилида оғир жароҳат қолдирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мезбон ўзи билмаган ҳолда ҳазилга йўйиб айтган икки оғиз сўзи билан Йигиталининг юрагидеги жароҳатга тегиб кетганини сезмади.* Д. Нурий, Осмон устуни.

ЖАРОҲАТЛАМОҚ 1 Ярадор қилмоқ, шикаст етказмоқ. *А.Ульянов ғирт маст ҳолда безорилик қилиб, Ф.И.Кравчукни жароҳатлаган.* Газетадан.

2 кўчма Изтиробга солмоқ; азоб бермоқ. *Ҳамма иш жойида, лекин бир нарсагина*

кўнглининг ингичка ерини жароҳатлайди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЖАРОҲАТЛИ 1 Ярадор, яраланган, шикаст еган. *Ҳозир саройнинг айни даргазаб чоғи — ҳазрат жароҳатли ётибдилар.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 кўчма Алам ўтган, доғланган, озор топган; аламдийда. *Мазкур поэтик образ тарихига назар ташласак, унда даврнинг суронли, жароҳатли, ғам-ғуссали нидоси акс этган.* «ЎТА».

ЖАРРОҲ [a. جراح — хирург] Касалликни операция йўли билан даволовчи врач. *Госпиталда уруш чоғида, Нажот берди шаҳло кўз жарроҳ.* З. Обидов, Яхши ният. *Ибн Ямин билан Ҳамза жарроҳга керакли нарсалар келтириб бериб туришди.* К. Яшин, Ҳамза.

ЖАРРОҲЛИК 1 Касалликни операция йўли билан даволаш. *Жарроҳлик бўлими.*

2 Жарроҳликка оид, алоқадор. *Жарроҳлик асбоб-ускуналари.*

ЖАРРОҲХОНА Жарроҳлик хонаси; жарроҳлик шифохонаси. *Носир Хўжаев шифохонанинг жарроҳлик бўлимини жиҳозлаб, замонавий асбоб-ускуналар билан таъминлаб, 11 йил давомида республикадаги энг яхши жарроҳхоналардан бирига айлантирди.* Газетадан.

ЖАРЧИ 1 тар. Одамлар кўп тўпланадиган жойларда баланд овоз билан расмий эълонлар эшиттириб юрувчи киши. *Эртасига жарчилар шаҳар ва қишлоқларда халқни ҳашарга чорлаб, жар чақирдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Шу пайт одамларни мажлисга чақираётган жарчининг товуши эшитилди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Муҳаммад Раҳими соний Баҳодир ҳазратларининг шаҳристон сайрига отланганини маълум қилиб, икки жарчи икки томонга от солиб кетди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 кўчма Хабар-дарак берувчи. *Қушлар мисоли бир жарчи, ҳамма нарсани олдиндан илғашади.* Тўзиса, уйга қайтиб келмаса, демак, қандайдир қор-қол албатта бўлади, хонадон ҳам тўзийди. «Ёшлик».

3 кўчма Ташвиқотчи, тарғибот қилувчи. *Ҳамид Олимжон илм-маърифат, янги ҳаёт жарчиси бўлиб, ихлос билан хизмат қилди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

4 Малай, хизматкор, югурдак. [Йўлчи] *Энди барчасидан воз кечди ва ўз ичида шундай ўйлади: [Абдишукур] Боиларнинг жарчиси экан.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЖАРҚАЛДИРҒОЧ Узунқанотлилар туркумига мансуб, ерда юролмайдиган, лекин тез учадиган қуш.

ЖАРҚАНОТ Чумчуқсимонларга мансуб, қояларда, тик жарликларда яшайдиган қуш.

ЖАРҒИ шв. Арра.

ЖАСАД [a. جسد — бадан; жусса] **1** Ўлик мурда. *Йигитли етиб келганда, марҳумнинг жасади қабрга туширилаётган эди.* Д. Нуррий, Осмон устун. *Умрзоқ отанинг жасадини ҳам ана шу ерга кўмдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Гавда, жусса. [Ғофир Жамилага:] *Бу зolimлар юрагимни суғуриб олдилар, қуруқ жасадимни Сибир қилдилар, холос.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Холиса Тошхолга ҳурмат билан қизиқиб қаради. Она деса, ўзидан ёш; сингил деса, жасади ўзига иккита келади.* С. Нуров, Нарвон.

ЖАСОРАТ [a. چسارت — мардлик, қўрқмаслик; шижоат] Қахрамонлик, мардлик, ботирлик, довьюраклик. *Жасорат кўрсатмоқ.* ■ *Ойқизнинг барча ҳаракатларини диққат билан кузатган Лола унинг жасорати ва мардлигига, чидам ва садоқатига қойил бўлди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Уктам янги ёш колхозни оёққа қўймоққа азм ва жасорат билан киришди.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Жўрагоннинг қахрамонлиги, жасорати, ёрқин хотираси, ишлари қалбларда, ҳаётда абадий қолади.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

ЖАСОРАТЛАНМОҚ айн. жасурланмоқ. *Паҳлавонларча жасоратланиб кетган Омон шартта кўйлак-иштонини ечиб, ўзини ҳовузга ташлади.* Ф. Фулом, Шум бола.

ЖАСОРАТЛИ Хавф-хатардан, қийинчиликлардан қўрқмайдиган, довьюрак. *Жасоратли йигит.* ■ *Ҳаммасига бардош берган, ҳатто ўлимга ҳам неча бор мардонавор тик боқа олган жасоратли жангчининг ҳозир ўпкаси тўлиб, кўзларига ёш келган эди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ЖАСОРАТСИЗЛИК Хавф-хатардан, қийинчиликлардан қўрқиш; журъатсизлик, қўрқоқлик. *Гулнор гўё ўзини жасоратсизликда айланган ва ўз аҳволидан умидсизланган, ўксинган каби, кўзлари ёш билан тўлди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЖАСУР [a. چسور — ғоят мард, қўрқмас] қ. жасоратли. *Жасур жангдан қўрқмайди, ёвдан сира ҳурқмайди.* Мақол. ■ *Мардлик майдониди бел синаш учун Жасур ўзбек халқин*

ўгли отланди. *Ф. Фулом, Халқ дадил боради. Айниқса, хотинлар — оналар жасур. Улар Николайдан тортиб элликбошиларга қадар ҳаммани қарғашади. Ойбек, Танланган асарлар. [Унсин] Қаддини кўтариб, жасур боқди Шарофатхонга. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЖАСУРЛАНМОҚ кам қўлл. Жасорат қилмоқ; журъат қилмоқ, ботинмоқ, дадилланмоқ. [*Бектемир*] Кейин бир қадар жасурланиб.. бошини бир-икки марта кўтариб қўйган эди, каскасининг ёнидан визиллаб ўқ учди. Ойбек, Қуёш қораймас.

ЖАСУРЛИК қ. **жасорат**. *Тепалик учун бўлган жангда жасурлик кўрсатиб, душманининг жонли кучларига, техникасига талафот етказгани учун қўмондонлик.. Бегижон Қурбатовни.. медаль билан мукофотлади. Н. Сафаров, Севги. Ўғлим, бугун жасурлик Кўрсатишининг вақтидир. З. Диёр.*

ЖАСУРОНА рвш. Жасурлик билан, кўрқмасдан; мардона. *Жасуруна курашмоқ. Жасуруна кураш. ■ Чиндан ҳам бу жасуруна исён хотин-қизлар томонидан Худоёрнинг ҳайвоний истагига қарши биринчи кўтарилиш эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

ЖАТ: **жатиға қолди** Бошқаларнинг қилмиши учун жавобгар бўлиб қолди, касрига, балосига қолди. *Қилғиликни у қилди-ю, жатиға мен қолдим. ■ Унинг [Полвоннинг] жатиға колхоз катта-кичиклари олдида Холмирзанинг юзи шамгин бўлиб қолди. Ҳ. Назир, Утлар туташганда. -Сенинг жатингга қовун билан тарвуз паттачининг қўлида қолиб кетди, — деди Шум бола Омонга. Ф. Фулом, Шум бола. Бул хабарни надар эшитканлари ҳамон хитоб қилдиларки, «Сан ҳаромзода фарзанди ноқобилнинг жатингга қоладирганга ўхшайман..». А. Қодирий, Кичик асарлар.*

ЖАФО [*а. جفاء* — қўполлик; зулм] Маънавий, руҳий ва жисмоний эзилиш, азоб-уқубат, кулфат. *Айрилиқ жафоси. ■ [Ғофир:] Ахир, бу дуолар, ривоятлар ниқобига яширинган зулмдан, жафолардан биз шўринг қургурлар кимга дод деймиз? Кимга? Ҳамза, Бой ила хизматчи. Тўрт йил жафо чеккан ватандош, ўртоқ, Бу йилги байрамнинг муборак энди. Ф. Фулом.*

ЖАФОДИЙДА [*а. + ф. جفاديه* — жафо кўрган] қ. **жафокаш**. *Мен ҳам жафодийда, чайир, тоғбардош, Менинг ҳам еганим ўша ҳалол нон. Миртемир. Жафодийда дўст экан-*

ку ул, Дўст нимадир, ўз экан-ку ул. М. Али, Боқий дунё.

ЖАФОКАШ [*а. + ф. جفاکش* — жафо тортувчи] **1** Азоб-уқубатлар тортган, бошидан кулфатлар, оғирчиликлар кечирган, эзилган. *Истар эди жафокаш инсон: Баҳор каби гулласа олам, Баҳор каби кулса озодлик, Барҳам топса қуллик, кишан, ғам. Уйғун.*

2 кўчма Меҳнаткаш, меҳнатсевар. *Ўлма, эй қўли қанд, жафокаш боғбон, Яшай бер, боғларга чулганган Ватан. Ф. Фулом. Орамизда шундай беминнат, жафокаш кишилар борки, улар катта-катта юмушларни бажариб қўйишади-ю, бу ҳақда мақтанишни ёмон кўришади. Газетадан.*

ЖАФОКАШЛИК **1** Азоб-уқубат кўриш, кулфат, оғирчиликларни бошдан кечириш. *Унинг [Саодатнинг] кичик, кўкишроқ кўзлари оғир меҳнат, жафокашлик.. қийинчиликларга қарамай, ўз ғурурини ўқотмаган узун умрнинг тарихини жонли ифода қилар эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 кўчма Меҳнатсеварлик, меҳнаткашлик. *Унинг [Толибжон аканинг] сиймосида мушфиқ онадаги болажонликни, жафокашликни, олижанобликни кўрасиз. Газетадан.*

ЖАФОКОР [*а. + ф. جفاكار* — жафо қилувчи] Жафо қилувчи, эзувчи. *Қолаверса, ўзимизнинг шоир бобомиз Бобораҳим Машрабининг ҳақ, ҳақиқат, адолат, муҳаббат ҳақидаги, инсофсиз ҳукмдорлар, золимлар, риёкор шайх, зоҳидлар, жафокор ҳокимлар сирру асрорини элга фош қилувчи оташин ғазалларини.. ким билмайди?! К. Яшин, Ҳамза.*

ЖАФОКОРЛИК **1** Азоб беришлик, қийнашлик. *Сен шаҳаншоҳликни олгин, Менга қуллик бўлса бас, Бор жафокорлик сенга-ю, Бор вафодорлик менга. Э. Воҳидов, Муҳаббат.*

2 Қийинчилик, қийинлик, машаққат. *Болаларининг бахти учун ҳар қандай жафокорликка ўзини отган меҳрибон, шафқатли она! Ойбек, Танланган асарлар.*

ЖАФОЛАНМОҚ Жафо тортмоқ, азоб-уқубатлар чекмоқ, бошдан кулфат, оғирчиликлар кечирмоқ.

ЖАФОЛИ Жафо, азоб-уқубат, кулфат ва оғирчиликлар билан тўлиб тошган, машаққатли. *Ўқиш — жафоли, кети — вафоли. Мақол. ■ Шоир ўзбек халқининг тарихий кишилари образини, бой ва гўзал табиатини, жафоли ўтмишини, бугунги фаровон турму-*

шини тасвирлайди. Газетадан. Бу асарлар бўлгуси ёзувчини мафтун этади, унга ўтмишининг оғир машаққатини тортган ўзбек халқининг жафоли ҳаётидан кўп нарсалар ўргатади. «ЎТА».

ЖАҒ I Одам ва ҳайвонларда калланинг тишлар ўрнашган суяги. *Устки (тепа) жағ. Пастки жағ.* ■ Отақўзининг кўзлари қисилиб, жағ пайлари туртиб чиқди. О. Ёқубов, Диёнат. У [Қаландар ака], кўзлари бир нуқтага қадалиб қотиб қолгандай, қимир этмай турар, фақат жағи титрар эди. С. Кароматов, Ўзбекистон. Вакил қўлочкашаб жағимга урди. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

2 Оёқ кийимининг юзи билан тагчарми бирлашган ери, олд ёнлари. *Аксарининг устбоши юпун, маҳсиларининг йиртиқларидан кир пайтавалари осилиб туради, кимларда похол тиқилган эски калиш, кимларда жағи йиртиқ кавуш, лекин улар шод.* Ойбек, Танланган асарлар. У ўзининг нахтаси оқиб ётган қизил чит тўни, жағи ажралган кавуши, пилталари чиқиб кетган дўпписи билан бошқа болалардан ажралиб турарди. Ойдин, Ҳикоялар.

3 махс. Баъзи асбобларнинг қисадиган, кесадиган қисми. *Омбир жағи. Қайчи жағи.*

4 Киши, одам; нонхўр. *Бир ишловчига уч жағ эдик, бойга ортиқчалик қилиб қолдик.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. *Лекин оилада жағ кўпайгач, шундоқ ҳам кўл учида, тавибчилик билан тирикчилик қилиб келаётган Ибн Ямин қийналиб қолди.* К. Яшин, Ҳамза.

Жағи очилмоқ I) жаҳлланиб гапира бошламоқ. *Шу важдан кампирнинг жағи яна очилди, Сидиқжоннинг ўтмишини, қизининг қилмишини яна таъна қила бошлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) ҳаракати бошланмоқ; овози эшитилмоқ. *Яна душман пулемётларининг жағи очилди, бир неча жангчи йиқилди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. **Жағи очик I**) кўп гапирадиган, вайсайверадиган; вайсақи; 2) кўп йиғлайдиган, йиғлоқи. **Жағи очик бола.** **Жағи тинмайдиган I**) айн. **жағи очик;** 2) доим овқат чайнайдиган, овқатдан оғзи бўшамайдиган. **Жағ тиш айн. озиқ тиш қ. озиқ.** **Жағ урмоқ** Ҳадеб гапиравермоқ.

ЖАҒДАЙ шв. Мазмун, моҳият; йўналиш, ҳолат. *Абдулазиз баққол ҳар бир гапида «бари бир ўладиган дунё», деб ҳасратга тушиб кетган, бу ширакайф қиморбозлар гапининг жағдайига қараб туриб, шаҳар у ёқда турсин.*

Оқсойни олишларига ҳам кўзи етмай қолди. С. Анорбоев, Оқсой.

ЖАҒЖАҒ Крестгуллиларга мансуб, майда оқ гулли ва халтача шаклида қўзоқли бир хил ўт. *Жағжағни тоғлик аҳоли кўпинча очамбити деб ҳам аташади.* Газетадан. *Ариқлар бўйида ўтлар кўкариб, чучмомалар гуллабди, қизчалар, укам тенги болалар тўп-тўп бўлиб жағжағ, отқулоқ узишяпти, кўк беда теришяпти.* Х. Тўхтабоев, Беш болали йигитча.

ЖАҒИЛЛАМОҚ «Жа-а-ағ» деган чўзиқ товуш чиқармоқ. [Алижон] *Супада жағиллаб қайнаб турган самовар ёнига борди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Салмон ака самовари Қайнаб ётар жағиллаб.* Т. Тўла.

ЖАҒАЛДИРИК фольк. айн. жазлик. Чиргининг устидан кўйди белликни, Боз устидан ташлаб жағалдирикни. «Алпомниш».

ЖАҒАННАМ [а. جہنم — дўзах] I дин. Гуноҳкорларнинг руҳи нариги дунёда доимий азобда яшайдиган жой; дўзах. - *Жаҳаннам қаърига кетибди золим!* — деб гап отди Содиқ темирчи. Ҳ. Фулом, Машғал.

2 кўчма Чидаб бўлмайдиган шароит, азоб, оғир муҳит. *Октябрнинг охири эди. Кун иссиқ бўлса ҳам, лекин ёз ойларининг жаҳаннамга нисбатан бу фаслнинг ҳавоси покистонликлар учун жуда мулоим, ҳатто салқиндек сезилар эди.* Ойбек, Нур қидириб. *Нега она тўнғич қизини жаҳаннамга ташламоқчи? Остин-устин бўлиб кетдими бу дунё? И. Раҳим, Чин муҳаббат.* Гулнор уч кунни жаҳаннам азобида ўтказди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 кам кўл. **Жарлик, жар;** тубсиз ер. *Нима қиларди дейсиз, ҳамма гап сувда-да. Мана шу жаҳаннамда оқаётган сувни баланд кўтариб, чўлларни обод қилмоқчи бўлган, дейдилар.* Ойдин, Ширин келди.

Жаҳаннамга юбормоқ Ўлимга юбормоқ, ўлдирмоқ. *Бола учинчи дев билан ҳам олишиб, етти кундан кейин, охири жонини жаҳаннамга юборибди.* «Олтин бешик». - *Пашша талаятими, ҳозир ҳаммасини жаҳаннамга юборамиз, қорачам!* — пашшаларни эзиб давом этди Жўра. Ойбек, Танланган асарлар.

ЖАҒД [а. جاد — ҳаракат; меҳнат; интилиш] Зўр бериш, ғайрат. *Жаҳд билан ишламоқ.* **Жаҳд қилмоқ.**

ЖАҒД-ЖАДАЛ. **жаҳду жадал** Зўр ғайрат, ғайрат-шижоат. У [Мирзо] *жаҳду жадал билан бу сафарининг поёнига етмаги, мақ-*

садиға эришмоғи лозим. А. Ҳақимов, Илон изилдан. *Зафарингиз учун камина қўлдан келган қадар жаҳду жадал кўрсатгусидир*. Ойбек, Навоий.

ЖАҲЛ [a. جهل — нодонлик; ақлсизлик; жаҳолат] 1 Ножўя хатти-ҳаракатдан, гапдан ёки воқеа-ҳодисадан ранжиш, аччиқланиш, ғазабланиш туйғуси; ғазаб. *Жаҳл — душман, ақл — дўст*. Мақол. ■ *Муҳаррир жаҳл билан календарини шарт-шарт варақлади-да, битта бетини юлиб олди*. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Аҳмаднинг жаҳли тез, сал нарсага тутақиб кетади*. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 айн **жаҳолат** 1. *Мактаб анжуман борғил, унда фикр очиб гоҳи, Илму фан тиғи билан жаҳл бағрини қон қил*. Ҳамза.

Жаҳл устида Аччиғи, ғазаби келиб турган пайтда. *Жаҳл устида оғзимдан бирор ёмон сўз чиқиб кетади. У вақтда кўнглингиз оғрийдди, кўйинг, эрталарга сўзлашармиз*. Ҳамза. *Тухматчилар жазоси. У [Ёдгор] Чароснинг онаси жаҳл устида шу ишни қилган бўлса керак, деб ўйлаганди*. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. **Жаҳли бурни учида** Жаҳли тез, аччиғи тез. *Баъзи актив акамлар Жаҳли бурни учида. «Кўшиқлар»*. *Жаҳли бурнининг учига келиб, бош агроном М.М.Христенкони чақиртирди. «Муштум»*. **Жаҳли чиқмоқ** Ғазабланмоқ, аччиқланмоқ. *Ҳозир жаҳли чиқиб ўтирган бу аёл кўзига жуда қадрдон кўрииб кетди*. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. **Мингбошининг жаҳли чиқди**. Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Адолат неча кунгача бу хил ҳазилларга кўниқолмади, ғаши келди ва ҳатто жаҳли чиқиб, баъзи солдатларга ўшқириб берди ҳам*. И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Жаҳлидан тушмоқ** Ғазаби пасаймоқ, аччиғи юмшамоқ. *Жувон унинг [Сидиқжоннинг] ўтиришини кўриб, бир оз жаҳлидан тушди*. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ЖАҲЛДОР Салга жаҳли чиқаверадиган, ҳадеб жаҳл қилаверадиган; сержаҳл, аччиғи тез. *Жаҳлдор одам*.

ЖАҲЛЛАНМОҚ Аччиғи келмоқ, ғазабланмоқ. *Қози жаҳлланиб, афандини чақиртирди. «Латифалар»*. *Истат жаҳлланиб, турмуш ўртоғини жеркиб ташлади*. Газетадан.

ЖАҲЛЛИ 1 айн. **жаҳлдор**. *Жаҳлли киши*.

2 Ғазабли, ғазаб билан тўла, ғазабнок. *Жаҳлли одам*. ■ *«Ҳа, бу ёққа қаранг!» — чақирди Мастура жаҳли овоз билан*. Ойбек, О.в. шабадалар.

ЖАҲОЛАТ [a. جهالت — нодонлик, ақлсизлик; илмсизлик] 1 Илмсизлик, қолюқлик, маданиятсизлик, нодонлик. *Аёллар ўтмишида ҳаммадан кўп зулм кўрган, ҳаммадан кўп жаҳолатда қолган*. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 айн. **жаҳл** 1. *Қутидор уялиш ва ўкинмиш орасида: «Жаҳолат келса, ақл қочадир, қизим!» — деб қўйди*. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Содиқжон бойваччанинг жаҳолати қанақалиғини у [Юсуф қизиқ] яхши биларди*. К. Яшин, Ҳамза.

ЖАҲОЛАТПАРАСТ [a. + ф. جهالتپرست — жаҳолат тарафдори] Эскиликка ёпишиб олган, эскилик, қолюқлик тарафдори, илм-маърифат, маданият душмани. *Зайниддин дарчадан кўчага мўралаган эди, ҳар томондан муллалар бошчилигидаги бир тўда жаҳолатпарастларнинг «Во шариято!» деган ҳайқириқларини эшитди*. С. Кароматов, Бир томчи қон. *Жаҳолатпарастлар XVIII асрда Париж атрофида қурилган биринчи ҳаво шарини мажасқлаб ташлаганлар*. Газетадан.

ЖАҲОН [ф. جهان — дунё, олам] 1 Ер юзи ва ундаги бутун борлик; дунё, олам. *Бутун жаҳон*. ■ *Канал, қирқ йилдирки, жаҳонни ҳайратга солиб келади. «Ўзбекистон кўриқлари»*. *Одам одамага дўст-ўртоқ бўлиб қолди. Жаҳон тарихида янги давр бошланди*. Н. Сафаров, Оловли излар. *Бу жаҳонда бундай дилбар бўларми, Жамолини кўрган омон қоларми? «Муродхон»*.

2 *ноэт*. Дунёдаги ҳамма халқлар, бутун инсоният. *Сен ҳайқирдинг, жаҳон ҳайқирди: Йигит-қизлар интиқом учун. Оталар ва оналар ўзни Чоғладилар шараф, шон учун*. Файратий.

3 **Жаҳон** (хотин-қизлар исми).

Бир жаҳон 1) жуда кўп, сон-саноқсиз, беҳисоб. *Унинг жаҳли чиққан, бир зумда бир жаҳон гапни гапириб ташлади*. Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради; 2) жаҳонга арзирли, жаҳонда ягона гўзал, чиройли. *Хуш келибсиз, ажаб меҳмон экансиз, Хушруйликда сиз бир жаҳон экансиз*. С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра. - *Йигит бўлганда ҳам, бир жаҳон эди, — деди Қамчи*. Ҳ. Фулом, Машғал. **Жаҳон чемпионати** Жаҳон бўйича ўтказиладиган мусобақа. *Чарм тўп усталари жаҳон чемпионатининг тантанали очилишига бағишланган маросим ўзига хос байрамга айланди*. Газетадан. **Жаҳонга донг кетган** Дунёга машҳур, танилган. [Темур] *Самарқанд обидала-*

ридек санъат асарларининг бунёд бўлишига ҳомийлик қилган, жаҳонга донғи кетган олимларни тўплаб, уларга шароит яратиб берган. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Икки жаҳон овораси** қ. овора **I**. **Ойнаи жаҳон** қ. ойна.

ЖАҲОНБАХШ [ф. جهان بخش — жаҳонни ҳада қилувчи] *поэт*. Сахий, қўли очик.

ЖАҲОНГАШТА [ф. جهان گشته — кўп саёҳат қилган, жаҳон кўрган] Дунёни кезган, кўп ерларни кўрган, кўп саёҳат қилган. *Жаҳонгашта сайёҳ.* ■ *Авазбой жаҳонгашта одам бўлиб, Россияда бўлиб турадиган ярмаркаларга ҳам қатнашиб турар экан.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Узоқ ўлкаларда жаҳонгашта бўлиб, она дийдорига муштоқ бўлиб юрган фарзанд учун онанинг саломатлигидан аялороқ нарса борми дунёда?! Т. Рустамов, Мангу жасорат.*

ЖАҲОНГАШТАЛИК Дунёни кезишлик, кўп саёҳат қилишлик. *Тўғонбекнинг хаёли эса ҳар вақт жаҳонгашталиқ оламида парвоз этади.* Ойбек, Навоий. *Жаҳонгашталиқ, сафарнинг хосиятлари ҳақида гаплашиб, тоғ оралиқлари, ҳатто довондан ошганимизни ҳам билмай қолибмиз.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи *Шу билан Викторнинг жаҳонгашталиги бошланган.* *Олдин Москвада яшаган, сўнг ўзи Тўшкентга келган.* Ш. Холмирзаев, Қил қўприк.

ЖАҲОНГИР [ф. جهانگیر — жаҳонни олувчи, эгалловчи] **I** Дунёни забт этган; жаҳонни забт этган ҳукмдор. *Тўғри, ҳозирги портрет жаҳонгирнинг бош суягига қараб чизилган.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Кузлари киртайиб, ранги кетиб қолган Инолчиқ кенг кўкрагини кериб, жаҳонгирга тикилганича қотиб қолди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Кўп жаҳонгир кўрган бу дунё, Ҳаммасига гувоҳ — ер ости.* А. Орипов, Юртим шамоли.

2 эск. Империалист.

3 Жаҳонгир (эркаклар исми).

ЖАҲОНГИРЛИК эск. Империализм; империалистик. *Жаҳонгирлик уруши айни авжига чиққан чок.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Жаҳонгирлик уруши мамлакатдаги барча зиддиятларни кучайтириб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЖАҲОНДИЙДА [ф. جهانديده — жаҳон кўрган] Кўпни кўрган, катта турмуш тажрибасига эга бўлган. *-Уруш — оғир имтиҳон, ҳар бир жанг — сабоқ, — деган экан жаҳондийда*

саркардалардан бири. Газетадан. *Қиш қуруқ келди. Жаҳондийда деҳқонлар, сув бу йил ҳам камчилроқ бўлади, дейишяпти.* Газетадан.

ЖАҲОНДОР [ф. جهاندار — кучли подшоҳ] Жаҳон ҳокими, бутун дунёга ҳукмронлик қилувчи.

ЖАҲОН-ЖАҲОН Жуда кўп, сон-саноксиз, беҳисоб. *Парталарда ўтирар ўғил-қизлар ёнма-ён, Кичкина юракларда орзулар жаҳон-жаҳон.* Ю. Ҳамдам.

ЖАҲОНИЙ қ. оламшумул. *Бу кучли иродани, бу жаҳоний қудратни Ҳар кимки менсимаса, ўзи-ўзига золим.* Ф. Фулом. *Она-Ватанимизнинг куч-қудрати ва жаҳоний обрў-эътибори тинмай ортаверсин.* Газетадан.

ЖАҲОННАМО [жаҳон + ф. نما — кўрсатувчи] фольк. Жаҳоннинг истаган ерини кўрсатувчи кўзгу; ойнаи жаҳон. *Телевизор деган жаҳоннамо чиқибди, маза қилиб кўриб турибмиз [деди Йўлдош бобо].* Ё. Шукуров, Дўстлар.

ЖАҲОНШУМУЛ [жаҳон + а. شمول — қамраб олиш, умумийлик] қ. оламшумул. *Колхоздаги беш юз ўттиз хўжалик, беш минг жон жаҳоншумул ишларни қилиб қўйганлар.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ЖАҲР [а. جهرا — баланд овоз чиқариш] **I** дин. Овоз чиқариб қилинадиган зикр. *Ярим кечагача сайил қилиб, жаҳр, зикр-самони кўриб томоша қилмоқ баҳонаси билан.. масжидга кирдик.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 қ. жар **II**.

ЖАҲРИЯ **I** Ошкор, овоз чиқариб зикр қилувчилар. *Занги бобо мазори ёнидаги масжидда шайхлардан чиққан жаҳрия эшонлар ўз муридлари билан зикр тушишмоқда эди — буни ҳам кўрайлик, деб кирдик.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Тарикат йўналишларидан бири. *Бу унинг жаҳрия тариқатига мансуб эканлигига ишора эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЖГУТ [укр. жгут — эшилган пилик] Қон тўхтатувчи эластик резина найча ёки бинт. *Қон тўхтатиш учун ишлатиладиган жгут резина найдан иборат бўлиб, бир томонда илмоғи, иккинчи томонда занжири бордир.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ЖЕВА фольк. Қурол-аслаҳа.

ЖЕВАК **I** этн. Хотин-қизларнинг бўйнига тақадиган зийнат буюми. *Келиннинг олтин-кумуш, мис жеваклари қозиқларга илиб*

қўйилган. М. Муҳаммаджонов, Турмуш ури-нишлари.

2 Дераза, эшик ва мебелларга зийнат бериш учун ишлатилган металл қубба. *Деразалари ҳовлига қараган бинонинг ялтироқ мис жеваклар қоқилган қалин дарвозаси олдида усти жисд билан ёпилган бир неча тўп турарди.* М. Журабоев, М. Б. мартабаси.

ЖЕВАХОНА фольк. 1 Курол-аслаҳахона. *Аскар жевахонадан бирқиллатиб тўпни ота-ётибди.* «Ҳасанхон».

2 Сайихона; эгар-жабдуқлар турадиган уй; отхона.

ЖЕВАЧИ фольк. Курол-аслаҳахона бошлиғи. *Бўйлари муносиб қадду бўйинга, Қоровул жевачиларинг билмасин.* «Гулихиромон».

ЖЕЗ Мис, рух ва қалай қотишмаси. *Тахталанган жез. Жез тўқа.* ■ *Ҳожимат ничоғини жез пойнакли қинига сола туриб жавоб берди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Унинг [Раҳим Саидовнинг] эсига эрталаб хотини улоқтирган жез узук тушди.* У. Умарбеков, Ёз ёмғири.

ЖЕЗЛ [р. жезл — куч-қудрат, ҳокимият рамзи сифатидаги таёқча] 1 т.й. Поездлар ҳаракатини тартибга солиш учун қўлланадиган металл таёқча (бу таёқча машинист қўлига берилгач, кейинги станциягача йўл очилади).

2 Кўча ҳаракатини тартибга солувчи милиционернинг ола-була таёқчаси.

ЖЕЗНА шв. Почча.

ЖЕК: жек кўрмоқ Ёмон кўрмоқ. *Ўзингиз жек кўргангиз учун, мени ҳам ўзингиздек фаҳмлаб, кирмайсиз.* А. Қодирий, Утган кунлар.

ЖЕКИРМОҚ Дўк уриб гапирмоқ, ўдагайламоқ, дўк қилмоқ, ўшқирмоқ. *Менга жекираверма!* ■ *Коля гангиб қолди. Укаларига нима деб жавоб қилишини билмасди. Эшикни қаттиқ тортувди, навбатчи жекириб берди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. [Ҳазрат] *Қўлларини паҳса қилиб жекирди.* К. Яшин, Ҳамза.

ЖЕЛ Эски вақтларда: маҳбусларнинг бўйнига ва оёқ-қўлларига солинган кишанларга боғлаб қўйиладиган занжир. *Аммо бу миршабхонанинг тор қамоқхонасини тўлдириб оёқларига кунда, қўлларига қўлқунда, бўйшларига жел урилган бир неча банди ётмоқда эди.* С. Айний, Қуллар.

ЖЕЛА шв. Тузоқ.

ЖЕЛАК шв. 1 Нимча, енгсиз юпқа кийим. *Максим полвон енгсиз, ёқасиз желек кийиб чиқди.* Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади.

2 Хотин қизлар бошга ташлаб юрадиган рўмол. *Хурихон ишга желек ёпиниб келган.* Р. Раҳмон, Мехр кўзда. *Бошида желеги бор, қўлида малаги бор, ошна сойнинг таниш тўлқинларига кўп қарамайди.* Миртемир, Тингла, ҳаёт.

ЖЕЛАТИН [фр. gelatine — дирилдоқ, елимшак < лот. gelatus — музлаган] Ёш мол суяги ва терисидан тайёрланадиган бир нав елимшак модда. *Аччиқ ва ҳидли дорилар алоҳида желатин гилофида ичилади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ЖЕЛАТКА с.т. Жилетка.

ЖЕМ [ингл. jam — мураббо] Қуюқ шинни; мева қиёми. *Олма жем.*

ЖЕМПЕР [ингл. jumper — ёқасиз кофта] Жун, ип ёки ипақдан тўқилган, гумасиз ва ёқасиз кофта. *Дераза олдида мовий жемпер устидан елкасига оқ халат илиб олган аёл турарди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. *Хотинимга, етти йил бўлди, битта жемпер олиб беролмайман.* С. Аҳмад, Юлдуз.

ЖЕНЬШЕНЬ [< хит. «одам-илдиз»] Узоқ Шарқ ва Хитойда ўсадиган доривор ўсимлик. *Бундай вақтларда атторлар дорига ишлатиладиган женьшень ва ёш кийикнинг ичида қони қотмаган муғузини харид қилар эдилар.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Женьшень дарахт илдизига ўхшаган ўсимлик бўлиб, Узоқ Шарқнинг ўрмонзор зоналарида ёввойи ҳолда ўсади.* Газетадан.

ЖЕРКМОҚ қ. жекирмоқ. *Аёл бизга нозлаиб суйкалса, уни жеркиб ташласак, қандай малол келади?* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *Олим полвоннинг гапига Қудратнинг энсаси қотди шекилли, уни жеркиб берди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ЖЕТОН [фр. jeton — металл, пластик нишон < jetete — ташламоқ, ирғитмоқ] Пул ўрнига ишлатиладиган ёки бирор нарса олиш учун ҳуқуқ берадиган тўғарак металл ёки пластмасса. *Метро жетони.*

ЖИБЛАЖИБОН 1 Чумчуқсимонлар туркумига мансуб, узун думли кичкина қуш. [Баззоз йигит:] *Узим бор эдим, тақсир, осмондан лаганга лоп этиб тушди, ўша он тепамиздаги дарахт шохидан жиблажибон нир этиб учди-кетди.* Ойбек, Улуғ йўл.

2 кўчма Серҳаракат (одам ҳақида). Баъзан Умрзоқ ота: -Ўзинг қилтиллаб турсанг ҳам, тиним билмас жиблажибонга ўхшайсан, кампир, - дерди. Д. Нурий, Осмон устуну.

ЖИВИЛЛАМОҚ қ. живирламоқ.

ЖИВИР-ЖИВИР тақл. с. Кўзни қамаштирадиган даражада товланувчи, жуда майда ва кўп нарсаларни билдиради. Саратон живир-живирдан кўз толиқади. Лекин ғузлар тиззага уриб, қийғос кўсақлаб ётибди. «Ўзбекистон қуриқлари». Қамчи янги қизил тўн кийган. Ҳошясиа алақандай живир-живир гул нақшланган. Ҳ. Фулом, Машғал. Денгиз сатҳи живир-живир олтин юлдузлар билан тўлиб кетди, улар ҳам булар орқасидан чопишади. Ҳ. Зиёхонова, Биринчи мактуб.

Живир-живир товланмоқ Ранг-баранг тусда кўринмоқ, жилва қилмоқ. Унинг [бойнинг].. шоҳи яктаги қуёйда живир-живир товланиб, учқунлиниб ялтирар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Булоқ суви айниқса ойдинда шиша каби ялтирар, живир-живир товланарди. Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. **Живир-живир қилмоқ** айн. **живир-живир товланмоқ** ва **живирламоқ**.

ЖИВИРЛАМОҚ 1 Ранг-баранг тусда товланмоқ, жилва қилмоқ. Қия очиқ дарчадан тушган ойдин.. гиламларнинг гуллари устида живирлаб, хаёлий, майин манзаралар, ўйинлар ясар. Ойбек, Навоий.

2 Чаплашиб кўринмоқ, бир-бирига чаплашиб, кўзни толиқтирмоқ (жуда майда, нозик хат, нақш, гул ва ш.к. ҳақида).

ЖИГАР [ф. *جگر* - ички аъзолардан бири; бағир] 1 *анат.* Одам ва ҳайвонларнинг ўт (сафро) ишлаб чиқарадиган, организмда моддалар алмашинувини таъминлайдиган ички аъзоси. *Жигарим оғрияпти. Жигар касалликлари.* ■ Шу қишда унинг [онанинг] жигари хасталаниб, оёқлари шишиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбинга кулоқ сол. Алкоголь нафақат жигарга, балки ошқозон-ичак йўлларига, юрак томирларига, бош мияга, умуман, бутун ички аъзоларга ҳалокатли таъсир кўрсатади. Газетадан.

2 Ҳайвонларнинг овқат сифатида ишлатиладиган шу аъзоси. *Қовурма жигар. Жигар кабоб.*

3 кўчма Энг яқин киши, туғишгандай яқин биродар; фарзанд. *Сен етим эмассан, Тинчлан, жигарим.* Ф. Фулом. *Мадамин буни кутмаган бўлса керак, шовқин солди:* -Хиз-

маткорим эмас! Худойқул менинг ўз жигарим, аммадан қолган сағир. П. Турсун, Ўқитувчи. *Авазининг бир дардига юз дард қўшилди. У жигарларини хаёлчан мунғайиб кузатиб қўйди.* С. Сиёев, Аваз.

Жигари сув бўлмоқ Қийналмоқ, азоб чекмоқ. *Пахта деб жигарим сув бўлди-ю, маккажўхориға нима бор.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Жигаридан урмақ** Мафтун қилмоқ, юрагидан урмақ. *Инобатхон институтнинг биринчи курсидаёқ менинг жигаримдан уриб қолган эди.* Файратий, Довдираш. **Жигари хун бўлди қ. хун 1.**

ЖИГАРБАНД [ф. *جگر بند* - фарзанд; яқин киши] Энг яқин, бир туғишган қариндош (фарзанд, ака-ука, опа-сингил). *Жигарбандлари йўлида кўзлари нигорон бўлган оналар, отасиз ўқсиб ўсган ўғил-қизлар, фарзанд доғида юрак-бағри қон оталар ҳозир ҳам озми?* Н. Сафаров, Оловли излар. *Эҳтимол, Қурбон онаизорини, жигарбандларини, севгилисини соғиниб, ҳижрон ўтида юраги ёнаётгандир.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Элгелди, ўлимнинг совуқ нафасини сезгандай, ёлғиз жигарбанди олдидан ўзини оқлашга тиришар эди.* А. Мухтор. *Қорақалпоқ қиссаси.*

ЖИГАР-БАҒИР: **жигар-бағридан урди** Мафтун қилди, шайдо қилди. **Жигар-бағри эзилди қ. юрак-бағри эзилди қ. эзилмоқ 2.** ..Бувиниса энди фарзандининг жасади устида жигар-бағри эзилиб, кўзларидан сел-сел ёш тўкди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ЖИГАРГЎША [ф. *جگر گوشه* - фарзанд] қ. **жигар 3.** [Ҳусайн:] *Мўмин, жигаргўшам, саломат келдингми?* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Жигаргўшалар овқатлангани ўтирдилар.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ЖИГАРПОРА [ф. *جگر پاره* - жигари пора бўлган, жигарининг бир парчаси эзилган] айн. **жигарбанд.** *Одилбика уни бағрига босиб: -Укажоним, жигарпорам, меҳрибоним, сени кўрар кун ҳам бор экан-а, - деб йиғларди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Нақадар бахтлидир она бечора: Наҳотки, шу ўғил, шу жигарпора.* Ҳ. Олимжон. *Ширмонхоннинг юраги алланечук бўлиб кетди. Назарида Маҳмуд унинг ўғлидек, жигарпорасидек бўлиб туюлди.* С. Зуннунова, Олов.

ЖИГАРРАНГ Қизғиш, қизил; жигар рангига ўхшаш. *Санобархон оёғига пайтава ўраб, маҳсисини кийди. Жигарранг шол рўмо-*

ли устидан телпагини бостириб, тайёрман, деган маънода Адолатга қаради. С. Зуннунова, Гулхан.

ЖИГАРСҶҲТА [ф. *жгросхте* – жигари куйган, ёнган] 1 Оғир мусибат чекиб эзилган, кўнгли ярим бўлиб қолган; хастадил.

2 *кўчма* Мафтун бўлган, юрак-бағридан урган, ошиқни беқарор.

ЖИГАРХУН [ф. *жгархун* – жигари қон] Эзилган, қийналган, хуноб бўлган. *Фарзандин қабрида она жигархун, Унинг фарёдидан дунё ғамхона.* А. Орипов, Ҳайрат.

Жигархун бўлмоқ айн. жигари сув бўлмоқ. қ. **жигар.** [Исомиддинов] *Энг сўнг шундай деди: -Ота, ахир биз ери кўп муштумзўрларнинг оёғи остида эзилдик, жигархун бўлдик, энди орқамизга офтоб тегсинми, йўқми? Ҳ. Шамс, Душман. Одамда виждон ҳам бўлмасми ҳатто, Сўзлаймиз, жигархун бўлиб сўзлаймиз.* Р. Парфи, Кўзлар.

ЖИГАРЧИЛИК Яқин қариндошлик, яқин қариндошлик муносабатлари. *Оломнинг ичида ўша одамнинг укаси ҳам бор экан. Ука – жигар, тош отай деса, жигарчилик. Отмай деса, хон турибди; ниҳоят, тўнидан уада юлиб отибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Фанишер акасига жигарчилик ёрдамини қилибди, анчагина пул ҳам берибди.* Ш. Фуломов, Чўл шери наъра тортганда.

ЖИГИ-ЖИГИ 1 с.т. Жикжик.

2 унд. с. Эчкиларни чақаришда қўлланади.

ЖИГИЛДАК шв. Ёввойи жийда.

ЖИГИЛЛАМОҚ айн. жикилламоқ.

ЖИДД [а. *جد* – ҳаракат; меҳнат]: **жидду жаҳд қилмоқ** Зўр ғайрат қилмоқ, жон-жаҳд билан ишламоқ.

ЖИДДИЙ [а. *جدى* – муҳим, аҳамиятли; асосли] 1 Пухта ўйлаб, чуқур мулоҳазаларга суяниб иш кўрадиган; мулоҳазали. *Жиддий йигит. Жиддий олим.* ■ *Анвар ёш бўлса ҳам, жиддий, кичкина мияси муҳокамага қобил.. эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Муҳим аҳамиятга эга бўлган, муҳим. *Оқсоқол қарамади ҳам, индамади ҳам. Гўё жиддий бир нарсани ўйлаётгандек, кўзларини сузиб, чой ҳўлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *-Романлар бизда йўқ, – донна-дона гапирди Мустафо Содиқ, – жиддий ва ижтимоий аҳамияти зўр бўлган қиссалар ҳам йўқ.* Ойбек, Нур қидириб. *Ишқмасларга қарши ку-*

раш ички ишлар органлари олдида турган жиддий вазифалардандир. Газетадан.

3 Ўй-фикрга чўмган, ўйчан, салобатли, сипо, вазмин (киши қиёфаси, ташқи кўриниши ҳақида). *Вагонда ҳамма жиддий, камсухан.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *-Ҳозир ҳосил учун курашнинг авжи вақти, – деди Уктам жиддий тус билан.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Саидийнинг жилмайиб толмаган башараси бирдан жиддий тус олди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 Чин, рост, беҳазил; тайинли. *Жиддий ваъда.* ■ *Лекин Муборакнинг гапларини жиддийга йўймади.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Бундай аччиқ ничинга жавоб қайтариш йўлини тополмаган Ҳасан бориб унинг рўпарасида ўтириб: -Кел бўлмаса, жиддий сўзлашайлик, – деди.* С. Айний, Қуллар. *Шербек кулди: Сиз ўргатинг. Йўқ, Нигора, мен жиддий гапиряман.* С. Анорбоев, Оқсой.

5 Ёмон оқибатларга олиб бориши мумкин бўлган; ёмон, хавфли. *Жиддий касаллик.* ■ *Хуррамовнинг елка яраси жиддий эди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Пилла қуртининг кушандаси кўп, хушёр турилмаса, қурт-қумурсқалар, қушлар, товўқлар жиддий зарар етказиб қўйиши мумкин.* Газетадан.

6 Ўйланганидан мураккаб, кескин, оғир. *Сен, оғайни, тушунмайсан, булар орасидаги гап анча жиддий.* С. Кароматов, Олтин кум.

7 Астойдил, жон-жаҳд билан, роставкамига. *Хат-савод чиқаришига жиддий берилдим.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Вакилларингиз санъат байрамига жиддий тайёргарлик билан келдилар.* Газетадан. *Ҳамидуллаевнинг ўзи ҳам шоликорлик билан энди жиддий шуғулланаяпти.* «Ўзбекистон кўриқлари».

8 Етарли асога эга бўлган, асосли; муҳим. *Ҳақиқатан ҳам унинг шеър ёзишига жиддий сабаб бор эди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Раҳим Болтаев нима учун жиддий талаблар қўйилишини изоҳлаб берди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

9 Алоҳида, масъулият билан. *Ёш таллантларни танлаш ва уларни тарбиялаш ишига жиддий эътибор бермоғимиз керак.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ЖИДДИЙЛАШМОҚ 1 Жиддий тус олмақ; кескинлашмоқ. *Кураш жиддийлашди.*

2 Оғирлашмоқ, ёмонлашмоқ. *Касалнинг аҳволи жиддийлашди.*

3 Жиддий кўриниш олмоқ, ўйчан ҳолатга кирмоқ, ўзини жиддий қилиб кўрсатмоқ. *Фазлиддин йирик тишларини кўрсатиб, хо-холади. Кейин жиддийлашди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Саодатхоннинг юзи жиддийлашди.* С. Зуннунова, Янги директор. *-Гапларингиз афсонага ўхшайди, - сал жиддийлашди йи-гит.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

4 Мураккаблашмоқ, чигаллашмоқ. *Аҳ-вол жиддийлашди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Ироқдаги вазият жиддийлашмоқда.* Газетадан.

ЖИДДИЙЛИК 1 Мураккаблик, чигал-лик; муҳимлик. *Масаланинг жиддийлиги.*

2 Жиддий кўриниш, жиддий тус; ўйчан-лик; сиполик. *Усмонов сўзларидан сўнг жанг-чилар юзида жиддийлик пайдо бўлди.* Назар-мат, Жўрлар баланг сайрайди. *-Онанинг қад-рига етиш керак. Она қайда! - деди Уктам қариларча жиддийлик билан.* Ойбек, О.в. ша-бадалар.

ЖИДДИЯТ [а. *جديت* - муҳимлик] қ. **жиддийлик** 2. *Энди ҳар иккаловининг ҳам юзига жиддият югурди.* Ҳ. Шамс, Душман. *Талғатнинг кўзларига жиддият чўкди.* У. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

ЖИЗ 1 Жон ачитадиған, ловулладиған бехос оғриқ ҳақида. *Бу гандан Нусратил-ланинг тани жиз этиб кетди, Турдимат чўтални еб ташлагудай қараб, кўнглидагини билдириб қўйди.* А. Муҳтор, Опа-сингиллар. *Кўзибой пича ўзини босиб олди: -Эрталаб бўлса, ухлаб ётувдим, қулоғим жиз этди. Ари чақдим, деб мундоқ қарасам - Раҳим.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Юраги жиз этмоқ 1) севиб қолмоқ. *Тўлқинжон Ҳурини биринчи кўрган кунийёқ юраги жиз этган эди.* Ф. Мусажон, Ҳури; 2) ачинмоқ, хафа бўлмоқ. *Эрталаб Райимберди тоға келди. У Икромнинг бир оёғи йўқлигини кўриб, юраги жиз этиб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ЖИЗ II айн. жаз II.

ЖИЗ-БИЗ I қ. жаз-буз. *Нималардир даҳ-лизда жиз-биз этиб қовуриларди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 *кўчма* Овқат тури; қовурма гўшт. [Бур-ҳон:] *Жиз-бизга ниҳоятда уста кўринасиз.* Уйғун, Хуррият. *Бир кунни нима бўлди-ю, жиз-биз маъмур бўлиб кетди.* У. Икромов, Уну-тилмас хотиралар.

ЖИЗ-ЖИЗ I Жиз I с. тақр. *Асалари ҳамма ёғинни жиз-жиз чақиб ташлади.*

ЖИЗ-ЖИЗ II айн. жаз-буз.

ЖИЗЗА *Ўз ёғида қовурилган тўғрамча думба, чарви.* *Кароматхон одатдаги очиқ-лиги билан ўз уйидек, қани олингар, деб кул-ди-да, бир-икки дона жиззани оғзига солди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Жизза нон *Жиззали нон.* *Онаси ҳам шод бениҳоя, Нонуштага ёнди жизза нон.* Ё. Мирзо.

ЖИЗЗАКИ *Салга аччиғи, жаҳли чиқа-верадиган, гап кўтара олмайдиған, жирта-ки.* *Жиззаки одам.* ■ *Чарос аллақандай ўйчан, жиззаки бўлиб қолди.* Ў. Ҳошимов. *Қалбинга қулоқ сол. Олимжон ҳангу манг бўлиб қолди: раиснинг бу қадар жиззаки ва гиначилигини энди кўриб тургани эди.* Ҳ. Назир, Қанотлар.

ЖИЗЗАКИЛИК *Салга жаҳли чиқиш-лик, гап кўтара олмаслик.* [Бадалов] *Жиз-закилик қилиб, ўтирган ерида нотикқа бир-икки марта луқма ташлади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Гапирсак, қулоқ солмайди, жиз-закилик қилади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *-Кечирасан-у, аёлининг ўзи жиззакироқ экан. Сал сабр қилса, айтганларини муҳайё қилардим, - деди раис Камолга.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ЖИЗЗАХЎРЛИК *Кўп жизза ейиш, жиз-зага тўйиш. Куз кириши билан муллавачалар.. бир пуд-ярим пуд ёғ эритиб, хумчаларга қу-йиб, бир-бирларини жиззахўрликка чарлар эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш ури-нишлари.

ЖИЗЗИҚ *фольк. айн. жизза.* *Куйруқ тўғра-ганлар ёйди жиззиқди, бу узукни билдим, кўнгли бузуқдир.* «Ҳасанхон».

Жиззиғи чиқмоқ *Кучсиз, беҳол бўлиб қолмоқ.* *Кампир болаларининг ўтига куйиб-ёниб, ўртаниб-тутаниб, жиззиғи чиқиб қол-ган кампир эди.* «Равшан».

ЖИЗИЛЛАМОҚ I I *Жон ачитиб оғри-моқ, ловулламоқ.* *Ярам жизиллаб оғрияпти.* ■ *Бобур ярадор оёғининг жизиллаб куйиб оғригани ва Аҳмад Танбалнинг қўлидаги қилич алланечук таниш эканини бир вақтда ҳис қилди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 *кўчма* *Жиззакилик қилмоқ.* *-Ўзинг хато қилгандирсан! - дея жизиллай бошлади Дундиқ.* Ойдин, Дундиқдан ҳам ёш экан.

Юраги жизилламоқ 1) соғинмоқ, хумо-ри тутмоқ. *-Яхши кўрасанми ўзи? -Ҳа. Бир кун кўрмасам, юрагим жизиллаб туради [деди*

Муса]. П. Турсун, Ўқитувчи; 2) ҳаяжонланмоқ, энтикиб кетмоқ. *Назира ўша врач йигит, Комилжон билан турмуш қуришибди. Бун иштиб, Йигиталининг юраги алланечук жижиллаб кетди.* Д. Нурий, Осмон устуни.

ЖИЗИЛЛАМОҚ II айн. *жазилламоқ.* Кабобпаз баррадай нон бетига жижиллаган аллақанча сихларни қалаб, пиёз ва гармдор билан қўйиб кетди. Ойбек, О. в. шабадалар. *Хаёл билан бўлиб, балиқни айлантиришни ҳам унутиб қўйибман, бундай қарасам, сели чиқиб жижиллаяпти.* Н. Фозилов, Дийдор.

ЖИЗЯ, жузя [а. *جزية* — жон солиғи; ер солиғи] *тар.* Ўрта Осиё хонлиқларида мусулмон бўлмаган фуқароларнинг, асосан ерли яхудийларнинг мулкидан маълум улуш миқдорида олинган солиқ. *Ўз акамга ўзим закот бергунча, Бошқа юртда жизя бериб юрайин.* «Алпомиш».

ЖИЗҒАНАК, жизғинак I Сал куйган, куя бошлаган; қовжираган. *Гуллар майдонида анқийди ҳануз Жасур Брунонинг жизганак дуди.* А. Орипов, Йиллар армони. *Аламзада сароблар елмоядек елади, Гармселда жизғанақ саксовуллар ингранар.* А. Шер, Роз.

2 Жуда қизиб кетган, қизиган. *Очлик ҳар сония минг жонга офат, Жизғинак кўчалар — шарқий қирғоқдир.* Э. Воҳидов, Шарқий қирғоқ.

3 *кўчма* Куйган, эзилган. *Бари мунглуғ, дардманд: Бадахшонлик Зебо ҳам Қорақалпоқ Гулолим Армонларда жизғинак.* Миртемир.

Жизғанақ бўлмоқ 1) куймоқ, куйиб қовжирамоқ. У|*Ойша она*| *утда жизғинак бўлган илонга бир қараб қўйиб, кўкрагига туфлади.* С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар. *Кўк-ламда униб чиққан гиёҳлар аллақачон жизғанақ бўлиб, қовжираб ётибди.* О. Ёқубов, Излайман. *У ер-бу ерларда қаддини кўтарган янтоқларнинг шохлари офтобда жизганак бўлиб қолган.* А. Аҳмедов, Кимёгарлар; 2) куйиб пишмоқ, безовта бўлмоқ. *Кутубхона китобин Қоровой йиртиб қўйди, —Нега йиртидинг?* — *деб Вали жизғинак бўлиб куйди.* Қ. Муҳаммадий. *Кўп ўйлайверманг, Муҳаббатхон, касал бўлиб қоласиз. Бирор хабар келдимиз, мунча жизғинак бўлаверасиз?* [деди Каромат]. В. Ғофуров, Вафодор.

ЖИЗҒИН қ. *жизғанақ.* *Жизгин ҳиди.* ■ *Қиз йиғинда паранжи отди, Жизгин бўлди оловда чачвон.* Зулфия, Хаёллар, туйғулар.

ЖИЙДА Барги узунчоқ, гули хушбўй мевали дарахт ва унинг меваси. *Йўлчи жийданинг остига пичанни қалинроқ ёйиб, устига чопонини қия ташлаб ётди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Боғларга кирсангиз, ғуж-ғуж ўрик, шафтоли, жийда, дўлана, тоғолча. Ҳатто олмуртгача бор.* С. Сиев, Саратонда қор ёғди. *Оғзиларига биттадан қандак жийда солгач, суҳбат яна қизиб кетди.* Ҳ. Шамс, Душман.

Жийда қоқмоқ 1) жийдани калтак билан уриб туширмоқ; 2) *кўчма* обдан совқотмоқ, совуқдан дағ-дағ титрамоқ. *Кечаси билан жийда қоқиб чиқдим.*

ЖИЙДАГУЛ I Жийданинг гули.

2 Жийданинг гули тасвирланган. *Фуломжон «Кўча боғи»ни тугатиб, олдида турган жийдагул пиёладаги кўк чойдан бир-икки ҳўплайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЖИЙДАЗОР Фақат жийда дарахти билан банд ер; жийдали боғ. *Кўринадир кенг қозоқ далаларида ҳам қалин жийдазорлар, ҳам саҳро оҳулари.* Миртемир. *Сой бўйидаги жийдазор ва қамишзорларга шўнғир, дам қўш ёнғоққа чиқиб, этак-этак ёнғоқ қоқар ва болалар билан ўйнар, дам маҳалланинг ёш-ялангини йиғиб, тузоқда балиқ овларди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ЖИЙДА-МАЙИЗ Жийда, майиз, туршаклардан иборат қуруқ мевалар. *Латофат ишда кезларида кўшни болаларини чақириб, аллақайси тўйдан олиб келган жийда-майизни бериб, яна ўқитди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

ЖИЙДАПРОҚ Қовуннинг бир тури. *Эрта баҳорда шўри ювилган тупроқ ҳайдалиб, карта тўрт бўлакка ажратилди. Бир бўлагига сариқ гулоби.. учинчи бўлагига ёзги гурвак, тўрновот, жийдаяпроқ, замча уруғи кўмлди.* Газетадан.

ЖИЙИРМОҚ Тириштирмоқ, буриштирмоқ. —*Инқилоб қилиб нима орттирдинг?* — *юзларини жийирди бой.* — *Биринг икки бўлдимиз?* «Гулистон».

Бурнини жийирмоқ Энсаси қотмоқ, гаши келмоқ, Кечагина «Дўмбиробод» сўзини эшитганда, бурнини жийирган кишилар бугун унинг ҳусн-латофатига шайдо бўлади. М. Назаров, Сирли хат. *Амакисининг гашига Муҳаббатнинг энсаси қотар, баъзан сездирмай, бурнини жийириб қўяр эди.* В. Ғофуров, Вафодор.

ЖИЙМОҚ 1 Кир босмоқ, кирлаб чириб кетмоқ (кийим-кечак ҳақида).

2 Сасиб, бижғиб кетмоқ. *Муштумзўрнинг жийган ўлакса тани Аллақайси илдиз, чирик бутуққа Илинар, сассигин сочиб ҳар ёққа.* Ғ. Фулом.

ЖИЙРОН Қизғиш малла (от туси) ва шу тусдаги от. *Жийрон от.* ■ *Аравакаш жиловни тортди, жийрон зўр куч билан қўзғалди.* Э. Раҳим, Янги қадам. *Ярим соатдан кейин Ойшмхон жийрон тойда этиб келди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЖИЙРОНҚАШҚА Қизғиш қашқали от. *Маррага 200 метрча қолганда, қорабайир жийронқашқадан ўтди.* Ё. Шукуров, Биринчи парвоз. *Доим менинг минганим жийронқашқа, Томоғимдан ўтмайди чойдан бошқа.* «Оқ олма, қизил олма».

ЖИЙРОНҚУШ Узун оёқли қушлар туркумининг қарқаралар оиласига мансуб, оёқлари, бўйни ва тумшуги узун қуш.

ЖИКЖИК Чумчүксимонлар туркумининг сариқ мойқутлар уругига мансуб қушча.

ЖИКИЛДОҚ Ҳадеб маҳмадоналик қилаверадиган, маҳмадона, билармон. *Жикилдоқ одам.*

ЖИКИЛЛАМОҚ Ҳадеб маҳмадоналик қилавермоқ, бидирламоқ, билармон бўлиб гапирмоқ. -*Ия, тақсир, менинг қайси гапим ҳақ эмас?! – жикиллади домла.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Кампир кўзига ёш олди: – Ахир рўзғордан орттириб, у-бу қилиб кўяй десам, жикиллаб кўймадингиз.* С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон.

ЖИКИЛЛАШМОҚ Айтишмоқ, баҳслашмоқ.

ЖИККАК Жуссаси кичик, ихчам. *Самоварчи чувак юзли, эти суюғига ёпишган, жиккак ва шу билан баравар ғирт кўса одам эди.* Ойбек, Танланган асарлар. -*Жуда соз, – деди сочига қиров туша бошлаган жиккак, қирра бурун Абдулла ибн Ҳасан хурсандчилигини яширишга уриниб.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

ЖИКТОҚ Балиқчилар туркумига мансуб қуш (чигирткаларни кўплаб қириб, қишлоқ хўжалигига фойда етказди).

ЖИЛАВУҚ фольк. Йиғлоқи. *Эналари парвариш қилиб юрди. Булар чақалоқ вақтидан жилавуқ бўлди.* «Баҳром ва Гуландом».

ЖИЛАМОҚ фольк. Йиғламоқ. *Кўкда булут бун кўрди – жилади, Баланд тоғлар ўпирилиб қолади.* «Ойсулув».

ЖИЛВА [а. *جلوه* – йилтираш, шуъла] **1** Товланиш, тусланиш. *Осмон тўла юлдуз, жимир-жимир жилваси кўнгилга ғулув солди.* «Ёшлик». *Қуёш заррин кокилларини ёзиб, жилва қилмоқда.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Қуёш шуғласида жилва уриб, чўғдек товланиб турган олтинранг ва шафақранг япроқлар!* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Ишва, ноз-карашма. *Йигитлар давра олишиб, раққосалар оёғи остига пойандоз тўшаб, уларнинг бир жилва нигоҳи учун жон фидо қилгудек ҳолатда эдилар.* Н. Сафаров, Оловли излар. -*Хўп, майли, мен кетай, – деди Ҳаёт, жилва билан қайрилиб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Жилва қилмоқ 1) ноз-карашма қилмоқ. *Ёр эшигида туриб, Бир жилва қилай деди, Ҳар хил қилиқлар қилиб, Кўнглини олай деди.* «Оқ олма, қизил олма». *Кунлардан бир куни.. уй эгаси бундоқ қараса, йўлакда сарвақомат бир жувон жилва қилиб турибди.* Газетадан; **2)** акс этмоқ, кўринмоқ. *Шукуровнинг кўзларида шўх учқунлар жилва қилди.* О. Ёқубов, Диёнат. *Унинг [Ҳўжабековнинг] чўзинчоқ юзларида, чуқур тушган кўзларида киноя жилва қиларди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЖИЛВАГАР 1 айн. **жилвали 2.** *Товусдек жилвагар ва сервиқор бу миноралар [Бухоро ва Хива миноралари] неча асрлардан буён кишилар ақлини мафтун этиб келади.* Газетадан.

2 кўчма Ўйноқи, нозли, ишвали. *Жилвагар кўзлар Омонни тамоман ўзига мафтун этди.* С. Кароматов, Олтин қум.

ЖИЛВАДОР қ. **жилвали 2.** *Сув оқади эгатлар бўйлаб Оқ ипақдай кўркам, жилвадор.* Ғайратий.

ЖИЛВАКОР қ. **жилвагар 1, 2.** *Сўлим соҳил, жилвакор дарё тўлиб оқарди.* М. Қориев, Ойдин кечалар. *Осмон маликаси – жилвакор ой дашт устидан настлаб ўтади, бошоқлар бетини ўлиб кетади.* Газетадан.

ЖИЛВАЛИ 1 Ноз-карашмали, ишвали, ишвагар. *Жилвали қараш. Жилвали кўзлар.*

2 Ранг-баранг товланувчи, тусланувчи. *Шоҳи япроқлари марварид таққан, Жилвали меваси бизларга ёққан.* Миртемир.

ЖИЛВИР, жилвир қоғоз Қайроқ қум қопланган қоғоз ёки мата (буомларнинг сиртини силлиқлаш, сайқаллаш, жилолаш учун ишлатилади).

ЖИЛВИРЛАМОҚ Жилвир қоғоз билан силлиқламоқ, сайқалламоқ, жилоламоқ.

ЖИЛД I [a. جلد – пўст; тери] 1 Бирор нарса устидан кийдириладиган, қоплаб қўйиладиган ғилоф. *Ёстиқ жилди. Тўшак жилди.* ■ [Гулнора Собирова] *Қўлидаги кўрна жилдини машинадан чиқариб, ўзи нафис қилиб солган гуларни завқланиб кўздан кечирди.* Газетадан.

2 Илгариги вақтларда мактаб болалари портфель ўрнида ишлатган халта. *Эсингизда борми, бўйинимизга жилд осиб, «Урфон» мактабига қатнаган кунларимиз? А. Қаҳҳор. Сароб. Дехқонбой ака ҳали-ҳали кўз олдидан кетказа олмайди: Елкасида жилд. Бир бурда нон, мева-чева солинган.* Газетадан. *Кўк жилдимда алифбе ва бир бурда нон, Биринчи бор қадам қўйдим мактаб томон. Э. Воҳидов, Нидо.*

Сомсанинг жилди Сомсанинг қиймани ўраб турган, кўпинча қат-қат хамир қисми. *Мантисининг қиймасига ичак-човоқ ишлатар, сомсанининг жилдига жир, демакки ёғ ишлатар. «Муштум».* *Ундан кейин ошпаз йигит мудирликка келди. Аммо пармуда сомсага уста эди. Мен жилд очиб бериб турардим, у тугиб ташлайверарди.* С. Аҳмад, Ҳикоялар.

ЖИЛД II [a. جلد – муқова] Кўп қисмли бадиий ёки илмий асарнинг ҳар бир нашр қилинган қисми; том. *Қиши билан бир неча жилд китоб ёзиш мумкин.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Минг жилд китоб ўқиб, бир жоҳилга гап топиб беролмасам, мана бу каллани нимага кўтариб юрибман?* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЖИЛДИРАМОҚ Оз миқдорда оқмоқ, милтираб тушмоқ *Самовар жўмрагидан сув жилдираб оқмоқда.* ■ *Ариқчалардан жилдираб оққан сув узун тарнов орқали ҳовузга тушади.* Ш. Рашидов, Фолиблар.

ЖИЛДИРМОҚ I Ҳаракатга келтирмоқ, юргизмоқ. *Хўжайиннинг феълига тушуниб қолган кучер извошни беозоргина, секин жилдирди.* Ҳ. Фулом, Мапғал.

2 Узоқлаштирмоқ, йироқлаштирмоқ. *Ташқаридан хабар олинг. Миршабларни маҳкама атрофидан жилдирманг.* Н. Сафаров. Уйғониш.

ЖИЛДЛАМОҚ кам қўлл. Жилд билан қопламоқ, жилдга солмоқ. *Ёстиқларни жилдламоқ.*

ЖИЛДЛИ Жилд билан қопланган, жилд кийдирилган, жилдга солинган. *Жувон эп-*

чиллик билан тахмонда қатор-қатор тахланиб ётган кўрпалар устидан иккита духоба жилдли пар ёстиқ олиб, меҳмоннинг орқасига қўйди. С. Анорбоев. Оқсой.

ЖИЛДЛИК I Ғилоф (жилд) қилиш учун мос, ғилофбоп. *Жилдлик газлама.*

2 Ғилоф (жилд) учун мўлжалланган газламанинг миқдори. *Икки жилдлик сурп.*

ЖИЛЕТ(КА) [фр. gilet < Gille – қизикчи, масхарабоз номидан] Енгсиз калта камзул, нимча. *Эғнидаги тўқ қизил кўйлаги, унинг устидан кийиб олган қора жилеткаси.. ўзига хўп ярашган.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ЖИЛЛА Унча, у қадар, бир оз. *Собир ортиқча куюнчаклик ва ғамхўрлик кўрсаткиси келса, Анорхонга жилла ёқмас эди.* Ойбек, О. в. Шабдалар. *Жилла фурсат ўтмай, қўлида патнис кўтариб, официантка қиз пайдо бўлди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

Жилла курса (ёки бўлмаса, бўлмаганда) Жуда бўлмаганда, ҳеч бўлмаганда, лоақал. *Жилла бўлмаса, менинг келишимни кутсанг бўлмасмиди!* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Ахир, жилла бўлмаса, ўзим учун бир пиёла беринг, мана, ҳар қанча пул десангиз, берай [деди карвонбоши].* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ЖИЛМАЙМОҚ I Кулумсирамоқ, табасум қилмоқ. *Қиз Умидга қараб жилмайди.* Мирмуҳсин, Умид. *Ўтеген Шомуроднинг урдабуронлигига қойил қолиб жилмайди.* Ж. Ташенов, Жангчи Ўтеген.

2 кўчма Кўринмоқ, юз кўрсатмоқ (Ой, Кўёш ҳақида). *Булутлар орасидан ой жилмайди.* ■ *Шу чоқда дераза олдига келиб, Жилмайиб боқадир қўёш – олтин қиз.* Файратий.

ЖИЛМОҚ I Жойидан қўзғалмоқ, силжимоқ, сурилмоқ. *Отақўзи жойидан жилмади, чойи совиб қолган пиёлани қўлида айлантирганича ўйга толди.* О. Ёқубов, Диёнат. *Неча соатдан бери ўрндан жилмай тик турган Аваз беихтиёр бир қадам олға босди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ярим соатча ўтгандан кейин, машина жилди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

2 Бошқа ерга кўчмоқ, кетмоқ. *Дарахт бир ерда кўкаради.. Отанг раҳматлик умр бўйи шу ердан бир қадам жилган эмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 кўчма Юришмоқ, олға босмоқ. *Шу курс билан ишим оз-оз олдин жилди.* Ф. Фулом.

ЖИЛО |*а. جلى* – силлиқлаш, сайқал] 1 Силлиқ ёки сайқаланган сиртнинг тов-ланиши, ялтираши. - *Сув жилосини кўрсам, кўзим қувонади, тўлқинида кўнглим ўсади, – дерди Усмонхўжаев. «Ўзбекистон қўриқла-ри». Аҳмаджон йўлакай сувнинг олтин жилосидан кўз узмай, жим борарди. Й. Шамша-ров, Ғурумсаройликлар. Қуёшнинг бутун ран-гини кўрмоқчи бўлган одам Марғилон атла-сининг товланишига, қоракўл барраларининг жилосига тикилсин. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.*

2 *кўчма* Кўрк, ҳусн. *Қаён боқса, ўзгача жило, Қаён боқса, гўзаллик пинҳон. Э. Воҳи-дов, Муҳаббат. Азалдан «Самарқанд ер юзи-нинг жилосидир, кўркидир» деган нақл бор халқ орасида.* Газетадан.

Жило бермоқ 1) жилоламоқ, сайқаллаб, пардоз бериб ялтиратмоқ. *Мўйқалам соҳиб-ларининг диди-маҳорати билан маҳсулотга жило берилади. «Гулистон»;* 2) ҳусн, кўрк бермоқ. *Бу нур – эрк, озодлик, тинчлик, бахт, виқор, Бунга жило берар қирқ йиллик умр. Х. Расул;* 3) ялтирамоқ, ярқирамоқ, жилва қилмоқ, товланмоқ. *Ранго-ранг мрамлардан ишланган бу мақбара ҳозир ҳам ёрқин жило бериб турибди. З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари.*

ЖИЛОВ 1 Юганнинг чарм тизгини. *Жи-ловини бўшатмоқ. ■ Катта тош йўлда елиб келаётган отлиқ «тисс» деб, отнинг жиловини тортиди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изи-дан. Ноиб отдан тушиб, жиловни эгар қоши-га ташлади. С. Сиёев, Аваз.*

2 *кўчма* Бошқариш, идора қилиш тиз-гини; ҳокимият. *У пайтлар хон ёш эди, сал-танат жилови энди қўлига ўтган эди. С. Сиё-ев, Ёруғлик.*

3 *Изм, эрк, ихтиёр. -Ўзимиз инглиздан зўрға қутулдик, лекин у ҳамон жиловимизни бергиси келмайди, – деди Исмоилхон. Ойбек, Нур қидириб. Имтиҳон яқинлашаётганини унутма, жиловинг менинг қўлимда [деди ўқитувчи Одилжонга]. «Муштум». Подшо жиловда юради шотир, Ёвга от кўяр доим пирдай бўп ботир. «Юсуф ва Аҳмад».*

Жилов урмоқ Тиймоқ, тартибга солиб қўймоқ, бўйсундирмоқ. *Дарёга жилов урди Уктам инсонлар. Улуғ бир тўғон қурди. Мир-темир. Жиловини бўш қўймоқ* Уз ҳолига, ихтиёрига қўйиб юбормоқ. *Жиловини бўш қўйганингиздан кейин шундай бўлади, раис. Ш.*

Рашидов, Бўрондан кучли. Жиловини тор-тиб қўймоқ Тартибга чақириб қўймоқ; тан-беҳ бермоқ. *Давлат машинасидан текин пул топиш, бойлик орттириш учун фойдалана-ётган бу шахсларнинг.. жиловини тортиб қўядиган ташкилот йўқмикан?* Газетадан. **Жиловини қўлга олмақ** Бошқаришни, идо-ра қилишни ўз қўлига олмақ. **Жиловини қўлдан бериб қўймоқ** Бошқаришни, идора қилишни қўлдан чиқармоқ.

ЖИЛОВБАРДОР тар. Ўрта Осиё хон-ликларида: мансабдорларнинг отларига қаровчи ва уларга йўлга чиқишда отни рост-лаб бериб, йўлдан қайтганда кутиб олувчи хизматкор.

ЖИЛОВДОР 1 қ. жиловбардор. *Султон Ҳусайн бўйинини чўзиб, жиловдорлар билан чақчақлашиб ўтирган Паҳлавон Муҳаммад-ни кўрди М. Осим, Сеҳрли сўз. Жиловдор кул ҳалак бўлиб келади. «Алпомиш».*

2 *эск. ҳарб.* Отларга қараш учун ажра-тилган аскар.

3 *кўчма.* Бошлиқ, раҳбар. *Орадан кўп ўтмай, у [Порсоев] Сурхондарёда область халқ маориф бўлимига жиловдор бўлди. «Муштум». У [Раҳим Толипович] ҳозир ҳам жиловдор. Қайси куни бир мажлисда маърузага чиқди. Газетадан.*

ЖИЛОВЛАМОҚ 1 От-улов бошига нўхта ёки юган солмоқ. *Ҳамроҳи отга етиб келиб, саманни жиловлаб олади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 *кўчма* Тиймоқ, тартибга солиб қўймоқ; бўйсундирмоқ. *Унинг ўғли Абулҳорис Мансур ҳам бевош вазирлар, исёнчи ҳокимларни жи-ловлай олмади. М. Осим, Карвон йўлларида. Амударёни жиловласак, Ўзбекистон бутун-бутун янги пахта водийлари яратади. Ой-бек, О.в.шабадалар.*

3 *кўчма* Эгалламоқ, ўрганмоқ. *Йигитлар машғулотларга мунтазам қатнашарди, тех-никани тезроқ жиловлаб олишга ҳаракат қилишарди. «Ўзбекистон қўриқлари».*

ЖИЛОВСИЗ 1 Тизгинсиз. *От жиловсиз юрибди.*

2 *кўчма* Бебош, қулоқсиз. *Бўйи етган ёш қизлар баайни жиловсиз от, баъзан боши оққан томонга бурилиб кетиши мумкин. Мир-муҳсин, Умид. Яхшиям шу телба, буюк, жи-ловсиз ишқ бор жаҳонда. С. Нуров, Нарвон.*

ЖИЛОВХОНА тар. 1 Шоҳ, хон сарой-ларига ёки масжид ҳовлисига кираверишда-

ги махсус хона ёки бостирма. *Жиловхонадаги намоз кутиб ўтирган қавмлар ичида Самад буқоқ, Шукур сўфилар ҳам куринар эдилар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Йўлчи масжиднинг жилловхонасидаги супачага ўзини ташлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Жиловдорлар истиқомат қиладиган хона.

ЖИЛОЛАМОҚ Сайқалламоқ, пардозлаб ялтиратмоқ, Мебелларни жилоламоқ. ■ *Қатим тортдим жилолаб, Меҳримни қўшиб боғлаб.* Т. Тўла.

ЖИЛОЛАНМОҚ 1 Жилоламоқ фл. мажҳ. н. Жилоланган либос.

2 Ялтирамоқ, ярқирамоқ, жилва қилмоқ, товланмоқ. *Йўл-йўлакай шилдираб, Сен ёқимли куйлайсан, Жилоланиб, жилдираб, Не хусусда сўйлайсан?* 3. Диёр. *Бу янги диёрлар, пахтазор далалар, жилоланиб лиммо-лим оқаётган каналлар ўз-ўзидан бунёд бўлиб қолгани йўқ.* Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз.

ЖИЛПАНГЛАМОҚ 1 Тўлқинсимон, илон изи каби ҳаракат қилмоқ, тўлганмоқ. *Оқ ит жилпанглаб, олдинги оёқларига чўккалади.* «Шарқ юлдузи».

2 кўчма Қийшангламоқ, ярашмайдиган қилиқлар қилмоқ. *Домла ер остидан паранжи тагида жилпанглаб турган шўх аёлга бир боқди-да, никоҳ хутбасини бошлаб юборди.* Файратий, Довдираш. *Ҳақиқатан у баъзи штаб бошлиқлари сингари ўзидан юқори командирлар олдида жилпанглай бермас, кўзга ташланмасди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЖИЛПИТМОҚ фольк. Сакратмоқ, Ариқ келса ирғитди, Жилға келса жилпитди, Ҳар куни икки маҳал Отдан тушиб ўтлатди. «Ойсулув».

ЖИЛҒА Тоғ ва тоғ ёнбағирларидан оқиб тушадиган кичик сой; йилға. *Мен жилғаман, Дарё бўлиб тўлгим келади. Она юртим, Сенга ўғлон бўлгим келади.* Э. Воҳидов, Муҳаббатнома. *Қирғоғида гўзал юлдузлар Уйнаётган жилғага бордим.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари. *Қашқатовнинг кунгай томонида чап қўлга қараб кетган жилға бор.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЖИМ рвш. 1 Овоз, товуш чиқармай, индамай, овозсиз, товушсиз, сукут сақлаб, сукунатда. *Мум тишлагандек жим ўтирмақ.* ■ *Саидғози, сен гапирганда, Шербек жим ўтирган эди, — кимдир лўқма ташлади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ота-бола анчагина жим*

борди. Ўртага оғир сукунат тушиди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Қимирламай, қимир этмай, ҳаракатсиз, тек. *Унинг кўзини юмиб, жим ётганини кўрган Бобоқул ота ўрнидан қўзғалди: — Сен тинчгина ухлайвер, чироқ. Мен.. бир айланиб келай.* С. Анорбоев, Оқсой. *Омон бўлинг-е, раис ака.. тийинигача тўғрилаб дафтардан ўтказдик-ку? Бироқ ўзингиз, жим ётган илоннинг бошини қўзғаб, яхши қилмадингиз.* С. Анорбоев, Оқсой.

Жим бўлмоқ 1) тўхтамоқ (гап, сўздан); сукутга кетмоқ, сукутга ботмоқ. *Ойи, сиз сезасизми, бойникида орқамдан кулишади, гапиршади.. ман яқинлашсам, жим бўлишади.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) тинчимоқ, босилмоқ (овоз, товуш, шовқин ва ш. к. ҳақида). *Фақат болгаларнинг тарақ-туруғи жим бўлганда, Йўлчи жиддий суҳбатга ўтди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аҳмадҷон бир сидра ўқ ёғдиргандаёқ немис пулемёти жим бўлиб қолган эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 унд. с. вэф. Овозингни ўчир, товушингни чиқарма, тинчлан. *— Жим! — муштини кўтарди Ёрмат..* Ойбек, Танланган асарлар. *— Жим, жим! — деди Кумри ярим товуш билан. — Гулшан бизникига ухлагани келган экан.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Жим бўлиб кетмоқ Хат-хабар қилмай, дарак бермай, кўринмай кетмоқ. *Ака, нимага жим бўлиб кетдингиз? .. Мен сизни жуда соғиндим.* Ойбек, Танланган асарлар. **Жим турмоқ** (ёки ўтирмақ) Гапирмай, эътироз билдирмай, қаршилиқ кўрсатмай туравермоқ. *— Тўғри, — деди Ўрмон полвон, — агар жим турсак, улар ҳар бир иш қиладир.* С. Айний, Куллар. *Бир бечорага тўхмат қилишса-ю, била туриб, кўра туриб жим ўтирсам, гуноҳ бўлмайдими?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЖИМГИНА рвш. Индамай, гаплашмасдан. *Иккаламиз шаршара шабадасида жимгина ўтириб чекишдик.* С. Аҳмад, Юлдуз.

ЖИМЖИЛОҚ Қўл ёки оёқнинг бешинчи, энг кичик бармоғи. [Маъмурҷон] *Жимжилоғи билан қулоғини чуқилай-чуқилай, у ёқ-бу ёққа юра бошлади.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. *Чап қўлининг жимжилоғи сирқираб оғрир эди.* М. Осим, Карвон йўллариди.

ЖИМЖИЛОҚДАЙ, -дек. Жуда кичкина, кичик. *Муаллим қўлга бўр олиб, доскага жимжилоқдайгина тикка таёқча чизди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бир мухбир ўртоғим жим-*

жилоқдек келадиған ён дафтарчасига қараб, филдай-филдай гапларни гапириб берди. «Муштум».

ЖИМЖИМА Серҳашам ўйма нақш, гул, кунгура. *Панжараларнинг жимжимаси.* ■ *Шкафинг нақшлари жимжима ўйноқ, Жилвали кўркига мумкинми тўймоқ?* Қ. Муҳаммадий.

2 Жилвали, товланиб турган. *Сайр эттирдинг жимжима кўлда, Сайр эттирдинг хийбон, боғда.* Ҳ. Салоҳ, Қолдирмасман мен сени доғда.

Жимжима қилмоқ Мавжланмоқ, товланмоқ. *Тушки офтобнинг тик тушган нурлари остида дарё суви жимжима қиларди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ЖИМЖИМАДОР Серҳашам ўйма нақшли, кунгурали. *Жимжимадор, нақшин панжара.* ■ *Тошбобо қайтиб келиб, жойига ўтирганида, кўлида жимжимадор узун ҳасса бор эди.* С. Кароматов, Сўнгни бархан. *Асадулло ва Аҳмад кўш тавақали, қадимий усталар ижодига мансуб жимжимадор, ўймакор эшик ёнида тўхташди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ЖИМЖИМАДОРЛИК 1 Серҳашамлик, ғоят ҳаппаматдорлик. *Эшикнинг жимжимадорлиги.*

2 Баландпарвозлик, дабадабозлик. *Лермонтов поэзияси ҳар қандай баландпарвозлик, сафсатабозлик, жимжимадорлик ва турғунликдан ҳоли.* Газетадан.

ЖИМЖИТ Тинч, осуда. *Кичик укам ухлайди, Жимжит ўрнида.* З. Диёр. *Йўлчи жимжит кўчада танҳо айланиб юриб, бойникига қайтди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қишлоқ жимжит, ҳамма маст уйқуда.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Жимжит бўлиб кетмоқ айн. жим бўлиб кетмоқ қ. жим. *Хайр, Зухраҳон, жимжит бўлиб кетманг. Тез-тез хат ёзиб туринг.* Н. Сафаров, Олияҳон Султонова.

ЖИМЖИТЛИК Товуш, шовқиннинг йўқлиги; тинчлик, жимлик, сукунат. *Орага бир нафас жимжитлик тушди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Олимжон ўртага тушган жимжитликни бузиб, раисга қаради.* Ш. Рашидов, Фолиблар. *Катта зали пашиша учса эшитиладиган даражада жимжитлик қоплаб олган.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ЖИМИЛЛАМОҚ қ. жимирламоқ. *Дарғам сойнинг сувлари Чўлга оқар жимиллаб.* «Шарқ

юлдузи». *Жингалак сочли йигит ўз сўзини шу ерга келтирганда, Хадича холанинг бадани чумоли юргандай жимиллаб кетди.* Т. Алимов, Совға.

ЖИМИМОҚ Жим бўлмоқ, сукутга кетмоқ; тўхтамоқ. *Кулгилар билан гуркураб турган гузар бирдан жимиди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Маҳмуд қовоғини уйиб, жимиб қолди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Ойқиз билан Олимжон кўшиқ айтиб оқайтган ариқ ёқалаб, аллақачон жимиб қолган қишлоқ кўчасига бурилдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Шу чоқ узоқдан чинни пиёла жарангидай кулги эшитилди-ю, тезда жимиди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЖИМИР: эти (ёки бадани) жимир этмоқ Кучли ҳаяжонламоқ, баданига титроқ югурмоқ. *«Генка ойисини топибди», деган хабар бир зумда бутун батальонга тарқалди.* Бу хабарни эшитганимда, менинг ҳаяжонланганимни айтмайсизми. *Этим жимир этиб кетди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

ЖИМИР-ЖИМИР 1 Жилвали, ўйноқи, мавжли; ялттираб. *Гўё ҳисобсиз юлдузларни ўз оғушига олгандек, жимир-жимир оқади Қашқа.* С. Нуров, Дурдона. *Гавҳар, кўлнинг жимир-жимир тўлқинларига тикилиб, бир лаҳза жим қолди.* П. Қодиров, Уч илдиэ. *Эгатлардан жимир-жимир тафт кутарилади.* С. Нуров, Нарвон.

2 Милтиллаган, жилва қилган ҳолда. *Тим қоронғилик ичида узоқдан юлдузлар жимир-жимир кўз қисар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Жимир-жимир қилмоқ айн. жимирламоқ. *Сув юзи жимир-жимир қилар. сувда ой акси ўйнарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЖИМИРЛАМОҚ 1 Майда тўлқинлар билан қопланмоқ, мавж урмоқ. *Ҳиротни айланиб ўтадиган Ҳарируд дарёси жимирлаб оқиб ётарди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ёвариқ суви жимирлаб, ниманидир шивирлаб оқмоқда.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Милтиллаб кўринмоқ, жилва қилмоқ. *Аҳмад бригадир гугурт чўп билан тишини ковлаб, осмонга, юлдузлар жимирлаб турган кўкка тикилди.* С. Нуров, Нарвон. *Олов сели жимирлайди.* К. Яшин, Ҳамза.

Кўзим (ёки кўзларим) жимирлаб кетди Кўз ўнгим қоронғилашди, кўзим тинди.

ЖИМИРЛАШМОҚ: кўзи жимирлашмоқ 1) кўз ўнги қоронғилашмоқ. *Боқди ҳар ён шо-*

шиб-пишиб, тўймас қараган сари. Бирданига жимирлашиб, тиниб кетди кўзлари. Т. Тўла; 2) кўз қамашмоқ. *Офтобда қорға қарасам, кўзим жимирлашади. Эти (ёки бадани) жимирлашмоқ* Баданига титроқ югургандай бўлмоқ; сесканмоқ. *Қизнинг ҳар бир гапи унинг [Элмуроднинг] баданига муздек сув томчилари томаётгандек таъсир қилди, авзойи бадани жимирлашиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЖИМИТ Жуда кичкина, кичкинтой, жажжи, митти. *Жимит китобча.* — Қуш жимит кўзларини мўлтиратганича туриб қолди. «Шарқ юлдузи».

ЖИМИҚМОҚ; жимиқиб кетмоқ кам қўл. Жим бўлиб кетмоқ, дарак бермай, кўринмай кетмоқ. *Жимиқиб кетма, тез-тез келиб тур.*

ЖИМЛИК қ. жимжитлик. *Фовур босилди. Бир лаҳза жимликдан сўнг кулги кўтарилди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Тун жимлигини самолёт моторининг узоқдан келаётган бўғиқ товуши бузмоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Жимлик чўкмоқ (ёки тушмоқ) Сукунат, жимлик пайдо бўлмоқ, юзага келмоқ. *Сўнг орага ноқулай жимлик чўкди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Болохонага жимлик чўкди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Орага бир нафас жимлик тушди.* С. Зуннунова, Янги директор.

ЖИММА-ЖИММА фольк. Кўп-кўп, жуда кўп. *Қулоқ сол, тўражон, айтган сўзима, Жимма-жимма ёшим тўлган кўзима. Холбекани мен кўрсатсам, тўражон, Кирасига не берасан ўзима?* «Кунтуғмиш».

ЖИН I [a. جن — афсонавий махлуқ; арвоқ; ёвуз руҳ] I Шарқ мифологиясида ва диний тасаввурларга кўра: пастқам жойларда киши кўзига одам тимсолида кўриниб, гўё уни бирор дард-иллатга чалинтириб (мас. оғзини қийшайтириб) кетадиган афсонавий махлуқ. *-Энди бу ерда илгаригидай бойўғли сайрамайди. Ҳеч кимнинг кўзига жин ҳам кўринмайди, — деди Юсвали тоға.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Букри домла Майнани жинми, парими деб ўйлади шекилли, турган жойдан силжмай, алақандай дуони пичирлади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 кўчма Кишининг табиати, таъб. *Шунақанги гапларни жиним суймайди.* — Бепарво, бўшанглик мардаг эмас эп, Бундай одамларни ёқтирмас жиним. Ж. Жабборов. *Сатторқул аканг уйни тузаттириб бермоқчи. Майли, ўшанда дераза ҳам қурсин, оқлатсин*

ҳам, тоқча жинига ёқмаса, суватиб ташлай қолсин. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Жин кўча Пастқам тор кўча. *Хиванинг жин кўчалари ҳувиллаб ётибди.* С. Сиев, Аваз. **Жин тегмоқ** Кайфияти бузилмоқ. *Нариги хонадан оласининг уф тортгани эшитилди: — Нима жин тегди унга? — Опа, кўрқятман, — деди Чарос овози титраб.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Жин урмайди** Ҳеч нарса қилмайди, таъсир қилмайди. *-Хотинингизга жин ҳам урмайди, аввал хашак жамғариш топшириғини бажаринг! — деди совхоз директори Саидмурод ака.* Н. Қобил, Беморлар. **Жин урсин қарғ.** Балога учрасин; худо урсин. *Сенларнинг гапларинг қизиқ бўлди-ку, жин урсин сени!* С. Кароматов, Олтин қум. **Жин чироқ қ. жинчироқ. Жини тутмоқ** Таъбига, кўнглига ёқмаган иш ёки гапдан жаҳли чиқмоқ; жиғибийрон бўлмоқ. *Бирпасда дадамнинг жини тутди.* Э. Раймов, Ажаб қишлоқ. **Жини кўзимоқ (ёки кўзғамоқ) айн. жини тутмоқ.** [Заргаров Насибага зеҳн солиб:] *Ҳм.. Формада олиб бора кўрма, формани кўриб, ЗАГС мудирининг жини кўзғамасин тағин.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Жинига тегмоқ ёки жинини кўзғатмоқ** Табиатига тўғри келмайдиган иш, ҳаракат ёки гап билан жаҳлини чиқармоқ; асабини кўзғатмоқ. *Жинимга тегмаган сен бормидинг? Жинидан баттар ёмон кўрмоқ* Қаттиқ ёмон кўрмоқ. *Домла бозор қилишни, магазинга боришни жинидан баттар ёмон кўрар эди.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза. **Сени (ёки сенга) нима жин урди?** Сенга нима бўлди? Эсингни едингми? Ақлдан оздингми? [Қози Мулладўстга:] *Сенга нима жин урди? — [Мулладўст:] Сизни урган жин! Жин туринг, бу кун ҳам озлик қилмасин!* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ЖИН II : жин чақа айн. жиринг чақа қ. жиринг. *Жин чақа ҳамманинг кармонига тупуриб, бойларнинг ҳамёнига ўзини уради.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЖИН III [ингл. gin < engine — машина]: **жин машина** Пахта тозалайдиган, чигитдан толаларни ажратиб оладиган машина. *Завод ичкарасида «жин»лар пахта тозалаб чиқармоқда.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЖИНГ: (ғ)инг йўқ, жинг йўқ Ҳеч нарса демай, эътирозсиз, гап-сўзсиз; сабр-қаноат билан. *Қорни тўқ, эни бутун бўлса бас. Инг йўқ, жинг йўқ, ишлайверади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЖИНГАК: жингак бўлмоқ 1) буришиб-тиришиб қолмоқ, қуришиб қолмоқ, бужмаймоқ. *Офтобда тери жингак бўлиб қолибди;* 2) муз-кесак бўлиб қимирламай қолмоқ, увушмоқ. *Совуқда қўлларим жингак бўлиб қолди. Жингаги чиқмоқ айн. жингак бўлмоқ.*

ЖИНГАЛА(К) I *сфт.* Табиий ёки сунъий равишда ҳалқа ёки ярим ҳалқа шаклида буралган, қўнғироқ (соч, жун ҳақида). *Жингала(к) соч. Сочлари жингала(к) бола.* ■ У [шофер] жингалак сочини панжалари билан тараб-тараб, бир оз ҳаёлга толди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Эъзозхон Тулқиннинг жингалак сочини силади.* Ҳ. Фулом, Машъал.

2 *от* Шундай буралган қўнғироқ сочининг бир бураими. *Сочларининг жингалаклариди шуъалалар мавжланиб ёнар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 *от* Баъзи ўсимликларнинг, мас., тоқнинг чирмашадиган новдчаси.

ЖИНГИЛЛАМОҚ қ. **жирингламоқ.** *Танга жингиллаб тошга тушди.*

ЖИНГИР-ЖИНГИР қ. **жангир-жунгир.**

ЖИНГИРЛАМОҚ қ. **жирингламоқ.** *Олдида самовар пишқириб қайнар, Қўлида чинни-си жингирлаб ўйнар. «Оқ олма, қизил олма».*

ЖИНГИРТОБ I Жазирама офтобда ёки ўтда обдан қизиган, қақраган, қайишган, қовжираган. *Нусратбек ўқ ариқ ёқасидаги гулхайриларга тикилиб қаради. Япроқлари жингиртоб, тугмасимон гуллари илма-тешик.* С. Нуров, Нарвон.

ЖИНГИРТОБ II Бирдан кутариладиган, ўта нишаб, тик. *Ўктам ранг-баранг майда тошлар билан тўла сойликдан жингиртоб тенага кутарилди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ЖИНГИРТОБ III Бир-бирига киришиб, ажратиш қийин, чигал ҳолга келган, жингала ҳолатли. *Кўчалар ғишт, тупроқ, темиртерсак, кўмирланган ёғоч, жингиртоб силлар билан тўла эди.* Ойбек, Кўёш қораймас.

Жингиртоб қилмоқ Қийнамоқ, оздирмоқ. *Айрилиқ азоби Ҳаққул отани жингиртоб қилиб, шу кеча ухламасдан фиғон чекиб чиқди.* Ҳ. Назир, Сув галоси — оқпадар..

ЖИНГУЛ Итбуруннинг майда гулли тури. *Товуқ тутқич бермай, анҳор бўйидаги жингул остига кириб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЖИНДАЙ, -дек *рвш.* Бир оз, озгина, қиттак. *Жиндай ухлаб ол. Жиндай сабр қил.* ■ *Козмининг гап оҳангида жиндай такал-*

луфсизлик сезилиб турарди. Э. Усмонов, Ёлқин. *Олимжон Бойчиборга яна жиндек беда ташлаб, аста Ойқиз ёнига келди.* Ш. Рашидов, Фолиблар.

ЖИНЖАК Дуккакли ўсимликларнинг бир тури.

ЖИНЖАЛОҚ *шв.* Жимжилоқ.

ЖИНКА *шв.* Пакана.

ЖИННИ [а. جنى — жин, руҳ] I Ақлдан озган, руҳий касалликка йўлиққан; телба, савдойи. *Ўша қўшнининг қизи шу ёнғоқ тағида кўп ўтириб, жинни бўлиб қолди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Қурвонбиби жинни бўлиб, паранжисиз ва йиртиқ кийимлар билан эшоникига келган вақтида, уни занжирга боғлайдиган одам ҳам топилмади.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

2 *кўчма* Хаёлига келган аҳмоқона ишлар, ярашмаган қилиқлар қиладиган киши; аҳмоқ, нодон. *Маслаҳатингиз учун раҳмат, раис. Мен бўласам, жинни бўлиб, сизга мақтанибман.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Жинни бўлибсан, Тохир! Ҳамма урушдан қочса, сен бу аждаҳонинг комига ўз штиёринг билан бормоқчисан!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 Ўзини яқин олиб, эркалатиб гапирганда ёки ҳазил тариқасида «демона», «тен-так» каби маъноларда ишлатилади. *Девона севиқли қовоғини сўрида кўриб қувона кетди: -Вой, жиннилар.. қовоғимни бер, жиннилар!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Жинни шамол Гоҳ у томондан, гоҳ бу томондан эсадиган шамол, уярма шамол. **Жинни қилмоқ** Эс-ҳушидан айирмоқ. [Зубайда] *Нозу адо билан дутор чертиб қўшиқ айтганда, эшитганни жинни қилармиш.* К. Яшин, Ҳамза. **Жинни қўйнинг калласини едингми?** Эсингни едингми? **Жинни бўлдингми?** **Жиннисини чиқармоқ** 1) калака қилмоқ. *Қорбўрон қилиб, унинг жиннисини чиқаришди;* 2) расвосини чиқармоқ, дабдала қилмоқ. *Болалар қўғирчоқнинг жиннисини чиқарибди. Латта жинниси* Турли хил латта-путта, газ-молларга ўч, ишқивоз. *-Латта жинниси!* — *деб бақирди Бўтабой бутун аламини хотинидан олмоқчи бўлиб, — латтанинг учини кўрсатса, ўзингни томдан ташлайсан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЖИННИВАЧЧА [жинни + ф. بچه — бола] сўж. Жиннидан туғилган, жиннидан тарқаган.

ЖИННИВОЙ с.т. Ўзини яқин олиб га-
пирганда, эркалаш ва ҳазил тариқасида
«тентаквой» маъносида қўлланади. *Попук
жиннивой бўлса, ори келди шеклили, сомсани
отиб юборди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ЖИННИЛИК 1 Телбалик, савдойилик.
Унда жиннилик асари бор.

2 кўчма Ножўя, аҳмоқона иш; тентак-
лик, аҳмоқлик. -*Латифий ўзи хўп келишган
йигит-у, лекин шўхлик қиламан деб, жинни-
лик қилгани ёмон, бемаза гапни кўп айта-
ди, — дебди [Фотима].* П. Турсун, Ўқитувчи.

Жиннилиги тутмоқ (ёки кўзимок) Газаб-
ланмоқ, аччиқданмоқ. *Ниҳоят, Ойимча би-
бининг сабри тугаб, жиннилиги тутди, кўзла-
ридан нафратли учқунлар сачратди.* К.
Яшин, Ҳамза. -*Нима дейсан, эски жин-
нилигим кўзиб турибди, менга тараф бўла-
диганлар борми? — деб нимагадир ишора қилди
Мадамин.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЖИННИ-МИННИ, жинни-пинни қ.
жинни 2. Ҳалиги муштумзўр йигит уни [Со-
диқни] бир туртди-да: -*Юр-юр, итвачча,
жинни-минни бўлдингми? — деб судрай бош-
лади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Жинни-пинни
бўлдингми, рўпарамда турибсан-ку?! [дедим].
«Муштум».*

ЖИННИНАМО [жинни + ф. *نامа* — кўри-
ниш, намоён бўлиш] Телбанамо, телба та-
бият. *Жиннинамо чол.*

ЖИННИСАНҒИ Ножўя, аҳмоқона иш-
лар, келишмаган қилиқлар қилиб юрадиган.
Жиннисанғи одам. ■ *Худди жиннисан-
ғилардай ўзи билан ўзи гўнғир-гўнғир гапла-
шади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЖИННИХОНА Ақлдан озганлар, телба-
лар шифоҳонаси. *Қотил жиннихонадан қоч-
ган ашаддий телба бўлиши керак.* «Фан ва
турмуш». *Биров уни [раисни] ушлаб олиб,
жиннихонага жўнатмайди, ҳеч ким масха-
ралаб кулмайди, эси паст демайди.* «Ёшлик».

ЖИНОЙ [а. *جاناي* — гуноҳ, жиноят-
га алоқадор] ҳуқ. Жиноятга оид, жиноят
билан боғланган, жиноят деб қараладиган,
жиноятдан иборат бўлган. *Жиноий иш. Жи-
ноий ҳаракат. Жиноий жавобгарлик.* ■ *Фо-
тима устидан жиноий иш қўзғатилди.* Т.
Ашуров, Оқ от. *Заҳар қўлга киргач, жиноий
фикр ўсди, бутун юрагини, бутун борлигини
чирмаб олди.* Ойбек, Танланган асарлар.
*Жиноий қидирув.. ва тергов аппарати қайта
ташкил этилиб, мустаҳкамланди.* Газетадан.

ЖИНОЙ-ПРОЦЕССУАЛ ҳуқ. Жино-
ий ишларни судда кўришга оид. *Жиноий-про-
цессуал кодекс.*

ЖИНОЯТ [а. *جاناي* — айб, гуноҳ; жи-
ноий иш] 1 ҳуқ. Давлат қонунлари билан
белгиланган тартибга хилоф ва шу қонун-
ларга асосан жавобгарликка тортишни тала-
б қиладиган, жамоат учун хавfli хатти-
ҳаракат. *Оғир жиноят. Амалдан фойдаланиб
қилинган жиноят. Жиноят устида ушламоқ.*

■ *Тергов тугаши учун эса жиноятга иқрор
бўлиш керак.* Ҳ. Гулом, Машъал. *Бир марта
жиноят қилган одам ўша жиноятини ёпиш
учун яна ун марта жиноят қилишдан ҳам
қайтмас экан.* Н. Фозилов, Дийдор.

2 кўчма Ёмон оқибатларга олиб бора-
диган зарарли хатти-ҳаракат, иш; гуноҳ. *Бас,
сиз билан биз, Тожибой ака, бу ишга раҳбар-
лик қилиш ўрнига қўл силтар эканмиз, жино-
ят қилган бўламиз ва бунинг учун халқ олди-
да жавобгар бўламиз.* П. Турсун, Ўқитувчи.
Бундай ишни кечиктириш жиноят. Ш. Раши-
дов, Ғолиблар.

ЖИНОЯТКОР [а. + ф. *جانايكار* — жи-
ноят қилувчи, қилган] Айб, гуноҳ қилган
киши. [Майсара:] *Бўлди ўйин ҳам. Вақт кет-
ди, қани обчиқинг бу жинояткорларни! Ҳор-
диқ чиқсин.* Ҳамза, Майсаранинг иши. -*Агар
Ҳасан жинояткор бўлса, мен жинояткор бўла
қолай, сизлар колхозни истаганларингча бу-
зинглар, — деди Фотима.* С. Айний, Қуллар.

ЖИНОЯТКОРЛИК Жиноят билан шу-
гулланиш, жиноятчилик; айб, гуноҳ. *Улар
жинояткорлик қилиб юрган вақтларида, одам
ўлдиришда тажриба орттирганларнинг бу
ишда қўллари титрамас ва юраклари хурк-
масди.* С. Айний, Бухоро жаллодлари.

ЖИНОЯТКОРОНА рви. Жиноий йўл
билан, жинояткорларча. *Бундай жиноят-
корона бепарволик қилишимга нима сабаб
бўлди? Узимнинг гўллим, бефаҳлимим са-
баб бўлди [деди Абдусамодқори].* А. Қаҳҳор,
Кўшчинор чироқлари. *Ғўза ва бошқа чопиқ
қилинадиган экинларни кўллатиб суғориш
қатъиян тақиқланади. Чунки бундай қилиш
сувни жинояткорона талон-тороғ қилишга
сабаб бўлади.* Газетадан.

ЖИНОЯТЧИ қ. жинояткор. *Хавfli жи-
ноятчи. Ҳарбий жиноятчи.* ■ *Райондан кел-
ган терговчи уч кун овора бўлиб, жиноят-
чиларнинг изини тополмади.* А. Қаҳҳор,
Кўшчинор чироқлари. *Элмурод аччиқ истеҳ-*

зо билан кулди: -*Гипини қаранг-а. Жиноятчига жазо талаб қилиш уят бўлар эмиш.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЖИНОЯТЧИЛИК Жамият учун хавфли хатти-ҳаракат. *Республика судлов органлари халқнинг хоҳиш-иродасини бажара бориб, жиноятчиликка қарши курашни кучайтирдилар.* Газетадан.

ЖИНС [а. جنس — тур; хил, нав; қабила, миллат] **1** биол. Жонли организмларнинг биологик ва жисмоний хусусиятларига кўра икки (эркак ва урғочи) туридан бири. *Эркак жинси. Хотин жинси.* ■ *Узаро қарама-қарши икки жинс дунёда тирикликни давом эттиради.* Т. Қаипбергенов, Қорақалпоқнома. *Бўлажак фарзанд жинсининг ўғли ёки қиз бўлиши отадаги уруғ ҳужайраси таркибида бўладиган икки хил хромосомага боғлиқ.* Газетадан.

2 Тур. нав. хил. *Лириканинг ўзига хос адабий жинс сифатидаги табиати унинг жанр қиёфасида ҳам акс этади.* «ЎТА». Барон фон Ринг, *албатта, эшак эмас, балки орий жинсдан бўлган бир зот.* А. Қаҳҳор, Барон фон Ринг.

3 Ижтимоий гуруҳ, табақа. *Жинсига тортмоқ.* ■ - *Ота, бу синглим, — табассум билан деди Йўлчи. — Бойникида яшашини маъқул кўрмадим. -Яхши қилибсан: Кабутар бо кабутар, жинс бо жинс.. Тўғри, улар қариндошинг. Лекин улар сени ўз жинсига қўшмайди. Улар пул жинсидан.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 геол. Ер қобиғининг маълум қатламини ҳосил қилган минерал. *Қоя остидаги тоғ жинслари минг йиллар давомида эсган шамол таъсирида силлиқланиб, ёр шаклида ўйилган эди.* С. Кароматов, Олтин кум. *Нуротадан Томдубулоққача чўзилган тоғлардаги тоғ жинсларини ўрганиб, у жойларнинг геологик харитасини тузди.* С. Анорбоев, Ўзбекистон олтини.

ЖИНСДОШ 1 Бир биологик жинсга мансуб бўлган, жинси бир. *Онам зотан хотин, ёрим ҳам хотин, Синглим ҳам, қизим ҳам уларга жинсдош.* Ғ. Фулом.

2 Бир ижтимоий гуруҳга, табақага мансуб бўлган; зоти бир. *Сен ҳали ҳам ўз чўрилигингни эсингдан чиқармаган, ҳали ҳам менинг молимни ўз жинсдошларинг бўлган батракқулларни семиртириш йўлида исроф қилар экансан.* С. Айний, Қуллар.

ЖИНСИ [ингл. jeans — бир турли шим < jean — қалин ип газлама] Қалин ип газламадан тикилган иш кийими тури (асосан шим ҳақида). - *Бош бошқармага телефон қилинсин, — деди жинси шим кийиб олган робот.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Магазинга келган импорт — сўнги модадаги жинси шимдан шу магазин мудирининг ўғли Тоилоқжон қуруқ қолди.* Газетадан.

ЖИНСИЙ Биологик жинсга, жинс масалаларига оид. *Жинсий белгилар. Жинсий айирмалар. Жинсий тарбия.*

ЖИНЧИРОҚ Пахта пилиги билан ёнувчи шишасиз чироқ; қорачироқ. *Уйидаги нарсаларни ғира-шира айиришга имкон берувчи «жинчироқ» ҳам энди кўринмайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЖИНҚАРЧА шв. **1** Читтак.

2 кўчма Тирранча, тирмизак. *Шунча ёшга кириб, шунча йил эл бошида туриб обрў орттирган Умарни жинқарчалар отдан ағдариб ташлагани яхшими? И. Раҳим, Ихлос. Бай-бай-бай.. ўзи жинқарча бўлсаям, шунақа заҳар қизки, худди Зулайхо онангизга ўхшайди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ЖИНҒИЛ шв. **1** Юлғун. *Моҳандарё водийсида юлғун, жинғил, янтоқ, қизилмия, ажриқ ўсади.* П. Фуломов, Зарафшон этакларида.

2 Юлғундан қилинган. *Чол эшик олдида суёғлиқ турган жинғил таёғини олди-да, Тўрткўзни эргаштириб, қоронғиликка кириб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЖИНҒИРЛАМОҚ Кўнғироқ товуши чиқармоқ. *Соат жинғирлади. Телефон жинғирлади.*

ЖИНҒИРОҚ қ. кўнғироқ. *Шу кеч паллада кўча эшикнинг жинғироғи жириглаб қолди.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар.

ЖИПС рвш. **1** Орасида жой, тирқиш бўлмаган, тирқишсиз, зич. *Жипс ёпилмай турган эшикларнинг икки қаноти орасидан совуқ қорнинг заҳарли изғирини кириб, уларнинг тоқчаларини айланмоққа, унинг совуқ «хув-хув»лари шип ораларидан эшитилмоққа бошлади.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

2 Бир жон, бир тан бўлиб бирлашган, бирдам. *Тинчлик учун курашувчиларнинг жипс сафи ўсмоқда. Жамоа билан жипс боғланмоқ.*

3 кўчма Яқин, яқинлашиб; ёнма-ён. *Жўра бобонинг тўриғи улоққа жипсроқ чопди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *Бўз от жийрон-*

қашқа билан жипс келган заҳоти Бобур бўй чўзиб, нариги отнинг эгаридан икки қўллаб ушлади-ю, бор кучи билан эгардан эгарга сакради. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ЖИПСЛАМОҚ Орасида жой, тирқиш қолдирмай тақамоқ, зичламоқ. *Пол тахта-ларини жипсламоқ.* ■ *Иккаласи икки ходани бир-бирига жипслаб, сым билан маҳкам болади, сувга ташлаб, устига миниб олишди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ЖИПСЛАШМОҚ I Жипсламоқ фл. ўзл. н. Чолнинг юзида табассум пайдо бўлди, қовоқ усти, кўз ости ажинлари жипслашди. Ойдин. Олтин узукка олмос куз.

2 кўчма Бирлашмоқ, аҳил бўлмоқ. *Икки йил ичида бўлим коллективи уюшиб, жипслашди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ЖИПСЛИК I Зичлик, бир-бирига яқинлик. *Тахталарнинг жипслиги.*

2 кўчма Ўзаро яқинлик, аҳиллик, бирдамлик. *Бу йилги шароит бошқачароқ, ниҳоятда жипслигимизни, мустаҳкам дўстлигимизни, ҳамжиҳатлигимизни тақозо этади.* Газетадан.

ЖИР I [р. жир — мой; ёғли, мойли нарса, овқат] с. т. Мой, ёғ. ■ *-Етмиш икки ҳунаринг бор, лекин хумчангда беш пайса жиринг йўқ!* — деб Мирвали банги бир кун Бердибойни койиган эди. А. Қодирий, Обид кетмон.

Жир битмоқ 1) семирмоқ, эт, ёғ битмоқ. *Қўйга ҳеч жир битмаёттир.* ■ *Сидиқжон қайнанасидан бу хилдаги таъналарни кўп эшитган, лекин сира гап қайтармаган эди, бу сафар заҳарханда қилиб: -Ўзи тўймаганининг салқити қорин оғритади, онажон, сиздан ортди-ю бизга жир битдимми!* — деди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари; 2) кўчма бойимоқ, давлати ортмоқ. *Энди жир битдида!* *Битта кўйлак иккита бўлди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Жирн бор** Қўр-қути бор, давлатманд. *Жирн бор ошларнинг болаларига мактаб ҳам, мадраса ҳам ярашади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЖИР II шв. Қўшиқ. *Ўтовлардан чўпонларнинг ўланлари, оқинларнинг жирлари янграб, узоқ-узоқларга акс садо беради.* Газетадан. *Ўзим каби қовуни бол ўша пир, ўша ёшлик алангам, ўша қўшиқ, ўша жиров, ўша жир, ўша жаҳон шўх янгам.* Миртемир.

ЖИР III шв. Жанжал.

ЖИРАФА [фр. giraffe <а. زرافة | Тропик мамлакатларда яшайдиган узун бўйинли

ўтхўр ҳайвон. Африка бутазорларида ҳайвон овлочилар бир куни битта жирафа тутиб, қафасга солишди. «Фан ва турмуш».

ЖИРИЛЛАМОҚ Аламга чидай олмай гапирмоқ; гап, танқид ва ш. к. ни кўтара олмай қизишмоқ. *Камчиликларингизни кўрсатса, нега жириллайсиз?* ■ *Бирданига қирқ етти боғ ютқизган Ниёзмат ҳожи жириллаб, яна тўқсон тўрт боғ тикди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *-Тўрт йил остонангизда ишладим, энди ҳақ десам, нега жириллайсиз?* — деди Жониш Сотволди бойга. Ҳ. Шамс, Душман.

ЖИРИНГ тақл.с. Металл, чинни, шиша буюмларнинг урилишидан чиқадиغان нозик товуш ҳақида. *Телефон жиринг этди.* ■ *Пулга ўч у [Самандаров], ёнингизда танга жиринг этса, «лаббай, гапирдингизми?» деб турадиган одам.* А. Мухтор, Туғилиш.

Мулла жиринг ёки жиринг чақа Пул, танга-чақа. *-Ҳукуматчилик, — деб ҳамсухбатларига тасалли берди Махсум, — менга ўхшаш, сенга ўхшаш мойжувози борлар солиқ тўламай кўйса, давлатнинг ҳамёнига мулла жиринг қаёқдан тушади?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЖИРИНГЛАМОҚ Металл овози каби бўғиқроқ товуш чиқармоқ. *Телефон жиринглади.* *Маҳмуд Ҳайдарович трубкани олди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. *Телефон жиринглаб, Муродованинг хаёлини бузди.* И. Раҳим, Ихлос.

ЖИРИШ шв. Чала эланган, серкепак ун ва шундан тайёрланган нон. *Махсум жириниш нондан бир чимдим оғзига ташлаб, ташқарига чиқди.* В. Ғофуров, Вафодор.

ЖИРКАНМОҚ Ҳазар қилмоқ, ирганмоқ. *Ҳайдаров суҳбатдошига бирдан жирканиб қараб қўйди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. *Пошшахон шаҳарлик бойвучча аёл бўлиб, ўз қариндошларидан жирканар, берироқ юришни ёқтирарди.* Д. Нурий, Осмон устун.

ЖИРКАНУВЧАН Ҳар нарсадан жирканаверадиган, ҳар нарсани кўнгли тортавермайдиган, кўнгли нозик; ҳазарчи. *Жирканувчан одам.*

ЖИРКАНЧ I Одам ҳазар қиладиган, жирканадиган; кишини жиркантирадиган; ифлос. *Жирканч манзара.* ■ *Ёқимсиз, жирканч кулги Аҳмаднинг хаёлини бўлди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 кўча Разил, қабиҳ. Соф нарсага қўл бериш учун жирканч нарсага ҳам қўл уришга тўғри келар экан. П. Қодиров, Уч илдиз.

ЖИРЛАМОҚ шв. Қўшиқ айтмоқ, куйламоқ.

[Бировнинг] жирини жирламоқ Бошқаларнинг фикр-ғояларини тарғиб қилмоқ.

ЖИРОВ шв. Достон, терма айтиб куйловчи бахши (ўзбек, қорақалпоқ, қozoқ халқларида). Қozoқлар орасида бахшилар, жирилар.. элни оралаб тентираб юриб, тирикчилик ўтказадилар. М. Муҳаммадзонов, Турмуш уринишлари. Жамбул шоирлар жири, оқсоқол, Тилларга бол бердинг, элларга ҳам мақол. М. Шайхзода.

ЖИРОНҒОР эск. ҳарб. Қўшиннинг сўл қаноти, сўл фланг. Амир Бадриддин ўз жирироғори билан душманнинг жирироғори устига дадил ёпирилди. Ойбек, Навоий.

ЖИРРАКИ қ. жиззаки. У ўлгур жирраки экан, эрим раҳматликни бошига калладай тош билан уриб ўлдирибди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЖИРРАКИЛИК қ. жиззакилик. Дилшод ўзини хокисорликка солмади, шунингдек, жирракилик ҳам қилмади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЖИРТАК: жиртак отмоқ (ёки чалмоқ) 1) гап-сўз қилмоқ; майна қилмоқ. Мен ҳам юра берсам, тирикчилигимни қила берсам, биров жиртак чаладими? А. Мухтор, Тугилиш; 2) ичиқоралик қилмоқ. Лекин Камол қози жиртак отиб, оёқ тираб туриб олди. К. Яшин, Ҳамза.

ЖИРТАКИ қ. жиззаки. Зокиржон ҳаддан ташқари жиртаки, асабий бўлиб қолганди. Ф. Мусажонов, Баҳор нафаси.

ЖИРТАКИЛИК қ. жиззакилик. Аҳмад ўз ҳиссиётларини жиловлаб туролмади, жиртакилик қилди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. [Жалол] Мамаюсуфнинг жиртакилигини кўрабди туриб, бир тепди. А. Кўчимов, Ҳалқа.

ЖИРТИЛЛАМОҚ с.т. Жирилламоқ.

ЖИСМ [а. — тана, организм; модда] 1 физ. Маълум жойни эгаллаб, ишғол қилиб турган материя, модда. Қаттиқ жисмлар. ■ Алломалар хандасаю риёзиёт ва ёки шифо шмида эмас, оддий бир жисмдан ҳам ҳикмат топардилар. Мирмуҳсин, Меъмор. Товуш турли жисмларнинг тебраниши жараёнида вужудга келади. «Фан ва турмуш».

2 мат. Фазонинг ҳамма томондан берк сирт билан ўралган бир қисми. Геометрик жисмлар.

3 Тан, тана; вужуд. [Навоий:] Эшит, Мансур! [Мансур:] Бутун жисмим қулоқдир. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. Жасорат тимсоли Икардир абад, Жисми гар ўтларда кетгандир ёниб. А. Орипов.

Исми бор-у, жисми йўқ қ. исм. Исми жисмига мос (ёки монанд, муносиб, ярашган) Исмига, номига, унвонига мос. Бригада авзоларидан яна бири исми жисмига монанд Барно Ҳожиевадир. Ф. Нуруллаев, Бўз йиғит.

ЖИСМАН реш. Жисмоний жиҳатдан, жисмоний. У [Камолитдин] ҳикоя асноси ортиқ ҳаяжонлангани учун руҳан ва жисман чарчаган эди. Т. Жалолов, Олтин қафас. Фафур Фулом орамизда жисман йўқ. Газетадан.

ЖИСМОНАН қ. жисман. Жазо отрядининг сўнги вазифаси — муддаоси руҳан енгилмаган барча исёнкорларни жисмонан маҳв этиб, шу майдонда қириб ташлаш эди. Н. Сафаров, Оловли излар. Мамлакатимизда бахтиёр авлод болаларининг ҳар томонлама ривожланиши учун, хусусан ҳам жисмонан, ҳам маънавий камолотга етишиши учун барча шарт-шароитлар муҳайё. «Фан ва турмуш».

ЖИСМОНИЙ Жонли организмларнинг жисмига оид; мускул ҳаракатлари билан боғланган; жисмонан. Жисмоний тарбия. ■ Кўринишдан Тўлқинжон Сирождан жисмоний кучлироқ эди. Ф. Мусажон, Ҳури.

Жисмоний меҳнат қ. меҳнат 1. [Аваз] Жисмоний меҳнатдан йироқроқ юрганганими, бугун зўриқиб қолган эди. С. Сиёев, Аваз. **Жисмоний тарбия** Организмни ҳар томонлама чиниқтиришга қаратилган, соғлиқни мустаҳкамлашни назарда тутган тарбия, жисмоний машқлар. Жисмоний тарбия ўз даврига нисбатан анча юқори босқичда турган Юнонистонда яланг оёқ юриш кенг расм бўлган. «Фан ва турмуш».

ЖИЧЧА шв. Жиндек, озгина. Ўртоқ Рўзиев, жиччагина илтимосимиз бор эди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. [Зеби:] Қандай сиғар шунча шодлик Бирдан жичча дилимга? Т. Тўла.

ЖИШ I бол. айн. гўшт.

ЖИШ II Қушларнинг ҳали пат чиқармаган боласи.

ЖИЯК I Дўппи, тўн ва ш. к. нинг четига тутуладиган махсус энсиз тасма. Қўлда тўқилган жияк. ■ Унинг узундан-узун оппоқ соқоли, ёқаси очиқ оппоқ яктаги, дўпписининг оппоқ жияклари, офтобда қорайган кенг кўкраги — ҳаммаси чанга ботган эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. У [Болта аравакаш] дўпписининг жиягини қайтариб, шоҳи белбоғ билан боғлаб олган. К. Яшин, Ҳамза.

2 Бирор нарсанинг гир атрофи, чети. Мурод унинг жияклари қизарган кўзларига термишди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Жияклариди бойчечаклар ўсиб ётган нам сўқмоқдан оқ отли йўловчи жадал кетяпти. Ш. Холмирзаев, Оқ отли.

ЖИЯКФУРУШ Жияк сотувчи. -Карим полвоннинг ўғлиданам беш ойдан бери [хат] келмаётганмиш, — гапа аралашиди Иқбол сатанг, — ануви наст кўчадаги Султонхон бор эди-ю, биласиз, жиякфуруш, ўшанинг ўғли ярадор бўлган экан, отпускага келибди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ЖИЯН I Ака-укаларнинг, опа-сингилларнинг фарзанди (тоғага, амакига, холага, аммага нисбатан). Фотима Элмуродга синфдош бир аёлнинг жияни бўлиб, аммасининг олдига бот-бот келиб турарди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Зокиржон жияни қуйиб берган чойни кичик-кичик хўплаб ичди. Н. Аминов, Тилло табассумлар.

2 Ўзидан кичик яқин кишиларга мурожаат шакли. -Чаққон жўнайлик, жиянлар, — деди Олимов. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЖИҚ Бутунлай, батамом; жуда кўп. Этигим жиқ хўл бўлди. ■ Адолат бошини кўтарди. Унинг жиқ ёшга тўлган кўзларида ҳам кўрқув, ҳам ёлвориб бор эди. С. Зуннунова, Гулхан.

ЖИҚ-ЖИҚ I айн. жиқ. Сабогулнинг жиқ-жиқ ёш тўла кўзлари алам ичиди Шералига меҳр билан боқди-ю, ера қадалди. С. Кароматов, Олтин қум.

2 Кучли, шиддатли. Қоронғида ҳужранинг у бошидан бу бошига судралиб, жиқ-жиқ солишаётган Жаниш жуда кучдан кетди. Ҳ. Шамс, Душман.

ЖИҚИЛЛАШМОҚ I Қаттиқ айтишмоқ; тортишмоқ, жанжаллашмоқ. [Юсуф Комилга:] Гап тамом. Сен билан кўп жиқиллашиб ўтиришга фурсат йўқ. О. Ёқубов, Айтсам, тилим куяди, айтмасам — дилим.

ЖИҚҚА қ. жиқ. Жиққа хўл ўтин. ■ Чароснинг кўйлаги дарров жиққа сув бўлди. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол. Йигиталининг бутун вужудини жиққа тер босган, ҳолсизликдан гандираклар, қалин буталар орасидан кетаётганини биларди, холос. Д. Нурий, Осмон устун. Оппоқ қизнинг кўкиш кўзлари жиққа ёшга тўлди. Ҳ. Фулом, Машъал. Бечоранинг [Назокатнинг] кўзлари жиққа-жиққа ёш, эҳтимол, турмушида бирор бахтсизлик учрагандир. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЖИҚҚАМУШ(Т): жиққамуш(т) бўлмоқ Қаттиқ муштлашмоқ, уришмоқ. Ерли-сувли, пулдор одам вафот қилса, унинг ворисларини бир-бири билан жиққамушт қилади. Ойбек, Танланган асарлар.

ЖИҒ I: жиғига тегмоқ Тегишиб ёки бирор ёқмайдиган иш, гап билан жаҳлини чиқармоқ, гашини келтирмоқ. Баъзан Анорхоннинг жиғига тегиш учун йигитни улар ўзаро «Собир почча» дейишар эди. Ойбек. О.в.шабадалар. Бошқа овоз раиснинг жиғига қаттиқроқ тегди. Ш. Рашидов, Фолиблар. Жиғини эзмоқ Уриб абжағини чиқармоқ. [Марасул:] Ҳа, ўша сени.. (урмоқчи бўлади). Жиғингни эзаман! А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ЖИҒ II тақл. с. Қайнай деб турган самовар, қумғон ва ш. к. дан чиқадиغان товуш ҳақида. Самовар жиғ энди-қайнади.

Юраги жиғ этди Юраги жигиллади, юраги шув этди, юраги орқасига тортиб кетди. Сидиқжоннинг юраги жиғ этиб кетди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ЖИҒА I этн. Бош кийимига тақиладиган, уқпар ва қимматбахо тошлар билан безатилган зийнат буюми. Тилла жиға ярашади бошига, Олиб келдик чарлаб зўрнинг қошига. «Эрали ва Шерали». Куёв узун ва кенг зарбоф тўн кийиб, катта салласига кўркам олтин жиға қўндириб, ҳавони титратган карнайлар, сурнайлар садоси билан ўзиникига кетди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма айн. тож. Узоқдаги Чотқол қуёшдан Олтин жиға тақмиш бошига. С. Акбарий.

ЖИҒАВУЛ шв. қ. жиговул.

ЖИҒАДОР I Жиға таққан, жиғали. Бошида жиғадор бўрк, кимхоб чопонини елкага ташлаган амирзода Иброҳим Султон кириб келди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 тар. Ўрта Осиё хонликларида: жиғаларни сақловчи киши. *Оқсоқол, ақобир, амалдор, тугдор, жиғадор йиғилиб, бўлак кишини хон кўтарди. «Муродхон».*

ЖИҒИБИЙРОН: жиғибийрон бўлмоқ Куйиб-пишмоқ, ўртанмоқ; тутакиб кетмоқ. *-Худо кўрсатмасин, қамаб кўйсалар яхшими? — жиғибийрон бўлиб деди она. Ойбек, Нур қидириб. Фотима опа эри берган пулнинг чўғини кўриб, жиғибийрон бўлди. Р. Файзий, Сен етим эмассан. Жиғибийрони чиқмоқ айн. жиғибийрон бўлмоқ. Жиғибийрони чиқиб кетган Аҳмад ноқулай аҳволга тушиб қолди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

ЖИҒИЛДОН 1 Кушларнинг қизилўн-гачидаги овқат тўпланадиган ва юмшатадиган буқоқсимон кенг жой. *Хўрозчанинг жиғилдони муштдай шишиб чиқди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 кўчма Томоқ, курсоқ (нафс ҳақида). *Жиғилдон хуруж қилган ерда виждонга йўл йўқ. Уйғун, Ҳаёт кўшиғи. Ундан ҳазар қилинг: жиғилдонига Улар ўз онасин олишган инсон. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.*

Жиғилдон бандаси (ёки овораси) Томоқ, нафс овораси; очкўз, ебтўймас. *Фармонқул кўп бамаъни эди-ю, икки-учта жиғилдон оворалари уни йўлдан уришди-да. С. Маҳкамов, Шогирд. Жиғилдон қайнаши* Баъзи ошқозон-ичак касалликлари натижасида меъданинг қайнаб ачишуви. *Ҳамир овқат есам, жиғилдоним қайнади. Жиғилдонга урмоқ ёки жиғилдондан ўтказмоқ* Емоқ, еб юбормоқ, томоқдан ўтказмоқ; бировнинг ҳақини йўқ қилиб, ҳазм қилиб юбормоқ. *-Қиз бўйга етгандан кейин Мамасаид «тайёр ошга баковул» бўлди. Қалинини енг учиди олиб, жиғилдонга урди-да, қизни узатди, — деди Давлатёр. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ЖИҒИЛЛАМОҚ 1 «Жиғ» этган товуш чақирмоқ. *Самовар жиғилади. Аваз ўтхонага ёғоч қошиқдай иккита саксовул ташлаб, ичкари кирди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

2 кўчма Куйиб-пишиб гапирмоқ, жон куйдирмоқ. *[Ғуломжон] Ўзининг ҳали-ҳали уйланмаганини.. бошингни иккита қилиб қўйсак, деб жиғиллаб ўтаётган ота-онасини бахтиёр қилиши мумкинлигини ўйлаб ачинди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

Юраги жиғиллади Юраги шув этди, юраги орқасига тортиб кетди. *Қодир.. ўрнидан туриб, соатига қаради. Соат тўрт. Юраги*

жиғиллаб кетди. Бир жойга бориб, сира бундай кеч келган эмас эди. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

ЖИҒИЛЛАШМОҚ Қизишмоқ, айтишиб олмақ. *Бугун радиодан берилган пьеса ҳақида гап кетиб, Саодат билан Собиржон бир оз жиғиллашиб олишди. Т. Мақсудов, Муҳаббат қўшиғи.*

ЖИҒОВУЛ фольк. Ов қушининг бўйин боғи. *Қарчиғай бўйнига тақдим жиғовул, Хизматимда саф ҳудайчи, шиговул. «Хушкелди».*

ЖИҒОЛТОЙ Йиртқич кушларнинг лочинсимонлар оиласига мансуб бир тури.

ЖИҲАТ [а. جهت — томон, тараф; йўналиш] 1 Тараф, томон. *Майдон икки таноб кенгликда бўлиб, жануби қутидор ва қўшинсининг иморатлари.. ва бошқа уч жиҳати ҳам шунга ўхшаш бинолардан иборат эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Саҳннинг тун ва кун ботар жиҳатлари кичкина хужралар билан ўралган. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 кўчма Бирор иш, масала ва ш.к. нинг таркибий қисми, ўзига хос хусусияти, томони. *[Фотима] Ўзига кимларнинг кўнгили қўйганини билар ва муомалада бу жиҳатни ҳисобга олар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Эътиборхон Охунова табиат мафтуну, уни жондан севади. Унинг нозик, ранг-баранг жиҳатларини чуқур ҳис этади. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.*

ЖИҲАТДАН кўм. Тарафдан, томондан, тарафлама. *Шу даврада уни ҳам, ўзини ҳам ҳар жиҳатдан текшириб кўрди. Ш. Рашидов. Фолиблар. Турсунхон кўп жиҳатдан ўз эшига, бизнинг суюкли шоирамиз Зулфия хонимга яқин. Миртемир, Дўстлар даврасида.*

ЖИҲОД [а. جهاد — ҳаракат қилиш; кураш, олишув] дин. Мусулмонларнинг Ислом динининг тарқалиши йўлидаги ғовларни бартараф этиш, уни ҳар тарафлама муҳофаза қилиш йўлида ғайридинларга қарши муқаддас уруши; ғазавот. *У [Дилшод] варақани оддий ҳаяжон билан эмас, курашга, кўзғалишга, жиҳодга чақирувчи хитоб билан, майдон мардининг ҳайқирғи билан тугаллади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ЖИҲОЗ [а. جهاز — барча зарур нарса-лар; асбоб-анжом] 1 Ишлаб чиқариш куроллари, асбоб-ускуна. *Лаборатория жиҳозлари. Корхона жиҳозлари.*

2 Асбоб-анжом, уй-рўзғор асбоблари, буюмлари. *Пошиша ула бехосдан ҳаёлига ке-*

либ қолган бу фикрдан ўзини чалғитиш учун уй файзига, унинг жиҳозларига тасаннолар ўқиб кетди. Д. Нурий. Осмон устунни. Уй жиҳозга гоятда бой, гўё музахона тусини берар эди. А. Қодирий. Ўтган кунлар.

ЖИҲОЗЛАМОҚ I Асбоб-ускуна, ишлаб чиқариш қуроллари билан таъминламоқ, ускуналамоқ. *Бош конвейер хилма-хил махсус пневматик ва электр асбоблари билан жиҳозланган. «Фан ва турмуш». Жонкуярлар янги цехни асосан ўзлари ясаган технология ускуналари билан жиҳозладилар.* Газетадан.

2 кўчма Безамоқ, ясангирмоқ. *Шинам хоналар замонавий мебеллар билан жиҳозланган.* Газетадан.

«Ж»ЛОВЧИЛАР тлш. Ўзбек тилининг «й» ўрнида «ж» ишлатувчи лаҳжасига мансуб ўзбеклар.

ЖО [ф. *جاي* — макон, манзил]: **жо бўлмоқ** Жойлашмоқ, мустаҳкам ўрнашмоқ; сифмоқ. *Ҳамма кийимлар бир чамадонга жо бўлди.* — [Самар Лайлога:] Сизнинг кўшигингиз қалбимга жо бўлиб қолди. М. Қориев, Ойдин кечалар. *Ойқиз қалбига жо бўлган фикрларнинг ҳаммасини бирма-бир айтди.* Ш. Рашидов, Фолиблар. **Жо қилмоқ** Жойламоқ, жойлаштирмоқ; мустаҳкам ўрнаштирмоқ. *Эъзозхон шу сўзларни дилига жо қилиб олди.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Тунлар сени кипригимда тутаيمي, Кўзгинамнинг қорасига қилай жо?* Э. Воҳидов, Самарқанд кечаси.

ЖОБАЖО [ф. *جايجا* — жой-жойига]: **жобажо бўлмоқ** Жой-жойига, тартибга тушмоқ, жой-жойига келмоқ, саранжом-саришта бўлмоқ. *Ҳамма нарса жобажо бўлди.* **Жобажо қилмоқ** (ёки этмоқ) Жой-жойига, тартибга келтирмоқ, саранжом-саришта қилмоқ. *Ҳадолу дилкаш эрур боғбону деҳқони, Ҳар ишни қойил этар жобажо, омон бўлсин. Ҳабибий. Бир давронки, орзулари жобажо, Лаҳзасига ишлар этар жон фидо.* Миртемир.

ЖОБИР [а. *جاير* — жабр-зулм ўтказувчи] эск. Жабр қилувчи. *Тарих кўп иш таққир битар Чингиз каби жобирга.* Э. Воҳидов, Шарқий қирғоқ.

ЖОВДИРАМОҚ қ. жавдирамоқ. *Хонага ранги оқарган трамвай ҳайдовчи қиз уялинкаираб кирди-да, жовдираб, капитанга қаради.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

ЖОВЛИК I шв. рвш. Ёппасига, ялписига, ҳаммаси бараварига. *Оломон қилични ялан-*

ғоч қилди. Саккиз юзи бирдан жовлик от кўйди. «Очилдов».

2 Батамом, тамомила, бутунлай. *Жамбил сенга, жовлик ўзингга қолди.* «Равшан».

ЖОВИДОН [ф. *جاويدان* — абадий, доимий] эск. Абадий, мангу. *Ўз умрини қилганди у шеғри билан жовидон.* Э. Воҳидов, Шарқий қирғоқ.

ЖОВОН қ. жавон. *Саройда, девор ёнида, тош ойнали жовон ичида қимматбаҳо биллур ва чинни идиш-товоқлар турибди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ЖОДИ Беда, пичан, хашак қирқадиган ластаки асбоб. *Бола.. супурар, ахлат ташир, кечқурун қароллар даладан келганларида, отларга жодиди беда қирқишар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бизда пичан жодиди кесилади, ун сув тегирмонида тортилади.* Ш. Рашидов, Фолиблар.

ЖОДУ [ф. *جادو* — афсун, сеҳр; афсунгар, сеҳрловчи] I Сеҳргар, афсунгар. *Бандга тушган бу кўнғилдир, Менда айтинг, не гуноҳ, Дил кушига дом кўйган Ул икки жодуда айб.* Э. Воҳидов, Ёшлик левони.

2 Мўъжизалар вужудга келтирувчи ҳаракат; дуо. *Уғлингизнинг бу иши бежиз эмас. Марғилонлик сеҳр қилдими, жоду қилдими, ҳайтовур, сиз шу йўсинда юра берсангиз, эрта-индин ўғилдан ажраласиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Жоду кўзлар Мафтун қилувчи, сеҳрловчи кўзлар. *Куйгани гулгун, қирмизи, Ақлим олар жоду кўзи.* «Муродхон». *Бир жоду кўз кўрдим, чалғитар ҳаммани.* Х. Салоҳ.

ЖОДУГАР [ф. *جادوگر* — сеҳргар, афсунгар] I Сеҳр қилувчи; сеҳргар, афсунгар. *Нима бало, жодугармисиз, ота? Бизнинг ичимиздаги гапларни қаёқдан биласиз-а? [деди Муса]* П. Турсун, Ўқитувчи. *Зоти олийни ул бухоролик жодугарнинг фусунларидан қутқариб олмоқ керак.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

2 кўчма Ўтакетган айёр, маккор, ҳийлагар. *Матқовул жодугар турмушга ташлаган биринчи қадамидаёқ қулоғидан қарзга ботди-ю, шу-шу ўнганолмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бир ҳовуч пул учун ақлдан озиб, Бутун дунёни ҳам ёқишга тайёр. Бу, ўша, абжағи чиққан жаҳонгир, Бу, ўша, ўлимтик, жодугар, айёр.* Уйғун, Ҳаёт чақиради.

ЖОДУГАРЛИК Сеҳр қилишлик, афсунгарлик. *Афсунгарлик ҳодисалари ҳужм сурган*

даврлар давомида эса жодугарлик ва жодугарликка ишонч юзага келган. «ЎТА».

ЖОЗИБ [a. *جاذب* – ўзига тортувчи, мафтун қилувчи] эск. Ўзига жалб этувчи, ўзига тортувчи. *Қай дил чамани бой, жозиб нафаси. Зулфия. Бунча жозиб, мунча соҳир, Якто бўлдинг, Кўҳинор?* Э. Воҳидов, Шарқий қирғоқ.

ЖОЗИБА [a. *جاذبه* – ёқимлилик, дилбарлик, малоҳат] 1 эск. Тортиш (тортишиш) кучи, тортувчи куч; тортиш кучи. *Инсонлиқнинг маъноси ўзгарди Оламнинг жозибаси қонуни янглиғ.* А. Мухтор.

Ер жозибаси эск. Ернинг тортиш кучи.

2 кўчма Ўзига тортувчи жиҳат, дилбарлик, малоҳат. *Унинг учишида, уйинида кишини мафтун этувчи жозибаси, ажойиб санъат бор эди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Унда [Ҳ. Олимжонда] сеҳрли бир жозибаси ва салобат бор эди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

ЖОЗИБАДОР [a. + ф. *جاذبه دار* – жозибасига эга, мафтун этувчи] Ўзига тортувчи, мафтун қилувчи, жозибали; ажойиб. *Жозибадор мусиқа.* ■ *Холжонбиканинг.. ҳусни Ёқутбиканикича бўлмаса ҳам, истараси иссиқ, юзидаги холи тили қора, кўзи жозибадор эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *У [Алимардон] кўп қизларни кўрган, аммо бунақа жозибадор қизни учратмаганди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ЖОЗИБАДОРЛИК Ўзига мафтун этишлик, ўзига жалб этишлик. *Уйғур ва Етим Бобожоновлар иштирок этган спектакллар, яратган образлар ўз жозибадорлиги билан, хилма-хил ва такрорланмаслиги билан ажралиб туради.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ЖОЗИБАЛИ айн. жозибадор. *Жозибали шеърлар. Жозибали куйлар.* ■ *Комила келишган, кўзлари жозибали, ақлли, латофатли, шўх эди.* Ойбек, Нур қидириб.

ЖОИЗ [a. *جائز* – руҳсат берилган, мумкин] Руҳсат этилган, ижозат берилган, йўл қўйилган мумкин бўлган. *Демак, бундай ҳолларда архаик сўзларни ишлатиш жоиздир.* «ЎТА». *Илми Чин-Мочинга бориб ўргансанг ҳам жоиздир, деганлар расули худо.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

Агар таъбир жоиз бўлса Агар мумкин бўлса. *Агар таъбир жоиз бўлса, Абдулҳақ Абдуллаевни замонамиз Беҳзоди дейиш мумкин.* «Шарқ юлдузи».

ЖОЙ 1 [ф. *جای* – макон, манзил] 1 Бирор кимса ёки нарса ишғол қилиб турган ер, юза, фазо; ўрин, макон. *Золимнинг жойи – жаҳаннам.* Мақол. ■ *Бозор куну бўлганига қарамай, бозор жойи бутунлай бўш эди.* С. Айний, Куллар. *Милтигини жойига қўйдую. китоб мутолаа қилиб ўтирган Элмурод олдига келди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Отабек раҳмат айтиб, жойидан кўзгалмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Маълум бир воқеа-ҳодиса рўй берган ер; иш-ҳаракат, жараён ўрни. *Хизмат жойи. Автобус тўхтайдиган жой.* ■ *Сидиқжон болалиги ўтган.. тор кўчаларни, қишлоқ, анҳор бўйларини, сизир боққан жойларини бориб кўрди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Маълум бир нарса ёки иш-ҳаракат учун энг қулай, мос ер, ўрин. *Мутахассисларни танлаш ва жой-жойига қўйиш. Оғриқ жойини топса, олти ой қишлайди.* Мақол. ■ *Бу ер ҳазилнинг жойи эмас.* А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

4 Ер юзининг, фазонинг белгили, бирор хусусияти билан ажралиб турадиган ери, нуқтаси. *Пастқам жой. Баҳаво жой. Паст-баланд жойлар. Тор жойда томоша.* Мақол. ■ *Эрта куз жаласи тоғлик жойларга жуда ҳафсала билан қуяр эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Сўқмоқ катта йўлга туташиган жойдан бепойн дала бошларан эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Бу жойдан бойнинг бутун пахта даласи кўзга ташланиб турар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 Географик ёки маъмурий ҳудуд; тараф, томон, ўлка; юрт. *Бизнинг жойларда анор кўп.* ■ *Йўқ, у [Элмурод] бу жойларни тушида ҳам, ўнгида ҳам кўрган эмас.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бу жойни халқ қадим замонлардан бери Қултепа деб атаар эди.* Ш. Рашидов, Фолиблар.

6 Бирор нарсанинг айрим қисми, ери, бўлаги. *Гўштининг ёғли жойи. Косанинг дарз кетган жойи. Иннинг тугилган жойи.* ■ *Бирор жойнинг оғриқдими, Кумуш? А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

7 Бадиий асар, мусиқа ва ш. к. нинг бирор керакли, қизиқарли ери, ўрни. *Абдишуккур.. бойваччанинг қўлидан китобни.. олиб, керакли жойини топди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Баъзан севган қизларидан келган хатнинг қалбга бориб теккан жойларини бир-бирларига ўқиб берардилар.* Шухрат, Шинелли йиллар.

8 Гап, иш, хатти-ҳаракат ёки белгиларнинг шахсий баҳо бериш учун асос, дас-так бўладиган ери, ўрни. Бу ишнинг ҳеч қи-йин жойи йўқ. Менинг кўрқадиган жойим йўқ. ■ Мен сизга айтсам, қиёматли ўртоқмиз-у, мendan хафа бўлган жойи бор. А. Муҳтор, Опа-сингиллар.

9 Яшаш, ҳаёт кечириш, ётиш-туриш учун хизмат қиладиган ер; уй-жой, ҳовли-жой, бошпана. Жой олма, қўшни ол. Мақол. ■ Йўли бизникига ишлагани келган, ишла-син. Пули йўқ, жойи йўқ.. хотинни нима қилад-ди. Ойбек, Танланган асарлар.

10 Ўтириш ёки ётиш учун қилинган, солинган, тўшалган ўрин; ўриндиқ. Вагонда бешта бўш жой қолди. Бугунги сеансларга жой йўқ. ■ Ҳожимирсирож автобусда жой талашиб, болали бир хотин билан айтишиб қолди. А. Қаҳҳор, Йиллар. Халида кичик қизи Раънони уйга ётқизиб, эрига жой солгани айвонга чиқди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

11 Мерос сифатида қолган, бирор ким-сага тегишли ер-мулк, ҳовли-жой. «Ракат» мавзеида отадан қолган уч таноб жой бор эди. Ойбек, Танланган асарлар. Мана шу жойлар бурун Абдуваққос деган бир эшонга қарашли экан. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

12 Иш, хизмат, вазифа, ўрин. У яхши жойда ишлайди. ■ Жонфигон.. хотинига неча-неча тавба-тазаррулар қилиб, энди би-рон жойга кириб ишлашга.. сўз берибди. А. Қаҳҳор, Жонфигон.

13 Оила, хонадон. Бир кун туз ичган жойга қирқ кун салом бер. Мақол. ■ Иқбол-лингга кўп яхши жойдан қаллиқ чиқди, бо-лам. Ҳаммалари бирам сипо, бирам салобат-ли одамлар экан. П. Турсун, Ўқитувчи.

Гапни (ёки сўзни) бир жойга қўймоқ қ. гап 1. Гап (ёки сўз, фикр) бир жойдан чиқди қ. гап 1. Жой қилмоқ Ётиш, ўтириш учун ўрин ҳозирламоқ. У [Асрорқул] атрофга сув селиб, супага жой қилди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо. Жойини топди с.т. 1) жойига тушди; 2) иш-латиб, ҳазм қилиб юборилди, эгалик бўлиб кетди. Жойига келтирмоқ (ёки қўймоқ) Ўринлатмоқ, ўрнига қўймоқ, тегишлича адо этмоқ, бажо келтирмоқ. Ҳурматини жойига келтирмоқ. ■ [Мухлис:] Дуруст, ҳамма ишни жойига қўйдим. Қадрили меҳмонларимизнинг кўнгилларига путур етмаса, бас. З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. Кутмаган (ёки кутилмаган) жойда Кутилмаган пайтда, кут-

маган ҳолда. Бошланишда анчайин ҳазилга ўхшаб кўринган бу гинахонлик кутилмаган жойда жиддий бир тус олиб кетди. А. Қодир-рий, Ўтган кунлар. Кўнгли жойига тушмоқ қ. кўнгли. Кўнглидан (ёки юрагидан, қалбидан) жой олмоқ Кўнглида қолмоқ, юрагидан, қалбидан ўрин олмоқ; кўнглида чуқур из, асар қолдирмоқ. Мен хотиним билан анча йилдан бери туриб, ундан кўп яхшиликлар кўрганман, бу яхшиликларнинг ҳар қайсиси кўнглимдан алоҳида-алоҳида жой олган. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Ўтиргани (ёки ўзини қўйгани) жой тополмай қолмоқ Ҳаяжондан, кутилмаганликдан типирчилаб, нима қи-ларини билмай қолмоқ, саросимага тушмоқ. Фуломжон ҳокимни кутгани бормади. Унинг келишини эшитгандан бери нафрати қўзғаб, ўзини қўйгани жой тополмай қолди. М. Ис-моилий, Фаргона т. о. Ўтқизгани жой топол-май қолмоқ Жуда катта бўлат билан қутиб олмоқ. Офтоб ойимни бўлса Ўзбек ойим ўтқизгани жой тополмас, «қуда» сўзи ўрнига «синглим» деб хитоб қилар, ошни ҳам унинг раъйини сўрамасдан буюрмас эди. А. Қодир-рий, Ўтган кунлар. Ҳушини жойига келтирмоқ Кеккайиб, ўзига ишониб, ҳаддидан ошиб кетган кишини тартибга чақириб қўймоқ.

ЖОЙ II рвш. шв. Бафуржа, бамайлихо-тир; кеч, кейин; аниқ. Бугун ишга жойроқ бораман. Дам олиш кун эрталаб жойроқ туришади. ■ Бўлган ишни жойроқ гапириш керак, токи ҳақиқат юзага чиқсин. Ҳ. Фу-лом, Тошкентликлар.

ЖОЙИДА рвш. ва кесим өзф. Чакки эмас, ёмон эмас, тузук, дуруст, соз. Иш жойида. Аҳволингиз жойидами? ■ Эс-ҳуши жойида, қадди-қомати келишган, тан-жони соғ, куч десангиз, битта манман деган йигитнинг ишини баҳузур қиладиган хотин эди-да. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Дастурхон жойида: қанд-қурс, мева-чеванинг саноғи йўқ. Ойбек, Танланган асарлар.

ЖОЙЛАМОҚ I Батартиб териб, тахлаб қўймоқ; сиедирмоқ, қўймоқ. Яшиқларга олма жойламоқ. Вагонларга юк жойламоқ. Китоб-ларни тоқчаларга жойламоқ. ■ [Гулнор] Са-ноқсиз асбоблар, идишларни пала-партиш йиғиштириб, сандиқларга жойлади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Солмоқ, солиб бекитиб қўймоқ. Мил-тиққа ўқ жойламоқ. ■ Қўлдош бобо пулни нўстиннинг ич чўнтагига эҳтиётлаб жойлаб қўйди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

3 Бирор иш ёки ўқишга киргизиб қўймоқ. *Ўқишга жойламоқ.* ■ *Никанор ота уни ўглига қўшиб, устахонага ишга жойлаб қўйди.* С. Аҳмад, Ҳужм. *Ўша замонда ўлиб кетган ховлавачасининг ўғай ўгли доктор бўлган экан, уни уришиб-уришиб, касалхонага жойлаб қўйди.* А. Қаҳҳор, Тўй.

ЖОЙЛАШМОҚ I Ўтирмоқ; ўрнашмоқ, жой эгалламоқ; сиғмоқ. *Хотинлар қий-чува билан етти аравага жойлашди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Станциянинг идораси, почта ва телеграф иккита кўк вагонга жойлашган.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Эсон-омон жойлашиб олач, овқатланиш ва бегона шаҳарни бир айланиш ниятида ташқарига чиқдим.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

2 Ер юзаси, текислик ёки фазода маълум вазият, жой олмоқ, жойланмоқ. *Мактаб чорраҳада жойлашган эди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Магазин мактабга қатнайдиغان йўлимиз чеккасига жойлашган.* «Муштум». *Катта йўл ёқасида комплекснинг маъмурий биноси жойлашган.* Газетадан.

3 Ўтирмоқ, чўкмоқ. У [Шерзод] тарелкасини олиб, чол ўтирган столнинг бир чеккасига жойлашди — да, энди ўртадаги нонга қўл узатган эди, тўсатдан чолнинг қошиги стол тагига тарақлаб тушди. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

4 Кирмоқ, ўрнашмоқ. *Ўқишга жойлашмоқ.* *Ишга жойлашмоқ.* ■ *Мактабда домланинг тарафдорлари.. ҳам бор эди.* Буларнинг кўплари мактабга домла воситаси билан жойлашган эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ЖОЙЛАШМОҚ II *Жойламоқ* фл. бирг. н. Олмаларни яшиқларга жойлашди.

ЖОЙЛАШТИРМОҚ айн. *жойламоқ* **2**. *Гулнор ўз уйига кириб, қутилардан бирини очиб, кийимлари орасига ҳалиги дўппини жойлаштирди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЖОЙЛИ I *Жойи*, ери бўлган; оилали. *Жон қизим! Сенга нима бўлди, сендан ёш, ёшгина қизлар уйи, жойли бўлишиб кетди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

Туб жойли Шу жойда туғилиб ўсган, асли шу ери.

ЖОЙЛИ II *Халқона-хурофий эътиқодга кўра: муқаддас ёки пастқам, овлоқ жойларда ножўя, ножоиз иш қилганлиги сабабли келиб чиққан, вужудга келган (касалик, бетоблик ҳақида).* — *Касалингиз жойли экан, — деди фолбин.*

ЖОЙНАМОЗ [ф. *جائناماز* — намоз гиламчаси; намоз жойи] *Намоз ўқиш учун солинадиган махсус гиламча, палос, мато ва ш. к. Тожибой қозикдан жойнамазни олиб, бомдод намозини ўқишга ўтирди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ЖОЙРАВО [ф. *جايروا* — ўрнига мақбул келувчи; жоиз] *шв.* Кўчалик кийим. *Ҳасан овчи ягона жойравоси — оқ гулли авра-астар қизил чит чопонини ечиб, хотинига узатаркан, опаси Санам отинга кўзи тушиб, у билан саломлашди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ЖОЙСИЗ I *Бошпанасиз, уйсиз.* *Қишлоқ — ўсиб унган юртим.* *Албатта, жойсиз қолмасмиз, соғ бўлсак, тирикчиликни ҳам йўлга солармиз, аммо, Гулнор, сиз яхши ўйланг, ихтиёр сизда [деди Йўлчи].* Ойбек, Танланган асарлар.

ЖОЙСИЗ II *рвш.* кам қўл. *Ўринсиз, ноўрин.* *Қўқонга боргач, биринчи ишим ўглингизни қутқазинг бўлсин, жойсиз қайғурмангиз, ҳожи! А. Қодирий, Ўтган кунлар.* *Қутидор ўзининг жойсиз саволидан ўқиниб, ерга қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЖОЙСИЗЛИК *Бошпанасизлик, турар жойи йўқлик.* *Анварнинг махдум ҳовлисида туришини жойсизликдан ва ёшликдан шунда ўсиб ўргангандан, деб юрган Султонли мирзо бу кун эрталаб ўз уйига келган махдумнинг сўзидан кейин бир оз ҳақиқатга тушунгандек бўлди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЖОЙХОБ [ф. *جايخواب* — ухлаш жойи; ўрин-кўрпа] *Тўшак; ўрин.* [Офицер] *Сўнг ғазаб билан сўқиниб, зинадан пастга тушди-да, қўй тўдасига дориган бўридек, жойхобда ётганларнинг устларидаги ёпинчиқларни улоқтира бошлади.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ЖОЛА [ф. *جاله* — шудринг; ёмғир; кўз ёши] *Кўз ёши.* *Оқизма кўзингдан қонли жолангни, Умри узун бўлсин кўзи қорангни(нг).* «Равшан». *Видо табассумли олам, ёшлигим, Кўзларимда қотган жолам, ёшлигим.* Р. Парфи.

ЖОМ [ф. *جام* — пиёла, қалаҳ; коса] **1** *Мис тоғора, тос.* *Қудуқ бўйида челақ тўла сув ва занжирга боғланган мис жом турарди.* С. Айний, Дохунда. *Иссиқ уйда жомда бош ювишди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

2 Шароб ичиладиган идиш; қадаҳ. *Муҳаббат жомидан нўш айлаган ақли зако бўлмиш.. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.* *Фақат яхшиликдан чиқмасин бошинг, Дея аёллар ҳам қўлга олар жом.* Г. Жўраева.

3 Металл ноғора; гонг.

Жом урмоқ (ёки чалмоқ) Жирингламоқ, занг урмоқ. *Девор соат жаранглаб, беи марта жом урди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар. *Қишлоқ. Кечки саждага чорлаб жом чалинар.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

ЖОМА [ф. *جامه* – либос] 1 Кийим, либос. *Инак галстукка энди ижозат, Йигитга муносиб йигит жомаси.* Ф. Фулом. *Оқ жома кийиб, оқ салла ураган чол чолдевордан чиқиб, остонага ўтирди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 кам қўлл. айн. жом 2.

ЖОМАДОН [ф. *جامه دان* – кийим солинадиган кути, сандиқча] айн. чемодан. *Жомадоним бурчагида борар эди буклоғлиқ, Тоza пишиқ, Лекин ўзи сал ямоқли, сал доғлик.* Миртемир.

ЖОМАДЎЗ [ф. *جامه دوز* – кийим тикувчи] эск. Тикувчи, чевар. *Холаси чевар-жомадўз эди.* Ойбек, Навоий.

ЖОМАКОР [ф. *جامه کار* – иш кийими] Иш кийими, коржома. *Қобилжон жомакорини кийишни ҳам унутиб, станогини апилтапил арта бошлади.* М. Хайруллаев, Табаррук тўлқин. *Умурзоқ ота, юпқа жомакори устидан белини маҳкам боғлаган ҳолда, совуқни писанд қилмай ишларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЖОМАШОВ [ф. *جامه شوی* – (кир) ювадиган идиш] Кир ювадиган тоғора. У [Латофат] кирни бувилардан қолган расм билан жомашовда, чўнкайиб ўтириб ювмайди. Шухрат, Шинелли йиллар.

Нотавон кўнгилга қўтир жомашов қ. нотавон.

ЖОМБИЗ шв. Оёқнинг тизза остидаги букик жойи; тақим.

ЖОМЕ [а. *جامع* – бир жойга йиғувчи, тўпловчи] Кўпчилик бўлиб намоз ўқиладиган махсус жой. *Жомега бирга бордилар, жамоат билан ҳайит намозини ўқидилар.* К. Яшин, Ҳамза. *Жоме пештоқи остидаги мрамар супа устида икки киши гаплашиб ўтирарди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

Масжиди жоме Шаҳар ёки маълум худуднинг жума намози ўқиладиган энг катта марказий масжиди. *Йўлчи «Поякилик» орқали ун бозорига, «Масжиди жоме» томонига ўтди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЖОМИУЛ-УЛУМ [а. *جامع العلوم* – илмларни тўпловчи] эск. Илмнинг кони, илмлар эгаси (жуда ҳам илмли, ўқимишли ки-

шилар ҳақида). *Саводсиз бекни «жомиулулум» деб юксалтирарди.* Ойбек, Навоий.

ЖОН [ф. *جان* – руҳ; ҳаёт; куч-қувват] 1 Диний-ибтидоий тасаввурларга кўра, инсон ва ҳайвон танасида бўладиган, уйқу чоғида (вақтинча) ёки ўлган вақтда танадан чиқиб кетадиган алоҳида кўзга кўринмас илоҳий куч, қувват; руҳ. *Жон бор жойда қазо бор.* Мақол. ■ *Одамнинг лойдан ясалишини, унга жон бағишланишини.. шундай қизиқ қилиб ўқиб бердики..* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Жон бермоқ 1) вафот этмоқ, ўлмоқ. *Вафот қилди жонкашим, дардкашим.* Ҳозир қўлимда жон берди. Ойбек, Танланган асарлар; 2) кўчма таслим бўлмоқ, курашни, қаршилиқни тўхтатмоқ. *Йўқ, Хўжабековга ўхшаганлар осонликча жон бермайди. Ётиб қолгунча отиб қолади.* С. Анорбоев, Оқсой; 3) кўчма астойдил хизмат қилмоқ, фидойилик қилмоқ. *Мусулмонлар! Яхши деб йўлида жон берганинг Азизбек бу кун сизларга яхшиликнингизни ўттиз икки танга солиқ билан қайтармоқчи бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Жон кирмоқ** 1) тирилмоқ. *Балиққа жон кирди;* 2) кўчма жонланмоқ, руҳланмоқ, қизимоқ. *Қутидор қайтиб йўлакка кириши билан.. Офтоб ойим ила Қумушга қайтиб жон кирган каби бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Табиатга жон кирди, толлар барг чиқарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

Жон олмоқ 1) ўлдирмоқ. *Мен ўзимнинг ашаддий душманим билан танҳо курашиб, ё жон бермоққа ва ё жон олмоққа қарор берган эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) кўчма қийнамоқ, азобламоқ, сиқмоқ; безор қилмоқ. *Ямоқчини бўлса Исмаатхोजи ҳар кун масжидга чақириб, одамлар ўртасида ҳақорат қила бериб жонини олди.* Ойдин, Ямоқчи кўчди. **Жони бор** 1) тирик, жонли. *Жони борнинг умиди бор.* ■ *Танимда жоним бор экан, пахта беришга тиришаман.* Ш. Рашидов, Ғолиблар; 2) кўчма асоси бор, асосли. *Гапнинг жони бор.* **Жони узилмоқ** Вафот этмоқ, ўлмоқ. **Жони чиқмоқ** 1) айн. жони узилмоқ. *Жонинг чиққур! (қарғ.). Тер чиққандан жон чиқмас.* Мақол. ■ *Ибн Синога касалнинг жони чиқмаган бўлса, бас экан, тузатар экан.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) кўчма кўрқмоқ, эси чиқиб кетмоқ. *Туф-э, қуриб кетсин, жоним чиқиб кетди-я.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 3) кўчма жадли чиқмоқ, аччиғи қистамоқ, газаб келмоқ, даргазаб бўлмоқ. *Оларда кирар жоним, берарда*

чиқар жоним. Мақол. ■ Полвон келганда, темирчи шундай қилган эди, унинг жони чиқиб, тишини фижирлатди. А. Қаҳҳор, Сароб. **Жони ҳалқумига (ёки бўғзига, ҳиқилдоғига) келмоқ** 1) ўлар ҳолатга келмоқ, ўлгудай қийналиб кетмоқ. Душманлар жони ҳалқумига келганда мана бундай қутурадилар. А. Мухтор, Опа-сингиллар; 2) кўчма айн. **жони чиқмоқ** 2. Боя нималарни сўзладингиз, сир очилдим, деб жоним бўғзимга келди. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 3) кўчма безор бўлмоқ, тоқати тоқ бўлмоқ. Ҳамма ерда ҳам одамларнинг жони бўғзига келиб қолди, қизим! М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Сезувчи, ҳис этувчи тан, бадан. *Бутун жоним қақшаб оғриятти. Тиш оғриғим босилиб, жоним ором олди. Бетимнинг қалини — жонимнинг ҳузури.* Мақол. ■ *Тим қоронғи, изғиринли кеча. Ёмғир худди жонга игна санчгандай, эзиб, муттасил саваларди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Фуломжон айвонда отаси билан турар, столларнинг қарсиллатиб синдирилаётганини эшитиб, худди ўз қовурғалари синдирилаётгандек, жони оғрир эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Жон(и) ачимоқ Ачиниб, дилдан хайрихоҳлик билдирмоқ; ачинмоқ. *Унга жоним ачиди. Жондан ўтмоқ* 1) баданни, аъзони оғритмоқ, қақшатмоқ, зирқиратмоқ. *Оғриқ жондан ўтди;* 2) қаттиқ таъсир қилмоқ, алам қилмоқ. *Айниқса, бугунги сўзлар жон-жонимдан ўтиб кетди.* Ш. Рашидов, Фолиблар. *Эшоннинг даққиси жонимдан ўтгандан кейин қочдим.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Жонини койитмоқ** Қийналиб, машаққат чекиб, бирор иш қилмоқ, қаттиқ уринмоқ. *Кўшчинорликлар ёки қўғазорликлар у ёқда турсин, сувнинг бошида бўладиган бақақуруллоқликлар ҳам ўзи ёки уловининг жонини койитгиси келмас эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

3 Ҳаёт; ҳаёт-мамот; тириклик. *Кемага тушганнинг жони бир.* Мақол. *Эчкига жон қайғу, қассобга ёғ қайғу.* Мақол. *Жондан кечмасанг, иш битмас.* Мақол. ■ *Чечак Жамбул, сен Ватанин севасан, Керак бўлса, жонингни ҳам берасан.* Фозил шоир. *Отам мени жонидан ортиқ кўрар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Жон сақламоқ Ўзини маънавий ёки жисмоний ҳалокатдан ёки оғир, мушкул аҳволдан сақлаб қолмоқ. *Офтобдан дарахтларнинг*

тагида жон сақламоқ. ■ *У ҳамон ковакда жон сақлаб келмоқда. Бефаросат, лақма одамни кўрса, ковакдан секин чиқади, аллақимдан эшитган янгиликларни айтади, яна кириб кетади.* А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи. **Жон ҳовучламоқ** Ўз ҳаётидан хавотир бўлмоқ, қўрқарипса, хавотирда яшамоқ. *Мирзо Ёдгорнинг боши кесилди. Унинг тарафдорлари жонларини ҳовучлаб, ин-инига кирди.* Ойбек, Навоий. **Жон(и)га ора кирмоқ** 1) ҳалокатдан ёки бирор кўнгилсиз воқеадан, танг ҳолатдан сақлаб қолмоқ. *Булар жонларини фидо қилиб, мингларча кишиларнинг жонига ора кирдилар.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз; 2) қийин, мушкул аҳволдан қутқазмоқ, оғир пайтда ёрдамга келмоқ, ёрдам қилмоқ. *Шундай дўлти тор келган пайтда Азим бойвачча Халхўжанинг жонига ора кирди.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Жондан безор қилмоқ (ёки тўйдирмоқ)** 1) ўлимига рози қилмоқ; 2) жуда ҳам зериктирмоқ, кўнглига урмоқ, безор қилмоқ. *[Оқшла:] Ўзингиз қачон борасиз? Болалар дада деб жонимдан безор қилишяпти.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Жондан безор бўлмоқ (ёки тўймоқ)** 1) ўлимига рози бўлмоқ, яшашни истамаслик. *Қуллар очликдан ўлсин, қароллар чарчаб, жонидан безор бўлсин, ҳар нима бўлса бўлсин, сенга фойда бўлсин.* С. Айний, Қуллар. *Овозингни чиқарма, жувонмарг. Эшон поччанг эшитмасинлар. Нима, жонингдан тўйдингни?* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) ортиқ тоқат қила олмаслик; безор бўлмоқ. *Бас, пичоқ бориб суякка етди. Бошимни эзиб, индамай юрганам етар, жонимдан тўйиб кетдим.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Жонини тикмоқ** Ҳаётини бағишламоқ. *Мен жонимни яхшилик йўлига тикканман, Зокиржон.* П. Қодиров, Уч илдиш.

4 Киши, одам. *Жон бошига. Биз тўққиз жон эдик.* ■ *Қорабулоқ қишлоғида бирорта уйғоқ жон қалмаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Ҳеч бир жон йўқки, они бўлмаса жононаси.* Ҳамза. *Ҳамма ишни тўхтатиб, қимирлаган жонни теримга солар эканмиз.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

5 Бир қатор аниқловчилар билан қўланиб, «бош», «жусса» маъноларини ифодалайди. *Қиз жонинг билан қаергача боролардинг?* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *— Ёш жонинг бор, қизим, — деди [Офтоб ойим], — бировга ёмонлик соғинма.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *— Вой шўрим, — деди Мастура. — Жиндақкина*

жонингизга-я? Шу жуссангизга учта дард сизгадими? А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

6 Куч, қувват, мадор. *Жони борича ҳаракат қилмоқ. Тезроқ қимирласанг-чи, жонинг борми? ■ Ҳожиди.. секингина қўлини узатиб, қулоғини ушлади ва уч буклаб туриб қаттиқ қисди, жони борича қисди. А. Қаҳҳор, Йиллар. Жони борича икки қўлидаги этик билан эшикни «қамчи»лади. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

Жони йўқ 1) ўлик, жонсиз. *Сойга қарасак, учта балиқ ётибди: иккитаси ўлик, биттасининг жони йўқ. «Эртақлар»; 2) кўчма кучи йўқ, кучсиз, мадорсиз. Бир қўлимнинг жони йўқроқ. Сенинг муштингни ея бериб, жонимда жон қолган эмас. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари; 3) бўш, чидамсиз. Жони йўқ ип. Жони йўқ мато. Жон олиб, жон бермоқ* Бирор ишда астойдил ғайрат кўрсатмоқ; жонбозлик, фидокорлик қилмоқ. *Бўтабой кечани кеча, кундузни кундуз демай, колхоз учун жон олиб, жон берди. С. Аҳмад, Ҳукм.*

7 Яхши кўрадиган, сеvimли, ёқимли киши ёки нарса ҳақида. *Олма — унинг жони. Жон дўстинг жонидан кечса ҳам, мол дўстинг молидан кечмас. Мақол. ■ Аммо лекин Мухторхон домла нафсамбирига одамнинг жони эди. А. Қаҳҳор, Тўйда аза.*

8 Энг яқин, сеvimкли кишиларга мурожаатда сўзловчининг уларга яқин муносабатини ифодалайди, бегоналарга нисбатан эса ҳурмат ёки хушомадни билдиради. *Жоним, дедим қулоғига, оҳиста, жон, деди. «Кўшиқлар». Гулнорнинг кўзлари очилиб кетди.. Йўлчига тикшди. — Нима қилди, жоним, — сўради Йўлчи, лекин бетобмисиз дейишга тили бормади. Ойбек, Танланган асарлар. [Жамила Гофирга:] Агар ўтирган жонингизга хас-хашаклар тўкилса, сочларим билан супурай.. жонгинам. Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

9 «Опаси», «акаси», «отаси» ва ш. к. сўзлар билан, баъзан ёлғиз «жонидан» шаклида сўзловчининг тингловчига яқин муносабатини, эркалаш ёки хушомад маъноларини ифодалайди. *—Опаси жонидан, дуторингизни чалинг тузукроқ, — деди у [Маликаҳон] Адолатга қараб, — ўйин-кулгига ташна бўлиб ётганмиз. С. Зуннунова, Гулхан.*

10 Ҳаёт манба, ҳаёт бағишловчи нарса ҳақида. *Ёмғир — экиннинг жони. ■ «Иссиқ — пахтанинг жони» деган мақол ҳам бежиз айтилмаган. Ш. Рашидов, Ғолиблар.*

11 Бирор иш, соҳа ёки доирада асосий, муҳим ўрин эгалловчи, илҳомлантирувчи, ташкилотчи шахс. *Жўраларининг жони. Давранинг жони. Мактабнинг жони.*

12 Мурожаат қилинаётган шахсни билдирувчи сўздан олдин келиб, мурожаатдаги илтимос, илтижо маъносини кучайтиради, баъзан эркалаш маъносини билдиради. *Ниёз мен билан хайрлашар чоғида: —Жон Ҳожиди ака! Энди гап шу ерда қолсин.. — деди. А. Қодиррий, Ўтган кунлар. —Урманг отамни! Жон амаки, урманг! — деб зор йиғлай бошлади болалар. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

13 Шахс билдирувчи сўзларга, кишилар отига қўшилиб, уларга кичрайтиш-эркалаш, ҳурмат маъносини беради, мас., *онажон, бувижон, холажон, акажон, домлажон; Салимжон, Қодиржон.*

14 кесим *взф.* Шукур. *Офицернинг шу кетиши бўлса, штабга етиб борса ҳам жон. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

Бир жон, бир тан бўлмоқ Бир ёқадан бош чиқармоқ, баҳамжиҳат бўлмоқ. **Жон аччиғида (ёки ҳолатда)** 1) ўлим талвасасида. *Офицернинг ўзи ҳам талвасада ҳолдан тойган эди, бунинг устига хотини палда юмалаб, жон аччиғида хирилларди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси; 2) ғайриихтиёрий равишда, беихтиёр. Чеккасини зах ерга бериб йиқилган ва кесак каби ҳиссиз қизини [қутидор] жон ҳолатда қучоғига олди: «Қизим.. Кумуш.. Кўзингни оч!» А. Қодиррий, Ўтган кунлар. **Жон деб** Хурсандлик билан, мамнуният билан, бажону дил. *Агар лозим келса, тошқўмир кониға бориб, кўмир қазиб келтиришга ҳам жон-жон деб кетар эдим. А. Қаҳҳор, Сароб. **Жон кошки** Кошкийди, қани эди-я. **Жон куйдирмоқ** 1) бор куч-имконини аямай астойдил ҳаракат қилмоқ. *Бутун жамоа байрамни муносиб кутиб олиш учун жон куйдириб ишлатмоқда; 2) ачинмоқ, қайғурмоқ, илтифот кўрсатмоқ. Беш болали бир аёлнинг Элмуродга жон куйдириб, уни ўз паноҳига олмоқчи бўлгани тўғрисидаги гаплар Бувиносига жуда хуш келди. П. Турсун, Ўқитувчи. **Жон талвасаси қ. талваса. Жони кирмоқ** 1) ҳузур қилмоқ, маза қилмоқ, ором олмоқ. *Уйига сув, газ ўтказиб, жони кирди. Тиш олдириб, жони кирди; 2) жуда хурсанд бўлмоқ, қувонмоқ, севинчи ичига сиғмай кетмоқ. Кино деса, жони киради. ■ Аёллар: - Бўлмаса-чи! Ҳамманинг жони кирди. Қамишқапада ҳеч бунақа****

томоша бўлган эмас, — дейишди. П. Турсун, Ўқитувчи. **Жон(и)га тегмоқ** Безор қилмоқ, кўнглига урмоқ, кўнглига тегмоқ. *Мусофирчилик жонга тегади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бир иш буюрсанг, сўрай бериб жонга тегади.* Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради. **Жоним билан** Бош устига, жон деб, бажону дил. *Агар шаҳарда зарур ишларингиз бўлмаса, мен билан бир ерга бориб келсангиз.* — **Жоним билан.** М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Аскарликка жоним билан бораман.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Жоним тасаддуқ қ. тасаддуқ. Жўжабирдай жон қ. жўжабирдай.** Ўлмаган менинг жоним қ. ўлмоқ.

ЖОНАЖОН [ф. *جانجان* — азиз; севимли; самимий] **1** Энг севимли, қадрли, қадрдон; энг яқин. *Жонажон дуст.* ■ *Хайр, жонажон дустим Ювош!* — Мени унутма! [деди Ювош] Э. Раимов. Ажаб қишлоқ.

2 Энг муҳим, энг зарур ва фахрли. *Тинчликни ҳимоя қилиш — жаҳон халқларининг жонажон ишидир.*

ЖОНБАХШ [ф. *جانبخش* — ҳаётбахш; ҳаёт ҳада этувчи] Ҳаёт бахш этувчи, ҳаёт бағишловчи, куч-ғайрат, далда берувчи. *Сир ва Амударёнинг жонбахш сувлари.* ■ *Нафас олса, жонбахшдан, дилкашидан айрилиб қолаётгандек, жим эшитди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Офтоб тафтиданми, мана шу жонбахш шамол таъсириданми, қорлар эриб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ЖОНБОЗ [ф. *جانباز* — жонини хатарга қўювчи; жон фидо қилувчи] Бирор ишда астойдил ғайрат кўрсатувчи, фидокор. *Жонбоз пахтакорлар.* ■ *Чортоқда пахта ишқидан тунни тонгга, кундузни оқшомга улаб ишлаётган жонбоз деҳқонлар фаолияти билан танишдик.* Газетадан.

ЖОНБОЗЛИК Мардлик, қахрамонлик; фидокорлик. *Массажетлар бирдек жонбозлик кўрсатиб, ёв билан мардларча олишди.* М. Осим, *Аждодларимиз қиссаси.* *Урушга кирганлар ҳам оғир участкаларда жонбозлик қилишни бўйнига олиб кирарди.* П. Қолиров, Уч илди.

ЖОНГИНАМ Азизим, меҳрибоним, севгилим. *Ҳозир бир ажойиб жойга борамиз, йўқ деманг, жонгинам.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. — *Ҳа, жонгинам, нима бўлди?* — *деди Собиржон эшикдан кира туриб.* «Муштум».

ЖОНГЛЁР [фр. *jongleur* < лот. *joculator* — қизиқчи, масхарабоз] **1** Дайди мусиқачи,

ашулачи. *Ўрта аср Франциясидаги жонглёрлар мактаби, жанубий славян дostonларини куйлаган кўр гусярлар мактаби бизга маълумдир.* «ЎТА».

2 Нарса-буюмларни юқорига отиб, тутиб олувчи цирк артисти.

ЖОН-ДИЛ, жону дил Энг севимли, энг яхши кўрадиган киши ёки нарса ҳақида. *Жон-дилим китоб.* ■ *Жон-дилим футбол эмасми, қизни ҳам унутиб, бутун хаёлим ўйинда бўлиб қолди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

Жон-дил билан Астойдил, астойдил берилиб. *Йигитлар Жўраҳон пайдо бўлса, ундан маслаҳат ва топшириқ кутиб, унинг буюрганларини жон-диллари билан бажарардилар.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Ҳар бир ишга жон-дили билан киришадиган бу йигит, ҳафта ўтмасданоқ, машинани мустақил бошқара оладиган бўлди.* И. Раҳим, Шонли авлод.

ЖОНДОР [ф. *جاندار* — тирик; тирик мавжудот] қ. **жонзот.** *Бир турли жондорлар пайдо бўлибди, у жондорлар Муроджонни кўрибди.* «Муродхон». *Ўрмонда жондор кўп: силовсин бор, тўнғиз бор.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

ЖОНДОШ [ф. *جانداش* — жонга яқин, жондай ака-ука] Бутун ҳаётини манфаатлари, фикри-зикри бир бўлган; яқдил, ҳамнафас. *Бу баҳор байрами, гуллар байрами.. Бу қондош ва жондош эллар байрами!* Шуҳрат. *Ассалом, қондош элим, жондош элим, ёндош элим, Ўзбегим кўз бўлса, унга хўп келишган қош элим.* Ў. Рашид.

ЖОН-ЖАҲД, жону жаҳд; жон-жаҳд билан Жони борича, бор кучи билан; зўр бериб, ғайрат қилиб, астойдил, энг шимариб. *Жон-жаҳд билан ишламоқ.* ■ *Тешани Абдулла олди ва жон-жаҳди билан ғиштларни кўчириб узата берди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *У мотоциклининг рулини жон-жаҳди билан ушлаб, бошини кўтарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЖОН-ЖАҲОН, жону жаҳон Бутун борлиғи, бутун вужуди. *Қиз боши билан у жон-жаҳонидан кечиб, истиқболингга юурса-ю, иссиқ уйдан чиққинг келмаса.* Шу ҳам йигитчилик бўлди-ю. — *Нусратбек ўзининг худбинлигидан ўзи жирканиб кетди.* С. Нуров, Нарвон. *Аваз ўрнидан қушдай енгил турди.* *Оппоқ бўлиб ёришган янги тонг ҳавосидан,*

безовта кўнглида туғилган янгича бир туй-ғулар навосидан жон-жаҳони яйрарди. С. Сиёев, Аваз.

ЖОНЗОТ [ф. + а. *جانزات* – жон эгаси] Тирик жон, жонивор. *Бу ерда на дов-дарахт, на бошқа бирон жонзот бор эди.* С. Кароматов, Олтин кум. *Қурада бандилардан бошқа жонзот қолмаган, қўйлар ўтловга ҳайдалган эдилар.* С. Айний, Куллар.

ЖОНИБ [а. *جانب* – ён, томон, тараф] эск. Тараф, томон, ер. *Қайси жонибдин келур, деб термулуб ҳар соате, Йўлларида чор чашми интизорим бор эди.* Муқимий.

ЖОНИВОР [ф. *جانور* – жони бор, тирик] 1 Табиатдаги ҳамма жонли нарсалар; жон эгаси; мавжудот (ўсимликдан ташқари). *-Худойи таоло инсонни ҳамма жониворлардан азизу мукаррам этиб яратди, – деди Меъмор ўртадаги сукутни йўқотиб.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Қишлоқда бирорта қимир этган жонивор кўринмайди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 Нарса, ўсимлик, ҳайвон ва ш. к. га нисбатан эркалаш маъносида ёки «бечора», «боёқиш», «шўрлик» каби маъноларда ишлатилади. *От сағрисидан лойга ботган, жонивор бор кучи билан пишқириб, олдинга интилади.* Ойдин, Фонарь тагида. *Ишком четида бир шафтоли бор экан, жонивор, мевасини кўтаролмай, шохлари ерга қайрилиб ётибди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Оғайни, бу ош деган жонивор куйиб кетмадимми!?* Ш. Рашидов, Фолиблар.

3 кўчма Ҳайвон, махлуқ. *-Қори Ибод деганинг аҳмоқ бир жонивор экан, – деди Қурбон девона.* С. Айний, Жаллодлар. *-Аммо отангни ҳам шу жониворлар орасига кўшиб ўлтиришинг қисқалигингдир! – деди [Ҳожи].* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *От дам олсин, ўрнига сизни қўшамиз. Сиз ундан кўра ақллироқ жониворсиз.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ЖОНИМ қ. *жонгинам. Севгилим, «Шоир»* дебсан мени хатингда, «Севганим» ё «дўстим» демабсан: *Раҳмат, жоним, ёзган хатингга, Аммо ҳали шоир эмасман.* Х. Салоҳ, Чашма. *-Жоним, – деди Давлатёр титроқ товуш билан, – бир оғиз гаплашишга зорман.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЖОН-ТАН, жону тан айн. жон-дил. Бунинг устига болажонлигини айтмайсанми-я. *Дамир билан Попук жони-тани.* Х. Назир, Ёнар дарё.

ЖОНИҚМОҚ Бир нарсдан қуруқ қолаётгандек шошмоқ, ошиқмоқ, шошқалоқлик қилмоқ. *Шошма, мунча жониқмасанг? – Билман, ўттиз икки тишининг ҳаммаси чиққан. Лекин тишларингни уриб синдирмоқчилар, жониқаверма, болам.* К. Яшин, Ҳамза.

ЖОНКАШ кам қўл. Меҳнатни жонидан ҳам ортиқ кўрадиган; меҳнаткаш, ғайратчан; жафокаш. *Жонкаш аёл. – Вафот қилди жонкашим, дардкашим [деди Шоқосим].* Ойбек, Танланган асарлар.

ЖОНКАШЛИК кам қўл. Меҳнатсеварлик, фидокорлик, фидойилик. *Жонкашлик қилмоқ. – Йўлчи ёзда ёниб, чанг-тупроқ ялаб, қишда қор-муз кечиб, бутун маҳрумиятларга, бутун оғриқларга қарамасдан, жонкашлик билан ишлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЖОНКУЯР Бирор иш, соҳа ёки киши учун жон куйдирувчи, астойдил ғайрат кўрсатувчи; ғамхўр. *Менинг жонкуярларим бор. – Республика матбуотининг жонкуярларидан бири бўлган Ўлмас Алиев Марғилонда яшаб, ўз фаолиятини давом эттирмоқда.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. *Отадек меҳрибон қайда, Онадек ғамгузор қайда? Бу ерларда сарсонман, Улардек жонкуяр қайда? «Оқ олма, қизил олма».*

ЖОНКУЯРЛИК Жон куйдириб ишлашлик, фидокорлик, ғамхўрлик. *Қодир ака ўн йилдан бери раис бўлса ҳам, колхозчиларнинг бу йилгидек жонкуярлигини ҳеч қачон кўрмаган.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ҳамқишлоқлари эса унинг куюнчақлиги, жонкуярлигидан ҳаммиша хурсанд.* Газетадан.

ЖОНЛАНИШ 1 Жонланмоқ фл. ҳар. н. 2 Ҳаракатга, жўшга келиш; кўтаринки руҳ. *Машшоқлар ашула бошлаб юбордилар. Одамлар ўртасида шивир-шивир, жонланиш бошланди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Жонланиш, гап, кулги бир-бирига қўшилиб, зал шов-шув бўлиб кетди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

3 Ривожланиш; олға босиш. *Ишдаги жонланиш маошга ҳам таъсир қилди.*

ЖОНЛАНМОҚ 1 Ҳаёт белгиларини кўрсатмоқ; тетикланмоқ, бардам бўлиб қолмоқ; тирилмоқ. *Баҳор – табиат жонланадиган фасл. – Кунлар анча узайиб қолди, ҳавонинг ҳарорати кун сайин кўтарилиб, борлиқ мавжудот жонлана бошлади.* Газетадан. *Эрталаб қишлоқ аҳолиси, баҳор кўёшининг дастлабки илиқ нуридан жонланган*

жониворлар сингари, ўрмалаб, кўчага чиқа бошлади. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Енгил тортиб, ҳаракатга, жўшга келмоқ; руҳи кўтарилмоқ, руҳланмоқ. Кумуш.. сесканиб ўзига келди. Ҳушдан ажралаёзган бечоралар [қўтидор, Офтоб ойим] бу ҳолдан сўнг бир оз жонлангандек бўлдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. У севглиси қўлидан ўзига оби ҳаёт ўтгандек жонланди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Гавжум, серфайз бўлмоқ. Кундуз соат билардан кейин тўйхона жонланиб қолди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Кимсасиз, ўлик кўринган дашт одамлар билан жонланиб кетди. Мирмуҳсин, Меъмор.

4 Равнақ, ривож топмоқ, юксалмоқ, олға босмоқ. Ишлар жонланиб кетди. ■ Жўрахон раҳбарлигида ҳаваскорлик тўғараклари, спорт ишлари жонланди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

5 Қизгин тус олмоқ, қизимоқ. Сўхбат жонланди.

6 Намоён бўлмоқ, гавдаланмоқ. Касал чолнинг сарғайиб кетган юзи, муштдеккина гавдаси Шерзоднинг кўз ўнгида тағин жонланди. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. Кўзи олдида Даша хола жонланди. С. Кароматов, Олтин қум.

ЖОНЛИ 1 Тириклик аломати бор, тирик. Жонли тўқима (биол.). ■ Қиздан сўрабди: -Бу ерда нима қилиб ўтирибсан, бу ерда ўзингдан бошқа жонли жонивор борми? «Олтин бешик».

2 Яшаб турган, барҳаёт, тирик. Ўтмишининг жонли шоҳиди. ■ Жонли гувоҳни ишга тикиб бўлмайди. А. Қаҳҳор, Сароб. Уруш заҳматини бошидан кечирган ҳар бир одам даҳшатли уйилларнинг жонли шоҳидидир. Н. Сафаров, Оловли излар.

3 Кўчма Эҳтиросли; қайноқ. [Гулнор] Йўлчининг кучли, эркак нафасини, дудоқларида унинг бўсасининг жонли оловини бир лаҳза сезди. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Кўчма Тийрак, серҳаракат; шўх. Тахтапулик Собиржонни танир эдим мен Бокудан: Зап чавандоз, миқти, жонли, хосиятли улфат жуда. М. Шайхзода. Ҳақиқатда эса мингбоши хотинлари орасида энг жонли ва энг элиги бўлган бу жувон — Султонхонга қарши очган курашининг натижасидан норози эди. Чўлпон, Кеча ва кундуз.

5 Кўчма Руҳли, шўх, қизик; қизгин. Бу узатиш мажлисини жонли, руҳли ўтказмоқ учун барча қизлар ўзларининг энг асл, энг нафис кийимларини кийиб.. хусн оламини.. яна бир қайта бежабдирлар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Меликўзи билан бўлган жонли сўхбатда [унинг] бутун орзу-истакларини билиб олдим ва очерк ёздим. Н. Сафаров, Оловли излар.

6 Кўчма Тетиклик, гайрат, хушчақчақлик ифода этувчи; шўх, ўйноқи (кўз қараши, чеҳра ҳақида). Йўлчининг чиройли кенг юзида.. жонли, теран маъноли кўзларида қандайдир илиқ, самимий табассум тошган эди. Ойбек, Танланган асарлар.

7 Кўчма Худди ҳақиқатдагидек, чин, ҳақиқий; ёрқин. Жонли портрет. ■ Жилин билан Костилиннинг саргузашти уларнинг кўз олдларида жонли воқеадай ўта берди. П. Турсун, Ўқитувчи. [Сайрамов] Ҳар масалани жонли мисоллар билан баён қилди. Ойбек, О. в. шабадалар.

8 Кўчма Ифодали, аниқ-равшан, тушунарли. Атоқли халқ санъаткори [Юсуфжон қизик] ҳаётнинг энг чигал, мураккаб томонларини жонли тил билан содда қилиб тушунтира оларди. Т. Обидов, Юсуфжон қизик. Эски адабиётни яхши ўқийди, айниқса.. Абомуслим дostonларини ўқиганда, жуда ҳам жонли чиқаради. А. Қодирий, Обид кетмон.

9 Кўчма Ҳаёт қайнаган, гавжум; жўшқин. Кундузига қараганда сарой жонли: кишиларнинг шақшллашиб сўзлашишлари, хоҳолаб кулишишлари саройни кўкка кўтаргудек. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

10 Кўчма Амалий, ишбилармонларча. Раҳбарликни қоғозда эмас, жонли раҳбарлик қилиш шаклида олиб бориш керак. Н. Сафаров, Оловли излар.

ЖОНЛИЛИК Ҳаётгийлик, жўшқинлик. Рақснинг жонлилиги. ■ Жозибали декорация «Буюк канал» операсига жонлилик киритган. Газетадан.

ЖОНЛИҚ дин. Худо йўлига, азиз-авлиёларга қурбонлик учун аталган уй ҳайвони ёки товуқ, хўроз. Жонлиқларнинг калла-почалари ҳар доим шу ерда кўзларини лўқ қилиб пойлаб ётувчи мазор шайхларига улашларди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Ҳотам: -Сизлар тунда келган вақтларингизда оёқларингизга жонлиқ сўяй десам, йилқилар ҳаммаси яйловда эди, — деган экан. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

ЖОНОН [ф. *جانان* – маҳбуба; маъшуқа] 1 *от* Жуда гўзал, зебо, қадди-қомати келишган аёл; нозанин. *Кўзим нури, латофатли на хуш озода жононсан, Нечук ҳам яхши жононсан, менинг жисмим аро жонсан.* Ҳабибий.

2 *сфт.* Жуда яхши, гўзал, ширин, ёқимтой; ўйноқи; аъло. *Жонон йигит.* ■ *Шаҳримиз кўркидир жонон болалар.* Ф. Фулом. *Айтсам, дўстлар, шу тунни Бўлиб ўтди жонон тўй.* 3. Диёр. *Ҳой қушлар, жонон қушлар, Келинг, чертай бирга тор.* Файратий. *Кулгиси чиройли экан, жонон чинни чертилгандай бўлди.* М. Исмоилий, Фаргона т.о.

3 Яқин кишиларга мурожаатда ҳурмат ёки кесатиқ маъносини, бегоналарга нисбатан эса хушомадни билдиради. – *Жонон, – деди у, хотинининг бошини силаб.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 Жонон (хотин-қизлар исми).

ЖОНОНА [ф. *جانانه* – маҳбуба; маъшуқа] Маҳбуба, маъшуқа, севгили ёр. *Жондан кечмасанг, жонона қайда, тоққа чиқмасанг, дўлана қайда.* Мақол. ■ *Ҳеч бир жон йўқки, они бўлмаса жононаси.* Ҳамза. *Кўзгинанг мастонмисан, Сен нечук жононасан?* «Ойсулув».

ЖОНОҚИ: жоноқи олма Эртапишар, хушбўй, ширин қизил олма. *Олдинпишар жоноқи олмалар оловдай ёнади.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Қосим бува тоғ этагидаги ёввойи олмаларга жоноқи олмаларни пайванд қилиб юрарди.* А. Эшоннов, Бир оғиз сўз.

ЖОНПАРВАР [ф. *جانپور* – жонбахш, ҳаётбахш] Инсонга руҳ бағишловчи, руҳлантирувчи. *Кечки пайтларда айниқса ҳамма созандаларнинг мусиқа садолари ҳар томонда жаранглаб, жонпарвар яллалар фалакка чирмашар эди.* Газетадан.

ЖОН-ПОН: жон-пони чиқиб кетмоқ айн. жони чиқмоқ 2, 3. қ. жон 1. Уларнинг шарпасини сезган хўроз чўчиб, «қу-қу» деб безовта бўла бошлади. Уларнинг [Раҳмон, Қўзининг] жон-пони чиқиб кетди. Ё. Шукуров, Уч савол. *Бу янгиликларни эшитиб, шайхнинг жон-пони чиқиб кетаёзди.* К. Яшин, Ҳамза. *Жон-пони чиқиб турган Бекжон сигирнинг орқасидан қаттиқ итарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЖОНСАРАК [ф. *جان سير < جان سرک* – жондан тўйган] Саросимага тушган, эсанкираган, гангиб қолган; безовта. [Мансур:]

Мағрур Алишернинг сувдан чиқариб ташланган балиқдай жонсарак, уни бузилган қушдай безовта бўлиши қасос билан тўлган юрагимга тасалли беради. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Олдинги позицияга илк қадам қўйиб, ҳар нарсадан ҳадиксирагандай, теваракка жонсарак ва ожиз қарайдиган янги жангчилар орасида [Бектемир] ўзини пихини ёрган хўроздай сезар эди.* Ойбек, Кўёш қораймас.

2 кўчма Сира бекор ўтирмайдиган, доим ўзига иш топиб гимирлаб юрадиган, тинчимайдиган; серҳаракат. *Ҳозир ўша жонсарак тана жим, ўша чевар қўллар бедармон.* И. Раҳим, Ихлос. У [Ў. Зокиров] овқатини ҳам юриб ейдиган жонсараклардан. Газетадан.

ЖОНСАРАКЛИК Безовталиқ; серҳаракатлик, тинчимаслик. *Турсунбой эшик ҳалқасини шошиб илди-да, жонсараклик билан ичкари уйга қараб югурди.* С. Аҳмад, Уфқ. – *Хўп бамаъни одам-у, шунақа жонсараклиги борда, – деди ота, тайёр ошни ташлаб кетган раисдан нолиб.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ЖОНСИЗ 1 Ҳаёт аломати йўқ, ўлик. *Колхозчилар югуришиб келганларида, Умурзоқ ота жонсиз эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Менглибой энгашиб, жонсиз қўзичоқни қўлига олди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

2 Ҳаракатсиз қотган, ҳеч нарса ифода этмайдиган; беҳуш, карахт. *Жонсиз чехра.* ■ *Силкиниш орқасида унинг юзини тўзғиган соч толалари ўраб олиб, жонсиз бир суратга киргизди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Отабек ота-ана орзусига, ўз тавбирича, жонсиз ҳайкал бўлиб ризолик берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 кўчма Кучи йўқ, кучсиз; бўш, чидамсиз; нимжон. *Жонсиз ип.* ■ *Мурзин унинг паришон сочларини, нозик бўйнига ёпишган майин, жонсизгина соч толаларини томоша қиларди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

4 кўчма Зерикарли, руҳсиз, таъсирсиз; шавқ-завқсиз. *Жонсиз спектакль.* *Мажлис жуда жонсиз ўтди.*

5 кўчма Сукутга чўмган, жимжит. *Жонсиз кўчалар.* ■ *Узоқларда жонсиз кўринган Овуллар ҳам йиғлаб урлаган.* Саҳар туриб шўрли хотинлар «Тангрим».. деган, тўлиб йиғлаган. Ҳ. Олимжон.

ЖОНСИЗЛАНМОҚ Ҳаракатсиз қотмоқ; тириклик нишонасини йўқотмоқ. *Салимбойваччанинг ранги оқариб, кўзлари*

қўрқувдан бир лаҳзада жонсизланди. Ойбек, Танланган асарлар. *Совуққа чидамли Йўлчи ҳам, эгни юпун бўлганидан, оёқларининг жонсизланганини, гавдасининг бужмайганини сезди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЖОНСИЗЛАНТИРМОҚ 1 Жонсизланмоқ фл. орт. н.

2 тиб. Этини ўлдирмоқ, аъзонинг бирор ерини оғриқ сезмайдиган қилмоқ. *Укол билан баданни жонсизлантирмоқ.*

ЖОНСИЗЛИК Нимжонлик, кучсизлик. *Ипнинг жонсизлиги билинди.*

ЖОНСЎЗ [ф. *جانسوز* — жонни куйдирувчи, азобкаш] Ута таъсирчан, таъсирли. *Етмиш байтдан иборат бу қасида, устод Айний сўзлари билан айтганда, адабиётимиз тарихидаги энг жонсўз марсиядир. «ЎТА».*

ЖОНСЎХТА [ф. *جانسوخته* — жон (ни) куйдирувчи] Ёқимли, ўзига тортувчи. *Кампир деб жудаям кампир эмас эди-ю, лекин каттароқ бир жонсўхта хотин эди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.*

ЖОН-ТАН, жону тан қ. жон-дил. *Номин Али, касби-рўзим сартарош, Жону таним — санъат, ўзим — сартарош. Т. Тўла.*

Жон-тан билан айн. жон-дил билан. *Усени жон-тан билан яхши кўради. ■ Ҳар янги ишга қучоқ очиб, жону тан билан киришадилар. Ойбек, О. в. шабадалар.*

ЖОНФИДО [жон + фидо] Ҳаётини фидо қилувчи, ҳаётини бағишловчи. *Онам энг шимариб, ушатмоқда нон, Доимо меҳрибон, доим жонфидо. Миртемир.*

ЖОНФИДОЛИК Ҳаётини фидо қилишлик. *Санъат жасорат, жонфидолик билан.. тинимсиз меҳнат-машқлар билан дунёга келади. «Саодат».*

ЖОНҲАЛАК [жон + ҳалак] Қийналган, безовта, овора. *Икки ҳафтадирки, рассом мольберт олдида бесамар, жонҳалак. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.*

ЖОН-ҲОЛ Бутун бадани, тани. *Сени ўйлаб, жон-ҳолим оғрир, Сени ўйлаб, қондир ўйларим. Р. Парфи, Кўзлар.*

Жон-ҳолига қўймай Ҳол-аҳволига ва эркига қарамай, мажбуран. *Бормасангиз, сира иложи йўқ, деб жон-ҳолига қўймай, зўрлаб розилик олиб кетди. Ойдин, Ўзидан кўрсин.*

ЖОРИЙ [а. *جاری* — югураётган; ўтаётган, бораётган] Ҳозирги кунда, пайтда содир бўлаётган, давом этаётган, олиб бори-

лаётган; амалдаги, кундалик. *Хонани ижарага олган киши, шартномага биноан, уни яхши сақлаши, жорий ремонт қилиши лозим. Газетадан. Шу кунгача кўплаб мактаблар капитал ва жорий таъмирдан чиқарилди. Газетадан.*

Жорий этмоқ (ёки қилмоқ) 1) амалга оширмоқ, кучга киргизмоқ. *Алмашлаб экишни тўла жорий этдик. «Ўзбекистон қўриқлари»;* 2) татбиқ этмоқ, қўлламоқ, ёймоқ. *Фан-техника ютуқларини ишлаб чиқаришга жорий қилмоқ. ■ Чорвачиликда коллектив пудратни кенг жорий қилиш масаласи ғоят муҳим аҳамият касб этмоқда. Газетадан.*

ЖОРИЯ [а. *جاریه* — асира, чўри; оқсоч] эск. Чўри, оқсоч. *— Мен ахир отам томонидан эски кийим-кечаклари қаторида ютқизилган, қиморбознинг мулкига айланган жория эдим, — деди Ҳожжи хола. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Бундан уч ой муқаддам Маликул шароб қул бозоридан ўн беш-ўн олти яшар бир жория сотиб олган эди. О. Ёқубов, Кўҳна дунё.*

ЖОСУС [а. *جاسوس* — айғоқчи; хуфия; хабарчи] Бирор давлат ҳақида махфий маълумот тўплаш билан шуғулланадиган шахс; айғоқчи, шпион. *Шайбонийхоннинг жосуслари кўплиги унга [Бобурга] маълум эди. П. Қодиров, Юлдузли кунлар. Адолат постга келиши билан командир айтган парашютчилар, жосуслар ҳақида ўйлай бошлади. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ЖОСУСЛИК Махфий маълумот олишлик; айғоқчилик, шпионлик. *Қовоғи қалин бекнинг жосуслик қилишдан мақсади ҳам шу эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Ватанга хиёнат қилиш, жосуслик.. террористик акт, қотиллик ҳамда бандитизм каби жиноятлар учун ўлим жазоси берилиши мумкин. Газетадан.*

ЖОҲИЛ [а. *جاهل* — нодон, ўқимаган, билимсиз] Жаҳолатда қолган, илм-маърифатдан маҳрум; қолоқ, маданиятсиз, нодон. *Жаҳл — жоҳилнинг қуроли. Мақол. ■ [Қози эликбошига:] Сиз аралашмай туринг, эликбоши, жоҳилсиз. Тўмтоқ гапириб, ишнинг пачавасини чиқардингиз! Ҳамза, Бой ила хизматчи. Сўфиев нодон, жоҳилгина бўлмай, ўзига хийла ишонган фирром ҳам эканлиги кўриниб турарди. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.*

ЖОҲИЛЛИК Нодонлик, қолоқлик, маданиятсизлик; ўжарлик. *Жоҳилликдан жон*

чиқар, қобилликдан донг чиқар. Мақол. ■ Хон илгари ҳам бу ўғлини бот-бот ўйлаганда, худбинлиги, жоҳиллиги, оний ҳаловати учун юз одамнинг баҳридан ўтишдан тоймаслигини биларди. С. Сиёев, Аваз.

ЖУББА [а. جنبه — кенг енгли устки кийим] *шв.* Кўйлак бичимида тикилган пахтали иссиқ кийим. *Кишилар қишининг оғир юклари: пўстин, пахталик, чопон, жуббаларни ташлаб, ўзларини эркин ҳис эта бошладилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЖУВДА I *шв.* Туянинг бўйни ва тиззасидати жун.

ЖУВДА II *шв.* Болтанинг соп ўрнатиладиган томони.

ЖУВОЗ [ф. جوان — ёғоч ёки тош ўғир] I Ўсимликлар уруғидан, хусусан, чигитдан мой чиқарадиган қурилма; мойжувоз. *Жувоз ҳайдамоқ. Отни жувозга қўшмоқ. ■ Жувозга қўшилган эшакка бир боғ хашик билан бир челақ сув бўлса бас.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Қушни ҳовлидан чучитилган жувоз мойининг исси келади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Шоли оқлайдиган қурилма; обжувоз.

ЖУВОЗКАШ [ф. جوانکش — жувоз тортувчи] I Жувоз ҳайдовчи, жувозхонада (обжувоз ёки мойжувозда) ишловчи ишчи. *Жувозкаш дарвозани ичидан занжирлаб олди.* Т. Мурод. *Қушиқ. Асқар жувозкаш деса, ҳамма танийди.* Н. Фозилов, Оқим.

2 Жувозга қўшиладиган. *Жувозкаш от.*

3 Тирикчилиги, даромади асосан мойжувоз устида бўлган шахс, мойжувоз эгаси. *Йўлчи уни | Шоқосимни | бир жувозкаш майда бойга хизматкорликка — унинг жувоззини ҳайдовчи сифатида ўрнаштиради.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЖУВОЗКАШЛИК Жувоз ҳайдаш билан шуғулланиш, жувозда ишлашлик. *У | Али тошбақа | жувозкашлигу қоровулликдан ташқари қассоблик ҳам қилади.* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа. *Қулунтой ҳам унга қилиб эски эшлик, Ургатибдир Кўканчага жувозкашлик.* Ф. Фулом.

ЖУВОЗХОНА Обжувоз ёки мойжувоз ўрнатилган жой, бино. *Ҳури ҳам истабми, истамайми жувозхонага тез-тез кириб турадиган бўлиб қолди.* Н. Фозилов, Оқим.

ЖУВОЛДИЗ [ф. جواندوز — халта, қоп тикадиган игна] Қоп тикиш учун ишлатиладиган йўғон, эгик игна. *Сўнгра латтага ўралган иккита жуволдизни ердан олиб, икка-*

ласини теракка санчди. М. Осим, Карвон йўлларида. *Ўктам.. суначада ўтириб, жуволдиз билан йиртиқ қоп-қанорларни тикаётган кампир қошига келди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЖУВОН [ф. جوان — ёш; умрининг ярмига ҳам етмаган одам ёки ҳайвон] I Эрга чиққан, аммо ҳали ёш аёл. *Тўхта хола атрофга олазarak қараб турган эди, ўрта яшар бир жувон келиб қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ёши ортиб бораётган ҳар бир қиз, ҳар бир жувон сингари, Тўраҳон ҳам бола кўришини хоҳлар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 Эрдан чиққан ёки тул қолган хотин. [Қутидорнинг] *Борди-келди битта жувон қизи бор-ку, мунча, тўйни бошқа, никоҳни бошқа қиламиз, деганига ҳайронман | деди биринчи киши.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Жувор олмай, қиз олинг: Қизнинг қилиғи яхши. «Оқ олма, қизил олма».*

3 Ифғатини йўқотган қиз. -*Қизми, жувонми, Гулнорми — бар бир, мен дадамнинг ёш хотин олишини хоҳламайман, — деди Салим.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЖУВОНА [ф. جوان — куртак; ёш] *шв.* Икки-уч яшар қорамол; новвос. -*Инсоф қилинг-да, Раҳим ака, — деди, — буниси жувона дедингиз, жувона эмас, олти яшар бўлган катта ҳўкиз.* С. Айний, Қуллар.

ЖУВОНБАХТ [ф. جوانبخت — бахтли] *эск.* Бахтли, бахтиёр; толеи баланд, омалли.

ЖУВОНБОЗ [ф. جوانباز — ёш бола билан ўйновчи] *фольк.* Баччабоз, болабоз, бесоқолбоз. *Тушибсан кўп гозиргоннинг кўлига, На ишлар айладинг тоғнинг чўлига, Қайтиб тушдинг жувонбозлар кўлига, Озод бўлдинг, энди кетгин элингга.* «Эрали ва Шерали».

ЖУВОНБОЗЛИК Баччабозлик, бесоқолбозлик. [Аҳмадхон:] *Ўзлари мўйсафид экан, даргоҳидан беумид экан, эшонман деган ғалат экан.. жувонбозлиги зиёд экан, — деб яна қоча бошлади.* Ислон шоир, Зулфизар билан Авазхон.

ЖУВОНЛИК кам қўлл. Ёш аёллик, ёшлик. *Ҳамма ерда фақат Шаҳзоданинг чиройи, дилбарлиги, тамтам жувонлиги ҳақида гап бориши керак.* К. Яшин, Ҳамза. *Унда жувонлик кўрки барқ уради.* Шухрат, Шинелли йиллар.

ЖУВОНМАРГ [ф. جوانمرگ — ёш, бевақт ўлган] I Ёш ўлган, авжи етилган пайтида ҳалок, нобуд бўлган. [Гули:] *Жувормарг гунчани ҳам эсла, ёд эт. Унутма, доимо ру-*

ҳимни шод эт. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

2 қарғ. Ўлгур, ер ютгур [Ҳожар Тўла-хонга:] Ҳа, жувонмарг, холанга нима дединг? Ҳамза, Паранжи сирлари. Бирорта камбағалга тегса, унинг ёнида оёқ яланг қўш ҳайдарди бу жувонмарг! Х. Фулом, Машғал.

Жувонмарг бўлмоқ 1) ёш ўлмоқ, ёш ҳалок, нобуд бўлмоқ. Мени бу балодан халос қилинг. Ёшман, бемаҳал жувонмарг бўлиб кетмай. С. Аҳмад, Ҳукм; 2) кўчма барбод бўлмоқ, бекор кетмоқ. **Жувонмарг қилмоқ** 1) бадном қилмоқ. Лекин лабз (лафз) деб бировни жувонмарг қилиш ҳам инсофдан эмас-да? Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса; 2) барбод қилмоқ, йўқ қилмоқ. Ўқшишни жувонмарг қилсак, уволига қоламиз. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЖУВОНМАРД [ф. جوانمرد – олижаноб, мард киши; олижаноб, мард] эск. 1 Мард, ботир, довжорак.

2 Олижаноб, олиҳиммат, ҳотам.

ЖУВОНМАРДЛИК 1 Мардлик, ботирлик, довжораклик.

2 Олижаноблик, ҳотамтойлик.

ЖУВОРИ фольк. Жўхори. Кесганда жуворини, поя бўлур, Бошинга битта рўмол соя бўлур. «Оқ олма, қизил олма».

ЖУВОНСЎХТА [ф. جوان سوختا – ёш куйган, қовжираган] қ. жувонмарг 2. [Гулнор Мастурага:] Жувонсўхта Норбойваччининг мунчаям иқболи баланд экан. Ҳамза, Паранжи сирлари.

ЖУДА рвш. Ортиқ, ниҳоят даражада, ҳаддан ташқари, ғоят; ниҳоятда, бениҳоя. Сиз жуда қийиқ, жуда ўжар йигит экансиз. Ойбек, Танланган асарлар. Бу масала жуда тўғри ва ўз вақтида қўйилди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Жуда бўлмаганда (ёки бўлмаса) айн. ҳеч бўлмаганда қ. ҳеч 1. Жуда бўлса (ёки деганда) Ортиғи билан, нари борса. Самарқандгача жуда бўлса 400 километр.

ЖУДАЯМ [асли жуда ҳам] рвш. қ. жуда. Кўкбулоқни ҳам тозаласак, жудаям соз бўларди, нима дейсиз? Ш. Рашидов, Голиблар. Ушанда Дилфузанинг унга жудаям раҳми келганди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ЖУДО [ф. جدا – алоҳида; ажратилган, ажралган]: **жудо бўлмоқ** 1) бирор кимса ёки нарсадан айрилмоқ, маҳрум бўлмоқ; жудолликка учрамоқ. Азиз дўстлар, нетай, бахти

қаро бўлганга йиғлайман, Азизимдан тирик, ўлмай жудо бўлганга йиғлайман. Ҳамза, Паранжи сирлари. Мен бир оёғимдан жудо бўлдим-у, аммо юзлаб гўдакнинг жони саломат қолди. Уйғун, Ҳаёт қўшиғи; 2) халос бўлмоқ, айрилмоқ. Боши танидан жудо бўлди. **Жудо қилмоқ** (ёки этмоқ, айламоқ) 1) бирор кимса ёки нарсадан айирмоқ, маҳрум қилмоқ. Мен билан Отабекни қаматиб, дор остига юборувчи, Отабек тилидан сохта талоқ хати ёзиб, бир-биримиздан жудо этувчи.. баттол Ҳомид экан. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) халос қилмоқ, айирмоқ. Боснинг қиличи душман солдатининг чап қулоғи тагига бориб тушиди ва унинг калласини танидан жудо қилди. Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши.

ЖУДОЛИК Яқин кишилардан айрилишлик; айрилик, ҳижрон. Оғир жудолик. **Жудолик алами**. Жудоликда яшамоқ. ■ Биз узоқ жудоликдан кейин мусофир юртда учрашган ака-укалардай кучоқлашиб кетдик. О. Ёқубов, Излайман.

ЖУЖУН(ЧА) [ҳит. «чу санча»] 1 Уст кийим учун ишлатиладиган қалин ипак газлама. Бир костюмлик жужунча. ■ Баззозлар ипак жужун харид қилар эдилар. М. Осим, Карвон йўлларида.

2 Шу матодан тикилган. Жужунча шим. ■ Залдан оқиш жужунчадан костюм кийган Давронов аста тебраниб чиқиб келди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ЖУЖУҚ шв. Ёш бола; гўдак. Ва оналар кўксин тутгач, Жужуқлар сут эма бошлар он. Х. Даврон, Қақнус. Айланиб, уйда қолган жужуқларига қанд-қурс, ҳолва, пуфак олмоқчи бўлди. Н. Аминов, Қалтис хато.

ЖУЗ, ЖУЗВ [а. جزو، جزى، جزى – қисм, улуш; Қуръоннинг ўттиздан бир қисми] 1 эск. Қисм, улуш, ҳисса. Инсон ҳаётдан қилган талабнинг бир жузинигина олади. А. Қаҳҳор, Сароб. Гилам устида жуз-жуз.. қоғозлар ётарди. Ойбек, Навоий.

2 Ёзув қоғозининг метрик тизимда элик тахта (муайян ўлчамдаги варақ) га тенг ўлчов бирлиги.

3 Тикилган дафтар ёки китоб варақларининг ҳар бир маҳкамланган қисми. Дафтарнинг варақлари жуздан чиқиб кетган, йиртилиб тушган. Бошқа бирон жойда лекция ўқилганда чалкашган бўлса керак, лектор лекциянинг бош-кетини тополмай, хийла овора бўлди. А. Қаҳҳор, Куюшқон.

ЖУЗВДОН эск. айн. жуздон.

ЖУЗГИР [жуз + ф. *گیر* — туғиб, ушлаб турувчи] эск. қ. жуздон. [Ноиб] *Ўз жузгиридан қоғоз ва қаламдонидан қалам чиқариб, Ҳамро рафиққа қараб сўради. С. Айний, Судхўрнинг ўлими. Муқимий кулумсираб, жузгир орасидан бир қоғоз чиқариб берди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.*

ЖУЗДОН [жуз, жузв + ф. *دان* — бирор нарса сақланадиган жой, идиш маъносидagi отлар ясовчи қўшимча] Қоғоз, хат-хужжатлар солиб қўйиладиган, чармдан, мато ёки картондан ясалган жилд, халта ёки муқова. *Бу қоғозни алоҳида жуздонга солиб қўйди. Ойбек, Навоий. Ҳудайчи лип этиб чиқиб кетди, салдан кейин жуздон, патқалам, катта қуръон олиб кирди. С. Сиёев, Аваз.*

ЖУЗЛАМОҚ эск. Қоғоз, китоб varaқларини жуз-жуз қилиб тахламоқ ёки тикмоқ.

ЖУЗЬИЙ [а. *جزئى* — қисм, бўлакка оид; оз, кам] Унчалик муҳим ва жилдий бўлмаган; арзимаган, аҳамиятсиз; майда-чуйда. *Жузъий хато. Жузъий камчиликлар. ■ Кўрсатилган баъзи жузъий камчиликлар монографиянинг илмий қимматига салбий таъсир қилмайди. «ЎТА». Жузъий масалалар устида тўхталиб ўтмоқчи эмасман. Газетадан.*

ЖУЗҒУН Торонгуллилар оиласига мансуб ўсимлик. *Тупроқ шу чўлда ўсаётган саксовул, черкез, жузғун, шлоқ ва кандил таъсирида ўзгариб туради. «Фан ва турмуш».*

ЖУЙРУК шв. Чопқир, учқур, югурик (от ҳақида).

ЖУЛ 1 от Қўлда тўқилган дағал жун мато. *Бир чакмонлик жул.*

2 сфт. Шу матодан қилинган. *Жул чакмон. Жул қоп. Жул арқон. ■ Омон бояги жул арқонни ўликнинг ҳар икки оёғига тўпиғидан маҳкам сиртмоқ солиб боғлади. Ф. Фулом, Шум бола.*

3 фольк. От ёпиғи, ёпиқ. *Бизнинг қўлда тулпор отлар боқилсин, Сулувланса, бахмал жуллар ёпилсин. «Нигор ва Замон». Ака, отинг уч яшар, Урама жуллар ярашар. «Оқ олма, қизил олма».*

ЖУЛДУР Кийилавериб ёки тутилавериб дабдаласи чиққан кийим. Унинг [Набининг] қаршисида ўзи каби жулдур кийимли бола утирар эди. «Шарқ юлдузи». Бойнинг қўрасига келган, чўп-устухон бўлиб қолган жулдур кийимли деҳқонларни кўриб, юрагим эзилар, гирдиғум бойни кўриб, ғазабнок бўлар эдим. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ЖУЛДУРВОҚИ с. т. 1 Жулдур. *Жулдурвоқи кийимда у кўпроқ саёқ гадоёга ўхшарди. «Ёшлик».*

2 Жулдур кийим кийган. *Жума кунни ўзи сингари ялангоёқ, жулдурвоқи қўшни болаларни эргаштириб, кенг далага олиб чиқар, улар билан ўқ отишарди. М. Осим, Карвон йўлларида.*

ЖУЛПАТ шв. Патли гилам. [Тоғбеги] *Соясида иккита одам ўтирадиган бўлиб қолган самбиттол остига эски жулпатни тўшади. Н. Қобил, Унутилган соҳилар.*

ЖУЛХИРС [жул + ф. *خرس* — айиқ] айн. жулпат.

ЖУМА [а. *جمعه* — ҳафта; бешинчи кун]

1 Ҳафтанинг, душанбадан ҳисоблаганда, бешинчи кун. *Бугун жума. ■ Урушдан ярадор бўлиб келган Содиқжон деган йигит ўтган жума кунни самоварга келиб, урушда кўрганларидан анча гапириб берди. А. Қаҳҳор. Асрор бобо.*

2 Бир қатор мусулмон мамлакатларида ҳафтанинг олтинчи, дам олиш кун. [Йўлчи] *Вақт-соат, жума, байрам, ҳайит нима эканини билмасдан ишлади. Ойбек. Танланган асарлар.*

3 Шу кунни ўқиладиган намоз. *Ошни еб бўлганларида, у ёқ-бу ёқдан жума товуши кела бошлаган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

4 Жума (эркаклар исми).

ЖУМАК шв. Жўмрак.

ЖУМАЛИК тар. Жума кунни муносабати билан ўтказиладиган турли маросимлар. *Бу кун жумалик қилиб чиққан эдим [деди Қамбар]. Ойбек, Танланган асарлар. Тошкентдаги жумалик гап мажлисларидан бирида бир киши Азизбекни мақтар ва бу мақтовга қарши иккинчиси: «Нега мунча мақтайсан, Азизбекнинг асли бир бачча-да!» — дер. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ЖУМАРД фольк. қ. жувонмард **1.** *Йўқчилик жумарднинг кўзин уяма? Қўлингдан келганин қилгин, аяма! «Равшан».*

ЖУМАҲШАНБА с. т. Пайшанба. *Эрта жумаҳшанба, арвоҳларга ёқамиз, — деди чол Шум болага. Ф. Фулом, Шум бола.*

ЖУМБОҚ 1 қ. топишмоқ. *Жумбоқ айтишни биласанми? Айтсам топасанми? — Билсанг, менга очиб бер-чи: пак-пакана бўйи бор, етти қават тўни бор. Нима у? П. Турсун. Ўқитувчи.*

2 кўчма. Ечилиши, ҳал қилиниши керак бўлган масала; муаммо. *Ёшлар бу жумбоқни*

ечолмай ҳайрон бўлиб қолишди. П. Турсун. Ҳўқитувчи. *Бавзан жуда мураккаб жумбоқларни ечишга тўғри келади.* Газетадан.

ЖУМЛА [a. جملة — ҳамма; барча, жами; гап] 1 Тугал маъно ифодалайдиган сўзлар бирикмаси; гап. *Узун жумла. Содда жумла.* ■ *Сана тагидаги очиқ жойга қалам билан ёзиб қўйилган қуйидаги жумлани ўқиди.* К. Яшин. *Ҳамза. Унинг [Суннатнинг] хати ўздай шўх, ҳар жумладан ҳазил-мутойиба барқ уриб турар эди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

2 эск. айн. гап 1, 2. *Сўроқ жумла.*

3 фольк. *Бир турдаги нарса, ҳодиса ёки кишиларнинг ҳаммаси, барчаси; йиғиндиси. Ўзингиз отасиз жумла кишига, Қутлуғ бўлсин сизнинг тахти пойингиз.* «Эрали ва Шерали».

Жумла(и) мўмин Ҳамма мусулмонлар. *Жумла мўмин йиғлагайдур, Рўзи қиёмат, қайдасиз?* Н. Аминов. Суварак. **Жумла(и) жаҳон** Дунёдаги барча кишилар; ҳамма, барча.

ЖУМЛАДАН *крш. с.* Айтилганлар ёки кўзда тутилганлар ичидан. *Ҳамма, жумладан, ўзим ҳам қотиб-қотиб кулдим.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ЖУМЛАСИДАН қ. жумладан. *Молдавия тупроғида фашистлар билан жанг қилган бир неча қаҳрамонларнинг, шулар жумласидан Нарзи Ражаповнинг номини тилга олдим.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ЖУМОДИЛАВВАЛ [a. جمادى الاولى — бешинчи ой] Қамария йил ҳисобида бешинчи ойнинг арабча номи. *Ойлар жумодилаввал, зулқабда деган номлар билан аталади.* «Фан ва турмуш».

ЖУМОДИЛОХИР [a. جمادى الاخرى] айн. жумодиссонни(й).

ЖУМОДИССОНИ(Й) [a. جمادى الثاني — олтинчи ой] Қамария йил ҳисобида олтинчи ойнинг арабча номи.

ЖУМРУШҚА Дуккаклиларга мансуб, молга ем-хашак бўладиган, асалга бой бир йиллик, баъзи турлари икки йиллик ўсимлик.

ЖУМУР 1 шв. Қориннинг бир бўлаги, ширдон; қорин, ошқозон.

Жумуригга юк бўлмади Қорингга юк ҳам бўлмади, тўйдирмади (жуда кам овқат ҳақида).

2 фольк. Баъзи дoston ёки эртақ қаҳрамонлари ўзини танитмаслик мақсадида кал бўлиб кўриниш учун қўй қорнининг теска-

ри томонидан ясаб олган қалпоқ. *Бошида жумури, танида жанда.* «Нигор ва Замон».

ЖУМЪА эск. қ. жума. *Бозоргача етганда, теваракдан жумъа азони эшитилди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЖУМҲУРИЯТ [a. جمهوريت — халқ, омма; республика] қ. республика. *Олимжон Арслонов Бухоро.. жумҳуриятининг мухтор вакили.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ЖУН 1 Ҳайвон ёки кимса баданини қоплаган қалин тук. мўй, юнг. *Жуни майин қўй. Қўйларнинг жунини олмоқ. От ағнаган ерда жун қолар.* Мақол. ■ *Уқўрага кириб еткдида, жунлари ўсиқ, ориқ бир эчкини етаклаб чиқди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Хон бўксасини кўтарди, туя жунидан қилинган юмшоқ болишга суянди.* С. Сиёев, Аваз.

2 Асосан қўй, эчки, туядан қирқиб олинган шундай юнг, мўй. *Титилган, савалган жун.* ■ *Профессорнинг ҳар бир сўзи унинг учун тилладай қимматбаҳо.. Йўқ, ипақдай майин ғарам-ғарам жун олиш тилсимининг калити эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 Жундан тайёрланган уй-рўзгор буюми. *Хотин бошидаги жун рўмолини олди-да, бир-икки қоқиб, яна ўради.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

Бола-чақа пўстакнинг жунини ейдими? дағл. «Оила аъзолари таъминотини ҳам ўйлаш керак» деган маънода ишлатиладиган ибора. *Касал бўлиб қолсам, нима бўлади? Бирон офат келиб қолса, нима бўлади? Бола-чақа пўстакнинг жунини ейдими? ..Акам бўлмаса, укам бўлмаса.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЖУНБИШ [ф. جنبش — ижтимоий ҳаракат; ҳаракатланиш, қимирлаш]: **жунбишга келмоқ** (ёки **кирмоқ**) 1) ҳаракатга келмоқ, ҳаракатланмоқ. *Бу азамат иш бошланиши билан бутун водий янги бир жунбишга кирди.* А. Қаҳҳор, Сароб; 2) кўчма қўзғалмоқ, қайнамоқ. *Муфтилари кўриши ҳамоно нафрати жунбишга кирган Султонанининг бу ҳолдан таажжуби ортиб, Анварга қаради.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЖУНГЛИ [ингл. jungle < ф. -ҳинд. جنگل — чангалзор, ўрмон] Чакалак, қалин ўрмонзор. *Ҳиндистоннинг қорамтир чангалзорларини, қалин бамбукзорларини, яъни жунглини кўриш учун эрталаб йўлга чиқиш маъқуллигини айтишди.* 3. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари. *Қараса, жунглида тўти сайрамас, Жунглида илондай ҳуштак чалар ўқ.* А. Мухтор.

ЖУНЖАЙМОҚ қ. **жунжимоқ**. *Ҳасанали ярим яланғоҳ ҳолда жунжайиб, дарича остида, изириқ кучоғида ўтирар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ЖУНЖИКМОҚ Совуқдан ёки иситма-ли касалликдан эти увушиб қалтирамоқ, букчаймоқ. *Мақсадимиз хонақоҳнинг бир бурчагида жунжикиб ўтириб, кўзларимизни илантириб олмоқ эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Хомуш тортиб, жунжикиб қўйди шамол, Бир узим узумнинг юзлари сўлди. Р. Парфи, Тавба. Эрталаб ва кечқурунлари салқиндан одамнинг эти жунжикадиган бўлиб қолди. Ф. Мусаёнов, Ҳиммат.*

ЖУНЖИМОҚ қ. **жунжимоқ**. *Жумабойнинг эти хиёл жунжиди. Ж. Абдуллахонов, Хазина ғойибдан келмас. Айвонларда оёқ учларини танчага зўр-базўр тиқиб, жунжиб ўтирган хотинлар. Ойбек, Танланган асарлар. Лейтенант чарчоқ, очлик ва совуқдан жунжиган жангчиларга мурожаат этган эди. Ойбек, О. в. шабадалар.*

ЖУНУН [а. جنون — жиннилик, телбалиқ] **1** Жиннилик, ақлдан озганлик. *Зайнабнинг жунуни қозилар ва табиблар тарафидан ҳам тасдиқ этилгач, унинг устидаги жазо кўтарилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Лаълининг жунуни тарқаган бўлса ҳам, ҳали яхши соғайиб кетмаган. Ҳ. Фулом, Машъал.*

2 Жинни; жиннилар. *Тоғу тошда жунунлардек чолмасдан, Гўзал қизлар ё келинлар меҳнатда. Ғайратий.*

ЖУНУНВАШ [а. + ф. جنونوش — жиннига ўхшаш] Жинни табиатли. *Ўлтиришар икки жунунваш, Икки жаҳон билмаган жаҳон. Р. Парфи. Кўзлар.*

ЖУНҒОРЛАР Хитойнинг шимоли-ғарбида яшовчи халқ. *Жунғорлар даф бўлмайин, келур бўжилар, Келгиндига кенг-мўлу бизга тор бўлди. Миртемир.*

ЖУРМ [а. جرم — гуноҳ; жиноят] *эск.* Гуноҳ, айб; хато. *Одатда муножотда муаллиф ўз журм-хатолари учун узр сўрайди, тавба қилади. «ЎТА».*

ЖУРНАЛ [фр. journal — газета; кундалик дафтар] **1** Китобча ёки мажмуа шаклида белгили вақтда чиқиб турадиган даврий нашр. *Ойлик журнал. ■ Журнал ишига обдан берилиб кетдим. М. Жўра, Ноширнома. Стол устида янги газета, журналлар. Ш. Рашидов, Ғолиблар.*

2 Кундалик иш, воқеа, ҳодиса ва ш.к. ёзиб бориладиган қайд дафтари. *Кирган, чиққан хатлар журнали. ■ Уқитувчилар синф журналларини кўтаришиб, синф-синфга тарқаб кетишди. С. Зуннунова, Янги директор.*

ЖУРНАЛИСТ Даврий матбуотда адабий-публицистик мақолалар билан қатнашувчи адиб, матбуот ходими. *Шариф Ризаев журналист, ёзувчи ва раҳбар сифатида гўзал фазилатларга эга эди. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. Уша кезларда мендек ёш журналист учун ҳар бир янгилик олам-олам қувонч эди. М. Жўра, Ноширнома.*

ЖУРНАЛИСТИКА 1 Журналистлик касби, журналистлик иши. *Журналистикани яхши эгалламоқ. ■ Журналистика шу қадар оммавий, айна вақтда шу қадар ёқимли ишки, шу касбнинг соҳиблари доимо юртнинг фикри-зикрида яшайдилар. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.*

2 Газета ва журнал фаолиятига оид фан тармоғи. *Кейинги йшларда ўзбек адабиёти ва журналистикасига жуда кўп талантили ёшлар кириб келдилар. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.*

ЖУРНАЛИСТКА Журналист аёл.

ЖУРНАЛҲОН [журнал + ф. خوان — ўқувчи] Журнал ўқувчи. *«Фан ва турмуш» журналининг асосий вазифаси ва хизмати журналхонларни билим чашмасидан кўпроқ қондиришдир. Газетадан.*

ЖУРЪАТ [а. جرأت — мардлик, жасорат]

1 Хавф-хатар, қийинчиликлардан ҳайиқмай қилинган иш; жасорат. *Қалбингизда бўлсин журъат, ирода, Кундан-кунга ғайратингиз зиёда. Ҳабибий. Бувинисо кўнглидагини очиқ айтишга журъат қилолмай: - Мен.. мен бир илож қилардим-да, — деди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 Журъат (эркаклар исми)

Журъат қилмоқ (ёки **этмоқ**, **кўрсатмоқ**). *Кўрқмасдан, ҳайиқмай, юрак ютиб ҳаракат қилмоқ. Аммо негадир йигитлардан биронтаси журъат этиб, Зарифага яқинлашмас, дилидагини айтолмас эди. С. Кароматов, Олтин қум.*

ЖУССА [а. جثّة — мурда; тана] Тананинг ташқи бичими, умумий кўриниши; гавда, сумбат, қалд-қомат. *Жуссаси келишган йигит. ■ Кумушбиби энди ўн еттини қўйиб, ўн саккизга қадам босганликдан, бўйи ҳам она-*

сига етаёзган, аммо жуссаси онасига кўра тўлароқ эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Йигитнинг юриши ҳам жуссасига мос, салмоқли эди. Э. Усмонов, Ёлқин. *Эрталаб редакцияга жуссаси кичик қотмагина бир аёл кириб келди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ЖУССАДОР |а. + ф. جسدور – муайян жуссага, гавдага эга бўлган] Гавдаси катта, йўғон, барваста, норғул. *Менинг набирам ҳам сенга ўхшаб, Аскарликда хизмат қилади. Сенга ўхшаш жуссадор, норғул, Омон деса, ҳамма билади.* Уйғун. *Тўй столининг тўрида ўтирган жуссадор кўёв парвоий фалак.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

ЖУССАЛИ I айн. **жуссадор.** Дилдор баланд бўйли, жуссалигина, бутун андоми ўзига келишган. қиз эди. Ойбек, Навоий.

2 Аниқловчи орқали ифодаланган гавда, жуссага эга бўлган. *Йўғон жуссали одам.* ■ *Янги командир.. нозик юзли, кўзлари сузук, кичкина жуссали, ўттиздан ошмаган йигит.* Ойбек, Кўёш қораймас.

ЖУТ |ф. جوت – жут дарахти ва толаси] Жўкадошлар оиласига мансуб, толасидан дағал мато, арқон тўқиладиган бир йиллик ўсимлик. *Республика жут ва каноп етиштириш бўйича жаҳонда тўртинчи ўринни эгаллаб турибди.* Газетадан.

ЖУФАЙ рвш. Жуфт ҳолда, жуфт бўлиб. Тоғлардаги оҳулар, ўрмондаги тўтилар, чамандаги булбуллар ҳам ёлғиз эмас, жуфай яшайдилар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЖУФТ |ф. جفت – иккита, кўшалок бир хил нарса] 1 Бир хил вазифага мўлжалланган, бир бутунлик, комплект ҳосил қиладиган иккита ўхшаш нарса, буюм. *Бир жуфт этик. Бир жуфт ҳўкиз.* ■ *Бобоқул.. кунига яраб турган бир жуфт эчкисию кафтдай келадиган еридан ҳам айрилиб, бутунлай хонавайрон бўлиб қолибди.* С. Анорбоев, Оқсой. [Бой ўз-ўзига:] *Бу ким бўлди? Чўрими ёки бир офатижон фариштами? Юзлари худди олмадай таранг. Бир жуфт қуралай кўзи сурма босгандай қора.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 Рафиқ ёки рафиқа; эр ёки хотин, нар ёки мода (бир-бирига нисбатан). -*Жуфтингни қанотинг остига олиб уча кет, лочин! Бу ерда турма!* – деди-да, Қора Аҳмад бир томонга чекилди. Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳеч ким қариган чоғида жуфтидан қолмасин.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза. *Кенг осмон қаърида сузиб*

юрган каттагина бир қуш ўз жуфтини кутиб, гир айланади. Ж. Абдуллахонов, Орият.

3 Доим бирга бўладиган, ҳамроҳ, ёнма-ён. *Йўқ, бахт бирга, бахтсизлик ҳам жуфт бўлади, дейишгани рост экан.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

4 Иккита қолдиқсиз бўлинадиган (бутун сонлар ҳақида); *зид. тоқ. Жуфт сонлар. Жуфт номерли уйлар.*

5 Икки дона, иккита. *Бир жуфт тухум. Ўн жуфт данак.*

6 кам қўлл. айн. **жўра II.** У киши келини-низга икки жуфт атлас олиб келган эканлар. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Жуфт бўлсин Ижро этилган мусиқа, ашула, рақс маъқул тушганда, «яна бўлсин» деган маънодаги ибора. *Улар эгилиб салом бериб, жойларига қайтаётган эди, қарсак янграб, одамлар «жуфт бўлсин!» деб қичқира бошладилар.* И. Раҳим, Ихлос. **Жуфт кучлар физ.** Бир жисмга қўйилган, қиймат жиҳатидан бир-бирига тенг, аммо қарама-қарши йўналган икки куч. **Жуфт сўзлар тлш.** Бир лексик маънони ифода этадиган, дефис орқали ёзилладиган икки компонентли сўзлар. **Жуфт тушган** Хил тушган, иккови бир хил (фёъли-атвори, юриш-туриши бир хил иккита одам ҳақида). **Жуфти ҳалол (ёки пок)** Қонуний эр-хотин. *Бундай одамга жуфти ҳалол бўлиш учун ҳар қандай қиз дарҳол ризолик берар, деб ўйлайман [деди шайх].* К. Яшин, Ҳамза. **Юлдузи жуфт тушган** Бир-бирига мос, бир-бирига ёққан (икки одам ҳақида).

ЖУФТАК I |ф. جفتك – кичик омбир] Нарсаларни қисиб ушлайдиган омбирсимон асбоб; қисқич (мискарлик асбоби). *Орадан бир ҳафтача ўтгач, сув тортмай қолган тешикка йиғилиб қолган соч ва ип-ларни жуфтак билан қисиб олиб ташлади.* Мирмуҳсин, Умид.

ЖУФТАК II |ф. جفتك – икки оёқлаб тепиш, шатта отиш]: **жуфтак(ни) ростламоқ (ёки урмақ, отмоқ)** Қочиб қолмоқ, орқа-олдига қарамасдан қочмоқ. *Омон менга қаради, мен «тағин бир бало бўлиб қолди шекилли» деб, аллақачон жуфтакни ростлаган эдим.* Ф. Фулом, Шум бола. *Немисларнинг уч танки бурқираб тутун чиқариб ёна бошлади. Қолганлари жуфтакни ростлади.* Т. Рус-тамов, Мангу жасорат.

ЖУФТЛАМОҚ Бир-бирига яқин қўймоқ, шериги билан ёнма-ён қўймоқ; жуфт-

жуфт қилмоқ. *Калишларни жуфтламоқ.* ■ *Замира қўлини олдига йиғиб, оёқларини жуфтлаб, омонатгина ўтирар, йўл юриб келгани, мароқли кутиш ва қандайдир ҳаяжон юзини чўгдай қизартирганди.* П. Қодиров, Уч илдиэ.

Оғиз жуфтламоқ Гапиришга шай бўлмоқ, тайёр бўлмоқ. *Бу ҳақда солдатларга бир нима демоқчи бўлиб, оғиз жуфтлаган эдим, гумбурлаб снаряд ёрилди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. *Мен жавоб қайтаришга оғиз жуфтлаган эдим, Шоҳида оғзимдаги сўзимни юлиб олди.* М. Жабборов, Севинч ёшлари.

ЖУФТЛАШМОҚ Жуфт бўлмоқ, жуфти билан қўшилмоқ.

ЖУФТЛАШТИРМОҚ 1 Жуфтлашмоқ фл. орт. н.

2 Никоҳламоқ, эр-хотин қилмоқ. *Сен эшитдингми, йўқми – билмадим, улар иккимизни жуфтлаштирмоқчи бўлиб, бу кун мендан киши орқали тўй вақтини белгилашни сўраган эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЖУФТЛИК 1 Иккитадан иборат бўлган бутунлик (рақсда, спортда). *Муз устида А.Зайцев–Л.Пахомова жуфтлиги рақс тушмоқда.*

2 Жуфт-жуфт бўлиб яшаш. *Жуфтлик ёлғиз кишилар орасидагина эмас, ер юзидаги ҳар бир махлуқда ҳам бор.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЖУГРОФИЙ кам қўл. қ. **географик.** *Музей мулозими бизга ажойиб бир кашфиётни – Ҳиндистоннинг жуғрофий харитасини кўрсатди.* З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари. *Умуман, ҳар учала романда тасвирланган жойлар: қишлоқлар, маҳаллалар, йўллар аниқ жуғрофий асосга қурилган.* У. Норматов, Талант тарбияси.

ЖУГРОФИЯ кам қўл. қ. **география.** *Бу мактабда ҳандаса, жуғрофия, риёзиётдан сабоқ бермоқдалар.* С. Сиёев, Аваз.

ЖУГРОФИЮН эск. Географ. *Беруний.. Ўрта Осиё жуғрофиюнларининг асарларини ўқишга киришиб кетди.* М. Осим, *Жайхун устида булутлар. Эски шарқ жуғрофиюнлари, сайёҳлари Осиё, Африка ва Европадан иборат бўлган қадим дунёни шарқдан ғарбга қараб тахминий етти баб-баробар хаёлий чизиқларга тақсим қиладилар.* «УТА».

ЖУХУД эск. айн. **яхудий.** *Биз жухуд, ўрис бойлар ва заводчиларни сиқиб чиқариб, сав-*

до-сотик ва завод ишларини ўз қўлимизга олмағимиз керак. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЖЮРИ [фр. jury – ҳакамлар гуруҳи < лот. iugo – қасам. онт ичаман; қасамёд қиламан] Мусобақа, танлов, кўргазма ва ш. к. да ғолибликни ва мукофот беришни белгиловчи мутахассислар, ҳакамлар гуруҳи. *Ҳурматли жюри аъзолари, лойиҳаларга «етти ўлчаб, бир кесиб» баҳо беринг, агар шоиқалоқлик қилсангиз, одамлар кечиринмайди.* Газетадан.

ЖЎВА 1 Хамир ёядиган, ўрта қисми йўғон асбоб; кичик ўқлоғи. *Жўва билан хамир ёймоқ.* ■ *Чиқинди тахта ва фанерлардан планшет, жўва, сабзи тахта.. каби рўзгор буюмлари ишлаб чиқариш йўлга қўйилди.* Газетадан.

2 *тех.* Турли материалларни ораликдан сиқиб ўтказиб юпқалаштирувчи, ёювчи асбобларнинг ғўла қисми. *Блюминг жўвалари. Чиғириқ жўвалари.*

ЖЎВАЛАМОҚ 1 Жўва билан хамир ёймоқ.

2 *тех.* Материалларни ёйиб юпқалаштирмоқ.

ЖЎГАРИ шв. Жўхори. *Уйда емакка бир қисм жўғари қолмади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЖЎГИ |ф. جوگی – йога таълимотининг издоши; йоғ| **1** Айрим ўзбек шеваларида: лўли.

2 *кўчма* Айёр, ҳийлагар.

ЖЎЖА |ф. جوجه – қушча, қуш бола-си| **1** Товуқнинг ва баъзи қушларнинг боласи. |Таманно| *Андак ис босган деразадан ҳовлига қаради: ҳовли ўртасида қудуқ, нарироқда бир чипор товуқ ўн-ўн беш сариқ жўжаларини етаклаб юрибди.* Мирмуҳсин, Кумри ва Таманно.

2 *кўчма* Фарзанд, бола; гўдак. *Ғуломжон Матқовулни жўжалари билан даврандан етаклаб чиқиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Бир ўзимга саккиз жон қарайди: бева опам, унинг учта сағири.. ўзимнинг учта жўжам.* Н. Сафаров, Уйғониш.

ЖЎЖАБИРДАЙ, -дек: **жўжабирдай** жон Кичик болалари, гўдаклари кўп одам ҳақида. *Жўжабирдек жонман, болам, улуғ билдилар: бир бева қизим уч боласи билан.. ўзимда тўрт бола.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. |Мироб| *Мунғайиб кўз ёши қилди: -Айб мендан утган. Жўжабирдай жонмиз.* С. Нуров, Нарвон.

ЖЎЖАЛАМОҚ Жўжа очмоқ, бола очмоқ.

ЖЎЖАХЎРОЗ Ёш урушқоқ хўроз. *Обид ҳам жўжахўроздек саччиб турди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти. *Зойиржоннинг қопқора юзи аламдан кўкариб кетган, ўтирган жойида жўжахўроздай бўйини чўзиб гапирарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ЖЎЖИЛАР [Чингизхоннинг ўғли Жўчи номидан] Мўгул босқинчилари. *Бу юрт кўп оёғости бўлди, хор бўлди. Қожарлардан қутулмай, келур жўжилар.* Миртемир.

ЖЎЙБОР [ф. *جويبار* — ариқ ва дарёлар кўп жой; ариқ] фольк. 1 Дарё, ариқ.

2 кўчма Кўз ёши. *Ғамни кўрган кишин жўйбори оқар, Адо бўлмас савдо тушди бошима.* «Эрали ва Шерали».

ЖЎЙМОҚ шв. айн. йўймоқ 1. — Сизга маълумки, халқ орасида ҳар нарсани ўзича жўядиган одамлар бор, — деди Уктам. Ойбек, О. в. шабадалар.

ЖЎКА Иқлими мўътадил мамлакатларда ўсадиган, барги юраксимон, хушбўй гулли дарахт.

ЖЎЛАК Кўй канаси.

ЖЎМАРД қ. **жувонмард** 1. *Жўмард жумҳуриятим, бобо юртим, ҳей, Жўмард жумҳуриятим, она сутим, ҳей!* Миртемир. *Бобурнинг шундай жўмард йигитнинг шаҳидни қайтаришга нима учундир рағби бўлмади.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

ЖЎМАРДЛИК қ. **жувонмардлик** 1. *Мақола муаллифи Абдулланинг этигини ечиб ташлаб, ўзини дарёга отганини, жўмардлик билан одамларни халос этганини аниқ-таниқ ёзганди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ЖЎМРАК 1 Турли асбобларнинг сув тушадиган қисми, тумшуғи, бурни. *Чойнак жўмраги. Обдаста жўмраги.* ■ *Суна четидаги ўчоқда қоп-қорайиб, жўмраги кемтик қумғон қопқоқни кўтариб, биқир-биқир қайнарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Чойнак жўмрагидан оппоқ ҳовур кўтарилди.* С. Зунунова, Гўдак ҳиди.

2 Баъзи асбоб ва қурилмаларда сув тушиш йўлини очиб-беркитиб турадиган қисми; кран. *Самовар жўмраги. Жўмракни бурамоқ.*

ЖЎН 1 Паст навли, сифати паст, сифатсиз. *Жўн мол.* ■ *Махдум ўйланиб қолди: — Бўлмаса, — деди иккиланиб, — жўнроқ адрасдан ол-чи!* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 кўчма Имтиёзли табақага мансуб бўлмаган; оддий, содда. [*Осуфбек ҳожи:*] *Жўн одамлар қаторида одам ўлдириб юрдим, дегин?! — деди. — Жўн одамлар қаторида эмас, — деди [Отабек], — мажбурлар қаторида, зўрланганлар қаторида!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Паст савияли, бўш, заиф. *Жўн асар.* ■ *Охирги саҳифа жўнроқ ёзилган экан.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Кеча юксак санъат намунаси бўлиб кўринган асар бугун кўзимизга жўн бўлиб кўринади.* «Шарқ юлдузи». *Айрим матбуот органлари илғорлар тажрибасини юзаки, жўн ёзмоқдалар.* Газетадан.

4 Унча мураккаб ва қийин бўлмаган; осон, енгил. *Маҳфуза Чилонзор районидаги 9-болалар касалхонасига ишга кирди. Вази-фаси жуда жўн: ҳар кунни уч-тўрт маҳал тайёр овқатларни палатама-палата юриб тарқатади.* Газетадан. *Ишнинг бу ёғи жўн кўчди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

5 рвш. өзф. Бекор, шунчаки; бекорчиликка эрмак қилиб. *Қишлоқда жўн юрмай, бир балони бошимизга сотиб олган эканмиз.* «Очилдов». *Саудий бундай қилолмади, чунки ўқиш эмас, китобни жўн варақлаш ҳам уни толиқтирар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

6 3-ш. эгалик ва ж. к., ч. к. қўшимчалари билан кўм. өзф. қўлланади (қ. **жўнига**, **жўнидан**).

ЖЎНАЛИШ: **жўналиш** келишиги тлш. «Кимга», «нимага» сўроқларига жавоб бўладиган келишик.

ЖЎНАМОҚ 1 Йўлга чиқмоқ, йўлга тушмоқ. *Поезд соат бешда жўнайди.* ■ [*Йўлчи*] *Отга миниб, аравани гумбурлатиб жўнади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 (*буйр. м. шаклида*) унд.с. өзф. Йўқол, кет; кетсин. *Жўна, Шоқосим, чайланганга! Ҳозир атрофдан аёлларни топиб бораман. Уларсиз иш битмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бойваччалар жўнасин мардикорликка, бизга тинчлик керак!* Ойбек, Танланган асарлар.

ЖЎНАШМОҚ 1 **Жўнамоқ** фл. бирг. н. *Қайнота-куёв апоқ-чапоқ бўлиб, извошда нотариусга жўнашди.* «Муштум».

ЖЎНАШМОҚ 2 Ривожланиб кетмоқ, юришиб кетмоқ, юришмоқ. *Иш жўнашиб кетди.* «Ҳа-ҳу» дегунча кафанни ҳам кўкладик. Ҳ. Фулом, Шум бола.

ЖЎНАҒАЙ фольк. Тоғда ёлғизоёқ оғир йўл. *Юрган йўлинг адир эмас, жўнағай.* «Алпомиш».

ЖҮНГ фольк. Бир ўркакчи туя. Бўта ўлса, жүнг туялар бўзлайди, Олқор қочса, баланд тоғни кўзлайди. «Ҳасанхон»

ЖҮНИГА Ҳақида, тўғрисида. -Энди тўй жүнига келсак, ҳамма гап вақт-соатга боғлиқ, дўстим, - деди Собир. Ойбек, О. в. шабадалар.

ЖҮНИДАН қ. жүнига. [Маърифат Тожи-хонга:] Уста буваникига чиқиб, иморат жүнидан гаплашиб келай. Уйғун, Ҳаёт қўшиғи.

ЖҮНЛИКЧА рвш. Осонлик билан, осонликча.

ЖҮПЛАМОҚ Мўлжалламоқ, чоғламоқ; мувофиқ кўрмоқ. Хуфтон асносида Сафар бўзчи этиб келди, воқеани эшитиб, дафъатан Мирзони яшириш учун шаҳарнинг четроғида бўлган язнасининг уйини жўплади. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ЖҮР I Тўрғайлар оиласига мансуб сайроқи куш. -Бу жойлар чиройли экан, - деди бола осмонда муштдеккина бўлиб қотиб турган жўрни энди кўриб, - нега мени илгари опкемадиз қишлоғизга! С. Нуров, Нарвон.

ЖҮР II [ф. جور - монанд, мувофиқ] Мос тушган, мос, оҳангдош, ҳамоҳанг, уйғун. Уларнинг овози жуда бир-бирига жўр. ■ Дехқонбой ҳам Камолжон қўшиғига қўшилишиди, бироқ унинг овози жўр тушмади. Н. Сафаров, Оловли излар. Дилга дил, тилга кўнги албатта жўр овоз экан. Ғ. Ғуллом.

Жўр бўлмоқ 1) бир-бирига мос овоз билан ҳамоҳанг куйламоқ. Қизлар чилдирмага жўр бўлиб, Ҳамза Ҳакимзода ёзган қўшиқни айтиб келишарди. П. Турсун, Ўқитувчи. Куй Ойқиз юрагига жуда ёқиб тушди шекилли, ичида унга жўр бўлди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) қўшилмоқ, жўра, шерик бўлмоқ. Кўзи кўрга жўр бўлсанг ҳам, дили кўрга жўр бўлма. Мақол.

ЖҮРА I [ф. جوره - тенг, ўртоқ, дўст] I Ошна-оғайни, ўртоқ. Қарағай кесдик тоғда, Сувлар оқади сойда, Биз мунда қараб қолдик, Ёру жўрамиз қайда? «Оқ олма, қизил олма». Биз ҳам бир жўрамиз билан нима иш бўлса қиламиз, деб Тошкентга келган эдик. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 «Гап», «тўкма» қатнашчилари, улфатлар (бир-бирига нисбатан). Мана шу вақтгача жўраларнинг сони ҳамон ўша - тўққиздан ортмайди. А. Қаҳҳор, Сароб.

3 «Ўртоқ» маъносидаги мурожаат шакли. Аҳмаджон ундан секин: -Жўрам, қайёққа ке-

таётимиз? - деб сўради. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

4 Жўра (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

Жўра тутинмоқ Аҳил дўст бўлмоқ, Қориев у [Бекжон Давлатов] билан ёш вақтларида Хивада, Каптархона кўчасида танишиб, жўра тутинишган.. эди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ЖҮРА II Бир кийимли икки бўлакдан иборат ипакли мол (беқасам, атлас, шойи ва ш. к). Мен келтирган атласни Ёрим солмас сандиққа. Минг жўраси арзийди Шу зарбдор дўндиққа. «Қўшиқлар». -Бир жўра атлас у ёқда ўттиз сўм, - деди Туроб Усмонга. О. Ҳусанов, Қўшиқчининг тақдири. Сенга бир жўра беқасам олиб кўйдим. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари.

ЖҮРАБОШИ I «Гап», «тўкма» қатнашчиларининг (жўраларнинг) бошлиғи. Ҳар бир жўранинг жўрабошиси, йигит оғаси бўларди. Н. Сафаров, Кўрган-кечирганларим. Ўзингизсиз уйимизнинг тўрида, Жўрабошсиз доим ҳаёт тўйида. Қ. Муҳаммадий.

2 кўчма Ишбоши, саркор.

ЖҮРАБОШИЛИК Дўстларига, улфатларига бошчилик қилишлик. Ташкилотчилиги, серғайратлиги, ҳаммадан ҳам оғайниларининг бошини қовуштириб юриши учун кўпинча давра қуриб ўтирганда ҳам жўрабошилик шу одамга топширилди. С. Кароматов, Бир томчи қон.

ЖҮРАЛАШМОҚ кам кўлл. Бир-бири билан дўст бўлмоқ. Жўралашган тўрт юз киши, коллектив бўлган, Далаларнинг яшил кўкси экинга тўлган. Миртемир.

ЖҮРАМОҚ фольк. қ. йўймоқ. -Сиз тушингизни айтинг, мен жўрайман, - деб айтди Зулфизар Авазхонга. «Зулфизар билан Авазхон».

ЖҮРАҚАНД Қовуннинг эти қалин, йирик, ўртапишар нави.

ЖҮРОВОЗ Бир-бирига ҳамоҳанг, оҳангдош, овози мос тушган. Қайта қуриш ва янгича фикрлаш даврига жўровоз асарлардан бири Ғаффор Ҳотамовнинг «Эврилиш» эссе-сидир. Газетадан. Жўровоз бўлингиз, дўстлар, авжига. Т. Тўла.

ЖҮРТГАГА рвш. Онгли равишда, атайин, атайлаб, қасддан. Мен жўрттага баъзи гапларни тескарликка олиб кўрсам ҳам, у [Зайнаб] чурқ этмайди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қудрат жўрттага бақалоқ гавда-

сини қимирлатмай турарди. Ҳ. Назир. Сўнмас чақмоқлар. Аҳмад жўрттага сакраб ўрнидан турди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ЖҶРЧИ Йиртқич кушларнинг қарчи-гайсимонлар оиласига мансуб бир тури.

ЖҶХОРИ Бир йиллик ғалла ўсимликларидан бир гуруҳининг (сўтали макка-жўхори ва бошоқли қўқон жўхорининг) умумий номи ва унинг дони. *Жўхори экмoқ. Жўхори туймоқ.* ■ *Ўн қадоқ жўхори туймайли шу куйга тушман деб Аваз сира ўйламаган эди. С. Сиёев, Ёруғлик. Уғлим, қани, жўхори гўжадан қуйиб ич, чанқoқни босади. Ш. Рашидов, Ғолиблар.*

ЖҶХОРИЗОР Жўхори экилган ер, майдон. *Саодат хола бир бўйрача жойдаги жўхоризордан уч-тўртта сўта олиб келган эди. Ҳ. Нурий, Яшил хирмон.*

ЖҶХОРИКОР Жўхори экувчи, жўхори етиштирувчи. *Жўхорикорлар мўл дон ва силосбоп кўкпоя етиштириш учун курашни давом эттиришяпти. Газетадан.*

ЖҶХОРИКОРЛИК Жўхори экиш, жўхори етиштиришлик. *Жўхорикорлик билан шуғулланмоқ.*

ЖҶХОРИПОЯ Жўхори пояси. *Чоракор билан хизматкор Остонақул эса, даладан олиб келинган сўнги икки арава гўзаяя ва жўхориюяларни дарвозанинг томига босишар эди. А. Қаҳҳор, Сароб. Соҳира айвонга думак, яъни жўхориюя шлдизи ташир эди. Қ. Мирзо, Олам гузал.*

ЖҶШ [ф. *جوش* — қайнаш; ғалаён, тугён]: **жўш урмоқ** *поэт.* 1) қаттиқ тўлқинланмоқ, мавж урмоқ. *Денгиз жўш урмоқда.* ■ *Бизнинг ҳаёт жуда кенг, Жўш урган денгиз.* Ғайратий; 2) кўчма қайнамоқ, тўлиб тошмоқ. *Зебихон ҳам, Адolat ҳам бунни яхши ҳис қилишар, лекин жабру жафолар исканжасида фарёдга келган қалбларида одам бўлиб яшаш истаги жўш урарди. С. Зуннунова, Гул-*

хан. Юракларда жўш урган Ҳаваслардан сўйладик. З. Диёр. Жўшга келмоқ 1) қ. **жўш урмоқ** 1; 2) жазаваси тутмоқ.

ЖҶШМОҚ 1 Қаттиқ тўлқинланмоқ, мавж урмоқ. *Тилагим дарёдай жўшиб оқмоқда. Тўлқин. Ҳаммасин биласан, эй сирли дарё, Оқасан узоққа, жўшиб, бепарво. Ғайратий.*

2 *кўчма* Тўлиб тошмоқ, қайнамоқ. *Амаки яна одатича жўшиб, ёниб гапира бошлади. «Ёшлик».*

ЖҶШҚИН 1 Мавж урган, мавжланган; шўх. *Эй телба, ҳовлиқма, эй жўшқин дарё, Ястанди йўлингда поёнсиз саҳро. Ғайратий.*

2 *кўчма* Жўш урган, қайноқ, оташин; ҳаяжонли. *Усмонов эҳтирос билан жўшқин сўзларди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Холмурод унинг жўшқин овозини эшитди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ЖҶШҚИНЛИК Тўлқинланиш, оташинлик; ҳаяжон. *«Кўча боғи» унинг овозига қовушиб, ажойиб қувноқлик, жозибали бир жўшқинлик билан янграрди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.*

ЖҶЯ [ф. *جوياء* — изловчи, қидирувчи]: **жўяси билан** Тушунтириб, ётиғи билан, аста-секин. *Жўяси билан гапиринг.*

ЖҶЯК [ф. *جويك* — ариқча] қ. х. Экин ариғи, икки пушта ўртасидаги ариқ. *Жўяк олмоқ.* ■ *Жўяк ичида бир қиз энгашиб, ўт юларди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина. Мана шу бепоён далаларда.. жўякларда шилдираган сувлардан сенинг биринчи бор айтган сўзларингни тинглардим. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.*

ЖҶЯЛИ Ўринли, бамаъни, маъқул. *Жўяли маслаҳат.* ■ *Шаҳзода иккиланиб қолди: «Бир ҳисобда чолнинг гапи жўяли», деб ўйлади. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.*

ЖҶЯСИЗ Ўринсиз, бемаъни, ножўя. *Жўясиз танбех. Жўясиз ҳаракат.*

ЖҶҚЧИЛАР эск. айн. «ж»ловчилар.

ЗАБ 1 сфт. Ниҳоятда яхши, хўб; ажойиб, зўр. *Бу ер заб жой экан-да.* ■ [Дадавой Қаландаровга:] *Заб милтиқ эканми? Ош пишгунча лип этиб сойга тушиб, жиндак ов қилиб келмайликми?* Уйғун, Навбаҳор. *Сартарошлик заб ҳунар, хизматинг тез кўринар.* П. Мўмин.

2 рвш. Ниҳоятда, жуда ҳам. *Қизлар кулишди: «Салимаҳон, ўзингизга ҳам келинлик заб ярашар экан-да».* Н. Фозилов, Оқим.

3 юкл. Нақ, айни, худди. *-Ҳошимжон, заб вақтида келдингиз-да, — деди бир кун Фармонқул ака Қобиловга.* С. Маҳкамов, Шогирд.

ЗАБАР [ф. *زبر* — баланд, юқори; устида] Араб тилида қисқа «а» унлисини англадиган, ҳарф устига қўйиладиган диакритик белги; арабча номи — «фатҳа». *Беклар отга солар олтин эгарди, Ёшлиқдан ўқиган алиф, забарди.* «Ойсулув».

ЗАБАРДАСТ [ф. *زبردست* — қўли баланд, кучли; ишбилармон] **1** Жисмоний жиҳатдан бақувват, кучли; қудратли. *Забардаст йигит.* ■ *Икки забардаст паҳлавон ўртада бел тутишиб кетдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Бизнинг довюрак, жасур, забардаст аскарлар икки кунгача душманни олдинга силжитишмади.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Забардаст қўллар тобутни азот кўтариб, кенг елкаларга олдилар.* «Ёшлиқ».

2 кўчма Етук, ўтқир, таниқли. *Хуллас, Павел Иванович Петровский мактаб яратган забардаст олим бўлиб, унинг билан ҳисоблашмайдиغانлар камдан-кам топиларди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Сатторхон тўра ҳам*

диндор, ҳам забардаст уламо, қилни қирқ ёрадиган мулло эдилар. К. Яшин, Ҳамза. *Уч буюк забардаст шоир сукутда эди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

3 Оғир, катта, залворли. *Бундан йигирма уч йил аввал Матқовул ўзининг забардаст кетмони билан Салтонбунинг тўрт таноб ерини тўрт кун деганда ағдариб чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ер иши оғир, ўзингиз яхши биласиз, оғизнинг ели билан битмайди.* *Забардаст кетмонни пиёз пўстидай қилиб қўяди пахта иши.* С. Нуров, Нарвон.

ЗАБАРДАСТЛИК Паҳлавонлик, қудратлилик, кучлилик; оғирлик, катталиқ. *Достонда «Алломиш чангалласа, тоғни талқон қилади...», деб тасвирланади.* *Бу Алломишнинг муболағали тасвири бўлиб, унинг азаматлиги ва забардастлигини англатади.* «Ватан адабиёти».

ЗАБАРЖАД [а. *زبرجد* — яшил рангли қимматбаҳо тош] **1** мин. Шаффоф сарғиш-яшил қимматбаҳо тош. *У [Султон] табасумини яширолмай, ичи барқут билан сирилган қутилардаги гавҳар, забаржад, ёқут тошларни олдига суриб қўйди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Катта сандиқ ял-ял ёнган олмос, забаржад ва яна қандайдир нафис товланган қимматбаҳо тошлар билан лиммо-лим эди.* О. Ёқубов, Улуғбек хазинаси.

2 Шундай тош ўрнатилган (тақинчоқ ёки буюм). *Забаржад зирак.*

3 Забаржад (хотин-қизлар исми).

ЗАБАСТОВКА [р. — «ишни тўхтатиш»] Тапқилий равишда, ялписига иш ташлаш. *Забастовка ҳаракати.* ■ *Мединский зуғумини давом эттириб, асл мақсадга кўчди:*

-Энди забастовкалару митинг-питингларни тарқатиш билан овозра бўлиб юрманг, бу ишни бошқаларга топшираман. К. Яшин, Ҳамза.

ЗАБАСТОВКАЧИ Забастовка ташкилотчиси ва қатнашчиси.

ЗАБОЙ [р.] кон. Шахтада фойдали қазилма бойликлар (тошқумир, руда ва ш. к.) қазиб олинадиган сурилма иш жойи. *Эртадан бошлаб сен забойга бориб, экскаватор учун майдончани олдиндан тайёрлаб қўй бошлайсан* [деди Дмитрий Михайлга]. Газетадан.

ЗАБОЙЧИ Забойда ишловчи.

ЗАБОН [ф. زبان - тил] қ. тил 1. Самандаровнинг қони қайнаб кетди: -Мундай гапирсангиз-чи, забон борми!? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Худонинг шукрини қайси забон билан адо айлай, Карам дарёси жўш урди, дурахшон гавҳарим келди. С. Хондайлиқий. Сафоҳон тўра давом этиб, унга қаради: -Хўш, ўрис забонини ўргансак, бизга ёмонми? К. Яшин, Ҳамза.

Забони қисқа айн. тили қисқа қ. тил. Оташ забон, оташзабон Гапга чечан, сўзамол; қизгин нутқ сўзловчи, нотик. *Оташзабон шоир.* ■ *Хотинларнинг баъзилари қизиққанларидан чачаонларини қия очиб, йўлчига яширинча мўралашди. Кимдир биров «оташ забон йигит экан», деб қўйди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Ширин забон, ширинзабон** Ширин сўз. *Дарёйи сўзи равон Муқимий, Халқ ичра ширин забон Муқимий. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.*

ЗАБТ [а. ضبط - ҳибс, мусодара; тергов]: **забт қилмоқ (ёки этмоқ)** 1) босиб олмоқ, эгалламоқ, ишғол қилмоқ. *Иншоолло, Самарқандни бу йил забт этсак, хавф-хатарлар бартараф бўлғай.* П. Қолиров, Юлдузли тунлар. *Бобур Ҳиндистонни забт этган чоғда ҳам она юртни эслайди. «Фан ва турмуш».* *Агар Хоразм ўзаро уруш олови ичида қолса, ани забт этмак осон.* М. Осим, Карвон йўлларида; 2) ўз ҳукмига бўйсундирмоқ, жиловламоқ. *Чўлни забт этмоқ;* 3) эгалламоқ, мафтун қилмоқ, ўзига қаратмоқ. *Қандай ҳислар, қандай фикрлар Қиз қалбини забт этиб олди?* Уйғун. *Кипригингдан ўқ узиб, Куксим аро захм айладинг, Дилни забт этмоққа балки Чоҳ уйиб, лаҳм айладинг.* Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

Забт билан Куч билан, шиддат билан. *Муҳаррам ўша тотли муҳаббат кунлари,*

ойлари ўз оғушига забт билан тортаётган-дек кўзларини беихтиёр юмди. Шухрат, Шинелли йиллар. **Забти тез** Аччиғи тез, серзарда, сержаҳл. *Забти тез одам. Забтига олмоқ* Тобора кучаймоқ, авжига минмоқ. *Совуқ забтига олди.* ■ *Сурхондарёда сув балоси айниқса забтига олиб, сўнги икки ҳафта мобайнида икки марта сел келди.* Газетадан.

ЗАБТКОР [а.+ф. ضبطكار - забт қилувчи] Забт этувчи, ўз ҳукмига бўйсундирувчи. *Шўрўзак массиви, унинг биринчи забткорлари ҳақидаги ҳикоя ҳамроҳимизни ниҳоятда қизиқтириб юборди.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Шу кунгича чўл забткорларига маданий-маиший хизмат кўрсатиш, уларни рағбатлантириш масалалари ҳам келишиб олинди.* Н. Ҳайитқулов, Ет тафти.

ЗАБТЛИ шв. Тез. *Отар қорда забтли чополмайди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ЗАБУН [ф. زبون - нотавон, заиф; мағлуб] 1 Кучсиз, нимжон, заиф. *Ҳатто эртакеч танчанинг бир томонини банд этишдан ўзга ишга ярамаган забун кампирлар ҳам..* бу «хонтахлит тўй»ни томоша қилишдан ўзларини тия олмадилар. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ночор, иложсиз. *Мардликни севган, мағрур йигит ўзини ожиз, забун, ихтиёрсиз сезди.* Ойбек, Кўёш қораймас.

3 Мушкул, оғир, танг. *Золимлар қўлида забундир ҳолим, Бемаҳал этишди, қайтайин, ўлим.* «Баҳром ва Гуландом».

4 Хор, эзилган. *Утмишда забун ва мазлум аҳволда бўлган ўзбек хотин-қизлари жамиятимизда ҳамма билан тенг қаторда муносиб ўрин эгаллаганлиги қувончли бир ҳолдир.* Газетадан. *Аваз кўндан бери бу ваҳший удумни ўйлаб изтироб чекар, бу забун, меҳнаткаш тўда хусусида бир шеър ёзишни мўлжаллаб қўйган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Забун бўлмоқ 1) енгилмоқ, мағлубиятга учрамоқ; заволга юз тутмоқ. *Хоразмийларнинг сон жиҳатдан кам бўлмаса-да, рақибидан хийла заиф, тажрибасиз қўшини, сафлари сийраклаша бориб, ниҳоят забун бўлди.* С. Кароматов, Сўнги бархан. *Турган гап: у киши амирликнинг забун бўлиб кетишига қарши.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк; 2) аҳволи танг бўлмоқ, ночор аҳволга тушиб қолмоқ. *Мен уни кўрмасам, йўқдир қаро-*

рим, Тура берсам, забун бўлар аҳволим. «Баҳром ва Гуландом». Суюнган кишиларимиз бирин-кетин қўлга тушаёттир, энди ҳолимиз забун бўлади. Ж. Шарипов, Хоразм.

ЗАБУНЛИК Бечоралик, ночорлик, кашшоқлик; эзилганлик, хорлик. -*Меҳнат аҳли ҳамиша забунликда. Савдогарлар-чи? Барчаси бизнинг бел ва билак кучимиздан семирган ҳаромтовоқлар! — деди қаҳр билан Жумабой. Ойбек, Улуғ йўл.*

ЗАБУР [ф. *زبور* — хат, китоб; Инжилнинг тўрт китобидан бири] *дин. Худо томонидан Довуд пайғамбарга юборилган муқаддас китоб.*

ЗАБҲ [а. *زبح* — сўйиш; қурбонлик қилиш]: *забҳ этмоқ кам. қўл. Қурбон қилмоқ. Қоним шаробин ичсанг, Тотсанг жигар кабобим, Забҳ этмай ўзни, Эркин, Базми шохона қилмас. Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.*

ЗАВЖ [а. *زوج* — жуфт; эр] *эск. Эр, қайлиқ. Кумушбиби бинти Мирзакаримбойга — завжи тошкентлик Отабек Юсуфбек ҳожи ўғлидан. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ЗАВЖА [а. *زوجه* — хотин] *эск. Хотин, рафиқа. Энди бир мўминнинг завжаси, никоҳидаги хотинсан-а!!! Энди сен эрнинг измида юрасан — шариатда шундай! К. Яшин, Ҳамза. Ахир завжангизнинг вафот этганига олти ойча бўлди. М. Осим, Карвон йўлларида.*

ЗАВОД [р. завод — ҳаракатга келтириш, ишга солиш] *Йирик саноат ёки ҳунармандчилик корхонаси. Ёғ заводи. ■ Содиқжон бойваччанинг пахта тозалаш заводида иш қизғин. К. Яшин, Ҳамза. Урушдан кейин Уваров Тошкент паровоз-вагон ременти заводида чиқадиган кўп тиражли газетада редакторлик қилди. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. Ботирали Тошкентда Салор бўйидаги пахта заводида ишчи бўлиб ишларди. Ҳ. Фулом, Машъал.*

ЗАВОДЧИ *эск. Завод эгаси, хўжайини. Меҳмонларнинг кўнчилиги Фарғонада донғи кетган заводчи, пахтафуруш бойлар, йирик савдогарлар, баззоз, вофурушлар. К. Яшин, Ҳамза. Пахта ҳам шунақа, заводчилар ёзга бориб икки баравар қимматига сотиб олишар экан. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ЗАВОЛ [а. *زوال* — кунботар пайт; йўқ бўлиш, ҳалокат] **I** *эск. Куннинг иккинчи ярми, кун оққан пайт билан кун ботар пайт оралиғи. Шом бўлди, завол бўлди, йигитга увол бўлди. «Оқ олма, қизил олма».*

2 *кўчма Йўқ бўлиш, маҳв бўлиш, ўлим. Ростга завол йўқ. Мақол. ■ Камолингни кўрай, заволингни кўрмай. Т. Сулаймон, Интизор. Манманликка завол етар, Кам бўлган камолга етар. «Зулфизар билан Авазхон». Бехунар, илмисиз халқни истиқболда завол кутажак. С. Сиёев, Аваз.*

3 *кўчма Офат, кушанда. Кўк қурт! Ёмон офат. Ғўзанинг заволи. Тезда тухум-пухумини қуритиш керак. Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. Асабий ҳолат, ҳозир айтганимдай, инсон умрининг заволидир. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. Сув танқислиги ҳосилнинг заволидир. Н. Сафаров, Оловли излар.*

Завол бўлмоқ *Бирор кимсанинг йўқ (ҳалок) бўлишига сабаб бўлмоқ. Лекин Хосият опа ва қизингизнинг бахтига завол бўлишни истамасми. М. Хайруллаев, Кўнги. -Гулдай умримизга завол бўлган киши сиз эмасмисиз? — деди Роҳат Темирга. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. Завол топмоқ (ёки кўрмоқ) Йўқ бўлмоқ, ўлмоқ; ҳалокатга юз тутмоқ. У [инсон] ҳамиша олға интилиши, ўрганиши, ҳаёт сирларини ўзлаштириб олиши зарур. Акс ҳолда, ақл-заковати йиллар ўтиши билан ўтмаслашади, завол топади. С. Кароматов, Бир томчи қон. Қисқадир тухматнинг умри, бор мақол: Тухматчи, албатта, топажак завол! М. Худойқулов, Зилол сувли сой ва кир мағзава.*

ЗАВОЛЛИ *Ҳалокатга юз тутган, хароб бўлган. Абдишукур секин минғирлади: -Заволли Туркистон учун бойлар керак. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳа, мангу заволи бўлмас оламда То суйин сочаркан абри найсонлар. А. Орипов.*

ЗАВХОЗ [р. < заведующий хозяйством — хўжалик мудури] *с.т. Муассасаларда хўжалик ишлари учун жавобгар шахс. Жўхориға сув қўйдим, Марзасидан ошмасин, Завхозимиз хотини Кўп ҳаддидан ошмасин. «Кўшиқлар».*

ЗАВҚ [а. *ذوق* — таъм, маза; мойиллик; завқланиш] **I** *Кишига лаззат бағишловчи кайфият; шавқ; хурсандчилик. Кема сувнинг шиддатига дош беролмай, гоҳ орқага, гоҳ олдинга чайқалар, бундан болаларнинг завқи ошарди. М. Ҳазратқулов, Журъат. Алимардон яна ўша табассум билан, яна ўша завқ билан куйлади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

2 Ҳузур, нашъа, гашт. *Яшаш завқин билмоқ бўлсанг, Фан тоғига интилгин.* Ё. Мирзо. *Самандаров завқ қилиб кулди ва болани қўлидан тортиб олиб, бағрига босди.* А. Қаҳқор, Қўшчинор чироқлари.

3 Қизиқиш, мароқ, иштиёқ; руҳий кўтаринкилик. *Мағрузачи завқ билан сўзламоқ-да.* — *Йўлчи найни лабига қўйиб, бутун завқи билан чала кетди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Завқини келтирмоқ Кайфиятини яхшиламоқ, руҳини кўтармоқ. *Баҳорда кўм-кўк майса билан қопланган далалар, кузда олтинранг бошоқларнинг шовуллаши кишининг завқини келтирар эди.* Газетадан.

ЗАВҚБАХШ [а. + ф. ذوق بخش — завқ бағишловчи] Кишининг кайфиятини кўтарадиган; хурсанд қиладиган; лаззат бағишлайдиган. *Баҳор — фаслларнинг энг қайноқ, энг шўх, энг серташвиш, айна замонда энг завқбахши.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси. *Шоир табиат манзараларини, баҳор фаслининг мафтункор хислати, завқбахш фазилатини моҳир рассом каби жонли тасвирлай олган.* «ЎТА».

ЗАВҚЁБ [а. + ф. ذوق ياب — завқ топувчи, олувчи] кт. қ. завқбахш. *Еруғ туннинг сўлим, завқёб чоғида Даврага тизилар бир тўп ўспирин.* Миртемир. *Унинг [Авазнинг].. ноҳуш воқеадан ҳам, завқёб ҳодисадан ҳам дарҳол қалби жунбишга кела бошларди.* С. Сиёев, Аваз.

ЗАВҚЛАНМОҚ Руҳланиб кетмоқ, қувнамоқ; лаззат олмоқ, ҳузур қилмоқ. *Ортиқ ўзининг ҳазилидан ўзи завқланиб, хандон ташлаб кулди.* М. Мансуров, Ёмби. *Ғулмжон шукуҳ қилиб кулар, Ашур Мирзо эса завқланиб ҳикоя қилар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Малика кўёвининг ўктамлигидан завқланаётганини яширмасди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

ЗАВҚЛИ 1 Кишига лаззат, завқ, ҳузур бағишлайдиган, кишининг завқини келтирадиган, мароқли, нашъали. *Завқли томоша.* — *Созандалар ўзлари чалган мунгли ва завқли куйларга гавдаларини тебратиб ўтирадилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Овчилик қамишқапаликлар ҳаётида завқли машғулот эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Лаззат, завқ, ҳузур ола биладиган. *Завқли бола.*

ЗАВҚ-ШАВҚ Ўта хурсандчилик, шодлик; кўтаринки кайфият. *Спорт байрамида*

иштирок этганлар ҳам, томошабинлар ҳам шу куни завқ-шавқ билан хонадонларига қайтишди. Газетадан. *Ғойиб энди студентликнинг олтин даври ҳақида завқ-шавқ билан кўйа бошлади.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

ЗАДА [ф. زده — урилган, зарарланган; эзилган] Эзилган, абгор бўлган; бирор нарсадан безиллаган, юрагини олдириб қўйган. *Мен қишлоқлардаги камбағалларнинг хароба уйларини, паранжига бурканган, хўрлаб қўйилган зада аёлларни.. эслайман.* Ҳ. Носирова, *Мен ўзбек қизиман. Дунё ҳам, инсонлар қалби ҳам бугун Ёвузликдан зада қўриқхонадир.* А. Орипов, Йиллар армони. *Рикшалар исён қилди, ҳаётдан зада, ҳаётда улар, ахир, тентирар беҳақ.* Миртемир.

Зада бўлмоқ Бирор кимса ёки нарсадан кўрқиб, ҳадиксираб, безиллаб қолмоқ. *Душман зада бўлиб қолган. У дарахт шохлари қимирласа ҳам, шарпа гумон қилиб, бир талай ўқ ёғдиради.* Назармат, *Жўрлар баланд сайрайди. Ростини айтсам, тамаки тизиш бошлангандан бери отамнинг авзойидан юрагим зада бўлиб қолган.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

ЗАДАЛАНМОҚ айн. зала бўлмоқ қ. зада. *Ана, томдан тортилган.. симларга иккита чумчуқ келиб қўнди. Қўнишга қўнди-ю, задаланиб қолганидан, олазарак бўлиб типирчиларди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ЗАЁМ [р. < занять — «қарз олмоқ» фл. дан ясалган от] 1 Олинган ёки берилган қарз пул.

2 мл., эск. Давлатнинг молиявий аҳволини яхшилаш мақсадида чиқарилган қимматбаҳо қоғоз. *У ҳокимият тепасига келиши биланоқ, ҳукуматнинг молиявий аҳволини яхшилаш мақсадида, халққа ўттиз миллион сўм миқдоридан қарз — ички заём солди.* К. Яшин, Ҳамза.

ЗАЁМФУРУШЛИК эск. Заём олиб сотиш билан шуғулланишлик. *Кўп йиллар гурбаткашликда баъзи ишларга омилкор бўлиб келган мулла Зухриддин узоқ ўйлаб ўтирмай, ишни заёмфурушликдан бошлаб юборди.* Файратий, Довдираш.

ЗАЖИГАЛКА [р. < зажигать — «ёндиarmoқ, ўт олдиarmoқ» фл. дан ясалган от] Ўт олдирувчи асбоб. *Исмоил шимининг соат чўнтагидан чиройли зажигалка олди.* П. Қодиров, Эрк.

ЗАИФ [а. ضعيف — камқувват; касал] 1 Жисмонан қуввати кам, беқувват, нимжон,

кучсиз. **Заиф бола.** ■ Жисмонан заиф, кексароқ ёки совуққа анча таъсирчан кишилар, яхшиси, кечкурун ётишдан олдин оёққа совуқ ванна қилишлари керак. «Фан ва турмуш». Гулчеҳра Султоннинг титроқ босган заиф қўлларини қайноқ ёш томчилари билан ювилаётган юзига босди.. М. Хайруллаев, Тилла маржон.

2 Тембр жиҳатдан баланд, кучли бўлмаган; кучсиз, паст. *Фуломқодирнинг овози жуда заиф чиқди.* «Шарқ юлдузи». Аёл кишининг заиф инграган овозини эшитиб, ўзига келдида, отилиб уйга кирди. Х. Аҳророва, Орифнинг давлати. -*Қўркманг, мен.. — деди Фуломжон, куз япроғидай титраб турган заиф товуш билан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Иқтисодий ёки ҳарбий жиҳатдан ночор, камбағал. *Сиз кўраётган гигант ёнида иқтисодий заиф хўжаликлар тиралиб ётса, бу номутаносибликни биздан кейинги авлодлар кечирармикан?* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

4 Унчалик кўп бўлмаган, жуда оз; хира. *Заиф шуъла.* ■ *Сариқ, мойли қоғоздан зўрға ўтган заиф нур тўқувчи аёлларнинг танда устидаги қўлларигагина тушади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

5 Маҳорат нуқтаи назаридан кучсиз, буш; пухта ишланмаган. *Биз Абдулла Қодирийнинг ижобий фазилатлари ҳақида фикр юритар эканмиз, ундаги айрим заиф томонларни ҳам кўрсатиб ўтишимиз зарур.* Газетадан. *Даҳо улуғ шоирнинг заиф жойини билиб олди.* Т. Мурод, Қўшиқ.

Ақли заиф Эси паст, ақли кам; овсар, жинни. *Анварнинг ўзи сал ақли заиф экан, восвосга тушиб қолган; акалари уни хафа қилган.* Газетадан. **Мизожи заиф** Эркаклиги сушт. -*Мендан-а, хотинингиздан уяласизми?* -*Уялмайманми?* -*Уялманг.* -*Уялмасам.. мизожим заиф.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЗАИФА |а. ضعیف — кучсиз, ожиза; аёл| эск. Хотин, рафиқа, аёл. *Оғамнинг заифаси фарзанд доғидан телба бўлиб қолди [деди Қутбиддин].* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Фосиқ афанди ёшгина овозни эшитиб, кифтларини учирди.. кейин томоғини қириб, майин товуш билан: -Заифалар бўласизми, хоним афанди? — деб сўради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. -*Аёл киши оти — жўни билан заифа дейилади, — деди полвон тишини тишига босиб.* Қ. Кенжа, Нотаниш гул.

ЗАИФЛАНМОҚ Куч-қувватини йўқотмоқ, кучсизланмоқ, қувватсизланмоқ. *Мен ўшал кун кечаси душманлардан бирини ўлдирдим-да, сўнг даражада заифландим [деди Отабек].* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЗАИФЛАШМОҚ 1 Тобора кучсизлашиб, куч-қувватини йўқотиб бормоқ. *Катта ишларни бошлаб қўйган Сафоев, бахтга қарши, юрак ўйноғи касалига мубтало бўлиб, кечалар ухлаёлмай, безовта бўлиб чиқар, борган сайин заифлашиб, юзи заъфарондай сарғайиб борарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Иқтисодий ёки ҳарбий жиҳатдан кучсизланмоқ, кучсиз бўлиб бормоқ. *Мунтазам қўшиндан ажраб, заифлашиб қолган Бухоро сон-саноқсиз кўчманчилар томонидан босиб олинди.* М. Осим, Карвон йўллариде.

ЗАИФЛИК 1 Кучсизлик, дармонсизлик. *Заргаров баданида заифлик сезиб, суҳбатдан ҳафсаласи қочди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

2 Кўчма Ожизлик; ақли калталиқ. *Бобурдаги бу ўзарувчанликни Қосимбек ёшлик ёрлигидан кўрар, хусусан, бундай мураккаб давлат ишларида аёлларнинг гапига киришни катта бир заифлик белгиси деб биларди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ЗАИФОНА эск. Хотин-қизларга мўлжалланган, аёлларбоп. *Носир бечора ўн йил хизматини қилиб, аранг заифона этикча тикадиган бўлиб чиқди.* Газетадан. *Кафшининг бири заифона, бири мардона, бирининг пошнасиде бутунлай йўқ, бириники яримта.* Ойбек, Танланган асарлар.

Заифона овоз (ёки товуш) Паст, кучсиз овоз. *Камол қози харсанг билан кўтарилган супага чиқиб, қалтироқ, заифона овоз билан қичқирди.* К. Яшин, Ҳамза. *Аввал заифона товушда ўзи ўқиди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЗАЙЛ |а. ذیل — этак; дум; оқибат; интиҳо|: **бир зайлда** Бир хилда, бир маромда, бир хил ҳолатда. *Теварак атроф жимжит. Ниначилар бир-бирини қувлаб учар, чигирткалар бир зайлда чириллар эди.* Н. Сафаров, Оловли излар. **Замона(нинг) зайли (билан)** 1) вақтнинг, даврнинг тақозоси, талаби (билан). -*Ота-оналар замонанинг зайли, деб қизларини ўқитиш зарурлигини тан олсалар ҳам, ўқимишли қизларнинг ўзига хос хоҳишларини тан олмайдилар, — деди Кумуш.* Т. Жалолов, Олтин қафас; 2) тақдир тақозоси билан. *Ана, замона зайли билан бу ерларга*

келдим. Роза билан қайта танишдим [деди Бахтиёр]. Б. Абдуллаев. Тўй бўлади. Нажмиддин Бухорий. кейинчалик замонанинг зайли билан Хуросонга келиб қолган. Мирмуҳсин, Меъмор. **Шу зайлда** Маълум тарзда; маълум ҳолатда, тарзда. *Ганнинг шу зайлда бошланиши* Ҳаётни ёмон қўрқитиб юборди. М. Исмоилий. Фарғона т. о. *Бобоқул шу зайлда қанча вақт ўтиргандини билмайди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Жанг шу зайлда кечгача давом этди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ЗАЙТУН [а. زیتون — яшил дарахт] **1** Доим яшил тусда бўладиган субтропик дарахт. *Зайтун дарахтининг бўйи 4–5 метрга етиб, жуда сершоҳ, сермева бўлади.* Газетадан. *Ёки макон этар зайтун тагини, Ёки паноҳ тутар тоғ этагини.* Миртемир.

2 Шу дарахтнинг олхўри шаклидаги меваси (ундан одатда мой олинади). *Атрофдаги боғларда эса анжир, хурмо, зайтун, узум пишиб ётмоқда.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Зайтун мойидан қилинадиган ош турклар учун энг тансиқ овқатлардан.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ЗАЙТУНЗОР Фақат зайтун дарахтлари экилган ер, майдон. *Сўқмоқ тоғ бағридаги зайтунзорга олиб чиқди.* Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.

ЗАК шв. 1 Зах. *Сим деган Фарғонаси Юракларим қон айлади, Беш қари бўздан чопон — Ёнбошларим зак бойлади.* «Оқ олма, қизил олма».

2 айн. зок.

ЗАКАЗ [р. < заказать — «олдндан айтмоқ, буюрмоқ» фл. дан ясалган от] эск. қ. **буюртма.**

ЗАКАЗЧИ эск. қ. **буюртмачи.**

ЗАКАЛАТ [р. заклад — олдндан берилган ҳақ; гаров] *кам қўл.* Сотиб ёки буюртма орқали олинadиган нарса, бажарилadиган иш учун олдндан берилadиган (тўланадиган) ҳақ. *Закалат бермоқ. Закалат олмоқ.*

ЗАКАН қ. х. Намлик ёки захни қочиршиш учун ер, пайкал ўртасидан қазилган арик; зовур. *От ботқоқликдаги закан сувига тумшугини ботириб ичмоқчи бўлди-ю, шўрлигидан яна тумшугини тортди.* С. Аҳмад, Одамнинг изи.

ЗАКИЙ [а. زكّی — зийрак; ақлли, қобилиятли] *кт.* Зеҳни, ақли ўткир; доно, ақлли. *Ҳофиз Кўйкий қалбини чуллаган ва ўзи ҳам англаб етмаган бу ғалати ҳисларни фа-*

қат шу закий зотгина тушуна олишига чин юракдан ишонди. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. *Қирқ йил заҳмат чекди қай бир закий зот, Бир кун этмоқ учун фикрин ифода.* А. Орипов, Ҳайрат.

ЗАКИЙЛИК Ақллилик, зийраклик; донолик. *Ота-она гўдакнинг закийлигига лол қолиб, чўрини топиб келадилар ва ундан афе сўрайдилар.* О. Ёқубов, Қўҳна дунё.

ЗАКО [а. زكوة — ақл; фаросат] айн. **закийлик, заковат.** *Латофат, фалсафа, донолик, зако Унинг ижодида жамулсам эди.* Уйгун. *Чинакам сулуасиз, чинакам барно, Тенги кам сиймо. Кўзингизда асрий ва сирли маъно — Мужассам зако.* Миртемир.

ЗАКОВАТ [а. زكوات — сезгирлик, ақллилик, фаросат] қ. **закийлик.** *Унинг қотмадан келган тиниқ юзида, катта-катта кўзларида заковат нури порлайди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Маданий мерос — халқ бойлиги. У минг йиллик тафаккур ва заковат маҳсули.* Газетадан. *«Унинг [Зокиржоннинг] нозик ҳаракатлари, шоирона муомалалари, заковати, малоҳати, жозибали фасоҳати мени ўзига мафтун қилди, — деди Муқимий.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ЗАКОТ [а. زكات — поклик, покланиш; садақа] **1** дин. Шариятга мувофиқ, пулдор, бадавлат мусулмоннинг ўзига қарашли мол-мулки ва даромадининг қирқдан бир улуши миқдорида (рўза вақтида) бева-бечораларга, камбағал-қашшоқларга берадиган хайр-садақаси. *Мана, Фарғонанинг энг азиз, энг бадавлат, энг халқпарвар одами — Содиқжон бойвачча яқинда бутун Қўқон халқига закот бердилар.* К. Яшин, Ҳамза.

2 тар. Ўрта Осиё хонликларида: чорва ва мол-мулкнинг қирқдан бир улуши миқдорида ҳар йили хазина фойдасига олинган солиқ. *Солиқларнинг учинчи тури — закот — мол-мулдан олинadиган давлат солиғи эди.* Ф. Озодаев, Тошкент тарихидан очерклар. *..деҳқонлар.. косиблар ҳамиша амирнинг хирож, закот сингари солиқларининг жабрини тортар.. хонавайрон бўларди.* Газетадан.

ЗАКОТЧИ тар. Закот йиғувчи. [Кампир] *Закотчига таом пиширмоқ учун қўрғончага қараб юрди.* Ойбек, Навоий. *Закотни бек ёки хон томонидан тайинланадиган закотчи йиғар эди.* Ф. Озодаев, Тошкент тарихидан очерклар.

ЗАЛ [нем. Saal — катта хона, бўлма] | Идора, корхона ва муассасаларда турли маросимлар (анжуман, йиғилиш, машгулот ва ш. к.) ўтказиладиган катта ва кенг хона. *Қўнғироқ чалинганидан бир минут ўтар ўтмас мактаб зали бўшаб қолди. С. Зуннунова, Янги директор. Ҳ. Олимжон ҳатто томоша залларида ҳам газета, журналлар олиб юрарди. Н. Сафаров, Оловли излар. Бўлажак спортчилар ихтиёрига яхши жиҳозланган спорт зали, қулай гардероб ва душ бериб қўйилган. Газетадан.*

2 Хусусий ва кўп қаватли хонадонлардаги энг катта уй. хона; меҳмонхона. *Меҳмонлар учун залда дастурхон тайёрланди.*

ЗАЛВАР Муайян салмоққа эга бўлган, жуда зич, қаттиқ нарсаларнинг оғирлиги, салмоқ. *Залвар билан урилмоқ. ■ Залвари, қадр-қиммати тилладан кам бўлмаган оқ пиллаларни қўлма-қўл олиб кўришди. М. Қўшмоқов, Катта хирмон жилғаси.*

ЗАЛВАРЛИ Салмоқли оғирлиги, кучи бўлган, салмоқдор; оғир; салобатли, жуда катта. *Расадхонанинг қўш товақали залварли эшиги берк эди. О. Ёқубов, Кўҳна дунё. Ушбу нашрга Лутфийнинг ўзбек классик шеърляти тараққиётига залварли ҳисса бўлиб қўшилган ажойиб шеърлий меросидан намуналар киритилди. Газетадан. Баҳайбат, залварли иншоотлар ёнида жин кўчаларни кўрасиз. З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари.*

ЗАЛДИВОР с.т. қ. *зардевор*. Ҳар бири уйнинг бир томони оладиган *иккита* ипак сўзана, гулқўрпа, палак, *икки уйга етадиган залдивор, дорпеч, учта гилам, тўртта дазмол, қўйинг-чи, кир ёйишга олти метр арқон ҳам бор. Т. Алимов, Қиз ўғри бўлади.*

ЗАЛИЛ [а. ذليل — хўрланган] *кт.* Хўрланган, ҳақоратланган, таҳқир қилинган. *Ғарибу фақиру залилу ҳақир Эдим, лек йўқ эрдим усру далир. С. Хондайликӣ.*

ЗАЛОЛАТ [а. خلافت — йўлдан адашиш, хато; ёлғон] Ҳақиқий эътиқоддан юз ўғирлиш; йўлдан озганлик, адашганлик; гумроҳлик. [*Хатиб домла мулла Муҳсинга:*] *Гўё сиз ҳам домласиз-да! Ҳам ўзингиз осий, ҳам қавмларингиз залолатда. А. Қодирӣ. Обид кетмон. «Муштум» эскича: ўғрилиқ, залолат ва ғайрилар билан курашни давом эттиради. А. Қодирӣ, Кичик асарлар.*

ЗАЛП [нем. Salve < лат. salve — яша, соғ бўл; дастлаб олқишлат. саломлашиш

маъносида ўқ узишни ифодалаган] Бир неча тўп ёки милтиқлардан бир йўла, бараварига ўқ отиш. *Тўплар залпи. ■ Улар [партизанлар] ёвни бир залп билан қириб ташлашлари мумкин эди. В. Ғофуров, Вафодор. Полк батареясининг залпи ўрмон оша гумбурлаб эшитилди. А. Убайдуллаев, Қонли издан.*

ЗАМ [а. ضم — қўшиш, қўшилиш; қўшиб, босиб олиш]: *зам қилмоқ (ёки айламоқ) кт.* Бор нарса устига қўшмоқ, уни кучайтирмоқ; илова қилмоқ. *Ёвга раҳм этманг, уринг, ҳайданг, суринг, берманг омон, Зарбалик даҳшатни айланг зам уза зам, жангчилар. Ҳабибий.*

ЗАМБАР шв. қ. *замбил. Омонат кўприк устидан замбарларда тош-шағаллар келтириб тўка бошладилар. С. Аҳмад, Қалрдон далалар. -Ташқаридагилар ўликни солиш учун тол новддан замбар тўқимоқда эдилар. — деди Шум бола. Ғ. Ғулмон, Шум бола.*

ЗАМБАРАК [ф. زنبورک, زنبورک — кичкина қовоғари] Узун стволли артиллерия қуроли; тўп (даврлар ўтиши билан шакли ўзгариб борган). *Ёв бошида найза, қилич ўйнатишни ўргандим. Мардчасига замбаракдан ўқ отишни ўргандим. Ҳ. Пўлат. Узоқдан замбараклар ҳайқирлиғи, снарядларнинг портлаши эшитилмоқда. И. Раҳим, Чин муҳаббат. ..Бир кексароқ хотин ҳарсиллаб шундай деди унга: -Юнусобод деган жойдан келаяман, нега қайтаман! Зулмдан тўйдим, замбаракка солиб, отиб юборсинлар мани. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЗАМБАРАКЧИ Замбарак отувчи; тўпчи.

ЗАМБИЛ [а. زنبيل — катта халта ёки сават; ф. زنبير — тупроқ ташиш воситаси, мосламаси] Гишт, тупроқ, тош ва ш. к. юкларни ташиш учун ишлатиладиган, икки параллел дастага тол ёки тут новдаларидан ўртасини чуқурроқ қилиб тўқилган иш қуроли (кейинчалик эса дасталарга кўндалангига юпқа тахталар, шунингдек, тунука қоқилган). *Эртасига қизлар замбил ва кетмон кўтариб, қайтарма буйига келдилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Кимлар кетмон билан, кимлар чўкич ва ё замбил билан ишлар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

Замбил арава айн. замбилгалтак. Замбил бел, замбилбел Бели, ўртаси замбилга ўхшаш букич, эгилган. **Замбил эшик** Новдалардан тўқилган эшик. | *Салимбайвачча*

билан куёви] Кичкина замбил эшик олдида аравадан тушишди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЗАМБИЛЛАМОҚ Замбил билан ташимоқ. *Теварак-атрофда кетмон ураётган, замбиллаб, қоплаб тупроқ ташиётган қанчадан-қанча одамлар ҳам, худди Рўзиматдай, жадаллаб ишлар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ЗАМБИЛКАШ [а. + ф. زنبيلكش — замбил кутарувчи] Замбилга юк ташувчи.

ЗАМБИЛЧИ I Замбил тўқувчи уста.

2 айн. замбилкаш.

ЗАМБИЛҒАЛТАК Замбилга ўхшатиб ясалган ва юк ташишда фойдаланиладиган, бир ғилдиракли икки дастали қул арава. *От-арава ва замбилғалтакларда тош ташишга ўн беш киши ажратилди. П. Турсун, Ўқитувчи. Қария қовуғи, ошқовоқ ва помидор палаги, совуқ урган гул хазонлари ортилган замбилғалтакни тиришиб ҳайдаб келарди. Н. Аминов, Суварак.*

ЗАМБУР [ф. زنبور — қовоғари] шв. Қовоғари. *Кавакдан чиққан замбурни данак чоққандек битта-битта уриб тушираверди. С. Нуров, Нарвон. Замбур аридан асал олса бўлади-ю, лекин бу зиқна носвойчидан садақа ҳам чиқмайди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.*

ЗАМБУРУҒ Таркибида хлорофилл бўлмайдиган, спора билан кўпаядиган, илдизсиз ва уруғсиз тубан ўсимликларнинг умумий номи. *Олма мевасига саккиз процентли кальций хлор эритмаси билан ишлов берилса, ундаги замбурғларнинг ривожланиши тўхтайди. «Фан ва турмуш». Экинларнинг замбурғ касаллиги билан зарарланмаслиги учун бугдой ва арпа уруғларини фақат дорилатандан кейингина экиш керак. Газетадан.*

ЗАМЗАМ [а. زمزم — Маккадаги муқаддас булоқ] Макка шаҳрида Каъба яқинидаги мусулмонлар муқаддас ҳисоблайдиган булоқ номи.

Оби замзам, обизамзам Замзам булоғидан чиққан сув. *Ҳайдархўжа сандиқдан бир тўп докани чиқариб, [Мирзога] кўрсатди: — Мана бу менинг кафанлигим. Маккага борганимда, оби замзамга ивитиб келтирганман. А. Ҳакимов, Илон изидан.*

ЗАМЗАМА I [а. زمزمه — ғўлдираш, ғўнғиллаш; ф. زمزمه — паст овозда куйлаш] I Ашуланинг сўзсиз ижро этилиши.

2 Секин, паст овоз билан куйланган қўшиқ; хиргойи.

Замзама қилмоқ Паст овозда куйламоқ, хиргойи қилмоқ. *Шаҳзодаҳон ана шундай изтироб тўла ўйларига чек қўйиб, беихтиёр суратда «Сайдинг қўябер»ни замзама қилиб, кундошлари ёнига кириб кетди. К. Яшин, Ҳамза. Зебо пари.. энгил халқ қўшиқларини замзама қилар эди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.*

3 кўчма Имо-ишора, шама; ғўнғиллаб гапириш. *Унинг [бойваччанинг] замзамасига саркор билан Эминжон тушунмасди. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.*

ЗАМЗАМА II шв. Дабдаба, тантана. *Уларнинг тўйларида роса замзама бўлувди.*

ЗАМИН [ф. زمين — ер, тупроқ; мамлакат] I Ер шари, Ер.

Рўйи замин қ. рўй. Замину замон Еру осмон, ҳаммаёқ, коинот. *Замину замон ўзгариб, маърифатга тамон бормоқда [деди Ислохўжа]. Ж. Шарипов, Хоразм. Йўллар элтсин манзилга омон! Омон бўлсин замину замон. Шухрат, Ёшлигимнинг давоми.*

2 Экин экиладиган ер. *Бу қишлоқнинг суви тоза, замини умули, ҳавоси ёқимли, деҳқонларининг қўли баракали экан. Ф. Фулом, Тирилган мурда.*

3 Муайян худуд, юрт; умуман ер. *Зотан, янгидан бунёд этилган кўркам чаманзор, боғроғлар, яхлит-яхлит пахтазорлар Хоразм заминига жон бағишлайди. Н. Сафаров, Оловли излар. Бир томони ғаллазор, бир томони тоқзор ерлардан ўтиб борарканмиз, шу заминда туғилиб, шу ердан фронтга кетган Ж. Усмоновнинг мактуби ёдимга тушди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.*

Она замин Туғилиб яшаб турган жой, ер; жонажон юрт. *Она заминимизнинг инсониятга бебаҳо туҳфаларидан бири — дастурхон кўрки ҳисобланган бодомдир. Газетадан.*

4 кўчма Асос, негиз. *Хўжалик ноз-неъмат бунёдкорлари айни кунларда мўл ҳосилга пухта замин яратмоқдалар. Газетадан. Ҳар бир улуғ ишнинг замини — меҳнат, Меҳнат-ла яралур шоҳ асарлар ҳам. Р. Бобожон.*

5 кўчма Қулай шарт-шароит, муҳит; имкон. *У Бўтабойга ҳозир бундай талаб қўйиб бўлмаслигини, бунинг учун аввал замин тайёрлаш кераклигини тушунтирмоқчи бўлган эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

6 кўча Таянч, бошпана. Охири Абдураҳмон чойхонашинин тавкагир ва бобойи банглар орасидан ўзига замин топди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЗАМИНДОР [ф. زمیندار — ер эгаси] эск. кт. Ўрта Осиё хонликларида ва ўрта аср Ҳиндистонида: катта ер-сув эгаси. Коллежларимизда фақат бойлар, заминдорларнинг болалари ўқийди. Ойбек, Нур қидириб. *Ўтмишда ер ва сув амирлар, беклар, заминдорлар қўлида эди.* Газетадан. *Ҳолбуки, «заминдор» сўзи адабий-бадиий асарларда «помешчик» сўзининг семантик дублети сифатида ишлатилиб, барқарор тус олиб қолган.* «ЎТА».

ЗАМИР 1 [а. ضمير — виждон, ақл; яширин фикр] 1 Туб моҳият, асл маъно, мазмун; асос. Романдаги қатор образларнинг замирида конкрет тарихий шахслар ётади. «ЎТА». Билишмайдики, ҳар бир хатнинг замирида бир ёки бир неча одамнинг тақдири ётади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Бу меҳрибонлик замирида нима борлигини Содиқжон ҳам, Ҳамида ҳам, уларнинг ота-оналари ҳам билишарди. С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар.

2 эск. айн. олмош.

3 Замир (эркаклар исми).

ЗАМЛАМА эск. кт. Устига қўшилган; устама. Замлама нарх.

ЗАМЛАМОҚ Устига қўшмоқ, қалаштирмоқ. -Шунча саволни замлаб ташладингки, қайси бирига қандай жавоб беришни билмай қолдим, — деди Рузвон хола. М. Исмоилӣ, Фаргона т. о. Бу гуноҳингизнинг устига танқидни ўзингизга юқтирмаслик касалингизни замласак, биласизми-а, кимга ўхшасиз? Н. Сафаров, Халича Аҳророва.

ЗАММА [а. ضمّه — қўшиш, бириктириш; ўнлаш] Араб тили ва ёзувида «у» унлиси ўрнида қўлланадиган, вергул шаклидаги белги.

ЗАММАЛАМОҚ Зичлаб беркитмоқ. Пармалаб очилган ҳар бир сантиметр бўшлиқни оғир лойқа билан тўлдириб, заммалаб бориш керак. П. Қодиров, Эрк.

ЗАМОН [а. زمان — давр, вақт] 1 флс. Материя (объект) ҳолатларининг ҳамда ҳодиса (жараён)ларнинг изчил алмашилиш шакли; давомлилиқ, такрорланмаслик, қайтарилмаслик каби умумий хоссаларга эга бўлган вақт.

2 Сўз бораётган пайт; умуман вақт, пайт, давр, маҳал. Ҳозирги замон. Замон сенга

боқмаса, сен замонга боқ. Мақол. ■ Ҳасаналининг Отабеклар оиласида бўлганига эллик йиллар чамаси замон ўтиб, энди Отабеклар оиласининг чин бир авзоси бўлиб кетган. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Эсини таниганидан бошлаб онаси билан кечирган замонлар. Йўлчининг кўз олидан бир-бир ўтади. Ойбек, Танланган асарлар. Мана, энди янги давр, янги замон келди. К. Яшин, Ҳамза. Чол [Шокир ота] замондан кўпроқ шикоят қилди. Ойбек, Танланган асарлар. Энди у замонлар қамишқапаликларга ўтмиш хотираси бўлиб қолди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Айни замонда Шу билан бирга; бир пайтнинг ўзиде. Айни замонда, ана шу миллий ўзига хослик конкрет индивидуал услуб билан боғлиқ ҳолда изоҳланиши керак. «ЎТА». **Бир замон** 1) бир вақт, бир маҳал; анча вақтдан кейин. Бир замон чойхоначи келди. С. Сиёев, Ёруғлик; 2) ўтмишда, илгари; ўтган вақтларда. Бу кенг кўкрак бир замон Қақраб ётарди. Ваҳшат азоб, ўлим, қон Тулиб ётарди. Ғайратий. **Бир замонлар айн. бир замон** 2. Рўзимбой бир замонлар бу ёғи Бухоро, бу ёғи Қўнғироту Марвагача бориб кураш тушган. С. Сиёев, Ёруғлик. -Эсингиздами, бир замонлар ҳовлингизда бир етимча хизматингизни қилар эди? — деди шонга Элмурод. П. Турсун, Ўқитувчи. **Бобонинг замонида** Узоқ ўтмишда, қадимда, алақачонлар. **Охир замон дин.** Қиёмат яқинлашган вақт. -Билмадим, буюқчининг нили бузилганми ё охир замон яқинлашиб, яъжуж-маъжуж хуруж қилганми? — Султонбек атрофидагиларга кўз югуртди. Ойбек, Танланган асарлар. **Шу замон** 1) ҳозирги пайт, ҳозирги кун. Шу замоннинг ёшлари; 2) шу он, шу пайт; дарҳол. Шитир этса тушган барг, Эшитилар шу замон. Уйғун. **Ҳали замон** Ҳадемай, тез фурсатда. Сержант ўшқириб: -Нима дейсан? Ётиб ухласанг-чи, ҳали замон постга борасан, — деди-да, ўқишда давом этди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Ҳар замон(да)** Гоҳо-гоҳо, аҳён-аҳёнда. Ҳар замон яқин-йироқдан гадей товуши эшитилади. А. Қаҳҳор, Бемор. Ҳар замон-ҳар замон бу йўлдан гувиллаб, оғир юк машиналари ўтиб қоларди. Газетадан. **Ҳеч замонда** Ҳеч бир вақт, ҳеч қачон; бирон-бир вақтда. Ҳеч замонда шундай ишлар бўлами, Одамзод наслдан душман келами. «Муродхон».

3 Бирор муҳим, ўзига хос ҳодиса, тарихий воқеа рўй берган ёки бирор шахс,

ҳоким табақа, сулола ҳукмронлик қилган даврни қамраб олган вақт. *Тинчлик замони. Уруш замони. Истиқлол замони. Амир замони. Темурийлар замони.*

4 Кутилган пайт, давру даврон. *Умрларинг узун бўлсин. Замонларинг келибди: ўй-нанглар, кулинглар. П. Турсун, Ўқитувчи.*

5 *т.ш.* Махсус шакллар ёрдамида ҳаракатнинг нутқ пайтига муносабатини билдирувчи феъл категорияси. *Ўтган замон. Ҳозирги-келаси замон. Келаси замон сифатдоши.*

6 Замон (эркаклар исми).

ЗАМОНА [ф. زمانه — давр, вақт] *айн. замон* 1. *Замона талаби. Замонамиз олимлари. ■ Навоий замонасида фан ва маданият, маориф яхши тараққий этган. Газетадан. Самарқанд — Китоб йўлида ҳазрат Навоий ва буюк мунажжим Улугбек замонасидан қолган минг йиллик чинорлар ҳали ҳали шовуллаб турибди. «Ўзбекистон кўриқлари».*

Замонанинг зайли билан қ. зайл.

ЗАМОНАВИЙ [а. زمانوى — ҳозирги замонга оид] *Ҳозирги замонга хос; замона талабларига жавоб берадиган; ҳозирги. Механизатор деҳқон ихтиёрига бериб қўйилган замонавий машиналарнинг афзалликлари ҳақида тўлқинланиб ёзибди. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. Шинам хоналар замонавий мебеллар билан жиҳозланган. Газетадан.*

ЗАМОНАВИЙЛИК *Замонга хослик, замон билан биргалик. Замонавийлик — адабиётимизнинг қалби. «ЎТА». Бизда ҳозиржа-воблик, актуаллик тушунчаси билан замонавийлик тушунчаси бир оз чалкаштириб юборилаётир. У. Норматов. Талант тарбияси.*

ЗАМОНАСОЗ [а. + ф. زمانه ساز — замон, пайтга мослашувчи] *салб. Замон оқимиға қараб иш тутувчи, замонга мослашувчи, ўй-фикри беқарор одам. Замонасоз одам.*

ЗАМОНАСОЗЛАШМОҚ *Замонга, шароитга мослашиб иш тутмоқ. [Қўрқмас:] Сиз ҳам. анча замонасозлашиб қолибсиз-а, бойвачча! З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.*

ЗАМОНАСОЗЛИК *Замонга, давр оқимиға, талабига қараб иш тутишлик. Чунки бу кейинги табақа замонасозлик, муроса ва тадбир орқасида яшовчидирлар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

ЗАМОНДОШ *Бирор кимса билан бир замонда, бир даврда яшаган киши. Алишер*

Навоий замондошлари. ■ Ҳамма ерда кўтаринки руҳ, аниқ мақсад билан тер тўкиб ишлаётган, ҳиммат-заковати зўр замондошларимни кўрдим. Н. Сафаров, Оловли излар. Замондош дўстларим чиндан юракдош, Ҳамиша ҳамнафас, ўртоғу йўлдош. С. Абдулла, Танланган асарлар.

ЗАМЧА *бот. Қовуннинг сариқ ва ола рангли, ҳандалаксимон, эртапишар тури.*

ЗАМША [пол. zamsza <нем. sämisch (Leder) — Земляндия (териси)] 1 *Буғу, қўй ва ш. к. нинг терисини алоҳида усулда ошлаш йўли билан тайёрланадиган, усти бархитсимон майин чарм.*

2 *Шундай чармдан тайёрланган, тикилган. Замша туфли.*

ЗАМҲАРИР [ф. زمهرير — қаҳратон, қаттиқ совуқ] *кт. Қаттиқ совуқ; қаҳратон қиш. Бу ойнакўл эмас, қиш бу замҳарир. Кўнгил тубларида сирли хаёллар. А. Орипов. Бешта отлиқ билмоққа борар, Тишлаб олар юзни замҳарир. М. Али, Боқий дунё. Замҳарир қиш мавсумида офтобни излаймиз. М. Шайхзода, Чорак аср девони.*

ЗАНБАР *шв. Замбил. Зовурдан чиқарилган тупроқни икки қиз занбарга солиб бермоқда эди. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.*

ЗАНБИЛ *шв. Замбил.*

ЗАНГ 1 [ф. زنگ — занг, оксид] 1 *махс. Сувда ёки ҳавода оксидланиш туфайли металллар сиртида ҳосил бўладиган ва уни емирадиган кизил-кўнғир ғовак қатлам, парда. Темирчилар, занглаган темирни ўтга солсанг, занги тўкилади, дейишади. Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг. Қуруқ ерга урилавериб занги кетган кетмонлар узоқдан ялт-ялт этиб кўринар, қўшиқ, кулги эшитилар эди. С. Юнусов, Кутилмаган ҳазина.*

2 *қ. х. Ўсимликларнинг паразит замбуруғларнинг споралари ривожланган жойларида (барги, пояси, қисман мевасида) пайдо бўладиган зарғалдоқ, кўнғир доғдан иборат касаллик. Занг замбуруғлари. Занг касаллиги.*

3 *кўчма Доғ, ғубор; ғам-алам, андуҳ. Артиб кўнгишлар зангини, Қишни баҳор айлаб келинг. С. Абдулла, Ҳаёт гулшани. Давлат арбоблари ақл ва адолатни шior қилсалар.. ҳаётнинг зангини олтинга айлантирмоқ мумкин. Ойбек, Навоий.*

Занг босмоқ 1) *занг билан қопланмоқ, зангламоқ. У [Матпано] занг босган эски ўроқ*

топиб келди. С. Сиёев, Аваз. *Йўл чеккасидаги янтоқлар худди занг босган симдай қовжираб ётар, чигирткалар.. саратоннинг тафтига бардош бера олмай чириллашар эди.* Н. Фозилов, Дийдор; 2) *кўчма* ишлатилмай ётмоқ ёки бир чеккада қолиб, унутилиб кетмоқ. - *Қумондонлик бизни тамом эсидан чиқарди, шекилли: ҳали ҳам занг босиб ётибмиз, — деб ёзибди [йигит].* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз; 3) *кўчма доғ, ғубор, ғам-алам билан қопланмоқ. Занг босган дил.*

ЗАНГ II [ф. زنگ — жаранг, кўнғироқ] I Кўнғироқ; товушли сигнал, хабар бериш учун ишлатиладиган металл буюм (мас., рельс парчаси). [Ошпаз] *Тут бутояғига осилган зангни кўлидаги таёғи билан ура бошлади.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

2 Шундай кўнғироқ, сигнал ёки соат товуши. *Девор соатнинг занги. ■ Бобоқул отанинг занги эшитилмайдиган бўлди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Занг урмоқ (ёки чалмоқ) I) металл парчасини жаранглатиб, бирор воқеа-ҳодиса ҳақида товушли сигнал, хабар бермоқ. *Овқат пайти бўлиб, шийпонда занг урилди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Учинчи занг урилиб, состав аста жилди.* Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари; 2) бонг урмоқ; данғиллаган овоз чиқармоқ (соат ҳақида). *Девор соат олти марта занг уриб, Пўлат-жоннинг сўзини бўлди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ЗАНГ III шв. Ток танасининг кўп йиллик йўғон қисми. *Узум занглари чангал кўралар устига тирмашиб чиқиб, бизнинг ҳусайни узумимизни кузда у ҳовлидан ҳам, бу ҳовлидан ҳам ейиш мумкин бўларди.* Ҳ. Усмонов, Сирли соҳил. *Жўрахон, дилдор, меҳнаткаш, латофатли деган қизлар ток занглари кўтариб, сўриларга боғламоқдалар.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

ЗАНГБОР [ф. زنگار — занжибарлик; қора ҳабаш] *кт.* Қоп-қора, ҳабашга ўхшаш. *Васл уйи мангу эмасдир, Ишқ дами боқий эмас, Қоматинг ё бўлмасидан Қоши зангборини ўп.* Э. Воҳидов.

ЗАНГИ I [ф. زنگى — занжибарлик; қора танли] *қ.* занжи.

ЗАНГИ II шв. Нарвон.

ЗАНГИЛА I тиб. Организмда витамин етишмаслиги натижасида келиб чиқадиган милк касаллиги; цинга.

ЗАНГИЛА II [ф. زنگوله — кўнғироқча; мақом номи] Кўл ва оёқларга кўнғироқчалар, шиқилдоқлар тақиб ўйналадиган рақс; занг ўйини.

ЗАНГИН [турк. زنگين < ф. زنگين — оғир, салобатли; бой] Моддий бойликка эга бўлган, бой-бадавлат. *О, наҳотки! Бу исқирт гадоё — Бобокалон зангин Суюнбой!* М. Али, Боқий дунё.

ЗАНГЛАМОҚ I Занг билан қопланмоқ, занг босмоқ. *Занглаган арра. ■ Тепаликларда қор остидан занглаган тунука ва темир, қора ва сариқ гишт, бетон парчалари чиқиб турар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Тортиб қараса, занглаб кетган қилич экан.* «Олтин бешик».

2 *кўчма* Эскириб, истеъмолдан чиқмоқ; ишлатилмай унутилиб кетмоқ; чанг босмоқ. *Менинг она тилим, жон ўзбек тилим, Катта ошлада янгра, жарангла! Зангламайсан асло, сен менинг дилим. Шашмақомдек янгра минг бир оҳанг-ла!* Газетадан.

ЗАНГОР(И) [ф. زنگار — сариқ-яшил; занглаган] Яшил-ҳаворанг, оч яшил рангга эга бўлган, мовий. *Зангор бўёқ. Зангори духоба. ■ Шифтга ўрмалаётган зангори тутунга термилиб, узоқ ётдим.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Қатор-қатор турналар зангори осмонда гирқиллашиб, шимолга учиб ўтди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Шошқин дарёларнинг зангордир лаби, Шамоллар ўйнайди йироқ-йироқда.* А. Орипов, Юртим шамоли.

Зангори кема қ. кема.

ЗАНЖАБИЛ [а. زنجبيل — зиравор ўсимлик номи] Занжабилдошлар оиласига мансуб, йўғон илдизпояли, гул ва мевасиз, найсимон ўт ўсимлик (доривор, зиравор модда сифатида ишлатилади).

ЗАНЖИ [а. زنجى — занжибарлик; қора танли] Қора танли; қора, ҳабашга ўхшаш. *Зум ўтмай, қора каллапўш кийган, занжидай бабашара барзангини етаклаб кирди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Қишлоқ кўчасидан занжидай қаро Олов болалигим югураётир.* Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

ЗАНЖИР [ф. زنجير — занжир, кишан, тизимча] I Бир-бирига тартиб билан, бирин-кетин ўтказилган, бириктирилган металл (ёки бошқа қаттиқ материал) ҳалқалар шаклидаги, рўзгорда, хўжаликда турли мақсадларда ишлатиладиган арқон(ча), тизимча. *Темир занжир. Соат занжири. ■*

Боғлаб қўйилган шердай ит боғ томонга қараб ириллар, занжирни узиб юборғудай ўзини отарди. Ҳ. Фулом, Машғал. Бунақа занжирни янга туғул, қишлоғимиздаги манман деган темирчи ҳам узиши қийин. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Металл ҳалқалардан тайёрланган, эшик ёки дарвозаларни беркитиб қўйишда бир томони зулфинга илинадиган илгак. Эшикнинг занжирини илиб қўйинг. ■ [Ҳасанали] Занжирни тушириб, дарвозанинг бир табақасини очиш ҳамона шу табақага суялиб турган Отабек Ҳасаналининг оёғи остига йиқилиб тушди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 кесим өзф. Занжир билан беркитилган, занжирланган. [Отабек] Жаннат онанинг «эшик занжир» деган товушини эшитгач.. дарича ёнига чўнқайди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Олтин, қумушдан ясалган кичик но-зик ҳалқалардан тайёрланган, бўйинга ёки қўлга тақиладиган зийнат буюми.

5 махс. Машина, механизм ва баъзи қурилмаларнинг кетма-кет бириктирилган ҳалқа-қисмлардан иборат эгилувчи, айланувчан қисми. Шу вақт ўрта кўчада занжирни узилиб, йўлга кўндаланг бўлиб қолган танкдан якка милтиқ овози эшитилди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

6 Маҳбусларнинг қўли ёки оёғига боғланадиган темир ҳалқа; кишан. Шоир Аваз хоннинг ғазабига дучор бўлади ва занжирда азоб-уқубат билан вафот этади. «Ўзбек адабиёти тарихи».

7 кўчма Куллик, асорат; бирор нарса-ҳодисанинг қуршови, исканжаси. ...эски урф-одатлар занжирни ҳамон Гулсумнинг эркини бўғиб, тақдирига хавф солиб турарди. П. Турсун, Ўқитувчи.

8 кўчма Бирор нарса ёки кимсаларнинг узлуксиз, тигиз боғланиб турган қатори, тизмаси. Воқеалар занжирни. ■ Фуломжон миришаблар занжирини узиб, олдинга ўтди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

9 кўчма Икки нарсани, кимсани ўзаро чамбарчас боғловчи нарса; ришта, робита. [Анвар:] Жуфтланишининг, менимча, энг муҳим бир шарт бор, ул ҳам икки тарафнинг муҳаббат занжирни билан бир-бирларига қаттиқ боғланишларидир. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

10 физ. тех. Узлуксиз, айланма тизим ёки қатор ҳосил қилувчи элементлар бирикмаси. Электр занжирни.

Занжирдай хамир Узилмайдиган, пишиқ хамир.

ЗАНЖИРА [ф. زنجيره — китоб ёки қўлёзма варақлари четдаги ҳошия] Ўймакорлик турларида, каштадўзлик, наққошлик ва б. да ишлатиладиган занжир шаклидаги нақш тури.

ЗАНЖИРБАНД [ф. زنجيربند — занжир билан боғланган] Занжирга боғланган, кишанланган. Занжирбанд ит. ■ Тақдирнинг ўйинини қарангки, бугун ўша Аваз занжирбанд бўлиб, олдида турибди. С. Сиёев, Аваз. Арк устида хон Бобо билан Ҳусайн пайдо бўлади ва шундан кейин Тоҳирни ясовулар занжирбанд олиб кирадилар. С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра.

ЗАНЖИРЛАМОҚ Занжирни зулфинга илиб беркитмоқ (эшикни, дарвозани). [Ҳасанали] Ўрнини меҳмонхонага ёзиб, дарвозани занжирлаб келди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЗАНЖОРИЙ {а. زنجارى < ф. زنگارى — сариқ-яшил ранг}: ёқути занжорий қ. ёқут I.

ЗАНТАЛОҚ [ф.+а. زنتالاق — талоқ қилинган (бўлган) хотин] 1 айн. хотин талоқ қ. талоқ.

2 сўк. Куриб кеткур, қургур; лаънати, савил. Занталоқ носни чекканингдан кейин чўллатади, бир нарса ичмасанг, кишини абгор қилади. А. Қодирий, Обид кетмон. Ғани ота кулди: -Сенга [қора йўрға] насиб бўпти, ол, Абдураҳмон занталоқнинг меросхўри. Ҳ. Фулом, Машғал.

ЗАНҒАР [ф. زانغر — бузуқ, ахлоқсиз аёл] 1 Бузуқ йўлга кирган, суюгоёқ аёл; хотини бузуқ кимса.

2 сўк. айн. занталоқ **2.** Гап билан бўлиб занғар кайф ҳам тарқаб кетди, қани, қуйчи бир-иккини. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Мўғул занғар тек ётмай, хитойдин кўп нарса ўрганган экан, — деди Инолчиқ ўйланқираб. М. Осим, Карвон йўлларида. Нега ўзин сир тутуди, Ҳатто билмас йигитлари, Номии элни қўрқитади, Қайдан ўзи у занғари. Т. Тўла.

ЗАНҒИМОҚ шв. Қалтирамоқ, титрамоқ. Фариданинг оёғидан совуқ ўтиб, шиклари занғий бошлади. «Ёшлик».

ЗАП с. т. Заб.

ЗАПАЛ [р. запалить — ёндирмоқ, ўт олди-римоқ] Портловчи моддаларни, отилувчи ўқ-дориларни ўт олдирувчи мослама; пил-та. *Отлиқлар талвасада қолишди. Улардан бири: «Ҳой, эсингни ема», деса, иккинчиси: «Запални чиқар!» дерди Ражабовга. Н. Сафаров, Оловли излар. - Гранатам қолмади. Сенда борми? - Битта бор. Ҳозир запални тўғрилаб бераман. О. Ёқубов, Излайман.*

ЗАПАС [р. запаста — асрамоқ, авайламоқ] 1 Келажакда фойдаланиш ёки бирор мақсад учун жамғариб, ажратиб қўйилган нарса; захира. *Ёқилги запаси. ■ Ваҳобжоннинг жуда жаҳли чиқиб кетди. Бу қандай гап! Запас ғилдирак бўлганда ҳам бошқа гап эди. С. Аҳмад, Тоғ афсонаси. | Турсунбой] Озиқ-овқат запасларини кўздан кечирди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Учувчиларда ўн кунлик ёнилги запаси бор эди. Газетадан.*

2 Эҳтиёт шарт, зарурат учун тайёрланган кимса ёки нарса. *Машинанинг запас қисмлари. Запас уйинчи. ■ Милтиқ овозларини хандақларнинг ичкарасидаги запас пистирмаларгача етиб борди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

3 Қазилма бойликларнинг ер остидаги, ҳали фойдаланилмаган миқдори. *Нефть запаслари.*

4 кўчма Кишининг маънавий-маърифий соҳалардаги бойлиги, билим даражаси. *Сўз запаси. Билим запаси.*

5 с. т. Тикувчиликда матонинг кийим чоклари остида атайлаб, кейин қўшиб юбориш учун қолдириладиган ортиқча қисми. *Енгнинг запаси.*

Запасдаги офицер Зарур вақтда ҳарбий хизматга чақирилиши мумкин бўлган, алоҳида рўйхатда турган офицер. *Яқинда запасдаги офицерлар йиғилишиб, амалга оширилган ишларга яқун чиқаришди. Газетадан.*

ЗАПОВЕДНИК [р. заповедник — дахлсиз, сақланадиган жой, ҳудуд] қ. қўриқхона.

ЗАПОНКА [р. запона — металл тўғноғич] Эркаклар, шунингдек, аёллар кўйлагининг енгига ёки галстукка тақиладиган безакли тўғноғич.

ЗАПРАВКА [р. заправить — «тўлдирмоқ» фл. дан ясалган от] с. т. махс. Машина, трактор, самолёт ва ш. к. га ёнилги, мой қуйиш жойи. *Кўп юрмай, Узоқжонов машинани заправка томон бурди. Газетадан. Ав-*

томобиль заправка олдига келиб тўхтагач, унинг баллонларига газ ёнилгиси тўлдирилди. «Фан ва турмуш».

ЗАПРАВКАЧИ Машина, трактор ва ш. к. га ёнилги қуювчи шахс, заправка ишчиси. *-Фонд бўйича кунига 1,1 тонна ёнилги олишимиз кераклигини биламиз, — деди «Бошқорбоғ» хўжалиги заправкачиси Яхшибой Фармонов. «Муштум».*

ЗАПТ с. т. Забт. *Иссиқ бирмунча бўшаш-гандек туюлса ҳам, димлик заптида эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ЗАР [ф. زر — олтин] 1 Олтин, тилла. *Зар қадрини заргар билади. Мақол. ■ [Хусайн:] Хазинамда ҳар қанча зар, ҳар қанча ақча бўлса, юртнинг ободонлиги учун сарф этишга ваъда бераман. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. Норга ортинглар зарингни, Хотин, бола-чақаларингни. «Юсуф ва Аҳмад».*

2 кўчма Олтин билан тенг, олтинга ўхшаш нарса ҳақида. *Тошлар устига дўланадайд-дўланадайд йирик томчилар тушиб, атрофга зар кукунлари сочилди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

Қора зар Нефть ёки тошкўмир ҳақида. *Қоратоғ қўйнига қўл солди одам, Ўлка учун қора зар олди одам. Миртемир.*

3 Тилла, пул, умуман бойлик. *Тер тўкиб меҳнат қилсанг, ердан ҳатто зар унар. Мақол. ■ Меҳрни ўлаб бўлурми зар билан, инжу билан? Э. Воҳидов, Муҳаббат. Саройга бордим-у, пул олганим йўқ, Шаҳаншоҳнинг, деди, олтин, зари йўқ. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.*

Бошидан зар қуймоқ Бойликка, олтинга кўмиб ташламоқ. [*Жамила бойга:] Ўша қаролингизни яхши кўриб текканман, бошимдан зар қуйсангиз ҳам, ундан айрилмайман. Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

4 Зардўзликда зарбоф тўн, зар дўппи ва б. тайёрлашда ишлатиладиган, олтин ёки кумуш суви юритилган, зарланган ипак ёки сим; шундай ипак ёки симдан тикилган кийим. *Зар билан тикилган дўппи. Зар рўмол. ■ У. зар ёки кимхоб тўн ичида.. одамлар ўртасида савлат тўкиб турибди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

5 Безак ёки ўров учун ишлатиладиган юпқа ялтироқ металл варағи ёки зарҳалланган қоғоз. *Зар қоғоз. Зарга ўралган попуқ (конфет)лар. ■ Арча ҳар хил шаклдаги зар*

қоғозлар ва бошқа ўйинчоқлар билан безатилган. К. Яшин, Ҳамза.

ЗАРАНГ I [ф. زرنگ — ёғочи қаттиқ дарахт] **I** Кунгурадор, япалоқ баргли, ёғочи қаттиқ дарахт. -Биласизми, — деди у [Чунжар] рўпарасидаги заранг дарахтининг нурда товланган шапалоқ баргларига мамнун тикилиб, — тўққизинчи шахтамизнинг ўзида ўттиз миллатнинг вакили ишлайди. Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли.

2 Шу дарахт ёғочидан ясалган (идиш, ҳасса, ўқ-ёй, эгар ва б.). Корсонда қимиз келди. Бек бир-икки зарангни ичгандан кейин ясланиб, кўкка қараб ётиб олди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Муборакнинг отаси қишда дурадгорлик қилар, эшик, бешик, сандал, заранг товоқ ясарди. С. Нуров, Нарвон. Даҳо заранг таяқнинг чангини кафтлари билан сидириб ташлади. Т. Мурод, Қўшиқ.

ЗАРАНГ II [ф. زرنگ] Зичланиб кетган, қаттиқ, берч (ер ҳақида). Улкан эскаваторлар одам қадами тегмай ётган ёввойи заранг ерлар тўшини тилка қилмоқда. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. Анвар заранг ерни қарсиллатиб тепганча югуриб кетди. Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди. Тарс ёрилган заранг ерлар устида қизил қанот чигирткалар учиб юради. М. Осим, Элчилар.

ЗАРАНГЛИК Қаттиқлик, берчлик. Кетмон билан чопишга ер заранглик қиляпти.

ЗАРАНГЗОР Фақат заранг дарахти экилган ер. Герман борган жой санаторийга ўхшарди: қайинзор, зарангзорлар орасида кичик коттежлар кўриниб турар эди. Газетадан.

ЗАРАР [а. ضرر — шикаст, зиён; йўқотиш] **I** Шикаст, бузилиш; зиён-заҳмат. Залда ҳамма бир нарса тўғрисида гаплашарди: «Дўл қаттиқ ёғди. Ғўзага зарар қилмасмикан?» Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 Савдо-сотикда(н) кўрилган зиён; умуман, моддий ютқижиқ. Тарвузи қўлтиғидан тушган директор театрга бир юз етмиш сўму тўрт тийин зарар келтирган шу томошабиннинг ёқасидан бўғиб, кўчага опчиқиб ташлагудек ўқрайди. С. Аҳмад, Сайланма. Ўзингизга маълум, савдо аҳли зарарни ёқтирмайдиган, фойда талаб халқ бўлади. К. Яшин, Ҳамза. Биздан Мирзакаримбой ҳеч вақт зарар кўргани йўқ. Пахта йилдан-йилга мўл бўлиб, фойдаси ҳам ошиб турибди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Киши организмга, соғлигига ёмон таъсир; жисмоний зиён, шикаст. Тамакиннинг зарари.

Зарар бермоқ Шикастламоқ, ярадор қилмоқ. Кумуш, отасининг олдига қанот ёзган каби югуриб, унинг соқолини силар экан, сўради: -Сизга зарар бермадиларми, отажон? А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Зарари йўқ** Ҳечқиси йўқ, зарарсиз, ҳеч нарса қилмайди. Зарари йўқ, Раҳим ота, ҳозирги хизматингиз ҳам ёшларниқидан қолишмайди [деди Назаров]. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. -Зарари йўқ, паккини олиб келинг, янгисини қазиймиз! — деди Зойиржон кулумсираб. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Зарари тегмоқ** Моддий ёки жисмоний зиён, шикаст етказмоқ; ёмонлик қилмоқ. Ишқилиб, дўстларига зарари тегмаса бўлди — бошқасидан кўрқмайди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тутса.

ЗАРАРКУНАНДА [зарар + ф. كندە — қилувчи] **I** Зарар келтирувчи, зарар етказувчи. Улар деҳқонлар билан ҳамкорликда зараркунанда ҳашаротлар кўнайган майдонларга сунъий равишда урчитилган триходерма ҳашаротларини кўйиб юборишибди. С. Нуров, Нарвон. Баъзи жойларда ғўза зараркунандалари пайдо бўлиб, ишни анча оғирлаштирди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 Жамиятга зарар келтирувчи кимса; жиноятчи, жинояткор. Агар юқори ташкилотлар аралашмаса, Отаҳўжа ака зараркунанда деган туҳмат билан қамалиб кетиши мумкин эди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

ЗАРАРКУНАНДАЛИК Зарар етказишлик, зарар келтиришлик, зиёнкорлик. [Муҳаббат:] Мен ўйлайманки, Ҳасанжон кўрабила туриб бирор зараркунандалик.. қилмаган. С. Айний, Қуллар.

ЗАРАРКУНАНДАЧИЛИК қ. зараркунандалик. -Бу тўйлар нуқул зараркунандачилик, — Азизов яна гап бошлади, — буни алоҳида масала қилиб, юрт олдига кўйиш керак. Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

ЗАРАРЛАНМОҚ I Яраланмоқ, шикаст емоқ. Давроннинг қовоғига ўқ парчаси тегиб, ишлиб кетган, кўз қорачиғи ҳам зарарланган эди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 Шикастланмоқ, яроқсиз ҳолатга келмоқ, ишдан чиқмоқ. Ёз! Биринчи: ҳозир назорат остида бўлган ғўзаларни текшириб, буларнинг асосий шоху қачон зарарлангани-

ни белгила [деди Иван Петрович]. А. Қахҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЗАРАРЛИ 1 Моддий жиҳатдан зарар, зиён келтирадиган; бефойда. *Зарарли иш. Зарарли битим.*

2 Киши маънавиятига, онгига салбий таъсир кўрсатадиган, зиёнли. *Зарарли фикрлар. Зарарли одатлар.* ■ *Хурофотларнинг пуч, бемаъни ва зарарли эканини содда тилда тушунтириш керак.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 Зарар, шикаст етказувчи, офат келтирувчи; зараркунанда. *Зарарли ҳашаротлар. Чекиш зарарли.* ■ *Ҳаммага маълумки, ҳавода зарарли микроорганизмлар кўп бўлади.* Газетадан. [Ёнғоқ] *Зарарли ҳашаротларга қирон келтиради.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

ЗАРАРСИЗ 1 Моддий зиён келтирмайдиган, безарар.

2 Зиён-заҳмат етказмайдиган, беziён; шикаст етказмаган ҳолда. *Зарарсиз дори.* ■ *У. айниқса дарё ва ботқоқлик ерлардан қўшинларни тез ва зарарсиз олиб ўтиш усуллари билан танишди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 кесим өзф. Зарари йўқ, бехатар, хавфсиз. - *Ўзига жароҳат олганми? — деб сўради қутидор. — Бўксаси билан қўлидан яраланган бўлса ҳам, зарарсиздир [деди Уста Олим].* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЗАРАРСИЗЛАНТИРМОҚ Зарар бермайдиган, зиён, шикаст етказмайдиган қилмоқ. *Бактериал ифлосланган оқар сувни зарарсизлантириш учун дезинфекцияланади.* «Фан ва турмуш». *Бу орада сапёрлар йўлнинг шу участкасида қўйилган етти минани зарарсизлантиришди.* Газетадан.

ЗАРАФШОН [ф. زرافشان — зар сочувчи] Зар сочувчи; тилладек товланувчи; ярқировчи, ялтироқ. *Юртинг қаер, қайси элдан келасан? Зулфи зарафшоним, қайдан бўласан? «Равшан». Аваз ирғиб туриб, тоқчадаги бир даста қоғозлар орасидан варақлари зарафшон қилинган катта кулйёт кўтариб келди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЗАРБ [а. ضرب — уриш, калтаклаш; туртки; кўпайтириш] 1 Қаттиқ урилиш; шиддатли, залварли туртки, зарба, куч. *Эшикни зарб билан ёпмоқ.* ■ *Ҳаво тўлқини зарбидан дарахтлар эгилар, шохлари синиб тушарди.* А. Қахҳор, Олтин юлдуз. *Бироқ навкарнинг оти сакраш зарбидан чўчиб, ҳуркиб кетди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Қилич*

зарбидан Хонзода бегимнинг бошидаги бўрки учиб кетди-ю, узун сочлари ёйлиб, елкасига тушди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Қаттиқ уриш, калтаклаш, муштлаш. *Калтак зарбидан бола юзини чангаллаб қолди.* Газетадан. *Тарро биринчи зарбдаёқ ёнбошига ағдарилди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Бирор нарсанинг ритмик ҳаракати, бир текисда уриб туриши, тегиши. *Юрактомир зарби.* ■ [Сув] *Ўз йўлида учраган ҳайбатли тошларга зарб билан урилиб.. қирғоққа ҳалқа-ҳалқа кўпик сочмоқда.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Зарб емоқ Қаттиқ урилиш, туртки натижасида шикаст тортмоқ. *Йиқилиб қаттиқ зарб едим.*

4 эск. мат. Кўпайтириш усули, амали. *Иккини учга зарб қилмоқ.* ■ *Механизм иш унумини юзга, минга зарб уриб юборади, деган гап рост экан.* У. Саримсоқов, Олтин калит қўлимда.

5 мус. Чолғу асбобини чалганда куч ва ритм билан торларни чертиш ёки доирани уриш. *Дуторчининг зарби яхши.* ■ *Успенский ўзбек музикасининг табиатини билар, ўз асарларида унинг оҳанг, зарб ва пардаларининг ўзига хос интонация ҳамда ритмикасини сақлаб қола оларди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

Зарб этмоқ (ёки қилмоқ) 1) танга-чақа, пул, орден ва ш. к. ни босиб чиқармоқ, чекмоқ; 2) акс эттирмоқ, аксини туширмоқ. *Малика жанг лавҳалари зарб этилган кумуш қалқонни қўлига олди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

ЗАРБА [а. ضرب — уриш, туртки, зарб] 1 Кучли, шиддатли, залварли туртки, урилиш; қаттиқ зарб. *Боксчининг зарбаси.* *Ҳужумчининг кучли зарбасидан сўнг ҳисоб очилди.* ■ *Ер бора-бора кучга бўйсунди.* *Йўлчининг зарбаси остида тўнкалар яланғочлана, ўзининг қўпол, баҳайбат гавдасини кўрсата бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Яксон этувчи, йўқ қилувчи, шикастловчи кескин ҳаракат, шиддатли ҳужум. *Шиддатли зарбадан душман талвасага тушиб қолди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Мирзо Улугбек давом этди: -Иншоолло, пайдар-пай зарба билан душманни пароканда қилиб, тор-мор этамиз.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Зарба бермоқ Шиддатли ҳужум билан яксон қилмоқ, йўқ қилмоқ; шикастламоқ; ёмонлик қилмоқ. *Шимолий Кавказда — Молгабек районида Насруллаев қисми душманга қақшатқич зарба бериб, шуҳрат қозонди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Шилин бошлиқ жангчилар сув билан олишар, қирғоққа чиқиб олиб, душманга зарба беришга ошиқар эдилар.* Н. Сафаров, Оловли излар. **Зарбага учрамоқ** Қаршиликка дуч келмоқ; танқилга учрамоқ, қаттиқ танқил қилинмоқ. *Унинг [Жамоловнинг] сўнги китоби зарбага учради.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

З кўчма Оғир кулфат, қаттиқ руҳий шикаст, зиён-заҳмат; турмуш қийинчилиги. *Фуломжон сўнги зарбанинг [отаси вафотининг] оғир жароҳатидан узоқ вақтгача тузала олмай юрди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЗАРБАЛИ Катта, залварли кучга, зарбага эга бўлган, зарбдор. *Зарбали куч. Зарбали тўлқин.* ■ *Ҳаётнинг биринчи зарбаси Ваҳобжонга ана шундай қаттиқ тушган эди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. [Отабек] *Ҳаётнинг зарбаси ҳар кимнинг ўз даражасига қараб ва лекин истисносиз бўлганлигини тусунди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЗАРБДОР [а. + ф. ضربدار — зарбага эга, зарбли] **1** Ишни тез ва ортиғи билан бажарадиган ва бошқаларга ҳар жиҳатдан намуна бўладиган ходим, ишлаб чиқариш илғори. *Зарбдорларнинг олдиди Ерга қарамай, Нормадан ҳам оширдим Ишни бир талай.* Файратий. *Меҳнат зарбдорларининг ҳар бири таҳсинга лойиқ.* Газетадан.

2 Жадал суръатлар билан ишлайдиган ёки иш олиб бориладиган. *Зарбдор бригада.* *Зарбдор қурилиш.* ■ *Сентябрь ойи йиғимтеримда зарбдор ой бўлади.* Газетадан.

3 Шиддатли, кучли зарба етказиш учун белгиланган ёки тайёрланган. *Зарбдор армия.* *Зарбдор батальон.*

ЗАРБДОРЛИК Тез суръатлар билан кўп ишлашлик; маълум зарбага, катта кучга эгаллик. [Матқовул:] *Ҳой болалар, ҳамма гап гайратда, зарбдорликда.* К. Яшин, Асарлар.

ЗАРБЛИ айн. зарбали, зарбдор.

ЗАРБДОРЧАСИГА Зарбдор каби, кўп ва тезкор, мардонавор. *Оқсоқоллар далаларда зарбдорчасига ишлаш билан барчага намуна бўлмоқдалар.* Газетадан.

ЗАРБОФ [ф. زرباف — зарли мато тўқувчи; зардан тўқилган] Зар қўшиб ёки нукул

зардан тўқилган мато; кимхоб; шундай матодан тайёрланган кийим. *Бир кийимлик зарбоф.* *Зарбоф тўн.* ■ *Ўртада қози, унинг бир ёнида ҳокимга аталган кимхоб тўн билан Содиқ амин, иккинчи ёнида зарбоф тўн билан Ҳоким бойвачча турар эди!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Турда, зарбоф тўшак устида ўтирган Шамсуддавла бўзариб, «ҳай, нонкўр!» деб бақирди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Нури.. зарбоф паранжини ёпиниб, ҳовлига чиққанда, катта ҳовли хотинлар билан қайнар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЗАРБУЛМАСАЛ [а. ضرب المثل — турли масаллар, мақоллар] Рамзли гап, ҳикоя; масал. *Луғатда дoston, зарбулмасал, кўшиқ ва маталлардан олинган мисоллар ҳам кўп.* «Фан ва турмуш».

Зарбулмасал бўлмоқ Машҳур бўлмоқ, танилмоқ; кулги бўлмоқ. *Мулла Муҳсин.. кўп вақт [кўрувчи ва эшитувчилар] оғизларида зарбулмасал ҳам бўлиб юрийди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЗАРБХОНА [а. + ф. ضربخانه — танга зарб қилинадиган жой] Танга, орден, медаль ва ш. к. зарб қилинадиган корхона. *Унда [кўҳна аркда] зарбхона.. ёзги мачит ва элчиларни қабул қиладиган жойлар бор.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Тарихий ҳужжатларга қараганда, Арк ичкарисиди зарбхона бўлиб, 1918 йилда бу ерда олтин, кумуш тангалар ва қоғоз пуллар ишлаб чиқарилган.* Газетадан.

ЗАРВАРАҚ [ф. + а. زوروق — тилларант юпқа металл варағи] **1** айн. зарбоф. *Укиши [раис]нинг зарварақ тўни, оппоқ соқоли, тўн ичидан бойлаган феруза, ёқут кўзли кумуш камари ўт шуъласиди ялтилар, лекин юзи аниқ кўринмасди.* Ҳ. Шамс, Хараактеристика. *Ҳўқанди латиф ва шаҳарлар шоҳи Марғилон сўчаларида зарварақ тўн кийиб, симоби салла ўраган бойлар ёнидан жулдур жандали дарвешлар ўтардилар.* Н. Юсуфий, Фарғона шўх кулади.

2 кўчма Олтин саҳифа. *Олтин умримизнинг яна бир зарварағи ортда қолди, Ватан солномасининг янги саҳифаси очилди.* Газетадан.

3 тар. Қўлёманинг безакли варағи. *Фронтиспис — зарварақ бадиий қўлёмна таркибига китоб безашининг асосий элементларидан бири сифатида кирган.* «ЎТА».

ЗАРГАР [ф. زرگر — тилла буюм ясовчи] 1 Олтин, кумуш ва турли қимматбаҳо тошлардан зеб-зийнат буюмлари ясайдиган уста. *Заргар қўлда ишлайди, бу эса аниқликни, батартибликни талаб қилади.* Газетадан. *Хоразм тупроғида етилган тотли мевалар, туркман отлари, эроний ғиламлар, Хива заргарлари зийнатлаган тилла буюмлар, тойтой ипак ўрамлари император ҳазратларига пешкаш қилинди.* С. Сиёев, Аваз. *Заргар ясар тиллақош, Келинчақлар тақсин деб.* «Оқ олма, қизил олма».

2 кўчма Бирор соҳанинг етук устаси. *Моҳир сўз заргари Алишер Навоий ҳар бир ижрочининг маҳоратига қисқа-қисқа, лекин мантиқан кучли, аниқ характеристика беради.* Газетадан. *Мўл-кўл ҳосил етиштириш учун деҳқонлар заргар каби ишлашлари даркор.* Газетадан.

ЗАРГАРЛИК 1 Заргар ҳунарини эгаллаганлик; қимматбаҳо металллар ва тошлардан безаклар ясаш. *Заргарлик санъати энг кўҳна санъатлардан бири бўлиб, у декоратив-амалий санъат хили сифатида кенг тарқалган.* Газетадан. У [Уста Ориф Бухорий] *..наққошлик ва заргарликдан то сартарошликкача нодир одам.* Ойбек, Навоий.

2 тар. Бозорда заргарлар жойлашган раста, қатор; заргарлар яшайдиган маҳалла.

ЗАРДА [ф. زرده — тухум сариғи; сафро] 1 Ўт, сафро.

2 Жаҳл, ғазаб, дўқ, бақириш. *Нусратбек унинг товушидаги зардани пайқайди.* С. Нуоров, Нарвон. *Домламизнинг зардалари ёмон ва аччиқлари тез.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Ёдгор Дилшоднинг унга яна зарда аралаш қараб қўйганини илғаб олди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Зардангиз қурсин, ҳар вақт дўқ билан гапирасиз!* Ойбек, Танланган асарлар. *Валиев атайлаб зарда билан гапирган бўлса-да, аслида раисдан мамнунлиги сезилиб турарди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

Зардаси тутмоқ Жаҳли чиқмоқ Султонов зардаси тутса ҳам индамади, бағрини ерга бериб, бошини кўтармай ётаверди. М. Мансуров, Ёмби. **Зардаси қайнамоқ** 1) жигилдони безовта қилмоқ, - *Худди қўрғошин ютгандайман, кўкрагим оғир. Мана шу еримни боссам, оғрийди. Қайт қиламан. Зардам қайнаб туради, — деди Саидий.* А. Қаҳҳор, Сароб; 2) кўчма жаҳли чиқмоқ,

ғазабланмоқ. *Муса кўсанинг зардаси қайнаб кетди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *..ҳамон йигитлик ғайрати сўнмаган Тўламант полвон тракторчининг бу гапидан зардаси қайнади.* С. Анорбоев, Оқсой. **Зарда қилмоқ** Жаҳл қилмоқ, ғазабини сочмоқ. *Шундан кейин Раҳим бизга зарда қилди: -Мен сенларга қўшилмайман.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Аям нимага зарда қилипти? -Мен ҳам билолмай хунобман, — деди Ерқиной.* Р. Раҳмон, Мехр кўзда.

ЗАРДАБОЗЛИК Ҳалеб зарда, жаҳл қилишлик. *Зардабозлик, асабийлик, дағдаға билан иш битмайди.* Газетадан.

ЗАРДАК [ф. زرديک — сабзи] шв. Сабзи.

ЗАРДАЛИ 1 Жаҳлли, жаҳли тез, серзарда. *Бўта шу топда Содиқ тарангнинг зардали юзини кўз олдига келтирган эди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Жаҳл ёки ғазабни ифодалайдиган, жаҳл аралаш. -*Даставвал Бўтавой деган балони оёқдан йиқиш керак, — деди Азимбойвачча зардали, лекин сурнайдек ингичка овоз билан.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Назар шу алфозда — уфқларга бир оз зардали, лекин қатъият билан тикилиб туришида Козимга ёқиб кетди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ЗАРДЕВОР [ф. زرديوار — зарли девор] Деворга шифтга тақаб осиб қўйиладиган, зарли ип ёки ипакдан ҳар хил гуллар, нақшлар тикилган мато. *Дордаги кийим-кечаклар, хилма-хил чойшаб, сўзана, зардеворлар кўзни қамаштиради.* К. Яшин, Ҳамза. -*Кеннойим.. ҳадеб қизга атласлардан кўрпаю тўшагу гул-кўрпалар, зардеворлар, хилма-хил молларни йиғади, — дейди Мусавой.* Ойбек, Болалик.

ЗАРДОБ [ф. زردآب — сафро; ярадан оқётган сариқ суюқлик] 1 Қатиқ ёки ивиган сутдан ажралиб чиқадиган сарғиш суюқлик. *Сутга ёки қатиқ зардобига қорилган хамирдан тайёрланган нон хуштавмлик хоссасига эга бўлади.* «Фан ва турмуш». -*Ҳа, айтгандай, сал бўлмаса эсимдан чиқай депти, кейинроқ хурмачанинг устини очиб қўйгин, ўзинг биласан-ку, болам, яна, зардоб йиғиб, уйшмай қолмасин.* С. Анорбоев, Шерали.

2 Касалланган ёки жароҳатланган аъзодан ажралиб чиқадиган суюқлик. *Шакар қўшиб истеъмол қилинадиган толқон — зардоб қайновчи барча кишиларга даводир.* Газетадан.

3 *тиб.* Қон ва лимфанинг ивишидан ҳосил бўладиган суюқлик ва ундан тайёрланадиган суюқ дори. *Даволаш учун юбориладиган дори*лар ўртасида ҳозирги кунда зардоб [сиворотка] вакциналар сони ортиб бормоқда. Н. Исмоилов, Касалларни парварини қилиш.

4 *кўчма* Дард-алам. *Шаҳзода*хон шуларни ўйлайди, *юраги*га йиғилиб, *унга тобора* озор бераётган зардобни қандай бўшатиш йўлини излайди. К. Яшин, Ҳамза. *Эвоҳ.* Бу ҳам тўхтамади, ўтди. Қалбга зардоб бўлиб томди ўкинчи. А. Мухтор.

Зардоб ютмоқ Дард-алам чекмоқ. *Сухбат қилсанг Зухра билан гулбоғда, Мен яширин зардоб ютдим шу чоғда.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра. *Бекларнинг ишқидан зардоб ютаман.* То ўлгунча бекларни ёд этаман. «Юсуф ва Аҳмад». [Юраги] зардобга тўлмоқ Дард-аламга ботмоқ. *Хўп, майли, ўзим ҳам ётавериб, юракларим зардобга тўлиб кетди.* Н. Аминов, Суварак. *Ёқубжон негадир зардобга тўлиб ўтирган экан, шекилли, дўнғиллаб жавоб берди.* А. Қаҳҳор. Сароб. *Ибн Сино шуларни ўйлаб, юраги зардобга тўлди-да, кўзининг бир чеккасидан юмалаб чиққан ёшни бармоғи билан артди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ЗАРДОЛИ [ф. زردالی — сариқ олхўри] шв. Ўрик дарахти ва унинг меваси. *Бу вақтда ота-она зардоли остидаги чорпоёда чой-хўрлик қилишаётганди.* «Ёшлик». *Зардолилар пишипти, Тор кўчага тушипти.* О. Собиров, Келиной. *Бирини сотдик, бирини кесдик. Қишлоқ жойда туриб, зардолини шаҳардан сотиб оламиз.* «Ёшлик».

ЗАРДОР [ф. زردار — зарли, зари бор] кт. Зари кўп, зарли. *Ипаклик чопонларни кийиб, устидан шойи белбоғ билан боғлаган, амиркон этикни кийиб, зардор қалпоқни бошига кўйиб, бошлиқ кўзига кўринган.* С. Айний, Қуллар.

ЗАРДУШТ, зардушти [ф. زردشت — зардуштийлик асосчисининг номи] Зардушт асос солган оташпарастлар динига эргашувчи, сиғинувчи одам. *Бош устингдан ўтди кўп замон, Ўтди ислом, ўтди зардушти.* А. Орипов.

ЗАРДУШТИЙЛИК Зардушт асос солган, милoddан аввалги 7–6-асрларда пайдо бўлган оташпарастлик дини; мажусийлик.

ЗАРДЎЗ [ф. زردوز — зар тикувчи] **1** Кийимга зардан гул, нақш тикувчи, чевар. Бу-

хоро зардўзлари тайёрлаган маҳсулотлар жаҳонга машҳур. — Зардўзларнинг тиллаларида Товланади заррин бир шаҳар. А. Шер.

2 Зардан тикилган буюм. — *Меъмор ҳазратларининг зардўз чопонлари маҳкамада шай турибди, — деди.* [Ҳожи табиб]. Мирмуҳсин, Меъмор.

ЗАРДЎЗИ қ. зардўз **2.** Зардўзи кавуш. — *Саломатхон, эғнида атлас кўйлак, бошида зардўзи дўппи, қўлида бир тутам райҳон, ўзини қизларнинг қучоғига отди.* О. Ёқубов, Излайман. *У зардўзи кўрпачалар тўшалган танобийга тўрдаги эшикдан кириб келди.* П. Қодиров, Бобур.

ЗАРДЎЗЛИК **1** Зардўз касби. *Фулом ота.. зардўзлик касбининг сирларини ота-бувасидан, машҳур халқ усталаридан ўрганган.* Газетадан.

2 Зар кўшиб буюм тикиш. *У ўн уч ёшида зардўзлик фабрикасига ишга кирди.* «Саодат».

ЗАРДЎЗЧИ айн. зардўз **1.** — *Бўлмаса, анови зардўзчи опани киритамизми? — деди Парварिशов.* «Муштум».

ЗАРИК шв. Хурмача.

ЗАРИЛ айн. зарур. *Эртага қўйни сен боқ, зарил ишим чиқиб қолди, бирор кун қайтарарман, дедим.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. — *Шу ярим кечада нима зарил иши боракан? — деди Фазилат она чакмонни олиб чиқар экан.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Раҳмат, Румияхон, кечирасиз, машина усулида суғориш тўғрисидаги китоб зарил бўлиб қолганди.* С. Кароматов, Сўнги бархан. *Рассом бўлишликка тоқатим ҳеч йўқ, Чунки зарил бунда ғалат истевдод.* А. Орипов.

Зарил келибдими ёки нима зарил айн. зарур келибдими қ. зарур. — *Битта хотинни боқолмасангиз, нима қилардингиз уйлашиб. Ишга кириб менга зарил келибдими! — деди Аҳмаджонга хотини.* «Саодат». *Ёдгор бўйни музлаб кетганини пайқаб, плашининг ёқасини кўтариб олди-да, тез-тез юриб кетди.* *Симёғоч тагида турган йиғит билан қизни кўриб, кулиб қўйди.* «Шу ҳавода нима зарил?». Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ЗАРИФ [а. ظريف — ғоят гўзал; ақл-заковатли] **1** Тез фаҳмлайдиган, зийрак, идрокли. *Бозорчилар тожикчани биладиган бу мулойим, зариф кишидан [Муқимийдан] жуда миннатдор эдилар.* С. Абдулла, Қувғинда.

2 Жуда гўзал, зебо, нафис. *Боғлар яна хушрўй, зариф.* *Йўллар яна кўп обод.* Т. Тўла.

3 Зариф (эркаклар исми).

ЗАРИФА қ. зариф I. *Миллатнинг буюк ўғлонлари, оқила ва зарифалари сўзлаганда, уларни жон қулогимиз билан эшитамиз. Ғ. Саломов, Таржима назариясига кириш.*

2 Зарифа (хотин-қизлар исми).

ЗАРКАМАР [ф. زرگمر – зарли камар] Зар, тилло қўшиб ясалган камар. *Белида заркамари ҳам, рамзий ханжари ҳам йўқ. С. Сиёев, Ёруғлик. Субҳидам қўлга олай заркамар белбоғимни, Каштам узра мен солай чаманли гул боғимни. Э. Охунова.*

ЗАРКОКИЛ [ф. زرگاگل – зарли гажак, кокил] этн. Хотин-қизларнинг соч ўримларига тақадиган, кумуш тангаларни бири-бирига занжир каби улаб ясалган безак буюми. *Ёримнинг заркокили Тушибди товони-га. «Оқ олма, қизил олма». Нури кийинишни, безакни севар эди. Зирак, билагузук, заркокил, қўлтиқтумор, тиллақош, зебигардон каби.. буюмлардан қўти-қўти йиққан. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЗАРЛИ фольк. Зар қўшиб тикилган. *Равшанбек айни ўн уч ёшида, Зарли қалпоқ бошида. «Равшан». Тангрим кечирсин-да қилган хатомни, Белима бойлайин зарли нўтамни. «Баҳром ва Гуландом».*

ЗАРНИГОР [ф. زرنگار – тилла нақшли] Зар билан қопланган; заррин. *Шамсаси эл моли била зарнигор. Ойбек, Навоий.*

ЗАРОФАТ [а. ظرافت – зукколик; гўзаллик] Ҳозиржавоблик, қочирим гапларга усталик. *Чокар ҳазилга, зарофатга ўч йигит эди. С. Сиёев, Аваз.*

ЗАРПЕЧАК [ф. زرپچک – буралиб ўсадиган сарғиш ўсимлик] Усимликлар танасига чирмашиб, уларнинг ҳисобига яшайдиган баргсиз, ингичка ёввойи сариқ ўсимлик. *Зарпечак мўр-малахдай кўнайиб, ўсимликларнинг танасига ёпишиб, ширасини сўриб ётаверади. М. Маҳмудов, Мангу куй излаб. Карантинчиларга баҳона керак. Бир тўп зарпечакни кўришса, бас, акт тузиб, жаҳонни заҳар-заққумга ботириб юборишади. С. Нуров, Нарвон.*

ЗАРРА [а. ذره – бўлакча; чанг; атом] I Моддаларнинг кўзга кўринар-кўринмас кичик, майда бўлаги. *Металл зарралари. ■ Қум зарралари қуёш нурида товланиб ялтирарди. Ж. Шарипов, Хоразм. Назокат чархпалакларнинг ғирллаб айланишини, кувачалардан новга тўкшайётган сув зарраларини*

энди кўраётгандек гашт билан қадам ташлар эди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 рвш. Озгина, оз, жуда кам. *Кўк юзида зарра булут йўқ. Ш. Фуломов, Ташаббус. Меҳнатсевар халқимизнинг тўккан тери, сарфлаган меҳнати зарра бўлса ҳам зое кетмади. Н. Сафаров, Оловли излар.*

ЗАРРАБИН [а. ذره – бўлакча + ф. بين – кўрувчи] Оддий кўз билан кўриб бўлмайдиган нарсаларни катта қилиб кўрсатадиган оптик асбоб; микроскоп. *Ручкани оқ қоғоз устига ташлаб, заррабинни четга сурди. С. Нуров, Нарвон.*

ЗАРРАМА-ЗАРРА рвш. Оз-оздан, камкамдан, мисқоллаб. *Баҳор бўйи, ёз бўйи заррама-зарра йиққан бунёдини буюк саховат билан деҳқон этагига тўкаётган мана шу олтин кузда унинг юраги қафасдан чиққан қуш юрагидай яйрай бошлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Чунки ҳар бир қўшиқдан сўнгра Ҳислар қалқиб заррама-зарра, Гўзалликни англаймиз ортиқ. М. Шайхзода, Чорак аср девони.*

ЗАРРАЧА I айн. зарра. *Атомлар шу қадар майда заррачалардирки, уларни ҳатто микроскоп орқали ҳам кўриш қийин. «Фан ва турмуш».*

2 рвш. вэф. Озгинагина, қиттак, бир оз. *Саидий шу кунги лекциялардан заррача ҳам баҳра олмади. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ЗАРРИН [ф. زرین – тиллали; тилладан ясалган] I Зар қўшиб ишланган, зар қўшиб ясалган. У [асир] шароб тўла мешларга ва заррин косаларга, овқат сузилган товоқларга ишора қилди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Ҳусайн Бойқаро.. заррин тўшак остидан бир мактуб чиқариб, шоирга узатди. Ойбек, Навоий.*

2 кўчма Олтиндай товланувчи, олтинранг; сариқ, сарғиш. *Бу ойда дарахтлар заррин япроқларини тўкади, майса ва ўт-ўланларни совуқ уриб нобуд қилади. Газетадан. [Темиржон] Аста юриб бориб, заррин қуёш шуъласида товланган зумраддек тоза майсалар устига ўтирди. Ж. Абдуллахонов, Орият.*

ЗАРУР [а. ضرور – керак, лозим] I Бирор иш ёки эҳтиж учун керак; керакли, даркор. *Зарур китоб. ■ Бир деҳқонга пул зарур бўлиб қолиб, кўм-кўк тош ноқларни бозорга олиб чиқибди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.*

2 Тез бажарилиши шарт булган, кечиктириб бўлмайдиган, муҳим. *Зарур масала. Бир зарур иш билан шаҳарга бордим.*

3 кесим взф. Даркор, керак. *Ёш бўлсамда, рўзгор тебратиш учун ота-онамга кўмаклашмоғим зарур эди. Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми. – Йўқ, йўқ, синглим, – ялинди Раҳим Саидов. – Утинаман, ҳозир беринг. Жуда ҳам зарур. Ҳ. Умарбеков, Ёз ёмғири.*

Зарур келибдими Нима кераги бор, ҳеч кераги йўқ. *Менга зарур келибдими? Киндик қоним тўкилган жойдан кечиба-а? Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Нима зарур қ. зарур келибдими. Ўзимни ўзим қийнаб юрган эканман. Менга нима зарур экан-а! Билганини қилишсин. С. Аҳмад, Сайланма. Бизнинг кўнглимизга қўл солиш сенга нима зарур? Ўз ишингни билсангчи.. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ЗАРУРАТ [а. ضرورت – кераклик, эҳтиёж] 1 Бирор иш ёки нарсага бўлган эҳтиёж; муҳтожлик. *Зарурат тугилди. Зарурати йўқ. ■ Аваз Матпано турадиган ҳужрага аҳёнда бир келарди. Тез-тез уни хабарлагани зарурат ҳам, фурсат ҳам йўқ. С. Сиёев, Аваз. Бу вафосиз дунёда истак ва заруратдан ташқари кўнгли деган нарса ҳам бор экан. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 Табиий эҳтиёж, ҳожат. *Бектемиров Низомиддиновни зарурат учун ташқари чиққан гумон қилиб, келгунча чироқни ёқиб қўймоқчи бўлди. С. Аҳмад, Ҳукм.*

ЗАРУРИЙ Энг керакли, жуда ҳам зарур; талаб қилинган. *Биласанми, бўталоғим, табиий фанлар даврининг зарурий эҳтиёжларидан вужудга келади, шу эҳтиёжларнинг йўналишига қараб ё юксалади, ёки инқирозга учрайди. С. Кароматов, Олтин қум.*

ЗАРУРИЯТ айн. зарурат 1. *Одатда, шеърят, шеър ҳаётини заруриятдан, маънавий эҳтиёждан дунёга келади. «ЎТА». Иш вақти давомида кишилар ижтимоий меҳнат масъулиятини тўла ҳис этиб, моддий неъматлар яратиш заруриятини ёрқин тасаввур қиладилар. Газетадан.*

ЗАРУРЛИК Жуда ҳам кераклик, эҳтиёж борлик, зарурат. *У киши.. илм ва маърифат йўлида жонбозлик кўрсатиб, мусулмон болаларини янги усул мактабларида ўқитиш заруриятини чарчамай тарғиб этар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Шу ера сардоба зарурилиги кўриниб турибди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ЗАРХАРИД [ф. زرخريد – сотиб олинган қўл ёки каниз] кт. 1 сфт. *Пулга сотиб олинган, олтинга тенг. Зархарид ер. Зархарид мол.*

2 Пулга, тилла ёки кумушга сотиб олинган қўл ёки каниз. *Инсон муштоқ аз нисёнаст.. Канизи бетамиз ҳамиша афв этуға лойиқдир, чунки зархарид [ўз] хўжасига содиқдир. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

ЗАРЧА 1 айн. зарчува. *Дўппили одам ранги зарчанинг рангидай сариқ, мендаيين бир кал экан. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.*

2 шв. Сариқ, сарғиш. *Хушрўй узун бўйли, қотмароқ ва зарча танли эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ЗАРЧУВА [ф. زردچوبه – сариқ занжабил] Иллизидан овқатга сарғиш тус берувчи ва уни хуштаъм қилувчи зиравор тайёрланадиган кўп йиллик субтропик ва тропик ўсимлик; шундай зираворнинг ўзи. *Узоқ-яқиндан келган ёш-яланглар Ниезоҳуннинг хуштаъм манти, хушхўр гўштқуйди, сермурч пармуда, зарчува, зира сингари дориворлар солинган лағмон, маннар.. сели жижиллаб оқиб турган тандиркабобларига роса ўрганишган. К. Яшин, Ҳамза.*

ЗАРШУНОС [ф. زرشناس – тиллани билувчи, ўрганувчи] 1 Зар, олтин билан боғлиқ соҳада ишловчи шахс; заргар.

2 кўчма Бирор нарсанинг қадр-қимматини яхши биладиган, унга етарлича, но-зик дид билан баҳо бера оладиган киши. *Биз ўз асарларимизни халқ учун яратамиз. Шу асарларнинг асосий заршуноси бўлган халқ ҳаёт ҳақиқатига зид келган ҳамма нарсани қатъиян рад этади. Газетадан.*

3 кўчма Моҳир пахтакор, пиллакор. *Заршунослар пешона тери эвазига этиштирилган ҳосилни қисқа муддатларда, сифатини бузмаган ҳолда териб олишга пухта ҳозирлик кўрдилар. Газетадан. Бекоргами шавнингизга ҳурматлар, эҳтиромлар, Сизни бутун олам танир, заҳматкаш, заршуносим. Э. Охунова, Мен тонгни уйғотдим.*

ЗАРЯД [р. заряд < зарядить – «отиш куроллари тўлдирмоқ, отишга тайёрламоқ» феълидан] 1 Патрон, снаряд ва ш. к. лардаги портловчи модда миқдори. *Портловчи заряд. ■ Замонавий стратегик ракеталар ер қуррасининг исталган районига ядро зарядини етказиши мумкин. Газетадан.*

2 физ. Электрланган жисмдаги электр миқдори. *Мусбат заряд. Электр заряди.*

ЗАРҒАЛДОҚ 1 *от* Чумчуқсимонлар туркумига кирувчи, қанотлари қорамтир, ўзи сариқ сайроқи куш. - *Атрофимиздаги лолақизғалдоқлар, майса ўтлар тагида зарғалдоқлар сайрайди, осмондан сўфитўрғайларнинг овози эшитилади, - деди Усмон. О. Ҳусанов, Қўшиқчининг тақдири. Зарғалдоқлар «чулу-лу» деб, тикан шохларга бемалол кўнади, совуқда жунжиккандек ҳурпайиб олади. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.*

2 сфт. Тўқ сариқ ранг, тўқ сариқ рангли. *Сой бўйи кета-кетгунча гулзор эди. Бир қатор қизил, иккинчи қатор оқ, яшил, зангори, сариқ, зарғалдоқ ранг гуллар.. «Саодат». Оловли шар катталашган сари унинг ранги кўзни кўр қилувчи тўқ қирмизи рангдан зарғалдоқ рангга ўзгарар эди. Газетадан.*

Зарғалдоқ шафголи Шафтолининг меваси тўқ сариқ ва йирик бўладиган бир нави.

ЗАРҲАЛ [ф. زرحل - тилла суви, зар суви] **1 от** Тилла, кумуш ёки бронза кукунидан тайёрланган ялтироқ бўёқ. *Зарҳал берилган пиёла. Зарҳал билан ёзилган шиор.*

2 сфт. Шундай бўёқ билан ёзилган, чизилган ёки олтин суви югуртирилган; заррин, зар билан қопланган. *Ичи заррин ипак, усти қимматбаҳо майин мовут билан қопланган бу чодирларнинг зарҳал чилвирлари кумуш қозиқларга боғланган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. [Навоий] Зарҳал эшикни очиб, ичкари кирди. Ойбек, Навоий.*

3 кўчма Зардек нурафшон, ярқироқ. *Мана, олтин куз янги ерларга ҳам зарҳал чодирини ёзди. Ш. Ғуломов, Бўз ерлик бўз йигитлар.*

ЗАРҲАЛЛАМОҚ Олтин рангга бўямоқ, тилла ранги бермоқ. *Зарҳалланган чинни ко-салар. ■ Уй ўртасида зарҳалланган ёнғоқ ва турли хил ўйинчоқлар осилган арча турар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ЗАСТАВА [р. застава < заставить - «бирор нарса билан банд қилмоқ; тўсмоқ» феълидан] **ҳарб.** Чегарада соқчилик қилувчи ҳарбий қисм ва шу қисм жойлашган маскан, жой. *Капитан чегарага яқин атрофни зимдан кўздан кечириш ва ҳар бир шубҳали нарса ҳақида заставани хабардор қилиб туриш тўғрисида буйруқ берди. Газетадан. Уруш арафасида чегара заставасидагилар тез-тез*

айғоқчиларни ушлаб олишар, душман самолётлари ҳам кунора чегарамизни бузиб турарди. А. Раҳмат, Фронт йўлларида.

ЗАТВОР [р. затвор < затворить - «тўсмоқ, беркитмоқ» феълидан] **махс.** Турли машина, аппарат, иншоот ва ш. к. да бирор йўлни, тешикни бекитадиган, шунингдек, отиш қуролларида ствол қувурини очиб-ёпишга хизмат қиладиган қисми. *Трубопровод затвори. ■ У [Аҳмаджон] эшик ёнига чўнқайиб ўтирди-да, милтигининг затворини бир неча мартаба очиб ёпди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. - Тўхта! - дедим, милтиқнинг Затворини тўғрилаб, Қалди қотиб муттаҳам, Бир ўринда ғўлдираб. З. Диёр.*

ЗАФАР [а. ظفر - ғалаба, муваффақият] **1 Ютуқ,** ғалаба, муваффақият. *Зафар байроғи ■ Бобурнинг уч мингга яқин қуроли кишилари зафар куйини чалиб, кўш ноғоралар ва карнайлар садоси остида шаҳарга кира бошладилар. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Ҳамид Олимжоннинг овози, қудратли нидоси зафарларга чорлайди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

2 Зафар (эркаклар исми).

ЗАФАРЛИ Ғалаба, зафар қозонган, ғалаба ва муваффақиятларга элтувчи, ғолибона. *Зафарли одимлар. Кўшинларнинг зафарли юриши.*

ЗАФАРНОМА [а. + ф. ظفرنامه - зафар, ғалаба китоби] Зафарлар, ғалабалар ҳақида қисса. *Хоразм тўғрисидаги дастлабки маълумотлар Эрон шоҳлари томонидан қоя ва қабр тошларига ўйиб ёзилган зафарномаларда учрайди. И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири.*

ЗАХ 1 сфт. Суви кўп, сернам, захкаш (ер). *Зах уй. ■ Ертўла атрофидан зах тупроқ шувиллаб тўкилди. Шухрат, Шинелли йиллар. Уни [Тожини] навкарлар олиб чиқиб, зах бир ертўлага қамашади. Мирмуҳсин, Меъмор.*

2 от Сернам, захкаш жой; намлик. *Кеча захда ётавериб, белим оғриб қопти. Ғ. Ғулом, Шум бола. Шўрхоқ ерларда аччиқ зах ғўзанинг томирини чирита бошлади. Газетадан.*

Кўкрагини захга бериб ётмоқ Қийналмоқ, азоб чекмоқ. *Қодирнинг қиздан умиди узилиб, кўкрагини захга бериб ётибди. «Эртаклар». «Бир бечора ўғлингни деб, кўкрагини захга бериб ётсин-да, сен тинчгина ўғлинг-*

ни олиб ёт!.. Қани ўғлинг, ётган жойини кўрсат!» дедим. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЗАХА Полиз экинлари ёки ҳўл меванинг урилиб, эзилиб шикастланган ери. *Заха бўлмақ (емоқ). Нокнинг захаси.* ■ *Бригада аъзолари меваларни эҳтиёткорлик билан, бирор ерига ҳам заха етказмасдан териб, яшиқларга жойлашяпти.* Газетадан.

ЗАХАЛАНМОҚ Уриниб, шикастланиб қорайиб қолмоқ, заха бўлмақ, заха емоқ (полиз экинлари ёки ҳўл мева ҳақида). *Захаланган нок. Захаланган қовун.*

ЗАХИРА [а. ذخيره — хазина; эҳтиёт учун сақланган нарса] 1 Келажакда фойдаланиш учун сақлаб, ғамлаб қўйилган нарса. *-Ҳар бир нарсани тежаш, бугунгини эртага захира қўйиш яхши фазилат. Шундай қилган одам тез бой бўлиб кетади, — деди Шум бола. Ғ. Ғулом, Шум бола.*

2 *ҳарб.* Зарур пайтда чақириб, сафарбар қилиш учун махсус рўйхатга олиб қўйилган ҳарбийлар тоифаси. *Захирадаги офицер.*

ЗАХКАШ Суви, нами тепага, юзага чиқиб қолган; сернам (ер). *Ҳа, раусимиз ер шайдоси эмасми, захкаш ер, захда ўтириб чўкиб қолган иморатларни кўриб, йиғламоқдан бери бўларди. Н. Сафаров, Оловли излар. Хужра тор, захкаш. Ойбек, Навоий. -Олтиндай азиз тупроқ, лекин захкаш кўринади, — деди жиддий қиёфада Ғанишер, — захини қочириб керак. А. Муҳиддин, Ҳаля.*

ЗАХКАШЛИК Зах босганлик, намлик. *Пастдаги икки хонанинг ғиштлари захкашликдан шўралаб, оқариб кетган. Мирмуҳсин, Умид. Қуёшга терс, бурчакка тиқилган бу уйчадан ҳали қиш нафаси ўчмаган, захкашлик ва чирик ҳаво нафасга уради. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЗАХЛАМОҚ Зах бўлиб кетмоқ, зах босмоқ, намиқмоқ; намликдан моғорламоқ. *Ёғингарчиликлар натижасида ер захлаб кетди.* ■ *Апрель ойининг охиридан бошлаб ҳозиргача бўлиб турган ёғингарчиликлар натижасида ер захлаб кетди.* Газетадан. *Муштумзўрлардан олинган ғалланинг ярмидан кўпи Шокиржон бойваччанинг отхонасида захлаб ётипти. А. Қаҳдор, Қўшчинор чироклари.*

ЗАХЛИК Намлик, нами кўплик. *Бу уй менга захлик қилади.*

ЗАХМ 1 [ф. زخم — зарба; оҳанг; яра, жароҳат] Тиг. найза каби ўткир нарсалардан баданга етган жароҳат. *-Ўқ ва қилич захми ва зарбини кўрмаган йигитнинг мақтанишини қаранг, — деди Темиртош Ҳожибга истеҳзо билан. М. Осим, Ўттор.*

ЗАХМ II [ф. زخم] тиб. Юқумли, сурункали таносил касаллиги; сифилис. *Сил, захм (сифилис) ва рак касалликлари товуш пардасини захарлаб, товушни ўзгартиради. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.*

ЗАХОБ [ф. زهاب — чашма; сув чиқадиган, тарқаладиган жой] 1 Зах ерларда тупроқ юзасига сизиб чиқадиган сув. *Ўзбекистон гидрогеологларининг олиб борган кузатишлари захоб сувлар ҳозир ҳақиқатан ҳам тепага кўтарилди бошлаганини кўрсатиб турибди.* Газетадан.

2 *сфт.* Сувланган, ботқоқланган; захкаш. *Захоб ерлар.*

ЗАЪФАР [а. زعفران — сариқ гулли ўсимлик] 1 *от қ.* **заъфарон** 1. *-Мана бу нима? — Абу Наср тоқчадан барглари майда қуруқ ўтти олиб кўрсатди. — Заъфар — Анихус. М. Осим, Жайхун устида булуллар.*

2 *сфт. қ.* **заъфарон** 2. *Заъфар хазон қуш каби учар Ва рутубат — кеч куз чалган соз. Х. Даврон, Шаҳардаги олма дарахти. Безак ва расмлар қизил, заъфар ва бошқа анвойи хил бўёқларда ишланиб, кўплариغا тилла ҳал журуттирилган. «Фан ва турмуш».*

ЗАЪФАРОН [а. زعفران — зиравор ўсимлик, заъфар] 1 *от* Ингичка узун баргли, тўқ сариқ гулли, пиёзсимон илдизли ўсимлик ва унинг гулидан тайёрланадиган, овқатни хуштаъм ва рангдор қиладиган зиравор.

2 *сфт.* Сап-сариқ, сомонранг. *Унутман бир кун барчасин, Улар бари қолади сизга: Заъфарон бог, осмон парчаси, Шамол, дарё, майса, сивизга. Х. Даврон, Болаликнинг овози. Йигитнинг олижаноб ҳиммати-дан мамнун бўлиб, заъфарон юзларимга андак табассум чиқди. Ғайратий, Довдираш. Бир ёнда лажувард Баҳри муҳит бор, Бир ёнда заъфарон Саҳрои кабир. А. Орипов, Юртим шамоли.*

ЗАҚҚУМ [а. زقوم — заҳарли дарахт] 1 *бот.* Сутсимон ширасида ўткир заҳарли модда бўлган дарахт; анчар (диний тасаввурда унинг мевалари гуноҳкорлар, дўзахилар учун овқат бўлади).

2 кўча Заҳар. *Ўғри, каззоб келиб эмиш қошига, Заққум қуяй ичаётган ошига.* «Юсуф ва Аҳмад».

ЗАҒЧА Қарғасимонлар оиласига ман-суб, патлари қорамтир қуш. - *Мана зағча, олинг, яхши қуш, хўб сайрайди — дейди Мусалага қўлидаги қушни кўрсатиб.* Ойбек, Болалик. - *Ҳар ҳолда ўргатилган зағча.. — деди Эгамберди.* Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди.

ЗАҒЧАКЎЗ Кўзи кўк (одам). *Қамишка-паликлар одамларни бирор хусусиятлари билан таърифлашни афзал кўрардилар. Шу қоидага мувофиқ, кулранг-кўкиш кўзли эшонни ҳамма катта-кичик «зағчакўз домла» деб атарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Эшикдан тишлари тушиб, лаблари ичига кириб кетган кампирдаҳан зағчакўз бир чол кириб таъзим қилди.* М. Осим, Ўтроп.

ЗАҲАР [ф. زهر — оғу; қаҳр-ғазаб] 1 Тиррик мавжудотни оғулаб емирувчи ёки ўлдирувчи модда, оғу. *Илоннинг заҳари.* ■ *Бу аёл — Раззоқ сўфи деган одамнинг қизи, ўз эрига заҳар берган.* Чўлпон, Кеча ва кундуз. [Салимбойвачча] *Ички чўнтагидан қоғозга ўралган заҳарни олиб, титроқ қўллари билан ошга сепди..* Ойбек, Танланган асарлар. *Қолаверса, илон заҳари фармацевтикада қимматбаҳо хомашё экани ҳам яхши маълум.* «Фан ва турмуш».

2 кўча Оғу сингари аччиқ, киши ҳаётини оғулайдиган, азобга айлантирадиган нарса, ҳолат. [Элмурод] *Сайфуллага «Ҳовлингизда еган-ичганим заҳар эди, энди мактабда рангим чиқиб қолди», деб таъна қилармиш.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Заҳар бўлмоқ Заҳарга, оғуга айланмоқ, татимаслик. *Яна дардга кўмилди Нисохон боши, Заҳар бўлди бир коса совиган оши.* Файратий. **Заҳар ютмоқ** Аччиқ-алам ютмоқ, азоб чекмоқ, изтироб чекиб қийналмоқ. *Камтар бўл, талтайма, кеккаймагин тик, Дўст учун заҳар ют, ширин жонни тик!* Ё Мирзо, Ўғил меҳри. **Заҳар қилмоқ** Заҳарга, оғуга айлантирмоқ, татитмаслик.

3 кўча Жаҳл, ғазаб. *Ҳовлида ошқовоқ пўчоқ судраб ўйнаб юрган болани.. кўриб, [Шарофатнинг] заҳри бир оз тарқалди.* А. Қаҳор, Қўшчинор чироқлари.

Заҳри келмоқ Аччиғи келмоқ, жаҳли чиқмоқ. *Бунёднинг қаҳри келди, Девнинг ҳам заҳри келди.* Ҳ. Олимжон. **Заҳар (ёки заҳарини) сочмоқ** Ғазабини тўкиб солмоқ, жаҳл-

ғазаб қилиб аламдан чиқмоқ. *Қилгиликни Ўктам қилади-ю, заҳрини менга сочасизми?* Ойбек, О. в. шабадалар. *Нега ёнган юрагимга яна сен ҳам заҳар сочасан!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Заҳрини ютмоқ** Аччиғини ичига ютмоқ, ғазабини босмоқ. *Оғзинг тўла қон бўлса ҳам, рақибинг олдида тупурма, деганлари эсига тушиб, заҳрини қулт этиб ичига ютди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар. *Бек заҳрини ютди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

4 Қаттиқ зарб, аччиқ оғриқ. *Тикан заҳри учиди, душман заҳри ичиди.* Мақол. ■ *От чидамас аччиқ қамчи заҳрига.* «Гўрўғли».

Совуқнинг заҳри Совуқнинг жонни ачитувчи таъсири.

5 сфт. кўча Жуда ҳам аччиқ. *Заҳар овқат.* *Заҳар тутун.*

Заҳри қотил 1) ўлдирадиган заҳар; 2) ўлғудай аччиқ. *Заҳри қотил дори.*

6 сфт. кўча Кишига найзалеқ ботади-ган, дилга озор берадиган. *Заҳар пичинг.* *Заҳар тил.* ■ *Раис устага ғазаб билан тикилди-ю, заҳар тўла киноя қилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

7 сфт. кўча Жаҳлдор, сержаҳл, қаҳр-ғазабли; тили аччиқ ва жиззаки. - *Бай-бай-бай, ўзи жинқарча бўлсаям, шунақа заҳар қизки, худди Зулайҳо опангизга ўхшайди.* У. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Унинг [Умиднинг] назарида, Шукр Каримович заҳарроқ одам кўринди.* Мирмуҳсин, Умид. *Бахтга қарши, терговчи ёш бўлса ҳам, сочлари тўкилиб, тепакал бўлиб қолган, тирноқларигача заҳар бир одам экан..* О. Ёқубов, Излайман.

ЗАҲАР-ЗАҚҚУМ 1 от, айн. заҳар 2. [Нафиса] *Хўрликларга гоҳ чидаб, хилватга ўтиб йиғлаб, гоҳо «худо ўлим берсин шунақа турмушга, олтин косам бор деб, заҳар-заққум ичгандан сопол товоқдаги обиёвгон яхшимасми», деб.. юрганда, Аъзам ўзгариб қолди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар. *Халқ молини егандан кўра заҳар-заққум е!* Ойбек, О. в. шабадалар.

Заҳар-заққум бўлмоқ айн. заҳар бўлмоқ қ. заҳар 2. *Элчи бу зиёфат муфтига заҳар-заққум бўлганини сезиб, суҳбатни бўлишга қарор берди..* А. Ҳакимов, Илон издан. *Заҳар-заққум бўлар тотиган ошинг, Дарё-дарё бўлиб тўкилар ёшинг.* Уйғун, Тонг қўшиғи. **Заҳар-заққум қилмоқ айн. заҳар қилмоқ қ. заҳар 2.**

2 сфт. Жуда ҳам аччиқ; истеъмол қилиб бўлмайдиган. *Заҳар-заққум дори. Заҳар-заққум овқат.*

3 сфт. *кўчма.* Кишига қаттиқ ботадиган, аччиқ киноя, пичинг, кесатиқ. *Ажабо, Мавлонқулов бу заҳар-заққум гапларга пинак ҳам бузмади. Х. Султонов, Онамнинг юрти.*

ЗАҲАРЛАМОҚ 1 Заҳар бермоқ, оғу бериб ўлдирмоқ. *Кечаси бир зиёфатдан қайтиб, [бой] лахта-лахта қон қусди, азонга яқин жон берди. Билмадим, биров заҳарлаганми, ҳайтовур, вақти-соати етган экан. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Заҳар қўшмоқ, сепмоқ; зарарли моддалар қўшиб, яроқсиз ҳолга келтирмоқ. *Сувни заҳарламоқ. Овқатни заҳарламоқ.*

3 *кўчма* Руҳан қийнамоқ, азобламоқ, тинчини, турмушини бузмоқ, оғуламоқ. [Ермат:] *Юрагимни заҳарладинг, юрагингни қиймалайман. Ойбек, Танланган асарлар. -Шошма, даданг йўқлигида сан ўлгур билан гаплашиб олай, юрак-бағримни заҳарладинг!* — *ўрнидан туриб, шдамлик билан қўрғон эшигини занжирлади Гулсумбиби. Ойбек, Танланган асарлар. [Холиса:] Сиз ҳашарот, заҳарларни ўйлайвериб, менинг ҳаётимни заҳарладингиз. С. Нуров, Нарвон.*

4 *кўчма* Киши онгига, феъл-атвориға салбий таъсир кўрсатиб бузмоқ, йўлдан чиқармоқ. *Бидъат ва хурофотлар киши онгини заҳарлайди.*

ЗАҲАРЛАНМОҚ Таркибида зарарли, заҳарловчи моддалар бўлган ёки бузилган, айниган овқат, дори ва ш. к. ни истеъмол қилиш натижасида касалланмоқ. *Мукаррам, Шукрулло, хуллас, барча болалар ва меҳмонлар овқат еб заҳарланишгани яққол сезилиб қолди. Газетадан.*

ЗАҲАРЛИ 1 Турган-битгани заҳардан иборат бўлган, заҳарлайдиган. *Заҳарли модда. Заҳарли газ.* ■ *Машина теримига ажратилган пахта майдонлари бегона ўтлардан тозаланмаган.. заҳарли химикатлар ташиб олинмаган. Газетадан.*

2 Таркибида заҳари бор. *Заҳарли илон. Заҳарли ўсимлик.* ■ *Қора илон [ўз] тутган ўлжасини маҳсус заҳарли тишлари билан ўлдирди. «Зоология».*

3 Заҳар суртилган, заҳар қўшилган. *Заҳарли найза. Заҳарли ўқ.*

4 *кўчма* Кишига найзадек, ўқдек ботадиган; аччиқ, кинояли. *Заҳарли гап. За-*

ҳарли мактуб. ■ -*Онажон, — деди Отабек, — сизнинг заҳарли сўзларингизга нима дейишга ҳам ҳайронман.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Искандаров «ўл бу кунингдан» дегандек, заҳарли жилмайиб қўйди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Миркомилбой бир маҳал кўлини чайиб туриб, Содиқжон бойваччага заҳарли бир мулоҳимлик билан гап қотди. К. Яшин, Ҳамза.*

ЗАҲАРЛОВЧИ Заҳарлайдиган, заҳарли. *..одамларни кўллаб қирадиган.. заҳарловчи моддалар хирмон бўлиб ётибди. Газетадан.*

ЗАҲАРОЛУД [ф. زهرالود — заҳарли, заҳарланган] *кт.* Таркибида заҳар бўлган, заҳарли. *Заҳаролуд тиг.*

ЗАҲАРХАНДА [ф. زهرخانه — газабли, аччиқ кулги] 1 Аччиқ киноя, пичинг, кесатиқ. *Хотин хандон ташлаб кулди. Унинг бу кулгисида алам билан заҳарханда аралашга ўхшарди. С. Аҳмад, Асарлар. Алиматнинг хастаҳоллик билан айтилган гап оҳангида аламзадалик, заҳарханда бор эди. Э. Усмонов, Ёлқин. -Шаҳанишоҳ менга эмас, менинг юртимга, бойлигимга ошиқ бўлгандир, — деди Тўмарис заҳарханда қилиб. М. Осим, Карвон йўлларида.*

ЗАҲИЛ [ф. زهير — бир хил ички касаллик; азоб-уқубат] Рангида қони йўқ, ранги сариқ, саргайган. *Катя ичкари кириб, ранги заҳил, сап-сариқ офицерни кўрди. В. Ғофуров, Вафодор. Асад қори заҳил юзини тиржайтирди. М. Исмоилий, Фаргона тонг отгунча. [Рихси холанинг] Юзи заҳил, қовоқлари салқиган. С. Зуннунова, Янги директор.*

ЗАҲМАТ [а. زحمت — тиқилинч, торлик; машаққат] 1. Оғир, машаққатли меҳнат. *Кўкламги заҳмат — қишки роҳат. Мақол.* ■ *Кимки ҷумолидек чекибди заҳмат, Эл аро топади эъзозу иззат. Газетадан. Элниг заҳмати-ла топилган олтин элники, давлатники. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари. Зоҳиран эрки ўзида бўлиб кўринган заҳмат аҳлининг аслида оёқ-қўлларида оғир кишан, тил-жағлари боғлаб ташланган эди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

2 *кўчма* Кулфат, азоб-уқубат, қийинчилик. *..урушнинг заҳматыни бошидан кечирган ҳар бир одам даҳшатли у йилларнинг жонли шоҳидидир. Н. Сафаров, Оловли излар. Барча заҳмат менга бўлсин, Майли, доим мен яшай.. Бу ширин қайғу билан. Э. Воҳидов, Ёшлик девони.*

Заҳмат чекмоқ 1) оғир меҳнат қилмоқ. *Санъаткор ўз асарини қиёмига етказиш учун кўп заҳмат чекади. «ЎТА». Отангиз бебаҳо, олижаноб одам. Умр бўйи авом учун заҳмат чекдилар [деди Ҳорунбек].* Мирмуҳсин, Меъмор; 2) қийинчилик кўрмоқ, азоб-уқубат чекмоқ. *Аммо, турмушида қанчалик заҳмат чекмасин, сира руҳи тушмас, одамларга ҳамшиша кулиб боқар эди. М. Хайруллаев, Кўнги.*

ЗАҲМАТКАШ [а. + ф. زحمتكاش – машаққат тортувчи; меҳнаткаш] 1) Меҳнаткаш, меҳнат қилувчи. *Ҳозирги тоғорадай думбали ҳисори.. қўйлар ҳам ўзидан-ўзи пайдо бўлиб қолмаган-ку! Бу зотни етиштиргунча Бобоқул отага ўхшаш қанчадан-қанча заҳматкаш чўпонларнинг умри ўтган. С. Анорбоев, Оқсой. Марзия опа камгап, аммо заҳматкаш, қишин-ёзин меҳнатдан бўшамайди. «Ёшлик».*

2) кўчма Жафокаш, кўп жафо кўрган. *Инчунин, бизлар заҳматкаш, елкаси яғир.. жисми-жони мустабидлар зулмидан ўртанган эл-улус дилига сингиб бормоғимиз лозимдир. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ЗАҲОТ(И) рвш. Дарҳол, шу онда, биланоқ. *Тамара қалбасин кўрганам заҳот, Тасанно ўқидим ақлу кучингга. Шухрат, Сенинг севгинг. Амак қақирилган заҳоти кўрғондан чиқди. С. Юнусов, Қутилмаган ҳазина. У [Ёқуббек] Бобур қайтганини эшитган заҳоти, ҳар қандай шубҳадан холи бўлиш учун, дарҳол отланиб, садоқат изҳор қилишга шошилган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Нигора қор сувига қўлини тиқди-ю, ўша заҳоти тортиб олди. С. Анорбоев, Оқсой.*

ЗАҲОТИЁҚ айн. заҳот(и). *Ярадор йигитга шу заҳотиёқ ҳамшира тиббий ёрдам берди. Н. Сафаров, Оловли излар. Бир куни Икром Ёровнинг юраги хуруж қилиб қолди. Шу заҳотиёқ Ота профессор қақирди. «Ўзбекистон кўриқлари».*

ЗАҲР айн. заҳар. *Бетга айтганининг заҳри йўқ. Мақол. ■ -Эгат очиб, сув тарасакчи, – ниҳоят раис ўртадаги жимликни бузди, – баҳор суви ернинг заҳрини олади. С. Маҳкамов, Шогирд. Илк баҳор заҳрини ўладингми ҳеч, Заминда ис армон, сенда не армон. А. Орипов, Йиллар армони. Баҳор келди. Қорлар эриб, ерлардан қиш заҳри кўтарила бошлади. Ҳ. Нуъмон. Қаҳрамоннинг туғилиши.*

ЗАҲРА [ф. زهره – ўт, сафро] 1) эск. айн. зарда 1.

2) фольк. *Журъат, жасорат, шижоат. Буни кўриб, халқда заҳра қолмади, Ҳар тарафга энди қоча бошлади. «Фольклор».*

Заҳрасини олмоқ фольк. *Кўрқитмоқ, ваҳимага солмоқ. Элингнинг заҳрасин тоза олибди, Заҳарини бутун элга солибди. «Рус-тамхон». Бек Алпомиш Тойча шоҳни ўлдириб, душманларнинг заҳрасини олиб, сиёсат қилиб юриб эди, Қайқубот йўлиқиб қолди. «Алпомиш». Заҳраси учмоқ 1) чирсиллаб кетмоқ, жаҳли чиқмоқ. У [Камол Одилов] елка қисди, заҳраси учиб, қовоғидан қор учқунлайди. Газетадан; 2) кўрқмоқ, кўрқиб кетмоқ. [Зумрад Умаралига:] Бир марта эшитган эдим; янги мактаблар очилар эмиш, деб раҳматли отин ойимнинг заҳраси учган эди. Ойбек, Улуғ йўл.*

ЗВЕНО [р. звено – бирор нарсанинг қисми; бўлим] эск. 1) Жамоа ва давлат хўжаликларида, баъзи корхоналарда кичик ташкилий гуруҳ. *Пахтачилик звеноси. Пиллачилик звеноси. ■ Звено бошлиғи Эгамбердиев фронтга жўнаб кетди. «Ўзбекистон кўриқлари». Абдураззоқ ота кетмон чопди, арава минди, звено ва бригадага бошчилик қилди. Н. Сафаров, Оловли излар. Звено аъзоларининг ҳаммаси ҳам ўқийди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

2) с. т. Шундай ташкилий гуруҳнинг бошлиғи. *Канизак звено бўлар эмиш. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

3) кўчма Бирор иш, ҳодиса, жараён ва ш. к. нинг узвий қисми. *Тошкент врачлар малакасини ошириш институти соғлиқни сақлаш тизимининг муҳим звеноси бўлиб, методик ва мувофиқлаштирувчи марказ ҳисобланади. Газетадан.*

ЗЕБ [ф. زيب – зийнат; ҳусн] Безак, кўрк, оройиш. *Одоб – кишининг зеби. Мақол. ■ Нуқта қўй назмингга, Эркин, Мухтасарлик сўзга зеб, Йўқса, тонг отгунча шеъринг Бўлғуси дoston қадар. Э. Воҳидов, Муҳаббат.*

Зеб бермоқ 1) безамоқ, ясатмоқ. [Ёрмат] *Отга чиганоқли асбобларни тақиб, ёлини қизил латталар билан ўраб, отнинг атрофида айланиб, унга жуда зеб берди. Ойбек, Танланган асарлар. [Алимаат карвон] Ўзи ўлғудай от-аравага ишқибоз. Топганини отига сарфлаб, аравага зеб беради. Шухрат, Жаннат қидирганлар; 2) пардоз-*

андоз қилмоқ, оро бермоқ. *Ўзига зеб бериб кийинган ўрта ёшлардаги америка офицери газета ўқиб ўтирарди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. [Фазлиддин] Аҳли растага ва ёш бой-ваччаларга яраша дурустгина кийинади, лекин ўзига ортиқча зеб бермайди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЗЕБ-ЗИЙНАТ. зебу зийнат I Турли хил безаклар, зийнат буюмлар. *Баъзан зебу зийнат тақинчоқларга беҳад берилган аёллар ҳам учрайди. Р. Усмонов, Одобнома. Кийим-бош, зебу зийнат ишлаганга ярашади. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.*

2 кўчма Кўрк, ҳусн, чирой. *Яхши фазилатинг — зебу зийнатинг. Мақол. ■ Соғинган кунлар ва айрилиқ ойларида дилларга тугилган ноёб ва ширин, ҳаяжонли ва самимий сўзлар севги суҳбатининг мундарижаси ва зеб-зийнати эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

ЗЕБИГАРДОН [ф. *زیبگردن* — бўйинга тақиладиган безак] этн. Олтин ёки кумушдан ясалиб, бўйинга осиладиган зийнат буюми. *Шаҳзода бир жилмайиб қаради-ю, кичкина оппоқ кўлларини шўх бир адо билан зебигардон устига қўйди. К. Яшин, Ҳамза. Бойваччароқ қизлар. Бўйинларига зебигардонлар, бўйинтуморлар, тиллақошлар ва тилла баргаклар тақиб олган. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.*

ЗЕБО [ф. *زيبا* — чиройли] I Ғоят гўзал, барно, келишган. [Самандарнинг] *Кувончдан чақнаган кўзлари олдида ўша излагани зебо қиз намоён бўлди. С. Кароматов, Қалбимда қуёш. Кийганида зебо қизлар янги либослар, Ўзбек дилин саховатин миннат-ла эслар. М. Шайхзола.*

2 Хушманзара, кўркам, чиройли. *Зебо ўлка. ■ Куклам қизи юз очди, мусаффо безанибдир, Эғнида яшил жомаси зебо безанибдир. Ҳабибий. Баҳор наққоши яна қўлига мўйқаламини олиб, табиат қўйнига зебо нақшлар сола бошлади. М. Осим, Карвон йўллариди.*

3 Зебо (хотин-қизлар исми).

ЗЕБОЛАНМОҚ Чиройли бўлмоқ, гўзаллашмоқ. *Гулни ҳайрон қолдириб, зеболанибсиз мунча ҳам. С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра.*

ЗЕБОЛИК Чиройлилиқ, гўзаллик. *Зеболикда тенги йўқ қиз. ■ Қошингнинг қаролиги, Кўзингнинг зеболиги. «Оқ олма, қизил олма».*

ЗЕБОҚАД Қад-қомати келишган, хушқомат.

ЗЕБОҚОМАТ қ. зебоқад.

ЗЕБРА [фр. *zebre*] Отсимонлар оиласига мансуб. Африка саванналарида яшайдиган, танаси алмашиниб келувчи оқ ва қора чизиқлар билан қопланган ёввойи ҳайвон. *Айниқса, зебра, қўтос, бегемот, фил ва оҳуларнинг кўп тури тарқалган. «Фан ва турмуш».*

ЗЕБУ [фр. *zebu*] Ассосан Жанубий Осиё ва Шарқий Африка, қисман Америкада яшайдиган ўрқачли хўкиз. *Келиб чиқиши жиҳатдан қорамолга энг яқин турадиган ҳайвонлардан зебу ва қўтос хонакилаштирилган ҳолда учрайди. Н. Мавлонов, Қорамолчилик.*

ЗЕНИТ [фр. *zenith* < а. *سمت* — йўл, мақсад; азимут] I *от. астр.* Осмон гумбазининг кузатувчи тепасидаги энг баланд нуқтаси.

2 *сфт. ҳарб.* Осмондаги нишонларни уриб туширишга, ўққа тутишга мўлжалланган. *Битта самолётимизни зенит тўпи туширди. «Шарқ юлдузи». Бехосдан ҳаво тревогаси эшитилди. Зенит тўплари гумбурай бошлади. Н. Сафаров, Оловли излар.*

ЗЕНИТКА с. т. Зенит қуроли. *Автоматик зенитка. ■ Тепаликларнинг этагида оғир тўплар, узун қувурлари кўтарилган зениткалар турарди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

ЗЕНИТЧИ Зенит қуролидан отувчи. *Ўқчи қисмларимиз эгаллаган линияларда зенитчилар йўқлигини пайқаган калхатлар янада пастлаб, марраларимизни бадтар чуқиллашга тушди. Б. Имомов, Ҳорманг, қуролдошлар. Зенитчилар нишоннинг тезлиги, йўналишини аниқлаб, отишга тайёр эканлари ҳақида рапорт беришди. Газетадан.*

ЗЕР [ф. *زير* — тагида, остида] Араб графикасида қисқа «и» унлисини англатадиган, ундош ҳарф остига қўйиладиган диакритик белги.

ЗЕР-ЗАБАР, зеру забар [ф. *زير-زبر* — остки-устки, остида, устида], Араб ёзувида унлиларни ифодалаш учун ундош ҳарфнинг ости ва устига қўйиладиган диакритик белгилар. *Муллалар ўқийди зеру забарни, Усталар ишлатар теша, табарни. «Хушкелди».*

Зеру забар қилмоқ Остин-устун қилмоқ; тор-мор этмоқ, йўқ қилмоқ. *Қайда бўлса топармиз, деб жуда шаҳар халқиниям зеру забар қилди. «Баҳром ва Гуландом».*

ЗЕРИКАРЛИ Кишини зериктирадиган, тоқатини тоқ қиладиган; қизиғи йўқ. *Зерикарли китоб. Зерикарли суҳбат.* ■ [Умматали] *Радио эшитиб, ҳордиғини чиқармоқчи эди, зерикарли мавзуда суҳбат кетаётган экан. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Биринчи кун жуда зерикарли ўтди. М. Ҳазратқулов, Журъат.*

ЗЕРИҚМОҚ 1 Бекорчиликдан сиқилмоқ, ишсизликдан диққати ошмоқ. *Мирзаев шу кун жуда зерикди. Бу зерикиш кечқурунга бориб диққатликка айланди. А. Қаҳдор, Асарлар. Уч кундан бери ёмғир эзиб ёғар, ҳашарчилар ишга чиқмай, зерикиб қолишганди. Ў. Ҳошимов, Бир томчи шудринг. Қиш чилласи уйга қамалиб, зерикиб ўтирувчи ёшларга иш топилиб қолди. Мирмуҳсин, Меъмор. - Нури опа, зерикадингизми? - деди танчага ўтти ағдариб Гулнор. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Ҳар доим бир хил нарсани қилишдан безор бўлмоқ. [Отабек] *Ўқишдан зериккан кезларида Ҳасаналининг дўконига чиқар эди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Кун бўйи укамни етаклаб юраман. Зерикаман. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ЗЕРО [ф. *زيرا* — чунки] эрг. боғл. Чунки, негаки. [Абулмалиҳ:] *Ҳеч ким ишқни бунчалик таъриф қила олмаган. [Навоӣ:] Зеро, ҳеч ким ишқ жабрини менчалик тортмаган. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоӣ. Зеро, қўлёмалар тавсифини бериш ва каталоглар яратиш филология фанининг энг мураккаб, энг масъулиятли соҳаларидан биридир. «ЎТА». Зеро, халқ шундай бир дарёи азимки, у тошса, унинг мавжидан на шохнинг қасри, на дарвешнинг кулбаси қолур [деди Навоӣ]. Ойбек, Навоӣ.*

ЗЕРОКИ [ф. *زيراکه* — негаки, чунки] қ. зеро. *Зероки, Журжон шаҳридек ҳавоси мусаффо, суви тоза пойтахт тополмаймиз оламда. М. Осим, Карвон йўлларида. ..Зероки, дунёдаги энг яқин кишиси унга «кет!» амрини берган эди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

ЗЕФИР [юн. *Zephyros* — юнон мифологиясидаги ғарбий шамол маъбуди номи] **1** Энсиз бўйлама йўллари бўлган, юпқа ва нафис ип газлама. *Оқ зефир. Зефир кўйлак.*

2 Мева шарбатига шакар қўшиб пиширилган қуюқ ширинлик; мева қиёми.

ЗЕҲН [а. *ذهن* — идрок, фаҳм; хотира] Тушуниш қобилияти; идрок, фаҳм. *Бобур*

ўз зеҳнининг гўё қайралиб, ўткирлашиб қолганини сезиб турарди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Меъморчиликда фақат зеҳну иқтидорнинг ўзи кифоя эмас. Мирмуҳсин, Меъмор. Унинг зеҳни жуда ўткир, ўзи тиришқоқ эди.. П. Қодиров, Уч илдиз.

Зеҳн солмоқ Диққат билан қарамоқ, диққат қилмоқ. *Ота унга зеҳн солиб тикилди-да, туриб, эшикдан қаради. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. Зеҳни ўткир* Тез тушуна оладиган, ақлли, доно. *Ҳирот шаҳрида Зайниддин деган бола бор эди. Зеҳни ўткир, тиришқоқ бўлгани учун, у мактабда ҳаммадан олдин ўқиш, ёзишни ўрганиб олган. М. Осим, Сехрли сўз. Зеҳни паст (ёки пўстак)* Тез тушуна олмайдиган, ақли паст. *Меъмор зеҳни пўстак корфармодан хафа бўлмай, ичидан кулди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ЗЕҲНЛИ Тез идрок этадиган, укувли. *Тилахон ёшлигиданоқ чаққон, зеҳнли, зийрак қиз эди. «Саодат». Рост, бул ўглингиз сергайрат ва зеҳнли эканлиги юриш-туриши, вазжоҳатидан билиниб турибдур. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.*

ЗИД(Д) [а. *خذ* — душман, рақиб; қарама-қаршилик] **1** Бир-бирига хилоф, қарама-қарши, акс, қарши. *Тошўлатнинг миясида бир-бирига зид фикрлар талашар эди. К. Яшин, Ҳамза. Авазнинг дилини бир-бирига зид, нохуш туйғулар тиндалаб ўтди. С. Сиёев, Аваз. Холиса эрининг майлларига бошқа зид чиқмасликка аҳд қилди. С. Нуоров, Нарвон.*

2 Бир-бирига душман бўлган, ўзаро келиштириб бўлмайдиган, қарама-қарши. *Қандай қилиб сиз билан менинг дилим бир бўлсин! Ҳеч қачон бир бўлолмайди. Аксинча, ўт билан сувдек зид. П. Турсун, Ўқитувчи.*

Бировнинг зидига иш қилмоқ Бировга қарши иш қилмоқ, кимсага душманлик қилмоқ. *Воқеадан хабарим бор. Тоҳиржон зиддинга иш қилмоқда. С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра. Зидди заҳар эск. Заҳарга, заҳарланишга қарши қўлланадиган дори. Заҳарланганда сут, қатиқ зидди заҳар ҳисобланади.*

ЗИДДИЯТ [а. *خذيت* — душманлик, қарши чиқиш] **1** Бир-бирига хилофлик, фикрий қарама-қаршилик, акслик. *Домла гапининг учини йўқотиб қўйдими ё фикридаги ошкор зиддиятдан хижолат тортдими, ямлаиб қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Аммо мен инондим жаннатга бугун, Бу гап-*

да йўқ асло зиддият, тугун. М. Шайхзода, Йиллар ва йўллар. *Бояги мушкул зиддиятлар ҳали ҳам | Бобурнинг | хаёлини банд қилиб, кўнглида тугун бўлиб турибди.* П. Қодиров, Юлдазли тунлар.

2 Муросога келтириб бўлмайдиган қарама-қаршилик, душманлик, адоват. *Муаррих уч йиллик воқеалар тафсилотини баён қилар экан, ўзи билан қўл остидаги кишилар ўртасида юз берган зиддиятларни ҳам очиқ-ойдин ёзаверади.* «ЎТА». [Мулла Муҳиддин:] *Шуни биламанки, сизлар билан унинг ораларингизда сув билан ўт орасидаги каби зиддият бор.* С. Айний, Эсдаликлар.

3 мнт. флс. Муҳокама юритишда, матнда, назарияда ва умуман предмет, ҳодисаларда бири иккинчисини инкор этадиган икки мулоҳазанинг мавжудлиги ва улар ўртасидаги муносабатлар. *Зиддият қонуни.*

ЗИДДИЯТЛИ Бир-бирига қарама-қарши, ўзаро ихтилофли. *Ҳозирги замон поэзиясида рўй бераётган жараёнлар турмушининг ўзи каби мураккаб ва зиддиятли.* Газетадан.

ЗИДЛИК айн. зиддият. Синонимларнинг ўз табиатида «иккилик» — *зидлик мавжуддир.* «ЎТА».

ЗИДЛОВЧИ: зидловчи боғловчилар тлш. Тенг ҳуқуқли гап бўлақларини ёки гапларни бир-бирига зидлаб боғлайдиган ёрдамчи сўзлар (мас, *аммо, лекин, бироқ*). *Зидловчи боғловчи бир уюшиқ бўлақ таркибида, икки бўлақ ёки ҳар бир жуфт орасида келиши мумкин.* «ЎТА».

ЗИЁ [а. ضياء — нур; йилтираш] **1** Ёғду, ёруғлик, нур. *Қаердандир отилган мушакнинг кўз қамаштирувчи ёрқин зиёси тунни гўё кундузга айлантириб юборди.* Н. Сафаров, Водиллик қахрамон, *Оромбахш тонг! Тоғ орқасидан кўтарилаётган қуёшнинг дастлабки заррин зиёлари шийпон тепасидаги шохлар, дарахтларнинг учларига тушди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 кўчма Билим, маърифат, илм; онгни ёритувчи ҳар қандай нарса. У [китоб] инсан онгини пешлаб, *зиё сари йўлини нурафшон қилувчи машвал эканлиги азалдан маълум.* Газетадан. [Ғули:] *Ғазал эрмас, бу бир меҳри гийёдур, Мунаввар айлаган дилни зиёдур.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Гап одамларнинг номида эмас, албатта. Гап республикада зиё тарқатиб келаётган муҳтарам ўқитувчиларимиз, уларнинг беминнат, лекин*

машаққатли меҳнатидадир. Н. Сафаров, Оловли излар.

3 Зиё (эркаклар исми).

ЗИЁД [а. زياد — кўп, ортиқча; кўшимча] **1** рвш. Ортиқ, кўп, бисёр. *Ғужбонда юздан зиёд хонадон бор.* «Ёшлик». *Ҳозиргача 3 минг тоннадан зиёд «оқ олтин» терган бўлажак шифокорлар кун сайин ғайратга ғайрат қўшишяпти.* Газетадан. [Хосият:] *Мен сени ўз боламдан зиёд қилиб, елкамда кўтариб катта қилганман.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

2 Зиёд (эркаклар исми)

ЗИЁДА [а. زياده — кўпайиш; кўшилиш, кўшимча] **1** қ. **зиёд 1.** *Аламли дардлари бўлар зиёда, Жафо кўрар йўлда пойи-пиёда.* «Ойсулук». *Бўлуirmi зулм бундан ҳам зиёда?* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра.

2 кўчма Аъло, яхши. *Анаш халфа. Табиат уни баркамол этиб яратмиш: ҳусну малоҳатию ақлу заковати бир-биридан зиёда.* С. Сиёев, Аваз. *Айтиш қийин, дўстим, дафъатан: Ширинликда нима зиёда? Гўдак учун она кўксидан Ширин нарса йўқдир дунёда.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

3 Зиёда (хотин-қизлар исми).

Давлатингиз зиёда бўлсин Бой бўлинг, бадавлат бўлинг. *Илоҳо, беғуноҳ гўдакларнинг дуойи хайри ила умрлари узун, давлатлари зиёда бўлгай.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЗИЁКОР [а. + ф. ضياكار — зиё, билим тарқатувчи] Илм тарқатувчи, маърифатпарвар, билим тарғиб қилувчи. *Кутубхонанинг ўзида зиёкорлар улуғ саналарга китоб кўргазмалари ўтказишмоқда.* Газетадан. *Зиёкор ўқитувчи мудом порлаб нур бермоғи, ўз зиёсидан авлодни баҳраманд қилмоғи лозим.* Р. Усмонов, Одобнома.

ЗИЁЛИ Ақлий меҳнат билан шуғулланувчи; илмли, ўқимишли, маърифатли. *Қишлоқ зиёллари.* ■ *Минбарлардан халқ зиёллари шарафига табрик сўзлари янграмоқда.* Газетадан. - *Инженерлар ҳам зиёли ҳисобланадими? — деди Ёқубжон Саудийга қараб.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЗИЁН [а. زيان — зарар; йўқотиш] айн. **зарар.** *Зиён келтирмоқ. Зиён кўрмоқ.* ■ *Сен чурвақаларнинг қўлидан келадигани шу-да! Ишга зиён етказишдан бўлакни билмайсанлар.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Шаҳар кўчасида тутун бурқситиб юрган машинанинг зиёни баъзан у келтирган фойдадан ҳам кўпдир.* Газетадан.

Бир мири ҳаён, уч мири зиён Фойдасидан кўра зиёни кўп. Бундай одамлардан бир мири ҳаён, уч мири зиён. С. Кароматов, Олтин кум.

ЗИЁН-ЗАҲМАТ қ. зиён. *Ўтган мавсумда у бир оз катта тезлик режимида ишлаб кўрган, бундан ўзига ҳеч қандай зиён-заҳмат етганини сезгани йўқ.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

ЗИЁНЛИ айн. зарарли. *Зиёнли иш. Зиёнли ҳашарат. Чекиш зиёнли.*

ЗИЁНЧИ Зарар етказувчи, зараркунанда. *Сизга бошқа одамлар тўсқинлик қилди, бўлмаса, бундай зиёнчилар, хушомадгўйларни уриб, патини тўзтиб юборар эдингиз!* А. Қаҳор. Мунофиқ.

ЗИЁРАТ [а. زیارت — ташриф, табаррук жойларга сафар қилиш] 1 дин. Муқаддас жойларга, мазор ва қабристонларга бориб сиғиниш. *Шунинг учун чинорнинг зиёратига атроф-теварақдан ҳар йили тумонат одам келиб кетади.* А. Мухтор, Чинор.

2 Ҳурмат ёки расмият юзасидан кекса, табаррук кишилар, ҳурматли зотлар ҳузурига ташриф буюриб, уларнинг ҳолидан хабар олиш, уларни муборакбод қилиш. *-Отамни зиёрат этгани келиб эдим, — деди Ааматжон.* С. Сиёев, Ёруғлик. *-Мирзо Анвар инимга худо мартаба ато қилган эмиш деб эшитдим, — деди Сафар бўзчи, — пиримни зиёрат қилай, деб келялман.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Ҳам зиёрат, ҳам тижорат Сафар баҳонасида бошқа ишни битириб келиш. *Эшон сўзини тамом қилгач, мулла Муҳаммад Салим унга: -Демак, сизнинг сафарингиз ҳам зиёрат, ҳам тижорат экан-да, — деди. С. Айний, Дохунда.*

ЗИЁРАТГОҲ [а. + ф. زیارتگاه — сиғиналадиган, зиёрат қилинадиган жой] 1 Зиёрат қилинадиган муқаддас жой, табаррук қадамжо (азиз-авлиёларнинг мақбараси ёки туғилган, яшаган жойи). *«Занги бобо» зиёратгоҳи бир мақбарадир.* М. Муҳаммад-жонов, Турмуш уринишлари. *Кеча-кундуз зиёратгоҳ гавжум бўлар одамга.* У. Исмоилов, Сайланма.

2 Кишилар кўп борадиган, йиғиладиган мўтабар жой. *Бегимқул ўзбек ўғлини бўлса ҳам, унинг қони Белоруссия тупроғига тўкилди. Шу боисдан унинг қабри белоруслар учун зиёратгоҳга айланди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ЗИЁРАТХОНА [зиёрат+хона] дин. Зиёратгоҳнинг зиёратчилар тавоф қиладиган биноси, хонаси. *Бойқушлар уяси бўлган икки туп чинорнинг қаршисида гумбазга рўбарў қилиб солинган айвон — зиёратхона бор.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЗИЁРАТЧИ дин. Муқаддас жойларга зиёратга борган ёки борувчи киши. *Дарвозани тақиллатиб чарчаган зиёратчилар кўшни томондан ошиб, дарвозани очдилар. У Исмоилов, Сайланма. У мазорга теваратрофдан зиёратчилар.. турли-туман назрнийёллар ва шу жумладан егулик нарсалар кўп келтирар эканлар. С. Айний, Эсдаликлар. Шаҳарларнинг маъмуриятлари.. зиёратчиларнинг мамнун бўлиши учун барча тадбирларни кўрмоқдалар.* Газетадан.

ЗИЁФАТ [а. ضیافت — меҳмондорчилик; меҳмондўстлик] 1 Тантанали меҳмондорчилик, банкет. *Зиёфат охирлади. ■ Оқшом тушиб, зиёфат яримлаганда, ҳовлиқиб худайчи кирди. С. Сиёев, Аваз. Жураларингни чақириб, зиёфат қилиб бер, жили яланғоч бўлиб қолмассан [деди бригадир].* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

2 Умуман, меҳмондорчилик, меҳмон қилиш. *Ҳакимбойвачча.. бир катта хитой лаганда уйилган қирғовул, каклик гўшти қовурмаси билан [эллиқбошини] зиёфат қилди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Таом, емак; егуликлар. *Шоназар зиёфат келтирди. Ҳакимжон билан Зевархон шу вақтда хуржундан шахматни олиб, эрмак қилиб ўйнаб ўтиришди. «Тоҳир ва Зухра». Шунча еган зиёфатинг бас энди. Жонинг бўлса, ўзинг қилгин амалинг. «Баҳром ва Гуландом».*

ЗИЖ [а. زیج < ф. زیج — астрономик жадвал] астр. Кўёш, Ой ва б. йирик сайёраларнинг юлдузлараро ҳаракатини, уларнинг самодаги вазиятини кўрсатувчи жадвал; астрономик жадвал (шундай жадваллар асосида тақвимлар тузилади). *Аслида Ер ҳаракатда, деб фараз қилганимизда ҳам, бу ҳол ҳисоб ва зижларимизнинг моҳиятини ўзгартирмаган бўлар эрди. «Фан ва турмуш».*

ЗИЙНАТ [а. زینت — безак, пардоз; безатиш] 1 Зеб, чирой бериш учун хизмат қилувчи буюм; безак. *Зийнат асбоблари. ■ Унсин онасидан ёдгор қолган ва ягона зийнати бўлган юпқагина эски билагузукни айлантириб гапирди. Ойбек, Танланган асарлар. Онамдан теккан мерос, Етти пуштимга*

асос. У на зийнат, на давлат, На сукунат, на роҳат. Г. Жўраева, Иқбол.

2 кўчма. Хусн, кўрк берувчи нарса; кўрк: иззат-хурмат. *Камтарлик* — инсон зийнати. Мақол. ■ *Дастурхон* — одамнинг зийнати, болам. *Одам олдида дастурхон ёйиш* — ота-бобомиздан қолган расм. П. Турсун. *Ўқитувчи. Ўрнидан туриб чой бериш одамзоднинг зийнатидир, келинларнинг бор-йўғи келинлиги ҳам шунда-ку!* А. Қодирий. Ўтган кунлар.

3 Зийнат (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ЗИЙНАТЛАМОҚ Безамоқ, нақшлар билан чирой бермоқ. *Хоразм тупроғида етилган тотли мевалар, туркман отлари, эроний гиламлар, Хива заргарлари зийнатлаган тилла буюмлар, той-той ипак ўрамлари император ҳазратларига пешкаш қилинади.* С. Сийёев, Аваз.

ЗИЙНАТЛИ 1 Зийнат берилган, нақшлар билан безатилган. *Зийнатли камар. Зийнатли тақинчоқ.*

2 кўчма Гўзал, чиройли, кўркам. *Зийнатли турмуш.*

ЗИЙРАК [ф. زيرک — чаққон, эпчил; оқил, доно] Тез фаҳмлайдиган, фаҳми тез, сезгир. *Кексалик тоши, ғам юки остида қадди букчайган бу зийрак чол аёлларнинг аҳволи руҳиясини сезди, англади.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Тиллахон ёшлигиданоқ чаққон, зеҳнли, зийрак қиз эди.* Ж. Сейтназаров, Тиллахоннинг қувончи. «*Зийрак*» деган сўз нимаю, «*Анқов*» деган нимадир? Бу сўзларнинг маъносини, *Айтинг-чи, ким билади?* Қ. Муҳаммадий, Зийрак ва анқов.

ЗИЙРАКЛИК Фаҳми тезлик, сезгирлик. *Элмурод саволларнинг мазмунини дарров англаб, раҳбарнинг бунчалик одампарварлиги ва зийраклигига жуда қойил бўлди.* П. Турсун. *Ўқитувчи. Жўрақул ўзининг зийраклиги, билими, қобилияти ва жўшқин ғайрати билан командирлар эътиборини ўзига тортди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Фуломжон зийраклик қилиб, Аҳмад акани олиб чиқиб кетмаганида, хунуқроқ воқеа рўй бериши турган гап эди.* Р. Файзий. *Ҳазрати инсон.*

ЗИКР [а. نكر — эслаш, ёдлаш; хотира] **1:** зикр этмоқ (ёки қилмоқ) кт. Эсламоқ, ёдга олмоқ, қайд қилмоқ. *Навоий юқорида номлари зикр этиб ўтилган шоирлар билан яқин-*

дан таниш бўлган. «ЎТА». Айниқса қуйида зикр қиладиган ҳолимиз бу икки она-сингилнинг характердаги фарқларини очиб кўрсатиш учун етадир. А. Қодирий. Ўтган кунлар.

2 дин. Тасаввуфда мусулмонларнинг худони ёдга олиш билан боғлиқ маросими ва шу маросимда айтиладиган мусиқий-шеърый туркум. *Биз зикрдан гузарга чиқиб, ҳар ер-ҳар ерда бўлаётган базмларни тамошо қилдик.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Халфаларни ҳам таклиф этинг, зикр олдида овқатланиб олишин.* Ё. Шукуров, Қасос.

ЗИКР-САМО, зикру само [а. نكرسماع — номини айтиш ва тинглаш] қ. зикр **2.** *Илмнинг, санъатнинг, китобнинг ўрнини суфиларнинг тасбеҳи, каромати, зикру самоси эгалади.* Ойбек, Навоий.

ЗИКРХОНА [зикр + хона] Зикр тушиладиган ёки тушилаётган жой, хона.

Зикрхона у ерда, ҳалимхона бу ерда *Хизматни бирор ерда қилиб, ҳақини бошқа ерда талаб қилинганда айтиладиган ибора.*

ЗИКРЧИ Зикр тушувчи одам, зикр қатнашчиси. *Бобом «хув» деб, дарров ўртадаги зикрчиларга қўшилиб, зикр тушиб кетди.* Ойбек, Болалик.

ЗИЛ 1 Ердан узиб бўлмайдиган даражада оғир (нарса, юк ҳақида). *Зил юк.* ■ *Лойга тушиди югуриб шу чоғ, Зил шотини кўтарди азот.* Мирмуҳсин. *Шофёр зил гавдасини бир тебратиб қўйиб, яна гапга тушиб кетди.* «Муштум».

ЗИЛ 2 [а. ضل — йўлдан озиш, адашиш; ҳалокат] Кишига оғир ботадиган, оғир тегадиган. *Ҳазил, ҳазилнинг таги зил.* Мақол.

Ичдан зил кетмоқ 1) қаттиқ мулзам бўлмоқ, хижолат тортмоқ; **2)** алам ва ҳасаддан эзилмоқ, руҳан қийналмоқ. *Натижада ютуқларимизни кўролмай, ич-ичидан зил кетаётган душманларимиз шармандаю шармисор бўлди.* Н. Сафаров, Оловли излар; **3)** кўрқиб хавотирликка тушмоқ, ич-ичидан кўрқмоқ. *Мадумар ҳокимнинг совуқ муомаласини кўриб, ичидан зил кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЗИЛ 3 Бир-бирига уриб чалинадиган, металл дисklar шаклидаги мусиқа асбоби; қ. гонг **1.** -*Маданият уйи асбоблар сотиб олгани пул берди. Ҳозироқ барабан, зил, карнай сотиб олдик, — деди Собиржон Машрабга.* Ш. Саъдулла, Икки билагозук.

ЗИЛДАЙ, =дек Жуда оғир, кўтариб бўлмас даражада оғир. *Поезд жўнашига учинчи кўнғироқ урилганда, икки қўлида зилдек чамадон кўтарган, бўйни елкасига туташиб кетган бир киши кирди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Кайфияти бешбаттар хуфтон бўлган Фармонов уйга қайтди-ю, ечинмасдан, зилдай гавдасини диванга ташлади.* «Муштум».

ЗИЛ-ЗАМБИЛ қ. зилдай. *Зил-замбил гилам.* ■ *Каттакўрғон шаҳридаги комбинат ишлаб чиқараётган зил-замбил столлар, диванларни ўрндан қўзғатиш учун кўтарма кран керак.* О. Юнус, Қочинг, телефон жиринглаяпти. *Кетмонни кўтарай десам — зил-замбил.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Олинган намуналарни Викторнинг зил-замбил чамадонига солиб, ўзи тўшак-қопга кирди.* С. Кароматов, Олтин кум.

Зил-замбил бўлмоқ Хижолатдан ноқулай ҳолатда қолмоқ, изза бўлмоқ. *Мен зил-замбил бўлиб, ерга кириб кетай дедим.* Ойдин, Садаганг бўлай, командир.

ЗИЛЗИЛА [а. زلزله — ер силкиниши, титраши] Табиий сабаб орқасида вужудга келадиган ер ости силкиниши ва тебраниши; ер қимирлаши. *Бир нафаслик зилзиладан кечаги шаҳарлар саҳрога айланди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. *Тошкент зилзиладан кейин янги кўриниш олди.* Газетадан. *Кундузги олти балли зилзила, иморатларнинг қисир-қисири ваҳимани кучайтирди.* Мирмуҳсин, Умид.

ЗИЛЗИЛАБАРДОШ [а. + ф. زلزله‌بارداش — зилзилага чидамли] Ер силкинишларига, зилзилага чидайдиган, бардош берадиган. *Зилзилабардош иморатлар.*

ЗИЛЗИЛАШУНОСЛИК Геофизиканинг зилзиланинг содир бўлиш сабабларини, унинг оқибатларини ўрганувчи бўлими; сейсмология. *Ўрта Осиёда зилзилашunosлик фанини ривожлантириш халқ хўжалиги тараққиётида катта аҳамиятга эгадир.* «Фан ва турмуш».

ЗИЛЛАТ [а. ذلت — хорлик, хўрланиш; шармсорлик] кт. Камситиш, хўрлаш, ҳақорат; тубанлик. -*Шунда биз зорликдан, зиллатдан қутулурмиз, тинч бўлурмиз, ватанимиз тинч бўлсин, омин!* — деди оломон. Ойбек, Нур қидириб. *Ҳар балодан асрагучи энг муҳим қиммат яроғ — Тири ваҳшат, ханжари зиллатга қалқондир китоб.* Ҳамза, Танланган асарлар.

ЗИЛОЛ [а. زلزل — тоза, булоқ суви] кт. Ниҳоят даражада тиниқ, шаффоф. *Зилол сув.* ■ *Йўл ёқасидаги ариқда зилол сув мавж уриб оқмоқда.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Улар [Турғун ва Саодат] настга тушганда, дарёнинг зилол суви бўтана бўлиб, қирғоқдан оша бошлаган эди.* О. Ёқубов, Тоғ қизи. *Зилол сувнинг ойинасида Иккисининг акси жонланар.* Ҳ. Олимжон, Икки қизнинг ҳикояси.

ЗИМ: зим (ёки зим-ғойиб) бўлмоқ Йўқ бўлмоқ, ғойиб бўлмоқ, йўқолмоқ, бедарак кетмоқ. *Бир ҳафтадан бери қаёққа зим бўлдинг?* З. Фатхуллин, Оби ҳаёт. *Қилғилиқни қилиб бўлиб, бандитлар бирпасда зим-ғойиб бўлдилар.* Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаётмамот. *Икромжон диванга ўтириб қолди.* *Турсуноининг завқи зим-ғойиб бўлди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўча.

ЗИМДАН [а. زىمنان — билвосита, яширинча] рвш. Махфий суратда, яширинча, билдирмасдан. *Зимдан кузатмоқ.* ■ *Пайғамов мийиғида кулиб, кампирга зимдан қаради.* С. Нуров, Нарвон. *Алимардон чойни оларкан, зимдан унга қараб қўйди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. [Ашурхон] *Ширмонхоннинг унга зимдан тикилиб турганини сезиб, безовталанди.* С. Зуннунова, Олов. [Майна] *Ошиқ йигитларнинг кўзлари ва илиқ табасумлари ҳақида зимдан ўйлаб, яна ўзидан ўзи уялиб кетарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ЗИМ-ЗИЁ [ф. سيم‌سيه — «сиёҳ» сўзининг куч. шакли: тўқ қора] Ҳеч нарсани кўриб бўлмайдиган даражада қоронғи; қопқоронғи, тим қоронғи. *Зим-зиё тун.* ■ *Меҳмонлар кўчага чиққанда, атроф зим-зиё, юлдузлар улкан қора чодирга қадалган беҳисоб чироқлардек йлтишларди.* С. Кароматов, Сўнги бархан. *Нестеренколар қайиқларда ўтириб олиб, зим-зиё тунда дарёда.. эшак тортиб борардилар.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Чирилдоқлар овозига тўла зим-зиё чўл кечаси.* М. Мансуров, Ёмби.

Зим-зиё бўлмоқ айн. зим (ёки зим-ғойиб) бўлмоқ қ. зим. -*Оппоқ қизим, жуда зим-зиё бўлиб кетдинг?* *Хабар ҳам олай демайсан?* — деди Мурод ота. И. Ўқтамов, Ҳикоялар. [Ашир] *Зим-зиё бўлиб кетиб, бирдан шаҳардаги чайқов бозор ўртасидан шўнғиб чиқди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Зим-зиё қилмоқ** Йўқ қилиб юбормоқ, йўқотмоқ; ўзлаштириб олмоқ.

ЗИМИСТОН [ф. زمستان — қиш] 1 Қиш. *Зимистон фаслида кирсанг уйингга, Ҳузур дил, чу боғу бўстон печ. Муқимий. Ҳар майса; қиёқ қиш уйқусидан уйғониб, зимистон совуқларидан қутулиб, яйраб-яшнаган.* Ш. Рашидов, Асарлар.

2 Ёруғлик, офтоб нури тушмаган жой; қоронғилик. *Зимистон. Эшик тирқишидан ипдек нур тушиб турибди.* С. Сиёев, Аваз. *Осонда қора булутлар пайдо бўлиб, ўрмон ичини зимистонга айлантирди.* А. Раҳмат. Эллик бир баҳодир.

3 сфт. кўчма Қоп-қоронғи, тим қоронғи, зим-зиё. *Долон кундуз кунлари ҳам қоронғи — зимистон бўлади.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Кўзимни очсам — уй зимистон, болишни қучоқлаб ётибман.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *Уйнинг ичи зимистон эди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

4 кўчма Рўшноликдан маҳрум, зиёдан маҳрум ҳаёт. *Не зотлар ўтдилар ҳасратга тўлиб, Кунлари зимистон, туни сим-сиёҳ.* А. Орипов, Йиллар армони. *Ёруғ дунё шу экан, деб зимистонга кўникиб қолганмиз [деди Онахон].* А. Мухтор. *Опа-сингиллар. Зимистонинг битди энди, Турғуной, Бахтинг қулади бамисоли тўлган ой.* И. Султон, Номаълум киши.

5 кўчма Номаълум, қоронғи нарса; номаълумлик. *-У одамнинг ўтмиши зимистон. Ана шу ўтмишини яшириб юради, — деди Сартаков.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

ЗИММА [а. ذمه — таъминлаш, ҳимоя, қарз; виждон; масъулият] (фақат ж. к., ў. -п. к. ва ч. к. шаклида эгалик қўшимчалари билан ишлатади) Кимсанинг гарданидаги, бўйнидаги иш, вазифа, масъулият, бурч. *Агар сен бу ёқни ўз зиммангга оладиган бўлсанг, бу томондан ҳам хотиржам бўламан.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Ишнинг оғири масъул котибнинг бўйнида, журнал чиқариш деярли шу тўртликнинг зиммасида эди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Аввал бу юмушлар Мамарайим аканинг зиммасида экан. «Шарқ юлдузи».*

Зиммасига олмоқ Гарданига олмоқ. *Хўжалигимиз деҳқонлари ўз зиммаларига олган давлат топширигини шараф билан адо этдилар. «Ўзбекистон ғўриқлари».* **Зиммасига тушмоқ** Гарданига тушмоқ. *-Зиммамизга тушадиган ишни билиб олайлик, ўртоқ*

раис, — деди ярим ҳазил оҳангда Дмитрий Николаевич. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. **Зиммасига юклагоқ** Гарданига юклагоқ. *Ҳақиқатан ҳам батальон зиммасига катта масъулият юклатилган.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЗИМН [а. ضمن — таркибидаги, ичидаги нарса] кт. Мазмун, моҳият; асос, замин. *Биз бул ғазал мусаннифини тутиб, сазойи этишни эмас, ғазал зимнидаги сўзларни мушоҳада қилиб кўрмоғимиз мақбулдир.* С. Сиёев, Аваз.

ЗИМНАН [а. ضمناً — билвосита, яширинча] эск. айн. зимдан. *Зимнан кузатмоқ.*

ЗИМ-ҒОЙИБ: зим-ғойиб бўлмоқ қ. зим.

ЗИНА [ф. زينه — поғона, даража; нарвон, пиллапоя] 1 Бино ва иншоотларда юқорига чиқиш ёки пастга тушиш учун мўлжаллаб ясалган поғонали қурилма ва унинг ҳар бир поғонаси; зинапоя. *Фиштин зина. Мармар зина. Зинадан чиқмоқ. ■ Ҳамдам ака айвон зинаси олдида тўхтади.* С. Зуннунова, Гулхан. [Алимардон] *Кампирнинг гапларини эшитиб ҳам ўтирмай, зиналардан чопиб тушиб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Сафарали бир зина пастга тушган эди, орқада рус қизи бир нима деди. Ойдин, Келин ўғил туғибди.*

2 Остона, бўсаға. *Эшик очилиб, шоп мўйлов, гўшадор юзидан захар томчиллаган Мочалов билан бирга унинг каби погонли, яроғ-аслаҳали.. тўра зинада қаққайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Узоқдан дарвозамиз кўринганда, юрагим шув этиб кетди. Дарвоза зинасида кимдир чўққайиб утирарди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

3 кўчма Босқич, поғона; марта, карра. *Хоннинг йўлбошчиси бўлган кишининг ўзи зулмда Азизбекдан неча зина баланд ўринни ишғол этувчи кимса бўлса, биз қандоқ қилайлик! А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ЗИНАПОЯ [ф. زينه پايه] қ. зина 1. *Бугун Бобур келишидан олдин Хўжа Абдуллонинг фармойиши билан қасрнинг зинапояларига яна пойандоз тўшалди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Латифий Фотиманинг қўлидан ушлаб, зинапоядан четроққа тортди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЗИНГИЛ: зингил солмоқ шв. Разм солмоқ, астойдил, синчковлик билан тикилмоқ. *Намозшом эса чорпоёда терлаб-пишиб ёвгон шўрвага нон бўктириб еяётган жигар-*

банди — Қодирга зингил солиб қаради, ҳўп оғиз жуфтлаб кўрди, аммо истиҳола қилди, индамади. «Ёшлик».

ЗИНДА [ф. زندہ — жонли, тирик] 1 эск. Тирик, барҳаёт.

Зинда қилмоқ Тирилтирмоқ; ҳаёт, жон бахш этмоқ. [Ҳайитжон Тулаҳонга:] Бир аканг борки, мурдани зинда, зиндани газанда қилади. Ҳамза, Паранжи сирлари. Фироқингда гоҳи юз ўлдириб, гоҳ зиндалар қилдинг. Висолинг саҳридан нўш айласам, сен ғамзалар қилдинг. «Муштум».

2 қарғ. Ўлгур, бадбахт. Остонада ўлигинг қолсин, зинда! Ҳамза, Паранжи сирлари. Илоё ўнганмасин, мени куйдирган зинда! [деди Холжон]. Уйгун, Асарлар.

ЗИНДОН [ф. زندان — турма, қамоқхона; бандихона] 1 тар. Амир ва хонлар замонида ер остига қурилган зах ва қоронги қамоқхона. Зулм зиндондан ёмон. Мақол. ■ Маҳбусларга тўлиб зиндонлар, Адолат деб тўкилди қонлар. Э. Раҳим, Янги қадам.

2 кўча Азоб-уқубат макони; азобхона, гурбатхона. Хуросон олимлар учун зиндон [деди Бадиа]. Мирмуҳсин, Меъмор. Ҳеч маслаҳат чиқмади, Эр ва хотин бемадор: Бўлган эди кенг дунё Булар учун зиндон, тор. Файратий. Гуландом дуторни олиб созларкан, деди: —Дутор бўлмаса, бу зиндонда юрагим ёрилиб ўлар эдим. Ойбек, Танланган асарлар.

Кўча хандон, уй зиндон Кучада ўйнаб-кулиб юрувчи, уйда газабини сочувчи одам ҳақида. [Нафиса] Бундай қараса, қизи Сурайёнинг тили «қақа», «шоколад»га келиб, пилдираб юриб ҳам кетдики. Аъзам димоғидан тушмайди, юзингда кўзинг борми, демайди. Кўча хандон, уй зиндон. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ЗИНДОНБАНД [ф. زندانبند — зиндонга қамалган] Зиндонга солинган, қамалган. Амир уларни яна дарҳол ушлатиб қаматди, ўлдирди, зиндонбанд қилди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ЗИНДОНБОН [ф. زندانبان — зиндон қуриқчиси] Зиндон қоровули. Улар қалъа дарвозаси ёнига етиб келиб, зиндонбонларга йўлиқишди. Мирмуҳсин, Меъмор. Зиндон ёнига бориб, зиндонбон билан гаплашди. С. Сиеёв, Аваз. Зиндонбон, бекларнинг қошига бориб, маълум қилди. «Эрали ва Шерали».

ЗИНДОНИ [ф. زندانى — маҳбус] с. т. Баданга чиққан катта, ёмон яра.

Пулига зиндони чиқибдими Ўз пулини қизганиб, бировдан тама қилувчиларга нисбатан қўлланадиган ибора.

ЗИНДОНЧИ с. т. Зиндонбон.

ЗИННИХ с. т. Зирних.

ЗИНО [а. زنا — бевафолик, бузуқлик; фоҳишалик] 1 Никоҳсиз, ношаръий жинсий алоқада бўлиш; фаҳш. Бир шаҳарда бир бузуқ хотин бор экан. Шу хотин қариганда, қиёмат ваҳмига тушиб, ағламининг олдига борибди: —Ағлам почта, киши зино қилса нима бўлади? — деб сўрабди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Мана шу табиати билан у [Қосим ювош] хиёнат, зинони билмаган ибтидоий давр одамларини эслатарди. У. Ҳакимали, Навбахор.

2 кўча Гуноҳ, айб. —Бомдод намозида ё шариятга, ёинки зино ишларга рўйхушлигини аён қилинг, — деди мударрис Мамаражаб. С. Сиеёв, Қиз боланинг панди. Насриддин ҳам кетар сал йироқ, Юз бермасин тағин бир зино. М. Али, Боқий дунё.

Валади зино қ. валад 1.

ЗИНОКОР [а. + ф. زناكار — зино қилувчи, бузуқ] Зино ишлар қилувчи; бузуқ, фосиқ. Асрорқул кулиб: —Зинокор! — деди тағнали оҳангда. — Уялмайсанми? Н. Қиличев, Ёронгул.

ЗИНОКОРЛИК Хиёнат, бузуқлик, фаҳш.

ЗИНХОНА 1 қ. зиндон 1. Беш минутдан кейин бойнинг зинхонасида «вой жоним» деб ётганлар устига яна икки банди ортган эди. С. Айний, Қуллар. Катта бинонинг ўнг тарафида хонақоҳ ва чап томонида икки қаватли иморат, унинг ости зинхона ва устки қисмида қатор хужралар. А. Ҳакимов, Илон изидан.

2 кўча Фаҳш, гуноҳ ишлар билан шуғулланадиган жой. Ишдан кетсам кетаманки, бу идорани — бу пирхонани зинхона қилишингизга йўл қўймайман. Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

ЗИНҚАРЧА шв. айн. жинқарча 1. Фақат «Равшан» ва «Кундуз билан Юлдуз» достонларининг ўзидагина баҳрин.. зинқарча, зарғалдоқ.. каби олтмишга яқин қуш номлари тилга олинди. «ЎТА».

2 айн. жинқарча 2. —Хуш, ўзингча фалсафа деб ўйлаган бу одобсиз сафсатаанг билан нима демоқчисан? Мени илон қиялсанми,

зинқарча?! — деди Фосих афанди Дилшодга. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЗИНҒИЛЛАМОҚ 1 Жуда тез юрмоқ, зипилламоқ, физилламоқ. *Фойтунчи ирғиб тушиб, Калтаминор томон зинғиллаб кетди. С. Сиёев, Аваз. У зинғиллаганича навбатчи аёл ўтирадиган томонга кетди. Л. Тожиёва, Меҳрим сизга, одамлар. Кенжа зинғиллаганича уйга чолиб кетди. Н. Фозилов, Оқим.*

2 Ғувиллаган товуш чиқармоқ, визилламоқ. *Қулоғим зинғиллаб кетди. ■ Терада зинғиллаб учган снарядлар, миналарнинг бад садоси, олов ва тутун аралаш ер уюмлари. Ойбек, Куёш қораймас. Лекин атрофда сукунат, қулоқларни зинғиллатувчи сукунат ҳукмрон. С. Нуров, Нарвон.*

ЗИНҲОҲ [ф. زنهار — хавфсизлик, ҳимоя, паноҳ] *рвш. Асло, сира, мутлақо. Бировнинг айбига кулмагин зинҳор, Сенинг ҳам айбинга кулувчилар бор. Мақол. ■ Дунёни қизганма мандан, азизим, Мен сенинг кўчангдан ўтмасман зинҳор. А. Орипов. Отангни(нг) элига бормагин зинҳор ҳам бизларни қилма, ука, ғуноҳкор. «Эрали ва Шерали». Рихсивойнинг фикрича, қурилишни тўхтатармиш, электрда соғилган сут ёқмасмиш. Мен бу фикрга зинҳор қўшилмайман. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

ЗИНҲОҲ-БАЗИНҲОҲ *рвш. Сира ҳам, асло-асло. Маждиддин.. жаҳлли товуш билан гапирди: -Сиз бу сўзни иккинчи дафъа зинҳор-базинҳор оғзингиздан чиқарманг. Ойбек, Навоий. Йўқ, Султон дардини жиянига зинҳор-базинҳор ошкор этмоқчи эмас. Х. Султонов, Онамнинг юрти. [Содиқжон:] -Юлдузхон чиндан ҳам сенга кўнғил қўйган бўлса-я, сен бунга сезсанг ҳам, зинҳор-базинҳор сир бой берма, — деди ўзига ўзи. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

ЗИП: *зип этиб* Жуда тез, елдай учиб. *Зип этиб трамвайга чиқиб олдим.*

ЗИПИЛЛАМОҚ *с. т. Физилламоқ, жуда тез юрмоқ, елмоқ. Бир оздан сўнг амакиси ҳовлига чиқди ва зипиллаб ошхонага кирди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ўзи бебаҳо дастёр-а, зипиллаб, ҳамма ишни битиради бир зумда. С. Нуров, Нарвон. Акам бўлса, отам уйдан кетиши билан, тегирмон бошига қараб зипиллайди. А. Кўчимов, Ҳалқа.*

ЗИР 1 *рвш. Иш-ҳаракатнинг тез, чаққон бажарилишини, қайта-қайта амалга*

ошишини билдирадиган сўз. Хизматкор хотин зир югуриб, чой тайёрларди. Мирмуҳсин, Умид. Меҳмонларга ҳали у, ҳали бунга ташиб, ташқари ҳовли билан ичкари ҳовли ўртасида зир югурдим. П. Турсун, Ўқитувчи. Наҳотки икки йилдан бери бир бечорани зир қатнашиб овора қилсалар, Тошкент қишлоғи билан Марғилоннинг ораси озгина йўлми ахир? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЗИР 2 *тақл. с. Ларзадан тебранувчи нарсаларнинг ҳаракати ва товуши ҳақида. Портлаш зарбидан ойналар зир этиб кетди. ■ Рўҳли, кучли кўкракдан чиққан бу ашула теваракни зир эттириб юборгудек, Отабекка ҳам бошқача бир таъсир берадир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Зир титрамоқ 1) совуқдан, кўрқув ёки ҳаяжондан қаттиқ қалтирамоқ. *Зир титрадим, бир кўрқдимки, нафасларим бўғлиб кетди. Ойбек, Нур қидириб. Зумрад зир титраб, ҳамма уйни айланиб чиқди. С. Сиёев, Отлиқ аёл; 2) кўчма жуда ҳам кўрқмоқ, ҳайиқмоқ. У мандан зир титрайди. ■ Такяхона эшиги ичкаридан тарс-тарс урилди. Эшонни судур зир титради. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. Юраги зир этмоқ Юраги шув этмоқ, юраги гуп-гуп уриб кетмоқ. Тантубойваччанинг юраги зир этиб кетди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЗИРА [ф. زیره — хушбўй ўсимлик уруғи] *Зирадошлар оиласига мансуб кўп йиллик хушбўй зиравор ўсимлик ва унинг овқатга ишлатиладиган уруғи. Садаф хушбўй зира солинган шавлани чолга суриб қўйди. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. Чошнағир аёл олтин лаганда зира ҳиди келаётган кабоб кўтариб кирди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ЗИРАВА *шв. Зирапча.*

ЗИРАВОР *Овқатни хушбўй ва хуштаъм қилувчи ўсимликлар (мас. зира, зирк, қорақанд, зарчува, қалампир, мурч) нинг умумий номи. Ҳатто шу ниятда алақаёқдан зиравор ҳам топиб келди. Шухрат, Шинелли йиллар. Кабобнинг, зираворлар сепилган думба ёғининг димоғни қитиқловчи иси чоратрофга ёйилди. «Ёшлик».*

ЗИРАЗОР *Асосан зира ўсган майдон. Табиий зиразорларимиз ҳам қаровсиз қолиб, пайҳон бўлиб кетяпти, бу ҳол эса ўсимликнинг кўпайишига халал берапти. «Фан ва турмуш».*

ЗИРАК Кулоққа тақиладиган безак; исирға. *Тилла зирак.* ■ *Икки қулоғига офтобни узиб олиб қўйгандек ялтироқ зирак таққан бир қиз кирди.* С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон. *Сабоҳатнинг панжаларида қўша-қўша узук, қулоғида зирак, билагида тилла билагузукка ўрнатилган соат.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ЗИРАЛАМОҚ Зира сепиб қўймоқ, зира билан аралаштирмоқ. *Гуштни зираламоқ.*

ЗИРА-ПИЁЗ Майда тўғралган пиёз билан зира аралашмаси. *Зира-пиёз сепилган гўштининг ҳиди Аҳмедовнинг сўлагини оқизди.* С. Зуннунова, Янги директор.

ЗИРАПЧА Терига санчилиб қолган нинадек ингичка чўп; тиканак. -*Сенинг бирон ерингга кирган зирапча менинг юрагимга киради,* — деди Ашурмирза. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Зирапча кирса ҳам, тиш оғриси ҳам ҳаловат йўқолади.* «Фан ва турмуш».

ЗИРБАК [ф. *زیربک* — зира солинган гўштли шўрва] Палов учун қовуриб, сув солиб қайнатиб қўйилган гўшт, пиёз, сабзи. *Сайдий ҳовлининг саҳнига бурилди, димоғига зирбак ҳиди келди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЗИРВАК с. т. Зирбак. *Бир қозонда макарон шўрва қайнапти. Иккинчисида ошнинг зирвагини қилияпман.* П. Қодиров, Қадрим.

ЗИР-ЗИР: зир-зир титрамоқ (*ёки қалтирамоқ*) айн. зир титрамоқ қ. зир. *Зир-зир қалтираган Гулнор шўрвани нари-бери сузиб келди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Саҳнадаги Гулсаранинг қайгу-аламлари эскиликнинг даҳшатли кучи олдида зир-зир титраб турадиган аёлнинг қайгу-кулфатлари эди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ЗИРИЛЛАМОҚ 1 Ларзага келмоқ, титрамоқ. *Момақалдиқодан деразалар зириллади.* ■ *Узоқдан самолётларнинг гувуллаши эшитилди. Ер ва ҳаво зириллади.* 3. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *Синфимиз болалар кулгисидан зириллаб кетди.* Т. Мурод, От кишинаган оқшом.

2 *кўчма* Жуда кўрқмоқ, ҳайиқмоқ. *Уста Маҳкамнинг кичик қизи Инобат маҳмадо-нагина чиққан. Келин аялари ҳам, опалари ҳам ундан зириллаб туришади.* С. Аҳмад, Асарлар. *Моҳидил ҳам акасининг ўжарлигидан зириллаб турарди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

3 айн. **безангламоқ.** *Мажлисларда кимнинг камчилиги бўлса, [Асрора] шартта юзига*

айтаверарди. Ундан раис ҳам ҳайиқарди. Қизлар-ку зириллашарди. С. Аҳмад, Уфқ.

Юраги зирилламоқ Кучли даражада кўрқмоқ. *Унинг [Муқаддамнинг] қадам босишга мажоли қолмаган, ичкарига кириши биланоқ ничоқ кўтариб турган дадасига рўпара бўладигандай, юраги зирилларди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ЗИРИҚТИРМОҚ Тумтарақай қилиб қувламоқ, тириқтирмоқ. [Ёрмат] *Тумов орқасида бурнидан тўхтовсиз оққан сувни ҳам сезмайди.* Чағир-чусур қилиб, *ошиқ ўйновчи маҳалла болаларини зиріқтириб қувлайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЗИРК [ф. *زىرك, زرشک* — қизил ва аччиқ мевали ўсимлик, барбарис] Тогларда ўсадиган кўп йиллик тиканли бута ва унинг ҳосили. *Яна йўл. Тоғ-тош. Ҳарсангларга қапишиб ўсган зирк.* Газетадан. *Аваз билан Ҳулкар юқоридан шилдираб тушаётган тиниқ сув бўйида, арча билан айқашиб ўсган зирк тагида ўтириб овқатланишар эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Зира, зирк солинган хушбўй паловнинг Бир чимдими ҳозир қилди хумори.* С. Зуннунова, Соғиниш.

ЗИРНИХ [а. *زرنیخ* — маргимуш; маргимушли олтингугурт] 1 Бадандаги тукни тўқиш ва яра-чақаларни доволаш учун ишлатиладиган олтингугуртли қоришма.

2 Дўппига гул босиш учун ишлатиладиган сарғиш бўёқ.

ЗИРОАТ [а. *زراعت* — деҳқончилик] 1 айн. **деҳқончилик** 1. *Кучимиз кам, ҳукумат ўзининг трактори, машиналари, бояги айтган зироат илмини биладиган муллалари билан бизга кўп ёрдам берсин, дейман.* А. Қодирӣ, Обид кетмон.

2 айн. **деҳқончилик** 2. *Ахир у ерда одамлар бўлган-ку! Улар зироат қилишган.* С. Кароматов, Сўнги бархан.

3 Қишлоқ хўжалик экинлари. *Ерда қолмас зироат, Омон бўлсак кўпчилик.* Газетадан. *Камбағал деҳқонларнинг қанча-қанча зироатлари сувсизликдан қуриб кетган.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ЗИРОАТЧИ эск. 1 қ. **деҳқон.**

2 айн. **агроном.** *Жадид мактабларни кўпроқ очиб, дунёвий фанларни ўқитиб, ўз миллатимиздан — асилзодаларнинг ўғилларидан муҳандис, зироатчи, доктор, техник тайёрлаб чиқаришимиз лозим [деди Ислом-хўжа].* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЗИРОАТЧИЛИК эск. айн.. *деҳқончилик*
2. [Абдуҷабборхўжа] Пахтачилик зироатчиликда энг кўп даромад келтирадиган бўлгач, базозоликдаги дўконини акаси Аҳмадхўжага топшириб, ўзи Соғариқ қишлоғига кўчиб чиқди. М. Осим. Тилсиз гувоҳ.

ЗИРҚ-ЗИРҚ: зирқ-зирқ қилмоқ Зирқи-раб, қақшаб оғримоқ.

ЗИРҚИЛЛАМОҚ с. т. қ. зирқирамоқ. Муқаддамнинг мияси зирқиллаб кетди. Ў. Ҳошимов. Қалбингга қулоқ сол.

Юраги зирқилламоқ Кучли ҳаяжондан ёки қўрқувдан юраги дуқилламоқ. Ёримдан хабар келса, Юрагим зирқиллайди. «Оқ олма, қизил олма».

ЗИРҚИРАМОҚ Тўхтовсиз оғриб турмоқ, зирқ-зирқ қилиб қақшаб оғримоқ, сирқирамоқ. *Йигитали танҳо юлдузга тикилганича анча ётди. Оёғининг зирқираши сал босилди.* Т. Малик, Ажаб дунё. *Ўнг қўлимни кўтара олмайман. Зирқираб оғрийди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Бозорқул баъзида чалопдан ичи қўлдураса ёки кечаси суюқлари зирқираса ҳам чўчиб кетади.* А. Мухтор, Чинор.

Юраги зирқирамоқ Руҳан эзилмоқ, қийналмоқ; юраги зирқ-зирқ оғримоқ. *Домла Шомуродов эшик ёнидаги креслога ўтирди, эсига неадир яна кампири тушиб, юраги зирқираб кетди.* О. Ёқубов, Диёнат.

ЗИРҚИРОҚ Зирқираган, қаттиқ оғриқ. [Элмуроднинг] *Баданига зирқироқ югурди, кўз ўнгини туман қоплади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЗИРҲ [а. زره — темир қоплама; ф. زره — совут] Ҳарбий кема, танк ва ш. к. нинг ўқ ўтмайдиған темир (пўлат) қопламаси; бронь. *Гоҳ кунлари чўл шамоли чинқириб келиб, азамат экскаваторнинг зирҳларига, ғилдирақларига урилади.* Ш. Фуломов, Қалб ундайди.

ЗИРҲЛАМОҚ Зирҳ билан қопламоқ, бронламоқ. *Зирҳланган автомобиль.* ■ *Унинг [посилканинг] ичига.. кабелларни зирҳлаш учун тайёрланган пўлат ленталарнинг қийқимлари қоғозга яхшилаб ўраб жойлаштирилган эди.* Газетадан.

ЗИРҲЛИ Зирҳ билан қопланган, бронли. *Зирҳли поезд. Зирҳли пароход.*

ЗИРҲЛОВЧИ Зирҳ билан қопловчи шахс. *Орадан бир ҳафта ўтиши биланоқ зирҳловчиларга ана шундай хужжат топширилди.* Газетадан.

ЗИЧ 1 Орасида бўли жой, тирқиш қолдирмай, бир-бирига тақаб қўйилган, ёпиштирилган; жипс. *Зич пол. Эшикни зич ёпмоқ.*

■ *Зич қўйилган қаравотларда юзга яқин бола ухлаб ётибди.* Р. Файзий, Сен етим эмассан. *Жуда қалин, дўлдай зич учаётган ўқлар самолётларнинг теварак-атрофидан визиллаб ўтиб турибди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Зич қўйилган парталарни тўлатиб ўтирганларнинг ҳаммаси ота-оналар эди.* С. Зуннунова, Янги директор.

2 Кўп; тиғиз, қалин. *Зич ўрмон.* ■ *Майдонча атрофида одамлар зич.* Т. Обидов, Юсуфжон қизик. *Автобус ичида одамлар зич, ҳаво дим, турли хил атирларнинг ҳиди араллашиб, нафасни бўғадиган бир вазият юзга келган эди.* Газетадан.

ЗИЧЛАМОҚ Орасида жой қолдирмай, бир-бирига тақаб ёпиштирмоқ, маҳкамламоқ, жипсламоқ. *Мунисхон эшикни зичлаб, Саидийнинг қаршисига ўлтирди-да, унга томон энгашиб пичирлади.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Рулдаги йиғит эшикни қайта очиб, зичлаб ёнди.* «Шарқ юлдузи».

ЗИЧЛИК 1 Бир-бирига ўта яқин жойлашганлик; тиғизлик, кўплик, қалинлик. *Аҳолининг зичлиги. Экинларнинг зичлиги.*

2 физ. Модданинг ҳажм бирлигидаги миқдори, массаси. *Сувнинг зичлиги.*

ЗИҚ [а. ضيق — торлик, тизғилик, танглик] 1 рвш. (фақат кесим в.ф.) Ғоят чекланган, тиғиз; ниҳоятда оз. *-Боришим керак. Вақт жуда зиқ, — деди Ҳотам.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Вақт зиқ, тонг ёриши яқин, тез ҳаракат қилиш керак эди.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир. *Умрзоқ ота иш тикшинч, вақт зиқ эканини фаҳмлаб, ошдан гап очмай қўя қолди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 кўча Бекордан-бекор диққат бўлаверадиган, тажанг, юраги тор. *Зиқ одам.*

Зиқ бўлмоқ Арзимаган насага юраги сиқилмоқ, диққати ошмоқ, диққат бўлмоқ. *-Оҳ, Пўлат, ғалати оdating бор-да.. ўзингдан-ўзинг зиқ бўлаверасан, — деди Баҳор.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Шу қадар зиқ, нозиктабиат бўлиб қолгани учун Бегимхон кўп дакки зшитди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ҳадеб ишга тўғри бориб, тўғри қайтаверса ҳам, зиқ бўлиб кетаркан киши.* Ф. Мусажонов, Собик. **Зиқ қилмоқ** Кимсанинг юрагини сиқмоқ, диққатини опирмоқ, қийнаб безор қилмоқ. *Бой кечадан бери уйдан жил-*

гани йўқ, уйдагиларни ҳам зиқ қилиб юборди. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

3 Юракни эзадиган, диққатни оширадиган. *Зиқ иш.*

ЗИҚЛИК I Тиғизлик, танглик, чекланганлик (пайт, вақт ҳақида). *Бойвачча данакдай нонни оғзига ташлаб, вақт зиқлигини билдирмоқчи бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ночор қолган Қурбонали, вақтнинг зиқлигидан, онасиникида бўлган хотинини тунда бориб кўриб келди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар.

2 Дили хуфтонлик, маъюслик; тушқунлик. *Булутли қиш кунининг юракка зиқлик берувчи хира тонги эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЗИҚНА Ўтакетган хасис, қизганчиқ, мумсик. *Ўзи кўп зиқна, кўп пухта одам. Бир тийинни кўрса, ўн юмалайди.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида. *Абдураҳмон зиқнанинг ювундихўри бўлиб юраверасизми, айланай эр? — деди Баҳри.* Ҳ. Фулом, Машъал.

ЗИҚНАЛИК Хасислик, қизганчиқлик. [Фотима] *Орадан уч ой ўтар-ўтмас, бухгалтер эрини зиқналикда айблаб, уйига қайтиб келди.* Мирмуҳсин, Умид. [Куёв] *Ўта зиқналикдан, торликдан, дамлаб ичадиган чойларни ҳам ўлчаб берадиган бўлди, тийинларини туфлаб тугди.* Ш. Фуломов, Саҳрода. *Бу катта, кўркам дарвозани узоқдан кўрганлар, дадаси зиқналик қилиб йиғган бойликни ўғли совуряпти, дейишарди.* С. Юнусов, Қутилмаган ҳазина.

ЗИҚНАФАС [اضيق النفس — нафас қисийш, ҳарсиллаш; астма] Нафас қисийш касаллиги; астма. *Зиқнафас касаллигида ҳарсиллаш бирдан юз беради.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ЗИҚНОВ: зиқновга олмоқ шв. Сиқмоқ, қийнамоқ. *Отам билан онам, сендан кичиклар икки болали бўлди, қачон уйланасан, деб зиқновга олишади.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

ЗИГИР I Поясидан тола, уруғидан мой, ёғ олинадиган бир йиллик ўсимлик. *Зигир эймоқ.* ■ *Раис, колхозига план берилмаган бўлса-да, озроқ зигир, кунжут эктираётганини, битта эски жувозни ҳам сақлаб қолиб, ишлатаётганлигини айтди.* С. Нуров, Нарвон. *Нилуфар далалар янги камалак, Деҳқон мафтун боқар зигир гулига.* Н. Нарзуллаев, Сайланма.

2 Шу ўсимликнинг уруғи, ҳосили. *Пакана йигитнинг кийимларидан зигир ёғининг ҳиди келади, унинг касби жувозкаш.* П. Қодиров. *Юлдузли тунлар. Кавушсимон шамдонга зигир ёғи қуйилиб, пахта пилик ёқилган бўлса ҳам, жувозхона ичи қизғиш қоронғи эди.* Н. Фозилов, Оқим.

Зигир ёғдек кўнгилга (ёки меъдага) тегмоқ Гап-сўзи, хатти-ҳаракати билан жондан безор қилмоқ, жонга тегмоқ. [Муллаўзи Мулладўстга:] *Ҳозир бу бойваччангиз ҳам меъдага зигир ёғдек тегиб турибди.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ЗИГИРАК I бот. Эфир мойи олиш учун экиладиган кўп йиллик ўт. *Яра-чақа бўлганларга кампирнинг отқулоқ, зигирак каби ўтлардан «дори» тайёрлаб бериши-чи?* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Заргарликда: исиргага ўрнатиладиган, олтин ёки кумушдан майда юмалоқ доначалар шаклида ишланган безак тури.

ЗИГИРДАЙ, =дек I Жуда оз, озгина, жиндек, қитдек. *Авазнинг юраги ачишди. Бенаво, бемажол халқига зигирдек кўмак беролмаслигини ўйлаб, қалби вайрон бўлди.* С. Сиёев, Аваз.

2 Жуда кичкина, зигир уруғича. *Энди, катта мавзулардаги баҳс-мунозаралардан кейин, бу мушуқлик зигирдеккина кўринди.* П. Қодиров, Уч илди. *Бир-бирини излар шайдо икки жон. Зигирдек жон, шайдолиги бир жаҳон.* Миртемир. *—Ҳой куёв, сизга бир гап бўлдим, зигирдек бола зерикшини қаёқдан билсин, — дерди [Гулсум кампир].* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

ЗИГИРКОР Зигир экиш ва етиштириш билан шуғулланувчи шахс.

ЗИГИРПОЯ I Зигир ўсимлигининг пояси, танаси.

2 Зигир экилган дала, майдон. *Подачи молларни тор кўчадан тез ҳайдаб, далага чиқаради: у ерда зигирпоя бор.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. *Белоруссиядаги ўрмонларнинг шовқини, ундаги зигирпояларнинг нафаси.. ҳамма жойларга етиб келгандек бўлди.* Газетадан.

ЗИГИРЧА айн. зигирдай. *Бирорта одам зигирча камчилигимиз ҳақида оғиз очса, томоғидан ғилпа бўғамиз.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Бировга зигирча озор берган инсон эмасман.* Ю. Шомансур, Қора марварид. [Жўрапошшанинг] *Рангида зигирча қон йўқ,*

оп-оқариб кетибди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Сизда вафо деган нарсдан зиғирча борми? — деди Нишонбой Чиннихонга. П. Қодиоров, Юракдаги қуёш.

ЗИГИРЧАЛИК Оз бўлса ҳам, кичик бўлса ҳам. *Гарчи 1940 йшдан буён торкўчаннинг номи уч марта ўзгартирилган бўлса ҳам, бироқ кўчада зиғирчалик ўзгариш бўлмаётир.* «Муштум».

ЗИХ [ф. *زىخ* — қирғоқ; ҳошия, жияк] 1 Икки сатҳ кесишган чизиқ; қирра. *Тахтанинг зиҳи. Деворнинг зиҳини чиқармоқ.* ■ *Токчалар ва пирамонларнинг зиҳлари ганчдан қабартма қилиб ишланган.* М. Осим, Карвон йўлларида.

2 Қирғоқ, чет. *Қор учқунлар, том ва девор зиҳлари оқариб қолган эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Эшон ая дераза зиҳига ўтириб, қоронғида шитирлаётган баргларга қулоқ сала бошлади.* С. Аҳмад, Хукм.

ЗЛОТИЙ [пол. *zloty*] Польша Республикасининг пул бирлиги.

ЗМЕЕВИК [р. «змея» с. дан — илонсимон, илонга ўхшаш] 1 *геол.* Силикатлар туркумига мансуб, илон пўстига ўхшаш сарғиш ва кулранг-яшил доғлари бўлган минерал; серпантин.

2 *махс.* Иситиш аппаратларида спиралсимон буралган найча; эгри-бугри қувур.

ЗОБИТ [а. *ضابط* — офицер, мишраб; забт этувчи] Армия ва флотда, умуман, қуролли кучлар тизимида командир мартабасидаги ҳарбий хизматчи; офицер. *Буни менга турк зобити ўргатган эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Ҳовлиқиб, рус ҳарбий зобитининг кийимида шахзода Исфандиёр кирди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Бу албатта халқ орасида зобитлар ҳақида яхши фикр тугдириш учун қилинган ҳийладир.* Ш. Холмирзаев, Тоғларга қор тушди.

ЗОВ [ф. *زوا* — дара] *шв.* Дара, тоғ оралиғидаги чуқурлик; жарлик. *Тўш-тўшига лашкар қочиб жўнади. Қанча одам зовдан ташлаб ўлади.* «Ширин билан Шакар». *Унг томони — учма зов. Икки тегирмон сув ўша зов настидан оқиб тушяпти.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Ҳожар янгам узоқ-узоқларга кўз тикканча, Чортоқнинг устидан секин-аста зов томонга юриб борарди.* С. Исҳоқов, Олам гўзал.

ЗОВУР Заҳоб ерларни қуритиш, захни қочириш учун қазилган чуқур ариқ; закан.

Кеча ёмғир ёғиб ўтди. Ерлар лой. Бугун колхозчилар қазилар зовур. Уйғун. Даланинг ёндамасидан чуқур қилиб қазилган зовур ернинг охиригача чўзилган. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Кунчиқардан бошланиб, қибла уфққача бориб тақалган зовур ёнбағирларига нурсиз соя тушди.* Н. Аминов, Тилло табассумлар.

ЗОВУРЧИ Зовур қазувчи. *Етмиш тўрт ёшга кирган Тожимат зовурчи канал қурилиши ҳақида хабар топиб, икки ўғлини юборибди.* Х. Носирова, Мен ўзбек қизиман. *Зовур қазувчиларнинг оши учун қишлоқдан икки қовоқ қатиқ йиғиб бораётган бир йиғитнинг ҳамроҳлигида Рафиқов яёвлаб, зовурчиларнинг олдига жўнайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЗОДАГОН [ф. *زادگان* — яхши оила фарзандлари] эск. Илгари замонларда оқсуякларга, имтиёзли табақага мансуб шахс; асилзода. Ш. *Ҳамроев аввалига чор амалдорларининг, бою зодагонларнинг кунни битганига ишонқирамай юрди.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Зухра бегим тегаман, деса уни оладиган зодагонлар топилар эди.* П. Қодиоров, Юлдузли тунлар. *Сарой зодагонлари орасида Абдуллатифга қарши фитна тайёрланади.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ЗОДИАК [юн. *zodiacos* (kyklos) — ҳайвонлар (доираси)] *астр.* Осмон гумбазидаги Қуёш, Ой, катта сайёралар ва кўпчилик кичик сайёралар йил давомида ҳаракатлангани ва 12 бурж [Ҳамал, Савр, Жавзо, Саратон, Асад, Сумбула, Мезон, Ақраб, Қавс, Жад(и)й, Дая, Хут] жойлашган айлана.

ЗОЕ [а. *ضامع* — йўқолган, нобуд бўлган]: **зое кетмоқ** Бекор кетмоқ; фойдасиз, яроқсиз бўлиб қолмоқ. *Расул аканинг изланишлари зое кетмади; сеялкани минерал ўғит солишга мослаштирди.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Меҳнатсевар халқимизнинг тўккан тери, сарфлаган меҳнати зарра бўлса ҳам зое кетмади.* Н. Сафаров, Оловли излар. **Зое қилмоқ** Бирор ишни бекорга кетказмоқ, йўқ қилмоқ. *Бечора Нодира оғир ҳолда, Анварни кишига шогирд бериб, ўқишини зое қилишга кўзи қиймади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЗОЕЛИК: **зоелик тортмоқ** (ёки **кўрмоқ**) Зиён кўрмоқ, зарар қилмоқ. *Мен сиздан зоелик тортмадим.* ■ *Ҳар қалай, даштга тер тўкиб, зоелик кўрмади. Нима тикса, олтин бўлиб уняпти.* Х. Назир, Маёқ сари.

ЗОЙИЛ [а. زائل — йўқ, бартараф бўлувчи]: зойил бўлмоқ Йўқ бўлмоқ; бартараф бўлмоқ. *Мулла Обиднинг юзидаги бояги қайғуришли кайфияти бирмунча зойил бўлди.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Мавлоно замоннинг моҳир ҳақими эрур. Зора мараз зойил бўлса [деди Муҳаммад Паҳлавон] М. Осим, Сеҳрли сўз.*

ЗОК [ф. زك — купоросларнинг умумий номи]. Темир купороси, темир сульфат; сувда осон эрийдиган оч яшил модда.

ЗОЛ I [ф. زال — жуда ҳам қари] *кт.* Кўп иш кўрган, ҳамма нарсага ақли етадиган; тадбирли. *Қўҳна дунё, қари тарих, зол. Сийнанг мунча аламга тўла.* Миртемир. [Мулларўзи]: *Энди хат масаласи бўлса, бари бир, у зол хотин бир алдандими, энди хушёрроқ бўлади.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ЗОЛ II [а. زال — араб алифбосидаги ز — з ҳарфининг номи] Араб графикаси асосидаги эски ўзбек ёзувида ўн биринчи ҳарфнинг номи.

ЗОЛДИР Шар соққа, волдир. *Темир золдир.* ■ *Одамгарчилик ўлсин, золдирга ўхшаб нуқул нишабга думаласа!* Шухрат, Олтин зангламас. *Унинг [сэрнинг] кўзлари золдирдай ўйнаб кетган эди.* «Муштум».

ЗОЛИМ [а. ظالم — зулмор, мустабил] **I** Зулм қилувчи, зулмор, жабр қилувчи. *Илоннинг захри ёмон. Золимининг қаҳри ёмон.* Мақол. ■ *Фақат хотинларгина золим подшони қарғаб чинқаришар, йиглашар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Акрам ҳожи саволида давом этди: -Ҳокимингиз жуда золим эмиш, бу тўғри сўзми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мамлакат пароканда, золим тождорлар қон устига қон тўқурлар [деди Мавлоно Фазлиддин].* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Раҳм-шафқатни билмайдиган, бераҳм. *Золим эр.* ■ *Бориб айтнинг ўшал золим йигитга, Унинг ишқи бу бағримга туташди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

3 Бераҳмлиқни, шафқатсизликни ифодаловчи. *Гулсумбиби индамади, ёлғиз золим кўзлари билан ўқрайди-да, айвоннинг бир чеккасида, касал каби, чўзилиб ётди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Жабр-зулм билан тўлиб-тошган, қаҳрли. *У [Йўлчи] ўз синглисини Гулнордан айриб, уни золим танҳолик кучоғига отишни*

истамаганидан, яна бир неча вақт Унсинни бу ерда қолдиришга мойил эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЗОЛИМЛИК Зулм қилишлик, шафқатсизлик. *Золимлик қилмоқ.* ■ *Демешлар мулк вайронадир, Агар золимлик этса шоҳ.* Э. Воҳидов, Муҳаббат. *Уни [бойни] юз-хотир қилмай, золимлигини дангал юзига солишди.* К. Яшин, Ҳамза. *Аммо эгачингизни хоҳламаган одамига зўрлаб узатсалар, шунинг ўзи катта бир золимлик бўлмаганими?* [деди Хонзода]. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ЗОЛИМОНА [а.+ф. ظالمانه — золим каби, золимларча] *рвш.* Золимларга хос равишда; золимларча, шафқатсизларча. *Азизбекнинг бу золимона буйруғига қарши қаттиқ сўзлар айтишни ўйласа ҳам, аччиғини қандай кишига айтилишини ўйлаб, ўзини бир оз йигди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Зайнаб] *Хушрўйнинг юзида золимона бир истеҳзо кўрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЗОМБИ [ингл. zombi(e) < африка тилларидан: муқаддас илон; афсун, жодугарлик билан тирилтирилган мурда] Бегона кимсанинг таъсир кўрсатиши (кучли уйқу дори-лар, наркотиклар, онг-фикрни хиралаштирувчи препаратлар, гипноз ва б. руҳий воситалар таъсири) ёрдамида бировнинг буйруғига, хохиш-иродасига сўзсиз бўйсунадиган, мустақил фикрлай олмайдиган, ўз шахси ва эркига эга бўлмаган киши; манқурт. *Японияда пайдо бўлган. зарарли оқимлар турли мамлакатлардаги ёш йигит-қизларни иродасидан, онг-шууридан маҳрум қилиб, зомбига айлантриб кўйгани бу фикрнинг далилидир.* «Миллий истиқлол гоёси».

ЗОМИН [а. زامن — кафил] Рўй берган кўнгилсиз ишга сабабчи, айбдор. *Бунда қутулмоғим мушкулдир гумон, Ўн маҳрамга бўлдим охири зомин.* «Баҳром ва Гуландом». -*Бировнинг жонига зомин бўлишдан қўрқмай-сизми? — деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Хўш, айтнинг, ким зомин акам қонига, Хўш, кимлар ачинди унинг жонига.* А. Пўлкан, Изҳор.

ЗОМЧА *шв.* Ранги, катта-кичиклиги турлича бўлган ҳандалакларнинг умумий номи. *Аваз, бозорга кириб, икки зомча [ҳандалак] ола кетайлик, дея Мутрибни қовун бозорига бошлади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЗОНА [юн. zone — минтақа] Ер юзининг муайян умумий белгиси билан ажралиб ту-

радиган жойи, минтақаси. *Тундра зонаси. Чегара зонаси.* ■ *Нейтрал зонадан ўтиб, сойга тушдим.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. *Ҳамзаобод қишлоғида катта дам олиш зонаси барпо этилмоқда.* Газетадан. *Урта Осиё республикалари жуда қуруқ иқлимли зонада жойлашган.* «Фан ва турмуш».

ЗОНАЛ Бирор минтақага, зонага оид. *Самарқанд шаҳрида бўлиб ўтган зонал семинар.* ■ *Ўтган кунни Тошкентда кураш бўйича эркаклар ўртасида жаҳон чемпионатининг зонал турнири бошланди.* Газетадан.

ЗОНД [фр. sonde — пайпаслагич; сезгич асбоб] **1** тиб. Ички аъзоларни текшириш ёки даволаш учун ишлатиладиган найсимон асбоб. *Ошқозон зонди.*

2 Ер ости қатламларини текширишда қўлланадиган металл бурғи, парма.

3 Метеорологик кузатишлар олиб бориш учун ўзи ёзадиган асбоблар ўрнатиб учирладиган ҳаво шари.

ЗОНИ(Й) [а. زانى — зино қилувчи] Фаҳш иш билан шуғулланувчи; гуноҳкор. *Зони билан зониялар ҳам пештоқдан ташланадирлар, ичкилик ичгани учун қирқ дарра уриладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЗОНТ қ. **зонтик.** *Саодатхон эндигина ёпган зонтикни қайта очди.* С. Зуннунова, Янги директор.

ЗОНТИК [голл. zondek — қуёшдан ҳимоялаш воситаси] Қуёш ҳарорати ёки ёғингарчиликдан сақланиш учун тутиладиган, очилиб-ёпиладиган дастали чодир; шамсия.

[Салимбойвачча] *Йўлчининг юзига урмоқ учун зонтикни кўтарди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Дадаси уни [Муқаддамни] четлаб ўтдию, уч қадамча нарига бориб, қўлидаги зонтигини очди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ЗОО- [юн. zoon — ҳайвон, жонивор] Ўзлашма қўшма сўзларнинг биринчи қисми: ҳайвонларга, ҳайвонот оламига алоқадорликни билдиради.

ЗООЛОГ Зоология мутахассиси; ҳайвоншунос. *Чунончи, Навоий лирикасида кўп марта тилга олинадиган қорабағир қуши, зоолог олимларнинг аниқлашича, Қашқадарё воҳасида яшайди.* «ЎТА». Зоологлар ўрмонда яшовчиларнинг шахаров пайдо бўлиши ҳақида ахборот берадилар. Газетадан.

ЗООЛОГИЯ [зоо.. + юн. logos — сўз, тусунча; таълимот] Биологиянинг ҳайвонот

оламини ўрганадиган соҳаси. *Зоология фани.* ■ *Музейда геология ва география, зоология, ботаника бўлимлари мавжуд.* Газетадан. *Зоология дарсида ўқигани, ўқитувчи Олимов бошчилигида тажриба ўтказишгани-чи.* Балиқлар ҳаёти, тузилиши, кўпайиши — ҳаммаси Қудратга маълум. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЗООНИМ [зоо.. + юн. опута — ном, исм] Ҳайвон номлари билан боғлиқ сўзлар. *Атоқли отлардан топоним ва антропонимлар, астроним ва зоонимлар бўйича фактик материаллар тўпланди.* «ЎТА».

ЗООПАРК [зоо.. + инг. park — боғ, дарахтзор] қ. **ҳайвонот боғи** қ. **боғ 1.** *Дўкондан бир пачка сигарета олиб, уйдан унча узоқ бўлмаган зоопаркка йўл олди.* Мирмуҳсин, Умид.

ЗООТЕХНИК Зоотехника мутахассиси. *Қайси бир кеч район марказида колхоз зоотехникларининг йиғилиши бўлиб, илғорлар мақталган, қолақ зоотехниклар танқид қилинган эди.* С. Абдулла, Соялар. *Укаси Камол эса Тошкентда олий мактабда ўқирдию, бироқ утган йил у ҳам армияга олинди, кичик укаси Исмоил зоотехник эди.* Ойбек. Қуёш қораймас.

ЗООТЕХНИК Зоотехникага оид. *Зоотехник лаборатория.*

ЗООТЕХНИКА, зоотехния [зоо.. + юн. techne — маҳорат] Чорвачиликни ривожлантириш, чорва молларини асраш, парвариш қилиш масалалари билан шуғулланадиган фан соҳаси.

ЗОР [ф. زار — ғамгин, қайғули; йиғи, нола] **1** Ҳасратли йиғи, нола, афғон. *Чирқираб йиғлаётган ҳалиги боланинг зорига яна икки боланинг фарёди кўшилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кета бер, турмагин, саркарда, беклар, Қулоқ солинг мендай ночор зорига.* «Муродхон».

2 Муҳтож, интизор. *Ким ҳаққа ташнадир, ким меҳрга зор. Мен унга умримни этгумдир фидо.* А. Орипов, Йиллар армони. *— Мен сизнинг даллоллигингизга зор эмасман!* — *Чарос кескин бурилиб юриб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *— Бир нарча нонга зор эдик, — деди Абдурашул.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Зор йиғламоқ Қаттиқ йиғи-сиғи қилмоқ, нола қилмоқ. *Зор йиғлаб, навосиз қолмагай дунё, Ўзи чора топмай, йиғлагай олам.* А.

Орипов, Алвидо, устоз. *Киприклари қайрилма Қизлар қолди зор йиғлаб.* «Шарқ юлдузи». **Зор қақшамоқ** Қийналмоқ, азоб чекмоқ. - *Жуда хунук иш бўлди-да. [Қизнинг] Она си зор қақшаб қидириб юргандир.. — деди Қўшоқ ота.* С. Аҳмад. Чўл бургути. **Зор қолгур қарғ.** Куриб кетгур, ўлгур, сабил қолгур. - *Шу зор қолгур тўн туфайли бизнинг ошлаларимизда қанча кўнглисиз ҳодисалар бўлди, — дейди хотин-қизлардан Сайёра Шамсиева.* Б. Халилов, Тоғора ташвиши. **Зорим бор, зўрим йўқ.** Илтимос қиламан, аммо мажбур қила олмайман. - *Зорим бор, зўрим йўқ, — деди бобо арава ғилдирагига яқин чўнқайиб.* Н. Сафаров, Оловли излар. **Онайи зор қ. она 1.** Худонинг зорини қилмоқ Ялиниб ёлвормоқ, ўтинчли илтимос қилмоқ. *Ота бечора: — Бу ниятингдан қайтгин, оппоқ қизим. Эринг қобил йигит. Мени отам десанг, асти хафа қилма уни. Қўшганинг била қўша қаригин! — деб худонинг зорини қилибди.* Ҳ. Назир. Кўктерак шабадаси.

ЗОРА [ф. زاره — ғамгин; йиғи, нола; бахтсиз] юкл. Қани энди, кошки эди. *Зора амирзодалар ярашишса, жуда маъқул иш бўларди-да [деди Меъмор].* Мирмуҳсин, Меъмор. *Пиёда юрай, зора дилим ёзилса, деган ўй билан йўлка бўйлаб секин одимлади.* М. Хайруллаев. - *Кел, жигарим, тезроқ кел. Зора бирон хушхабар келтирган бўлсанг, — деди Ойнагул Фарҳодга.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ЗОРА-МОРА с. т. қ. **зора.** [Гулнора:] *Айтганингиз келсин, онажон. Акамдан дарак сўрайин, зора-мора бирон дарак топсам.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

ЗОРАКИ қ. **зора.** *Менинг йўқлаб келганимни кўрса, далда бўладиган бирон сўз айтсам, зораки дармон бўлса, деб кутдим.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

ЗОР-ЗОР Зор с. куч. шакли. *Етимликдан мен йиғлайман зор-зор.* «Гўрўғли».

ЗОРИЛЛАМОҚ с. т. Қаттиқ илтимос қилмоқ; куйиб-пишиб гапирмоқ. - *Шу хонадон сеники, қадамингни узиб кетмагин, — деб зориллаб қолди [Рисолат буви].* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. *Йўқ, ўргилай, буни қизларга олиб бораман, улар зориллаб сўрашган эди.* Ойдин, Гулсанам.

ЗОР-ИНТИЗОР қ. зор. *Ҳар тонгда қуёшга зор-интизорман, Мен пахтакорман.* А. Мухтор. [Хосият:] *Шўринг қурғур чол бир бурда*

нонга зор-интизор бўлиб ўлди. Н. Сафаров, Танланган асарлар.

ЗОР-МУШТОҚ қ. зор-интизор. *Кўрарга бениҳоят зор-муштоқ ўлганим айтинг, Агар бўлса иши ҳам ҳаддин имкон, бир келиб кетсин.* М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

ЗОРИҚМОҚ 1 Зор бўлмоқ, бирор нарсага муҳтож бўлмоқ. *Пулга зориқмоқ. — Зориққанамиз йўқ, болам. Беш-ўн танга ортириб ҳам қўйдим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинон чироқлари. *Уларнинг интизор кўзлари фронт йўлида, қўллари меҳнатда, фронтни зориқтирмаслик, душманни тезроқ яқсон қилиш учун тинимсиз ишлар эдилар.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

2 Сабрсизлик билан кутмоқ, интизор бўлмоқ. *Ота-она фарзанди кўтариб келадиган нарсани эмас, ўзини кутади, соғ-саломат кўришга зориқиб, кўзлари кўчада бўлади.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси. *Биров нон, биров олма, анор, биров писта, бодом тўла баркаш тутиб, қаҳрамон фарзандларини зориқиб кутади.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Отаси кун ботиб, қоронги тушишини зориқиб кутди.* Р. Раҳмонов, Чангал-зордаги шарпа.

ЗОРЛАНМОҚ Бирор кимса, нарса ёки ҳолатдан нолимоқ, шикоят қилмоқ, ҳасрат қилмоқ. *Хотин киши паранжи ичида йиғлаб, қақшаб туриб зорланди: — Ҳокимтўра ҳақиқат қилсин. Боламни чақириб, ўзи сўрасин! М. Исмоилий, Фарғона т. о. У [Унсин] билан сўзлашганда, тирикчиликка оид ҳеч нимадан зорланмаган эди. Ойбек, Танланган асарлар. [Фулом ака] Бировдан нолимайди, бировдан зорланмайди ҳам. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Зорланишдан, ични ейишдан бошқа ҳеч нима қўлидан келмагач, нима қилсин? М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ЗОРЛИК 1 Бирор нарсага муҳтожлик, эҳтиёж сезишлик. *Бахт, иқбол, фаровонлик орзулари кўнглида тўла, аммо бу дамда бир нарча чапатиға зорлик қандай мусибат.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Қийинчилик, азоб-уқубат. *Барча шодлик сенга бўлсин. Бор ситам, зорлик менга.* Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

ЗОРМАНДА, зормонда [ф. زارمانده — зор қолган] қарғ. Зор қолгур, қуриб кетгур, сабил қолгур. *Аёллар кулишди. Хола қўлидаги сочиқ билан оғзини бекитиб, унга муғамбиро-*

на қаради: -Бу ерда у зормондани ичадиганлар йўқ-ку, болам? С. Нуров, Нарвон. *Вой белим, бу зормонда тоғора ўлгур белимни нақ узиб юборди. [деди Каромат хола].* Ш. Сяъдулла, Икки билагузук. [*Бахтиёрнинг*] *Ҳароратини ўлчаб кўрай, деб термометрни қидирсам, у зормонда ҳам топила қолмайди, — деди Камол. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.*

ЗОТ [a. ذات — бирор нарса эгаси; шахс; асл, моҳият] **1** Бир ажоддан тарқалган насл, авлод; насл-насаб. *Ҳа, Гулнорнинг таги паст-да. Отаси ким? Онаси ким? Малай, чўри. Зотига тортади, зоти паст. Ойбек, Танланган асарлар. Балки замонлар ўтиб, даврлар шамолда Совеурилар қанча зот, яна қанча буюклик. А. Орипов, Юртим шамоли. Мен сўрайман миллатингни, зотингни. Яширмайин айтавергин дардингни. «Ҳасанхон». Шайх Исмоил өзига келганини қайтармай қарғар, Санобарни зоти пастдан олиб, зоти пастга солар эди. К. Яшин, Ҳамза.*

2 Бирор фазилати, хислати билан ажралиб турувчи, ҳурматли киши. *Улуғ зот. — Бу — Қорабулоқ қишлоғи ва атрофига қозилик қилувчи маълум зот эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Эл-улу сиздек зотларга гоят муҳтождир [деди Навоий]. Ойбек, Навоий.*

Зоти олий Олий зот, улуғ инсон.

3 Умуман, ҳар қандай шахс, одам. [*Мажлисда*] *Юқорида исмлари ўтган зотлардан бошқа Ҳомид, Раҳмат ҳам Ҳасанали бор эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бердибойнинг зое кетган ўн беш йиллик меҳнатини ҳимоя қиладиган бир зот кўринмади. А. Қодирий, Обид кетмон.*

4 Бирор табақа, ижтимоий гуруҳ киши-си, аҳли. *Олим зоти. Ёзувчи зоти. — Карвонбоши Акробойни ўз олдига чақириб: -Бугун, — деди, — харидор зотининг саройга киришига йўл берманг. С. Айний, Қуллар.*

5 Жинс, нав. *Қорамол зоти.*

Эр(как) зоти с. т. Эркаклар. *Доя келгандан сўнг, ичкари ҳовли эркак зотидан тозаланди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Аёл (ёки хотин, қиз) зоти* с. т. Аёллар, хотинлар, қизлар; хотин-қизлар. *Аёл зотининг бош-адоғи зарга ўралгани билан, ўзи ёмон бўлса, кимга кераги бор? Т. Мурод, От кишнаган оқшом. Унга бир вадаванг: -Билмайман, асли қиз зоти билан гаплашган эмасман, — дебди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

6 шв. Улоқда бериладиган мукофот. *Улоқ ҳамон жойида ётганини кўрган баковул зотни оширди. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.*

ЗОТАН [a. ذات — табиатан, аслида] **1** Зоти, жинси, насли-насабига кўра; аслан. *Онам зотан хотин, ёрим ҳам хотин, синглим ҳам, қизим ҳам уларга жинсдош. Ф. Фулом.*

2 крш. с. Аслини олганда, аслида. *Зотан, у замонда фанни Навоийчалик тушунадиган одамнинг ўзи йўқ эди. «Фан ва турмуш». Зотан, у [Феруз] фалаж бўлса-да, хотираси ҳали равшан эди. С. Сиёев, Аваз. Зотан, ҳар нарсанинг, Ҳар кимнинг ўз худоси бор. Р. Парфи, Кўзлар.*

ЗОТДОР [a. + ф. ذاتدار — яхши зотли, насл-насабли] *Яхши зотга мансуб, наслдор. Зотдор кўй. — Қодиржон жўжабирдек жон эди, зотдор сизир билан бир яшар бузоққа ҳавасланиб қаради. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Бу ўша ўғирлатилган зотдор от эди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.*

ЗОТИЛЖАМ [a. ذاتالجنب — ўпканинг яллиғланиши] *Ўпканинг яллиғланиши, ўпканинг юкумли касаллиги; пневмония. Зотилжам бўлмоқ. — Мамлакат гриппни оёқда ўтказиб, зотилжамга чалинди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Ўша йиллари ортириб олган зотилжам уни оғир дардга чалинтириб йиқитди. С. Кароматов, Олтин қум. Заргаров кеча шаҳардан жуда эзилиб қайтди-ю, яна ётиб қолди. Зотилжами такрорланиб, иккала ўпкаси ҳам яллиғланибди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.*

ЗОТЛИ қ. зотдор. *Молинг зотли бўлса, емишинг тотли бўлар. Мақол. — Улар зотли кўчқорлар боқилаётган бостирмага киришди. С. Анорбоев, Оқсой. Тўғонбек ҳар кун хўжасининг зотли отларидан бирини миниб, Ҳиротда гашит қилиб юради. Ойбек, Навоий.*

ЗОТСИЗ **1** Зотининг, насл-насабининг тайини йўқ; безот.

2 Зоти паст, хашаки, наслсиз. *Зотсиз сизирлар.*

ЗОҒ [ф. ذاع — қарға] қ. қарға. *Ҳар зоғ, ҳар зоғда минг доғ. Мақол. — Ҳайфким, аҳли тамиз ушбу маҳалда хор экан, Олдилар ҳар ерда булбул ошёнин зоғлар. Муқимий.*

Зоғ учмайди ёки ҳеч зоғ йўқ Бирорта одам кўринмайди; ҳеч ким йўқ. *Фуломжон шошиб қолди. Ҳовли бўм-бўш, зоғ учмас эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Савлат қилиб ўнгу сўлга қаради, Зоғ учмаган чўлга кетиб бора-*

ди. «Ширин билан Шакар». Қудрат куча ай- ланиб келиб, уйига кирса, ҳеч зоғ йўқ. Х. На- зир, Сўнмас чақмоқлар. Элдан бурун мас- жидларга кетаётган тақводорлардан бошқа кўчаларда ҳеч зоғ йўқ. М. Осим, Утрор.

ЗОҒОРА Маккажўхори ёки оқ жўхори унидан ёпилган нон. *Зоғора нон билан та- мадди қилиб, аёзли кечаларда ер ағдарган тракторчилар билан танишдик.* «Ўзбекистон кўриқлари». Битта зоғора кулчани тўртга бўлиб ейишди, нонушталари шу бўлди. Т. Малик, Ажаб дунё. *Чойхоначи қовурилган балиқ, зоғора нон, кумуш қумғонда чой кел- тирди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Зоғора балиқ Чучук сувда яшайдиган балиқнинг бир тури. *Ўрта Осийнинг дарё, қўл ҳамда сув омборларида энг кўп тарқал- ган балиқлардан бири зоғора балиқдир.* А. Осмонов, Сурхон балиқлари.

ЗОҲИД [а. زاهد — сабр-қаноатли, тақ- водор; тарки дунё қилган киши] **1** дин. Тар- ки дунё қилган диндор киши. -Сиз ёшлар соддасиз-да.. зоҳидларни ҳамиша меҳроб, минбарда тасаввур қиласизлар, — деди муф- ти Мирзога. А. Ҳакимов, Илон изидан.

2 Зоҳид (эркаклар исми).

ЗОҲИДЛИК Тарки дунёчилик; тақво- дорлик, диндорлик. -Нега мен зоҳидлик қилиб, боёқиш жувоннинг узатилган қўлини ҳавода қолдирдим? — деди Камолиддин. Т. Жалолов, Олтин қафас. *Энди у [Онаҳон] бу қора сояларнинг зоҳидлик ридоси ёпинган қабиҳ одамлар эканини аниқ билди.* А. Мух- тор, Опа-сингиллар.

ЗОҲИР [а. ظاهر — аниқ, равшан; таш- қи кўриниш] кт. Сирт, сиртқи томон, таш- қи кўриниш. *Зоҳирда эрки ўзида бўлиб кўрин- ган заҳмат аҳлининг аслида оёқ-қўлларида оғир кишан, тил-жағлари боғлаб ташлан- ган эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 кесим. *взф.* Очиқ-ойдин, равшан. *Зо- ҳир бўлмоқ. Зоҳир қилмоқ.* ■ [Зайнабнинг] *Кўз ҳаракатида ҳам бир бесаранжомлик зо- ҳир эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Зоҳир бўлмоқ Пайдо бўлмоқ, кўринмоқ. *Шайхнинг нигоҳида совуқ қаҳр, лабларида кинояли табассум зоҳир бўлди.* О. Ёқубов, Кўҳна дунё.

ЗОҲИРАН [ф. ظاهر — ташқи кўриниш- дан] Сиртдан қараганда, ташқи кўриниши- дан. *Ҳазратов зоҳиран хурсанд бўлса ҳам, ичида хафа.* И. Раҳим, Тақдир. *Хўжабеков*

фикрини ўтказолмагач, зоҳиран осойишта кўринса-да, ичида Шербекни еб қўйгудек эди. С. Анорбоев, Оқсой.

ЗОҲИРИЙ Ташқаридаги, ташқи, сирт- қи. *Шеърнинг зоҳирий маъноси изоҳга муҳ- тож эмас.* «ЎТА».

ЗУБДА [а. زبدہ — сарийё; қаймоқ; моҳи- ят] кт. Кишиларнинг энг яхшиси, энг са- раси; обрўли шахс. *Шоҳимардон шайхлари- нинг зубдаси мазор мутаваллиси Оқ эшон эди.* К. Яшин, Ҳамза.

ЗУБР [р. зубр — шохли, шохдор] Ўрмон- да яшайдиган ёввойи ҳўкиз; қувушшоҳли- ларга мансуб сутэмизувчи ҳайвон. *Бизонлар зубрларга қараганда бирмунча кичикроқ бўла- ди.* Н. Мавлонов, Қорамолчилик.

ЗУБТУРУМ қ. **баргизуб.** *Барги зубтурум- дай титрашиб, лабига учуқлар тошиб, мир- шабларнинг каттаси отидан тушиб, қили- чини яланғочлаб, момонинг қошига борди.* «Гу- лихиромон».

ЗУВ тақл. с. Тезлик билан амалга оша- диган ҳаракат, ҳолат ҳақида. *Аргимчоқ зув осмонга кўтарилади, зув қайтиб келади.* «Шарқ юлдузи».

ЗУВАЛА [ф. زواله — хамирдан қилинган соққа] **1** Битта нон ясаш ёки бир марта угра кесиси учун лойиқ қилиб юмалоқланган хамир. *Уонаси келганга қадар супрадаги ун- ни қоқиб-суқиб, бир зувала хамир қилиб қўйган эди.* Ойдин, Гулсанам. *Зиёдахон, зу- вала узар экан, ҳазиломуз жавоб берди.* А. Қаҳҳор. *Кўшчинор чироқлари.* [Ойша опа] *Супра ёзиб, зувала узди.* С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар.

2 кўчма Асос, негиз; таркиб. *1952 йилда зуваласи Ўзбекистон тупроғидан ясалган биринчи пиёла тортиқ қилинган эди.* Газе- тадан. *Болаликда гап кўп. Бир гражданга Зу- вала бўлади ахир ҳар гўдак.* А. Мухтор, Шеърлар. *Товуқлар оғзидан юлиб олинган жонсиз уруғ мана бугун келажакдаги катта режаларга зувала бўляпти.* С. Маҳкамов, Бир жуфт дон.

Зуваласи бир жойдан (ёки ердан) олин- ган Ҳар жиҳатдан бир-бирига ўхшаш одам- лар ҳақида. *Сизга гапириб, овоздан ажраш ҳеч нарса эмас. Ботиоров билан сизнинг зу- валангиз бир жойдан олинганга ўхшайди.* Б. Раҳмонов, Олтин одамлар. **Зуваласи пишиқ** Жисмонан пишиқ-пухта, ёшига нисбатан бақувват, пишиқ одам. *Зуваласи пишиқ*

кичкинагина чол [Тўғонбекни] ширин сўз билан қаршилади. Ойбек, Навоий. У [Жураҳон] ўн саккиз ёшли, зуваласи пишиқ, зехни ўткир йигит эди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

ЗУВАЛАЛАМОҚ Зувала қилмоқ, зувала ясамоқ. *Ҳулқар хамирни зувалалаб бўлдию, ўчоқдаги чўғ устига қозонни тўнтариб, қиздира бошлади.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЗУВ-ЗУВ тақл. с. Кушлар ёки ҳашаротларнинг қанот қоққанда чиқадиган товуши ҳақида. *Зув-зув боради, Томдан қарайди. Чўп-лоў чўқийди, Сават тўқийди* (Қалдирғоч).

ЗУВИЛЛАМОҚ I «Зув-зув» овоз чиқармоқ. *Сой шов-шуви орасида асаларилар зувиллаб, чексиз майсазорлардаги ўт-ўланлар дастурхони томон ошиқшиарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 кўчма Тез ҳаракат қилмоқ, жуда тез чопмоқ. [Колхоз раиси Қулматга:] *Олиш бошланди, де! Чоп, зувиллаб бориб, зувиллаб кел!* Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади.

ЗУВЛАМОҚ қ. зумламоқ. *Кун бўйи иккаламиз чиллак ўйнардик. Ҳалима бу ўйинда ўғил болалардан қолишмас, фақат мени аярди: зувлашга галим келганда, кечиб юборарди. Ў. Ҳошимов, Бир томчи қон. Юғурардик худди зувлаган каби, Қўшилишиб телба, кўр оломонга. Х. Даврон, Қақнус.*

ЗУД [ф. زود — тез; шошилинч; эрта] рвш. кт. Тез, жуда тез; тезлик билан. *-Мана бул номани Урганчга зуд элтгайсен ва ани султон ҳазратларининг ўз илқарига бергайсен, — деди Темиртошга.* М. Осим, Ўтрор. *Эртаси кунни подшонинг мардикор олиш ҳақидаги фармони шахар-қишлоқларга зуд тарқалди.* К. Яшин, Ҳамза.

ЗУДЛИК: зудлик билан Тезликда, бирпасда; шошилинч тарзда. *Зудлик билан уста чақирилди.* Н. Аминов, Суварак. *Хосият ҳола зудлик билан Серафима Семёновнага хат йўлади.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Мударрисов зудлик билан ўз кадрини Москвага командировка қилишга мажбур бўлиб қолди.* Д. Нурий, Осмон устун.

ЗУККО [а. ذكاء — зехни ўткирлик; фаросат; ақл] Ақл, зехни ўткир; ақлли, доно. *Мирзамухаммад Расулович етти ўлчаб бир кесадаган, мулоҳазали, синчков, зукко одам эди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Эшони судур мамнун бўлиб кетди: қандай зукко шогирди*

бор! Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Маҳдўқшиар сўзга моҳирлар. Шеър айтишар зукко шоирлар.* Э. Воҳидов, Нидо.

ЗУККОЛИК Донолик, ақллилик. *-Баракалла сизга! — деб юборди Умрзоқ ота, кўнглидаги гапни топган ошнасининг зукколигига тан бериб.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ЗУЛ фольк. айн. жул. *Айил-пуштасини ешди бедоанинг, Шипириб устидан олди зулини.* «Хушкелди».

ЗУЛЛИСОНАЙН [а. ذوالسائين — икки тил соҳиби] Икки тилни билувчи, ўрганган киши; икки тилда ёза оладиган шоир ёки ёзувчи. *Кўп ўтмай, ўз замондошлари орасида талантили зуллисонайн шоир, созанда ва ҳофиз сифатида шуҳрат қозонади.* «ЎТА».

ЗУЛЛИСОНАЙНЛИК Икки тилда сўзлай ва ёза билишлик. *Зуллисонайнлик анғанасининг шаклланиши ва давом этишида муҳим роль ўйнаган омиллардан яна бири — бу географик омил деб айтиш мумкин.* «ЎТА».

ЗУЛМ [а. ظلم — жабр-ситам; адолатсизлик] I Ҳукмдор ва ҳокимларнинг фуқарога, зolimларнинг мазлумларга кўрсатган жабри; шафқатсизлик, истибдод. *Зулм зиндондан ёмон.* Мақол. ■ *Аҳоли галаёнга келди, қўрққанидан эмас, зулмга, зўрликка, ҳақиқатсизликка чидамаганидан галаёнга келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳамма ўз билганича қичқиради, зулмдан, жабрдан шикоят қилади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Умуман, жабр-ситам, эзиш; адолатсизлик. *Кундошлик зулми.* *Зулм қилмоқ (ўтказмоқ)* ■ *Биров зулм қилса, биров раҳм қиларкан; биров ош берса, биров нон бераркан.* Ойдин, Қандолатнинг ҳикояси. *Маъшуқ аҳлига ярашмас доимо зулму жафо.* Ҳамза. *Одамларга ўтказган зулми учун Олахўжа халқ олдида жавоб бермай ҳеч қаёққа кетмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Зулм кўрмоқ (ёки тортмоқ, чекмоқ) Ноҳақ жабрланмоқ, эзилмоқ. *Аёллар ўтмишида ҳаммадан кўп зулм кўрган, ҳаммадан кўп жаҳолатда қолган.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЗУЛМАТ [а. ظلمت — қоронғилик] кт. I Зим-зиё, тим қоронғилик. *Зулматни кўрмаган ёруғликни қадрламас.* Мақол. ■ *Ҳаммаёқни зулмат қоплаган, кенг даланинг ақалли бирор бурчида милт этган нур кўринмайди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Зулмат ичида қол-*

ган Анвар, орқа-ўнгини ажрата олмай, бўйра устини чоғлаб, бир-икки қадам юриб келди ва икки қўли билан тиззасини қучоқлаб, чўнқайди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Алимардон тонг қоронғисиди зулмат зиналардан тушиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

2 кўчма Нодонлик, қоқоқлик; жаҳолат. Уйғонди кенг жаҳонда Зулматда ётган элар. И. Муслим, Сенинг севгинг. Зулмат чиларчин бўлиб, Мамлакатда тонг отди. «Кўшиқлар».

ЗУЛМКОР [a. + ф. ظلمكار – зулм қилувчи] Жабр-зулм қилувчи, азоб берувчи, жафокор. Иншоолло, ҳақиқат душманларини, зулмкорларни мағлуб қилурсиз. Ойбек, Навоий. Меъмор йигит жаҳонни титратган зулмкор шоҳнинг хотинига ошиқ бўлиб қолган экан. М. Қориев, Ойдин кечалар.

ЗУЛОЛ [ф. زلزل – тоза, булоқ суви] айн. зилол. Зулоли таъмини топмам Сира болу шакарларда, Ватан ёди эрур қалбимда Бўлсам мен сафарларда. Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

ЗУЛУК [ф. زلوك – зулук] 1 Чучук сув ҳавзаларида яшовчи, йиртқич ёки паразит ҳолда кун кечирувчи ҳалқали чувалчанглар вакили. Тиббиёт зулуғи. Зулук кўймоқ. ■ Зулук кичкина жонивор бўлиб, қонни сўриш учун хизмат қилади. Н. Исмоилов, Касалларни парварिश қилиш. Сувдан чиққан зулукдай, Қошу кўзи пиликдай Келин पोшшага салом. «Оқ олма, қизил олма».

2 кўчма Бировлар ҳисобига яшовчи, очкўз, текинхўр, шафқатсиз одам. Хон – жаллод, қозикалон – ўрғимчак, ясовулбошилар эса зулук эди. Ж. Шарипов, Хоразм.

3 кўчма Зулук каби қоп-қора. Онаси унинг [Салтанатнинг] зулук қошларига, тўлишган дудоқларига, юзларига мамнун тикилиб ўтирди. С. Нуоров, Нарвон.

ЗУЛУКДАЙ, =дек 1 Зулук сингари. Менга қанча азоб берган, шу деб қанча юртларда яланг оёқ, саргардон кезганман. Йигитлик кучимни зулукдек сўрган. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Бердақ Хоразмнинг қаериди бўлмасин, бойлар.. халқнинг қонини зулукдек сўраётганининг, зулм, зўрлик авжига чиққанининг гувоҳи бўлди. «ЎТА».

2 кўчма Қоп-қора, тим қора. Зулукдай от. ■ Тошхон ера қараган ҳолда, олдига тушиб турган узун ва зулукдай қора сочла-

рини ўйнаб, аста гапирди. А. Мираҳмедов, Ўт юраклар. Қизнинг кўзи зулукдек отнинг ёлларини силаб, эркалаб турган қорача йигитда эди. М. Қориев, Қиз узатиб борганда.

ЗУЛУМОТ [a. ظلمات – «зулмат» с. кўпл. | қ. зулмат. Тўқайзорни бўғиб олди зулумот. Шарпасиз сўқмоқда танҳо сурдим от. Миртемир, Бир варақ. Кўчалар бўш, паст-баланд, Мудҳиш зулумот. Ғайратий, Шоир.

ЗУЛФ [ф. زلف – жингалак соч; гажак] кт. 1 Аёлларнинг икки чаккасида, қулоқлари атрофида жингалак ҳолда осилиб тушган жамалаги. Фуломжон қизнинг чап қулоғини тўсиб турган жингалак зулфига тикилиб тўхтади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қора зулфим эшилгандир тол-тол, Келган ҳоким, бу сўзларга қулоқ сол. «Ширин билан Шакар».

2 Умуман, қизларнинг сочи, кокили. Унинг [қизнинг] қора зулфи пар ёстиқнинг турли томонига тартибсиз суратда тўзғиб.. кўзлари бир нуқтага тикилган. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Наврўзда қизалоқлар толбаргдан кокил, бинафшадан исирға, қоқилардан зулф қилиб, чамбар тақадилар. Газетадан.

ЗУЛФАК [ф. زلفك – кичик гажак] Зулф, гажак, жамалак. Келин ой, келин дейишади, зулфагин шамоллар ечади. «Фольклор».

ЗУЛФАКДОР [ф. زلفكدار – гажаги бор] фольк. Гажакдор, гажакли. Зулфакдор қиз. ■ Бу сўзларни айтма, Гулун зулфакдор, Мен ҳам ўз юртимда даврон сураман. «Ширин билан Шакар».

ЗУЛФИН [ф. زلفين – эшик ҳалқаси, занжири] Қулф осилг эки эшикни беркитиш учун эшикка ва унинг кесақисига, икки табақали эшикда ҳар икки табақага ўрнатиладиган кичкина ҳалқасимон темир ва унга осилган занжир. Туробжон эшикдан ҳовлиқиб кирар экан, яктагининг енги зулфинга илиниб, тирсақкача йиртилди. А. Қаҳҳор. Анор. У [Мунаввар] эшикнинг зулфинини туширди-да, эрига йўл берди. С. Анорбоев, Меҳр. Бир маҳал Назиранинг қўли эшик зулфинига тушди-ю, зарб билан ўзига тортди. Д. Нурий, Осмон устун.

ЗУЛФИКОР [a. ذوالفقار – Ҳазрат Али шамширининг номи; сўзма-сўз: умуртқаси бор, умуртқали] 1 Муҳаммад(сав)нинг Бадр жангида қўлга туширган икки учли шамшири; кейинчалик Ҳазрат Алига, сўнг

бошқа халифаларга ўтган. *Бошимга Ҳазрати Алининг муборак зулфиқорлари келганда ҳам, ҳаққу ҳақиқатдан юз ўғирмоқ ода-тим йўқ. А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш. Ҳазрат Алининг дулдули ва зулфиқори олдида баланд тоғлар ҳам, қирғоғи кўз илғамас дарёлар ҳам тўсиқ бўлолмаган эмиш. Н. Сафаров, Оловли излар.*

2 Умуман, кескир, ўткир (қилич ҳақида). *Четда ётар чувалган сала, Заррин қинли зулфиқор қилич. М. Али, Боқий дунё.*

3 Зулфиқор (эркаклар исми).

ЗУЛҚАЪДА [а. ذوالقعدة] Қамария йил ҳисобида 30 кундан иборат ўн биринчи ойнинг арабча номи. *Ойлар шаъбон, зулқаъда деган номлар билан аталади. «Фан ва турмуш».*

ЗУЛҲИЖЖА [а. ذوالحجة] Қамария йил ҳисобида 29 кундан иборат ўн иккинчи ойнинг арабча номи.

ЗУМ 1 Чиллак ўйинида: нафас олмай югуриб кетаётганда узлуксиз чиқариб бориладиган товуш (бу товушнинг узилиши нафас тугаганини, бинобарин, ўйинчи ўйиндан чиққанини билдиради).

2 Жуда қисқа фурсат, лаҳза, он. *Инобат гўё сўз тополмаган одамдай, бир зум жим қолди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. [Дилфуза] Бир зум тўхтаб, кўз ёшларини артди. Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга кўлак сол.*

Бир зумда ёки **зум зум** Қисқа вақт ичида, бирор дақиқа ҳам ўтмай, тезда. *Гулнор ҳамма нарсани бир зумда тайёрлаб, дадасига кўрсатди. Ойбек, Танланган асарлар. Зум ўтмай [Алимардон] тагин кўзини очди. Ҳ. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди. Бироқ зум ўтмай раиснинг яна кайфияти бузилди. Т. Ҳамидов, Увол эмасми? Зум ўтмай тўзон орасидан отилиб чиққан бир гуруҳ суворилар кўзга чалинди. О. Ёқубов, Кўҳна дунё.*

ЗУМИЛЛАТАР Ютқизган томон (ўйинчи)ни нафаси етган жойгача зумлаб югуртириладиган чиллак ўйини.

ЗУМЛАМОҚ Чиллак ўйинида: нафаси етганича тўхтовсиз «зум» деб югурмоқ. *Юз қадам жойга зумлаб боради.*

ЗУМРАД [ф. زمرد < юн. smaragdus – сабзаранг тош] **1** Олий сифатли, оч яшил тусли қимматбаҳо тош. *Кўрдингми? Бу нима? Мана бу – дур, мана бу – марварид. Мана бу ёнган – гавҳар. Қолганлари – ҳар хил тошлар, ёқут, зумрад [деди Мирзакаримбой].*

Ойбек, Танланган асарлар. Қозикалон сандиқларни очиб кўрсатди: баъзисида олмос, ёқут, ақиқ, зумрад ва марварид, баъзисида олтин ва кумушдан ясалган, қимматбаҳо тошлар билан зийнатланган идиш-оёқлар, баъзиларида зеб-зийнатлар тўла эди. С. Айний, Дохунда.

2 *кўчма сфт.* Оч яшил, сабзаранг. *Молдавия далаларининг зумрад ранги бизнинг лалмикор бугдойзорларимизни эслатади. Н. Сафаров, Оловли излар. Воҳ, юрагим ўйнарди кумуш жилгаларнинг зумрад лабида. Ш. Раҳмон, Юрак қирралари. Ариқ бўйида қалин ёш тол, ўртасида ёғоч сўри. Унинг тагидан шовуллаб оқиб турадиган зумрад сувдан доим бир хилда салқин шабада эсади. И. Раҳим, Ихлос.*

3 Зумрад (хотин-қизлар исми).

ЗУМРАША с. т. Ҳар қандай ёмон, ножўя иш қўлидан келадиغان бола; шумтака, тирранча, тирмизак. *-Ҳой жувонмарг, зумраша, тагин кўчагами? Бу ёққа кел, ўтинни туташтираб кет, тутай бериб, кўзимни кўр қилаёзди, – деди Шум болага онаси. Ф. Фулом, Шум бола. [Алижон] Онасининг: «Ҳоой, деворни нуралма, зумраша!» деганига ҳам қулоқ солмай, қўшни боғига гурсса сакраб тушиб, ғойиб бўлди. Мирмуҳсин, Чиниқиш.*

ЗУННОР [а. زنار – белбоғ, чилвир] **1** тар. Мусулмон давлати ҳудудида яшаб, бошқа динга эътиқод қилувчилар (яхудий ва христианлар) мусулмон эмаслиги белгиси сифатида тақиб юрадиган, чармдан ясалган ёки маълум тусдаги жундан эшилган чизимча-белбоғ.

2 с. т. Христианлар бўйнига хоч (крест) осиб юрадиган занжир.

ЗУРРИЁТ [а. ذريت – болалар, насл] Бир аждоддан тарқалган авлод; насл-насаб; зот. *Нима ейди дилбар отинг, Баён айла зурриётинг. «Муродхон». -Ҳой ака, сиз ҳам бундоқ ёрилсангиз-чи одам бўлиб, кимсиз, зот-зурриётингиз ким? – деди кўзи ожиз танкчи йигит. Н. Сафаров, Оловли излар.*

2 Бола, фарзанд. *Акром мироб дунёга келиб зурриётсиз ўтаётганидан ҳўл ўтиндек тутаб кўярди. Э. Усмонов, Ёлқин. -У дилу жигаримнинг бир парчаси, орзуларимнинг гунчаси, табиатнинг нозик ерларидан сўраб олган зурриётим, – деди Қамчи. Ҳ. Фулом, Машғал.*

ЗУҒУМ, зўғим Қаҳр-газаб; дўқ-пўписа, дағдаға; зулм. Хусайн Муродбек юксак рутбани эгаллаб турса-да, бир қадар инсофли, раиятга кўнда зуғум қилавермасди. С. Сиёев, Аваз. Лутфинисанинг Кутбини-сага ўша вақтда қилган зуғумлари ҳали ҳам унинг ёдидан чиққан эмас. Мирмуҳсин, Жамила.

ЗУҲАЛ [a. زحل | (З – катта) астр. Куёш системасидаги катта сайёралардан бири – Сатурннинг арабча номи.

ЗУҲД [a. زهد – диндорлик, тақводорлик] Дунёга бемайл, беҳавас бўлишлик, нафсини тийишлик; тақводорлик. Аҳли наби одамзодни Зухд йўлига чорлади. Э. Воҳидов, Шарқий қирғоқ. Қўқондаги аҳли зуҳднинг дами ичига тушиб кетди. К. Яшин, Ҳамза.

ЗУҲРА [a. زهرة | (З – катта) 1 астр. Куёш системасидаги катта планеталардан бири – Венеранинг арабча номи.

2 Зухра (хотин-қизлар исми).

ЗУХУР [a. ظهور – пайдо бўлиш, кўри-ниш]: зуҳур этмоқ Акс этмоқ. Шербекнинг юзида ачиниш зуҳур этди. С. Анорбоев, Оқсой.

ЗЎЛДИР қ. золдир.

ЗЎР [ф. зор – куч, қудрат; уриниш; тазйиқ, зулм] 1 от. Куч-қувват, қудрат; таъсир. Ишончим бор қувватима-зўрима, Осдираман сени тилла дорима. «Зулфизар билан Авазхон». [Санаев] Кесадек қотиб қолган қўл-оёғини зўр билан қимирлатиб, эмаклай бошлади. Н. Сафаров, Танланган асарлар. -Уялганларидан менинг зўрим билан қиялтилар, – деди янга оғзини беки-тиб. С. Нуров, Нарвон. Амаки бўлса, ўшанда пулнинг зўри билан ўғлини мардикорликдан қутқариб қолди. Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамонт.

2 Уриниш, ҳаракат. Зўри беҳуда белни синдиради. Мақол.

3 Кучли, шиддатли зарб; кучлилик. -Ў-ў, – деди Элмурод бош чайқаб, – калтакнинг зўрини менгина ейманми десам, сен ҳам ер экансан, боёқиш. П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Зўрлик, зўравонлик. [Мансур жаҳл билан:] Хайр, майли, ихтиёринг. Зоримиз бор, зўримиз йўқ. З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

Зўр бермоқ 1) астойдил ҳаракат, гайрат қилмоқ; куч етганча уринмоқ. Мусобақаларга зўр бериб тайёрланмоқ. ■ Сидиқ-

жон.. шу қадар зўр бериб ишлар эдики, битта одамнинг қўлидан шунча иш келишига баъзан ўзи ҳайрон қолар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинон чироқлари. Мўмин қийишқ зўр бериб кетмон чолмоқда эди. П. Турсун, Ўқитувчи; 2) бутун диққат-эътиборни бир нарсага қаратмоқ. Айрим хўжаликлар раҳбарлари техникадан қўрқадилар, ундан айб қидириб, қўл кучига зўр берадилар. Газетадан. -Чўлда одам етишмайди. Машинага зўр бераверсин, – деди Шерали Асалхонга. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан; 3) бирор иш-ҳаракатни ҳадеб такоррайвермоқ, қайта-қайта қилмоқ. Саодатхон онасини зўр бериб ўпар, Қиммат холанинг юзига юзини қўйиб, бағрига босар эди. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

5 сфт. Катта жисмоний кучга эга бўлган, бақувват, забардаст. Зўр йигит. Зўр от. ■ -Одамнинг қўлидан келмайдиган ҳеч бир иш йўқ, – деди.. Саодатхон, – одам ҳамма нарсадан зўр. С. Зуннунова, Янги директор. Қўрқоқ бола зўр йигитга дўқ урганда, ҳаёлингга не келади, биласанми? С. Сиёев, Ёруғлик. Унинг [Хусайн Бойқаронинг] зўр, ҳайбатли оти қирғин ичига ёриб кирди. Ойбек, Навоий. Тоғо ҳақиқатан ҳам зўр полвон утган экан. «Шарқ юлдузи».

6 Иқтисодий жиҳатдан бақувват, қудратли; катта иқтисодий кучга эга бўлган. -Шунчалик зўр харидорлари турган бир замонда бу вазифининг менга келиб тўхтаганига ҳануз ақлим бовар қилмайдир, – деди Анвар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

7 сфт. Катта, улкан, буюк; кучли. Зўр тоғ. Зўр ишонч. Зўр ирода. ■ Олимжондан зўр-зўр умидлар кутган муаллим ҳазратлари Аҳмаджон билан иккисини ўз ҳужраларига чақирди. Ҳамза, Танланган асарлар.

8 Кучли, шиддатли; кескин. Зўр шамол. Зўр зилзила.

9 Оғир, қаттиқ, изтиробли. Зўр оғриқ. Зўр қайғу. ■ Бу зўр меҳнат Ойқиз юрагида бир-бирига қарама-қарши бўлган икки хил туйғу яратди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Ҳаммининг юзидан, ҳаракатидан зўр бир мусибат акс этар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинон чироқлари.

10 Мазмун жиҳатдан пишиқ-пухта, қизиқарли; сифат, маза жиҳатдан афзал, яхши. Зўр китоб. Зўр спектакль. Зўр олма. Зўр палов.

11 Катта маҳоратга, тажрибага эга бўлган; ўз иши, касбининг устаси бўлган, моҳир, кучли; забардаст. *Зўр олим. Зўр шоир.*
 ■ *Тошкентда зўр олимлар кўп. А. Қаҳҳор. Кўшчинор чироқлари. -Қишлоғимизда бир бобой бўларди. Зўр табиб эди, — деди Ма-жид. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Уста Бобоҳон деган зўр темирчи бўларди. С. Сиёев, Ёруғлик. Зўр экансиз-ку, тагин га-пиришни билмайман дейсиз! [деди Гавҳар]. Ў. Ҳошимов. Қалбингга қулоқ сол.*

Зўр келмоқ Қийин бўлмоқ, оғирлик тушмоқ, оғир кўчмоқ. *Буларни билмасак, ҳар қайсисини ўзига лойиқ, ўзига муносиб жойга қўя олмаймиз. Унда ўзимизга зўр келади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Зўр келса Бошқа илож(и) бўлмаса, жуда бўлмаган-да; нари борса. Зўр келса, хўжайин беради-ган тўққиз танга ҳақини бермай қўя қолар-да. С. Аҳмад, Оқпадар.*

ЗўРАБОР фольк. Зўравон. *Бир мамлакат — элда ўзим зўрабор, Ҳеч маҳал бўлмайсан менга баробар. «Ёдгор». Атрофингга Темур шоҳдир зўрабор, Рустамдайин унинг зўрабори бор. «Муродхон».*

ЗўРАВОН [ф. زورآور — ботир, полвон; кучли] 1 Жисмонан бақувват, баҳодир, ботир, паҳлавон. *Ҳар бири мингга тенглашадиган зўравон эди. «Баҳром ва Гуландом».*

2 Золим, зулм ўтказувчи ҳукмдор. *Агар у [Бобур] Самарқанддан воз кечса, нариги зўравонлар пойтахтни олиши, кейин Анди-жонга бостириб келиши муқаррар экани унга ҳозир жуда аниқ сезилмоқда эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

3 Умуман, ўзгаларга қонунсиз равишда куч ишлатувчи, зўрлик қилувчи шахс. *Йўлчи бир сакрашда зўравоннинг олдига борди, тўплонча тутган қўлини маҳкам сиқиб, орқага қайирди. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳўш, зўравон сизми ё бу бечора, бекас, бенаво шоирми? [деди Завқий]. К. Яшин, Ҳамза.*

ЗўРАВОНЛИК Зўравонларга хос хатти-ҳаракат; зўрлик, куч ишлатиш. *Зўравонлик қилмоқ. ■ Авазхон, бу қандай зўравонлик! Ахир, тўра деган камбағални эзаверадими? [деди Пирнафас ака]. Ж. Шарипов, Хоразм. У ўз кучига жуда ишонар экан, зўравонлик билан яшайман, зўравонлик билан саёҳат ҳам қиламан, деб ўйлабди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Тошкентда бир мўғул беки*

бечора касибнинг қизини зўравонлик билан тортиб олмоқчи бўлганда, мен чидаб туролмадим. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ЗўРАВОР шв. Зўравон.

ЗўРАЙМОҚ 1 Кучли бўлиб бормоқ, кучаймоқ. *Ёмғир зўрайди. ■ Кеч киргани учун совуқ яна ҳам зўрайган, изғирин юз-кўзларни аёвсиз чимчиларди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Гумбур-гумбур борган сари кўпая борди, зўрайиб кетди. Қишлоқни дод-войлар қоплаб олди. Н. Сафаров, Оловли излар. Болаларда ғайрат зўрайди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.*

2 Оғирлашмоқ, ёмонлашмоқ. *Беморнинг дарди зўрайди.*

ЗўРАКИ [ф. زورکى — хоҳишга қарши; мажбуран] Ўз хоҳишидан ташқари қилинган, ғайриихтиёрий, мажбурий; сохта, сунъий. *Зўраки илжайиш. ■ Эллиқбоши зўраки қаҳ-қаҳ уриб кулди. Ш. Тошматов, Эрк куши. Вазира зўраки илжайиб қўйди. С. Зуннунова, Гўлак ҳиди.*

ЗўР-БАЗЎР Зўрга, базўр, аранг. -*Мен йиғлаб юборишдан ўзимни зўр-базўр тутиб, мақоланинг охирини ўқидим, — деди Ҳалима. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. Чўпон йигит оёқларини зўр-базўр судраб босар экан, энди нима қилиш кераклиги ҳақида ўйлар эди. О. Ҳусанов, Кўшиқчининг тақдири. Ота-кўзи юрагининг тагидан дафъатан вулқондай қайнаб келган ғазабни зўр-базўр тўхта-тиб қолди. О. Ёқубов, Диёнат.*

ЗўРИҚМОҚ 1 Бирор оғир иш. қаттиқ уриниш натижасида ниҳоятда қийналмоқ; оғир ҳолатдан кучанмоқ. *Сарпойчан, оёғига калиш кийиб олган чол йиғма каравотда ўтирганча силкиниб-силкиниб йўталар, зўриққанидан кўзларидан ёш чиқиб, бурушиқ юзи кўкариб кетган эди. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.*

2 айн. **зўраймоқ** 2. *Қизининг қийналаётганини кўрган сайин Басиранинг касали зўриқарди. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.*

ЗўРИҚИШ Таранглик, кучланганлик; безовталиқ [Равнонинг] *Икки кўзи қип-қизариб, қовоқлари олудек кўнчиган, юзида ҳам зўриқиш аломати бор эди. А. Қодирӣ, Меҳробдан чаён. Фазогирларнинг вужудида қаттиқ зўриқиш пайдо бўлди. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.*

ЗўРЛАМОҚ 1 Зўрлик билан бирор ишга ундамоқ, мажбур қилмоқ; хоҳишдан таш-

қари иш қилдирмоқ. Беморга зўрлаб дори ичирмоқ. ■ Уста Олим ошга сабзи босиш билан овора эди: - Мен сизни зўрламайман, лекин йўл устида қорнингиз очиб қолса, ўзингиздан ўпқаланг. А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Матпано] Ўзини ҳар қанча зўрлагани билан бугун бир четда туриб, ёлғиз ўзи ғазал айтолмади. С. Сиёев, Аваз. Раҳима опа уни [қудасини] зўрлаб қўлтиғидан олиб, ичкари хонага етаклади. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

2 Бировнинг номусига теғмоқ; тажовуз қилмоқ. Ёш бир йигит онаси тенги аёлни зўрламоқчи бўляпти. С. Сиёев, Ёруғлик. Қотиллик ва ўғирлик қилиш 9 процент, зўрлаш 5 процент кўпайган. Газетадан.

ЗЎРЛИК 1 Жисмоний бақувватлик; кучлилиқ; улканлик; шиддатлилиқ. Аскарнинг зўрлиги. Ақлнинг зўрлиги. Шамолнинг зўрлиги.

2 Зўравонлик, адолатсизлик. - Бу нима зўрлик, бек? — Мавлон ака ғазабдан титраб сўради. Ҳ. Фулом, Машғал. Бу қандай замон, бу адолатсизликка, бу ҳукм сураётган ёмонликларга, бу зўрлик, зуғум, ҳақорат, инсоннинг бунчалик оёғости бўлишига қандай чидаш мумкин?! [деди Ибни Ямин]. К. Яшин, Ҳамза. Аҳоли ғалаёнга келди, қўрққанидан эмас, зулмга, зўрликка, ҳақиқатсизликка чидамаганидан ғалаёнга келди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Зўрлик қилмоқ 1) зўравонлик қилмоқ, куч ишлатмоқ; **2)** кучлилиқ қилмоқ, таъсир кучи юқори бўлмоқ; қийин ҳазм бўлмоқ,

Паловдан тўғри фойдалана билиш керак. Қазили палов ёз ойларида зўрлик қилади. С. Аҳмад, Сайланма. Қаймоқ зўрлик қилиб, ўлғудай чанқатди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ЗЎРМА-ЗЎРАКИ с. т. Хоҳишдан ташқари, зўраки, мажбурий. Саидғози зўрма-зўраки кулди. С. Анорбоев, Оқсой. [Комилжоннинг] Юзида зўрма-зўраки, ғалати бир ифода пайдо бўлди. С. Зуннунова, Янги директор.

ЗЎРҒА Зўр-базўр, бир амаллаб, аранг. Болаларнинг орасидан зўрға қочиб чиқдим [деди Саид]. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Замбилларда ётган ярадорлар зўрға нафас олишяпти. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Мели полвоннинг лаблари зўрға пичирлади: «Сув.. сув». П. Турсун, Ўқитувчи.

ЗЎРҒАТДАН с. т. қ. зўрға. Зўрғатдан судралар дуч келган ёққа, Уринмас ҳаттоки тезроқ учмоққа. «Муштум».

ЗЎҒАТА, зўғота 1 Кетмон, теша ёки болтанинг соп ўрнатиладиган тешиги. Рўзимат кетмонни зўғотасигача ботириб урди-ю, Сидиқжонга қаради. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Оббо йигитлар-эй, чопиққа кетмон ишлатмаймиз, дейишди-ю зимдан зўғотасигача ботириб, тупроқни элак-элак қилишибди. Й. Шамшаров, Танланган асарлар.

2 Маккажўхорининг донсиз ўзаги; сўта. - Ҳа.. дони — дон, зўғотаси — чорвага ем-хашак, — деб яна гапида давом этди раис. «Муштум».

ИБИ *шв. унд. с.* Ажабланиш, ҳайронлик каби ҳис-туйғуни билдиради: *вой, ие. Сухбатдошим бу гапларни.. эшитгач, унинг юзида бирдан қувонч нури пайдо бўлиб, ҳаяжонланиб: -Иби! — деди. С. Айний, Эсдалиқлар. У кўзларини қисиб, тўрхалталарга тикилди: -Иби, нима қиласиз бу намақобларни, хола? С. Нуров, Нарвон.*

ИБЛИС [*а. إبليس*] — шайтон] **1** Одамларни йўлдан оздирувчи, ёмон йўлга бошловчи махлуқ; шайтон. *У, Саидғозининг.. юрагига иблис ин қурган тухматчи, бутун бадани заҳар боғлаб кетган ғаразгўйлигини билмаган экан. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 *кўчма* Иблисга хос хусусиятли одам. *Эъзозхон одам суратидаги иблис ҳикоясига қўрқув ичида қулоқ солиб ўтираркан, унинг [Зиёдиланинг] мақсадига тушуна олмади. Ҳ. Фулом, Машъал.*

3 Иблисга нисбатловчи ҳақоратни билдиради. *Қутидор, қизининг мақсадига тушуниб, икки турли қўлни дарров пайқаб олди: -Виждонсиз, иблис! — деб қўйди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

ИБЛИСЛАРЧА *айн. иблисона.*

ИБЛИСЛИК **1** Иблисга хос хусусиятли (иблис каби) одам эканлик. *Сенинг иблислигингни энди билдим.*

2 Иблисона хатти-ҳаракат, иблис иши; малъунлик, шайтонлик. [*Шавкатий*] *Иблислик қилиб, Мунисни йўлдан оздирган маккор.*

3. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ИБЛИСОНА *рвш.* Иблисларга, малъунларга хос; разилона, иблисларча. *Мен бу иблисона алдовга учиб, бу тўғрида на сенга ва*

на Нормухаммад қушбегига оғиз очмадим. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ИБН [*а. ابن*] — ўғил] *эск. кт.* Эркак кишини ўз отасига нисбат этиб кўрсатувчи, «ўғли», «зода» маъноларини билдирувчи сўз, куня. *Ибн Сино, Ибн Батута, Ибн Аҳмад Мирзо.*

Хоқон ибн хоқон Хоқон ўғли хоқон (отабоболари хоқон ўтган киши ҳақида). *Менким, Марғилон ҳокими Ўтаббой қушбеги, ўз ҳукимини хоқон ибн хоқон жаноби олий Худодёрхон исми шарифларидан эшиттираман. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

ИБО [*а. إباء*] — қаршилик, кўнмаслик; гурур, мағрурлик, такаббурлик] **1** Андиша, шарм-ҳаё билан тортиниш, шундай ҳис-сезги, уялиш. *Дилора кулиб, чарақлаб қайтиб келганда, Фуломжон ҳар қандай ибоба нарво қилмай, бўласи ёнига борди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Крайцова бу «шалок» йигитнинг бунчалик ибо билан қилаётган ҳаракатидан кулгиси қистади. Шухрат, Шинелли йиллар.*

Ибо қилмоқ Ибо ҳисси билан тортинмоқ, уялмоқ; тийилмоқ. *Анвар меҳмонхонага кириб келувчи Султоналидан ҳам ибо қилмай.. сандал устига энгашди. А. Қодирӣ, Меҳробдан чаён. Тоҳир чанг босган чориғи билан кўрпачага чиқишдан ибо қилди-ю, пойгаҳдаги шолча устига ўтирди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

2 Ўзини, нафсини тийиш, сабру қаноат.

3 Ибо (хотин-қизлар исми).

ИБОДАТ [*а. عبادت*] — қуллуқ қилиш; сифиниш, топиниш] *дин.* **1** Қуллуқ қилиш, сифиниш, топиниш ва унинг амали; намоз.

Бутун кўҳна тарих давомида диний тарбия дейилганда, асосан ибодат тушунилган. Газетадан. ...мумин-мусулмонларнинг рўза тутушдан мақсадини Оллоҳнинг бандалари.. ўз умматларини сабр-қаноатга, меҳр-оқибатга ундайдиган ибодат деб таърифлайдилар. Газетадан. Бутхона қўнғироғи кечки ибодатга қаҳироб, оғир ва узун даранглади.. А. Қаҳҳор, Томошабоғ.

Ибодат қилмоқ 1) сиғинмоқ; намоз ўқи-моқ; 2) тоат-ибодат қилмоқ. [Навойи:] Менинча, олтмиш йил қуруқ тоат, ибодат қилгандан кўра, бир соат одил бўлмоқ савоб-лироқдир. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навойи; 3) кўчма бирор нарсага ортиқ даражада берилиб кетмоқ, чўқинмоқ. У пулга ибодат қиладиган одам. ■ Агар одамлар сенга қиладиган ибодати ўрнига бир-бири учун меҳнат қилса, сенга қўйган кўнглини бир-бирига қўйса.. ер юзининг ўзи жаннат бўлади. А. Қаҳҳор, Қабрдан товуш.

2 Ибодат (хотин-қизлар исми).

ИБОДАТГОҲ Ибодат қилинадиган жой; ибодатхона.

ИБОДАТХОНА Ибодат қилинадиган жой ёки уй, бино (мачит, хонақоҳ ва ш. к.). У [Очил] Байжунинг кўл бўйида, эски ибодатхона олдида айтган ашулаларини.. юмюм йиғлаб эшитди. П. Қодиров, Уч илдия.

ИБОЛИ Ибоси бор, андиша-ҳаё ҳиссига (хислатига) эга. ■ Қайси аёл сабр-қаноатли, ҳаёли, иболи экан, у ҳаётда бахту тахтини топа олади. Газетадан.

ИБОРА |a. عباره – сўз, сўз бирикмаси| 1 Бирор тушунча ёки фикр ифодаловчи, одатда, сўзларнинг тургун бирикмаси (сўз бирикмаси ёки гапга тенг жумла); таъбир. *Образли ибора.* ■ Черницов «вақтинча тантана», «вақтинча чекиниш», «қайта ҳужумга ўтиш» деган ибораларни қийналиб айтди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Улар Суқротнинг «Авал ўзингни англа, шунда дунёни англайсан» деган машҳур иборасини ўзларига дастуриламал қилиб олишган. «Сирли олам».

Тургун ибора Бевосита нутқ жараёнида ҳосил бўлмайдиган, тилда бир бутун ҳолда мавжуд бўлиб, шундайлигича нутққа киритиладиган сўз бирикмаси ёки гапга тенг жумла. **Фразеологик ибора** Тургун ибораларнинг кўчма маъноли, образли тури. *Оёғини қўлига олмоқ* (жуда тез югурмоқ), *аммам-*

нинг бузоғи (лалайган), *илоннинг ёғини ялаган* (ўта айёр) ва ш.к.

2 айн. сўз 2.

ИБОРАТ 1 |a. عبارت – баён, ифода| 1 Ташқил топган, таркиб топган; тузилган. *Сув водород ва кислороддан иборат. Беш кишидан иборат комиссия.* ■ *..саксовул, қандим, черкез каби чўл ўсимликларидан иборат ўрмонзорлар барпо этилди.* Газетадан. «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти эса *Имом ал-Бухорий ҳадисларидан иборат «Солиҳ амаллар», «Эр ва аёл бурчи», «Илму маърифат нури» сингари мўъжаз китобларни чоп этди.* Газетадан.

2 Феъл-боғлама вzf. *Асосий вазифа – мавжуд барча моддий ресурслардан фойдалана билишдан иборат.*

ИБОРАТ II |a. عبارت – сўзлар, иборалар| эск. Ибора; сўз, сузлар. *Хат ўқилди завқ бирлан сар-басар. Бир иборат чиқди, мазмуни итоб.* Муқимий.

ИБОСИЗ Ибоси йўқ, андишани, тортинишни билмайдиган; бешарм, беҳаё. *Мунисхон гўё олдида гўдак ёки ўз эри ўтиргандай, ҳеч ибосиз устки қўйлагини еча бошлади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ИБРАТ |a. عبرت – ўғит, панд-насиҳат; намуна, ўрнак| Намуна, ўрнак бўладиган иш, хатти-ҳаракат ва ш. к. *Бола тарбиясида ота-онанинг ибрати, айниқса, бебаҳо.* Газетадан. *Мен кўрдим театрни.. Мен борганимда, бир илмсиз боланинг безори бўлиб кетганини кўрсатишди, холос. – Мактаб эмас, ибрат денг!* Ойбек, Танланган асарлар.

Ибрат олмоқ Ўрнак олмоқ, ўрганмоқ. *Янгиликни тарқатишда дадил бўлиш керак, халқ ўзимиздан ибрат олгани яхши.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ИБРАТЛИ Ибрат бўладиган, намуна, ўрнак олса арзийдиган. *Бизнинг ўзбек миллатига хос удумлар, одоб-ахлоқ меъёрлари бир-биридан гўзал ва ибратли.* Газетадан. *Барчага ўрнак бўлиб, ўтказдингиз ибратли умр.* Воқиф.

ИБРАТОМУЗ |a.+ф. عبرت آمين – ибратли, ибратга эга бўлган| Ибрат бўларли, намуна, ўрнак бўларли. *Ибратомуз иш. Ибратомуз сиймо.* ■ «Мушук ва сичқон» ҳикояси бирам ажойибки, тўқ одамлар билан фақир одамларни мушук билан сичқонлар орқали ҳикоя қилади бу китобда. *Мақсади жуда ибратомуз.* Ойбек, Болалик.

ИБРАТХОНА эск. Театр. *Ахир театрни бир вақтлар бекорга «ибратхона» деб аташмаган.* Газетадан.

ИБРИЙ [а. *عبري* — яҳудий] айн. иброний.

ИБРОНИЙ [а. *عبرانى*] эск. I айн. яҳудий.

2 Яҳудийларга, уларнинг тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Иброний ёзуви.*

ИБТИДО [а. *ابتداء*] — бошлаш; бошланғич нуқта] кт. Бирор нарса, иш-ҳаракат, воқеа-ҳодиса ва ш. к. нинг аввали, бошланиш даври; *зид интиҳо. Воқеанинг ибтидоси ва интиҳоси.* ■ *Фан эса ўз ибтидосиданоқ моддий дунёни тадқиқ этишга йўналтирилган бўлиб.* Газетадан. *Дуруст, у. энди табиат сирларининг ибтидосини билади.* О. Ёқубов. Кўҳна дунё.

ИБТИДОЙ [а. *ابتدائى*] — бошланғич, дастлабки; содда] кт. I Кишилиқ тарихининг энг қадимги, дастлабки даврига оид, синфий жамиятдан олдинги. *Зеро, ибтидоий жамиятдан тортиб ҳозирги жамият босқичига қадар бўлган даврлар одам меҳнати самараси.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Бошланғич, дастлабки. *Ибтидоий мактаб (эск.).* ■ *Шу оддий бир киши(ни), ибтидоий мактабнинг муаллимини, Аббосхондан тортиб Муҳаммадjon домлагача иззат қиладилар.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 Оддий, элементар. *Мулла Шоҳнинг адабиёт билан машғулоти жуда содда ва ибтидоий эди.* С. Айний, Эсдалиқлар. *Меҳнатга иштиёқ бўлгани ҳолда унга муносабат жун ва ибтидоий даражада турибди.* Газетадан.

ИВИМОҚ I Сув ёки бошқа суюқликни эмиб, шимиб ҳўл бўлмоқ, нам тортиб юмшамок; бўкмоқ. *Сувда ивиган нон. Кийимларим ёмғирда ивиб кетди.* ■ *Султон товоқдаги қаймоқни шимиб, ивиб қолган нон бурдаларини лунжига тўлдириб чайнай бошлади.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Сафаров, напирос найчасининг ивиган жойини тиши билан узиб, пуфлаб ташлади-да, ўйчан жавоб берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ИВИМОҚ II I Куюлиб қолмоқ, қуюқ тортмоқ, қуюқлашмоқ (қон ҳақида). *Қаердир томча томчи қон, Сенинг юразингда ивибди.* У. Қўчқоров, Ҳаяжонга кўмилган дунё.

2 Қатиққа айланмоқ (сут ҳақида); уйимоқ. *Оч уйда қатиқ ивимас.* Мақол.

3 Бузилиб, айниб қолмоқ, чириб тушмоқ. *Сут ивиб қолибди.*

ИВИНДИ Ўз-ўзидан ивиб қолган нарса (асосан сут ҳақида).

ИВИРСИЛАМОҚ шв. қ. ивирсимоқ I. *Ҳой, мунча ивирсиладиларинг. Бўла қолсаларинг-чи!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ИВИРСИМОҚ I Майда-чуйда ишлар билан овора бўлмоқ, имиллаб ишламоқ, гимиллаб юрмоқ. *Анзират хола.. ўз-ўзидан жавраб, қоронғида ивирсиб юрар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Супурилмай-сидирилмай, йиғиштирилмай, бетартиб ҳолга келмоқ, кир, чанг ва ш. к. билан қопланмоқ. *Уй ивирсиб ётибди. Ивирсиган уйга меҳмон келар.* Мақол. ■ *Машина похол-хашақлар сочилиб, ивирсиб ётган тегирмон эшиги олдидаги ялангликда доира ясаб тўхтади.* Д. Нурий, Осмон устун.

ИВИРСИРАМОҚ шв. Ивирсимоқ. *Нима қилиб ивирсираб ўтирибман, тезроқ яранинг олдини олиш керак.* Ҳамза, Заҳарли ҳаёт.

ИВИРСИҚ I Супуриб-сидирилмаган, йиғиштирилмаган, бетартиб ҳолдаги. *Ивирсиқ уй.* ■ *Шипи наст, деворлари юпқа, торгина дўконхона ҳар вақтдагидай ивирсиқ.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Саранжом-саришта бўлмаган, уй-рўзгорни бетартиб тутадиган; пала-партиш. *Ивирсиқ хотин.*

ИВИР-ШИВИР тақл. с. Шивирлашувчиларнинг ўзгаларга аниқ эшитилмайдиган (одатда, сирли) суҳбати ва шу суҳбат товуши; шивир-шивир. *Ивир-шивир гаплар.* ■ *Тўхтасин ўртоқларини йиғди, уларга ивир-шивир билан бир нимани тушунтирди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кўп вақтгача Офтоб ойимнинг ивир-шивири набира тўғрисида бўлиб қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИВИТМА Ивитиб тайёрланган.

Ивитма палов Олдиндан 1,5–2 соатча ивитилган гуручдан тайёрланган палов.

ИВИТМОҚ I Ивимоқ I фл. орт. н. *Ошга нўхатни ивитиб солмоқ.* ■ *Улар.. тилхатларни чўнтақларидан чиқариб кўрсатдилар. Улардан бири деди: Биз бу тилхатларни ивитиб ичамизми?* С. Айний, Қуллар.

ИВИТМОҚ II Ивимоқ II фл. орт. н. *Қатиқ ивитмоқ.*

ИВИТҚИ с. т. Қатиқ ивитиш учун сутга солинадиган озгина қатиқ; томизғи, оқлиқ. *Сутга ивитқи солмоқ.*

ИВИШИҚ Ивишиб (увушиб) қолган. *Ёзар эмишимиз биз ҳам энди ивишиқ оёқларимизни.* Ф. Фулом.

ИВИШМОҚ *айн. увушмоқ.* *Маршрутнинг узунлигидан унинг охирига етгунча йўловчиларнинг оёғи ивишиб қолди.* «Муштум». *Тек ўтирган боланинг баданидан энди боягидек иссиқ тафт кўтарилмасди, аксинча, аъзойи бадани ивишиб борарди.* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.

ИВИҚ Қон ивишидан юзага келган ёпишқоқ, елимсимон масса.

ИВРИТ [*қад. сом тилида: дарёнинг нариги томонидагилар тили*] Сом-ҳом тиллари оиласининг сом тармоғига мансуб қадимги яҳудий тили; ҳозирда араб тили билан бирга Исроилнинг давлат тили.

ИГИ-ЖИГИ: *иги-жигисигача* Икир-чикиригача, майда-чуйдасигача. *Ҳаммасини мана биздан сўранг, шахримиздаги ҳар бир кимсанинг иги-жигисигача биламиз.* Ойбек, Улуг йўл.

ИГИР, ийир Кучалодошлар оиласига мансуб кўп йиллик ўт ўсимлик (атторлик, қандолат саноатларида ва тиббиётда ишлатилади). *Ангизли ерда от ўлмас, ийир бар ерда эр ўлмас.* Мақол. — *Отга солди арпа билан ийирни.* «Алпомиш». [Игир]Илдизоясидан эфир мойи олинади. «ЎЗМЭ».

ИГНА 1 Бир томони найзасимон, иккинчи томони тешик бўлиб, тешигидан ип ўтказиб, нарса тикишга мўлжалланган ингичка металл асбоб. *Машина игна. Тепчик игна. Қавиқ игна. Игнага ип ўтказмоқ.*

2 Турли асбобларнинг игнасимон қисми. *Патефон игнаси. Примус игнаси.*

3 тиб. Тиббий техникада: ингичка сим ёки учи ўткир найча кўринишидаги санчилувчи ёки санчилувчи-кесувчи асбобларнинг умумий номи. *1982 йил сентябр ойининг охирларида игна билан даволовчи олим ва шифокорларнинг бутуниттифоқ анжумани бўлиб ўтди.* «Фан ва турмуш».

4 Баъзи ўсимлик ва жониворларнинг игнасимон аъзоси, найзаси, тикани. *Дарахт игнаси. Кирпи игнаси.*

Игна билан қудуқ қазимоқ Қийин, майда, машаққатли ва узоқ муддатли ишни кунт, бардош, матонат билан бажармоқ. *Илм (олиш) — игна билан қудуқ қазиш билан барабар.* **Игна санчмоқ** Оғир ботадиган гап қотмоқ, қаттиқ тегадиган гап гапирмоқ,

Игна тешигидан ўтадиган Чаққон, абжир. *Разведкага игна тешигидан ўтадиган энчил, кишилар керак.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Игна устида ўтирмоқ** Жуда бетоқат, безовта ва азобда бўлмоқ. *У [Одилжон] игна устида ўтиргандай, жуда бетоқат эди, дамбадам томоғини қириб йўталиб, соатига қарарди.* Р. Раҳмонов, Кўшниллар. **Игнадай нарсани туюдай қилмоқ** Кичик нарсани катта қилиб кўрсатмоқ, муболаға қилмоқ, ортириб, бўрттириб юбормоқ. *Кўзибойнинг.. игнадай нарсани туюдай қилиб гапирдиш ода-ти бор.* Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари. **Игнадек санчилмоқ** Қаттиқ ботмоқ (гап ҳақида). *Бекмуродга чолнинг деганлари гўё игнадек санчилди.* И. Ўқтамов, Изза. **Игнанинг учидай** Жуда кичик; зиғирча, жичча. *-Ҳе-хе-хе, — эликбоши кулиб, кўзларини артди, — игнанинг учидай ёлғони йўқ, қулинг бўлай, бойвачча.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бироқ менинг гуноҳим игнанинг учидай бўлса, сизларнинг айбингиз туюдай.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ИГНАБАРГ Баъзи бир доим яшил дарахтларнинг, мас., қарағайнинг игна шаклидаги барги.

ИГНАБАРГЛИЛАР Игнасимон баргли, яланғоч (очиқ) уруғли ўсимликлар (мас., қарағай, қора қарағай, оқ қарағай ва ш. к.).

ИГНАТЕРАПИЯ Гавда (тана) юзасининг қатъий муайян нуқталарига қадалган игналар ёрдамида кучи, табиати ва муддати турлича бўлган таъсирлашлар орқали организм функцияларига таъсир кўрсатишдан иборат даволаш усули.

ИГНАЧИ *шв.* Ниначи. *Унинг атрофидаги гулзорда ранг-баранг капалаклар, игначилар қанот қоқар, асаларилар гўнғиллар.. эди.* А. Қаҳҳор, Картина.

ИГРЕК 1 Лотин алифбосида охириги ҳарфдан олдинги — «У» ҳарфининг номи.

2 мат. Шу ҳарф билан ифодаланган номаълум (қидирилаётган) миқдор.

ИГУАНА [*исп.* iguana < *кариб тилларидан*] Асосан дарахт шоҳларида яшовчи узун думли калтакесаклар оиласининг умумий номи; Шимолий ва Жанубий Америкада, Мадагаскар оролида тарқалган.

ИД қ. ийд. *..Шу чоққача қаерда буқиниб ётган бўлса, ётгандир, илло ид кунлари албатта уйларига келурлар..* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ИДБОР [a. ايدار — чекиниш; (ишнинг) орқага кетиши] *эск.* Бахтсизлик, (иш) юришмаслик. *Масти иқбол ўлма-ю, идбор била оғритма бош, Тотмағил бу бодани, зин-ҳор махмур ўлмағил.* «Ақл ақлдан қувват олади».

ИДДА [a. عده — бир қанча; қанчадир сон, кун] *дин.* Эрдан ажраган ёки эри ўлган хотинга ҳомиладорлиги аниқлангунча шариат бўйича эрга тегиш ман қилинган тўрт ою ўн кунгача бўлган муддат. *Менинг бу хатимни, албатта, шариат пешволари шарий ҳисоблаб, иддангиз битиши билан, сизга бошқа эр қилишга ихтиёр берсалар керак.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эрга тегиш нияти бўлса, мазкур идда муддати (тўрт ою ўн кун) ўтгандан кейин зийнатланиши мумкин.* Газетадан.

Идда тутмоқ (ёки сақламоқ) Идда амалини бажармоқ, иддага (идда муддатига) риоя қилмоқ. *Санам ҳали ёш, ўн гулидан бир гули очилмаган, бундай жувон учун, китобларда ҳам айтилган, олти ойдан ортиқ идда тутуш ортиқча экан.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

ИДДАО [a. اذعاء — муддао, даъво, талаб; қаллоблик] **I** Ноўрин ёки ноҳақ талаб, даъво. *Демак, «ер оз, аҳоли кўп» деган иддао билан ҳаётий зарур масаладан қоча олмайсиз.* Газетадан.

2 Ўзи учун муносиб бўлмаган, ортиқча даъво. *Унинг иддаоиси баланд-ку!*

Иддао қилмоқ (ёки этмоқ) Бирор талабни қўймоқ; ортиқча даъво қилмоқ. *Сиз фронтда юрганда, бошқага кўнғил қўйсам.. сизни бу ерга чақиришга, бирор иддао қилишга ҳақ-ҳуқуқим қолмасди..* Т. Жалолов, Олтин қафас. *Амалин пеш қилиб, ҳар кимга ҳар хил иддао этган Баланд тумшук, бўйин ғоз, бад-ҳаволарни кўролмасман.* «Муштум».

ИДЕАЛ [фр. ideal < юн. idea — гоя, тушунча, тасаввур; образ, тинсол] **I** *от* Жамиятнинг, шахснинг энг олий мақсади, энг юксак орзу ва тилак. *Идеал — жамиятнинг юксак ва олижаноб мақсади, келажакда кўзланган гояси.* Газетадан. *Ижтимоий идеал мисоли маёқ бўлиб, жамият қаёққа ва қандай мақсадда қадам отишида гоявий-мафкуравий ва маънавий-руҳий йўл кўрсатиб туриши мумкин.* Газетадан.

2 *от* Ҳар жиҳатдан баркамол, мукамал, хаёлан орзу қилинадиган, лекин ҳали

ҳаётда мавжуд бўлмаган нарса, ҳодиса. *Унинг идеали — ёқтирган қизини ўз таъсирига олиб, ўз қадрини ерга урмай севишмоқ эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

3 сфт. Олижаноб, намуна бўладиган, орзу-мақсадга мос, мувофиқ келувчи. *Идеал образ. Идеал шароит.* ■ *Маънавият қаҳрамони бўлгани туфайли у халқнинг идеал қаҳрамонига айланди.* Газетадан.

ИДЕАЛИЗМ [фр. idealisme < юн. idea] *флс.* Материализмга қарама-қарши ҳолда, руҳ, гоя, онг борлиқнинг негизи, яъни бирламчи деб билувчи, материя, табиат эса иккиламчи, ҳосила деб тан олувчи фалсафий оқим ва таълимотларнинг умумлашма ифодаси.

ИДЕАЛИСТ **I** Идеализм тарафдори, идеалистик фалсафа издоши.

2 Ҳақиқатни идеаллаштирувчи, бўяб кўрсатувчи шахс; хаёлпараст.

ИДЕАЛИСТИК Идеализмга доир, идеализмга хос ёки унга асосланган. *Идеалистик фалсафа. Идеалистик дунёқараш. Тарихга идеалистик қараш.*

ИДЕАЛЛАШТИРМОҚ Бадий ижодда бирор нарса, воқеа, ҳодиса ёки шахсни юқори кўтариб, бекаму кўст, яхши, бенуқсон қилиб кўрсатмоқ. *Ўтмишни идеаллаштирмоқ.*

ИДЕНТИФИКАЦИЯ [лот. identificare — айнанлаштирмоқ, тенглаштирмоқ] Криминалистикада объект ёки шахснинг умумий ва хусусий белгилари мажмуига қараб айнанлигини аниқлаш.

ИДЕОГРАММА [юн. idea — тушунча + gramma — ёзув] *тлш.* Тилнинг айрим товушларини эмас, балки тўлиқ тушунчаларни ифодалашга асосланган, шартли қабул қилинган ёзув белгилари (рақамлар, математик шакллар; шунингдек, иероглифик ёзув белгилари).

ИДЕОГРАФИК Идеографияга оид. *Идеографик ёзув.*

Идеографик луғат Сўзлар алифбо тартибида эмас, балки мавзуй (маъновий-мазмуний) тамойил бўйича жойлаштирилган луғат.

ИДЕОГРАФИЯ [юн. idea — тушунча + grapho — ёзаман] *тлш.* Идеограммага асосланган ёзув тизими.

ИДЕОЛОГ қ. мафкурачи.

ИДЕОЛОГИК қ. мафкуравий.

ИДЕОЛОГИЯ [юн. idea — тушунча + logos — таълимот] қ. мафкура. *Демократия ва ошқаралик тоталитар-буйруқбозлик тузуми давридаги якка идеологиянинг мутлақ ҳукмдорлигига, инсон ҳуқуқлари поймол этилиши ва сўз эркинлиги барбод бўлишига нисбатан олға қўйилган бир қадам эди. Э. Юсупов, Истиқлол йўлида.*

ИДЕЯ [юн. idea — тушунча, образ, тасаввур] 1 Объектив борлиқни, воқеликни киши онгида акс эттирувчи, айни замонда кишининг объектив борлиққа, воқеликка муносабатини ифодаловчи, кишиларнинг дунёқарашлари асосини ташкил этувчи тушунча, тасаввурлар йиғиндиси.

2 Бирор бадий, илмий ёки сиёсий асарнинг мазмуни, туб моҳиятини белгиловчи асосий фикр; гоё. *Асарнинг идеяси. Абдулла Қаҳҳорнинг «Сароб» романининг идеяси.*

3 Ният, мақсад, фикр. *Тинчликни сақлаш ва мустақкамлаш идеяси.*

ИДЕЯВИЙ қ. гоявий

ИДИОМА [юн. idioma — ўзига хослик, хусусият] тлш. Маъноси уз таркибидаги сўзларнинг маъноларига боғлиқ бўлмаган, яхлит ҳолда бир маъно берувчи, ихчам ибора; фразеологизмларнинг бир тури. Мас., *томдан тараша тушгандай, оғзинга қараб гапир.*

ИДИОМАТИЗМ айн. идиома.

ИДИОМАТИК Идиомага, идиоматикага тааллуқли. *Идиоматик ибора. Тилнинг идиоматик бойлиги.*

ИДИОМАТИКА тлш. 1 Идиомалар ҳақидаги таълимот.

2 Бирор тилдаги идиомалар мажмуи.

ИДИШ 1 Нарса солиш (солиб қўйиш) учун ишлатиладиган уй-рўзғор ёки хўжалик буюми. *Дон идиш. Сув идиш. Тунука идиш. Чинни идиш.* ■ *Унинг икки кўзи бир дўкондаги катта идишларга солинган қандларда эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Полвон битта тухум, иккита хурмо, ярим мисқол седана, беш дона бўтакўз, бир қошиқ асални топиб, бир пиёла сув билан мис идишда қайнатишга буюрди. А. Қаҳҳор. Кўр кўзнинг очилиши.*

ИДИШ II [нем. yüdish — яхудийларга оид, алоқадор] Ҳинд-европа тиллари оиласидаги герман тиллари гуруҳига мансуб, европалик яхудийларнинг алоқа-аралашувида қўлланувчи тил.

ИДИШ-ОЁҚ қ. идиш-товоқ. *Маҳалла болалари эшикма-эшик юриб: «Барот келди, билдингизми, Идиш-оёқ ювдингизми?» ашуласини айтар эдилар. А. Қодирий, Мехробдан чаён.*

ИДИШ-ТОВОҚ Овқат тайёрлаш, ейишичиш учун керакли уй-рўзғор буюмлари. *Тухта хола ҳовлида идиш-товоқ ювиб юрган экан, Олимжонни кўриб, юраги ёрилиб кетгудек бўлди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ИДИШҚАЙТТИ этн. Қиз унаштиришда куёв томондан эборилган дастурхонга қайтарилган дастурхон ва уни кутиб олиш маросими.

ИДО [эсперанто ido — насл, авлод] Эсперанто асосида яратилган (1907) халқаро ёрдамчи сунъий тил.

ИДОРА [а. إدارة — бошқарув, маъмурият; муассаса] 1 Белгили тартибда бошқариб, йўлга солиб бориш; бошқариш *Идора усули.* ■ *Отабек айтди: -Энди бизнинг Тошкент халқи қипчоқларнинг жабру зулми ва тадбир идораси остида ётиб, жуда тўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Идора этмоқ (ёки қилмоқ) 1) бошқармоқ, раҳбарлик қилмоқ. *Давлатни идора қилмоқ. У катта бир ташкилотни идора қилиб турибди;* 2) бош бўлиб, белгили тартибда олиб бормоқ; амалга оширмоқ. *Ҳар бир мажлисининг жонлантирувчи, идора қилувчи бир-икки қаҳрамони бор бўлганидек, бу қизлар мажлиси ҳам шундай қаҳрамонлардан холи эмас эди А. Қодирий, Ўтган кунлар;* 3) белгили тартибга бўйсундирмоқ; бошқармоқ, ўз йўлига солмоқ. *Ўзини идора қилмоқ. Ўз иродасини идора қилмоқ.* ■ *Албатта, уларнинг тилини дарров билиб олиб, идора қилиш учун ўқиган, саводли одамлар керак.. П. Турсун, Ўқитувчи. Иродамни идора қиларлик жузъат тополмай қолдим. Н. Сафаров, Оловли излар.*

2 Маълум бир ижтимоий, давлат, хўжалик, савдо ва ш. к. тармоқларни бошқариш учун штатли ходимлари ва маъмурияти бўлган ташкилот, муассаса, бошқарма ва улар ўрнашган бино. *Бошқарув идоралари. Мусулмонлар идораси. Идорада ишламоқ.* ■ *Станциянинг идораси, почта ва телеграф иккита кўк вагонга жойлашган А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Шербекнинг ёдига раиснинг бултур идорада ўтириб айтган бошқа сўзлари тушди. С. Анорбоев, Оқсой.*

ИДОРАВИЙ Идора ишлари билан боғлиқ бўлган; идора томонидан қилинадиган. *Қонун ҳужжатлари, шу жумладан, идоравий-норматив ҳужжатлар, агар уларнинг ижроси чет эллик инвесторга ёки чет эл инвестицияларига зарар етказмаса, орқага қайтиш кучига эга эмас.* Газетадан.

ИДОРАЧИЛИК Ишни бошқариш, олиб боришдаги ўта расмиятчилик, ишнинг зарарига хизмат қиладиган ўта расмиятчилик. *Идорачилик тўсиқлари.. саноат ва қурилишга раҳбарлик қилиш амалиётидаги катта камчиликдир.* Газетадан.

ИДРАМОҚ *шв.* Қалтирамоқ, титрамоқ. *Энасин бадани идраб кетди.. Болам деб, беҳуш бўп ўзидан кетди.* «Ойсулув». *Гурўғлига яқин етди Тўлак «ботир» идрашиб.* «Гулнорпариди».

ИДРОК [а. *إدراك* — эришиш, фаҳмлаш, онг, тушунча; ақл] **1** Ташқи дунё воқеа, ҳодисаларини билиш, тушуниш қобилияти; зеҳн, фаҳм, фаросат. *Сенинг идрокинг зўр экан. Идрок билан иш қилмоқ керак. Ақлнинг ўлчови — идрок.* Мақол.

2 *флс.* Бевосита сезги аъзоларига таъсир этаётган объектив мавжудот, предмет ва ҳодисаларнинг киши онгидаги инъикоси (Идрок инъикос этилаётган предмет ва ҳодисаларнинг аввалги тажрибалар асосида тушунилишини ҳам уз ичига олади).

Идрок этмоқ (ёки қилмоқ) **1)** тушуниб етмоқ; фаҳмламоқ. *Сизга узоқдан кўзим тушган ҳамон, ботир, диловар йигитлардан эканлигингизни идрок қилган эдим.* Ойбек, Навоий; **2)** *флс.* онгда инъикос этган воқеа-ҳодисани тушунмоқ, билиб олмақ.

ИДРОКЛИ Идроки бор, тез тушуниб оладиган, зеҳни ўткир, фаҳм-фаросатли. *Идрокли бола.*

ИДРОКСИЗ **1** Идроки йўқ, зеҳни паст, бефаҳм. *Идроксиз одам.*

2 Онг-шуурсиз, ўз ихтиёридан ташқари, ҳушсиз ҳолда. *Домла кўққисдан уйқудан уйготилган кишидай идроксиз ҳаракат қилар, ammo ичкарига кирмас эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ИЕ *унд. с.* Ажабланишни, ҳайронликни ёки норозиликни билдиради; ийи, ийе, ийя. *Ие, нима деганинг у? ■ Ие, ҳали хабаринг йўқми? Хотининг азонда жўнабди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ИЕНА Японияда қадимда: олтин ёки кумуш танга; ҳозирда: Япония пул бирлиги.

ИЕРОГЛИФ [юн. *hieros glyphoi* — муқаддас белгилар < *hieros* — муқаддас + *gliphe* — нақш] Қадимги мисрликлар ва баъзи бир халқлар ёзувида бутун бир тушунча, ибора, сўз, бўғин ёки товушни ифодалаган, ҳайвон, одам, ҳар хил буюм, асбоб ва ш. к. тасвиридан иборат белги (ҳозирги кунда хитой ёзувидаги ва ундан япон ва корейс ёзувларига ўтган белгилар ҳам иероглифлар деб аталади).

ИЖАРА [а. *إجاره* — бирор нарсани фойда, ҳақ эвазига бериш ёки олиш] **1** Бирор кимса ёки ташкилотга тегишли нарсдан маълум ҳақ тўлаб, вақтинча фойдаланиш. *Ижара хўжалиги. Уй ижараси. Ерни ижарага олмақ. Уйни ижарага қўймоқ. ■ Кейинги йилларда капсанчилар ерни ташлаб кета берган экан, бойлар ерларини арзон-арзон ижарага беришибди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Вақтинча фойдаланиш учун олинган нарса эвазига тўланадиган ҳақ. *Бу уй учун ҳар ойда ўн минг сўм ижара олинади. Ижарани вақтида тўламоқ.*

ИЖАРАДОР *айн. ижарачи **1**.* *Бир чопар келиб.. унда ўтирган ижарадорга энгашиб салом берди.* С. Айний, Куллар.

ИЖАРАХЎР [ижара + *ф.* *خور* — еювчи] Уй-жойини ёки нарсасини ижарага қўйиб, ундан келган даромад билан кун кўрувчи, бойлик орттирувчи шахс.

ИЖАРАЧИ **1** Уй-жойини, ерини ёки нарсаларини ижарага берувчи (қўювчи) киши; ижарадор.

2 Бировнинг уйида ижарага ўтирувчи. *-Аслида ҳужра уники, мен эсам бир ижарачи эдим, — деди [Ҳожи хола].* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИЖИКИЛАМОҚ *шв.* Сўрайвермоқ, сўраб-суриштиравермоқ. *Ҳамма «Қишлоқларингда не бўлди?», деб ижикилайди.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

ИЖИРФАЛАНМОҚ *Ғижиниб, кучаниб, овоз чиқариб безовта бўлмоқ (чақалоқ ҳақида). Чодир ичида бола ижирфаланди, хотин шошиб кириб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ИЖИРФАНМОҚ *Ножўя ёки ёқимсиз иш, гап, қилиқ, воқеа, ҳодиса ва ш. к. дан гаши келиб ғижинмоқ; шундай ички кайфиятни ташқи белгилар (юз буруштириш, безовталиқ ва ш.к.) билан ифодаламоқ* *Нега ижирғанаяпсиз? ■ Шербек у қандай даро-*

мад тўғрисида гапирётганини пайқаб, ижирғанди. С. Анорбоев. Оқсой. - Яна бизда ярамас бир одат бор, - деди Сайрамов ижирғаниб, - эркаслар теримни менсимайдилар. Ойбек, О. в. шабадалар.

ИЖОБАТ [a. اجابت - жавоб бериш; қабул бўлиш, маъқул бўлиш]; **ижобат бўлмоқ** Қабул этилмоқ, эътиборга олинмоқ (худога қилинган илтижо, талаб ҳақида). *Бегуноҳ гўдакнинг саҳарда қилган дуоси ижобат бўлади.* А. Қаҳҳор, Бемор. **Ижобат олмоқ** Розилик (рухсат) олмоқ. *Ижобатни олгандан сўна.. Тошкент ашрафлари бир мажлис қуриб, ўтиришга Нормухаммад қушбегини ҳам чақирдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ижобатга ўтмоқ** Қабул бўлмоқ. *Йигитларингизнинг шахдини кўрдингизми? Ҳазратнинг дуолари ижобатга ўтади.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ИЖОБИЙ [a. اجابى - қабул қилинган, маъқул] **1** Маъқул, маъқул деб топилганликни ифодаловчи; маъқулловчи, ёқловчи; **зид. салбий.** *Ижобий баҳо. Ижобий фикр. Ижобий муносабат. Масалага ижобий қарамоқ. Масала ижобий ҳал бўлди.* ■ *Биз бу саволларга.. ижобий жавоб бера оламизми?* Газетадан.

2 Маъқуллашга, ёқлашга, мақтовга сазовор бўлган; яхши, фойдали; **зид. салбий.** *Ижобий таъсир.* ■ *Лекин шуни билингки, бошлаган ишингизнинг ижобий томони билан бирга салбий, жуда катта салбий томони ҳам бор.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 Яхши фазилатларга, хислатларга эга бўлган; ибратли; **зид. салбий.** *Ижобий образ. Ижобий қаҳрамон.*

ИЖОД [a. ایجاد - яратиш, кашф этиш; вужудга келтириш] **1** Бадий, илмий, санъатга оид асар ёки моддий бойлик яратиш, вужудга келтириш; яратувчилик фаолияти. *Ёш шоирларнинг ижоди жўш урмоқда.* ■ *Шу қирқ йил давомида мен ижодимни халқ тақдири билан боғлашга ҳаракат қилдим.* Ойбек, Халққа хизмат - бахт.

2 Яратувчилик фаолияти маҳсули, самараси. *Навоийнинг ижодини ўрганиш.* ■ *Ҳақиқий зиёли ўз билимларидан, ижодидан.. бошқаларни ҳам баҳраманд қилишга интилган шахсдир.* Э. Юсупов, Истиклол йўлида.

Ижод этмоқ (ёки қилмоқ) **1)** яратувчилик иши билан машғул бўлмоқ, ижод билан банд бўлмоқ; **2)** ўйлаб чиқармоқ, кашф

этмоқ. - Буларни, - деди Элмурод, Мели полвоннинг дуторига имо қилиб, - ўз халқимизнинг усталари ижод қилган. П. Турсун, Ўқитувчи.

ИЖОДБАХШ [ижод + ф. بخش - бағишловчи] Ижодий куч бағишловчи, ижодга тортувчи, илҳомбахш. *Унинг [Ҳамзанинг] порлоқ ва ижодбахш ҳаёти, унинг ёрқин хотираси узоқ йиллар қолажак.* Газетадан.

ИЖОДИЁТ [a. ایجاديات] **1** Ижодий иш билан боғлиқ бўлган фаолият; ижод. *Муסיқа ижодиётига бундай зўр қизиқиш Ўзбекистон адабиёти ва санъати кунлари мобайнида тўла-тўқис намоён бўлди.* Газетадан.

2 Бирор жанр ёки шахсга мансуб асарлар мажмуи. *Бадий ижодиёт. Навоий ижодиёти.*

ИЖОДИЙ **1** Ижод, яратувчилик билан боғлиқ бўлган. *Ижодий фаолият. Ижодий меҳнат.* ■ *Юсуфжон қизиқнинг ижодий йўли жуда мураккаб, ранг-барангдир.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Ижодий салоҳият жиҳатидан барча халқлар умуман бир хилдаги потенциал имкониятларга эга бўлиши мумкин.* Газетадан.

2 Умуман, муайян соҳада иш-фаолият билан шуғулланувчи. *Ижодий жамоа.* ■ *Мен «Адолат» газетасининг ижодий ходимларидан, барча жамоасидан умр бўйи миннатдорман.* Газетадан.

Ижодий ёндашмоқ Бирон-бир ҳолатга, воқеа-ҳодисага ўз нуқтаи назари билан, янги фикр-мулоҳаза билан қарамоқ. *Кўпчилик ҳал этилмаган муаммолар ҳокимиятнинг ўрта бўғинларида чигаллашади, ташаббускорлик ва ишга ижодий ёндашиш йўқ.* Газетадан. **Ижодий кеча** Ижодкорнинг ҳаёти ва фаолияти (ижоди)ни қайд этиш (кўрсатиш) ва тарғиб қилишга бағишланган кеча, йиғин.

ИЖОДКОР [a. + ф. ایجادکار - ижод қилувчи] Ижод этувчи, юзага келтирувчи, яратувчи; яратилган нарса эгаси. *Ижодкор халқ.* ■ *Куз илғамас водийларинг оқ олтинга кон.. Халқинг зафар ижодкори, тинчликка посбон.* Ғайратий. *Менинг Ватанимда туғилган инсон, Табиий, ижодкор бўлур бегумон.* Қ. Муҳаммадий. *Бу воқеаларнинг ижодкори ва ижрочиси бўлмиш Олий Кенгаш аъзоларининг фаолиятини бугун фахр билан эсласак арзийди.* Газетадан.

ИЖОДКОРЛИК Ижодкор иши, ижодкорга хос фаолият; яратувчилик. *Ўзбекистонда замонавий бадиий ижодкорликнинг барча турлари ва жанрлари ривожланди.* Газетадан.

ИЖОДКОРОНА *рвш.* Ижодкорлик билан, яратувчилик намуналарини кўрсатиб. *Ижодкорона иш тутмоқ.*

ИЖОДХОНА Ижодий иш (ижод) олиб бориладиган хона, жой. *Бошқа томонда алоҳида ижодхонаси бўлса керак, деб ўйладим.* Н. Аминов. Қаҳқаҳа.

ИЖОДЧИ *айн. ижодкор.* Ҳофиз Шерозий — эҳтиросли муҳаббат, гўзал табиат, доимий шодлик ва хуррамлик тароналарининг ижодчиси. «ЎТА».

ИЖОДЧИЛИК Ижод иши, ижодчи фаолияти

ИЖОЗАТ [а. *إجازات* — рухсат, изн; таътил] Берилган розилик; рухсат. [Марям Холматга:] *Ҳай! Сен бу ерга кимнинг ижозати билан кириб ётдинг!? Ҳамза, Ким тўғри? Фуломжон жўраларига айтиб, кейин Содиқ аминдан ижозат олди-да, Эрбўта билан қишлоққа жўнади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИЖОЗАТНОМА Ижозат этилганлиги, рухсат берилганлиги ҳақидаги ҳужжат.

ИЖОЗАТСИЗ Ижозат олмай, рухсатсиз. «Энди чиқиб бўйсиз, — деди у ичида, — бир карра ижозатсиз чиқиб кетиб, бизни шунча ташвишга қўйдингиз, етар!» А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ИЖРО [а. *إجراء* — жорий бўлиш, амалга ошиш] Амалга ошириш (оширилиш), бажариш (бажарилиш). *Ижрони текшириш.* ■ *Собиқ Олий Кенгашимиз тайёрлаган ва қабул қилган 200 га яқин қонун ва 500 дан зиёд қарор ана шу муқаддас вазифанинг шарафли ижроси эди.* Газетадан. *Уставнинг.. ижроси қаттиққўллик билан талаб этилар эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Куй, ашула, рақс ва ш.к. ни бажариш (куйлаш, ўйнаш ва ш.к.). «Чоргоҳ» куйи мақомчилар ижросида янгради.

Ижро варақаси ҳўқ. Суд ҳукмини мажбурий амалга ошириш учун ёзилган ҳужжат. **Ижро этмоқ** (ёки қилмоқ) Бажармоқ. *Мактабнинг хор жамоаси ҳар бир қўшиқни зўр маҳорат билан ижро этди.* ■ *Ниёз кушбеги менга йигит қўшиб, бу ҳукмномани ижро қилишида бекка ёрдам бермак учун жўнатди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИЖРОИЯ [а. *إجرائیه* — ижро этувчи, бажарувчи] Амалга оширувчи, бажарувчи (ташкилот, орган ва ш. к. ни билдирувчи сўзлар билан қўлланади). *Ижроия қўмитаси.* ■ *Партиянинг Марказий Кенгаши доимий ишловчи ижроия ва мувофиқлаштирувчи орган ҳисобланади.* Газетадан. *Кенгаш ижроия бюронинг ваколатларини ва ишнинг асосий ўналишларини белгилайди.* Газетадан. *..бир тизимдан иккинчисига ўтиш даврида ҳар ҳолда кучли ижроия ҳокимият зарур.* Газетадан.

ИЖРОЧИ 1 Амалга оширувчи, ижро этувчи; бажарувчи (шахс ёки ташкилот). *Биз оддий ижрочи.* Шунинг учун биздан хафа бўлмайсиз энди. Ш. Холмирозев, Оғир тош кўчса.

Суд ижрочиси Суд қарорини ижро варақасига асосан амалга оширувчи лавозимли шахс.

2 Куй, рақс, роль ва ш. к. ни бажарувчи (санъаткор, артист). *Ижрочи ўз ролини маҳорат билан бажарди.*

Якка ижрочи Куй ёки ашулани якка ўзи ижро этувчи; солист, яккахон.

ИЖРОЧИЛИК Ижро иши, ижро этиш. *Режиссёр Пирмуҳамедовнинг ижрочилик маҳоратини қадрлар, унга ишонар, шунинг учун ҳам у билан ишлашни орзу қилар эди.* Х. Акбаров, Ҳамиша изланишда. *Картинадаги бош ролни ажойиб ижрочилиги билан доврўқ таратган санъаткор Раззоқ Ҳамроев талқин қилди.* Газетадан.

ИЖТИМОИЁТ [а. *إجتاماعات* — ижтимоий ҳаёт тарзи, масалалари] эск. 1 Социалистик жамият, социализм.

2 Жамият, унинг ҳаёти ва қонуниятлари ҳақидаги фан; жамиятшунослик. *У/Шафигуллина*] биологиядан ҳам, ижтимоийётдан ҳам дарс берадиган кекса.. муаллима эди. А. Мухтор, Чинор.

ИЖТИМОИЙ [а. *إجتاعى* — жамоа, жамиятга оид] 1 Инсон ва жамият ҳаётига оид. *Ижтимоий тузум. Ижтимоий тараққийёт. Ижтимоий ишлаб чиқариш. Ижтимоий муносабатлар.*

Ижтимоий фанлар Инсон ва жамият ҳаётига оид илмлар мажмуи. *Ижтимоий фанларнинг вазифалари, жамият ҳаётида тутган ўрни, ўзига хос хусусиятлари шундаки, улар табиийётшунослик фанларидан фарқли ўлароқ, инсон ва жамият ҳаётининг*

турли тармоқларини. қамраб олган кенг кўламдаги илмлар мажмуасини ўз ичига олади. «Сирли олам».

2 Жамиятдаги табақа, синф ва ш. к. га мансубликни белгилловчи. *Ижтимоий гуруҳлар. Аҳолининг ижтимоий таркиби. Ижтимоий келиб чиқиш.*

3 Жамият билан боғланган, жамиятга, жамоатчиликка оид. *Ижтимоий ҳаракат. Ижтимоий фикрнинг ривож. Ижтимоий меҳнат.* ■ *Ижтимоий ҳаётда рўй берган воқеа ва ҳодисалар халқ қўшиқларида ўз ифодасини топади.* «Фольклор».

4 Жамиятнинг, жамоатчиликнинг эҳтиёжлари учун ихтиёрий (эвасиз) хизмат этувчи. *Ижтимоий ташкилот. Ижтимоий таъминот. Ижтимоий топшириқ. Ижтимоий ишлар.*

5 Жамоатчиликка тегишли, жамоатчилик ўртасидаги. *Ижтимоий мулк. Ижтимоий муносабатлар.*

ИЖТИМОЙЛАШМОҚ Ижтимоий тус олмоқ; умумлашмоқ.

ИЖТИНОБ [a. اجتناب] — узоқланиш, сақланиш] эск. кт. Ўзини тортиш, тийилиш.

Ижтиноб қилмоқ (ёки этмоқ) Ўзини тиймоқ, тортинмоқ. *Билур жаҳон эликим, меҳмон зиёфатидин Менинг тариқим эмас ижтиноб қилмоғлиқ.* Алишер Навоий. *..узун ва қуруқ.. мақолаларни босмоқдан ижтиноб этамиз.* Газетадан.

ИЖТИҲОД [a. اجتهد] — тиришиш, ғайрат қилиш, жаҳд қилиш] эск. кт. Зўр ғайрат, жон-жаҳд билан уриниш. *Уқиш, ўрганиш, ҳормай зўр ижтиҳод билан ишлаш, шубҳасиз, ғалабаларга етказар.* Ойбек, Нур қидириб. *Қуръони шарифни кўп ижтиҳод билан ўргандинг, баракалла, ўғлим.* Ойбек, Болалик.

ИЖТИҲОДЛИ эск. кт. Серғайрат, ҳаракатчан, тиришқоқ. *Ижтиҳодли талаба.*

ИЗ I Бирор нарса сатҳида (юзасида) бошқа нарсанинг тегиши, босилиши ва ш. к. натижасида ундан қолган, уни билдирувчи акси. *Бармоқ изи. Оёқ изи. Филдирак изи.* ■ *Бу ерда гиёҳ ҳам қолмабди. Фақат мол туюқларининг тартибсиз излари кўринади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. [Содиқ:] *Бўйнидан бўғилган.* [Нодир:] *Панжа излари бор.* Н. Сафаров. *Ҳаёт мактаби. Тунда қалин ёққан қор изларни беркитишга улгурган эди.* Газетадан.

2 Бирор нарсадан ёки кимсадан қолган асар, белги. *Ҳамма ёқда даҳшатли зилзила излари кўринади: йиқилган уйлар, урилмаган деворлар, вайрона жинкўчалар..* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *-Самарқандда ҳар қадамда асрларнинг изи бор, — деди Аҳоров. Ойбек, О. в. шабадалар. Қотиллар мурданинг шағал тагида қолиб кетиб, умрбод изи йўқолишини мўлжаллагандилар.* Газетадан. *Раҳим Саидов суриштиришга қарор қилди.. Балки изи чиқиб қолар.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

3 Кўчма Бирор нарсанинг (уни ифодаловчи) кичик бир акси; нишонаси. *Юзида эски гузалликнинг излари ҳали сақланган қирқ ёшли хотин меҳрибонлик билан қизига қаради.* Ойбек, Танланган асарлар. *..юзларида табассум излари кўрина бошлади-ю, бир зумда тарқалиб кетди.* Ойдин, Ҳикоялар.

4 Маълум йўналишдаги ҳаракат (юриш) туфайли ер сатҳида қоладиган узун из, йўл. *У, ўнг томонга қийшайганча инграб, тепаликка кўтарилаётган машина изидан одимлик кетди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Сойлик дарёнинг баҳорги тошқин вақтидаги изи бўлиб, «Кичик дарё» номини олган, кичик дарё пайдо бўлганда, ҳалиги тўқай оролга айланар экан.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

5 Босиб ўтилган (ўтилаётган ёки келинадиган) томон, йўл. *Поезднинг қораси учгунча, мўлтираб қараб турдим, кейин йиғлаб-йиғлаб, изимга қайтдим.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Изингда термилиб қолди кекса чол, Кўзда таважжухи, дуоси тилда.* А. Орипов, Йиллар армони. *Кўзим изингга, қулогим товушингга зор бўлиб ўтирибман.* Ойбек, О. в. шабадалар.

6 Иш-ҳаракат, фаолиятдаги йўл, йўналиш. *Мен ҳам сиз ўша тасвирини қилган табаррук зотлар изидан боряпман.* К. Яшин, Ҳамза. *Бу уйда икки хотин олиш бир расм бўлиб қолган экан. Эрим отаси, акаси изидан кетиб, устимга хотин олса-я..* Ойбек, Танланган асарлар.

7 Трамвай, поезд ва ш. к. гилдираклари остига (юриш учун) ётқизиладиган махсус қурилма. *..бу йигитлар оломоннинг олдига тушиб, темир йўлни босдилар ва бир соатда бир неча чақирим темир йўлнинг из ва шпалларини бузиб ташладилар.* С. Айний, Қуллар.

Из олмоқ Изни белгиламоқ, топмоқ. *Пошшоликда из оладиган изчиларни шаҳарнинг тўрт тарафига жўнатди.* «Нурали». **Из**

қувмоқ 1) изидан (орқасидан) таъқиб қилмоқ, изига тушмоқ. *Сувонжон бир қадам ҳам четга чиқмасдан, жылғанинг оғзигача из қувиб борди.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) топиш, аниқлаш ҳаракатида бўлмоқ. **Изга тушмоқ** 1) ўз йўлига тушмоқ (дарё ҳақида); 2) тўғри, мақбул йўл (ҳолат) касб этмоқ, тартибга тушмоқ (иш, фаолият ҳақида). *Шербек қидирган нарсасини Тошкентдан топиб келган, бу ердаги ишлари изга тушиб кетган бир пайт эди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Издан чиқмоқ** 1) йўлидан (изидан) четга чиқмоқ. *Трамвай издан чиқибди;* 2) тартибли йўли бузилмоқ, иш, фаолияти ёмон томонга ўзгармоқ. *Меҳнат интизоми издан чиққан, ҳамма тармоқда бошбошдоқлик, эгасизлик ҳукм суряпти.* «Муштум». **Кўзбўямачилик ва хушомадгўйлик йўлига ўтиб олиб, қанча раҳбарлар издан чиқмади, жамиятга қанча зарар келтирмади. Э. Юсупов, Истиқлол йўлида. **Изига тушмоқ** 1) айн. **изга тушмоқ** Кейин ҳаёт яна ўз изига тушиб кетади. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса; 2) таъқиб қилмоқ, таъқибида бўлмоқ. [Саодат.] *Уйинг куйгур миршаблар изингга тушиб қувлади-ми?* Ойбек, Қутлуг қон; 3) бир ёмон иш қилиш йўлига тушмоқ; пайига тушмоқ. [Навоий:] *Кўриниб турибдики, рақиблар изингга тушиб, менга чуқур қазимоқдалар.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. **Изига қайтмоқ** 1) тезда келган йўлига (томонига, жойига) қайтмоқ. *Боргин-у изингга қайт;* 2) асл, аввалги ҳолига ўтмоқ (тушмоқ). *Ишлар яна изига қайтди.***

ИЗА шв. Пастки қисм; этак, қуйи. *Унда бир тоғнинг изасида одамсифат, одамхўр ваҳший жондорларнинг макони бор эди.* «Ёлғор».

Иза ер Сизот (сувли) ер. *Бунинг далиллари кўз ўнгимизда, жумладан, шу биз сизотни қуришига ҳаракат қилиб ётган иза ер минг йиллаб ишсиз ётган ер эди.* А. Қодиррий, Обид кетмон. **Иза сув** Сизот сув, ернинг юзига чиқиб ётган сув.

ИЗВОШ [р. извозчик — киракаш арава ҳайдовчи] с. т. Резина филдиракли, усти очилиб-ёпиладиган енгил от арава; фойтон. *Колхозга янгича илм керак. Кўнглингизга келмасин-ку, извошга эшак қўшиб бўлмайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Извош муюлишига яқинлашиб қолганда, йўртиб келаётган от тўсатдан қадамлаб юра бошлади.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ИЗВОШЧИ с. т. Извош ҳайдовчи ёки унинг эгаси. *Ярим кечада эшак тақиллади. Чиқиб очдим, қари извошчи.. мен билан жуذا ҳазилкаш.* Ойбек, Танланган асарлар.

ИЗДИХОМ [اِزْدِحَام] — одамларнинг бир жойга тўпланиши, тирбандлиги; теқилинч] кт. Одамлар тўдаси, оломон; йиғин, давра. *Бу ерда ҳам бир неча юз кишилик издиҳом беш-олтита хон навкарларини ўраб олиб, тошбўрон қилмоқда эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Тожибой, агар Муқимий «хўп» дегудек бўлса, шу нотаниш издиҳомнинг ўртасига тушиб, чилдирмани қарс уриб, Муқимийнинг бошига одам тўплашга тайёр эди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ИЗДОШ Изидан борувчи, йўлини давом эттирувчи. *Хўш, ҳазрат Баҳоуддин издошлари ўзимизда ҳам борми?* Газетадан. *Меъморилик обидаларига боқий ҳаёт ато этишда Хива наққошлари сулоласининг издошлари хизматини қониқиш билан қайд этсак арзийди.* Газетадан.

ИЗЕН Шўрадошлар оиласига мансуб бир йиллик озуқабон, тўйимли ўт ўсимликлардан бири. *Албатта, шувоқ билан изен қоракўл тери сифатини яхшилайди.* Газетадан. *Катта-катта майдонларга арна, жавдар, изен каби тўйимли озуқабон ўтлар ҳам экиб келинапти.* Газетадан.

ИЗЗА [اِزْزَاء] — азоблаш, ранжитиш; озор бериш] Уялиш, хижолат ҳисси; ранж, озор. *Бу ишнинг иззаси жуذا ҳам ўтди, Гам савдоси бунда мени ҳоритди.* «Бахром ва Гуландом».

Изза бўлмоқ (ёки **тортмоқ, емоқ, чекмоқ**) Уят, хижолат ҳиссини туймоқ; уялмоқ, хижолат бўлмоқ. *Отинг ўзолмаса, нима қиласан? Бир ўзбекдан изза бўлиб қоласан.* «Алпомиш». *..ундан бундай гап чиқишини кутмаган бўлса керак, қаттиқ изза тортди..* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *«Етимдан ҳол сўраш савоб, деб келибди-да булар, аяжон!» Келганига роса изза еб, Бўлишарди қизлар пушаймон.* О. Ҳожиева, Ҳаётга таъзим. *Йигитали яхши кўнглида айтган гапининг зил томони ҳам борлигини фаҳмлаб, изза чекди.* Т. Малик, Ажаб дунё. **Изза қилмоқ** (ёки **бермоқ**) Хижолат қилмоқ, уялтирмоқ. *Изза қилманг, жоним, келар йил легковой [енгил машина] олиб бераман.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Сўз сўзладим, аввал қулоқ солганди, Ул қиз сўнгра менга изза берганди.* «Алпомиш».

ИЗЗАТ [a. عزت — шон-шуҳрат, ҳурмат; афзаллик; улуғлик] **1** Ўзганинг ҳурмат-эътибор туйғуси, шундай туйғули муносабат; ҳурмат. *Сихат тиласанг — кам е, иззат тиласанг — кам де.* Мақол. ■ *Уҳаммадан иззат кутган вазиятда эди, бироқ Барат парангдан бошқа ҳеч ким унга эътибор бермади.* «Муштум». *Келиноишлари Нури учун эмас, балки қайнана иззати учун айланиб-урғилиб кўришишди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Иззати нафс Кишининг ўз назаридаги, ўзига нисбатан иззат-ҳурмати; ҳурмат-талабик, нафсоният. *У ёшлигидан кўпчиликнинг ҳурмати қозониб ўсгани учун, иззати нафси, йигитлик ғурури жуда кучли эди.* П. Қодиров, Уч илди. **Иззат сақламоқ** Иззат-ҳурмат қилган ҳолатда бўлмоқ. *Фуломжон тутган табуреткага [Матқовул ака] ўтирди, қўлларини қовуштириб, иззат сақлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Иззат қилмоқ** Ҳурмат-эҳтиром кўрсатмоқ. *Йигитлар.. уни шунчалик иззат қилишар эдики, Асқар ота бу жувоннинг оддий тракторчигина эканига шубҳаланиб қолди.* А. Қаҳҳор Хотинлар.

2 Иззат (эркаклар исми).

ИЗЗАТ-ИКРОМ Юқори даражадаги ҳурмат-эҳтиром.

ИЗЗАТЛАМОҚ кам қўл. Иззат қилмоқ, иззат кўрсатмоқ; сийламоқ.

ИЗЗАТЛИ Иззати бўлган, иззат-ҳурматга сазовор. *Иззати меҳмон.* ■ *Кичик поччамнинг жуда иззатли бўлиб кетганига катта поччамнинг ғаш келади.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Отабекнинг бу ҳолига қарши чиқувчи ва Зайнабни йўл-йўриққа солувчи яна фақат Ўзбек ойим эдики, бунинг сабаби ҳам иззатли ўқувчиларимизга бир даража маълум бўлса керак.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИЗЗАТ-НАФС (тўғриси иззати нафс) қ. иззат.

ИЗЗАТЛАБ [a. عزت طلب] салб. Ўзининг иззат-ҳурмат қилинишини яхши кўрувчи, нафсонияти зўр; манман, мағрур. *Иззатталаб одам.*

ИЗИЛЛАМОҚ шв. **1** Бир турли чўзиқ чинқироқ овоз чиқармоқ. *Шамол изиллаб эсмоқда.* ■ *Садаф яна изиллаб йиғлай бошлади.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. *Ким ўлади, ким қолади, Бола-чақа изиллаб, қандай бўлади?* «Баҳром ва Гуландом».

2 Тирқирамоқ, тирақайламоқ. *Ғайратинг бор экан, шунда синадим. Йўлиқса, изиллаб қочади девлар.* «Баҳром ва Гуландом».

3 шв. Қаттиқ совқотмоқ.

ИЗЛАГИЧ Бирор нарсани излаб топиш учун хизмат қиладиган асбоб. *Мина излагич.*

ИЗЛАМОҚ **1** (юриб, қараб, сўраб) Кимса ёки нарсани топиш ҳаракатида бўлмоқ; ахтармоқ, қидирмоқ. *Иш изламоқ.* *Она ўлига қиз излар эди. Чўпон йўқолган қўйларни изламоқда эди.* ■ *Бошим эсон, ўтиб кетди кўп йиллар. Шакарбекни излаб, топмадим хабар.* «Шири билан Шакар». *Индинига эрталаб она-бола йўлга чиқиб, бедарак кетган отани излаб кетдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *..қуюқ қошлари остидаги ярим очик кўзлари кимнидир излагандек қарайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У кимнидир излаётгандек, у ёқ-бу ёғига нича аланглаб қараб турди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Фикрлаш, ўйлаш орқали топиш ҳаракатида бўлмоқ; ахтармоқ. *Баҳона изламоқ. Янгилик изламоқ. Далил изламоқ.* ■ *Матчон тўра Жумагулга эришишга кўзи етмагач, уни Исфандиёрхонга инъом қилиб, унга яхши кўришиш йўлларини излади.* Ж. Шарипов, Хоразм.

Тирноқ орасидан (ёки остидан) кир изламоқ. қ. тирноқ.

ИЗЛАНИШ Янгилик топиш, яратиш ҳаракатида бўлиш, шундай мақсадли ҳаракат. фаолият. *Йисдий изланиш. Янгилик изланишисиз бўлмайди.* ■ *Ипак толлари сифатини янада яхшилаш борасида олиб борилган изланишлар ижобий яқунланди.* Газетадан. *Жазирама ёзда ҳам, қаҳратон қишда ҳам геологларнинг қиладиган иши асосан битта — муттасил изланиш.* «Фан ва турмуш».

ИЗЛАНМОҚ **1** Изламоқ фл. мажҳ. н. *Изланган нарса топилди.*

2 Ён-верини, чўнтақларини ковлаб, бирор нарса қидирмоқ, тими́рскиланмоқ. *Кампир бирор нарса йўқотгандай изланар эди.*

3 Янгилик топиш учун ҳаракат қилмоқ, янгилик изламоқ. *Чинакам санъаткор доимо изланади.*

ИЗЛАНУВЧАН Доимо изланишда бўлган, изланиш билан машғул, изланишга берилган. *Изланувчан олима ўзининг бутун билими, кучи, умрини.. она-юртга хизмат қилишга бағишлади.* Газетадан. *Умидли, изланувчан ёшларимизнинг кўплиги қувончли ҳолдир.* Газетадан.

ИЗЛАНУВЧИ Янгилик изловчи, ахтарувчи, қидирувчи. Доим тинмай изланувчи олимларнинг юксак мукофотга сазовор бўлганликлари ҳаммамиз учун ҳам қувончли воқеадир. Газетадан.

ИЗЛИ Изда юрадиган. *Изли транспорт.*

ИЗЛОВЧИ 1 **Изламоқ** фл. сфдш. *Халқ бахтини изловчи.. маълумоти курашчилар лозим.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Тадқиқот йўли билан қидирувчи; изланувчи. *Янгилик изловчилар. Изловчи олимлар.*

ИЗМ [a. عزم — ирода, қасд, ният; қатъий қарор] 1 Бошқаришда, бирон-бир ишни бажаришда ва ш.к. да ихтиёр, эрк. -*Якшанба кун тўйи, — деди у биркесарлик қилиб. — Қизнинг изми отада.* И. Раҳим. Чин муҳаббат. *Қурилишда мен бошлиқман, Бўриев. Маблағ ҳам, одамлар ҳам, жумладан, сиз ҳам менинг изимдасиз.* А. Мухтор, Туғилиш. *Ҳожибобо дўконнинг измини менга топшириб, ичкарига кириб кетди.* Ф. Фулом, Шум бола.

2 эск. Амр, фармон; ижозат, рухсат. -*Жаноблари ҳам келдилар, — эликбоши ўтирган жойидан эълон қилди ва мирзонинг измини кутди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Изм бермоқ Ижозат ёки рухсат бермоқ. *Хиёл кўзгалмоқчи эди, Дадашев изм бермади.* И. Раҳим, Тақдир. **Измага солмоқ** Ўз йўлига юргизиб, ўзига бўйсундирмоқ. *Механизаторлар машиналарни ўз измига солиб, пахтадан юқори ҳосил олмақдалар.* Газетадан.

ИЗМА Кийим, ёстиқ жилди ва ш. к. нинг тугма ўтказиладиган тешиги. *Изма очмоқ. Измасини тикмоқ. ■ Фотима занглаб, кўкариб кетган мис тугмани измадан чиқариб олиб, чўнтагига қадабди.* С. Аҳмад, Онажонлар.

ИЗМА-ИЗ рвш. Изидан қолмай, кетмакет. *Жангчилар билан изма-из этиб келган шафқат ҳамшираси Эргашни кўтариб, окопга олиб тушди.* Н. Сафаров, Сўнгги нафасгача. *Изма-из чопиб кетаётган икки қиз кўринди.* П. Қодиров, Уч илди.

ИЗМАЛАМОҚ Изма ўрнини очиб, атофини йўрмаб қўймоқ.

ИЗН [a. ان — рухсат (бериш); рухсатнома] Рухсат, ижозат. *Изн бермоқ. Изн олмақ. ■ Сигирчилар.. бирор ҳафта мардикор ишлаб, беш-ўн сўм топиб қайтиш учун изн сўтмайдилар.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Уменинг воситамда тўйни бошлаш учун изн олгани келган экан.* А. Қодирий, Мехробдан

чаён. *Шу вақтгача ўзини босиб, индамай турган Фуломжон мингбошидан бир-икки саволга изн сўради.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ИЗО [a. اِذَاء — азоб, ранж] эск. кт. Азоблаш, ранжитиш; озор, алам. *Золимлардан кўрдинг изо, Бўлмай мақсад иши бажо. «Тоҳир ва Зухра». Муштумзўрлик омборига галла берилмас, Унинг итго, изосидан ҳеч бир кўрқилмас.* Ф. Фулом.

Изо бермоқ Озор бермоқ, азобламоқ, ранжитмоқ. *Кимки насихат билан тузалмаса, ҳаёт унга изо бериб, кўзини очиб қўяди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ИЗО- [юн. izos — тенг, бир хил, ўхшаш] Ўзлашма қўшма сўзларнинг биринчи қисми: тенглик ёки ўхшашликни билдиради; мас., *изобара, изомерлар.*

ИЗОБАРА [изо. + юн. baros — оғирлик] 1 **геогр.** Географик харитада бир хил атмосферавий босимга эга бўлган жойларни бирлаштирувчи чизиқ.

2 **физ.** Иссиқлик жараёнларини акс эттирувчи диаграммаларда тенг ёки доимий босим чизиғи.

3 **физ., ким.** Нуклонлари сони бир хил, лекин протон ва нейтронлари сони ҳар хил бўлган — электр зарядлари жиҳатидан фарқланадиган атом ядролари.

ИЗОЛЯТОР [фр. isolateur — ажратувчи, бўлувчи < isoler — ажратмоқ, яккаламоқ] 1 **физ.** Электр токини ўтказмайдиган модда (мас., чинни, шиша).

2 Шундай молдадан ишланган, электр симларини тортиш ва маҳкамлаб қўйишда фойдаланиладиган қурилма (чиғаноқ, чинни ва ш.к. токни ёмон ўтказадиган материаллардан ясалди).

3 Касалхона, казарма, лагерь, болалар уйи ва ш. к. да касали аниқланмаган ёки юқумли касал билан оғриган беморлар, моллар бошқаларидан вақтинча ажратиб қўйиладиган алоҳида хона, жой. *Беморни изоляторга ётқизмоқ. ■ ..касал молларни изоляторга ўтказиш ҳамда уларни махсус рацион асосида боқишни ташкил қилиш керак.* Газетадан.

ИЗОЛЯТОРЧИ Изоляция қилувчи ишчи. *Пайвандчиларнинг қўли қўлига тегмайди. Ротор кетидан изоляторчилар, сўнгра қувур ётқизувчилар.. бормоқда.* И. Раҳим, Тақдир.

ИЗОЛЯЦИОН Изоляция қиладиган, ўтказмайдиган. *Изоляцион ипак радио са-ноатида.. қўлланадиган симларга ўраш учун ишлатилади.* Газетадан. *Шунингдек, қури-лиш блоклари.. изоляцион шиша ашёлар ҳам ҳозир қурилишда кенг қўлланоқда.* «Фан ва турмуш».

ИЗОЛЯЦИЯ [фр. isolation — ажратиш, бўлиш, алоҳидалаш] **1** Энергия манбаини, энергия ўтказувчи сим, труба ёки хона, ас-соб кабиларни (мас., совуткични) электр, иссиқ, нам, сув ва ш. к. ўтказмайдиган ма-териал билан ўраб, қоплаб қуйиш. *Гутта-перча, айниқса, сув ости кабеллари учун изо-ляция материали сифатида кенг фойдалани-лади.* «Фан ва турмуш».

2 Шундай ўрама, қоплама, қатлам-нинг, материалнинг ўзи. *Қурилиш масте-ри Содиқ Сиддиқов, бетончи Камол Жума-ев ёғоч қипиғидан иситиш изоляциялари тайёрлаб, қурилишда қўллай бошладилар.* Газетадан.

3 тиб., ветер. Алоҳидалаш, ажратиш қў-йиш. *Изоляция хонаси.* — Биз қишлоқ олди-дан.. «брак» қўйларни ажратиш олиб, изоля-ция хоналарида даволаймиз.

Изоляция қилмоқ Изоляция ҳолатига олмоқ. *Трубалар эса ҳеч қандай изоляция қилинган йўқ.* Газетадан.

ИЗОЛЯЦИЯЛАМОҚ **1** тех. Энергия манбаини, энергия ўтказадиган сим, тру-ба ёки хона, ассоб ва ш. к. ни изоляцион материал билан қопламоқ. *Кимсасиз, гиёҳ-сиз даштда 205 километр узунликдаги қувур-ларни изоляцияладик.* Газетадан.

2 Бошқа бемор (касал)лардан ажратиш, алоҳидалаб қўймоқ.

ИЗОМЕРИЯ ким. Изомерларнинг мав-жудлигидан иборат ҳодиса.

ИЗОМЕРЛАР [изо.. + юн. meros—улуш, қисм] ким. Таркиби ва молекуляр оғирли-ги бир хил, аммо молекулада атомларнинг турлича жойлашуви сабабли, физик ва кимёвий хоссалари бошқа-бошқа бўлган моддалар.

ИЗОМОРФ Изоморфизм хусусиятига эга бўлган. *Изоморф моддалар.*

ИЗОМОРФИЗМ [изо.. + юн. morphē — шакл] ким., физ. Кимёвий таркиби ва кри-сталл тузилиши бир-бирига яқин жинслар-нинг ўзгарувчан таркибли бирикмалар (ара-лаш кристаллар) ҳосил қилиш қобилияти.

ИЗОТЕРМАЛАР [изо.. + юн. therme — иссиқлик] **1** геогр. Географик хариталарда Ер юзасининг муайян лавр ораллигида тем-ператураси ўртача бир хил бўлган жойла-рини бирлаштириб турган чизиқлар; изо-чизиқлар.

2 физ. Физикавий миқдор (ҳодиса)лар ўртасида доимий температура остида содир бўладиган боғлиқликни график акс этти-рувчи (тасвирловчи) чизиқлар.

ИЗОТЕРМИК макс. **1** Изотермага оид, изотермалар билан боғлиқ бўлган. *Изотер-мик чизиқлар.*

2 Температураси ўзгармай, бир хилда турадиган. *Изотермик вагон.*

ИЗОТОПЛАР [изо.. + юн. topos — жой] ким. Муайян кимёвий элементнинг атом ядроларида протонлар миқдорининг бир хил, нейтронлар миқдорининг ҳар хил бўлиши билан фарқ қиладиган ва шу са-бабли даврий системада айни бир ўринни эгаллайдиган барқарор ёки радиоактив тур-лари. *Радиоактив изотоплардан геологлар ҳам ер ва тоғ жинсларининг ёшини аниқлашда фойдаланадилар.* «Фан ва турмуш».

ИЗОФА [а. إضافه] — қўшиш, боғлаш] **1** эск. кт. Қўшиш, боғлаш, тиркаш.

Изофа қилмоқ Қўшмоқ, боғламоқ. *Яна ўз фикри босавобларини изофа қилиб, қусур ва хатоларимизни танбеҳ этсалар.* А. Қодир-ий, Ўтган кунлар.

2 тлш. Форс, араб ва баъзи туркий тил-лар грамматикасида: аниқланмиш билан ундан кейин жойлашган аниқловчини боғ-ловчи урғусиз унсур; боғланишнинг форс тилидан ўзлашган шундай тури ўзбек ти-лида кўпинча ундошлардан кейин «и», ун-лилардан кейин «йи» келтириш билан бўла-ди, мас., *ошиқи беқарор, шаҳри азим, боди сабо, ойнайи жаҳон, балойи нафс.*

ИЗОФАЛИ Изофа воситасида боғлан-ган. *Изофали бирикма.*

ИЗОХРОН [изо.. + юн. chronos — вақт] физ. Давомлиги жиҳатидан тенг, бир хил вақтда содир бўладиган, баравар давом эта-диган. *Изохрон тебранишлар.*

ИЗОХРОНЛИК физ. Баравар содир бўлиш, баравар давом этиш; бир хил, тенг давом этишлик. *Тебранишларнинг изохронлиги.*

ИЗОЧИЗИҚЛАР геогр.физ. Харита ёки ди-аграммаларда қандайдир миқдор кўрсат-кичлари, мас., температура, босим, намлик

даражалари ва ш. к. нинг бирдай, тенг бўлган жойларини бирлаштирувчи чизиқлар.

ИЗОҲ [a. *إيضاح* – тушунтириш, шарҳ] **1** Сўз, ибора ёки воқеа-ҳодиса ва ш. к. га берилган шарҳ; тушунтириш. *Китоб изоҳ ва шарҳлар билан таъминланган.* ■ *Зайнаб кейинги сўзларга тушуна олмаган.. Кумушдан изоҳлар олмоқчи эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Менинча, савол равшан, изоҳга эҳтиёж йўқ!* А. Қаҳҳор, Мунофиқ.

2 Матннинг айрим ерига киритилган ёки айрим масалага берилган қўшимча маълумот, тушунтириш, эслатма, уқтириш.

Изоҳ бермоқ **1)** сўз, ибора ва ш. к. маъносини (мазмунини) тушунтирмоқ, шарҳламоқ; изоҳламоқ. *Сўзга изоҳ бермоқ;* **2)** тушунтириш, изоҳ тарзидаги гап айтмоқ. *-Бизнинг театр ҳали янги-да. Уста уйновчилар йўқ, – деб изоҳ бера бошлади Абдишукур.* Ойбек, Танланган асарлар. *-Албатта, албатта, – деди Суннат ва Элмуродга изоҳ берди: -Бу хотиннинг укаси бизда хизмат қилади. Мен билан жуди иноқ..* Шухрат, Шинелли йиллар.

ИЗОҲЛАМОҚ Сўз, ибора, воқеа-ҳодиса ва ш. к. маъносини, мазмунини тушунтирмоқ; изоҳ бермоқ. *Сўз маъносини изоҳламоқ. Қонуннинг айрим моддаларини изоҳламоқ.* ■ *-Чунки унинг [Отабекнинг] сўзига қараганда, сиз уни оғирроқ тариқа билан дарбозаниз ёнидан жўнатган экансиз, – деб изоҳлади уста.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бердиёровнинг ўзбек фразеологизмларини изоҳлаган икки китоби нашрдан чиқди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

ИЗОҲЛИ Изоҳи бор, маъноси, моҳияти тушунтирилган.

Изоҳли луғат Сўзнинг маъносини, маъноларини шарҳлаб, тушунтириб берувчи луғат. *Қани, изоҳли луғатдан топиб ўқиб кўрай-чи, маъноси нима экан..* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

ИЗОҲЛОВЧИ **1** **Изоҳламоқ** фл. сфдш. **2 тлш.** Шахс ёки предметни бошқа бир ном бериш йўли билан аниқлаб келадиган бўлак.

ИЗОҲОТ [a. *إيضاحات* – «изоҳ» с. нинг кўпл.] *эск. кт.* Изоҳ; изоҳлар, тушунтиришлар, шарҳлар. *Изоҳотларим яна бир банд билан тугайди.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

ИЗОҲОТЧИ *эск. кт.* Тушунтирувчи, шарҳловчи. *..бу ялангликда сайисхона бўлган,*

– деди изоҳотчи малла йигит.. Н. Қиличев, Чигирик.

ИЗОҲТАЛАБ Изоҳланиши, маъно ва моҳияти тушунтирилиши керак бўлган, изоҳсиз тушунилмайдиган; изоҳга муҳтож. *Изоҳталаб сўз.* *Изоҳталаб қарор.*

ИЗСИЗ **1** **Изи йўқ,** беиз. *Изсиз транспорт.* **2** **Ном-нишонсиз,** белги-асарсиз. *Изсиз йўқолмоқ.* ■ *Демак, бизнинг қилган ишимиз иссиз кетмайдиган, умримиз оқар сувдек бекорга оқмайдиган бўлибди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ИЗТИРОБ [a. *إضطراب* – ҳаяжон, галаён, бетоқатлик; беқарорлик] Руҳан эзилиш, сиқилиш ҳолати; руҳий азоб. *Оғир ўйлар изтиробиданми, уйқусизликданми ланж бўлиб турдим.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Сен шу кунларда жуда қаттиқ алам, изтиробдасан, асабинг бузуқ.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Уни танҳолик, ғариблик, йўқсизлик изтироби кемиради.* Ойбек, Танланган асарлар.

Изтироб чекмоқ Руҳан азобланмоқ. *Бу мудҳиш гапларни эшитганлар баттар изтироб чекар, ғам-алам қалбларини мушукдай тирнар эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Изтиробга солмоқ** Қаттиқ ҳаяжонга солмоқ, руҳан эзмоқ; бетоқат қилмоқ.

ИЗТИРОБЛИ Изтиробга солувчи, руҳан эзувчи. *Изтиробли сўзлар.* *Изтиробли чехра.* ■ *Изтиробли айрилиқда жафо чекачека, севгилиси ёнига олам тўла қувонч билан қайтган шўрлик ошиқ ёрини вафосизликда.. кўриб қандай ҳолатга тушса..* Фуломжон ҳам ҳозир шундай ҳолатда эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИЗЧИ **1** **Изга** тушиб, из қувиб топувчи, изни яхши биладиган. *Гўрўглининг йилқибони Фиротнинг изини чўлистонда кўрди.* *Бу йилқибон кўп изчи эди.* «Зулфизар билан Авазхон». *Изчилар ҳар қайсиси ҳар ёққа қараб кетди.* «Нурали».

2 тар. Из қидириб, издан тушиб топиш билан шуғулланувчи шахс; изқувар. *Изчиларнинг сўзига кўра, булар сизнинг қишлоқ-қача келган ва шу ерда изи йўқолган.* С. Айний, Бухоро жаллодлари.

ИЗЧИЛ **1** **Бир меъёрда,** бир тахлитда, бир йўналишда; мунтазам, тадрижий давом этадиган. *..бу масала билан изчил ва сабот билан шуғулланиш бугунги кунда муҳим вазифадир.* Газетадан.

2 Ўзаро узвий ва мантиқий боғланган. *Шу папкага қараганда ҳам, у [Раҳмонқулов]*

ҳар ишни охирига етказадиган, тадбирли одамга ўхшайди. ҳамма буйруқлари изчил, амалий. А. Мухтор, Туғилиш.

ИЗЧИЛЛИК Мунтазам, узвий боғлиқлик, шундай ҳолатга эғалик. *Ишда изчиллик бўлиши керак.*

ИЗҚУВАР айн. **изчи 2.** Полиция изқуварлари менинг ҳам кетимга тушди. И. Қаландаров, Шохидамас, баргида. *Оператив гуруҳ таркибига тажрибали изқуварлар киритилди.* «Муштум».

ИЗҒИМОҚ 1 Бирор мақсадда кезиб юрмоқ. *Даштда бўрилар изғийди.* ■ *Қани, бўлинглар! Ҳозир жўнланглар! Агентлар, жосуслар изғиб юришибди.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Умуман, дайдиҳоқ, кезмоқ; санғимоқ. *Болалар кўчада изғиб юришибди.* ■ *Бир кун и «аскар чиқади» ваҳимасида бутун қишлоқ чувиллаб, тоққа чиқиб кетди. Кун бўйи тоғларда изғиб юриб, қоронғи тушганда элга қайтди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 кўчма Бўраламоқ, изғирмоқ (изғирин, шамол ҳақида). *Шамол(лар) сарвзорда изғийди.* Ойбек, Навоий,

ИЗҒИН Изиллаган, чийилдоқ овоз.

Изғин тортмоқ Изиллаган овоз чиқармоқ. *Оҳ урганда неча сўзи, Чиқди тўнларнинг овози. Изғин тортиб йиғлади Алимхоннинг сарвози.* «Фольклор».

ИЗҒИР, изғор: изғир (изғор) чўл шв. Кимсасиз чексиз (даҳшатли) чўл. *Изғир чўлда дарагингни учирдинг. Айролиқдан менга шароб ичирдинг.* «Тоҳир ва Зухра». *Изғир чўлни тўзон тутди, Йўлнинг танобини тортди.* «Алпомиш». *Мерганларни қувиб солиб олдиға, Изғор чўлда қувиб кетиб боради.* «Маликаи айёр».

ИЗҒИРИН Аччиқ совуқли бўралаган шамол; изғириқ. *Тоғ томондан қор изғирини эсмоқда.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Боягина бир нав ёғиб турган қор энди дала ёқдан эсаётган аччиқ изғирин билан бўралаб уриб бери.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ИЗҒИРИНЛИ Изғирини бор; аёзли. *Қишининг изғиринли кунига қарамай, ҳамма томлар бошларига паранжи ё чопонни нарибери ётган хотинлар, қизлар билан тўлди.* Ойбек Танланган асарлар.

ИЗҒИРИҚ айн. **изғирин.** Ҳасанали ярим яланғоч ҳолда жунжайиб, дарча остида, изғириқ кучоғида ўтирар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИЗҒИРМОҚ Бўралаб эсмоқ (изғирин ҳақида).

ИЗҲОР {а. *إظهار* — аниқлаш, зоҳир қилиш, кўрсатиш} Зухр этиш, аёнлик ҳолати; билдириш; ифода. *Миннатдорлик изҳори.* ■ *-Рихсивой аканинг ичи қоралигини сезардим-у, бунчалик ошкор изҳорини кўрмагандим, — деди Абдуғофур ота.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Тилим лол, сўзларим ожиздир, бироқ Нурдан пардоз олган чехрамда изҳор.* Г. Жўраева, Иқбол.

Изҳор этмоқ (ёки қилмоқ, айламоқ) Билдирмоқ, ифодаламоқ. *Мақсадини изҳор этмоқ.* ■ *Мен ҳар нима бўлса ҳам, ўқишга боришимни изҳор қилдим.* С. Айний, Эсдаликлар. *Севишганлар ўз кўнгиларини тил билан изҳор этмайдилар.* Шўҳрат, Шинелли йиллар. *Ушу жылмайишида ишқини менга изҳор айлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИЙ унд. с. 1 Ажабсиниш, ҳайронликни ифодалайди. *-Ий, ий, — деди мулозим, — тандир ичида нима қилиб ўтирибсиз?* «Латифалар».

2 Хавфсираш, эҳтиёт бўлишни ифодалайди. *Ий, қоч, от тепиб олади! Ий, йиқилиб тушсан.*

ИЙД {а. *عيد* — байрам, ҳайит} Диний байрам; ҳайит. *Ийдлари муборак! Ийд кунлари.*

Ийд намози Рамазон ва Қурбон ҳайитларининг биринчи кун и эрта билан асосан жамоа бўлиб ўқиладиган намоз. *Бунда [бу масжидда] ийд ва жума намоzlари ўқилмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Ийди рамазон** Рамазон ҳайити. *Ийди Рамазоннинг Қурбон ҳайитидан фарқли жиҳати фитр садақасидир.* Газетадан. **Ийди сағир** Кичик ҳайит, яъни Рамазон ҳайити. *Халқимизнинг урф-одатлари ва маросимлари орасида Ийди сағир, яъни кичик ҳайит деб аталадиган Рамазон ҳайити.* Газетадан. **Ийди қурбон** Рамазон ҳайитидан 70–72 кун кейин ўтказиладиган диний байрам, Қурбон ҳайити.

ИЙДЛИК 1 Ҳайитда кичикларга ва, умуман, шундай ҳадяга муносиб кўрилган кишиларга бериладиган пул, нарса; ҳайитлик.

2 тар. Диний байрам муносабати билан домлага олиб бориладиган ҳадя; ҳайитлик. *Эски мактабларимизда болалар ҳар пайшанба нон ё ноннинг пулини олиб бордилар.* *Бундан бошқа, бўйра пули, кўмир пули, ийдлик пули ҳам бор.* Ойбек, Танланган асарлар.

ИЙЕ айн. ие. *Ийе, ҳали танимас экансиз-да, бу киши оқсоқолимизнинг аёллари бўладилар.* П. Турсун, Уқитувчи.

ИЙИ айн. ие. -*Ийи!* — деди афанди, — *қурқмай бораверинглар.* «Латифалар».

ИЙИН шв. Елка. *Келади Азроил жон оламан деб, Ийнига олмос қилич соламан деб.* «Оқ олма, қизил олма». *Икки ийнидан кампир дамин олади, Кампир жуда тил-тукка бўл қолади.* «Ширин билан Шакар».

ИЙИНДИ Сигир соғилгандан сўнг елинда қолган ва ийдириб иккинчи марта соғиб олиннадиган сут. *Паттихон сигирларни оғилда боқди. ...ийиндиларини ҳам соғиб оладиган бўлди.* М. Тожихалилова, Бири биридан ўткир. *Ийинди соғиш бошқа экан-у, росмана соғиш бошқа экан. Шу топда сезган эди буни қиз.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ИЙИР қ. игир.

ИЙИҚ 1 От, эшак каби иш ҳайвонларининг олдинги икки оёғи устидаги, белдан бўйингача бўлган қисми

2 Шу жойда пайдо бўладиган яра.

Ийиги чиқмоқ Жуда эзилмоқ, абжағи чиқмоқ. *Билсанг, оғайни, мен ураллик бўламан. Урал темир йўлида ишлайвериб, ийигим чиққанини билсанг эди.* Н. Сафаров, Уйғониш.

ИЙЛАМОҚ Эзиб ёки муштлаб юмшатмоқ, шу йўл билан ишлов бермоқ. *Малҳамни ийламоқ.* ■ *Шербек. кўнгли гап бўлиб, уйига келганда, онаси учоқ бошида хамир ийлаётган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

Тери ийламоқ Ошланган терини, кўнни гижимлаб, эзиб ишлов бермоқ. *Нафсини тийган киши султон бўлур, хом терини ийласанг, ултон бўлур.* Мақол.

ИЙМАНМОҚ Уялиб, андишага бориб, ўзини тиймоқ; тортинмоқ. *Эргаш бир оз ийманиб турди-ю, ростини айтди.* А. Мухтор, Опасингиллар. *Йўлчи [ноннинг] бир бурдасини оғзига тиқса, лунжанинг бир чеккасида йўқолиб кетар, патнисга кетма-кет қўл чўзаверишига ийманаар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ИЙМОН [а. *إيمان*] — Оллоҳга ишонч, эътиқод] айн. *имон.* *Ислолда фақат диний таълимотга бўлган эътиқод ва тушунча — иймон тан олинади.* Газетадан. *Иймон эътиқодга қараганда чуқурроқ мазмунга, кенгроқ миқёсга эгадир.* Газетадан. *...ҳозирги даврда иймон тушунчаси, сўзи виждонлилик, софлик, поклик, ҳалоллик, ишонч каби дунёвий маъноларда ҳам ишлатиляпти.* Газетадан.

ИЙМОНСИЗ айн. *имонсиз.* *Кимки ислом динини қурол қилиб олиб, ҳокимият учун курашса, бу кураш мамлакатни хароб қилиб, муслмон муслмоннинг қонини тўкишига олиб келса, у киши иймонсиздир.* Э. Юсупов, Истиқдол йўлида.

ИЙМОҚ 1 Елини юмшаб, равон сут берадиган ҳолга келмоқ (соғин сигир, қўй, эчки ва ш. к. ҳақида).

2 *кўчма* Ҳиммат уйғонмоқ, кўнгли эримоқ. *-Ҳимматни баланд қилинг, она! — шовқин кўтаришди йигитлар.* *Лутфинисо ийиб, икки дўппи ва ўн сўм пул узатди.* Ойбек, Танланган асарлар. *«Энди сенинг этагингдан маҳкам тутдим, қайси йўлдан бошласанг, ўзинг биласан», дегандан кейин Қодир жуда ийиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

Меҳри иймоқ Меҳри уйғонмоқ. *Бувиражаб унинг соддадилларча термилишини кўз олдига келтирди, жилмайди, рости, меҳри ийиб кетди.* «Ёшлик».

ИЙРИМ шв. Оқар сувдаги ўрама, айлана, гирдоб. *Шундоқ оёғимиз остида ўша кўк ийрим, яъни гирдоб.* Ш. Холмирзаев, Сайланма. *Шунга бўла у билан боғлиқ жумбоқлар бирдан миясига уриб, тагин таниш ийримга тушди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ИЙСИНМОҚ шв. Меҳри товланиб ийинмоқ. *Кўриб эмчақларим ийсиниб боряпти.* ■ *Бойчибарни кўриб, шундай ийсиниб, Биянинг ўркига сутлар келади.* «Алпомиш».

ИЙЯ айн. ие. *Ийя! Аблаҳ, бошқа гап қуриб қолдимиз?* Ойбек, Танланган асарлар.

ИЙҚ шв. Оқим. *Халқ бир азим дарё: ийқина тушдинг-кетдинг.* Матал.

ИЙҲОМ [а. *إيهام*] — ёлғон тасаввур, шубҳа туғдириш, адаштириш] *ад.* Шейрий санъат: шейрда ҳақиқий ва мажозий маъноларга эга ёхуд шаклан бир, маъно жиҳатидан ҳар хил бўлган сўз ёки сўз бирикмасини қўллаган ҳолда бир байтда икки хил маънони ифода эттиш.

ИК шв. Йик, дук.

ИКИР-ЧИКИР 1 Катта (муҳим) бир нарсанинг кичик, майда-чуйда унсурлари. *Икир-чикиргача ўрганмоқ.*

Икир-чикир гап Майда-чуйда, арзимаган гап. **Икир-чикир иш** Майда-чуйда, арзимаган ишлар. *Анзират хола йиртиқ-ямоқ ва ҳар хил икир-чикир ишлар билан машғул бўлиб, кечгача Сидиқжоннинг олдидан жилмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Умуман, майда-чуйда, муҳим бўлмаган нарсалар. *Турмуш икир-чикирлари.* ■ *Уйлаб қараса.. йўлга чиққанида кўзига жуда катта кўринган бу ташвиш ҳозир кундалик икир-чикирлар қаторига кириб қолибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ИККИ *снқ. сон* 1 2 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Икки киши. Икки уй. Ун иккидан иккени олмоқ. Саккизга иккени қўшмоқ.*

Бири икки бўлмайди. қ. бир.

2 Беш балли баҳо тизимида қониқарсиз, ёмон баҳо. *Иншодан икки олибди. Икки баҳо қўйибди.*

Икки гапнинг бирида Гап (суҳбат) орасида ҳалеб, тез-тез. *Режиссёримиз.. икки гапнинг бирида «таъбир жойиз кўрилса», деб туради!* А. Қаҳҳор, Санъаткор. **Икки дунё бир қадам қ. дунё** 1. **Икки оғиз гап (ёки сўз) қ. оғиз.** **Икки энлик** Икки бармоқ энига тенг. *Бердиев билан Шаймонов.. ўзларининг, устида икки энлик ёғи бор гўшт ейишларини оғиз кўпиртириб мақташар эди.* «Муштум». **Икки энлик хат** Жуда қисқа ҳажмли хат. *Ҳайрон бўлиб, патирни ушатдим.. ичидан икки энлик хат чиқди.* О. Ёқубов, Излайман. **Икки кўлли бурнига суқиб (ёки тиқиб) қ. бурун** 1.

ИККИЁҚЛАМА (*тўғриси икки ёқлама*) қ. ёқлама.

ИККИЛАМЧИ 1 *шв.* Иккинчи бор, яна қайта; иккинчи. -*Бор синфинга, иккиламчи бемаънилик қилма, — деди директор [Тўлага].* М. Исмоилий, Бизнинг роман. *Бойлар кир ювдиргани чақирганларида, эргашиб ё йўқлаб борган боласига қаттиқ-қуруқ текканларини кўрса, кирни кўз ёшлари билан ювиб келар, кейин ундай жойларга иккиламчи қадам босмай қўяр эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бирор жараён ёки ҳодисалар қаторида иккинчи ўрин тутадиган, иккинчи даражали. *Бундай конструкциялар.. предикативлик функцияларини, гарчи иккинчи планда бўлса-да, сақлайдилар ва шунинг учун ҳам улардаги предикатив алоқа иккиламчи характерга эга бўлади.* «ЎТА».

3 *флс.* Материалистик таълимотга кўра, материядан кейин, унинг ҳосиласи сифатида юзага келган, материядан кейинги. *Материя — бирламчи, онг, тафаккур — иккиламчи.*

4 *крш. с. вэф. кам қўлл.* Иккинчидан. *Аваламбор, бу ерда бегона кимса йўқ! Икки-*

ламчи, подшоҳ наздида биз ўлган одамлармиз. Мирмуҳсин, Меъмор.

ИККИЛАНМОҚ 1 Икки нарсадан бири ҳақида муқим бир қарорга келмаслик, шундай ҳолатда бўлмоқ. *Қоровул чол идорада мажлис бўлаётганини айтган эди, остонада бирдан тўхтаб, кириш-кирмаслигини билмай иккиланди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *У «гуручни солсаммикан, солмасаммикан», деб иккиланди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

2 Умуман, бирор қатъий қарорга келмаган ҳолатда бўлмоқ, турли хаёлда бўлмоқ, турли хаёлга бормоқ. *Агар мендан оламда кимнинг таниш-билиши, ошина-оғайниси кўп, деб сўрасалар, ҳеч иккиланмай, муаллимларники дердим.* «Гулдаста».

ИККИЛИК 1 Ё у ёқлик, ё бу ёқлик бўладиган, яхши томонга ҳал бўлиши гумон.

ИККИЛИК 2 1 Икки дона холи, сурати бўлган (карта ҳақида). *Таппоннинг иккилиги.*

2 Икки мисрали (шеър банди, байт ҳақида).

3 Ёмон, икки баҳога арзийдиган, икки баҳога бажарилган. *Иккилик иш. Иккилик иншо.*

ИККИНЧИ Тартиб сирасида 2 рақами билан белгиланган; 2 номерли. *Иккинчи жилд. Иккинчи уй. Иккинчи қатор.* ■ *Жувон.. узоқ адирнинг этагида қорайиб турган қишлоқни кўрсатди: —Иккинчи МТС ҳу ўша ерда.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Маълум тартибдаги предмет, воқеа-ҳодиса ва ш. к. қаторида энг олдингидан кейинги ўринда турган, биринчидан кейинги. *Иккинчи синф. Ўтган асрнинг иккинчи ярмида.* ■ *Далага биринчи кун 52, иккинчи кун 79 одам чиқди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Айни бир нарсанинг тилга олинганидан бошқаси, кейингиси. *Мурод бир туфлисининг учини иккинчисининг товони билан босиб, чаққонлик билан оёқ кийимини олдида, уйга кирди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Улар бир-бирлари билан ўчакишгандай, хурракни даража-бадаража оширишга тиришади: бириники авжга минганда, иккинчиси бошлайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Бошқа марта, қайта. *Бас, уятсиз махлуқ! Ким уни заҳарлайди? Бу гапни ман иккинчи эшитмай.* Ойбек, Танланган асарлар.

ИККИНЧИДАН *крш. с.* Гапда санаб ўтиладиган предмет, воқеа-ҳодиса ва ш. к. нинг

иккинчисини кўрсатишда «иккинчиси шуки», «яна бири шуки» каби маъноларни билдиради. -Бойвачча, - деди эликбоши, - биринчидан, халққа нуқул фойдали иш.. иккинчидан, юрт тинчиди, учинчидан, номингиз кўтарилади. Ойбек, Танланган асарлар.

ИККИЧИ Икки баҳолар билан ўқувчи. Кумри, сен мактабга кириб суриштириб чиқчи. Балки яна бирон иккичининг ота-онаси билан сўзлашиш керакдир. «Саодат».

ИККИЮЗЛАМА 1 Ўнг-терси бир, икки томони ҳам бир хил. Иккиюзлама шойи.

2 Кўчма Унга бошқа, бунга бошқача сўзлайдиган; икки томонга икки хил муомала қиладиган; мунофиқ, риёкор. Иккиюзлама одам. ■ Аҳмад унинг иккиюзлама эканлигини яққол сезса ҳам, кескин гапиролмасди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ИККИЮЗЛАМАЛИК Иккиюзлама одамга хос хатти-ҳаракат, хусусият. Иккиюзламалик, худбинлик.. кишида инсоний ҳисни ўлдиради. Газетадан.

ИККИЮЗЛАМАЧИ с.т. айн. иккиюзлама 2. Хўжакўрсинга қилинадиган ҳаракат эса одамни бора-бора иккиюзламачи, ёлғончи.. қилиб қўяди. М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

ИККИЮЗЛАМАЧИЛИК айн. иккиюзламалик. ..ўғрилик, иккиюзламачилик ва шунга ўхшаш сифатлар эзувчи синфнинг вужудга келиши билан пайдо бўлди. Газетадан.

ИККИҚАТ с. т. Ҳомиладор. Иккиқат аёл. ■ Тўртинчи боласига иккиқат бўлганда.. ҳар хил йўриқлар ўргата бошладилар. Ойдин, Ҳикоялар.

ИККИҚАТЛИК с. т. Ҳомиладорлик. -Бора-бора қорним дўппайиб, иккиқатлигим ошкор бўлди, - деди Ҳожи хола. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИККОВ Икки киши ёки иккита нарса бирликда; ҳар икки одам ёки нарса. Икки танқидчи ялт этиб бир-бирига қаради ва бу қарашда икковининг ҳам кўнглидан бир гап ўтди: «Бола ҳам шундай ўжар бўладими?» А. Қаҳҳор, Ўжар. Икковлари бир сандиқ четига ёнма-ён ўтириб.. секин-секин сўзлашди. Ойбек, Танланган асарлар.

ИККОВЛАБ шв. Икковлашиб. Икковлаб сен, ота, қилдинг зулми, Сўрамадинг икковинг ҳам кўнглимни. «Ёдгор».

ИККОВЛАШИБ Икки киши бирга (бир бўлиб). Ярим кечадан ўтганда, Омон уйғот-

ди. Икковлашиб оёқ учи билан оғилхонага кирдик. Ф. Фулом, Шум бола. Орадан кўп ўтмай, икки фаррош арк дарвозасидан югуриб чиқиб, икковлашиб ҳалиги занжирни кўтариб, йиғиштириб, бир томонга элиб қўйдилар. С. Айний, Эсдаликлар.

ИККОВЛОН кам қўлл. Иккаласи, икки киши биргаликда; икков. Қайтадан қўл ушлашиб, Семурғ билан хушлашиб, Ажралдилар икковлон. Ҳ. Олимжон, Семурғ.

ИККОВОРА Икки кишига битта, икки кишига бир (тўй, зиёфат ва ш. к. да меҳмонларга идишда тортилган ош-таом ҳақида). Ош икковорадан тортилди. Икковора-икковора бўлиб олаверинглар.

ИКОНА [юн. eikon - тасвир, тимсол] Христиан динидаги диндорлар ибодат маросимларида чўқинадиган Исо, Биби Марям, авлиёлар, фаришталарнинг муқаддас тасвири. Урта асрларда.. икона тайёрландиган маркалар вужудга келган. «ЎзМЭ».

ИКРА [р. икра < лот. iecur - жигар] 1 Балиқ уруғи (тухуми); увулдириқ. «А» витамини балиқ мойида, тухум сариғида.. жигарда, икрада бўлади. М. Тўйчиев, Витаминларни унутманг.

2 Шу уругдан тайёрланган таом. Тухум, икра, ёғли шўрва, қази ва мол ёғини кўп истеъмол қилиш атеросклероз касаллигининг ривожланишига сабаб бўлади. Ф. Маҳкамов, Саломатлик гарови. Патнисда ноёб балиқ, икра, янги бодринг.. анча нарсалар бор эди. Н. Фозилов, Дийдор.

3 Тўғралган бақлажон, пиёз, помидор ва ш. к. лардан тайёрланган қовурма таом.

ИКРОМ [а. اكرام - иззат, ҳурмат] 1 кт. кам қўлл. Ҳурмат, иззат. Қилган иззат ва икромларингиз учун раҳмат! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Икром (эркактар исми).

ИКС 1 Лотин алифбосида охиридан учинчи ҳарф - «Х» нинг номи.

2 мат. Шу ҳарф билан ифодаланган номаълум (қидирилаётган) миқдор. Иксни топмоқ. ■ Икс, игреклар кўзим олдида пир-пир учеди-ю, миямнинг ёнгинасидан физиллаб ўтиб кетади. А. Кўчимов, Ҳалқа.

ИКСИР [а. اڪشیر - эликсир; афсонавий тош] Ўрта аср кимёгарлари тасаввурида ҳамма нарсани олтинга айлантира оладиган афсонавий тош.

ИЛА кт. қ. билан. Бой ила хизматчи. ■ [Кумуш] ..мактубни ўқиб тамом қилди-да,

жонсиз бир товуш ила «уятсиз» деб қичқирди ва ерга йиқилиб, ўзидан кетди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИЛАКИШМОҚ Хиралик билан илинжида бўлмоқ, кетида юрмоқ. *Билсам, бир ўрис хотинга илакишиб қолибдлар. Газетадан. Нега Қирмизхонга илакишиб қолдинг, ёз аризангни!* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ИЛАЛАБАД [а. إلى الابد — умрбод, абадий] *рвш. кт. Абадий, бир умрга. Мен аркони давлат ва амирлар билан ҳазиллашмоқни илалабад тарк этдим. Ойбек, Навоий. Дейдики: сен билан биз Илалабад яшаймиз, Дилда ирода, сабот. Шайхзода.*

ИЛАНГ-БИЛАНГ Эгри-бугри, у ёқ-бу ёққа эгилган, бурилган. *Мастон иланг-биланг йўлни қолдириб, мўлжаллаган тепаликка қараб тикка йўл солди. А. Қаҳқор, Мастон.*

ИЛАС-ИЛАС *рвш. айн. элас-элас. Бу воқеа илас-илас ёдимда.*

ИЛАШИМЛИ(К) Қушилиб, аралашиб, қовушиб кетаверадиган хусусиятли. *Тўраҳужанинг удабурон, илашимлигина, сўзамоллиги, айниқса, қизларга ширинсуханлиги Пошша холани ўзига ром этиб қўйганди. Д. Нурий, Осмон устун.*

ИЛАШМОҚ 1 Илинмоқ, ёпишмоқ (хасчўп, лой ва ш. к. ҳақида). *Унинг этагига пахта илашибди. Яхшига ипак илашур, ёмонга — тикан. Мақол. ■ Шунда қўлига шилишиқ лой илашганини сизди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Бир қути сигаретга илашиб, чўнтагимдан «Москвич»нинг калити ҳам чиқди. С. Сиёев, Ёруғлик. Уэтакка илашиб қолган пахталарни қоқаетганда, бошидаги чопон бирдан сирғалиб тушиб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 *кўчма* Ёпишмоқ. *Мен судхўрман, бу ўғри, Уроқдан ҳам биз тўғри. Бизга илашганларнинг ўтдек ёнади гўри. Ҳамза. Ёшликдан илашган иллат ҳали кўп мункитади. Ш. Фуломов, Бўз ер уйғонди.*

3 *салб.* Кетидан юрмоқ; эргашмоқ. *Унсин индамади, орқасидан илашиб кўчага қадар чиққан Хайринисонинг сўзларини ҳам эшитгиси келмасди. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 Кетидан қолмай (бирон мақсадда) юрмоқ; айланишмоқ, илакишмоқ. *-Пулимни олдириб қўйдим. Ёнимда мана шу йигит илашиб юрган эди, гумоним шундан, — деди Султон.. Ф. Фулом, Шум бола. Жиянингизга*

бир қизми, жувонми илашиб юрган эмиш, шу ростми? С. Нуров, Нарвон.

5 *кам қўлл.* Биргалашиб, уланиб кетмоқ; қовушмоқ, қўшилмоқ. *Мен меҳмонлар билан сирдош оғайнилардек илашиб кетдим. И. Ўқтамов, Ҳикоялар. Деярли ҳамма билан илашиб кетди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Гап-сўз бир-бирига илашмади: чол олдида хотинлар ҳақида сўзланилмади. Ойбек, Танланган асарлар.*

Кўзга илашмоқ Зўрга кўринмоқ, кўзга чалинмоқ.

ИЛВАСИН Гўшти учун овланган ёки овланадиган ёввойи паррандалар. *Илвасиндан ўзбек пазандалигида бедана, каклик, тустовуқ жуда ноёб масаллиқ тарзида ишлатилади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Гўрўғли.. Ховдакнинг кўлига овга чиққан эди. Илвасинларни кўп олиб, Чамбил қалъасига қараб кетиб бораётган эди. Усмон бахши Мамат ўғли, Бўтакўз.*

ИЛВИРАМОҚ 1 Йиринг-сув олиб кетмоқ. *Яраси илвираб кетибди.*

2 *кўчма* Путурдан кетиб, зўрга илиниб турмоқ; эскириб, яроқсиз қолга келмоқ. *..уч қишлоқда тузишга тўғри келади колхозни, иш илвираб турибди.. Ҳ. Шамс, Душман.*

ИЛВИРС 1 *зоол.* Мушуксимонлар оиласига мансуб, баланд тоғларда яшайдиган, қоплонга ўхшаш йиртқич ҳайвон.

2 *кўчма* Сездирмай пайт пойлаб келадиган, зимдан иш битирадиган одам ҳақида.

ИЛГАК 1 Илиб, осиб қўйиш, илиб беркитиб қўйиш учун хизмат қиладиган, бир учи қайрилган металл мослама, илмоқ. *Тонг отишга яқин қадам товушлари эшитилиб, қалин эшикнинг темир илгаклари шақирлаб очилди. Мирмуҳсин, Меъмор. Галимизга тагин биров халақит бермасин, деб эшикнинг илгакини солди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.*

2 Илиб олиш (илиб кўтариш, тортиш ва б.) учун хизмат қиладиган нарса, мослама. *Бирдан машина мотори гуриллади. Кўтарма краннинг тўртта илгакини қотиб қолган албастрининг тўрт чеккасига илиб қўйишди. С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон. Пулатжон ўртадаги сепояда туриб, сымга илгак солиб тортиди-да, ходага маҳкам боғлаб, кейин қўйиб юборди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.*

3 Бирор нарсани, мас., кийимни илиб, осиб қўйиш учун хизмат қиладиган нарса. *-Нега халатсиз кирдинг, болам? — дея Хосият хола бурчакдаги илгакдан оппоқ халат-*

ни олиб, Муҳиддинга кийгиза бошлади.. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

4 шв. Тугма, тўғноғич.

5 кўча Бирор нарсага шама (ишора) тарзидаги сўз, гап; илмоқ. *Терговчи сидқидилдан айтган эди, бобо, илгак ташляпти, деб ишонмади.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

6 Ғаразли мақсадаги гап, сўз, хатти-ҳаракат ва ш. к. *У [Абдуллол] илгак топиб, мажлисни бузиш, ҳеч бўлмаганда, одамлар орасига шубҳа солишни ўйларди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

ИЛГАКЛАМОҚ Илгакни илиб беркитмоқ. *-Бу киши ким бўладилар? - деди Тилаевнинг хотини, унинг орқасидан бориб, эшикни илгаклаб қайтаркан.* С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон.

ИЛГАРИ 1 Ўтган вақтлар(да), ҳозирги вақтдан олдин; бурун. *Шаҳарда илгари кўнканни от сургар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Илгари жуда қулай бўлиб кўринган нарса, энди атрофлича ўйлаганда, ҳазилакам эмаслиги равшанлашди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Урганч шаҳрига илгари фақат туя карвонлари билан борилар эди.* Газетадан.

2 Биринчи навбатда; олдин, аввал. *Кўрқоқ илгари мушт кўтаради.* Мақол. ■ *Аширбек илгари, Вафобек кейин, Оқлабди қирқ йигит берган тузимни.* «Юсуф ва Аҳмад».

3 Олдинги ўринда; олдин(да). *Кетаётир Ойпари ҳамма қиздан илгари.* «Фольклор». *Ҳудайчи Азизбекдан илгарироқда кўриқчиларни огоҳлантириб борар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Олға томон; илгарига, олд томонга. *Ўлган, ярадор бўлганларга қарамай, кўзголлончилар катта сурон билан илгари отилиб, тошбўронни кучайтирди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қудрат билан Фуломжон ҳам бир неча одим илгари юрди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Кўрғон устида ясов тортган қаҳрамонлар қўл боғлаб, икки букилгансимон таъзим билан Азизбекни илгарига ўтказа бошладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 кўм. *взф.* Нарса, ҳодисанинг ўзи боғланиб келган сўз, сўз бирикмаси билдирган вақт, хатти-ҳаракат ва ш. к. дан олдинга оидлигини (шундай муносабатни) билдиради. *Тўйдан илгари ногора чалмоқ.* *Ҳаммадан илгари эшитдим.* ■ *Амирга инқиёд этишдан илгари шу тўғрида жавоб берсангиз.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Бундан*

бир неча соат илгари қайғудан бошқа овқатни танимаган бу икки ёр энди севишиб, иштаҳа билан ея бошладилар. Ойбек, Танланган асарлар.

Илгари босмоқ Яхши томонга ўзгармоқ, юришиб кетмоқ. *Иши ўрин олди илгари босиб, Йўлим бўлди, деди кўнгли ўсиб.* «Баҳром ва Гуландом». **Илгари кун** Бугундан икки кун олдинги кун. *Илгари кун кечаси чопар келгандан бошлаб кеча кечаси ҳокимнинг кўнглини олгунча ўзини қилкўприк устида сезган.. мингбоши, мана, эндигина эркин нафас олди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. **Илгари сурмоқ** Янги фикр-мулоҳаза билдирмоқ, уни кун тартибига қўймоқ. *Абулвафо.. Хурсонда таваллуд этганлар.. ҳисобу ҳандаса соҳаларида янги илмий масалаларни илгари сурдилар ва талай рисоалар яратдилар.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Биз илгари сураётган тахминлар фандаги илмий фаразлардек гап.* С. Кароматов, Олтин кўм.

ИЛГАРИГИ 1 Ўтмиш вақтдаги, ўтмишга оид; аввалги, бурунги, қадимги. *Илгариги одамлар анча содда, раҳмдил.. эканини дилидан ўтказди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Яқин ўтмишдаги, нисбатан олдинги; бошдаги, дастлабки. *Уч дақиқали курашдан сўнг, Мутал бўшашиди, илгариги кучанишларидан қолди ва бир-икки дафъа тўлғаниб, жимгина жон берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Дарҳақиқат, Малакда илгариги чақнаш, илгариги жозибга, илгариги ҳаяжон сўнган эди.* Мирмуҳсин, Йўқолган жавоҳир. *Аяз илгаригидан баттарроқ шиддат билан давом этди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 айн. **собиқ.** Кейинги йилларда.. *партия ячейкасининг котиблигига кўтарилган Абдурашул илгариги хўжайини Олахўжа ва унинг шерикларини кўпроқ ташвишга солиб қўйди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ИЛГАРИГИДАЙ, -дек *рвш.* Аввал қандай бўлса шундай, аввалигидай, ўзгаришсиз. *Аҳвол илгаригидай. Биз яна илгаригидай иноқ бўлиб кетдик.*

ИЛГАРИГИЛАР Аввал, илгари ўтган (яшаган) кишилар, аجدодлар, қадимгилар. *Бу илгаригилардан қолган гап.*

ИЛГАРИДАН *рвш.* 1 Ўтган вақтлардан; аввалдан, азалдан. *Акам ёшлик қилгандир, ҳам ўзи унча-мунча гапни кўтармайдиган йигит, илгаридан феъли шундоқ.* Ойбек, Танланган асарлар. *Илгаридан қолган бир нақл*

бор: *Кул югуриги — ошга, тил югуриги — бошга.* «Баҳром ва Гуландом».

2 айн. олдиндан. У бу пулни илгаридан тайёрлаб қўйган бўлса керак, ёнидан олдию, санамай узатди. С. Аҳмад, Уфқ.

ИЛГАРИЛАМОҚ 1 Илгари қараб юрмоқ, олға томон ҳаракат қилмоқ, силжимоқ. *Сувонжон ҳамон олдинда қоматини букиб, боши билан бўронни сузиб, елкалари билан ёриб илгариларди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Кум йўлда зўриқиб илгарилаётган машина қаттиқ силкиниб тўхтади, ўчди.* «Ёшлик».

2 Олдинга ўтиб кетмоқ, ўзмоқ. *У биздан анча илгарилаб кетди.* ■ *Кончилар мраммар увоғи ва плиталари тайёрлаш топшириқларини бажаришда ҳам графикдан илгарилаб боришяпти.* Газетадан.

ИЛГАРИЛАР(И) Илгариги вақтларда; бурун. *Илгарилари одамлар оёғи етмаган ерлар энди гуллаб-яшнамоқда.*

ИЛГАРИЛАШМОҚ 1 Илгариламоқ фл. бирг. н. *Овчилар хийла илгарилашди.* ■ *Яна эмаклаб илгарилашди.* С. Кароматов, Олтин кум.

2 айн. илгариламоқ. *Илгарилашган сари базминг бутун дабдабаси аниқроқ сезилиб, Ёрматни безовта қилаверди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ИЛГАРИТДАН с. т. айн. илгаридан. *Ростини айтсам, Саид, мен сени илгаритдан.. яхши кўраман, ўғлим.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ИЛГИР шв. Ўз ишининг устаси; эпчил, чаққон. *Илма ҳам осон эмас, Уни тикар қиз илгири.* «Кўшиқлар».

ИЛГИЧ Илиб олиш, илиш учун ишлатиладиган асбоб; илмоқ, илгак. *Қиёмхон секин ўрнидан туриб, илгичга яқин борди.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

ИЛДАЙ шв. Олдин. *Ундан илгай менга ҳам ўлим лозим, Оқилган қонига тушмасин кўзим.* «Эрали ва Шерали».

ИЛДАМ сфт. Тез ҳаракат қиладиган; чаққон, тез. *Илдам йигит. Қули суст косибдан оёғи илдам гадоёй яхши.* Мақол. ■ *Карим читтак — кичкина, лекин ҳаракатлари чаққон ва илдам бўлганидан, ёшликда шундай лақаби бор эди, ҳозир кимсан — Мирзакаримбой.* Ойбек, Танланган асарлар. *Рўпарадаги кўркам уйлардан яхши кийинган, ранглари тоза, серғайрат ва илдам аёллар кўлларида идишлари билан қозон бошига қатнаб*

турибдилар. П. Турсун, Ўқитувчи. *Навкар минар илдам отни.* «Гулнорпари».

2 рвш. Чаққон ва тез ҳаракат билан. *Фазлиддин отни илдам чиқариб, дарахтга боғлади..* Ойбек, Танланган асарлар. [Салимбойвачча] *Ички чўнтагидан қоғозга ўралган захарни олиб, титроқ кўллари билан ошга сенди ва қошиқ билан илдам аралаштирди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Илдам, илдам қадам ташланглар!* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 унд. с. Чаққон, тез ҳаракатга ундашни билдиради. *Қани, илдамроқ, хўжайин кутяпти..* С. Кароматов, Олтин кум.

ИЛДАМ-ЖИЛДАМ Тез ҳаракат қиладиган, тез юрадиган; чаққон. *У илдам-жилдам йигит.* *Илдам-жилдам иш қилмоқ.*

ИЛДАМЛАМОҚ Тез олға босмоқ, илгари томон ҳаракати тезлашмоқ. *Гўё наврўз томошаларига кеч қоладигандек, илдамлаб, бозор сари шошдилар.* С. Сиёев, Аваз. *Акбар минган оқ зшак илдамлади.* «Саодат».

ИЛДАМЛАШМОҚ 1 Илдамламоқ фл. бирг. н. *Улар пахтазор томон илдамлашди.*

2 Илдам тус (ҳолат) олмақ; тезлашмоқ. *Қишлоқ кўчаси товонларини куйдиргандек, жангчиларнинг одимлари ўз-ўзидан илдамлашди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Бутун хонадонлар ва кўчаларда, далалар ва хирмонларда одамларнинг қадамлари илдамлашган, аравалар, машиналар ғилдираги тезроқ айлана бошлаган эди.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ИЛДАМЛИК Чаққон (тез) ҳаракат; чаққонлик. *Худододбек яна илдамлик билан қайтиб чиқиб кетди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Бармоқлари пардалар устида кўз илгамас илдамлик билан кўчар, гўё куй ўзидан-ўзи қуйилиб келарди.* Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди.

ИЛДИЗ 1 Ўсимликнинг ердан сув ва ўғит моддалар олиб берадиган ер ости қисми; томир. *Илдиздан кўкарган дарахт.* ■ *Қайрағоч, теракларнинг илдизи ер бағрига қаттиқ сингган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Дарахтнинг бўйи қанча чўзилса, илдизи ҳам шунча чуқур кетиши керак.* Э. Усмонов, Ёлқин.

2 Тиш, соч, тирноқ кабиларнинг тери ёки эт орасида жойлашган қисми, томири. *Тишнинг илдизи.* ■ *Кампирнинг бир тутам олпоқ сочи илдизи билан юлиб олинган.* «Фан ва турмуш».

3 кўчма Асос, негиз, манба. *..қадимий меросимиз илдизларига қайтиб, ўтмишимиздаги бой анъаналарни янги жамият қурили-*

шига татбиқ этмоғимиз керак. Газетадан. *..шубҳа-хавотирларнинг илдизларини қидиришга мажбур элади.* Газетадан.

Илдиз отмоқ (ёки олмоқ, ёймоқ) 1) илдизи ҳар томонга ўсиб, бақувват тортмоқ (ўсимлик ҳақида); 2) кўчма авж олмоқ, ривожланмоқ; кенг тарқалмоқ, одатга айланмоқ. *Бу ҳол ҳамма ёққа илдиз ёйган. ■ Олий ўқув юртларида эса ота-онанинг мансабига, ҳамёнига қараб ўқишга қабул қилиш ҳоллари илдиз отиб кетган эди.* «Муштум». Энди билсам, эҳ-ҳа, бошимиздаги шўр жуда чуқур илдиз отиб кетган экан. М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 3) муайян масканга жойлашиб, ўрганиб, шу ерда уй-жойли, бола-чақали бўлиб яшаб кетмоқ. *Бу қишлоқ сувини бир ичган одам, тамом, шу ерда.. илдиз отиб кетмай иложи йўқ.* Ф. Насриддинов, Олтин одамлар.

Илдиз қувмоқ 1) томирини, келиб чиқиш манбаини ахтармоқ; 2) наслдан наслга ўтмоқ, суяк сурмоқ (одат-қилиқ, касаллик ҳақида). **Илдизи бақувват** (ёки маҳкам) 1) илдизи яхши ривожланган; 2) кўчма кучли қўллаб-қувватловчиларга эга, мавқеи зўр. *Пошишахон савдо соҳасида ишлайдиган айрим илдизи маҳкам кишилардан таниш-билиш орттирди.* Д. Нурий, Осмон устунни. **Илдизига болта урмоқ** Ҳаёт асосини йўқ қилмоқ. *У [Йўлчи] зулм илдизига болта урди. Иншоолло, зулм дарахти қуриydi.* Ойбек, Танланган асарлар. *Эскича тўйлар, исрофгарчилик айрим пайтларда оила илдизига болта урувчи сарқит экан..* Газетадан. **Илдизини қуритмоқ** (ёки қирқмоқ) Таг-туби билан йўқ қилмоқ. *Маждиддин разолатининг фош этилиши, шубҳасиз, катта иш бўлди. Лекин унинг илдизлари ҳали қирқилган эмас.* Ойбек, Навоий. *Лавнати жаҳолатнинг қон томирларимизда, юрак-бағримизда заҳар сочиб ётган манфур илдизлари қирқиладиган ёруғ кунлар ҳам келармикин?* М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Ўқ илдиз, ўқилдиз** Ерга тўғри (тик) йўналувчи йўғон (бақувват) илдиз.

4 мат. Маълум бир даражага кўтарилганда, ўз-ўзига кўпайтирилганда, берилган сонни ҳосил қиладиган сон; радикал. *Тўққизнинг квадрат илдизи — уч. Илдизини топмоқ.*

ИЛДИЗЛАМОҚ Томир ёймоқ, томир (илдиз) қўйиб ўсмоқ.

ИЛДИЗМЕВА Баъзи ўсимликларнинг озиқ-овқат ёки ем-хашак сифатида ишлатиладиган йўғон, гўштдор илдизи.

ИЛДИЗМЕВАЛИ Илдизмева берадиган. *Илдизмевали ўсимликлар.*

ИЛДИМ-ЖИЛДИМ с.т. кам қўлл. айн. илдам-жилдам. *Ҳасанча ёмон йигит эмас, илдим-жилдим, билмадим, нима сабабдан ўртоқ Қобиловага ёқмаётган экан.* С. Маҳкамов. Дала тонги.

ИЛЖАЙМОҚ Овоз чиқармай, лаб ва юз-кўз ҳаракати билан кулги ифода қилмоқ, мийиғида кулмоқ, кулгига ўхшаш ҳолат ифода қилмоқ. *Обиджон акасининг ёнида ўтириб, нима қилишини, нима дейишини билмас, дам-бадам унинг елкасини ушлар ва илжайар эди.* А. Қаҳқор, Қўшчинор чироқлари. *Гулсум номус қилгандек илжайиб, настга қаради.* П. Турсун, Ўқитувчи. *— Ҳай, майли, олам кезган нозикфаҳм шоирсиз. Қулоғим сизда, гапираверинг, — деди хунук илжайиб.* К. Яшин, Ҳамза.

ИЛЖИРАМОҚ Қовжираб сўлмоқ, ранг-туси ўзгариб сўлжаймоқ. *Ҳовлилардаги совуқ урганидан қорайиб, илжираб кетган бултурги гуллар қор тағидан шумшайиб бош чиқарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ИЛИГУЗИЛДИ Эрта кўкламда қўр-қут тутаган, ҳали ҳеч нарса пишмаган, киши организми дармондориларга эҳтиёж сезади-ган давр. *Айёр бой [Солибой] киши ва илигузилди — баҳор кезларда ўн бордон ғаллани деҳқонларга бўлиб бериб, кузда яна йигирма бордон қилиб йиғиб олар эди.* Ё. Шукуров, Қасос.

ИЛИК 1 эск. айн. қўл 1 (асосан эгалик қўшимчалари билан қўлланади). *Сабр айласанг, муродинга етарсан, Насиб бўлса, ёр илкидан тутарсан.* «Тоҳир ва Зухра». *..Хитой қизлари мўғул йигитлари илкига тушмаслик учун ёниб турган уйлар ичига ўзларини урганларини ўз кўзим билан кўрдим.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Сизга менинг маслаҳатим — Андижонда кўп турманг. Иликка тушиб қолурсиз.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Болдир суяги, оёқнинг тиззадан тўпиқ-қача бўлган қисми. *Яна бу оёқ ё илигидан, ё тиззасидан қирқилган бўлса ҳам майли эди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Ҳа, кўчага чиқмайсан, эшитдингми? Ҳой бола! Илигингни синдираман-у, касалингни боқиб ўтираверман.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

3 Одамлар ҳамда қўй, мол ва ш. к. ҳайвонлар оёқларининг ичида мойсимон модда бўлувчи қисми; ана шу қисмининг (гўшти билан) пиширилгани. *— Қани, баррадан олинг,*

ўғлим, — деди у илик узатиб. — Қурқманг, бу парранда этидай энгил ҳазм бўлади. А. Мираҳмедов, Қўйлар қузилади. Махсум еб тозаланган иликни аста дастурхонга қўйдида, ҳаяжон ичида бақрайиб ўтирган Бобоқулга тикилди. С. Анорбоев, Оқсой.

4 Шу суяк ичидаги мойсимон модда, тўқима (истеъмол этилади ва ниҳоятда қувват-мадор бўлувчи таом сифатида қаралади). Яна бундай тўқималар пайсимон суяклар ичидаги илик, япалоқ суяклар орасидаги мижик ва кемик деб аталувчи ёғлардан ҳам иборат бўлади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. — Бўлмаса, илигини сиз қоқиб энг, дада.. — деди ўғил. Р. Файзий. Сен етим эмассан.

Илиги бақувват (ёки тўқ) Куч-мадори яхши, куч-қувватга тўла; бўлиқ. ..қолни бир ҳамла билан орқага олиб, дадил кўтарилдию, физиллаб юриб кетди. Саксон ота орқадан қараб қолди ва ичида деди: «Илиги бақувват экан!». Ойбек, О.в. шабадалар. Ҳаким ака ҳар ишгидек бу ил ҳам ғўзани ёшлигидан «илиги тўқ», бақувват қилиб ўстириш учун ҳаракат қилмоқда. Н. Рихсиев, Миришкор. **Илиги пуч** (ёки пучаймоқ) Тинка-мадори қуриган; нимжон бўлиб қолмоқ. Ахир бечораларнинг ишлаши учун ҳам куч-қувват, мадор керакку. Илиги пучайиб қолган одам нима ишга ярайди? М. Ҳазратқулов, Журъат. **Илиги тўла** (ёки тўлмоқ) Етарли куч-қувватга эга, етарли куч-қувватга эга бўлмоқ. Утга яхши ўрганиб, илиги тўлгандан сўнг ажратдим. С. Анорбоев, Оқсой. **Темиртош эса ҳокимнинг кийими остидан билиниб турган мушакларига қараб, «Мой билан гўштни кўп еб, илиги тўлган», деб ўйлади.** М. Осим, Карвон йўлларида. **Илик узилди қ. илгузилди.** Кўклам чоғи, илик узилди палла, одамнинг силласи қуриб, лоҳас бўлаверадиган кунларнинг бири. Х. Султонов, Онамнинг юрти. **Илик ювмоқ эск.** Қўл ювмоқ, алоқани узмоқ; кечмоқ. Қолмади ҳурмат аҳли оламда Оламу олам аҳлидин юв илик. Бобур.

ИЛИ-МИЛИҚ айн. илик-милиқ. Бирданига чўлнинг ҳавоси ўзгарди, эрта куз бўлишига қарамай, эсиб турган или-милиқ шабада ўрнига қандайдир димоққа хуш ёқадиган, боғлардан эсаётган ёқимли шамол кела бошлади. С. Аҳмад, Чўл бургути.

ИЛИМОҚ Бир оз исимоқ. Сув илди. ■ Осмонимиздаги булултар тарқалиши билан,

танамиз илди, жонимиз тинчиди. Ҳ. Ғулом, Машъал.

Ичи илимаслик Кўнгли тўлмаслик; хотири жам бўлмаслик. Сира кўнглим чопмас бу юришингга. Сира ичим илимайди қилган ишингга. «Ёдгор». **Кўнгли** (ёки меҳри, юраги) илимоқ Меҳри товланмоқ, меҳр ҳисси уйғонмоқ. Кечқурун дастурхон.. устида бола йиғлаб берди. — Ол, эмиз.. — деди Орифжон. **Кўнгли илиб кетди.** А. Мухтор, Чинор. **Ўғай онам уч фарзандли бўлди.** Болаларни қийнаиб туққан бўлса ҳам, бизларга меҳри илимади. Газетадан. Она.. совуқ гапдан ўзини бир зум йўқотиб қўйди. Кейин, она экан, юраги илиб, боласини қучоқлагани югурди. М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

ИЛИНАРЛИ: қўлга илинарли Ишлатиш (яратиш) учун арзигудек; яроқли. Сотиш учун қўлга илинарли ҳеч нима йўқ. Ойбек, Навоий.

ИЛИНЖ Етишиш умиди, кўзланган дард-мақсад; умидворлик. Муҳаббатни билармиди? Илинжи тул. Ойбек, Танланган асарлар. Кунлардан бир кун Зокирхўжа қасос Абдурасулдан от сўрайди. Абдурасул ундан гўшт қарз олиш илинжи бўлганидан, «йўқ» деёлмайди. П. Турсун, Ўқитувчи. Асар қахрамонлари бир-бирларидан жудо бўлган бўлсалар-да, қандайдир илинж билан яшайдилар. Газетадан. У Чарос ҳақида тоғасидан бирон гап эшитиш илинжида эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Менинг бу уйда шу боладан бўлак илинжим йўқ. А. Қаҳқор, Қўшчинор чироқлари.

ИЛИНМОҚ 1 Илмоқ 1 фл. ўзл. ва мажҳ. н. Кўчада кетаётган бир хотиннинг юпқа хитойи зонти қўлидан учиб кетиб, парашютдай лапанглаб борди-да, бир дарахтга илнди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Деворий газеталарнинг имтиҳонга бағишланган янги сонлари илнди. С. Зуннунова, Янги директор.

2 Тушмоқ, тутилмоқ (тузоқ, қопқон ва ш.к.га). Қармоқларга битта ҳам балиқ илинмади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Оячи аста-секин тўрнинг ипини тортибди, ҳамма каптар тузоққа илинибди. «Чалпак ёққан кун».

3 кўча (ўзи бирикиб келган сўз билдирган нарасага) Дучор бўлмоқ, йўлиқмоқ. У кун Нурунисонинг ҳийласига илиниб.. сўнг қочаркан.. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳа, бу Мастура яллалар тузоғига илинган пок, бегуноҳ қизларнинг тақдири ҳақида йиғлаб-йиғ-

лаб китоб ёзса бўлади. К. Яшин, Ҳамза. [Туғонбек] Баъзи қассоблардан, ошпазлардан бир неча динор қарзга ҳам илинади. Ойбек, Навоий.

4 (ўзи бирикиб келган сўз билдирган нарсага) Улгурмоқ, эришмоқ, олмоқ. *Ўзинг-ку, зўрга учга илиниб юрибсан. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Ҳа.. пича рўмол олувдик, эчиллар илиниб, эписилар қуруқ қолди. Н. Сафаров, Танланган асарлар. Медалга илинганлар, ҳар қалай, [ўқишга] жойлашиб кетади. С. Зуннунова, Янги директор. У Бухорода жой топиб, тузуққина маошга илинганидан хурсанд бўлди. М. Осим. Ибн Сино қиссаси.*

5 кўчма Ўз ҳолати, мансаби ва ш.к. да зўрга турмоқ; кетай-кетай деб турмоқ. *Илиниб турганингни биласанми, раис.. энди сен ҳақиқий раис эмас, собиқ раиссан. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Ақраб, қора совуқ ойда Бухорода ўлим кўн бўлди — баъзи илиниб юрган кексалар куз япроғидек чирс-чирс кета бошлади. Мирмуҳсин, Меъмор.*

6 Ушлаш, кийиш ва ш.к. даражасига етмоқ, ярамоқ. *Соқолингиз устарага илинмайди. С. Аҳмад, Ҳукм. Ўроққа илинмаган майсаларни қўй чилтигандай битталаб юлиб оламан. С. Сиёев, Ёруғлик. Мен пул берай, шу атрофдан оз-моз дуруст, оёққа илинадиган бир нарса топиб беринг. Ойбек, Танланган асарлар.*

7 Ўзи ишлатмай, ўзгага бермоқ ёки атаб сақлаб қўймоқ (асосан таом ҳақида). *Шер косасидаги иликни бобосига илиниб олиб кирса, у киши бош чайқайди. С. Анорбоев, Ҳамсухбатлар. Уйдан посилка олган экан, менга ҳам илинибди: озгина ширин толқон, майиз. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.*

Кўзга илинмоқ 1) кўзга ташланмоқ, кўринмоқ. *Ёмғир бетиним ёғар, лекин унинг томчилари чанг зарраларидек кўзга илинмас эди. П. Турсун, Уқитувчи; 2) кўтарилиб, обрў орттириб, маълум-машҳур бўлмоқ; кўзга кўринмоқ. Ишда ҳам Назаров тез кўтарилди. Саидғози бўлса чеккада, кўзга илинмай қолиб кетаверди. С. Анорбоев, Оқсой; 3) эттиборни ўзига тортмоқ. Қизалоқ кўзга илинадиган бўлиб қолибди. **Кўзи илинмоқ** Кўзи уйқуга кетмоқ. Кўзи энди илинганда, санчиб ўрнидан туриб кетар, болалари устини ёпиб қўяр, кейин девордаги соатга қарарди. С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар. **Пичоққа***

илинадиган Бирор нарса учун маъқул бўладиган, ярайдиган, яроқли. *Умуман.. молларнинг пичоққа илинадигани йўқ ҳисоб. «Муштум». Хуллас, ўйлаб турсам, зикр қилинган Шариповлар ичида пичоққа илинадигани темир-терсак мудири. Тожибой Шарипов экан. Газетадан. **Тилидан** (ёки гапидан, оғзидан, сўзидан) **илинмоқ** Ўз гапи (сўзи) билан ўзини фош қилиб қўймоқ. *Бой ота.. мен Суярни терговчи тўранинг олдида олиб борай. Бир умрида терговчига сўров бермай юрган одам ўз тилидан илиниб ўтирмасин. Н. Сафаров, Уйғониш. **Тумшугидан илинмоқ** Қўлга тушмоқ. *Муғамбир тумшугидан илинар. Мақол.***

ИЛИНЧОҚ с.т. Кишини тутиб, боғлаб турадиган нарса ёки кимса. *Менинг бу жойда ҳеч илинчоғим йўқ. ■ Саодатим.. дунёда фақат сизни деб юрибман. Сиздан ўзга илинчоғим йўқ. И. Раҳим. Ихлос.*

ИЛИҚ 1 Бир оз, сал-пал иссиқ. *Илиқ сув. Илиқ шабада. ■ У илиқ чойдан шошилмай хўплар экан, ўйларди.. М. Ҳазратқулов, Журъат. Тантана куни ҳам етиб келди. Бу кузнинг очиқ ва илиқ бир куни эди. П. Турсун, Уқитувчи.*

2 кўчма Ёқимли, хуш келадиган. *Илиқ сўз. Илиқ суҳбат. Илиқ муомала. ■ [Майна] Ошиқ йигитларнинг кўзлари ва илиқ табассумлари ҳақида зимдан ўйлаб, яна ўзидан ўзи уялиб кетарди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. **Муҳаммаджонга доим илиқ муомала қиладиган** Зуфар Ҳакимович булун нега қўл бериб кўришмагани мана шу истеҳзоли саволдан билиниб турарди. П. Қодиров, Уч илди.*

ИЛИҚ-ИССИҚ 1 Унча иссиқ ҳам эмас, совуқ ҳам эмас, бир оз иссиқ. *Эрта баҳорнинг илиқ-иссиқ кунлари бошланди. С. Аҳмад, Ҳукм.*

2 кўчма айн. **илиқ** 2. Ҳаяжондан, бедорликдан мадори қуриган аёлни юпатадиган юмшоқ муомала, илиқ-иссиқ сўз керак эди. А. Мухтор, Опа сингиллар.

Илиқ-иссиғида Вақти ганиматда; ўз вақтидан ўтказмай, фурсатни қўлдан бермай.

ИЛИҚЛИК Илиқ ҳолат, илиқ ифода. *Чолнинг қиёфасида кишини ўзига тортувчи аллақандай илиқлик бор эди. Ф. Мусахонов, Пушаймон. Пошиа холодан бунчалик илиқликни кутмаган Дороббекнинг ранги қочган юзлари ёришиб кетди. Д. Нурий, Осмон устун.*

ИЛИҚ-МИЛИҚ с.т. Бир оз илиқ, ..ичкари кирди, илиқ-милиқ шавлани косага сузди. А. Мухтор, Чинор.

ИЛИҚМОҚ 1 Шаҳвоний нафсни қондириш иштиёқида эргашмоқ; куюккан қанжиққа (итга) илашмоқ.

2 дағл. Бирор аёлга ҳирс қўймоқ, шу мақсадда интилмоқ, илашмоқ. *Бойнинг бошқарувчилари орасида оймисан ой, кунмисан кундай Бибиқатча деган қиз бўлар эди. Аллонбийнинг шунга илиққан йиллари икки хотини бирдан ўлди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ИЛИҒЛИК Илиб қўйилган, илинган ҳолатда. *Сураткашининг дўкони деразасида фотосиям илиғлик турарди.* М. М. Дўст, Лоллазор. *Мақсуда лампани кўтариб, уйга кирди-да, қоziқда илиғлик турган камзули чўнтағидан букағлик хатни олиб, бир қўллаб силтади.* С. Зуннунова, Олов.

ИЛК кт. 1 Дастлабки, биринчи; бошланғич. *Қуёшнинг илк нурлари. Шоирнинг илк шеърлари. Кишилик тарихининг илк даври.* ■ *Шербек студентлик ҳаётининг илк дамида ўзини худди қафасдаги қушга ўхшаш ҳис этди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бу жараён танловнинг илк босқичида туман ва вилоятларнинг ўзида амалга оширилади.* «Тафаккур».

2 Эрта. Илк баҳор. ■ *Илк саҳардан то қора кечгача одамлар тиним билмаган ана шу кунларнинг бирида, қуёш энди тиг ёя бошлаган салқин сабоҳда Қорабулоқ қишлоғидан бири кекса, бири ёш — икки отлиқ чиқиб келаверди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИЛКИС шв. 1 Бирдан, шартта. *Яхши боринг, — деди қиз унга илкис қараб.* М. Мансуров, Ёмби. *— Келдингми, ўғлим? — дея бошлиғимиз илкис ўрнидан туриб, икки қўлини баравар узатди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатини.

2 Кутилмаганда, тўсатдан, бехосдан. *Чол илкис эшитилган товушдан чўчиб тушди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

ИЛКИСДАН шв. Кутилмаганда, тўсатдан, бехосдан. *Хотиржам, беваҳим ётган одамлар Жаллодларга илкисдан дучор бўлдилар.* Эргаш Жуманбулбул ўғли.

ИЛЛА шв. Аранг, зўрға. *Илла қутулиб қолдим Мен уларнинг қўлидан.* «Ойсулув».

ИЛЛАТ [а. علت — касаллик, дард; камчилик, нуқсон; сабаб] 1 Тандаги дард, касаллик, хасталик. *Дала ҳавоси.. бутун иллатни хамирдан қил суғургандай тортиб олади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Докторга ҳам қаратдик, қизим, дори-дармон ҳам қилдик.* *Иллат — суякда.* П. Қодиров, Қадрим.

2 Жисмоний ёки руҳий камчилик, нуқсон, айб. *Қизнинг оёғида бир иллати бор.*

3 кўчма. Гуноҳ, айб; жиноят. *Бўйнида иллати борнинг оёғи қалтирайди.* Мақол.

4 кўчма Нарсалардаги носозлик, бузуқлик; «касал». *Ҳамма иллат ўша янги қўшилган запас қисмда экан.* «Муштум». *Механик излаб, идорага чопмасдан, машинанинг иллатини топиб, ўзи тузатади.* М. Ниёзов, Кампирравот юлдузлари.

5 кўчма Меъёрийликни бузувчи (салбий) нарса; қусур, камчилик. *Мана, иллат қаерда: айб обу ҳавода эмас, айб меҳнат интизомининг йўқлигида!* Уйғун, Навбахор. *Унинг ҳамма юксак нарсалардан иллат қидириши, обрўси ортган ҳар бир ҳамкасбига танқид кўзи билан қараши шундан эди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Ҳафсаланинг йўқлиги, совуққонлик, ўзибўларчилик қурсин.* *Худди шу иллатлар туфайли ажойиб боғ харобазорга айланди.* Газетадан.

ИЛЛО [а. ʼll] — магар, -дан ташқари, -дан бошқа] кт. Бироқ, лекин, аммо. [Маҳдум]: *Келганингиз маъқул, илло ўзи жуда чарчаб қолган-да, четдан дуо қилиб турсангиз ҳам кифоя, ука.* А. Қодирий Мехробдан чаён. *Шаҳарлар олар-у, илло халқни енга олмайди, халқ газаби ёмон.* Р. Файзий, Сен етим эмассан.

ИЛЛО-БИЛЛО [а. ʼll ʼll] Асло; ҳеч, сира; худо ҳаққи. *Илло-билло бу гапни гапирганим йўқ.* ■ *Фотиҳани бузадиган бўлсаларинг, илло-билло эшикларингга қайтиб қадам босмаганимиз бўлсин, деб писанда қилиб кетишди.* М. Мансуров, Ёмби. *Мен сизга айтсам.. бу пул тушмагур бўлмаса, одам илло-билло гапдан ҳам адашиб қолади.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

ИЛЛЮЗИОНИЗМ [фр. illusionisme < лот. illusio — алдаш, адаштириш, чалкаштириш] 1 Цирк ва эстрадада: махсус аппаратлар, қурилмалар ёрдамида томошабин кўзини чалғитиб, фокуслар, найранглар кўрсатиш.

2 Тасвирий санъатда: борлиқни худди ўзига ўхшаб кўринадиган даражада тасвирлаш.

ИЛЛЮЗИЯ [лот. illusion — хато; алдаш, алдамчи тасаввур] 1 флс. Сезгиларнинг номукамаллиги, алданиши натижасида борлиқни, воқелиқни нотўғри идрок қилиш; ҳақиқий бўлмаган, ўхшаб кўринган нарса-ҳодисани тўғри деб қабул қилиш.

2 Амалга ошириб бўлмайдиган пуч режа, хомхаёл.

ИЛЛЮМИНАТОР [лот. illuminator — ёритувчи, ёриткич] Кемалар, самолётлар ва космик кемаларнинг маҳкам бекиладиган (ёки очиладиган), сув ўтказмайдиган тўғарак (доира) ёки тўртбурчак шаклли дарчаси. *Севаргул беихтиёр юз буриб, пешонасини муздек иллюминаторга босди, денгизга тикилиб қаради.* Н. Қиличев, Чиғирик, Узоқларда — денгиз сатҳида кезиб юрган соқчи катер иллюминаторларида чироқлар ёнди. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.

ИЛЛЮМИНАЦИЯ [лот. illuminatio — ёритиш] Катта байрам ва тантаналар муносабати билан бино ва кўчаларни, парк ва майдонларни ранг-баранг чироқлар, ёниб турадиган ёзувлар билан безатиш.

ИЛЛЮСТРАТИВ Иллюстрация учун хизмат қиладиган. *Иллюстратив мисоллар.*

ИЛЛЮСТРАТОР [лот. illustrator — тушунтирувчи, тасвирловчи] Китоб, журнал ва ш. к. матнига мослаб расм чизувчи rassom.

ИЛЛЮСТРАЦИЯ [лот. illustratio — кўргазмади тасвир, жонли ифода] 1 Китоб, журнал, газета ва ш. к. даги матнни, асар мазмунини тушунишга хизмат қиладиган расм, сурат. *Китоб иллюстрациялар билан безатилган.* Э. Охунова, Икки денгиз оша. *Нашириётимизнинг цинкография цехи республикамиздаги энг йирик иллюстрация устанонаси ҳисобланади.* Газетадан.

2 Намунавий мисол, далил.

ИЛМ [а. علم — билим; фан; назария] 1 Ўқиш-ўрганиш ва тадқиқот, таҳлил этиш билан эришиладиган билим; кўникма, маълумот. *Илм даражаси. Илм олиш ҳуқуқи. Илм даргоҳи. Шариат илми. Дунёвий илмлар.* ■ *Жамолбой ака, дини исломни қўлдан бермасдан.. замон илмларини ўқилса, зарар қилмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Домламит бизга бундай илмларни ўқитмаганлар.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. *Кашфиётсиз илм бўлмаганидек, илм ҳам кашфиётсиз нафас ололмайди.* «Саодат». *Олим илми билан хурмат топур, ҳофиз хуш овози билан одамларнинг дилини хуш қилур.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Иш-фаолиятнинг илм билан боғлиқ соҳаси; табиат ва жамият ҳақидаги билимлар тизими; фан. *Илм ва хунар. Илм ва маърифат. Илм ва санъат.* ■ *Янги мактаблар очиб, Қуръони карим ва бошқа дарслар билан бирга жуғрофия, тарих, ҳисоб каби илмларни ҳам таълим берайлик.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Иш-фаолиятнинг маълум бир соҳасига оид билим, таълимот, малака. *Ислим барлос — содда, диловар, ов ва қуш илмининг пири.* Ойбек, Навоий. *Боғдорчилик илмини билар экан.* С. Зуннунова, Янги директор. *Ҳарб илмида ҳамма йўл бекилганда, жангчи учун ўлимдан бошқа чора қолмагандагина ўзини ўзи ҳалок қилади, дейилади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

Илми ғайб (с.т. илми ғойиб) Яширин, сирли нарсаларни билиш илми. *..йўқса илми ғайбни ким билибдур.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *[Хон эшон] ..дами ўтқир, ҳар қандай балони ҳам даф қила оладиган, илми ғойибдан хабардор деб овозаси кетган.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

ИЛМА 1 Ип-ипакни илиб олишга мосланган тикиш асбоби билан кўлда тикишнинг бир усули. *Илма чок.* ■ *Илма тикдим илиб-илиб, Томошани ҳамма қилиб.* «Кўшиқлар».

2 шв. Рўмолнинг бир тури.

3 Илиб оладиган, илишга мосланган. *Йўрма — материални гардишга тортиб, илма бизиз ёрдамида тикиладиган чокнинг бир тури.* «ЎТА».

ИЛМ-АМАЛ с. т. этн. Кишини бировдан «совитиш» ёки бировга «иситиш» учун қилинадиган амал. Э, энди билдим: *[Сидиқ-жоннинг] Онаси ўлгур ҳам бир илм-амал қилган, уни мендан совитган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Илм-амал билан тил-жағини боғлаб қўйгансанки, яхши кўради-да, хазон бўлгур!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ИЛМА-ТЕШИК Тешик-ёриғи кўп, ҳамма ёғи тешик-ёриқ; эскириб титилиб кетган. *Илма-тешик челақ.* ■ *Эғнида бир бари тирсагидан, бир бари тамоман йўқ, илма-тешик бўз яқтак.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Унинг бисоти — чурук кўрна-ёстиғию илма-тешик намати.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

ИЛМГОҲ Умуман, илм бериладиган, илм олинадиган, илм билан шуғулланиладиган жой. *Ҳозирги кунда шу урта тизим — институт, корхона ва илмгоҳлар бир мақсад ва бир йўналиш — келажаги буюқ давлат яратиш иштиёқи билан ишлаётир.* Газетадан.

ИЛМИЙ 1 Илмга оид, илмга қаратилган. *Илмий асар. Илмий кузатиш. Илмий журнал. Илмий нашириёт. Илмий фаразлар.* ■ *Имом ал-Бухорий, Аҳмад ал-Фарғоний*

каби буюк боболаримизнинг маънавий ва илмий меросини теран ўргана бошлаганимиз боиси ҳам шунда. Газетадан.

2 Ўқиш-ўқитиш, илмий-ташкилий ишлар билан шуғулланувчи. *Илмий кенгаш. Илмий бўлим.* ■ *Шу орада нима бўлди-ю, мактабнинг илмий мудури пенсияга чиқиб, ўрнига Аҳмадхонев маъқул кўрилди.* «Гулдаста».

3 Илм-фан билан боғлиқ муаммоларни ўрганувчи. илмий-тадқиқот ишлари билан шуғулланувчи. *IX—X асрларда Қурдоба дорил-фунуни йирик илмий марказга айланди.* «Фан ва турмуш». *Илмий масканда самарали тадқиқотлар олиб боришмоқда.* Газетадан. *Республикамизда илмий муассасалар тармоғи тобора кенгаймоқда.* «Фан ва турмуш».

ИЛМЛИ Илми бор, ўқиган, маълумотли. *Илмиз бир яшар, илми минг яшар.* Мақол.

ИЛМОҚ I **1** Мих, қозиқ, илгак ва ш. к. га осмоқ, осиб қўймоқ. *Хул, отир шинелини ва гимнастёркасини дарахтга илди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Йигит.. бошидан қалпоғини олиб, қозиққа илди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Турсунбой отанинг бўйнига етдўрвасини илди.. шошиб-пишиб, намози шомни ўқиб чиқди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 Илмоқ ва ш.к. га олмоқ, тушириб тортмоқ. *Сувдаги хас-хашакларни илди тортмоқ.* ■ *..учта эски кўрпани сўдик. Қовуғидан ипларни игнанинг орқаси билан илди олдик.* А. Ҳамдам, Дўстингдан.

3 Отилган ёки юқоридан тушаётган нарсани ерга туширмай тутмоқ, тутиб олмоқ. *Болалар қўлларини чўзиб, сапчиб, сочқиларни илди олдилар.* Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади. *Ит жон-жаҳди билан икки сакрашдаёқ пирллаб кетаётган конвертни лунжига «ҳап» этиб илди олди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

4 Киймоқ (одатда, енгил-елпи, расман бўлмаган кийиш ҳақида). *У кавушини маҳсинининг учига илди, ҳовлига тушар экан, хотинига қайта таъкидлади..* Ҳ. Фулом, Машғал.

Гапни (ёки сўзни ва ш.к.ни) **илиб кетмоқ** Бировнинг оғзидан гапни олиб, давом эттириб кетмоқ. *-Ҳа, боятдан бери сенга тикилиб ўтирибман, айланай, — кампир гапни илди кетди, — ундоқ қарайман, мундоқ қарайман, кўзларимга ишонмайман.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Тўғонбек бир ҳикояни битириб, бошқасини ўйларкан, Биноий сўзни илди кетди.* Ойбек, Навоий. *..хушчақчақ суҳбат бошланишига илҳақ бўлиб турган Акрамжон*

Мастура бошлаган аскияни илди кетди. А. Қаҳҳор, Минг бир жон. **Илиб кетмоқ** Эга чиқмоқ (бошқалардан олдин), ўзиники қилиб олмоқ. *Қизи товуқ фермасида ишлади. Бир тракторчимиз илди кетди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка. *Иннайкейин, ҳозир бўлинглар, қақир ерларга жон кирганда, тагин Тешабой илди кетмасин.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Илиб олмоқ** Тушуниб етмоқ (олмоқ), билиб олмоқ. *Ишдан ҳориб-толиб чиққан Шоқосим чала-чулла эшитса-да, маънони тез илди олди.* Ойбек, Танланган асарлар. *..жуда шўх, серган, ҳар нарсани дарров илди олади.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *У [Турсунуй] ..устахонага ўтадиган аравакашининг яллаларини ҳам илди олган эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Кўзга** (ёки назарга) **илмаслик** Назар-писанд қилмаслик, менсимаслик. *..баъзи бировлар “Хотин кишининг қўлидан нима иш келарди?” деб назарига илмаган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Оёқ илмоқ шв.** Тўхтамоқ (йўлдан). *Сурнай навоси чиқаётган, қуюқ тутун ўрлаётган тўйхона остонасида оёқ илди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *Яхшиси, бундай қилсак. Йўлда оёқ илсак: қишлоққа қоронғилатиб кириб борсак.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. **Қулоққа илмоқ** Сўз(гап)ни эътиборга олмоқ; тингламоқ. *Гапимни уч бора қулоққа илди.* Воқиф.

ИЛМОҚ II **1** Илиб олиш, илиб кўтариш учун ишлатиладиган, темирдан ёки дарахтнинг бутоғидан ясалган хонаки айри асбоб; илгак. *Шерали илмоқни яхшилаб ўрнаштиргач, шериклари турган томонга қаради.* С. Кароматов, Олтин қум. *Икки азамат йигит темир илмоқлар билан занжирни кўтариб, кема бурнига қўйди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Файзулла темирнинг иккинчи учини илмоқ қилиб қайиради.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 кам қўл. Эшикнинг беркитиш (очилмайдиган қилиш) мосламасидаги илиб қўйиладиган қисм; илгак. *Кейин чуқур тин олиб, орқасига ўгирилди-да, қўлини солиб, панжара эшик илмоғини туширди.* С. Зуннунова, Олов.

3 кўма Гапнинг замиридаги киноя, шама ёки гараз. *-Мингбоши бу қочиримдан ҳеч бир илмоқ сезмади, балки бу қочирим уни яна ҳам очиб юборди, — деди Шокиржон.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. *У [Гулноз]*

Зулунбекнинг яқинлашиш учун ilmoқ ташлаганига ақли етиб, саволни жавобсиз қолдирди-да, кабинетдан чиқа бошлади. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ИЛМОҚДОР айн. ilmoқли 2. Унинг ilmoқдор шўх сўзлари юракларни тўқинлантирар, гур-гур кулги кўтарар эди. С. Анорбоев, Оқсой.

ИЛМОҚЛИ 1 Илмоғи, илгаги бор. *Илмоқли занжир.* ■ ..ундан учи ilmoқли арқонни олиб, қояга яқинлашди. С. Кароматов, Олтин қум.

2 кўчма Замирида киноя, шама ёки ғараз бўлган. *Илмоқли гап.* ■ У, ҳар қалай, ўз фикрини айтиб қўйишни лозим топиб, ҳамроҳига ilmoқли савол ташлади. Ҳ. Фулом, Машъал. - *Илмоқли гапни ёқтирмайди, кейин нима қилишимни билмай қоламан, — деди Мурод.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

ИЛМОҚСИЗ 1 Илмоғи, илгаги йўқ.

2 кўчма Беғараз, тўғри. *Уйигитнинг ilmoқсиз гапи йўқ.* Н. Сафаров, Хадича Ахророва.

ИЛМПАРВАР [а. + ф. علم پرور — илм тарафдори, илмни парваришловчи] Илмни севадиган, илм-фаннинг ривожи учун курашувчи. *Хусайн Бойқаро ҳазратлари ҳам шоир, ҳам илмпарвар эмишлар.* Ойбек, Навоий.

ИЛМСИЗ 1 Илми, маълумоти йўқ; ўқимаган, нодон. *Илмсизга иш йўқ, билмсизга — ош.* Мақол. ■ *Гарчи Анварга холис қиймат бермоқчи бўлганида ҳам, бунини Сафар каби илмсиз, нодон бир кишига тушунтирмоқ учун қандай ҳожат бор эди!?* А. Қодирӣ, Меҳробдан чаён.

2 Илм-фан ёрдамсиз, илмга асосланмаган (таянмаган) ҳолда. *Илмсиз тажриба — боши берк кўча.* Мақол. ■ *Илмсиз, маърифатсиз янги турмуш куриб бўлмайди, албатта.* Ҳ. Фулом, Машъал.

ИЛМСИЗЛИК Илмга эга эмаслик, илмсиз ҳолат. *Илмсизлик қоронғилик эканини билсангиз, ўқинг деганда, менинг олдимга ёғоч от миниб келармидингиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ИЛОВА [а. علاوه — қўшилган, тиркалган нарса] 1 Айтилган гапга, изҳор қилинган фикрга ёки бирор асарга қўшимча тарзида айтилган ёки берилган нарса, қўшимча изоҳ. *Қарорнинг иловаси. Китобнинг иловаси. Асарнинг охирида иловаси бор.* ■ *Вилоятлар, шаҳарлар ва туманларнинг мактаб-*

ларни бир сменали маиғулотга ўтказиш ҳақидаги иловада кўрсатилган таклифлари қабул қилинсин. Газетадан.

2 Китоб, газета ёки журналга қўшиб чиқарил(ади)ган алоҳида нашр. «Афанди» газетаси «Муштум» журналининг иловасидир.

ИЛОВА ҚИЛМОҚ Қўшимча (тиркалган) тарздаги фикр билдирмоқ; гап, маълумот қўшимча қилмоқ. [Латофат] *Директорнинг ҳамон индамай турганини кўриб: — Уч йил қишлоғимиздаги мактабда ўқитувчилик ҳам қилдим, — деб илова қилди.* С. Кароматов, Ҳижрон. *Селекция илмий-тадқиқот институти ҳаётига доир ниҳоятда муҳим бир ҳужжатни илова қилиш жоиздир.* Мирмуҳсин, Умид.

ИЛОВАЛИ Иловаси, қўшимчаси бор. *Иловали журнал.*

ИЛОЁ [а. إلهی — эй худойим] унд. с., с. т. Истакни кучайтириш учун ишлатилади. *-Илоё, айтганингиз келсин, — деди меҳмон хурсанд бўлиб.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. *Илоё, дунё тургунча туринг, бир мўйингиз тўқилмасин..* С. Сиёев, Ёруғлик.

ИЛОЖ [а. علاج — даволаш; дори; тўғрилаш] Амалга ошириш, бажариш, қилиш имкони; чора. *Бунинг иложи борми? Келмасанг, иложи йўқ. Бир илож топмоқ. Илож борича ҳаракат қилмоқ.* ■ *-Ойимни бориб кўриб, иложи бўлса, ўзимиз билан бирга бу ерга олиб келамиз, — деди Ботирани.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Элмурод Гулсум билан жуда кўп гаплашгиси келар, лекин ҳеч иложини тополмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бунинг иложи осон-ку..* А. Қаҳҳор, Оғриқ типлар.

Илож (-им, -инг, -и) қанча? Бошқа илож йўқ, нима ҳам қила олар эдим; на чора. *Илож қанча? Бечора инқилаб-синқиллаб, чўнтакларидан картошка билан гўшт бўлақларини мис косага сола бошлади.* О. Ёқубов, Излайман. *Бизни сотиб олгани йўқ, биз мерос қўлмиз. Иложимиз қанча, болам.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Илож (ёки иложини) қилмоқ** Йўлини топмоқ, амалламоқ. *Онажон.. [укамни] бир илож қилиб, бировга бериб ўқитинг. Ҳамза, Бой ила хизматчи. Юринг, Гўрўғлига бориб хабар берсак, иложини шу қилмаса, биз қилолмасмиз.* «Гулнорпарӣ».

ИЛОЖСИЗ Илож-имкони йўқ; чора, тadbир топиб бўлмайдиган; ночор. *Иложсиз аҳвол. Иложсиз қолмоқ.* ■ *Инсон иложсиз бир қийинчиликка дуч келганда, ҳар то-*

мондан ўзини юпатиш йўлини ахтаради. С. Айний, Эсдалиқлар. У аҳоли яшайдиган қай бир пунктни, қай бир шаҳарчани мўлжаллаб, унга тўғри йўл бошламасин, бир оздан кейин иложсиз тўхтарди. Ойбек, Қуёш қораймас. Чунки ошла масалаларини тўл-тўқис қамраб олишининг ўзи иложсиз. «Тафаккур».

ИЛОЖСИЗЛАНМОҚ Иложсиз ҳолатга тушмоқ, ноиложлик ҳис этмоқ. Маҳкам кечагина мана шу чорраҳага йўл тополмай, бўй этмас девор қаршисидан чиқиб қолгандай, иложсизланган эди. П. Қодиров, Уч илдиз.

ИЛОЖСИЗЛИК Иложсиз ҳолат. -Иложсизликдан қошингизга келдим, — деди ялинқираган товуш билан Тўғонбек. Ойбек, Навоий.

ИЛОЙИМ унд. с., с. т. Илоё, илоҳим. Эшон кўзларини пириллатиб, тасдиқлади: -Ҳа, ҳа, бор эди. Кейин.. қочиб кетди. Кўр бўлсин, илойим! П. Турсун, Ўқитувчи. [Холисхон:] Илойим, паранжи курсин, мени шундай қора кунларга солди. Ҳамза, Паранжи сирлари. Кетган ёринг йўлиқсин-да, илойим. «Муродхон».

ИЛОН 1 Судралиб юрувчи, оёқсиз, танаси ингичка ва узун, кўзлари шаффоф қовоқлар билан қопланган жонивор. Бўғма илон. Заҳарли илон. Заҳарсиз илон. Кўзойнакли илон. Оқ илон. Сув илон(и). Қора илон. Илон чаққан ола арқондан қўрқар. Мақол.

2 Мучал йил ҳисобида олтинчи йил номи; мор.

Илон йили Мучал йил ҳисобида олтинчи йил (қ. мучал).

Ер тагида (ёки остида) илон қимирласа, билмоқ Жуда ҳам зийрак, сезгир; устомон киши ҳақида. Ер тагида илон қимирласа, биладиган баззоз шаҳардаги ҳамма воқеалардан хабардор эди. М. Осим, Ўтрор. Бегойим ер остида илон қимирласа, биладиган қув хотин. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Ётган илонни (бошини) кўзгамоқ Зарар етказадиган, лекин тинч ётган шахс ёки нарсани кўзгатиш, «ишга тушириш» маъносида. **Илон изи** Эгри-бугри, иланг-биланг. Илон изи йўллар. Илон изи чизиқ. ■ Қизлар ичиди ҳали тўғри чокни илон изи қилиб тикувчилар йўқ эмасди. У. Назаров, Замон. Илон изи бўлиб кетган ёлғизоёқ йўлни бўрон оқибатида қум босиб қолган эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Илон пўст ташлайди(ган)** Чидаб бўлмас даражадаги гап-сўз, тоқат қилиб бўлмайдиган ҳақорат ҳақида. Гапларига илон

пўст ташлайди. ■ -Ўзингиз ҳам илон пўст ташлайдиган гап қилдингиз-да, — деди у хушомадгўйлик қилиб. И. Раҳим, Ихлос. **Илон чиққан** Ҳеч ким кирмайдиган, ташриф буюрмайдиган хона, хонадон ва ш.к. ҳақида. Оҳ, онагинанг айлансин, уйимдан илон чиққан! Муштумга ёзадиган гап бор.. «Муштум». ..ўша воқеадан сўнг, оналар таъбирича, «илон чиққан» бу кўчага [Отабекнинг] биринчи кириши, биринчи жасорати эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Илоннинг ёғини ялаган** Ўта айёр, устомон. Мирзакаримбой илоннинг ёғини ялаган одам эди: ҳамма бойлар каби айёр, муғамбир, пухта-пишиқ.. Ойбек, Танланган асарлар.

ИЛОНБАЛИҚ 1 Танаси илонга ўхшаш узун балиқ. Бу сувларда сом, илонбалиқ, сазан, маринка каби балиқлар сероб. Газетадан.

2 Шу балиққа ўхшаш, умуртқали денгиз жонивори.

ИЛОНБОШ зоол. Олабуғасимонлар туркумига мансуб, танаси чўзиқ, боши ясси, кўриниши илонга ўхшаб кетадиган балиқ.

ИЛОҚ Чўлда баҳорда ўсадиган, қўйлар учун энг яхши озуқа ҳисобланган кўп йиллик ўт ўсимлик. Баҳорда қумда эфемер ўсимликлар: илоқ, қўнғирбош, ялтирбош ва бошқа ўтлар яхши ўсади. П. Фуломов, Зарафшон этакларида.

ИЛОҲ [a. الإله — оллоҳ, тангри] Худо. Ишондми: дунёга келган кунидан Башар изламабди бесабаб илоҳ. Э. Воҳидов, Муҳаббат.

ИЛОҲА [a. إلهة — маъбуда] Хотин қиёфасидаги худо, санам; маъбуда. Диана — қадимги Рим мифологиясида ов ва ой илоҳаси. ■ Мен уни қадимги дунёнинг машҳур раққосаси, санъат илоҳаси Фаринага ўхшатар эдим. К. Яшин, Ҳамза.

ИЛОҲИ [a. إلهي — э худойим] унд. с. Илоё, худоё. Ўғлим бўлса шундоғ бўлар эди-да, мендан кейин ҳам давлатим шуники, илоҳи, омон бўлсин! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Илоҳи, бизни биродар этгин. Газетадан.

ИЛОҲИЁТ [a. الإلهيات — теология] Худо ва дин ақидалари ҳақидаги диний таълимотлар мажмуи; теология. Улуғбек коинот ва юлдузлар оламини ўрганишда илоҳиётга эмас, илмга, фанга асосланган янги мунажжимлик фанига асос солди. Н. Сафаров, Оловли излар.

ИЛОҲИЙ [a. إلهامي — оллоҳга, худога оид] Худога, илоҳиётга оид, худонинг қудрати-

га боғлиқ, деб тасаввур қилинадиган. *Илоҳий куч.* ■ *Аёл – яратувчи она. Худо унга шундай илоҳий бир қудрат ато этган. «Меҳнат».* Сиз билан биз дину шариятнинг илоҳий қувватига ҳеч шак келтирмайлик, бу гапни қўйинг, тақсир. П. Турсун, Ўқитувчи.

ИЛОҲИЙЛАШТИРМОҚ Илоҳга, илоҳийётга боғламоқ, илоҳий тус бермоқ. *Дехқонлар ерни, сувни, оловни илоҳийлаштириб, уларга сифинганлар.* Р. Фуломова, Топилмалар ҳикоя қилади. *Шайх, ўз эътиқодини илоҳийлаштириш учун бўлса керак, қўлидаги китобини пичирлаб ўқий бошлади.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ИЛОҲИМ унд. с., с. т. Илоё, илоҳи, худоё. *Қоп-қоп олтин, кумуш тўжиб олса арзийдиган қизсан. Илоҳим, бахтли бўл.* Ойбек, Танланган асарлар.

ИЛОҲО айн. илоё, худоё. *-Илоҳо, менинг куним сенинг ҳам бошинга тушсин – деди Баширжон.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ИЛТИЖО [ا.التجاء] – ҳимоя, паноҳ сўраш; ялиниш, ёлвориш] Худога, илоҳий кучга сифиниб паноҳ тилаш; умуман, ялиниб-ёлвориб, ўтиниб сўраш; ўтинчли илтимос. *Назру нёзларини оёғи остига тўжиб, дуп қилишни илтижо билан сўради.* К. Яшин, Ҳамза. *Замиранинг бу илтижоси, темир тобутни кучоқлаганча парчин бўлиб ётиши ҳар қандай бемехр одамнинг ҳам юрагини эзиб юборарди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

Илтижо қилмоқ Ёлвориб (сифиниб) сўрамоқ. *Ахир худонинг раҳми келар, деб унга илтижо қилишдан тўхтамадим.* С. Зуннунова, Гулхан. *Абдубилол эса, ҳеч кимнинг гапини эшитмай, дуога қўл очишларини илтижо қила бошлади.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

ИЛТИЖОЛИ Умид-илтижо, ёлвориш ифодаловчи (асосан, сўзсиз, кўз қараши билан). *Кампир қизининг.. кўзларига илтижолари термулади, жавоб кутади.* У. Назаров, Одамлар. *Раиснинг тилига калтак келиб, бир нималар дея дудуқланди.* *Охири ҳимоя сўраб, Сардоровак илтижолари кўз тикди.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ИЛТИМОС [а.التماس] – ўтинч, илтимос; афв, кечириб] 1 Муддаони (мақсад, истакни) қондириш ҳақида қилинган мурожаат, сўраш. *Меъмор шогирдларининг илтимоси билан атай икки қатор ғиштни айланштириб терди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Амирзодам ҳозир беҳад бандлар, мавлоно, балки*

илтимосингизни менга айтурсиз? П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Шундай сўраш, талабни қайд этувчи мурожаат шакли. *Илтимос, коридорга тупуришмасин.* С. Сиёев, Ёруғлик. *-Илтимос, сиз қолинг, – деди Гавҳар яна ялиниб.* Ў. Хошимов, Қалбингга кулоқ сол.

Илтимос қилмоқ Сўрамоқ, илтимос билан мурожаат этмоқ. *..қиш чиққанича мадраса қурилишида хизмат қилсам.. – деб илтимос қилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ИЛТИМОСКОРОНА Илтимос ифодаловчи (билдирувчи). *-Аброр ака, қўлимни қайтарманг, – деди Чиннихон илтимоскорона товуш билан.* П. Қодиров, Юракдаги қуёш.

ИЛТИМОСНОМА [а.+ф.التماسنامه]] Илтимос хати. *Франция ва бошқа мамлакатлардан.. юз минглаб ампула дори сўралган илтимосномалар келиб турибди.* М. Яхёев, Оламга машҳур кимёгар.

ИЛТИМОСЧИ Илтимос билан мурожаат қилувчи, илтимоси бор шахс; арзачи. *Анвар бу кейинги илтимосчилардан гоҳ аччиғланиб, гоҳ кулар, ҳар ҳолда, бир неча дақиқали ваъдалар билан уларни жўнатгунча эси кетар эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ИЛТИФОТ [а.التفات] – ўгириш, буриш; лутф қилиш, эътибор, марҳамат] Кишига қилинган марҳамат, ҳиммат, диққат-эътибор, яхши муносабат. *-Бўлмаса, сиз бир оз дам олинг, – деди у илтифот билан.* Н. Аминов, Қалтис хато. *Шунча эътибор, шунча илтифотга қарамай, Нури зериккан каби хомуш ўтирди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Илтифот қилмоқ (ёки кўрсатмоқ) Яхши эътибор, муносабат билдирмоқ. *Кумушбиби отасининг сўзига яхши илтифот қилмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳасан овчи илтифот қилиб, Майна билан Абдуваҳобни еб-ичиб ўтиришга таклиф қилди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ИЛТИФОТЛИ Кишига илтифот этадиган, марҳаматли, ҳимматли. *Илтифот кўрсатган кишига илтифотли бўлсангиз.* Й. Муқимов, Илтифотли кишилар. *..камтарин ходим ўз адресига айтилган илтифотли сўзларни, мақтовларни тўғри қабул этади.* Газетадан.

ИЛТИФОТСИЗ Кишига илтифот қилмайдиган, ҳиммати йўқ, ҳимматсиз. *Илтифотсиз одам.* ■ *..кейинги вақтларда Азиз-*

бек Қўқоннинг ёрлиғ ва фармонларини илтифотсиз қолдира бошлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИЛТИФОТСИЗЛИК Илтифотсиз муносабат, ҳолат. [Нодирнинг] Келинойисига нисбатан илтифотсизлиги билиниб турса ҳам, айтганини бажарар, ҳатто дағдаға, ситовларига бутунлай ўрганиб қолгандай эди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ИЛҒАМОҚ Ақл, кўз, қулоқ билан сезмоқ. Баширжон хат мазмунидан ҳеч нарса илғаб ололмаган бўлса-да, «Шоирлар зўр-да», деб кўйди. Н. Аминов, Суварак. Қоронғи кеча.. ҳатто ёнма-ён кетаётган кишилар ҳам бир-бирларини илғай олмайдилар. Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамонт. Бирор оҳангни илғаб қолган бўлсангиз, қайси бир соҳибкорнинг ногасхон ялласида.. Ф. Гулом.

ИЛҒОВ шв. Машаққат, азоб. Бу кўрганим қандай бўлди, ёронлар, Бўрон, илғовларда бу жоним қолар. «Ойсулув».

ИЛҒОВЛИ шв. Машаққатли, оғир. Тогнинг нариёғига лашкар келибди, Кун туман, илғовли кунлар бўлибди. «Маликаи айёр».

ИЛҒОР 1 тар. Қўшиннинг олдинги қисми, авангарди. Ярим кечада Бобурнинг илғорлари дарвозага секин яқинлашганларида, Абу Юсуф ва Муҳаммад Султоннинг навкарлари дарвозахона устидан уларга камон ўқ отиб, бир қанча кишини ярадор қилди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 кўчма Ишда, тараққиётда олдинда берувчи, пешқадам. Пахтачилик илғорлари. ■ Биз келажак тараққиётига, барча илғор мамлакатлардаги сингари, дунёвий давлат қуриш орқали борамиз. Э. Юсупов, Истиқлол йўлида. Трестдаги илғор бинокорлар қатори Ёдгорни ҳам тантанали кечага таклиф қилишди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 кўчма Тараққиёт, ривожланишга, олга силжишга хизмат қилувчи; янгиликка бошловчи. Сафоҳон тўра ўзининг одампарварлиги, илғор фикрлари билан.. қолган мударрислардан ажралиб турар эди. К. Яшин, Ҳамза. Илғор иш усуллари, янги техника ва технологияни қўллаш тўғрисидаги янги натижаларга эришилаётир. Газетадан.

ИЛҒОРЛИК Илғор фаолиятли ҳолат. Илғорлик, пешқадамлик боғбон – соҳибкорлар зиммасига катта масъулият юклайди. Газетадан. Илғорлик билан қолақлик, самимийлик билан ҳасад.. гўзаллик билан дидсиз-

лик тўқнашади. Шукрулло, Қор ҳам ёнар экан.

ИЛҒОҚСИМОҚ шв. Алағда бўлмоқ. Бу ишни ҳеч ким билмасин-да, деб илғоқсиб ётган эди. «Ойсулув».

ИЛҲАҚ [а. إلحاق – қўшиш, боғлаш] Умидворлик билан кутувчи; муштоқ, мунтазир. Кутувчилар, ана комиссия келди, мана келди, деб илҳақ, лекин ҳеч гап йўқ. Газетадан. Ҳамма бирдай муқаддас ғалабага илҳақ! С. Кароматов, Олтин қум. Касаллик, ўлим тўғрисидаги гап тугаб, хушчақчақ суҳбат бошланишига илҳақ бўлиб турган Акрамжон Мастура бошлаган аскияни илиб кетди. А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

ИЛҲОМ [а. الإلهام – ишонтириш, руҳлан(тир)иш] 1 Ижодий завқ жўш урган ҳолат, кўтаринки ижодий руҳ. Табиатни яшнатиб, гўё ҳаммани янғидан тирилтирган баҳор унинг танига ҳам янги ғайрат ва илҳом бағишлади. П. Турсун, Ўқитувчи. Оғир аҳволда қолган олимга илҳом ва қувват берувчи бир оғиз ширин сўз, холисона маслаҳатдан кўра катта мукофот бўлмайди. Э. Юсупов. Истиқлол йўлида.

2 Илҳом (эркаклар исми).

ИЛҲОМБАХШ [илҳом + ф. بخش – бағишловчи, берувчи] Кўтаринки ижодий руҳ бағишловчи, илҳом берувчи. Ойбекнинг илҳомбахш сўзлари ўзининг маънавий ва эстетик-тарбиявий аҳамиятини асло йўқотгани йўқ. Газетадан. Шу ёрқин, илҳомбахш туннинг тинчини Бузмоқ-чун қайрайди қонли тишини. Зулфия, Юрагимга яқин кишилар.

ИЛҲОМЛАНМОҚ Кўтаринки руҳланмоқ, илҳом олмоқ. Табиат манзараларидан илҳомланмоқ. ■ Одамларнинг гўзаллиги, дилкашлигидан илҳомланарди [Фафур Гулом]. «Шарқ юлдузи». Бизнинг ёзувчиларимиз ҳам қардош халқларнинг ҳаёти, ижодий меҳнатини ўз кўзлари билан кўрдилар, илҳомландилар. Газетадан.

ИЛҲОМЧИ Илҳом бағишловчи, илҳом берувчи. Қўшиқ, яхши куй – инсоннинг умр бўйи энг азиз, энг қадрдон ҳамдами, орзу-интилишларининг жўшқин илҳомчиси ҳамдир. Газетадан.

ИМ Бош ирғаб ёки юз, кўз, қош, қўл ҳаракати билан қилинган ишора, имо. «Алиф» ўтиб, «лом» ёзилар «мим» билан, Бир-бирингга гап қотасан им билан. «Равшан».

Им қилмоқ айн. **им қоқмоқ** Отасининг юзида аччиғланиш сезган Раъно Анварга «нима гап?» деган каби им қилган эди, Анвар кўз қисиб, арзымаганлик ишорасини берди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. **Им қоқмоқ** Имо қилмоқ, имламоқ. *Навбатнинг олдида турган машина шофёри кабинадан бош чиқардида.. Тургунбой Дадажоновга тарозибон йигитни кўрсатиб, им қоқди.* С. Абдуқаҳҳор. Олтин водийларни кезганда.

ИМ-ДИМ кам қўл. Ирим-сирим. [Шафоат хола] Бир боғлам исиримни очиб: -Ёмон кўздан асрасин, тезроқ ими-димини қилмасам бўлмайди, - деди. Ғайратий, Довдираш.

ИМДОД [ا. امداد - мадад, ёрдам] кт. Мадал, ёрдам, кўмак. У [Отабек].. умрликка Марғилон билан видолашмоқчи эсада, бошқа бир кимса унинг кўз ўнгиде кўрингандек ва бегона. раҳмсиз бир йигитнинг кучоғидан қутулиш учун ундан имдод сўрагандек бўлар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Аммо шогирдининг бурчи кинояли илжайиш эмас, мушкул аҳволда қолган устозга имдод бермоқ учун дарҳол йўлга чиқиш эканлигини Аваз хаёлига келтирмас.. эди. С. Сиёев, Аваз.

ИМЗО [ا. امضاء] - қўл қўйиш; тасдиқлаш] Шаҳснинг ўз қўли билан махсус ёзувчизув (шакл)да ифода этилган ва унинг ўзи эканини билдирувчи белги; қўл. *Хатдаги содда, ёқимли сўзлар, унинг таниш имзоси, дала почтасининг беш рақамли адреси - буларнинг ҳаммаси Эралининг соғ-саломатлигидан далолат бериб турар эди.* И. Раҳим. Чин муҳаббат. *Мард одам имзосини очиқ қўяди, қурбақадек қавакда бекиниб ётиб қурилмайди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

Имзо чекмоқ Имзосини қўймоқ; имзоламоқ. *Машинкадан кейин диққат ва қўнт билан ўқиб чиқиб, кейин имзо чекиш керак.* Ф. Мусаёнов, Ҳиммат. *Сергўшт юзлари йилтиллаб турган раис алақандай қоғозларга имзо чекиш билан овора эди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. **Имзо қўймоқ** айн. **имзо чекмоқ.**

ИМЗОЛАМОҚ Имзо қўймоқ, имзоси билан тасдиқламоқ. *Буйруқни имзоламоқ.* ■ *Шартноманинг имзоланиши дунёдаги жами хонадонларга зиё бахш этди.* «Саодат». *Рўйхатни имзолашда одамлар бош бармоқларини сиёҳ шимдирилган духоба ёстиқчага ишқалаб олиб, сўнгра қаттиқ босиб, из туширар эдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ИМЗОСИЗ Имзоси йўқ, имзо қўйилмаган, муаллифи номаълум. *Буйруқнинг имзосиз нусхаси.* ■ *Сизнинг устингиздан бизга, бошқа идораларга имзосиз аризалар ёғилаётинти А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

Имзосиз хат Имзо қўйилмаган, муаллифи номаълум хат; аноним хат, юмалоқ хат.

ИМИ-ДИМИДА рвш. 1 Наридан-бери, биров билиб, биров билмаган тарзда. *Ими-димида иш қилмоқ.* ■ *Қонуний никоҳни бузмай туриб, ими-димида тўй бошлаган куёвнинг кўзлари олазарак бўлиб тура берди.* Газетадан.

2 Илиқ-иссиғида, фурсатни қўлдан бермай. *Ишни ими-димида бажармоқ.* ■ *Командировка муддати битгач, хайр-маъзурни ҳам нася қилиб, ими-димида Тошкентга қуён бўлдим.* «Муштум».

ИМИ-ЖИМИДА рвш. 1 айн. **ими-димида.** *Ими-жимиде кийиниб, ҳовлига чиқди-ю, полиз ичиде пиёз юлаётган дадасини кўрди.* Ш. Рашидов. Бўрондан кучли.

2 Довруқ солмасдан, ҳаммага кўз-кўз қилмасдан, енг ичиде. *Ҳар ҳолда, ҳамма иш хамирдан қил суғургандек, ими-жимиде ҳал бўлди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Анави нодон қизил чопон қоровул чолни уриб, яхши иш қилмади.* *Ими-жимиде бўладиган ишнинг ҳидини чиқариб қўйди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ИМИЛЛАМОҚ Сустлик билан ҳаракат қилмоқ, иш-ҳаракатда суст бўлмоқ; судралмоқ. *Қўлига ручка олдиде, имиллаб бўлса ҳам, аввал ўзининг, сўнгра отасининг номини ёзди.* П. Турсун, Ўқитувчи. -*Кўп имиллайвермасдан тезроқ бўл!* - деди Кўчқор, - *Ой чиқади сал ўтмай.* О. Ёқубов. Эр бошига иш тушса.

ИМИРСИЛАМОҚ 1 айн. **имилламоқ.**

2 Асосий ишга ўтмай (ўтишга шошилмай), йўлига, атайлаб бошқа нарсалар билан машғул бўлмоқ. *Йигит ҳам кетгиси келмаганидан, уни-буни баҳона қилиб имирсилар, дам отнинг юганини тўғриллар, дам айшани тортиб қўяр, зорланар эди.* Ойбек, Улуғ йўл.

ИМКОН [ا. امکان] - мумкинлик; қодирлик; қудрат] 1 Бирор иш, мақсад, талаб ва ш.к. ни амалга ошириш, юзага чиқариш, бажариш учун зарур ёки қулай шарт-шароит; имконият. *Элмурод.. Эргашни қидирса, сўраб суриштирса топарди, аммо бунга имкон қани?* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳозир тўппа-тўғри жўнаш учун ҳеч қандай имкон*

йўқ. Гулнор ҳориган, кийими йўқ. Ойбек, Кутлуғ қон.

2 Чора-илож, мумкинчилик. *Излаган имкон толади.* Газетадан. *..ҳозир билай-чи, балки телефонни тузатиш имкони бордир.* Ш. Рашидов. Бўрондан кучли.

Имкон бермоқ Имкон, шарт-шароит яратмоқ, имкон, шароит бўлмоқ. *Зиёлиларнинг тўғри фикри ва маслаҳатлари ҳукмдорлар, раҳбарларга баландга парвоз қилиш имконини берадиган қанот бўлган.* Э. Юсупов, Истиқлол йўлида. *Табиат-иқлим шароитлари қишин-ёзин қабул қилиш имконини беради.* Газетадан.

ИМКОНИЯТ [а. *إمكانية*] — мумкинлик]

1 Зарур ёки қулай шарт-шароит; имкон. *Оҳангарон қочиб кетмаган бўлса ҳам, боришга имконият тополмаяпти.* С. Кароматов, Олтин кум. *Ёш эканини кўрсатиш учун қулай келган ҳар бир имкониятни қўлдан бермас..* эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинон чироқлари.

2 Юзага чиқиш, чиқариш учун мавжуд куч-қудрат, қобилият, восита. *Ички имкониятлар.* Барча имкониятларни ишга солмоқ. ■ *С. Айний, аруз вази аслида араб шеърятидан олинган, унинг имкониятлари ниҳоятда тор, деювчиларга нисбатан мурасасиз бўлди.* «ЎТА». *..учувчилар мамлакат авиация техникасининг ажойиб имкониятларини яна намойиш қилдилар.* Газетадан. *Заргар, қўлланадиган материалнинг конструктив ва эгилувчанлик имкониятини, унга ишлов бериш технологиясини билиши зарур.* Газетадан.

ИМКОНСИЗ Имкони йўқ; имкондан ташқари, амалга ошириб, юзага чиқариб бўлмайдиган. *Янги командир — капитаннинг боши нодир бош экан.* Бўлмаса, бу ерни эсэсчилардан бир ҳафтада ҳам тозалаш имконсиз эди. Ойбек, Куёш қораймас.

ИМЛАМОҚ Имо қилмоқ, имо билан билдирмоқ; им, имо билан қақирмоқ; кўрсатмоқ. *Бектемиров.. одамлар орасидан чолни топиб, кўз уриштириб олди, кейин имлаб, ёнидан жой кўрсатди.* С. Аҳмад, Хукм. Олимов.. қўли билан болаларни имлади-да, чўққининг остида гор каби ўйилган бир ерни кўрсатди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Кампир жой солаётиб, Ҳайдар отага яна «айтинг, хатни берсин», деб имлади.* А. Қаҳҳор. Асрор бобо.

ИМЛО [а. *إملاء*] — ёзиш, айтиб ёздирмоқ; тўғри ёзиш] **1** Ёзув. *Эски имло.* Янги имло.

Лотин алифбоси асосидаги имло. ■ *Ганга чечан, эски имлода.. ҳар қандай хат ишларини бошқарадиган.. бу кишини одамлар анча ҳурмат билан «мулла Алимқул» деб аташарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Тўғри ёзув. *Имло қоидалари.*

3 Ёзувга, тўғри ёзувга оид; имловий. *Имло хатолари.* ■ *Редакцияга материал йўллашдан олдин, жуда бўлмаса, имло хатосиз ёзишни ўрганиб олинг.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ИМЛОВИЙ Имлога оид. *Имловий хато.* *Имловий тузатишлар.*

ИММАНЕНТ [лот. *immanens, immanentis* — ўзига хос; хусусий] Бирор ҳодисанинг ички хусусиятларига хос, ички табиатидан келиб чиқадиган. *Капиталистик ишлаб чиқаришнинг имманент қонуни.*

ИММИГРАНТ [лот. *immigrans, immigrantis* — кўчиб келиб жойлашувчи] Бирон давлатнинг узоқ муддатга ёки доимий яшаш учун бошқа мамлакатга кўчиб келган фуқароси.

ИММИГРАЦИЯ [лот. *immigrare* — кўчиб келиб жойлашмоқ] Хорижий фуқароларнинг маълум бир мамлакатга доимий яшаш учун кўчиб келиши; шу тоифадаги кишилар.

ИММОБИЛИЗАЦИЯ [лот. *immobilis* — қимирламайдиган, ҳаракатсиз] **1** тиб. Синиш-чиқишда, бўғим касалликларида гавданинг шикастланган ёки касал қисмини қимирламайдиган қилиб қўйиш.

2 иқт. Кўчувчи (ҳаракатдаги) мол-мулкни кўчмас мулкка айлантириш.

ИММУНИТЕТ [лот. *immunitas, immunitatus* — қутулиш; халос, холи бўлиш] **1** биол., тиб. Организмнинг ўздан ирсий жиҳатдан ёт хусусиятлари билан фарқ қиладиган, унинг бутунлигига ва биологик ўзига хослигига зарар етказадиган микроорганизмлар (касалик кўзғатувчилар), захарли моддалар ва б. дан ҳимояланиш реакцияси.

2 ҳуқ. Хорижий давлатлар дипломатик ваколатхоналари ва уларнинг ходимлари фойдаланадиган алоҳида ҳуқуқ ва имтиёзлар.

3 Қонун чиқарувчи давлат органлари аъзолари (депутатлар)нинг дахлсизлиги.

4 ҳуқ. Гувоҳ бўлмаслик дахлсизлиги.

ИММУНЛАШ [лот. *immunis* — дахлсиз] Юқумли касалликларнинг ўзига хос усулларда олдини олиш учун муддати белгиланган кишиларга (Ҳайвон ва б. га) эм дорилари қўллашга асосланган эпидемия-

га қарши чора-тадбирлар, уларнинг умумий атамаси.

ИММУНОЛОГИЯ [иммунитет — юн. *logos* — тушунча, таълимот] Организмнинг ҳимоявий хусусиятлари, унинг иммунитетига ҳақидаги фан.

ИМО [а. *إيماء*] — муайян ҳаракат билан ишора, шама қилиш] Бирор нарса билдириш, ундаш ва ш.к. учун бош иргатиб ёки юз, кўз, қош, қўл ҳаракати билан қилинган ишора, им. *Имо билан чақирмоқ. Имо билан билдирмоқ. Имо қилмоқ.* ■ ..унинг сўзларидаги ёки кўзларининг имосидаги ва қўлларининг ҳаракатидаги маъно ва оҳанг бойлигига гуё завқлангандек разм солар эди. Ойбек. О. в. шабадалар. *Ғуломжон кутилмаган ташрифнинг маъносига тушунса ҳам, болаларни қўл имоси билан турғизди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Имо қилмоқ айн. **имламоқ.** *Гуландом «сиз биласиз» деган каби, қоши билан чиройли имо қилди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ИМО-ИШОРА Имо ва ишора(лар). *Бакковулар оёқ учида юради, сипоҳилар пичирлашиб ёки имо-ишора орқали сўзлашади.* С. Сиёев, Аваз.

Имо-ишора тили тилш. Нутқ товушларисиз, имо-ишора билан фикр аңглатишга асосланган тил.

ИМОЛАШМОҚ шв. Имо қилишмоқ, имо билан тиллашмоқ. *Оралаб бораётган чоғида бир ойдинда Эралининг етти ғозга кўзи тушди, Шералини чақириб, қўл чайпаб имолашди.* «Эрали ва Шерали».

ИМОЛИ Имо билан билдирилган. У [Эшонхон] тез-тез бойга термилди, унинг имоли қисқа буйруқларига мунтазир. Ойбек, Улуғ йўл.

ИМОМ [а. *إمام*] — бошлиқ, раҳбар; пешво, намозда олдинда турувчи] 1 Намозда жамоатнинг олдида туриб, намозни бошқарувчи, уларни ўзига иқтидо эттирувчи шахс. *Намоз шу ерда, меҳмонхонада ўқилди, Абдишукур имом бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ислому пешволарининг унвони. *Сизга ким айтди, мадрасадан чиққанларнинг ҳаммаси имом ёки қози бўлади деб.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

3 Имом (эраклар исми).

ИМОМАТ [а. *إمامت*] — имомлик] Имом иши, машғулоти; имомлик. *Солиҳ маҳдум оғирроқ касбни уҳда қилолмас, имоматга*

бўлса, соқоли чиқмаганликдан ярамас эди. А. Кодирий, Меҳробдан чаён.

ИМОМАТЧИЛИК с. т. айн. **имомлик.** -*Сиз имом эмасмидингиз? — деб сўради у одамдан. — Мен, — деди у, — инқилобнинг бошидан бери имоматчиликни ташлаганман.* С. Айний, Куллар.

ИМОМАТЧИЛИК айн. **имомлик.** *Менинг бу гапим кўпларга маъқул тушди ва мени имомгарчиликдан озод қилдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ИМОМЛИК Имом иши, имом ишини бажариш, адо этиш. *У мадрасани тамом қилгач, «қори» деб ном олган бўлса ҳам, унга бирор жойда қорилик ёки имомлик қилиш насиб бўлмади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бугун янги белгиланажак муфти имомлигида бунда биринчи бор намози пешин ўқилар экан.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Имомликка ўтмоқ Намоз ўқилишида имом вазифасини бажармоқ. *Унинг муридлари ҳовуз олдида келиб, сафга тизилишди. Оғажон эшон имомликка ўтди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ИМОМЧА Мадрасада имомликка тайёрланаётган муллавачча.

ИМОН [а. *إيمان*] — оллоҳга ишонч; диний эътиқод] 1 дин. Худога бўлган ишонч, эътиқод; кўнгилда ишониш ва тилда иқрор қилиш. *Имонига, динига мустаҳкам покиза одам бор жойдан ажина юз чақирим нарига қочармиш.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Ватанни севмоқ ҳам, илм ўрганиш ҳам, катталарни ҳурмат қилиш ҳам, тозалик ҳам имондандир.* Газетадан. *Масалан, Пайғамбаримиздан ривоят қилинадикки, «Имон олтмишдан зиёд шубҳалардан — тушунчалардан ташкил топган, ҳаё эса ўшаларнинг биридир».* Газетадан.

2 Умуман, ишонч. *Муфти ўз ихтиёридаги турли воситалар орқали Мирзони текшириб кўрди. Унинг «соф миллатчи» муҳожир эканига имон ҳосил қилди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

Имон келтирмоқ «Ло илоҳа» оятини ўқиб, худога ишонч-эътиқод билдирмоқ. *Эшон.. бўғилиброқ давом этди: -Йўқ, банданинг иши ҳақ таолога имон келтирмоқ!* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бу одамлар худога эртаю кеч ибодат қилар, ҳар бир сўзда унга имон келтирар.. эдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Имони комил** Шақ-шубҳаси йўқ, бутунлай ишонди. *Бироқ Элчиевнинг имони комилки, шу*

аснода ҳеч ким қизичалик қаттиқ куймасди унга. Э. Аъзамов, Жавоб. **Имонини ютмоқ** (ёки йўқотмоқ, сотмоқ) 1) худога ишонч-ни йўқотмоқ, диндан қайтмоқ; 2) кўчма виждонини сотмоқ, виждонсизлик қилмоқ.

ИМОНЛИ 1 дин. Имони бор, худога, динга ишонувчи; эътиқодли, художўй. ..тилга олинган ҳалоллик тушунчасига тўлиқ риюя этишилик имонли инсонлардагина зуҳур бўлади. Газетадан.

2 Хиёнат қилмайдиган; ҳалол, виждонли. Ҳозирда партияни чин имонли ва сиёсий тарбияга эга бўлган мустақил фикрли кишилар билан мустаҳкамлаш.. керак. Газетадан.

ИМОНСИЗ 1 дин. Худога ишонч-эътиқоди йўқ, худодан, диндан қайтган; даҳрий.

2 Виждони йўқ, нопок. Мен бу имонсиз чолнинг уддабуронлигидан ҳайронман. А. Ҳакимов, Илон изидан. Бунинг отаси Маҳмуд Мирзо бағоят имонсиз, бузуқ одам эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 Шундай одамга нисбатли ҳақоратни билдиради; виждонсиз, диёнатсиз. -Ҳой, имонсиз чол, Мирзахайдар акани нега қўшасан? - деди кимдир орқадан. А. Қаҳдор, Кўшчинор чироқлари.

ИМОРАТ [a. عمارت - аҳоли зичлиги; бино қуриш; бино, хона] Яшаш ёки бошқа мақсад учун махсус қурилган уй, бино. *Иморат солмоқ. Фиш иморат. Темир-бетон иморат.* ■ Зебихон Адолатни айлана қилиб солинган катта оқ иморатнинг бир хонасига бошлаб кирди. С. Зуннунова, Гулхан. Биронта иморат йўқ. Станциянинг идораси, почта ва телеграф иккита кўк вагонга жойлашган. А. Қаҳдор. Олтин юлдуз. Кўч бойнинг кўрғонидан нарироқда, настгина девор билан айлантирилган, бутун иморати биргина айвончадан иборат бўлган кўрғончага туширилди. Ойбек, Танланган асарлар. Уларда [туркманларда] иморат-бино йўқ эди, ҳаммаси ўтов тикиб ўтиришар эди. Усмон бахши Мамат ўғли, Бўтакўз.

ИМОРАТСОЗ [иморат + ф. ساز - қурувчи, яратувчи] Иморат қурувчи уста. *Сатторнинг иморатсоз уста акаси районга кўчиб кетган, синглиси қўшни қишлоққа тушган.* П. Қодиров, Эрк.

ИМОРАТЧИ с.т. айн. иморатсоз.

ИМОҚ шв. Қалин (қуюқ) туман.

ИМПЕРАТОР [лот. imperator - ҳукмдор, қўмондон] 1 тар. Рим республикаси

ва империясида подшо, саркарда, қўмондоннинг фахрий унвони.

2 Айрим йирик, кўп миллатли давлатларда подшоҳларга берилган унвон ва шу унвонга эга бўлган шахс. *Хитой императорлари. Россия императори.* ■ Бу тўғрида императори аъзамнинг катта амалдорларидан бўлиб.. жаноби олийнинг хизматларига кирган бу меҳмонлар: Петров тўра ва Искандар тўра гапириб берадилар. С. Айний, Куллар.

ИМПЕРИАЛИЗМ [фр. imperialism < лот. imperium - буюриш; бошқариш; ҳокимият] Ҳудудларни кенгайтиришга, мустамлакалар босиб олишга, бошқа давлатлар устидан сиёсий ёки иқтисодий назорат ўрнатишга қаратилган давлат сиёсати; марксизмда: капитализм тараққиётининг энг юқори ва сўнгги босқичи, монополистик капитализм.

ИМПЕРИАЛИСТ Империализм сиёсатини юргизадиган йирик капиталист. ..империалистлар уруш оловини ёқиб, халқларни қон ва ўлимга фарқ қилмоқчилар. Ойбек, Нур қидириб.

ИМПЕРИАЛИСТИК Империализмга оид; империализмга асосланган. *Империалистик давлатлар. Империалистик урушлар.*

ИМПЕРИЯ [лот. imperium - юқори ҳокимият] 1 Подшоҳ, қирол, император бошқарадиган йирик, кўп миллатли давлат.

2 Бир қанча мустамлака ерлари бўлган, тоталитар тузумга асосланган йирик давлат.

ИМПИЧМЕНТ [ингл. impeachment - танбеҳ бериш, айблаш; судга бериш] Баъзи бир мамлакатларда олий мансабдор шахслар (президент, ҳукумат бошлиғи ва ш.к.) ни қилган жиноятлари, қонунбузарликлари учун жавобгарликка тортиш ҳамда уларнинг ишларини судда кўриб чиқиш, ваколатларидан маҳрум қилишнинг алоҳида тартиби.

ИМПОРТ [ингл. import < лот. importare - киритмоқ; олиб кирмоқ] 1 Ички бозорда сотиш ёки учинчи бир давлатга транзит қилиш учун мамлакатга чет эллардан товарлар, хизматлар, қимматли қоғозлар ва б. олиб кириш; зид. экспорт. *Машиналар ҳамда бошқа мураккаб асбоб-ускуналарга бўлган бир оз эҳтиёжнинг ҳам қарийб ярмиси импорт ҳисобига қондирилар эди. «Иқтисодий география» (дарслик).*

2 Шундай тарзда ва мақсадда олиб килган товар ва б. *Тўйим бўлиб қолди деган*

эдингиз, импорт гарнитура тахт. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. *Магазинга келган импорт — сўнги модадаги жинси шимдан шу магазин мудирининг ўғли Тойлоқжон қуруқ қолди.* Газетадан. *Мақсадимиз ички бозорни маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг импорт ўрнини босувчи рақобатбардош маҳсулотлари билан тўлдиришдан иборат.* Газетадан.

ИМПОРТЁР [ингл. importer < лот. importare — олиб кирмоқ] Импорт билан шуғулланувчи шахс ёки ташкилот.

ИМПОТЕНЦИЯ [лот. impotentis — заифлик, кучсизлик] Эракнинг жинсий ожизлиги, қониқарли жинсий алоқа қила олмаслиги.

ИМПРОВИЗАТОР Олдиндан тайёрланмасдан, лозим келган вақтнинг ўзида шеър айтиб юборувчи, куй яратувчи ёки нутқ сўзловчи шахс.

ИМПРОВИЗАЦИЯ [итал. improvvisazione < лот. improvisus — олдиндан кутилмаган, кўрилмаган; тўсатдан, бирдан] 1 Олдиндан тайёрланмасдан, лозим бўлган пайтнинг ўзида шеър, куй, мусиқий пьеса ижод этиш.

2 Ижро жараёнининг ўзида яратилган бадий асар (шеър, мусиқий пьеса ва ш.к.).

ИМПУЛЬС [лот. impulsus — зарба, туртки; тўқнашиш] 1 Нерв қўзғатувчилари фаолияти туфайли нерв толалари бўйлаб тарқаладиган қўзғалиш; ички интилиш, туртки. *Минерал сув таркибида бўлган турли қўзғатувчиларнинг терига таъсири марказий нерв системасига борувчи импульсларни пайдо қилади.* «Фан ва турмуш».

2 физ. Ҳаракат миқдори (жисм массаси ва тезлиги кўпайтмасига тенг бўлган миқдор).

ИМРАНМОҚ шв. Оғриқ-азоб чекмоқ, оғриқ-азоб билан қийналмоқ. *Айта берсам, адо бўлмас армоним, Қайтайин, имранди тандаги жоним.* «Ҳасанхон». *Богбон бўлса, богнинг гули терилди, Устухон имраниб, бағри тилинди.* «Ширин билан Шакар».

ИМСИЗ-ДИМСИЗ Гап-сўзсиз, ҳеч нарса демай. *Орқамга қиё боқсам, юлдузи иссиққина бир аёл ишхонам оstonасини боса, ичкари кирмоқда.* *Ажаб.. имсиз-димсиз сўрашдик.* С. Азимов, Икки дил, икки олам.

ИМТИЁЗ [а. امتياز — ортиқча ҳуқуқ; енгиллик; тафовут; фарқ(лаш)] Муайян сабабларга кўра айрим шахслар ёки ташкилотларга бериладиган алоҳида, ортиқча ҳақ-

ҳуқуқ, шароит, енгиллик. *Қишлоқ ўқитувачилари учун белгиланган имтиёзлар.* ■ *Энг муҳими, Марказ ўзининг фаолияти давомида ҳар қандай солиқлардан озод этилиши ёки маълум имтиёзларга эга бўлиши лозим.* Газетадан. *Хуллас, унга бериб қўйилган чексиз имтиёз салтанатнинг бошига бир кун бориб бало бўлишини сарой аҳли тилида бўлмаса ҳам, дилида мулоҳаза қилар эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ИМТИЁЗЛИ Имтиёзга эга, имтиёз берилган. *Улар Камолiddин Беҳзод номидаги Рассомлик ва дизайн институтига имтиёзли тарзда, имтиҳонсиз қабул қилинадилар.* Газетадан.

Имтиёзли диплом Ўқув юртини аъло баҳолар билан битирганларга бериладиган диплом. *Элмурод институтни имтиёзли диплом билан тамомлади.* Шухрат, Шинелли йиллар.

ИМТИҲОН [а. امتحان — синов; тажриба] 1 Ўқув муассасаларида талабаларнинг ўқув дастурларида белгиланган билимни қанчалик ўзлаштирганлигини текшириш, сўраб, синаб кўриш ва баҳолаш. *Институтга кириш имтиҳони.* *Имтиҳон комиссияси.* *Имтиҳон бермоқ (топширмоқ).* *Имтиҳон олмақ.* ■ *Бир томонда ёзги имтиҳонлар ҳам яқинлашиб қолибди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Азиза қишки имтиҳонларни топшириб, районга қайтиши билан ишга тушиб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

2 Умуман, синов, текшириш. *Бу савол ўзига ишонарли жавоб талаб қилиш билан бирга, асрлар бўйи тарғиб ва татбиқ қилиб келинаётган бир асос мантиқига имтиҳон ҳам эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Зўр жасорат билан ҳужум бошлаган азаматлар табиатнинг даҳшатли кучи — бўрон устидан ғолиб келдилар ва қийин имтиҳондан шараф билан ўтдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Давлат имтиҳони Ўқув муассасасини битиришда ўтказиладиган расмий имтиҳон. *Набижон биринчи давлат имтиҳонини топширган кун Муборак уни катта гулдаста олиб келиб табриклади.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. **Имтиҳон қилмоқ** Синаб кўрмоқ, синовдан ўтказмоқ, *Сергей Қобилни яна бир бор синаб кўришга, унинг виждонини, иззат-нафсини сўнги марта имтиҳон қилишга қарор берди.* Ҳ. Фулом, Машъал. *...журналнинг сўнги сонларидан*

бирида босилган фалсафий бир мақола тўғрисида сўз очиб, зимдан уни имтиҳон қилди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ИМТИХОНСИЗ Имтиҳон олмай ёки топширмай; беимтиҳон. *Институтга имтиҳонсиз кирмоқ. Имтиҳонсиз қабул қилинмоқ.*

ИН 1 Куш, ҳашарот ва ҳайвонларнинг яшаш, бола очиш учун қурган жойи; уя. *Қарқуноқ уни. Арининг уни. Тулкининг уни. Яхши сўз билан илон инидан чиқар. Мақол.*

2 кўчма Инсоннинг яшаш жойи; уй. *Бу — иссиқ инни ташлаб, совуқда қалтираб, иссиқ инни кўмсаш, деган сўз эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. [Одамзод] Киндик қони тўкилган жойни тарк этса, қўшмижоз бўлиб қоларкан. Қаерда яшаш қулай бўлса, уша ерга ин қураверар экан. «Ёшлик».*

3 кўчма Бирор нарса, одамлар эгаллаган жой; макон. *Айитбой жанговар учувчи бўлган экан. У фашистлар инига неча марта лаб қирғин солибди. Ш. Фуломов, Қалб ундайди. Баъзи ташвиқотчилар хурофотга, эскиликка қарши мажлисларда ўт очадилар.. бироқ ўз уйлари хурофотнинг чирик уни эканини билмайдилар. Ойбек, О.в. шабадалар. Улар очлик, қашшоқлик ва касалликлар уни бўлган хароб кулбалар олдида тўп-тўп йиғилиб, нималардир тўғрисида суҳбатлашардилар. Ойбек, Нур қидириб.*

Ари(нинг) ини Гавжум ва серҳаракат (тинимсиз) жойга нисбатан қўлланади. *Гузар бир зумда ари инига айланди. М. Исмоилий. Фарғона т.о. Инига (ёки ин-инига) уриб (ёки кириб) кетмоқ* Ўзини панага (ҳеч ким кўрмайдиган, топмайдиган жойга) олмоқ; яширинмоқ. *..карвонсарой кўндан бери номигагина карвонсарой бўлиб.. илгариги чирвон санайдиган маст-аласт бойваччалар инига уриб кетган эди. Ҳ. Фулом, Машъал. Полиция маҳкамасининг мизраси Тожихон Турсунхўжа ўғлининг.. келиши билан одамлар ин-инига кириб кетар эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Сичқоннинг ини минг танга қ. сичқон. Сичқон сигмас инига, галвир боғлар думига қ. сичқон.*

ИНАУГУРАЦИЯ [лот. inaugurate — бағишламоқ; атамоқ, ном (унвон) бермоқ] Давлат бошлигининг шу олий лавозимни бажаришга киришиши ва шу муносабат билан ўтказиладиган тантанали маросим (Рим папасининг шу лавозимни бажаришга киришишидаги маросим ҳам шундай аталади).

Колумбияда мамлакатнинг янги президенти қасамёд қабул қилди. *Инаугурация маросими хавфсизлик чоралари кучайтирилган ҳолда ўтди. Газетадан.*

ИНВАЛИД [лот. invalidus — кучсиз, қувватсиз; яроқсиз] қ. **ногирон**. *Уруш инвалиди. ■ ..жаҳл чиқса, ақл кетади деганларидек, Қори кечагина фронтдан келган инвалид ўғлини ҳам тегиб юборди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. -Зухра, ойинг нима иш қилади? -Ишламайди, инвалид. С. Зуннунова, Янги директор.*

ИНВАЛИДЛИК қ. **ногиронлик**.

ИНВЕНТАРИЗАЦИЯ [нем. Inventarization < лот. inventarium — рўйхат, рўйхатга олиш] Корхона, муассаса, хўжалик ва ш. к. нинг балансида турган ашёларнинг мавжудлигини, қандай сақланаётганлигини, шунингдек, оմбор хўжалиги буйича маълумотларни даврий равишда текширишдан ўтказиш, йўқлама қилиш.

ИНВЕНТАРЛАШ айн. **инвентаризация**. *Марғилон шаҳар техник инвентарлаш бюросидан ўртоқ Фафуров келиб, йўлак лойиҳасини чизиб кетди. Газетадан.*

ИНВЕНТАРЬ [фр. inventaire < лот. inventarium — рўйхат, рўйхатга олиш] **1** Хўжалик юритиш ва ишлаб чиқаришга оид турли ашёлар мажмуи. *Қишлоқ хўжалик инвентари. Тиббиёт инвентарлари. ■ Санаторий-профилакторий зарур инвентарлар, тиббиёт апаратлари билан тўла таъминланган. Газетадан.*

2 Шу хилдаги мол-мулкнинг тўла рўйхати. *Инвентарь тузмоқ. Инвентарга олмоқ.*

Жонли инвентарь Хўжаликка, ишлаб чиқаришга мансуб от-улов, ҳайвон, паранда ва ш.к.

ИНВЕРСИЯ [лот. inversio — ўрин алмаштириш] *тлш.* Нутқ таъсирчанлигини ошириш мақсадида гапда сўзларнинг одатдаги (тўғри) тартибини ўзгартириш; тескари тартиб (*сени кўрдим — кўрдим сени*).

ИНВЕСТИЦИЯ [нем. Investition < лот. investire — кийинтирмоқ, сарпо бермоқ] Мамлакат ичкарисида ёки чет элда, фойда кўриш мақсадида, бирор корхонага, иқтисодиётнинг муайян тармоғига капитал қўйиш, киритиш ва шундай капиталнинг ўзи. *Вилоятларда хорижий инвестициялар билан қурилаётган корхоналар яқин орада, албатта, ўз натижасини беради. Газетадан. Бугунги кунда инвестицияларни жалб қилиш иқтисодиётимизнинг улуғвор вазифаларидан биридир. Газетадан.*

ИНВЕСТОР [ингл. investor < лот. investire – кийинтирмоқ] Инвестиция фаолиятини амалга оширувчи шахс, ташкилот ёки давлат. *Ушбу Қонун Ўзбекистон Республикаси ҳудудида чет эл инвестиция фаолиятини амалга ошираётган чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатларини ва уларни ҳимоя қилиш чораларини белгилайди.* Газетадан.

ИНГ тақл. с. Чақалоқнинг йиғисига ўхшаш овоз ҳақида. *Инг демоқ. Инг деган овози чиқмади.*

Инг йўқ, жинг йўқ. Индамасдан, жимгина, сўзсиз. [Нури:] *Дадамда бир малай бор.. Қорни тўқ, эни бутун бўлса бас. Инг йўқ, жинг йўқ ишлайверади* Ойбек, Танланган асарлар.

ИНГА тақл. с. Чақалоқ йиғисига тақлидни билдиради. *Темир йўл ишчилари тунрадиган тунука томли умумий ётоқхонанинг чеккадаги хонасидан гўдак ингаси, Ҳадянинг алласи эшитиларди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ИНГАЛАМОҚ «Инга-инга» деган овоз чиқармоқ, шундай овоз билан йиғламоқ. *Бирдан бошқа бир овоз эшитилди: кимдир тез-тез гапирди; дам эркакча, дам хотинча сўзлайди, дам чақалоқ бўлиб ингалайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ИНГАЛЯТОР 1 Ингаляция учун қўлланинадиган асбоб, қурилма.

2 Ингаляция йўли билан даволаш хонаси, кабинети.

ИНГАЛЯЦИЯ [лот. inhalare – нафас олмоқ] Буг ёки газга айлантирилган дорилардан, шифобахш денгиз ҳавосидан нафас олиб даволаниш усули.

ИНГИЛЛАМОҚ «Инг-инг» деган товуш чиқармоқ (асосан, гўдакнинг йиғиси ҳақида). *Кенжамизни тиззамга олдим. У дастурхонни олиб кетаётган онасига қўлини чўзиб ингиллади.* Т. Мурад, От кишнаган оқшом.

ИНГИЧКА 1 Кўндаланг кесими меъёрдан кичик; зид. **йўғон.** *Ингичка ип. Ингичка сим. Ингичка толали пахта. Ингичка толали жун.* ■ *Секретарнинг чўзиқ ва қотма юзи ҳам, ингичка сариқ қоши ҳам нам эди.* Х. Тўхтабоев, Шонли авлод.

2 Чийилдоқ, ўткир (товуш ҳақида). *Унинг ингичка товуши менга танишдай туюлди.* ■ *Қизиқчи ингичка, қулоқни тешадиган даражада қаттиқ додлаганидан ҳамма кулиб юборди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

3 *кўчма* Нозик ифодали, нозик. [Ёрмат] *Қўлини алақандай чуқур, ингичка магно би-*

лан бушанг силкиди. Ойбек, Танланган асарлар. *Бу чучмал адоват билан ингичка табиатли Анварнинг не кайфиятга тушишини тасаввур қилолмас эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Ингичка ичак қ. ичак.

ИНГИЧКАЛАМОҚ Йўғиб ёки чўзиб ингичка қилмоқ. *Қаламнинг учини ингичкалар экан, кулиб қўйди.* Ойбек, Улуғ йўл.

ИНГИЧКАЛАШМОҚ Ингичка ҳолга келмоқ, ингичка тортмоқ. *Болаларча кулумсираган ва юқоридан пастга майин ингичкалашган оқ, тиниқ юзи, қалам билан чизилгандек ингичка, магнодор қошлари.. бор эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кўкда бир тилим қовундек ингичкалашган ой атрофни хира ёритарди.* С. Кароматов, Олтин қум.

ИНГЛИЗ 1 Англия туб аҳолисининг номи.

2 Шу аҳолига (халққа) мансуб. *Инглиз тили. Инглиз олими.*

ИНГЛИЗЛАР Англиянинг туб аҳолиси, асосий халқи.

ИНГЛИЗЧА 1 Инглиз халқига, унинг алифбоси, тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Инглизча ёзув. Инглизча кийим.*

2 Инглиз тили. *Сен инглизчани биласанми? Инглизча гапирмоқ.* ■ *Мен ўзбек эканимни, инглизчани қаерда ўрганганимни сўради.* «Гулдаста».

ИНГРАМОҚ 1 Оғриқ-алам таъсирида мунгли, ингроқ товуш чиқармоқ. *Бир кечаси бемор жуда азоб тортди. У ҳар инграганда, Сотиболди, чаккасига буров солинган кишидай, талнасага тушар эди.* А. Қаҳҳор. *Бемор. Бу дард ўқтин-ўқтин юрагида шундай тўлғанардики, қиз беихтиёр инграб юборар эди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

2 *кўчма* Шундай азоб-аламли ҳолатда бўлмоқ. *Мустамлака халқлари империализм зулми остида асрлар бўйи инграр эди.* ■ *Тўрт ўғлим, хотиним Ияанов отли бир бойнинг отхонаси ёнидаги кичкина, қоронғи зах уйда инграб кун кечирардик.* М. Жўрабоев, М. Б. мартабаси.

ИНГРАНМОҚ қ. **инграмоқ.** *Етти хуфтонга бориб ухлаб қолди. Бироқ тушида ҳам тинчимади: ингранади, гудранади, Тўлғонойни чақиради.* С. Сиёев, Аваз.

ИНГРОҚ Инграган товуш. *Ингроқларга тўлиб кетган тун: Ғамгин қўшиқ айтади*

кимдир. Ш. Раҳмон, Юрак қирралари. Раиса тупирчилаб йиғлайди, аммо чап томондан эшитилаётган ярадорлар ингроғи гўдак йиғисини босиб кетади. А. Абдуазимов, Ногиронлик сезмасин қадрдонларим.

ИНДАЛЛО [а. *عندالله* — оллоҳ ёнида, яқинида; оллоҳга яқин]: **гапнинг индаллоси** Гапнинг бўлгани, очиги. *Сайдаз бирдан тутақиб: —Ахир, ўзинг гапнинг индаллосини айт: Зариф Усмонов қаёқда-ю, сен қаёқда?! — деди. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. Гапнинг индаллосини айтадиган бўлсак, уст-бошимиз бутлиги, дастурхонимиз тўкин-сочинлиги.. ҳамжиҳатлигимизга боғлиқ. Газетадан.*

ИНДАМАС 1 Индамоқ фл. бўлишсизлик ва кел. зам. гум. шакли. *Томга чиқсак, ҳеч ким индамасмикин?*

2 *Жуда кам гапирадиган; камгап, дамдуз. Индамас одам. ■ —Ҳамма гап пулда экан, Охун, — тошкентлик бир индамас мардикор сўзга аралашди, — мен ўттиз қироннинг юртини кўрмадим, лекин оқпашоннинг ўттиз шахрини кездим. Ойбек, Танланган асарлар.*

ИНДАМОҚ (фақат бўлишсиз шаклда) Бирор нарса демоқ; гап, сўз айтмоқ; гапирмоқ. *Индамай иш қилмоқ. Уиндамай ўтиб кетаверди.. ■ Мастура эса менга бир қаради-ю, танимади шекилли, индамади. А. Қаҳҳор, Минг бир жон.*

ИНДЕЙС Индейсларга мансуб. *Индейсларнинг тиллари. Индейс аёл.*

ИНДЕЙСЛАР Америка қитъасида европаликлар пайдо бўлмасдан, у ерда яшаган, ҳозир фақат Шимолий ва Жанубий Американинг айрим ҳудудларида сақланиб қолган қадимги ерли қабила ва элатларнинг умумий номи.

ИНДЕКС [лот. *index* — кўрсаткич; сарлавҳа] 1 Бирор нарсанинг ном, баҳо ва ш. к. кўрсаткичи, рўйхати. *Чиқарилаётган китоблар индекси. Товарлар индекси.*

2 *иқт. Иқтисодий ҳодисаларнинг тадрижий ўзгаришларини фоизлар ҳисобида ифодаловчи рақам кўрсаткичлари. Меҳнат унумдорлиги индекси.*

3 *мат. ким. Асосан, математик ифода, кимёвий элемент рамзи остига қўйиладиган ҳарфий ёки сон кўрсаткич.*

ИНДЕКСАЦИЯ [*лот. index* — кўрсаткич; рўйхат] Инфляция шароитида пулнинг ва турли даромадларнинг ҳақиқий қиймати-ни (масошни ошириш, товон тўлаш ва б. йўллар

билан) сақлаб қолиш; истеъмолчиларни инфляциядан ҳимоя қилиш усулларидан бири.

ИНДИВИД айн. **индивидуум**. *Лутфдан мароқланиш, лаззат олишда индивиднинг характери, таъби, фаҳм-фаросати катта аҳамиятга эга. «ЎТА».*

ИНДИВИДУАЛ [лот. *individuus* — ажралмас, ажралмаган, парчаланмаган] Ҳар бир шахс ёки нарса-ҳодисага оид. *Индивидуал хусусиятлар. ■ Шу билан бирга, минтақада ижтимоий ва индивидуал психология, аҳоли ва келиб чиқиши у ёки бу даврда юзага келган кўплаб ижтимоий ва ижтимоий-психологик ҳодисаларни тушунишга имкон беради. «Фан ва турмуш». «Саодатнинг қиссаси» очеркидаги бошқа персонажлар ҳам ўзига хос индивидуал хусусиятларга эгадир. «ЎТА».*

ИНДИВИДУАЛИЗМ [фр. *individualisme* < лот. *individuum, individui* — бўлинмас, ажралмас] 1 Шахсий манфаатларни жамият, жамоа манфаатларидан юқори қўювчи ёки айрим шахсни жамиятга қарама-қарши қўювчи нуқтаи назар. *Маълумки, Фарб намунаси кўп ҳолларда индивидуализм фалсафасига таянади ва оммани ҳаддан ташқари сиёсийлаштиришга олиб келади. Газетадан.*

2 Ўз шахсини жамоага қарши, ундан юқори қўйишга интилиш ва шундай хатти-ҳаракат ифодаси. *Индивидуализмга қарши кураш.*

ИНДИВИДУАЛИСТ Ўз қарашлари, хатти-ҳаракатида индивидуализм белгиларини намоён қилувчи шахс; худбин. *Киши қайси даражаларда индивидуалист бўлмасин, на даражаларда ўзини кўпчиликдан четга олмасин, баҳарҳол кўпчиликнинг.. тарбияси ҳазил гапга ўхшамайди. А. Қодирий, Обид кетмон.*

ИНДИВИДУАЛИСТИК 1 Индивидуализмга, индивидуалистга хос. *Индивидуалистик йўналиш.*

2 Индивидуализм билан суғорилган.

ИНДИВИДУАЛЛАШТИРМОҚ Индивидуал белги-хусусиятларни эътиборга олиб, шу асосда алоҳида ажратмоқ. *Драматург Ҳамробуви ва Холнисолар нутқини индивидуаллаштирар экан, ундовлардан кенг фойдаланади ва қаҳрамонлар нутқининг жонли ва ҳаяжонли чиқишини таъминлайди. «ЎТА».*

ИНДИВИДУАЛИК Индивидга хослик, индивидга оид хатти-ҳаракат. *Инди-*

видуаллик тушунчаси инсон ўз фаолиятини ўзи бошқара олиш қобилиятини ифодалайди. «Мулоқот».

ИНДИВИДУУМ [лот. *individuum* — бўлинмас, ажралмас; алоҳида] Ўзига мустақил яшовчи ҳар бир тирик нарса (шахс, жонивор ёки ўсимлик); яқка шахс. *Тилнинг индивидуумлар воситаси билан ижтимоий функция бажариши коллектив ичида намоён бўлади.* «ЎТА».

ИНДИГО [исп. *indigo* < лот. *indicus* — ҳиндий; ҳиндийларга мансуб] Айрим ўсимликлардан ёки синтетик тарзда олинадиган кўк рангли бўёқ; нил бўёғи.

ИНДИЙ [лот. *indium* < исп. *indigo*] Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб, кумушсимон-оқ, осон суюқланувчи, жуда юмшоқ кимёвий элемент; нодир металл.

ИНДИКАТОР [лот. *indicator* — кўрсаткич] **1** *тех.* Текшириш (кузатиш) объекти бўлган нарсани ёки бирор жараённинг боришини назорат қилувчи, кузатиб (қараб) борувчи асбоб, мослама. *Айни пайтда ёзиб олинadиган овознинг паст-баландлиги индикатор орқали кузатилади.* Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш.

2 *ким.* Кимёвий жараёнларнинг хусусиятларини, боришини, тугалланишини кўрсатувчи модда; реакция (ишқор ва кислоталар таъсиридан ўзгарадиган модда).

3 Берилган китобларни ҳисобга олувчи картотека (кутубхона ва ўқув залларида).

ИНДИН 1 *от* Эртадан кейинги кун. *Директоримиз эрта бор, индин бор, деб ишни кейинга суриб юбордилар.* «Муштум». [Сутчи ота] Сут топширган шаҳарга кетишларини айтиб, индинни тайин қилдилар. А. Мир-аҳмедов. Кулган чечаклар.

2 *реш.* Эртадан кейинги кун; индин(и)га. *Эрта ўтиб, индин яна тўпланадиган бўлди.*

ИНДИН(И)ГА Эртадан кейинги куни. *Қоғозингни нима қиламан!.. Индинга саёҳат бўлса-ю, ҳали кўнчилик билмаса! Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Эртасига ҳам, индинига ҳам сўроқ давом этди.* Э. Раимов. Ажаб қишлоқ.

ИНДОВ Крестгуллилар (бутгуллилар) оиласига мансуб бир йиллик ўсимлик (Уруғидан халқ табобатида, мойидан эса кўнчилик, тўқимачилик ва бўёқ саноатида фойдаланилади). *Борди-ю, уша ерларга чигит*

эмас, индов-рапс, кузги сули, қора бугдой сепилганда, ҳар гектаридан камида тўқсон центнердан ҳосил ўрдирган бўлардингиз. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

ИНДОВЧИ *с.т.* Ундовчи, сўзловчи, гапирувчи.

ИНДОНЕЗ 1 Индонезия туб аҳолиси (халқи)нинг номи.

2 Индонез халқи (миллати)га мансуб. *Индонез тили. Индонез аёл.*

ИНДОНЕЗЛАР Индонезиянинг туб аҳолиси, халқи.

ИНДУКТИВ 1 *мнт.* Индукцияга оид; индукцияга асосланган. *Индуктив метод.*

2 *физ.* Индукцияга оид, индукция орқали содир бўладиган, вужудга келадиган. *Индуктив алоқа.*

ИНДУКТОР [лот. *inductor* — киритувчи, тўғриловчи; кўзғатувчи] **1** Қўл билан ҳаракатга келтириладиган, юқори кучланишли электр токи ҳосил қиладиган асбоб.

2 Электрогенератор ёки динамомашиналарда магнит майдони ҳосил қиладиган магнит ёки электромагнит.

ИНДУКЦИОН *физ.* Индукцияга оид; индукция натижасида пайдо бўлган. *Индукцион ток. Индукцион ғалтак.*

ИНДУКЦИЯ [лот. *inductio* — буриш, тўғрилаш; кўзғатиш] **1** *мнт.* Жузъий ҳодисалардан умумий натижа чиқариш, айрим фактлардан умумий хулосага келиш; *зид. дедукция.*

2 *физ.* Электр ўтказгичнинг магнит майдонидаги ҳаракати натижасида ёки ўтказгич атрофидаги магнит майдонининг ўзгариши натижасида ўтказгичда электр токи ҳосил бўлиши.

ИНДУСТРИАЛ Оғир ва енгил саноатга оид; индустрияга ва унинг тараққиётига боғлиқ бўлган. *Индустриал ва аграр мамлакатлар. Қишлоқ хўжалигининг индустриал базаси.*

ИНДУСТРИЯ [лот. *industria* — меҳнат-севарлик, тиришқоқлик] Саноат; халқ хўжалигининг жамият иқтисодий ривожланишига ҳал қилувчи таъсир кўрсатадиган муҳим тармоғи.

Оғир индустрия Оғир саноат — ишлаб чиқариш қуроллари ва воситалари ишлаб чиқарадиган саноат тармоғи (мас., машинасозлик, металлургия). **Енгил индустрия** Енгил саноат — кенг истеъмол моллари ишлаб чиқарадиган саноат тармоғи.

ИНДУСТР(ИЯ)ЛАШ Халқ хўжалигининг барча соҳаларида йирик машина ишлаб чиқариш жараёнини юзага келтириш; ишлаб чиқариш тармоқларини машина техникаси асосига ўтказиш. *Қишлоқ хўжалигини индустриялаш.* ■ *Ҳозир биз мамлакатни индустриалаш планини амалга ошираётимиз.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ИНДУСТР(ИЯ)ЛАШМОҚ Машина техникасига асосланмоқ. *Индустр(ия)лашган қишлоқ хўжалиги.* *Индустр(ия)лашган мамлакат.*

ИНЕРТ [лот. *iners, inertis* — ҳаракатсиз]: **инерт газлар** Менделеев даврий системасининг нолинчи гуруҳидаги элементларнинг умумий номи.

ИНЕРЦИЯ [лот. *inertia* — фаолиятсизлик, кўзгалмаслик] **1 физ.** Жисмларнинг, бирор ташқи куч мажбур этмагунча, тинч ҳолатини ёки изчил, бир маромли ҳаракатини сақлаш хусусияти. *..гелиоцентризм ғояси билан механиканинг инерция қонунини биринчи марта бир-бирига боғлаган олим Берунийдир.* Газетадан.

2 кўчма Аввалда бўлган таъсир этувчи сабаб, куч ва ш.к. нинг давом этиши.

ИНЕРЦИЯЛИ Инерцияга асосланган. *Инерцияли ҳаракат.* *Инерцияли аккумулятор.*

ИНЖА Нозик (янгилик, ёқимлилик ва ш.к. белгилари билан). *Ҳар гуя алоҳида айласин баён Инжа муҳаббатим, тошқин севгимни.* Миртемир. *Узун бўйли, инжа белли бир малак эди.* Ҳ. Олимжон. *Барча ҳалимлик, зарифлик, майинлик, энг нодир ва инжа фазилатлар она тилимизнинг турли товланишларидан.* Газетадан.

ИНЖАЛАШМОҚ кам қўлл. Инжа ҳолга келмоқ. *Дағаллашдим — салга жаҳлим чиқади,* *Инжалашдим — салга қувончим дунё.* Рауф Парфи.

ИНЖЕНЕР [фр. *ingenieur* < лот. *ingenium* — туғма хислат, ақл, ижодкорлик] Техниканинг бирор соҳаси бўйича олий маълумотга эга бўлган мутахассис; муҳандис. *Тоғ инженери.* *Ҳарбий инженер.* ■ *«Электрстанцияни тезроқ битириш учун ўртоқ Мавлонбеков катта инженер олиб келибдилар», деган хабар бутун қишлоққа тарқалди.* А. Қаҳдор. *Кўшчинор чироқлари.*

ИНЖЕНЕРЛИК Инженер касби. *Инженерликка ўқимоқ.* ■ *Саиджон, ўқишни боп-*

лайвер. *Ўзим инженерлик ўқишига киришингга ёрдам бераман.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ИНЖИЛ [а. *إنجيل* < юн. *euangelion* — хуш, яхши хабар] Библиянинг бир қисми бўлиб, христиан динининг афсонавий асосчиси Исонинг «ердаги ҳаёти» ҳақидаги ҳикоялардан тузилган тўрт диний китоб. *Ўруснинг «Инжил»ини ўқиясанми, деб сўраган эдим, бунга ҳам жавоб бергуси келмади.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

ИНЖИМОҚ шя. Ранжимоқ. *Инжимасангиз, шу болангизни бир ера юборсангиз.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ИНЖИРҒА: инжирғаси чиқмоқ. *Жуда эзилмоқ.*

ИНЖИҚ 1 Унча-мунчани ёқтирмайдиган, айтганга кўнавермайдиган (юравермайдиган). *Аваз ўз феълини биледи: у инжиқ, юраги тор, кўрс.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Бу воқеадан сўнг у тўнини тескари кийиб, ўта инжиқ бўлиб қолди.* «Ёшлик».

2 Серхархаша. *Бола йиғлоқи, инжиқ, салдан-салга ётоқхонани бошига кўтарар..* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

3 кўчма Ташвиш-хархашаси кўп; машаққатли; ўзгарувчан, бир хилда турмайдиган. *Кузнинг биринчи ойи тугаб, октябрнинг ёғин-сочинли инжиқ кунлари бошланди.* Д. Нурий, Осмон устун. *Ҳеч қайси экин пахтадек мураккаб, талабчан, инжиқ ва машаққатли эмас.* Газетадан.

ИНЖИҚЛАНМОҚ 1 Инжиқлик (хархаша) қилмоқ (қ. **инжиқ 2**). *—Керак бўлса, ёзамиз! — деди Қамариддин ва Икроммага қараб олгач, инжиқланаётган ўғлини туртди.* Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

2 Инжиқлик қилмоқ (қ. **инжиқ 3**). *Шивалаб ёғиб турган ёмғир ҳам тўхтагандек бўлди-ю, лекин баъзан-баъзан инжиқланиб, яна шамол аралаш такиллаб қўярди.* Мирмуҳсин, Умид.

ИНЖИҚЛАШМОҚ Инжиқ ҳолатли (хусусиятли) бўлмоқ. *Муқимий кейинги ҳафталарда ортиқ инжиқлашиб, одам ёқтирмайдиган.* бўлиб қолган эди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ИНЖИҚЛИК 1 Инжиқ хатти-ҳаракат, хусусият. *Нигора ўзининг инжиқлиги билан онасини ноқулай аҳволда қолдирганини пайқаб, шартта орқасига ўгирилди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўчма Акс (терс) хатти-ҳаракат, «қилиқ» (қ. **инжиқ** 3). Табиатнинг йил давомида кўрсатувчи инжиқликларидан ҳеч ким башорат қила олмайди. «Саодат».

ИНЖУ 1 1 Марварид, дур. Тўй оқшоми инжу таққан етим қиз, Мажнунтолнинг маржониди булдуриқ. Ғ. Ғулом. Кўзларидан оққан томчилар қуёшда инжудай ёнади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Инжуга нисбатланган нарса. *Дўстимдир ложувард, шалдироқ сувлар — менинг юрагимга оққан инжулар.* Ж. Камол. *Жавоҳирга, инжуга тўлмиш Олтин чаноқ — олтин кўзалар.* Уйғун.

ИНЖУ 11 тар. Чингизхон хонадони аъзоларига тегишли ер-сув; кейинчалик шоҳлар, амирлар, хонлар хонадони аъзоларига тегишли ер-сув.

ИНИ 1 айн. ука. *Йиғим-терим вақтида бир фалокат юз бериб, Ҳасан ўз инилари ва уларнинг болаларидан ажралди.* С. Айний, Қуллар.

2 (1-ш. бирл. эгалик шаклида — **иним**). Ўзидан ёш эр кишига, уни ўзига яқин тутиб муурожаат этиш шакли. *Иним Содиқбой, ишимиз жуда хом ҳали!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мулла Ғулом, бу тўғрида сиз нима дейсиз, иним?* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ИНКАССАТОР [итал. incassare — қутига солмоқ; кассага пул қабул қилмоқ] Асосан муассасалар ва ташкилотлардан бирма-бир юриб пул йиғиш ҳамда уларни банкка топширишга вакил қилинган мансабдор шахс.

ИНКАССО [итал. incasso — кассадаги нақд пул] Банк операциясининг тури, бунда банк ўз мижозлари топшириғига кўра улар ўрнига турли ҳужжат (вексель, чек ва б.)ларга асосан, мижозга тегишли пулларни қабул қилади ва унинг ҳисобига киришиб (ёзиб) қўяди.

ИНКВИЗИТОР [лот. inquisitor — изловчи, қидирувчи; айғоқчи] Инквизиция судининг аъзоси.

ИНКВИЗИЦИЯ [лот. inquisitio — қидирув; тергов] тар. Эркин фикрловчи, даҳрий, мавжуд черков тартиб-қоидаларига қарши чиққан кишиларни, шунингдек, яҳудийларни таъқиб ва суд қилиш учун 13-аср бошларида католик черкови томонидан тузилган, бевосита Рим папасига бўйсунган суд-полиция ташкилоти.

ИНКИШОФ [а. **انكشاف**] — очиш, топиш] кт. Кашф этилиш; очилиш, очиш. *Дўстим,*

орқадошим Ғафур! Олтмиш ёш — шоирларнинг авжи етуклик ёши. Бу сенинг ижодинг ва талантингнинг инкишофидир. Ойбек, *Ижод булоғинг ҳамшира қайнасин.*

Инкишоф этмоқ Кашф этмоқ, топмоқ. *Серноз экан, дегин, гулбадан, Минг хил ҳийла инкишоф этдим, Кўндирганда.. уйғониб кетдим!* А. Мухтор.

ИНКОР [а. **انكار**] — рад этиш, тан олмаслик, қабул қилмаслик] Тан олмаслик, қабул ёки тасдиқ этмаслик; рад. *Бунда инкорни инкор қилиш янги тажрибавий далиллар асосида бўлади ва у баъзан катта даврни талаб қилади.* Газетадан.

Инкор гап тлш. Инкор мазмунли гап. **Инкор этмоқ (ёки қилмоқ)** Тан олмаслик, бўйинга олмаслик; рад этмоқ. *Келингииз менам яхшилик кўрмас, демаганми эдим? Сиз билан отам бунга кўнмаган эдингиз, сиз буни инкор қиласизми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИНКОРПОРАЦИЯ [лот. incorporatio — бутунга қўшиш; бирга қўшиш] Амалдаги тарқоқ қонун ва меъёрий ҳужжатларни, уларнинг мазмунини ўзгартмаган ҳолда, хронологик ёки алифбо тартибида, мавзулар бўйича тартибга солиш (системалаштириш).

ИНКУБАТОР [лот. incubare — тухум бостириб жўжа очирмоқ] 1 Тухумдан сунъий йўл билан [тухум бос(тир)май] жўжа очириладиган аппарат. *Айниқса, инкубаторларни ремонт қилиш.. ишлари ниҳоясига етказилмади.* Газетадан.

2 с.т. айн. **инкубатория.** *Инкубатордан уруғ келтирилган дастлабки кунларни эслади Баҳри опа..* М. Қўшоқов, Катта хирмон жилғаси.

ИНКУБАТОРИЯ Тухумдан сунъий йўл билан жўжа ёки пилла қурти очириладиган махсус жой. *Қурт уруғини инкубаторияда очираш. ■ ..бир вақт Икрома буви қатнаб юрган инкубатория ёнида заводнинг кутубхонаси бор..* А. Мухтор, Кумуш тола. *Икки ҳафтадан кейин Дармонжон инкубаториядан қурт келтириб берди.* А. Мираҳмедов, Ўт юраклар.

ИНКУБАТОРХОНА с.т. айн. **инкубатория.** *Инкубаторхонада очирилган жўжа.*

ИНКУБАЦИЯ [лот. incubatio — тухум бостириб жўжа очираш] махс. Тухумдан жўжа ёки пилла қурти очираш. *Йил охири-*

гача фабриканинг инкубация хўжалиги ҳар тарафлама кенгайди. Газетадан.

Инкубация даври 1) тухумдан жўжанинг очилиши даври; 2) тиб. касал юққандан унинг биринчи белгилари пайдо бўлгунча ўтадиган давр, касалликнинг яширин даври.

ИНКУБИСТ Инкубаторияда ишловчи киши. *Инкубист ва зверо бошлиқлари билан бир ҳафталик курс ва семинар ўтказилиб, қурт боқиш агротехникаси ва илгор тажрибалар ўрганилди.* Газетадан.

ИНЛАМОҚ кам қўл. Инига кирмоқ.

ИНЛАТМОҚ **1** Инламоқ фл. орт. н.

2 Овлаш, тутиш учун инига киритмоқ, инига қўндирмоқ. *Бекигимда суриб қилдим миннатим, Бир тулкини қувиб келиб инлатдим.* «Маликаи айёр».

ИНМОҚ **1** Ўтирмоқ, кўнмоқ. *Ойпарча, ҳазратнинг сўзлари тавсиридан кўзларига ёш инганча, мерганга қаради.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Барглара шудринг инган, Ҳаво қимиздай тинган.* С. Акбарий.

2 шв. Юқоридан пастга тушмоқ. *Пода қирдан инди.* ■ *Уйнар бўрон, чир айланиб қор, тинмай инар кўкдан ер сари.* Уйғун.

3 кўчма Кирмоқ, пайдо бўлмоқ. *Сухроб тоғасининг ушбу сўзларини эсларкан, титроқ вужудига қувват ингандай бўлди.* Газетадан. *Туни билан чўмдим хаёлга, кўзларимга инмади уйқу.* Н. Нарзуллаев.

ИННАЙКЕЙИН с.т. **1** Ундан кейин; сўнгра. *Аччиққина мастава қилганман. Шундан бир қошиқ ичасиз, иннайкейин сизга жавоб.* К. Яшин, Ҳамза.

2 крш. с. вzf. Бундан ташқари; шу билан бирга. *Шаҳар ҳам, қишлоқ ҳам бир зўру, лекин шаҳарда унча-мунча иш топилди туради.* *Иннайкейин, шаҳарда турсанг, одамнинг кўзи ҳам очилар экан.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ИННАНА бол. Узун ёғоч ёки тахтани бирор гўла устига мувозанатли ўрнатиб, икки бошига икки киши ўтириб олиб, навбат билан кўтарилиб-тушиб ўйналадиган болалар ўйини ва шундай мосламанинг ўзи. *Уни бир чеккага қўйиб, ўзи узала тушиб ётган терак устида кўндаланг турган узун ходанинг бошига миниб, «иннана» ўйнай бошлади.* Ойдин, Ямоқчи кўчди.

ИННОВАЦИЯ [ингл. innovation — кири-тилган янгилик, ихтиро] **1** иқт. Техника ва технологиянинг янги турлари (авлодлари)-

ни жорий этиш мақсадида иқтисодийта сарфланган маблағлар.

2 Илғор техника ва технология, бошқариш ва б. соҳалардаги янгиликлар ва уларнинг турли соҳаларда қўлланиши.

3 тлш. Муайян тилда, асосан унинг морфология соҳасида энг сўнги даврларда пайдо бўлган янги ҳодисалар (тил бирликлари).

ИНОБАТ [а. انبات] — вакил қилиш, ваколат бериш; тавба қилиш, гуноҳдан қўл тортиш; кўз очилиши] **1** Ишонч; ишониш; ҳисоблаш, тушуниш. *Унинг ўзига ҳам, сўзига ҳам энди инобат қолмаганди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

2 Назар-эътибор.

Инобат қилмоқ Тан олмоқ, ҳисобламоқ. *Мажлисга йиғилганлардан Юсуфбек ҳожи ва домла Салиҳбек охунлар, қушбегининг пир деб инобат қилган одамлари бўлганлиги учун.. бу таклифни бўйнига олди [Нормухаммад қушбеги].* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Инобатга олмоқ** Эътиборга, назарга олмоқ, назарда тутмоқ; ҳисобга олмоқ; ҳисобда қайд этмоқ. *Уйлаб иш қилинг. ҳукуратимиз ҳам ўша норасидаларнинг кўз ёшини инобатга олади.* С. Анорбоев, Оқсой. *-Сиз тузган планда Ботировнинг картаси инобатга олинмаган, — деди Николаев Каримовга.* Б. Раҳмонов, Олтин одамлар. *Энди ўша одамлар унинг гапини, хоҳласа — инобатга олади, хоҳламаса — йўқ.* О. Ёқубов, Ларза. **Инобатга ўтмоқ** Ҳисобга ўтмоқ; маъқулланмоқ. *«Усмонхўжанинг ўғли бинойидек мирза бўлиб қолибди, ёзган аризаси ҳар ерда инобатга ўтаётган эмиш», деган гаплар юриб қолди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

3 Инобат (хотин-қизлар исми).

ИНОБАТЛИ **1** Ишонч-эътиборга эга, ишончли. *Ҳожи бўлса ишнинг кўзини билди.* *Ундан кейин амалдорларга инобатли.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Уринбой қалъачининг.. мирзаси, унинг инобатли гумаштаси..* С. Айний, Қуллар.

2 Эътиборга олса, ишонса бўладиган; мўътабар. *Инобатли гап.*

ИНОБАТСИЗ **1** Ишонч-эътиборга эга эмас.

2 Назар-эътиборга олинмаган; эътиборсиз. *Аризани инобатсиз қолдирмоқ.* ■ *Хон табобат, муолажа масалаларида Утар бобога тез-тез маслаҳат солар, унинг гапини инобатсиз қолдирмас эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ИНОД [a. عناد — ўжарлик, бўйин товлaш] Бўйин товлaш; ўжарлик, қийиқлик. *Ҳозир иноднинг ўрни эмаслигини ҳарчанд уқтирмоқчи бўлдим — кўнмади. А. Қодирий. Ўтган кунлар. Қўллариди милтиқни маҳкам тутган Умарали инод билан, тинмасдан душман жабҳасига ўт очади. Ойбек, Улуғ йўл.*

ИНОН [a. عنان — жилов, тизгин] Идора, бошқариш, бошқарув.

ИНОН-ИХТИЁР, **инони ихтиёр** Хошиш, ихтиёр. *Хотинимнинг инон-ихтиёри ўзида. Бойга тегмоқчи экан, тегаверади. Ҳамза, Бой ила хизматчи. ..бу қандай ҳақсизликки, сенинг инон-ихтиёрига ҳам чанг солиб, сенинг номиндан бошқаларнинг никоҳига розилик бераверишади. К. Яшин, Ҳамза.*

ИНОНМОҚ **1** Ишонч ҳосил этмоқ, ишонмоқ. *Биринчи қарашдаёқ кутган ишнинг тўғрилигига инонди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Ишонч билан қарамоқ, ишончли муносабатда бўлмоқ. *Нима, сен шу улуг зотларга инонмайсанми? М. Осим, Карвон йўларида. Жамила, кўй. ..ийғлама, хато қилдим, юпатиш ўрнига сени хафа қилдим. Сенга инонаман. Ҳамза, Бой ила хизматчи. Ўртаҳолларга инонган одам панд ейди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

ИНОЯТ [a. عنایت — илтифот, меҳрибонлик; гамхўрлик, парвариш] **1** Марҳамат, лутф, илтифот. *Туркистондан дарҳол қочиб каби фасод хаёлларга бормайлик. Худонинг инояти, марҳамати катта. К. Яшин, Ҳамза.*

Иноят қилмоқ Марҳамат (илтифот) қилмоқ. *Майли, деди, бунда қолинг. Қилдим сизга иноят. Бошингизни шарт узаман, Гар қилсангиз хиёнат! Шуҳрат. Пирим, менга шундай иноятлар қиласизким, мен бир умр бу муруватларингизнинг бирини ҳам қайтаролмайман. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.*

2 Иноят (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ИНОЯТНОМА [иноят + нома] **1** Ўтмишда подшоҳ, хон, амир ва ш. к. ҳукмдорлардан келган ва ўзида маълум илтифот, имтиёзни ифодалаган мактуб.

2 тар. 15–18-асрларда бирор солиқ ва жаримадан озод қилинганлик ёки бирор имтиёз олганликни кўрсатувчи расмий ҳужжат.

ИНОҚ **1** Ўзаро дўстона муносабатда; аҳил. *Биз у билан туғишган опа-сингиллардек иноқмиз. Иноқ бўлмоқ. Иноқ яшамоқ. ■ Маза қилиб куламан мен ҳам, Элим иноқ бит-*

та аймоқдай. Турмуш тотли ширин қаймоқдай. С. Акбарий.

2 тар. Бухоро амирлигида: амир буйруғини етказиш, амир номига келган хатларни ўқиб эшиттириш билан шуғулланган, ҳукмдорнинг ишончли кишиси бўлган лавозимли шахс. *..амирнинг иноғи бўлган Нуриддинхўжа оғалиқ Қаршидан сайланган номаълум бир деҳқон эмас, уни кўпчилик танийди. С. Айний, Қўлар.*

3 Иноқ (эркаклар исми).

ИНОҚЛАШМОҚ Бир-бири билан яқин, дўстона муносабат боғламоқ, аҳиллашмоқ. *Полвон бу ерда бошқа шахар-қишлоқлардан келган кишилар билан танишибди ва улар билан иноқлашиб кетди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

ИНОҚЛИК Иноқ-аҳил ҳолат, муносабат. *Қайнана-келин ўртасидаги кишининг ҳавасини келтирадиган иноқлик, меҳр-муҳаббат Рисолат холанинг қалбини жижиллатиб ўтди. Р. Файзий, Қайнана.*

ИНС-ЖИНС, **инсу жинс** [a. انس] — инсон; одамлар + جن — жинлар: барча жонлилар (инсон ва жинлар) | **Жин(лар)**, жин-ажиналар. *Зардушт динига биноан. ..ўтга сиғиниш турли фалокат ва инс-жинслардан сақлар, турмушда бахт келтирар эмиш. И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири. {Бувим:} -Бисмиллодан инс-жинслар, ажинаю алвастилар кўрқади, — дер эдилар. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

ИНСОН [a. إنسان — одам] **1** Одамзод, башар. *Инсон — бу дунёнинг азизу мукаррам хилқати, мавжудотлар ичида сарваридир. Газетадан. ..ақллик, маънавият инсонга хос энг муҳим хусусиятлар бўлиб, улар инсоннинг тарихий моҳиятидан келиб чиқади. «Сирли олам».*

2 Ҳар бир якка шахс; одам. *Башарти Мусулмонкул чин инсон бўлса, инсондан ваҳший туғилганини ҳеч ким эшитган чиқмас. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

3 Кимсага (одатда, салбий муносабатли) мурожаат шакли. *Хў, инсон, бу нима номаъқулчилик, тилсиз жониворда нима қасдингиз бор?! «Муштум».*

Инсон эмасман Фикрининг чинлигини, ўзининг ҳақлигини қайд этиш шакли. *Уринг, Ўрмонжон ака! Сўйинг!.. Вой, десам, инсон эмасман! А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

ИНСОНГАРЧИЛИК Инсонга хос муносабат; одамгарчилик. *..босқинчиларга ўшқирар, «Бу ишларинг инсонгарчиликдан*

эмас, бизларни тўхтатишга ҳақларинг йўқ», деб бақирар эди. Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамонт.

ИНСОНИЙ 1 Инсонга, одамга хос. Юксак инсоний фазилатлар. Инсоний бурч. ■ Сизнинг молларингизга қараган, ҳеч қачон инсоний ҳурмат кўрмаган, балки сўкишингизни эшитиб, калтагингизни еган, чексиз хўрланган бир инсонни биламан. П. Турсун, Ҳўқитувчи. ..Ўзбекистонда истиқомат қилаётган барча миллат вакилларининг нияти буюк боболаримиздан қолган улуғвор инсоний ғоялар ва маънавий қадриятлар атрофида бирлашиб, буюк келажакни яратишга ўз улушини қўшишдир. Газетадан.

2 Инсонпарвар, одампарвар. Бизнинг қонунларимиз жаҳонда энг одил ва инсонийдир.

ИНСОНИЙЛАШТИРМОҚ Инсонга хос хусусиятларга эга қилмоқ. Олий таълимни инсонийлаштиришдан кўзда тутилган мақсад – ёш мутахассисга билим ва техника малакасини беришдан ташқари, уларга оқкўнгиликни, халққа яхшилик қилишни ўргатишдан иборатдир. «Мулоқот».

ИНСОНИЙЛИК Инсонга хос фазилат, хусусият, тариқат. *Бас, нечун инсон фарзанди инсонийликни иштиёр этмас? Нечун бир-бирининг кўзига чўп солур, бир-бирининг оёғидан тортур.* С. Сиёев, Аваз. Бу юксак инсонийлик барқарор экан, бизни ҳеч қандай душман енголмайди. Р. Файзий, Сен етим эмассан.

ИНСОНИЯТ [а. *إنسانیت*] – кишилиқ; одамийлик; хушмуомалалик] Инсон насли, инсонлар. *Лекин Имом ал-Бухорий каби алломалар билан нафақат бир қавм, миллат, балки жамики инсоният фахр этади.* Газетадан.

ИНСОНЛИК 1 Инсон наслига мансублик; одамлик. «Паранжи ичида қул бўлиб келган аёлларни жамоат ишига кўнлаб тортинлар. Уларда инсонлик ҳуқуқи, инсонлик тушунчасини уйғотинлар!!!» – деб ёзибди улар. П. Турсун, Ҳўқитувчи. Умидсизлик сени инсонликдан чиқармоқчи. Кимга керак сенингу ўлиминг? И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Инсонга хос юксак фазилатга эгалик. *Кўп офарин! Инсонликни кўрсатдинг, Ёвни янчди нафратинг.* Ё. Мирзо.

ИНСОНПАРВАР Одамларга ғамхўр, одамларни севувчи; инсон мақсадларини кўзловчи. *Мақтаб ислоҳотининг мақсадлари олижаноб, юксак маънавий инсонпарвар мақсадлардир.* Газетадан. Ҳар бир улуғ санъ-

аткор каби Чехов ҳам улуғ инсонпарвар эди. Газетадан.

ИНСОНПАРВАРЛИК Инсонпарвар шахсга хос хусусият, хатти-ҳаракат. *Юртига, ватанига муҳаббат, инсонпарварлик туйғулари халқимизнинг қон-қонига сингиб кетган азалий хусусиятидир.* Газетадан. *Илгор фикрли кишилар қадим замонлардан бери инсонпарварликни куйлаб келдилар.* Газетадан.

ИНСОФ [а. *إنصاف*] – адолат, одиллик, беғаразлик] Адолат ва виждон билан иш тутиш туйғуси, ишда, кишиларга муносабатда ҳалоллик, тўғрилиқ. *Ман кучимни, теримни тўқай, фойдасини сояпарвар бойлар кўрсин, ман икки қўлимни бурнимга тикиб қолаверай! Қани инсоф!* Ойбек, Танланган асарлар. *..кекса Қосимбекни камарга жойлаб, ўзи [Бобур] кўнчилик навкарлар қатори ялангликда, қор бўрони тагида ўлтиргани Султоннинг инсоф ва диёнат туйғусини уйғота бошлади.* «Тафаккур».

Инсоф бермоқ Инсофга келтирмоқ, инсофли қилмоқ. *–Мўмин амакимнинг гапи рост бўлса, [дадам ароқни] «худо инсоф берган кун ташлайди», – деди Саид.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *..Яхшики, калтакламади. Худо ўзи инсоф берди.* П. Турсун Ҳўқитувчи. **Инсоф билан айтганда** Нарса-ҳодиса, фикр ва ш.к. нинг чинлигини, ҳақиқатга мослигини қайд этади; тўғриси. *Инсоф билан айтганда, ишлар ёмон эмас.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Инсоф билан айтганда, Ёрмат ака, бизга ўхшаш хизматкорларнинг шўри қуриди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Инсоф кирмоқ** Инсоф билан, инсоф доирасида иш тутадиган бўлмоқ. *Хайрият, инсоф кириб қопти.* С. Аҳмад, Уфқ. **Инсоф қилмоқ** Инсоф билан иш тутмоқ. *–Саксонта қовунга-я? Уч сўм? – деҳқон тескари бурилди. – Инсоф қилинг, баққол ака!* Ойбек, Танланган асарлар. **Инсофга келмоқ** Инсоф ҳисси юзага келмоқ, инсофан иш тутишга ўтмоқ. *Жонфигон охири инсофга келиб, шу бу йил қишда нон заводига ишга кирибди.* А. Қаҳҳор, Жонфигон. **Инсофдан эмас** Инсоф талабларига зидликни билдиради. *Сизнинг отангиз сарбоз эмас, меъмор, кишини қариган чоғларида ташвишга солиш инсофдан эмас.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ИНСОФАН кам қўл. Адолат ва инсоф юзасидан, виждон амри билан; виждонан. *Инсофан иш қилмоқ.*

ИНСОФЛИ Инсоф эгаси, адолат ва инсоф билан иш қилувчи, ҳалол, виждонли. *Инсофли одам.* ■ *Боёқиш кўп яхши одам эди; инсофли, ҳамиятли эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ИНСОФСИЗ Инсофи йўқ, инсоф юзасидан иш тутмайдиган. *Инсофсизга эрк берсанг, элни талар.* Мақол. ■ *-Ужуда инсофсиз бой, - деди темирчи, - аммо суриштирсанг, ҳамма бой бир текисда инсофсиз.* Ойбек, Танланган асарлар.

ИНСОФСИЗЛИК Инсофсиз кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат. *-Бу қандай инсофсизлик? - деб Эргаш бақриб югурди, от устида қаламни қогозга чизаман деб турган мирзанинг қўлидан тутди.* С. Айний, Қуллар.

ИНСПЕКТОР [лот. inspector – кузатувчи, текширувчи; назоратчи] Муайян соҳага қарашли орган ва шахслар фаолиятининг тўғрилигини ёки мавжуд қонунларнинг амалга оширилишини назорат қилувчи мансабдор шахс. *Маориф инспектори. Соғлиқни сақлаш бўлими инспектори. Солиқ инспектори. Савдо инспектори.* ■ *Инспектор – давлат назоратчиси. Унинг зиммасига катта ва масъулиятли вазифалар юкланган.* Газетадан. *Инспектор хужжатларимни синчиқлаб текшира бошлади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ИНСПЕКТОРЛИК Инспектор иши, лавозими. *Мактаб директори Хўжахонов район маориф бўлимига инспекторликка кўтарилиб кетувди, ўрнига Аҳмадхонов тайинланди.* «Гулдаста».

ИНСПЕКЦИЯ [лот. inspectio – кузатиш, назорат] 1 Муайян соҳа қарамоғидаги органлар ва шахслар фаолиятининг тўғрилигини назорат қилувчи ва текширувчи тизим. *Қишлоқ хўжалик инспекцияси.*

2 Назорат органлари.

ИНСТАНЦИЯ [лот. instantia – айна шу вақт; бевосита яқинлик; тиришқоқлик] Бир-бирига тобе давлат органлари (суд ва маъмурий ишларни кўриб чиқишда), шунингдек, партия ва касаба уюшмаси органлари тизимидаги бошқич, звено.

ИНСТИНКТ [лот. instinctus – қўзғатиш; ишонтириш; илҳом] 1 биол. Тирик организмнинг ташқи ва ички муҳит таъсирларига нисбатан онгсиз равишда, аммо туғма, мақсадли ҳаракатлари йиғиндиси; бир-бирига боғлиқ бўлган туғма рефлекслар. *Менга қарши гапириш инстинкт бўлиб қолибди Сизга.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 Ҳис-туйғу; табиий майл, интилиш.

ИНСТИНКТИВ Инстинктга хос, инстинкт тарзида юз берадиган; ғайришуурий. *Гавҳар болаларга хос инстинктив бир туйғу билан Ҳакимовни ёмон кўрар.. эди.* П. Қодиров, Уч илдиш. *Баъзан ҳайвонлар организида озик моддалари етишмаётганлигини сезади ва инстинктив равишда унинг ўрнини тўлдиришга интилади.* Ф. Маҳкамов, Саломатлик гарови.

ИНСТИТУТ [лот. institutum – ўрнатиш, тузиш, таъсис этиш] 1 Баъзи олий ўқув юрти ва илмий-текшириш муассасаларининг номи. *Илмий-текшириш институти. Педагогика институти.*

2 Муайян доирадаги ижтимоий муносабатлар, ҳуқуқ нормалари мажмуи. *Шахс уруғ-қабилачилик ва феодал ижтимоий институтлар: оила, давлат, ҳуқуқ, дин, мактаб ва ҳоказолар таъсирида шаклланади.* «Фан ва турмуш».

ИНСТРУКТАЖ [лот. instructio – насиҳат; йўл-йўриқ] 1 Йўл-йўриқлар, кўрсатмалар бериш ва йўл-йўриқ кўрсатиш. *Фуломов агитаторларнинг навбатдаги суҳбати юзасидан инструктаж ўтказишга тайёрланиб ўтирган эди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

2 Бош (раҳбарий) қўлланма, инструкция.

ИНСТРУКТИВ Йўл-йўриқ берадиган, қўлланма бўладиган. *Инструктив кенгаш. Инструктив суҳбат.*

ИНСТРУКТОР [лот. instructor – ташкилотчи, ташкил қилувчи] 1 Қўл остидаги муассаса, ижтимоий ташкилот ва шахсларга йўл-йўриқ кўрсатувчи, бирон-бир ишни тўғри йўлга қўйишни ўргатувчи шахс. *Инструктор йигит навбатдаги аёлни бошлаб кирди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

2 Маълум бир мутахассисликка ўргатувчи, малака берувчи шахс. *Бу шахарда [Навой шахрида] кўпгина спорт ишларини жамоатчи тренер ва инструкторлар олиб бормоқда.* Газетадан.

ИНСТРУКТОРЛИК Инструктор иши, лавозими (қ. инструктор 2).

ИНСТРУКЦИЯ [лот. instructio – насиҳат; йўл-йўриқ; қўлланма] 1 Бирор ишни амалга ошириш, асбоб-ускунадан фойдаланиш тартиби ва усуллари ҳақидаги кўрсатма; йўриқнома. *Газдан фойдаланиш*

ҳақидаги инструкция. Сайловларни ўтказиш тартиби ҳақидаги инструкция. Луғат тўзувчилар учун инструкция.

2 Муайян фаолиятни бажариш, амалга ошириш қоидаларини белгилаб берувчи қонуний ҳужжат; йўриқнома.

ИНСТРУМЕНТАЛ [лот. instrumentum — қурол, асбоб, восита] Мусиқа асбоблари воситасида ижро этиладиган ёки мусиқа асбоблари билан ижро этиш учун белгиланган. *Инструментал мусиқа.*

ИНСУЛИН [лот. insulinum < insula — орол] Организмда углевод алмашинувини тартибга солишда иштирок этадиган меъда ости беги гормони ва ундан тайёрланган дори. *Қандли диабетда ошқозон ости беги етарли миқдорда инсулин ишлаб чиқара олмайди.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ИНСУЛЬТ [лот. insultare — сакрамоқ, чопмоқ] Мияда қон айланишининг тўсатдан бузилиб, мия тўқимасининг зарарланиши ва вазифаларининг издан чиқиши. *Инсулт билан касалланмоқ. ■ -Инсулт билан оғриш куннинг қайсидир палласида энг кучли бўлади, деб қабул қилиш унчалик ҳам тўғри эмас, — дейди бельгиялик кардиолог Жо Корнер.* Газетадан.

ИНСЦЕНИРОВКА [лот. in- — -га + scena — сахна] Бирор асарни сахнабоп қилиб ўзгартириш, сахнада қўйиш ва сахналаштирилган асарнинг ўзи. *Сўнгра якка ашуллалар, мусиқа ва декламациялар ижро этилган, концертнинг иккинчи бўлимида эса бир пардали мусиқали инсценировкалар кўрсатиларди.* «ЎТА». *Инсценировка ва спектаклларда қиядиган махсус кийимларимиз йўқ эди.* Х. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ИНТЕГРАЛ [лот. integer — бир бутун, бузилмаган; қайта тикланган] *мат.* Олий математикада: чексиз кичик сонлар йиғиндиси сифатида қараладиган бутун миқдор.

ИНТЕГРАЛАШ *мат.* Берилган функциянинг, математик ифоданинг интеграллини топиш, аниқлаш.

ИНТЕГРАЦИЯ [лот. integratio — тиклаш, қайтадан бошлаш, тўлдириш] 1 Айрим қисмларнинг, элементларнинг боғлиқлик ҳолатини, уларни қўшиб бирлаштиришни ифодаловчи тушунча.

2 Фанларнинг яқинлашиши ва ўзаро боғланиш жараёни.

3 Икки ва ундан ортиқ давлатларнинг иқтисодиётини ўзаро мувофиқлаштириш ва бирлаштириш.

ИНТЕЛЛЕКТ [лот. intellectus — ақл, идрок, тасаввур] 1 Кишининг фикрлаш қобилияти, ақлий ривожланганлик даражаси; зеҳн. *Кишилар борки, ўз онги, интеллекти билан бутун ҳаётни қамраб олади.* «ЎТА».

2 Шундай ақл-идрок, зеҳн-фаросат эгаси. *..барча бойликларимизнинг асоси бўлган ҳозирги замон интеллектини қарор топтириш бўйича жаҳон андозаларига мос чоратадбирларни кўрмоқдамиз.* Газетадан.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛ [лот. intellectus — ақл-идрок, билиш; тушуниш] 1 *от* Маънавий эҳтиёжлар билан яшовчи ёки ақлий фаолиятнинг энг юксак ва мураккаб турлари билан шуғулланувчи (шахс). *..айниқса илмий, яъни интеллектуал кишилар фикрини ўзгартиришда маъмурий ёндашиш ёмон оқибатларга олиб келади.* Мирмуҳсин, Умид.

2 *сфм.* Интеллектга оид; ақлий, маънавий. *Интеллектуал мулк. ■ Ушбу қонун энг аввало ёшларнинг интеллектуал қобилиятларини ҳисобга олади.* Газетадан. *Бизнингча, энди мамлакатимизнинг интеллектуал салоҳиятини юксалтириш ҳамда халқ хўжалигининг турли соҳаларида малакали мутахассислар тайёрлаб бориш мақсадида истеъдодли ёшларни аниқлаш..* «Тафаккур».

ИНТЕЛЛИГЕНТ [лот. intelligens, intelligentis — тушунувчи, билувчи] Интеллигенцияга мансуб шахс; зиёли.

ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ 1 Фан, техника, маданият соҳасида махсус билимга эга бўлган, маълумотли, бирор касб бўйича ақлий меҳнат билан машғул кишилардан иборат ижтимоий гуруҳ, ижтимоий қатлам.

2 Шу гуруҳ (қатлам)га мансуб кишилар; зиёлилар.

ИНТЕНДАНТ {фр. intendant — бошқарувчи, мудир} Армияда таъминот ишлари билан шуғулланувчи ҳарбий хизматчи.

ИНТЕНСИВ {фр. intensif < лот. intensio — ғайрат қилиш; кучайиш} 1 Ортиқ даражада жадал, тез, қизгин. *Интенсив ҳаракат. Интенсив тебранишлар. Ўзбек тилини хорижликларга интенсив ўргатиш курслари. ■ Кўпгина хўжаликлар чорвачиликни интенсив ривожлантириш йўлига ўтиб, яхши натижаларга эришмоқдалар.* Газетадан.

2 Энг кўп маҳсул берадиган, серунум. *Деҳқончиликнинг интенсив тизими.*

ИНТЕНСИВЛАШ Интенсив ҳолатли қилиш, маҳсулдорликни, ҳосилдорликни ошириш. *Меҳнатни интенсивлаш. Қишлоқ хўжалигини интенсивлаш.*

ИНТЕР- [лот. inter – орада, ўртада] Байналмилал ўзлашма сўзларнинг таркибий қисми: 1) оралиқ ҳолат, оралиқда жойлашганлик, ўртада; 2) умумийлик, умуммақбуллик, ўзаро боғлиқлик; 3) байналмилал, халқаро маъноларини ифодалайди.

ИНТЕРАКТИВ [ингл. interactive] – қ. интерфаол.

ИНТЕРВАЛ [лот. intervallum – оралиқ, масофа; вақт оралиғи] 1 Бир нарса билан иккинчи бир нарса оралиғидаги масофа, оралиқ. *Колоннада машиналар 50 метр интервал билан борар эди.*

2 Бир ҳодиса билан иккинчи ҳодиса ўртасидаги оралиқ, ўтган ёки ўтадиган вақт; танаффус. *Артиллерия заллари орасидаги интервал бир неча секунддан ошмас эди.*

ИНТЕРВЕНТ Интервенция уюштирувчи ёки унда қатнашувчи. *Ражабов инглиз интервентларига қарши жанг қилди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ИНТЕРВЕНЦИЯ [лот. interventio – аралашув] Бир ёки бир неча давлатнинг бошқа давлат ишига ҳарбий, иқтисодий, дипломатик йўл билан зўравонларча (очиқ ёки яширин) аралашуви.

ИНТЕРВЕНЦИЯЧИ айн. интервент.

ИНТЕРВИДЕНИЕ [интер.. + лот. video – қарайман, назар соламан] Иштирокчи мамлакатлар ўртасида дастурлар айирбошлаш мақсадида 1960 йилда тузилган халқаро телевидение ташкилоти.

ИНТЕРВОКАЛ [интер.. + лот. vocalis – унли товуш]: **интервокал товуш тли.** Икки унли товуш ўртасида келадиган товуш.

ИНТЕРВЬЮ [ингл. interview – учрашув, юзма-юз суҳбат] Журналистика жанри; матбуот, радио ёки телевидениеда бериш учун мухбирнинг бирор шахс билан ўтказган суҳбати ва шу суҳбатнинг матни. *Конференция қатнашчиларидан олинган интервью. ■ ..газеталаримизда олимлар лабораториясидан репортажлар, илмий очерклар, ихтирочилардан олинган интервьюлар аҳён-аҳёндагина кўришиб қолади. «Фан ва турмуш».*

ИНТЕРЛИНГВА [интер.. + лот. lingua – тил, лисон] Халқаро ёрдамчи тиллардан бири (1950 йили Нью-Йоркда Халқаро ёрдамчи тиллар ассоциацияси томонидан яратилган).

ИНТЕРЛИНГВИСТИКА [интер.. + лингвистика] Тилшуносликнинг халқаро муомалага мўлжалланган сунъий тиллар (волапюк, эсперанто ва б.), математик ва информацион тиллар қурилишини ўрганувчи соҳаси.

ИНТЕРМЕДИЯ [итал. intermedio – оралиқда; ўртада жойлашган; ора-орада] Драма ёки опера асари орасига киритиладиган (орасида бажариладиган), одатда ҳажвий мазмундаги, кўшимча кичик саҳна асари ёки пьеса. *Сатира-юморнинг жанрлари жуда кўп: фелетон, ҳажвий ҳикоя.. интермедия, аския, баҳрибайт ва ҳоказолар. «Муштум».*

ИНТЕРНАТ [лот. internus – ички] 1 Ўқувчилари давлат томонидан овқат ва кийим-кечак билан таъминланадиган ўқув юрти. *Интернатга берилди Етим қиз Қумри. Ўтди унинг шу ерда Уч-тўрт йил умри.* Файратий.

2 Ногиронлар ва нуроний кексалар уйи.

3 Ўқув юрти қошидаги ўқувчилар ётоғи. *Шаҳар чеккасидаги янги типовой мактаб, унинг ёнига қурилган.. ётоқ-интернат биналарининг қизғиш ғиштлари кун тилида жамирлайди.* Ш. Фуломов, Ёрқин йўллар.

ИНТЕРНАТУРА [лот. interna – ич, ички томон] Врачларнинг диплом олгандан кейин клиникалар ва касалхоналарда малака орттириши.

ИНТЕРНАЦИОНАЛ [фр. internationale < интер.. + лот. natio, nations – халқ] 1 *от* Баъзи бирикма номлар таркибида «халқаро бирлашма» маъносини билдиради.

Биринчи Интернационал тар. 1864 йил 28 сентябрда Лондонда таъсис этилган биринчи халқаро пролетариат ташкилоти. **Коммунистик Интернационал, Коминтерн тар.** 1919 йилдан 1943 йилга қадар жаҳон коммунистларини бирлаштирган халқаро ташкилот.

2 (И – катта) *от* эск. Халқаро пролетариат гимни; коммунистик партиялар гимни.

3 *сфт.* қ. байналмилал.

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМ [фр. internationalisme] Халқлар ва ижтимоий гуруҳ-

ларнинг халқлар, миллатлар озодлиги, мустақиллиги, ҳуқуқий тенглигига асосланган бирдамлик ва ўзаро ҳамкорлик принципи; байналмилалчилик.

ИНТЕРНАЦИОНАЛИСТ қ. байналмилалчи.

ИНТЕРНЕТ [ингл. Internet < интер.. + ингл. net — тўр, ўргимчак тўри: умумжаҳон тармоғи] Умумжаҳон компьютер тармоғи; бутун жаҳон бўйича тарқалган ва телефон ҳамда оптик-толали линиялар, модемлар ва б. билан ўзаро боғланган, ҳар қандай ахборотни ўзаро алмаша оладиган катта миқдордаги компьютерлар мажмуи.

ИНТЕРНЕТЛАШУВ Умумжаҳон компьютер тармоғи — Интернетга қўшилиш, уланиш; Интернет тизимидан фойдаланишга ўтиш.

ИНТЕРПОЛ [ингл. Interpol < International criminal police organisation] Халқаро жиноят полицияси ташкилоти.

ИНТЕРФАОЛ Информациони, ахборотларни компьютер тармоғи орқали қабул қилиш ёки узатишга асосланган. *Ўқитувчи ҳар қандай шароитда муаммоли, интерфаол усулда дарс ўтишга тайёр бўлиши керак.* Газетадан.

ИНТЕРЬЕР [фр. interieur — ички] архит. Тураржойлар, жамоат ва саноат бинолари ва иншоотларининг меъморий ва бадий жиҳатдан безатишган ичкари қисми.

ИНТИБОҲ [а. انتباه] — огоҳлик, гафлатдан уйғониш; диққат-эътибор] Қалбдаги гафлатнинг барҳам топиши, руҳий уйғониш, бедорлик.

ИНТИЗОМ [а. انتظام] — тартиб, тартибли тузилиш; изчиллик] Жамиятнинг ёки маълум жамоа аъзоларининг амал қилиши, бўйсунуши лозим бўлган қатъий тартиб, қоида. *Ҳарбий интизом. Меҳнат интизому.* ■ *Қаердаки интизом маҳкам, у ерда иш йири. Қаердаки интизом бузилади, у ерда иш расво.* Уйғун, Навбахор.

ИНТИЗОМИЙ Интизомга оид, интизом билан боғлиқ. *Юқорида кўрсатиб ўтилган ҳуқуқ бузувчилик ҳолларини содир этган шахсларга нисбатан маъмурий жазо билан бир қаторда, интизомий жазо чораси ҳам қўлланиши мумкин.* Газетадан.

ИНТИЗОМЛИ Интизомни маҳкам тутувчи, унга амал қилувчи, бўйсунувчи, тартибли. *Интизомли лашкар енгилмас.* Мақол.

■ *Мактабдошлар орасида Бегижон интизомли ва сергак бўлганидан, ўқитувчилари бошқа болаларни у билан тенглашишга қаҳирар эди.* Н. Сафаров, Жанговар саҳифалар.

ИНТИЗОМСИЗ Интизоми йўқ, интизомга амал қилмайдиган, бўйсунмайдиган; тартибсиз. *Интизомсиз жангчи интизомни бузгани учун унга навбатдан ташқари икки наряд бериш керак бўлади.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ИНТИЗОМСИЗЛИК Интизоми йўқ ҳолат, интизомни бузиш. — *Мен бундай интизомсизликка чидаб туrolмайман, — бошлиқ тикмачоқдай мушти билан столни урди, — мен ҳалоллик билан, виждон билан ишлайдиган одамни яхши кўраман.* Ойбек, Нур қидириб.

ИНТИЗОР [а. انتظار] — кутиш, кўз тутиш] Кўришга мушток, йўлига мунтазир. *Балки интизордир онаси, ёри, Балки соғингандир экинзор қирлар. Уйғун. Фақат она, дард ва жафога тўлган она, тик этса эшикка қараб, йўлига интизор ўтирар эди.* Ойбек, Нур қидириб. *Булардан эллик қадамча нарида, ўқариқ ичида, юзини ўсиқ ғўзалар билан тўсиб турарди интизор этган қиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИНТИЗОРЛИК Интизор ҳолат, кутиш. *Севгилисини соғиниб сарғаяди, интизорлик юрагини ҳар дам тирнайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИНТИЛИШ I Интилмоқ фл. ҳар. н. *Ҳаётни билиш ва ундан ўзининг лойиқ ўрнини топишга интилиш — ҳар бир кишининг умиди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Мақсад, бирор нарсага эришиш йўлидаги ҳаракат. *Миллатпарвар кишилар барча адоватларни, мансаб учун бўлган интилишларни бир четга суриб қўйиб, янги раҳбар атрофига бирлашадилар..* Э. Юсупов, Истиқлол йўлида. *Биринчи муваффақиятсизликдаёқ ўз мақсади, интилишларидан воз кечган киши ҳақиқий зиёли эмас, у ҳеч вақт ҳақиқий одам бўла олмайди.* Э. Юсупов, Истиқлол йўлида.

3 Мойиллик сезгиси; майл (ишқ, севги ҳақида). *Қиз Сирожни севадими, йўқми — ўзи ҳам билмас эди. Аммо кўнглида Сирожга интилиш сезиб юрарди.* Ф. Мусажонов, Ҳури. *Адолат ўзига нариги маҳалладаги Султонҳожни бойнинг совчи қўйдираётганини сезиб қолганди. Бу нарса Адолатнинг Усмонжонга*

бўлган интилишини кучайтириб юборди. С. Зуннунова, Гулхан.

ИНТИЛМА: марказга интилма куч физ. Айлана бўйлаб ҳаракат қилаётган жисмни айланада тутиб турувчи, шу айлана марказига йўналган куч.

ИНТИЛМОҚ 1 Бирор нарсага, кимсага ёки томонга отилмоқ, ташланмоқ, ҳаракат қилмоқ. [Жувон] Шохни ушлагани икки-уч интилиб, ушлай олмади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Асқар ота кўзига яовшироқ кўринган бир отни синамоқчи бўлиб минган эди, от анҳорага интилди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.

2 Мақсад йўлида, унга эришиш, амалга ошириш учун ҳаракат қилмоқ. *Илм-маърифатга интилмоқ. Интилганга толе ёр.* ■ У худди сингисининг қотилини энди топгандай, титраб-қақшаб, қасосга интиларди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Шерали вазиятни юмшатишга интилди. С. Кароматов, Олтин қум.

ИНТИЛУВЧАН Интилиш (интилиб ишлаш) хусусияти кучли. *Бир-биридан ишчан, бир-биридан интилувчан қизларнинг ишлари борган сари ривожланиб борапти.* Газетадан.

ИНТИМ [фр. intime < лот. intimus – энг чуқур, теран; ички, самимий] Юракдаги сир, ҳис-туйғу ва ш. к. га оид; юракдаги, сирли. *Интим муносабатлар. Интим суҳбат.* ■ .муҳаббат – жуда нозик интим туйғу. Айниқса ҳаёси кучли ёшлар жўн гапларини ҳам кўпчиликдан четда.. гаплашишга интиладилар. П. Қодиров, Қанотимиз жуфт бўлсин.

ИНТИХОБ [а. انتخاب – сайлов; сайлаш, танлаш] эск. кт. Танлаш, сайлаб олиш.

Интихоб этмоқ (ёки қилмоқ) Танлаб, сайлаб олмоқ.

ИНТИҚ шв. Сабрсизлик билан кутувчи; интизор. *Мен зиндонга арқон солай, Белга боғла, тортиб олай, Бирга йўлга равон бўлай, Йўлингга интиқ Барчиной.* «Алпомиш». Майсалар эндигина ниш отаётганда, сиз гуллашини интиқ кутасиз. Газетадан.

ИНТИҚМОҚ шв. Шошмоқ, ошиқмоқ. *Ниҳоят, бир замон у орқадан ўзи интиқиб кутган машина овозини эшитиб, йўл чеккасига чиқиб тўхтади.* М. Мансуров, Ёмби.

ИНТИҚОМ [а. انتقام – ўч, қасос; ўч олиш] Ўч, қасос. *Интиқом олмоқ.* ■ *Интиқом ҳисси-ла кўзга қон тўлган Довжорак эрларнинг намоиши бу.* Ф. Фулом. Низомиддин

учун ўч оламиз. *Интиқом кунлари яқин.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ИНТИҲО [а. انتها – охир, ниҳоя] Охир, ниҳоя; зид. *ибтидо.* *Ишни интиҳосига етказмоқ.* ■ *Қаҳрамонлардан ҳар бирининг ўй-фикрини, босган қадамини.. ҳамма-ҳаммасини ибтидосидан интиҳосигача яхши билади.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Ҳазал интиҳосига етган сари Авазнинг чеҳраси ёришиб борарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ИНТИҲОСИЗ Охири, интиҳоси йўқ, туганмас, бепоен. *Мирзакамолиддиннинг узоқ, интиҳосиз гапидан шундай мазмун чиқар эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Очил китоб ўқишга ихлос қўйган эди, китоблар унинг интиҳосиз хаёлларига қанот боғлар.. эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ИНТОКСИКАЦИЯ [лот. in – ички + юн. toxikon – заҳар] Организмнинг ташқаридан тушган ёки организмнинг ўзида ҳосил бўлган заҳарлар таъсирида зарарланиши.

ИНТОНАЦИОН Интонацияга оид. *Нутқнинг интонацион воситалари..*

ИНТОНАЦИЯ [лот. intonare – баланд овозда гапирмоқ, талаффуз қилмоқ] **1** Сўзловчининг нутқ мавзуйига муносабатини, ҳис-туйғусини ифодаловчи талаффуз услуби; тон.

2 тлш. Товушнинг ўзгаришидан, паст-баланд бўлиб туришидан иборат бўлган ритмик-оҳангдор нутқ тузилиши; оҳанг. *Хитоб интонацияси. Сўроқ интонацияси.*

3 мус. Ашулада ёки мусиқада оҳангнинг тўғри олинishi.

ИНТРИГА [фр. intrigue < лот. intricare – адаштирмоқ, йўлдан урмоқ] **1** Ҳазали мақсад йўлида қилинган яширин ҳаракат, фитна, ҳийла-найранг. *Интрига уюштирмоқ.*

2 ад. Эпик ёки драматик асарда иштирок этувчиларнинг ўзаро курашини очувчи воқеалар ривож сиемаси. *Комедиянинг интригаси кулгили бўлади, унда иштирок этувчи шахслар кулгили аҳволга тушиб қолади.* «Адабиёт хрестоматияси».

ИНТРИГАЧИ Интрига уюштирувчи; фитначи, ғаламис.

ИНТУИЦИЯ [лот. intuitio < intueri – синчиклаб, диққат билан қарамоқ] кт. **1** Тажрибага асосланган ғайриихтиёрий ҳис, фаҳм-фаросат, зийраклик. *Интуиция билан йўл топмоқ.*

2 Ҳақиқатни тажриба ва асосларсиз бевосита англаш, тушуниш, пайқаш.

ИНФАРКТ [лот. infarctus — лиқ тўла, тикилган] *тиб.* Таъминловчи томирлар тортишганда ёки бекилиб (тўсилиб) қолганда, қон таъминотининг тўсатдан бузилиши натижасида муайян аъзонинг жонсизланган (ўлган) қисми (асосан, юрак мушаклари — миокард ҳамда ўпка, жигар инфарктлари учрайди). *Инфаркт касаллиги қон босими юқори бўлган кишиларда кўп учрайди.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ИНФЕКЦИОН Инфекцияга, юқумли касалликларга оид, инфекциядан келиб чиққан; юқумли, юқадиган. *Грипп — инфекцияцион касаллик. Инфекцион касалхона.*

Инфекцион касалликлар 1) касаллик кўзгатувчи микроорганизмларнинг одам, ҳайвон ва ўсимлик организмга кириб, кўпайиб, зарарли таъсир кўрсатиши натижасида келиб чиқадиган касалликлар; 2) тиббиётнинг инфекцияцион касалликларнинг келиб чиқиш сабаблари, ривожланиш механизми, клиник кўриниши, шунингдек, профилактикаси, давоси ва диагностикаси каби масалалар билан шуғулланувчи махсус тармоғи.

ИНФЕКЦИЯ [лот. infectio — зарарланиш < inficere — юқмоқ, юқтирмоқ; зарарланмоқ, заҳарланмоқ] *тиб.* Касаллик пайдо қиладиган микроорганизмлар туфайли касалликнинг юқиши; юқтиришлик. *Инфекция манбаи касал одам ҳисобланади. Инфекциянинг олдини олиш чоралари.* ■ *Бола организмнинг инфекцияларга қарши чидамлигини оширишда чиниқшнинг моҳияти каттадир.* «Саодат».

ИНФИНИТИВ [лот. infinitivus — ноаниқ] *тлш.* Феълнинг ноаниқ шакли; масдар.

ИНФЛЯЦИЯ [лот. inflatio — шишиш, кўтарилиш; шиш, бўртиқ] Муомаладаги қоғоз пуллар массасининг таклиф қилинаётган реал товарлар ҳажмига нисбатан ҳаддан ташқари ортиб кетиши ва пулнинг қадрсизланиши ва бунинг натижасида товар ва хизматлар баҳосининг кўтарилиши, пулнинг харид қилиш қувватининг пасайиши. *Иқтисодиётимизни барқарорлаштиришни, пул қадрсизланиши — инфляцияни камайтиришни.* Газетадан. *Инфляция балоси МДХ мамлакатларининг бирортасини четлаб ўтгани йўқ.* Газетадан.

ИНФОРМАТИКА [лот. informatio — тушунтириш; огоҳ, хабардор қилиш] Информатсия (маълумот-ахборотлар)нинг умумий

хоссалари, тузилиш қонуниятлари, уни излаш, узатиш, сақлаш, қайта ишлаш ва инсон фаолиятининг турли соҳаларида қўллаш методлари ҳақидаги фан соҳаси. *Информатика оғирроқ, мураккаброқ фан бўлганлиги туфайли машғулотларда ўзини воситаларидан фойдаланиш ҳам яхши натижа беради.* Газетадан.

ИНФОРМАЦИОН Информатсияга, ахборотга оид. *Информацион билдириш. Информацион варақалар.*

ИНФОРМАЦИЯ [лот. informatio — тушунтириш, баён қилиш] қ. **ахборот.**

ИНФРАСТРУКТУРА [лот. infra — остида; паст; кучсиз + structura — тузилиш] қ. **инфратузилма.** *Сўх ўзининг географик жойлашуви ва инфраструктураси жиҳатдан ўзига хос характерга эга.* Газетадан.

ИНФРАТОВУШЛАР физ. Инсон қулоғи эшитмайдиган паст частотали товушлар.

ИНФРАТУЗИЛМА Ишлаб чиқариш ва товар муомаласига хизмат қилувчи ва инсон (жамият) ҳаёт фаолияти учун зарур бўлган меъёрий шароитни таъминлашга хизмат қиладиган турли-туман ёрдамчи хизмат кўрсатувчи соҳалар мажмуи. *Ўз навбатида, банкнинг инфратузилмаси ҳам жадал ривожланиб бормоқда.* Газетадан.

Ишлаб чиқариш инфратузилмаси Ишлаб чиқаришга хизмат кўрсатувчи соҳалар — транспорт, электр ва иссиқлик таъминоти, сув хўжалиги, алоқа-ахборот хизмати ва б. **Ижтимоий-маиший инфратузилма** Аҳолига хизмат кўрсатувчи соҳалар — маориф, соғлиқни сақлаш, маиший хизмат ва б.

ИНФРАҚИЗИЛ: **инфрақизил нурлар физ.** Спектрнинг қизил тусли қисмига ёндош, кўзга кўринмайдиган нурлар.

ИНФУЗОРИЯ [лот. infusus — бирор нарса ёки жойга қуйилган] Асосан сувда яшайдиган, юксак ривожланган бир хужайрали микроскопик жонивор.

ИНЧУНИН [ф. اینچنین — шундай; шунга ўхшаш] *кт., кам қўлл.* Шундай, худди шунинг каби; шунингдек. *Инчунин, Қўл-мақорани бир кун эмас бир кун шип-шийдам қилиб, гўлаҳхонада тиз чўктириш орзуси қанчалик лаззатли!* А. Мухтор, Опасингиллар. *Савр келди — экинчига давр келди деганларидек, тақачининг устахонаси эски омон, мертик кетмон. инчунин турли-туман темир-терсақ билан тўлиб-тошган..* А. Мухтор, Чинор.

ИНШО [a. *إنشاء*] — ташкил этиш; яратиш, куриш, барпо қилиш; ижод, баён; тахрир] Ўқув юртларида она тили ёки адабиётдан ёзма иш. *Иншо олмоқ. Иншо ёзмоқ.* ■ *Гавҳар иккита имтиҳондан аъло олдию.. иншоси тўрт бўлиб қолди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Иншо қилмоқ эск. Барпо қилмоқ, қурмоқ.

ИНШООЛЛО(Х) [a. *إنشاء الله*] — худо хоҳласа] 1 Худо хоҳласа, худога хуш келса. *Боя аччиққина хўрда қилиб қўювдим, ичиб олди. Иншооллоҳ, эртага туриб кетар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *У зулм илдизига болта урди. Иншоолло, зулм дарахти қуриydi.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Яхши истак билдириш учун қўлланилган ва худоё, илоҳим каби маъноларда келадиган дуо ибораси. [Мунажжим:] *Самовий мавжудотлар шаҳаншоҳнинг бахт ва саодатидан башорат бердилар.* [Ҳусайн:] *Иншоолло, айтганингиз келсин!* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ИНШООТ [a. *إنشآت*] — қурилишлар, бинолар] Турли мақсадлар учун қурилган бинолар ва уларнинг ускуна-жиҳозлари. *Гидротехник иншоотлар.* ■ *Сув ости кемалари ёрдамида қуриш мўлжалланаётган бу иншоот бўйлаб реактив двигателли вагон-снаряд қатнаши кўзда тутилмоқда.* «Фан ва турмуш». *Магистрал каналларнинг бош қисмида бир оз мураккаб иншоотлар қурилди.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сирин.

ИНЪЕКЦИЯ [лот. *injection* — юбориш] Тери орасига дори юбориш; укол. *Инъекция усули билан қўлланган дори организмга жуда тез таъсир қилади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ИНЪИКОС [a. *إنعكاس*] — акс этиш] 1 Ойнада, сувда ва умуман, ялтироқ нарса бетида акс этган тасвир; акс. *Лекин бу очилиш кўнгилда пайдо бўлган қандайдир бирор шодликнинг аксланиши бўлмай, балки кўзида ёлқинлана бошлаган ғазаб ўтининг инъикоси каби эди.* С. Айний, Эсадалиқлар.

2 флс. Объектив воқеликнинг, борлиқнинг киши онгида акс этиши, акси. *Драматургнинг ифода қилиб берган типлари турмушимизда ҳали ҳам учраб келаятган эскилик сарқитларидан қутула олмаган кишиларнинг бадий инъикосидир.* «Ўзбек адабиёти тарихи».

ИНЪОМ [a. *إنعام*] — ҳадя, эҳсон] 1 Тортиқ қилиб берилган нарса; ҳадя, совға. *Шо-муродга мени таъриф қиласан.. қизини кўндирасан, келиб менинг инъомларимни оласан.* «Ёдгор». *Бугунги хирмон-хирмон пахталар.. мева-чевалар халқимизнинг меҳнати эвазига келган чўл инъомидир.* Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз.

Инъом қилмоқ (ёки этмоқ) Тортиқ, совға ва ш.к. бермоқ. *Мавлонога биздан битта от, анжоми билан инъом қилинсин, — қўшимча қилди Бобур.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Амирзода инъом этган заррин тўнни ҳам кулол устига ёпди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Инъом (эркақлар исми)

ИНҚИЁД [a. *إنقياد*] — риюа қилиш, эргашиш; итоат, тобелик]: **инқиёд этмоқ** (ёки қилмоқ) эск., кт. Бўйсунмоқ, итоат қилмоқ, бўйин эгмоқ. *Амрга инқиёд этишдан илгари шу тўғрида жавоб берсангиз.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *..ушбу ёрлиғимизни бердик хўқандлик мирзо Анвараким, мазкур мулло мирзо Анвар.. устувор туриб, амримизга инқиёд этиб, девонбеги унвон дигар садри муншийлик [вазифасини] адо қилғай деб.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ИНҚИЛЛАМОҚ Касаллик ёки юк оғирлигидан гавдани зўриққан ҳолда тутмоқ ва шу ҳолатга мос товуш («иҳ, их» каби) чиқармоқ; зўриқиб (тиқилиб) нафас чиқармоқ. *Кўзини очмайди, ўқчийди, инқиллайди.* *Бутун бадани ўт бўлиб ёнади.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Кампир инқиллаганча жойига бориб ўтирди, тиззаларининг кўзини уқалаб, оғир сўлиш олди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти. *Шодмонхўжа эса туролмай инқиллар, оғзибурнидан оқаятган қонни.. тўнининг барига артар эди.* К. Яшин, Ҳамза.

ИНҚИЛОБ [a. *إنقلاب*] — ўзгариш; тўнтариш, исён] 1 Умуман, жамият ҳаёти ва унинг соҳаларида бўладиган ўзгариш, тубдан ўзгариш. *Бу кунлар бошимизда бир саҳоб ўлса, ажаб эрмас, Мунаввар сув юзинда бир офтоб ўлса, ажаб эрмас.. Қариган чоғда Завқий, инқилоб ўлса, ажаб эрмас.* Завқий.

2 Бир ижтимоий тузумни бошқаси билан алмаштириш орқали бўладиган ўзгариш; тўнтариш. *Февраль инқилоби.* ■ *Инқилобни фарб олимлари ҳам «ижтимоий тараққиётнинг ибтидоий ва ёввойи шакли», деб атаганлар.* Газетадан.

3 Инқилоб (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ИНҚИЛОБИЙ Инқилобга оид. *Инқилобий ҳаракат. Инқилобий шир. Инқилобий ишлар. Инқилобий ўзгаришлар. Инқилобий варақалар. Инқилобий мавзу.*

ИНҚИЛОБЧИ Инқилоб тарафдори, инқилоб қатнашчиси.

ИНҚИРОЗ [а. انقراض – охир бўлиш, битиш, тугалиш] 1) Тараққиётда орқага кетиш, пасайиш; таназзул, тушкунлик. *Бинобарин, биз моддий таназзул билан маънавий инқироз мувози [тенг, баробар] тарзда юз беришини бошимиздан кечирдик.* Газетадан.

2) Тугаш, охир бўлиш, битиш. *Мўмин мирзонинг ўлими теурийлар хонадонининг инқирозидан нишонadır.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

Инқирозга учрамоқ (ёки юз тутмоқ) 1) орқага кетмоқ, пасаймоқ, таназзулга, тушкунликка учрамоқ; 2) тугамоқ, битмоқ. *Кутилмаганда Нормухамедовлар сулоласи инқирозга учраб, қонуннинг шафқатсиз қамчисига йўлиқди.* Д. Нурий, Осмон устун.

ИОН [юн. ion – борувчи] физ. Атом ёки атомлар гуруҳи бир ёки бир неча электрон қабул қилганда ёки йўқотганда ҳосил бўладиган зарядланган заррача.

ИОНА [а. ائنه – ёрдам, кўмак] эск. 1) Моддий ёрдам, нафақа. *-Бу юртнинг бойлари қани? – диққати ошиб қизиша бошлади Валихон. – Қани савдогарлари? Қани амалдорлари? Сийлов қани? Иона қани? Ш. Тошматов, Эрк куши.*

2) Бирор кори хайр учун тўпланган пул. *Паспортимни қўлимга осонгина тутқизиб қўя қолмади.. иона баҳонаси билан алақандай бир қутига пул ташлаттириб, сўнгра қўл қўйдириб, паспортимни қўлимга тутқазди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Мен боёнларимиздан эликтасини «кўмак» рўйхатига олиб қўйдим. Улар бугун-эрта иона тўглаб келтирадилар.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

ИОНЛАШМОҚ физ. Ионларга айланмоқ, ион ҳосил қилмоқ. *Ионлашган ҳаво.*

ИОНЛАШУВ физ. Атом ёки молекулаларнинг ионларга айланиши; ионларнинг ҳосил бўлиши.

ИОНОСФЕРА [ион + юн. sphaera – шар] физ. Атмосферанинг ион ёки эркин электронларга бой бўлган юқори қатлами. *Учин-*

чи йўлдош ёрдами билан.. радио тўлқинларининг ионосферада тарқалиши ҳақида ва бошқа муҳим маълумотлар олинди. Газетадан.

ИП 1 Пахта, хом ипак, зигир, жун ва ш. к. толасидан ингичка қилиб йигирилган ёки йигирилмаган тикув, тўқув материали. *Пишиқ ип. Хом ип. Машинага ип солмоқ. Ип газлама.* ■ [Алиохун] *Бир неча минутдан сўнг туриб.. игнани олди, қаердандир ип топиб, эски, серямоқ кўйлагининг йиртигини тикишга ўтирди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Буни сотиб, чарм, ип, сирач, мум сингари косибчилик учун керакли ашёларни олади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2) Умуман, боғлаш, ўраш ва ш. к. мақсадлар учун қўлланадиган нарса (мас., шнур, каноп, чилвир). *Ботинка ипи. Мард йигит қўлида аждар ўлади, Номард одам ипни аждар билади.* Мақол. ■ *Тоғаси, сўйилган кўйнинг ипини олди-ю, шошиб, ташқарига чиқиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3) Пай, ичак ва ш. к. дан чолғу асбоблари учун тайёрланган тор. *Мели полвон.. дуторга аччиқ қилиб сўзлади: -Сени ўйлаб топган Афлотунни кўп ақлли одам ўтган дейдилару, фақат ипингни узилмайдиган қилиб ясашга ақли етмабди-да.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4) кўчма айн. **ришта 3.** *Дўстлик ипи. Муҳаббат ипи.* ■ *Доирачи, раққоса ва созандалар ўртасида томошабин сезмайдиган нозик алоқа ипи мавжуд.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Ҳаётнинг кўнгли чўкиб кетди, лекин жони чиқиб қолган умид ипини узгиси келмади. Фақат калласини қимирлатиб, «хўп» деб қўя қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5) кўчма Йўл, чизиқ, хат. *Узоқда, кечанинг қора чодирига бурканган дарахтлар устидан.. ўқлар.. ҳавода олов ип чизиб учардилар.* Ойбек, Кўёш қораймас.

Бурнидан ип ўтказмоқ Айтганига, айтган йўлига юрадиган қилмоқ. *Насиҳат қилманг менга. Бурнига ип ўтказаман, деб ўйламанг.* С. Зуннунова, Узилган ип. *Болагинамга эга чиқиб, бурнидан ип ўтказиб олди бу доғули.* С. Аҳмад, Чўл бургути. **Ип эшолмайди** Тенг ёки бас кела олмайди. *Сизнинг сарполарингизни кийгандан кейин бирам очилиб кетдики.. жаннатдаги ҳуру ғилмонлар ҳам унинг олдидан ип эшолмайдиган бўлиб қолдилар.* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси. **Ипидан игнасиғача** Бутун тафсилоти билан, майда-чуйдасиғача; батафсил. *Сиз айтинг, ахир,*

сиёсатни ипидан игнасигача биласиз, мен нима қилсам бўлади энди? П. Турсун, Ҳўқитувчи. Кечқурун отам ишдан қайтгач, онам йиғлаб-йиғлаб, воқеани ипидан игнасигача айтиб берди. Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ИПАК 1 Пилла қурти чиқарган жуда ингичка, пишиқ, ялтироқ, товляниб турадиган мулойим тола ва ундан йигирилган ип. *Хом ипак. Пишитилган ипак.* ■ *Ипак толалари сифатини янада яхшилаш борасида олиб борилган изланишлар ижобий яқунланди.* Газетадан. *Адолат қончилигини очди. Унда ангишвонадан тортиб, ип, ипакларгача бор эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Шундай иплардан тўқилган мато, шойи ва ундан тикилган кийим ёки буюм. *Ипак гилам. Ипак рўмол.* ■ *Зайнаб ҳам тямом ипакларга кўмилиб ясанган, кеча эрга теккан янги келинлар суратига кирган эди.* А. Қодирӣ, Ҳўтган кунлар.

3 кўчма Мулойим, нозик. *Ботирали хотинининг қалин ипак сочини силаб гапирди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

ИПАКДАЙ, -дек **1** Ипак сингари мулойим, нозик. *Ипакдай майин пахта.*

2 кўчма Жуда ҳам хушмуомала, ширинсўз; мулойим. *Ипакдай аёл. Танқиддан кейин ипакдай бўлиб қолди.*

ИПАКЛИ Ипаги бор, ипакдан тўқилган. *Халтачанинг ипакли боғичи.*

ИПАКЛИК 1 Ипакли газламадан, шойидан қилинган, тикилган кийим. *Ипаклик киймоқ.*

2 Ипак мато. *Нигора чамадонини очди.. ичини тита бошлади. Янги гулдор дастурхон, бир-икки жўра ипаклик, яна жилдли, жидсиз китоблар.* С. Анорбоев, Оқсой.

ИПАКФУРУШ Ипак ёки ипакли газлама сотувчи савдогар. *Поякиликдан носвойни оламан-да, таниш ипакфуруш яҳудийдан онам буюрган ипакни харид қилгани жўнайман.* Ойбек, Болалик.

ИПАКЧИ 1 айн. **ипакфуруш.**

2 Пилла ва ипак тайёрлаш билан шуғулланувчи.

ИПАКЧИЛИК 1 Кишлоқ хўжалигининг пилла етиштириш иши билан шуғулланадиган тармоғи. *Ипакчилик хўжалиги. Ипакчилик бошқармаси.*

2 Енгиел саноатнинг асосан табиий ва сунъий ипак толаси ва б. турли толалар бирикмасидан ипак (шойи) газламалар тўқиш

чиқарадиган тармоғи. *Ипакчилик комбинати (фабрикаси).*

ИПИЛТИРИҚ Жуда ориқ, нимжон, қилтириқ. *Ипилтириқ бола.* ■ *Ер ориқ-чун ипилтириқ бўлиб сабзи, Эл олдида Кўканинг ҳеч қолмай лафзи.* Ф. Фулом, Кўкан.

ИПИР-ИПИР Бурда-бурда, бўлак-бўлак илга ўхшаш, паға-паға (сут, ис кабилар ҳақида). *Сут чириб, ипир-ипир бўлиб қолди.* ■ *Корхонанинг деворлари, шиплари ўргимчак иллар, ипир-ипир қора ислар билан қопланган.* Ойбек, Танланган асарлар.

ИПИРИСКИ 1 Кир-чир, исқирт. *Тузуроқ кийиниб бор, манави ипириски нарсаларингни ташлаб. Ёки яхшироқ костюм-шиминг йўқми..* Н. Аминов, Суварак.

2 кўчма Ёқимсиз, бўлмағур (хатти-ҳаракат, гап-сўз ва ш. к. ҳақида) *..айрим ғаламис одамларнинг, ахборот воситаларининг ул зот ҳақидаги маломатларига.. ипириски гапларига Президентимиз чек қўйдирдилар.* Газетадан.

ИПОР [а. عفار — чанг, тўзон] **1** Баъзи ҳайвонларнинг, асосан Сибирда яшайдиган бир хил кийикнинг жинсий безидан олинадиган хушбўй модда; мушк.

2 Шу модданинг ва умуман хушбўй нарсаларнинг ҳиди. *Тарқатар шингилларинг райҳон ипорнинг бўйини, Чорласа ширин чарослар, бормайин қолғайми мен!* Ф. Фулом.

ИПОРГУЛ Ипор каби хушбўй гул, атиргул.

ИПОТЕКА [юн. hypothekē — гаров] Кўчмас мулкни гаровга қўйиш асосида бериладиган узоқ муддатли қарз; ушбу қарзни таъминлашга хизмат қилувчи гаров.

Ипотека банки Ер-сув ва кўчмас мулкни гаровга қўйиш шарти билан узоқ муддатли қарз беришга ихтисослашган банк.

ИППОДРОМ [юн. hippodromos < hippos — от + dromos — югуриш жойи] Йўрга ва пойгачи отларни синаб кўриш ва от спорти бўйича мусобақалар (пойга, улоқ ва б.) ўтказиш учун махсус жиҳозланган иншоотлар мажмуи; отчопар. *Ипподромнинг томошабинлар учун солинган кенг ва баланд минбаридаги бўш ўринларга одамлар шошилиб жойлаша бошладилар.* Ё. Шукуров, Биринчи парвоз.

2 Шундай синовлар ва мусобақаларни ташкил этувчи муассаса. *Ипподром маъмурияти.*

ИПРИТ [фр. Ypres — Бельгиядаги Ипр дарёсининг номи] Молекуласида хлор ва олтингургурт бўлган рангсиз органик суюқлик; заҳарловчи модда (дастлаб шу дарё бўйидаги жангда қулланган).

ИПСИЗ Ипи йўқ, ип тақилмайдиган. *Ҳали қиров тушганича йўқ-ку, эгнида пальто, оёғида қўнжли ипсиз ботинка.* М. Мансуров, Ёмби.

Ипсиз боғламоқ (ёки боғланмоқ) Бўшай олмайдиган, қутула олмайдиган, банд ҳолатга солмоқ, шундай ҳолатга тушмоқ. *— Ҳоким бизни Тешабойга ипсиз боғлаб бериб кетди, — деди Қудрат.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мана, бўлимга ипсиз боғланиб ўтирибди. Уй-жойига қаролмайди.* С. Нуров, Нарвон.

ИРВАЙМОҚ Эгри бўлиб қолмоқ, қийшаймоқ (уй, девор, огиз ҳақида). *Деворнинг ирвайган ерлари.* ■ *Ирвайган оғизларида папирос.. «Муштум».*

ИРГАМЧИК с. т. Кишини жиркантирадиган; йиргамчик, жирканч.

ИРГАНМОҚ с. т. Йирганмоқ, жирканмоқ.

ИРГАНЧ с. т. Жирканч.

ИРЖАЙМОҚ Овоз чиқармай, лабларни ёйиб, ёқимсиз қулумсирамоқ; иршаймоқ, тиржаймоқ. *Мунча иржаясан? ■ Фосих афанди бўлса.. қора дулдул устида куйдирган калладай иржайиб ўтирар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИРИДИЙ [лот. iridium < юн. iris, iridos — камалак; тузлари турли рангда бўлгани учун шундай аталган] Менделеев даврий системасининг VIII гуруҳига мансуб кумуш-ранг-оқ, жуда қаттиқ, лекин мўрт металл; платина металллар туркумидаги кимёвий элемент.

ИРИЛЛАМОҚ I «Ир-р-р» деган овоз чиқариб хурмоқ (ит ҳақида). *Узала пушиб, оғзи билан напша тутиб ётган каттакон сариқ ит бошини кўтариб ирилади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

I кўчма салб. Уришгандек гапирмоқ (итнинг шундай ҳаракатига нисбат берилади). *Сиз бўлмасангиз, булар билан бир ерда ўтириб, гаплашиб бўладими. Халфа билан Махсумнинг дарров ириллаганини кўрдингизми?!* П. Турсун, Ўқитувчи.

ИРИМ этн. Бирор мақсад, ният билан қилинган хурофий тадбир (мас., тўйдан

якши ният билан бирор нарса олиб кетиш; лард-балони қайтариш, зиён-заҳматдан, кўз тегишдан сақлаш учун бирор нарсани бошдан ўгириб ташлаш ва б.). *Она-бола дарвозадан чиқаётганда эса, иримини қилиб, қўлидаги ойна устига обдастадан сув югуртириб, Латофат билан келини кўздан ғойиб бўлгунча қараб қолди.* С. Кароматов, Ҳижрон. *Эски иримлардан қутулиб кетмаган баъзи бўлтаклар.. ходанинг устига исериқ боғлаб қўядилар.* А. Қодирий, Обид кетмон.

Ирим қилмоқ Бирон-бир фалокат, зиён-заҳматга йўлиқмаслик ёки унинг олдини олиш чорасини қилмоқ, қидирмоқ; ирим тарзида бирор нарса қилмоқ. *Икки кампир ирим қилиб, Маликанинг дард тутаётганлигини ҳеч кимга билдирмасликка тиришиб.. эшикни ҳам занжирлаб қўйишган эди.* Мирмуҳсин, Чиниқош. *Охири у ирим қилиб, хужрасининг эшигини қулфламай, кўчага чиқди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Ҳадича хола бурунгидай унинг.. пешонасидан ўпди, дуо қилди, ирим қилиб, кузатгани чиқмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ИРИМИГА рвш. Йўли учун, номига, хўжа кўрсинга. *Концертда биринчи рақсни жуда ёмон ўйнадим. Бир-икки одам иримига чапак чалгандай бўлди.* С. Аҳмад, Зумрад. *Муродова ҳамроҳлари билан уриштирди-ю, иримига бир хўлаб, рюмкасини шиша орқасига яшириб қўйди.* И. Раҳим, Ихлос.

ИРИМКАШ Ҳар нарсага ирим қилмайдиган, иримчи; хурофотга берилган. *Мен иримкаш одамлар тоифасига кирмайман.* «Шарқ юлдузи».

ИРИМОҚ Микроорганизмлар таъсирида бузилмоқ, сасиб-бижғиб, ярқисиз қолга келмоқ; айнимоқ, чиримоқ. *Гушт ирибди.* ■ *Лат еб ириган анорларнинг суви чиқиб, пулларга ўтиб кетибди.* Х. Тўхтабоев, Сариқ девни миниб. *Дехқонбой ота каттакон тўрлама қовун тумшугидаги ириган ерини ўйиб ташлаб, карже қилиб сўйди.* Мирмуҳсин, Юзида ниқоби бор.

ИРИМ-СИРИМ айн. ирим-чирим. *Қилмадим куф-суф, ирим-сиримга.* С. Акбарий.

ИРИМЧИ Иримга ишонувчи; ирим-чиримга берилган, иримкаш. *Иримчи одам.* ■ *Унинг [сигирнинг] бўйидаги бир парча эски чарм саланглаб, яғринига урилди.* Эгаси иримчи бўлса керак, кўз тегмасин, деб тақиб қўйган-да. С. Анорбоев, Оқсой.

ИРИМ-ЧИРИМ Ҳар хил иримлар. *Шу қорда домлага бориш нимаси!? Ҳар бало ойимдан чиқади. Ирим-чирим бўлса бас.* Ойбек, Танланган асарлар. 5–6 ёшларда эди шекилли. Авзам жуда қаттиқ огриди. Курсатмаган табибу қилмаган ирим-чирим қолмади. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ИРИН эск. Лаб, дудоқ. *Ярим очиқ иринлари ичидаги оқ тишлари билан тилини фарча тишлаган-да, гўё шу турмушда, шу замонда туғилгани учун «аттанг» ўқийдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИРИТ [юн. iris – рангдор парда, ёй парда] Куз рангдор (ёй) пардасининг яллиғланиши (бунда кўз ёшланади, хиралашади, қаттиқ огрийди, бемор ёруққа қарай олмайди).

ИРИШ тиб. Тери, мушак, суяк ва б. тўқималардаги азотли органик моддалар, асосан, оксилларнинг микроорганизмлар ҳаёт фаолияти оқибатида смирилиш жараёни.

ИРКИЛМОҚ шв. Сесканиш, чўчиш, ҳазар қилиш билан ўзини тортмоқ, торгинмоқ. *Чол чарвоққа келиб юрадиган йўлга бурилди. Шунда Ёдгор иркилиб, отининг жилловини тортиб, бовага қараб, бир-икки оғиз сўз айтиб турибди. «Ёдгор». Мен кўриб, сесканиб, иркилиб қолдим. «Баҳром ва Гуландом». Дим иркилмай ўққа тутди буларни.* Фозил Йўлдош ўғли.

ИРКИТ Киши ирганадиган даражада кир, ифлос. *Ирkit бола. Ирkit пиёла.* ■ *Бир ёнда судралган қиш увадаси: ирkit қор уқами.* Р. Бобожон, Янги китобдан. ...*тайёр жой турганда, ирkit жойда ётиш нима ҳожат!* Ҳ. Шамс, Душман.

ИРМОҚ 1 Бирлашиб, катта дарё ҳосил қилувчи ҳар бир айрим кичик дарё. *Сирдарё ирмоқлари.* ■ *Ёлғиз оққан ирмоқ ҳам фойда келтиради, қизим, ахир, оқиб-оқиб, дарёга қўшилади-ку!* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ғайратлар пахта тераётган ерларнинг охирида Зарафшон дарёсининг бир ирмоғи – Қорадарё ўтади.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

2 Умуман, дарёча, кичик дарё. *Бу водийнинг қуёши ҳам бизники, Бахмал қиру зумрад ирмоқлари ҳам.* Ф. Фулом. ...*Музликлар остидан чиқаётган сув кичик ирмоқ ҳосил этиб оқарди.* С. Кароматов, Олтин қум.

ИРОД, **ийрод** [а. *إيراد* – даромад, кирим; келтириш, баён қилиш] *кт.* Ишора қилиш, ҳавола қилиш; келтириш.

Ирод этмоқ Келтирмоқ, баён қилмоқ; сўзламоқ. [Искандар] *Аскарларини йиғиб, қисқача бир нутқ ирод этгандан кейин, шу қалъага биринчи бўлиб чиққан кўнгиллиларга жуда кўп пул ва мартабалар ваъда қилди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ИРОДА [а. *إرادة* – қасд, ният, истак] 1 Мақсадни юзага чиқариш учун кишида бўлган матонат ва қатъият. *Кучли ирода. Темир ирода. Иродаси йўқ одам.* ■ *Улар қуроллари синса – қўллари билан, қўллари синса – тишлари билан, тишлари синса – иродалари билан қазииш қасдида келган сув таишалари эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [Турғунбойнинг] *Кўнглини қандайдир шубҳа ва норозилик таталаб турган бўлса ҳам, бирон қарши фикр айтишга иродаси етмади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ихтиёр, хоҳиш. *Ўз иродасига қарши иш қилмоқ.* ■ *Ҳуқуқий давлатда озчилик, агар мард бўлса, кўпчиликнинг иродасига итоат қилади.* Э. Юсупов, Истиклол йўлида.

3 Ирода (хотин-қизлар исми).

ИРОДАЛИ Иродаси кучли, бирор мақсад учун матонат ва қатъият билан курашадиган. *Муҳиддинқори Ёқубов иродали, ҳаракатчан, хушчақчақ, ажойиб овозли санъаткор эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Шу йўл эгилган қоматингизни кўтаради. Иродали бўлинг, фақат иродали бўлинг.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ИРОДАСИЗ Иродаси йўқ, иродаси сует; бардошсиз. *Иродасиз одам.* ■ *Порахўр шахслар.. сиёсий жиҳатдан етук бўлмаган беқарор ва иродасиз шахсларни қўлга олмоқдалар.* Газетадан.

ИРОДАСИЗЛИК Иродасиз одамга хос хусусият, хатти-ҳаракат, ҳолат; қатъиятсизлик. *Фуломжон эса ҳеч кутилмаганда иродасизликка берилиб, ҳамма нарсадан кўнгли совиди..* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Иродасизлик қилдинг, десам, хафа бўлма. Бу қоқилиш ўтиб кетади, бир неча вақтдан сўнг ўзингга келасан.* Мирмуҳсин, Умид.

ИРОНИЯ [юн. *eiponeia* – муғамбирлик, айёрлик; билиб билмаганга олиш] *ад.* Бадиий асарлардаги услубий восита – икки маънода қўлланиши мумкин бўлган сўз ёки гапларни қўллаш билан уларнинг асосий маънога тескари, ҳатто уни инкор этувчи маъноси орқали киноя, қочириқ, пичинг, кесатиқ, мазаҳ маъноларини ифодалаш.

ИРОҚ I Узок, олис. *Шаҳар бизга анча ироқ. Осмон ироқ — ер қаттиқ.* Мақол. ■ *Йиғи келди қулоғига ироқлардан пайдар-пай..* Т. Тўла.

ИРОҚ II [a. عراق — Ироқ мамлакати номидан] (И — катта) Шашмақом тизимидаги олтинчи мақом номи (қ. *шашмақом*). «Ироқ»ни ироқдаги ёрига эшитилсин, деб қуйлар эди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ИРОҚИ I [a. عراقى — Ироққа мансуб, Ироқда тайёрланган] Каштадўзликда тўрага, канвага ип ёки илақларни кесиштириб, крест шаклида гул тикиш усули ва шу усулда тикилган нарса. *Ироқи тикмоқ. Ироқи жияк.* ■ *Бошидаги ироқи дўпписи хуснига хусн қўшарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ИРОҚИ II [a. عراقى — Ироққа мансуб, Ироқда тайёрланган]: **ироқи совун с.т.** Юзқўл ювиш учун қўлланадиган кушбўй совун, атирсовун. *Темиртош ҳам кеча қаллиғи Менглиойнинг янгасига иккита ироқи совун, упа-элик олиб, янги рўмолчага тугиб, қош қорайганда борган эди.* М. Осим, Ўтрор.

ИРРАЦИОНАЛ [лот. irrationalis — номаъқул; ўйламасдан қилинган] I *флс.* Қонуниятга эга бўлмаган ва шу сабабли тушуниб, ақл билан билиб, мантиқий йўл билан тушунтириб бўлмайдиган; ақлдан ташқари. *Иррационал қараш.*

2 *мат.* Бутун сон билан ўлчаб, ифода-лаб ёки ҳисоблаб бўлмайдиган; арифметик амалдан ташқари, илдиз топиш амалини ҳам талаб қиладиган. *Иррационал тенглама. Иррационал сонлар.*

ИРРИГАТОР Ирригация, сув чиқариш ишлари мутахассиси. *Катта Наманган каналининг иккинчи навбати ирригаторлар томонидан жуда қисқа муддат ичида қуриб битказилмоқда.* Газетадан.

ИРРИГАЦИОН Ирригацияга, суғориш ишларига оид. *Ирригацион иншоотлар.*

ИРРИГАЦИЯ [лот. irrigatio — сув қўйиш; сунъий суғориш] Сувсиз ерларга сув чиқариш, далаларни, экин майдонларини суғориш ишлари. *Ирригация иншоотлари.* ■ *Республикамизда ирригация ва мелиорация ҳамда янги ерларни ўзлаштириш даражаси бениҳоя юқори.* «Фан ва турмуш».

ИРСИЙ [a. ارثى — наслдан наслга ўтган; меросга оид] *биол.* Наслга оид, наслдан наслга ўтадиган; наслий. *Фанда шу тушун-*

ча аввалдан маълум, ген ирсий белгини ташувчи нарса, деб қабул қилинган. «Фан ва турмуш».

Ирсий касалликлар Наслдан наслга ўтадиган, суяк сурадиган касалликлар. *..дунёда ҳар хил ирсий касалликларнинг кўплиги ҳам ирсиятнинг ижтимоий муҳитга боғлиқ эканлигидан далолат беради.* Ю. Сатторов, Ирсият ва тақдир.

ИРСИЯТ [a. ارثيت — ворисийлик, меросийлик, ирсийлик] *биол.* Тирик организмларнинг жисмоний ва руҳий хусусиятларни сақлаш ва наслдан наслга ўтказиш, ўзига ўхшаш наслларни бунёд этиш қобилияти, шундай хусусият. *Янги туғилган бузоқчалар чуқур текшириб кўрилди ва уларда дастурлаштирилган барча ирсиятлар мавжуд эканлиги аниқланди.* «Фан ва турмуш». *..ирсиятнинг маъноси — оқсил синтез қилиш қобилиятининг наслдан наслга ўтишидир.* «Фан ва турмуш».

ИРШАЙМОҚ Овоз чиқармай, лабларни ёйиб, кўримсиз кулумсирамоқ; иржаймоқ, тиржаймоқ. *Иршайиб кулмоқ.* ■ *-Ер юткурлар, нима қилиб иршайиб турибсизлар, ҳув, кўзларинг тешишсин! — деди хотинлардан бири.* М. Осим, Ўтрор. *Бир томонда ҳисобчи, бир томонда бригадир иршайиб, қуллақ қилиб турибди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

ИРШОД [a. ارشاد — тўғри йўл кўрсатиш] *эск. кт.* Тўғри йўл кўрсатиш, тўғри йўлга солиш, таълим бериш. *Маорифу ҳаёт шахсияси доим лисонидин, Жаҳолат аҳли иршодиға бўлсун таржимон ёшлар.* С. Хондайлиқий.

Иршод айламоқ (ёки қилмоқ, этмоқ) 1) тўғри йўл кўрсатмоқ, тўғри йўлга солмоқ; 2) эътиқод қилмоқ. «*Финг десанг, қум-қум талоқ*» машқини бунёд айлади, *Қайта бошдан рўдапо илмоққа иршод айлади.* Ҳамза.

ИРҚ I [a. عرق — қон томирлари; илдиз; зот] I *эск.* Насл, зот.

2 Кишиларнинг кўз, соч ва тери ранги, юз-бош тузилиши ва ш. к. наслий белгилари бир хил бўлган, тарихан шаклланган ҳар бир гуруҳи. *Турли ирқларга мансуб кишилар.. ҳуқуқий тенглик асосида тез-тез учрашиб туриш ва ҳамкорлик қилиш имкониятига эга-дирлар.* Газетадан. *Бунда бор қанча ирқ ва қанча миллат.. Э. Воҳидов.*

ИРҚ II *шв.* Юз; ёноқ. *Аваз қараса, Оққиз дуруст қизга ўхшайди, ирқи олмадай пишган, зулфлари белига тушган.* «Балогардон».

ИРҚИЙ [а. عرقى — ирққа оид, тегишли] Ирққа хос; ирққа оид (қ. ирқ I). *Ирқий белгилар. Ирқий назария.* ■ Мен ирқий ва миллий айирмалар ҳамда камситишлар одамларни энг заиф жонивордан кучсиз ва муте қилиб ташлаган ўлкаларни кўрганман. Зулфия, Чўққилар.

ИРҚЧИ Ирқчилик тарафдори, ирқчилик сиёсатини юргизувчи. *У тошкентлик Собир — Сардор фашистларни қилди хароб, Гўрсиб ётган ирқчи — мурдор Осиедан олди жавоб.* М. Шайхзода.

ИРҚЧИЛИК Ирқлар тенг эмас, шунинг учун гўё «олий», «сара» ирқларнинг «паст» ирқлар устидан ҳукмрон бўлиши тарихий заруратдир, деб даъво қилувчи назария ва сиёсат. *Мустамлакачилик билан ирқчиликка барҳам берилиши шарт ва барҳам берилади ҳам.* Газетадан.

ИРҒАЙ Ёғочи қаттиқ, пўсти қизғиш бута. [Зоминда] *Арча дарахтларидан ташқари, учқат, наъматак, ирғай, зирк ва бошқа буталар бор.* «Фан ва турмуш».

ИРҒАЙЗОР Ирғайлар ўсган ер, майдон. *Агар бу қумлар, ирғайзорлар орасида адашилса, умр бўйи юриб ҳам чиқиб кетиб бўлмайди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ИРҒАЛМОҚ шв. У ёқ-бу ёққа чайқалмоқ, қалқимоқ; силкинмоқ. *Қараса, ўша ўзини алдаган паризод тўқмоқ ёлли тўриқ отни миниб.. мункиб, қалқиб, минган оти.. бир-бир босиб, ирғалиб бораётган экан.* «Муродхон».

ИРҒАМОҚ Тебратмоқ, чайқамоқ; силкитмоқ (бошни). *Машинкада алланарсани кўчираётган аёлга салом берди. Аёл машинкадан кўзини олмай, бош ирғаб кўя қолди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Абдураззоқ ота кўлидаги бўшаган пиёланга ерга кўйиб, бош ирғаб, қудуқ томонни кўрсатди.* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда.

ИРҒИМОҚ айн. сакрамоқ. *Ариқдан ирғиб ўтмоқ.*

Ирғиб (ўрнидан) турмоқ Чаққонлик билан тез, қалқиб (ўрнидан) турмоқ, дик этиб (ўрнидан) турмоқ. *Худди босинқираган одамдек, ирғиб ўрнидан турдим.* Н. Сафаров, Оловли излар. **Ирғиб тушмоқ** Бехосдан юқорига кўтарилиб тушмоқ, сапчиб кетмоқ. *Оёғимга бир нарса тегиб, ирғиб тушдим.* ■ *Содиқжон бойвачча бу гапни эшитиб, бир ирғиб тушди.* К. Яшин, Ҳамза. **Ирғиб чиқ-**

моқ Ташқарига бўртиб, туртиб чиқмоқ (кўз соққаси, томир ва ш. к. ҳақида). *Ирғиб чиққан кўзлар. Ирғиб чиққан томирлар.* ■ *Унинг [Кўчқорнинг] офтобда қорайган ориқ пайлари ирғиб чиққан, оёғи.. тарашага ўхшарди.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

ИРҒИТМОҚ I Ирғимоқ фл. орт. н. *Илон юрган қийин йўлдан «Чу» деб отини ирғитди.* «Нитор ва Замон».

2 Отмоқ, улоқтирмоқ. *Елкадаги юкни ирғитмоқ. Кўлга тушган нарсани ирғитмоқ.* ■ *Фуломжон.. қамчини мингбошининг кўлидан юлиб олиб, супага ирғитди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кўзибой ҳар тошни ирғитганда, гимнастикачилардай енгил гавдаси билан бир ирғиб тушар ва бу қилиғидан ўзи завқланиб куларди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 Юқорига томон силкимоқ, кўтариб ташламоқ. *Арава оҳиста йўл босарди, кўтослар секин, ялқов қадам ташлар ва ўқтин-ўқтин аравакаш «хўш-хўш!» деб, қуруқ суяк кўтосларга қамчи ирғитиб кўярди.* Ойбек, Нур қидириб. *Ер, худди от олиб қочган аравадай, кишини ирғитиб-ирғитиб ташлар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ИРҒИШЛАМОҚ Бир неча бор ёки тинимсиз ирғимоқ, сакрамоқ. *—Ака! — деди Дилбар ва суюнганидан ёш боладай ирғишлай бошлади.* Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда. *Яқинда борсам, қизчалар мени қуршаб олиб, ирғишлаб чапак чалишди: «Суюнчи, суюнчи» деб.* А. Мухтор, Туғилиш. *Бузоқ ирғишлаб ўйнаб бориб, говмишининг елинига ёпишди.* Т. Мурод, Кўшиқ.

ИС I I Нарсанинг сезги аъзоси (бурун)-га таъсир этиш хусусияти ва шу таъсир натижасида юзага келувчи сезги; ҳид. *Иси бор. Иси йўқ.* ■ *Қимирлатишдан райхонларнинг ўтқир иси ўқтин-ўқтин димоққа келиб уринар эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Боғма-боғ ошиб эсаётган шамол димоққа аллақандай хушбўй исларни олиб келади.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Тонгда тандир қиздирилди. Нон иси тарқади.* Т. Малик, Ажаб дунё.

2 кўчма Дарак берувчи белги, ишора. *Низомулмулк муҳим бир нарсанинг исини пайқагандай, атрофга аланглаб, индамасдан унинг орқасидан юрди.* Ойбек, Навоий. *Чоғимда, тухматнинг иси келадиёв бу ишдан.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Оёқ остидаги нам туироқдан инсон учун жуда яқин қон-қариндошлик иси димоққа ури-*

ларди. С. Анорбоев, Оқсой. - *Жуда соз, бироқ сиёсий, тарбиявий ишнинг иси ҳам йўқ, — деди Сайрамов. Ойбек, О.в. шабадалар.*

Ис билади Жуда сезгир. *Ўн чақиримдан ис билади бу муттахам. Ис олмоқ* Хуфиёна сезмоқ. *Шўрванинг исини олиб, старший билан эликбоши, қоровул кириб келди. Ҳамза, Паранжи сирлари. Исини чиқармаслик* Ошкор қилмаслик, ҳеч кимга билдирмаслик. *Бизга нимани буюрган эдинглар? Қизни олиб қочши ҳам бир қанча вақт исини чиқармай сақлаш, шундайми? - Шундай.* Ойбек, Танланган асарлар. *Иккита хотиникиз борлигининг исини ҳам чиқармай, бугун учинчи хотинга уланаяпсиз.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

ИС II I У қадар куюқ бўлмаган, кўринар-кўринмас тарздаги тутун; дуд. *Самовар карнайдан кўтарилаётган ис.*

2 Ёнишдан ҳосил бўлган зарарли (заҳарли) газ, кўмир оксиди; ис гази. *Катта осма лампа тутаброқ ёнганидан, дўконхонадан ис ва қурум ҳиди билан тўлган ҳаво дарров димоққа урар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Овақатдан ис ҳиди келарди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.*

3 Тутун ва чангдан шип ва деворларда, нарсалар юзасида ҳосил бўладиган нозик ипсимон, ипир-ипир нарсалар. *Хизматкорхонанинг деворлари, шиплари ўргимчак инлари, ипир-ипир қора ислар билан қопланган. Ойбек, Танланган асарлар. У [Умид] тахмондаги, шифтлардаги исларни сутурге билан олиб, полни икки қайта ювди. Мирмуҳсин, Умид.*

Ис босиб (ўтирмақ) Иш-фаолиятсиз, ҳеч кимга аралашмай, назар-эътибордан четда қолиб. *Бунақа, уйларда ис босиб ўтираверса, юрагига зардоб тўпланади-да. Далани, боғ-роғни кўрмаса, бундай тўй-пўй қилиб, кўнглидаги чигилни ёзмаса.* С. Нуров, Нарвон. **Ис тегмоқ** Исдан заҳарланмоқ (қ. ис 2). *Насимбой ўзида йўқ аҳволда, отаси узатган пулни қўлида чангаллаганча, ис теккандай каловланиб турарди. «Муштум». Кўп хавотирланманг, холажон.. ўғлингизга бир оз ис тегибди. «Муштум». Ис чиқармоқ этн.* Арвоҳларга атаб ёки инс-жинсларни қайтариш мақсадида махсус иссиқ таом тайёрлаб едирмоқ (кўни-кўшни, маҳалладош, қариндош кишиларга). *Ўғлимнинг қўлини ҳалоллатсам, сўйиб жиндак ис чиқарарман, деб умид билан боқиб юрган бир улоғим бор эди. П. Турсун, Ўқитувчи. - Кеча одамларни*

нақ арвоҳ чалиб кетганмиш. Шунга бувимлар «арвоҳ оши» қилиб, «ис» чиқарибди, — деди Пирназар. Н. Мақсудий, Лайлатулқадр.

ИСБОТ [a. إثبات — далил, ҳужжат билан аниқлаш] **I** Фикр, даъво, фараз ва ш. к. нинг тўғрилигини ёки юз берган ҳодисанинг чинлигини тасдиқловчи факт, далил. - *Эгриликка олманг, Зайнаб, — деди Кумуш. — Мен бу гапни ёнимда эрим бор бўлганда кирма, деб айтмадим, балки боғи сўзимнинг исботи учун айтдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Сўнги 74 йшлик тарихимизда бўлиб ўтган барча қирғин ва қатағонликларнинг биринчи қурбонлари зиёлилар бўлгани бунинг исботидир. Э. Юсупов, Истиқлол йўлида.*

2 мнт. мат. Бирор қоида ёки даъвонинг тўғрилигини бошқа маълум қондалар асосида, мантиқий мулоҳаза ва далиллар билан тасдиқлаш усули, тизими. *Пифагор теоремасининг исботи.*

Исбот қилмоқ айн. исботламоқ. *Планни бажаришимизни уч йшдан бери исбот қилмиз. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

ИСБОТЛАМОҚ I Фикр, даъво, фараз ва ш. к. нинг тўғрилигини ёки бўлиб ўтган воқеа-ҳодисанинг чинлигини далил, ҳужжат билан тасдиқламоқ. *Ўз гапининг тўғрилигини исботламоқ. ■ Энди у солдатларга бутунлай бошқа гапни айтиши керак. Айтишга айтади-ю, лекин қандай исботлай олади? И. Раҳим, Чин муҳаббат. Омоннинг ҳамма нарсани расмий жиҳатдан мушоҳада этишини билгани учун, фикрини далил билан исботламоқчи бўлди. С. Кароматов, Олтин қум.*

2 мнт., мат. Бирор қоида ёки даъвонинг тўғрилигини бошқа маълум қондалар, асосида мантиқий мулоҳаза ва далиллар билан тасдиқламоқ, исбот қилмоқ. *Теоремани исботламоқ. ■ Бу фактлар асосида ўзбек тилида сўз тартибининг ҳам эркин, ҳам боғли эканини исботлайди [олим]. Газетадан.*

ИСЁН [a. عصيان — бўйин товлаш, итоатсизлик; кўзғолон] **I** Синфий, миллий, ҳуқуқий манфаатларни ҳимоя қилиб кўтариладиган кўзғолон; галаён. *Бу [исён] — улўғ халқ исёни, бу — асрлардан буён давом этган жабрга, қуликка қарши мустамлака камбағалларининг кўзғолони, даҳшатли зарбаси эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 кўчма Қаршилиқ, норозилик билан кўзғалувчи, тугён урувчи ҳис-туйғу. *Киши қалбида ҳаромдан ҳазар, нопокликка, адолат-*

сизликка нисбатан мурасасиз исён бўлиши керак. Газетадан. Зулм, тахтга қарши исён Шарқ кўксига тўлиб тошди. Ғайратий. . . юрагида йиғилган ҳамма дарду ситамлари, ҳамма алам, ҳамма исёнларини тўкса арзийдиган қасосли онлар келди. О. Ёқубов, Кўҳна дунё.

ИСЁН ҚИЛМОҚ (ёки кўтармоқ) Исён намоиш этмоқ. Зулмга қарши исён қилмоқ (кўтармоқ). ■ Минг-минг одам исён кўтарди, ҳукумат олдига чўқмордан тортиб борта-тешасигача кўтариб келади. Ж. Шарипов, Хоразм. Лекин ҳамшишалик раҳнамо қалбим Не учун дафъатан кўтарди исён. Э. Воҳидов, Садоқатнома.

ИСЁНКОР [а. + ф. عصيانكار — бўйин товловчи; исён қилувчи, қўзғалувчи] 1 Исён кўтарувчи ёки исён кўтарган; исёнчи, қўзғолончи. Давлатнинг яхлитлигини сақлаб қолмоқ учун исёнкор ва маккор ўғлига қарши юриш қилишдан бошқа иложи қолмади [Улғибекнинг]. Мирмуҳсин, Меъмор. Чор ҳокимияти.. исёнкор фуқародан шафқатсиз оммавий қасос олди. Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Исёнга чорловчи, исёнга даъват этувчи. Исёнкор шоир. ■ Оловдай қизиб турган миясида исёнкор фикрлар туғён қиларди. О. Ёқубов, Қанот жуфт бўлади. Лекин шоирнинг исёнкор овозини тиндира олмади. Газетадан.

ИСЁНКОРЛИК Исёнкор иши, исёнкорга хос хатти-ҳаракат; бўйин товламаслик, бўйсунмаслик. Бу қизнинг руҳида бўйсунувчанлик эмас, исёнкорлик борлигини кўриб, тутақиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Исёнкорлик уни охир Олиб келди зиндонга. Э. Воҳидов, Фалаён.

ИСЁНКОРОНА Исёнга чорловчи; исёнкорлик билан, бўйсунмасдан. Бу шоир қалбида исёнкорона шеър туғлишидан дарак.. эди. С. Сиёев, Аваз. Хотин-қизлар исёнкорона курашга ўтиб, қўшиқлар куйлаганлар. «Фольклор».

ИСЁНЧИ айн. исёнкор 1. Тошканднинг Қўқонга қарши исён қилган замонидан, исёнчилардан бири. . . Юсуф ҳожидек бир кимсанинг ўз ўғлини Марғилонга юбориб, бунда ҳам исён чиқариш қасдида бўлмоғи, унингча [қушбегица], ҳақиқатга жуда яқин ва шубҳасиз эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИСИМОҚ 1 Ўзига иссиқлик олиб, ҳарорати кўтарилмоқ. Сув исиди. Печка қизиб, уй яхши исиди. ■ Ҳаво ҳали исимаган бўлса

ҳам, хомсемиз ҳоким, формасининг кўкрак тугмаларини ечиб ташлаб, елпинишга тушди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 кўчма Кўнгли тортмоқ, рағбати, муҳаббати ошиб, яқинлик сезмоқ; кўнгли илимоқ. Энди хотинига исиб, меҳмонхонада ётишни ҳам барҳам берса. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Йўлдошнинг олдига кириб ўтсам, Жамилахоннинг боши кўкка етар. Зора-мора менга кўнгли исиб қолса.. ўғлимнинг ҳам бахти очиларди, — деди Салтанат. Б. Раҳмонов, Қилмиш-қидирмиш.

ИСИНМОҚ Ўзини иссиққа тоблаб ёки иссиқ жойда ўтириб, баданни иситмоқ. Гуломжон челақни ўчоқ ёнига келтириб қўйди, сувнинг эришини кутиб, ўзи ҳам шу ерда исиниб турди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Пахтасини топшириб бўлганлар исиниш учун йўл ёқасига олов ёқишди. «Ёшлик».

ИСИРИҚ Исириқдошлар оиласига мансуб кўп йиллик ёввойи ўт ўсимлик [Таркибида алкалоидлар бўлиб, халқ табобатида шифобахш восита сифатида турли йўллар билан (жумладан, тутатиб) фойдаланиб келинади]. . . Исириқни минг дардга даво, деб бекорга айтишмайди. Газетадан. Исириқ — гриппга қарши яхши нарса. Ким уни эскилик деса, хато қилади. Мирмуҳсин, Умид.

Исириқ солмоқ (ёки тутатмоқ) 1) турли микроб (қасалик)ларга қарши, дезинфекция мақсадида исериқнинг қуруғини тутатмоқ. Хоналарни тез-тез шамоллатиб туриш, кунига икки марта исериқ исериқ тутатиш ҳам мақсадга мувофиқдир. Газетадан; 2) этн. инжинсни қочириб, «ёмон кўздан сақлаш» ва ш. к. мақсадда исериқ тутатиб, киши боши (атрофи)дан, хона ичида айлантирмоқ. Кампир, меҳмонлар чиқиб кетиши билан, суюкли куёвигача исериқ солди. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. Лутфинисо дам ўтмасдан келиб, гоҳ «ёмон кўздан сақласин» учун исериқ тутаттирар, гоҳ қизини қучиб йиғлар.. эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ИСИРИҚДОН Исириқчининг исериқ солиб тутатадиган мис идиши.

ИСИРИҚЧИ Кишиларга исериқ солиб, шундан тушган садақа билан кун кўрувчи шахс. Йўлчи қараб, киноя билан қошларини чимирди: - Мен хўжайинларнинг бўйинтуруғига калламни тикай, ишлай, улар обдан мойимни шилсин, кейин мени «хушт!» деб ҳайдасин, мен гадоё бўлай, исериқчи бўлай. Ойбек, Танланган асарлар.

ИСИРҒА 1 Кулоққа тақиладиган, олтин, кумуш каби металлдан ясаладиган зийнат буюми; зирак. *Тилла исирға. ■ У [Турсуной] маржон, исирға, узук тақишни бировлардан кўриб ҳавас қилар.. эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

2 Баъзи ҳайвонлар, чунончи, эчкининг томоғи остидан осилиб турадиган солинчоқ эти.

ИСИТКИЧ 1 Иситиш асбоби, иситадиган қурилма, механизм. *Пропан газы билан ишловчи иситкичдан сув остининг энг чуқур жойларида фойдаланиш мумкин эмас. «Фан ва турмуш». АҚШда ғаввослар учун водород билан иситиладиган иситкич яратиш мўлжалланмоқда. «Фан ва турмуш».*

2 Баданнинг огриган ерини сунъий иситиш учун қўлланадиган мослама. *Электр иситкич. Резина иситкич.*

ИСИТМА 1 Организмнинг, гавда ҳарорати кўтарилганда намоён бўладиган, зарарли агентлар (касаликлар қўзғатувчи омиллар)га нисбатан ҳимоя-мослашув реакцияси, унинг натижасида юзага келувчи ҳарорат. *Иситмани ўлчамоқ. Касални яширсанг, иситмаси ошкор қилади. Мақол. ■ -Хайрият, онангизнинг аҳволи анча тузук бўлиб қолди, иситмаси ҳам қайтди, — деди отаси. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 с. т. Баланда ҳарорат билан ўтадиган баъзи касаликларнинг (мас., безгак, тифнинг) халқ орасидаги умумий номи. *Қумқишлоқ деҳқонларини қадимдан қийнаб келган ботқоқларни.. иситма, безгак ўчоқларини қуритиш учун бир неча чақирим узунликда зовур қозиш керак. Ҳ. Фулом, Машъал.*

3 этн. Кишининг дилини ўзига ёки бошқага мойил этиш мақсадида қилинган амал. *Иссиқ сўзим — иситма, совуқ сўзим — совутма. Мақол.*

4 сфт Иситилган. *Иситма ош.*

ИСИТМАЛАМОҚ Иситма ҳолатида бўлмоқ, ҳарорати баланд бўлиб турмоқ. *Матҳолиқ ака, қанча ерни суғориб, қанча ерда дарахт кўкартиргандан кейин.. куз пайтида Қамишкананинг чорбоғ даласидаги ертўлада иситмалаб ётиб, ўлиб кетади. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ИСИТМАЛАШ Иситманинг юзага чиқиши, унинг жараёни.

ИСИТМА-СОВУТМА этн. Кишининг дилини ўзига ёки бирор кимсага мойил

қилиш ёки ундан «совитиш» мақсадида қилинган амал. [*Фотима!*] *Йўқ, тақсир, бўлмайди, сиз иситма-совутмани қилиб бериб кетасиз, ўзим чиқариб юбораман. Ҳамза, Тухматчилар жазоси.*

ИСИТМОҚ 1 Ўз тапти, ҳарорати билан бошқа нарсанинг, кимсанинг иссиқлигини оширмоқ, кўтармоқ, иссиқ қилмоқ; ҳарорат бермоқ. *Бектемир унинг совуқ қотган жажжи қўлларини пуфлаб-пуфлаб иситди. Ойбек, Қуёш қораймас.*

2 Оловга қўйиб, тоблаб ёки бошқа бирор йўл билан иссиқ қилмоқ. *Ошни иситмоқ. Сув иситмоқ.*

3 Исимоқ 2 фл. орт. н. - *Мен кўрқаманки, — деди у [Ҳамдамформа], — Бухоронинг асл шойисидан тикилган қилтиллама кўйлақлар.. амиркони ботинкалар сенинг кўнглингни унга иситган бўлмасин. С. Айний, Қуллар. Мана ман асл дуохон.. Иситиб, совитиб кўяман. Ҳамза, Кузгунлар.*

ИСКАБТОПАР 1 Қон сўрувчи икки қанотлилар туркумига мансуб, чивинга ўхшаб одамни қаттиқ чақадиган майда ҳашарот.

2 с. т. Чивин. *У [кечалари] ҳам гармселлари билан, ҳам қайнашган искабтопарлари билан одамлар бошига қора қийноқ келтиради. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ИСКАМОҚ 1 Ҳидни бурунга тортмоқ; ҳидламоқ. *Ҳайдар ота бир туп садарайҳонга кўл уриб искади. А. Қаҳҳор, Асрор бобо. Искаб кўрсам, тоза боғнинг гулисан, Қай шаҳарда, қандай бекнинг ўғлисан? «Ширин билан Шакар».*

2 Ҳид олмоқ, ҳидидан изламоқ (ит ҳақида). *Раҳим, елкасида халта, бедазор ёнида турар, «Тарзан» эса тизза бўйи ўсиб гуллаган кўм-кўм беда ичида бир нимани искаб юрарди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

3 кўча Пайқамоқ, сезмоқ. *Ҳа, айёр чўлоқ, искабсан дарров! Бир мақалладан бир қизни олиб қочишди. Бойваччанинг хизматкорининг қизи эмиш.. Ойбек, Танланган асарлар.*

Елкаси ер искамаган Курашда йиқилмаган. *Уни Ҳакимполвон деб аташлари ҳам бежиз эмас. У, катта курашларда полвонлар билан беллашган, аммо елкаси ер искамаган. А. Шермухамедов. Пискентлик паҳлавон. Орқам ер искамади с. т. Ҳеч дам олганим йўқ.*

ИСКАНА [ф. *اسكنا* — дуралгорлик асбоби: кескич, искана; парма] Ёғоч, тахтани ўйиш, тешиш учун қўлланадиган, учи япа-лоқ ўткир пўлат асбоб. У [отам]. чархнинг парраги ўтказиладиган тешикларни искана билан қовламоқда эди. С. Айний, Эсдалиқлар.

Искана пайванд қ.х., боғ. Пайвандтағни (искана ёки ўткир пичоқ билан) ёриб, нов-да суқиш йўли билан қилинадиган пайванд.

ИСКАНЖА [ф. *اسكنج* — қийноқ, азоб; сиқиш асбоби; тахтакач, пресс] 1 Нарса-ларни сиқадиган, жипслайдиган асбоб.

2 кўчма Сиқиклик, сиқув; азоб-уқубат. Бикажонбика кундошлар *исканжасида* қолди. Ж. Шарипов, Хоразм. Берлин *исканжада*, 1-Украина, 1- ва 2-Белоруссия фронтларининг қўшинлари уни ҳамма томондан қуршаб, темир ҳалқа ичига сиқиб олган. Газетадан. Олға борсангиз ҳам, орқага қайтсангиз ҳам, очлик, сувсизлик *исканжасидасиз*. М. Ўрин-хўжаев, Унутилмас кунлар.

Исканжага олмоқ 1) *исканжа* орасига олиб сиқмоқ; 2) кўчма сиқувга олмоқ, сиқиб қўймоқ. Энди *нолиш* ҳам гуноҳ бўлади, *ўртоқ Умурзоқова*, сиз Қодировни *исканжага* олиб эзбисиз.. Ш. Рашидов, Бўрондан куч-ли. Душманни ҳар икки томондан *исканжага* оламиз.. Ж. Шарипов, Хоразм.

ИСКАРТ Белгили меъёр. ўлчов; андоза. *Искартга келмоқ*. — Энди ташвишининг кўплигини айтинг: *искартдан ортиқроқ ём-гир ёғса*, Экиндан айрилиб қоламани, деб жонимни ҳовучлаб, нуқул қурбақа ўлдирман. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ИСКОВУЧ 1 Ис. ҳид биладиган; йўқол-ган, қочган нарсани, кимсани изидан ҳид-лаб бориб топадиган.

Исковуч ит 1) ис, ҳид биладиган (ис-каб топадиган) ит; 2) с. т. овчи ит.

2 кўчма Айғоқчи. Қудрат.. у ерда ўрган-ганларини маҳаллий ишчилар орасида кенг ёйиб юрган кунларининг бирида уни жандар-ма *исковучлари* тугиб қамадилар. М. Исмо-илий, Фарғона т. о.

ИСЛАМОҚ 1 шв. Ҳидламоқ. *Жийда гу-лин исладим болалардай энтикиб*. Х. Даврон.

2 Дудламоқ, *Октябрь тушини билан улар-ни [қўй ва қорамолларни] сўйиб, тузлаб, ис-лаб олган эдилар*. М. Осим, Ўтрор.

ИСЛАНМОҚ 1 **Исламоқ** фл. ўзл. н.

2 Айниб, бузилиб, ёмон ҳид олмоқ, сасимоқ (гўшт, балиқ ва ш. к. ҳақида).

3 Ис-қурум босмоқ.

ИСЛИ Иси бор, ҳидли. *Исли райҳон*. *Исли ҳандалак*. — *Ҳар хил исли бўлар тоғ-нинг оғочи*. «Равшан». *Сенга кунда ўн марта хуш исли совун билан ювлиб, ҳеч бир нарса-га теккизилмайдиган нозик қўллар керак*. С. Айний, Қўллар.

ИСЛИК Ўтовнинг тепа туйнугини бе-китиб турадиган қисми.

ИСЛИМИ(Й) [ф. *ислими* — иланг-биланг ўсимликка ўхшаш нақш] Ганч, ёғоч, ол-тин, кумушга ўйиб, чизиб ёки бўрттириб ишланадиган, зардўзи кийим ва буюмлар-га зар билан тикиладиган, бир-бирига уз-луксиз улашиб, ўралиб кетадиган палакси-мон, чирмовуқсимон нақшларнинг такро-ланишидан иборат қадимги нақш тури.

ИСЛИҚИ 1 Ифлос ҳолатли (кўриниш-ли); исқирт. — *Қазисан, қартасан, ахир аслинг-га тортасан — деди кампир омборни қулфла-ётиб, — Увада, ислиқи тўн, чилвир белбоғ-нинг хумориси тутгандир!* А. Қаҳҳор, Қўшчи-нор чироқлари. У [ўгай она]. *мурдашўйлардан чиққан ислиқи кийимларни, билмадим, қаер-дан топиб келтириб, мени уларни кийишга мажбур қиларди*. С. Айний, Эсдалиқлар.

2 Шундай одамга нисбатли ҳақоратни билдиради. — *Бой ўлгудек хасис, ислиқи эди*. *Таом десак, тишининг кирини сўр, дер эди, — деди бобо*. А. Ҳасанов, Яшарип.

ИСЛОВОТ [р. слобода < шаҳар чеккаси < озов деҳқонлар шаҳарчаси] с. т. эск. Ис-ловотхона, фоҳишахона. *Некалайнинг замо-нида қайнатам Искобилдаги исловотда етти йил қоровуллик қилган*. С. Аҳмад, Ҳукм.

ИСЛОВОТХОНА эск. айн. фоҳишахо-ня. *Исловотхоналари тараққий топган мамлакатларда адашган қизлар, йўлдан озган жувонлар кўпинча Фуод афанди тут-ган йўллар билан қўлга туширилар.. эди*. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИСЛОВОТЧИ эск. Исловотхона эгаси.

ИСЛОМ [а. *إسلام* — оллоҳга сифиниш, итоат] 1 Дунёда энг кенг тарқалган дин-лардан бири — мусулмонлар дини. *Миср-нинг 1971 йил конституцияси бўйича Ислom давлат дини деб эълон қилинади*. Газетадан. *Ислom дунёсининг энг қутлуғ байрами — Ра-мазон ҳайитига ҳам, мана, бир неча кун қолди*. Газетадан.

2 Ислom (эркаклар исми).

ИСЛОМИЙ Исломга, ислом динига, мусулмон оламига оид. *Инсонни маънавий камолот йўлига чорлаган энг кучли исломий таълимот тасаввуф деб аталиши кўпчиликка маълум. П. Қодиров, Тил ва эл. Ёшларга исломий ахлоқий таълим-тарбия беришининг айрим долзарб ва ўзига хос хусусиятлари.* Газетадан. *Исломий фанлар тарихида бунчалик катта эътибор топган бошқа ҳадислар тўлами йўқ.* Газетадан.

ИСЛОМИЯ [a. إسلامية] — мусулмончилик| Исломга алоқадор, исломга, ислом, мусулмон оламига мансуб бўлган.

Миллати исломия Ислом динидаги кишилар. *Мақсади диний, дунёвий, ҳар нафойдали ёзувлар билан миллати исломиянинг кўзини очиш, ҳақиқат йўлини кўрсатишдир.* Ойбек, Танланган асарлар. **Шўройи исломия тар.** Туркистон тараққийпарвар зиёлиларининг Тошкентда тузилган ва 1917 йил мартдан 1918 йил баҳоригача фаолият кўрсатган ижтимоий-сиёсий ташкилоти. *Фишкўприкнинг бир томонида «Шўройи исломия», иккинчи томонида «Мусулмон меҳнаткашлари иттифоқи»нинг қуролли соқчилари турарди.* К. Яшин, Ҳамза.

ИСЛОМИЯТ [a. اسلامیت] — мусулмончилик| Ислом дини ва ислом олами; мусулмон(чи)лик. [Мутавалли:] *Ажаб эмаски, уларнинг насаби исломиятдан илгариги Бухоро оташпарастларига бориб етса.* С. Айний. Эсдаликлар.

ИСЛОҲ [a. اصلاح] — тузатиш, яхшилаш; таъмирлаш| **1** Ўзгартиш киритиб яхшилаш, тузатиш. *Ислоҳ, албатта, лозим.. бизда ҳар хил бидъат ишлар кўп.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қорихоналар ўрнида ҳунар ўргатувчи махсус устахоналар очмоқ керак. Мадрасаларда ислоҳ ўтказишни таклиф этаман.* С. Сийёев, Аваз.

2 Тубдан ёки асосан ўзгартиш, янгилаш. *Олий ва ўрта махсус таълим ислоҳи ҳозирда мавжуд барча кўникмалардан кечишни талаб қилаёттир.* Газетадан.

Ислоҳ қилмоқ Ўзгартиш киритмоқ, янгилamoқ. *Сув Говхона воҳасигача оқиб бориб, ундан яна иккинчи насос станцияси орқали ўн тўққиз метр баландликка чиқарилиши керак. Лекин биз буни ислоҳ қилмоқчимиз.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Ислоҳ қилиш лойиҳаси ўзининг кўзда тутган ўзгартишлари*

миқёси жиҳатидан жуда чуқур таассурот қолдиради. Газетадан.

ИСЛОҲОТ [a. إصلاحات] — «ислоҳ» с. кўпл.| Ижтимоий ҳаётнинг бирон-бир томонини жиддий ўзгартиш; ислоҳ. *Навқирон янги давлатимизда иқтисодий-сиёсий ислоҳотлар билан бир қаторда маънавий-маърифий ишларга ҳам устуворлик берилди.* Газетадан. *Ўтказилаётган ҳар бир ислоҳот жамият манфаатига хизмат қилган тақдирдагина қўтилган самарани беради.* Газетадан. *Барча жабҳаларда ислоҳотлар кетаяпти. Назаримда, инсон фарзи, бурчи, қадри маъносида ҳам ўзбекона ҳаракатлар қилмоқ вақти етганга ўхшайди.* Газетадан.

Ер ислоҳоти тар. 1920–26 йилларда Ўрта Осиёда маҳаллий бойларга қарашли ерларнинг бир қисмини тортиб олиб, ерсиз, кам ер деҳқонларга бепул тақсимлашдан иборат ислоҳот ва шу ислоҳот билан боғлиқ бўлган тadbир-чоралар. *Исломат ер ислоҳоти, колхоз тузуми даврида жуда катта иш кўрсатди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан. *Шўро ер ислоҳоти ўтказди, катта акам Абдукаримга ўн саккиз таноб ер тегди.* «Ёшлик».

ИСМ [a. اسم] — ном, киши оти| Шахсий ном. *Исмингиз нима? Исм қўймоқ. Исм бермоқ.* ■ *Бу ёқимтой боланинг исми Қўзибой!* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Исми бор-у жисми йўқ Номи бор-у ўзи йўқ, мавжуд бўлмаган нарса ҳақида айтиладиган ибора. **Исми ом тлш. эск. айн. турдош от. Исми хос тлш. эск. айн. атоқли от.**

ИСМАЛОҚ Шўрадошлар оиласига мансуб, бўйи 10–60 см бўладиган, ёш (янги чиққан) вақтида барги овқатга (мас., сомсага) солинадиган ўсимлик, кўкат, ўт. *Исмалоқ сомса.* ■ *Исмалоқнинг майин барги таркибида ҳам бир талай витаминлар бор.* Газетадан.

ИСМАТ [a. عسمت] — поклик, бегуноҳлик, маъсумлик| **1** эск. Номус, иффат, поклик. [Ғули:] *Тириклик битди-ю, сақланди исмат. Алишер, найлайин, шул бўлди қисмат.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

2 Исмат (эркаклар исми).

ИСМДОШ Исми бир хил, бир хил исми; адаш. *Биз иккимиз исмдош эканмиз.*

ИСМЛАМОҚ кам қўлл. Исм бермоқ, от қўймоқ.

ИСМЛИ 1 Исмга эга бўлган, исм билан аталган; номли. *Лола исмли қиз.* ■ *Анварнинг айниқса хуш кўрган кишиларидан биринчиси Раъно ва иккинчиси сабоқдош шериги — Насим исмли бола эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.*

2 Ўз исми билан туғилган. Мас., бирор белгиси билан туғилган болага берилдиган исм. *Бўри (Бўрибой)* (тиши билан туғилган болага қўйилади), *Ортиқ, Норгул* кабилар.

ИСНОД [а. إسناد — таянч, тиргак; далил; манба; нисбат бериш, тааллуқли қилиш] Уятга ёки таънага қолдирадиган, номига доғ туширадиган иш; шундай ишдан бўладиган (келадиган) уятли ҳолат. *Ҳа, бу исноднинг бир чеккаси ўқитувчиларга ҳам тегади, бутун мактабга тегади!* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Мастонбибининг келини бу йил ҳам планини бажаролмабди, деган иснодни кўтароласанми?* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

Иснод келтирмоқ ёки иснодга қолдирмоқ Уятга, номусга, таънага қолдирмоқ, номига доғ туширмоқ.

ИСПАН 1 Испания туб аҳолисининг номи.

2 Испан халқига мансуб. *Испан тили. Испан аёли.*

ИСПАНЛАР Испаниянинг туб аҳолиси; испан халқи.

ИСПАНЧА 1 Испанларга, испан халқи, тили ва маданиятига оид. *Испанча рақс.*

2 Испан тили. *Испанча(ни) биласизми?* *Испанча гапирмоқ.*

ИСПИҲОН с. т. Исфаҳон. *Испихони белида, Олғир қуши қўлида.* «Нурали».

ИСРОР [а. إصرار — қаттиқ туриб олиш, талаб] эск. кт. Қатъий талаб, ўз фикр-талабида туриб олиш. *Офтоб ойининг қатъий исрорига биноан қутидор ҳам қизининг шартини қабул этган. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Исрор этмоқ Қатъий талаб қилмоқ, туриб олмоқ. *Биз Ҳамидбойни ўзимизга куёв ўғил қилишдан ҳеч бир монелик кўрмаймиз. Аммо қизимиз бундан сўнг эр қилмасликни қаттиқ исрор этадир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ИСРОФ [а. إسراف — ортиқча, меъёрдан кўп харажат қилиш] Нест-нобуд қилиш; ўринсиз ёки ортиқча ишлатиш, йўқ қилиш. *Исрофга йўл қўймаслик.* ■ *Те-*

жам билан ишлатсанг, уй-рўзгоринг бут. Исроф билан ишлатсанг, ёмон кунни кут. «Қанотли сўзлар».

Исроф қилмоқ Бекорга (ортиқча) ишлатмоқ, нобуд қилмоқ. *Қуръони каримнинг «Аъроф» сурасида «Бойлигингиздан ҳар қанча еб-ичинглар, аммо исроф қилманглар» деган огоҳлантириш бор.* Газетадан.

ИСРОФГАР Исроф қилувчи, исрофга йўл қўювчи. *Тантибойвачча каби исрофгар, бекорчи, қиморбоз куёвни Мирзакаримбой ҳар қанча ёқтирмаса-да, бир вақтлар катта қизининг ундан айрилиш тилагига тўсиқ бўлган эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ИСРОФГАРЛИК айн. **исрофгарчилик.** **ИСРОФГАРЧИЛИК** Исроф қилиш, исрофга йўл қўйиш. *Бу харажат, бу исрофгарчиликка тоғ чидамайди, дўстим Йўлчи. Ойбек, Танланган асарлар.*

ИСРОФЛАМОҚ кам қўлл. айн. **исроф қилмоқ қ. исроф.**

ИСРОФЧИ айн. **исрофгар.** **ИСРОФЧИЛИК** айн. **исрофгарчилик.**

ИССИЗ Иси йўқ, ис чиқармайдиган. *Ўртадаги катта манқалда яхши ўт олдирилган иссиз саксовул кўмир лангўллаб ёниб турарди. М. Осим, Ўтрор.*

ИССИҚ 1 от Жисм таркибидаги молекулалар ҳаракати (ёниш, кимёвий реакция ва ш.к.) натижасида юзага келадиган ва жисмларни қиздирадиган, иситадиган кинетик энергия; иссиқлик, ҳарорат. *Қуёшнинг иссиғи. Оловнинг иссиғи.* ■ *Иссиқ бирмунча бўшашгандек туюлса ҳам, димлик заптида эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Шарофатхон.. супанинг четига келиб ўтирди, оқ шоҳи рўмоли билан елпиниб, иссиқдан шикоят қилди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 от Касалликда юзага келадиган (кўтариладиган) ҳарорат, иситма. *Офтоб ойим эрининг сўзини кучлаб тушди: Иссиғи бор, юзи ҳам қизариб, бўрттиб турибди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Иссиғим кўплицидан сув устига сув ичар эдим. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

3 сфт. Юқори ҳароратли, бирор манба ҳарорати билан исиган, қизиган; иссиқ ҳолатли. *Иссиқ сув. Ҳаво иссиқ.* ■ *Шундоқ иссиқ кунда қора қўйлак кийишидан азодорлиги билиниб турарди. С. Аҳмад, Уфқ. Шербек унинг қўлини иссиқ кафтлари орасига олди. С. Анорбоев, Оқсой.*

4 сфт. Иссиқликни сақлайдиган, иссиқ тутадиган. [*Эғнида*] *Иссиқ ва янги пальто,*

оёғида ичи жун ботинка, қорақўл қалпоқ, қорни тўқ.. Мирмуҳсин, Умид. *Иссиқ кийинган йўловчилар дам-бадам бурун ва қулоқларини ушлаб, ўз ташвишлари билан югуриб-елардилар. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.*

5 от Қозон овқати, пиширилган (иссиқ) таом. *Яхшиям шу кўшнинг бор экан, дугонанг. Бошим ёстиққа текканда, ўзи, болалари ўтиб, бир қошиқ иссиқ қилиб беради, дўхтир чақириб келади. С. Нуоров, Нарвон. Кечадан бери [Кумушининг] ичига иссиқ киргани йўқ. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳаммамиз деярли ҳар кун бир қошиқ иссиққа муҳтожмиз. А. Қодирий, Кичик асарлар.*

6 сфт. кўчма Кишига хуш келадиган; ёқимли. *Юлдузхон унга енгилгина бош ирғади ва бир кулиб қарадики, Муҳиддин шу вақтгача қизлар кулгисининг бу қадар жозибали, чиройли, иссиқ бўлишини сира учратмаган эди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Луқмонча худди юмалогандай юзуриб, медтунктга кириб бораркан, Элчибек уни чақириб, бир иссиқ гап айтгиси келди. А. Муҳтор, Туғилиш.*

Иссиқ жой (ёки ўрин) Ўзи яшаётган, ўзи ўрганган жой (ўрин). *Мавлон билан Наврўз ўз иссиқ жойларини ташлаб.. колхознинг пахтасини ғайрат билан тераётган ёшларнинг ишларидан ҳайрон қолдилар. С. Айний, Куллар. Сабаби бўлмаса, ким иссиқ ўрнини ташлаб, қум тепаликлари орасида саргардон бўлиб юради! Мирмуҳсин, Меъмор. Иссиқ жон* Тирик организм, жумладан, одам ҳаётида ҳар хил ҳолатларнинг юз бериши мумкинлигини билдиради, шуни қайд этади. *Иссиқ жон. Мен оғриб ётарман, бир қошиқ сувга муҳтож бўларман. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Иссиқ жон дейдилар, жон бўлса бўлар, Пайт келса, чечак ҳам сарғаяр, сўлар. А. Орипов, Йиллар армони. Иссиқ уриши (ёки элитниши)* Организмга узоқ вақт (давомли) иссиқ ҳаво ёки инфрақизил нурлар таъсир этиши оқибатида организмда иссиқлик бошқарилишининг издан чиқиши билан юзага келадиган ўткир патологик ҳолат. *Ёзда, саратонда ёки иссиқ бинода узоқ ишлаганда, иссиқ элитиши мумкин. «ЎзМЭ». Иссиғида* Вақти ганиматда. *Бува наридан-бери чойини ичиб, яна йўлга тушди. Омонатни иссиғида эгасига топишириш керак-ку.. Мирмуҳсин, Бир хумча тилла. Ё бу уйдан иссиғида кетинг, ё хулқингизни тузатиб олинг! Ҳ. Фулом, Тошкентлик-*

лар. Истараси иссиқ қ. истара. Кўзга иссиқ кўринмоқ 1) маъқул ва ёқимли кўринмоқ. *Дадаси дейман, дўстингиз Олимжонни жуда мақтаб юборди-ю.. қизингиз бир нарсани билар экан-да, ҳайтовур, шу йигит кўзимга иссиқ кўринган эди. О. Ёқубов, Чин муҳаббат; 2) танишдек кўринмоқ. Ҳой, менга қаранг, кўзимга иссиқ кўринасиз. Ёпирай, Карим ака, мени танидингизми? Н. Сафаров, Шарқ тонги. Одамнинг юзи иссиқ* Кўз кўзга тушганда, ҳар қандай ҳолатда ҳам одамнинг (инсоннинг) эътибори сақланишини қайд этади. *Маҳмуд бобо бошлиқни топиб олиб, бошлаб сўмоқчи эди. Лекин одамнинг юзи иссиқ-да, унга дуч келиб, кўзлари кўзига тушгач, анча бўшади. Газетадан. Темирни иссиғида босмоқ айн. темирни қизиғида босмоқ қ. темир.*

ИССИҚЛАМОҚ 1 Иссиқда қолмоқ, иссиқ ўтиб кетмоқ. *Иссиқлаб келдинг, совуқ сув ичма. ■ Каримов, иссиқлагандан бўлса керак, пальтосини ечиб олган. Ҳ. Шамс, Душман.*

2 Иссиққа бардош беролмай қийналмоқ. *Қалмоқи сигирлар ёзда иссиқлаб қолади.*

ИССИҚЛИК 1 Иссиқ ҳолат (даража). *Кум барханлари силсиласи узра жимираб ҳарорат кўтарилар — бу ерда иссиқлик жуда баланд бўлишига қарамай, Меъмор қийналмай нафас олар эди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

2 айн. иссиқ 1. *Реакторда бўладиган иссиқликни чиқариб ташлаш учун икки контурли система қўлланади. «Фан ва турмуш». Кумуш иссиқлик ва электрни бошқа металлларга қараганда яхши ўтказади, ёруғликни яхши қайтаради. Газетадан.*

3 Халқ табобатида: юқори калорияли таом, егулик-ичкиликлар (қазми, палов, ширинлик ва б.) Ялпиз. *Иссиқлик.. сиқиб чиқарилган селига пича сирка кўшиб ичилса, ички аъзоларда содир бўладиган қон қуюлишини тўхтатади. К. Маҳмудов, Кўкда гап кўп. Шарқ халқлари орасида овқатларни «иссиқлик» ва «совуқлик» деб бўлиб ҳам юртилади. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.*

4 тиб. Қаттиқ терлаш ва тернинг секин буғланиши оқибатида ёки бирорта касаллик туфайли терида пайдо бўладиган тошма, пуффакчалар. *Боланинг баданига иссиқлик тошибди.*

5 кўчма Яхшилик, фойда, «ёруғлик». *Дехқон бундан иссиқлик чиқишига ишончини*

йўқотгач, асабийлашган ҳолда қичқирди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ИССИҚСЕВАР Иссиқни севадиган, иссиқда яхши ривожланидиган (дарахт, экин ва ш. к. ҳақида). *Чой иссиқсевар ўсимлик бўлиб, катта майдонларда ўстирилади.* Газетадан. *Бодринг — иссиқсевар, ёруғсевар ва налмга талабчан ўсимлик.* «Фан ва турмуш».

ИССИҚ-СОВУҚ I Иссиқ ва совуқ; ҳар хил даражадаги ҳаво шароити. *Ўлим етиб келди. У энг аввал суяклари жуда мўрт ва этлари иссиқ-совуққа чиниқмаган гўдакни нишонга олди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Оч қолиб, иссиқ-совуқ демай курашганимизни.. фаровон турмушни орзу қилганимизни хотирлашди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 кўчма Ҳаётнинг яхши-ёмон, оғир-енгил кунлари, ҳар хил шароитлари. *Юсуфбек ҳожининг: — Ўғлим ёш, сен дунёнинг иссиқ-совуғини тотиган ва менинг ишонган кишимсан.. — деб таъкидлаши.. қулоқлари остида такрорлангандек булар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *[Бошлиқ] Қирқ бешлар чамасида, анча ниҳи қайрилган, иссиқ-совуқни бошдан кечирган.* С. Абдулла, Куёвлар, келинлар.

3 Иссиқ ва совуқ таомлар, кундалик ейиладиган, ичиладиган нарсалар. *Темир полвоннинг ўғил-қизлари аҳён-аҳён унинг иссиқ-совуғидан хабар олиб туришарди.* Қ. Кенжа, Нотаниш гул.

4 этн. Кишини гўё бирор кимсага «иситадиган» ёки ундан «совитадиган» амал, дуо ва ш.к. нарсалар. *Далаю даштларда одамларни куф-суф қилиб, ззибички ёзиб бериб, иссиқ-совуқ қилиб, бинойидек тирикчилик қилиб юрибман.* Ф. Фулом, Шум бола. *Кейинги қилдирган иссиқ-совуғи кор қилди, шекилли, биратўласига Марғилонни тилига олмаёқ кўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИССИҚ-СОВУҚЧИ этн. Иссиқ-совуқ қилувчи дуохон. *[Юсуфбек ҳожи] Хотинининг.. шикоятларини ҳамма вақт эшитар, доимо иссиқ-совуқчи домла, хўжаларникида бош оғритиб юришини ҳам билар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИССИҚХОНА I Ҳаммомнииг терлатадиган даражада иситиладиган алоҳида хонаси. *Яқингинада юз ва сочларини силаб эсан шабада ҳозир сусайиб, ҳаво ҳаммомнинг иссиқхонасидагидай дим бўлиб қолди.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Ўсимлик ёки ҳайвонларни совуқ вақтда парваришлаш учун қуёш нури билан

иситиладиган махсус ойнавон қурилма, бино. *Парниклар ва иссиқхоналарда етиштирилган эртанги сабзавот.* ■ *Гоҳ идорада, гоҳ лабораторияда, гоҳ ўсимлик, гуллар ўстиришга келиб иссиқхонада туқнаш келиб қолишса, расмийгина саломлашиб ўтишади.* С. Нуров, Нарвон. *Қушни маҳалладаги иссиқхона эгаси олтмиш минг сўм ойлик бермоқчилигини айтди.* Газетадан.

ИСТАГАН I Истамоқ фл. сфдш. Истаган одамимни топдим.

2 айн. исталган 2. Магазинларда истаган нарсангизни топа оласиз. «Муштум». *[Китобхонлар] Истаган вақтда, истаган китобини топиб олиб ўқийдиган шароитга эга бўлишлари керак.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ИСТАК I I Эҳтиёж ҳис-сезгиси; хоҳиш, майл. *Бунга истаги йўқ. Истаги бор. Истак билдирмоқ. Ўз истаги билан иш қилмоқ. Истагига қарши чиқмоқ.* ■ *Инсоннинг эригига тўсқинлик қилиш ҳам, унинг истак ва интилишини поймол қилиш ҳам ваҳшийлик.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Лекин кўнглида эса, кошки шундай бўла қолса, деган истак ҳукмронлик қилар эди.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 Ўзгага қаратилган, кимсага нисбатан бўлган яхши ният, тилак. *Истак шуки, ёш авлод бўлсин Келгусининг хусни ва нақши.* Э. Раҳим. *..чўпонни табриклашди, яхши истаklar билдиришди.* Газетадан.

ИСТАК II Ток пояларини боғлаш учун ишлатиладиган новда (асосан, тол новдаси). *Боғ очилганига бир ҳафта бўлди, боғбоннинг қўлида истак.* С. Аҳмад, Колхозда баҳор. *Узоқ ўйлаб ўтирмай, тут, қайрағоч ва тол каби дарахтлардан истак чиллидим.. Истакларни белбоғимга қистириб, ишқомга кирдим.* А. Қодирий, Жинлар базми.

ИСТАКЛИК Истак бўладиган новда.

ИСТАЛГАН I Исталмоқ фл. сфдш. *Исталган натижага эришилди.*

2 Нарса, воқеа-ҳодисаларнинг ҳар бири истисносиз; хоҳлаган. *Шанхайлик ишбилармон уста Мей Чокун оламнинг исталган нуқтасидаги маҳаллий вақтни кўрсатадиган соат кашф этди.* Газетадан.

ИСТАЛМОҚ Истамоқ фл. мажҳ. н. *Исталган натижага эришилди.*

ИСТАМОҚ I Ихтиёр этмоқ; хоҳламоқ. *Кўнглингиз нима истаиди? Истаган нарсангиз топилади. Мен сизни ранжитишни истамайман.* ■ *Хайрибиби, Комилжоннинг*

онаси — Меҳрихонни кўмсаб, ҳасратлашиб ўтиришни *истаб* қолди. Д. Нурий, Осмон устуну. Лекин Гулчеҳра Султон билан Дилбар ўртасида тўя бўлишни сира-сира *истамасди*. М. Хайруллаев, Тилла маржон.

2 шв. Ахтармоқ, изламоқ, қидирмоқ. Сиз кимни *истаб* эдингиз? ■ Зар қадрини билди заргар, Кошки заргар бўлса жононим; Зўр машаққат бўлса ҳам агар, *Истаб* келса мени меҳмоним. Ё. Мирзо. ..ёнидан папирос чиқарди-ю, чўнтагини ковлаб, *гугурт* *истаб* қолди. С. Аҳмад, Сайланма.

ИСТАРА [ф. *ستاره* < *ستاره* — юлдуз]: **истараси иссиқ** Чеҳраси, юз кўриниши. ёқимли; хуш кўринишли, жозибали; юлдузи иссиқ. *Истараси иссиқ йигит*. ■ Халил жажжигина, *истараси иссиқ, сочлари кўнги-роқ, бўйи ўзига қарийб тенг келадиган дилкаш бир қиз билан танишди*. Туйғун, Дўстлик севинчлари.

ИСТАРАЛИ Юз тузилиши, қиёфаси ёқимли. Азизхон чинакамига *истарали*, бутун вужудида алақандай бир жозибани уйнаб турарди. С. Аҳмад, Уфқ. *Ишқомда туғилиб, чайлада катта бўлган бу истарали йигит соҳибкорликни ўн беш ёшидаёқ эғаллаб, санъат даражасига кўтарган эди*. А. Мухтор, Чинор.

ИСТАРАПИЛ [р. *стропила* < *строп* — хода; том, шип] с. т. Томга ёпиладиган тунука, шифер ва ш.к. ни кўтариб турувчи қия тўсинлар. *Истарापил қурмоқ*.

ИСТАР-ИСТАМАС рвш. Унчалик *истаги* бўлмагани ҳолда, унчалик хушламаган ҳолда. *Истар-истамас рози бўлмоқ*. ■ -Ҳа, шу ёқда ишим бор, — Мавлон ака *истар-истамас жавоб берди*. Ҳ. Фулом, Машғал. *Комилжон косадаги чучварадан истар-истамас еди-да, уни нарига суриб қўйди*. С. Зуннунова, Янги директор.

ИСТЕЪДОД [а. *استعداد*] — тайёргарлик, тайёрлик; мойиллик; қобилият] 1 Ниҳоятда зўр ижодий қобилият; лаёқат. *Шоирлик истеъдоди*. *Истеъдод эгалари*. ■ *Биласиз, бутун истеъдодини халқ учун сарфлаган улуғ одамлар ўзларини гражданин деб атаганлар*. П. Қодиров, Уч илдиз. *Ҳар кимса ўз истеъдодига қараб ўздан кейин бирор из қолдириб кетиши керак*. Ж. Шарипов, Хоразм. *Истеъдодли бола ҳар қандай оилада дунёга келиши мумкин, лекин ундаги истеъдоднинг намоён бўлиши.. «Тафаккур»*.

2 Истеъдод эгаси. *Истеъдод — жамиятнинг интеллектуал мулки*. «Тафаккур». *Аср*

бошида адабиёт саҳнасига чиққан адабларимиз катта истеъдодлар эдилар. Газетадан. *Истеъдодларни ҳам халқ ўзи етказиб беради, талантлар халқ ичидан етишиб чиқади*. Газетадан.

ИСТЕЪДОДЛИ Истеъдодга эга булган; қобилиятли, лаёқатли. *Бизнингча, истеъдодли бола деганда, ноёб интеллектуал салоҳиятга эга бўлган ҳамда жамият тараққиётини белгиловчи, ижтимоий қиммати зўр билимларни мукамал эғаллашга қобил ўқувчини тушунишимиз лозим*. «Тафаккур». *Бобур энди ўн тўққизга кирган ёш йигит бўлса ҳам, ниҳоятда истеъдодли, ниҳоятда довурак саркарда эканини Шайбонийхон амалда кўрди*. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ИСТЕЪМОЛ [а. *استعمال*] — ишлатиш, фойдаланиш; амалиёт, одат] 1 Иқтисодий-маиший эҳтиёжлар учун ишлатиш; қўллаш, фойдаланиш. *Кенг истеъмоал моллари*. *Истеъмоалдаги сўзлар*. ■ *Тилимиздаги баъзи бир сўзлар даврлар ўтиши билан эскириб, истеъмоалдан чиқиб кетади*. «Ўзбек тили» дарслиги. *Эҳтимол, ғижжақ ва ғижжаксимон созларнинг дунёдаги барча халқлар мусиқий истеъмоалида кенг тарқалганлиги.. Газетадан*.

2 Ейиш-ичиш; қабул қилиш. *Гўшт истеъмоал қилмоқ*. *Дори истеъмоал қилмоқ*. ■ *Аъзоларнинг ўз истеъмоаллари учун экилган майда экинлари ҳам чакки эмас*. А. Қодирий, Обид кетмон.

Истеъмоал қилмоқ (ёки этмоқ) 1) эҳтиёж учун фойдаланмоқ; қўлламоқ, ишлатмоқ. *Ёғчироқ кўп йиллардан бери истеъмоал қилинмай қолган бўлса-да, лекин ўз вақтида фовқулодда роль уйнаган*. Т. Қориниёзий, *Ҳаёт мактаби*; 2) тановул қилмоқ; емоқ, ичмоқ. *Сут, қатиқдан кўпроқ истеъмоал этияписми?* Мирмуҳсин, Меъмор. *Карам — халқимиз севиб истеъмоал қиладиган хушхўр сабзавотлардан бири*. Газетадан.

ИСТЕЪМОЛЧИ Истеъмоал қилувчи, ишлатувчи, фойдаланувчи; харидор. *Маҳсулот ишлаб чиқарувчилар билан истеъмоалчилар ўртасидаги шартнома муносабатларини такомиллаштириш ҳам муҳим вазифа бўлиб турибди*. «Меҳнат».

ИСТЕЪМОЛЧИЛИК Истеъмоал билан боғлиқ, истеъмоал қилишга оид. *Давлат ишлаб чиқариш ташкилотларини бюджет томонидан қўллаб-қувватлашни кескин ка-*

майтириш, истеъмолчилик сармоя ёрдами
чеклаш.. Газетадан.

ИСТЕЪФО [a. استعفاء] — кечириш ҳақида илтимос қилиш; вазифадан чекиниш, бўшаши ишташ] **1** Ҳарбий хизматчиларни ёши ўтганлиги, касаллиги ва б. сабаблар туфайли ҳарбий хизматдан бўшаши.

2 ҳуқ. Ҳукуматнинг, унинг бошлиғи ёки алоҳида вазирларнинг ҳукуматга ишончсизлик билдирилиши, ҳукуматдаги ички ихтилофлар туфайли ўз мансаби ёки хизматидан кетиши, воз кечиши; ўз ваколатларини зиммасидан соқит қилиши. *Сухартонинг энг яқин сафдошларидан бири Хармоко ҳам президент истеъфосини талаб қила бошлади.* Газетадан. - *Истеъфоларини қабул этмайман, бориб вазифангизни бажараверинг, — деди [амир].* М. Осим. Ибн Сино қиссаси.

Истеъфо бермоқ Мансаб-вазифасидан кетмоқ, кетиш ҳақида мурожаат этмоқ. *Ўттиз икки йиллик ҳукмронликдан сўнг Индонезия Президенти Сухарто истеъфо берди.* Газетадан. **Истеъфога чиқмоқ** Мансаб-вазифасини тўхтатмоқ, ундан кетмоқ. *Халқ яширин овоз билан, демократик асосда сайлаган раҳбарларнинг истеъфога чиқишини талаб қилиш ҳам адолат талабларига зиддир.* Э. Юсупов, Истиқлол йўлида. *Ишбилармонлардан баъзилари бўлса, ё жойларини тополмай юришибди, ё элбурундан истеъфога чиқиб олишибди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. **Истеъфодаги** Истеъфога чиққан, истеъфода бўлган. *Шартномавий муносабатларни тўғри йўлга қўйиш учун.. истеъфодаги тажрибали юристларни ҳам жалб этдик.* Газетадан.

ИСТЕЪЗО [a. استهزاء] — устидан кулиш; мазах, пичинг, киноя] Кимсанинг устидан кулиш, масхара қилиш; масхара, мазах ва унинг, одатда, гап-сўз, мимика ва ш. к. замирида ётувчи ифодаси. - *Балки, бегингизнинг тамалари хон қизидадир, — деди истеъзо билан Ҳомид.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Соддадил кампир унинг овозидаги истеъзони сезмасдан, дарров кўзига ёш олиб, ҳасрат қила бошлади.* О. Ёқубов, Ота изидин.

ИСТЕЪЗОЛАНМОҚ кам қўлл. Масхара (истеъзо) ифодасини намоён қилмоқ. [Кумуш] *Зайнабнинг бир ярим қарич ослиб кетган қовоқ-дудоғига истеъзоланиб, томоша қилар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИСТЕЪЗОЛИ Истеъзо ифодали, замирида истеъзо бўлган. *Унинг лўппи, юмалоқ*

юзларида истеъзоли кулги пайдо бўлди. Ш. Фуломов, Бўз ер уйғонди. *Муҳаммадҷонга доим илиқ муомала қиладиган Зуфар Ҳакимович бугун нега қўл бериб кўришмагани мана шу истеъзоли саволидан билиниб турарди.* П. Қодиров, Уч илди.

ИСТЕЪЗОСИЗ Истеъзодан холи. *Унинг кулгиси истеъзосиз, самимий эди; ҳазиллари пичингсиз, қочириқлари аччиқ эмасди.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

ИСТЕЪКОМ [a. استحکام] — мустаҳкамлик, мустаҳкамланиш; мудофаа иншооти] **1** ҳарб. Мудофаа, душмандан сақланиш учун қурилган мустаҳкам тўсиқ, ғов, девор, қалъа ва ш. к. Ҳарбий истеъком. *Мудофаа истеъкоми. Дала истеъкомлари. Истеъком қурмоқ.* ■ *Сиз мардлар авлоди, сиздаги ғурур Пўлат найза каби ўткир, букилмас. Шунқор кўрагингиз истеъкомдан зўр.* Ф. Фулом. *Тоштемир бўлинмаси зиммасига душман истеъкомларини портлатиш вазифаси юклатилган эди.* Назармат, Жўрлар балан сайрайди.

2 Умуман, муҳофаза учун (мас., кум бўронидан сақланиш учун) ишланган қурилма.

ИСТИБДОД [a. استبداد] — ўзбошимчилик, зўравонлик; мутлақ ҳокимият] Мустабидларнинг маҳкумлар, мазлумлар устидан чекланмаган ҳуқуқига асосланган жабрзулм, эзиш; шу асосга қурилган идора усули. *Тошкент халқи Азизбек истибдодидан ортиқ тўйди, кимдан кўмак сўрашни ҳам билмайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳатто Олий кенгаш Бухорода амирлик йўқитилганидан, истибдодга барҳам берилганидан қаноатда эканини баён қилибди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ИСТИБДОДЧИ Истибдодга асосланган; мустабид, зolim.

Истибдодчи ҳукумат Золим подшоҳ ҳукумати.

ИСТИЛО [a. استيلاء] — қўлга киритиш, эгаллаб, босиб олиш] Қурол кучи билан ўзга мамлакатни босиб олиш, забт этиш. *Араблар истилоси. Ажнабийлар истилоси.* ■ *Бухоро шахрининг ҳар ерида турли қурилишлар бошланиб кетди. Уларнинг энг йириги ва ҳатто мўғуллар истилосидан кейинги энг улкани Улуғбек мадрасаси эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ИСТИЛОЧИ Истило ётувчи ёки этган; ўзгаларнинг ерини, мамлакатини қурол

кучи билан босиб олган; тажовузкор. *Жуда қадим замонлардан туғилган бу дўстлик чет эл истилочиларига қарши биргаликда олиб борилган курашларда мустаҳкамланди. Газетадан. Бизнинг майда-чуйда ҳокимларимиз бир-бири билан иноқ бўлмагани, бирлаша олмагани сабабли, катта кучга эга бўлган истилочининг ҳамласига дош беролмадик. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ИСТИЛОЧИЛИК Ўзгалар мамлакатини қурол кучи билан босиб олиш, шундай мақсад йўлидаги хатти-ҳаракат, сиёсат; тажовузкорлик. *Истилочилик сиёсати* ■ XIX аср бошларида қирғизларнинг ерлари ажнабий босқинчиларнинг истилочиликдан иборат интилишларининг объекти бўлиб қолган эди. Газетадан.

ИСТИЛОҲ [a. اصطلاح — одатдаги сўз қўллаш; атама, термин] эск. кт. Термин, атама. *Фалсафа истилоҳлари.*

ИСТИЛОҲОТ эск. кт. Терминология, терминлар, атамалар.

ИСТИНОД [a. يستناد — суяниш, таянч; далиллаш, асослаш] эск. кт. Таяниш, орқа қилиш, суяниш; таянч, суянчиқ. *Давлатнинг истиноди. Истинод этмоқ.*

ИСТИНОДГОҲ эск. кт. Таяниладиган, беркиниладиган жой; таянч, орқа.

ИСТИОРА [a. استعارة — қарз(га) олиш; сўзни ўз маъносидан бошқа маънода қўллаш] ад. Предметлар ўртасидаги ўхшашликка асосланган бадиий кўчим.

ИСТИРОҲАТ [a. استراحت — дам олиш, роҳат қилиш; танаффус] Дам олиш, ҳордиқ чиқариш; ҳордиқ. У[Сидиқжон] ..*истироҳат чоғларида рўпара келган тўпга қўшилиб, хурсандчилик қилар.. эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Бу ов Авазга катта истироҳат бахш этди. Ж. Шарипов, Хоразм. Фуломжон, узоқ йиллар оғир ётиб турган касалдай, баҳор ва ёз паллаларини қишлоқда истироҳат билан ўтказди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.*

Истироҳат қилмоқ (ёки этмоқ) Дам олмоқ, ҳордиқ чиқармоқ. *Навоий.. тўнини ечиб, бир нафас истироҳат қилмоқчи бўлди. Ойбек, Навоий. Уандак истироҳат этгани уйга кириб кетди. С. Сиёев, Аваз.*

ИСТИРОҲАТГОҲ Дам олиб, ҳордиқ чиқарилган жой. *Гоҳ одамлар.. велосипедга миниб, шаҳардан ташқаридаги истироҳатгоҳ — булоқ бўйига жўнайди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ИСТИСНО [a. استثنا — нарсалар тўпламидан бирортасини ажратиш; мустасно қилиш] рвш. Қонун-қоидалан, умумий тартибдан ёки қатордан, ҳисобдан ташқари; мустасно. *Умумий қоидалар ҳамма вақт истиснога йўл қўяди. ■ Экскурсияга ҳамма боради, бундан фақат дежурликка қолдирилган болалар истисно. Газетадан. Шароит ҳаммаша зарур вақтларда ўз қоидаларидан истиснога йўл қўяди. С. Айний, Эсдалиқлар.*

Истисно қилмоқ (ёки этмоқ) Қонун-қоида, тартиб, қатор ва ҳисобдан ҳоли қилмоқ. *Дарҳақиқат, Йигиталининг коллективи, Шоди Мударрисовични истисно этганда, ажойиб кишилардан иборат эди. Д. Нурий, Осмон устунни. Ўзбекистонда (тоғ районларини истисно қилганда) бу йилги юнг жуда яхши чиқди. Газетадан.*

ИСТИСНОСИЗ рвш. Истисно қилмасдан; мустасносиз, беистисно. *Бу йил истисносиз ҳамма хўжаликларда камидан икки йилга етадиган озуқа тайёрлаш мумкин. Газетадан.*

ИСТИСҚО [a. استسقاء — сувга талаб, эҳтиёж; қоринга сув йиғилиши] тиб. Юрак, буйрак ва ш. к. нинг касалланиши натижасида тана тўқимасида, хусусан, тери ости ёғ қаватида сув тўпланиши. *Мен фалон бойваччанинг хотини бўлар эдим. У киши яқинда истисқо касали билан ўлди. Ф. Фулом, Тирилган мурда. Нўхат қайнатилган сув истисқо ва сариқ касалига фойдалидир. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.*

ИСТИФОДА [a. استفادة — фойдаланиш; фойда олиш] Фойдаланиш, ишлатиш.

Истифода қилмоқ (ёки этмоқ) Фойдаланмоқ, қўлламоқ, ишлатмоқ. *Улар оммада диний, миллий адоват қўзғаб, уни ўз мақсадлари йўлида истифода қилмоқчилар, бу орада сен ва мен ҳаром ўлиб кетамиз. С. Айний, Дохунда. ..инсонлар унинг билимларидан, тажрибаларидан истифода этадилар.. Газетадан.*

ИСТИФОДАЛАНМОҚ Фойдаланмоқ, истифода қилмоқ.

ИСТИФСОР [a. استفسار — сўров, сўраб биллаш; хабар олиш] Изоҳ талаб қилиш, сўраб билиш. *Чол ҳозир боши берк кўча ичидан.. большевикнинг асли-насли ҳақида узундан-узоқ истифсор талаб қиладилар. А. Қодир, Кичик асарлар.*

ИСТИҚБОЛ [a. استقبال — бирор кимса ёки нарсани қарши олиш, кутиб олиш; келажак замон] I Келгуси замон, келгу-

сидаги ҳолат, ҳаёт; келажак. *На ҳозирги ҳолати, на истиқболи унга ҳеч нарса ваъда қилмас эди. А. Қаҳҳор, Сароб. Анвар истиқболда қанчалик мушкулот ва хатар кўрмасин, бу жасоратни хуш қабул қилишга мажбур, чунки муҳаббатдан ҳам илгари йигитлик тақозоси шу эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

2 Келгусига оид, келажак билан боғлиқ нарса, иш ва ш. к. *Яқун ва истиқболлар. Газетадан. Ўзаро манфаатли иқтисодий ҳамкорлик учун чинакам истиқболлар ҳам белгилаб олинди. Газетадан. Бундан мақсад бу конларнинг қачон очилгани, қанча муддат фойдаланилгани ва, ниҳоят, уларнинг истиқболини аниқ белгилаш устида илмий иш олиб бориш эди. С. Кароматов, Олтин қум.*

3 Қарши олиш, қаршилаш (ва унинг белгиси, ифодаси). *Йигитли кадамини тезлатди-ю, негадир қиз истиқболига ошиқмади. Д. Нурий, Осмон устун. Чўлбобо истиқболига аёллар ўринларидан турдилар, унга тўрдан жой кўрсатдилар. Ҳ. Фулом, Феруза. Умид узоқдан Ҳафиза келаетганини кўриб, истиқболига юра бошлади. Мирмуҳсин, Умид. Икки солдат билан истиқболига чиқди. С. Аҳмад, Уфқ.*

ИСТИҚБОЛЛИ Истиқболи порлоқ, келажигдан яхши умид қилса бўладиган. *Истиқболли ёш олим. Истиқболли иш. ■ Истиқболли режа ва лойиҳаларга эса лозим даражада эътибор берилмади. Газетадан. ...Берта Давидованинг бундан кейинги ижоди янада баркамол, янада истиқболли бўлишига ишонамиз. Б. Насриддинов, Санъат ошиғи.*

ИСТИҚБОЛСИЗ Истиқболи, келажаги йўқ; келажигдан яхши умид қилиб бўлмайдиган. *Истиқболсиз режа.*

ИСТИҚЛОЛ [a. استقلال] — мустақиллик, мустақил, эркин бўлиш [Инсон, миллат, давлатнинг бошқаларга тобе бўлмай, ўз эрки билан яшаши, ўзини-ўзи идора этиши; мустақиллик, эркинлик. *Миллий истиқлол. ■ Истиқлолга эришганимиздан кейин мустақиллик даврига муносиб янги қонунчиликни яратиш вазифаси вужудга келди. Газетадан. Истиқлол йилларида қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштириш борасида ҳам мамлакатимиз мавқеи анча кўтарилди. «Фан ва турмуш».*

ИСТИҚОМАТ [a. استقامت] — тўғрилик, ҳалоллик; тўғриланиш; бирор жойда

бўлиш]; **ИСТИҚОМАТ ҚИЛМОҚ** (ёки **ЭТМОҚ**) Бирор жойда ҳаёт кечирмоқ; яшамоқ, турмоқ. *Бундан бир неча йил бурун аёллар, гўдаклар истиқомат қилган ертўла. Н. Сафаров, Оловли излар. Кўчат ўтқозишни.. ўзимиз истиқомат қилаётган ҳовлидан.. бошлайлик. «Гулистон». Биздаги маълумотларга қараганда, ноқонуний савдо билан шуғулланувчи шахсларнинг аксарияти шу туман ҳудудида истиқомат қилади. Газетадан.*

ИСТИҚОМАТГОҲ Истиқомат қилинадиган жой, турар жой. *Воҳадаги истиқоматгоҳларнинг мустақамланганлиги.. Хоразмнинг сиёсий ҳамда иқтисодий жиҳатдан Ўрта Осиёнинг бошқа ҳудудларидан ажралиб қолганлигини кўрсатади. И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири.*

ИСТИҒНО [a. استغناء] — эҳтиёжсизлик, бадавлатлик; ноз-қарашма қилиш] 1 **МУҲТОЖ** бўлмаслик (эҳтиёж сезмаслик) ҳис-туйғуси, шундай ҳис-сезгилли муносабат, ҳолат. *Эгасининг одамгарчилиги ҳар қанча катта бўлганда ҳам, меҳмонларинг.. истиғно ва виждон доирасидан чиқмаслиги лозим. А. Қодирий, Обид кетмон.*

2 **ЎЗАЛ** қилиқ билан тортиниш; ноз. *Нуқра Давроннинг ўзига қадалиб турган кўзларига: «Менга мунақа қараманг», дегандай истиғно билан боқди-ю, бармоқларини силкитганча, дарахтлар орасига шўнғиб кетди. С. Кароматов, Сўнги бархан. -Бас, бас-э! — деб Қирмизхон истиғно билан чимирилди. Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.*

ИСТИҒНОЛИ Истиғно ифодаловчи, истиғно билан. *Истиғноли қараш. ■ Қирмизхон бўялган лабларини истиғноли бурди. Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.*

ИСТИҒНОЧИ Истиғно қилувчи; нозли, қарашмали.

ИСТИҒФОР [a. استغفار] — гуноҳни кечиришни, афв этишни сўраш] Худодан гуноҳни кечиришни сўраш, қилган гуноҳларига тавба изҳор этиб, «астағфируллоҳ!» дейиш.

Истиғфор айтмоқ (ёки **келтирмоқ**) Гуноҳни ўтишни сўрамоқ, «астағфируллоҳ» демоқ. У [аттор] из қидириб, эшоннинг дарвозасигача келиш ҳам, эшондан шубҳа қилиш гуноҳ бўлганидан, истиғфор айтиб, қайтиб кетган. *Ф. Фулом, Шум бола. Дилинғиздаги васвасаларни ҳайданг. Истиғфор айтинг. К. Яшин, Ҳамза.*

ИСТИХОЛА [a. استحالة] — бир ҳолатдан бошқасига ўтиш, ўзгариш; мумкин эмаслик] Андиша, мулоҳаза ҳисси; тортиниш. *Шарофат хола ўйининг охирига етмас.. лекин истиҳола билан индамас эди. Ё. Шукуров. Орзулар. Келин-ку янги тушган ошлада истиҳола билан кескин ҳаракат этолмагандир. Аммо йиғит-чи? «Муштум».*

Истиҳола қилмоқ (ёки тортмоқ) Шундай ҳисни туймоқ. *Муса зарда билан бурилиб, Бутага еворгудек бўлиб тикилди, айтадиган гапи уятлироқ экан шекилли, аёллардан истиҳола қилиб айтолмади. С. Аҳмад, Хукм. Жуда истиҳола тортиб, пешонамдан тер чиқиб кетди. Ғ. Фулом, Тирилган мурда. Бироқ шундай фильмлар ҳам борки, гоҳида уларни кино дейишга истиҳола қиламиз. Газетадан. Истиҳолага бормоқ айн. истиҳола қилмоқ. Чувак юзли йиғит сира истиҳолага бормай, яна гапир кетди. Газетадан.*

ИСФАҲОН [ф. اصفهان] — Эроннинг марказий қисмидаги шаҳар номи]: Исфаҳон пўлатидан ясалган қилич; ўткир қилич. *Белда кескир исфаҳон. «Равшан». Бир солар исфаҳон — ўткир қиличди, Обру бер деб, хипча белга боғлайди. «Ойсулув».*

ИСФАҲОНИЙ Исфаҳонга мансуб, Исфаҳонда ёки Исфаҳон пўлатидан ясалган. *Бобур.. Малик Хожжага уч ҳафта муқаддам ўз қўли билан исфаҳоний қилич тортиқ этган эди. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.*

ИСЧИРОҚ 1 Пилик ёки пилта билан, ёғ куйиб ёқиладиган лампасиз чироқ. *Зиғир ёғи куйилган исчироқнинг шуғласидан жувозхона ичи қизғиш қоронғи эди. Н. Фозилов, Оқим.*

2 дин. Азиз-авлиёлар ўтган жойларга маълум вақтларда ёқиладиган чироқ. *Холжон хола ҳар икки ҳафтада чилтонларга атаб шавла қилади, исчироқ билан куймаланади. Ғайратий, Довдираш.*

ИСҚАРЛОТ [итал. scarletto < лот. scarlatum — тўқ қизил рангли қимматбаҳо газлама < a.+ф. اسقرلات] эск. Қирмизи, тўқ қизил қимматбаҳо мато ва шундай матодан тикилган кийим (асосан, чакмон). *Тез бўл, исқарлот жомани кийгил, дасторни ўрагил! Ойбек, Навоий. Ким билади.. Машҳадийнинг силлиқ назми валинеъматнинг кўнглини шундай асир қиларки, у исқарлот чакмон ҳам инъом қилиб юборар!* Ойбек, Навоий.

ИСҚИРТ 1 Жуда ҳам кир; яғир. ифлос. *Бекнинг кўзига бўйнига тўрва осган юпун аёл*

кўринди. Кўйлаги йиртиқ. Оппоқ билаклари исқирт. Ҳ. Фулом, Машъал. Ҳовлида тинмай-кўнмай хизмат қилиб юрган пахмоқ сочили, исқирт кийимли ёш-қари хотинлар ҳам анчагина. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Шундай ҳолатга нисбатли ҳақоратни билдиради. *Мингбоши ўрнидан даст туриб, Кудратга ўдағайланди: —Йўқол кўзимдан, исқирт! М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 кўчма Чикит, кераксиз (нарса, кимса). *«Исқирт бўлиб лақиллаб юраманим», дедимда, орқамдан ўпкасини қўлатиқлаб юрган Махзумовга турмушга чиқиб олдим. Ғайратий, Довдираш. 20 кишига мўлжалланган бу ошхонага.. 150 килограмм нон олиниб, шундан 30 килограмми исқиртга чиқаркан. Газетадан.*

ИСҚОТ [a. إسقاط] — олиб ташлаш; йўқ қилиш. соқит қилиш] **1 дин.** Қилинган гуноҳни ювиш ёки бало-офатни даф этиш ниятида ажратилган пул, нарса. *Ҳажга эшонга тортиқ қилиш учун бир тўп доқа, исқот бериш учун юз танга нақд пулни оқсоқол қўлига топширди. С. Айний, Дохунда.*

2 дин. Ўлган кишини нариги дунёда тортадиган азобдан қутқариш учун бериладиган пул, нарса. *Абдуражаб қассоб деган важоҳатли чол қазо қилиб, исқот кўтарилганида, пир-эшон ҳазратлари ҳузурда шу чолнинг «гуноҳларини сотиб олиб», бандани эзеуликдан эътиборли мулкдорлар доирасига аралаша бошлаган экан. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

3 Муайян нарса-буюмнинг нархидан ёки оғирлигидан кам миқдорни белгилаш, камайтириш; ана шу камайтирилган нарх ёки оғирлик; сийлов.

ИСҚОТИ 1 Исқот қилинган, исқотга берилган, қўйилган нарса.

2 Шу нарсага нисбатли ҳақорат (сўкиш) ни билдиради. *Атторнинг эшаги шундай ўйлаб қараса.. аттор ҳар куни озонда оғир юк ортади, ўзи ҳам минади, «хи, исқоти!» деб, икки биқинига тепади. А. Қаҳҳор, Барон фон Ринг. Пора билан, пул билан чиқиш мумкин эди.. Каминида эса ўша исқотидан йўқ эди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.*

ИТ 1 Уй-рўзгорни кўриқлаш, ов овлаш ва ш. к. мақсадлар учун сақланадиган тўрт оёқли сүтэмизувчи уй ҳайвони. *Кўппак ит. Ов ити. — Катта темир дарвоза остида чўзилиб ётган хирсдай ит бошини кўтариб ириллади. А. Қаҳҳор, Бошсиз одам.*

2 Шу ҳайвонга нисбатланувчи ҳақоратни билдиради. *Азизбек қаршисида қўл боғлаб турган дарвоза бегига бақирди: -Нега қараб турасан, дарвоза устига чиқ, ким экан у ит?! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Халқ товуши тинимсиз гувуллайди: -Бу ёққа чиқ, итлар!* Ойбек, Танланган асарлар.

Ит эмган сўк. Итвачча, итдан тарқаган. *-Бу ёққа кел, ит эмган! — деди мингбоши, қизил кўзларини ола-була қилиб.* М. Исмоилий, Фаргона т.о.

3 *кўчма* Бировнинг манфаатларини ҳимоя қилиб, бошқаларга зулм ўтказувчи одам; малай. *Мусулмонқулнинг ити бўлмаса, ўзимиздан мингбоши бўларлик одам қуриб қолувдим, дейман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Келинг, шердаргоҳнинг ити, тортинманг, юқорига ўтинг.* К. Яшин, Ҳамза.

4 Мучал йил ҳисобида ўн биринчи йил номи; сак. *Унинг йили ит.*

Ит йили Мучал йил ҳисобида ўн биринчи йил (қ. мучал).

Бошига ит кунини солмоқ Роса қийнамоқ, ўта азоб-қийноққа солмоқ. *Улар қишлоқдагиларнинг бошига ит кунини солибди: деҳқонларни қийнабди, ўлдирибди; пахта эксаларинг — ўлдирамиз, деб дўқ урибди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаёти қиссаси. **Бўйнидан боғланган ит овга ярамас** Хоҳиши бўлмаган кишини зўрлаганинг билан иш бермайди, деган маънода ишлатиладиган мақол. **Ит азоби** Ниҳоятда қийин, машаққатли ҳолат, аҳвол. *Биласанми сен бу ўзбошимчалигинг билан отангни ит азобига солишингни?* К. Яшин, Ҳамза. {Ҳожар:} *Ит азобида кечани кундузга улаб меҳнат қила-қила, энди юрт орасида шер қилдим деганда, обрўни тўкиб қўйсам, қандай кўргилик!* Ҳамза, Паранжи сирлари. **Ит боқмайди** Назар-этибордан қолган, эътибор берилмайдиган шахс ёки нарса ҳақида, унга нисбатан қўлланади. *-Бувижон, бувижонга.. ит боқмайди-ю, аммо ўз билганини қилади, — деди кампир буви Пулатжон акага.* Мирмуҳсин, Умид. **Ит тегди ёки ит теккан** Нопок, ҳаром бўлди (номусига тегилган аёл ҳақида). *Қай юз билан боқаман унга? Мени кечирармикан? Кечирмас! Ахир менга ит теккан!* С. Аҳмад, Ҳукм. **Ит ҳасратда айн.** **ит азоби(да).** Итдан суяк қарз Қарзи жуда кўп, ҳаммадан қарз. **Итнинг тугаги олтиндан** Жуда ҳам бой, ошиб-тошиб кетган бой. **Итнинг кейинги оёғи** Иш-фаолият ва ш. к. да

қатордагилардан (бошқалардан) энг охирида эканликни билдиради. *..бирор хунар-пунар ўргансин. Йўқса.. итнинг кейинги оёғи бўлиб қолади.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Ичини ит таталамоқ (ёки тирнамоқ, кемирмоқ)** айн. **ичини мушук таталамоқ қ. ич.** Ниҳоятда безовта бўлмоқ, тинчсизланмоқ. *Шу вақт-гача шоирнинг ҳаёти учун қўрқиб, ичини ит тирнаётган вазир енгил нафас олиб, жавоб ўрнига бош эгиб қўйди.* М. Осим, Зулмат ичра нур. *Чой ичаётиман-у, хавотирдан ичимни ит таталапти.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Бироқ ичимни ит кемиряпти.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Камбағални туянинг устида ҳам ит қопади** Иши юришмаган, омадсиз киши ҳақида айтиладиган ибора.

ИТАЛГУ айн. **итолғи.**

ИТАЛЬЯН 1 Италия туб аҳолисининг номи.

2 Италия халқига мансуб. *Итальян тили. Италия аёли.*

ИТАЛЬЯНЛАР Италиянинг туб аҳолиси, италян халқи.

ИТАЛЬЯНЧА 1 Италияларга, уларнинг тили ва маданиятига оид. *Италянча кўшиқ.*

2 Италия тили. *Сиз италянча(ни) биласизми?*

ИТАРМОҚ Ўзидан нари томон сурмоқ ёки суришга ҳаракат қилмоқ. *Стolni девор томонга итармоқ. Пиёлани столнинг ўртасига итариб қўймоқ.* ■ [Йўлчи] *Ички бир жасорат билан эшикни итариб, уй ичига кирганини сезмай қолди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Одамлар бир-бирларини итариб, қоқилиб, зўр бўрон билан олдинга югурди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Кўкрагидан итармоқ Йўлатмай, яқинлаштирмай, қўшмай ҳайдамоқ. *Шундай ёмон кунда биз билан бирга бўлган ҳар қандай одамни қадрлаш керак, кўкрагидан итарсак яхши эмас.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ИТБАЛИҚ Сувада ва қуруқда яшовчи (амфибия)ларнинг тухумдан чиққан муртаги. *Қурбақа тухуми уруғлангандан сўнг, ундан итбалиқ чиқади.* «Зоология» дарслиги.

ИТБОЗ Итта ишқибоз, ит боқувчи. *..биласизлар-ку, ўлардек итбозман. Уйдаги итларим билан сувада олишавериб, уста бўлиб кетганман.* Ҳ. Тўхтабоев, Сарик девни миниб.

ИТБУРУН Майда қизил нордон мевали бута ва унинг меваси; наъматакнинг бир тури. *Йигирма қадамча чапроқда, қуюқ ит-*

бурун буталари ичида булбул сайрай бошлади. С. Кароматов, Олтин қум.

ИТВАЧЧА I Итнинг боласи, итдан туғилган (ёш болага нисбатан қўлланади). Нуқул итвачча дер эмиш. Астағфирулло, ўз боласини, ўзи туққан болани итвачча деса-я! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Шу маъно билан (асосан, ёшларга нисбатан) ҳақорат учун қўлланади. *Шошмай тур, ҳали у иззатини билмаган итваччани тутиб, адабини бермасам, Мадумар отимни бошқа қўйиб юбораман.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИТВОЙ с. т. Ёш шахсга нисбатан маълум даражада эркаловчи муносабатни билдиради. *Эй, итвой, ахир айтяпти-ку, хатни тутнингми, толнингми каллагига қўйсин, деб.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ИТЁҚА: итёқа қўйлак Туғри, тик ёқаси булган қўйлак (яктакка нисбатан). *Калта, итёқа қўйлакнинг устидан энли камар боғлаб, тўппонча тақиб олган қоп-қора.. бир киши сўрига чиқиб, халққа ваъз айтди.* А. Қаҳҳор. Ўтмишдан эртақлар. *Учинчи киши.. итёқа қалин қўйлак сиртидан энгил яктак кийган.* С. Сиёев, Аваз.

ИТИРҚИН(И) с. т. Жуда ҳам бетартиб: қаровсиз. *Уй итирқини бўлиб кетибди. — Туну зулмат қоришиқ эди. Итирқин ер эди хокисор.* М. Али, Боқий дунё.

ИТЛИК Итга хос хатти-ҳаракат, қилиқ. *Бас, йиғлама, золимлар кўп.. уларнинг шундай номаъқулчиликлари, итликлари бўлиб туради.* Ойбек, Болалик.

ИТМОМ [а. *إتمام*] — тамомлаш, якунлаш; тамом бўлиш] эск. кт. Сўнг, охир.

Итмомига етмоқ Охирламоқ, тугамоқ. *Бундан сўнг маросим итмомига етиб, Анвар секин-секин орқаси билан юриб, биринчи хонага ва.. даҳлизга чиқди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ИТ-МУШУК Бир-бири билан ҳеч чиқишмайдиган, жанжалли муносабатга эга. *Улар бир-бири билан ит-мушук.*

Ит-мушук бўлмоқ Жанжаллашиб гижиллашмоқ, ит билан мушук каби олишмоқ. *Баъзан бир ота-онанан дунёга келиб, бир-бирига меҳр-оқибатсиз, таъбир жоиз бўлса, «ит-мушук» бўлиб яшовчи ака-ука, ота-сингилларни кўраимиз.* Газетадан.

ИТОАТ [а. *إطاعت*] — бўйсунуш] Кимсанинг айтганини қилиш, амрини бажариш,

бўйсунуш; тобелик. *Юзидан мулоимлик, эрига итоат, тўғрилик маънолари томиб турган бу хотин — қутидорнинг рафиқаси — Офтоб ойим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Итоат қилмоқ (ёки **этмоқ**) Бўйсунмоқ, ҳукмига юрмоқ. *Араббойнинг ёши ўн еттида, гавдаси ҳам каттароқ бўлгани учун, ҳамма болалар унга итоат қиларди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бугундан эътиборан Исфандиёр тўра Хива хонидир. Ҳамма янги хонга сўзсиз итоат қилишга мажбур.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Амрига итоат этмайдиган бир куч шунга мажбур қилди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ИТОАТГУЙ айн. **итоаткор.** *Ўқитувчилар қонунга энг итоатгўй кишилар ҳисобланадилар.* Газетадан.

ИТОАТГЎЙЛИК айн. **итоаткорлик.**

ИТОАТКОР Итоат қилувчи, итоатли; кимсага бўйсунувчи, тобе. *Аҳмад Ҳусайн қулдан бадтар ожиз, забун, ҳамиша тақдирга итоаткор, ғирт саводсиз бу дехқоннинг мулоҳазаларига ҳайрон қолди.* Ойбек, Нур қидириб.

ИТОАТКОРЛИК Итоат қилиш ҳис-туйғуси, хусусияти. *— Сувуқ қотдингми? — Сувонжон унинг елкасига қўл ташлаб, ўзига тортди. Ойсулув итоаткорлик билан Сувонжоннинг кўкрагига бош қўйди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ИТОАТКОРОНА Итоаткор ҳолда, итоаткорлик билан. *Пошиа хола тез ўгирилиб, ёнида баланд жуссасини итоаткорона эгиб турган Дороббекка кўзи тушди.* Д. Нурий, Осмон устунни.

ИТОАТЛИ Итоат қиладиган, бўйсунадиган. *Итоатли бола.*

ИТОАТСИЗ Итоат қилмайдиган, бўйсунмайдиган. *Итоатсиз бола.*

ИТОБ I |а. *عتاب* — таъна, маломат; қийноқ] Таъна, маломат, танбеҳ. *У.. биринчи итобдаёқ ота-она гуноҳига тавба қилишга ҳозирланар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИТОБ II с. т. Сургун. *Итоб қилмоқ.*

ИТОБОМУЗ [а. + ф. *عتاب‌اميز* — таънага ўхшаш, таъна аралаш] Таънали. *У Кумушдан итобомуз сўз, аччиқ хитоблар кутар.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИТОЛҒИ Лочинлар оиласига мансуб, ов қуши сифатида фойдаланиладиган йиртқич қуш. *Қистаса, ўтади итолғи қушдан.* «Гулнорпар».

ИТОҒИЗ Сигирқуйруқдошлар оиласига мансуб, гули итнинг оғзига ўхшаш бир йиллик ўсимлик ва унинг гули.

ИТПАШША Уй ҳайвонларида бўладиган қонхўр ҳашарот. [Жўра] *Отнинг яғринига ёпишган битта итпашшани тутиб, сўка-сўка, этик пошнаси билан эзди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ИТСИГЕК *айн. болтирик.*

ИТТЕРБИЙ [лот. ytterbium < Швециядаги Иттербю (Ytterby) қишлоғи номидан] Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб кимёвий элемент; оқиш кулранг металл.

ИТТИК *шв. Ўтқир. Алим бува оқ, ўсққ қошлари остидаги ҳали ёш кўринган иттик кўзларини шарққа тикди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИТТИКАНАК Қоқидошлар оиласига мансуб бир йиллик ўт ўсимлик (тиббийета ва халқ таботатида кенг қўлланади).

ИТТИФОҚ [а. ائتفاق] — бир фикрга келиш; битим, шартнома; мослик; тасодиф] **1** *от* Гуруҳ, жамият, синф ёки давлатларнинг бирликда иш олиб бориш учун тузган бирлашмаси; бирлашма, уюшма. -*Ахир, барча теурийлар бирлашиб, иттифоқ тузсалар бўлмасми? — деди Нигор хоним.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 сфт. Ўзаро яхши муносабатли; иноқ, аҳил. *Иттифоқ оила. Улар бир-бири билан иттифоқ. Иттифоқ бўлмоқ. ■ Кўнгиллари доим ёш бўлсин. Ўзаро дўст, иттифоқ, ҳамдам, Оилага биздек бош бўлсин.* Ҳ. Фулом, Байрам кечиди. *Иттифоқ эл сира кўрмас хўрликни.* «Гулихиромон».

ИТТИФОҚАН *айн. иттифоқо.*

ИТТИФОҚДОШ *айн. иттифоқчи.* Барча иттифоқдош давлатлар.

ИТТИФОҚЛАШМОҚ Иттифоқ, аҳил бўла бормоқ; аҳиллашмоқ, иноқлашмоқ.

ИТТИФОҚЛИК Иноқ, аҳил муносабат. *Оқсоқол.. насиҳатгўйликка ўтди: -Иттифоқ бўлинглар. ҳар бир ишда иттифоқлик яхши.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мамлакатимиз учун иттифоқлик, баҳамжиҳатлик, яқдиллик сув ва ҳаводай зарур.* Ойбек, Нур қидириб.

ИТТИФОҚО [а. ائتفاق] — тасодифан, ногаҳон] *рвш.* Кутилмаганда, тасодифан, тўсатдан. *Иттифоқо учрашиб қолдик. ■ Иттифоқо, бошқармада иш авж олиб кетган кунларда Қандолатхон ҳафталаб ишга келмади.* Мирмуҳсин, Ҳикоя ва қиссалар.

ИТТИФОҚЧИ **1** Ҳамкорлик қилувчи, ўзаро иттифоқликда бирга ҳаракат қилув-

чи; ҳамкор. *Раис учун бўрон яна битта иттифоқчи топилганлиги билан баравар эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Бир иттифоқдаги. *Ўзбекистон аҳолисининг моддий турмуш даражаси собиқ иттифоқчи республикаларнинг кўпчилигидаги га нисбатан анча яхшидир.* Э. Юсупов, Истиклол йўлида.

ИТТИҲОД [а. اتحاد] — бирлик, биргалик; бирлашиш, қовушиш] *эск. кт.* Иттифоқ, бирлашма, уюшма. *Туркистон бўйлаб хил-хил жамиятлар, иттиҳодлар туғилляпти.* Ойбек, Улуғ йўл.

ИТТРИЙ [лот. yttrium < Швециядаги Иттербю (Ytterby) қишлоғи номидан] Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб кимёвий элемент; оқиш кумушранг металл.

ИТУЗУМ Оқ гулли, майда қора ёки қизил мевали бир йиллик ёввойи ўсимлик.

ИТФЕЪЛ Феъли жуда ёмон, жуда ҳам бадфеъл. *Вақфда ҳали ер кўп.. лекин ҳаммаси итфеъл кишиларнинг чангалида.* Ойбек, Улуғ йўл.

ИТЧИЛИК **1** Ит зотларини боқиш ва кўпайтиришдан иборат хўжалик тармоғи.

2 айн. итлик.

ИТХОНА Ит турадиган жой, ит учун қурилган хона.

ИТЯЛОҚ *шв. 1* Итга овқат бериладиган идиш, итнинг туваги. *Ташқаридан итялоққа ўхшаш кир қозонча олиб кириб, ёғ чучута бошлади.* Х. Тўхтабоев, Беш болали йигитча.

2 сўк. Шу идишга нисбатли ҳақоратни билдиради. *Кампир уйда жаврар, қизини қарғар эди: -Э, ўл, итялоқ! Дайди итнинг тумшугини ёғ қилмай ўл!* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ИТҚИТМОҚ *шв.* Ирғитмоқ, ирғитиб ташламоқ. [Бухгалтер] *Елкасидаги оғир юкни итқитган одамдек, атрофга енгил назар ташлади.* Ш. Фуломов, Ташаббус.

ИТҚОВУН **1** Палағи ва меваси қовунга ўхшаш ўсимлик, ёввойи қовун.

2 с. т. Кавар. *Фишткўприк ёнбошидаги ҳаммонинг гумбазларини пўпанак босиб кетган, масжид пештоқидан то ергача осилиб тушган итқовуннинг палағи қуриб қолган.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ИФЛОС [а. افلاس] — қашшоқлик, нотавонлик; ҳеч нарса қолмаганлик; омадсизлик; обрў-эътибори қолмаганлик] **1** Нопок

нарсалар билан булганган; булганч. *Ифлос ҳовли. Ифлос ариқ.* ■ *Отхона ичидан ифлос курак ва сунурги кўтариб Жўра чиқди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Кир босган; кир, исқирт. [Ҳаммолларнинг] *Белида, елкасида.. узук-юлуқ арқон, кийимлари жулдур, ифлос.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 *Кучма* Ҳар қандай ёмон, қалб ишга юрадиган; нопок. *Ифлос адам.* ■ *Йўқол, дедим, йўқол, тулки! Колхозимизда сендек ифлосларга нон йўқ!* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 Шундай одамга нисбатли ҳақоратни билдиради; ярамас, разил, палид. [Чўпон қозига:] *Туфу, ифлос! Ҳали сенми шунча хотин билан тагин бировларнинг ҳарамига кўз соладиган?! Ҳамза, Майсаранинг иши.*

5 Одобдан ташқари; ярамас, ёмон. *Ууйнинг у ёғидан бу ёғига бетоқат юриб, ифлос гапларни оғзига тўлдириб сўқинди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ИФЛОСЛАМОҚ Ифлос қилмоқ, булғатмоқ. *Қор эриб, расталарни жуда ифлослаган, ҳамма ёқ пилч-пилч лой, балчиқ, сув.* Ойбек, Танланган асарлар.

ИФЛОСЛАШМОҚ 1 Ифлос ҳолатли бўлмоқ.

2 Ифлосга хос хусусиятларга эга бўлмоқ, эга бўла бошламоқ.

ИФЛОСЛИК 1 Ифлос ҳолат. *..тоғора ва қозонлар тартибсиз ҳолда ётарлар, қозон теварагида уймалашмоқда бўлган товуқлар бундаги ифлосликни яна бир қат оширмоқда эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ифлос кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат, хусусият. *Унинг кўлидан ҳар қандай ифлослик келади.* ■ *..бу одатни ҳаммиша ваҳшийлик, ифлослик деб билдим.* Газетадан.

ИФО [ايفاء] — бажариш, адо этиш; ваъдага вафо қилиш| эск. кт. Бурч ва ваъдани бажариш, адо этиш. *Фосиҳ афанди.. туллаган қошларини гурур билан чимириб, ўз зиммасига тушган шарафли вазифанинг ифосига бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИФОДА [ا. افادہ] — англатиш, ўргатиш; хабардор қилиш; ифодалаш, баён қилиш; кўрсатма| 1 Билдирувчи, акс эттирувчи нутқ бирлиги: сўз, ибора, гап ва б. *Ўқитувчи қисқа ифодада кўп фикр айта билиш маҳоратига эга бўлмоғи лозим.* Р. Усмонов, Одобнома. *Бу сўз борлигимнинг, бутун қалбимнинг Ифодаси бўлиб қуйилар тилга.* Зул-

фия. *Ифода сиққлиги шеърда муҳим масалалардандир.* «Ёшлик».

2 Акс эттирувчи ёки мужассамлантирувчи белги, ҳолат, рамз. *Қардош мамлакатлар адабиёти ва санъати декадалари — халқлар дўстлигининг ифодасидир.* ■ *Узингиз биласиз, — деди Сидиқжон унга маънос назар ташлаб; унинг бу қаршида чексиз миннатдорчилик ифодаси бор эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Чехрасига қалқиб чиққан аламли ифодани яширишга уриниб, бурилиб қаради.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

3 Бирор математик боғланишни билдирувчи формула. *Алгебраик ифода. Пифагор теоремасининг математик ифодаси. Ифодани ечмоқ.*

ИФОДА ЭТМОҚ (ёки қилмоқ) Сўз, гап ёки бошқа восита билан билдирмоқ, англатмоқ; ифодаламоқ. *Гўё у биргина сўз ва боқис билан бу уйда ва бу одамлар орасида кечирмоққа мажбур бўлдиғи ҳаётининг бутун оғирлигини ифода қилмоқчи бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сидиқжоннинг юзида илжайишга ўхшаган, лекин ҳеч қандай маънони ифода этмаган бир нарса пайдо бўлди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ИФОДАВИЙ Ифодага оид. *Ифодавий воситалар.*

ИФОДАВИЙЛИК Ифода этиш томони, ифодавий ҳолат-имконият. *Тилнинг ифодавийлиги билан боғлиқ бўлган илмий, ижтимоий-сиёсий адабиётлар таржимасида ҳам муайян бадиий-ижодий масалаларни ечишга тўғри келади.* Ф. Саломов, Таржима назарияси.

ИФОДАЛАМОҚ 1 Ўзида акс эттирмоқ, мужассамлантирмоқ, англатмоқ, билдирмоқ. *Унинг мардона очиқ пешонаси, қуюқ эгилмас қошлар чуқур ўйни ифодалар эди.* Ойбек, Куёш қораймас. *Олаҳўжа ўтирган жойида тебранди ва фирромликни ифодалайдиган бир тарзда кулумсираб, қассобга қаради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Сўз билан баён қилмоқ, англатмоқ, таъбирламоқ. *Элмурод мактабга етгач, ўз дардини икки оғиз сўз билан ифодалаб, кейин хайрлашмоқчи бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Энг муҳими, фактларни қуруқ қайд қилмай, уларни бадиий таъсирли ифодалашдадир.* Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

3 Математик формула орқали таъбирламоқ.

ИФОДАЛИ Ифодага эга. *Аниқ ифодали. Яхши ифодали.*

Ифодали ўқиш Дона-дона ва таъсирли ўқиш.

ИФОДАЛИЛИК Яхши ифода этишлик, маъно билдиришлик; ифода талабларига мослик. *Ифодалиликка интилиш.. эмоционал бўёқдорлик сўзлашув нутқи учун характерлидир.* «УТА».

ИФОДАСИЗ Ифодаси йўқ, ифодаси ноаниқ. *Вужудимни ғалати, ифодасиз бир лоқайдлик, бепарқлик қамраб олган эди.* С. Сиеёв, Ёруғлик. *..захил юзи қандайдир ифодасиз, нима ўйлаганини билиб бўлмас эди.* А. Мухтор, Чинор.

ИФОДАЧИ Ифода этувчи, акс эттирувчи. *Депутат — халқ хизматкори, халқ манфаатларининг ифодачисидир.* Газетадан. *Зотан адабиётимиз халқ маънавий уйғонишининг тарихий гувоҳи ва ифодачисидир.* «УТА».

ИФОР [а. عفار — чанг, тўзон; ҳид] Яхши ҳид, хушбўй; умуман ҳид. *Ҳар бир гулнинг ўз ифори бор.* Газетадан. *Қарқуноқ парвозда янроқдек енгил, Гўёки олдинда қиш эмас, баҳор.* Боғларда азалий нафис бир ифор.. А. Мухтор.

ИФОРЛИ Ифор ҳидига ўхшаган ҳидли. *..саф-саф атиргуллар, садарайҳонлар ёз бўйи гурқираб ўсар, теваракка ҳам хусн, ҳам ифорли ҳид таратар, ўзгача файз бағишларди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *Ифорли ўтларга кўмилар, тикилиб қолади осмонга.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

ИФРОТ [а. افراط — ҳаддан ошиш, ошириш; ортикчалик; суиистеъмом] эск. кт. Ортиқ даражала, ҳаддан зиёд. *Тожиддин Қосим ифрот одоб билан, уялиб-тортиниб, гўё тўйган қўзидай, овқатни суст ея бошлади.* Ойбек, Нур қидириб. *Сиз йигитларингизга кенгаш берингки, улар ифрот май ичмасинлар.* Ойбек, Навоий.

ИФТИРО [а. افتراء — бўҳтон, тухмат; гап қилиш] эск. кт. Бўҳтон, тухмат. [Гулнор] *Ота-онадан, атрофдаги кўзлардан кўрқар эди.. ҳар хил ғийбат ва ифтиролар тарқалса, одамларнинг бетига қандай қарайди?* Ойбек, Қутлуғ қон. *..бу ҳақда кўп таъналар эшитгани учун қозининг кулгисини ўзига иснод ва ифтиро деб тушунган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *..ул ҳаромзода.. фақир бирла падарнинг шаънларимизга бўҳтон ва ифтироларни тўқуб..* А. Қодирий, Кичик асарлар.

ИФТИХОР [а. افتخار — фахрланиш, мақтаниш] 1 Шон-шараф ҳисси; фахр. Чол

ўғлига, унинг тез-тез қимирлаётган қаламига қараб-қараб, жим ўтирар, кўзларида оталик меҳри ва ифтихор сезиларди. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

2 Шон-шараф келтирувчи, фахрланса арзийдиган иш, кимса ёки нарса. *Ёшлар — бизнинг ифтихоримиз. Алишер Навоий — маданиятимизнинг ифтихори. Пахта ўзбек халқининг миллий ифтихоридир.* ■ *Сени жондан севарман, шону шавкат, ифтихоримсан, Шараф-шон сенга бўлсин, ўзбегимсан, пахтакоримсан.* Воқиф.

Ифтихор қилмоқ Фахрланмоқ. *Сиздай ўғлонларни улғайтирган халқ, Отанинг ҳаққи бор, қилса ифтихор.* Ф. Фулом.

ИФТИХОРЛИ Ифтихор қилса арзийдиган, фахрли; ифтихор ифода этадиган.

ИФТОР [а. افطار — нонушта қилиш; рўза очиш] дин. 1 Рўза кунлари шом пайтида ўтказиладиган рўзани очиш, оғиз очиш маросими; оғиз очиб овқатланиш. *Ифтор қилмоқ. Ифторга ўтирмоқ.* ■ *Афанди узун кун рўза тутиб толиққан эди, ифтордан кейин мачитга.. чиқмади.* «Латифалар». *Тоҳир кекса ота-онаси билан ифтор қилмоқда эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Ифтор вақтида бериладиган зиёфат, меҳмондорчилик. [Миробид] *Урф-одатларни ҳурмат қилади: ҳар йили беш-унта кишини.. ифторга чақиради.* В. Гофуров, Вафодор.

ИФТОРЛИК 1 Ифтор қилиш, шу вақтдаги овқатланиш. *Ифторлик вақтида биз ҳар кун шиннига нонни ботириб уриб, унинг устига майиз, бошқа мева-чеваларни ер эдик.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Пайғамбаримиз саҳарликда ҳам, ифторликда ҳам жуда кам овқат еганлар.* Газетадан.

2 Ифтор вақтида бериладиган зиёфат, маросим. *..сабов учун ифторликлар ўтказиш ҳам Рамазон ойининг энг яхши фазилатларидан саналади.* Газетадан. *Рўза ойи келиши билан Саид Бурҳон маҳзум.. кечқурунлари.. ифторликка борар эди.* Ғайратий, Довдираш.

ИФФАТ [а. عفت — бокиралик, покизалик; яхши хислат; тийилиш] Виждоний поклик; номус, ҳаё. У [Азиза] *муҳаббатдек соф, қизлик иффатидек беғубор кишилар сафига кўшилади.* С. Аҳмад, Муҳаббатнинг тугилиши. *Уй бурчагида, шоҳи сўзана ёнида, иффат юзасидан юзини яшириб Майна ўтиради.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Ўзбекнинг хотинлари иффат учун яралган.* «Ёшлик».

ИФФАТЛИ Иффати бор; номусли, ҳаёли. *Ёқутбика — тўранинг хотинлари ичида ор-номусли, ақлли, шарм-ҳаёни билган иффатли хотин эди. Ж. Шарипов, Хоразм. - Нима муборак бўлсин?! [деб сўради Отабек]. - Сизга иффатли ва севимли рафиқа билан қутидордек қайната, Ҳасаналига — келин. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бошга рўмол ташлаган билан ҳамма иффатли ва маърифатли бўлавермайди. Газетадан.*

ИФФАТСИЗ Иффати йўқ; ҳаёсиз, номуссиз.

ИФШО [a. إفشاء] — фош этиш, ошкор этиш; (гап)тарқатиш] *эск. кт.* Ошкор, фош қилиш; очиб ташлаш (сирни). *Билмас эрди тоза бу ишқимни, ифшо бўлмаса. Ҳабибий.*

ИХВАТ [a. إخوت — اخ < «ака»нинг кўплиги: биродар, қардош, дўст] *эск. кт.* Биродарлик, қардошлик. *Маорифсиз ҳеч бир халқ Дунёда яшай олурми!? Ихват ҳисси кўз очмасдан, Чин ўртоқлаша олурми!? Ҳамза.*

ИХЛОС [a. إخلاص] — самимийлик, кўнгли очиклик; берилганлик, мухлислик; эътиқод] Чин юракдан, ишонч билан берилиш; астойдил муҳаббат, меҳр. *Одамларнинг сизга ихлоси баланд. ■ Ёш ишчининг қунт ва ихлос билан изланиши.. ўз самарасини берди. «Саодат». Қутидорнинг жавобидан самимият ва ихлос маънолари томиб турар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Ихлос қилмоқ айн. ихлос қўймоқ. ..сен ихлос қилган домлалар ҳам мен бахтсизга ёрдам бермаганларидан кейин, диёнатдан ҳам кўнглим қолди. А. Қодирий, Кичик асарлар. **Ихлос қўймоқ** Чин юракдан меҳр боғламоқ. *Бобоқул отани бузоқнинг ҳақи бор, деб сут ичмайдиган авлиё санаб, ихлос қўйган эди-ю! Шербек хафа бўлди. С. Анорбоев, Оқсой. Ихлоси қайтмоқ* Ишонч билан берилиши қолмоқ (йўқолмоқ), ҳафсаласи пир бўлмоқ. *Хўжабеков билан касалхонада тўқнашган кун бу кўзларда қўрқоқликни кўриб, Акрамдан ихлоси қайтди. С. Анорбоев, Оқсой.*

ИХЛОСЛИ Ихлос қўйган, ихлоси бор. *Хўжасига ихлосли Ҳасаналининг тажрибали кузатишидан бекнинг махфий дарди узоққа қочолмай, натижада сир очилади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ИХЛОСМАНД айн. ихлосли. *Ўз касбига ихлосманд чорвадорлар. Санъат ихлосмандлари. ■ Кўпчилик қишлоқлар менга ихлос-*

манд: баъзилари эшонпочча дейди, баъзилари қори ака дейди, баъзилари мулла ака дейди.. **Ғ. Фулом, Шум бола. Туман маданият уйи ёш санъат ихлосмандлари учун очиқ эшиклар кунни ўтказди. Газетадан.**

ИХРОЖ [a. إخراج] — чиқариш, ҳайдаш; сургун, бадарға қилиш; ташкил қилиш] **1** Бирор киши ёки кишиларни шаҳар ёки қишлоқдан, умуман, ўз яшаш жойидан чиқариб юбориш, бадарға қилиш.

2 *бот.* Заҳарли, сутсимон шира чиқарадиган ўт.

3 *айн. сурғи 1.*

4 Одатда, баҳор лайтида ични тозалаш мақсадида турли кўкатлардан сомса, чучвара каби овқатлар қилиб ейиш.

ИХТИЁР [a. إختيار] — танлаш, сайлаш; хоҳиш, эрк] **1** Хоҳиш-истак эрки; эрк, хоҳиш. *Келмоқ ихтиёр билан, кетмоқ ижозат билан. Мақол. ■ Сендан ҳеч сиримни яширмайман. Дастлаб кирган заводимдан ўз ихтиёрим билан кетганим йўқ. А. Қаҳдор, Қанотсиз читтақ.*

Ихтиёр этмоқ (ёки қилмоқ) Хоҳламоқ. *-Соғ бўлинг, бек ака, борадиган кунингизни тайин қила оласизми? -Маълумингиз, кечалари бўш бўламан, шунинг билан бирга, тангиз қайси вақтни ихтиёр қилсалар, ижобат этишдан ўзга чорам бўлмас. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Фойдаланиш, тасарруф ёки идора қилиш ҳуқуқи; изм. *Бу ерлар колхоз ихтиёрида. Директор ихтиёридаги мукофот фонди. Завод ихтиёрида бўлган машиналар. ■ Кўп умр кўришингиз — тақдир қўлида, беқарз яшашингиз — қалбингиз ихтиёрида. «Тафаккур». Бизларни.. медицина академи-ясида бир ярим ой ўқитиб, Москва шаҳар санитария бошқармаси ихтиёрига юборишди. «Саодат».*

ИХТИЁРИЙ Хоҳиш-истак эркига боғлиқ бўлган, кишининг ўз хоҳиши билан қилинадиган ёки қилинган; эркин, кўнглили. *Ихтиёрий ёрдам. ■ Тил ўрганиш — бу мажбур-қистов, куч ишлатиш йўли билан эмас, ижтимоий зарурат талаби, ихтиёрий майл ҳукми билан бўлади. «Саодат».*

ИХТИЁРИЙЛИК Хоҳиш-ихтиёрга боғлиқлик. *Деҳқонларнинг кооперативларга киришида ихтиёрийлик принципини бузиш ҳоллари йўқотилди. Газетадан.*

ИХТИЁРЛИ-ИХТИЁРСИЗ Истар-истамас. *Кумушбиби ҳам ихтиёрли-ихтиёрсиз бу*

кулгиликка тортилиб, унинг юввошигина ил-жайишидан ёқутдек лаблари остидаги садаф каби оқ тишлари бир оз кўриниб кўйдилар. А. Қодирий, Утган кунлар.

ИХТИЁРСИЗ Хоҳиш-ихтиёрдан ташқари; беихтиёр, ғайриихтиёрий. *Ихтиёрсиз ҳаракат.* ■ У [Собираҳон] нима тўғридадир ўйлар, ихтиёрсиз бўлса керак, аллақандай ҳазин куйни бурни билан куйлаб борар эди. А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Ихтиёрсиз қуйилиб келган қайноқ кўз ёшларини Гулнор баъзан зўрға яширар, баъзан яширишдан ожиз қоларди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ИХТИЛОЛ [a. اختلال] — халал топиш, бузилиш; меърий бўлмаган ҳолат; кўзғалиш] *кт.* Исён, кўзғолон, ғалаён.

ИХТИЛОЛЧИ *кт.* Ихтилол қатнашчиси, исёнчи.

ИХТИЛОТ [a. اختلاط] — аралаштириш, қўшилиш; тартибсизлик] *эск. кт.* Аралаштириш, қотиштириш, борди-келди қилиш.

Ихтилот этмоқ Қўшилмоқ, аралашмоқ. *Эй кўнгли, токим кўрибмен ул паридин илтифот, Ихтилот этмак манга ёқмас бани одам била.* Бобур.

ИХТИЛОФ [a. اختلاف] — ҳар хиллик, тафовут; ўзгарувчанлик; қарама-қаршилик, келишмовчилик] Қарама-қарши ҳолат; келишмовчилик, зиддият, низо. *Халқаро ихтилофларни тинч музокаралар йўли билан ҳал этиш.*

ИХТИЛОФЛИ Қарама-қаршилик, зиддиятлар бўлган; жанжалли, низоли.

ИХТИЛОФЧИ Ихтилоф чиқарувчи, ихтилоф, низо уруғини сочувчи.

ИХТИО- [юн. ichthus — балиқ] Байналмилал ўзлашма қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, балиққа оидликни, алоқадорликни, балиққа ўхшашликни билдиради.

ИХТИОЗАВР [ихтио.. + юн. saura — калтакесак] *зоол.* Мезозой даврида денгизларда яшаган, узунлиги 15 м гача етган балиқсимон, судралиб юрувчи йиртқич махлуқ; денгиз калтакесаги.

ИХТИОЛ [ихтио.. + лот. oleum — мой] Таркибида қазилма балиқ қолдиқлари бўлган сланецдан ҳосил қилинадиган ёғсимон қизғиш-қўнғир рангли малҳам дори.

ИХТИОЛОГ Ихтиология мутахассиси.

ИХТИОЛОГИЯ [ихтио.. + юн. logos — таълимот] Зоологиянинг балиқларни ўрганувчи бўлими. *Зоология, энтомология.. их-*

тиология, гидробиология бўйича.. ботаника профилидаги кенгаш эса ботаниканинг барча соҳалари.. бўйича диссертация қабул қилдилар. «Фан ва турмуш».

ИХТИРО [a. اختراع] — янгилик; янгилик яратиш, ўйлаб чиқариш] **I** Фан-техника соҳасида кашф этилган, ижобий самара берадиган янгилик, кашфиёт. *Дарвеш Али табобатда ўзининг янги-янги даволаш усуллари ва ихтиролари билан машҳур бўлган.* «Фан ва турмуш». *Балки бу хонада буюк ихтиро Эрталаб кун билан бирга туғилар.* А. Мухтор.

Ихтиро қилмоқ Янгилик яратмоқ, кашф қилмоқ. *Ёшларда шижоат бор, янгиликка интилиш бор, ихтиро қилишга, кашфиёт яратишга иштиёқ бор.* Газетадан.

ИХТИРОЧИ Ихтиро қилувчи; кашфиётчи. *Ёш рационализаторлар ва ихтирочилар.* ■ *Ихтирога оид ҳуқуқлар. ихтирочиға патент берилганидагина муҳофаза қилинади.* «ЎЗМЭ».

ИХТИРОЧИЛИК Ихтиро қилиш, янгилик очиш, кашф этиш. *Ихтирочиликни ривожлантириш. Ихтирочилик таклифлари.* ■ *Андижон паровоз депосида рационализаторлик ва ихтирочилик ҳаракати кенгаймоқда.* И. Аҳмедов, Янгилик яратувчилар.

ИХТИСОС [a. اختصاص] — иш-вазифа доираси; чуқур билимлардан хабардорлик; ўзига хос хусусият] Илм-фан, техника, санъат соҳаларида ҳар бир мустақил касб; мутахассислик; касбий малака. *Меҳнатга, ихтисос орттиришга, ихтисосларни эгаллашга одмироқ, жўнроқ, соддароқ қарашга ўрганиб қолганмиз.* Газетадан. *Университетни битиргач, у ихтисоси бўйича ишга кирди.* «Ёшлик». *Кичкина Каримов оддий маъмурий ходимликдан ўз ихтисосини ошириш орқасида яқинда терговчиликка кўтарилди.* С. Абдулла, Куёвлар, келинлар.

ИХТИСОСЛАШМОҚ Бирор ихтисосга мансуб бўлмоқ; унга мослашмоқ. *Ихтисослашган саноат тармоқлари.* ■ *Шарқшунослик фанига ихтисослашган илмий ташкилотлар Европа ва Американинг деярли барча илмий марказларида фаолият кўрсатиб турибди.* Газетадан. *Хонқа туманидаги шоличиликка ихтисослашган хўжаликда аллома хотирасига бағишланган ёдгорлик ўрнатилди.* Газетадан.

ИХТИСОСЛИ Илм-фан, техника ёки саноатнинг маълум бир соҳаси бўйича их-

тисос олган, билим-малака ҳосил этган; ихтисосга оид. *Ихтисосли кадрлар.* ■ *..фуқаролар ўз шахсий, сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва рўёбга чиқариш мақсадида адвокатдан малакали, ихтисосли ёрдам олиш имкониятига эга бўладиган шарт-шароит.* Газетадан.

ИХТИСОСЛИК айн. мутахассислик. «Целлюлоза маҳсулотлари технологияси» ихтисослиги Академиянинг Полимерлар кимёси ва физикаси институти билан уйғунлашса бўлади. Газетадан. Турли ихтисосликлар бўйича ўтказилаётган касб маҳорати танловлари ҳам [кадр тайёрлашда] муҳим ўрин эгаллайди. «Фан ва турмуш».

ИХЧАМ 1 Тузилиши, бичими келишган, бежирим, йиғноқ ва қулай; зид. **қўпол**. Ихчам машина. ■ Унинг ихчам кетмони офтобда ялтиради. Ж. Шарипов, Саодат. [Мирзакаримбой] Супадан тушиб, кечагина сотиб олингандай ярқираган, чиройли, ихчам «содиқий кавуш»ни оёқларига илди. Ойбек, Танланган асарлар. Олимхон. ҳар вақт яхшигина, ихчамгина кийинади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Сиқик ифодали. Ихчам хат. Фикрни ихчам баён қилмоқ. ■ Латифа, лоф, аския. жанрлари янги воқеликни ўзига хос ихчам шаклда акс эттиради. «УТА».

ИХЧАМЛАМОҚ Ихчам қилмоқ, сиқик, йиғноқ ва қулай ҳолга келтирмоқ. Аппаратни ихчамламоқ.

ИХЧАМЛАШМОҚ 1 Ихчам ҳолга келмоқ.

2 Кичрайиб хипчалашмоқ (гавда, жусса ҳақида).

ИХЧАМЛИК Ихчам ҳолат. Ҳозирги ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларда қандайдир қулайлик, гўзаллик, ихчамликни сезамиз. «Саодат».

ИЧ 1 Ички бўшлиқ; зид. **таш**. Чодирнинг ичи. Оғизнинг ичи. ■ Офтоб билан тўлган кенг деразали уйнинг ичи ойдин. С. Айний, Қуллар.

2 Нарсаларнинг буюм элтадиган қисми; зид. **сирт**. Ариқнинг ичи. Қопнинг ичи. Бош ёрилса, бўрк ичида. Мақол. ■ Сумкасини титкилаб, ичидан икки-уч хил дори олди, уларни уста Баҳромга бериб, қачон, қандай ичишни тайинлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Нарсанинг ички қисми, ораси. Ноннинг ичи. Хамирнинг ичи. Тарвузнинг ичи. Ичи қуртлаган олма. Қопдаги бугдойнинг ичи.

4 Ошқозон, қорин, меъда. Кўзинг оғриси — қўлингни тий, ичинг оғриси — нафсингни тий. Мақол. ■ Жонфигон бюллетень олгани докторнинг олдига чилимнинг сувини ичиб, лоҳас бўлиб кирган экан, доктор ичини чайқабди. А. Қаҳҳор, Жонфигон.

5 Кўчма Кишининг ички, руҳий дунёси; кўнгил, юрак, дил, қалб. Ота ичидан утганини ўзи билади. А. Мухтор, Опа-сингиллар. - Тўғри, Ўктам менга ёқади. Бироқ ҳаммадан бурун одамнинг ичи керак, — деди Комила. Ойбек, О. в. шабалалар. Элмурод унинг ҳаракатларига беихтиёр разм солиб ўтирди. Назариди, соқоли хийла оқариб қолган бу одамнинг важоҳати заҳарли, ичини қандайдир алам ўртаган кўринди. П. Турсун. Ўқитувчи.

6 Эгалик ва макон келишиклари шаклида (ичига, ичида, ичидан) кўм. взф. Ҳафта ичида. Уй ичидан галати овоз эшитилди.

Ичи ачимоқ (ёки куймоқ) Хафа бўлмоқ; ачиниб куймоқ. Элчиевнинг, қизига ичи ачирди. Э. Аъзамов, Жавоб. Ён-вериди уларнинг мунозарасини чўчиброқ кузатиб турган деҳқонларнинг юзида Авазга хайрихоҳлик кўриб, ичи куйди, баттар ғижинди. С. Сиёев, Ёруғлик. **Ичи пишмоқ (ёки қизимоқ)** 1) зерикмоқ. Уйда ўтиравериб, ичим пишди; 2) тоқати тоқ бўлмоқ. Баъзи бировлар ичи пишиб, гоҳ йўлга қарашади, гоҳ тоққа чиқиб қилинадиган ишларни ўзларича чўтлашади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ич-ичидан** Юракдан, қалбдан, чин дилдан. Ич-ичидан севинмоқ. Ич-ичидан таҳсин уқимоқ. ■ Уларни кузатиб ўтирган Сунбулхон ая ич-ичидан қувонарди. Мирмуҳсин, Умид. Асрор эса ич-ичидан ғижиниб, асабийлашарди. «Ёшлик». **Ичи қора** Дили бузуқ, бировнинг бахтқувончини кўролмайдиган; ҳасадгўй. Яхши, ўша Ҳомидни сен қандай одам, деб ўйлайсан? [деб сўради Юсуфбек ҳожин]. - Қўланса сўзли, ичи қорароқ бир йиғит эди, — деди Ҳасанали. А. Қодирий. Ўтган кунлар. **Ич(и)га ютмоқ** Ошқор этмаслик, ўзида сақламоқ (гап, сўз ва ш. к. ни). Азизим, эй жафокаш халқ, бардошингга минг таҳсин, Чиқармай ичга ютдинг, кўздаги ёшингга минг таҳсин. Воқиф. **Ичидан пишган** Сирини ҳеч кимга билдирмайдиган, ўз ишига пишиқ; қув. Унинг ҳаракати ва товланишидан ичидан пишган, уddaбуро экани дарров сезилди. Шўҳрат, Шинелли йиллар. **Ичини бўшатмоқ**

Кўнглидагини айтиб, руҳан энгилланиб олмоқ. Унинг гапирмаганига Жуман аламда қолди. Аччиқ ҳақиқатни юзига солиб, рўй-роҳат сўка қолмайдими? Қизигида Жуман ҳам ичини бўшатиб оларди. А. Мухтор, Туғилиш. **Ичини мушук (ёки ит) тағаламоқ (ёки тирнамоқ)** Руҳан безовталанмоқ; кўнгли нотинч, гаш, безовта бўлмоқ. Бу пайт Саидгозида ҳам Хўжабековга ачингудек ҳол қолмаганди: ичини мушук таталарди. Аммо сирини бой бермади. С. Анорбоев, Оқсой. **Уй ичи** Оила аъзолари; оила, хонадон. Уй ичингиз омонлик, бир гап бўлса, Утар бобом хабар берар экан. С. Сиёев, Ёруғлик. *Қанча меҳнат, қанча машаққат! Ёлғиз ўзи эмас, бутун уй ичи билан ишлаган, албатта.* Ойбек, Танланган асарлар.

ИЧАК I *анат.* Турли шакл ва ҳажмдаги ичаклар (қ.)нинг умумий номи. *Ингичка ичак. Йўғон ичак. Аччиқ ичак. Тўғри ичак.* ■ Тупроққа қориган каллалар, узилган кўлар, ерда чўзилган олачипор ичакларни кўраркан, унинг кўлари қинидан чиқаёзди. Ойбек, Кўёш қораймас.

Аччиқ ичакдай чўзилмоқ Жуда чўзмоқ (чўзилмоқ). *Гапни аччиқ ичакдай чўзиб ўтирмайман.* Газетадан. *Лўлилар бригадаси аъзолари билан ўтказилган суҳбат ўша кун ичи аччиқ ичакдек чўзилиб кетди.* Н. Сафаров, Лўлилар. **Ичаги узилмоқ ёки ичагини узмоқ 1)** ҳолдан тоймоқ (тойдирмоқ). ...қизиқ-қизиқ латифаларни шундай кўп биладик, кулавериб ичагини узлади. А. Убайдуллаев, Қонли издан. *Ёнимдаги кишининг турган-битгани латифа экан. Кулдиривериб, ичагини узаязди.* «Муштум»; 2) жуда оч қолмоқ. -*Чарчагандирсан, кўзичоғим. Ичагини узилиб кетгандир.* Бўлди қила қол, — деб зорланди она. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. **Ичак узди** Жуда қаттиқ кулдирадиган. *Оқшом Абдурахим монтер яна келди. Бу маҳал дўконда устанинг ичак узди аскияларига ишқибоз.* жўралар бор эди. Газетадан. *Авазнинг эски қадрдони, асли зотини ҳам, ёшини ҳам аниқлаб бўлмайдиган Ҳасан қайғичи хон амалдори ҳақида ичак узди ҳангомалар айтарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 с. т. Резинка ёки брезентдан ясалган трубка, шланг. *Икки эпчил йигит бочкани салқинга олиб, резинка ичак билан косаларга пиво қўя бошлади.* С. Аҳмад, Қадрдон дала-лар. *Ишчилар узун резинка ичакни у ёқдан-бу*

ёққа судраб, чанқаб қолган гулларга, чанг ўтира бошлаган дарахт баргларига сув селишарди. П. Қодиров, Уч илди.

ИЧАКЛАР Одамлар ва ҳайвонларда овқат ҳазм қилиш системасининг меъдадан бошланиб, орқа чиқарув тешиги (дурвоза) билан тугайдиган қисми.

ИЧАК-ЧОВОҚ I Одам, ҳайвон ва қушларнинг қоринда жойлашган ички қисмлари, мас., ошқозон, ичаклар. *Ичак-човоқ гўшт бўлмас, Лаганбардор дўст бўлмас.* ■ *Бомбардимонда ичак-човоғи чиқиб кетган бир гўдак унинг қўлида жон берган экан.* А. Мухтор, Туғилиш. *Арава бўлса, пастликлардан чиқиб, тушиб, одамнинг ичак-човоқларини чайқаб юборди.* Ойдин, Фонарь тагида.

2 кўчма Баъзи нарсаларнинг (машина, механизм ва ш. к.) ички қисмлари. *Бир тракторнинг қорни ёрилиб, ичак-човоқлари сочилиб ётибди.* «Муштум». *Ҳайдашни билган билан ичак-човоғини тушунмайман.* С. Нуров, Нарвон.

ИЧАҒОН с. т. Жуда ичадиган, кўп ичадиган. *Хонанинг ичи тамаки ва ароқ исига тўлиб кетибди. Нуқул ичағонларнинг орасига тушиб қолганимни фаҳмладим.* «Муштум».

ИЧ-БАҒИР қ. юрак-бағир. Унинг вужудини чирмаб олган ҳис *Ич-бағрини қилмоқда қийма ва қийма.* Ж. Жабборов.

ИЧБУРУҒ с. т. Йўғон ичакнинг яллиғланишидан иборат оғир юқумли касаллик; юракбуруғ, дизентерия. *Ичбуруғ Ўрта Осиё шароитида ёз мавсумида кўпроқ учрайдиган юқумли ичак касаллигидир.* «Фан ва турмуш».

ИЧГУЛИК Ичса бўладиган, ичишга яроқли; ичимли. *Уйда ичгулик сув ҳам йўқ.*

ИЧДАН I Ич с. нинг ч. к. *Ичдан кийилдиган кийим.*

2 Ташқи ифодасиз; дилдан. *У [Меъмор] азонгача худого ёлвориб, ичдан йиғлади, тунда, қурилайётган мадрасаси атрофини айланди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ИЧИДА I *рвш.* Товуш чиқармай; дилда, кўнглида. *Ҳакимбойвачча диққат билан ичда ўқир экан, юзига табассум ёйилди.* Ойбек, Танланган асарлар. -*Ичимда «тилинг бошингни есин!» десам ҳам, ташимда ҳурмат билан кутар эдим, — деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 кўм. вzf. Қуршовида, орасида; давомида, мобайнида каби грамматик маъноларни ифодалаш учун хизмат қилади. -*Сен*

аҳмоқсан, Гулшан опа! — дер эди Қумри, — эрингни ёлғиз ташлаб, биз бўйдоқлар ичида нима маъни топасан?! А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Пастқам уйларнинг қамиш ва ёғоч бўғотлари туман ичида, оқшом маҳалдаги кўланкадай, баҳайбат кўринарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Элмурод.. шу бир ҳафта ичида қилган барча ишларини бир-бир хаёлидан ўтказди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ИЧИКИШ 1 Ичикмоқ фл. ҳар. н.

2 с. т. Ота-онани соғиниш натижасида болаларда рўй берадиган касаллик ҳолати.

ИЧИКМОҚ 1 Кучли даражада кўришиш, етишиш иштиёқида бўлмоқ, муштоқ бўлмоқ. *..тушида ҳам, ўнгида ҳам Шодасойни кўриб, ёлғиз ичикиб ўтирган Шарофат хола ўғлининг юзига қарамади ҳам..* А. Мухтор, Чинор. *Ойимнинг ишлари шунақа. Жўжалардан бирпас ажралсалар, ичикиб қоладилар.* Ҳ. Назир, Маёқ сари. — *Кўп ичкмай тур, хотин. ҳали-замон чўзилиб кириб ҳам келар, — деди Холмирза.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташиганда.

2 Ота-онани соғиниб касал бўлмоқ (болалар ҳақида). *Туйнукка қараб чақирсак, отамиз келар экан, деб ўчоқнинг мўрисиغا бош суқиб чақиршиадиган бўлишибди.* Қўйинчи, иккови ҳам ичикиб, озиб-тўзиб, ҳалок бўлибди-да. П. Турсун, Ўқитувчи.

ИЧИМЛИ Ичиладиган, ичишга яроқли. *Қалъа атрофидаги қудуқларнинг суви ичимли.* Газетадан.

ИЧИМЛИК Ичиладиган нарсалар (мас., шарбат, сув). *Спиртли ичимликлар. Чанқовбосди ичимликлар.* ■ *Ейимлигу ичимлик тўла Нозу неъмат дастурхонида.* Э. Раҳим. *Солиқчилар унинг ичимликлар тўла автомашинасини ҳам ўраб олдилар.* Газетадан.

ИЧИН-ТАШИН 1 Ичкари ва ташқаридан иборат. *Ичин-ташин ҳовли.* ■ *Гузарнинг икки тарафини чойхона, кичкина бостирмага жойлашган кооператив ва узун чўзилиб кетган ичин-ташин данғиллама иморат ўраб олган.* Ҳ. Шамс, Душман.

2 Ички ва устки. *Ичин-ташин кийим.*

ИЧИШЛИ Ичишга боп, маза қилиб ичиладиган. *Ичишли шўрва.* ■ *Ҳақиқатан ҳам кампирнинг сути талашини арзийдиган кўнж, ичишли эди.* Ойдин, Гулсанам.

ИЧКАРИ 1 Хона, ҳовли, қалъа ва ш. к. нинг ички қисми, ички томони; *зид. ташқари.* *Ҳамдамформа, маълум бир ҳовлининг ор-*

қасига ўтиб, ўзига таниш бўлган бир деразадан ичкарига қаради. С. Айний, Қуллар. *Биронта таниш кўринмагач, ўзи ичкарига кирмоқчи бўлган эди, қоровул уни тўхтатди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина. *Овоз энди ичкаридан эмас, ташқаридан эшитилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Рулда кексароқ киши ўтирар, ичкарида уч-тўртта аёл бор эди.* С. Сийёв, Ёруғлик.

2 Маълум жой, майдон, ҳудуд ва ш. к. нинг бошланишдан ўрта қисми, марказ томони: ич қисм, ич томон. *Шаҳар ичкариси. Мамлакат ичкариси. Боғнинг ичкариси.* ■ *Беҳисоб йўллар чўл ичкарисига тармоқланиб кетган.* «Ўзбекистон кўриқлари». — *Ҳў анови нашиватини қаранг, ўғлим, — деди у, девордан анча ичкарида меваларининг кунгай томонлари қизариб турган нашивати дарахтига имо қилиб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 этн. Ҳовлининг ташқи ҳовлидан девор билан ажратилган, аёллар ёъ болалар турадиган қисми; ички ҳовли. *Марямхон ўн тўққиз ёшида, бундан саккиз-тўққиз йил илгари бу уйга, мусулмон «ичкарисига» қамалган.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Ич томонда жойлашган; ички. *Доя келгандан сўнг, ичкари ҳовли эркак зотидан тозаланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Саодатхон Латофатни.. мулоимлик билан ичкари уйга таклиф қилди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Ичкари дарвозанинг чап ёнидан тоза кўрай, деб Оққиз ўтди.* «Эрали ва Шерали». *Ичкари ҳовлида кекса Меъмор атрофида қизи ва хотини шумшайиб ўтиришарди..* Мирмуҳсин, Меъмор.

ИЧКАРИЛАМОҚ Ичкари томон жўналмоқ, кирмоқ. *Қисм ҳам, батальон ҳам душман мудофаасини ёриб, ичкарилаб кетди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Мен ҳам қамчини Тарлоннинг боши узра ҳаволатиб, ичкариладим.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ИЧКАРИЛИК Марказга, катта кўчага нисбатан анча ичкарида бўлган ер, жой. *Анчагина ичкариликда бўлган ҳовлидан хотинларнинг шовқин-сурони.. қий-чув товушлар янграйди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу уй Каримовга шунинг учун ёқиб қолганки, у гузардан узоқ ҳам эмас, жуда яқин ҳам эмас, кўча юзи ҳам эмас, жуда ичкарилик ҳам эмас.* Ҳ. Шамс, Душман.

ИЧКЕТАР Меъда-ичакларда, асосан, овқат ҳазм бўлиши ва сўрилишининг бузи-

гона т. о. *Пахта теримига ҳашарчи бўлиб келган мактаб ўқувчилари зўр иштаҳа билан ҳўрдани ичдилар.* Ж. Шарипов, Саодат.

2 Спиртли ичимлик истеъмол қилмоқ. *У ичмаса юролмайди.* ■ *Ичмайдиган, чекмайдиган ёшларга олий ўқув юртларида, ишхоналарда алоҳида имтиёзлар яратилса, бошимиз устидаги тутунлар сал камаярмиди.* Газетадан.

Сув қилиб ичмоқ ёки сувдек ичмоқ 1) ҳеч бир тортинмай, бошлаб гапирмоқ, гапиравермоқ (ёлғон гап, қасам ҳақида). *Ёлғонни сув қилиб ичсан-да.. Лофчилигинг қолмабди.* С. Сиёев, Ёруғлик; 2) тўла ўзлаштирмоқ, ёд қилиб юбормоқ. *..хатми қуръон, чилёсинларни ҳам сув қилиб ичиб юборганмиз.* К. Яшин, Ҳамза. **Қасам (ёки онг) ичмоқ қ. қасам.**

ИЧОҒРИҚ Халқ таъобатида табиати ҳар хил оғриқлар билан кечадиган, асосан меъда ва ичакларга оид касалликлар, юқумли ва б. турли хил дардларнинг умумий номи.

ИЧРА кўм. (б. к. билан) *поэт.* Орасида, ичида. *Қурамыз янги дунёни жаҳон ичра.* Ҳамза. *Ёвни кўрсанг, шер сингари юриш қил.. майдон ичра уруш қил.* Фозил шоир.

ИЧСУРИШ Ични тозалаш мақсадида сурги дори ичиб, ихтиёрий ич сурдириш ёки бирор ёқимсиз, сифатсиз овқат истеъмол қилиш оқибатида беихтиёр ич кетиши.

ИЧТЕРЛАМА Ичтерлама микроби (таёқчаси) келтириб чиқарадиган ичак касалликларига мансуб, иситма, ич бузилиши, тошма тошиши билан кечадиган ўткир юқумли касаллик.

ИЧУВЧИ Мунтазам тарзда ичадиган, ичкиликка берилган; ичкиликбоз. *Қоровул Қадамбек пиёниста бўлсаям, сергак, лекин бари бир.. ичувчига ишониб бўладими!* Ш. Холмиразев. Бодом қишда гуллади.

ИЧҚОТИШ қ. қабзият.

ИЧ-ЭТ: ич-этини емоқ (ёки кемирмоқ) Ниҳоятда руҳий азоб бермоқ; қаттиқ азобланмоқ. *Шавкат милиционернинг гапларини деярли эшитмас, ич-этини ташвиш кемирадди.* Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом.

ИШ I I Инсон фаолияти билан боғлиқ, унинг меҳнати билан амалга ошадиган, бажариладиган нарсаси. *Далада иш кўп.* Бор-йўғи бир кунлик иш қолди. *Ишлайман деганга иш топилади.* Хайрли иш. *Машаққатли иш.* ■ *Ишлай десам — иш бўлмаса, деҳқон-*

чилик қилай десам — ер бўлмаса. М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Йўлчи ишга разм солиб, қайдан бошлаш кераклигини ўйлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *-Ҳай Адол, қиз болаларни фронтга олмас эмиш.* -Қизларни ҳам олаверса, даладаги иш кимга қолади. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Ишнинг ижроси, иш устидаги фаолият, меҳнат. *Ишдан қолдирмоқ.* *Ишга киришмоқ.* *Иш иштаҳа очар, дангаса ишдан қочар.* Мақол. *Қари келса — ошга, ёш келса — ишга.* Мақол. ■ *Улар меъморга кўзлари тушиши билан, бир дақиқа ишни тўхтатиб, бош иргаб салом беришди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Устахона дарвозасидан киришимиз биланоқ цехларда иш қайнаётганлигининг гувоҳи бўламиз.* Газетадан. *Қурбон ота ҳеч кимнинг зсига келмаган бир яхши ишни бошладилар.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

3 Иш-фаолиятнинг маҳсули, ундан юзга келган (яратилган) нарсаси. *Рассомнинг кўрғазмага қўйган ишлари.* *У яратган ишлар мутахассислар томонидан юқори баҳоланди.* ■ *Йўлчининг бажарган ишига кўз югуртириб, ўзича ўйлади:* «Девкор йигит экан». Ойбек, Танланган асарлар. *Бу ишнинг бирор олимнинг қўлига тушиб қолса борми, диссертация ёқларди.* Т. Ашуров, Оқ от.

4 Маълум ҳақ, эваз ҳисобига қилинадиган иш-фаолият, меҳнат. *Бечора иш қидириб, боши оққан томонга борар экан.* Ойбек, Нур қидириб. *Тошкентда иш топсам, балки қоларман.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 Хизмат вазифаси; лавозим. *Ишга кирмоқ.* *Шу ишда ишлаб келяпти.* ■ *Сизни бўшатишадими, йўқми — сизни бу ишга ким тайинлаган бўлса, ўшандан сўранг!* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Бу гап корхонага овоза бўлиб, Жонфигонни ўша замониёқ ишдан ҳайдашибди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Дадамни илгари катта-катта ишларда ишлаган дейишади.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

6 с. т. Бўш иш ўрни. *Кўп жойга учрадим, лекин «иш йўқ» деган жавоб олдим.*

7 Меҳнат-фаолиятнинг муайян соҳаси, тури; касб. *Ҳаётда шундай одамлар бўладики, улар бутун умрларини фақат бир ишга, бирон касбга бағишлаган бўладилар.* Х. Ёлгоров, Ҳаёт тўлқинлари. *Худо кўнглингизга солиб, шу ишни [сартарошликни] ихтиёр қилибсиз — кам бўлмайсиз.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

8 Бурч. *Озодаликка доимий эътиборда бўлиш – барчанинг иши.* ■ [Элликбоши:] *Маҳалладаги йигитларнинг бари манга маълум.. Билиш менинг ишим-да.* Ойбек, Танланган асарлар.

9 Ҳал этилиши лозим бўлган нарса; масала, муаммо. *Ишнинг энгил кўчишига сеvingан она Отабекнинг бу шартига лом демасдан кўнди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ясовулбоши хон иккаласигина тушунадиган тилда ишни пишириб қўйган эди, шунинг учунми, муртини силаб қулди.* С. Сиёев. Ёруғлик. *..айниқса, кундошлик иши қийин, коса косага текканда, гиди-биди гаплар кўнайса.. ўғлигига ҳам татимай қоладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

10 Ўзгага, ўзга манфаатига қарашли юмуш; ҳожат. *Кел, қўзим, нима ишинг бор?* Ойбек, Танланган асарлар. *Юрт ишига ярамаган бола қай ишга ярайди?* С. Аҳмад, Уфқ.

11 Ҳос иш, хатти-ҳаракат. *Олдига қўйгани емак – ҳайвоннинг иши, оғзига келгани демак – нодоннинг иши. Ваъдага вафо – марднинг иши.* ■ *Аваз, йигитнинг иши таваккал, деб чап томонга бурилди.* С. Сиёев. Ёруғлик.

12 Воқеа, ҳодиса. *Ўз уйида ўтирган қиз бир кечада ғойиб бўлсин, тавба! Жуда хунук иш, Олимхон ака?* Ойбек, Танланган асарлар. *Низомжон унинг авзойидан жуда хунук иш бўлганини фаҳмлади-да, ёнига ўтирди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бошинг соғ бўлса, ҳали Тошкентда кўп ажойиб ишларни кўрасан, йигитча!* Ойбек, Танланган асарлар.

13 Аҳвол, ҳолат. *Ҳозир иш бошқа: Йўлчи қамоқда.* Ойбек, Танланган асарлар. *Хўш, Содиқ полявон, ишлар қанақа. Тошкентда нима гаплар бор?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳар ерда деҳқоннинг иши чатоқ. Ери бўлса, улови йўқ, улови бўлса, ери йўқ, кўнида иккиси ҳам йўқ.* Ойбек, Танланган асарлар.

14 Гап-сўз, гап-сўз бўлган нарсалар. *Нега десанг, мазмунидан ҳам кўрениб турибдики, бу иккинчи уйланишга Отабек бутунлай қарши бўлиб, фақат бу гап қудаларнинггина ишларидир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

15 ҳуқ. Суд ёки маъмурий органларда кўриладиган нарса, жараён. *Фотима устидан жиноий иш қўзғатилди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Шу телефон сабаб бўлди.. бир-икки кундан кейин ишим бошқа терговчига ўтиб, тезлашиб кетди.* О. Ёқубов, Излайман. *Ер тўғрисида бир чатоқ одам билан судлашиб юрган эди, суд ишни бунинг зарарига ҳукм*

қилганмикан, деб ўйлади. Ойбек, Танланган асарлар.

Бошига иш тушмоқ Кимса учун нохуш, ташвишли ҳол юз бермоқ. *Бошимга иш тушди. Фарзандим Низомиддин қатл этилди..* Мирмуҳсин, Меъмор. **Бўлар иш бўлди** Юз берган иш-ҳодиса оқибатини тузатиб, ўнглаб бўлмаслигини қайд этади. *Нимани гаплашаман! Бўлар иш бўлган-ку! Мен унинг юзига қаролмайман энди.* К. Яшин, Ҳамза. **Дунёнинг иш(лар)и** Кишига боғлиқ бўлмаган, киши ихтиёридан ташқари иш(лар). *Дунёнинг ишлари шунақа тесқари экан, боши-охири йўқ.* **Иш бермоқ** 1) асқатмоқ, кунга (эҳтиёжга) ярамоқ. *Уни машиналар билан ковлаб бўлмайди, фақат кетмон, белкуракларгина иш бериши мумкин.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Аммо тоққа чиқишда Бобурнинг ўсмирлиги жуда иш берди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар; 2) хизмат қилмоқ. *..Ёрматгами ё бошқа бир собиқ қаролга узоқ иш бериб ийиги чиққан, пешонаси қийшиқ этикни кийди..* Ойбек, Танланган асарлар. **Иш битмайди** Мақсадга эришиб бўлмайди, натижа чиқмайди. *Ҳа, колхозга киргандан кейин унча-мунча ваъз айтишни ҳам билиш керак бўлади, бусиз иш битмайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Урушнинг оти ўчсин, уруш бўлмасин, дейиш билан иш битмайди.* Газетадан. **Иш катта** Бирор иш-нарсанинг ҳажм, даража ва б. эътибори билан меъридан ортиқ, зўр ҳолатини қайд этади. *Ишлар катта-ку, уста! Дўконларни ҳам қуриб юборибсиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эҳҳе, иш катта-ку. Омад тилайман..* Ойбек, Танланган асарлар. **Иш кўрган** Ҳаёт, иш (амал) тажрибаси катта, кўпни кўрган, кўп воқеа-ҳодисалар, қийинчиликларни бошидан кечирган. *Кўшин ичида энг иш кўрган, қилич чопган баҳодирларни саралаб, қоровул тузиб, буни Шайх Темурза, Зуннун Арғунбекка топширди.* Ойбек, Навоий. *Мирзо саройидан бизга етиб келган маълумотлар шуни кўрсатадики, фарғоналиклар биздан кам, иш кўрган сарбозлари оз, кишилари қўрқувда..* Мирмуҳсин, Меъмор. **Иш кўрмоқ** 1) муайян йўл билан иш олиб бормоқ; иш тутмоқ. *Унинг ёр-дўстлари беҳисоб, ўйлаб иш кўриш лозим, ҳазратим.* К. Яшин, Ҳамза. *Мухбирликда ҳам ошначилик, қўшничилик билан иш кўриладими?* «Гулдаста»; 2) ишни амалга оширмоқ, ишнинг ҳаракатини қилмоқ. *Ман*

шу ердан қочиршида сир очилиб қоладими, деб жуда кўрққан эдим. Лекин жуда қулай фурсатда иш кўрдик. Ойбек, Танланган асарлар. **Иш кўрсатмоқ** 1) намунали, қойил қоладиган иш қилмоқ. *..учала хатимга ҳам «Сени мудофаа қилишда айрим иш кўрсатганим учун орден олдим», деб жавоб қайтардилар.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Дучор келганини кўкка отарман, Иш кўрсатиб, ёрим олиб кетарман.* «Алпомиш»; 2) с. т. ёқимсиз (кўнгилсиз) иш қилмоқ; қилиқ қилмоқ. *Кеча тўйда кайфи олиб, роса иш кўрсатибди.* **Иш ташламоқ** Оммавий суратда ишни тўхтатмоқ. *Бундан уч йил бурун.. Симхоев заводдаги ерлик ишчилар.. иш ташладилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Иш тутмоқ** Маълум йўл-йўриқ, шарт-шароит ва ш. к. билан ҳисоблашган ҳолда иш олиб бормоқ, иш юритмоқ. *Азизим, сиз отдан тушсангиз ҳам, эгардан тушмайсиз. Орқа-олдига қараб иш тутмоқ керак.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Сизга жон керак бўлса, шундоқ иш тутасиз, розимисиз?* К. Яшин, Ҳамза. *Инсоф юзасидан иш тутинг, бойвачча ака.* К. Яшин, Ҳамза. **Иш чиқармоқ** 1) бирор натижага эришмоқ, бирор иш қила олмоқ. *Бу боришдан бирор иш чиқара олдим, йўқми — бу тўғрида биз келаси фаслларнинг бирида ўрганармиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Беш марта қарши атака қилиб, ҳеч иш чиқара олмагандан кейин қутурган, энди қуришовда қолиб, жон талвасасига тушган душман..* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз; 2) кутилмаганда номаъқул иш (қилиқ) қилиб кўймоқ. *Шеригинга эҳтиёт бўл, ёндан жилма. Яна бирон иш чиқариб ўтирмасин.* **Иш юритмоқ** (ёки юргизмоқ) қ. иш тутмоқ *Эл, юрт улуглари! Худо йўлига кўзингизни очинг! ..ҳақиқатга қараб иш юритинглар!* К. Яшин, Ҳамза. *-Ҳовлиқма, зимдан иш юргиз! — сенингина сўзлаб ҳовлида қолди Қоратой.* Ойбек, Танланган асарлар. **Ишга солмоқ** 1) ишга жалб қилмоқ; ишлатмоқ. *Ўрмонжон акам шуни ҳам ишга солдилар, одам қилдилар.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Аммо Асрора [Дилдорани] ноз-фироқларига қарамай, турткилаб-турткилаб ишга соларди.* С. Аҳмад, Уфқ; 2) ишида фойдаланмоқ; ишлатмоқ. *Элчи ҳозир ўз подшоҳининг топширигини бажариш учун бутун айёрлигини ишга солар, тилёғламалик қилиб, Тумарисни кўкларга кўтарар эди.* М. Осим, Аждодла-

римиз қиссаси. *Чол бутун қуввайи нутқини ишга солиб, яна ялинди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Ишдан чиқмоқ** 1) иш-меҳнат қобилиятини йўқотмоқ. *Раҳматли эрим мардикор эди.. касалга чалиниб, эртароқ ишдан чиқиб қолди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Некқодам қариган, ишдан чиққан эди.* С. Айний, Куллар; 2) яроқсиз ҳолга келмоқ. *То адирнинг этагига етегунча, Турғунойнинг кавуши ишдан чиқди, адирга маҳсичан чиқишга тўғри келди.* А. Қаҳҳор, Мастон. *Лекин у ўйлаганча бўлмади, икки киши занг босиб кетган.. ишдан чиққан бешотарни олиб келиб берди.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Ишдан қолмоқ** 1) айн. ишдан чиқмоқ **1.** *Мариянинг бахтига қарши, амаки сил касаллигига учраб, ишдан қолди.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) чалғиш ва б. сабаб билан ишни мўлжалдагича қила олмаслик. *Гап билан бўлиб, анча ишидан қолди.* **Ишдан кўймоқ** (ёки қолдирмоқ) Бажариб турган иш-вазифасидан вақтинча чалғитмоқ, уни бажаришга халақит бермоқ. *Йўлчи.. Шоқосимни ишдан кўймаслик учун, икки-уч минутда воқеани сўзлаб берди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Иши бўлмаслик** Аралашмаслик, эътибор бермаслик. *-Сенинг ишинг бўлмасин, — деб газаб билан жавоб берди амакиси.* П. Турсун, Ўқитувчи. *..меҳмонлар кимлар ва нима учун келганликлари билан иши бўлмай.. сўзлаб кетди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. **Иши йўқ** Эътибор бермайди. *Унинг атрофидагилар билан иши йўқ, ўз иши билан машғул.* **■** *Хоннинг ўлик-тирик билан иши йўқ эмиш. Жони ҳалак, дейдилар.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Иши нима қ. нима иши бор.** *Сизларни кўролмас экан. Бўлмаса, буларнинг иши нима?* П. Турсун, Ўқитувчи. **Иши тушмоқ** Кимсага бирор илтимос, ҳожат билан мурожаат қилмоқ. *Бир жойдаги одамми, яна бир-биримизга ишимиз тушади, отахон!* Ойбек, Танланган асарлар. *..Анварга иши тушиб, унинг шафқатини кўрган Сафар бўзчи кабилар бу хабардан жуда ҳам хурсанд.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Ишнинг белига тепмоқ** Ишнинг бажарилишига, меъёрида бўлишига халал бермоқ (тўсқин бўлмоқ). *Ҳеч нарса топилмагач, уйини тинтиш учун ҳовлига киришган эди, бурчакда тинимсиз вақиллаб турган ит ишнинг белига тепди.* «Муншум». *Қочиб қаерга ҳам борарди.. Шунчаки ишнинг белига тепганига ачинасан киши.* С. Анор-

боев, Оқсой. **Ишнинг кўзини билмоқ** Ишнинг бажарилиш, битиш йўл-йўриғини яхши билмоқ. *Қайнатам ишнинг кўзини билладиган одам. Хизматкорлари бари яхши ишлайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ишчан, жуда-жуда ишчан одам. Ишнинг кўзини билади.. бутун ҳисоб-китоб ишларини шу элаб турипти.* А. Қаҳҳор, Кўшчиноҳ чироклари. **Кўнгил иши** Киши ички дунёсига, кўнгли-дилита боғлиқ иш(лар). *Асрора ўйлаб қараса, кўнгил иши нозик нарса экан.* С. Аҳмад, Уфқ. **Нима иши бор** Дахлдор эмаслик, алоқа, муносабати йўқликни қайд этади. *Қаердадир қамишзорда бир номаълум девонани ит ғажиб кетган бўлса, бунда кимнинг нима иши бор?* А. Мухтор. **Қорақалпоқ қиссаси.** *Сенинг кўнглинг, сенинг умидинг билан кимнинг нима иши бор!* П. Турсун, Ўқитувчи. *—Менинг нима ишим бор.* —*Албатта, ишинг бўлмасин.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Оллонинг (ёки худонинг, тақдирнинг, фалакнинг..)** иши Умуман, инсон (бандаси)га хос бўлмаган иш. *Чирқилланг, тоғнинг қушлари, Бу иш оллонинг ишлари.* «Юсуф ва Аҳмад». *Бу ишлар фалакнинг иши..* «Юсуф ва Аҳмад». **Ҳаммаси ҳам тақдирнинг иши, амаки, бу ерда сиз билан менинг ҳеч бир ихтиёримиз йўқ.** А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ўз ишини қилмоқ (ёки кўрсатмоқ)** Муайян омил, сабаб билан боғлиқ юз берадиган иш, нарса-ҳодиса рўй бермоқ, амалга ошмоқ, рўёбга чиқмоқ. *..орадан ўтган ўн иш ўз ишини қилган — эшон анчайин кексайган, ҳатто юз териси ҳам олачипор бўлиб кетган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Унинг ҳам, бунинг ҳам айрилгиси келмас эди. Лекин вақт ўз ишини қилди — ойна ғарб уфқидан тортиб кириб кетди. Демак, тонг отди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Итнинг инстинкт ва рефлекслари ўз ишини кўрсатган эди.** О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. **Ўтган ишга салавоот** Ўтган иш ўтди, бўлар иш бўлди (бўлиб ўтган иш ҳақидаги гапни тўхтатиш, унга қайтмасликни қайд этади). *Хўш, ўтган ишга салавоот. Қалай, экинларимиз дурустми?* Ойбек, Танланган асарлар. **Кўлидан иш келмоқ** Муайян иш(лар)ни ўзича уддаламоқ, қила олмоқ. *Дуруст, сен самолёт ясолмайсан, кетмон чополмайсан.. лекин қилман десанг, кўлингдан иш келади.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

ИШ II махс. Бир жуфт пойабзалга етарли тери бўлаги ёки муайян кийимга етарли

газлама. *Бу теридан тўртта иш чиқариш мумкин. Иш бичмоқ. Иш тикмоқ.*

ИШБАЙ Бажарган ишга қараб, иш ўлчовида ҳақ тўлаш усули. *Ишбай ҳақ тўлаш усули дастлаб фабриканинг 8-цеҳида тажриба қилиб кўрилди.* Газетадан. *Текширишда меҳнат нормаларини белгилаш ва меҳнатни ишбай асосида уюштиришда текисчиликка йўл қўйилгани маълум бўлди.* Газетадан.

ИШБИЛАРМОН Ишнинг кўзини билладиган, кўп ишга ақли етиб уддалайдиган. *Ана шу бошқармаларга кенг ҳуқуқлар бериб қўйиш, ишбилармон, обрўли ходимларни бошлиқ қилиб тайинлаш керак.* Газетадан. *Мўмин, камгап, аммо ишбилармон йигит экан.* Газетадан.

ИШБИЛАРМОНЛИК Ишбилармонга хос хусусият, ҳатти-ҳаракат. *Ишбилармонлик — бу янги нарсаларни, янги ғояларни ўйлаб топиб, уларни амалга ошира билиш ва бу йўлда учрайдиган тўсиқ, қийинчиликлардан кўрмасликдир.* Газетадан. *Абдурасул ишбилармонлиги билан кўпнинг назарига тушиб, министрликлардан бирига кўтарилди, депутат бўлди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

ИШБОП Ишга муносиб, иш учун қулай, иш вақтида фойдаланса бўладиган. *Ишбоп кийим.*

ИШБОШИ Бирор ишнинг боришини кузатиб, раҳбарлик қилиб турувчи шахс; саркор. *Хон тарафидан улар устига ишбоши қилиб белгиланган саркорлар.. қулоқ эшитмаган сўкишлар билан бечораларни таҳқир этар эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ишбоши: —Қани, тараф борми? — деб полволларни майдонга чақирганда, нима бўлдию, таваккал қилиб, ўрнимдан туриб кетдим.* П. Турсун, Ўқитувчи. *..катта ишларни олмай, шложи бўлса, кўпригу ҳаммомлар лойи-ҳасини тузиб, ўзи ишбоши бўлиш ниятида эканини.. айтди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ИШБОШҚАРУВЧИ Идора, бошқарма ва ш. к. да расмий ёзишма ишларини олиб боровчи ходим.

ИШБУЗУҚИ Битиб турган ишни бузувчи, келишилган масалада қаршилиқ кўрсатувчи одам; бузуқи, ғаламис. *—Мадрайим қора, ишларнинг мазаси йўқ-ку!* — *деди тўра.* — *Тўрам, ишбузуқилар бор, — деб пўнғиллади Мадрайим навкар Полванга қараб.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ИШВА [عشوه — кечаси (кўзи) яхши кўрмаслик; нозли, мафтун этувчи ҳаракат] Юз, кўз, қош жилваси; ноз, адо. *Бир ишва*

билан жонон девона қилиб кетди. Ҳамза, Паранжи сирлари. Қиз кўзларида ибo ва ишва билан яна ўзининг ўша қарашидан қилди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Жувон ноздан кўра ўпкага яқин бир ишва билан таъна қилди: -Шунақа, эсингизни олиб қўйишган. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИШВАКОР айн. ишвали. Ишвакор аёл. ■ Чарх урсину айлансин Ишвакор жонон тўйингга. «Бойчечак».

ИШВАЛИ Ишваси бор, ишва ифодаловчи. Хадичабегим ҳали ҳусни сўлмаган нозу ишвали аёл эди. Ойбек, Навоий. Лаъли ишвали кўзлари билан ҳар қанча қарамасин, унинг [отнинг] димоғни маст қилувчи ёлини тараш билан машғул. Ҳ. Фулом, Машғал.

ИШВА-НОЗ Ноз ва ишва(лар). Тинглай, дея, ҳуш овозингни, Ўзинг тутдинг садаф созингни. Черта кетдим зўр ихлос билан, Қараб турдинг ишва-ноз билан. Шухрат.

ИШГИР шв. Абжир, эпчил, чаққон. Ишгир саллот бари босиб келарди. «Очилдов».

ИШЁҚМАС Иш-меҳнатга ҳуши йўқ; дангаса, ялқов. Ишёқмасга иш буюрсанг, сенга ақл ўргатар. Мақол. ■ Ювош боладан кўрқкиш керак, катта бўлганда, ишёқмас бўлиши мумкин.. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

ИШЁҚМАСЛИК Ишёқмасга ҳос ҳусусият. Ялқовлик, танбаллик, ишёқмаслик унга ёт. Газетадан.

ИШКАЛ I |а. إشكال — мушкуллик, чалкашлик| Ишдаги чатоқ ҳолат; чалкашлик, бузуқлик. -Тағин ёмон! Ҳар нарсадан ишкал топадиган бўлибсиз, — деди Нафиса. А. Мухтор, Тугилиш. Одамлар илгари вақтда савдо ишида ишкал чиқиб қолса.. қозига чопар эканлар. С. Анорбоев, Оқсой. Ревизор халқи топаман деса, ҳар қанақасидан ҳам ишкал топади. С. Аҳмад, Сайланма.

ИШКАЛ II шв. Похол ёки кўгадан эшилган боғлик, арқон.

ИШКОМ Токларни кўтариб қўйиш, тараш, ёйиш учун поя ва бағазлардан баланд қилиб қурилган ёйсимон сўри; валиш. Гулнор, очилган токларни ишкомга кўтариб, тол пўстлоғи билан мақкамлаб боғлайди. Ойбек, Танланган асарлар. Баланд ишкомда узумлар фарқ пишиб ётибди. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.

ИШЛАМОҚ I Иш билан машғул бўлмоқ; меҳнат қилмоқ. Далада ишляпти. Боғда ишляпти. ■ Шунақа, эшон, деҳ-

қон қишин-ёзин ишлайди-ю, кузга бориб илги қурийди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Миянгизни толиқтирадиган даражада қаттиқ ишланг. С. Сиёев, Ёруғлик. Меъмор учун бу ерда ишляётганлар ичида Зулфиқору Заврак, Фаввос Муҳаммаддан яқинроқ одам йўқ эди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Бирор лавозимда фаолият кўрсатмоқ, хизмат қилмоқ. Директор бўлиб ишламоқ. Университетда ишламоқ. ■ Ҳозир Питнакдаги боғчада тарбиячи бўлиб ишляптир. С. Сиёев, Ёруғлик. Ҳаётда хотин-қизларнинг энг биринчи фазилати, майли, у қандай лавозимда ишласин, уй туттишни билиши, оналик бурчини ўтай олишидадир. Газетадан.

3 Ишлов бермоқ. Терини ишламоқ.

4 Ижод этмоқ; яратмоқ. Расм ишламоқ. Фильм яхши ишланибди. Ҳайкал ишламоқ. ■ Бош соврин тавсия этилди — турнир ғолиби тошкентлик усталар ишлаган катта чинни вазани олади. Газетадан.

5 Ҳаракатда бўлмоқ, юрмоқ, юриб турмоқ; амал қилмоқ. Тегирмон ишляпти. Станок ишляпти. ■ У, дала шийпонига етиб келганда, телефон ишляётгани тўғрисида хабар қилди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

6 Хизмат қилмоқ, фаолият кўрсатмоқ. Музейлар ҳар куни ишлайди. Душанба кунлари касса ишламайди. ■ Институтда мароқли учрашувлар клуби ишлаб турипти. Газетадан. Ҳозир шаҳарда кўплаб кулолчилик ва наққошлик устахоналари ишлаб турипти. Газетадан.

7 физиол. Ўз вазифасини нормал бажармоқ. Чап қўлим ишламайди. ■ -Бектемирдан кўнглим тўқ, — деди Али тажанг, — калласи ишлайди. Ойбек, Қуёш қораймас.

8 с. т. Меҳнат қилиб топмоқ. Пул ишломқ. Бугун юз сўм ишладим. ■ Утган йил бир юз ўн саккиз меҳнат кунини ишладим. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Ишлаб чиқариш Муайян ижтимоий муносабатлар шароитида киши меҳнати туфайли жамиятнинг яшаши ва тараққий этиши учун зарур бўлган моддий бойликлар яратиш. Рационализаторлар томонидан яратилган янгиликлар ишлаб чиқаришда кенг қўлланмоқда. Газетадан. **Ишлаб чиқармоқ** Маҳсулот тайёрламоқ. Стендларга талаблар уйлаб топган, ясаган, ижод қилган ва ишлаб чиқарган турли буюмлар тартиби билан қўйилган. Газетадан. Хива шаҳар бади-

ий совға буюмлар фабрикаси ишлаб чиқараётган маҳсулотларни халқ амалий санъатининг нодир намуналари, деса бўлади. Газетадан. **Ишлаб чиқмоқ** Тайёрламоқ, яратмоқ. Пахта териш машинасининг янги моделини ишлаб чиқдик. ■ Кейинги ярим йил давомида қўйилган вазифаларни ҳаётга татбиқ этиш билан боғлиқ чора-тадбирлар ишлаб чиқилди. Газетадан. **Ўз устида ишламоқ** Ўз савияси, малакасини ошириш йўлида меҳнат қилмоқ, ишламоқ. Каллани бола экан, мана, ўз устида ишлаб, кўтарилиб кетди. **Қайта ишлаш** Қайта, бир неча марта ишловдан ўтказиш. Бир грамм соф радиий олиш учун бир неча тонна уран рудасини қайта ишлашга тўғри келади. «Фан ва турмуш».

ИШЛАНМА Фойдаланиш, қўллаш учун ишлаб чиқилган нарса. ..техник ва технологик ишланмаларни ўз фойдаси учун ишлатишга интилди. Газетадан.

ИШЛАТМОҚ 1 Ишламоқ фл. орт. н. Одам ишлатмоқ. Ақл ишлатмоқ. Расм ишлатмоқ.

2 Қўлламоқ, фойдаланмоқ, ишга солмоқ. Асбоб ишлатмоқ. Сўз ишлатмоқ. ■ Улар гоҳ қамчин билан, гоҳ қилич, гоҳ тўппонча ва милтиқни аямай ишлатиб, халқни босиб туришибди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Бирор манфаатга йўналтирмоқ; сарфламоқ. Маблағларни тежаб-тергаб ишлатмоқ. ■ Бойлар тўйларга ишлатадиган пулни савдога ишлатсин, театр ишларига берсин. Ойбек, Танланган асарлар.

ИШЛИ Иши, юмуши бор; иш-хизматли. Ишли йигит. Ишлининг иши битар, ишсизнинг кунни ўтар. Мақол. ■ Яна бир оз кут, келиб қолар. Ишли одам эмасми, ахир! Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит.

ИШЛОВ 1 Ишламоқ фл. ҳар. н.

2 Хомашёдан маҳсулот тайёрлаш учун қилинган меҳнат жараёни ва унинг натижаси. Ишловини келтирибсиз. Ишлови яхши. ■ «Қаловини топсанг, қор ёнар» деганларидек, ишлови етилса, шўр ерларда ҳам пахтадан мўл ҳосил олиш мумкин. Ш. Мусаев, 55 центнердан.

Ишлов бермоқ Махсус (ўзига хос) меҳнат, иш қилмоқ. Ҳўмдорлар ўзгаргандан сўнг, муомаладаги тангаларга шундай ишлов берилган. Газетадан. Кечикиб экилган ғалла ҳам, чизит ҳам Матковулнинг кейин берган ишловларига қарамай, яхши унум қилмади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИШОНАРЛИ Ишониш мумкин бўлган; ишончли. *Ишонарли гап.* ■ Бу савол ўзига ишонарли жавоб талаб қилиш билан бирга, асрлар бўйи тарғиб ва татбиқ қилиб келинаётган бир асос мантиқига имтиҳон ҳам эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шерназарбойни халқ олдида оқлаш учун.. ишонарли далиллар керак эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ИШОНМОҚ 1 Ҳақиқат, чин деб билмоқ. Сўзига ишонмоқ. *Ваъдасига ишонмоқ.* ■ Бундай яхшиликни ҳар ким ҳам қила олади, Сафар ака.. шунинг учун мирзабошининг қилган яхшилигига мен ишондим. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Бунинг учун ёзувчи ўзи тасвирлаётган воқеага қаттиқ ишониши керак. С. Кароматов, Олтин кум.

2 Ишонч билан қарамоқ, ишонч боғламоқ; панд бермайди, деб билмоқ. *Бобур бу гал яна алданмаслик учун шаҳар ичидаги тарафдорларининг ҳеч бирига хабар бермасдан, фақат ўз кучига ишониб, таваккал қилиб келди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Кузнинг ўзгарувчан об-ҳавосига кўпда ишониб бўлмайди.* Газетадан. *Шоир аср бошларидаёқ «Ер юзида таҳқирланган киши қолмайди», деб порлоқ келажакка астойдил ишонган эди.* Газетадан. *Ҳаёт Фуломжонга ишонса ҳам.. чоҳ олдида турган кишидай кўрқиб, сўради: -Қаёққа? М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 Умид боғламоқ, эътимод қилмоқ; сўянмоқ. *Қоматица ишонган — қаддини букиб кетади, Кўпчиликка ишонган — мақсадига етади.* Мақол. ■ *Ойингнинг сендан умиди катта. Бор ишонгани сен.* Ҳ. Умарбеков, Одам бўлиш қийин. *Кумуш ва онасининг бирдан-бир ишонганлари яна Ҳасаналининг ўзи эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИШОНУВЧАН Ишонишга кўнгли мойил, ишонаверадиган. ..айниқса, ишонувчан, содда одамларнинг кўнглига йўл топиб, жиноятга қўл урувчилар ҳам учрашини инкор қилмаслигимиз зарур. Газетадан.

ИШОНУВЧАНЛИК Ишонч, ишониш билан муносабатда бўлиш хусусияти, шундай муносабат. *Оққўнғил Нафиса ишонувчанлик билан йўл қўйган хатосига иқроқ: кул деб, олов чангаллаб олганидан дарди ичида.* Шўҳрат, Жаннат қидирганлар.

ИШОНЧ 1 Ишониш ҳисси, туйғуси. *Ишонч билан гапирмоқ. Ишонч уйғотмоқ.* ■ *Ўнинчиси ҳам гапми, истаганича топиши мумкин — истак, ишонч ўлмаса бас..* Газета-

дан. *Йўлчи чакки одамларни топмади, Ёрматнинг ҳақсиз эканига ишончи кундан-кун ортди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бор ишончим: бир кунни Ёнгай куёш қутб узра ҳам.* Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

2 Этимод этилган, суянилган, умид боғланган шахс ёки нарса. *Модомики, иккимизнинг ёлғиз ишончимиз шу ўғлимиз экан.. бизга лозими, унинг хурсандлиги нима билан бўлса, шуни ахтаришдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Элмуроднинг гурур билан гапирадиган гапи — келажакка ишонч ва умиди бўлиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ИШОНЧЛИ Ишонса бўладиган, панд бермайдиган. *Ишончли одам. — Сиз суянчиқларга ишониб бўлмиз, жаноблар!.. Бошқа ишончли суянчиқларни топамиз.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Бу ташкилотда сиз менинг энг ишончли, суянадиган кишим бўласиз.* Н. Аминов, Суварак. *Абдуғаффор ака деҳқончилигининг истиқболи ишончли қўлларда бўлишини орзу қиларди.* Газетадан.

ИШОНЧСИЗ 1 Ишониб бўлмайдиган; бетайин. *Ишончсиз киши билан ишлама, Ажабланиб, бир кун тилинг тишлама.* Мақол. — *У подшоҳни лашкар ичидаги ишончсиз шахслардан огоҳ этар, уларни жаллод қўлига топширарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Умид-ишончи йўқ, ишончсизлик ифодаловчи. *Дустининг ташвишини ишончсиз кулги билан йўқотишга тиришди.* Ойбек, Куёш қораймас. *..худди саҳнага биринчи бор чиқаятган ҳаваскор санъаткордек, ишончсиз қадам билан телефонга борди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ИШОНЧСИЗЛИК Ишончсиз ҳис-туйғу, ишончсиз муносабат. *Ишончсизлик билан гапирмоқ. — Широқ шохнинг ишончсизлик кўзи билан қараётганини фаҳмлаб, ўз сўзининг тўғрилигини исбот қилишга киришди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Менинг дилдан чиқариб айтган сўзларим Назирадаги қўрқув ва ишончсизликни тарқатиб юборди.* Х. Лутфуллаева, Бахти кулган йигит.

ИШОНҚИРАМОҚ Бир оз ишонмоқ, ишонгандай бўлмоқ. *—Билмадим, директор мени шунчаки ҳовуримни босиш учун ёлғондан айтдимки, дейман. — деди ишонқирамай Алимжон.* И. Раҳим, Ўз касбини севган йигит.

ИШОРА [a. إشارة] — кўрсатма; кенгаш; имо-ишора, белги] **1** Кўз, қош, қўл, бош

ва б. ҳаракати билан берилган белги, имо, шунингдек, гап билан яширин тарзда ифодаланган маъно; шама. *Ҳўкизга — туртки, донога ишора кифоя.* Мақол. — *Сафаров кўз ва қош ишораси билан Самандаровга: «Эвида-да! Бу гаплар, бу муомала ортиқча», дегандай қилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Мингбоши томдаги карнайчиларга «бас» ишорасини қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Зулфиқор баъзан бу қиз нима демоқчи, дегандай хаёлга чўмар, Бадианинг хатти-ҳаракатлари, қилиқлари, гапларидаги ишора уни чуқур ўйлашга мажбур этарди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Зумрад Мавлон Исаевичнинг ишорасини тушунди: «Ахир мен туфайли келдинг бу ерларга, тентак. Бўлмаса, юрардинг ҳозир дала кезиб..».* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

Ишора қилмоқ Бирор маъно (мазмун)ни билдирувчи имо-ишора бермоқ, гап-сўз айтмоқ. *Полизнинг бошига етиб келишди. «Тўхтанглар» деган ишора қилди Ҳаким.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *—Оқиллар омон бўлсин! — деб дуо қилди Мутриб, Авазнинг бугунги оқибатига ишора қилиб.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Маълум маъно ифодаловчи, вазифа бажарувчи белги, аломат. *Тригонометрик функцияларнинг ишоралари. — Рўзимбой аканинг чойхонасида Рамазон нўғай ўқийдиган газеталарда нозик ишоралар бор эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Мактубдаги тушуниш қийин бўлган нуқта ва ишоралар яна бир қайта заҳар сочиб ўтгандек бўлдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИШОРАЛАМОҚ кам. қўлл. Белги қўймоқ, белгиламоқ. *Буюмларни рақамлар билан ишораламоқ.*

ИШОРАТ эск. айн. **ишора.** Аминнинг кўз ишорати билан *йигитлар юқори кўтарган таёқларини қўндирмасдан сақлаб турдилар.* С. Айний, Қуллар. *Йўлчи, Қамбар ўқтирган ишоратларни бир-бир кўздан кечириб, сўл ёқдаги боши берк тор кўчага кирди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Абдурауф тунқотар.. даҳлизга чиқиб, ўзини четга олиб турган Султоналига, нима гап, деган ишоратини қилди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ИШПЕЧ Чеварларнинг ип, ипак, игна ва б. керакли нарсалари сақланадиган, шунингдек, тиззага қўйиб иш тикадиган халтаси. *Мукаррамой чевар қиз, Ишпечи тўла ипак.* Л. Абдуллаева. *Кампир ишпечи билан шойи кўйлакчани олдига олиб ўтирди.* Ҳ. На-

зир, Яхши исм. *Зумрад кўзларини чиройли сузиб, бир қулди, кейин тиззасидаги ишпечини ерга қўйди.* Ойбек, Улуғ йўл.

ИШРАТ [а. *عشرت* – (бирор кимса билан) дўстлашиш, айш, хурсандчилик қилиш] Кайф-сафо, маишат билан фақш ишлар қилиш. *Яна янги овқатлар, ичимликлар, лаганчаларда анор ва олмалар келди. Ишрат қизиб кетди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ишрат кечаларининг бирида Ҳожи хола хўжасига сўнги қадаҳни тутди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бечора канизак ҳукмдорнинг бир кечалик ишрати учун қурбон бўлиб кетди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Муҳаббат бирла чеккан гурбатинг роҳат билан тенгдир. Муҳаббатсиз ва лекин ишратинг кулфат билан тенгдир.* Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

ИШРАТГОҲ айн. **ишратхона.** *Танишганлар қочиш тадоригини кўришаркан, кепакчи бой.. таниш ишратгоҳга бурилар йўлдан.* С. Акбарий.

ИШРАТПАРАСТ [ишрат + ф. *پرست* – сажда қилувчи, севувчи, ҳурмат қилувчи] Айш-ишратга, кайф-сафога берилган, ишратни севувчи (киши).

ИШРАТХОНА [ишрат + хона] Ишрат қилинадиган жой, хона; ишратгоҳ. *Асфандиёрхон ишратхонадан ўтиб, ҳарамхонанинг ҳовлисига чиқди ва катта ҳовуз ёнидан ўтди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Махфий ишратхона токчаларидаги баъзи шамлар ўчган..* О. Ёқубов, Қўҳна дунё.

ИШСИЗ 1 Иш-юмуши, қиладиган иши йўқ; бекор(чи). *Ишлининг иши битар, ишсизнинг куну ўтар.* Мақол. ■ *Йўқ, йўқ, бобожон, ишсиз қолсам, ичим тарс ёрилгудек бўлаверади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Иш, хизмат билан таъминланмаган. *Қаҳратон қиш. Нима кўп – ишсиз кўп. Иш топиш қийин. Мардикорлик, дала ишлари йўқ.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шаҳарлар, қишлоқлар бир-биридан афзал эмас, ҳамма оч, ҳамма ишсиз.* Ойбек, Нур қидириб.

ИШСИЗЛИК Ишсиз ҳолат, иш билан таъминланмаганлик; иқтисодий фаолиятга яроқли аҳолидан бир қисмининг ўзига лойиқ иш топа олмай қолиши. 29-модда. *Ишдан ва иш ҳақидан маҳрум бўлган шахсларга мўлжалланган ишсизлик нафақасининг миқдори.* Газетадан. *Бир йигит. Бутундир оёғи, Тўрвасида ишсизлик ёрлиги.* Рауф Парфи.

ИШТАҲА [а. *اشتھاء*] – истак, хоҳиш; овқатга бўлган майл] **1** Овқатланишга уйғонган ёқимли иштиёқ (сўлак ва меъда шираси ажралиши билан юзага келади). *Ёдгор соғайиб, иштаҳаси охири даҳадан турган нилла қуртиникидай бўлган эди.* С. Айний, Дохунда. [*Салимбойвачча*] *Эзилиб пишган ёғли гўштни иштаҳа билан еб, шишани яримлатди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Иштиёқ, майл, ҳафсала. *Ўҳ-ҳў, балли иштаҳанга, шошма, бу ҳам бўлур тез.* *Ойга бориб, ўзинг ойни ола қолгин, яхши қиз.* М. Шайхзода. *Лочинбоев йигит орқасидан жамоа раиси.. кириб келишини зўр иштаҳа билан кутган эди.* Ҳ. Шамс. Характеристика.

Иштаҳага кирмоқ Овқатланишга хоҳиш, иштаҳа пайдо бўлмоқ. *Иштаҳага кирди-ю, кулча юзига ранг югурди..* К. Яшин, Ҳамза. **Иштаҳани бўғмоқ** (ёки ўлдирмоқ, кесмоқ) **1)** иштаҳани йўқ қилмоқ, қайтармоқ. *Ҳаёт эса бояғидай қилтомоқ бўлиб ўтираверди, тўғриси, бу ноёб бахт унинг иштаҳасини бўғиб қўйган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Гулнорнинг ҳам иштаҳаси кесилди, икки-уч қошиқ шўрва ҳалқумидан базўр ўтди.* Ойбек, Танланган асарлар; **2)** ҳафсалани ўлдирмоқ (қайтармоқ). **Иштаҳа(ни) очмоқ** Иштаҳа пайдо қилмоқ. *Халқ табобатида қарам барги иштаҳа очувчи омил сифатида фойдаланилган.* Газетадан. **Иштаҳаси қарнай 1)** иштаҳаси жуда яхши. *-Иштаҳа қарнайга ўхшайди, – деди кулиб Ғози, кейин икки бармоғи билан томоғини силади.* И. Раҳим, Ихлос; **2)** хоҳиши зўр.

ИШТАҲАЛИ Иштаҳаси яхши, овқатни севиб, кўнгли тусаб ейдиган; сертомоқ.

ИШТАҲАСИЗ Иштаҳаси йўқ, овқатни севиб, кўнгли тусаб емайдиган, камтомоқ. *Гулсумбиби, бетоб, иштаҳасиз қизи учун ўз ҳовлисида, ўз декчасида тайёрлаган бир коса серқатиқ хўрда ошни авайлаб кўтариб, эшикдан кириб келди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ИШТАҲАСИЗЛИК Иштаҳасиз ҳолат, иштаҳа йўқлик. *Умматали, нима учундир, дами қайтган ошни иштаҳасизлик билан еб, диванга чўзилди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. *Чарос иштаҳасизлик билан шўрва ичаркан, онасининг ўзига диққат билан қараб кўяётганини сезар.. эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ИШТИБОҲ [а. *اشتھاء*] – шубҳа, гумон, шак] Шак-шубҳа, гумон. *Кўпчиликка айта-*

диган гап эмас ўзи. *Майли, иштибоҳ қолмасин сизларда, айтаман.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ИШТИЁҚ [a. اشتياق] – муштоқлик, дил хоҳиши; интилиш] Зўр истак, хоҳиш. *Иштиёқ билан ушламоқ.* ■ *Журналнинг номи «Маориф ва ўқитувчи» эди. Адолатнинг кўнглида уни ўқишга иштиёқ туғилди.* С. Зунунова, Гулхан. У [Умид] жуда иштиёқ билан ёзарди, фикрлар ҳам қуйилиб келарди. Мирмуҳсин, Умид. У [Қудрат] қадрдон дўстларини.. кўриш иштиёқи билан ёнар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИШТИЁҚЛИ қ. иштиёқманд. *Иштиёқли ўқувчи.*

ИШТИЁҚМАНД Иштиёқи бор, иштиёқ-ҳаваси кучли. У ҳунар ўрганишга иштиёқманд. ■ *Ёш шоир шеърдан кўра тўртликлар ёзишга иштиёқманд.* Газеталан.

ИШТИЁҚСИЗ Иштиёқи, майли, хоҳиши йўқ.

ИШТИРОК [a. اشتراك] – биргалашиш, қўшилиш; шериклик; умумийлик, муштараклик] Бирор иш, маросим, мажлис ва ш. к. да ҳозир бўлиш, қатнашиш. *Маъмурият вакили иштирокида бўлган мажлис.* ■ *Хотинлар ўз тўйларини Ўзбек ойим иштироки билан ўтказиб олсалар, ўзларини шаҳарнинг энг бахтли хотинларидан санаб.. юрар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мирзо Меъморга таассуф билдириб, ўғлининг подшоҳга суиқасдда иштироки борлигини.. маълум қилди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Асосийси, Ўзбекистоннинг халқаро ташкилотлар фаолиятидаги иштироки миллий хавфсизлигимиз, минтақада тинчлик ва барқарорликни сақлаш гаровидир.* Газетадан.

Иштирок этмоқ (ёки қилмоқ) Қатнашмоқ. *Мен бу тўйга иштирок этолмаганлигимни айтдим.. «Муштум».* Биз ижодий кечаларимизни шундай ўтказайликки, бу кечада ёлғиз ёзувчилар эмас, кенг жамоатчилик ҳам иштирок қилсин. Н. Сафаров, Оловли излар.

ИШТИРОКИЮН [a. اشتراكى] – социалист] эск. айн. коммунист.

Иштирокиюн фирқаси эск. Коммунистлар партияси. *Ўртоқ Кенжа айтгандай, биз зиёлилар иштирокиюн фирқасининг бошлаган бу ишини олқишлаб, ёрдам беришимиз керак.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ИШТИРОКЧИ Иштирок этган ёки этувчи; қатнашчи. *Мажлис иштирокчилари.* ■ *Дарҳақиқат, биз Ўзбекистон кўриқларида ўз*

берган ўзгаришларнинг шоҳиди, иштирокчиларимиз. Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз.

ИШТОН Тананинг белдан пастки қисмига кийиладиган, узун икки почали ички кийим; лозим. *Камолон дарвозаси билан Самарқанд дарвозасигача бўлган қўрғон остлари бошсиз ва иштондан бошқаси туналган инсон гавдалари билан тўлибди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *«Ҳазратим, – деди енгилгина тўн ичидан малла кўйлак ва оқ бўз иштон кийган Мурод.. К. Яшин, Ҳамза.*

ИШТОНБОҒ Иштоннинг липпасига ўтказилган боғ. *Бир вақтлар дўппи тикдим.. иштонбоғ тўқидим. Энди ундай ишларга кўзим ўтмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Попукли иштонбоғ боғла, белни ушлайди.* Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади.

ИШТОНСИЗ Иштони йўқ; беиштон. *Иштонсизнинг тушига икки қарич бўз кибди.* Мақол. ■ *Иштонсизнинг ҳадиғи чўндан дегандек, то машина.. лагердан чиқиб кетгунча, Мирсалимнинг ичидан қиринди ўтди.* Шухрат, Олтин зангламас.

ИШТОНЧАНГ I Иштоннинг устидан шим киймаган ҳолда, фақат иштон билан. *Саидий қайтиб келганида, ҳамҳужраси Эҳсон тор ва дим уйда иштончанг, димиқиб ўлтириб, мутолаа қилар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 шв. Иштонсиз, беиштон. *Авазнинг хаёлидан бир-биридан машъум, юракни тилкапора қилувчи манзаралар кетмай қолди. Бир қапада кеча иштончанг, ориқ бир бола «нана» дея йиғлаб, дастурхонга қўл чўзди.* С. Сиёев, Аваз.

ИШХОНА I Иш, хизмат қилинадиган жой; корхона. *Чиндан ҳам, адам борида ойимга енгил эди.. ишхонасига бориб-келишни биларди, холос.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

2 айн. устахона. Қоратой.. *ишхонада.. қизил чўғ бўлган темир парчасини болга билан гурс-гурс урар, яссилар, чўзар, қайиарар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ИШЧАН Ишлаб чарчамайдиган, ғайрат-шижоат билан ишлайдиган; серғайрат. *Ишчан одам.* ■ *Ишчан педагог Салима Бердиева порлоқ келажакнинг меҳнатсевар, ғайратли қурувчиларини тарбиялаб етиштирмоқда.* Н. Саъдуллаев, Камолот. *Бригада чиндан ҳам аҳил ва ишчан коллектив.* Ф. Нуруллаев, Бўз йигит.

ИШЧАНЛИК Ишчан хусусият, ишчан ҳолат; меҳнатсеварлик. *Ишчанлиги билан обрў қозонмоқ. Ишчанлик кўрсатмоқ. Ишчанликни бўшаштирмаслик.* ■ *Камтаринлик ва ишчанлик унинг асосий хислатидек бўлиб қолди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ИШЧИ I Меҳнат билан шуғулланувчи, ўз кучи билан ҳаёт кечирувчи шахс; меҳнатчи. *Шу йўсин ариқ қазила бошланди. Лекин ишчи кўп, озиқ-овқат йўқ эди.* А. Қодирӣ, Меҳробди чаён. *Биз — ишчимиз, меҳнатчимиз, Биз ҳам инсон ўғлимиз.* Ҳамза.

2 Корхоналарда жисмоний меҳнат қилувчи (ишловчи) шахс; моддий бойлик яратувчи ижтимоий гуруҳ вакили. *Завод ишчиси. Қурилиш ишчиси. Темир йўл ишчиси.* ■ *Ишга қабул қилишда синаб кўриш — ишчи ёки хизматчининг унга топширилаётган ишга мувофиқлигини текшириб кўришдир.* Газетадан. *Эъзозли ўқувчим (балки пахтакор, эҳтимол, ишчиси, балки зиёли).* А. Шер.

ИШШ унд. с. Эшакни тўхтатиш учун ишлатилади. *Дангаса салқинга қочгай, иш десанг, Тўхтамоқ одат эшакка, «иши» десанг.* Ҳабибий.

ИШШАЙМОҚ Тишларнинг оқини кўрсатиб, товушсиз илжаймоқ; *Мурзин ҳайрон қолиб, «У эмас-ку!» деган эди, комендант «Адашманг, айнан ўзи», деди сурбетларча ишшайиб.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Ҳақиқатан ҳам, у ўта мулоҳазали, хушчақчақ йигит кўринар, фақат жимлайиши ишшайишга ўхшаб кетарди.* Н. Аминов, Қалтис хато.

ИШЮРИТИШ Муассаса, ташкилот ва ш. к. га оид иш-ҳужжатларни олиб бориш, юргизиш. *«Давлат тилида ишюритиш ва ҳужжатчилик» курсидан ягона мукамал дарслик яратилди.* Газетадан.

ИШЮРИТУВЧИ Ишюритишни олиб боровчи шахс. *Пойтахт атрофидаги маҳаллалардан бирида миноралик катта масжид солаётган устод Қавом ҳам бу ерга ишюритувчи сифатида.. яқинда мадрасада таҳсил кўрган бир йигитни чақирди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ИШҚ [а. عشق — севги, муҳаббат; ошиқлик, хушторлик] I Бошқа жинсдаги шахсга берилиш, интилиш (мойиллик) ҳис-сезгиси. *Мажнуннинг Лайлига ишқи. Ишқ савдоси. Ёр ишқиди ёнмоқ. Ишқи йўқ — эшак, дарди йўқ — кесак.* Мақол. ■ *Бир вақтлар*

ишқ можароларини ёлғиз эртақлардан тинглаган Гулнор.. энди ўзи ишқнинг олов кўйлагида яшар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 *кўчма* Зўр ички интилиш; иштиёқ. *Одатда, навбахор келиши билан қалби яратиш ишқи билан туғён урувчи сахий боғбонлар, пахтакорлар ва ишчилар йил бўйи қилиниши лозим бўлган ишларни хомчўт қилиб оладилар.* Газетадан. *Ажабо, устознинг инсон қалбига солган ижод ишқи шогирднинг матонатни билан кўшилса, мўъжиза туғиларкан.* «Гулдаста».

Ишқи тушмоқ Ишқ-меҳри уйғонмоқ, ишқ-меҳр билан боғланмоқ; севиб қолмоқ. *Дехқоннинг ишқи ерга тушган. У ерни эъзозлайди.* Газетадан. *Бировга ишқингиз тушса, қиз боладан бешбадтар уятчан бўлиб қолар экансиз..* П. Турсун, Ўқитувчи.

ИШҚАЛАМОҚ I Икки нарсани бир-бирига суркамоқ. *Ғиштни ғиштга ишқалаб силлиқламоқ.* ■ *Биров ишдан келса, сиз ошдан келасиз, — деди Мели полвон жаҳли чиқиб ва кўлларини ишқалаб, кетмон сопини ушлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *Кўл билан қаттиқ босиб силамоқ, эзмоқ. Оёқни ишқаламоқ.* ■ *Мўсафид сартарош унинг [Йўлчининг] бақувват.. бошини ишқалай бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Уйқули кўзларини ишқалаб Акбар чиқар, тойчоқлардай ирғишлаб, сертупроқ кўчалардан чопқиллашиб кетардилар.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

ИШҚАЛАНИШ I Ишқаланмоқ фл. ҳар. н. 2 *физ.* Жисмларнинг бири иккинчисининг силжишига қаршилиқ кўрсатувчи физик ҳодиса. *Қуруқ ишқаланиш. Ишқаланиш кучи.*

ИШҚАЛАНМОҚ I Ишқаламоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. Унинг [кетмоннинг] юзи қаттиқ, серқирра тошларга узоқ вақт ишқаланган ёки қандайдир ўтмас теша билан йўнилганга ўхшарди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Хира бўлиб ёпишмоқ, сурканмоқ. **ИШҚАМОҚ** айн. ишқаламоқ. *Ёрмат севинганидан кафтини ишқаб, кулиб, танчадан бир қадам нарига чўкка тушди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Бурнини ерга ишқамоқ қ. ер. **ИШҚИБОЗ** Меҳр-ҳавас қўйган, берилган; ҳавасманд. *Муסיқага ишқибоз одам. Отга ишқибоз. Спортга ишқибоз.* ■ *Ҳамро аканинг қизи Обида қишлоқ мактабида ўқиб юрган кезларидан машинага ишқибоз эди.* Ҳ.

Назир, Маёқ сари. *Овга ишқибоз ёш-ялангнинг куни тугди: тоғда дон тополмай оч қолган какликлар гала-галаси билан дарага ёпирилиб тушган.* С. Анорбоев, Оқсой.

ИШҚИБОЗЛИК Меҳр кўйиш, берилиш, кучли майл. *Санъатга ишқибозлик. Ишқибозлик айб эмас.* ■ *Ишқибозлик ҳам ҳар хил бўлади, чунончи, биров гулга, булбулга, биров машинага, йўрға отга ишқибоз.* «Муштум».

ИШҚИЙ Ишқ-муҳаббатга оид; ишқни ифодаловчи. *Ишқий шеър. Ишқий драма.* ■ *Гулнор ишқий кечинмалар, белгисиз хаёллар ичида ўртаниб, ёлғиз ётаркан, ҳовлида отасининг овозини, кўй маърашини эшитди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Оқила муҳаббатни ишқий мактубларсиз, учрашувларсиз.. тасаввур қила олмади.* Ю. Шомансур, Қора марварид.

ИШҚИЛИБ Нима қилиб бўлса-да, ҳар қалай, ҳар ҳолда. *Бобоҳўжа домла ҳаммавақт бир хилда ўқитар, бир хилда ёздирар, ишқилиб, бир амаллаб вақтни ўтказар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мажлис қизиб кетди. Қатнашувчиларнинг кўпчилиги озми-кўпми, яхшими-ёмонми, ишқилиб, гапирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ИШҚИРМОҚ шв. Пишқирмоқ. *Бу майдонда бедов отлар Ишқирар майдон ичинда.* «Алпомиш».

ИШҚОР [ф. اشخار ёки شخار – поташ, калий карбонат] **I** ким. Металларнинг аралашувидан ҳосил бўлган, сувда яхши эрийдиган асослар, мас., ўювчи натрий, ўювчи калий.

2 Шундай моддали эритма.

Ишқори озмоқ Жаҳли кўзгамоқ, газаби қайнамоқ. *..қулоқчинни бостириб олиб, йигитчалар қатори ер текислаётган куёвини кўраркан, қайнотанинг ишқори озиб кетди.* Х. Назир, Ўтлар туташганда.

ИШҚОРИЙ ким. **1** Ишқор ҳосил қилувчи. *Ишқорий металллар.*

2 Ишқор хусусиятига эга бўлган. *Ишқорий эритма.*

ИШҚОРЛАМОҚ Ишқор билан ишлов бермоқ, ишқор солмоқ. *Сувни ишқорламоқ.* ■ *Ишқорлаш цехида.. элеваторлар.. синовдан ўтказилиб, ишлаб чиқаришга шай этиб қўйилди.* Газетадан.

ИШҚОРЛИ **1** Ишқори бор, ишқор аралаштирилган. *Ишқорли сув.*

2 Ишқор воситасида ишлайдиган. *Ишқорли аккумулятор.*

ИШҒОЛ [а. إشغال – эгаллаш, босиб олиш; иш билан банд этиш]: **ИШҒОЛ ҚИЛМОҚ** (ёки **ЭТМОҚ**) **1**) забт этмоқ; қўлга олмоқ; эгалламоқ. *Пийда аскарларимиз.. ҳамла қилиш учун қулай позицияларни ишғол қилган эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Ўратепанинг бу сафарги ишғол этилиши алоҳида аҳамиятга эга эди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши; **2**) банд қилмоқ, қопламоқ, эгалламоқ. *Унинг фикрини ўз ишлари ишғол қилган эди.* ■ *Улар нича юриб, тўрт-беш таноб жойни ишғол этган бедазорга чиқишди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бадианинг хаёлини бир лаҳза ўша, Хўжа Юсуф Андигоний келган базм ишғол қилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ИЮЛЬ [лот. julius] Янгича йил ҳисобида еттинчи ой номи (Милоддан аввалги 45-йилда Рим ҳукмдори Гай Юлий Цезар шарафига шундай ном олган).

ИЮНЬ [лот. junius] Янгича йил ҳисобида олтинчи ой номи (Қадимги Рим маъбудаси Юнона номи бўйича аталган).

ИЯ с. т. Ие. *Ҳа, нима бўлди.. Ия, бурнингдан қон оқяпти-я!* П. Турсун, Ўқитувчи.

ИЯК **1** Пастки жағнинг ҳар икки томони қуйилиб келиб бирлашган жойи. *Ияги чўзинчоқ одам.* ■ [Бозорбой] *Пойгакка чўккалаб, сўнг бир қўли билан соқоли майса бўлиб қолган иягини силаб қўйди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *-Кел, Саид ўғлим, – деди Мўмин амаки, ияги бурнига бориб келиб узум ер экан.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 Пастки жағ. *-Дадаси бўлса, урушда.. – Хадича аянинг ияги қалтиради.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Гулноранинг очиқ кўзларида ҳаёт нури сўнганди. Рўмол тугунлари ни ечиб, иягини боғладим.* Газетадан.

Ияк ташламоқ (ёки **қоқмоқ**) Ўлим талвасасида ётмоқ. *Кун ўтди, ҳафта ўтди, ниҳоят, амалдор шифтга қараб ётганча, бир-икки ияк қоқди – жон берди.* «Муштум». *Нима, ажали этиб, иякни қоқишга қараб қолди, нўж этиб ўлса, бўлганимиз бўлдиқ.* Ҳамза, Танланган асарлар.

ИЯРМОҚ шв. Эргашмоқ. *Ҳайронлик устига бағрин доғлади, Туяга ияриб, бўзлаб йиғлади.* «Алпомиш». *Тўғонбек кўп ичди. Унга ияриб, Алоидин ҳам.. қадаҳни ортиқроқ кўтариб, ниҳоят, чўзилиб, қотиб қолди.* Ойбек, Навоий.

ИҚ: **иқи суймоқ** Ёқтирмақ, хушламоқ. [Дадаали] Гоҳ молхонада ивирсийди, гоҳ чизимча билан ток бойлайди.. ишқилиб, тек турганни иқи суймасди. А. Мухтор, Кумуш тола. [Эломонов] Тўлқиновни кўпда иқи суймасдию, лекин ўзи дуруст одамга ўхшайди. М. М. Дўст, Галатепе қиссалари. Бир кўришдаёқ иқим суйиб, худди отам тирилиб келгандай сезсам-а. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ИҚБОЛ [а. اقبال — пешвоз чиқиш; яқинлашиш; қизиқиш; бахт, омад] **I** Бахтли тақдир, порлоқ келажак; бахт, омад. -Гулшанининг иқболи баланд. Жуда пишиқ, жуда тиришқоқ у, — деди Зайнаб. Ойбек, О. в. шабадалар. Мени кутаётир ажиб келажак, У менинг иқболим, менинг бахтимдир. А. Орипов, Йиллар армони.

2 Тақдир, қисмат. [Мулладўст ўз-ўзига:] Бу дунё ҳамма ёғидан бизни сафар қочди қилган, ўшанинг учун элик тўртга кирибманки, иқболим нас-фалокатдан сира ажралмайди. Ҳамза, Майсаранинг иши.

3 айн. **истиқбол** **3.** ..келаятган Аъзамни кўриб, «Худога шукур, омон қайтди кўзичоғим», деб иқболига чиқди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

Иқболи чопмоқ Бахти кулмоқ, омади юришмоқ. Чопган экан асли сенинг иқболинг, Асли бу жаҳонда йўқдир бу ёринг. «Баҳром ва Гуландом».

4 Иқбол (хотин-қизлар исми).

ИҚЛИМ [а. اقليم — минтақа, худуд, ўлка; об-ҳаво < юн. klima, klimatos — эгиш, энгаштириш; майл, мойиллик] **I** Муайян жойнинг ўзига хос, ҳар йили такрорланувчи одатдаги об-ҳаво шароити. Тоғ иқлими. Денгиз иқлими. Иқлим ўзгаришлари. ■ **Ўрта Осиё республикалари жуда қуруқ иқлим бўлган зонада жойлашган.** «Фан ва турмуш». Тортиқ этмиш табиат хуш иқлим, тоза ҳаво. Ё. Мирзо.

2 кўчма Шароит. Меҳнат жамоасидаги маънавий иқлимнинг яхши ёки ёмон бўлиши кўп жиҳатдан раҳбарга боғлиқдир. Газетадан.

3 Дунё, унинг бир қисми; минтақа. Чиройли, популдай бир қиз ўйнадики, аҳ-аҳ, иқлимда мисли йўқ.. Ойбек, Улуғ йўл. **Ғайрат қилган киши иқлим сўрайди, Юраги катта ҳар бир ишга ярайди.** «Эрали ва Шерали». Бу хабар бутун иқлим бўйлаб тарқалди. «Ёшлик».

Етти иқлим Қадимги араб географларининг қарашларига кўра, ернинг етти мин-

тақасидан ҳар бири. *Етти иқлим подшоҳи етти нома ёзиб, ўз элчиси орқали Қорасоч парининг отасига юборибди.* «Эртақлар». Қамбар чўлоқдек исковуч етти иқлимда йўқ. Ойбек, Танланган асарлар.

ИҚЛИМИЙ Иқлимга оид. *Иқлимий шароит.* ■ *Мамлакатимизнинг турли иқлимий зоналарида ўсувчи ўсимликлар турли вақтларда гуллайди.* «Фан ва турмуш».

ИҚЛИМЛАШМОҚ Бирор ернинг иқлимига мосланмоқ, иқлимга ўрганмоқ (ўсимлик, ҳайвон ҳақида). *Субтропик мевалар, асосан.. Кавказ, Қрим ва бошқа жойлардан келтирилиб, республикамизнинг жанубий районларида эндигина иқлимлашаётир.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ИҚЛИМШУНОСЛИК геогр. метеор. Турли хил иқлимларнинг таркиби топиш сабабларини, иқлимнинг инсон фаолияти объектларига ва инсоннинг ўзига, шунингдек, турли табиий ҳодисаларга таъсирини ўрганадиган фан тармоғи.

ИҚРОР [а. اقرار — эътироф қилиш; рост деб ҳисоблаш] Тан олиш, бўйнига олиш; эътироф этиш. [Унинг] *Тенги йўқ, хушрўйлигига ҳамма иқрор.* III. Рашидов, Бўрондан кучли. *Оққўнғил Нафиса ишонувчанлик билан йўл қўйган хатосига иқрор:* кул деб, олов чангаллаб олганидан дарди ичида. Шўхрат, Жаннат қилдирганлар.

Иқрор бўлмоқ (ж. к. билан) Тан олмоқ, бўйнига олмоқ, эътироф этмоқ. *Қиз аммасининг оёғига йиқилди ва ўз қилмишига иқрор бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Иқрор қилмоқ** (т. к. билан) айн. **иқрор бўлмоқ.** *Тўғриси у, Меҳрининг чаққонлигига қойил бўлган эди-ку, буни иқрор қилгиси йўқ эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ИҚТИБОС [а. اقتباس — қисқартириш, торајтириш; қўлга киритиш; кўчирма олиш; кўчирма, далил келтириш] эск. кт. Кўчириб олинган, олинган нарса. *Улуғ аждодларимизнинг меросидан дидсизларча ва шмий таомилга риоя қилмасдан, узиб-юлиб олинган иқтибослар билан изоҳламоқдалар.* Газетадан. *Биз бу иқтибосни атайлаб туркча аслият ҳолида келтирдик.* П. Қодиров, Тил ва эл.

Иқтибос қилмоқ Олмоқ, ўзлаштирмақ. *Янги воқеликни ифодалаш учун эса янги-янги сўзлар яратилиб ёки иқтибос қилиниб, муомалага киритилади.* Газетадан.

ИҚТИДО [a. اقتداء] — эргашиш, тақлид қилиш] эск. кт. Эргашиш, тақлид қилиш.

Иқтидо қилмоқ Намозда имомга тақлидан ҳаракат қилмоқ. [Домла:] *Халқ ичида қандай ташвиқот қила оламан, зероки, маҳалладаги менга қиладиган қавмдан ниҳоят уч-тўрт кишигина қолди, холос.* К. Яшин. Пьесалар.

ИҚТИДОР [a. اقتدار] — куч-қувват, қудрат; қодирлик, қобилият; ҳолат] Куч-қудрат, қодирлик. *Мулла Муҳсиннинг аҳволи маълум, ўзидан бир гап чиқариб, мажлисни хурсанд қилишга иқтидори ва маҳорати йўқ.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Улар ҳар жабҳада, ўзларига берилган шлоҳий иқтидорлари боис, халқимиз фаровонлиги.. йўлида жонларини жабборга бериб меҳнат қилмоқдалар.* Газетадан.

ИҚТИДОРЛИ Куч-қудратга молик, қудратли, қодир. *Иқтидорли санъаткор.* ■ *Ўзбекистон бадиий академияси Маданият ишлари вазирлиги ва Халқ таълими вазирлиги билан ҳамкорликда тасвирий ҳамда амалий санъат бўйича иқтидорли ёшларнинг иккинчи республика танловини ўтказди.* Газетадан.

ИҚТИДОРСИЗ Иқтидори йўқ, куч-қудрати йўқ. *Эшикдан кириб, стол устидаги қоғозларга кўзи тушиши билан ўзини ҳаддан ташқари чарчаган, ҳар қандай фикрий ишга иқтидорсиз сезиб, бўшашиди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ИҚТИСОД [a. اقتصاد] — хўжалик; тежаб-тергаш; экономика] **I** Сарф-ҳаражатда тежамкорлик, тежаб (асраб) қолиш. *Ишга омилкорлик билан ёндашиш, иқтисод ва тежамкорликда шахсий намуна кўрсатиш — шунинг талаби.* Газетадан.

2 с. т. Ейиш-ичиш; ейиш-ичиш билан боғлиқ ҳолат. *Оилада жанжал асосан иқтисод хусусида чиқади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *-Хўш, энди иқтисодга ўтайлик, — йигит ён дафтар билан қаламни қўлига олди. — Қани, кўнгуллари нимани хоҳлайди? «Мупштум».*

3 айн. иқтисодиёт. Жаҳон иқтисоди ва дипломатия университетининг «*Бизнес олами*» ўқув маркази «*Янги йил олди чиқишлари*» ток-шоусини ўтказди. Газетадан. *Демак, бу сиёсатни амалга оширмақ учун иқтисод илмини.. сирларини билмоқ керак.* Газетадан.

Иқтисод қилмоқ Тежаб қолмоқ. *12 ишчиси бошқа ишга кўчириш.. давлатнинг 200 минг сўмликка яқин маблағини иқтисод қилди.* Газетадан.

ИҚТИСОДИЁТ [a. iqtisodiyat] — хўжалик масалалари; хўжалик] **I** Ижтимоий тузумнинг базиси.

2 Халқ хўжалиги ишлаб чиқариш кучларининг ҳолатига мувофиқ келувчи ишлаб чиқариш муносабатлари. *Республиканинг иқтисодиёти.* ■ *Натижада шаҳар иқтисодиёти ўнгланиб, сармоя ва валюта тушуми муттасил ортмоқда.* Газетадан. *Бугунги кунда инвестицияларни жалб қилиш иқтисодиётимизнинг устувор вазифаларидан биридир.* Газетадан.

3 Хўжалик тармоқларининг моддий ва молиявий томонларини ўрганадиган фан.

ИҚТИСОДИЙ Иқтисодга, иқтисодиётга оид; иқтисодиёт (иқтисод)га боғлиқ бўлган. *Иқтисодий масалалар. Иқтисодий шароит. Иқтисодий сиёсат. Иқтисодий танглик. БМТнинг Ироққа нисбатан иқтисодий жазо чоралари.* ■ *Тупроққа микроўғит солиш эса ҳосил ортиши мисолида иқтисодий жиҳатдан ўзини оқлайди.* «Фан ва турмуш». *Куёш энергиясидан фойдаланиш ҳисобига ёнилғи-энергетика ресурслари сарфининг камайиши халқ хўжалигига жуда кўп иқтисодий самара беради.* Газетадан.

ИҚТИСОДЧИ I Тежаб-тергаб сарф этувчи; сарф-ҳаражатни тежаб-тергаб бажарувчи; тежамкор. *Иқтисодчи киши.*

2 Иқтисодиёт фанлари ва иқтисодий масалалар бўйича мутахассис. «*Ўзмаишии-техника*» институтида иқтисодчи бўлиб ишлайдиган Дилфуза Латипованинг.. Газетадан. *Бундан ташқари, олий маълумотли ўн уч агроном, тўрт инженер, етти иқтисодчи самарали меҳнат қилмоқда.* Газетадан.

ИҚТО [a. iqtisod] — чек, тақсимлаб берилган ер; ҳаля, мукофот қилинган ер майдони] *тар.* Кўпчилик Шарқ мамлакатларида, жумладан Мовароуннаҳрда ўрта асрларда катта, алоҳида хизматлар учун ҳукмдор томонидан инъом қилинган чек ер.

ИҚТОДОР Иқто эгаси, иқто олган шахс.

ИҒВО [a. اغواء] — йўлдан уриш, оздирish; алдаш, адаштириш] Низо, нифоқ солишга, иттифоқни бузишга, бузғунчиликка қаратилган хатти-ҳаракат, ёлгон-яшиқ, уйдирма, бўҳтон ва ш. к. *Бойнинг иғвосига алданган бечоралар икки жаҳон овораси бўлди.* С. Айний, Қуллар. *-Хўш, — деди Бўтабой, — сен ҳам ёт унсурларнинг иғвосини тарқатадиган бўлиб қолдингми!* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Ишни бошлиқларга қарши*

иғводан эмас, меҳнатдан бошлаш керак, ўртоқ Сариев. А. Мухтор, Туғилиш.

Иғво солмоқ Орада иғволи гап-сўз юритмоқ (кузгамоқ). *Эҳтимол, иккимизнинг ора-мизга иғво солиб, ширингина турмушимизни бузмоқчи бўлсалар? Ҳамза, Тўхматчилар жазоси. Иғво қилмоқ* Иғволи гап-сўз қилмоқ, фитна уюштирмоқ. *Хўжаназар мени ва бошқаларни колхозга қарши иғво қилиб, ўзи уч хўжалик бўлиб, ҳаммадан бурун колхозга кириб олди.* С. Айний, Куллар.

ИҒВОГАР Иғво билан шуғулланувчи, иғво тарқатувчи (шахс). *Иғвогар одам.* ■ [Музаффар:] *Ҳақиқатни гапирсак, ёмон-отлиқ қилдингиз. Иғвогар, юртбузуқи, ҳасадгўй дедингиз.* Уйғун, Навбахор. *Иғвогар, одамлар ўртасига нифоқ ташлайди. Коллективни бузади, таълим-тарбияни издан чиқаради.* Р. Усмонов, Одобнома.

ИҒВОГАРЛИК Иғво иши. *Иғвогарлик билан шуғулланмоқ.* ■ *Устозимнинг айтишича, инсониятда иғвогарлик, чақимчилик, ичиқоралик.. кўп бўлар экан.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакат. *Омон Қодиров иғвогарлик билан жамоатни ўз таъсирига олиб қўйди-ку!* М. Бобоев, Гўзаллик истаб.

ИҒВОЧИ айн. **иғвогар**. *Иғвочининг гапига кирган.. Гумроҳ отанг мен бўлдим.* «Зул-физар билан Авазхон».

ИҒ унд. с. Норозилик ифодалайди. *— Сен ёлғиз эмассан, — пичинг қилди Салим, — Гул-нордай онанг бор.* ..Нурунинг газаби тут-қиб.. «иҳ» деб, тескари бурилди. Ойбек, Танланган асарлар.

ИҒОНАТ [ا. امانت] — камситиш, хўрлаш, таққирлаш] эск. кт. Бепарволик, писанл қилмаслик, беҳурмат қилиш, таққирлаш. *Дадабой.. худонинг уйига иҳонат келтириб ётган фосиқ.* «Муштум». *Киши икки ҳолда: бири — ватанида авқоти (тирикчилиги, турмуши) кечмаса ва яна бири — изо ва иҳонат жон-жонидан ўтиб кетса, сафар ихтиёр қилур.* Қ. Мирзо, Олам гўзал.

ИҒОТА [ا. اِحاطة] — ўраб олиш, девор; қамраб олиш] Атрофни тўсиш, ҳимоя учун ўраш, тўсиш ва шу мақсаддаги тўсиқ,

ҳимоянинг ўзи; қуршов. *Даладаги иҳота дарахтлари шохига қўниб олган ғалати қуш-чалар чуғурлашиб, ўзаро нима ҳақдадир баҳ-лашмоқдалар.* Газетадан. *Бобур Зарафшон дарёси кўриниб турган бир жойни ўрда қилиб, атрофига чуқур хандақлар қазитди, шох-шаббалардан ўқ ўтмайдиган иҳоталар яратди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *..баъзида ўттиз-қирқ отлиқ иҳотасида амирзодалар ҳам сайрга чиқади.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ИҒОТА ҚИЛМОҚ (ёки этмоқ) Тўсиб ҳимоя қилмоқ. *Тўрт ботмон чамаси мевазор, гулзор баланд пахса девор билан иҳота қилинган эди.* «Шарқ юлдузи». *Қалъани иҳота қилиб турган навкару ясовуллар ҳар томонга тумта-рақай қочиб кетишди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Фақат эшик олдида тарвақайлаган катта тут дарахти қалин соя ташлаб, унда исти-жомат қилувчиларни иссиқдан иҳота этиб турар эди.* С. Кароматов, Олтин кум.

ИҒОТАЛАМОҚ Маълум бир ҳудудни чегаралаб ўраб, тўсиб қўймоқ. *Уйлари гувалак ёки чим билан иҳоталанган, эгри-бугри шох-шабба, устидан қамиш солиниб, лой босилган қоронғи кулбалардан иборат эди.* С. Абдулла, Қувғинда.

ИҒРАМОҚ Оғриқ, алам ифодаловчи овоз чиқармоқ. *Икки йигит ўқ еди шекилли, иҳраб қулади.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Иҳраб ётган Шаҳоб бошини чайқади ва қийналиб ютинди.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар. *Кучала еган каби тиришиб, бузоғи тескари келган сизгидек тўлғанади ва иҳрайди.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

ИҒРАНМОҚ Оғриқ, толиқиш ва ш. к. таъсирида «иҳ, иҳ» деган товуш чиқармоқ. *Жўравой ўрнидан турди. Оғриқ ва ҳорғинликдан иҳраниб-иҳраниб, ғулхонада ювинди.* «Ёшлик». *Нормат полвон иҳранди-ю, милтиқни қўйиб юборди.* «Ёшлик».

ИҒРОМ айн. эҳром. *Миср иҳромлари.*

ИҒТИЛОМ [ا. احتلام] — балоғат, етуклик; поллюция] физиол. Эркакларда гайриихтиёрий (жинсий алоқасиз) шаҳват (сперма)нинг кетиши, тўкилиши (асосан уйқу пайтида).

ЙИГ қ. дуг.

ЙИГИРМА 1 20 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Йигирма киши. Йигирма кун. Йигирма литр сут. Йигирма сум. Йигирма туп кучат.* ■ У кўринишда уятчан, йигирма яшар йигит эди. Ойбек, Танланган асарлар. *Ладам асли ўша ерлик экан-у, бундан йигирма йилми, ўттиз йилми олдин бу ёққа келиб қолган.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

2 этн. Киши вафотидан сўнг ўн еттинчи ёки ўн тўққизинчи кунни ўтказиладиган маросим. *Йўлдош мотамсара. Онасининг жанозаси, йигирмаси, қирқи, хатми қурвон деб, анча чиқимдор бўлганга ўхшайди.* С. Анорбоев, Меҳр. *Одатга мувофиқ онамнинг йигирмасини ўтказаман, деб бор-йўқ пулларимдан ажралдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ЙИГИРМАНЧИ 1 Тартиб қаторига кўра нарсанинг 20 рақами билан белгиланган ўрин кўрсаткичи. *Йигирманчи уй. Йигирманчи аср.*

2 Оёқ кийимларининг ўн тўққиздан катта, йигирма бирдан кичик ўлчам рақами. *Йигирманчи туфли. Йигирманчи пайпоқ.*

3 Шартли равишда 20 та шам ёруғлига тенг деб олинган ёруғлик ўлчами. *Йигирманчи фонарь. Йигирманчи чироқ.*

ЙИГИРМОҚ Табиий (ўсимлик, жун ва ипақдан олинадиган) ва сунъий (кимёвий йўл билан олинадиган) толаларни эшиб, пишитиб ип қилмоқ. *Ип йигирмоқ. Уҳар смеида беш тонна ипак йигиради.*

Чарх йигирмоқ Чархда толани тозалаб, эшиб, пишитиб ип қилмоқ. *Найманча —*

азалдан косиблар маҳалласи.. Аёли чарх йигирса, эркаги бўз тўқирди. А. Мухтор, Опасингиллар.

ЙИГИРУВ 1 **Йигирмоқ** фл. ҳар. н. *Ипни йигирув.*

2 Йигириш иши. *Йигирув, тўқув, читга гул босиш фабрикаларида янги.. дастгоҳлар гумбурлаб юриб турибди.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар.

ЙИГИРУВЧИ Йигирув жараёнини бошқарувчи, йигириш билан шуғулланувчи шахс, мутахассис. *Йигирувчи қиз. Йигирувчилар бригадаси.* ■ *Кампирнинг келинини танир эдим. У комбинатнинг кўзга кўринган ип йигирувчиси эди.* «Муштум».

ЙИГИТ 1 Жинсий ва жисмоний жиҳатдан вояга етган эркак. *Уларнинг бири йигирма ёшлардаги қотма, хитча йигит эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Умуман, ёш эркак, ёш киши. *Мана шу ерда МТС ташкил қилинди-ю, бунга ўша пахта заводиди ишлайдиган бир йигит каттакон бўлиб келди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 кўча Эр киши, жасур одам, мард. *Йигит сўзидан қайтмас, арслон — изидан.* Мақол. *Эр йигит бошига иш тушганда синалар.* Мақол. *Йигитнинг моли ерда.* Мақол.

4 с.т. (эгалик қўшимчаси билан) Қизнинг кўнгил кўйган кишиси, севгилиси. *Ҳой, менга қара, сенинча, йигити бор қиз бирова билан гаплашмайдими?* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

5 Бирор ҳарбий тўдага, гуруҳга мансуб бўлган эркак киши. *Орадан уч-тўрт дақиқа ўтгандан кейин, Камолон тарафидан бир юз*

чамалик саркарда ва йигитлари билан Азизбек кўринди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 Ўзига нисбатан ёши кичик кишига мурожаат қилишда қўлланади. *Йигит, бу йўл қайёққа олиб боради? ■ Хай, ўт йигит, ҳалиги сўзларинг олтинга арзийди..* Ойбек, Танланган асарлар.

ЙИГИТБОШИ эск. Бирор ҳарбий тўда ёки гуруҳга (йигитларга) бош киши, бошлиқ. *...жаноблари Раҳмонқул қўшинини ўз ҳимояси ва идорасига олдилар. Энди унга сиз каби, Комил афанди каби йигитбошилар керак.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ЙИГИТЛАРЧА Йигитларга хос, мардона, мардонавор. *Йигитларча ишламоқ.*

ЙИГИТЛИК 1 Эр жинсидаги шахснинг балоғатдаги даври, балоғатга етган даври. *У йигитлигини дарбадарликда ўтказиб, Андижондан Бухорогача пиёда кезган.. барча катта-кичик «тоға» деб ҳурматлайдиган Юсвали чол эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ёшсан, соғсан, ишла, ўйна, улфат қур, ҳар бир шўхлик йигитликда ярашади, болам.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Шахснинг балоғатга етган, йигит даврига хос. *Йигитлик гурури. ■ Оғир, вазмин йигит. Офтоб тиғида қорайган билакларидан йигитлик кучи ёғилиб турибди.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Йигитликнинг шўх ҳаваслари юракда бир лаҳза чайқалиб кетди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Йигитга хос мардлик, довюраклик, жасурлик. *Жуда яхши, жуда соз бўпти, асл йигитлик қилибсиз — деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Унинг йигитлигига тилда таҳсин ўқиб.. югуриб келаётганим-да, бек ака.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

4 айн. **йигитчилик.** *Сен ҳали ёшлик қиласан. Йигитлик эмиш. Шу ҳам гап бўпти-ю.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЙИГИТЧА рвш. Йигит сингари, йигитга хос, йигитдек; мардона. *Бир йигитча иш қилмоқ. ■ Қиз тўн, дўппи кийиб, белбоғ боғлаб, йигитча ўйинга тушди.*

ЙИГИТЧА 1 Йигит 1 с. кичр-эркл.

2 Ёш йигит, ўсмир, ўспирин. *Шу баҳорда ўзи ўлиб кетди. Қўлидан иш келадиган битта йигитча ўғли бор, қолганлари чурвақа.* Ойбек, Танланган асарлар. *Йигитчанинг шу «хон» деган қўшимчасида «менинг Зебинисам» деган маънода бир мақтаниш, бир гурур оҳанги бор эди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

3 Ўзига нисбатан ёши кичик йигитга, ўсмирга мурожаат қилишда қўлланади. *Э, э, йигитча! Қани, бу ёққа келинг-чи! А. Қаҳҳор, Ўжар.*

ЙИГИТЧАСИГА рвш. Йигитларга ўхшаб, йигитлардек. *Йигитчасига ишламоқ. Йигитчасига қадам ташламоқ.*

ЙИГИТЧИЛИК Йигитликда бўладиган хатти-ҳаракат, юриш-туриш. *Бўлғуси қай-натамизнинг кичкина боғлари бор эди. Йигитчилик экан-да, бозор куни ғира-шира маҳалида уч наҳс девордан ошиб тушдим, — деди чол.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЙИГИТ-ЯЛАНГ Эркак жинсидаги ёшлар, ёш кишилар, йигитлар. *Самоварга келувчи йигит-ялангнинг чаккасида лола гулларни кўриб қолдим.* Ҳ. Фулом, Тирилган мурда. *Кейинги кунларда маҳалла йигит-яланглари ўртасида янги гап тарқалди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ЙИГНА с. т. Игна.

ЙИГЧИ қ. дукчи. *Келинг, ўша хунарларни мен бир-бир санай, сиз эшитинг: тақачи, темирчи, йигчи, заргар.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

ЙИЛ 1 Ернинг Қуёш атрофида бир марта айланиб чиқиш муддати; ўн икки календарь ойига тенг вақт, шундай вақтга тенг ўлчов. *Ўтган йил. Бу йил. Йилнинг тўрт фасли. ■ 2006 йил учун обуна давом этмоқда.* Газетадан. *Бу йил ёғин-сочин кўп бўлиб, ер-кўк чамандай яшнаб кетди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Бирор ҳодиса, воқеа юз берган кундан бошлаб ўтган ўн икки ойлик вақт. *Унинг ишга кирганига беш йил бўлди. ■ Учинчи отам билан икки йилча яхши туришди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Ўн икки ойлик вақт билан ҳисобланадиган календарь тизими. *Милодий йил. Ҳижрий йил. Кабиса йили. Қуёш йили. Ой йили. Қамария йил ҳисоби.*

Академик йил айн. ўқув йили. **Йил ўн икки ой с. т.** Йил бўйи, бутун йил давомида. *Йил ўн икки ой бекорга ишлабман. Ўқув йили* Ёзги таътил охиридан бошлаб келгуси ёзги таътил бошланишигача бўлган ўқиш муддати. *Техникум янги ўқув йилига катта тайёргарлик билан келди.* Газетадан.

4 астр. Бирор планетанинг Қуёш атрофида бир марта айланишида ўтадиган муддат. *Марс йили* (687 суткага тенг), *Зуҳра йили* (225 суткага тенг).

5 тар. Мучал йил ҳисобида ўн икки мучалнинг ҳар бири (қ. мучал). У қўй йилида туғилган. -Йилинг нима? -Йилим — сичқон. ■ Бу йил ит йили эканми, билмайман. Кулликда ҳам мени итлар тинчитмади. Ғ. Ғулом, Шум бола.

Йил ағдариш Ёшни мучал ҳисоби билан белгилаш.

6 этн. қ. йил оши. ...эри Халдорбековнинг йили ўтар-ўтмас, бойваччага кенжа хотин бўлиб тушгани маҳалла-кўй ўртасида анча нохуш гап-сўзлар уйғотган эди. К. Яшин, Ҳамза.

Йил оши этн. Киши вафотидан кейин, одатда, тўққизинчи ёки ўн биринчи ойда халойиққа ош бериб ўтказиладиган маросим. У вазифа: ота-онамиз учун йил оши бериш ва икки укамизни туй қилиш эди. С. Айний, Эсдалиқлар. Азизанинг йил ошисидан кейин ўртоқлари.. уйланишга мажбур қила бошладилар. Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

ЙИЛБАЙ Йилига байлашилган, йиллик қилиб шартлашилган, бир йил давомида ёки бир йилда бир марта ҳақ тўланадиган. *Йилбай иш. Йилбай ҳақ.* ■ Мирзакаримбой ўйлаб қолди: Кейин, қозоқ, қирғиздан киши баҳра топади. Йилбай қилиб саҳродан келтирасан. Ойбек, Танланган асарлар.

ЙИЛГИ Йилга оид. Бу йилги пахта те-рим кампанияси. Утган йилги хатолар так-рорланмасин. ■ [Аравакаш:] -Бу — ўтган йилги, узоқ йилги пахталар, — деб жавоб қиларди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Уч кун ичида уч йилги касалдай бўлиб қолибсан. Ойбек, Танланган асарлар.

Юз йилги гап 1) аввал бўлиб ўтган воқеа-ҳодисалар, эски гап-сўзлар; 2) айтилавериб сийқаси чиққан гап.

ЙИЛДИРИМ эск. Чақмоқ, яшин. Юксак-ликка кўтарар мени Йилдиригдай ёришган роҳлар. Ш. Раҳмон.

Йилдирим соқчиси эск. Яшин қайтаргич. Оёқ остидаги сомон парчасидан тортиб том-даги йилдирим соқчисигача Саудийга қарай-ди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ЙИЛИГА 1 Ҳар бир йил учун, ҳар йил ҳисобига, бир йил давомида. [Ўрозни] Бир қўйчи бой, йилига саккиз сўмдан ёллаб, Тош-кентга келтирган. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ҳар йили. Биз йилига Шохимардонда дам оламиз.

ЙИЛЛАБ рвш. Бир неча йил мобайнида, бир неча йиллар давомида. Бирови йиллаб

сақлаган йилқи мойи топиб келиб, тўпигимни силайди, бирови қизиқ-қизиқ гаплар айтиб, кўнглимни кўтаради. С. Сиёев, Ёруғлик.

ЙИЛЛАРЧА рвш. Бир неча йил мобай-нида, йиллаб. Ҳозир иккиси [Йўлчи билан Гулнор] қалбларида йилларча сақланган му-қаддас орзуларга етишганликларидан.. маст каби эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЙИЛЛИК 1 Бир йилга мўлжалланган: бир йил ичида содир бўладиган. *Йиллик мажбурият.* ■ Деҳқон аҳди, вабдасининг қатъийлигига бўлимнинг йиллик якунларини таҳлил қилганда яна бир бор қаноат ҳосил қилдик. «Ўзбекистон кўриқлари».

2 Муайян тарихий воқеа-ҳодисани ни-шонлаш, байрам қилишдаги йил ҳисобини ифодалайди. *Ўзбекистон мустақиллигининг 15 йиллигига бағишланган илмий анжуман.*

ЙИЛНОМА Воқеа-ҳодисалар изчил тарзда йилма-йил (йиллар давомида) қайд этиб борилган тарихий ёзма ҳужжат; сол-нома. *Йилнома ёзма.* ■ Ёшларимизнинг меҳнат зафарлари тўғрисида ажойиб йил-номалар ёзиш мумкин. С. Йўлдошев, Шонли йўл. Менгина эмас, полк мирзалари ҳам ҳар бир аскарнинг тарихини баён қилиб берувчи йилнома қолдирмаганлар. Н. Сафаров, Олов-ли излар.

ЙИЛНОМАЧИ Солнома тузувчи, тарих-ни ёзиб борувчи; солномачи. ...тарих ҳолис йилномачи тарзида ўз саҳифаларига яхши ишларнигина ёзиб қўя қолмайди. Газетадан.

ЙИЛТ: йилт этмоқ Учқун сингари кўзга ташланмоқ; йилтилламоқ. *Тун қоронғи эди. Осмонда йилт этган юлдуз кўриммасди. С. Анорбоев, Оқсой.* ...йўlining уфқида бир нима йилт этди, сўнгра бир нечта қора нуқта кўринди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЙИЛТИЛЛАМОҚ Йилт-йилт нур соч-моқ, йилт-йилт қилмоқ; йилтирамоқ. *Қорон-ғи тунда юлдузлар йилтиллари. Узоқдан йил-тиллаб ўт кўринади.* ■ Лабларда махорка чўғи йилтиллайди, чекка-чеккада магноси англа-шилмаган қандайдир гурунг. Ойбек, Куёш қораймас. Меҳмонлар кўчага чиққанда, ат-роф зим-зиё, юлдузлар улкан чодирга қадал-ган беҳисоб чироқлардек йилтиллари. С. Ка-роматов, Сўнгги бархан.

ЙИЛТИРАМОҚ қ. йилтилламоқ. Чумчуқ-лар.. томларнинг бўғотларига кўниб, йилти-раган офтоб нурига ўзини тоблайди. М. Ҳаз-ратқулов, Журъат.

ЙИЛТИРОҚ Нур қайтариб ёки нур сочиб турадиган, жилоланиб кўринадиган; йилтирайдиган; ялтироқ. *Ҳовуз бетига кумушдай йилтироқ танга балиқлар чиқиб, нон ушоқларини илиб кета бошлади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Йилтироқ тошларда қуёш шуғласи.* Ж. Жабборов.

ЙИЛЧА I Тахминан бир йил. *Бу воқеага бир йилча бўлди.*

2 Йил қадар, йилга тенг. *Йўқламаган ҳар кунинг йилча бўлурми ҳай-ҳай.* С. Зуннуова.

ЙИЛҚИ I Отлар подаси; отлар; уюр. *Барчин.. отасининг тўқсон тўқай йилқисидан ўн отни сайлаб олди.* «Алпомиш». *Йилқи, пода, сурувлар дард кўрмай ўсса дейман.* К. Муҳаммадий.

2 Умуман, от. *Бирови йиллаб сақлаган йилқи мойи топиб келиб, тўпигимни сийлади..* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЙИЛҚИБОН Йилқи боқувчи. *Аллонбийнинг йилқибони бўлган Элгелди.. Сулувини отга мингаштириб, яйловдан яйловга кезарди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ЙИЛҚИБОҚАР айн. йилқибон.

ЙИЛҚИЧИ I I Йилқиччилик билан шуғулланувчи, йилқи етиштирувчи. *..ғўшдан бир-икки чимдиб, ўз навбатида, бош йилқичи Сулаймон оқсоқолга яқинроқ суриб қўйди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Йилқибон, йилқибоқар. *Бойбўрининг Култой деган йилқичи қули бор эди.* «Алпомиш».

ЙИЛҚИЧИ II Балиқчиларга мансуб, ҳашаротлар билан овқатланадиган, саҳрода яшовчи тунги қуш. *Аҳён-аҳёнда йилқичи қушнинг «ғақ-қу»лаган товуши эшитилади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Ўзбекистоннинг жанубига йилқичилар мартнинг ўрталарида учиб келади.* «Ўзбекистон ҳайвонлари».

ЙИЛҚИЧИЛИК I Чорвачиликнинг йилқи етиштириш (урчитиш, кўпайтириш, зотини яхшилаш ва б.) билан шуғулланадиган тармоғи. *Йилқиччилик хўжалиги. Йилқиччиликни янада ривожлантирамиз.*

2 Йилқи боқиш иши; йилқибоқарлик. *Икромнинг дадаси илгари йилқиччилик қилган эди, шу киши ёрдам берди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЙИЛҒА айн. жилға. [Ўктам] *Фронгда.. ўқ дўллари орасида дарёларни, неча-неча йилғаларни сузиб ўтган эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЙИПРАНМОҚ кам қўлл. Эскириб титилмоқ. *Баъзи қоғозларнинг четлари йипранган, доғ-дуғ тушган.* Ойбек, Навоий.

ЙИРГАМЧИК Киши йирганадиган, кишининг кўнгли тортмайдиган; жирканч, ифлос. *Йиргамчик овқат.*

ЙИРГАНМОҚ Ҳазар қилмоқ, жирканмоқ. *Шу овқатдан йирганади.* ■ -Бойларнинг дарди олтину кумуш, мисоли итпашшаддай ёпишасиз унга, йирганаман бойларнинг нафсидан, хасислигидан, — деди Зумрад бойга. Ойбек, Улуғ йўл.

ЙИРГАНЧ қ. жирканч. *Фаҳшлар кўйнида йирганч парварши Кўрган сояпарвар шмилик бадан.* Ф. Ғулом.

ЙИРИК I Ҳажми, ўлчамлари, қиймати жиҳатидан нисбатан катта; зид. майда. *Йирик марварид. Йирик гуруч. Йирик томчи. Йирик олма. Йирик пул.* ■ *Аҳмад танбал қаҳр билан ўрнидан турди ва йирик тишларини иржайтириб қўшиб қўйди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Дарахтлар пакана, меваси мўл ва йирик.* Ойбек, Танланган асарлар. *Оқшом тушиб, ташқари қоронғилашиб қолган, гупиллатиб йирик-йирик қор ёғар эди.* Газетадан

2 Катта куч-қудрат ва имкониятларга эга бўлган. қўлами кенг; катта. *Йирик корхона. Йирик хўжалик.* ■ «Зомин» ғаллачилик хўжалиги ҳудудида йирик сув омбори қуришга киришилди. «Ўзбекистон кўриқлари». Буғунги Тошкент — йирик саноят, фан ва маданият марказларидан бири. «Саодат».

3 Эътибори, аҳамият даражаси юқори, ортиқ бўлган; катта. *Йирик анжуман.* ■ *Мамлакатимиз ҳаётидаги бирон-бир йирик воқеа йўқки, унда халқлар дўстлиги, биродарлиги намоён бўлмаган бўлсин.* Р. Файзий. Таъзим. *Боболаримизнинг табиий фанларни тараққий эттириш борасидаги муваффақиятларининг сирини эса фанда йирик кашфиётлар яратилгандек мушкул ва машаққатли иш бўлиб қолди биз учун.* С. Кароматов, Олтин қум.

4 Ўз иши, фаолияти ёки таъсири билан кўзга кўринган, шухрат-обруй қозонган; атоқли; нуфузли. *Йирик мутахассис. Йирик одам. Йирик адиб.* ■ *Собирни бунга дадаси — йирик математик Султонов ундаган эди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. *Хадича Сулаймонова ажойиб инсон, йирик жамоат арбоби, яхши она эди.* «Саодат».

Иш(лар) йирик Иш юришган, ҳар жиҳатдан мувафақиятга эришилаётган ҳолатни билдиради. -*Ҳозир унинг | Омоннинг| иши йирик. Абдулла қорақошига шогирд тушган, уйига сув ташиб, от боқиб юрибди, — деди Туроббий Шум болага. Ф. Фулом, Шум бола. .анов хуржунда гўшт, мой бор, гуруч бор. Кечқурун паловни дундирасиз. Эртага қўй сўямиз. Ишлар йирик.* Ойбек, О.в. шабадалар. **Йирик пул** с.т. Катта суммадаги пул.

ЙИРИКЛАМОҚ Майдаларни қўшиб яхлитлаштирмақ, йириклаштирмақ, йирик қилмоқ. [Аъзам] *Ишни шу хотиндан яшириб юрган пулини йириклашдан бошлади. Шухрат, Жаннат қидирганлар.*

ЙИРИКЛАШМОҚ Ҳажм, ўлчам ва ш. к. жиҳатдан йирик бўлмоқ, йирик ҳолат касб этмоқ. *Тўри, хўжаликлар йириклашиб кетган.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

Иши йириклашмоқ Омади келмоқ, иши юришиб кетмоқ.

ЙИРИЛМОҚ **Йирмоқ** фл. ўзл. ва мажҳ. н. Лайлакнинг (Қарганинг) юришини қиламан деб, чумчуқнинг чатаноғи йирилибди. Мақол. ■ *Эркабой ўтган жойдан сакрайман, деб бутимиз йирилмасин [деди Фозилжон Саидга].* И. Муқимов, Олов ва ниҳоллар.

ЙИРИНГ Тўқималарнинг яллиғланишидан ҳосил бўладиган сарғиш-кўк рангли, ёмон хид тарқатадиган суюқлик; фасод.

Йиринг бойламоқ 1) тазақ олиб, йиринг ҳосил қилмоқ; йирингламоқ. *Яра йиринг бойлади;* 2) кўчма авж олмоқ, зўраймоқ. [Усмонжоннинг] *Болалигида қалбида бўртган алам яраси йилдан-йилга йиринг бойлаб, фасод йиғга бошлади.* С. Зуннунова, Гулхан.

ЙИРИНГЛАМОҚ Йиринг ҳосил қилмоқ, ҳосил бўлмоқ; йиринг олмоқ, йиринг бойламоқ. *Оёқларидаги занжирнинг сиқуви ни ҳам, елкасидаги йиринглаб кетган чуқур яранинг оғриғини ҳам унутган темирчи.. энтикиб, “озод” деган сўзни такрорлади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ЙИРИНГЛИ Йиринг бойлаган, йиринглаган; йиринги бор. *Қадим замонда бир император лабига чиққан йирингли ярадан азоб чекарди. «Фан ва турмуш».*

ЙИРИҚ Йирилган, ёриқ жой, ёриқ. *Тахта деворнинг йиригидан қарамоқ.*

ЙИРМОҚ Икки томонга кериб, орасини очмоқ, икки ёққа ажратмоқ. *Бола қушининг тумшугини йириб, оғзига дон солди.* ■

Фашист бўғзига тобора чуқурроқ ботаётган Алижоннинг темир панжаларини йириб ташламоқчи бўлиб уринар эди. С. Анорбоев, Дўстлар. *Дўстим Сардор жуда чарчаган бўлсада, бирмунча вақтгача кўзларини йириб очиб ётди.* М. Осим, Элчилар.

ЙИРМОЧ Тўн, чопон этагининг икки ёнидан учбурчак шаклида қийилган жойи.

ЙИРОҚ 1 Оралиқ масофаси катта; узоқ, олис. *Йироқ ўлкаларда кезарди сайёҳ, Кезарди юртига кўзини тикиб.* А. Орипов. *Унга [Марямга] бир ярим минг сўм пул керак, шуни топади, сўнгга йироқ бир мамлакатга кетади.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

2 Чиқиш келишигидаги сўз билан қўлла-ниб, киши ёки нарсада шу сўз билдирган нарсанинг йўқлиги, даҳли йўқлиги, алоқасизлиги маъносини ифодалайди. *Фандан йироқ одамлар улардан ажабтовур гаплар, мулоҳазали фикрлар кутадилар.* Газетадан. *Дунёда муҳаббатдан йироқ ҳисларнинг, Йироқ туйғуларнинг ўлгани яхши.* Қ. Раҳимбоева. *Бир тундаёқ етишди озод ўлкага. Жабр, зулмдан йироқ обод ўлкага.* Файратий.

Кўздан йироқ Кўринмайдиган ҳолатда, кўздан пана. *Қаллиқлар одамларнинг кўздан йироқда яширинча учрашиб юрар эдилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. **Осмон йироқ (ёки узоқ), ер қаттиқ** Ҳаёт (турмуш)даги чорасиз ҳолатни, иложсизликни ифодалайди. *..лекин одамзод жонига теккан нарсадан қутулиш йўлини билмаса, осмон йироқ, ер қаттиқ бўлади, унга кўникади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ЙИРОҚ-ЁВУҚ айн. узоқ-яқин. *Бир соатдан сўнг, йироқ-ёвуқдан тўйга даъват қилинганлар кела бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЙИРОҚЛАШМОҚ айн. узоқлашмоқ. *Машина кўздан йироқлашди.* ■ *У шаҳардан йироқлашиб, қишлоққа яқинлашган сайин, кўнгли ҳавойи туйғулардан сармаст чайқалар эди.* С. Сиёев, Аваз.

ЙИРТИШ 1 **Йиртмоқ** фл. ҳар. н.

2 этн. Мархумни кўмиш маросимида қатнашган кишиларга ва унинг яқинларига бериладиган бир бўлак рўмолчабоп мато; дурра; оқлик. *Жаноза намози ўқилиб, йиртиш ва исқотлар бўлинди.* С. Айнӣ, Дохунда. *Маросимга етиб келган.. оддий фақирларга йиртиш улашилмоқда.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ЙИРТИҚ I Йиртилиб кетган, йиртилган. *Иштонсиз (одам) тиззаси йиртиққа кулар.* Мақол. ■ *Ҳамманинг кўзи Раҳимнинг тирсаги чиқиб турган йиртиқ енгига тушди.* Ҳ. Назир. Сўнмас чақмоқлар. *Энида отигина қолган жулдур ятак, йиртиқ иштон, оёқлари яланг.* М.Исмоилий, Фарғона т. о.

2 кўчма Бирор нарсанинг узилиб, юлиниб, очик қолган жойи. *Аксарининг усти боши юпун, маҳсиларининг йиртиқларидан кир пайтавалари осилиб туради.* Ойбек, Танланган асарлар. *Осмонни тўлдирган булутларнинг йиртиғидан [кўёш] бирда-ярим кўриниб қолади.* П. Қодиров. Юлдузли тунлар. *Уфқнинг бир парча йиртиғидан улкан, қипқизил қуёшнинг ярми кўриниб, ботиб кетди.* С. Нуров, Нарвон.

ЙИРТИҚ-ЯМОҚ I Йиртилавериб кўп ямоқ тушган; жулдур. *Ҳовлида. ўтин ёраётган йиртиқ-ямоқ тўнли бир йигит Элмуродни имлаб чақирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Йиртилган кийим-кечак, кўрпа-ёстиқ ва ш. к. ҳамда уларни тикиш, ямас ишлари. *Анзират хола йиртиқ-ямоқ. билан машғул бўлиб, кечгача Сидиқжоннинг олдидан жилмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЙИРТМОҚ I Газмол, қоғоз ва ш. к. ни узмоқ, узиб бўлакларга ажратмоқ. *Латтани йиртмоқ. Қоғозни йиртмоқ. Кўйлагини йиртмоқ.* ■ *У [жангчи] бинтнинг учини йиртар экан, офицерга қараб, бир нима деди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 кўчма Бўлакка ажратмоқ. *Тракторлар ёриб, ерларни йиртиб, кесак қўймайди, майда-майда қирқиб.* Ҳабибий. *Яна бир фаршта қора булутдан бир парчасини йиртиб олиб, тупроқнинг устига сиқди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Бағрини (ёки кўксини) йиртмоқ Қаттиқ азобламоқ, қийнамоқ, эзмоқ. *Айрилиқ савдоси бағрини йиртади.* «Ширин билан Шакар». *Пора-пора йиртди кўксимни ситам, сўргувчи борми кўнглининг зорини.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЙИРТҚИЧ I Жонивор гўшти билан овқатланадиган (ҳайвонлар, қушлар ҳақида). *Йиртқич ҳайвон. Миққий — йиртқич қуш. Кўён йиртқичларга ем бўлди.* ■ *Лаққа — йиртқич балиқ, у ўздан кичик бўлган турли жониворлар, балиқлар ва қурбақалар билан овқатланади.* Газеталдан.

2 кўчма Шундай жониворларга нисбатланган ифода. *..Бобур йиртқичлар орасида кийик бўлиб кун кўра олмаслигини ич-ичидан ҳис қилар, шунинг учун. . бўрилар билан шер бўлиб олишишни истар эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Йиртқич фашистларни ўз уясида янчиб ташилаш учун олиб борилган жангларда иштирок этдим.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Мен бу уятсиз йиртқич билан ярашмоқ учун умид тутмайман. [деди Кумуш].* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЙИРТҚИЧЛИК I Ҳайвонларнинг озиқланиш усулларидан бири: бир ҳайвоннинг бошқасини ушлаб ўлдириши ва еб қўйиши.

2 кўчма Йиртқичга хос хатти-ҳаракат, иш. *Кўзғолонни бостириш учун юборилган казак солдатларидан иборат махсус жазо отряди кўз кўрмаган. . йиртқичликлар қилди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ЙИТМОҚ кам қўл. Йўқ бўлиб кетмоқ; йўқолмоқ. *Сабр қилсанг, гўрадан ҳалво битар, бесабрлар ўз оёғидан йитар.* Мақол. ■ *Бир акам йитиб кетганига етти йил бўлди.* «Эрли ва Шерали».

ЙИҚИЛМОҚ I Тик ҳолатини йўқотиб, ер томон тушмоқ; қуламоқ. *Кўкка боққан йиқилар.* Мақол. ■ *Саид Жалолхон ўрндан турган эди, гандираклар йиқилди.* А. Қаҳҳор, Башорат. *Исфандиёрхон. . Авазнинг бетига шапалоқ тортиб юборди. Аваз гандиракларди-ю, йиқилмади.* С.Сиёев, Аваз. *Кўчада. . гурсиллаб деворлар йиқилади, шарақлаб дарахтлар қулайди.* А. Қаҳҳор, Башорат.

2 Тепадаги жойидан паства томон қуламоқ, *Дарахтдан йиқилмоқ. Томдан йиқилмоқ.* ■ *Чавандозлардан бири маррага яқин қолганда, отдан йиқилиб тушди.* К. Яшин, Ҳамза.

3 Курашда енгилмоқ, мағлубиятга учрамоқ. *Йиқитган мард эмас, йиқилганни турғизиб қўйган мард.* Мақол. *Йиқилган курашга тўймас.* Мақол.

4 кўчма Имтиҳонда ёмон баҳо олмақ, синовдан ўтолмай қолмоқ. *[Нигора] Тошкентга ўқишга келган экан, кимёдан топшира олмай йиқилибди.* М. Қориев, Ойдин кечалар.

5 кўчма Ҳокимиятдан маҳрум бўлмоқ, ажралмоқ; ағдарилмоқ; йўқ қилинмоқ. *Мустабид ҳокимият йиқилди.*

ЙИҚИТМОҚ I Куч билан қулатмоқ, ағдармоқ; ағнатмоқ, бузмоқ. *Шамол дарахтларни йиқитди. Деворни йиқитмоқ.* ■ *Чакалзордан катта-кичик дарахтларни йиқи-*

тиб, мажжақлаб чиққан танк.. Аҳмаджон.. томон кела бошлади. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Баландликдан пастликка тушириб юбормоқ; кулатмоқ. *Томдан йиқитиб юбормоқ.*

3 Курашда голиб чиқмоқ, устун келмоқ; куч билан ерга ётқизмоқ. *-Йиқитган полавон йиқилганни кўтариб кўяди, — деди Ўрмонжон Қурбон отага кўз қисиб. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

4 кўчма Куч, зўр билан ҳокимиятдан маҳрум қилмоқ, четлаштирмақ; йўқ қилмоқ. *Раҳматхоннинг овози йиғин тепасида янграб кетди: -Халқ подшоҳни йиқитди. Лекин халқнинг аҳволи ўзгармади. П. Турсун, Ўқитувчи.*

5 кўчма Имтиҳон, синовда ёмон баҳо қўймоқ; имтиҳондан ўтказмай қўймоқ. *Икки марта дарсга қатнаша олмагани учун француз тили ўқитувчиси уни имтиҳонда йиқитмоқчи бўлди.*

ЙИҚИҚ кам қўл. Йиқилган, бузилган, вайрон. *Мастон хола билан Турсуной йиқиқ деворлардан ўтиб, ҳовлига қадам босганларида, қаршидаги айвонда.. шайхнинг катта гавдаси кўринди. Уйғун, Турсуной.*

ЙИҚМОҚ кам қўл. Йиқитмоқ, кулатмоқ. *Билага зўр бирни йиқар, билими зўр минг-ни йиқар. Мақол. — Уроқ ўтқир эди. Уралиб-чаплашиб ўсган қалин майсани [Йўлчи] «шаршар» йиқиб борар экан, ўзи ҳам завқланди. Ойбек, Танланган асарлар. Эскини йиқамиз, янгини қураимиз. Уйғун, Навбаҳор.*

ЙИҒИ I Ғам-алам, оғриқ, изтироб ва ш.к. туфайли юзага келадиган руҳий ҳолатнинг кўз ёши, ўзига хос товуш билан кузатиладиган ифодаси, шундай ҳолат билан юзага келадиган кўз ёши, товуш. *Кампир йиғидан ўзини тиёлмади. Гўдак йиғиси. — Фуломжон йиғлаб юборди. Унинг йиғиси устига болалар югуриб киришди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ичкари уйдан келаётган чақалоқ йиғиси Аҳмаднинг фикрини бўлди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Энди йиғидан фойда йўқ. Бўлди, бас қил. К. Яшин, Ҳамза.*

2 этн. Марҳумни хотирлаб ўтказиладиган аза маросими. *Йиғи бошламоқ.*

Йиғи чиқармоқ Киши вафоти муносабати билан кўпчилик бўлиб, овоз чиқариб, айтиб йиғламоқ. **Шайтон йиғиси** Ёлғон йиғи, мунофиқона кўз ёши. *У буни узатиладиган қизларнинг «шайтон йиғиси» деб тушунади. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЙИҒИЛИШ I **Йиғилмоқ** фл. ҳар. н. *Кеч соат бешда шу ерда йиғилиш керак.*

2 Бирор масала юзасидан тегишли шахсларнинг тўпланиши; йиғин, мажлис. *Йиғилиш қарори. Маҳалла фаоллари йиғилиши. Уруш фахрийлари йиғилиши. — Институтда студентларни ишга тақсирот комиссиясининг йиғилиши бўлди. М. Қориев, Ойдин кечалар. Бугун дарсдан кейин мактабда ота-оналар йиғилиши чақирилган эди. С. Зуннунова, Янги директор.*

ЙИҒИЛМОҚ **Йиғмоқ** фл. ўзл. ва мажж. н. *Ўқувчилар йиғилди. Пул йиғилди. — Тўхта хола кўрпаси йиғилмаган сўрига дастурхон ёзиб, қумғонда чой келтирди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ЙИҒИМ I Бирор мақсад учун халқдан (хонадон бошига ёки жон бошига) олинган ҳақ, пул ёки буюм; солиқ [*Мингбоши:*] *Беш йшдан бери ўлпонни бермайсан, солиқни тўламайсан, йиғим деса, жонинг бўзгинга келади, ўлакса. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ЙИҒИМ II Банк ва унинг тармоқларида мижозларга кўрсатиладиган пул муомаласи хизмати учун олинган ҳақ. *Ун бир мамлакат фуқаролари — банкларнинг мижозлари — ўз омонатларини еврога ўтказиш имкониятига эга бўлдилар, бинобарин, бунинг учун улардан ҳеч қандай комиссиян йиғим олинмайди. Газетадан.*

ЙИҒИМ-ТЕРИМ Ҳосилни йиғиб-териб олиш ишлари, мавсуми. *Пахта йиғим-терими. Жамоа хўжаликлари йиғим-теримга киришдилар. — Йиғим-теримни олганимиздан кейин бошласак, совуқ тушмай битирамиз. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ЙИҒИН I Кишиларнинг фикр олишуви ёки бирор масалани ҳал қилиш учун тўпланиш; йиғилаш, мажлис. *Ниёз қушбеги сўзлаб, йиғиннинг мақсади билан аҳли мажлисни таништира борди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бош муҳаррир катта йиғинларда, мажлисларда қатнашавериб, халойиқ ўртасида ўзини тутишга уста бўлиб кетган эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

2 Кишиларнинг бирор маросим, зиёфат муносабати билан ёки ўзаро суҳбатлашиш, кўнгил очиш учун тўпланиши; йиғилиш. *Билдимки, бугун уйимизда бир йиғин бўлади. Ойдин, Дўндикдан ҳам ёш экан. Шундай қилиб, бу қиёмат йиғин кеча ярим бўлганда гув-гув билан тарқалди. Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

ЙИГИНДИ 1 Бир турли нарсаларнинг бир жойга тўпланган ҳолати, тўплами, мажмуи. Қонунлар йиғиндиси. Қарорлар йиғиндиси. ■ *Ҳар қандай материя алоҳида доналар йиғиндисидан тузилади.* «Қизилқарли геохимия». Шовқин ҳар хил куч даражасидаги товушлар йиғиндисидир. Газетадан. Шоирнинг нафис шеърлари ҳозир унинг учун тузсиз сўзлар йиғиндисидан бошқа нарса ҳам эмас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *мат.* Икки ёки бир неча соннинг қўшилиш натижаси, ўзаро қўшилган сонлар мажмуи. Уч, олти ва ўн бир сонларининг йиғиндиси йигирма бўлади.

ЙИГИНЧОҚ 1 сфм. Саранжом-саришталли, тартибли; ихчам. Йиғинчоққина уй. Йиғинчоқ бир ҳовли. ■ *Янги топшириқ Рауфни янада йиғинчоқ ва илдам қилиб қўйди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

2 *от, кам қўлл.* Йиғин, йиғилиш жойи. Ҳиротдаги бекзода, вазирзодаларнинг кечки базмларига, йиғинчоқларига бориб, куйи, сози билан ўлтиришни қизитиб, ўз қорнини тўйдирар эди. Ойбек, Навоий. *Жўралашган ҳаётнинг йиғинчоқлари чойхоналаримиз бўлсин.* Ғ. Фулом.

ЙИГИЧИ 1 айн. йиғлоқ, йиғлоқи. Ўзинг ҳам ўлеудай йиғичи бўлсан. А. Мухтор, Тонг билан учрашув.

2 *этно.* Азада айтиб йиғловчи аёл.

Бош йиғичи Азада йиғи бошловчи, бошқаларни эргаштирувчи аёл, гўянда. *Турсуной ва Шарофатхон қайнонанинг ўлимига ичдан ғоят севинган бўлсалар ҳам, овозларига чўзиқ, қалбаки мотам оҳанги бериб, бош йиғичига жўр бўлишар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЙИГИШИ 1 Йиғмоқ фл. ҳар. н. Одамларни йиғишга буюрди.

2 *қ.* йиғув.

ЙИГИШТИРМОҚ 1 Ёйиқ, чочиқ нарсаларни бир жойга тўпламоқ; йиғмоқ. *Базилар зиналарга сочилиб қолган гишт бўлақларини, кесакларни дарҳол йиғиштириб олиб ташлардилар.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Солиҳ иш вақти тугашига икки соат қолганда нарсаларини йиғиштирди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

2 Йиғиб-териб олмоқ, (деҳқончилик, дала маҳсулотлари ҳақида). *Ақл-заковат билан иш тутиб, теримни нечоғлиқ тезлаштирсак, ҳосилни шунча тезроқ йиғиштириб ола-*

миз. Газетадан. *Деҳқоннинг олтинпази пахта теради, соҳибкори узум узади, қовунчиси поллиз йиғиштиради, молбоқари хашак жамғаради.* Газетадан.

3 Жам қолга келтирмоқ. *Кўчларингни йиғиштир! Аравани қўш! Қувага жўнагаймиз.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

4 Ишлатилган, фойдаланилган нарсаларни ётган (турган) жўйдан йиғиб олмоқ, ўрин-жойни тартибга келтирмоқ, тозаламоқ, саранжом-саришта қилмоқ. *Отабек киргизилган Ҳасаналининг уйи Ойбодоқ она томонидан тозагина йиғиштирилиб, асбоб-жисҳозлар билан зийнатланган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ташқари ҳовлида ҳамма уйларни йиғиштирдим, кўрначаларни ҳовлига олиб чиқиб қоқдим.* Ойбек, Танланган асарлар. *У ёқ-бу ёғингни йиғиштир, меҳмон келади.* С. Зуннунова, Янги директор.

5 Тартибли ҳолатга солмоқ, эпақага келтирмоқ (ўзини ёки ўзидаги бирор нарсани). *Бошьяланг, сочини яхшигина йиғиштириб қўйган.* Ойдин, Ҳикоялар. *Жувон.. рўмолини олиб ўради, этакларини йиғиштириб ўрнашиб ўтирди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Қачондан бери сито бўлиб қолдинг? Қизлардан гап кетса, оғзингни йиғиштириб оломасдинг-ку!* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

6 Бас қилмоқ, барҳам бермоқ. *Мен шотидида ўтириб китоб ўқини ҳам, овга чиқишни ҳам йиғиштириб қўйдим.* Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар. *Аҳмад иш топишдан умидини узиб, редакцияларга учрашни йиғиштириб қўйди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

Дов-дастгоҳни йиғиштирмоқ қ. дов-дастгоҳ. **Тахта-ўқлоғини йиғиштирмоқ** Бирор иш-фаолиятни тўхтатмоқ. «Повуркон» (фабрика) моллари ҳамма ёқни тўлдириб, косибларнинг бозорини касод қилганлиги, иши чип-пакка чиққан косиблар бирин-кетин тахта-ўқлоғини йиғиштираётганлигини тасвирлаб кетди. Ойбек, Танланган асарлар. **Эсини (ёки эс-ҳушини) йиғиштирмоқ** Эс-ҳушини жойига келтирмоқ, фикр-хаёлини тўғри йўлга солмоқ. *Ҳамза эс-ҳушини йиғиштириб олиб, қоғозни буклоғидан ёзди-да, унга кўз югуртириб, шу сўзларни ўқиди..* К. Яшин, Ҳамза. *Ёлғизжон аввал гўмбурлаган овозни эшитди.. эсини йиғиштиришига уринди, аммо мадори етмади.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. **Эс борида этакни йиғиштирмоқ (ёки ёлмоқ)** Эс борида, ўз вақтида айбли (номақбул) иш-

ларга барҳам бермоқ. *Шуни билиб қўйингки, ишларингизнинг охири вой! Тезда этагингизни йиғиштириб олинг!* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ЙИҒИҚ кам қўл. 1 Йиғиб тўплаб қўйилган, тўплоглик. *Йиғиқ соч. Йиғиқ барглр.*

2 Йиғинчок, йиғноқ; ихчам. *Йиғиқ фикр.*

Йиғиқ гап тлш. Бош бўлак (эга ва кесим)дангина тузилган гап.

ЙИҒИҚЛИК Йиғиб қўйилган, йиғиқ ҳолатли. *Уғай қизининг сўзларидаги қатъиятдан чўчиган Лобар супадаги йиғиқлик ўринни мастликдан қизарган кўзлари билан кузатиб бўшади.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ЙИҒЛАМОҚ 1 Йиғи қилмоқ (қ. **йиғи**). Ачиниб *йиғламоқ. Пиқ-пиқ йиғламоқ. Ув тортиб йиғламоқ. Укириб йиғламоқ. Хўнграб (хўн-хўн) йиғламоқ.* ■ Энди онага қўшилиб қиз *йиғлар, қизга қўшилиб она йиғларди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Бола ҳануз чирқираб йиғлар эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Айтиб йиғламоқ этн. Марҳумга куйиниб, юрак сўзларини айтиб йиғламоқ, уни мадҳ этиб йиғламоқ. **Аччиқ-аччиқ йиғламоқ** Аччиқ-алам билан йиғламоқ. *Кеча унинг уйдан хотин кишининг аччиқ-аччиқ йиғлаган товуши эшитилди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. **Зор йиғламоқ** Зорланиб йиғламоқ. *Бола: «Дадам, дадам!» деб зор йиғларди.* К. Яшин, Ҳамза. **Йиғлаб кўриш(а)ди с.т. кест.** Жуда монанд, мос келди, жуда ҳам ярашди. *Тўн йиғлаб кўришди.* ■ [Ҳотам:] *Қани, совимасин [рюккага қуйиб]. Бу жонивор кабоб билан йиғлаб кўришади. Қитдай-қитдай ютайлик.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. **Юм-юм йиғламоқ** Қаттиқ кўз ёши тўкиб йиғламоқ. *Ачахон юм-юм йиғлаб, онасининг пешонасини силарди.* К. Яшин, Ҳамза. **Қон йиғламоқ** Ниҳоятда алам-изтироб билан йиғламоқ. *Холанинг оғир юрак яраси янгиланар, қон йиғлаган қайғули кунни ёдига тушар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 **кўчма** Нолиш қилмоқ. *Узоқ-узоқларда мусиқа йиғларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЙИҒЛАМСИРАМОҚ Йиғлаш дароҳасига етмоқ; йиғлагандай бўлмоқ. *Жўраҳон йиғламсираб жавоб қилди. Унинг бу ҳолати хафа қилинган.. қизнинг аразига ўхшар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. - *Мен ўзбошимчалик қилганим йўқ, — жавоб берди бола йиғламсираб.* Ў. Умарбеков, Чўлда бир кун.

ЙИҒЛОҚ Бўлар-бўлмасга йиғлай берадиган; кўп йиғлайдиган; йиғлоқи. *Йиғлоқ одам жангчи бўла олмайди-а, дада? «Гулдаста». Мўмингина, ювошгина бўлган Бахтиёр бора-бора салга чўчидиган, йиғлоқ бўлиб қалди.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ЙИҒЛОҚИ 1 айн. **йиғлоқ.** *Оналар инжиқ, йиғлоқи болаларини «гагимга кирмасанг, чакалакзорга элтиб ташлайман» деган нўписа билан тийиб келишган.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

2 Йиғи товушига ўхшаш, йиғи каби. *Бозоринав масжидининг пастаккина мезанасига чиқиб, шом азонини айтган сўфининг йиғлоқи овози уни ўзига келтирди.* С. Кароматов, *Бир томчи қон. Маҳкам нималигига тушунолмас, ҳар қалай, бу ашула эмас, қандайдир йиғлоқи нолиш эди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

3 **кўчма** Кишини эзадиган; мунгли (куй, оҳанг ва ш. к. ҳақида). *Мунгли булбулдай Ингради тинмай, Бағрим эзарди, Борлиқни ёқиб Йиғлоқи сурнай.* Ф. Фулом. *Ёзармидим йиғлоқи байтни, Титрармидим кўзда ёш билан?* А. Орипов. *Бу кўшиқларнинг [насиҳат кўшиқлари] бадиий савияси паст ва оҳанги йиғлоқи.* Ў. Рашид, Кўшиқлар ҳақида.

ЙИҒЛОҚИЛИК Бўлар-бўлмасга йиғлаш, шундай характер, хусусият. *Йиғлоқлик сизга ярашмайди.* И. Раҳим, Тақдир. *Эсдан чиқарманг, опа.. Йиғлоқлик кетмайди!* Ш. Холмирзаев, Қайтиш.

ЙИҒМА сфм. 1 Фойдаланилмайдиган пайтда йиғиб-тахлаб қўйиладиган, йиғиладиган. *Йиғма курси.* ■ *Бу ерда [палаткада] уч йиғма койка бир-бирига тақаб қўйилган эди.* А. Мухтор. *Давр менинг тақдиримда. Бир неча киши машиналардан гириллатиб кўтарилган йиғма наравонлардан бино томларига чиқа бошлади.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. *Чўлда икки ва бир хонали йиғма уйлар қурилди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

2 Турли қисм ёки элементлардан йиғилган, бир бутунни ташкил қиладиган; терма. *У яқинроқ бориб, эълон тағидаги рўйхатни кўрди: «Қишлоқ ўқувчиларининг ёзги йиғма отряди». Унда йигирмадан ортқ боланинг номи ёзилган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ёшларнинг вакиллари йиғма оркестр садолари остида стадион майдонини айланиб чиқишади.* Газетадан.

ЙИҒМОҚ 1 Турли жойдаги шахсларни ёки нарсаларни бир жойга келтирмоқ;

тўпламоқ. Бошлиқларни йиғмоқ. Тўқилган ол-маларни йиғмоқ. ■ Мана, Назира хола ҳам, Шаҳодат хола ҳам келишди. Яхши бўлди. Узим ҳам сизларни йиғиб, икки оғиз гаплашмоқчи эдим. А. Қаҳҳор, Кампирлар сим қоқди. Тал-ат синфдош дўстларини йиғиб, уйда зиёфат қилмоқчи эди. Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Эл оғаси — доноларни йиғинлар. «Юсуф ва Аҳмад». Иккаламиз сизларнинг яшаш объектларингиз ҳақида маълумотлар йиғяпмиз. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

2 Териб, ўриб ва б. йўл билан олиб тўпламоқ; йиғиштирмоқ. Ҳосилни йиғмоқ. ■ У ёз буйи Мансур учун атайлаб ялтиз, сариқбош, исриқ, яна алақанақа гиёҳларни йиғиб юрарди. Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Бирор нарсани маълум вақт жараёнида бир-бир топиб тўпламоқ; жамғармоқ. Пул йиғмоқ. Мол йиғмоқ. ■ Бисот йиғмоқчидирлар балки? Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Ахир одамларга меҳр-шафқатли бўлишни Ҳамзага шу ота таълим берган, қолаверса, нега бунчалик китоб йиғмаса. К. Яшин, Ҳамза.

4 Жам ҳолга келтирмоқ; йиғиштирмоқ. Ҳозир нарсаларни йиғинлар, яхшилаб нонушта қилиб олинганлар, юқорига кўтариламан. С. Кароматов, Олтин қум.

5 Йиғинчоқ, тартибли ҳолатга келтирмоқ. -Кел, Нурийой! — Салимбойвачча оёқларини йиғиб олди. Ойбек, Танланган асарлар.

6 тех. Қисмларни ўзаро бириктириб бутун ҳолга келтирмоқ. Тракторни йиғмоқ.

7 кўчма Маълум бир нуқтага қаратмоқ, тўпламоқ, марказлаштирмоқ (хаёл, ақл, куч ва ш. к. ни). Степан эсини йиғиб, ўрнидан турди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Ҳакимжон шу суҳбатдан сўнг ўзининг хом ва чувалашган фикрларини нишишти, бир орага йиғди. Ўша кундан бошлаб унинг ҳамма нарасага қарши бошқа бўлди! Чўлпон, Кеча ва кундуз. Бор кучимни йиғиб чопдим. Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

8 Иш, ҳаракат, фаолият ва ш. к. ни тўхтатмоқ, йиғиштирмоқ. Шокир ота ишни йиғди, кўзойнагини олиб қўйди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЙИҒНАМОҚ шв. Йиғмоқ, тўпламоқ. Эртасига ўроқчилар қуруқ пичакларни тўп-тўп йиғнай бошладилар. С. Анорбоев, Оқсой. Қўзи чоғим қўйлар бўлғай, Йиғнаганим тўйлар бўлғай. «Бойчечак».

ЙИҒНОҚ 1 Йиғинчоқ, ихчам.

2 шв. Йиғиш, йиғин. Ҳисобот-сайлов йиғилишининг ўтганига бир ой бўлмасдан, яна бир йиғноқ чақирилди. «Муштум».

ЙИҒУВ Йиғиш ишлари. Йиғув цехи. Трактор йиғув заводи.

ЙИҒУВЧИ 1 Йиғмоқ фл. сфдш. [Отабек ва Али] Дастурхонни йиғувчи келинчакка ўғил тилаб дуо қилганларидан кейин, қўлига ўттиз чақа сурма пули бердилар. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

2 Деталь ёки қисмлардан яхлит машина ясовчи мутахассис. Йиғилиш трактор йиғувчилар ташаббусини маъқуллади. Газетадан.

ЙОГ Йога тизими ва таълимоти тарафдори; йога усулида шугулланувчи (қ. йога 2).

ЙОГА [санскр. «қўшилиш», «бирлашиш»; «тиришиш»] 1 Ҳинд фалсафасининг 6 та собитқадам («Ведалар»ни тан олувчи) тизимларидан бири; материя билан руҳни қарама-қарши қўяди.

2 Киши руҳияти ва физиологияси (нафас олиш, қон босими, модда алмашинуви, уйқу ва б.)ни (муайян жисмоний машқлар воситасида) бошқариш ҳақидаги таълимот ва метод (усул); Ҳиндистон диний ва фалсафий тизимларининг «халос бўлиш» ҳолатига эришишни мақсад қилиб қўювчи таркибий унсури.

ЙОГУРТ, йўгурт [ингл. yoghurt < турк. yogurt, т.-тат. *يوغرت* — қатиқ] Жем, мева консерваси, шokolод, какао ва б. қўшимча (тўлдиргич)лар аралаштирилган, қаймоқли кремга ўхшаш суг-қатиқ маҳсулоти (оддий ивителиган қатиқ, кефир ва б.).

ЙОД [лот. iodium < юн. iodes — бинафша рангли] Менделеев даврий системасининг VII гуруҳига мансуб кимёвий элемент, асосан денгиз ўсимликларидан олинадиган тўқ кулранг кристалл модда ва унинг тиббиётда қўлланадиган, спиртдаги жигарранг эритмаси. Тик турганча, бармоғимга йод суриб, бинт билан боғлади. С. Сиёев, Ёрулик.

ЙОДЛАМОҚ Буқоқ касаллигининг олдини олиш мақсадида сув, туз ва б. озиқ-овқат маҳсулотларига йод қўшмоқ, йод аралаштирмоқ, йод билан тўйинтирмоқ. Ош тузини йодламоқ. Сувни йодлаш.

ЙОДЛИ Йод қўшилган; таркибида йод бўлган; йод билан тўйинтирилган. Йодли ичимлик суви.

ЙЎЙМОҚ Бирор нарса, ҳодисанинг сабаб ёки моҳияти, асосини ўзича талқин эт-

моқ, таъбирламоқ, нима биландир боғламоқ, ўшандан деб ўйламоқ, ҳисобламоқ. *Тушни яхшиликка йўймоқ.* ■ *Она ўғлидаги сабрсизликни кўриб, ўқшига меҳр қўйганлигига йўйди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *Одатда одамлар туш кўриб, уни бошқа бир бўлажак ҳодисага йўядилар.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. *Бироқ бу ҳолни куннинг совуғига йўйиш, тинчи бузилган одамнинг инжиқлиги билан таъбирлаш ҳам мумкин.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ЙЎЛ 1 Одамлар, жониворлар ва б. нарсалар қатнови натижасида ер сатҳида из босилиб ҳосил бўлган узун, давомли қисм, қатнов қисми. *Сўқмоқ йўл. Қирдаги ҳар томонга кетган йўллар.* ■ *Йўл адирнинг энг ётиқ еридан тушган бўлса ҳам, Турғуной тиззасини ушлаб, зўрга қадам босарди.* А. Қаҳҳор, Мастон. *Чўлнинг йўли ингичка.. «Бойчечак».* *Довон орқали.. битта от йўли бор, холос. Шу тор йўлдан Афғонистонга ўтса ҳам бўлади.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Умуман, кишилар ёки транспорт қатнови учун махсус белгиланган ер бўлаги. *Автомашина қатнайдиغان йўл. Асфальт йўл. Тош йўл. Узоқ йўл.* ■ *Машина йўлини кесиб ўтаётган подага сигнал берганди, чўчиб ўзига келди-ю, атрофга қаради.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Меҳмонхона ёнидаги ер ости йўлидан ўтиб, гулзор майдонга чиқибди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Кема ва самолётлар қатнаши учун махсус белгилаб қўйилган йўналиш, трасса. *Сув йўли. Ҳаво йўли.*

4 Йўналишдаги ҳаракат жараёни, йўлда давом этаётган юриш. [*Хотин*] *Кумушга қараб давом этди: Ану кунги сўзингиз билан, йўлдан қайрилиб кирган эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ўрмонжон йўл бўйи гапирмади..* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Мен унинг учун бир зиёратчи, назрини бераман-у, йўлимга кетавераман.* К. Яшин, Ҳамза. - *Зарари йўқ, — деди Меъмор. — Буни йўл машаққати деймиз.* Мирмуҳсин, Меъмор.

5 Юриш, қатнов йўналиши. *..бирова “Хотинингни уканг никоҳлаб олди, уйга бормай қўя қол!” деган экан, у ҳам йўлни бошқа ёққа солдириб кетибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 Бирор жой, маконга саёҳат ёки бошқа мақсадда қилинадиган юриш; сафар. *Йўл анжомлари. Йўлга ҳозирланмоқ. Йўлга чиқ-*

санг, йўлдошинг бўлсин. Мақол. ■ [*Отабек*] *Бу сўроқни ўз-ўзига ҳам бериб кўрмаган, гўё бурунгидек Марғилон йўлига ошиқиб ҳозирланар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шоҳ Машраб йўлга чиқсалар, худонинг қудрати билан, ернинг таноби тортилиб, йўл қисқарар экан.* Ойбек, Танланган асарлар.

7 Босиб ўтиладиган оралиқ; масофа. *Бундан буён мотоцикл йўлингизни яқин қилади.* С. Анорбоев, Тўрткўзнинг бошидан кечирганлари. *У Миён Қудрат ҳазратни зиёрат қилиш учун озмунча йўлни пиёда босиб келдимиз?* К. Яшин, Ҳамза.

8 Маълум бир транспорт воситаси учун йўналиш қурилмаси. *Темир йўл. Трамвай йўли.* ■ *Поезд йўли майда тош, Бойнинг қизи қалламқош.* «Бойчечак».

9 Айрим нарсаларнинг йўналиш чизиғи, жой оралиғи. *Нафас йўли. Сийдик йўли. Хас-хашаклар сув йўлини тўсиб қўйибди.*

10 Бирор нарсага, юзага тортилган, туширилган чизиқ, из. *Бир йўли оқ, бир йўли мошранг беқасам.* ■ *Эшикда тиккасига оқ ва қора йўллардан иборат нижама кийган, бошяланг Азимбоев кўринди.* «Гулдаста».

11 Қатор, сатр; мисра. *Бир неча йўл хат.* ■ [*Анвар Раънога:*] *Менинг ёзганимни сен уят қилмасанг, мен ҳам сенинг ёзганингни уят қилмайман. Лекин шарт шуки, менинг икки йўлимга жавоб бўлсин.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

12 *кўчма* Бирор нарсанинг йўналиш, келиш-кетиш оқими, йўналиши. *Ҳаёт ўз йўлидан борар, баҳор болаларга ўз қувончи, ўз шодликларини сахийлик билан тақдим этган эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Ҳамза ҳақиқат йўлидан, маърифат йўлидан, Фурқат вақият қилган йўлдан боради.* К. Яшин, Ҳамза.

13 Фаолиятда амал тарзи, қилинадиган, тугилдиган иш-амал. *Ҳозир сенларга икки йўл: ўғил, қизингни сотиб бўлса ҳам, ўттиз икки тангани Азизбек хазинасига тўлаш ёки эс борида этакни ёниб, Азизбекни орадани кўтариш..* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тақдирдан шикоят қилмадим сира, Сизга ҳам шу йўлни маслаҳат кўрдим.* Шухрат. *Иккисининг йўли ҳам гулроҳликдан бошқа нарса эмас. Бирини йиғиб ўлган, бири еб ўлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

14 Куй, қўшиқ ва ш.к. да ўзига хос усул. *Орзую армонимни шеърини йўлда қайтадан*

Сўзлаб турибман, балки ёшлик бўлиб баҳона. А. Орипов. Зеби кириб, майда йўллардан бирини олди. Дуторнинг овозига эндигина ўз овозини қўшаман деганда, ташқаридан мингбошини чақирдилар. Чўлпон, Кеча ва кундуз.

15 Имкон чораси. Ҳеч бўлмаса, жонни сақла эди сен, Бир йўл топиб қочмоқ керак бу элдан. Ҳ. Олимжон. Содиқжон бойвачча чангалига тушган қизнинг кимлигини билгиси келди. Аммо сўраб билишнинг ҳозир асти йўли йўқ эди. К. Яшин, Ҳамза.

16 кўм. өзф. (асосан ў.-п. к. да — йўлида) Сабаб, мақсад каби маъноларни билдирди; бора(си)да, учун. Кимики халқ йўлида, халқ ғамида тер тўкса, қўли ҳамма ерда баланд бўлсин. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Шунинг учун ҳам сенга етишмоқ йўлида жонни хатарга қўйиб, кеча-кундуз югуранманда. К. Яшин, Ҳамза. Ўқувчиларни жўшқин меҳнат фаолиятига тайёрлаш йўлидаги изланишларимиз ҳозирнинг ўзида ўз самарасини бермоқда. Газетадан.

Йўл бермоқ 1) ўтиб кетиш учун йўлни бўшатмоқ. Мансур настак эшикни очиб, Гавҳарга йўл берди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол; 2) тўсқин бўлмаслик, қаршилик қилмаслик; имкон бермоқ, йўл қўймоқ. ..улар меҳнат аҳлини истаганларича ишлатиб, ҳамёнларини яна ҳам қаппайтиришлари учун авомнинг фикрини очишга йўл бермайдилар. К. Яшин, Ҳамза. **Йўл босмоқ** Маълум масофани юриб ўтмоқ. Мاستон неча километр йўл босганини ва яна неча километр босиш кераклигини билар эди. А. Қаҳҳор. Мастон. **Йўл бошламоқ** 1) йўловчиларни бошлаб юрмоқ. —Юринг, — деди Талъат йўл бошлаб. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол; 2) иш-фаолиятда раҳнамолик қилмоқ; етакчилик қилмоқ, етакламоқ. **Йўл бўлсин?** 1) қаёққа бориасиз? Ҳа, йигитнинг гули, йўлингиз бўлсин? Т. Малик. Ажаб дунё; 2) (ж.к. билан) кўчма бирор ишни бажариш кимсанинг қўлидан келмаслигини ифодалаш учун ишлатилади. **Шеър ёзишга сенга йўл бўлсин. Йўл кўрсатмоқ** 1) олиб борадиган йўлни кўрсатмоқ. Адашган йўловчига йўл кўрсатмоқ; 2) йўл-йўриқ кўрсатмоқ, қандай йўл тутишни айтмоқ. [Ёрмат] Эликбошига ялинди: —Ман ғарибга йўл кўрсатинг. Кимга арз қилай? Ойбек, Танланган асарлар. **Йўл олмоқ** Бирор томонга юришни бошламоқ, йўлга тушмоқ. Тонгтарда хужрадан чиққан Меъмор

карвонсарой ҳовлисини кесиб ўтиб, дарвозадан ташқарига йўл олди. Мирмуҳсин, Меъмор. **Йўл солмоқ айн. йўл олмоқ.** Яраш полвон тўғри колхоз идорасига йўл солди. С. Сиёев, Отлиқ аёл. **Йўл қўймоқ айн. йўл бермоқ** 2. ..нимаики иш қилса, одамлар хурсанд бўлишини уйлаши, саҳийлиги биронта кишининг бу қизга ўқрайиб қарашига йўл қўймасди. Мирмуҳсин, Меъмор. —Ота, устоз ҳақлар, — деди Ҳамза. — Ҳийлага баъзан шарият ҳам йўл қўяди. К. Яшин, Ҳамза. **Йўлга кирмоқ** Юришни бошламоқ (ғўдак ҳақида). Адалат йўлга кирди дегандан бошлаб топганини сандиққа ташлади. С. Зуннунова, Олов. ..қонига беланган дадангни кўтариб кирганларида, сен йўлга кирган эдинг. Й. Шамшаров, Тошқин. **Йўлга солмоқ** Яхши гапириб, алдаб-сулдаб кўндирмоқ, розилигини олмоқ. **Бўтабой уни [Содиқни] алдаб-сулдаб йўлга солмоқчи** бўлди. С. Аҳмад, Ҳукм. **Йўлга тушмоқ** 1) бирор йўл билан (бирор томон) юришни бошламоқ. [Нури] .. қовун полизни сайр қилишни баҳона қилди-да, акасининг ўғли Рафиқжон билан бирга йўлга тушди. Ойбек, Танланган асарлар; 2) тўғри йўл, меъёрий из (йўналиш)га тушмоқ, шундай ҳолат касб этмоқ. **Саводсизликни тугатиш бўйича ўқш бир қадар йўлга тушиб олди.** К. Яшин, Ҳамза. **Йўлга чиқмоқ** Йўлга отланиб юра бошламоқ, йўл олмоқ. **Взвод ярим тунда йўлга чиқди, разведкага.** Т. Рустамов, Мангу жасорат. ..авзойидан сездики, у шум ният билан йўлга чиққан. «Ёшлик». **Йўлга қўймоқ** Ташкил қилмоқ, ишга солиб юбормоқ; ривожлантирмоқ; тартибга солмоқ. **Ёшлар ўртасида тарғибот ишларини йўлга қўймоқ. Йўлдан оздирмоқ** Нотўғри (номақбул) йўлга бошламоқ, ёмон йўлга чалғитмоқ. **Сизнинг мулоим, одобли синглингизни ҳам йўлдан оздиришим мумкин.** Мирмуҳсин, Меъмор. **Йўлдан тойдирмоқ** Нотўғри йўлга чалғитмоқ, бурмоқ. ..муслмонларни ҳақ йўлдан тойдирмоқчи бўлган шул китобларни ағдар-тўнтар қилиб, кўчага чиқариб ташлагим келди. К. Яшин, Ҳамза. **Йўлдан урмоқ** Тўғри йўлдан чалғитмоқ. **Йўқ, энди Менглибойни ҳеч ким йўлдан уролмаиди.** С. Аҳмад, Юлдуз. **Тағин мени йўлдан уряпти деб уйламанг. Сизни яхши кўрганам учун айтман.** Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Йўлдан чиқармоқ айн. йўлдан урмоқ. Йўлдан қайтармоқ** 1) орқага қайтишга мажбур қилмоқ; 2) кўчма кишини ёмон хулқ ёки но-

жўя хатти-ҳаракатдан тиймоқ, тўхтатиб қолмоқ. *Муҳаммадражаб.. хотини орқали уни шу йўлдан қайтаришга уринди. А. Қаҳҳор, Сароб.*
Йўли очилмоқ Бахтли бўлиб, иши юришиб кетмоқ. *Йўли очилган йигитнинг янгаси олдидан чиқар. Мақол.*
Йўли тушмоқ Юриши, сафари бирон жой, (томон)га тўғри келмоқ. *Қабристонга тушганда йўлим, Мен шу ғамгин ҳолини кўраман. А. Шер, Қадимги куй.*
Йўли учун айн. йўлига ..ёлғизгина қизининг кўз ёшларига юраги дош беролмадими ёки йўли учун шундай қилдими — Абдураҳмонбой.. қизини юпатишга тушди. К. Яшин, Ҳамза.
Йўлингдан қолма Сенда ишим йўқ, менга керагинг йўқ, кетавер. *“Ёрдам берган бўлсангиз, раҳмат, йўлингиздан қолманг”, демайдими қиз. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*
Оқ йўл тиламоқ қ. оқ. ..улар билан чангга ботиб борётганлигидан мамнун бўлиб, ичида унга оқ йўл тилаб, дераза пардасини туширди. К. Яшин, Ҳамза.

ЙўЛА: бир йўла 1) бирдан, бир вақтнинг ўзида. У [Соттихон] бир йўла тўрт станокда одми шойи тўқишга ўтди. Туйғун, Станоклар ёнида. *Бир йўла машинадан ҳам, узангидан ҳам ажраб қолмай, деб тиришиб ётибмиз. «Ўзбекистон кўриқлари»;* 2) бутунлай. *Мени энди бир йўла йўқолганга чиқариб қўя қолинглар. Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаётмамот;* 3) бир бор, бир марта. *-Менимча қутидарнинг олдидан бир йўла ўтилсин, — деди Ҳасанали. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ЙўЛАК 1 Кўчадан ҳовлига олиб борадиган, икки томони девор бўлган узун йўл. *Қулмат отани қидириб, ичкари билан ташқарини қўшадиган кенггина йўлакка чиқди-да.. эшик тирқишидан ташқарига мўралади. К. Яшин, Ҳамза.*
Йигитали хайрлашишни ҳам унутиб, йўлакдан кўча томон юрди. Д. Нуррий, Осмон устун.

2 Бино ичида хоналарга бориш учун хизмат қиладиган йўл; коридор. *Таниш кошонанинг беҳисоб шамлар зўрға ёритган тор ва узун йўлаклари кимсасиз эди. О. Ёқубов, Кўҳна дунё.*
Ҳойиб бино йўлголаринг ҳар ер-ҳар ерида осёнглиқ деворий газеталарни кўрсатарди. Ж. Абдуллахонов, Орият.

3 айн. йўлка. *Ўртасига атирғул, райҳон ва гултожихўроз экилган ҳовлининг ўнг томонидаги йўлак бўйлаб юриб, юқоридаги синч деворли пастак уйга киришди. «Муштум». Сезар — япроқ юракка ўхшар. Ҳа, шу оддий асал-*

ранг япроқ Тош йўлакка айланиб тушар. Х. Даврон. Семонланган ариқчалардан жилдираб сув оқиб ётибди. Йўлаklar тоза. С. Нуров, Нарвон.

ЙўЛАКАЙ Йўлда кета туриб, ўта туриб; йўл-йўлакай. *Баҳорги каникулда Қудрат.. Кўкоролга бир-икки келган, йўлакай Булоқҳовузни кўриб ўтган. Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар. [Ҳамшира] Қудратга қуллуқ қилиб, ташқари юраркан, йўлакай радио қулоғини бураб қўйди. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.*

ЙўЛАМОҚ 1 Яқин келмоқ, бормоқ; яқинлашмоқ. *Қани энди на трамвай, на троллейбусга йўлаб бўлса: зинасигача одам. Ў. Юсуфжонов, Жўнатилмаган хат. Низомжон қизлар звеносига йўламай қўйди. С. Аҳмад, Уфқ. Йўқ, сиз каттасиз, сиз айтинг! Мен яқин йўламайман! Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

2 кўчма Дахл қилмоқ; илашмоқ; яқинлашмоқ. *Сизнинг авзойи баданингиз.. ҳатто тирноқларингизгача спиртлашиб кетган. Энди сизга ҳеч қандай касал йўламайди. «Гулдаста».*

3 шв. Суямоқ, суяб кўтармоқ; қўлтиқламоқ. *Мамарайим пилдираб бориб, отни келтирди-да, хўжайинни қўлтиғидан йўлаб миндирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ЙўЛБАРС 1 Мушуксимонлар оиласига мансуб йирик ва кучли йиртқич ҳайвон. *Йўлбарс териси. Йўлбарс боласини тутмоқ учун йўлбарс уясига кирмоқ керак. Мақол.*

2 айн. барс 2.

3 Йўлбарс (эркаклар исми).

ЙўЛБОШЧИ 1 Бирор синф, партия ёки ижтимоий ҳаракатнинг ғоявий ва сиёсий раҳбари; йирик раҳбар, бошлиқ. *Исламхўжа ёш миллий буржуа вакилларининг йўлбошчиси эди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

2 с.т. Йўл бошловчи, бошлаб борувчи. *Йўлбошчи серка қоматини ғоз тутиб, олға қараб турди. Т. Мурод, Кўшиқ.*

ЙўЛБОШЧИЛИК Йўлбошчи бўлиш, бошқарувчилик. *Ақл йўлбошчилик қилолган ерда, чўлоқ чумолидек ожиз Геракл. Ф. Фулом. ..кўп нарсани биларди, деҳқонларга йўлбошчилик қиларди у. Ойбек, Нур қидириб.*

ЙўЛДОШ 1 Йўлда, сафарда бирга бўлган киши; ҳамроҳ. *Ёмонга бош бўлгунча, яхшига йўлдош бўл. Мақол. ■ Сен кетарсан йўлда йўлдошинг билан, Мен қоларман уйда кўз ёшим билан. «Оқ олма, қизил олма».*

2 *кўчма* Бирга бўлувчи шахс ёки нарса. *Аммо Жамилев ва унинг йўлдошлари истеъганидек аблахлар билан ҳалол кишиларни аралаштириб юбориш учун ҳеч кимга йўл қўйилмайди.* Газетадан. *Фам ила ғусса бўлибдир йўлдошим хон дастидан.* У. Исмоилов, Сайланма.

3 *астр.* Бирор планета ёки юлдуз атрофида ҳаракат қилувчи осмон жисми. *Ой — Ернинг йўлдоши. Ернинг сунғий йўлдоши.*

4 *анат.* Ҳомиладорлик пайтида ҳомила ни она танаси билан боғлаб турадиган, бола туғилгач, ундан кейин тушадиган, ҳомила пардалари ва киндик тизимчасидан иборат тузилма. *Агар унинг ёнида йўрғакда ётган чақалоқ бўлмаганида, жувон кўзи ёриган одамга ўхшамас, қорни бояғидай эди. Бу — йўлдошнинг шиша бошлаганидан далолат.* С. Анорбоев, Мехр.

5 *Йўлдош* (эркаклар исми).

Умр йўлдоши Бирга турмуш қурган икки кишидан ҳар бири (бир-бирига нисбатан). *Саломат бўлишингизни тилаб қолувчи: бўлажак умр йўлдошингиз Эътиборхон. Р. Раҳмонов, Бахт билан учрашув.*

ЙЎЛИГА **1** *Йўл* с. нинг ж. к. шакли. *Йўлга пойандоз солмоқ.*

2 *Чалғитиш, панд бериш ва ш. к. учун; йўли учун (қ. йўл).* *Бу гапни йўлига айтдим-қўйдим-да.*

ЙЎЛИҚМОҚ **1** *Дуч келмоқ, учратмоқ, учрашмоқ. [Отабек] Бундай бўлмағур таклифни эшитмас(лик) учун.. онасига йўлиқшидан қочиб юришга мажбур бўлди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ғайратинг бор экан, шунда синадим, Йўлиқса, изиллаб қочади девлар. «Равшан».*

2 Бирор иш-юмуш билан учрамоқ; учрашмоқ. *Ҳақимбойваччага йўлиқиб, унга ялинсангиз.. шояд сизга раҳм қилса. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 *Дучор бўлмоқ, мубтало бўлмоқ; чалинмоқ. Бечора турмуш қилганига бир йил бўлар-бўлмас шу дардга йўлиққан экан. А. Қаҳҳор, Минг бир жон. Натижада юрак фалажига йўлиққани маълум бўлиб, шу кун кечаси.. вафот этди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.*

ЙЎЛ-ЙЎЛ *Узун-узун, баъзан ранг-баранг йўллари бўлган, узун-узун йўлли. Йўл-йўл чит. ■ Хотин ичкари хонага кириб, йўл-йўл халат кийиб чиқди. С. Аҳмад, Мехрибон.*

ЙЎЛ-ЙЎЛАКАЙ **1** *Йўл* бўйи, йўл давомида, йўлда кетаётиб, давомли, тақрор тарзда. *Йўл-йўлакай қамиш бўйи ниҳоллар учрай бошлади. С. Аҳмад, Уфқ. У йўл-йўлакай бир талай латифалар айтди, ўз саргузаштларини ҳикоя қилди. Газетадан.*

2 *айн. йўлакай. Мен ҳам шошялман. Сизни йўл-йўлакай ташлаб ўтишим мумкин. «Муштум».*

ЙЎЛ-ЙЎРИҚ **1** Бирор иш, тadbирни амалга ошириш тартиб-қоидалари мажмуи. *Кимни колхозга олиш, кимни колхоздан чиқариш колхозчиларнинг ўз ихтиёрида. Бунинг ўз йўл-йўриғи бор. Уртоқ Самандаров ана шу йўл-йўриқни бузганлар дейдилар, халос. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Биз бунинг йўл-йўриғини судлардан сўраб-сўраб, ўзимиз ҳам ярим-ялпи суд булиб қолганмиз. Ҳамза, Паранжи сирлари.*

2 *Бажариш тартиби. йўли ҳақидаги фикр, гап, кўрсатма. Ҳамма жим бўлди. Утирганлар вазири бузрук томон қараб, ундан қандайдир йўл-йўриқ кутди. Ж. Шарипов, Хоразм. Тўлқин олимлардан йўл-йўриқ сўраб, маслаҳат олиб келди. Э. Усмонов, Ёлқин.*

3 *Иш-топшириқ, бажариладиган ишлар ҳақида кўрсатма; буйруқ. У кишининг йўл-йўриқларини бизлар ҳеч қандай гап-сўзсиз бажо келтирамиз. К. Яшин, Ҳамза. Ичкарида очиқ деразалардан кайвони хотинларнинг бақириб-чақириб йўл-йўриқ бергани эшитилди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ЙЎЛКА **1** *Одатда кўча четида тош, гишт ёки асфальт ётқизиб, бир оз кўтариб текисланган, пиёдалар юрадиган тор йўл; тротуар. Катта йўлга тош ётқизиблиб.. йўлкалар асфальт қилинган эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Домла кўчанинг ўртасидан юрмай, йўлка билан, бошини кўтариб, жиддий важоҳат билан ўтаётибди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 *Ҳовли, боғ ва ш. к. жойларда юриш учун ажратилган махсус йўл. Девор тагидаги қуруқ йўлкадан уч-тўрт қадам юриб, тўхтаб қолди. Ичкаридан рубоб овози эшитилди. Ў. Ҳошимов, Қалбингта кулоқ сол. Хиёбонга қараб кетдик. Сув сепиб сунурилган тоза йўлкалардан секин-секин юриб, анча кездик. «Муштум». Йўлканинг ўнг томони — мевазар, чап томони — тоқзор: икки ишқомгина узум. Ҳ. Фулом, Бинафша атри.*

ЙЎЛКИРА Йўл транспортдан фойдаланганлик учун тўланадиган ҳақ, йўл ҳақи, кира пули. *Усмонжон уни [пулни] йўлкира қилиб, уйига қуруқ кириб келди.* С. Зуннунова, Олов. *Холдор суҳбатдан секин сирғалиб чиқиб.. ҳукуматдан йўлкирага олган пулини яна санай бошлади.* А. Мухтор, Туғилиш. *Фестивалга борадиганлардан йўлкира олинмайди, тушундингми, болакай.* Газетадан.

ЙЎЛЛАМОҚ 1 Йўл кўрсатмоқ, йўл бошламоқ, йўналтирмақ. *Турдимат сел сувини саккиз ариқ, икки каналга йўлади.* И. Раҳим, Ихлос. *Сидиқжон бўсагадан бир қадам ичкарига чўнқайди-да, болани ерга қўйиб, онасига йўлади.* А. Қаҳҳор. *Кўшчинор чироқлари. Ичкарига олдин отани йўллашди, сўнгра ўзлари киришди.* С. Маҳкамов, Шогирд.

2 Жўнатмоқ, юбормоқ. *Салом йўлламоқ. Дўстимга бир мактуб йўлладим.* ■ *Бобурга совға-саломлар юбориб, унинг ихтиёрига бир неча юз навкар ҳам йўлабди.* П. Қодиоров, Юлдузли тунлар.

Жаҳаннамга йўлламоқ Ўлдирмоқ, жонини олмоқ. *Уламо ҳазратлари, рухсат берсалар, зумда жонини жаҳаннамга йўллар эдик.* Ойбек, Улуғ йўл. **Тўп йўлламоқ** Тўпни дарвозага киритмоқ. *Қулай имкониятдан тўпни дарвозага йўлай олмади.*

ЙЎЛЛАНМА 1 Бирор жойга (ишга, ўқишга, даволаниш ва ш. к. ларга) юборилувчи кинигга бериладиган расмий гувоҳнома, ҳужжат. *Маҳаллий комитетда баҳаво жоёлар учун йўлланмалар бор.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. *Эртаси куни ёш ўқитувчилар маориф бўлимининг йўлланмаси билан бирин-кетин ҳар томонга тарқала бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 мах. Транспорт ҳайдовчиларнинг маршрути ва қилаётган иши ёзиб қўйиладиган алоҳида варақа. *Шофёрлар шаҳарни тозалаш учун йўлланма олишди-ю, аслида ҳар ким истаган томонига қараб кетди.* Газетадан.

3 Йўл-йўриқ, кўрсатма.

Ҳаётга йўлланма кт. Мустақил иш қилиш учун имкон берувчи билим, малака ва ш. к. *..ҳаётга йўлланма олаётган йигитдир, қиздир олий маълумотли бўлгиси келади.* Х. Тўхтабоев, Товламачи.

ЙЎЛЛАНМОҚ 1 Йўл олмоқ; йўналмоқ. *Ёш муллавачча таъзим билан ўрнидан туриб,*

Фуломжон ҳужрасига йўланди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 **Йўлламоқ** фл. мажҳ. н.; жўнатилмоқ, юборилмоқ. *Марғилон ва ўзга шаҳарларнинг ишончли уламо ва бекларига мурожаатномалар йўланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЙЎЛЛИ 1 Йўли бор, йўл туширилган. *..оқ йўлли кўйлак кийган Гаяҳарни Маҳкам жуда узоқдан таниди.* П. Қодиоров, Уч илдиш.

2 кам қўлл. Ўринли, жўяли. *..уларнинг сўзидан йўлли, йўлсиз кулиб, баҳарҳол сир олишга тиришади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЙЎЛМА-ЙЎЛ 1 Ҳар бир сатри алоҳида, сатрма-сатр; бирор сатрини қолдирмай. *Йўлма-йўл таржима. Китобни йўлма-йўл ўқиб чиқмоқ.*

2 айн. **йўл-йўлаккай.** *Бўлган воқеаларни йўлма-йўл ҳикоя қилиб кетарди.*

ЙЎЛОВЧИ 1 Йўлда кетаётган, ўтиб бораётган шахс. *Кўчаларда йўловчилар сийраклашди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Тоққа қараб кетган худди шу симёғочли йўлда бир пиёда йўловчи бормоқда.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бирор транспортда кетаётган шахс; пассажир. *Автобус йўловчилар билан лиқ тўла эди.* ■ *Бу ерда йўловчилар поезд жўнашига бир соат қолгунга қадар чамадонларини тузатиб олишлари ва бошқа майда-чуйда ишларини бажаришлари мумкин.* Газетадан.

ЙЎЛОЁҚ эск. **1** Узоқ сафарга чиқиш муносабати билан бериладиган зиёфат, ҳадя. *Йўлоёқ улашмоқ.*

2 с.т. Кузатиш, хайрлашиш олдидан кичик бир хурсандчилик қилиш, оз-оздан май ичиш.

ЙЎЛПАШША Халқ эътиқодига кўра, уйга меҳмон келишидан дарак берувчи катта кулранг пашша. *Уйда ногоҳ йўлпашша учса, Онам кутар, албатта, меҳмон.* Э. Воҳидов. *Хонага кириб қолган бир йўлпашша гир айланиб, самолётдек вағилларди.* Мирмуҳсин, Нуқра.

ЙЎЛСИЗ 1 Йўли йўқ, йўл тушмаган. *Улар дярли одам изини кўрмаган йўлсиз тепаликлар, ўнқир-чўнқир нотекис ерлар.. ора-лаб юришарди.* А. Ҳакимов, Илон изидан. *Йўллардан ўрмонга, ўрмондан ботқоққа, ботқоқдан очик, йўлсиз далага.. ўтиб, узоқ юрди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 кам қўлл. Ўринсиз, ножўя. *..уларнинг сўзидан йўлли, йўлсиз кулиб, баҳарҳол сир олишга тиришади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЙЎЛСИЗЛИК Йўл йўқ ҳолат. *Ёввойи чўл кечган кишигина жазирама қум саҳросининг машаққатли сафари, йўлсизлик азобларини тасаввур эта олади.* А. Ҳакимов, Илон изидан. *Отнинг тор кўчанинг ниҳоятига етиб, йўлсизликдан тўхталганини англагач, [Отабек] ўтган ишлардан ўзига ҳисоб бера бошлади.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ЙЎЛСОЗ Йўл қурилиши ишлари билан шуғулланувчи шахс, мутахассис. *Шу кунларда бу йўлдан ўтиб қолсангиз, йўлсозларнинг кўчага асфальт ётқизаётганлигининг шохиди бўласиз.* Газетадан.

ЙЎЛТЎСАР Йўловчиларни тўсиб, уларни талайдиган шахс; қароқчи. *Тоғ. Бу ерда йўлтўсарлар бор.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Олдимиздан йўлтўсарлар, ўғрилар.. чиқиб қолади.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЙЎЛТЎСАРЛИК Йўлтўсарлар иши. *Қани энди, кўзимга ўша номард кўринса-ю, йўлтўсарлик қилиб мой чайнайдиган тишларини битта-битта суғуриб олсам, эҳ, Ф. Садриддинов, Тундаги воқеа.*

ЙЎЛЧИ 1 айн. йўловчи. *Якка йўлчи манзилга етолмасди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Қарайсан: йироқда бир йўлчи танҳо На ортга бурилар, на чиқарар сас.* А. Орипов.

2 Йўл бошловчи. *Яёв йўлчи отлиқларни тўғри йўлдан эмас, аҳоли яшайдиган жойларни четлаб.. адир ва тоғликлар оралаб бошларди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

3 айн. йўлсоз. *Айланма магистралнинг барпо қилинишида тажрибали йўлчилар қаҳрамонона меҳнат қилдилар.* Газетадан.

4 Йўлчи (эркаклар исми).

Йўлчи юлдуз Йўл кўрсатувчи, раҳнамо. [Ботирали] *Менга янги ҳаёт йўлини кўрсатган йўлчи юлдузим эди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ЙЎНАЛИШ 1 Йўналмоқ фл. ҳар. н.

2 маҳс. Бирор нарсанинг ҳаракатдаги йўли; траектория. *Тик йўналиш. Спаряднинг йўналиши.* — У [Шайбонийхон] *отларнинг чопқирини танлаб қўйган, бугун эса шамолнинг йўналишинию, ернинг нишаблигини ҳам ҳисобга олган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 Ҳаёт, фаолиятдаги муайян йўл. *Бу экспедиция бир ёқдан Шералининг геологияда ўз ўрни, мавқеи, йўналишини белгилаб берган бўлса, иккинчи ёқдан катта-кичик олимлар диққатини жалб этди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Баҳром билан дўстлашувим ҳаётим-*

нинг бундан кейинги йўналишига катта таъсир ўтказди. М. Қориев, Ойдин кечалар.

4 Илм-фан ва б. соҳаларга хос оқим, уларнинг соҳаси, тармоғи. *Ҳозирги кунда илм-фаннинг бирор йўналишида етук мутахассис бўлиш учун фаннинг бошқа йўналишларини ҳам чуқур билиш керак.* Газетадан.

ЙЎНАЛМОҚ 1 Бирор томонга қараб йўл олмоқ; юрмоқ, жўнамоқ. *Йигит гапини айтолмай, бўшашиб, эшик томонга йўналди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Аҳмад кеч қолаётган эди, шунинг учун.. яёв тепага йўналди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 кўчма Қарамоқ, қаратилмоқ. *Ҳамманинг диққати раисга йўналди.* Раис индамай, бамайлихотир чой ичиб ўтирарди. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ЙЎНАЛТИРМОҚ 1 Йўналмоқ фл. орт. н. *..подшоҳ энг яқин беқлари билан сойнинг нарига четида туриб, қўшинни кўприкка томон йўналтирмоқда эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Иш-ҳаракат, фаолият ва ш.к. ни бирор томонга бурмоқ, қаратмоқ. *Десантларни ягона мақсад йўлига йўналтириш керак эди.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Ёшларни касбларга йўналтиришда, ўқувчиларнинг меҳнат тарбиясини ташкил этишда унинг [«Камолот» ёшлар ҳаракатининг] роли ортиб бормоқда.* Газетадан.

ЙЎНДИРМОҚ 1 Йўнмоқ фл. орт. н. *..тоғдан йўндириб келиб ётқизилган тошлар кўчаю бозор саҳнини лой-чангдан асрар эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Топмоқ, ундирмоқ (йўқ жойдан). *Техникани йўқ жойдан йўндирди.* «Саодат». *Борни тежаб, йўқни йўндириб, дам оч, дам чала қурсоқ бўлиб яшадик.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЙЎНИҚ Йўниб маълум шаклга киритилган; йўнилган. *Йўниқ тош.*

ЙЎНМОҚ Бирор нарса ясаш, тўғрилаш мақсадида қирқмоқ, кесмоқ, тарашламоқ. *Полвон.. бир тошни танлаб олди-да, яхшилаб артишга ва бир томонини йўнишга буюрди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. *Аваз узун бир ёғоч топиб, ўғлига қармоқдаста йўниб қўйди.* С. Сиёев, Аваз. *Дадаси хўл қайрағочни кўр аралаш кулга кўмиб, тўғин, эгар, кегай йўнар эди.* А. Муҳтор, Чинор. *Матқовул қишда ҳам тинмади.* *Ўзича омон йўнди, мола ясади..* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЙЎНҒИЧҚА Дуккакли ўсимликлар оиласига кирадиган, ем-хашак бўладиган ўтсимон ўсимлик; беда. *Йўнғичқа ўрмоқ.* ■ Яна шу ерни чопдик. *Йўнғичқанинг илдизини сугурдик.* Ойдин, Гулсанам. *Йўнғичқа ўроққа кеп қопти-ку?* Ш. Холмирзаев, Арпали қишлоғида.

ЙЎНҒИЧҚАЗОР Йўнғичқа экилган майдон. *-Хўв анави сой бўйидаги йўнғичқазорга [отни] олиб бор, — деди Зиёбек Кенжага.* Н. Фозилова, Оқим.

ЙЎНҒИЧҚАПОЯ шв. Йўнғичқазор. *Йўнғичқалоя пуштасидан юриб, айвонларига чиқиб борди.* Ш. Холмирзаев, Арпали қишлоғида.

ЙЎРГАК Чақалоқни ўрайдиган кичик чойшаб. *Болани доим озода, йўргакларини тоза, қуруқ тутуш керак.* ■ Чақалоқнинг оёғи 100 x 120 см ли йўргакка сиқмай ўралади ва икки ойлик бўлгунча шу тарзда кийинтирилади. «Саломатлик».

Йўргакда теккан (касал) Ёшлиқдан ўрганган, туғма одат. *-Бу [амални суиистеъмол қилиш] Тожибойнинг йўргакда теккан касали, — деди Абдурасул.* П. Турсун, Ўқитувчи. *-Зўравонлик немисга йўргакда текканга ўхшайди, — деди ямоқчи чол.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ЙЎРГАКБОҒ Йўргак устидан боғландиган боғ, тасма. *Меҳринисо шошиб, чақалоқни йўргаклар экан, ҳали йўргакбоғни ҳам боғламай туриб, эшикдан Зоҳида кириб келди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ЙЎРГАКЛАМОҚ Йўргакка ўрамоқ. *Чақалоқни йўргакламоқ.* ■ Назаримда, қизим, сиз киндигингизни кесиб, йўргаклаганларни, опичиб катта қилганларни ҳам унутиб юборганга ўхшайсиз. Мирмуҳсин, Йўқолган жавоҳир.

2 кўчма Ўраб-чирмамоқ (тарбия, улғайтириш билан боғлиқ); қопламоқ. *Гўзал Тошкент, қулоқ сол меҳмонингга, Ишқимизни йўргакладинг, шод этдинг.* Т. Тўла. *Она ер ялпизларни митти япроқчаларга йўргаклади.* «Сводат». *Дилимда йўргакланган мисралар тилим учуда айланади.* М. Қўшоқов, Олти кизнинг ичида.

ЙЎРИҚ 1 Амалга ошириш учун зарур бўлган чора-тадбир; йўл. *Ҳар ишнинг ўз йўриғи бор.* ■ *Чигалларнинг ҳаммасини жума кунги кенгаш ечади. Ҳаммамизнинг ҳаёт-мамотимиз йўриғи ўша кун и белгилаб берилади.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Бирор масалата тутган мавқе, аҳамиятни алоҳида қайд этади. *Онанинг йўриғи бошқа экан: битта чақалоққа икки эркак бас келолмасдик.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *Сизнинг йўригингиз бошқа, сизнинг соянгиздан ҳам ҳайқишади.* С. Нуров, Нарвон.

Шу йўриқдан кам қўлл. Шу сабабли. *Шу йўриқдан мен нима юмуш билан келганимни айтишдан кўра, чолу кампирнинг ҳол-аҳволни сўрашни афзал кўрдим.* «Муштум».

ЙЎРИҚНОМА 1 Қонун ёки бошқа меъёрий ҳужжатларни тушунтириш мақсадида чиқариладиган ҳуқуқий ҳужжат. *Лавозим (мансаб) йўриқномаси.*

2 Бирор нарсани, унинг амалга ошириш, бажариш тартиби ва усулини белгилловчи қоидалар тўплами, кўрсатмалар. *Қонунни қўллаш ҳақида йўриқнома.*

ЙЎРМА Каштачилик (каштадўзлик)да занжирсимон чок. *Йўрма қилиб тикмоқ.* ■ *Тикиши силлиқ эмас: Ўғирмаси — чакмага, Санамаси — йўрмага Кундош бўлиб тушгандай.* Ф. Фулом.

ЙЎРМАДЎЗ Йўрма тикувчи мутахассис, чевар

ЙЎРМАДЎЗИ Йўрма усули билан тикилган ёки гул солинган буюм. *Анорхоннинг устида қизил атлас кўйлак, бошида йўрмадўзи дўппи.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

ЙЎРМАДЎЗЛИК Йўрма усулидаги чок билан бадий буюмлар ва кийимларга гул (нақш) тикиш иши, касби. *Йўрмадўзлик билан шуғулланмоқ.*

ЙЎРМАМОҚ айн. кўкламоқ II.

ЙЎРТМАЧОҚ Йўртиб, сакраб юрадиган.

Йўртмачоқ бола Эндигина йўлга кирган, юра бошлаган бола.

ЙЎРТМОҚ Йирик қадам билан тез юрмоқ, елмоқ; лўкилламоқ (от ва эшак юриши ҳақида). *От бош силжиб, йўртиб кетмоқда.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЙЎРТОҚ(И) Йирик қадам ташлаб, елиб юрадиган. *Йўртоқ йўрғага йўлдош бўлмас.* Мақол. ■ *[Қорасоч] Ҳар қалай, йўрға тугул, йўртоқ бўлса ҳам, от миниб, дала кезишни ор этмас эди.* Т. Сулаймонов, Қорасоч.

ЙЎРҒА 1 1 Майда қадам ташлаб, тез юрадиган (от, эшак ҳақида). *[Мингбоши] Энг яхши зар чопонини кийиб, тилла камарини боғлаб, узун қиличини осиб, саман йўрғани миниб, йўлга чиқди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Гулноранинг дадаси қишгача*

миниб юра қол, деб йўрға эшагини берган. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Шундай тарздаги юриш. *Жўра, бу қайноқ ҳаётни кўрмагандай, кўчанинг бир четидан от йўрғасига маҳлиё бўлиб.. борарди. Ҳ. Шамс, Душман. Якка отнинг йўрғасидан чиқарми чанг? Ғ. Фулом.*

Йўрғаси чиқмоқ айн. оёқ чиқармоқ қ. оёқ. *Полванга жир битувдики, йўрғаси чиқиб қолди.. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. Йўрға чиқармоқ айн. оёқ чиқармоқ қ. оёқ. [Ҳожар:] Бу қора ер юткурнинг йўрға чиқаришини етти ухлаб тушида ким кўрибди? Ҳамза, Паранжи сирлари.*

ЙЎРҒА II Бешикнинг бир текисда, осон тебраниши учун унинг орқа ва олд оёқлари остига кўндаланг ўрнатилган ёйсимон ёғоч мослама.

ЙЎРҒАЛАМОҚ I Йўрға юриш қилмоқ (от, эшак ҳақида). *Абдусамод амакининг орқасига мингашиб олдим. От йўрғалаб кетди. М. Мансуров, Ёмби. Тагимдаги қашқа дўнон бир меъёрда йўрғалайди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.*

2 Умуман, майда ва тез қадам билан юрмоқ. *Бухгалтер сўридан тушиб, тўй бўлаётган ҳовли томон йўрғалади. М. Ҳазратқулов, Журъат. Шундай йўғон бўлишига қарамай, беданадай йўрғалади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

3 кўчма Нарсанинг бирор сатҳ узра тез ҳаракатига нисбатан қўлланади. *Қалами йўрғалаган сари, юмалоқ юзи хиёл ёришиб, қийиқ кўзлари пирпирар эди. М. Осим, Сеҳрли сўз. [Мунисини] Оқ бармоқлари клавишлар устида йўрғалаб, унинг юрак сўзларини куйга кўчирар эди. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.*

4 Енгил ҳаракат, майда қадамлар билан ўйинга, рақсга тушмоқ. *Ўйинчи йигит четга чиқиши билан киприкларига сурма кўйган бир жувон ўртага чиқиб йўрғалай бошлади. П. Турсун, Ўқитувчи. [Ҳолмат:] Гўзалларнинг гўзали! Энди иккитагини хурсандчилик қиламиз-да. Бир йўрғалаб берасиз-да! Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

ЙЎСИН I I кам қўл. Ҳолат, тарз. *Шакарнинг йўсини ўзгармаган, унча-мунча гап, насиҳат бақор келмаслиги кўриниб турибди. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.*

2 кўм. вzf. Ухшатиш. қиёс маъносини билдиради. *Отабекнинг Марғилонга бориб келиши шу йўсинда эди. А. Қодирий, Ўтган*

кунлар. *Сўнгра [қизча] ўз ишидан миннатдор йўсинда қора кўзларини атрофда бир жавдиратиб олди-да, тез чиқиб кетди. П. Турсун, Ўқитувчи. Шу йўсин қизлар ўзларининг бир ўртоқларини хотинлик дунёсига узатиб, мажлисдан тарқалишдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ЙЎСИН II Зах ерларда, тош, дарахтлар устида ўсадиган илдизсиз майда ўсимлик, мох. *Тош устини йўсин қоплабди. ■ Челақни тўлдириб, қаддини ростлади. Кум, сувдан йўсин, йод ҳиди келарди. С. Нуров, Нарвон.*

ЙЎТАЛ I Нафас йўлининг касалланиши, қичиши туфайли хириллоқ ва шовқин аралаш ўқтин-ўқтин кучли зарб билан нафас чиқариш. *Кузнинг ёқимсиз шамоли ўпкани қичитиб, йўтални қистатар.. эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Домла йўталди ва йўталнинг зўридан қизариб кетди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 Шундай ҳодиса билан кечадиган касаллик. *Йўтални даволамоқ. Йўталга қарши дари бермоқ.*

3 Бирор нарсдан белги (хабар) бериш, унга ишора қилиш мақсадида чиқариладиган шундай товуш. *Бўтабой бу йўталнинг маъносига дарров тушунди.. деразадан ташқарига қаради. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

4 кўчма Пора. *Йўталсиз ҳеч ерда ишинг битмаса, Кўк қоғоз тутмасанг, кўролмасанг кун.. Э. Воҳидов.*

ЙЎТАЛМОҚ Йўтал чиқармоқ (йўтал тўғри ва кўчма маънода. қ. йўтал). *Мастон кўзини очиб яна юмди. Турғуной яна узоқ йўталди; Мастон уйғонгандан кейин, унинг елкасига бошини қўйиб, яна йўталди.. А. Қаҳҳор, Мастон. Мурод Мирзонинг одоб юзасидан йўталиб олгани эшитилди, сал ўтмай, унинг узун ва озгин қомати кўринди. Ш. Топи-матов, Эрк қуши.*

ЙЎҶ I Мавжуд эмас; *зид. бор I. Ўзингда йўқ — оламда йўқ. Мақол. Бу атрофда биронта хонадон йўқ. ■ Корхонада озиқ-овқат маҳсулотлари билан савдо қилувчи магазин йўқ. Газетадан. Одамзод шундайки, бор нарса аста-секин йўқолса ҳам, пайқайди, лекин йўқ нарса аста-секин пайдо бўлса, пайқамайди. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

2 Жавоб ичиди келиб, инкор маъносини ифодалайди; *зид. ҳа. Сидиқжон бир сонини эгарга қўйиб, жувонга томон ўгирилиб*

ўтирди: -Бу ерлар ҳам Қўшчинорга қарашлими? -Йўқ. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. -Сиз ҳам қизиқсиз-да, Ҳожи хола. -Йўқ, қизиқ эмасман, тўғри гапни қияляман, Тўра-хон. М. Исмоилий, Фарғона т. о. -Биласизми, Йўлчи, кимни судрадингиз? -Йўқ, ким ўзи у ит? Ойбек, Танланган асарлар.

3 Гап олдидан келиб, олдинги гапда баён этилган фикрга эътирозни билдиради. *Йўқ, сени шарманда деб таъна эшитишни хоҳламайман. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Йўқ, жаноби бой, саводли билан саводсиз ҳеч маҳалда баб-баравар эмас. К. Яшин, Ҳамза. -Йўқ, йўқ, синглим, - ялинди Раҳим Саидов -Утинаман, ҳозир беринг. Жуда ҳам зарур! Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.*

4 Бирор (ўйланган) нарсанинг ундай эмаслигини, юз бермаслигини билдиради. *Олимжон ўн беш кунда қайтмоқчи эди. Бир ой ўтди - йўқ, икки ой ўтди - йўқ. На хат бор, на хабар. Ойбек, Танланган асарлар. Эртөөв Барно рози бўлиб қолмаса, деб бир сесканиб туйшди, йўқ, қиз ноз билан бошини чайқади. О. Ёҳубов, Эр бошига иш тушса. Ёлғиз қўйни ҳайдаш нуқул азоб. Бўйнидан сургайман - йўқ, думбасига арқон солиб тортаман - йўқ. Ойбек, Танланган асарлар.*

5 *от өзф. Камбағал, қашшоқ; ночор. Бор бўлсанг, кўролмайд; йўқ бўлсанг, беролмайд.* Мақол. Борнинг иши фармон билан, йўқнинг иши армон билан. Мақол. ■ -Улим - туй эмас, борнинг пулини сочади, йўқнинг сирини очади, - деди кампир ўғлига. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

6 Фезънинг инкор маъноли шаклини ясаш учун хизмат қилади. *Анчадан бери кўрганым йўқ. Уқшишга бораётгани йўқ.*

7 Ўзи бирикиб келган сўз билдирган нарсага шахснинг уқуви, бардоши, хоҳиши йўқлигини билдиради. *Лекин мен ҳам мақола ёзишга йўқман, биродар. А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими. Шундай қилиб, Салимхон Обидий касалга йўқроқ одам. Мирмуҳсин, Умид.*

Баҳоси йўқ Белги, қимматни кучайтириб ифодалайди; жуда яхши. бебаҳо. *..лекин [Ўрмонжон] яхши одам, худога қараб айтганда, баҳоси йўқ одам. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Гап йўқ* Бундан бошқача бўлиши мумкин эмас: қойил, жуда соз. -*Зиёфат қалай бўлди? -Эй, гап йўқ! Гапда (ёки гап-сўзда) йўқ* Гапга чечан эмас, гапни яхши

уддалаб гапира олмайди. *Ҳозирги афтини кўрган киши уни [Рўзиматни] гап-сўзда йўқ, ўзи тўнгина бир йигит гумон қилар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Жаҳонда йўқ* Яккаю ягоналикни таъкид билан ифодалайди. *Сўзлашдик, хотин, у киши сўзни айлан-тириб, сиздек бахтли ота жаҳонда йўқ, деди. Ойбек, Танланган асарлар. Зарари йўқ* Ҳеч нарса қилмайди, ҳечқиси йўқ. -*Зарари йўқ, - деди Каримий пешонасида тўзгиган сочларини бир бош силкиш билан орқага ташлаб. Н. Аминов, Суварак. -Ҳа шуми? - кулди Йўлчи. - Зарари йўқ, жилдираб оқипти-ку, она, шу ҳам тошимизи? Ойбек, Танланган асарлар. Инг йўқ, жинг йўқ* Индамай, ҳеч нарса демай. *Қорни тўқ, эғни бутун бўлса бас. Инг йўқ, жинг йўқ ишлайверади. Ойбек, Танланган асарлар. Иши йўқ* Эътибор бермайди, қизиқмайди. *Хоннинг ўлик-тирик билан иши йўқ эмиш. Жони ҳалак дейдилар. С. Сиёев, Ёруғлик. [Самоварчининг] Келган-кетганлар билан унчалик иши йўқ. Ойбек, Танланган асарлар. Йўқ бўлмоқ* Кўздан гойиб бўлмоқ; йўқолмоқ. *Отаси Маҳмуд ака эса онаси вафот этгач, йўқ бўлиб кетди. Газетадан. Бирдан бошим айланиб, аллақандай қоронғиликда йўқ бўлиб кетдим. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Йўқ деганда* Энг ками, ками билан. *Йўқ деганда беш кило келади. Йўқ демоқ* Инкор этмоқ, рад этмоқ, эътироз билдирмоқ. -*Йўқ десангиз, бой тилингизни кесармиди? - бўғилди деди Гулсумбиби. Ойбек, Танланган асарлар. Йўқ ердаги* Ҳеч қаерда йўқ, умуман йўқ. *..йўқ ердаги говғани бошимизга сотиб олдик, деб қилган ишига пушаймон бўлиб ётди. «Ёдгор». Кун йўқ* Кун бермайди, тинч қўймайди. *Сиз уйда йўқ вақтларингизда Ҳамдамингиз дастидан менга кун йўқ. А. Қаҳҳор, Асарлар. Яккаҳўжалик бўлсанг, сенга кун йўқ, деб бизни колхозга киргани мажбур қилишди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Кўнглида кири йўқ қ. кир. Кўргани (ёки кўрарга, кўришга) кўзи йўқ* Жуда ҳам ёмон кўради, кўришни ҳам хоҳламайди. *Уларнинг мени кўргани кўзлари йўқ. К. Яшин, Ҳамза. Унинг [Каримовичнинг] кўрарга кўзи йўқ: ҳар бир йиғинда аспирантини чўқий бошларди. Мирмуҳсин, Нуқра. Мазаси йўқ* 1) кўнгилдагидек эмас, дуруст эмас. *Имтиҳон қилиб кўрдим - мазаси йўқ. А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими; 2) айн. тоби йўқ қ. тоб. Отлиққа йўқ* Кам топилади-ган, ноёб, ҳамма ҳам етишавермайдиган

нарса ҳақида. *Кишининг юрагини қон қилиб юборасан.. наинки мен асал олсам! Асал отликка йўқ, ҳали биз пиеда-ку!* А. Қаҳҳор, Анор. **Саноғи (ёки сони) йўқ** Жуда кўп. *Кўрпатаўшагини орқалаб, хор-зор юрган одамларнинг саноғи йўқ.* Ойбек, Танланган асарлар. [Эликбоши Ҳакимбойваччага:] *Ўғри, муттаҳам, дайдиларнинг сони йўқ.* Ойбек, Танланган асарлар. **Суяғи йўқ** Жуда ёқтиради, жуда қойил қилади. *Қабиҳ ишларга суягингиз йўқ, мусаллас шаръий дейсиз.* У. Исмоилов, Сайланма. **Тараф йўқ** Тенглашадигани, стадигани мавжуд эмас; тенглашиб бўлмайти. *..аммо хотинни учта қилишга ҳам ўйим йўқ эмас.* -Сизга тараф йўқ, тоға! А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Тоби йўқ** 1) соғлиғи дуруст эмас; касал. *Ака, нимага жим бўлиб кетдингиз? Тобингиз йўқми? Озибсиз-а..* Ойбек, Танланган асарлар; 2) хуши йўқ, ёқтирмайти. *На ўқишга, на юмушга тоби йўқ.* «Гулдаста». -*Биламан, тушунман, кишанга тобинг йўқ, — деди-да, Қоратой кўзларини айёрча қисиб давом этди..* Ойбек, Танланган асарлар. **Тутуриғи йўқ** Бетайин, ўз гапига амал қилмайдиган. *Шу одам ҳам тутуриғи йўқ, лайчадек сермулозимат бўлиб кетяпти.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Ўзида йўқ** Хурсанд (шод) ҳолатни кучайтиради. *..акажони келтирган жажжи машиначани қизларга кўз-кўз қилиб, ўзида йўқ хурсанд.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. -«*Жаннат, жаннат» дейишадими-ю, жаннат деганлари Қорабулоғимиздан яхшимикан?! — деди у ўзида йўқ қувониб.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Ҳе йўқ, бе йўқ** Бирор нарса демай, ҳеч қандай гап-сўзсиз. *Маҳалламда, ҳе йўқ, бе йўқ, ўғлим Абдусаматни аскарликка мўлжаллаб қўйишибди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Ҳечқиси йўқ қ. ҳечқиси.** *Беш-олти мингга куйибсан, ҳечқиси йўқ.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Йўлчи пинагини бузмай, одатда гапиргандай, деди: -Ҳечқиси йўқ; мўйсафид, бечора одам экан, дуо-сини олай дедим.* Ойбек, Танланган асарлар. **Ҳисоби йўқ** 1) сони (саноғи) йўқ, беҳисоб. *Мол-дунёсининг ҳисоби йўқ;* 2) илож-имкон йўқ. *Қайтай десам — қувади, ўтиб кетишининг сира ҳисоби йўқ.* Туриб қолдим. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ЙўқЛАМА 1 Кишиларнинг бор ёки йўқлигини билиш учун рўйхат бўйича уларнинг исм ва фамилиясини айтиб чақириш. *Йўқлама қилмоқ.* ■ *Бир кун, жангдан чиқиб*

дам олаётган бир бўлинмага бориб қолдим, шу вақт роталарнинг бирида кечки йўқлама бўлаётган эди. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *Муаллим йўқламани қилиб бўлагач: -Ўтган дарсда қайси мавзунинг ўтган эдик? — деб сўрайди..* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

2 эск. Мактабда синф журнали. *Бунда [дарсда] 6-8 бола баҳоланиб, уларнинг баҳоси йўқламага ва кундаликка қўйилади.* Й. Абдуллаев, Дарс юзасидан баҳони қандай қўйиш керак? *Ҳамшира эриниб, олдидаги йўқламага ўхшаган дафтарни очди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ЙЎҚЛАМОҚ 1 Ҳол-аҳвол сўрагани бормоқ ёки келмоқ. *Касални йўқлаб бормоқ.* ■ *Сиздан умидим шумиди, улуғ, наҳот ҳолинг не, деб бирор марта йўқлаб келмасангиз.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Раҳмат, Эътибор опа, ишунданшунга овора бўлиб йўқлаб келибсиз!* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 этн. Бирор муносабат билан муборакбод қилиб, совға олиб бормоқ. *Чақалоқни йўқлаб бормоқ.* ■ *Юсуф амаки бот-бот келар, қизи қатори мени ҳам совғалар билан йўқлаб турарди.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

3 Бирор нарса ёки кимсани истаб суриштирмоқ, ахтармоқ, сўрамоқ. *Мирзакаримбой шубҳа билан боқиб сўради: -Келинг, кимни йўқлаб келдингиз бу ерга?* Ойбек, Танланган асарлар. *Бек инқилоб бўлган йили Раҳим домлани йўқлаб, мачитга келганини.. эслади.* Ҳ. Фулом, Машғал.

4 Эсламоқ, ёдга олмоқ. *Наманган шаҳридан кетсам, мени йўқлар кишим борму?* Машраб. *Биз уларни йўқласак, улар бизни элайдилар.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Келур охир сени ҳам йўқлагудек бир замон яхши.* Муқимий. -*Катта қиз бўлиб юрибсизми? -Шукур.. Ҳозиргина йўқлаб турган эдик-а.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

Ўрни йўқланди Йўқлиги билиниб, сезилиб турди. *Элмурод Рашиднинг олдидан қайтгач, ортиқча қайғурмасга ҳам, нима учундир уч-тўрт кундан кейин унинг ўрни йўқланди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

ЙЎҚЛАНДИ шв. айн. йўқлов 2,3.

ЙЎҚЛИК 1 Йўқ ҳолат, йўқ эканлик. *Шошма, даданг йўқлигида сен.. билан гаплашиб олай.* Ойбек, Танланган асарлар. *Пирнафас акангизнинг йўқлигини билдиришмаяпти.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 айн. йўқчилик. Эзгинлик, хўрлик, йўқлик асаби бўш одамларда тажанилик туғдирар, муомалада пардани кўтарарди. М. Исмоилӣй, Одаимӣйлик қиссаси. ..йўқлик уни ўзидан катта таёқ судраб, қўй боқишига мажбур қилган эди. Газетадан.

3 Ҳаёт, бирор нарса мавжуд бўлмаган макон, ҳолат. Ҳамма нарса унутилди, еру кўк, замину замон йўқлик қаърига бир лаҳзада сингди-кетди. К. Яшин, Ҳамза. Абас, йўқликларга кетди жаҳолат, Асримиз уфқида у мисли рўё. А. Орипов.

4 фис. Мавжуд эмаслик; зид. борлик.

ЙЎҚЛОВ 1 Йўқлаш иши, хатти-ҳаракати.

2 Маълум муносабат билан қўтлаш ёки ҳол-аҳвол сўраш учун қариндош-уруғ, дўстанишларнинг бир-бирлариникига боришидан иборат маросим, олат. Яна битта зарур йўқлов чиқиб қолди, хотин. Файратий, Довдираш. Бу хотин, қачон қарасам, тўёна, йўқлов ташвишида юради. М. Алавия, Тўйларимиз ҳақида.

3 этн. Шундай юришда (бориш-келишда) олиб бориладиган нарса (тугун, тоғора ва ш. к.). Йўқлов тоғорасини кўтарган Санобархон билан отарчилар аллақачон қуён бўлган эдилар. Файратий, Довдираш.

4 этн. Марҳумларни эслаб айтиладиган (ийғланадиган) аза тўртликлари, шундай йиғи. Бунга йиғи-йўқловлар ва мотам ёр-ёрлари қиради. «ЎТА».

ЙЎҚЛОВЧИ Йўқлаб борувчи шахс.

ЙЎҚОЛМОҚ Йўқлик касб этмоқ, мавжудлиги барҳам топмоқ; йўқ бўлмоқ. Сайёрамизда қанча тоғлар йўқолиб, яна қанча янгилари пайдо бўлди. «Фан ва турмуш». Сув қуриб, Қўштегирмон аллақачон йўқолиб кетган, оти қолган, холос. А. Мухтор, Опасингиллар.

2 Мавжуд жойини тарк этмоқ, йўқ бўлмоқ. Уйда тутун йўқолган бўлса-да, аччиқ ҳид дарров унинг бурнига урилди. Ойбек, Танланган асарлар. Омоннинг юзидаги табасум йўқолди, уйланиб, жиддий оҳангда гапирди. С. Кароматов, Олтин қум.

3 Кўздан йўқ бўлмоқ, кўринмайдиган ҳолат касб этмоқ; йўқ бўлмоқ. Аргимчоқ учгандай, болалар сувда баланд-паст бўлиб, гоҳ йўқолиб, гоҳ кўриниб, орқага қайтишарди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Қора Аҳмад бир хужрага кириб, узоқ вақт йўқолди. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Бор-йўқлиги, кимда, қаердалиги номаълум ҳолат касб этмоқ; йўқ бўлмоқ. От йўқолди. Пул йўқолди. Йўқолган ничоқнинг сони олтин. Мақол. ■ Қизим йўқолди. Қаёққа учди, билмайман. Ойбек, Танланган асарлар.

5 с.т. Кетмоқ. Ҳартугул, бу кун уйига йўқолди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЙЎҚОТИШ 1 **Йўқотмоқ** фл. ҳар. н. Ёввойи ўтларни йўқотиш. Имкониятни йўқотиш. ■ Уламоларимизда ҳам айб кўп, бидъат ишларни йўқотиш ўрнига, уларни ҳимоя қиладилар. Ойбек, Танланган асарлар. Ишдаги камчилик ва нуқсонларни аниқлаш ҳамда йўқотиш. Газетадан.

2 Тегишли ва муҳим (зарур) нарса ёки кимсасидан айрилиш. Яхши одам қишлоқдан кетса, катта йўқотиш ҳисобланади. Газетадан. Саодат.. бу – бошланиши эканлигини, бундан-да оғirroқ.. йўқотишлар юз беришини ҳали билмасди. «Ёшлик». Бу жудоликлар, йўқотишлар Холматжон қалбида ҳеч ўчмас доғ, армону афсус бўлиб қолди. С. Аҳмад, Уфқ.

ЙЎҚОТМОҚ 1 Йўқ қилмоқ. Буларни тагтуғи билан йўқотмаганимизча, бизга тинчлик йўқ. Ойбек, Улуғ йўл.

2 Муайян мақсадга монелик қиладиган тўсиқни олиб ташламоқ; барҳам бермоқ. Саводсизликни йўқотмоқ. ■ .. турмушимизда бир қадар ислоҳ юзага чиқсин, бемаъни ишларни йўқотайлик. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Иштиёрсиз ҳолда тегишли нарсасини йўқ қилмоқ, назар-эътиборидан қочирмоқ. Кўр ҳассасини бир марта йўқотади. Мақол. ■ ..устод Қавом, Нажмиддин кетганидан сўнг, кўнгли бўм-бўш бўлиб қолиб, бир нимасини йўқотган одамдек гангиб юрди. Мирмуҳсин, Меъмор.

4 Кўчма Ажралмоқ, маҳрум бўлмоқ; айрилмоқ, жудо бўлмоқ. Гуландом ёлғиз гўзалгина эмас, балки ақли ва инсоний гурурини ҳали жилла йўқотмаган хотин каби туюлди. Ойбек, Танланган асарлар. Жангда ўз сафдошларидан бир нечасини йўқотди. Газетадан.

5 Кучдан қолмоқ, йўққа чиқмоқ. Қонуннинг 26-моддаси ўз кучини йўқотган, деб ҳисоблансин.

Ақлини (ёки эсини, ҳушини, эс-ҳушини) йўқотмоқ Тўғри фикрлаш, англаш ҳолатини йўқотмоқ, гангиб қолмоқ. Темиржон эса қадаҳ уриштириш у ёқда турсин, ақлини йўқотиб, нима бўлаётганига ҳам тушунмас, хомиш ўтирарди. Ж. Абдуллахонов, Орият.

-Вой, эсим қурсин, сизларни кўриб, эсимни ҳам йўқотиб қўйдим, — деди онаси ташқарига интилиб. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Бир лаҳза эс-ҳушини йўқотиб, эсанкираб турди-да, кейин.. К. Яшин, Ҳамза. **Ғапини** (ёки **сўзини**) **йўқотмоқ** Ғап-сўздан алашмоқ, нима гапиришни билмай қолмоқ. *Йигит ғапини йўқотиб чайналди. Қизга, ялингандек, жавдираб қаради. С. Аҳмад, Уфқ. Нотиқ.. «тўсатдан қаттиқроқ танқид қилдим, шекилли» деган андишага бориб, сўзини йўқотиб қўйди. А. Қаҳҳор, Нотиқ. Ўзини йўқотмоқ* Бирор иш-ҳаракат, гап-сўз ва ш.к. да меъерий ҳолатини йўқотмоқ, гангиб, эсанкираб қолмоқ. *Ўзларини йўқотиб қўйган дуохон-доялар бу салобатли кишини кўриб, турган жойларида қотиб қолдилар. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. Қасам руҳи билан ғайратланиб келган йигит бу ердаги аҳволни кўриб, ўзини йўқотиб қўйди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.*

ЙЎҚСА шв.. Акс ҳолда, бўлмаса. *Тезроқ юринг, йўқса, кечикиб қоламиз. ■ Ўқиб бераман, рози бўлсангиз — шундай, йўқса, аслича босилар. А. Қаҳҳор, Сароб. Ҳиндистонга қўшни ва дарвоза бўлган мустамлакадаги сиёсатга тўқис-туғал обрў таъмин этилган бўлиши керак. Йўқса, натижа ёмон. Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

ЙЎҚСИЛ эск. Камбағал, қашшоқ; муҳтож. *Аммо жафо чекар бахт деб ғарбдаги Ишсизлар, гадолар, йўқсиллар, хорлар. Уйғун. Меҳнатдан бошқа ҳеч нарсани билмаган бу йўқсил йигитнинг қандай зўр талаблари бўлар эди дейсиз. Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

ЙЎҚЧА шв. Ниҳоятда кам, жуда оз; озгина, йўқдек. *Йўқча гуруч ош бўлур, меҳмон кўнгли хуш бўлур. Мақол. ■ Йўқча майиз тополмай, Кувёв қочди, ёр-ёр. «Оқ олма, қизил олма».*

ЙЎҚЧИ шв. фольк. Йўқловчи, сўровчи, қидириб изловчи. *Дарвозага келиб турган ёш ўғлон, Йўқчимисан, йўқлаганинг бормиди? «Тоҳир ва Зухра». Шу галага бизнинг бир моя келган, Моянинг йўқчиси, нори бўламан. «Ал-помиш».*

ЙЎҚЧИЛИК Иқтисодий танқислик, етишмовчилик; камбағаллик, муҳтожлик. *Унинг бутун ғавдасида оғир машаққат, изтироб, йўқчилик ва бошқа кулфатлар билан тўла бир умрнинг изларини жуда яққол кўриш мумкин эди. Ойбек, Танланган асарлар. Эл-юрт бошига тушган даҳшатли уруш туфай-*

ли йўқчиликка бардош бераётган қанчадан-қанча халқ қатори чидам билан ишларди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

ЙЎҒИРМОҚ шв. Аралаштирмоқ, қўшмоқ. *Ёлғонни ҳам бошлапти: чин ақидаларга йўғириб гапирётгани учун сўзлари ишонарли чиқяпти. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. Қулмурод бир оз сув ва сут қуйиб, устига халтадаги ундан тўрт-беш қўш ҳовуч солиб йўғира бошлади. С. Айний, Қуллар.*

ЙЎҒОН I Кўндаланг кесими катта. *Йўғон терак. Йўғон арқон. Йўғон ичак. Йўғон чўзилади, ингичка ушлади. Мақол. ■ У айвоннинг йўғон устунига тикилиб турарди.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Шербек, йўғон бир жуфт қамчидай сочи тақимиға тушган Нигора.. кўздан ғойиб бўлгунча, алам ичида тикилиб турди. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 Дўриллаган (овоз ҳақида). *Унинг эгаси Маликахон баланд бўйли, овози ҳам эркакларнинг овозидек йўғон, сатангамо хотин эди. С. Зуннунова, Гулхан. Буни билмаган, балки билгиси ҳам келмаган Қулмат қора эса, сўр ичидан гапиргандай, паст ва йўғон овоз билан давом этди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

3 кўчма Шакл, миқдор ва б. жиҳатлардан катта; салмоқли, салобатли. *Йўғон одам. ■ Ўликни кўмиб келиш қийин эмас, лекин йўғон чиқимлари кейин чиқади, биласанлар. Ойбек, Танланган асарлар. [Комил:] Э, ҳали кўп беллашамиз. Ишининг йўғонлари энди чиқадиганга ўхшайди. Уйғун, Ҳаёт қўшиғи.*

ЙЎҒОНЛАШМОҚ Йўғон бўла бормоқ. *Овози йўғонлашмоқ. Ниҳолнинг танаси йўғонлашди. ■ Муҳаммадражаб семирган, йўғонлашган. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ЙЎҒОНЛИК Кўндаланг кесим даражаси, катталиқ. *Йўғонлиги бир метр келадиган чинор. ■ [Йўлчининг] Икки қоши ўртасидан бир томонга кирган томири ўрта бармоқ йўғонлигида бўртиб чиқди. Ойбек, Танланган асарлар. Шу вақт нарироқдаги беш қулочча йўғонликда бўлган азим қайрағочда чумчуқлар кулоқни битиргудай қаттиқ чирқиллашиб қолди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

ЙЎҒРИЛМОҚ I Йўғирмоқ фл. мажҳ. н. *Сутга йўғрилган қулча.*

2 Қўшилиб, аралашиб кетмоқ; мужас-самланмоқ, Уларнинг [Аброр билан Чиннихоннинг] муҳаббати соф дўстона ҳурмат туйғулари билан йўғрилган эди. П. Қодиров, Қалбаги қуёш.

КАБАРДИН **1** Кабарда-Балкариянинг туб аҳолисини ташкил қилувчи халқнинг номи. *Кабардин халқи. қ. кабардинлар.*

2 Шу халққа мансуб, тегишли, оид. *Кабардин тили. Кабардин аёл.*

КАБАРДИНЛАР Кабарда-Балкариянинг туб аҳолисини ташкил қилувчи халқ.

КАБАРЕ [фр. cabaret — қовоқхона] Эстрада томошалари (рақс, қўшиқ, мусиқа) бўлган қаҳвахона ёки ресторан.

КАБЕЛСОЗ Кабель ишлаб чиқарувчи ишчи, мутахассис.

КАБЕЛСОЗЛИК Кабель ишлаб чиқариш; ишлаб чиқаришнинг шу соҳаси.

КАБЕЛЧИ Кабель ишлаб чиқарувчи ёки кабель ўтказувчи ишчи.

КАБЕЛЧИЛИК Кабелчи иши, касби. *Кабелчилик.. касблар орасида алоҳида фахр билан тилга олинади.* Газетадан.

КАБЕЛЬ [гол. kabel — лангар арқони] Ер остидан электр, телефон, радио тармоқларини ўтказиш учун ишлатиладиган, усти герметик ҳимояланган симлар ўрами. *Гуттаперчадан айниқса сув ости кабеллари учун изоляция материали сифатида кенг фойдаланилади.* «Фан ва турмуш». *Ўзгармас ток воситасида кабеллар орқали электр энергияси ўтказиш масаласи ҳам ҳал бўлган.* «Янги техника».

КАБИ кўм. Ўхшатиш, мослик ёки қиёс-ни билдиради: сингари. *У ҳам сен каби серзавқ.* ■ *Бахтли онлар умр тунисида юлдузлар каби чақнайди..* Ойбек, Танланган асарлар. *У шунча йиллардан бери гўдак каби аясининг паноҳида ухлаб ётган экан.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Энди дераза ор-*

тидаги тол новдалари назарида қудратли чинор каби тебраниб турарди. С. Кароматов, Олтин қум.

КАБИНА [фр. cabine] Бирор ишни ба-жариш учун махсус жиҳозланган кичкина хона, бўлма (мас., машиналарда унинг бошқарув механизми ўрнатилган ва бошқарувчиси ўтиралдиган бўлмаси). *Хотини боласи билан кабинада — шофёр ёнида.* С. Аҳмад, Уфқ. *Учувчи кабинанинг эҳтиёт тўйнугини очиб, ўзини самолётдан ташлади.* «Шарқ юлдузи». *«Мегалифтёр»да иккита қанот, тўртта реакция двигател ва учувчилар кабинаси бор.* «Фан ва турмуш».

КАБИНЕТ [фр. cabinet] **1** Иш учун ажратилган махсус хона. *Олимнинг кабинети.* ■ *Саттор Усмонов, ёш болани етаклагандек, Ёқубжонни.. бош инженер кабинетига бошлаб кирди.* Н. Сафаров, Чўл лочини. *Бу йил завод касаба уюшмаси комитети кабинети тўла ремонтдан чиқарилди.* Газетадан.

2 Корхона, муассаса ва ш. к. да масъул лавозимли раҳбар ўз вазифасини бажарадиган хона. *Муроджон Тожибоевнинг ҳашаматли кабинетига олиб юрадиган машинаси йўқ.* Газетадан. *Раис стол орқасидан чиқди, кабинет эшиги олдидаги бўш жойда қўларини орқасига қилиб, у ёққа-бу ёққа юра бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 Муассаса, корхона ва б. ларда илмий, амалий ва ш. к. ишларни олиб бориш, ўтказиш учун жиҳозланган, мосланган ва хосланган хона. *Ўқув кабинети. Рентген кабинети.* ■ *Замонавий мураккаб асбоб-ускуналар, ўқув қуроллари билан жиҳозланган кабинетлар.. бўлажак мутахассислар ихти-*

ёрида. Газетадан. *Биринчи марта аллергия билан касалланган бемор дарҳол аллергологик кабинетга мурожаат қилиши керак. «Фан ва турмуш».*

4 Баъзи давлатларда министрлар (вазирлар) ҳайъати, ҳукумат таркиби; ҳукумат. *Министрлар кабинети. Кабинетни тарқатиб юбормоқ.*

КАБИР [а. كبير — катта, буюк] **1** эск. кт. Катта, улуг. *Муштаринг оғрийди чўнтақларингда: сен ҳамон кичиксан, бу олам — кабир.* Ш. Раҳмон. *Ёлгон гапирмоқлик — гуноҳи кабир!* М. Исмоилий. Фарғона т. о.

Саҳройи Кабир геогр. Шимолий Африкадаги қуруқ иқлимли жуда катта ер, дашти биёбон, бепоён саҳро.

2 Етимлик ёшидан ўтган, балоғатга етган, улғайган. *Сағири бўлсин ул хоҳи кабири, чуқур фикри ҳамиша дастгири.* Ҳабибий.

3 Кабир (эркаклар исми).

КАБИСА [а. كېسىپە — тақвимни тузатиш]: **кабиса йили** Тўрт йилда бир келадиган, 366 кунлик йил (бундай йилда февраль ойи 28 эмас, 29 кун бўлади).

КАБК [ф. كېك — каклик] эск. поэт. айн. **каклик.** *Кабк ила товусни рафторингга минқод айладинг.* Муқимий.

КАБОБ [ф. كباب — кўрада пиширилган гўшт] Асосан, гўштни сихга тортиб, кўрага териб, чўғ дамида пишириладиган, шунингдек, тандирда ёки қозонда ҳам тайёрладиган таом. *Жигар кабоб. Лўла кабоб. Қийма кабоб. Тандир кабоб. Қозон кабоб.* — *Тоғдан ҳайдаб тушилган қўйлар сўйилди, кабоб кўраларида арчанинг пистоқи кўмири чўғлатилди.* П. Қодиров. Юлдузли тунлар. *Рашид икки кулча нон орасига олинган кабобнинг сихи бандини Муҳаррамга тўғрилади.* Шухрат, Шинелли йиллар.

Бағри (ёки юраги, дили, жигари, кукси) кабоб бўлмоқ Қаттиқ куйинмоқ, руҳий азоб тортмоқ. *Дили кабоб бўлган Полвон бу йигит воқеасини тўлароқ билмоқчи эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Кабоб бўлмоқ** Иссиқдан ниҳоятда қийналмоқ, «куйиб-ёнмоқ». *Иситма ичида кабоб бўлиб, ҳалгослаб ётган Қулмуҳаммад ошнасига бақрайиб қараб қолди.* Мирмуҳсин, Чўри. *Тошкентнинг иссиқ кўчаларида бир киши кабоб бўлиб юрибди, у — Умид.* Мирмуҳсин, Умид. **Сих ҳам куймасин, кабоб ҳам. қ. сих.**

КАБОБПАЗ [ф. كبابچىز — кабоб пиширувчи] Кабоб пиширувчи ва кабоб сотувчи. *Кабобпазнинг елпигичи мовий дудлар билан ёқимли ҳид таратади.* Ш. Тошматов. *Эрк қуши. — Пули борга кабоб, пули йўққа дуди кабоб, кеп қолинг! — қичқирди кабобпаз.* К. Яшин, Ҳамза.

КАБОБПАЗЛИК 1 Кабобпаз иши, касби. *Кабобпазлик қилмоқ.*

2 Кабоблар тайёрлаб сотиладиган жой; кабобхона. *Кабобпазликда ишламоқ. Кабобпазликка бормоқ.*

КАБОБХОНА Кабоб пишириб сотиладиган жой, дўкон. *Шаҳарнинг сўлим бир жойида кабобхона бор экан.* Ў. Умарбеков. *Одам бўлиш қийин.*

КАБОБХҲҮР [ф. كبابخور — кабоб еювчи] Кабоб еювчи, кабобни яхши кўрадиган ва ейдиган. *Бир кабобпаз бор-у, кабобхўрдан дарак йўқ.* И. Раҳим, Тақдир.

КАБОБХҲҮРЛИК Биргаликда, одатда махсус ташкил этиб кабоб ейиш. *Атайин кабобхўрликка келганмиз-а, укам!* «Гулдаста».

КАБОБЧИ айн. **кабобпаз.** *Кабобчи улардан наридаги столда ўтирганлар билан гаплашиб қайтди.* «Гулдаста».

КАБОТАЖ [фр. sabotage] Бир мамлакатдаги портлар ўртасида юк ва пассажирларни денгиз транспорти (кема)да ташиш.

Катта каботаж Турли денгизлардаги портлар ўртасида шундай кема қатнови. **Кичик каботаж** Бир денгиз портлари ўртасида шундай кема қатнови.

КАБУТАР [ф. كپوتر — каптар] кт. айн. **каптар.** *Кабутарлар дам учиб, дам сирпаниб қўниб. ўйнашар эди.* Ойбек, Навоий.

КАВАК [ф. كواك — ичи бўш, ўйиқ, ичи тешик] **1** Чириш, нураш ва ш. к. натижасида бирор нарсада ҳосил бўлган чуқурча, бўшлиқ. *Дарахт қаваги. Тиш қаваги. Қоядаги қаваклар.* — *.. биз уларни, қайси тоғ-тош қавагига беркинса ҳам топиб, Сотибалдининг ўчини олмай қўймаймиз.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Умурзоқ ота қавак толга қоқилган михларга осифлиқ қармоқларни олиб, кўздан кечираркан.. мийиғида жилмайиб қўйди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

2 Умуман, бирор нарса ичидаги табиий бўшлиқ. *Қамиш қаваги. Суяк қаваги.*

3 с. т. Ин, уя. *Сичқон қаваги. Чумчуқ қаваги.*

4 кўча Пана, яширин жой, ўрин. Бўронбек дом-дараксиз кетди. Яна бирор кавакда ётган бўлса керак-а, Мулла Мирҳосил? Ҳ. Фулом, Машғал. Уни йўқ қилиб, ўзинг қайси кавакка беркинасан!? П. Турсун, Ўқитувчи. «Навбаҳор» чойхонаси кавакларига эса 672 килограмм гўшт, 124 килограмм колбаса.. яшириб қўйилган экан. Газетадан.

КАВАКЛАМОҚ кам қўлл. Кавак ҳосил қилмоқ, ўймоқ. *Кетай энди, кетиб обрўларим халқ ичра тобора, Каваклаб жисму жоним, бағрими парвардалар қилдинг.* «Муштум».

КАВАЛЕР I [фр. cavalier – отлик] Орден билан мукофотланган киши; нишондор. «Мустақиллик» ордени кавалери. «Меҳнат шухрати» орденининг кавалери.

КАВАЛЕР II [фр. cavalier < итал. cavaliere] с. т. Бирор аёл билан бирга бўлиб, суҳбатлашиб юрувчи, кузатиб борувчи ёки бирга ўйинга, рақсга тушувчи эркак. [Қиз:] -Сиз маданиятсиз кавалер экансиз-ку, – деб ҳазиллашди-да, қўлтиқлаб олмақчи бўлди. О. Ёқубов, Тилла узук.

КАВАЛЕРИСТ Кавалерияда хизмат қилувчи ҳарбий; отлик аскар. *Армияда кавалерист бўлиб хизмат қилмоқ.*

КАВАЛЕРИЯ [фр. cavalerie] Отлик қўшин. *Кавалерия полки.* ■ *Жўрақул Самарқанд шаҳрида жойлашган кавалерия қисмидаги бўлинмаларнинг бирига командир қилиб тайинланди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

КАВАР [ф. كوار, كوار – ковул, кавар] Ер бағирлаб ўсадиган жануб ўсимлиги ва унинг қовунга ўхшаш чўзинчоқ майда меваси.

КАВЕРНА [лот. caverna – ёр; бўшлиқ] тиб. Бирор аъзонинг, хусусан, ўпка тўқимасининг бузилиши, ўлиши натижасида пайдо бўлган кавак, бўшлиқ. *Ўпка кавернаси.*

КАВКАБ [а. كوكب – юлдуз] эск. поэт. айн. юлдуз I. *Ҳуснинг тажаллисидин бетоб моҳрўлар, Андоққи зоҳир ўлмас хуршид, чиқса кавкаб.* Нодира.

КАВОБ с. т. Кабоб.

КАВОБЧИ с. т. Кабобчи.

КАВРАК Уруғидан кўпаядиган кўп йиллик ўсимлик. *Бу ерда бултурдан қолган каврак, қуриган бодомча, тагин алақандай тиканлар мўл эди.* Ш. Холмирзаев, Сайланма. *Каврак, уруғидан яхши кўкарадиган кўп йиллик ўсимлик бўлиб, бўйи 1 метрга етади.* «Фан ва турмуш». *Қарши чўли кўкламда жуда*

серўт бўлади, унда «каврак» деб аталувчи, кишининг иштаҳасини очадиган ўтлар ўсади. О. Хусанов, Ҳаёт ишқи.

КАВСАР [а. كوتار – сероб, мўл; жаннатдаги дарё номи] Ислом дини эътиқодига кўра жаннатдаги гаройиб дарё ёки ҳовузнинг номи. *Баъзи ривоятларга қараганда, фаришталар жаннатдаги кавсар сувидан.. қумгонларимизга қўйиб кетар эмиш.* М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари. *Ҳиротликлар ўз шаҳарлари билан фахрланар, унинг тупроғини олтинга, боғларини жаннатга, сувларини кавсарга ўхшатар эдилар.* Ойбек, Навоий.

Ҳавзи кавсар айн. кавсар.

КАВУШ I [ф. كفش – оёқ кийими, бошмоқ] Чармдан тикилган ва одатда маҳси билан кийиладиган оёқ кийими. *Заифона кавуш. Бачқам кавуш.* ■ *Отабек кавушини даҳлизга ечди-да, уй бўйига бир-икки қайта юрди ва энтикиб нафас олди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

Кавуши тўғри бўлмоқ Кувилмоқ, ҳайдалмоқ. *Кавушим кўчада қолгани йўқ айн. оёғим кўчада қолгани йўқ қ. кўча.* *Чорламаган жойга бориш учун сенинг кавушинг кўчада қолган эмас.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. **Кавушинг тўғри** Жўнай бер, йўқол. **Кавушини тўғрилаб қўймоқ** Бировни ҳайдаб юбормоқ, қувиб юбормоқ. *«Йўқол, кўзимга кўринма!» деб, шу заҳотийёқ кавушини тўғрилаб қўйиши мумкин.* А. Мухтор, Тугилиш.

КАВУШАНДОЗ [ф. كفشانداز – кавуш ечувчи] Уйнинг оёқ кийими ечиб қўйиладиган махсус ери; даҳлиз. *Домулла ғулдураб, бир нави дуо қилди-да, кавушандозга тушиб, калишини аввал пойма-пой кийиб, букчайиб, бошқатдан тўғрилаб олди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

КАВУШДЎЗ [ф. كفشدوز – кавуш тикувчи; этикдўз] Кавуш тикадиган касиб. *Кавушдўзга шогирд тушмоқ. Кавушдўзга кавуш тиктирмоқ.* ■ *Калиш кавушдўз касибларнинг ва вофурушларнинг бозорини касод қилган эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

КАВУШДЎЗЛИК Кавушдўз касби. *Кавушдўзлик қилмоқ. Кавушдўзликни ўрганмоқ.* ■ *Бирон касб-ҳунар билан.. кулочилилик ёки.. кавушдўзлик билан машғул бўлувчилар ҳам анчагина.* Ойбек, Навоий.

КАВУШЧАН Яланг оёққа фақат кавушнинг ўзини кийган. *Кавушчан киши. Кавушчан юрмоқ.*

КАВШ: кавш қайтарувчилар Чайнаб ютилган овқатни оғзига қайтариб чиқариб, қайта кавшовчи ҳайвонлар. **Кавш қайтармоқ** Чайнаб ютилганни оғизга қайтариб чиқариб, қайта кавшамоқ. *Тирсиллаган қўй-қўзилар уни билан қоринларига йиққан овқатларини, бамайлихотир ётиб, кавш қайтарётгандир.* С. Анорбоев, Оқсой.

КАВШАМОҚ I Овоз чиқариб чайнамоқ, емоқ (ҳайвон ҳақида). *Фақат.. отларнинг беда кавшаб, депсингани эшитилади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 дағл. Чайнамоқ, емоқ (одам ҳақида). *Матқовул.. ноннинг қатта бир бўлагини синдириб, оғзига солди-да, суҳбат охиригача шунини кавшади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Элмурод уйчан бир ҳолда нон кавшаб, чой ичар экан, Ойимхон.. янгиликлар тўғрисида унга маълумот берди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КАВШАР [ф. *كاشير* — металлларни пайвандлашда ишлатиладиган модда; танакор] **I** *тех.* Металл буюм, деталь ва ш. к. ни бири-бирига улаш учун эритиб ишлатиладиган металл ёки қотишма. *Кавшар қилмоқ.*

2 кўчма Гап, суҳбатни бир-бирига улаш, уни давом эттириш учун сабаб, восита. *Мақол — гапнинг кавшари.* ■ *Ҳаммамиз утирибмиз, қани энди, биронтамиздан садо чиқса!.. Хайрият, ҳалиги қиз бор экан — гапга кавшар бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

КАВШАРЛАГИЧ Кавшарлайдиган асбоб. *Кавшарлагични қиздирмоқ. Электр кавшарлагич.*

КАВШАРЛАМОҚ Металларни ёки бошқа қаттиқ материалларни кавшар билан бир-бирига уламоқ, кавшар қилмоқ. *Самоварнинг утхонасини кавшарламоқ.*

КАВШОВЧИ I Кавшамоқ фл. сфлш.

2 Кавш қайтарувчи (ҳайвонлар ҳақида).

КАГОР [фр. *Caorge* — Каор (Кагор) шаҳри номидан] Қизил рангли узум навларидан тайёрланадиган ширин вино тури.

КАДАР [а. *كدر* — хиралик, лойқалик; ғам, гусса] *эск. кт.* Мунг, маҳзунлик; хафалик, ғашлик. *Оти шароб, ўзи заҳар, Менда йўқдир ҳеч бир кадар.* Ислом шоир. *Қалбимда на севинч, на кадар.* Миртемир. *Бу кадар — енгмоққа яна етади ҳам ортар бардошинг.* Ш. Раҳмон.

КАДАСТР [фр. *cadastre* < юн. *katastichon* — варақ, рўйхат] **I** Муайян объектлар ҳақидаги аниқ ва тартиблаштирилган ах-

боротлар мажмуи, рўйхати. *Ер кадастри. Сув кадастри.* ■ *Ер кадастри қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштиришни ва тайёрлашни тағин ҳам аниқроқ режалаштиришга.. ёрдам беради.* Газетадан.

2 Жон бошига солиққа тортиладиган шахслар рўйхати.

3 Объектларнинг баҳоси ва ўртача даромади ҳақидаги, солиққа тортиш учун фойдаланиладиган маълумотлар.

КАДЕТ I [фр. *cadet* — кичик, ёш] *тар.* Чор Россиясида кадет корпуси — дворянларнинг болалари учун мўлжалланган ёпиқ ҳарбий ўқув муассасасининг ўқувчиси.

КАДЕТ II [р. «конституцион демократ(лар)» бирикмасининг бош ҳарфларидан] 1905 йилда ташкил топган, конституцион-демократик партия деб аталувчи партиянинг азоси.

КАДИ [ф. *كدر* — қовоқ] *шв.* Қовоқ, ошқовоқ; уларнинг пўстлоқ қисмидан тайёрланган идиш. *Сув кади. Қимиз кади.* ■ *Бўрининг онаси кадини чуқурчага яхшилаб жойлаштириб қўйди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

КАДМИЙ [лот. *cadmium* < юн. *kadmeia* — рух рудаси] Менделеев даврий системасининг II гуруҳига мансуб кимёвий элемент; кумушсимон оқ юмшоқ металл.

КАДР I [фр. *cadre* — ром < лот. *quadrum* — тўрт бурчаклик] **I** Киноплёнка ёки фотоплёнкадаги алоҳида-алоҳида суратлардан бири; битта сурат, якка расм. *Кунлар кино лентасининг кадрлари сингари бир-биридан фарқсиз, аммо ҳаётда янгидан-янги манзаралар вужудга келтириб ўтар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Кинофильмнинг айрим бир кўриниши, битта эпизоди. *Бадий фильм кадрлари.* ■ *Маҳди дастлабки кадрни кўриши билан бир тўлғанди, ўрнидан турмоқчи бўлди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

КАДР II [фр. *cadres* — шахсий таркиб] **I** Корхона, муассаса ва ш. к. нинг махсус тайёргарликка эга бўлган хизматчи, ишчи ва ходимлари. *Кадр етказиб бермоқ. Кадр тайёрламоқ. Ҳамма нарсани кадрлар ҳал қилади.* ■ *-Бу киши шунақа, ўртоқ Тўқсонов, — деб тўнғиллади Тожибой, — «Иллим бор кадрман» деб, бизниям назарга илмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Кадрлар бўлими Корхона ёки муассасанинг ишта қабул қилиш, ишдан бўшатиш ва ш. к. ишларни бошқарувчи бўлими.

2 ҳарб. Ҳақиқий хизматдаги командирлар ва олдий аскарлар таркиби.

КАДХУДО [ф. கடخدا — қишлоқ оқсоқоли] I эск. Кент бошлиғи, қишлоқ оқсоқоли. .. Қуванинг кадхудосини топиб, унинг ёрдамида дурадгор усталарни кўприк тузатишга ҳайдаб чиқди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Бу иш юқори мартабали кимса ҳамроҳларига, кадхудога ёқарди. Мирмуҳсин, Темур Малик.

2 шв. Эл-халқ ўртасида гап-сўзи ўтадиган кекса киши; маҳалла оқсоқоли. Туйни бошқараётган икки кадхудо ва хонадон соҳибини чақиртириб. М. Қўшжонов, Дийдор.

КАЖ [ф. کج — эгри, қинғир] I эск. кт. Тескари, чаппа. Менга худо ғолиб қилди золимни, Золим фалак кажга урди фолимни. «Равшан». Ёш кўнгилга қилар таъсир фалакнинг каж хислати, Кўз олдидан ўтар бир-бир шоирларнинг қисмати. Э. Воҳидов.

2 Қийшиқ, эгри. Сулувнинг ёнида турган қовоқ қосадаги тиниқ сув, кўзгудай йилтишлаб, Бибиқатчанинг оқариб кетган юзини каж қилиб кўрсатди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

КАЖАВА [ф. كچاوه — уй ҳайвонлари устидаги соябонли ўтиргич] I Одатда иш ҳайвонларига ортиб, юк ташиш учун дарахт новдалари ёки қобиғидан, шунингдек, махсус ясалган катта, кенг чорқирра идиш. Сават кажжава. Тери кажжава. ■ Келаётган сарбозларнинг бири бир қоп арпа, бири бир кажжава узум, яна бири бир қоп қовун.. кўтариб келарди. С. Айний, Дохунда. [Носир:] Кажжавага юкланган кўзачалардаги сув ҳам тугабди. Туйғун, Йиллар ва кишилар.

2 От, хачир, фил, туя каби ҳайвонлар устига ёки ёнига ўрнаштирилган ва одам олиб юриш учун мосланган ўриндиқ. Туяга ортилган кажжава ичига ўтириб олиб, кечаси бир оз мизғиб олган Заҳро.. М. Осим, Элчилар.

3 Машина, мотоцикл кабиларга тиркаладиган мослама, аравача; коляска. Икромжон мотоцикл кажжавасига ўтириб олди. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

Кажвава қорин Қорни катта, катта қоринли. Юртимизда оми-эшон, шайху машойиш, кажжава қорин, тўнка мўйин.. қорчалонларимиз жуда кўп. З. Саид, Ноумид шайтон.

КАЖАВАЛИ Кажаваси бор, кажжава ортилган, тиркалган. Кажавали машинанинг орқа эшиги очиб қўйилган, остонада тўрт-

беш хотин-халаж тўпланиб турар.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Дам олиш кунни бўлгани учун комендант ишга бормаган, кажжавали мотоцикли эшиги олдидан турган экан. С. Нуров, Нарвон.

КАЖБАҲС [каж + а. بحث — муҳокама; изланиш] Мантиқсиз баҳс-мунозара қилувчи; ўжар, тихир. Кажбаҳс одам. ■ Дарвеш Ҳожи ҳеч кимнинг фикри билан келишолмайдиган ўжар, кажбаҳс эди. Ойбек, Навоий.

КАЖБАҲСЛИК Кажбаҳсга хос хусусият, қилиқ, одат. Кажбаҳслик қилмоқ.

КАЖРАВ [ф. كچرو — ахлоқсиз; тескари юрувчи] эск. кт. Эгри юрувчи, тескари, нотўғри иш қилувчи. Сен билан бўлмоқни ҳар дам кўнглим айлар ихтиёр, Қилмагай деб кўрқаман кажрав фалак раишу ҳасад. Ҳабибий.

КАЖРАФТОР [ф. كچرفتار — тескари юрувчи; маккор] айн. кажрав. Бироқ кажрафтор фалак уни ҳам бағрида қора доғи билан ўрда томонга судраб эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

Чархи кажрафтор Тескари, нотўғри иш қиладиган дунё (замона ёки тақдирдан шикоят қилиб айтиладиган ибора). Бу қандай чархи кажрафторки, уни ўз оғасининг кўзига чўп солса.. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

КАЗАК [турк. қазақ — эркин одам] I Рус давлатида 15—17-асрларда крепостной деҳқон ва шаҳар камбағаллари орасидан Дон, Ёйиқ (Урал), Запорожье каби чекка жойларга қочиб борган эркин киши, рус қозоғи. Запорожье казаклари.

2 Чор Россиясида 18-асрдан бошлаб ердан имтиёзли фойдаланиш эвазига ҳарбий хизматни адо этишга мажбур бўлган, Кубан, Оренбург, Дон, шунингдек, аскар олинадиган бошқа ҳудудларда яшовчи ҳарбий табақа вакили ва шу табақа вакиллари билан иборат қўшинлардаги аскар. Баланд бўйли, пахмоқ сочили, дов казак аскарлар халқни уриб, ниқтаб, орқага суришга тиришди. Ойбек, Танланган асарлар. Пешинга бориб халқ зўрлик қилди. Казак аскарлари сафи сийраклашди. С. Сиёев, Аваз.

3 Собиқ Иттифокдаги айрим (илгари аскар олинадиган) ҳудудларнинг туб аҳолисига мансуб киши.

КАЗАРМА [итал. caserma < лот. casa — уйча, кулба] I Ҳарбий қисм жойлаштирилдиган махсус бино. Буларнинг [Кавказ

отлиқларининг] казармалари амир турадиган жойларнинг ҳар бирига яқинроқ ерларда бино қилинган эди. С. Айний, Эсдалиқлар. *Дам олишга команда берилгач, казарма беш дақиқа ола-ювуз бўлиб турди-ю, кейин бирдан тинчиб қолди — жангчиларнинг ҳаммаси ўз ўрнига ётди.* Ҳ. Олимжонов, Тақдир тақозоси.

2 Чор Россиясида, ҳозирги айрим хорижий мамлакатларда ишчиларнинг фабрика ва корхона қошидаги умумий ётоқхонаси. — *Ҳозир шаҳардан анчагина узоқ бир ерда казармалар қураямиз, — деб ёзган эди хатида Эргаш.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

КАЗЕИН [лот. caseus (casei) — пишлоқ, сир] Сутда бўладиган мураккаб оқсил модда (бўёқ, елим, лак, доривор моддалар ва ш. к. тайёрлашда ишлатилади). *Казеин заводи. Казеин олмақ. ■ Сут таркибида казеин, лактоглобулин.. деб аталадиган оқсиллар бор.* Н. Мавлонов, Қорамолчилик.

КАЗЕМАТ [фр. casemate < итал. casamatta] 1 ҳарб. Шахсий таркиб ва қурол-аслаҳаларни душман артиллерия ўқлари ва бомбаларидан сақлаш учун (ер ости ёки устига) қурилган мудофаа иншооти. *Тўда қий-чув, йиғи-сиғи билан отишмаларни оралаб, қалъадаги казематлардан бирига ўзини олди.* Шуҳрат, Умр поғоналари.

2 ҳарб. денг. Кемаларда ўрта калибрли тўплар ўрнатиладиган ва шахсий таркибни ҳимоя қиладиган, зирҳ билан қопланган хона. *Кема каземати. Тўп ўрнатилган каземат.*

3 Чор Россиясида турма-қалъаларда сиёсий маҳбуслар якка-якка қамаб қўйиладиган хона(лар). *Петропавловск қалъасининг казематлари.*

КАЗЗОБ [а. كذاب — ёлғончи; сохта, алдоқчи] 1 Ёлғон сўзлар сўзловчи, ёлғончи, алдоқчи. — *Мен уни дўст деб юрсам, илоннинг ёғини ялаган каззоб экан, — деди Остонақул.* С. Абдуқаҳор, Санамай саккиз дема. *Заҳрони тилга олиши билан риёкор мутаваллининг хунук кўзлари, чўққи соқоли кўзига кўриниб кетди: «Ҳа, каззоб..» — деб сўкиниб қўйди.* М. Осим, Элчилар.

2 Шундай шахсга нисбатан сўкиш, ҳақоратни билдиради. *Ҳўв, каззоб! Қарзингни узмай, нерга борасан?* С. Сиёев, Аваз.

КАЗЗОБЛИК Каззобга хос хусусият, хатти-ҳаракат. *Мен уни каззобликда айблаб, зиндонга ташладим.* М. Осим, Карвон йўлларида.

КАЗИНО [итал. casino — уйча] Ресторани ва эстрада томошаларига эга бўлган қиморхона.

КАЗО-КАЗО [а. كازو — шундай, шу каби]: **казо-казолар** Илм, амал, бойлик, донолик каби хислатлари билан танилган юқори мартабали кишилар. *Маҳалланинг балохўри афандини чақириб: — Уйингизга ош буюринг, казо-казолар келишган, кириб чиқамиз, — деди.* «Латифалар». *Ғиёсиддин тилмочлик қилиб юрган кезларда, шаҳарнинг казо-казолари билан оғиз-бурун ўпишиб қолди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

КАЙВОН [ф. كايوان — Зуҳал (Сатурн) юлдузи] 1 (*К - катта*) астр. эск. Зуҳал [Сатурн] сайёрасининг форсча номи.

2 фольк. Баланд айвон. *Унда ҳам кўшқу айвон, Зарварақли олтин кайвон, Зиёдонлар алвон-алвон.* «Равшан».

КАЙВОНИ [ф. كايواني — Кайвонга оид; қорача] 1 Ёши улуғ, кўпни кўрган, кўп нарсани биладиган. *Эртаси кун пешинда Санам холани, кайвонилар қатори, бўлажак бир тўйнинг маслаҳатига чақиришган эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Кайвони момо келини тўйловчиларга саяом бердира берди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

2 Умуман, кўп нарса биладиган, удлабурон. *Ун бир арава тўн ортти.. соп қизлардан ун битта кайвони қиз кўшиб.. аравага миндирди.* «Ойсулув».

3 шв. Дастурхончи. *Аёллар сизни кайвони бўлсин деяпти.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

КАЙМАН(ЛАР) [исп. caiman < индейс тилларидан] Марказий ва Жанубий Америка сувларида яшовчи аллигаторлар (тимсоҳлар) оиласига мансуб учта турнинг умумий номи.

КАЙНОЗОЙ [юн. kainos — янги + zoe — ҳаёт]: **кайнозой эраси** Ернинг геологик тарихида палеозой ва мезозой эраларидан кейинги, ҳозирги даврни ҳам қамраб олувчи энг янги эра. *Тошкент замини ва ер усти қиёфасининг шаклланишида энг янги — кайнозой эраси ҳал қилувчи аҳамият касб этган.* «Фан ва турмуш».

КАЙФ [а. كاييف — роҳат, ҳузурланиш] 1 Руҳий ҳолат; кайфият. *Кайфи яхши. Кайфи чоғ. Кайфини бузмоқ. ■ Камбағал учун ўз ҳақини талаб қилиш ҳам қийин. Чунки хўжайиннинг хурсанд ва хурсанд бўлмаган*

чоғлари бўлади. Олдин унинг кайфини билиш керак. Ойбек, Танланган асарлар. *Дарҳақиқат, мингбоши бугун тетик, кайфи жойида кўринарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. Рузвон хола ўзининг кайғули гаплари билан ўғлининг кайфини бузиб қўйганини пайқаб ачинди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Кайфи учмоқ Ниҳоятда қурқмоқ, чўчиб, ўзини йўқотиш даражасига етмоқ. - *Бундоқ денг-да. Кайфим учиб кетди-я!* — деди қори ва ёқасини катта очиб, кўкрагига уч марта туфлади. А. Қаҳҳор. Кўшчинор чироқлари.

2 Кишининг яхши, ёқимли, ҳузур-ҳаловатли ҳолати. *Агар ўз кайфингиздан кечсангиз, яхши билингизки, бир эмас, икки жонни азобдан қутқарган бўласиз, онажон!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бир бечоранинг сизнинг кайфингиз учун азоб эмас, чеккан хўрлигини ўйлаб, ҳар куни бир қат этдан тушаман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Бирор нарса таъсирдан юз берадиган ёқимли, кўтаринки (роҳатбахш) ҳис-туйғу, ҳиссиёт. *Кечалар кайфи, Оқшомлар файзи.* М. Шайхзода. *Янги ерни обод қилишда ўзгача кайф бор.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Шеър кайфи кун бўйи қилди бетоқат.* С. Зуннунова. *Унинг майин, кўнғироқдек янграқ, ширали овози Ҳамзага алоҳида кайф бағишлади.* К. Яшин, Ҳамза.

4 Ичкилик ва бошқа маст қилувчи (кайф берувчи) нарсанинг таъсири, таъсир этиш хусусияти. *Ароқнинг кайфи. Нашанинг кайфи.* ■ *Афюннинг кайфи қурсин, домла, сизни одамгарчиликдан чиқариб қўйибди.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Тантибойвачча кечаги базм ва ичкилик кайфини бутун кун чўзилган уйқу билан тиниқтириб, қўрғон эшигидан бо ташқарисига чиқди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Чинни коса беш-олти бор қўлдан қўлга ўтгандан кейин, ҳар икковининг ҳам боши хийли оғирлашиб, кайф ғалаба қила бошлади.* Ҳ. Фулом, Машъал.

5 Ана шу нарсалар, унинг кайфи таъсирида (ичиш, чекиш ва ш. к. натижасида) юзага келадиган руҳий ҳолат; мастлик. *Беш-олти қадам нарида кайф билан алжираётган йигитларнинг бири келиб, унга тегажаклик қилди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

6 с. т. Умуман, кайф берувчи нарса (нос, сигарета ва б.). *Қани, кайфдан олинг (оддий сўзлашувдан).*

Кайфини сурмоқ 1) роҳат-нашъасини туйган ҳолатда бўлмоқ. *Чилла ҳавосини си-*

мириб, Қиш сайрининг кайфини сурдим. С. Акбарий, Меҳригиё. *Ҳалол ишлаб, турмушни гуллатиш, кайфини суриш керак.* Ойбек, О. в. шабадалар; 2) мастлик (кайф) таъсирида бўлмоқ, унинг таъсиридан «ҳузур, роҳат»да бўлмоқ. *Ароқнинг кайфини сурмоқ.*

■ *Мирали бува кўкнорини ичиб, кайфини сураверади.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Ана, банги тўра юмшоқ курсида афюннинг кайфини суриб, кўзлари сузилиб ўтирибди.* С. Сиёев, Аваз. **Кайфи қочмоқ** 1) кайфи (мастлиги) тарқамоқ; 2) кайфияти бузилмоқ. *Тўранинг ниҳоятда кайфи қочди, жаҳл отига миниб, оқсоқол билан имомни еб қўйгудек ёввойи қараш қилди.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Кайф қилмоқ** 1) ичкилик, наша ва ш. к. кайфи таъсирида бўлмоқ. *Ароқ ичиб кайф қилмоқ.* ■ *Салом кейинги вақтларда шидан кўпинча кеч ва кайф қилиб, баъзан, ҳатто ўлгудек маст бўлиб келадиган бўлиб қолди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? *Мирали бувани кўрқитамиз. Ҳозир кўкнорини ичиб, кайф қилиб ўтирибди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ; 2) бирор нарсанинг ёқимли таъсирида бўлмоқ; роҳатланмоқ. *Домла қаерда ҳам музика ва ашуладан кайф қилиб ўтириб: «Худоё тавба, музиканинг хумориси тугар экан.»* — деган экан. П. Турсун, Ўқитувчи.

КАЙФИЯТ [а. كَيْفِيَّة - ҳолат, ҳол] 1 Кишида ички кечинма, интилиш ва ш. к. билан боғлиқ, унинг таъсирида юзага келувчи ҳолат, руҳий ҳолат. *Хушнуд кайфият. Кайфияти бузуқ. Кайфияти ўзгармоқ.* ■ *Инсон кайфияти, унинг иш натижаси меҳнат шароитига кўп жиҳатдан боғлиқдир.* Газетадан. *Унинг лабларидаги табассум, дилида мавж ураётган шодлик, висол дақиқаларидагина бўладиган кайфият менинг қалбимда бош кўтарай деб турган ўйларни ўйғотишига йўл қўймади.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. *Оғайнилар тушқунликка тушмадилар. Қувноқ ва тетик кайфиятда хайрлашдилар.* «Гулдаста».

2 Муайян бир ички интилиш, кечинма, руҳий ҳолат ва ш. к. лар ифодаловчи, акс эттирувчи ҳолат. *Хотиржамлик кайфияти. Байрам кайфияти. Ишчанлик кайфияти.* ■ *Ишчилар билан солдатлар ўртасида қандайдир бирдамлик кайфияти сезиларди.* О. Раҳимов, Шонли кунлар хотираси. *Бу бардамлик Йигиталини бир лаҳзада ҳамма нарсага бепарво қараш кайфиятидан ҳалос қилди.* Д. Нурий, Осмон устун.

3 Яхши, ёқимли вазият, ҳолат. *Уларнинг кайфиятига кайфият қўшолган бўлсак, ўзимизни бахтиёр ҳисоблаймиз.* Газетадан.

КАЙФЛАНМОҚ кам қўл. 1 Таъсиридан, таъсиридан хузурланмоқ. *Хотинининг тирноқ остидан кир излаб ва даъвосининг исботи учун гўлдирашидан ортиқча кайфланган Юсуфбек ҳожини кўзига чиққан ёшларни артар экан, жиддият билан ўғлига деди..* А. Қодирий. *Ўтган кунлар.*

2 Кайф қилмоқ, маст ҳолатда бўлмоқ.

КАЙФЛИ 1 Кайфи бор, маст. *Олма шохда осиблик турган чироқ енгил эсан шабадада тилини чўзиб оларди. Бу кайфли Валихонга халқ исёнини эслатди.* Ш. Тошматов. *Эрк қуши.*

2 Кайф берадиган, маст қиладиган, ақлу ҳушини оладиган. *Кайфли ичимлик.*

3 кўчма Баҳр-дилни очадиган, завқ-шавқ бағишлайдиган, завқли. *Кайфли манзара.* ■ *Ўрдак, ғознинг кайфли ери кўл бўлсин..* «Эрали ва Шерали».

КАЙФ-САФО, кайфу сафо Майхўрлик, зиёфат, ўйин-кулги ва ш. к. билан кўнгли очиш; айш-ишрат. *Кайф-сафо сурмоқ (қилмоқ). Кайф-сафога берилмоқ.* ■ *Кечга бориб хон «Ғолиблар шарафига.. зиёфат берилсин», деб фармон берди. Тонготар базм бўлиб, кайфу сафо сурилди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Енгил-ели ҳавас, кайф-сафо учун Қурбон қилинади вафо ва ихло.* Ж. Жабборов.

КАЙФСИЗ 1 Кайфи бузуқ, кўнгли ғаш, таъби хира; хафа. *Бектемир Полвоннинг баъзан зарда билан пишқириб қўйишидан ёки оғир хўрсинишидан унинг шу топда дилгир ва кайфсиз эканини пайқайди..* Ойбек. *Кўёш қораймас. [Абдурахмон] Бир неча ойлари ниҳоятда руҳсиз, кайфсиз ва дарсига ҳам ҳафсаласиз давом этиб юрди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 Кайфи йўқ, маст эмас. *Бугун кайфсиз келди.*

КАЙФСИЗЛАНМОҚ Кўнгли ғаш бўлмоқ, таъби хира бўлмоқ; хафа бўлмоқ; авзои бузилмоқ. *Домла Саидийнинг шундай кайфсизланганини билмай, «жеркиганимга хафа бўлди» деб, кўнглини олмоқчи бўлди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

КАЙФЧИЛИК Мастлик («Бирор нарсанинг сабаби мастлик» деган маънони билдиради). *Жон, дўхтир, кайфчилик, оғзимдан чиқиб кетибди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар.

КАКА бол. айн. ширинлик 2: қумалоқни **кака демоқ** (ёки **ҳисобламоқ**) Аслида ёмон нарсани, тушунмасдан ёки бирор мажбурият остида яхши демоқ. *Кишининг дўпписи тор келганида, қумалоқни кака ҳисоблаб қолар эмиш.* А. Қодирий, Обид кетмон.

КАКАО [исп. сасао < индейс тилларидан] 1 Уруғидан шоколад тайёрланадиган доим яшил тропик дарахт; шоколад дарахти. *Какао плантацияси. Какао ўстирмоқ.*

2 Шу дарахтнинг уруғи ва ундан махсус тайёрланган кукун. *Бир банка какао.* ■ *Чой, кофе, какао.. таркибидо алкалоидлар бор.* С. Акрамов, Гиёҳ кимёси.

3 Шундай кукундан қўшиб тайёрланган ичимлик. *Какао ичмоқ.*

КАКИЛЛАМОҚ айн. **какирламоқ.**

КАКИР-КАКИР тақд. с. Какликнинг сайрашига ўхшаш узук-узук овоз ҳақида. *Какликлар ҳам уйғонди — ўтқир какир-какирлар тоғ харсангларига урилиб, акси садо билан яйловга тарала бошлади.* Ё. Шукуров, Биринчи парвоз.

КАКИРЛАМОҚ «Какир-какир» деган овоз чиқармоқ; какилламоқ (баъзи қушлар ҳақида). *Каклик какирлайди.* ■ *Ола қанотли лайлакнинг какирлаб, баҳордан хабар берганига.. анчагина бўлди.* «Қаҳрамонлар».

КАККУ, **какку қуш** Ўзи ин қурмасдан, бошқа қушларнинг инига тухум қўядиган, «какку» деб сайрайдиган ўрмон қуши. *Узоқ-узоқдан какку қуш ҳам арзи вужуд қилади: «какку-какку».* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КАКЛИК Товуқсимонлар оиласига мансуб сайроқи тоғ қуши. *Каклик овози. Каклик боқмоқ. Какликдек йўрғаламоқ.* ■ *Элмурод овга чиқиб, тоғ жилғаларининг катта тошлари панасида писиб ётиб, каклик пойлар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳакимбойвачча.. [эликбошини] бир катта хитой лаганда уйилган қирғовул, каклик гўшти қовурмаси билан зиёфат қилди.* Ойбек, Танланган асарлар.

КАКРА 1 Кўпинча ғалла экинлари орасида ўсадиган кўп йиллик тахир, талха ўсимлик. *Ариқнинг нариги ёнида какра, сунурги, шўра.. яна аллақандай ёввойи ўтлар гўлаб ётар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Тахир, аччиқ. *Кўк чой какра бўлиб кетибди. Оғзим какра бўлиб кетяпти.* ■ *Янглишиб сўзлаш ахир, Маъноси какра-тахир.* Қ. Муҳаммадий.

КАКТУС [лот. cactus < юн. kaktos — тикан, тиканак] Жанубий ўлкаларда ўсадиган, тикан билан қопланган, баргсиз, этдор танали ўсимлик (манзарали ўсимлик сифатида кенг тарқалган). Экинзорларнинг атрофи 2,5 метр баландликдаги хушбичим кактуслар билан қуршалган. З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари. Кактус ўсимлигининг асосий ватани Мексикадир. Газетадан.

КАЛ I Терининг замбуруг касаллиги; кўпинча, бошнинг сочи қисми ва тирноқ зарарланади; сочи тўкиб юборадиган юқумли тери касаллиги. Кал юқтирмақ. Кални доволамақ.

2 Шундай касалга учраган киши. Каллар махсус шифохонада доволанадилар.

3 Бошнинг сочи тўкилган ери. Бошнинг калини бекитиб юрмақ. ■ -Хайр, майли, — деди бошқа бир ишчи, — уларнинг кал бошларини милтиқ дориси билан доволаймиз. С. Айний, Қуллар.

4 Сочи бутунлай ёки қисман тўкилиб кетган киши. Қалинроқ ўртоғим Аъзам кал ҳамма каллар сингари гапга чечан, қочирик гапларни гапириб, муллаваччаларни ва ҳаттоки пешқадамларни кулдирар эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Кошкийди қорача бўлиб туғилган бўлсам, кўргами, калгами тегиб, сизнинг таънагизни.. эшитмас эдим. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

Калнинг нимаси бор? - Темир тарағи бор! Бор (одатда, арзимас) нарсини қизғанадиган хасис одам ҳақида айтиладиган матал. **Тепа кал, тепахал 1)** бош тепасидаги сочи тўкилиб кетган жой. Саидғози.. Хўжабековнинг тепа калига боқиб, хушомадгўйлик билан илжайди. С. Анорбоев, Оқсой; 2) бошининг тепасида сочи йўқ киши.

5 кўчма Ернинг ўт-ўлан чиқмай қолган бўлаги; тақир. Ернинг кали.

6 кўчма Жун-пати тўкилиб, тақир бўлиб қолган жой. Пўстакнинг кали. Ғиламнинг кали.

КАЛАВА [ф. كلاب, كلاب — ўрам, думалоқланган ип; тўр] Чархга бир неча марта бир текис қилиб ўралган ва чархдан чиқариб олиб тахланган бир ўрам ип, ипак. Уч калава ипак. ■ Устахонага эшик олдидаги арқонга илинган қизил, сариқ, сурранг, би-нафшаранг ип калавалари тагидан бош эгиб кирилади. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Рангбаранг ипакларни калавасидан чиқариб, чарх-

да бир-икки тоялаб олади-да, копток қилиб ўраб қўяди. Ойдин, Ҳикоялар.

Калава чигаллашмоқ Ҳал этилиши лозим бўлган масала, муаммо чигал тус олмақ. ..Сабаб ва натижалар бир-бири билан шундай аралашиб, шундай чалкашиб кетган эдики, у оқни оққа, қорани қорага ажратмоқчи бўлгани сари, калава бадтар чигаллашарди. П. Қодиров, Уч илди. **Калаванинг учи** Ҳал этилиши, белгиланиши лозим бўлган масала, муаммо ва ш. к. дан белги берувчи, уни аниқлаш, белгилашга йўл очувчи нарса. Буйруқлар напқасига қараб баҳо бериб буладими одамга? Нима қилиш керак? Калаванинг учи борми? А. Мухтор, Туғилиш. Турғун бу чигал калаванинг бир учи Қодир-жонга бориб боғланишини сезарди. О. Ёқубов, Тоғ қизи. **Калавасини (калавасининг учини) йўқотмоқ** Нима қилиш, нимадан бошлаш кераклигини билмай қолмоқ, иши чигаллашган ҳолда қолмоқ. Аҳмад калавасини йўқотиб қўйган телбадек анчагача шаҳарда кезиб юрди. Ф. Мусаждонов, Ҳиммат. Биласизми, раис амаки, сиз касал бўлгач, калавамнинг учини йўқотиб, шунчалик паришон бўлдимки.. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

КАЛАВАЛАМОҚ Калава ҳолига келтирмақ, ўраб калава қилмоқ. Ипни калаваламоқ. ■ Ипакларни найчага ўрайдиган, калавалайдиган дастгоҳлар бир маромда ишламоқда. Газетадан. Пилани қайнатиш, унинг ипини чуватиш ва калавалаш учун жуда кўп меҳнат сарфланади. «Фан ва турмуш».

КАЛАВАХОНА Тўқимачилик саноатида: ип ёки ипак калава қилинадиган бўлим, цех.

КАЛАВАЧИ Цехда калава тайёрловчи ишчи. Калавачилар устози.. бизни кенг, озода цехда гумбурлаб юриб турган дастгоҳлар ёнига олиб борди. М. Жўра, Куёшдан нур эмганлар.

КАЛАКА [ф. كلك — алдамчилик; қалтис ҳазил; хийла-найранг] Масҳара-мазах, устидан кулишга қаратилган гап-сўз, хатти-ҳаракат ва ш. к. -Шундоқми? — деди Самторқул калака оҳангида, лекин Ҳадича холанинг «бас, қийнама» деган мазмунда кўз қисисини кўриб, бошқа гапга кўчди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Калака бўлмоқ Масҳара, мазах бўлмоқ, майна бўлмоқ. Баротнинг калака бўлиши, бурдсизлиганиши учун Ёқубжоннинг.. гапларидан бир жуфти кифоя эди. А. Қаҳҳор, Са-

роб. **Калака қилмоқ** Бировни масхара, мазах қилмоқ, майна қилмоқ. *Муса кўп вақт унинг [Рамазон қорининг] «а, лаббай!» деган гапни кўп такрорлаб, буйини буриб туришини ва баъзи бировларга дўқ уришини калака қилиб, болаларни кулдирар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КАЛАМЕНКА [р. каламенка – канопадан тайёрланган газлама < юн. kamilavka – туя жунидан тайёрланган кийим] Зиғир толасидан зич қилиб тўқилган газмол. *Уларнинг [йиғитларнинг] ҳар иккаласи каламенкадан китель кийган.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. *Туман газетасининг муҳаррири хипчадан келган.. эгнига каламенка костюм, оёғига брезент туфли кийган Усмонов эди.* Н. Назаров, Замон.

КАЛАМУШ [ф. *كلاموش* – даласичқон] 1 Кемирувчи сутэмизувчиларга мансуб зараркунанда ҳайвон. *Оқ каламуш.* ■ *Озиқ-овқатларни каламушдек ертўлаларга яширишяпти.* К. Яшин, Ҳамза. *Сизниксининг айби йўқ, сичқон бор, каламуш бор, кам чиқса, айб ўшаларнинг бўйнига илинаверади.* С. Маҳқамов, Шогирд.

2 *кўчма* Уғри (ишлаб турган жойидан, мас., омбор ёки магазиндан уни-буни ўғирлаб ташийдиган шахслар ҳақида). *Ҳар каламушларимиз борки, бугдойни шוליға, арпани маккажўхориға аралаштириб тортгани тортган.* С. Маҳқамов, Шогирд.

КАЛАНТАР [ф. *كلانتر* – шаҳар ҳоқими; маҳалла оқсоқоли; сардор] шв. Амалдор шахс, аён. *Хива хони Оллоқулихон.. иморатсоз хунармандларнинг бош калантарини чақириб, қурилишни жуда тез ҳам қисқа муддат ичида тамомлашни буюрган.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири.

КАЛАПАТРА [ф. *كلپترة* – беҳуда, беъмани гап, иш] шв. Тартибсиз ҳолдаги; ишни тартибсиз, чала-чулпа, пала-партиш қилдиган. *Калапатра одам. Калапатра иш. Калапатра сўзламоқ.* ■ *Калапатра оқлар батамом Қўрғон сари қочиб қолмоқда.* М. Али, Боқий дунё.

КАЛВАК [ф. *كلوك* – кичик бола; нодон, анқов, уятсиз] Бефаросат, ношуд. [Ўзбек ойим:] *Бу калвак ўғлингиз марғилонликнинг эшигида қул бўлиб ётиб оладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КАЛВАРС шв. Калвак.

КАЛДИРАМОҚ айн. галдирамоқ. *Султонбуви мўридан кўзини узмай, тили калди-*

раб, қўли қалтираб ўтириб қолди. И. Раҳим, Пир.

КАЛЕНДАРЬ [лот. *calendarium* – қарз дафтарчаси ёки *Calendae* – ҳар ойнинг биринчи куни] 1 Йилнинг барча ой-кунлари тартиби билан кўрсатилиб, бошқа маълумотлар ҳам берилган жадвал ёки китобча; тақвим. *Стол календари. Йиртма календарь.*

2 Ҳаёт ёки илмнинг бирор соҳасидан маълумот берувчи шундай жадвал ёки китобча. *Астрономия календари. Табиат календари. Хотин-қизлар календари.*

3 Узоқ даврларни, йилнинг ой-кунларини ҳисоблаш тизими. *Календарни ислоҳ қилиш. Григорий календари. Юлий Цезарь календари.*

4 Қилинадиган иш ёки машғулотларнинг бажарилиш муддатлари (ой, кунлари) кўрсатилган маълумот, жадвал. *Иш календари. Машғулот календари. Мусобақа календари. Календарь режа.*

Календарь йил(и) Бухгалтерия ҳисоботида ўн икки ойлик давр (1 январь – 31 декабрь).

КАЛЁН [ф. *كاليان* – чекиш асбоби] Чилимга ўхшаш, тутун тортиладиган най ўрнида узун резина най ўрнатилган чекиш асбоби. *Ҳожихон.. арақ-мусалласларини ичди, калёнларини чекди, наша отсалар – бирга отди..* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КАЛЖЎРЧИ айн. ўлаксахўр. *Тепамизда калжўрчи аста чарх уриб сузиб юрибди.* С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар.

КАЛИБР [фр. *calibre*] махс. 1 Милтиқ, тўп каби ўқотар қуроллар қувурининг диаметри. *Милтиқ калибри. Миномет калибри. Замбарак калибри.*

2 *тех.* Саноат, ишлаб чиқариш буюмларининг аниқ ўлчами.

3 Буюмларнинг (мас., машина қисмларининг) катта-кичиклигини, йўғон-ингичкалигини, ўзаро жойлашини ўлчайдиган шкаласиз асбоб.

КАЛИБРЛАМОҚ 1 Аниқ ўлчамда тайёрламоқ, аниқ ўлчамга келтирмоқ. *Замбарак стволини калибрламоқ.*

2 Аниқ ўлчамли нарсаларнинг катта-кичиклигини текширмоқ, ўлчамоқ.

3 Нарсаларни йўғон-ингичкалигига, майда-йириклигига қараб гуруҳлаштирмоқ, хилларга ажратмоқ, сараламоқ. *Деталларни калибрламоқ. Чигитни калибрламоқ.*

КАЛИБРЛИ Калибрга эга бўлган. *Кичик калибрли милтиқ. Катта калибрли тўп.*

КАЛИБРЛОВЧИ Буюмларнинг йўғон-ингичкалигини, катта-кичиклигини, калибрини ўлчаб аниқловчи, аниқ ўлчамга келтирувчи; нарсаларни катта-кичиклигига қараб хилларга ажратувчи, сараловчи. *Калибрловчи ишчи.*

КАЛИД [ф. كالىد — очқич] *айн. калит.* [Махдум Равнога:] Сандиқнинг калидини биласанми, деб чақирган эдим, калид топилди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Хужра калидини чўнтагига солиб олган Зиёдилла хужрага кечасиеқ келиб, шу ерда тунаб қолди. Ҳ. Фулом. Машъал. Келажакнинг калиди чидам билан ўқишда. Ю. Ҳамдам.*

КАЛИЙ [лот. calium < а. قلو — ишқор] **1** Менделеев даврий системасининг **1** гуруҳига мансуб кимёвий элемент; кумушранг оқ юмшоқ металл.

2 айн. калийли. *Фосфор ва калий ўғитлари меъёридан бирмунча ортиқроқ берилса.. «Фан ва турмуш».*

КАЛИЙЛИ Таркибида калий бўлган. *Фосфорли ва калийли ўғитларнинг асосий қисми кузда гўнг билан бирга солинади. «Фан ва турмуш».*

КАЛИМА [а. كالمه — сўз, жумла, қисқа гап] **1 кт. айн. сўз 1.** *Сидиқжон «унсур» калимасини «ҳукуматга қарши» деган маънода ишлатар, бу ердагилар ҳам шу маънода аңглалар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

Икки калима сўз Икки оғиз сўз, қисқа хабар, маълумот. *Булар бу ерда тураверсин, энди икки калима сўзини Кўктемир подшоҳдан эшитинг. «Эртақлар». Аъзамнинг уйдан келган хатдаги икки калима сўз эсига тушди: Тоғаннинг ўғли Каримжон келаси ҳафта уйланыпти. Катта тўй қилишса керак, сен бўлганингда.. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Калима келтирмоқ* Калимайи шаҳодатни айнан айтмоқ; мусулмон бўлмоқ; калимайи шаҳодатни такрорлаб юрмоқ. *Ҳар қадамда калима келтириб, парвардигори оламдан ўз паноҳида асрашини етти карра илтижо қилдим. Ҳ. Фулом, Машъал. Тили калимага келмаслик 1) дин. калимайи шаҳодатни айтолмаслик; 2) кўчма кўрқиш, изтиробга тушиш, аччиқланиш ва ш. к. туфайли гапиролмай қолмоқ. Отангизнинг ҳам тиллари бурро эди. Лекин моддасини моддасига*

тўғрилаб қўйганимда, тили калимага ҳам келмай қолган эди. С. Анорбоев, Оқсой. Иккала қирғоқдаги болалар ҳам унинг мақсадини тушунган, аммо ҳеч кимнинг тили калимага келмас эди. М. Ҳазратқулов, Журъат. Калима(й)и шаҳодат дин. Мусулмонликка иқрор бўлиш учун ёки мусулмонлик далили, асоси сифатида айтиладиган арабча ибора. *Лекин Абдуллабой маҳалла имоми ҳузурда «калимаи шаҳодат»ни айттириб, никоҳ ўқиттириб олган эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

КАЛИМАГҲҲЙ [а. +ф. كالمه گوى — калима айтувчи] *дин.* Калимайи шаҳодатни доим такрорлаб турувчи мусулмон.

КАЛИТ [ф. كالىت — очқич] **1** Кулфни очиш ёки беркитиш учун ишлатиладиган металл асбоб. *Уйнинг калити. Сандиқнинг калити. Эшикнинг калити. ■ Мамарайим афанди Тешабойдан оьборларнинг калитларини олгандан кейин, у ердаги молларни яхшилаб кўздан кечириб чиқди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 Бирор механизмни бураб юргизиш, ишга тушириш учун ишлатиладиган металл асбоб. *Девор соатнинг калити. Уйинчоқнинг калити. ■ Илҳомжон тезда домкрат ва калитларни олди. Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.*

3 тех. Гайка ва болтларни бураб қаттиклаш ёки бўшагиш учун ишлатиладиган узунчоқ дастали ёки дастасиз жағли металл асбоб.

4 мус. Беш қаторли нота чизигининг бирортасига қўйиладиган ва шу чизикдаги нота номи ва баландлигини билдирадиган маҳсус белги.

5 махс. Тест синовларида берилган тест топшириқларининг энг тўғри жавобларини акс эттирувчи жадвал; тўғри жавоблар рўйхати.

6 кўчма Бирор нарсага эришиш ёки уни тунунтириш (англаш), топиш, эгаллаш йўли, воситаси, имконияти. *Бахт калити. Ҳалаба калити. ■ Мағрур овоз берар «одам» деган сўз! Тилсимлар калити унинг қўлида. Т. Тўла. Ҳаётда шундай кишилар бўладики, қалб калити уларнинг қўлида. Ё. Шукуров, Халқ билан ҳамнафас. Ҳосилнинг калити деб аталмиш бу бойлик [минерал ўғит] қор. Ёмғир остида кучини йўқота бошлаган. Х. Тўхтабоев, Ўғитдан тоғлар.*

КАЛИТБОН [ф. *كليديان* — калит қоровули] *тар.* Хонлик, амирликларда сарой, ўрда калитларини сақловчи, ўзида тутувчи шахс. *Олдинда учиб кирган бир қирғиз йигит.. калитбонга ташланди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КАЛИШ [р. галоши / калоши < фр. *galoches* — резина пойабзал] Нам ўтказмайдиган, одатда маҳси, ботинка каби пойабзаллар устидан кийиладиган, резинадан ишланган оёқ кийими. *Болалар калиши. Катталар калиши.* ■ *Қиз паранжи ўрнида чурук бир яктак ёпинган эди. Эғнида.. чит кўйлак, оёқларида жуда эски калиш.* Ойбек, Танланган асарлар.

Этик (ёки пучуқ) калиш Этик, ботинка ёки пийма устидан кийиладиган, учи тўмтоқ, европача калиш. **Ўзбекча калиш** Одатда маҳси билан кийиладиган енгил, учли калиш.

Калишини тўғрилаб кўймоқ айн. кавушини тўғрилаб кўймоқ қ. кавуш.

КАЛЛА I [ф. *كله* — бош; уч, чўққи; ақл] 1 Жониворларнинг боши (одатда, чорва молларининг боши ҳақида). *Отнинг калласи. Ҳужизнинг калласи. Филнинг калласи.*

2 Сўйилган чорванинг боши (хом ёки пиширилган). *Калла гўшти. Калла куйдирмоқ. Калла шўрва.* ■ *Ҳеч бир тўй-томоша.. оқсоқолсиз ўтмасди. Биронтаси эчки сўйгудек бўлса, калласини энг аввал оқсоқол олдига қўймасдан иложи йўқ.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Калла солмоқ Чорванинг калла-поча ва ошқозон, ичак каби аъзоларини пиширмоқ.

3 с. т. Одам гавдасининг юқори қисми, боши. *Ҳар каллада бир хаёл.* ■ *У [амир] кулган сари қилтириқдай бўйнига калласи оғирлик қилиб, дам олдинга, дам орқасига оғиб кетар эди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Қиз калласини чайқаб, қўлларини енг-сочбоғ ичига тиқиб олди.* С. Сиёев, Аваз.

4 Боши катта киши исмига лақаб сифатида қўшиб ишлатилади. *Аҳмад калла. Карим калла.* ■ *Ҳаммаси ҳам Фиёс каллага ўхшаган бетавфиқ бўлаверармиди?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 с. т. кўчма Ақл, мия. *Калласи бор одам кўп чекмайди. Боланинг калласи жойида. Каллангни ишлат!* ■ *Ўзимнинг каллам бор, сенинг маслаҳатингсиз ҳам эплаб кетаман.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

6 с. т. кўчма «Нодон», «аҳмоқ», «каллаварам» каби маъноларда ишлатиладиган ундалма.

Хом (ёки қовоқ) калла айн. калла б. *Билмасанг, нега, урди деб қўл қўясан, мажбур қилди деб гувоҳликка ўтасан, қовоқ калла?!* О. Ёқубов, Ларза.

Калла пишдими? с. т. Уйқуга тўйдинг (из)ми? **Калла ташламоқ** Боши билан сувга шўнғимоқ, сувга отилмоқ. *Рўпарамда, сувнинг лабгинасида, катта харсангтош турарди. Шунинг устидан калла ташламоқчи бўлиб, энди оёқ қўйган эдим, нима бўлди-ю, шалоп этиб, сувга ағдарилиб тушдим.* Ў. Умарбеков, Севгим, севгилим. **Калла қанд қ. қанд.** **Калла қилмоқ (ёки урмоқ, қўймоқ)** Бош билан зарб бермоқ. *Қора йигит алам билан уни бир калла қилган эди, хотиннинг олдига бориб тушди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Йўлчи бир калла уриб, Қора Аҳмаддан ўзини айирди..* Ойбек, Танланган асарлар. *Тўлан бош эгиб, навбатдаги даррага елка тутган бўлди-ю, кутилмаганда қозиаскарга калла кўйди.* С. Сиёев, Аваз. **Куйдирган калла** Тиржайган киши ҳақида.

КАЛЛА II [лот. *calla* < *callainus* — оч яшил] Иссиқхоналар ва хонадонларда ўстириладиган, гуллайдиган кўп йиллик манзарали ўсимлик.

КАЛЛАВАРАМ [калла + а. *ورم* — шиш, ўсма; яллиғланиш] I Ақл билан эмас, ўйла-масдан, пала-партиш иш қиладиган (шахс). [Қодиров:] *Сен мени каллаварам деб ўйлама, ҳа. Қодиров уз ақли билан ишлайдиган раис.* Ш. Рашидов. Бўрондан кучли. *Сен ҳам каллаварам экансан-да, харидорларнинг уст-бошига, афт-башарасига қараб муомала қилмайсанми?* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

2 Шундай шахсга нисбатли муносабатни билдиради. *Норматнинг эсига лоп этиб боя айтган гапи тушди. «Эҳ, каллаварам. Нималар дединг ўзи?»* М. Ҳазратқулов, Журъат.

КАЛЛАДОР [ф. *كله دار* — каллага эга, калласи бор; ақлли] Калласи, боши катта. *Калладор, чўтирсимон, юм-юмалоқ раис катта қорини силкиб кулди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

КАЛЛАК [ф. *كلک* — кичкина калла] I Дарахт танасининг шох-бутоқлари кесиб ташланган юқори қисми, кесилган шохи, бутоғидан қолган қисми. *Аброр, ўғлим, ана у беҳининг каллагига газета қистириб қўйган*

эдим, шуни олиб кел. А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Подишонинг дори шу Гулистон шахрининг бир чеккасида, каллак тутга яқин жойда эди. «Муродхон».*

Каллак урмоқ айн. каллакламоқ. Янги каллак урилган тут остида қўлига болтасини ушлаб Собиржон ўтирибди. С. Зуннунова, Олов.

2 Бирор нарсанинг бош қисми. *Цилиндрлар каллаги. Ракетанинг ядроли каллаги.*

3 махс. Кулолчиликда идиш ва б. ясашда ишлатиладиган мослама — чархнинг лой қўйиладиган жойи. *Кулол чарх каллагига қўйган гумбаз-лойдан идиш ясаб, олмадек ортиб қолганини ташлаб юбормай, хуштак ясайди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

КАЛЛАҚДОР **1** Кўп йиллардан бери каллакланавериб, сершоҳ бўлиб кетган, каллакланган жойи йириклашиб кетган. *Йўлнинг.. икки четида эса ҳар хил дарахтлар, самбиттоллар, каллакдор тутлар қад кўтарган. Ш. Тошматов, Эрк қуши.*

2 с. т. Калладор.

КАЛЛАКЕСАР Одам ўлдирувчи, босқинчи; ҳеч нарсадан ҳайиқмайдиغان ашаддий жиноятчи. *Азим тажанг қиморбозлар, ўғрилар, каллакесарлар орасида кўп бўлган. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

КАЛЛАКЛАМОҚ Кексайган мева дарахтларини ёшартириш, янгитдан шохлатиш мақсадида улар танасининг юқори қисмидаги эски шох-бутоқларини кесиб ташламоқ; каллак урмоқ. *Толларни каллакламоқ. ■ Бек аканинг йигитлари тутга чиқиб, шохларни каллаклай бошлади. С. Нуоров, Нарвон.*

КАЛЛАПАЗ [ф. *кәпәз* — калла пиширувчи] Калла-поча ва ич (ички аъзо)ларни пишириб сотувчи шахс. *Узум бозорининг атрофида.. нўхатшўракчи ва каллапазлар ўз нарсаларининг таъриф-таъсифини қилиб, овозлари борича бақирадилар. М. Муҳаммад-жонов, Турмуш уринишлари.*

КАЛЛАПАЗЛИК **1** Каллапаз иши, касби. *Каллапазлик қилмоқ. Каллапазликни йиғиштирмоқ.*

2 Калла-поча ва ич (ички аъзо)лардан тайёрланган таомлар билан савдо қилинадиган жой. *Матнано унинг ёнидан айланиб ўтди-да, каллапазликка бурилди. С. Сиёев, Аваз.*

КАЛЛА-ПОЧА [ф. *кәпәчә* — қўй калласи ва оёқлари; улардан қайнатиб тайёрлан-

ган таом] Сўйилган чорванинг (хом ва пиширилган) калласи ва оёқлари. *Калла-поча тозалamoқ. ■ Маллавовай ака бир ўтирганида битта қўйни калла-почаси билан еб, терисини нонуштага қўяди. А. Қаҳҳор. Қўшчинор чироқлари. [Кушхонада] Ҳа-ҳу дегунча молнинг калла-почаси ажратиб олинади. С. Аҳмад, Чўл бургути.*

КАЛЛАПЎШ [ф. *кәпәш* — бошни ўровчи; дўппи] **1** шв. Бош кийими; дўппи.

2 Дўппининг бир тури (одатда, тожиклар киядиган тури). *Зум ўтмай, қора каллапўш кийган, занжидай бадбашара барзангини етаклаб кирди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

3 Қовуннинг ҳандалаксимон эртапишар нави.

КАЛЛАХОМ [ф. *кәҳам* — пишмаган калла] **1** Териси шилиб олинган мол калласи.

2 Қора молнинг калла териси. *Калла-хом чарм.*

КАЛЛАХУМ [ф. *кәҳм* — хумдай, катта калла] **1** Боши жуда катта, катта бошли. *Эшикдан қамчинини елкасига қистирган, баланд бўйли, яғриндор, каллахум йигитча кирди. Ойбек, О. в. шабадалар.*

2 айн. хомкалла, каллаварам. *Совхоз раҳбарлари билан менинг орамдан қора мушук ўтган-у, мен каллахум билмай қолганман. Газетадан.*

КАЛЛИГРАФ Ҳуснихат қоидаларига риоя қилиб, чиройли ёзадиган шахс; хаттот.

КАЛЛИГРАФИЯ [юн. *calligrafia* — чиройли ёзув, хат] Чиройли ёзиш санъати, хаттотлик; хуснихат.

КАЛОВЛАМОҚ **1** У ён-бу ёнга чайқалмоқ, нотекис юрмоқ, гандиракламоқ. *Бу салобатли одамлар орасида хизмат қилган Йўлчи гоят сиқилди. Юрса каловлагандай, бировни туртгандай туюлади. Ойбек, Танланган асарлар. ..қовушмай, каловлаганча бояги аёл кетидан судраларкан, кўзлари така-пука. Ҳ. Назир, Онаизор.*

2 Эс-ҳуши жойида бўлмайдовдирамоқ; эсанкирамоқ. *Олимжон, онасининг таъзияси устидан чиқди. Бошини қаёққа уришни билмай, каловлаб қолди. Ҳ. Назир, Қанотлар.*

КАЛОВЛАНМОҚ айн. каловламоқ. *Каловланиб йиқилди мағрур, Азиз тупроқ узра қўйди бош. Т. Тўла. Қизни учратишни хаёлига ҳам келтирмаганидан, каловланиб, осто-*

нада саррайиб турарди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

КАЛОМ [а. *كلام* – сўз, гап, нутқ] кт. Сўз; нутқ, гап-сўз; сўзлаш, гапириш. *Аввал таом, баъдаз калом.* Матал. ■ Сўзни, Муқимий, керак этмак тамом. *Мазаси қолмас, узун ўлса калом.* Муқимий. *Менга боқиб, салом этиб, Ҳар бири бир калом этиб, Сўзлади эҳтиром этиб, Топди баҳона қизларим.* Ҳабибий.

Калом шариф Қуръон, каломулло. *Каломи шарифда ёзилишича, йиғи-сиғи қилиш олло таолонинг иродасига қарши бориш билан баробар гуноҳдир.* К. Яшин, Ҳамза. **Хуллас(и) калом** Гапнинг лўндаси, хулосаси. *Хулласи калом, шаҳарни ўраган нобон ҳалқа узилиб кетди.* Мирмуҳсин, Кўринмас ҳалқа. *Хулласи калом, ишларим чакки эмас, дўппим яримта.* «Муштум».

КАЛОМУЛЛО [а. *كلام الله* – Оллоҳнинг сўзи, Қуръон] айн. **қуръон.** *Мансабдор кимса, бу сўзларни қоғозга ёзиб, ҳеч қачон тонмаслиги учун каломуллони ўртага қўйиб, қасам ичирди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Каломулло урсин Қуръонни ўртага қўйиб қасам ичишни билдиради. *«Гўримда типпачик тураман,» дея, «Каломулло урсин», деб қасам ичдилар.* С. Кароматов, Олтин қум.

КАЛОН [ф. *کلان* – катта, улкан] 1 шв. Катта.

Қози калон, қозикалон эск. Бош қози. *Четга чиқиб, ёнимга қарасам, машинада қозондай салла ўраган қози калон ўтирибди.* И. Раҳим, Оловкор.

2 Калон (эркаклар исми).

КАЛОНДИМОҒ [ф. +а. *کلان دماغ* – кибр-ҳавоси баланд, такаббур; айн. катта калла] Ўзини жуда юқори тутадиган ва шундай муомалалада бўладиган; димоғи баланд. *Гап камтарлик ҳақида борар экан, кўз ўнгимда ажойиб фазилатли кишилар, шу билан бирга, гердайдан, мағрур, калондимоғ баъзи кимсалар жонланади.* Газетадан. *Кенжага дастлаб муомаласи дағалроқ, ўзи калондимоғ кўринган бу киши суҳбат охирида ғоят таъби нозик бир шинаванда бўлиб чиқди.* Ҳ. Назир, Маёқ сари.

КАЛОНДИМОҒЛИК Калондимоғ шахсга хос хатти-ҳаракат, хусусият. *Калондимоғлигинг қолмади-да, полвон! Ҳамон мусофирчиликни бўйинингга олдингеми, эгардан сая тушгин-да!* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

Ишоналарда, айниқса, кўпчилик билан муомала қилинадиган жойларда.. сансалорлик, калондимоғлик, дағаллик ва майнабозчиликларни бозор кўтармайди. Т. Алимов, Хиргойи.

КАЛОНПО [ф. *کلانپو* – қадами, оёғи катта] 1 с. т. Амал, бойлик ва б. жиҳатдан маълум-машҳур бўлган, амалдор, «катта шахс» тарга нисбатан қўлланади. *Бу жойнинг калонполари.* ■ Э, бу калонполарнинг хизматини қилавериш, елкамнинг яғри чиққан. С. Кароматов, Бир томчи қон. *Ийғилган меҳмонлар орасида шаҳарнинг маълум, сердастурхон калонполаридан Мирзакарим ҳожи вофуруш.. Ҳаким гажавва, Мирзараҳим шафақ лақабли бойлар ҳам бор эди.* С. Абдулла, Мавлоно Мирсидиқнинг ижодлари.

2 шв. Оёғи катта одам.

КАЛОРИМЕТР Жисмнинг ўзига оладиган ёки ўзидан чиқарадиган иссиқлик миқдорини (калория ҳисобида) ўлчайдиган асбоб.

КАЛОРИМЕТРИЯ [лот. calor – иссиқлик + юн. metreo – ўлчайман] Турли физикавий, кимёвий ва биологик жараёнларда ажраладиган ёки ютиладиган иссиқлик миқдорларини ўлчаш усуллари мажмуи.

КАЛОРИФЕР [фр. calorifere < лот. calor – иссиқлик + ferre – элтмоқ, келтирмоқ] Иситиш, вентиляция тизимларида ва курутгичларда ҳавони қиздириб берадиган, қувурлар тизимидан иборат қурилма. *Бўғли калорифер.* *Сувли калорифер.*

КАЛОРИЯ [лот. calor – иссиқлик] Бир грамм сувни бир градус иситиш учун зарур бўлган иссиқлик миқдори.

Катта калория, килокалория 1000 кичик калорияга тенг иссиқлик миқдори. **Кичик калория** айн. **калория.**

КАЛОРИЯЛИ Муайян калорияга эга бўлган; калорияси юқори. *Калорияли овқат.*

КАЛОРИЯЛИЛИК Калорияга эгалик ҳолати, калория даражаси; тўйимлилиқ. *Озиқ-овқат маҳсулотларининг калориялилиги.* *Кўмирнинг калориялилиги.*

КАЛТА [ф. *كلتة* – думи қисқа, думсиз] 1 Узунлик ўлчами кичик; қисқа. *Калта шим.* *Калта қалам.* *Калта ип боғловга етмас.* Мақол. *Симни калта кесмоқ.* ■ *Мастон калта, аммо йўғон икки ўрим сочини бошига ўради-да.. оёғидаги ағдарма этикни кўздан кечирди.* А. Қаҳҳор, Мастон.

2 Узунлиги нисбатан кам, етарли эмас; қисқа. *Унинг ипак салласи нозик қилиб ўралган, калта энгли ипак абоси ўзига жуда ёпишиб туради.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Арслон ҳам эгасининг буйруғини кутаётгандай, калта думини қимирлатиб.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 Вақт нуқтаи назаридан қисқа, тез тугайдиган, узоқ давом этмайдиган. *Калта кун.* ■ *Соат кетидан соат ўта берди. Калта куз кунни оғди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бу гаплашув ҳам калтагина савол-жавобдан иборат бўлди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Ингичка ва йўғон, калта ва чўзиқ товушлар.. кекирдаклири узилиб кетмайдими бу хўрозларнинг?* И. Раҳим, Ихлос.

Гапни калта қилмоқ Гапни чўзмаслик. *Аммо инсон қалбини шиллиқ кўртдек кемириб ташлайдиган гумон ва шубҳа ич-ичини кемираётганидан ижирғанди, сездириб қўймаслик учун гапни калта қилди.* С. Кароматов, Олтин кум. **Калта ўйламоқ** Яхшилаб, пишиқ қилиб ўйламаслик, юзаки ўйламоқ. *Айб ўзимда. Калта ўйлабман. Тўй бўлмайди.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Қўли калта** Имконияти чекланганликни, иложсизликни билдиради. *Ўйлаб қарасам, дўппи тор экан.. каттароқ иш қилишга қўлимиз калта экан.* И. Раҳим, Ихлос.

КАЛТАБАҚАЙ Паст бўйли, аммо йўғон ва пишиқ, бақалоқ (одам, ҳайвон ва уларнинг аъзолари ҳақида). *Калтабақай одам. Калтабақай от.* ■ *[Матқовул] Бесўнақай битган картошкадай калтабақай бармоқларини яктак ёқасига олиб бориб, сержун кўкрагига туфлаб қўйди.* А. Мухтор, Опасингиллар.

КАЛТАБИН *[ф. калтебин — яқин, қисқа масофани кўрувчи; узоқни кўрмайдиган]* Ҳозир кўзига кўриниб турган нарсалар асосида ҳукм чиқариб, унинг оқибатига фаҳми етмайдиган, келгусини, узоқни кўрмайдиган, қисқа ўйлайдиган. *Одамлар орасида ҳам узоқни кўра билмайдиган калтабинлар учрайди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

КАЛТАБИНЛИК Узоқни кўрмай, калта ўйлаб иш тутиш, калтабинга хос хатти-ҳаракат. *..қурилиш ишига дахлдор раҳбарларнинг совуққонлиги, калтабинлиги туфайли йўл қўйилган хатолар..* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

КАЛТАДУМ 1 Думи калта, думи кесилган; чўлтоқ. *Калтадум эшак. Калтадум ит.*

2 *кўчма с. т.* Европача кийинган, калта кийим кийган. *У [хотин] шаҳардан келган бир калтадум домлага тегиб олди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. *— Зиёлилар, билмадим, калтадумми, аммо билгич, ўқиган одамлар-да, — дейди такрорлаб дурадгор.* Ойбек, Болалик.

КАЛТАК *[ф. калтак —]* **1** Дарахт, бута кабиларнинг барг-бутоқсиз узун шохи (синган ёки махсус қирқиб олинган, ҳўл ёки қуруқ). *Текинга ўрганган текинхўр қўлига калтак илинса ҳам, «керак бўлиб қолар», деб олиб кетаверар экан.* «Муштум». *Ойимча биби уларни [товуқларни] кўрди-ю.. қўлига тушиб қолган бир калтакни ҳавола қилиб, тир-қиратиб ҳайдаб, қарғай-қарғай уйига кириб кетди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Уриш, саваш, ҳайдаш учун ишлатиладиган махсус ёғоч; таёқ, гаврон. *[Жаллод] Бандининг тиззасидан қуйисига, оёқлари суягининг қиррасига калтак билан қаттиқ бир урди.* С. Айний, Эсдаликлар. *[Шербек] Қўлига калтак олиб, мол боққани қирга чиққанида.. қувончини ичига сиғдира олмай думбалоқ ошган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 фольк. Тўқмоқ, чўқмор; гурзи. *Тўқсон ботмон чўян калтак қўлимда.* «Ширин билан Шакар». *[Кўкалдошининг] Тақимида беш юз ботмон калтаги.* «Алпомиш».

4 Таёқ, мушт ва ш. к. зарби; уриш. *[Лаъли].. бекнинг калтаклари ҳам ёдидан кўтарилиб, аланга чайқалаётган ерга югурди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Сувонжоннинг калтакка тоқат қилиши Ойсулувага бадтар алам қилди.* С. Анорбоев, Оқсой.

5 *кўчма* Қаттиқ тегувчи, зарба бўлувчи нарса; дакки, *Аваз уйига киргач, ўзича кулиб: «Менинг шеърим улар учун калтак бўлади», — деб қўйди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Чолнинг ҳар бир мақтов сўзи полвонга калтак бўлиб тушмоқда эди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

Бошида калтак синмоқ Ажрини (жазосини) тортмоқ; қаттиқ гап эшитмоқ; балога қолмоқ. *Ҳамма айб Салоҳиддинда! Калтак шу одамнинг бошида синиши керак.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Шунча калит чўнтагимда бўлгани билан битта-яримта нарсани нари бери қилиб кўрай-чи, бошимда калтак синсин..* С. Маҳқамов, Шогирд. **Калтак емоқ**

Калтакка дучор бўлмоқ, калтакланмоқ. Эчкининг калтак егиси келса, чўпоннинг таёғига сурканади. Мақол. **Калтак остида қолмоқ** Кўп калтак емоқ; дўппосланмоқ, саваланмоқ. Бирдан ўнларча мушт ҳавога кўтарилди. Эликбоши ва унинг шериклари калтак остида қолди. Ойбек, Танланган асарлар. **Оқ калтак, қора калтак** Хужум қилиш учун таёқ, теша ва ш. к. лар билан қуролланган оломон ҳақида. **Қора калтак билан** Қуролсиз, оддий таёқ билан. [Абдурахмонбой:] Мирзақул, Николай полвон зўр. Хом халёларга бориб юрманг, қора калтак билан подшоҳликни йиқитиб бўлармишим! Н. Сафаров, Уйғониш.

КАЛТАКЕСАК Судралиб юрувчилар синфига мансуб, думи узун ва узилувчан, тана тузилиши турли-туман, усти майда тангачалар билан қопланган жонивор. Йўл устидан чиқиб қолган чаққон калтакесаклар ўқдай отилиб, кавакларга кириб кетади.. А. Қаҳҳор, Мاستон.

КАЛТАКЗАДА [калтак + ф. زده – урилган] Кўп марта калтакланган, калтак зарби ўтган, калтак зарбидан безиллаб қолган. Ошпазнинг ўчоғида, кўнчининг ёмида, нонвойнинг томида сиғиниб юрган калтакзада бир ит эдим. А. Қодирий, Обид кетмон.

КАЛТАКЛАМОҚ 1 Калтак билан урмоқ. Ҳўкизни калтакламоқ. ■. кўшини совхозлардан ялиниб-ёлвориб олган хашакни бир ой ўтмай чўғини ўчириб қўйишибди. У яна бузоқни калтаклай бошлади. «Муштум».

2 Умуман, урмоқ. Жаллод: -Бунинг нимасини икки юз дарра ураман, юзга чидаса ҳам гўрга, — деди, сўнг жаҳл билан калтаклашга ўтди. С. Сиёев, Ёруғлик. Шунча йил бадалида эрим чертмаган эди, энди аямайди, ўлгунча калтаклайди, деб ўйлади. С. Сиёев. Отлик аёл.

3 кўчма с. т. Каттиқ танқил қилмоқ; қаттиқ койимоқ. Ҳазир Эшматов.. турли найранглар билан Эрназаровни ҳимоя қилиб, Қодировни калтаклаб юрибди. «Муштум».

КАЛТА-КУЛТА Калта ва арзирлик бўлмаган (нарсалар ҳақида). Калта-култа тахталар.

КАЛТАТОЙ Тарихда (19-а. охирларига-ча) мавжуд бўлган ўзбек уруғларидан бири.

КАЛТАФАҲМ [ф. + а. كلتفهم – фаҳми калта, тушунчаси тор] Дарров тушуниб, уқиб ололмайдиган, ақли, фаҳми етмай-

диган; фаҳми калта. Бир сафар у калтафаҳм ва довдир одамнинг сўзига амал қилиб, милиционер, халқ вакиллари билан жиноятчиларнинг уйига бостириб киради. Ф. Фулом, «Тобутдан товуш» ҳақида.

КАЛТАФАҲМЛИК Калтафаҳмга хос иш, хатти-ҳаракат. Калтафаҳмлиги ўзига панд берди.

КАЛТАЧА тар. Ўрта Осиёда аёлларнинг узун, олди чиққ, кенг енгли, авра-астарли қадимий уст кийими; мурсак.

КАЛҲАМАЖ Гўнг ейдиган ва гўнгни соққа қилиб, унинг ичига туҳум қўядиган кўнғиз.

КАЛХАТ Қарчигаёсимонлар оиласига мансуб катта йиртқич қуш; сор. Жилғанинг устида бир гала қора қуш.. калхатлар гир айланиб учиб юрарди. П. Турсун, Ўқитувчи.

КАЛЬКА [фр. calque – нусха, тақлид] **1** Чизма ёки расм нусхасини тушириш учун махсус ишланган шаффоф қоғоз ёки мато. Калька билан расм олмоқ. ■ Нусха олинадиган чизма устига чизма варагидан сал катта калька варағи қўйиш керак. А. Абрикосов, Чизмачилик.

2 Чизма ёки расмнинг шундай қоғоз ёки матога туширилган нусхаси. ..бепоён чўлни тўрт киши кезиб юрибди. Уларнинг қўлида планшет, калькалар туширилган турли ўлчам ва схемалар. Р. Ўроқов, Қарши чўлида.

3 тлш. Бошқа тил луғавий бирлигидан она тили воситалари билан сўзма-сўз таржима қилиш орқали ясалган сўз ёки ибора. «Дунёқараш» сўзи русча «мировоззрение» сўзининг, «ишчи кучи» эса «рабочая сила» иборасининг калькасидир. «ЎТА».

КАЛЬКАЛАМОҚ 1 тех. Калькага кўчирмоқ. Чизмани калькаламоқ.

2 тлш. Калька йўли билан ҳосил қилмоқ. Калькалаб термин ясамоқ.

КАЛЬКУЛЯТОР 1 Калькуляция му-тахассиси, калькуляция тузувчи ҳисобчи ходим.

2 Турли алгебраик амалларни ҳисоблаб чиқариш, бажариш учун қўлланадиган электрон асбоб.

КАЛЬКУЛЯЦИЯ [лот. calculatio – ҳисоблаб чиқариш, ҳисоб-китоб] Товар, маҳсулот ва ш. к. нинг таннархини ҳамда харид ва сотиш баҳосини ҳисоблаш; шундай ҳисобланда тўлдириладиган варақ; нарсанинг таннархи ва сотиш нархи аниқ кўрсатилган маълумот. Ҳар бир кишига каль-

куляция бўйича алоҳида коса ва тарелкада палов сузлади. С. Аҳмад, Паловга эътибор.

КАЛЬЦИЙ [лот. calx, calcis — оҳақ] Менделеев даврий системасининг II гуруҳига мансуб кимёвий элемент; оҳақтош, мрамар ва ш. к. таркибида бўладиган кумушсимон ялтироқ металл.

КАМ [ф. *кам* — оз, озгина, арзимас] 1 Талаб, меъёр ёки одатдагига нисбатан миқдори етарли бўлмаган; оз. *Кам ерли деҳқон (тар.). Йилгишда одам кам бўлди. Бу йил ёғингарчилик кам бўлди.* ■ *Чоршанба кунни далага қўш чиқиши керак. Лекин, ҳақиқатга қараганда, уловимиз кам.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Умуман, миқдори оз, кўп эмас. *Гапни кам сўзла, ишни кўп кўзла.* Мақол. ■ *Тиббиёт илмида кам учрайдиган воқеа.* Т. Мурод. От кишнаган оқшом. *Капсанчиларда чакка ўтмаган уй кам қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Эгалик шаклидаги айрим сўроқ оломолари билан қўлланиб, қийёсланувчи шахс ёки нарсадан камчилиги йўқ эканлик маъносини ифодалашга хизмат қилади. *Бошқалардан нимаси кам?! Ундан қаери кам?* ■ [Кимсаной] *Гайратли, ориятли жувон эди. Мана, Канизак звено бўлар эмиш. Кимсанойнинг Канизакдан нимаси кам? А. Қаҳҳор. Қўшчинор чироқлари. Ўша латтадан кам жойим борми? Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.*

4 Етишмай турган, керак бўлиб турган. -*Келинг, келинг, Шоражаб, — деди қаландарга қараб Сафар, — бир сиз кам эдингиз.* С. Айний, Қуллар.

5 *от* *взф.* Етишмовчилик, етишмаган нарса. *Камини тўғриламақ.* ■ *Сизнинг давлатингизда ейиш-ичишдан, айиш-ишратдан камим йўқ.* «Эртақлар».

6 *с. т.* Сонлар билан бирга келиб, муайян миқдорнинг тўлиши учун ўша миқдорга ўзи қўшилиб келган сон билдирган миқдор етишмаслигини билдиради. *Бир кам қирқ. Бобом икки кам тўқсонга кирди.* ■ *Бир кам ўттиз бўлак бўлиб, тўп бўлиб, ҳиндига тегинг.* «Гўрўғли».

7 Баъзи сўзларга бирикиб, қўшма сўз ясаш учун хизмат қилади: *камгап, камдаромад, камҳосил* ва б.

Бир кам Қилмаган иши (камчилиги) гапдан англашилган нарса экани, уни ба-

жаришга норозилик оҳанги билан ифодаланади. *Бу нимаси?.. Бир камим от етаклаб юриши қолувди?* Газетадан. **Кам бўлманг** Яхши тилак билдиради; яшанг, камол топинг. *Хўш, қизим, табрикларимни қабул қилинг.. ич-ичимдан хурсандман, илоҳим, кам бўлманглар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Кам бўлмаслик** Зарар-зиён кўрмаслик, зиён қилмаслик. *..айниқса, ота-онасининг гапида кириб, ўзининг кам бўлмаганлиги ҳақида анча кўпириб, кўп гапирди.* К. Яшин, Ҳамза. *Ундок дема, қизим! Гапимга кириб, кам бўлингми? [ҳовлини кўрсатиб] Мана! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Бизга ихлос билан қўл берсанг, кам бўлмайсан.* «Муштум».

КАМАЙМОҚ 1 Миқдор ёки ҳажм жиҳатидан оз, кам бўлмоқ; озаймоқ. *Маҳсулот таннархи камайди. Касаллар сони камайди.* ■ *Кўллардаги сув миқдорининг камойиши ёки кўнайиши эса маҳаллий иқлим шароитининг ўзгаришига сабаб бўлади.* «Фан ва турмуш». *..уч-тўрт от майиб бўлиб ишдан чиқди, жамғарилган озиқ-овқат ҳам камайиб бормоқда.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Куч, таъсир даражаси жиҳатидан озаймоқ, пасаймоқ. *Оғриқ камайди. Хавф камайди.* ■ *Учинчи кун табриклар оқими бир оз сусайиб, энтикиш, ҳаяжонлар ҳам камайиб, сокин дақиқалар бошланаётган эди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

Камайиб қолмайди ёки бирор жойи (ёки ери) камаймайди Ҳеч қандай зарар етмайди. *Қариянинг ишларига қарашиб юборсанг, бирор еринг камайиб қолмайди.*

КАМАЛАК 1 Қаттиқ ёғочнинг бир учидан иккинчи учига ип тортиб эгиб, ярим доира шаклида ясалган, найза-ўқ солиб отиладиган қадимий ов ва жанг қуроли; ёй, камон. *Афанди елкасига камалакни осиб.. узоқ бир кўлга гўз овлагани кетди.* «Латифалар». *Эрмана полвон камалагидан девга қараб ўқ узибди.* «Олтин бешик».

Камалак бўлмоқ Камалак шаклини олмақ, эгилмоқ. *Қошлар учади, кўзлар кулади, гоҳ чап қўл орқа белга ўтиб, ўнг қўл қош устида камалак бўлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Камалак қилмоқ** Камалакка ўхшатиб эгмоқ. *Раис.. бир қўлини орқасига қўйиб, иккинчи қўлини боши узра камалак қилиб, икки-уч елка қоқди-да, шундай йўғон гавдали бўлишига қарамасдан, беданадай йўрғалади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Куёш нурунинг ёмғир, фаввора томчиларида синиши натижасида ҳавода турли рангда ярим доира шаклида кўринадиган йўл; ёй. *Дарахтларнинг орқасида қизил, кўк, пушти ва зангор чизиқлар билан товланиб турган камалак кўринди.* И. Раҳим, Ихлос.

КАМАНД [ф. *کماند* — бўғов, сиртмоқ; тузоқ] *эск. кт.* Бирор ҳайвонни тутиш, банди тириб, боғлаш ёки бирор нарсага илинтириб, баландга чиқиш учун ишлатиладиган сиртмоқли арқон. *Тўғрибой камандни ростлаб туриб, йўлбарснинг бўйнига солибди.* «Эртақлар».

Каманд қилмоқ Боғламоқ, сиртмоқ солмоқ. [*Навоий:*] *Мени девонани занжирбанд қил. Қаро зулфингни бўйнимга каманд қил.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

КАМАР I [ф. *کمر* — бел; белбоғ] I Кийим устидан белга боғланадиган, одатда кўндан қилинадиган, тўқали энли тасма; қайиш. *Солдатча камар. Камар боғламоқ.* ■ *Мингбоши кимхоб тўнининг чап барини қайириб, бошмалдоғини кумуш камарга ўтказди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. [*Пиёда аскарлар*] *Белларини қайиш камар билан боғладилар.* С. Айний, Эсдалиқлар. *Почтаев ўрнидан туриб, сербар камарини тузатдида, томоқ қириб, ўздан хабар берди.* А. Мухтор, Тўғлиш.

2 Шим, юбка кабиларнинг (тушиб кетмаслиги учун) тепасидан ўтказиб боғланадиган (тақиладиган), мато ёки чармдан тайёрланадиган боғ, тасма.

3 *кўчма эск. кт. айн. бел* I 1, 2.

Хизмат камарини боғламоқ *кт.* Сидқидилдан берилиб хизмат қилмоқ. **Ҳиммат камарини боғламоқ** *кт.* Сахийлик қилмоқ, ҳиммат ишига отланмоқ. *Бойвачча, ота орзусига ҳиммат камарини боғлайверинг.* Ойбек, Танланган асарлар.

КАМАР II I Сув қирғоғида, жар четида, тепалик ёки тоғ ёнбағрида ювилиш, ўпирилиш ва ш. к. натижасида ҳосил бўлган горсимон ўйиқ жой, йўл. *Акам билан Тоғкамарга тушиб чиқдик. Ўша камар ичи кенг: юз бош қўй соялаши мумкин.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. *Қирнинг ўркачи нариги четда юксалган тоғнинг белига етиб тугар, ундан, тоғ бағрини кесгандек бўлиб, камар кетган эди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

2 Дарё, ариқ каби оқар сувларда унинг айланиб оқадиган жойи, айланма ҳаракат-

ли чуқур жойи. *Сувонжон тол тағидаги камарга шўнғиб кириб кетарди-да, анчадан кейин балиқ билан чиқиб келарди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Пулатжон сул оёғи билан сувни шалолатиб, камардан чиқишга уринар эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

3 *анат.* Умуртқали ҳайвон ва одамнинг айрим бўғинларида, ўзаро туташ икки суякнинг бирида бўладиган яримшар шаклидаги ўйиқ жой, кўз. *Елка (қўл) камари.*

КАМАРБАНД [ф. *کمر بند* — камари боғлиқ; хизматкор] I Камар боғлаган; бели боғли. *Камарбанд одам.*

2 Икки учи елка оша камарнинг икки ерига бириктирилган, камарни белда тутиб турадиган боғ, тасма. *Сарой дарвозасидан.. камарбандига қаламдондек.. бир чўп қистиргани ҳолда амир маҳрамларидан бири кириб келди.* С. Айний, Қуллар.

КАМАРБАСТА [ф. *کمر بسته* — камар боғлаган; хизматкор; ишончли дўст] I *кт.* Хизматга тайёр, бел боғлаган, шай. *Кўлгина кишилар унинг [Ўқубжоннинг] хизматида камарбаста эдилар.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. *Қўлимиздан келганча чора-тадбирларни кўришга камарбастамиз.* Газетадан.

2 *тар.* Уста деб маълум, эълон қилинган шогирд, уста сифатида мустақил ишлашга рұхсат олган касиб. *Шогирд узоқ йиллар ишлаб, кўз нури, куч-қувватини сарфлагани ҳолда, корхона эгаси билан халфасини рози қилмагунча, фотиҳа олиб камарбаста.. бўлолмасди.* М. Уринхўжаев, Унутилмас кунлар.

КАМАРБАСТАЛИК I Хизматга шайлик, доим тайёрлик. *Садоқат, ихлос, поклик, камарбасталик.. зиммамизда эканини ҳеч қачон унутмаслик керак.* А. Турдиев, Хизматга бел боғлаганмиз.

2 Камарбаста (халфа) иши, касби.

КАМАЮВЧИ I **Камаймоқ** фл. сфлш.

2 *мат.* Айириш амалида ичидан бошқа сон айириб олинадиган сон.

КАМБАЛА [фин. *kampela*] Икки кўзи бошининг бир томонида бўлган ялпоқ денгиз балиғи.

КАМБАР [ф. *کمبر* — эни кичкина, энсиз] Эни қисқа; энсиз. *Камбар лента. Камбар чит. Камбар қайиш.* ■ *Камбар тахталардан нари-бери ясалган скамейкалар қинғир-қийшиқ, синиб кетгудай нимжон эди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Нимқоронғи бос-*

тирмадан ўтиб, *ғиштдан ишланган камбар зинадан юқорига* — болохонага чиқишди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

КАМБАРГ Барги кам, сийрак баргли. *Баланд сўритокларда чумак урган чиллакилар, камбарг дарахтлардаги олма ва нашватилар у [Нормат] билан хайр-хўшлашмоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

КАМБАҒАЛ [ф.+а. *كەمبەغل* — қашшоқ, йўқсил] 1 Муҳтожликда яшовчи, тирикчилик учун керакли нарсаси етарли бўлмаган: қашшоқ, фақир, бечора. *Камбағал деҳқон. Камбағал ошла.* ■ *Камбағал йигит энди ёруғда ҳамма отларни айрим-айрим кўздан кечирди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ўқувчиларнинг қарийб ҳаммаси камбағалларнинг болалари бўлгани учун, Ғуломжон ота-оналар билан маслаҳатлашиб, уларга ҳар кун иссиқ овқат қилдириб бериб турди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 Етарли бўлмаган; кам, етишмайдиган. *Сувга камбағал ер. Сўзга камбағал одам.*

3 *кўчма с. т.* Мушкул ёки аянчли аҳволга тушиб қолган киши; шўрлик, боёқиш, бечора. *Йўлчи қачон келар экан, келганда ҳам нима қиларди, бўзбола, камбағал.* Ойбек, Танланган асарлар.

КАМБАҒАЛЛАШМОҚ Камбағал бўла бормоқ, камбағал бўлиб қолмоқ.

КАМБАҒАЛЛИК Ҳаётий, тирикчиликка зарур нарсаларнинг етишмаслик ҳолати. *Бир куни она бечора зор йиғлаб, худога нола қилди: «Камбағаллик қурсин, камбағаллик.. Эхудо, қандай гуноҳ қилдикки, бизни бунчалар қақшатасан?»* К. Яшин, Ҳамза. *Хотинимни ҳам камбағаллик йиқитди, бу ердаги оғир иш нобуд қилди.* Ойбек, Танланган асарлар.

КАМБАҒАЛПАРВАР Камбағалларга ёрдам кўрсатувчи, шафқат қилувчи; камбағаллар ҳуқуқини ҳимоя қилувчи. *Камбағалпарвар одам.* ■ *Бойлардан биттаси жуда камбағалпарвар ўтган экан, чакалакзорига дошқозон остириб, оч қолганларга хўрда, атала улашиб турар экан.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КАМБАҒАЛЧИЛИК Камбағал шароит; камбағаллик, қашшоқлик. *-Ҳозир ҳам камбағалмиз, — деди Сатторқул давом этиб, — лекин бу камбағалчилик ёруғ дунёдан бўлган умидимизни эмас, ёруғ дунёдан бўлган умидимиз бу камбағалчиликни еб,*

кемириб ташлаётимди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

КАМГАК 1 Атрофи ёки икки-уч томони девор ёки бошқа бирор нарса билан ўралган пана жой. [Йўлчи] *Катта ҳовлига терс бўлган камгак — панароқ жойда самовар қўйиш, ўтин ёриш билан машғул бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бўш, тўлмаган, очик қолган жой. *Биров ганч қорар, уни челақларга солиб.. усталарга узатар, бири бўлса, синган ғишларни теша билан текислаб, камгак ерлар учун ҳозирларди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

КАМГАП Кўп гапиришни ёқтирмайдиган, кам гапирадиган. *Камгап одам.* ■ *Насиба қанчалик сергап, сермулозамат бўлса, Маҳбуба шунчалик камгап ва камсуқум эди.* О. Ёқубов, Тилла узук. *У камгап, аммо бошқаларнинг ҳар қанча узундан-узун гапларини ҳам диққат билан тинглайди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

КАМГҶШТ 1 Гўшти оз, оз гўшт солинган (овқат ҳақида). *Камгўшт ош. Камгўшт еомса.*

2 Танасида, гавласида гўшти кам; озгин, ориқ. *Камгўшт одам.* ■ *Катта укам Сирожиддиннинг аҳволи ҳам яхши эмас, у аслида, ориқ, камгўшт ва касалсимон, ранги ўчган эди.* С. Айний, Эслаликлар. *Муқимий ориқроқ, камгўшт.. бир оз камгапроқ одам эди..* Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

3 *с. т.* Ейиладиган жойи, эти кам. *Камгўшт мева. Камгўшт қовун.*

КАМДАРОМАД Даромадни кам берадиган. *Камдаромад хўжалик. Камдаромад иш.*

КАМДИЙДОР *с. т.* Кам кўришадиган, кам учрашадиган. *Камдийдор бўлиб кетмоқ.*

КАМЕР [лот. camera] *сфт.* Солист ёки бир неча кишидан иборат ансамбль ижроси учун ёки тор доирадаги тингловчилар, мухлислар учун мўлжалланган. *Кейинги йилларда республика мусиқа санъати юксалди. Бизда янги опера ва балетлар, симфоник ва камер асарлар яратилди.* Газетадан.

Камер мусиқа Оркестр ва хорлардан фарқ қилувчи кичик бир гуруҳ (дуэт, трио, квартет) ижрочилари учун яратилган чолғу ёки вокал мусиқа; якка ижрочи учун ёзилган кичик ҳажмдаги мусиқали пьеса.

КАМЕРА [лот. camera — гумбаз; хона, бўлма] 1 Баъзи муассасаларда бирор нарса

учун мўлжалланган махсус хона, бўлма. *Юк сақлаш камераси. Дезинфекция камераси. Турма камераси. Бир кишилик камера.*

2 Асбоб, машина, иншоот ичидаги атропофи берк бўплиқ. *Сиқилган ҳаво камераси. Шлюз камераси. Торпеда камераси.*

3 Шина ёки тўп қопламаси остидан жойлаштириладиган ва ичига ҳаво дамланадиган резина қобик, ғилоф. *Велосипед камераси. Машина камераси. Футбол тўпининг камераси.*

4 Фото, кино ёки видеоаппаратнинг пластинка ёки плёнка қўйиладиган ички қисми ёки шундай аппаратларнинг қисқача номи. *Кинога олиш камераси.*

КАМЕРТОН [нем. Kammerton < Kammer – хона + тон – товуш] **1** физ. Учлари эркин тебранадиغان қилиб маҳкамланган айрисимон металл таёқча шаклидаги асбоб (товуш манбаи). *Товуш ҳодисаларини ўрганишда товуш манбаи сифатида кўпинча камертондан фойдаланадилар. А. В. Пёришкин, Физика курси. Бир жисмдан чиқиб тарқалган товушнинг бошқа жисмга урилиб, тебраниш ҳосил қилиши резонанс ҳодисаси дейилади. Камертонларнинг резонанслиниши бунга яхши мисол бўла олади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.*

2 мус. Маълум баландлиққа эга бўлган ва аниқ товуш берувчи, чолғучилик амалиётида чолғу асбобларини созлашда ишлатиладиган кичик бир асбоб (товуш баландлиги эталони бўлиб хизмат қилади).

КАМЁБ [ф. камб – кам топиладиган, нодир; танқис] Кам топиладиган, сийрак учрайдиган; етишмайдиган. *Шаҳарда танқис, камёб ҳисобланган молларнинг бу магазинда топилиб туришини ҳам шу одамнинг хизмати деб биладилар. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар. Эмиш оқ турналар асл парранда, Нодир ва камёбдир қуш зоти аро. А. Исроилов. Сув тилладай азиз, камёб эди. Ш. Рашидов. Сув йўли.*

КАМЗУЛ [фр. camisole – тиззагача узунликдаги енгсиз эркаклар кийими] **1** Илгари ёзлик пальто ўрнида кийиладиган енги узун уст кийим. *Унинг [Салимбойваччанинг] бошида яп-янги тағдўзи дўппи, устида чўнтаклари қопқоқли, қайтарма ёқали узун оқ жужун камзул. Ойбек, Танланган асарлар. Бежирим, келишган нозик ниҳолинг, Беқасам камзулинг ярашибди хўб. Х. Расул.*

2 Хотин-қизларнинг желаткага ўхшаш қалта, одатда енгсиз, ёқасиз уст кийими. *Духоба камзул. Заррин камзул. ■ Балки ўртача бўйи, баҳмал камзули маҳкам қучоқлаб олган нозик бели билан таниш кўрингандир. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Бизни ёрнинг камзулининг енги йўқ. «Кўшиқлар».*

КАМИ қ. камида. *Отанг юртининг обрўли кишиларидан бири, ками беш юз жойдан тўққиз олиб, тўн кийган. Ҳамза, Паранжи сирлари.*

КАМИДА рвш. Кам деганда, энг ози; минимум. *Бу иш учун камида уч ой вақт керак. Бу пайкал камида беш гектар келади. ■ Уч кунлик эмас, камида бир ҳафталик ой тоғлар ортидан секин кўтарилиб келарди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тулса. Ҳар бир ўқитувчи камида йигирма-ўттиз ўғилқиз ўқувчининг тақдири учун жавобгар. Н. Сафаров, Оловли излар.*

КАМИКАДЗЕ [яп. < сўзма-сўз: илоҳий шамол] **1** Иккинчи жаҳон урушида душман кемаларига қарши ҳужум қилиб, ўз самолёти билан бирга ҳалок бўлган япон учувчиси.

2 кўчма Бирор кимса ёки нарса учун ўзини қурбон қилувчи шахсга нисбатан қўлланади.

КАМИМОҚ с. т. Камаймоқ. *Уларнинг кексалигини ҳурмат қилсанг, камиб қолмайсан. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. Шундай болалар ҳақиқа бир-икки машина ёғочтахта сарфласа, колхозимиз камиб қолармиди. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.*

КАМИН [нем. Kamin < юн. kaminos – ўчоқ, печь] Деворга ўйиб ишланган, кенг очиқ ўтхонаси ва тик мўриси бўлган, бевосита ёқилғи алангаси билан хонани иситадиган ўчоқ.

КАМИНА [ф. камине – кичик, эътиборсиз, ҳақир; ҳақир қулингиз, мен] юқ. усл. **1** Камтарлик ёки одоб юзасидан «мен» сўзи ўрнида ишлатилади. *Бу мақола каминаники. Каминанинг сизга бўлган ҳурмати гоят салимий. ■ Камина ҳам суҳбатларингизни соғинганмен. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Хуллас калом, у маҳалда камина эндигина институтни битириб, ёшлар газетасига ишга кирганман. О. Ёқубов, Излайман. Аслида камина ёзиш учун туғилган эканман. Ҳаётим, ижодим, ёзувларимнинг булоғи сенсан, азизим. Шу булоқни мусаффо сақлагин. «Гулистон».*

2 эск. Содиқ хизматкор, қул. [Салимхўжа:] Каминангиз бир ўзимман, қийинчиликларнинг қурбониман, хоним, ҳа, қурбониман. А. Мухтор, Опа-сингиллар. [Эликбоши:] Камина сизнинг илтимосингизни ерда қолдиришдан кўра ҳар қандай машаққатни ўз зиммасига олишни авло кўради. Ойбек, Танланган асарлар. *Хива хонининг саройида ҳам каминанинг кўз-қулоқлари бор.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

КАМ-КАМ Секин-аста; бирдан эмас, оз-оздан. *Қарзни кам-кам узмоқ. Қимизни бирданига кўп ичиб бўлмайди, кам-кам ичиб ўрганиш керак.* ■ Муҳиддин ака, «фақат сиз билдингиз» деган гап хуш ёқиб, илжайди: «Кам-кам ўрганамиз-да, мулла, кам-кам». А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

КАМ-КЕТИК қ. кам-кўст. У кеча Саидий билан рўзгорнинг кам-кетиклари, тузурок машаққат қилиш тўғрисида сўзлашиб.. А. Қаҳҳор, Сароб.

КАМ-КЎСТ [кам + ф. *کاست* – кичрайиш, озайиш; зарар, зиён] Етишмай, камлик қилиб турган нарсалар, етишмовчилик. *Рўзгорнинг кам-кўсти.* ■ -Тўйнинг кам-кўсти битгандир? – раис мўйловини силаб, Саидхонга мурожаат қилди. Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка. *Қурбон ота елиб-югуриб, сая кунда.. чойхонанинг кам-кўстини тўғри-лаб олди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

КАМЛИК I Кам ҳолат, кам миқдорда бўлиш. Аҳолининг камлиги. Ёгин-сочиннинг камлиги. ■ *Йўқ, отахон, домла бу гапларни илми камлигидан айтган эмасдир. Илмда ҳам илм бор.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Етишмовчилик, камчилик; моддий қийинчилик, муҳтожлик. Унинг ҳеч нарсадан камлиги йўқ.

Камлик кўрмоқ (ёки тортмоқ) Камчилик, етишмовчилик, муҳтожлик туймоқ, кўрмоқ. *Сендаги дўстлик меҳри Дустларингга зиёда. Сен билан бирга бўлган Камлик кўрмас дунёда.* Ғайратий. *Нима бўлса ҳам шулар олий маълумот олсин, эл-юртга қўшилсин – камлик тортмайди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. **Камлик қилмоқ** Кифоя қилмаслик, (шунинг ўзи) етарли эмаслик. *Шаҳардан олаётган шунча даромадинг камлик қиялтимики, энди қишлоққа қараб тамшанасан, баччағар!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Гоҳо, жуда алам ўтганда, «севишининг ўзи бахтли бўлишга*

камлик қиларкан..» деб афсусланади Ёрқиной. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

КАММАҲСУЛ Кам маҳсулот берадиган. *Жайдари моллар майда.. каммаҳсул эди.* Н. Мавлонов, Қорамолчилик.

КАМНАМО [кам + ф. *ناما* – кўриниш] I Кам кўринадиган (узоқ вақт кўринмай кетган, кам учрашадиган киши ҳақида). «*Илгари ҳадеганда рўпарангдан чиқиб қоладиган бу Холдор тушмагурга нима бўлди-я? Энди камнамо бўлиб қолди,*» деб ўйлади Малика. Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда.

2 Шахснинг шундай эканлигини ўзига қайд этади; кам кўринасиз. -*Қаёқларда қолиб кетдингиз, камнамо!* – Раҳим Аҳмедович кўришишга қўл узатди. С. Кароматов, Сўнгги бархан.

КАМОБ [ф. *کامپاب* – кам топиладиган ёки *کامآب* – суви кам] I айн. камчил, камёб. *Камоб мол. Камоб нусха.* ■ Шу йили, айниқса, қиш қуруқ келиб, сув камоб бўлган, пахта ҳосили хавф остида қолган. Ҳ. Назир. Сув гадоси оқпадар.. *Сув сероб бўлганда ҳам, камоб бўлганда ҳам, исрофгарчиликка қарши қаттиқ курашишимиз даркор.* Газетадан.

2 эск. айн. камсув I. Камоб ер.

КАМОБЛИК Камлик, камчиллик, кам учрашлик ҳолати. *Сувнинг камоблиги. Молнинг камоблиги.* ■ *Колхоз агрономи чўлга келиб, сув камоблиги ва уни енгиш тадбирлари ҳақида маъруза ўқиди.* М. Назаров, Жилвон жилвалари.

КАМОЛ [а. *کمال* – тўлиқлик, етуклик, мукаммаллик] I Ҳар жиҳатдан тўкислик; мукаммаллик, етуклик. *Камтарга – камол, манманга – завол.* Мақол. ■ *Етимлик айб эмас, инсон учун фазлу камол лозим.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Булар иккаласиям камтарлик камол келтиришини билишади.* С. Кароматов, Сўнгги бархан. *..дунёвий илмга ошина этадиган мактаблар очиб, фарзандларимизнинг камолини тиласак.* С. Сиёев, Аваз.

Камол топ(инг) ёки камолга ет(инг) Мамнунликни ва муваффақият, камолга эришиш тилагини билдиради. *Камол топ, ука! Кўнглингга келмасин-у, Бўтавой, ақл ёшда эмас, бошда, деган одам билиб айтган.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. -*Камол топинг!* – деди Ҳасан сўфи хурсанд бўлиб. М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Камол топмоқ** Етуклик даражасига эришмоқ, камолга

эришмоқ. *Камол топар одамзод, уйлагани ҳақ бўлса.* Т. Сулаймон. *Гарчанд сочга қўнди бе-маҳал қиров, Чиройинг, ироданг тополди камол.* Зулфия.

2 Камол (эркаклар исми).

КАМОЛИ Ўзи боғланиб келган суз билдирган нарса, белгининг юқори даражасини қайд этади; ғоят, ниҳоят даражада, жуда, азбаройи. *Отабек камоли бўғилганидан сукут қилишга мажбур бўлди.* А. Қодирӣ. *Ўтган кунлар. Бу қишлоқ камоли кичкиналигидан тегишқоқ ўртоқлари [йигитни] қишлоқ олий советининг секретари, деб кулишар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Қўшоқ эса, камоли аччиғи чиққанидан, унинг орқасидан сўкиниб қолди.* Ҳ. Шамс. *Душман. Мен камоли одоб билан телефон қулоғини жойига қўйдим-у кута бошладим.* Газетадан.

КАМОЛОТ [а. *كاملات* — «камол» сўзининг кўплиги] 1 Етуклик, мукаммаллик. *Жисмоний камолот. Маънавий камолот.* ■ *Бунчалик камолот, айт-чи, кимда бор, Кимда бор бунчалик латофат, хусн.* А. Орипов. *Спартакиада спортчиларимиз учун жисмоний камолот кўриғи бўлди.* Газетадан.

2 Юксалиш, ривож. *Халқимиз ўз сиёсий-маънавий ҳаётининг янги камолот босқичига кўтарилди.* «Гулистон». *Ҳа, у [Алишардон] камолот поғоналаридан тез, ишонч билан кўтарилиб борарди.* Ў. Ҳошимов. *Баҳор қайтмайди. Шерали ҳам худди шу аҳволда, унинг учун инсоният камолотининг чўққиси — Сабогул!* С. Кароматов, Олтин кум.

КАМОМАД [ф. *каммад* — кам келди; етишмаслик] Мол, пул ва ш. к. нинг тегишли миқдордан кам чиққан қисми. *Камомадни аниқламоқ. Камомадни қопламоқ.* ■ *Ўша ревизиядан чиққан бир юзу ўттиз уч минг камомадни кўплашиб тўлаб юбора қолсакчи.* Н. Аминов, Ёлгончи фаришталар. *Пихи қайрилган тафтишчилар қасд қилганларида ҳам, бирон марта камомад тополмаганлар.* Й. Шамшаров, Тошқин.

КАМОН [ф. *каман* — ёй, камалак; равоқ] 1 айн. **камалак 1.** *Афанди дарров камондан [кийикка] ўқ узган эди, ўқ хато кетди.* «Латифалар». *Маҳаллий аҳоли бу ҳайвон ва паррандаларни камон, сопқон ва бошқа воситалар билан овлаган.* «Фан ва турмуш».

2 Кавказ, Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларида гижжакнинг номи. *Фани ака ка-*

монни олди-да, гийқиллатиб чала кетди. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

3 Гижжак, скрипка каби чолғу асбобларини чалиш учун ишлатиладиган, бир учидан иккинчисига қил тутами тортилган таёқча; камонча. *Салоҳов чолғучиларга қаради; фақат гижжакчигина камон тортар.* *карнайчи эса бир четда мудраб ўтирар эди.* С. Аҳмад, Музикали воқеа.

4 *поэт.* Камалакка ўхшаш, эгилган, қайрилма (қош ва қомат ҳақида). *Исми жисмига хўп мос, Номининг Жинаста.* *Анор юзли, қора соч, Камон қошлар пайваста.* Ғайратий. *Доро камон қошларини чимириб, баланд овоз билан: -Ҳай одам, ўзинг кимсан? — деб сўради.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Оҳим ўқига қадим камондир, Бу ўқни нишонидур Сурайё.* Нодира.

КАМОНКАШ [ф. *каманکش* — камон тортувчи, моҳир ўқчи] Камондан ўқ отувчи киши, жангчи.

КАМОНЛИ Камон (камонча) билан чалинадиган. *Камонли асбоблар — камонча билан чалинадиган тўрт торли чолғу асбоблари.* И. Акбаров, Музика саводи.

КАМОНЧА [ф. *камаче* — кичик камон; уч ёки тўрт торли гижжак] 1 Кичкина камон, камалак. *Ўрмонбек камончага ўқ қўйиб отар.* эди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

2 айн. **камон 2.** *Қўлингда ўйнасин шўх-шўх камонча, Қўлоқларга ёқимли андижонча.* Ҳабибий.

3 айн. **камон 3.**

4 айн. **камон 4.** *Камонча қошлари остидаги кўзларидан уйчанлик ва сабот акс этарди.* А. Муҳитдин. Ҳадя.

5 Чегачилик, қадоқчилик, дурадгорлик каби касбларда пармани айлантириш учун хизмат қиладиган камалак асбоб. *Унинг [қадоқчининг] авзойи бадани қақишаб, камонча тутгани мадори қолмади.* *Яна битта қадоқ билан битадиган ликонча чала қолди.* А. Қаҳҳор, Томошабоғ.

КАМОНЧИ 1 Ёй, камон ясовчи уста.

2 Камон отувчи. *От устида Омонёр Камончини кўради, Калласини танадан Бориб жудо қилади.* «Ойсулув».

3 Гижжакчи, скрипкачи. *Ёш созанданинг жажжи қўллари ҳаракатидан пайдо бўлган оҳанрабо куй уста камончи санъаткорнинг қалбини сеҳрлаб қўйди.* Газетадан.

КАМПАНИЯ [фр. *сапрагне* — (ҳарбий) сафар < итал. *сапрагна* — жанг майдони] 1

Муҳим ижтимоий, сиёсий ёки хўжалик аҳамиятига эга булган бирор вазифани бажариш учун маълум бир даврда сафарбарлик йўли билан ўтказиладиган ишлар, кўриладиган талбир-чоралар тизими. *Сайлов кампанияси. Кўзилашти кампанияси. Кўчат экиш кампанияси.* ■ *Йиғим-терим* — деҳқончиликда энг масъулиятли, ҳал қилувчи кампания. Газетадан.

2 ҳарб. Маълум вақт ўтказилган ва муайян стратегик мақсадни кўзда тутган ҳарбий ҳаракатлар, уруш-жанглар мажмуи.

КАМПАНИЯБОЗЛИК салб. Ҳар қандай, ҳатто арзимас, иккинчи даражали ишлар учун бутун кучни сафарбар қилиш; режасиз, тартибсиз, ноизчил иш олиб бориш. *Баъзи ташкилотлар оммавий-ташкилий ишларни кампаниябозликка айлантириб юборётганликларини эътироф қилиш керак.* Газетадан.

КАМПАНИЯЧИЛИК айн. кампаниябозлик. *Ишимизда кампаниячилик ҳоллари учраб туради.* Газетадан.

КАМПИР [ф. *كامپير*] — жуда ҳам қари эркак ёки аёл] **1** Ёши улғайган, кекса, қари хотин. *Кичик, хароб, фақир бир уй, кампир ва ёшроқ бир хотин жўхори тозалар эдилар.* Ойбек, Нур қидириб. У|*Анзира*т хола| олтишларга бориб қолган, нимжон.. бир кампир эди. А. Қаҳҳор. Кўшчинор чироқлари. |*Элмурод:*| ..*Юртингизда кимларингиз бор, Фани ака?* -*Биттагина кампир онам бор.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Шундай ёшли хотин (аёл)ларнинг исмига қўшиб айтилади. *Ўзбек ойимнинг қутидор, Офтоб ойим ва Ойша кампирга атаб тиктирган саруполари ҳам битди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Ёши улғайган кишининг (ёши улғайган) хотини ва унга мурожаат шакли. |*Шокир ота:*| *Кампиримга йўлдош, етим гўдакларимга бош бўлади бу қизим.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қуй, ҳазил қилма, кампир, Ҳамisha ростин гапир.* Ю. Ҳамдам.

КАМПИРАК [р. камфорка < голл. *comfoor* — манқал, кўра; гуриллатиб ёқиш учун самоварга кийдириладиган мослама] Чойнак қўйиб, чойни дам едириш ёки иситиш (иссиқ тутиш) учун самовар ўтхонаси устига ўрнатиладиган мослама. |*Матлуба:*| *Дам есин, деб чойнакни кампирак устига қўйди.* Н. Назаров, Замон. *Кампирagini уйна-*

тиб қайнаб турган катта самовар қарши-сида хомушгина ерга кўз тикиб Асқар боғбон турарди. Н. Назаров, Замон.

Кампирagini учирмоқ Жуда қаттиқ кўрқитмоқ, чўчитмоқ. -*Э, тақсир, кўрққанга кўланкаси азроил дегандек, одамнинг кампирagini учуриб юбордингиз, — деди Наумий кўрқувдан бутунлай аригандек.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

КАМПИРДАҲАН Оғзи ва ияги кампирларникига ўхшаган. *Эшикдан тишлари тушиб, лаблари ичига кириб кетган, кампирдаҳан, зағчакўз бир чол кириб таъзим қилди.* М. Осим, Ўттор.

КАМПИРЛИК Қарилик (хотин кишига нисбатан). *Кампирлик даври.*

КАМПИРЧОПОН Танаси ва уруғлари заҳарли кўп йиллик ўт. *Самарқанд ва Бухоро атрофларида кўп ўсадиган кампирчопон ўсимлигининг қай даражада заҳарли эканини ким билмайди дейсиз!* Ш. Фуломов, Ёрқин йўллар. *Қишлоқ жойларда донли экинлар билан бирга ўсадиган айрим ўсимликларда (кампирчопон, кўксмараз, эшакмия ва б.) заҳарли алкалоидлар мавжуд.* С. Акрамов, Гиёҳ кимёси.

КАМСИТМОҚ **1** Қадр-қийматини пастга туширмоқ; паст, арзимас, айбли қилиб кўрсатмоқ, ерга урмоқ. *Бировни иккинчи бир одам олдида ҳар хил мазах гаплар билан камситиш унинг [Араббойнинг] энг яхши кўрган одатларидан эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. |*Юсуфбек ҳожи:*| *Мендан сўрасанг, Марғилондаги на қудамиз ва на келинимизни ҳеч бир вазж билан камсита олмаймиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Камайтирмоқ, бузмоқ. *Бу ўзгаришлар унинг [Кумушинг] хуснини, латофатини бир зарра ҳам камситмади, балки ўн қайта оширган эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Ҳуқуқини чекламоқ, тенг ҳуқуқлиликтан маҳрум қилмоқ.

КАМСОҚОЛ Соқоли кам, сийрак. |*Шокир ота:*| *Эти суякка ёпишган, чувак юзи ва пешонаси чуқур чизиқлар — бурушиқлар билан қуюқ қопланган камсоқол кекса эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

КАМСУВ **1** Суви оз, суви кам, суви камайган. *Камсув ер. Камсув дарё.*

2 Шираси оз, шираси қочган. *Камсув олма. Мева ёмон сақланса, камсув бўлиб қолади.*

КАМСУВЛИК Суви кам ҳолат, суви камлик; шираси озлик. *Ернинг камсувлиги. Дарёнинг камсувлиги. Меванинг камсувлиги.*

КАМСУТ Сути кам, сутни кам берадиган. *Отам сигирнинг серсут ёки камсутлигини маърашидан билар эди.. ишонинг. А. Қаҳор, Асарлар. ..қайнанангизнинг феълени биласиз-ку. Эмизганингизни эшитиб, юмма талаб беради. -Нега? Нима қилипти? Кўкрагим камсут бўлганида, бошқа гап эди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.*

КАМСУХАН [кам + ф. سخن – сўз, гап] айн. **камгап**. *Камсухан йигит. ■ Камтар ва камсухан гўзал Искандаро қулоқ солиб, жиддий ва оғир ўтирарди. Ойбек. Нур қидириб. Энди қирқни қоралаган бўлса-да, қариядай сипо, уйчан, камсухан оғасининг сўзлариغا жон қулоғини тикади. С. Сиёев, Ёруғлик.*

КАМСУХАНЛИК Кам гапириш, кам гапириш хусусияти. *Унинг камсуханлиги ҳаммага маълум. ■ -Менда нима бор дейсиз? – дейди камсуханлик билан тегирмончи, – ўша сизникига ўхшаш борди-келди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

КАМСУҚУМ Ўзини камтар, хокисор тутадиган; тортинчоқ табиатли. *Насиба қанчалик сергап ва сермулозамат бўлса, Маҳбуба шунчалик камгап ва камсуқум эди. О. Ёқубов, Тилла узук. Ёнма-ён пахта тераёттиб, у ёқ-бу ёқдан гапиришганларида, қиз унинг ҳақиқатан ҳам тортинчоқ, камсуқум ийгит эканини сезди. П. Қодиров, Уч илдиз.*

КАМСУҚУМЛИК Камсуқум шахсга хос хусусият. Ўзини камтар, хокисор тутишлик; манманлик, гердайиш одати йўқлик. *Нормухамедовнинг камсуқумлик хусусияти уни маҳалладаги одамлардан бир неча поғона юқори кўрсатиб турарди. Д. Нурий, Осмон устунӣ. Одобини айтмайсизми? Бай-бай, бунинг камсуқумлиги, донолиги.. С. Кароматов, Ҳижрон.*

КАМТАР [ф. كمتار – озроқ, камроқ; сий-ракроқ] Мақтанишни истамайдиган, ўзини бошқалардан паст оладиган, мағрурланмайдиган. *Камтар одам. Камтарга – камол, манманга – завол. Мақол. ■ Ҳақиқатда у [Аҳмад Маҳмуд] жуда камтар бўлиб, саводсиз, оддий одамлар билан улфатчилик қиларди. С. Айний, Эсдаликлар. Камтар бўлинг, мағрур бўлманг, кеккайманг, Бир кун хижолатдан сиз қилманг аттанг. Ҳабибий.*

КАМТАРИН Жуда камтар ва итоаткор. [Фаррош] *Дарвешнамо, камтарин, хаёлчан киши эди. Ойбек, Навоӣ. Сенга мен камтарин фарзанд эрурман. Жигарбанду яқин*

пайванд эрурман. Ҳабибий. Қабулга келган қиз ўзини камтарин тутарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

КАМИНАИ КАМТАРИН эск. Ўта камтаринлик юзасидан ўзаро мулоқотда, мактубларда «мен» олмоши ўрнида ишлатиладиган ибора.

КАМТАРИНЛИК Камтарга хос хусусият, ўзини юқори, ғурурли тутмаслик. *Кишининг камтаринлиги. Камтаринлик билан муомала қилмоқ. ■ Камтаринлик ва ишчанлик унинг асосий хислатидек бўлиб қолди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.*

КАМТАРЛИК Камтарга хос хусусият, фазилат. *Камтарлик – инсон ўзлигини билишни, ўзгаларни ҳурмат қилишни, одамийликни: самимийлик, беғуборлик, меҳрибонлик, раҳм-шафқатчилик.. каби нодир фазилатларни ўзида мужассам этади. Газетадан.*

КАМТАРОНА рвш. кт. Камтарлик билан, камтарлик қилиб, мақтанмасдан, мағрурланмасдан. *Мухаммад Жамол кучли, самимий олқишларга камтарона таъзим этиб, жойига ўтиргач, Шариф Сулаймон ўз нутқини бошлаб юборди. Ойбек, Нур қидириб. Ҳазал поёнига етди. Табибий камтарона кўлумсиради. С. Сиёев, Аваз.*

КАМТАШВИШ Ташвиши кўп бўлмаган. *Камташвиш иш. ■ Улар ҳамма вақт икков ёлғиз яшаб, оҳиста, шов-шувсиз, камташвиш ҳаётга ўрганиб қолган эдилар. А. Мухтор, Чинор.*

КАМТИК Тешик-ёриқ, оралик, очик жой. *Опоқ телпак кийган қўша қоялар камтигидан мўралаб келаётган қуёш бўлса, тоғлар тепасига ялов қадаб, бутун ҳароратини чўлга бахшида этади. С. Қодиров, Бўзачи бойлиги.*

КАМТУЗ Тузи меъёрдан паст; *зид. шўр. Нон берч, камтуз, бунинг устига хашак ва кул аралашган. С. Кароматов, Олтин кум. Овқатга туззи ҳам тусмоллаб соламан. Шўр ёки камтуз бўлган бўлса, гина қилмайсизлар.. С. Нуров, Нарвон.*

КАМФАРА, камфора [лот. camphora < а. كافور | Ўткир ҳидли, рангсиз кристалл модда (тиббийёт ва техникада фойдаланилади). ..камфара тери остига инъекция қилинади. Н. Исмоилов, Касалларни парварииш қилиш.

КАМФАРОСАТ Фаросати кам, етарли фаросатга эга бўлмаган. *..баъзи камфаросат ёшлар ҳаётга, уларнинг ўзларини ҳам безайди-*

ган одамийлик шартларига эътибор қилмайдилар.. М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

КАМФАҲМ Фаҳми кам, тезда тушунмайдиган, англаб олиши қийин; фаросатсиз. *Бир камфаҳм, ўзинг аҳмоқ боласан, Шу эсингман ахир бир кун ўласан.* «Муродхон».

КАМХАРАЖАТ Харажати кам бўладиган; харажатни кўп талаб қилмайдиган; камчиқим. [*Фотиманинг амакиси*] *Топиш-тутиши ўлчоғлик бўлганидан, камхаражат етим қизга уйланиб кўя қолиш фикрида экан.* П. Турсун. Ўқитувчи.

КАМХАРЖ Харж қилиш имконияти кам, чекланган. У [*Аброр*] *ўзининг камхаржлигини Чиннихондан яширмас, уни қиммат томошаларга олиб тушаман, деб чиранмас эди.* П. Қодиров, Қалбдаги кўёп. *...ҳозир камхаржероқ бўлиб турибман.. бир нима обормасам, ишдан ҳайдайдуй-да!* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш.

КАМХАСТАК Паст бўйли, кенг шохшаббали, манзарали ёввойи дарахт. *Ўзбекистоннинг табиий ўсимликлари орасида камхастак номли мевали дарахт кўп учрайди.* М. Тўйчиев, Табиатшунос. *Камхастак тоғ ёнбағирларининг фитомелиорациясида (ўсимликлар сифатини яхшилашда) ҳам иш берадиган қимматбаҳо дарахтдир.* «Фан ва турмуш».

КАМЧИЛ Кам топиладиган, эҳтиёж, талабга нисбатан кам. *Камчил мол. Сув камчил. Ишчи кучи камчил.* ■ *Маҳаллий саннат министрлигига қарашли цехлар очилиб, унда камчил ширинликлар тайёрлана бошлаган эди.* М. Парпихўжаев, Ширасиз ширинликлар. *Юсунов бугун бу сойдаги қўтонга боради, эрта у сойдаги отарга. Ем-хашак камчил.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

КАМЧИЛИК 1 Меъёрийликни, меъёрни бузувчи белги, нарса; нуқсон. *Жисмоний камчилик. Ишдаги камчиликлар.* ■ *Ёрмат Йўлчининг ишидан камчилик топиб, ўз маҳоратини унга кўрсатиш умидида, бир муддат кузатиб турди. Лекин унинг тажрибали кўзи Йўлчининг ишида ҳеч қандай камчилик кўролмади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тавба, одам яқин кишисидаги камчиликларни кўрмас эканми, деб кўйдим.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Катта иш бажараётган одам майда-чуйда камчиликларга йўл қўйиши табиий.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Бирон ишдан ортиқча қувониб ғурурланиш ҳам, ҳад-*

дан зиёд хафа бўлиб кетиш ҳам камчиликдир. «Мулоқот».

2 с. т. *Етишмовчилик, камлик, кам-кўст. Укамчилик кўрмасдан ўсди. Оиласининг еяр-ичардан, кийим-кечакдан камчилиги йўқ эди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. *Бирон нимадан камчилигинг бўлса, айтгин.* Мирмуҳсин, Умид.

3 Кам одам, кам одам иштирокида; озчилик. *Камчилик овоз билан қабул қилинди. Камчилик кўпчиликка бўйсунди.*

КАМЧИЛИКСИЗ Камчилиги йўқ, тўлатўқис, бекам-кўст. *Камчиликсиз иш.* ■ *Ўзбек ойим аралашган тўйли хотинларнинг кўнгилларидаги орзу-ҳаваслари ҳам эрлари томонидан камчиликсиз бажаришлар.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КАМЧИЛЛИК Камчил ҳолат; етишмаслик. *Сув камчилиги. Молнинг камчилиги.*

КАМЧИҚИМ Чиқими, харажати кам; сарф-харажатни кам талаб қиладиган; камхаражат. *Камчиқим иш.* ■ *Кетаверишинг Ҳожи бобога ҳам маъқул тушади. У камчиқим одамларни ёқтиради.* Ғ. Фулом, Шум бола.

КАМШИК 1 Чети, лаби учган, синган, ўйиқ бўлиб қолган. *Кампир камшик пиёлада дамба-дам чой ичарди.* Ш. Фуломов, Бочка. [*Мадамин*] *Деворнинг камшик еридан кўчага ошиб тушгач, отини тўхтатиб, кўлига милтиғини олди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 айн. кемшик. *Асрор тирриқ камшик оғзини ишшайтирганча, таёғига суяниб турганмиш.* «Ёшлик».

КАМҚАТНОВ 1 Одам, улов ва транспорт воситалари кам юралиган. *Шаҳарнинг камқатнов кўчалари.* ■ *Чилонзор йўли, қишлоқ марказига ва далага чап бўлганидан камқатнов.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

2 Кам қатнайдиган, кам борадиган ёки келадиган. *Турмуш қурганимдан кейин-ку жуда ҳам камқатнов бўлиб қолди.* Ў. Умарбеков, Юлдузлар.

КАМҚОН Қони камайган, қони қочган; оқарган, рангпар. *Камқон бола.*

КАМҚОНЛИК 1 Қони кам ҳолат. *Боланинг камқонлиги.*

2 тиб. Қонда қизил қон таначаларининг ва улардаги гемоглобин миқдорининг ёки умумий қон массасининг камайиши билан кечадиган касаллик; анемия. *Қизил қон таначаларининг сони ва унда бўлган гемоглобин моддаси камайганда, ҳарсиллаш пайдо бўлади. Бу каби касалликка камқонлик касалли-*

ги дейилади. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

КАМҚУВВАТ Куч-қуввати меъёрдан кам, қуввати оз. *Камқувват одам. Камқувват хўжалик.* ■ *Бола жуда ёш ёки камқувват.. бўлса, уни соғиб олинган кўкрак сути билан овқатлантириш лозим.* А. Ҳобилов, Кўхйўтал.

КАМҲАФСАЛА Бирор ишга астойдил ёпишиб ҳаракат қилмайдиган; ҳафсаласи йўқ. *Камҳафсала одам.* ■ *Заиф кадрлар ўрнини бақувват кишилар.. камҳафсала, масъулиятни сезмайдиган шахслар ўрнини зийрак, серҳаракат, ғамхўр кишилар олди.* М. Тўйчиев, Қўшоқлар ичида бўшоқлар.

КАМҲАФСАЛАЛИК Ҳафсала, иштиёқ билан ёндашмаслик, ҳафсаласи етарли эмаслик. *Эринчоқлик, камҳафсалалик билан кетга сурилган ишга қор ёғади.* «Муштум». *Куз пайтида камҳафсалалик қилиб юлинмай қолган гўзапоялар ҳам қор остидан, гўё қорга бўйин эзмагандай, кеккайиб кекирдак чўзганлар.* Ҳ. Шамс, Душман.

КАМҲОСИЛ Оз ҳосил берадиган, ҳосили кам. *Камҳосил экин.* ■ *Беда, маккажўхори каби озуқабоп экинларга авваламбор камҳосил, шўр тупроқ ерлар ажратилган.* Ф. Зоҳидов, Ваъдабозлик ва муросасизлик.

КАНА [ф. *كانه* — бит, кана] Ҳайвон ёки одам танасига ёпишиб, қонини сўриб ҳаёт кечирувчи паразит жонивор. *Сутчи ота тарғилни кўришлари билан силаб-сийлаб, у ёқ-бу ёғидан 3—4 кана олиб ташладилар.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар. «Мол безага»ни кана тарқатади. С. Анорбосев, Оқсой.

КАНАКУНЖУТ [ф. *كەنگەج* — канага ўхшаган кунжут] Уруғидан мой олинадиган, баланд бўйли, бир ёки кўп йиллик ўсимлик ва унинг кулранг, ялтироқ уруғи (табобат ва техникада кенг қўлланади). *Кунгабоқар ва канакунжутни экиш кенг йўлга қўйилди.* Газетадан.

КАНАЛ [лот. *canalis* — қувур, нов; сув йўли] 1 Дарё, қўл ёки денгизлар ўртасида кема қатновини ўрнатиш, шунингдек, экин майдонларини сув билан таъминлаш ва ортиқча сувларни ййғиб, оқизиб юбориш учун махсус қазилган сув йўли. *Катта Фарғона канали.* ■ *Майли, мана бу канал битса, янги ер очилса, пахта ҳам кўпаяди.* Ушанда ҳамманинг егани олдида, емагани кетида бўлиб қолади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Фарғона дехқонлари канал қазиб, Но-*

риндан чўлга сув олиб чиқиш учун астойдил бел боғладилар. Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Бирор нарса ичидаги тор, чўзиқ бўшлиқ жой; қувур. *Замбарак стволи канали.*

3 махс. Алоқа, коммуникация йўли; ҳар қандай ахборотни электр сигналлар ёрдамида етказиб беришни таъминловчи техник қурилмалар мажмуи. *Электр алоқа канали. Телевизион канал.*

4 кўчма Бирор нарсага эришиш, етишиш йўли, воситаси. *Дипломатик канал орқали иш олиб бормоқ.*

КАНАЛИЗАЦИЯ [< лот. *canalis*] Ахлатларни, ифлос ва ёгин сувларини, чиқиндиларни аҳоли яшайдиган жойлардан ёки саноат корхоналари ҳудудидан оқизиб чиқариб ташлаш учун ер тагидан ўтказилган қувурлар, санитария-техника иншоотлари тизими. *Шаҳар канализацияси. Канализация ишлари* ■ *Бинолар битган-у, аммо канализация ўтказилмаганлиги туфайли, фойдаланишга топширимай ётибди.* Ҳ. Тожибоев, Пиш-пиш ухлайверинг.

КАНАЛЧИ с. т. Канал қурилишида ишловчи; канал қазувчи. *Каналчилар, таниш колхозчилар Жумақул отани кулиб қарши олдилар.* Ш. Сулаймон, Ота ўғил.

КАНАРЕЙКА [исп. *Canary* — Канар ороллари номидан] Чумчуқсимонлар туркумига мансуб, ёввойи ҳолда яшайдиган ва сайроқчилиги учун хонадонларда қафасда ҳам боқиладиган қушча. *Маълумки, канарейкаларнинг фақат нари сайрайди, холос.* «Фан ва турмуш».

КАНАТ [р. «канат» < юн. *kannata* — арқон] Пўлат сим, каноп толаси, синтетик ип ва ш. к. дан эшиб (тўқиб, ўриб) тайёрланган эгилувчан узун буюм; йўғон арқон. *Пўлат канат. Канат(ли) йўл.*

КАНАХОНА 1 Кана босган жой, канаси кўп хона.

2 тар. Ичида канаси кўп зиндон, қамоқхона. *Амирнинг дори бор, минори бор, ноғорахонаси бор, бу зиндондан бошқа яна «обхона», «канахона» номли дўзахлари бор.* С. Айний, Дохунда.

КАНВА [фр. *canavas*] Каштадўзликда тўрлари кашта асоси бўлиб хизмат қиладиган, крахмал(оҳор)ланган ёки елим суртилган сийрак тўрли оқ мато.

КАНДА [ф. *канде* — суғуриб, узиб, кесиб ташланган]: **канда қилмоқ** Доим қила-

диган машғулот, иш-ҳаракат ёки одатни бажармай қўймоқ, тарк этмоқ. *Муаллимнинг кўрганда, Саломнинг қилма канда.* Қ. Муҳаммадий. [Муҳаррам:] *Хатни бўлса.. ака-сингилларча самимият билан канда қилмадим.* Шухрат, Шинелли йиллар. У [Тўраҳон] ўз эътиқоди билан диний одам бўлиб, намозни ҳам канда қилмасди, рўзани ҳам. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

КАНДАКОР [ф. *канде* – ўйилган, қавланган + *كار* – иш] Металлга ўйиб, чизиб нақш ишловчи уста, ҳунарманд.

КАНДАКОРИ Кандакорлик усулида нақш солиб безатилган нарса ёки идиш. *Кандакори лаган. Кандакори офтоба.*

КАНДАКОРЛИК Ўймакорликнинг металл буюмларни ўйиб, чизиб ёки муайян андоза асосида уларга нақш, тасвир ишлаш соҳаси; амалий санъат тури. *Кандакорлик марказлари.*

КАНДИДАТ [лот. *candidatus* – оқ кийим кийган; мансабталаб] қ. номзод.

КАНДИДАТЛИК қ. номзодлик.

КАНДИДАТУРА қ. номзод.

КАНДИК I Ўйилиш, емирилиш ва б. сабаб билан ҳосил бўлган алоҳида жой. *Ниҳоят, қизлар дам олиб ўтирган қоянинг ўнг томонида, эллик қадам чамаси пастроқда, учтўрт киши сифадиган, лекин ғор ёки тузукроқ бир пана жойга ўхшамаган кандикка дуч келдилар.* М. Исмоилов, Фарғона т. о.

2 Дон-дун ва ш. к нарсаларни қаслаш учун хосланган, мосланган жой. «Тортиқ» келиши гўё бўм-бўш хонадонимизнинг кемтигини тўлатган, гўё кандиклар қоп-қоп ун, гуруч, меваларга тўлгандай кўринар, шу билан бирга, бағримиз ҳам бутлангандай эди. Ў. Ҳакимали, Навбахор.

КАНДИЛ Олманинг кечпишар бир нави ва унинг узунчоқ шаклли, серсув меваси. *Тоғаси иккита розмарин, битта кандил, яна битта Наманган олмаси берди.* М. Исмоилов, Бизнинг роман. *Бизда олмаларнинг юз беш тури бор: розмарин.. жепноқи, кандил..* Ф. Ғулом.

КАНДИР, **кендир** Ёввойи ҳолда ўсадиган, толаси тўқимачиликда хомашё сифатида ишлатиладиган кўп йиллик ўсимлик ва унинг толаси. *Кандир айтир: мен жуғанда, Сувсизликдан қолдим чўлда. «Дали дарё». Ҳовли юзида бир талай увада латта ва кандир-каноп билан танғиб ташланган шалоқ чарх.. чувадиб кетган калавалар ётар эди.* А.

Мухтор, Опа-сингиллар. *Хаёлан йигирма йил ортга ҳатлаб, ҳилтиллаган кандир иштон кийган бола ҳолида кўрди ўзини.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

КАНИЗ [ф. *каниз* – чўри; хизматчи, оқсоч хотин] I Тутқун аёл; чўри. [Афанди:] *Энди менга бирмунча ходим, каниз, маишат анжомлари берасиз.* «Латифалар».

2 Хон, амир ва бошқа ҳукмдорлар саройидаги хизматчи аёл. *Шоир ҳарамдаги канизлардан бири билан алоқа боғлаган экан.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Унинг тағидан кийилган оқ атлас кўйлагининг этаги шунчалик узунки, икки каниз икки томондан кўтариб келяпти.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

КАНИЗАК [ф. *канизак* – ёш чўри; ёш оқсоч] Ёш каниз. [Маждиддиннинг] *Хотини маликани, бутун канизаклари билан.. ўз уйига чорлайди.* Ойбек, Навоий. *..Чиройли қизлардан қирқ канизак қилиб берди..* «Бўтакўз».

КАНИКУЛ [лот. *caniculares dies* – йилнинг энг иссиқ кунлари < *canicula* – «итча» – июль ойи охирида кўринадиган Сириус юлдузининг номи] қ. таътил. *Шундай қилиб, бизни соғинтирган баҳор каникули келди.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

КАНИСТР(А) [ингл. *canister* – тунука идишча, қутича] Ҳаво киритмайдиган қопқоқли бак (турли хил суюқликлар, мас., бензин солиш учун ишлатилади). *Бир куни машинасига тўртта канистрда бензин олиб..* Газетадан.

КАНИФОЛЬ [юн. Кичик Осиёдаги қадимги Колофон (*Kolophon*) шаҳри номидан] Игнабаргли дарахтлар ширасидан олинадиган, сарғиш-қизил ёки тўқ қизил шишасимон мўрт модда (саноатда елимлаш, изоляция қилиш ашёси сифатида, шунингдек, камончага суртиш учун ишлатилади).

КАННА I [юн. *каппа* – қамиш] қ. шойиғул.

КАННА II [< африка тилларидан] Африкада яшайдиган, антилопалар гуруҳига мансуб жуфт туёқли сүтэмизувчи ҳайвон.

КАННИБАЛИЗМ [фр. *cannibalisme* < исп. *Canibal* – одамхўр] I Одам гўштини одам ейшдан иборат, энг қадимги, ибтидоий одамларга хос ҳодиса.

2 биол. Ҳайвонот дунёсида: муайян турга мансуб ҳайвонларнинг бир-бирини ейиш ҳодисаси.

КАНОН [юн. *kanon* — қоида, йўл-йўриқ] Муайян йўналиш, таълимотдаги қонун-қоида; аъёна тусини олган, умум томонидан қабул қилинган нарса (бадий адабиёт, санъат ва ш. к. да).

КАНОП [р. *кенаф* < лот. *cannabis* — зигир, каноп] 1 Поясидан тола олинадиган, бир йиллик баланд ўтсимон ўсимлик; унинг толаси. *Каноп экилган майдон. Каноп фабрикаси. Каноп ип. Каноп арқон.*

2 Шу толадан эшилган ип. *Қоп оғзини каноп билан боғламоқ. Қоп-қанорни каноп билан тикадишлар.* ■ *Каноннинг бир учи катта ҳодага, иккинчи учи қамишларга боғланган, буларга ҳамма вақт катта балиқлар илинади.* Ж. Шарипов, Хоразм.

КАНОПЗОР Каноп экилган майдон. *Бир тарафи канопзор, иккинчи томони гўзалар гурқираб турган йўлдан борарди.* Ф. Усмонов, Она қалби.

КАНОР(А) [ф. *کناره* — *کنار* — қирғоқ, чет] эск. Қирғоқ, чет. *Бир дафъа саргардон йўл канорида, Ясси қир бағрида сен бўлдинг дучор.* Миртемир. *Буерларда ажодлари яшаган. Узи туғилиб ўсган Найманча ҳам чўл канорасида.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

Тоғ канораси Тоғ ёнбағри, этаги. *Уч қиз йўл юрса ҳам мўл юриб, неча шаҳар, дарё, саҳролар ошиб, ниҳоят, бир тоғнинг канорасига етиб борибдишлар.* «Эртақлар».

КАНОЭ [ингл. *canoë* < исп. *canoa* — қайиқ] 1 Шимолий Америка индейсларининг яхлит дарахт танасини ўйиб ишлаган узун энсиз қайиғи.

2 *спрт.* Бир тиззада туриб олиб, эркин ҳолдаги қисқа эшкак билан бошқариладиган энгил спорт қайиғи.

КАНОЭЧИ Канэ спорти билан шуғулланувчи шахс.

КАНТАТА [итал. *cantata* < лот. *cantare* — куйламоқ] Хор, яккахонлар (солистлар) ва оркестр учун ёзилган тантанали мусиқа асари. *Эндликда республика композиторлари опера ва балетлар.. кантата ва симфоник поэмалар.. яратмоқдалар.* Газетадан.

КАНТОН [фр. *canton* — даҳа, мавзу] Швейцария, Бельгия ва б. баъзи мамлакатларда маъмурий-ҳудудий бирлик.

КАНТЧИ Кантчилик тарафдори, Кант фалсафаси тарафдори.

КАНТЧИЛИК Немис файласуфи Иммануил Кант ва унинг издошлари томонидан яратилган идеалистик фалсафий оқим.

КАНЦЕЛЯРИЯ [лот. *cancellaria*] қ. девонхона.

КАНЦЕРОГЕН [лот. *cancer* — қисқичбақа, саратон + *genesis* — келиб чиқиш, пайдо бўлиш]: **канцероген модда** Маълум шароитларда организмда рак ва б. ёмон сифатли, ҳаёт учун хатарли ўсмалар ҳосил қилувчи модда.

КАНЦЛЕР [нем. *Kanzler* < лот. *cancellaria*] Баъзи мамлакатларда олий давлат лавозими ва шу лавозимдаги амалдор.

Федерал канцлер Германия Федератив Республикаси ва Австрияда: давлат бошлиғи.

КАОЛИН [Хитойдаги жой номи] Чинни, қоғоз ишлаб чиқариш ва б. саноат тармоқларида ишлатиладиган, ўтга чидамли, чўзилувчан оқ лой. *Йил давомида Ангрен конида кўмир қазииш вақтида 5 миллион тонна каолин ажратиб олинади. Каолинлар ҳозир ўнга яқин соҳада ишлатиладиган муҳим хомашёдир.* Газетадан.

КАП [а. *كف* — панжа, кафт]: **кап отмоқ** Кафтга солиб (ёки қоғозда) оғизга солмоқ. *Қози домла кафтига уқалаган анор доналарини кап отиб:* —Э, не ваҳждин йўқлағувчи бўлмасун? — деди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. —*Бизга ичиладиган ё кап отиладиган дори тўғри келмайди, — деди Ҳожжи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

КАПА Вақтинча яшаш учун дарахт шохлари ва йирик ўт-ўланлар билан ўраб қуриладиган хона, ёзлик уй; чайла. *Ҳамма ўзига қамишдан капа қилиб олган.* С. Аҳмад, Одамнинг изи. *Баҳор ва ёз кунлари капада кун ўтказиш мумкин-а, аммо қаҳратон қишда, айниқса кечалари, сира чидаб туриб бўлмасди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

КАПАКИ I 1 Пойабзалнинг тагчарми.

2 Эскирган, тешилган тагчарм устидан қопланадиган чарм, резина ва ш. к. *Чарм қапаки. Резина қапаки.* ■ *Унинг [Омонтойнинг] қапаки солиनावериб, тагчарми қалинлашиб кетган этигининг кўнжлари букланиб, чанг йиғилиб қолган.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

КАПАКИ II [а. + ф. *ككى* — кафтга оид, кафт билан]: **қапаки (қилиб) отмоқ** Кафтга солиб, оғзига отмоқ (нос, толқон ва ш. к. ҳақида).

КАПАЛАК Икки жуфт оқ, кулранг ёки ранг-баранг қанотли нозик ҳашарот. *Капалак гулни соғинар, булбул — куйни.* Мақол.

■ Райҳонлар қад кўтариб, ҳид сочди, бирин-кетин очилган ранг-баранг гуллар устида капалаклар қанот қоқа бошлади. А. Қаҳ-хор. Қўшчинор чироқлари.

Капалаги учмоқ ҳазил 1) жуда кўрқиб кетмоқ, *Эртасига от оғриб қолса бўладими! Капалагим учиб кетди.* Ойбек, Қутлуг қон; 2) аччиқланмоқ, ғазабланмоқ. *Эркалиги ҳам майлига-я, буйруқни ёмон кўришади, сал гапга капалаклари учади.* Ойдин, Юрагида ўти бор.

КАПГИР [ф. *кафгир* — кафтда тутувчи, ушловчи] **1** Қуюқ овқатларни кавлаш ва сузиш учун ишлатиладиган, тешик-тешик япалоқ кафтли рўзгор буюми. *Йигиталининг ошхонасида.. капгирдан тортиб човлигача бор.* Д. Нурий, Осмон устуни.

2 с. т. Соат маятниги. *Узун сариқ капгирини бир мақомда тебратиб чиқиллаётган катта девор соат узиб-узиб данғиллай бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КАПЕЛЛА [лот. *capella* — кичик бутхона, ибодатхона] **1** Черков хонандалари хори; кейинчалик вокал-чолғу мусиқа жамоаси. *Ўзбекистон телерадиоси хор капелласи.*

2 Баъзи махсус таркибли оркестр (ансамбл)ларнинг номи. *Ҳарбий капелла. Жаз капелласи.*

3 Католик ва англикан динида айрим зодагонларнинг оилавий ибодати учун мўлжалланган, ибодатхоналар ёнида, сарой ва қасрларда жойлашган кичик бутхона.

КАПЕЛЬМЕЙСТЕР [нем. *Kapellmeister* — капелла (хор) раҳбари, устаси] Театрдаги ёки ҳарбий симфоник оркестр дирижёри.

КАПИЛЛЯР [лот. *capillaris* — соч толасидек ингичка, қилдек] *махс.* **1** Тешиги жуда тор, ингичка найча. *Орбитада эса капиллярлар, кутиммаганда, расмана насослар сингари, сувни тортиб чиқара бошлади.* «Фан ва турмуш».

2 (кўпл. шаклида) Микроскопда кўринадиган энг майда қон томирлари; қил томирлар. *Капиллярлар жуда майда томирлар бўлиб, майда артерияларни кичикроқ веналар билан туташтирувчи тармоқлар ҳосил қилади.* «Одам анатомияси ва физиологияси».

КАПИТАЛ **1** [нем. *Kapital* < лот. *capitalis* — бош, асосий] **1** иқт. Узини ўзи кўпайтириш учун фойдаланиладиган, ўз эгасига фойда, даромад келтирадиган бойлик (қимматли қоғозлар, пул маблағлари, моддий

мол-мулк ва ш. к.). *Саноат капитали. Савдо капитали. Капитал бозори.*

2 с. т. Катта маблағ, кўп пул, бойлик. *Капиталнинг маълум шахслар қўлида тўпланиши.*

3 *кўчма* (аниқловчи сўз билан) Кимгадир катта бойлик, қадрият ҳисобланган, муҳим аҳамиятга эга бўлган, аҳамиятга молик нарса. *Жамиятимизда инсон саломатлиги бебаҳо капитал ҳисобланади.* Газетадан.

КАПИТАЛ **II** Асосли равишдаги, тудан бўладиган; катта; кўп меҳнат ва маблағ талаб қиладиган. *Капитал маблағлар. Капитал ва жорий таъмир.*

Капитал қурилиш Асосий ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш фондларини қайта ишлаб чиқаришни таъминловчи янги объектлар қурилишини ва мавжудларини кенгайтириш, шунингдек, уларни реконструкция қилиш, техник жиҳатдан қайта жиҳозлашни амалга оширувчи махсус қурилиш фаолияти.

КАПИТАЛИЗАЦИЯ [фр. *capitalization* — капиталга айланиш, айлантириш] *эск.* **1** Кўшимча қийматни, фойдани капиталга айлантириш; кўшимча қийматнинг капиталга айланиши.

2 Капиталистик жамиятда мол-мулкнинг (асосан акциялар ва ш. к. қимматли қоғозларнинг) қийматини ундан олинладиган даромадга қараб белгилаш, ҳисоблаб чиқариш.

КАПИТАЛИЗМ [нем. *Kapitalismus* < лот. *capitalis* — бош, асосий] Юқори ишлаб чиқариш даражаси, фуқаролик жамияти, ривожланган бозор иқтисодиётига ҳамда хусусий мулкчиликка асосланган ижтимоий тузум.

КАПИТАЛИСТ [нем. *Kapitalist* — капитал эгаси] Капитал эгаси; ўз маблағларини, баъзан ёлланма меҳнатни фойда олиш учун ишлатадиган шахс.

КАПИТАЛИСТИК Капитализм принципларига асосланган, капитализмга хос бўлган. *Капиталистик ишлаб чиқариш усули. Капиталистик ишлаб чиқариш муносабатлари. Капиталистик ахлоқ. Капиталистик давлат.*

КАПИТАН [фр. *capitaine* < лот. *capitaneus* — пешқадам, сардор] **1** Бир қанча мамлакатлар, жумладан, Ўзбекистон кўролли кучлари, ички ишлар тизимида катта лейтенантдан юқори, майордан кичик офицерлик (зобитлик) унвони ва шу унвонга эга бўлган офицер (зобит).

2 Кема экипажига бошчилик қилувчи, кема бошлиғи.

3 Спорт ва шунга ўхшаш ўйинларда ўзаро мусобақалашаётган жамоаларнинг сардори, етакчиси.

Зангори кема капитани Пахта териш машиналарини бошқарувчи механизатор.

КАПИТУЛЯЦИЯ [лот. capitulare — муайян шартлар билан келишиб олмоқ < capitulum — қонун моддаси, боби] Куролли қаршилик кўрсатишни тўхтатиш ва душманга (ғолибга) у талаб қилган шартлар асосида таслим бўлиш.

КАПЛАМОҚ с. т. Кафтлаб олмоқ. *Толқонни каплаб емоқ.*

КАПОТ [фр. capote] Турли механизмларда уларнинг маълум қисмларини чанг, намлик, ёғин-сочин ва ш. к. дан сақлаш учун ишланган, очилиб-ёпиладиган темир қопқоқ. *Самолёт капоти.* ■ [Азизов] *Капотни ёпиб, чаққонлик билан кабинага чиқди.* Ш. Топматов, Тонгдаги кўланка. *Машина мотори бирикки йўталиб ўчди. Ваҳобжон шошиб тушиб, капотни очди.* С. Аҳмад, Тоғ афсонаси.

КАППА-КАППА: оғзини каппа-каппа очмоқ Оғзини энтикиб-энтикиб, катта-катта очмоқ. *Иссиқ бугун чакана эмас. Шундай салқинда ўтириб, худди сувдан чиққан балиқдай, оғзимни каппа-каппа очаман.* Ойбек, О. в. шабалалар. **Каппа-каппа емоқ** (ёки **отмоқ**) Каппалаб емоқ, отмоқ. *Том устида пашмак-толқон, каппа-каппа есамми. Тарновлардан чак-чак оққан сувни шарбат десамми.* Ҳ. Ёқубов, Қиш завқи.

КАППАЛАБ Оғзини катта-катта очиб ва оғзига кўп-кўп солиб. *То ҳайҳайлаб боргунимча [сигир] бир туп ғўзани кўсак-пўсаги билан каппалаб, жиғилдонига урди-кўйди.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза. *Тер тўкиб бир жойда ишламаган, бели оғримаганининг каппалаб нон ейиши шу-да.* «Муштум».

КАППОН [а. قاپان — тарозининг бир тури] 1 Ғалла бозорига ўрнатилиб, оғир юклар тортиладиган бир паллали катта тарози.

2 Шундай тарози ўрнатилган, усти очик ёки тим қилинган дон, ғалла бозори. *Ҳам-молликнинг ўнинчи-ўн биринчи куну бир мўйсафид киши [Йўлчиға] каппондан бугдой кўтартирди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кимлар Чархипалак, каппон томонга, кимлар беда бозори, ҳода бозорига шошади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КАПРИЧЧИО [итал. capriccio — инжиқлик; ноз] Эркин тарздаги, тузилишдаги, оҳанглари тўсатдан, ғалати ўзгарадиган чолғу мусиқа асари, мусиқий пьеса.

КАПРОН 1 Капролактама номли органик бирикмадан олинадиган сунъий толаннинг бир тури. *Капрон толаси табиий шакка қараганда 2,5 марта пишшқ.* М. Обидова, Химия — турмушимиз безағи.

2 Шу толадан тўқилган газлама; бу газламадан тайёрланган кийим ва б. *Капрон кўйлак. Капрон пайпоқ.* ■ *капрон, крендешин, духобалар тўқиймиз, — дейишибди чеварлар.* Ш. Фуломов, Ёрқин йўллар. *Эшик очилиб, йўл-йўлакай қўлидаги капрон қўлқопини ечиб, ориқ доктор кириб келди.* Х. Тўхтабоев, Сариқ девни миниб.

КАПСАН [ф. كپسڤن — кимсанинг хирмонидан маъмур-амалдорлар оладиган ҳақ] 1 тар. Қишлоқ маъмурлари, руҳонийлари, шунингдек, қишлоққа хизмат қилувчиларга (мас., миروب, подачи, сартарош, тегирмончи ва ш. к. га) деҳқонлар томонидан маҳсулот, дон билан тўланадиган ҳақ. *Бек-ку бу, йигитлари билан келибди, яхшиликка бўлсин ишқилиб. Капсан олишга келгандир-да.* А. Суюн, Олис тонглар.

2 эск. Хирмон кўтарилганда камбағалларга бериладиган садақа-сийлов. *Эшак миниб чўлма-чўл капсан йиққан чол ҳозирги замон «Победа»сига тушиб юрипти.* И. Раҳим, Оловкор. *Ўзи тўнғиздан тўқ, тағин сендан капсан олар эмиш, вой капсан еган тишинга..* А. Қодирий, Обид кетмон.

3 тар. Бозорда сотилган ғалладан олинган ҳақ. *Шокиржонни «сахий йигит» дейишади. Ўзи топган «капсан» ва «чўтал»ларнинг қоқ ярмини бошлиқларга беради.* «Муштум».

КАПСАНЧИ тар. Капсан олувчи. *Капсанчилар деганининг маъноси шуки, ҳосилдан бойлар ерининг ҳақини, князь сувининг ҳақини олгандан кейин.. деҳқонга капсан қатори бир нарса қолар эди, холос.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Шокиржон Самиғов кўринди дегунча, бозордагилар «ана, капсанчи келяпти», дейишади.* Муштум.

КАПСУЛА [лот. capsula — қутича, яшикча] 1 Ютиладиган суyoқ ва кукунси-мон дориларнинг крахмал, желатин ёки қоғоз каби юлқа материалдан қилинган қобиғи, филофчаси. *Капсулага жойлашти-*

рилган бу дори худди ҳап дори сингари ютиб юборилади. «Фан ва турмуш».

2 анат. Турли ички аъзоларни ёки уларнинг айрим қисмларини ўраб олган парда. *Капсулалар пиёла шаклида бўлиб, диаметри 0,25 мм дир.* «Одам анатомияси ва физиологияси».

3 махс. Космик кеманинг ундан ажраладиган ва Ерга, бошқа бирор осмон жисмига ёки сувга қўниш учун мосланган бўлмаси.

КАПСЮЛЬ [фр. capsule < лат. capsula — қутича] Артиллерия снарядлари, патрон, граната ва ш. к. ларда урилиш, зарба натижасида алангаланиб, портлашни юзага келтирувчи портловчи моддаси бўлган юпқа металл ёки пластмасса қалпоқча. *Граната капсули. Мина капсули. Снаряд капсули.* ■ *Нормат танкка қарши гранатанинг капсулини юлиб, иргитиш учун қўл қўзган эди, кимдир уни тўхтатди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

КАПТ қ. **кафт.** *Ҳасан суви ташланган шоввада ўзи ёлғиз хаёл суриб, бошини икки капти билан ушлаб ўтирган боғбонни кўрди.* С. Абдулла, Танланган асарлар.

КАПТАР [ф. كپتر | Ранг-баранг тусли ва турли катта-кичикликдаги хонаки ёки ёввойи қушларнинг умумий номи. *Оқ каптар. Кўк каптар. Чинни каптар. Гов каптар.* ■ *Яна қандай денг, энг ўйинчи, серпарвоз каптарларимдан ажралдим.* А. Қодирий, Обид кетмон.

Тинчлик каптари Тинчлик тимсоли бўлмиш оқ каптар. *Қудратимиз, шонимиз даракчилари, Тинчлигимиз тимсоли каптар ётибди.* Ё. Мирзо, Ўғил меҳри.

КАПТАРБОЗ [ф. كپتربوز — каптар ўйновчи] Каптар ишқибози, каптар боқувчи. *Бобоқул ота Қўзибойни тўхтатди: -Сен, болакай, қайтишда анави каптарбоз болани ҳам олдинга солиб келгин.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

КАПТАРХОНА I Каптарлар турадиган ин, уй. *Сўққабош маҳалла қоровули томига атайин каптархона қуриб, элик-олтмиштача каптар боқарди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

2 с. т. кўчма Кирди-чиқди кўп бўладиган (ҳар ким кириб-чиқиб кетаверадиган) жой.

КАР [ф. كر — эшитмайдиган] Эшитиш қобилятини йўқотган, эшитмайдиган ёки яхши эшитмайдиган, шунингдек, эшитган

сўзининг маъносини ажратиш даражаси жуда пасайиб кетган; гаранг, карқулоқ. *Ҳа, менга нима бўпти, эшитмай қулоғим карми?* Ойдин, Ҳикоялар. *Қулоғи оғир ёки бутунлай кар кишилар учун «электрон қулоқ»нинг тажриба нусхаси яратилди.* «Фан ва турмуш».

КАРАБИН [фр. carabine] Оғирлигини камайтириш ва ишлатишда қулайлик учун қисқартирилган винтовка; қисқа стволли ов милтиғи.

КАРАБИНЁР [фр. carabinier] **I тар.** 19-аср ўрталаригача Фарбий Европа ва Россияда карабин билан қуролланган ва сараланган ўқчилар қисмига мансуб отлиқ ёки пиёда аскар.

2 Айрим мамлакатларда (Италия, Чили каби)да: жандарм.

КАРАВОТ [р. кровать < юн. krabbatos] **I** Тўрт оёқли, устига кўрпа-тўшақ солиб ётиладиган уй-рўзғор анжоми. *Шербек ҳовли ўртасидаги япасқи балхут тағидаги каравотга ечинмасдан чалқанча ётди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Унинг [Зебонинг] каравоти фирч-фирчидан онанинг уйқуси ўчиб кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Устида кўпчилик бўлиб ўтириш (баъзан ётиш) учун махсус ишланган, ёз кунлари ҳовли, чойхона ва ш. к. жойларга қўйиладиган махсус қурилма; сўри, кат. *Нури гилослар остига қўйилган, панжаралари кўк бўёқ билан сирланган катта ёғоч каравотга қалин кўрпача ёйиб, ёстиққа ёнбошлаб ўтирар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

КАРАМ I [а. كرم — карам — карам] Полиэкини, резаворнинг бир тури ва шу экиннинг барглари ўраמידан ҳосил бўлган боши, ҳосили. *Карам кўчати. Карам тузламоқ. Карам шўрва. Карам дўлма.* ■ *Бутун оиласи бу ерга помидор, пиёз, редиска, карам ва ҳоказо резавор экиб, мумкин қадар элдан бурунроқ бозорга чиқариб, «тул» қилишга тиришар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

КАРАМ II [а. كرم — яхшилик, саховат] кт. Марҳамат, мурувват, ҳиммат. [Шоҳмурод:] *Тангрининг карамига сиғиниб, уларни Астробод томонга жўнатдим, Худойим лutf қилса, бирон иш қилиб келарлар.* С. Айний, Қуллар. *Меҳнатда бўлур аҳли замоннинг карами, Ҳам дабдабали тўю иморат, ҳаша-ми.* Ҳабибий.

Карам қилмоқ (ёки айламоқ, этмоқ) Раҳм-шафқат, мурувват қилмоқ, сийламоқ.

Эй кўзлари хуморим, Карам қил, бунча куй-дирма, Куйди сабру қарорим, Дилим куйгунча куйдирма. Т. Тўла.

КАРАМЕЛЬ [фр. *saumel* < лот. *саппа mellis* – шакарқамиш] 1 Конфетнинг шакар ва қиёмдан, хушбўй ҳидли ва ранг берувчи модда қўшиб тайёрланадиган қаттиқ бир тури. *Нордон карамель. Карамель цехи.*

2 махс. Қандолат маҳсулотларини рангдор қилиш учун ишлатиладиган қовурилган шакар.

КАРАМЗОР Карам экилган майдон, дала. *Йигитлар, гўё карамзор бошидаги дарахтларда тинмай сайраётган булбулга қулоқ солаётгандек, жим қолишди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КАРАНТИН [фр. *quarantaine* – қирқ < итал. *quaranta giorni* – қирқ кун] Юқумли касалликлар ва қишлоқ хўжалик зараркунандалари тарқалишининг олдини олиш учун давлат томонидан ўтказиладиган санитария тадбирлари. *Карантинга қўймоқ. Карантин эълон қилмоқ.*

КАРАНТИНЧИ Карантин тадбирларини амалга оширувчи, карантин қилувчи. *Карантинчиларга баҳона керак. Бир тўп зарпечакни кўришса бас, акт тузиб, жаҳонни заҳар-заққумга ботириб юборишади.* С. Нуоров, Нарвон.

КАРАОКЕ [ял. «қуруқ, ёлғиз оркестр»] 1 Мусиқа маданиятининг оммавий кўшиқларни ҳаваскор кўшиқчилар томонидан тайёр куй ва матн ёрдамида ижро этишга асосланган соҳаси.

2 Кўшиқларни шундай ижро этишга мўлжалланган апаратура.

КАРАТ [нем. *Karat* < итал. *carato* – дук-какли дарахт донининг оғирлиги] Заргарликда қимматбаҳо тошлар, бриллиантларни ўлчаш (тортиш)да қўлланадиган ва 200 миллиграммга тенг ўлчов бирлиги.

КАРАТЕ, **каратэ** [ял. «ҳеч нарса сиз, яланг қўл билан»] Қуролсиз ўзини ўзи ҳимоя қилишнинг японча тизими: рақиб танасининг оғрийдиган, энг нозик жойларига қўл ёки оёқ билан зарбалар беришга асосланган спорт тури. *Халқаро карате федерацияси.* ■ *Каратенинг ҳозирги қоидалари 20-асрнинг бошларида.. шаклланган.* «ЎзМЭ».

КАРАТЕЧИ Карате мутахассиси, карате билан шуғулланувчи шахс. *..Илҳом Каримов, Отабек Қосимов.. сингари каратечилар жаҳон кубоги ва Осиё чемпионатларида совринли ўринларни эгаллашган.* «ЎзМЭ».

КАРАХТ [ф. *كارخت* – сезгиси йўқолган, увушган; қотиб қолган] 1 Ҳис-сезгиси ўлик; ҳаракатсиз, қотиб қолган. *Назокатнинг.. карахт вужудида томирларга қон югургандек бўлди.* С. Аҳмад, Қадрон далалар. *-Қўл майиброқ, ўғлим.. – деди чол Сидиқжонни хижолатдан чиқариб, – мана шу ўнг кўл карахт.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Қалби дод, дод, деб фарёд солар, аммо йиғлай деса, кўзига ёш келмади, сўзлай деса, тилига сўз келмади – вужуди карахт бўлиб қолган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўчма Эс-ҳушини йўқотган, ҳушсиз. *Шарофат Анзират холанинг остонасидан ичкарига қадам босганда, заҳарга тўлган чаёндек, ўз заҳаридан ўзи карахт эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Мудҳиш хабар Бобурни жимжит қилиб қўйди. У карахт бир аҳволда кийинди. Отига минди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

КАРАХТЛАНМОҚ кам қўлл. Карахт бўлмоқ, Акрам миробнинг бармоғининг учлари карахтланиб, сезгисини йўқота бошлади. Э. Усмонов, Ёлқин.

КАРАХТЛИК Ҳис-сезгисиз, карахт ҳолат. *Анчадан сўнг Саидғози ўзига келди. Вужудидаги карахтлик тарқаб, мияси ишлаб бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Сув Назарнинг юзларини тиниқлаштирган, руҳини эзиб турган карахтликни тарқатиб юборган эди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

КАРАШ 1 *тиб.* Касалликдан тил устида пайдо бўладиган оқ қатлам. *Тил караш боғлаб қолган бўлса, яхшилаб артиш зарур.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш. *Касалликнинг бошланишида тил усти қуруқ ва оқ караш бўлади.* Ҳ. Ҳақимов, Ўткир аппендицит.

2 кўчма Танадаги кир қатлам. *..оёғидаги қават-қават пайтава, қотиб кетган жун пайпоқни ечаётган Мехринисонинг кўнгли алланечук бўлиб кетди: -Оёқларинг караш бўлиб кетибди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

КАРАШЛАНМОҚ Караш пайдо бўлмоқ, караш қопламоқ. *Беморнинг [қорин тифи билан оғриган] тили карашланади..* Газетадан.

КАРАШМА [ф. *كرشمه* – нозик кўз қараша, жилва, ноз] Бировга ёқиш учун гавда, айниқса, юз-кўз билан қилинган нозли ҳаракат; қичиқ. *Қарашма қилмоқ.* ■ – *Кетай деб ўрнимдан тургандим, – деди Зарифа Шералидан кўз узмай, қарашма билан унинг диққатини ўзига жалб этишга тиришиб.* С. Кароматов. Олтин кум.

КАРАШМАЛИ Ноз-қарашма қиладиган; нозли; ноз-қарашма билан ижро этилган. *Қарашмали қиз. Қарашмали ҳаракат.* ■ [Қиз:] – *Мана бу узумни олинг, жуда яхши пишибди, қўлимни қайтарманг!* – *деди-да, йиғитларнинг кунглини ларзага соладиган шўх, қарашмали кулги билан кулди.* Ойбек. Танланган асарлар.

КАРБАМИД [лот. *carbо* – кўмир + амид < *amīas*] Кўмир ва ҳаво аралашмасидан олинадиган ўғит. *Карбамид кимё заводларида арзон хомашё – кўмир ва ҳаводан синтез қилиб олинади.* «Фан ва турмуш».

КАРБИД [лот. *carbо* – кўмир + *ion. eidos* – ўхшаш] ким. Углероднинг баъзи металл ёки металлмаслар билан бирикмасидан иборат жуда қаттиқ, кристалл молекула. *Кальций карбид.*

КАРБОЛ [лот. *carbо* – кўмир + *ol(eum)* – мой]; **карбол кислота** Дезинфекцияловчи, шунингдек, полимер ва дорилар олишида ишлатиладиган органик бирикма.

КАРБОНАТЛАР [лот. *carbо, carbonis* – кўмир] **1** ким. Кўмир (карбонат) кислота тузлари (мас., сода).

2 ким., геол. Таркибида углерод оксид бўлган минераллар.

КАРБОРУНД [лот. *carbо* – кўмир + (ко-)рунд] махс. Қаттиқ абразив материаллар (чарх тоши, жилвир ва б.), ўтга ва кислотага чидамли буюмлар ишлаб чиқаришда қўлландиган рангсиз ёки кулранг кристалл; кремнийнинг углерод билан бирикмаси.

КАРБОС [ф. *كرباس* – дағал ипли мато] Оддий (бўялмаган) ип газлама. *Тошкентнинг тўқувчи хунармандлари бўз ёки карбос.. тўқиганлар.* Ф. Озодаев, Хунармандчилик.

КАРБУНКУЛ [лот. *carbunculus* – кўмир парчаси]. Ёнма-ён жойлашган бир неча соч халтачаси ва ёғ безлари атрофидаги терининг чуқур қатлами ҳамда тери ости тўқималарининг ўткир йирингли яллиғланиши; хўпоз, кўк яра.

КАРБЮРАТОР [фр. *carbureteur*] Ички ёнишли двигателларда ёнилғи буглари билан ҳаво аралашмасини тайёрлаб берадиган асбоб. *Ёнувчи аралашма «карбюратор» деб аталадиган махсус асбобда тайёрланади.* «Физика».

КАРВИЧ шв. Фишт. *Хива.* Ҳеч ким йўқ кўча. *Карвич деворлар баланд.* Ш. Холмирзаев, Сайланма.

КАРВОН [ф. *كاروان* – туя ва б. юк ташувчи ҳайвонлар қатори] **1** Узоқ жойларга юк ва одам ташувчи, изма-из борувчи ҳайвонлар, аравалар ва уларни бошқарувчи шахслар тўдаси, қатори. *Савдогарлар карвони. Туялар карвони. Ит хуради, карвон ўтади.* Мақол. ■ *Йиллар давомида афғон ерида битган ложувард жаҳонга донг таратган, карвонлар уни машаққатли йўл юриб, узоқ Миср, Хитой.. ўлкаларига элтарди.* С. Кароматов, Олтин кум. *Ушалар [бадавийлар] не-не машаққатлар билан ҳажга келган-кетганларни талар экан. Шунинг учун ҳожилар якка-дукка юришдан кўрқиб, карвон бўлиб юришар экан..* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Умуман, муайян иш, мақсад йўналишидаги транспорт воситалари тўдаси, қатори. *Машиналар карвони. Кемалар карвони. Пахта карвони.* ■ *Ҳарбий карвон ҳамма тўсиқларни янчиб, Деновдан ўтди.* «Шарқ юлдузи». *Қазувчилар карвони тоққа яқинлашган сари араваларнинг гилдираклари тошшағалларда яна бадтар ғижирлай бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 кўчма Кўчиш (юриш, учиш ва ш. к.) ҳаракатидаги нарсалар тўдаси, қатори. *Кўжда оқ булут карвонлари ялқов сузса-да, қуёш ҳашамат билан чақнаб кўтарилиди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Тиниқ осмонда турналар карвони арғимчоқ солиб ўтиб кетди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

4 эск. Карвонни бошқарувчи шахс; карвонбоши. *Кўпчилик лозим кўрса, карвон туюсини сўяр.* Мақол.

5 с. т. Араваларда йўловчи ёки юк, мол ташиш билан шугулланувчи шахс; аравақаш. *Шоюнус карвонда етти ўғил бор.* Ойбек, Танланган асарлар. – *Бу ҳафта бизга ёрдамлашасиз-да, карвон, – деди кулумсираб Тўғон ака.* А. Қодирий, Улоқда.

Оғир карвон қ. оғир.

КАРВОНБОШИ **1** Савдо карвони бошлиғи, карвонга бошчилик қилувчи. *Савдо-*

гарлар туяларини йиғиб, юкларини ортиб, карвонбошига «тайёр бўлдик», дейишибди. «Эртактлар». Карвонбоши — чақмоқ саллали, назари совуқ одам — жуда шошарди, мешларга сув тўлатаётган туякашларни қамчиларди. «Ёдгор».

2 тар. Амирга қарашли туя, от, арава ва ш. к. турадиган саройнинг бошиғи.

3 тар. Юк ҳайвонлари ва араваларни кира қилиш ишларида воситачилик қилувчи даллол.

4 кўчма. Биринчи ўринда борувчи, бошида борувчи; етакчи, йўлбошчи; раҳбар. Ҳосилдорликни ошириш учун битмас-туганмас имкониятлар борлигини амалда исбот этган карвонбошилардан бири ҳам шу йиғит бўлди. Газетадан.

КАРВОНКАШ [ф. *كاروانكش* — карвонни етакловчи; Сириус юлдузи] Ёз кунлари ярим кечада шарқ томонда кўринадиган энг ёруғ қўшалок юлдуз.

КАРВОНСАРОЙ 1 [ф. *كاروانسرای* — карвонлар тўхтайдиган сарой] Карвонлар кўниши, тунаши учун махсус мосланган жой; сарой. Карвонлар олиб келганини сотиб, оладиганини олиб ётди. Шу вақтда бир неча амалдор бож олмоқчи бўлиб, карвонсаройга келиб қолди. «Ёдгор».

2 с. т. Келди-кетди, кирди-чиқди кўп бўладиган жой, хонадонга нисбатан қўлланади. Холиса ювилган қошиқларни қўяётганда, бармоғи тортмага қисилиб қолди. «Уҳ-уҳ»лаб, бармоғини лабига босди: -Қуриб кеткур, бу уй эмас, карвонсарой. С. Нуров, Нарвон.

КАРВОНХОНА айн. карвонсарой.

КАРДИНАЛ [лот. *cardinalis* — бош, асосий] Католицизмда руҳонийларнинг пападан кейин, епископдан олдин турадиган олий унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс. Кардиналлар шу лавозимга папа томонидан тайинланади. «ЎЗМЭ».

КАРДИОГРАММА [юн. *kardia* — юрак + *gramma* — ёзув] Юрак уришининг кардиографда ёзиб олинган график тасвири. Ультратовуш билан ёзиб олинган кардиограмма юрак клапанларининг торайганлигини аниқлай олади. «Саодат».

КАРДИОГРАФ [юн. *kardia* — юрак + *grapho* — ёзаман] Юрак уришини ёзиб олувчи асбоб.

КАРДИОГРАФИЯ Юрак уришини кардиограф ёрдамида ёзиб олиш.

КАРДИОЛОГ Юрак касалликлари врач, кардиология мутахассиси.

КАРДИОЛОГИЯ [юн. *kardia* — юрак + *logos* — таълимот] Тиббиётнинг юрак касалликларини ўрганадиган, уларнинг олдини олиш, даволаш усулларини ишлаб чиқадиган соҳаси. Кардиология маркази.

КАРЕТА [нол. *kareta*] Усти ва ёнлари ёпиқ тўрт гилдиракли энгил арава.

КАРЖ [ф. *كارج* — бир тилим, парча, бурда] 1 Қовун ёки тарвуз тилимидан кўндалангига кесилган бўлак(лар). Энцикл баковул дарҳол дастурхон ёзиб, энг олдин бир даста нон, кейин анжир, узум, карж қилинган қовун келтириб қўйди. М. Осим. Элчилар. Алижон, қўлида бир карж тарвуз ушлаган ҳолда, бошини сарак-сарак қилди. Ҳ. Нўмон, Фасллар.

2 Дўппи таҳининг тўрт қисмга ажралдиган бўлақларидан бири. -Ҳой қуда, менга қаранг, — қўлидаги чуст дўппининг каржларини текислай туриб гапира бошлади Хосият хола. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

3 Бирор жой, сатҳнинг бир хилдаги ажралган қисми, бўлағи. Табиатми, ёзги жозуба, афсун, Арча тоғларининг каржларида қор. С. Акбарий.

КАРЖЛАМОҚ 1 Карж қилиб кесмоқ (қ. карж 1). Мен ва бувим чайлада Ўлтириб шу паллада, Сўйиб қилдик коса ҳам, Каржлаб едик роса ҳам. Қ. Ҳикмат. У дарров кичкина катга кўрпача тўшади, қовун каржлади. Й. Шамшаров, Тошқин.

2 махс. Каржларга, тенг тўрт қисмга ажратмоқ, тах урмоқ (кўпинча дўппи ҳақида).

КАРЖЛИ Карж чиқарилган, каржларга бўлинган. Пастликдан, энг аввал, солдатча этигини судраб, тўрт каржли янги дўппи кийган Эргаш кўринди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Роҳатой узоқ танлади. . . абажурнинг саккиз каржли қуббаси уйнинг ҳажмига мос тушишини кўз олдига келтирди. Р. Файзий, Кишиларимиз қиссаси. Мақбарага кирaverишдаги тўрт каржли чаманзор кишини мафтун қилади. З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари.

КАРИЕС [лот. *caries* — чирик; йиринг] Суяк ёки тишнинг қалин (қаттиқ) тўқимаси аста-секин емирилиши билан кечадиган яллиғланиш жараёни. Оғиз бўшлиғида бўлган тишларнинг кариесга учраши ва улар орасидаги овқат қолдиқлари микробларнинг кўпа-

йиши учун шароит тугдиради. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

КАРИКАТУРА [итал. caricatura < caricare — бўрттирмоқ, ошириб юбормоқ] Кулги ёки мазах қилиш мақсадида киши ёки бирор нарса-ҳодисанинг салбий томонларини, характерли хусусиятларини атайлаб бўрттириб ишланган ҳажвий расм. ..тагига эса пашша қўриб ўтирган Садри ва Шоазимнинг ваҳимали карикатураси чизилганди. П. Қодиров, Уч илдиш.

КАРИКАТУРАЧИ Карикатура ишловчи rassom. Журналнинг яхши ва мазмунли бўлиши унинг атрофида тўпланган чапдаст муаллифлар.. карикатурачи rassomлар.. армиясига боғлиқдир. «Муштум».

КАРИЛЛАМОҚ 1 айн. қарилламоқ.

2 кўчма. Ортиқ даражада мақтанчоқлик қилмоқ, ортиқ даражада мақтанмоқ, ўзини шундай ҳолатда тутмоқ. [Сарқор:] Менинг ҳаммадан ҳам укам Маматхонга раҳим келади. Қариллаб юрган йигитнинг ёру оғайнилари орасида шохи қайрилди-я. К. Яшин, Нурхон. Қишлоқ самоварида ошхўрлик қилиб, ўтганнинг ўроғини, кетганнинг кетмонини олиб, қариллаб ётадиган беш азамат бирданига ғойиб бўлди-қолди. С. Аҳмад, Аёлларнинг соқоли борми?

КАРИМ [а. كريم — ҳимматли, сахий; гуноҳларни кечирувчи] 1 Марҳаматли, олижаноб, сахий. Холиқсан, каримсан, қаҳрингдан қутқар. «Маликаи айёр».

2 Карим [эрқарак исми].

КАРИҲ [а. كرب — жирканч, ёқимсиз] эск. кт. Кўнгил айнитадиган; жирканч, ёқимсиз. Тунқотарнинг карих бу муқобаласидан кишилар сиқилиб қолдилар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

КАРК [ф. کرگدان — каркидон] с. т. Каркидон. Самандар от қўяди, Каркдай бўлиб ғарқираб. «Гулнорпари».

КАРКАС [итал. carcassa — қовурга; скелет] махс. Бино, иншоот ёки қурилманинг металл ёки ёғоч синчлари, скелети. Темир-бетон каркаси. ■ Бир уйнинг эгаси бульдозернинг тагига ётиб олиб, «Уйимни бузадиган бўлсанг, устимдан босиб ўтиб бузасан», деяпти. Уйини яқинда темир каркас билан пухталаб олган экан. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

КАРКИ Каркидоннинг шохи, суяги ёки терисидан қилинган. От думига сола берди бек Равшан Ўн икки узмал карки қуюшқон. «Равшан».

Карки қалқон Каркидоннинг терисидан қилинган қалқон. **Карки пичоқ** 1) сопи, дастаси каркидоннинг суягидан ёки шохидан қилинган пичоқ; 2) умуман, суяк сопли пичоқ. Усмонали ака.. қўлидаги тол новдасини карки пичоқ билан йўниб, унинг гапларига диққат билан қулоқ солар эди. С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

КАРКИДОН [ф. کرگدان — каркидон] Тоқ туёқли сүтэмизувчиларга мансуб, Африка ва Жануби-Шарқий Осиёда тарқалган, бурни устида битта ёки иккита шохи бор, териси қалин, баҳайбат ҳайвон. Тошкент шаҳри ва унинг атрофларидаги кўмкўк майсазорларда Сибирь каркидонлари яшаган. «Фан ва турмуш».

КАРЛИК Мутлақ эшитмаслик ёки эшитишнинг сўзни англай олмайдиган даражада пасайиб кетиши; гаранглик.

КАРМАК Терини ошлаш учун ишлатиладиган таннин моддали илдиш.

КАРМОН [р. карман — ҳамён, ёнчиқ] 1 Пул солиш учун махсус (одатда, чармдан) ишланган халтача; ҳамён. [Мирзакаримбой] Кармонидан беш сўмлик қоғоз олиб, сандалга қўйди. Ойбек, Танланган асарлар. Тешабой чўнтагидан қалин кармонини олди-да, ичидан ўн сўмлик қоғоз пул чиқариб, Ҳожи холага чўзди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 кўчма с. т. Чўнтак; пул. Ҳар кимнинг кармони ўзига маълум. Ойбек, Танланган асарлар. Юмалоқ хат ёзишни касб этган туҳматчи ифвогарларнинг касби кармон кесувчи киссавурлардан ҳам тубандир. Р. Усмонов, Одобнома.

Кармон кўтармайди Пул кам, пул етмайди.

КАРНАВАЛ [итал. carnevale < лот. carus navalis — ёқимли, ажойиб кема] Маскарад кийимларида, турли томошалар, ўйин-кулгилар билан ўтказиладиган оммавий сайил. Шаҳар боғларида қувноқ карнаваллар бўлиб ўтди. Газетадан. Карнавал программасининг сўнги қисмида энг яхши костюм ва маскалар эгаларига мукофотлар берилди. Газетадан.

КАРНАЙ [ф. کرنای — пуфлама мусиқа асбоби] 1 Мисдан ясалган, узун, оғзи кенг (конуссимон), пуфлаб чалинадиган, қаттиқ овозли мусиқа асбоби (одатда, тўй ва катта тантаналарда чалинади). Кувё узун ва кенг зарбоф тўн кийиб, катта салласига

куркам олтин жиға кўндириб, ҳавони титратган карнайлар, сурнайлар садоси билан ўзиникига кетди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Шу асбобга бирор жиҳатдан ўхшаш бўлган нарсага нисбатан қўлланади. *Радио карнайи.* ■ *Шартта орқасига қайрилди-да, қўлларини карнай қилиб, овозининг борича қичқирди.* С. Анорбоев, Оқсой. *У Алибекнинг кўлидаги карнай қилиб ўралган нарсага кўз ташлади.* «Шарқ юлдузи».

Иштаҳаси карнай с. т. Истеъмол қилиш, ўзлаштириш ёки фойдаланиш учун истаги, майли жуда зўр. *Унинг [Муроднинг] дастурхонни ҳам еб қўйгудай иштаҳаси карнай бўлса ҳам, овқат аралаш, гапини қанда қилмас эди.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. *Молмулкка, шон-шавкатга, ҳокимиятга уларнинг иштаҳалари ҳаммиша карнай.* Ойбек, Навоий.

КАРНАЙГУЛ Чирмашиб ўсадиган ўсимлик ва унинг карнай шаклида очиладиган гули. *Хонаки алоининг карнайгулга ўхшаш қизил, сариқ рангли гулини кўриш жуда камдан-кам одамга nasib қилади.* «Саодат».

КАРНАЙЧИ Карнай чалувчи. *Фақат гижжакчигина камон тортар, чилдирмачи ҳар замонда бир «так» этиб чертиб кўяр, карнайчи эса бир четда мудраб ўтирар эди.* С. Аҳмад, Музикали воқеа.

Карнайчидан бир пуф «Ҳеч оғирлик қилмайди, оғзининг ели билан битади, биздан нима кетди» каби маъноларда ишлатиладиган матал. *Нақлда бир сўз бор, «карнайчидан бир пуф» деган. Индаса-индамаса, бир гап қилиб кўрамизми? — деди.* Усмон баҳши Мамат ўгли, Бўтакўз.

КАРНИЗ [нем. Karnies < юн. karonis — тугаллаш] **1** Бино деворининг устки қисмида ёки эшик, дераза устида горизонтал ҳолда туртиб чиққан қисм. *Ҳозир Олмалиқ қурувчилари.. карниз ва тўсинлар.. ва ҳатто симёғочларни ҳам темир-бетондан ясамоқдалар.* Газетадан.

2 Шип, бўғот остидаги тахта, ёғоч ёки ганчдан қилинган узун горизонтал безак; пирамон. *..карнизи фақат тўрт энлик чиқарилгани учун, ёмғир-чочин девор сувоқларини ювиб кетади..* «Муштум».

3 Дераза ёки эшик тепасида парда осиш учун ёғоч ёки металлдан қилинган дор.

Кўрпалар эскириб кетган, чойшаблар кир, пардалар деразаларга ил билан тортиб қўйилган, карнизлар йўқ. Газетадан.

КАРОМАТ [а. *كرامت* — обрў-этибор; савоҳат, сахийлик; мўъжиза] **1** Худонинг, гайритабиий кучларнинг аралашуви билан. улар ёрдамида вужудга келадиган фаройиб ҳодиса(лар), мўъжиза.

2 дин. Бирор воқеа-ҳодисанинг қачон ва қандай бўлишини илоҳий билим асосида олдиндан билиш, олдиндан айтиб бериш; башорат. *Каромат ноғарачиларда бўлади. Қўшинингнинг хотини тугса, эрталоб ногора овозидан биласан.* Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

3 эск. Олдиндан айтилган хабар, фикр-мулоҳаза. *Кароматингиз жуда тўғри.* ■ *Эшон ва эшон аянинг ҳар бир гапини каромат билган муридларнинг тушунчасини ўзгартмоқ, эшондан эътиқодини қайтармоқ осон эмас.* С. Аҳмад, Ҳукм.

Каромат қилмоқ. 1) олдиндан айтмоқ, олдиндан билиб, башорат қилиб айтиб бермоқ. *Агар шаҳардаги кўл берган донишманд пирим келиб: -Ҳой Мадамин, бир кун эмас, бир кун амалдан ажраб, халқ олдида бўйин эгасан, — деб каромат қилса, пир бўлишига қарамай, қамчи билан роса савалардим.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) олдиндан хабар бермоқ, фикр билдирмоқ. *Худди деҳқонларнинг юрагига кўл солиб, дардини топгандай, каромат қилиб айтишини қаранг-а.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. **Каромат кўрсатмоқ с. т.** Ажабланадиган ёки қойил қоладиган иш қилмоқ, мўъжиза кўрсатмоқ. *Ўқиб, нима каромат кўрсатардингиз, болам? Жуда шаҳар олиб берармидингиз?* М. Жалолоддинова, Журъат. *-Доктор чақирайми, Полвон амаки? -Қўй, иним.. докторинг нима каромат кўрсата оларди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. **Соҳиби каромат** Олдиндан айтувчи, башорат қилувчи.

4 Каромат (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

КАРОМАТЛИ дин. Фойибдан хабар берувчи, олдиндан айтувчи, каромат қилувчи. *Махсум асл эшонзодалардан-ку, кимсан кароматли Эшонбобонинг фарзанди! Тил тегиб булар эканми унга!* С. Анорбоев, Оқсой.

КАРОМАТЧИ Каромат қилувчи. *Ясама кароматчиларнинг иситма билан ошқозон касалини айира олмаслигини қаяқдан билсин?* «Муштум».

КАРОТИН [лот. *carota* — сабзи] Кўпроқ сабзи, тухум сариғи, сут ва ш. к. да бўладиган, деярли ҳамма ўсимлик таркибида учрайдиган сариқ-зарғалдоқ рангли модда (озиқ-овқат саноатида бўёвчи модда сифатида ишлатилади). *Одам танасида А витамини фақат бошқа бирор моддадан, чунончи, сабзавотлар, кўкатлардан ажралиб чиқадиган каротин деган моддадан ҳосил бўлади.* Ф. Маҳмамов, Саломатлик гарови.

КАРП [нем. *Karpe* < фр. *carpe*] Чучук сувларда яшовчи, териси ялтироқ тангача билан қопланган суякли балиқ; зогорабалиқнинг хоначилашган бир тури *..карп балиқларининг гавдаси қўполроқ, узунчоқ, ўзи читтакдек чаққон.* Ҳ. Назир, Сўнмас чаққонлар.

КАРРА [а. *كزّه* — марта] Саноқ сонлар билан қўлланиб, ҳаракатнинг сон билдирган миқдордаги такрорини билдиради; марта. *Етишмоғи учун у сингари зот.. Баҳор юз карра гул очмоғи лозим.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Саидғози, сўзим маъқулми, дегандек яна бир карра кабинетдагиларни кўзи билан сузиб чиқди.* С. Анорбоев, Оқсой.

КАРРАЛИ: каррали сон мат. Маълум бир бутун сонга қолдиқсиз бўлинадиган сон.

КАРСИЛЛАМА Тишлаганда карсиллайдиган; куврак. *Карсиллама олма.* — *Узумнинг ҳар бир донаси бошмалдоқдай, олтиндай сап-сариқ, карсиллама эди.* Ибохон, Улуғ кун.

КАРСИЛЛАМОҚ Карс-карс (карс-курс) товуш чиқармоқ *Саҳар пайти карсилларди тўрлама.* Миртемир. *Кўёшда товланишини қаранг, асала ботириб олишганмикин бу ҳусайинини. Оғзингизга солсангиз, карсиллайди.* «Саодат».

КАРС-КАРС тақл. с. Куврак, таранг етилган нарсаларни чайнаганда чиқадиган товушни билдиради. *Рустам эса нақ пиёладек оқ аччиқ олмани карс-карс тишлар..* А. Эшонов, Сарбон.

КАРТ I: карт думба Думбанинг (думба ёғининг) ўзи (бошқа нарса кўшилмаган). *Қази, карт думба палов, сиркаланган ва тузланган сабзавотлар эса қиш ойларида тановул қилинади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

КАРТ II [ингл. *card*] Усти очиқ (кузовсиз) кам литражли пойга автомобили.

КАРТА I [лот. *cart*, *charta* < юн. *kartis* — папирус барги; қоғоз] I Ер сатҳининг, бошқа осмон jismlari ёки осмон гумбазининг қоғоз, тахта каби текисликка чизилган шартли тасвири; харита. *Географик карта. Маъмурий-сиёсий карта. Юлдузлар картаси.* — *Олимлар карта — дунёнинг фазовий, тасвирий образидир, деб таъриф беришган.* «Фан ва турмуш». *Жонажон ўлкамиз ва нотаниш юртларни ўрганиш мақсадида карта бўйлаб қанчадан-қанча «саёҳат» қилганмиз.* «Фан ва турмуш».

2 Ҳар бири ўзига хос ранги, тасвири, холи, очкоси билан фарқланувчи тўғри тўртбурчак шаклидаги ўйин қоғозлари дастаси ва улар воситасида бўладиган ўйин; қарта. *Баъзан картани беш киши бўлиб ўйнашарди.* Ё. Ҳаймов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот. *Поезд Янгийўлдан ўтмасданоқ ён-веридаги купеда кетётган кишилар Салимхонни кўриб қолишиб, бирин-бирин кириб, купе тўлди. Карта ўйини бошланиб кетди.* Мирмуҳсин, Умид.

3 Бирон-бир маълумот(лар) билан тўлдириладиган бланк, варақа. *Санатория-курорт картаси.*

4 махс. Ичида магнитли ахборотлар ёзилган ва турли ҳисоб-китоблар учун фойдаланиладиган тўғри тўртбурчак шаклидаги гувоҳнома, ҳужжат. *Кредит картаси.*

КАРТА II [ф. *карт* — марза, жўяк; марза билан ўралган экин майдони] Ернинг, даланнинг алоҳида, тўғри тўртбурчак шаклида ажратилган бўлага, бир бўлак дала. *Трактор бригадаси бугун Ширинбулоқ участкасидаги сўнги карталарнинг шудгорини тамомлайди.* Й. Шамшаров, Орзигул Тўрабоева.

КАРТАБОЗ Карта ўйинига берилган, доим карта ўйновчи.

КАРТАБОЗЛИК Берилиб карта ўйнаш, карта ўйинига берилиш; карта ўйини. *Худди мана шу меҳмонхонада тонг отгунча картабозлик бўлар, ёш-ёш йигитларга кокил солиб ўйнатишарди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

КАРТАЛАШТИРМОҚ Ерни карталарга ажратмоқ. *Чўл ичкарисига учиб боряпмиз. Пастда карталаштирилган далалар. Ҳосил йиғиб олинган.* «Ўзбекистон қўриқлари».

КАРТЕЛЬ [фр. *cartel* < итал. *cartello* — қоғоз, ҳужжат] иқт. Фирмалар, компаниялар, банклар ва ш. к. ларнинг ишлаб чиқариш ва тижорат мустақиллигини сақлаб қолган ҳолда, ишлаб чиқариш ҳажми, со-

тиш бозорлари ва шарт-шароитлари, ба-ҳолар, тўлов муддатлари, биргаликда мо-лиялаштириш ва б. ҳақида ўзаро келишуви асосида бирлашиш шаклларида бири. *Кар-теллар, синдикатлар ва трестлар энг кўп фойда олиш учун рақобатчилардан қутулишга ҳаракат қиладилар.* «Янги тарих».

КАРТЕР [ингл. carter] *тех.* Машина ва механизмларнинг уларни тутиб турадиган, шикастланиш, ифлосланиш ҳамда чангдан сақлайдиган, қўзғалмас металл қутича шаклидаги қисми.

КАРТЕЧЬ [пол. karteczka] **1** Ичи юмалоқ питра билан тўлдирилган, яқин масофада-ги душманни қириш учун мўлжалланган артиллерия снаряди. *Тунга картечь солиб отмоқ.*

2 Ов милтиғи учун мўлжалланган йи-рик сочма ўқ, йирик питра.

КАРТИНА [р. картина < лот. cart, charta < юн. kartis — папирус барги] **1** Мато, тах-та ва ш. к. га бўёқлар билан ишланган рас-сомлик асари. *Рассом картинада миллий руҳ-ни акс эттирувчи барча деталларга таби-ийлик билан ёндашган.* Газетадан.

2 Ҳаёт ҳодисалари, асар ва ш. к. нинг ўзича бир бутунликни, яхлитликни ташкил этувчи қисми, бўлаги: *Шоир мозийнинг даҳ-шатли картинасини тасвирлар экан.* «УТА». *Ҳар бир эпизод, ҳар бир картина ва деталь сюжетнинг таркибий қисмига кириши ло-зим.* «Ёшлик».

3 с. т. Кинофильм, телефильм. *Ҳордиқ кунлари шаҳардан чиқадиган автомобиль шу ерда [мактаб саҳнида] картина қўйиб берар эди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

КАРТИНГ [ингл. carting] **1** Картлар (қ. карт II) иштирокида ўтадиган спорт пой-гаси (мусобақаси).

2 Шундай пойғалар ўтказиш учун мах-сус жиҳозланган майдонча.

КАРТОГРАММА [карта + юн. gramma — ҳарф, ёзув] Муайян ҳодисаларга оид статис-тик маълумотлар график равишда тасвир-ланган карта. *Аҳолининг зичлиги картограм-маси.* ■ *Ўғит нормаси тупроқнинг агро-кимёвий картограммаси асосида белгилана-ди.* «Фан ва турмуш».

КАРТОГРАФ Картография мутахасси-си, географик карталар тузувчи, чизувчи мутахассис. *Дониш Қизилқумни авваллари ҳам атрофлича ўрганган.. У ўз замонасининг*

ажойиб географи ва картографи ҳам эди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

КАРТОГРАФИЯ [карта + юн. grapho — ёзаман] Географик карталар тузиш ҳақидаги фан ва шундай карталар тузишнинг ўзи. *Илм-фаннинг турли соҳаларида картография тадқиқоти натижаларидан кенг кўламда фойдаланилмоқда.* «Фан ва турмуш».

КАРТОН [итал. cartone < лот. charta — қоғоз] Махсус ишланган қалин, қаттиқ қоғоз. *Картон муқова. Картон папка.* ■ *Уячани фанердан, картондан икковимиз ясар-диг-у, аммо инни дароҳтга узим осиб тушар-дим.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак. *..энг йирик целлюлоза заводи ва картон фабрикаси фой-даланишга топширилди.* Газетадан.

КАРТОТЕКА [юн. kartis — папирус бар-ги + theke — омбор; қути] **1** Маълум бир нарсага, соҳага оид маълумотлар ёзилган ва тартибга солинган карточкалар мажмуи. *Кутубхона картотекаси. Луғат картоте-каси.* ■ *У [Баҳор] ўз ўрнига тайин бўлади-ган кишига қулайлик туғдириш мақсадида картотекани тартибга соларди.* Ш. Раши-дов, Қудратли тўлқин.

2 Шундай карточкалар сақланадиган қутилар, яшиқлар ва улар жойлашган хона, бўлим. *Картотека фонди.* ■ *Столда кўк, қизил ёзувли карточкалар билан тўлатил-ган беш-олтита узунчоқ қутича—картоте-калар.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

КАРТОЧКА [р. карточка — кичик карта] **1** Қалин қоғоз ёки картондан тўрт бурчак қилиб кесилган, бирор маълумот, хабар ва ш. к. ёзиб қўйиладиган варақча. *Карточкага мисол олмоқ.* ■ *..жанг-мудофаа карточка-сини чизиб-ёзиб, ҳаммамизни таништирди..* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 Кичкина картон қоғоздан қилинган билет шаклидаги гувоҳнома, ҳужжат. *Визит карточкаси.* ■ *Муродова.. партия билети ва кандидатлик карточкаларини топшира-ётган эди.* И. Раҳим, Ихлос.

3 тар. Озиқ-овқат ёки бошқа нарсалар тақсимооти нормалаштирилган вақтда шу нарсаларни олиш ҳуқуқини берадиган, кесиб олинадиган талони бор махсус ҳужжат. *Қирқ учинчи йилда озиқ-овқат карточкала-ри тарқатадиган идорада унинг бир тоғаси ишлар эди.* П. Қодиров, Уч илдиэ.

4 махс. айн. карта 4. *Карточкадан фой-даланувчилар бир қанча қулайликларга эга бўладилар.*

Кредит карточкаси Банк томонидан ўз омонатчиларига уларнинг шахсий ҳисобида сақланаётган маблағларидан нақд пулсиз товар сотиб олиши ёки турли хизматлардан фойдаланиши учун бериладиган ҳужжат-гувоҳнома. *Кредит карточкалари чиқарадиган ҳар бир банк, ҳар бир компания уларни олиш ва улардан фойдаланиш қоидаларини ўзлари белгилайдилар.* Газетадан.

КАРТОШКА [р. < пол. kartofla < нем. Kartoffel < итал. tartufo] — илдизмевали кўзиқорин| Илдизмевали, бир йиллик сабзаёт ўсимликларидан бири ва унинг илдизида етишадиган, овқат учун ишлатиладиган ҳосили. *Картошка пояси. Картошка экмоқ.* ■ *Экинлар жуда саз. Айниқса, картошка билан сабзи мўл ҳосил беради.* Ойбек, Танланган асарлар. | *Мас-тура:* | *Ҳай, Тожи! Шўрванг нима бўлди?* — [Тожи:] *Картошкани солдим.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

КАРТОШКАГУЛ Илдизида картошкасимон тугунаги бўладиган узун пояли, йирик, ранг-баранг гулли кўп йиллик манзарали ўсимлик. *Уларнинг уйидаги гулларнинг саноғи йўқ: атиргул, картошкагул, қашқаргул.* Ғ. Ғуллом, Шум бола.

КАРТОШКАКОР Картошка етиштириш билан шуғулланувчи. *Картошкакорлар ўз маҳсулотларини кеч кузгача сотади.* Газетадан.

КАРТОШКАЧИЛИК Картошка етиштириш иши; қишлоқ хўжалигининг картошка етиштириш билан шуғулланувчи соҳаси. *Умуман, картошкачиликда калий ўғитларига алоҳида эътибор берилади.* «Фан ва турмуш».

КАРТОШКАҚОВОҚ Қовоқнинг ранги кул рангига мойил, ғилдираксимон, этли (гўштдор), мазали, овқат учун ишлатиладиган тури. *Қовоқнинг хиллари кўп.. картошкақовоқ, ойимқовоқ, қашқарқовоқ ва ҳоказо.* К. Маҳмудов, Қовоқ тўғрисида.

КАРТРИЖ [ингл. cartridge] 1 *махс.* Нусха кўчириш ва кўпайтириш техникасида (мас., принтерларда) қўлландиган, бўёвчи тасма ва бўёвчи моддани жойлаштириш ва ҳимоя қилишга мўлжалланган идиш, контейнер. *Рангли картриж. Картрижни тўлдирмоқ.*

2 *махс.* Компьютерга жойлаштирилган, муайян маълумотлар ва дастурлар тўпламини хотирасида сақлайдиган мослама.

КАРУСЕЛЬ [итал. carosello] Ўтирадиган жойлари от, айиқ, шер, қайиқ ва ш. к. шаклларда ясалган, доира бўйлаб учишга мўлжалланган ва вертикал ўқ атрофида айланадиган қурилма. *Пастликда.. катта карусель.. Майсазор тўла бола-бақра, қий-чув.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

КАРЧ *айн. карж.* *Қовун сўйилди. Смирнов худди асалнинг рангига ва таъмига ўхшаш бир карчни оғзига солди-ю, мазасига қойил бўлди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

КАРЧЛАМОҚ *айн. каржламоқ.*

КАРЬЕР [фр. carrière < лат. quadraria — тош майдалайдиган жой] Унча чуқурликда бўлмаган фойдали қазилмаларни (кўмир, кум ва ш. к.) очиқ усулда қазиб олиш корхонаси; шундай қазиб олиш натижасида ҳосил бўлган чуқурлик. *Оҳангарон ҳавзасидаги жами кўмирнинг 80 проценти карьердан қазиб олинмоқда.* Газетадан.

КАРҚУЛОҚ Эшитиш қобилияти йўқ; кар. *Мен ундан [бойдан] тўғри ҳисоблашни илтимос қилиб ялинардим, у карқулоқ ва соқовдек гўдайиб тураверарди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

КАРҚУР Товуқсимонлар туркумига мансуб катта ўрмон қуши.

КАС [ф. кас — кимса, шахс] шв. Одам, киши. *Дўст йиғилади, душманнинг кулдирма. Бу сиримни ҳеч бир касга билдирма.* «Зулфизар билан Авазхон».

КАСАБА [а. كاسب — «косиб» сўзининг кўпл.; майда савдогар] 1 *айн. касаб* уюшмаси. *Биринчи июль.. кечқурун соат 6. 00 да касабалар боғида.. тантанали Шарқ кечаси ясалади.* Газетадан.

Касаба союзи қ. *касаба уюшмаси.* ..болалар боғчалари, яслилари, болалар оромгоҳлари шохобчаларини кенгайтириш ва уларнинг ишларини яхшилаш — *касаба союзларининг муқаддас бурчидир.* Газетадан. **Касаба уюшмаси** Ишчи ва хизматчиларни меҳнат соҳалари (касблари) бўйича бирлаштирувчи ва улар манфаатини ҳимоя қилувчи оммавий ташкилот.

2 (касаба, касава) қ. *косиб, ҳамкасб.* *Ўзингиз ҳам шундай саз, шундай қулинг ўргилсин бўлибсизки, агар юзингизда етмиш қават парда бўлса-ю, бир қаватини очиб қўйсангиз ҳам, ҳусну жамолингизга ўттиз икки касавачироқ ёқмасдан иш қилаверди-я!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

КАСАЛ [a. كاسل — дангасалик; дангаса, ишѐқмас] 1 от Организм меъерий ҳолатини, фаолиятини бузувчи нарса; касаллик, дард. *Сил касали. Рак касали. Тутқаноқ касали. Касалга чалинмоқ.* ■ [Шокир ота:] Бурунги замонларда Ибн Сино, Луқмон Ҳаким ўтган. Улар ҳар бир касалга даво топган. Ойбек, Танланган асарлар. *Онаси ўзининг касалини ҳам унутиб, унинг бошида парвона бўлди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Ёш бўлганидан касалини ўзи сезмаса керак. Касали ўқтин-ўқтин бир кўриниш бериб кўяди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 сфт. Организмининг меъерий ҳолати, фаолияти бузилган, касалликка йўлиққан; бетоб. *Касал одам. Касал мол.* ■ *Хотиржам ишласин, деб касал онасини бировнинг кўлига ташлагим келмади.* С. Зуннунова, Олов. *Одам организмининг касал ёки шикастланган аъзоларини алмаштириш учун сунъий «эҳтиёт қисмлар» яратиш ғояси янгилик эмас.* «Фан ва турмуш».

3 от Организмининг меъерий ҳолати, фаолияти бузилган шахс, касалликка йўлиққан шахс; бемор. [Шокир ота:] *Ибн Синога касалнинг жони чиқмаган бўлса, бас экан, тузатар экан.* Ойбек, Танланган асарлар. *Икки қаватли мактаб биноси шошилинич суратда фронт ёқасидан келтирилган ярдор, касаллар учун бўшатилмоқда.* Р. Файзий, Сен етим эмассан.

4 от кўчма Нарса ёки унинг қисмидаги носоғ, бузуқ ҳолат; носозлик, иллат. *Ҳамма касал шундаки, сиз халқ кучига ишонмайсиз.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. У [Эркин] машинага бир қарашдаёқ касалини топади ва давосини қилади. Х. Фулом, Тошкентликлар.

5 от кўчма Одатга айланган иш, хатти-ҳаракат. - *Саъваани яхши кўрасизми? - Отадан қолган касал бу, — кулиб жавоб берди Йўлдошев.* «Ёшлик». *Демак, ёлгончилик касалига мубтало бўлган кишини ростгўй одамнинг қони билан даволаса бўлади.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. *Эрининг тўсатдан қайсарлик касали тутди.* «Тафаккур».

6 от кўчма Умуман, бирор нарса истаги, шунга иштиѐқ, интилиш; дард. *Ўзинг айт, агар менга шу касалингни бир оғиз билдирсанг, мен қайнатанга хат ёзмасми эдим.*

А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Оилада ишнинг жуда ишқали — Холпошанинг кийим-кечак касали.* «Муштум».

Касалдан турмоқ (ёки бош кўтармоқ). Касалдан фориг бўлмоқ; тузалмоқ. *Касалдан турган ҳар қандай одамда бўладиган алланечук бир руҳий енгиллик унинг ҳам қалбини қувончга тўлдирди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Улар яқиндагина касалдан бош кўтарган дардманд кишиларга ўхшардилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Чўнтак** (ёки ҳамён, кисса) касал Чўнтакда пул йўқ, пул етарли эмас; ҳамён қуруқ. *Аммо Бухорода ўқимоғим учун ҳамёним касал эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Қаландарга бориб нетаман? Неча кундирки, киссам касал.* С. Сиѐев, Ёруғлик.

КАСАЛВАНД с. т. Касалманд. [Наби:] *Гапиринг, тақсир, менинг ўғлим нима гуноҳ қилди? Ўзи мардикорликдан яқинда келди, унинг устига касалванд.* А. Раҳмат, Пьесалар. *Касалванд, ожиз бир маҳбусни арқонга боғлаб, Солижон билан Бекжонбой тортиб олдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

КАСАЛЛАНМОҚ Бирор касал билан оғримоқ, касалга чалинмоқ. *Мутрибнинг касалланиб, Питнакдан қайтиб келганини Аваз Рўзимбойдан эшитди.* С. Сиѐев, Аваз. *Аммо бу орада қора тўқлиси касалланиб, вақтинча Тўнғиз қояни унутди.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

КАСАЛЛИК 1 айн. касал 1. *Зотилжам касаллиги. Юқумли касаллик.* ■ *Самарқандда Бобурни тилдан қолдирган касаллик — ғоят кучли бир руҳий ларзанинг оқибати эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Аваздан унинг атрофида ҳар хил касалликлар: терлама, қора безгак.. кўпайиб, аҳолининг тинкасини қуритган эди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Организм меъерий фаолиятининг, саломатликнинг бузилиши; касал ҳолат, дард, хасталик. *Шунча хорлик ва хўрлик етмагандай.. отаси оғир касалликдан вафот этди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КАСАЛМАНД [a. + ф. كاسالمنده] Тез-тез касал бўлиб турадиган; дардчил. *Азалдан касалманд Башорат хола эрининг ўлимидан кейин яна ҳам қийналиб қолди.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. - *Поччам эликдан ошган, новча, касалманд, рангпар, — дейди Мусавой.* Ойбек, Болалик.

КАСАЛНАМО [a. + ф. كاسالنامو] Касалга ўхшаб кўринадиган. *Ўрта бўйли, тўла, ле-*

кин кенг юзининг гўшлари саргайиб солқиб тушган, эллик саккиз ёшларда бўлган касалнамо хотин аста-аста юриб келаверди. Ойбек, Танланган асарлар.

КАСАЛХОНА Касалларни мунтазам кузатиш ва даволаш учун жойлаштириллаган муассаса; шифохона. *Мастура Алиева саккиз ойдан бери палатасидан чиқмай ётган оғир хаста, уни касалхонада ҳамма билар, куп киши кириб курган экан.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

КАСАНА [ф. *كسانه, كسانه* — бирор кимсага тегишли, бировники] Ёлланган хунарманд-косиб томонидан маълум корхоналар буюртмаси асосида уйда тайёрланадиган нарса ва шу тартибда ишлаш.

КАСАНАЧИ Ёлланиб уйда ишлайдиган хунарманд-косиб. *..касаначилар (уйда ишловчилар) меҳнати муттасил рағбатлантирилмоқда.* Газетадан. *Корхоналар билан меҳнат шартномаси тузган касаначилар банд аҳоли тоифасига киради ва уларга меҳнат дафтарчаси берилади.* Газетадан.

КАСАНАЧИЛИК Касана асосида ишлаш, касана маҳсулот тайёрлаш билан шугулланиш; касаначи меҳнати. *Куйидагилар касаначилиكنи ривожлантиришнинг асосий вазифалари деб ҳисобланади.* Газетадан.

КАСБ [а. *كسب* — бирор нарсани ўрганиш, эгаллаш, фойда; хунар, машғулот] 1 Ишфаолиятнинг маълум тажриба, тайёргарлик талаб этадиган бирор тури, соҳаси; хунар. *Бу киши ўзлари ҳосилот, касблари агроном, кечки мактабда муаллимлик ҳам қиладилар.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Ҳаётда шундай одамлар бўладики, улар бутун умрларини фақат бир ишга, бирон касбга бағишлайдилар.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

2 Умуман, одат қилинган иш; одат. *Молнинг тилини билиш ҳам ўзига яраша касб экан.* Ў. Умарбеков, Шонли авлод. *Фойдахўрлик — тан-суягингизга сингиб кетган касбингиз.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Хотинини қўшиб, амал олиш — у сизнинг касбингиз, мингбоши!* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

Касб этмоқ Эга бўлмоқ, эгалламоқ; акс этмоқ. *Аҳамият касб этмоқ. Дарахтлар оидинда ажойиб бир манзара касб этмоқда.* ■ *Фавқулудда даҳшат касб этган унинг [Отабекнинг] кўзлари қаршисида қўрбошининг гуноҳкор кўзлари чидай олмадилар-да, ерга боқдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ўйин ҳам бир турли назокат касб этиб, Гулсумбиби йўрғалай кетди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Касб қилмоқ** Бирор иш-машғулотни одат қилмоқ, доимий иш-машғулотга айлантирмоқ. *Маҳдум бир неча ҳафтадан бери бу «хунар»ни ўзига касб қилиб олган, Анвар ариза ва кенгашдан бир пул ишлаган кунларда, у неча тангаларни йўлакда ўтириб тонар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *У [Қурбонов] бир неча йилдан буён Ашхабод, Боку, Тбилиси шаҳарларига «сафар» қилиб, ҳамён тўлдиришни касб қилиб олди.* «Муштум».

КАСБДОШ Бир хил касбли, бир касбда ишловчи. *Биз асарларимизни элга тақдим қилишдан аввал касбдош дўстларимизга манзур қилмоғимиз керак.* Э. Воҳидов, Масъулият туйғуси. *Ошна-оғайнлар, қариндош-уруғлар, касбдошлар бир-бирлариникига борди-келди қилиб туришади.* Э. Назаров, Ахлоқ ва одоб.

КАСБИЙ Касб-хунарга оид. *Касбий манфаат. Касбий касаллик.* ■ *Бинобарин, бу ҳол тарбия, таълим, сиёсий ва касбий тайёргарлик масалаларини ҳал этишга жамулжам ёндашишни тақозо қилмоқда.* Газетадан.

КАСБ-КОР Умуман, касб, хунар; машғулот, иш. *Эндилликда.. бу хотинлардан ҳеч бири қилаётган ишга, касб-корига, сабаби тирикчилик, деб қарамайди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Мақсади, маслаги, касб-кори турлича бўлган кишиларнинг ҳамжиҳатликда яшаши мушкул эди.* М. Жўра, Ноширнома.

КАСИР-КАСИР айн. **касир-кусур.**

КАСИР-КУСУР тақл. с. Қуруқ ва мўрт нарсаларнинг синишидан, парчаланишидан чиқадиган товушни билдиради. *Касир-кусур беда чайнаб турган отлар Қўшоққа нарвосиз қараб қўйишди.* Ҳ. Шамс, Душман.

КАСИРЛАМОҚ Касир-кусур овоз чиқармоқ. *Қаттиқ шамолда дарахтнинг бир шохи касирлаб синди.*

КАСКА [фр. *casque* < исп. *casco* — бош суяги; дубулга] Ҳарбий хизматчи, ўт ўчирувчи, қурувчи ва ш. к. ларнинг металлдан ёки пластмассадан ишланган, турли зарбалардан сақловчи бош кийими. *Пулемёт ниҳоят танаффус қилди. Эргаш каскасини бостириб кийиб, чуқурдан эмаклар чиқди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Қоровулхонада уларга ҳеч ким индамади, йўлакда қўлларига биттадан карбид фонарь олиб, бошларига каска*

кийишиди-да, конга кириб кетишиди. А. Мухтор, Чинор. *Тоғ пармаловчи йигитлар бошларига пўлат каска кийишиб, саф тортиб, тош қўпоришяпти.* С. Қодиров, Норақ нурхонаси.

КАСКАД [фр. cascade < итал. cascata] **I** Бир неча погоналарга урилиб тушадиган табиий ёки сунъий шаршара.

2 Циркда акробатларнинг ҳазилакам, кулгили йиқилишидан иборат номери, кўриниши.

3 *тех.* Үзаро боғланган бир қанча иншоотлар, механизмлар, қурилмалар туркуми. *Трест коллективи Жиззах насос станциялари каскадида барча ишларни бажармоқда.* «Ўзбекистон кўриқлари».

Гидроэлектростанциялар каскади Бир дарё оқимида бир-бирдан маълум масофада жойлашган, умумий сув-ҳўжалик режими билан үзаро боғланган бир неча гидроэлектростанция. *Чирчиқ ва Бўзусв гидроэлектростанциядан иборат.* Газетадан. *Ҳозир Вахш каскадининг тўртинчи босқичи бўлган Норақ ГЭСи қурилиши авж олган.* «Фан ва турмуш».

КАСКАДЁР [фр. cascadeur] **I** Циркда кулгили акробатик йиқилишларни ижро этувчи актёр.

2 Кинофильмларда асосий актёр ўрнига ниҳоятда мураккаб, ҳаёти учун хавфли ҳаракатларни (каскадларни) бажарувчи, муайян махсус тайёргарликка эга бўлган шахс. *..фильми суратга олиш пайтида гаров боғлаб, от чопишда каскадёрларни ҳам дағда қолдирган.* Газетадан.

КАСКАДЛИ Каскаддан иборат, каскадни ташкил этувчи. *Чет эллик олимлар қимматбаҳо яримўтказгич фотоэлементларни унумли ишлатиш учун каскадли электр манбаларидан фойдаланишни таклиф этмоқдалар.* «Фан ва турмуш».

КАСКАЛИ Каскаси бор, каска кийган. *..қора каскали солдатлар яна қайтиб ўтишди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

КАСОД [а. كاساد – товарга бўлган талабнинг пасайиши; савдо-сотикдаги суствлик] **I** Талаб ёки харидор йўқлиги туфайли савдо-сотик, касб-ҳунар ва ш. к. нинг тўхтаб қолиши, юришмаслик, товарнинг ўтмаслик ҳолати. *Нима қилиб зеркиб ўтирибсиз, савдо касодми?* Ойбек, Болалик. *Касб-кори касод бўлган уста Замоннинг тирикчилиги яна*

огирлашиб қолди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Йигитали, магазинда КООП [кооператив] уни кўпайиб кетгач, тегирмони касод бўлиб, уйда ўтириб қолган отаси ҳозир пенсиядалигини эшитган эди.* Д. Нурий, Осмон устунни. *Бандаи, ёраб, Муқимийдек бўлиб хору касод, Суду савдодин қолиб, бозоридин айрилмасин.* Муқимий.

Бозор касод Бозорда молларнинг ёки баъзи молларнинг сотилмаётганлик ҳолатини, ўтмаётган (кетмаётган)лигини билдиради. *..Бозор касод, мол-туёқнинг нархи пастлаб кетган.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Бозорлар касод бўлиб, ҳеч ким узангини ўз нархига ҳам сўрамай қўйди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. **Касод мол** Сотилмай (ўтмай) ётган мол. *Шу ойда [Рамазон ойида] барча дўкандорлар то саҳаргача савдо-сотик қилар.. касод молларини кечалари пуллар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 шв. Касофат, зарар. *Уйқунинг касоди кўндир кишига, Бувишим, гафлатдан кўтар бошингни!* «Равшан».

КАСОФАТ [а. كفاف – қуюқлик, зичлик; дағаллик, гализлик; бефаҳмлиқ] **I сфм.** Ёмон оқибатга олиб борадиган, бахтсизлик (зиён, заҳмат) келтирадиган. *Касофат иш.* ■ *Шира кўп касофат нарса, ғўзанинг ёш барглариға ёпишдими – уни бужмайтириб кўяди.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Кайфим бор эди, ҳаммасига касофат арақ сабабчи.* Газетадан.

2 от Ёмон оқибат, ёмон, нохуш таъсир. *Яхшининг – шарофати, ёмоннинг – касофати.* Матал. ■ *Очлик касофатидан онабола дунёдан кетди.* С. Исмоилзода, Темур. *Мана шундай хилофи шаръий ишларингизнинг касофатидан бундай кунларга тушингиз..* С. Айний, Қуллар.

3 Шундай белги, таъсирга эга бўлган шахс ёки нарсага нисбатан қўлланади; шахс ёки нарсани шундай белги билан қайд этади. *Йўқол, дейман, йўқол, наҳс! Йўқол кўзимдан, касофат!* С. Зуннунова, Олов. *Бунинг устига нўхтаси ҳам йўқ эди касофатнинг [новвоснинг].* С. Нуров, Нарвон. *Сен замонни тушунсанми, ўйлаб қара, агар шу хом қовоқда мянғ бўлса, йиғлама, касофат.* Ойбек, Танланган асарлар.

Касофатига қолмоқ Ўзганинг ёмон таъсири билан нохуш оқибат (ҳолат)га ду-

чор бўлмоқ. Бу орада қизим шўрлик унинг касофатига қолди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

КАСОФАТЛИ Касофати бор, касри, зарари тегадиган. Касофатли қора ўтмишда Сожида хола тўнғич ўғлидан ана шундай қилиб ажралган эди. Ғ. Гулом, Тўнғич ўғил.

КАСР I [а. كسر — синиқ, ушоқ, парча; шикасталик] мат. 1 Бирликнинг қисмларидан ташкил топган сон. *Оддий каср. Унли каср. Тўғри каср. Аралаш каср. Каср сон.*

Каср қолдиқ Бирга етмайдиган, бирдан оз бўлган қолдиқ.

2 эск. айн. қолдиқ 4. Ун олтини учга бўлсак, битта каср қолади.

КАСР II [а. كسر — бузиш, парчалаш] Ўзганинг ёки бирон нарсанинг айби, сабаби билан бўладиган ёмон таъсир, ярамас оқибат; касофат. *Бирнинг касри — минга, миннинг касри — туманга.* Мақол. ■ Фарҳоднинг тоғ қазихини Алишер Навоий тасвирлаб байт ёзган эди, шуни келтира олмадим. Ўқимаганликнинг касри шу-да. Ойдин, Ширин келди. ..менинг касримга фалокатга йўлиқишларини истамайман. С. Кароматов, Бир томчи қон.

Касрига қолмоқ Касри туфайли ёмон оқибат (ҳолат)га дучор бўлмоқ. -*Битта аҳмоқнинг касрига ҳамма қолади, — Василя Назаровна ўрнидан туриб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

КАСРА [а. كسره — синиш, синдириш; мағлубиятга учраш] Араб алифбосида ундош ҳарфларнинг остига қўйилиб, ундан кейин қисқа «и» унлиси ўқилишини билдирувчи белги (форсчада «зер» деб аталади).

КАСРАТКИ шв. Калтакесак. *Ажали касратки тегар илонга, Ҳазиллашма, полвон, мендай султонга.* «Алпомиш». Ургин, деб юборибсан қирқин бекларни, Қирқ касраткинг бир илони ютолмас. «Зулфизар билан Авазхон».

КАСРЛИ мат. Бирга етмаган миқдорли (қолдиқли), ёнида касри бор. *Касрли сон.*

КАССА [итал. cassa < лот. capsa — бирор нарса сақланадиган идиш; қути] 1 Пул, қимматбаҳо қоғозлар қабул қилинадиган ва сақланадиган пўлат сандиқ, қути, жой ва ш. к. *Пахта плани ошса, Тўла турар кассаси.* «Қўшиқлар». *База кассаси битмас-туганмас чашма эмаски, ўз-ўзидан жарақ-жарақ ақча қайнаб чиқаверса.* Газетадан.

2 Муассаса, корхоналарнинг пул қабул қилиш, пул бериш, билет сотиш ва ш. к. билан шуғулланувчи бўлими. *Қиз ичкарига кириб кетгач, афтидан кассага пул топширгани ўтди шекилли, яна ўзимга кела бошладим.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Кинотеатр кассаси олдида ёмғирдан қочиб навбат кутаётганлар кўпайди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Пул билан иш юритувчи, муомала қилувчи муассаса ёки ташкилотларнинг номи. *Омонат касса. Узаро ёрдам кассаси.*

4 Қабул қилиб олинган сумма (чеклар) кўрсатилган талонлар босиб чиқариладиган (акс эттириладиган) қурилма, аппарат ва шу қурилма жойлашган хона.

5 Муассаса, корхона ва ш. к. даги бор пул. *Кассани текширмоқ.* ■ *Сатторов кассани ҳисоблаб чиққач, товуқ фермасига ўтди.* «Муштум».

КАССАЦИЯ [лот. cassatio — бекор қилиш, йўқ қилиш] 1 ҳуқ. Қонун ва суд ишларини юритиш қодалари бузилганлиги сабабли юқори суд органи томонидан қуйи суд органи чиқарган, ҳали кучга кирмаган суд қарори, ҳукмининг қайта кўриб чиқиши, бекор қилиниши. *Кассация муддати.*

2 Қонуний кучга кирмаган суд қарорини қайта кўриб чиқиш ва бекор қилишни сўраб мурожаат қилиш. *Кассация шикоятти.*

КАССЕТА [фр. cassette — яшикча, қутича] Нарса, деталь, материаллар, фотоплёнка ва киноплёнкалар энг қулай шароитларда сақланадиган, ёруғлик ўтказмайдиган, сурма қопқоқли, ўзаро алмаштириладиган махсус қутича. *Фотографик кассета. Видеомангитофон кассетаси.* ■ ..овоз ёзиш саломида ўзлари билан олиб келган ёки шу ердан сотиб олинган кассеталарга ўзларига манзур бўлган куй ва қўшиқларни ёзиб олишлари мумкин. Газетадан.

КАССИР [лот. cassare — бекор қилмоқ, йўқ қилмоқ] 1 Пул ва қимматбаҳо қоғозларни қабул қилиш, бериш, билетлар сотиш ва ш. к. ишларни бажарувчи ходим. *Бу сафар банк вақтида пул берибди. Кассир ойлик тарқатяпти.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Кассир.. бригадир, агроном ва бошқа ходимларнинг аксарияти хотин-қизлардан бўлди.* Н. Сафаров, Оввли иллар.

2 Касса аппарати (қ. **касса 4**)да ишловчи ходим, оператор.

КАССИРЛИК Кассир иши, касби. *Ўғил болалар сартарошлик ва туфли ямашни ўргансалар, қизларимиз кассирликни машқ қиладилар.* С. Аҳмад, Сайланма.

КАСТА [порт. *casta* – насл, авлод] Ҳиндистон ва баъзи Шарқ мамлакатларида уз аъзоларининг насаби, ҳуқуқи, урф-одатлари ва касбига қараб поғонавий тарзда алоҳида табақага ажралган ижтимоий гуруҳ, тоифа. *Қоҳинлар кастаси. Каста урф-одатлари.* ■ *Ҳиндистонда турли тоифалар, касталар, чунончи, қоҳинлар, аскарлар ва деҳқон касталари бор эди. «Янги тарих». Беруний.. Ҳиндистоннинг ижтимоий тузумлари ҳақида сўзлайди ва каста (ижтимоий гуруҳ) системасига умумий характеристика беради.* Ф. Фулом, Тарихий дўстлик.

КАСТОР [юн. *kastor* – сув қундузи, бобр]: **кастор мойи** айн. **касторка**.

КАСТОРКА [лот. *castoreum* – бобр безларидан олинган мойсимон суюқлик < юн. *kastor*] Канақунжугдан олинадиган мой, канақунжут мойи (сурғи дори сифатида ишлатилади). *Касторкага ўхшаган дориларни киши қийналиб ичади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

КАСТРЮЛЬ(КА) [нем. *Kasserolle* < фр. *casserolle* – дастали това] Одатда, цилиндр шаклида бўладиган, икки банди, қулоғи ва қопқоғи бор, асосан, овқат пишириладиган ёки сақланадиган металл идиш. *Шундай деб.. кастрюлни икки қулоғидан кўтариб, ётоқхонага кириб кета бошлади.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

КАТ [ф. *کت* – тахт; кенг ёғоч курси (ухлаш ёки ўтириш учун)] шв. Кенг ёғоч каравот. - *Келинг, келинг, Турғай, катга чиқинг, – деди кампир мулозамат қилиб.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Кат устига дастурхон ёзilib, бир мистовоқ нон билан пиёлада қиём қўйилган эди.* Чўлпон, Кеча ва қундуз. *Сув бўйига қўйилган ёғоч катда ўн чоқли киши Айний асарлари устида қизғин баҳс юритади.* Н. Аминов, Устод табассуми.

КАТАЙСА [р. *кататься* – кезмоқ, сайр қилмоқ, учмоқ] с. т. (асосан болалар тилида ва уларга нисбатан қўлланади). Арава, велосипед, чана ва ш. к. да учиш, кезиш, сайр қилиш. *Извоишда катайса қилиш нуқул роҳат..* Ойбек, Танланган асарлар. *Бир катайса қилмайсанми? Айтсам, ракетам ҳозироқ сени юлдузингга олиб боради.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

КАТАК 1 Парранда ёки айрим (асосан майда) жониворлар туриши учун махсус ишланган қурилма; хона, уйча. *Дилфуза айвондан сакраб тушди-да, товуқ катаги ёнидаги нимқоронғи ошхонага кириб, тоқчадаги узун шимани топди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Бўрон ўзи топширган кийик боласини сим катаклардан қидира кетди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

2 Бир сатҳ (юза)даги кичик-кичик бўлма-лар, уялар, тешикларнинг бири. *Ари уясининг катаги.* ■ *У вестибюлга кириб, рангбаранг зълонлар осиглиқ доска ёнидан ўтаётганда, чапга, ари уясидай сертоқча почта катагига қаради.* П. Қодиров, Уч илдиз.

3 Нарса юзасига ишланган, туширилган тўртбурчак; шундай тўртбурчакларнинг бири. *Шахмат катаги.* ■ *Азимов қора фарзинни қўлида бир оз ушлаб туриб, шахматнинг оқ катагига тақиллатиб урди-да, «шах» деди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 Юзасида шундай катаклар бўлган; катакли. *Катак дафтар.* ■ *Ҳақиқатан ҳам хат катак дафтарнинг бир варағига ёзилган бўлиб, иккала бетида ҳам очиқ жой йўқ эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бошига Пўлатжон совға қилиб келтирган кўк катак рўмолчани ёш жувонлардай ихчам танғинан ҳолда айвон яқинига келди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Бурун катаги Буруннинг ташқи тешикларидан ҳар бири. [Шокир отанинг] *Қайрилиб тушган, катаклари кенг, бесўнақай қайроқ бурни учидан тер томчилари ялтирар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

КАТАКЧА Кичик катак. *Шипи шарқча нақшдор уй.. Токчалар қадимча – ганчдан ишланган қат-қат катакчалардан иборат.* Ойбек, Танланган асарлар.

КАТАЛАК Катакдай кичик, кўримсиз ҳовли, уй, хона. *Унинг кўз олдида болалик йиллари гавдаланди. Шаҳар чеккасидаги тор, каталак ҳовли..* Н. Аминов, Ёлғончи фарипталар. *Кошки, хона каттароқ бўлса, бир каталакки, йўталганга ҳам зирийлайди.* «Ёшлик». *Каталак дўкончада бобом, икки тоғам, тўртта халфа маҳси тикар эди.* Ойбек, Болалик.

КАТАЛИЗ [юн. *katalysis* – бузилиш, емирилиш] ким. Муайян моддалар (катализаторлар) иштироки туфайли кимёвий реакциянинг қўзғалиши ёки кимёвий реакция тезлигининг ўзгариши.

КАТАЛИЗАТОР *ким.* Кимёвий реакцияни қўзғатадиган ёки унинг тезлигини ўзгартирадиган, ammo ўзи ўзгармай қоладиган модда.

КАТАЛОГ [*юн.* katalogos – рўйхат] Бир турдаги нарсаларнинг (китоб, қўлёзма, музей экспонатлари ва ш. к. нинг) маълум алифбо тартибида тузилган рўйхати. *Кутубхона каталоги. Техникага доир адабиётлар каталоги. Юлдузлар каталоги.*

КАТАПУЛЬТА [*лот.* catapulta < *юн.* katapeltes – тош, ядро ва ш. к. отадиган машина] 1 Самолёт ва космик кема аварияга учраганда, ундан учувчи ёки космонавтни ўриндиғи билан ажратиб, итқитиб чиқариб юборадиган мослама.

2 Кемадан, кичик аэродромлардан учаётган самолётга бошланғич тезлик бериш учун қурилган механик мослама.

КАТАР [*юн.* katarrhos – оқиш, оқиб тушиш] Бирор аъзо шиллиқ пардасининг яллиғланиши. *Томоқ катарни. Ошқозон катарни.* ■ *Йўғон ичак катарни – колитда эса оқсилли овқатни танлаб бериш керак.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

КАТАРАКТА [*юн.* katarrhaktes – юқоридан тушиб турадиган; шаршара] Қарилик ёки баъзи касалликлар оқибатида кўз қорачиғи орқасидаги ойнасимон қисмнинг (кўз гавҳарининг) хиралашуви (бунинг оқибатида кўз яхши кўрмайдиган ёки бутунлай кўрмайдиган бўлиб қолади).

КАТАХРЕЗА [*юн.* katachresis – суиистеъмом қилиш; нотўғри қўллаш] Қарама-қарши тушунчаларни боғлаш, сўзни ўз асл (этимологик) маъносига мувофиқ бўлмаган ҳолда қўллаш. *Қизил сиёҳ [сиёҳ сўзи аслида «қора» маъносини билдиради].*

КАТЕГОРИЯ [*юн.* kategoria – айблаш, таъна қилиш] 1 *фил.* Моддий дунёдаги нарса ва ҳодисаларнинг энг муҳим хусусиятлари ва алоқаларини ифодаловчи умумий тушунча. *Замон категорияси. Сабабият категорияси.*

2 Муайян белгиларининг умумийлиги билан бирлашган нарса, ҳодиса, шахслар тури, туркуми, гуруҳи; даража. *Аmmo экспериментал синфларда қийинчиликларга дуч келаётган болалар категорияси ҳам бор.* Газетадан. *Уларга [теримчиларга] бажарган иши учун турли категориялар билан устама ҳақи тўланади.* Газетадан.

3 Илмий терминологияда: предмет турларини ёки уларнинг умумий белгиларини

билдирувчи тушунча. *Грамматик категориялар. От категорияси. Эгаллик категорияси.*

КАТЕГОРИЯЛИ Бирор категория, даража, разрядга эга. *Биринчи категорияли шахматчи.*

КАТЕР [*ингл.* cutter – тўлқинни кесувчи] Йўловчилар, сайёҳлар, қутқарувчиларни, турли хил юклар ва жанг қуролларини ташиш, бошқа кемаларни шатакка олиш, қирғоқни муҳофаза қилиш, божхона хизмати ва б. мақсадлар учун фойдаланиладиган, унча катта бўлмаган ёрдамчи ёки жанговар кема. *Соқчи катер. Торпедалар ташувчи катер.* ■ *двигателининг турига кўра, моторли, газ-турбинали, елкан-эшкакли катерлар бор.* «ЎЗМЭ». *Қоп-қора сув юзини.. жимир-жимир ёритиб, биз томонга бир катер жон-жаҳди билан келар эди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Юздан ортиқ катер.. портга кираверишда Америка кемаларининг йўлини тўсди.* Газетадан.

КАТЕТ [*юн.* kathetos – шоқул, тик туширилган] *мат.* Тўғри бурчакли учбурчакнинг тўғри бурчак ҳосил қилган томонлари, томонларидан бири.

КАТЕТЕР [*юн.* katheter – тушириладиган нарса; найча] Танадаги ковак томирлар, нафас ва сийдик йўллари ва б. ларга киритиладиган, уларни тозалаш, ювиш каби мақсадларда ишлатиладиган найсимон тиббий асбоб.

КАТМОН [*а.* کتمان – яшириш, беркитиш] *шв.* Кармон (кармонча). *Ойчечак тангаларни гулдор катмонига солди.* Мирмуҳсин, Темур Малик. *Шаҳзодаҳон бир нозик шох ташлаб.. шоҳи атлас кўрпаларнинг қатидан катта бир катмонни олиб келиб, Олчинбекка икки қўллаб узатди.* К. Яшин, Ҳамза.

КАТОД [*юн.* kathod – пастга йўналиш, қайтиш] *физ.* Манфий зарядланган электрод; *зид. анод.*

КАТОЛИК *от.* Католицизм мазҳабидаги, католицизмга эътиқод қилувчи киши.

КАТОЛИК *сфм.* Католицизмга оид; католицизм мазҳабидаги. *Католик аёл.*

КАТОЛИЦИЗМ [*юн.* katholikos – умумжаҳон, умумий] Христиан динининг асосий оқим (мазҳаб)ларидан бири (Рим папаси бошқаради).

КАТОРГА [*юн.* katargon – галера, эшак-елканли ҳарбий кема] Чор Россиясида ва буржуа мамлакатларида жиноий ва сиё-

сий жиноятлар учун сургун қилиш, жуда оғир шароитда ишлатиш ва қамашдан иборат жазо чораси ва шундай жазони ўташ жойи; умуман, оғир меҳнат, чидаб бўлмайдиган ҳаёт шароити. *Каторгага юбормоқ.* ■ *Тўққиз кишини йигирма йилдан каторгага — оғир ишга ҳукм қилибдилар.* М. Муҳаммад-жонов, Турмуш уринишлари. *Мен каторга турмасида врачлик қилганман.* К. Яшин, Ҳамза. *Достоевскийда, кераксиз ва шу сабабли жуда ҳам зериктирадиган меҳнат каторгадир, деган ибора бор.* Газетадан.

КАТТА 1 Ҳажми, ўлчами меъёрдан ёки нисбатан ортиқ; улкан; *зид. кичик.* *Катта шаҳар. Катта ҳовли. Катта дарё. Катта сой. Катта тош. Катта зал.* ■ *Трактор кесилган катта дарахтларнинг тўнкасига занжир боғлаб тортар, арра, болта кўтарган одамлар буларни кесиб, қирқиб, аравларга юклашар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Ўроз қаердандир катта тарвуз келтириб, ўртага қўйди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Таркиб жиҳатдан меъёридан ортиқ, ортиқ миқдорли; *зид. кичик.* *Катта қўшин. Катта жамоа.* ■ *Мен — ўн олтига тўлмаган қиз, бирдан ёт ва катта оилага тушиб қолдим.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Куч-қудрати, даражаси, салмоғи юқори; буюк, зўр. *Катта ғалаба. Катта тантана. Катта эътибор. Катта жасорат. Катта байрам. Катта маҳорат. Катта тортишув.* ■ *Бу китобни ўша кечаси катта қизиқиш билан қўлга оларкан, эри Абдуллабой келиб қилиб, [китобни] қўлидан йириб олади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Болтабой кечки овқатдан кейин келди. У жуда катта ишни битириб келгандай, оғзи қулоғида бўлиб, нуқул цемент тўғрисида.. цементлаб қилинган тўғон қанчалик пишиқ бўлиши ва ҳоказолар тўғрисида гапирар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 Ёш жиҳатдан улуғ, ёши ортиқ. *Катта ўғил. У мендан катта.* ■ [Юсуфбек ҳожии:] *Ойим, ҳар нима, сиз каттасиз, Зайнаб ёш, каттадан кичикка шафқат лозим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Катта хотин этн. Биринчи, бош хотин. **Катта қилмоқ** Боқиб, парвариш қилиб ўстирмоқ, вояга етказмоқ. — *Биз сенларни ит азобидида катта қилдик-ку, — деди шаштидан тушиб Ибн Ямин.* К. Яшин, Ҳамза.

5 *от* Ёши катта киши; қари, кекса. *Каттани ҳурмат қил. Катталар гапига қулоқ сол.*

Каттани кесиб, кичкина қилган Кекса кишиларнинг гапини гапирадиган ёш бола ҳақида.

6 Хизматдаги мартабаси, унвони, даражаси жиҳатдан (бошқага нисбатан) юқори. *Катта илмий ходим. Катта лаборант.*

7 *кўчма* Кўзга кўринган; атоқли, машҳур. *Катта олим. Катта артист.* ■ *Бу — Абдулла фонусчи деган катта қизиқиши. Ойбек, Танланган асарлар. Абдурахмоннинг амакилари.. Бухорода катта мударрислардан саналар эдилар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Тошкентга бутун мамлакатдан катта геолог олимлар келишган. С. Кароматов, Олтин қум.*

8 Юқори лавозимдаги амалдор; раҳбар, бошлиқ. *Шаҳарнинг катталари.* ■ [Тожибой:] *Э, нодон.. Менга тегсанг, жон-жон демайсанми? Бир юртнинг каттаси бўлсам. П. Турсун, Ўқитувчи. Одамлар тамом йирилган бўлсалар ҳам, катталардан дарак йўқ.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Ўзини катта олмоқ (ёки тутмоқ) Амал, даража ёки билим жиҳатдан ўзини бошқалардан устун қўймоқ, мағрурланмоқ, кеккаймоқ. *У [Маннон Уйгур] ҳеч маҳал ўзини катта тутмас.. барчага баробар, билимдон мураббий эди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

Катта арава қаёққа юрса, кичиги ҳам шу ёққа юради Ёшлар, тажрибасизлар катталардан, тажрибали, обрўли кишилардан ўрناق олади, деган маънода ишлатилади. **Катта бошини (ёки ўзини) кичик қилиб** Ёшининг катталиги, амали-мартабаси ёки давлатига қарамай, ўзини катта олмай; камтарлик билан. *Марғилон деган шаҳардан катта ўзини кичик қилиб, қизи ила келаётган Мирзакарим акага ўғлининг хўрлик келтиришидан чўчиди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Катта гап** Эътиборга лойиқ, арзийдиган эканликни билдиради. *Ўртоқ Муслим энди ҳақиқат ким томонида эканини тушунибди, бу катта гап.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Йўқ, аввал юртнинг ҳомийлари бўлган боёнлар ўз ўғилларини ҳозирги замон илм-фунуни билан тарбияласинлар. Шу ҳам катта гап.* Ойбек, Танланган асарлар. **Катта гапирмоқ (ёки кетмоқ)** қ. гапирмоқ. —*Ҳой,*

бола, сал пастроқ туш, — дейди яна биров унинг [куёвнинг] катта кетганига жаҳли чиқиб. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Санга катта гапириб қўйганмиз, думбул ишни азалдан ёмон кўраман-у, ҳар қалай, ишимиз пухта бўлмай, кейин бурнимизни тишлаб қолмасак, деган хавотирдаман. Ж. Абдуллаҳонов, Хонадон. **КАТТА ОҒИЗ** ёки **ОҒЗИ КАТТА Қ. ОҒИЗ**. Отасининг давлати, катта оғиз, ҳовлиқма ва такаббур онасининг эркалаши қўшилиб, қизга ортиқча гурур берган. Ойбек, Танланган асарлар. *Мачитга бориб, ваъз айтинг. Эртага Фузорнинг оғзи катталарини қалъага тўплаймиз.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

КАТТАЗАНГ с. т. Улуғ, мартабали шахс; узини шундай шахсларга мос, кибрли тутувчи киши. [Абдувосевнинг] Уйига борсам, Сафоҳужа, Абдишукр каттазанглар сўрини тўлдириб ўтиришибди. «Шарқ юлдузи». Одатда раислар анча жиддий, кибрли, қўпороқ айтганда, каттазанг бўлишарди, хатти-ҳаракатлари билан мансабу мартабасини таъкидлаб туришарди. Газетадан.

КАТТАЗАНГЛИК с. т. Каттазанг шахсга хос хусусият, хатти-ҳаракат. Назаровнинг шунчалар каттазангликка бориши унинг етти ухлаб тушига кирмаган. А. Кўчимов, Ҳалқа. Сочи тикрайган, торпешона ва ҳар бир хатти-ҳаракатидан каттазанглиги сезилиб турадиган тошкентлик меҳмон Халиловнинг ҳикоясини тингларди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

КАТТАЙМОҚ Катталашмоқ. Фотиманинг юзига, худди биринчи мартаба кўраётгандай, жуда ҳайрон бўлиб тикилди. Кўзлари ҳам беҳосдан каттайиб кетди. П. Турсун, Ўқитувчи.

КАТТА-КИЧИК I Ҳажман ҳар хил, ҳар хил катталиқдаги, турлича. Катта-кичик иморатлар. Катта-кичик дарахтлар. ■ Урмонжон айвонга чиқиб, стол ва каравотда турган бир неча катта-кичик тугунларни кўриб ҳайрон бўлди. А. Қаҳҳор, Қушчинор чироқлари. Дарё бўйида катта-кичик кўллар, тўқайзорлар кўп эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Аҳамияти, даражаси, кучи жиҳатидан ҳар хил, турли даражадаги. Катта-кичик муваффақиятлар. Катта-кичик амалдорлар. ■ Бу экспедиция бир ёқдан Шералининг геологияда ўз ўрнини.. белгилаб берган бўлса, ик-

кинчи ёқдан катта-кичик олимлар диққатини жалб этди. С. Кароматов, Олтин кум.

3 от с. т. Турли ёшдаги кишилар; барча, ҳамма, каттаю кичик. Майдонга катта-кичик йиғилди. ■ Менинг ёшим олтида.. Катта-кичик олдида.. Кўзни қилиб шамғалат, Олмаيمان ҳеч шоколад. Қ. Муҳаммадий. Ўзинг ҳам биласан, қачон қарасанг, катта-кичикка барабар, ҳамини камбағаллар фойдасини кўзлайди. Ҳ. Шамс, Душман.

КАТТАКОН с. т. 1 Одатдагидан анча катта; жуда катта. Каттакон бўри. Каттакон қовун. ■ Хонада ўнчача эски, чанг босган парта, кираверишдаги деворга каттакон қора тахта қоқилган эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Утирганлар орасида Тўлқиний деган сўз сўраб, каттакон папкани қўлтиғига қисганча, минбарга кўтарилди. Шукрулло. Қор ҳам ёнар экан.

2 айн. **КАТТА 3, 8.** Ҳамза уйингизда каттакон қувончли воқеа юз берганини айтди. К. Яшин, Ҳамза. Демак, сув чиқади. Қандай қилиб чиқариш эса одамларнинг ихтиёрида. Фақат каттаконлар йўл қўйиб берса бўлгани. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

КАТТАЛАШМОҚ. Ҳажми, ўлчами, даражаси ортмоқ, катта бўла бормоқ; йириклашмоқ. Энди у озди, соқоллари ўсди, юзи қорайди, шахло кўзлари яна ҳам катталашди, қадди чўзилди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. ..иш катталашиб кетди, Толиб деган батрак йиғитнинг ҳужрасини махфий мажлисхонага айлантирдилар. Ҳ. Шамс, Душман.

КАТТАЛИК I Ҳажм, кўлам, даража ва ш. к. жиҳатдан меъеридан ортиқлик; катта ҳолат. Ҳовузнинг катталиги. Ютуқнинг катталиги. Вазифанинг катталиги. Ёш жиҳатдан катталик. ■ Кетмоннинг вазидан қатъи назар, кетмоннинг бет катталигини ерга чизиб кўрсатди. А. Қодирий, Обид кетмон. - Нима қилди, ҳақиқат олдидан менинг кичиклигим, сизнинг катталигингиз бари бир эмасми? — деди Элмурод. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ўзини ўзгачан юқори тутиш; манманлик. Катталикни билмас бир яхши одам, Сахийликда йўлда қолибди Ҳотам. Фозил шоир.

КАТТАЛИК ҚИЛМОҚ Ўзини катта олмоқ, ҳаммани ишга буюрмоқ, хўжайинлик қилмоқ. Халқ олдидан менинг обрўйимни бир пул қилиб калака қилишга ким ҳуқуқ берибди

унга?! Катталигини қиладиганига қилсин. П. Турсун, Ҳқитувчи.

КАТТАРМОҚ *шв.* Катталашмоқ [Тушида] Бир лўнда қумуш кўрди. Шу қумуш ўзидан ўзи каттариб, иккига қоқ бўлинди. «Тоҳир ва Зухра».

КАТТАҚЎРҒОН Оқ-яшил рангли доналари йирик, боши катта бўладиган, майизбоп узум нави. *Нимранг тоифи, пуштиранг хусайни, тилларанг қирмисқа, қахрабо хусайни, ҳар донаси ёнғоқдай келадиган каттақўрғон* — ҳаммаси шигил пишган. С. Анорбоев, Меҳр.

КАТЮША [р. Катюша — хотин-қизлар исми] Автомобилга ўрнатилган реактив миномётга 2-жаҳон уруши даврида ҳазил-эркалаш тариқасида берилган шартли ном.

КАУЧУК [ингл. caoutchouc < исп. caucho < индейсча кау — дарахт + учу — йиғламоқ, оқмоқ] Баъзи ўсимликларнинг (мас., кўксагизнинг) ширасидан олинадиган ёки сунъий йўл билан тайёрланадиган, мураккаб кимёвий таркибли эластик модда (резина тайёрлаш учун ишлатилади). Табиий каучук. Синтетик каучук.

КАФАН [а. كفن — ўлик ўраладиган мато] Кўмиш олдидан мурдани ўрайдиган оқ мато; қабр либоси. Уни [ўлган болани] эски доқа кафанга ўраган вақтда, бўйни ва оёқлари чўзилиб кетганини кўриб, уч ёшга кирганини эсладилар. П. Турсун, Ҳқитувчи. Йигитали отасининг оёқларини қучоқлаб, ўкириб-ўкириб узоқ йиғлади, бироқ кафан тортилган юзларини кўра олмади. Д. Нурий. Осмон устун.

КАФАНГАДО [а. + ф. كفن گدا — кафанни тилаб, сўраб олувчи] Бор-йўғидан ажралган, ҳеч нарсаи йўқ. *Ахир кафангадо, хонавайрон, бир бурда нон илинжида қамишқўғазорлар ичида зор қаҳшаган бу бечораларнинг тортиб келаётган алам-қуфатлари озмиди!* К. Яшин, Ҳамза. *Кечагина кимсан — Шомурод бойваччанинг ўғлиман, деб керилиб юрган Нормурод қулоғигача қарзга ботиб, кафангадо бир йигитга айланди-қолди.* О. Ёқубов, Диёнат.

Кафангадо бўлмоқ Бор-йўғидан ажралмоқ, ҳеч нарсаи қолмоқ. [Дехқонбой:] *Халқнинг рўзғори бузилди, юрт вайрон бўлди, таландик, кафангадо бўлдик.* К. Яшин, Тор-мор.

КАФАНЛАМОҚ Кафанга ўрамоқ. *Машинадан тушиб, уйга кириб борганимизда, кафан-*

лаб қўйилган бола атрофида зир югураётган.. ота билан онанинг юракни эзувчи фарёди эшитилди. В. Муродов, Шерлар билан юзма-юз.

КАФАНЛИК Кафан қилинадиган мато; кафан учун белгиланган (олиб қўйилган) мато. *Хўжайин.. мурдашўйни чақиртириб, кафанлик учун тўрт қари бўз ва икки танга хизмат ҳақи инъом қилди.* С. Айний, Дохунда. *Марҳумнинг кафанлиги йўқ экан, Ҳожи бова муллаваччаларнинг салласини олиб, мурдашўйга юборди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

КАФАНСИЗ Кафанга ўралмаган; кафан ўрамай, кафанга олмай. *Меъмор билан Уста Нусрат арава топиб келиб, ота-бола мурдани.. уйга олиб келиб ётқизиб, тепаларига шам ёқишди.* Эрта билан шу ҳолда кафансиз, кийимлари билан дафн этишди. Мирмуҳсин, Меъмор.

Кафил турма, кафансиз кетасан. Ўйлаб-ўйламай кафил турилса, бор-йўгини ўзи тўлаб, ҳатто кафансиз қолиш мумкинлигига ишора қилувчи мақол.

КАФГИР қ. **капир.** *Холам кафгири мойда, Холам чехраси ойдай.* Қ. Муҳаммадий. *Бош тебратар соат кафгири, Дер: қадримни билмас одамлар.* Э. Воҳидов.

КАФЕ [фр. cafe < а. قهوه — кофе; қаҳвахона] Чой, кофе, енгил таом ва ш. к. сотиладиган кичик ресторан. *..ошхона ёки кафегга кирган одамлар лаззатли ва арзон овқат олиб ейиш билан бирга, дам олиш имкониятига эга бўлсинлар.* Газетадан.

КАФЕДРА [юн. kathedra — ўриндик, курси] 1 Маъруза ўқиш, ваъз айтиш, ахборот бериш ва ш. к. ишлар учун мўлжалланган баланд қурилма; минбар. *Аваз кафедрага чиқиши билан, ҳамма жимиб қолди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Олий ўқув юртларида бир ёки бир неча ўзаро яқин фанлар бўйича иш олиб борувчи профессорлар, ўқитувчилар ва илмий ходимларнинг ташкилий бирлашмаси ва шу бирлашма жойлашган хона. *Увақтда Ҳакимов кафедра мудири бўлиб ишларди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Бешта домла ўтирган кафедрадан Мурод сув бўлиб чиқди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

КАФЕЛЬ [нем. Kachel] Кошин; деворга қоплаш учун ишлатиладиган сирланган сопол тахтача. *Кафель ўғриси жаримани кафилга қўйиб, аранг қутулди.* «Муштум».

КАФЕЛЛИ Кафель ёпиштирилган, кафель ётқизилган. *Топ-тоза, кафелли йўлакдан ўтиб, бўлимга келдик.* Н. Аминов, Қалтис хато.

КАФИЛ [а. كفيل — кафолат берувчи; вассий, зомин] Бирор нарсага ёки бирор кимса ҳақида бошқаларни ишонтириб, масъулиятни, жавобгарликни ўз устига олувчи, кафолат берувчи шахс. *Мен Эргашнинг яхши дўст бўла олишига кафилман.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Сўрасангиз, Ҳожихон бермаганда ҳам, олиб беришга мен кафил.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Кафил бўлмоқ (ёки **турмоқ**) Ишонтириб, масъулиятни, жавобгарликни ўз устига олмақ. *Ҳамма мол ва мулки билан қутидор Отабекка кафил бўлди ва қушбегининг ҳақиқа дуо қилиб, уювлари маҳкамадан биргалашиб чиқшиди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Кафилга бермоқ** Бировга ишониб, айбланувчини унинг жавобгарлигига, зиммасига топширмақ. *Волостной Муҳаммад-карим билан Аҳмад соқовни кафилга бериб бўшатинлар деди-ю, тарвузи қўлтиғидан тушсан кишидай бўшашиб.. кўздан ғойиб бўлди.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар. **Кафилга олмақ** Жавобгарликни ўз устига олиб, айбланувчини қутқармоқ, ажратиб олмақ. *-Ҳой, аҳли маҳалла, шу жўжабирдай болаларининг ҳаққи-ҳурмати, майли, кафилга олайлик, — деди Обид ота.* Газетадан. **Кафиллини олмақ** Масъулиятни, жавобгарлигини ўз устига олмақ. *Уша кезларда қурилиш бригадасининг кафиллини олганлиги учун биринчи бўлиб бу ишга бош қўшишга тўғри келди.* «Таниш башаралар».

КАФИЛЛИК Кафил туриш, кафил бўлиш; кафолат. *Кафиллик хати.* ■ **Оқсоқол ўзининг кафиллиги билан самоварчи Қудратдан Ёдгорнинг номига, ҳар азонда бир танга фойда бериш шарти билан, 25 танга қарз олди.** С. Айний, Дохунда.

КАФОЛАТ [а. كفالت — кафиллик; таъминлаш, гаров] Кафил бўлувчи нарса, шахс. *Ташқи сиёсатни мафкурадан тўла холи этиш хавфсизликни таъминлашнинг муҳим кафолатидир.* Газетадан. *Имзоланган давлатлараро битимларга сўзсиз амал қилиш — хавфсизлик кафолати ва шартидир.* Газетадан.

Кафолат бермоқ Кафил бўлмоқ, кафиллигини олмақ. *Лекин бу жузъий ҳодисалар янада каттароқ салбий ҳодисаларнинг са-*

бабчиси бўлмаслигига ҳеч ким кафолат бера олмайди. «Фан ва турмуш».

КАФОЛАТЛАМОҚ Кафолат билан таъминламоқ, кафолатли қилмоқ. *«Хорижий сармоялар ва хорижий сармоядорлар фаолиятини кафолатлаш тўғриси»да, «Банкротлик тўғрисида».. қонунлар қабул қилинди.* Газетадан. *Бу ўринда Қонунда виждон эркинлиги кафолатланганлигини алоҳида таъкидламоқчиман.* Газетадан.

КАФОЛАТЛИ Кафиллик (кафолат) берадиган. *Бинокорлар бир неча йилдан бери уй-жой ва жамоат биноларини кафолатли паспорт билан эгаларига топширмақдалар.* Газетадан.

КАФОЛАТНОМА Кафиллик хати. *Мактубнинг мазмуни билан танишган Мирзо табассум қилди-ю, ортиқча ҳаяжон кўрсатмади.* *Гуёки бундай кафолатномаларга эҳтиёж сезмайман, дерди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

КАФОРАТ [а. كفارات — гуноҳ ювиш; шу мақсадда бериладиган эваз нарса] эск. кт. *Гуноҳни ювиш, гуноҳни ювиш учун бериладиган садақа, эваз қайтариш. Гуноҳимга кафорат бериш ёдимга келмасдан Бухоронинг.. танқидига киришибмен.. «Муштум».*

КАФСАН қ. **капсан**. *Ҳар бир хирмон бошидан [эшон] камиди уч ғалавр кафсан олар.. хизматлари учун беҳисоб пул олар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КАФТ [а. كاف — қўл кафти; панжа; қўл] 1 Қўлнинг кифак учидан бармоқларгача бўлган ички ва оёқ панжасининг остки яхлит қисми. [Тожибой] *Кафтига икки чимдим нос ташлади-да, олгини осмонга қилиб туриб чекди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Қўлнинг билак учидан бармоқларнинг охиригача бўлган қисми; панжа, шапалоқ. *Меъмор икки кафтини ёзиб, юрт қатори ўзига ҳам яхшиликлар тилаб, дуо ўқиб, юзига фотиҳа тортиди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Полвоннинг рапидадек кенг кафтларидан чиққан қарс-чапак кўп кишиларнинг диққатини жалб этди.* Ойбек, Куёш қораймас.

Бир кафт Кафтга сиғарлик, озгина; бир сиқим (ун, дон ва ш. к. ҳақида). *Тўйдан шу болага атаб бир кафт ширинлик ҳам келтирмабсан.* Ойбек, Танланган асарлар. *..бир кафт дон-дун экишга ҳам қурбим етмади..* Ш. Тошматов, Эрк қуши. **Кафтда кўтармоқ** Эъзоз-икром билан муносабатда бўлмоқ,

ниҳоятда қадрламоқ, *Аскар болаларни кафтимизда кўтарсак арзийди*. Ойбек, О. в. шабадалар. *Сизни юмалатармидим, аяйман. Фақат кафтимда кўтараман*. С. Анорбоев, Оқсой. *Терим машинасини кафтимизда кўтарадиган вақт келди*. Ҳ. Нурий.

КАФТДЕК, -дай I Кафт каби. *Барака топгур ер тузувчи ташкилотлар турли-туман техникаларини ишга солиб, майдонни кафтдек текислашибди*. Н. Сафаров, Чўл лочини.

2 Жуда кичик, кичкина. *Мана шу жылғанинг оғзида кафтдек келадиган дўнг бор*. С. Анорбоев, Оқсой. *Бойнинг ўғиллари бир тан бўлиб, менга кафтдай ер, бир тийин пул бермасликни очиқча айтишди*. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Яққол. *Шербек турган жой баланд бўлгани учун ҳам бутун Академия шаҳарчаси кафтдай кўринади*. С. Анорбоев, Оқсой.

КАФШ [ф. *كفش* — оёқ кийими; кавуш] эск. кт. айн. **кавуш**. *Анвар бир оз ёнбошлагандан кейин, яна ўрнидан турди, кафшини кийиб келиб, эшикни очди*. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

КАФШИДЎЗ эск. кт. айн. **кавушдўз**. *Сўз тери эмаски, кафшидўздек суя пуркаб, чайнаб, тортаверсанг*. Ойбек, Навоий.

КАХҲКСИЯ [юн. *kakos* — ёмон, *hexis* — аҳвол] тиб. Организмнинг очлик ва турли касалликлар оқибатида ҳаддан ташқари озиб кетиши, қисқа вақт ичида чўп-устухон бўлиб озиб кетиш.

КАЧКИЛ [ф. *كچكول* — галой ва дарвешлар ёнга осиб ёки қўлла олиб юрадиган қайиқсимон қовоқ (ёғоч) идиш] I Бели сиқик, қопқоқли, ўйма нақшли челақсимон мис идиш. - *Меҳнат ҳам мўъжиза!* — деди Робия, качкилга латтага ўраб солинган чинни асбобларни кўтарар экан. Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома.

2 айн. **кашкул**.

КАШАК [ф. *كشك* — тортиб турадиган нарса] Иморат ёки бошқа қурилишда қисмларни қимирламайдиган қилиб мустаҳкамлаш учун қоқиб қўйиладиган ёғоч; тирагич, тирак. *Уста ноилож орқада елка тираб, кашак вазифасини ўтаб қолди*. «Муштум».

КАШАЛ I шв. Интизор, зор; хавотирланиш. *Тезроқ боринг шу чодирга, Кашал онам сиздай зўрга*. Ислом шоир.

Кашал бўлмоқ I) интизор бўлмоқ. *Авазни кўрмоққа кашал бўлиб, бурилиб қўндим*. Бало-

гардон; 2) хавотир олмоқ. *Кашал бўлманг, бир кун кириб бораман, Бек отамга дарак берманг, бобожон!* «Эрали ва Шерали».

КАШАЛ II шв. Узоқ. *Жавоб беринг, қалмоқ элга борайин, Кашал элдан бийни олиб келайин*. «Алпомиш». *Кашал кетган менинг болам ўлдими, Мен бебахтнинг кунни охир бўлдими?* «Равшан».

КАШАЛ III шв. Ишқал. *Қаерга борса, ишни кашал қилиб юради*.

КАШАЛОТ [фр. *cachalot* < порт. *cachalotte* — катта бошли балиқ] Китсимонларнинг тишли, катта бошли бир тури, 60–70 тоннача бўладиган улкан сутэмизувчи дентиз ҳайвони.

КАШАНДА [ф. *كشاندە* — тортувчи; чекувчи] Чекишга одатланган; чекувчи. *Мен чекмайдиган одамман, лекин сизлар чекишларинг мумкин. Чекмаса, суҳбат юришмайди, дейишади кашандалар*. А. Мухтор, Опасингиллар. *...кашанда аҳоли ўртасида тамаки чекмайдиганларга нисбатан рақ хасталигига чалиниш кўпроқ учрайди*. Газетадан.

КАШАНДАЛИК Домийи чекиш, чекишга берилганлик; чекувчилик. *Рангингиз бирам ғалати бўлиб кетибдики, бўлди энди, чекманг! Кашандалик ҳам эви билан-да!* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

КАШАР Чорва қишлайдиган жойларда чорвачилик ходимлари (чўпон, зоотехник, ветврач кабилар)нинг яшаши ва ишлаши учун мосланган бино. *Чорвачилик биноларини ремонт қилиш.. яйловларда эса қуй қўралари ва кашарлар тайёрлаш чорвадорларнинг энг муҳим вазифаларидандир*. Газетадан. *Чексиз адирлар қор остида мудрайди. Кашарларда ҳаёт қайноқ*. Газетадан.

КАШКУЛ [ф. *كشكول* — дарвешлар садақа йиғиш учун бўйинларига илиб ёки қўлда олиб юрадиган қайиқсимон қовоқ (ёғоч) идиш] тар. Қаландарларнинг хайр-садақа йиғадиган махсус идиши. *Абдуваҳоб ғазалга қулоқ солиб ўтирмади, қўлидаги тангани қаландарнинг белида осиглиқ қора кашкулга ташлади*. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

КАШМИР айн. **кашмири** I. *Не ишларни кампир бунга солади, Гулгун бу айёрдан учин олади. Бу дунёдан кашмир фано бўлади. Шундай бўлиб энди айёр ўлади*. Фозил шоир.

КАШМИРИ [санск. < Кашмир вилояти номидан] I фольк. Айёр. ҳийлакор; сеҳр-

гар. - Сен жодугарми ё бир кашмирими, фибри билан боғлабсан укамнинг қўлини, — деди. «Нигор ва Замон».

2 Жундан ёки жунга ип ё ипак аралаштириб тўқилган майин мато. *Кашмири чопон. Кашмири шоҳи.* ■ *Ҳовлида ҳинд кимхобидан тўн кийган, печи зарҳал кашмири саллани бошига қўйган амир ўзига яқин бўлган амалдорлари билан борардилар.* М. Жўрабов, М. Б. мартабаси.

КАШНЕ [фр. *cache nez* < *cache* — беркитмоқ + *nez* — бурун] Бўйинга ўраладиган камбар рўмол; шарф. *Жун кашне.* ■ *Гулсум ҳар кун дарвоза тирқишидан кўчага мўралар.. иякларини оқ йўлли кашне билан ўраб Элмуроднинг мактабга кетаётганини кўриб қолар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КАШНИЧ [ф. *كاشنچ* — кашнич] Ўзи ва уруғи овқатни хушхўр қилиш учун ишлатиладиган, бир йиллик сербарг хушбўй ўсимлик, ошкўк. *Ошкўклардан кенг қўлланадиганлари: кашнич, укроп, райҳон, жамбил, лавр япроғи ва бошқалардир.* К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари. *Бурнимга райҳон, кашничларнинг ёқимли ҳиди кирди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

КАШОЛ қ. *кашал* [1. *Менга кашол бўлманг, бежавотир ухлай беринг десам, қаяқда? Мўлжалларидан сал кечиксам, кўчага чиқиб олиб, тонг отгунча ҳам ўтираверадилар.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлида.

КАШТА [ф. *كاشته* — экилган, уруғ қадалган; ишлов берилган] 1 Игна билан тикиб туширилган гул, расм, чизиқ ва ш. к. *Кашта қўлда.. ёки машинада, асосан, мато ёки чармга тикилади.* «ЎзМЭ». У [Фотима] энгаларига чиройли қизил кашталар тикилган украинча оқ шойи кофта, қора юбка кийган эди. П. Турсун, Ўқитувчи. *Нозик мунчоқлар билан безатилган халтачанинг сиртига каштага ўхшатиб тикилган чиройли ипак ёзувни Бобур энди кўрди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. -Ўзим ҳам ўйловдим-а, — деди у, қўлидаги кашта тикилган рўмолчаси билан ўзини елиб. С. Аҳмад, Муҳаббат.

2 Гул, расм, чизиқ ва ш. к. тикилган мато. *Деворларда Тамара.. ўз қўли билан тиккан кашталар.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

КАШТАДЎЗ Кашта тикувчи. *Ҳар хонага зеб беради каштадўзлари. Меҳнатидай оромбахидир ширин сўзлари.* Н. Назруллаев. *Каштадўзларнинг ишлари музейларни, жамоат биноларини безамоқда.* «ЎзМЭ».

КАШТАДЎЗЛИК Кашта тикиш иши, касби; амалий санъат соҳаларидан бири. *Моҳир қўллар, дурадзорлик, каштадўзлик ва бошқа тўғарақларнинг қатнашчилари.. Газетадан. Урта Осиёда, айниқса, ўзбек, туркман, тожик аёллари ўртасида каштадўзлик кенг тарқалган.* «ЎзМЭ».

КАШТАЛИ Тикиб гул солинган, кашта тикилган. *Бойлар устларига ипак чопон, чиройли каштали чакмонлар кийиб олганлар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

КАШТАН [лот. *castanea*] Қорақайинларга мансуб дарахт ва унинг меваси (ёнғоғи). *Эрталаб балконга чиқсанг, рўнрангдаги каштан дарахтида олмахонлар дикир-дикир ўйнаб юради.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

КАШТАЧИ қ. *каштадўз*.

КАШТАЧИЛИК қ. *каштадўзлик.* *Бадий каштачилик фабрикаси.* ■ *Ўзбек каштачилик тарихини ёритишда муҳим фактлардан яна бири..* «ЎТА».

КАШФ [а. *كشفت* — очиш, топиш; текшириш] айн. *кашфиёт.* [Йўлдош] *Айниқса бу кашф ҳарбий истеҳкомда қўлланилса, зўр фойда келтиришини алоҳида таъкидлади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Гоҳ усталар ҳунарин баён этдингиз, Олимларнинг кашфини аён этдингиз.* М. Шайхзода.

Кашф этмоқ (ёки қилмоқ) 1) яратмоқ, ихтиро этмоқ; топмоқ. *Радиация химияси атом энергияси кашф қилиниб, ядро нурлари ҳосил қиладиган қурилмалар кўплай тайёрлана бошлагандан кейингина вужудга келди.* «Фан ва турмуш». Бу антиқа янгиликни Япониядаги *Веседда университети олимлари кашф этди.* «Фан ва турмуш»; 2) бирон қиёфа, ҳолат ва ш. к. ни эгалламоқ, олмоқ. *Ажойиб манзара кашф этмоқ.* ■ *Демак, ҳаёт у йўғида камол топиб борган, ўсган, ўзгарган, янгилик кашф этган.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

КАШФИЁТ [а. *كشفت* — ихтиро; топила; кузатиш, изланиш] Текшириш, илмий тадқиқот натижасида, баъзан тасодифан топилган, яратилган илмий янгилик; ихтиро. *Илмий кашфиёт.* *Олимларимиз фанни янги кашфиётлар билан бойитмоқдалар.* ■ *Тахмин фан учун жуда зарур. Ҳамма катта кашфиётларнинг заминидо тахмин ётади.* С. Кароматов, Сўнгги бархан. *Олим ўз кашфиётидан ўзи ҳайратга тушиб, ақлдан озишига сал қолди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

КАШФИЁТЧИ Янгилик яратувчи, кашф қилувчи; ихтирочи. *Қарийб 40 йилдан бери санъат даргоҳида хизмат қилиб келатган К. Ёрматов.. янгиликлар кашфиётчиси эканини қатор далиллар исбот этди.* Газетадан.

КАШШОФ [а. كشاف – очувчи, кашф этувчи; изқувар] **1** эск. айн. **пионер 1.** *Қаёқдандир бир татар қиз келиб, яхши ўқийдиган болалардан кашшофлар отряди ташқил қилди.* А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртақлар.

2 кт. Биринчи бўлиб янгиликка қадам босувчи, бирор ҳаракатни бошлаб берувчи. *Муттихон мулоиймлик билан давом этди: -Сизга ўхшаган кишиларнинг хотинлари озодликнинг кашшофлари бўлиши керак.* С. Зуннунова, Гулхан.

КАЪБА [а. كعبه – куб; куб шаклидаги иншоот] (К - катта) **1** дин. Мусулмонларнинг Маккадаги зиёрат қиладиган, ибодат қиладиган муқаддас жойи. *Етти марта Каъба бордим, Йўлларида жафо кўрдим, Макка, Мадинадан келдим, Учрадим шу замон сенга.* «Баҳром ва Гуландом».

2 Шаҳс ёки жойни Каъбата нисбатлайди; энг муқаддас, азиз нарсага нисбатан қўлланади. *Дуогўйим, Каъбам – онам омонми? «Гулихиromон».* То кўргунча Каъбам – отам, хайр энди. «Маликаи айёр». *Кўктошга бориш керак. Бошқа йўл йўқ. Кўктош – биз учун Каъба!* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Нетай, Каъбам, мозорим бўлса юртим, Унга мен бору йўғимни буюрдим.* Т. Тўла.

КАЪБАТУЛЛО(Х) [а. كعبة الله – Аллоҳнинг уйи, каъбаси; масжид] айн. **каъба 1, 2.** *Шу каъбатуллонинг ичида ўтириб, ёлгон гапирган одам мусулмон эмас, кишининг қасамига ишонмаган ҳам етти мазҳабда мўмин эмас!* | деди Сафар бўзчи]. А. Кодирий, Меҳробдан чаён.

КАЮТА [гол. kajuit] Кемада экипаж аъзолари ёки пассажирлар учун белгиланган турар жой, бўлма, хона. *Юлдузесар кема каютасида тўпланиб, кино кўриб ўтирган фазогирлар экрандаги Эунинг сўнги хитобини эшитиб, оҳ деб юборишди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб. *Талабалар пароходга чиқишди, Ойжамол эса пароходнинг палуба, каюталаридан кўзини узмасди.* Ж. Шарибов, Хоразм.

КАЮТ-КОМПАНИЯ [гол. kajuit + фр. compagnie – жамоа(т)] Кемада командирлар

таркиби йигилиб овқатланадиган, дам оладиган ва мажлис ўтказадиган умумий хона.

КАҲКАШОН [ф. كهكشان – сомон тортувчилар, ташувчилар: Сомон йўли] **1** Осмонда тунда узунасига кўринадиган йўл; Сомон йўли. *Термулдим қаҳкашонга, тонг жамол очар алвон, Қуёшдан олиб олов.* Э. Охунова, Мен тонгни уйғотдим.

2 Шу нарсага нисбат билдиради (нисбатлайди). *Кетма, жоним, айрилиқдан жон безор. Ярим кеча қаҳкашонинг бўлайин.* Миртемир.

КАҲРАБО [ф. كهربا – бир турли сариқ тош] **1** Сариқ рангли, шаффоф, ялтироқ, тош қотган елим: смола (зийнат буюмлари тайёрлаш ва иморатларни безашда ишлатилади). *Каҳрабодан ясалган муштук. Каҳрабо маржон. Каҳрабо мунчоқ.* ■ *Каҳрабо кислотаси чигит мағзидаги мойнинг миқдорини ҳам бир процентга кўпайтирди.* Р. Раҳмонов, Каҳрабо сири. *Домла ҳеч нарса демай, қаҳрабо тасбеҳини ўгириб, алақайси бир сурани пичирлай бошлади.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 кўчма. *Каҳрабо рангига ўхшаш, саргайган, заъфарон. Қишнинг элчиси етиб келди. Қаердадир хазонрез изғирин кезиб юрибди. Каҳрабо далалар намиққан.* А. Мухтор, Мўъжизали аланга. *Хон жуда зодим экан, оти Хонбобо экан, Зулм остида бу элнинг юзи қаҳрабо экан.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра. *Севги дардидан менинг ҳам бўлди рангим қаҳрабо.* Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

КВАДРАНТ [лот. quadrant, quadrantis – чорак, тўртдан бир] **1** мат. Доиранинг тўртдан бир қисми, чораги.

2 эск. астр. Қуёш ва умуман юлдузларнинг уфқдан баландлигини, улар орасидаги бурчак масофаларни ўлчаш учун қўлланган қадимий асбоб.

КВАДРАТ [лот. quadratus – тўрт бурчакли] **мат. 1** Тенг томонли тўғри тўртбурчак. *Квадрат метр.* ■ *Бодомхон хариштага ёпишиб олиб, гўё ундан севиқли зрини қидириб топиб оладигандек, нуқталар, чизиқлар, квадратларни бармоғи билан санаб чиқди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Бир сонни ўз-ўзига кўпайтиришдан ҳосил бўлган сон; иккита бир хил кўпайтувчининг ҳосиласи. *Тўртнинг квадрати ўн олти бўлади.*

КВАДРАТУРА [лот. quadratura – квадрат шакл бериш] **мат.** Муайян фигура юза-

си (сирти)нинг квадрат бирлиги билан ифодаланган катталиги. *Уйнинг квадратураси.*

КВАДРАТ-УЯЛАБ: квадрат-уялаб экиш қ. х. Уруғни даланинг узунасига ҳам, кўндалангига ҳам бир хил, тенг ораликда жойлаштириб экиш. *Механизатор кадрлар махсус курсда чигитни ва маккажўхорини квадрат-уялаб экиш агротехникасини ўрганмоқдалар.* Газетадан.

КВАЛИФИКАЦИЯ [лот. qualificatio < qualis — қандай сифатли + facere — қилмоқ, курмоқ] **1** Муайян нарса, воқеа-ҳодиса сифатини аниқлаш, баҳолаш; уни маълум тоифа, гуруҳга киритиш.

Жинойят квалификацияси ҳуқ. Амалга оширилган жинойят хатти-ҳаракат учун жиноят қонунда кўзда тутилган моддани (жазо чорасини) тўғри қўллаш мақсадида шу жинойят ҳаракатнинг у ёки бу жиноят таркиби белгиларига мувофиқлигини аниқлаш.

2 Муайян меҳнат турига касбий тайёргарлик даражаси; малака, савия; маҳорат даражаси. *Квалификацияни оширмоқ.*

3 Ихтисос, касб.

КВАНТ [лот. quantum — қанча, қанчалик оз] *физ.* Дискрет (узлукли, айрим-айрим) табиатга эга бўлган физик катталик (ҳаракат, энергия ва ш. к.) ўзгариши мумкин бўлган энг кичик миқдор.

Квант механика(си) Физиканинг атом, электрон, протон сингари жуда кичик массали зарраларнинг ҳаракат қонунларини ўрганадиган бўлими.

КВАРТАЛ [нем. Quartal < лот. quartus — тўртинчи] **1** Йилнинг тўртдан бир қисми, чораги (уч ой). *Йилнинг учинчи квартал. Тўртинчи квартал ҳисоботи. Иккинчи квартал режаси.* ■ Буни биз халқ хўжалик планида белгиланган ишларнинг дастлабки кварталдан оқ ошириб бажарилаётганлигида.. кўриб турибмиз. Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

2 Шаҳарнинг бир неча (одатда тўртта) кесишиб ўтган кўчалар билан чегараланган қисми. қ. **манзе.** *Шаҳардаги эски маҳаллалар ўрнида кўркам кварталлар. барпо этиляпти.* С. Солиев, Фахр. *Йўқ, ақалли ҳар бир кварталда биттадан маҳалла маркази бўлиши керак.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 *махс.* Ўрмон, тоқзор ва ш. к. нинг йўлкалар ёки табиий тўсиқлар (мас., дарёлар) билан ажратилган ҳар бир қисми, бўлаги (одатда, чорбурчак бўлади).

КВАРТЕТ [итал. quartetto < лот. quartus — тўртинчи] *мус.* **1** Тўрт созанданинг чолғу асбобларида чалиши ёки тўртта ашулачининг ижроси учун ёзилган мусиқа асари.

2 Шундай асарни ижро этилган тўрт ашулачи ёки созандадан ташкил топган ансамбль; тўрт кишилик вокал ёки чолғу ансамбли.

КВАРТИРА [нем. Quartier < лот. quartarius — чорак, тўртдан бир] **1** Катта бинонинг кўпинча бир оилага мўлжалланган, бир ёки бир неча хона, ошхона ва б. ёрдамчи бўлмалардан иборат бўладиган алоҳида яшаш жойи. *Квартирамиз бинонинг тўртинчи қаватида. Янги квартирага кўчиб кирмоқ.* ■ *Пўлат қуювчи Тургеневнинг квартираси заводнинг орқасидаги икки қаватли уйнинг биринчи қаватида эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *ҳарб.* Кўшинларнинг қароргоҳи. *Полкнинг қишқи квартиралари.*

КВАРТИРАНТ *с. т.* Квартирани ёки умуман яшаш жойини ижарага олиб турган киши. *Лаълихон Йигиталига кўз қадаб турар, афтидан, ҳовилларидаги квартирантларининг уйига кетиб қолиши сабаби уни қизиқтирмасди.* Д. Нурий, Осмон устун.

КВАРЦ [нем. Quarz] *геол.* Ер юзиде энг кўп тарқалган, тиниқ, рангсиз, оқ, баъзан бошқа ранглардаги кристаллик ёки аморф минерал; кремний оксид. *Минерал кварцларнинг ранги оч кулранг, аҳён-аҳёнда қорамтирлари учар эди.* С. Кароматов, Олтин кум. *Ернинг устки қаттиқ қатлами — литосфера ҳар хил бирикмалардан иборат бўлиб, кварц, слюда каби минераллардан.. ташкил топган.* М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар.

КВАРЦИТ [нем. Quarzit] *геол.* Асосан кварц ва жуда оз миқдорда бошқа минераллардан иборат тоғ жинси (бинокорликда, металлургия саноати ва ш. к. да ишлатилади). *Илк калтаминорликларнинг иш қуроллари чақмоқтош, кварцит каби тошларнинг ҳар хил турларидан ясалган.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири.

КВАС [р. кысати > киснуть — «ачимоқ» фл. дан: ачитқи, томизғи] Ундириб янчилган жавдар ёки арпага арпа уни ёки нони ҳамда шакар эритмаси қўшиб, ачитиб тайёрланадиган нордонроқ ичимлик. [Мутавалли] *Бир коса муздек квас ичиб, юрагининг утини сундирди-да, тунини елкасига таш-*

лаб, гандираклаб ташқари чиқди. М. Осим, Элчилар.

КВИНТА [лот. quinta — бешинчи] мус. 1 Диатоник гамманинг бешинчи пардаси ва биринчи парда билан бешинчи парда оралиғи.

2 Скрипка ва б. баъзи мусиқа асбобларининг энг ингичка (овози энг юқори) тори.

КВИНТЕТ [итал. quintetto < лот. quintus — бешинчи] мус. 1 Бешта ижрочи учун ёзилган вокал ёки мусиқа асари.

2 Беш ижрочидан иборат ансамбль.

КВИТАНЦИЯ [итал. quitanza < лот. quitantia < quitare — тинчлантирмоқ; мажбуриятдан озод қилмоқ] Пул, қимматбаҳо нарса ва ш. к. ни қабул қилиб олганлик ёки тўлаганлик ҳақидаги расмий ҳужжат. *Почта квитанцияси. Квитанция олмоқ. ■ Милиционер то штраф квитанциясини ёзиб бўлгунча, сал ўзимни ўнглаб олдим. С. Аҳмад, Суд.*

КВОРУМ [лот. quorum (praesentia sufficit) — шуларнинг (қатнашаётганлари етарли)] Бирор бир йиғилиш ёки мажлисда шу мажлис қарорларини қонуний деб топиш ёки мажлисни очиш учун унда қатнашиши шарт бўлган ва қонунда ёки жамоат ташкилоти низомида белгилаб қўйилган иштирокчилар сони. *Мажлисни очиш учун кворум бор.*

КВОТА [лот. quota — ҳар бир кишига тўғри келадиган қисм, ҳисса < quotus — қанча] 1 Бирор бир нарсанинг йўл қўйилиши мумкин бўлган қисми, улуши, меъёри.

Сайлов квотаси Бир сайлов округида бир депутатнинг сайланиши учун зарур бўлган овоз миқдори.

2 Ишлаб чиқариш бирлашмасининг ҳар бир иштирокчиси учун шартнома асосида белгилаб қўйилган ишлаб чиқариш, сотиш, экспорт қилиш ёки импорт ҳиссаси; улуш, қисм, пай.

КЕБАНАК Ичи кигиздан бўлган чакмон, чопон; намаз чакмон (кўпинча чўпонлар кийган). *Дукон айвонида чўнқайиб ўтирган кебанак чопонли кишини Аваз олисдан кўрди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

КЕГАЙ Филдиракнинг тўғини билан гупчагини қўшиб, тутиб турувчи таёқсимон қисмлардан бири. *Арава ҳам кўҳна, ямоқ-яскоқ, филдирак темиридан унда-мунда нарча-пурча қолган; кегайлари шалоқ. Ойбек,*

Танланган асарлар. *Зумрад филдирак кегайларига оёқларини енгилгина қўйиб, аравага чиқди. Ойбек, Улуғ йўл.*

КЕДР [юн. kedros — кедр, қарағай] Қарағайдошларга мансуб доим яшил игна баргли дарахт.

КЕЖИМ эск. Уруш вақтида отга ёпиладиган, ўқ ўтмайдиган махсус ёпиқ. *Мен.. отларга кежим солиб, бир туман отлиқ найзабоз черик бирла ғанимнинг ўнг қўлидан орқасига ўтиб олдим. М. Осим, Карвон йўлларида.*

КЕЗ Вақтнинг маълум қисми; пайт, давр. *Баҳор кезлари. Ёшлик кезлари. Ёлғиз қолган кезлари. ■ -Бултур ана шу кезде, — деди Сафар энгашинқираб, — бозорга саккизта бўз олиб тушган эдим. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Йўлчи ҳам бошқа бир кезни мўлжал қилди-да, Шокир ота билан хайрлашиб, эшикка чиқаркан, орқасидан чол сўзлаб қолди. Ойбек, Танланган асарлар.*

Кези келганда Фурсатдан фойдаланиб, имконият туғилганда; зарур бўлганда. *Ҳар бир қизнинг айтса адо бўлмайдиган қиссаси бор, кези келганда, ёрилиб олмаса, қачон ёрилади. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Кези келганда, шуни ҳам айтиб ўтиш лозимки, Тешабой.. савдогар тоифасидан. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

КЕЗАК шв. Кез.

КЕЗИНМОҚ Ўзича айланиб юрмоқ. *Назир қўлини орқасига қилганича, яна кезина бошлади. Э. Усмонов, Ёлқин. Наққош кетгандан сўнг, шоир эшикка чиқди. Бир оз ҳовлида кезинди. Ойбек, Навоий.*

КЕЗМОҚ 1 Айланиб юрмоқ; сайр қилмоқ. *Чўлларда кезмоқ. Шаҳарни кезиб чиқмоқ. Денгиз соҳилида кезмоқ. Дунёни кезмоқ. ■ Шукуржон қишлоқда бир кун турди, пахтазорларни кезди, онаси билан бувисининг қабрини зиёрат қилди. О. Ёқубов, Ота изидан. Ойдин оқшомларда, қишлоқнинг сокин кечаларида Мансур билан жимгина кезишлар ҳам, кечалари толиқиб.. донг қотиб ухлашларнинг ҳам ажиб бир гашти бор эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

2 кўчма (жонсиз нарсаларга нисбатан) Шундай (айланиш, юриш) ҳаракатда бўлмоқ. *Зулмат қуюқлашиб борар, пастак булутлар қоп-қора этакларини судраб, шаҳар устида кезиб юрар, ҳамон ўша совуқ, лоқайд томчиларини нурқар эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Ачиган май иси кезган ҳовлиларда шамол-дайди, Ниманидир гўё излаб, хумлар гирдин айланади. Х. Даврон.*

КЕЙИН 1 *рвш.* Шу ёки ўша тобда эмас, маълум вақт ўтгач; сўнг. *Шу китобни кейинроқ ўқийман.* ■ *Бойваччанинг кимлигини кейин айтаман.* К. Яшин, Ҳамза. *Хўп, ҳозир тақмасанг, чўнтакка сол, уйингга яшир, кейин тақасан.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қалтис йиқилиб, бирон жойи майиб бўлган киши бунинг оғриғини ўша тобда эмас, кейин билгандек, Сидиқжон бу можаронинг бутун даҳшатини шу кечаси кўрпага кирганидан кейин билди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Аввалгисининг кетидан; сўнг, сўнгра. *Мадаминхўжа дастурхон солди, нон ушатди, кейин каттакон бир гурскеттини келтириб, пичоқ тортган эди, қовун қарс этиб ёрилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Чарос яна йиғлаб юборди. Кейин кўз ўнги қоронғиллашиб, ҳеч нима кўринмай қолди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 (эғалик ва келишик шакллари билан: **кейинига, кейинида**) *айн. орқа (орқасига, орқасида), кет (кетига, кетида).* *Душман юрар мард ўғлоннинг кейинидан.* «Ойсулув». *Туя, одати бўйича, қудуқдан чеккага қараб юрди, кейинидан жун арқон тортилиб борарди.* К. Яшин, Ҳамза. *Ақли расо болаларим билади: Уқимаган нари, кейинда қолар.* Фозил Йўлдош ўғли.

4 *крш. с.* Бундан ташқари, шунинг билан бирга, шунингдек; яна. *Агар [қовун] яхши бўлса, халқ еб, сизни дуо қилади, мен ўзим емайман. Кейин, ким билади, бир палакдан ҳар хил қовун етишади. Уч сўлкавой берман, хўп денг.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 *кўм. вэф. (ч. к. билан)* Сўнг, кетидан, тугагач, ўтгач. *Ҳаммадан кейин. Ишдан кейин. Овқатдан кейин. Кун ботгандан кейин.* ■ *Ҳаммага зехн солиб ўтирган Сафаров. Бўтабой акадан кейин ўшанга [Рўзиматга] сўз берди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Сидиқжон овқатдан кейин қўлига газета олган эди, бир мақолани яримлатмасдан, кўзи сузилди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

6 *боғл. вэф. (ч. к. билан)* Сабаб ёки пайт эргаш гапни бош гапга боғлаш учун хизмат қилади ва сабаб, пайт муносабатини билдиради. *Қўл калта бўлгандан кейин, қаёққа узатасан? Ойбек, Танланган асарлар.* *Ёруғ дунёдан умидинг бўлмагандан кейин, дарчанг қийшиқ турди нима бўлди-ю, тўғри турди нима бўлди.* Бунақа нарсалар.. *орзу-ҳавасга боғлиқ.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Бу ишлар бир қадар битгандан кейин, Сидиқжон*

онасини олиб келгани Баҳрободга борди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

КЕЙИНГИ 1 Кетма-кетликда олдингидан кейин турувчи, навбатдаги. *Олдинги арава қай йўлдан юрса, кейинги арава ҳам шу йўлдан юрар.* Мақол. ■ *Раъно кейинги мисрани ўқиб, ўйлашиб қолди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *У [Йулчи] кўзлаган жойига тезроқ етишга ошиқиб, ўткинчилардан сўрар эди: -Тўпқайрағочга яқин қолдими? -Ҳали бор. Кўприкдан кейинги гузар.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Кет томондаги, орқадаги. *Араванинг кейинги ғилдираги. Отнинг кейинги оёқлари.* ■ *Шоҳ [пашша] кейинги оёқлари билан қанотининг устини силади.* А. Қаҳҳор, Башорат.

3 Охирги, сўнги. *Ғуломжон кейинги вақтларда танҳоликка майл боғлаб, муллаваччалар суҳбатидан ўзини тортадиган бўлиб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кейинги янги моделлар ичида ёшларнинг спорт костюми бўлиб, бунга беш қиррала фахрли белги берилди.* Газетадан.

4 Яқинда пайдо бўлган, янги. *Тошкентлик машҳур бир бойнинг хасислиги ҳақида кейинги, ҳали ҳеч кимнинг қулоғига чалинмаган латифалар суҳбатга «ранг» бериб турар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Итнинг кейинги оёғи Билиш, ривожланиш жараёнида энг кейинда қолган. *Бирор хунар-пунар ўргансин. Йўқса, ўзингга ўхшаб, итнинг кейинги оёғи бўлиб қолади.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

КЕЙИНЧА *айн. кейинчалик.* *Ҳозирча бошини қайириб олса, кейинча қуйруғини букиш осон.* А. Қодирий, Обид кетмон.

КЕЙИНЧАЛИК *рвш.* Маълум вақт ўтгач, кейинги вақтларда, келгусида. *Кейинчалик бир гап бўлар.* ■ *Сидиқжон кейинчалик ҳарчанд уринса ҳам, бу тўғрида қоридан бошқа гап ололмади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Чамаси, касалхона яқинидаги бу бозорча ўз-ўзидан пайдо бўлган, кейинчалик бир қатор раста қурилиб, устига рангдор пластмасса шифер ёпиб қўйилган эди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

КЕЙС [*ингл. case*] Дипломатга ўхшаш япасқи қаттиқ портфель. *У қўлидаги кейс билан машинадан бир ўзи тушибди.* Ҳ. Шайхов, Туташ оламлар.

КЕК Бирон нарса таъсирида кўнгилда бўлган, қолган ачки-алам, ўч олиш ҳис-

туйғуси. *Кек сақламоқ.* ■ Болангизнинг бир мартаба «дада» деганини эшитсангиз, ҳар қанақа кек эсдан чиқади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Салим. Гулнорга қарши синглицеда бўлган зўр кекдан фойдаланиш керакми, йўқми, кўзини юмиб ўйлай бошлади. Ойбек, Танланган асарлар. Ўзим айтганча, унинг кўнгли юмшоқ, тезгина шахтидан тўшади. Унақа кек сақлашни яхши кўрмайди. Ойдин, Икки кўзи шунда.

КЕКИРДАК I Одам ва умуртқали ҳайвонлар нафас йўлининг юқориги қисми. Ингичка ва йўғон, калта ва чўзиқ товушлар. кекирдаклари узлиб кетмайдими бу хўрозларнинг? И. Раҳим, Ихлос.

2 с. т. Бўйиннинг олд қисми; томоқ. Бўйини чўзиб, қўлларини арра қилиб гапираркан, лаблари дўрдайиб, кўзлари ола-кула бўлиб, кекирдагидаги томирлари бўртиб чиқиб кетган эди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. ..буни бир хилватроқ жойда тўғри келтирсанг-у, кекирдагидан хиппа бўғиб, дамини чиқармай қўя қолсанг. П. Турсун, Ўқитувчи.

Кекирдак чўзмоқ Гапига куч бермоқ, бақириб-чақириб гапирмоқ. Янги ер очиб тўғрисида муттасил кекирдак чўзадиган ўртоқлар ҳақиқатдан кўз юммоқдалар. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Кекирдагин чўзганича оёққа туриб, Бажарамиз, дейди раис, кўкракка уриб. А. Пулат.

КЕКИРИК Ошқозонда тўпланган ҳавонинг оғиз орқали шовқин билан чиқиши. Мажлис аҳли кекирик, йўтал келса ҳам, куч билан ўзини босиб. Чўқаевга қулоқ беришди. К. Яшин, Ҳамза. Тил учиди, енг ичиди иш битирадиганларнинг, кекирикка ҳам пора талаб қиладиган нафси наҳанларнинг кунни битди. «Муштум».

КЕКИРМОҚ Ошқозонда тўпланган ҳавонинг қизилўнғачдан оғиз орқали шовқин (овоз) билан чиқармоқ; кекирик чиқармоқ. Тўлаган энгашиб, дастурхоннинг бир четига соқолини артди, дон тиқилган товўқдай бўйини чўзиб кекирди. А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

КЕККАЙМА Доим кеккайиб кериладиган. Халқ кураш «илми»ни яхши билувчи чинакам танти ва баҳодир полвонларни хурмат қилган, қадрлаган. Кеккайма, мақтанчоқ, қуруқ полвонлардан кулган. М. Қодиров, Ўзбек халқ оғзаки драмаси.

КЕККАЙМАЖОН айн. кеккайма. Ўз иззатини билмаган кеккаймажонларга ялинишининг нима кераги бор? Ойбек, О. в. шабадалар.

КЕККАЙМОҚ I Гавдани тик, гоз тутмоқ. Баланд бўйли, қирра бурун, келишган ва ҳар доим яхши кийиниб, кеккайиброқ юрадиган бу чиройли қоратўри йигит ўша, Фотимага ошиқ бўлиб юрган бўйдоқ ўқитувчи Каримов эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 кўчма Ўзини ҳаммадан юқори тутмоқ, гердаймоқ, мағрурланмоқ. Кеккайганга кеккайгин бошинг кўкка етгунча. Матал. ■ Камтар бўлинг, мағрур бўлманг, кеккайманг, Бир кун хижолатдан сиз қилманг аттанг. Ҳабибий. Бир-биридан такаббур, бир-биридан кеккайган бойваччаларнинг олдига бу отда боришни ўзига эп кўрмай, дам жўнашга қарор қилар, дам яна айнар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

КЕКЛИ Кеки бор, кек сақлаган. Шундай, у Анварга кекли эди. Шунинг билан бирга, Анварга қарши амалда бир иш қилиш кучидан ҳам маҳрум эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Лекин булар алақандай аламзада, кекли, доим талвасада. А. Мухтор, Чинор.

КЕКС [ингл. sake (кўпл. cakes)] Сут, ёғ қўшиб оширилган хамирдан кўпинча майиз қўшиб пиширилган ширинлик (одатда кулча ёки пирог шаклида бўлади).

КЕКСА I сфт. Узоқ яшаб катта ёшга етган, умрининг охириги босқичини яшаётган; қари. Кекса одам. Кекса аёл. Кекса чинор. ■ Қуёш энди тиг ёя бошлаган салқин сабоҳда Қорабулоқ қишлоғидан бири кекса, бири ёш — икки отлик чиқиб келаверди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ана, кекса қайрағоч, унинг тунука том устига энгашган азамат шохи қуриб қолибди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 от Кекса ёшдаги шахс; қария. Кексалар чойхонаси. Кексалар ўғити. ■ Кексалар бўлса, бундай иссиқ ўттиз йил бурун бўлганини, ўшанда ҳам шаҳар товадай қизиб, одамлар атроф қорбоғларда жон сақлашганини эслашарди. Мирмуҳсин, Умид. Кексаларнинг айтишича, бундай пайтларда бирон-бир тепаликнинг устига чиқиб, жимгина қулоқ солиб ётсангиз, ернинг нафасини эшитармишсиз. Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол.

3 кўчма Узоқ йиллардан бери мавжуд, кўп йилларни кўрган; қадимий, эски. Кек-

са билим даргоҳларидан бири. ■ *Ҳар бир халқнинг оғзаки бадиий ижодиёти у халқнинг тарихи қадар кексадир.* «ЎТА». *Эй, кекса булоқлар, эски қадрдон, Ўйноқи умримдай жўшиб оқдингиз. Файратий. Шундай ёрқин, шундай ойдин замони ҳам бўлармикин бу жафокаш кекса дунёнинг?! М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

Кекса тортмоқ Кексая бошламоқ, кексаликнинг белгилари билинмоқ. *Лекин кунлар ўтиб, Тўти хола ранги синиқиб, кўзлари киртаяётгандай, кекса тортиб қолаётгандай бўлди.* «Гулдаста».

КЕКСАЙМОҚ Кексалик даврига ўтмоқ; қаримоқ. *Дунё можаросидан қўл ювмоқчи бўлган бир отага кексайган кунларида фарзанд доғини кўрмасликнинг ўзи ҳам улуг мукофотдир!* А. Қодирий, *Ўтган кунлар. Бахтин ҳалол меҳнат билан топган одам.. кексайганда ҳам ҳаёт лаззатини беминнат татийди.* Газетадан.

КЕКСАЛИК Умрнинг етукликдан сўнги, организм фаолияти аста-секин заифлаша борадиган даври; кишининг шу даврга, ёнга хос ҳолати; қарилик. *Кексалик даври. Кексалик аломатлари.* ■ *Юзини кексаликдан кўра кўпроқ кўргиликлар ғижимлаб ташлаган бу чол билан у ўтган йил баҳорда.. танишган эди.* А. Қаҳҳор, *Томошабоғ. Сал кўполроқ, кексаликка йўл тутган Қодиров, нима қилишини ва нима дейишини билмай, ўнғайсизланиб, ўрнидан турди.* И. Раҳим, *Тақдир.*

КЕКСАРМОҚ кам қўл. *айн. кексаймоқ.* *..айланай, бегим, бизга ўхшаб кексарганингизда эслаб юрарсиз.* П. Қодиров, *Юлдузли тунлар. Бирдан қалбим кексариб, Қон ҳам қочди юзимдан.* Зулфия.

КЕКЧИ Кек сақлайдиган, ўч олиш пайига тушган; адоватчи. *Кекчи одам. Ўтакетган кекчи.* ■ *Аявалам, мен сиз ўйлаганча кекчи эмасман. Сизда нима айбки, сиздан ўч олсам.* Шухрат, *Жаннат қидирганлар. Ҳа, гап ўртамизда қолсин-у, Сардорени иззат-нафси зўр, кекчироқ одам, дейишади.* Ҳ. Назир, *Кўктерақ шабадаси.*

КЕЛАЖАК I сфм. Ҳозирги пайтдан кейин келадиган, келгусидаги. *Келажак авлод.* ■ *Йўлчи унинг [Гулнорнинг] сўзларини тингларкан, келажак умри, орзулари, умид ва хаёллари бир парча доғсиз, туташ нур ичида кўриниб кетди.* Ойбек, *Танланган*

асарлар. Гўзалим, бахтимиз олдинда, Келажак кунларга назар сол. Т. Тўла. *Самимийлик қизларнинг келажак ҳаётларида энг зарур фазилатдир.* «Саодат».

2 от Ҳозирги пайтдан кейин келадиган замон, давр; келгуси. *Ким ҳақлигини келажак кўрсатади.* ■ *У мактабда ҳамма фанлардан «аъло» олиб ўқир, ҳар фаннинг ўз фазилати борлигини билар, лекин келажакда ўзини қайси бирига бағишлашни билмасди.* П. Қодиров, *Уч иллиз. Ўтмишу келажак бир зум ёнма-ён, Гоҳи наст, гоҳ баланд бўлиб суринай.* А. Орипов, *Йиллар армони. Ким мозийдан ўғираркан юз, Юз ўғирар ундан келажак.* Х. Даврон.

3 Келгусидаги ҳаёт, тақдир, истиқбол. *Шаҳарнинг келажаги.* ■ *[Гулнор] Илгари ҳам баъзан ўз келажагини ўйлаган вақтларда, бахтли ҳаёт манзарасида Йўлчининг онасини ҳам кўрар эди.* Ойбек, *Танланган асарлар. Шеробод шаҳри йил сайин барқ уриб ривожланмоқда. Унинг келажаги порлоқ.* «Фан ва турмуш». *Ўртоқ Аҳмедов бу қишлоқнинг тарихини, кейинги бир йил ичида қилинган ишларни, «Қўшчинор»нинг келажагини гапириб берди.* А. Қаҳҳор, *Кўшчинор чироқлари.*

4 Келгуси, истиқболнинг рамзи; истиқболни белгилувчи шахс ёки нарса. *Ёшлар – келажагимиз.* ■ *Турли соҳалардан бадиий ижодга отланиб кириб келаётган ёш талантлар адабиётимизнинг келажагидир.* Газетадан.

КЕЛАСИ Ҳозиргидан кейинги, бундан кейин келадиган (ассосан, вақт ҳақида). *Келаси ҳафта. Келаси ой.* ■ *Одатда, у бир ғазал айтар, келаси анжуманда шоири замонлар мазкур ғазалга назира боғлар эдилар.* С. Сиёев, *Ёруғлик.*

Келаси замон тли. Ҳаракатнинг нутқ вақтидан кейин бажарилишини билдирувчи феъл тури (феълнинг шундай маъно билдирувчи шакли).

КЕЛБАТ {ф. كالب — гавда, тана; гавда тузилиши, кўриниши} шв. Қомат, бичим, қиёфа. -*Тулават ака, бутун бошлиқ тўнғизни битта ўзингиз еб қўймагандирсиз, ярим-ёртиси тургандир?* — *деди келбати Тулаватга ўхшаброқ кетадиган бир йигит.* С. Анорбоев, *Оқсой. Бола бобосининг улкан келбатини бошдан-пёқ кузатаркан, бобом ҳаммадан зўр, деган қарорга келди.* Н. Норқобилов, *Бекатдаги оқ уйча. Оёқ олишлари ва келба-*

ти қуйиб қўйгандек отасининг ўзи эди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар. У ўқланган милтиқдек тикка турибди. Келбатида на ҳайиқиш, на истиҳола. С. Сиёев, Аваз.

Келбат бермоқ Ўхшамоқ, ўхшашлиги бўлмоқ. Фақат бурнининг пучуқлиги Момоқизга келбат беради. Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади. **Келбати келмоқ айн. келбат бермоқ.** Менга келиб гапирдинг Шириннинг отин, Жодугарча келар сенинг келбатинг. «Баҳром ва Гуландом». Кўкдунан деб жами қалмоқ қаради, Кўкдунанга ҳеч келбати келмади. «Алпомиш».

КЕЛБАТЛИ шв. Қоматли, бичимли. Авазхон билан Ҳасанхон ҳам шер ҳайбатли, йўлбарс келбатли, қоплон юракли, арслон билакли йигитлар бўлди. «Равшан». Уи олдида, офтобруйда, эллик ёшлардаги келбатли, яланғобош киши ўтирибди. С. Сиёев, Ёруғлик.

КЕЛГИН кам қўлл. Ўзиники эмас, (қаерландир) келган. Эмиш қайнона-келин, Келин — бегона, келгин. Т. Йўлдош.

КЕЛГИНДИ Шу ерлик эмас; ўзга жойдан, бошқа юртдан келган. — Ҳиндистоннинг озодлиги учун келгинди хўжайинлар, очкўз бўриларга қарши сўнги томчи қоним, сўнги нафасимгача жанг қилишни улуг бахт деб билар эдим, — деди Аҳмад Ҳусайн. Ойбек, Нур қидириб. Кимсан — Саидтўра мингбошининг қизи бўлсам-у, бу яшшамагур очкўз, бераҳм бой бир келгинди қашқарликнинг қизини устимга хотин қилиб олса-я! К. Яшин, Ҳамза.

КЕЛГУСИ 1 айн. келаси. Келгуси йил. Келгуси ҳафта. ■ Робия хола келгуси дам олиш куни уларни ўз боғига таклиф қилди. Н. Сафаров, Танланган асарлар.

2 айн. келажак. Сизлар келгусида маданиятли, билимдон кишилар бўласиз. П. Турсун, Ўқитувчи. Чўлни ҳозирги ҳолга келтиргунча биз чеккан машаққатларни келгуси авлодимиз тасаввур ҳам қилолмайди. Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз.

3 кам қўлл. Кейинги, навбатдаги. Улар.. уч-тўрт қадам юришлари билан, соя яна олдинга ўтиб кетар, келгуси симёғочгача яқинлашган сайин орқага чекинар эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қуроқ сол.

КЕЛДИ-КЕТДИ 1 Келиб кетувчилар, одамларнинг келиш-кетиш қатнови (бирор йигин, тўй, маърака ва ш. к. да йўқлаш му-

носабати билан). Зиёфат ва келди-кетди кечаси алла-паллагача давом этди. Ойбек, О. в. шабадалар. Келди-кетди бўлиб, Низомжон уч-тўрт кун Дилдор билан бафуржа учраша олмади. С. Аҳмад, Уфқ.

2 Умуман, муайян жойга одамларнинг давомли тарздаги келиш-кетиши; келиб-кетаётган одамлар. Дўкон айвонларидаги устунларга суюнган азаматлар дам-бадам эснашиб, шундай ёгингарчилик кунлари ҳам қишлоқ марказида авж оладиган келди-кетди, савдо-сотиқни томоша қилардилар. П. Турсун, Ўқитувчи.

КЕЛИ шв. Ўғир. Хотин жўхорини туйиб бўлди, уни келидан тоғорачага солаётиб дўнғиллади: — Ҳавасга анор ейди дейсиз, шекилли. А. Қаҳҳор, Анор. Адолат ўғирдастани келидан олди-да, Қамчига дарвоза олдидаги аравани кўрсатди. Ҳ. Фулом, Машғал. Холдон момо ана шу майсаларни келига солди. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

КЕЛИБ-КЕЛИБ Одатда, ўйланмаган, хаёлга келмаган ва шу билан бирга маъқул бўлмаган иш-ҳаракат, воқеа, ҳодиса ҳақида эканликни қайд этади; охири, ниҳоят. Келиб-келиб тўй куни қар ёғди. ■ — Мана, бекачим, — деди кулиб Тўйбека. — Анови кунги ёш меҳмонни сенга мақтасам, аччиғландинг, аммо келиб-келиб букун сени ўшанга бердилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Ғофир:] Мен ҳали ҳасратимни, дардимни келиб-келиб сизларга айтдимми? Ҳамза, Бой ила хизматчи. Жуман кутилмаган саволдан ўзини йўқотиб қўйди. «Нега келиб-келиб менга тиқилинч қиляпти», дегандек атрофдагиларга аланглаб олди. А. Мухтор, Тугилиш.

КЕЛИМ кам қўлл. Келиб турадиган даромад, фойда. Башарти бирор кун келим қанда бўлиб қолса, Исломга ҳаммаёқ қоронғу бўлиб кетади. «Муштум». Гар бўлса нодон элим, Авж олиб тургай келим. Ҳамза, Танланган асарлар.

КЕЛИН 1 Янги турмушга чиққан ёки чиқаётган қиз. Янги келинларнинг уйи одатда безатилган бўлади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. [Заргаров:] Менга қаранг, ука.. Куёв билан келин менинг олдимда, ҳозир боради. Регистрация қилинг, бўлак гап йўқ.. А. Қаҳҳор, Огриқ тишлар.

Келин кўрмоқ 1) этн. ҳайит-байрам кунлари янги тушган келинни кўриш учун бормоқ (ёш қизлар ҳақида). [Нури] Ҳар ҳайит уч

кунгина ясаниб-тусаниб. «келин кўриш»га юрар эди. Ойбек, Қутлуғ қон; 2) келинли бўлмоқ, ўглини уйлантирмоқ. *Вой, оғзингизга ёғ, ўғлим! Келин кўрадиган куним ҳам бормикин!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Келин қилмоқ** с. т. Ўғлига хотин олиб бермоқ. - *Келин қилгани бисотда ҳеч нарса борми? - Бисот дейсиз, менинг бисотим сизлар-да, ўғлим!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Ўғилнинг хотини (қайнота ёки қайнонага нисбатан). [*Фотима:*] *Мана шу Марасулни туққанимда, «Шу ўғлим катта бўлса, хотин олса, келинимнинг ҳеч ишига аралашмайман», деб ният қилганман. Худо ниятимга етказди.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Қайнона-келин бир дақиқа чамаси кўришиб қолдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Уканинг хотини (ака ёки опага нисбатан). *Зиёдиланинг ўз оиласида шу вақтгача содир бўлган кўнгилсиз ҳодисаларни ҳам, ўз келинининг бебош бўлиб кетганини ҳам ҳазм қила олмаслиги турган гап эди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

4 Ўзидан ёш бўлган қариндош ёки яқин кишининг хотини ва шу хотинга мурожаат. [*Гапга*] *Ҳайдар ота аралашди: -Келин рост айтдилар. Менга қаранг, келин, ўртоғингиз менга сизни олиб келишни жуда тайинлаган.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

Келинни келганда кўр, сепини ёйганда кўр Кўрмасдан, билмасдан олдиндан ҳукм чиқарма, деган маънода ишлатиладиган мақол. *Келинни келганда кўр, сепини ёйганда кўр, дейишади.* Олиб келмагунингизча, ишонмайман. Ойбек, Танланган асарлар. **Қизим, сенга айтман, келиним, сен эшит** Бирор гап-сўзни тўғридан-тўғри «эгаси»га эмас, балки унга эшиттирган ҳолда, ўзгага айтишни билдирувчи мақол. *Унинг назарида, бу гаплар унга қарата, «қизим, сенга айтман, келиним, сен эшит» тарзида айтилаётгандек эди.* Т. Алимов, Совға.

КЕЛИНБАРОН айн. келинтушди.

КЕЛИНЛИ Келини бор; ўглини уйлантирган. *Ахир ўғил уйлантириб, келинли бўлдингиз, янги келиннинг қўлини кўрсатай ҳам демайсиз!* А. Қодирий, Обид кетмон.

КЕЛИНЛИК Келинга, келин даврига хос нарса ва ш. к. *Келинлигида жуда гўзал эди.* ■ *Бу келинчак келинлик даврини суриш ўрнига сув ташиди, ҳовли супурди, кели туйди.* К. Яшин, Ҳамза. *Офтоб ойимнинг:*

«Нега қирқ кокил қилмайсан?» деб сўраши-га: «Қизингиз энди қизлик давридан ўтиб, келинлик даврига кирди.» деб кулди [Кумуш]. А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Нигоранинг*] *Келинлик либослари музга айланиб, баданини совитиб юборгандек бўлди.* С. Аҳмад, Пойқалам.

КЕЛИНКЎРДИ, келинкўрар этн. Туркий халқларда, жумладан ўзбекларда никоҳ тўйининг эртасига куёвнинг қариндошлари, танишлари, кўни-қўшнилари иштирокида ўтказиладиган янги келинчакни кўриш одати.

КЕЛИНОЙИ 1 Аканинг хотини (ука ёки сингилга нисбатан). [*Нури*].. *тагин дадамга, акаларимга гапирманг бу сирни. Келинойиларим ҳам зинҳор эшитмасин.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ёши ўзидан катта бўлган қариндош ёки яқин кишининг хотини ва шу хотинга мурожаатни билдиради. *Агар шу гапларга қаттиқ ишонсанглар, Қумри келинойи, мен ҳовлингизда қололмайман [деди Онахон].* А. Мухтор, Опа-сингиллар. [*Унсин*] *Қаддини кўтариб, жасур боқди Шарофатхонга: -Келинойи, акам бировнинг томини тешиб қамалган эмас ё бировнинг ҳақини еган эмас.* Ойбек, Танланган асарлар.

КЕЛИНПОШИНА Келин с. эркл. шакли.

КЕЛИНСАЛОМ этн. Никоҳ кунининг эртасига эрталаб келинни куёвнинг отонаси ва бошқа яқинларига салом қилдириш маросими. *Бунга.. ёр-ёр, улан, байт, келинсалом.. кабилар мансуб.* «ЎТА».

КЕЛИНТУШДИ этн. Келиннинг келиши ёки уни олиб келиш муносабати билан куёвнинг уйида бўладиган тўй, тантана, зиёфат маросими.

КЕЛИНЧАК Келин 1 с. кичр.-эркл. шакли. *Элмурод билан Алексей йўл четида, чилдирмага мунгли қўшиқни жўр қилиб, келинчакни узатиб бораётган аёлларга қараб туришди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бир қаришликдан дуторни севаман. Бир қўшни келинчакдан ўрганган эдим.* Ойбек, Танланган асарлар.

КЕЛИСОП шв. Ўғир дастаси, ўғирдас-та.

КЕЛИЧА шв. Уй-рўзгорда ишлатиладиган (қанд, мурч ва ш. к. лар туйиладиган), одатда металлдан ишланган кичик ўғир; ҳовонча.

КЕЛИШГАН 1 Келмоқ фл. ўтг. зам. 3-ш. шакли. *Меҳмонлар кеча келишган.*

2 Қадди-қомати чиройли, хушбичим. Келишган йигит. Қомати келишган қиз. ■ [Муаттар:] Сен у йигитни кўрмабсан, дунёга келмабсан. Қалам қош, қуралай кўз, бир келишган, бир келишган эди. Н. Сафаров, Шарқ тонги. Бу тор, таранг кийимда унинг келишган қомати янада бўртиб турарди. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

КЕЛИШИК : келишик категорияси тлш. Отнинг ва отлашган сўзларнинг бошқа гап бўлакларига муносабатини кўрсатувчи шакллари ва шу шаклларга хос грамматик маънолар билриги (тизими). Бош келишик. Тушум келишиги. Келишик шакллари.

КЕЛИШИМЛИ айн. келишган 2. Розижоннинг жўралари ҳам ўзига ўхшаш келишимли кишилар экан. Роса хангамалашдик. И. Ўктамов, Ҳикоялар.

КЕЛИШМАГАН 1 Келишмоқ фл. ўт. зам. шакли. Меҳмонлар ҳали келишмаган.

2 Ўринсиз, ножўя. Келишмаган савол. Келишмаган ҳаракат. Келишмаган гап.

3 Ярашмайдиган, беўхшов, хунук. Бичими келишмаган кийим.

КЕЛИШМОВЧИЛИК Фикр, тушунмиш, дунёқараш ва ш. к. да бир-бирига мос эмаслик, қарама-қаршилик. Икки ўртада келишмовчилик, низо бошланганда эса ҳақлигини билиб, кўполик қилар, бировнинг дилини оғритиб қўйганини сезмай қоларди. С. Кароматов, Сўнгги бархан. Ошладаги келишмовчилик сабаблари чуқур очиб берилган, болаларнинг тирик етим бўлиб қолишига айбдор ота-оналарнинг башараси фош этилган ўтқир мақолалар берилса. «Муштум».

КЕЛИШМОҚ 1 Келмоқ фл. бирг. н. Улар оядан кеча келишди. ■ Одамлар пойгада ютиб чиққан чавандозга эргашгандай кетимиздан келишар, бир-бирларига гап маъқуллашарди. М. Мансуров, Ёмби.

2 Ўзаро маслаҳатлашиб, маълум бир фикрга (хулоса, битим ёки қарорга) келмоқ, Молнинг нархини келишиб қўймоқ. Шартлашувчи томонлар ўзаро келишдилар. ■ Баширжон бирпасда шунча режани хаёлан тузиб чиққач, сангтарош билан келишиб, қўл ташлашди. Н. Аминов, Суварак. Давлатимиз бирон катта ишга қўл урар экан, олдиндан отахонлар билан келишади. «Фан ва турмуш».

3 Муносиб тушмоқ; ярашмоқ. Бу гаплар айниқса сиз билан менга келишмаса ҳам, азбаройи мени ташлаб қўйганингиздан айтдим.

А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳамма жойи хўп келишган ўзига, Ишонинглар мендай подшо сўзига. «Гулнорпар».

4 Айрим сўзлар билан қўлланиб, «мос тушмоқ», «тўғри келмоқ» маъносини билдиради. Кетмон тутишга одатланган дағал қўллар игна ушлашга, қатим тортишга келишмаганидан диққати ошган Охун, бир кўзини қисиб давом этаркан, товуши шанғиллади. Ойбек, Танланган асарлар. Қачондан бери у газетхон, гандон, самовар тўрида ўтириб чой ичадиган ва Сидиқжоннинг тили келишмайдиган, ақли етмайдиган гапларни айтиб, ҳаммани оғзига қаратадиган бўлди? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ўтган хатларимда кундошим билан муросамиз келишмай турганини кулгулик тарзида ёзган эдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 кам қўл. Ўхшамоқ. Жамолнинг ўхшайди осмонда ойга, Қошинг келишибди қўлингда ёйга. «Баҳром ва Гуландом».

КЕЛИШТИРМОҚ 1 Келишмоқ фл. орт. н. Тарафкашларни бир-бири билан келиштирмоқ.

2 Ўрнига қўймоқ, қойил қилмоқ, ўринлатмоқ, ўхшатмоқ. - Мен шу тўғрида газетага бир мақола ёзсамми, деб ҳам ўйлаган эдим, — деди Заргаров, — лекин келиштиролмасман деб қунт қилмадим. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

КЕЛИШУВ 1 Келишмоқ 2 фл. ҳар. н. Келишувга кўра, қозикалон гўё аҳли уламонинг фикрини билдирган бўлди. С. Сиёев, Аваз.

2 Ўзаро маслаҳатлашиб баён этилган фикр, хулоса, қарор; битим, шартнома. Оғзаки келишув. Келишув тузмоқ. Келишувга эришмоқ.

КЕЛИШУВЧИЛИК Ўз манфаатини кўзлаб муросага келиш, рози бўлиш, қўшилиш; муросасозлик. Юзхотирчилик, келишувчиликни безгакдан ҳам ёмон кўраман. «Муштум». - Ишлар кўп, — деди ниҳоят бошқарма бошлиғи келишувчилик оҳангида. «Ўзбекистон қўриқлари».

КЕЛМОҚ 1 Юриш, учиш ҳаракати ёки транспорт воситалари билан сўзловчига қарама-қарши томон (жой)дан сўзловчи турган томонга, жойга йўл олмоқ, йўналмоқ; шу томондаги бирор жойга етмоқ; зид. кетмоқ, бормоқ. Поезд келяпти (поезд келди). Тошкентга меҳмонлар келяпти (меҳмонлар келди). ■ Кеча бир кампир телевизор-

ни қолдираётиб: «Тезроқ тузатиб беринглар, бугун-эрта неварам аскарликдан келади».. — деб штимос қилган. Т. Ашуров, Оқ от. ..кулранг шляпа кийган, қора кўзойнак таққан, гавдали бир киши ариқ ичидан Талъат билан ёнма-ён келарди. У. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Ёлғиз ўзим бир четда турган эдим, секин олдимга келди. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Сўзловчи бўлган, турган жойга ёки сўзловчи томондаги жойга етмоқ, шу жойда ҳозир бўлмоқ; *зид. кетмоқ, жўнамоқ. Ёз фасллари деҳқончилик қилади, сахар кетиб, кеч келади.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Нимага келипти?.. қани бери кел-чи. Ярашгани келиптими?* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

3 Вақт маъноли сўз ёки сўз бирикмаси билан қўлланганда, шунингдек, вақт билан мантиқан боғлиқ нарсани билдирувчи сўз билан қўлланганда, шу сўз ёки сўз бирикмаси ифодалаган пайт, фурсат, замон ва ш. к. нинг етганлигини, бошланишини билдиради, «бошланмоқ», «етиб келмоқ», «етишмоқ» маъносини билдиради. *Яхши замонлар келди. Сиз орзу қилган кунлар ҳам келади. Баҳор келди. Экин мавсуми келди.* ■ *Ўзи ҳам, пайти келиб, мана шу қизлардай дугоналари билан яйраб-яшнаб, қийқириб ўйнай олармикин?* У. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Экин даврига ҳали бор экан, деб яна бир оз мизғиб уйғонсам, куз келибди. «Муштум».* Ўзини кўрсатиб қўядиган фурсат келганини сезиб, *дона-дона қилиб тушунтиришига киришди.* К. Яшин, Ҳамза. *Бир қаришликдан дуторни севаман. «Кўп чалаверма, бузилиб кетасан,» — дер эди онам боёқиш, айтгани келди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Ж. к. даги айрим сўзлар билан қўлланганда, шахснинг шу келишидаги сўз билдирган иш, нарса ҳодисала тўхташини, шундай нарса-ҳодиса юз беришини билдиради. *Бир тўхтамга келмоқ. Шундай хулосага келмоқ.* ■ *У ўйлаб-ўйлаб, бир фикрга келди шеклли, анча енгил тортиб: «Ҳаҳ, шунчалик осон гап экан-а».. деб илжайиб қўйди.* К. Яшин, Ҳамза. *Муқаддам анжомларини йиғиштириб бўлгунча, бир қарорга келди-ю, чакирди.* У. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

5 Ж. к. даги баъзи сўзлар билан қўлланганда, шу сўз билдирган иш, нарса-ҳодисага ўтиш, навбат шунга келганлик маъносини билдиради. *Энди Бўтанинг усти-*

даги анови гапга келсак, бу тўхтам гап. С. Аҳмад, Ҳукм. Энди бояги ҳўкизга келайлик. «Чалпак ёққан кун»... пахтани нима учун кузда сотмай, ёзда сотаётганига келсак, бунинг тагида гап кўп. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

6 Ч. к. даги айрим сўзлар билан қўлланганда, иш, нарса-ҳодисанинг шу келишик шаклидаги сўз билдирган шахс ёки нарса томонидан бўлишини (амалга ошишини) билдиради. *Сидиқжоннинг ранги бўзариб кетди.. -Бунақа қўшмачилик сизлардан келади..* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Менимча, Қоратой ака, Шокир ота, бутун кулфатлар турмушининг ёмон тузилганидан келади.* Ойбек, Танланган асарлар.

7 Ўзи бирикиб келган сўз ифодалаган нарсанинг юзага келиши, юз бериши, қўзғалиши маъносини билдиради. *Раҳми келмоқ. Ҳаваси келмоқ, Завқи келмоқ. Фазаби келмоқ. Ғайирлиги келмоқ.* ■ *Маҳмуданинг хўрлиги келиб, кўзида ёш ҳалқаланди.* У. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Унинг [Кумушининг] юзини ўпиб тушган сув томчилари билан ариқ ҳаракатга келиб чайқалди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кичик поччамнинг жуда иззатли бўлиб кетганига катта поччамнинг гаши келади, лекин билдирмайди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

8 Ўзи бирикиб келган сўз билдирган ҳолатнинг бўлиши маъносини билдиради. *Ғолиб келмоқ. Маъкул келмоқ. Малол келмоқ.* ■ *[Отабек] Чикиши билан нари эшикдан Содиқ ҳам кўриниб қолди-да, Отабек билан тўқнаш келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

9 Нумератив сўзли бирикмалар таркибида эвази нумеративли сўзга эваз бўладиган миқдорни, шунга бериладиган (келадиган, олинадиган) нарсани билдиради. *Бу пулга уч метр атлас келади.* ■ *Косибнинг бир ҳафталик ишига бир халта дон келади.* Ойбек, Танланган асарлар.

10 Қиёс мазмунли бирикмалар таркибида тенглик, шунча келиш маъносини билдиради. *Бир қоп картошка 100 кило келади.* ■ *Оёғини ёруққа тутган эди, худди бош бармоғининг тагида гугурт чўпидай келадиган тикан ёлмасига санчилиб турганини кўрди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Кўзимни очсам, ўзимга иккита келадиган галварсдай йигит ерда думалаб ётибди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

11 -ган қўшимчаси шаклида (**келган**) ч. к. даги сўз билан қўлланиб, шу сўз билдирган белги, ҳолатга мойиллик, ўхшашлик маъносини билдиради. *Қорачадан келган.* ■ *Олдинги қаторда.. ўрта яшар аёл билан сийрак сочлари оқарган, тўладан келган киши ўтирарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Чекка сочларига оқ оралаган, бўйи ўртадан келган буғдойранг хотин аввал эрига салом берди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Содиқ аканинг ёши қирқлардан ошган, ўзи қотмадан келган бўлиб, атрофдагилар билан тез тил топишиб кетар экан.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

12 -ш. буйруқ майли шаклида (**кел, келинг**) даъват, ундашни билдиради. *Кел, қуй, тангерининг молини шайтон қизғанади. Қани, олишиб ўтиринглар.* К. Яшин, Ҳамза. *Кел, шуям бир қувонсин!* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

13 Ёрд. фл. өзф. 1) *шв.* боғлама вазифасида «бўлмоқ» маъносида қўлланади. *Эшакнинг юки енгил келса, ётагон бўлар. Мақол. Сутсиз сизир сузагон келар. Мақол.* ■ *От жонивор жуда эсли келади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. ; 2) **-ги** қўшимчали феълнинг шахс-сон шакли (**-гим, -гинг, -гиси**) билан қўлланиб, истак-хоҳиш ифодалайди. *Кетгим келяпти. Айтгиси келяпти.* ■ *Ёдгор ундан кўз узмай ўтираркан, негадир гаплашгиси келди шу топда.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Аҳмадларни тезроқ учратиб, шодлигимни баҳам кўргим келади.* С. Сиёев, Ёруғлик; 3) **равишдошнинг -а(й), -(и)б** қўшимчали шакллари билан қўлланиб, ҳаракатнинг йўлакай, давомли бажарилиши каби маъноларни билдиради. *Келишингда хабар ола кел. Хотираларни ёзиб келяпман.* ■ *Юнусали ота шу кунгача уларнинг борди-келди гапларига аралашмай чидаб келди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Баланддан келмоқ қ. баланд. *Ўлдими ундай қилиб. Симу зарни кўргандан кейин.. Башарти жуда баланддан келиб, тархашлик қилиб туриб оладиган бўлса, бахридан ўтиб қўя қоламиз-да, шунгайм ташвишми?* К. Яшин, Ҳамза. **Баланд келмоқ қ. баланд.** *Тўғри гапни айтсам, баланд келди. Бароридан келмоқ* **Юришмоқ**, яхши натижали бўлмоқ. *Ишимиз бароридан келди.* ■ *Ниҳоят, тўртинчи кун оя бароридан келди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. **Бас келмоқ қ. бас.** **Юр,**

Асқар, унга ит бас келсин, директорга айт-тамиз. Ё. Шукуров, Уч савол. **Бўш келмоқ қ. бўш.** *Агар Аҳмад охунга бўш келсанг борми.. шон-шавкатингга нутур етиб, сўзинг ўтмас чақадек бўлади-қолади.* К. Яшин, Ҳамза. **Гап келганда, отангни аяма** **Ўрни келганда, ҳақ (бор) гапни айтишдан қайт-масликни билдиради.** **Ёв келдими** **Шошқалоқлик билан ҳаракат қилишнинг ўринсизлигини қайд этади.** *Аммо Мирзакаримбой ҳар хил жавоб берди. Бир гап: «Қўя тур-чи, ёв келдими, ёлғиз қизинг, вақт-соати келганда узатарсан..»* — деди. **Ойбек, Танланган асарлар.** **Жони бўғзига (ёки қалқумига) келмоқ** **Сабр-чидам охири чегарасига етганликни қайд этади.** *Беш йилдан бери ўлтонни бермайсан, солиқни тўламайсан, йиғим деса, жонинг бўғзингга келади, ўлакса!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Кўпга келган тўй** **Бирор иш, нарс-ҳодисанинг барчага бирдек тегишли эканини қайд этади.** *-Кўпга келган тўй дейсизми? — киноя билан илжайди чол. — Бе! Маҳалламда уч ўғиллар бор, беш ўғиллар бор. Ҳаммаси тин-тинч.* **Ойбек, Танланган асарлар.** **Тили гапга келмаслик** **Қаттиқ кўркув, ҳаяжон, руҳий ёки жисмоний зарба, касаллик натижасида сўзлай олмаслик.** *Эшон сал ўзини йўқотаёзди. Тили гапга келмай галдиради.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Тили гапга келмади, мажолсизлик билан яна кўзларини юмди.** С. Зуннунова, Кўк чироқлар. **Тилга келмоқ** **Гапиришга тушмоқ, гапира бошламоқ.** *Ниҳоят, ўғлига енгиллик бериш ниятида Ҳожиди тилга келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Уч-тўрт дақиқалик сукутдан кейин Отабек тилга келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Тўғри келмайди** **Маъқул эмас (маъқул бўлмасликни қайд этади).** *«Оёқ боғиши биланок йўқлаб бораман», деб жазм қилган эди, оёққа босганидан кейин уйлаб қараса, тўғри келмайди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. **Эпақага келмоқ қ. эпақа.** **Нимасини суриштирасиз, мулла ака, хўжайинлар орасидан эпақага келадиганини қидириш анқонинг тухумини қидириш билан баробар экан. **Ойбек, Танланган асарлар.** **Ўзига келмоқ** 1) **хуши ўзига келмоқ, эс-хуши тикланмоқ.** *Беҳуш этган бемор икки соатдан кейингина ўзига келди;* 2) **эс-хушини йиғиштириб олмоқ.** *Уни кабинетда нималарни эшитарканман деган савол қийнарди, у ўқитувчилар хонасида бош қотириб ўтирар экан, секре-***

тарь қиз, «ичкарига кираркансиз», дегандан кейин ўзига келди. «Гулдаста». **Қўлдан келмоқ** Улдасидан чиқмоқ, қила олмоқ, бажара олмоқ. **Қўлимдан шунча иш келар экан**, даданг ҳаёт вақтида нега «берсанг — ейман, урсанг — ўламан», деб ўтирган эканман. А. Қаҳҳор. **Кўшчинор** чироқлари. Агар қўлимдан келса, ачиб ва ёниб турган юрагимни сенга очиб кўрсатар эдим. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Энди бундан буён ҳақимни ҳеч кимга бермайман. «Дард» деса, «ўл» деб тура бераман. Нима қиласиз, қўлингиздан нима келади? П. Турсун, Ўқитувчи. **Қўл келмоқ** Талаб-эҳтиёжга яраб иш бермоқ; тўғри келмоқ. **Балким бу тушунча кимларгадир қўл келар**, балки уларнинг манфаатларига хизмат қилар. К. Яшин, Ҳамза. **Ўқимаганингиз ҳам яхши бўлган экан**. Бу ҳунар эркакларга қўл келади. Н. Сафаров, Танланган асарлар.

КЕЛТИРМОҚ I Келмоқ фл. орт. н. *Уйга келтирмоқ. Чеккисини келтирмоқ. Ҳазрати келтирмоқ. Фашини келтирмоқ.* ■ **Ҳокимнинг зугумли буйруғи халқни ғалаёнга келтирди.** М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 Фикрини қувватлаш, исботлаш учун қўшимча фикр айтмоқ ёки бошқа кишининг фикрини қўшиб айтмоқ. **Мисол келтирмоқ. Цитата келтирмоқ. Далил келтирмоқ.** ■ **Жомийнинг илми ва фазилати тўғрисида Навоийнинг шу сўзларини келтирмак кифоядир.** Ғ. Фулом, Тарихий муносабатлар.

Имон келтирмоқ қ. имон. **Дам худога имон келтириб, дам йўталиб, биров эшикдан кирди.** П. Турсун, Ўқитувчи. **Қалима келтирмоқ қ. қалима.** **Беймон кетма, дейман. Қани, қалима келтир!** К. Яшин, Ҳамза. **Кифтини келтирмоқ** Қойил қилмоқ, жуда ўрнига қўймоқ. **Ҳар қандай ишни кифтини келтиради.** **Шак келтирмоқ қ. шак.** **Яна буларга шак келтирдим.** У. Исмоилов, Сайланма. **Қирон келтирмоқ қ. қирон.** **Мана бу туғни Ҳазрат Али Карбало даштида кофирларга қирон келтирганларида кутариб чиққанлар.** К. Яшин, Ҳамза.

КЕМА Сувда сузадиган, юк ва йўловчиларни ташиш, балиқ овлаш, илмий-тадқиқот, спорт, сайёҳлик ва ҳарбий мақсадлар учун мўлжалланган қурилма. **Балиқчилар кемаси.** **Юк ташиш кемалари.** **Ҳарбий кема.** ■ **Юк ортилган кемалар бу кенг сузний анҳор орқали Амударёга борар, ундан Орол денгизига тушиб, Ҳаззолига кетарди.** С. Сиёев, Ёруғлик.

Зангори кема Пахта териш машинаси. **Йўлнинг икки четидаги уммондек бепоён пахта далеларида зангори кемалар сузмоқда.** Газетадан. **Кемага тушганнинг жони бир** Бир мақсадда бирга ҳаракат қилувчилар яхшиликни ҳам, ёмонликни ҳам бирга баҳам кўрадилар, деган маънони билдиради. **Эмин Ражабов ўзини яна полка тагига олмоқчи эди, Нормат ушлаб қолди:** -**Дадил бўл, ўртоқ, кемага тушганнинг жони бир!** И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Космик кема** Космосда учиб учун махсус ишланган қурилма. 1960 йил 19 август кун иккинчи космик кема Ер йўлдоши орбитасига учирилди. Ҳ. Шокирова, Парвозлар. **Ҳяво кемаси** Дирижабль, оғир самолёт. **Ҳяво кемаси оҳиста учиб борапти; самолёт салони оддий иш кунидек гавжум.** Газетадан.

КЕМАКАШ айн. кемачи. **Кемакаш** учун туман қаттиқ бўрондан ҳам хавфлироқдир. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

КЕМАСОЗ Кема қурувчи мутахассис. **Тонг отиши биланок дурадгорлар, кемасозлар ишга кетдилар.** М. Осим, Карвон йўлларида.

КЕМАСОЗЛИК Кема қуриш иши, шунингдек, кема қуриш ҳақидаги фан. **Кемасозлик институти.** ■ **Кемасозлик заводи ишчиларининг йиғилишида мингдан ошиқ киши қатнашди.** Газетадан.

КЕМАЧИ Кемани бошқарувчи киши; кема билан дарёдан киши ва юк ўтказиш ёки ташиш билан шугулланувчи киши. **Дарё бўйида кемачи йигитлар Муқимийга хушхабар етказдилар.** С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

КЕМИК Илик суяги, япалоқ суяклардаги ёғ-тўқималар. **Яна бундай тўқималар найсимон суяклар ичидаги илик, япалоқ суяклар орасидаги «мижик» ва «кемик» деб аталувчи ёғлардан ҳам иборат бўлади.** К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

КЕМИРМОҚ I Қаттиқ нарсани тиш билан қириб, ушатиб майдаламоқ; ғажимоқ. **Суяк кемирмоқ.** ■ **Уч-тўрт яшар сапсарик қизча пўсти арчилган сабзи кемириб турибди.** П. Турсун, Ўқитувчи. **Бирининг [оёқ кийимнинг] юз ярмини сичқон кемирган, бирининг юзи тагчармга ёпишиб кетган.** Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Таталаб қийнамоқ, азоб бермоқ (руҳий кечинмалар ҳақида). **У минут сайин юрагини кемириб кетаётган бу дардни ҳеч кимга айта олмас.. эди.** А. Қаҳҳор,

Кушчинор чироқлари. *Нигоранинг шак бор «Шер ака» деганини эшитганида, баданини кемираётган оғриқни ҳам унутиб, аллақандай ширин, қайноқ бир ҳиснинг зўридан маст бўлган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

КЕМИРУВЧИ 1 Кемирмоқ фл. сфдш.; кемирадиган. *Қуртларда капалакларниқидан фарқ қиладиган кемирувчи оғиз аппарати бўлади. «Зоология». Шубҳа кишини кемирувчи, ҳаёт тотини оғуға айлантирувчи энг ёмон нарсадир.* А. Эшонқулов, Оила бахти ҳақида.

2 қ. кемирувчилар.

КЕМИРУВЧИЛАР Сутэмизувчиларнинг ўсимликлар, уларнинг меваси, дони билан овқатланадиган энг катта туркуми (курак тишлари яхши ривожланиб, овқатни кемиришга мосланган бўлади; мас., қуён, каламуш, сичқон). *Сувсар кемирувчиларга қирон келтирган бўлса ҳам, уй паррандаларига тегмайди.* Газетадан.

КЕМИРЧАК анат. Одам ва ҳайвон организмидаги эгилувчан ва қаттиқ бириктирувчи тўқима; тоғай. *Бурун кемирчаги. ■ Беморга янги кемирчак қўйиш.. оддий операция бўлиб қолди.* Газетадан.

КЕМПИНГ [ингл. camping < camp — лагерь бўлиб жойлашмоқ] Автосаёҳатчилар учун қурилган, чодирлар, кичик уйчалари ҳамда автомобилга техник хизмат кўрсатадиган жойлари бўлган ёзги оромгоҳ.

КЕМТИК 1 Предметнинг учган, синган, кертилган, бузилган, нураган жойи. *Санам боғ адоғидаги кемтиктан ошиб, эгаси кўчиб кетиб, ҳувиллаб қолган қўшни боққа тушди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. *Дарҳақиқат, унинг чап қулоғи кемтик. Уқ олиб кетган.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Суна четидаги ўчоқда, қоп-қорайиб, жўмраги кемтик қумғон қопқоқни кўтариб, бақир-бақир қайнарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 кўчма *Етишмайдиган, тўлмай қолган жой; етишмовчилик, камчилик, нуқсон. Бунақа аёл билан умрининг охиригача яшаб бўладими? Ҳаётнинг нуқул кемтик томони ни кўради.* С. Нуров, Нарвон. *Фақат ҳисобкитобингизда эмас, ишларингизда ҳам чалкашликлар, кемтиклар бор..* Ҳ. Назир, Кўктерақ шабадаси.

КЕМТИМОҚ Бир томонидан, чеккасидан узиб, учуриб олмоқ; шу тарзда йўқ қилмоқ, камайтирмоқ, қисқартмоқ. *Авж*

олганини чеканка қилиб, кемтиб тураман. Шухрат, Олтин зангламас. Ерга ер қўшиш ўрнига уни кемтиш, ташлаб қўйиш, қўриққа айлантириш уят-ку, ахир. Газетадан.

КЕМШИК Бир-икки олд тиши тушган ва ўрни очик қолган. *Кемшик бола. ■ [Кампир] Холдор билан Кимсаннинг уйғоқлигини кўриб, ерга чўкка тушди, кир рўмолининг учини кемшик оғзига солди.* А. Мухтор, Тугилиш. *Нортожининг ҳозир ёши олтида, Бироқ чоллар каби кемшик бечора.* Ғ. Фулом.

КЕНАС с. т. эск. Князь. *..Тошкентда қаттиқ ер қимирлаган экан. Гўртдаги (город — шаҳар) кенаснинг уйи ҳам қулаган экан.* Мирмуҳсин, Умид.

КЕНГ 1 Ичи, ич ҳажми, сифими, сатҳи катта. *Кенг уй. Кенг майдон. Кенг пайкал. Тор жойда ош егандан кенг жойда мушт еган яхши.* Мақол. ■ *Ичкари-ташқари данғиллама ҳовли. Ичкари ҳовлининг саҳни кенг.* Ойбек, Танланган асарлар. *Одамлар.. саҳнга кенг давра қуриб ўтирдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Тоғ этагин тутиб ётар кенг пахтазор.* «Гулдаста».

2 Эни, кўндаланг ўлчами катта; энли, сербар. *Кенг йўл. Кенг дарё. Кенг баргли ўсимликлар. ■ Орасидан қўқонарава бемалол юрадиган кенг, узун ишқомлар икки танобдан ортиқроқ ерни ишғол этган.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Ўлчами мўлжалдагидан катта; катта келадиган, бемалол сифадиган (кийим ва унинг қисмлари ҳақида). *Кенг тўн. Кенг шим. Кенг енг. ■ [Мингбоши] Кенг, оппоқ сурп яктагининг барларини.. икки ёққа ёйиб, секин-секин лапанглаб борди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Тарқалиш, қамров доираси катта; кўп нарсани ўз ичига олган. *Кенг имкониятлар яратмоқ. Кенг истеъмол моллари. Ишнинг кўлами ниҳоятда кенг. ■ Муҳокама қилинган масала юзасидан кенг қарор қабул қилинди.* Газетадан. *Актриса ўз қаҳрамонини кенг фикрли, салобатли, ишчан, олижаноб.. ифбатли аёл сифатида тасвирлайди.* Газетадан.

3 кўчма *Меҳр-мурувватли, яхшиликни аямайдиган, кўпчиликка бирдек муносабатли. Кенга кенг дунё, торга тор дунё.* Мақол. ■ *Холам қўли очик, кенг, Овқатни улашар тенг.* Қ. Муҳаммадий.

Феъли (ёки кўнгли) кенг айн. кенг 3. *Валижон деган вақилимиз.. феъли кенг одам эди-*

да. С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема. *Кўнгил кенг бўлса, ҳужра ҳам саройдай*. Газетадан. **Юраги кенг** 1) унча-мунчага ғам емай-диган, ташвиш тортмайдиган. *Юрагингиз мунча ҳам кенг бўлмаса, кўзингизга уйқу келганига ҳайронман*. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) айн. **феъли кенг**. *Аҳмаджон командирнинг машқ қилдиришга шошилмаганидан ҳам кўра, дам олишга ижозат берганига ҳайрон бўлиб, «мунча ҳам юраги кенг одам экан!» деб кўйди*. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

КЕНГАЙМОҚ 1 Ичи ёки сатҳи катталашмоқ; кенг бўлмоқ. *Куча кенгайди. Уй кенгайди. Пахта майдони кенгайди*. ■ Унинг гапи оғзида қолди, кўзлари хиёл кенгайиб, ним очик лаби титради. П. Қодиров, Уч илдиш. *Ўпқон борган сари кенгайиб борарди*. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 Қамров доираси ортмоқ, катталашмоқ. *Иш кўлами кенгаймоқ*. ■ Тиббиёт муассасалари тармоғи йил сайин кенгайиб, замонавий техника билан тобора яхшироқ жиҳозланмоқда. Газетадан. *Жиноятчилар гуруҳининг сафи кенгайиб борарди*. «Муншум».

КЕНГАШ 1 Бирор иш, ҳаракат юзасидан фикр-мулоҳаза, йўл-йўриқ; маслаҳат. *Кишининг бошига бир иш тушганда, дарров бировдан кенгаш ва ёрдам сўрайди*. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Болаларнинг кенгаши билан икки бўзни кўтариб, шом пайтида мирзонинг уйига бордим*. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Ўзаро, биргаликдаги муҳокама; шундай муҳокама мажлиси; йиғилиш. *Ишлаб чиқариш кенгаши*. ■ *Тўмарис жанг кўрган доно чоллар, аёллари чақириб, кенгаш ўтказди*. М. Осим, Карвон йўлларида. *Ана шу Бойғузардаги бир бойнинг уйида махфий гуруҳнинг кенгаши бўлди*. С. Сиёев, Аваз.

3 Бирор корхона, муассаса, жамиятнинг фармойиш ёки маслаҳат берувчи органи. *Оқсоқоллар кенгаши. Ўзаро Иқтисодий Ёрдам Кенгаши. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Хавфсизлик Кенгаши*. ■ *..правление Ўрмонжонни ҳосилот кенгашининг раиси қилиб тайинлади*. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

КЕНГАШЛИ с. т. Кенгаш билан бўлган, кенгаш билан қилинган. *Кенгашли тўй тарқамас*. Мақол.

КЕНГАШМОҚ 1 Биргаликда муҳокама қилмоқ, ўзаро маслаҳатлашмоқ. *Амирзодам,*

бугун отлиқ сайрга чиқмоқчи эдингиз, хоним ҳазратларининг таклифларини барча беклар билан кенгашиб кўрурмиз. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Энди бизларни жойлаштиринг, эртага халқ билан кенгашамиз*. А. Мухтор, Чинор.

2 Маслаҳат олмоқ, маслаҳат сўрамоқ. *Сен уйингга бориб, отанг билан кенгаш, болам. Ота рози — худо рози*. С. Сиёев, Ёруелик.

КЕНГАШЧИ Маслаҳат берувчи, маслаҳатчи. *Қушбеги Отабекнинг бу гапларидан яхшигина тараддудга тушган эди, аммо Азизбекнинг оталиги ва кенгашчиси бўлган Юсуфбек ҳождининг ўғли бўлиши унинг миясини қотирган.. эди*. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КЕНГЛИК 1 Эн ўлчами, сатҳнинг катталиги. *Шаҳарнинг кенглиги. Уйнинг кенглиги. Кўчанинг кенглиги*. ■ *Майдон икки таноб кенгликда бўлиб, жануби қутидор ва қўшнисининг иморатлари.. ҳам шунга ўхшаш иморатлардан иборат эди*. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу жой тепалик ўртасида бўлиб, кенглиги ярим гектардан ортиқ эмас эди*. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Очик, кенг бўшлиқ. *Заргаров ўша томонга, олис уфқларга ястаниб ётган кенгликларга тикилганча қолди*. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. *Йигирмадан ортиқ ёш чавандозлар тоғ бағридаги кенгликда у ёқдан-бу ёққа қувлашар.. эди*. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 *геогр.* Экватордан меридиан бўйлаб кетган ва градуслар билан ифодаланган масофа (ердаги пунктлар ўрнини белгилаш учун хизмат қилади).

Жанубий кенглик Экватордан жануб томонга кетган ва градуслар билан ифодаланган масофа. **Шимолӣ кенглик** Экватордан шимол томонга кетган ва градуслар билан ифодаланган масофа.

КЕНГ-КОВУЛ Кенг-мўл (асосан, жой ва кийимга нисбатан) *Дўкони ҳам кенг-ковул экан*. Ойбек, Болалик. *У [Мария].. сочини турмаклар, хонаки, кенг-ковул кўйлак кийиб олган эди*. А. Мухтор, Чинор.

КЕНГУРУ [ингл. kangaroo < Австралия аборигенлари тилида «гапингизга тушунмадим» деган ибора] Австралияда тарқалган, сакраб юрадиган халтали сутэмизувчи ҳайвон.

КЕНГЧИЛИК с. т. Мўлчилик, маъмурчилик.

КЕНДИР қ. кандир.

КЕНЖА 1 Энг охирги фарзанд, энг кейин туғилган ўғил ёки қиз. *Лутфинисо эрининг давлатидан мумкин қадар кўпроқ кўпориб, шу кенжа арзандасига сарф қилиш учун уринар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кенжа ўғил Сайфулла билан кенжа қиз Мастурабида, айвон олдига келган, уст-боши ниҳоятда кир Эмуроода жирканч билан тикилиб турардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бир турдати нарсаларнинг пайдо бўлиш, юзага келиш кетма-кетлигида кейингиси, сўнггиси; кейинги, сўнгги. *Кенжа шогирд. Кенжа кувв.* ■ 1978 йил баҳорда кенжа хўжалиқда.. Ш. Р. Рашидов нахтакорлар билан самимий суҳбат қилиб, қимматли маслаҳатлар берди. «Ўзбекистон кўриқлари». *Шу кайт эшикни секин очиб кириб келган Содиқжон бойваччанинг кенжа хотини Шаҳзодаҳон уни ширин хаёллар қучоғидан юлиб тортиб олди.* К. Яшин, Ҳамза.

3 Кенжа (эркаклар исми).

КЕНЖАТОЙ 1 *Кенжа* с. кичр. -эркл. шакли. *Кенжатойимиз ҳар куни йиғлаб қайтади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 с. т. Бола, гўдак, кичкинтой.

КЕННОЙИ с. т. Келинойи. *Ўзбек ойим ўрта эшикка бориб етмаган ҳам эди, нариги ёқдан қўшинининг боласи югуриб кириб қолди: — Севинчи беринг, бек буви, кеннойим келдила! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ёдгорнинг уйланишини Тамил кеннойингиздан эшитиб, азбаройи ачинганимдан сизга айтдим.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

КЕНТ [суғд. کنت, کنت — уй, хонадон] эск. Маълум хусусияти билан шаҳар ва қишлоқдан фарқланиб турувчи, аҳоли яшайдиган жой; шаҳарча. [Йўлчи:] *Эшитган бўлсангиз керак, ҳозир кўп шаҳарларда, кент, қишлоқларда камбағал халқ ўз ҳақини давво қилиш учун шайланмоқда.* Ойбек, Танланган асарлар. *Чўлқувар архитектор ва инженерларимиз бир вақтлардаги сардобалар ўрнида сўлим манзилгоҳлар, янги кент ва шаҳарлар барпо этмоқдалар.* Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз. *Кўндир мамлакатда кентлар, овуллар.* А. Орипов.

КЕПАК 1 Буғдой, жўхори каби донлар тортилганда (ун қилинганда), улардан чиқадиган пўсти ва ун бўлмаган дон чиқитлари. ■ - *Нонларингиз ичида неча сомон кўп? — деди Шокир ака. — Сомон эмас, арпа унининг кепаци, қилтиғи, — деди Қулмурод.* С.

Айний, Қуллар. *Ойимхон.. очдан ўлмаслик учун эртадан кечгача кир ювиб, ҳақиға бир коса кепак олиб, нон қилиб еган.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 с. т. Қазғоқ. *Гап шу ерга келганда, Берди Аминович.. бошларини қашиб қолдилар. Елкаларига кепак ёғла бошлади.* «Муштум».

КЕПАТА шв. Қиёфа ҳолати (одатда ёмон, аянч, ачинарли аҳвол). У.. *нажот йўлини бутунлай йўқотган киши кепатасида ўтирарди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар. *Паранжили хотин ўғлининг заҳил юзини, озиб кетганини кўриб, йиғлаб юборди: — Вой, айланай болам-ей! Жон болам-ей! Сени қандай кепатага солибди-я бу зolim! М. Исмоилий, Фарғона т. о. ...хумордан чиққунча калтаклашибди. Тағин бир кепатада ташлаб кетишганини айтинг!* Э. Аъзам, Кечикаётган одам. *Шамол ҳамма нарсани ўз ҳукмига олади.. Истаган кепатасига солаверади.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

КЕПКА [фр. кері] Эркакларнинг гардишсиз, олди соябонли юмшоқ бош кийими. *Илҳомжон жаҳл билан кепкасини бос-тириб олди.* Н. Аминов, Ёлгончи фаришталар.

КЕПЧИК Ёғоч гардишга хом тери қопланган, ғаллани елпиш, совуриш учун ишлатиладиган рўзгор буюми. *Ўғай қизнинг олдига бир кепчик гуруч билан бир кепчик мошини қўйиб кетибди.* «Зумрад ва Қиммат».

КЕРАГА Ўтовнинг четанга ўхшатиб ишланган девори. *Шамол кучайиб ўқирмоқда, Шерали ўтирган ўтов, ёрдам сўраб ялинаётгандай, титраб-тебранар, керагалари зорланаётгандай гижирлар эди.* С. Анорбоев, Шерали. *Шабада ўтовнинг керагаларини аста гичирлатади, саратон яйловнинг бошни айлантирадиган эпкинини олиб келади.* А. Мухтор, Чинор.

КЕРАГИЧА рвш. Талаб этилган миқдорда, талаб этилган даражада. [Ўзбек ойим:] *Кам бўлса, дарров омондан керагича олиб чиқ, ундан кейин хамиринга ўзинг қара.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КЕРАК 1 Талаб-эҳтиёж бор, даркор, зарур. *Жой керак. Озиқ-овқат керак. Китоб керак. Бир товукқа ҳам дон керак, ҳам сув керак.* Мақол. *Туяга янтоқ керак бўлса, бўйини чўзади.* Мақол. ■ *Қишлоқдагиларни боқиш учун пул керак, кийим керак.* Ойбек, Танланган асарлар. *Агар одам, одам*

боласига ўхшаб умр кечираман деса, унга кўн нарса керак бўлар экан. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Ёр. с. өзф: 1) феълнинг **-(и)ш** кўшимчали шаклига бирикиб, тасвирий шаклини ҳосил қилади ва ўзи бирикиб келган сўз билдирган ҳаракатни бажариш лозим бўлган ҳаракат эканлиги маъносини билдиради. *Айтишим керак. Хабар олиш керак. Дам олиш керак.* ■ *Ҳозирги кунда илм-фаннинг бирор йўналишида етук мутахассис бўлиш учун фаннинг бошқа йўналишларини ҳам чуқур билиш керак.* Газетадан. *Ёшлар уламолар олдида адаб сақлашлари керак.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) феълнинг шарт майли шакли билан бирикиб, гумон, тахмин, эҳтимоллик маъносини билдиради. *Келса керак. Билса керак. Айтса керак. Чиройли бўлса керак. Ширин бўлса керак.* ■ *У, Чароснинг онаси жаҳл устида шу ишни қилган бўлса керак, деб ўйлаганди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

КЕРАКЛИ Керак бўладиган, талаб этиладиган; зарур. *Керакли китоб. Керакли асбоб. Керакли тошнинг оғирлиги йўқ.* Мақол. ■ *Улар буни варақлаб, керакли газламаларнинг нарча-нарча нухаларини кўриб танлайдилар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Хўжаликка керакли бинолар.. мuddатидан анча бурун битди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

КЕРАКСИЗ Кераги йўқ, талаб этилмайдиган; ортиқча. *Кераксиз идиш. Кераксиз нарсалар.* ■ *[Тантибойвачча] Кераксиз бўлса ҳам, тантилик учун ҳар хил овқатлар, ичимликлар буюрди.* Ойбек, Танланган асарлар.

КЕРАМЗИТ [юн. keramos — лой, гил; тупроқ] Лойсимон жинсларни ўтда тоблаб (пишириб) олинадиган, шағал, чақиқ тош ёки кум кўринишида тайёрланадиган ғовақ қурилиш материали.

КЕРАМИКА [юн. keramike (techne) — кулолчилик (санъати) < keramos — лой, тупроқ] **1** Табиий лойларни юқори ҳароратда пишириш йўли билан сопол, чинни идишлар, нақшли нафис буюмлар ишлаб чиқариш ва шундай иш санъати. *Керамика заводи.* ■ *Риштон керамика заводининг маҳсулотлари ил сайин кенг шухрат қозонмоқда.* Газетадан.

2 Табиий лойни пишириш йўли билан ясалган буюмлар. *Керамика буюмлари.* ■

Ўзбекистон архитекторлари биноларни рангли керамика ва нақшлар билан безашда халқнинг анъанавий усулларида ўз ижодларида кам фойдаланмоқдалар. Газетадан.

КЕРГИ 1 Каштачилик асбоби; чамбар, чамбарак.

2 Нарсалар орасини очиб, кериб қўйиш учун ишлатиладиган икки томонлама тиргак. *Шунда дадам бақатеракнинг шохидан кесиб, сигирнинг оғзига керги солса, шиши қайтарди-қоларди.* Х. Тўхтабоев, Сарик девни миниб.

КЕРИК 1 Ораси очик, керилган; тешиклари катта. *Мирҳожии боши юмалоқ, катта бурнининг катаклари керик.. гердайган бой.* Ойбек, Улуғ йўл.

2 кўчма Ўзига бино қўйган; талтайган, керилган. *Мана бугун ҳам мингбошининг керик хотини.. «Итваччаларини эргаштириб чиқмасин, бирам суқ, бирам ифлоски болалари», деганини эшитиб, бормади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КЕРИЛМАЖОН айн. керилмачоқ.

КЕРИЛМАЧОҚ с. т. Доим керилиб мақтанадиган, ўзига бино қўйган. *Керилмачоқ одам.* ■ *Роҳила.. керилмачоқ йигит билан от чопишиб кўришга рухсат сўраган эди, капитаннинг бароқ қошлари чимирилди.* А. Муҳитдин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

КЕРИЛМОҚ 1 Кермоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Абдулвоҳид, гўё бошидан совуқ сув қўйгандек, сесканиб кетди, қирра бурнининг катаклари керилди.* Ойбек, Нур қидириб.

2 кўчма Мақтанмоқ, гурурланмоқ, талтаймоқ. *Султонов энди ҳар қанча керилса, кўкрагини баланд кўтарса арзирди.* М. Мансуров, Ёмби. *Ишни дўндириб қўйиб керилингни, бошқалар қойил қолсин-да.* «Муштум».

КЕРИШМОҚ 1 Кермоқ. фл. бирг. н.

2 Увушиб қолган аъзони ўз ҳолига келтириш учун гавда ва қўл-оёқни чўзиб ҳаракатлантирмоқ, кермоқ. *Уйғонгандан кейин ҳузур қилиб бир керишди.* ■ *Оқшом салқинидан увушган танасини ҳаракатга келтириш учун керишаётган жангчининг елкасига панжаси билан қоқиб: -Кетдикми, Деҳқонбой! — деди.. бир жангчи.* Н. Сафаров, Жангчи шоир. *Алиохун ўрнидан туриб, кенг, сертук кўкрагини қавартиб керишди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 шв. керилмоқ **2.** Бекор керишганлар аҳмоқ бўлади. «Алпомиш».

КЕРКМОҚ Бир оз кўпчиб кўтарилмоқ (юз, қовоқ ҳақида). *Қовоғи керкибди.*

КЕРМОҚ Икки томонга тортиб, орасини очмоқ, йирмоқ. *Маҳкам ака ботинкани кўлига олиб, дастасини кериб берди.* Р. Файзий. Сен етим эмассан. *Беғубор осмонда бир калхат қора қанотларини кериб, бўйинини чўзиб, аланглаб юрибди.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

Кўкрак кермоқ қ. кўкрак. **Қошини кермоқ** 1) қошини кўтармоқ; 2) таажжубланиб қарамоқ. *Қудратнинг дами ичига тушиб кетди, қошини кериб, жавоб кутиб турган Қолянинг афтига тик боқолмади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар; 3) кўчма менсимай қарамоқ; мақтанмоқ. *Керма, манманлик билан, ўрнида турган қошни.* Чустий.

КЕРОГАЗ Иситиш, қайнатиш, овқат пишириш учун мўлжалланган, керосин буғи билан ёнадиган асбоб. *Толибжон кетган шекилли. Йўқса, алақачон бу ерда чироқ ёқилган, керогазда шўрва ёки бирон егулик қайнаб турган бўларди.* Д. Нурий, Осмон устунни. *Мен икки кило дўшт... битта керогаз, беш литр керосин оламан.* С. Сиёев, Эркаклар эртаги.

КЕРОСИН [ингл. kerosene < юн. keros — мум] Ҳайдаш йўли билан нефтдан олинган ўткир ҳидли суяқ ёнилғи. *Ўчоқ бошида керосин билан шишасиз ёнаётган жинчиروқни ташқари олиб чиқди.* С. Айний, Чуллар.

КЕРОСИНКА [р.] Иситиш, қайнатиш, овқат пишириш учун мўлжалланган, керосин билан ёнадиган пиликли асбоб. [Сотувчи] Т. Тожиев, *Исмаовларга икки пиликли керосинкани 10 сўмдан қимматга пуллади.* «Муштум».

КЕРТИК 1 айн. кемтик. *Пиёланинг кертиги.*

Кертик қилмоқ Синдириб, учуриб олмақ. *Домлани кўз қирлари билан кузатган ҳолда, бўйрачўннинг бир ёнидан жиндек керттик қилиб, «кўчқор» ясадилар, сўнг иккови «кўчқор» уриштира бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Арра тиши каби ўсиб, чиқиб турган икки аъзо ўртасидаги кемтик жой. *Барг кертиги.*

КЕРТМОҚ Қирқиб, чопиб майдаламоқ. *Ўкроп кертмоқ. Отга беда кертиб солмоқ.* ■ *Собир ака ёнидаги паккисини олиб, барғни қуртга мослаб керта бошлади.* Газетадан.

КЕСАК 1 Қотган, қуриган лой бўлаги. *Ичкаридан ҳам чертиш товуши эшитилгандан кейин, ердан бир кесак олиб, деразага катта ҳарф билан «мен» сўзини тескари ёзди.* С. Айний, Чуллар. *Девор устида турган ўн икки ёшлардаги бир қиз девордан кесак кўчириб олиб, мулла Норқўзига ўқталди.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

Текканига тегиб, тегмаганга кесак отади Дуч келганни хафа қилаверадиган, ҳеч кимга тинчлик бермайдиган, уришқоқ, безори.

2 шв. Гувала. *Кесак қаламоқ. Кесак девор.*

3 кўчма Ҳис-туйғуси йўқ, ҳушсиз; ҳеч нарсадан таъсирланмайдиган (кесакка нисбат берилади). - *Қиз билан бошлашиб, [Қосимовнинг] уйига кираман, жиғига тегаман, қани, рашк ўти бормикан вужудида. Агар фирт кесак бўлса, ўздан кўрсин, — деди Аҳмад.* А. Мухтор. *Давр менинг тақдиримда. — Ёрмат, одаммисан, отамисан! — деб бақирди эликбоши, — ўл, кесак!* Ойбек, Танланган асарлар.

Кесак бўлиб қолмоқ Ҳис-сезгиси, ҳуши йўқолиб қолмоқ; қотиб қолмоқ. *«Отиб ўлдириш» сўзини эшитган Азийий курсига суялганича кесак бўлиб қолди.* Ҳ. Фулом, Машъал. **Кесакдан олов (ёки ўт) чиққандек** Бўлмаган, бўлиши мумкин эмас иш юз бергандек. *Кесакдан олов чиққандек, умрида ашула айтмаган Абдуваҳоб бирдан: «Фарзанд керакдир йигитга!» — деб хиргойи қилди-ю, хўнграб йиғлайверди.* «Муштум». **Кесакдан ўт чиқди, деб «Тескари» амаки ҳам хурсанд.** С. Сиёев, Ёруғлик. **Қоронги уйга кесак отгандек** Фойдасиз, беҳуда. *Бунга [меҳмонга] гап ўқтириш қоронги уйга кесак отгандек гап эди.* А. Қаҳҳор, Думли одамлар.

КЕСАКИ Эшик ёки дераза ўрнатиладиган чорчўп. *Болтабой, кўзларида жиққа ёш билан эшикнинг кесакисига беҳол суяниб қолган Саодатни кўриб, юрак-бағри эзилди.* Ж. Шарипов, Саодат. *Ҳой, бировнинг эшигини бевақт тақиллатма, нақ ўзингникини кесакиси билан кўчириб ташлайди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

КЕСАКЛАШМОҚ 1 Қотиб, қуриб, сувсизланиб, кесакка айланмоқ (лой, тупроқ, экин ери ҳақида).

2 кўчма. Сезмайдиган, ҳиссиз (кесак) бўлмоқ. *Ниҳоят, оёғидан совуқ ўтиб, кесаклаша бошлагач, орқасига қайтмоқчи бўлди.* В. Ғофуров, Вафодор.

КЕСАТИҚ Қочирим билан, пардалаб масхаралаш, кулиш ёки камситиш; истеҳзо, пичинг. *Элмуродга қизнинг сўнги «сиз ҳали хафа бўлдингизми шунга?» дегани нечукдир кесатиқдай туюлди.* П. Турсун, Ҳўқитувчи. *«Ҳаммасини йиғиштириб, сизга берган! — Абдусамат аканинг бу кесатиғи Тўхтасиновни яна тутақтириб юборди.* М. Мансуров, Ёмби.

КЕСАТМОҚ Қочирим сўз, гап, оҳанг билан масхараламоқ, истеҳзо, пичинг қилмоқ. [Хонзода:] *Ғофиржоннинг ошиғи олчи! Хотин орқасидан бой бўляпти!* [Ғофир:] *Аяжон, кесатманг! Ўртанган юракка сиз ҳам туз сепманг!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

КЕСИК Кесилган. *Азизбек мудофеларнинг саломларига жавоб қайтаришни ҳам унутиб, кўзини кесик бошларга тикди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *«Қоплон!» десагина, кесик думини ликиллатиб, югуриб келади.* Шухрат, Жаннат қидирганлар.

Тили кесик Гапиролмайдиган ҳолатни, миқ этмасликни билдиради. *Ҳамманинг тили кесик, фақат шипга осылган беданалар урилади.* Ойбек, Танланган асарлар.

КЕСИМ 1 Кесилган бўлак (қарж, бурда ва ш. к.). *Бир кесим нон.* ■ *Ҳаёт эса қимтиниб, тортиниб, онда-сонда бир кесим қовун олади-да, бир тишлаб, яна коса четига қайтариб қўяди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Жек ҳамон тумшугини чўзиб, кўзлари мўлтираб ётар, олдидаги сирли косада турган колбаса кесимларига қарамасди.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

2 *тех.* Бирор жисми текислик билан кесили натижасида ҳосил бўладиган юза. *Цилиндрнинг кўндаланг кесими доирадир.*

3 *тлш.* Гапнинг бош бўлақларидан бири; гапнинг асосини ташкил этиб, эга ифодалаган шахс, предмет ва ҳодисанинг ҳаракатини, ҳолати ёки белгисини билдирувчи бўлак.

КЕСИШМОҚ 1 Кесмоқ фл. бирг. н. *Қуртга барг кесишди.*

2 *Йўналишда бир-бирига дуч келиб, тегиб ўтмоқ (йўл, чизиқ ва ш. к. ҳақида).* *Параллел чизиқлар кесишмайди.* ■ *Йўллар кесишган жойда ногоҳ катта машина тўхтади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

КЕСКИН 1 Узил-кесил тарздаги, қатъий. *Кескин мулоҳаза. Кескин эътироз. Кескин жавоб бермоқ.* ■ *Султон Али Мирзо Хўжа Яҳёга қарши кескин чора кўролмади.*

П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Армани уста қора лавҳадаги сўзларни ўчириб, қайта ёзишдан кескин бош тортди.* Н. Аминов, Суварак. *Жуман жуда кескин гапирмасдан, фикрларини эҳтиёт билан, мулоҳаза шаклида айтишга қарор қилди.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 *Жиддий ва тубли тарзда. Тартибни бузишлар кескин камайди.* ■ *Шўрланган тупроқлар қишлоқ хўжалик экинларининг ҳосилдорлигини кескин пасайтириб юбориши ҳаммага маълум.* Газетадан. *Ёш келин-куёв орасида аввалги хаёлий орзу билан ҳозирги аҳволнинг кескин фарқидан келиб чиққан ноҳусу бир мураккаблик борлигини Ойша беғим ҳам пайқар ва.. ич-ичидан изтироб чекарди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 Ҳал этилиши оғир, катта куч ва эҳтиётлик талаб этувчи; жиддий; ҳал қилувчи. *Абдурасул кескин курашга тайёрланиш кераклигини тушунди.* П. Турсун, Ҳўқитувчи.

4 *Тез юз берувчи ва кучли, шиддатли, қаттиқ (овоз, шамол ва ш. к. ҳақида).* *Йўлчи кўчага чиқиши билан кескин совуқ шамол кўлоқларида ғувиллаб, игнадай ўткир, майда қор парчаларини унинг юзига урди.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 *рвш.* Жуда тез; бирдан, шартта. *Ўқтам ўзини чўл хўжайини сезиб, теваракка қарчиғай боқиш билан аланглаб, отини истаган ёққа кескин бурар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Исломуҳжа кескин бурилиб, фойтунга қараб юрди.* С. Сиёев, Аваз.

КЕСКИНЛАШМОҚ Ҳал этилиши қийинлашмоқ, мураккаблашмоқ, кескин тус олмоқ; жиддийлашмоқ; зўраймоқ. *Вазият кескинлашди. Кураш кескинлашмоқда.* ■ *..ҳар икки тараф ўртасидаги вазият тобора кескинлашиб борарди.* К. Яшин, Ҳамза. [Кумуш] *Ўн беш кун ичидаёқ бунча кескинлашган Зайнабнинг ички адоватининг бир ойда қайси даражаларга бориб етишини ўйлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КЕСКИНЛИК 1 Жиддий, кескин ҳолат, хусусият. *Унинг феъллидаги кескинлик.. кўплар муҳаббатини ўзига тортган эди.* Мирмуҳсин. Умид.

2 Оғир оқибатларга, тўқнашувга олиб келиши мумкин бўлган мураккаб, оғир ҳолат, зиддият. *Халқаро муносабатлардаги кескинлик анча юмшади.*

КЕСКИР 1 Яхши кесадиған, тиғи ўткир. *Сарғиш суяк сопли кескир пичоқ унинг кўз*

ўнгидан ўтди. С. Анорбоев, Оқсой. *Остингда юз айвон ўйнайди отинг, Белинга яққирар кескир пўлатинг. «Алпомиш».*

2 кўча. Шу белгига нисбатни билдиради; ўткир. *Ўткир кўзи муштумзўрнинг бағрин санчардай, Кескир сўзи синфий кўрнинг қалбин янчардай. Миртемир. Ўйигтларнинг қароши кескир, Қайтаради қилич дамим ҳам. М. Али, Гумбаздаги нур.*

КЕСКИЧ *тех.* Каттиқ нарсаларни, мас. тош ёки металл буюмларни кесадиган, қирқадиган асбоб. *Буунги кунда олмос — пармадир, кескичдир, подшипникларнинг таркибий қисмидир. «Фан ва турмуш». Бунга топилган сон-саноқсиз ҳар хил шаклдаги қирғич, кескич асбоблар далил бўла олади. И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири.*

КЕСМА 1 Кесиб, қирқиб тайёрланган, ажратиб олинган. *Кесма милтиқ. ■ Бир оздан кейин шоир.. иккита нон ва жуда нафис ишланган гулдор лаганчада кесма ҳалво олиб чиқди. Ойбек, Навоий. Дастурхон ёзиб.. икки коса кесма ош олиб чиқди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.*

2 *мат.* Тўғри нуқтанинг икки нуқтаси орасидаги ва шу нуқталарни қўшиб ҳисоблагандаги қисми.

КЕСМОҚ 1 Тиф билан танаси, этини тилмоқ, тилиб ичига кирмоқ. *Бетини устара кесмоқ. Товонини шиша кесмоқ. ■ Қўлингизга нима қилди, Шокирбек? — Пичоқ кесиб кетди.. — Ёмон кесдимиз? А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Тифли асбоб билан бўлақларга ажратмоқ, бўлақламоқ; қирқмоқ. *Нонни кесмоқ. Қовунни кесмоқ. Қазини кесмоқ. ■ Ҳар вақт мақтайдиган пичоғини қинидан суғуриб, тарвузни кесди. Ойбек, Танланган асарлар. Зиёдахон шитоб билан угра кесар экан, унга [Сидиқжонга] бир қараб қўйди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

3 Ортиқча, кераксиз қисмини тиф билан олиб ташламоқ. *Ток кесмоқ. Гул кесмоқ. ■ Одатда, кучук боланинг қулогини, думини кесишади. Чунки бунинг уларга фойдаси бор. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. Чўлоқ бўлиб юртимга қайтганимдан қайтмаганим берироқ эмасми? Қарорим шу: оёғимни кесмайсизлар. Н. Сафаров, Оловли излар. Оғриси ҳам, ярани ўз вақтида кесиб ташлаган яхши. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.*

4 Канал, йўл ва ш. к. қуриш учун ёки ер очиш мақсадида баландликни қовлаб, қа-

зиб, ёриб, орасини очмоқ. *Адирни кесиб, йўл қурмоқ. ■ Оқбўра олислик қилса, тоғни тешиб ўтирмай, кесиб ўтказардик [сувни]. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

5 кўча Бирор жойнинг ўртароқ қисмидан, орасидан тиккалаб йўл олмоқ, йўналмоқ. *Ҳуши ўзига келган Бўта, бировнинг кўрғонига бемаҳал мўралаб турганидан хижолат бўлиб, толзорни кесиб, орқасига қайтди. С. Аҳмад, Ҳукм. Булар [жангчилар] шағал тўкилган катта йўлни кесиб ўтиб, адирга томон чиқиб кетаётганда, ботаётган қуёшнинг ҳорғин нури рўпарадаги қорли тоғ чўққисини.. бир лаҳза қизартирди-да, сўнди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

6 Баданга (унинг бирор аъзосига) қаттиқ таъсирини ўтказмоқ (асосан, совуқ ҳақида). *Кучли изғирин.. қулоқларни кесади, совуқдан оёқларнинг бармоқлари увушади. Ойбек, Танланган асарлар. Кейин Ўйигтали, баданларини суя кесиб юборди шекилли, эринибгина қирғоққа чиқиб.. чалқанча тушиб ётди. Д. Нурий, Осмон устунни.*

7 кўча Орага луқма ташлаб, гапни бўлмоқ, тўхтатмоқ. *Йўлчи ҳали гапини битирмаган эди, Мирзакаримбой уни кесди: — Бир терининг ичига қўй неча озиб, неча марта семиради, — деди салмоқланиб бой. Ойбек, Танланган асарлар.*

8 с. т. Белгиламоқ (мас., нархни). *Улгуржи савдогарларга сотиладиган молларнинг нархини Ҳожини Ҳамдам кесиб берарди. М. Осим, Элчилар.*

9 с. т. Жазога ҳукм қилмоқ. *Суд ўғрини беш йилга кесди. ■ [Амаки Фотимага:] Энди эшикдан бир қадам нари жилма, пичоқни тўрт жойингга ураман.. Кейин, майли, ҳукматинг мени кесади, осадими, нима қилса қилаверсин! П. Турсун, Ўқитувчи. Прокурор, отиб ўлдирилсин, деган эди, суд.. етти йилга Сибирга кесди. Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

10 кўча Пасайтирмоқ, қайтармоқ, йўқ қилмоқ. *Кун мисдай қизиб кетган, фақат адир ва сойлардан келган шабада куннинг тафтини кесиб, одамларга ором бериб турмоқда. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Аччиқни аччиқ кесади дегандек, дадасининг бу сўзлари ташқаридаги совуқни кесди шекилли, Сувонжон эшикни куч билан очиб, ўзини бўроннинг қучоғига отди. С. Анорбоев, Оқсой.*

11 этн. кам қўлл. айн. кестирмоқ 2. *Лекин маҳалламизда газета ўқийдиган бир*

«шумтака» бор, у ҳароми: -Султонбекдек бир давлатманд ўз ўглини мавлуд тўйи билан кесди, деб газетага ёзаман, — дейди. Ойбек, Танланган асарлар.

Бир кесар Бир марта айтадиган, айтганини қиладиган ёки қилдирадиган, бир сўзли. -*Жуда бир кесар экансиз-ку!* — Қобилоннинг сўзини бўлди Фармонкул ака. С. Маҳкамов, Дала тонги. **Йўлни кесмоқ** Тўсқинлик қилмоқ, гов бўлмоқ. -*Фақат тоғни тешиб чиқарасанлар, — деб ҳоким йўлимизни кесиб қўйди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. **Тутган жойини (ёки жойидан) кесмоқ** Ўта ўжарлик қилмоқ, айтганида туриб олмоқ. *..Зулфия Зияева ҳам мана шунақа, тутган жойини кесадиғанлардан.* «Муштум». **Отаси ўз билганидан қолмади, онаси тутган жойини кесди.** И. Аҳмедов, О. Толипов, Ким айбдор? **Қўлини кесмоқ** кўчма Ёрдамчисидан (имкониятидан) маҳрум қилмоқ. *Бу ғамлар етмагандай, унинг ягона кўмакчиси бўлган шогирдини яқинда бошқа бир уста айнитиб олиб, бечора чолнинг қўлини кесди.* Ойбек, Танланган асарлар.

КЕСТИРМОҚ 1 Кесмоқ фл. орт. н. *Чол ёш дарахтни кестирмади. Гулни кестирмоқ. Нархни кестирмоқ. Беш йилга кестирмоқ.*

2 этн. Хатна қилдирмоқ. *Бир кунни акам ўглини кестирди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

КЕТ 1 Бош (олд) га қарама-қарши томон; орқа қисм, орқа томон; орқа. *Машинанинг кети.*

2 Одам танасининг белдан пастки орқа қисми. *Отилмаган сопқон ҳам бошга тегар, ҳам кетга.* Мақол.

3 (3-ш. эгалик шаклида) Чўзиқ, давомли нарсаларнинг тугайдиган жойи; поёни, охири. *Комила Ўктамни дастлаб катта боққа олиб кирди. Кети кўринмаган мевали дарахтлар қатори таажжубланарли гўзал эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Дада, осмон теги жуда ҳам кенг-а? Унинг энг кетига ҳеч ким борганими? Қ. Муҳаммадий.*

4 (3-ш. эгалик шаклида) Охири, оқибати, натижаси. *Ўқиш — жафол, кети — вафоли.* Мақол. ■ *Уч-тўрт кундан буён булут аримайди. Кети ёмон бўлади, шекилли.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Ушланмаган ишнинг кети пушмондир.* «Нурали». *Бирни учга сотишнинг кети бўлар вой.* «Муштум».

5 Нарса ёки кимсанинг юз, бет, олд томонига қарши томон; орт, орқа. *Кетга*

сурмоқ. ■ -*Ота.. — деди Майна ўзини кетга ташлаб.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

6 3-ш. эгалик ва ж. к., ў. -п. к. ва ч. к. шаклларида (кетига, кетида, кетидан) кўмакчи вазифасида ишлатилади ва шу келишик шаклларида хос макон, вақт муносабатларини ифодалайди. *Сидиқжон унинг кетида турган онасига қаради.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Иссиқ чой олиб келди. Кетидан овқатга уннади.* Ҳ. Назир, Ёнар тоғ. *Ҳаял ўтмай Аҳмедов, унинг кетидан Ўрмонжон билан Иброҳимов, Зокир ота кириб келишди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Кетига тушмоқ Пайдан бўлмоқ, таъқиб қилмоқ. *Полиция изкуварлари менинг ҳам кетимга тушди.* М. Мирҳодиев, Унутилмас лавҳалар. **Кетидан қувмоқ** Бирор нарсага етишиш илинжида (ҳаракатида) бўлмоқ. *Шухрат кетидан қувдим, сўз айтдим баландпарвоз.* «Муштум».

КЕТВОРГАН с. т. Ҳар томонлама келишган, жуда чиройли; жуда яхши. *Кетворган қиз. Кетворган йигит.* ■ -*Ярашибдими? — Майна жилаймаганича, ўзини тик тутганча, ундан сўради.* -*Кетворган, — деди Мадёров ва энгашиб, Майнанинг гимнастёрка елкаларидаги уч бурчакли қизил белгичаларни текширди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Орадан уч йил ўтиб, кучук бола жуда кетворган ит бўлди.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

КЕТГУТ [ингл. catgut — сим, тор; ип] *тиб.* Қўй, эчкиларнинг ингичка ичакларидан тайёрланган ва жарроҳликда ички чоклар учун қулланадиган ип(лар).

КЕТМА-КЕТ рвш. 1 Бир-бирининг давомидан, узлуксиз. *Имтиҳон бошланади. Ҳар томондан кетма-кет саволлар туша бошлайди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизик. -*Тавба қилмайман!* — *деди Тошмат, кетма-кет тушаётган калтак зарбларидан инграб.* Ҳ. Фулом, Машъал.

2 Изма-из, орқама-орқа, кетидан. *Отабек Ойбодоқ билан кетма-кет ичкарига кирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳозир изингга қайт, орқангдан мен ҳам кетма-кет етиб бораман.* К. Яшин, Ҳамза.

КЕТМОН Юзи катта, орқа томонида дас-та суқиб қўядиган зўғатаси бор, ер чопиш, лой қилиш ва б. ишларда ишлатиладиган дас-таки асбоб. [Йўлчи] *Катта кундаларнинг те-варagini кетмон билан чопишга бошлади.* Ой-

бек, Танланган асарлар. *Рўзимат кетмонни зўғатасигача ботириб урди-ю, Сидиқжонга қаради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

КЕТМОНЛАМОҚ I Бир ишни кетмон билан қилмоқ. *Бултур кузда ўн беш сўтих томорқанинг ҳаммасини бир ўзи кетмонлаб чолди.* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа. *Бўтабой ариқ четларидаги ўтларни кетмонлаб сидирди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 шв. кам қўлл. Кетмон билан чопиб ўлдирмоқ. *Қирқ йил қирғин бўлса, ажали етган ўлади. Кетган келади, кетмонланган келмайди.* Н. Ёқубов, Жон.

КЕТМОНЧИ I Кетмон ясовчи. *Кетмончиларнинг энг катта деб билган ўн қадоқли кетмонлари ҳам мулла Обидга ёқмади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Кетмонда (кетмон билан) ишловчи, кетмонда қилинадиган ишларни бажарувчи шахс. *Ким билан ковайман бу канални. Канал ковайдиган кетмончиларимни олиб кетишди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

КЕТМОНЧИЛИК I Кетмон ясаб сотиладиган жой. *Буларни сотгандан сўнг кетмончиликка бориб, каттароқ бир кетмон излайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Кетмон билан бажариладиган иш, кетмон иши... *подачиликми, кетмончиликми, қандай иш бўлса ҳам, майли.* И. Раҳим, Ихлос.

КЕТМОҚ I Ўз турган жойини тарк этмоқ, ўз турган жойидан бошқа томонга йўл олмоқ; бормоқ. *Бу ердан ҳеч ёққа кетмайман. Келмоқ ихтиёр билан, кетмоқ ижозат билан.* Мақол. ■ [Йўлчи:] *Унсин, бу оила қандай? Кетасанми ё бу ерда қола турасанми?* Ойбек, Танланган асарлар. *Агар ораларингизга совуқчилик тушадиган бўлса, сен ўчакишиб юрма, яхшиси.. бу уйдан кетиш ҳаракатини қил!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Меҳмонлар уч кун туриб, кетишди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Гуанор, қишлоқдан кетиб, чўлда ўрнашиб олсак, қулоғим тинчир, деб ўзини ўзи юпатди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 Бирор машғулот, хизмат ёки вазифани тарк этмоқ, ташламоқ. *Ишдан кетмоқ. Ўқшдан кетмоқ.* ■ *Сендай ақли расо, тушунадиган одам бўлса, заводдан кетмас эдим.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Хотинингизни нега ташлаб кетганингизни айтинг.. Ярашасизми ё институтдан кетасизми, шуни айтинг.* Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол.

3 Тамом бўлмоқ, тугамоқ, ўтмоқ (вақт ҳақида). *Бўлинглар, вақт кетяпти. Вақтинг кетди – бахтинг кетди.* Мақол. ■ *Шундай роҳат турмушимиздан, шундай ширин умримиздан дарров бир йили кетдими! Оҳ, дод дейман.* А. Қаҳҳор, Нутқ.

4 Йўқ бўлмоқ, йўқолмоқ, аримоқ. *Далалардан қор кетди. Кийимнинг доғи кетмади.* ■ *Ҳасрат тугагандан сўнг, Отабекнинг юзидаги бояги ярим жиддийлик кетиб, унинг ўрнини ўйчанлик олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қадаҳ тўхтаб қолди. Сухбатдан нечукдир файз кетди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Кун бўйи қулоқлари остидан жуда ғалати.. олис-олисларга норловчи ажиб бир мусиқа кетмади.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

5 кўчма Оламдан ўтмоқ; ўлмоқ. *Мен ўн бешга кирганда, аям ўлди. Ҳали қирққа бормаганди. Ёш кетди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Минг мартаба шукур бўлсин парвардигорга, Мендан рози кетган экан қиблагоҳларим.* А. Орипов, Жаннатга йўл.

6 Сарф бўлмоқ, ишлатилмоқ. *Йўл харажатига ҳаммаси бўлиб эллик сўм кетди. Бу ишни бажаришга кўп вақт кетади. Рўзгорга кетадиган нарсалар.* ■ *Куч кўп кетади, лекин экинлар ичида бундан [нахтадан] сердаромади йўқ.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

7 с. т. Ўтмоқ, сотилмоқ, пулланмоқ. *Тез кетадиган мол.* ■ *Хуллас, ер жуда арзонга кетди.* Ойбек, Танланган асарлар.

8 Муайян мақсад ёки иш билан бирон жойга, иш-фаолият ва ш. к. жойга томон йўл олмоқ; жўнамоқ. *Қишлоққа кетмоқ. Армияга кетмоқ. Ишга кетмоқ. Тўйга кетмоқ.* ■ *Кунига оқшом тушса, Мартиндан қўрқиб, кўчага чиқмай, тузсиз макарон чайнаб юргунча, шаҳримга кетаман.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ширмонжон она шу аҳволда тонг оттиради-ю, яна далага теримга кетади.* С. Зуннунова, Олов.

9 Давом этмоқ; бормоқ, бўлмоқ. *Имтиҳон кетяпти. Мажлис кетяпти.* ■ *Ўрмонжон, одатда, иш сустроқ ёки ёмонроқ кетаётган участкаларга борар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Агар биз ернинг долигулига келишини кутиб ўтирсак, вақтдан ютқазадиганга ўхшаймиз, ҳаво шундай кетавермас [деди бригадир].* Н. Сафаров, Хадича Аҳорова.

10 *кўчма* Иш-фаолиятнинг бирор соҳаси, йўналиши билан бормоқ, давом этмоқ, *Акаси учувчи эди, укаси ҳам унинг орқасидан кетди. Бола отаси изидан кетиб, ўқитувчи бўлди.* ■ *Бутун ошласи бу ерга резавор экиб, мумкин қадар элдан бурунроқ бозорга чиқариб, «пул» қилишга тиришар эди. Абдишукур бу йўлдан кетмади.* Ойбек, Танланган асарлар.

11 *Тарқамоқ, бориб етмоқ* (овоза, доврүк ва ш. к. ҳақида). *Шухрати бутун дунёга кетди.* ■ *Аммо номи тилдан-тилга ўтиб, бутун фронтга доврүк кетган бу қизнинг ўйида фақат Нормат кечарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Унинг таърифи узоқларга кетган.* Т. Ашуров, Оқ от.

12 *с. т.* Ишдан чиқмоқ (мас. синмоқ, ёрилмоқ, йиртилмоқ каби маъноларни ифодалайди). *Шимим тиззасидан кетди.* ■ *Араванинг тагидан деҳқоннинг аянчли товуши эшитилди: -Ўқи кетибди, иш пачава.* Ойбек, Танланган асарлар.

13 *с. т.* Ярашиб тушмоқ (кийим ҳақида). *Бу костюм сенга жуда кетибди.*

14 *Истеъмол қилинмоқ, ейилмоқ* ёки ичилмоқ; *ўтмоқ. Иссиқ кунда палов унча кетмайди.* ■ *-Чучварадан кейин чой жуда яхши кетади-да, — деди Боқижон Бақоев, юзидаги терни артиб.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

15 *с. т.* (асосан бўлишсиз шаклда — *кетмайди*). *Кўшилмаслик, маъқул эмасликни билдиради. -Ҳим, оқсоқол мажлисни қадимги замон усулида тарафқашликка айлантирмақчи экан-да. Кетмайди, — деди Абдурауф. П. Турсун, Ўқитувчи.*

16 *Сигмоқ, жойланмоқ. Бу самоварга уч литр сув кетади. Залга икки юз киши кетади.*

17 *кўм. фл. өзф.* Равишдошнинг **-(и)б** ёки **-а/-й** кўшимчали шакллариға бирикиб, ҳаракатнинг тугал, тўсатдан, давомли бажарилиши каби маъноларни билдиради. *Қизариб кетмоқ. Ғовлаб кетмоқ. Чарчаб кетмоқ. Қўрқиб кетди. Машина бирдан гувиллаб юриб кетди. Ўз мақсадини тушунтира кетди. Йўргалай кетди.*

Беш кетмоқ *қ. беш. Сув текин кетди* Жуда арзонга сотилди. *Ўзидан (ёки ҳушидан) кетмоқ* Ҳушини йўқотмоқ, ҳушсизланмоқ. *-Ҳушидан кетиб қолдим, кейин нима бўлаганини билмайман, — деди Ҳожихола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Зил кет-**

моқ Ичдан эзилган ҳолатга тушмоқ. *Намижада ютуқларимизни кўролмаи, ич-ичидан зил кетаётган душманларимиз шармандаю шармисор бўлди.* Н. Сафаров, Оловли излар. **Муккасидан кетмоқ** Ниҳоятда берилмоқ. *У шахматга шунақанги муккасидан кетганки, агар Фарғона водийсида бу ўйинга жонини тикадиган одам иккита бўлса, шунинг биттаси — Аҳмаджонов. «Гулдаста».*

КЕТЧУП [ингл. ketchup < исп. | Помидорни қайта ишлаш ва унга турли зираворлар қўшиш орқали тайёрланадиган қуюқ қизил суюқлик (гўшти ва балиқли овқатларни хушхўр қилиш учун ишлатилади).

КЕФИР [грузинча] Сигир сутидан махсус томизғи билан ивритилган чучук қатиқ. *Исмоилжон ҳар куни овқатдан сўнг бир шиша кефир ичиш одатини қанда қилмади.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

КЕЧ 1 Сутканинг кундуз қисми тугаб, тун қисми бошланадиган пайти, кундуз билан тун оралиғи. *Кеч кирди. Кечга яқин.* ■ *Кеч қоронғисига чулғанаётган минбардан нотаниш бировнинг фарёди эшитилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *-Кеч бўлиб қолди, бугун келмайди, — деди у.* С. Зуннунова, Гулхан. *Кечга бориб жала қуйиб, тонг отгунча момақалдиқроқ гумбурлаб чиқди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 *кам қўлл.* Кечаси, тун. *Кундузлари булутли, Кечларида ойдин йўқ.* Файратий. *..Бир кеч меҳмонхонада ота-ўғил сўзлашиб ўтирганнинг устига Ўзбек ойим келиб кирди.* А. Қолирий, Ўтган кунлар.

3 *рвш.* Белгили ёки керак вақтдан кейин; белгили ёки керак вақт ўтгач. *Ҳеч бўлмаганидан кўра, кеч бўлгани яхши.* Мақол. ■ *Бу йилги баҳорнинг кеч келиши кўпларнинг тинка-мадорини қуритди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Ҳосилотнинг сўзига кириб, чигитни беш кун кеч экканининг алами сира юрагидан чиқмасди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

4 *кесим өзф.* Вақт ўтди, қулай фурсат кетди. *-Бўлар иш бўлди, овора бўлманг, энди кеч.* *-Ҳали ҳам кеч эмас! — деди Адолат.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Темирни қизигида бошиш керак, кейин кеч бўлади.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

Кеч деганда ёки кечи билан Бажариш мuddати жуда чўзилиб кетган тақдирда, жуда узоққа чўзилса, узоғи билан. *Бу топшириқни кечи билан биринчи апрелгача ба-*

жариш керак. ■ Кеч деганда, мартнинг биринчи ярмида чигитни экиб олсак, марра бизники. Н. Сафаров. Хадича Аҳорова. **Кеч қолмоқ** Кечикмоқ. [Фотима:] Келинг, мунча кеч қолдингиз! Ҳамза, Тухматчилар жазоси. Аҳмад кеч қолаётган эди, шунинг учун лифтни кутмай, шошиланча яёв тепага йўналди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. **Кунни кеч қилмоқ** Кунни ўтказмоқ, кунни (кундузни) тугатмоқ. Иқболхон шу зайлда юз хил хавотир билан кунни кеч қилади. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

КЕЧА 1 Сутканинг қоронғи тушгандан тонг отгунча ўтадиган қисми; тун. *Ойдин кеча. Қоронғи кеча.* ■ -Ойимни бир ойдан бери кўрганам йўқ. Бир кеча ёнида ётишни орзу қиламан, — деди енгилиганиб Нури. Ойбек, Танланган асарлар. *Сидиқжон йўлга тушиш нияти борлигини айтмаса ҳам, чол. бу кеча шу ерда қолишни, эрта саҳар йўлга чиқишни маслаҳат берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Бирор нарсага бағишланган, олатда расмий ва бадий қисмдан иборат бўладиган кечки умумий йиғилиш. *Меҳмонлар билан вакилларнинг қизгин табриклари, хайрли тилакларидан кейин кечанинг расмий қисми тугади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кеча охирида Ўзбекистон санъат усталари катта концерт кўйиб беришди.* Газетадан.

3 Бугундан олдинги кун. *Кеча сизни кутган эдим.* ■ *Кеча эрталаб, шаҳарни бир айланиб келайин, деб чиқиб кетган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КЕЧАГИ Бугундан олдинги кунда юз берган, маълум бўлган; олдинги кунга оид, кеча бўлган. *Газетанинг кечаги сони. Кечаги воқеа.* ■ *Бугун эрталабки чойдан сўнг Ҳасанали кечаги фикрни чинлаб амалга оширмоқчи бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бироқ кечаги ёмғирдан чанғибостни бўлган арава йўлда келаётган уч йўловчининг қовоқлари негадир солиқ, одимлари негадир ишончсиз эди.* Н. Фозилов, Дийдор.

2 Яқин ўтган вақтдаги, ҳозирдан олдинги. *Ҳар бирининг кечаги ўтмишини эслаб кўрайлик-чи: бири — бойнинг подачиси, бири — руҳонийнинг.. Ҳаммалари кулфатга дучор бўлган.. болалар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кечаги чўлқувар Мирзажон Эминов масбулятли вазифага.. кўрсатилди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

КЕЧА-КУНДУЗ, кечаю кундуз Кечаси ва кундузи, кечаси ҳам, кундузи ҳам; ҳамини

ша, доимо; узлуксиз равишда; тинмай. *Кечаю кундуз ишламоқ. Кечаю кундуз хаёлим сизда.* ■ *Шакаржон ака кечаю кундуз ишлаб, тандир ясар, баъзан ҳаммолчилик ҳам қиларди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *—Ҳеч хавотир олманг, — деди Давлатёр пешонасини тириштириб, — кеча-кундуз ўйлаб гаранг эдим.* П. Турсун, Ўқитувчи. [Гулнор:] *Ёлғизман, ғариб-бенавоман, лекин кўнглим сизда.. Кеча-кундуз ёдингиз билан яшайман.* Ойбек, Танланган асарлар.

Шу кеча-кундуз(да) Шу кунларда, ҳозир ўтаётган кунларда; ҳозирги вақтнинг ўзида. *Шу кеча-кундузда пахтадан кўра китоб зарур эканми?* Н. Сафаров. *Узоқни кўзлаган қиз. У киши шу кеча-кундуз миллат ғамида югур-югурдан бўшамай қолдилар.* К. Яшин, Ҳамза.

КЕЧАЛИК Кечаси бўладиган; кечасига, тунга оид. *Тўғри, дада! Кўйни эртароқ сўйиб, саранжом қилганингиз яхши. Кечалик иш қурсин.* Ойбек, Танланган асарлар. [Тожибой:] *Ундан кейин, шунча машаққатларнинг устига, бир кечалик бир машаққатни ҳам устингизга оласиз.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

КЕЧАСИ 1 Сутканинг қоронғи тушгандан тонг отгунча бўлган қисми; кеча, тун. *Қиш кунлари кечаси узоқ, кундузи қисқа бўлади. Янги йилга ўтар кечаси. Кечаси билан қор ёғди.* ■ *Бийрон тилдан сўз оқар равон: «Ада, нега кечаси узоқ?»* Ё. Мирзо.

2 рвш. Сутканинг кеча, қоронғи қисмида; тунда. [Ўрмонжон:] *Яхши ухлаб турдингми, кечаси келсам, ухлаб қолган экансан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

КЕЧИК Дарё, кўл кабиларнинг кечиб ўтиладиган жойи. *Биров сув тополмайди ичгани, биров кечик тополмайди кечгани.* Мақол. ■ *Улар [отлиқлар] кечик ер топиб, дарёдан от суздириб ўтишди.* М. Осим, Ўттор.

КЕЧИКМОҚ 1 Керакли ёки белгиланган вақтдан кейин келмоқ, кейин бормоқ; кеч қолмоқ. *Ишга кечикмадингизми?* ■ *У ҳозир хотинининг.. нега бунча кечикдингиз, деган сўроғини кутар [эди].* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Севиқли куввини йўлакда кўрган Офтоб ойим.. кечиккани учун нечоғлиқ ташвишлар тортиб ва қандоғ тушлар кўрганини [Отабекка] лаби-лабига тегмай сўзлай кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Белгили муддатдан кейинга қолмоқ, ўз вақтида бажарилмаслик. *Таъмир ишлари*

бу йил бир оз кечикди. ■ Кечикиб экилган галла ҳам, чигит ҳам, Матқовулнинг кейин берган ишловларига қарамай, яхши унум қилмади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 с. т. кам қўл. Кеч бўлмоқ, кеч кирмоқ. -Беда ўриб қўйиш керак эди-ку, - бошини қашиди Ёрмат. - А, кун ҳам кечикиб қолибди. Ойбек, Танланган асарлар.

КЕЧИНМА (асосан кўпл. шаклида) Кишининг руҳий ҳолатига таъсир қиладиган ҳис-туйғулар, ўй-хаёллар. Ёқимли кечинмалар. Қайғули кечинмалар. ■ Гулнор кўркам сочларини тузатиб.. чиройли туш каби енгил ва тотли кечинмаларга, ўйларга берилиб ўтирди. Ойбек, Танланган асарлар.

КЕЧИРИМ 1 Афв этиш; узр. У эрининг юзига кечирим сўрагандек тикилди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Қобил Комилов аста қайрилар экан, укасининг кечирим сўраётгандай, мулоким тикилишини кўрди-ю, дили ёришди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

2 ҳуқ. Афв этишнинг хусусий шакли; давлат бошлиғи томонидан жиноий жазонинг бекор қилиниши ёки юмшатилишидан иборат хусусий афв. Кечирим якка тартибда муайян шахсга нисбатан қўлланади. «ЎЗМЭ».

КЕЧИРИМЛИ 1 Кечириш мумкин бўлган, кечирса бўладиган. Одилжоннинг бошқа ҳар қандай хатти-ҳаракати.. кечиримли, узрли эди. Бироқ бу найранги тутадиган тутумга тўғри келмасди. «Ёшлик».

2 Кечирадиган хусусиятга эга; кечирувчи. Ўзбек халқи жуда кечиримли халқ.

КЕЧИРМОҚ 1 Кечмоқ фл. орт. н. Сув кечирмоқ. Хаёлидан кечирмоқ.

2 Афв этмоқ, гуноҳ, хато ва ш. к. ни ўтмоқ. Яхши ёзлмаганингни кечириш мумкин, лекин яхши ёзишни истамаганингни кечириш мумкин эмас. Газетадан.

Бошдан кечирмоқ Ўз ҳаётида кўрмоқ, тажрибадан, синовдан ўтказмоқ, билмоқ. Саид Жалолхон бошдан кечирганларини инқиллайинқиллай ҳикоя қилиб берди. А. Қаҳҳор, Башорат. **Кун кечирмоқ** Яшамоқ. Ерсиз, от-уловсиз қишлоқнинг кун кечириши - ўлим азоби. Ойбек, Танланган асарлар. **Кўздан кечирмоқ** Бирма-бир кўриб чиқмоқ, текширмоқ.

КЕЧКИ 1 Кечга оид; кечқурун бўладиган. Кечки пайт. Кечки шабада. ■ Ё кечки салқин билан, ё эртага эрталаб шаҳар ҳовлига [беда] олиб тушаман. Ойбек, Танлан-

ган асарлар. Эшелон ошпазлари кечаси овқат пиширмаслик ва кечки овқатни ҳам кундузи пишириб қўйиш ҳақида буйруқ олдилар, И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Иш-фаолияти тунда бўладиган; тунги. Кечки смена. Кечки ва сиртқи бўлимлар. ■ ..янги ўқув йилидан кечки мактабга борадиган бўлдик. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

3 Кеч пишадиган, кеч экиладиган. Кечки узум. Кечки ўрик. Кечки бодринг. Кечки картошка. Кечки экиннинг хатари бор. Мақол. ■ Куз ҳавоси илиқ эди. Кечки гуллар очилиб турибди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

КЕЧКИРМОҚ Кеч бўлмоқ, кечга яқинлашмоқ. Қиш кунлари қисқа бўлади - бирпасда кечкиради. ■ -Бугун қолинг, кун кечкирди, эртага ўзим арава топиб жўнатаман, - деди [Сидиқжон]. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

КЕЧЛАТИВ Кеч киритиб; кечқурун. Азимжонга айт, кечлатиб бораман. С. Аҳмад, Ҳукм.

КЕЧЛИК Кечки овқат. Улар масжиддан шомни ўқиб киргач, ичкаридан Ойбодоқ кечлик олиб чиқди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Меҳри опа кечликка барвақт унади. Р. Файзий, Шоҳи дарпарда. Бор, ўт олиб кел, сизгирнинг кечлигига ҳеч нарса йўқ. С. Кароматов, Бир томчи қон.

КЕЧМИШ 1 Ўтган, бўлиб ўтган (асосан пайт, замон ҳақида). Шамолдек кечмиш йиллар унинг [Гулчеҳранинг] чиройига чирой қўшган. С. Азимов, Оппоқ тонт қўшиғи. У ҳозир болаларнинг шўх, жонли, қайноқ ўйинларини томоша қилади. Ўзининг кечмиш болалиги, қишлоғи, ўртоқлари ёдига тушади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ўтган ҳаёт, ўтмиш. Кечмишинг бор чиндан ҳам узоқ, Илғай олмас барчасин кўзим. А. Орипов, Руҳим. Чол яна бошлади ҳазин достонин, Кечмишда оқизган кўз ёши - қонин. Файратий.

КЕЧМОҚ 1 Бирор нарса устидан босиб (ботиб) ўтмоқ, юрмоқ. Қор кечмоқ. Лой кечмоқ. ■ Қаҳратон қишда яланг оёқ муз босиб, саратонда қизғин қум кечиб, иссиқда, совуқда обдан пишган бизнинг йигитни [Йўлчини] ҳам, катта масофани пиёда босгани учунми, кун хила бетоқат қилган эди. Ойбек, Танланган асарлар. Тўрвасини анилатил елкасида илди-да, шахдам қадамлар билан тупроқ кечиб йўлга тушди. М. Ҳазратқулов, Журъат.

2 Юз бермоқ; содир бўлмоқ. У [Қоратой] бойнинг уйида кечган воқеалардан хабардор бўлиб туриш учун Шокир отанинг кампирини тайинлаган. Ойбек, Танланган асарлар. У [Қодиров] сўзлаш учун ўрнидан тургандаёқ, юрагида нималар кечаётганини пайқадим. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Ҳоли нима (ёки не) кечди Ҳоли нима (не) бўлди, қандай аҳволга тушди. [Жайноқ:] Утир.. Нафасингни ростлаб ол. Болаларнинг ҳоли нима кечди? Н. Сафаров, Уйғониш.

3 Ўтмоқ. Кўнглидан қандай гаплар кечди экан? ■ Йилларимдан хофга эмасман, Меҳнат, жангда кечди онларим. Ё. Мирзо. Касаллик кечишига қараб ўтқир ва хроник формаларга бўлинади. Ҳ. Файзуллаев, Тери касаллиги нима? У билан бирга кечган ширин дамларни, дилрабо сўхбатларни эслайди. Т. Ашуров, Оқ от.

4 Афв этмоқ, кечирмоқ. [Мирзақул:] Бой ота, Суярнинг гуноҳини мен сиздан сўрадим. Кечинг. Н. Сафаров, Уйғониш.

Бир қошиқ қонидан кечмоқ фольк. Афв этмоқ, афв этиб омон қолдирмоқ, ўлдирмаслик, жазоламаслик.

5 Баҳридан ўтмоқ. Ҳамма нарсаидан кечмоқ. Мол-мулкдан кечмоқ. Жон дўстинг жонидан кечса ҳам, мол дўстинг молидан кечмас. Мақол. ■ [Бек:] Хонумонимдан кечаман.. аммо бу ишни очмасдан қўймайман. А. Қаҳҳор, Бек.

6 Юз ўғирмоқ, алоқа, муносабатни узмоқ. Норози бўлишдан нима фойда. Дадангдан кечасанми? Ойбек, Танланган асарлар.

КЕЧПИШАР Кеч пишадиган, кейин етиладиган; кечки. Кечпишар қовун. ■ Ҳар меванинг ўз участкаси бор, ҳар бир участканинг ўз бўлимлари бор: эртапишар, ўртапишар, кечпишар.. И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

КЕЧУВ 1 кам қўлл. Кечмоқ фл. ҳар. н. Бу ердан кечув қийин эмас. ■ Дарёдан кечувда ҳам Ғаввос жонбозлик кўрсатди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Катта ариқ, дарё, сой кабиларнинг кечиби ўтиладиган (кечиби ўтиш мумкин бўлган) саёзроқ жойи; кечик. Энг қулай кечув тўғон яқинида. Чирчиқни биладиган одам фақат ўша ердан ўтади. Ҳ. Фулом, Машғал. ..кечуя ўрнини билиб, эҳтиёт билан сувга тушган машиналар ўтиб кетмоқда, баъзи-

лари эса қумга ботиб қолмоқда эди. Файрабий, Узоқдаги ёр.

КЕЧҚУРУН рвш. Кундуз тугаб, тун бошланаётган пайт, кеч пайти; оқшом. Адолат ҳар кун кечқурун Усмонжонни кўриш орзусида уйига ошиқар, уни соғинар, лекин бундан олишга ўз-ўзидан уяларди. С. Зуннунова, Гулхан. [Аҳмаджон] Кечқурун, ҳамма кинога кетганда, бирпас мизғигани қазарма ёнидаги майсага чўзилган эди, рўпарадаги адир ёнбағирлигидан ашула товуши эшитилди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

КЕЧҚУРУНГИ Кечқурун бўладиган; кечки. Муродхўжа домла кечқурунги зиёфатда яхши «маданий» закускалар ҳам бўлсин, деб шу яқиндаги бир ресторанга буюртмалар берган эди. А. Қаҳҳор, Сароб. Қадоқчи Ҳамроқулнинг тоби қочди. Ким билади, кеча кечқурунги худойи ош ёқмадими ё эрталаб чойнак қадоқлатиб кетган кишининг носидида бир гап бор эканми? А. Қаҳҳор, Томошабоғ.

КИБЕРНЕТИК Кибернетикага оид, унга хос. Хужайрани мазмунан жуда такомиллашган, кибернетик система асосида бехато ишлайдиган.. фабрика деб аташ мумкин. «Фан ва турмуш». Кибернетик тизимлар бир-биридан уларда ҳаракатланувчи сигналлар оқимининг табиатида қараб фарқ қилади. «ЎЗМЭ».

КИБЕРНЕТИКА [юн. kibernetike (techne) — бошқариш, дарғалик (маҳорати)] 1 Бошқарув жараёнлари ҳамда машиналар, тирик организмлар ва жамиятда ахборот-маълумот узатишнинг умумий қонуниятлари ҳақидаги фан. Техникавий кибернетика. Иқтисодий кибернетика. Тиббиёт кибернетикаси. ■ Кибернетиканинг техник асосини электрон ҳисоблаш машиналари ташкил этади. «ЎЗМЭ».

2 Информатикада: ахборот-маълумот олиш, сақлаш ва уни қайта ишлашнинг умумий қонунилари ҳақидаги фан.

КИБОР [a. كباړ — «кабир» с. кўпл. : катталар, улуғ кишилар] эск. кт. 1 Жамиятнинг олий табақасига оид киши; оқсуяк, аслзода. Киборлар жамияти. ■ Улуғ ҳоким дарвоза олдида эгардан тушиб, отни посбонга берди, шу пайт ялтироқ тўнли бир кибор тавзим қилиб, уни ичкарига бошлади. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. Европа киборлари расмича муомала қилишга мажбурман. А.

Қаҳҳор. Бос тепкини. *Киборлар сендекларни «қора халқ» деб писанд қилмайдилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Улуғворлик, киборга хос ўзини тутиш. *Таксон вазиятини ўзгартирмай, сохта кибор ва менсимаслик билан хонага кирди-ю.. креслолардан бирига ўтириб, оёғини чалиштирди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан. *Қулаҳмад ўзини кибор тутар.. одам юзига боқмай, терс қараб гапирарди.* Мирмуҳсин, Чўри.

КИБОРГ |киб (ернетика) + орг(анизм)| *айн. робот.*

КИБОРЛАРЧА Киборга хос ҳолат, хатти-ҳаракат билан. *Муллаларнинг салом ва ҳурматларига керагича жавоб бермай, уларнинг олдида киборларча ўтиб кетишининг сабаби ҳам кейинча очилди.* С. Айний, Эсдаликлар.

КИБОРЛИК Киборга хос белги-хусусият, хатти-ҳаракат. [*Нодирнинг*] *Табиатида бир хил киборлик мавжудки, бу, шубҳасиз, ҳаммага ёқаввермас, ҳатто кишида бир оз ҳайиқиш ҳам уйғотарди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Уларнинг ҳаракатидаги ишонч ва хотиржамлик хотинга ғолибларнинг ғурури, киборлиги, мағрурлиги бўлиб кўринди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

КИБР [а. كبر — мағрурлик, катталиқ, такаббурлик] *Ўзини ҳаммадан юқори ҳис этиш; манманлик, кеккайиш ҳис-туйғуси. Олифта бойвачча кибр ва аҳмоқона ғурури ила креслода талтайганча қолди.* Ойбек, Нур қидириб.

КИБРЛАНМОҚ *Ўзини юқори ҳис этмок; манманлик қилмок, кеккаймок. Рихсибой ака кейинги пайтда жуда кибрланиб кетди: эришилган ютуқларнинг ҳаммаси мен туфайли дейдиган бўлиб қолди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

КИБРЛИ *Ўзини ҳаммадан юқори ҳис этадиган; кеккайган. [Қизлар] Қутбияни «кибрли, мағрур ва ота-онасига катталиқ қилади», деб айблардилар.* С. Айний, Эсдаликлар. *..эллиқбоши бирдан ғолиб, кибрли вазият олди ва Парнихўжа ёғчига сўзлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

КИБРЛИК *айн. кибр. Араббой овқат вақтида бошқалар олдида ўзига хос кибрлик билан Элмуродга таъна қилди: -Ҳа, қоровулхонада мактаб очибсиз деб эшитдик.. Ойлик қанча? П. Турсун, Ўқитувчи.*

КИБР-ҲАВО, **кибру ҳаво** *Ўзига ортиқча баҳо бериш, манманлик. Ҳабибий, қош кериб, мағрур боқма элга, камтар бўл, На-*

зардан қолма, бадахлоқ ила кибру ҳаводан кеч. Ҳабибий.

КИГИЗ *Юнгдан босиб тайёрланадиган қалин пишиқ палос; намат. Учоққа яқинроқ ерда, кигиз устига солинган кўрпачада, кичкина бир сариқ, бужур одам кўк пиёлада чой хўплаб ўтирибди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Кигиз босиш *Юнгдан намат, палос каби буюмлар (уй жиҳозлари ва оёқ кийимлари) тайёрлаш. Кигиз этик с. т. Валенка, пийма. ..кўн этик, кигиз этик, почапўстин.. қўйинг-чи, бозордаги ёймачида нима бўлса, ҳаммасидан бор эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

КИЗАК *Дўппининг тепаси ва жияги ўртасидаги қисми, гардиши. Назирқул нима дейишини билмай.. дўпписининг кизагини тортиб ўйнар, гоҳ-гоҳ ёлворгандек, кўзларини пирпиратиб, Низомиддиновга қараб қўярди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Ухумдек бошидан кизаги шўрлаб кетган шляпасини қўлига олди.* Э. Аъзам, Кечикаётган одам.

КИЙ [пол. kij — таёқ, ҳасса] *Бильярд ўйинида соққаларни уриб думалатиш учун қўлланадиган, учи ингичка узун таёқ.*

КИЙИК *Қувуш шохли сутэмизувчилар оиласининг оху, бугу ва ҳоказолар каби катта бир гуруҳининг умумий номи. Тор чўққисиде ўтлаб юрган кийик шарпани эшитиб, бош ирғатгандай бўлди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

КИЙИКЎТ *Ялпиздошлар оиласига мансуб, бир ва кўп йиллик хушбўй доривор ўсимлик (атир-упа ва дори саноатида ишлатилади).*

КИЙИМ 1 *Баданни ва тана аъзоларини беркитиш, ёпиш ва шу билан инсон танасини ташқи муҳит таъсиридан сақлаш учун кийиладиган, асосан, мато ва тери-дан тикиб тайёрланадиган нарсаларнинг умумий номи. Ички кийим. Устки кийим. Бош кийим. Оёқ кийим. Миллий кийим. Аёллар кийими. — Тор кўчанинг юқори бурчагида отининг тизгинини ушлаган ҳолда, бир йигит кийимига ўтирган чанг-тўзонларни қоқар эди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Гулнор.. қутилардан бирини очиб, кийимлари орасига ҳалиги дўппини жойлаштирди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳовлиқиб, рус ҳарбий зобити кийимида шахзода Исфандиёр кирди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 *айн. кийимлик. Бир кийим атлас. Икки кийим духоба сотиб олмок.*

КИЙИМ-БОШ Кийиладиган нарсалар. кийим; уст-бош, кийим-кечак. Булар [ийгитлар] бир шаҳарга тушиб, эртасига кийим-бош олишди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Эмурод.. ўзини улар олдида дадасининг кийим-бошини кийиб юрган боладай кўпол, уқувсиз сезарди. Шухрат, Шинелли йиллар.

КИЙИМ-КЕЧАК айн. кийим-бош. Арава-арава кийим-кечак келтирилиб, ҳамма болаларга бир сидра янги ички ва устки кийим-бош берилди. П. Турсун, Ўқитувчи. Мирбадал тўкиб қўйилган пахта устида кийим-кечаги билан донг қотиб ухлаб ётибди. Н. Сафаров, Шарқ тонги.

КИЙИМЛИ Кийим кийган, кийимда бўлган. Қўлтиқларида товук, хўроз билан.. жулдур кийимли болалар шипиллаб ўтади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Извошда оқ кийимли иккита одам ўтирарди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

КИЙИМЛИК Кийим қилинадиган мато, кийимбоп газлама; кийимга мўлжалланган. Бир кийимлик духоба. Икки кийимлик атлас. Кийимлик харид қилмоқ. ■ [Дехқон:] Қовуним пишиб чириб кетди.. битта четанда олиб тушай-да, сотиб, болаларга кийимлик олай, деб хаёл қилган эдим. Ойбек, Танланган асарлар. Амакингизнинг дуконига яхши шоҳилар, бахмаллар келибди, омайсизми? Кеча.. уч-тўрт кийимлик олиб келиб қўйдилар. Ойдин, Ҳикоялар.

КИЙИММОҚ 1 Киймоқ фл. ўзл. н. Кийинаётиб, столдаги графининг тагига қистирилган бир парча қоғозга кўзим тушди. О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.

2 Маълум тарзда кийим кийган ҳолатли бўлмоқ. Иссиқ кийинмоқ. Юнун кийинмоқ. Олифта кийинмоқ. ■ Ҳар доим яхши кийиниб, кеккайиброқ юрадиган бу чиройли, қоратўри йигит.. ўқитувчи Каримов эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Бироқ бугун одатига хилоф равишда кийинган: эгнида ҳаворанг мовут чакмон, оёғида ҳам сахтиён маҳси.. С. Сиёев, Аваз. Кийинишидан нозик табиатлиги, баланд дидлиги кўруниб турарди. Шухрат, Шинелли йиллар.

КИЙИНТИРМОҚ 1 Кийинмоқ фл. орт. н. Ўғлини кийинтирмоқ.

2 Кийим-бош, кийим-кечак билан таъминламоқ. Фуод афанди бир ярим йилдан бери уни [Ҳожини қизини] боқар, ичирар, кийинтирар.. лекин пул олмас эди. М. Исмоилий, Фар-

ғона т. о. Худого шукур, бойларимиз орасида саховатли одамлар ҳам бор. Улар фақирларга закот берадилар, яланғочларни кийинтирадилар. Ойбек, Танланган асарлар.

КИЙМОҚ 1 Кийим билан баданни ёки бирор аъзосини ёпмоқ; кийиладиган нарса (кийим) ни танага, танадаги аъзога ёпмоқ, қўймоқ, илмоқ. Қўйлак киймоқ. Дуппи киймоқ. Этик киймоқ. Пальто киймоқ. Ниқоб киймоқ. Қўлқоп киймоқ. ■ Қиз туғунини қўлтиқлаб, ҳовлига тушди. Кавушини киймади. Яланг оёқ «шип-шип» юриб кетди. Ойбек, Танланган асарлар. Фуломжон апил-тапил кийимларини кийди, оёқларига ковушларини илди.. шарпасиз қадамлар билан дарча олдида келди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 этн. Ҳадя кийими олмоқ. Шармсиздир юзлари, Ошга тўймас кўзлари, Тўйга бориб, тўн киймоқ Ҳамон фикру сўзлари. Ҳамза.

3 кўчма Ўранмоқ, қопланмоқ, бурканмоқ (ўт-ўлан, гул ва ш. к билан). Баҳорнинг дастлабки кунлари: қишлоқ яшил либос кийган. Н. Сафаров, Хадича Аҳророва. Дунёни гулларнинг хушбўй ҳиди тутуди, гулшану боғлар қизил сарпо киядилар. Газетадан.

Тўнини тескари киймоқ қ. тўн. Отабенинг аланглаб жавоб бериши Зайнабнинг боғи даввосини чинга чиқаргандек бўлиб, Кумуш жуда ҳам тўнини тескари кийди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КИЛКИЛЛАМОҚ 1 Мавжланиб, тўлқинланиб турмоқ, жимир-жимир қилмоқ.. кўм-кўк ийрим килкиллаб, худди бир афсонавий махлуққа ўхшаб турарди. Ш. Холмирзаев, Сайланма.

2 Диркилламоқ, диркиллаб тебраниб турмоқ, Килкиллаган думба ёғи.

КИЛО [нем. Kilo] с. т. Килограмм.

КИЛО- [фр. kilo < юн. chilioi — минг] Физик катталикларни билдирувчи ўзлашма кўшма сўзларнинг биринчи қисми; метрик тизимдаги асосий катталиклардан 1000 марта ортиқ миқдорни англатади.

КИЛОВАТТ [кило.. + ватт] Электр токи қувватининг 1000 ваттга тенг ўлчов бирлиги.

КИЛОВАТТ-СОАТ Халқаро бирликлар тизимида бир килловатт қувватнинг бир соатда бажарган ишига тенг ўлчов бирлиги.

КИЛОГРАММ [кило.. + грамм] Халқаро бирликлар тизимида 1000 граммга тенг оғирлик ўлчов бирлиги.

КИЛОГРАММЛИ Килограмм оғирлигидаги; килограмм келадиган. *Беш килограммли тош.*

КИЛОМЕТР [кило. + метр] Халқаро бирликлар тизимида 1000 метрга тенг узунлик ўлчов бирлиги. *Канал ўн етти километр узунликда бўлиб, Яккабоғдан чиқарилиши ва Шўртепаннинг пастроғидан яна дарёга ташланиши керак эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

КИЛОТОННА [кило. + тонна] Ядро заряди қувватининг шартли ўлчов бирлиги (1000 тонна тринитротолуолнинг портлаш қувватига тенг).

КИМ 1 сўр. олим. Умуман, шахс ҳақида (исми, иш-амали ва б. нуқтаи назардан) сўроқни билдиради. - *Ким келди? - Собир. - Мени ким сўради? - Директор. ■ - Менинг бу ерда эканлигимни ким айтди? - деди Сидиқжон бирпас жимликдан сўнг. - Ўзингиз сўроқлаб билдингизми? Кимдан сўрадингиз? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. - Хўп, янги очиладиган мактабларда ким ўқийди? - деди бой. - Мукулмон болалари. Ойбек, Танланган асарлар. - Сиз ўзингиз кимсиз? - Ўзингиз Низомиддиннинг дўстлариданман. Мирмуҳсин, Меъмор. - Ювғучи керак бўлса, кадохдонинг уйига бор. Кимнинг ўлган? - деди чойхоначи қаландарга. С. Сиёев, Ёруғлик.*

2 Исми, иш-вазифаси ва б. жиҳатдан аниқ бўлмаган шахсни билдиради. *Шунинг учунми, кўкси зардобга тўлиб, дардини кимга айтишини билмай қолган кезларида, Аваз Мутрибни соғинади, унга кўнгил ёради. С. Сиёев, Ёруғлик.*

3 Нисбий олмош вазифасида эргаш гапни бош гапга боғлаш учун хизмат қилади. *Кимнинг биласизми кучи бўлса, ким ишнинг ҳавосини олса, ўша зарбдор бўлаверади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

4 Қатор келган бир неча гаплар бошида қўлланиб, **бири, баъзиси** деган маънони билдиради. *Уларнинг бари жараҳатланган: кими бошини ушлайди, кими белини кўтара олмайди. Ойбек, Танланган асарлар. Аксарининг уст-боши юпун.. кимларда похал тиқилган эски калиш, кимларда жағи йиртиқ кавуш, лекин улар шод. Ойбек, Танланган асарлар.*

Ким билади (ёки билсин) Шахс, нарса, воқеа-ҳодиса ва ш. к. нинг номаълумлиги, аниқ эмаслигини билдиради; билмайман, билмадим (билмасам). *Қирғиз Уроз*

*белбоғига маҳкам чандиб тугилган биттагина сўлкавойни (ким билади, буни қачонлардан бери сақлаб келган у) чиқариб, селкингина ташлади. Ойбек, Танланган асарлар. Ориятли бўлганидан, одамлар юзига тик қарагани уяладими, ким билсин, бу аёлнинг вужудида ўн эркакнинг ор-номуси бор эди. Т. Ашуров, Оқ от. **Ким айтади сизни (сени)** Шахсининг қилган иши, хатти-ҳаракати унга муносиб эмаслигини билдиради, қайд этади. *Яшанг-э, сизни ким айтади қишлоқ мухбири деб? «Гулуста».**

КИМАРСА эск. айн. кимса.

КИМДИР гум. олим. **1** Кимлиги номаълум одам; биров. *Ташқаридан кимдир «Урмонжон ака» деб чақирди, ҳаял ўтмай, эшикдан илжайган калла намоён бўлди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Атиргул тўсатдан силкинди-да, кимдир энгашиб, анорзорга қочди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

2 Ким бўлса ҳам бир одам, бирор киши, ким бўлмасин. *Кимдир шу ишни бажариши керак.*

КИМЁ 1 [a. الكيمياء – оддий металлларни асл металллар (олтин, қумуш)га айлантириш тушунчаси]. Моддалар, уларнинг таркиби, тузилиши, хоссаларини, шунингдек, бир модданинг бошқа моддага айланишини ўрганувчи фан. *Аналитик кимё. Ноорганик кимё. Органик кимё. Кимё ўқитувчиси. ■ У эрта билан хатни почтага ташлаб келиб, яна кимёдан конспектларини ўқишга тушинди. Мирмуҳсин, Умид.*

2 кўчма Шу нарса (тушунча) га (олтинга айлантиришга) нисбат беради. *Муқаддас ўлкам, ажиб хушҳаво, омон бўлсин, Эли жасуру ери кимё, омон бўлсин. Ҳабибий. Ажиб нозик бу бармоқлар, Териб мисқол қилур тоғлар, Жаҳонда энг буюк кимё Бу қўллардир, бу қўллардир. Э. Воҳидов.*

3 Кимё (хотин-қизлар исми).

КИМЁВИЙ Кимёга оид, кимё ҳодисалари билан боғлиқ. *Сувнинг кимёвий таркиби. Кимёвий чиқиндилар. Кимёвий дорилар. Кимёвий реакциялар. Кимёвий элементлар (унсурлар).*

КИМЁГАР [a. + ф. كيميار – кимё билан шуғулланувчи] Кимё фани бўйича мутахассис, олим; кимё саноатида ишловчи шахс. *Чирчиқ, Қўқон, Самарқанд кимёгарлари ўғитларнинг янги турларини ишлаб чиқаряптилар. Газетадан.*

КИМОНО [яп. kimono — кийим; кўйлак] 1 Япон эркалари ва аёлларининг жуда кенг энгли халат кўринишидаги кийими.

2 Умуман, шундай бичимдаги халат ёки кўйлак. *Қизнинг энида қийиқ ёқа, ҳаворанг батист кимоно.* Н. Ёқубов, Жон.

КИМСА 1 Умуман одам, шахс, зот. *Қисқаси, илгаридан оддий бир тенгдошдек бўлиб келган бир қиз энди Элмурод учун сирли бир кимсага айланиб борар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бу номаълум кимса оёқ учи билан юриб келди-да, мўралаб айвонга қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кам қўлл. Ҳеч ким, ҳеч зот. *Гўё кимса ҳол сўрмас мендан, Жураларим сўрамаслар ҳол.* Рауф Парфи. *Нон сотиб олай деса, бозор йўқ, тортиб олай деса, кимса йўқ.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

КИМСАН 1 «Ким» сўзининг иккинчи шахсга қаратилган сўроқ шакли. *Подадан адашган бузоққа ўхшаб дуч келган эшикка бошингни тикаверасанми? Кимсан ўзинг?* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Назарда тутилган шахснинг даражаси (амали, унвони, бойлиги ва ш. к.) юқорилигини таъкидлаш учун ишлатилади. [Тантибойваччанинг дадаси] *Зиқнанинг пир ургани эди. Кимсан — терифуруш фалончи бой!* *Лекин кўрган одам ямоқчими, бўзчими деб ўйлар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Хотинлари ҳам, кимсан — оқсоқолнинг хотинимиз, деб кеккайишиб, ўзларига хон, ўзларига бек бўлиб, роса зуғумини ўтказишди, — деди Юсвали тоға.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Кимсан (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

КИМСАСИЗ 1 Ҳеч кими йўқ, ёлғиз. [Элмурод:] *Ахир, бир кимсасиз етимдан бугун шундай одам бўлсам-у, бошим кўкка етмасинми?!* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Одам зоти йўқ, одамсиз; бўм-бўш. *Кимсасиз ҳовли. Кимсасиз дашт.* ■ *Маҳкам кимсасиз коридордан тез-тез юриб, ўша эшик қаршисига борди.* П. Қодиров, Уч илдиш. *Онахон. Найманчанинг кўчаларига яна бир тикилаб қаради: ҳаммаёқ бояғидай жимжит, кимсасиз эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

КИМХОБ [ф. *كخواب* — майин ипақдан тўқилган мато] Ўриши ипақ, арқоғи зардан тўқилган мато; шу матодан тайёрланган (тикилган). *Бир тўнлик кимхоб. Кимхоб тўн. Кимхоб нимча.* ■ *Бу туяларнинг бир*

нечтасига.. духоба, кимхоб, зарбоф, атлас, адрас ва шойи кийимликлар.. юкланган экан. С. Айний, Эсдаликлар. *Чигатой билан Ўктой.. кимхоб тўшак устида ўтириб, Чингизхондан келган чопарнинг ҳикоясини тинглашарди.* М. Осим, Ўтрор.

КИН [ф. *کين* — кек, ўч; душманлик] кт. Гина; адоват, кек. *Қўзғолончи халқнинг кин, қаҳри ҳар лаҳза кучайди, ҳайқириғи кўкни тутди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Юракда бир мўмин бандасига кин сақлаш мусулмончиликка ёт нарса, бой.* К. Яшин, Ҳамза.

КИНА айн. кин, гина. *Сафар бўзчи кинани тамоман кўнглидан юйиб ташлаган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Йўқ дилда зарра кина бу шону шаякат ила.* Ҳабибий.

КИНДАК I с. т. айн. киндик I.

КИНДАК II с. т. айн. киндик II.

КИНДИК I I анат. Қориндаги болани йўллош (плацента) орқали она танаси билан бирлаштирувчи, болани озиқ моддалари билан таъминлаш учун хизмат қилувчи ичак-най. *Учқуннинг киндигини кесганда, Тозагул кўзларини юйиб, қалт-қалт титраб турди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Бола тугилгач, шу ичак-найни кесиб ташлаш натижасида қорин ўртасида ҳосил бўлган кичиқ чуқурча; қориннинг ўрта қисми. У [Соли совуқ] *шошиб-пишиб Азимбойваччани кўкрагидан итарган эди, Азим унинг киндигига ўхшатиб тенди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Киндик қони тўкилган ер (ёки жой, тупроқ) Тугилган ер, тугилган, ўсган жой; ватан. *Сафаргалдига бу қумлар чақалоқ вақтидан ошна. Қорақумда унинг киндик қони тўкилган.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Киши қаригандан кейин киндик қони тўкилган жойини кўмсаб қаларкан.* Б. Раҳмонов, Олтин одамлар.

3 кўчма Марказ, ўрта. *Даштнинг киндиги мана шу ер, — деди Ўктам.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Мана, уч йилдирки, Марказий Фарғона киндигида гўзаллик яратяпмиз.* Газетадан.

КИНДИК II Дорбоз юрадиган арқоннинг ўртароқ жойидан кўтариб турувчи икки ёғоч учларининг бир-бири билан, шунингдек, арқон билан туташган, кесишган жойи. *Уни [дорбозни] киндикдан киндикка, чигириқдан чигириққа йўрғалатиб, саломат олиб чиқувчи нарса унинг қўлидаги лангари!* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

КИНДОР [ф. *кин дар* — кин (гина) сақловчи] эск. кт. Гинадор, кеки бўлган. *Киндор одам.*

КИНЕМАТОГРАФ I эск. Кинотеатр, кино.

2 Кино санъати.

КИНЕМАТОГРАФИСТ қ. кинематографчи.

КИНЕМАТОГРАФИЯ [юн. *kinema, kinematos* — ҳаракат + *grapho* — ёзаман] Маданият ва саноатнинг кинофильмлар ишлаб чиқариш ва уларни томошабинларга намойиш қилиш соҳаси. *Кинематография ходимлари.* ■ *Маъруф Назаров кинематография, драматургия ва қўшиқчилик соҳасида ҳам деди қалам тебратяпти.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

КИНЕМАТОГРАФИ Кинематография ходими. *Ўзбек кинематографчилари.*

КИНЕСКОП [юн. *kinéo* + — ҳаракатга келтираман + *skopeo* — кузатаман, қарайман] Телевизорда оқ-қора ёки рангли тасвирни қабул қилиб қайта кўрсатувчи электрон-нур трубка.

КИНЕТИК I Кинетикага оид. *Кинетик назария.*

2 Ҳаракатга оид. *Кинетик энергия.*

КИНЕТИКА [юн. *kinetikos* — ҳаракатлантирувчи] Назарий механиканинг динамика ва статика соҳаларини ўз ичига олган бўлими. қ. *динамика, статика.*

КИНЛИ айн. киндор. *Йўлчи лабини маҳкам тишлаб, кинли кўзларини бир нуқтага тикди.* Ойбек, Танланган асарлар.

КИННА этн. Урофий тушунчага кўра, гўё суқланиб қараш таъсирида «кирадиган» касаллик, оғриқ. *Бунга сўзнинг магик қудратига асосланувчи кинна, бадик, авраш. ҳамда маъсум-маросим қўшиқларидан «Суст хотин», «Чой момо» кабилар мансуб.* «ЎТА».

Кинна кирмоқ Кинна таъсир этмоқ, кинна таъсирида касаллик, оғриқ юз бермоқ. *Кўзга яқинман-да. Дарров кинна кирди, жигар.* У. Исмоилов, Сайланма. **Кинна солмоқ** Афсун айтиб, силаш, уқалаш билан «киннани ҳайдамоқ», касалликни йўқотмоқ. *Унсин келгандан буён, касалларга кинна солиш, туққан хотинларга доя бўлиш учун кампир бемалолроқ юра бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

КИННАКАШ айн. кинначи. *Исириқда «бир гап бор»лигини фолбинлар, азайимхон-*

лар, киннакашлар ҳам. пайқаб. Н. Шораҳимов, *Исириқ тутатиш хурофотми?*

КИННАКАШЛИК айн. кинначилик.

КИННАЛАМОҚ I айн. кинна солмоқ. қ. кинна. *Гўруғли совутнинг тугмаларини чиқариб. отимни ўзим кинналасам, яхши бўлармикан, деб отнинг тепасида туриб эди, ногоҳ кўзи биёбонга тушди.* Усмон бахши Мамат ўғли, Бўтақўз.

2 кам қўл. айн. кинна кирмоқ. *Бола чинқириб йиғласа, кинналабди, деб қушноч момага югуришган.* «Шарқ юлдузи».

КИННАЧИ Кинна солувчи, кинна солиш билан шуғулланувчи шахс; киннакаш. *-Тунов куни бошим оғриб, кинначини чақирсам, [қайнанам] ҳайдаб юборди, — деди Савлатхон ўртоғига.* Ғайратий, Савлатхон. *Уялганлариданми ё кинначига алданганлариданми, ажин босган юзлари қип-қизариб кетганди.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

КИННАЧИЛИК Кинначининг касби, кинна солиши билан шуғулланиш. *Анорбибига ўхшаш тул хотинларнинг қиладиган иши ҳар кимга ҳам маълум: маҳаллада дастурхончилик, бойлар эшигида оқсочлик, кинначилик ва ҳоказо.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Биласан-ку, кампирим баъзи вақтда кинначилик қилади.* Ойбек, Танланган асарлар.

КИНО I айн. кинематография. *Кино, театр сингари санъат турлари орасида адабиёт ҳам тарбиянинг энг фаол ва самарадор омилларидан биридир.* «Фан ва турмуш».

2 с. т. Кинофильм. *Овозли кино. Овозсиз кино.* ■ *Ўлмас.. ётоққа томон бурилган эди, Мурод тўхтатди: -Хуш, ўртоқ командир, қанақа кино кўрдингиз? А. Қаҳҳор, Йиллар. Клубда ҳиндча кино кетаётган экан.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

3 с. т. Кинотеатр. *Кинога бормоқ.* ■ *Богнинг бир чеккасида овқатхона, яна бир чеккасига кино жойлашган.* Уйғун.

КИНО- [юн. *kinéo* — ҳаракатга келтираман] Ўзлашма қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, кинематографияга, кинофильмга алоқадорлик маъносини ифодалайди.

КИНОАКТЁР [кино.. + актёр] Кино артисти, киноартист.

КИНОАКТРИСА Кино артисткаси. *Институтни тамомлашим билан орзум амалга ошди. Мен энди киноактрисаман.* «Муштум».

КИНОАППАРАТ [кино.. + аппарат] Ҳаракатдаги объектларни киноплёнкага тушириб оладиган, шунингдек, кинофильмлар намойиш қилинадиган аппарат. *Энчи бир йигит дарҳол киноаппаратини ғилофидан чиқариб, Махсумни суратга ола кетди.* Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.

КИНОАППАРАТУРА Кинематография соҳасида ишлатиладиган турли хил машина, механизм, дастгоҳ, жиҳоз ва ш. к. лар мажмуи.

КИНОАРТИСТ айн. киноактёр. *Каримжон киноартист учун яна битта бифш-текс буюрди.* О. Ҳусанов, Киноартист билан учрашув.

КИНОДРАМАТУРГИЯ [кино.. + драматургия] 1 Киносценарийлар мажмуи.

2 Киносценарийлар тузиш, яратиш иши, назарияси. *Аввало, кино санъатининг бирдан-бир муваффақиятини таъминлайдиган асосий соҳа — кинодраматургия ишини тўғри йўлга қўйиш лозим.* Газетадан.

КИНОЖУРНАЛ [кино.. + журнал] Кундалик ҳаётини муҳим ва халқаро айтимоий-сиёсий воқеаларга бағишлаб яратиладиган қисқа метражли фильм. *Кейинги йилларда у.. «Ўзбекистон ўн беш йиллиги» каби тўла метражли фильмларни ва бир неча киножурналларни қўлдан чиқарди.* «Гулистон».

КИНОКАРТИНА [кино.. + картина] айн. кинофильм.

КИНОКОМЕДИЯ [кино.. + комедия] Характер, конфликт ва вазиятлар тасвири томошабинда кулги кўзғатадиган, юмористик ва ҳажвий жиҳатлар бир-бирига боғлиқ ҳолда кўрсатилган кинофильм.

КИНОКОНЦЕРТ [кино.. + концерт] Алоҳида концерт ижро(номер)ларидан тузилган кинофильм.

КИНОЛАШТИРМОҚ Бирор ҳудудда кинотеатрлар қурмоқ, кўчма кинолар ташкил қилмоқ. *Қишлоқларни кинолаштирамоқ.*

КИНОЛЕНТА [кино.. + лента] Кинофильмнинг бир нусхаси; кино лентаси. *Ой-жамол суратга боқаркан, кўз олдига бултур ёзда.. боғларда сайр қилгани.. кинолентадайдир-бир-бир ўтди.* Ж. Шарипов, Ҳоразм.

КИНОЛОГ Кинология мутахассиси; итларни парваришлаш ва уларни бирор фаолиятга ўргатиш билан шуғулланувчи шахс.

КИНОЛОГИЯ [юн. кино, кинос — ит + logos — тушунча, таълимот] Итларнинг

эволюцияси, зотлари, анатомияси ва физиологиясини ўрганиш, уларни урчитиш, парваришлаш, ўргатиш каби масалалар билан шуғулланувчи фан.

КИНОМЕХАНИК [кино.. + механик] Киноаппаратни ишлата билувчи ишчи, кинофильм кўрсатувчи механик. *Овоз оператори киномеханикка «Солдат отаси» фильмининг биринчи ҳалқасини қўйишни буюрди.* Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш.

КИНООПЕРАТОР [кино.. + оператор] Кинофильмларни суратга олувчи мутахассис. *Эшикда «Телецентр» деб ёзилган автобус. Ичкарасида прожекторлар, кинооператорлар..* С. Аҳмад, Сайланма.

КИНОПАНОРАМА [кино.. + панорама] айн. панорама(ли) кинотеатр. қ. панорама.

КИНОПЛЁНКА [кино.. + плёнка] Кинофильмларни суратга олиш учун ишлатиладиган лента; кино плёнкаси. *Киностудияда икки соатча бўлдим. Ҳамкасбларим.. катта ўрам киноплёнка ҳадя қилиб, кейин шаҳарни томоша қилишни таклиф этишди.* Газетадан.

КИНОПРОКАТ [кино.. + прокат] Кинофильмларни намойиш қилиш учун чиқариш ва улардан маълум вақтда фойдаланиш мақсадида кинотеатр, клуб ва ш. к. жойларга бериш; шу иш билан шуғулланган муассаса.

КИНОРЕЖИССЁР [кино.. + режиссёр] Кинофильмни қўювчи режиссёр, кинокартина режиссёри. *«Тоҳир ва Зухра» фильми тугар-туғамас, Наби Ғаниев кинорежиссёр Комил Ёрматов ҳамкорлигида «Насриддиннинг саргузаштлари» кинокомедияси устида иш бошлади.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

КИНОСТУДИЯ [кино.. + студия] Кинофильмлар ишлаб чиқарадиган корхона. *1926 йили Ўзбек давлат киноси ташкил этилди. Киностудия «Бахт қуши» фильмини экранга чиқарди.* «Гулистон».

КИНОСЦЕНАРИЙ [кино.. + сценарий] Кинофильм яратиш учун асос бўладиган бадий асар. *Мана бу киносценарийни олингда, яхшилаб ўқиб чиқинг.* «Муштум».

КИНОТЕАТР [кино.. + театр] Кинофильмлар намойиш қилинадиган махсус бино. *Кинотеатр олдига борганимизда, сенадан кечикиб қолган қиз билан йигитга кўзимиз тушди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

КИНОТЕХНИКА [кино.. + техника] Кинофильмларни суратга олиш, нухсала-рини кўпайтириш ва намойиш қилиш билан шуғулланидиган техника соҳаси.

КИНОФЕСТИВАЛЬ [кино.. + фести-валь] Вақти-вақти билан ўтказиладиган, кўпинча бир умумий мавзуга бағишланган кинофильмлар ёки бирор мамлакатнинг энг яхши кинофильмлари кўриги. *Халқаро кинофестиваль.* ■ *Ўзбек киноҳужжатчи-лари кейинги икки йилнинг ўзида турли кинофестивалларда ўндан ортиқ фахрий диплом олдилар.* «Гулистон».

КИНОФИЛЬМ [кино.. + фильм] Эcran-да намойиш қилиш учун яратилган кинематография асари, кинокартина. *Рангли кинофильм. Илмий-оммабоп кинофильм.* ■ *Рабиёв, эшик ёпилгунча, Роҳиланинг буй-бас-тига қараб турди. Уни қайси кинофильмда кўрганини эслашга уринди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

КИНОХРОНИКА [кино.. + хроника] Кундалик ҳаётдаги муҳим воқеаларни кўрсатиб берадиган қисқа метражли фильм ёки киножурнал.

КИНОЧИ (асосан кўпл. шаклида — кино-чилар) Кино ходими. *Ёш кинодраматург ва кинорежиссёр Учқун Назаров ўзбек киночиларининг 40 йил ичида эришган ютуқлари ҳақида муфассал ҳикоя қилиб берди.* Газетадан.

КИНОШУНОС [кино.. + ф. *شناس* — ўрганувчи] Кино илми билан шуғулланувчи мутахассис, олим. *Фильмининг бўлажак тақдирини унинг асосий ҳукмдорлари — биз томошабинлар, танқидчилар, киношунослар, санъатшунослар.. ҳал қилади.* Х. Муталова, Олмалар.

КИНОЯ [а. *كنايه* — белги; шама, ишора; пичинг, кесатиқ] 1 Масхаралаш, кулиш учун асл маъносидан бошқа, мажозий маънода айtilган сўз, гап; қочирим, истехзо, пичинг, кесатиқ ифодаси. *-Хуш, сизча нима қилиш керак, ўқимишли акам! — деди киноя билан Йўлчи.* Ойбек, Танланган асарлар. *Саодатхоннинг.. юзидаги жиддийлик ўрнини галати, кинояга ўхшаган табассум эгаллади.* С. Зуннунова, Янги директор. *-Норбоевamisиз? Меҳнатдан қочиб келибсиз-да, синглим, — Унинг кўзой-нак орқасидаги кўзлари киноя билан қисилди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Шоди Мударрисович.. илжайиб турар, сўзларида*

ҳазил аралаш киноя оҳанги бор эди. Д. Нурий, Осмон устун.

2 *ад.* Услубий восита: бадий асардаги инкор этиш усулларидан бири бўлиб, бирор шахс ёки нарса устидан кесатиқ, қочир-қиқ воситасида яширин кулишдан иборат.

КИНОЯЛИ Пичинг билан айtilган; пичинг, киноя ифодалайдиган. *Ўктамнинг кўзларида эса қандайдир кинояли маъно, лаб-ларида ғалати табассум сезгандек бўлди Собир.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Лейтенант.. товушини ортиқча баланд чиқариб койимас, салмоқлаб, кинояли сўзлар билан етмиш икки томирга игна тиққандан бадтар жонини ҳалқумига келтирар эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

КИНОЯОМУЗ [а. + ф. *كنايه آميز* — кинояли, пичингли, яширин маъноли] Киноя тарзидаги. *[Ўрмонжон] Нимадандир ғашни келаётгандай, ўндан кинояомуз ҳол-аҳвол сўради-да..* А. Қаҳҳор. Кўшчинор чироқлари.

КИОСКА [фр. *kiosque* — чакана савдога мўлжалланган дўконча < т. + ф. *كوشك* — далаҳовли; шаҳар ташқарисидаги қаср] Савдосотиқ ёки бошқа мақсадлар учун мўлжалланган павильон; кичик дўкон. *Гул киоскаси.* ■ *Газета киоскаси олдида сочига оқ оралаган, ўрта ёшлардаги бир хотин унга қараб турарди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

КИОСКАЧИ Киоскада савдо қилувчи. *Киоскачи бугунги газеталарни тартибга соляпти.* ■ *-Файзи опа энг камтар киоскачиларимиздан, — деди бошлиқ.* Газетадан.

КИПРАТИКАН қ. типратикан. Йўл ёқасидаги бир тавақали эшик ғийқ этиб очилди. *Ўндан ёш боланинг кипратикан игналаридай юмалоқ боши кўринди.* С. Анорбоев, Оқсой. *..худди хавф олдидаги кипратикан сингари ҳурпайиб олган оломон..* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КИПРИК Кўз қовоқлари четиди қатор жойлашган туқлар. *Кучли кулидан Равнонинг кўзи ёшланиб, ўсиқ киприги жуфтланди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Қозининг туссиз кўзлари атрофидаги сийрак киприклари пилпиллади, лаблари пичирлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Киприк қоқмаслик 1) киприкларни юмиб-очмаслик, кўз очиқ ҳолда киприкларни қимирлатмаслик; диққат билан тикилиб жим турмоқ. *Сидиқжон оғзини, кўзларини катта очиб, киприк қоқмай, фавақулдда*

бир жавоб кутиб турганини кўриб, Болтабойнинг кулгиси қистаб кетди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Акам ҳамон жойидан қимир этмас, кўзларини ўчоқда ёнаётган оловга қадаганча, киприк қоқмай турарди. Қ. Кенжа, Балиқ ови; 2) бутунлай ухламаслик, кўз юммаслик. Сидиқжон кечаси билан киприк қоқмай чиқди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Мастон унинг ёнида ўтириб, киприк қоқмай тонг оттирди. А. Қаҳҳор, Мастон. Киприк қоқмоқ Юқори ва қуйи киприкларини юммоқ, юмиб очмоқ. Секретарь қиз кўзларини сузиб, бир-икки марта киприк қоқди. С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон. Қўшимнинг нафас олиши, киприк қоқиши тезлашди, оғзи хиёл очилди, гўё суқсур қиз қаршисида тургандай энттиди. «Гулдаста».

КИР I Бадан, кийим ва ш. к. га чангтўзон ўтириши туфайли ва бошқа йўллар билан ҳосил бўладиган ифлослик. Қўлнинг кири. Тўннинг кири. ■ Мўйсифид сартарош.. кирдан қатирмаланиб ялтираган лунгини [Йўлчининг] бўйнига олиб, бошини ишқалай бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Кир босган, кирланган. Кир кўйлак. Қўллари кир. ■ Эғнида тирсаги қирилган костюм, Ёқа кир, тугмасиз, юз ямалган шим. Уйғун, Устаси фаранг. Йўлчи унинг бошини кир ёстиққа оҳиста қўйди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўча Ярамас, жирканч, ифлос. Фақат ана шу кир мақсадага этиш ниятида Алиқул билан фикран бўлса ҳам битим туздинг. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Ёшлик ўтди. Бўйи етди. Кир одат уни зиндондек ҳовлига солди. Миртемир.

4 Ювиладиган ёки ювилган кийим-кечак, сочиқ, дастурхон ва ш. к. буюмлар. Гулнор титроқ лаблари билан базўргина: -Яхши.. аммангизни севинтиринг, ман нима? — дедида, кир ёйишни баҳона қилиб, узоқлашди. Ойбек, Танланган асарлар. [Оймихон] Очдан ўлмаслик учун эртадан кечгача кир ювиб, ҳақиқа бир коса кепак олиб, нон қилиб еган. П. Турсун, Ўқитувчи.

Кўнглида кири йўқ Дарров хафа бўлавермайдиган, бировга гина-адоват сақламайдиган, бировга ёмонликни истамайдиган; очик кўнгилли. Юрагида бори юзига тепиб турадиган бундай кишиларни, кўнглида кири йўқ, деб мақтайдилар. П. Қодиров, Уч

илдиз. Тожимат ака.. кўнглида кири йўқ, шалдир-шулдир одам эди. С. Анорбоев, Оқсой. Кўнглини (ёки дилини) кир қилмоқ Таъбини хира қилмоқ, дилини ғаш қилмоқ; бесаранжомликка солмоқ. Ўқсиниш — одам кўнглини кир қиладиган ёмон иллатлардан. М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси. У [Тўла] энг аввал.. дилини кир қилиб келган ёлгончиликка қарши кураш бошлади. М. Исмоилий, Бизнинг роман. Тирноқ остидан (ёки орасидан, тагидан) кир қидирмоқ қ. тирноқ. Мен ўз акасини ревизия қилиб, тирноқ остидан кир қидириб юрган одамдан яхшилик кутмайман. О. Ёқубов, Асарлар. Сен тирноқ орасидан кир қидирмай қўя қола. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Дарров тирноқ тагидан кир қидирасиз-а, Самадов. П. Қодиров, Уч илдиз. Тишининг кирини сўрмоқ Ейдиган ҳеч нарса йўқлигини билдиради, шунга ишора қилади. Улар [бойлар] палов еб, тишини ковлаганларида, биз тишимизнинг кирини сўриб, ўчоқ олдида чорғимизни қуритар эдик. П. Турсун, Ўқитувчи. Шўромиз бўлса, қоринларинг бир амалаб тўйиб қолар, деди. Лоп этиб қиш кирса, тишимизнинг кирини сўриб ўтирагимизми? Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси.

КИРА [а. كراه — ёллаш, ёлланиш; ижара пули; йўл ҳақи ёки юк ташиш ҳақи] **I** Бирор жойга бориш ёки бирор юкни олиб бориб бериш учун арава, машина ва ш. к. ни ёллаш, ёлланиш. Туяларимдан кўнглим тўқ бўлгани учун уларни кирага юбордим. С. Айний, Қуллар... уч соябон арава, олти отни кирага олиб, катта карвон кетидан юришни.. гаплашишди. Мирмуҳсин, Меъмор.

Кира қилмоқ 1) ҳақ тўлаш шарти билан бошқанинг от, арава, машина ва ш. к. ларидан фойдаланмоқ, уларни ёлламоқ. -Биз ҳам, отам иккимиз, иккита нор туяни кира қилиб, карвонга уландик, — деди Ҳожи хола. М. Исмоилий, Фарғона т. о. ; 2) киракашлик билан пул топмоқ. Қўлга тушсанг.. кира қиляпсан, деб молияга ёзиб беришдан ҳам тоймайди булар. С. Анорбоев, Оқсой.

2 с. т. Бадал, эваз. Холбекани мен кўрсатсам, тўражон, Кирасига не берасан ўзума? «Кунтуғмиш».

3 Кира ҳақи, кира пули. Марғилондан, ҳатто Қудратулла қорини ҳам йигирма беш шогирди билан чақиртирибди. Бориш-келиш кираларини ҳам бой ўз устига олибди. М.

Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Иккала машина ҳам якка тартибда уй-жой қурувчиларга сув ташиш ва кира ишлаш билан банд бўлмақда. Қ. Собиров, Баъзи майдан-чуйдалар.

КИРАВЕРИШ Ҳовли, уй ва ш. к. нинг ичига кириш бошланадиган жой, кириш жойи. -Қани, мин! - деди Ўрмонжон ҳайрон бўлиб турган Сидиқжонга, - мана шу тепалик орқасида бизнинг Бақақуруллоқ деган маҳалламиз бор, шунинг кираверишида сени бир хотин кутиб турипти. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. [Растага] Кираверишдаги якка-ягона атлас дўконида Назоқат деган хушбичим жувон ишларди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

КИРАВКА фольк. Нимчага ўхшаш, кўпинча совут остидан кийиладиган, металлдан ёки қаттиқ нарсадан қилинган уруш кийими. Не полвонлар қадди ёйдай букилди майдон ичинда. Найза тегиб, кираякалар сўқилди майдон ичинда. «Равшан».

КИРАКАШ Улов, машина билан ёланиб, юк ёки одам ташиш билан шуғулланадиган шахс. Киракашларга икки баробар ҳақ тўланиб, йўлни яхши биладиган одам танланди. Мирмуҳсин, Меъмор. Шаҳардаги барча киракаш шофёрлар Самад безорининг оғайниси. И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

КИРАКАШЛИК Кира, киракаш иши, машғулот, касби. У [Насим] Бухоро-Баҳоваддин ораларида киракашлик қиларди. С. Айний, Эсдалиқлар. Киракашлик қилишни биласанлар, бир литр бензин сотиб олсаларинг, асакаларинг кетади. С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

КИРДИКОР [ф. كردگار - яратувчи, вужудга келтирувчи (худонинг сифати)] Умуман, қилинган ишлар, хатти-ҳаракатлар; одатда маълум шахс ёки шахсларга оид номақул иш, хатти-ҳаракатлар; қилмиш. Ойимхон Тожибойнинг ҳамма кирдикорини билар, буларни жамоат ҳам билиб қўйишини истар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Унинг [Умрининг] кирдикорини мен биламан, ундан мен жирканаман деб юрсам, бутун қишлоқ билар экан, бутун қишлоқ жирканар экан. А. Қаҳҳор, Хотинлар.

КИРДИ-ЧИҚДИ 1 Кириш-чиқиш; кириш-чиқиш ҳаракати. Ниҳоят, кирди-чиқди тўхтаб, бир ҳамшира касалларга шундай мурожат қилди. «Муштум». Аммо унинг ол-

дида ғовур-ғувур, кирди-чиқди. бир дақиқада одамни гангитиб ташлайди. «Муштум».

2 Кирган-чиққан, нотекис. Кирди-чиқди ер. Деворнинг кирди-чиқди жойларини тузатмоқ.

Ақли (ёки эси) кирди-чиқди бўлмоқ Тўғри, меърида фикрлаш қобилиятини йўқотмоқ, гоҳ-гоҳ ақлидан айниб қоладиган бўлмоқ, Зийрак хотин эди, энди эси кирди-чиқди бўлиб қолгандай.. Уйғун, Тонг қўшиғи. Ҳақиқатан ҳам бу кейинги вақтда эси кирди-чиқди бўлиб қолган касалманд бир букри эди. А. Мухтор, Чинор.

КИРДОР [ф. كردار - қилиқ, хулқ; амал, одат] кам қўлл. Иш, хатти-ҳаракат, қилиқ; қилмиш. «Муштум»... нияти бузуқ дардисарларнинг кирдори бадларидан огоҳлик бериб туришларини таъкидлайди. «Муштум».

КИРЗА [р. кирза - музлаган ер қатлами] Оёқ кийими, тасма ва б. нарсалар тайёрлаш учун тери ўрнида ишлатиладиган пишиқ, сув ўтказмайдиган (резиналанган) сунъий материал ва ундан тайёрланган пойабзал. Собир оғир кирза этиги билан узун йўлакка тўшалган гилам-шолчани босишга ийманиб, девор ёнроғини мўлжаллаб, қимтиниб борарди. Д. Нурий, Осмон устун. Қора лас тўн кийган.. оёғида кирза этик. А. Ибодинов, «Латофат» дўконидаги қатл.

КИРИМ 1 бухг. Муайян давр мобайнида турли манбалардан келиб тушадиган пул, моддий бойлик, маблағларнинг умумлашма атамаси; тушум. Кирим ва чиқим. Кирим дафтари. ■ Янги директор.. кабинетиса кириб улгурмай, устма-уст буйруқлар чиқарди: «Автомашиналар менинг фармойишимизсиз бир қадам жилмасин», «Сут менинг амримсиз бухгалтерияда кирим қилинмасин».. Э. Раҳим, Ҳаёт амри билан.

2 айн. даромад. Мен эсимни таниган вақтларда бу чолнинг ҳеч бир кирими йўқ ва унинг кундалик овқатини қариндошлар бериб турардилар. С. Айний, Эсдалиқлар.

КИРИМ-ЧИҚИМ Ҳисобга олинадиган ёки ҳисобдан чиқариладиган пул ва моддий бойликлар. Кирим-чиқимни ҳисобга олмоқ. Кирим-чиқим дафтари. ■ Норбой қоғоздан бош кўтармай, кирим-чиқим ҳужжатларини имзолаш билан банд эди. «Ёшлик».

КИРИШ 1 Кирмоқ фл. ҳар. н. Уйга киришга ошиқди. Аспирантурага киришни орзу қиларди. ■ Аммо аллақандай ғойибона куч

уни ичкарига киришга ундарди. С. Кароматов, Олтин кум. Гулхайри ҳозир қўлларини пальтосининг мўйнали енгига тиқиб, кириш залида этикчалари билан паркет полни босиб, артистларнинг деворлардаги суратларига тикилиб юргандир. С. Нуров, Нарвон.

2 Бирор асарнинг асосий қисмидан олдинги, бошланғич қисми; дебоча; муқаддима. *Китобнинг кириши*. ■ *Мўттихон кичкинагина кириш нутқидан кейин сўзни Тошкентдан келган аёлга берди*. С. Зуннунова, Гулхан. *Кейин қисқа кириш сўзи қилиб, масалани бутун тафсилоти билан батафсил таништирди*. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

Кириш сўз 1) қ. **кириш** 2; 2) тлш. қ. сўз. **Кириш гап** Гапнинг айрим бўлаклари ёки бутун гапнинг мазмунига сўзловчининг муайян муносабатини ифодаловчи, асосий гапга қўшимча фикр билдирувчи гап.

3 Бирор фаннинг асосий тушунчаларини баён этувчи, шу фандан дастлабки маълумотлар берувчи қисм. *Фалсафага кириш*. *Тилшуносликка кириш*.

КИРИШИМЛИ Ҳар ким билан суҳбатлашиб, араллашиб, дўстлашиб кетаверадиган, одамлардан ўзини четга олмайдиган, ётсирамайдиган. *Малика киришимлигина бўлгани учун ҳам, қайнанасининг кўнглини топиб, ундан ширингина гапини аямади*. Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Зокиржоннинг тоғаси жуда киришимли ва тадбиркор киши*. «Шарқ юлдузи».

КИРИШМОҚ 1 **Кирмоқ** фл. бирг. н. *Ўқувчилар синфга киришди*. ■ *Булар талай ергача эмаклаб, талай ергача бағирлаб боргандан сўнг, бутазорга киришди*. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Бирор иш-ҳаракатни бажаришга бошламоқ. *Бу ишга яқинда киришдик*. *Ўқишга астойдил киришди*. ■ *Отабек ортиқ чидаб туролмади-да, рўмоли билан кўзини яшириб, йиғламоққа киришди*. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мен туғилган фикрни дарҳол ёзишга киришмайман*. Шукрулло, Жавахирлар сандиги.

3 Кишилар билан яқин муносабатга ўтмоқ, араллашиб, қўшилиб кетмоқ. *У [Саидий] бирмунча Шариф сингари танишлар орттирди, аммо булар билан киришиб кетолмас, бу янги доирада ўзини мусофирдай сезар эди*. А. Қаҳҳор, Сароб. *Унинг қизи Гулнор, ошпаз Анорбойлар ҳам колхоз ҳаётига киришиб кетишади*. «Муштум».

4 Бир-бирига туташмоқ, ёпишмоқ. *Ғўза ўсиб кетибди*. *Шохи шоҳига киришиб кетибди*. И. Раҳим, Ихлос. *Тишлари тушиб, жағи жағига киришиб кетган катта бувиси ҳассасини тақ эткизиб урдию.. башарасини тириштириб шанқий бошлади*. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Уйўйўл галстугини тортиброқ қўйган эди, кўйлагининг кенг ёқаси бир-бирига киришиб, галстугининг туғуни кўринмай қолди*. С. Анорбоев, Меҳр.

5 Иссиқ, совуқ ёки нам таъсирида қисқармоқ (мато ҳақида). *Ҳозир ювганда киришмайдиган, дазмол қилинмайдиган, кийиш учун қулай матоларнинг хили кўп*. Газетадан.

6 Белгиланган мақсаддан бошқа нарсага сарф бўлмоқ (пул, маблаг ҳақида). *Саёҳатга аталган пул уй ремонтга киришиб кетди*. *Сенинг ўн сўминг менга киришди*.

КИРКА [р. кирка < т. курак] айн. **метин** 1. *Дарё ёқасида уймаллашиб, лом ва киркалар билан тош кўчираётган одамларнинг кийимларини [шамол] юлқийди*. Ш. Фуломов, Бўз ерга баҳор элтганлар.

КИРКИК Беданани чақириб (тўрга илантириб тутиш) учун махсус ишланган ҳуштак. *Содиқвой ҳатто киркикни ҳам синдириб ташлади, сайратмаларини бировга бергани йўқ, ҳаммасини учуриб юборди*. Й. Шамшаров, Пахтақайнар.

КИРЛАМОҚ айн. **кирланмоқ**. *Уст-боши кирлаб кетибди*. *Бола кирлаган бетини юва бошлади*.

КИРЛАНМОҚ Кир бўлмоқ, кир олмоқ. *Чолнинг эғнида кирланиб, мойланиб йилтиллаган қора камзул.. Ойбек, Танланган асарлар*. *Унинг юзи ғазабдан каж бўлиб, тердан кирланиб кетган бўлса ҳам, Жуман уни дарвор таниди*. А. Мухтор, Туғилиш.

КИРМОҚ (асосан ж. к. билан) 1 Юриб ёки силжиб, бирор нарсанинг ичига, ички қисмига ўтмоқ, ўзини ичкари қисмга олмоқ. *Уйга кирмоқ*. *Форга кирмоқ*. ■ *Аҳмаджон бўш лаганни дастурхони билан кўтариб, қушбеги кирган эшикдан чиқди*. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бектемир тездан ўзини настликка ташлади, югура-югура, ўрмонга кирди*. Ойбек, Қуёш қораймас. *Йўл устидан чиқиб қолган чаққон калтакесақлар ўқдай отилиб, кавакларга, тош ораларига кириб кетади*. А. Қаҳҳор, Мас-тон.

2 Нарсанинг орасига, ички қисмига ёриб, тешиб ўтмоқ, суқулмоқ; санчилмоқ. Қўлига тикан кирди. Ер шундай қаттиқки, қозик қоқсанг ҳам кирмайди. ■ Тош учланган қирраси билан бекнинг бошига тушиб, ярмигача ўйиб кириб кетди. А. Қаҳҳор. Кўр кўзнинг очилиши. Аямай найзани уради Икки эмчак ўртасига, Фарчилаб найза киради. «Гулшанбоғ».

3 Ич томонга ботмоқ. Эрталабдан бери ҳеч нарса емаган молларнинг қоринлари ичичига кирган. ■ Новча, икки лунжи ичига кириб кетган. С. Сиёев, Ёруғлик.

4 Орасидан, қаторидан жой олмоқ; кўшилмоқ. Бу мақола тўпلامнинг иккинчи жилдига кирган. ■ Иккитасида Азимбой-ваччанинг оти ёзилиб, кейин ўчирилган, охиригисиди мутлақо рўйхатга кирмаган. С. Аҳмад, Ҳукм. Бу касбни қўй, ука, сартарошлик қил девдим, мана у ҳам одам қаторига кириб олди. «Гулдаста».

5 Иш, хизмат, ўқиш, жамият ва ш. к. га қабул қилинмоқ; жойлашмоқ. У даставвал институтга лаборант бўлиб кирди. Партияга кирмоқ. Заводга слесарь бўлиб кирмоқ. ■ Аммо биз ишга кирган одамларни жойларга уларнинг истаги билан эмас, идора эҳтиёжи билан юборамиз. С. Кароматов. Олтин қум.

6 Саноқ сон ёки баъзан «ёш» сўзи билан бирга қўлланиб, шу сон билдирган йилча умр кўрганликни билдиради. Отам олтмишга кирди. Қиз ўн етти ёшга кирди. ■ Раҳмат, юзга кир, ували-жували бўл, ўғлим. Ойбек, Танланган асарлар.

Шу ёшга кириб Шунча йил яшаб. Мен шу ёшга кириб, кўпчилик ичида «самоварчи, чой» деёлган одам эмасман. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

7 Пайт, ой, фасл билдирувчи сўз, сўз бирикмаси билан қўлланиб, шу пайт ёки фаслнинг бошланишини билдиради. Ёдгор, умри бино бўлиб, баҳорнинг кириб келишини шу қадар диққат билан кузатмаган экан. Ў. Ҳошимов. Қалбингга қулоқ сол. Кечикиб кирган қиш энди кун сайин совуғини кучайтира бошлаган эди. Ойбек, Танланган асарлар. Кеч кирди. Товуқлар ғира-шира қоронғида пир-пир учиб, бостирма шипидаги қўноққа чиқа бошлади. П. Турсун, Ўқитувчи. Март ўтди, апрель кирди. С. Сиёев, Ёруғлик.

8 Айрим отлар билан бирикиб, шу от ифодалаган нарсанинг пайдо бўлиши ёки

вужудга кела бошлаганлигини билдиради. Кучатлар мевага кирди. Ток ҳосилга кирди. Товуқ тухумга кирди. Юзига ранг кирмоқ. ■ Июнь ойининг охири. Ғўзалар айни гулга кирган вақт. Н. Сафаров. Узоқни кўзлаган қиз. Иштаҳага кирди-ю, кулча юзига ранг югурди. К. Яшин, Ҳамза.

9 Ўзи бирикиб келган сўз ифодалаган ҳолат, хусусият ва ш. к. ни касб этиш. шунга эга бўлишни билдиради. Касал уйқуга кирди. Кўм-кўк осмон бирпасда кулранг тусга кирди. ■ Сиз келсангиз, ҳовлимизга офтоб чиққандай файз киради. К. Яшин, Ҳамза. Уй бекаси ўзининг асл руҳига кирди, жангчиларни қиём ва печенье билан меҳмон қилди. Ойбек, Куёш қораймас. Севғилимни чиройли йигит қиёфасига кириб олган сеҳргар иблис қўлтиқлаб келаётганидан ёниб кетдим. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. Унинг | Берунийнинг | тартибсиз, жўшқин фикрлари мунтазам бир шаклга кириб, вояга етди. М. Осим, Жайхун устида булутлар.

10 Ўтмоқ, утиб ўзлашмоқ. Бу одатлар қардош халқлардан кирган. Сут билан кирган жон билан чиқар. Мақол. ■ Русча «кандидат», «кандидатура» сўзларининг эквивалентлари сифатида эса тожик тилидан кирган «номзод» (ҳозирги маъносиди) сўзи қўлланади. «ЎТА».

11 Айрим сўзлар (мас., сезги аъзоларини билдирувчи қулоқ, бурун каби сўзлар) билан қўлланганда, нарсанинг шу аъзога таъсир этиб, сезги уйғотишини билдиради. Гулнинг ҳиди бурнига кирмоқ. ■ Ўйлайман-у, мияга ҳеч нарса кирмайди. «Гулдаста». Авазининг қулоғига унинг гапи кирмас, у тарсаки егандек, шайх Сағдийнинг шоҳ сатрига тикилиб ўтирарди. С. Сиёев, Ёруғлик.

Ақл (ёки ақли) кирмоқ Ақли бўлмоқ, ақл билан иш қиладиган бўлмоқ. Бўйим чўзилиб, ақлим кирган сайин кўпроқ ўйлайдиган бўлиб қолдим. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Гапга (ёки сўзга) кирмоқ Ўзганинг айтганига кўнмоқ, унамоқ; рози бўлмоқ. Ҳазратқул ювош, нима деса гапга кирадиган боладан бунақа гап чиқишини сира ўйламаган эди, гангиб қолди. С. Аҳмад, Юлдуз. Аҳшиям, отасининг сўзига киргани, акс ҳолда. Табибийдек доно, зукк бир эстоз, оқил дўстандан айрилиб қолиш ҳеч гап эмас экан. С. Сиёев, Ёруғлик. Гўрга кирмоқ Ўлмоқ, ерга кўмилмоқ. Ёрга кирмоқ 1) айн. гўрга кир-

моқ. Сиздай одамга бундай бўхтон қилгандан кўра ерга кирганим яхши эмасми? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) ҳалдан ташқари уялмоқ, мулдам бўлмоқ. *Мен чақирсам, баттар уялади, ерга киради, ҳам унинг кўзига қандай қарайман!* Ойбек, Танланган асарлар. *Домла ер ёрилиб, ерга кириб кетгудек бўлиб турарди.* М. Мансуров, Ёмби. **Ёнига** (ёки **қўлтиғига**) **кирмоқ** Қўллаб-қўлтиқламоқ; ёрдам бермоқ; улғайиб, ёрдам берадиган ёшга етмоқ. *Қурбон ота шу ишни бошлаган вақтда унинг ёнига кирадиган одамлар пайдо бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Жонига ора кирмоқ** Сабабчи бўлиб, бирор нарса, фалокатдан сақлаб қолмоқ. *Ўз танки билан душман зотини абжақ қилган, немис мудофаасини ёриб ўтиб, неча юзлаб жангчиларимиз жонига ора кирган..* Н. Сафаров, Оловли излар. *Бир неча ой отаси бетоб бўлиб қолганда, табиби ҳозиқ уни даволаб, жонига ора кирган эди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. **Жон кирмоқ** Жонланмоқ, жонланиш юз бермоқ. *Шу орада хати бориб қолди-ю, бизга қайта жон кирди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Нонни еб, сувни ичган болаларга жон кирди.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Жони кирмоқ** Маза қилмоқ, қониқиш билан роҳатланмоқ. *Ҳа-ҳа! Пирхонада жонинг кирибди-да..* *Мазахўрак бўлиб қопсан-да..* К. Яшин, Ҳамза. **Йўлга кирмоқ** Юришга бошламоқ. *Қонига беланган дадангни кўтариб кирганларида, сен энди йўлга кирган эдинг.* Й. Шамшаров, Тошқин. *Адолат йўлга кирди дегандан бошлаб, толганини сандиққа ташлади.* С. Зуннунова, Олов. **Тилга кирмоқ** Гапира бошламоқ (гапирмаётган, жим ҳолатдан гапира бошлашни билдиради). *Шариф тарро уҳ тортиб, тилга кирди: -Хоним, бу осий бандангизни афв этгайсиз.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Умар полвон ўйланиб қолди, анчадан кейин тилга кирди.* К. Яшин, Ҳамза. **Тушига кирмоқ** Тушида кўринмоқ. *Товуқнинг тушига дон киради. Нафақа керак бўлса, даромадининг ярмини олинг.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **У қулоғидан кириб, бу қулоғидан чиқди** Шу оннинг ўзидаёқ унутилди, жуда тез эсдан чиқди. *Бу гаплар унинг у қулоғидан кириб, бу қулоғидан чиқиб кетаверди.* **Қўлга кирмоқ** Тасарруфига, ихтиёрига ўтмоқ. *Ёнивери билан қўшилиб, бир танобдан мул ер қўлга киради.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қўлга кирганда, булбулим учди..* «Баҳром ва Гуландом».

КИРОВКА қ. киравка. *Оқ кировка, олтин совут кияман.* «Алпомиш».

КИРОЙИ [а. + ф. كرايى - арзирли; лойиқ, сазовор бўладиган] 1 *Айтишга арзийдиган, гапирса, мақтаса бўладиган. Мана бу кироий иш бўлибди.* ■ -*Гуруч деса, кироий гуруч шу, - деди қари сотувчи чол.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Рақиб деганнинг кироий айтишга сўзи, муштлашишга мушти бўлса.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Қишлоқда дув-дув гап. Кироий кувинг бўлса, Комилжондақа бўлсин.* Уйғун, Ҳаёт кўшиғи. *Уй тақдим эт кенг, муҳташам, Пора берсанг, кироий.* «Муштум».

2 *Ўтакетган, жуда, гоят. Энди орада чақир тиканак бўлишим - кироий номардлик!* Ойбек, О. в. шабадалар.

КИРОМ [а. كرام - карамли, саховатли, буюк (кишилар); كريم - "карим" с. кўпл.] эск. кт. Муҳтарам, азиз (кишилар). *Иншоолло, бул андишамиз киромларга маъқул тушган тақдирда..* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эй менинг дўстларим, кирому матлуб..* Э. Воҳидов.

КИРПЕЧ [кир + ф. پيچ - қоплама; парда] Кир тахланган тоқча олдини тўсиб, беркитиб қўйиш учун ишлатиладиган безакли буюм. *Уч палак тикдим.. Ҳаммаси бойларнинг эркаларига, ўзимга қани, биттагина кирпеч ҳам йўқ.* Ойбек, Улуғ йўл.

КИРПИ шв. Типратикан. *Ярим соатлар ўтар-ўтмас.. қиров қўна бошлаган сочлари хурпайган кирпини эслатувчи малларанг одам кирди.* «Муштум».

КИРПИТИКАН шв. Типратикан. У|Иброҳим|.. *кирпитикан игналаридай сочлари қоп-қора.. камсуқум йигит эди.* С. Анорбоев, Ўзбекистон олтини.

КИРПЎШ [кир + ф. پوش - ўров, жилд; тўсиб турувчи нарса] с. т. Кирпеч. *Шу вақт тахмонга осилган кирпўш ўз-ўзидан қимирлагандек бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КИРТАЙМОҚ Уйқусизлик, ҳорғинлик, чарчоқлик ва ш. к. натижасида кичрайиб, ичига тушмоқ (фақат «кўз» сўзи билан). *Қудратнинг афтидан қаттиқ ҳаяжон ва чарчоқ сезилар, лекин киртайган кўзлари жилмайиб турарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Жуда ҳам ориғлаб кетибди, кўзлари киртайиб қолибди.* *Ё иши жуда оғирмикин?* А. Мухтор, Туғилиш.

КИРТ-КИРТ тақл. с. Ўт, хашақ ва ш. к. ни узиш ёки чайнашда чиқадиган товуш

ҳақида. *Пастда, ўтлоққа ёйилган пода эри-
нибгина кирт-кирт ўт кемиради.* Й. Шам-
шаров, Қаҳрамонлик йўли.

КИРТОКЧА Ювилган дастурхон, сочиқ ва ш. к. лар тахлаб қўйиладиган (одатда, кичик) тоқча. *Кўз олдида дарров катта уй-
нинг икки тахмони ўртасидаги киртокча
тепасига қўйилган рамкадаги сурат келди.*
Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

КИРХОНА Кир ювиш, дазмоллаш каби ишларни бажарувчи муассаса, ишхона. *Ателье-
лар ва кирхоналар, буюмларни ижарага бе-
риш пунктлари ёмон ишлайпти.* «Муштум».

КИРЧИ Кир ювувчи ишчи. *Кирчи аёл.*

КИР-ЧИР 1 Кир, ифлос ҳолатли. *Бир
кун у киши, ўзича, ўғлим иссиқ овқатсиз,
кир-чир бўлиб, етимлик азобини чекмасин,
дебди.* «Олтин бешик».

2 Ювиладиган ҳар хил кийим, сочиқ ва ш. к. лар. *Ҳамир кўпгунча, кир-чирларини ювди,
сўнг нон ёнди.* Т. Ашуров, Оқ от.

КИРЮВДИ этн. Киши дафн қилинган-
дан кейин учинчи кун бўладиган бирин-
чи маросим (бунда марҳумнинг кийимла-
ри ювилиб, ювғучига берилади).

КИСЕЛЬ [р. кисати < киснуть — ачи-
моқ, бижғимоқ] Мева шарбати ёки сутга
крахмал қўшиб пишириладиган енгил ов-
қат, куюқроқ ичимлик. *Қулуннай кисели.* ■
[Дўлана] *Мевасидан кисель, қиём тайёрла-
нади.* «Фан ва турмуш».

КИСЛОРОД [р. кислород < лот.
Oxygenium (oxyus — нордон, аччиқ + genos —
туғилувчи, туғилган) сўзининг калькаси] Ҳаво таркибига кирувчи, нафас олиш, ёниш
учун зарур бўлган, водород билан бирикиб,
сув ҳосил қиладиган, Менделеев даврий
системасининг VI гуруҳидаги кимёвий эле-
мент; рангсиз, ҳидсиз газ. *Лойиҳага кўра, уй
чердагига ўрнатилган қуёш батареяси сувни
кислород ҳамда водородга ажратди.* «Фан
ва турмуш». *Кислород ҳавонинг энг муҳим тар-
кибий қисми ҳисобланади.* Газетадан.

КИСЛОТА [р. кислота — нордонлик,
аччиқлик < юн. oxutatos — жуда нордон] Таркибида водород бўлган ва шу водород
ўрнини бирор металл эгаллаганда, туз
ҳосил қиладиган, нордон кимёвий бирик-
ма; сув ҳамда туз ҳосил қиладиган мурак-
каб моддалар.

КИСЛОТАБАРДОШ Кислота таъсири-
га чидамли.

КИСЛОТАЛИ Таркибида кислота бор.
Кислотали бирикмалар.

КИССА [ф. кисе — қоп, халта] 1 эск.
Оғзини бўғиш учун махсус ип ўтказил-
ган, мато ёки чармдан ишланган кичик
халтача. *Элчи, хонларнинг киссаларини ол-
тин, қўйинларини ваъдалар билан тўлди-
риб, мақсадига эришганга ўхшайди.* М.
Осим, Карвон йўлларида.

2 шв. Чўнтак. *Шерали киссасидан блок-
нотини олиб, чироқ шубласига яқин борди-
да, унга бир нималарни ёзиб қўйди.* М. Муҳа-
медов, Қаҳрамон изидан.

КИССАВУР [ф. кисевер — халтани, кис-
сани кесувчи] Чўнтак ўғриси; кўча-кўй,
бозор ва б. жойларда кишиларнинг нарса-
ларини ўғирловчи шахс. *Каромат киссавур-
ларда бўлади.. Пулинг борини билиб, орқанг-
дан илашади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.
*Биров: «Собир аканинг ўғли киссавур бўлиб
кетибди» деса, яна биров: «Кечалари хилват
жойларда йўл тўсиб, одамларни талармиш»,
деярди.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

КИССАДЎЗ [кисса + ф. دور — тикувчи]
эск. Кисса тикувчи уста.

КИСТА [юн. kystis — пуфак; қавариқ] Баъзи оғриқ билан кечадиган жараёнларда
пайдо бўладиган, қалин деворли ва ичида
суяқ ёки бўтқасимон модда бўлган бўшлиқ.

КИТ [юн. ketos — денгиз махлуқи] Кўри-
ниши балиққа ўхшаган жуда катта сутэми-
зувчи денгиз ҳайвони.

КИТЕЛЬ [нем. Kittel] Ҳарбийларнинг
бир ёқлама тугмаланадиган, тик ёқали
расмий кийими. *Стан суянчиғига ташлаб
қўйилган китель елкасидаги погон оидинда
ялтирайди.* С. Аҳмад, Ўйлар. *Унинг эғнида
келишган, ёқаси бўғиқ китель; бошида пар-
рак ва қанот белгиси тақилган, гардиши
таранг фуражка.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақ-
моқлар.

КИТОБ [а. كتاب — ёзилган, муқовалан-
ган асар] 1 Маълум матнли варақлардан
иборат, жузлаб тикилган, муқоваланган,
ҳажми 48 саҳифадан кам бўлмаган босма
(қадим қўлёзма ҳам) асар. *Китоб магазини.*
*Китоб савдоси. Китоб нашр этмоқ. Шеърин
китоб. Геологияга оид китоб. Шахматга оид
китоб.* ■ *Аҳмад Ҳусайн.. китобларни сара-
лаб, чамаданга жойлади.. Ойбек, Нур қиди-
риб. Ҳозир отага қарашиб турибман: чойхўр-
ларга газета, китоб ўқиб бераман.* А. Қаҳ-

хор, Асрор бобо. *Китобнинг муқоваси кўркам, китобхон уни қўлга олиши билан баҳридили очилиб кетади.* Газетадан.

2 Умуман, маълум шахс, воқеа-ҳодисага ва б. га оид тугал, одатда, нашр этишга (китоб бўлишга) мўлжалланган асар. -*Бу яқинда катта китобни ёзиб тугатади, — дея давом этди Завқий.* К. Яшин, Ҳамза. *Тез кунда доврўғим оламга ёйилиб кетса-я.. менинг ҳақимда ҳам китоблар ёзишса-я.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

КИТОБА [а. *کتابه* — ёзув; котиблик; ёзувли лавҳа] эск. Қабр тоши, катта дарвоза ва бино пештоқига битилган ёки ўйилган йирик ёзув. *Қани у хитобазор? Барқ урар янги жаҳон, Дарёлар, экинзорлар — фусункор китобалар.* Миртемир.

КИТОБАТ [а. *کتابت* — ёзув, ёзиш; ёзувли лавҳа] эск. Ёзиш, кўчириб ёзиш, ёзув. *Кекса хаттот Машариф тарро билан маросимни китобат қилиб ўтирган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Хобгоҳ эшиги олдида уларни Бобурнинг шахсий табиби бўлган кичик жуссали мўсафид тўхтатди: — Бу китобатни аввал Қосимбек ўқимоқлари керак.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Китобат санъати Қўлёзма китобларни яратиш, уларга безак бериш.

КИТОВДОР эск. Кутубхоначи. *Китовдорга айтиб қўйинг, Ибн Синога ҳар кун китобхонада машғулот ўтказмоққа ижозат берди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

КИТОБИЙ Китоб тили ёки ёзма нутққа оид; оддий сўзлашувда қўлланмайдиган. *Китобий сўз. Китобий ибора. Китобий дostonлар.* ■ *Салимхўжа муллавачча бу ошлага тез-тез келиб турар ва Нусратилланинг иқболи ҳақида кўп чиройли китобий сўзлар билан гапирар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

КИТОБИЙЛИК Китобий белгига, китобий услубга хослик. *Кўриниб турибдики, таржмон, Аркадинанинг нутқидоғи китобийлик, сунъийликни сақлаб, унинг характерини қайта ярата олган.* «ЎТА».

КИТОВФУРУШ [китоб + ф. *فروش* — сотувчи] Китоб сотувчи, китоб савдоси билан шуғулланувчи шахс.

КИТОВХОН [китоб + ф. *خوان* — ўқувчи, ўқийдиган] Китоб ўқувчи. *Китовхонлар конференцияси.* ■ *Тоғ каби.. уй ичи лиқ тўла китоб. Ўқиш залида жим, китовхонлар беҳисоб.* Қ. Муҳаммадий. *Ёзувчи олтин сўз из-*

лаб, китовхон қалбига йўл олади. С. Кароматов, Олтин қум.

КИТОВХОНА Китоблар қўйилган жой, хона. *Ҳусайн бўш вақтларида отасининг китовхонасини титкилаб, араб, форс тилларидаги бадий асарларни ўқиб чиқар эди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

КИТОВХОНЛИК Китоб ўқиш, биргаликда китоб ўқиш. *Гап-гаштакларда, ўтиришларда китовхонлик қилган жўралари орасида «ширин сухан»лик билан танилган Олимхон сайрайверди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бизнинг ташқари ҳовлимиз бўлиб, китовхонликлар шу ерда бўларди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

КИТОВШУНОС [китоб + ф. *شناس* — ўрганувчи, билувчи] Китовшунослик мутахассиси.

КИТОВШУНОСЛИК Китоб ҳақидаги фан.

КИФОЯ [а. *کفایه* — етарлилик; зарур миқдорнинг борлиги] рви. Қаноатланса бўладиган даражада, қаноатланарли; етарли. *Ҳўкизга — туртки, донога ишора кифоя.* Мақол. ■ *Биз сизларнинг ўқиб юрганингизни кўриб, хурсанд бўлиб юрсак ҳам кифоя [деди Ғани ака].* П. Турсун, Ўқитувчи. *Меъморчиликда фақат зеҳну иқтидорнинг ўзи кифоя эмас, унинг дадил ва оғишмай иш кўриши ҳам ғоятда муҳим.* Мирмуҳсин, Меъмор.

КИФОЯЛАНМОҚ 1 Қаноат ҳосил қилмоқ, қаноатланмоқ. *Ўзбекининг одати шу: уйига биран меҳмон.. келса, бор-будига кифояланмай, оёғи куйган товўқдай югуради, ўзида бўлмаса, қўшнисиникига югуради.* С. Нуров, Нарвон.

2 Шунинг ўзи билан бас қилмоқ; чекланмоқ. *Норбувининг «бу муштумзўр» жумласи унинг қитиғини келтирган бўлса ҳам, фақат бир хўмрайиш билан кифояланади.* Ҳ. Шамс, Душман.

КИФТ [а. *کتف* — елка] 1 Гавданинг бўйиндан қўлгача бўлган қисми; елка. *Отан келиб, хуржунни кифтига олди, мен унга эргашдим.* С. Айний, Эсдалиқлар.

2 Кийимнинг елкада турадиган, елкани қоплайдиган қисми. *Тешабойнинг таънаси бояги кифти ямоқ қотма чолнинг жаҳлини чиқарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Кифтини келтирмоқ Жуда яхши (ўринлатиб, қотириб) бажармоқ; қойил қилмоқ; бопламоқ. *Қўлинг дард кўрмагур ошпазлар*

ҳам таомларнинг кифтини келтириб юборибди. «Муштум». - Аканг айлангур, ҳазиллим кифтини келтирасан, - Тулаамат мўйлов йирик-йирик тишларини кўрсатиб илжайди. С. Анорбоев, Оқсой. **Якка кифт бўлиб ёки якка кифтлаб** Ёнламасига, бир ён билан (оралиқдан ўтиш, юришдаги ҳолатга нисбатан). *Йўлчи якка кифт бўлиб, халқ орасини ёриб, олдинга ўтди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Якка кифтлаб ўтасан киши, Кўчаларда сонсиз оломон.* Э. Раҳим, Янги қадам. *Яна якка кифт бўлиб, дарвозадан чиқди ва.. кўчадан жаддалаб кетди.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

КИЧИК |ф. *كچك* - кичик, майда; унча катта бўлмаган| 1 Тузилиш, ҳажм, улчам жиҳатдан нисбатан катта бўлмаган. *Кичик ўрмон. Кичик шаҳар. Кичик бино. Кичик тош. Кичик арава. Кичик хўжалик. Кичик гавда.* ■ |Отабек| *Айвоннинг нариги ёни билан.. бир боқчагами, майдонгами чиқилишини билиб, шу ёққа юрди ва кичикроқ бир мевазорга чиқди.* А. Қодирӣ, Утган кунлар. *Қумда таланиб, бор-йўгидан ажралган кичик карвон сочилган нарсаларни йиғиб, отларни эгарлаб, араваларга қўшишга ҳозирлик кўрди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас. Анави кичик жангичча ҳам йўқманми?* Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Сигими, сатҳ ўлчами катта бўлмаган; тор. *Кичик ҳовли. Тўн унга кичик келди.* ■ *Ақсар шаҳар уйларидек, уста Баҳромники ҳам икки хона, бир айвондан ва кичик саҳндан иборат, ташқисиз эшик эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Ёши ўрта даражадан паст, ўрта даражага етмаган; кексанинг акси, ёш. *Кичикларга муруват қил, катталарни ҳурмат қил.* Мақол. *Бир каттанинг гапига кир, бир - кичикнинг.* Мақол.

4 Нисбатан ёши паст (кам) бўлган. *Кичик ўғил. Кичик амаки. Икки ёш кичик. Ўзидан кичик дўсти.* ■ *Болалардан кичикроқлари чопқиллашиб, Саодатхондан ўзиб кетишди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Сидиқжон унга мурожаат қилганида, ўзидан кичик бўлса ҳам, «Зиёдаҳон опа» дер эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

5 Вазифа, лавозим даражаси паст, куйи. *Мен ўн бир йил шу идорада кичик бир лавозимда ишладим.* «Гулдаста». *Бухорода устоз Нажмиддин Бухорий каби катта меъмор*

бўлмаса ҳам, кичиклари бор. Мирмуҳсин, Меъмор.

6 Ўзи бирикиб келган сўз билдирган амал, касб ва ш. к. нинг куйи, паст, бошлангич даражасини билдиради. *Кичик илмий ходим.* ■ *Яхши йигитлар - армиянинг хусни. Кузга бориб, буларни кичик командир қилиб чиқарамиз-а?* Шухрат, Шинелли йиллар. *Кичик бир мастер бўлиб чиқарди отин..* Ғайратий.

7 Аҳамият, моҳият жиҳатдан катта бўлмаган; арзимас, муҳим бўлмаган. *Кичик хато. Кичик бир мулоҳаза.* ■ *Ҳанифа.. ўз звеносининг кичик бир муваффақияти шундай катта мажлисда оғизга тушадиган бир воқеага айланиб кетишини сира кутмагани учун.. каттиқ хижолат тортди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Катта бошини кичик қилиб Ўзини паст олиб, камтар тутиб, камтарлик билан (ўз мартабаси, мавқеи ва ш. к. ҳолатига нисбатан олинади). *Раис ҳам катта бошини кичик қилиб, кўпчиликнинг олдида: - Гапирган адашади, юрган қоқилади, - деди.* С. Нуров, Нарвон. *Сорокиннинг полкидаги ғалаёнларни яшириш учун Владимир Яковлевич катта бошини кичик қилиб, прапоршикни ўз ҳимоясига олишга мажбур бўлди.* А. Мухтор, Чинор. **Кичик тортмоқ** Кичик ҳолга келмоқ; кичиклашмоқ (гавда, тана ҳақида). *Бир вақтлардаги гавдали наҳлавон Қобил энди кичик тортиб кетган, кесакранг юзини, нурсиз кўзларини ҳадеб элдан яширар эди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

КИЧИКЛАШМОҚ Кичик ҳолга келмоқ, кичраймоқ. *Гавдаси кичиклашмоқ. Ҳажми кичиклашмоқ.*

КИЧИКЛИК 1 Кичик ўлчам, ҳажм, даражага эгалик; кичик ҳолат. *Гавданинг кичиклиги.*

2 Ёш вақт; ёшлик. *Мен Бобур мирзога кичиклигидан илм ўргатдим.. мен уни одил подшоҳ бўлишга ундадим.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Кичиклик қилмоқ 1) ёшлик қилмоқ. *Бу гапларни гапиришга кичиклик қиласан;* 2) торлик қилмоқ, тор келмоқ. *Бу туфли унга кичиклик қилади.*

КИЧИРИ айн. *мошкичири.* *Дарвозахона ёнидаги қоронғи бир кўшхонада жулдур кийимли қўллар ва қароллар кичири еб ўтирар эдилар.* М. Осим, Элчилар.

КИЧКИНА айн. кичик. Кичкина деманг бизни, Кутариб урамиз сизни. ■ Кичкина мўйлови оғиз четларидан хиёлгина тушиб турган йигит кўриб. М. Исмоилий, Фарғона т. о. ..Хасанали учун ҳам бу воқеа кичкина ган, озгина қайғу эмас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳа, бир кичкина тўй қилмоқчи эдик. «Гулдаста».* -Ука, — деди куюниб, — мен кичкина одаммасман. Сизга алоҳида квартира олиб беришга қурбим етади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

КИЧКИНТОЙ **1** Кичкина с. кичр.-эркл. ..ёшлар, ахир, бундан ўн йил муқаддам мактаб даргоҳига илк бор қадам қўйганларида, кичкинтой бола, жажжи қизалоқлар эдилар. Газетадан.

2 Ёш бола; гўдак. Кичкинтойлар кийими. ■ Кичкинтойлар учун мультфильмларни томоша қилиш, магнитофон ленталарига ёзилган эртақлар, шеърлар ва қўшиқларни тинглаш, диафильмларни кўриш айниқса қизиқарли. Газетадан. *Дала шийпони шинам қилиб безатилиб.. кичкинтойларнинг яйраб-йинаши учун барча шарт-шароит яратиб берилган эди.* Газетадан.

КИЧРАЙМОҚ Кичик бўлмоқ, кичик тортмоқ, ўлчам жиҳатидан қисқармоқ; кичиклашмоқ. *Шар кичрайди.* ■ [Мингбошининг] *Ҳамма вақт шосупада талтайиб ўтирадиган йўгон гавдаси мана энди кичрайди, нортуюдек новча бўйи пасайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Лайлак хира осмон қаҳрига тобора кириб, узоқлашиб, кичрайиб борарди.* К. Яшин, Ҳамза.

КИШ унд. с. Товуқ ва бошқа қушларни ҳайдашни ифодалайди.

КИШАН **1** Отнинг икки олдинги оёғига (эркин юришга имкон бермаслик учун) солинадиган бўғов, занжир.

2 Оёқ, қўл, бўйинга солиб, қулфлаб, банд қилиб қўйиладиган, темир ҳалқалардан ишланган махсус мослама. *Наби Фарҳоднинг қўл-оёғига боғланган оддий кишанни очди ва бўғовли кишанлардан бирини олиб, унинг бути ва бўйнига урди.* С. Айний, Қуллар. *Солдат калитни берди. Бояги эркак маҳбусларнинг қўлларидаги кишанларни очди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 кўчма Умуман, эркин ҳаракатга йўл қўймайдиган нарса, тўсиқ, ғов. *Аммо Соҳиб қори билан Бозоровлар унга кишан бўлмасалар бас эди!* И. Раҳим, Чин муҳаббат. У

вақтда от, сизир.. тушунмаслик оёғимга кишан бўлган экан. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Зебу зийнат, ўйин-қулгига ўрганган хотин учун бола оёқнинг кишани бўлиб туюларди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

Кишан(га) солмоқ (ёки урмоқ) Кишанли ҳолатга солмоқ, кишанбанд қилмоқ; кишанламоқ. *Зулмга қарши сўзлагани учун, деҳқонларга ер талаб қилгани учун уни кишанга солишди.* Ойбек, Нур қидириб. *Бир неча солдат келиб, маҳбусларни ушлади.* Ясо-вул ҳаммасининг қўлига кишан урди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КИШАНБАНД Кишан урилган, кишанланган (қ. кишан **2**). *Уч маҳбус, бошига бало осмони ағдарилгандек, кишанбанд қўлларини қоринлари устида жуфтлаб, гангиб турар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КИШАНЛАМОҚ **1** Кишан урмоқ, кишан солмоқ (қ. кишан **1, 2**). *Отни кишанламоқ.* ■ *Буни кўрган Содиқжон ёнидаги аёлларга шивирлади: -Ақдан озибди, олиб кетинглар, айтинг, кишанлаб қўйишсин..* К. Яшин, Ҳамза.

2 кўчма. Эркин юриш-туришдан, ҳаракатдан маҳрум қилиб қўймоқ. *..шайтонга дарс бераман, деган мулла Савдуллани мот қилиб, ўзини ҳар томон ташлаётган хотин-бознинг оёқ-қўлини кишанлаб, бир умр бирга яшашга мажбур қилиш ниятида фарзандларини бештага етказди.* «Муштум». *Вақтни кишанлашга ҳамон мен ожиз.* Зулфия.

КИШАНЛИ айн. кишанбанд. Кишанли оёқларини бир тарафга осилтириб олган темирчи *Ражаб полвоннинг белидан қучоқлади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

КИШВАР {ф. *كشور* — мамлакат, ўлка} эск. кт. Вилоят, ўлка, мамлакат. *Етишди бу гўзал кишварда Бобир, Бўлиб сўз устаси, санъатли шоир.* Ҳабибий. *Тангри бизга шундай катта кишварни иноят қилгани учун, биз Самарқанддай оламшумул доруссалатанага муяссар бўлганимиз учун шукроналар айтмоғимиз керак.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

КИШИ **1** Фикрлаш, сўзлаш ҳамда ижтимоий меҳнат жараёнида қурол ясаш ва ундан фойдаланиш қобилиятига эга бўлган жонли мавжудот, зот; одам, инсон. *Тил кишиларнинг ўзаро алоқа қуролидир.* ■ *Кишининг руҳий ҳолати ва иш қобилияти муайян ритмга бўйсунганини одамлар аллақачон пайқашган.* Газетадан. *Унинг юқори қис-*

мидаги тугмачани боссангиз, тешикдан махсус узунликдаги электромагнит тўлқинлар чиқиб, киши миясининг ухлатувчи марказига таъсир кўрсатади. О. Мўминов, Хийбондаги уч учрашув. Зайтун дарахтининг турган-битгани киши организми учун фойдали. Газетадан.

2 Инсониятга мансуб зот, шахс, одам. Обрули киши. Хушомадгўй киши. Оиламизда тўрт киши бор. Ҳар қандай киши. Олижаноб киши. Кишилар тўдаси. Беш кишидан иборат комиссия. ■ Новча киши шофёр узатган папкани қўлтиғига қистирди-ю, катта-катта одим ташлаб, тезда шерикларига етиб олди. А. Обиджон, Аканг қарагай Гулмат. Эй, бу ота Шариф тарронинг жанозасида Отамурод қорининг ёнида қуръонни шариллатиб ўқиб ўтирган киши-ку! С. Сиёев, Ёруғлик. Киши яхши кўрган одами, минг ўраб ташланмасин, битта қилигидан билади. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Умуман, балоғат ёшидан ўтган шахс; катта ёшли одам. Аёл киши. Эркак киши. ■ Ёшинг йигирма бешга қараб боряпти, — деди онаси ҳамон ўша титраган товушда, — хотин киши ўттизга кирса ўтин бўлади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. У камган, бировга аралашмайдиган киши эди. С. Аҳмад, Юлдуз. Кабинетдан гражданча кийимдаги новча киши, орқа эшикдан эса учта милиционер тушиб келди. А. Обиджон, Аканг қарагай Гулмат.

4 Ўзга, бегона шахс, биров. Киши юртида хон бўлгунча, ўз юртингда гадо бўл. ■ Жиян, ақлинг бўлса, кишининг бир тийинига хиёнат қилма. Ойбек, Танланган асарлар.

5 с. т. эск. Шариятга биноан, балоғатга етган хотин-қизлар юзини, ўзини кўрсатмаслиги керак бўлган бегона эркак. Қўрғон эшигидан аёл овози эшитилди: - Нима керак? - Мунда кел! — чол қўли билан имлади. - Киши бор-ку. - Қариндош, Хушрўйнинг ўғли, — деб тушунтирди чол. Ойбек, Танланган асарлар.

Кишидан қочмоқ Бегона эркакка ўзини кўрсатмаслик (хотин-қизларга нисбатан қўлланади).

6 Таъкид ифодалайди. Афсуски, кундалик турмушимизда баъзан бунинг аксини кўриб, ўксинасан киши. «Муштум». Ёмғирда ювилган тротуарларда юрсанг, шунчалик енгил тортасанки, имтиҳонларни ҳам. сти-

пендия ташвишини ҳам унутиб юборасан киши. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

Киши билмас Яширин ҳолда, ҳеч кимга билдирмай; зимдан. Жуда ҳаяллаб кетишди-ку. Киши билмас бориб келмайсанми, ука? [деди Мансур]. З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. Ҳар бир ҳаракатингни киши билмас айғоқчи кузатади. К. Яшин, Ҳамза.

КИШИЛАШИБ Саноқ сонлар билан қулланиб, иш-ҳаракатнинг шу сон билдирган миқдордаги киши томонидан биргаликда бажарилишини, «..киши биргаликда» деган маънони билдиради. Беш кишилашиб ёрдам бермоқ. ■ Жувон Оқиланинг ёнига келиб, унга кўмаклашди. Лекин Ҳикматнинг икки қулоғидан қон отила бошлаши билан, врач қўлидаги томизгични қўйди-да, уч кишилашиб Ҳикматнинг бошини аранг ёстиққа қўйишди. Ю. Шомансур. Қора марварид.

КИШИЛИК 1 Инсоният; инсонга (одамга) оид. Кишилик тарихи. Кишилик жамияти. ■ Меҳнат кишиликка азалдан йўлдош. «Гулдаста». Кишилар эркин яшайдигани, билим олишдангина маҳрум этилиб қолмай, ҳатто шундай бир оддий кишилик фазилатидан — севмоқ, севилмоқдан ҳам маҳрум этилган экан. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Меҳмондорчилик, турли йиғин ва ш. к. га кийиладиган кийим; кўча кийими. Уйлигини топмаган кишиликни тўздирар. Мақол. ■ Хадича хола сандиқдан амиркон кавуш-маҳсисини, кишилик учун деб олиб қўйган сурп қўйлагини.. дока рўмолини олди. Т. Алимов, Совға. - Ойи, эртага бозорга тушиб, кишиликка битта шиму бир пинжак [пиджак] олсам дейман, — деди Аҳмаджон. А. Мухтор. Давр менинг тақдиримда.

3 Саноқ сон ёки миқдор билдирувчи сўзлар билан қўлланганда: 1) кишидан иборат, кишидан ташкил топган. Беш кишилик комиссия. ■ Шайбонийхон.. шаҳарда беш юз кишилик қўшин қолдириб, ўзи асосий лашкарлари билан шаҳардан нарида Хўжа Дийдор деган жойни қароргоҳ қилган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар; 2) кишига, одамга мўлжалланган. Уч кишилик хона. Уч кишилик палов. Корхонанинг минг кишилик данғиллама клуби қуриб битказилди.

Кишилик олмоши тлш. Шахс билдирувчи олмошлар (мен, сен, у, биз, сиз каби).

КИШИСИЗ кам қўл. 1 Ҳеч ким бўлмаган, одам яшамайдиган, кимсасиз. *Кишисиз жой. Кишисиз орол.*

2 Қаровчи одами йўқ; қаровчисиз, кимсасиз, ёлғиз.

КИШИСИЗЛИК Қаровчи одами (кишиси) йўқлик. *-Кишисизлик қуриб кетсин, - деди кампир жавобда.* С. Айний, Қуллар.

КИШ-КИШ унд. с. Паррандаларни (асосан, товуқни) ҳайдашни билдиради.

КИШКИШЛАМОҚ «Киш-киш» димоқ, «киш-киш» деб ҳайдамоқ.

КИШМИШ Меваси майдароқ бўладиган уруғсиз узум ва шу узумнинг майизи. *Бизнинг ёрнинг емиши катта боғнинг кишмиши.* «Қўшиқлар».

■ *Ишқомларда ҳусайни.. диликаптар, кишмиш, шивирғониларнинг боши ерга тегай деб энгашган.* С. Абдулла, Бир шингли томоқни ёради. *Патнусдаги кишмишдан бир қисм олиб, уни тозаламасданок оғзига солди, кейин жавобсиз қолган гапни улаштирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КИШНАМОҚ Кишнов товуши чиқармоқ (от ҳақида). *Елиб-йўрғалаб кетаётган тўриқ дафъатан тумшугуни баланд кўтариб, қаттиқ кишнади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Жанг ҳидини сезган аргумоқлар аччиқ кишнаб, осмонга сапчиди, оламни ваҳший қий-қириқ ва қиличларнинг шарақ-шуруғи тутди.* О. Ёқубов, Кўҳна дунё.

КИШНОВ От кишнаганда чиқадиغان ўзига хос товуш. *Қувноқ кишновларидир бу қаҳқаҳ саманларнинг..* Ғ. Фулом.

КИШТ I Шахмат ўйинида: бирор донга билан шоҳга ҳужум ҳақида огоҳлантириш. *[Шайхулислом:] Балли! Кишт! [Мунажжим:] Э, асп кетди, тақсир! Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.*

Кишт бермоқ Шоҳга ҳужум қилмоқ ва шу ҳужумни эълон қилмоқ.

КИШТ II айн. **киш**. *Яқинда институтни битириб келган зоотехнигимиз жўжсаларга: -Кишт, эй онангни эмгурлар, - деб сўқинди.* «Муштум».

КИЯ с. т. Бирор нарсани қадрламаслик натижасида юз берадиган ёмон оқибат, жазо. *Киясиза учрамоқ. Киясиза қолмоқ.* ■ *- Шунақа бевурд, пасткашмидинг, Нейматжон. Илон бўлиб авраган экансан-ку мени, муҳаббат киясиза учрагур! - деди Зухраҳон. А. Муҳиддин, Чап чўнтак. Бизни десангиз, бу йўлдан қайтинг. Ҳа-ҳа, қизингизнинг ки-*

ясига қоласиз. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кўзларимиз юмуқ ўтсак бугун ҳам, Эртага киянгиз тутар бегумон.* «Ёшлик».

КЛАВИАТУРА [нем. Klaviatur < лот. clavis — калит] I Клавишли мусиқа асбобларида маълум тартибда жойлашган клавишлар мажмуи. *Рояль клавиатураси. Баян клавиатураси.*

2 Турли хил механизмлардаги клавишларнинг жами. *Ёзув машинкасининг клавиатураси.*

КЛАВИР [нем. Klavier — пианино < фр. clavier — калитлар учун ҳалқа] I Опера, оратория каби вокал-симфоник асарлар матнининг фортепьяно жўрлигида куйлашга ёки фортепьянонинг ўзида ижро этиш учун мослаштирилган шакли.

2 Торли клавишли мусиқа асбобларининг умумий номи.

КЛАВИШ [лот. clavis — калит] I Мусиқа асбобларида (фортепьяно, аккордеон ва ш. к. да) уларни ҳаракатга келтириб, овоз чиқариш учун уриладиган пластмасса тугма ёки тахтача. *[Мунис] Гоҳ ҳаёлчан тебраниб, пианинонинг клавишларига тикилиб қолар ва гоҳо илҳоми зўр келиб, яна ашуласини давом эттирар эди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

2 Ёзув машинкаси, телефон аппарати ва ш. к. механизмларда уларни ишлатиш учун бармоқ билан босиладиган қисми, тугмаси. *[Машинка] Чиқир-чиқир, шўх-шўх куйлаб, Клавиши дик-дик ўйнаб, Оқ қоғозга ҳарф қўнар, Ҳарф йиғилиб, жумла бўлар. Қ. Муҳаммадий. Муолажани амалга оширувчи ҳамшира бор-йўғи бемор бошига ниқоб тугмаларини тақиб қўйиш ва асбоб клавишини босишинигина билиши кифоя.* Газетадан.

КЛАВИШЛИ Клавиши бор, клавишга эга. *Клавишли мусиқа асбоби.* ■ *Математиклардан ўн киши космик ракетани лойиҳалаш билан боғлиқ бўлган вазифанинг ўн хил вариантини.. клавишли ҳисоблаш машиналари билан 7 ой ҳисоблаб чиқишлари керак эди.* Газетадан.

КЛАПАН [нем. Klappe — түсиқ] I **тех.** Турли машина ёки механизмларнинг ҳаво, суюқлиқ, буғ ёки газ йўлини очиб-ёпиб турадиган қисми, қопқоқчаси. *Гудок клапани.* ■ *Сигимларнинг қопқоқлари зичлаб ёпилмаслиги ва ҳаво алмаштиргич клапанларининг йўқлиги туфайли анчагина ёнилги*

ҳавога совурилмоқда. Газетадан. *Босим таллабдагидан ортиб кетган пайтда, клапан босим системасидаги суюқликни филтларга оқизиб юборади. «Янги техника».*

2 Пуфлаб чалинадиган мусиқа асбобларининг ён томонларидаги очилиб-ёпилиб, овоз тонини ўзгартирадиган пардаси, тили.

3 *анат.* Ичи бўш, ковак аъзонинг, ички пардаси бурмалардан иборат бўлган ва бирор бир тешикни тўсиб, беркитиб турадиган қисми. *Юрак клапани. Вена клапани. ■ Ультратовуш ёрдами билан олинган кардиограмма юрак клапанларининг торайганини аниқлай олади. «Саодат».*

КЛАРНЕТ [*итал.* clarinetto < *лот.* clarus — аниқ, равшан, тиниқ] Сурнайга ўхшаш тиниқ овозли ёғоч мусиқа асбоби.

КЛАРНЕТЧИ Кларнет чалувчи мусиқачи.

КЛАСС [*лот.* classis — даража, синф] 1 қ. синф.

2 Бирор даража ёки разрядга эга бўлган. *Иккинчи класс шофёр. Биринчи класс ҳарбий кема.*

КЛАССИК [*лот.* classicus — биринчи даражага оид, намунавий] 1 *Фан, санъат, маданият, адабиётнинг машҳур, илмий ишлари, асарлари миллий ва жаҳон фани ва маданияти учун аҳамиятли бўлган, шу соҳада бошқаларга намуна бўладиган, эътироф этилган арбоби. Ўзбек адабиёти классиклари. ■ Жавонларда рус ва жаҳон классикларининг кўп жилдли асарлари қимматбаҳо муқоваларини кўз-кўз қилиб, ярқираб турарди. О. Ёқубов, Диёнат.*

2 Классик филология мутахассиси.

3 Классицизм вакили, издоши, тарафдори (қ. классицизм 1).

КЛАССИК 1 Классиклар томонидан яратилган, халқларнинг ифтихорига айланган, намуна бўладиган; мумтоз. *Классик асар. Классик фалсафа. ■ Ушбу нашрга Лутфийнинг ўзбек классик шеърятини тараққиётига залварли ҳисса бўлиб қўшилган ажойиб шеърин меросидан намуналар киритилди. Газетадан.*

2 Қадимги (антик) тиллар ва адабиётларни ўрганишга оид, алоқадор.

3 Классицизмга оид (қ. классицизм 1). *Классик трагедия.*

КЛАССИКА [*лот.* classicus — намунали] Адабиёт ва санъатга оид мумтоз, оламшумул

аҳамиятга эга бўлган мукамал асарлар. *Рус классикаси залидаги бир манзара олдида узоқ турдик. А. Мухтор. Давр менинг тақдиримда.*

КЛАССИФИКАЦИЯ [*лот.* classis — даража, разряд + facere — қилмоқ] қ. тасниф. *Дунё тилларининг генеалогик классификацияси. Усимликлар классификацияси.*

Классификация қилмоқ айн. тасниф қилмоқ қ. тасниф. *Евклид сонларни классификация қилаётиб, жуфт ва тоқ сонларни текширди. «Фан ва турмуш».*

КЛАССИЦИЗМ [*нем.* Klassizismus < *лот.* classicus — намунали] 17-аср — 19-аср бошларида Европа адабиёти ва санъатида антик адабиёт ва санъат намуналари ва шаклларига мурожаат ва тақлид қилиш асосида шаклланган бадиий услуб ва оқим.

КЛЕЁНКА [*р.* клеёнка — смола, елим; ёпишқоқ нарса] Бир ёки ҳар икки томони сув ўтказмайдиган модда билан қопланган махсус мато. *Тўшак ва ўрин-бошни ифлос қилувчи касаллар ва ёш болалар тағица клеёнка солиниши лозим. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш. Нарироқдаги стол устида шундоққина қозондан олиб қўйилганича, ёғлари клеёнкага тушиб қотиб қолган чўмич, чўмич атрофида эса ниёз пўчоқлари билан нон увоқлари. Д. Нурий, Осмон устун.*

КЛЕММА [*нем.* Klemme] Асбоб, аппарат ва электр машиналарда сим, шнур кабиларни уловчи ёки маҳкамловчи қисқич мослама. *Бу симлар учта-тўртта кетмакет бирлаштирилган аккумулятор батареясининг клеммаларига ёки бошқа бирор доимий электр токи манбаига уланиши керак. «Кимё» (дарслик).*

КЛЕРИКАЛ Клерикализмга оид, клерикализм билан боғлиқ. *Клерикал доиралар.*

КЛЕРИКАЛИЗМ [*лот.* clericalis — черковга оид, черковда бўладиган] Ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида дин ва черков таъсирини кенгайтиришга, кучайтиришга уринувчи сиёсий оқим.

КЛЕТЧАТКА [*р.* клетка — катакча; қоплама] Ўсимлик ҳужайралари пардасининг асосий таркибий қисми; целлюлоза (санонатда хомашё сифатида ишлатилади). *Беҳининг баъзи навларида («чиλλαки беҳи») кислота камроқ бўлгани учун шириндир ва унинг таркибида оқсил билан клетчатка бор. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.*

КЛЁШ [фр. cloche – кўнғироқ] Юбканинг ёки шим почасининг паст томонига кенгайиб борувчи алоҳида бичими. [Гавҳар] *Қизил кофта ва клёш этакли қора юбка кийган, битта қилиб ўрилган узун сочи бош орқасида лента билан бўғиб қўйилган.* П. Қодиров. Уч илдиэ.

КЛИЕНТ [лат. cliens, clientis – ҳомийлик остидаги киши] **1** Ўз ишини олиб боришни адвокат, нотариус ва ш. к. га топширган шахс. *Коридорда турган клиентлар эса.. Хрусталёвдан дурустроқ адвокатни кутадилар.* Газетадан.

2 с. т. Доимий харидор ёки буюртмачи; мижоз. *Клиентга прејскурантдан ошиқ олинган 33 тийин қайтариб олиб берилди.* Газетадан.

КЛИЗМА [юн. klisma – ювиш, ювиб тозалаш] **1** Ични тозалаш ёки касалликни аниқлаш мақсадида махсус асбоб билан тўғри ичкакка орқа тешик орқали турли хил суюқлик юборишдан иборат муолажа тури. *Врачлар ошқозонни ювишди. Болада ўзгариш сезилмади.* – *Клизма қилинган, – буюрди Мария Ивановна.* Газетадан. *Овқатли (озик) клизма учун фақат суюқ нарсалар ишлатилади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

2 Шу ишни бажариш учун қўлланадиган асбоб.

КЛИМАКС [юн. klimax – зина, нарвон] Балоғат ёшидан катта ёшга ўтиш даврида жинсий безлар фаолиятининг сўниши; аёлларда ҳайз жараёнининг бузилиши ва кейин тўхташи тарзида намоён бўлади. *Дўланидан олинадиган доривор моддалар аёлларда климакс бошланишида тинчлантирувчи модда сифатида ишлатилади.* «Фан ва турмуш».

КЛИМАТ [юн. klima, klimatos – эгилиш; қиялик] қ. иқлим.

КЛИМАТОЛОГ Климатология мутахассиси. *Ёнғин сабабларини аниқлаш учун янги мутахассислик олимлари – суд климатологлари энг шимаришди.* «Фан ва турмуш».

КЛИМАТОЛОГИЯ [климат + logos – таълимот] қ. иқлимшунослик.

КЛИМАТОТЕРАПИЯ [климат + терапия] Иқлимий омиллардан даволаш-профилактика ва соғломлаштириш мақсадларида фойдаланиш; иқлим билан даволаш.

КЛИНИК 1 Клиникага оид, клиника билан боғлиқ. *Клиник шароит. Клиник даволаш.* ■ *Кичик автобуслардаги кўчма ла-*

бораторияда эса сув ва тупроқ таркибини текшириш, клиник тадқиқотлар олиб бориш мумкин. Газетадан.

2 Врач ёрдами (аралашуви) талаб этиладиган, шу йўл билан ҳал этилиши мумкин бўлган. *Касал(лик)нинг клиник шакллари.*

КЛИНИКА 1 [юн. klinike – ётган касални парваришлаш, даволаш] Беморларни ётқизиб (стационар) даволаш билан бирга, тиббий таълим ва илмий-текшириш ишлари олиб бориладиган махсус шифохона. *Хирургия клиникаси.* ■ *Одатда, юқори медицина мактаби ўқувчиларининг ўқийдиган ва тажриба оладиган жойлари клиника деб аталади.* Н. Исмоилов. Касалларни парвариш қилиш. *Томоғининг ялиғланиши батамом қайтганини кўриб, профессор унга томоқ безини олдириш учун ўз клиникасига йўлланма берди.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар.

КЛИНКЕР [нем. Klinker – йўлга ётқизиладиган тош] Махсус лойдан юқори ҳароратда куйдириб, гишт шаклида тайёрланган ўта мустаҳкам сунъий тош (йўл-кўчаларга, шунингдек, саноат бинолари ери юзасига ётқизиш учун ишлатилади). *Кейин у [цемент] печга юборилиб, 1450 даражали ҳароратда куйдирилгандан сўнг, клинкер ҳосил бўлади.* «Фан ва турмуш».

КЛИП [ингл. clip – узиб, юлиб олмоқ; кесиб қўймоқ] **1** Эстрада ва б. хил кўшиқларни узуқ-узуқ бадиий лавҳалар, декорация, пейзаж манзаралари билан қўшган ҳолда тасвирга тушириш ва шу тасвирнинг ўзи; қисқа видеотасвир.

2 Қисқача реклама фильми.

КЛИРИНГ [ингл. clearing – ҳисоб-китоб қилиш] Мамлакатлар, компаниялар, корхоналар ўртасидаги ўзаро талаб ва мажбуриятлар асосида нақд пулсиз ҳисоб-китоб тизими.

КЛИШЕ [фр. cliché < cliché – босиб из қолдирмоқ] *полигр.* Қоғозга босиб учун металл, ёғоч ёки тошга туширилган бўртма ҳарф, сурат, расм, план ва ш. к. *Рух клише.*

КЛОН [ингл. clone < юн. klon – шох, новда; авлод, насл] *биол.* Бир ҳужайра ёки бир организмнинг жинссиз кўпайиш йўли билан вужудга келган ҳамда бир хил генлар тўпламига эга бўлган барча авлод (насл)лари йиғиндиси, мажмуи.

КЛОНЛАШ(ТИРИШ) [ингл. cloning – жинссиз кўпайиш < юн. klon – шох, нов-

да; авлод, насл] *биол.* Ўз аждоди (ота-оналари)нинг биологик (генетик) нусхаси ҳисобланадиган авлод (насл)ни жинсий бўлмаган, оддий ҳужайрадан сунъий равишда қайта тиклаш, яратиш.

КЛУБ [ингл. club – бир жойда йиғилмоқ] **1** Кишиларнинг сиёсий онгини, маданиятини ва умумий савиясини ошириш, уларнинг дам олишини ташкил этиш билан шуғулланувчи маданий-маърифий, сиёсий ёки бошқа характердаги ижтимоий ташкилот, муассаса. *...ёш туристлар учун клуб ташкилотчилари гоаят қизиқарли ва мазмунли программа тайёрлашди.* Газетадан.

2 Шу муассаса жойлашган бино. *Завод клуби. Тўқимачилар клуби.* ■ *Ушандаям овлоқдаги темирйўлчилар маданият саройининг клубида томоша кўришди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

КЛЮЧ [р. ключ – беркитиш асбоби, калит < юн. kleio – беркитаман] **1** қ. **калит** **1, 2.** *Гайка ключ билан маҳкамланди.* ■ *«Победа» тўхтади. Сайфи ключни олди. Фаш билан айлантирди. Мотор уҳ тортиб, дуд берди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги қўланка.

КНОПКА [ғолл. knoop – тугун, тугма] **1** Қоғоз, мато ва ш. к. ни қаттиқ нарсага қадаб қўйиш учун ишлатиладиган кенг қалпоқчали, босма миҳча. *Қузибой газетанинг тўрт бурчагини кнопка билан столга маҳкамлади.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

2 Турли механизмларда (мас., электр қўнғироқда) токни улаш учун бармоқ билан босиладиган тугмача. *Холмат электр қўнғироқ кнопкасини босиши билан, хона ичкарисидан ёқимли овоз эшитилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

КНЯЗЛИК *тар.* **1** Князь қўл остидаги ўлка. *19-аср бошида Германияда 300 га яқин майда феодал князликлар бўлган.* И. М. Мўминов, Танланган асарлар.

2 Князнинг амали, унвони.

КНЯЗЬ [р. < қад. нем. kuning – қабила, уруғ оқсоқоли] *тар.* **1** Феодал-князлик давридаги Русда аскар бошлиғи ва воялот ҳокими.

2 Чор Россиясида: мерос тариқасида ёки чор ҳукумати олдидаги хизматлари учун берилган фахрий унвон ҳамда шу унвонга эга бўлган шахс. *Олмос эътимадли князь Аҳмаднагар саройига топширилди.* С. Каро-

матов, Олтин қум. *Князнинг уч жойда водокачкаси бор эди, шулардан биронтасига одам керак эмасмикин, деб идорасига борсам, саркори ўзимизнинг бувайдалик чиқиб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

КОАЛИЦИОН **1** Коалицияга оид, коалиция аъзолари ўртасида тузилган. *Коалицион шартнома.*

2 Коалицияга асосланган. *Коалицион ҳукумат.*

КОАЛИЦИЯ [лот. coalitio – уюшма; coalitus – бирлашган] Умумий мақсадга эришиш учун ташкил этилган кўнгилли бирлашма, иттифок; коалицион ҳукумат. *Бу сайлов янги сиёсий системанинг энг муҳим принциплари – кўп партиялилик ва коалиция принциплари амал қила бошлаганидан далолат берапти.* Газетадан.

КОБАЛЬТ [нем. Kobalt < Kobold – ер остидаги конларни, хазинани қўриқловчи митти жин] **1** Менделеев даврий системасининг VIII гуруҳига мансуб кимёвий элемент, қизғиш товланадиган кумушсимон оқ, қаттиқ металл.

2 Шу металл бирикмаларидан олинган тўқ-кўк бўёқ.

КОБИЛИ: **кобили шўрва** Гўшт, тухум ва турли резаворлар солиб, жуда лаззатли қилиб тайёрланган қовурма шўрва. *Меҳмонлар жуда усталик билан пиширилган қозонкабобни иштаҳа билан еб, устидан бир косадан кобили шўрвани ичиб, оғир нафас олишар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Унинг дардига на саримсоқ ниёз ва на кобили шўрва даво бўларди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

КОБРА [порт. cobra] Иссиқ ўлкаларда яшовчи, бўйни чипор, жуда заҳарли йирик илон; кўзойнакли илон. *Ўрта Осиё кобраси барча миқёсдаги «Қизил китоб»да қайд этилган.* «Фан ва турмуш». *Майдонда найрангбоз – кобра билан мангустнинг жангини кўрсатмоқда.* «Фан ва турмуш».

КОВАК [ф. كواک – бўш жой, бўшлиқ; тешик; ин, уя] қ. **кавак.** *Ёнғоқ дарахти ковакларига асарлар уя қуради.* Ж. Абдуллахонов. *Орият. Тепалик ўйилиб, қўрадай катта ковак ҳосил бўлган.* Газетадан.

КОВАТОК Ток баргига қийма ва гуруч (ёки фақат қийма) ўраб пишириладиган таом; тоқбарг дўлма. *Дастурхонга тортишда коваток шодани аста олиб, паловни аралаштириб, лаганга соласиз, юзига коваток-*

ни қўйиб, ипини узиб ташлайсиз. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. *Ўзбекистонда қоваток дўлма баҳор фаслида, узумнинг янги баргидан тайёрланади. «Саодат».*

КОВБОЙ [ингл. cow-boy < cow – сигир + boy – йигит] АҚШнинг ғарбий штатларида: отлик чўпон, подачи; мард, жасур йигит.

КОВБОЙКА [р. < ингл. cow-boy – отлик чўпон] Махсус бичимга ва қоплама чўнтакларга эга бўлган, катак-катак матодан тикилган эркаклар уст қўйлаги. *Устида ёқаси ва чўнтаклари занжирли, ихчам қора ковбойка, матросча шим кийган. П. Қодиоров, Уч илдиэ.*

КОВЕРКОТ [ингл. covertcoat < covert – бичиқ, бичим + coat – кийим] Юнгдан ёки юнг аралаштириб тўқилган ва асосан устки кийим (мас., костюм) тикиш учун ишлатиладиган мато. *..кечагина машиначи қўлидан чиққан бостон ёки коверкотдан тикилган костюмингиз бўлса, кайфингиз чоғ, ўзингиз шириндимоғ! С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема. У қўлидаги учли қора қаламини раисниқидай кулранг коверкотдан тикилган.. кителининг чўнтагига солди. С. Анорбоев, Оқсой.*

КОВИЯ |ф. (كوي) – куйдирувчи, емирувчи| махс. Металл буюмларнинг қисмларини бир-бирига улаш, пайвандлаш, кавшарлаш учун мўлжалланган асбоб.

КОВИЯЛАШ Металл буюмларнинг қисм ёки чоқини ковия ёрдамида ёпиштириш ёки ёриқ-тешигини беркитиш.

КОВ-КОВ |ф. (كوي) – ковлаш, қазिश; диққат билан текшириш, қидириш|: **ков-ков қилмоқ** Обдан, миридан-сиригача текширмоқ, текшириб остин-устин қилмоқ. *..тегишли ташкилотлар ков-ков қилганда, мен берган таниғлик (белги қўйилган) 100 сўмлик ҳам чиқди-ю, сир очилди. «Муштум».*

КОВЛАГИЧ Бирор нарсани ковлаш, ўйиш ёки қазиб чиқариб олиш учун ишлатиладиган асбоб.

Тиш ковләгич Тиш орасига кириб қолган овқатлардан тишни тозалаш учун ишлатиладиган, учи чиқарилган пат ёки чўп. *Ахир инсонга уй-жойдан тортиб тиш ковләгичгача даркор. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.*

КОВЛАМОҚ 1 Ичига қараб ўймоқ, ўйиб чуқур қилмоқ, қазимоқ. *Ариқ ковләмоқ. Ҳура ковләмоқ. Қудуқ ковләмоқ. ■ Фуломжонлар шу бир неча кун ичида унгурни уч*

қулочдан ортиқ ковләб қўйдилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ҳзинг ковләган гўрга ўзинг кир! Н. Сафаров, Танланган асарлар.

2 Ковлаш асбоби воситасида ёки бошқа йўл билан ердан, тупроқ ичидан чиқариб олмоқ, қазиб олмоқ. *Картошка ковләмоқ. Кўмирни ковләганга ёқтир, молни миришкорга боқтир. Мақол. ■ Тункаларни ковләб, бир чеккадан ёрилса, талай ўтин беради. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Бармоқ ёки бирор нарса тиқиб тозаләмоқ. *Самовар тагини ковләмоқ. ■ Маматурди қора, синчалоғи билан ўнг қулоғини бир ковләб олғач.. уйдан чиқади. Чўпон, Кеча ва кундуз. Ковләб турмасангиз, чўғни ҳам кул босади. «Қанотли сўзлар».*

4 Бирор нарса билан остин-устин қилиб ағдармоқ, айлантирмоқ. *Ўтни ковләмоқ. Қозондаги овқатни ковләмоқ. ■ Бир девона.. гулхан теварагидан айланиб, қўлидаги косови билан тўрт томондан ковләр эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

5 с. т. айн. ковләштирмоқ. *Ўтни ковләсанг – учар, қўшинини ковләсанг – кўчар. Мақол. ■ Менинг фуқаром бир ота, бир онанинг болаларидай иттифоқ, бир-бирини ковләшни билмайди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ҳадеб бузилавергандан кейин у ёғини ковләйди, бу ёғини ковләйди, хуллас, ичида нимаси бўлса, барини билиб олади. С. Аҳмад, Тоғ афсонаси.*

6 Қўл солиб қидирмоқ, ахтармоқ, титкиләмоқ. *Фуломжон гадоининг бўш, очик қўлига бир нарса ташлаш учун чўнтақларини ковләб бошлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Аёл сакраб настга тушди-да, сумкасини ковләб, пул қидира бошлади. С. Аҳмад, Уфқ.*

7 кўчма Миридан-сиригача текширмоқ, суриштирмоқ, кофтуков қилмоқ. *Ота-бувамни ковләб, газетага уриб чиқишди. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. - Ҳамма нарсига разм солиб, ковләб юрасан-а, писмиқ! – жеркиб ташлади [Гулнорни] Нури. Ойбек, Танланган асарлар.*

Ҳап ковләмоқ (кявләмоқ) қ. гап 1.

КОВЛАШТИРМОҚ 1 Ковлаб, титкилаб қарамоқ, қидирмоқ, ахтармоқ; титкиләмоқ. *Сандиқни ковләштирмоқ. ■ Қани юринг-чи, лабораторияни ковләштириб кўрайлик, гормонли сиворотка (зардобдан бир оз бўлса керак. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 кўчма Сир олиш мақсадида суриштирмоқ, кофтуков қилмоқ. *Ҳап ковләштир-*

моқ. Ковлаштириб билмоқ. — [Терговчи] Қодировнинг аризасига қаттиқ ёпишиб олиб, ҳадеб мени ковлаштира берди. М. Қориев, Ойдин кечалар.

3 Ғараз, ёмон ният билан текшириб суриштирмоқ, кимсанинг обрўсини тукишга уринмоқ.

КОВУЛ айн. кавар. Чол бу гал оппоқ гуллаб ётган ковул устига чалқанча йиқилди. Х. Султонов, Онамнинг юрти.

КОВУШ қ. кавуш. У ковушини маҳсисининг учига илиб, ҳовлига тушар экан, хотинига қайта таъкидлади. Х. Ғулом, Машъал.

КОВШ [ф. карوش — кавлаш, қазил, чуқурлаш; қидирув, тергов; изланиш] Экскаватор кранининг бошига (учига) ўрнатилиб, ерни ковлаш, тупроқ олиш ва ш. к. учун хизмат қиладиган, ўткир темир тишлар ўрнатилган ичи чуқур мослама. Ковшларга ҳам ўткир бурчакли тиш қўйиб, олтинчи даражали ерда ҳам ишлайдиган қилинди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. Кичик метражли бетон қорувчи машиналарнинг барабанлари тўнкариладиган қилиб ясалган бўлиб, унга материаллар ковш билан солинади. А. Асқаров, Бетончилар учун эслатма.

КОВШЛИ Ковшни бор, ковш ўрнатилган. Цемент одатда бетон қориш бўлимига ковши элеватор ёрдамида узатилади. Газетадан.

КОД [фр. code < лат. codex — қонунлар мажмуи] Алоқа (телеграф, телефон, радио ва ш. к.), автоматик бошқариш тизимларида, ЭҲМ (электрон-ҳисоблаш машиналари)да исталган ахборотни узатиш, қайта ишлаш ва сақлаш учун қўлланадиган, маълум тартибдаги шартли белги, рамз (символ)лар ёки сигналлар тизими. Телеграф коди.

КОДЕКС [лат. codex — китоб; қонунлар, қарорлар тўплами] Ижтимоий муносабатларнинг бирор ўхшаш соҳасига (мас., ҳуқуққа) оид тартибга солинган қонунлар тўплами. Жиноят кодекси. Фуқаролар кодекси. Меҳнат тўғрисидаги қонунлар кодекси.

КОДИФИКАЦИЯ [лат. codificatio — кодекс тузиш < codex — қонунлар мажмуи + facere — қилмоқ, бажармоқ] Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар мазмунини қайта ишлаш йўли билан уларни бир бутунлихка келтириш жараёни.

КОДЛАШ(ТИРИШ) Ахборотларни фойдаланиладиган кодга мос шартли белгилар, тасвирлар ва б. мажмуига айлантириш; ахборотларни кодлар шаклида ифодалаш. Ахборотни бир хил белгили тизимдан бошқа хилдаги тизимга ўтказиш жараёнига ҳам кодлаш дейилади. «Политехника лугати».

КОЖ [ф. كاج — эгри, қинғир] Қайсар, ўжар. Кўп насиҳат тинглаб Эркин, қилмади ҳеч тарки ишқ, Бор масалким, иш юришмас, соҳиби гар бўлса кож. Э. Воҳидов, Муҳаббат.

КОЖУХ [р. кожух — қуй терисидан қилинган пўстин] тех. Машина, механизм, асбоб ва ш. к. нинг устки (ташқи) Ҳимоя қопламаси (капот, покришка, гилоф каби). Эргашев пулемётдан шунчалик кучли ўт оидики, ҳатто пулемёт кожухидаги сув савовардагидек варақлаб қайнар эди. Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши.

КОЗЁЛ [р. козёл — така, эчки] спорт. Гимнастика машқлари учун мўлжалланган, калта тўрт оёқли, усти чарм билан қопланган мослама.

КОЗИР [р. козырь — ўйин картаси номи; баланд тик ёқа] 1 айн. кузир 1.

2 с. т. айн. кузир 2. ..биз мана шунақа «туз» козирларданмиз. Р. Раҳмонов, Довруқ.

КОЗИРЁК [р. козырёк — эшик тепасидаги соябон] Шапка, кепка, фуражка каби бош кийимининг пешонада олдинга чиқиб турадиган қаттиқ ярим доира қисми, соябони. Козирёги бир қарич келадиган чипор шапкасини бошидан олиб, қозиққа илди. Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.

КОИНОТ [а. كائنات — барча мавжуд нарсалар] Моддий оламнинг қузатиш мумкин бўлган, бизни ўраб турган барча қисми, бутун борлиқ, еру осмон, олам. Улуғбек коинот ва юлдузлар оламини ўрганишда.. илмга, фанга асосланган янги мунажжимликка асос солди. Н. Сафаров, Оловли излар.

КОЙИМОҚ 1 Танбеҳловчи гап, сўз айтмоқ, танбеҳ бермоқ, уришиб қўймоқ. Она бўлгандан кейин вақти келса — койийди, вақти келса эркалайди. Т. Обидов, Юсуф-жон қизиқ. -Нормурод ака, — деди у, — сиз ишни буздинг, деб мени койидингиз, эҳтимол, билмасдан, тажрибасизликдан бузган бўлсам. С. Айний, Куллар.

2 айн. койинмоқ. Мулла Норқўзи бу одамнинг оддий ҳақиқатни англамаслигидан

койиди. А. Қаҳҳор. Майиз емаган хотин. Раҳимнинг ўзбошимчалигидан [Умурзоқ аканинг] бунчалик койиб гапириши Қудратни янада хушёр қилди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 кам қўл. Бирор нарса тайёрлаш учун уринмоқ, овора бўлмоқ. *Йўлчи қишлоқдан келтирган халтани кампирга узатди: -Аям бериб юборди, қурут.. -Садағаси кетай, - кампир халтани ушлагиси ҳам келмай, қўл учи билан тутиб гапирди, - койиб нима қилар эди бечора.* Ойбек, Танланган асарлар.

КОЙИНМОҚ Бирор нарсдан шикоят қилмоқ, зорланмоқ, хафа бўлмоқ. -Эҳ, одамнинг гўли курсин-да, - элиқбоши Ҳасан овчидан койинади. - Бошида бахт қуши билан бу одам от бозорида нима қиларкан-а? Ш. Тошматов. Эрк қуши. Салмоқдор оғир шудринг Олча шохларин эгди, Қариликдан койиниб, Мичурин боққа кирди. Қ. Муҳаммадий.

КОЙИТМОҚ Уриниб (уринтириб) қийнамоқ. *Пошша хола ичкаридаги ишларини саранжомлаб, қизи устига келди: -Тур ўрниндан. Ўзингни койитаверма.* Д. Нурий, Осмон устун. *Койитиб чарчатдинг минган отингни.. «Баҳром ва Гуландом».*

Жонини койитмоқ қ. жон 2.

КОЙИШ 1 Койиқоқ фл. ҳар. н. *Шеригимиз ранги учиб, қалтираб.. домланинг этакларини кўзига суртса ҳам, мутаассиб мударрис койишдан тўхтамади.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Койиб, уришиб айтилган гап, сўзлар. *Саодатхон ўн еттига кириб, ҳалигача ойисидан бунчалик койиш эшитмаган эди.* Н. Сафаров, Саодатнинг бахти. [Усталар] *Битмай қолган кийимларнинг эгаларидан койиш ва сўкиш эшитардилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

3 фольк. Умуман, уриниш, койинишли ҳолат, қийин, ғам-ташвишли ҳолат. *Тўхмат билан қолдик ушбу койишга. Отамиз ҳайдатди бу улуғ даштга. «Эрали ва Шерали».* *Койишларим бўлди менинг зиёда, Сенинг учун войим ортди дунёда. «Ойсулув».* *Фалакка етар нолишинг, Кўп бўлди, эна, койишкга. «Муродхон».*

КОЙКА [гол. kooi - кемадаги ётоқ жой < лот. cavea - ҳужра, каталак] Бир кишилик каравот, жой (касалхона, ётоқхона ва ш. к. ларда). *Маҳкам койкалар ва тумбочка-*

лар билан қуршалган столга қаради. П. Қодиров, Уч илди. *Торгина хонада яна бир койка бўлиб, унда кимдир жимгина ётар, афтидан, ҳали хушига келмаган эди.* Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.

КОЙКАЛИ Койкаси бор, койкага эга бўлган; ўринли. *Қишлоқнинг энг хушманзара жойига юзта койкали янги типдаги болалар боғчаси қурмоқчимиз.* С. Анорбоев, Оқсой.

КОЙНЕ [юн. koinos - умумий] тлш. Бир неча ўзаро яқин, қариндош лаҳжаларнинг аралашувидан ҳосил бўладиган ва охиروқибат уларнинг барчасини алмаштирадиган, улар ўрнида қўлланадиган тил.

КОКАИН [исп. cocaína < coca - тропик бута] Тропик ўсимлик (кока) баргидан олинadиган алкалоид, кучли наркотик модда (тиббийтда баданни оғриқ сезмайдиган қилиш учун ишлатилади). *1985 йили врач Пеоло Мантагац кокаин алкалоидини ажратишга муваффақ бўлди. «Фан ва турмуш».* *Масалан, кокаин бирор ерга суртилса, ўша жойнинг ўзгинасини сезгисизлантиради. «Фан ва турмуш».*

КОКЕТКА [фр. coquette - танноз, ишвагар, тантиқ аёл] махс. Кўйлак ёки блузканинг кўкрак усти ва елкани ёпиб турувчи юқори улама қисми; унга пастки улама қисм кўшиб тикилади.

КОКИЛ [ф. كوكيل - пешона гажак; бир тутам соч; тож] **1** Соч ўрими. *Майда урилган қора, узун кокиллари белига тушади. ■ [Бой ўз-ўзига:] Ана ҳусн, ана маложат! Ҳисобсиз кокил, қўнғир сочларига нима дейсан? Тақимини ўнади-я, тақимини! Ҳамза, Бой ила хизматчи. Мунисахон енгил кийимида, узун ва йўғон-йўғон икки кокилини бошига ўраган, унинг устидан тағдўзи дўппи кўриниб турар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Эски вақтда ёш йигит-баччаларни ўйинга солишда бошига кийдириладиган узун ясама соч. *Худди мана шу меҳмонхонада тонг отгунча қартабозлик бўлар, ёш-ёш йигитларга кокил солиб ўйнатишарди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

3 этн. Назр қилиб, ёш болалар бошида кўйиладиган (маълум вақтгача қолдириладиган) бир ўрим соч. *Учинчи синфга ўтганидаям, Тоштемирнинг икки қарич келади-ган кокили бор эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Кўқонда Ҳакимча табиб номи билан танилган Ибн Ямин ўғлининг кокилини қирқтириш учун..*

арава кира қилиб, Шоҳимардонга олиб келди ахир. К. Яшин, Ҳамза.

4 Баъзи нарсалар учига (бошига) осиб, қадаб қўйиладиган соч, попук ва ш. к. га ўхшаш нарса. *Наврўзда қизалоқлар толбаргдан кокил, бинафшадан исирға, қоқилардан зулф қилиб, чамбар тақадилар.* Газетадан. *У эгнига зарбоф тўн кийган.. бошига кокил осилган дубулға қўндириб олган эди. О. Ёкубов, Кўҳна дунё. Кўк сатин белбоғига бойланган оқ суяк сопли пичоқ ва кокилларига мунчоқ тақилган қиндони отнинг йўрғасида тебраниб боради.* Ҳ. Шамс, Душман.

5 кўчма Баъзи нарсаларнинг шунга (кокилга) нисбатини (қийёсан ифодасини) билдиради. *Улар кокиллари сув ўпиб турган мажнунтоллар тағидаги ариқда юз-қўл ювшаркан, Қулаҳматни аскияга олишарди.* «Гулдаста». *Тоғларнинг ортига қўйиб аста бош, Коклин оҳиста йиғиб олди ой. Нурбек, Умид ўғли. Заъфар қирда саман отнинг кокилини ой ўлар.* Х. Даврон, Болаликнинг овози. *Эндигина кўтарилаётган қуёш заррин кокиллариини ёзиб жилва қилмоқда.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

6 махс. Заргарликда: қулоқ, соч, бўйин ва қўлтиққа тақиладиган безаклар (исирға, қўлтиқтумор ва ш. к.)нинг осилиб турган қисмлари; шокила.

КОКИЛДОР Бошида кокили бор. *Ҳасан қайғичи кокилдор бошанинг қўлидан қозиқ-лунгини олиб, бошига салла қилиб ўради..* С. Сиёев, Аваз.

КОКИЛЬ [фр. coquille – чиғаноқ, пўст, қобиқ; ковак] махс. Металл буюмлар куймаларини тайёрлашда кўп марта фойдаланиладиган металл қолип.

КОКОС [исп. cocos; бирл. – coco] Тана-си ҳалқа-ҳалқа, барги патсимон бўладиган, баланд бўйли доим яшил пальма дарахти ҳамда унинг жуда катта ёнғоққа ўхшаш меваси. *Кокос мойи. Кокос ёнғоғи.* ■ *Кокос пальмасининг бўйи кўпинча 20–30 метр бўлади, баъзилари эса 50 метр бўлади.* Ҳ. Ҳасанов, Экватордан ўтганда.

КОКС [нем. Koks < ингл. coke] Тошкўмир, торф, нефть қолдиқлари ва ш. к. ни ҳавосиз қиздиришдан ҳосил бўладиган углеродли қаттиқ қолдиқ (қора металлургияда ёқилғи сифатида ишлатилади).

КОКСЛАМОҚ Тошкўмир, торф ва ш. к. ёқилғиларни махсус печларда ҳавосиз

қиздириш йўли билан коксга айлантирмақ. *Бўёқ олиш учун нефть чиқиндилари ва тошкўмирни коксладан олинган маҳсулотлар асосий хомашё ҳисобланади.* «Фан ва турмуш».

КОКТЕЙЛЬ [ингл. cocktail – хўрознинг думи] **1** Спиртли ичимликларнинг (коньяк, ром ва б.) баъзан қанд, мева ва турли зираворлар қўшиб тайёрланадиган, совитилган аралашмаси. *–Қани юринг, бир қултум коктейль ичамиз, – деди у.. дастурхон ясатилган узун фойега бошлар экан.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

2 Мева шарбати, сут ва ш. к. ларга шакар, резавор ва б. қўшиб тайёрланадиган алкохолсиз ичимлик.

КОЛБА [нем. Kolben] Кимёвий тажрибаларда ишлатиладиган бўғзи узун ва тор, шар ёки конус шаклидаги шиша идиш. *У [Азиз ака] колбадаги эритмани синчиклаб кузатди-ю, нималарнидир ёзиб қўйди.* «Саодат».

КОЛБАСА [р. колбаса < т. kulbasti – товада қовурилган, тоблаб пиширилган гўшт] Ичакка ёки сунъий қобиққа (плёнкага) қийма, гўшт тиқиб тайёрланган овқат маҳсулоти. *Дудланган колбаса. Колбаса цехи.* ■ *Вакил учинчи қадаҳни ҳам бўшатиб, колбасани газак қилгач, суҳбатни давом эттирди.* Газетадан.

КОЛЕНКОР [фр. calencor – шарқона ип газлама номи] Крахмаллаб ёки елимлаб қотирилган оқ ёки рангли пишиқ супр (асосан муқовалар учун ишлатилади). *Коленкор муқовали кичкина дафтарчанинг майда-майда катаклари гуж-гуж рақамларга тўла.* Газетадан.

КОЛИБРИ [исп. colibri] Узун қанотли, патлари ранг-баранг энг кичик қушлардан бири (асосан Марказий ва Жанубий Америкада тарқалган).

КОЛИТ [юн. kolon – йўғон ичак] тиб. Йўғон ичакнинг юқумли касаллик, нотўғри овқатланиш ва б. сабаблар натижасида ўткир ёки сурункали яллиғланиши.

КОЛЛАЖ [фр. collage – елимлаб ёпиштириш] Тасвирий санъатда: бирон-бир асос материалга ундан ранги, кўриниш сифати билан фарқланувчи материалларни ёпиштириб, муайян асар яратиш усули ва шу усулда яратилган асарнинг ўзи.

КОЛЛЕГИАЛ [лот. collegialis – бирлашган, биргаликдаги] Коллегияга тааллуқли,

оид: яккабошчилик асосида эмас, бир қанча киши билан биргалашиб, кенгашиб амалга ошириладиган. *Баъзи ташкилотларда.. коллегиял раҳбарлик принципларини бузиш, шахсий масъулиятдан бўйин товлаш.. ҳоллари юз бермоқда.* Газетадан.

КОЛЛЕГИАЛЛИК Бошқарувнинг раҳбарий ваколатли шахслар гуруҳи (коллегия) томонидан амалга ошириладиган усули; коллегиял тарзда иш тутиш. *Хўжалик ишларида раҳбарлик қилишда коллегиялик принципига амал қилиш керак.* ■ *Ўқув юртларини бошқариш унинг ўз-ўзини бошқаруви, унга эркинлик ва ташаббускорлик берилиши, коллегиялик ва ошкораликнинг ривожланиши билан мужассамлашган ҳолда олиб борилади.* Газетадан.

КОЛЛЕГИЯ [лот. collegium – ширкат, уюшма < collega – хизматдош ўртоқ] 1 Бирон раҳбарлик қилувчи, маслаҳат (кенгаш) берувчи, бошқарувчи органни ташкил қиладиган шахслар гуруҳи. *Вазирлик коллегияси.*

2 Айрим касб аҳдларининг ихтиёрий уюшмаси. *Адвокатлар коллегияси.*

3 тар. 18-асрда Россиядаги марказий бошқарув муассасаларининг номи. *Ташқи ишлар коллегияси.*

КОЛЛЕЖ [ингл., фр. college – ўртоқ, биродар; ўқув юрти] 1 Буюк Британия, АҚШ ва б. баъзи мамлакатларда: ўртадан олийгача бўлган турли хил ўқув юртлари.

2 Франция, Бельгия, Швейцария ва б. баъзи мамлакатларда: ўрта ва тўлиқсиз ўрта ўқув юрти.

3 Ўзбекистонда: ўрта махсус касб-ҳунар ўқув юрти.

Касб-ҳунар коллежи Давлат таълим стандартлари асосида ўқувчиларга ўрта махсус, касб-ҳунар таълимини берувчи, ўқувчиларнинг касб-ҳунарга мойиллигини, билим ва кўникмаларини чуқур ривожлантириш, танлаб олинган касб-ҳунар бўйича бир ёки бир неча ихтисосни эгаллаш имконини яратувчи ўқув муассасаси.

КОЛЛЕКТИВ I [лот. collectivus – тўпланган, терма, умумий] қ. **жамоа**.

КОЛЛЕКТИВ II сфт. қ. **жамоа, жамоавий**.

КОЛЛЕКТИВИЗМ [фр. collectivisme – йиғиш; тўпланиш] Дўстона ҳамкорлик ва ўзаро ёрдамга асосланган ҳаёт, турмуш тар-

зи; шўро даврида: ижтимоий ҳаётнинг меҳнаткашлар шахсий манфаатини кўпчилик манфаатига онгли равишда бўйсундиришга, одатда унга қарама-қарши қўйишга асосланган ҳамкорлик принцили; коллективчилик.

КОЛЛЕКТИВЛАШТИРИШ тар. Шўро даврида: 20-асрнинг 20–30-йилларида майда-майда деҳқон хўжаликларидан оммавий тарзда йирик коллектив хўжаликлар (колхозлар)ни ташкил қилиш. *У [Сафаров] коллективлаштиришда йўл қўйилган хатоларни эътироф қилди, бундан кейин колхозга кириш-кирмаслик ҳар кимнинг ўз ихтиёрида эканини айтди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

КОЛЛЕКТОР [лот. collector – тўпловчи] 1 Заҳ қочириш (дренаж) тармоғининг сув йиғувчи қисмидан келаётган (сизот) сувни тўплаб, суви қочираётган майдондан бошқа томонга оқизиб, чиқазиб юбориш учун хизмат қиладиган дренаж қувури ёки очиқ канал; сизот сувларни тортадиган катта зовур. *Мавжуд коллектор-зовур тармоқларини лойдан ва бегона ўтлардан тозалаб туриш ҳам катта аҳамиятга эга.* «Фан ва турмуш». *Машинамиз коллектор ёқалаб чўл ичкарасига кириб боради.* «Ўзбекистон кўриқлари».

2 махс. Канализация тармоғининг канализация ҳовузларидан оқова сувларни йиғадиган қисми (бетон, темир-бетон ёки керамик блоклардан қилинадиган қувур, ҳовуз кабилар).

3 махс. Алоқа кабеллари ҳамда сув, газ ўтказувчи ва б. қувурлар ётқизиладиган ер ости йўлаклари.

4 тех. Айрим техник қурилмаларнинг номи, мас., ички ёнув двигателининг чиқариш ва киритиш коллектори.

5 тех. физ. Электр токи частотасини механик тарзда ўзгартирувчи мослама; конструктив жиҳатдан электр машина ротори (якори) билан бирлаштирилган бўлади.

6 Бирор нарса намуналарини тўплаш, рўйхатга киритиш, сақлаш ва тарқатиш билан шуғулланувчи муассаса ёки шахс. *Кутубхона коллектори.*

КОЛЛЕКЦИОНЕР [фр. collectionneur < лот. collector – тўпловчи, йиғувчи] айн. **коллекциячи**. *Швейцария пули билан 4 минг франк турадиган бу пичоқни фақат бой*

коллекционергина сотиб олиши мумкин. Газетадан.

КОЛЛЕКЦИЯ [лот. collectio — тўплаш, йиғиш] Бир хил, бир турдаги айрим нарсаларнинг (мас. танга, марка, китоб ва ш. к. ларнинг) тартибга солинган тўплами. *Капалаклар коллекцияси. Қадимги маркалар коллекцияси. Минераллар коллекцияси.* ■ *Нормат ҳозирги рассомларнинг суратларини коллекция қилади, ботинка ипига нули бўлмаса ҳам, сўнги чақасига бориб сурат олади. А. Мухтор, Чинор. ..бу портрет коллекциянинг гули бўлади. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.*

КОЛЛЕКЦИЯЧИ Коллекция тўловчи.

КОЛЛИЗИЯ [лот. collisio — ўзаро тўқнашиш; шикастланиш] Қарама-қарши кучлар, қарашлар, интилишлар, қизиқишлар тўқнашуви; бадий асарда: тасвирланаётган турли қаҳрамонларнинг характерлари ўртасидаги, ҳаракатлар билан шароит, ҳолат ўртасидаги зиддият, қарама-қаршилик. *Ундаги адашиш, кейин тўғри йўлга тушиб олиш коллизияси, бу борадаги кечинма ва интилишлар драманинг асосини ташкил этади. «УТА». Муаллиф ғояни очишда характерларнинг ички курашига, психологик коллизиясига амал қилган.* Газетадан.

КОЛЛОДИЙ [юн. kollodes — ёпишқоқ] Нитроцеллюлозанинг спирт билан эфир аралашмасидаги эритмасидан иборат қуюқ ёпишқоқ модда (тиббийёт ва фотографияда ишлатилади).

КОЛЛОИД [юн. kolla — елим + eidos — кўриниш; ўхшаш, -симон] *ким.* Кристалланмайдиган, сувда эритилганда, лойсимон қуюқ эритма ҳосил қиладиган модда (мас., елим, крахмал, оқсил).

КОЛЛОКВИУМ [лот. colloquium — ўзаро суҳбат] 1 Таълим тизимида ўқувчиларнинг, талабаларнинг билим даражасини аниқлаш ва ошириш мақсадида ўқитувчининг улар билан ўтказадиган суҳбати, имтиҳоннинг бир тури.

2 Маъруза юзасидан баҳс-мунозара ўтказиладиган илмий мажлис, йиғилиш.

КОЛОНИСТ қ. колониячи.

КОЛОНИЯ [лот. colonia — манзилгоҳ, тураржой; кўчириш, кўчириб жойлаштириш] 1 Хорижий давлат (метрополия) ҳукмронлиги (салтанати) остидаги, сиёсий ва иқтисодий жиҳатдан унга қарам бўлган

ҳамда махсус тартиб асосида бошқариладиган мамлакат ёки ҳудуд; мустамлака.

2 Бирор мамлакат ёки шаҳарга бошқа мамлакатдан кўчиб келиб ўрнашган муҳожирлар ва уларнинг манзилгоҳи. *Чор Россиясида немислар колонияси.*

3 Маҳбусларнинг суд томонидан белгиланган жазо муддатини ўтайдиган жойи. *Ахлоқ тузатиш-меҳнат колонияси. Болалар колонияси. Аёллар (хотин-қизлар) колонияси.*

4 биол. Жинсиз кўпайишда она организмдан ажралиб кетмай, бир-бирига ёпишиб яшовчи жониворлар туркуми, тўдаси. *Маржонлар колонияси.*

КОЛОНКА [р. < фр. colonne < лот. columna — устун] 1 Устун шаклидаги турли асбоб, идишларнинг номи. *Бензин колонкаси.* ■ «Илғор» маҳалласида давлат маблағи ҳисобига 57 та водопровод колонкаси ўрнатилди. Газетадан.

2 айн. сугун 2. *Олти колонкали газета саҳифасини.. янги ўқув йилига тайёргарлик, ёз хотиралари тўғрисидаги хабар ва шеърлар безатган эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

КОЛОННА [фр. colonne < лот. columna — устун; қозиқ] 1 *архит.* Иморатнинг томи, пештоқи, ички қисмлари ва ш. к. ни кўтариб туришга хизмат қиладиган, асоси айлана ёки тўғри тўртбурчак шаклида бўладиган таянч, устун. *У [қоровул] қайтиб келганда, новча киши иморатга узоқдан кўзини гоҳ қисиб, гоҳ катта очиб қарар, накана йигит унинг колонна ва деворларига чертиб, дераза ва эшикларининг бўёғини тирнаб, ҳидлаб кўрар.. эди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Деразалари кенг ва эшик олди оппоқ чиройли колонналар билан безалган клуб биноси. Ойбек, О. в. шабадалар.*

2 Ҳарбий хизматчилар ёки ҳарбий бўлинмаларнинг бирин-кетин тизилган сафи; кетма-кет тизилиб борувчи одамлар, машиналар ва ш. к. гуруҳи, сафи. *Тревога эълон қилиниши билан солдатлар дарахт паналарига, ўйдим-чуқур жойларга ўзларини олдилар, бутун колонна ерга ётди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Колонна дарвозага бурилиб, ҳовлига кирди ва олдиндаги капитаннинг командаси билан тўхтади. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. Шу чоқ танклар колоннаси етиб келди-да, йўлда туриб олиб, тепаликка тўп ота бошлади. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

КОЛОНТИТУЛ [нем. Kolummentitel < фр. colonne — устун + лот. titulus — битик,

ёзув; фахрий унвон] *полигр.* Ҳар бетнинг устки ҳошиясига ёзилган сарлавҳа, муаллиф номи (журнал, тўплам ва ш. к. да) ёки ҳар бетнинг устки ҳошиясига босилган биринчи ёки охириги сўз, ҳарф (лугатда).

КОЛОНЦИФРА [нем. Kolumpenziffer] *полигр.* Китоб, журнал ва ш. к. нинг бетларига қўйилган тартиб рақамлари.

КОЛОРАДО [АҚШдаги дарё ва штат номи (Colorado)дан]: **колорадо қўнғизи** Барг, ўсимлик еювчи, қўнғизлар оиласига мансуб, картошка ва б. маданий ўсимлик (экин)лар учун ўта хавfli зараркунанда ҳашарот.

КОЛОРИТ [итал. colorito < лот. color – ранг, тус] **1** Расм, гравюра ва ш. к. да рангларнинг уйғун, ўзаро мутаносиб бўлиши, уйғунлик касб этиши. *Бир хил портретда рассом бўёқ, колоритга эътибор берса, иккинчи хил портретда у қаҳрамоннинг аҳволини тасвир этиши мумкин.* А. Умаров, Портрет – даврнинг ёрқин ифодаси.

2 кўчма Бирор нарсанинг (ташқи кўриниш, бадиий асар, давр, ҳудуд, халқ ва ш. к.) ўзига хос томонлари, хусусиятлари мажмуи. *Қаҳрамоннинг нутқидаги бу мақоллар миллий колоритни вужудга келтиради, қаҳрамон психологиясининг бирор томонини очишга ёрдам беради.* «ЎТА».

КОЛХОЗ [р. «коллективное хозяйство» бирикмасининг қисқартмаси] *эск. тар.* Шўро даврида: деҳқонларнинг асосий ишлаб чиқариш қуролларини умумлаштиришга ва қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини биргаллашиб (жамоавий) бошқаришга асосланган ихтиёрий уюшмаси; коллектив хўжалик, жамоа хўжалиги. *Колхоз ерлари. Колхоз фермаси.*

КОЛХОЗЛАШМОҚ Коллектив хўжаликка (колхозга) бирлашмоқ.

КОЛХОЗЧИ Колхоз аъзоси. *Комиссия.. ҳамма звено бошлиқлари, бригадирлар ва бирмунча колхозчилар билан суҳбат қилди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

КОЛЧЕДАН [фр. colcedoine < Кичик Осиёдаги шаҳар (лот. Calchedon, юн. Chalkedon) номидан] Металлар (темир, мис, кобальт, никель ва б.) олтингургурт (сульфид)ли бирикмаларининг умумий номи. *Мис колчедан.* ■ *Ғарбий Ўзбекистонда олтин марғимуш колчедан билан ёки кварц томирларида учраб экан.* С. Анорбоев, Ўзбекистон олтини.

КОЛЯСКА [қад. р. коло, колесе – гилдирак] **1** *эск.* Рессорали, қайтарма соябонли тўрт гилдиракли ивзош. *Коляскани қўшмоқ. Коляскада сайр қилмоқ.* ■ *Ўн-ўн бешлаб аргумоқ отлар дейсизми, коляска аравалару қўш хотин дейсизми, ишқилиб, ундаги мулк-амлоқнинг ҳисобига чўт билмаган содда деҳқон етолмас экан.* Ғ. Гулом, Тирилган мурда.

2 Чақалоқ, ёш болаларни сайр қилдиришга мўлжалланган кичик аравача. *Жувон коляскадаги қизчаси билан икки қаватли гиштин бинога кирди.* Газетадан.

3 Махсус тиркама қўшимча аравача; кажава. *Мотоциклъ коляскаси.*

КОЛЯСКАЛИ Коляскаси бор, коляска ўрнатилган (бириктирилган). *Коляскали мотоциклъ.* ■ *Майдон атрофидаги кўчалар кичик болалар машинаси, коляскали велосипедлар.. миниб олган эркатойлар ва ота-оналар билан тўлиб кетди.* П. Гадов, Кичкинтойлар мусобақаси.

КОМ I [ф. كالم – танглай, оғиз; оғиз бўшлиғи] *эск. кт.* Оғизнинг юқори тиш, танглайдан ҳалқумгача бўлган қисми, оғиз ичи; ич (қазр) (кўпинча аждар, дев каби афсонавий махлуқларнинг оғзи ҳақида). *Ҳамма урушдан қочса, сен бу аждаҳонинг комига ўз ихтиёринг билан бормоқчимсан?! П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Сиз-чи эй, садоқат сўзидан нолиб, Надомат комида қолганлар, айтинг.* А. Орипов, Руҳим. *Энди амирингиз шарманда бўлиб қочгандан кейин ҳам.. халқнинг қолган-қутган мол-мулкани ҳам талаб, у аждарҳонинг комига солмоқчимисиз? С. Айний, Қуллар.*

Комига тортмоқ Ичига, дамига тортмоқ, ютмоқ. *Аждар чўпонни комига тортди.* «Эртаклар». *Подшоҳлар бир аждарки, узоқдан кўрмоқ яхши, аммо ёнида бўлмоқ хавfli – бир сабаб билан комига тортмоғи осон.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Кучли магнит парчаси темир заррачаларини ўзига тортгандек, ҳаво камералари ҳам қийғоч очилган.. толаларни ўз комига тортарди.* Б. Файзиев, Ойдин кечада.

КОМ II [ф. كالم – тилак, истак; мақсад; баҳра] *эск. кт.* Мақсад, мурод; шодлик, комронлик. *Бахту давлатдин бутун ўртоқларим ком олдилар, Соате дунёда бўлмаб комрон, қандоқ қилай? Ҳадия биби («Ўзбек шоирлари»).* *Сенингсиз менга ком йўқдир, Асал ичсам, заҳар бўлғай.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

КОМА [юн. *coma* – қаттиқ, чуқур уйку ҳолати] Бутунлай ҳушдан кетиш, қон айланишининг, нафас олиш ва модда алмашинувининг бузилиши, ташқи таъсирларга жавоб бермаслик, умуман, марказий нерв системаси фаолиятининг издан чиқиши билан кечадиган, ҳаёт учун хавф тугдирадиган ҳолат.

КОМАНДА [фр. *commande* < итал. *comando* – бошқарув] **1** ҳарб. Командирнинг расмий, қисқача, оғзаки буйруғи. *Улар капитаннинг командаси билан тепадаги самолётга барча қуроллардан бирданига, баб-баравар ўқ уздилар.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Сўнгра полкка.. команда бериб, Элмуродга ташаккур эълон қилди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

2 ҳарб. Муайян вазифаларни бажариш учун уч ва ундан ортиқ кишидан ташкил этилган кичик ҳарбий қисм, бўлинма. *Разведкачилар командаси. Снайперлар командаси. Ўт ўчирувчилар командаси.*

3 Кепадаги матрос ва командирлар таркиби. *Крейсер командаси. Теплоход командаси.*

4 Муайян спорт тури бўйича бирга ҳаракат қилиш учун тузилган спортчилар жамоаси. *Волейбол командаси. Шахматчилар командаси.* ■ *Абдурашмов яхши футболчи эди, яхши тренер бўлди. Анча йиллар ўзи шу командада ўйнади.* Газетадан.

5 сиёс. Бирон-бир сиёсий арбоб ёки мансабдор шахс атрофида бўлган ва унинг дастурини амалга оширишга кўмаклашадиган яқин кишилар гуруҳи.

6 Бирон-бир фаолият билан банд бўлган, муайян ишни бажараётган ишчи гуруҳ, жамоа.

7 махс. Компьютер техникасида: компьютер бажариши лозим булган ҳар қандай иш учун айна компьютер (ҳисоблаш машинаси)га мос машина тилида ёзилган (берилган) буйруқ, йўл-йўриқ.

КОМАНДИР [лот. *commendare* – ишониб топширмақ, юкламоқ] **1** Ҳарбий қисм, бўлинма, кема ва ш. к. нинг бошлиғи. *Взвод командири. Дивизия командири. Сув ости кемаси командири.* ■ *Блиндажда бизни рота командири Саурбоев қарши олди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 с. т. Раҳбар, бошлиқ. *Ҳозир у ишлаб чиқариш командири бўлиш ниятида тўқима-*

чилик техникумида ўқимоқда. М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар. *Директор – командир, бош, Муаллим – раҳбар, йўлдош.* Қ. Муҳаммадий.

КОМАНДИРЛИК Командир иши, лавозими. *Абдулатиф командирлик қилаётган взвод ҳар кун ишлаб ҳужумларни қайтарар.. эди.* Газетадан. *-Биз сизни бўлинма командирлигига тавсия этдик, – деди лейтенант.* Шухрат, Шинелли йиллар.

КОМАНДИРОВКА [нем. *Kommandierung*, *Комmando* – жўнатиш; хизмат сафари] Хизмат сафари (қ. *хизмат*). *Илмий командировка. Командировка муддати. Командировкага бормоқ.* ■ *Давронов махсус топшириқ билан Хоразмга командировка қилинди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КОМБАЙН [ингл. *combine* – бирлаштирмақ; бирга қўшиш] Бир неча машинанинг ишини бир йўла, бирданига бажарадиган мураккаб машина. *Ғалла комбайни. Кўмир комбайни.* ■ *Деҳқонлар ғаллани ўроқ билан эмас, комбайн билан ўриб оладиган бўлдилар.* Н. Сафаров, Оловли излар.

КОМБАЙНЧИ Комбайн ҳайдовчи, комбайнда ишловчи. [Зумрад] *Пахта оралайди, буғдой ўраётган комбайнчига ҳормайтади..* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

КОМБИКОРМ [р. «комбинированный корм» (аралаш озуқа) бирикмасининг қисқарган шакли] Мол ва паррандаларга бериш учун махсус тайёрланадиган аралашма озуқа; аралашма ем. *Жиззахда маҳаллий қишлоқ ҳўжалик хомашёсини ишлайдиган иккита пахта заводи, ёғ заводи ва комби-корм заводи бор.* Газетадан.

КОМБИНАТ [лот. *combinatus* – қўшилган, бирлаштирилган] **1** Бир-бирига узвий боғланган, бирининг маҳсулоти иккинчисига хомашё бўладиган бир неча турли тармоқдаги муассаса, корхона ва ш. к. ни бирлаштирувчи йирик ташкилот. *Целлюлоза-қоғоз комбинати. Гўшт-сут комбинати. Тўқимачилик комбинати.* ■ *Ўзбекистоннинг катта шаҳарларида йирик уй-жой қурилиш комбинатлари..* қуршди. Газетадан.

2 эск. Баъзи мамлакатларда маҳаллий саноатда майда ишлаб чиқаришларни бирлаштирувчи корхона. *Маиший хизмат кўрсатиш комбинати.*

3 Бирор корхона, муассаса қошида бўладиган турли босқичдаги ўқув юртлари бирлашмаси.

КОМБИНАЦИЯ [лот. combinatio — кўшиш, бирлаштириш] **1** Бир турдаги нарсаларнинг ёки бирор нарса турларининг маълум тартибда уйғунлашган ёки ўзаро изчил жойлашган, кўшилган бирикмаси, мажмуи. *Рақамлар комбинацияси. Бўёқлар комбинацияси.* ■ *Табиатдаги бизга маълум бўлган барча жисмлар шу 92 та кўринишдаги атомлар комбинациясидан иборат.* А. Е. Ферсман, Қизиқарли геохимия.

2 Бир мақсадни кўзлаб қилинган бир неча хил ҳаракатлар, усуллар мажмуи, бирлиги. *Шахмат комбинацияси.* ■ *Пахтакорчилар ўйин давомида чиройли комбинациялар ишлатишди.* Газетадан.

3 Хотин-қизларнинг ич кўйлаги.

КОМБИНЕЗОН [фр. combinaison < лот. combinatio — кўшиш, бирлаштириш] Шими билан кўйлаги (ёки костюми) бирга кўшиб тикилган кийим (одатда иш кийими). *Унинг ёнида чўғдай иситилган чўжин ва омбир ушлаган, комбинезон кийган ёш ишчи пайдо бўлди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

КОМЕДИЯ [лот. comœdia < юн. komodia — хушчақчақ оломон, кўшиқ] Воқеалар, ҳаракатлар ва зиддиятлар кулги асосида тасвирланадиган саҳна асари. *Сатирик комедия.* ■ *Кинога олишяпти шекилли. Антика комедия чиқадиғанга ўхшайди.* С. Аҳмад, Ләъли Бадаҳшон.

КОМЕНДАНТ [фр. commandant < лот. commendare — топширмақ, юкламоқ] **1** Қалъа ёки мустаҳкамланган ҳудудда ушбу жойни кўриқлайдиган барча кўшиннинг бошлиғи. *Шаҳар коменданнти. Оқруг коменданнти.* ■ *Орша шахрини озод қилиш операциясида бевосита қатнашдим, кейин шу шаҳарга комендант қилиб тайинландим.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Гарнизонда қоровуллар хизматининг тўғри бориши, маҳбусларнинг сақланиши, ҳарбий хизматчиларнинг жамоат жойлари ва кўчадаги интизоми устидан назорат олиб борувчи ҳарбий мансабдор шахс.

3 Темир йўл станцияларида ва сув йўлларида (порт ва пристанларда) кўшинлар, ҳарбийлар ва ҳарбий юкларнинг тўғри ҳаракатланишини кузатиб турувчи ҳарбий хизматчи. *Туртинчи куни кечқурун вагонларга шам берилмади, станция ҳарбий коменданнти «Чироқ ёқилмасин!» деди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 Айрим муассасаларга қарашли уйлارнинг, мас., университет ётоқхонасининг бошқарувчиси. *Бу хотин меҳмонхона билан ётоқхонага комендант ҳамда ишчиларга кийим тарқатувчи экан.* С. Сиёев, Ёруғлик.

КОМЕНДАТУРА [нем. Kommandantur < лот. commendare — ишониб топширмақ] Ҳарбий гарнизон комендантининг идораси ва бу идора жойлашган бино.

КОМЕТА [юн. kometes — узун, пахмоқ сочли] Тумансимон нурланувчи булут ҳамда думга ўхшаш нурли (ёруғ) чизиқ кўринишига эга бўлган осмон жисми; думли юлдуз. *Ҳар замон-ҳар замонда Ер яқинидан ноёб кометалар ўтиб қолади.* «Ёшлик».

КОМИ Россия Федерацияси таркибидаги Коми Республикасининг туб аҳолиси. *Коми тили. Коми йиғит.*

КОМИЗМ [юн. komikos — кулгили] Бирор нарсанинг: хатти-ҳаракат, воқеа-ҳодиса, ҳолат ва ш. к. нинг кулгили, комик томони. *Давр ўтиши билан ҳаётий эртакларда фантазиянинг ўрнини комизм эгаллай бошлади.* «ЎТА».

КОМИК Комик, ҳажвий ролларни ўйновчи актёр; қизиқчи, масхарабоз. *Соиб Хўжаев Муқимий номидаги ўзбек давлат мусиқали драма театрининг комикларидан эди.*

КОМИК Комедияга оид, кулгили. *Толшобинга комик фильмини мукамал етказишда, кулги чиқазишда бундай усул қўл келади.* Ғ. Саломов, Таржима назариясига кириш. *Раж Капур трагик, лирик ва комик элементлар мавжуд бўлган фильмларда чуқур фалсафий образлар яратишга муваффақ бўлди.* Газетадан.

КОМИЛ [а. كامل — етук, тўлиқ, мукамал] **1** Камолатга эришган, бекаму кўст, мукамал. *Муҳаммад Жамол энди сўзни Исқандародан бошлади: — Ғўзал, келишган ва ақли комил қиз, — деди.* Ойбек, Нур қидириб. *..ахлоқи, одоби, маънавий фазилатлари уни ҳар бир комил инсонга баравар қилиб кўтарган эди.* С. Айний, Эсдалиқлар.

Имони (ёки ишончи) комил Қатъий ишончни билдирувчи ибора. *Бу сирли гумбазга неча марталаб тикилиб қолганига имоним комил, зеро у бошқа ёдгорликлардан ўзгача.* С. Кароматов, Сўнгги бархан. *Аммо Ой-қизнинг ишончи комил эдики, эрта-индин бу ерлар ҳам чамандек яшнайди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Комил (эркаклар исми).

КОМИНТЕРН, Коммунистик Интернационал *тар.* 1919–1943 йилларда: турли мамлакатларнинг коммунистик партияларини бирлаштирган, фаолиятида разведка ишларини ҳам олиб борган халқаро ташкилот.

КОМИССАР [*фр.* commissaire < *лот.* comissarius – вакил қилинган; ваколат берилган] 1 Ҳарбий, ижтимоий-сиёсий ёки маъмурий ваколатларга эга бўлган раҳбар, бошлиқ.

Халқ комиссари *эск. тар.* СССРда 1917–46 йилларда Халқ комиссарлигини бошқарган ҳукумат аъзоси. *Ички ишлар халқ комиссари. Ҳарбий комиссар* 1) 1918–42 йилларда совет ҳукуматининг армияда командир билан бир қаторда қўшинларнинг жанговарлик қобилияти ва сиёсий аҳволи учун тенг даражада жавобгар бўлган сиёсий ходими. *Батальон комиссари. Полк комиссари;* 2) Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигида: маҳаллий ҳарбий бошқарув органи (комиссарлик) раҳбари.

2 Айрим хорижий мамлакатларда маъмурий ёки полициячилик вазифаларини бажарувчи мансабдор шахс.

КОМИССАРИАТ *айн. комиссарлик.*

КОМИССАРЛИК Комиссар томонидан бошқарилувчи, давлатга қарашли ва маҳаллий-маъмурий муассасаларнинг номи.

Халқ комиссарлиги *эск. тар.* Халқ хўжалиги ёки саноатнинг бирор тармоғига раҳбарлик қиладиган давлат муассасаси (СССРда 1946 йилдан министрлик деб аталган). *Ташқи ишлар халқ комиссарлиги. Ҳарбий комиссарлик* Ҳарбий хизмат ўташи лозим бўлган кишиларни ҳисобга олиш, ҳарбий хизматга чақириш ва ш. к. ишларни бажарадиган маҳаллий ҳарбий бошқарув органи. *Вилоят ҳарбий комиссарлиги.* ■ *Элмурод уйга келиб, столи устида ҳарбий комиссарликнинг повесткаси (чақирув қоғози)ни кўрди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

КОМИССИОН [*лот.* commissio – топшириш; топшириқ] 1 Воситачилик (битиштирувчилик) роляни ўйновчи; молни комиссияга қабул қилувчи.

Комиссион магазин Аҳолининг ортиқча, кераксиз нарсаларини қабул қилиб олиб, сотиб берадиган махсус магазин. **Комиссион савдо** Савдо корхоналари билан айрим,

алоҳида фуқаролар ва ташкилотлар ўртасида тузиладиган комиссия шартномасига асосланган савдо-сотиқ шакли.

2 Комиссияга берилган, комиссия магазин орқали, учинчи шахс (комиссионер) воситачилигида харид қилинадиган ёки сотиладиган. *Комиссион моллар.*

КОМИССИОНЕР [*фр.* commissionnaire < *лот.* commissio – топшириш; топшириқ] Комитент ҳисобидан ва унинг фойдасига, лекин ўз номидан битимлар тузадиган шахс ёки ташкилот – савдо-сотиқ ишидаги воситачи.

КОМИССИЯ [*лот.* commissio – топшириш; топшириқ, юмуш] 1 Бирор аниқ вазифани бажариш ёки алоҳида махсус чора-тадбирлар ўтказиш учун ташкил этилган орган; шундай ишларга ваколати бўлган шахслар гуруҳи. *Тафтиш комиссияси. Саноқ (ҳисоб) комиссияси. Юбилей комиссияси. Қабул комиссияси. Сайлов комиссияси.* ■ *Пахталаримиз ҳолини кўриб, баҳо бериш учун комиссия чиқарингиз.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Бир томон (комиссионер)нинг бошқа томон (комитент) топшириғига кўра маълум ҳақ эвазига учинчи шахс билан ўз номидан, лекин комитент ҳисобидан унинг манфаати йўлида тузган шартномаси.

3 Шундай битим тузганлик учун тўланадиган ҳақ (тузилган битим суммасининг аввалдан белгиланган фоизи миқдориди).

КОМИТЕНТ [*лот.* committens, committentis – топширувчи, топшириқ берувчи] Комиссионерга ўзининг, яъни комитент ҳисобидан, лекин комиссионер номидан савдо битимини тузиш ҳақида топшириқ берувчи томон (шахс ёки ташкилот).

КОМИТЕТ [*фр.* comite < *лот.* committo – топшираман, юклайман] 1 Махсус, алоҳида чора-тадбирлар ўтказиш ёки бирор соҳа-тармоққа раҳбарлик қилиш учун ташкил этиладиган давлат органи. *Гидрология ва минерал ресурслар давлат комитети* (яна қ. **қўмита**).

2 Сиёсий партиялар ва жамоат ташкилотларида коллегиал сайлаб қўйиладиган раҳбарий орган. *ХДП Марказий комитети.*

КОММЕНТАРИЙ [*лот.* commentarius – шарҳлар, изоҳлар; тафсир] қ. **изоҳ, шарҳ; тафсир.**

КОММЕНТАТОР [*лот.* commentator – баён қилувчи, шарҳловчи] қ. **шарҳловчи.**

КОММЕРСАНТ [фр. *commercant* < лот. *commercans, commercantis* – сотиб олувчи] Тижорат, савдо-сотиқ билан шуғулланувчи шахс; ишбилармон, тадбиркор, тижоратчи.

КОММЕРЦИЯ [лот. *commercium* – савдо-сотиқ; муомала] Савдо-сотиқ ва у билан боғлиқ муомалалар; фойда олишга йўналтирилган фаолият (*яна қ. тижорат*).

КОММУНА [фр. *commune* – жамоа < лот. *communis* – умумий, оммавий] 1 Мулк ва меҳнатни умумлаштириш, ўз-ўзини бошқариш ҳуқуқларига эга бўлиш асосида бирлашган кишилар жамоаси.

2 Ҳозирги бир қатор хорижий мамлакатларда қўйи маъмурий-худудий бирлик.

Париж коммунаси 1871 йилда қўзғолон кўтарган француз меҳнаткашларининг ўша йилнинг 18 мартидан 28 майгача ҳукм сурган ҳукумати. **Қишлоқ хўжалик коммунаси тар.** Қишлоқ хўжалик кооперативларининг шўро ҳокимиятининг дастлабки йилларида амалда бўлган шакли (кейинчалик колхоз тарзида қайта ташкил этилган).

КОММУНАЛ [фр. *communal* < лот. *communis* – умумий, оммавий, жамоавий] 1 Коммунага, жамоа бўлиб яшашга оид; жамоавий.

2 Шаҳар хўжалигига оид, шаҳар хўжалигига боғлиқ. *Коммунал хизматлар. Коммунал банк. Коммунал қурилиш.*

Коммунал хўжалик Муайян аҳоли масканлари (шаҳар, қишлоқ, шаҳарча каби) аҳолисига хизмат кўрсатувчи қорхоналар, хизматлар ва хўжаликлар (иссиқ ва совуқ сув, электр энергияси, газ билан таъминлаш, кир ювиш, кимёвий тозалаш, сартарошхоналар тизимлари фаолияти ва б.) мажмуи.

КОММУНАР [фр. *communard*] 1 Париж коммунаси қатнашчиси.

2 Коммуна аъзоси (*қ. коммуна* 1).

КОММУНИЗМ [лот. *communis* – умумий, оммавий] 1 Хусусий мулкчиликни инкор этиш ва моддий бойликларни барчага тенг тақсимлашни талаб қилиб қўйишга асосланган турлича қарашлар, нуқтаи назарларнинг умумий номи. *Ибтидоий коммунизм. Хаёлий (утопик) коммунизм.*

2 тар. Марксизмда: капитализм ўрнини эгалловчи ва ўз ривожланиши тарихида икки босқич (фаза)ни – социализм деб ата-

лувчи қўйи ҳамда тўлиқ коммунизм деб аталувчи юқори босқични ўтувчи ижтимоий-иқтисодий формация. *Илмий коммунизм. Коммунизм ғоялари.*

КОММУНИКАТИВ тлш. Коммуникацияга, фикр алмашувга оид. *Тилнинг коммуникатив вазифаси.* ■ *Қўшма гап мураккаб фикрий ва коммуникатив муносабатларни ифодалаш воситаси бўлиб, нутқнинг ҳамма жанрларида қўлланади. «ЎТА».*

КОММУНИКАЦИЯ [лот. *communicatio* < *communicare* – умумий қилмоқ, боғламоқ] 1 махс. Транспорт, алоқа йўллари ва шаҳар хўжалиги ер ости тармоқлари ва ундаги иншоотлар. *Коммуникация линияси. Сув коммуникацияси. Душман коммуникациясини ишдан чиқариш.* ■ *Баъзи мамлакатларда олдин ер ости коммуникацияларини тахт қилиб, йўлгача, тротуаргача битириб қўйишаркан-да, кейин уйни қуришаркан. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.*

2 Кибернетикада: информация (ахборот)ларни алмашиш жараёни.

3 тлш. Фикр алмашув, алоқа. *Ҳақиқатда конкрет нутқ шароити тингловчига сўзловчи айтаётган воқеа-ҳодисани тезроқ, осонроқ тушунишга ёрдам беради, коммуникация тезлаштиради. «ЎТА».*

КОММУНИСТ Коммунистик партия аъзоси. *Мен бу ерга очик кўз билан келдим. Мен аввало коммунист, ундан кейин агрономман. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

КОММУНИСТИК 1 Коммунизмга оид; коммунизм принципларига асосланган. *Коммунистик жамият қурилиши.*

2 Коммунизм ғояларига асосланган, унга амал қиладиган. *Коммунистик партия. Коммунистик режим.*

КОММУТАТОР [лот. *commutare* – алмаштирмақ; ўзгартирмақ] эл. тех. 1 Электр занжирини улаш, узиш ва унинг қисмларини алмашлаб улашни таъминловчи электромеханик ёки электрон қурилма.

2 Телефон станцияларида: икки ёки бир неча абонентларни ўзаро бир-бири билан улувчи қурилма.

КОММУТАЦИЯ [лот. *commutatio* – ўзгартриш, ўзгариш; алмаштириш] Алоқа техникасида: телефон, телеграф ва радио станцияларида сим, кабель, аппарат ва асбобларни электрик улаш ёки узиш тизими. *Бир йўла кенгайтирилган коммутация сис-*

темаси овозда гоятда яхши тебр ва тиниқликни ҳосил қилади. Газетадан.

КОММЮНИКЕ [фр. *communiqué* < лот. *communicare* — хабар қилмоқ] Халқаро музокаралар, давлатлар ўртасида тузилган битимлар, мамлакат ички ҳаётидаги муҳим воқеалар, ҳарбий ҳаракатлар ва б. лар ҳақида ҳукуматнинг расмий хабари.

КОМПАКТ-ДИСК [ингл. *compact-disk*] Диаметри унча катта бўлмаган, доимий, ўчмайдиган товуш сигналлари (музиқа, кўшиқ, матн ва б.) ёзиб олинган оптик диск.

КОМПАНИЯ [фр. *compagnie* < лот. *compages* — бирлаштириш; бирлашма; алоқа] 1 Вақтини бирга ўтказувчи ёки бошқа бирор мақсад билан уюшган шахслар гуруҳи; улфат, улфатчилик.

2 Савдо, саноат ёки транспорт соҳасида иқтисодий фаолият олиб борувчи юридик ва жисмоний шахслар. ишбилармонлар бирлашмаси. *Савдо компанияси. Акциядорлар компанияси.*

КОМПАРАТИВИЗМ [лот. *comparativus* — қиёсий] Тилшунослик ва адабиётшунослик тадқиқотларида қўлланадиган қиёсий-тарихий метод.

КОМПАС [итал. *compasso* — улчайман] Уфқ (дунё) томонларини аниқлайдиган, магнитланган стрелкаси доим шимолни кўрсатиб турадиган асбоб; қибланамо. У [Ноира] рюкзасидан компасни олиб, турган ерини аниқлади. М. Худойқулов, Оҳанрабо ахтариб.

КОМПЕНСАЦИЯ [лот. *compensatio* — тенглаштириш; ўрнини тўлдириш] 1 Бирор нарса бадалига ҳақ тўлаш, мукофот бериш.

2 ҳуқ. Меҳнат қонунчилигида: қонунда белгиланган ҳолларда меҳнат мажбуриятларини бажаришдаги қўшимча харажатлар учун ишчи ва хизматчиларга бериладиган тўлов; товон пули.

КОМПЕТЕНЦИЯ [лот. *competere* — лаёқатли, муносиб бўлмоқ] 1 Муайян орган ёки мансабдор шахснинг расмий ҳужжатларда белгиланган ваколатлари доираси; ваколат.

2 Шахснинг бирор-бир соҳадан хабардорлик, шу соҳани билиш даражаси.

КОМПИЛЯЦИЯ [лот. *compilatio* — талаш, ўғирлаш] Ўзгаларнинг тадқиқотлари, асарлари асосида уларга ҳеч қандай талқин

берилмай, ўзлаштириш йўли билан тузилган иш; мустақил бўлмаган иш, асар. Булар гарчи қисман олдинги тарих китобларидан компиляция тарзида тузилган бўлса-да, уларда Қўқон хонлигининг 1843 йилдан 1875 йилгача бўлган тарихига оид қимматли маълумотлар бор. «ЎТА».

КОМПЛЕКС [лот. *complexus* — алоқа, боғланиш; кўшиб, қамраб олиш] Бир бутунни ташкил қилувчи нарсалар, ҳодисалар, белги-хусусиятлар мажмуи, йиғиндиси. *Архитектура комплекси. Гимнастика машқлари комплекси. Агротехник ишлар комплекси. Пахтачиликни комплекс механизациялаштириш. Хўжаликнинг комплекс равишида ривожланиши.*

КОМПЛЕКТ [лот. *completus* — тўлиқ] Бирор нарсанинг бир бутунликни ташкил этувчи тўла мажмуи. *Дарсликлар комплекти. Машина запас қисмлари комплекти.* ■ Айни пайтда корхонада «Тоҳир ва Зухра» номли янги атир-упа комплекти ҳам тайёрланмоқда. Газетадан.

КОМПОЗИТОР [лот. *compositor* — тузувчи; яратувчи, ижод қилувчи] қ. **бастакор**. *Композитор Мутал Бурхонов Ҳамзанинг музика меросидан ижодий фойдаланиб, фильмнинг тасвирий материалига мувофиқ куй басталаган. С. Хўжаев, Ўзбек тарихий фильмлари.*

КОМПОЗИЦИОН Композициясига кўра, тузилиши жиҳатдан. *Негаки, асардаги бу камчиликлар композицион жиҳатдан тарқоқликни келтириб чиқарган. С. Кароматов, Олтин қум.*

КОМПОЗИЦИЯ [лот. *compositio* — тузиш; ижод қилиш] 1 Адабий асар, санъат асари қисмларининг тузилиши, жойлашиши ва ўзаро муносабати, уларнинг қўшилиб кетиши, қўшилган яхлитлиги. *Романининг композицияси. Операнинг композицияси.* ■ Унинг [Охунганинг] очерклари сюжет ва композиция жиҳатидан аниқ мақсадга қаратилган. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. Ҳар ҳолда улар ҳам композицияси, ҳам оҳангдорлиги.. билан фольклор асарларига яқин туради. «ЎТА».

2 Таркибий қисмлари мазмунан ўзаро боғланиб, бирлик ташкил этган бадиий асар, музика ёки рассомлик асари. *Ҳайкалтарошлик, меъморчилик композициялари бамисоли жангноманинг қаҳрамонларидек қад кўтаради. Газетадан.*

3 мус. Мусиқа асари яратиш назарияси.
Композиция классининг талабаси.

КОМПОНЕНТ [лот. *componens, componentis* — ташкил этувчи; таркибий қисм] Бирор нарсанинг таркибий қисми. *Қўшма сўзнинг биринчи компоненти.* ■ *Организм туқималарининг ҳамма компонентлари динамик ҳолатда бўлади.* «Фан ва турмуш».

КОМПОСТ [ингл. *compost* < лот. *compositus* — яхши кўринишли; таркибли] қ. х. Ўт, пўчоқ, ахлат каби чиқиндилар билан тупроқ ёки торф аралашмасини чиритиб тайёрланган органик ўғит. *Компост билан ўғитлаш. Компост ўраси.* ■ *Бир тонна компост роса етилса, ўн тонна гўннинг кучини беради.* Газетадан.

КОМПОСТЕР [фр. *composteur*] Темир йўл билети, банк чеки ва ш. к. ҳужжатларга назорат мақсадида шартли тешик-тешик ёзувни ўйиб босадиган асбоб.

Компостер қилмоқ айн. компостерламоқ.

КОМПОСТЕРЛАМОҚ Компостер билан бирор белги босмоқ (қайд қилинганлиги ёки ҳисобга, рўйхатга олинганлиги ҳақида). *Поезд билетини компостерламоқ.*

КОМПОСТАМОҚ Компост тайёрламоқ. *Компостлашда мол шиптири — суюқ гўндан қўшиб фойдаланиш яхши самаралар беради.* Газетадан.

КОМПОТ [фр. *compote*] Қуруқ ёки ҳўл мевадан қайнатиб тайёрланган ширин ичимлик. *Олча компоти.* ■ *Бу йил мевалар ҳар қачонгидан ҳам мўл бўлди. Ҳозир компот консервалари тайёрлашнинг аини вақти.* Газетадан. *Муздек компот билан кисель бор экан. Иккаловидан бир стакандан олди, кетма-кет симирди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

КОМПРЕСС [фр. *compresse* < лот. *compressus* — сиқиш; ўраб, қамраб олиш] Оғриган, шикастланган жойга бирор дорили сувга ботириб ёки қуруқ ҳолда боғланадиган (ўраладиган) латта, пахта ва ш. к. *Терлаган даврида касалга қўйилган компресс ва бошқа нарсаларни олиб ташлаб, эшик, деразаларни ёниб қўйиш керак.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

КОМПРЕССОР [лот. *compressus* — сиқиш; ўраб, қамраб олиш] Дам берадиган, юқори босим остида ҳаво, газ, буғ кабиларни сиқиб берадиган машина. *Фуриллаб компрессор ишга тушди, ертешар бурғилар шарақлаб, қулоқни батанг қилди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

КОМПРОМИСС [лот. *compromissum* — ўзаро ваъдалашув, келишув, битим] Бошқа томонга (масалан, рақибга) унинг баъзи талабларида ён бериш; у билан келишиш натижасида ўз талабларининг бир қисмидан кечиб; шу асосдаги битим. *Бироқ биз ҳозир демократик инқилоб жараёнидамик, биродарлар, бу жараённинг ўзи биздан. Ҳатто рақиблар билан ҳам компромисслар қилишимизни тақозо этади.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

КОМПЬЮТЕР [ингл. *computer* < лот. *computare* — ҳисобламоқ, ҳисоблаб чиқмоқ] Мураккаб қурилмага эга бўлган электрон ҳисоблаш машинаси. *Тифиз ва ғоят масъулиятли участкаларда компьютер ва автоматлар кенг жорий этиляпти.* Газетадан.

КОМПЬЮТЕРЛАШТИРМОҚ Инсон фаолиятининг турли соҳаларига компьютерларни жорий қилмоқ, уларни компьютер билан ишлашга ўтказмоқ.

КОМРОН [ф. *كامران* — бахтли; ҳаётдан завқланувчи] эск. кт. Ўз мақсадига эришган; бахтли. *Бахту давлатдан бугун ўртоқларим ком олдилар, Соате дунёда бўлма комрон, қандоқ қилай.* Ҳадия биби [«Ўзбек шоирлари»]. *Комрон кунлар олдинда ҳамон, Алвон умид қонимда.* У. Қўчқоров, Ҳаяжонга кўмилган дунё.

КОМСОМОЛ [р. «Коммунистический союз молодёжи» бирикмасининг қисқартмаси] эск. тар. Шўро даврида: 1 (Бутунитифоқ Ленинчи) Коммунистик Ёшлар Уюшмаси. *Комсомол аъзоси. Комсомол билети.* *Комсомол топшириғи.*

2 с. т. Шу уюшманинг аъзоси.

КОН [ф. *كان* — маъдан қазиб олинадиган ер] 1 Фойдали қазилмаларни олиш учун қурилган ер ости иншоотлари, шунингдек, бундай қазилмаларни олишни амалга оширувчи тоғ саноати корхонаси. *Кўмир кони. Конда ишламоқ.* ■ *Конлар инженерни, тоғлар Фарҳодни, Устасин чақирар тонгги гудоклар.* Ғ. Фулом. *Фозгон мрамар кони сўнгги йилларда кенг ривож топди.* Газетадан.

2 Фойдали қазилмалар тўпланган жой ва шу қазилмалар тўплами. *Ўлкамиз табиий бойликларини ўрганиш, янгидан-янги конларни аниқлаш ишида нуфузли олимларимиз салмоқли улуш қўшмоқдалар.* Газетадан. *Еру кўкни қопласин мевазор боғ, ўрмонлар, Ер остида ётмасдан, юзага чиқсин конлар.* Қ. Муҳаммадий.

3 кўча Бирор нарсага жуда мул, сероб жой. *Оқ олтин конига айлантирилган қўриқ ва буз ерлар.* ■ *Мен онаман, менинг юрагим Фарзандларим қувончига кон. Зулфия.*

КОНВЕЙЕР [ингл. conveyer – ташувчи] Юк ташиш, машинани бутлаб йиғиш ёки ишланаётган нарсаларни бир иш жойидан иккинчи иш жойига кетма-кет узлуксиз етказиб бериш учун тўхтовсиз ёки даврий равишда айланиб ишлаб турадиган лентасимон махсус транспорт қурилмаси; транспортёр. *Конвейер усулида қулламоқ.* ■ *Катта дарвоза ёнига қурилган гаражда, эндигина конвейердан чиққандек, янги ҳаворанг «Победа» ялтираб турибди. Т. Жалолов, Олтин қафас. Тикувчилик ишлаб чиқариши машинасозлик корхоналарининг конвейериги ўхшаб кетади. Газетадан.*

КОНВЕКЦИЯ [лот. convectio – олиб келиш] физ. Иссиқликнинг суюқлик, ҳаво ёки газ билан узатилиши.

КОНВЕНЦИЯ [лот. conventio – шартнома, битим] Бирон бир махсус масалага оид халқаро шартнома, битим.

КОНВЕРСИЯ [лот. conversio – айлантириш; ўзгартириш] 1 Алмаштириш, ўзгартириш, қайта ҳисоб-китоб қилиш; олдинги йилларда чиқарилган давлат заёмларини янги билан алмаштириш.

Валюта конверсиyasi қ. конвертация.

2 тил. Бирор тизимга оид тил бирлигини бошқа тизимга (соҳага) оид бирликка айлантириш билан янги бирлик ҳосил қилиш.

КОНВЕРТ [фр. convertir] Ичига хат, ҳужжат ва ш. к. солиб, бирор жойга юбориш учун ишлатиладиган, тўртбурчак шаклида ясалган қоғоз пакет; хатжилд. *У госпиталга келиб, шу кун кечгача ўтириб, хат ёзди. Хатни Латофатхоннинг конвертига ўхшаган кўк конвертга солиб, адрес ёзди. А. Қаҳҳор. Кўк конверт. Замира «А» тоқчаси хатга тўлиб турганини кўрди-ю, бориб қўл солди. Унинг номига ғалати бир конверт чиқди: на адреси бор, на маркаси ва на почта муҳри. П. Қодиров, Уч юлдуз.*

КОНВЕРТАЦИЯ [лот. convertatio – ўзгартириш, айлантириш] Миллий валютанинг амалдаги курс бўйича бошқа хорижий валюталарга эркин ва чекланмаган миқдорда алмаштирилиши. *Сўмнинг конвертация қилиниши.* ■ *Конвертациянинг жо-*

рий этилиши хорижий валютанинг маъмурий усул билан тақсимланишини камайтиради. «Мулоқот».

КОНВЕРТЕР, конвертор [лот. convertere – ўзгартирмақ, айлантирмақ] Эриган чўян орқали ҳаво ёки техник кислород ўтказиб, пўлат олиш учун қўлланадиган махсус аппарат. *Яқинда.. синтетик каучук ишлаб чиқариш заводида йирик комплекс – конвертер ишга туширилди. «Фан ва турмуш».*

КОНВОИР [фр. convoier – кузатиб борувчи] 1 Бирор кимса ёки нарсани муҳофаза мақсадида қўриқлаб, кузатиб борувчи қуроли соқчи.

2 Алоҳида кемани ёки бир неча кемани қўриқлаб, кузатиб борувчи кема ёки самолёт.

КОНВОЙ [голл. konvooi] 1 Қўриқлаб, кузатиб борувчи қуроли соқчилар отряди. *Жинойтчилар конвой остида қишлоқ шўрсига ҳайдалдилар. С. Айний, Қуллар.*

2 Транспорт ёки савдо кемаларини қўриқлаб, кузатиб борувчи кемалар ёки самолётлар гуруҳи.

КОНГЛОМЕРАТ [лот. conglomeratus – тўдаланган, йиғилган, тўпланган] 1 геол. Турли тош ва тош парчаларининг лой, оҳак ва ш. к. воситаси билан бир-бирига маҳкам ёпишуvidан ҳосил бўлган тоғ жинси. *Қадимги дельта ётқизиклари конгломератлар ва қум қатламларидан иборат. П. Фуломов, Зарафшон этакларида.*

2 Турли-туман жинс, предмет ва қисмларнинг тасодифий механик қўшилмасидан иборат нарса; қурама. *Дунёда ташқаридан сўз қабул қилмайдиган, фақат ўз ички ресурслари ҳисобига ривожланадиган «соф» тил бўлмагани сингари, нуқул бўлак тилларнинг луғатларидан ташкил топган қурама, антиқа «конгломерат тил» ҳам йўқ. Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш.*

КОНГРЕСС [лот. congressus – учрашиш, кўришиш; тўқнашув] 1 Муҳим сиёсий, илмий ва б. масалалар юзасидан ўтказиладиган халқаро конференция, кенгаш. *Тинчлик тарафдорларининг жаҳон конгресси. Физиологларнинг халқаро конгресси.* ■ *Самимий дўстлик, мақсад бирлиги конгресс аъзоларини жуда ҳам яқинлаштириб қўйди. В. Содиқова, Бирлашиб, тинчликка эришамиз.*

2 АҚШ ва б. баъзи хорижий мамлакатларда қонун чиқарувчи орган.

КОНДЕНСАТ [лот. condensatum — қуюлтирилган нарса] Газ ёки буғ ҳолидаги жисмларнинг конденсацияланиши натижасида юзага келувчи суюқлик. *Йил охиригача битта янги газ-конденсат кони разведка қилинади ва очилади.* Газетадан.

КОНДЕНСАТОР [лот. condensare — зичламоқ, қуюлтирмоқ] 1 Электр токи тўплайдиган асбоб; икки ёки ундан ортиқ ўтказгичли система. *Бир-биридан изоляция қилиниб, бир-бирига яқин жойлаштирилган иккита ўтказгич конденсатор ҳосил қилади.* «Физика» дарслиги.

2 Бугни, газсимон моддани совитиб, сувга айлантирувчи қурилма. *Ҳалигача ҳавони салқинлаштирадиган конденсаторлар уй қурилишида кўп қўлланилмайётир.* У. Назаров. Биринчи учрашув.

КОНДЕНСАЦИЯ [лот. condensatio — зичланиш, қуюқланиш] махс. 1 Тўплаш, тўпланиш (мас., электр энергияси).

2 Буғ ёки газсимон модданинг совитиб ёки сиқилиш натижасида суюқ ҳолга айланиши.

КОНДИТЕР I [лот. conditor < а. قند — ширинлик, обакиданон] Кондитер маҳсулотлари тайёрловчи пазанда, шакарпаз; кандолатчи. *Кондитерлар тайёрлаш курси.* ■ *Ошпазларга, кондитерларга тўланадиган тариф ставкаларининг миқдори озиқ-овқат саноатида ҳозир амалда бўлган ставкалар даражасига етказилади, деса бўлади.* Газетадан.

КОНДИТЕР II Кондитер маҳсулотлари (пирожний, торт ва ш. к. ширинликлар) тайёрлаш ёки улар билан савдо қилишга оид. *Кондитер моллари. Кондитер цехи.* ■ *Кўзни қамаштирувчи қоғозларга ўралган кондитер маҳсулотлари бамисоли дарё бўлиб оқяпти.* Газетадан.

КОНДИЦИЯ [лот. conditio — шарт-шароит, ҳолат] У ёки бу нарса (товар) мос келиши лозим бўлган меъёр, стандарт, сифат. *Уруғларни тозалаш, кондицияга келтириш ва уруғлик участкаларига доим эътибор бериш керак.* Газетадан.

КОНДИЦИОНЕР Хоналарда ва транспорт воситаларида ҳаво шароитини кишилар кайфияти учун қулай ҳолатда сақлаб турувчи (совитувчи ёки иситувчи) агрегат, механизм. *Бу электр энергиясидан жазирама ёз кунларида кондиционерларда хо-*

наларни совитиш учун фойдаланиш мумкин. «Фан ва турмуш». *Деразаларда бир эмас, иккита кондиционер.* «Шарқ юлдузи».

КОНДУКТОР [лот. conductor — кузатиб борувчи] 1 Поездни кузатиб борувчи, ундаги йўловчилар хавфсизлиги ҳамда юкларнинг сақланиши устидан назорат қилиб борувчи темир йўл ходими. *Кейинги ўн-ўн беш йил мобайнида Ўзбекистон темир йўлларида «дуварак» бекатчалар шунча кўпайганки, улардан кўпининг отини йўловчилар эмас, балки кондукторлар ҳам билмайди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 Трамвай, троллейбус, автобусларда пассажирларга билет сотувчи, уларнинг чиқиш-тушишини кузатиб борувчи ходим. *Меликўзининг хотини — автобусда кондуктор, баъзан ярим кечада келади.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

3 Темир-бетон устунларни тик ўрнатишда қўлланидиган ёғоч ёки темир қолип.

КОНИ Турган битгани, бутунлай; жуда, ғоят. *Қовун хушбўй ҳиди, тотимли мазаси.. ҳар хил дори-дармонларга бойлиги.. билан инсон сиҳат-саломатлигига кони фойда эканлиги жуда қадимдан маълум.* Газетадан. *Очил бува сафарни тугатганидан, эзгу бир фарзни бажо келтириб, кони савобга ботган одамдек, мамнун кўринар, сокин ва собир эди.* А. Мухтор, Чинор. *Тортинчоқлик саҳна учун кони зиён, синглим, қани эшитайлик бўлмаса.* С. Кароматов, Ҳижрон. *Мураккаб бу механизмнинг бекор туриши кони зарардир.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

КОНКА эск. Отлар тортиб юритадиган трамвай. *Конка ўрнига электр трамвай йўли қурилгач, Темир фаранг йўл тозаловчи бўлди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

КОНКРЕТ [лот. concretus — қуюқ, қуюлтирилган; зичланган] Реал мавжуд бўлган, аниқ, равшан, белгили. *Конкрет кўрсатмалар. Конкрет топшириқ. Конкрет таклиф.* ■ *Мен бунга конкрет мисоллар келтириб, ўз ишларимизни намойиш қилишим мумкин.* С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон. *Умуман олганимизда.. айтганингиз тўғри, Зокир ака. Лекин конкрет олганимизда, мен Маҳкам акага қўшиламан.* П. Қодиров, Уч илдиш.

КОНКРЕТЛАШМОҚ Аниқ, белгили бўлмоқ. *Ушандагина образ конкретлашади, кишини ишонтирадиган, таъсирли бўлади.* «Адабиёт назарияси».

КОНКУРЕНЦИЯ [лот. concurrentia < concurrere — тўқнашмоқ, дуч келмоқ] қ. рақобат.

КОНКУРС [лот. concursus — тўқнашиш, дуч келиш] қ. танлов.

КОНСАЛТИНГ [ингл. consulting — маслаҳат бериш, маслаҳатлашиш] Махсус компанияларнинг бизнесменлар — ишлаб чиқарувчилар, сотувчи ва харидорларга ташкилий, техникавий, молиявий, иқтисодий масалалар бўйича маслаҳатлар, тавсиялар беришдан иборат фаолияти.

КОНСЕНСУС [лот. consensus — розилик, ҳамжиҳатлик] Халқаро музокаралар, сиёсий ва б. кенгашлар иштирокчилари нуктаи назарларининг яқинлашуви ва мунозаралар натижасида низоли, баҳсли масала бўйича эришилган умумий битим.

КОНСЕРВА [фр. conserves < лот. conservare — сақламоқ] Махсус усулда бузилмайдиган қилиб ишлаб, узоқ вақт сақлаш учун герметик ёпиладиган (ҳаво ўтказмайдиган) банкаларга солиб қўйилган озиқ-овқат маҳсулоти. *Балиқ консерваси. Гўшт консерваси. Консерва банкаси. Консерва заводи.* ■ *Жангчиларга қаттиқ нон ва консерва улашдилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Пичоқчанинг учини консерва банкасига қадаб, безакдор соли устидан кафти билан ура бошлади.* Н. Аминов, Суварак.

КОНСЕРВАЛАМОҚ Озиқ-овқат маҳсулотларини бузилишдан асраш ва узоқ муддат сақлаш мақсадида махсус ишлов бериш билан ҳаво ўтказмайдиган идишларга солмоқ. *Гўштни консерваламоқ. Балиқни консерваламоқ. Бақлажонни консерваламоқ.* ■ *Ошкўклар ва уларнинг идизлари.. салатларда, бундан ташқари, сабзавотларни тузлаш, мариновка қилиш ва консервалашда жуда ҳам бебаҳодир.* Газетадан.

КОНСЕРВАТИВ [лот. conservativus — сақловчи, ҳимоя қилувчи] Тараққиётга қарши (душман), эскиликни ҳимоя қилувчи. *Консерватив партиялар.* ■ *Илгорлар тажрибасини оммалаштиришдаги сусткашлигимиз консерватив қарашларнинг томир олишига сабаб бўлаётган омиллар, десак янглишмаган бўламиз.* Н. Сафаров, Оловли излар.

КОНСЕРВАТИЗМ [фр. conservatisme < лот. conservare — ҳимоя қилмоқ] Тараққиётга, янгилик, илгор гояларга душманлик; эскиликни сақлаб қолишга, тиклашга интилиш; консерваторлик, мутаассиблик.

Оқибатда жамиятимизга нисбатан догматик қарашлар зарбага учрамоқда, консерватизм барҳам топмоқда. «Муштум».

КОНСЕРВАТОР [лот. conservator — сақловчи, ҳимоя қилувчи] 1 Консерватизм тарафдори, эски, қолиб кетган тартибларни сақлашга интилувчи шахс; мутаассиб. *Пахтани машинада теришдан кўра қўлда теришни маъқул кўрадиган консерваторлар яқинларда ҳам топилиб турарди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Консерватив сиёсий партияга аъзо бўлган шахс.

КОНСЕРВАТОРИЯ [итал. conservatorio] Олий мусиқа ўқув юрти. *Консерваторияда ўқиб юрган кезларида Левиев каттакичик асарлар ёза бошлади.* С. Кароматов, Лирика бастакори. *Темиржон консерватория олдида қизнинг ўқишдан чиқишини кутиб турарди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

КОНСЕРВАТОРЛИК Консерваторга хос иш, хатти-ҳаракат. *Прокурорингиз.. мени консерваторликда айблашга тушди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

КОНСЕРВАЦИЯ [лот. conservatio — сақлаш, сақланиш]; **консервация қилмоқ** 1 Бузилмайдиган, айнамайдиган қилмоқ. *Клиникаларда ионитлар ёрдамида консервация қилинган қон сақланади.* Д. Муқимова, «Сехрли» доначалар.

2 Бирон-бир жараён, фаолият (мас., қурилиш)ни вақтинча тўхтатиб турмоқ.

КОНСЕРВАЧИ Консерва тайёрловчи, консерва саноатининг ишчи-ходими. *..консервачилар ҳар куни режага қўшимча минглаб шартли банка ҳар хил консерва тайёрламоқдалар.* Газетадан.

КОНСИГНАТОР Сотиладиган товарлар қўлида бўлган, лекин унинг эгаси бўлмаган воситачи комисионер.

КОНСИГНАЦИЯ [лот. consignatio — ёзма далил; ёзма тасдиқлаш] Товарларни воситачи омборлар орқали сотиш шартлари.

КОНСИЛИУМ [лот. consilium — маслаҳат; кенгаш, муҳокама] Айрим ҳолларда касаллик хусусиятини, беморнинг аҳволини аниқлаш ҳамда даволаш йўлларини белгилаш учун чақириладиган врачлар кенгаши. *Консилиум ўтказмоқ.* ■ *Уч кишидан иборат юқори малакали врачлар бригадаси касални бир-бир кўздан кечириб чиққач, консилиум бошлаб юборишди.* «Ёшлик».

КОНСОЛИДАЦИЯ [лот. consolidare — мустаҳкамламоқ, маҳкамламоқ] 1 кт. Мустаҳкамлаш, бирлаштириш, жипслаштириш; бирлашиш, жипслашиш, мустаҳкамлашиш.

2 мл. Давлатнинг қисқа муддатли қарзларини узоқ муддатли қарзга айлантириш.

КОНСОНАНС [фр. consonance < лот. consonare — ҳамоҳанг эшитилмоқ, уйғунлашмоқ] мус. Бир неча товушларнинг гармоник уйғунлиги; оҳангдошлик; зид. **диссонанс**. *Фаробий билан Ибн Сино иккови консонанслар ва диссонанслар тўғрисидаги таълимотни қайта кўриб чиқишган.* «Фан ва турмуш».

КОНСОНАНТИЗМ [лот. consonans, consonantus — ундош товуш] тлш. Бирор тилнинг ундош товушлар тизими; уларнинг белги ва муносабатлари. *Қарши шевасининг консонантизми ундош товушларнинг сони жиҳатдан ўзбек адабий тили консонантизмига асосан мос келади.* «ЎТА».

КОНСОРЦИУМ [лот. consortium — шериклик, бирга иштирок этиш] Бир неча банклар ёки саноат корхоналарининг қарзларни биргаликда жойлаштириш, йирик молиявий ёки тижорий ишларни, инвестицион лойиҳаларни амалга ошириш учун тузилган вақтинчалик битими.

КОНСПЕКТ [лот. conspectus — кўринарли; нуқтаи назар; қараш] Китоб, мақола, маъруза ва ш. к. нинг қисқа ёзиб олинган мазмуни, баёни. *Конспект тузмоқ.* ■ *Қудрат уни [Тешавойни] янги келтирган ўқув қуроллари ва ўзича тузган дарс бериш методикаси режалари билан мукамал таништирди. Ҳатто қисқача консспект олиш йўллари ҳам тушунтирди.* Ж. Абдуллахонов, Йўл. *Оёғи остида эзғиланиб ётган консспект дафтари олиб, қўлтиғига қистирди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

КОНСПЕКТИВ Конспект тарзидаги, асосий мазмунни қисқача баён этадиган. *Конспектив обзор.*

КОНСПИРАТИВ Конспирация билан боғлиқ бўлган; яширин, махфий. *Конспиратив ташкилот. Конспиратив учрашув.*

КОНСПИРАТОР [лот. conspirator — фитначи, тил бириктирувчи] Конспирация, фитна, суиқасд уюштирувчи, конспирация иштирокчиси.

КОНСПИРАЦИЯ [лот. conspiratio — тил бириктириш, фитна] Нолегал, яширин ташкилотларнинг ўз ишини (фаолиятини) сир тутиш ва аъзоларини яшириш учун қўллаган усуллари, чора-тадбирлари. *Конспирация чоралари.*

КОНСТАНТА [лот. constans, constantis — барқарор, ўзгармас, доимий] Доимий катталиқ (миқдор, қиймат).

КОНСТИТУЦИОН қ. конституциявий.
КОНСТИТУЦИЯ [лот. constitutio — белгилаш, қарор қилиш, тайинлаш, қонунлаштириш] Давлатнинг юксак юридик кучга эга бўлган асосий қонуни; барча жорий қонунларнинг асоси.

КОНСТИТУЦИЯВИЙ Конституцияга оид, конституцияга асосланган. *Конституциявий тузум.*

КОНСТРУКТИВ 1 Конструкцияга, тузилишга оид. *Иморатнинг конструктив камчиликлари.*

2 Асос қилиб олса, амал қилса бўлади-ган; амалий. *Конструктив таклиф.*

КОНСТРУКТОР 1 Машина, механизм, иншоот ва уларнинг айрим қисмлари конструкциясини, лойиҳасини тузувчи мутахассис, инженер. *Самолёт конструктори.* ■ *Пахтакор — пахта, боғбон мева етиштиради, конструктор машиналар ихтиро қилади.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Болаларнинг турли машина ва иншоотлар ясаши учун мўлжалланган деталлар тўплами.

КОНСТРУКЦИЯ [лот. constructio — тўплаш, йиғиш; тузилиш, қурилиш] 1 махс. Иншоот, механизм, асар ва ш. к. нинг тузилиши, қисмларининг ўзаро жойлашуви; мураккаб тузилишли иншоот, механизм ва ш. к. нинг ўзи. *Эски конструкция. Янги конструкциядаги самолёт. Кўприкнинг конструкцияси. Темир-бетон конструкция. Мураккаб конструкция.* ■ *Бундай шароитда вертолётлардан фойдаланиш юкларни ташиниш ва қурилиш конструкцияларини монтаж қилиш вақтини бир неча баравар камайтиради ҳамда вақтинча йўллар қуриш ташвишидан халос қилади.* «Фан ва турмуш».

2 тлш. Грамматик жиҳатдан ўзаро боғланиб, бир синтактик бирикмени ташкил этадиган икки ва ундан ортиқ сўз; умуман, сўзлар бирикмаси. *Синтактик конструкция. Кўчирма гапли конструкция.*

КОНСУЛ [лот. consul – маслаҳатчи] 1 тар. Қадимги Римда ҳамда 19-аср бошида Францияда: олий ҳукумат амалдорларининг унвони ва шу унвонга эга бўлган шахслар.

2 Бирор давлатнинг бошқа давлат шаҳарларидан бирида доимий вакил этиб тайинланган ва ўз давлати ва унинг фуқаролари манфаатларини ҳимоя қиладиган лавозимли шахс.

КОНСУЛЛИК 1 тар. Қадимги Римда консул ҳукм сурган (идора этган) давр.

2 Консулга оид; консулнинг лавозими, иши, вазифаси. *Консуллик вазифаси. Консуллик қилмоқ.* ■ *Авлоний бир қанча вақт Афғонистонда консуллик вазифасини бажариб турди.* Газетадан.

3 Бир давлатнинг бошқа давлат ҳудудидаги, консул томонидан бошқариладиган ваколатхонаси. *Майли, давлат чегаралари бўла берсин, майли, элчихоналар, консулликлар бўла берсин.* Газетадан.

КОНСУЛХОНА айн. консуллик 3.

КОНСУЛЬТАНТ [лот. consultans, consultantis – маслаҳат берувчи] Ўз ихтисоси бўйича кенгаш, маслаҳат, консултация берувчи, йўл-йўриқ кўрсатувчи мутахассис. *Ўғирлаётган фильмларда илмий, техникавий, ҳарбий ва бошқа махсус терминология учраса, консултантларга мурожаат қилинади.* Ғ. Саломов, Таржима назариясига кириш.

КОНСУЛЬТАТИВ Кенгаш, маслаҳат берадиган, маслаҳат бериш ҳуқуқига эга бўлган.

КОНСУЛЬТАЦИЯ [лот. consultatio – маслаҳат] 1 Мутахассиснинг ёки билимдон, омил кишининг бирор масала бўйича маслаҳати. *Консултация бюроси.*

2 Ўқитувчиларнинг фанни ўзлаштириш учун ўқувчиларга берадиган ёрдами; шундай ёрдам бериш машғулоти. *Институтда ҳар бир имтиҳон олдидан консултациялар ўтказилади.* ■ *Нигора имтиҳон олдидан консултацияга келганда, Сулаймонов деган кимё ўқитувчиси имтиҳонлардан ўтишига ёрдам бермоқчи бўлган.* М. Қориев, Ойдин кечалар.

3 Мутахассислар маслаҳати орқали аҳолига ёрдам кўрсатувчи муассаса. *Юридик консултация. Болалар консултацияси.* ■ *Уни [Сидиқжонни] узил-кесил тинчитиш учун Зиёдахон юридик консултацияга бориб,*

энг яхши юристга учрашишни маслаҳат берди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

КОНТАКТ [лот. contactus – бир-бирига тегиш; туташиш] 1 *тех.* Электр занжирида икки ўтказгичнинг бир-бирига тегиши, бирикиши, шунингдек, шу бириккан жой; умуман, икки жисмнинг бир-бирига тегиши ва тегиб турган, туташган жойи. *Автомобиль ўнқир-чўнқир йўллардан кетаётганда, контакт механизми мунтазам равишда ерга тегиб боради.* «Фан ва турмуш».

2 Бевосита алоқа, боғланиш. *Улар илгари бир-бирларини сўзсиз тушунар эдилар, юракларида борини бир-бирига етказиб турадиган яширин контакт бор эди.* П. Қодиров, Уч илди. *Мен электростанция билан трактор бригадаси ўртасида контакт ўрнатгани келдим.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

КОНТЕЙНЕР [ингл. container < contain – бирга қўшмоқ; жойлаштирмоқ] Ичига юк жойланалган махсус ёғоч ёки темир яшик. *Темир йўл контейнери. Контейнерда юк жўнатмоқ. Контейнерга юк жойламоқ.* ■ *Кўтариш крани қоршима ва ғишт тўла контейнерларнинг тўрттасини бир йўла кўтариб, иккинчи қаватда ишлаётганларга узатди.* А. Муҳиддин, Янги шаҳар.

КОНТЕКСТ [лот. contextus – қўшилиш, уланиш, боғланиш] қ. **матн.** Фақат контекстгина ҳар бир сўзнинг конкрет маъносига ойдинлик киритади. «ЎТА».

КОНТИНГЕНТ [лот. contingens, contingentis – алоқадор, ёнма-ён] 1 Муайян мунособатлар бўйича бир хил гуруҳ, тоифани ташкил этувчи кишилар гуруҳи. *Ҳозир мактаб ўқувчилари контингентининг қарийб ярмини қизлар ташкил этади.* Газетадан.

2 Бирор нарсанинг муайян мақсадлар учун белгиланган чегаравий миқдори.

КОНТИНГЕНТЛАШТИРИШ Экспорт ва импорт воситаларини белгилаш ёрдамида давлат томонидан ташқи савдони тартибга солиш шаклларидан бири.

КОНТИНЕНТ [лот. continens, continentis – қаттиқ ер, материк] Ер юзини ташкил қилган қуруқликнинг денгизлар ва океанлар билан ўралган катта бўлақларидан ҳар бири; қитъа. *Евросиё (Европа ва Осиё) континенти. Австралия континенти.*

КОНТИНЕНТАЛ Континентга, қитъага оид; континентда жойлашган, бўладиган. *Континентал мамлакатлар. Континентал Европа.*

Континентал иқлим Муайян континент доирасида шаклланган, қишки температураси билан ёзги температураси бир-биридан катта фарқ қиладиган ва ёгин унча кўп бўлмайдиган иқлим тури. *Кескин континентал иқлимга эга бўлган Нурота тоғ тизмасида ёз ўзининг иссиқ ва қуруқлиги билан ажралиб туради.* «Фан ва турмуш».

КОНТОРА [нем. Kontor] қ. идора.

КОНТРАБАНДА [итал. contrabando < contra — қарши + bando — ҳукумат фармойиши] 1 Тақиқланган мол-товар, валюта бойликлари ва б. нарсаларни давлат чегарасидан ноқонуний равишда, яширинча, бож тўламай олиб ўтиш. *Олмоснинг контрабанда йўли билан олиб чиқиб кетилиши Сьерра-Леоне иқтисодиётига катта зарар etkazmoқда.* Газетадан.

2 Шундай йўл билан утказилган мол-товар ва бошқа қимматбаҳо нарсаларнинг ўзи.

КОНТРАБАНДИСТ Контрабанда билан шуғулланувчи шахс.

КОНТРАБАС [итал. contrabasso] Тикка туриб, камонча билан чалинадиган, энг катта, лекин энг паст овозли, торли-камонли скрипкасимон мусиқа асбоби.

КОНТРАГЕНТ [лот. contrahens, contrahentis — шартлашувчи] Шартнома билан ўз зиммасига бирор мажбурият олган шахс ёки ташкилот; шартнома тузувчи томонларнинг ҳар бири.

КОНТР-АДМИРАЛ [фр. contre-amiral] Ҳарбий-денгиз флотида энг куйи (биринчи) адмираллик унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс.

КОНТРАКТ [лот. contractus — бай, битим, келишув] Томонларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари кўрсатилган ҳолда тузилган икки ёки кўп томонлама шартнома, битим.

КОНТРАКТАЦИЯ Маҳсулот ишлаб чиқарувчи ва уни қайта ишлаш, сотиш билан шуғулланувчи ташкилотлар ўртасида контрактлар, шартномалар тузиш.

КОНТРАМАРКА [фр. cotramarque] Тошоша жойларига бепул кириш ёки ундан вақтинча чиқиб кетиб, қайта кириш учун ҳуқуқ берадиган талон.

КОНТРАСТ [фр. contraste] 1 Кўзга ташланадиган кескин фарқ; қарама-қаршилиқ.

2 Рассомлик ва фотографияда: предмет тасвирининг бир-биридан кескин фарқ

қиладиган қоронғи (тўқ) ва ёруғ (оч) жойлари. *Контраст сурат.*

КОНТРАТАКА [фр. contre-attaque — қарши ҳужум] Ҳимояланувчи қўшинларнинг ҳужум қилаётган душманга унинг ҳужумини қайтариш мақсадидаги қарши ҳужуми. *Батальон душман атакаси такрорланишини кутиб.. ўзи контратакаларга ўтиб, ёвга талафот etkazишга ҳозирланиб турибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

КОНТРИБУЦИЯ [лот. contributio — қўшиш, қўшиб ҳисоблаш] Урушда енгилган давлат томонидан ғолиб давлатга сулҳ шартномаси асосида тўланадиган пул; тоvon; чет эл қўшинлари томонидан босиб олинган ҳудуд аҳолисига солинадиган мажбурий солиқ.

КОНТРОЛЁР [фр. controleur — назоратчи, текширувчи] қ. назоратчи. *Мен сизни контролёр деб ўйлабман, билетсиз кетаётган эдим.* «Мунтум».

КОНТРОЛЬ [фр. controle < contre-rolе — рўйхат нухаси; текшириш, назорат] қ. назорат. *..ҳуқуқларни муҳофаза қилувчи органларнинг иши устидан контролни кучайтириш лозим.* Газетадан.

КОНТРЕВОЛЮЦИОН қ. аксилинқилобий. *Миллиция ходимлари кўпинча контрреволюцион кучларнинг биринчи зарбаларини қайтардилар.* Газетадан.

КОНТРЕВОЛЮЦИОНЕР [фр. contre-revolutionnaire — контрреволюция тарафдори] қ. аксилинқилобчи.

КОНТРЕВОЛЮЦИЯ [фр. contre-revolution — революцияга қарши, революция душмани] қ. аксилинқилоб.

КОНТУЗИЯ [лот. contusion — шикаст, лат ейиш, майдаланиш] Тўсатдан етган зарбдан (мас., снаряд ёки бомба портлашидан) организмнинг жароҳатланмай лат ейиши, карахт бўлиши. *Узоқов.. жанг вақтида контузия бўлиб, бир неча кун медсанбатда даволанди.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

КОНТУР [фр. contour — ташқи кўриниш] 1 Нарса-предметнинг ташқи, сиртқи шакли, қурилиши; нарсаларнинг чизиқлар билан тасвирланган ташқи кўриниши. *Бинонинг контурини чизмоқ.* ■ *Рассом безакнинг контурини поғона-поғона бўлиб тушувчи чизиқлар билан давом ettиради.* «Фан ва турмуш».

2 эл., радио Электр оқими ва кучланишнинг эркин тебранишлари пайдо бўладиган ёпиқ электр занжири.

КОНТУРЛИ Контурдан иборат, контурдан ташкил топган. *Контурли расм.*

Контурли карта Куруқлик, шунингдек, сув ҳавзаларининг номи кўрсатилмай, фақат шакли кўрсатилган рангсиз географик карта. **Контурли чизиқ** Қатор нуқталардан иборат чизиқ.

КОНУС [юн. konos – дубулға учи] *геом.* Тўғри бурчакли учбурчакнинг катет атрофида айланишидан ҳосил бўладиган геометрик шакл ва шу шаклдаги нарса.

КОНФЕДЕРАЦИЯ [лот. confoederatio – иттифоқ, уюшма, бирлашма] I Мустақиллигини сақлаган ҳолда муайян масалаларда ўз давлат ҳокимияти ва органларига эга бўлган давлатлар томонидан тузиладиган давлат қурилиши шакли.

2 Бирон-бир ташкилотлар уюшмаси, иттифоқи.

КОНФЕРАНСЪЕ [фр. conferencier – хабар, ахборот берувчи; маърузачи] Эстрада томошаларида концертларни олиб борувчи, номерларни эълон қилувчи ва ўйинлар орасида ўзи ҳам ҳазил, кулгили номерлар ижро этувчи артист. *Конферансье навбатдаги номерни эълон қилгани чиққанда ҳам қарсақлар гулдуриси тинмаган эди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

КОНФЕРЕНЦ-ЗАЛ [нем. Konferenzsaal] Тантанали мажлислар, конференциялар, кенгашлар ўтказиладиган зал.

КОНФЕРЕНЦИЯ [лот. conferentia – бир жойга тўпланиш; йиғилиш] Бирор масалани муҳокама қилиш, ҳал этиш учун ҳукумат, партия, ижтимоий, илмий ва ш. к. ташкилотлар вакилларининг муайян масаланинг муҳокамаси ва ечимига бағишланган мажлиси, йиғилиши. *Тинчлик тарафдорларининг халқаро конференцияси. Ўқитувчилар конференцияси. Партия конференцияси.* ■ *Эртага эрталаб олтин бўйича Ўрта Осиё конференцияси очилади.* С. Кароматов, Олтин қум. *Матч олдидан унинг иштирокчилари бир неча матбуот конференцияси ва суҳбатлар ўтказдилар.* Газетадан.

КОНФЕССИЯ [лот. confessio – тан олиш, эътироф этиш] Диний ишонч, эътиқод; мазҳаб.

КОНФЕТ [итал. confetto – қанд-шакардан тайёрланган ширинлик < лот. confectus – тайёрланган; пиширилган] Турли шарбатлардан шакар қўшиб, қайнатиб тайёрланган ҳар хил шаклдаги қандолат маҳсулоти. *Нордон конфет. Шоколадли конфетлар.* ■ *Гавҳар конфетни Маҳкамнинг очиқ кафтига секин қўяётганида, қўл қўлга тегиб, бирдан бирига ёқимли ҳарорат ўтгандай бўлди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

КОНФИСКАЦИЯ [лот. confiscatio – (мол-мулкни) хазина фойдасига олиб қўйиш] Хусусий кишиларга қарашли мол-мулкларни батамом ёки қисман давлат ихтиёрига ўтказиш, мусодара қилиш.

КОНФЛИКТ [лот. conflictus – тўқнашиш; қарама-қаршилик] Қарама-қарши томонлар, фикр, куч ва ш. к. нинг тўқнашуви; жиддий келишмовчилик, қескин низо; халқаро муносабатларда баъзан қуролли тўқнашувларгача олиб келадиган жанжал, можаро. *Чегара конфликти. Драматик конфликт.* ■ *Кекса пахтакор билан ёш агроном ўртасидаги конфликт воқеага асос қилиб олинбди.* Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.

КОНФРОНТАЦИЯ [фр. confrontation < лот. con – қарши + frons, frontis – пешона, олд томон] Қарама-қаршилик, ўзаро ихтилофда бўлиш, тўқнашув.

КОНФУЦИЙ(ЧИ)ЛИК [< хит. Конфуций (Кун-цзи) – ахлоқий-диний таълимот асосчиси номидан] Хитойда тарқалган уч асосий ахлоқий-диний таълимот (даосизм ва буддизм билан бирга)дан бири (асосий тушунчалари: инсонпарварлик, одоб қондалари ҳамда инсондаги ижобий фазилятлар).

КОНЦЕНТРАТ I [лот. concentratus – бир жойга тўпланган, жалб этилган] Маҳсус ишловдан ўтказилган ва пиширишга тайёр қилиб қўйилган қуруқ масаллиқ. *Каша концентрати. Шўрва концентрати.* ■ *Самолёт яна бир нечта қоп ташлади. Бу қопларда концентрат, сухари ва шакар бор эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Шароит фалакда космонавтарни концентрат, сиқма овқат истеъмол этишга мажбур этади.* «ЎТА».

2 қ. х. Тўйимли моддаларга бой, кучли ем-хашак, озуқа. *Концентрат ем.* ■ *Биз ҳар бош қўйнинг қишлови учун ўртача 2 центнердан хашак, етарли миқдорда ширали*

озуқа ва концентрат тайёрлаб қўйганмиз. Газетадан.

3 *кон.* Фойдали қазилмаларни бойитиш (тош, тупроқ каби кераксиз нарсаларни чиқариб ташлаш) йўли билан ҳосил бўлган маҳсулот. *Вольфрам концентрати. Мис концентрати.*

КОНЦЕНТРАТЛИ Тўйимлилиқ даражаси юқори, концентрат билан тайёрланган. *Агар сизир концентратли озуқа ва кўкат ўтлар билан тўйдириб боқилса, йил давомида сут бераверади.* Газетадан.

КОНЦЕНТРАЦИОН: концентрацион лагерь Фашист режими ҳукмрон бўлган мамлакатларда: сиёсий маҳбуслар қамалдиган махсус лагерь. *...миллионга яқин бегуноҳ жазоирлик концентрацион лагерларда азоб чеккан.* Газетадан.

КОНЦЕНТРАЦИЯ [лот. concentratio — бирор нарсанинг тўпланиши < con — бирга + centrum — марказ] 1 Бир жойга тўплаш, йиғиш; тўпланиш, йиғилиш. *Маргимушни билсиз, учувчи унсур, у олтинли қатламлар тенасида нурдай таралиб, ҳовурдай жимирлаб ётади. Катта олтин концентрациясини шу атрофдан излаш кераклиги аниқ эди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

2 *ким.* Суюқликда эритилган ёки ҳавога тарқалган модданинг шу суюқлик ёки ҳаво ҳажмига нисбатан миқдори, кўп-озлиги, куюқ-суюқлиги. *Ҳавода захарловчи модданинг концентрацияси.*

КОНЦЕНТРАЦИЯЛАШМОҚ Бир ерга тўпланмоқ, жамланмоқ. *Гарчанд Россия асосан аграр мамлакатлигича қолган бўлса-да, унда капитализм жадал ривожланиб борди, саноат ишлаб чиқариши жуда юксак даражада концентрациялашди.* Газетадан.

КОНЦЕНТРИК *мат.* Умумий марказга эга бўлган. *Концентрик айланалар.*

КОНЦЕПЦИЯ [лот. conceptio — тўплаш, бирлаштириш; тизим; ибора] Қарашлар, фикрлар йўналиши тизими; фикр юритиш, дунёни тушуниш, англаш усули. *Таржима концепциясининг таянч нуқтаси интерпретациявий мавқедан иборат.* Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш. *Навойнинг шу мавзудаги қитъасининг қўйидаги байтида ҳам унинг концепцияси мухтасар ва аниқ ифодаланган.* «ЎТА».

КОНЦЕРН [ингл. concern — иштирок; манфаат; корхона] Расман ўз мустақилли-

гини сақлаб қолувчи, лекин амалда марказлашган молиявий назорат ва раҳбариятга бўйсунувчи бир қанча саноат, молия ва савдо корхоналарининг бирлашмаси, қўшилмаси.

КОНЦЕРТ [фр. concert < итал. concerto — уйғунлик, келишув < лат. concertare — қизгин мусобақалашмоқ, баҳслашмоқ] 1 Мусиқа асарлари, ашула, рақс ва ш. к. номерларнинг маълум дастур асосида омма олдида ижро этилиши, оммага кўрсатилиши. *Унинг овози жимжит студиянинг баланд шифтларига тегиб жаранлар, бугунги концертда ўзи голиб чиқаётганини, ажиб бир оҳангда айтаётганини билиб турарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

2 Симфоник оркестр ёки халқ чолғу асбоблари оркестрининг жўри билан ёлғиз бир чолғу асбоби учун ёзилган йирик мусиқа асари.

КОНЦЕРТМЕЙСТЕР [нем. Konzertmeister — концерт устаси, бошқарувчиси] 1 Оркестрда ижрочилар гуруҳини бошқариб боровчи (биринчи скрипкачи, биринчи альтчи ва ш. к.).

2 Ашулачиларни тайёрловчи, машқ қилдирувчи пианиночи.

КОНЦЕССИЯ [лот. concessio — рухсат; ён бериш. йўл бериш] 1 Бирор давлат ёки маҳаллий органлар тасарруфидаги табиий бойликлар ёки бошқа хўжалик объектларидан вақтинча фойдаланиш, айрим корхона, кон ва ш. к. ни ишга солиш, қуриш учун ижозат бериш ва шу ҳақдаги шартнома.

2 Шундай шартнома асосида қурилган, ишлаётган корхона.

КОНЦЛАГЕРЬ *айн.* концентрацион лагерь қ. концентрацион.

КОНЧИ Конда ишловчи, кон ишчиси. *Ҳа, нима бўпти боқса, кончи йигит, Юрагингни агар ёқса, кончи йигит? Меҳмон бўлгин кондан қайтганингда, Қайсиси сенга ёқса, кончи йигит.* Т. Тўла. *Бироқ бу ўйиқлардан қадимий кончилар нима қазиб олганликлари маълум эмас.* С. Кароматов, Олтин кум.

КОНЧИЛИК 1 Кон иши, кончи иши, касби.

2 Кон қуриш ва кондан фойдаланиш соҳаси.

КОНЬ [р. конь — от] *спорт.* Гимнастика машқлари учун мўлжалланган, козёлдан узун, тўрт оёқли асбоб, спорт анжومي.

КОНЬКИ [р. «конь» сўзидан] *спрт.* Оёқ кийимига боғлаб, музда учиш учун ишлатиладиган, энсиз узун тигли мослама. *Конькида учмоқ.* ■ *Юзларидаги қизили напорнома бўлиб кетган тинмас шўх болалар оёқларида коньки, тахтакач боғлаб.. шаҳар айланадилар.* Ш. Ризо, Қор ёғди, иллар босилди.

КОНЬКИЧИ Конькида учиш билан шуғулланувчи спортчи.

КОНЬЮНКТИВА [лот. conjunctivus — бириктирувчи] Кўзнинг бириктирувчи пардаси — қовоқнинг ички сатҳи ва кўз соққасининг олдинги (ташқи) сатҳини қоплаб турувчи юпқа шаффоф шиллиқ парда.

КОНЬЮНКТИВИТ Кўз шиллиқ пардаси — конъюнктиванинг яллиғланиши.

КОНЬЮНКТУРА [лот. conjunctura < conjungere — бириктирмоқ, қўшмоқ] 1 Ижтимоий ҳаётнинг бирон-бир соҳасидаги шарт-шароитлар мажмуи, шу соҳада вужудга келган, пайдо бўлган аҳвол, вазият.

2 Иқтисодиётнинг маълум даврдаги жорий ҳолатини кўрсатувчи белгилар мажмуи; бозорда у ёки бу товарга бўлган талаб ва таклифнинг ўзаро нисбати.

КОНЬЯК [фр. Cognac — Франциядаги шаҳар номи] Узум виносини ҳайдаш ва узок муддат сақлаш йўли билан олинадиган кучли спиртли ичимлик. *Яхна гўшт, қазм, тузланган бодринг ва бир неча шишада вино, коньяк қўйди.* С. Анорбоев, Оқсой.

КООПЕРАТИВ [лот. cooperatio — шериклик, ҳамкорлик] 1 Дастлабки босқичда ўз-ўзини бошқариш ва молиялаштириш мақсадида тadbиркорлик фаолиятини олиб бориш учун ихтиёрий равишда бирлашган фуқаролар гуруҳини жамлаган ташкилот. *Давлат ва кооператив ташкилотлари ишга туширилди.* Газетадан.

2 *эск.* Кооперация магазини. *Кооперативнинг доимий мижозлари.* ■ *Гузарнинг икки тарафини чойхона, кичик бостирмага жойлашган кооператив ва узун тўзилиб кетган ичин-ташин данғиллама иморат ўраб олган.* Х. Шамс, Душман.

КООПЕРАТИВЛАШМОҚ Кооперация асосида бирлашмоқ.

КООПЕРАТИВЧИ 1 Кооперация, кооператив аъзоси, иштирокчиси.

2 *с. т.* Кооперацияга қарашли магазин сотувчиси. *Қулоқ-бурунларигача жун шарф*

билан ўраб, мўлтайиб ўтирган кооперативчи.. кичкина дўкончаси ичида баъзан депсиниб-депсиниб қўяди. Х. Шамс, Душман.

КООПЕРАТОР [фр. cooperateur — ходим, бирга ишловчи] *айн. кооперативчи.*

КООПЕРАЦИЯ [лот. cooperatio — шериклик; ҳамкорлик] 1 Ўзаро боғланган ишлаб чиқариш жараёнида ёки саноат тармоқларида кишиларнинг ёки ташкилотларнинг ҳамкорлик асосида ишлашини ташкил этиш шакли.

2 Пайчилардан тушган маблағ асосида тузилган савдо-сотик ёки ишлаб чиқариш корхонаси, жамияти. *Хунармандчилик кооперацияси. Уй-жой кооперацияси.* ■ *Қишлоқ аҳолисининг талаб ва эҳтиёжларини сезгирлик билан ҳисобга олиб бормаётган матлубот кооперациялари ҳам бор.* Газетадан.

КООПТАЦИЯ [лот. cooptatio — қўшимча сайланиш, қўшимча сайлаш] Сайлаб қўйиладиган органлар таркибига, қўшимча сайловлар ўтказмай туриб, янги аъзолар ёки номзодлар киритиш.

КООРДИНАТ [лот. co — билан, бирга + ordinatus — тартибга солинган, йўлга қўйилган] Нуқтанинг текислик ёки фазодаги ҳолатларидан бирини кўрсатувчи белги. *-Координатини айт! — Юрьев телефон трубкасига қичқирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Етакчи самолёт учувчиси координатларни пухта такрорлади.* Х. Фулом, Тошкентликлар.

КООРДИНАЦИОН Координация қилувчи, мувофиқлаштирувчи. *Шу ойда Тошкентда ўзбек филологияси масалалари бўйича II республика координацион йиғилиши бўлиб ўтди.* «ЎТА».

КООРДИНАЦИЯ [лот. coordinatio — ўзаро келишув < со — билан, бирга + ordinatio — тартибга солиш; жойлаштириш] Иш, фаолият ва ш. к. ни бир-бирига мувофиқлаштириш, уйғунлаштириш. *Координация масаласи йиғилишда атрофлича муҳокама қилинди.* Газетадан.

КОПАР: **копар иссиқлик** Ўта иссиқлик (қ. **иссиқлик 3**). **Қазм** — *копар иссиқлик.* **Копар совуқлик** Ўта совуқлик (қ. **совуқлик 5**). *Карам шўрва — копар совуқлик.*

КОПИЯ [лот. copia — бойлик; кўплик, миқдор; захира] Аниқ нусха, бирор нарсанинг аниқ, аини такрорланган акси, тасвири.

КОПТИКОВ [ф. *كافتوكاو* — ковлаш, ковлаштириш; излаш, қидириш]: **коптиков қилмоқ** Роса суриштирмоқ; ков-ков қилмоқ. *Ҳовелига кириб борди. Айвонда ер чизиб ўтирган хотинини кўрди. Ҳозир сўрайди, қаёққа бордингиз, қаерда экан, дея коптиков қилади, деб хаёлига келтирган эди, Меҳриниса чурқ этмади.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

КОПТОК 1 Чўзилувчан ёки эластик материалдан ишланган, қаттиқ сатҳга урилганда, ирғиб отиладиган шар; түп. *Футбол коптоги. Волейбол коптоги. Резинка копток. Болалар копток уйнашмоқда.* ■ **Фақат кўча ичкарисиди, ягона симёғоч тагидаги сайхонликда икки қизалоқ копток уйнайди.** Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Коптоқка ўхшатиб ўралган, думалоқ ўрам (ип, каноп ва ш. к. ҳақида). *Бир копток ип. Уч копток ипак.* ■ **Ранг-баранг ипакларни калавасидан чиқариб, чархда бирикки товлаб олади-да, копток қилиб ўраб қўяди.** Ойдин, Бечора.

КОР [ф. *كار* — иш, меҳнат; юмуш] **кам қўл. 1** Бирор мақсадда қилинадиган фаолият, ҳаракат, иш. *Энди бу коринг қўйгин, Бехуда юраринг қўйгин.* «Тоҳир ва Зухра». Сиз «қаторда норим бўлса, юким ерда қолмайди», деб юрибсиз. *Гап норда эмас, корда! С. Абдуқаҳҳор, Гап норда эмас.*

Кори бад Ёмон иш, ярамас хатти-ҳаракат. *Сиз менинг мактабимни ёндирмадингиз, йўқ, болаларнинг дилларида ўз кори бадингиз билан ўзингизга нафрат утларини ёндирдингиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Кори хайр** Хайрли, яхши иш; ҳиммат билан берилган (бериладиган) нарса. *-Кори хайр иши давлатга қарамайди, оғайни,— писанда қилди мулла Бердиёр, — ҳимматга қарайди, ҳимматга.* «Муштум». *Бир-биримизга қанот-қуйруқ бўлиб, вақт-соат етганда, кори хайрга киришамиз.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Ҳожат-эҳтиёж. *Бирор корига ишлатмоқ.* ■ **Шунисига суюнаманки, ўша вақтларда яхшигина рўзғор тузиб, қўр-қут орттирган эканмиз, бари халқнинг корига ярайди.** Ойбек, О. в. шабадалар.

3 Тўғрилаш йўли; илож. *..шундоқ қилсам, чакки бўлмас. Бунинг кори осон.* «Муштум». *Суянган тоғимиз ўзингиз, опахон, бир корини қилмасангиз, ишқал бўлиши турган гап.* А. Тўлаганхўжаев, Чигирткалар.

Кор жойи Нозик жойи, таъсир қиладиган жойи. *Молларни олиб чиқиб кетишди, қий-чув солиб, чироқ ёқиб қарасак, ўлиб ётибди. Унинг кор жойига пичоқ солган экан.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. **Кор қилмоқ** Таъсир қилмоқ. *Сув ўтга кор қила бошлади ва орадан бирор соат ўтар-ўтмас, яланг пасайди.* Ҳ. Гулом, Машъал. *Ҳой, Юлдузхон, сенга кулишга кулдим-у, баядан бери ўзимга кор қилмаяпти-да.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. **Кори ҳол** Бирор иш, ҳодиса (одатда, номақбул иш, ҳодиса). *Майли, жиддий кори ҳол рўй бермаган бўлса бўлди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

КОРАНДА [ф. *كارنده* — деҳқон; иш берувчи; ишчи] *тар.* Ҳосилнинг бир қисмини (1/4 дан 1/2 гача қисмини) олишга байлашиб ишловчи деҳқон. *Мен мингбошининг корандасиман. Каллаи саҳардан қоронғи кечгача қўш ҳайдаб, бир маҳал ҳўкизларимни қайтариб келаётсам, ҳаром ўлгурлардан биттасининг оёғи бузук кўприкка тиқилиб, синиб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Йигитлардан бири — увада кийимли.. юзи офтобда куйган корандами, чорикорми.. йўғон товуш билан атрофга бонг урди.* Ойбек, Танланган асарлар.

КОРАФТА [ф. *كارافتاده* — тажрибали, кўпни кўрган] *с. т.* Кўпни кўрган, ўз бошидан кечириб, тажриба орттирган; тажрибали. *Ўзи ўн йил муттасил машина ҳайдагандан кейин корафта бўлиб кетаркан, керак бўлса, чироқсиз ҳам ишлайверади.* Ҳ. Назир, Маёқ сари.

КОРГОҲ [ф. *كارگاه* — устахона; корхона, ишхона] *эск. кт.* **1** Ўзаро тортишувлар, олишувлар бўлиб турадиган жой, кураш майдони. *Аввало шунга айтай: бу олам, дарҳақиқат, гоят мураккаб сиргоҳ ва коргоҳдир. Лекин энг мураккаб нарса — одамдир, одам бўлмоқдир.* В. Зоҳидов, Гўзаллик нимада?

2 *айн.* **ишхона.**

КОРДОН [ф. *كاردان* — билимдон; ишбилармон] *кт. кам қўл. айн.* **ишбилармон.** *Сиз каби кордон пойтахтимизда осойишталикни.. барпо қилур.* Ойбек, Навоий.

КОРЕЙС 1 Корея аҳолисининг асосини ташкил қилувчи халқнинг номи. *Корейс халқи. қ. корейслар.*

2 Шу халққа мансуб. *Корейс тили.*

КОРЕЙСЛАР Кореянинг асосий аҳолисини ташкил қилувчи халқ.

КОРЖОМА [ф. *كار* — иш + *جامه* — кўйлак, кийим] Иш кийими. *Шийон четидаги трактор гилдираклари остида коржома кийган ёш йигит тимискиланиб, ўзича гоҳ у, гоҳ бу ерни тиқирлатиб кўярди.* Р. Пўлатов, Олтин калит. *Вой ўлсин, сал чарчаш шунақа бўлса, рангингда ранг, ҳолингда ҳол қолмабди. Айвонга чиқ, коржомангни еч!* Х. Фулом, Машғал.

КОРЗИНКА [р. корзин(к)а — сават, кажава] Дастали сават. *Бир корзинка олма.* ■ *У қозикдаги пахталигини кийиб, қўлида корзинка, гастрономга кетади.* Мирмуҳсин, Топилган ҳусн.

КОРИДОР [фр. *corridor* < лот. *corridorium* — югуриш жойи] Бинонинг ичидаги хоналарга кириш ва хоналараро алоқа учун хизмат қилувчи йўлак. *Улар коридордан ўтаётганларида, Вася Степанов мудирнинг кабинетидан чиқди.* П. Турсун ўқитувчи. *Аллақерда овози баландлатиб қўйилган радио шангиллайди, коридорда қизлар полни гурсиллатиб юришади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

КОРИЗ [ф. *كاريز* — ер остидан ўтказилган сув йўли; ариқ] қ. х. Бир неча қудуқларни бирлаштирувчи ер ости канали, бир-бири билан бирлаштирилган қудуқлар тизими. — *Фўза қуриб қоляпти. Сув керак, сув! Коризлар бўлса кўмилиб кетяпти!* — *деди раис.* С. Анорбоев, Мехр. *X—XI асрларда деҳқонлар Ёйилма ва Сарикўл сойларининг бўйларида кориз усулида ер ости сувини ҳам ишга солганлар.* С. Анорбоев, Қатрада қуёш акси.

КОРЛАМОҚ шв. кам. қўлл. Қулоққа олмоқ, эътибор бермоқ (қилмоқ). *Биқинингдан шайтон қитиқлаб турганидан кейин отанинг гапини корлармидинг.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

КОРОБКА [р. коробка — липа пўстлогидан тўқилган сават < пол. *krobka* < лот. *corbis* — сават, корзина] Картон, тахта ёки металлдан ясалган қопқоқли кичкина идиш; қутича. *У лўмбиллаб даҳлизга чиқди, сув олиб кириб, чой қўйди, шкафдан бир коробка конфет олди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

Тезликлар коробкаси тех. Автомашина, трактор ва ш. к. да тезликларни ўзгартириш учун хизмат қиладиган механизм.

КОРОЛЛИК айн. қироллик.

КОРОЛЬ [< лот. *Carl* — франклар ҳукмдори Буюк Карл номидан] 1 айн. қирол.

2 с. т. Шоҳ (шахмат ва қарта ўйинида). *Фиштин король.*

КОРОНКА [лот. *corona* — тож, чамбар] Тишни сақлаш учун унга кийдириб қўйилган, металл ёки пластмассадан қилинган қоплама.

КОРПОРАТИВ Бирон-бир корпорация, уюшмага мансуб, оид; кўпчиликка, умумга тегишли. *Айниқса, банкнинг корпоратив миждозлар билан яқиндан иш олиб бориши туфайли унинг активлари 68,5 миллиард сўмга ошди.* Газетадан. *Пластик карточка шахсий ва корпоратив бўлиши мумкин.* Газетадан.

КОРПОРАЦИЯ [лот. *corporatio* — бирлашма, ҳамжамият] 1 Касб ёки табақа манфаатлари умумийлиги асосида бирлашган кишилар гуруҳи, жамияти, иттифоқи.

2 Бозор иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда (мас., АҚШ, Канада каби) акциядорлик жамияти шакли.

КОРПУС [лот. *corpus* — тана, жисм, модда; бир бутун нарса] 1 Механизм, аппарат ва ш. к. нинг таянчини ёки қобиғини ташкил этувчи қисми. *Соат корпуси. Станок корпуси.* ■ *.. анҳор бўйида машина корпусининг баланд қадди кўринди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Ўзюрар шассининг афзаллиги шундаки, унинг корпусига пахтачиликдаги барча иш жараёнларини бажара оладиган машина ва агрегатларни ўрнатиш мумкин.* Газетадан.

2 Бир умумий участкадаги, бир мажмуага кирувчи бинолардан бири, алоҳида бино. *Унга яқин синфхона ва катта спорт залини ўз ичига олган янги корпус қурилиб, фойдаланишга топширилди.* Газетадан. *Тўқув ва тикув дастгоҳлари жойланадиган корпусда 500 нафарга яқин маҳаллий ишчилар меҳнат қилишади.* Газетадан.

3 Бир неча дивизия ёки бригадadan иборат йирик ҳарбий қўшилма. *Фронт қўмондонлиги плацдармда армиянинг бир корпусини қолдириб, қолган икки корпуси билан жанг қилишга буйруқ берди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *32-ўқчи корпус жангчилари дарёнинг чап қирғоғида мудофаага ўтиб, окоп қазишга киришдилар.* Газетадан.

4 Бирор давлатдаги барча дипломатлар, консуллар.

Қонун чиқарувчи корпус Қонун чиқарувчи айрим муассасаларнинг ёки қонун чи-

қарувчи органга тегишли палаталарнинг барча депутатлари. *Қонун чиқарувчи корпус раиси бўлган Шнейдер заводга солдатлар чақирди, стачка бостирилди. «Янги тарих».*

КОРРЕКТОР [лот. corrector — тузатувчи] Корректур ўқиш ва тузатиш ишини бажарувчи типография ёки нашриёт ходими; мусахҳиҳ. *Машиналар ғирллаб, Саҳифалаб беради. Бир ёқдан корректорлар Солиштириб кўради. Қ. Муҳаммадий.*

КОРРЕКТУРА [лот. correctio — тузатиш, тўғрилаш] **1** Босилган матндаги хатоларни тузатиш.

2 Матннинг хатоларини тузатиш учун бостириб олинган нусха. *Бир кун муҳаррир корректур ўқиб ўтирган эди, кабинет эшиги тақиллаб қолди. С. Абдуқаҳор. Рецензент.*

КОРРЕЛЯЦИЯ [лот. correlatio — ўзаро нисбат, муносабат] **1** Нарсалар ва тушунчалар ўртасидаги муносабат, уларнинг ўзаро мувофиқлиги, бир-бирига боғлиқлиги.

2 мат. Қатъий функционал хусусиятга эга бўлмаган тасодифий миқдорлар орасидаги эҳтимолий боғланиш.

3 биол. Одам, ҳайвон, ўсимликлар организмдаги таркибий қисмларнинг тузилиши ва вазифалари ўртасидаги ўзаро мослашувчанлик, ўйғунлик; боғланиш.

4 тлш. Лисоний унсурларнинг ўзаро шартланганлиги, улар ўртасидаги алоқа, ўзаро боғлиқлик.

КОРРЕСПОНДЕНТ [фр. correspondant < лот. correspondere — жавоб бермоқ, хабардор қилмоқ] **1** айн. мухбир.

2 иқт. Бошқа ташкилотларга бозорда тўла, ҳар томонлама фаолият олиб бориши учун хизмат кўрсатувчи банк ёки бошқа молия ташкилоти.

КОРРЕСПОНДЕНЦИЯ Мухбирлар томонидан оммавий ахборот воситалари учун жойлардан юборилувчи хат, хабар, жўнатмалар. *Ишчи ва қишлоқ мухбирларининг мақолалари, корреспонденцияларида.. муҳим масалалар кўтарилмоқда.* Газетадан.

КОРРИДА [исп. corrida de toros — буқалар югуриши, пойгаси] Испания, Португалия, Жанубий Франция ва Лотин Америкасида қадимда пайдо бўлган буқа жанги (буқа билан кураш олиб борувчи, уни ўлдирувчи кишилар «матадор», «тореро» деб аталади).

КОРРОЗИЯ [лот. corrosio — емирилиш] тех. Металларнинг кимёвий таъсир остида емирилиши, занглаши. *Сув агрессив муҳитни вужудга келтиради, шунинг учун коррозия мусибатнинг ўзгинаси, чунки бунда темирдан тортиб то электроникагача ишдан чиқади. «Фан ва турмуш». У [қотишма] сифатлари жиҳатидан гранит ва мрамардан қолишмайди, коррозияга чидамлилиги юқоридир.* Газетадан.

КОРРУПЦИЯ [лот. corruptio — бузиш, йўлдан оздириш; сотиб олиш] Мансабдор шахсларнинг ўзларига ишониб топширилган ҳуқуқлари ва ҳокимият ваколатидан шахсий бойлик орттириш мақсадида фойдаланиши (коррупция порахўрлик, мансабни суистеъмол қилиш ва б. ноқонуний ҳаракатларни ўз ичига олади). *Ҳокимият тенасида турган ҳукумат чириб-ириб кетгандан кейин, бошқалари бу ҳукуматни ағдариш учун курашардилар, лекин курашганда ҳам, коррупция ва эксплуатацияга хотима бериш учун курашмас эдилар.* Газетадан.

КОРСЕТ [фр. corset — маҳкам ушлаб, тутиб турувчи] Қадди-қоматни чиройли, расо тутиш ёки даволаш мақсадида тақиллаган, кўкрак қафасининг пастки қисми ва қоринни сиқиб, тортиб турадиган махсус белбоғ.

2 Умуртқа поғонаси синган, қийшайган ва қасалланган пайтда уни керакли ҳолатда ёки қимирлатмай тутиб турадиган ортопедик мослама.

КОРСОЗ [ф. карсан — ишни бажаришга ёрдам берувчи] айн. кордон. *Корсоз йигитга ўхшаб кетади.* Ойбек, Навоий.

КОРСОН [ф. карсан — ёғоч ёки сопол хампа; қути] **1** Ёғочдан ишланган катта товоқ. *Бир катта қарағай оғочнинг тагини ўйдириб олган катта корсон бор эди, кичикроқ ҳовуздай эди. «Ойсулув». Корсонда қимиз келди. Бек бир-икки зарангни ичгандан кейин ясланиб, кўкка қараб ётиб олди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Дастурхон устига бир корсон ширқовоқ қўйилган. С. Айний, Дохунда.*

2 Айрим мусиқа асбобларининг товушни кучайтирадиган ковак қисми, қорни. *Дастанг зардолидан, корсонинг арча, Бордир оҳанглариинг ёқимтой анча, Қуйласанг, қўлингга маҳлиё барча, Сухбатнинг машъали бўлган, дўмбирам. Ёдгор бахши.*

3 шв. Эгарнинг орқа қисми. *От белига ташлай берди чол Соқи, Корсонни кумуш, қоши олтин эгарни. «Хушкелди». Уртоқ директор эгарда, мен эгар корсонини ушлаб ўтирибман.* Ш. Холмирзаев, Йўллар. йўлдошлар.

4 От туёғининг гардиш қисми. *Йигирма уч кеча-кундуз югуриб, Корсонидан ивиб тушди туёғи. «Маликан айёр».*

КОРТ [шгл. court – ҳовли; ўйин майдончаси] Катта теннис ўйини учун жиҳозланган, мослаштирилган майдонча.

КОРТЕЖ [фр. cortege – кириб келиш; жўнаб кетиш] Тантанали юриш, маросим (асосан транспортда).

КОРУНД [нем. Korund < қад. ҳинд тилидан] Турли металллар оксидлари қўшилмасидан иборат қаттиқ абразив минерал.

КОРФАРМО [ф. کارفرمای – иш кўрсатувчи, иш буюрувчи; ишбилармон; корхона эгаси] эск. Иш буюрувчи, иш бошқарувчи, иш жараёнига раҳбарлик қилувчи. *Корфармо Аҳмад Чалабий кунлардан бир кун мадраса таълимида юрган Меъморга ишларнинг чала қолаётганига афсусланаётгандай бўлиб, таассуф билдирди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

КОРХОНА [ф. کارخانه – ишхона] 1 Ишлаб чиқариш ёки савдо бўлими ҳамда шундай бўлимлардан бир нечасининг бирлашмаси. *Давлат корхоналари. Савдо корхонаси. Хусусий корхона. Саноат корхоналари.* ■ *Механика заводлари қурилгунга қадар эски тартибда дегрезлик корхонаси ишларди. Ойдин, Бечора. Ҳозир Денов шахрида ўнлаб саноат, автотранспорт ва қурилиш корхоналари ишлаб турибди. «Фан ва турмуш».*

2 с. т. Иш жойи, ишхона. *..кимдир борзорга ошиқади, кимдир туртиниб-суртиниб, корхонасига шошади.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Маъҳадат суриштиргани корхонага борибди; суриштириб қараса, Жонфигон фақат ўн етти кун ишлабди, холос.* А. Қаҳҳор, Жонфигон.

КОРХОНАЧИ тар. Корхона эгаси.

КОРЧАЛ(Л)ОН [ф. کارچاقون – даллол; ишбилармон] 1 Ўзини ҳаммадан билимдон деб ҳисобловчи, билармон; маҳмадона. *Санамай саккиз деб юрган жансиз, корчалон кекса!* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Ишбилармон, эпчил. У [Ашмардон] қай даражада корчалон ва уddaбуролигини, бек-

нинг олдида катта обрўга эгалигини хўжайинга уқтириш фикрида эди. С. Айний, Дохунда. *Азимжон ўзи бадавлат корчалон, йигит ёшидан буён қоракўл буйича ноёб мутахассис.* А. Мухтор, Чинор. *Океан нарёғидаги бир корчаллон юмшоқ креслода пинакка кетиб ўтирарди. «Муштум».*

КОРЧАЛОНЛИК Корчалонга ҳос иш, хатти-ҳаракат. *Мен ундан [Мўминжондан] Холиқнинг қандай қилиб «инженер» бўлиб қолганини сўрасам, унинг энсаси қотиб: -Инженер қаёқда! Ўзларича корчалонлик қилаверадилар. – деди.* Ҳ. Назир, Бир туп гўза.

КОР-ҲОЛ (тўғриси корн ҳол) қ. кор 3. *Катталар-ку «бир кор-ҳол бўлмасин, эҳтиёт шарт» дегандек, кўзлари олазарак бўлаверди. «Муштум».* Бирон кор-ҳол бўлмасин, деб моторга ўт бериб, жадал ҳайдаб кетди. С. Аҳмад, Юлдуз.

КОСА [ф. کاسه] 1 Пиёладан каттароқ, асосан суюқлик ва турли овқатлар солиб ичиш учун ишлатиладиган идиш. *Бир коса сут. Икки коса қатиқ.* ■ [Йўлчи]. *меҳмонлар учун дам ясоғлиқ патнуслар, дам чой.. дам косаларда шўрвалар ташишди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Жувон бўшаган чинни косаларни йиғиштириб, ошхонага чиқиб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Овқат пишди. Қозоннинг занги чиқиб қорайган гўжага қатиқ ҳам ранг киргиза олмади. Туробжон икки коса ичди, хотин эса ҳануз бир косани яримлата олмас эди.* А. Қаҳҳор, Анор.

2 Ўз пўчоғи устида кўндалангига кесиб қўйилган қовун, тарвуз ёки ҳандалак бўлагига, палласи. *Қовунни коса қилиб сўймоқ.* ■ *Патнус кўкча ва шакарпалак косалари билан тўлиқ эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кўқоннинг қаймоққа йўғрилган пойгир патирлари, оқ пўст шафтолисию ҳафсала билан коса қилинган умурвоқи қовунлари..* К. Яшин, Ҳамза.

Бош косаси анат. Калланинг мия жойлашган қисми, мия қопқоғи. **Коса тагида нимкоса бор** Бир нарса, иш-ҳаракат заминида яширилган бошқа бир нарса борлигини билдиради, шунга ишора қилади. *Райком секретарининг бу ҳимматини Зумрад аввалига ёш, тажрибасиз раисга.. бегараз кўмак деб тушунди. Энди билса, коса тагида нимкоса бор экан.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. **Косаси оқармайди** Ҳаёти, турмуши яхши-

ланмайди, ўнганмайди. Дангасанинг касаси оқармайди. ■ -*Дадам раҳматлининг қўли ҳар хунарга эпчил эди, — деди Йўлдошев, — аммо ҳеч вақт бечоранинг касаси оқармади.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Кўз касаси** Бош суюгининг юз қисмидаги кўз жойлашган чуқурлик. Унинг [Сотволдини-нинг]. чап кўзи ўйилган ва кўз касасига қуюқ қора қон тўлиб қотиб қолган, маҳкам юмилган лаблари тимдаланган эди. П. Турсун, Ўқитувчи. **Сабр касаси тўлиб тошди қ. сабр** 2. *Она эса насиҳат ва ўғит беришдан нарига ўтмайди. Сабр касаси тўлиб кетган қиз ноиллож ёрилишга мажбур бўлди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

КОСАГУЛ Ўтиришда ичкилик қуювчи ва ўтиришни бошқариб турувчи шахс; соқий. *Косагул бўлгандир знанг, алла-ёр, алла-ёр!* «Ширин билан Шакар». *Косагул, қуйилсин мусаффо майлар, Фалаба, бахт учун ичайлик, қани! Уйғун.*

КОСАГУЛЛИК Косагул иши, вазифаси. *Косагулликни Фосиҳ афанди олиб борди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *...раис косагуллик қилиб, манзират кўрсатган кишига ишора қилди, — мезбон хафа бўлдилар.* С. Нуров, Нарвон.

КОСАЧА 1 Коса 1 с. кичр.

2 *бот.* Гулнинг гултож остидаги косачабарглардан ташкил топган пиёласимон қисми.

КОСАЧАБАРГ *бот.* Гулнинг косачасини ташкил қилувчи яшил баргчалардан бири.

КОСЕКАНС [лот. со — бирга + secans — кесувчи] *мат.* Тўғри бурчакли учбурчакда гипотенузанинг ўткир бурчак қаршисидаги катетга нисбатидан иборат тригонометрик функция; қўшимча бурчакнинг секанси.

КОСИБ [а. كاسب — касб қилувчи, ўрганувчи, хунарманд] 1 Қўл иши билан шуғулланувчи хунарманд. *Қўли суст косибдан оёғи илдам гадой яхши.* Мақол. ■ *Уста Мўмин ёлғизқўл бир косиб эди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Найманча — азалдан косиблар маҳалласи.* Бўзчилик — бу ердагиларнинг қарийб ҳаммасига ота касб. А. Мухтор, Опасингиллар.

2 Оёқ кийими (этик, маҳси ва ш. к.) тикиш билан шуғулланувчи хунарманд. *Бу одамларнинг бири — Фармон кал лақабли*

этикдўз косиб бўлиб, ёши ўтиши билан у тузалиб кетган. Мирмуҳсин, Меъмор.

КОСИБЛИК Косиб иши, касби. *Бирмунча вақтлар олдин мулла Бурҳон косиблик билан кун кечирар эди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *«Ари уяси»нинг аҳли бир маҳалла бўлиб, асосий касби косибликдир.* Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

КОСИБЧИЛИК *айн. косиблик.* Буни сотиб, чарм, ип, сирач, мум сингари косибчилик учун керакли ашёларни олади. Ойбек, Танланган асарлар.

КОСИЛКА [р. косилка < косить — ўрмоқ (ўт-ўланларни)] Ўт, беда ва ш. к. экинларни ўрадиган машина; ўроқ машина. *Пичан ўришга кимлар бориши, қанча от косилка, қанча трактор косилка ажратишни белгилашиб, қарор қабул қилишгунча, ўйинқароқ болалар икки уйқуни олишган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

КОСИНУС [лот. со — бирга + sinus — бурилиш, қайрилиш, эгиш] *мат.* Тўғри бурчакли учбурчакда ўткир бурчакка ёпишган катетнинг гипотенузага нисбатидан иборат тригонометрик функция; қўшимча бурчакнинг синуси.

КОСКИ кам қўлл. Ярамас, бузғунчи, бузуқ каби ҳақорат маъносига қўлланади. *Аммо муомаласи дағал, оғзи коски бўлиб, одамларни оёқ учиди кўрсатади.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. *Такаббур, бахил бир лўттибоз. Коски бир нобакор у валат!* Т. Тула. *Ҳафталаб жой ўзгартириб юрган Хайрулло маҳалла коскиларининг иғволарига йўлиқди.* «Муштум».

КОСМЕТИК Косметикага оид. *Италияда косметик товарлар учун бўлган талаб кун сайин ортиб бормоқда.* Газетадан.

КОСМЕТИКА [юн. kosmetike (techné) — пардоз, безатиш санъати] 1 Кишининг ташқи кўринишини яхшилаш мақсадида тери-ни парваришlash ва даволаш чора-тадбирлари; пардоз.

2 Пардозга, тери, соч, лаб, киприк, тиш, тирноқ кибларни пардоз қилишга оид воситаларнинг умумлашма номи. *Ачиқ бодомдан кўпинча хушбўй эфир мойи олиниб, бу косметика саноатида кенг қўламда қўлланмақда.* Газетадан.

КОСМЕТОЛОГ Косметология мутахассиси; пардозчи.

КОСМЕТОЛОГИЯ [косметика + юн. logos – таълимот, фан] Тиббиётнинг инсон ташқи кўринишини (юз, баданни), айрим аъзолар (бурун, қулоқ ва б.) шаклини турли ниқоб (маска)лар ёрдамида ёки жарроҳлик йўли билан яхшилаш воситалари ва методларини ишлаб чиқадиган бўлими.

КОСМИК 1 Космосга, коинотга, унда мавжуд нарсаларга оид, уни ўрганиш учун хизмат қиладиган. *Космик алоқа. Космик кема. Космик станция. Космик телевидение. Космик тиббиёт. Космик физика.* ■ *Физик олимлар яқин вақтларга қадар космик бўшлиқни ўрганишни фақат орзу қила олар эдилар. «Фан ва турмуш». 1960 йил 19 август кун иккинчи космик кема Ер йўлдоши орбитасига учирилди. Ҳ. Шокирова, Парвозлар.*

2 *кўчма* Жуда тез, космик тезлик даражасида рўй берадиган. *Қурилиш ишлари космик жадалликда бормоқда.*

КОСМОГОНИК Коинот (олам)нинг юзага келиш (пайдо бўлиш) жараёнига оид. *Дунёдаги барча халқлар мифологиясида ягона космогоник таълимот сингиб кетган. «Фан ва турмуш».*

КОСМОГОНИЯ [юн. kosmogonia – дунёнинг яралиши, пайдо бўлиши] Астрономиянинг осмон jismlарининг пайдо бўлиши ва ривожланиши тўғрисидаги масалалар билан шуғулланадиган бўлими. *Ҳозирги замон космогонияси Кўёш системасида бўлган планеталарнинг ва Кўёшнинг ўзининг ҳам вужудга келишидаги бутун жараён жуда тез рўй берганлигини кўрсатувчи исбот-далилларга эгадир.* Газетадан.

КОСМОДРОМ [космос + юн. dromos – чопиш, югуриш жойи] Сунъий йўлдош, космик кема ва ш. к. космик аппаратларни учиратиш учун махсус жиҳозланган жой. *Космонавтлар Юрий Гагарин ва Герман Титов ҳам ўз дўстларига маслаҳат бергани, кўмаклашгани бу ерга, космодромга келишган.* Газетадан.

КОСМОНАВТ [космос + юн. nautes – денгизчи, денгизда сузувчи] Космик кемада космосга учувчи, космосга парвоз қилувчи шахс. *Космосда узоқ яшаган космонавتلардан бири Георгий Грекконинг фикрича, инсон вазнсизлик шароитида анча узоқ вақт бемалол ишласа бўлади. «Фан ва турмуш».*

КОСМОНАВТИКА [космос + юн. nautike – кемани юритиш, бошқариш] Космик аппаратларни планеталараро фазода учиратиш назарияси ва амалиёти. *Космонавтика тарихида киши бошқарадиган энг узоқ муддатли – 211 кунлик учуш муваффақиятли тугади.* Газетадан.

КОСМОПОЛИТ [юн. kosmopolites – дунё фуқароси] **1** Космополитизм тарафдори; ватанпарварлик ҳиссини йўқотган шахс.

2 *биол.* Ер юзида кенг тарқалган ҳайвонлар ёки ўсимликлар тури.

КОСМОПОЛИТИЗМ «Киши дунё фуқаросидир» деган сохта шиор остида ватанпарварликни, миллий маданият анъаналарини, халқларнинг миллий мустақиллигини инкор этувчи мафкура.

КОСМОС [юн. cosmos – бутун олам; коинот] Ер атмосферасидан ташқарида чўзилиб кетган, ўзида мавжуд бўлган барча объектларни ҳам қамраб олган фазо; Ер атрофидаги фазо (*яна қ. коинот*). *Инсон шак бор космосга сафар қилишидан олдин олимлар 15 турдан зиёд ҳайвон ва ўсимликларда тадқиқот олиб боришган. «Фан ва турмуш». Ниятим: ўзбек ёшлари космонавт-учувчи бўлиб, космосни забт этса. Мен шу ишга кўпроқ ҳисса қўша олсам бас.* Газетадан.

КОСОВ Ўт, оловни тўғрилаш, тортиш ва ш. к. учун ишлатиладиган ёғоч ёки темир таёқ. *Косов узун бўлса, қўл куймас.* Мақол. ■ *Тоир ака қўлида косов билан олов тўғрилар эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

КОСТЁЛ [пол. kosciel] Полякларнинг католик ибодатхонаси.

КОСТЮМ [фр. costume] **1** Пиджак ва шим ёки жакет ва юбкадан иборат устки кийим.

2 *с. т.* Ёқаси қайтарилган, кўкрак олди очиқ, тугмали калта устки кийим; пиджак ёки жакет. *Мундоқ қарасам, катта йўл ўртасидан билагига костюм ташлаган давонгидай бир йигит келяпти.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Маскарад ёки театр кийими (*қ. либос 2*).

КОСТЮМЕР [фр. costumer] Спектакль учун костюмлар, кийим-бошлар тайёрловчи театр хизматчиси. - *Театримизда-чи, режиссёр, костюмер, суфлёр.. ҳаммаси бор. Фақат раҳбар йўқ, – деди Собиржон Машрабга.* Ш. Саъдулла, Икки билагузук.

КОСТЮМЛИК Костюм қилишга етдиган. *Бир костюмлик коверкот.*

КОТАНГЕНС [лот. со — бирга + tangens — уринувчи, уринма] *мат.* Тўғри бурчакли учбурчакда бурчакка ёпишган катетнинг қаршидаги катетга нисбатидан иборат тригонометрик функция; қўшимча бурчакнинг тангенси.

КОТИБ [а. *كاتيب* — (хат) ёзувчи, (ки-тоб) кўчирувчи] **1 тар.** Рўйхат тузиш, қўлёзмаларни кўчириш билан шуғулланган шахс; мирза. *Навоийнинг котибларга ҳомийлиги асосан 1469 йилдан, яъни у давлат ар-боби вазифасига кўтарилиб, котибларга ҳомийлик қилиш учун моддий имкониятга эга бўлиши биланоқ бошланган. «ЎТА».*

2 Идора ва муассасаларда, лавозимли кишилар, ёзувчилар ва ш. к. шахслар ҳузурда ёзув-чизув ишлари ва ёзишмаларни олиб боровчи ходим, шахс. *Котиб ўтира-диган стол тепасидаги «Папирос чекма!» деган ёзув остига кимдир нистакўмир билан «Носвой чекавер!» деб ёзиб қўйибди. С. Аҳмад, Ҳукм. Бу хатларни у шахсан ўзи ва котиби ёрдамида ўрганиб, аксариятига эринмай жавоблар ёзган. Газетадан.*

3 Идора, муассаса ва ш. к. лар котибиятига раҳбарлик қилувчи, котибият ишларига масъул ходим. *Фанлар академиясининг бош илмий котиби. Институтнинг илмий котиби.*

4 Махсус кенгаш, йиғинларнинг баён-нома ва ш. к. ёзув-чизув ишларини олиб боровчи шахс. *Диссертация ҳимоялари бўйича илмий кенгаш котиби. Мажлис котиби.*

КОТИБА Котиб аёл. *Назар қабулхонага чиқиб, котибага Алиматни топишни буюрди. Э. Усмонов, Ёлқин. Котиба раис кириши билан дик этиб ўрнидан турди. А. Кўчимов, Ҳалқа.*

КОТИБИЯТ **1** Муассаса ва ташкилотларда, анжуман ва ш. к. катта йиғинларда жорий ишларга раҳбарлик қилувчи ёки ташкилий-техник вазифаларни бажарувчи, сайлаб қўйилган орган ёки маъмурий бўлим. *Вазирлар Маҳкамаси котибияти.*

2 Шундай орган, бўлимларда ишлайдиган ходимлар.

КОТИБЛИК Котиб иши, вазифаси. *Қорабек аввалларда баъзи амлоқдорлар ва ҳокимларга мирзалик — котиблик қилиб юрарди. С. Айний, Эсдалиқлар. Албатта, сув келтириш котиблик ишларига кўмилиб ўти-*

ришдан кўра энгил ва ёқимли эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

КОТИРОВКА [фр. *coter* — рақамламоқ, белгиламоқ] Биржада амалдаги вазият ва қонунчилик меъёрларига амал қилган ҳолда хорижий валюталар, қимматбаҳо қоғозлар курсини ҳамда товарлар нархини белгилаш.

КОТЛЕТ [фр. *cotelette* — қобирғача < лот. *costa* — қобирға] Қиймаланган ёки туйилган гўштдан тайёрланган ясси, кулча шаклидаги овқат (баъзи турларида қийма қобирғачага ёпиштирилган бўлади). *Қайнатилган макарон билан котлет келтирдим. С. Сиёев, Ёруғлик.*

КОТЛОВАН [р. котлован — пойдевор учун қазилган чуқур < котёл — идиш, тоғорача] Пойдевор қуриш учун қазилган чуқур. *Иморатларнинг пойдеворини қуриш учун котлован қазимоқдамиз. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Ўтган якшанба эрталаб Самадийлар турган тўғоннинг пастидидаги котлованда сув пайдо бўлди. А. Мухтор, Туғилиш.*

КОТТЕЖ [ингл. *cottage* — деҳқон уйи] Унча катта бўлмаган, одатда, икки қаватли, бир оилага мўлжалланган тураржой. *Маҳалладаги коттежлар атрофига ўтқазилган «яшил девор» лар ҳам дарахтларга тақлид қилгандек ўсиб кетган. «Муштум». Гавҳарнинг боғчаси посёлканинг ўртароғида, бир қаватли бежирмик коттежлар орасида экан. С. Сиёев, Ёруғлик.*

КОФЕ [гол. *coffie* < а. *قهوه*] **1** Уругидан махсус ичимлик тайёрладиган тропик ўсимлик, қаҳва дарахти.

2 Шу дарахтнинг уруги ва ундан тайёрланган кукун; қаҳва толқони. *Чой, кофе, какао, гармдори, қора мурч ва тамаки таркибида алкалоидлар бор. «Фан ва турмуш».*

3 Шундай кукун, толқон қўшиб тайёрланган ичимлик; қаҳва. *Бир стакан қора кофе. ■ Мулозим йиғитнинг елим патнисда иссиқ кофе келтирганини одам сезмади. С. Сиёев, Ёруғлик.*

КОФЕИН [лот. *coffeinum* < а. *قهوه*] Кофе дони, чой барги ва б. баъзи ўсимликлар таркибида бўладиган алкалоид (қўзғатувчи, тетиклантирувчи дори сифатида қўлланади). *Кофеин моддаси чойни хушхўр қилади, кишини тетиклаштириб, унинг чехрасини очади. «Фан ва турмуш».*

КОФИ [а. *كافي* — етарли] эск. кт. Ки-фоя қиларли, етарли. *Бу хизматга унинг*

илми кофими? [деди Имом]. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

КОФИР [а. كافر — танимовчи, инкор этувчи, ислом динини танимовчи, ғайридин] дин. **1** айн. **ғайридин**. Ҳамма мусулмонлар баб-баравар, деб ўйлайсизми? Мусулмонлар ўртасида бўрилар йўқми? Майли, кофирми, мусулмонми, биз бўриларнинг жазосини берамиз. Улар кофирда ҳам бор, мусулмонда ҳам. Ойбек, Танланган асарлар. — *Шаҳар фаранг, инглиз деган кофирлар билан тўлиб ётибди. Араблар унда-бунда кўринади, холос, — деди Ҳожи хола. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 Дин йўлидан қайтган, худосиз. *Бир зум чўзилган сукутни Салимбойвачча бузди: — Уламоларимиз газета ўқиган одамларни ҳам «кофир» деб ҳисоблайдиларки, бу жаҳолатдан бошқа нарса эмас. Ойбек, Танланган асарлар.*

КОФТА [р. кофта — калта кўйлак ёки плаш <нем. Kufft — уй кийими] Аёлларнинг калта кўйлаксимон, одатда белгача тушадиган кийими. У [Фотима] энгларига чироили қизил кашталар тикилган украинча оқ шойи кофта, қора юбка кийган эди. П. Турсун, Ўқитувчи. ..даразадан тушаётган нур юпқа капрон кофтасидан ўтиб, новотранг ич кўйлагининг тасмаларини.. ёритади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

КОФТИКОВ, кофтуков қ. коптиков.

КОЧЕГАР [р. кочерга — темир косов] Буғ қозонларининг ўтхонасига ўт ёқувчи ишчи. *Пароход кочегари.*

КОЧЕГАРКА Буғ қозонининг ўтхонаси жойлашган, шунингдек, ёқилғи турадиган хона, жой. *Хотирангизда бўлса, шахтёрлар шаҳри — Ангрен бир вақтлар Ўзбекистон «кочегарка» (оловхона)си деб ном олганди. Газетадан.*

КОШИН [ф. كاشى — кафель, кошин] **1** Чиннига ўхшатиб ишланган, ялтироқ, нақшли ғишт плиткаси. *Деҳлида масжид ва мезаналар керагидан ортиқча. Ҳалларини, кошинларини, нақшларини қаердадир кўрган-даймиз. З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари.*

2 Бир-бирига зич қилиб ёпиштирилган ранг-баранг шиша, мрамар, тош, ёғоч ва ш. к. дан ясалган сурат ёки нақш. *Умадрасалар ички-ташқи кенг саҳнага, баланд ва мустаҳкам деворга, ҳашаматли тоқ-равоқ ва гулдасталарга эга бўлиб, бағзиларининг пештоқлари, гумбазлари ва деворлари ранг-ба-*

ранг кошинлар билан безатилган бўлар эди. С. Айний, Эсдалиқлар.

КОШИНКОР [ф. كاشىكار — кошин қопловчи; кошин билан безатилган] **1** Кошин ишловчи, биналарни кошин билан безатувчи уста. *Машҳур кошинкор. ■ ..* [Абдулла Болтаев] *машҳур наққош, кошинкор, этнограф сифатида танилди. Газетадан.*

2 Кошин ишланган, кошин билан безатилган. *Шу икки уйнинг орасига ўтирган (ўрнашган) кошинкор ва нақшин чорхари айвон бу ҳовлининг биринчи мартаба кўзга чалинадиган ортиқликларидандир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

КОШИНКОРЛИК Кошин пишириш, тайёрлаш ва биналарни кошин билан безатиш иши, касби.

КОШИНЛИ айн. кошинкор **2**. *Тузиб ҳар мадраса кошинли порлоқ, Равоқу гумбазу гулдаста пештоқ. Ҳабибий.*

КОШИНПАЗ [ф. كاشىپز — кошин пиширувчи, тайёрловчи] Кошин пиширувчи, кошин тайёрловчи. *Аммо, сиз болаларим, ишнинг охирини ўз елкангизга олинг. Бундан буёғи — сирчиларга, кошинпазларга ёрдам қилиш, кўли кетиб ози қолган. Мирмуҳсин, Меъмор.*

КОШКИ [ф. كاشى < كاش — агарда, қани энди] мод. с. Сўзловчининг айтилаётган фикрга тарафдорлигини, шуни хоҳлашини билдиради, «қани энди», «қандай яхши бўлар эди» каби маъноларни ифодалайди. *Кошки у ҳам Йўлчига ҳамроҳлик қилган бўлса, у билан дардлашиб, ғамларига шерик бўлиб, овутиб, юпатиб, у билан бирга тепалар, жарлар ошса. Ойбек, Танланган асарлар. О кошки, булутсиз тиниқ осмонда учган қуш бўлсайдим.. Оддийгина қуш. Х. Даврон, Қақнус.*

КОШКИЙДИ с. т. (тўғриси кошки эди) қ. кошки. *Кошкийди, қизим, даданг сўзимга қулоқ соладигин эркак бўлса [деди онаси Гулнорга]. Ойбек, Танланган асарлар.*

КОШОНА [ф. كاشانه — кичик уй, тураржой; ин. уя] кт. Ҳашаматли, кўркам бино. *Сиз ишсиз, қашшоқ йигит, лекин саройларда, кошоналарда яшовчиларнинг, қорни тўқ ва ҳамёни тўлиқларнинг фикрига жўр бўляпсиз. Ойбек, Танланган асарлар.*

КОЭФФИЦИЕНТ [лот. coefficientis, coefficientis — ёрдам берувчи] **1** мат. Бирор

математик ифоданинг ўзгармас ёки маълум кўпайтувчиси.

2 физ. Бирор физик хоссани миқдор жиҳатдан белгилайдиган кўпайтувчи. *Кенгайиш коэффициентини. Фойдали иш коэффициенти.*

3 Қанча энергия фойдали ишга айлалишини кўрсатадиган миқдор. *Ҳозир бригада меҳнатда иштирок этиш коэффициенти жорий этмоқда.* Газетадан. [Аҳмедов] *Сувдан фойдаланиш коэффициентини ошириш йўллари белгилади.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

КОҲИН [а. *كاهن* — руҳоний; ғойибдан хабар беришни, фол очишни даъво қилувчи; сеҳргар] Бирор воқеа-ҳодисани олдиндан билиб хабар берувчи; ромчи; фолбин. *Ғойибдан хабар берувчилар икки турли бўладилар: биринчиси — вали, иккинчиси — коҳин.* С. Айний, Эсдалиқлар. *Коҳинлар дам уриб қисмат фолдан, Кўп хомуш этдилар Акрисий шоҳни.* А. Исроилов.

КОҲИШ [ф. *کاهش* — камайтириш; пасайтириш] *эск. кт.* Ташвиш, дард-койиш. *Чиптанинг нима коҳиши тушиб қолди? С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. Қочма ростгўй дўстларнинг коҳишу озоридан, Қадди рост шамнинг тилидан ўртанур парвона ҳам.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

КРАБ [гол. *krab*] Ўн оёқли денгиз қисқичбақаларининг бир тури (айримлари овқат сифатида ишлатилади).

КРАН I [гол. *kraan*] Газ ёки суюқликни куйиш учун хизмат қиладиган жўмракли труба. *Товушингни эшитиб, болаларинг бирин-кетин уйдан чиқишади. Бири чопқиллаб келиб, очиқ қолган кран жўмрагини бурайди.* Газетадан.

КРАН II [нем. *Kran*] *тех.* Оғир юкларни кўтарадиган ва бир жойдан иккинчи жойга кўчирадиган механизм. *Кўтарма кран. Кўчма кран. Жўрабек кран тепасидаги прожектор ёртиб турган фишт уюми олдида тўхтаб, папирос тутатди.* С. Аҳмад, Хотин.

КРАНЧИ Кранда ишловчи. *..омилкор кранчилар, ташаббускор экскаваторчилар.. куйиб-пишиб ишламоқдалар.* Газетадан.

КРАСКА [р. *красить* — «бўямоқ, бега(т)-моқ» фл. дан ясалган от] *айн. бўёқ I.*

КРАТЕР [юн. *krater* — қатта товоқ, қоса] *геол.* Тоғорасимон ёки воронка кўринишида ҳосил бўлган ботиқ, чуқурлик, мас.,

вулканнинг лава отилиб чиқадиган оғзи. *Дадашев кратер атрофини айланиб чиқди.* И. Раҳим, Тақдир.

КРАХМАЛ [нем. *Kraftmehl* < *Kraft* — куч, энергия, қувват + *Mehl* — галла уни] Кўпчилик ўсимликларда фотосинтез натижасида ҳосил бўладиган углевод; баъзи ўсимликлардан олинadиган тўғмасиз оқ порошок; оҳор (озик-овқат, кимё, тўқимачилик саноатларида ишлатилади). *Чит тўқилгандан кейин оҳор берилади.* Бунинг учун кўп миқдорда крахмал керак. Ойдин, Сухбати жонон. *Каштанинг таркибида крахмал, оқсил, ёғ ва бошқа моддалар.. бор.* «Фан ва турмуш».

КРАХМАЛЛАМОҚ Крахмал бермоқ, крахмалли сувга салмоқ. *Рўзгор учун зарур бўлган айрим буюмларни крахмаллаш ҳам фойдали.* «Саодат».

КРЕДИТ [лот. *credit* — у ишонади] *бухг.* Кирим-чиқим дафтарларининг чиқимлар, унадиган пуллар ёзиладиган ўнг томони; *зид. дебет.* — *Бухгалтериянинг дебет-кредити учма-уч бўлиши керак.* — *деди Очи.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

КРЕДИТ [лот. *creditum* — қарз < *credere* — ишонмоқ] Фойда қайтариш шарт билан, вақтинча фойдаланиш учун пул ёки моддий маблағлар бериш жараёнида юзага келадиган иқтисодий муносабатлар тизими; шахс ёки муассасанинг ўзига тегишли пулларни ҳисоблаб қўйиладиган счёти; қарз, насия, кредит; маблағ, чиқарилган пул. *Ўтган йилдан товарларни кредитга бериш шакли кенг тараққий этди.* Газетадан. *Шу тўғрисида корхона жуда катта миқдорда жарима тўлар, маблағларнинг асосий қисми кредитдан фойдаланганлик учун сарфларди.* Газетадан.

Кредит биланглари Кредит муомалаларида олтин ёки қоғоз пуллар ўрнида ишлатиладиган тўлов воситалари (банкнот, чек, вексель ва ш. к.) **Кредит картчаси** Банк ёки кредит муассасаси томонидан берилadиган ва пластик карточка кўринишидаги шахсий (эгасининг номи ёзилган) тўлов ҳисоб-китоб ҳужжати.

КРЕДИТОР [лот. *creditor* — қарз берувчи] Мол ёки пулни насияга, қарзга берган муассаса ёки шахс; *зид. леботор.*

КРЕЙСЕР [гол. *kruiser* — денгиз сайёҳи] Кучли артиллерия, ракета, торпеда ва ми-

налар билан қуроллантирилган тезюрар катта ҳарбий кема. *Кутб музликларига швед ва француз крейсераи йул олди.* «Фан ва турмуш».

КРЕКИНГ [ингл. stacking — парчала-ниш, ажралиш] *тех.* Нефть ва унинг таркибий қисмларини улардаги мураккаб углеводород молекулаларини юқори ҳарорат ва босим ёрдамида парчалашга асосланган қайта ишлаш жараёни.

КРЕМ [фр. creme] 1 Қанд, қаймоқ, мева шириси ва ш. к. қўшиб тайёрланган нишолдасимон ширилик (купинча торт, пирожний каби кондитер маҳсулотларини безаш учун ишлатилади).

2 Косметик пардоз мойи; ёғупа. *Нечанеча шофёрлар унга атир, уна.. крем келтириб, совға қилмоқчи бўлардилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Чармдан қилинган оёқ кийимларига суркаб, пардозлаш учун ишлатиладиган махсус мой; этик мойи. *Қора крем. Жигарранг крем.* ■ *Этигининг креми қаерда?* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

КРЕМАТОРИЯ [лот. crematorium < cremare — ёқмоқ] Кремация қилинадиган бино ёки печь.

КРЕМАЦИЯ [лот. cremare — ёқмоқ, куйдирмоқ] Жасадни юқори температура-ли махсус печьда куйдириш. *Марҳумнинг [Не-рунинг] жасади Ражастхонда кремация қилинади.* Газетадан.

КРЕМЛЬ [р. кремль — шаҳар ичидаги қалъа] Қадимги Русь шаҳарларида: шаҳарнинг ички қалъаси. *Москва Кремли. Қозон шаҳри кремли.*

КРЕМНИЙ [юн. kremnos — чўққи, қоя] Кварц, чақмоқтош каби тоғ жинслари таркибига кирувчи, Менделеев даврий системасининг IV гуруҳига мансуб тўқ кулранг кимёвий элемент. *Ер пўстида кислород, кремний, магний элементлари кўп учрайди.* «Фан ва турмуш».

КРЕОЛЛАР [фр. creole < исп. criollo — барпо қилмоқ] 1 Лотин Америкасига дастлаб кўчиб келган испан ва португалларнинг авлодлари.

2 Мазкур ҳудуддаги инглиз, голланд ва француз мустамлакаларида африкалик куларнинг авлодлари.

3 Африка мамлакатларида африкаликларнинг тубжойли бўлмаган, келгинди халқ

вакиллари билан бўлган никоҳларидан тутилган авлодлар.

КРЕП [фр. crepe] Ипак, жун ёки оддий ипдан юзаси гадир-будир қилиб махсус тайёрланадиган газлама.

КРЕПДЕШИН [фр. crepe de Chine — Чин (Хитой) крепи] Пишиқ, юпқа шоҳи газлама. *Нигоранинг эғнида оппоқ крепдешин кўйлак.* С. Анорбоев, Оқсой.

КРЕПОСТНИК [р. | тар. Крепостной ҳуқуқ тарафдори, крепостной ҳуқуқни ҳимоя қилувчи реакционер, помещчик; крепостнойчи.

КРЕПОСТНОЙ [р. | сфм. Помещчикларнинг ўзига қарашли деҳқонларга, уларнинг меҳнати ва мол-мулкига чексиз эгаллик қилишига асосланган. *Крепостной тузум. Крепостной хўжалик.*

Крепостной ҳуқуқ тар. Помещчикларнинг ўзларига қарашли деҳқонларга, уларнинг мол-мулкига, меҳнатига чексиз эгаллик қилиш ҳуқуқи.

2 *от Крепостнойлик тузуми асосида помещчикка қарам бўлган шахс. Крепостнойлар кўзғолони.*

КРЕПОСТНОЙЛИК тар. 1 Крепостной ҳуқуққа асосланган тузум. *Крепостнойлик даври.*

2 Шу тузумга хос ижтимоий муносабатлар. *Крепостнойлик хўжалиги. Крепостнойлик меҳнати.*

КРЕПОСТНОЙЧИ айн. крепостник.

КРЕСЛО [қад. р. кресло — ҳайвонни сўйиш учун тўшалган нарса; кейинчалик: кенг ўтиргич, ўриндиқ] Тирсақларни қўйиб, суяниб ўтириладиган кенг курси. *Смирнов Погодинни креслога таклиф қилдию, ўзи ҳам унинг ёнига стул келтириб ўтиргач, гапнинг олдини олиб, сўз қотди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Машариф Қориев билан Ёқуттой раиснинг рўбарўсидаги креслога ўтиришди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

КРЕСТ [қад. р. крест — дастлаб: Христос (Исо); кейинчалик: хочга тортиш; чўқинтириш] Христиан динида топиниш, сигиниш рамзи ва предмети; бут, хоч, солиб.

2 Ўзаро кесишган икки чизиқ, лента ва ш. к. *Ўқиб келаётган, қизил крести бор оқ машина унинг рўпарасида чийшлаб тўхтади.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

Халқаро Қизил Крест ва Қизил Ярим ой жамияти Уруш ёки табиий офатлардан за-

рар кўрган аҳолига ёрдам кўрсатиш учун тузилган кўнгилли жамият.

КРЕСТГУЛЛИЛАР Уруғи икки паллали, гулбарглари крест шаклида жойлашган ўсимликлар (мас. карам, турп, хантал).

КРИЗ [фр. crise — хурж] Бемор аҳволининг тўсатдан оғирлашиб қолиши (мавжуд касаллик заминидан юзага келади).

КРИЗИС [юн. krisis — ҳал қилиш; бурилиш нуқтаси; оқибат] 1 Бирдан, тўсатдан юз берган ўзгариш, танг ва мушкул аҳвол; танглик. *Искандар руҳий кризисни бошидан кечираётганида, Ашур унга энг маккор, ҳийлакор, ёвуз одам бўлиб туюлди. «ЎТА». Ишсизлик ва уй-жой кризисидан миллион-миллион бошпанасиз америкаликлар азоб чекмоқда.* Газетадан.

Сиёсий кризис Халқ оммасининг умумий аҳвол ва ҳукумат сиёсатидан қатъий норозилиги орқасида мамлакатда вужудга келган танг сиёсий ҳолат. **Ҳукумат кризиси** Эски ҳукуматнинг истеъфо бериши ҳал этилган, аммо ҳали янги ҳукумат тузилмаган давр.

2 *тиб.* Касалликнинг кескин ўзгариши, касалнинг энг оғир аҳволдан тузалишга томон ўзгариш пайти. *...иситманинг тартибли суратда пасайиб боришида асосан икки ҳол мавжуд. Бундан бири «лизис», иккинчиси «кризис» деб аталади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

3 *иқт.* Низонинг кескин шакли бўлиб, мақсад ва маблағ, тактика ва стратегиянинг қарама-қаршилигини, қимматли қоғозларнинг қайта баҳоланишини акс эттиради.

КРИМИНАЛИСТ Криминалистика мутахассиси. *Оқилов ҳодиса рўй берган жойнинг фотосхемасини олишга уринаётган криминалист ходим ёнига келди.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

КРИМИНАЛИСТИК Криминалистикага оид. *Криминалистик текшириш. Криминалистик экспертиза.*

КРИМИНАЛИСТИКА [лот. criminalis — жиноятга доир, алоқадор] Жиноий ишларни текшириш методларини ўрганадиган, жиноятни очиш усул ва воситаларини тадқиқ этадиган фан. *Ҳозирги кунда илмий-техникавий аппарат ходимлари — замонавий криминалистиканинг техник воситалари билан қуролланган юқори малакали ходимлар.* Газетадан.

КРИМИНОЛОГИЯ | лот. crimen, criminis — жиноят + юн. logos — таълимот] Жиноятчилик сабаблари ва шароитларини ўрганадиган, унга қарши кураш ва олдини олиш усуллари ҳақидаги фан.

КРИОТЕРАПИЯ [юн. kryos — совуқ; муз + терапия] Совуқ билан даволаш: яллиғланиш жараёнларида, қон кетишда оғриқни камайтириш, шишни йўқотиш ва б. ҳолатларда бирор аъзони, тўқималарни мўътадил (музлаб қолмайдиган) даражада совитиш.

КРИПТОГРАММА [юн. kryptos — яширин, махфий + gramma — ҳарф, ёзув] Криптография усулида тайёрланган хат ёки ҳужжат.

КРИПТОГРАФИЯ [юн. kryptos — яширин, махфий + grapho — ёзаман] Хабардорларгина биладиган махфий ёзув усули, махфий ёзув.

КРИПТОН [юн. kryptos — яширин, махфий] Менделеев даврий системасининг VIII гуруҳига мансуб кимёвий элемент; инерт газ.

КРИСТАЛИК Кристаллардан иборат, кристаллардан таркиб топган, кристалл тузилишга эга бўлган. *Кристаллик жинслар. Кристаллик шакллар.*

КРИСТАЛЛ [юн. kristallos — тоғ биллури; муз] Заррача (атом, ион ёки молекула)лари муайян даврий такрорланувчи тартибда жойлашиб, фазовий кристаллик панжара ҳосил қилувчи қаттиқ жисм. *Муз кристаллари. Туз кристаллари.* ■ *Бор моддаси кристалларнинг ажойиб мустаҳкамлиги маълум бўлди. «Фан ва турмуш».*

КРИСТАЛЛАНМОҚ Кристаллга айланмоқ, кристалл шаклига кирмоқ. *Кристалланган модда.* ■ *Агар фосфогинда фосфат кислота кўп бўлса, кристалланиш жараёни шу қадар бузиладики, натижада куйдирилган гипс яроқсиз ҳолга келади. «Фан ва турмуш».*

КРИСТАЛЛИЗАЦИЯ, кристалланиш Суюқланма, эритма ёки газ ҳолатидан, аморф ёки бошқа кристаллик ҳолатдан кристалларнинг ҳосил бўлиши ва ўсиши.

КРИТЕРИЙ [юн. kriterion — фикрлаш, ечиш воситаси] Бирор нарсани баҳолаш, таърифлаш ёки таснифлаш учун асос бўла оладиган белги; баҳолаш мезони. *Бу текширишлар натижасида «Магматик комплекслар таркибидаги мавдан бойлигининг*

петрологик-геохимик критерийси» монографияси майдонга келди. С. Анорбоев, Ўзбекистон олтини.

КРОВАТЬ *айн. каравот.*

КРОНА [*нем. Krone*] Чехия, Словенияда, шунингдек, Скандинавия, Болтиқбўйи мамлакатларида асосий пул бирлиги. *Лойиҳанинг тажминий баҳоси 3,5 миллион швед кронасига тўғри келди. Газетадан.*

КРОНШТЕЙН [*нем. Kragstein*] Болтлар ёрдамида девор, устун ва ш. к. га маҳкамланадиган осма ускуна.

КРОСС [*ингл. cross* – кесиб ўтмоқ] *спрт.* Паст-баланд, йўлсиз, умуман, турли табиий тўсиқлари бўлган жойда бўладиган пойга, югуриш ёки бирор нарсани тез юргизиш мусобақаси. *Мотоциклчилар кросси. Чанғичилар кросси. Беш километрга югуриш кросси.*

КРОССВОРД [*ингл. cross-word* < *cross* – кесишма + *word* – сўз] Катакларни ҳарфлар билан тўлдириб, шу катакларга яширилган, изланаётган сўзни топиш ўйини; бошқотирма.

КРОТ [*р., укр. крот*] Ер қазиб, ер остида яшовчи, ҳашароткўр сутэмизувчи ҳайвон. *Кротлар яхши кўрмайди, баъзи бирларининг кўзи тери билан қопланган. «ЎЗМЭ».*

КРУЖКА [*нем. Kruse* < *юн. krossus* – кўза(ча)] Металл, чинни ёки пластмассадан ясалган, стакан шаклидаги дастали идиш. *Алюминий кружка. Бир кружка сув. ■ Биринчисига қўзиқорин солинган картошка шўрва, иккинчисига эзилган картошка билан бир бурдадан гўшт, учинчисига бир кружкадан сут тарқатди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

КРУЖОК [*р. кружок* – айланача, тўғарақ] Шахсларнинг бирор ҳунар ва ш. к. бўйича биргаликда машғулот олиб борадиган уюшмаси (*яна қ. тўғарақ*). *Матлуба эса донадона қилиб, инглиз тилини мактабда ўқиб, кружокка қатнаб ўрганаётганини айтди. «Муштум».*

КРУЗЕЙРО [*порт. cruzeiro*] Бразилиянинг асосий пул бирлиги номи.

КРУПА [*укр. крупа* – увоқ, бурда; дўл] Пўсти тозаланган, оқланган дон; ёрма. *Сўж (тариқ) крупаси. Манний крупа. Арпа крупаси.*

КСЕНОН [*юн. xenos* – ёт, бегона] Менделеев даврий системасининг VIII гуруҳига мансуб кимёвий элемент; инерт газ (нурланувчи лампаларда ишлатилади).

КСЕНОФОБИЯ [*юн. xenos* – ёт, бегона + *phobos* – қўрқиб, қўрқинч] 1 Бегона одамлардан қўрқиб қолиш, ҳар доим қўрқиб юриш.

2 Ҳар қандай чет, ўзиники бўлмаган, ажнабий нарса (турмуш тарзи, ғоя-фикр, дунёқараш ва б.)га душманлик, қаршилик. *Муаллифларнинг.. бошқа халқларнинг кўп асрли анъаналари, турмуш тарзи ва менталитетига беписанд муносабатда бўлиши оқибатида вужудга келадиган нохуш фактлар ва турли ксенофобия ҳамда миллатчилик кўринишлари ҳақида кўп гапириш мумкин. Газетадан.*

КСЕРОГРАФИЯ [*юн. xeros* – қуруқ; ҳўл бўлмаган + *grapho* – ёзаман] Турли тасвирлар (матнлар, ҳужжатлар)дан электрофотография йўли билан нусха (ксерокопия) олиш усулларида бири.

КСЕРОКОПИЯ [ксерокс + копия] Ксерокс ёрдамида олинадиган тасвир, нусха.

КСЕРОКС [*юн. xeros* – қуруқ; ҳўл бўлмаган] 1 Ксерографик электрофототасвир аппарати.

2 Шу аппарат ёрдамида олинган тасвир, нусха; ксерокопия.

КСИЛОГРАФИЯ [*юн. xulon* – кесилган дарахт; ёғоч, тахта + *grapho* – ёзаман] Ёғоч гравюрасининг қадимдан кенг тарқалган тури; шундай гравюрадан босма усулда олинган тасвир, расм.

КУБ I [*юн. kybos*] 1 Ҳамма томони тенг квадратдан иборат олти ёқли геометрик шакл; шундай шаклдаги нарса.

2 *мат.* Бирор соннинг ёки алгебраик ифоданинг учинчи даражаси, ўз-ўзига уч марта кўпайтмаси. *3 сонининг куби 27 бўлади.*

3 *с. т.* Бир куб метрга тенг ҳажм ўлчови бирлиги; кубометр. *Икки куб тахта. ■ Сўнги 20 йил мобайнида Орол денгизи сатҳи 8 марта пасайиб, сув ҳажми 393 куб километрга камайди. «Фан ва турмуш».*

КУБ II [*р. куб* – катта тоғора, идиш < *юн. kybos* – идиш, коса] Суюқликларни ҳайдаш, қайнатиш ёки сақлаш учун ишлатиладиган цилиндр шаклидаги катта ёпиқ идиш.

КУБАНКА [< Шимолий Кавказдаги Кубан дарёси номидан] Тепаси ясси, қулоқчинсиз, одатда қоракўлдан қилинадиган пастак телпак. *Ўтаётган колонналар, солдатлар, командирлар кулранг шинель, ку-*

банка кийиб олган қизил юзли, қора кўзли, ўрта бўйли қиздан кўз узолмас эдилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

КУБАТУРА [р. < «куб» сўзидан] Бирор нарсанинг кубометр ҳисобидаги ҳажми. *Хонанинг кубатураси.* ■ *Жўжахонага, унинг кубатураси эътиборга олинди, соф ҳаво берилди.* «Ўзбекистон паррандачилиги».

КУБИЗМ Ғарбий Европа тасвирий санъатида 20-аср бошларида юзага келган, нарсаларни содда геометрик шакллар (шар, конус, куб кабилар) комбинацияси тарзида тасвирлашдан иборат модернистик оқим.

КУБИК [р. < «куб» сўзидан] 1 Куб с. кичр. шакли.

2 Ҳар бир ёғида расм бўлаклари, ҳарф ва ш. к. тасвири бўлган, маълум тартибда терилганда, бир бутун тасвир, сўз ва ш. к. ҳосил бўладиган, куб шаклидаги ёғочлардан иборат болалар ўйини.

3 с. т. Бир куб сантиметрга тенг ҳажм ўлчови бирлиги. *Уч кубик глюкоза.*

КУБОК [р. «куб» с. кичр. қ. куб II] Спорт мусобақаларида: голиблар учун соврин сифатида бериладиган (одатда, қимматбаҳо нарсадан тайёрланадиган) ваза, идиш ва ш. к. *У [Бўри] ўз даврида турли мусобақаларда қатнашиб, кубоклар олган.* Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади. *Улар [физкультурачилар] мамлакатимиздаги ва чет эллардаги стадионларда қўлга киритилган кубоклар ва эсдалик совринларини кўтариб олганлар.* Газетадан.

КУБОМЕТР [куб + метр] Ҳар томони бир метрдан бўлган, яъни бир куб метрга тенг ҳажм ўлчами. *Бир кубометр тахта.* *Ун кубометр цемент.* *Юз кубометр сув.*

КУВ [ф. + туркий *كوب* – ёғоч тўқмоқ, болға; суюқлик солинадиган катта кўза] Сутни чайқатиб, ёғини олиш учун ишланган, цилиндр шаклидаги узун ёғоч идиш ва унинг учи йўғонлашган таёқсимон сопи. *Терар жирини кув ҳам сепарат, Бринзам бозорга бўлур рўпара.* С. Абдулла, Ҳаёт гулшани.

Кув пишмоқ Кувда қайта ишлаб, сутнинг ёғини олмоқ. *Майрам опа айвонда кув пишар эди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

КУВА I Бўғзи сиқикроқ узун сопол идиш (сув, сут ва ш. к. суюқликлар солиш учун ишлатилади). *Узум келди челақ-челақ, Саватларда иссиқ нон.* *Кувачада айрон тўла, Кўзаларда яхна чой.* Т. Тўла. *Ҳозир Дадаш бедаво*

кувасидан ачиган айронини тўқмай туролмаслигини билса-да, бари бир уйга қайтишади. А. Дилмурод, Фано даштидаги куш.

КУВА II Косибчиликда чармни уриб текислаш, чўзиш ва ш. к. учун ишлатиладиган оғир темир асбоб. *Бурушган эски чармларни ҳўлаб, кунда устига қўйиб, кува билан текислашни жуда севар эдим.* Ойбек, Болалик.

КУВАЛАМОҚ Кува билан уриб текисламоқ, чўзмоқ. *Чармни куваламоқ.*

КУВРАК Чайнаганда касир-кусур қиладиган (бодринг, сапча ва ш. к. ҳақида). *Куврак олма.* ■ *Комилжоннинг қовуни ҳам ширин, ҳам хушхўр чиқди. У шакарпалакнинг сал кувракроғини танлабди.* Ҳ. Иброҳимов, Ойдин кечада.

КУДУНГ [ф. *كندنگ* – ёғоч тўқмоқ, куракча; жўва] махс. Тўқилган матони уриб текислаш, силлиқлаш ва унга жило бериш учун ишлатиладиган тўқмоқсимон ёғоч асбоб ва шу асбоб ёрдамида қилинган пардоз. *Хотинчалиш бир йигит белидан ҳали кудунги бузилмаган саккизтепки атлас билан боғлаб қўйилган эди.* С. Аҳмад, Тўлқинлар.

КУДУНГГАР Кудунгловчи уста. *Кудунггарнинг минг ургани – босқончининг бир ургани.* Мақол.

КУДУНГЛАМОҚ махс. Кудунг билан пардозламоқ, жило бермоқ.

КУДУНГЧИ айн. *кудунгар.* *У [Искандаровнинг отаси] ҳали гула қўяр, ҳали кудунгчиларга қарашар, ҳали дўконга ўтириб, моки отарди.* Ё. Шукуров, Қасос.

КУДУРАТ [а. *كدرت* – хафалик, қайғуалам, дил ғашлик] кт. Кўнгил ғашлик, хафалик. *Келинг энди, бирпас тотув бўлиб, маҳрам гаплардан гапиришиб, кўнгилдаги кудуратларни ёзайлик.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

КУЁВ I Қизнинг эри (қизнинг ота-онаси, ака ва опасига нисбатан). *–Йўқ, ойи, ҳеч нима керак эмас, – яна мулойим гапирди қизи, – куёвингизни жўнатаман, деб чарчадим.* Ойбек, Танланган асарлар. *Фотиҳа ўқилиб, куёв қайин онага узр айтди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Салимбойвачча илдамлик билан уларга югурди. Синглисидан аҳвол сўраб, куёвининг қўлини сиқди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Энди уйланадиган, уйланаётган ёки янги уйланган йигит (ўз қайлиғига, хотинига нисбатан). *Хонзода бегим ҳозир йигир*

ма ёшдалар.. шу вақтгача муносиб куёв учрамай, доғда эдик. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Сен ҳали денгизни кўрганнинг йўқ, қизим! Худо хоҳласа, куёвинг билан бирга кўрасан.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Булар келин билан куёв бўлса керак.* С. Аҳмад, Юлдуз.

3 Янги уйланган йигитга қариндош-уруғ ёки яқин кишиларининг мурожаат шакли. *Туладан келган, хушфеъл Каримович ҳам дастлабки кундан бошлаб унга ёқиб қолган эди. -Куёв, ишлар қалай? — сўради у, столи устидаги ярқираб турган ойнада қизил қаламни ўйнаб.* Мирмуҳсин, Умид.

Ич куёв қ. ичкўёв.

КУЁВБОЛА Янги уйланган ёки уйланаётган йигитга нисбатан ҳазил-эркалаш маъносида қўлланади. *Шунақанги башанг кийинишадик, ҳай-ҳай, нақ куёвболами дейсиз.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

КУЁВЛИК Куёв ҳолати, куёв, куёвга хос бўлишлик. *Куёвликка маъқул кўрмаслик. Куёвлигини ҳурмат қилмоқ. ■ Мен.. яйраш интизорлиги билан сандиқда сақлаб келган куёвлик сарполаримни кийдим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КУЁВНАВКАР Туй маросимида куёв билан бирга бўлувчи жўралар. *Унинг нигоҳи куёвнавкарлар ичидан Тўра акани излаб топди. «Ёшлик».*

КУЗ 1 Ёз билан қиш ўртасидаги фасл, Кеч куз. *Кузга яқин. ■ Шу орада яшаркан Бир бадавлат — бой хўроз, Роҳат умр кўраркан Кузу қишу баҳор, ёз.* З. Диёр. *Дераза олдидаги тол новдасидаги япроқлар куз шамолига бардош беролмай, узилиб, ерга тушарди.* С. Кароматов, Олтин кум.

2 кўчма Даврнинг, мас., киши ҳаётининг, умрнинг охириги дамлари. *Кимдир шошилиб жавоб қайтарди: -Бу гал унинг [душманнинг] кузи келади.* Н. Сафаров, Комиссар Қорабоев. *Ахир ёшимиз кетяпти, умр баҳоримиз ўтиб, кузимиз яқинлашиб келяпти, Ҳаётхон!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КУЗАК с. т. айн. **куз 1.** *Қизим, сен оламга келганинг чоғи Кузак ҳам баҳорга айланди чоғи.* У. Пўлкан, Бир баҳор дostonи. *Бизни ҳам чорларди кузакда терим, Гурпаклашиб юриб пахта терардик.* Э. Воҳидов.

КУЗАМОҚ 1 1 Текис қилиб кесмоқ, қирқиб текисламоқ (ёлни, соқолни, мўйловни). *Тойнинг ёлини кузамоқ. ■ Ота*

[Охунбобоев] унинг [Мустақимнинг] гапларини гоҳ панжалари билан чиройли кузалган соқолини тараб, гоҳ келишган мўйловининг учини ҳимариб, юзи-кўзи кулиб эшитди. Й. Шамшаров, Улғайиш. *Эндигина қирқни ҳатлаган бу банда, чиройли кузалган қоп-қора соқолини демаса, ёшига нисбатан ёш кўринар эди.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

2 Дарахт ва буталарга манзарали тус бериш учун ортиқча шох-шаббаларини кесиб текисламоқ. *Талашув.. хиёбондаги хоразмча чўғирмага ўхшатиб кузалган пақана дарахтлар тагида ҳам давом этди.* Э. Аъзам, Кечикаётган одам.

КУЗАМОҚ 11 шв. Кетмоқ, жўнамоқ (бирор маросим, меҳмондорчиликдан сўнг). *Меҳмонлар анча кеч кузади.*

КУЗАТМОҚ 1 Кетаётган киши билан хайрлашиш учун бирор ергача бирга бормоқ, бирор ергача бориб, чиқиб, хайр-хўш қилмоқ; узатмоқ. *Меҳмонларни вокзалгача кузатиб чиқмоқ. ■ Комил билан Бўронбек Зиёдиллани кузатиб қўйиш учун далага чиқибди.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Адҳам шунча кузатиб қўяман деса ҳам, Каромат кўнмади.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Ичкарида Ўзбек ойим меҳмонларни кузатиб бўлиб, Қумуш билан онасидан ҳўппак олар [гина қилар] эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аваз уни мазористон четидаги йўлгача кузатиб қўйди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Билиш, аниқлаш мақсадида синчиклаб қарамоқ, кўздан кечирмоқ. *Куёш тугилишини кузатмоқ. ■ Эргаш минбарнинг нанжарасини бармоқлари билан қисиб, кўзлари чақнаб, халқни кузатарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Краснов.. ҳарсиллаб-гурсиллаб, дарахтга чирмашиб-да, теваракни кузатди.* Ойбек. *Куёш қараймас. Юсуфжон.. Шомат қизиқнинг ўйинларини диққат билан кузатиб, ўрганади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

3 Зимдан қараб текшириб турмоқ, таъқиб қилмоқ. *Уларни четроқда илжайиб кузатиб турган чойхоначи, ҳеч воқеага тушунмай, юзига фотиҳа тортди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Душман қочган жой кузатиш жойи эканлиги аниқланди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайдди.

4 Бирор нарсани (мақсадни) назарда тутмоқ; кўзда тутмоқ, кўзламоқ. *Агар Му-*

сулмонқул бу ишларни бир яхши мақсадни кузатиб қилганда, золимларни ўртадан кўтариб, юртга осойиш берганда, унга ким нима дея олар эди? А. Қодирий Ўтган кунлар. Кейиндан маълум бўлдики, бу Боқимирзонинг бу ерга келишдан кузатган муддаосига дахлдор экан. А. Қаҳҳор, Мирзо. Бомбалар кузатишган мўлжалга — газандалар тўпланган жойга тушар, ҳаммаёқни ларзага келтириб.. ёвни қийратарди. Ж. Шарипов, Хоразм.

КУЗАТИЛМОҚ 1 Кузатмоқ фл. мажҳ. н. Меҳмонлар кузатилди. Кузатилган мақсад.

2 Маълум бўлмоқ, кўзга ташланмоқ, билинмоқ. Тепки касали билан ҳамма ёшдагилар ҳам оғриши кузатилади. «Саодат». Туркий туб феълларнинг иж, н, л ауслаутлиларига эътибор берилса, улар бир хил семантик-грамматик ифодага эга эканлиги кузатилади. «ЎТА».

КУЗАТИШ 1 Кузатмоқ фл. ҳар. н. Кузатиш керак.

2 Текшириш, билишга қаратилган иш, ҳаракат. Олим Фаргонани кезиш давомида илмий кузатишлар олиб борди. «Ўзбекистон кўриқлари».

КУЗАТУВ айн. кузатиш. Кузатув пункти. Кузатув ишлари. ■ Дарвоқе, 18 метр баландукда — ижодиёт уйининг тепасида махсус барпо қилинган кузатув майдончаси ҳам болажонларни ўзига тортмоқда. Газетадан. Геологларнинг кенг миқёсда олиб борган кузатувлари туфайли бу ерларда талайгина конлар аниқланди ва ўзлаштирилди. Газетадан.

КУЗАТУВЧАН Астойдил, берилиб кузатадиган.

КУЗАТУВЧАНЛИК Астойдил, берилиб кузатиш, шундай хусусият. Ақлу мулоҳаза, кузатувчанлик яқун ясамоққа етса, тасанно! Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

КУЗАТУВЧИ 1 Кузатмоқ фл. сфдш.

2 Кузатиб, текшириб, назорат қилиб турувчи; назоратчи. Тест синовлари пайтида аудитория кузатувчиларига катта масъулият юкланади. Газетадан. Франция-Бразилия учрашуви олдидан мутахассис ва кузатувчиларнинг фикрлари турлича эди. Газетадан.

КУЗГИ Кузга хос, кузда бўладиган. Кузги ёмғир. Кузги мева. Кузга йиғим-терим. Кузги экинлар. Кузги шудгорлаш. ■ Комилжон.. анчагина жойга кузги кўчатлар ўтқаздирган эди. С. Зуннунова, Янги директор.

КУЗИР, кузур [р. козырь < пол. kozuga — бадавлат, ўзига ишонган] 1 Карта ўйинида: бошқа хол, ранг-тусдаги карталардан устунликка эга бўлган ва бошқа холдаги карталарни боса оладиган карта. Кузирни юрмоқ. Кузир билан босмоқ.

2 с. т. кўчма Маълум жиҳатдан устунликка эга бўлган, ўз кучига, бойлигига ишонган одам; зўравон, дўкай. Эркинлик ҳавас қилмас инсон йўқдир жаҳонда. Давлат йўқким, мустақил бўлмай деса кузир. Б. Бойқобилов. Асакалик машҳур қиморбоз Қулматқора «тўртол»чиларнинг «елкаси ерга тегмаган» кузури эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

КУЗЛИК Кузга мўлжалланган, кузга хос; кузги.. Кузлик кийим. ■ Минглаб таноб ерлардаги кузлик буғдой музлаб қолди. С. Сиёев, Аваз.

КУЗОВ [р. кузов < тат. қўзов — дарахт пўстлогидан қилинган сават] Автомашинанинг одам ёки юк жойлашадиган қисми. «ЗИС»нинг кузовида ўтирган раис ҳаммани кулдириб, тўсатдан Комила холани қучақлаб олди. О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида. Кузов тўла шағал билан Туямўйин тарафга кетаётган эдим. С. Сиёев, Ёруғлик.

КУЙ 1 1 Маълум мусиқа асари, ашула, кўшиқ ҳосил қилувчи мусиқий товушлар бирлиги; оҳанг. Қувноқ куй. Мунгли куй. Янги куй яратмоқ. ■ Йўлчи бир нафас тараддудланиб, бошқа бир куйни чалди-да, кейин найни болага берди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Мусиқа асарига ўхшаш оҳанг. Чумчуқларнинг тинмай чириқ-чириқ сайрашлари ажойиб бир куй ҳосил этган. С. Зуннунова, Янги директор.

КУЙ 11 айн. кўй 2, 3. Ўн қадоқ жўхори туфайли шу куйга тушаман, деб Аваз сира ўйламаган эди. С. Сиёев, Аваз. Ёр куйида адо бўлдим. «Муродхон». Бир оз ҳовурдан тушган Мўмин бўйини эгиб, орқасига қайтди ва шу куйи судралиб бориб, қўлига кетмонини олди. П. Турсун, Ўқитувчи.

КУЙДИ-ПИШДИ Ҳар бир ишга астойдил киришувчи; куйинчак. У серғайрат, куйди-пишди, қизиққон, сержаҳл йигитлардан эди. Ҳ. Шамс, Душман. Қарши даштини пахтазор, экинзор ва боғ-роғга айлантириш мумкинлигини.. асослаб берган куйди-пишди инсон Раҳматилла Алимов эди. «Ўзбекистон кўриқлари».

КУЙДИРГИ Одамга ҳайвонлардан юкадиган, тери, меъда-ичак ва ўпкага зарар етказадиган ўткир юкумли касаллик. Қорамол, қўй ва эчкилар кўпинча куйдирги ҳамда оқсил касалликлари билан оғрийдилар. О. Азизхўжаев, Эҳтиётлик шартлари. У. ўн йилча шимий тадқиқот ишлари билан шуғулланиб, куйдирги, бўғма, қутуриш каби даҳшатли касалликларга дунёда биринчи бўлиб даво топди. «Фан ва турмуш».

Куйдирги чиқмоқ Баъзи сўзлар билан қўлланиб, шу сўз билдирган нарсанинг йўқ бўлиши, йўқлиги; шундай бўлиши ҳақидаги қарғиш маъноларини билдиради. Аммо бахтига куйдирги чиққан эканми, худди шу кабинетга Жўрабеков момақалдироқдай гумбурлаб кириб келди. С. Анорбоев, Оқсой. Менинг ўз отим бор! Ўз отимга куйдирги чиққан эмас! А. Қаҳҳор, Огриқ. Ҳа, сени.. Тилиннга куйдирги чиққур!! С. Анорбоев, Оқсой. Бу сўзларни оғизга олганда, ҳали ҳам тилингиизга куйдирги чиқмаган экан. А. Мухтор, Тонг билан учрашув.

КУЙИБ-ПИШИБ 1 Астойдил куйиниб. Абдурахмонбой куйиб-пишиб жавраётган домлага ачинган бўлди ва унга тасалли берди. Ҳ. Фулом, Машъал. У студентларни жойлаштиреунча анча қийналган бўлса керак, чехраси ҳорғин, уст-боши чанг, куйиб-пишиб, қаттиқ гапирарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Жон-жаҳди билан берилиб. Кун бўйи куйиб-пишиб ишлаганидан тунлари донг қотиб ухлайди. Т. Ашуров, Оқ от. Аллақаерда куйиб-пишиб бедана сайрайди. Шухрат, Жаннат қилдирганлар. Бу соддадил чолнинг куйиб-пишиб отини мақташидан атрофдагилар ҳам завқланиб кулишди. Мирмуҳсин, Меъмор.

КУЙИБ-ПИШМОҚ 1 Ортиқ даражада ташвишланмоқ, куйинмоқ. Отам бўлса тушунолмай: -Ҳа, нима гап ўзи, нима бўлди? — деб куйиб-пишади бечора. П. Турсун, Ўқитувчи. Игнани йўқотиб қўйган кун куйиб-пишган Тошматов директор кабинетига хомуш кириб келди. «Муштум». Чокар ҳазилга уч йигит эди. Ҳаётдаги кўп ноҳақликларни кўрсат-да, куйиб-пишавермас.. С. Сиёев, Аваз.

2 Жон-жаҳди билан ҳаракат қилмоқ, ишламоқ. Мен шунча йилдан бери куйиб-пишсам ҳам, ҳеч қайсинг «Отанга раҳмат!» дегинг келмайди. П. Турсун, Ўқитувчи. Била-

сизми, биров сизга катта ишни ишониб топширганидан кейин, куйиб-пишмасанг бўлмас экан. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

КУЙИК Куйган. Черницов жангчи Азимов қўлидаги куйик нонга разм солди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Жувоз ичини кунжара, зах, куйик ёғ ҳиди тугиб, чироқнинг хира акси ўйнайди. Н. Фозилов, Оқим.

КУЙИКМОҚ биол. Жинсий фаоллик даврига кирмоқ, «эсиромоқ» (урғочи ҳайвонлар ҳақида). Христианларнинг 7 ҳафталик рўзалари ҳайвонларнинг куйиккан вақтига тўғри келади. Газетадан.

КУЙИНДИ Куйган нарса, куйиш натижасида ҳосил бўлган қолдиқ, куюк. Қудрат.. шу ёқимли ҳид ичида қирмоннинг куйинди исини пайқамади ҳам. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Йўлнинг икки бетида илдизи билан қўпориб ташланган.. дарахтлар, куйинди ҳиди анқиб турган чакалакзор-бутазорлар. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

КУЙИНМОҚ 1 Қаттиқ ачинмоқ; ташвиш тортмоқ; хафа бўлмоқ. Элмурод бадиий асарлар одамларнинг ташна дилларига нақадар роҳат бағишлаганини сезар, лекин бундай асарларнинг ўз тилимизда камлигидан куйинар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. -Э худо, шунча хор қилганок, омонатингни олиб қўя қолсанг нима қилади-я! — деб куйинади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Аяш, ачиниш, гамхўрлик билан қайғурмоқ. -Вой ўлмасам, чиқ-а, чиқ вагонингга, юрагимни ёрдинг, — деди онаси куйиниб. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. Низомжон урушида эри, ўгли ҳалок бўлган аёлларни кўрган. Уларга ич-ичидан куйинади. С. Аҳмад, Уфқ.

КУЙИНЧАК Ҳар нарсага ҳам ачинаверадиган, қайғураверадиган, куйиб ташвишланаверадиган; астойдил гамхўрлик қиладиган. Содда, болалари учун куйинчак, қўниқўшилар, ақраболар билан ҳамиша хушмуомала аёл. Ойбек, Навоий.

КУЙИНЧАКЛИК Куйиниш ҳисси, муносабати. Сўнг.. ортиқча куйинчаклик қилаётганини пайқаб қолиб, энди ўзини мумкин қадар бемалол тутмоқчи бўлди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. Халқ тўпланган вақтларда у аксари шундай куйинчаклик кўрсатар, қўлдан келганча меҳмондўстлик қилишга тиришар эди. Ойбек, Навоий.

КУЙИТ шв. Дард, алам; айрилиқ, фиरोқ доғи. Холанг ўглининг куйишида адо бўлди.

■ Умрининг ярми бўз отга боғланиб келган чавандоз Бўтабой полвоннинг дафн маросимидан кўп ўтмай, эгасининг куйитига чидай олмасан от жонивор ҳам жон таслим қилди. Газетадан.

КУЙИШ тиб. Юқори ҳарорат, кимёвий моддалар, электр токи ва радиоактив нурлар таъсирида тўқималарнинг шикастланиши.

КУЙКА I Лочинсимонлар оиласига мансуб йиртқич қуш. *Дон ўғриси* — юмронқозикнинг шу қадар динг қулоғи ҳам уни ўтқир кўз куйканинг ҳужумидан сақлаб қолалмаган. Ё. Шукуров, Биринчи парвоз.

КУЙКА II с. т. Исқирт, ифлос.

КУЙЛАМОҚ I кт. Кўшиқ ёки ашула айтмоқ. *Сувчи кезар шўх кўшиқ куйлаб*. Файратий. *Кимнингидир майин овоз билан куйлагани.. эшитилди*. «Гулдаста». *Баъзи вақт унинг кўшиғи Унсин қулоғига етади*. Чол хаста овоз билан куйлайди. Ойбек. Танланган асарлар.

2 *поэт*. Мадръ этмоқ; тараннум қилмоқ. *У севғи ҳақида ўйлар экан ё сўйлар экан.. севгини куйлаб ўтган зотлар сиймоси кўз олдидан кетмас эди*. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Муқаддас замон ҳаққи, ёқа тугиб айтаман, Қанийди, куйлайверсанг ҳамиша бахтни тўлиб*. А. Орипов, Юртим шамали.

КУЙМАЛАНМОҚ Майла-чуйда ишлар билан ўралашмоқ, машгул бўлмоқ; ивирсимоқ. *Қайирма этигининг чангини қоқиб-қоқиб, айвон сари юрган эди, ўчоқбошида куймаланиб юрган онаси пешвоз чиқди*. М. Ҳазратқулов, Журъат. *Айвонда.. куймаланиб ўтирган она қалин-қалин ясалган зоғора нонларни саватга терди-да, оёғига йиртиқ кавушини илиб, тандир бошига югурди*. Ойбек, Улуғ йўл.

КУЙМАНМОҚ айн. куймаланмоқ. *Турсун хола уйда.. беташвиш, майда-чуйда иш билан куйманиб ўтирарди*. Ҳ. Нурий, Лочин боласи — лочин.

КУЙМОҚ I Аланга чиқармай ёнмоқ. *Тутаб куюётган от эти ва терисининг қўланса ҳидидан унинг кўнгли беҳузур бўлиб, боши айланди*. Ҳ. Фулом, Машъал.

2 Умуман, ўт-олов олмоқ; ёнмоқ; ёниб ишдан чиқмоқ. *Халқ азиз фарзандларининг хунини ундан талаб қилади; бурнини ерга ишқаб, вайрон бўлган шаҳарларини, куйиб кул*

бўлган қишлоқларини тиклаб беришга мажбур қилади. А. Қаҳҳор. Иккиннинг бири.

3 Ортиқ даражада қизиб (эриб), ишдан чиқмоқ (электр асбоблар ҳақида). *Лампочка куйиб қолди*. *Дазмол куйиб қолибди*.

4 Ортиқ даражада исиб-қизимоқ; ҳарорати кўтарилмоқ. — *О-о, офтобда қолибсизлар-ку?* — *деди у, халқнинг офтобда куйиб турганлигини энди кўргандай*. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Август ойи жазирамаси — куйиб ёнар эди ҳамма ёқ*. Э. Раҳимов.

5 Ўт-олов ёки куйдирадиган нарса таъсирида зарарланмоқ, жароҳатланмоқ (тирик организм ҳақида). *Қайноқ сув тўкилиб, оёғи куймоқ*. *Олов сачраб, қўли куймоқ*.

6 Кўёш иссиғи таъсирида қуриб-қовжираб кетмоқ, нобуд бўлмоқ (ўсимликлар ҳақида). *Яна бир ишли қаттиқ қурғоқчилик бўлиб, экинлар куйиб кетди*. А. Қаҳҳор. Кўшчинор чироқлари.

7 кўчма Бекор бўлмоқ, беҳуда кетмоқ; ажраб қолмоқ. *Меҳнатингиз куймайди*. *Унмайди ҳам, куймайди ҳам*. Матал. ■ *Болтабой, икки кун ишлаб, дарров табелчидан шикоят қилаётибди, деб ўйлади шекилли, унга [Сидиқжонга] тик қараб: — Нима қилди? Ҳеч кимнинг ҳақи куймайди!* — *деди*. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Бечора хотинлар бўлса, эрларидан бекитиб юрган пулларини даъво қилолмай, дамлари ичларига тушиб, куйиб қола берадилар*. П. Турсун, Ўқитувчи.

8 кўчма Бирон кимса ёки нарсадан зарар-зиён кўрмоқ, ёлчимай азият чекмоқ. *Бу одамга қандай вазифа беришни ўзларингга ҳавола қиламиз, лекин ҳосилот кенгашига раис қилсаларинг, куймайсизлар*. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Тўлаган ҳам кўп оғайниларидан куйган, кўпларидан аламзада экан*. А. Қаҳҳор, Оғайнилари. *Кўнгли очиқ, содда йигит экансиз, мен ҳам эрдан куйганман*. М. Иброҳимов, Йўлакдаги муҳаббат.

9 с. т. Харж бўлмоқ, пули кетмоқ. *Бунга сизнинг пулингиз куйибдими? Пули куйган қалампир чайнабди*. Мақол.

10 кўчма Алам қилмоқ, алам қилиб бўғилмоқ; қаттиқ хафа бўлмоқ, ғам-алам чекмоқ. *Ўзи билмайди-ю, менга ўргатганига куяман!* А. Қаҳҳор. Санъаткор. *Кўйинлар, чироқларим, сураманлар*. *Бизнинг кўрганларимиз қурсин — эшитманлар ҳам, куйманлар ҳам*. П. Турсун, Ўқитувчи. — *Йўлчи ўғлим* —

нинг қони қутлуғ, уни юзга, кўзга суртиш керак, — чуқур хўрсиниб давом этди чол, — куйма, қизим [деди Унсинга]. Ойбек, Танланган асарлар.

11 кўчма Қайғурмоқ; ачинмоқ. Мен кетдим, энди сенга ким кўяди. Она шундоқ бўлар экан! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Эшон туни билан ухламай, қурвон ўқийди. Ўз тақдири учун кўяди, худога нола қилади. П. Турсун, Ўқитувчи.

12 Алам-изтироб чекмоқ. Ёр ишқида куймоқ. ■ Қошинг асли қорадир — ўсма кўйганинг ёлгон, Сенинг учун мен куйган — сенинг куйганинг ёлгон. «Қушиқлар». Лутфинисо каби қадрдон бекасининг ўлимига куйган Ёрмат тўйни тезроқ ўтказиш хусусида оғиз очмай кўйди. Ойбек, Танланган асарлар.

Ичи куймоқ Бахиллик ёки рашк ҳисси билан хафа бўлмоқ, алам қилмоқ, Яккаҳўжаликлар, ёш-яланг, аёллар ва болалар иш бошланган ерга бордилар. Қизиққанлар ҳам, ҳайрон бўлганлар ҳам, ваҳимага тушган ва ичи куйганлар ҳам эргашди. П. Турсун, Ўқитувчи. **Оёғи куйган товукдек қ. оёқ. Охирати куймоқ дин.** Гуноҳкор бўлмоқ, дўзахга тушмоқ. **Оғзи куймоқ қ. оғиз. Сих ҳам куймасия, кабоб ҳам қ. сих.** Уйи куймоқ Катта, жиддий зарар кўрмоқ, хонавайрон бўлмоқ. [Юсуфбек ҳожи:].. Азизбек бу кун сизларга яхшилигингизни ўттиз икки танга солиқ билан қайтармоқчи бўлди. Уйинг куйди, муsulмонлар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Юраги куймоқ** 1) кучли даражада чанқамоқ. Оқсоқол парво қилмай гапирди: -Бай-бай. Юрак куйиб кетди. Қани, бир пиёла муздек сув олиб чиқинг-чи! П. Турсун, Ўқитувчи; 2) ишқ ўтида ўртанмоқ. [Тожибой Гулсумга:] Сени парвардигорим менинг учун яратган. Сенинг ишқингда юрагимнинг ярмиси куйиб кетди. П. Турсун, Ўқитувчи.

КУЙЧИ кт. 1 Ашула, кўшиқ айтиш билан шуғулланувчи шахс, ашулачи.

2 кўчма Санъатнинг бирор соҳасида шахс ёки нарсани улуғлаб тасвирловчи; ташвиқ қилувчи (шоир, ёзувчи, рассом ҳақида). Адолат куйчиси. ■ Шу хусусиятларнинг ўзиёқ шоирни суюкли ва ардоқли халқ куйчиси мартабасига кўтаради. «ЎТА». Ким у йиғлаётган, Навоиймикан Ва ё май куйчиси Хайёммикан, дод! А. Орипов, Руҳим.

КУ(К)-КУ тақл. с. Какку, мусича каби кушларнинг сайрашидан чиқадиغان товушга тақлидни билдиради.

КУК(К)УЛАМОҚ «Кук-ку, кук-ку» («ку-ку») деган овоз чиқармоқ. Белимда пул, бошимда савагичдан тўқилган катта қафасда куккулаб турган бир жуфт қумри. Ф. Фулом, Шум бола. Меҳмонхона пештоқида мусича кукулади. С. Аҳмад, Саҳарларда.

КУКУН Қаттиқ жисмнинг майдаланган зарралари; толқон, порошок. Кўрғошин кукуни. Кўмир кукуни. ■ Раҳмонқулов оҳак кукуни ачитган ялтироқ бошини тинмай артиб, ким биландир гаплашиб турарди. А. Мухтор, Туғилиш.

КУКУНЛАМОҚ Кукун ҳолига келтирмоқ, кукун ҳосил қилмоқ. Сувоқ учун қўлланадиган аралашма тайёрлашнинг технологик жараёни майдаловчи ва қориштирувчи қурилмали агрегатларда фосфогипс билан оҳакни бир вақтда қориштириш ва кукунлашдан иборат. «Фан ва турмуш».

КУЛ Бирор нарсанинг ёниб-куйишидан ҳосил бўладиган оқиш-қора ёки кўкиш чангсимон минерал қолдиқ. Тошкўмирнинг кули. ■ Ўчоқдаги ўтни секин-секин кул босди. Ойбек, Танланган асарлар. Солиҳ чекаётган сигаретасининг кулини қоқар экан, узилиб қолган гапини давом эттирди. О. Мўминов, Хийбондаги уч учрашув.

КУЛАЛА [ф. كلال — жингалак соч] : кулала бўлиб ётмоқ Оёқ-қўлини йиғиштириб, гужанак бўлиб ётмоқ. Иккинчи супада бўлса, бағрини бир умр ёнбошдан кўтармасдан, бир тўда латта-путталар орасида кулала бўлиб, ҳикоямизнинг қаҳрамони Мамажон ётар экан. Ф. Фулом, Тирилган мурда.

КУЛАНКИР [ф. كلك — турна] Товуқхўрознинг йирик ва зотли бир тури. Ҳовлидаги катта жийда шохида ётган куланкир хўроз учинчи бор қичқираётганда, Қутоёқ бирдан ювуллаб, эшикка ташланди. А. Муҳитдин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

КУЛАФОН Жуда кўп куладиган. Кулагон бола.

КУЛБА [ф. كلبه — қоронғи, тор уйча; хужра] Кичик, кўримсиз, бечораҳол уй; бошпана. Камбағал деҳқонларнинг кулбасидан фарқ қилмайдиган бу уй ана, рўпарада шумшайиб турибди. Ҳ. Фулом, Машғал. Ойдинли қиш кечаси шундай гўзал, шундай улуғворки, ҳатто хизматкорларнинг хароб кул-

баси ҳам.. аллақандай бежирим манзара ясайди. Ойбек, Танланган асарлар.

КУЛГИ I Хурсандлик, вақтичоғлик ва завқланишни ифодаловчи, бўлиниб-бўлиниб чиқадиған товушлар, овозлар. *Самимий кулги. Залда кулги кўтарилди.* ■ *Сидиқжон кимнингдир қаттиқ кулгисидан уйғониб кетди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Қоғози кўчган деворлар, тоза бўлса ҳам, эскириб кетган дарпарда, сарғайган чойгумни кўриб, қаноат ҳосил қилди, шекилли, яна кўзларида кулги ўйнади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

2 Мазах ёки калака қилинадиган нарса; калака, мазах ифодаси; масхара. *Бу ўринсиз ишдан Офтоб ойим аччиқланди: -Маним ҳолим сенга кулгими, қизим? А. Қодирий, Ўтган кунлар. «Биронтасини чақирсам, кейин, албатта, масхара қилишади, кулги, мазах учун уларга баҳона топилади», деб ўйлади Гулнор.* Ойбек, Танланган асарлар.

КУЛГИЛИ I Кулги қўзғатадиган, кулдирадиган; қизиқ. *Гўё зеҳни боягидан ҳам ўткирлашиб, тили бийронлашиб кетгандай, шўх, кулгили гаплар хаёлига ўздан-ўзи қўйилиб келарди.* О. Ёқубов, Мирзатерак.

2 Масхара ёки калака бўладиган. *Уларнинг [Элмурод билан Гулсумнинг] усти-бошлари батамом ивиди. Шундай кулгили бир ҳолда гузарга кириб бормаслик учун, қишлоқ четидаги эски бир эгасиз уйнинг айвонида ёмғирнинг тўхташини кутдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КУЛГИЛИК: кулгиликка олмоқ Жиддий гапни ҳазилга бурмоқ, айлантирмоқ. *Иккиланиб берилган бу жавобдан Ҳомид билан Раҳмат бир-бирларига қарашиб олдилар. Отабек бу ҳолатни сезди ва ўзининг сўзини кулгиликка олиб, изоҳ берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КУЛГИЧ айн. **кулдиргич.** Унинг расо бўйбастии, қуралай кўзлари, ўнг бетидаги кулгичи. *кўз ўнгидан ўтди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Гавҳар анча тўлишиб, чиройли бўлиб кетган, қуюқ киприклари орасига яширинган кўзлари ўтдай порлар, нимранг ёноқларида кулгичлар ўйнарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

КУЛДИРГИЧ Киши юзида (ёноқларида) бўладиган, кулганда аниқ кўринадиган чуқурчалар. *Малоҳат Каримованинг юзларига қизил югурди, юзидаги кулдиргичлар*

хуснига ҳусн қўшди, кўзлари чарақлаб кетди. Ойдин, Асл ёр. *Назокат уялганидан ерга қаради, ўнг юзидаги кулдиргичини шамол тўзғитган сочлари тўсди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Кулча юзларида чуқур-чуқур кулдиргичлари бўлади.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

КУЛДОН Чекилаётган папирос ёки махорканинг кулини ва қолдигини ташлаш учун ишланган махсус идиш. [Генерал] *Стал ёнига келиб, папирос қолдигини кулдонга ташлади.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *У чекиб турган сигаретасини кулдонга эзгилаб, Мадинанинг кекса тоғасига қаради.* Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

КУЛИ [тамилча – иш ҳақи] Ҳиндистон, Хитой каби баъзи мамлакатларда ҳаммол, юк ташувчи қора ишчи. *Фаллоҳлар, кулилар жаҳон орзусин Ифодаси бордир шеъримда.* Ф. Фулом. *Хитой кулилари, эрон дегани..* М. Шайхзода.

КУЛИШ I Кулмоқ фл. ҳар. н. *Кулиш керак.* ■ *..мумкин қадар кўпроқ гапиршишга, кулишга тиришар эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 айн. **кулги.** *Анвар кулди.* *Аммо бу кулиш бояги кулгиларидан тамоман бошқа, яъни беихтиёрлик кулгиси эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *У Сувонжоннинг орқага қарамасдан четан девордан ошиб туша бошлаганини кўргач, кулишдан тўхтаб, кетидан чопди.* С. Анорбоев, Оқсой.

КУЛ-КУЛ рвш. Майда-майда, чил-чил, чилпарчин. *Пиёла қўлидан тушиб, кул-кул бўлди.* ■ *Фирибгар немис-фашистларнинг «енгилмас» машинаси жангчи ўртоқларнинг нўлат иродасига тегиб, кул-кул бўлди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

КУЛЛИЁТ I |ا. كليات – тўлиқлик, бир бутунлик; умумий тушунча; факультет| Бир турдаги нарса (жузв) ларнинг тўплами, шеъринг тўплам. *Аваз иргиб туриб, тоқчадаги бир даста қоғозлар орасидан варақлари зарафшон қилинган катта куллиёт кўтариб келди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Дарвоқе, мендан Шайх Саъдий куллиётини сўраган эдингиз-а? Ҳозир олиб чиқаман.* К. Яшин, Ҳамза.

КУЛЛИЁТ II кам қўлл. айн. **факультет.**
КУЛЛИК: куллик қилмоқ айн. **куллик-ламоқ.** -*Бу одамни куллик қилинг, – деди, – тўғриси гапирмаган кишини калтак тўғри сўзлатади.* С. Айний, Қўллар.

КУЛЛИКЛАМОҚ Оёқ-қўлини бир-бирига чалкаштириб боғламоқ. У [Аваз] қўйни қийналмай кулликлади. П. Қодиров, Қора кўзлар. *Тузнинг ачитаётганидан жони азобда қолган совлиқ оёқлари остида ўралашаётган қўзини эмиздирмаса, оч-наҳор, кулликланган кўйи ётаверишини охири англади.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

КУЛЛИКЧИ Куллик қилувчи, кулликловчи шахс. *Навбат энг кейинда бўлган кексароқ бандини боғлашга келганда, кулликчи йигит: -Чилвир қолмади, - деди.* С. Айний, Куллар.

КУЛМОҚ 1 Юз, куз ҳаракатлари ёки турлича товуш (товушлар) билан хурсандлигини, завқ-шавқини ифодаламоқ, кулги ифодаламоқ. *Хохолаб кулмоқ. Қаҳқаҳа уриб кулмоқ. Пиқ этиб кулмоқ. Ҳиринглаб кулмоқ. Мулошим кулмоқ. Мийиғида кулмоқ.* ■ *Олдин Камолитдин маҳдум, унга эргашиб Асад қори ҳи-ҳилаб кулди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Аваз, Феруз шағнига айтган бир байтини эслаб, муртида кулди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ҳафиз Мирзамухамедовичнинг кулиб турган чеҳраси жиддийлашди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Ҳамон кулиб турган кўзлари билан уни бошдан-оёқ кузатиб чиқди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Кулги билан масхараламоқ, мазах қилмоқ. *Ойи, сиз сезасизми, бойникида орқамдан кулишади, гапиришади, пичинг, кесатиқ-месатиқ.. ман яқинлашсам, жим бўлишади [деди Гулнор].* Ойбек, Танланган асарлар. *Қандоқ бораман.. кулмайдимми ҳамма.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Кулса кулаверсин, бари бир ўз фикримда қоламан.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатини.

Бахти кулмоқ Бахт-омади юришмоқ, бахтли бўлмоқ. *Мингбошига тегмагани билан Зебихоннинг бахти кулармиди? Чўлпон, Кеча ва кундуз. Ичида кулмоқ* Ҳеч қандай ташқи ифодасиз кулиш ҳолатида бўлмоқ. *Кўчқор унинг хаёлидаги ўйларини билади ва ичида кулади.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. -*Ишқилиб, уйда бўлмасин-да, - дейди умид билан, сўнг ўзининг соддалигидан ичида кулади.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Устидан кулмоқ** Масхарали муносабатда бўлмоқ, мазах билан кулмоқ. *Мен дўзахдан чўчмасман, устимдан кулма. Мен чидарман, аммо қайда ҳақиқат, имон? А. Орипов, Жаннатга йўл.*

КУЛОЛ [ф. *كول* - кўзагар, кўза ва б. сопол буюмлар ясовчи] Лойдан турли сопол идишлар, буюмлар тайёрлайдиган хунарманд. *Бўзчи белбоққа ёлчмас, кулол - мўндига.* Мақол. ■ *Баъзан тандир вазифасини кулоллар ишлаган эски хумлар ҳам ўташи мумкин.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. *Олмача, анорингга балли, сада рай-ҳонингга балли, Тангрим, мани шўр лойдан ясаган кулолингга балли.* «Кўшиқлар».

КУЛОЛЛИК Кулол иши, касби; кулолчилик.

2 Кулоллар ишлайдиган жой. *Кулоллик орқали калпонга йўл солдим.* «Муштум».

КУЛОЛЧИЛИК 1 айн. кулоллик. *Кулолчиликка ҳавас қўймоқ. Ота-боболари кулолчилик билан шуғулланган.* ■ *Маълумки, тандир кулолчилик бошланган даврларда келиб чиққан.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

2 Касб-хунарнинг лойдан турли идиш ва б. нарсалар яшаш билан боғлиқ соҳаси. *Қадим замонларда ҳам бу муҳим хомашё кулолчиликда, гишт пиширишда ишлатилган.* Газетадан.

КУЛОНҒИЧ Жуда кўп куладиган, кулаверадиган, кулагон. *Ҳатто шундай самимий қаҳ-қаҳ ураманки, ҳар қандай кулонғич киши ҳам менинг қаршимда нафаси чиқмай қолади.* «Муштум».

КУЛОҲ [ф. *كولخ* - бош кийими, кулоҳ] Тепа томони ингичкалашиб чиққан қалпоқ, бош кийими (асосан, қаландар, дарвешлар киядиган учли қалпоқ). *Дўкон оғзида бошига кулоҳ кийган.. қаландар ҳадеб ай-ланишиб, исирқдонини у ёқдан-бу ёққа силкитаверди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. -*Бош устига, - деди кулоҳига оқ салла ўраган.. вазир таъзим қилиб.* М. Осим, Карвон йўлларида.

КУЛТЕПА Иморат, бино ва ш. к. нинг ёниши-қуйишидан ҳосил бўлган баландлик, тепалик. *Жиззах исёнчилари қуйиб култепа бўлган харобазорда ўзларига бошпана тиклай бошладилар.* Н. Сафаров, Оловли излар. *..атрофдаги дўкон ва расталарга ўт кетган бўлса керак, култепага айланган эди.* О. Ёқубов, Кўҳна дунё.

КУЛУМСИМОҚ айн. кулумсирамоқ. *Моҳлар ойим кулумсиди: -Агар ўлмасам, шу дундиқ қизимни бериб, Анварни ўзимга куёв қиламан.* А. Қодирӣ, Меҳробдан чаён.

КУЛУМСИРАМОҚ Мийғида кулмоқ, илжаймоқ, жилмаймоқ. -Келинг, уста Қудрат, - деди Тешабой, утирган ерида мулайимгина кулумсираб. М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Аҳмадга ўзининг ўхшатиши наъба қилиб, кулумсираб қўйди.* Ф. Мусажонов. Ҳиммат.

КУЛУНЧ шв. айн. кулгили 2. *Агар тасавуур қилганида, ҳозиргидек кулунч аҳволга тушиб қолишини кўрарди-ю, аллақачон ўтақаси ёрилиб ўларди [мингбоши].* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

КУЛФАТ [а. كلفات - зўриқиш, меҳнат] Қийнайдиган, азоб берадиган ҳолат; қийноқ, азоб-уқубат. *Бировга кулфат бермоқ. Бировнинг бошига кулфат солмоқ. Кулфат тортмоқ. Ҳамжиҳатлик - давлат, ёлғизлик - кулфат.* Мақол. *Донога иш - шону шўрат, нодонга иш - ғаму кулфат.* Мақол. ■ - *Биз у кишининг дастидан ўз юртимиздан бегона бўлиб, жуда кўп кулфатлар тортганмиз, - деди Абдурашул. П. Турсун, Ўқитувчи.*

КУЛФАТЛИ Ғам-аламли, азоб-уқубатли.

КУЛЧА [ф. كۈچا - доирасимон ёғли нон; кулча] Тандирда ёпилган кичкина, думалоқ нон. *Ёзозхон эрини қўярда-қўймай кўрпачага ўтқазиб, дастурхон ёзди ва унга тўрттагина кулча билан бир-икки қисим қанд-қурс ташлади.* Ҳ. Фулом, Машғал.

Кулча бўлмоқ Кулчага ўхшаб думалоқ бўлиб олмоқ. *Илон кулча бўлиб ётади.* ■ *Сидиқжон шундай қаттиқ кулдики, бурчакда кулча бўлиб ётган мушук шошиб ўрнидан турди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Кулча юз** Кулчага ўхшаш думалоқ юз. *Хатни ўқиб, Абдураҳмоновнинг кулча юзига қон югурди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

КУЛЧАТОЙ Хамирни шапалоқ-шапалоқ қилиб кесиб, гўшт қайнатилган шўрвада пиширилган таом. *Қозоқлар мени меҳмонга чақирган кунни гўштни қозонда қайнатиб пишириб, кулчатойга аралаштириб, катта ёғоч тоғорада ўртага қўйиб, хўп туширдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Адолат билан Тозагул лаганларда кулчатой, гўшт, сопол товоқларда шўрва олиб киришди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

КУЛЬМИНАЦИОН Энг юқори нуқта-сига етган; авжига чиққан. *Кульминацион нуқта.*

КУЛЬМИНАЦИЯ [лот. culmen, culminis - тепа, чўққи] 1 *астр.* Ёритқичлар-

нинг осмон меридианидан ўтиш пайти, ер сатҳига нисбатан энг тик, энг юқори нуқтага келиши.

2 *Адабиёт ва санъатда:* воқеа-ҳодисалар, конфликтлар ривожининг энг муҳим, энг кескинлашган пайти, қаҳрамонларнинг тўқнашуви ҳал қилинадиган, тугуннинг ечими бошланадиган лаҳза. *Ҳикоянинг кульминацияси.* ■ *Босиси, ҳар бир асарда тугун, кульминация, ечим, тадрижийлик деган унсурлар бўлиши керак.* Газетадан.

3 Бирор нарсанинг ривожидан энг юқори нуқта, энг юқори нуқтага кўтарилиш; авж. *Ишнинг кульминацияси.*

КУЛЬТИВАТОР [фр. cultivateur - ерга ишлов берувчи] Ҳайдалган ерни юмшатиш, бегона ўтларни йўқотиш ва экин қатор ораларини ишлаш учун хизмат қиладиган қишлоқ хўжалик машинаси. *Осма культиватор. Тиркама культиватор. Трактор культиватори.* Ғўза қатор ораларига культиватор билан ишлов бермоқ. ■ *..механизаторлардан бири трактор культиваторига қатор ораларини кенг юмшатиб кетадиган мослама ўрнатганида, раис бир қаламкашнинг қўли билан журналга мақола қилиб ёзган эди.* С. Нуров, Нарвон.

КУЛЬТИВАЦИЯ [лот. cultus - (ерга) ишлов бериш; ўсимликларни парвариш-лаш] Ерни, экин қатор ораларини культиватор билан ишлаш. *Культивация қилмоқ. Ғўзаларга культивация билан бир вақтда ўғит солинади.* ■ *Ёзги парвариш даврида чопиқ, культивация олдидан солинадиган ўғит солилмади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

КУЛЬТУРИЗМ [фр. culturisme < лот. cultus - шаклланиш, ривожланиш; тарбиялаш] Мушакларни ривожлантириш (ўстириш) мақсадида турли оғирликлар (гантель, тош, штанга ва б.) билан бажариладиган жисмоний машқлар тизими.

КУМУШ 1 Менделеев даврий система-сининг I гуруҳига мансуб кимёвий элемент, оқ-кўкиш рангли ялтироқ, асл металл. *Аналитик ишларнинг талайгина қисми руда материалларидан олтин, кумуш, рух ва бошқа нодир элементларни аниқлаш билан боғлиқдир.* «Фан ва турмуш».

2 Кумушдан ишланган, кумуш ишлатилган. *Кумуш танга. Кумуш баркаш.* ■ *Меҳмонхонасидаги икки кумуш қандил порцеллаб ёниб турибди.* К. Яшин, Ҳамза.

3 кўчма Кумушга нисбат билдиради. *Кумуш тола.* ■ *Ташландиқ тегирмоннинг чирик новидан сув майда кумуш томчиларни сачратиб, гууллаб отилади.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Кумуш (хотин-қизлар исми).

КУМУШЛАНМОҚ Кумуш тусида ялтираб товланмоқ. *Кўкни суяб қаққайган чўққиларнинг бошида қор саллалар кумушланади.* Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон. *Шамолда тебранаётган дарахт шохларидаги куз шабнами кўёшнинг заррин нурларида кумушланади.* Р. Ҳуроқов, Ҳаётда қолсин изинг. *Тоғ ёнбағрига тикланган оқ ўтов ой шуъласида кумушланиб, кўкаламзор адирларга янада ҳусн кўшган.* «Шарқ юлдузи».

КУМУШСИМОН Кумушга ўхшаш, кумуш рангли. *Кумушсимон оқ металл.*

КУН I Кўёш, офтоб. *Кун тепадан тираётганда, машина ободина бир қишлоққа кириб келди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Мана, кун ҳам терак бўйи кўтарилиб қолди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина. *Нуктадон Мутриб дарҳол ҳовлисининг кичиклигидан кун тушмаслигига ишора қилиб, пайров билан жавоб берди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Сутканинг кўёш чиққандан кўёш ботгунгача бўлган қисми. *Ҳасанали кунларини томоқсиз, тунларини уйқусиз кечира бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бўлмаса, мен қайтай, кун ҳам кеч бўляпти.* С. Кароматов, Олтин қум.

3 Бир кеча-кундузга — 24 соатга тенг вақт; сутка. *Бир йил — 365 кун.* ■ *Уч-тўрт кунгача Аваз мазористондан чиқмади.* С. Сиёев, Аваз. *Ушандан уч-тўрт кун ўтгач, янги гап чиқиб қолди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Бу чироқ сингилчамнинг қўлидаги рухсатнома десам ҳам бўлади — роппа-роса йигирма кунга берилган.* Ҳ. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

4 Ой ёки ҳафтанинг маълум бир календарь санаси; маълум бир ҳодисага бағишланган кун, сана. *Шанба кунини сиз келинг, якшанба кунини мен борай.* *Қайси кунларда уйда бўласиз?* -*Чоршанба, жума кунлари.* *Қурувчилар кунини.* ■ *Қадимий ва ҳаммиша навқирон Самарқанд шаҳрида қишлоқ меҳнаткашлари учун анъанавий театр кунлари бошланди.* Газетадан.

5 (кўпл. шаклида) Кунлар билан белгиланувчи вақт, пайт, кез, давр. *Болалик кун-*

ларимда, Уйқусиз тунларимда Кўп эртақ эшитгандим. Ҳ. Олимжон. *Эркин кунлар келур, истиқболимиз ёрқин, толеимиз баланд бўлур, албатта.* Ойбек, Нур қидириб.

6 Об-ҳаво, об-ҳаво шароити. *Майнинг ўрталари бўлса-да, кун иссиқ эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ноябрь ўрталаб, кунлар совиган эди.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Жавзо кирди.* *Кунлар исиб, арпа пишди.* К. Яшин, Ҳамза.

7 Айрим сўзлар билан қўлланиб, аҳвол, шароит маъносини билдиради. *Бошингизга оғир кун тушди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Турсуноининг кунига учраб, ёш жонингизга жабр қилманг, дейман.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. *Шомурод додхоҳнинг кунини менинг бошимга солардинг, одамхўр қотил!* К. Яшин, Ҳамза.

Бир кун(и) Ўтган ёки келгуси кунларнинг бирида. *Бир кунини у иккита кино билети кўтариб келди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Сиз-ку, ота, бир кунини бориб, жонингизни яратганга топшириб, бу азоблардан қутулиб кетасиз.* К. Яшин, Ҳамза. **Бир кун эмас, бир кун** Қачондир бир кун, вақти келиб. *Худо ҳаққи, бир кунмас, бир кун чўмич билан тушириб қоламан-да!* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Бириси кун(и)** Эртадан кейинги кун, индин(га). *Бириси кунини, намози асрга азон айтилган вақтда сени Кўйдарвоза ёнида кутаман.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Бу кунингдан.** Бу аҳволингдан кўра.. бундан кўра. *Ул, аҳмоқ!* *Бу кунингдан ўлиб қўя қолганинг яхши.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Иш кунини** Иш, хизмат учун белгиланган маълум муддатли вақт. *Иш кунини тугади.* **Кун бермаслик** Ўз ҳолича ишлаш, яшашга қўймаслик, чиқиштирмаслик. ..*икковингни мутаассиблар сазойи қилишади, ким кўрса, дакки беради, бир сўз билан айтганда, сизларга кун беришмайди.* К. Яшин, Ҳамза. **Кун йўқ** Кун бермаслик, тинч қўймасликни билдиради. *Бу ерда ялангоёқлар, бошкесарлар, ўғрилларнинг дастидан ҳеч кимга кун йўқ!* Чўлпон. *Кеча ва кундуз.* **Кун кечирмоқ** (ёки **кўрмоқ**, **ўтказмоқ**). *Яшамоқ, ҳаёт кечирмоқ, тирикчилик қилмоқ.* ..*асрлар давомида қарам бўлиб кун кечиршишга маҳкум этиб келинган хотин-қизлар.* К. Яшин, Ҳамза. ..*қачонгача хор-зор яшаймиз, қачонгача оч-яланғоч кун кўрамиз.* К. Яшин, Ҳамза. *Улар [чол ва кампир] овчилик билан кун ўтказар эканлар.* «Чалпак ёққан кун». **Кун тартиби**

Мажлис муҳокамасига қўйиладиган масалалар таркиби ва тартиби. **Кундан-кун(га)** Борган сари, кун сайин. *Бемор кундан-кунга бери қарамай бошлади. Кундан-кун (га) ишлар яхшиланиб бормоқда. Кун битмоқ* 1) ўлим вақти етмоқ. *Гўдакнинг ризқи тугаб, кун битган. Тақдир азалда битилгани шундай бўлгач, на чора!* К. Яшин, Ҳамза; 2) иш амал имконияти тугамоқ. *Бўлмаса, унга кейин тушунтириб қўярсиз. Гап шундай: у хўжайинларига кунлари битганини етказсин. Қанча тезроқ йўқолишса, ўзларига шунча яхши бўлади.* К. Яшин, Ҳамза. **Кун(и) тугди қ. тугмоқ.** — *Энди сенинг ҳам кунинг тугди. Одам бўл! — деди Давлатёр ва молларни қайтара бошлади. П. Турсун, Ўқитувчи. Кунини кўрсатмоқ* Жуда қаттиқ ёмонлик, жабр-зулм қилмоқ (шу ҳақдаги дўқ-пўписани билдиради). *Кунингни кўрсатиб қўяман.* ■ *..отанга айтиб бераман, кунингни кўрсатади.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Меҳнат кун** қ. меҳнат. **Ой чиқса ҳам унга, кун чиқса ҳам унга кест.** Ҳамма нарса, диққат-эътибор унга (Кимсанинг эрка-арзандаси бўлиб қолган кишига нисбатан айтилади). **Тунов кун** Яқин ўтган кунларнинг бирида. *Тунов кун кўрган эдим.* ■ *Тагида тутун бурқсаётган бак олдида тунов кун мишрабларнинг кичиги..* С. Аҳмад, Уфқ. **Туну кун қ. тун-кун.** **Ўлган(и)нинг кунидан қ. ўлмоқ.** **Қайси кун** айн. **тунов кун**. *Охириг сўзларни ўқир экан, Гавҳар маънос бўлиб қолди. Қайси кун марказдан келган врач Ҳанифа холанинг касали рақ экани, саноқли кунлари қолганини айтган эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингта кулоқ сол. **Кулоғидан кун кўринади** Жуда озиб кетган.

КУНБАЙ Кун ҳисоби билан ҳақ тўланадиган. *Кунбай иш. Кунбай ишламоқ.*

КУН-БАКУН кам қўл. Кундан-кун, кундан-кунга. *Кун-бакун зиёда бўлди ҳасратим.* «Алпомиш».

КУНБОТАР I айн. тарб. «Б» қишлоғининг кунботар томонидаги пастгина кулбадан.. бир чол чиқди. А. Раҳмат, Варракчи чол. *Ташқарига чиққананда, кунботардаги адирлар бетидан — арчазорларни оралаб қўйларимиз тушиб келмоқда эди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўча.

2 Кун ботадиган вақт. *Кунботар олдида бир-иккита томчилагани бўлмаса, ёмғир ҳали ёққанича йўқ эди.* Н. Фозилов, Дийдор.

КУНБОТИШ қ. кунботар. *У ўзига келгач, ўрнидан турди-да, кунботиш томонга қараб кетди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Қашқатовнинг кунботиш биқинидаги жилғада оппоқ қор ётибди.* С. Анорбоев, Оқсой.

КУНГАБОҚАР Пояси учидан тарелкасимон сариқ тўпгули бор, уруғидан мой олиш учун экиладиган йирик баргли бир йиллик ўсимлик. *..устида кунгабоқарга ўхшаган, маҳалла қозонидай келадиган гули бор.* Газеталан.

КУНГАЙ Қуёшга қараган, қуёш тик тушадиган. *Кўчаларнинг кунгай томонида лой қуриб, ҳавасга юрадиган, юмшоқ қайроқдай йилтироқ сўкмоқ йўл тушди.* А. Мухтор, Опасингиллар. *— Ҳар қанақа тоғнинг кунгай ери терскай ёғидан шунақа паст бўлади, — деди Алимбува.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

КУНГУРА [ф. كنگره — девор ёки тўсиқнинг данданаси] Қалъа деворлари ёки иморат айланасига тишга ўхшатиб ишланган меъморий безак; дандана. *Фақат шаҳар атрофини ўраб олган паҳса деворлар устида соқчиларгина у ёқдан-бу ёққа юриб турар, девор кунгураси орқали қараб, шаҳарни ташқи ҳужумдан қўриқлар эди.* Ойдин, Гулсанам. *Бу очик мазористонни кўрган кунгуралари устида.. Тошкент мудофелари минг турли шодликлар ичидан томоша қилардилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Меъмор бўлса, мадрасанинг гоҳ у ёғига, гоҳ бу ёғига ўтиб, пештоқу гулчамбарларга, равоку кунгураларга тикиларди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

КУНГУРАДОР Кунгураси бор, кунгурали. *Ўрданинг гиштин, кунгурадор кўрганлари ости билан маҳсус муҳофиз йигитлар айланиб, бегона кишини кўрган яқинига йўлатмас эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Баланд кунгурадор деворлар билан ўралаб, юксак буржларига тўп ўрнатилган ўрдадай ҳовлининг ҳар жой-ҳар жойида тош фонуслар милтираб туради.* О. Ёқубов, Улутбек хазинаси.

КУНГУРАЛИ айн. кунгурадор. *Қурилишда сирланган сопол тахтачалар, ганчага ўйилган кунгурали безаклар ишлатилади.* «Гулистон». *Отабойнинг пешонасидаги чандиги ўша 1918 йилнинг баҳор кунлари Тупроқкўрғоннинг кунгурали девори остида пайдо бўлди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

КУНДА I [ф. كنده — дарахтнинг ост қисми; тўнка; тахта кишан] I Кесилган ёки

синган дарахтнинг илдиз томонида қолган остки қисми; тўнка. *Кунда ковламоқ.* ■ *Исматҳожри қора мовут чакмонининг бир барини қайириб, яқиндагина кесилган бир тирак кундасига келиб ўтирди.* Ойдин, Ямоқчи кўчди. *У аввал катта кундаларнинг те-варагини кетмон билан чопишга бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Устида бирор нарсани чопиш, қирқиш ва ш. к. учун қилинган махсус ғўла. *Кундунгчининг кундаси. Кундага қўйиб чопмоқ. Болта тушгунча, кунда дам олади.* Мақол. ■ *Қассоблик қилмоқчи бўлган одам аввало бир қўлини кундага қўяди-ю, болта билан чопади. Агар чопилмаса, қассоблик қилади.* П. Турсун, Уқитувчи. *Унинг кўзи айвон ус-тунига суяб қўйилган кунда ва ошпичоққа тушди.* С. Нуров, Нарвон.

3 махс. Мойжувознинг угирсимон таянч ёғочи, ичи ўйилган йўғон ғўла. *Тангадек соя тушмайдиغان дарахтсиз ташқари ҳовли.. ўртасида жувоз кундага ўхшаш қозиқ.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. [Зигир мойи].. *бозорда сариқ мойдан икки баробар қиммат-а!.. Кундадан чиқар-чиқмас, тўйларга олиб кетишаркан.* С. Нуров, Нарвон.

4 Токнинг тупи, занги. *Чорвоқча катта бўлмаса ҳам, икки туп олча.. икки кунда узуми, бир-икки туп қизил гул бор экан.* А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртақлар. *Хомтоқ вақтида кундадан ўсиб чиққан новдалардан 2—3 та энг яхшисини қолдириб, бошқаларини тоққайчи билан тагидан олиб ташлаш керак.* Газетадан.

5 тар. Бандиларнинг оёғига уриладиган (солинадиган) махсус ёғоч асбоб, тахта кишан. *Хатирчилик бандининг «бизни озод қиладилар» деган сўзига ҳалигача ишонмай турган бандилар ҳам, кишан ва кундаларининг очила бошлаганини кўриб қувонмоқда эдилар.* С. Айний, Қуллар. *Борса, энаси оёғида кунда, бўйнида ғўла, ўлиб ётибди.* «Муродхон».

КУНДА II рвш. Ҳар кунни. *Кунда хабар олиб турмоқ.* ■ *Боринг, Ўрмонжон акамга ростини айтинг.. шундай бўлган эди, билмабман денг.* *Кунда-кунда ўлгандан, бир кунда ўлган яхшироқ.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Кунда тушганини кунда жўнатиб турибман.* С. Аҳмад, Юлдуз.

КУНДАК Дарахтнинг остки қисмидан — тўнкадан ўсиб чиққан қисми. *Кундак тут.*

Кундак қайрағоч. ■ *Ҳовузнинг.. лабида бир-икки кундак тол ҳам бор эди.* Ф. Фулом, Шум бола.

КУНДАКОВ |ф. كندهكاو — кунда ковловчи|; **кундаков қилмоқ** Тўнкани ердан ковлаб чиқармоқ. — *Кўрдингми бу тўнкаларни? — Йўлчига қараб гапирди у [Мирзакаримбой]. — Бошлаб кундаков қил, илбизи қолмасин, уқдингми?* Ойбек, Танланган асарлар. *Одамлар мевали дарахтларни кундаков қилаётган, молларини ҳам сўйиб сотаётган бир пайтда бунга ишониш қийин эди.* О. Мухтор, Бухоролик бир йигит.

КУНДАЛ эск. 1 Зар иплар билан тўқилган қимматбаҳо мато. *Ҳамзахондан келган элчиларни, албатта, ноумид қайтармайди.* *Кундал ёнади.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Шундай матодан тикилган нарса, кийим. *Кундал тўн.* ■ *Канизлар «эшон» келар деб, кундал, кимхоб кўрпаларни солиб.. «эшон»нинг кифти тутилган еридан зиёрат қилдилар.* «Зулфизар билан Авазхон». *Иккита яхши кундал бериб юборсин, ҳоқимтўра билан приставга кийдирамиз.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

КУНДАЛИК I Ҳар кунги, ҳар бир кунга хос. *Газеталардан кундалик ахборотни зўр ташвиш билан кузатиб турган кишиларга ҳали ўзи ҳам тушуна олмаган бу ердаги осойишталик тўғрисида нима деб ёзди?* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Кунда бўлиб турадиган; одатдаги. *Лекин ўйлаб қараса, районга деб йўлга чиққанида, кўзига жуда катта кўринган бу ташвиш ҳозир кундалик икир-чикирлар қаторига кириб қолибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Ҳодисалар, кузатишлар ва ш. к. ёзиб бориладиган журнал, дафтар. *Экспедиция кундалиги.* ■ *Йўлдош, кундаликка ёзиб қўйинг. Битта ош ҳам қарз қилиб қўйдик.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Дадангизнинг китобларини, кундаликларини, мактубларини, хуллас, ёзилган қоғоз борки, беркитиб ташланг.* Т. Малик, Иблис девори.

4 Ўқувчиларнинг уйга берилган вазифаси ва олган баҳолари ёзиб қўйиладиган дафтари. *Уларнинг [ўқувчиларнинг] баҳоси йўқлама ва кундаликка қўйилади.* Й. Абдуллаев, Дарс юзасидан баҳони қандай қўйиш керак?

Кундалик дафтар айн. кундалик 3, 4.

КУНДОШ эск. Бир эр никоҳидаги бир неча хотин (бир-бирига нисбатан). *Сабаби, икки хотиним бор, икки кундошнинг устига куёв кўрмаган қизни анча-мунча одам, албатта, бермайди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

КУНДОШЛИК Кундош хотинлар орасидаги ҳолат, муносабат. *Айниқса, кундошлик иши қийин, коса-косага текканда, ғиди-ғиди гаплар кўнайса, бизга эмас, ўғлингга ҳам татмай қолади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КУНДУЗ Сутканинг қуёш чиққандан қуёш ботгунгача бўлган қисми. *Қуёш яширинган бўлса ҳам, кундузнинг ёруғлиги ҳали тамом сўнмаган эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аммо кеча ҳам кундуз сингари мурувватсиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КУНДУЗГИ Кундузга хос, кундузи бўладиган. *Сарой аҳли кундузги иш-кучларидан бўшаб, ҳужраларига қайтганлар.. шунинг учун кундузига қараганда сарой жонли.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кундузги жўшқинлик тинади аста, Бошланар далада сафоли оқшом.* Файратий.

КУНДУЗИ рвш. Сутканинг қуёш кўринадиган қисмида, ёруғ пайтда. - *Қуйинлар, — деди Рўзимат, жанжалнинг олдини олмоқчи бўлиб, — бу гапни кундузи гаплашинглар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

КУНЖ [ф. كنج — бурчак] 1 эск. кт. Огуш, қучоқ, ич. *Нўш этарман аччиғ-аччиғ ҳажру фўрқат кунжида, Кўзларимнинг касасида лаб-балаб қон, келмасанг.* Ҳабибий. *Неки дард бор, неки кулфат бу жаҳоннинг кунжида, Мен бўлай юз минг гирифторм, лек маҳваш бўлмасин.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

2 кам қўлл. айн. **кунжак.** *Бунга янги мактаб ҳовлиси кунжидаги пастак бир уйча, бу уйчадаги мўъжаз бир кутубхона сабаб бўлди.* О. Мухтор. Бухоролик бир йигит.

КУНЖАК Бурч, бурчак; чекка. *Эй болаларим, отангнинг шаҳрининг бир кунжагида, гул саройнинг ўнг томонида бир уста бор.* «Эрали ва Шерали». *Ер, томлардаги оппоқ қор живирлайди, кунжакларга ва девор тағларига бўралаб урган қор саҳндан кўкрак баравар кўтарилган.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар. *Ниҳоят, беҳштиёр босворди кунжакда турган радио тумемасини.* А. Дилмурод, Фано даштидаги қуш.

КУНЖАРА [ф. كنجاره — қуйқа; чиқит, чиқинди] Уруғ ёки мағизларнинг ёғи сиқиб олингандан кейинги қолдиғи (кўпин-

ча чорва озуқаси сифатида ишлатилади). *Пахтадан турли-туман газлама, ёғ, кунжара, совун ва бошқа маҳсулотлар олинади. Кунжара молни семиртиради.* ■ *Ферма учун давлатдан фақат кунжара билан кепак сотиб олинади, холос.* Н. Юнусова, Боғдаги суҳбат.

КУНЖУТ [ф. كزجد — уруғидан ёғ олинadиган ўсимлик] Жанубда ўсадиган, уруғидан ёғ олинadиган бир ва кўп йиллик ўсимлик ва шу ўсимликнинг уруғи. *Раис.. план берилмаган бўлса-да, озроқ зигир, кунжут эктираётганини.. айтди.* С. Нуров, Нарвон.

КУНЖУТЛИ Кунжут сепилган. *Сихкабоб, кунжутли нон, пешноб, сомсалардан еб қолинг!* И. Раҳим, Ихлос.

КУНЖУТПОЯ I Кунжут ўсимлигининг асосий танаси, пояси.

2 Кунжут экилган ер майдони.

КУНИГА рвш. Ҳар куни, бир кун давомида. *Кунига уч маҳал дори ичмоқ.* ■ *Горчаково станциясига Тошкент тарафдан кечаси соат уч яримда келадиган пассажир поезди энди кунига уч-тўрт маҳал ўтади.* С. Аҳмад, Уфқ.

КУНЛАШМОҚ Ҳасад, рашк қилмоқ. *Жуда ҳам Омоннинг бахтидан кунлашар эдим.* Ф. Фулом, Шум бола.

КУНЛИК Бир кунга мўлжалланган, бир кунда бўладиган, бир кунга оид. *Икки кунлик тўй. Ўн кунлик озиқ-овқат.* ■ *Кунлик ўсиш беш-олти фоиз ва ундан ҳам оша бошлади.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Кунлик топишим яхши бўлиб қўлди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Беш кунлик дунё Тез ўтиб кетадиган, қисқа ҳаёт ҳақида. - *Ичинг, Салимжон, ичинг, Абдишукур! — хитоб қилди Жамолбой. — Беш кунлик дунёни кайфичоғлик билан ширингина ўтказиш керак.* Ойбек, Танланган асарлар.

КУНОРА рвш. Икки кунда бир, орада бир кун ўтказиб. *Кунда, кунора ёғиб турган қор-ёмғир дардчилларни ўрнидан турғазмай қўйди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Кунора тугун кўтариб Рўзиев келиб туради.* Э. Аъзамов, Жавоб.

КУНПАЯКУН [а. كنفككون — бутун борлиқ, мавжудот; яратилиш]: **кунпаякун** бўлмоқ Бузилиб, янчилиб, йўқ бўлиб кетмоқ. *Шаҳар ўртасидаги икки катта бино ҳам кунпаякун бўлди.* Мирмуҳсин, Она. **Кунпаякун қилмоқ** Бузиб, янчиб, йўқ қилиб юбормоқ. *Ҳар бири нўхатдек-нўхатдек келадиган дўл чорак соат ичида нозик ниҳолларнинг яр-*

мичасини кунпаякун қилди. Ш. Ғуломов. Қалб ундайди.

КУНУН *шв.* Ҳар куни, кунда. *Аммо биринчи куниеъ Зайниддин жанжал бошлади. Шу-шу кунун машмаша. «Муштум».*

КУНЧИ 1 Ҳасад, кўролмаслик ҳисси кучли; ҳасадчи. *Тақдирингдан нолима, ҳақни дилдан қўймагин, Ўзганинг давлатига суқланиб, бўлма кунчи. Миртемир.*

2 Рашк. қизганиш ҳисси кучли; рашкчи. *Маждиддин кунчи эрлардан бўлса ҳам, лекин бу хабар уни жуда қувонтирди. Ойбек, Навоий. Сорахон ниҳоят кунчи хотин эди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

КУНЧИЛАМОҚ Кунчилик қилмоқ, кунчилик ҳисси қўзғамоқ; рашк қилмоқ. *Норқўзи акадай эрни кунчилашни гуноҳ деб биларди. И. Раҳим, Ёш хотин. Бу гапдан Нусратилланинг тани жиз этиб кетди, Турдиматчўталга еб ташлагудай қараб, кунчилаганини билдириб қўйди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

КУНЧИЛИК Кунчига хос хусусият, хатти-ҳаракат. - *Бачкана бўлманг, Асад ака. Кунчилик ҳам ўлсин шунақа бўлса. Воҳид Зокировичнинг лойиҳаси.. ўзбек халқининг ҳам манфаатини кўзлайди, — деди Адолат. З. Фатхуллин, Оби ҳаёт. Салимжоннинг кунчилиги кундан-кун авжига чиқа бошлади. А. Қаҳҳор, Муҳайё.*

КУНЧИҚАР *айн. шарқ* 1. *Итларнинг қишлоқнинг кунчиқар томонидан бошланган ақиллашлари секин-секин қишлоқнинг кунботар томонига келмоқда эди. С. Айний, Қуллар. Кунчиқар томонда тепаликлар бўлиб, кунботар томон — текислик, ундан нари — қумликлар. Мирмуҳсин, Меъмор.*

КУНЧИҚИШ *айн. кунчиқар. Осмоннинг кунчиқиш қисми энди оқара бошлаган, лекин ҳатто барвақт турадиган қишлоқ аҳли ҳам ҳали уйқуда. О. Ёқубов, Диёнат.*

КУНЧУВОҚ *айн. офтобчувоқ. Қиз-келинчаклар қалин уст-бошларини ташлаб, енгил кийиниб олишган.. қизлар кунчувоққа ўтириб, кашта тикади. Н. Фозилов, Оқим. Чилла уйқусини олиб булган айиқ полвон ўзини кунчувоққа ташлади. «Саодат».*

КУНЯ, кунья [*а. كنبه* — лақаб. ном] Кишининг авлод-ажлодини, насл-насабини билдирувчи, киши исмига ҳурмат юзасидан қўшиб ишлатилувчи сўз, ном («Абу», «бинт», «ибн», «умм» сўзлари куня ҳисобланади).

КУПЕ [*фр. coupe* < *couper* — қирқмоқ, бўлмоқ] Вагоннинг бир неча пассажир учун ажратилган алоҳида бўлмаси. *Шербек вагонга чиқиб, билетда кўрсатилган купе эшигини очди-ю, тўхтаб қолди. С. Анорбоев, Оқсой.*

КУПЛЕТ [*фр. couplet*] 1 Шеър ёки кўшиқнинг икки ёхуд тўрт мисрадан иборат бўлган алоҳида банди.

2 Эстрадада ижро этиладиган, долзарб мавзудаги ҳажвий кўшиқ.

КУПОН [*фр. coupon* < *couper* — қирқмоқ, кесиб олмоқ] Қимматбаҳо қоғозларнинг фоиз (процент)ини тўлашда кесиб олинadиган қисми, талони. *Облигация купони.*

КУПОРОС [*фр. couperose* < *лот. cirrigose* — мис гули] Сульфат кислотанинг баъзи тузлари учун техникада қабул қилинган ном. *Мис купороси. Темир купороси.*

КУРАК 1 Сочилган нарсаларни сидириш, кураш, тўплаб бирор нарсага солиш учун ишлатиладиган, ёғочдан ёки металлдан ясалган узун сопли асбоб. *Йўлчи.. курак ва супурги олиб, отхонани тозалай бошлади. Ойбек, Танланган асарлар. Меҳмонхона устида қулоқларини латта билан боғлаган бола ёғоч куракни гириллатиб, қор кураб ётган эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 *анат.* Елканинг юқори қисмидаги учбурчак шаклли ялпоқ суяк. - *Секинроқ юрсанг бўлмайдими, қизим! — деди она кўли билан Зебонинг икки кураги ўртасига ёпишган кўйлагини кўчирар экан. Шуҳрат, Шинелли йиллар.*

Курак тиш Юқори қатордаги олдинги икки ялпоқ тиш. *Ёшни биллиб олишга имкон берадиган анча аниқ белги.. курак тишлардир. Н. Мавлонов, Қорамолчилик. Куракда турмайдиган* 1) тилга олиб бўлмайдиган, ярамас, уятли (гап-сўз ҳақида). *Нормат-ҳожининг жони чиқиб, томдагиларни куракда турмайдиган сўзлар билан сўкиб, ҳайдаб юборди. Ойдин, Бечора;* 2) ақлга тўғри келмайдиган; бемаъни. *Эсон яна ўтириб қолишга мажбур эди. Чунки у, акасининг ичганда қиладиган ўжарлиги ҳеч куракда турмайдиган даражада бўлишини биларди. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?*

КУРАКЧА 1 **Курак** 1 с. кичр.-эркл. Кичкина курак. - *Хизмат ҳақини алақачон олиб бўлганмиз, — деди [уста], куракчасидаги қотиб қолган лойни тозаларкан. Н. Аминов, Суварак.*

2 Кул ёки ўт олиш, кумир солиш учун ишлатиладиган, икки чети қайрилган дастали асбоб. *Қудрат куракча билан оловга кул сенди-да, уйга кирди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

КУРАМОҚ Курак билан сидирмоқ, сурмоқ; тўпламоқ. *Баҳорни кутманг. Қор куранг, самоварчиларга суя ташинг.* Ойбек, Танланган асарлар. *Худойқул одамнинг қўлидан келадиган ҳар қандай ишга қобил эди. От-молга қарайди, гўнг курайди, жоди билан пичанпоя кирқади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КУРАНТ [фр. *cuirant* – оқувчи, югурувчи] Минора ёки деворга ўрнатилган, музика жўрлигида занг уралитган соат ва шундай соатларнинг музика механизми. *Тошкент куранти.* ■ *Айланиб юриб-юриб, соат тўққиз яримга занг чалинаётганда, курантнинг олдидан чиқибди.* П. Қодиров, Уч илди. *Турда пианино, бурчакда курант соат, деворда ҳам, ерда ҳам, диван устида ҳам гилам.* С. Аҳмад, Пойқадам.

КУРАТОР [лот. *curator* – ҳомий, тарбиячи] 1 қ. **раҳбар (синф раҳбари).** *Саодат она ишга чиққан биринчи кунидек мактабга борди. Директор, куратор, ўқитувчилар билан суҳбатлашди.* Р. Файзий, Қадрдон хатлар. *Кураторларга тайинланг. Биронта ота-она беҳабар қолмасин.* С. Зуннунова, Янги директор.

2 Бирор иш устидан назорат қилиб туриш вазифаси юклатилган, топширилган шахс.

КУРАШ 1 1 Йиқитиш, голиб чиқиш учун икки киши ўртасидаги, маълум қоилдага асосланган олишув, ўзаро беллашув. *У ҳозир курашда рақибини ёнбошга олиб отган, лекин рақибни тикка тушиб, ўзи ёнбошга олинган кшининг аҳволига тушиб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Элмурод саҳн ўртасида тўпланишган ёшлар томонга кетди. Бу ерда кураш бошланган бўлиб, Давлатёр билан Маъмуржон бел олишмоқда эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Кураш(га) тушмоқ Йиқитиш ёки голиб чиқиш учун ўзаро беллашмоқ, курашмоқ. *У ерда болалар кураш тушишади, чиллак ўйнашади.* Э. Раимова, Ажаб қишлоқ. *-Ҳа, сен гитлерчилар билан кураш тушгани келган-мидинг? – кулди Бектемир.* Ойбек, Куёш қораймас.

2 Йиқитишга асосланган беллашувларнинг умумий номи, спортнинг шундай тури.

Миллий кураш. Эркин кураш. Дзюдо кураши.

■ *Барот полвон дунёда икки нарсани яхши кўрар эди: биринчиси – кураш, иккинчиси – ашула.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Спортнинг бирор тури бўйича куч, маҳорат, устунлик кўрсатиш учун бўлган мусобақа. *Ҳозир шахмат тожи учун кураш бормоқда.* ■ *Тренер менга қўлқоп бераёттиб: -Машгулот вақтида ҳам, ҳақиқий кураш вақтида ҳам юрагингни сақла, – дер эди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

Йиқилган курашга тўймас Ўзаро мусобақада ёки олишувда бир неча бор ютқазганда ёки мағлубиятга учратганда ҳам яна мусобақалашини ёки олишувни талаб этаверадиган шахс ҳақида айтиладиган матал. *Йиқилган курашга тўймас, деганларидек, у дўстидан яна бир партия шахмат ўйнашни талаб қилар эди.*

4 Қарама-қарши бўлган томонлар ўртасидаги устун келиш, галаба қилишга қаратилган тўқнашув, олишув, жанг. *Сиёсий кураш. Мафкуравий кураш. Душман кучлари ўртасидаги кураш.* ■ *Абдуллажон босқинчилар билан курашда ҳалок бўлди.* Ҳ. Шамс, Душман. *Худоёр ниҳоят қайин отаси билан курашда ўзига биринчи суянчиқ қилиб шу кейинги синф уламони олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Бирор нарсага эришишга, бирор мақсадни амалга оширишга қаратилган фаолият, хатти-ҳаракат. *Тинчлик учун кураш.* ■ *Ваъданинг устидан чиқиб учун ҳозир ҳар бир қурлиш майдонида қизгин кураш бормоқда.* Газетадан. *Бригадада гўзанинг ҳозирги ҳосилини тутиб қолиш, мавжуд ҳосилга ҳосил қўшиш учун кураш бошланди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

6 Бирор кимса ёки нарсага қаратилган фаол қаршилик; уни енгиш ёки йўқ қилиш учун бўлган ҳаракат, олишув. *Эскилик сарқитларига қарши кураш. Ваҳҳобийликка қарши кураш. Қишлоқ хўжалиги зараркундаларига қарши кураш.* ■ *-Ҳозир ичкиликбозлик, алкоғолизмга, гиёҳвандликка қарши очиқчасига аёвсиз кураш олиб борилмоқда.* Газетадан.

7 *кўчма* Қарама-қарши қараш, ҳис-туйғу ва ш. к. лар тўқнашуви, олишуви. *Чоллар одамлар даврасида анча жим ўтиришди. Ичларида айтиш ва айтмаслик кураши кетаётгани равшан эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қарама-қарши гоғлар кураши эса*

сўнги нафасгача давом этадиган ҳаёт-мамот жангидир. «ЎТА».

КУРАШ II Курамоқ фл. ҳар. н. *Шундай кезларда қор ҳам ёғиб қоладиган бўлса, дарҳол болта куракка айирбошланиб, қор курашга тушилади. А. Қодирий, Обид кетмон. Чакка ўтиб кетмаслиги учун томларни дарров кураш керак эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

КУРАШМОҚ I I Бир-бирини йиқитиш, ғолиб чиқиш учун маълум қоида бўйича олишмоқ, ўзаро беллашмоқ, кураш (га) тушмоқ. *Улар бир-бирларининг белбоғларидан маҳкам ушлаб, узоқ курашдилар. ■ Курашмай, қувватим қайдан биласан, Оғзинг билан шунча полвон бўласан. «Тоҳир ва Зухра».*

2 Спортнинг бирор тури бўйича беллашмоқ, мусобақалашмоқ. *Футбол командалари ўзаро астойдил курашмоқда. Эртага энг зўр шахматчилар курашадилар. ■ Сурон зўрайди, [тортишувчилар] яна туриб, ҳансираб, тортишувни давом эттирадилар. Куч синашда ҳар икки томон астойдил курашди. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Бирор нарсага эришиш, бирор мақсадни рўёбга чиқариш учун ҳаракат қилмоқ, фаолият кўрсатмоқ. *Очилган кўриқлар яна ҳам кўркам ва муҳташам бўлиши учун курашайлик. «Ўзбекистон кўриқлари». Фабрикамизда илғорлар жуда кўп, улар ҳам маҳсулот кўлами учун, ҳам сифати учун курашадилар. Газетадан.*

4 Бирор кимса ёки нарсага фаол қаршилиқ кўрсатмоқ, уни енгиш ёки йўқ қилиш учун чора кўрмоқ, ҳаракат қилмоқ, тиришмоқ, олишмоқ. *Жабр-зулмга қарши, ҳуқуқсизликка қарши курашмоқ керак. Ойбек, Нур қидириб. Бўрон вақтида ҳам, бўрон тўхтаганда ҳам битмас-туганмас ғайрат ва жасорат намуналарини кўрсатиб, табиат офатига қарши курашдилар. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Жиноятларга қарши курашиш ва уларни келтириб чиқарувчи сабабларни тугатиш энг долзарб масалалардан ҳисобланади. Газетадан.*

5 Жанг қилмоқ. *Тўпчиларимиз саросимага тушмай, ўз позицияларида маҳкам туриб, қаҳрамонларча курашдилар. Газетадан.*

КУРАШМОҚ II Курамоқ фл. бирг. н. *Болалар кун бўйи томлардаги ва ҳовлидаги қорларни курашди.*

КУРАШЧАН I Курашга қобилиятли, кураш олиб боришга қобилияти зўр.

2 Муросасиз кураш олиб борувчи. *Инсоннинг бахт-саодати йўлида.. ҳормас-толмас курашчан бўл. П. Турсун, Ўқитувчи.*

КУРАШЧИ I Кучи ва эпчилигини намойиш қилиш мақсадида кураш билан шуғулланадиган, кураш тушадиган шахс, спортчи. *Иккови, гўё уста курашчилардай, белларини эгиб, бўйинларини бир-бирининг елкасига қўйганлари ҳолда, айиқдай тебранишиб, даврани айландилар. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 Ўз мақсади, ғояси йўлида фаол ҳаракат қиладиган, бунга монелик қилувчи ғовларни енгиш учун олишувга, ҳатто душманга қарши жанг қилишга ҳам тайёр бўлган шахс. *Аҳмад Собирни исёнкор, ҳаётдаги бир хилликка, ранглар ва турғун мувоzanатга қарши курашчи сифатида тасаввур қилганди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. «Ҳамёни зўрлар»нинг ҳокимиятини парчалашга бел боғлаган курашчиларга табиий бир ички интилиш билан яқинлашди. Ойбек, Танланган асарлар.*

КУРД қ. **курдлар.** *Курд тили. Курд йиғити.*

КУРДЛАР Ғарбий Осиёнинг бир қанча мамлакатларида (Эрон, Туркия, Ироқ, Сурия) ва қисман Кавказортида яшовчи эроний халқ.

КУРДИК шв. *Хамир овқатнинг бир тури (жўхори унидан қилинган хамирни узиб-узиб, қозонга солиб пиширилади). Бурма курдик. Узма курдик. ■ Бундай оғир меҳнат яхши овқат талаб қиларди, аммо у қани? Қишлоқда гўжа ейилса, шаҳарда ёғсиз, гўштсиз, хамирдан қилинган курдик ейиларди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

КУРК Товуқнинг тухум қилишдан тўхтаб, жўжа очишга тайёр ҳолати (бунда товуқ ҳурпайиб, «курк-курк» деган товуш чиқариб юради). *Товуқ курк бўлибди. ■ Товуқларнинг серпуштлигини ошириш учун уларнинг курк бўлишига йўл қўймаслик керак. «Паррандачилик».*

КУРКА Товуқсимонлар оиласига мансуб, йирик уй паррандаси. *Курка гўшти. Курка тухуми. ■ Курка гўштининг лазизлиги ҳам, фойдалилиги ҳам товуқ гўшtidан қолишмайди. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.*

КУРКУНАК Кўкқарғалар туркумига мансуб, яшил патли, бигиз тумшукли, жарларга уя соладиган ҳашаротхўр қуш.

КУРМАК Одатда шолিপояда кўп ўсадиган ёввойи ўт ва унинг қорамтир, тариққа ўхшаш дони. *Шолининг орқасидан курмак сув ичади.* Мақол. ■ *Баҳона билан, шоли орқасидан курмак сув ичиб, янги уйлик ҳам бўлиб қолдим.* С. Аҳмад, Қадрон далалар. *Бас, тишингиз ғирчиллаб, тош-пош чайнамасин деб, Гуручларни тозалаб, курмагин терганларим.* С. Акбарий.

КУРОРТ [нем. Kurort < Kur — даволаш + Ort — жой, ўрин] Табиий шароити, табиий шифобахш воситалари (мас., булоқлар, балчиқлар каби) жиҳатидан дам олиш ва даволаниш учун қулай жой ва шундай жойдаги даволаниш муассасаси. *Курорт мавсуми. Курортда даволанмоқ. ■ Ўзбекистоннинг табиий шароити курортлар, санаториялар, дам олиш уйларини янада кенгайтиришга жуда ҳам қулайдир.* Газетадан.

КУРОРТОЛОГИЯ [нем. Kurort — даволаш жойи + юн. logos — таълимот] Тиббиётнинг табиий шифобахш шароитлар, омилларни, улардан даволаш-профилактика мақсадларида фойдаланиш йўллариини ўрганувчи бўлими. *Семашко номидаги Ўзбекистон курортология илмий-текшириш институтининг олимлари сувнинг таркибини текшириб, хосиятли, шифобахш эканлигини аниқладилар.* «Гулистон».

КУРРА I [а. كره — юмалоқ, тўгарак] кт. I Шар шаклидаги нарса; шар.

Ер курраси Ер шари.

2 Ер, ер юзи. *Мана шу ва шунга ўхшаш жумбоқларни еча олсақ, куррамизнинг қандай вужудга келганлиги, унда ҳаётнинг пайдо бўлиши ва эртанги кунини олдиндан кўриш имконига эга бўламиз.* «Фан ва турмуш».

КУРРА II [ф. كرس — хўтик] шв. Хўтик, эшак боласи. *Эшаклар орасида чиройли куррачалар ҳам бор эди.* С. Айний, Эсдалиқлар.

КУРС I [лот. cursus — югуриш, пойга; ҳаракат, йўл, йўналиш < currere — югурмоқ, тез ҳаракат қилмоқ] I Ўқув юртларида бирор фан ёки унинг бирор қисмининг маълум ҳажмдаги изчил, тартибли баёни; шундай баъндан иборат бўлган дарслик. *То шу кунгача олий ўқув юртларининг филология факультетлари учун ҳозирги замон ўзбек тили курсидан мақбул бир қўлланма йўқ эди.* «ЎТА».

2 Маълум соҳалар бўйича тугал таълим, ихтисос берадиган махсус ўқув муассасаси.

Бухгалтерлар курси. Машинисткалар курси. Стенография курси. Шофёрлар курси. ■ [Жонфигон].. бир вақт қарасаки, Малоҳат, курсни битириб, юк машинаси миниб юрибди. А. Қаҳҳор, Жонфигон. *Курс яқинда ўзининг биринчи қалдирғочларини учирма қилди.* Газетадан. *Қизлар учун гўл дасталаш санъатини ўргатувчи курс очишни орзу қиларди.* А. Мухтор, Чинор.

3 Олий ва ўрта махсус ўқув муассасаларининг ҳар бир йили, бир йиллик босқичи, поғонаси. *Бу йил у институтнинг иккинчи курсини тамомлайди. Нечанчи курсда ўқиясиз? ■ Бир гуруҳ юқори курс студентлари турадиган бу уйда хоналар кам ва тарқоқ бўлгани учун, вахтёр ўтирмас, ҳар хонанинг калити маълум бир жойга яшириб кетишарди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *..бу қиз Талъатдан бир курс юқорида ўқир, жозибали боқишлари.. унинг кўнглига ўт соларди.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

Курс иши Олий ўқув юртларида талабаларнинг ўқув режасидаги махсус фанлар, баъзан умумқасбий фанлар бўйича бажарадиган мустақил илмий иши.

4 Бир давр даволаниш; даволаниш тадбирларининг тугал бир давраси. *Электр билан даволаниш курси.*

КУРС II I Кема, самолёт ва ш. к. нинг ҳаракат йўли, йўналиши. *Жаноб капитан, кемани Бектош курсидан адаштирмасанг, елкангдан ўқ ейсан.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 кўчма Маълум бир масалани ҳал қилишда тугилган йўл; сиёсат йўналиши. *Ҳозирги асосий курс қишлоқ хўжалигини интенсификаштиришдир.*

3 Акция, облигация, вексель каби қимматли қоғозлар сотиладиган ва харид қилинадиган баҳо; нарх.

4 Бир мамлакат пул бирлиги баҳосининг бошқа мамлакат пул бирлигидаги ифодаси.

КУРСАНТ [«курс» с. дан] I Махсус таълим, ихтисос берадиган курсда ўқувчи, курс ўқувчиси. *Илгари совхозда механик-ҳайдовчилар курси ташкил қилинган бўлса ҳам, унда ўқиётган курсантлар асосан овул йигитлари эди.* Э. Носиров, Ташаккур сизга, холажон.

2 Ҳарбий мактаб ўқувчиси. *Баъзи курсантлар командирларни тугиб, ўқиш муддати, қандай унвонли командир бўлиб чиқи-*

шини сўрар, улар ҳам ё кулиб қўя қолишар, ёки «харбий сир», деб утиб кетишар эди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

КУРСДОШ Бир курс талабаси (бир-бирига нисбатан) *Ҳарбийда уч йиллик хизмат қилгани сабаб бўлса керак, курсдошларидан ёши каттароқ эди. Мирмуҳсин, Умид. Гавҳар бу қиз билан курсдош бўлса ҳам, ҳали яхшироқ танишиб олмаган, отини ҳам билмасди. У. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.*

КУРСИ [а. *كرسی* – ўриндиқ, стул; минбар] Бир киши ўтириши учун мўлжалланган, одатда, тўрт оёқли оддий мослама, ўриндиқ; суянчиқсиз стул. *Унсин.. курсида ўтириб, маҳси тикади. Ойбек, Танланган асарлар. Матпано пастак курсига чўнқайиб, этигини ечди, чориқ кийди. С. Сиёев, Аваз.*

2 Умуман, стул, ўриндиқ. *Курсини столга яқинроқ суриб ўтириб, ишини давом эттирди. С. Кароматов, Олтин кум. Давронов ёзми театр залига кирганида, битта ҳам бўш курси қолмаган эди. И. Раҳим, Ихлос.*

Қора курси Судда айбдор ўтирадиган жой, стул ёки скамейка. *Қора курсида эри билан ўғлининг ўртасида ўтирган Ширмонхон ғужанак бўлиб олган, қимирламасди. С. Зуннунова, Гулхан. Қора курсига ўтираётган жиноятчига ўхшаб қолганидан, юзлари ловуллаб кетди. У. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.*

3 Устига дастурхон ёпиб (ёзиб), егуликлар, таом қўйиладиган қурилма; сандал. *Ичкари ҳовлида, кекса Меъмор атрофида қизи ва хотини шумшайиб ўтиришарди; ўртада устига эски дастурхон ёпилган курси, курси устида нон, қанд-курс, чой.. Мирмуҳсин, Меъмор. Курси устига дастурхон ёзилиб, мева-чева тўла патнус қўйилди. Ойбек, Танланган асарлар.*

КУРСИВ [лот. *cursiva* (littera) – тез ёзув] полигр. Ёзма ҳарфга ўхшаш, бир оз ётиқ босма ҳарф; шундай ҳарфлар билан ёзиш, ажратиш. *Сўзни курсив билан ажратмоқ. Курсив ҳарфлар.*

КУРСИЛЛАМОҚ «Курс-курс» деган товуш чиқармоқ, *У [Шерали] аввал Қирғийга, кейин Қорабайирга икки чақмоқдан қанд берди. Отлар қандни курсиллатиб чайнай бошлади. Ё. Шукуров, Биринчи парвоз. Патирни курсиллатиб-курсиллатиб ўзим ейман. Ойбек, О. в. шабадалар.*

КУРС-КУРС тақл. с. Қаттиқ ёки куврак нарсаларни чайнаганда чиқадиغان товушни билдиради.

КУРСОВКА [«курс» с. дан] Курортда ётоқ олмасдан, яшаш жойисиз даволашни ва овқатланишгагина ҳуқуқ берадиган ҳужжат.

КУРТ 1 Учи тўмтоқ, ўтмас (игна ҳақида). *Курт игна.*

2 кўчма Ўтмас, шарт кесадиган эмас. *Ҳар бир ишимиз тўмтоқ ва курт бўлгани каби, матбуотимиз ва унинг билан алоқа қилувчилар ҳам курт, ҳам ялпоғига курт десак, муболаға қилмасдан, беғараз ҳақиқатни айтган.. бўламиз. А. Қодирий, Кичик асарлар.*

КУРТАК 1 Ўсимликнинг тана ва новдаларида бўртиб пайдо бўладиган, ривожланиб, барг, гул, шох каби қисмларга айланадиган аъзоси, бошланғич аъзоси. *Барг куртаги. Гул куртаги. Поя куртаги. Новда куртаги. ■ Эрта баҳор. дарахтлар энди куртак чиқара бошлаган пайт. Ж. Шарипов, Ҳоразм. Шудрингда ювинган акация шохлари кўк-қизғиш тусга кириб, куртак тугишга тайёрлана бошлаган, гул экиш учун юмшатишган текис тупроқ узоқдан бахмалга ўхшаб кўринадди. П. Қодиров, Уч илдиэ.*

2 кўчма Бирор нарсанинг ўсиб, ривожланадиган дастлабки намунаси, ривожланишидан дарак берувчи нишонаси. *Янгилик куртаклари. Келажакнинг куртаклари. ■ Рустамдан кўзини узмас, чеҳраси борган сари очилиб, севаги куртаклари гунчага, гунча эса гулга айлиниб бораётгандек туюларди. В. Гофуров, Вафодор.*

КУРТАКЛАМОҚ Куртак пайдо қилмоқ, куртак чиқармоқ (тўғри ва кўчма маънода). *Дарахтлар куртаклади. ■ Ҳурматли директорда мана шу кайфият куртаклаб қолган. «Муштум».*

КУРТИЛЛАМОҚ «Курт-курт» деган овоз чиқармоқ. *Катта ўрик тагида куртиллаб беда чайнаётган отлар Аҳмадни кўриб, ердан бош кўтарди. Ё. Шукуров, Биринчи парвоз.*

КУРТКА [р.-пол. *kurtka* < лот. *curtus* – калта] Олди бошдан-оёқ тугмалаб қўйиладиган калта устки кийим. *У [Ботир].. камарини маҳкам тортди-да, устидан кийган оч кўк курткасининг тугмаларини солиб олди. И. Раҳим, Ихлос.*

КУРТ-КУРТ тақл. с. От ёки мол ўт чайнаганда чиқадиغان товушни билдиради.

Жонивор ердаги ўтти курт-курт чайнай бош-лади. Ҳ. Фулом, Машғал.

КУРЬЕР [фр. courrier < лот. currere — югурмоқ; шошилмоқ] 1 Шошилиш топшириқларни тарқатувчи, дипломатик хат-хабар ва жўнатмаларни етказиб берувчи мансабдор шахс.

2 Муассасанинг расмий иш қоғозларини тегишли жойга тарқатувчи, олиб бориб берувчи ходим.

КУСАМОҚ с. т. Тусамоқ; хоҳламоқ. *Мунисхон одатдагича ганни бошқа ёққа бурди: эркаланиб, ҳозир кўнгли ғўра кусаётганини айтди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

КУСТАР [р. кустарь < нем. Künstler — моҳир, санъаткор, артист] 1 Ўз уйида бирор маҳсулот ишлаб чиқарувчи хунароманд. *Саври якка қўллик билан рўзгорда сасиб, Кустар Нурмат коллективга аралашмайди.* Ҳ. Фулом.

2 Асосан қўл меҳнати билан бўладиган ишлаб чиқариш, ишлаб чиқаришнинг шундай усули. *Бу территориядаги саноат.. кустар ва ярим кустар корхоналардан иборат эди.* Газетадан.

КУСТАРИ кам қўл. Оддий йўл, қўл меҳнати билан тайёрланган. *Лолахон нахталик тугмаларини тақиб олган, оёғида кустари хромдан пишиқ тикилган қора этик.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

КУСТАРЛИК 1 Кустар иши. *Кустарлик билан шуғулланмоқ.*

2 айн. кустарчилик 2.

КУСТАРЧИЛИК 1 Кустар иши, касби.

2 Бирор нарсани, маҳсулотни керакли техника воситаларини жалб қилмай, қўл меҳнати билан тайёрлаш, ишлаб чиқариш. *Инқилобга қадар Россия экономикасида кустарчилик саноати гарчи анча ўрин олиб турган бўлса-да.. у капиталистик ишлаб чиқариш билан рақобатга бардош беролмади.* Газетадан. *...машиналарни ремонт қилишдаги кустарчиликни узил-кесил тугатишлари.. лозим.* Газетадан.

КУТИЛМАГАН 1 Кутмоқ фл. мажҳ, шаклдаги сфлш. *Унинг бугун келиши кутилмаган эди.*

2 сфл. Тасодифий. *-Хуш келибсиз, азизим Ҳасанбек! — деди Меъмор бу кутилмаган учрашувдан ҳайратланиб.. Мирмуҳсин. Меъмор. Кутилмаган бу ҳодиса режамизнинг белига тенди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

КУТИЛМАГАНДА рвш. Ҳеч ўйламаган, кутмаган бир вақтда; тўсатдан, тасодифан. *Кутилмаганда онасидан айрилган қиз бечора энди бирдан Искандарга суяниб қолди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Кутилмаганда бирор чашма, кимсасиз яйлов ёки ваҳимали жарликлар қаршингизда намоён бўлади.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

КУТКИЛАМОҚ Жонга тегар даражада узлуксиз танбеҳ бериб, тергаб турмоқ; қистамоқ, қисталанг қилмоқ. *Қабристондаги пайғамбарларга меросхўр шайхлар уни куткилай бериб тинчтишмагандан кейин, қори бошқа йўл — муслимларга хизмат қилишга киришади.* С. Аҳмад, Қолбаса қори. *Э, сен мени куткилай берма! Жонимдан тўйде-ем!* Мирмуҳсин, Бир хумча тилла. *Ҳайдарнинг куткилаб берган сўроқларига эса: -Яхши, ўзингга ёқса бўлди-да, — деб қўя қолди.* Э. Аъзам, Кечикаётган одам.

КУТМОҚ 1 Мўлжалланган нарса ёки шахснинг пайдо бўлишини, келишини ёки учрашини умид қилган, унга кўз тиккан ҳолда маълум вақт бирор жойда турмоқ; пойламоқ. *Самолёт келишини кутмоқ. Сени кўл кутдим.* ■ *Юсуфбек ҳожии сипоҳлардан бирининг қўлтиқлаши билан отига миниб, нарида кутиб турган Ҳасаналига қараб юрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Барно йўқ экан, бир оз кутди, келавермагач, ўтиришга сабри чидмай, идорадан чиқди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

2 Бирор нарсанинг бўлишини эътиборда тутиб, нимадандир ўзини тийиб, тўхта-тиб турмоқ. *Аваз залдаги пичир-пичирлар тинишини кутиб, бир оз жим қолди-да, давом этди: -Мирзаев Ҳароснинг тирноғига ҳам арзимайди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *У Ваққос отанинг таклифини кутмай, Абдубилолни ичкарига бошлади.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина. *Аҳмаджон пулемётни.. дарҳол оқоп бўйига ўрнатди ва немис пиёда аскарларининг яқинроқ келишини кутди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Келувчини ҳурматлаб, йўлига, истиқболга чиқмоқ. *Фуломжон ҳокимни кутгани бормади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Уни ҳеч ким кутгани чиқмади.* С. Аҳмад, Уфқ. *Эрта билан вокзалга келди. Йўқ, уни кутадиган ҳам, кузатадиган ҳам одами йўқ эди.* Шунчаки боши айланиб келиб қолди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Кутиб олмоқ Қарши олмоқ, қаршиламоқ. *Юбилейни яхши кутиб олмоқ.* ■ *Дарвоза олдида ҳазрати Алишерни кўлида сунурги ушлаган жиккаккина фақир бир чол кутиб олди.* Н. Аминов, Суварак. *Чойхоначи уни [Авазни] айрича илтифот билан кутиб олди.* С. Сиёев, Ёруглик.

4 Бировнинг (мас., меҳмонларнинг) кўнглини олиш учун хизматида бўлмоқ; уни зиёфат қилмоқ, хурсанд қилиш учун унга хизмат қилмоқ, кўнглини олмоқ. *Мезбон меҳмонларни яхши кутди.* ■ *..Печакгулдек бўлиб, эрига чирмашганини кўрармиз ҳали, худо кўрсатса; бор, ўйнаб-кулиб, меҳмонларингни кут!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *[Ҳожи, жавоб кутмасдан:] -Қудаларингни нима билан кутини бўлса, ўзинг биласан: туя сўйиб чорлаганинда ҳам келмайдирган кишилар! - деди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бизнинг эшигимиз доим очиқ. Шу уйга келибманки, меҳмон кутаман. Ҳ. Фулом, Феруза.*

5 Бирор нарсанинг бўлишини умид қилмоқ, шундай бўлади деб ўйламоқ; илинжида бўлмоқ. *Яхшилик кутмоқ. Нодондан ақл кутма, бебурддан - номус.* Мақол. *Адоват уруғини сешиб, адолат мевасини кутма.* ■ *Котиб хатни олди-ю, Элмурод кутгандек, ўқиб ўтирмади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Гулсум опа бунақа гапларни кутмагани учунми, саросимага тушиб, Фёдоровнага кўз ташлади.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

6 кўчма Йўлида, ҳаёт йўлида рўпара бўлмоқ, истиқболида бўлмоқ; қаршиламоқ. *Дарҳақиқат, бизнинг қаршимизга йўлбарс чиқса, биз қаттиқ қўрқамиз, чунки бизни ўлим кутади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *..деҳқонларнинг бу исёни яхшиликка олиб келмаслигини, қонун, қурол сипоҳилар кўлида эканлигини, исёнчиларни бешафқат жазо кутини ҳам билади.* С. Сиёев, Аваз.

КУТУБХОНА [а. كتوب - «китоб» с. нинг кўпл. + хона] **1** Китоб, журнал ва ш. к. ни тўплаш, сақлаш ва уларни ташвиқот қилиш, ўқувчиларга фойдаланиш учун бериш билан шуғулланувчи муассаса. *Ўзбекистон Фанлар академиясининг кутубхонаси.* ■ *Темиржон ҳалигина кутубхонадан олиб келиб, диванга бетартиб сочиб қўйган китобларига қаради.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Ёдгор шу кун тушдан кейин кутубхонага борганди. Залда ўн-ўн беш кишидан бўлак*

ҳеч ким йўқ эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

2 Тури жиҳатдан бир-бирига яқин бўлган ва маълум бир тоифадаги китобхоналарга мўлжалланган китоблар сериясининг номи. *«Муштум» кутубхонаси. Жаҳон адабиёти кутубхонаси.*

3 Маълум шахсга тегишли кўп миқдордаги китоблар ва шу китоблар турадиган жой. *Эшикдан бош суқиб, унга салом бердида, меҳмонхона тоқчалари тўла китобларга бир муддат тикилиб қолди. Отаси ўзининг бой кутубхонаси билан бежиз фахрланмасди.* К. Яшин, Ҳамза.

КУТУБХОНАЧИ Кутубхонада китобларни сақлаш, ўқувчиларга бериш ва қабул қилиш вазифаларини бажарувчи шахс, ходим. *Кичкина суратни катта қиладиган фоточи келган, хоҳлаганлар кутубхоначи қизга учрасин.* С. Аҳмад, Саҳарларда.

КУФ этн. Дам солганда, дуо ўқиганда, беморга ёки унга бериладиган нарсага нафас уриб чиқариладиган товуш; куф-суф. *Куф демоқ. Куф урмоқ.* ■ *..Дадам раҳматлик ҳам «куф» десалар, сувни тескари оқизиб, «суф» десалар, кўрнинг кўзини очиб юборадиган улуғ зот эдилар, - деди домла.* Ф. Фулом, Шум бола.

КУФР [а. كفر - динсизлик, кофирлик, исломни танимаслик; кўрнамаклик] **1** дин. Худони, динни таҳқирлаш. *Худо ва расулга бўлган ҳақорат куфр ва муртадлик бўлиб, кофир ва муртаднинг жазоси қатл.. эмасми?* С. Айний, Қуллар.

2 Диний, шаръий тамойилларга тўғри келмайдиган, худога хуш келмайдиган, ношаръий.

Куфр аҳли Диндан қайтганлар, динсизлар, кофирлар. *Кимки сендан юз ўурса, эрмас ул толиби дин, Топшир ул куфр аҳлини сен қодир жабборинга.* Увайсий. *..Бандаси аввал куфр ишларни кўп қилади - қиладида, кейин бирдан дўзахни эслаб қолади.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

Куфр бўлмоқ Хуноб бўлмоқ, «кофирлиги» тутмоқ. *Нима бало, бирон ишдан куфр бўлиб бораётган эканми, ҳайтовур, Ёлғизжоннинг юзига тарсаки тортиб юборибди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. **Куфр кетмоқ** Худо ва динга қарши сўзламоқ, динга тўғри келмайдиган сўзлар айтмоқ. *Баъзи маҳаллар куфр кетишдан ҳам тоймас эди шўрлик она!*

М. Исмоилий, Фаргона т. о. Биров: «Давлат-мандга давлатни худо берган, куфрга кетма», деб кампирга дакки берди, кимдир пулга мардикор ёллаётган пулдорларнинг гўрига гишт қалади. К. Яшин, Ҳамза. **Куфри ошмоқ** айн. **куфр бўлмоқ**. Зокирнинг куфри ошиб: «Сендан яхшилик чиқмас экан.» деб яниб қолди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Раис йўқлигимни билса, баттар куфри ошди-да. Ҳ. Назир, Кўктерак шабаласи. **Куфри чиқмоқ қ. куфр бўлмоқ**. Бирпас куфри чиқиб турарди-да, Абдуҳафизнинг гапларини эслаб.. фикридан қайтарди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

КУФРЛАНМОҚ Куфр бўлмоқ, жаҳли кўзгамоқ. [Қолионбек] Карта олиб, фол очарди. Фоли кўнглидагидек чиқса, хандон солиб кулар, унғ келмаса, ерга уриб, куфрланиб, жигибийронни чиқарди. Шуҳрат, Жаннат қилдирганлар.

КУФРЛИК Куфр кетиш, куфр бўлиш ҳолати. Шу кеча-кундузда куфрлигим жуда-ям ошди-да. А. Қодирий, Кичик асарлар.

КУФРОН [а. كفران — кофирлик; кўрнамаклик]: **куфрони неъмат** эск. Неъмат қадрини билмаслик; кўрнамаклик. Худой таоло нури покидан яратган сиздай фариштани қўйиб, фиқ-фужур йўлига юрмоқ куфрони неъмат бўлур эди. А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш. Бахтинг бунчалик кулган экан.. давлат қушини қўлдан учириб куфрони неъмат, болам! А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

КУФ-СУФ Дуо ўқиб, беморга ёки унга бериладиган нарсага дам солганда чиқадиган товушлар; дуо ўқиб, беморга ёки унга бериладиган нарсага дам солиш ва шу йўл билан даволаш. Биргина кампир знам бор, ука. Энам кинна солишга, куф-суфга чаққон. Ойбек, Танланган асарлар. Бу ялмоғиз кампир қанча беморларни «куф-суф» билан даволайман, деб ёстиғини қуритди. Газетадан.

КУФФОР [а. كفار — «кофир» с. нинг кўпл.] Ваҳолонки, аҳли куффор ҳам ул парвардигорнинг иноятини насибадордирлар. А. Қодирий, Кичик асарлар.

КУЧ 1 Одам ва жониворларнинг ўз мускулларини ишлатиб, жисмоний ҳаракат қилиш қобилияти; жисмоний энергия; қувват. **Жисмоний куч**. Мускул кучи. Эсинг борида эл тани, кучинг борида ер тани. Мақол. ■ Бола кучи етса, челақ судраб, етмаса, кўра кўтариб, сахнга сув сепар.. эди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. **Кимнинг билагида кучи бўлса,**

ким ишнинг ҳавосини олса.. уша илғор бўлаверади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Кучдан қолмоқ Куч-малори кетиб заифлашмоқ.

2 Меҳнат қилиш, яратиш, юзага келтириш қобилияти, иш-меҳнат. **Бир парча куйган қора нон учун Ёшлик чоғингдан ўз кучинг сотиб.** Ҳамза. [Бойлар].. кўкламгача ювинди билан боқади, олти ой ёз текинга ишлатади. Одамнинг кучи эшак кучидан паст баҳога тушади уларга! Ойбек, Танланган асарлар.

3 Маънавий, ақлий ва руҳий қувват. **Ақлий куч.** ■ **Ҳайдар ота кампирнинг ирода кучига ишонмас, шунинг учун ҳозир Асрор-қулнинг унга рўпара бўлишини истамас эди.** А. Қаҳҳор, Асрор бобо. **Уни тўхташиб қолишга ҳеч қандай андишанинг, ҳеч қандай севги ва ҳурматнинг кучи етмас эди.** С. Зуннунова. Кўк чироқлар.

4 физ. Жисмларнинг ўзаро механик таъсир этиш қобилияти ва унинг ўлчови. **Марказдан қочма куч.** Куч бирлиги. ■ **Тортиш кучи ёки, бошқача айтганда, гравитациянинг нима экани ҳозирча бирон олимга ошкор эмас.** «Фан ва турмуш».

5 Қувват, энергия. **Электростанциянинг кучи.**

6 Таъсир қилиш даражаси; таъсир. **Дорининг кучи.** ■ **Бу кунги қора совуқ қуёш кучини-да кесган эди.** А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Очлик ўз кучини кўрсатиб, уни ҳолдан тойдирган эди.** С. Аҳмад, Уфқ. **Бу лаҳзада ароқ Валижонга ўз кучини кўрсатиб қўйган эди.** «Гулдаста».

7 Тўйимлилик, қувват бериш белги-хусусияти, кўрсаткичи. **Ернинг кучи.** **Таомнинг кучи.**

8 Бирор ишни амалга ошира билиш имкони, имконияти; ҳол-қудрат. **қурб.** **Унинг автомашина сотиб олишга ҳам кучи етади.** ■ **Қамбарали акани сотиб олгани кучингиз етмаса керак.** **Милтиқ билан бўлмади, энди пул билан раҳна солмоқчимисизлар?** А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

9 Бирор соҳада ва умуман ишлаб чиқаришда ишловчи кишилар. **Хотин-қизлар** — **корхонада катта куч.** ■ **Бугун Ўзбекистонда биринчи марта қурилаётган металл заводида ФЗОни битирган ёш кучлар келди.** Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. **Кўчиб келган заводларга қизларни юбордик: кучимиз**

озайиб қолди, вазифамиз катта, юкимиз оғир. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

10 Бирор ишни амалга оширишга қаратилган, бирор мақсад учун фойдаланиладиган шахс ёки нарсалар. *Душман десантчиларни денгизга улоқтириб ташлаш учун қўшимча куч келтирарди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Хуросон тахти учун исён кўтарган Мирзо Ёдгор ҳам шу атрофда куч тўплаган эди.* Ойбек, Навоий. [Биз] *Келишмовчиликларни четдан куч жалб қилмасдан, ўз кучимиз билан, ўзаро кенг муҳокама қилиш йўли билан бевосита бартараф қиладиган бўлиб қолдик.* А. Қаҳҳор, Нутқ.

11 (асосан кўпл. шаклида) Ҳарбий қўшилмалар; қўшин. *Куролли кучлар.* ■ *Танк ва мотодивизиялардан йигирма иккитаси катта ҳаво кучларининг ёрдами билан Калинин, Орёл, Тулага қараб бормоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

12 (асосан кўпл. шаклида) Жамиятнинг бирор белги-хусусияти, дунёқараши ва ш. к. билан фарқланувчи қисми. *Реакцион кучлар. Синфий кучлар муносабати. Қора кучлар.*

13 ҳуқ. Қарор, қонун ва ш. к. нинг қўлланиши, амали, жорийлиги. *Қонун кучга кирди. Ҳукм кучда қолди. Қарор кучини йўқотди.*

Ёмоннинг кучи япалоққа етар қ. япалоқ. От кучи физ. Двигатель қувватининг ўлчов бирлиги. **Оғзига кучи етмаган** Тилини тиёлмай, бировлар ҳақида гийбат, номақбул гаплар қиладиган. *Билган у деди, билмаган бу. Ҳатто оғзига кучи етмаган баъзи бировлар, юзига бўлмаса-да, орқаворатдан «нотавон кўнглига кўтир жомашов», деб луқма ташлашарди.* С. Сиёев, Райҳон. *Кўйинг, хафа бўлманг, хола, бунга йўрғакда теккан касал бу.. Оғзига кучи етмаган киши ҳар нарсани гапираверади.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

КУЧАЙМОҚ I Таъсир даражаси юқорилашмоқ, кучли тус олмоқ, авж олмоқ, зўраймоқ. *Оғриқ кучайди, Қизиқиш кучайди. Сояуқ кучайди.* ■ *Кўрғонда хотинларнинг, болаларнинг шовқини кучайди..* Ойбек, Танланган асарлар. *Ундаги безовталик авжига минган сари, кўнглида ашулага иштиёқи кучайиб борарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Гавҳар аяси билан дадасини, Ғиёс акаси билан Фотима-Ҳусанларни ўйлаган сайин, баттар хавотири кучайарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Ўзига (янада) куч бермоқ; кучланмоқ. *Бунинг устига сипоҳлар яна ҳам кучайиб, оломонни Хадрага қараб суришга муваффақ бўладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Полициячи бамисоли ит бўлади, қочсанг, кучайиб, орқангдан қувайди.* К. Яшин, Ҳамза.

КУЧАЛА I Гули сариқ, кўк, сафсар ўтсимон ўсимлик ҳамда унинг тиббиётда ишлатиладиган заҳарли, тугмасимон меваси. *..баққолдан яширинча олдирилган кучала кичкинагина декчада эртадан кечгача қайнайди; эрталаб унинг суви бир чойнакка солиниб, Зибихоннинг уйига олиб кирилиши мўлжалланди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

2 Терак, тол каби дарахтларнинг тўпгули. *Улар [дарахтлар] ҳам бўртиб, кучала чиқара бошлашибди.* Т. Тўла, Тошкент уйлари.

Кучала еган жойингга бориб тириш Қилигинги ичган (кайф қилган) жойингга бориб қил. *«Агар ичкилик ичган бўлсанг, кучала еган жойингга бориб тириш», демоқчи бўлдию, айтмади.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

КУЧАН шв. Бўйинча.

КУЧАНМОҚ I Бутун кучи билан кескин ҳаракат қилмоқ, тиришиб, чираниб зўр бермоқ. *Юкни кучаниб кўтармоқ.* ■ *Ҳомид ҳануз қўлини бўшатишга кучанар.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Машина, орқасидан аччиқ ҳидли қорамтир тутун чиқариб, бир кучанди-да, елиб кетди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Узун арқонларни кучаниб торта-торта, кемани соҳилга қапиштирдилар.* С. Сиёев, Аваз.

2 кўчма Ўта муболаға билан мақтанмоқ, чиранмоқ. *Бу муваффақиятдан чатнаёзган мулла Абдурахмон кучанганидан кучанар.. эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ҳоким 25 солдатнинг кучи ўзига ўтиб қолгандек кучана бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КУЧЕР [нем. Kutscher — аравакаш] Извош ҳайдовчи. *Хўжайинининг феълига тушуниб қолган кучер извошини беозоргина, секин жилдирди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

КУЧЛАМОҚ кам қўлл. Қувватламоқ, маъқулламоқ. *Офтоб ойим эрининг сўзини кучлаб тушди: -Иссиғи бор, юзи ҳам қизариб, бўртиб турибдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кўнчилик Хатиб домланинг сўзини кучлаб тушгандан сўнг, у ҳам шолож зиёфатни бўйнига олишга мажбур бўлди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

КУЧЛАНМОҚ кам қўлл. Кучаймоқ. *Ел борган сайин кучлана борди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳомиднинг юзидаги бояги ҳолат яна ҳам кучланиб, гўё тоқатсизлангандек кўринар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КУЧЛАНИШ I физ. Электр зарядларининг силжишида, кўчишида электр кучининг ишини кўрсатувчи миқдор. *Юқори кучланиш. Паст кучланиш. ■ Симлардаги кучланиш кучли эди.* О. Мўминов, Хиебондаги уч учрашув.

2 тех. Каттиқ жисмда ташқи таъсир натижасида юзага келадиган сиқилиш ёки кенгайиш ҳодисаси ва унинг катталиги.

КУЧЛАНИШЛИ Кучланишга эга (қ. кучланиш I). *Юқори кучланишли ток. ■ Паст кучланишли электр линиясини монтаж қилиш ишлари бажарилди.* Газетадан.

КУЧЛИ I Жисмоний қобилияти, кучқуввати нисбатан ортиқ; бақувват. *Кучли йигит. ■ Мутал кучли эди, аммо Отабек ундан ҳам кучли эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сен мана шу олтинни ол.. бир кунлик нари қишлоқдан икки от ол, кучли, чопқир зотлардан бўлсин.* Ҳамза, Майсаранинг иши. *Филай одам шамни тоқчага қўйиб, кучли қўллари билан Аҳмад Чалабийнинг ёқасидан тутди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Соғлом ва яхши ривожланган. *Юраги кучли. ■ Унинг [Гулнорнинг] хаёлида ёлғиз Йўлчигина учади, фикран у билан сўзлашади, гўё йигит.. кучли, кенг кўкрагига унинг бошини олиб эркалайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 физ., тех. Катта қувватга эга бўлган; қувватли. *Кучли дастгоҳ. Кучли машина. ■ Ҳаммаси лабораторияда кучли магнит майдон хоссаларини ўрганиш учун ясалаётган.. ғалтак яқинида турганда рўй берди.* О. Мўминов, Хиебондаги уч учрашув. *Гувуллар кучли мотор, Айланар машиналар.* Ю. Ҳамдам.

4 Иқтисодий, моддий ва бошқа жиҳатдан бақувват; имконияти зўр, қудратли. *Кучли давлат. Кучли армия. Кучли рақиб. ■ Абусайд миззонинг кучли қўшини ҳозирга пайтда Бухорога кириб келиши муқаррар эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

5 Таъсир даражаси юқори, тез таъсир қиладиган. *Кучли дори. Кучли зарб. ■ Кучли далил бўлмасдан, улар билан олишиб бўлмайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. Алиф

ва бўёқнинг кучли ҳидидан бўлса керак, бурнини жийриб олган. «Муштум». Қорадори анча кучли наркотик модда бўлиб, у организмга зарарли таъсир ўтказди. Газетадан.

6 Зухур этиш, юз бериш даражаси юқори: каттиқ; шиддатли. *Кучли шамол. Кучли фарёд. Кучли портлаш. Кучли хўрсиниш. Кучли тўлқин. ■ Музлок тоғ бино бўлиб бундай кучли гулдуросни эшитмаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Эргашев пулемётдан шунчалик кучли ўт очдики, ҳатто пулемёт кожухидаги сув самовардагидек варақлаб қайнар эди.* Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг тугилиши.

7 Ўз иш-хунарини яхши билувчи, қобилияти зўр; таланти. *Кучли ўқувчи. Кучли шахматчи. Кучли олим. Кучли ёзувчи. ■ -Хивада кучли табиблардан шу киши қолди.. - дея Иброҳим ота Ўтар бувани мақтаб кетди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Бу ерга мамлакатимизнинг турли бурчакларидан энг кучли чангичиларнинг ташриф буюриши қувончимизга қувонч қўшди.* Газетадан.

8 с. т. Таркибида ўғит модалари кўп, унумдор; семиз. *Сен ҳам пахта берасан.. аммо еринг кучли, янги ер. Азот керак эмас.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

9 Ўсиш, ривожланишни тезлаштирадиган; кўп куч-қувват бағишлайдиган; тўйимли, тўқ тутадиган. *Кучли ем. Кучли овқат. Кучли ўғит.*

10 Умуман, даражаси юқори, юқори даражали. *Кучли ҳиссиёт. Кучли соғинч. Кучли ҳаяжон. Кучли қизиқиш. Кучли ҳаракат. Пиринг кучли бўлгунча, билиминг кучли бўлсин.* Мақол. ■ *Эрим қиморбоз бўлсам, орияти кучли эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бу хушҳол ва очиқкўнгли аёлда кўзга яққол ташланмайдиган кучли ирода ва мустақиллик яширин эди.* Ф. Мусаёнов, Ҳиммат. *Санжар Сиддиқовнинг таланти, ўткир бадиий тафаккури.. унинг ижодий изланишларида катта кенгликлар очиб берди.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

КУЧЛИЛИК Кучга эгаллик, кучи, даражаси юқорилик. *Марямхоннинг бундай ботирлигининг сабаби унинг қутулишга бўлган умидининг кучлилигидир.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Юзини нар ёстиққа қўйди. Бутун йўл бўйи номуснинг кучлилигидан тийиб келган кўз ёшига тўла эрк берди.* С. Анорбоев, Оқсой.

Кучлилик қилмоқ 1) куч жиҳатдан устунлиги намоён бўлмоқ, устун келмоқ. *Рақибидан кучлилик қилмоқ.* ■ *..Саид Жалолхон эшоннинг панд-насиҳатлари билан кўзи кўр, қулоғи қар бўлган ихлосмандлар учун ҳали ҳам унинг тангри номи билан айтадиган ҳар бир калима сўзи ҳар қандай ташвиқотдан кучлилик қиларди.* С. Аҳмад. Ҳукм; 2) ҳазм учун оғир бўлмоқ, оғирлик қилмоқ (таом ҳақида). *Қази солинган палов унга кучлилик қилди.*

КУЧСИЗ 1 Жисмоний қобилияти паст, куч-қуввати нисбатан оз; заиф. - *Бурнидан тортса йиқиладиган, кучсиз, хунуккина киши* — баззоо Абдуллоҳқбой — қошини чмириб, ингичка, хотинчалиш овози билан гапга ара-лашиди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бирор иш қилиш ёки ишлаб чиқариш қобилияти, қуввати бошқалардан паст; оз; қувватсиз. *Кучсиз мотор.*

3 Иқтисодий жиҳатдан камқувват, ҳолқудрати нисбатан паст, оз. *Ҳукуматга чап бериб, кучсиз хўжаликларнинг баданига зулукдай ёпишиб олган мана шунақа одамларнинг танобини тортиш керак.* А. Қаҳҳор. Қўшчинор чироқлари.

4 Таъсир кучи паст; бўш. *Кучсиз дори.*

5 Зухур этиш даражаси паст; оз; секин ёки суст юз берадиган; заиф. *Кучсиз овоз. Кучсиз шамол. Кучсиз портлаш.* ■ *Дўллар тўғрисидаги бешинчи чироқ титраб-титраб, ун гарди ўтирган кичкина шишасидан хира, кучсиз нур сочиб туради.* А. Қодирӣ, Обид кетмон. *Кампир кучсиз хуррак торта бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Ўз иш-хунарини яхши билмайдиган, қобилияти паст; бўш. *Тўртинчи синфнинг ҳаммаси энг яхши ўқийдиган болалар бўлса ҳам, ўқишда.. ҳамма дарслардан кучсиз, русчадан эса ҳеч тайёрламайдиган Мирзажон Латифий деган ҳам бор эди.* П. Турсун. Ўқитувчи.

7 с. т. Таркибида ўғит моддалари кам; унумсиз, ориқ. *Ер кучсиз бўлганидан кейин, дармонсиз танга ёпишади-да ҳар хил дард.* С. Нуров, Нарвон.

8 Кам калорияли, енгил. *Кучсиз овқат.*

КУЧСИЗЛАНМОҚ Куч-қуввати озаймоқ, пасаймоқ; заифлашмоқ. *Уғли Тоҳиржон сил касалидан ўлгандан кейин, Шокир отанинг бели яна кўпроқ букилган, кўзлари йиғи билан яна кўпроқ кучсизланган эди.*

Ойбек, Танланган асарлар. *Қўл-оёғи увушиб, кучсизланиб қолган Ақромхон бир илож қилиб ёпиқ вагонга кириб олди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

КУЧСИЗЛИК Кам кучга эгалик, кучи камлик. *Сиз кучсизлик қилибсиз-да, ойингиз сизни енгиб қўйибди.* Аксинча, сиз ойингизга ўз тавсиригизни ўтказишингиз керак эди. Ойдин, Ўзидан кўрсин. *..қонунга қарши чиқиш учун лозим бўлган кучга молик эмас, бас, кучсизликнинг натижаси эса сукут эди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

КУЧУК [ф. *كوجك* — кичкина; майда; кичик ёшли] 1 Итнинг боласи; етилмаган ёш ит. *Ким, кучук бирлан хўтикка қанча қилсанг тарбият, Ит бўлур, эшак бўлур, бўлмаслар асло одами!* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоӣ.

2 с. т. Умуман ит. *Нури.. айвонга яқинлашгач, тупроққа қоришиб ётган катта, пахмоқ кучук занжирини шалдиратиб, ўрнидан турди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Итга нисбатли ҳақоратни билдиради. *Ховли супурувчи бола сув сепмай чангитиб юборгани учун, «Аблаҳ, кучук!» деб қўйди.* А. Қодирӣ, Меҳробдан чаён. *..Мадрайимхоннинг изидан кучуклар кўп.* С. Сиёев, Ёруғлик.

КУЧУКБАЧЧА айн. итвачча.

КУШАНДА [ф. *كشاندە* — ўлдирувчи] Еб йўқ қилувчи, ўлдирувчи. *Мушук — сичқонларнинг кушандаси.*

2 Умуман, йўқ қилувчи. *Инсон умрининг заволи бўлган наркотик моддалар, унинг қандай тури бўлишидан қатъи назар, саломатлик кушандаси эканини унутмаслик керак.* Газетадан. *Ҳар бало, ҳар иллатнинг ўз кушандаси бор.* Чўлники — сув. Ойбек, О. в. шабадалар.

КУШЕТКА [фр. *couchette* — кичик диван] Орқа суянциги йўқ диван. *Зикир Отажонов кабинетга кириб, кушеткага ўтирди-ю, кўзойнагини рўмолча билан арта бошлади.* «Муштум». *Солиҳ суриштиришларга жавоб қиларкан, ётоқхонага кириб, кушеткага чўзилди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч узрашув.

КУШОД [ф. *كشاده* ёки *كشاد* — очик, очилган, бўшатишган] 1 эск. кт. Очилиш, бўшаш. *Сайри гулшан бирла табъимки кушод ўлмас, нетай?* Увайсий. *Сабр билан бас-та эшикдир кушод.. «Ақл ақлдан қувват олади».*

Кушод тиламоқ Енгиллик, юришиш (ри-вож) тиламоқ. *Қулга қалам олиб, ненидир ижод қилган чоғларимда.. Қувониб ишимга тиларди кушод.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. **Расми кушод** Очилиш маросими. *Бултур, Масквадаги собиқ Бухоро билим юртида «кулуб» очилатурғон бўлиб, расми кушодга.. таклиф қилинган эдилар.* А. Қодир-ий, Кичик асарлар.

2 Бутунлай, роса. *Мен уни кўрмаганимга кушод уч ой бўлди.* ■ *Ўинатиб остида отни, зўрлигин кушод билдирди.* «Зулфизар билан Авазхон». *Баччағарнинг қилиб юрган ишдан кушод беҳабар эканмиз-да.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Оёғини кушод кўтариб, Аччиқланиб бу мард отди.* «Эрали ва Шерали».

КУШОЙИШ |ф. *گشايش* — очиш, очи-лиш; ҳал қилиш| *кт.* Бирор қийин ишнинг осон ҳал бўлиши, енгил битиши. *Сизга кушойиш, бизга барака билан сабр берсин.* Ҳам-за, Паранжи сирлари. -*Эй худо, ишимни ўзинг кушойишини бер,* — деганича жунай қолди. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

КУШХОНА |ф. *کوش* — ўлдирувчи < *کشتن* «ўлдирмақ» фл. ҳоз. зам. шакли + хона| Чорва молларини сўйиш, гўшт-ёғ тайёрлаш би-лан шуғулланувчи корхона. *Бибигул, куш-хонага судраб олиб кетилаётган эчкидек, аъзойи бадани титраб, аранг қадам таш-ларди.* Мирмуҳсин, Чўри.

КУЮК 1 Пиширилган, қовурилган нар-санинг куйган жойи, куйган қисми. *Куюк кулча.* ■ *Кеча кечқурун Грасиано.. пўчоқ ва нон куюклари билан қорнини тўйғазди.* Ё. Шукуров, Грасиано.

2 Куйиш натижасида ҳосил бўлган яра, жароҳат; куйган. *Қурум босган деворлар та-гида қулаб ётган куюк ёғочларни у ёқ-бу ёққа суриб кўрди.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Унинг куюк сочсиз боши, яримта юзи жизғанақ бўлиб, шилвираб турар.. эди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 *айн. куйинди.* *Офтоб тиккага келган, йўл чанги, ёнғин, куюк, дуд иси томоқлари-мизни қақратган эди.* А. Мухтор, Давр ме-нинг тақдиримда. *Шабада куюк исларини ҳам тарқатиб юборди.* А. Мухтор, Чинор.

4 *кўчма с. т.* Доғ-алам, дард-ғам; алам-ли, куйган. *Ҳар куюкка кўнар одамнинг боши.* «Гўрўғли». *Боласини кўриб, куюклари кетди.* «Юсуф ва Аҳмад». *Энди солма кўп доғингни,* *Куюк жисмим жон ўртар.* Ҳамза.

КУЮНДИ қ. куйинди.

КУЮНМОҚ қ. куйинмоқ.

КУЮНЧАК қ. куйинчак.

КУЯ 1 Қурти юнгли матоларни кўрим-сиз, яроқсиз ҳолга келтирувчи, дон ёки ўсимликларни нобуд қилувчи кичкина ка-палак. *Йигит.. Мухаммад Жамолнинг куя еган эски қоракўл папахини қозиқдан олиб, бинт устидан бошига бостириб кийди.* Ой-бек, Нур қидириб. *Гилямни ҳам адо қилур кичик бир куя.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

КУЯ 2 Нарсаларнинг куйишидан, ёни-шидан ҳосил бўладиган майда қора зарра-лар; қоракуя; қурум. *Қозонга яқин юрсанг, куяси юқар.* Мақол. ■ -*Қўлимга тушганда, юзига куя суриб, эшакка тескари миндирар эдим-да, бозорнинг ўртаси билан ҳайдаб, тўппа-тўғри қозининг ҳузурига олиб борар эдим,* — деди Халфа. П. Турсун, Ўқитувчи.

КУҲ тақд. с. Бирор нарсани, мас. кўлни иситиш учун унга қаттиқ пуфлаганда чи-қадитан товуш.

КУҲЛАМОҚ «Куҳ» деб нафас чиқармоқ (одатда кўлни иситиш учун шундай қили-нади). -*Бугун совуқ ҳам аччиққина,* — деди қўлларини куҳлаб Анзират. Ойбек, О. в. ша-бадалар.

КЪЯТ Мьянма (Бирма)нинг асосий пул бирлиги.

КЮРИЙ [лот. *curium* < фр. *Curie* — эр-хотин Пьер Кюри ва Мария Склодов-ская-Кюри фамилиясидан] Менделеев даврий системасининг III гуруҳига ман-суб кимёвий элемент; кумушсимон радио-актив металл.

КЎҒАН шв. Кўзи-улоқлар қатор қилиб боғлаб қўйиладиган (қўй-эчкини соғишда ишлатиладиган) илмоқли арқон; чилвир. [Баҳромгулнинг] *Орқасидан беклар келиб, кайвони билан Гулнорни ҳайдаб келиб.. ҳам-масини кўганга боғлаб, қул бозорида қатор қилиб тизди.* «Зулфизар билан Авазхон».

КЎҒАНЛАМОҚ шв. Кўган билан боғ-ламоқ. *Карим ака қорамолларни жой-жойи-га боғлади, эчкиларни кўганлади.* М. Ҳазрат-қулов, Журъат. *Бўрининг онаси қўй-эчкилар-ни кўганлади.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

КЎЗ 1 Тирик мавжудотнинг кўриш аъзоси. *Кўз косаси. Кўз оқи. Кўз қорачиғи. Қора кўз. Кўк кўз. Хумор кўз. Аяган кўзга чўп тушар.* Мақол. *Қарға қарғанинг кўзини*

чўқимайди. Мақол. Кўз кўрқоқ, қўл ботир. Мақол. ■ *Мастон, унга эътибор қилмай, отнинг тумшугидан кўтариб, унинг очик қолган кўзларига қаради.* А. Қаҳҳор, Мастон. *Гавҳар ўртадаги симёғоч учуда осилиб турган лампочка ёруғидан қамашган кўзларини кафти билан пана қилиб, ёғоч зиналардан чиқиб келди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Кўзи ёшли одамни Кўзим асло кўрмаса.* Шухрат.

Кўз гавҳари анат. Кўз қорачиғи остида икки томони қавариқ линза шаклидаги тиниқ танача. **Кўз кўриб (ёки кўрмаган), қулоқ эшитмаган** Бутунлай номаълум (нарсa, жой ва ш. к. ҳақида). *Бирдан кўз кўриб, қулоқ эшитмаган бир жониворни кўргандек, ҳайрон бўлиб, секин ўрнидан турди.* «Гулдаста». *Ўрис табиб Анахоннинг қорнини ёрар эмиш.. Кўз кўриб, қулоқ эшитмаган касофат иш.* К. Яшин, Ҳамза. **Кўз нурини тўкмоқ** Кўз қувватини сарфламоқ (ўқиш, ёзиш, тикиш каби ишларга нисбатан). - *Мен.. йигирма йил халифа учун кўз нури тўкиб ишлабман – деди Чоргул биби.* С. Айний, Қуллар. **Кўз олди ёки кўз ўнги** Кўз кўриб турган, кўриниб турган майдон, фазо. *Ҳамманинг кўз(и) олдида.* **Кўз қири билан қарамоқ** Кўзининг бир чеккаси (ён томони) билан қарамоқ. *Гавҳар кўзи қири билан Зулайҳога, кейин Абдухалилга қаради.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Кўз қисмоқ** Бирор нарсани билдириш, ишора қилиш учун кўзини (одатда, биттасини) юммоқ (қисмоқ). *Муллажон амаки «қиҳ-қиҳ»лаб кулиб, кейин менга қараб, кўзларини қисдилар.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Жияним менга кўз қисиб, «кўяверинг» дегандек ишора қилди.* «Гулдаста». *Гарчи йиғилганлар орасида луқмаларга битта-яримта кўз қисиб ишора қилди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

2 Назар, нигоҳ; қараш. [Кумушнинг] *Кўзлари ўйнагувчи қизларда бўлса ҳам, ҳақиқатда бошқа бир нарсани кўргандек.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Гулнор бузуқ қиз бўлса, кўзимиздан узоқроқ жойга йўқолгани яхши.* Ойбек, Танланган асарлар. *Зулфизарни эса одамларнинг ёмон кўзларидан олтинларни яширгандай яширасан.* К. Яшин, Ҳамза. *Мансур ҳамон индамас, кўзларини бир нуқтадан узмас эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Кўз олди (ёки ўнги) қоронғилашмоқ Кўзи хира тортиб, кўролма қолмоқ (бирор таъсир натижасида). *Ёдгорнинг кўз ўнги қоронғилашди-ю, йиқилиб кетмаслик учун, стул ўриндигини чангаллаб олди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Кўз ташламоқ** Қарамоқ, назар солмоқ. *У ёқ-бу ёққа диққат билан кўз ташлади-да, зинадан оҳиста юқори кўтарилди..* К. Яшин, Ҳамза. *Моҳим кўз ташлаб, бир кўришда юраги жиз этди.* «Гулдаста». **Кўз тикмоқ** Тикилиб қарамоқ, интизор бўлмоқ, қарамоқ. *Катта хотинлари.. йўлига кўз тикиб.. ўтирганликларини бойвачча хаёлига ҳам келтирмас эди.* К. Яшин, Ҳамза. *Меҳри унинг кўлини маҳкам қисиб, юзига кўзини тикиб қолган эди.* К. Яшин, Ҳамза. **Кўз тутмоқ** Кутмоқ. *Келасиз деб кўз тутдим, бўлмади хабар.* Файрағий. **Кўз узмаслик (ёки олмаслик)** Тикилган ҳолда, кўзини олмай қарамоқ. *Яхши бўлди, деб ўйлади Мансур, ундан кўз узмай..* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Ҳаёт то уйга кириб кетгунча, Гуломжон кўзларини олмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Кўз уриштирмоқ** Бир-бирига қараб олишмоқ. *Саксон ёшлиги нишонланаётган кунни устозим бегона бир кампир билан кўз уриштирибди, ўша кампир бир қучоқ гул келтирган экан.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. **Кўз югуртирмоқ** Тезгина кўриб (қараб) чиқмоқ. *Йўлчи атрофига кўз югуртириб, қизга томон икки-уч қадам босди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Назирий уни [қоғозни] буклогидан очиб, кўз югуртирди.* К. Яшин, Ҳамза. **Кўзга ташланмоқ** Кўринмоқ. *..узоқда чўққилар кўзга ташланар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Кўздан кечирмоқ (ёки ўтказмоқ)** Бир чеккадан қараб, кўриб чиқмоқ; назардан (эътибордан) ўтказмоқ. *Қўлёмани кўздан кечирмоқ.* ■ *Ҳамза: «Буларнинг гуноҳи нима?» деган маънода ёнида «Садойи Фарғона»нинг бугунги сонини кўздан кечириб ўтирган Олчинбекка қаради.* К. Яшин, Ҳамза. *Қурбон ака-укалари, хеш-ақрабolarини хаёлан кўздан ўтказди.* Й. Шамшаров, Тошқин. **Кўздан қочирмоқ** 1) қайққа кетганини билмай қолмоқ, қорасини йўқотмоқ. *Кимда гумонинг бўлса, кўздан қочирма, изига туш.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) назар-эътибордан четга олмоқ; яширмоқ. *Бу жанжаллар бир ёқли бўлгунча, уни кўздан қочириб туриш*

керак. Кўзи тушмоқ Кўрмоқ, кўриб қолмоқ. *Абдуқодирбой бу пайт болалар ичидан ўғлини қидирарди. Унга кўзи тушди-ю, сўроққа тутди.* К. Яшин, Ҳамза.

3 Кўриш қобилияти. *Кўзи хира. Кўзи ўтқир. Кўзи ожиз. Кўзи яхши эмас.* ■ *Бир вақтлар дўппи тикдим, кўрпа қавидим. энди ундай ишларга кўзим ўтмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ёзувчининг кўзи ҳам, димоғи ҳам, қулоғи ҳам ҳеч кимникига ўхшамайди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

Кўздан қолмоқ 1) кўриш қобилиятини йўқотмоқ, кўрмайдиган бўлиб қолмоқ; 2) кўзини ишлатавериб, қарайвериб толиқтирмоқ. *Кечалари кўздан қолиб тиккан дўппингни ўзинг киймайсан.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Кўзни олади** Кўзга қаттиқ таъсир қилади, кўзни қамаштиради (нур, жилвали нарсалар ҳақида). *Кўзинг олур — ипаклари тиллодан.* Т. Тўла. *Зангори осмон ҳам шундай тиниқ, шундай беғуборки, кўзни олади.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 кўча Баъзи нарсаларнинг бирор белги билан ажралиб, кўзга ўхшаб кетадиган қисми, бўлаги. *Деразанинг кўзи. Ёғочнинг кўзи. Булоқнинг кўзи.*

Тиззанинг кўзи Тизза бўғими — сон суягининг болдир суяги билан бирлашган жойидаги, тизза қопқоғи остидаги чуқурча. *Юраги гупиллаб урар, шамолдан қулоқлари шанғиллар, тиззасининг кўзи муздай ерга тегиб турганини сал-пал сезарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Узукнинг кўзи** Узукка қўйилган ялтироқ тош. **Хуржуннинг кўзи** Хуржуннинг нарса солинадиган ҳар бир бўлаги.

Ақли кўзида Ақл билан иш тутмаслик, кўзга ёққанини, маъқул бўлганини қилишга нисбатан қўлланади (асосан, ёшлар ҳақида). *Ақли кўзида бўлган бир хумса савлатимга нўрт учди.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавой. **Бошга тушганини кўз кўради** Ҳаётда (тақдирда) юз берган нарсага чидашлик, бундан бошқа илож йўқлик маъносини билдиради. *Бошга тушганини кўз кўради.* Т. Ашуrow, Оқ от. **Дунё кўзига қоронғи** Дунёдаги ҳеч нарса кўзга кўринмаслиги, эътиборсиз, аҳамиятсиз ҳолатда бўлишини билдиради. *Талғат биринчи курсда ноқ Ҳамида деган қизни севиб қолган, шу қиз бўлмаса, дунё кўзига қоронғи, бемавни кўришиб кетарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ

сол. **Ёмон кўз** 1) хурофий тушунчага кўра, зарар-заҳмат, мусибат келтирувчи назар, қараш. *Лутфинисо дам ўтмасдан келиб, гоҳ «ёмон кўздан сақласин» учун, исирчи тутаттирар, гоҳ қизини қучиб йиғлар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Яна айтаман, фақат эҳтиёт бўл, ёмон кўздан ўзи асрасин.* Т. Ашуrow, Оқ от; 2) ёмон, бузуқ ният. *Ўз қадрини билган хотинга эркак киши ёмон кўз билан қарагани ботинолмайди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. **Жонини кўзига кўрсатмоқ** Ўта азоб бермоқ, қийноққа солмоқ. *Умар полвон бош эгмади. Эргашга қараб ғоз тураверди. — Ислом, мен бу итнинг вангиллашини эшитмоқчиман, жонини кўзига кўрсатиб қўй, — деди ғазабдан кўзининг пахтаси чиқиб кетган Эргаш.* К. Яшин, Ҳамза. **Ишнинг кўзини билмоқ қ. иш.** *Ишнинг кўзини биладиган қариндошларимдан бирининг хузурига бориб, ўғлимга муносиб енгилроқ иш топиб беришларини илтимос қилдим.* «Мунпум». **Кўз бўямоқ** Ўз фойдаси учун алдаб, лақиллатиб, бўлган ноқеа-ҳодисани нотўғри кўрсатмоқ; алдамоқ. *Меҳмонлардан бири, ёш болаларни тўплаб, шеър ўқиб бераётган бир жувонга таъна қилди: — Мусобақада кўз бўяш билан ютган экансиз-да, Тўтихон!* А. Қаҳҳор, Мирзо. **Кўз(ни) олайтирмоқ қ. олайтирмоқ.** **Кўз остига (ёки тагига) олмоқ** Ўзиники қилиш, фойдаланиш ва ш. к. мақсадда мўлжаллаб қўймоқ. *Содиқжон бойвачча «уч таноб ер, катакдек чорбоғни анчадан бери кўз остига олиб юрар, лекин буни Пулат отага айтишга юзи чидамай келар эди.* К. Яшин, Ҳамза. **Кўз очиб кўрган** Биринчи никоҳ қурган (биринчи эр ёки биринчи хотин). *Норжон она Бойдода муаллимнинг кўз очиб кўргани. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. Бу малу давлатнинг барчасини ўша кўз очиб кўрганининг битта ҳаром тукига олмайди.* К. Яшин, Ҳамза. **Кўз очиб юмгунча** Жуда тез; бир лаҳзада (вақт ҳақида). *Тўнтарини кўз очиб юмгунча юз берди.* К. Яшин, Ҳамза. *Ўша кўз очиб юмгунча ўтган вақтларда Аъзамжон Дилдорнинг ҳуснига ҳам, шўхлигига ҳам тўёлмай қолганди.* С. Аҳмад, Уфқ. **Кўз очирмаслик** Ҳалеб дўқ-пўписа, таъна-маломат қилавериб, тинчлик бермаслик, эркин ишлаганга, яшашга йўл бермаслик. **Кўз таниш қ. таниш** **3.** **Кўз тегмоқ** Хурофий тушунчага кўра, бировнинг назари тушиши сабабли огримоқ, зиён етмоқ. *Тўққиз қанотли, гул-*

дор керагали оқ уйнинг тепасида кўчқор шохи осиглиқ.. Аллонхўжа уни хонадонимга кўз тегмасин, деб ирим қилиб осган экан. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Сен билмайсан, болам, бизга кўз тегди.. хонадонимизга шайтон оралаб қолди. К. Яшин, Ҳамза. **Кўз юммоқ қ. юммоқ. Кўзга дори** Жуда қадри ва кам топиладиган, камёб нарса ҳақида. Тирикчилик қийин, қумалоқ ҳам кўзга дори. Ойбек, Танланган асарлар. **Кўзга илмаслик айн. назарга илмаслик қ. назар. Аё тўрам, айтмагунча билмадинг. Ё билмайман, бизни кўзга илмадинг.** Эргаш Жуманбулбул ўғли. **Кўзга ишонмаслик** Кўраётган нарсаси ҳақиқат эканига, ҳақиқатда ҳам шу, шундай эканига шубҳа билан қарамоқ; ўта ҳайрон бўлмоқ. У [Ўрмонжон] икки қўлида учтадан олтига чойнак кўтариб, ҳовуз бўйидаги чойхўрлар олдига кетаётган Сидиқжонни кўриб, худди кўзига ишонмагандай, туриб қолди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Кўзга кўринган** Маълум ва машҳур; таниқли, номдор (донгдор). **Кўзга кўринган олим. Кўзга суртмоқ** Ортиқ даражада қадрламоқ, эъзозламоқ. **Кўз(и)га чўп солмоқ** Билдирмай ёмонлик қилмоқ (одатда, ўз кишиси, яқинларига нисбатан). –Ҳазилингни кўй, болам, кўзга чўп солиб бўладими! – деди мулойим Зеби хола.. С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар. Фалончининг авлоди, деб кўзимга чўп солишмоқчи бўлишди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. **Кўзга яқин** Ҳусни, кўриниши ўзига жалб қиладиган (асосан, ёш ўғил-қизлар ҳақида). **Кўқоннинг кўзга яқин ўғил-қизларини отларига ўнгариб чиқиб кетишди.** К. Яшин, Ҳамза. **Кўзда тутмоқ** Мўлжал қилмоқ, назарда тутмоқ. **Гектаридан кўзда тутилганидан кўпроқ дон ва кўкпоя олинди.** Газетадан. **Кўзи етмоқ** Ишончи комил бўлмоқ. **Отамурод охири кийик оёққа тура олмаслигига.. кўзи етиб, ўрнидан турди-да, пичоғини қинидан чиқариб, Султоновга узатди..** М. Мансуров, Ёмби. **Умрида қалбакчилик нималигини билмай ўсган қиз учун ёлгон билан тил топишиш қийин эди. Бу вазиятда яшай олмаслигига кўзи етди.** Ж. Абдуллахонов, Хонадон. **Кўзи ёримоқ** Бўшанмоқ, туғмоқ, **Ўғил муборак бўлсин, болам! Ҳозиргина кўзи ёриди.** Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Кўзи илинмоқ (ёки кетмоқ)** Уйқуга кетмоқ, ухлай бошламоқ. **Ҳожи хола кўзи илиниб, энди хуррак ота бошлаган эди, Тўраҳон гап қотиб**

қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Энди кўзи илинди дегунча, замбилда бемажол ётган ҳалиги боланинг нурсиз башараси.. кўз олди-га келар эди-да, уйқусини қочириб юборарди.** К. Яшин, Ҳамза. **Кўзи мошдек очилмоқ** Ақли жойига келмоқ, аҳволни яхши (тўғри) фаҳмлайдиган ҳолга келмоқ. **Ҳалигина «отиш, қириб ташлаш керак», деб бу кучни менсимаётган Китаевнинг кўзи мошдек очилиб, аҳволнинг ниҳоятда мураккаблигини фаҳмлади.** К. Яшин, Ҳамза. **Кўзи оч** Бори билан қаноатланмайдиган, тўймайдиган. **Кўзи очилмоқ** Ақли жойига келмоқ, ўйлаб иш қиладиган бўлмоқ. ..қўшимни бир қарра танқид қилайлик, интил, шмингни бойит, дейлик. Интилмас, ўзидан кўрсин, иши чиппака чиққанда, кўзи очилади. Ойбек, О. в. шабадалар. **Мендан хавотир олманг, оға, аччиқ-чучукни тотиб, кўзим очилиб қолган.** М. Осим, Ибн Сино қиссаси. **Кўзи очик** 1) ишнинг моҳиятига тушунадиган; яхши-ёмонни фаҳмлайдиган. **Яраларимизга, дардларимизга малҳам қидирган ва оламдан хабардор, кўзи очик одамларимиз бор.** **Юрт қайғусига улар чора кўради.** Ойбек, Танланган асарлар; 2) ўлмаган, ҳаёт. ..худога минг қатла шукур, кўзим очик пайтда қизгинанинг тўйини кўрадиган бўлдим. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Кўзи очик кетмоқ с. т.** Дунёдан армон билан, мақсадига етолмасдан ўтмоқ. **Кўзи пишмоқ** Бирор иш-фаолиятда катта малака (кўникма) ҳосил қилмоқ, ўзиники қилиб юбормоқ. **Бойдода муаллим бошлиқ қурилиш ишида кўпдан кўзи нишиб кетган кексалар ёшларга маслаҳатгўй.** Ж. Абдуллахонов, Хонадон. **Эрларининг ҳар бир хатти-ҳаракатлари маъносини улар билишадди, бунга уларнинг кўзлари нишиб кетган.** К. Яшин, Ҳамза. **Кўзи тинмоқ қ. тинмоқ.** ..боши айланиб, кўзи тиниб, ерга йиқилди. К. Яшин, Ҳамза. **Кўзи тор** Ўзгага ҳеч нарсани раво кўрмайдиган; зиқна, бахил. -**Ўзлариям ўлгунча кўзи тор, зиқна, – деди Латип.** Ф. Фулом, Шум бола. **Кўзи тўрт (бўлмоқ)** Йўлига интизор. **Шукур, ўғлим, шукур, келдингми? Сени келади, деб ойинг иккаламизнинг бир ойдан бери кўзимиз тўрт.** Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? **Кўзи ўйнамоқ** Ҳаваси келмоқ. **Уртоқлари кўриб, кўзлари ўйнади. Кўзи қаттиқ с. т.** Кишига тикилиб қарайдиган, уялмайдиган, ҳаёсиз. **Бироқ қиз қурғур ота-онасига ўхшамайди-да: кўзи қаттиқ, тили тез, димоғдор қиз**

бўлибди. Ойбек, О. в. шабадалар. **Кўзи қиймаслик** Беришга, баҳридан ўтишга ачиниш, кўнгли бўлмаслик. *Манови кучукни ўлдиришга кўзим қиймай турибди. Қарамайсанми, чиябўридай ёпишиб олганини.* С. Сиёев. Ёруғлик. **Кўзга иссиқ кўринмоқ** қ. **иссиқ**. *Ҳалидан бери тикиламан, кўзимга иссиқ кўриндиз, сўраганинг айби йўқ, дейишади, қаердансиз?* С. Кароматов, Олтин қум. **Кўзига кўринмаслик** Эътибордан йўқолмоқ. *Ачахоннинг жони ҳам унинг кўзига кўринмади-ку... Улимига рози бўлди унинг.* К. Яшин, Ҳамза. **Кўзинга қара** «Хушёр бўл», «эҳтиёт бўл», «бошқа ёққа чалғима», «алахсима» маъноларида ишлатиладиган ибора. **Кўзини ёғ босмоқ** Унча-мунчани, ҳатто танишларни ҳам танимайдиган (назарга илмайдиган) бўлмоқ. *Мен кўзини ёғ босган бандаларга эланмайман, арзимни худога айтаман.* К. Яшин, Ҳамза. **Кўзини шамғалат қилиб** Чалғитиб, кўрмайдиган ҳолатга солиб. *Тонг отар пайтда, «тўртинчи»ларнинг кўзини шамғалат қилиб, тўқайзор ичидан йўлга чиқишлари лозимлигини тайинлади.* К. Яшин, Ҳамза. **Кўзининг оқу қораси** Энг яқин кишиси, яккаю ёлғизи (кўпинча фарзанд ҳақида). *Наинки битта шу қизи деб умрини ўтказса, кўзимнинг оқу қораси деб авайласа.. ўстирса-ю, у юзига тик қараса.* Ў. Ҳошимов. **Қалбингга кулоқ сол.** *Отанинг ҳам, онамнинг ҳам биттаю битта кўзининг оқу қораси мен эдим.* Ф. Расул, Адолат. **Кўзининг пахтаси чиқмоқ** Ўта даражадаги ғазаб, ҳаяжон ва ш. к. таъсирида кўзи ола-кула бўлмоқ. *-Исло.. жонини кўзига бир кўрсатиб қўй, — деди ғазабдан кўзининг пахтаси чиқиб кетган Эргаш.* К. Яшин, Ҳамза. **Кўргани кўзи йўқ** Жуда ёмон кўради, ҳатто кўришни ҳам хоҳламайди. *Улар ўша дума сайловидан кейин сизни кўргани кўзлари йўқ, ҳатто жонингизга қасд қилишдан ҳам тойишмайди.* К. Яшин, Ҳамза. **Аслида уларни унча хушламайман, кўргани кўзим йўқ.** Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. **Қош қўяман деб, кўз чиқармоқ** Зарар-зиён, шикаст етказадиган ишни қилиб қўймоқ. *Мен ҳазиллашган эдим. Лекин қош қўяман деб, кўз чиқаришимни ўйламаган эканман.* К. Яшин, Ҳамза. **Қўшнинг кўр бўлса, кўзингни қис** «Ён-атрофингдагиларга қараб, ўшаларга хуш келадиган қилиб иш тут» маъносида ишлатиладиган мақол.

КўЗА Сув солиш, ташиш учун ишлатиладиган қорни кенг, бўғзи ингичка, бир томонида дастаси бор идиш. *Сув келтирдан хор-зору кўза синдирган азиз.* Мақол. ■ *Сопол кўза бир зумда синиб, сувлари ерга синди, мис кўза эса терлаган қўлдан чиқиб кетди-ю, тошдан тошга урилиб, пастга юмалади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ҳар куни эрта билан икки меш сувни «Чашмаи Ҳизр»дан олиб келиб, бирини Меъмор хонадондаги, иккинчисини ўз кулбасидаги мис кўзаларга тўлдирди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

КўЗАНАК кам қўлл. Кўзга ўхшаш тешик. *Асалари инининг кўзанаклари.* ■ *-Мен бечоранинг тилим ғулдураб, арз-ҳол қилдимки, мени ҳам шу ҳалқаи илоҳийга [қаландарликка] бир кўзанак занжирдай тиркаб, қаландарбаччиликка қабул қилсалар экан, — деди Шум бола.* Ф. Фулом, Шум бола.

КўЗБОЙЛОҒИЧ с. т. Ҳар хил сеҳр ишлари, найрангбозликлар кўрсатувчи; найрангбоз, фокусчи. *Бу ерда [Ҳиндистонда] масхарабозларни, кўзбойлогичларни, илон ўйнатувчиларни кўрасиз.* З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари.

КўЗБОҒЛОВЧИ айн. кўзбойлогич.

КўЗБОҒЧИ шв. кўзбойлогич.

КўЗБЎЯМАЧИ Ўз фойдаси учун маълумотларни, бўлган воқеа-ҳодисаларни бузиб, нотўғри кўрсатувчи, бошқаларни алдовчи, алдоқчи. *Ёки шундай усул билан бюрократни ҳам, порахўрни ҳам, кўзбўямачи-қаллобни ҳам доволат бўлмасмикан?* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

КўЗБЎЯМАЧИЛИК Кўзбўямачига хос иш, хатти-ҳаракат. *Очиқ ҳаракат қилишга эса халқдан қўрқадилар. Писмиқлик билан, кўзбўямачилик билан иш кўрадилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кўзбўямачилик билан кун кўрадиган текинхўр кампир беморни йўлдан уриб, врачча боришга маслаҳат бермаган.* «Муштум».

КўЗГУ 1 кт. айн. ойна 3, 4. *Ўрнидан туриб, кўк шойи парда тутилган дераза ёнидаги буй баравар келадиган кўзгу олдида келди.* С. Абдуқаҳҳор, Нусхаой. *..ёлғиз Шаҳзодадонгина.. бир қўлида кўзгу, бир қўлида буйрачўп: ўсма қўйиб, ўз ҳусну латофатига маҳлиё бўлиб ўтирарди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Умуман, бирор нарсани акс эттирувчи, ифодаловчи нарса. *Кўз юракнинг кўзгуси бўлса, нутқ — бошдаги фикрнинг мезони.* *Буни Элмурод яхши билар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳа, меҳнат чиндан ҳам ҳаёт кўзгу-*

си, унда инсон ўз фаолиятининг кундалик маҳсулини кўради. Газетадан.

КЎЗДАЙ, -дек 1 Кўзга ўхшаш, кўз каби. *Узукларга солинган кўздай бўлди Ойчинор. «Ойсулув».*

2 (баъзи сўзлар билан) Жуда яқин муносабатли. *Кўздай қўшиллар, қиёмат кун қўшнидан, деган. Айтингллар, отам сизларга нима ёмонлик қилганлар? К. Яшин, Ҳамза. -Кўздек оғайнисиз, Омон. Бундай бир-биримизни алдаб юришимиз яхши эмас, — деди Шум бола. Ф. Фулом, Шум бола.*

КЎЗИКМОҚ Хурофий тушунчага кура, ўзганинг ёмон назари таъсир этмоқ; шундай назар таъсирида оғримоқ, салбий ҳолат юз бермоқ; кўз тегмоқ (қ. кўз). *Исириқ солиб, ҳазрати Баҳовуддинга ўн битта кулча атаб қўй, болам. Қизинг кўзиккан, ҳа, ёмон кўз оралаган.. Мирмуҳсин, Меъмор. [Бўри қора:] Эй, мунча кўп тикилма, қассоб! Ирим-сиримга ишонмайман-у, сенинг кўзинг бор дейман-ов. Шу жонивор кўзикиб қолса, уяман шу нўстакдаги тешиқларингни. «Гулистон».*

КЎЗ-КЎЗ: кўз-кўз қилмоқ (ёки этмоқ) Бошқаларни қизиқтириш, ҳавасини келтириш учун мақтаниб кўрсатмоқ; намойиш қилмоқ. *Аҳмад дафтари, Меҳри гулдастасини, Кўзибой расмларини кўз-кўз қилмоқда эди. Ҳ. Назир. Сўнмас чақмоқлар. Сенинг жиндек ишингни ҳам кўкка кўтариб мақтасалар, кўз-кўз қилсалар.. газетада суратларинг чиқса. Шухрат, Шинелли йиллар. Кўз олдимдан ўтар асрлар, Кўз-кўз этиб нуқсу чиройин. А. Орипов.*

КЎЗКЎЗЛАМОҚ кам қўлл. айн. кўз-кўз қилмоқ қ. кўз-кўз. *Дилшод китобни Тўтиқиздан қочириброк кўзкўзлади. М. Исмоилий. Фарғона т. о.*

КЎЗЛАМОҚ 1 Бирор нарса ёки мақсадни кўзда тутмоқ, мўлжалламоқ ва ўшанга эришиш учун ҳаракат қилмоқ. *Тинчини кўзламоқ. Давлат манфаатини кўзламоқ. Маҳсулот чиқаришни кўпайтиришни кўзламоқ. ■ Жўрабек кўзлаган мақсадига етди азамат.. Мирмуҳсин, Қуламас қоя. Оқилахон она, ишининг фойда чиқадиган томонини кўзлайверганингиз маъқул. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.*

Олисни (ёки узоқни) кўзламоқ Кейин келадиган натижани, оқибатини ўйлаб, шу нуқтаи назардан иш тутмоқ. *Эшон олисни кўзлайди. Н. Сафаров, Шарқ тонги. Саралаш, танлаш катта мақсад, узоқни кўзлаб*

қилинади. С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар.

2 Мўлжалга, нишонга олмақ, мўлжалламоқ, пойламоқ. *Ҳозир бўш келсам, мени кўкраги билан итариб юборадиган. Агар тегса, мен ҳам тушираман, деб лунжини кўзлаб турибман. Ҳ. Назир. Ёнар дарё. Кўздан кўзлаб отгайсан, Ёй тортгин, Шодмон мерган! «Гулнорпар».*

КЎЗЛИ (аниқловчи сўзлар билан) 1 Кўзи бор. *Қора кўзли. Катта кўзли. Қисик кўзли. Шиша кўзли одам. ■ Мирёқубдай қора ва чиройли кўзли.. озода ва ширин сўзли эркакни қайдан топиб бўлади? Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

2 Кўзга ўхшаш тешиги, изи ёки ўрни бор. *Майда кўзли тўр. Олти кўзли дераза. Кўп кўзли тахта. Бриллиант кўзли узук. ■ Гулнор оддий қизил тош кўзли кумуш узукни чўнтагидан олиб, Унсинга кўрсатди. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 кўчма Нарсаларнинг моҳиятига тушунадиган, биладиган; кўзи ўткир. *Шокиржон ака бирда бу бозорга иши тушмаган одам бўлганлиги учун, алданиб қолмайин деб, бозордан «кўзли»роқ таниш одам қидирди. С. Абдулла, Дами чиқиб кетди. Кейин [академик] Мелиқўзига қаради: -Кўзли деҳқон экансан, укам. Тан бердим. Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли. -Ҳа, энди қиш чиқди, — дейишди кўзли деҳқонлар. — Эртадан экин-тикин пайига тушиш керак. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.*

4 с. т. Кўз-назари ёмон таъсирли, кўзи тегадиган, «кўзи ёмон». *Кўзли одам қаттиқ тикилса, отдан қулатади.*

КЎЗМУНЧОҚ «Кўз тегмасин» учун (одатда, ёш боланинг кўли, кийими ва ш. к. га) тақиб кўйиладиган мунчоқ. *Бола эмиб тўйиб, чачвон тагидан чиқди, унинг тумор ва кўзмунчоқ тақилган қизил дўпписи тагидан кокили диккайиб чиқиб турарди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Шу замоннинг қизлари ҳаммасини қўйиб, кўзмунчоқ тақармиди? Ойдин, Дўндиқдан ҳам ёш экан.*

КЎЗОЙНАК Одатдаги меъёрда кўриш ёки кўзни ҳимоя қилиш учун тақиладиган, икита шиша кўз ўрнатилган маҳсус асбоб; ойнак. *Сақлагич кўзойнак. Кўзойнак тутмоқ. ■ Кўзойнак тутиб олиб, сандалнинг бир четиде алланарса ямаб ўтирган Хосият буви Адолатни кўриб ҳайрон бўлди. С. Зуннунова.*

Гулхан. У қора кўзойнагини олмай, кўкрагини фоз қилиб ўтирарди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

КЎЗОЙНАКЛИ Кўзойнак таққан, кўзойнаги бор. Кўзойнакли киши. ■ Абдишукур манглайи тиришган, кўзойнакли.. ориққина киши. Ойбек, Танланган асарлар. Кадрлар бўлимидаги кўзойнакли чол «хужжатларинг чала экан», деб хархаша қилди. С. Сиёев, Ёруғлик.

Кўзойнакли илон зоол. Бўйнининг орқа томонида кўзойнакка ўхшаш ҳалқасимон доғи бор, йирик заҳарли илон; кобра.

КЎЗСИЗ 1 Кўзи йўқ, кўрмайдиган; кўр. Кўзсиз одам. Тузсизни кўзсиз ҳам билади. Мақол.

2 Кўзи, тешиги, бирор нарсанинг ўрни, изи йўқ. Кўзсиз тахта. ■ Ҳатто бўш уйларнинг кичкина кўзсиз деразаларига ҳам боқшига ботинмасдилар. Ойбек, Қуёш қораймас.

КЎЗ-ҚУЛОҚ : кўз-қулоқ бўлиб турмоқ Қараб, эшитиб, кузатиб турмоқ; пойлаб турмоқ. Урмонжон тўсатдан келиб қолди. Унинг келганини на Қурбон ота пайқайди, на кўз-қулоқ бўлиб турган Сидиқжон. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Акам Қобил карвонни «дарвозага кўз-қулоқ бўлиб туринг», деб эшикка чиқариб юборди. Ҳ. Гулом, Машъал.

КЎЙ | ф. *كوي* — кўча, йўл; қишлоқ, маҳалла| 1 эск. Кўча; йўл. Юсуфбек ҳожи, то Эскижўвага етгунча, ўзининг юқоридаги сўзини кўй, гузар халқига такрорлаб келмоқда эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 (ў. -п. ёки ж. к. шаклида — **кўйига, кўйида**) Бирор нарса дарди, савдоси, ҳаракати. Ниманинг кўйида юрибсиз? ■ Дўснат тирикчилик кўйига тушди. П. Турсун, Ўқитувчи. Бу ухлагувчи менинг ҳалол рафиқам бўлиб, икки йилдан бери мен ҳам унинг кўйида саргардонман. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 (бирор аниқловчи сўз билан) Аҳволда, ҳолатда. Элмурод шу кўйи яна бирмунча юргач, тўхтади-да, йўл четидаги бир тошга ўтирди. П. Турсун, Ўқитувчи. Домла Ниёз турган кўйи ёрлиқни ўқиди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

КЎЙЛАК Ёз (иссиқ) вақтларида устан кийиладиган, ялангқават, ёқа ва енгли, эркакларники белдан пастроққача, аёлларники эса этаги узун бўладиган кийим (совуқ вақтларда жемпер, костюм кабиларнинг

остидан кийилади). Чит кўйлак. Шойи кўйлак. Атлас кўйлак. Эркаклар кўйлаги. ■ Шерали кўйлагини шимининг ичига тиқиб, камарини тортаётганда.. дераза ойнасини чертиб, уни шошилтирарди. С. Кароматов, Олтин кум. Кўйлак энги тирсакка қадар шимарилган; тиқмачоқдай билакларида илон бошли биллагузуклар ёнади. Ойбек, Танланган асарлар. Кўйлагининг этаклари тонг шудрингидан ҳўл бўлиб кетганига, енгининг учлари кўкариб қолаётганига қарамай, чаққон ишга киришди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

Бир кўйлакни ортиқ (ёки кўпроқ) йиртган Ёши катта; турмуш тажрибаси кўп, кўпроқ биладиган. Исроилдан сўраймикин? У, уруш кўрган, мenden кўра кўпроқ кўйлак йиртган.. И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Битта кўйлаги иккита бўлди** Моддий аҳволи яхшиланди, бойиб қолди. Энди жир битди-да! Битта кўйлак иккита бўлди! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Кўйлагига сиғмай кетди айн. терисига сиғмай кетди қ. тери.**

КЎЙЛАКБОП Кўйлак қилса бўладиган, кўйлакка ярайдиган, арзийдиган. Кўйлакбоп чит.

КЎЙЛАКЛИ Кўйлак кийган; кўйлаги бор. Қора кўйлакли қиз. ■ Уртада ўтирган қизғиш сатин кўйлакли Маърифатой, қўлидаги қаламнинг учсиз томонини иягига тираб.. ўтирибди. П. Турсун, Ўқитувчи.

КЎЙЛАКЛИК Кўйлак қилинадиган; кўйлакка старли; кўйлакбоп (газлама, мато). Бир кўйлаклик шоҳи. Уч кўйлаклик мато. ■ Адолат юпангандан кейин, Усмонжон стол устига — қоғозда ўроғлиқ турган нарсага ишора қилиб деди: —Сизга кўйлаклик олиб келдим. С. Зуннунова, Гулхан.

КЎЙЛАКЧАН Фақат кўйлакнинг ўзида, бошқа устки кийимсиз. Мактаб олдидаги майдончада кўйлакчан, яланг оёқ, яланг бош, лапта уйнашаётган болаларнинг шўх кулгилари.. тинди. С. Анорбоев, Оқсой. [Ҳасанали] Кўйлакчан эгнига чопонини ёпишиб, ўрнидан турди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КЎК 1 Тиниқ осмон рангидаги; мовий, зангори. Кўк кўз. Кўк бўёқ. ■ Қўлимизда товланар жаажжи-жаажжи байроқлар, Осмонда кўк, қизил шар енгили учиб уйноқлар. И. Муслим.

2 Кул рангидаги, кулранг. Кўк бури. Кўк каптар. ■ Қамчи кўк от билан саман той-

ни етаклаб, дарё томонга кетди. Х. Фулом, Машъал.

3 с. т. Яшил, сабза. Кўк ўт. ■ Қаршимда тебранар кўк барглар ҳар он. Ю. Ҳамдам.

4 Ер устида гумбаз шаклида кўриниб турадиган ҳаво қатлами; осмон. Энкайганга энкайгин, бошинг ерга теккунча, Кеккайганга кеккайгин, бошинг кўкка етгунча. Мақол. ■ Мартнинг охирги кунлари. Кўк юзида сузиб юрган булут парчалари офтобни бир зумда юз куйга соляпти. А. Қаҳдор, Минг бир жон.

5 Ўсаётган ўт-ўсимлик, ўт-ўлан; майса, кукат. Ёмғирлар ёғиб, ерда ўт-ўланлар кўрина бошлади, ҳайвонларнинг оғзи кўкка тегди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Менинг бригадамга қарашли ердан уч гектарига миср пахта экдим. Кўки жуда яхши. Ф. Фулом, Тирилган мурда.

6 Баҳорда янги чиққан, сомса, чуввара каби овқатларга ишлатиладиган отқулоқ, йўнғичқа, жағжағ, исмалоқ каби кўкатларнинг умумий номи ва шундай кўкатлар қўшиб тайёрланган овқат. Кўк сомса. Кўк шўрва. ■ Кўк териш баҳонаси билан далаларни тусай бошлаган эди. Чўлпон, Кеча ва кундуз.

Кўк сомса Ичига янги ўсиб чиққан жағжағ, йўнғичқа, исмалоқ, ялпиз каби ўт-ўланлар баргини пиёз билан қиймалаб, оширма ёки оддий хамирга ўраб тайёрланган сомса.

7 Кашнич, жанбил, укроп каби овқатга қўшиб ейиладиган резавор ўсимликлар, кўкат. Кўк солиб қатиқланган маставанинг лаззатли ҳиди келди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

8 с. т. (3-ш. бирл. шаклида — кўки) Доллар. Бир пачка кўки билан қўлга тушибди, иш чатоқ.

Боши кўкка етди қ. бош. Еру кўкка ишонмаслик Ўта даражада эҳтиётламоқ. Қизим бечора уни [Ёдогани] ерга ҳам, кўкка ҳам ишонмайди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Кулини кўкка соғурмоқ қ. соғурмоқ 3. Кўкка кўтармоқ Таъриф, тавсифини жуда оширмоқ, ўта мақтамоқ. -Муштоқман, аммо бир оз сабр эт, — деди лабларидан мева ширасини артиб Аҳмад Ҳусайн. — Қани, сен ҳали кўкка кўтарган таълимот қайси? Ойбек, Нур қидириб. Тутуни кўкка чиқмоқ Ўта даражада хафа бўлмоқ, хуноб бўлмоқ. Ўзбек ойим ўғлининг «ўлганни устига чиқиб тепиш»

қабилдан бўлган бу ҳаракатидан тутуни кўкка чиқиб, борлиқ қаҳр-ғазабини эри устига тўқади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КЎКА, кўка гули Йирик баргли, баргининг усти силлиқ, ости қалин оқ тукли, гули сариқ кўп йиллик ўсимлик.

КЎКАЙ шв. Кўнгил, дил. Бу гапларни кўкайинга келтирма, Хуш келибсан она манзил, она жой. «Юсуф ва Аҳмад». [Қорасочнинг]. қийиқ кўзлари қиздай қилиқли йиғитларнинг ҳам кўкайида туғён қўзғатар эди. Т. Сулаймон, Қорасоч. Авазхон буни ўлдириб, кўкайи ўсиб, кўтарилиб, отидан тушиб, яёв бўлди. «Маликаи айёр».

Кўкайини кесмоқ (ёки куйдирмоқ) Дилни оғритмоқ, ранжитмоқ. Болам, деб бағринга босдинг. Менинг кўкайимди кесдинг. «Маликаи айёр». Қабоқ уйиб, димоғини куйдирма, Хафа қилиб, кўкайини куйдирма. «Гулнорпари». ..кейинги кўргуликлар кўкайини кесган кўклам. ғам-аламда қовурилиб ётган хонадон учун пичан гарамлаб беришди. «Шарқ юлдузи».

КЎКАЛАМ с. т. Кўкаламзор. Болалар тоғни саёҳат қилиб, булоқлар, кўкалам ерларни томоша қилиб юрган эдилар. «Гўрўғли». От бойлашиб, кўкаламда ётинглар. «Гулихиromoн».

КЎКАЛАМЗОР Ўсиб, кўкариб турган ўт-ўсимлик, дарахтлар билан қопланган жой. Булоқ атрофидаги кўкаламзор эса жазирама иссиқларда ҳам сўлмайди, қишин-ёзин ўлмайди. П. Қодиров, Уч илди. Бўз ерларга сув чиқади, қишлоқ атрофи, тақир-бўз ерлар кўкаламзор, экинзор бўлади! М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КЎКАЛАМЗОРЛАШМОҚ Кўкаламзор бўлмоқ, кўкаламзорга айланмоқ. Шаҳар кўчалари кўкаламзорлашди.

КЎКАНЛАМОҚ қ. кўганламоқ. Қўрага иккита соғин эчки кўканлаб қўйилган эди. П. Қодиров, Қора кўзлар.

КЎКАНАК : кўзга — кўканак, оёққа (ёки бетга) — тиканак Ҳаммага халал берувчи, урушқоқ киши ҳақида айтиладиган матал. Ҳа, гарданкашлиқ қилиб, кўзга — кўканак, бетга тиканак бўлишдан ҳазар қил.. К. Яшин, Ҳамза.

КЎКАНТОЙ Лочинлар оиласига кирувчи йиртқич қуш.

КЎКАРМОҚ 1 Ўт-ўсимлик ёки барглари билан қопланиб, кўк, яшил тусга кирмоқ. Баҳор келди, далалар кўкара бошлади. ■

Гиеҳ унмаган чўллар меҳнаткашлар қони бараварига ям-яшил кўкарган эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Униб-ўсмоқ, амал олмоқ; кўкламоқ (ўт-ўсимликлар ҳақида). Экин яши кўкарди. ■ Чурук бўғотлари осилган. эски уйлارнинг томлари четида майсалар кўкарди. Ойбек, Танланган асарлар. *Боғ бригадасидаги кишилар бутун ёз бўйи уларни парвариш қилди, қаради. Лекин олмалар кўкармади.* Газетадан.

3 Кўчма Ривож топмоқ; ўсиб-унмоқ, ўсмоқ. *Дарахт бир жойда (ерда) кўкаради.* Мақол. ■ *Ер олган кўкаради, ер сотган қуриydi.* Мана бу гапнинг мағзини чақ! Ойбек, Танланган асарлар. *Бировнинг кўкарганини кўра олмайдиган ғаламисга ўхшайди.* С. Нуров, Нарвон.

4 Қаттиқ зарб, совуқ ёки бошқа бирор сабаб таъсирида кўк-қорамтир тусга кирмоқ (бадан, юз ранги ҳақида). *Боланинг қўллари совуқдан кўкариб кетибди.* ■ *Кўкариб кетган оёқни кўриб, Полвоннинг раҳми келди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Бўтавой жаҳдан кўкариб сўкинар, паранжиси елкасига тушиб кетган Эшон ая овозининг борича дод солиб, уни қарғарди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

5 Айниб, бузилиб, кўкка мойил тус олмоқ. *Гўшт кўкариб қолибди.* ■ *Кўкариб кетган бу сассиқ сувда бижиллаб ётган ҳар хил қуртлар тушган ерида бир-икки қилпанлаб, дарров уларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КЎКАТ I Ўсиб турган ўт-ўлан; ўт-ўсимлик. *Қўйларнинг барра кўкатларни ўткир тишлари билан жодидай қирқиб пишиллашлари, қўзиларнинг оналарини қидириб маърашлари атрофни босди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Мансур тизза бўйи кўкатлар устида чўнқайиб ўтирар.. ҳеч нимани кўрмас эди.* Ў. Ҳошимов. Қалбингга қулоқ сол.

2 Овқатга кўшиб ейладиган (кашнич, укроп каби резанор) ўсимликлар; ошкўк. *Хушбўй мевалар, айниқса кўкатлар, турли нав сабзавотлар жуда мўл ёғилди.* Ойбек, Нур қидириб. *Кўкат растаси, қовун бозор, ҳўл мева, қуруқ мева расталарини кўриб, ён кўчадан пастладик.* «Муштум».

КЎКАТЗОР Кўкатлар билан қопланган жой, майдон.

КЎКИМТИР I Кўк рангга яқин, кўкка мойил, кўкиш, оч кўк. [Турсуной] Маржон,

исирға, узук тақиниши бировлардан кўриб ҳавас қилар, лекин ингичка, кўкимтир томирлари билиниб турган бўйни ва қўлларига бу зийнатлар ярашиб тушмас эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Атрофдаги ҳовилардан кўтарилган тутунлар кўкимтир, майин мавж билан тиниқ, совуқ ҳавода сузади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 с. т. Яшил ёки зангор рангга яқин, оч яшил. *Кўкимтир шоҳи рўмол.* ■ У [Салимбой] кўзларини ҳовуздаги турғун кўкимтир сувга тикиб ўйлади. Ойбек, Танланган асарлар.

КЎКИШ айн. кўкимтир. *Ўртадаги ўчоқда ҳўл тўнка биқсимоқда. Ундан чиққан кўкиш тутун юқори кўтарилиб, ис босган қоп-қора шиплардан жой қидиради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КЎКЙЎТАЛ тиб. Ўқтин-ўқтин тутиб, узлуксиз йўталтирадиган, одатда болаларда бўладиган юқумли касаллик. *Йўталнинг кечаси, шунингдек, дам-бадам тутиши кўкйўталнинг алоҳида хусусиятларидандир.* Н. Исмоилов. Касалларни парвариш қилиш.

КЎКЛАМ Йилнинг қиш билан ёз оралиғидаги фасли; баҳор. *Кўклам келиши билан дала ишлари қизиб кетди.* ■ *Илк кўклам ёғдулари ўқув корпусининг узун коридорини равшанлаштириб юборган, қишда кундузи ҳам ёқиб қўйиладиган чироқлар энди ўчирилган эди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Дехқон йиғлаб-йиғлаб, баҳорга кўз тикди. Аммо кўклам серёғин келди.* С. Сиёев, Аваз.

КЎКЛАМГИ Кўклам фаслидаги, кўклам фаслида бўладиган; кўкламга оид. *Кўклагиди дала ишлари.* ■ *Шу кунларда бизнинг диққат-эътиборимиз кўклагми экишни ҳар тарафлама шай бўлиб кутиб олишга қаратилган.* Газетадан.

КЎКЛАМОҚ I с. т. Амал олмоқ, ўсиб ривожланмоқ (усимлик ҳақида). *Ҳўзалар кўклашидан то шу дамга қадар ундан кўз узмаган деҳқон ўз меҳнатининг мўъжизасига ўзи хурсанд боқади.* Газетадан. *Оппоқ шўр босган ер ўртасида онда-сонда кўклаган бедапоялар.. кўзга чалинади.* «Ўзбекистон кўриқлари».

КЎКЛАМОҚ II Йирик-йирик қилиб, наридан-бери (вақтинча) тикиб, чаতিб қўймоқ. *Машиначи қўйлакни кўклаб қўйди.* ■ *-Иш жўнашиб кетди. Ҳаш-паш дегунча кафанни ҳам кўккладик.* Ўликнинг очиқ бада-

ни мумкин қадар кўздан яширинган эди, — деди Шум бола. Ғ. Фулом, Шум бола. Пулатой костюм енгларини игна билан кўклаб берар эди. Кўклаган енгларни ўтказиш ишларининг талай қисми ҳам игна билан бажариларди. П. Қодиров, Англик ошиғи.

КЎКМАРАЗ Донли экинлар билан бирга ўсадиган, заҳарли алкалоидга эга бўлган ўсимликлардан бири. Яхши тозаланмаган бугдой ва арпада кўкмараз ўсимлигининг уруғи ҳам қолади. «Фан ва турмуш». Қишлоқ жойларда донли экинлар билан бирга ўсадиган айрим ўсимликларда (кўкмараз, эшакмия ва б.) заҳарли алкалоидлар мавжуд. С. Акромов, Гиёҳ кимёси.

КЎКНОР 1 Кўсаксимон ҳосили ичида майда кўкиш уруғи бор. танасида сут шира етишадиган бир йиллик ва кўп йиллик ўсимлик. Саид Жалолхон қайтиб кирди, бор товуши билан бақирди: — Ҳамма ерларингга кўкнор эктираман! А. Қаҳҳор, Башорат.

2 Шу ўсимликнинг ҳосилидан ивитиби, эзби тайёрланадиган, кайф берадиган ичкилик. [Марайим] Кирмаган кўча қолмади: найкини ўрганди, қора дори еди, тақяларга кириб, кўкнор ичди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КЎКНОРИ 1 айн. кўкнор. Саид Жалолхон, унинг бир қадоққа яқин кўкнорисини борлиги маълум эди, шу кўкнорини излаб, уйга кирди. А. Қаҳҳор, Башорат.

2 Кўкнор ичувчи банги. Фуломжон пинаги бузилган кўкнори сингари сесканиб, ёнига қаради. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Кўкнори хаёл Ақлга тўғри келмайдиган, рўёбга чиқиши мумкин бўлмайдиган пуч хаёл. Кўкнори хаёл қилмоқ.

КЎКНОРИХОНА Кўкнор ичимлиги тайёрланадиган ва кўкнор ичувчи бангилар йиғиладиган жой; тақя. Гузардаги эски кўкнорихона шаклидаги чойхона бузилиб, янги чойхона ташкил қилинган. Ҳ. Шамс, Душман.

Нафасинг кўкнорихонага урсин Совуқ хабар, гап билдирган кишига эътироз сифатида айтиладиган ибора. [Сайфи:] Ҳақим акамлар ваданинг устидан чиқмасалар, ҳаммамизнинг асфаласофилин бўлишимиз ҳеч гап эмас-а? — Э, нафасинг кўкнорихонага урсин! Суф сенга! — деди Эгамберди. Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди.

КЎКПОЯ Жўхори ва ш. к. айрим ўсимликларнинг жуда пишиб (қуриб) кетмаган,

молларга озуқа сифатида бериладиган маҳсули, пояси. Маккажўхори улар ерининг «мижозига» тўғри келмагани сабабли, гектаридан 130 центнердан кўкпоя олинган эмиш. «Муштум».

КЎКРАК 1 Тананинг бўйиндан қорингача бўлган олд қисми; кўкс. [Элмурод] Қизаргунча ювинди, ҳўл сочиқ билан кўкрак, бўйин ва яғринларини обдан ишқалаб, қонини бетга тепдирди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Шаҳодат муфти қарийб бутун кўкрагини ёпган баҳайбат мош-гуруч соқолини қалам билан таради. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Аёллар кўксигаги бир жуфт сут бези, эмизши аъзоси; эмчак. Гулнорнинг бўйи ўсиб, кўкраги тўлишиб, бутун гавдаси қизлик латофати билан яшнаган чоқда бойвачча уни кўз тағига олиб қўйган эди. Ойбек, Танланган асарлар.

Кўкрак бермоқ Эмизмоқ.

3 Кийимнинг юқори олд қисми. Кўкрак чўнтак. ■ Унинг эғнидаги якка бортли шевиот костюм ҳали бўйига нисбатан ингичка бўлган қадрдига кенглик қилади, кўкраги бир оз халта бўлиб, ёқаси кўчиб турибди. П. Қодиров, Уч илдиз. Ҳаво исимаган бўлса ҳам, хомсемиз ҳоким, формасининг кўкрак тугмаларини ечиб ташлаб, елпинишга тутинди. М. Исмоилов, Фарғона т. о.

4 кўча Юрак, дил. Кўзи сўқирдан кўкраги сўқир ёмон. Мақол. ■ Уйғоқ эдим.. [болани] эртага олиб кетар, ҳар нима бўлганда ҳам, кўкрагида оналик меҳри бордир [деди Сидиқжон]. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Гавҳарнинг йиғи аралаш бўғиқ овози Маҳкамга ўз кўкрагидан чиқаётгандай бўларди. П. Қодиров, Уч илдиз.

Кўкрагига шамол тегди қ. шамол. Кўкрагида ёли бор қ. ёл 1. Кўкрак кермоқ 1) гурур, кибр билан гавдани тик тутмоқ; кеккаймоқ. Уша пул бўлганда, Нусратилла Қўлатқоранинг олдига кўкрак кериб кириб борарди. А. Мухтор, Опа-сингиллар; 2) фахрланмоқ. Кўкрак кериб, постда тураман, Ватан ёви кул бўлсин доғда. Газетадан. **Кўкрак қафаси** Одамлар, сутэмизувчи ҳайвонлар ва паррандаларда кўкрак умуртқалари билан қовурғаларнинг тўш суяги ёрдамида бирикшидан ҳосил бўлган бир бутун тузилма.

КЎКРАКБУРМА : кўкракбурма кўйлак Кўкраги қат-қат тах қилиб, буриб тикил-

ган кўйлак. *Куйлак тиктирдим форма, Янгича — кўкракбурма. С. Абдулла, Ҳаёт гулшани. Лопилламай ўлсин шу кўкракбурма кўйлак!* Ойдин, Ҳикоялар.

КЎКРАҚДОР 1 Кўкраги кенг, ягриндор. *Кўкрақдор йигит.*

2 Кўкраги, эмчаги бўлиқ, катта. *Қиз ўн етти-ўн саккизга кирган, ўрта бўйли. кўкрақдор, тўлагина, лўппигина қиз эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 *кўчма*. Баланд ва баҳаво, кенг. -*Чакки эмас, — деди кўкрақдор, кенг далага қараб Уктам. Ойбек, О. в. шабадалар.*

КЎКРАҚЛИ 1 Кўкракка эга; кўкраги бор. *Муҳаммадкаримни қадди-қомати келишган, кўркам, кенг кўкракли, елкасига тегирмон тоши қўйса бўладиган йигит, деганларича бор эди. М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.*

2 *айн. кўкрақдор 2, 3. [Гуландом] Баланд бўйли, кўкракли, тўла эмас, лекин миқти, дирқиллама танга эга. Ойбек, Танланган асарлар.*

КЎКС 1 *айн. кўкрак. Қўлини кўксига қўйиб таъзим қилмоқ. — Хонанинг тўридаги пўстак устида оппоқ соқоли кўксига тушган катта саллали, ола чопонли домла ўтирарди. П. Турсун, Ўқитувчи. Жингалак сочлари кўзларини тўсиб турган Раиса икки қўли билан онасининг кўксини ушлаб, йиғлаб турарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

2 *кўчма* Юрак, қалб. [*Йўлчи*] *Гулбоғчадаги у пари кўздан ғойиб бўлгунча, отни секин юргизиб, кўксидagi чексиз шодлик билан қаноатланган, ширин уйларга ботган ҳолда кетди. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 *кўчма* Бирор нарсанинг ўртаси, ичи, бағри. *Ёшлар чўл кўксини ёриб, тобора илгарилаб борарди. Ш. Ғуломов, Шонли авлод. Ғуломжон қизларни кўм-кўк кўксига олган гўзага бир неча зум суқланиб қараб турарди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

КЎКСОВ Ўпкаси ишдан чиққан, кўп ва қаттиқ йўталадиган. *Чанг орасида битта-яримта кўксов қўйларнинг йўталгани эшитилар эди. Ғ. Ғулум, Шум бола. Бўриларнинг этни жимираштирадиган улиши, тўнғизларнинг кўксов йўталишидек ёқимсиз товуши. бу танҳо йўлчининг юрагига ваҳим сололмасди. С. Аҳмад, Одамнинг изи. Тилмоч папирос чекиб, кўксовлардай бўғилиб йўталди. Ойбек, Улуғ йўл.*

КЎКСУВ Кўздан ёш (сув) оқиб туриши билан кечадиган кўз касаллиги. *Ўрта*

Осиё халқлари «назла» ёхуд «кўксув» деб ном берган кўз касаллиги бор. Т. Қосимов, Кўзингизни эҳтиёт қилинг.

КЎКСУЛТОН Думалоқ, нордон мева-ли дарахт ва унинг меvasи. *Кўксултон атиргуллилар оиласига мансуб бўлиб, қимматли витаминларга бой мева ҳисобланади. Газетадан.*

КЎКЧА Қовуннинг ўртапишар, сершира бир тури (сертўр, кўкиш, чўзиқ қовун). *Каттақишлоқнинг эртапишар қовунлари, амири, кўкча, оқуруғлари қадим замонлардан бери машҳур. И. Раҳим, Ихлос. Патнис кўкча ва шакарпалак қосалари билан тўлиқ эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

КЎКЧИ Кашнич, кўкпиёз, укроп каби резаворлар етиштирувчи ва шундай кўкатлар билан савдо қилувчи шахс.

КЎКЧИЛ *кам қўл. айн. кўкимтир 1. У, аввал Салимбойвачча, кейин бошқалар билан чўқиштириб, шампанскийни ичди-да, йирик, кўкчил кўзларига шўхлик ва ишва беришга тириша бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.*

КЎКҚАРҒА Яшил-кўк патли, асосан Африкада қишлайдиган, кўкламда келадиган қуш.

КЎКҚЎТОН Лайлаксимонлар туркумининг қарқаралар оиласига мансуб, пати кўк, бўйни ва тумшуғи узун, балиқ, бақа ва б. майда жониворлар билан озиқланувчи йиртқич қуш.

КЎЛ Қуруқликнинг сувга тўлган (сув қоплаган), атрофи берк, чуқурликдан иборат табиий сув ҳавзаси. *Катта кўл. Чўлда юрган қўнғир ғоз, кўл қадрини не билур. Мақол. Тома-тома кўл бўлар. Мақол. — [Ғуломжон] Ой ёруғида кумуш товлаб турган кўлнинг чап қирғоғи билан настга тушиб борди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Дарё бўйида катта-кичик кўллар, тўқайзорлар кўп эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

КЎЛАГА *эск. айн. кўланка. Майдон эшиги очилди. Бири орқасидан бири юриб, икки кўлага майдонга кирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

КЎЛАМ Бирор иш-фаолиятнинг ёйилиш, қамраш доираси, ҳажми, миқёси; ривожланиш, авж олиш даражаси. *Пўлат иш бошлаган дастлабки кунданоқ иш кўламининг бу қадар катталиги, бинокорлар зиммасига катта вазифа юклатилганлигидан*

фахрлана бошлади. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Шаҳарларда қурилиш йил сайин кенгайиб бормоқда. «Ўзбекистон кўриқлари».*

КЎЛАМДОР Кенг кўламли (кўлами кенг). *Таъсирчан лирик ўйлари ва кўламдор эпик дostonлари билан миллион-миллион китобхонлар муҳаббати ва иҳлосига сазовор бўлган машҳур шоирларимиздан бири Уйғундир. «ЎТА».*

КЎЛАМЛИ Кўламга эга. *Олдинда кенг кўламли, мураккаб вазифа турарди. «Ўзбекистон кўриқлари».* *Замон кечар экан ҳар қандай дамда, Кўламли қувончу ё ногоҳ ғамда. А. Орипов.*

КЎЛАНКА 1 Офтоб нуридан тўсилган жой; соя. *Абдуваҳоб айвондаги кўланкага ўтирди, ўғилчасини тиззасига олиб, пешонасидан ўнди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Машина теракларнинг қуюқ кўланкаси остида учиб бораркан, Қудратнинг дўстлари кўм-кўк ва бўлиқ пахтазор далаларни унга кўрсатиб, фахрланар эдилар. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.*

2 Киши ва нарсаларнинг ёруғликка қарама-қарши томонга тушадиган сояси. *Аравани от тортар, кўланкасини ит тортар. Мақол. ■ Олис-олисларда йигитларнинг кўланкалари кўринади. «Ўзбекистон кўриқлари».* *Рўпарадаги уйда чироқ ёнди. Дарпарда орқасида тебраниб турган кўланка тўхтади. Газетадан. Қарағайларнинг кўланкаси тунги сокин ҳавода қимир этмай турарди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.*

3 Узоқда, қоронғилиқда, туманда ғирашира кўринган нарса; қора, шарпа. *Кўнгли алдамаган экан: узоқдан алақандай кўланка қорайиб кўринди. Х. Султонов, Онамнинг юрти. Башорат яқин борди, кўланка яна қимирлади. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

4 кўчма Бирор ички руҳий ҳолатнинг (мас. ташвиш, ғам, азоб) ифодаси, акси. *Шеърят бошига зулмат кўланкаси тушиди. Зулфия, Хаёллар, туйғулар. ..унинг [Мадраиймининг] нуруний чеҳрасини, худди қуёшни булут босганидек, қайғу-алам кўланкаси чулғаб олди. «Муштум». Иқбол хола унинг чеҳрасидаги алам кўланкасини илғамади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

5 кўчма (3-ш. эгалик ва ў.-п. к. шаклида) Бирор кимсанинг ҳимояси; паноҳ, ҳомийлик. *Бировнинг кўланкасида яшамоқ. ■ -Қалай, Ҳомидбек, юртларингиз тинч-*

ликми? -Худого шукур, давлатлари кўланкасида. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 кам қўлл. Нарсаларнинг бошланғич шакли, ҳали тўла шаклланмаган умумий кўриниши. *Чигит экиш бошлангунча, янги қишлоқнинг кўланкаси кўриниб қолди: ..ҳали очилмаган кўчаларнинг икки юзига саксон беш мингдан ортиқ кўчат ўтқазилди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

Кўланкаси қолибди Жуда озиб кетибди, рамақижон бўлиб қолибди. *Сўрила-сўрила кўланкаси қолган совлиқ нимага ярайди? С. Анорбоев, Оқсой. Кўланка (сини) солмоқ* Салбий таъсирини ўтказмоқ. *[Нигоранинг].. бу табассуми зўрма-зўраки эканини, қандайдир ғусса юзига кўланка солиб турганини Шербек бир боқишдаёқ пайқади. С. Анорбоев, Оқсой. Уруш барча қатори Мақсуда оpanинг ҳам бошига ўз кўланкасини солди. Газетадан. Ўз кўланкасида (ҳам) кўрқмоқ* Ҳар нарсадан кўрқадиган, хавфсирайдиган бўлмоқ. *Лекин Мадамни юрагини олдириб, ўз кўланкасида кўрқадиган бўлиб қолди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ўзи хон, кўланкаси майдон қ. хон. Қора кўланка* Ёмонлик, бало рамзи. *Биламан, ана, ҳозир сен турган ўлка Бошида қанот ёзган қора кўланка. Файратий.*

КЎЛБАР Улоқнинг терисидан ошлаб ишланган чармдан қилинган тўрва. *Қаландар: -Йиғламанлар!- деб кўлбаридан иккисига бир нон олиб берди. «Эрали ва Шерали».*

КЎЛБУҚА Қамишзорларда яшайдиган балиқхўр тунги қуш.

КЎЛВОР, кўлбор: кўлвор (ёки кўлбор) илон Думининг учи тўмтоқ, халқ табобатида тўшти шифобахш ҳисобланувчи захарли илон. *Чайла ёнида сув истабми, соя истабми келиб қолган, узунлиги ярим қулоқ кўлвор илон.. ётарди. «Ёшлик».* *Кўлбор илон Нуротада жуда кўп учрайди. «Фан ва турмуш».*

КЎЛИК шв. Юк тортувчи ҳайвон, отулов, транспорт. *-Париларнинг макони олис, болам, кўлигинг йўқ, шерининг йўқ, қандай етасан, - деди кампир. «Фольклор».* *Жой ниҳоятда пинҳона бўлгани учун атрофда бирор кўлик кўзга ташланмайди. М. Қўшжонов, Дийдор.*

КЎЛКА кам қўлл. айн. кўланка. *Жимжит, қоронғи кўчалардан отни қаттиқ ҳайдаб кетди. Хўштак, шақилдоқ чалган танҳо*

қоровул кўлкалари унда-бунда учраб қолар эди. Ойбек, Танланган асарлар. *Олма, ўрик, бодом гул очади, Супамизда салқин кўлкаси.* Миртемир.

КЎЛЛАМОҚ Оқмай, бир жойга тўпланиб, йиғилиб қолмоқ, кўл бўлиб қолмоқ (сув ҳақида). *Сайфи тол соясига ётиб, хуррак отяпти. Сув эса эгатларнинг бир жойидан югуриб ўтяпти, бир жойида кўллаб қоляпти.* Газетадан. *Сквер томондан оқиб тушган баҳор суви протуарнинг зеҳиди кўллаб ётар.. эди.* П. Қодиров, Уч илдиэ.

КЎЛЛАТМОҚ 1 Кўлламоқ фл. орт. н. Суррункали ёғингарчилик далаларни кўллатиб юборди. Газетадан.

2 : кўллатиб сув сепмоқ Кўп миқдорда сув сепмоқ. *Ёзнинг жазирама кунлари Аҳатжон гужум остига кўллатиб сув сеппади, супага.. топ-тоза олачани тўшайди.* С. Сиёев, Аваз. **Кўллатиб суғормоқ** Бос-тириб, кўп сув куйиб суғормоқ. *Бу ерда ғўзалар кўллатиб суғориларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

КЎЛМАК Чуқур жойга тўпланиб қолган ёмғир суви, ҳалқоб сув. *Кун исиб кетди. Ҳар қадамда ҳалқоб бўлиб ётган кўлмаклар ерга сингиб, ариқлардаги лойқалар тина бошлади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Кўлмак сувлар устида чивинлар галаси уймалашмоқда.* С. Аҳмад, Қадрлон далалар.

КЎЛОБ айн. кўлмак. Кўлоб ҳозиргина сепилган сувдан ҳосил бўлган эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КЎЛОБЛАМОҚ айн. кўллатмоқ **2.** *Тоза супурилган, кеча кўлоблаб сепилган сувнинг нами ҳали тупроқдан аримаган ҳовли уни оғир сукут билан кутиб олди.* С. Зуннунова, Олов.

КЎЛОБЛАТМОҚ айн. кўллатмоқ **2.** *Келин бир зумда ҳовлини кўлоблатиб сув уриб чиқди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. *Кўлоблатиб суғорилган ғўзалар, қаранг, Кўринади сув остидан барглари аранг.* А. Пўлат.

КЎМА шв. **1** Уюм, тўплам. *Қовун кўмаци.* ■ *Икки қум кўмаци орасидан бораётган отлиқ отини тўхташиб, ундан тушди.* С. Айний, Куллар.

2 айн. паға. *Дала шийпонларидан кўтарилаётган тутун кўмалари..* Ойбек, О. в. шабадалар.

КЎМАК Моддий, жисмоний, маънавий ёки бошқа жиҳатдан қўллаб-қувватлаш; ёрдам. *Катта кўмак. Кўмак олмоқ. Дўстлар*

кўмагида қийинчиликларни енгмоқ. ■ *Кетаман, қизим, шаҳарда алақанча ишим бор. Ботиралининг кўмаги билан битказиб олай.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Оғир дақиқаларда бир-бирларини кўллаб, кўмак берардилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Йигитлардан бирининг кўмагида отга миниб, жиловини кўйди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Оға, не қил дейсиз.. Мен сиздан кўмак истаб келдим.* С. Сиёев, Аваз.

КЎМАКДОШ Кўмак берувчи; ёрдамчи, кўмакчи. *Амаким ҳам, хотини ҳам қизига насихат қилиш ўрнига, унинг фисқ-фужур ишларида кўмакдош бўлдилар.* М. Қориев, Ойдин кечалар. *Мен энди тўқисман.. ҳар бир ишимда кўмакдош онам — қайнонам бор.* М. Алиев, Шонли авлод. *Ўз умримдан бўлардим рози, Ё сен менга кўмакдош бўлсанг.* Сайёр.

КЎМАКЛАШМОҚ Ёрдам, кўмак бермоқ, ёрдамлашмоқ. [Унсин:] *Тоға, сизга ялиниб келдим, Йўлчи акамни қамоқдан чиқаришга кўмаклашинг.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ёзги каникулда тоғларга саёҳат қилганимиз, бир-биримизга кўмаклашиб, Чимён чўққиларига чиққанимиз.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Меҳтиев ҳамманинг ишини кузатиб, керак бўлган жойда кўмаклашиб юрар эди.* П. Қодиров, Уч илдиэ.

КЎМАКЧИ 1 Ёрдам, кўмак берувчи; ёрдамчи. *Пахта теримига чиққан шаҳарлик кўмакчилар.* ■ *Бу ғамлар етмагандай, унинг ягона кўмакчиси бўлган шогирдини яқинда бошқа бир уста айнитиб олиб, бечора чолнинг кўлини кесди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 тлш. Отлардан кейин келиб, уларнинг бошқарув йўли билан тобеланишини кўрсатувчи, макон, замон, сабаб каби маъноларни ифодаловчи ёрдамчи сўз, мас., учун, билан, томон сўзлари.

Кўмакчи феъл Асосий феълнинг маъносига кўшимча маъно берувчи ёрдамчи феъл. Мас., ўқиб кўр, ёзиб бер, ола қол кибиларда кўр, бер, қол феъллари.

КЎМАЧ Иссиқ кулга кўмиб пиширилдиган нон. *Кўчиб кетар вақтида Зебо, Ёзи келса ер деб, бир оз унни кўмач қилиб, кўрга кўмиб кетган экан.* «Ёзи билан Зебо».

Ўз кўмачига кул тортмоқ Ўз манфаати учун ишламоқ; ўзига ўзи қайғурмоқ. *Ҳар ким ўз кўмачига ўзи кул тортадиган.. бир замондан унсон боласи ота-онасидан бемаҳал ажралар экан, унга бундан оғир кулфат йўқ.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КҮМИК Суякнинг говак қисми; суяк бўшлигини тўлдириб турадиган ёғли тўқима.

КҮМИЛМОҚ Кўммоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. Ёшлигинда одат қилсанг, қаригунча кўникасан, қариганда одат қилсанг, кўниккунча кўмиласан. Мақол. ■ *Зайнаб ҳам тамом ипақларга кўмилиб ясанган. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Шаталоқ отиб юргунча, уйда кўмилиб ўтирсаларинг бўлмайdimи? — деди Фотима опа [болаларга]. Р. Файзий, Сен етим эмассан.*

КҮМИР 1 Куйиб қорайган, лекин ҳали кулга айланмаган ёғоч қолдиғи. *Чайла қамишлари аллақачон ёниб битиб, ёғочларигина қора кўмир бўлиб, чарс-чарс тутаб ётарди. Н. Фозилов, Дийдор.*

Писта (ёки пистоқи) кўмир Махсус кўрада ёғочни куйдириб тайёрланган кўмир. *Очиқ танчага писта кўмир солиб.. икки муфти қўлларини оловга товлар эдилар. А. Қодирий, Мехробдан чаён. ..кабоб кўраларда арчанинг пистоқи кўмири чўғлатилди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

2 Ердан қазиб олинadиган, асли ўсимлик қолдиғидан ҳосил бўлган қаттиқ ёқилғи; тошкўмир. *Кўмир саноати. Кўмир кони. ■ Шахталарда шахтёр шиддаткор.. Кўмирларни қуларат яхлит. Ё. Мирзо. Қозонистон — бу Қарағанда, Қазган билан тугамас кўмир. Ҳ. Олимжон.*

КҮМИРЛАНМОҚ кам қўлл. Кўмир бўлмоқ, кўмирга айланмоқ. *Булулар қорайди, дарахтлар кўмирланди, аскарларнинг юзлари исдан, тўзондан даҳшатли ниқоб кийди. Ойбек, Куёш қораймас. Кўчалар гишт, тупроқ, темир-терсак, кўмирланган ёғоч, жингиртоб симлар билан тўла эди. Ойбек, Куёш қораймас.*

КҮМИРХОНА Кўмир қўйиладиган, сақланадиган жой. *Пойгак томонидан одам ўтирадиган жойнинг ости камар қилиб қовланиб, кўмирхона қилинган эди. С. Айний, Эсдаликлар.*

КҮМИРЧАК 1 шв. Пиширилган, қовурилган овқатнинг бир оз куйиб, қотиб пишган жойи; қирмоч.

2 айн. **кемирчак.** *Врачлар Назиранинг лунжидан бир парча гўшт олиб, устки лаб тиртиғини ямашди, аста-секин кўмирчак қўйиб, бурнини кўтаришди. Газетадан.*

КҮМИРЧИ Кўмир тайёрлаш ёки кўмир сотиш билан шуғулланувчи шахс. *Кўмирчи*

бўлсин, темирчи бўлсин — тўрт деворнинг ичида севганинг бўлсин. Ҳамза, Паранжи сирлари. Форобий боғи биқинидаги тор кўчада турадиган кўмирчи аравакашлар отларини шу ерга [анҳорга] олиб тушиб суғорадилар, чўмилтирадилар. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

КҮМИРЧИЛИК Кўмирчи касби.

КҮМИШ 1 Кўммоқ фл. ҳар. н. *Боғларда узум, олма, ноклар йиғиштириб олинган, тоқлар кўмиш учун тайёрланмоқда. Ж. Шарипов, Хоразм.*

2 Дафн маросими. *У [Адолат] Зумраднинг ўлимига сира-сира чидаёлмасди. Уни кўмиш учун тўпланган одамлар билан маҳалласи томонга кетар экан, кўз ёшини тийелмас, секин-секин хўрсиниб борар эди. С. Зуннунова, Гулхан.*

КҮММА 1 шв. Ханжувар. *Кўмма қилиб экмoқ. ■ [Ўўза кўчатини] Болалар лой-пойи билан кўчириб.. ва бўлтак ерга қатор кўммалар очиб ўтқаздилар. Н. Сафаров, Замон.*

2 Ерга кўмиб ўрнатилган. *Кўмма устунлар. ■ Саҳнини янтоқ босган яланг ҳовлида иккита ёғоч каравот, ўртага кўмма стол ясалган, унинг атрофига қўлбола табуреткалар қўйилган эди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.*

3 Одатда кўмиладиган, кузда кўмиб, совуқдан сақланадиган (мевали дарахтлар ҳақида). *Кўмма анор. Кўмма тоқ. Кўмма қилмоқ.*

4 Чўғга (ўтга) кўмиб тайёрланадиган, пишириладиган. *Кўй сути, кўй мойига Унадек унни қориб, Йилтиллама хамирни Кўш това аро солиб, Кўмма қилади дарроя, Шувoқ илдизин ёқиб. Қ. Муҳаммадий. Бобо бўлар хотиржам, Пиширар «кўмма кулча». Қ. Муҳаммадий.*

КҮММОҚ 1 Ковланган ерга (чуқурча, ўра ва ш. к. га) жойлаб, устини беркитмоқ, Сабзини кўммоқ. *Картошкани кўммоқ. ■ Шолини кечаси отхонадан олиб, бошқа ерга кўминг. Ҳ. Фулом, Машғал.*

2 Тупроқ, шағал, қум, тош, кесак, хашак каби нарсалар билан қоплаб беркитмоқ, кўринмайдиган қилиб қўймоқ. *Оёқни қумга кўммоқ. Токни кўммоқ. Бу жойларда анжир билан анорни ҳам кузда кўмадилар. ■ Пахомов картошкаларни ҳавас билан бир-бир ушлаб, ўтга кўма бошлади. Ойбек, Куёш қораймас.*

3 Ўликни гўрга қўймоқ; дафн этмоқ. *Сизнинг ўжарлигингизни деб, гулдек қизим-*

ни бегона шаҳарга икки қўллаб кўмиб келдим. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

4 Чуқур жойни тўлдирмоқ, ер билан текисламоқ. [Сидиқжон] Тўлиб қолган кир ўрани кўмиб ташлаб, бошқа ўра қазиди. А. Қаҳҳор. Қўшчинор чироқлари. Бултур пахта эккан бригада ернинг намини сақлаш учун зовурни кўмган экан. Н. Сафаров, Хадича Аҳророва.

5 кўчма Жуда ортиқ даражада таъмин этмоқ; тўкиб, ёғдириб ташламоқ. Ишга кўмиб юбормоқ. Пулга кўмиб ташламоқ. ■ Ҳайитмат аканинг назарида, Ҳикмат домла ўз қавмларини ҳаш-паш дегунча олтинга кўмиб юбораётгандек бўлиб кўринди. Н. Мақсудий. Лайлатулқадр.

КҶМОЧ айн. кўмач. ..сизни бир оз мазалироқ нон билан меҳмон қилмоқчи бўлиб, кўмоч хамирига бир коса сут қўшдим. С. Айний, Қуллар.

КҶН Ишланган, пиширилган тери; чарм. Кун заводи. ■ -Бой акамнинг дардлари деҳқончилик устида эмас, бошқа жойда, — деди эски бир этикнинг остига янги кўндан таг қўйиб тикаётган бир киши. С. Айний, Қуллар. Умурзоқ ака баланд қоматини эгиб, кун этигининг учини аста-секин босиб, болалар тепасига кирди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

КҶНАК шв. Қимиз солиб кўйиш учун теридан ясалган идиш; катта саноч. Қимиз дори деган неча такконлар, Чайиб бергин сава билан кўнакни. «Алпомиш».

КҶНГИЛ (асосан 3-ш. бирл. — кўнгли) 1 Кишининг ҳис-туйғу ва кечинмалари манбаи; юрак, қалб, дил. Кўнглида яхши ниятлари кўп. Кўнглим қувончларга тўлди. ■ Бахт, иқбол, фаровонлик орзулари кўнглида тўла, аммо бу дамда бир парча чапатида зорлик қандай мусибат. Ойбек, Нур қидириб. [Зайнаб:] Кўнглимда тариқдек ёмонлик бўлса, эртагача етмайин. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Нигоранинг кўнглини қандайдир ғамгин ҳис-туйғулар эгаллаб олди. С. Анорбоев, Оқсой. Аслида эса ҳозир унинг кўнглида бир-бирига зид, асов туйғулар жунбишга келиб, жисму жонини гоҳ безовта қилса, гоҳ ҳаловатли кечинмаларга фарқ этаётган эди. С. Сиеев, Ёруғлик.

2 Феъл-атвор, характер, хулқ. Жаҳлдан тушгандан кейин яна юмшаб қоласиз, раис, кўнглингиз бўш. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

Бир кўнгли Бир қур тахмин қилиб, ичида гумонсираб, бир ҳаёл билан. Бир кўнгли, бу гапни қози топиб келгандир, деб ўйлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Борган еригача куйдириб борди. Бир кўнглим, «Заҳар бериб қўйдими?» деб қўрқдим. М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Кўнгли бермоқ** 1) берилмоқ, меҳр қўймоқ. Яхшилик кўр, ёмонликни кўрмагин, Бевафо дунёга кўнгли бермагин. «Ойсулув»; 2) севмоқ, Мен тунукасоз устамнинг қизига кўнгли берган эдим. К. Яшин, Ҳамза. Бир нечк номарда кўнгли бермагин. «Алпомиш». **Кўнгли ёзмоқ (ёки очмоқ)** Ғам-ғуссани тарқатмоқ, унутмоқ, хурсандчилик қилмоқ, ўйин-кулги, сайр ва ш. к. билан дилгирликни тарқатмоқ. Бамаъни одам билан гаплашиб, кўнглини ёзмоқ. ■ Малика кўнгли ёзиш учун тез-тез овга чиқар экан. «Булбулигўё». Қушиқ кишининг кўнглини очади. Н. Сафаров, Шарқ тонги. **Кўнгли ёрмоқ** Дилидаги гапларни айтмоқ. Шунинг учунми.. дардини кимга айтишни билмай қолган кезларда Аваз Мутрибни соғинади, унга кўнгли ёради. С. Сиеев, Ёруғлик. **Кўнгли овламоқ** 1) ўзига мойил, ром қилишга интилмоқ, Кўзингни сузиб, овлоқда Пулатжоннинг кўнглини овлаб юрган эмишсан. С. Аҳмад, Қадрдон далалар; 2) бировни хурсанд қилишга, кайфини чоғ қилишга ҳаркат қилмоқ. Тўраҳўжа ўртоқларининг кўнглини овлашни биладиган, ўта маданиятли бола эди. Д. Нурий, Осмон устуни. **Кўнгли сўрамоқ** Киши бошига бирор мусибат ёки ташвиш тушганда, ундан ҳол-аҳвол, кайфият ва ш. к. ҳақида сўрамоқ. ..Али мешкобчи кейинчалик Низомиддиннинг ҳибс этилиб, Ихтиёриддинга ташланганини эшитиб, эрта билан келиб, Меъморнинг кўнглини сўради. Мирмуҳсин, Меъмор. Ёдгорбойнинг.. нобуд бўлганидан булар беҳабар экан, тўғри келиб, кампирдан кўнгли сўрабман. А. Қаҳҳор, Асрор бобо. **Кўнгли узмоқ** Бахридан ўтмоқ, кечмоқ, ажралмоқ, ташлаб кетмоқ. Бир ёғи булар, қолаверса, волидамизнинг қабрларидан кўнгли узолмай, Капсанчиларда қалиб кетдим. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Кўнгли учун** Ҳурмат юзасидан; ҳеч бўлмаса, шунчаки, тил учида. Шаҳидбек гўё кўнгли учун яна: -Кўп яхши экан! — деб қўйди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Кўнгли хуши** Ўзининг хурсандлиги, вақтичоғлиги учун хизмат қиладиган иш-ҳаракат ёки нарса; хурсандлик, вақтичоғлик воситаси. Қиз бўлса ҳам, кўнгли хуши,

Фарзанд керакдур йигитга. «Кўшиқлар».

Кўнгил қўймоқ (ёки бермоқ) Меҳр-муҳаббат боғламоқ, севмоқ. *Йигит шу қизга кўнгил қўйди.* ■ - *Кўнгил берганимни, яхши кўрганимни ўлганидан кейин яна ҳам аниқ билдим. Ҳеч кимдан уялмай, бағримга босиб йиғладим, — деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. **Кўнгилга тугмоқ қ. тугмоқ.** **Кўнгли айнимоқ** Тўш олди соҳаси ва ҳалқумда ўзига хос нохушлик ҳис этмоқ; беҳузур бўлмоқ. *Ёқимсиз ҳиддан кўнгли айниди.* **Кўнгли бор 1)** хоҳиши, майли бор; мойил. *Шу ерда қолиб ишлашга кўнгли борлигини бирдан айтишга бўйни ёр бермай ўйланди.* Ҳ. Назир, Одамнинг қадри; 2) яхши кўради, севади. *Ундай деса, Солиянинг пичингида ҳам жон бор. Ахир илгарилари «ака» демас эдику? Кўнгли бормикин-а?* С. Анорбоев, Шерали севиб қолди. **Кўнгли бузилмоқ** Кайфияти бузилмоқ; қаттиқ хафа бўлмоқ, қайғуга чўммоқ; дили оғримоқ, дили ғаш тортмоқ. *Дутор чалиб ўтирсам, Ипи узилиб кетди, Ёр сени ўйлаб турсам, Кўнглим бузилиб кетди.* «Кўшиқлар». Акасининг бу ҳаракатидан Раънонинг кўнгли бузилиб, қовоғини солди-ю, аразлаганча ҳовлига тушиб кетди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Хондан бошқача муомала кутган Зухра бегим тўсатдан кўнгли бузилиб, кўзига ёш олади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. **Кўнгли бузуқ 1)** фикри, нияти ёмон, ёмонлик қилишни ўйловчи; 2) гамгин, руҳан эзилган, кўнгли яримта. *Кўнгли бузуқ бўлса, болам, шод айла, Йиқилгани, болам, сен босиб ўтма.* «Равшан». **Кўнгли бўлмаслик** Кўнглига тўғри келмаслик, бирор ишни бажаришга ботина олмаслик; маъқул кўрмаслик. *Ибн Ямин.. устозининг вафотидан сўнг, унинг оиласини ташлаб кетишга кўнгли бўлмади.* К. Яшин, Ҳамза. **Кўнгли бўшмоқ** Ғам-ташвишдан енгилланмоқ, кўнгли ёришмоқ. *Йиғлаб-йиғлаб, кўнгиллари анча бўшгандан кейин: — Ҳасанжон.. буларни қаердан топдинглар [деди].* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Кўнгли жойига (ёки ўрнига) тушмоқ** Хотиржам бўлмоқ, тинчланмоқ; таскин топмоқ. *Фуломжон.. ҳали қўшиниси терим бошламаганини кўриб, кўнгли анча жойига тушди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. **Кўнгли йўқ 1)** майли, хоҳиши йўқ; мойил эмас, истамайди. *Аслида Шодмон отанинг бешикка кўнгли йўқ эди.* Ҳ. Назир, Кўрмана; 2) яхши кўрмай-

ди, севмайди. **Кўнгли кенг 1)** ҳар нарсага сиқилавермайдиган, ташвиш тортавермайдиган. *У кўнгли кенг, вазмин бўлишни, анча-мунча нарсани ичига бемалол сиғдириб, ҳеч нарса кўрмагандек бўлиб юришни ҳавас қилди.* П. Қодиров, Уч илдиз; 2) олиҳиммат, саховатли. **Кўнгли кўтарилмоқ (ёки ўсмоқ)** Руҳланмоқ, руҳи, кайфияти кўтарилмоқ, руҳи енгил тортмоқ; хурсанд бўлмоқ. *Сидиқжон.. иситмаси тушганиданми ёки кампирнинг меҳрибончилигиданми, кўнгли кўтарилиб, таъби очилганиданми, жуда енгил тортди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Кўнгли кўтармайди 1)** хоҳламайди, ёқтирмайди, табиатига тўғри келмайди. *Қариндошлар, қўшнилари — ҳеч ким ёқмас, ҳеч нарсани кўнгли кўтармас, ҳеч нарсани истамас эди.* Ойбек, Нур қидириб; 2) ҳазм қилолмайди; еб-ичолмайди. *Ёғли овқатни кўнглим кўтармай қолди.* **Кўнгли очиқ ёки очиқ кўнгли 1)** истагини, хафа ёки хурсандлигини яширмайдиган; тортинмай гаплашаверадиган. *Йўлчининг кўнгли очиқ, содда йигит эканини билиб, болалар бирин-сирин яқинлаша бошлайдилар.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) ҳар нарсага хафа бўлавермайдиган, гина сақламайдиган; беғараз. *..одамларга жуда меҳрибон, кўнгли очиқ, қотмагина чол эди.* С. Кароматов, Олтин қум. **Кўнгли оқ ёки оқ кўнгил** Бировга ёмонликни истамайдиган; беғараз, юраги тоза, софдил. *Оқ кўнгил одам.* ■ - *Салимбойвачадан қилча шубҳаланманг, — қатъий деди Тантйбойвачча, — унинг кўнгли оқ.* Ойбек, Танланган асарлар. **Кўнгли оғримоқ** Хафа бўлмоқ, ранжимоқ. **Кўнгли совимоқ (ёки қолмоқ, қайтмоқ)** Аввалги яхши муносабати, майли йўқ бўлмоқ, ихлоси қайтмоқ, севмайдиган, ёқтирмайдиган бўлиб қолмоқ. *Дўстидан кўнгли совиди.* ■ [Абдишукурнинг] *Кейин мадраса илмларидан кўнгли совий бошлади, чулки имом бўлиш уни сира қизиқтирмади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Кўнгли соф (ёки тоза), соф (ёки тоза) кўнгил айн. кўнгли оқ. [Гулнор:] *Ўзимдан ортиқ сизга ишонман. Сиз кўнгли тоза йигит, биладан.* Ойбек, Танланган асарлар. **Кўнгли суст кетди** Жуда ҳам ҳаваси келди, тотиб кўргиси, егиси ёки ичгиси келди. *Анорга кўнглим суст кетди.* **Кўнгли тинчиди қ. тинчимоқ 1.** **Кўнгли тор 1)** ҳар нарсага сиқилаверадиган, ташвишланаверадиган; сержаҳл; 2) ха-**

сис, зиқна. **Кўнгли тош ёки тош кўнгил** Раҳм-шафқати йўқ, бераҳм, шафқатсиз; бемурувват. [*Фотима:*] *Золим, раҳмсиз, тош кўнгил!* С. Айний, Қуллар. **Кўнгли тўлмоқ** Мамнун бўлмоқ; қаноат ҳосил қилмоқ, тинчланмоқ. *Муҳиддин ака.. аланимадан хурсанд бўлиб, кўнгли тўлиб чиқиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Кўнгли тўқ** Ғам-ташвишдан холи, хотиржам. *Элга қўшилганнинг кўнгли тўқ, элдан ажралганнинг бети йўқ.* Мақол. ■ -**Бектемирдан кўнглим тўқ**, — деди Али тажанг, — калласи ишлайди. Ойбек, Қуёш қораймас. **Ишончларингизни оқлайман, кўнгиллариңиз тўқ бўлсин.** М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Кўнгли хира айн. таъби хира қ. хира.** *Усмена охирида.. бир оз енгил тортди-ю, лекин кўнгли ҳамон хира эди.* А. Мухтор, Туғилиш. **Кўнгли чопмоқ** 1) табиатига, дидига мос келмоқ, мувофиқ деб билмоқ, ёқтирмақ. [*Гулсумбиби:*] *Дурадгор йигитнинг онаси қатнай-қатнай, тинка-мадори қуриди. Айниқса, ўшанга кўнглим чопган эди.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) бирор нарсанинг рўёбга чиқишига, амалга ошишига ишонмоқ. -*Қайғурма, Офтоб.. куёвинг бунчалик сулув бўлса.. чимлиқда печакгулдек бўлиб, эрига чирмашганини кўрармиз!* -*Оҳ, опажон, — деди умидсизча ойим, — менинг бунга кўнглим чопмайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Кўнгли чўкмоқ** Руҳи тушиб кетмоқ, умидсизликка берилмоқ; ўксимоқ, афсусланмоқ. *Боланинг кўнгли чўкди.* ■ **Ҳаётнинг кўнгли чўкиб кетди, лекин.. умид ипини узгиси келмади.** М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Кўнгли юшмамоқ** Ачиниб раҳми келмоқ; аччиғидан, қаҳридан тушмоқ. *Меҳри юрак-юрагидан эзилиб, дадасининг кўнглини юмшатиш йўллари қидирарди.* Ш. Рашидов, Бўрондаи кучли. **Кўнгли юшмоқ ёки юшмоқ кўнгил қ. юшмоқ** 4. **Кўнгли ярим (та)** Ғам-ташвиш билан руҳан эзилган, дилшикаст. -*Кўй энди, озор берма, кўнгли яримта, — деган эди, Асрор-қул қайта авж олди: -Кўнгли яримта бўлса, мияси ҳам яримтами?* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. **Кўнгли ўксимоқ** Хафа бўлмоқ, маъюсланмоқ. *Қизнинг атрофга жавдираб турган кўзлари хомуш ерга боқди. Қиз кўнгли ўксиди.* С. Аҳмад, Меҳрибон. **Кўнгли қаттиқ ёки қаттиқ кўнгил айн. кўнгли тош.** *Шу ёшга келиб, оталик меҳрини жуда кам кўрсатган қаттиқ кўнгли отанинг юраги бирдан эриб*

кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Кўнгли қора айн. ичи қора қ. ич** 3. *Қайси кўнгли қорадан чиқди бу гаплар?* А. Муҳиддин, Кўнгиллар. **Кўнгли ғаш** Таъби хира, бирор нарсадан ташвишли, безовта, нотинч. *Кўнгли ғаш, бояги қувончли, ширин, аммо тағи йўқ хаёллардан асар ҳам қолмаган эди.* О. Ёқубов, Муқаддас. **Кўнглига келмоқ** 1) ўзича ўйламоқ, хаёлидан ўтмоқ. *Зўрликни кўнглига келтирманг.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Ўзинг биласан. Ахир шундай бўлади, деб кўнглимга келтирибманми?!* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) хафа бўлмоқ. *Бу гапингиз нотўғри, қори, сизнинг илмингиз эскича илм.. Кўнглингизга келмасин-у, извошга эшак қўшиб бўлмайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Кўнглига оғир олмоқ с. т.** Арзимаган нарсага хафа бўлмоқ; ўзига таҳқир деб тушунмоқ. *Кўйингчи.. ўзингиз ҳар бир нарсани кўнглингизга оғир ола берар экансиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қалмоқларнинг кўзича, сен мендан зўр бўлгин, қандай сиёсат қилиб гапирсанг ҳам, мен кўнглимга оғир олмайман.* «Алпомиш». **Кўнглига тегмоқ (ёки урмоқ) айн. чаккага тегмоқ қ. чакка 1.** *Булар ҳаммаси ҳам кўнглига урди, шекилли, гулзорлар бўйлаб боғни айлана бошлади.* Ойдин, Фонарь тагида. **Кўнглига қарамоқ** Раъйига, хоҳиш-истагига мувофиқ иш тутмоқ. *Мана шунақа-да, боланинг кўнглига қарайверсангиз, ҳаддидан ошиб кетади.* Ойдин, Ўзи монанд. **Кўнглига қил (ҳам) сиғмайди айн. юрагига қил (ҳам) сиғмайди қ. юрак.** **Кўнглига қўл солиб кўрмоқ қ. қўл.** **Кўнглида кири йўқ 1) айн. кўнгли оқ; 2) айн. кўнгли очиқ.** *Юрагидан бори юзига тепиб турадиган бундай кишиларни, кўнглида кири йўқ, деб мақтайдилар.* П. Қодиров, Уч илдиз. **Кўнглидан кечирмоқ (ёки ўтказмоқ)** Хаёлидан ўтказмоқ, ўйламоқ. *«Энди бу ҳаёт нимага керак?» деган фикрни кўнглидан кечирганди.* О. Ёқубов, Тилла узук. *«Тегирмонга тушса, тирик чиқадиган одам», дея кўнглидан ўтказардилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Кўнглидан чиқармоқ 1)** буткул унутиб юбормоқ; ўйламай, эсламай қўймоқ. *Аслида эса Холмурод севган қизидан ҳали-вери жудо бўлишни ҳам, уни кўнглидан чиқариб юборишни ҳам истамасди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) илгари хафа қилган кишини узр тарзида хурсанд қилмоқ, хафалигини, гина-қудуратни тарқатмоқ. *Бола бечоранинг дилини оғритган эдим.. Ўлмасам.*

бир яхши иш қилиб, кўнглидан чиқариб юбораман. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. **Кўнглини бузмоқ** Хафа, гамгин қилмоқ, гамга ботирмоқ. *Бир ёш аёлнинг гам ва ҳасрат билан тўла «ёр-ёр»и алоҳида эшитилар, одамнинг кўнглини бузар эди.* П. Турсун, Ҳўқитувчи. **Кўнглини кўтармоқ** (ёки ўстирмоқ) Дилини чоғ қилмоқ, хурсанд қилмоқ, яхши кайфият бағишламоқ; руҳлантирмоқ. *Беморнинг кўнглини кўтариб, кечқурун уйига қайтди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Бирови йиллаб сақлаган йилқи мойи топиб келиб, тўпигини силайди, бирови қизиқ-қизиқ гаплар айтиб, кўнглини кўтаради.* С. Сиёев, Ёруғлик. - *Хафа бўлманг, Тўхта ҳола, кўпга келган тўй, — деди Бозоров, унинг кўнглини кўтариш. учун.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бу гап Жуманнинг кўнглини ўстириб юборди.* А. Мухтор, Туғилиш. **Кўнглини олмоқ** 1) хурсанд қилмоқ. *Мен биров билан ошначилик қилсам, ундан жонимни ҳам аямай, кўнглини олмоққа тиришаман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) бировнинг севгисини қозонмоқ, ўзига меҳр-муҳаббат уйғотмоқ, ром қилмоқ. *[Сидиқжон:] Бунақа қўшмачилик сизлардан келади. Инъомжонга «Қизимнинг кўнглини ол, эридан чиқариб, сенга бераман», деган кишидан келади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Кўнглини оғритмоқ** Хафа қилмоқ, ранжитмоқ. *Ука, мен уч-тўрт кундан кейин Фарғонага жўнайман. Лекин сан чолнинг кўнглини заррача оғритма, дурустми?* Ойбек, Танланган асарлар. **Кўнглини топмоқ** Истак-хоҳишига мос тушадиган иш ёки ҳаракат билан ўзига мойил қилмоқ, ўздан хурсанд қилмоқ. *Каттароғини ака де — қўлтиғига кир, кичикроғини ука де — қўлтиққа ол, кўнглини топ.* П. Турсун, Ҳўқитувчи. **Кўнглини эритмоқ** Дилини, қалбини эритмоқ, юмшатмоқ. **Ўрганган кўнгли ўртанса қўймас** Киши бирор нарсага ўрганиб, одатланиб қолса, гарчи у зиён бўлса ҳам, уни тарк этолмайди, деган маънода ишлатиладиган матал (асосан ярамас одатлар ҳақида).

Кўнгилламоқ шв. Кўнглида мўлжал қилмоқ, хоҳламоқ. *Агар «Фалончини севман, ўшанга уйлаб қўйинг» деса, хафа бўлманган чоқда ҳам, «Ҳа-а, мен бу ёқда Ёрқинойга кўнгиллаб юрсам-у, у ёқда дон олишиб юргани бор экан-да», деб уйламайдими?* Р. Раҳмон. Меҳр қўзда.

Кўнгиллашиб: кўнгиллашиб гапирмоқ (ёки сўзламоқ) шв. Чин дилдан гапирмоқ, кўнгилни ёзиб сўзламоқ. *Ана энди эл ҳазиллашиб, кўнгиллашиб гапирaveraди.* «Юсуф ва Аҳмад». *Нима деса, ўз кўнгида ихтиёр, Кўнгиллашиб сўзланг, юртдошлар.* «Юсуф ва Аҳмад».

Кўнгилли 1 Кўнгилга ёқадиган, хуш келадиган; ёқимли. *Кўнгилли манзара.* ■ *Бу ерда мева-чева кўп, дарахтма-дарахт тирмашиб, ёввойи узум ейишдан ҳам кўнгилли нарса борми?* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? *Бу сўлим масканларда шанба ва якшанба кунлари сайру саёҳат қилган ҳамшаҳарларимиз кўнгилли дам олади, яхши ҳордиқ чиқаради.* Газетадан.

2 Кишиларнинг ўз истаги, хоҳиши билан қилинган, тузилган. *Кўнгилли армия. Кўнгилли аскарлар.* ■ *Бўтабой партизан отрядига кўнгилли бўлиб ёзилди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

3 *от взф.* Бирор ишга ёки гуруҳга ўзи истаб, ўз хоҳиши билан кирган ёки уюшган киши(лар). *Канал қурилишига 50 минг кўнгилли етиб келди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

Кўнгилоچار Кўнгилни очадиган, хуш кайфият бағишлайдиган. *Клубда тез-тез кўнгилоچار ўйинлар, кўрилган кинолар устида баҳс, мунозаралар қизийди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Шундан сўнг суҳбат унча қовушмади, профессор бир-икки кўнгилоچار гапдан сўнг чиқиб кетди.* «Ёшлик».

Кўнгилсиз 1 Кўнгилга хуш келмайдиган; ёқимсиз, хунук. *Кўнгилсиз воқеа.* ■ *Чекиниш, албатта, жуда кўнгилсиз ҳол.* Лекин урушда бўладиган гап бу. Ойбек, Қуёш қораймас. *..илтижолли овозлар.. юракларни эзиб юборарди ва буларнинг барчаси бирга қўшшиб, кўнгилсиз, нохуш бир манзара кашф этар эдики.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Севги-муҳаббати йўқ, севмайдиган. *Дастлаб кўнгилсиз бўлиб, кейин кўникиб кетганлар озми? Сабр қил.. эҳтимол, бахтинг очилиб кетар.* И. Раҳим, Ихлос.

Кўнгилсизлик 1 Кўнгилсиз ҳолат. *Шундай кўнгилсизликка сабаб бўлгани учун Саидий кўп хижолат тортар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Кўнгли йўқлик, севмаслик; ёқтирмаслик. *Саидий, унинг Мухторхонга кўнгилсизлигини ўзи ҳам билади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

КҮНГИЛХУШЛИК Хуш (яхши) кай-фият, вақтичоғ ҳолат; вақтичоғлик. Алимардон бошини ғоз тутиб борар, жаҳонда ҳеч нима ўзгармагандек, ҳамма нарса кўнгилхушлик билан бораётгандек эди. Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди. Гулчиroy кириб-чиқиб турган бу остонада туриш унга кўнгилхушлик бахш этар эди. Ж. Абдуллахонов, Йўл.

КҮНГИЛЧАН 1 Раҳмли, раҳмдил. [Гулнор] Йўлчининг онасини меҳрибон, кўнгилчан, ғоят самимий бир қайнона каби тасаввур қилди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Каттиқ талаб қила олмайдиган; бўш. [Мазкур] Ўртоқ жуда кўнгилчан одам, бу масъул постга эса қаттиққўл киши керак. М. Бақоев, Ибрат.

КҮНГИЛЧАНЛИК Кўнгилчанга хос хусусият, хатти-ҳаракат. Тўхтасин ака иш вақти тугаб қолганда ноўрин бетон олиб келган шофёрга кўнгилчанлик қилди, бошлиқ бўлса, жиддийроқ бўлсин-да.. Ш. Фуломов, Инсон қўли гул.

КҮНДАЛАНГ Узунасига қараб эмас, балки знига қараб жойлашган, зни бўйлаб кетган. Уғлим иккаламиз.. кўча ўртасида кўндаланг туриб қолган машина томон шдам юрдик. «Ёшлик». Ёнғоқдан эътиборан сойга тушгунча кўндаланг эгатли алоҳида тахта бошланади. А. Қодирий, Обид кетмон. Вагон ўртасида кўндаланг қўйилган тахтада тўрт киши домино ўйнамоқда. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Кўндаланг бўлмоқ (ёки турмоқ) 1) қаршисида намоён бўлмоқ, рўбарў турмоқ. Намозгарда у ёнидаги аял йиғитлари билан Йўлдош мусофир деган деҳқоннинг эшигида кўндаланг бўлди. С. Сиёев, Аваз. Лекин ҳозир сабаб қидирадиган пайт эмас. Унинг олдида катта масъулият кўндаланг турибди. И. Раҳим, Чин муҳаббат; 2) тўсиқ, ғов бўлмоқ, қарши турмоқ. Подшонинг амрига ким кўндаланг бўла олади?! Ҳеч ким! К. Яшин, Ҳамза. Тўра ўз таклифининг юрагидаги орзусига кўндаланг бўлганини сезиб, қаеридир жизз этиб кетди. Н. Фозилов, Дийдор. Фармонни амалга оширишга, ким бўлмасин кўндаланг турар экан, суриштириб ўтирилмайди, Сибирга бадарга қилинади. К. Яшин, Ҳамза.

КҮНДАЛАНГИГА яш. Нарсанинг знига, зни бўйлаб. Тахтани кўндалангига арра-ламоқ. Ғўза қатор ораларини кўндалангига культивация қилмоқ.

КҮНДЎЗЛИК қ. кўнчилик. Чамаси бундан ўн бир-ўн икки йиллар илгари мулла Обиднинг асли касби бўлган кўндўзликнинг мазаси бўлмайди, яъни бозордан танавор топилмай, бола-чақаси анча толиқади. А. Қодирий, Обид кетмон.

КҮНИКМА Бирор ишда орттирилган маҳорат, малака. Меҳнат кўникмалари. Кўникма ҳосил қилмоқ. ■ Студия менга энг зарур билим ва ишда кўникмалар берди. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. Юзаки таниш бўлса ҳам, ўша кўникмалари қўл келиб қолди. «Ўзбекистон қўриқлари».

КҮНИКМОҚ 1 Кўниб, ўрганиб қолмоқ. Шароитга кўникмоқ. ■ Қизим тўрт-беш кун йиллаб-сиқтаб, кўникибам [кўникиб ҳам] қолади. Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 Қаноат қилмоқ; кўнмоқ. Борига кўникмоқ.

3 Тан бермоқ; рози бўлиб қолмоқ. Эрининг раъйига қарши боришдан фойда йўқлигини билди ҳам кўникди. Ойбек, Танланган асарлар. Сизлар бу аҳволга индамасдан, кўникиб юра бердиларингизми? Ш. Фуломов, Шонли авлод.

КҮНКА эск. айн. конка. От билан юрган трамвай; умуман трамвай. Тошкент вокзалига етиб келгач.. кўнкага ўтириб, эски шаҳарга жўнадим. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Шаҳарда илгари кўнкани от сургар эди. Мана энди, кўнка отсиз юрибди. Ойбек, Танланган асарлар.

КҮНМОҚ 1 Бирор иш, илтимос, шарт, талаб ва ш. к. га рози бўлмоқ; ҳўп демоқ, унамоқ. Маслаҳатга кўнмоқ. Гапга кўнмоқ. Шартга кўнмоқ. ■ Уни тошлаб, бир туя билан кетишга туячилар кўнмади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Уқизининг бунчалик тез кўниб, розилик берганидан жуда-жуда хафа кўринарди. Н. Фозилов, Дийдор. Йигит кўнса, ичкўёв қиламан, кўнмаса, қизимнинг бахтига зомин бўлмайман. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Қаноат қилмоқ, кўникмоқ. Озга кўнмоқ. Борига кўнмоқ. Қийинчиликларга кўнмоқ. ■ Кейин, иш билан овора бўлиб, кўникиб кетарман.. Одам боласи нималарга кўнмайди? П. Турсун, Ўқитувчи. Қулоқ солгин чўпоннинг нолишига, Йигит кўнар, савдо тушса бошига. «Алпомиш».

3 Йиғи, хархашадан тўхтамоқ; овуномқ (ёш, гўдак болалар ҳақида). Марҳамат об-

дан йиғлади. Юз-кўзларини, сочини, муздек оёқ-кўлларини силаб овутаман, қани кўнса-чи! С. Сиев, Аваз.

КЎНЧИ Терини пишириш, пардозлаш, чарм тайёрлаш иши билан шуғулланувчи мутахассис, тери пиширувчи шахс. *Каптар ахлатини кўнчилар қадоқлаб тортиб олиб, ҳар қадоғига фалон пул беришини Бўрихўжа жуда яхши биларди. Мирмуҳсин, Чиниқиш.*

КЎНЧИЛИК 1 Кўнчи касби, иши. *Кўнчилик қилмоқ.*

2 тар. Тери пишириш корхонаси. *Мирза ҳам ҳали Тавҳидий ўқиган «Ҳикоят»нинг ёзилли тарихини сўзлаб берди. Маълум бўлишича, у [Мирза Баҳром] яқинда бойвачча билан унга қаршли кўнчиликка борган экан. А. Қаҳҳор, Миллатчилар.*

КЎП 1 Сон, миқдор жиҳатидан, меъёрдан ёки нисбатан ортиқ. *Кўп китоб. Кўп одам. Улар биздан кўп. ■ Шунақа кўп латифа, чўнчак, мақол биладик. С. Сиев, Ёруғлик. Болалик кунларимда, уйқусиз тунларимда Кўп эртақ эшитгандим, Сўзлаб берарди бувим. Ҳ. Олимжон. Кичкина чуғурчуқлар шунча кўп кўндиларки, дарахтларнинг шоxlари, қишда қалин қор босгандаги сингари, ерга салом бериб қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 рвш. Вақт эътибори билан ортиқ, узоқ вақт давомида; узоқ. *Кўп кутмоқ. ■ ..Ўзинг биласан, болам. Кўп утирма. Ойбек, Танланган асарлар. У [Отабек] Марғилонда кўп тўхтамас, бир кун, узоққа тортилса, икки-уч кун туриб қайтар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Эсимда бор, кўп бўлди, ёшлик чоғимда шаҳардаги симкорлар иш ташлаганлар. У. Исмоилов, Сайланма.*

3 рвш. Орадан узоқ вақт ўтмасдан, тез-тез, дам-бадам. *Мен уни кўп кўраман. Улар бизниқига кўп келишади. ■ Бўйим етиб, ақлим кирган сайин, шуларни кўпроқ ўйлайдиган бўлиб қолдим. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

4 Ортиқ даражада, ортиқ; жуда, ғоятда. *Боёқиш кўп яхши одам эди, инсофли, ҳамиятли эди. Ойбек, Танланган асарлар. [Қози бойга:] Мингбоши додхо сизга қилган беадаб-лигидан кўп пушаймон. Ҳамза, Бой ила хизматчи. Баҳор, соғинтирдинг ахир кўп узоқ! А. Орипов, Йиллар армони.*

5 от өзф. Кўп кишилар, кўпчилик. *Кўндан қуён қочиб қутулмас. Мақол. Кўпга*

келган тўй. ■ Балки шунинг учун кўплар тайёр уй турганда, иморат соламан, деб шаҳар чеккасига югурар. У. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Гап кўп Бирор нарсанинг моҳиятан, амалда аҳамияти катта, жуда муҳим хусусиятларга эга эканини қайд этади. *Тиббиётда аниқ ва тез фурсатда диагноз қўйишда гап кўп. Газетадан. Кўпга бормади Кўп давом этмайди, узоққа чўзилмайди. тез барҳам топади. Бундай мулозимлик кўпга бормади. Э. Раймов, Ажаб қишлоқ. Кўпга келган тўй қ. тўй. Кўпи билан ёки кўп деганда Кўп бўлса, энг узоғи билан. Ҳўп десангиз.. кўпи билан уч-тўрт кечада саранжомлаб ташлайман. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Кўпни кўрган Кўп воқеа-ҳодисаларни бошидан кечирган, кўп турмуш тажрибасига эга. Сиз кўпни кўргансиз. Сизни эшитсак, ақлимизга ақл қўшилади, отахон, сўзлайверинг. С. Анорбоев, Оқсой. Гавҳарнинг қаршисидда, боя ўзи ўйлагандек, олифта кийинишни яхши кўрадиган қиз эмас, кўпни кўрган, турмушининг пасту баланд сўқмоқларидан ўтиб келган инсон ўтирарди. У. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Худо кўп кўради с. т. Бирор одам ёки нарсадан айрилганда ишлатиладиган ибора. [Иқбол:] Биргина кўнгил чироғим сиз эдингиз. Худойим сизни ҳам манга кўп кўрса.. Н. Сафаров, Уйғониш.*

КЎПАЙИШ 1 Кўпаймоқ фл. ҳар. н.

2 биол. Ўздан кўп насл қолдириш; урчиш. *Жинсий кўпайиш. Жинссиз кўпайиш. Қуртакланиш йўли билан кўпайиш. Бўлиниш йўли билан кўпайиш. Кўпайиш авзолари.*

КЎПАЙМОҚ 1 Сон, миқдор жиҳатдан ортмоқ; ошмоқ. *Даромад кўпайди. Чорва молларининг сони кўпайди. ■ Атрофида тобора одам кўпайиб борар, биров унга узоқдан тавъзим қилар.. нотаниш кишилар секин калла силкиб қўярди. С. Сиев, Ёруғлик. Уруш, жанжал кўпаймасин деб, дардимни ичимга ютаман. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 биол. Ўздан кўп насл қолдирмоқ; урчимоқ.

КЎПАЙТИРМОҚ 1 Кўпайтирмоқ фл. орт. н. *Мевали дарахтларни янада кўпайтирамиз. ■ Мудир гапни кўпайтириб, харидорнинг қонини қайнатмаслик учун, оқсоқланиб, ичкари кириб кетди. И. Раҳим, Ихлос.*

2 мат. Бирор сонни бошқа бир сон ифодалаган миқдор ҳиссасида орттирмоқ, зарб қилмоқ. *Учни иккига кўпайтирмоқ. ■*

Домла машғулотни давом эттирди. У икки аъзони сонларни кўпайтиришни ўргатар эди. П. Турсун, Уқитувчи.

КЎПАЙТИРУВЧИ мат. Кўпайтириш амалида: бошқа сонни кўпайтирадиган сон.

КЎПАЙТМА мат. Кўпайтириш амалида: икки сонни кўпайтиришдан чиққан натижа.

КЎПАС [р. купец — савдогар] с. т. эск. Савдогар, бой. Ҳамма ер Болта кўпаснинг меросхўри Тешабойники. М. Исмоилий, Фарғона т. о. ..дунё, ер-суя эгаси, андижонликларни ер титратган кўпас Миркомил бўлади. К. Яшин, Ҳамза.

КЎПАЮВЧИ мат. Кўпайтириш амалида: бошқа сонга кўпайтириладиган сон.

КЎПБУРЧАК мат. Сикиқ чизиқлар билан ўралган, тўртдан ортиқ бурчакли геометрик шакл.

КЎПДАН Анчадан бери, кўп вақтдан бери. Буларнинг бари кўндан унутилган она қишлоқ манзараси, болалик туйғуларини уйғотадиган қадрдон ҳидлар эди. С. Аҳмад, Уфқ. Алимардон кўндан ўйлаб юрган орзуси чиндан ҳам рўёбга чиқаётганидан қувониб, юраги гурсиллаб уриб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

КЎПНИК 1 Маълум сабабларга кўра суюқликларда ҳосил бўладиган майда пуфакчалардан иборат масса. Сув кўпиги. Пиво кўпиги. ■ [Сой] Ўз йўлида учраган ҳайбатли тошларга зарб билан урилиб, чақмоқ чаққандай, қирғоққа ҳалқа-ҳалқа кўпик сочмоқда. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Элмуроднинг: «Шояд Йўлдош билан бир қисмга тушсам, дардлашиб юрар эдик», деган умиди ҳам совун кўпигидай тез ўчди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Одам ёки ҳайвоннинг майда-майда пуфакчали сўлаги. Комиссар, оғзидан кўпик келиб, пол устида чўзилиб ётарди. М. Муҳамедов, Кичик гарнизон. [Ҳўкиз] Ўрнидан қўғала олмай, оғзидан оқ кўпик оқизиб, кўзлари олайиб, бўкириб ётибди. П. Турсун, Уқитувчи.

3 кўчма Маъносиз, қуруқ нарса ҳақида. Ҳазрат шайхнинг бу кўпик сўзларига бир шжайиб қўйди-ю, яна унга сўз қотди. К. Яшин, Ҳамза.

КЎПИКЛАМОҚ 1 қ. кўпикланмоқ.

2 Терлаб кўпик чиқармоқ, кўпик билан қопланмоқ. Улар кўпиклаб кетган отларини

ўйнатиб, вокзал рўпарасидаги яланг жойга етганларида, мирохўр от бошини тортди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

КЎПИКЛАНМОҚ Кўпик ҳосил қилмоқ. Кеча тоғларга ёмғир ёққан бўлса керак, сойнинг суви сал лойқаланиб, кўпикланиб, йўл-йўлакай хас-чўпларни оқизиб келмоқда эди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. Анор хиёл энгашиб, кўпикланиб турган сундан пиёлага қуяр экан, аёллик латофатими.. юрагимни ўртаб юборди. «Ёшлик».

КЎПИНЧА рвш. 1 Кўп ҳолларда, кўп вақт; аксарият. [Йўлчи] Кўпинча икки марта қатнар, оқшом вақтида, баъзан ундан кечроқ далага қайтар эди. Ойбек, Танланган асарлар. У [Элмурод] овга кўпинча Давлатёр билан борарди. П. Турсун, Уқитувчи.

2 Тез-тез, кўп ўтмай. Ёдингизда борми, кўпинча чақчайган кўзли бир йигит ишхонамизга уни сўраб борар эди? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КЎПИРМОҚ 1 айн. кўпикламоқ, кўпикланмоқ. Уқтам эса кўпирган, ўқирган сувда бўйнигача ботиб, ҳансираб ишлар эди. Ойбек, О. в. шабадалар. От чопавериб, кўпириб кетган эди. Ф. Фулом, Шум бола.

2 кўчма салб. Ўта мақтанмоқ, мақтанчоқлик қилмоқ. [Тожибой] Баъзан «Мадамингов ўттиз йил аминлик қилган бўлса, мен элик йил советга раислик қиламан», дея кўпириб кўярди. П. Турсун, Уқитувчи. Сийқа билимдонлик ва қуруқ кўпириш билан узоққа бориб бўлмайди. «Муштум».

КЎПИРТИРМОҚ 1 Кўпирмоқ 1 фл. орт. н. Бир кружка нивони кўпиртириб қуйишга катта илм, хунар керак бўлмаса керак. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. Йигит.. гавдаси, қулочи билан сувни кўпиртириб, кучли чайқатди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Бўрттириб, ошириб гапирмоқ, муболага қилмоқ. Аслида, бўлиб ўтган воқеа аҳамиятсиз бир гап эди. Бироқ уни шишириб, кўпиртириб юбориш мумкин. С. Аҳмад, Ҳукм. Кечирасизлар, Абдукарим — раиснинг лаганбардори, роса кўпиртирса керак, деб ўйларсиз.. С. Аҳмад. Чўл бургути.

Оғиз кўпиртирмоқ 1) бўрттириб, муболага қилиб гапирмоқ. Унинг хушмуомалалиги, дилкашлиги тўғрисида оғиз кўпиртириб гапирди. П. Турсун, Уқитувчи; 2) мақтанчоқлик қилмоқ, мақтанмоқ. Механизация тарафдори бўлиб, мажлисларда оғиз кўпир-

тирадиган акамларни мандан кўра яхшироқ биласизлар. Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.

КЎПКАРИ шв. айн. улоқ III I. *Қаерда кўпкари бўлса, отлиқларнинг кетидан юради; ўзи чополмайдиганларнинг отини миниб, курга кирди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

КЎПКАРИЧИ кам қўлл. қ. улоқчи. *Улоқни олган Содикжон бойвачча ҳаммадан олдинда, Сулаймон оқсоқол бошлиқ қолган кўпкаричилар уни қуюндай таъқиб қилиб келишарди.* К. Яшин, Ҳамза.

КЎПКУРАШ Спортнинг бир неча тури ёки бир спорт туридаги бир неча хил машқлар бўйича спорт мусобақаси, беллашув. *Урганч шаҳрида чақириққача ва чақириқ ёшидаги ўсмирлар ўртасида ҳарбий-амалий кўпкураш бўйича Ҳоразм вилояти биринчилиги ниҳоясига етди.* Газетадан.

КЎПЛАБ рвш. Кўп миқдорда. *Бу ҳақда таҳририят кўплаб хат олди. ■ Мақсад давлатга кўплаб оқ олтин — пахта бериш эканини [деҳқонларга] ўқитиринглар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бундай далилларни, керак бўлса, жуда кўплаб топшимиз ва ёзишимиз мумкин.* «Муштум».

КЎПЛАР Кўп кишилар; кўпчилик. *Дам олиш кунлари кўплар шаҳар ташқарисига, табиат қучоғида дам олиш учун жўнаб кетдилар.* Газетадан. *Лейтенант Васин қўлига гранаталар кўтариб, танк томонга учиб кетганини кўплар сезмай қолди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

КЎПЛАШМОҚ Кўпчилик бўлмоқ; кўпчилик бўлиб, биргалашиб ҳаракат қилмоқ. *Кўплашиб ишламоқ. Юк машинасини кўплашиб ариқдан чиқариб олдик. Кўплашган ёвни қайтарар.* Мақол. ■ - *Чивин кўплашса, филни йиқитади, деган гап бор, — деди Эргаш салмоқлаб. — Чумоли бирлашса, чиённинг пўстини титади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Аҳолининг ярми хотинлар. Кўплашиб пуфлашса, шамол турғизади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КЎПЛИК I Кўп ҳолат, кўп эканлик. *Ишнинг кўплиги. ■ Кўпларига тирговчулар қўйилган бўлса ҳам, меванинг кўплигидан шохлари синиб, ерга тегиб ётади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шайбонийхоннинг жосуслари кўплиги унга маълум эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 тш. Предметнинг бирдан ортиқлигини кўрсатувчи сўз (от) шакли. *Кўплик сон.*

Кўплик қўшимчаси. Кўплик маъноси -лар қўшимчаси билан ифодаланади: ўқувчилар.

Кўплик қилмоқ Зарур даража, миқдордан ортиқ бўлмоқ; ортиқчалик қилмоқ. *Бир гап озлик, икки гап кўплик қилади. ■ Бизнинг ваҳимимиз ҳозир ўзимизга кўплик қилади. «Ёдгор». Худодёрхон билгани билган. Душман битта бўлса ҳам, кўплик қилади.* К. Яшин, Ҳамза.

Кўпмоқ шв. Ошмоқ, кўпчимоқ. *Ҳамир кўпиб қолибди.*

Кўппак I Қўриқловчи итларнинг хашаки бир зоти. *[Модина] Занжирини узиб юборгудай ташлашиб воғуллаётган сўқимдек кўппакнинг дағдағасига ҳам қарамай, ичкарига кирди.* Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

2 Шундай итга нисбатли ҳақоратни (нисбатлашни) билдиради. *Али мешкобчи ичиди: «Сен кўппакнинг қўлингдан шу иш келади, албатта», деди-ю, индамай жўнаб кетди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *-Ҳа ноинсоф, ҳа кўппак! — Қоратой бойни сўка бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

Кўприк У қирғоқдан бу қирғоққа ўтиш учун сув, чуқурлик ва ш. к. устига қурилган йўл, қурилма. *Ғишт кўприк. Осма кўприк. ■ Кўприк йўқ экан, дарёдан ўтай деб, [полвон] қайиқчини чақирибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Канал атрофида бетон бостирилибди, устига худди кўклам камалагига ўхшаш янги кўприк қурилибди.* «Гулдаста».

2 кўчма Икки томон ўртасидаги, уларни туташтирувчи, шунинг учун хизмат қилувчи нарса. *Бадиий таржима моҳият зътибори билан халқлар ўртасида олтин кўприкдир.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. *Ёши улғу кишилар катта кўприк бўлади.* «Халқ дурдоналари».

Қил кўприк Диний ақилага кўра, у дунёда жаннатга ўтиладиган ягона йўл, қилдек ингичка кўприк; пули сирот. *Тожибой оқсоқол унинг узилиб қолган гапини эсига солди: -Хўш, тақсир, ана энди, борингки, оқ қўчқорга миниб, эсон-омон қил кўприкдан ҳам ўтиб олдик. Хўш, ундан у ёғи жаннатми? П. Турсун, Ўқитувчи.*

Кўптирма шв. Оширма. *Кўптирма нон. ■ Агар шу кўптирма нондай ерлар чоракорнинг ўзиники бўлса-чи! А. Қаҳҳор, Сароб.*

Кўптирмоқ шв. айн. оширмоқ II. *Ойим саҳарда туриб, Талай ҳамир кўптирган. Оқ*

олтин — нахталарни Нормасидан кўп терган. «Кўшиқлар».

КЎПЧИК I шв. Эгар устига қўйилади-ган ёстиқ. *Омборхонадан от абзалларини: юган, кўпчик, узангили эгарни қўлтиқлаб келдим. Т. Мурод. От кишнаган оқшом.*

КЎПЧИК II [р. купчая крепость — ва-сиқа] эск. Васиқа. *Отанга, Москвага хат ёзсанг, ҳовлимизнинг кўпчиги қаердалиги-ни бир сўрасанг.. Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.*

КЎПЧИЛИК I Маълум сон ёки миқдордаги киши ёки нарсаларнинг катта, кўп қисми, шундай қисмни ташкил қилувчи кишилар; аксарият. *Ўқувчиларнинг кўпчилиги. Кўпчилик овоз билан сайланмоқ. ■ Йўлчи дўппи бозоридан аравани аранг олиб ўтди: бу ерда зўр тиқилинч, кўпчилиги хотинлар. Ойбек, Танланган асарлар. Одатда кўпчилик қизларнинг ҳусни танишиб, суҳбатлашиб, дўстлашиб кетганидан кейин очилади. Шуҳрат, Шинелли йиллар.*

2 Кўп одам, халойиқ; омма. *Озчилик кўпчиликка бўйсунди. Кўпчилик ўртасида. Кўпчилик бир муштан урса — ўлдиради, бир бурдадан берса — тўйдиради. Мақол. ■ Ўқувчи, «биз кўпчиликмиз, ўқитувчи ҳаммамизни баравар кўролмайди», деб ўйлайди. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.*

КЎПЧИМОҚ I Шишмоқ, бўртмоқ, шишиб кўтарилмоқ (юз, қовоқ ва ш. к. ҳақида). *Кўришаётганда, кўзлари ҳам қизариб қолганини, қовоғи одатдагидан кўпчи-роқ турганини кўрди. П. Қодиров, Уч илдиз. Башорат етиб келди.. юм-юмалоқ юзи терлаб, қизариб, кўпчиб кетган. А. Мухтор. Опасингиллар. ..осмондаги ойлар ҳам, кўпчиб ётган ерлар ҳам — бари-бари сеники. Т. Мурод. От кишнаган оқшом.*

2 Етилиб, шишиб кўтарилмоқ; етилмоқ (асосан хамир ҳақида). *Махсус автомат машина кўпчиган хамирни зувала қилиб, узиб ташляпти. Газетадан. Вақти етиб кўпчи-гач, албат, Тоғордан тошади хамир. М. Али, Боқий дунё.*

КЎР [ф. *كور* — кўрмайдиган (одам)] **1** Кўриш қобилияти йўқ; сўқир. *Кўр одам. Бир кўзи кўр. Кўр ҳассасини бир йўқотади. Мақол. Кўр кўрни қоронғида танийди. Мақол. ■ Бектемир қоронғида, кўр сингари тусмол билан юриб, дарахтга бошини қаттиқ уриб олди. Ойбек, Кўеш қораймас.*

2 кўчма Нарса, воқеа, ҳодиса ва ш. к.нинг моҳиятига тушуна олмайдиган; онги етилмаган, онгсиз, билимсиз. *Сиёсий кўр. ■ Кўзим илгари очилган бўлса эди, ман ўз юрагимни бўриларга едирармидим? Қизим, кечир, бу адашган, кўр дадангни кечир! Ойбек, Танланган асарлар.*

КЎРА I I **Кўрмоқ** фл. рвдш. *Мени кўра ўрнидан турди. ■ -Ўз роҳатимни кўзлаб, сизнинг ошингизни кутиб қолсам, беш кишини, кўра-била туриб, оч қўйган бўламан, — деди Отабек. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

2 кўм. (ж. к. билан) Сабаб, асос муносабатини билдиради; асосида, мувофиқ, биноан. *Шунга кўра. Таомилга кўра. ■ Тузилган битимга кўра, Абдулатиф Самарқандга юборилди. Мирмуҳсин, Меъмор. Отам, ўз касбининг тақозосига кўра, умрининг кўп қисмини сафарларда ўтказган одам. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.*

3 кўм. (ч. к. билан) Қиёс, таққослаш муносабатини билдиради; нисбатан, қараганда. *Сиз буни мендан кўра яхшироқ биласиз. Ундан кўра бу яхшироқ. ■ Пештахталар олдида харидордан кўра кўпроқ уймалашган сотувчилар тилларидан бол томиб, молларини таърифлашади. Н. Аминов, Суварак. Масала у ўйлаганидан кўра чуқурроқ кўри-нарди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Меъмор ҳатто ўз ўғли Низомиддиндан кўра ҳам Заврақнинг гапларига ишонарди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

КЎРА II [ф. *كوره* — ўчоқ, ўтхона, печь; кўра] **1** Тунука-темирдан тарнов шаклида ясалган, каабоб пишириладиган асбоб. *Дошқозонлардаги жажжи гумбаздай сап-сариқ паловнинг, кўкиш тутун чиқиб турган кўралардаги сихкабобнинг ҳиди ҳамма ёқни тутиб кетган. С. Сиёев, Аваз.*

2 Писта кўмир тайёрланадиган чуқур.

3 Темирчи ва заргарларнинг металл эри-тадиган ўчоғи. *Темирчидан бир кўра билан дам сўраб олди. «Шарқ юлдузи». Мана, отанинг лойдан ясалган тўрт бурчакли кўраси, ўчоқдаги кўмирга ҳаво берувчи, эчки терисидан ясалган дами.. устахонадан жой олган. Газетадан.*

4 Зийнатли чинни идиш; ваза. *[Зумрад] Деворларнинг нақшини томоша қилди, кўралар ва инак гиламларни бир-бир кўздан кечириб, ажабланди. Ойбек, Улуғ йўл. Сиртига турли афсонавий қуш ва ҳайвонларнинг*

суратлари солинган чинни кўралар, идиш-оёқлар тоқчаларга тизилган. М. Осим, Карвон йўлларида.

5 шв. Тунукадан ишланган, оғзи каттароқ жўмраксиз областа. *Бола кучи етса — челақ судраб, етмаса — кўра кўтариб, саҳнга суя сепар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КЎРА III шв. |ф. كوره| Тошлоқ, кумшағалли ерларда сувни тортиб кетадиган говак жой; ўпқон. *Даштдаги боғбон суғориш палласи кенасию кундузи шундай кўралар оғзини беркитиш билан банд бўлади.* А. Ибодинов, «Латофат» дўконидаги қатл. Боғбонлар «кўра» деб атайдиган, кулдиргичга ўхшаш бундай тешиклардан шағал ўпқони бир зумда бир тегирмон сувни ютиб юборади. А. Ибодинов, «Латофат» дўконидаги қатл.

КЎРАК Ҳали етилмаган пайтида совуқ урган, очилмай қолган кўсак. *Кўрак чувиш машинаси.* ■ *Далада пахта тугади, энди кўрак узиляпти.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

КЎРГАЗМА I Кўриш, томоша қилиш учун қўйилган нарсалар ва шу нарсалар қўйилган жой. *Халқ хўжалиги ютуқлари кўргазмаси. Кўргазма экспонатлари.* ■ *Денгизчилар клубида ташкил этилган тасвирий санъат асарлари кўргазмасига одамлар анча серқатнов бўлиб қолишган эди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

2 айн. кўрсатма. Ўзбекистон Фанлар академиясининг президиуми академияда нашр этиладиган «Ахборотлар», «Ўзбек тили ва адабиёти», «Фан ва турмуш» журналлари таҳрир ҳайъатларида шу журналларнинг юбилейга бағишлаб махсус сонини чиқариш тўғрисида кўргазма берди. «ЎТА».

КЎРГАЗМАЛИ I Ўргатиш, тушунтиришда намуна тарзида хизмат қиладиган нарса, материалга эга. *Кўргазмали дарс. Кўргазмали машғулот.*

2 (тўғриси — кўргазма) Кўрсатиш учун фойдаланиладиган, хизмат қиладиган. *Кўргазмали қуроллар.* ■ *Деворлари кўргазмали материаллар билан безатилган шинамгина хонанинг ҳар иккала деразаси очиқ.* П. Қодиров, Уч илдиш.

КЎРГИЛИК I Эрк-ихтиёрдан ташқари ҳолда киши ҳаётида юз берган, юз берадиган кўнгилсиз воқеа, ҳодиса; ҳолат. - *Тирик калланинг бу дунёда кўрадигани кўп экан, ўртоқ Дўсматов, бу ҳам кўргилик-да!* — деб оҳ чекиб, куйиниб қўйди Мели полвон. П. Тур-

сун, Ўқитувчи. У барча кўргиликлари учун шу йигит айбдордек, Дилшодни ёмон кўриб қолган.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 дин. Пешонага ёзилган нарса; тақдир, қисмат. *Дўсмат унга қишлоқдаги аҳвол ҳақида ҳасрат қилди.. ва ҳар сафаргидай: -Ҳай, худо ёзган кўргилик шу экан-да!* — деб ҳасратини тугатди. П. Турсун, Ўқитувчи. *Нима қилай, бу ҳам бўлса, пешонага битган бир кўргилик, болам.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

КЎРИК I Ижтимоий текшириш; аниқлаш, билиш, баҳолаш текшируви. *Механизаторлар барча машиналарни техника кўригидан ўтказдилар.* ■ *Баҳодир мактабга етиб келди. Клубда ёш ҳаваскорлар кўриги энди бошланган эди.* М. Жалолиддинова, Кейинроқ, *Муҳими шундаки, кўрик натижасида турли касалликларга чалинган беморлар аниқланди.* Газетадан.

2 Ҳаммага кўрсатиш, намойиш қилиш; намойиш. *Бу китоблар кўрикка қўйилганми?*

КЎРИМЛИ айн. **кўркам.** Кўримли бино. ■ *Гулбодомларнинг ҳовлиси Халач қишлоғининг энг гавжум, кўримли ерида эди.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

КЎРИМСИЗ Кўриниши ёқимли эмас; савлати, кўрки йўқ; хунук. *Кўримсиз киши.* ■ *Тишдан қараганда эски, кўримсиз, лекин катта, сермол дўконда Мирзакаримбой билан Салимбойячча турар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. ..*мана шу кўримсизгина, кўполгина қишлоқда бор машина ўзида йўқлиги алам қиларди унга.* Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди.

КЎРИНАРЛИ Кўриш мумкин бўладиган, кўринадиган, кўриниб турадиган. *Эълонни кўринарли ерга осиб керак.*

Кўзга кўринарли Маълум аҳамиятга эга; эътиборга лойиқ, айтишга арзирли; танилган. *Кўзга кўринарли ишимиз ҳам бор.* *Унга ярашур қадр-қийматимиз ҳам бор.* Ойдин, Ширинга мактуб. *Аммо туманда бирорта ҳам кўзга кўринарли ҳаваскорлик жамоаси йўқ.* Газетадан.

КЎРИНИШ I Кўринмоқ фл. ҳар. н. *Маҳкам ҳозир унинг яна нимадир демоқчи эканини сезди, лекин унга кўринишни ҳам, гапирини ҳам истамагани учун, бош ирғаб, эшикдан чиқди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

2 Ташқи қиёфа; қиёфа. *Қиз, кўринишдан озарбайжон бўлса керак, русча гапирар, гап-*

сўзларидан анчагина саяодли эканлиги кўри-
ниб турар эди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.
Раҳим аканинг овозида одатдаги кесатиқ-
дан асар ҳам йўқ, кўриниши серташвиш эди.
Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

3 Кўзга кўриниб турган нарса, манзара.
Отабек табиатнинг шу кўркем ва латиф
кўринишига мафтун бўлиб бир оз ётгандан
кейин.. узоқ тин олиб кўйди. А. Қодирий,
Ўтган кунлар.

4 театр. Драматик асарда парданинг
махсус декорация талаб этувчи ҳар бир
қисми. Иккинчи парданинг бешинчи кўрини-
ши. ■ Бир парда, етти кўринишли шеър
муסיқали драма. «Гулдаста».

5 Воқеа-ҳодиса қабилярнинг муайян
намоён бўлиш ҳолати. - Ишга совуққонлик,
лоқайдлик ҳам, аслини олганда, интизом-
сизликнинг бир кўриниши, - деди Қурбоно-
ва. «Ўзбекистон кўриқлари». Аммо сахий-
лик билан хасисликнинг бошқача кўриниш-
лари ҳам бўларкан. Шукрулло, Жавоҳир-
лар сандиғи.

Кўриниш бермоқ Ўзини кўрсатмоқ, уч-
рашмоқ. Муродова.. ҳамма нарсани кўриб,
билиб келгандан бери Умарали унга кўриниш
бермаган эди. И. Раҳим, Ихлос. ..бирроя ўз
хонасидан чиқиб келди-ю, кўришиб саломлаш-
ганидан кейин, бошқа кўриниш бермади. Ш.
Тошматов, Эрк қуши. Кўриниш олмоқ Қи-
ёфага эга бўлмоқ. Тошкент зилзиладан ке-
йин янги кўриниш олди. Газетадан.

КЎРИНМОҚ 1 Кўрмоқ фл. ўзл. н. Ша-
ҳар узоқдан кўриниб турибди. Шу кунларда
нега кам кўринасиз? ■ Бояғи совчилар бу
фавқуллодда муомалани кўринган бировга дос-
тон қилиб ўқийдилар. А. Қодирий, Ўтган
кунлар. Бу Канизакнинг унга қиладиган ҳар
бир муомаласидан очиқ-ойдин кўриниб тур-
са ҳам.. бунга ҳеч ким аҳамият бермас эди.
А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Кўз олдида намоён бўлмоқ, пайдо
бўлмоқ. Остонада Қора Аҳмад кўринди. Ой-
бек, Танланган асарлар.

Кўзга кўринмоқ 1) тасаввурда гавдалан-
моқ, хаёлда намоён бўлмоқ. Шу саяол бо-
шига келганда, кўзига тўсатдан Канизак
кўриниб, Сидиқжоннинг юраги ўйнаб кет-
ди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2)
кўчма эл-юртга танилмоқ; маълум-машҳур
бўлмоқ. Кўзга кўринган олим. ■ Менинг ҳам
болам одам бўлди, кўзга кўринди. «Ёдгор».

Ҳарбий тўнтарилишнинг биринчи кунлари-
даёқ кўзга кўринган бир неча артист, ре-
жиссёр, оператор ва актёрлар ҳалок бўлди.
Газетадан.

3 Тасаввур қилинмоқ, туюлмоқ; ўхшаб
кетмоқ. Она Норматнинг бўйига тикилиб
қаради. Кечагина мактабга қатнаб юрган
бола бугун онанинг кўзига шер йигит бўлиб
кўринди. И. Раҳим. Чин муҳаббат. Авваллари
бу иш [самоварчилик] ҳаммага бирам эриш
кўринди, бирам ғалати туюлдики, болам бе-
чора Аброр номусларга ўлди. А. Қаҳҳор. Ас-
рор бобо. Ёдгорнинг назарида уй янаям совиб
кетгандек кўринди. Ў. Ҳошимов, Қалбинг-
га қулоқ сол.

4 Ўзини шифокорга кўрсатмоқ, шифо-
кор кўрувидан ўтмоқ. Биз унинг бетоб булга-
нини зшитиб, кўргани бордик.. докторга
кўринганми, йўқми, сўрадик. М. Исмоилий,
Инсон ҳусни.

Кўзига ҳеч нарса кўринмайди Асабий-
лашиш, ғазабланиш ва ш. к. нагитжасида ҳеч
нарсага эътибор қилмайди; ҳамма нарсан-
дан кечди. Раҳимбердиннинг асаблари ўт бўлиб
ёнди, кўзларига ҳеч нарса кўринмади. Х.
Тўхтабоев, Фельетондан сўнг. Мансурнинг
ўзи эмасмиди, кунора хатингизни олмасам,
ҳеч нима кўзимга кўринмайди, деган? Ў.
Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

КЎРИЧАК тиб. Охири чувалчангсимон
ингичка ўсимта — аппендикс ҳосил қилув-
чи ичак (йўғон ичакнинг бир қисми).

КЎРИШ 1 Кўрмоқ фл. ҳар. н. Севгилинг-
ни кўриш сенга насиб қилмайди, ҳозир ичга-
нинг май эмас, захар. Ў. Ҳошимов, Қал-
бингга қулоқ сол.

2 тиб. Ташқи муҳитдаги нарсаларнинг
шакли, катта-кичиклиги, ранги, бир-би-
рига нисбатан ўрни ва оралиғини аниқлаб,
тегишли ҳаракатлар қилишга имкон бера-
диган физиологик жараён.

КЎРИШМОҚ 1 Кўрмоқ фл. бирг. н. Сиз
билан анчадан бери кўришганимиз йўқ. Бо-
лалар кино кўришди. ■ Булар кўприкдан
ўтишда ажойиб манзарани кўришди.. А. Қаҳ-
ҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Салом-алик қилишмоқ, саломлашмоқ.
Исроил, Эминлар ҳам у билан бошқатдан
қучоқлашиб кўришдилар. И. Раҳим, Чин му-
ҳаббат. -Хуш келибсиз.. хурсандман, — деди
уй эгаси улар билан кўришиб. М. Осим, Ибн
Сино қиссаси.

3 Учрашмоқ, юз кўришмоқ. *Хайр, эртага кўришамиз. Улар тез-тез кўришиб туришди.* ■ -Кўришганимизга анча бўлди, — базўр жавоб берди Йўлчи. Ойбек, Танланган асарлар. «Шу йигитни кўрсам, бир ғалати бўлиб кетаман», дермиш. Ҳа, Сора ҳам, кўришганларида бир оз ранги учарди, дейди. П. Турсун, Ҳўкитувчи.

ЮЗ Кўришмоқ Бир-бирини кўрмоқ, юзма-юз бўлмоқ. *Эъзозхон уни ўз отаси қатори ҳисоблаб, бу ерга кўчиб келган кунларидаёқ юз кўришган эди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

КўРК Ҳусн, чирой, гўзаллик. *Тоғларнинг беткай томонларида энди гуллаган жийдалар боғларнинг кўркига кўрк қўшарди.* О. Ёкубов, Ота изидан.

КўРКАМ Кўриниши ёқимли, чиройли, гўзал. *Кўркам йигит. Қадди-қомати кўркам. Тошкент — республикамизнинг обод ва кўркам шаҳарларидан бири.* ■ *Онаси ҳали ёш, орқаси билан битта соч, кўркам жувон эди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Шаҳарнинг шимолидаги кўркам чорбоғ баланд девор билан ўралган.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

КўРКАМЛАШМОҚ Кўркам туста кирмоқ; гўзаллашмоқ. *Ҳақли равишда дўстлик ва қардошлик шаҳри деб аталаётган Ўзбекистоннинг қадимий ва ҳамиша навқирон пойтахти кўз ўнгимизда кўркамлашиб, ёшариб бормоқда.* Газетадан.

КўРКАМЛИК Кўрк-чиройга эгаллик, кўркам ҳолат. *Анвоий гуллар, ток ишқомлари ва мўъжаз боғлар ажиб файз ва кўркамлик бахш этиб турибди.* Газетадан. *Ёнбағирларни кўзни қамаштирувчи ям-яшил тиниқ сунбуллар кўрпадай қоплаган, булар тепаларда ўсиб ётувчи турли-туман гиёҳлардан ўз кўркамлиги билан ажралиб туради.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

КўРКЛИ кам қўл. айн. **кўркам.** *Тошкент Осиёнинг кўркли ўрнида, Мақталса арзийди, оз эмас, анча.* Ҳ. Фулом. *Қора, куранг, тилларанг кўзичоқлар бирам кўрклики, кўриб кўзим тўймайди.* М. Назаров, Жўш лочини.

КўРКСИЗ Кўриниши ёқимсиз, чиройли эмас; хунук. *Хотин Офтоб ойимнинг бу гапидан ҳайрон бўлди ва ўйлаб сўради: — Нима бало, куёвинг кўрксизми?* А. Қодирий, Ҳтган кунлар. *Эркаксиз уй файзсиз, кўрксиз кўринади кўзга.* М. Алавия, Болаларимнинг отаси.

КўР-КўРОНА [ф. *کورگورانه* — кўрларча, ўйламай, фикр юритмай] *рвш.* Мулоҳаза юритмасдан, яхши ўйлаб кўрмасдан. *— Бу гаплар бошқа бировни эслаб туриб, менга айтилган экан. Мен уни кўр-кўрона қабул қилибман, — деди Маҳбуба Маҳмудга.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. *Ажабо, эл хизматини бажаршига аҳд қилган журналист кўр-кўрона одим ташлаши мумкинми?* М. Жўра, Ноширнома. *Пахта далаларида ўзини оқлаган тажрибани кўр-кўрона шолпоёга кўчириш ўринлимикин?* «Ўзбекистон кўриқлари».

КўРЛАРЧА айн. **кўр-кўрона.** Ҳар номаъқулчиликка кўрларча отиладиган баъзи йигитлар муштлариға тупуриб, бир-бирлариға кўз олайтираркан, кексалар пайқаб қолишиди-да, аталарча койиш билан босди-босди қилиб қўйишди. Ойбек, Танланган асарлар.

КўРЛИК 1 Кўриш қобилиятининг бутунлай йўқолиши, йўқлиги; сўқирлик. *Кўрлик туғма ва орттирилган бўлади. Орттирилган кўрлик кўз касалликлари.. шунингдек, кўз косаси ва бош мия шикастларидан сўнг пайдо бўлади.* «ЎзМЭ».

2 *кўчма* Нарсалар, воқеа-ҳодисалар моҳиятига тўлиқ тушуна олмаслик; онгсизлик, билимсизлик; беҳабарлик. *Сиёсий кўрлик.* ■ *Лекин [Йўлчи] ўз саводсизлигидан энди жуда чуқур ўксинди: «Мана, бу ўрис китоб билан дардлашиб ётибди, лаби қимирламаса ҳам, гаплаша ётибди.. Эҳ, кўрлик қурсин!»* Ойбек, Танланган асарлар.

КўРМАНА 1 Келинни ёки янги туғилган болани биринчи марта кўришда яқин кишилар, қариндош-уруғлар томонидан бериладиган совға. *Кўрмана бермоқ.* ■ -*Тойчоғимнинг кўрманасини чиқар, دادаси, — деди [Ўзбек ойим].* А. Қодирий, Ҳтган кунлар. *Олим бўлган дўстининг табриги ҳамда келин кўрманаси деб, ихчамгина, чиройли бир магнитофонни кўтариб, Собиржон кириб келди.* Д. Нурий, Осмон устун.

2 Кўриш (кўргазма) учун қилинган. *Баъзи серҳашам, ялтироқ, кўрмана учун қуриб қўйилган шийпонлардан эмас.* Р. Файзий, Асад либоси. *Баъзилар «Бу машина кўрмана учун қўйилармиш» деса, баъзилар «Тўппа-тўғри Москвага.. [кўргазмага] юборилармиш», деб ўйлади.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

КЎРМОҚ 1 Кўриш қобилиятига эга бўлмоқ, киши ва нарсаларнинг, борлиқнинг кўриниши қандайлигини фарқлай билмоқ. *Икромнинг дадаси Тўймат акани, кўзингиз яхши кўрмас экан, деб олишмади.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Отанинг бир кўзи кўрмай қолди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Кўз билан илғамоқ, кўз воситасида аниқ фарқламоқ, сезмоқ, билмоқ. *Лекин рашиқ қитиқлаган кезларда чеҳранг ўзгаради. Мен буни ўз кўзим билан кўрганман.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Фотимани устаникидан чиқиб келаётганини кўрганлар аввал ҳайрон бўлишди.* Т. Ашурув, Оқ от.

3 Танишиш, билиш, аниқлаш ва ш. к. мақсадда кўздан, назардан кечирмоқ; назар солиб текширмоқ; қарамоқ. *Врач касални кўрди. Китобни кўрмоқ.* ■ *Маллавовай ака.. чоригини чироққа солиб кўрди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Вақилнинг ўғил боласи раис билан суҳбатлашиб, планни кўриб, палов тўрани еб, йўлига равона бўлади.* «Гулдаста». Ака, тезроқ кўриб беринг, шошиб турибман. С. Сиёев, Ёруғлик.

4 Бирор тўхтамага келиш, чора белгилаш учун муҳокама қилмоқ. *Бировнинг аризасини кўрмоқ. Бу масалани мажлисда кўрамыз.*

5 Дуч келтирмоқ, учратмоқ. *Сал кеч қолганинда, кўролмай, армонда кетардим.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Вой, ҳароми ноинсоф! Мен бундай мўлтонини сира кўрганим йўқ эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Ҳол-аҳвол сўраб йўқламоқ. *Беморни кўрмоқ.* ■ [Унсин:] *Гулнор опани унутмайман сира, уни кўргани тез-тез келиб тураман.* Ойбек, Танланган асарлар. [Қурбон ота:] *МТСга келганида, [Ўрмонжон] мени кўрмасдан кетмайди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

7 Бошдан кечирмоқ; тажрибадан ўтказмоқ. *У кўп қийинчиликларни кўрган киши.* ■ *-Ҳар қанча дарбадарлик бўлса, мен кўрганман, ўғлимга қолгани йўқ, — деди Сидиқжон.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Йигитликда бизнинг бошимиздан ўтган саргузашт шундоқ бўлган, ўғилларим. Бизнинг кўрганларимиз қурсин.* П. Турсун, Ўқитувчи.

8 Бирор кимса ёки нарсага эга бўлмоқ, эришмоқ, етишмоқ. *Давлат кўрмоқ.* ■ *Яқин тўрт ойча умр қилдик. Умиримда хотин кўрганам ҳам шу.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Кампир.. эшикка қаради: -Вой, оғзингизга*

ёғ, ўғлим! Келин кўрадиган куним ҳам бормикин! А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Менку йилда беш газ чит кўрмайман, келишингизда шу бечорага бир нарса олиб келсангиз-чи сиз ҳам одам бўлиб!* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. *Мен ҳам орзу-ҳавас кўраман, деб сиз билан бир ёстиққа бош қўйганман.* С. Нуров, Нарвон. *Бош бўлинг, сув чиқарайлик, экин қилайлик, оз бўлсаям, оғзимиз ош кўрсин.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

9 Томоша қилмоқ, томошабин сифатида кузатмоқ. *Болалар телевизор кўрмоқда. Кеча янги кино кўрдик.* ■ *Эсингда борми, райондан театр кўриб келаётган кечамиз аравада Сотиболди, ашула айтамыз, деб Канизакни қистади, кўнмагандан кейин, сочидан тортди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

10 Юз берган воқеага бошқа киши ёки нарсани сабаб қилиб кўрсатмоқ. *Китобни ўзи йўқотиб, менадан кўраётир. Ўзинг қилиб, бировдан кўрма!* ■ *Чаросни тинч кўясиз. Бўлмаса, ўзингиздан кўринг.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

11 Тажрибада синамоқ, синаб билмоқ. *Ер сотанларнинг кўпини кўрдик, охири гадоёй бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Вексель деган сўз чиқди. Уни ҳам кўрдик, бениҳоят зарур нарса.* Ойбек, Танланган асарлар.

12 Пайқаб олмоқ, илғамоқ, туймоқ. *Катта кўрмаганини кичик кўради, кичик кўрмаганини катта кўради, иккаласи биргалашиб қараса, ҳеч нарса кўздан қочмайди, дейди халқ.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Дафъатан қулоғига чалиниб қоладиган гап-сўзларда, байту газалларда энди бутунлай ўзгача маъно кўради.* Х. Султонов, Онамнинг юрти. *Омон мустақил фикрли, чўрткесар, узоқни кўра оладиган, тадбиркор, яхши дўст эди.* С. Кароматов, Олтин қум.

13 Бирор нарсани таъкидлаш ва унга диққат-эътиборни жалб этиш учун қўлланиди. *Ширинлигини кўр!* ■ [Набигулнинг акаси:] *-Дидни кўринг-а, трафаретнинг рангига мос абажур!* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Болтабой «кўрдингми, яширмайди» деган мазмунда Сидиқжоннинг тиззасини босиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Замоннинг тескарчилигини кўринг! Шоҳимардонга очиқ келолмасам!* К. Яшин, Ҳамза.

14 Айрим сўзлар билан бирикиб, шу сўз билдирган иш-ҳаракатни амалга ошири-

моқ маъносини билдиради. *Чора кўрмоқ. Ҳозирлик кўрмоқ.* ■ *Бригада аъзолари айни вақтда пахта йиғим-теримиغا ҳар тарафлама қизғин тайёргарлик кўрмоқдалар.* Газетадан.

15 ..деб ҳисобламоқ, билмоқ; ..деб қармоқ, тушунмоқ. *Лойиқ кўрмоқ. Мувофиқ кўрмоқ. Раво кўрмоқ. Оз бўлса ҳам, кўп ўрнида кўринг. У йиғитни ўзига тенг кўрмади. Барчани баравар кўрмоқ. Мен сени ўз укамдай кўраман.* ■ [Йўлчи:] *Синелим, ўз уйингдай кўр, тортинма. Кампирнинг юмушлариغا қараш. Ойбек, Танланган асарлар. Камол қози ҳам Сафохон тўранинг гапларига эътироз билдирмасликни маъқул кўрди, шекилли, тек қулоқ солиб турарди.* К. Яшин, Ҳамза.

16 кўм. фл. взф. Ҳаракатнинг синаш учун бажарилишини, бажармаслик ҳақида огоҳлантиришни билдиради. *Синаб кўр. Ўйлаб кўр. Сўраб кўраман. Айта кўрма. Бора кўрмасин.*

Елкамининг чуқури кўрсин қ. елка. Иш кўрган қ. иш. Иш кўрмоқ Иш юритмоқ, иш тутмоқ. *Бундоқ каллани ишлатинг, тулкидек айёр, мушукдек мугамбир бўлинг, зимдан иш кўринг.* К. Яшин, Ҳамза. **Кун кўрмоқ** Ҳаёт кечирмоқ. *Унинг касби ямоқчи бўлиб, зўрға кун кўрар экан.* «Гулдаста». **Кўпни кўрган қ. кўп. Кўрарга кўзи, отарга ўқи йўқ** Ҳаддан ташқари ёмон кўради. *–Ўзимнинг ҳам тўрани кўрарга кўзим, отарга ўқим йўқ, – деди чилим тортиб туриб Рустам ака. Ж. Шарипов, Хоразм. Кўргани (ёки кўришга) кўзи йўқ* Жуда ёмон кўради. *Шерали бундай лоқайд одамларни кўрарга кўзи бўлмаса-да, ҳозир ўзини мумкин қадар босди.* С. Кароматов, Олтин кўм. **Туя кўрдингми – йўқ** Ўзини ҳеч нарса кўрмаган, билмаган қилиб кўрсатиш лозимлигини таъкидлаш учун ишлатиладиган матал. [Баққол:] *Иложи бўлса, яматганингизни айтманг, койиб-негиб юрмасин тагин. Туя кўрдингми – йўқ, вассалом.* Ойбек, Танланган асарлар. **Узоқни кўрмоқ қ. узоқ. Хўжа кўрсинга қ. хўжа. Юз кўрмас бўлиб кетмоқ қ. юз I.**

КўРНАМАК [ф. *كورنامک* – яхшиликни билмайдиган, нонкўр] Яхшиликни қадрламайдиган; яхшиликка ёмонлик қиладиган; тузингни ичиб, тузлуғингга тупурадиган; нонкўр. *Тилингга куйдирги чиққур, едириб-ичириб, сендан эшитганим шу бўлдим, кўрнамак.* С. Анорбоев, Оқсой. *Сенларга ях-*

шилик қилганнинг ўзи аҳмоқ! Кўрнамак! Ҳамза, Бой ила хизматчи. ..ноз-неъматидан, сувидан, еридан, тузидан фойдаланиб туриб, унга нафи тегмаётган кишиларни кўрнамак, ношукур демасдан бўладими ахир! Ш. Тошматов, Пахтакор, касбингни улуғла.

КўРНАМАКЛИК Кўрнамакка хос хусусият, хатти-ҳаракат. *Нон ва бошқа озиқ-овқат маҳсулотларини беҳуда исроф этиш кўрнамаклик, қолаверса, жиноятдир.* С. Маҳкамов, Ноз-неъматни қадрланг.

КўРОЙДИН Булутлар орқасидан ўтиб тушиб турган хира тарздаги ойдин. *У [Лола] узоқдан алланарсанинг қорасини кўриб қолди-да, кўройдин бўлгани учун, яхши таний олмай, суюнганидан отини чоптириб кетди.* Ё. Шукуров, Биринчи парвоз. *..кўройдинда қоп-қорайиб ётган даладан илон изи бўлиб кетган оқиш йўлнинг уфқида бир нима «йилт» этди, бир нечта қора кўринди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Кўройдин бир кеча. Осмонда паға-паға булутлар.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

КўРОЛМАСЛИК Бошқанинг муваффақиятидан, яхши яшашидан рашк қилиш, унга ҳасад, ғараз туйғуси билан қараш. *Бор бўлсанг – кўролмайди, йўқ бўлсанг – беролмайди.* ■ *Шундай одамлар борки, ўзларида ҳеч нима йўқ, бошқанинг мулкига ҳасад қилади, кўролмайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

КўРПА I Ётганда, ухлаганда, совуқдан сақланиш учун устга ёпиладиган, қорбурчак гилоф ичига пахта солиб қавилган рўзгор буюми. *Духоба кўрпа. Шоҳи кўрпа. Кўрпа қавимоқ. Кўрпага бурканмоқ.* ■ *–Устимга кўрпа ташла! – деди хотинига у, титроқ товуш билан.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Улар [ҳокимлар] юшоқ шоҳи кўрпаларда ағанаб, пишиллаб.. ухлашмоқда.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 кўчма Умуман, устни, юзани қоплаган нарса. *Кечаги қор тинган, ҳудудсиз далалар оппоқ кўрпа остида жимгина ором олмоқда.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Осмондан вариллаб самолёт ўтиб кетди. Кўланкаси йўллар, боғлар, тош ва ариқлар, дарахтларнинг кўрпа бўлиб ётган яшил яроқлари устидан судралиб борапти.* С. Нуров, Нарвон.

Бир кўрпада катта бўлмоқ Бир оила ёки хонадонда ўсмоқ, ёшлиқдан бирга яшаб келмоқ. *Шундай пайтда Коля – Қудратнинг*

бир кўрпада катта бўлган оғайниси – жонига ора кирарди. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Кўрпа кўтарди** шв. Малай, югурдак. *Ўринбой қалғачининг.. гумаштаси ва кўрпа кўтардиси бўлган бир киши фаол колхозчи бўлмас.* С. Айний, Қуллар. **Кўрпага қараб оёқ узатмоқ** Хол-қудратига қараб, ўз имкони-ятини ҳисобга олган ҳолда иш тутмоқ. *Сиз учун хижолат чекишни истамайман. Ҳам-мамиз ҳам кўрпага қараб оёқ узатганимиз яхши.* С. Абдулла, Соялар. **Кўрпа (-ёстик)ни кўтармоқ** Кетмоқ, кўчиб кетмоқ; бадарга бўлмоқ. *Учар бу ердан ҳам кўрпа-ёстигини кўтарди.* ■ **Орамитга совуқлик тушади, мана бу ёмон нарса. Кейин мен кўрпа-ёстигимни кўтариб, қай эшикка бораман?** Ойбек, Танланган асарлар. *Бир куни бойбува арзимаган сабаб билан уриш чиқарди-да, Холбойга қараб: -Кўрпангни кўтар, гадолар. Тўрт томонинг қибла! – деб дарвозани кўрсатди.* К. Яшин, Ҳамза.

КўРПАЛИК 1 Кўрпа қилинадиган, кўрпабоп мато, газлама. *Сатин олдим кўрпалик: Гуллари турлик-турлик. «Кўшиқлар».* Қаерда яхши духоба ёки чойшаб, кўрпалик ёки чиройли кийимлик борлигини эшитса.. олиб келмагунча тинчимасди. О. Ёқубов, Гулдаста.

2 Кўрпага етадиган. *Икки кўрпалик атлас (сатин).*

КўРПАЧА Ўтириш учун остга тўшаладиган, узун гилоф ичига пахта солиб қавилган қалин ва юмшоқ тўшак. *Учоққа яқинроқ ерда, кигиз устига солинган кўрпачада, кичкина бир сариқ, бужур одам кўк ниёладан чой хўлаб ўтирибди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кўрпача ёзиб, уни ўтқазгач, «мен ҳозир», деб эшикка чиқиб кетди.* С. Кароматов, Олтин кум.

Соясига кўрпача солмоқ (ёки ёзмоқ) Ўта ҳурмат билан, елиб-югуриб хизмат қилмоқ, кутмоқ. *Ўзи шоир экан. Ишқилиб, мақтаб ёзсин-да, деб соясига кўрпача ёзгудек елиб-югуриб хизмат қилдим.* С. Анорбоев, Оқсой. *Мунча, улуғларнинг соясига кўрпача солманг.* С. Аҳмад, Ҳукм.

КўРСАТИШ Кўрсатмоқ фл. ҳар. н.

Кўрсатиш олмоши тлш. Шахс ёки нарсаларни кўрсатиш, унга ишора қилиш учун қўлланувчи олмош. Мас., бу, шу, у.

КўРСАТКИЧ 1 Кўрсатиш учун хизмат қилувчи ёзув, стрелка ва ш. к. *Йўл кўрсаткич. Кўрсаткич бармоқ.*

2 Бирор нарсанинг ривож, даражаси, ишнинг бориши, бажарилиши ва ш. к. ни билдирувчи белги ёки нарса, натижа. *Халқ хўжалиги тараққиётининг кўрсаткичлари. Талабалар имтиҳонларда юқори кўрсаткичларга эришдилар.* ■ **Албатта, ишимизга баҳо берар эканлар, энг олдин кўрсаткичларимиз ва сўнгра аҳволимизни ҳисобга оладилар.** Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Бундай юқори кўрсаткичларга эришишда тажрибакор кексаларнинг қўшаётган ҳиссалари каттадир.* Назармат. *Жўрлар баланд сайрайди.*

3 тлш. Бирор категорияга тааллуқлиликини кўрсатиб турувчи белги; қўшимча. **Грамматик кўрсаткич.** *Эгалик кўрсаткичи.*

КўРСАТМА 1 Қандай ҳаракат қилиш, ишлаш лозимлигини кўрсатувчи йўл-йўриқ; қўлланма. *Уқоғоздаги кўрсатмадан чекиннишни интизомни қўпол равишда бузиш, деб ҳисоблайди.* С. Кароматов, Сўнгни бархан. *У «шеф»дан баъзи кўрсатмаларни олгач, аста ўрнидан турар экан, Аъзам Зоҳидович сўраб қолди. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. Инженер бу ерга ҳар куни келиб, ишни кўрар, Башоратга кўрсатмалар бериб кетар эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

2 ҳуқ. Тергов-суд жараёнларида бирор аҳамиятли ҳолат ҳақида шахс (гувоҳ ва б.)нинг берган маълумоти; далил. *Гувоҳларнинг кўрсатмасидан маълумки, баҳслашаётган овозлар марҳумларга тегишли эмас. «Фан ва турмуш».*

КўРСАТМОҚ 1 Кўрмоқ фл. орт. н. *Китобларни кўрсатди.* ■ *Шоғирд йигит Муродни кўрсатди.* Т. Мурод, Оқ от.

2 Намойиш қилмоқ; амалда исботламоқ; билдирмоқ. *Билимдонлигини кўрсатди. Дўстлигини кўрсатди.* ■ *У [Аҳмаджон] меҳнатга бўлган қобилиятини айниқса колхозда кўрсатди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Бу йигит бошқа ҳеч ишда ўзини кўрсатмаган эди, шу ишга қўйдик, бунда ўзини кўрсатди.* А. Қаҳҳор, Картина.

3 Далил келтирмоқ, айтиб ёки намоийш қилиб исботламоқ. *Баҳона кўрсатмоқ. Далил кўрсатмоқ. Сабаб кўрсатмоқ.* ■ *Бунга нима важ кўрсатасиз? Кўрдингизми, кўрсатаётган важингизнинг ўзи важга муҳтож.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 Нишон бермоқ; далолат, ишора қилмоқ, билдирмоқ. *Бу нарса кўрсатадики, Мирзакарим отам дунё лаззатини яхши ту-*

шунадилар, яна кўп вақт бу лаззатдан баҳраманд бўлишни истайдилар. Ойбек, Танланган асарлар. *Лекин кечаси кўринган бутун аломатлар душман шитоб билан чекинаётганини кўрсатар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

5 Бирор иш ёки вазифани бажариш учун бировнинг мувофиқлигини, муносиблигини айтмоқ, номзодини таклиф этмоқ. *Аравакаш. Йўлчини чақирди: - Катта оймнинг юмушлари бор экан. Менга буюрган эдилар. Ишим зарурлигидан сизни кўрсатдим. Сиз учрашинг.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 с. т. Адабини, таъзирини бермоқ; ўч олмоқ. *Қачонгача овозимни бўғадилар; тирикман - тинчмайман. Кўрсатаман уларга!* Ойбек, Танланган асарлар. *Халойиқ олдида мени беобрў қилишнинг оқибатини сен ит қорига бир кўрсатиб кўяй ҳали!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

7 «Қилиб», «этиб» равишдошлари билан бирикиб, улар бошқарган сўздан англашилган белги ёки хусусиятга эга эканликни исботлашга, бунга бошқаларни ишонтиришга уринмоқ маъносидан ишлатилади. *Бирояни ёмон қилиб кўрсатма. Ўзини билармон қилиб кўрсатмоқ. Галкин ўзини кўй оғзидан чўп олмаган қилиб кўрсатишга интилар эди.* К. Яшин, Ҳамза.

8 Айрим отлар билан бирикиб, шу отлар билдирган иш-ҳаракат, нарсани қилиш, намоеън этиш маъносини билдиради. *Ғайрат кўрсатмоқ. Жасорат кўрсатмоқ. Матонат кўрсатмоқ. Таъсир кўрсатмоқ. Қаршлик кўрсатмоқ. Гамхўрлик кўрсатмоқ. Ҳурмат кўрсатмоқ. Гулнорнинг ғойиб бўлиши Йўлчига яшин урган каби таъсир кўрсатди.* Ойбек, Танланган асарлар. *[Азизбек:] Бунчалик ғайрат кўрсатган фуқароларга раҳмат, дунё тургунча турсинлар!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бунда, айниқса, кашмирлик дарвеш жонбозлик кўрсатди.* К. Яшин, Ҳамза.

Жонини кўзига кўрсатмоқ Қаттиқ азоб бермоқ. *- Ислоҳ, мен бу итнинг вангиллашини эшитмоқчиман, жонини кўзига бир кўрсатиб кўй, - деди ғазабдан кўзининг пахтаси чиқиб кетган Эргаш.* К. Яшин, Ҳамза. **Иш кўрсатмоқ** Бирор иш билан ном қозонмоқ, маълум-машҳур бўлмоқ. *Ҳозирги замон иш кўрсатганники.* У. Исмоилов, Сайланма. **Йўл кўрсатмоқ** Йўл-йўриқ тарзидаги фикр айт-

моқ, маслаҳат бермоқ. *Ёшларга йўл кўрсатмоқ. Кечирим сўраб, хат ёз, йўл кўрсатади Эргаш.* «Гулдаста». **Кунини кўрсатмоқ** Ниҳоятда қийин (оғир) аҳволга солмоқ, адабини бермоқ. *Сен шоймай тур ҳали.. отамга айтиб бераман, кунингни кўрсатади.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Оёғи (ёки оёғининг учи) билан кўрсатмоқ** Кимсани ўта менсимаслик, унга шундай муносабатни билдиради. *..у билган одамлар ё ўзидан наст, ё ўзидан юқори; ўздан наст одамни оёғи билан кўрсатар, ўздан юқори одамнинг эса оёғига йиқилар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Қорасини кўрсатмайди** Бутунлай кўринмайди, кўришиш бермайди, учрашмайди. *Бу нима гап, қизим? Ақлли, ҳушли, кап-катта йигит бирдан қорасини кўрсатмай кетсин!* Ойбек, Танланган асарлар.

КўРСАТУВ 1 Кинофильм, телевидение кабилар орқали намойиш қилиш, бериш. *Янги йил кўрсатувларини томоша қилдик. Кўрсатув мобайнида болаларнинг маънавий ва жисмоний камолоти хусусида гап боради.* Газетадан.

2 айн. кўрсатма 2. Айбга иқрорлик мазмунидаги кўрсатув синчковлик билан текширилиши лозим. «ЎЗМЭ».

КўРСИЧҚОН Ер остида яшашга ва узун курак тишлари ер қазишга мосланган, кичкина чала юмуқ кўзлари бор, ўсимликхўр кемирувчи сүтэмизувчи ҳайвон. *Худди кўрсичқон инидан бир неча тешик ясаб қўйгандек, унинг ҳам уч кўча эшиги бўлиб..* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

КўРФАЗ геогр. Океан, денгиз ёки кўлнинг қуруқлик ичкарасига кирган қисми; қўлтиқ. *Кўрганмисиз Орол кўрфазларини, Қамиш оппоқ бўлиб гуллаган маҳал.* А. Мухтор.

КўРШАПАЛАК [ф. *کورشيپرك* - кўрмай тунда учувчи] Қўлқанотли сүтэмизувчиларга мансуб, тунда фаол ҳаёт кечирувчи, кўзи яхши кўрмайдиган, эшитиш аъзоси ривожланган жонивор. *Қоронғи сомонхона, молхоналарнинг шифтида яширилиб ётган кўршапалакларгина энди яйрашар, учишар, пашша овлашар эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

КўСА [ф. *كوسه* - сийрак соқол; шундай соқолли одам] **1** Соқол-мўйлови жуда сийрак ёки бутунлай йўқ, чиқмайдиган. *Кўса одам. Аҳмоқ ҳориганини билмас, кўса - қариганини.* Мақол. **Аравакаш камсо-**

қол, кўсарақ, мулоиймгина киши. Ойбек, Болалик. *У ориқ юзлари қаҳрабодек саргайиб кетган, соқол-мўйлаби йўқ, кўса эди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

Алдар кўса Кўпгина шарқ эртақларининг асосий қаҳрамони – тадбирли ва айёр киши образи.

2 кўчма Ўт-ўлани кам, гиёҳ кам чиққан ёки мутлақо унмайдиган. *Эҳе, бу кўса ерлар ҳам шундай гуллаб кетсинки, адамлар бир сайр қилишни орзу қилсин. Ойбек, О. в. шабадалар.*

КЎСАК Ғўзанинг гулдан сўнг тугадиган, ичида пахта етиладиган, чаноқлардан иборат меvasи. *Ғўзалар шоналарини тутиб қолди, Шоналар гулага, гуллар кўсакка айлана бошлади. Н. Сафаров, Оловли излар. Бир текис ривожланган ғўзанинг ҳар тупида 6-7 тадан кўсак мавжуд. Газетадан.*

КЎСАКЛАМОҚ Кўсак ҳосил қилмоқ, кўсак боғламоқ. *МТС ёнидаги найкалда ўтган йили ғўза кўкрак бўйи ўсибди, тепасигача кўсаклаб, қарийб ҳаммаси очилибди. Й. Шамшаров, Кўриқ меъморлари.*

КЎСАНАМО |ф. كرسه نما – кўса кўришти| Кўсага ўхшаш, соқол-мўйлови сийрақроқ. *Кўсанамо бир киши ўтирганларни оғзига қаратиб, нимадир ҳикоя қиларди. С. Аҳмад, Хукм. Ёши йигирма бешлардан ошган бўлса ҳам, юзига ҳали дуруст соқол чиқмаган, кўсанамо Аҳмад танбал оғзини меъморнинг қулоғига яқинлаштириб шияирлади. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

КЎСОВ шв. қ. **косов.** *Ғиёсиддин ағланинг кўсовга ўхшаган қоп-қора қўлларида эса.. устига шойи рўмолчада туз кўйилган каттакон баркаш бор эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

КЎСТ I |ф. كاست – озайиш камайиш; зарар, зиён| **айн. кам 3, кам-кўст.** *300 сўм пул юбордим, каму кўстингга ишлат. «Муштум». Деҳқон ёки боғбон бозорга олиб келган молини кўтарасига наридан-бери сотади-ю, кам-кўстини харид қилиб, тирикчилигига шошилади. К. Яшин, Ҳамза.*

КЎСТ II **кам. қўлл.** Бирор нарсанинг ортиқча, ошиқча қисми. *Кўстини қирқиб ташламоқ.*

КЎТАК : **кўтак арава** Филдираклари кичик, пастак арава; дўнғалак арава. *Орқаларида сап-сариқ мўйлови чўччайган Шодмонқул*

аравакашининг шалоғи чиққан кўтак араваси кўринди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

КЎТАЛАНГ Ётса туролмайдиган; бедармон. *Кўталанг бузоқ.*

КЎТАРА Бутун борича, яхлит ҳолда ёки катта, кўп миқдорда амалга ошириладиган; улгуржи (олди-сотди, савдо ҳақида). *Кўтара савдо. Кўтара (тарзда) олмоқ. Кўтара сотмоқ. ■ Шу вақтларда Муҳаммадражаб у билан кўтара мол оладиган харидорига қилгандай муомалада бўлар эди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

Кўтара савдо қилмоқ 1) улгуржисига сотмоқ ёки олмоқ; 2) **кўчма** айб бўлса-да, бор гапни очиқ-ойдин, лўнда қилиб айтиб кўя қолмоқ. *-Номазқул бузоқнинг гўштини ебсан! Билдингми? – деди Очилдов кўтара савдо қилиб. А. Мираҳмедов, Ўт юраклар.*

КЎТАРАМ шв. Кўталанг. *Ҳожи хола зугум бошлади: -Ҳай, латта бой, кўтарам бўлганмисиз? Мунча ёнингиз ердан узилмайди? М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

КЎТАРАСИГА рвш. Бутун борича, яхлитича; улгуржи. *Деҳқон ёки боғбон бозорга олиб келган молини кўтарасига наридан-бери сотади-ю, кам-кўстини харид қилиб, тирикчилигига шошилади. К. Яшин, Ҳамза.*

КЎТАРАФУРУШ Кўтара савдо қилувчи, кўтарасига сотувчи ёки сотиб олувчи. *Кўтарафурушларга асло сотманг, деб қайта-қайта тайинлади. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.*

КЎТАРГИЧ Кўтариш учун ишлатиладиган, кўтарадиган. *Кўтаргич механизм. ■ Давлат пахтачилик махсус конструкторлик бюроси пахтачилик.. учун универсал кўтаргич машина яратди. Газетадан.*

КЎТАРИЛМОҚ I **Кўтармоқ** фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Парда кўтарилди. Кўнглим тоғдек кўтарилди. Беморнинг ҳарорати кўтарилди. ■ Қирқ минг газ кўтарил, золимнинг дори! «Рустамхон».*

2 Юқори томонга ҳаракатланмоқ. *Томга кўтарилмоқ. Қирга кўтарилмоқ. Осмонга кўтарилмоқ. ■ Каптарлар жуда баланд кўтарилиб, кўздан ғойиб бўлибдилар. «Чалпак ёққан кун». Зиёбек бой уйдан чиқиб, йўнғичқазорга келганда, кун аллақачон ботиб, ой терак бўйи кўтарилиб қолган эди. Н. Фозилов, Дийдор. Тутун ва кукун кўкка кўтарилиб, қишлоқ ҳавосини бўғиб қўйган. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

3 Амал-вазифа жиҳатдан юқориламоқ; мансаби ошмоқ, мартабаси ортмоқ. *Каллали бола экан, мана, ўз устида ишлаб, кўтарилиб кетди. «Гулдаста». Мурод Носирович. кўтарилиб кетган бўлсалар ҳам, мактабимизга тез-тез келиб турадилар. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

4 Куч, даража ва ш. к. жиҳатдан ошмоқ. *Кунлар анча узайиб қолди, ҳавонинг ҳарорати кун сайин кўтарилиб, борлиқ мавжудот жонлана бошлади. Газетадан. Отлар ўлчовли қадам ташлаб.. илгари босаркан, йигитларнинг гоҳ кўтарилиб, гоҳ пасаядиган мунгли ашулалари остида мингбоши додҳонинг мияси шу хил фикрлар билан ташвишланарди. Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

5 Айрим сўзлар билан қўлланиб, шу сўз билдирган иш-ҳаракат, ҳодисанинг юз беришини, юзага келишини билдиради. *Кулги кўтарилди. Шамол кўтарилди. Шовқин кўтарилди. ■ Бир муддат ўтар-ўтмас, даштда тўс-тўполон кўтарилди. Мирмуҳсин, Меъмор. Катта жанжал кўтарилишига кўзи етиб, шай бўлиб турди. К. Яшин, Ҳамза.*

6 Айрим сўзлар билан бирикканда, йўқ бўлмоқ, тарқалмоқ маъносини билдиради. *Ёдидан (хаёлидан) кўтарилмоқ. Барака кўтарилди. ■ Юрдан инсоф-адолат кўтарилган! Ойбек, Навоий. Лекин шу кунлардан бошлаб Собирнинг хаёлидан бош муҳаррирининг сўзлари кўтарилмай қолди. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.*

Кўнгли кўтарилмоқ Кайфияти чоғ бўлмоқ. *У кечаги фароғатли дамларни яна эслади-ю, кўнгли кўтарилди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

КўТАРИНКИ Зўр хурсандчилик ва фахрланиш ҳисси билан жонланган; жонли. *Бу оқшом идорада ҳаёт ҳамма вақтдагидан кўра шовқинли ва кўтаринки эди. Ойбек, О. в. шабадалар. Атрофдаги одамларга қарасам, бошқаларнинг ҳам руҳи кўтаринки, чеҳраси очиқ. И. Юсупов, Олима билан бирликда. -Қани, жўнадик! - у кўтаринки бир вазиятда қўлларини қовуштирди. С. Анорбоев, Оқсой.*

КўТАРИНКИЛИК Кўтаринки ҳолат. *Онда-сонда учраб қоладиган руҳий тушқунликни ҳамма ерда мавжуд гоёвий, маънавий кўтаринкилик бир зумда тарқатиб юборади. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Ҳозирги кўтаринкилик, ҳаяжон шу қадар*

қудратли эдики, гўё ҳосил тўйига миллионлаб киши қатнашаётгандай. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

КўТАРМА 1 Кўтариладиган, кўтариб қўйиладиган қилиб қурилган. *Кўтарма кўприк. Кўтарма тўғон.*

2 Тупроқдан баланд қилиб, кўтариб ишланган тепалик, гов, тўсиқ. *Темир ўл кўтармаси. Сув кўтармани ювиб кетди. ■ Кўтарма бошига қайтиб келган йигитлар унга ярим соатда тупроқ босиб, оёқлари билан шиббалаб, сув бузолмайдиган қилиб қўйдилар. С. Айний, Қуллар. Кўча бўйлари-га, кўтарма ариқ ёқаларига ўтқазилган толтераклар савлат тўкиб турибди. Газетадан.*

КўТАРМАЛИК Ўзини бошқалардан юқори қўйиш, манманлик. *Нега бундай кўтармалик қиласан, шунча пулни ҳавога совурдинг-а, тентак. «Шарқ юлдузи».*

КўТАРМАЧИ эск. Газлама, атторлик моллари ва ш. к. ни қишлоқма-қишлоқ кўтариб юриб сотадиган майда савдогар. *-Лахтакларини катта чиффуруш газламачилар арзонроқ баҳо билан кўтармачиларга сотадилар, - деди Шум бола. Ф. Фулом, Шум бола.*

КўТАРМОҚ 1 Ердан ёки ётган жойидан узиб, ажратиб олмақ. *Замбар кўтармоқ. ■ Эргаш у билан қучоқлашиб кўришмоқчи бўлган эди. Нормат унинг белидан маҳкам қучоқлади-да, даст кўтариб, уни айвон супасига чиқариб қўйди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

2 Ердан узилган, ажралган ҳолда тутмоқ, қўлда тутмоқ. *Сумка кўтариб, бозорга бормоқ. Колонна бошида байроқ кўтарган қизлар бормоқда. ■ [Отабек] Отни ахта-хонага боғлаб, совға тўлдириб келган ипак хуржунни кўтариб, ичкарига кирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Маҳдум шу сўз билан ичкарига кириб, ҳовли саҳнида чақалоқ кўтариб турган Раъно ёнидан айвонга ўтди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

3 Ўз устида тутган ҳолда юриш-тортиш, элтиш қудратига эга бўлмоқ. *Туя кўп юк кўтаради. ■ Тошхўжа эшон ҳазилакам эшон ўтган эмас, боқиб қўйилган ўн бешта отдан уни фақат иккитасигина кўтара олар эди, холос. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

4 Юқори, баланд ҳолатда тутмоқ, юқорига чиқармоқ. *[Сидиқжон] Бирдан бошини кўтарди ва Канизакка қаради. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Обиджон.. чи-*

роқнинг пилигини кўтариброқ кўйди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Кўл кўтармоқ 1) қўлини юқори ҳолатда (бошдан юқорида) тутмоқ; 2) бировни уришга шайланмоқ; 3) мажлисда биров масала юзасидан ўз розилигини билдирмоқ, овоз бермоқ.

5 Бирор нарсани уйиб, устма-уст қилиб, устига қўйиб баланд қилмоқ. *Дамбани кўтармоқ. Ёўлни кўтармоқ. Марзани кўтармоқ.* ■ -*Сувни уч-тўрт чақирим юқоридан икки ёғига чим босиб, кўтариб келиш лозим бўлади, — деди Алим бува. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

6 кўчма Оширмоқ, кўпайтирмоқ (куч, даража, нарх-наво ва ш. к. ҳақида). *Нархни кўтармоқ. Температурани кўтармоқ.* ■ *Кейин овозини пардама-парда кўтариб, дўқ ура кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бригада муваффақликни икки баравар кўтаришига муваффақ бўлди. «Ўзбекистон кўриқлари».*

7 кўчма Мавқеини, ҳол-қудратини, моддий аҳвол ва ш. к. ни яхшиламоқ. *Обрўйини кўтармоқ.* ■ [*Қодир:*] *Яхши қилибсиз. колхознинг аҳвали ёмонга ўхшайди, кўтариш керак. Уйғун, Навбахор.*

8 Юқори мансаб ёки лавозимга тайинламоқ, белгиламоқ. *Пастдан юқорига кўтармоқ. Хотин-қизларни раҳбарлик лавозимларига дадиш кўтариш керак.* ■ [*Ақром ҳожи:*] *Агарда хон кўтариш маним қўлимда бўлса эди, хон қилиб Отабекни кўтарар эдим! А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

9 кўчма Бардош қилмоқ, тоқат қилмоқ; чидамоқ. *Боланинг инжиқлигини онаси кўтаради.* ■ *Кампирга айтма, кўтаролмайди. [Ёдгорбойдан] Қора хат келган! А. Қаҳҳор, Асрор бобо. Бош муҳаррир, Раҳим аканинг қобилиятли ходим эканлигини назарда тутиб, баъзи эркаликларини кўтарарди. Ф. Музажонов, Ҳиммат.*

10 кўчма Ҳазм қилмоқ, сингдирмоқ. *Ҳар қанча овқат бўлса, кўтаради — кучи кўп. Бемор паловни кўтаролмади.* ■ *Томоғи тақиллаб ўтирган дўторчи «кўтармасалар — ичмасинлар» деса ҳам, Набиғул унамади. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтақ.*

11 Ёқтирмоқ, суймоқ; тоқат қилмоқ. *Бундан кейин.. ҳар бир ишни мен билан баҳамжиҳат қилинг, ўзбилармонликни кўтармайман. Ойбек, Танланган асарлар.*

12 кўчма Бирор иш-ҳаракат қилишга илҳомлантирмоқ, сафарбар қилмоқ. *Мустамлакачи золимларга... қарши яна халқни кўтарайлик! Қудратнинг ишини охирига етказайлик! Н. Сафаров, Уйғониш.*

13 кўчма Ўз устига олмоқ, ўз ҳисобидан тўламоқ (сарф-ҳаражат ҳақида). *Умурзоқ ака: — Болалар бизга шунча ёрдам беришди. Энди.. саёҳат қилиб келишсин. Бутун йўл харажатини колхоз кўтаради, — деди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Энди Шоабдуфаттоҳ Хўжаевнинг сарфини ҳам кўтарайликми? А. Қаҳҳор, Оғайнилар.*

14 кўчма с. т. Ёўқ қилмоқ, йўқотмоқ, битирмоқ. *Адоватни орадан кўтармоқ.* ■ *Мусулмонқул.. золимларни ўртадан кўтариб, юртга осойиш берганда, унга ким нима дея олар эди? А. Қодирий, Ўтган кунлар. У ўртадаги ноқулай жимликни кўтариб ташлаш учун Фиёни гапга солди. К. Яшин, Ҳамза.*

15 кўчма с. т. Ичмоқ, урмоқ (май ҳақида). *Қадаҳ кўтармоқ.* ■ [*Равшан полвон*] *«Хоним» олиб келган коньякдан кўзларини чирт юмиб, бир рюмкасини кўтариб ташлади. О. Ёқубов, Ларза.*

16 кам қўлл. Қарзга олмоқ. *Бир пуд ғаллани, топилса, уч пуд ғаллага бўлсаям, жон деб кўтарамиз. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Матқовул келаси йил ҳосили ҳисобига Ҳаким-жон бойваччанинг отаси Латифжонбойдан нул кўтариб, от олади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

17 с. т. Етиштирмоқ, олмоқ. *Гектир бошига ўн тоннадан ҳосил кўтардик.*

18 Айрим отлар билан бирикиб, шу от билдирган нарсани юзага келтиришни ифодалайди. *Жанжал кўтармоқ. Исён кўтармоқ. Шовқин-сурон кўтармоқ.* ■ *..шикоят қила-қол, бошингни деворга уриб, фарёд кўтар. К. Яшин, Ҳамза.*

Бош кўтармоқ қ. бош. Бошига кўтармоқ қ. бош. Бурнини кўтармоқ Манманлик қилмоқ; гердаймоқ. *Улар [Ёрматни] сўкишар эди: —Хўжайиннинг лайчаси-ку, бурнини бир қарич кўтарганига ҳайронмиз. Ойбек, Танланган асарлар. Гап кўтармаслик* Сал гапга жаҳл қилиш одати, жиззақилик. **Кўкка кўтармоқ қ. кўк. Кўнглини кўтармоқ қ. кўнгил** 1. *Кўнглини дўст кўтарар. Мақол. Сиркаси сув кўтармайдиган одам қ. сирка. Уй кўтармоқ* Ҳамма нарсани ташқарига олиб чиқиб, уйларни тозаламоқ, тартибга солмоқ. *Кам-*

пир эгила-букила, терлаб-пишиб уй кўтара-ётган эди. Х. Назир, Бир туп гўза.

КЎТОҲ [ф. كوتاه — қисқа, калта] эск. кам қўлл. Калта, қисқа. Қўли кўтоҳ. Ақли кўтоҳ. Арқонни калтаи кўтоҳ қилиб қирқмоқ. — Вайсий сўз кўтоҳ қил, дам урма нодонлар аро. Увайсий.

КЎТОҲЛИК I Кўтоҳ ҳолатлилиқ; калталиқ, қисқалиқ.

2 шв. Айбли иш, гуноҳ иш. Аччиғланиб, полвон неча сўз айтди, Сўраган кишилар уялиб қайтди, Биз билмаймиз: нима кўтоҳлик ўтди. «Ёдгор».

КЎЧ I Кўчиш пайтида ташиладиган уй-рўзгор буюмларидан иборат юк. Бир машина кўч. — Аманжон бир аравага келин-куёвнинг кўчини ортиб, дарҳол йўлга чиқди. С. Сиёев, Аваз. Кўчларни йиғиштир! Аравани қўш! Қувага жўнагаймиз! П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Кўч кўтармоқ Рўзгори билан, ўзига тегишли нарсалар-буюмлар билан бошқа жойга кўчмоқ, кетмоқ. Саодат турмуш ўртоғи билан кўчини кўтариб, кўп жойларда бўлди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Лобар кўчини кўтариб кетганига йиғирма кунча бўлди. Х. Фулом, Тошкентликлар.

КЎЧ II эск. Аҳли аёл, хотин (эрига нисбатан). [Хотин:] Танисаларингиз керак, ўргулай, мен мирзо Султонанинг кўчлари бўлман. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Ўғлингиз кўчин(и) суймай турар. Абулғозий Баҳодирхон, Шажарайи турк.

КЎЧА I [ф. كوچه — шаҳар ёки қишлоқ ичидаги йўл] I Аҳоли яшайдиган жойларда йўловчилар ўтиб турадиган, транспорт қатнайдиган йўл. Навоий кўчаси. Собир Раҳимов кўчаси. — Чиннигул кўчанинг бир томонидан, энсизгина асфальт тротуардан шошмасдан борар эди. С. Зуннунова, Кўк чироқлар. Тўхта ҳола кўчада узоқдан бирин-кетин келаятган икки кишининг қорасини кўрди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ёр юрган кўчаларни супурай сочим билан. «Кўшиқлар».

2 Умуман, йўл. Ҳали мажлис, ҳали ҳаммом қурилиши, ҳали кўчага шағал ётқизиш дейди. «Гулдаста». Қир кўчадан тушгунча сурнай овози чиқмади. С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Яшаш, туриш жойидан ташқари бўлган жой, очик майдон (уй, ҳовлига нисбатан). Уйда роҳати йўқнинг кўчада фароғати йўқ. Мақол. Ошинг ҳалол бўлса, кўчада

ич. Мақол. — Қишининг охирги кунлари кўчада қора совуқ билан изғирин юрар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Ибн Ямин бир кунни кўчадан ҳориб-толиб, тажанг бўлиб келди-да.. хотини билан айтишиб қолди. К. Яшин, Ҳамза.

Кўча боласи Умумий таълим-тарбиядан четда қолган бола. Утир бу ёққа! Хўш, сен нима учун кўча болаларига ўхшаб ахлоқсизлик қиласан! А. Қаҳҳор, Айб кимда? **Кўча эшик** Кўчага чиқиладиган (кўчадан кириладиган) эшик. Кўча эшикдан кириши билан.. акаси тағин жаҳлини чиқара бошлади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Кўчада қолган** Ташлаб қўйилган, кераксиз. [Муаттар:] Бугундан қолмай кўчингни кўтар! Олти ойдан бери касал боқамиз. Кўчада қолган нонимиз йўқ. Н. Сафаров, Шарқ тонги. **Кўчасига кирмоқ** Бирор нарса қилиш пайига тушмоқ, дахл қилмоқ, машғул бўлмоқ. Аблах Тиллабойга энди ишонч қолмабди. Чамамда, феъли айнаб, хиёнат кўчасига кирганга ўхшайди. П. Турсун, Ўқитувчи. **Кўчасидан ўтмоқ** Бирор иш ёки ҳаракат билан шуғулланмоқ; машғул бўлмоқ. [Муҳаббат:] Турғунжон ака, қўйинг, мен бир умримда савдо кўчасидан ўтган бўлмасам, мени мажбур қилманг. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. **Оёғим (ёки кавушим) кўчада қолгани йўқ ёки оёғим кўчада қолибдими** Ҳар қанақа жойга боравермасликни, унча-мунча жойни назар-писанд қилмасликни ифодалаш учун айтиладиган ибора. Давранинг тўрида эдим, оёғим кўчада қоптими, деб унча-мунча тўйга бормасдим. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Ўзбек оёғим унча-мунча тўю азаларга «Кавушим кўчада қолган эмас», деб бормас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Хоҳламасанг (ёки истамасанг) — катта кўча** Хоҳламасанг, истамасанг, билганингни қил, хоҳлаган ерингга кетавер; тўрт томонинг қибла.

КЎЧА II шв. : кўча оши айн. гўжа.

КЎЧА-КЎЙ Кўча ва умуман уй-ҳовлидан ташқари бўлган жойлар. [Йўлчининг] Ҳақимни еб кетди бой, деб кўча-кўйда бойни қоралаб юрганлигини [Салимбойваччага] айтди. Ойбек, Танланган асарлар. Бу боланинг кўча-кўйда саланглаб юриши яхши эмас. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

КЎЧАТ I Уруғ ёки қаламчадан ўсиб чиққан ёки ўстирилган ва бошқа жойга

олиб ўтқазиладиган ниҳол. *Олма кўчати. Тут кўчати. Райҳон кўчати. Помидор кўчати. Атиргул кўчати. Кўчат ўтқазмоқ.* ■ *Мана шу анжирнинг кўчати (раисимиз) Оққўрғондан олдириб келди. А. Қаҳҳор, Картина. Бу айнинг яна бир гўзал фазилатларидан бири шуки, бу даврда кузги кўчат ўтқазиб қизгин паллага киради. Газетадан. [Анвар] Болаларнинг дараги билан ҳар кимнинг уйида бўлган янги гуллардан кўчат ва уруғ олиб, йилдан-йилга гулзорни бойитди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

2 Умуман, ёш ниҳол. *Кўм-кўк гўза кўчатлари, офтобда ёйилган тамаки баргларидек, орқама-орқа тизилишиб турарди. Газетадан.*

КЎЧАТЗОР Кўчат ўтқазиб қўйилган, кўчат етиштирилдиган жой, майдон. *Уруғ кўчатлар чиқариш — баргли дарахтлар юзасидан колхоз кўчатзорларида — 500 минг туп ва давлат кўчатзорларида 600 минг туп. Газетадан.*

КЎЧАТХОНА Кўчат етиштирилдиган хона; иссиқхона, парник. *Келгуси йилларда.. ҳар бир хўжаликнинг ўзида кўчатхоналар барпо қилмоқчимиз. Газетадан.*

КЎЧАТЧИЛИК Кўчат етиштириш, хўжаликнинг кўчат етиштириш билан шуғулланувчи соҳаси. *Косон кўчатчилик хўжалигидаги лагерларда 200 бола дам оляпти. С. Нуоров, Оддий бир кун.*

КЎЧИМ *ад.* Бадиий ифодалиликни ошириш учун кўчма маънода қўлланган нутқ бирлиги; киноя, рамз билан қўлланган сўз, ибора.

КЎЧИРИҚ *этно.* Касалдан инс-жинсларни «ҳайдаш» учун қилинадиган ирмисирим. *Бахшилар қўбизни чалиб, касалларни кўчириқ қиладилар. М. Муҳаммаджонов. Турмуш уринишлари. Жонлиқ сўйиб, қони беморнинг баданига суртилди, кўчириқ қилинди. «Муштум». Назирахон домлага ўқитиб, табиби ғайбликни бўйнига олиши керакмиш. Бўлмаса кўчириқ бошланармиш. Ҳ. Шайхов, Туташ оламлар.*

КЎЧИРМА **1** Асл нусхадан ёзиб, чизиб, кўчириб олинган нусха. *Буйруқнинг кўчирмаси. Қарордан кўчирма олмақ.* ■ *Сайфиддин ака ўрндан турди-да, архив материалларидан кўчирма олиб тўпланган папкалардан бири ичидан Георгий Сняевский хатининг кўчирмасини топиб ўқий бошлади.*

«Ўзбекистон кўриқлари». Маҳаллий ва марказий газеталардан олинган кўчирмалар билан безатилган нутқнинг ўн минути давомида раис мажлис аҳлини икки марта тартибга чақирди. А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 Бошқанинг ишидан айнан ёки қисман кўчирилган, ўғирланган. *Кўчирма асар.*

Кўчирма гап тили. Ўзганинг ҳеч ўзгаришсиз, айнан берилган гапи.

КЎЧИРМАКАШ *айн. кўчирмачи.* -*Айтгандай, ҳув кўчирмакаш ўртоқни нима қилдиларинг, — деб сўради гап орасида. А. Кўчиров, Ҳалқа.*

КЎЧИРМАКАШЛИК *айн. кўчирмачилик.* -*Йўлдош кўчирмакашлик қилиб, она тилидан «икки» олди. Алгебрадан кузги имтиҳонга қолди, — деди Муродов. Б. Раҳмонов, Қилмиш-қидирмиш.*

КЎЧИРМАЧИ Ўзганинг ишини кўчириб олиб, ўзиники қилиб кўрсатувчи киши. *Кўчирмачи шоир.* ■ *Буни [ўқувчининг ўртоғидан кўчириб олганини] сезмаган ўқитувчи эса кўчирмачи ўқувчига ижобий баҳо қўяди. Газетадан.*

КЎЧИРМАЧИЛИК Ўзганинг ишини кўчириб олиш билан шуғулланиш. *..ақл ва идрок билан ижод қилиш ўрнига кўчирмачилик билан шуғулланиш. матбуотнинг ўтқирлиги ва таъсирчанлигига катта зарар етказди. Газетадан.*

КЎЧИРМОҚ **1** *Кўчмоқ* фл орт. н. *Қишлоқни шу ерга, янги ариқнинг икки юзига кўчирмоқчимиз. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Ярандан эски докани кўчирар эканман, бутун баданим зирқираб кетди. Шўхрат, Шинелли йиллар.*

2 Матрни бошқа қоғозга қайта ёзмақ ёки қайта чизмоқ, ундан нусха, кўчирма олмақ. *Элмурод.. ҳар жумлани неча қайта ўйлаб, ҳар ёзганини кун сайин яна бошдан кўчириб, республика газетасига мақола тайёрлади. П. Турсун, Ўқитувчи. Гапларда шоирлар ўз янги шеърларидан ўқир, саводли кишилар эса уларни қўлда кўчириб, тарқатардилар. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.*

3 Ўтказмоқ, ўзгартирмоқ. *Тегирмонни ҳам электр билан ишлашга кўчириш лозим.. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Инженер-мутахассислар, яримавтомат усулига кўчириш мумкин, деган қарорга келишди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.*

КЎЧКИ Тош, тупроқ, қор ва ш. к. нинг тоғдан кўчиб, нураб тушадиган уюми. *Муз кўчкиси. Тоғ кўчкиси. Қор кўчкиси.* ■ [Мирзакамолиддин] *Уша доводнда кўчки тагида қолиб ўлган эмиш. С. Аҳмад, Кадрдон дала-лар. У [Холхўжа] мақсадига эриша олмайди — йўлда кўчки остида босилиб, ҳалок бўлади. Ё. Шукуров, Қасос. Сув ва кўчкилардан ихота қилиш учун харсанглардан уйиб ясалган пештоқ бузилган экан. С. Кароматов, Олтин қум.*

КЎЧКИН 1 қ. *кўчки. Писандмас кўчкин, бало, На зилзила, на вабо. Миртемир. Тоғларда бошлайди гулдурос кўчкин. Э. Охунова.*

2 Кўчиб юрувчи, кўчма. *Кўчкин булутларда ўроқ ой сўлғин. Миртемир.*

КЎЧКИНЧИ Ўтадиган, бир жойда турмайдиган, муқим (собит) эмас. *Шаҳарлар боқийдир, умр — ўткинчи, Дарёлар собитдир, сувлар — кўчкинчи. М. Шайхзода. Унинг [Умматалининг] севгиси карвондай ўткинчи, селдай кўчкинчи эмас. Шухрат, Жаннат қидирганлар.*

КЎЧ-КЎЛОН қ. *кўч-кўрон. Орадан бирикки ой ўтар-ўтмас, келини ҳам кўч-кўлонини ортиб, онасиникига кетиб қолди. С. Зуннунова, Олов. Икки соатча суҳбатлашиб ўтиргач, Умри холани кўч-кўлони билан Чорвоққа кўчириб келишди. С. Кароматов, Бир томчи қон.*

КЎЧ-КЎРОН Умуман, кўч нарсалари, бошқа жойга кўчганда, бирга олиб бориладиган рўзғор буюмлари. — [Раҳмат ҳожи] *Бир неча кун Марғилонда тургандан кейин, хотинини кўч-кўрони билан Тошкентга олиб келибди, — деди Шум бола. Ғ. Фулом, Шум бола. Пошша хола.. Йигиталининг кўч-кўрони ортилган машинада у билан янги уйга келди-ю, ичкарига қадам қўйиб, оғзи очилиб қолди. Д. Нурий, Осмон устунни.*

КЎЧМА 1 Бирор жойда турмай, жойдан жойга кўчиб юриб ишлайдиган. *Кўчма устахона. Кўчма кино. Кўчма цирк.* ■ *Бир йилдан бери чўпонлар учун кўчма кутубхона ташкил қилиб беришларини сўрайман-у, ҳеч бўлмайди-да! О. Ёқубов, Тоғ қизи. Аммо Моҳидил кўчма магазинда ароқ сотишни ман қилгандан кейин.. норози бўлганликларини яширмай қўйдилар. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

2 Мусобақада кейинги ғолибга олиб бериладиган. *Кўчма байроқ. Кўчма кубок.*

3 Ўз ўрнидан силжиб, сузиб ёки учиб, бошқа жойга кўчиб юрадиган. *Кўчма муз тоғлари.* ■ *Орқага қайтиш учун кўчма қумлар орасидан юриш керак. А. Қаҳҳор, Мас-тон. Эҳтимол, эндигина униб чиққан нимжон ғузалар кўчма қум остида қолгандир. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

Кўчма маъно тлш. 1) маъно кўчиши асо-сида келиб чиққан маъно. *Сўз-термин метафорик қўллашдан барқарор кўчма маънога ўтади ва шу маъноси орқали адабий тилда кенг қўлланади. «ЎТА»;* 2) асл (тўғри) маъносидан бошқа маънода (кўчириб) қўллаш билан ҳосил бўлувчи маъно (мас., қоплон сўзининг «қўрқмас, эпчил йигит» маъноси кўчма маънодир).

КЎЧМАНЧИ 1 Ўтроқ бўлмаган ҳолда, кўчиб юриб ҳаёт кечирадиган. *Кўчманчи қабила. Кўчманчи қушлар.* ■ *Қалмоқлар асосан чорвачилик билан шуғулланар, кўчманчи ҳаёт кечирар эди. Газетадан. Уй эгаси кўчманчиларга хос меҳмондорлик қилиб, бизни яхшилаб кутиб олди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.*

2 айн. *кўчма. Саксовул ўрмонзорлари кўчманчи қумлар йўлини тўсди. Газетадан. Улар тўсар ёвуз дарёни Ва кўчманчи барханларни ҳам. А. Обиджон, Кетмагил.*

КЎЧМАНЧИЛИК Кўчиб юриб яшаш, ҳаёт кечириш; шундай ҳаёт тарзи.

КЎЧМОҚ 1 Яшаш жойидан кетмоқ, бошқа яшаш жойига ўтмоқ. *Оловни ковласанг — ўчар, қўшинини ковласанг — кўчар. Мақол.* ■ *У [Нури].. Ёрмат оиласининг боққа кўчиб кетганини эшитиб, афсус қилди. Ойбек, Танланган асарлар. Бу ердан ҳеч қачон кўчмайман, сен ҳам кўчмайсан. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

2 Умуман, ўрни, манзили ва ш. к. дан бошқасига ўтмоқ, жилмоқ, кетмоқ. *Бу йил қизим бешинчи синфга кўчади.* ■ *Ана, қоқди қанотин булбул, Келиб қўнди чиройли гулга. Шохдан-шоҳга кўчади нуқул, Куйи роҳат берар кўнгилга. И. Муслим. Куз кириб, уларнинг учрашувлари ишхонага кўчган дастлаб-ки кунлар.. «Ёшлик».*

3 кўчма Мавзунни, ҳаракатни, яшаш ёки ишлаш тарзини ўзгартирмоқ, бошқасига ўтмоқ. *Ҳадича холанинг «бас, қийнама» деган мазмунда кўз қисшини кўриб, бошқа гапга кўчди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқ-лари.*

4 Ёпишган, бириккан жойидан ажрамоқ. Унинг [масжиднинг] баланд ва сири кўчиб кетган эски устунлик айвонида учтўрт намозхон ўтиришибди. П. Турсун, Ўқитувчи. Овоз лампочкасининг остидаги кўрғошинлар кўчиб кетибди, янгидан ёпиштирди. Т. Ашуров. Оқ от.

Енгил (ёки осон) кўчмоқ Қийинчиликсиз ҳал бўлмоқ, амалга ошмоқ. Нима бўлганда ҳам, кўнглининг бир чеккасини кирлатиб ётган бу «ота-она орзуси», бир томондан қаралганда, жуда енгил кўчган эди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Бу иш ҳам ҳамирдан қил суғургандек осон кўчди. М. Ҳазратқулов, Журъат. **Оғир (ёки қийин) кўчмоқ** Қийинчилик билан содир бўлмоқ; қийин ҳал бўлмоқ; оғир шароитда ўтмоқ. Бу йил иш яна анча оғир кўчадиганга ўхшайди-а. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар. Айниқса, қиш билан олишиш жуда-жуда қийин кўчибди. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.

КЎШАК шв. айн. бўталоқ. Туя ўрнини кўшак босади, деганларидек.. М. Кўшжонов, Дийдор.

КЎШИШ [ф. *كوشش* – ҳаракат, уриниш; интилиш; оворагарчилик, ташвиш] : **кўшиш қилмоқ (ёки кўрсатмоқ)** кам қўл. Ҳаракат қилмоқ; интилмоқ, чалишмоқ. Лекин биз деймизки, турмушимизда бир қадар ислоҳ юзага чиқсин, бемаъни ишларни йўқотайлик, дини исломнинг равнақига кўшиш қилайлик. Ойбек, Танланган асарлар. Сал ўтмай англадик. бу чаққон давлатлар шунчаки Бухорога қайишганлари. «инсониятнинг манфаатдорлиги» учун унга кўшиш кўрсатишмаяпти. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. Болам, дардни касал одам билса, ўзиям тузалишига кўшиш кўрсатар экан. Ш. Холмирзаев, Сайланма.

КЎШК [туркий + ф. *كوشك* – далаҳовли; шаҳар ташқарисидаги қаср] Қадимда баланд, баҳаво қилиб солинган енгил иморат. Хоразмбоғ ёдгорлиги Хоразм ҳокимининг шаҳар четидаги ёзги кўшкни бўлганлигини кўрсатди. И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири. Меҳмонлар қадимий кўшкларни эслатувчи икки қаватли бино олдида келиб тўхташди. Э. Усмонов, Ёлқин.

КЎҲ [ф. *كوه* – тоғ] эск. айн. тоғ 1.

Кўҳи Қоф Афсонавий тоғлар; афсонага кўра, ер атрофини ўраб олган буюк тоғлар.

КЎҲЛИ(К) кам қўл. Кўриниши ёқимли; чиройли, хушрўй (асосан одамга нисбатан қўлланади). -Бизнинг Марғилонда бир қиз бор, – деди [Раҳмат], – шундоқ кўҳликки, бу ўртада унинг ўхшаши бўлмас, деб уйлайман! А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Дилбар звено қизлари орасида ҳам энг кўҳлиги эди. С. Аҳмад, Уфқ. Эшик очилиб, бир ёшлар чамасидаги ширингина болани кўтариб олган кўҳликкина жувон кириб келди. Т. Малик, Иблис девори.

КЎҲНА [ф. *كهنه* – эски, қадимги] 1 Узоқ ўтмишдан давом этиб келаётган; қадимий. Кўҳна қардошлик муносабатлари. — Менинг кўз ўнгимда жонланар тарих, Фамлардан тўқилган шу кўҳна олам. А. Орипов, Руҳим.

2 Эскириб пугурдан кетган; эски. Арава ҳам кўҳна: ямоқ-ясқоқ гилдирак темиридан унда-бунда парча-пурча қолган; кегайлари шалоқ. Ойбек, Танланган асарлар. Дераза олдида кўҳна стол. Бериги дераза ёнида диван. М. Муҳамедов, Кичик гарнизон.

КЎҲНАРМОҚ шв. кам. қўл. Эскирмоқ; кексайиб кучдан қолмоқ. Бобой кўҳнарған одам: фикриям, яшаш тарзиям эскирган. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

Л

-**ЛА** *позт.* “Билан” сўзининг қисқа шакли. *Ой шувласи-ла мунаввар манзил бир зумда чайқалди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЛАБ [ф. لب — дудоқ, лаб; чет, қирра] **1** *Оғиз бўшлигининг кириш қисмини чегаралаб турадиган ҳаракатчан тери бурмаси (Ташқи томондан тери, ички томондан шиллиқ пардалар билан қопланган, унинг асосини айланма жойлашган мимика мускули ташкил этади). Жаҳли чиққанидан лаблари пирпираб, қоши чимирилиб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Йўлчи найни лабига қўйиб, бутун завқи билан чала кетди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Лабидан бол томмоқ *Жуда ширин, ёқимли гап-сўз қилмоқ, суҳбатда ўта ширин (хуш) муомалада бўлмоқ. Лабларингиздан бол томади, ёниб турган оловсиз.* К. Яшин, Ҳамза. **Лабидан кулги аримайди** *Доим кулиб турадиган, хушчақчақ шахс ҳақида. Ҳамзанинг қучоғидан чиқиб, тўлиб-тошиб йиғлади, лекин лабидан кулги аримасди.* К. Яшин, Ҳамза. **Лабии лабига тегмаслик** *Жуда тез, билдираб гапиришни билдиради. Лабим лабимга тегмай, “бисмилло”ни бошлаб юбордим [деди Ҳожси].* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Исмоилов лаби лабига тегмай сайраб кетди.* «Муштум». **Лабини бурмоқ** *Эътироз, норозилик белгиси сифатида лабини ҳаракатлантирмоқ. Абдишукур “шу ҳам гапни”, дегандай лабини бурди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Канизак лабини буриб, Сидиқжондан юзини ўғирди.** А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Лабини йиғиштира олмаслик** *Кулгидан ўзини тўхтата олмаслик; оғиз-лабини кулги ҳолатидан тия олмаслик. Тупанисо кулги-*

дан лабини йиғиштиролмай, ерга қаради. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 *Идишнинг, идиш оғзининг айлана чети; зих. Қумғоннинг лаби. Қозон лаби. Лаби учган пиёла. Халтанинг лаби.* ■ *Олдига лаби учган тақсимчада сув қўйдим.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

3 *Қирғоқ, ёқа, чет. Дарё лаби. Ҳовуз лаби. Кўлнинг лаби.* ■ *Булоқ лабига ўтириб, ҳовучини очганда, кафтида ғижимланиб ётган хўл рўмолчага кўзи тушиди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Катта тик ариқ. Икки лаби тоғ-тоғ тупроқ.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 *Ердан баланд ясси сатҳнинг чети, чеккаси. Томнинг лаби. Супанинг лаби* ■ *[Йўлчи] Айвон лабига ўтириб, бошини қўллари остига олди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шербек тепанинг лабига, Оқсойга юзланиб ўтирди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЛАББАЙ [а. لبك — “лаббайка” — мана, (оллоҳим) олдингдаман, ҳузурингдаман (ҳаж амалларини бажариш вақтида айтилади)] *унд. с. Чақриққа, биров чақирганда бериладиган жавоб; ҳа. Фуломжон турган ерида “лаббай!” деб жавоб берди-да, ташқарига қараб югурди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Гоҳ телефонга кулоқ солиб, гоҳ ўтирганларга қараб турган секретарь “лаббай” деди-ю, трубкани қўйиб, қоғозларни титкилай бошлади.* «Муштум».

Шошганда лаббай топилмас *Шошилиб қолганда нима қилиш, нима дейишни билмасликни, шундай ҳолатни билдирувчи ибора. Шошганда лаббай топилмаганидек, шахдам юриб, хонага киришди-ю, гапни нимадан бошлашни сўраётгандек, бир-бирларига қараб қолишди.* «Муштум».

2 юкл. *взф.* “Нима дейсиз?”, “нима дедингиз?” каби маънолардаги сўроқни англатади. *Дунёда кампирларнинг дуоларини олайлик-да, лаббай?* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. *Қандалак ўғирлашдаги тажрибаларидан фойдаланиб, бу ердаги ўғирларни тутибдилар-да, лаббай?* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ЛАББАЙГҲЙ [а. + ф. لَبَّايْ گۆي — доим лаббай деб турувчи] Бировнинг гапини, топширигини доим “лаббай!” деб бажарувчи; итоаткор; лаганбардор. *ЛаббайгҲй одам.*

ЛАБ-БАЛАБ [ф. البلب] *айн.* **лаболаб.** *Лаб-балаб тўла.*

ЛАБГАРДОН Сувнинг айланиб, гирдоб бўлиб оқадиган жойи. *..тунда сувнинг равои оқайтганини назорат қилипти, ариқлар, лабгардонлар, тўғонларга кўз-қулоқ бўлиб турибди.* М. Назаров, Сув — ғўзага дармон. *Агарда Баҳодир ўзини сойга ташлаб, уни қутқариб олмаганда, Саодат шаршаранинг лабгардонига чўкиб, фарқ бўлиб кетиши ҳам турган гап эди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

ЛАБ-ДАҲАН 1 Лаб ва оғиз. *Мавлавий Йўлдош кулгидан лаб-даҳанини йиғиштиролмади қолди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. *Лаб-даҳани сўлжайиб кетган мулозим: -Шошмай тур, бу гапингни бўрттириб, олий ҳазратларига етказмасам.. — деб онт ичиб чиқиб кетди.* М. Осим, Ибн Сино қисаси.

2 *кўчма* Тил, гапириш қобилияти; кимсага гапириб, бирор ишни битириш, ўз гапини маъқул қилиш қобилияти; сўзамоллик. *Гапирсанг-чи, лаб-даҳанинг борми?! А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Ўғил боланинг чечанроқ бўлгани дуруст-да. Лаб-даҳани бўлмаса, нонини овлаб топиб ейиши ҳам қийин.* Ҳ. Назир, Маёқ сари. *Водилда ҳам бирон қиз билан муҳаббат тўғрисида гаплашмаганман. Лаб-даҳан йўқлигини биласан-у, оғайни.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ЛАБ-ДАҲАНЛИ Кимсага гапириб, бирор ишни битказишга қобил, гапини ўринлатиб айтадиган. *Лаб-даҳанли йигит.* ■ *Мундоқ лаб-даҳанли, қувноқ йигитлардан бўла қолсанг нима қилади!* А. Муҳиддин, Ҳади.

ЛАБДИР *айн.* **лаванд.**

ЛАБДИРЛИК *айн.* **лавандлик.** *Бу тариқа лабдирлик билан хотин ушлаб бўлурму? А. Қодирий, Кичик асарлар.*

ЛАБЗ с. т. Лафз. -*Қойил!* — *деди ўртанча, — шу лабзингдан қайтмасанг.* Қ. Муҳаммадий. *Ҳа, лабзига содиқ Павел Булгаков беаёв жанглар бўлиб турганига қарамай, Яманга бориб, соҳиб олдидаги ўзининг маънавий қарзини узгандай бўлди.* «Фан ва турмуш».

ЛАБИР *шв.* Тез сўзлайдиган киши.

ЛАБИРИНТ [юн. labyrinthos < Labyrinthos — юнон мифологиясида: Крит оролидаги сирли, ғаройиб саройнинг номи] 1 Бир-бирига ўхшаш кўплаб хоналари, киши юрса адашиб қоладиган чалкаш йўллари бўлган улкан иншоот, қурилма.

2 *анат.* Кулоқ ичидаги тоғай-суякдан иборат чиғаноқсимон қисм; ички кулоқ.

ЛАБ-ЛУНЖ Лаб ва лунж. -*Қишлоқи бўлсанг ҳам, бир маҳмадонасанки.. — деди-да, Шарофатхон лаб-лунжини буриб, ортиқча кибрли юриш билан чиқиб кетди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Лаб-лунжи осилмоқ Хафа бўлмоқ, қовоғи солинмоқ. *Бугун у ваҳим бўлган кишидай ҳар нарсадан чўчиб, қўрқиб, ҳадиксираб, лаб-лунжи осилиб юрган кечаги Мадумар мингбошига сира ўхшамас эди..* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ЛАБОЛАБ [ф. لَبَّاب] — лабигача, охиригача, тўла] *кт.* Лабигача тўла, лиқ тўла, лиммо-лим. *Дарवेशали, кўнглингиз ҳар чоғ эл муҳаббати билан лаболаб тўлсин.* Ойбек, Навоий. *Гоҳ тўлиб йиғларман равзадил, Лаболаб этди тун чоғирим.* Ҳ. Абдуназар, Анжир гули.

ЛАБОРАНТ [лот. laborans, laborantis — ишловчи] 1 Лаборатория ёки илмий муассасада илмий-техник ишларни бажарувчи ходим. *Фонокабинет лаборанти Рустам.. унга бир жойининг дарагини айтди.* Д. Нурий, Осмон устун.

2 Лаборатория машғулотлари вақтида профессор ёки ўқитувчига керакли асбоб, препарат ва ш. к. ни тайёрлаб берувчи ёрдамчи ходим. *Кимё кафедрасининг лаборанти.*

ЛАБОРАНТЛИК Лаборант ишни, вазифаси. *Икки ойдан кейин кимё факультети лабораториясида лаборантлик қилаётган курсдоши Қудрат уни паноҳ тортиб келди.* «Саодат».

ЛАБОРАТОРИЯ [лот. laboratorium < laborare — ишламоқ] 1 Илмий текширишлар, тажрибалар, амалий машғулотлар ўтказиш учун керакли аппарат ва асбоблар билан

жиҳозланган илмий муассаса ёки унинг бўлими ва улар жойлашган бино. *Кимё лабораторияси. Физика лабораторияси.* ■ *Лабораторияда ўша кунлари вилтга қарши янги препаратнинг химиявий анализлари ўтказилаётган эди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

2 *кўчма* Ёзувчи, рассом ва ш.к. нинг ижодий фаолият соҳаси. *Ёзувчининг ижодий лабораторияси.*

ЛАВА I [итал. lava < лат. labes — ўпирилиш; йиқилиш; кўчки] Вулкандан отилиб чиқадиган, эриган ёки жуда ёпишқоқ тоғ жинси. *Лавалар отилар. Чексиз ҳарорат.* Ж. Жабборов.

ЛАВА II Шахтада кўмир ёки бошқа фойдали қазилма қатлами ёппасига қазиладиган жой. *Қайноқ лавида транспортёр лентасига бетухтов кўмир ташлашга, смена тугагунча уни ўн икки-ўн уч тоннага этказишга ҳар кимнинг ҳам бардоши етавермайди.* Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли.

ЛАВАНГ с. т. Лаванд. У [ўғай она] гўзал Гулнорани ўзининг ношуд, лаванг ўғлига турмушга бермоқчи бўлди. Б. Насриддинов, Эртанинг қайта туғилиши.

ЛАВАНД [ф. лунд — бўш, дангаса; беркорчи] Ўзини-ўзи удда қилолмайдиган, қўлидан бирор иш келмайдиган; шалвирган, бўшанг, ношуд. *Боқ энди ибрат ила, бўлма кўп лаванду гўл.* Ҳабибий.

ЛАВВОҲ [а. لَوَاح — лойиҳачи; лавҳа тайёрловчи] эск. Қўлёзма китоб саҳифаларини тасвир ва нақшинкор лавҳалар билан безовчи. саҳифаларга жило берувчи уста, рассом.

ЛАВЛАГИ Сабзавот ўсимликларидан бири ва унинг озуқа, овқат учун ишлатиладиган илдизмеvasи, ҳосили. *Оқ лавлаги. Қизил лавлаги.* ■ *Ошни ўзларинга айтиб кетсам, қилаверар экансизлар. Лекин сабзи йўқ, ўрнига лавлаги соласиз.* Шухрат, Шинелли йиллар.

Қанд лавлаги Лавлагининг қанд, шакар тайёрлаш учун ишлатиладиган оқ ширин нави.

Лавлаги бўлиб кетмоқ ёки лавлагиси чиқиб кетмоқ Уятдан ёки ҳароратдан юзларига қизиллик ёйилмоқ, қизариб кетмоқ. *Мен уялиб, қип-қизил лавлаги бўлиб кетган эдим.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ЛАВЛАГИКОР Лавлаги экиш, лавлаги ҳосили етиштириш билан шуғулланувчи деҳқон ёки хўжалик.

ЛАВЛАГИКОРЛИК Лавлаги етиштириш иши.

ЛАВОЗИМ [а. لوازم — керакли, зарурий нарсалар] кт. Муассаса, идора, ташкилот ва ш. к. да бирор расмий хизматни бажариш билан боғлиқ бўлган ўрин, вазифа ўрни; амал, мансаб. *Раислик лавозими. Раҳбарлик лавозими. Президентлик лавозими.* ■ *Бу вазифа улуг лавозим тариқасида фақат шу кишига муяссар бўлган.* У. Исмоилов, Сайланма.

ЛАВОЗИМСИЗ: лавозимсиз министр Баъзи мамлакатларда: махсус топшириқларни бажарувчи, муайян тармоққа тайинланмаган министр.

ЛАВР [лот. laurus] бот. айн. дафна *Барги бир оз лавр баргига, гуллари эса сирень гулларига ўхшаш.* «Фан ва турмуш».

2 Шу дарахтнинг барглари ва новдаларидан қилинган ва шухрат, галаба белгиси ёки олий мукофот сифатида голиб кишининг бўйнига осиб қўйиладиган чамбар.

ЛАВСАН [р. “Лаборатория высокомолекулярных соединений Академии наук СССР” бирикмасидан ҳосил қилинган қисқартма сўз] 1 Нефть маҳсулотини қайта ишлаш йўли билан олинадиган синтетик тола тури. *Могилёв шаҳрида йилига 50 минг тонна лавсан ишлаб чиқарадиган катта синтетик тола комбинати қуриш режаси тасвирланмоқда.* Газетадан.

2 Шундай толадан тўқилган мато. *Сўнги йилларда синтетик материаллар — жун билан кимёвий толалар бирикмасидан тўқилган матолар, нитрон, капрон, лавсан, креплар ва сунгий шоҳилар урф бўлиб бармоқда.* «Саодат».

ЛАВҲ [а. لوح — ёйиқ нарса, тахта; ёзув тахтаси] эск. Китобни (қўлёзмани) қўйиб ўқиш учун ясалган махсус мослама. *Кичик Алишер лавҳ устига Фаридиддин Атторнинг “Мантқиқут-тайр” [Қушлар тили] номли китобини қўйиб ўқимоқда эди.* Газетадан.

ЛАВҲА [а. لوحه — тахта; устига бирор нарса ёзилган тахтача; пешлавҳа] 1 Силлиқланган тош ёки металл тахта. *Олпоқ мармар лавҳа устига қўйилган сиёҳдон жуда ярашиғлиқ эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Хотира ёки қисқача тарихий маълумот ёзиб, бирор жойга ўрнатиб қўйилган тош ёки металл тахта ва унга ёзилган матн, хат. *Қаҳрамон хотирасига ўрнатилган лавҳа.* ■ *Қутидор лавҳа қаршисида эди. Лавҳани ўқиб*

чиққандан кейин у ҳам ниқ-ниқ йиғлаб юборди. А. Қодирий, Утган кунлар.

3 Воқеа, ҳодиса ва ш. к. ҳақидаги кичик асар ёки парча. *Кино лавҳа. Пахтакорлар ҳаёти ҳақида лавҳалар.* ■ *Ҳаёлимнинг олтин қайиғи Сузар экан бағринда мағрур, Жилва билан кекса тарихнинг Лавҳалари бир-бир кўринур. Уйғун. Уотасининг суҳбатини севар, граждандар урушига доир лавҳаларни севиб тинглар эди. Шухрат, Шинелли йиллар.*

4 полигр. Китобнинг бошига, боб ва фаслларининг аввалига саҳифанинг эни бўйлаб солинган нақш.

5 Кўриниш, манзара. *“Тезгузар” да бўлдим. Утмиш асрларнинг харобазор, ваҳима, чўл лавҳаларидан из ҳам қолмаган. Туйғун, Йиллар ва кишилар. Навоий.. ҳаёт лавҳалари ва табиат манзараларини тасвирлашда ҳам моҳир санъаткордир. «Ватан адабиёти».*

ЛАГАН [ф. *لگن* – тоғора, идиш; шамдон] **1** Куюқ таомлар солиш учун мўлжалланган, тарелкадан катта ясси идиш. *Мис лаган. Сопол лаган. Чинни лаган.* ■ *Анвар ўртага дастурхон ёзиб, икки лаган манти чиқариб кўйди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

2 шв. Косадан катта, ичи чуқур сопол идиш; товоқ. *Бошларида қатиқ изитиладиган лаган.. билан ялангоёқ, кир, жулдур кийимли болалар шипиляб ўтади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

Ўзини лаганга солмоқ Ўз қадрини, “баҳо”сини оширишга қаратилган хатти-ҳаракат, қилиқ қилмоқ. *..Хомтамалик билан ўзини лаганга сола бошлаган бу бетайин одамдан ихлоси қайтиб жўнаётган эди, Бўрибой йўлини тўсди. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.*

ЛАГАНБАРДОР [лаган + ф. *بردار* – баланд кўтарувчи; кўтариб, олиб борувчи] Ўз манфаати учун мансабдор олдида ўзини жуда тубан тутиб, унга хушомад қилишга тиришадиган пасткаш одам; хушомадгўй. *“Ҳа” деса, “лаббай!” дейдиган, сўз қайтармас лаганбардорлари унинг [Тўқсоновнинг] парвоз қилишини тавмилайдиган қанот бўлиб кўринадилар. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ЛАГАНБАРДОРЛАРЧА Лаганбардорлик билан, лаганбардор кишиларга хос ҳолда. *Лаганбардорларча муомала қилмоқ.* ■ *Бошқалар бойваччанинг гапини лаганбардорларча бош қимирлатиб маъхулладилар. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ЛАГАНБАРДОРЛИК Лаганбардорга хос хислат, хатти-ҳаракат; хушомадгўйлик. *Раҳим аканинг ҳамма қилиғида – намойишкорона лаганбардорлигида, хушомадгўйлигида, ваҳималигида бир қадар майнавозчилик бор эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

ЛАГЕРЬ [нем. *Lager* – ўрин, жой; қароргоҳ; омбор] **1** Кўшиннинг аҳоли яшамайдиган ердаги вақтинча қароргоҳи. *Бу ердаги ҳаёт фронтдан мингларча километр узоқда, мамлакат ичкарисида бўлган ўша лагерь ҳаётидан ҳам осойиштароқ эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

2 Вақтинча туриш учун қурилган жой, вақтинча қароргоҳ, *Туристлар лагери. Альпинистлар лагери. Қочоқлар лагери.*

3 Маҳбуслар ва ҳарбий асирлар сақланадиган жой. *Ахлоқ тузатиш-меҳнат лагери. Ҳарбий асирлар лагери.*

4 кўчма Муайян бир маслакдаги ижтимоий-сиёсий гуруҳ; ҳаммаслак кишилар тўдаси. *Тинчлик тарафдорлари лагери.*

ЛАЁҚАТ [а. *لياقت* – мувофиқлик, яроқлилик; яхши фазилат] **1** Бирор ишга яроқлилик, қодирлик; қобилият. *Ўқишга лаёқат. Ишга лаёқати йўқ одам.* ■ *Бой тоғанинг ҳамма юмушларини яхши бажаргани ва меҳнатга лаёқатини, уқувини яққол кўрсатгани учун бой унга [Йўлчига] катта ерга чиқиб, пахтада ишлашга буйруқ берган эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 айн. **истеъдод**. *..олимлик узиб еса бўладиган олма эмас. Бунга лаёқат керак.. И. Раҳим, Ҳилола.*

ЛАЁҚАТЛИ **1** Бирор ишга қобилияти бор. *Бу маҳалда жанг қилишга лаёқатли ёлғиз ўзи қолган эди. Шухрат, Шинелли йиллар.*

2 айн. **истеъдодли**. *Лаёқатли бола.*

3 Фойдаланишга, ишлатишга ярайдиган, яроқли. *Элмурод дарахт кесиб, ботқоқликка ётқизишга буйруқ берди. Болтадан бошқа кесишга лаёқатли асбоб йўқ эди. Шухрат, Шинелли йиллар.*

ЛАЁҚАТСИЗ **1** Бирор ишни бажариш қўлидан келмайдиган; қобилиятсиз. *Меҳнатга лаёқатсиз киши.*

2 айн. **истеъдодсиз**.

ЛАЗАРЕТ [фр. *lazaret*, итал. *lazzaretto* < *lazzaro* – мохов; дастлаб “моховлар касалхонаси” маъносига қўлланган] Ҳарбий қисмлардаги ярадорлар ва беморларни вақтинча ётқизиб даволайдиган кичкина ши-

фоҳона. *Шаҳар майдонларидан бирига* — немислар томонидан лазаретга мослаштирилган мактаб биноси олдида. итлари билан келиб тўхтади. Газетадан.

ЛАЗГИ Хоразмнинг шўх, жозибадор куйларидан бири ва шу куй-оҳанг бўйича ижро этиладиган рақс номи. *Бир оздан сўнг Хоразмнинг ўйноқи куйлари чалиниб, шўх лазги бошланди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЛАЗГИН 1 Доғистонда яшайдиган кавказ халқларидан бирининг номи. *Лазгин халқи.*

2 Шу халққа мансуб. *Лазгин тили.*

ЛАЗГИНЛАР Доғистонда яшайдиган кавказ халқларидан бири.

ЛАЗГИНЧА 1 Лазгинларга, лазгин тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Лазгинча кийим. Лазгинча рақс.*

2 Лазгин тили. *Лазгинча(ни) биласизми? Лазгинча гапирмоқ.*

ЛАЗЕР [ингл. laser <light amplification by stimulated emission of radiation (мажбурий нурланиш оқибатида ёруғликнинг кўпайиши, кучайиши) сўзлар бирикмасидаги бош ҳарфларни қўшиш орқали ҳосил қилинган] Аниқ узунликдаги тўлқинга эга, жуда энсиз ва кучли тарамли нур манбаи бўлган оптик квант генератор (техника, алоқа ва тиббиётда кенг қўлланади). *Маълум бўлишича, ўзини фанга бахшида этган бу олим яримўтказгичлар лазерини қашф этибди.* Газетадан.

ЛАЗЗАТ [а. لذت — тотлилик, ширинлик; ёқимтойлик; ҳузур-ҳаловат] 1 Нарсаларнинг маза-таъм билиш аъзолари орқали сезиладиган хусусияти; маза, таъм. *Овқатнинг лаззати. Анжирнинг лаззати.*

2 *кўчма* Ҳузур-ҳаловат ҳисси; маза, нашъа, завқ. *Меҳнат лаззати. Дунё лаззатлари. Уйқу лаззати. Осон ишда лаззат бўлмайди.* ■ *Соҳилларни айланиб, Утирамиз оқшомлар. Кеч лаззатига қониб, Роҳатланади танлар. Т. Тўла. Аҳмад кўзини юмди. Бутун вужуди бўйлаб лаззат таралгандек бўлди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

3 Лаззат (хотин-қизлар исми).

ЛАЗЗАТЛАНМОҚ Лаззат олмоқ, лаззат ҳиссини туймоқ. *Комилнинг бундай нарвосиз ўтиришини, бунинг устига, шеър ўқиб лаззатланаётганини кўрган Бўронбекнинг оғзи очилиб қолди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

ЛАЗЗАТЛИ 1 Мазаси (таъми) жуда яхши; ширин, тотли. *Лаззатли шўрва. Лаззатли мева.* ■ *Меҳмонлар лаззатли овқат-*

ларни хўп ейишди, ичишди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Ҳузур-ҳаловат бағишлайдиган; ҳузурли, нашъали, завқли. *Лаззатли ҳаёт. Лаззатли суҳбат. Лаззатли онлар.* ■ *Бу дақиқалар унга ҳам лаззатли, ҳам азобли туюларди.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

ЛАЗЗАТСИЗ 1 Бемаза, таъмсиз. *Лаззатсиз овқат.*

2 *кўчма* Ҳузур-ҳаловатсиз, завқсиз. *Лаззатсиз турмуш.*

ЛАЗИЗ [а. لذيز — лаззатли, тотли; нозик] 1 *кт.* Мазаси ёқимли; ширин, лаззатли. *Уламолар эса, гўё уч кундан бери туз тотмагандай, лазиз овқатларга чигирткадай ёпирилиб ура бошладилар.* Ойбек, Нур қидириб.

2 *кўчма* Ҳузур бағишлайдиган; тотли. *Адҳамнинг аспирантурада қолиши аниқлангандан кейин, улар аҳду паймонлар билан тўлиб тошган лазиз ошла ҳаётини бошлаб юборишди.* Ҳ. Зиёхонова, Биринчи мактуб.

3 Лазиз (эркаклар исми).

ЛАИН [а. لعين — лаънатланган] *кт.* Лаънатланган, қарғиш олган; лаънати.

Шайтони лаин 1) *дин.* лаънатланган (хулдонинг даргоҳидан қувилган) шайтон. *Ҳой, муслмонла-ар! Тарсо Авазнинг дўконига йўламанлар! Ул шайтони лаин бирла тил бириктирган.* С. Сиёев, Аваз; 2) *кўчма* ўтаткетган фирибгар, ҳийлагар, қаллоб. *-Сен шайтони лаинсан.. энди билдим, хоинлар билан ҳамтовоқ бўлгансан, — деди Абдувоҳид.* Ойбек, Нур қидириб.

ЛАЙЛАК [ф. لکک ёки а. القلق] 1 Узун оёқли қушлар туркумига мансуб, тумшуги ва оёғи узун, парлари ола (оқ ва қора аралаш) катта қуш. *Лайлак уяси. Лайлакнинг кетишига боқма, келишига боқ.* Мақол.

2 *махс.* Баландга юк чиқариш учун қурилган, таянчлиги ўртасида бўлган ричагга ўхшаш мослама.

Лайлак бўлмоқ *с. т.* Олди осмонга, кети ерга бўлиб қолмоқ (мас., арава ҳақида). *Тўзон босилганда қарашса, машина кузови кўтарилганча.. қияликнинг энг четида шундоқ лайлак бўлганча, омонат туриб қолибди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Раззоқ сарой этагида лайлак бўлиб тиккайган аравани кўздан кечирди-да: -Кўшса бўладими? — деб сўради.* Ҳ. Фулом, Машъал. **Лайлак варрак** Ромб шаклида ясалган варрак. **Лайлак қор** Йирик, пилта-пилта

бўлиб ёғадиган қор. *Ўрик қийғоч гуллаган кунлари бирдан ҳаво совиб, лайлак қор ёғиб юборди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

ЛАЙЛАТУЛҚАДР [a. ليلة القدر — қадр кечаси] *дин.* Рамазон ойининг муқаддас саналувчи йигирма еттинчи туни. *Рамазон ойининг 27-кечаси “лайлатулқадр”, яъни “қадр кечаси” саналар эди.* Т. Қори-Ниёзий, Ҳаёт мактаби.

ЛАЙНЕР [ингл. liner < line — чизиқ, йўл] **1** Муайян бир йўлдан қатнаб, юк ёки йўловчи ташийдиган катта тезюрар кема.

2 Узоқ масофага маълум йўналишда катта тезликда учувчи кўп ўринли йўловчи самолёти. *Қудратли лайнеримиз мовий осмон бағрида сокин учиб кетмоқда.* В. Зоҳидов, Сени соғиниб.

Ҳаво лайнери айн. лайнер 2. Бундан фақат бир неча соат илгари парвоз қилган кумушсимон ҳаво лайнери ерга қўнди. Газетадан.

ЛАЙЧА 1 Кичкина, ихчам пастак уй ити. Булардан ташқари, фақат уйнинг зийнати учун боқиладиган.. *битта лайча кучук.. битта бароқ мушук.* Ф. Гулом, Шум бола.

2 *кўчма салб.* Бировнинг ҳар қандай топширигини кўр-кўрона сўзсиз бажаришга тайёр киши; югурдак, малай. *Ҳўжайиннинг лайчаси-ку, бурнини бир қарич кўтарганига ҳайронмиз.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЛАК [ф. لك — юз минг < ҳинд.] *эск.* Юз минг. *Ғози Абдулкарим подшо Араб вилоятида.. худо йўлида жанг қилувчи икки лак аскар пайдо қилди..* С. Айний, Дохунда.

ЛАКАЛОВ *с. т.* Лақма, меров; ландавур. *Лакалов одам. ■ Аввалига мен ҳам лакалов, ишонмасдан лақиллар эдим.* М. Али.

ЛАК-ЛАК Юз мингларча, беадад, кўп, сон-саноқсиз, беҳисоб. *Лак-лак одам. Лак-лак пул. ■ Сен лак-лак қўшинга саркарда бўладиган бўлмилли йигитсан.* Ойбек, Навоий.

ЛАКЛУК *с. т. айн. тилча 2.*

ЛАКМУС [голл. lakmoes — буюқ томчиси, сачраши] *ким.* Баъзи ўсимликлардан олинadиган буювчи модда; сувдаги эритмаси кислотата қизил, ишқорда кўк тусга киради.

Лакмус қоғоз Лакмус эритмаси шимдирилган қоғоз (кислота ва ишқорни аниқлаш учун ишлатилади).

ЛАКОТ [ф. لكات — яроқсиз, бузилган]: **лакот бўлмоқ** *кам қўлл.* Бўшашмоқ, ланж бўлмоқ.

ЛАКТАЦИЯ [лот. lactatio < lactare — таркибида сут бўлмоқ; сут бермоқ; эмизмоқ] Аёлларда ва сутэмизувчи ҳайвонларда туғруқдан кейинги даврда сут ҳосил бўлиши, йиғилиши ва даврий равишда ажралиб чиқиши.

ЛАЛЛАЙҒАН 1 Лаллаймоқ *фл. сфдш.*

2 Жуда бўш, уддаси йўқ; ношуд, бўшашган. *“Сен бировни алдамасан, бошқалар сени алдайди..” деб ўйларди Азиза лаллайган бу йигитни кўриб.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Эй, лаллайган, лапашанг, гўл! Оғзингга чайнаб соламанми сенинг!* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ЛАЛЛАЙМОҚ Бўшашмоқ, шалвираммоқ; анқаймоқ. *Лаллаймай ўл! Бўлғуси куёв ҳам шунақа бўладими?! Мирмуҳсин, Меъмор. Амманнинг бузоғидай лаллайиб турмай, чиқиб қарасанг ўласанми!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЛАЛМИ 1 Суғорилмайдиган, сувсиз, ёғиндан сув ичадиган; баҳори (ер ёки ғалла ҳақида). *Турбат қишлоғининг кўп ерлари сувсиз бўлиб, аҳолиси лалми бугдой экар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Лалми даштга йўл олдим.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

2 *кўчма шв.* Куруқ. *Мен катталар хўжа кўрсинга лалми дўқ уриб кетди, дея ўйладим.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *Кўп лалми дўқ қилаверма..* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Бекорга ҳам халқда, лалмига ҳатто қиз берма, деган гап юрмайди.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

ЛАЛМИКОР 1 Ёғин сувидан фойдаланиб деҳқончилик қилинадиган; ёғин суви билан унадиган, суғорилмайдиган. *У ер лалмикор ҳамда у тепага на машина, на комбайн чиқа олар, ерни қўшда ҳайдаб, донни ҳам ҳўқизлар туёғида янчиб олишарди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

2 Лалми экинлар экиш билан шуғулланувчи деҳқон. *Лалмикорлар мўл бугдой ҳосили олдилар.*

ЛАЛМИКОРЛИК 1 Лалми экинлар экиладиган ерлар.

2 Лалми экинлар экиш иши.

ЛАМА 1 [исп. lama < индейс тилларидан] *зоол.* Жанубий Америкада яшайдиган ўрқачсиз кичикроқ туя (хонакилаштирилган ламадан юк ташишда, гўшт ва қимматбаҳо жун олишда фойдаланилади).

ЛАМА II [тибетча — олий, энг юқори] Тибет ва Мўғулистонда будда дини руҳонийси.

ЛАМАИЗМ Буддавийлик (будда дини)-нинг Тибет ва Мўғулистонда, шунингдек, уларга туташ ҳудудларда яшайдиган аҳоли ўртасида тарқалган бир кўриниши.

ЛАМБАДА [порт. lambada — таёқ зарби, зарбаси] Оёқ ва белни алоҳида, ҳиссий ҳаракатлантириб, жуфт-жуфт бўлиб ўйналадиган бразилча рақс тури.

ЛАМИНАЦИЯ [лот. lamina — металл, ёғоч ва б. дан қилинган лавҳа, тахта, варақ] Қоғоз, картон, фанер, тахтадан ясалган буюмлар сиртига юқори ҳарорат остида шаффоф полимер парда қоплаш йўли билан жило бериш (буюмнинг ташқи кўринишини яхшилайти ва узоқ вақт эскирмай, бузилмай сақланишини таъминлайди).

ЛАМПА I [фр. lampe < юн. lampos — машъала; ёритқич; чироқ] Ёритиш учун ишлатиладиган, ёнаётган (пиликли) қисмини ўзига хос шаклдаги шиша қоплаб турадиган асбоб; чироқ. *Электр лампа.* ■ *Раёно айвон лабида қўлини керосинга булғаб, лампа ёқиш ҳаракатида эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ўртадаги тахта полли айвонга осма лампа осиб қўйишди.* С. Анорбоев, Оқсой.

Лампа ёғ(и) эск. с. т. айн. керосин.

ЛАМПА II Ганч ёки алебастр сувоқ қилинган шип.

ЛАМПАМОЙ айн. лампа ёғ(и); керосин қ. лампа. *Чироқни ўчирмай кетибман.. лампамой исроф бўлади.* Ҳ. Фулом, Машъал.

ЛАМПОЧКА [р. лампочка — кичик лампа] Электр токи билан нур тарқатадиган, атрофи шарсимон, ноксимон ва бошқача шакли шишадан иборат ёритиш асбоби; электр чироқ. *Шербек қоронғи боғ кўчадан ўтиб, ҳар жой-ҳар жойда симёғочларда электр лампочкалар қизариб турган кенг.. кўчага етганида, таниш ҳамқишлоқларига дуч келди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЛАНГ I [ф. لنگ — чўлоқ] кам қўл. Чўлоқ, оқсоқ. *Иш деганда, икки қўл, икки оёғи ланг экан.* «Муштум».

ЛАНГ II: ланг очик Кенг (катта) очик. *Қизлар етаклашиб, ланг очик дарвозадан тўғри кириб бордилар.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ланг очмоқ* Кенг, катта очмоқ. *..кўча эшикни ланг очганча, катта йўл томон ўқдек учиб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ЛАНГАР I [ф. لنگر] Кемани ва б. сузиб юрвчи воситаларни сув юзида маълум бир жойда тўхтатиб, ушлаб туриш учун занжирга бириктириб, сув остига ташланадиган оғир темир чангак. *Кема кўм-кўк сувлари чайқалиб турган қўлтиққа лангар ташлади.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

ЛАНГАР II [ф. لنگر — дорбозлар ходаси] Дорда мувозанатни сақлаш учун дорбоз қўлда тутадиган йўғонроқ узун таёқ; лангарчўп. *Дорбоз узун лангарини ушлаб, арқондан юқорига ўрмалаб бормоқда.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЛАНДАВУР Ҳеч бир ишни уддалай олмайдиган; бўшанг, лапашанг, ношуд. *Бунчалик журъатсизсан деб ўйламасдим.. Узингни қўлга ол, ландавур!* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

ЛАНДАХУР [ф. لندهور — бекорчи, ишёқмас, танбал] эск. кт. айн. ландавур. *Лаванду ландахуру соддаю ношуд анойингман.* Муқимий.

ЛАНДИШ [р. ландыш < юн. ladanon < а. لادن — хушбўй смола] бот. Япроқлари баргизуб барги сингари чўзиқ, кўнгироқчасимон майда оппоқ хушбўй гулли ўсимлик, бута; марваридгул.

ЛАНДШАФТ [нем. Landschaft — ўлка, мамлакат; манзара, кўриниш] геогр. Кўриниши, рельефи, иқлими, ўсимликлар ва ҳайвонот дунёси, гидрологик режими ва б. ларнинг бир хиллиги билан ажралиб турадиган ва табиий чегарага эга бўлган ҳудуд, жой. *Устюртда табиий чўл ландшафтларини тиклаш ва геоботаник тадқиқотларни янада муфассалроқ давом эттириш керак.* «Фан ва турмуш».

ЛАНЖ I Тоби айниган, бўшашган; лоҳас. *Ланж бўлмоқ. Ланж қилмоқ* (этмоқ). *Ўзимни ланж сездим.* ■ *Мингбошининг майи мени анча ланж қилди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. *Тумов, грип билан оғриганда, умуман, киши ўзини ланж сезса, одатан, қоқирим истеъмол этилади.* Газетадан.

2 Ортиқ дам еб, тобидан ўтган ёки суви кўплигидан узоқ қайнаб бўшашган; дами ўтган, бўш. *Қаёқда қолдинглар? Ош ланж бўлиб кетди-ку.* С. Аҳмад, Ҳукм.

3 Кўчма Аниқ ва қатъий фикр билдира олмайдиган; фикридан қайтиб, айниб турадиган; мижғов. *У ўзи ланж одам эди.* ■ *Бригадирнинг ўзи ҳамон ланж-у, бригада*

аззолари виждон азобида. Н. Сафаров, Мардлар майдонда. [Мулладўст:] Тайёр ошга баковул бўлмай ўл! Пок бўлмаса, бузиб қўювдинг-ку, ланж. Ҳамза, Майсаранинг иши.

4 кўчма На у ёқли эмас, на бу ёқли эмас; ноаниқ, мужмал. Ланж жавоб. Ланж ҳаво. ■ -Уқишларини тамомлашаверсин-чи, бир гап бўлар, — деб ланжроқ жавоб қайтарган эди Тулават. С. Анорбоев, Оқсой. Ҳасанов “Ўзингиз биласиз”, дегандек ланжроқ гап қилди. И. Раҳим, Ихлос.

ЛАНЖЛИК Ланж ҳолат, ланж эканлик. Паловнинг ланжлиги. ■ Қадоқчи Ҳамроқулнинг тоби қочди.. кеча эрталаб ҳам ланжлиги бор эди. А. Қаҳҳор, Томошабоғ. Қўрага етиб келганида, баданидаги ланжлик кучайди. С. Анорбоев, Оқсой. Раҳим Саидов шуларни ўйлаб, баъзан ўзини ланжликда айбларди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

ЛАНКА [хит.] I Орқасига оғир металл парчаси, танга, чақа ва ш. к. ёпиштирилган узун-узун жулли тери парчасидан иборат, тепиб ўйналادиган болалар ўйини. Ланка ясамоқ.

2 Шу ўйиннинг ўзи. Ланка ўйнамоқ. Ланка тепмоқ.

ЛАНТАН [лот. lanthanum < юн. lanthano — беркинмоқ, яширинмоқ] Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб кимёвий элемент; юмшоқ, кумушсимон оқ нодир-ер металллардан бири.

ЛАНЦЕТ [нем. Lanzette < лот. lancea — найза] тиб. Учи ва икки томони ўткир, дастали тиғи ёйсимон пичоқча (жарроҳлик пичоқчаси); ништар.

ЛАНФИЛЛАМОҚ Яллиғланиб, қипқизил алангаланиб ёнмоқ; алангаланмоқ. Ўчоқда ўт ланфиллаб турарди. Гулхан ланфиллаб ёнар эди. ■ Низомжон.. иссиққина ҳужрада, ланфиллаб ёнаётган пещ олдида ўтирибди. С. Аҳмад, Уфқ. Абдумажид.. ланфиллаётган гулханни кўрсатди. Ш. Холмирзаев, Сайланма.

ЛАПАНГЛАМОҚ У ёққа, бу ёққа ташланмоқ, чайқалмоқ, оғмоқ. Шу пайт йўғон, семиз гавдаси лапанглаб, эркаклардек гур-гурс қадам босиб, даҳлизга кирган Собира она кўринди. М. Хайруллаев, Тилла маржон. У кабина зишгига осилди, машина лапанглаб, силтаниб, йўлга қайрилди. С. Зуннунова, Одамлар орасида.

ЛАПАНГ-ЛАПАНГ тақл. с. У ёқ-бу ёққа оғир, бесўнақай чайқалган ҳаракатни билдиради.

Лапанг-лапанг қилмоқ айн. лапангламоқ.

ЛАПАР Тўй ва йигинларда, халқ сайилларида йигитлар билан қизлар орасида тарафма-тараф бўлиб айтиладиган терма кўшиқ; шунингдек, биргаликда ижро этиладиган кўшиқ ва рақс. Анорхон билан Ҳайдар.. ҳовуз бўйидаги гулхонага иккита стул кўйишиб олиб, лапар айтишмоқда. И. Раҳим, Ихлос. Муниранинг кутилмаганда лапар айтиши эркакларни довдиратиб қўйди! Э. Усмонов, Ёлқин.

ЛАПАРЧИ Лапар айтувчи, лапар айтишга уста киши. Ҳар бир байтдан кейин меҳмонлар қийқириб, қарсак чалишди. Лапарчи кулиб-кулиб, сийлаб-сийлаб, гоҳо “омбур” билан ўйиб-ўйиб оларди. С. Нуров, Нарвон.

ЛАПАШАНГ Бирор ишни эплай олмайдиган, бўшашган, шалвираган; ландавур. У вақтда бошқача эди-ку: усти-боши мойга беланган, лапашанроқ бола кўринган эди. Ҳ. Назир, Бир туп ғўза.

ЛАПАШАНГЛИК Бўшашиб уддалай олмаслик, эписизлик. Бу лапашанглигимиз учун раҳнамоларимиз бизни афв этурларми? Ҳ. Фулом, Машғал.

ЛАППАК шв. Ялпоқ, ясси. Палвон.. учинчи дафъа келтирган тошлар ичидан лаппак, етти-саккиз қадоқ келадиган бир тошни танлаб олди-да, яхшилаб артишга ва бир томонини йўнишга буюрди. А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. Шолғомни лаппак-лаппак қилиб, картошкани тўгарак қилиб тўгранг. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ЛАППОС с. т. Тўладан келган; қўпол. Зайнаб лаппос ва ўнта сўзга аранг битта жавоб қайтарадиган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЛАРЁК [р. “ларь” с. кичр. < швед. lart — кути, яшик] Савдо дўкончаси. Китоб ларёги. Газлама ларёги.

ЛАРЗА [ф. لوزہ — титраш; титроқ, қалтироқ] I Кучли таъсир натижасида юз берадиган қаттиқ титраш, қаттиқ силкиниш; титроқ. Тўхтовсиз ва қаттиқ отишмалардан еру осмон ларзада. ■ Муруватли, сахий, дилкаш, дилбар ер. Гумбуллаб силкиндинг, бағрингда ларза. Ф. Фулом.

2 кўчма Қаттиқ безовталиқ, безовта қилувчи нарса, ҳолат. Самарқандда Бобурни

тилдан қолдирган касаллик — гоят кучли бир рухий ларзанинг оқибати эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Ларзага солмоқ (ёки келтирмақ) 1) қаттиқ силкитмоқ, титратмоқ. *Танклар ерни ларзага солиб яқинлашмоқда эди. О. Ёқубов, Излайман. Тоғнинг ҳар бурчаги ва ёнбағридан акс садо келиб, дарани ларзага келтирди. С. Айний, Дохунда;* 2) қаттиқ безовта қилмоқ, нотинч ҳолатга солмоқ. *Кўнларнинг хаёли дунёни ларзага солган теурийлар салтанатининг буюк тождорига қарши, ўз ўлимини билгани ҳолда тиф кўтарган кимсада эди. Мирмуҳсин, Меъмор. Бу даҳшат Абдулани қаттиқ ларзага солди. Ҳ. Шамс, Душман.*

ЛАРЗОН [ф. لرزان — титровчи, қалтировчи; ҳаяжонли] Оғирлигидан осилиб, лопиллаб, тебраниб турган ҳолатли. *Қалин қорнинг вазминлигидан олма, ўрик, жийда шохлари ларзон. А. Муҳиддин ва Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз. ...Қаҳрабо узумлари ишқомларда ларзон бўлиб турган боғни айланшиди. О. Мухтор, Бухоролик бир йигит.*

ЛАРИ Грузия Республикасининг асосий пул бирлиги (1995 йилдан).

ЛАРИНГИТ [лот. laryngitis < юн. larynx, laryngos — ҳиқилдоқ] тиб. Ҳиқилдоқ шиллиқ пардасининг тумов, грипп ва б. шу каби касалликлар оқибатида яллиғланиши.

ЛАРИНГОЛОГ Ларингология мутахассиси, врач.

ЛАРИНГОЛОГИЯ [юн. larynx, laryngos — ҳиқилдоқ + logos — билим, тушунча] Тиббиётнинг ҳиқилдоқ анатомияси, физиологияси ва касалликларини, шунингдек, диагностикаси, даволаш ва олдини олиш усулларини ўрганувчи бўлими.

ЛАРИНГОСКОПИЯ [юн. larynx, laryngos — ҳиқилдоқ + skopeo — қарайман, кузатаман] Ҳиқилдоқни махсус асбоб (ларингоскоп) ёрдамида оғиз бўшлиғи орқали текшириш усули.

ЛАС [ф. لاس — тозаланмаган паст навли ипак] Читга нисбатан зич тўқилган, сирти силлиқ ип газлама; сатин. *Кўрпалик лас. ■ Ундан [туғундан] қора ласдан тикилган махорка халта чиқди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. Қора лас тўн кийиб, белини атлас белбоғ билан боғлаган, оёғида кирза этик. А. Ибодинов, “Латофат” дўконидаги қатл.*

ЛАТ I [ф. لت — зарар, зиён; калтак зарби; тарсаки, шапалоқ]: **лат емоқ I** Йиқилиш ёки бошқа таъсирлардан шикастланмоқ (эти узилмоқ, кўкармоқ, шишмоқ ва ш. к.). *Оғир юк кўтариб, белим лат еди. ■ Шербек лат еган чап қўлига тегишга ўзи ҳам безиллар эди. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 Зарарланмоқ, шикастланмоқ (синмоқ, учмоқ, пачақ бўлмоқ ва ш. к.). *Бўронда лат еган томлар, тахта деворлар ремонт қилинди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. [Ҳайдарбой] Жўмраги ёки қорнидан лат еб чегалатишган кўрimsиз чойнақларга чой дамлайди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ЛАТ II Латвия Республикасининг асосий пул бирлиги (1993 йилдан).

ЛАТИН қ. лотин.

ЛАТИФ [а. لطيف — илтифотли, хушмуомала; юмшоқ, мулойим; ёқимли] **1** Гўзал, чиройли ва нозик. *Латиф лаб. ■ [Қиз] Оқ кўллари билан латиф бурнининг ўнг томонида, табиатнинг ниҳоятда уста қўли билан кўндирилган қора холини қашиди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Ёқимли, майин, нозик. *Гулнинг латиф ҳиди. Латиф тонг ели. ■ Отабек табиатнинг шу кўркам ва латиф кўринишига мафтун бўлиб, узоқ тин олиб қўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

3 Жозибали ва ёқимли. *Муниснинг латиф ва жозибали шеърлари халқ орасида кенг ёйилган. Газетадан.*

4 Латиф (эркаклар исми).

ЛАТИФА [а. لطيفه — назокат, нозиклик; оқилона сўз; анекдот] **1** Кулгили воқеа-ҳодиса ҳақидаги кичик ҳикоя. *Бир оз чарчагандан сўнг ўтириб, турли латифалар.. қизиқ-қизиқ ҳикояларни эсладик. О. Ёқубов, Янги йил кечасида. Тошкентлик машхур бойнинг хасислиги ҳақида ҳали ҳеч кимнинг қўлига чалинмаган латифалар суҳбатга ранг бериб турар эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

Афанди латифалари Афсонавий халқ қаҳрамони Хўжа Насриддин афандининг саргузаштлари билан боғлаб, халқ томонидан яратилган қисқа-қисқа кулгили лавҳалар, ҳикоялар. *Насриддин афанди латифаларидан гоят қизиқларини кетма-кет айтади. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Латифа (хотин-қизлар исми).

ЛАТИФАБОЗ [а. + ф. لطيفه باز — латифа (айтиш)ни яхши кўрувчи] айн. латифачи.

ЛАТИФАБОЗЛИК Латифа айтиш. Кулгили уйинлар қизиқчилик, аския, латифабозлик билан бир қаторда, меҳнаткаш халқ оммасининг қувноқ, оптимистик руҳини ифодалайди. М. Қодиров, Халқ рақслари ҳақида.

ЛАТИФАҒҮЙ [а. + ф. لطيفه گوی — латифа айтувчи] айн. латифачи.

ЛАТИФАҒҮЙЛИК айн. латифабозлик.

ЛАТИФАЧИ Латифа айтувчи. латифалар ижод этувчи, латифага уста одам: латифағуӣ. *Мавлоно Абулвоси деган машҳур ҳажвчи — латифачининг сўз ва ҳаракатлари ҳаммининг ичагини узди. Ойбек, Навоӣ. Латифачи ошнамизни меҳмон қилиш учун товуқ гўшти, анор сотиб олди.* М. Салом, Кечирим.

ЛАТИШ 1 Латвия Республикасининг асосий аҳолисини ташкил этувчи халқнинг номи. *Латиш халқи.*

2 Шу халққа тегишли, оид. *Латиш тили.*

ЛАТИШЛАР Латвия Республикасининг асосий аҳолисини ташкил этган халқ.

ЛАТИШЧА 1 Латишларга, латиш тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Латишча рақс.*

2 Латиш тили. *Сиз латишча(ни) биласизми? Латишча гапирмоқ.*

ЛАТОФАТ [а. لطافت — мулойимлик, латифлик; хушмуомалалик; жозибдорлик] **1** Латиф кўриниш, чирой; латифлик, нозиклик, гўзаллик. *Бир қиз бўлса, шунчалик бўларда! Ана латофат, ана назокат!* Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Нарса, ҳодиса, манзара ва ш. к. нинг нозик ҳис уйғотувчи гўзаллиги, ёқимлилиги. *Кўришгунча хайр, соҳиллар! Хайр, шимол латофатлари!* С. Акбарий. *Боғнинг ҳар бурчагида ўзга бир латофат: ариқларда сув кумушланади, майсалардан уқа тутган ҳовуз сув билан эмас, нур билан тўлган каби жимир-жимир мавжланади.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Латофат (хотин-қизлар исми).

ЛАТОФАТЛИ Латофатга эга; ёқимли, латиф. *Кўзим нури, латофатли на хуш озода жононсан. Ҳабибий. Турғун унинг ҳуснини зимдан томоша қиларди. Уша куни Саодат бурунгидан ҳам латофатли кўринди унга.* О. Ёқубов, Тоғ қизи.

ЛАТТА [ф. لته — мато парчаси, лахтак мато; ошхона сочиғи] **1** Чит буюмларнинг парчаси; ишлатилган, эски-туски матолар. *Катта-кичик хитой вазаларни латта би-*

лан яхшилаб артди. Ойбек, Танланган асарлар. *Икки қадам борди-ю, латтага ўралган бир нимани [Самандарнинг] қўлига берди.* А. Қаҳҳор, Қушчинор чироқлари.

2 с. т. Умуман, ип газлама, ундан тикилган нарсалар. *Янги ёр топганда, дўстлар, эскидан кечмоқ керак, Эскини ўлган санаб, латта кафан бичмоқ керак.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Нима қиласан латтани? Йўқот!* - *Келиннинг хурсанд бўлсин, деган эдим-да!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

Латта жинниси Газлама, мато ва улардан тикилган нарсаларга ўч шахста (асосан, аёлларга) нисбатан қўлланадиган ибора. *-Латта жинниси! — деб бақирди Бутабой, бутун аламини хотинидан олиб, — латтанинг учини кўрсатса, ўзингни томдан ташлайсан.* А. Қаҳҳор, Қушчинор чироқлари. **Латта ҳиди келади** Бирор ёқимсиз гап-сўз, хатти-ҳаракат кабиларга нисбатан қўлланувчи ибора. *Гапларингдан латта ҳиди келади.* ■ *Бу қилиғингиздан латта ҳиди келади-ку.* Уйғун, Навбахор.

3 шв. Ипак мато. *Хитойи латта. Латта рўмол.* ■ [Кумушининг] *Паранжиси қўлида, қора атлас кўйлак эгнида, зангор латта мурсак устида.* эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 кўчма дағл. Ўтакетган бўш, ношуд; шалвираган. *Эракнинг зўғми бўлмаса, хотинлар уни латта дейди.* С. Юнусов, Осон ишнинг оҳи бор. *Ашмардонни учратганидан кейин билди: Анвар бўшанг экан, латта экан.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ЛАТТА-ЛУТТА айн. латта-путта. *Дарахтларга боғланган ҳар хил латта-лутталар баъзан эсан кечки шабадада тебранар ва мозорга қўрқинчли тус бағишларди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ЛАТТА-ПУТТА Эски-туски латталар; шуларнинг бўлақларидан қилинган эски-туски буюмлар. *Иккинчи сунада бўлса.. бир тўда латта-путталар орасида кулала бўлиб, ҳикоямизнинг қаҳрамони Мамажон ётар экан.* Ғ. Фулом, Тирилган мурда.

2 с. т. Газлама ва улардан қилинган бисот буюмлар. *Кўримсиз уй у ёқда турсин, баъзи одамлар латта-путтасидан ҳам ажралишни истамайдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *..сизнинг назарингизда ҳамма хотинлар латта-путта бандалари, шундайми?* Т. Жалолов, Олтин қафас.

ЛАТТАФУРУШ [ф. لتهفروش — латта олиб сотувчи] Эски-туски кийим-кечаклар олиб сотувчи киши; эскифуруш, эскичи.

ЛАТТАЧАЙНАР Гапининг тутуриги йўқ; бир гапни ҳадеб такрорлай берадиган; гапдан нарига ўтмайдиган; мижгов, эзма. *Мана шундай латтачайнар одамни кўрса, Назар ота гиппа бўғлади-ю, кўзи тиниб, оғзидан нима чиққанини билмай қолади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Инжиқ, латтачайнар одамларни жиним суймайди.* М. Ҳазратқулов, Журбат.

ЛАТУНЬ [нем. Latun — тахталанган мис] қ. жез.

ЛАТЧА [р. “ласка” с. нинг бузилган талаффузи] Сувсарлар оиласига мансуб, танаси ингичка чўзиқ ва ўта серҳаракат йиртиқ сутэмизувчи ҳайвон.

ЛАУРЕАТ [лот. laureatus — (лавр баргларидан қилинган) чамбар тақилган] Фан, санъат ва ш. к. соҳаларда кўрсатган жуда катта хизматлари учун юксак (давлат ёки халқаро) мукофотга сазовор бўлган ёки бадиий кўрик-танловлар, фестиваллар ғолиби бўлиб, махсус мукофот олган киши. *Тинчлик мукофоти лауреати. Халқаро ёшлар фестивали лауреати.* — *Лауреатни сўраб келар қари-ёш. Маслаҳат-ла келар қошига.* С. Акбарий.

ЛАФЕТ [нем. Lafette < фр. l'affut] Тўп, замбарак стволи ўрнатилган дастгоҳ; замбаракнинг шоти ва филдираклардан иборат ост қисми.

ЛАФЗ [а. لفظ — талаффуз; сўз, ибора] **I** кт. Сўз, калима; тил. *Бирдан эрининг шошмай, очик чехра, ширин лафз билан кириб келгани Ойша холага нашъа қилиб кетди.* Ш. Тошматов, Эрк куши. *Буларнинг лафзига қулоқ солиб турган Лолахон ўзини туюлмади отилади.* У. Исмоилов, Сайланма.

Лафзи тез Оғзига келган сўзни қайтармайдиган, салга жаҳли чиқиб гапириб юбораверадиган. *Кумушингизнинг феъли-автори ўзимга маълум: эрка ўсган, лафзи тез.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўчма Берилган ваъда, аҳд, сўз. *Ҳозир Нодирнинг юрагида ному с ўти, йигитлик лафзи, ориятидан кўра худбинлик, ўжарлик устун турарди.* Ш. Ғуломов, Ёрқин уфқлар. *Пахтакорнинг одатича шундай: сўз бердингми, лафзингда тур!* П. Шермухамедов, Пискентлик паҳлавон.

Лафзи йўқ Сўзида, аҳдида турмайдиган, ваъдасини бажармайдиган. **Лафзи ҳалол** Чин сўзли, аҳдида турадиган, ваъдасининг устидан чиқадиган. *Лафзи ҳалол, қуролдош дўстлар Уринлайди аҳду паймонни.* Ё. Мирзо. **Лафзини ютмоқ ёки лафзидан қайтмоқ** Аҳддан қайтмоқ, айтган гапи, берган ваъдасидан тонмоқ.

ЛАФЗАН [а. لفظ — сўзда, сўз билан, сўзма-сўз] кт. Сўз орқали, сўзла ифодаланган; ошқора айтилган. *Унинг [Отабекнинг] шу йўсин мулоҳаза ва фикрлари мажлисга чувалган иннинг учини топиб бергандек бўлиб, лафзан бўлмаса ҳам, маънан уларнинг таҳсин ва олқишларини олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЛАФЗСИЗ Лафзида, сўзида турмайдиган, субутсиз. *Лафзсиз одам.*

ЛАФЗСИЗЛИК Сўзида, лафзида турмаслик; субутсизлик. *Бизнинг оиладан лафзсизлик чиқиши менга маъқул кўринмайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЛАХТА [ф. لخته — қуюлиб қолган, юмалокланган нарса]: **лахтя қон** Ивиб қолган қон парчаси. *Илоё, оғзингдан лахта қонинг келгурлар, уни ҳам “сен асир бўлдинг”, деб олиб кетишди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Уни кўриб, ёвуз душман лахта қон ютар.* Туйғун, Шеърлар, пьесалар.

ЛАХТАК [ф. لخته — бўлак, парча] Газлама, тери ва ш. к. нинг бўлаги, парчаси. *Фотима опа.. оқ халтадаги қийқиндилар орасидан рўмолчадек лахтакни олиб, қизига берди.* Р. Файзий, Сен етим эмассан. *Улар кичик, лахтак ерлар-ку?.* Мирмуҳсин, Қизил дурралар.

ЛАХЧА: **лахча чўғ** (ёки ўт, олов) Қизариб, яллиғланиб, ловуллаб турган чўғ, ўт. *Гул киприги оппоқ Бир дуру садафдек, Лоалар қизарди Бир лахча оловдек.* Ҳ. Олимжон. [Ғофир:] *Нечук ўртанган, лахча чўғ бўлиб ёнган юрагимни тирнайсиз?* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Уйласам, юракда ёнар лахча ўт.* Файратий.

ЛАЧАК шв. Хотинлар (кўпинча кекса аёллар) бошга ўрайдиган оқ дока ёки сурп; лакана. *Мақбаранинг панасида бошига оқ лачак ёпинган аёл киши кўринди-ю, ғойиб бўлди.* С. Анорбоев, Гўзаллик излаб. *Бошларига катта-катта лачак ўраган келинчаклар сирға, мунчоқлар билан безанганлар.* Ойбек, Болалик.

ЛАЧАКЛИК Лачак бўладиган, лачак қилишга мўлжалланган мато. *Энабувининг ҳайли аллақайларга бориб келди. Пилта саватдан тортиб эри марҳум Шониёзача, ипидан тортиб лачаклик бир ярим қарич докагача.. ўйлай-ўйлай, мадорсиз кўзлари толди ва уйқуга кетди.* Ғ. Фулом, Соялар.

ЛАШКАР [ф. لشکر — кўшин, армия] эск. ҳарб. Давлатнинг қуролли кучлари мажмуи ёки унинг бир қисми; кўшин, армия. *Бутун лашкар ва сипоҳилар исён туғини кўтариб, ҳузурингизга келди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

Лашкар тортмоқ Кўшин билан ҳужумга бормоқ. *У Аҳмаднагар устига лашкар тортиб боради..* С. Кароматов, Олтин кум. **Халқ лашкари** Халқдан кўнгилли суратда тузилган ёрдамчи кўшин. *Морозов ротаси халқ лашкарлари коваб қўйган оқоларга икки взводни жойлаб, қолган взвод билан танкка қарши мудофай чораларини кўра бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЛАШКАРБОШИ Кўшин ёки унинг бирор қисмининг қумондони; ҳарбий бошлиқ, саркарда. *Боғи майдонда фавқулудда бир ҳодиса бўлаётганини сезган лашкарбошилар ва авёнлар.. икки-учтадан бўлиб айланиб юришар эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ЛАШКАРГОҲ [ф. لشکرگاه — лашкар турадиган жой; ҳарбий қароргоҳ] кт. Лашкар келиб қўнадиган жой, ҳарбий қароргоҳ, лагерь. *Бу кеча лашкаргоҳда иш қайнади.* Ойбек, Навоий. *Темур Малик қиличини яланғочлаб, лашкаргоҳ ўртасидаги ипак чодир томон йўл олди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ЛАШ-ЛУШ 1 с.т. Ҳар хил майда-чуйда нарсалар. [Мен] *Лаш-лушларимни кўтариб, Мадалихон мадрасасидан бир ҳужра олиб, шунда тура бошладим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Чол қовоғи солиқ ҳолда лашлушларини аравадан олди.* Ойбек, Болалик.

2 с. т. Сўйилган қўй ёки молнинг калла-пачалари, ичак-човоқлари ва ш. к.

ЛАЪЛ [а. لعل — қизил рангли тош; ёқут] 1 Қизил қимматбаҳо тош; қизил ёқут. *Тошкент ва Самарқандда қадимги замонларда.. феруза, лаъл ва бошқа тошлар сотилидиган бозорлар бўлган.* Газетадан. *Лаъл эса ёқутга нисбатан юмалоқроқ, қизил, тиниқ ва равшан жавоҳир турар.* М. Осим, Карвон йўлларида.

2 айн. лаъли лаб; қ. лаъли 1. *Телба кўнглум ёр зулфи торидан айрилмагай, Жони зорим лаълининг гуфторидан айрилмагай.* Аваз Утар.

ЛАЪЛИ [а. + ф. لعلى — лаъл билан безатилган, лаълдан қилинган; лаъл сингари; қип-қизил] 1 шв. Патнис. *Бойнинг буйруғи дарров ижро қилинди, кўк чой дамланган чой-наклар, лаъли ва пиёлалар.. олиб келиб қўйилди.* С. Айний. Куллар. [Азизхон] *Ясаган обдас-та, қумгон, лаълиларга солинган кунгура ва қўйма нақиллар кишини ўзига ром қилиб қўярди.* Н. Сафаров, Наврўз.

Лаъли лаб Лаъл сингари қизил, қирмизи, гўзал лаб. *-Сизга Ҳаёт бўлса!.. — деди жувон, попукли кўкқарга шоҳи рўмолчасини лаъли лаблари орасида ярқираб турган садаф тишлари билан қирчиб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Лаъли (хотин-қизлар исми).

ЛАЪНАТ [а. لعنت — лаънат; қарғиш] 1 Кечириб бўлмайдиган айби, хатти-ҳаракати, оғир жинояти учун билдирилган қаттиқ қарғиш, шундай мазмунда айтилган гап-сўзлар. *Раҳмат олган омондир, Лаънат олган ёмондир.* Мақол. — *Бўлар иш бўлди, мени қиморбоз никоҳлаб олган эди. Отам эл лаънатидан, юрт надоматидан кўчага чиқолмай қолди, — деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Қаттиқ ғазаб ва нафратли қарғашни ифодалайди. *Сенга ҳам минг лаънат, фар хотин!* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Хароб ўл, эй зolim, бахтинга лаънат!* Зулм шоҳи, разил тахтинга лаънат! Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

Лаънат айтмоқ (ёки ўқимоқ) айн. лаънатламоқ. *Аммо мен ўтмишга лаънатлар ўқидим.* У. Исмоилов, Сайланма.

ЛАЪНАТИ [а. + ф. لعنتى — лаънатланган] Лаънатга, қарғишга дучор бўлган, лаънатланган; шундай маъноли ҳақорат, қарғиш сўзи сифатида қўлланади. *Ҳой, лаънати, аблаҳ, тўхта, нима дединг!* Н. Фозилов, Дийдор. *Сен лаънати мени йўлдан оздирдинг.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Лаънатининг хотин олишга ихлоси баланд-у, катта чиқимга тоби йўқ.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЛАЪНАТЛАМОҚ Нафрат, ғазаб билан қораламоқ, лаънат айтиб қарғамоқ. *Одамлар бир-бирига наевбат бермай гапирар, соқчиларни лаънатлар, ноибни қарғар эди.* С. Сиёев, Аваз.

ЛАҚ *айн. лаққа.*

Лақ (этиб) тушмоқ (ёки учмоқ, ишонмоқ) *айн. лаққа тушмоқ қ. лаққа.* – Сен ҳар ким ҳар нима деса, лақ тушиб, ишониб кетаверма, – деди Мамасодиқ, С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема. Агар бу ерга қайтсанг, тезда уста бўлиб чиқардинг, даромади ҳам катта.. дебди. Пўримбой лақ этиб учибди-ю, жунаворибди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЛАҚАБ [а. لقب – иккинчи ном; лақаб; тахаллус] I Бирор хусусиятига кўра, кишига ҳазил қилиб ёки масхаралаб берилган кўшимча ном; шунингдек, маълум мақсадда ўзгартириб олинган ном. Унга “Митти”.. лақабини қайси ҳазилвон қўйган бўлсаям, топиб қўйибди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Қисмда ёш жиҳатдан ҳаммадан кичик, бўйи ҳаммадан паст бўлгани учун “дуварак” деб лақаб қўйилган.. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Мен амир одамлари қўлидан қочиб, йигирма беш йилдан бери ўз жойимни ўзгартириб, “хатирчилик” лақаби билан юрмоқда эдим.. С. Айний, Қўллар.

2 *эск. айн. тахаллус.* – Муҳаммад Аминхўжани энди халқ Муқимий деб таний бошлади. Сени ҳам халққа бир лақаб билан танитишни истайман! Сенинг лақабинг Мавлавий бўлсин! – деди устоз. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

3 *эск. айн. фамилия.*

4 Ҳайвонларга қўйилган ном. Чалма ва Медунка лақаби бўлган иккита гунажиннинг сuti текшириб борилди. Н. Мавлонов, Қорамолчилик.

ЛАҚАБЛАНМОҚ Лақаб олмоқ; кўшимча ном билан аталмоқ. Ҳар кун.. дўкон олдида кичкина декча қайнатиб, бир товоқ хўрда ошга қаноатланганидан, дўкондорлар орасида у сал кундаёқ “хўрда махсум” деб лақабланди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЛАҚАЙ Ўзбек уруғларидан бирининг номи (асосан, Тожикистон Республикаси ҳудудида, Афғонистон, Эрон ва б. жойларда яшайдилар); шу уруққа мансуб киши. Уларнинг афт-башараларидан баъзилари лақай, баъзилари тожик ва баъзилари афғон экани билиниб турарди. С. Айний, Дохунда.

ЛАҚИЛЛАМОҚ I Вақтни бекорга ўтказмоқ, сандироқламоқ. “Каттароқ” иш тополмай, икки йил ишсиз лақиллаб юрганидан.. хабари йўқ. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Алданиб ишонмоқ. Ушанинг гапига лақиллаб юрибсанми?!

3 Бўлар-бўлмас гапларни қилмоқ, лозим бўлмаган гапларни гапирмоқ. Бу йигит чойхонада нима деб лақиллади? Ҳ. Тўхтабоев, Сарик девни миниб. Буни менга нозик бир одам айтди, тағин унга-мунга лақиллаб юрманг. «Муштум».

ЛАҚ-ЛУҚ кам қўлл. *айн. лаш-луш.* Асалари уялари ва бошқа лақ-луқларни йиғишти-раверинглар, Тошкентга кўчамиз. «Муштум».

ЛАҚМА I Ҳар нарсага дарров ишонаверадиган, осон алданадиган. Танийдиган хотинлар бу ҳолни ҳийла ва шайтонлик эканини яхши англасалар ҳам, ҳовлиқма, лақма, енгиш Лутфинисо бунга чиндан ишонар.. ким кўринса, шунга кўз ёши қилар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Калтафаҳм, гўл. Абдимўминнинг иссиқсовуғини ўз гарданига олган лақмалар ўзлари тушиб қолган гирдобга бошқаларни тортмайди дейсанми? «Муштум».

ЛАҚМАЛИК Лақмага хос хусусият; хатти-ҳаракат. Қишлоқдан чиққандан кейин Боқижон аччиқ-тиззиқ гапириб, дадасига ёпишди, уни лақмаликда, оvsсарликда айблади. Ойбек, О. в. шабадалар. Шу лақмалигинг билан сендан қанақа нармачи мастер чиқсин! Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ЛАҚҚА I *зоол. I* Чучук сувларда яшайдиган, тангачасиз, мўйловли йиртқич балиқ. Эрталабдан ташланган қармоқларга тўрттагина бир қаричлик лаққа илинди. Ҳ. Фулом, Машъал.

Лаққа балиқ айн. лаққа I.

2 *с. т.* Лаҳм, суяксиз (гўшт). [Нор:] Хола, мени кўп чархламанг-у, уврангизни кеса беринг! Оғзингизга сиққанини уч кунда лаққа жигардек қанорангизга илиб қўяман. Ҳамза, Паранжи сирлари. Ўзингга ташланган итга лаққа гўшт ташласанг.. А. Мухтор. Қорақалпоқ қиссаси.

ЛАҚҚА II: лаққа тушмоқ (ёки ишонмоқ) Суриштирмасдан, ўйлаб кўрмасдан, осонгина, паққос ишонмоқ; алданиб қолмоқ. [Эркин Разнога:] Йўқ, рости билан ҳам аҳмоқман! Аҳмоқ бўлмасам, шуларнинг ҳийласига лаққа тушармидим, Акрамнинг домига илнармидим? О. Ёкубов, Айтсам тилим куяди, айтмасам – дилим. “.чойларни дамлаб, овқатларни димлаб қўямиз” деса, мен лақма лаққа ишонибман. Й. Шамшаров, Тошқин.

ЛАҚҚА III *с. т.:* лаққа чўғ (ёки ўт) айн. лаҳча чўғ (ёки ўт) қ. лаҳча. Кейин унинг та-

гига лаққа чўгдан қалаб, бир-икки пуфлади. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

ЛАҚҚИ с. т. Лақма. *Лаққи одам.* ■ *Парда лаққи қаҳ-қаҳ уриб кулди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Мана, шу лаққи чол ҳам рўйхатга "юқори"нинг кўрсатмаси билан тиркалган..* Э. Аъзам, Кечикаётган одам.

ЛАҒМОН [хит. "чўзиқ хамир"] Хамирни чўзиб ёки узун ингичка кесиб тайёрланадиган, юзига қайла солиб ейиладиган овқат. *Кумуш олам ҳам шу ерда эдилар.. Лағмонни унча хушламас эканлар, шекилли, яхши емадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Фуломжон.. ошхонага кириб, чўзма лағмон еди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЛАҒМОНХОНА Лағмон пишириб сотиладиган ошхона. *Кабобхоналар, паловхоналар, лағмонхоналар.. қанчалик кўп бўлса, одамларимиз савдо раҳбарларига сидқидилдан ташақкур айтадилар..* Газетадан.

ЛАҲАД [а. لحد – гўр] Қабрнинг ички, мурда қўйиладиган хонаси. *Мурда лаҳада қўйилиб, гўрга тупроқ тортилаётган вақтда, таомилга кўра, кимдир халойиққа қараб: -Ҳо, яхшилар, марҳум қандоқ одам эди? – деди.* А. Қаҳҳор, Пора.

ЛАҲЖА [а. لہجہ – тил, шева; талаффуз; акцент] тилш. Маҳаллий диалектнинг бир неча шевадан иборат гуруҳи. "Ж" ловчи лаҳжа. *Ўзбек тилининг қипчоқ лаҳжаси.*

ЛАҲЗА [а. لحظة – кўз очиб юмгунчалик вақт, он, сония] Кўз очиб юмгунча ўтадиган вақт; он. *Лаҳза ичида. Лаҳза ўтмасдан.* *Бир лаҳзада.* ■ *Кўз очиб юмгунча ўтган дам – қиммат.* *Бир лаҳза мазмуни бир бутун баҳор.* Ғ. Ғулом. *Йўлчи ишдан бир лаҳза бўлсин тўхтамади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЛАҲЗАЛИК: бир лаҳзалик Жуда тез, бир онда бўлиб ўтадиган. *Ўзинг кетдинг, қолди хаёлда Хумор кўзлар, иссиқ боқошинг.* *Бир лаҳзалик дил айёмидан Сира сўнмас ширин ёқошинг.* Зулфия.

ЛАҲИМ {а. لحم – қўшиш, пайвандлаш; қўшилиш} Ер остидан, уй ёки қалъа остидан қазиб ўтказилган тор йўл. *Маймун: -Мен шу ердан лаҳим қовлаб, беш кечаю беш кундузда чиқаман, – деди.* «Эртақлар».

ЛАҲМ [а. لحم – гўшт, эт; меванинг гўшти] Суяксиз, юмшоқ (гўшт ҳақида). *Гўшт сўраб келганда, "пулинг қани?" деб суршитирмай, гўштининг сатта юмшоқ, лаҳм жойидан кесиб берганман.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЛЕВ Болгария Халқ Республикасининг асосий пул бирлиги.

ЛЕВИРАТ [лот. levir – қайни, эрнинг укаси] этн. Кавказ, Ўрта Осиё халқлари, диндор яҳудийлар ва б.ларда бўлган ва кейинги даврларда сақланиб қолган қадимий никоҳ одатларидан бири: унга кўра, есир (бева) қолган аёл эрининг укасига – қайнисига турмушга чиқишга мажбур ёки шундай ҳуқуққа эга бўлган. *Левират никоҳ шакли 20-асрдан сўнг халқимиз турмушидан буткул чиқиб кетган.* «ЎЗМЭ».

ЛЕВОМИЦЕТИН [юн. leukos – оқ + mykes (myketos) – замбуруғ] тиб. Айрим микроорганизмлар ҳосил қиладиган ёки кимёвий йўл билан олинадиган, микробларга қарши кучли таъсир қилувчи антибиотик (қорин тифи, дизентерия ва б. касалликларни даволашда қўлланади).

ЛЕГАЛ [лот. legalis – қонуний] сиёс. Қонун бўйича рухсат этилган, расман тан олинган; ошкор, очиқча. *Легал партия. Легал матбуот.*

ЛЕГАЛЛАШТИРИШ Легал, ошкор ҳола ўтказиш, қонуний тусга киритиш. *Айниқса, жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштириш (қонунийлаштириш)га қарши курашиш, терроризмни молиялаштирувчи манбаларга чек қўйиш масаласи жуда муҳим ҳисобланади.* Газетадан.

ЛЕГАЛЛИК Ошкоралик, қонунийлик.

ЛЕГИОН [лот. legio, legionis – тўплаш, тўлдириш; қабул қилиш] тар. 1 Қадимги Рим армиясида асосий ташкилий ва тактик birlik (турли даврларда 4500 дан 10000 гача аскардан иборат бўлган).

2 Турли мамлакатларда ва турли даврларда турли хил ҳарбий қисмлар (ва ветеран жангчилар тузилмалари)нинг номи.

3 Иккинчи жаҳон уруши даврида Германияда турли халқларга мансуб ҳарбий асирлардан тузилган ҳарбий birlik. бўлинма.

ЛЕГИОНЕР [лот. legionarius – легионга мансуб, легион таркибига кирувчи] 1 Легион таркибидаги аскар.

2 спорт. Шартнома бўйича ўз клуби (жамоаси)дан бошқа (одатда хорижий) клубга ўтиб, ўша клуб учун ўйновчи спортсмен (футболчи, хоккейчи ва б.). *Икки оғиз болгариялик легионерларимиз ҳақида гап кетганда, терма жамоамиз таркибида "Левски" клубининг икки нафар футболчиси*

исми-шарифи қайд этилган. Газетадан. «Реал»нинг янги президенти бразилиялик легионер Какани ўз жамоасига олмоқчи. Газетадан.

ЛЕГИРЛАМОҚ [нем. legieren — эритмоқ, суюлтирмоқ < лот. ligare — бириктирмоқ, ёпиштирмоқ] ким. тех. Муайян материалларга, металл қотишмаларига уларнинг хоссалари (муस्ताҳкамлиги ва пластиклиги, ёйилишга ва коррозияга бардошлилиги, иссиққа чидамлилиги ва б.) ни яхшилаш учун бошқа моддалар — легирловчи элементларни (хром, алюминий, никель, титан ва ш. к.) қўшмоқ. Пулатни легирламоқ. Легирланган чуян.

ЛЕГИТИМ [лот. legitimus — қонуний, қонунарга мос, мувофиқ] ҳуқ. Қонуний, қонуний ҳуқуқ (ваколат)и бўлган, умум томонидан тан олинган. Мазкур объект эркин алмаштириладиган валюта ёки легитим сўмга сотилади. Газетадан.

ЛЕГИТИМАЦИЯ, легитимлаш [лот. legitimus — қонуний, қонунлаштирилган] ҳуқ. 1 Давлат ҳокимиятининг, бирон-бир ижтимоий тузилма, мақом, ваколатларнинг, ҳуқуқларнинг қонунийлигини эътироф этиш ёки маъқуллаш, тасдиқлаш; ушбу жараён муайян жамиятда тан олинган қадриятларга таянади.

2 Қонунийликни ёки ваколатларни тасдиқловчи ҳужжатлар.

ЛЕДЕРИН [нем. Leder — чарм] Китоб муқоваси учун ишлатиладиган сунъий тери.

ЛЕЙ Руминия Республикасининг (1890 йилдан) ҳамда Молдавия Республикасининг (1993 йилдан) асосий пул бирлиги.

ЛЕЙБОРИСТ [ингл. labourist < labour — иш, меҳнат] Англияда ўзини ишчилар партияси (Labour party) деб атайдиган, сиёсатда ислохотлар йўлини тутувчи партия аъзоси. Лейбористлар партияси. Лейбористлар ҳукумати. ■ ...мамлакатнинг ҳозирги ҳукумати — лейбористларга ашаддий муҳолиф консерваторлар турибди. Газетадан. Шу пайт залда ўтирган лейбористлар партияси фаолларидан бири — кекса ва хунуқкина бир аёл ўрнидан туради. Газетадан.

ЛЕЙКА [р. лить — “қуймоқ, оқизмоқ” фл. дан ясалган от] Ўсимлик ва гулларга сув сепиш учун ишлатиладиган, жўмрагининг учи тешик-тешик идиш. Муҳаббат ҳовлида гулларга лейкада сув бериб юрар эди. О. Ёқубов, Икки муҳаббат.

ЛЕЙКЕМИЯ [юн. leukos — оқ + haima — қон] тиб. айн. лейкоз (қ.); оқ қон касаллиги.

ЛЕЙКО- [юн. leukos — оқ] Ўзлашма байналмилал сўзларнинг биринчи қисми бўлиб, уларнинг оқ рангга муносабатини, алоқадорлигини кўрсатади.

ЛЕЙКОЗ [юн. leukos — оқ] тиб. Қон ишлаб чиқарувчи тўқиманинг бир қатор патологик ҳолатлар — илик (кўмик)нинг зарарланиши, лимфатик тугунлар, талоқнинг катталашуви, лейкоцитлар сонининг ортиши, тромбоцитлар, эритроцитлар сонининг ва гемоглобин миқдорининг камайиши билан кечадиган ўсма касаллиги; лейкемия, оқ қон касаллиги.

ЛЕЙКОПЕНИЯ [лейко.. + юн. penia — камбағаллик, етишмаслик] тиб. Баъзи юқумли ва б. касалликларда, шунингдек, нурланишда ёки айрим дориларни қабул қилганда, қонда лейкоцитлар сонининг камайиши.

ЛЕЙКОПЛАСТИР [лейко.. + юн. hemplastron — суртма дори] Юпқа газлама, матодан бир томонига махсус ёпишқоқ масса суртиб тайёрланган оқ тасма; яраларга ва операция қилинган жойларга қўйиладиган бинт-боғловларни маҳкам тутиб туриш, ярали жойларни инфекциялардан сақлаш ва б. мақсадларда фойдаланилади.

ЛЕЙКОЦИТЛАР [лейко.. + юн. kytos — идиш, омбор; хужайра] физиол. Оқ қон таначалари — қоннинг ўлик хужайралар, бактериялар ва бошқа ёт жисмларни йўқ қилувчи ва антитаналар ишлаб чиқарувчи рангсиз шарсимон хужайралари.

ЛЕЙКОЦИТОЗ < “лейкоцит” с. дан] тиб. Қонда оқ қон таначалари (лейкоцитлар) сонининг овқат ҳазм қилинганда, ҳомиладорликда ва аксар юқумли-яллиғланиш касалликларида меъэрга нисбатан кўпайиши.

ЛЕЙТЕНАНТ [фр. lieutenant] Армия ва флотда катта ва кичик лейтенантлар оралигидаги унвон ва шу унвонга эга бўлган офицер.

ЛЕЙТМОТИВ [нем. Leitmotiv — асосий, етакчи сабаб, мотив] 1 Мусиқали асарда бошдан охиригача такрорланадиган куй, мавзу.

2 кўчма Қайта-қайта такрорланиб таъкидланадиган асосий фикр, асосий мақсад.

ЛЕК 1 [ф. لک] поэт. айн. лекин. Бевафо нигор ёдин тез унутмоқ истарман, Лек менда йўқ бу хил бебаҳо паршонлик. Э. Воҳидов, Муҳаббат.

ЛЕК II Албания Халқ Республикасининг асосий пул бирлиги.

ЛЕКИН [ф. *lekin* < а. *لكن* – бироқ, аммо] **1** *зидл. боғл.* Мазмунан бир-бирига зид бўлган содда гапларни, мазмунан зид бўлсада, бири иккинчисини инкор этмайдиган гапларни боғлайди. *Уй кичкина, лекин ёруғ.* ■ *Сидиқжон билан Канизак келганда, залга одам тўлган, лекин президиум атрофида ҳеч ким йўқ эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. – *Тўғри, ўзи чўлоқ-ку, лекин шамолдан тез учади, ҳайронман.. Ишни пухта қилади.* Ойбек. Танланган асарлар.

2 *от вэф.* Қилинаётган иш-ҳаракатнинг заминидан бошқа мақсад, кетидан келадиган бошқа нарса борлигини ифодалаш учун ишлатилади. [Фазлиддин:] *Пулни ундириш учун акам шовмас эди, бир нарча боғ бизга унчалик керак эмас. Унинг лекини бор, йиғитча яқинда мардикор бўлиб урушга жўнаши мумкин.* Ойбек. Танланган асарлар.

ЛЕКСЕМА [юн. *lexis* – ибора, нутқ ўрами] Тилшуносликда: шакл ва маъно жиҳатидан бир бутун ҳолда текшириладиган мустақил маъноли сўз; тил қурилишининг лексик маъно англатувчи бирлиги.

ЛЕКСИК Лексикага, тилнинг луғат таркибига оид; луғавий. *Сўзнинг лексик маъноси.* *Ўзбек тилининг лексик бойлиги.*

ЛЕКСИКА [юн. *lexikos* – сўзга оид, луғавий < *lexis* – сўз, ибора] *тилш.* Бирор тил ёки шевада муайян пайтда мавжуд бўлган сўзлар мажмуи; бирор иш, фаолият, касб-ҳунар соҳасида қўлланиладиган сўз ва терминлар, шунингдек, бирор муаллиф бадиий асарларининг сўз бойлиги. *Ўзбек тили лексикаси.* *Тошкент шевасининг лексикаси.* *Касб-ҳунар лексикаси.* *Чорвадорлар лексикаси.* *Навоий асарлари лексикаси.*

ЛЕКСИКОГРАФ Лексикография мутахассиси; луғатшунос.

ЛЕКСИКОГРАФИК Лексикографияга, луғатчиликка оид. *Лексикографик ишлар.*

ЛЕКСИКОГРАФИЯ [юн. *lexikos* – луғат + *grapho* – ёзаман] Луғат тузиш назарияси ва луғат тузиш иши; луғатшунослик, луғатчилик. *Ўзбек лексикографияси.*

ЛЕКСИКОЛОГ Лексикология мутахассиси; сўзшунос.

ЛЕКСИКОЛОГИК Лексикологияга оид. *Лексикологик тадқиқот.*

ЛЕКСИКОЛОГИЯ [юн. *lexikos* – луғатга оид + *logos* – таълимот] Тилшунослик-

нинг тилнинг луғат таркибини (лексикани) ўрганувчи бўлими; сўзшунослик. *Ўзбек тилининг лексикологияси.*

ЛЕКСИКОН [юн. *lexikon* – луғат] Маълум бир кишининг сўз ва иборалари захираси; бирор ижтимоий қатлам ёки муайян фаолият соҳасига мансуб умумистеъмолдаги сўзлар захираси.

ЛЕКТОР [лот. *lector* – ўқувчи] Маъруза (лекция) ўқувчи киши.

ЛЕКТОРИЙ [лот. *lectorium*] Маъруза (лекция)лар ўқиладиган бино.

ЛЕКЦИЯ [лот. *lectio* – ўқиш] Олий ўқув юрти ёки омма орасида бирор мавзу юзасидан оғзаки баён тарзидаги ўқиш, ўқув машғулоти; маъруза. *Мазмунли лекция.* *Лекция зали.* *Лекция тингламоқ.* ■ *Бир куни райондан доктор келиб, “Қундалик турмушда гигиена” мавзuida лекция ўқиди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Шундай баённинг ёзма ёки босма матни.

ЛЕММА [юн. *lemma* – пора; фойда; тама, ғараз] *мат.* Бир ёки бир неча теоремаларни исботлашда фойдаланиладиган ёрдамчи теорема, даъво.

ЛЕМУР [лот. *lemures* – ўлган аждодларнинг руҳлари] *зоол.* Чала маймунлар оиласига мансуб, орқа оёқлари олдингиларидан, думи танасидан узун, тропик ўрмонларда яшовчи, унча катта бўлмаган сутэмизувчи ҳайвон.

ЛЕНИНИЗМ [Россия коммунистлар (большевиклар) партиясининг асосчиси В.И. Ленин номидан] *тар.* Марксизм (қ.)нинг асосий қоидаларини ривожлантирган В.И. Ленин таълимоти.

ЛЕНТА [нем. *Linte* < лот. *lintea* – қалин матодан қилинган энсиз тасма] **1** Безак учун ишлатиладиган ёки сочга тақиладиган энсиз узун тасма. *Шойи лента.* *Орден лентаси.* *Лента тақмоқ.* ■ *Гавҳарнинг битта қилиб ўрилган узун сочи орқасидан лента билан бўғиб қўйилган.* П. Қодиров, Уч илдиш.

2 қ. *тасма.* *Изоляция лентаси.* *Ёзув машинасининг лентаси.* *Телеграф лентаси.*

3 қ. *тасма.* *Конвейер лентаси.* *Транспортёр лентаси.*

ЛЕПРА [юн. *lepra* – мохов] қ. *мохов.*

ЛЕПРОЗОРИЙ [юн. *leprosus* – моховга йўлиққан, чалинган] Моховга чалинган касалларни соғлом аҳолидан, жамиятдан

алоҳида ажратиб даволайдиган, профилактика ишларини олиб борадиган муассаса, шифохона; моховхона.

ЛЕТАРГИЯ [лот. lethargie < юн. lethe — унутиш + argia — дангасалик, ишёқмаслик] тиб. Узоқ, чуқур уйқуга ўхшаш касаллик ҳолати (бунда барча ҳаёт белгилари билинмас даражага келади: бемор ухлаб қолганга ўхшайди, қимирламайди, таъсирларни сезмайди).

ЛЕТУЧКА [р.] с. т. Зарурий масала(лар) юзасидан ўтказиладиган қисқа муддатли мажлис. — *Соат иккига летучка эълон қиласиз, — деди Ҳошимжон ака.. секретарь қизга.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси. *Летучкани редакциянинг олий органи деса ҳам бўлади: энг муҳим масалалар летучкада муҳокамадан ўтади.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

ЛИАНАЛАР [фр. lianes < lieg — боғламоқ] бот. Бошқа ўсимликлар, қоялар, иморатлар ва б. нарсаларга чирмашиб, ўралиб, ўрмалаб ўсадиган дарахтсимон ёки ўтсимон ўсимликлар гуруҳи.

ЛИБЕРАЛ [лот. liberalis — озодликка оид; озод, эркин, хур] I Либерализм тарафдори; либераллар партиясининг аъзоси.

2 с. т. Келишувчи, мурасасоз; ўринсиз раҳмдиллик кўрсатувчи; масалага бепарво қаровчи.

3 Ижтимоий муносабатларни либераллаштириш, эркинлаштириш сиёсати тарафдори.

ЛИБЕРАЛ II I Либерализмга, либералларга оид; либерализм ғояларини ёқловчи, ифодаловчи. *Либерал партия. Либерал буржуазия.*

2 с. т. Мурасасозликдан, келишувчиликдан иборат бўлган; мурасасоз. *Либерал муносабат.*

ЛИБЕРАЛИЗМ [лот. liberalis — озодликка оид] I Ғарбий Европа мамлакатларида 17-18-асрларда пайдо бўлган ва мутлақ ҳокимликка, феодализмга қарши қаратилган, фуқаровий, сиёсий, иқтисодий эркинликларни талаб қилган ғоявий ва ижтимоий-сиёсий оқим.

2 с. т. Эркин фикрлик; мурасасозлик, келишувчилик, ортиқ даражада раҳмдиллик, бировга ўринсиз ён босишлик.

ЛИБЕРАЛЛАШТИРИШ, либерализация [лот. liberalis — эркин, озод] Мамлакат ижтимоий ҳаётининг барча соҳаларида кенг эркинликлар бериш; иқтисодиётга ва фуқаролар

шахсий ҳаётига давлат аралашувини бекор қилиш ёки камайтириш. *Нарх-навои либераллаштириш. — Ҳозир суд-ҳуқуқ тизимида либераллаштириш давом этмоқда.* Газетадан.

ЛИБОС [а. لباس — | кт. I Кийим, устбош. *Янги либос. Байрам либоси. — Мана кўрдингизми? ..Отга жабдуқ, одамга либос, деганларича бор-да. Кийиниб, туппа-тузук одам бўлди-қўйди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кўп ўтмай, куёв либосини кийдириши учун уни [Муқимийни] ичкарига таклиф қилдилар.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. *Ёш шоирлар ва журналистлар клуби, либос дизайни, тасвирий санъат, ёғоч уймакорлиги, радиоэлектроника тўғараклари, шахмат клуби шулар жумласидандир.* Газетадан.

2 театр. Спектакль ва режиссёр ғоясига мувофиқ, муайян роль, бинобарин, актёр учун танланиб кийдириладиган кийим, пойабзал, бош кийим, зеб-зийнат ва б.; спектаклни безашнинг асосий воситаларидан бири. *Либос танлашда қаҳрамоннинг характери.. ёши ўз аксини топади.* «ЎЗМЭ».

3 кўчма поэт. Бадиий тасвирида: ўраган, қоплаган нарсага нисбатан рамзий маънода қўлланади. *Табиат баҳор либосини кийди. Шаҳар байрам либосига безанди. — Чап томонда эса, куз либосини кийган Олтинсой қишлоғи равшан кўринарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Наврўз эди табиат гулгун, Кийиб олган ям-яшил либос.* Ё. Мирзо. *Мен ойна орқали, оқ либос кийган шаҳар кўчаларини томоша қилиб, Сидиқ ака ҳақида ўйлардим.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

ЛИБРЕТТО [итал. libretto — китобча] I Опера, оперетта, оратория каби мусиқали-драматик асарларнинг сўз матни; опера, балет мазмунининг қисқа баёни. [Матниёз Юсупов] *Орадан сал фурсат ўтмай, Ҳамид Фулом либреттоси асосида “Хоразм кўшиғи” операсини ёзди.* А. Раҳмат. Фронт йўлларида. *АҚШдаги Нодир адабиётлар кутубхонасида мен фавқулодда Генделнинг Амир Темур фаолиятига бағишланган “Буюк Темур” операси партитурасини, итальян ва инглиз тилларидаги либреттолари билан бирга топдим.* Газетадан.

2 Кинофильмнинг сюжет режаси ёки сценарий схемаси.

ЛИБРЕТТОЧИ Либретто муаллифи. *Ёш ижодкорлардан ҳам кўплаб либретточи ва ижрочилар етишиб чиқди.* Газетадан.

ЛИВИТ *тўқм.* Калавадан, шунингдек, тўқув дастгоҳига солинган тандадан элликта-элликта қилиб ажратилган ип ёки ипак дастаси. *Бир ливит ип. Калавани ливитга ажратиш. Танданинг ливитлари.*

ЛИВИТЧИ Пишитилган ип ёки ипакни ливитларга айлантирувчи ишчи. *Ишқордан чиқарилган ипак цехларга тақсимланиб, ливитчилар қўлига ўтади.* Газетадан.

ЛИГА I [*фр.* ligue < *лот.* ligare — боғламоқ, қўшмоқ] **I** Кишилар, ташкилотлар, давлатларнинг иттифоқи, ҳамжамияти, бирлашмаси. *Миллатлар Лигаси. Араб мамлакатлари лигаси (уюшмаси).*

2 Спортда: ўз даражаларига кўра бирлаштирилган жамоалар табақаси, гуруҳи. *Олий лига. Биринчи лига.* ■ *..имкониятимизни ишга солган ҳолда олий лигага чиқишни кўзламоқдамиз, — деб сўз бошлади команда катта тренери.* Газетадан. *Турнирда дастлабки тўрт ўринни эгаллаган шашкачилар республика биринчилигининг биринчи лигасида баҳслашиш ҳуқуқига эга бўладилар.* Газетадан.

ЛИГА II [*итал.* liga — алоқа, боғланиш] мус. Нота ёзувида маълум ноталарни бирлаштирувчи ва уларни қўшиб, узлуксиз ижро этиш заруригини билдирувчи ёйсимон белги.

ЛИДЕР [*ингл.* leader — етакчи, бошлиқ, раҳбар] **I** Бирор сиёсий партия ёки ташкилотнинг раҳбари, йўлбошчиси.

2 Спорт мусобақаларида олдинда боровчи шахс ёки жамоа; етакчи, пешқадам. *Турнир лидери. Мотоцикл пойгаси лидери.*

ЛИЗИНГ [*ингл.* lease, leasing — ижара; ижара шартномаси; ижарага бермоқ] Асосий ишлаб чиқариш воситалари (машиналар, асбоб-ускуналар, транспорт воситалари, ишлаб чиқариш иншоотлари) ва б. товарларни ишлаб чиқаришда фойдаланиш учун қарзни аста-секин узиш шарти билан узоқ муддатли ижарага бериш ёки олиш. *Лизинг компанияси. Лизинг шартномаси.*

ЛИК: *лик этиб* 1) *айн. лип этиб қ. лип. Қиёмхон ҳам лик этиб ўрнидан турди.* Н. Аминов, Суварак; 2) ҳеч ким кутмаганда; дарров. *Улик этиб ганга аралашди.*

ЛИКАНГЛАМОҚ I Гоҳ у томонга, гоҳ бу томонга ташланмоқ; қимирлаб, ликиллаб турмоқ. *Кўприк тахтаси киши юрганда ликанглаб турар эди.*

2 салб. Буралиб юрмоқ, қийшангламоқ, жилпангламоқ. *Кўзларига.. Машариб чўлоқ кўриниб кетди. У ликанглаб бориб, ҳоким тўранинг ёнидаги бўш жойга ўтириб олди. «Муштум».*

ЛИКАНГ-ЛИКАНГ тақл. с. Гоҳ у томонга, гоҳ бу томонга ташланиб, қимирлаб, ликиллаб туришни ифодалайди.

Ликанг-ликанг қилмоқ айн. ликангламоқ.

ЛИКВИД [*лот.* liquidus — суюқ, оқувчан]: **ликвид маблағлар** *мл. иқт.* Қарз мажбуриятларини қоплаш учун фойдаланилиши мумкин бўлган пул ҳамда тез, осон нақд пулга айланадиган қимматдор нарсалар (векселлар ва б. қимматбаҳо қоғозлар).

ЛИКЁР [*фр.* liqueur — < *лот.* liquor — суюқлик] **I** Спирт, шакар шарбати ва мева ёки резавор шираси аралашмасидан тайёрланган ширин ва ўткир спиртли ичимлик.

ЛИКИЛДОҚ Ликиллаб турадиган.

ЛИКИЛЛАМОҚ I Тебраниб, у ёқ-бу ёққа, баланд-пастга енгил ҳаракат қилмоқ; лик-лик қилмоқ. *Уликиллаб кетаётган эди, орқасидан эргашдим. С. Сиёев, Ёруғлик. Юрганида, белидан пастга ғалати ликилларди. Н. Аминов, Суварак. Зина мустаҳкам эмасди. Дорбознинг арқонидай ликиллаб турарди. Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар.*

ЛИК-ЛИК: *лик-лик қилмоқ* Ликиллаб ҳаракатланмоқ. *Чумчуқми, читтакми, бетиним лик-лик қилади, яна йўқ бўлиб қолади. И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.*

ЛИКОП Тўгарак шаклида, ясси, қирғоғи кўтарилган майда чинни идиш; тарелка. *Хонтахтага терилган ликопларда ранг-баранг қанд-қурс, конфетлар.. С. Анорбоев, Оқсой.*

ЛИКОПЧА Кичикроқ ликоп. У, *тоқчалардаги чойнак-пиёла, патнис, ликопчаларни тартиб билан терди. Ҳ. Фулом, Машъал. Ашулачилар ликопчаларни юзларига тутиб, дўпписини қўлига олиб, чўзиқ оҳангда халқ ашулаларини айтишмоқда. И. Раҳим, Ихлос.*

ЛИЛИПУТ [*ингл.* Lilliputian — Ж.Свифтнинг “Гулливернинг саёҳатлари” асаридаги хаёлий Лилипутия мамлакатининг фантастик даражадаги митти одамлари номидан] Жуда кичик одам; митти.

ЛИМ Тўла, жуда тўла, оғзигача, лабигача тўла (асосан суюқлик ҳақида). *Меҳр майингдан тутдинг лим коса.. Ё. Мирзо. Қалдирғочнинг расми ўйилган шишалар шаробларга лим. Э. Раҳим.*

Лим тўла (ёки тўлган) қ. **лик тўла**. ..Хил-ма-хил, ранг-баранг, қимматбаҳо мева-чева-лар билан лим тўлган патнуслар кетма-кет етказилиб турилади. Ойбек, Танланган асарлар.

ЛИМАН [юн. limen – кичик қўлтиқ, гавань] *геогр.* Текислик дарёларининг денгизга қуйилиш жойида сувнинг кўпайиши, тошиши натижасида пайдо бўлган кўрфаз. Қишки сарой қурилишига ҳар томондан материаллар кела бошлади. Тошсоқа лиманига пароход қалин тахталар келтирди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ЛИМИЛЛАМОҚ Лабигача тўлиб, аста мавжланмоқ, тўлқинланмоқ (асосан, сув ҳақида) *Ариқчаларда кеч кузнинг тиниқ суви лимиллаб оқади.* Н. Аминов, Суварак.

ЛИМИТ [лот. limes, limitis – чек, чегара] Бирор нарсанинг чекланган нормаси, фойдаланиш учун белгиланган чегаравий, чекли миқдор; чеклов. *Баҳо лимити. Кредит лимити. Электр энергия лимити. Лимит белгиламоқ.* ■ *Хўжаликларга капитал қурилиш учун лимит белгилаб қўйилса, шунинг ўзи кифоя.* Газетадан.

ЛИМИТЛАМОҚ Лимитини белгиламоқ; чекламоқ.

ЛИММО-ЛИМ Оғзигача, лабигача тўла (тўлган). *Ҳовузнинг лиммо-лим суви шишадай тоза.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Бозоров лиммо-лим рюмкани Соҳиб қорига узатди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЛИМОН [юн. limoni < ф. الليمون] **1** *бот.* Асосан жанубий мамлакатларда ўсадиган доимо яшил субтропик ўсимлик ва унинг тухумсимон сариқ нордон хушбўй меваси. *Лимон дарахти. Лимон солинган чой.* ■ *Ҳозир Ўрта Осиёнинг жанубий қисмларида шаккарқамиш, лимон сингари мевалар етиштирилмоқда.* «Фан ва турмуш».

Лимон кислотаси Лимон меваси ва бошқа баъзи ўсимликлар таркибида бўладиган кислота, жавҳарлиму (тиббиётда, озиқ-овқат сановатида ва б. соҳаларда ишлатилади). *Лимон кислотаси озиқ-овқат маҳсулотларини яхши сақлашга ёрдам беради.* Газетадан.

2 *жарг. с.т.* Миллион сўм (ушбу маъно «лимон» ва «миллион» сўзлари талаффузидаги ўхшашликка асосланган; дастлаб «рубль» учун қўлланган).

ЛИМОНАД [фр. limonade < юн. limoni < ф. الليمون] Лимон ёки бошқа хил мева шар-

батига сув, шаккар, карбонат кислота, хушбўй моддалар қўшиб тайёрланган ширин чанқовбосар ичимлик (дастлаб лимон сувидан тайёрланган). *Болаларнинг стаканига тўлатиб-тўлатиб лимонад қўйиб берди.* Газетадан.

ЛИМОНАРИЙ Лимонлар ўстирилади-ган, етиштириладиган махсус жой. *Лимонарийда ўстирилаётган лимон кўчатларининг дастлабки бир неча тури ҳосилга кирди.* Газетадан.

ЛИМОНЗОР Лимон дарахтлари экилган майдон. *Балки жануб денгизининг лабида Уни кутар яшил гулли лимонзор.* М. Шайхзода.

ЛИМОНЛИ Лимон солинган, лимон шарбати қўшилган. *Лимонли чой.*

ЛИМУ [ф. الليمون – лимон] *эск. айн. лимон.* *Аҳли дардга суҳбатинг бўлсин даво. Нок, анор, алма, беҳи, лиму каби.* Ҳабибий.

ЛИМУЗИН [фр. limousine – Франциядаги тарихий Лимузен вилояти номидан] Кўп ўринли енгил автомобилнинг олдинги ўриндиғи кейинги ўриндиқлардан ойнаванд тўсиқ билан ажратилган ёпиқ кузови; шундай кузовли енгил автомобиль.

ЛИМФА [лот. lymph – тоза сув, намлик] *физиол.* Ҳужайралар орасидаги бўшлиқлар ва лимфа томирларини тўлдириб турувчи рангсиз, тиниқ суюқлик. *Бундан ташқари, микроблар ўсиқ деворларига қон ва лимфа орқали келишлари мумкин.* Ҳ. Ҳақимов, Ўткир аппендицит. *Қулоқ супраси қон томирлари билан бирга лимфа томирларига ҳам бой.* «Фан ва турмуш».

ЛИМФАДЕНИТ [лимфа + юн. aden – без] *тиб.* Лимфа тутунларининг, уларга яллиглантурувчи микроблар тушганда, катталашуви ва оғриқ пайдо бўлиши билан кечадиган яллигланиши.

ЛИМФАТИК Лимфага оид, лимфага тегишли. *Лимфатик система. Лимфатик безлар.*

ЛИНГАФОН [лот. lingua – тил + юн. phone – товуш] Товушлар ёки сўзларни аниқ эшитиш ва тўғри талаффуз қилишга ёрдам берадиган асбоб, аппарат. *Улар замонавий компьютер, лингафонлар билан жиҳозланган синф хоналарида таълим оладилар.* Газетадан.

Лингафон кабинети Чет тил оғзаки нутқи, она тили нутқ маданияти малакаларини, мусиқа-театр муассасаларида юксак маҳорат билан ижро этиш малакасини эгаллашга ёрдам берувчи товуш техникаси ва

проекцион аппаратлар билан жиҳозланган ўқув хонаси.

ЛИНГВИСТ Лингвистика мутахассиси; тилшунос.

ЛИНГВИСТИК Лингвистикага, тилшуносликка оид. *Лингвистик адабиёт. Лингвистик атлас. Лингвистик тадқиқот. Лингвистик таҳлил.*

ЛИНГВИСТИКА [фр. linguistique < лот. lingua – тил] Тил ҳақидаги фан, тил билими; тилшунослик.

ЛИНЕЙКА [р. < лот. lineare – тўғриламақ, текисламақ] 1 Муайян юзага, текисликка тўғри чизиқ чизиш ва баъзи бир фазовий ўлчам ёки ҳисоблашлар учун ишлатиладиган, сантиметр ва миллиметрларга бўлинган асбоб; чизғич. *Масштаб линейкаси. Логарифмик линейка. Линейка билан чизмоқ.*

2 эск. Рапорт бериш ёки бирор топшириқни қабул қилиб олиш учун ёнма-ён бир қатор бўлиб тизилиш; саф. *линейка саф чеккан. Мактаб директори. ўқувчиларни янги ўқув йили билан табриклайди. М. Худойқулов, Биринчи тонг.*

ЛИНЗА [нем. Linse < лот. lens – ясмиқ] Шишадан ёки синтетик материаллардан тайёрланадиган, қавариқ ёки ботиқ сирт билан чегараланган ва нур тарамини ўзгартирувчи (синдирувчи) шаффоф жисм (сунъий кўз гавҳари сифатида, шунингдек, лупа ва кўзойнак тайёрлашда қўлланади).

ЛИНИМЕНТ [лот. linigē – суркамоқ, суртмоқ, ишқамоқ] *фарм.* Суюқ суртма дориларнинг умумий номи: сиртдан суркаш учун қўлланадиган дори шакли.

ЛИНИЯ [лот. linea – каноп ипи; шоқул; йўл, чизиқ] 1 Бирор нарсани муайян масофага узатишга мўлжалланган қурилма (мослама)лар (сим, кабель ва ш. к.) системаси. *Тошкент – Москва телеграф линияси. Юқори вольтли электр линияси.*

2 Мудофаа ёки ўт очиш нуқталаридан иборат система. *Мудофаа линияси. Фронт линияси.*

3 Темир йўл, трамвай йўли; из. *Трамвай линияси.*

ЛИНКОР [р. “линейный корабль” (мунтазам йўналишли кема) бирикмасининг қисқартмаси] Йирик тўплар билан қуролланган, қалин зирҳли катта ҳарбий кема. *У нарироққа боргач, тўлқинни ёрган линкордай,*

ғўза шохларини силкитиб, шошилмай кезаётган зангори кемалар кўринади. И. Раҳим, Зангори кема капитани.

ЛИНОЛЕУМ [лот. linum – каноп; қалин мато + oleum – мой] Нам ўтказмайдиган, пол ва деворга қопланадиган, рулон ҳолатида тайёрланадиган полимер материал. *Йўлак чироқлари ёқиб қўйилган, тозалаб артиб қўйилган линолеум пол ярақлаб турарди. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.*

ЛИНОТИП [лот. line – йўл, чизиқ + юн. tyros – белги, из] *полигр.* Ҳарфларни сатр-сатр қилиб териб, яхлит металл сатрлар тарзида қуйиб берадиган машина. *Линотипда терилган матн.*

ЛИНОТИПЧИ Линотипда харф терувчи.

ЛИНТ [ингл. lint – пахта момиги] Тола ажратиб олинганда, пахтанинг чигитда қолладиган калта тўки ва ундан ҳосил қилинадиган хомашёнинг бир тури. *Линт ва тола чиқарувчи машиналар шитоб билан ишлайди. С. Муҳиддинов, Оппоқ толалар. Линт деб аталувчи бу калта толанинг ҳар тоннаси-дан 800 килограммгача тоза целлюлоза олиш мумкин. «Фан ва турмуш».*

ЛИНТЕР [ингл. lintier – момиқ ажраткич] 1 Пахтаси айириб олинган чигитларнинг юзида қолган калта толаларни, туқларни ажратиб, чигитни тозалаб, туксизлантириб берадиган машина.

2 Шундай машинада чигитдан ажратиб олинган тола-туқлардан иборат пахта; линтер пахта. *Аввалги линтер пахта кўрпачидан бошқасига ярамасди. Газетадан.*

ЛИНТЕРЧИ Линтер машинада ишловчи ишчи. [Ойимхон] *Чигитдан момиқ ажратиб олади. Бу касб номини корхонада линтерчи деб аташади. Ж. Холқосимов, Зийнат.*

ЛИНЧА шв. Кичикроқ қоп. *...кампир яна донг қотиб ухлаб қолди, оғзи худди химарилган эски линча оғзидай очилди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Қўлтигимда линча қопча, оёқ яланг кўчаларни чангитиб ўтиб кетдим. С. Абдулла, Ёшлик йилларим.*

ЛИП: лип этиб 1) тезлик билан, бир он ичида. *Давлатёр лип этиб отга минди-ю, бир нафасда кўздан ғойиб бўлди. П. Турсун, Ўқитувчи;* 2) кўчма усталик билан, тезда ва осонгина. *Бунчалик тадбир.. натижасиз қолмади, лип этиб Хатиб домудла шўрога [сайлов ва сайланишга] ҳақли ҳам бўлиб қолди. А. Қодирӣ, Обид кетмон. Лип этмоқ Тез*

ва энгил ҳаракатни билдиради. *Очиқ эшикдан Нигора халатининг этаги охириги марта лип этди-ю, муқолишда кўздан ғойиб бўлди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЛИПА [қад. р. лепа – малҳам; ёпишқоқ нарса < юн. *lipos* – ёғ] бот. қ. **жўка**.

ЛИПИЛЛАМОҚ **I** Тез ва энгил ҳаракат қилмоқ, юрмоқ; лип-лип қилмоқ. *Раззоқ ўзини четроққа олиб турди, хотинлар лип-лип лаб ўтиб кетдилар.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Тез-тез такрорланувчи кучсиз оний ҳаракат қилмоқ, пирпирамоқ (аланга ҳаракати ҳақида). *Эшик очилганда, шам бир липиллади-ю, ўчди.*

ЛИП-ЛИП **Лип** с. нинг такрори. *Отларнинг ёлига тегай-тегай деб синчалаклар лип-лип учиб ўтарди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ўқтин-ўқтин шамол қутуриб, дарахт шохларини симларга ураркан, чироқлар лип-лип ўчиб ёнарди.* Ҳ. Назир, Ўзбекистон.

Лип-лип қилмоқ айн. липилламоқ.

ЛИППА **I** [а. *ليفه* – тола; ип] Иштоннинг иштонбоғ ўтказиш учун қайтариб тикилган жойи. *Бўтабой носқовоғини липпасига қистирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Ушанда бир сўмликни липпамга яширганимда, ўлгудек дўппослаган номард.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

Аҳли липпа эск. кам қўлл. Пул топиш ва тўплашга берилиб кетган шахсларга нисбатан қўлланувчи ибора. *Сизга ўхшаш аҳли липпаларга тушунтириш учун.. уч кунлаб доклад қилиш керак экан-да!* «Муштум». **Липпа урмоқ** Иштоннинг юқори қисмини кўтариб, липпага қистириб олмоқ. *Узоқ-узоқда.. иштонларини липпа уриб, қўлларига кетмон ушлаган йигитлар пахта сўғориб юрибдилар.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЛИППА **II** айн. **лип.** *Липпа туриб, бўсагадан бош чиқардим.* «Шарқ юлдузи».

ЛИРА **I** [лот. *lyra* < юн. *lyra*] **I** Торли, чертиб чалинадиган қадимги юнон (грек) чолғу асбоби (поэтик ижод ва илҳом рамзи ҳисобланади).

2 Украин ва белорусларнинг камонча билан чалинадиган чолғу асбоби.

ЛИРА **II** [итал. *lira* < лот. *libra* – фунт, қадоқ (оғирлик ўлчови); тарози, мувозанат] Италия, Туркия ва Мальта давлатларининг асосий пул бирлиги.

ЛИРИЗМ [юн. *lyrikos* – лира чалувчи, лирада ижро этувчи] **I** Бадий асардаги ҳис-

сийлик, ҳис-ҳаяжон, кўтаринкилик, туйғу унсурлари, лирик хусусиятлар. *Лирик поэма-ларда лиризм оқими асар материални бир фокусга йиғиб, ҳаракатга солишда.. катта кучга айланади.* «ЎТА».

2 Лирик руҳий ҳолат, лирик кайфият, ҳиссиёт. *..тасвирланаётган воқеа ва қаҳрамонларга шоирнинг муносабатини кўрсатувчи лиризм эник тасвирга органик равишда қўшилиб кетади.* «ЎТА».

ЛИРИК Лирик асар ёзадиган, ҳис-ҳаяжонли шеърлар ёзадиган шоир.

ЛИРИК Лирикага оид, лирикага хос хусусиятларни, ҳис-туйғуларни, кечинмаларни ифодаловчи. *Лирик шеър. Лирик асар.*

ЛИРИКА [юн. *lyrikos* – лира жўрлигида куйловчи, ижро этувчи] **ад.** Бадий адабиётнинг уч асосий турларидан (эпос ва драма билан) бири бўлиб, унда борлиқ муаллифнинг чуқур, жўшқин ички кечинмалари, ҳис-туйғулари, фикр-мулоҳазаларига йўғрилган ҳолда, ички шеърый монолог тарзида акс эттирилади. *Лириканинг ўзига хос адабий жинс сифатидаги табиати унинг жанр қиёфасида ҳам акс этади.* «ЎТА». *Эмоционаллик ва рационалликнинг бу ҳилдаги органик уйғунлигини лириканинг ёзилмаган қонуни дейиш мумкин.* «ЎТА».

2 Шу турга мансуб асарлар мажмуи. *Наввой лирикаси. Пушкин лирикаси.* ■ *Кеча охирида ҳаваскорлик тўғарагининг авзолари Фурқат лирикасидан концерт бердилар.* Газетадан.

ЛИСОН [а. *لسان* – тил] **эск. кт. айн. тил** **1.** - *Русия халқи хат ва лисон ўрганмоққа бизни таклиф қилса, муроди ёмон эмасдир, – деди Фурқат.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. *Мен Бобур Мирзога кичиклигидан илм ўргатдим, лисон ўргатдим.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ЛИСОНИЙ Тилга оид, тилга тегишли. *Лисоний бирликлар.* ■ *Бундай лисоний воситалар поэтик матнда икки томонлама йўналтирилган бўлиб, биринчидан, гўзаллик тушунчасининг даражасини орттиради..* «ЎТА».

ЛИСТ [юн. *lissos* – силлиқ, текис] **I** Полиграфияда: босиладиган, нашр этиладиган асар ёки матннинг ўлчов бирлиги: табақ.

Босма лист 16 бетдан иборат босилган матн, босилган асарнинг ҳар 16 бети; босма табақ.

2 Тахталанган юпқа материалнинг ҳар бир бўлаги, тахтаси.

ЛИСТАЖ [р.] *полигр.* Матннинг варақлар ёки табақлар (муаллиф листи, босма лист) миқдори билан белгиланадиган ҳажм ўлчови. *Китоб листажи.*

ЛИТ Литва Республикасининг асосий пул бирлиги (1993 йилдан).

ЛИТЕР [лот. *littera* — ҳарф; белги] Поезд, пароход ва б. транспортларда бепул ёки арзон билет олиб юриш учун бериладиган ва маълум ҳарфлар билан белгиланган гувоҳнома. *Темир йўл литери.*

ЛИТЕРА [лот. *littera* — ҳарф] *полигр.* Ҳарф ёки босма ҳарф шаклидаги белгилар.

ЛИТИЙ [лот. *lithium* < юн. *lithos* — тош] Менделеев даврий системасининг I гуруҳига мансуб кимёвий элемент; кумушранг ишқорий металл.

ЛИТО- [юн. *lithos* — тош] Ўзлашма байналмилал қўшма сўзларнинг биринчи ёки иккинчи қисми бўлиб, сўзнинг тошга ёки тошга ўхшашликка алоқадорлигини билдиради.

ЛИТОГРАФ Литография мутахассиси; литография корхонасининг ишчиси.

ЛИТОГРАФИК Литографияга оид. *Литографик портрет.* — *Машраб ҳақидаги қиссанинг кўлёзма ва литографик усул билан тарқатилган нусхаларида шоирнинг туғилган ери Наманган деб кўрсатилган. «ЎТА».*

ЛИТОГРАФИЯ [литолог. + юн. *grapho* — ёзаман] I Оҳактош (литографик) тошга рельефсиз, литография тоши ёки қалами билан туширилган босма қолип; тошбосма; шундай тошбосмада матн босиш, чоп этиш усули. *XX аср бошларида литография усулида нашр этилган бир неча баёзларда Қосим девона тахаллусли номаълум шоирнинг “яли-яли” радибли ғазали учрайди. «ЎТА».*

2 Шу усулда босилган матн ёки асар.

3 Шундай усулда матн нашр этадиган корхона ёки цех; тошбосмахона. *Янги ишлаб чиқариш муносабатларининг маҳсули сифатида литография ва босмахоналар вужудга келди. Газетадан. 1918 йил 29 мартда Туркистон республикаси Халқ комиссарлари совети Туркистон ўлкасидаги барча литографияларни национализация қилиш тўғрисида декрет қабул қилди. «Фан ва турмуш».*

4 Шу усулда рассомлар томонидан яратиладиган графика асарлари.

ЛИТОЛОГИЯ [литолог. + юн. *logos* — таълимот] Чўкинди тоғ жинслари, замонавий чўкиндилар, уларнинг модда таркиби, тузилиши, ҳосил бўлиш ва ўзгариш қонуниятлари ва шарт-шароитлари ҳақидаги фан.

ЛИТОСФЕРА [литолог. + юн. *sphaera* — шар] Ернинг 50–200 км қалинликдаги, Ер пўсти, мантиянинг ташқи қисмини ҳам қамраб олувчи ташқи қаттиқ қобиғи.

ЛИТОГА [юн. *litotes* — соддалик, оддийлик] *ад.* Бадиий адабиётда бирор нарса, воқеа ва белгини кичрайтириб, заифлаштириб тасвирлаш усули.

ЛИТР [фр. *litre* < юн. *litra* — оғирлик ўлчови] Метрик ўлчов системасида ҳажм ва сизим ўлчов бирлиги; 1000 г кимёвий соф сувнинг ҳажмига тенг келадиган суюқлик ўлчов бирлиги. *Бир литр сут. Уч литр элтадиган идиш.*

ЛИТРАЖ [фр. *litrage*] Бирон-бир идишнинг литр билан ўлчанадиган ҳажми.

ЛИТРЛИ Литр ҳажмидаги, литр элтадиган. *Беш литрли идиш.*

ЛИФТ [ингл. *lift* — юқорига кўтармоқ] Кўп қаватли биноларда ва шахталарда одамлар ёки юкларни юқорига олиб чиқадиган ва пастга олиб тушадиган машина. *Қуддус ака самолётда учмас, лифтга тушмас, метрода юрмасди. Газетадан. Лифт уларни ўн учинчи қаватга кўз очиб юмгунча олиб чиқиб кўйди. Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар.*

ЛИФТЁР қ. **лифтчи**.

ЛИФТЧИ Лифтнинг нормал ишлашини таъминлаб турувчи, уни юргизиб турувчи ишчи. *Лифтчилар ўз вақтида иш билан таъминланди. Ҳ. Ҳақимов, Бош инженер.*

ЛИФЧИК [голл. *lift*] Хотин-қизлар кўкракларига тақадиган тортқи; кўкракпеч, сийнабанд.

ЛИЦЕЙ [фр. < *lycee* < лот. *lyceum* < *Lykeion* (Ликей) — Аристотель таълим берган Аполлон лицей ибодатхонаси ёнидаги ўрмонзор номидан] Кўпчилик давлатларда ўрта таълим ўқув юрти. Ўзбекистонда: академик лицей — давлат таълим стандартларига мувофиқ ўқувчиларнинг имкониятлари ва қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда уларнинг жадал интеллектуал ривожланишини, чуқур соҳалаштирилган, табақалантирилган, касбга йўналтирилган ўрта махсус таълим олишини таъминловчи ўқув муассасаси. *Лицей кутубхонасида эса [ихти-*

сосий] фанларга оид слайдлар мавжуд. Газетадан.

ЛИЦЕНЗИЯ [лот. licentia — ижозат, рухсат] 1 Амалдаги қонунларга кўра муайян фаолиятни амалга ошириш (мас., четга мол чиқариш ёки четдан мол олиб келиш) учун давлат органлари томонидан бериладиган рухсат. «Ўзбекнаво», адашмасам, ҳар бир ижрочиға махсус лицензия (яъни рухсатнома) беради. Газетадан. *Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг лицензияси билан ишлаётган бу муассаса Нишон туманида жойлашган.* Газетадан.

2 Муайян шахсларга мавжуд, расмий тан олинган ихтиро, технология, ишлаб чиқариш сирлари ва б. лардан фойдаланиш ҳуқуқини бериш.

ЛИЧИНКА [р. личинка < личина — ниқоб, маска < лик — юз, бет тасвири] Баъзи жонли организмларнинг (қурт, ҳашарот, балиқ ва ш.к.) ривожланиш (тухумдан чиқиш) босқичи, шу даврдаги ҳолати; гумбак. *Урғочи кана 3000—4000 та, айрим турлари эса 20 000 тагача тухум қўяди. 19—28 кун ўтгач, кана тухумидан личинкалар чиқади.* «Фан ва турмуш».

ЛИШАЙНИК [лот. lichenes < юн. liechen — лишай, замбуруғ] бот. Замбуруғлар ва сувўтлар иттифоқидан таркиб топган, алоҳида морфологик ва физиологик хусусиятларга эга бўлган тирик организмлар мажмуи.

ЛИҚ 1: лиқ тўла Бошқа сизмайдиған даражада, бутунлай тулган. *Хона одамлар билан лиқ тўла.* ■ *Иккинчи отдаги катта хуржуннинг икки кўзи лиқ тўла танга эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Лиқ тўлмоқ** Бошқа сизмайдиған даражада тўлмоқ. *Бир зумда столнинг усти турли ноз-неъматлар билан лиқ тўлди.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Блиндаж жангчилар билан лиқ тўлиб тошди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ЛИҚ 2: лиқ этиб ютмоқ Томоғидан ўтказиб юбормоқ. *Ичида биттаси бор, энди қўяврасиз, лиқ этиб ютиб юборгинг келади киши!* Шухрат, Шинелли йиллар. *Қорабоев, азбаройи қўрққанидан, лунжидаси қуртини бутунлигича лиқ этиб ютиб юборди.* «Муштум».

ЛИҚИЛДОҚ 1 Лиқиллаб, қимирлаб турадиган, лиқиллайдиган. *Аёл дастлаб, «ортиқча дахмага» дегандек, елкасини қисиб қўйди-да, лиқилдоқ табуреткага ўтириб, манглайини ушлади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 тиб. Чақалоқлар калла суягининг устки қисмида ўрнашган суякларнинг бириктириш жойларидаги пардалари, суякклашмаган қисм.

ЛИҚИЛЛАМОҚ 1 Қаттиқ ўрнашмай қимирлаб, тебраниб турмоқ. *Лампанинг пиллиги ичига тушиб кетган, бурайдигани сийқаланиб, лиқиллаб қолган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Оғзида қолган иккитгина тиши сўзлаганида лиқиллаб туради.* Ойбек, Болалик.

2 кўчма Бўшашиб, заифланиб, омонат бўлиб қолмоқ. — *Оламда нима гаплар бор, Қори? — деб сўради эшон. Қори лабини дўрдай тириб жавоб берди: — Оқ подшонгиздан ҳам путур кетиб, тахти лиқиллаб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЛИҚЛИҚ Мол, қўй, бузоқларнинг калла-почаларидан зирворлар қўниб, милдиратиб узоқ қайнатиб, сўнг суякларидан ажратиб тайёрланадиган яхна таом.

ЛИҚҚО(Қ) Офтоб уришидан, бирор касалланишдан ичи бўшашиб қолган; сувли (узум ҳақида). *Сали узумдан еб кўрди.. баъзилари ширасиз, баъзилари лиққо.* Ё. Шукуров, Уч савол.

ЛОАҚАЛ [а. لواقل — ҳеч бўлмаганда; энг камида] Ҳеч бўлмаса, жуда бўлмаганда; ақали. *Шу тўрт девор ичра қон ютиб, беҳад захмат чеккан синглингизга лоақал сиз шафқат қилингиз.* Ойбек, Улуғ йўл. *Бечорани нега ҳайдадингиз, нега мени, лоақал ойимни бу келишдан хабардор қилмадингиз?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЛОБАР [ф. لوبار — гўзал, келишган, ёқимтой] 1 Хушрўй, хушсухан ва ёқимли. *Салом, менинг азиз дугоналарим, Азизим, лобарим, чеварим қизлар! Зулфия. Бу яқин ора қишлоқда Дилдордан гўзал, Дилдордек лобар жувон бўлмаса керак.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 Лобар (хотин-қизлар исми).

ЛОБЗИК [нем. Laubsage < Laub — барглар + Sage — арра] Ёғоч ёки юмшоқ металлдан бўлган буюмларни шаклдор, жимжимадор арралаш учун қўлланадиган дастаки асбоб ва унга қистириб қўйиладиган энсиз аррача.

ЛОБИД [а. لوبيد — мажбурий, ноилож; зўрма-зўраки]: **лозим ва лобид** эск. кт. Бирор ишнинг албатта бўлиши, бажарилиши зарурлигини таъкидлаш учун қўлланади. *Қутидорга ҳам бу мулоҳаза жуда маъқул*

тушиб: *..албатта, мунда бирор ил туриши лозим ва лобид!* — деб жавоб берди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Жаноб олийларига айтиб ўтиш лозим ва лобид бўлган.. шарт-шароитлар бу мактубни ёзишни тақозо қилди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ЛОВ тақл. с. Кучли аланга ҳамда шу алангадан чиқаётган товушни билдиради.

ЛОВ ЭТИБ 1) бирдан аланга олиб. *Хатни ола солиб, печкага ташладим, хат лов этиб ёнди-кетди.* «Муштум»; 2) кўчма бирдан қизишиб, қизариб. *Феъл-атвор жиҳатидан Виктор жуда қизиққон, сал нарсага лов этиб, гавдасига сира ярашмаган ингичка овозини баралла қўйиб чийшларди.* С. Кароматов, Олтин қум. *..турмушда шунақа ҳам бўлиб туради, ҳар нарсага лов этиб кетавериш ярамайди..* Д. Нурий, Осмон устунӣ.

ЛОВА I с. т. Лава.

2 кўчма Аланга, ўт. *Гулхан ловаси тераклардан ҳам юқорироқ кўтарилди.* Х. Фулом, Машғал. *Ловалар сочмоқ бутун борлиқни йўқ қилмоқ демек. Шу ловаларни сочмаслик чорасини кўриш керак.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ЛОВДАН шв. Юпқа ипак тўқима; харир. *Ўн тўрт яшар экан унинг камолц, Бошида пирпирар ловдан рўмоли.* «Алпомиш».

ЛОВИЯ [ф. *لوییا* — ловия] Дуккаклиларга мансуб бир йиллик ўтсимон ўсимлик ва унинг овқат учун ишлатиладиган дони. *Йўлнинг бир ёғи ловия, мош экилган дала..* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб. *Ловиянинг озиқлик қиммати мошга тенг.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ЛОВУЛЛАМОҚ I Кучли алангаланмоқ, аланга таратмоқ. *Элмурод печкада ловуллаб ёнаётган ўтга тикилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қуруқ ўтин бир зумда ловуллаб ёниб кетди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 кўчма Қаттиқ қизимоқ. *Қуёш тик келган. Ҳаво ловуллаб ёнади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қизнинг юраги худди тузоққа тушган қушдек питирлаб урар, юзи ловуллаб ёнарди.* О. Ёҳубов, Баҳор кунларидан бирида. *Юзлари қизариб-бўртиб, қулоқларигача ловуллаб кетган Гулхайри тоғасига ўғирилди.* С. Нурув, Нарвон.

3 кўчма Бирдан қизишиб кетмоқ, тутакмоқ. *Лутфинисо: “Вой, жувон ўлгур!”* деб, лабини тишлади. У.. *шамол теккан оловдек, ловуллаб кетди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Эҳсон у вақтда бирданига ловуллаган муҳаббатнинг оқибатини сўраганда, гапиргани гап топилиб, андак хижолатликдан чиқди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ЛОГАРИФМ [юн. *logos* — муносабат, нисбат + *arithmos* — сон, миқдор] *мат.* Асос деб аталадиган муайян сонни даражага кўтарганда, берилган (керакли) сонни ҳосил қилиш мумкин бўлган даража кўрсаткичи. *Логарифмлар жадвали.*

ЛОГАРИФМИК Логарифмга оид. *Логарифмик жадвал. Логарифмик линейка.*

ЛОГИК қ. **мантиқшунос.**

ЛОГИК қ. **мантиқий.**

ЛОГИКА қ. **мантиқ, мангиқ илми.**

ЛОГИСТИКА I [юн. *logistike* — ҳисоблаш, муҳокама санъати] I **Математик** мантиқ; тафаккурни математик методлар ёрдамида тадқиқ этиш.

2 Бутун математикани унинг хилма-хил томонларини қушган ҳолда математик мантиқ билан бирлаштирувчи математик-фалсафий нуқтаи назар, йўналиш; математик мантиқ тараққиётидаги бир босқич.

ЛОГИСТИКА II [ингл. *logistics*] Инсон фаолиятининг у ёки бу соҳасини моддий-техник таъминлашни бошқариш тизими.

Логистика тизими У ёки бу ишлаб чиқариш корхоналари, хизмат кўрсатиш муассасалари, ўқув юртлари асосий фаолиятининг самарали бўлишини таъминловчи инфратузилмалар тизими.

ЛОГОГРАММА [юн. *logos* — сўз, нутқ + *gramma* — ёзув, ёзув белгиси, расм] Сўз-бўғин ёзувида бир бўғинни ёки бутун бир сўзни ифодаловчи белги.

ЛОГОПАТИЯ [юн. *logos* — сўз, нутқ + *pathos* — ғам-алам, азоб; касаллик] *тиб.* Эшитиш қобилияти яхши сақланган ҳолда нутқнинг бузилиши, нуқсонли бўлиши (дудуқланиш, тили чучуклик, айрим ўхшаш товушларни нотўғри талаффуз қилиш каби).

ЛОГОПЕДИЯ [юн. *logos* — сўз, нутқ + *paideia* — тарбиялаш] *пед.* Дефектологиянинг бир тармоғи: эшитиш қобилияти яхши бўлгани ҳолда, нутқда кузатиладиган турли хил камчиликларни (дудуқлик, тили чучуклик, ўқиш ва ёзувдаги нуқсон ва б. ни) ўрганади ва шу ҳодиса сабабларини аниқлаш, уларнинг олдини олиш ҳамда даволаш методларини ишлаб чиқади.

ЛОДОН [< ф. لادن ёки نادان — ақлсиз, билимсиз; аҳмоқ] с. т. Нодон, билимсиз. Мен лодон кампирнинг гапини айбга буюрманг, қизим! А. Мухтор. Опа-сингиллар.

ЛОЖА [фр. loge < қад. нем. laubia — шийпонча] Томоша залида бир неча киши ўтириши учун ажратиб ясалган махсус жой. Фестиваль халқаро комитетининг аъзолари, фахрий меҳмонлар.. ложага чиқадилар. Газетадан.

ЛОЖУВАРД [ф. لاجورد — кимматбаҳо кўк тош; мовий, зангори] I Тўқ кук, яшилга мойил ҳаворанг тусли майда донатор, шишасимон ялтироқ минерал (қимматбаҳо безак тош сифатида ишлатилади ва мовий ранг бадиий бўёқ олинади). Тоза ложевард устига олтиндан бўртма нақшлар.. солинган. Ойбек, Навоий.

2 Тиниқ кўк, тиниқ кўк тусли. Ложевард кўкда сайрашиб учаётган қушлар дарахтларга кўниб.. сахий қуёшга мадҳия айтаётгандек, басма-басга чуғурлашадилар. Н. Сафаров. Узоқни кўзлаган қиз. Юлдузлар ложевард чодирдан осилган электр чироқларидай ёруғлашиб, кўзларни қамаштирмақда эди. С. Айний. Қуллар.

ЛОЗИМ I [а. لازم — керакли, зарурий (нарсa)] I мод. с. Керак, зарур. Унга [Унсинга] дардларини ўртоқлашувчи сирдош — қайгудош лозим эди. Ойбек, Танланган асарлар. Хўжалигимизда одам сероб, лозим бўлса, янги хўжаликка отланамиз. «Ўзбекистон кўриқлари». Нарзи севган қизининг номини унинг номи билан бир қатори қўйишининг лозими қолмади. Н. Сафаров, Оловли излар.

Лозим топмоқ (ёки кўрмоқ). Лозим, зарур деб билмоқ, ҳисобламоқ. Табиб ҳам Меъморнинг оғир мусибат билан Бухорога кетаётганини маълум қилишни лозим топмади. Мирмуҳсин, Меъмор. Осонгини қўлга киритилган ўлжадан ҳаволанган душманлар ўқ отишни лозим кўрмади. Газетадан.

2 Ҳаракат номи шаклидаги феълга бирикиб, шу феълдан англашилган ҳаракатнинг бажарилиши талаб этилишини, кераклигини билдиради. Айтиш лозим. Кечиринчи лозим. ■ Бўғоз қуёнларни ҳомиладорлик даврида ўз вақтида сифатли озуқа ва тоза сув бериб парвариш қилиш лозим. «Фан ва турмуш». [Гаржимон] Бадиий асар ёки ҳужжатни бир тилдан иккинчи тилга таржима қилмоқчи бўлса, у аввало ўша оригиналнинг том

маъносини чуқур бильмоғи лозим. Х. Ёдгоров, Жаёт тўлқинлари.

ЛОЗИМ II [а. لازم] қ. иштон. Сидиқжон бостирманинг орқасига ўтиб, ятак, лозим билан чорикни кийди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Барат полвон кавушини ечди.. лозимини ҳимарди ва Шайтон полвон белидаги белбоғни олиб боғлади. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Нуриой, ойингиздан тўрт газгина чит олиб берасиз.. Лозим қилиб кияман, унутманг. Ойбек, Танланган асарлар. Почасига жияк тикилган лозими товонигача тушиб турибди. Ҳ. Фулом, Машғал.

ЛОЗИМАНДА [ф. لازمنده] с. т. Лозимомада. Лозимандани яхшилаб берсангиз, бармасим борми? Т. Алимов, Совға.

ЛОЗИМЛИК I Лозим (керак) эканлик. [Қоратой] Бу маҳаллада туриш унга [Йўлчига] хавfli эканини, ҳозирча шаҳарнинг четроғида яшаш лозимлигини айтди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЛОЗИМЛИК II Лозим, иштон бўлади-ган, иштон қилишга яроқли (иштонбоп) газлама. Лозимлик сотиб олмақ. Бир лозимлик атлас. ■ Мана буниси пешонабоғ, мана буниси лозимлик. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ЛОЗИМОМАДА [а. + ф. لازمآمده — қилиниши, бажарилиши керак бўлган (нарсa)] Аёллар томонидан тўй, туғруқ, меҳмондорчилик каби маросимларга олиб бориладиган бирор буюм, кийим-кечак, пишириқ каби совғалар. Лозимомада қилмоқ. Лозимомада тайёрламоқ. ■ Бу гап ҳамроҳ бўлган беш аёлга ҳам маъқул тушиб, дастурхон туз-аб, ҳар қайсиси ўз лозимомадасини ғамлаб жўнади. «Ёдгор».

ЛОЙ [ф. لای — балчиқ, лойқа; чўкинди; ботқоқ] I Нам таъсирида ёки сув билан қоришиб, юмшоқ ва ёпишқоқ масса ҳолига келган тупроқ. Ёмғир ёғди — кўча лой бўлди. Машина лой сачратди. ■ Бола сувни кўп сепиб, ерни лой қилиб юборган эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Деярлик ҳар қадамда бир пой кавуши оёқдан тушиб, лойга ботар, қиз энгашиб олар.. эди. Ойбек, Танланган асарлар.

Лой бўлмоқ 1) лой тегиб ифлосланмоқ. Адолат ажриқ ковлаган эди, бармоғи лой бўлди. И. Раҳим, Чин муҳаббат; 2) хижолатдан, уятдан қизариб, ерга қарамоқ, ноқулай аҳволда қолмоқ.

2 Сув остига ўтириб қолган тоғ жинсларидан, кум, тупроқ заррачаларидан ҳосил

бўлган чўкинди; балчиқ (Баъзи турлари шифобахш бўлиб, даволаш мақсадларида ишлатилади). *Ариқнинг лойини тозаламоқ.*

3 Тупроқни сувга қориб, баъзан сомон, жун каби нарсалар аралаштириб тайёрланган махсус қурилиш материали. *Сомонли лой. Кулол лойи. Лой қилмоқ. Лой пишитмоқ. Лой сувоқ.* ■ *Совуқда лой қориб, оёғимиз кесак, бурнимиз шолғомдай бўлиб кетди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

Ишнинг таги лой Ишнинг оқибати ёмон, чатоқ. **Лой чапламоқ** Хунук, ноқулай, ҳақоратли вазиятга қўймоқ; булғамоқ. *Фирибгарлик, зимдан узатилган қанча-қанча пора обрўли кишиларни жарга улоқтирди, виждонларига лой чаплади.* Газетадан. **Лойга булғамоқ** (ёки **беламоқ**) Қораламоқ, ерга урмоқ; доғ туширмоқ, иснод келтирмоқ. *Бутун Олтинсойга мазах бўлганингни биласанми? Ор-номусимни лойга беладинг, доғ ўлгунча кетмайдиган бўлди.* Ш. Рашидов. Бўрондан кучли. **Сув бошидан лой** Иш юқоридан бузилган, ишни аввал бошлиқ бузган, *-Агар комиссия раиси, — деди Шукур, — тузук одам бўлса эди, Ўрмон полвоннинг гапига кириб суриштирмасдан, текширмасдан шунча урардимиз? -Сув бошидан лой, — деди Ғойиб.* С. Айний, Қуллар.

ЛОЙГАРЛИК *айн. лойгарчилик.*

ЛОЙГАРЧИЛИК Ёгиндан ернинг лой бўлиб кетиши. *Куз лойгарчилиги.* ■ *Тўламант.. лойгарчилик бўлгани учун, минерал ўғит тракторда ташиб келтирилганидан хабардор эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЛОЙИҚ [а. لايىق — тегишли, мос, муносиб] 1 Тўғри келадиган, мос тушадиган; арзийдиган; мувофиқ, муносиб; сазовор. *Сизга лойиқ бир иш топдим.* ■ *Отабек хон қизига лойиқ бир йигит экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тетик, зийрак, улуг, доно халойиқ Баҳо бергай билиб ҳар кимга лойиқ.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Яхшини ҳам кўрди, ёмонни ҳам. Ичидан ўзига лойиғини танлаб олди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

Лойиқ кўрмоқ Муносиб деб билмоқ, ҳисобламоқ. *..лекин душман Ватанимиз тупроғидан ҳайдаб чиқарилмагунча, фронтдан кетишни ўзимга лойиқ кўрмадим.* О. Ёқубов, Излайман.

2 Ўлчамига тўғри келадиган. *Бу этик оёғингизга лойиқ экан. Бўйи бўшимга лойиқ.*

■ -Ўхў! — *деди Турдиев дераза кўзларини кўриб. — Буларга лойиқ ойнани қаердан топаман.* И. Раҳим, Тилимсиз шаҳар.

3 Етарли миқдорда, даражада. *Анварга жабр бўлади, деб ўйласанг, бундан кейин ўзига лойиқ, оз-оз нон ёпиб тур.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Бой ўзи меҳнат қилишни хоҳла-маса, кучига лойиқ ер, ишлаб чиқариш воситалари қолдириладиган бўлди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ЛОЙИҒИЧА Лойиқ бир ҳолда, муносиб суратда; тегишлича, мўлжалдагидай, кўнгилдагидай. *Оғаси буюрган ишни лойиғича адо қилувчи бир фармонбардор йигит.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЛОЙИҲА [а. لايحه — рўйхат; низом, қоида; режа, дастур] 1 Бино, иншоот, машина ва ш. к. ни қуриш ёки тиклаш учун ишланган, тайёрланган ҳужжатлар (чизма, ҳисоб-китоб, андоза, нусха ва ш. к.) мажмуи. *Бинонинг лойиҳаси. Лойиҳа тузмоқ.* ■ *Лойиҳага кўра, уй чердагига ўрнатилган қуёш батареяси сувни кислород ҳамда водородга ажратади.* «Фан ва турмуш».

2 Қарор, фармон, қонун ва ш. к. ҳужжатларнинг дастлабки хомаки матни. *-Қарорнинг лойиҳаси ҳам бор, — деб раис кнопкани босди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЛОЙИҲАЛАМОҚ Лойиҳа тузмоқ, лойиҳа ишлаб чиқмоқ.

ЛОЙИҲАЛАШ *махс.* Мўлжалланган объектлар (асбоб ва жиҳозлар, бино ва иншоотлар, турли машина ва аппаратлар, кийим-бош ва мебеллар)нинг янги хил ва намуналарини қуриш ва яратиш учун уларнинг лойиҳаларини тузиш ва чизиш.

ЛОЙИҲАЛОВЧИ *айн. лойиҳачи.*

ЛОЙИҲАЧИ Лойиҳа тузувчи. *Инженерлар ва лойиҳачилар чўлқуварлар посёлкасининг қиёфаси ҳақида.. гапириб бердилар.* «Ўзбекистон қўриқлари». *..кўринишдан лойиҳачи-муҳандисга ўхшайдиган кексароқ киши суҳбатга аралашди.* А. Дилмурод, Фано даштидаги қуш.

ЛОЙКАШ [ф. لايكاش — лой тортувчи; лой тайёрловчи] 1 Қурилиш ишларида: лой тайёрлаш, лой ташиш ва уни юқорига узатиш ишини бажарувчи шахс. *Ражабали дастлаб, икки ой заводнинг бинокорлик ишида лойкаш.. бўлиб ишлади.* Ф. Фулом, Очилган сирлар.

2 Сувоқчиликда: лой, ганч олиш учун ишлатиладиган металл асбоб; куракча.

ЛОЙЛАМОҚ 1 кам қўлл. айн. лойқат-моқ 1. Душманларнинг тиниқ сувин лойласин. «Ҳасанхон».

2 жарг. Сотмоқ, пулламоқ. Яқшанбада эшагимни бозора олиб бориб, ўттиз сўмга лойладим. «Муштум».

3 жарг. Хуфия тарзда етказмоқ, билдирмоқ, “сотмоқ”.

ЛОЙЛИ Лой теккан, лой билан ифлосланган, лой чапланган. Мадамин қўлидаги лойли кетмонни.. қўлмак сувга ташлаб қўйди. С. Аҳмад, Мастура. Ёрмат, узр сўраган каби, лойли қўлларини қовуштириб, бирдан йиғлаб юборди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЛОЙХОНА [лой + хона] Лой тайёрланган, тайёрланган ёки лойи олинган чуқур. Иморатларнинг кўланкаси ва кечанинг ўртача қоронғиси орқасида лойхонада киши бўлганлигини пайқаш қийин эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЛОЙХЎРАК [ф. لايخوراك – лой еювчи; ёмғир чувалчанги] Тўқай, ботқоқ ерларда яшайдиган, балчиқчилар туркумига мансуб узун тумшукли қуш. Ўрдак йўқ кўлда – лойхўрак хон. Мақол. ■ Дарё дельталарида лойлак, лойхўрак, балиқчи қуш.. учрайди. «Зоология».

ЛОЙЧАҚИР шв. Кийимга илашган лой парчалари. Яланг оёқларини товлайдилар. ҳўл лойчақирларини қуритадилар. П. Турсун, Ўқитувчи.

ЛОЙҚА 1 сфт. Лой, тупроқ, чанг ва ш. к. тушиб булганган, лойқаланган. Лойқа сув. ■ Март ўзи билан ёмғир бошлаб келди.. Жилғалардан шариллаб лойқа сел оқди. С. Анорбоев, Оқсой. Пастда жуда катта лойқа кўл тўлқинланиб ётар.. эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Унинг оти сув ёқасида бош чайқаб, орқага тисарилиб, пишқираётган лойқа дарёга тушишга журъат қилолмасди. Ҳ. Фулом, Машъал.

2 от Сувда ёки суюқликда сузиб юрган лой ва ш. к. лар зарраси ва уларнинг сув ҳавзаларидаги лойсимон қуйқаси, чўкиндиси; балчиқ. Ҳовуз лойқага тўлиб қолибди. Челақ тагига лойқа ўтирибди. Мусаллас лойқаси тиниб қолибди. ■ Дарё оқими ҳар йили 200 миллион тонна лойқа олиб келади. И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири.

3 кўчма Ноаниқ, аралаш-қуралаш. Лойқа хаёлотлар чашмадай тинди. Пок-покиза юрак – бир қатра симоб. Ф. Фулом.

4 кўчма Бирор ишнинг ёмон оқибати, охири, натижаси. Оламан-куя.. Кетидан лойқа чиқмаса дейман-да.. И. Шокаримов, Уруғ-аймоқлар. Ароқни кўр: ўзи туп-тиниқ, Аммо унинг ишлари лойқа. Ш. Шомуҳамедов, Рубойлар. Ишнинг оқибати лойқа бўлишига ақли етган Қорасоч Норийигит билан маслаҳатни бир жойга қўйди. Т. Сулаймон, Қорасоч.

Лойқа сувда (ёки сувни лойқатиб) балиқ овламоқ Керакли (сездирмайдиган) шароит ҳозирлаб, ўз ишини амалга оширмоқ, шундай шароитдан фойдаланмоқ. Кейин лойқа сувда балиқ тутиб, ўзига катта ҳиссани қўпоради. Ойбек, Танланган асарлар.

ЛОЙҚАЛАНМОҚ айн. лойқамоқ. У [Оқсой] гоҳ лойқаланади, гоҳ тинийди. С. Анорбоев, Оқсой.

ЛОЙҚАЛАТМОҚ айн. лойқатмоқ. Чуқур сувни лойқалатиб бўлмас. Мақол. ■ Шунинг учун ҳам шоликорлар сувни лойқалатиб, шолিপоядан чиқмай юришаверади. С. Аҳмад, Уфқ.

ЛОЙҚАМОҚ Чўкинди моддалар арлашиб, лойқа ҳолга келмоқ, ифлосланмоқ (сув, умуман суюқлик ҳақида). Сув лойқаб кетди.

ЛОЙҚАТМОҚ 1 Суюқликни лойқа ҳолга келтирмоқ, чўкиндиларини қўзғаб, аралаштирмоқ, лойламоқ. Сувни лойқатмоқ.

2 кўчма Лойқасини чиқармоқ, пачава, расво қилмоқ, бузмоқ. Энди унинг осуда турмушини ҳеч ким лойқата олмайди. С. Анорбоев, Оқсой.

ЛОК [ф. ЛУ < ҳинд. локҳ – қизил смола (қатрон)] махс. Смолани спиртда эритиб ҳосил қилинадиган, буюмларни ялтиратиш, пардозлаш учун ишлатиладиган суюқлик. Қора лок. Лок суртмоқ. Лок бериб пардозламоқ. ■ [Унсин] Ичкари уйда ўтириб, маҳсиларга.. лок суркайди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЛОКАЛ [лот. localis – муайян жойга хос, маҳаллий] Маҳаллий, муайян жойга хос ёки унинг чегарасидан чиқмайдиган. Локал урушлар.

ЛОКАЛИЗАЦИЯ [лот. localis – маҳаллий, бирор жойга хос < locus – жой, ўрин] Бирор нарсани аниқ бир жой, ўринга дахлдор қилиш; бирон-бир воқеа ёки жараённинг ҳаракатини, тарқалиб кетишини чегаралаш, тўхтатиш.

ЛОКАТОР [лот. locare – жойлаштирмоқ] Турли объектларнинг (самолёт, кема ва б.

нинг) фазода жойлашган ўрнини радиолокация, оптик (жумладан, лазер) ёки товуш локация методлари ёрдамида аниқловчи қурилма.

ЛОКАЦИЯ [лот. locatio – жойлаштириш] Объект ўрнини, жойини у чиқараётган, акс эттираётган сигнал, белги (одатда товуш ёки электромагнит тўлқинлар)га қараб аниқлаш.

ЛОКАУТ [ингл. lock-out – эшикни ёпмоқ] *сиёс.* Корхонани ёпиб қўйиш ва ишчиларни ёппасига ишдан бўшатиш – ишчиларни ўз талабларидан воз кечишга мажбур қилиш ва шу йўл билан иш ташлашнинг олдини олиш ёки бостириш усулларида бири.

ЛОКИН [а. لَكْن – аммо, бироқ] с. т. Лекин.

ЛОКЛАМОҚ *махс.* Нарсанинг юзига лок суртмоқ, лок бермоқ. *Маҳсини (туфлини) локламоқ.*

ЛОКОМОТИВ [фр. locomotive < лот. loco moveo – ўрнидан силжитаман] Темир йўлда ўзига тиркалган вагонларни тартиб борадиган паровоз, электровоз, тепловоз ва ш. к. ларнинг умумий номи. *Илгари жорий ремонт ишларини бажариш учун манёвр локомотивлари Туркменистондаги Қозонжиқ станциясига юборилар эди.* Газетадан.

ЛОЛ [а. لول – соқов, сўзлай олмайдиган] Изза бўлиб, хижолатда қолиб, қаттиқ ҳаяжон ва ҳайратдан ёки мағлубиятдан гапиролмай қолган, тили тутилган, мулзам; соқов. *Сарбасар ҳасратларинг шарҳ эткали лолдур тилим.* Хислат. *Зайнаб тамом, тамом лол эди.* Сўз қотишга у беҳол эди. Ҳ. Олимжон. *Бир гўзалким, хуснидан эл лол эмиш, ҳайрон эмиш.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

Лол бўлмоқ (ёки қолмоқ) 1) тили тутилиб, гапиролмай қолмоқ. *Тили лол булди-ю, қолди сўздан.* М. Алавия. *Лол бўлиб қолган Машарип аканинг лаблари оппоқ оқариб, саратонда титрай бошлади.* Мирмуҳсин, Қизил дурралар; 2) бирор нарса айтолмай, таажжуб, ҳайрон ҳолда қолмоқ. *..бу асар шу қадар содда, ўнғай, тушунарлики, муаллифнинг мушоҳадаси ва истеъдоди олдида лол қолсан киши.* Р. Раҳмон, Халқ профессорси. **Лол қилмоқ (ёки этмоқ, айламоқ)** Гапиролмайдиган қилиб қўймоқ; ҳайрон қолдирмоқ, ақл-хушни олиб қўймоқ. *Бунёд уйғонди дарҳол, Уни лол этди бу ҳол.* Ҳ. Олимжон.

ЛОЛА [ф. لاله 1 *бот.* Лолалошлар оиласига мансуб, йирик, чиройли гулли кўп йил-

лик ўсимлик; манзарали экма гул ва унинг қизил, сариқ ёки тарғил гули. *Лола сайли.* ■ *Тогда очилиб лола, ер сабза баҳор ўлса.* Фурқат. *Гуллар орасида лолалар қадди-қоматини кўз-кўз қилиб тебранади.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Лола тердик даста-даста, кеч билан қайтдик шаҳар-Йўлда бир-бир тарқатиб Эркин муҳаббат хайлига.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

Лола сайли Ўзбек халқининг қадимги удумларидан бири: қир ва адирларда лола очилган чоғда ўтказиладиган сайил, саёҳат. *Таклиф этдим тонг билан дилдорни лола сайлига, Бошим осмонларга етди, ёр деганда «майлига».* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

2 кўчма поэт. Лола рангли, қизил, қирмизи. *Очилмоқ истаркан лола дудоқлар, Жавдираб кўзларинг нечун ўйноқлар.* Уйғун. *Лола янглиғ оразингни мен кўриб тасвирда, Мубтало бўлмоқлиғим ёзмиш экан тақдирда.* Ҳамза.

3 Лола (хотин-қизлар исми).

ЛОЛАГУЛ [ф. لاله گل] *айн.* лола 1.

ЛОЛАГУН [ф. لاله گون] – лола каби қипқизил] *поэт. айн.* лоларанг. *Шеър у соз завқидан чехрам лологун.* Ҳ. Фулом.

ЛОЛАЗОР [ф. لاله زار] – лола экилган, ўсиб ётган ўтлоқ] Лоласи кўп, лола очилиб ётган жой. *Эй тан, бас айла ғамни, қиш ўтса, баҳор ўлур, Саҳро юзи бинафша билан лолозор ўлур.* Оразий. *Уфқдаги шафақ мана шу лолозорнинг осмон кўзгусидаги аксими ё ер кўзгусидаги бу қирмизи ранг ботаётган қуёш шафағининг аксими?* К. Яшин, Ҳамза.

ЛОЛАРАНГ [ф. لاله رنگ] Лола рангидаги, қизил, қирмизи. *Ҳўжабеков пиёлага лоларанг вино қуйиб, жувонга тутди.* С. Анорбоев, Оқсой. [Бектемир] *Соф, лоларанг ёлқинга термилиб.. узоқ уйлади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ЛОЛАҚИЗҒАЛДОҚ Кўкнордошлар оиласига мансуб, баҳорда очиладиган, лоласимон гулли бир йиллик ёввойи ўт ва унинг гули. *Мол боқиб юрган болалар ондасонда кўринган лолоқизғалдоқ ва чучмомазларни ўзлариники қилишга талашиб юрардилар.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЛОМ 1 [а. لام] Араб алифбосидаги л – “л” ҳарфининг номи. *..Нур ғалтак билан Салим вавақ “лом”ни ёзиб, “бе”ни ўқибди.* З. Саид, Ноумид шайтон.

Лом демаслик Ҳеч нарса демаслик; индамаслик. *Ишнинг энгил кўчишига севинган*

она Отабекнинг бу шартига лом демасдан кўнди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. . . қўриқлар Қизилқумга чегара, қумдан келаётган гармсел экинларни кўйдириб юбориши, бутун меҳнат беҳуда кетиши тўғрисида нега лом демайдилар. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Лом дея олмай қолмоқ Жавоб қайтара олмай, гапиролмай, индамай қолмоқ. [Ҳасаналининг] Бу охириги жумласи Ҳомидни ерга қаратиб, лом дея олмай қолди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЛОМ II [р. лом — синдириб, ушатиб олинган (парча)] Бир ёки ҳар иккала учи ҳам ўткир бўлган узун, ингичкароқ металл асбоб; мисранг. *Лом билан ер ўймоқ.* ■ *Ҳар бири девсифат, бақувват йигитлар эди. Қўлларида гурзи, чўқмор, чўкич, лом, темир пона.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЛОМАКОН [а. *لامكان* — маконсиз, жойсиз; ҳар ерда ҳозир (Аллоҳнинг сифатларидан бири)] Макони, турадиган муқим жойи йўқ. [Хатингда] *Қаерда туришинг кўрсатилмаган ёки ломаконмисан?* “Муштум”. Шунда *замин деди — мен ўзим осмон, Макон нидо қилди — менман ломакон.* Э. Воҳидов.

ЛОМБАРД [нем. *Lombard* < *maison de lombard* — судхўрнинг уйи < *итал.* *lombardo* — судхўр, банкир < *Lombardia* — Шимолий Италиядаги тарихий вилоят номи: ўрта асрларда ушбу вилоятдан кўплаб судхўр ва банкирлар чиққан] Ҳаракатдаги, кўчма молмулк ва буюмларни гаровга олиб, вақтинча фойдаланиш учун пул (қарз) бериб турувчи кредит муассасаси; гаровхона.

ЛОМ-МИМ [а. *لام-ميم* — арабча *ل* (л) ва *م* (м) ҳарфларининг номи]: *лом-мим демаслик.* айн. *лом демаслик қ. лом.* *Жаноб тугилиб, лом-мим деёлмай қолди.* Мирмуҳсин, Нуқра. *Мударрис домла ҳам менинг кетишимга лом-мим демай рози бўлибдилар.* М. Муҳаммадзонов, Турмуш уринишлари. *Кундошларимнинг жабр-зулмига чидамидим. Эрим уч талоқ кўйганда ҳам, оғиз очиб, лом-мим демадим.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЛОП тақл. с. Бирдан, бир онда бўладиган ҳаракатни билдиради (олов, аланга ҳақида).

Лоп этиб 1) бирдан кўтарилиб (олов, аланга ҳақида). *Кейинги тортишида сархонадан лоп этиб аланга кўтарилди.* Ҳ. Фулом, Машғал; 2) бирдан, кўққисдан. *Хотинларнинг сўхбати роса авжига чиққанида, лоп этиб Пирназар полвон келиб қолди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

ЛОПИЛЛАМОҚ I Ён-верига чайқалмоқ; баланд-пастга чайқалмоқ; лапангламоқ. *Кўчадан биров лопиллаб ўтиб кетди. Кўприк лопиллаб турибди.* ■ *Ойшабону юзини рўмол билан ёпиб, лопиллаб кириб келди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Хона гўё қайиқдай дам у ёққа, дам бу ёққа қийшайиб, лопиллагандай бўларди.* Мирмуҳсин.

2 Лоп-лоп қилмоқ (аланга ҳақида). *Ерга тушган чироқ бир-икки лопиллади-ю, аввал кўк, кейин қизғиш аланга кўтарилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 шв. Лоф қилмоқ, ваҳима қилмоқ. -*Лопиллама!* — уни босиб кўйди Шерали. С. Кароматов, Олтин қум.

ЛОП-ЛОЙИҚ Жуда мос, лойиқ, қуйиб кўйгандек, худди буюрилгандек лойиқ. *Этик оёғимга лоп-лойиқ экан.*

ЛОППА-ЛОЙИҚ айн. лоп-лойиқ.

ЛОРД [ингл. *lord*] 1 Англияда: юқори табақа дворянларнинг наслдан-наслга ўтиб бораверадиган унвони ва шундай унвон эгаси.

2 Буюк Британияда: баъзи бир олий мансаб эгаларига бериладиган унвон.

ЛОРСИЛДОҚ I Кўпчиб пишган, иссиқ ва юмшоқ. *Лорсилдоқ нон.*

2 Лорсиллаб турадиган, диркиллама (эт, бадан ҳақида). *Хаёлим парвозини овутирган не бўлди? Тўқима комбинатнинг лорсилдоқ жувоқлари.* Миртемир.

ЛОРСИЛЛАМОҚ I Лорс-лорс қилмоқ, таранглашиб диркиллаб турмоқ. *Лаъли чақалоқни қўлига олиб, бағрига босди-да, лорсиллаб турган оппоқ сийнани тутди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Кўча-кўй гулрухсор толма қизлар, лорсиллаган келбатли аёллар билан тўлади.* С. Сиёев, Куёв салом. *Чол чакка томирларининг гурс-гурс лорсиллашига қулоқ солганча, хомуш ўтириб қолди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

2 Тўлишиб қизармоқ. *Ойсулув ўзи ёнган нонлардай лорсиллаб, қаллиғига қаради.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЛОРС-ЛОРС тақл. с. Силкиниб, диркиллаб турувчи ҳаракат, ҳолатни билдиради. *Бадани лорс-лорс қилади.*

ЛОС [ф. *лас* — хом ипак чиқиндиси] 1 Пилла тортганда чиқадиган калта-култа ипак толалари, чиқинди ипак. *Бригада бошлиғи найчани лослардан тозалади, сўнгра жойига кўйди. Машина аввалгидек гуруллаб, ишга тушиб кетди.* М. Бобошев, Фабрика ифтихори.

2 Шундай чиқиндидан сиёҳдон ичига (тагига) солиб қўйиладиган нарса. *Сўнгра тоқчадан лос солинган довот, қамиш [қалам] ва қоғоз олиб, хонтахта устига қўйди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЛОСОСЬ [р. < қад. нем. lahs] Гўшти юмшоқ пуштиранг йирик балиқ.

ЛОСЬОН [фр. lotion < лот. lotio — ювиш, ювиниш] Терини парваришлаш учун ишлатиладиган, мураккаб таркибли косметик гигиеник восита, хушбўй суюқлик.

ЛОТ I [а. لات] дин. Арабларнинг исломдан илгариги топинган санам — маъбудаларидан бири; бут (яна қ. **манот** II). *Э бола, Қорахон пошшонинг динига кирсанг, лотга иқрор бўлсанг.. Зулхуморни сенга берамиз.* «Равшан».

ЛОТ II [нем. Lot — кўрғошин, кўрғошиндай оғир юк ёки голл. load] Кемадан туриб, сувнинг чуқурлигини ўлчайдиган асбоб (дастаки, механик, гидроакустик турлари фарқланади).

ЛОТЕРЕЯ [фр. loterie < lot — қуръа] I Махсус билетлар (лотерея билетлари) сотиш орқали аҳоли маблағларини ихтиёрий равишда йиғиш, тўплаш шакли (Йиғилган маблағнинг маълум қисми пулли ёки буюм-ли югуқ сифатида ўйинга киритилади). *Лотерея ўйнамоқ. Пул-буюм лотереяси.*

2 Шу ўйин учун чиқарилган билетнинг ўзи. *Лотерея сотиб олмоқ.*

ЛОТИН [лот. Lotīnae — Марказий Италиядаги тарихий Лаций вилоятида яшаган қадимги италий қабилаларининг номи] Римга, қадимги римликларга оид; лотин тили ёки ёзуви билан боғлиқ. *Лотин тили. Лотин ёзуви. Лотин маданияти.*

Лотин Америкаси Ўрта ва Жанубий Американинг умумий номи бўлиб, халқлари асосан (лотин тилидан келиб чиққан) испан ёки португал тилларида сўзлашади.

ЛОТИНЛАШТИРМОҚ I Лотин тили ва лотин маданиятини ўрнатмоқ, жорий қилмоқ.

2 Алифбони лотин графикаси асосида қайтадан тузмоқ.

ЛОТИНЧА I Қадимги Рим тарихи ва маданиятига оид.

2 Лотин тилига, қадимги римликлар тилига оид. [Тоқижон Бақоев:] *Практикум, минимум, максимум — булар ҳаммаси лотинча ёки лотинчага яқин сўзлар. Мен шахсан шундай деб биламан.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

3 Лотин графикаси асосида ишланган, лотинлаштирилган (ёзув ҳақида). *Лотинча алифбо. Лотинча ёзув.*

ЛОТ-МАНОТ [а. لات-مناات] дин. Лот ва Манот; қ. **лот**, **манот**.

ЛОТО [фр. loto < итал. lotto — қуръа, чек] Махсус қартага қараб, эълон қилинган рақам ёки расмларнинг юзини соққа (фишка)лар билан беркитишдан иборат эрмак ўйин ва шу ўйинда ишлатиладиган қарталар ва номерланган соққалар. *Лото ўйини. Лото ўйнамоқ.*

ЛОТОК I [р. лот. — тарнов, ясси тоғора < қад. нем. latta — тахта] Кўчада чакана савдо қилиш учун мўлжалланган очиқ пештахта, кўчма дўконча.

ЛОТОК II Цемент ва б. нарса қоришмасидан ишланган ва бир-бирига улаб ишлатиладиган бетон тарнов; сув йўли; ариқ. *Аллақердан тортиб келинган бетон лоток-ариқ баракдан икки юз қадамча нарида тугаб, ҳали уланмаган бир нечта лоток ерда ётибди.* Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари. *Бизлар пахтада ишлаймиз-у, лотоклар биқинидаги ерларга қовун-тарвуз экиб, шундан оламиз ризқимизни.* С. Нуров, Нарвон.

ЛОТОКЧИ Лотокда ишловчи. қ. **лоток I**.
ЛОУРЕНСИЙ [лот. Lowrencium — америкалик физик Э. Лоуренс номидан] Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб радиоактив кимёвий элемент.

ЛОФ [ф. لاف — қуруқ (пуч) гап, сафсата; мақтанчоқлик] I Фольклордаги ҳажвий-юмористик жанрлардан бири: ҳаддан ташқари бўрттирилган, ҳақиқатга тўғри келмайдиган ёлғон гап; муболаға. *Абдували ўзи тўқиб чиқарган лофлариغا ҳаммадан кўп ўзи ишонарди.* Ф. Мусажонов, Лофчи. *Қиёсинг чин ва ё лофдир.* А. Орипов. *Бу лоф эмас, Мурод Холиқов яратгани аниқ.* «Муштум».

2 Ортиқ даражада, тўн кийдириб мақтаниш. *Ишни қилади асбоб, эгаси уради лоф.* Мақол. — *Журналистларни ўт юракли кишиларга қиёс қилишади.* Бу лоф эмас. Газетадан.

Лоф деса, олақопни олиб югуради Ортиқ даражада ҳовлиқадиган, лоф қиладиган кишига нисбатан қўланадиган ибора. **Лоф урмоқ** (ёки **қилмоқ**) I) ҳақиқатга тўғри келмайдиган гапларни айтмоқ, ортиқ даражада бўрттириб гапирмоқ; муболаға қилмоқ. *Араббой.. эпласа лоф уриб, бировни гангитар, бирор манфаат чиқадиған жойдан.. қолмас*

эди. П. Турсун, Ўқитувчи; 2) ортиқ кўпиртириб, бўрттириб мақтамоқ. *Душманнинг тўплари, аэропланлари, "ақлга сигмайдиган" бошқа хунарлари ҳақида лоф қилди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Йўлда чаён тошбақага лоф уриб Дедики: боқсам агар ўйлаб туриб, Менча сенга суйгули йўқ меҳрибон — Сен тану, гўё анга мен мисли жон! Ҳамза.*

ЛОФЧИ Лоф гапирувчи, лоф урувчи. *Саратон нафаси елади. Баъзи лофчилар — узунқулоқ сўз гадолари эса "дўзахнинг эшиги очилди", деб шивир-шивир қилишади.* Н. Ёқубов, Суф излаб.

ЛОФ-ҚОФ: лоф-қоф урмоқ Ортиқ лоф урмоқ; куруқ мақтанмоқ. [*Ғофир қози, шом, эликбошиларга:*] *Сизлар ишқ-муҳаббат деб лоф-қоф урасиз.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ЛОЦМАН [голл. loodsmān < lood — йўл + maп — одам] Маълум участка доирасида кема ва пароходларга йўл кўрсатувчи, уларни шу ердан олиб ўтувчи, сузиб ўтиладиган жойнинг шароитини яхши билувчи мутахассис.

ЛОЧИН I Йиртқич қушлар туркумининг чаққон ҳаракатли бир тури; овчилар уни қўлга ўргатиб, қуш овлайдилар. *Порш-лаб учади чўлнинг лочини.* «Ойсулув». *Мақони икки лочиннинг: Бири қоя, бири осмон. Қаноти икки шоирнинг: Бири ўлка, бири очун.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

2 кўчма Шу қушга нисбатли белгини билдиради; эгчил, чаққон; шижоатли. *Мамажон лочин йигит, Серҳаракат, бетиним. Қ. Муҳаммадий. Унинг орқасидан "лочинлари" ҳам от қўйишди.* К. Яшин, Ҳамза.

ЛОЧИРА Оширилмаган (хамиртурушсиз) хамирдан юпқа қилиб ёйиб, тандирда синггак қилиб пиширилган нон. *Тандирдан лочира сингари юпқа, лекин элакдай-элакдай катта нонларни узди-да, саватга солиб, айвонга келтирди.* Ҳ. Назир, Энг муҳими. *Гулсумбиби шўрва учун тандирда лочира ёпади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЛОШ [ф. لاش — ўлик тана, мурда] шв. Жонсиз гавда; мурда; ўлакса. *Қўлансойда қолди аждарҳо лоши.* «Нигор ва Замон». *Қарға, қузғун еяр гўшинг, Муродхон, сенга айтаман, Сасиб қолар сенинг лошинг. Қайтгин, одам-зод, ўласан!* «Муродхон». *Саёзгина чуқурликда бутун бошли сигир лоши чўзилиб ётарди.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ЛОЯМУТ [а. لایموت — ўлмас, ўлмайди-ган] эск. кт. Ўлмас, абдий яшайдиган. *Ҳақиқат лоямутдир.*

ЛОҚАЙД [а. لا قیّد — беғам, бепарво, бешташвиш] Аҳамият, эътибор бермай; беларволик билан, қизиқмай; бепарқ, бепарво, совуққон (одам). *Қизининг ички мақсадидан беҳабар она лоқайд жавоб беради.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кўнлинг сезган нарсага лоқайд қарама, ўғлим, тагига ет.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *У қабулхонада ўтирганларга лоқайд бир назар ташлади-да, тез юриб, коридорга чиқди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ЛОҚАЙДЛИК Лоқайд муносабат, ҳолат; бепарқлик. *Бола тарбиясига лоқайдлик — ўз келажагимизга лоқайдлик демакдир.* «Шарқ юлдузи». *Вужудимни галати, ифодасиз бир лоқайдлик, бепарқлик қамраб олгандай эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Аёлга қўл кўтарганларнинг таъзирини бериш ўрнига лоқайдлик билан томошабин бўлиб турганларга қандай баҳо бериш мумкин.* Газетадан.

ЛОҒАР [ф. لاغر — ориқ, озғин, қилтириқ; кучсиз] кт. Жуда ориқ, озиб-тўзиб кетган. *Ёпирилиб пашша, чивин, тирнади лоғар баданинг. Қимир этарга ҳолинг йўқ, елтиғич думинг, сигирим.* «Муштум».

ЛОҲАС [а. لا مّ — ҳарсилловчи, ҳал-лословчи, нафаси қайтувчи] Бир оз тоби айниган; бўшашган, ланж ҳолатли. *Лоҳас бўлмоқ. Лоҳас қилмоқ.* ■ *Назарнинг ранги униққан, кўзлари ҳорғин боқар, кўриниши чарчоқ, лоҳас эди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Бошлари зирқираб огрирди, кўнгли айниб, лоҳас бўларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Турсуной негадир ўзини лоҳас ҳис қила бошлади.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

Лоҳас тортмоқ Лоҳас ҳолга тушмоқ, лоҳас бўлмоқ; ланж, бўшашган ҳолатга тушмоқ. *Иссиқ ўттиздан ошган кунлари айниқса лоҳас тортиб, дим дарсхонада бўғилар.* эдик. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.

ЛОҲАСЛАНМОҚ Лоҳас тортмоқ, лоҳас бўлмоқ. *Қўлидаги янтоқни итқитиб, ўрнидан турди. Иссиқдан лоҳасланиб, каловлана бошлади.* С. Кароматов, Сўнги бархан.

ЛУБ [р. луб — шилинадиган нарса, пўстлоқ] Каноп, жут, зигирпоя каби тола берадиган ўсимликлар ва улар пўстлогининг (толасининг) умумий номи. *Жут толали ўсимлик бўлиб, республикамизнинг луб экинлари ичида биринчи ўринга чиқиб бормоқда.* «Фан ва турмуш». *Республикамизнинг луб экинлари экувчи хўжаликлари жут ва канопдан яхши ҳосил етиштирдилар.* Газетадан.

ЛУБКОР Луб экинлари экувчи, етиштирувчи. *Бригада лубкорлари каноп экишни ҳам биринчилардан бўлиб тугатишди.* Ҳ. Сулаймонов, Яшнаётган дала.

ЛУЗА [пол. luza < фр. blouse – аёллар кўйлагининг бир тури] Бильярд столининг бурчак ва қирғоғидаги олти тешикка осиб қўйиладиган ва шарлар уриб тушириладиган тўр халтачаларнинг ҳар бири. *Шарни лузага туширмақ.* ■ *Шақиллатиб у лузага туширялман, шақиллатиб бу лузага туширялман.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЛУЗУМ [а. لزوم – зарурат, эҳтиёж, муҳтожлик] эск. кт. Зарурат, ҳожат. *-Дарвозадан чиқиб савашмоқнинг лузуми йўқдир, – деди Темиртош.* М. Осим, Ўтрор. *Тўғриси, заҳаролуд мактубингизга одамларча тушуна олмадим ва тушунишга ҳам лузум кўрмадим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мингбоши қўлидаги чойни ҳеч бир лузумсиз айлантириб, совитмоқ билан овора эди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

ЛУЗУМСИЗ эск. кт. Лозим бўлмаган, зарурати йўқ; кераксиз. *Лузумсиз ҳаракат.*

ЛУНГИ [ф. لنگ – бел ва сонга ўралувчи мато парчаси] 1 Ҳаммомга кирганда, белдан пастни беркитиш учун боғланадиган мато. *Афанди бир кунни ҳаммомга тушган эди, ҳаммомчи уни назарга илмай, эски тос, йиртиқ лунги берди.* «Латифалар».

2 эск. Сартарошлиқда соч-соқол олдирувчи кишининг кўксига тутиладиган сочиқ. *Мўйсафид сартарош уни [Йўлчини].. курсига ўтқазиб, кирдан қатирмаланиб ятираган лунгини бўйнига илиб, бошини ишқалай бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 шв. Социқ, пиёла сочиқ. *Самоварда чойфурушнинг бир ўзи моғор лунгиси билан елпаниб ўтирар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Қоziқ лунги, қоziқлунги Ёш келинчакнинг уйини ясатишда қоziққа илиб қўйиладиган, кашта тикилган узун сочиқ.

ЛУНЖ [ф. لنج – юзнинг пастки қисми; оғиз, лаб] Оғиз даҳлизининг икки ён қисми ва унинг ташқи томони. *Болалар.. лунжларини шишириб, қамиш сурнай чалишар эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Хохлашиб турган болалар орқасида чап лунжи қизарган Раҳим пайдо бўлди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Феруз нонни олиб, каттагина тишлади-да, лунжини тўлдириб чайнай бошлади.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Ранги синиқиб, се-*

миз лунжлари халтадек осилиб қолди. Н. Аминов, Суварак.

Лунжи (ёки лаб-лунжи, қовоқ-лунжи) осилди Юздаги хафалик, норозилик каби ҳолатни ифодалайди. *-Ана йигит-у, ана гап-у, – деди қиз.* Райимнинг лунжи осилди, қовоқлари уйилди. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар. *Отамнинг қовоқ-лунжи осилди. Мен бўлсам, нима дейишимни билмай, ерга қараб ўтирдим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЛУНОХОД [р. луна – ой + ход(ить) – юрувчи: ойда юрувчи, ойкезар] Ойга қўндириб ҳаракатлантирилган ўзиюрар автоматик аппарат.

ЛУПА [фр. loupe < лот. lupa – тери остидаги катта шиш, ўсма] Кичкина нарсани 2 мартадан 40–50 мартагача катта қилиб кўрсатадиган қавариқ шиша, йиғувчи линза; заррабин. *Юзлари офтобда қорайган ўрта ёшлардаги киши олмадай тошни учириб олди-да, қўлида айлантириб, луна билан синчиклаб қаради.* М. Худойкулов, Оҳанрабо ахтариб.

ЛУТФ [а. لطف – мулоимлик, марҳамат; одоблилиқ, ёқимлилиқ] 1 Илтифот, марҳамат, олижаноблик. *Ағёрларга лутф ила эҳсон қачонгача?* Муқимий. *Улар, гўё бу лутфу илтифотдан хижолат чеккандай, бир зум жим қолишди.* О. Ёқубов, Кўҳна дунё.

Лутф қилмоқ (ёки айламоқ). Илтифот (марҳамат) кўрсатмоқ. *Нигоҳинг ташлагил, лутф айлабон, эй шўҳи бепарво.* Увайсий. *..эшон меҳрибонлик билан лутф қилиб, мени ҳужрайи хосларига чақирдилар.* Ф. Фулом, Шум бола.

2 ад. Сўз ёки гапни бир неча маънода ишлатишга асосланган сўз ўйини; қочирим. *Ёшларнинг бу самимий, чиройли лутфлари Муқимийнинг завқини келтирди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

Лутф қилмоқ (ёки этмоқ, айламоқ) 1) умуман, айтмоқ, демоқ. *Буюк Алишер лутф этган мисол, Савод ўргатдингиз қанча ранж билан.* А. Орипов; 2) сўз ўйини, қочирим қилмоқ. *Мутриб лутф қилди: -Сиз Матюсуфнинг қулогини бурамайсизми, Рўзимбой! – Қулишдилар.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Онасининг лутф қилиб айтган сўзлари Бобурнинг ҳужрадан олган завқини яна бир бор оширди.* П. Қодиров, Юлдузли туңлар.

ЛУТФАН [а. لطفان – илтифот билан, лутф юзасидан] кт. Олижаноблик билан, марҳамат қилиб; хайрихоҳлик юзасидан. *Шу*

ишни лутфан сиз қилсангиз, бир муштинар онанинг ҳождати чиқар эди. А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш. Фахриддин ака "Лайломисан сан", "Ишқингни авайла" шеърларига лутфан Турсунной учун куй басталади. «Саодат».

ЛУТФКОРЛИК Яхшилик ва марҳамат кўрсатиш; хушмуомалалик, олижаноблик. Подшо уни [Навойийни] лутфкорлик билан қабул қилди. Ойбек, Навоий.

ЛУТФКОРОНА Лутфкорлик билан, марҳамат этиб; хушмуомалалик билан; лутфан. Бу лутфкорона кулиб, ҳаётга қақриб турган қиз хаёлгина бўлиб қолди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ЛУХ бот. Қуға ўсимлиги ва унинг тўзроғи. Ийлаб тайёрлаган лойидан тош чиқмайди, лухни ҳам меъёрида қўшади. Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар.

ЛУЧЧАК 1: луччак шафтоли Туксиз, силлик шафтоли. Ойдинда чиройли йилтираган чиллаки луччак шафтолилар дув-дув тўкилди. Ойбек, О. в. шабадалар.

2 кўчма Кўкраги очик, чапани. Луччак аравакашлар ўзларига хос чапани сўзлар билан бир-бирларининг номини чалтиб, эркалаб қақришади. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ЛУҚМА I [a. لقمة — бир бурда, бўлак, ютум (овқат ҳақида)] **1** Озгина, бир ютум, бир ошам (оғиздаги) таом. Ўзининг жавоб бериши лозим бўлганлигини сезган Усмон полвон оғзидаги луқмани тез-тез ютиб олади. А. Қодирий, Обид кетмон. Ҳосил тагида лаззат, Ошнинг сўнги луқмаси.. Қ. Муҳаммадий.

2: бир луқма Умуман, озгина, оз миқдорда. Элмурод қаёққа қарамасин, овқатни кўрар, ҳиди димоғига урар, лекин улардан ўзига қачон бир луқма тегишини билмасди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Луқмайи ҳалол Меҳнат билан, пешона тери билан топилган пул, нарса, овқат. Меҳнаткаш халқ дунёда энг азиздир, Луқмайи ҳалол, пешона тер лазиздир. Ҳабибий. **Оғзидаги луқмани ютолмайди** Шудсиз, эпсиз, лапашанг. Гўрсўхта домла.. оғзидаги луқмани ҳам эплаб ютолмайди. А. Қодирий, Обид кетмон.

ЛУҚМА II [a. لقمة — тўсилган нарса, тўсиқ; беркитиш] Биров гапираётганда, унинг гапига жавоб, изоҳ, сўроқ тарихасида бошқа киши томонидан қўшиладиган гап, сўз. Абдураҳмонов луқмаларга эътибор берма-

ди.. «Ўзбекистон қўриқлари». Шундай қилиб, кулги, қийқириқ ва ҳар хил луқмалар остида беш киши саҳнага чиқди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.

Луқма ташламоқ (ёки солмоқ) Луқма тарзидаги сўз, гап айтмоқ; гап ташламоқ. — Сен гапирганда, Шербек жим ўтирган эди! — кимдир луқма ташлади. С. Анорбоев, Оқсой. Ўрмонжон луқма солди: — Нима жиҳатдан ярамайди, илми етмайdimи? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЛУҚМОН [a. لقمان — қадимги донишманд ва масалнависнинг номи] **1:** Луқмони ҳаким Шарқ халқлари орасида тенги йўқ ҳаким ва донолик тимсоли ҳисобланган афсонавий шахс. [Раҳима хола:] Менинг қўлим эмас, Луқмони ҳакимдан қолган малҳамки таъсир қилмагандан сўнг, табиблар нима қила олар эди. Мирмуҳсин, Чўри.

2 кўчма Жуда билимдон шахс (тиббиёт олимларига нисбатан қўлланади). Ҳатто касалликни даволашда яхши кайфиятнинг муҳим роль ўйнашини қадимги араб луқмонлари ҳам айтган эдилар. А. Зоҳидов, Узоқ умр сирлари.

3 Луқмон (эркаклар исми).

ЛУҒАВИЙ [a. لغوي — тилга, лексикага оид; тилшунос] **1** Луғатга, сўзга оид. Луғавий бирлик. Сўзнинг луғавий маъноси. ■ "Қалам" сўзининг луғавий маъноси "тарашланган, кесик" демакдир. «ЎТА».

2 Матндан четга чиқмай, сўзма-сўз. Луғавий таржима.

ЛУҒАТ [a. لغت — тил, шева; сўз, ибора] **1** Бирор тилдаги сўзларни маълум тартибда (одатда алифбо тартибида) жамлаб, изоҳлаб ёки бошқа тилга таржима қилиб берилган китоб. Изоҳли луғат. Ўзбекча-русча луғат. Имло луғати.

2 Сўз; тилдаги барча сўзлар мажмуи; сўз бойлиги. Шу гўзал, шу қутлуғ янги йил туни, Қалбим ҳаяжонга, севинчга тўлиб, Луғат бисотидан роса ахтардим, Бир оғиз ширин сўз айтмоқчи бўлиб. Уйғун.

ЛУҒАТЧИ Луғат тузиш иши билан шуғullanувчи шахс.

ЛУҒАТЧИЛИК I Луғат тузиш ва у билан боғлиқ ишлар.

2 айн. лексикография.

ЛУҒАТШУНОС [луғат + ф. شناس — ўрганувчи] Луғатларнинг, луғат тузиш ишининг назарий ва амалий жиҳатларини, уларни

такомиллаштириш йўлларини ўрганувчи шахс.

ЛЮИЗИТ [ингл. lewisite < америкалик кимёгар У. Льюис (Lewis) номидан] Таркибида хлор ва маргимуш бўлган рангсиз суyoқлик, кучли заҳарловчи модда.

ЛЮК [гол. luik] Бирор нарсанинг ичига кириш, тушиш ва ш.к. учун хизмат қиладиган, қопқоқ билан беркитиладиган тўйнуқ, тешик. *Тепадаги люкдан пахта бамисоли лайлак қордай тушиб турса ҳам, одамлар ишни тўхтатиб.. беҳол ётган бир ишчининг тепасида нима қилишларини билмай туришарди.* К. Яшин, Ҳамза. *Немис танки остида граната портлади. Бир неча секунддан кейин люк очилиб, қоп-қора тутун бурқсиди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ЛЮКС I [фр. luxe – ҳашам, зеб-зийнат; улуғворлик] Бошқаларидан фарқли ўлароқ, юқори сифатли буюм, қимматбаҳо нарсалар билан безатилган магазин, меҳмонхона номери, поезд, пароход купеси ва ш. к. ни ифодаловчи сўз. *Оқсоқол, бу ётоқхона эмас, бамисоли люкс меҳмонхона..* Газетадан. *Ҳоҳласангиз, люкс хонада ётишингиз мумкин.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар. *Жигулининг люксидан бошқа ҳамма машина ҳайдовчини хоритади.* С. Нуров, Нарвон.

ЛЮКС II [лот. lux – ёруғлик] Халқаро бирликлар тизимида ёритилганлик ўлчов бирлиги.

ЛЮКСМЕТР [лот. lux – ёруғлик + юн. metreo – ўлчайман] Фотометрларнинг бир тури; ёритилганликни бевосита люксларда ўлчайдиган асбоб.

ЛЮМБАГО [лот. lumbus – бел] тиб. Бел оғриғи, беланги.

ЛЮМЕН [лот. lumen – ёруғлик] Халқаро бирликлар тизимида ёруғлик оқими бирлиги.

ЛЮМИНЕСЦЕНЦИЯ [лот. lumen, luminis – нур, ёруғлик + escent – кучсиз, суёт ҳаракатни, таъсирни ифодаловчи кўшимча] Муайян модданинг бирор ташқи энергия манбаи – ташқи нурланиш, электр разряди, кимёвий жараёнлар ва ш. к. кўзга-тиши натижасида нурланиши, нур сочиши ва бу ҳолатнинг модда қизишига сабаб бўлмаслиги.

ЛЮМПЕН-ПРОЛЕТАРИАТ [нем. Lumpen – жулдур кийим, увода + пролетариат] тар. Капиталистик жамиятда ўз син-

фий қиёфасини йўқотган, разиллашган ялангоёқлар, саёқлар, қашшоқлар.

ЛЮСТРА [фр. lustre – ялтираш, ярқираш; ялтироқлик] Бир неча шамдонли ёки лампа (лампочка)ли осма чироқ, чилчироқ. *У уйқу босганини яширишга тиришиб, гоҳ шипдаги люстрага, гоҳ янги олинган хоразм гиламига.. қараб кўярди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЛЮТЕЦИЙ [лот. Lutecium < Lutecia – Парижнинг лотинча номи] Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб кимёвий элемент; кумушсимон оқ юмшоқ металл.

ЛЯ [лот. la] Мусиқа гаммасининг олтинчи товуши ва унинг нота белгиси.

ЛЯПИС [лот. lapis infernalis – дўзах тоши] ким. Кумуш нитрат, оқ кристалл модда (тиббиётда яллиғланишга қарши, баданнинг бирор касалланган жойини куйдириш учун ишлатилади). *Сўгални ляпис билан куйдирмоқ.*

ЛЎК [ф. لوك – калта юнгли, юк ташувчи туя] Боши кичикроқ, бўйни узун, бир ўрқачли катта туя, етакчи туя. *Қаторига тиркалган лўк билан норча, Устига юкланган қирмизи парча.* «Алпомиш».

ЛЎКИДОН [ф. لوکيدان – ёғоч қулф] I эск. Эшикни беркитиш, қулфлаш учун ишлатиладиган жуда содда ёғоч қулф, мослама. *Кишан қулф синдирилиб, занбил эшик ҳам очилди, ҳужрадаги лўкидоннинг “тили”га тушунадиган ўғри бўлса, уни ҳам очди дейлик.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Жувозкаш лўкидонни суриб, эшикни очди, пиликли мойчироқни ёқди.* Қ. Мирзо, Олам гўзал.

2 *кўчма с.т.* Кетида эргашиб, осилиб юрадиган шахс. *Эҳ, қачонгача шофёрнинг лўкидони бўлиб юраман. “Правам” бўлса бор.* И. Раҳим, Шонли авлод.

ЛЎКИЛЛАМОК I Қадамларини катта-катта ташлаб, лопиллаб юрмоқ, лўк-лўк қилмоқ (асосан, от, туя кабилар ҳақида). *Болалар кўча чангитиб, лўкиллаб юраётган от ортидан пиёда боришарди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Саман лўкиллаб бориб, қадами ни секинлатди.* М. Мансуров, Ёмби.

2 Кишининг шу каби юришини билдиради, юришини шунга қиёсан ифодалайди. *Худди яшил кўрпа устида юргандек лўкиллаб қадам ташлайсиз.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

3 *кўча* Овора, сарсон бўлмоқ; беҳудлага бориб келмоқ. *Куйсанг-чи хархашангни. Шу вақтда лўкиллашга кимнинг ҳафсаласи бор?* О. Ёқубов, Оқ йўл. *Кунда бир, нари борса, икки марта келади. Районга борадиган бечоралар сенга ўхшаб, пиёда лўкиллаб юради.* М. Ҳазраткулов, Журъат.

ЛЎККИ [ф. لوكك — лўкиллаб юриш] Лўкиллаб юрадиган (от, туя, эшак ҳақида). *Эшак бозоридан олган куррам.. арвоҳ урган даванг, лўкки чиқиб қолди.* «Муштум».

ЛЎК-ЛЎК: лўк-лўк қилмоқ Лўкиллаб юрмоқ.

ЛЎКЧА Ёш туя. *Муна тоғда бўктарилган қормисан, Қаторга тиркалган лўкча нормисан.* «Алпомиш».

ЛЎЛА [ф. لوله — қувур, труба]: лўла болиш Ёўла шаклидаги ёстиқ. *Қарасам, лўла болишдек баҳайбат бир махлуқ.. хунук тумшугини нам тупроққа тираб, ҳансираб ётибди.* Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли. *Пайғомов лўла болишга ёнбошлаб, Нусратбекка ҳам ёстиқлардан суриб қўйди.* С. Нуров, Нарвон.

ЛЎЛИ [ф. لولى — жўги; ашула айтиб рақсга тушувчи] **1** Асли ватани Ҳиндистон бўлиб, турли даврларда у ердан тарқалиб, дунёнинг кўп жойларида тўдалашиб, кўчманчи ва ярим кўчманчи ҳаёт кечирувчи, баъзи жойларда турғун яшайдиган бўлиб қолган халқнинг номи.

2 *кўча с.т.* Уришқоқ, жанжалкаш, шаллақи (кўпинча аёлларга нисбатан ишлатилади).

Лўлининг эшагини суғор, пулини ол Пул, фойда чиқадиган ишни қилавер, мазмунидаги ибора. *..биринчидан, пулнинг қадрини бил, лўлининг эшагини суғор, пулини ол.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЛЎЛИВАШ [ф. لولى ووش — лўлига ўхшаш, лўлисифат; шўху бетакаллуф] *поэт.* Кишини сеҳрлаб, ўзига мафтун қилувчи, шўх ва гўзал (севгили маҳбуба ҳақида). *Лўливаш ул дилрабонинг ошиқи зори бўлиб, Телба мажнундек юруб, вайронадур маконимиз.* Сайёдий, Тоҳир ва Зухра.

ЛЎЛИЛАР Асли Ҳиндистондан тарқалган ва дунёнинг кўп жойларида (Осиё, Африка ва Европада) тўдалашиб, кўчманчи ва ярим кўчманчи ҳаёт кечирувчи халқ.

ЛЎЛИЛИК Лўлига хос қилиқ, хатти-ҳаракат; уришқоқлик, жанжалкашлик. *Лўлилик қилмоқ.* ■ *Арзанда қиз мактабга борди.*

Мактабда ҳам у лўлилиги, уришқоқлиги, бебошлиги билан ном чиқарди. Ҳ. Зиёхонова, Биринчи мактуб. *Комила лўлилик қилиб, бировга гап бермай бидирлар, Қўзибой эса тўнғиллар эди.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

ЛЎМБИЛЛАБ Енгил, ёқимли ҳаракатланиб (тўладан келган шахсга нисбатан қўлланади). *—Боравер, — дея Зулфия лўмбиллаб, ошхона томонга кетди.* Н. Қиличев, Ёронгул.

ЛЎМБИЛЛАГАН Лўппи, тўладан келган (шахс ёки унинг бирор аъзосига нисбатан қўлланади). *..басавлат киши оппоқ пўстинча кийган.. б ёшлар чамасидаги лўмбиллаган ўғилчасини етаклаб чиқди.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема. *—Бу гапинг маъқул, — деди Фармон кал Парфи сўтакнинг лўмбиллаган юзларига жилмайиб қараб..* Мирмуҳсин, Меъмор.

ЛЎМБОЗ **1** Том ёки паҳсага босиш учун юмалоқланган бир бўлак лой, умуман, томга босиш учун тайёрланган лой. *Лўмбоз қилмоқ. Томга лўмбоз босмоқ.* ■ *Тепасига тўсин териб, шох-шабба бостириб, лўмбоз қўйишга тайёрлади.* С. Аҳмад, Уфқ.

ЛЎМБОЗДАЙ, *-дек с. т.* Бесўнақай, катта, қўпол. *Шалоқ дарвозага лўмбоздай қулф осиглиқ эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Ким биринчи ўғил кўргани, кимнингдир кўйлагига сиймай, лўмбоздай тўлишганигача гапира бошлади.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ЛЎНДА [ф. لنده — жавраш, вайсаш, мингирлаш] Қисқа, ихчам ва аниқ (гап-сўз, фикр-мулоҳаза ҳақида). *Халқ ибораси лўнда бўлади.* Ю. Шомансур, Қора марварид. *—Лўнда қилиб айтганда, менга ҳам, сизга ҳам ўқиш, ўрганиш зарур, — деди Комила.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Мавлон ака гапнинг лўндасини айтди-қўйди: —Бойнинг шолени қаерга яширганини Қобил билади.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ЛЎП: лўп этиб: Бирдан, қўққисдан. *Биз уларни келтириб, суриштириб кўрамиз, ордан ўғри лўп этиб чиқиб қолади.* С. Айний, Жаллодлар.

ЛЎППАК *айн. лўппи 2.* *Ғўза жуда бўлиқ эди, қирққа яқин чаноқдаги пахта лўппак бўлиб турипти.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

ЛЎППИ **1** Дўмбоқ, дўндиқ, семиз. *Лўппигина бола.* ■ *Юзи ширмой нондек лўппи, гавдаси юм-юмалоқ, кўкракдор ёш аёл [Мастура] том лабига келиб.. чўққайди.* Ойбек О. в. шабадалар. *Кўм-кўк кўзли латта*

қўғирчоқнинг лўппи юзи олмадек қип-қизил эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Тўлиб чиққан, очилган (пахта ҳақида). ..Худди ўзининг юзидай чиройли, лўппи пахта-талар. «Ёшлик».

ЛЎПЧИК 1 Учига пахта ўралган чўп (сиқилган ўсма, йод каби суюқ нарсага тегишиб, бирор нарсага суртиш учун ишлатилади). *Лўпчик билан ўсма қўймоқ.*

2 Пахта ёки латтани юмалоқлаб, чўпга суқиб ёки симга боғлаб, керосин, қорамой шимдириб, машғала сифатида ишлатиладиган нарса. *Бир бола лўпчикка ер мойи сепиб турди. Т. Мурод, От кишнаган оқшом. Ерга суқилдик, одам бўйи темир учиде лўпчик ловлов ёниб туради. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.*

ЛЎТТИБОЗ |а. لوطى – Куръонда зикр этилган пайғамбар – Лут (لوط) га тегишли, алоқадор + ф. باز – ўйновчи: ахлоқсиз; шум, айёр] **1** эск. Қўғирчоқлар ўйнатиб, ўйин кўрсатувчи; фокусчи.

2 кўчма Фирибгар, ҳийлагар, алдоқчи, найрангбоз. *Шу мўъжас ҳаётимда кўрдим гоҳо лўттибоз, Кўрдим гоҳо шеърфуруш, гоҳо сур, мансабфуруш. А. Орипов.*

ЛЎТТИБОЗЛИК 1 Лўттибоз иши, ўйини (қ. лўттибоз 1). *От ўйин, лўттибозлик.. ва бошқа томошаларда ҳозир бўлдик.. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

2 Лўттибозга хос иш, хатти-ҳаракат (қ. лўттибоз 2). *Ҳалиги қавмдаги муаллифлар*

энди ошна-оғайнигарчилик, лўттибозлик, гуруҳбозлик.. йўлига ўтиб олдилар. Газетадан. Баъзилар унга қараб, ҳиҳилаб кулиб тарқалишди. Баъзилар бу лўттибозликдан ранжишди. Мирмуҳсин, Супургита сажда.

ЛЎЯ шв. Ловия.

ЛЎҚ: кўзини лўқ қилиб Кўзни узмай, индамай, без бўлиб. *Ҳалма кўзини лўқ қилиб, отга қарайди. Ойбек, Танланган асарлар. Умид кирганда ҳам, чиққанда ҳам кўзларини лўқ қилиб қараб турувчи бу хотинни авваллари хуш кўрмасди. Мирмуҳсин, Умид.*

ЛЎҚИЛЛАМОҚ Қаттиқ-қаттиқ урмоқ, тепмоқ; санчиб-санчиб оғримоқ, лўқ-лўқ қилмоқ (томирнинг уриши, қаттиқ оғриқ ҳақида). *Томирим лўқиллаяпти. Бошим лўқиллаб оғрияпти. ■ Қия ўтирган Ҳаётнинг чакка томирлари лўқиллар, беқасам камзулга тиқилиб турган бўлиқ кўкраги нафасига ҳамоҳанг бўлиб, гоҳ кўтарилар, гоҳ тушар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ЛЎҚ-ЛЎҚ Лўқиллаб (Қон томирининг қаттиқ уришини, оғриқ зарбини билдиради). *Зўр бериб малҳам сурганига ҳам қарамай, [жароҳат] хасмадек лўқ-лўқ алам берарди. Мирмуҳсин, Чўри.*

Лўқ-лўқ қилмоқ айн. лўқилламоқ. *Уч коса қимиздан сўнг Шербекка бутун бадани қизиб, чакка томирлари лўқ-лўқ қилаётгандай туюлди. С. Анорбоев, Оқсой.*

МА унд. с. Бирор нарсани узатиб, уни олишга ундашни билдиради. - *Ма, чой келтир, — деб Аваз унга чойнак тутқазди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

МАБЛАҒ [а. *مبلغ* — нақдина, тайёр пул; ўлчам; даража; чегара] Бирор нарса яратиш, қуриш, ўтказиш ва ш. к. учун сарфланадиган, ишлатиладиган маълум миқдордаги пул ва б. нарсалар. *Халил Жалиловнинг таклифлари давлат учун неча юз минглаб маблағни тежайди.* Туйғун. Дўстлик севинчлари. *Давлат фан равнақи учун ҳеч нарсани аямай маблағ ажратса-ю, уни кимлардир талон-торож қилса?* С. Кароматов, Олтин қум.

МАБОДО [ф. *مبادا* — худо сақласин; қанчалик ..масин] | *юкл.* Шарт эргаш гапли қўшма гапларда шарт гапга оид эҳтимоллик, аниқ эмаслик маъносини билдиради, қайд эгади; агарда, борди-ю. *Мабодо бир нима сўралса, қисқа жавоб қиларди.* Мирмуҳсин. Меъмор. *Мабодо қийналсанг, тўғри олдимга келавер.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Арман юртин кўролмасам мабодо, Бу дунёдан армон билан ўтардим.* Э. Воҳидов.

2 мод. с. Аниқ эмаслик, эҳтимоллик маъносини билдиради. *Мабодо келмайдими? ■ [Тожибой:] Хатни тушган жойига қолдириб келдимки, мабодо қўлга тушмасин деб.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Мабодо Тўямўйинга ишга кетаётганингиз йўқми?* С. Сиёев, Ёруғлик.

МАВЖ [а. *موج* — тўлқин] | Сув юзида шабададан ҳосил бўладиган жимир-жимир ҳаракат; жимирлаш. *Раёи дарёси узоқда, кўм-кўк мавж билан секин оқади.* Ойбек, Нур қилириб.

2 геогр. Океан ёки денгиз юзасининг тўлиқ шамолсизлик ҳолатидаги эркин тебранма ҳаракати.

3 Товланиш, жилва. *Арчаларнинг тоза, яшил мавжи нур билан ярқираб кетди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

4 махс. Ўймакорликда: нақш юзасига балиқ тангачалари кўринишида туширилган тўлқинсимон безак

5 кўчма кам қўлл. айн. тўлқин. *Ҳавода одамлар, қушлар ва машиналар садосидан бириккан қандайдир ёқимли бир мавж сузар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

Мавж урмоқ 1) мавж қилмоқ, жимирламоқ, мавжланмоқ. *Денгиз мавж урмоқда;* 2) тўлқинланмоқ, тебранмоқ. *Дарё томондан ғириллаб эсиб турган шабада йўл бўйидаги ўт-ўланларни эгар, тебратар, сарғайиб бораётган арпалар мавж урар эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари; 3) кўчма тўлқинланмоқ, гулу қилмоқ. *Шикоятли нидолар ёш йигит қалбида ёлқинли ва дардли туйғулар мавж урганидан хабар берар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МАВЖЛАНМОҚ | Мавж ҳосил бўлмоқ, жимирламоқ, аста тўлқинланмоқ. *Ҳовуз сув билан эмас, нур билан тўлган каби.. мавжланади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Товланмоқ, жилваланмоқ. *Шонага кирган ғўзалар қуёш нурида мавжланади.* ■ *Пешона ва чаккасида салқиган сочларининг жингалакларида шуғлалар мавжланиб ёнар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Акс этмоқ, барқ урмоқ. *Охуннинг шафқатига ҳамма чуқур сезги билан қаради, бу ҳис уларнинг кўзларида, юзла-*

рида равшан мавжланди. Ойбек, Танланган асарлар.

МАВЖУД [a. موجود — бор; нақд, бор бўлган] 1 Ихтиёрда ёки умуман воқеликда бор бўлган; бор. [Тўлаган:].. мавжуд бўлган имкониятлардан тўла фойдаланишга.. нима-лар тўсқинлик қилаётгани тўғрисида гапириб кетди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 кесим *взф.* Бор, муҳайё. *Ўқиш учун барча имкониятлар мавжуд.* ■ Доирачи, раққос ва созандалар ўртасида томошабин сезмайдиган назик алоқа или мавжуд. Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

МАВЖУДИЯТ *эск. кт.* 1 айн. мавжудот.

2 Борлик, мавжудлик. *Менга асрдош бўлган бир киши ўз мавжудиятидан.. инсон бўлганидан хафа.* Ф. Фулом, Афсона.

МАВЖУДЛИК Бор бўлишлик, мавжуд ҳолатдалик, мавжуд эканлик. [Мирзакаримбой] Гулнорни севган ва у билан тил бириктирган бир йигитнинг мавжудлигини ўша вақтларда билган бўлса ҳам, унинг хотиридан Йўлчи сира кечмаган эди. Ойбек, Танланган асарлар.

МАВЖУДОТ [a. موجودات — барча бор бўлган, аниқ нарсалар] *кт.* Олам, табиатда бор нарсалар мажмуи, дунёда мавжуд нарсалар, бутун борлик. *Мавжудотнинг яратилиши ҳақидаги афсоналар.* ■ *Мавжудотнинг жони — сув.* Х. Расул, Бахт нашъаси.

МАВЗЕ [a. موضع — жой, ўрин; вазият, мавқе] Шаҳар ва шаҳар атрофидаги аҳоли яшайдиган жойларнинг кичик ҳудуди, маҳалласи. *Тошкентнинг Аския мавзеи. Бешёғоч мавзеи.* ■ *Ракат мавзеида отамдан қолган жой бор эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

МАВЗОЛЕЙ [лот. mausoleum < юн. Mausoleion — милоддан аввалги 4-асрда Кичик Осиёда Кария шоҳи Мавсол учун қурилган машҳур мақбара] Қабр устига ишланган маҳобатли, улугвор ёдгорлик; мақбара.

МАВЗУ [a. موضوع — жойлаштирилган; тўқиб чиқарилган; тема, сюжет] Илмий талқиқот, бадиий асар, фикр-мулоҳаза юри-тиш, суҳбат, маъруза ва ш.к. учун танлаб олинган объект. *Илмий мақола мавзуи.* ■ *Турли мавзуларда.. дилкаш суҳбат қилишди.* Ойбек, Навоий. *Ибодов бу гапга ишонмади. Лекин мавзу қизиқтириб қўйган эди.* Ф. Муса-сажонов, Ҳиммат. *Самоварларда, гузарларда, тую томошаларда бўладиган аскиялар ҳамон «Фиёс ўғри» мавзудан четга чиқмасди.*

С. Аҳмад, Ҳукм. *У Элмурод бор жойда тек турулмас.. бирон илмий ёки диний мавзуда масала таллашиб ўтиришни яхши кўрар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МАВЗУН [a. موزون — яхши ўйланган; бараварлаштирилган; тузилиши келишган] *кт.* Келишган, ҳушбичим, ҳушқомат. *Қай куни учради бир шўҳи ситамгар мавзун.* Увайсий. *Карима отинга яқин келиб, чилвир сочлари билан тўлиб турган мавзун елкасини тугиб кўришди.* Ғайратий, Довдираш.

Қадди мавзун Қад-қомати келишган. *Саҳнада гул-гул ёниб, бир қадди мавзун ўйнади.* Ҳабибий.

МАВИЗ [ф. мавиз — қора майиз] *эск.* Майиз ва майиздан тайёрланган, кайф берувчи ичимлик; май. *Ул вақт биз, бошимизга хоҳ кулфат тушсин, хоҳ бахт қуши қўнсин, бирга бўлғаймиз, бир мавиз топсак, бўлиб егаймиз деб.. аҳд қилган эрдик.* М. Осим, Сеҳрли сўз. *Уй эгасининг айтганидек, мавиз жуда ҳам тиниқ, яхши кўк чой каби мусаффо эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАВЛОНО [a. مولانا — жаноб, ҳукмдор; ҳомий (мурожаатда: эй ҳукмдоримиз)] Мусулмон шарқида: олим ва фозил кишиларни, устозларни, юксак мартабали амалдорларни улуғлаб, уларнинг номларига қўшиб ишлатиладиган фахрий сўз. [Навоий:] *Келинг, пирим! Келинг, мавлоно Жомий.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *..мавлоно Бехзод чизган Алишер Навоий ва Ҳусайн Бойқаро тасвирлари расмий доираларда шухрат топган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

МАВЛУД [a. مولود — туғилган; туғилиш] 1 Туғилган кун ва шу муносабат билан бериладиган зиёфат. *Мавлуд тўйи.*

2 *дин.* Муҳаммад пайғамбарнинг туғилган куни ва унинг шарафига бериладиган зиёфат; пайғамбарнинг шундай зиёфатда ўқиладиган таржимаи ҳоли. *Эшон.. имомликдан ташқари.. мавлуд ўқир эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *эск. айн. таваллуд 1.*

4 Мавлуд (эркаклар исми).

МАВОЗА [a. معاوضه — ўрнини қоплаш; айирбошлаш] *эск.* Ўрнига ўрин олиш; айирбошлаш, алмаштириш.

Мавоза қилмоқ Айирбошламоқ.

МАВР [юн. mauros — қора] қ. **маврлар.**

МАВРАК *бот.* Лабгуддошлар оиласига мансуб, барглари узун, гуллари кўк, бинаф-

ша, кўп йиллик ўт ёки ярим бута (ҳалқ та- бобатида қувватлантирувчи, турли яллиғла- ниш, шамоллашларни даволовчи дори си- фатида қўлланади).

МАВРИГИ [< Марв шаҳри номининг метатезага учраган шаклидан: марвлик (эро- ний)] Бухоро мусиқа анъаналарига хос, тур- кум шаклида ижро этиладиган кўшиқ ва куйлардан иборат, авжи шўҳ рақс билан яқунланадиган фольклор жанри.

МАВРИД [a. مورد — манба, имконият; даромад] Бирор ишнинг амалга ошиши ёки оширилиши учун қулай вақт, пайт, фурсат. *Шу мавридда. Мавриди келганда. Мавриди билан.* ■ *Ҳозир томошанинг мавриди эмас эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Ўша қиз олдида ўзини ноқулай аҳволда сизди, мавридини то- ниб, узр сўрагиси келар эди. Ж. Абдуллахо- нов, Тўфон.*

МАВРЛАР Антик давр ва ўрта асрларда: Шимолий Африканинг Мисрдан ташқари қисмида яшаган туб аҳолисига, шунингдек, Испанияни забт этган арабларга европалик- лар томонидан берилган ном.

МАВСУМ [a. موسم — маълум вақт; се- зон; байрам] | Йилнинг маълум фасли ёки вақтида бўладиган ёки амалга оширилади- ган иш даври. *Пахта мавсуми. Йиғим-те- рим мавсуми. Қурт тутиш мавсуми.* ■ *Бог мавсуми тамом бўлиб, Шакархонлар ҳам шаҳар ҳовлиларига кўчиб келдилар. Ойдин, Ўзидан кўрсин. Катта футбол мавсумига республикамиз жамоалари ҳам ҳозирлик кўришди. Газетадан. Август ойи — ўзбек ди- ёрининг янада сўлим бир мавсуми. Н. Сафа- ров, Оловли излар.*

2 с.т. Фасл, йил фасли. *Куз мавсуми. Ёз мавсуми.*

МАВСУМИЙ [a. موسمى — маълум вақт- га, мавсумга оид] Маълум мавсумда бўла- диган, мавсумга оид. *Мавсумий иш. Мавсу- мий шамоллар.* ■ *Қишда бекор ётадиган ва ёзда фойдаланиладиган мавсумий хумдон нор- мал ишлатилмайди. Газетадан. Дала шийпон- лари ҳам, мавсумий яслилар ҳам хўжакўр- синга бор. А. Халилов, Пахтакорларга гамхўр бўлайлик.*

МАВСУМЛИ айн. мавсумий. *Йиғим-те- рим мавсумли иш, кечиксанг, ютқизасан. И. Раҳим, Ихлос.*

МАВҚЕ [a. موقع — ўрин, жой; вазият] Шаҳс, нарса, воқеа-ҳодиса ва ш. к. нинг тут-

ган муайян ўрни, даражаси, ҳолати; марта- ба. *Ҳозирги замон илмида муҳим мавқени эгал- лаган, ғоят жадал суратлар билан тараққий этаётган фанлардан бири кибернетикадир. «Фан ва турмуш». Табиат зап қизиқ нарса- да. Унда ҳамма нарса мавжуд, ҳамма нарса- нинг ўз ўрни, ўз мавқеи бор. Н. Фозилов, Дийдор. Мана шу оёғимда тик турибман, эл аро ўз ўрним, ўз мавқеим бор. Ж. Абдуллахо- нов, Хонадон.*

МАВҲУМ [a. موهوم — ҳаёлда гавдалан- ган, ҳаёлий; бесаранжом] | Ақл билан фикр- лаш орқали тасаввур этиладиган; абстракт. *Мавҳум тушунчалар. Мавҳум сонлар (мат).*

2 Аниқ эмас, мужмал. *Мавҳум жавоб.* ■ *Тарбиявий ишда қуруқ шиорбозлик ва мавҳум чақириқдан қочмоқ керак. Газетадан. Унда олдинга сурилган кўп масалалар мавҳум, муж- мал, ҳатто ноўрин жойлари ҳам бор. С. Каро- матов, Сўнгги бархан.*

МАВҲУМЛИК Мавҳум ҳолат, мавҳум нарсалардан иборат олам; мавҳум эканлик. *Масала мавҳумлигича қолди.* ■ *Теварак унинг бошида гужғон кўтарилган саркаш фикрлар сингари бешакл, аралаш-қуралаш, мавҳумликлар кўйнида сузарди. Ж. Абдулла- хонов, Хонадон. Нуқра ўзи истамагани ва сезмагани ҳолда.. чигаллик ва туманлик қоп- лаган мавҳумлик томон борарди. С. Карома- тов, Сўнгги бархан.*

МАВҲУМОТ [a. موهومات — «мавҳум» с. кўпл.] эск. кт. Мавҳум нарсалар, ҳаёлий ту- шунчалар. *Ҳаёл тизгини унга тутқич бермай, олис-олисларга, мавҳумотлар оламига етак- лар эди. С. Кароматов, Бир томчи қон. Эшик ёпилгач, яна қуйқалик, мавҳумот олами оғуши- га чўмаман. Ҳ. Шайхов, Туташ оламлар.*

МАГАЗИН [фр. magasin < a. مخزن — ом- бор; катта магазин] | Турли буюмлар сотила- диган чакана савдо дўкони ва унинг биноси. *Озиқ-овқат магазини. Саноат моллари мага- зини. Китоб магазини. Атторлик магазини.*

2 тех. Қурул, аппарат ва асбобларнинг бирор нарса жойлаштириб қўйиладиган қисми (коробка, трубка ва ш.к.). *Миштиқ магазини. Фотоаппарат магазини.* ■ *Яқинда ўнта патрон жойланадиган магазинли ярим автомат винтовкани ўргандилар. Шухрат, Шинелли йиллар.*

МАГАЗИНЛИ тех. Магазини бўлган, магазин билан таъминланган. *Магазинли ав- томат.*

МАГАЗИНЧИ 1 Магазин эгаси, магазини бўлган савдогар.

2 Магазинда ишловчи киши; соғувчи. *Магазинчидан эртагача ушлаб туришини штимос қилиб кетган.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

МАГАР [ф. *مگار* — аммо, лекин; шекилли] боғл. эск. кт. 1 Суроқ, таажжуб, тасдиқ билдиради. *Магар истиқбол шу экан, келин, биз ҳам кирайлик, қизнинг тилини, дилини, тилак-истакларини билайлик.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Фақат, ёлғиз. *Шаҳар халқининг ҳар бир табақаси деярли Мусулмонқул даққисини еб келган, магар уламо халқи ундан жуда рози.* А. Қодирий, Утган кунлар.

3 айн. **агар**. *Субҳ чоғида магар, чиққанда ёрим тўлганиб, Гул ёқасин чок этар, булбулда афғон қўзғалур.* Ҳабибий.

МАГИСТР [лот. *magister* — бошлиқ; мураббий, устоз] Айрим мамлакатларда, жумладан, Ўзбекистонда: университетни ва унга тенглаштирилган олий ўқув юртини тугатган, бакалавр даражасига эга бўлиб, 1–2 йил давомида магистратурада ўқиб, тегишли имтиҳонларни топширган ва диссертация ҳимоя қилган шахсларга бериладиган даража ва шу даража эгаси.

МАГИСТРАЛ [лот. *magistralis* — бош, асосий] Асосий, бош (канал, йўл ва ш.к. да бош ўрин тутган, асосий). *Яхшиси, ишни магистрал канал ва янги ерлар очилаётган туманлар бўйлаб саёҳатдан бошлайлик.* «Ўзбекистон қўриқлари».

МАГИСТРАЛЬ [лот. *magistralis* — бош, асосий] 1 Қатнов йўли ва, умуман, тармоқланган системаларнинг асосий қисми. *Темир йўл магистралли.* ■ *Тошкентнинг турли томонларига олиб борувчи янги магистраллар шу майдонда кесишади.* Газетадан.

2 Электр, телеграф, телефон, канализация ёки водопровод тармоқлари системасида асосий кабель ёки труба. *Газ магистралли.* ■ *Довонлар орқали ўтган нўлат магистраль ўн беш минг гектар майдондаги яйловларни сув билан таъминлайди.* Газетадан.

МАГИСТРАНТ [лот. *magistrans, magistrantis* — магистр бўлишга тайёрланаётган] Магистр даражаси учун имтиҳон топширган, лекин диссертация ҳимоя қилмаган шахс.

МАГИСТРАТУРА [лот. *magistratus* — давлат мансаби, амали; мансабдор шахс] 1 Қадимги Римда: давлат лавозими.

2 Бир қанча мамлакатларда: олий таълим босқичи.

3 Ўзбекистонда: муайян ихтисослик бўйича назарий ва амалий билим берадиган, бакалаврият негизида таълим муддати 2 йил давом этадиган олий таълим. *Магистратурага кирмоқ.*

МАГМА [юн. *magma* — хамир, қоришма] геол. Ернинг чуқур қатлами ичида ҳосил бўладиган чўгсимон суюқ модда. *Ўрта Осиё шароитида туб олтин конлари магма юқори қатламларга чиққандан кейинги даврда ҳосил бўлади.* С. Кароматов, Олтин қум.

МАГМАТИК Магмадан ҳосил бўлган, магма ҳолидаги. *Магматик модда.* ■ *Бирок уни баъзи бир турдаги магматик жинслар атрофида қидириш керак.* С. Кароматов, Олтин қум.

МАГНАТ [лот. *magnatus* — бой, машҳур кишилар] Саноатда ёки тижоратда йирик пул суммасини тўплаган мулк эгаси. *Нефть магнатлари.*

МАГНЕЗИТ [лот. *magnesia* — магнесия] Магний билан карбонат кислотадан ҳосил бўлган ўтга чидамли оқ ёки сарғиш минерал.

МАГНЕЗИЯ [лот. *magnesia* < *Magnesia* (Магнесия) — Кичик Осиёдаги қадимги шаҳар номи] Магнийнинг кислородли бирикмаси, магний оксид; кукун ёки кристалл модда (тиббиётда ва техникада қўлланади).

МАГНЕТИЗМ [«магнит» сўзидан] 1 Магнит, электр тоқлари ва электр зарядларининг баъзи жисмларни ўзига тортиш ёки ўзидан итариш хусусияти.

2 Магнит ҳодисалари ва жисмларнинг магнит хоссалари ҳақидаги таълимот.

Ер магнетизми 1) Ер шарининг ўз атрофида магнит майдони ҳосил қилиш хусусияти; 2) геофизиканинг Ер шари магнит майдонини текширадиган бўлими.

МАГНЕТО [ингл. *magneto* (electric machine)] Ички ёнишли двигателларнинг цилиндрдаги ёнилги аралашмасини ўт олдириш учун хизмат қиладиган электромагнитли асбоб.

МАГНИЙ [лот. *magnesium* — Кичик Осиёдаги қадимги шаҳар — *Magnesia* (Магнесия) номидан] Менделеев даврий системасининг II гуруҳига мансуб кимёвий элемент; оппоқ ёруғ аланга бериб ёнадиган кумушранг ялтироқ, енгил металл.

МАГНИТ [юн. Magnetis lithos – Магнесия (Magnesia) тоши] Темир ва пўлат буюмларни ўзига тортиш ёки ўзидан итариш хусусиятига эга бўлган жисм. *Табиий магнит. Сунъий магнит.*

Магнит аномалияси Ер магнетизмининг ер юзасининг темир рудаларига бой жойларида кескин ортиб кетиши (бошқа жойларга нисбатан). **Магнит бўрони физ.** Қуёш фаллигининг кучайиши натижасида ер юзасининг катта ҳудудларида, баъзан барча ҳудудида Ер магнит майдонининг аҳён-аҳёнда юзага келадиган қисқа муддатли кескин ўзгариши. **Магнит лента** Товуш (музыка, нутқ) ёзиб олиш ва қайта эшиттириш учун ишлатиладиган, сиртига магнит қатлами суртилган юпқа қайишқоқ лента; магнит тасма. **Магнит мили (ёки стрелкаси)** Тик ўқ устида бемалол айланадиган, бир учи доим шимолга қараб турадиган, чўзиқ ромб шаклидаги нозик магнит; компаснинг асосий қисми.

МАГНИТЛАМОҚ Магнит хусусиятини бермоқ. *Компас стрелкасини магнитламоқ.*

МАГНИТЛИ Магнит хусусиятига эга бўлган.

МАГНИТОГРАФ [магнит + юн. grapho – ёзаман] Ер магнит майдони ўзгаришларини мунтазам қайд қилиб борадиган асбоб.

МАГНИТОМЕТРИЯ [магнит + юн. metreo – ўлчайман] Геофизиканинг Ер магнит майдони ва унинг аномалияларини ўрганувчи бўлими.

МАГНИТОФОН [магнит + юн. phone – товуш] Овозни электромагнит усул билан ёзиб оладиган ва эшиттирадиган мослама, аппарат. *Овозни магнитофонда ёзиб олмақ. Магнитофон ёзуви. ■ Овқатдан кейин Аҳмад меҳмонларга магнитофон қўйиб берди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Ҳозирги замоннинг энг янги магнитофонлари билан қуролланган бу студияда ижодий иш қизғин. А. Пўлатов, Янги студияда.*

МАГНОЛИЯ [фр. magnolia – француз ботаниги Р. Magnol (П. Манноль) номидан] Иссиқ иқлимда ўсадиган, барглари доим яшил дарахт ёки бута ва унинг йирик гули. *Шаҳримизда.. нодир ўсимликларнинг анчагина турлари мавжуд. Лола дарахти, магнолия каби дарахт ва буталар шулар жумласидандир. Ҳ. Пратов, Лола дарахти қани?*

МАДАД [а. मद – кўмак, ёрдам; қўллаб-қувватлаш] Далда бўлувчи моддий ёки маънавий ёрдам. *Мадад бермоқ. «Ҳа» деган – туяга мадад. Мақол. ■ Жуманнинг шу ерда ўтириши унга [Адолатга] жуда катта мадад. А. Мухтор, Туғилиш. Фуломжоннинг тўкилиб турган юрагига қиз штифоти мадад берди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Мадад сўраганда – чорасиз жаҳон, Сиз Тошкент бағридан узатгансиз қўл. А. Орипов.*

МАДАДКОР Мадад қилувчи, мадад берувчи; ёрдам, кўмак кўрсатувчи. *Сел аёвсиз савалаб турганида, мададкорлар оғир йўл босиб, тонгда Чустга етиб келдилар. С. Кароматов, Камолот йўллари.*

МАДАНИГ [ф. مدنى – катта ёғоч қалит; зулфин] эск. 1 Эшик зулфинига тиқиб қўйиладиган катта ёғоч; ёғоч қалит (тут, қайрағоч каби қаттиқ ёғочлардан қилинади). *Тол ёғоч маданг бўлмас, бегона даданг бўлмас. Мақол.*

2 Қари тоқ занги. *Ёрликларни қаттиқ сим билан ёш занг ва мадангларга боғлаш керак. Р. Мусамухамедов, Мўл ҳосил етиштиришдаги тажрибаларим.*

МАДАНИЙ [а. مدنى – шаҳарлик; мадиналик, Мадинага хос] 1 Маданиятга оид, маданият, илм-маърифат билан боғлиқ, маданият соҳасидаги. *Маданий инқилоб. Маданий эҳтиёжлар. Маданий мерос. ■ Корхонада ёшлар ўртасида маданий тадбирлар кўплаб ўтказилади. Газетадан.*

2 Маданиятли, маданиятни эгаллаган; маданиятга эришган, маданият талабларига жавоб берадиган. *Маданий одам. Маданий оила. Маданий қишлоқ. Маданий ҳаёт. ■ Кўпчилиги уларга ёқди.. хушмуомала, маданий одамлар экан. «Таниш башаралар». Музей, театрларга қатнайман тез-тез.. Маданий бўлсин-да бу уч зумрашанг! А. Мухтор.*

3 қ. ҳ. Киши қўли, меҳнати билан экиладиган, етиштириладиган. *Маданий экинлар. Маданий ландшафт. ■ Маданий ўсимликлар етиштириладиган тупроқ.. тоғ жинсларидан ўзининг унумдорлиги билан фарқ қилади. «Фан ва турмуш». Бизнинг мўътадил иқлимимизда асаларилар ёввойи ва маданий ҳолда кўплаб учрайди. М. Тўйчиев, Асаларичилик.*

МАДАНИЙЛАШМОҚ Маданият касб этмоқ, маданиятли бўла бормоқ.

МАДАНИЙ-МАИШИЙ Турмуш маданиятига оид. *Маданий-маиший хизмат.*

МАДАНИЯТ [a. مدنيت — цивилизация] **1** Жамиятнинг ишлаб чиқариш, ижтимоий, маънавий-маърифий ҳаётида қўлга киритган ютуқлари мажмуи. *Бугунги Тошкент — йирик саноат, фан ва маданият марказларидан бири.* «Саодат». Алифбо — инсон ҳаётининг, инсон камолининг энг буюк ижодиёти; жаҳон маданияти, бутун илм, ўлмас бадиий, фалсафий, ахлоқий.. бойликлар шу ҳарфларга асосланган. К. Яшин, Ҳамза.

2 Бирор ижтимоий гуруҳ, синф ёки калқнинг маълум даврда қўлга киритган шундай ютуқлари даражаси. *Мусиқа маданияти. Нутқ маданияти.* ■ *Ҳар икки йилда ўтказилаётган бу кинофорум унда қатнашаётган мамлакатлар кино маданиятида катта воқеа бўлаётир.* Газетадан. *Ислоҳ маданиятини ривожлантиришга катта ҳисса қўшган муҳтарам зотларнинг номлари бутун оламга машҳур.* К. Яшин, Ҳамза.

3 Ўқимишлилик, таълим-тарбия кўрганлик, зиёлилик, маърифат. *Маданиятдан орқада қолмоқ. Маданиятга эришмоқ.* ■ *Одамларнинг хулқ-атвори, маданияти ана шу бойликларга, хусусан, нонга бўлган муносабати билан ўлчанади.* Газетадан. *Тарбиячи сўз билан таъсир қилиш маданиятини эгаллаши зарур.* «Фан ва турмуш».

4 Маданиятли шахс талабларига жавоб берувчи шароит. *Депутатнинг халқ фаровонлигини ошириш, турмуш маданиятини юксалтириш борасидаги ишларидан меҳнаткашлар мамнун.* Газетадан.

5 қ.х. (Ўсимлик ёки экиннинг турларини) етказиш, ўстириш, етиштириш. *Хусусан, деҳқончилик маданияти бобида илгарилаб кетди улар.* Н. Ҳайиткулов, Ер тафти.

МАДАНИЯТЛИ Маданиятга эришган, маданиятни эгаллаган; маърифатли. *Маданиятли одам. Маданиятли оила.*

МАДАНИЯТСИЗ Маданиятни йўқ, маданиятдан орқада қолган; маърифатсиз.

МАДДА [a. ماده — йиринг] **1** айн. **йиринг.** *Мулла Маҳмуд эзилган жойлари мадда олиб, маддадан бутун борлигига иситма тарқаб ётаркан.. бўлаётган воқеалар худди тушида бўлаётгандек туюлаётганди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

2 кўчма. Юракдаги ғубор.

МАДАЛАМОҚ айн. **йирингламоқ.** *Ҳасад — занглаган ханжардирки, жароҳати мадалаб кетади.* Мирмуҳсин. *Меъмор.. ҳафталик изтироби мадалаб, ёриш даражасига етган эмасми, ҳар бир сўзни салмоқлаб деди..* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

МАДДОҲ [a. مداح — мадҳ қилувчи; худого ҳамду сано айтувчи] **1** айн. Бозор ва кўчакўйларда одам тўплаб, диний мазмунда ваъз, панд-насиҳат айтиб тирикчилик қилувчи шахс. *..маддоҳ, одамлар оралаб.. ваъз айтиб юрибди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 кўчма салб. Мақтовчи, мадҳ қилувчи; хушомадгўй. *Совуқ уруш маддоҳлари.* ■ *Душман фирибин кўп ема ва маддоҳ хушомадин чин дема.* Навоий.

МАДОР I [a. مدار — айлана маркази; ўқ, асос; соҳа; тропик] Кишининг куч-қуввати; мажол. *Очлик ва ҳорғинликдан [Бектемирнинг] ҳатто сўзлашга ҳам мадори йўқ эди.* Ойбек, Куюш қораймас.

МАДОР II [a. مدار] эск. айн. **тропик 1.** *Саратон мадори. Жадд мадори.*

МАДОРСИЗ Мадори йўқ, қувватсиз, кучсиз, бемажол. *Бавзилари сўзлашга ҳам мадорсиз каби, жимгина мудрарди.* Ойбек, Танланган асарлар.

МАДОРСИЗЛАНМОҚ Мадорсиз бўлиб қолмоқ, мадори қуриб, ҳаракатга кучи етмай қолмоқ. *Мадорсизланиб, йиғи аралаш сўзлади Гулнор.* Ойбек, Танланган асарлар.

МАДРАСА [a. مدرسه — мактаб, ўқув юрти; фандаги йўналиш, мактаб] **1** тар. Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларида, шунингдек, чор Россиясининг кўпчилик мусулмонлар яшайдиган ҳудудларида диний олий ўқув юрти. *Нодира Анварни ўқитмоқчи, ҳатто мадрасаларга юбормоқчи.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Ўзбекистон мусулмонлари идораси қошидаги диний мактаб.

МАДҲ [a. مدح — мақтов; ҳамд-сано] кт. айн. **мадҳия 1.** *Тилимда мадҳу дилимда муҳаббату меҳринг. Ҳабибий. Бобо сават кўтариб, боғига кириб кетиши билан, хотинлар бўлғуси келиннинг мадҳини бошладилар.* Ҳ. Ғуллом, Тошкентликлар.

Мадҳ қилмоқ (ёки этмоқ) Мадҳини, мақтовини қилмоқ. *Тонлар отар булоқларнинг Навоси билан, Гул, ғунчалар мадҳин қилган Садоси билан. Ғайратий. Ҳар қандай меҳнат қатори шеър ёзиш ҳам савоб, айниқ-*

са, шеър инсонни улуғласа, унинг ҳаётини мадҳ этса. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари. **Мадҳини ўқимоқ** (ёки куйламоқ) Мадҳини ўқиш ёки куй (куйлаш) билан баён қилмоқ. *Ҳабибий, мадҳинг ўқиб, умр этай адо, чаманим. Ҳабибий. Гулшан ўлка мадҳини Бир-галашиб куйлайлик.* Файратий.

МАДҲҒҒҒҒҒ [а. مدح گوی — мадҳ айтувчи] айн. мадҳиячи. У [Жомий] ўз замонасидаги кўпчилиги мадҳғўй лаганбардорлардан иборат шоирларни ёқтирмайди. Газетадан.

МАДҲИЯ [а. مدحيه — мақтов кўшиғи; қасида] кт. 1 Бирор шахс, нарса, воқеани мақтаб ёзилган, ўқилган шеър ёки нутқ; мадҳ, мақтов. [Комил Нурматга:] *Ғалабага марсия эмас, мадҳия муносиб.* Уйғун, Ҳаёт кўшиғи. Кунларни китоб сотиш, бўш вақтларни ўзи таниган ва танимаган масъул ходимларга шеърый мадҳиялар ёзиш ва бу мадҳияларни учраган одамга ўқиб бериш билан ўткази бошлади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Шон-шухрат орзусида ёнган телба ҳоким эса бу мадҳиялардан бадтар шишарди.* О. Ёқубов, Кўҳна дунё.

2 Тантанали кўшиқ; давлат ёки сиёсий синф бирлигининг аломати бўлган тантанали шеърый-муסיқий асар.

3 Мадҳия (хотин-қизлар исми).

МАДҲИЯЧИ Мадҳия айтувчи, мақтовчи.

МАЁВКА [р. маёвка — май ойн номидан; май ойига алоқадор] 1 Чор Россиясида ишчиларнинг 1 Май куни муносабати билан ўтказиладиган махфий йиғилиши.

2 эск. Шўролар даврида: баҳорги дала сайили. *Раис правление номидан, Султонпошиша ёшлар ташкилоти номидан мана бу кўприкни қурган ёшларни маёвкага таклиф қилиб келишган экан.* А. Мухтор, Туғилиш. *Маёвка Оқтошга яқин бир богда ўтказилди.* «Муштум».

МАЁҚ [р. маяк] 1 Кемаларга йўл кўрсатиш учун денгиз қирғоғи ёки оролларга қурилган ва сигнал воситалари билан жиҳозланган минора кўринишидаги навигация қурилмаси. *Кема учун маёқ, сайёҳ учун компас, Ер учун Қуёш азиз бўлгани каби.* Газетадан.

2 кўчма Йўл кўрсатиб турадиган, ўрناق, намуна, ибрат бўладиган нарса; машъал. *Кенг, бепоён Шарққа маёқ Гул-гул ёнган Ўзбекистон.* Х. Расул.

МАЖАҚ; мажақ бўлмоқ ёки мажағи чиқмоқ Ортиқ даражада эзилиб, пачағи чиқмоқ, абжағи чиқмоқ, мажақланмоқ. **Мажақ қилмоқ** ёки мажағини чиқармоқ айн. мажақламоқ.

МАЖАҚЛАМОҚ Ортиқ даражада эзиб янчмоқ, пачақламоқ, абжақ қилмоқ, абжағини чиқармоқ. *Танк бу ердан омон ўтса, албатта, тўпни мажақлаб ташлар эди.* А. Қаҳҳор. Олтин юлдуз. *Отларнинг туёқлари Мажақлади гулларни.* Х. Даврон.

МАЖБУР [а. مجبور — қилиниши шарт бўлган; ноилож] Ўз хоҳиш-ихтиёридан ташқари, кимнингдир амри, зўри билан ёки бирор нарсанинг тақозоси туфайли қандайдир бир ишни қилиши шарт ҳолатли. *Тенгдошлари ичида энг пешқадам ҳисобланган Шерали ҳам геология тарихига оид масалаларда у билан ҳисоблашиб, эҳтиётроқ бўлиб гапиришга мажбур эди.* С. Кароматов, Олтин қум.

Мажбур қилмоқ (ёки этмоқ) Мажбурламоқ. *Агар уни эрга чиқишга мажбур қилётган бўлса-чи! О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.*

МАЖБУРАН рвш. Мажбур бўлиб ёки мажбур қилиб; мажбурият орқасида. *Араббой кўпчилик кулгисидан бир оз изза тортди. Лекин у баъзи бировлардай умум кулгисига мажбуран таслим бўлиб илжаймади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *—Фараз қилайлик, мен сени мажбуран кувёга бердим, — деди Салимхон.* А. Қаҳҳор, Сароб.

МАЖБУРИЙ Хоҳ ихтиёрий, хоҳ ихтиёрсиз бажарилиши, амалга оширилиши шарт бўлган. *Мажбурий таълим. Мажбурий хизмат.* ■ *Тушлик ўтиб, икки соатлик мажбурий ҳордиқ тамом бўлгандан кейин касалхона гавжум бўлиб кетади.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

МАЖБУРИЯТ [а. مجبوريّت — мажбурилик; ноиложлик; бурч] 1 Файриихтиёрий вазифа, бурч ёки бирор мажбурий иш, ҳолат, эҳтиёж. *Тошкент жўнаш учун ўзида мажбурият ҳис этар.. бошқа чора йўқ эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Халойиқ ҳам секин-аста тарқалди — ҳоким келмаган, офтобда саргайишнинг мажбурияти қолмаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Меҳнат аҳдларининг бирор ишни бажариш учун берган қатъий ваъдаси. *Звено бўйича мажбурият ҳар гектаридан ўн бир*

центнер эди, ҳозир ўн тўрт бердик. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Икки бригада мусобақалашиб, юқори мажбуриятлар олган. «Ўзбекистон кўриқлари».*

МАЖБУРЛАМОҚ Мажбурий тарзда, зўрлаб йўлламоқ, зўрламоқ. *Аниқроғи, уларнинг реал эҳтиёжи борми, йўқми, бари бир, мажбурлаб тиқиштирардилар. «Муштум».*

МАЖЛИС {а. مجلس — ўтириш жойи; йиғилиш; уюшма, кенгаш} I Ташкилот, корхона ёки идора аъзоларининг бирор масала муҳокамасига бағишланган йиғилиши ва унинг иштирокчилари. *Очиқ мажлис. Епиқ мажлис. Партия мажлиси. Мажлис ўтказмоқ. Мажлис қилмоқ. ■ Бу масалани.. отаоналар мажлисида муҳокама қилиш керак. Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

2 эск. Тўй, зиёфат ёки бошқа муносабат билан уюштирилган ўтириш ва шу ўтириш қатнашчилари. *Мажлис Зиё шоҳичининг уйида Отабекнинг меҳмондорчилиги учун йиғилган. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Юсуфбек ҳожи кўтарилиб, Қамбар шарбатдорга қаради ва мажлисни ер остидан қузатиб чиқиб, яна жим қолди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Қиз(лар) мажлиси Келиннинг тўй муносабати билан ўз ўртоқларига берадиган зиёфати. *Уйда, Кумушбибининг тоғасининг уйида, қизлар мажлиси, гуллар мажлиси. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

3 Баъзи шарқ давлатларида (мас., Ўзбекистон, Туркия, Озарбайжон ва Эронда) қонун чиқарувчи орган (парламент); ҳукумат ҳайъати.

МАЖЛИСБОЗ Мажлис ўтказишни яхши кўрадиган, мажлисбозликка берилган одам.

МАЖЛИСБОЗЛИК Бўлар-бўлмасга мажлис қилавериш.

МАЖЛИСГОҲ эск. кт. Мажлис ўтказиладиган ёки мажлис бўлаётган жой.

МАЖМАҒИЛ {а. مضعل — йўқолиб кетган, яшамай қуйган} I Ўсиши, ривожини орқада қолган, яхши ўсмаган; нимжон. *Мажмағил ўсимлик. Мажмағил бола. ■ Лекин ёгингарчиликдан сўнг қатқалоқ босиши натижасида ёш ниҳоллар мажмағил бўлиб ётибди. Газетадан.*

2 кўчма с.т. Муҳмал, ланж, дудмол, нонаниқ, *Мажмағил жавоб. ■ Мен бу мажмағил билан ишлаша олмайман. О. Ёкубов, Бир фельетон қиссаси.*

МАЖМУ {а. مجموع — тўпланган, йиғинди} кт. Йиғинди, жами. *Ишлаб чиқариш муносабатларининг мажмуи.*

МАЖМУА {а. مجموعه — тўпلام; тўплаш; бир бутун нарса; туркум} I Маълум тартибда тўпланган матнлар, маълумот ва ш. к. йиғиндиси; тўпلام. *Қонунлар мажмуаси. ■ У жиноят қонунлари мажмуасининг ҳамма моддалари билан айбланади. А. Қаҳҳор, Сароб.*

2 эск. Тўпلام шаклида чиқариладиган нашр. *Шоирнинг [Осаҳийнинг] юбилейи муносабати билан Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти унинг олти жилдди асарлари мажмуасини нашр этишига киришди. Газетадан.*

МАЖНУН {а. مجنون — жинни, девона} Ишқ, муҳаббат йўлида девона бўлган кимса; савдойи. *Бу девона шаҳарнинг катта-кичигидан ўзига ихлосмандлар орттирган бир мажнун эди. А. Қодирий, Утган кунлар.*

МАЖНУНТОЛ бот. Толдошлар оиласига мансуб, новдалари ерга эгилиб ўсадиган дарахт. *Улар кокиллари сув ўпиб турган мажнунтоллар тагидаги ариқда юз-қўл ювишаркан, Қулаҳматни аскияга олишарди.. «Гулдаста».*

МАЖОЗ {а. مجاز — ўтиш жойи; бошқача айтиш, номлаш; тасвирий ифода} ад. Сўз ёки иборанинг ўз маъносидан бошқа, кўчма маънода ишлатилиши ва шундай маънода ишлатилган сўз, ибора; метафора; аллегория. *Демак, луғавий маъносига кўра метафора Шарқда қўлланган мажоз — кўчим иборасига мос келади. «ЎТА».*

МАЖОЗИЙ Мажозга оид, мажозли, кўчма, метафорик. *«Қалам» сўзи ёзма адабиётда кўпинча мажозий маъноларда ҳам қўлланган. «ЎТА».* Юзлаб, минглаб мақолларимизнинг тўғри ва мажозий маъноси ҳамон жумбоқлигича қолмоқда. Ш. Шораҳмедов, Халқ мақоллари.

МАЖОЛ {а. مجال — жой, фазо; муҳит; имконият} с.т. айн. мадор I. *Урмонжон кечга яқин шу қадар чарчадики, отлиқ юришга ҳам мажולי қолмай, уйига қайтди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

МАЖОЛИС {а. مجالس — «мажлис» с. кўпл.} кт. Мажлис; мажлислар. *«Мажолисун-нафоис» (Алишер Навоий тазкирасининг номи).*

МАЖОЛСИЗ Мажоли йўқ, мадорсиз, беҳол. *У мажолсиз оёқлари билан базўр юриб,*

зишкнинг занжирини туширди. Ойбек, Танланган асарлар.

МАЖОЛСИЗЛАНМОҚ Бемажол бўлмоқ, тинка-мадори қуриб, ҳолдан тоймоқ. *Кўзи тиниб.. оёғи қалтираб, мажолсизланди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

МАЖОР эск. Венгер; венгерлар.

МАЖРУҲ |а. *مجروح* — жараланган, жароҳатланган| 1 Ярадор, жароҳатли. *Фронтидан қайтаётганлар ичида тўрт мучаси бут, норғул йиғитлар бўлганидек, майиб, мажруҳлар ҳам бор эди.* Н. Сафаров. Оловли излар.

2 Ногирон, майиб. *Мажруҳ гўдаклар арақхўр, гиёҳвандларга энг зўр айбномадир!* Газетадан.

МАЖРУҲЛАНМОҚ кам. қўл. Мажруҳ бўлмоқ, жароҳат олмақ; шикаст топиб, майиб, ногирон бўлиб қолмоқ. *Ичкилик захри билан нозик юрак топгай зарар, Ошқозон мажруҳланиб, ишдан чиқар соғлом жигар.* Ж. Абдулла.

МАЖУС |а. *مجوس* — оташпараст| Оташпараст, ўтга топинувчи.

МАЖУСИЙ |а. *مجوسىي* — оташпараст| Оташпарастлик динига мансуб киши; оташпараст. *Беруний ота-боболари мажусий бўлган бу ҳукмдорларнинг ислом ҳомийси бўлиб қолганига таажжубланарди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

МАЖҲУЛ |а. *مجهول* — номаълум, ноаниқ| эск. 1 кт. Номаълум, ноаниқ. *Йўлакдаги мажҳул кимса ўзини майдон ичига олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 мат. Номаълум. *Мажҳул сон.*

Мажҳул феъл (ёки нисбат) тлш. Ҳаракатнинг бажарувчиси номаълум эканини билдирувчи нисбат шакли. Мас., *Бу ҳақда кўп гапирилди* гапида *гапирилди* сўзи феълнинг мажҳул нисбат шакли ҳисобланади.

МАЗА |а. *مزه* — шўр, нордон газак| 1 Нарсаларнинг таъм-лаззат билиш аъзоларига таъсир этиб, сезги уйғотиш хусусияти; таъм, лаззат. *Нордон маза. Олманинг мазаси. Мазасини тотиб кўрмоқ. Ўзи ширин, тўқлигина, мазаси ҳам тотлигина* (топишмоқ; шафтоли).

2 Қаноат ҳисси, руҳий завқ, лаззат, роҳат. *Мунчалик мазани топа олмайди Уйқуда тамшанган чақалоқлар ҳам.* Ф. Фулом.

3 сфт. Мазали, ширин. *Жаркон, шавла, кичири — Бири-биридан маза. Холам қўли гул тоза.* Қ. Муҳаммадий.

4 унд. с. Қониқиш, роҳат ҳиссини билдиради. *—Эҳ, маза, маза! — деб Попук севинчидан қуёндай диканг-диканг сакради.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Ҳалиги иржайган одамнинг кўнгли чопдими, сўлакайини оқизди: —Маз-за! «Муштум».*

Маза қилмоқ Роҳатланмоқ. *Сиз салқинда, ғиришлаган шабадада кўк чой ичиб, маза қилиб ўтирибсиз!* М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Мазаси йўқ** 1) таъми дуруст эмас, бемаза. *Овқатнинг мазаси йўқ;* 2) кўнгилдагидек эмас, қониқарсиз. *Бугун бўлса, овнинг ҳам мазаси йўқ.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Ишининг мазаси йўқ, унинг ўз фикрича, эплогмаётган экан.* А. Мухтор, Чинор. *Саводининг мазаси йўқ.* С. Аҳмад, Ҳукм; 3) ярамас, бемаза (шахс ҳақида). *Жуда мазаси йўқ одам;* 4) соғлиғи дуруст эмас. *Бугун ишга боролмабди, анча мазаси йўқ. Мазаси қочмоқ* Ёмон томонга ўзгармоқ (иш, ҳолат, соғлиқ ва ш.к. ҳақида). *Далада ишининг мазаси қочди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Шу кунларда мани мазам қочиб қолганини қаранг-а!* С. Нуров, Карвон. *Ейиш-ичишининг мазаси қочган бу йўловчиларга.. унча штифот кўрсатишмади.* «Ёшлик». **Мазасига тушунмоқ** Бирор нарсага ўрганиб, унинг кетидан қувмоқ, одат қилмоқ. *Сан юборган пулнинг мазасига тушундим, бўлди, ҳафтада, ойда пул сўрайверади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Мазасини олмақ ёки мазасини қочирмоқ** Гап-сўз, хатти-ҳаракат билан кишини мулзам, хижолат қилмоқ, ноқулай аҳволга солмоқ. *Исамат отанинг бу гапи ҳам, чойхўрларнинг маъқулловчи кулгилари ҳам мулла Бердиёрнинг мазасини олди.* «Муштум».

МАЗА-БЕМАЗА Бўлар-бўлмас, бемаъни, бўлмағур (иш, гап-сўз ҳақида). *Зумрад она маза-бемаза гапларга қулоқ солмас.. рўзғор ишларидан бўшолмасди.* С. Нуров, Кутилмаган хазина.

МАЗАЛИ Таъми яхши, ширин; тотли, лаззатли. *Мазали шўрва.* ■ *Мазали овқат, ичкилик илнжидами, ресторанга кирган одамнинг кайфияти чоғлашади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

МАЗА-МАТРА (асосан, инкор билдирувчи «йўқ» с. билан) 1 Маза, маза деган нарса. *Лекин уларда тайёрланаётган таомларда маза-матра йўқ.* Газетадан.

2 кўчма Маъно; мантиқ, тайин. *..шу замонда гап-сўз қайнаб кетган, лекин бировининг ҳам маъноси йўқ, бирида ҳам маза-мат-*

ра йўқ. Ойбек, Танланган асарлар. *..савдо-миз, ўзингизга маълум, маза-матраси қолмади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

МАЗАММАТ [а. *مذمت* – ёмонлик, тубанлик; ярамас хатти-ҳаракат] эск. кт. Бировни ҳақ-ноҳақ ёмонлаб айтилган гап, маломат, таъна.

Мазаммат қилмоқ (ёки этмоқ) Таъна, маломат қилмоқ. *Жинни одамни хон дорга тортибди, деб халқи олам мазаммат этурлар.* С. Сиёев, Ёруғлик.

МАЗАСИЗ Таъми ёмон, мазаси йўқ; лаззатсиз, бемаза.

МАЗАХ [а. *مذاح* – ҳазил; эрмак] Масхара, кулги; истеҳзо. *Мазах – ёмонликнинг муқаддимаси. «Қобуснома». Тожибой.. ён-вериди зимдан мазах билан жилмайиб турган одамларга қаради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Мазах қилмоқ айн. **мазахламоқ.** *Талъат унинг гапларига мазах қилгандай, индамай кулоқ солиб турарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

МАЗАХЛАМОҚ Мазах, масхара қилмоқ, бировнинг устидан кулмоқ. *Боядан бери индамай ўтирган эшон бошини кўтарди ва бировни ичдан мазахлаётгандай, секингина кулди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МАЗАХОМУЗ [а. + ф. *مزاح آميز* – ҳазил, мазахга ўхшаш] Мазах аралаш, мазах билан; истеҳзоли. *Эшон лабларини бир томонга мазахомуз буриштириб кулумсиради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МАЗАХЧИ кам. қўлл. Бировни мазах қилувчи, мазах қилишни яхши кўрадиган. *Мазахчи одам.*

МАЗАХЎРАК [а. + ф. *مزەخوراک* – маза қилиб еювчи] Бирор нарсанинг мазасига тушуниб қолиб, унга берилган, ўрганиб қолган. *Ёпириқдилар яна мазахўрақлар Осмондан ёғилган чигиртка қадар. «Муштум».*

Мазахўрак бўлмоқ ёки **мазахўракка ўрганмоқ** Мазасига тушуниб, ўрганиб қолмоқ; одат қилмоқ, берилмоқ. *Қатновчилар.. Маҳмуд аканинг мантисига мазахўрак бўлиб қолган эдилар.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. *Ҳар йили қурт тута бериб, мазахўракка ўрганиб қолган Ойбека, Қумри қақилдоқ.. дарров қўл кўтаришди.* А. Мираҳмедов, Ўт юраклар.

МАЗГИЛ с.т. Манзил. *Қанча оғир довлар ошиб, Мазгилига етган йўлчидай, Енгил нафас олди Отаҳон.* С. Акбарий.

МАЗДАКИЙЛИК [шу таълимот асосчиси Маздак ибн Ҳамдодон номидан] дин. 5–6-асрларда Эронда оқсуякларга ва руҳонийларга қарши бош кўтарган халқ ҳаракати; бу ҳаракат тарафдорлари ижтимоий зулмга қарши курашни муқаддас вазифа деб билиб, унга диний тус берганлар ва мулкий тенгсизликни йўқотишга, моддий бойликларни одамларга тенг тақсимлашга даъват қилганлар.

МАЗДУР [ф. *مزدور* – ёлланма ишчи; ёлланган] эск. кт. Ёлланиб иш қилувчи киши; батрак. *-Кошкийди.. замон ўзгарса-ю, маздурлар сийнасига шамол тегса, – деди ишчи.* Ойбек, Нур қидириб.

МАЗИЯТ [а. *مزيّت* – афзаллик, имтиёз; хосса, хусусият] эск. кт. Ортиқлик, афзаллик. *Қизини ер-кўкка ишонмаган.. унинг бутун нуқсонларини бир мазият билган онаси – Лутфинисо эрининг давлатидан мумкин қадар кўпроқ кўпориб, шу кенжа арзандасига сарф қилиш учун уринар.. эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

МАЗКУР [а. *مذکور* – эслатиб ўтилган, зикр этилган] Зикр этилган, эслаб утилган, айтиб ўтилган. *Мазкур шахс. Мазкур воқеа.* ■ *Тилининг бойлиги ва услубининг раволиги.. мазкур тадқиқотни салмоқли қилади ҳамда илмий-амалий қимматини оширади. «ЎТА».*

МАЗЛУМ [а. *مظلوم* – жабрланган, зулм кўрган] Зулм остида қолган, эзилган. *Мазлум халқлар.*

МАЗЛУМА 1 Мазлум аёл.

2 Мазлума (хотин-қизлар исми).

МАЗМУН [а. *مضمون* – мундарижа; маъно] **1** Ақл, фикрлаш билан тушуниладиган, мантикий мундарижа; бошқа белги билан ифодаланган ички мундарижа. *Китобнинг мазмуни. Хатнинг мазмуни.* ■ *Қайин отанг менга бир хат ёзибдир, ўқиб-ўқиб, мазмунига тушунолмай ҳайрон бўламан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Иш-ҳаракат, воқеа-ҳодиса ва ш. к. ни белгиловчи асос, моҳият. *Бошқа барча тинчликсевар халқлар сингари, тинчлик ва ижодий меҳнат хитойликларнинг ҳам ҳаёт мазмуни, ижод манбаидир.* Т. Жўраев, Улуғ Хитойда. *..кишиларимиз қилаётган ишлар ва кўзлаётган режалар матбуотимизнинг асосий мазмунини ташкил этади.* Газетадан. *Бу ишларни шунчаки давом эттирибеина қол-*

май, уни янги мазмун билан бойитамиз. «Ўзбекистон қўриқлари».

3 флс. Бирор ҳодисанинг моҳиятини белгилувчи, нарсаларни айнан шу нарса сифатида ифодаловчи муҳим элемент ва ўзгаришларнинг йиғиндиси, асоси. *Шакл ва мазмун бирлиги.*

МАЗМУНАН 1 Мазмунига кўра, мазмун нуқтаи назаридан, мазмун жиҳатидан. *Ҳикоятда, аввало, шаклан мўъжазлик ва мазмуна соддалик кўзга ташланса.. «ЎТА».*

2 айн. мазмуни. [Тожибой Холисхонга:] *Акангиз бир-икки марта бир ой-ярим ой йўқ бўлиб, мазмуна, ахтарди шекилли, тополмай келди. Ҳамза, Паранжи сирлари. Шейрий битик ёзилган мрамртош олдиди.. учтўрт уста куймаланар, мазмуна, битикни қай йўсинда қириб бошлашни маслаҳат қилишарди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

МАЗМУНДОР Мазмуни, мазмуни яхши; сермазмун. *Мазмундор суҳбат. ■ Миртемир шебриятининг тили жозибали, бой ва мазмундор.. «ЎТА».* *Ҳаётимиз бениҳоя мазмундор ва гузалдир.* Газетадан.

МАЗМУНИ *кри. с.* Маълум бўлишича; афтидан, чамаси. *Мазмуни, район раҳбарлари ўзлари чиқарган қарорни бошларига болиш қилишиб, бемалол ухлаётганга ўхшайдилар. «Муштум».. мазмуни, иккови илгаридан дон олишиб юрган экан. Ойбек, Танланган асарлар.*

МАЗМУНЛИ *айн. мазмундор.* *Ўқитувчи ҳам дарсни мароқли ва мазмуни ўтиши учун барча имкониятлардан фойдаланиши керак.* Газетадан.

МАЗУТ [р. мазут — «мазатъ» фл. дан: суркалган нарса; ифлос доғ] Нефтни қайта ишлаб, бензин, газолин ва керосин олингандан кейин қолган қуюқ масса, қорамой. *Қора мазут ёқилиб пиширилган макарон шўрвани ҳам маза қилиб ичишган эди. Мирмуҳсин, Умид.*

МАЗҲАБ [а. *مذہب* — йўл, ҳаракат тарзи; диний таълимот, диннинг бирор тармоғи] **1 дин.** Исломда диний ҳуқуқ тизимлари ва йўналишлари; умуман, анъанавий диний ҳуқуқ доирасидан чиқмагани ҳолда, шариат масалаларида энгилроқ ёки қаттиқроқ ҳукм чиқаришлари билан бир-биридан фарқланувчи йўналишлар, оқимлар. *Исломининг шиа мазҳаби. ■ —Илгари билиш керак. — деди Хатиб домла. — Сиз имоми Аззам Абу*

Ҳанифа мазҳабларидамисиз? Ёки имоми Молик? А. Қодирий, Обид кетмон.

2 кўчма Расм, одат; йўл. *Ишқ мазҳабида куфр эрур жаҳл ила тақво. Ҳамза, Танланган асарлар.*

3 кўчма сиёс. Ўз қарашлари ва ақидалари билан бошқалардан ажралиб қолган гуруҳ.

МАЗҲАБЧИ *дин.* Бирор мазҳабга мансуб бўлган ва шу мазҳабга амал қилувчи шахс.

МАЗҲАБЧИЛИК *дин.* Бир мазҳаб тарафдорларининг иккинчи мазҳаб тарафдорларига қарши ҳатти-ҳаракати; мазҳаб ажратиш.

МАИШАТ [а. *معيشة* — ҳаёт, турмуш; яшаш воситалари; таъминот] **1** Кундалик тирикчилик, яшаш. [Бой:] *Мендан қолган давлат сизларнинг маишатиңиз учун кифоя қилмайди. «Эртақлар».* *Отам ўлиб, маишатим тангликда қолди. Ф. Фулом, Тирилган мурда.*

2 с. т. Кайф-сафо, айш-ишрат. *Ҳажихонни айш-ишратлар, шоҳона маишатлар чарчатди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ҳалол меҳнат билан қилган маишат нораво бўлмас. Ҳабибий.*

МАИШАТБОЗ Маишатга, айш-ишратга берилган, доим маишат билан машғул одам. *..терақзорда талтайиб ётган маишатбозларни кўриш унга огир эди. Х. Фулом, Тошкентликлар.*

МАИШАТБОЗЛИК Маишат қилиш, айш-ишрат. *Ишчилар кооперативига жойлашиб олган Норқулов ва Ҳайдаровлар доим маишатбозлик билан шуғулланганлар. Газетадан.*

МАИШАТГОҲ Маишат қилинадиган жой; ишратгоҳ. *Ҳар йил ёзда пристав билан бўлисининг бу ердан извошда тоғдаги махсус маишатгоҳларига, қимизхўрликка ўтишлари тўғрисида чопар келар.. эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

МАИШАТПАРАСТ Маишатга берилган, маишатни яхши кўрадиган одам. *Бу бойнинг икки ўғли бўлиб, каттаси маишатпараст экан. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.*

МАИШАТПАРАСТЛИК Маишатга берилиш, доим маишатга бўлишлик, маишатни яхши кўриш. *Кайф-сафо, маишатпарастлик аждаҳо каби ўз комига тортади. Р. Усмонов, Одобнома.*

МАИШАТХОНА Маишат қилинадиган жой, хона. *Райкомнинг маишатхонасида тонготар базм қилиб ўтирдинг — индамадим.. С. Сиёев, Отлиқ аёл.*

МАИШИЙ [а. معيشى — ҳаётӣ, ҳаёт, турмушта оид] Маишатга, тирикчиликка оид. *Маиший хизмат. Маиший шароит.* ■ Чунки «вила» тушунчаси маиший ҳаётнинг барча қирраларини тўла қамраб ололмайди. «ЎТА».

МАЙ I [лот. maius < юнон ва рим мифологиясидаги ер маъбудаси Майя (Майеста) номидан] Янгича йил ҳисобида бешинчи ой номи.

МАЙ II [ф. مى — бода, шароб] Узумдан тайёрланган ичкилик; мусаллас, вино. *Отабек ичкиликдан қаттиқ ҳазар қилар ва бу кунгача майни ўзига душман кўриб келар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Жондорбой ҳовлиқиб, шкаф ичидан коньяк олар экан, унинг меҳмонлари кириб келишди. Кўришмасдан илгари, Жондор уларнинг ҳаммасига кичик стаканларда май қуйиб тутди. Ойбек, Танланган асарлар.*

МАЙГУН [ф. ميگون — май рангли] поэт. Май рангидаги; қизил. *Уйласам майгун лабинги, фикри маст қилар мени. Ҳабибий.*

МАЙДА [ф. میده — олий нав ун] I Бир турдаги кичик бўлақлардан иборат бўлган, йирик эмас. *Майда тош. Майда қор. Майда кум.* ■ *Ташландиқ тегирмоннинг чирик новидан сув майда кумуш томчиларни сачратиб, гувуллаб отилади. Ойбек, Танланган асарлар. Қора қошлари чимирилди, садафдай майда тишлари билан устки лабини чайнади. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 Унчалик катта бўлмаган; кичик. *Майда жониворлар. Майда болалар.* ■ *Тракторлар гуруллаб-вариллаб.. майда дарахтларни тагтомири билан кўпориб ташлар эди. А. Қаҳқор, Кўшчинор чироқлари.*

3 Мавқеи, ижтимоий, иқтисодий аҳамияти жиҳатдан катта ўрин тутмайдиган. *Майда буржуазия. Майда савдогар.* ■ *Бунақанги майда, хашаки бойларнинг пули ҳам майда.. бўлади. К. Яшин, Ҳамза.*

4 Миқдор, сон жиҳатдан кам бўлган; бир неча нарса ёки кишидан иборат бўлган; кичик. *Майда отрядлар. Майда миллатлар.*

5 Кўчма Аҳамиятсиз, қиймат жиҳатидан арзимас. *Майда гаплар. Майда ишлар.* ■ *Орада бирмунча майда сўзлар сўзлангач, кимнингдир «уф» деб юборгани эшитилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

6 Танга-чақа ва умуман йирик бўлмаган; кичик пул. *Майда пул. Беш сўмга майдангиз йўқми?*

Майда қадам Ораси унча катта бўлмаган, лекин тез-тез ташланган қадам. *Анна Иванова.. ёш қизлардек майда қадам билан диққатлаб келарди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.*

МАЙДАГАП Арзимас, бачкана гапларни гапириб, гапни чувалаштириб юрадиган. *Хотин билан баҳслашиб, майдагап бўлган одам доим ютқизади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

МАЙДАЛАМОҚ I Кичик-кичик бўлақларга бўлмоқ, майда қилмоқ, ушатмоқ. *Ўтин майдаламоқ. Қанд майдаламоқ.* ■ *Шербек бошини кўтармай, стол устидаги газета четини йиртиб, майдалаб ўтирарди. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 Йирик пулни майда пулга алиштирмоқ, ушатмоқ. *Юз сўмни майдаламоқ.*

3 с. т. Ичимлик ёки ичкиликни оз-оздан қуймоқ, оз-оздан қуйиб ичмоқ. *Эр-хотин чойни майдалаб, шу бир-икки йил ичида бўлиб ўтган воқеаларни гаплашиб ўтиришди. С. Аҳмад, Уфқ.*

4 Майда-майда ёғмоқ. *Ёмғир майдалаб, эзиб ёғяпти. И. Раҳим, Ихлос.*

МАЙДА-ЧУЙДА I Турли-туман ва майда. *Майда-чуйда болалар.*

2 Арзимас, аҳамиятсиз. *Майда-чуйда гаплар. Майда-чуйда ишлар. Майда-чуйда нарсалар.* ■ *Ўз ишингизни дундириб юра беринг, майда-чуйда нарсаларга аралашманг! Х. Фулом, Машъал.*

3 с. т. Майда буюмлар, у-бу нарсалар. *Майда-чуйда олмоқ. Майда-чуйдага пул сарф қилмоқ.* ■ *Эрта билан Ҳасанали аравани кўшиб тайёрлаган, майда-чуйда аравага ташилар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

МАЙДОН [ф. میدان — очиқ жой, сайҳонлик, дала] I Ҳовли-жойга яқин очиқ ер, сайҳон ёки боғча; томорқа. *Майдон икки таноб кенгликда бўлиб, жануби қутидор ва қўшнисининг иморатлари орқасидан ва бошқа уч жиҳати ҳам шунга ўхшаш бинолардан иборат эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Умуман, очиқ ер, сайҳон ёки экинзор. *Пахта майдони. Экин майдони.* ■ *Илғор хўжаликларнинг чигит экилган майдонлари яшил либосга бурканди. Газетадан.*

3 Бирор иш-ҳаракат, тadbир учун мўлжалланган ёки шундай иш-ҳаракат юз берадиган, бажариладиган жой. *Спорт майдони. Машқ майдони. Кураш майдони. Жанг майдони. Мард майдонда билинар. Мақол.* ■ *Амир енгилди, аскарлари бузилиб, уруш май-*

донидан қочдилар. С. Айний, Қуллар. *Айниқса, улоқ бўлаётган майдонда тумонат одам.* К. Яшин, Ҳамза.

4 *кўчма* Жабҳа, соҳа, доира. *Иш майдони. Мафкура майдони.* ■ *Мен қирқ йилдан буён адабиёт майдонида қалам тебратиб келяпман.* Ойбек, Халққа хизмат – бахт.

5 *физ.* Бирор физик ҳодиса рўй берадиган ёки унинг таъсири сезиладиган фазо. *Электр майдони. Магнит майдони.*

Майдонга келмоқ Юзага келмоқ, пайдо бўлмоқ, турилмоқ. **Майдонга ташламоқ** (ёки **отмоқ**) Шиор, фикр, мулоҳаза ва ш. к. ни ўртага ташламоқ. **Майдонга чиқмоқ** 1) *айн. майдонга келмоқ*; 2) юзага чиқмоқ, амалга ошмоқ; 3) босилиб чиқмоқ, нашр этилмоқ (мақола, китоб ва ш. к. ҳақида). **Ўзи хон кўланкаси майдон қ. хон. Қиз майдон эркл.** Маҳмадона ва шўх қиз ҳақида.

МАЙЗАМОҚ *шв. айн. менгзамоқ.* *Одамга майзаб гапиради, одамга майзаб кулади.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

МАЙИБ [*а. معيب* – камчилиги, нуқсон бор] 1 Жисмоний шикаст натижасида ногирон бўлиб қолган; мажруҳ. *Ерларда юмлаб ётган болаларнинг чинқириғи.. ярадорлар ва майибларнинг инграши тинмайди.* Ойбек, Куёш қораймас.

2 *кўчма* Маънавий, руҳий шикаст натижасида зилланган, асаблари бузилган. [*Акбар-хўжа бойвачча:*] *Етим бўлсаям, қаттиқ дакки еб, руҳий майиб қилинмаган экан-да.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МАЙИБЛАНМОҚ Майиб бўлмоқ, мажруҳ, ногирон бўлиб қолмоқ.

МАЙИБЛИК Бахтсиз ҳодисалар туфайли ёки физик, кимёвий ва биологик омиллар таъсирида шикастланиш натижасида иш қобилиятининг қисқа муддат ёки бир умрга қисман ёки бутунлай йўқолиш ҳолати.

МАЙИЗ Куритилган узум. *Қора майиз.* ■ *Болаларнинг қўлларида нон, туршак, майиз солинган халтачалар.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Тут майиз қ. тут 2. **Шоҳида майиз бўлмоқ** Турмуш қилмай умри ўтган, қариган аёлга нисбатан қўлланувчи ибора. *Эликбошининг.. эр олмай, шоҳида майиз бўлиб қолган қари қизи бор эди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *..борди-ю, Латифатхон дегани суви қочиб, шоҳида майиз бўлган кампирсимон бир хотин бўлса-чи?* А. Қаҳҳор, Асарлар.

МАЙИЗДАЙ, –дек с. т. Мулойим, юмшоқ, хушмуомала. *Майиздай одам.*

МАЙИН 1 Ипакдек юмшоқ ва нозик, қўлга мулойим уринадиган. *Майин жуи. Майин соч. Майин газмол.* ■ *Шайбонийхон бўталоқ жунидан тўқилган майин малла жойнамоз четига қайтиб ўтирди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 *кўчма* Ёқимли, мулойим. *Майин шабада. Майин куй.* ■ [*Дўндиқнинг*] *Ҳаёлчан юзларида майин табассум пайдо бўлди.* Ойдин, Дўндикдан ҳам ёш экан. *Чирилдоқларнинг майин муסיқаси ҳамма ёқни тўлдирган.* Ойбек, Танланган асарлар.

МАЙИНЛАШМОҚ Майин бўлмоқ, юмшамоқ. *Лой майинлашди.* ■ *Тўмариснинг овози яна майинлашди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

МАЙИШМОҚ 1 Букилмоқ, эгилмоқ (асосан қомат ёки оёқ-қўл ҳақида). *Амакиси унинг елкасидан маҳкам тутди. Фотима елкасига тош тушгандай майишди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Чап қўлим билан зинапоя қаноти-га суянган эдим, белим майишиб кетди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Қийшаймоқ. *Шафтоли майишиб, бутун танаси билан тоқнинг сўриси-га ёнбошлаган.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар. *Оёғида ипсиз, орқаси майишган ботинка.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 *кўчма* Тарафини олмоқ; қўллаб-қувватламоқ. *Чол бефарзанд бўлгани учун, уста уни ғариб бир одам деб майишар, чол ҳам устани ҳурмат қилар эди.* О. Ёқубов, Ларза.

МАЙ(Й)ИТ [*а. ميت* – ўлик, ўлган] *кт.* Ўлик, жасад, мурда. *Майитни дафн этмоқ.* ■ *Олло бировни арз сўрғувчи, бировни маййит ювғучи қилиб яратмиш.* С. Сиёев, Ёруғлик.

МАЙКА [*р. майка* – «май» сўзидан: енгил кийим] Енгсиз ич кийим. *Майкам шилпа баданимга ёпишди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Раҳимнинг сепкил бетлари, дукки пешонаси терлаб, қизил майкаси шимидан чиқиб кетган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

МАЙКАЧАН Фақат майканинг ўзида. *Аёл кишининг қаршисида майкачан.. тургани учун хижолат бўлиб.. терлаб кетган пешонасини артиб қўйди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

МАЙЛ [*а. ميل* – қиялик; мойиллик; интилиш] 1 Кишининг нарса ёки ишга, би-

рор эҳтиёжини қондиришга бўлган иштиёқи, қизиқиши, интилиши, ҳаваси; мойиллик. *Унинг муסיқага майли зўр.* ■ *Маҳфузада чеварликка бўлган майл устун чиқди.* Т. Аввалов, Шогирд меҳри.

2 Истак, хоҳиш, рағбат. *Етим болаларни ўқитишга унинг майли бўлмаса ҳам, бормай иложи йўқ экан.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Эрк, ихтиёр. *Ўз майлига қўймоқ.* ■ *–Хар кимнинг майли ўзида, – деди Шарофат ва лабини буриб, четга қаради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 т.ш. Ҳаракатнинг воқеликка бўлган муносабатини сўзловчи нуқтаи назаридан белгилайдиган грамматик категория. *Шарт майли. Буйруқ майли. Феъл майллари.*

МАЙЛИ юкл. **1** Розилик жавобини билдиради; маъқул, розиман, ҳўп бўлади. *–Кинога борсам майлими? –Майли.* ■ *–Олиб чиқайми? –Майли.* Ойбек, Танланган асарлар. *–Чироқни учирмайми? –Майли, – деди Сидиқжон.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Нима бўлса бўлар, нима бўлса бўлсин; ҳечқиси йўқ. *Энди, майли, ўтган ишга салават.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Майли, болам, майли, эшитсам, сен туфайли эшитибман..* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

МАЙЛИГА с. т. Майли. *Ҳеч пул бермасангиз ҳам майлига, онажон.* С. Аҳмад, Оқпадар.

МАЙМОҚ Оёқ панжаси нотўғри, қийшиқ. *Маймоқ одам.* ■ *Ерни шу маймоқ оёғим гуллашиб турибди, хўжайин.* Ойбек, Танланган асарлар.

МАЙМОҚЛИК Оёқ панжасининг қийшиқ бўлиши; маймоқ ҳолат.

МАЙМУН [а. ميمون – бахтли, омадли; маймун] **1** Тана тузилиши ва қиёфаси одамга ўхшаш, сўтэмизувчиларнинг юксак ривожланган туркумига мансуб ҳайвон. *Одамсимон маймун.* ■ *Эшон ойимнинг юзи.. маймуннинг юзига ўхшаган тириш, бадбуруш экан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 кўчма с. т. Бадбашара ёки серлардоз одам ҳақида.

3 Мучал йил ҳисобида тўққизинчи йил номи. *Унинг йили маймун.*

Маймун йили Мучал йил ҳисобида тўққизинчи йил (қ. мучал).

Ҳолига маймулар ййглайди Жуда аянч, оғир аҳволга гушди. *Ўғлингни Мирзакарим аканинг илгариги тошкентлик куёви ўлдир-*

ди, мен ўз кўзим билан кўрдим, дейман. Ана ундан сўнг хумсанинг ҳолига маймулар ййгласин! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАЙМУНЖОН бот. Танаси тиканак билан қопланган, ерда чўзилиб ўсадиган, нордон, қорамтир-қизил гўж мевали кўп йиллик ўсимлик.

МАЙМУНЧАК шв. Хўжагат.

МАЙНА **1** Чумчуқсимонлар оиласига мансуб сайроқи қўш. *Арғувон шохида икки майна бир-бирини қувлашиб ўйнайди.* Ж. Абдуллахонов, Ориф.

2 кўчма Мазах бўлган кимса, кулги, масхара объекти.

Майна қилмоқ Масхара қилмоқ, кулги қилмоқ. *–Бай-бай-бай, бу икковининг юлдузи бир-бирига тўғри келганини-чи, – деб баъзан бувим майна қилиб қўядилар.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

МАЙНАБОЗ **1** Майна боқувчи, майнага ишқивоз киши.

2 кўчма Қизиқчи, масхарабоз; найрангбоз. *Шоазимнинг майнабозлиги кўп одамга ёқарди.* П. Қодиров, Уч илди.

МАЙНАБОЗЛИК **1** Майна боқиш ва ўйнатиш.

2 кўчма Майнабозга хос иш, хатти-ҳаракат (қ. майнабоз **2**). *Абдурахим майнабозлик қилиб, кулги кўтармоқчи бўлди.* «Ёшлик». *–Бу нима майнабозлик? – деб одамлар қичқирди.* Газетадан.

МАЙНАБОЗЧИЛИК **1** айн. майнабозлик **2**. *Йигит Бектемировнинг кўзига қарамай қичқирди: –Бунақа майнабозчиликка энди тоқатим қолмади!* С. Аҳмад, Сайланма. *Қиз олдинига кулди, лекин, кимсан бир идоранинг бошлиғи бўла туриб, майнабозчилик қилмаса керак, деб гапига қулоқ солди.* «Муштум».

2 Енгил-елпи, осон иш ҳақида. *Қудрат жиддий ҳолда уқтирди: –Хашаротни, ўсимликни текшириш майнабозчилик эмас, оғайни.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

МАЙОНЕЗ [фр. mayonnaise] Тухум сариги, ўсимлик мойи, сирка ва хилма-хил зираворларни аралаштириб тайёрланган қайла. *Салатга майонез қўймоқ.*

МАЙОР [лот. major – катта] Капитандан бир даража юқори офицерлик унвони ва шу унвонга эга бўлган киши.

МАЙПАРАСТ [ф. مېرست – майни яхши кўрувчи] эск. кт. Ичкиликка берилган киши; майхўр. *Мен сизнинг пулпараст, молпараст-*

лигингизга чидаб келдим, ammo майпараст, маишатпарастлигингизга чидаёлмайман. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

МАЙРИЛМОҚ *шв.* Эгилмоқ, букилмоқ, мункаймоқ. Энди сўзни Равшанхоннинг нацидан.. юраги куйиб, майрилиб қолган кампирдан эшитинг. «Равшан».

МАЙРИҚ *шв.* Майрилган, мункайган. Майриқ чол. ■ Чўлоқ ва майриқ нимжонлар билан шунча ишлаганим етар.. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

МАЙСА Янги унган ўт-ўлан. Ариқ бўйла-рида, қир этакларида ўтган йилги ўтларнинг томирларидан нозик майсалар униб чиқа бошлаган. С. Анорбоев, Оқсой. Кузда экилган бугдой ва арпаларнинг майсалари қора ернинг юзини қоплаб, зангори духоба ёпилгандай эди. С. Айний, Эсдаликлар.

МАЙСАЗОР Майсалар ўсиб ётган ер, майдон. У беихтиёр тўшакдай юмошқ майсазорга ўтириб қалди. С. Анорбоев, Оқсой.

МАЙТА *шв.* Кўриқ, бўз ер.

МАЙТАРМОҚ *шв.* Дилга озор бермоқ, дилни ранжитмоқ. Бу сўзни айтиб, оломонни қайтарди. Нечаларнинг юрагини майтарди. «Равшан».

МАЙХОНА [май + хона] Ичкилик қуйиб сотиладиган, ичкилик ичиладиган жой. [Саудий] Қоматини ростлади, велосипедни етаклаб, кўчанинг у юзига — майхона томонга ўтди. А. Қаҳҳор, Сароб. Не ажабким, маст бўлибман кўзларингга термилиб, Етти иқлимда бу янглиғ май йўғу, майхона йўқ. Э. Воҳидов, Муҳаббат.

МАЙХЎР [ф. *می خور* — майни кўп ичувчи] Майга берилган, ичкиликхўр, ичкиликбоз. Ҳозирги ёшлар ичида қиморбозлар, майхўрларнинг кўпайиб кетганига.. подшо одамларининг маишату шуҳратга юзтубан кетганликлари сабаб эканини фаҳмлади. Мирмуҳсин, Меъмор.

МАЙХЎРЛИК Май ичиб кайф-сафо суриш, ичкиликбозлик. Тожибой кабиларга ҳам майхўрлик учун алоҳида бир уй ажратилди. П. Турсун, Ўқитувчи.

МАКАРОН [итал. *maccheroni*] Хамир бўлакчалари найча шаклида ясалиб, сўнг қуритиб тайёрланган озиқ-овқат маҳсулоти. Қайнатилган макарон билан котлет келтирдим. С. Сиёев, Ёруғлик.

МАКЕТ [фр. *maquette* < итал. *macchiette* — хом қолип, хомаки режа] Лойиҳаланаёт-

ган бирор объектнинг, одатда, кичрайтириб, баъзан катталаштириб, шартли материаллар ёрдамида ишланган нусхаси, модели. *Кема макети.* ■ Бу анжуманга атаб шаҳарни безатиш бўйича макетлар, эскизлар ва плакатлар тайёр бўлди. Газетадан.

МАКИЁН [ф. *ماكيان* — товуқ, уй паррандаси] 1 Мода қуш, парранда. Бедананинг макиёни. Қирғовулнинг макиёни.

2 Шундай қушга нисбатли сўкиш, ҳақоратни билдиради. -Сўзга қулоқ сол, шаллақи макиён! — Ермат кўзларини найзадай қадади.. Ойбек, Танланган асарлар.

МАКИНТОШ [ингл. нам ўтказмайдиган матони ихтиро қилган шотланд кимёгари Макинтош (Mackintosh) номидан] Нам ўтказмайдиган матодан тикилган энгил пальто. Кўчанинг нариги юзидан эғнида қимматбаҳо кулранг макинтош.. бир йигит қўлини олдинга чўзганча чопиб келарди. О. Ёқубов, Учрашув.

МАКИЯЖ [фр. *maquillage*] Юзни турли хил косметик (асосан ранг берувчи) воситалар билан бўяш, юзга бошқача тус, ранг бериш. Ҳамиджон унинг қовоқ ости ва бўйнидаги макияж ҳам яшириб қололмайдиган майда ажинлари.. борлигини ичида қайд этиб қўйди. А. Ибодинов, «Латофат» дўконидаги қатл.

МАККА *шв.* Маккажўхори. Мана, ҳозир ҳам макка уқалаяпман-у, қизиқ-қизиқ афандиларни ўйлаб.. ўзимни ўзим кулдириб ўтирибман. Х. Тўхтабоев, Беш болали йигитча.

МАККАЖЎХОРИ Пояси баланд (узун), дони сўтасида бўладиган ғалла ўсимлиги ва унинг дони. Маккажўхори пояси. Маккажўхори сўтаси. ■ Қассоб отнинг белига ун беш пуд маккажўхори қўйиб, бозорга олиб боради. П. Турсун, Ўқитувчи.

МАККАЖЎХОРИКОР Маккажўхори етиштирувчи шахс, хўжалик. 29 январда Ўзбекистон пойтахт вилояти маккажўхорикорларининг кенгаши бўлди. Газетадан.

МАККАЖЎХОРИКОРЛИК Маккажўхори етиштириши иши, қишлоқ хўжалигининг маккажўхори етиштириш билан шугулланувчи соҳаси. Ҳукуматимиз озиқ-овқат программасини амалга оширишга астойдил бел боғлаб, маккажўхорикорликдаги ўз оталиқ ишларини янада яхшилашга интилмоқда. «Гулистон».

МАККАИСАНО айн. санойи макка қ. сано II. Муслим аттордан икки сўмлик маккаисано олди. Х. Султонов, Онамнинг юрти.

МАККАСОЧИҚ *бот.* Қовоқсимон палак отиб ўсадиган, ҳосили тарракка ўхшаш экин ва унинг қозонсочиқ ва мочалка сифатида ишлатиладиган ҳосили.

МАККАСУПУРГИ *бот.* Поясидан супурги ясаладиган бошоқли ўсимлик. *Остонада ётган маккасургани олиб, табуретка устига чиқди-да, буй чўзиб, ўргимчак уясини супуриб ташлади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

МАККОР [*а.* *مكار* – айёр, ҳийлагар (одам)] **1** Макр-ҳийлага уста; айёр, доғули. *Маккор одам. Маккор душман.* ■ *Маккор Ҳомиднинг иблисона дасисаси бир ошлани талом ишдан чиқараёзганким, бу тўғрида айниқса сизга сўзлаш ортиқчадир.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

2 Макр-ҳийлага асосланган, макрли. *Душманнинг маккор ва қўрқинчи ниятини ойнадай равшан кўрсатган харитадан хўрсиниб бошини кўтарди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

МАККОРА Маккор аёл. *Гулжон маҳрам.. кўпни кўрган, қанча тўраларнинг сирли ишларини битказган маккора эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

МАККОРЛИК Маккорларга хос иш, хатти-ҳаракат, маккор эканлик. *У/Иброҳим Султон] ўз бобосига таассуф қиларди – қаттиққўлиги, бешафқату маккорлиги билан номдор эди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Унинг қўрқоқлигини билардим, лекин бунчалик маккорлигини пайқамаган эканман.* С. Анорбоев, Оксой.

МАККОРОНА *рвш.* Маккорларча, маккорлик билан. *Маккорона илжаймоқ. Маккорона хатти-ҳаракат.* ■ *Мастура кўзларини маккорона уйнаиб жавоб берди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

МАКЛЕР [*нем.* Makler – воситачи, даллол] Фонд, товар ва валюта биржаларида тузиладиган келишувларда даллол; пулли воситачилик хизматларини амалга оширувчи ишбилармон (*қ. брокер*).

МАКОН [*а.* *مكان* – жой, ҳудуд; даража; мартаба] **1** *флс.* Вақтнинг муайян лаҳзасида оламни ташкил этган нуқталарнинг ўзаро жойлашиш тартибини акс эттирувчи, материянинг масофа ва ҳажм билан белгиладиган асосий объектив яшаш шаклларида бири.

2 Тураржой, яшаш жойи; маскан, ватан. *Бирга-бирга маконима борайлик, Сендайин*

мискиннинг кўнглин олайлик. «Шири билан Шакар». *Умрим бино бўлди Озарбайжонда, Кечди болалигим у гул маконда.* М. Шайхзода. *Улар [уч оғайни ботирлар] тушган тўқайнинг нариги томонида бир шернинг макони бор эди.* «Эртақлар». *Отагинангнинг чайласига юр. Сен кетгандан бери маконим шу ер.* Ҳ. Фулом, Машъал.

3 Бирор нарса тўпланган ёки кўп бўлган жой; кон. *Кампирнинг миш-мишлариға кўра, ажина ва алвастилар макони бўлган бу овлақ жойи обод бир сайлағоҳ бўлиб қолади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бағринг кенг, еринг олтин, оромбахш, гўзал, обод, Бағрингни, орзуйим бор, куйларға макон этсам.* Т. Тўла.

Макон қилмоқ (*ёки этмоқ, топмоқ, тутмоқ*) Ўзига жой, макон қилиб олмоқ. *Сен бечора, нотавон кимса – макон қилдинг гуллар юртини.* Ш. Раҳмон. *Турмуш остонасин ҳатлаб ўтдилар, Севги қўрғонида макон этдилар.* М. Алавия. *Макон тутсам энди қаерда, Қайн бошлар эса иқболим.* Э. Воҳидов.

МАКОНСИЗ Макони, ватани йўқ, беватан.

МАКР [*а.* *مكر* – ҳийла-найранг, айёрлик, алдов] Ҳийла-найранг асосига қурилган иш, хатти-ҳаракат; ҳийла, фириб. *Ёв макрини ёлғон яширар.* Мақол. ■ *Бас, бу ҳийлалар, бу макрлар сиздан бошқа кимдан топилсин?* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

МАКРЛИ **1** Макрдан иборат бўлган, ҳийла-найранг асосига қурилган. *Макрли ниятлар.*

2 Маккор, айёр, доғули.

МАКРО- [*юн.* makros – узун, катта] Ўзлашма байналмилал қўшма сўзларнинг биринчи қисми: а) «катта», «улкан», «катта ўлчамли»; б) «катта буюм ва миқдорларни ўрганиш ёки ўлчаш билан боғлиқ» маъноларини билдиради.

МАКРОИҚЛИМ Йирик ҳудудлар ва сув ҳавзалари (Ер, географик минтақа, қитъа, океан ва б.) иқлими.

МАКРОИҚТИСОДИЁТ Иқтисодиётнинг жаҳон ёки йирик бир мамлакат иқтисодиёти, умуман миллий хўжаликка оид катта миқёсдаги иқтисодий ҳодисалар ва жараёнларни ўрганувчи бўлими. *Йиғилиш ҳамда семинар-кенгаш ишида республика Бош вазирининг биринчи ўринбосари, макроиқтисодиёт ва статистика вазирининг сўзга чиқди.* Газетадан.

МАКРОИҚТИСОДИЙ Макроиқтисодиётга оид, тегишли. *Макроиқтисодий сиёсат. Макроиқтисодий таҳлил.* ■ ..асосий макроиқтисодий кўрсаткичлар тўғрисидаги қарорнинг бажарилишини таъминлаш борасидаги асосий вазифалар муҳокама этилади. Газетадан.

МАКРОКЎРСАТКИЧ Асосий (йирик, муҳим) кўрсаткич. *Макрокўрсаткичлар, шунингдек.. барқарорликни акс эттирувчи бошқа кўрсаткичлар янги тизимнинг асоси ҳисобланади.* Газетадан.

МАКРОМОЛЕКУЛА [макро.. + молекула] *ким.* Ўзаро кимёвий боғлар билан бириккан минглаб (ўн мингдан юз минггача) атомлардан тузилган йирик молекула.

МАКРОСТРУКТУРА [макро.. + структура] Қаттиқ жисмлар (минерал, металл ва б.) ning оддий кўзга ёки лупалар орқали кўринадиган тузилиши; макротузилиш.

МАКРУҲ [а. *مكروه* — ёқимсиз; рад этилган, истеъмол этилиши лозим кўрилмаган] Мусулмонлар назарида, нопок, ҳаром (нарса). *Саодат опага кекса хотинлардан бири, тўнғиз ҳаром, гўшти макруҳ.. деб жирканибди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

МАКРЧИ *с. т.* Маккор, айёр, доғули.

МАКСИМАЛ [лот. *maximus* — энг баланд, катта; юксак] Энг катта, энг кўп, тўлиқ, мукамал; *зид. минимал.* *Машинанинг максимал тезлиги. Иш унумини максимал ошириш.*

МАКСИМУМ [лот. *maximum* — энг катта (нарса)] 1 Энг кўп миқдор, энг катта, энг юқори даража; *зид. минимум* 1. *Тезлик максимуми. Ёгин максимуми.*

2 Имкони борича, мумкин қадар тўлиқ. *Резервлардан максимум фойдаланиш.*

3 Ортиғи билан, кўп деганда. *Бу ишга максимум икки кун керак.*

МАКТАБ [а. *مکتب* — ўқиш жойи; ёзув столи; бўлим, идора] 1 Ўқитувчи раҳбарлигида ёш авлодга савод ўргатиб, уни маълумотли қилувчи таълим-тарбия муассасаси. *Бошланғич мактаб. Интернат мактаб. Ўрта мактаб. Мактабга кирмоқ. Болани мактабга бермоқ.* ■ *Болага оила ҳам, мактаб ҳам баравар тарбия бериши, одоб-ахлоқ ўргатиши шарт.* Газетадан.

Олий мактаб Олий ўқув юртларининг умумий номи. *Аmmo олий мактаб орзуси мен*

учун ёлғиз пуч хаёл бўлса ҳам, ундан воз кеча олмадим. Ойбек, Нур қидириб.

2 Касб, ҳунар, ихтисос ўрганиладиган ўқув юрти. *Муסיқа мактаби. Шофёрлар мактаби. Ҳунар мактаби.* ■ *Тошкент хореография мактабининг ташкил этилганига элик йил тўлди.* «Саодат».

3 Илм-фан, санъат, адабиёт, ижтимоий-сиёсий фаолият соҳасида бирор оқим, йўналиш. *Мактаб яратмоқ. Мактаб яратган олим.* ■ *Ҳозирги вақтда бемалол бадиий таржимада Ойбек мактаби, Абдулла Қаҳҳор мактаби, Миртемир мактаби ҳақида гапириш мумкин.* Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш.

4 Ўрганиш, тажриба орттириш, ўрнак олиш манбаи. *Ҳаёт зўр мактаб экан, ҳақиқий фикрлар вужудга келаётир.* Ойбек, Нур қидириб.

МАКТАБДОР тар. Октябрь тўнтаришидан олдинги даврда хусусий мактаби бўлган муаллим. *Солиҳ маҳдум, ўз қаторидаги мактабдор домлаларни асло кўролмак, уларга қарши юрагида умрлик кек сақлар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МАКТАБДОРЛИК тар. Хусусий мактаб очиб, бола ўқитиш. *Солиҳ маҳдум ўттиз ёшларга борганда, мактабдорлиги ҳам яхшигина шуҳрат топади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МАКТАБДОШ Бир мактабда бирга ўқиган ёки ўқийётган болалар (бир-бирига нисбатан). *Салимхоннинг хаёли шу лаҳза мактабдош ошнаси Пўлатхон Содиқовга кетди.* Мирмуҳсин, Умид.

МАКТАБХОНА *с. т.* Мактаб ўрнашган жой, бино. *Шу онда Моҳлар ойим мактабхонадаги болалар ичидан Анварни чақиртириб олди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МАКТАБШУНОСЛИК Педагогика фанининг мактаб ишларини бошқариш асослари, йўл, шакл, восита, усул ва методларини ўрганиш билан шуғулланувчи махсус соҳаси.

МАКТУБ [а. *مکتوب* — ёзилган; хат, нома] 1 *кт.* Кимсага, бирор кишига ёзиб юборилган хат, нома. *Мактуб юбормоқ. Мактуб ёзмоқ.* ■ *Қушбеги ер остидан хотинни кузатди-да, қўлидаги мактубнинг орқа-ўнгини текшириб қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Конверт ичида яна бир мактуб бор эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Ёзма равишда баён қилинган мурожаат; мурожаатнома.

3 Мурожаат тарзида ёзилган бадий асар. *Мактуб жанрига мансуб бу шеър шакл жиҳатдан Муқимийнинг «Навбахор»ини эслатса-да, бунда Ҳамид Олимжонга хос новаторлик яққол кўзга ташланади. «ЎТА».*

МАКТУБЛАШМОҚ кам. қўл. Бир-бири билан хат (мактуб) ёзишмоқ, ёзишиб турмоқ. *Кўпларини танийди, кўплари билан мактублашган. Ойбек, Навоий.*

МАКУЛАТУРА [лот. maculare — ифлослантирмоқ] Хизматини қилиб бўлган, яроқсиз ҳолга келган қоғоз, картон, эски газета, қоғоз чиқиндилари ва умуман, яроқсиз нарсалар (қоғоз фабрикаларида иккиламчи хомашё сифатида фойдаланилади). *Бегмат Суннатоя райондаги макулатура йиғадиган кичик бир идорада оддий хизматчи бўлиб ишлайди. Ҳ. Усмонов, Сирли соҳил.*

МАЛАЙ 1 Хўжайин ёки бошқа бировнинг хизматларини бажарувчи киши; хизматкор. *Ҳакимбойвачча учун йўлчи синалган, азамат бир малай ва бир чеккаси қариндош эди ҳам. Ойбек, Танланган асарлар. -Ким эдинг? Кимсасиз бир етим, бировнинг эшигида малай эдинг, — деди Элмурод ўз-ўзига. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 кўчма салб. Бировнинг манфаати учун кўр-кўрона хизмат қилувчи одам; хизматкор. *Ажнабийларга сотилган малайлар мамлакатни таладилар, хонавайрон қилдилар. Газетадан.*

МАЛАК [а. ملك — фаришта] 1 дин. айн. *фаришта. [Навоий:] Нечук безовтасан, барвақт турибсан? Малак янглиғ ўзинг танҳо юрибсан? Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.*

2 кўчма Гўзал аёл, нозанин. *...мендаги бу ўзгариш манбаи уй ичида ухлагувчи бир малак эди.. Сиз эдингиз! А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

МАЛАКА [а. مَلَكَ — қобилият, истеъдод; хусусият, одат] Касбни, ишни яхши ўзлаштириш натижасида орттирилган тажриба, кўникмалар; маҳорат. *Малака ҳосил қилиш. Малака ошириш. ■ Қамбар келиб, ўзининг малака орттирган хизматини бажара бошлагач, Йўлчи қоронғи супадаги тақир намат устига чўзилди. Ойбек, Танланган асарлар. Жанчилар зарур бўлган малакани орттириши биланоқ бетўхтов*

фронтга юборилади, деб тахмин қилган эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

МАЛАКАЛИ Малакага, тажрибага эга бўлган, катта малака орттирган. *Малакали кадрлар. Ўрта малакали ишчи. Юқори малакали мутахассис.*

МАЛАХ [ф. ملح — чигиртка] Булутдек ёпирилиб келиб, экинларни еб ташлайдиган чигиртка.

МАЛАХИТ [юн. malachite < malache — гулхайри; тутмачагул] Турли зийнат буюмлари тайёрлашда, шунингдек, мис олишда хомашё сифатида фойдаланиладиган тўқ яшил минерал; мис яшили.

МАЛИК [а. ملك — подшоҳ, ҳукмдор] 1 эск. кт. айн. **подшо(ҳ).**

2 Малик (эркаклар исми).

Чўли малик Катта чўл. *Сен, тоғам чўли маликда турадилар, деб ўйлаган бўлсанг керак-а? Н. Мақсудий, Умидли бола.*

МАЛИКА [а. ملكة] 1 Аёл подшоҳ. *Маликасининг газабига учраган қул қай даражада эс-ҳушидан айрилса.. менинг-да ҳозирги ҳолим бунинг юз даража юқорисига етди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Подшоҳ оиласига мансуб аёл. [Маждиддин Қулмуҳаммадга:] *Шаҳаншоҳ ўзингни падар, қизингни малика қилмоқчи.. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.*

3 Малика (хотин-қизлар исми).

МАЛИКУЛ-КАЛОМ [а. ملك الكلام — сўз подшоҳи] Ўтмишда юксак қобилият, бадий-поэтик маҳорат эгаси, шу соҳада етакчи мавқе ва обрў-эътиборга эга бўлган шоиру адибларга берилган унвон. *Мавлоно Лутфий ўз замонасининг маликул-каломи эрди. Форсий ва туркийда беназир эрди. Алишер Навоий, Мажолис ун-нафоис.*

МАЛИКУШ-ШУАРО [а. ملك الشعراء — шоирлар подшоҳи] эск. кт. Ўтмишда Шарқда энг маҳоратли, ўткир шоирларга берилган унвон ва саройда шундай шоирга берилган амал.

МАЛИНА [р. малина — тутсимон мева] айн. **хўжағат.**

МАЛЛА 1 сфм. Жигаррангга мойилроқ оч сарғиш ранг.

2 от Бўзининг сарғиш ранг бир тури. *Малла тўн. Малла белбоғ. ■ Булар учун исроф бўлмиш, эсиз, афсус, Бир дока саллаю ўттиз қарич малла. Ҳамза, Танланган асарлар.*

3 шв. Марҳумни қабристонга элтишда тобут устига ёпиладиган нарса, мато.

4 Малла (эркаклар исми).

МАЛЛАПУШ Малла бўздан қилинган ёпинғич, чойшаб.

МАЛОИК эск. кт. қ. **малоика**.

МАЛОИКА [а. ملائكة — «малак» с. кўпл.] эск. кт. Малаклар, фаришталар.

МАЛОЛ [а. ملال — зерикиш, чарчаганлик; ташвиш] 1 Оғир олиш, оғирсиниш хисси ёки ҳолати; малоллик.

Малол келмаса (ёки **бўлмаса**) Агар бемалол бўлса. *Малол келмаса, бир келиб кетинг.* ■ *Ҳозир ишлаш эмас, қўлини кўтариб, папироснинг кулини қоқиш ҳам малол келар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Малол олмоқ** Оғир туймоқ, оғир ботмоқ. *Шоир малол олгандек ижирғаланиб қаради.* Н. Аминов, Суварак.

2 Ташвиш, ғам-ғусса. *Кундузи ҳам, ҳатто тунлар ҳам, Узоқ мендан ғам, андуҳ, малол.* Файратий.

МАЛОЛАТ [а. ملالت — зерикиш; ташвиш, ғашлик] Кўнгил ғашлиги, дилтанглик. *Амир Душанбега келгач, унинг [Абдулҳофизнинг] ёш қизини олдириб келди, Темуришоҳ қизининг ўлгани сабабли кўнглида пайдо бўлган малолатни бартараф қилди.* С. Айний, Дохунда.

МАЛОЛЛИК Малол келадиган ҳолат, малол белгиси. *Хўрандаларга энгил кўз ташлади. Уларнинг юзида малоллик, доводириш белгиларини сезгандек бўлди.* С. Сиёев, Аваз.

МАЛОМАТ [а. ملامت — таъна қилиш; айб тақаш] Бировни ҳақ-ноҳақ ёмонлаб айтилган гап; мазаммат, таъна. *Маломат қилмоқ. Маломатда қолмоқ. Маломатга қўймоқ.* ■ *Тегмасин ногоҳ маломат ўқлари, Сезгиру хушёр бўл оху каби.* Ҳабибий.

МАЛОҲАТ [а. ملاحظ — гўзаллик, ҳусн; ёқимлилик] 1 Қоратўридан келган аёлларга хос гўзаллик, ёқимлилик. *Шу ҳуснинг, шу малохатинг ва шу латофатинг билан тамом меники бўларсан, шундайми?* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Малоҳат (хотин-қизлар исми).

МАЛОҲАТЛИ Малоҳати бўлган, ёқимли.

МАЛУЛ [а. ملول — зерикувчи, чарчаган, сабрсиз] эск. кт. Хафа, дилтанг.

МАЛЪУН [а. ملعون — лаънатланган] кт. Лаънати, лаънатланган. [Гулнор:] *Қайси бир раҳмисиз, ноинсоф малъун биз турган жойни етказганлигини билмайман.* Ойбек, Танланган асарлар.

МАЛЯРИЯ [итал. malaria < mala ага — ёмон ҳаво] қ. **безгак**.

МАЛҲАМ [а. مرهم — суртма дори; крем; бальзам] 1 Сиртдан қўлланадиган хамирсимон ёпишқоқ дори (Ёғлар, каучук, қўрғошинли тузлар, мум, дори ва б. моддалар аралашмасидан таркиб топган қаттиқ масса бўлиб, 37°С температурада юмшайди ва терига яхши ёпишади). *Ярага малҳам қўймоқ.* ■ *У [Ёдгор] дарднинг зўридан гавдасини ҳар томонга урар ва Раҳим ёғчига ялинар, жароҳатни очиб, ундан малҳамни сидириб олишни сўрарди.* С. Айний, Дохунда.

2 *кўчма* Даво ёки дармон бўладиган ҳар бир нарса. *Сен ҳам онасиз ўсган экансан, болам, «Она» дегин, менинг ҳам тилка-тилка бўлган юрагимга малҳам бўлади.* А. Мухтор, Туғилиш.

МАМЛАКАТ [а. مملکت — салтанат, давлат, подшоҳлик] 1 Муайян чегараларга ва давлат суверенитетига эга бўлган ҳудуд. *Подшонинг хасталиги сабабли мамлакатда тўю маъракалар, базмлар тўхтатилган.* Мирмуҳсин, Меймор. *Европада қатор демократик тузумдаги мамлакатлар пайдо бўлди.* Ойбек, Нур қидириб. *Дўстлик — мамлакат, давлат бойлиги, унинг куч-қудрати, дейди халқимиз.* Р. Файзий, Таъзим.

2 Географик ҳолати, табиий шароитлари билан фарқланадиган, ажраладиган жой, ҳудуд. *Куз ойларида қушлар попононларини учишга, гала билан парвоз қилишга ўргатдилар, сўнг иссиқ мамлакатларга равона бўладилар.* Газетадан.

3 Мамлакат (хотин-қизлар исми).

МАМЛАКАТШУНОСЛИК Географиянинг аниқ ҳудудлар (материклар, мамлакатлар, йирик минтақалар)ни ўрганувчи тармоғи.

МАММА бол. Она эмчаги.

МАМНУ [а. ممنوع — тақиқланган, ман этилган] эск. кт. Ман этилган, тақиқланган, қатағон. *Хаёлотни қилди мамну, ўргатди шавқ, ғайратга.* Э. Воҳидов.

МАМНУН [а. ممنون — ўта миннатдор, қарздор; бурчли] Кўнгли тўлган, қаноатланган, хурсанд, миннатдор. *Қутидор ҳар қуни Юсуфбек ҳожининг мухлисларидан бирининг уйида меҳмон ва ҳожининг суҳбатидан мамнун эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эргаш мамнун жилмайиб, Соттининг елкасига қўлини ташлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

МАМНУНИЯТ [а. *ممنونيت* – илтифот (лилик); миннатдорлик] Кўнгул тўлган, хурсанд, мамнун бўлган ҳолат; мамнунлик, хурсандлик. *Муҳаммадражаб домла бу топишириқни мамнуният билан қабул қилди. А. Қаҳор, Сароб.*

МАМНУНЛИК 1 Мамнун эканлик, кўнгул тўлганлик. *Комилжон экишининг сифатидан мамнунлигини айтиб.. агрономга қаради. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

2 айн. **мамнуният**. *Томошабинлар янги спектакли мамнунлик билан қабул қилдилар. ■ Раиснинг юзида мамнунлик белгилари кўринди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.*

МАМОНТ [р. мамонт < пол. *mamont*] Ер геологик тарихининг музлик даврида яшаган, ҳозир насли қуриб кетган филсимон баҳайбат ҳайвон. *Орол.. тўртламчи даврининг ётқиқиқлари билан қопланган бўлиб, бунда мамонтлар ва буқаларнинг суяклари топилган. «Фан ва турмуш».*

МАМОТ [а. *مماث* – ўлим; ҳаёт сўнги] (асосан ҳаёт сўзи билан қўлланади) *кт. айн. ўлим. Бу кунги кеч Отабек билан Ҳомиднинг ҳаёт ва мамот масалаларини ўзининг қора қучоғига олган қоронғу бир тун эди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

МАН I *шв. Мен. Олимхон ака, сиз чора кўраверинг.. Ман ҳам ёрдамлашаман. Ойбек, Танланган асарлар.*

МАН II [а. *منع* – тақиқ, ман қилиш]: **ман қилмоқ** (ёки **этмоқ**, **айламоқ**) Тақиқламоқ, тўхтатиб қўймоқ, қатағон қилмоқ.

МАН III [а. *من* – 898,56 г га тенг оғирлик ўлчови] *эск. Жойига қараб турли қийматга эга бўлган оғирлик ўлчови.*

МАНА I *олм. Сўзловчининг қўлида ёки яқинида турган нарсани, бўлаётган ёки бўлиб ўтган воқеа, ҳодисани кўрсатишда ишлатиладиган сўз. -Китобинг қани? -Мана. Мана кечаги айтган ўртоғим. ■ -Мана, бекачим, – деди кулиб Тўйбека, – Анови кунги ёш меҳмонни сенга мақтасам, ачиққандинг, алмо келиб-келиб сени ўшанга бердилар. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Мана, икки ойнинг ичида яйдоқ дала нузи ям-яшил гўза ниҳоллари билан қопланди. Газетадан.*

2 Кўрсатиш олмошлари олдида келиб, кучайтирув ва таъкид билдиради. *Урушга орзумандмисиз, мана бу бойвачча укангизни олиб жўнай беринг, йўл очик. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 юкл. Алоҳида таъкид билдиради. *Йигитларни элтиб, тўппа-тўғри ўқ тағига ҳайдайдилар, мана, кейин эшитиб қолармиз. Ойбек, Танланган асарлар. Мана, бошқарма план бўлимида уни роса қизартиришди. С. Аҳмад, Бош оғриғи.*

4 Ундов гапда ҳайрат, киноя, таажжуб каби маъноларни билдиради. *Ана хусну мана малоҳат! Мана бамаънилик! Мана илму қобилият! Мирмуҳсин, Меъмор.*

МАНАВИ *с. т. [асли мана бу] олм. Мана бу, ушбу. Манави бола. Манави китобни ўқинг.*

МАНАП *тар. 20-асрнинг 20-йилларига-ча қирғизларда олий феодаллар табақасига мансуб киши.*

МАНАТ Туркменистоннинг асосий пул бирлиги (1993 йилдан).

МАНБА [а. *منبع* – бошланиш; ибтидо] I *геогр. Дарёларнинг бошланиш жойи.*

2 Бирор нарса олинадиган, чиқадиган ёки ишлаб чиқариладиган жой, қурилма ва ш. к. *Хомашё манбаи. Газ манбалари. Электр манбаи. ■ [Бу ерлар] Ширин-шакар мевалар ва қовун-тарвуз маконига, арпа-бугдой, макка ва сабзавот манбаига айланади. С. Кароматов, Сўнги бархан.*

3 *кўчма* Бирор нарса, иш-ҳаракат ва ш. к. нинг юзага келиши, фаолият учун асосомил бўлган нарса; сабаб. *Илмсизликни но-чорлик ва ношудлик, алам ва ситам, хўрлик ва бахтсизлик манбаи дейишади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

4 Илмий тадқиқот ишлари учун асос бўлган асар, ҳужжат ва ш. к. *Бу [«Ҳиндистон сафарномаси»] Ҳиндистон билан Ўрта Осиё халқлари ўртасидаги қадимий алоқаларни ўрганишда фойдали манбадир. Газетадан.*

МАНБАШУНОСЛИК Тарихий манбаларни излаб топиш, қайд этиш, тўплаш, ўрганиш ва илмий муомалага киритиш назарияси ва амалий усуллари ҳақидаги фан (тарих ва адабиётшуносликда ёрдамчи фан ҳисобланади).

МАНГ «Ма» сўзининг ҳурмат ва кўплик шакли. *Манг, ишонмасангиз, ҳидлаб кўринг. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.*

МАНГЛАЙ [мўғ. магнай – пешона; олдинги] I *айн. пешона I. Унинг [Фани отанинг] қошлари чимирилиб, серажин манглайи тагин ҳам тиришди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

2 айн. пешона 2. ..ўзига тасалли берди: «*Ҳар ким манглайга ёзилганини кўради*». К Яшин, Ҳамза. Уф-ф.. *Нетай, ога, манглайим қора экан.* С. Сиёев, Ёруғлик.

МАНГО [малайяча] Жанубий Осиёнинг тропик ўрмонларида ўсадиган доимо яшил драхт (Айрим турларининг овалсимон ширин хушбўй меваси шундайлигича ёки тузланган ҳолда овқат сифатида ишлатилади).

МАНГУ кт. Абадий, умрбод. У [Гулнор] *то сўнги нафасигача меҳнат, машаққат, азоб ичида кечирган бу дунёдан кўзларини мангу юмгунча уни, Йўлчини эслагандир.* Ойбек, Танланган асарлар.

МАНГУЛИК кт. Абадийлик, абадият. *Мангу ҳаёт нимада асли? Борми ўзи ҳексиз мангулик?* Тўлқин. *Ўйлай — мангуликнинг бу ойинаи жамолида Ким қоларкан севгидай абадий ва суюкли.* А. Орипов.

2 сфм. айн. абадий. *Муталнинг боши шилқ этиб, лоиҳонага тушди—да, мангулик уйқуга кетганлиги маълум бўлди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. У — *менинг ҳеч битмас қуёшим.* У — *менинг мангулик қуёшим.* «Гулдаста».

3 Мангу эканлик. *Кимки қуёш ҳароратининг мангулигин ҳис қилмоқчи бўлса, уни ҳам диёримдан топади.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

МАНГУС айн. **мангуста.** *Майдонда найрангбоз кобра билан мангуснинг жангини кўрсатмоқда.* Ойбек, Нур қидириб.

МАНГУСТА [фр. mangous < исп.] зоол. Жанубий Осиё ва Африкада яшайдиган кичкина, сутэмизувчи йиртқич ҳайвон (айрим захарли илонларнинг қушандаси).

МАНДАРИН I [исп. mandarin] I Жанубий мамлакатларда ўсадиган бир турли цитрус ўсимлиги ва унинг тўқ сариқ рангли, териси юпқа, хушбўй меваси.

МАНДАРИН II [порт. mandarim < санск. mandarin — маслаҳатчи] Хитойнинг феодализм давридаги давлат арбобларига европаликлар томонидан берилган ном.

МАНДАТ [лат. mandatam — топшириқ] Бирор шахснинг ваколатини, муайян фаолият ёки нарсага ҳуқуқини тасдиқловчи расмий ҳужжат. *Депутатлик мандати.* Қўлга мандат бермоқ.

Мандат комиссияси Съезд, қурултой, конгресс, конференция, сессия ва ш.к. да иштирокчиларнинг ваколатини текширувчи ҳайъат.

МАНДОЛИНА [итал. mandolino] Тўрт жуфт сим тори бўлган чертма мусиқа асбоби. *Мандолина чалмоқ.*

МАНЁВР [фр. manoeuvre < тапу орегор — қўл билан ишлайман] I **ҳарб.** Қўшин ёки флотнинг душманга зарба бериш мақсадида энг қулай вазиятни эгаллаш учун қиладиган ҳаракати; қўшин ёки флотнинг тактик машғулоти, машқлари. *Манёвр ўтказиш тактикаси.* ■ *Фақат яхши ўйлашиб тузилган манёвр билангина душман қаршилигини синдира олдик.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 т. й. Станцияда поезд улаш учун паровоз ва вагонларни у йўлдан бу йўлга кўчириш. *Далага ёйилган тракторлар, темир йўл станцияларида манёвр қиляётган паровозлардай, гуруллашиб ҳаракат қилмоқда.* С. Айний, Қулар.

3 Самолёт, кема ва ш. к. нинг тўсиққа ёки душманга чап бериш учун ўз йўналишини ўзгартиб қиладиган ҳаракатлари. *Бутун батальон самолётнинг тепаликни қидираётганини билди, душман зенитига чап бериб манёвр қиляётганини тушунди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

МАНЕЖ [фр. manege < итал. maneggio] Циркда ўйинлар ўтказиладиган, кўрсатиладиган махсус жой, майдон. *Манежда Акром Юсупов икки-уч шериклари билан ўйин кўрсатарди.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

МАНЕКЕН [фр. mannequin < голл. mannekin — одам] Кийимни ўлчаб кўриш ёки намоиш қилиш учун одатда одам бўйи бараварида ёғоч ёки пластмассадан ишланган фигура, ҳайкал.

МАНЖАЛАҚИ I Ҳеч кимга сўз бермайдиган, жанжалкаш, шаллақи (асосан аёллар ҳақида). *Манжалақи хотин.* ■ *Мен унга манжалақи парихон отиннинг гапини гапириб юрибман.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Нотўғри йўлга кирган; бузуқ (аёллар ҳақида). *..бу манжалақи бир бало қилган, ўзига иситиб олган бўлса ажаб эмас.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Агар шўрлик тирик бўлганида, бу манжалақининг кўзларини ўйиб оларди.* Мирмуҳсин, Умид.

МАНЖАНИҚ [а. منجنیق — тошотар қурол] тар. Тош отадиган қадимий уруш қуроли. *Манжаниқлардан тинмай тош отиб, катта ёйлардан ўқ ёғдиришди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

МАНЖЕТ(А) [фр. manchette – енгча < лат. manus – қўл] **1** махс. Эркаклар ва аёлларнинг турли бичимдаги куйлакларни енгига тикилган ёки қадалган қайтарма қисм.

2 тех. Машина, механизмлар бирикмаларида: суюқликнинг бир бўшлиқдан иккинчисига оқиб (сизиб) ўтишига тўсқинлик қилувчи, тери ёки резина ҳалқа шаклидаги зичловчи деталь.

МАНЗАРА [а. منظر – кўриниш, панорама; кузатиш маскани] Кўзга ташланиб турган ёки тасаввур этиладиган кўриниш, тасвир. *Табиатнинг гўзал манзаралари.* ■ [Отабек] *Ўзининг очиқ кўзи, ўткир зеҳни орқали бундай ўзбошимчалик орқасидан мудҳиш фалокатли манзаралар кўрар.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАНЗАРАЛИ Кўриниши гўзал, кишини мафтун этадиган. *Табиатнинг манзарали ерлари.* ■ *Болтабоев шинамгина уйининг олдига мевали, манзарали дарахтлар, гуллар эди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

МАНЗИЛ [а. منزل – маскан; тураржой; уй, хонадон] **1** Сафарда, йўлда тўхтаб ўтиладиган, кўниб туриладиган ёки етиб бориш мўлжалланган жой. *Бир неча минутдан кейин қиз билан йигит манзилга яқинлашдилар.* С. Айний, Дохунда. *Шаҳристонга ҳозиргина кириб келдим. Тунамоққа манзил истайман.* Қ. Мирзо, Олам гўзал.

2 кўчма Кураш, ҳаракат натижасида эришилиши мўлжалланган марра. *Манзилга яқинлашган сари, сезгимиз ўткир, қилчимиз кескир бўлиши лозим.* Уйғун, Навбахор.

3 Йўлнинг бир тўхташ жойидан иккинчи бир тўхташ жойигача бўлган масофа. *Бир манзил, икки манзил йўл юриб бораёттир эди, олдидан бир кампир чиқди.* «Равшан».

4 Тураржой, истиқоматгоҳ. *Бирдан пастдан, тоғ қазувчилар манзилидан шодиёна қичқириқлар кўтарилди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

МАНЗИЛАТ [а. منزلت – даража; мавқе; ҳолат] эск. кт. Мавқе; қадр-қиммат. [Тўлахан:] *Эй худо, учиб юрган паррандача қурб, манзилат бермас экансан, нима учун хотинқизларни яратдинг.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Ичкари, ташқари.. ҳовлида ўсган Ўринбой қалғачи қизининг кўзида русча уйларнинг нима манзилати бор?* С. Айний, Қуллар.

МАНЗИЛГОҲ **1** айн. манзил **1, 4.** Чўлқувар инженер ва архитекторларимиз бир вақт-

лардаги сардобалар ўрнида сўлим манзилгоҳлар, янги кент ва шаҳарлар барпо этмоқдалар. Газетадан.

2 тар. Ибтидоий жамиятда уруғ жамоаларининг вақтинча турадиган жойи, маскани.

МАНЗИЛХОНА шв. Меҳмонхона, мусофирхона.

МАНЗИРАТ [а. منظره – меҳмонхона; қабул хонаси] Такаллуф, мулозамат. -Раҳмат, Олимжон ака. *Ман уйга борай, – Ҳакимбойвачча таклифни оддий манзират деб билгани учун кетмоқчи бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу манзиратлардан унғайсизланган ака тезроқ кетиш тараддудига тушди.* Э. Аъзам, Жавоб.

МАНЗУМ [а. منظوم – тузилган, ташкил топган; назм] эск. кт. Назм билан ёзилган, шеърий. *Манзум китоб.*

МАНЗУМА [а. منظومه – шеърий асарлар; тизим] эск. кт. Назм билан ёзилган асар; шеърий асар. *Ўрда жарчиси бозор ва уриниш жойларда тўхтаб: – Айюҳаннос! Билмаган билсин, эшитмаган эшитсин.. – манзумаси билан жар солиб юрар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Мен ўшанда очерк ўрнига уч бобдан иборат шеър ёзган эдим, уни на достон, на баллада деб бўлади, шунчаки манзума.* Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.

МАНЗУР [а. منظور – кўринадиган; кўзда тутилган; истиқбол] Кишиларга маъқул бўладиган, ёқадиган, ёқиб тушадиган. *Одобли бола элга манзур.* Мақол. ■ *Кўпчиликка манзур шеъринг, хизматинг.* Ҳабибий.

Манзур қилмоқ (ёки этмоқ) **1)** ёқтирмақ, маъқул топмоқ, маъқул қилмоқ. *Ёзиб манзур асарлар халқ учун, сен борлигинг билдир, Агар халқ қилса манзур, халққа миннатдорлигинг билдир.* С. Абдулла; **2)** маъқуллатмоқ, маъқул қилмоқ. *Совғани хонга манзур қилиб, Афанди қуноқ инъом олиб, ўрдадан чиқиб кетди.* «Латифалар».

МАНИЙ [а. منى] биол. Эркакларнинг жинсий безидан ажралиб чиқадиган суюқлик; сперма.

МАНИКЮР [фр. manicule < лат. manus – қўл + curare – парвариш, ғамхўрлик қилмоқ] Қўл тирноқларини қирқиб, текислаб ва бўяб безатиш. *Бармоғини маникюр қилиб юрадиган шаҳарлик қизлар пахта тергани келса-ю, сизларнинг оймчаларингиз уйда ўтиришса..* «Муштум».

МАНИПУЛЯЦИЯ [фр. *manipulatio* < лат. *manipulus* — ховуч < *manus* — қўл] Ноқонуний операция; фаол савдо фикрини уйғотиш ёки олди-сотдида қимматли қоғоз баҳосини тушириш ёки ошириш учун олди-сотди қилинган қимматли қоғоз.

МАНИФЕСТ [лат. *manifestum* — чақир, даъват < *manifestus* — ошқор, очиқ-ойдин] 1 Хукуматнинг жуда муҳим сиёсий воқеа муносабати билан халққа қилган ёзма мурожаати.

2 Бирор партия ёки ижтимоий ташкилотнинг дастур тарзидаги ёзма мурожаати. *Тинчлик манифести.*

МАНКУҲА [а. *منكوحه* — никоҳланган, никоҳдаги (хотин)] эск. кт. Никоҳдаги хотин, шаръий хотин, жуфти ҳалол.

МАНМАН Ўзини катта тутадиган, босар-тусарини билмай қолган; такаббур. *Манман одам. Камтарга — камол, манманга — завол Мақол.* — У илгариги «манман» Тожибой эмас: хийлагина ҳовурдан тушган ва анчагина мулоиймлашиб қолган эди. П. Турсын, Ўқитувчи.

Манман (ёки манаман) деган Машхур, энг олдинги, донгдор. *Хиванинг манман деган бойларидан пул топиш сирларини ўргандим. Ж. Шарипов, Хоразм. Бунақа занжирни янга тугул, қишлоғимиздаги манман деган темирчи ҳам узолмайди. «Ёшлик». Кучага чиқсам, манман деган йигитлар хуснига маҳлиё бўлади. «Муштум». Қўқоннинг манаман деган бойларидан Миразимжон бойни ўлдиртириб, сир очилаётганда.. хўжа-кўрсинга Эргашга жазо бердирди. К. Яшин, Ҳамза.*

МАНМАНЛИК I Ўзини катта тутишлик; манман эканлик; кибр. *Мақтанчоқлиги, манманлиги туфайли кўплар ёқтирмайдиган енгил табиатли Мурзин келиб қолди. Шухрат, Шинелли йиллар.*

2 Манман одамларга хос хусусият, иш, ҳатти-ҳаракат. *Бундай мақолларда ахлоқ ва одатларга зид бўлган хусусиятлар: текинхўрлик, манманлик, исрофгарчилик.. каби одатлар қаттиқ қораланади. «ЎТА». Уни [одамни] таям қиладиган кушандаси ҳам манманлигу маишату шухратпарастлик. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.*

МАНМАНСИРАМОҚ Манманликка берилмоқ. *Одамларга яхшилик тилаш, қилиш ҳазратнинг одатига айланиб қолган. Бироқ*

шундай манмансираш ҳам унинг одати. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. Камтар бўламан.. манманликка берилиб кетмайман. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

МАННИЙ [р. *манна* < юн. *манпа* — овқат, озуқа]: **манний ёрмаси** Бугдой мағзидан тайёрланган майда ёрма. **Манний бўтқа** Манний ёрмасидан тайёрланган бўтқа (парҳез таомлардан бири).

МАНОЛ [а. *منال* — қўлга киритиш, эришиш; ҳадя] кт. Тухфа қилиб олинган ёки берилган нарса; тухфа.

МАНОМЕТР [юн. *manos* — зич эмас, сийрак + *metreo* — ўлчайман] Дамланган буг, газ ёки суюқлик босимини ўлчайдиган асбоб.

МАНОР [а. *منار* — нур, ёғду манбаи; маёқ] кт. Манора, минора. *Ўртада подадай сурилди халқ, Фуқаро бошидан ясалди манор. Туйгун, Шеърлар.*

МАНОРА [а. *مناره* — маёқ; минора] эск. айн. **минор(а)**. *Масжид манорасида мунгли азон товуши эшитилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

МАНОТ I с. т., шв. Сўм. *Бир манот.* — Карвонбошини олдига чақириб: -Генералга қирқ минг манот ҳадя қилинсин, — деб амр қилди. Ж. Шарипов, Хоразм.

МАНОТ II [а. *منات* — қадимги арабларда санам, маъбуда номи] дин. Араблар исломдан илгари сиғинган санам — маъбудалардан бири (яна қ. лот I).

МАНОҚИБ [а. *مناقب* — фазилатлар, афзалликлар; тақдирга лойиқ хизмат] эск. кт. Бир кишининг фазилат ва мартабасини мақтаб ёзилган рисола. *Кўргазмада Осий ва Африка ёзувчиларининг 2500 дан ортиқ асарлари: энг қадимги маноқиблардан тортиб энг замонавий асарларгача намойиш қилинади. Газетадан. Қуруқ маддоҳликдан на ҳожат. Асл шоирга маноқиб муносибми? С. Сиёев, Ёруғлик.*

МАНПАР Узма хамирдан устига гўшт, пиёз қиймаси, тухум кабилар солиб тайёрланган суюқ овқат. *..мингбоши, додҳо, қози-ағламларнинг.. ёш келин-қизлари Ниёзохуннинг лағмон, манпарларига роса ўрганишган. К. Яшин, Ҳамза.*

МАНПАСИ [р. *монпансье* < фр. *Montpensier* — Франциядаги графлик номи] Қоғозга ўралмаган майда шаффоф ранг-баранг дандон конфета; обаки.

МАНСАБ I [а. منصب — иш, амал, аҳвол, ҳолат] I Масъул вазифа; амал, лавозим. *Ўз мансабидан фойдаланмоқ. Мансабдан тушмоқ.* ■ Мулла Абдурахмон Қўқон сафарига ҳозирланаркан, кўнгли Қўқонда ўзини кутиб турган уламолик шухратига, муфтилик, қози ва аъламлик мансабига ошиқар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 с. т. Ўзини кўрсатиш учун қилинадиган ёки ўзига маъқул иш, ҳаракат. *Манманлик у кишига бир мансаб.*

Мансабга минмоқ (ёки ўтирмоқ) Амалга тайинланмоқ, бирор амални, вазифани эгалламоқ. *У жуда катта мансабга мингандай ён-верига қарагиси келмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МАНСАБ II *геогр.* Дарёнинг кўл, денгиз ёки бошқа дарёга қуйиладиган жойи. *Ҳар бир катта дарёнинг мансаби бўлади.* «Ўқиш китоби».

МАНСАБДОР Бирор мансабга, лавозимга эга бўлган; амалдор. *Мансабдор шахс.* ■ *Ушбу ҳукмиimizi ерига еткизишда сустлик қилган мансабдор бизга итоатдан бош тортган ҳисобланиб, энг қаттиқ жазомизга маҳкум қилинур.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *...мансабдор шахслар амирзода Иброҳим Султоннинг рухсати билан шаҳардан чиқа олишлари мумкин эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

МАНСАБЛИ *айн.* мансабдор.

МАНСАБПАРАСТ Мансабга интиладиган, мансабни яхши кўрадиган. *Мансабпараст одам.* ■ *Ёлғиз ўз манфаати йўлида, бир-бирини еб, ичган мансабпараст.. йўқолмай туриб, бизнинг одам бўлишимизга ақлим етмай қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАНСАБПАРАСТЛИК Мансабни яхши кўриш, мансабга интилиш. *Биз кадрларни тўғри тарбиялаш манфаатларини кўзлаб, мансабпарастлик кўринишларига қарши қатъий кураш олиб боришимиз керак.* Газетадан.

МАНСАБСИЗ Мансаби йўқ, амали йўқ.

МАНСУБ [а. منسوب — тегишли; алоқадор] Қарашли, тегишли, тааллуқли, оид, кирадиган. *Умуртқалилар синфига мансуб жонивор. Галогенларга мансуб элемент. Юқори табақага мансуб одам.* ■ *Девонбегилар авлодига мансуб бўлган.. Шерназарбой Исломуҳжани ич-ичидан ёмон кўрар, азалдан адовати бор эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

МАНСУБИЯТ [а. منسوبیت — қариндошлик; алоқадорлик] *кт.* Мансублик, оидлик.

тааллуқдорлик. *Гарчи сизнинг қипчоқ қавмига мансубиятингиз бўлса ҳам, Муслумонқулни ҳайдашда бизга унутмаслик хайрихоҳликлар ва хизматлар кўрсатдингиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАНСУБЛИК I Мансуб ҳолат. *Синфий мансублик.*

2 Мансуб эканлик. *...қайси халқ, миллат, динга мансублигини суриштирмай, барчани баравар кўришларини жўшиб гапирди.* К. Яшин, Ҳамза.

МАНТИ [хит. мян — хамир + ти — гўшт] Гўшт ва пиёз қиймасини хамирга тугиб, қасқонда пишириладиган овқат. *Чучуара нима экан, Сидиқжон ака, ёлғи манти қилиб берман. Хамири юпқароқ бўлсинми, қалинроқ?* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

МАНТИПАЗ Касби манти пишириш бўлган ёки манти пиширишни яхши билладиган киши. *Мантипаз елкасини қисиб, лағмонпазни кўрсатди.* «Саодат».

МАНТИҚ [а. منطق — нутқ, тил; сўзлаш; логика] I Тўғри тафаккур юритишнинг асосий қонунлари ва шакллари ҳақидаги фан. *Насриддин Тусий.. жабр, тиб ва мантиқ назарияси билимларининг бошқа соҳалари бўйича ҳам кўпгина китоблар ёзган.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Гап, фикр, ҳаракат ва ш. к. нинг ақлга монандлиги, асослилиги. *Хотинининг бу гапи Бўтабой аканинг жон-жонидан ўтиб кетди, лекин бундаги кучли мантиқ тилини боғлади-ю, ҳеч нарса деёлмади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор. *Студентлар ҳам қизиқ-да. Бир-бирларига ҳеч ақлга сиғмайдиган, мантиққа тўғри келмайдиган лақаблар кўйишади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

3 Ички қонунийлик, қонуният. *Недир, недир ҳаёт мантиқи? Ўсиш, қариш қонуни нега? М. Шайхзода. Мантиқ талаби шу эрур, шоҳим.* С. Сиёев, Ёруғлик.

МАНТИҚАН [а. منطقاً — мантиқ бўйича, асосида] *рвш.* Мантиқ нуқтаи назаридан, мантиқ жиҳатидан (қ. мантиқ 2, 3). *Аҳмад ўртоғининг ўз фикрини мантиқан тўғри ва аниқ асослаб бераётганлигидан ҳайратланиб ўтирар эди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

МАНТИҚИЙ [а. منطقی — мантиққа асосланган, мантиқ бўйича] I Мантиққа оид, мантиқ жиҳатидан; қонуний, асосли. *Кўриб турибсизки, ҳар иккала хат ўртасида мантиқий боғлиқлик бор.* Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол.

2 Мантиққа асосланган. *Мантиқий хулоса*. ■ *Мантиқий фикрларим, уйларим хурофий-диний масалалардан устун келди*. Ойбек. Нур қидириб.

МАНТИҚИЙЛИК Мантиқ, мантиқий асос; қонунийлик, асослилик. *Театрларда тил ва талаффуз масаласини тўғри йўлга қўймай туриб, мантиқийлик, подтекст (сўз замири).. каби асосий ва ҳал қилувчи фикрлар тўғрисида сўзлашга ўрин қолмайди*. С. Искандаров, Театрда тил ва талаффуз.

МАНТИҚЛИ Мантиққа эга бўлган, мантиққа асосланган; асосли. *Мантиқли гап. Мантиқли ҳаракат*.

МАНТИҚСИЗ Мантиқи, маъноси йўқ, бемаъни; асоссиз. *Мантиқсиз гап. Мантиқсиз савол*. ■ *Ҳаёллари мантиқсиз, алғов-далгов туш каби муҳам эди*. С. Кароматов, Сўнги бархан.

МАНТИҚСИЗЛИК I Мантиққа, маъно ва мазмунга эга эмаслик; асоссизлик. *Бу ясама гапларнинг мантиқсизлиги отамга маълум бўлса керакки: -Унинг гапларини эсингдан чиқаргандирсан? - деб сўради*. С. Айний, Эсдаликлар.

2 Мантиқсиз иш, ҳаракат, гап ва ш. к. *Мен ўзимча шундай мулоҳазалар қилиб, муллаларнинг у гапларини ғаразғўйлик, мантиқсизлик ва кулгили деб билар эдим*. С. Айний, Эсдаликлар.

МАНУФАКТУРА [лот. manufactura < manus — қўл + facere — бажармоқ] I Қўл кучи ва ҳунармандчилик техникаси асосида меҳнатнинг тақсимланишини характерловчи ишлаб чиқариш шакли.

2 Газлама, газмол, мато. *Қумри онасидан Таманнонинг мануфактура базасида ишлаётганлигини эшитиб, ҳангу манг бўлиб, лабини тишлади*. Мирмуҳсин, Қумри ва Таманно.

МАНФААТ [а. منفعت — фойда, даромад] Моддий, маънавий, жисмоний ва б. жиҳатдан (кўриладиган) фойда, наф. *Манфаат топмоқ. Манфаат кўрмоқ. Бу ишдан ҳеч манфаат кўрмадим. Доридан яхши манфаат топдим*. ■ [Дадавой:] *Халқ йўлида жонни аямаслик даркор. Ўз манфаатимиздан халқ манфаатини юқори қўяйлик*. Уйғун, Навбаҳор.

МАНФААТДОР Бирор ишдан манфаати бор, манфаати бўлган. *Бизда маҳсулот чиқаришни кўпайтиришдан ҳамма манфаатдордир*. ■ *Фуломжон ҳақиқатни аниқлашда ўзидан кам манфаатдор бўлмаган бойваччага*

ер остидан разм солиб турди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

МАНФААТЛИ Манфаати, фойдаси бор; фойдали. *Манфаатли иш*.

МАНФААТПАРАСТ Шахсий манфаатинигина кўзловчи. *Ўз-ўзидан маълумки, худбин, манфаатпараст кимсада оилага меҳрмуҳаббат бўлмайди*. Газетадан.

МАНФААТСИЗ Манфаати, фойдаси йўқ; бекфойда, фойдасиз.

МАНФИЙ [а. منفي — бадарга қилинган; рад этилган; салбий] I *мат.* Нолдан кичик. *Манфий сон*.

2 *физ.* Заррачалари электрондан иборат бўлган. *Манфий заряд. Манфий электрод*.

3 *кам қўл.* Ёмон белгили; салбий. *Унга [Авазга] мусбат воқеа ҳам, манфий воқеа ҳам тез таъсир қилар, нохуш воқеадан ҳам, завқ-ёб ҳодисадан ҳам дарҳол қалби жунбишга кела бошларди*. С. Сиёев, Аваз.

МАНФУР [а. منفور — нафратга йўлиққан, лойиқ] *кт.* Кишини нафратга келтирувчи, нафратга лойиқ; жирканч. *Манфур душман*. ■ *Бутун дунё хотин-қизлари учун «уруш» деган сўздан манфурроқ сўз йўқ*. Газетадан.

МАНШУР [а. منشور — халққа эълон қилинган, тарқатилган; дастурий ҳужжат, мурожаатнома] Муайян дастурга эга бўлган, тантанали суратда эълон қилинган ҳужжат, мурожаатнома, манифест. *Хуш айёмда элимнинг дилга сигмас сурури, Юртим бўйлаб таралди мустақиллик маншури*. Б. Бойқобилов.

МАНҚА I I Димоғида гапирувчи. *Шу пайт Эшон мачитдан манқа сўфининг панг овози эшитилди*. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

2 *шв.* Мишиқ.

МАНҚА II От ва бошқа якка туёқли ҳайвонларда бўладиган, баъзан одамга ҳам ўтадиган юкумли касаллик.

МАНҚАЛ [а. منقل — кўчма ўчоқ; оташдон, ўтдон] Кўмир билан ёқиладиган кўчма ўчоқ. *Манқалга кўмир солмоқ. Манқалда овқат пиширмоқ*. ■ *Самоварчи бўшаган чойнакларга чой дамлаб, яна манқал устига қўйди*. С. Айний, Дохунда.

МАНҚАЛАНИШ *тиб. айн. манқалик*.

МАНҚАЛАНМОҚ Димоғ билан гапирмоқ, пинғиллаб гапирмоқ.

МАНҚАЛДОН *айн. манқал*. *Ўртада манқалдонда олов, олов атрофида синиқ-мертик*

чойнаклардан уч-тўрттаси терилган. Ф. Фулом. Шум бола.

МАНҚАЛИК *тиб.* Туғма ёки ҳаётда ортирилган анатомик нуқсонлар оқибатида овоз жарангдорлигининг бузилиши, нутқ товушларини бузиб талаффуз қилиш каби ўзгаришлар билан ифодаланувчи патологик ҳолат.

МАНҚУРТ 1 тар. Ўтмишда, баъзи кўчманчи халқларда, банди (асир) тушганларнинг сочи қиртишлаб олинган бошига янги сўйилган туянинг бўйин териси қопланиб, терининг бошни тобора қаттиқ қисилиши оқибатида хотираса, ақл-идроки, умуман, инсонга хос хислат-фазилатларидан маҳрум этилган шахс. *Манқурт ўзининг ким эканини, қайси уруғ-аймоқдан эканини, исмини, болалик кезларини, ота-онасининг кимлигини бутунлай ёддан чиқарган бўлиб, ўзининг одамлигини ҳам унутиб юборади.* Ч. Айтматов. Асрга татигулик кун.

2 кўчма Ана шундай (манқуртга хос) хислат, хусусиятга эга бўлган шахс. *Бу тузум ўз халқининг тарихини, унинг руҳи ва урф-одатларини, ўз авлод-аждодларини билмайдиган манқуртларга таянар эди.* Газетадан.

МАНҒИТ тар. Йирик ўзбек қабилаларидан бирининг номи; шу қабиллага мансуб киши.

МАНҲУС [а. منحوس — бадбахт, бахтсиз] *эск. кт.* 1 Бахтсизлик келтирувчи; шумоёқ. *Калхатлар, қузгунлар, манҳус бойқушлар Шунқорлар зарбидан бўлмишлар мурда.* М. Шайхзода.

2 Манфур, жирканч. ...*жон-жаҳдлари билан қаршилик кўрсатмоққа интилдилар, лекин ўз устларига миниб олган манҳус гавдаларни енгишининг иложи бўлмади.* Ҳ. Шамс, Душман.

МАОРИФ [а. معارف — «маърифат» с. нинг кўпл.: билим, фан; маълумот] 1 Кишининг билим ва онгини ошириш, умумий савиясини кўтаришга қаратилган таълим-тарбия, илм-урфон; маърифат. *Маориф ишлари. Маориф тарқатмоқ.* ■ *Навоий замонасида фан ва маданият, маориф яхши тараққий этган.* Газетадан.

2 Таълим-тарбия ва маданий-маърифий муассасалар тизими; шундай ишларни бошқарувчи идора. *Бу ҳақда бошқа фикр бўлмагани учун, маорифдан бошқа муаллим сўраш-*

га қарор қилинди. А. Қаҳҳор, Қўшчиноҳ чироқлари.

МАОРИФПАРВАР Маориф тарафдори, маърифат учун хизмат қилувчи, курашувчи.

МАОРИФЧИ 1 Маориф соҳасида ишловчи киши, маориф ходими. *Туманимизда ёш авлод тарбияси учун ўзининг бутун куч-билимини сарфлаётган ўқитувчилар ва маорифчилар кўп.* Газетадан.

2 Маориф, маърифат тарқатувчи киши, маърифатпарвар.

МАОФА [а. محفہ — тахтиравон; замбил] *тар.* Отга ўрнатиладиган, одам ўтирадиган, соябонли бир хил кажава. *Унинг [Навоийнинг] аҳволи оғирлашади. Юришга мажболи қолмай, йиқилади. Навоийни маофага солиб, Ҳиротга жўнатдилар.* Ойбек, Навоий.

МАОШ [а. معاش — турмуш, тирикчилик; тирикчилик учун зарур нарсалар; иш ҳақи] *Хизмат, иш учун муассаса томонидан белгиланадиган, бериладиган пул; иш ҳақи, ойлик. Маош олмоқ. Маош бермоқ. Маош тайинламоқ.* ■ *Иззат-обрўси ҳам, маоши ҳам ошди.* С. Анорбоев, Оқсой.

МАОШХҲР {маош + ф. خور — еювчи} Маош олувчи, маош ҳисобига яшовчи. *Мен илгари идорада ишловчи оддий бир хизматчилардан бўлиб, маошхўр эдим.* «Муштум».

МАРАЗ [а. مرض — касаллик] *эск. кт.* 1 с. т. Йиринг олган, фасод боғлаган яра. *Мараздир вужудинг, фашистдир номинг, Қон юқлари билан сасиган жоминг.* Уйғун.

2 Шу нарсага нисбатли ҳақоратни билдиреди. *Ҳасаннинг гапига қотиб-қотиб кулган ҳам шу мараз эмасмиди?* С. Сиёев, Аваз.

3 кўчма Ярамас, зарарли нуқсон, иллат. *Одат бир мараз дейдилар. Ярамас одатни тарқ қилиш осон иш эмас.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда. *Қўшиб ёзиш, кўзбўямачилик деган мараз иллат деҳқонларимиз шаънига яхши бўлмади.* «Муштум».

МАРАЛ Бугуларнинг катта айри шохли йирик бир тури. *Булбулнинг маскани боғда, Марал келар баланд тоғда.* «Баҳром ва Гуландом». *Сен марал кўзидан чиройли.* Ш. Раҳмон.

МАРАЛҚУЛОҚ *бот.* Пояси йўғон, барги йирик заҳарли ўт (ветеринарияда дори сифатида паразитларга қарши ишлатилади).

МАРАФОН [юн. Marathon — милоддан аввалги 490-йилда юнон-форс уруши бўлиб ўтган ва Афинадан 40 км узоқликда бўлган жой (қишлоқ) номи; шу жангдаги галабадан хабар бериш учун жангчи-чопар Марафон қишлоғидан Афинагача тўхтамай югуриб борган] **1 спорт.** Замонавий енгил атлетикада 42 км 195 м га тенг узундан-узоқ югуриш масофаси (Марафон қишлоғидан югуриб келган матонатли жангчи шарафига шундай номланган).

Марафон югуриши ёки марафонча югуриш спорт. Енгил атлетикада катта текис йўлда 42 км 195 м ли масофани югуриб ўтиш мусобақаси.

2 Спорт, эстрада ва б. мақсадларда уюштириладиган, узоқ давом этадиган, кўп босқичли чора-тадбирлар (репортажлар, радиоэшиттириш ва телекўрсатувлар орқали ёритилади). *Наврўз хайрия марафони.*

МАРАФОНЧИ Марафонча югурувчи спортчи. *Машхур марафончиларнинг тана ҳарорати манзилга етганида 42, ҳатто 44 даражага кўтарилган.* «Фан ва турмуш».

МАРВАК: марвак тут *шв. айн. марварид тут қ. марварид.* Қари марвак тут остидаги супа бўм-бўш. Х. Султонов, Онамнинг юрти.

МАРВАРИД [ф. مرواريد — дур, инжу] Баъзи моллюскалар (юмшоқ танлилар)нинг чиганоғидан олинадиган оқ, сарғиш, қизғиш, баъзан қора қимматбаҳо донача; дур. *Қозикалон сандикларни очиб кўрсатди: баъзисида олмос, ёқут, ақик, зумрад ва марварид.. тўла эди. С. Айний, Дохунда. Унинг қошида ўсма, кафтида хина аримас, қулоғидан зирак, қўлидан қўш узук, буйнидан марварид шодаси тушмасди. М. Мансуров, Ёмби.*

Марварид тут Тутнинг майда донали кечпишар ширин нави. *Йигитали азамат тут дарахтига тикилиб қараркан, тегирмон бошидаги баҳайбат марварид тут кўз ўнгиде гавдаланди. Д. Нурий, Осмон устун.*

МАРВАРИДГУЛ Лолалошларга мансуб, барглари йирик узун, шингил кўринишдаги кичик-кичик карнай гуллари оқ, хушбўй ўтсимон ўсимлик; ландиш. *Май марваридгули доривор ўсимлик сифатида ишлатилади.. манзарали ўсимлик сифатида ўстирилади.* «ЎзМЭ».

МАРВАРТАК: марвартак тут *шв. айн. марварид тут қ. марварид.* Болалар ердан жой тополмай, марвартак тутларга чиқиб олган-

лар. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Фарғоналиклар марвартак, тошкентликлар балх тути, деб аташади уни.* «Муштум».

МАРГ [ф. مرگ — ўлим; ажал] *кт. Ўлим, вафот. Маргнинг қори ёғиб, сабзанг оқармасдан бурун, Гаити оламдур ғанимат, фасли сайринг соз топ. Ҳамза. Азоб кўрган банде маргини тилар.* «Эрали ва Шерали».

МАРГАНЕЦ [нем. Mangan < Marganetz — марганец рудаси] Менделеев даврий системасининг VII гуруҳига мансуб кимёвий элемент; қаттиқ ва мўрт, оқ кумушранг металл (ўсимлик ва ҳайвонлар организми таркибига микроэлемент сифатида киради).

МАРГАРИН [фр. margarine < юн. margaros — садаф] Мол ёғи, ўсимлик мойи ҳамда маза ва хушбўй ҳид берувчи бошқа моддалар аралашмасидан тайёрланган омихта ёғ.

МАРГИМУШ [ф. مرگموش — сичқон ўлими; сичқон ўлдирувчи] I Менделеев даврий системасининг V гуруҳига мансуб кимёвий элемент; тўқ қулранг кристалл, баъзан аморф ҳолдаги мўрт, қаттиқ металл.

2 Шу моддадан тайёрланган препарат (тиббийёт ва техникада ишлатилади). *Уша мушукни тутиб олсам, оғзига маргимуш солиб ўлдираман. С. Сиёев, Эркаклар эртаги.*

МАРД [ф. مرد — одам; эркак; ботир, жасур] I Кўрқишни билмайдиган; кўркмас, ботир, жасур. *Тантибойвачча бобиллади: -Дев пойлаган тилсимдан уни қайси мард олиб кетади. Ойбек, Танланган асарлар. Мард кишидан ўлим ҳам кўрқади. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

2 Эр кишига хос ижобий фазилатларга эга, айтганининг устидан чиқадиған, танти, ҳотам. *Ваъдага вафо қилмоқ — мардларга хос фазилат. Ғайратий. Мард булсангиз, буни бўйнингизга олинг. П. Қодиров, Уч илдиш. Мард одам имзосини очиб қўяди. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Қизим, аканг мард йигит эди, номусли йигит эди. Номус билан, мардлик билан ўлди. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 с.т. Умуман, бирор ишни қила оладиган, бирор иш қўлидан келадиган киши. *Буларга ўз вақтида иссиқ чой дамлаб бериб турадиган марднинг ўзи йўқ. Ойдин, Бечора. Дутор қўлма-қўл бўлди, лекин уни, номига бўлса-да, тингиллатадиган мард топилмади.* «Муштум».

Марди майдон Жанг қаҳрамони ёки кураш қаҳрамони. *Ташлагил қадам олға, ўзни*

марди майдон қил. Қонталаб фашистларнинг икки дийдасин қон қил. Файратий.

МАРДАК [ф. مردک — кичкина одам, пакана; аҳмоқ, гўл] шв. 1 Жўхори сўтаси. Сулаймонқул ака жаҳли чиқиб, оёғи остида ўралашган товуқни бир тепди-да, чала уқаланган мардакни томга отди. М. Маҳмудов, Иззат.

2 Енгилтабиат, пасткаш киши. Амирзодам, агар бу мардак садоқатли қулингиз бўлганида, ёмон овоза тарқатган навакарни қўлидан тутиб топширмасмиди? П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

МАРДИКОР [ф. مردکار — тажрибали, ишбилармон одам; хизматкор] 1 Вақтинча ёки кундалик ёлланиб ишловчи ишчи. Далада ишнинг тиғиз вақти ўтгани учун мардикорларга бундан бир неча кун илгари жавоб берилган. Ойбек, Танланган асарлар.

2 тар. 1914–1918 йиллардаги Биринчи жаҳон уруши даврида чор ҳукумати томонидан чекка ўлкалардан, жумладан, Туркистондан фронт ортидаги, мамлакат ичкарисидаги қора ишларга сафарбар этилган эркак киши. 1916 йили рус подшоҳи мардикор олган вақтда Мадамин ўз оёғи остидан ўзига қарши кўтаришган ёвни кўрди. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 с.т. Мардикор иши; мардикорлик. Сиз оқподионинг давлати соясиди юрт сўраб, умрингиз айш-ишрат билан ўтяпти. Шундай бўлгандан кейин, бир тантилик қилинг, додохоҳ, аввал сиз ўглингизни мардикорга юборинг. К. Яшин, Ҳамза. ..эл бошига янада катта муҳтожлик тушади ва Абдурасул ҳамқишлоғи Юсвали ака билан мардикорга жўнайди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Шайтоннинг мардикори Бехуда ишлар билан тиниб-тинчимас одам (асосан ёш болаларга нисбатан қўлланади). Таланту иқтидор деган нарсани юқтирмаган бўлса, ҳадеб шайтоннинг мардикори бўлиб «ишлаб бериш»нинг ҳам фойдаси йўқлигини илова қилишим керак! «ЎТА».

МАРДИКОРЛИК 1 Мардикор иши, касби; мардикорчилик. Биз бойларда етимлик, чоракорлик, мардикорлик, чорвадорларда чўпонлик қилиб кун кечирамиз. С. Айний, Қуллар.

2 Мардикор бўлиб ишлаш (қ. мардикор 2). Мардикорликка олинган кишилар.

МАРДИКОРЧИЛИК айн. мардикорлик 1. Мен Авлиётага кетмасимдан бурун шу ат-

рофда мардикорчилик қилган эдим. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

МАРДЛАРЧА рвш. айн. мардона 1. Қийинчиликларни мардларча енгмоқ. ■ Мулла Туроб билан Мулла Бозор ўлимга қараб мардларча бормоқда эдилар. С. Айний, Эсдаликлар.

МАРДЛИК 1 Мард эканлик. Сенинг элга садоқатингни, Мардлигингни билар эдим мен. Уйғун.

2 Мард кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат. Менимча, Қодир Рустамов мардлик билан донг чиқарган жангчиларимиздан. Уйғун, Ҳаёт кўшиғи.

МАРДОН [ф. مردان — одамлар; мардлар] 1: саҳари мардон Эрта тонг. Саҳари мардондан кетган Малишев ҳам қош қорайганда қайтди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 Мардон (эркаклар исми).

МАРДОНА [ф. مردانه — эркакларча, ботирларча] 1 Мардларча, мардлар сингари. Табиий қийинчиликлар билан мардона олишган ва ўз мақсадига етган азаматларни ҳар қанча табрикласанг — оз. Газетадан.

2 Эркакча, эркакларга тегишли (оёқ кийими ҳақида). Чин арафа кечаси бутун дўконлар тонг маҳалигача очиқ бўлар, ҳайитга нарса олишга улгура олмаганлар шу кечаси мардона, заифона ва бачкана кавуш-маҳси.. сотиб олар эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

МАРДОНАВОР поэт. Мардлардек, мардларча, мардона. Она Ватан, истиқболнинг, саодатинг деб, Курашади мардонавор қарилар, ёшлар. Файратий. Ахир, сиз ҳам улгувор ишнинг жонқуярисиз-ку, ахир, сиз ҳам шу ишнинг рўёбга чиқиши учун мардонавор курашгансиз-ку. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

МАРДУД [а. مردود — қайтарилувчи, рад этилувчи; фойда; маҳсул] эск. кт. Қувилган, рад этилган. Чиқ орадан, кета қол, мардуди даврон қиламан. Ҳамза. Қўлидан не-не бадкирдорлар, жунун табиатли мардудлар ўтмади. С. Сиёев, Ёруғлик.

МАРДУМ 1 [ф. مردم — одам(лар), киши(лар)] кт. Эл, халқ; кишилар. Фақат сизнинг тинчсизланишингиз ва мардумнинг юқори-қуйи сўзи бўлмаса, сизга бошқа зарар бўлур, деб ўйлай олмаيمان. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАРДУМ II Кўз қорачиғи, гавҳари. Ёмон кўзлар, мабодо фитна кўзгаб боқмасинлар деб,

Кўзни мардумлари шўхона тиф ўйнар дема, қоши. Ҳабибий.

МАРДУМОЗОР [ф. مردمآزار — эзувчи, зулм қилувчи, золим] Кишига, элга озор берувчи, зарар-зиён етказувчи шахс. ...мўминларингиз ичида такаббури йўқмиди? Олчоқ-очкўзи, киссавури, мардумозори йўқмиди? С. Снѐев, Аваз.

МАРДУМОЗОРЛИК Мардумозор бўлиш, кишига, элга озор, зарар-зиён етказиш. Акс ҳолда бу қадар телбалки кўчасига кириб, эл-улус кўзи олдида мардумозорлик бира ном чиқармас эди. С. Снѐев, Аваз.

МАРДУМХЎР [ф. مردمخور — одам еювчи, одамхўр] эск. кт. Халқ молини, бировнинг ҳақини еювчи; текинхўр, молимардумхўр.

МАРДУМХЎРЛИК Халқ мулкини талаш, бировларнинг ҳақини ейиш; текинхўрлик, молимардумхўрлик.

МАРДЧАСИГА айн. мардларча. Чорлади Ватан ишқи, мардчасига от сурдинг, Қайда бўлса мазлумлар, дил уйига меҳмон қил! Файратий.

МАРЖОН [ф. مرجان] I Сув остидаги қояларга бута шаклида тўда-тўда бўлиб ёпишиб олиб, кўзгалмай яшовчи денгиз жонивори.

2 Шу жониворларнинг оҳакли скелет қолдиқлари (мунчоқ ва б. безак буюмлари яшаш учун ишлатилади).

3 Мунчоқ ва ш. к. ни ипга тизиб ясалган, бўйинга тақиладиган безак буюми; тақинчоқ. Бўйнида шода-шода маржон.

4 кўчма Нарсани маржонга, маржон қаторига нисбатлаб ифодалайди; маржондек. Ранг кириб қолган жийда маржонлари гулга ўхшаб товланади. С. Зуннунова, Гўдак хиди. Бир маҳал қарасам, кўзларида маржон ёшлари оқиб, онам тепамда турарди. П. Нишонов, Ота ўғли.

МАРЖОН-МАРЖОН Маржон каби зич жойлашган, терилган. Поёни йўқ тоқзорда маржон-маржон узум бошлари олисдан ҳам кўриниб туради. Н. Сафаров, Оловли излар.

МАРЗА [ф. مرز — чегара, сарҳад; ўлка; эгат] қ. х. I Экинзор ёки унинг бир бўлагини бошқа бўлақдан ажратиш учун маълум баландликда тупроқ уйиб ҳосил қилинган чегара; эгат, йўл. Ерни тозалаб бўлганидан кейин хирмон жойининг марзаларини ҳозиргисидан икки барабар баланд қил. С. Айний,

Дохунда. Чол марзадан юриб, ўқариқ бўйлаб кетди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

Марза олмоқ Ер майдонида шундай чегара — йўл ҳосил қилмоқ. Чигит экиладиган ерларни карталаш, марза олиб, бостириб сугориш пайти келди. Ж. Қодиров, Аттанг деб қолманг. У кундузлари.. елкасида кетмон кўтариб, далага чиқади, марза олади, ер текислайди. Н. Фозилов, Куш қаноти билан.

2 Ариқ сирти; пушта. Кунни кеч қилиш ниятида марза устига чиқиб, тут соясида ўтирдим. О. Ҳусанов, Най. Бошларига сават қалпоқ кийган сувчилар марзаларда сув тараб юришибди. С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар.

МАРИЙ Россия Федерацияси таркибидаги Марий Эл Республикаси туб аҳолисини ташкил этувчи халқнинг номи.

2 Шу халққа, миллатга мансуб, оид. Марий аёл. Марий тили.

МАРИЙЛАР Марий Эл Республикасининг туб аҳолисини ташкил қилувчи халқ.

МАРИНАД [фр. marinade < mariner — намакобга солмоқ] I Мева ва сабзавотларни сақлаш (маринадлаш) учун сирка, туз, шаккар ва турли зирavorлардан тайёрланган сув.

2 Сабзавот, кўзиқорин, мева ва б. маҳсулотлардан шундай сув (маринад) қуйиб, махсус тайёрланган овқат тури. Ойнаванд тоқчаларда сабзавот консервалари, мева шарбатлари, маринадлар.. компотларни кўриб, кўзингиз қувонади. М. Маҳмудов, Ирмоқлар қўшилиб.

МАРИНАДЛАМОҚ Мева ва сабзавотларни маринадга солиб консерваламоқ, маринад қилмоқ.

МАРИНКА [лот. marginus — денгизга оид, мансуб] Балиқнинг чучук сувларда яшовчи, гўшти мазали бўлган майда тури. Бу сувларда сом, сазан, маринка каби балиқлар се-роб. Газетадан.

МАРИНОВКА с.т. Маринадлаш. [Ошкўжлар] Сабзавотларни тузлаш, мариновка қилиш ва консервалашда жуда ҳам бебаҳодир. Газетадан.

МАРИХУАНА [исп. marijuana, marihuana] Ҳинд нашаси (бҳанги) мевасидан олин-диган наркотик модда.

МАРКА I [нем. Mark, фин. markka] I Почта ҳақи ва бошқа хил давлат йиғимлари тўланганини кўрсатувчи, турлича қийматга эга бўлган, одатда бирор тасвир туширил-

ган кичикроқ тўртбурчак қоғозча. *Почта маркаси. Гербли марка. Беш тийинлик марка. Марка йиғмоқ.*

2 Мол, товарга, маҳсулотга унинг тайёрловчисини аниқ кўрсатиш мақсадида қўйилган фабрика тамғаси, фирма белгиси.

3 Товар, маҳсулотнинг нави, хили. *Пулатнинг янги маркаси.*

МАРКА II [нем. Mark, фин. markka] Германиянинг (1871 йилдан) ва Финляндиянинг (1860 йилдан) миллий пул бирлиги (2002 йил 1 январдан бу мамлакатлар пул бирлиги еврога ўтиши муносабати билан муомаладан чиққан).

МАРКАЗ [а. مركز — ўрталик, ўрта ер; ҳолат, мавқе, вазият] **1** мат., физ. Геометрик шаклнинг ўқ чизиқлари кесишадиган, мас., шар сиртининг барча нуқталаридан баравар узоқликда бўлган нуқта, геометрик ёки физик нисбатларнинг ўрта нуқтаси. *Эллипс маркази. Линза маркази. Симметрия маркази. Оғирлик маркази.*

2 Бирор сатҳ, майдон ва ш. к. нинг ўрта қисми; ўртаси. *Чўл марказида қад кутарган посёлкага аҳоли кўчиб кела бошлади. Газетадан.*

3 *кўчма* Аҳамияти, моҳияти ва ш. к. жиҳатдан асос, асосий ҳисобланувчи жой, қисм, ўрин ва б. *Асар марказида бисотларидаги ёлғиз эшакларини миниб, сафарга чиққан ота ва ўғил образлари туради. «ЎТА». Гўшт тайёрлаш, аҳоли дастурхонига гўшт маҳсулотлари etkazиб беришдаги қинғир ишлар марказида гўшт комбинатлари туради. Газетадан.*

4 Аҳоли яшайдиган жойнинг маъмурий бинолар, савдо ва бошқа муассасалар ўрнashган асосий қисми. *Шаҳар маркази. Қишлоқ маркази. ■ Қайси куни марказдан келган врач Ҳанифа холанинг касали рақ эканини. айтган эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулқ сол.*

5 Бирор фаолият соҳасида асосий иш олиб бориладиган жой. *Матбуот маркази. Илмий марказ. ■ Яқинда Ўзбекистон атом марказининг тўнғич иншооти — республика Фанлар академияси Ядро физикаси институтининг илмий-тадқиқот реактори ишга тушди. «Фан ва турмуш».*

6 айн. *пойтахт. Тошкент — Республика-мизнинг маркази. ■ Унинг [Мусулмонқулнинг] истибодди ўзга шаҳарларда унча сезилмас*

ҳам, марказ — Қўқон одамларини жуда тўйдирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

7 тар. Олий бошқарув, раҳбарлик органи. *Марказ кўрсатмаларига амал қилмоқ. ■ «Епирай, — деди Мавлон ака ўзига ўзи, — наҳотки Марказдагилар бунақа ишларга индамаса?» Ҳ. Ғулум, Машғал.*

8 физиол. Нерв ҳужайраларининг организмнинг бирор фаолиятини бошқарувчи маълум гуруҳи. *Ҳаракат маркази. Нафас маркази. Мия пўстлоғи марказлари.*

Диққат марказидаги ёки диққат марказида турган Асосий диққат-эътиборни ўзига тортиб турган. *Ёлғиз ўғлини жангга йўллаш Меймор хонадонининг диққат марказида эди. Мирмуҳсин, Меймор.*

МАРКАЗИЙ 1 мат., физ. Марказга оид, марказда жойлашган. *Марказий нуқта.*

Марказий бурчак мат. Айлананинг икки радиуси ўртасида, айлана марказида бўлган бурчак.

2 Бошқа ўзига ўхшаш объектлар марказида, ўртасида жойлашган. *Марказий кўча. ■ Буғунги кунда марказий посёлка гавжумлашиб қолди. Газетадан.*

3 Асосий, муҳим. *Марказий масала. Марказий ўринни эгалламоқ. ■ Саттор юмушларини зудлик билан тўғрилади-ю, марказий участкага жўнаб кетди. «Ўзбекистон қўриқлари».*

4 Қуйи ташкилотларга раҳбарлик қилувчи. *Марказий комитет. Марказий орган. Марказий банк.*

5 Бирор иш, фаолият соҳасидаги кичик маҳаллий бўлимларни бирлаштириб, бошқариб турувчи; бош. *Марказий сайлов комиссияси. Марказий статистика бошқармаси.*

6 Марказ ҳисобланувчи, марказ бўлган. *Ўлкамизда боғдорчилик шу қадар тараққий этганки, етиштирилган ноз-неъматларни ўзимиз истеъмол қилишдан ташқари, қўшни мамлакатларнинг марказий шаҳарларига ҳам юборамиз. Газетадан.*

7 Марказга оид, қарашли (қ. **марказ 6,7**). *Унинг устидан марказий идораларга шикоят билан тулган узун-узун аризалар уча берди. П. Турсун, Ўқитувчи. Маҳаллий ва марказий газеталардан олинган кўчирмалар билан безатилган нутқининг ўн минутлик давомида раис мажлис аҳлини икки марта тартибга чақирди. А. Қаҳҳор, Нотик.*

Марказий нерв системаси *физиол.* Умуртқали ҳайвонлар ва одам нерв системасининг бош ва орқа миядан иборат асосий қисми.

МАРКАЗЛАШМОҚ Бир марказга бирлашмоқ, бир жойда тўпланмоқ; уюшмоқ. *Марказлашган таъминот.* ■ *Кунгиллилар отрядидан бир нечаси водий бўйлаб ҳаракат қилса-да, ҳали улар марказлашганича йўқ эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

МАРКАЛИ I Маркаси бўлган, марка ёпиштирилган. *Маркали конверт.*

2 Бирор маркага, навга тааллуқли (*қ. марка I 3*). *ДТ-54 маркали трактор. Олий маркали чой.*

МАРКАЛИК Бир маркага арзирли; бир марка турадиган. *Агар шу каллахом чопиққа уста бўлса, бир кунда икки маркалик иш қила беради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

МАРКЕТИНГ [*ингл.* marketing < market – бозор; сотиш, пуллаш] *иқт.* **I** Иқтисодиётнинг маҳсулот ишлаб чиқариш ва уни сотиш (талаб ва истеъмол, маҳсулотга нарх белгилаш, уларни тарғиб қилиш, сотилаётган товарлар ҳажмини кўпайтириш воситалари каби) муаммолари билан шуғулланувчи соҳаси. *Маркетинг курслари. Маркетинг ва реклама бўйича китоблар кўрғазмаси.*

2 Бозор эҳтиёжи талабларидан келиб чиққан ҳолда корхонанинг янги хил маҳсулотлар ишланмаларини тайёрлаш, товарлар ишлаб чиқариш ва сотиш ёки турли хил хизматлар кўрсатиш бўйича фаолиятини бошқариш ва ташкил этиш тизими.

МАРКЕР I [*фр.* marqueur < marquer – белгиламоқ, белги қўймоқ] Бильярд ўйинида: ҳисоб олиб борувчи ва бильярдчиларга хизмат кўрсатувчи киши.

МАРКЕР II *қ.х.* Эгат олиш ва экин экиш учун режа чизиги тортувчи асбоб; хаткаш.

МАРКИЗ [*фр.* marquis] Фарбий Европадаги айрим мамлакатларда меросий дворянлик унвони.

МАРКИЗА [*фр.* marquise] Маркизнинг хотини ёки қизи.

МАРКИЗЕТ [*фр.* marquise] Жуда ингичка ип ёки ипакдан тўқилган юпқа, нафис ва пишиқ газлама. *Оқ маркизетдан тикилган кўйлак.*

МАРКСИЗМ [*р.* Маркс (Marx) – немис файласуфи, иқтисодиётшуноси номидан] Ишчилар синфи дунёқарашини акс эттирувчи, К. Маркс ва Ф. Энгельс таълимотида

ўз ифодасини топган фалсафий, иқтисодий ва ижтимоий-сиёсий қарашлар тизими; илмий коммунизм назарияси ва амалиёти.

МАРКСИСТ Марксизм тарафдори.

МАРКСИСТИК I Марксизмга ва марксизмга оид. *Марксистик партия. Марксистик диалектика. Марксистик фалсафа.*

2 Марксизм принципларига асосланган ва уларни ифодалайдиган. *Жамият ҳодисаларига марксистик ёндашиш.*

МАРЛИ [*р.* марля < *фр.* marli – дока] Сийрак тўқилган юпқа ип газлама, сийрак дока. *Зонд уз жойидан суғурилиб кетмасин учун уни марли орқали боғлаб, ёпишқоқ нарса (пластирь) ёрдами билан қорин терисига ёпиштириб қўйилади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

МАРМАР [*а.* مرمر – ганч, мрамор < *юн.* marmaros – тош; қоя, чўққи] Асосан ҳайкалтарошликда ва бинокорликда, шунингдек, баъзи бир зийнат буюмлари тайёрлашда ишлатиладиган, ҳар хил рангда учрайдиган кристаллик тоғ жинси. *Оқ мрамор. Кўк мрамор. Ҳозгон мрамори. Мрамордан ишланган ҳайкал.* ■ *Хисор тоғи конининг мраморлари оллоқ қорға ўхшаб ялтирайди.* А. Толипов, Ярқироқ тошлар.

МАРМАРАК *бот.* Ёйриқ хушбўй гулли ўт ёки бутасимон ўсимлик.

МАРМЕЛАД [*фр.* marmelade < *исп., порт.* marmelo – беҳи < *лот.* melimelum – асал олма] Эзилган мева ва шакардан тайёрланадиган қандолатчилик маҳсулоти.

МАРОМ [*а.* مرمام – истак, интилиш] Бирор иш, фаолият ёки жараённинг меъёрий ўлчови; меъёр. *Иш маромга келди.* ■ *Саҳар турдик, кеч ётдик, жон койитдик, ҳар бир ишни маромда қилдик.* Газетадан. *Бақиргандан кўра мароми билан секинроқ қилинган таъна қулоққа яхшироқ ўрнашади.* Газетадан.

Бир маромда Бир хилда, бир текисда. *Неъматжон хуштабиат, уятчан бир йигит бўлиб, одамлар билан ҳам жуда одобли, бир маромда сўзлашарди.* Ж. Шарипов, Саодат. *Созанданинг ўзи бошини дам ортга, дам олға ташлаб, бир маромда оҳиста тебранади.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Хона жим, фақат сотнинг бир маромда чиқиллаши бу жимликни бузади.* Газетадан.

МАРОСИМ [*а.* مراسم – урф-одатлар, удум] Диний ёки анъанавий урф-одатлар муносабати билан ўтказиладиган тадбир,

йиғин. *Диний маросимлар. Тўй маросими. Дафн маросими.* ■ *Келаси жума маҳдумнинг уйида тўй ижро қилиниб, маросимдан сўнг Рағно ўрдага юбориладиган бўлди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

2 Тантаналар билан ўтказиладиган расмий йиғин. *Каналнинг очилиш маросими. Мукофот бериш маросими.* ■ *Пўттиев шу долзарб кунларда далага эмас, тантанали маросимга отланган кишидай башанг кийинган. С. Кароматов, Сўнги бархан. Адолат маршалнинг парад қабул қилиш маросимини биринчи марта кўраётгани учун. қора кўзлари нурланиб чақнарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

МАРОТАБА [а. مراتب — «мартаба» с. нинг кўпл.] юқ. усл. Мартаба, дафъа, бор, карра. *Бир мартаба. Кўп мартаба.* ■ *Табибий бошлиқ шоири замонлар баъзи кунлари тўрт мартаба Тозабоққа қатнар эдилар. С. Сиёев, Ёруғлик.*

МАРОҚ [а. مرقاق — тўғри йўлдан озиш; бирор нарсага телбаларча берилиш] *кт.* Ортиқ шавқ-завқ; зўр қизиқиш; ҳузур. *Мароқ билан қулоқ солмоқ. Мароқ билан гапирмоқ.* ■ *Мажлис Отабекнинг Шамай таассуроти ни мароқ билан эшитгач, шу кунгача ҳеч кимдан эшитилмаган унинг фикрларига ажабланган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

МАРОҚЛАНМОҚ Ортиқ завқ олмоқ, завқ, мароқ ҳиссини туймоқ. *Китобни ўқиб мароқланмоқ.* ■ *Турдиматнинг назарида, раис чеканкадан чиққан гўзаларга қараб мароқланаётганга ўхшади. И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари. Ўтап ҳам, Тозагул ҳам Эъвозхоннинг сўзларини мароқланиб эшитдилар. Ҳ. Фулом, Мащъал.*

МАРОҚЛИ Мароқ бағишловчи, завқ берувчи, роҳатбахш, завқли. *Мароқли лекция. Мароқли ҳикоя. Мароқли суҳбат.* ■ *Қизийгит тўйи — бахт, муҳаббат тўйи бўлгани учун, уни ҳар жиҳатдан мароқли, умрбод эсда қоладиган қилиб ўтказмоғимиз керак. Н. Сафаров, Оловли излар.*

МАРРА [а. مزه — бир бор, бир дафъа] 1 Югуриш мусобақаларида, пойгада босиб ўтиладиган йўлнинг охири нуқтаси. *Маррага биринчи бўлиб бормоқ.* ■ *Ҳамма пойгада маррага етай деб қолган чавандознинг ҳаяжони билан яшайди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. У ўзини маррага етай деб қолган спортчидек сезиб, юраги ҳапприқди. С. Сиёев, Отлик аёл.*

2 Сафарнинг охири ери; манзил, мазгил. *Карвон саҳар чоғида маррага етиб келди. Ойбек, О. в. шабадалар.*

3 Бирор ишнинг охири ёки олдиндан мўлжаллаб қўйилган ҳажми. *Турсунмат ака келгуси йили 40 центнерлик маррани кўзлаятти. «Ўзбекистон кўриқлари». Каноп экувчи хўжаликлар. уч минг тонна каноп тайёрлаш маррасидан биринчи марта ўзиб кетдилар. Газетадан.*

4 ҳарб. Кўшин эгаллаб турган чегара, чизик, позиция. *Душман қўшимча кучлар келтириб, босиб олган маррани мустаҳкамлаятти. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Маҳаллий аҳоли ёрдами туфайли биз, киши билмас, ҳужум маррасини эгалладик. Н. Сафаров, Оловли излар.*

5 Кесим вазифасидаги **-ники** қўшимчали сўз билан (асосан шахс олмошлари ёки шахс билдирувчи сўзлар билан) қўлланиб, ютуқ, ғалаба шу сўз англатган шахс(лар)га тегишли бўлишини билдиради. *Етиб кела олса, марра Салимники. Боплади, энди марра дўстингники.* ■ *Агар бирор каттароқ идорада тузукроқ танишинг бўлса, марра сеники! «Таниш башаралар». Кеч деганда мартнинг биринчи ярмида чигитни экиб олсак, марра бизники. Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.*

МАРС [лот. Mars — Рим мифологиясида: уруш маъбуди (худоси)нинг номи] (М — *катта*) *астр.* Қуёш системасидаги тўққизта катта сайёралардан бири, Қуёшдан кейин тўртинчиси; Миррих.

МАРСАЛА [итал. marsala] Узумдан қилинадиган ширин винонинг бир тури. *Бир шиша коньяк, бир шиша марсала ва чиройли вазага қубба шаклида терилган апельсин келди. Ойбек, Танланган асарлар.*

МАРСЕЛЬЕЗА [фр. Marseillaise < Франциядаги Marseille (Марсель) шаҳри номидан] (М — *катта*) Француз буржуа инқилоби даврида — 1792 йилда ёзилган, кейинчалик Франциянинг миллий гимнига айланган инқилобий қўшиқ. *Марселликларнинг қурол-отрядлари янги революцион қўшиқни — «Марсельеза»ни айтиб борардилар. «Янги тарих».*

МАРСИЯ [а. مرثيه — мотам шеъри] Бирор шахснинг вафоти муносабати билан унинг хотирасига бағишлаб ёзилган мотам шеъри; Шарқ шеъриятидаги адабий жанр-

лардан бири. *Биз ўлим ва гамгинликнинг марсиясини эмас, ҳаёт қўшиғини куйлашимиз керак!* Уйғун, Ҳаёт қўшиғи.

МАРТ [лот. martius < Mars – Рим мифологиясидаги уруш худоси номи] Янгича йил ҳисобида учинчи ой.

МАРТА Саноқ сонлар ва сон-миқдор билдирувчи сўзлар билан келиб, шу сонга тенг такрорни билдиради. *Ойда бир марта чиқадиغان газета. Хатни бир неча марта ўқидим. Шу ғанни бир-икки марта эшитдим.*

■ *Бир неча ой мобайнида қиз ўзи хоҳлабми ё Сидиқжон «асти қўймагани» учунми, боққа яна бир неча марта тушиб чиқди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. - *Гадоёликдан ўлим яхши, минг марта яхши, – йиғлаб деди Шокосим.* Ойбек, Танланган асарлар.

МАРТАБА I [а. مرتبه – даража, босқич; қадр-қиммат, обрў; мавқе, ўрин] *айн. марта. Гулшанбону Худоёр хонлигининг иккинчи даврида ўз ҳусни билан бир неча мартаба хоннинг шифотиغا сазовор бўлган ҳарам канизларидан эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАРТАБА II [а. مرتبه – даража; обрў; мавқе, ўрин] I Жамият ўртасида эришилган обрў, эътибор, нуфуз. *Шу-шу бўлди-ю, Норбувининг мартабаси ошиб, ҳар бир маърака унинг маслаҳатисиз бўлмайдиган бўлиб қолди.* Ҳ. Шамс, Душман. - *Раҳмат, жон болам, эсон-омон бўлсанг бўлгани, тенгқуриг орасида мартабангни туширма, – деган эди онаси.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 Мансаб, лавозим, амал. *Олий мартаба. Мартабага мишмоқ.* ■ *Келажакда ўғлининг катта мартабага эришмоғини умид қиларди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

МАРТАБАЛИ Мартабага эга бўлган; мансабдор, амалдор. *Соддадил овчининг ёлғон сўзлашига тили бормади. Ёлғон айтгани бухоролик баланд мартабали жанобдан кўрқди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

МАРТАЛАБ Саноқ сонлар ва сон-миқдор билдирувчи сўзлар билан келиб, ҳаракатнинг шу сўз билдирган сон-миқдорда бажарилганини билдиради. *Бир ғанни минг марталаб қайтармоқ.*

МАРТЕН [француз металлурги P. Martin (П. Мартен) номидан]: **мартен печи** Чўян ва темир-терсақдан муайян кимёвий таркибли пўлат эритиб олинадиган печь. **Мартен пўлат** Мартен печида тайёрланган пўлат.

Мартен цехи Мартен печларида пўлат тайёрланадиган цех.

МАРШ I [фр. marche – олға қараб юриш, ҳаракатланиш] I Сафда барабар қадам ташлаб юриш. *Тантана марши. Марш қилмоқ.*

2 Қўшиннинг ташкилий равишда юриш қилиб, бир жойдан иккинчи жойга кўчиши (пиёда ёки транспорт воситаларида). *Полк икки кунлик маридан кейин бепоеън, қалин бир ўрмонга ўрнашганича, узоқ вақт қолиб кетди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Ҳарбий юришларда, парадларда иштирок этувчиларни руҳлантириш, уларнинг ҳиссиётига таъсир этиш мақсадида ёзилган мусиқа асари. *Зафар марши.* ■ *Ёлғизликдан зерикиб, радиони қўйди. Аллақандай маршлар чалинапти.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

МАРШ II [фр. marche] I Сафнинг юриш бошлаши учун бериладиган буйруқ, команда. *Олға марш!*

2 с. т. Йўқол, жўна. *Ҳозир уй-уйларингга марш!* Ойбек, О. в. шабадалар.

МАРШАЛ [фр. marshal] I *тар.* Советлар даврида алоҳида хизматлари учун олий кўмондонлик таркибидаги кишиларга бериладиган, генераллик унвонларидан юқори ҳарбий унвон ва шу унвонга эга бўлган шахс. *Авиация маршали. Артиллерия маршали.*

2 Баъзи давлатларда олий ҳарбий унвон ёки амал ва шу унвон ёки амалга эга бўлган шахс.

МАРШРУТ [нем. Marschrute < фр. marche – олға қараб юриш + route – йўл] Автобус, поезд, самолёт, қўшин ва кишиларнинг аввалдан белгиланган ва тўхташ жойлари тайин бўлган қатнов ёки сафар йўли; йўналиш. *Биринчи трамвай маршрути. Автобус маршрути. Туристик маршрутилар. Янги маршрут очмоқ. Тошкент – Москва маршрути.* ■ *Бу йил туристлар 500 маршрут бўйлаб сафарга чиқадилар.* Газетадан. *«Текстилкобинат – Эркин» маршрути бўйича қатнайдиган автобусни пойлавериб, пассажирларнинг қимматли вақтлари зое кетарди.* «Муштум».

МАРШРУТЛИ Маршрут билан юрадиган, маршрути бўлган. *Маршрутли такси.*

МАРҒУБ [а. مرغوب – исталган; эҳтиёж сезилган; маъқул] *кт.* Кишига маъқул бўладиган, кўнгилга ёқадиган; матлуб, ёқимли. [У] *Вазифасини ишчи тили, ишчи ифодаси*

билан қишлоқларча содда, марғуб, қизиқарли қилиб сўзлайди. А. Қодирий, Обид кетмон.

МАРҲАБО [a. مرحبا — шуш келибсиз] **I** унд. с., кт. Ҳурмат, илтифот билан қаршилашни билдиради; шуш келибсиз, марҳамат. -Марҳабо, марҳабо, — деди домла, чуқур самимият билан сўрашиб. А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Марҳабо (хотин-қизлар исми).

МАРҲАМАТ [a. مرحمت — раҳм-шафқат, раҳмдиллик; ачиниш; илтифот] **I** Раҳм-шафқат юзасидан кўрсатиладиган илтифот, ҳиммат, яхшилик. *Дўстларнинг марҳамати. Марҳамат кўрмоқ.* ■ -Азар менинг бу хизматим хон жанобининг марҳаматига лойиқ кўрилув экан, — деди ҳожи, — менга энг манзур бўлган мукофот ўғлимнинг озод қилинишидир. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Хон ҳазратлари, фарзандимни, хонумонимни — ҳаммасини марҳаматингизга топширдим.* П. Қодиоров, Юлдузли тунлар.

2 унд. с. Таклиф ёки розилик билдирувчи сўз. -Чексам майлими? -Марҳамат! ■ [Майсара:] Қани, тақсирим, тўрга марҳамат! Ҳамза, Майсаранинг иши.

3 Марҳамат (хотин-қизлар исми).

МАРҲАМАТЛИ Раҳм-шафқат қилувчи, ҳиммат, илтифот кўрсатувчи. *Одобли ва марҳаматли кишиларнинг дўсти кўп бўлиб, ундан ҳамма намуна олади.* Газетадан. *Ёшлик қилибсан, марҳаматли подшоҳим ҳақини унутибсан.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МАРҲАМАТСИЗ Марҳамат қилмайдиган, марҳамат қилишни билмайдиган; ҳимматсиз; шафқатсиз. *Марҳаматсиз султон. Марҳаматсиз табиат. Марҳаматсиз жазо бермоқ.*

МАРҲАМАТСИЗЛИК Марҳаматсиз одамларга хос иш, хатти-ҳаракат; шафқатсизлик.

МАРҲУМ [a. مرحوم — раҳм-шафқат кўрсатилган; ўлган, ўлик (киши)] Вафот этган, ўлган киши. *Белбоғ олиб келган одам ўлим олдидан марҳумнинг нималар дегани.. бировни кўп тилга олганини сўзлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МАРҲУМА Марҳум, ўлган аёл. [Анвар:] *Сен уял, уялма, бари бир, улар бизни жуфтлаштирадilar. Марҳума Моҳлар бибининг фотиҳаси ерда қолмас!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МАСАЛ [a. مثل — намуна, андоза; ўхшашлик; рамзли ҳикоя] **I** Кишиларга ўғит

бўладиган, хулосали, кичик мажозий ҳикоя. *Крылов масаллари. Ўзбек халқ масаллари.* ■ Тўпламда шоирнинг энг сара масаллари жамланган. Газетадан.

2 эск. кт. Матал; мақол. *Кўйида мен тош бошимни урмаган остона йўқ. Элда бор шундай масал: жон чекмасанг, жонона йўқ.* Э. Воҳидов.

МАСАЛА [a. مسأله — сўроқ, савол; муаммо; илтимос] **I** Муҳокама, мунозара билан ҳал этилиши лозим бўлган нарса, иш, вазифа, муаммо. *Уй-жой масаласи. Иқтисодий масала. Ҳаёт-мамот масаласи. Масалани ҳал қилмоқ.* ■ *Кўйилган масала икки кун давом этган семинар йиғилишида атрофлича муҳокама қилинди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Икки чол.. ўзларини ташвишга солган муҳим масалага ҳам жавоб топмаганлар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Баҳс, муҳокама, мунозара ва ш. к. мавзуи. *Масала яна хат устига ўтиб, Отабек қушбегидан сўради: -Қўлингиздаги мактуб билан, эҳтимол, биз оқланган чиқармиз? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Кампир бўлсак ҳам, мажлисга масала бўлиб ўтирибмиз.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Нотиқ Ўрта Осиёда туб олтин конлари ва уларни ўрганиш масалалари устида тўхталди.* С. Кароматов, Олтин қум.

3 Умуман, бирор шахс ёки нарса билан боғлиқ бўлган, назар-эътиборда турган иш, гап ва ш. к. *Ҳозиргина уйлаб турган жўнаш масаласи ҳам унинг эсидан чиққан.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. -*Бунинг масаласи осон, оқсоқол, — деди Содиқ аминга, унинг уйга толиб турганини кўриб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Эртагаёқ масалангизни деканатга кўямиз.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Механизатор кадрлар тайёрлаш масаласи кенг йўлга қўйилган.* «Ўзбекистон кўриқлари».

4 мат. Маълум сонлар ва тегишли муносабатлар асосида номаълум сонларни топиш ҳақидаги математик вазифа. *Масалалар тўплами.* ■ *Доскага бир масала ва иккита мисол ёзилгач, баъзи билагон болаларнинг чеҳраси ёришиб кетди.* Ф. Азизхўжаев, Яшил чайла. *Масалани тўғри ечди-ю, оққа кўчиратганда, вақт тугаб қолди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

5 Диний мавзудаги тортишув, мунозара ёки ваъз. *Масала айтишмоқ.* ■ *Нима учун-*

дир [Хусайн Бойқаро] шайхулисламдан шариатга доир бир масалани сўради. Ойбек, Навоий.

Масала талашмоқ Бирор масала юзасидан баҳслашмоқ, баҳс юритмоқ. *Бугунги ишчи.. ўз соҳасининг билимдони бўлган инженеру техниклар билан баҳслашишга, масала талашшига қодир.* Газетадан.

МАСАЛАН [а. *مَسَالًا* — мисол, намуна учун, мисол тарзида] *крш. с.* Фикрнинг тасдиғи учун келтириладиган факт, мисол олдидан қўлланади; мисол учун, чунончи, жумладан. [Раҳмат:] *Утиришга бегона кишилар ҳам айтилса мумкинми, озор чекмасмисиз? Чақирилганда ҳам ўзимизга яқин ва аҳил кишилар бўлур. Масалан, Мирзакарим қутидор каби.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Баъзи жиҳатдан, масалан, илдамликда бу йигитни ўзидан устун кўрди.* Ойбек, Танланган асарлар.

МАСАЛАХОНЛИК *дин.* Масала айтишув, тортишув. [Уламо, мударрис, аъламлар] *Арзимаган нарса устида масалахонлик қилиб, бир-бирлари билан талашади.* Ойбек, Танланган асарлар.

МАСАЛЛИҚ 1 Умуман, бирор таом, егулик тайёрлаш учун ишлатиладиган нарса. *Қани, Олтиной билан Латофатхонга масаллиқ беринг, қийма тайёрлашин.* Ё. Шукуров, Уч савол. *Бироқ хамир таомларнинг асосий масаллиғи бугдой уни ҳисобланади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

2 Овқат пишириш учун зарур бўлган, кераклиқ микдордаги маҳсулот. *Бир ошлик масаллиқ. Янгамнинг ошини ширин қилган акамнинг масаллиғи.* Мақол. ■ - *Масаллиқ яхши: ўша гўшт, ўша гуруч — деди Элчибек, — лекин овқатни оғизга олиб бўлмайди.* А. Мухтор, Туғилиш.

МАСАЛНАВИС [масал + ф. *نویس* — ёзувчи] Масал ёзувчи адиб, масалчи.

МАСАЛЧИ *айн. масалнавис.* *Машҳур масалчи И.А. Қрлов бировникида ижарада турар экан.* «Шарқ юлдузи».

МАСДАР [а. *مصدر* — манба, келиб чиқиш; феълнинг ноаниқ шакли] 1 *тлш.* Феълнинг араб тилига хос инфинитив шакли.

2 *эск. кт.* Бирор нарсанинг содир бўлиш, келиб чиқиш ўрни, бошланиши, боши.

МАСЖИД [а. *مسجد* — сажда қилинадиган, намоз ўқиладиган жой, мачит; ибодатхона] Мусулмонларнинг жам бўлиб, намоз ўқийдиган ибодатхонаси. *Маҳалла масжиди-*

да хуфтон азони айтилди, шундан бир оз кейин Раънолар дарвозаси ҳам ғиқиллаб очилди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МАСКА [фр. *masque* < лат. *mascus* — юзга тўсиладиган, кўриш тешиклари бўлган ниқоб] 1 Юзга тутиладиган, одам ёки ҳайвон қиёфаси тасвирланган махсус ниқоб.

2 Ўзини танитмаслик учун (маскарад ва ш. к. томошаларда) юзнинг юқори қисмини беркитадиган, кўз учун икки тешик очилган махсус парда. *Қора маска. Маска киймоқ.*

3 Ҳимоя учун юзга (оғизга, бурунга) тутиладиган махсус мослама. *Противогаз маскаси. Жарроҳ маскаси.*

4 Ўлган одамнинг юзидан гипс (ганч) воситасида олинадиган қуйма нусха, тасвир.

5 Косметикада; юз ва бўйин терисини яхшилаш, парваришлаш учун маълум нарсалар аралашмасидан тайёрланган пардоз воситаси.

6 Қиличбозлик, хоккей ва б. спорт турларида спортчининг юзини жароҳатлардан сақловчи ҳимоя анжоми.

МАСКА II *ш.* Сарийё. - *Гулнор, сув келтир! Маскани айрондан ўзим ажратаман.. — деди хотин.* С. Айний, Дохунда.

МАСКАН [а. *مسكن* — тураржой, ўрин] *кт.* 1 Тураржой, яшайдиган жой, макон. [Қозикалон:] *Мадрасадан асар ҳам йўқ, динсизлар маскани бу.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Умуман, жой, макон. *Ҳадемай, билим масканларида биринчи кўнғироқ жаранглайди.* Газетадан. *Ажаб экан санъат маскани, Сураатларга бўлдим маҳлиё.* «Гулдаста».

Маскан қурмоқ (ёки тутмоқ) Жой (макон) қилмоқ. *Мана бу ерда абадий маскан қурган мўминларнинг ичида такаббури йўқми?* С. Сиёев, Аваз. *Чўлга илк кетмон урилганидан бери шу ерни маскан тутганлар ҳам бор.* Газетадан.

МАСКАРАД [фр. *masquerade* < итал. *mascherata* < а. *مسخره* — ниқоб, парда] Маска, ниқоб ва махсус кийимлар кийиб ўтказиладиган сайил. *Авжга чиқиб ўйин-кулги, Давом этар бал-маскарад.* «Ёшлик».

МАСКИРОВКА [фр. *masquer* — маска киймоқ, ниқоб билан беркинмоқ] ҳарб. Қўшинлар ва ҳарбий иншоотларни душман кўзидан паналаш, кўринмайдиган, билинмайдиган қилиб яшириш ва шу йўл билан душманни алдаш. *Тўпларни маскировка қилмоқ. Маскировка ишлари.*

МАСКОВЧИ *с. т. тар.* Ўтмишда Москва билан савдо алоқасида бўлган йирик савдогар. *Нури гўё ўз-ўзига сўзлаган каби мингирлади: -Бойликларингга ишонгим келмайди. Номларинг масковчи бой бўлиб тарқалганига ҳайронман.* Ойбек, Танланган асарлар.

МАСКУН [а. *مسكون* — аҳоли жойлашган, одам яшайдиган]: **рубъи маскун** қ. **рубъ.**

МАСЛАК [а. *مسلك* — йўл, йўналиш; ҳаракат тарзи; эътиқод] **1** Ўзига хос ақидалари билан бошқалардан ажралиб турувчи ижтимоий, сиёсий, илмий ёки диний йўл, оқим. *..қарашлар ва маслакларнинг сарқитлари айрим кишиларнинг онгида бир-бирига тўқнаш келиб, бир-бири билан тўқнашмоқда.* Газетадан.

2 *кўчма* Ғоя; мақсад. *Мен ишлаётган Ўзбекистон инженер-техник изланишлар давлат институтида турли миллат вакиллари меҳнат қилишади. Улар бир маслак, бир ғоя йўлида изланишлар олиб боришади.* Газетадан.

МАСЛАКДОШ Маслаги бир бўлган, бир маслакдаги; ҳаммаслак. *Жомбойдаги реакцион гуруҳ Самарқанддаги маслакдошлари билан дарҳол тил топилди.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

МАСЛАКСИЗ **1** Муайян маслаги, ақида-си бўлмаган.

2 Муайян ғоя-мақсади бўлмаган; мақсадсиз, ғоясиз. *Маслаксиз одам.*

МАСЛАҲАТ [а. *مصلحت* — умум манфаати; фойда] **1** Бирор ишни қандай қилиш ёки умуман нима қилиш кераклиги ҳақида йўл-йўриқ тарзидаги фикр, мулоҳаза. *Яхши маслаҳат. Маслаҳат бермоқ (қилмоқ). Маслаҳат сўрамоқ (қилмоқ).* ■ *Менинг фикримча, чигит экишда ҳосилот отанинг маслаҳатига кўниш керак эди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Бу маслаҳат Сидиқжонга ҳам маъқул тушди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Умид.. академик Отабоев ҳовлисига ҳам бир неча бор бориб, ўз ишига доир маслаҳатлар олди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Тавсия, сизга фарзи тарзидаги гап. *Гапга қулоқ солинг, тизга маслаҳатим — бўлар-бўлмасга куйиб-пишаверманг.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Сизга менинг маслаҳатим — Андижонда кўп турманг.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 Кенгаш, фикр олишиш. *Маслаҳат билан бўлган иш бузилмас.* Мақол. ■ *Якшанба кунини қариндош-уруғлар маслаҳатга тўпланишди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Моҳидил маслаҳат йиғинида базиларнинг Ҳошимжондан норози*

бўлганини кўз олдига келтирди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Бундоқ маслаҳат мажлисларини ҳам уюштириш ўз вазифаси.. деб ўйларди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Маслаҳат кўрмоқ Бирор фикр-мулоҳазани маъқул топмоқ ва тавсия этмоқ. *«..хон бу ишни маслаҳат кўрсалар, биз ёрдамга ҳозирмиз» деган қуруқ вағдалар билан жавоб мактуби олинган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сиз устозга яна бирон шикаст етмаслигини ўйлаб, Хуросондан чиқиб кетишингизни маслаҳат кўрамиз.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Маслаҳат оши этн.** Тўй ёки бошқа маросимни ўтказиш олдидан маҳалладаги оқсоқоллар, қўни-қўшни ва қариндош-уруғлар учун йиғин ўтказиб бериладиган ош. *Маслаҳат ошидан кейин энг катта ва муҳим иш тўй эмас, янги уйга кўчиб кириш бўлиб қолди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Маслаҳат солмоқ** Маслаҳат тарзида ўз-фикр мулоҳазасини айтмоқ, ўртага ташламоқ; кенгашмоқ. *Кекса уста ўғилларини тўплаб, маслаҳат солди.* С. Сиёев, Аваз. *Ойимга хархаша қилаверган эдим, ойим бувимга маслаҳат солди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. **Маслаҳат қилмоқ** Маслаҳатлашмоқ. *Аммо олти овсин ҳар кунини пичирлашиб, ниманидир маслаҳат қилишарди.* С. Аҳмад, Келинлар қўзғолони. *Қурбон ота.. ўз тенгқурларини йиғиб, ишни қачон ва қандай бошлаш тўғрисида маслаҳат қилди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Маслаҳатни бир ерга қўймоқ** Маслаҳатлашиб, бир фикрга келмоқ. *Она-бала туни билан ҳасратлашиб, охири маслаҳатни бир ерга қўйдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МАСЛАҲАТГҲЙ [маслаҳат + ф. *گوی* — айтувчи] Маслаҳат берувчи киши. *У.. йигитдай чаққон, ҳар бир ишда маслаҳатгўй, барча катта-кичик «тоға» деб ҳурматлайдиган Юсвали чол эди..* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бирон тайинли хулосага келолмаган, паналаб, маслаҳатгўй Азим бойваччанинг қўрғонига жўнади..* С. Аҳмад, Ҳукм.

МАСЛАҲАТЛАШМОҚ Ўзаро ёки бирор киши билан маслаҳат қилмоқ; кенгашмоқ. *Ўқувчиларнинг қарийб ҳаммаси камбағалларнинг болалари бўлгани учун, Фуломжон она-онаси билан маслаҳатлашиб, уларга ҳар кун иссиқ овқат қилдириб бериб турди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *..йўлдошларим билан маслаҳатлашай, бундан сўнг сиз жанобга ўз фикрини айтаман.* Мирмуҳсин, Меъмор.

МАСЛАХАТЛИ Маслаҳат, кенгаш билан қилинган, маслаҳатлашиб, кенгаш билан битадиган. *Маслаҳатли тўй бузилмас. Мақол. Маслаҳатли ош ачимас. Мақол. Маслаҳатли тўн тор келмас. Мақол. ■ ..бирор маслаҳатли иш чиқиб қолгудай бўлса, раис энг олдин Шербекка одам югуртиради. С. Анорбоев, Оқсой.*

МАСЛАХАТОМУЗ Маслаҳатга ўхшаш, маслаҳат тарзида(ги), йўсинида(ги). -*Кўз ёшидан фойда йўқ, кеннойи, — деди Муса маслаҳатомуз. Н. Фозилов, Дийдор. Кампирнинг маслаҳатомуз гапларидан андак баҳраманд бўлиб.. осонгина ўтадиган сабаби тириклик андишасига тушдим. Файратий, Довдираш.*

МАСЛАХАТЧИ 1 Маслаҳат берувчи. *Иш битгач, маслаҳатчи кўпаяди. Мақол. ■ Чой-хонада учраган маслаҳатчилардан бири жуда галати одам чиқди. П. Турсун, Ўқитувчи. Агроном — деҳқоннинг энг яқин маслаҳатчиси. Газетадан.*

2 Бирор идорада, муассасада ёки бирор лавозимли шахс ҳузурда маслаҳат бериш вазифасида ишловчи ходим. *Элчихона маслаҳатчиси. Ҳарбий маслаҳатчи.*

Халқ маслаҳатчиси ҳуқ. Халқ судларида кўриладиган ишларда қатнашиш учун сайланган жамоат вакили. *Халқ маслаҳатчиларининг ваколат муддатини уч йилдан икки йилгача камайтириш мўлжалланади. Газетадан. ..қайсидир суд бўлимида хотин-қизлар ва ошла ишлари бўйича халқ маслаҳатчиси, жамоат қораловчиси бўлиб ишлайди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

МАСНАВИЙ [а. *مثنوی* — кўшалок, иккилик; икки мисрали шеър шакли] Ҳар бир байтининг мисралари ўзаро қофиядош бўлган ва байтдан байтга қофиялар янгилашиб борадиган шеър шакли. *Танбур чертмоқ Мутрибга, маснавий айтмоқ Табибийга чиқарилган асли! С. Сиёев, Ёруғлик.*

МАСНАД [а. *مسند* — курси; суянчиқ; ёстиқ; мартаба] эск. кт. 1 Юқори мартаба, ўрин, амал. *Нодон Анвар ўрдадан қувланиш ерида сармуншийлик маснадига минмоқчи! А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Акбарали мингобоши, мана ўн уч йилдан бери шу маснадида ўтиради. Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

2 кўчма Таянч; асос. *Архимед: «Менга маснад нуқтаси берингиз, ўз маневалам (ричаг, пишанг) билан ерни кўтараман», деган. А. Қаҳҳор, Сароб.*

МАСОКИН [а. *مساكين* — «мискин» с. кўпл.] Мискинлар, бечоралар. *Соҳибқирон аввал авлиёларнинг мазорини тавоф қилди ва фуқаро ва масокинларга кўп садақалар берди. «Фан ва турмуш».*

МАСОФА [а. *مسافة* — оралик, узоқлик] Икки нарса, икки нуқта оралиғи, бир ердан иккинчи ергача бўлган оралик. *Шаҳарлар орасидаги масофа. ■ Ўрдагача бир ярим чақирим чамаси йўл бўлиб, Султонали бу масофани ўн беш дақиқа ичида босди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. ..босиб ўтган йўл беш чақиримга ҳам етмаган бўлса-да, назарида, олам-жаҳон масофа ортда қолгандек туюлди. С. Кароматов, Сўнгги бархан.*

МАСОФАВИЙ Узоқ масофадан туриб бўладиган, олиб бориладиган. *Масофавий ўқитиш.*

МАСОҶА [а. *مساحة* — фазо, майдон, ҳудуд] эск. кт. Ер, майдон.

МАСРУР [а. *مسرور* — хурсанд, шод] эск. кт. Шод, севинган. *Бўлиб файз узра файзу нур уза нур. Ҳамма меҳмону мезбон бўлди масрур. Ҳабибий. Олам тўла қуёш, қалбинг тўла нур. Ойдин бир замонда яшайсан масрур. Э. Воҳидов. Уйи уйимизга қарама-қарши. Қўшим балқонига масрур боқаман. Ҳ. Пўлат.*

МАСРУРЛАНМОҚ кам қўлл. Шодланмоқ, хурсанд бўлмоқ, шод бўлиб гурурланмоқ. *Уша ҳодисани эсласа, Эрназар полвон ҳануз масрурланади. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.*

МАССА [лот. *massa* — бўлак, парча] 1 физ. Механиканинг энг муҳим физикавий хоссаларидан бири; материя (жисм)нинг инертилик ва гравитацион хоссаларини ифодалайдиган физик катталиқ. *Масса билан бир қаторда энергия ҳам физика фанининг асосий тушунчаларидандир. «Фан ва турмуш».*

2 махс. Яхлит ёки бўтқасимон жисм ёки модда. *Амударё суви лойқа. У каналдан оқа бошлагач, унга лойқа ўтириб, берч массага айланади. Газетадан. Муз массасининг қалинлиги аниқроқ ўлчанди. Газетадан.*

МАССАЖ [фр. *massage* < а. *مشی* — тегиш, уриниш; қўл тегиши] Тана ёки бирор аъзога даво ёки гигиеник мақсадда махсус усулда механик таъсир этиш (силаш, уқалаш, ийлаш, қоқиб қўйиш каби усуллар билан амалга оширилади). *Тўрт гуруҳнинг ҳар қайсисида алоҳида врачлар, массаж кабинетлари мавжуд. Газетадан. Шунингдек,*

массаж муолажаси, шапотилаш баъзиларга оғриқли туюлса, бошқаларга малҳамдек туюлади. «Фан ва турмуш».

Массаж қилмоқ Массаж муолажасини бажармоқ, қилмоқ. *Массаж қилаётган ўнг қўлининг ташқи томони билан пешонасига тушган сочини юқорига бурди.* С. Кароматов, Олтин қум.

МАССАЖЧИ Массаж қилувчи ходим. *..ажойиб массажчимиз бор. Қўл-оёғингизни уқалаб ҳам қўяди, қушдек енгил бўлиб чиқасиз.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатни.

МАССИВ [фр. massif — оғир вазинли < лат. massa — бўлак, парча] **1** Тоғлик, чўл ва ш. к. жойлардаги текис, яхлит қисмлар. *Шўрўзак массиви, унинг биринчи забткорлари ҳақидаги ҳикоя ҳамроҳимизни ниҳоятда қизиқтириб қолди.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Ярим аср мобайнида чўлдаги жуда катта массивлар ўзлаштирилди.* Газетадан.

2 Географик хусусиятлари ва умумий манзараси бир хил бўлган яхлит жой. *Суя массивлари. Урмон массивлари. Тоғ массивлари.*

3 қ. даҳа. *..шаҳримизда янгидан-янги турар жой массивлари, микрорайонлар вужудга келди.* Газетадан.

МАСТ [ф. مست — кайфи бор, ҳушёр эмас] **1** Ичкилик ёки напша, қорадори ва ш. к. таъсирида кайф қилган, кайфи бор. *Маст одам. Бир мастга тегма, бир — жиннига.* Мақол ■ *Тантибойвачча анчагина маст бўлиб, оғзига келганини валдирашга бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳозиргина кулиб турган маст Комил бирдан хўнграб йиғлаб юборди-да, тили гапга келмай гўлдиради.* Ҳ. Фулом, Машъал.

2 Жинс жиҳатидан уйғонган; куйиккан. *Девсифат киши.. маст бўлган туюдай, оғиз кўпиртиб келар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 кўчма Қаттиқ таъсирланиб, завқланиб кайф қилган, нашъага чўмган. *Йигит шифтга қараб ётганича, ширин орзуларга маст бўлди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Уқушиқ куйлади ёр шаънига маст, Шўхчан шеърлар айтди севги номидан.* А. Орипов.

МАСТАВА [ф. مستابه — қурт, юмалоқланган сузма < ماست — қатиқ + آب—сув] Гуруч, гўлт ва сабзавотлардан пиширилдиган суюқ ош (одатда қатиқлаб ичилади). *Узоқ йўл босиб келдим, серқатиқ, аччиққина*

маставани кўнглим тусаб турган эди, чақирдим. «Муштум».

МАСТАК I [ф. مستاك — заҳарли ўт номи] Ғалла экинлари орасида ўсадиган, дони заҳарли, бир ёки кўп йиллик ёввойи ўт. *Бир неча йил давомида Ўзбекистоннинг турли районларида мастак ўсимлигининг уруғларини тўпладим.* «Фан ва турмуш».

МАСТАК II Какликнинг модаси. *Сувонжоннинг қўлида қафас.. Ичида типирчилаётган нарса мастак каклик.* С. Анорбоев, Оксой.

МАСТ-АЛАСТ I Ўзини билмас даражада маст, қаттиқ маст (қ. маст I). *Тўйда маст-аластнинг кўплиги устани беихтиёр бир хўрсинтирди.* Мирмуҳсин, Созанда.

2 қ. маст 3. *Дўнларда, сайхонларда кўклам, гуллар очилишидан қушлар маст-аласт..* Миртемир.

МАСТЕР [нем. Meister, инг. master < юн. mastoras — уста, устоз; ҳунарманд] **1 қ. уста I.** *Ростов шаҳрига келиб, заводга киради, мастерларнинг қўлида шогирд бўлиб ишлайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Директор телефон қилиб, иккинчи цехнинг мастерини чақирди.* «Гулдаста».

2 қ. уста 2. *Спорт мастери.*

МАСТЕРОВОЙ [«мастер» с. дан] тар. Чор Россияси даврида рус ҳунарманд ишчиси. *Ҳокимнинг боғида икки мастеровой битта миршабни ўлдириб кетибди.* А. Мухтор, Опасингиллар. [Қоратой:] *Азар ўрис мастеровойлари шу фикрда бўлса, биз ҳам шунга кўшиламиз.* Ойбек, Танланган асарлар.

МАСТЕРСКОЙ [«мастер» с. дан] **1 қ. устахона.** [Петров] *Икки йил илгари Тошкентга келиб, темир йўл мастерскойларида ишлай бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

МАСТИКА [юн. mastika < mastiche — қорамой, смола] Техника ва қурилишда, мас., тирқишлар, ёриқларни беркитиш, пол ювиш ва артишда ишлатиладиган, турли таркибли куюқ мумсимон молда.

МАСТИТ [юн. mastos — кўкрак, эмчак] тиб. Сут безларининг яллиғланиши.

МАСТЛИК Маст ҳолат; кайф. *Мастлик қурсин, тоза машмаша қилибман.* Ойбек, Танланган асарлар. *Безорилик каби жиноятлар даярли доим мастликда рўй беради.* Газетадан.

МАСТОН [ф. ماستان — мастлар; мастларча] **1** Мастона, хумор. *Ё енгарман, ёки кетар бу жоним. Бокмаса ҳам майли кўзи мастоним.* «Кўшиқлар».

2 **Мастон** (хотин-қизлар исми).

МАСТОН II фольк. Айёр, жодугар (хотинлар ҳақида). *Хабардор бўл. Ширвоннинг кўп мастони, Мастонлардан хабардор бўл, Равшанжон! «Равшан».*

МАСТОНА [ф. *مستانه* — мастлик билан, маст ҳолда] поэт. I Мастларча, мастлар каби. *У бир мастона чайқалиб турган шогирдига, бир ҳайратда қотиб қолган Пири Букрийга, бир Маликул шаробга қаради. О. Ёқубов. Кўҳна дунё.*

2 Ақлни оладиган даражада гўзал, чиройли, хумор. *Мастона кўзлар.*

МАСТУРА [а. *مستوره* — беркитилган, пардаланган; бокира] I Ифбатли, соф, покиза, маъсума.

2 **Мастура** (хотин-қизлар исми).

МАСХАРА I [а. *مسخره* — эрмаклаш, мазах, ҳазил объекти; ниқоб] Камситувчи, кулги қилувчи гап-сўз, хатти-ҳаракат; мазах, эрмак, кулги. *Бу сўзлар кўрбошига масхара бўлиб туюлди. У оғзидан кўпиклар сочди. А. Қаҳҳор. Кўр кўзнинг очилиши. Фотима масхара ва мазахларга чидай олмади, титраб кетди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

Масхара қилмоқ Камситувчи, эрмак қилувчи, мазахловчи гап-сўз, хатти-ҳаракат қилмоқ; масхараламоқ. *Ашур мени масхара қилаётганини сезиб, оёқ-қўлим бўшашиб кетди. П. Қодиров. Уч илдиз.*

МАСХАРА II с.т. Қизиқ гап-сўз ва ҳаракатлар билан одамларни кулдирувчи; қизиқчи, масхарабоз. *Тўла масхара анъаналарини ўғли Мулла гадой, шогирди Сафар масхара Абдуллаев давом эттирди. «ЎЗМЭ». Бухоро анъанавий театрида Зариф, Тўла, Мизроб, Эргаш исмли масхаралар шухрат қозонган. «ЎЗМЭ».*

МАСХАРАБОЗ I Томошахоналарда, сайилларда ва умуман халқ кўп тўпланган жойларда томошабинларни кулдирадиган ўйинлар кўрсатувчи қизиқчи, артист. *Цирк масхарабози. ■ Бошқа бир жойда масхарабоз қизиқчилар ўйин кўрсатмоқдалар. Ж. Шарипов, Хоразм. От устида виқор билан турган «ҳазрат» ҳалиги ерсиз деҳқон қиёфасидаги масхарабозни дарра билан бир туширди. К. Яшин, Ҳамза.*

2 *айн. найрангбоз. У бир тўп масхарабоз орасида калака бўлгандек қизариб, вагонга яқинлашди. «Ёшлик».*

МАСХАРАБОЗЛИК I Масхарабоз иши, хатти-ҳаракати. *Дор остида қизиқчилар масхарабозлик қилмоқда.*

2 снт. Оғзаки драматургия асосида фаолият кўрсатган ўзбек анъанавий театри; қизиқчилик. *Масхарабозлик анъаналари, воқиталари маълум даражада янги шаклдаги ўзбек театрида ўзлаштирилди. «ЎЗМЭ».*

3 *айн. найрангбозлик. Бир неча минутдан кейин Фуломжон мингбоши олдидан турар, бу масхарабозликка ҳали-ҳали тушунолмай, тажанг бўлар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

МАСХАРАЛАМОҚ Масхара, мазах қилмоқ, кулмоқ. *Кечаси подшо афандини масхаралаш учун унинг отининг настки жағини кесиб қўйди. «Латифалар». Унинг сўз оҳангидан қанча масхаралаш бўлса, шунча таҳқирлаш ҳам бор эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

МАСХАРАЛИ Масхара ифодаладиган: истехзоли. *Афгон чойфурушининг бундай масхарали пичинглари ярим соатдан бери давом этарди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. ..кўринишда самимий, лекин аслида сохта ва масхарали товуш билан йўлчининг онасини ва укаларини сўради. Ойбек, Танланган асарлар.*

МАСХАРАОМУЗ Масхара аралаш, масхара билан, истехзоли. *Масхараомуз кулги. ■ -Ҳа, қаёққа бормоқчисиз яна? — деди Тожибой масхараомуз. П. Турсун, Ўқитувчи. Бошлиқнинг масхараомуз кулгиси Солиҳовга қаттиқ таъсир қилди. Н. Аминов, Суварак.*

МАСХУР [а. *مسخور* — масхараланган] кт. кам қўлл. Масхара қилинган, масхара бўлган, хўрланган. *Сиздек хоин дажжоллардан масхур халқ қутулурми! Ҳамза.*

МАСШТАБ [нем. Maßstab < Maß — ўлчов + stab — таёқ] Жойнинг, нарсанинг ҳақиқий ўлчами билан унинг картадаги, пландаги, чизмадаги, аэрофотосуратдаги кичрайтирилган ёки катталаштирилган ўлчами ўртасидаги нисбат. *Масштаб 1 : 10. Кичрайтирувчи масштаб. Масштаб линейкаси.*

МАСЪУД [а. *مسعود* — бахтли, саодатли] I кт. Бахтли, саодатли. *Эсини танигандан бошлаб онаси билан кечирган замонлар масъуд, лекин қайтарилмас бир туш каби йўлчининг кўз олдидан бир-бир ўтади. Ойбек, Танланган асарлар. Кампир иягига ҳасасини тираб, ўша масъуд ва машъум тунлар оғушида сингиб кетди. С. Аҳмад, Ўйлар.*

2 **Масъуд** (эркаклар исми).

МАСЪУЛ [а. *مسئول* — жавоб берувчи, жавобгар] **1** Масъулият юклатилган, жавобгарлиги зиммасида бўлган; жавобгар. *Масъул ходим. Масъул муҳаррир.* ■ *Бир инсоннинг тақдири ҳал бўлаётган пайтда масъул одам ўз ҳаёлига ғарқ бўлиб ўтирса.* Ҳ. Олимжонов, Тақдир тақозоси.

2 Масъулияти бор, масъулиятли. *Билмаски, кўп масъул хизмат инсонлик. Яхшилик қилмаслик ўзи ёмонлик. М. Шайхзода. Абдуқодир ота пенсионер, икки ўғли жуда масъул ишда ишлайди.* Мирмуҳсин, Супургига сажда.

МАСЪУЛИЯТ [а. *مسئوليت* — жавобгарлик, ҳисоб беришлик] Бирор иш, хатти-ҳаракат оқибати, натижаси учун бўлган жавобгарлик. *Масъулият юкламоқ. Масъулиятни ўз устига олмақ. Масъулият сезмоқ. Масъулиятга тортмоқ.* ■ *Халқ номзодлари ўзларининг интизомлиги, юксак масъулият ҳисси билан ажралиб туради.* Газетадан.

МАСЪУЛИЯТЛИ Масъулияти бор, масъулият талаб қиладиган. *Масъулиятли вазифа. Масъулиятли пайт.* ■ *Масъулиятли топшириқ кўпинча Нурматов бўлинмасига топширилар эди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Озуқа тайёрловчилар учун масъулиятли дамлар бошланди.* Газетадан.

МАСЪУЛИЯТСИЗ **1** Масъулияти йўқ, масъулият талаб қилмайдиган. *Масъулиятсиз иш.*

2 Масъулиятни, жавобгарликни сезмайдиган, ишга масъулият билан қарамайдиган; бепарво. *Масъулиятсиз киши. Масъулиятсиз бўлмақ.*

МАСЪУЛИЯТСИЗЛИК Масъулиятсиз муносабат. *Қурилиш ишларидаги бундай ҳужжасизлик, масъулиятсизлик.. қачонгача давом этади?! «Муштум».*

МАСЪУЛЛИК айн. **масъулият.** *Онгли интизом, умумий иш учун масъуллик туйғуси меҳнат унумдорлигини оширишга ёрдам бермоқда.* Газетадан.

МАТА с. т. Мато, газлама. *Ип мата.* ■ *Тушимда онам оллоқ матага чулганган.. қия боқмай кетяпти.* Ойбек, Куёш қораймас.

МАТАЛ [а. *ماتل*] **1** Тугал маъно ифодаламайдиган образли ибора, ҳикматли сўз (мас., «қизил қор ёққанда», «туянинг думи ерга текканда»).

2 Қисса, масал. *Қулмуроднинг маталдек бўлиб эшитилаётган дард-аламли ҳикояси*

остида Шокир қачонлар уйқу дарёсида ғарқ бўлган эди. С. Айний, Қуллар.

МАТАМОҚ Бир бирига боғлаб бириктирмоқ, бирлаштириб боғламоқ. *Уҳам тўрт отни бир-бирига матаб, ошпаз узатган яримта зогора кулчани катта-катта тишлаганча, йўлга тушарди.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар. *Барини йиғиб, отларига матаб кетишди-да!* ..Бойсунга энсакми, деб ўйлашиб ўтириб эдик. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

МАТАШМОҚ Бир бирига ўралашиб, боғланиб қолмоқ. *Рўпарадаги ток, олча дарахтлари қалин шох отиб, бир-бирига маташиб кетибди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

МАТБАА [а. *مطبعة* — босмаҳона, типография] айн. **босмаҳона.** *Тошкент матбааси. Матбаа хатоси.* ■ *Кечаги ибтидоий тошбосмалар ўрнида бугун қудратли матбаа машиналари ишлаб турибди.* Газетадан. *Матбаада ишлаётган дўстларингиз ўз улушларини қўшиб.. бериб юборишди.* К. Яшин, Ҳамза.

МАТБААЧИ кам қўлл. **1** Босмаҳона (нашриёт) ходими, ишчиси; босмаҳонада ишловчи киши. *Республикамиз матбаачилари газета-журналларнинг ўз вақтида чиқишини таъминлаш борасида кўп иш қилмоқдалар.* Газетадан.

2 эск. Босмаҳона эгаси.

МАТБААЧИЛИК Матбаа иши, ноширлик, нашриётчилик. *Матбаачилик ишлари дастлаб Тошкентда вужудга келиб, кейин Ўрта Осиёнинг ийрик шаҳарларига тарқалди.* «Фан ва турмуш».

2 Босмаҳона, матбаа иши.

МАТБУОТ [а. *مطبوعات* — босма асарлар, нашрлар] **1** Саноатнинг босма асарлар чиқарадиган тармоғи, нашриёт ва босмаҳона ишлари. *Ўзбекистонда матбуотни ва унинг моддий-техника базасини ривожлантириш борасида амалга оширилган ишлар беқиёс катта.* Х. Ёлгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

2 Босма асарлар; газета, журнал, китоб ва ш. к. мажмуи. *Чет эл матбуоти.* ■ *Ичимизда шеър, хабар, мақола, ҳатто очерк, ҳикоялари билан матбуотда танилганлар ҳам бор.* Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.

Вақтли матбуот қ. **вақтли.** **Матбуот бюроси** **1)** қурултой, конференция, кенгаш, халқаро музокара ва ш. к. вақтида матбуотга материал, хабар бериб туриш учун тузилган муҳаррирлар ва мухбирлар ҳайъати; **2)**

матбуот, телеграф, ахборот агентликлари ва б. ташкилотлар қошидаги, матбуотни тайёр мақола, хабар ва бошқа материаллар билан таъминлаб турувчи доимий бўлим. **Матбуот конференцияси** Давлат, илм-фан, маданият ва б. соҳа арбобларининг кенг оммани қизиқтирувчи масалалар бўйича вақтли матбуот ходимлари билан учрашуви, суҳбати. *Матч бошланиши олдидан унинг иштирокчилари бир неча матбуот конференцияси ва суҳбатлар ўтказдилар.* Газетадан.

МАТЕМАТИК Математика олими, мутахассиси. *Буюк математик, астроном ва географ. Муҳаммад ал-Хоразмий VIII аср охири — IX асрнинг биринчи ярмида яшаб ижод этди. «Фан ва турмуш».*

МАТЕМАТИК Математикага оид, математика қоидаларига асосланган. *Математик формула. Математик лингвистика.*

МАТЕМАТИКА [юн. mathematike < mathema — билиш; илм, фан] Объектив борлиқдаги миқдорий нисбатлар ва фазовий шаклларни ўрганадиган, аниқ мантиқий мушоҳадаларга асосланган фан. *Олий математика. Амалий математика. Математика муаллими.*

МАТЕРИАЛ [лот. materialis — моддий, ашёвий] **1** Бирор мақсад учун керакли хомашё, модда. *Қурилиш материаллари. Бодомнинг ёғочи дурадзорлик ва ускунаСОЗЛИК учун яхши материал ҳисобланади. ■ Заргар материалнинг конструктив ва эгилувчанлик имкониятини.. яхши билиши керак.* Газетадан.

2 Асос ёки далил вазифасини ўтайдиган маълумот, манба ва ш. к. *Илмий иш учун материал тўпламоқ. ■ Ўзбекистонлик жангчи йигитларнинг партизанлар ҳаракатига қўшилиб, шафқатсиз жанг олиб борганликларини архив материаллари асосида ўрганиб, жонлантирдим.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

3 Умуман, бирор нарса ҳақида мавжуд бўлган, тайёрланган, эълон қилинган нарса. *Журнал саҳифаларидан ўрин олган материалларнинг ҳаммаси ҳам бир савияда эмас.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Баъзан идорада газета учун материал тайёрлаш қийин бўлганидан, Мустаҳкам аканинг чойхонасида кечалари материал ишлаб, эрталаб ишга келардим.* Н. Сафаров, Оловли излар.

4 Газлама, мато. *Костюмбоп материал. Шимлик материал.*

МАТЕРИАЛИЗМ [фр. materialis — моддий] **1** флс. Идеализмга қарама-қарши ўлароқ, материянинг, объектив борлиқнинг бирламчилигини, унинг кишилар иродаси, руҳи, онгига боғлиқ бўлмаган ҳолда мавжудлигини, руҳ, онгнинг эса иккиламчилигини, объектив борлиқ ва унинг қонуниятларини билиш мумкинлигини таъкидлашга асосланган фалсафий йўналиш, оқим.

2 с. т. Борлиққа, ҳаётга реал, моддий нуқтаи назардан ёндашиш.

МАТЕРИАЛИСТ **1** флс. Материализм тарафдори. материализм йўлидан боровчи киши. *Ҳар қанча материалист бўлсам ҳам, илҳом ҳолатининг сеҳрли эканига ишонгим келади.* У. Норматов, Талант тарбияси.

2 с. т. Ҳаётга фақат ўзининг моддий манфаати нуқтаи назаридан ёндашувчи киши.

МАТЕРИАЛИСТИК Материализмга оид, материализм принципларига асосланган. *Материалистик фалсафа. Материалистик дунёқараш.*

МАТЕРИК [лот. materis — илк, бошлангич асос] Куруқликнинг океанлар ва денгизлар ўраб турган катта бўлақларидан ҳар бири; қитъа. *У [Ю.А. Гагарин] ..ернинг ҳамма томонларини бир ярим соат ичида кўриб чиққан, унинг жуда катта океанлари ва материкларини назардан ўтказган биринчи одамдир.* Газетадан.

МАТЕРИЯ [лот. materia — модда; илк асос; моҳият] **1** флс. Киши онгидан ташқарида ва унга боғлиқ бўлмаган ҳолда мавжуд бўлган объектив борлиқ. *Материя фалсафий категориядир. ■ Олам замирида чексиз хилма-хил хусусиятларга эга бўлган материя ётади.* «Фан ва турмуш».

2 айн. модда. *Материянинг тузилиши.*

3 с. т. Газлама, мато, материал. *Йўл-йўл материя.*

МАТИН шв. Метин.

МАТКАТАК шв. Чўпонларнинг тошдан қурилган кулбаси.

МАТЛА [а. *مطلع* — зинапоя, нарвон; муқаддима, бошланиш] **1** ад. Ҳазал ёки қасиданинг ҳар икки мисраси ўзаро қофияланадиган биринчи байти. *Бобур таққа тўхтаб қолди. Ё оллоҳ, ахир бу бир пайтлар ўзи битган ғазалнинг матлаи-ку!* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

2 эск. кт. Осмон ёритқичларининг чиқиш ўрни, чиқиши.

МАТЛАБ [a. مطلب — талаб, эҳтиёж, мақсад] 1 Талаб этилган, исталган нарса; мақсад. *Ўзим ҳайрон ўз қилмишимга, ўзим билмам: недир матлабим.* Э. Воҳидов. *Дунё халқларининг матлаби битта: Тинчликсиз замон — замон аталмас.* Н. Нарзуллаев.

2 Матлаб (эркаклар исми).

МАТЛУБ [a. مطلوب — исталган, керакли; талаб қилинган; истак] *кп.* Талабга мос бўлган, исталган, кўнгилдаги. *Эй менинг дўстларим, кирому матлуб, Ёшликнинг ўзидай азиз, ягона.* Э. Воҳидов.

МАТЛУБОТ [a. مطلوبات — қарзлар, мажбуриятлар]: **матлубот кооперацияси** (ёки **жамияти**) Аҳоли эҳтиёжларини таъминлаш учун тузилган кооперация (жамият). *..қишлоқ аҳолисининг талаб ва эҳтиёжларини сезгирлик билан ҳисобга олиб бормаётган матлубот кооперациялари ҳам бор.* Газетадан. *Қишлоқ матлубот жамиятига ўша йшлари Ханифа раис эди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

МАТЛУБОТЧИ Матлубот кооперациясида ишловчи киши.

МАТН [a. متن — елка; нутқнинг ёзувлари ифодаси, текст] 1 Ёзувда ёки босма ҳолда шакллантирилган муаллифлик асари ёки ҳужжат. *Бегона тилдаги матни таржимон ўзи учун талқин этиши билан уни ўз тилида бошқаларга атаб қайта яратиши ўртасида улкан тафовут бор.* Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш.

2 Босма нашрнинг расм, чизма ва изоҳларсиз асосий қисми.

МАТНШУНОС [a.+ф. متن شناس — матн ўрганувчи] Матншунослик соҳаси мутахассиси; текстолог.

МАТНШУНОСЛИК Адабиёт ва фольклорга оид қўлёзма асарларни, тарихий ҳужжатларни, уларнинг ҳақиқий, асл матнларини аниқлаш ва танқидий ўрганиш, шарҳлаб эълон (нашр) қилиш мақсадида улар устида тадқиқотлар олиб борувчи ёрдамчи тарихий-филологик фан соҳаси; текстология.

МАТО [a. متاع — мол, ашё; юк] 1 Газлама, материал, материя. *Пахта ишдан тўқилган мато.* ■ *Бундай бўёқ билан бўялган мато ўнгиб кетмайди.* «Фан ва турмуш».

2 Мол, буюк, нарса. *-Е қудратингдан, ишонмайди-я! — деди Туробжон [хотинига] келтирган матони титқилаб, — мана, чайнаб кўр!* А. Қаҳҳор, Анор.

МАТОНАТ [a. مانات — мустақкамлик, қатъийлик; салобат] *кп.* Қаттиқ бардош, сабот, чидам. *Жангларида матонат кўрсатмоқ. Матонат билан курашмоқ.* ■ *Зиёмат Хусановнинг қилган жанглари, матонати, жасорати кишиларга ибратли эди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *1978 йил чўлқуварлар маҳорати, тадбиркорлиги.. матонатини зўр синовдан ўтказди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

МАТОНАТЛИ *кп.* Матонатга эга бўлган; саботли, чидамли. *Матонатли жангчилар.* ■ *Директор янги ерда ишни юргизиши учун матонатли, суянчиқ одамлар топиши керак.* «Ўзбекистон кўриқлари».

МАТОҲ [a. متاع — мол, ашё] *с.т. қ.* **мато** 2. *Йўлдошев.. ўзи келтирган матоҳларини тезтез папкасига солиб, кабинетдан тепилган коптокдек отилиб чиқди.* А. Муҳитдин, Хира. *..атторлар мушки анбар исми сув, яна аллақандай хушбўй матоҳларни кўзкўзлаб, қўтиларини очадилар.* С. Сиёев, Аваз.

МАТРАП [a. مطرف — ёпинчиқ, чойшаб] Бедана, каптар каби паррандаларни ушлашда қўлланадиган, узун таёқ учига тўр халтали чамбарак ўрнатиб ясалган асбоб. *-Бир тарафи ҳайитлашиб ҳам келаман-ку, деган ният билан ёнига тозисини ҳам қарчигагини олиб, матрап кўтариб, уч-тўрт кун далага чиқиб кетди.. — деди Шум бола.* Ф. Фулом, Шум бола. *Қўлидаги қушни учириб юбориб, бировларнинг қўлидагига матрап тикиб юрган экан-да.* Э. Аъзам, Кечикаётган одам.

МАТРАС [нем. Matratze, голл. matras < a. مطرح — ичига жун тиқилган ёстиқ ёки кўрпа] 1 Ичига пахта, жун ва ш. к. солинган қалин тўшак. *Рахи чиқсин, деб матрас тагига ёзиб қўйган шимини олиб кийди.* С. Кароматов, Олтин қум.

2 Каравот ёки диваннинг пружинали ўриндиғи.

МАТРИАРХАЛ Матриархатга, оналик даврига оид. *Матриархал муносабатлар.*

МАТРИАРХАТ [лот. mater, matris — она + юн. arche — ҳокимият] Уруғчилик жамиятининг оилада ва жамиятда она бошчилик қилган, қариндошликда ва мерос қолдиришда она томон асос ҳисобланган ибтидоий шакли; она ҳукмронлиги даври.

МАТРИЦА [нем. Matrize < лот. matrix, matricis — бачадон; она; манба, рўйхат] 1 *tex.* Металлургияда: металлларга босим билан ишлов беришда тайёрланадиган буюм

хомашёси, чала тайёр нухасини (чўзиб, ёйиб, пресслаб ва ҳ. к.) керакли шаклга келтириш учун ишлатиладиган қолип (штамп)-ларнинг иш қисми.

2 полигр. Ҳарф, рақам ёки белгининг чуқур тўғри тасвири туширилган, яъни литералар (ҳарф ёки белгининг бўртма тасвири), ҳарф ёки сатрни қуйиш учун қолип бўлиб хизмат қиладиган металл пластинка ёки тахтача. *Линотип матрицаси. Монотип матрицаси.*

3 полигр. Матн ва расмларнинг ботиқ тасвири туширилган, стереотиплар (юқори босма шакллари)ни тайёрлаш, асарларни қайта нашр этиш, кўп нухали нашрларни турли жойларда босишда ишлатиладиган пластмасса варақ, тахта. *Китобни матрицадан босиш. ■ Аввал «Правда» ва «Известия» газеталарига Москвадан олиб келинадиган матрицалардан босилар эди. И. Шоғуломов, Йирик корхона.*

4 мат. Турли сонлар ва математик ифодалар жойлаштирилган сатрлар ва устунлардан иборат тўғри бурчакли жадвал.

МАТРОС [гол. matroos < matten-poot — караватдош ўртоқ (кемада)] Ҳарбий денгиз флотида оддий аскар; фуқаро денгиз флотида кема командасининг аъзоси. *Матросларнинг бир нечтаси ипак арқонни белларига боғлаб, фонарлар билан шўнғидилар. М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.*

МАТРОСКА [«матрос» с. дан] Матросларнинг кенг қайтарма ёқали махсус устки кўйлаги; хотинлар ёки болаларнинг шу хилда тикилган кўйлаги.

МАТЧ [ингл. match] Шахмат ёки спортнинг бирор тури бўйича икки рақиб ёки икки команда ўртасидаги мусобақа. *Футбол матчи. Дунё биринчилиги учун шахмат матчи. ■ Расмий мусобақалардан ташқари оила аъзолари ўртасида ҳам ҳар хил турнир, матчлар ўтказилиб туради. М. Муҳитдинов, Доналар.*

МАУЗЕР [нем. Mauser — ака-ука немис инженер-саноатчилари В. ва П. Маузерлар номидан] Ака-укалар ишлаб чиққан (яратган) револьвер, бир зарядли винтовка, автомат тўппонча каби қуроолларнинг умумий номи. *Оғажон эшон ётган қора уйга Миршааров қўлида маузер ушлаган ҳолда отилиб кирди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

МАФИЯ [итал. mafia, мафия — махфий уюшма] 1 Дўқ-пўписа, зўрлик, қотиллик усул-

лари билан иш кўрувчи уюшган, тармоқланган, яширин жиноий ташкилот, гуруҳ.

2 Уюшган жиноятчилик.

МАФИЯЧИ Мафия билан шуғулланувчи, мафия қатнашчиси. *Аёлга қўшни [бўлган] уйда яшайдиган мафиячи билан ҳисоб-китоб қилмоқчи бўлганлар бунда адашиб қолишибди. Газетадан.*

МАФКУРА [а. مفكوره — фикр юргизиш; тафаккур; эътиқод ва маслақлар тизими] Жамиятдаги муайян сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий, диний, бадиий, фалсафий, илмий қарашлар, фикрлар ва ғоялар мажмуи. *Бизнинг миллий мафкурамиз давлатнинг зўрлик аппаратига асосланмаслиги, таянмаслиги керак. Газетадан. Мафкуранинг кучи — қандай ғояни ким, қай усулда омманинг онгига етказиб бера олишида намоён бўлади. Газетадан. Мафкурамиз миллийлигининг асосий белгиси ҳам бизнинг буюк аجدодларимиз ўғитнасиҳатларига, улуғвор ғояларига содиқ қолишимиздадир. «Мулоқот».*

МАФКУРАВИЙ Мафкурага оид; мафкура жиҳатидан. *Мафкуравий душман. Мафкуравий кураш. ■ Мафкуравий ишлар соҳасида ҳали анчагина камчиликлар бор. Газетадан. ...профессор-ўқитувчилар Амир Темур давридаги мафкуравий муаммоларга тўхталиб ўтдилар. «Мулоқот».*

МАФКУРАЧИ Бирор синф, ижтимоий-сиёсий тузум ёки оқим мафкурасининг ҳимоячиси, ифодачиси, раҳнамоси. *Ҳозирги кунда баъзи мафкурачиларимиз, маънавият-маърифат соҳасида ишловчи арбобларимиз эскича шакл ва усуллардан фойдаланишга чақирмоқдалар. Газетадан.*

МАФОСИЛ [а. مفاصل — бўғимлар, бириккиш жойлари] эск. Суяк бўғимларининг яллиғланиши, оғришидан иборат касаллик; артрит, ревматизм. *Мафосилга гирифторм бўлган кимсадек етмиш икки бўғими зирқираб оғриди. С. Сиёев, Аваз.*

МАФТУН [а. مفتون — берилган, шайдойи бўлган, ақлдан озган] Бировга ёки бирор нарсага ишқ, ҳавас билан, юракдан берилган; шайдо. *Девонлов оқ юзли, қора кўзли, қорақош, табиатан мулойим бўлганлигидан, унга кўп қизлар мафтун эди. Ж. Шарипов, Хоразм. Эътибор Охунова табиат мафтун, уни жондан севади. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.*

Мафтун қилмоқ (ёки этмоқ) Ишқ-севги, завқ-ҳавас туйғуси билан ўзига жалб этмоқ, маҳлиё қилмоқ. *Саодат Қобулова ва Ботир Зокировларнинг шўх қўшиқлари, ўзбек раққосаларининг жозибадор ўйинлари ҳамма-ни мафтун қилди. Н. Сафаров, Оловли излар. Юлдузхоннинг нозли кўзларидаги сирли маъно Муҳиддинни мафтун этди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

МАФТУНКОР Кишини мафтун қиладиган, шайдо қиладиган. *Унинг шинам овози гўё «Кўчабоғи» учун, «Кўчабоғи»нинг мафтункор оҳанги эса Фуломжон учун яратилгандай янграр эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Чимённинг табиати жуда ранг-баранг ва мафтункордир.* Газетадан.

МАФҲУМ [a. مفہوم — фаҳмланган, тушунилган маъно; тушунча] эск. кт. **I** айн. тушунча. *Ваъда, сўз деган мафҳумларнинг қиммати борми?* Ойбек, Навоий.

2 Маъно, мазмун. *Унинг «Э, бор!» деганидаги юз ва тан ҳаракати «Кел, қаршимда тиз чўк!» мафҳумидаги чексиз маъноларни ифода қилар эди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

МАҲДУМ [a. مخدوم — жаноб, хўжайин; ишга олувчи, ёлловчи] тар. Уламо ва руҳонийлар, пир ва устозларга бериладиган унвон, лақаб ва шу унвонга эга бўлган киши. *Маҳдумни мактабхона эшигида кўрган болалар чувурлашиб, сабоқ такрорлашга тутиндилар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

МАХЗАН [a. مخزن — омбор; улкан дўкон; хазина] кт. айн. хазина. *Ҳикмату фан махзани бўлдинг жасорат кўрсатиб, Лекин ул золимлар ичра лаҳза роҳат кўрмадинг. Ҳабибий.*

МАХЛУҚ [a. مخلوق — яратилган нарса] **I** Инсон ва бутун жониворларнинг, тирик мавжудотнинг умумий номи. [Абдужамил бой:] *Ўлдирган бўлсангиз, садқайи сар. ит деган махлуқ топилди. А. Қодирий, Обид кетмон. Жуфтлик ёлғиз кишилар орасидагина эмас, ер юзидаги ҳар бир махлуқда ҳам бор. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

2 Инсондан бошқа жонли нарсага нисбатан қўлланади. *Беор Исрошов бадбашара бир махлуқ қиёфасида кўз олдига келди. А. Мухтор, Чинор. Илондек махлуқнинг табиати, фойдасини тушунган одам уни «совуқ» дейишга тили бормайди. «Фан ва турмуш».*

3 кўчма Ўшловсиз, хунук, жирканч жонворга нисбатли ҳақоратни билдиради. *Ҳожимат олдинга юришга мажбур бўлди. Бу мах-*

луқдан ҳар нарсани кутиш мумкин эди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. - Қандоқ махлуқсан ўзинг? — деди Саид Жалолхон. А. Қаҳҳор, Асарлар. Фуод афанди танфурушлар гумаштаси бўлиб, қора умрини қора ишлар билан ўтказган қабих бир махлуқ эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бас, уятсиз махлуқ! ..ким уни заҳарлайди. Ойбек, Танланган асарлар.

МАХЛУҚОТ [a. مخلوقات — яратилган нарсалар, жониворлар] Махлуқлар, жониворлар. *Инсон барча махлуқотнинг тожидир [деди Навоий].* Ойбек, Навоий.

МАХМУР [a. مخمور — кайфи бор, кайflanган; маст] эск. кт. **I** Маст, кайф қилган, кайфи бор. *Исломуҳжа ҳозиргина Николай II хузурида қозонилган ғалабадан махмур эди. С. Сиёев, Аваз.*

2 кўчма Сузук, хумор. *Давлатбахш махмур кўзларини. бир нуқтага тиккан ҳолда сайраб кетди. Ойбек, Навоий.*

МАХОВИК [р. маховое (колесо) — силкинма, айланма (гилдирак)] тех. Ўз салмоғи билан валнинг бир текисда айланишини таъмин этувчи пўлат ёки чўян гилдирак.

МАХОРКА [р. махорка — тамакининг арзон нави] Тамаки ўсимлигининг дағал барги ва новдаларидан тайёрланган паст навли чекимлик. *Маҳмуд уй томонга бир қараб қўйди-да, ёнидан махорка олиб ўради. С. Зуннунова, Олов.*

МАХРАЖ [a. مخراج — чиқиш жойи, чиқиш] **I** мат. Оддий касрда бутуннинг нечага бўлинганлигини кўрсатувчи, каср чизиғи остига ёзилган рақам. *Касрларни умумий махражга келтириш.*

2 эск. тлш. Артикуляция ўрни. «Б»нинг махражи.

МАХСАР Уруғидан мой, гулидан бўёқ олинадиган тўпгулли бир йиллик ёки кўп йиллик ўтсимон ўсимлик.

МАХСИМЧА с. т. Қилиқлари, юриштуриши хотинларга ўхшаган эркак; хотинчалиш. *Менинг қўл остимдаги йигитлар орасига иш кўрмаган, махсимча бир йигит аралашиб қолди. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.*

МАКСУМ с. т. Махдум.

Атала махсум қ. атала.

МАХСУС [a. مخصوص — алоҳида, ўзгача; бирор соҳага оид] **I** Бирор иш ёки нарсага хос бўлган, бирор иш ёки мақсад учун белгиланган. *Махсус кўрсатма. Махсус топши-*

риқ. *Махсус комиссия*. ■ *Бўзагар Отабекни.. оддий бўзахўрлар ёнига ўтқазмай, ўзининг махсус хужрасига олиб кирар эди*. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Атайлаб, алоҳида мақсад билан. *Мунисхон, албатта, бу гапларни махсус Саудийни хурсанд қилиш учун етказмайди*. А. Қаҳҳор, Сароб.

3 Бирор ихтисосга мансуб бўлган, ихтисослаш (тирил)ган. *Махсус таълим. Махсус ўқув юртлари*. ■ *Ҳозир мактабдаги ўқитувчилар олий ва махсус маълумотга эгалар*. Н. Сафаров, Оловли излар.

МАХСУСЛАШМОҚ кам қўлл. Бирор кимса, соҳа, мақсад ва ш. к. га хос бўлиб қолмоқ, ихтисослашмоқ

МАХФИЙ [а. مخفی — яширин, бекитилган] Ўзгага, бегонага билдирилмайдиган, бошқалардан сир тугиладиган; хуфий, яширин. *Махфий хат. Махфий учрашув. Махфий сир. Махфий ташкилот. Махфий иш олиб бормоқ*. ■ *Меҳмонхонада учта қора соя мукка тушиб, ариқ устида махфий режа туза бошладилар*. Ж. Шарипов, Хоразм.

МАЧИТ с. т. Масжид. *Одамларни мачит намозхон қилганми, намозхон одамлар мачит солганми?* А. Қаҳҳор, Қушчинор чироқлари.

МАЧТА [ғолл. mast — тик] 1 Кеманинг қоқ ўртасига ўрнатиладиган, елкан осиш, кузатиш, сигнал бериш учун хизмат қиладиган вертикал металл ёки ёғоч устун, дор. *Курфазда эса кема мачталари чайқалмоқда. «Фан ва турмуш».*

2 *тех.* Электр симларини осиш, сигнализация, антенналар ўрнатиш ва ш. к. мақсад учун қурилган баланд минорасимон қурилма. *Баланд мачталарга марвариддай терилган шода-шода прожекторлар ўткир нурларини пастга санчиб турарди*. П. Қодиров, Эрк.

МАЧЧОЙИ Тожикистоннинг Мастчоҳ (Матчо) деб аталувчи жойи аҳолисига мансуб киши. *Бой мардикори маччойи*. Муқимий, Саёҳатнома.

Маччойи сайил с. т. Бекорчиликдан у ёқбу ёқни айланиб кезиб юриш. *Хиёбонлар бўйлаб «маччойи сайил» қилиб юридилар*. Ойбек, Навоий.

МАШАК Боткоқликларда, тўқайларда яшайдиган, оёқлари ва тумшуги узун қуш. *..лоқоридан учиб ўтган икки машак қушининг*

«чев-чев» деган товушини эшитиб, кўкка қаради. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАШАЛА с. т. Машғал.

МАШАҚҚАТ [а. مشاقت — қийинчилик, оғирлик] Қағтиқ қийинчилик, оғирчилик, захмат. *Машаққатларни енгмоқ. Машаққат тортмоқ. Машаққат чекмоқ. Машаққат кўрмоқ. Машаққатга солмоқ. Тикансиз гул бўлмас, машаққатсиз — ҳунар*. Мақол. ■ *Етти яшарлигидан бери бошидан ўтган фалокатлар, машаққатлар уни [Некқадамни] қаритган эди*. С. Айний, Қуллар. *Кунлар, тунлар чўлда қаттиқ машаққат ва қўнимсизлик билан кечар эди*. Ойбек, О. в. шабадалар.

МАШАҚҚАТЛАНМОҚ кам. қўлл. Машаққат кўрмоқ, машаққат чекмоқ, қийналмоқ. *Эшикнинг қулф ва занжири бўлмай, юзига ёпиқ ҳолда турган бўлса ҳам, у [йўғит] эшикка тақилмади, машаққатланиб, деворга минди*. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАШАҚҚАТЛИ Машаққати бўлган, оғир, қийин, сермашаққат. *Машаққатли ҳаёт. Машаққатли меҳнат. Машаққатли йўл*. ■ *Ҳарбий машқ ва таълимнинг барча машаққатли чийригидан ўтиши, янги касб, қутилмаган жанг ҳаракатлари уни, албатта, ўзгартириб юборган эди*. Шухрат, Шинелли йиллар.

МАШВАРАТ [а. مشورت — кенгаш, кўрсатма; йўл-йўриқ] эск. кт. Кенгаш, маслаҳатлашиш. *Бобур бугун пешинда ишонган бекларини тўплаб, машварат ўтказди*. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Афтидан, улар кимнидир кутар, шу кишисиз машваратни бошлай олмай ўтиришар эди*. С. Сиёев, Ёруғлик.

МАШВАРАТХОНА [машварат + хона] Машварат ўтказиладиган (ўтказилаётган) жой, хона. *-Ассалому алайкум, — деб ўн бир ёғочли кенг-мўл машваратхонага дадил кириб борди Жаҳон Отин*. М. Осим, Карвон йўлларида.

МАШВАРАТЧИ Машваратда қатнашувчи; кенгаш, маслаҳат берувчи. *Кўканбой эртасиёқ Боғиболога эниб бориб, бир тўда машваратчи хотин-халажни эраштириб қайтди*. Э. Аъзам, Олам ям-яшил.

МАШИНА [фр. machine < лот. machina — иншоот, қурилма] 1 Энергиянинг бир турини бошқа турдаги энергияга айлантирувчи, материаллар ёки ахборотларни тўплаш, сақлаш ва ўзгартириш, алоқа ўрнатиш, юк ва одамларни ташиш учун мўлжалланган механизм ёки механизмлар мажмуи. *Буғ ма-*

шинаси. Тикув машинаси. Қишлоқ хўжалик машиналари. Кир ювадиган машина. Енгил машина. Юк машинаси. ■ Станцияга олиб борадиган бу йўл серкатнов! Арава, машинадан кўпи йўқ. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

МАШИНАЛАШМОҚ Машина билан таъмин этилмоқ, машина асосига қурилмоқ. *Машиналашган саноат. Машиналашган дивизия.* ■ Сигир соғишдан тортиб уларни қашлашгача.. машиналашган. А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

МАШИНАСОЗ Машина ишлаб чиқариш саноатининг ходими, ишчиси, машинасозлик саноатининг мутахассиси. *Машиналарнинг конструкциясини яхшилаш машинасозларнинг муҳим вазифасидир.* ■ *Жавод Кўчиев конструктор ва машинасозларга ҳам эътироз билдириб кўярди. «Ўзбекистон қуриқлари».*

МАШИНАСОЗЛИК Халқ хўжалигининг турли тармоқлари учун машиналар ва машина асбоб-ускуналари ишлаб чиқарадиган оғир саноат соҳалари мажмуи. *Машинасозлик саноати. Машинасозлик корхоналари.* ■ *Шунинг учун кўпда қийналмай, тушига яқин қишлоқ хўжалиги машинасозлиги заводига етиб борди. С. Юнусов, Кутилмаган ҳазина.*

МАШИНАЧИ Тикув машинасида кийим-кечак тикувчи уста, чевар. *Бу кўйлақни машиначидан келтирган кунни кийганда, Қосимжон: «Жуда ярашди, фасони ҳам ўзига мос бўлибди», деган эди. Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит.*

МАШИНАЧИЛИК Машиначи иши, касби. *Машиначилик қилмоқ. Машиначиликни ўрганмоқ.*

МАШИНАШУНОС Машинашунослик мутахассиси.

МАШИНАШУНОСЛИК Машина ва механизмларни яратиш, улардан унумли фойдаланишга доир назарий билимлар ва амалий тавсияларни ишлаб чиқиш билан шуғулланидиган фан.

МАШИНИСТ [«машина» с. дан ясалган шахс оти] 1 Локомотивни бошқариб, поезд ҳайдовчи киши. *Паровоз машинисти.* ■ *Сахро ухлар.. Поезд учоди, Десинади зўр локомотив. Деразадан боқиб машинист, Узоқларни чамалар ҳадеб. Ё. Мирзо.*

2 Кран ва ш. к. машинани бошқарувчи киши. *Экскаватор машинистига ёрдамчи бўлиб олдим. С. Аҳмад, Иқбол чироқлари.*

МАШИНИСТКА Ёзув машинкасида ишловчи аёл. *Машинистка опам Ҳожар, қўл бармоғи ўйнаб чопар. Гўзал жажжжи машинкаси — худди роля кичкинаси. Қ. Муҳаммадий.*

МАШИНКА [«машина» с. кичр.] Ҳар бирига ҳарф ёзилган тугмачаларини бармоқ билан уриб хат ёзадиган мослама. *У қабулхонага кириб борганида, котиба қиз машинкада нимадир чиқиллатиб утирган экан. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. ...машинкада ёзилган хатни овозини чиқариб ўқиди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

МАШКОБ *шв.* Мешкоб. *Саройбонлар саройнинг ертўлаларини.. супурмоқда, машкоблар сув сепмоқда.. С. Айний, Куллар.*

МАШМАША Келишмовчилик ёки англашилмовчилик орқасида юзага келган жанжал, можаро, ғавго. *Замира чимирилганича турар, кампир эса қизалоқлар ўртасидаги машмашани англаёлмай, саросимада эди. Ҳ. Назир, Бир туп ғўза. Йўқса, катта бир машмаша чиқиб қолиши мумкин эди-да. Газетадан.*

МАШМАШАЛИ Машмашаси бор. *Азизим, ҳозирча машмашали уйда бўлса ҳам, меҳмон тарзида кўришдан бўлак чорамиз йўқ. Ё. Ҳаймов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.*

МАШОЙИХ [а. *مشايخ* — «шайх» с. кўпл.: кексалар, шайхлар] с. т. Ҳикматли сўзларни айтиб ўтган улуғ ота-боболар. *Ахир, қиш қишлигини қилмаса, ер тўярмиди; ер тўйма-са, эл тўймас. Қаранг, машойихлар қандай топиб айтганлар. Н. Сафаров, Катта қарвон йўлда. Эри минг яхши бўлсин, бари бир, кундош кундошлигини қила беради. Машойихлар билмасдан кундош демаганлар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

МАШОҚ Бугдойни ўриб-йиғиб олиш пайтида, ўримдан кейин ерга тўкилиб қолган бошоқлар. *Ўроқда йўқ, машоқда йўқ, хирмонда ҳозир. Мақол.* ■ [Йўлчи:] *Мен ёшликдан отамга қарашдим, пода боқдим, машоқ тердим. Ойбек, Танланган асарлар.*

МАШОҚЧИ Машоқ терувчи. *...қош қорая бошлаганда, тўсатдан машоқчилар орасида Ёдгорбек билан Шермат кўр пайдо бўлди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.*

МАШРИҚ [а. *مشرق* — шарқ, кунчиқар] эск. кт. Шарқ, кун чиқиш томон. *Ҳар тонг кўзим машриқда. Кун балқийди сен ёқдан. Т. Тўла. Машриқ уфқи аста-секин ёришиб келарди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

МАШРУ [а. مشروع — очик-ошкор, қонуний] эск. кт. Шариат қонунлари йўл қўядиган, шаръий. У [Мусулмонқул] уламо орқали ўз зулмини машру бир тусга қўйган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар

МАШШОТА [а. ماشاطه — соч таровчи (аёл); жун таровчи машина] эск. Қиз ва келинларнинг сочларини тараб оро берувчи, безантирувчи; пардозчи (хотин). *Шона урсам ғайр зулфиға, чақилсин кўлларим, Қайси бир машшота ҳам зулфунг паришон айласа.* Увайсий. *Чаман ичра туғилибсизки, Сизда экан кўёшининг кўзи. Билсам, шуни машшота бўлиб, Безатибди кўёшининг ўзи.* Э. Воҳидов.

МАШШОҚ [а. مشاق — ўқитувчи, устоз; уста] Халқ чолғу асбобларида мусиқа асбоби чалувчи созанда. *Барот полвон «додоҳқ келибди, шекилли», деб самовар томонга қараган эди, дутор, танбур, ғижжак, най, доира кўтариб келаятган машшоқларга кўзи тушди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

МАШЪАЛ [а. مشعل — чирок, шамчирок; маёқ] 1 Учига латта ёки бирор бошқа ёнувчи нарса ўралган, ёритиш ёки ўт ёқиш учун ишлатиладиган таёқ. *Машъал ёқмоқ. Машъал кўтариб олмоқ.* ■ *Ҳокимнинг одамлари машъалларни ёндириб, кўрғоннинг ичини ва теварагини ёруғлантириб, бир қисмлари кўрғонга бостириб кирдилар.* С. Айний, Эсдаликлар.

2 *кўчма* Йўл кўрсатиб турадиган, намуна бўлган нарса; маёқ. *Шарқда машъал Тошкент шаҳри неча-неча буюк воқеалар, улкан шодийналарнинг шоҳиди бўлган.* «Фан ва турмуш».

3 *кўчма* Меҳнат-фаолиятда ўрناق бўлган илғор шахс, хўжалик ва ш. к. *Биз илғор машъалларнинг тажрибасини оммалаштиришимиз керак.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Республикамизда.. пахта ҳосилдорлиги йил сайин ошсин, машъал хўжаликларимиз тобора кўпайсин.* Газетадан.

МАШЪАЛА [а. مشعله — чирок; машъал] с. т. Ёқилган машъал. *Аёллар машъала кўтариб, чилдирма чалиб, ғуж бўлиб келар эдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Меҳмонлар катта ёнғоқли ҳовли ўртасидаги супандан жой олишмоқда. Тўрт тарафда машъала, ўртада катта сулхан.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

МАШЪУМ [а. مشؤوم — бахтеиз, бахти қора, бадбахт] кт. Бахтсизлик, фалокат келтирувчи, бахтсизликдан дарак берувчи; шум;

кўнгилсиз, нохуш. *Машъум хабар. Машъум воқеа.* ■ *Булутлар орасидан душман самолётларининг таниш ва машъум садоси эшитилди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

МАШҚ I [а. مشق — ҳуснихат, расм чизиш учун намуналар] Бирор фаолиятни пухта ўрганиш, малака ҳосил қилиш учун бажариладиган иш, тайёргарлик машғулоти. *Ҳарбий машқ. Машқ қилмоқ.* ■ *Сидиқжон кўкрагини сандалга бериб, хат машқ қилар, Канизак унинг рўпарасида китоб ўқиб ўтирар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *—Иш ёмон, — деди келган милиционер, — кўпи машқ кўрмаган, ҳали милтиқ отишини билмайдиган милиционерлар, қўлидан нима келар эди.* С. Айний, Қуллар. *Узоқ машқлар бекор кетмаган эди. Хоннинг кўшини гўё бир тан, бир жон бўлиб ҳаракат қилар эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Маълум мақсадда бажариладиган, қилинадиган муайян иш, ҳаракат. *Имлога оид машқлар. Жисмоний машқлар.* ■ *Болалар бир-бирларининг қўлларини ушлашиб, гимнастика машқларини энгил ва чиройли бажардилар.* Газетадан.

Машқ қилмоқ Машқ тарзидаги иш, ҳаракат ва ш. к. ни бажармоқ. *Тиришиб машқ қилишим орқасида ҳамсабоқ ўртоқларим орасида иншо ёзишда пешқадам бўлдим.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Фанишер бугун уйқудан тиниқиб турди, олдинга ва орқага энгашиб машқ қилди.* «Ўзбекистон кўриқлари». **Машқини олмоқ** Яхши малака ҳосил қилмоқ, ҳавосини олмоқ, обдан эгалламоқ. *У 1930 йиллар қишлоқ советига котиб бўлганидан бери мажлисларда сўзлаш машқини олган эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

МАШҚ II [а. مشق I] Чолғу куйи ва унинг ижроси. *Созандалар узоқ машқдан кейин танаффус қилдилар ва чолғуларини қўйиб, чой ича бошладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Йўлдош отага келиб берган машқингиз ҳали ҳам қўлғимдан кетмайди.* С. Аҳмад, Ҳазина.

2 *кўчма* Кишининг кайфияти, шахти. *Дадавойга қизининг машқи наст, руҳан эзилганроқ туюлди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

МАШҒУЛ [а. مشغول — иши кўп, иш билан банд] Бирор иш билан банд бўлган, шуғулланаётган. *Фотима она айвонда болалардан бирининг шимини ямаш билан машғул.* Р. Файзий, Сен етим эмассан. *Раҳим ака телефонга яқинлашди, бошқалар ўз иши билан машғул эди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

МАШҒУЛОТ [а. مشغولات — нарса, буюмлар; маҳсулот] **1** Иш-юмуш, касб. *Мен бу ерда отам ва онамнинг машғулоти.. тўғрисида бир оз гапириб ўтишни лозим биламан.* С. Айний, Эсдалиқлар.

2 Муайян мақсаддаги, мас., ўқитиш-ўргатишга қаратилган иш; дарс. *Навбатдаги машғулот. Амалий машғулот. Машғулот ўтказмоқ.* ■ *Эртаси кун Рамазон қори келиб, ўз синфида машғулот бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўт ўчирувчиларнинг сменаси навбатдаги машғулотни ҳозиргина тугатди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. *Табсирили, даъваткорлик руҳидаги машғулотлар яхши самаралар берганлиги кўзга ташланиб турибди.* Газетадан.

МАШХУР [а. مشهور — таниқли, доврўқли] Шуҳрат қозонган, донғи кетган, ном чиқарган; атоқли, таниқли, танилган. *Машхур олим. Машхур механизатор.* ■ *Урғут қишлоқлари ажойиб боғлари, учар отлари.. моҳир усталари билан машхур экан.* «Саодат». Бутун Хуросону Мовароуннаҳрга донғи кетган бу бастакор [Андогоний] камтару хушфевлиги билан машхур. Мирмуҳсин, Меъмор.

МАЪБАД [а. معبد — ибодат қилинадиган жой] эск. кт. айн. ибодатхона.

МАЪБУДА [а. معبوده — илоҳа; маҳбуба] Аёл образида тасаввур қилинган худо. *Афродита — муҳаббат ва гўзаллик маъбудаси.*

МАЪВО [а. مأوى — бошпана, тураржой, макон] эск. кт. Тураржой, бошпана; манзил. *Меҳнаткаш азиз элни кутиб боғу чаманлар, Гулдаста тутиб, манзили маъво безанибдир.* Ҳабибий. *Оғушлари какликларга хилватгоҳ маъво, Сўлим, салқин соясида кийиклар ухлар.* О. Ражаб.

МАЪДАН [а. معدن — кон, ер ости бойликлари; металл] эск. **1** айн. минерал **1, 2**. *Нодир маъданлар.* ■ *Сут маъдан моддаларга ҳам бой масаллиқ бўлиб, таркибида калий, фосфат ва бошқалар бор.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

2 айн. металл. *Жило берар маъданга зўр уста токаръ..* Ғайратий.

3 айн. руда. *Бир олим тоғ қазиб, маъданлар излар, Бири тилсим очиб, ердан топар кон.* С. Абдулла.

МАЪДАНШУНОСЛИК **1** қ. минералогия. *Маъданшунослик шмига.. сезиларли йўналиш бағишлаётган ўтқир зеҳли зотлардан эди.* М. Қўшжонов, Дийдор.

2 қ. металлшунослик.

МАЪЖУН [а. معجون — доривор аралашма; ўсимликлардан олинадиган, таркибида гиёҳванд модда бўлган аралашма] эск. Турли зирavorларга афюн қўшиб тайёрланган ва қувват, дармон берадиган дори. *Табиб: «Бу кофар иссиқ дори, буни бир ривоятда — маъжун, яна бир ривоятда — чордори деб атайдилар», деди.* Н. Мақсудий, Юксалиш.

МАЪЗИРАТ [а. معذرت — узр, афв сўраш] эск. кт. Узр, кечирим. *Маъзират сўрамоқ.*

МАЪЗУЛ [а. معزول — узоқлаштирилган алоҳида(ланган); ишдан озод қилинган] эск. кт. Амалидан, вазифасидан четлатилган. [Қози:] *Маъзул қозикалон Бурҳониддин, ҳам муллалар вакили домулла Қутбиддин ва домулла Холмуроддан хат олдим.* С. Айний, Қуллар.

МАЪЗУР [а. معذور — узрли; узр этилган] Узрли, кечирса бўладиган. *Мақтубни иситма орасида ёзганингизга таломан қаноат ҳосил қилдим. Шунинг учун сизни айблашга ҳаққим йўқ, сиз маъзурсиз.* А. Қодирй, Ўтган кунлар.

Маъзур тутмоқ (ёки кўрмоқ) Узрли ҳисобламоқ, кечирмоқ. *Мени маъзур тутинг, устоз. Уст-бошим кир-чир бўлганидан тўғри келаверишга ботина олмадим.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Маъзур кўрасиз, агайнилар, бу савдо бизга тўғри келмайди.* Ҳ. Фулом, Феруза.

МАЪЛУМ [а. معلوم — таниқли, белгили; албатта, тушунарли] **1** Ҳамма ёки тегишли кишилар биладиган, ошкор, аён. *Маълум нарса. Маълум жой.* ■ *Қорайлон фақат икки кишига маълум: уларнинг бири — Мирзо, иккинчиси — Шоҳ Малик тархондир.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Бу вазифани бажариш бениҳоя оғир бўлажаги разведкачиларнинг ахборотларидан маълум эди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

Маълум қилмоқ Билдирмоқ. *Табиб ҳам Меъморнинг оғир мусибат билан Бухорога кетаётганини маълум қилишни лозим топмади.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 мат. Олдиндан берилган, мавжуд. *Маълум сонларни номаълумлардан ажратиш.*

3 Белгили, муайян. *Орадан маълум муддат ўтиб, дарвозанинг сўнақайсиз тақиллашидан [Ҳасанали] чўчиб уйғонди.* А. Қодирй, Ўтган кунлар. *Урф-одат ва анъана, гўё жадвалга ёзилгандек, маълум тартиб билан давом этди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Машхур, ном чиқарган. *Маълум одам.*

МАЪЛУМИНГИЗ Сизга маълум бўлсинки. *Маълумингиз, кеча мажлис бўлган эди.* ■ *Маълумингиз, мардикор қилиб юборди.* У. Исмоилов, Сайланма. [Отабек:] *Маълумингиз, кечалари буш бўламан, шунинг билан бирга, отангиз қайси вақтни ихтиёр қилсалар, ижобат этишдан ўзга чорам бўлмас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАЪЛУМКИ *кри с.* Кўпчиликка маълум нарса устида сўз борганда ишлатилади. *Маълумки, ёмғир чувалчанги сернам ва чиринди тупроқли шароитда яшайди.* «Фан ва турмуш».

МАЪЛУМОТ [а. معلومات — ахборот, хабарлар; билим] 1 Ўқиш-ўрганиш натижасида олинган билим кўникмалари ҳажми ва даражаси. *Бошланғич маълумот. Ўрта маълумот. Олий маълумот. Сийсий маълумот.* ■ *Ҳозир мактабдаги ўқитувчилар олий ва маҳсус маълумотга эгалар.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Қиз ўн олти ёшгача бу оилада мусиқа муаллими бўлган камбағал амакининг тарбиясида ўсади, ибтидоий таҳсил кўради, мусиқадан ҳам бир оз маълумот олади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Хабар, ахборот; далил бўладиган ҳужжат, рақам ва ш. к. материаллар. *Кечқурун қишлоққа терговчи келди. Дастлаб Мели полвонни қақдириб, маълумот олди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Олимларимизнинг берган маълумотларига қараганда, лимонни экиб, қаламча, пайванд ва пархши қилиб кўпайтирилади.* Газетадан. *Мирзо саройидан бизга етиб келган маълумотлар шуни кўрсатадики, фарғоналиклар биздан кам, иш кўрган сарбозлари оз.* Мирмуҳсин, Меъмор.

МАЪЛУМОТЛИ Маълумот олган, маълумоти бор; ўқимишли. *Маълумотли одам. Ўрта маълумотли бола.* Олий маълумотли педагог. ■ *Халқ бахтини изловчи, маълумотли курашчилар лозим.* Ойбек, Нур қидириб.

МАЪЛУМОТНОМА [маълумот + нома] 1 Фуқароларнинг турмуши ва иш фаолиятига оид воқеа-ҳодиса ва ҳолатларни акс эттириб тасдиқлаб берадиган ва талаб қилинган жойларга тақдим этиладиган (кўрсатиладиган) расмий ҳужжат. *Соғлиғи ҳақидаги маълумотнома. Иш (яшаш) жойи ҳақида маълумотнома олмақ.*

2 Корхона, муассаса ва ш. к. фаолиятига доир воқеа-ҳодисаларни расмий равишда

акс эттирадиган ва тасдиқлайдиган, хилма-хил маълумотларни қамраб олувчи расмий ҳужжат. *Вагонларда Москвага маълумотномалар олиб бораётган ходимлар бор эди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

3 Бирор соҳа ёки масала бўйича маълумот берадиган китоб, қўлланма ва ш. к. *Олий ўқув юртларига кирувчилар учун кимёдан маълумотнома. Амалий врачлар учун педиатриядан маълумотнома.*

МАЪЛУМОТСИЗ Маълумоти, билими йўқ; ўқинмаган, билимсиз.

МАЪМУР I [а. مأمور — топшириқ, буйруқ олувчи, тобе; мансабдор, бошлиқ] 1 Бошқариш ва ижро ҳуқуқига эга бўлган мансабдор, бошлиқ. *Чор маъмурлари.* ■ *Маҳаллий маъмурлар унга [муфтига] Машиҳаддан чиқиб кетишга рухсатнома беришдан бош тортди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

2 Маъмур (эркаклар исми).

МАЪМУР II [а. معمر — ишланган, ишлов берилган (ер); одам яшайдиган, обод] Обод ва фаровон, бекаму кўст; тўкин. *Юртимиз маъмур.* ■ [Навоий:] *Қишлоқ аҳлларига ариқлар чиқариб, халқни сувга маъмур қилмоқчи бўлганимизни айтдим.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Ҳозиргидек маъмур замонлар бўлишини тасаввуримизга сиғдиролмасдик.* Газетадан.

МАЪМУРИЙ [а. ماموری — бошқарувга, маъмуриятга алоқадор] 1 Маъмуриятга доир, бошқариш ва ижро билан шуғулланадиган. *Маъмурий бўлим. Маъмурий иш. Маъмурий ҳуқуқ.* ■ *Норбой икки қаватли маъмурий бино олдида машинадан гердайиб тушди.* «Ёшлик». *Бу, аввало, маъмурий поғоналарни камайтириш, энг муҳими, бошқарув харажатларини тегишли равишда камайтириш имконини беради.* Газетадан.

2 Маъмурият йўли билан амалга ошириладиган. *Маъмурий чора.* ■ *Нодиржон, бир буфетчини, Розиковнинг илтимосига кўра, маъмурий жазодан қутқазди.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

МАЪМУРИЯТ [а. ماموریت — амал, мансаб; вазифа, топшириқ] 1 Бошқарув фаолиятини амалга оширувчи давлат органлари мажмуи.

2 Муассаса, ташкилот, корхона ва ш. к. нинг бошқармаси. *Театр маъмурияти яхши асарлар йўқлигидан нолибди.* Газетадан. *Кейин комбинат маъмурияти Ойсанамга бир хо-*

нали квартирага ордер берди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.

3 Бошқарувдаги мансабдор шахслар: мурасаси, корхоналардаги раҳбар ходимлар.

МАЪМУРИЯТЧИЛИК Маъмурий ҳуқуқларни суниестемол қилиш. ..меҳнат жамоаларининг ролига ҳали ҳам тўла баҳо бермаяптилар, маъмуриятчилик билан шугулланадилар. Газетадан. Маъмуриятчиликка берилиб кетиш зарардан бошқа ҳеч бир натижа бериши мумкин эмас. Газетадан.

МАЪМУРЛИК айн. маъмурчилик. Рақамга боқсам, эрта — ҳамма ерда маъмурлик. Ф. Зоҳид, Туямўйин қўшиғи.

МАЪМУРЧИЛИК Мўл-кўлчилик, тўкинчилик, фаровонлик. Янги, гуллаган хазонсиз боғлар — мўл-кўлчилик рамзи, маъмурчилик тимсоли. «Ёшлик». Улар эл-юрт бойлиги, маъмурчилиги учун фидокорона меҳнат қилаётирлар. Газетадан. Унингча, бу тўйлар элимиздаги тўкин-сочинлик, маъмурчиликка ҳечам қовушмайди. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

МАЪНАВИЙ [а. معنوی — маъновий; ақлий; мавҳум; ахлоқий] **1** Маънавиятга оид, маънавий, ахлоқ билан боғлиқ. Маънавий мерос. Маънавий қиёфа. Маънавий камолот. ■ Ҳаётнинг сўқмоқларидан ўтишга ожиз, ҳар бир арзимас қийинчилик олдида эсанкирайдиган, маънавий қашшоқ одам эканлигимни энди билдим. С. Аҳмад, Чўл бургут. Ойбекнинг қаламига мансуб асарлар алақачон қардош халқларнинг маънавий мулкига айланган. Газетадан.

2 айн. маънан. Назарни айбситушга ҳеч кимнинг маънавий ҳаққи йўқ. Э. Усмонов, Ёлқин. Ёшлар ўртасидаги маънавий тубанлашининг асосий манбаларидан бири Фарбда ишланган ахлоқ ва одобга зид бўлган фильмларни кўриш бўлиб қолди. Э. Юсупов, Истиқлол йўлида.

Маънавий зарар Муайян шахснинг шаъни, қадр-қимматига доғ тушириш, ишбилармонлик обрўсига путур етказиш.

МАЪНАВИЯТ [а. معنویات — ахлоқий ҳолат; барча ахлоқий нарсалар, хусусиятлар] Инсониятнинг фалсафий, ҳуқуқий, илмий, бадий, диний, ахлоқий ва ш. к. тасаввурлари ва тушунчалари мажмуи. Маънавият — инсоннинг, халқнинг, жамиятнинг, давлатнинг куч-қудратидир. У йўқ жойда ҳеч қачон бахт-садат бўлмайди. Га-

зетадан. ..маънавиятимизга таъсир этувчи жиҳатлар шунчалик кўпки, уларни санаб, санабга ета олмаيمиз. Газетадан. Зеро, нақибандия таълимоти — маънавиятимиз сарчашмаларидан бири ҳисобланади. Газетадан. Аждодларимиз фалсафаси ҳам маънавиятимиздир. Газетадан. Биз талабаларга Шарқ маънавиятининг жаҳон цивилизациясида тутган ўрни ҳақида ўргатамиз. Газетадан.

МАЪНАН кам. қўл. **1** Маънавий жиҳатдан, маънавий томондан. Унинг [Юсуфбек ҳожининг] ҳар бир раъйига Нормухаммад қушбеги қонунан мажбур бўлмаса-да, маънан бир мажбурият ҳис этар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Маънан ва жисман эзилган.. Анвар гўё ҳушсиз каби, бошини икки қўли орасига олиб, сандал устига энгашди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Маъно жиҳатдан, маъносига кўра. Маънан бир хил сўзлар.

МАЪНИ [а. معنی — маъно, мазмун] с. т. **1** айн. маъно. Сўзнинг маъниси.

2 айн. мазмун. Рустам эси кириб қолган, китоб ўқиб, ҳар гапнинг маънисини тушундиган бўлган. «Муродхон». Сўнг бундан ҳеч нима тушунмай, кўзларини бақрайтирган дўстларига бу рубоининг маънисини тушунтириш учун шошилди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Ақл-ҳуш, тайин. Маъниси йўқ одам. ■ Сизларда маъни борми, бемаъниллар. М. Қориев, Ойдин кечалар.

Маъни кирмоқ Ақл кирмоқ, эс-ҳушли бўлмоқ, -Баракалла, — деди Нозик, — Ана энди сизга ҳам маъни кирибди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

4 кўчма Бирор нарсанинг сабаби, моҳияти, нима эканлиги. Мана энди ўша инглиз отлиғ аждаҳонинг Туркистон тарафга ўрмалашининг маънисини идрок қилди. К. Яшин, Ҳамза. Қизни бешикда унашиб қўйган эканлар. Шу бола хотиннинг маънисини биладими? Ойбек, Танланган асарлар.

МАЪНИЛИ Маънога эга (қ. маъни 1-3). Умулойим табиати, соддалиги.. маънили гапи, куч-қуввати билан одамларга ёқди. Ойбек, Танланган асарлар. Анча таббиркор, маънили кўринади бу Дониёров деганлари. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

МАЪНО [а. معنی — мазмун, тушунча, гоյ] **1** Сўзнинг мазмун томони, сўз билан ифо-

даланган тушунча. *Сўзнинг тўғри маъноси. Сўзнинг кўчма маъноси.* ■ *Мен, одатим бўйича, сўзларнинг маъноларини ва номларнинг номланган нарса билан муносабатини билишга қизиққанымдан: -У қишлоқни нега Тезгузар деб атаганлар? - деб сўрадим. С. Айний. Эсадаликлар.*

2 айн. мазмун. *Гавҳар бу гапдан «қўлимдан келса, ёрдамимни аямайман» деган маънони ўқди. Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол. Унсин қошини чимириб, ялт этиб Гулнорга қаради, лекин сўнги жумланинг маъносини, нечундир, сўрамади. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Баъзи хатти-ҳаракат ва ш. к. дан англашиладиган нарса; ифода. *Хотин унинг ҳаракатидан «ўпич бер» деган маънони англадида: -Шуни тўғри айта қолсангиз, нима бўлар экан! - деди. А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. Унинг вазоҳатидан «нега келдинг», деган маъно борлигини Азиза тушунди. Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол.*

4 Бирор нарсанинг моҳияти, нима эканлиги; моҳият. *Самандаров заҳарханда қилди: -Бу қанақа мусобақа бўлди? Мусобақанинг маъносини тушунасанми ўзинг? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Демак, ирсиятнинг маъноси — оқсил синтез қилиш қобилиятининг наслдан наслга ўтишидир. «Фан ва турмуш».*

Бундан маъно чиқмайди Бундан фойда, натижа чиқмайди. *Маъно бермоқ* Тушунмоқ, талқин қилмоқ. *Замиранинг дами чиқмай қолганига Очил ўзича маъно берди. П. Қодиров, Уч илдиэ. Маъноси йўқ* Фойдаси йўқ. *«водород» билан «кислород»ни арабчага таржима қилиб ўтиришдан маъно йўқ. П. Турсун, Ўқитувчи.*

МАЪНОВИЙ Маънога оид, тегишли. *Шоирнинг ҳар бир шеърида табиат тасвирига маъновий «нагрузка» юкланади. «ЎТА».*

МАЪНОДОР [a. + ф. معنی دار — кўп маъноли, таъсирчан; мазмунли] айн. **маъноли.** Унинг [Тоҳиржоннинг] катталашган қора кўзлари чироқда алақандай умидсиз, лекин маънодор ёнади. Ойбек, Танланган асарлар. *Элмурод Ойимхоннинг маънодор, текширувчи саволларидан завқланиб кетди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

МАЪНОДОШ Маъноси бир, маъно жиҳатидан тенг ёки яқин. *Маънодош сўзлар.* ■ *Келтирилган мисоллардаги «мадор — кучқуват», «қувонмоқ — суюнмоқ» маънодош*

сўзларининг барчаси ўз маъноларида қўлланган. «ЎТА».

МАЪНОЛИ 1 Маъноси бўлган, бирор маъно билдирадиган. *Маъноли гап. Чуқур маъноли ибора. Кўп маъноли сўз.*

2 Чуқур мазмунга эга бўлган, сермазмун. *Одамшаванда, гапи, сўзи маъноли бу хаста йигитни Йўлчи яхши кўрар эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Бирор маъно ифодалайдиган, бирор нарсага ишора қилувчи, шамали. *Маъноли нигоҳ.* ■ *Ҳакимбойвачча лабини тишлаб, укасига маъноли қараб кўйдди. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 Ақл-идрок, мулоҳаза билан иш қиладиган, жиддий, бамаъни. *Маъноли одам.*

МАЪНОСИЗ Маъноси йўқ, маъно чиқмайдиган; мантиқсиз, бемаъни. *Маъносиз гап. Маъносиз иш.* ■ *Йўлчи қаёққа бош уришни, кимнинг ёқасидан тутишни билмай.. тентиб юрди. Энди унинг хаёлида ҳамма нарса бўш ва маъносиз эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

МАЪРАКА [a. معركة — жанг, уруш; йиғин] **1** дин. Мотам маросимларининг йиғиндиси ва уларнинг ҳар бири. *Гулсумбиби.. қизининг бутун маъракасини ўтказгандан кейин, қабрга ҳайдасалар ҳам дадил боришга тайёрлигини сўзлади. Ойбек, Танланган асарлар. Собир Одил буванинг маъракаларига ўзи бош бўлди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

2 Тўй, томоша ва ш. к. муносабати билан бўладиган йиғин, маросим. *Шу-шу бўлди-ю, Норбувининг мартабаси ошиб, ҳар бир маърака унинг маслаҳатсиз бўлмайдиган бўлиб қолди. Ҳ. Шамс, Душман.*

3 Жанг майдони; жанг. *Маърака — мардники. Мақол.*

4 кўчма Сиёсий ёки хўжалик аҳамиятига эга бўлган бирор ишни амалга ошириш учун ўтказиладиган ялпи ҳаракат; кампания, *Терим маъракаси бошланган кунларданоқ Олимжон оғизга тушиб қолди. Ҳ. Назир, Қанотлар. Шундан кейин колхозлаштириш маъракасига оид масалаларни муҳокама қилишди. Ҳ. Шамс, Душман.*

МАЪРАМОҚ «Ма-а» деган овоз чиқармоқ (моллар ҳақида). *Кўй маъради.* ■ *Подачининг товушини эшитиб, далага ошиққан онасига эргашиб, қашқа бузоқ ҳам маъраб юборди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Еб туриб маърайди Тўла-тўқис таъминлангани ҳолда у билан қаноатланмайдиган, яна талаб қиладиган шахсга нисбатан қўлланади. *Қачонгача еб туриб маърайсан.* К. Яшин, Ҳамза. *Ўғрига мол қаҳатми? У еб туриб маърайдиган очкўзлардан.* Ж. Шарипов, Хоразм.

МАЪРИФАТ [а. معرفت — билим, фан; маълумот; танишиш] 1 Таълим-тарбия, иқтисодий, сиёсий, диний, фалсафий ғоялар асосида кишиларнинг онг-билимини, маданиятини оширишга қаратилган фаолият. *Маърифат.. билим ва маданиятни ёйиш ва юксалтиришнинг ҳамма турлари ва соҳаларини ўзига қамрайди.* «Мулоқот». Энциклопедияда илмни оддий кишиларга хизмат қилдириш керак, ҳаммани саводли қилиб, халқни маърифат нури билан ёритиш керак. П. Турсун, Уқитувчи.

2 *дин.* Тасаввуфда ҳар бир суфий руҳий камолотга эришиш йўлида босиб ўтадиган босқич (мақом)лардан бири (қ. **мақом II 4**).

3 Маърифат (хотин-қизлар исми).

МАЪРИФАТЛИ Маърифатга эришган. *Ўзбекистон Шарқнинг гуллаб ва яшнаб турган маърифатли ўлкасига айланди.* Газетадан. *Бошга рўмол ташлаган билан ифбатли ва маърифатли бўлавермайди.* Газетадан.

МАЪРИФАТПАРВАР Маърифат учун курашувчи; маърифат ҳомийси ва тарафдори. *Маърифатпарвар шоирлар.* ■ У [Шоҳрух Мирзо] фуқаропарвар, маърифатпарвар бўлиб, Меъморга меҳрибонлик кўрсатиб, пешонасини силагандек бўлди. Мирмуҳсин, Меъмор.

МАРИФАТПАРВАРЛИК Маърифатпарвар бўлиш; маърифатга алоқадор (оид) иш, фаолият. *Маърифатпарварлик — фойдали иш.* Янги усулдаги мактабларнинг болаларга жуда нафи катта. К. Яшин, Ҳамза.

МАЪРИФАТЧИ Маърифат учун курашувчи, маърифатпарвар (шахс). *25 сентябрь.. маърифатчи шоир Зокиржон Фурқат туғилган куннинг юз йиллигига бағишлаб.. илмий сессия ўтказилди.* Газетадан.

МАЪРИФАТЧИЛИК тар. Маданият ва маънавият соҳасида Фарбада 17-аср охири — 18-аср бошларида, Шарқда 19-аср охири — 20-аср бошларида майдонга келган, негизини фан, билим имкониятларига ишонч ташкил этган оқим, йўналиш. *Шарқ маърифатчилиги умуман динга қарши эмас, балки*

диний ақидапарастликка қарши бўлган. «ЎЗМЭ».

МАЪРИФИЙ Маърифатга оид. *Жомий катта ва қимматли адабий, илмий ва маърифий мерос қолдирди.* Газетадан.

МАЪРУЗА [а. معروضه — ёзма арз, ариза; хабарнома] 1 Бирор мавзуда кўпчилик олдидан айтилган (сўзланган) нутқ. *Мен клубга кирганимда, маъруза тугаб, музокарага, савол-жавобга ўтилган экан.* «Муштум».

2 Раҳбар орган ёки бошлиққа берилган ёзма маълумот, ахборот. *Каримов шаҳарга келганининг иккинчи куни район шўрасига кириб, ёзма маъруза берди.* Ҳ. Шамс, Душман.

МАЪРУЗАЧИ Маъруза қилувчи (ёки қилган) шахс. *Музокарачи зиёлиларнинг ер ислоҳотидаги вазифалари ҳақида маърузачи томонидан эслатилмаган масалалар тўғрисида сўзлаб кетди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

МАЪРУФ [а. معروف — ҳаммага таниқли, билимли; маъқулланган] 1 *эск. кт.* Таниқли, машҳур. *Маълум ва маъруф одамлар.*

2 Маъруф (эркаклар исми).

Амри маъруф қ. **амримаъруф**.

МАЪСУМ [а. معصوم — сақланган, дахлсиз; гуноҳсиз, пок] 1 *кт.* Бегуноҳ, пок, тоза. — *Тақсир, сиз менинг мактабимни бузмадингиз, бу ерга одам бўлармиканман, илм олармиканман, деб инсоний ният билан келган маъсумларнинг кўнглини буздингиз, — деди Фуломжон.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Номусли, ифбатли. *Ўша кечада шундай пок ва маъсум кўринган бу қиз бунчалик беҳаё бўлиб чиқишини, унинг энг азиз туйғуларини шунчалик ҳақорат қилишини ўйлаганмиди?* О. Ёқубов, Тилла узук.

3 Маъсум (эркаклар исми).

МАЪСУМА 1 Маъсум аёл. *Ўқиб бер ўзинг каби мазлумаларга, Кўчаларда соврилган маъсумаларга.* Ғайратий.

2 Маъсума (хотин-қизлар исми).

МАЪСУМОНА Маъсумларча, поклик билан, пок. *Маъсумона табассум қилмоқ.*

МАЪТАЛ [а. معطل — бекор қолган, бекорчи; муддати ўтган] *айн.* маҳтал. *Олим отларга қарашиб турди.* У «Отларни эгарла» деган фармонга маътал. А. Ҳакимов, Илон изидан. *Сафаров.. Самандаров хануз жавобга маътал турганини кўриб: -Колхозчиларнинг ўзларидан яхшироқ маслаҳат чиқади, — деди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Маъгал бўлмоқ Мунтазир ҳолатда бўлмоқ. *Ҳар қалай, буйруққа маътал бўлиб, шайланиб турибмиз.* Н. Сафаров, Оловли излар. **Маътал қилмоқ** Мунтазир қилмоқ; куттирмақ. *..икки биродарни маътал қилиб қўймай.. талабларини ерига етказдилар.* К. Алиев, Қабрга кўмилган ишоратлар.

МАЪШУҚ [а. معشوق — сеvimли; маъбуб; хуштор, жазман] *кт.* Икки севишганнинг бири; севикли ёр, севгили. *Парво қилма, ўлиб кетди аждаҳор, Келиб маъшуқини топгандир Шакар.* «Ширин билан Шакар».

МАЪШУҚА Маъшуқ аёл. [Отабек:] *Ой юзли рафиқам, кундуз қошли маъшуқам Кумушхонимга!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАЪЮБ [а. معيوب — камчилиги, нуқсонли бор, айбли] *эск. кт. айн.* айбдор. *Қора курсида бир жамоа маъюблар.. ўлтирибдирлар.* «Мунштум».

МАЪЮС [а. مأیوس — умидсизланган, руҳи тушган] *кт.* I Ноумид, тушкун ҳолатли; тушкун. [Отабек:] *Бу ерда сўзимни эшитувчи биров ҳам бўлмади, бўлсалар ҳам, «сенинг арзингни шу хонлар ижро қиладими?» деб, мени маъюс қилдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қиз умид билан кўтарган бошчасини яна ёстиққа қўйди. Нон илинжида чақнаган йирик кўзлари маъюс юмилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Эзилган, ғамгин ҳолатли; хомуш. *Унинг маъюс чеҳрасига қараб туриб, Жавлон бадтар эзилиб кетди.* Л. Тожиёва, Меҳрим сизга, одамлар. *Катта-кичик, ёш-қари эркакаёллар оқими кўнгилдан йиғлар, уларнинг кўз ёшларини маъюс эзилган бошлари ифода қилар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Уйларимда толган уйчан тол Маъюсгина эгмиш бошини.* Х. Абдуназар, Анжир гули. *Қишлоқ чоллари мурдалар қошига аста қадам ташлаб келишида, тиз чўкиб, маъюс ҳолда анча сукут қилишиди.* Т. Рустанов, Мангу жасорат.

МАЪЮСЛАНМОҚ Маъюс бўлмоқ, маъюсликка тушмоқ. *-Кечқурун далада олисдан ўт кўрсам, овулим эсимга тушади, — маъюсланиб деди Уроз.* Ойбек, Танланган асарлар. *Баъзи ота-оналар касал болани врачга кўрсатиб даволаш ўрнига койиб, усал қиладилар ва бола баттарроқ маъюсланади.* «Фан ва турмуш».

МАЪЮСЛИК Маъюс ҳолат, маъюс кўриниш. *Отабек Зайнабнинг юзидаги маъюсликни биринчи кўришдаёқ сездим.* А. Қоди-

рий, Ўтган кунлар. *Мукаррам негадир хафа, аллақандай нарса.. кўзларига маъюслик, юзларига сўлғинлик кўланкасини соларди.* С. Кароматов, Матонат.

МАЪЮСОНА Маъюс бўлиб, маъюслик билан, ғамгин. *Бир оз жим қолдилар.. Офтоб оғим энтиқиб оғир нафос олди ва маъюсона Кумушга қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАЪҚУЛ [а. معقول — оқилона; мантиқий; тушунарли] I Талаб-истакка тўғри галадиган; мақбул. *Маъқул иш.* *Маъқул гап.* *Маъқул фикр.* — *Комплексе лойиҳалар ҳозир сероб.* *Маъқулнинг танлайсиз, қураверасиз.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Низомиддинов ишни бир ёқлама олиб боряпти. Шу одамнинг иши менга унчалик маъқул эмас.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 (кесим вазифасида ёки таркибида) Яхши, дуруст. *Ёки ўзини кўрмасдан, ғойибона севиб юрганим маъқулмикан?* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Нонушта қилаётганимизда, мана бу чўқморни унга айтиб қўйганимизда маъқул.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Маъқуллаш, розиликни билдиради: яхши, дуруст, хўп. *Маъқул, маъқул, бой ота, соя давлатингиз кам бўлмасин!* Ойбек, Танланган асарлар. *..Эрта билан йўлга чиқайлик.* — *Маъқул, — деди Меъмор.* Мирмуҳсин, Меъмор.

4 Гап-сўзни қайтармайдиган; ювош. *Башорат хола қаршисида опасини хуноб қилдиган энгилтак Олимжон эмас, балки оғир табиатли, мўмин, маъқул ва эс-хушли, бутунлай бошқа бир бола тургандай эди.* А. Мирҳамедов, Кулган чечаклар.

Маъқул бўлмоқ (ёки келмоқ, тушмоқ) Мақбул деб қабул қилмоқ. *Гапим икковига ҳам маъқул бўлди, шекилли.. у ёғи кўнгилдагидек бўлди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Бу гап залда ўтирганларга ҳам маъқул тушди.* «Ёшлик». *Каромат хола, ҳатто бирор нарса ўзига ҳаддан ташқари маъқул келса ҳам, ўша нарсани қарғаб-қарғаб мақтарди.* Ю. Шомансур, Қора марварид. **Маъқул қилмоқ** Маъқул деб тан олдирмақ; маъқуллашмоқ. *У дўстларига тунов кунги шеърини маъқул қила олганига қувонарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

МАЪҚУЛЛАМОҚ Маъқул деб билмоқ, мақбул топмоқ; қувватламоқ. *Унинг бош энергетик бўлганини эшитган биров маъқулларди, бировга алам қиларди.* Х. Олимжонов,

Тақдир тақозоси. Эликбоши бу фикрни маъқулади ва ўзи ҳам бу хусусда анча маълумот берди. Ойбек, Танланган асарлар.

МАЯК *айн.* маёқ.

МАЯТНИК [р. маять — «у ёқ-бу ёққа кимирлатмоқ, тебратмоқ» фл. дан] 1 Юқори учи кўзгалмас нуқтага осиб қўйилган, пастки учига оғир юк ўрнатилган тебранувчи стержень.

2 Қўл ва ён соатларининг юришини мунтазамлаштириб турувчи, ўз ўқи атрофида гоҳ чап, гоҳ ўнг томонга бир тартибда тебраниб турадиган деталь.

МАҚБАРА [а. مقبره — қабристон, гўристон] Қабр устига қурилган меъморий иншоот ёки тош тобут; даҳма, сағана. *Исмоил Сомоний мақбараси. Шоҳи Зинда мақбараси.*

■ *Кушбеги ўтирадиган жойнинг шарқ томонида бир мақбара бўлиб, унда кечалар чирок ёқилади.* С. Айний, Дохунда.

МАҚБУЛ [а. مقبول — қабул қилинган, маъқулланган] *кт.* Қабул қилса, маъқулласа бўладиган, маъқул келадиган. *Мақбул гап. Мақбул асар. Мақбул бўлмоқ.* ■ *Маъқул ва мақбул тadbирни шояд сиз жанобдан эшитгаймиз.* Ойбек, Навоий. *Ҳамадоний ва Фарҳод Ойнагулни она юртига ўтказиб юборишининг мақбул йўли ҳақида аниқ фикрга келишди.* А. Ҳақимов, Илон изидан.

МАҚОЛ [а. مقال — мақола, кичик асар; сўз, нутқ] Ҳаётий тажриба асосида халқ томонидан яратилган, олатда панд-насиҳат мазмунига эга бўлган ихчам, образли, тугал маъноли ва ҳикматли ибора, гап. *Ўзбек халқ мақоллари.* ■ *Махдум.. Анварнинг бирор камбағал билан «эзилишиб» ўтирганини кўрса.. «Сут билан кирган, жон билан чиқар» мақоли кўп тўғри сўз, деб ўйлар ва энсаси қотиб, четга кетар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МАҚОЛА [а. مقالة — нутқ; кичик асар] Тўплам, журнал, газета ва ш. к. учун ёзилган ёки уларда босилган, ҳажми унча катта бўлмаган илмий ёки публицистик асар. *Газетанинг бош мақоласи. Мақола ёзмоқ.* ■ *Сидиқжон овақатдан кейин қўлига газета олган эди, бир мақолани яримлатмасдан, кўзи сузилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари. [Ш. Рашидов] *Редакцияга фронтдан, кейинчалик госпиталдан шеърлар ва публицистик мақолалар йўллаб турди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ЛУГАТ МАҚОЛАСИ Луғатларда ҳар бир сўзнинг (бош сўзнинг) тавсифига оид тугал материал.

МАҚОЛАНАВИС [а. + ф. مقاله نويس — мақола ёзувчи] *эск. айн. журналист.*

МАҚОМ I [а. مقام — жой, ўрин; товушлар қатори, куй (оҳанг) тузрилиши] 1 Мусулмон Шарқи мусиқасида мусиқий оҳанг, куй йўли, тартиби, шакли ва жанри. *Саидий ўлтирган ерида машқ мақомига тебранар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Ашула ниҳоятига етди. Лекин бир зумдан кейин яна айна товуш парвоз қилди. Аммо ўзга мақомда.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 «Шашмақом» деб аталган олти қисмдан иборат ўзбек мумтоз мусиқа асарининг ҳар бир қисми. «Наво» мақоми. *Мақомлардан нарчалар.* ■ *Шерозийнинг қўлларида соз, Гуркирайди мақом куйлари.* Э. Раҳим.

3 Тартиб, ўлчов. *Узун сариқ капирини бир мақомда тебратиб чиқиллаётган катта девор соати узиб-узиб данғиллай бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Ўйинда усулга, ритмга мос қўл, оёқ, бадан ва юз ҳаракати; муқом. *Шўх йигитлар ўйинчининг мақомига қийқириқ билан жавоб берардилар.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

5 *кўчма с. т.* Хатти-ҳаракат, усул; йўл. *Уста кўрмаган шогирд ҳар мақомга йўрғалар.* Мақол. ■ *Носирхон тўра жуда мунофиқ.. итвоғар одам экан. Бизга қарши курашмоқ учун ўзини ҳар мақомга солди.* М. Муҳаммад-жонов, Турмуш уринишлари.

МАҚОМ II [а. مقام — вазият, мавқе; ўрин, жой; даража, мартаба] *кт.* 1 Ўрин, жой.

2 Мартаба, мавқе. *Олий мақомга эришмоқ.* ■ *Бу учинчи оилага кўчишда Анварни энг хурсанд қилган нарса мактабдаги болаларнинг озор беришларида қутулиши ва доманинг асранди ўғли мақомини олиши бўлди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 ҳуқ. Сайлаб қўйиладиган шахслар, фуқаролар, давлат идоралари, ташкилот, муассаса, халқаро ташкилотларнинг меъёрий ҳужжат билан расмийлаштирилган ҳуқуқий ҳолати. *Тавсис ҳужжатлари тўла-тўқис ва нуқсонсиз бўлса, диний ташкилот давлат рўйхатида олиниб, юридик шахс мақомига эга бўлади ва қонун доирасида фаолият юрита бошлайди.* Газетадан.

4 *дин.* Тасаввуфда ҳар бир суфий босиб ўтиши лозим бўлган босқичлардан бири ёки

ҳар бири (аксар манбаларда тўрт мақом: шариат, тариқат, маърифат, ҳақиқат тилга олинади).

МАҚОМЧИ «Шашмақом»ни биладиган, мақом куйларини ижро этадиган созанда, хонанда. *Ўзбекистон радиоси ҳузурида мақомчилар ансамбли ташкил топганига кўп вақт бўлгани йўқ.* Газетадан.

МАҚСАД [a. مقصد — ният, юқори тилак; интилиш] **I** Эришиш, амалга ошириш учун кўзда тутилган нарса, мурод, муддао. *Ўқиниши ўз олдига мақсад қилиб қўймоқ. Мақсадга етмоқ. Мақсадга эришмоқ.* ■ *Холжонбеканинг шаҳарга тушишидан мақсади Шерназарбойни бир кўриш эди.* Ж. Шарипов, Хо-разм.

2 3-ш. эгалик, ў.-п. к. қўшимчалари билан (**мақсадида**) кўм. *взф.*: мақсад, сабаб муносабатини билдиради: учун; ниятида. [*Ҳасанали*] *Отабек билан бирга чой ичиш мақсадида, эрталаб Ойбодоқнинг дамлаган чойига бормай, Отабекнинг уйғонишини куттиб юрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАҚСУД [a. مقصود — исталган, талаб қилинган, мўлжаллаб қўйилган; ният, ис-так] **I** *эск.* Мақсад, мурод. *Бунда келмоғликдан яна бир мақсудим шулким.. жаноблари ижозат буюрсалар, Вали аканинг ўғлини олиб кетсам.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Мақсуд (эрқақлар исми).

МАҚТАМОҚ Яхши томонларини, фазилатларини кўрсатиб гапирмоқ, яхши қилиб кўрсатмоқ. *Ўзини мақтамоқ. Ўқувчи-ни мақтамоқ.* ■ [*Офтоб ойим:*] *Чиройли йигит, ақлли йигит, деб мақтай-мақтай Тўйбеканинг ичаги узилди, у ким эди?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Нонвойлар.. гоҳида саватларини бурнингизнинг тагига келтириб, нонларини сўлқиллатиб мақтайдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

МАҚТАНАРЛИ Мақтанса арзийдиган, мақтовга сазовор, лойиқ. *Мақтанарли ишлар. Мақтанарли натижалар.*

МАҚТАНМОҚ Ўзини улуғлайдиган, мақтайдиган гаплар айтмоқ. [*Тожибой*] *Раёнда ва бошқа раислар олдига «Мақтаб қураётиман», деб мақтанди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МАҚТАНЧОҚ Ўзини ўзи мақтайдиган, мақтанишни яхши кўрадиган. *Бу нарса уни найрангбоз, алдоқчи, тилёғлама, мақтанчоқ, ваъдабозга айлантириб қўяди.* Газетадан.

МАҚТАРЛИ Мақтаса арзийдиган, мақтовга сазовор, лойиқ. *Ҳовлининг кунчиқаридан кунботишга қаратиб солинган, унча мақтарли бўлмаса ҳам, замонасининг олдинги биноларидан ҳисобланган бир айвон билан бир уйга кўз тушади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАҚТОВ Мақтаб айтилган ёки ёзилган сўз, гап. *Уларнинг баъзи мақолалари ва тақризлари фақат мақтовлардан иборат бўлиб қоляпти.* Газетадан. *Раиснинг охири якуновчи сўзи ҳам.. мақтовдан нари ўтмади.* С. Анорбоев, Оқсой.

Мақтов қоғози Ўрнак бўларли ишлари, ютуқлари, хулқи учун бериладиган расмий ҳужжат.

МАҚТОВЛИ **I** Мақтовга сазовор бўлган, мақталган. *Мақтовли йигит.* ■ *Қизини мақтовли куёвга бериб, кўйлагига сигмай юрган Офтоб ойим учун куёвигина эмас, ҳатто эрининг ҳам бу вортага [гирдобга] тушмоғи чиндай оларлик бир ҳол эмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Мақтов маъноли, мақтов айтилган. *Сени кўриб тўймас кўзлар кўп, жоним. Сен учун мақтовли сўзлар кўп, жоним.* Р. Бобожон.

МАҚТУЛ [a. مققول — ўлдирилган, қатл этилган] *эск. кт.* Қатл этилган, ўлдирилган. *Мақтулларнинг эгалари ҳеч ишни текширмай қўйдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳали жони чиқмаган мақтулни ўз ҳолига ташлаб, иккинчи бандининг бошини ҳам шу тарзда кесдилар.* С. Айний, Қуллар.

МАҚТУЛА *эск. кт.* Қатл этилган аёл. *Фақат мақтуланинг яқинларигина бу жанозага етиб келолмадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАҒЗАВА **I** Кир ювилган совунли сув. *Кир тоғораси ҳам ҳовлининг ўртасида мағзаваси билан қолаверди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. *Мағзава тўкадиган жой ҳам йўқми? Бўл!* Ҳамза, Майсаранинг иши.

2 *кўчма салб.* Эзма ва шалвираган, майдагап, ланж одам ҳақида. *Бўлди. Кўп мағзава бўлаверманглар. Мен айтадиган гапимни айтдим.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

Мағзаваси чиқмоқ ёки **мағзавасини чиқармоқ** Расво бўлмоқ (расво қилмоқ). *Оғзидан «шахмат» «квадрат», «илгўр метод» деган гаплар тушмаяпти. Унинг шахмати оёққа туриб кетса, Зуннуновнинг мағзаваси чиққа-*

ни. И. Раҳим, Ихлос. *Сизни, мана бу ерда кампирни кўпни кўрган эсли-ҳушли одамлар.. деб ишониб юрсан, ишнинг мағзавасини чиқарибсизлар-ку!* С. Кароматов, Ҳижрон. *Устидан (ёки устига) мағзава тўкмоқ (ёки ағдармоқ)* Фисқ-фасод, гийбат, игво, тухмат гапларни айтмоқ. *..сохта гувоҳликка ўтган. Устидан мағзава тўккан.* С. Анорбоев, Оқсой. *Худодан кўрқиб, бандадан уялинг-эй.. устига мағзава ағдараверасизми. Ким билади, балки янглишдир.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

МАҒИЗ I |ф. *مغز* — мия: илик; ўзак; ақл-идрок; моҳият| (3-ш. бирл. *мағзи*) I Данак, ёнгоқ каби қаттиқ пўчоқли меваларнинг ички қисми. *Данак мағзи. Ёнгоқ мағзи.* ■ *Ипга чизилган бир шода мағзини билагига осиб олган Дилшод хурсанд, икки юзи анордек қизариб турар эди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

2 Бирор нарсанинг ички қисми. *Миришкорлик билан таралган сув ернинг мағиз-мағзига сингиб, ғўза туллариининг ҳусни-жамолини очиб юборди.* А. Шермухамедов, Пискентлик паҳлавон. *Етиштириб узилмаган ноннинг мағзи хом қолиб, сифати бузилади.* «Фан ва турмуш».

3 *Кўча Асосий моҳият, мазмун. Масаланинг мағзи. Гапнинг мағзи. Шоир ижодининг мағзи.* ■ *Ёппасига ва батамом қуролсизланиш ғояси таклифларимизнинг мағзи, ўзагидир.* Газетадан. *Шеърятдаги ушбу йўналиш фалсафий лириканинг мағзини ташкил этади.* «ЎТА».

Мағзини чакмоқ Бирор нарсанинг моҳиятини, мазмунини англаб етмоқ. *Ер сотган эр бўлмайди, эр ер сотмайди. Мана бу гапнинг мағзини чак.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳозир ҳам ҳамма жойда одамлар бу нутқнинг матнини қайта-қайта ўқиб, мағзини чакмоқдалар.* Газетадан.

4 *Қора, сариқ* каби сўзлар билан қўлланиб, киши бетининг рангини, шу рангга мойиллигини мағизга нисбатлаб билдиради. *Хусайн Бойқаро бу вақтда ўн саккиз ёшга тўлган, қизил мағиз, барваста йигит бўлган эди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Озғин, баланд бўйли солдат қора мағиз бир йигитнинг қулоғига нимадир деб шивирлади.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

Сариқ мағиз бугдой Бугдойнинг тоза, сарғиш рангли бир тури.

МАҒИЗ II (3-ш. бирл. *мағзи*) Кийим, кўрпа кабиларнинг четига икки қават қилиб тикилган, ранги шу нарсалардан бошқача бўлган тасма; адип, паровуз. *Кўрпа мағзи. Икки ёнига қизил мағиз тутилган шим.* ■ *Тошпўлатов ёқасининг рахи, енгининг учига сариқ клеёнкадан мағиз қилинган фуфайкасини ечиб, қозиққа илди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

МАҒЛУБ |а. *مغلوب* — енгилган, тор-мор қилинган| *кт.* Енгилган, мағлубиятга учраган. *Ҳаёт бир пойгадир, деди, ўзиб кет, Майдондан чекинсанг, мағлубсан, ўртоқ.* Г. Жўраева. *Тағин ёдингда тут: босқинчилар мағлуб халқни алдаш учун ҳамма вақт олдин шундай муруватлар ҳам қилади.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

Мағлуб бўлмоқ Енгилмоқ. *Бунга худо бас келмаса, бандаси бас келолмайди, — деди.. ва шу билан мағлуб бўлганини англашиб қўйди.* Ў. Ҳакимали, Навбахор. **Мағлуб қилмоқ** Енгмоқ. *Соколов қушбегини руҳан мағлуб қилганлигидан мамнун жилмайиб қўйди-да, истехзо билан жавоб берди.* К. Яшин, Ҳамза.

МАҒЛУБИЯТ |а. *مغلوبیت* — енгилиш, мағлуб бўлиш| I Уруш, жангда енгилиш. *Мабодо мағлубият хавфи тугилса, орқага қайтариш эмг содиқ сарбозларига топшириллар эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Баҳс, беллашув, мусобақа кабиларда ютқизиш; ютқизиқ. *Бу якун, бу хотима Толиб акага мутлақо ёқмади. Бу ғирт мағлубият эди-да!* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

Мағлубиятга учрамоқ Енгилмоқ. *Аҳмад Мирзо бир ярим соатлар чамаси орқада жангени кузатиб туриб, ўз қўшинининг мағлубиятга учраётганини сизди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

МАҒОРА |а. *مغارة* — гор, ер ости, ертўла| *эск. кт.* Гор; горлар. [*Жамила:*] *Кетамиз! Мағорада яшасак ҳам, ишқимни куйлаб, сизни аллалай!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Бу мағора («Партов» ғори) 1938 йилда қазилган. Бешиктош ғори сингари ибтидоий кишиларнинг ажойиб макони бўлиб чиқди.* Я. Фулом, Мағоранинг сири.

МАҒРАМОҚ с. т. Маърамоқ.

МАҒРИБ |а. *مغرب* — кунботар (жой ва вақт); ғарб; оқшом| *эск. кт.* Ғарб, кунботар. *Бир тўда йигит мағрибдан то машриққача етган лак-лак лашқари бўлган темирыйлар салтанатини қўлата олармидингиз?* Мирмуҳсин, Меъмор.

МАҒРУР [a. مغرور — ақдан ажралган, алданган; ўзига бино қўйган, кеккайган] 1 Ўз қадр-қиммати, гурурини сақлаган; гурурли. Қосимбек ялт этиб Авазга боқди. Унга йигитнинг ўзини эркин, ҳатто жиндай мағрур тутиши ёқди. С. Сийёев, Аваз. Унсин хизматкорхона эшигида мағрур, лекин ўйчан ҳолда турган акасини кўриши билан югуриб бориб, уни қучоқлади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Асоссиз ёки ортиқ даражада гурурли бўлган, ўзини шундай тутадиган; кеккайган; манман; зид. **камтар**. Камтар бўлинг, мағрур бўлманг, кеккайманг. Ҳабибий. Гап камтарлик ҳақида борар экан, кўз ўнгимда ажойиб фазилатли кишилар, шу билан бирга, гердайган, мағрур, калондимоғ баъзи кимсалар гавдаланади. Газетадан. Ушгариги мағрур ва «манман» Тожибой эмас, хийлагина ҳовуридан тушган ва анча мулоимлашиб қолган эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 кўча Туриш-тузилиши, кўриниши виқорли. Ҳаворанг тоғ мағрур ястаниб ётар.. Ю. Ҳамдам. Жўрақул вагон деразасидан баҳор либосига бурканган ям-яшил далаларга, кўкка буй чўзиб, мағрур қад кўтарган ўрмонларга ифтихор туйғулари билан қараб борарди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

МАҒРУРЛАНМОҚ Мағрурлик, гурур ҳиссини туймоқ; гурурланмоқ. Сафарда дўстларинг кўп бўлсин. Мағрурлансин улар сен билан. А. Мухтор.

2 Ўринсиз (асоссиз) ёки ортиқ даражада гурурга берилмоқ; кеккаймоқ, гердаймоқ. Мағрурланиш, кўкракка муштлаш, кўзни шира босиш ёмон нарса. «Муштум».

МАҒРУРЛИК Мағрур бўлиш, мағрур ҳолат, ўзини гурурли тутиш. Уларнинг ҳаракатидаги ишонч ва хотиржамлик хотинга голибларнинг.. мағрурлиги бўлиб кўринди. Шўҳрат, Шинелли йиллар. Ажойиб бир халқнинг лобар қизисиз. Сиздан мақтанчоқлик, мағрурлик йироқ. Зулфия.

МАҒРУРОНА Мағрурлик билан, гурур билан, гурурланиб. - Мен, - деди Шокир мағрурона бир оҳанг билан, - «хуррият»дан кейин Эроннинг қандай обод бўлганини газеталардан ўқиб, билиб айтаётирман. С. Айний, Қуллар.

МАҒ унд. с. Ит ва б. баъзи ҳайвонларни чақиришни билдиради. Бу итни биламан.. мени танийди. Маҳ, Тўрткўз, маҳ! А. Қаҳҳор,

Асарлар. Қоронғида овоз эшитилди: -Тоймас, Тоймас, маҳ, маҳ! — Булар чўпонлар Жонтой билан Отақул эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

МАҲАЛ I [a. مهل — муҳлат, фурсат; замон, вақт] I (фақат аниқловчи сўз билан) Пайт, вақт. Тонг маҳали. Чопиқ маҳали. Тушлик маҳали. Ҳеч маҳал. Ҳар маҳал. ■ |Ойимхон:] Эртага ўқиш маҳалида қўлингиз тегса, бир келиб хабар олинг. П. Турсун, Ўқитувчи. Шу ўйсин икки шўрпешона узоқ маҳалга-ча бир-биридан айрилмади. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 Марта, бор (пайт эътибори билан). Ҳар кун икки маҳал овқатланмоқ. Уч маҳал дори ичмоқ.

МАҲАЛ II [a. محل — жой, ўрин; хона] Чекка, атроф жой (марказга нисбатан). Маҳаллардан келган вакиллар. Маҳаллардан олинган хабарлар.

МАҲАЛЛА [a. محله — жой, ўрин, макон] I Шаҳарнинг маълум бир ҳудудни ўз ичига олган ва аҳолиси бир жамоага бирлашган, ўзини-ўзи бошқаришга асосланган ижтимоий-ҳудудий бўлаги. Маҳалла аҳолиси. Маҳалла қўмитаси раиси. Маҳалла жамғармаси. Маҳалла идораси. Тошкентнинг Янгиобод маҳалласи. ■ ..бой салмоқли равишида гапира бошлади: -Алҳамдулилло, ҳаммамиз муслмонимиз, бир отанинг болаларимиз, бир маҳалладамиз, тобуткашимиз, ҳар кун бир-биримизга саломалик қиламиз. Ойбек, Танланган асарлар. Бу ишга бутун маҳалла аҳлини кўтариб, оёққа турғизган ким? «Гулдаста».

2 Айни бир ҳудуд (маҳалла)да яшовчилар; маҳалла оқсоқоллари. Тўй масаласида маҳалла нима деса, шу бўлади.

3 Маҳалла кенгаши ва у ўрнашган бино; маҳалла гузари. Мен маҳаллага бир чиқиб келай-чи, нима янгилик бор экан.

МАҲАЛЛАДОШ Бир маҳаллалик, бир маҳаллада яшовчи. Етти ёшга тўлганимда, кўпчилик маҳалладош қизлар каби мен ҳам мактабга бордим. Газетадан.

МАҲАЛЛАЛИК Бирор маҳаллада яшовчи киши. Шу маҳаллалик йигит. Бир маҳаллалик болалар.

МАҲАЛЛАЧИЛИК Бирор иш, тартиб ва ш.к.нинг сабаби бир маҳаллада туриш билан боғлиқ эканини билдиради. Маҳаллачилик, эдан қолиб бўлмайди, кирдик. С. Аҳмад, Сайланма.

МАҲАЛЛИЙ 1 Маҳалларга, атроф-жойларга оид. *Маҳаллий вақт. Маҳаллий саноят. Маҳаллий шароит.* ■ *Элмурод ўйчан бир ҳолда нон кавшаб, чой ичар экан. Ойимхон икир-чикир маҳаллий янгиликлар тўғрисида унга маълумот берди. П. Турсун, Ўқитувчи. Стол ёнида марказий ва маҳаллий газеталар.. қават-қават қилиб суяб қўйилган. П. Қодиров, Уч илдиз.*

2 Ерлик. *Маҳаллий кадр. Маҳаллий халқ.* ■ *Ҳамма ерда жангчиларимизга маҳаллий аҳоли ва партизанлар ёрдам кўрсатишди. Назармат, Журлар баланд сайрайди ..битта полициячи, яна иккита киши — маҳаллий амалдор бўлса керак, миллий кийимда эди. К. Яшин, Ҳамза.*

МАҲАЛЛИЙЛАШТИРМОҚ Маҳаллий шароитда қўлламоқ, маҳаллий шароитга мослаштирмоқ. *Экинни маҳаллийлаштирмоқ.*

МАҲАЛЛИЙЧИЛИК Маҳаллий манфаатларнигина кўзлаб иш тутиш. *Ҳалиги қавмадаги муаллифлар энди ошқора ошна-оғайнигарчилик, гуруҳбозлик, маҳаллийчилик йўлига ўтиб олдилар. Газетадан.*

МАҲБАС [а. محبس — қамоқхона; омборхона] эск. Ҳибсхона, қамоқхона. *Маъшуқа маҳбасига тушган Анвар ўлтуриб чидалмади, кафшини кийиб, ўрнидан турди, музлаган оёғини иситиш.. учун уй бўйинча кезина бошлади. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

МАҲБУБ [а. محبوب — севимли, севгили] кт. Севимли киши; ёр. *Севганини солиб эсига, Сен маҳбублар ёнида ўлтир. А. Исроилов. [Хусайн Бойқаро:] Юрак дардларини фақат май ва маҳбубларгина юпатади. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.*

МАҲБУБА 1 кт. Маҳбуб аёл; маъшуқа. *Йигит маҳбубасининг нозик қўлларидан тугтиб, ўзига тортарди. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 Маҳбуба (хотин-қизлар исми).

МАҲБУС [а. محبوس — қамалган, қамоққа олинган] Зиндонга солинган, қамоққа олинган, озодликдан маҳрум этилган киши. *Орадан беш кунлар ўтди, маҳбуслар зиндон балосидан қутула олмаганларидек, уларнинг қамалиш сирлари ҳам ҳеч кимга билинмади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бу қишлоқларда, асосан, Россиядан қувғин қилинган сиёсий маҳбуслар яшарди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

МАҲВ [а. محو — йўқ қилиш, тугатиш]: **маҳв бўлмоқ** кт. Йўқ бўлмоқ, битмоқ. *Упайт биз киргандик жангга, Бугун эса маҳв бўлмиш*

*ганим. «Шарқ юлдузи». Маҳв қилмоқ (ёки этмоқ) Йўқ қилмоқ, битирмоқ; орадан кўтармоқ. *Ҳаётнинг бутун қувончи ижодда. Ижод қилиш ўлимни маҳв этишдир. Газетадан.**

МАҲВАШ [ф. مهروش — ой юзли; юзи ойга ўхшаш, гўзал] *поэт. Жамоли ойга ўхшаш, ойдек гўзал, ой жамол; маҳпора. Оразингни, эй маҳваш, боғ аро намоеъ қил. Лола кўксини доғ эт, гунча бағрини қон қил. Муқимий.*

МАҲДУД [а. محدود — чегараланган, атрофи ўралган] эск. кт. Чегара билан ўралган, чегараланган, чекланган. *Мулла Обид маҳдуд табиати, фақат ишлаб ейишни ёки туфлаб тугишни яхши кўрган қорин бандаларидан эмас. А. Қодирий, Обид кетмон. Мирза Олим шеърлари тематик жиҳатдан маҳдуд бўлиб, уларнинг, асосан шоир ҳаётида юз берган воқеалар тўғрисида ёзилган эканини юқорида айтиб ўтган эдик. «ЎТА».*

МАҲДУДЛИК Чекланганлик, чекланиб қолиш. *Илғор адабиёт ҳар қандай миллий маҳдудликни, ўз доирасида ўралашиб қолишликни рад этади. Газетадан. Бир бир-ёқламалик ва ижодий маҳдудлик мени жуда ташвишлантира бошлади. Ф. Жўраев, Обид Жалилов.*

МАҲЗУН [а. محزون — ғамли, хафа] эск. кт. Ҳазин, мунгли, ғамгин. *Унинг [Солиҳ аканинг] соч-соқолларида биронта қора қолмаган, дард эзган, маҳзун юзи сарғайган. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? Рубоийи тори иккидур: бири қувноқ, бири маҳзун. Э. Воҳидов, Муҳаббат.*

МАҲКАМ [а. محکم — мустаҳкам, мукамал; аниқ, ишончли] **1** Бузилиш, ўзгариш кабиларга чидамлик даражаси юқори: пухта, мустаҳкам. *Маҳкам иморат. Эшикни маҳкам беркитмоқ.* ■ *Ҳазат тўлалигича ўз қалбига кўчиб, хотирасида маҳкам ўрнашиб қолганидан, ўзида йўқ севиниб, оғзининг таноби қочди. К. Яшин, Ҳамза.*

2 *кўчма* Турғун, ўзгармас, саботли. *Маҳкам ирода.* ■ *Ғулумжон фикрида, қарорида маҳкам эди. М. Исмоилӣ, Фарғона т. о.*

3 Зўр куч билан, қаттиқ. *Қўлни маҳкам қисмоқ. Маҳкам ушламоқ.* ■ *Югуриб бориб, маҳкам қучоқлаб олди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

4 Маҳкам (эркаклар исми).

МАҲКАМА [а. محکمه — олий суд, трибунал; судлов] **1** тар. Ҳукм қилувчи, ҳукм чиқарувчи идора; суд. *Ҳоким маҳкамаси. Полиция маҳкамаси.* ■ *Ҳамма мол ва мулки*

билан қутидор Отабекка кафил бўлди ва қуш-бегининг ҳақиқа дуо қилиб, уювлари маҳкамдан биргалашиб чиқдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Умуман, бошқарма, идора. Маҳалла фуқаролари у муттахамдан шикоятланиб, қозихона ва бошқа маҳкамаларга аризалар топширишларига қарамай, ҳар сайловдан Олимхон сип-силлиқ чиқади. Ойбек, Танланган асарлар.

МАҲКАМАЧИЛИК Ўз маҳкамасининг, идора ёки ташкилотининг манфаатинигина кўзлаб иш тутиш. *Тўрачилик, маҳкамачилик каби иллатларнинг ҳар қандай кўринишларига қарши беомон курашиш керак.* Газетадан.

МАҲКАМЛАМОҚ Маҳкам қилмоқ, мустаҳкамламоқ. *Гулнор очилган тоқларни шикомга кўтариб, тол нўстлоғи билан маҳкамлаб боғлайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

МАҲКУМ [а. محكوم – ҳукм қилинган, қораланган; ўлиши аниқ бўлган] 1 Ҳукм қилинган. *Қиз кечгача болохонадаги қоронғи қазноқда тешикдан мўралаб, дор ёғочи остида жаллоднинг сиртмоқ солишини кутган маҳкумдай, тақдирга тан бериб, отасини кутди.* А. Қаҳҳор. *Кўшчинор чироқлари. Шармандали ўлимдан халос айланг. Мен сиздан дор талаб қиламан. Маҳкумнинг сўнги илтимосини мустажоб этмоқ сиз учун фарздур.* С. Сиёев, Аваз.

2 (ж. к. с. билан) Тақдири шу келишикдаги сўз англаган нарса билан боғлиқлигини, шу нарса юз беришини, қисмати шу билан яқунланишини билдиради. *Эски дунё – одамларни эксплуатация қилиш ва халқларни эзиш дунёси ҳалокатга маҳкум.* Газетадан. *Камбағаллар ҳам мусулмончиликка иснод келтирмаслик учун, қарз бадалига бўлса ҳам, катта тўй ўтказиб, умрбод қошиқликка маҳкум бўларди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 Бировнинг амрида, ҳукмида бўлган, қарам, тобе. *Менингда, бу – мустамлаканинг – метрополияга, маҳкум миллатнинг – ҳоким миллатга, мазлумнинг зolimга қарши кўзғалиши.* А. Қаҳҳор, Сароб.

МАҲЛИЁ Ҳайрат ёки завқдан эс-ҳуши оғиб, анграйиб қолган. *Ҳатто тўмсайиб ўтирган Асрора ҳам беихтиёр чапак чалар, ўртоғининг ҳусну латофатига маҳлиё эди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Маҳлиё бўлмоқ 1) маҳлиё ҳолатда бўлмоқ. *Умид гапидан адашиб, қизга маҳлиё бўлиб*

қолди. Мирмуҳсин, Умид; 2) бутунлай берилмоқ. *Бу манзарага маҳлиё бўлган Кўзибой, камарига қистириқлик китобни олиб, олдида кўйди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Райҳондек бойликка маҳлиё бўлма, Асло пок севгингни бекор хор қилма!* «Муштум».

МАҲЛИҚО [ф. ماء – ой + а. لقاء – кўришиш, учрашиш; юз] *поэт.* Ой юзли, маҳван, маҳпора, гўзал. *Келгай эдинг, эй маҳлиқо, ҳар дамда аҳволим сўраб, Бир неча кундир келмадинг, ҳайрона бўлдим соғиниб.* Ҳамза.

МАҲМАДОНА [а. + ф. محمدان – Муҳаммадга ўхшаб, Муҳаммад каби ёки ф. منحه دانا – мен ҳамма нарсани биламан] 1 Ўзини билагон ҳисоблаб, билар-билмас, ҳар қандай гапга аралашаверадиган. *Султоновгина тили бийрон маҳмадоналарнинг адабини бериб, жойига ўтқизади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ишларимизнинг қадрини мана шунақа ҳовлиқмалар, маҳмадонлар, расмиятчилар туширяпти.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Ёшига нисбатан кўп гап биладиган; гаплон, қақилдоқ. *Уста Маҳкамнинг кичик қизи Инобат маҳмадонagina чиққан.* С. Аҳмад, Суд. *Кўп маҳмадона бола экан, ҳеч чакаги тинмайди.* «Ёшлик».

МАҲМАДОНАГАРЧИЛИК *айн.* маҳмадоналик. *Зўрга ўзига келиб тилга кирган Малик маҳмадонагарчилик қилиб, бизга сўз бермади.* «Ёшлик».

МАҲМАДОНАЛИК Маҳмадоналар каби гап-сўз қилиш, гапирити. *Ёрмат.. қизининг бундай маҳмадоналигига ғазабланиб, қошқовоғини солди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Энди катта бўлиб, унча маҳмадоналик қилмайди-ю, ота-онасига ўхшаб, бу ҳам бувиси нима деса, кулиб тураверади.* «Гулдаста».

МАҲОБАТ [а. محبات – қўрқув; хурмат; улуғворлик; ҳайбат, салобат] *кт.* 1 Ҳайбат, салобат, улуғворлик. *Зўр металл заводи барпо этилди.* *Маҳобат гурлади унинг сасида.* Х. Расул.

2 Ваҳима, ваҳм.

Маҳобат қилмоқ Ваҳима билан гапирмоқ, ваҳима қилмоқ. *Баъзи муллалар жинни тўранинг телба-тескари сўзларини илиб олиб, маҳобат қилишганди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

МАҲОБАТЛИ *кт.* 1 Маҳобати, салобати бор; ҳайбатли, улуғвор. *Маҳобатли тоғ.* ■ *Аҳён-аҳёнда маҳобатли.. тепалар ўркачини бир-бирига ўгириб ётибди.* Й. Шамшаров, Пахтақайнар.

2 Ваҳимали. —Шундайми, — дебди амалдор маҳобатли товуш билан. «Муштум».

МАҲОЛ [a. محال — мумкин бўлмаган, амалга ошмайдиган; номумкин, бемаъни иш, гап] Амалга оширилиши мумкин бўлмаган; қийин, мушкул. *Майсаранинг айтгани тўғри. Қиз иккови бир-бирини ўлгудай яхши кўргандан кейин айириш маҳол!* Ҳамза, Майсаранинг иши. *Киши ота-онасидан айрилиб чидайди, бироқ она юрагидан айрилиб яшаши маҳол.* Э. Усмонов, Ёлқин.

Амри маҳол қ. яғримаҳол.

МАҲОРАТ [a. مهارت — моҳирлик, усталик, эпчиллик] Бирор иш, касб учун зарур ёки шу соҳада орттирилган усталик, санъат; моҳирлик. *Ижодий маҳорат. Ёзувчилик маҳорати. Маҳорат орттирмоқ. Маҳорат кўрсатмоқ. Маҳоратга эришмоқ.* ■ Унинг асосий касби дурадгорлик бўлиб, бу ҳунарда маҳорати катта эди. С. Айний, Эсдалиқлар. *Устоз билан шогирд маҳоратда тенглашиб, гоҳи шогирд қўли устунлик қила бошлади. «Ўзбекистон қўриқлари».*

МАҲОРАТЛИ Катта маҳоратга эга; моҳир, уста. *Театрда бундай маҳоратли, билимдон санъаткорлар кўп.* Газетадан.

МАҲПОРА [ф. مه پاره — ойпарча; гўзал] поэт. Ой юзли, ойдек гўзал; маҳваш.

МАҲР [a. مهر — сеп; қалин пули] тар. 1 Никоҳ вақтида қувёв томонидан келинга ажратиладиган доимий ва шахсий мулк. *Маҳр бермоқ.* ■ Уйимга нимага кирасан, уйим энанг маҳрига тушганми? Ойбек, Танланган асарлар.

2 с.т. Шахсий мулкдан меросхўрларга тегадиган улуш. *Шу гап жанжалга қолмай, иссиғида ҳовлига нарх қўйиб, меросхўрларнинг маҳрини белгилаб қўйсак.* С. Аҳмад, Хомталаш.

МАҲРАМ [a. محرم — ман, ҳаром қилинган; ҳарамга кириш ҳуқуқи бор] 1 тар. Бухоро ва Хива хонлигида: сарой амалдорларининг ёзишма ишларини бошқарган лавозимли киши ва унинг мансаби. *Карвонбоши амир ҳақиқага узун дуо қилгандан кейин ёнини очиб, маҳрамга йигирма танга хизматона.. берди.* С. Айний, Қуллар.

2 эск. Ишончли хизматкор, чўри. *Маҳрамлар пиёларларда май келтирадлар.* «Ёшлик».

3 эск. Сирдош дўст, ҳамдам. *Ҳасанали.. Отабекка маҳрам бўлишга лойиқ бир меҳрибонликка эга бўлганликдан бек билан очиқ*

сўзлашиш фикрига келди. А. Қодирий. *Ўтган кунлар. Энг яқин ўртоғи.. Зебихон бўлиб қолди. Иккаласи сирдош, маҳрам.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

4 дин. Шариатга қўра, аёл киши юзи очиқ ҳолда кўришиши мумкин бўлган, аммо никоҳ нораво бўлган яқин эркак қариндош (аёлининг отаси, ўғиллари, ака-ука, амаки, бува, тоға, қайнотаси); зид. **номаҳрам.**

5 сфт. Ман қилинган, тақиқланган; бошқалардан сир тугиладиган, махфий; ножоиз. *Келинг энди, бирпас тотув бўлиб, маҳрам гаплардан гапириниб, кўнгилдаги кудуратларни ёзайлик.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

6 этн. айн. **бачча.** Аввал уни [Мамарашини] муллавагачалар судради, кейин имонсиз мударрис ўзига маҳрам қилиб олди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

МАҲРУМ [a. محروم — бенасиб, бебаҳра қолган; ажратиб қўйилган, четлаштирилган] Муяссар, баҳраманд ёки эга бўлиш, фойдаланиш учун имкони, ҳуқуқи бўлмаган; бебаҳра, бенасиб. *Севгисиз юрган дугоналари кўзига ғалати, ҳаётнинг энг зарур ва олижаноб нарсасидан маҳрум кишилардек бўлиб кўринарди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Аслида эса улар энг муҳим нарсадан — ота-она меҳридан маҳрум.* «Шарқ юлдузи».

Маҳрум бўлмоқ Маҳрум ҳолатга тушмоқ, айрилмоқ. *Имтиёзлардан маҳрум бўлмоқ. Мол-мулкидан маҳрум бўлмоқ.* ■ *Фотима уч-тўрт ёшларидаёқ ота-онасидан маҳрум бўлиб, амакисининг қўлида қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Маҳрум қилмоқ** (ёки **этмоқ**) Маҳрум ҳолатга туширмоқ, бенасиб қилмоқ. *У ўзини катта имтиёзлардан маҳрум қилган янги тузумга қарши курашмай туролмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Она меҳрига ҳам қонмади. Бевақт ажал уни бу бахтдан маҳрум этди.* С. Кароматов, Сўнги бархан.

МАҲРУМИЯТ эск. кт. Маҳрумлик. *Шу оғир меҳнат, шу оғир маҳрумиятлар эвазига онани бошига кўтариш.. ўрнига Муҳиддин онасини урди.* М. Исмоилий, Фарзанд бурчи.

МАҲРУМЛИК Маҳрум ҳолат, бенасиблик. *Ғалаба деб гулгун очилган қизларимиз барча маҳрумликларга бардош беришди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

МАҲСИ Қўй ёки эчки терисидан тайёрланадиган, узун қўнжли, пошнаси, тагчар-

ми юшоқ, кавуш ёки калиш билан кийиладиган миллий оёқ кийими. *Амиркон маҳси. Заифона маҳси. Маҳсисини ечмоқ. ■ Дарроғ кавуш, маҳсисини, чопонини кийиб, онасини уйғотди.* М. Осим, Карвон йўллариди.

МАҲСИДЎЗ Маҳси тикувчи касиб. *Шокир ота деган маҳсидўзнинг дўконхонасида этигини бутунлаб олибди.* Ойбек, Танланган асарлар.

МАҲСИЧАН Фақат маҳси билан, маҳси устидан кавуш ёки калиш киймасдан. *Дўкондор йигит.. Мавлавий Йўлдошни кўрган, шошиб қолиб, маҳсичан ерга тушди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

МАҲСУЛ [а. *محصول* — йиғиб-терилган ҳосил, мева; самара; натижа, унум] 1 Иш, фаолият, меҳнат самараси, меваси. *Ижодий меҳнатнинг маҳсули. ■ У кўтаринки кайфиятда эди, кечаги, бугунги иш маҳсулидан хурсанд.* М. Хайруллаев, Кўнгил.

2 *айн. маҳсулот.* *Оғир саноат маҳсули. ■ Пахта бизнинг галабамизни белгилаб берувчи асосий маҳсулимиздир.* Газетадан.

3 Ҳосил, унум. *Ер ҳам тирик жон. Инсондек нафас олади, озиқланади, ниҳоят, маҳсул беради.* С. Кароматов, Сўнгги бархан. *Дехқон осмонга қараб, яхши ҳаводан қувонса, ерга қараб, мўл маҳсулидан суюнади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 *кўчма* Бирор нарсадан юзага келган нарса; натижа. *Йигиталининг рангига бир оз заҳилик урибди. Бу муттасил давом этиб келаётган уйқусизлик, ададсиз изтиробларнинг маҳсули, албатта.* Д. Нурий, Осмон устуни. *Хулоса шу: эҳтирос йўқ, бу эзмалик, бепарволик маҳсули.* «Муштум».

МАҲСУЛДОР Кўп, яхши маҳсул берадиган; сермаҳсул, серунум. *Маҳсулдор ер. Маҳсулдор қора моллар. ■ Ўзбекистонда яқин вақтларгача асосан пахта етиштириларди. Унинг ёнига энг маҳсулдор экин.. — бугўдай қўшилди.* Газетадан.

МАҲСУЛДОРЛИК Маҳсул (ҳосил) бериш даражаси, имконияти. *Бу сессияларда.. чорвачиликнинг маҳсулдорлигини ошириш масалалари муҳокама қилинган.* «Муштум». *..хўжалик маҳсулдорлигини оширишнинг омиллари хилма-хилдир.* «ЎТА».

МАҲСУЛЛИ кам қўлл. *айн. маҳсулдор.*

МАҲСУЛОТ [а. *محصولات* — «маҳсул» с. қўпл.] Ишлаб чиқарилган нарса; маҳсул (лар). *Ялли маҳсулот. Чорвачилик маҳсулот-*

лари. Саноат маҳсулоти. ■ Бўёқ олиш учун нефть чиқиндилари ва тошкўмирни коксладан олинган маҳсулотлар асосий хомашё ҳисобланади. «Фан ва турмуш».

Интеллектуал маҳсулот Маънавият, илм-фан, техника соҳасидаги изланишларнинг натижалари, адабиёт ва санъат асарлари мажмуи.

МАҲТАЛ Кутиб, қараб қолган; мунтазир (яна қ. *маътал*). *Борарканман шошиб-жадал. Йўлларимга боқдинг маҳтал.* Х. Салоҳ. *Нуроний отахон қабулхонада Бир оғиз сўзингни кутмоқда маҳтал.* Г. Жўраева.

МАҲФИЛ [а. *محفل* — тўпланиш жойи; йиғилиш, йиғин] *эск. кт.* Мажлис давраси, ўтириш, мажлис. *Шамъ рухсоринг ёнар маҳфилда гул-гул кечалар, Бормиди қасдинг магар куйдиргали парвонада.* Муқимий.

МАҲШАР [а. *محرش* — тўпланадиган жой, майдон; тўпланиш; оломон] Диний эътиқодга кўра, дунё тамом бўлгандан кейин — охиратда бутун ўлган кишилар тирилиб, ўрнидан туриб (қиймат) тўпланадиган ва сўроқ қилинадиган кун. *Олло, деб йиғладим қоронғу тунда, Шарманда бўлмайин маҳшар кунда.* «Юсуф ва Аҳмад».

МАҲШАРГОҲ *дин.* Маҳшар содир бўладиган ер. *Холжон хола ўлиб, кўзини очса, маҳшаргоҳда юрган эмиш.* Файратий, Довдираш.

МЕБЕЛСОЗ Мебель тайёрловчи, ишлаб чиқарувчи.

МЕБЕЛСОЗЛИК Мебель ишлаб чиқариш. [Тошкент «Шарқ» мебель фирмаси] *Бу йил 60 та янги, ҳозирги замон мебелсозлик техникаси ускуналарини ишга туширади.* Газетадан.

МЕБЕЛЬ [фр. *meuble* — уйнинг кўчар жиҳозлари < лат. *mobilis* — ҳаракатчан, кўчадиган] Диван, стол, стул, шифоньер ва ш.к. ёғочдан ясалган уй жиҳозлари. *Жазиллаб турган ҳовлиси чоғроққина бўлса ҳам, уйда хоналари кўп.. шаҳардагидек мебеллар билан жиҳозланган.* А. Мухтор, Кумуш тола.

МЕВА [ф. *میوه* — ҳосил, ҳўл ва куруқ мева] 1 Баъзи дарахт ва буталарнинг ҳосили. *Ейишли мева. Еб бўлмайдиган мева. Ҳўл мева. Куруқ мева. Мева шарбати. ■ Маржон каби қизарган меваларини кўтара олмай, турли томонга бош эккан жийда дарахтлари узоқдан кумуш каби оқариб кўринадилар.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Ўлкамизда куз, мевалар фарқ пишган палла.* Газетадан.

2 Мевали дарахт. Саид, Мирзақуллар ёш мева кўчатларини кўпорар, Ҳайдар уларни тўлаб, боғ-боғ қиларди. «Ўзбекистон кўриқлари». Унча катта бўлмаган, чоғроқ ҳовлининг ўзида ун хилча мева навлари бор. Ж. Абдуллахонов, Орият. Кечанинг қоронгулиги устига меваларнинг куюқ япроқлари қўшилиб, бу майдон, айниқса, Отабекнинг ҳозирги кўнглига яқинлашиб келар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 кўчма Самара, натижа, маҳсул. Илоҳи бўлгайсан, болам, баркамол. Урмимнинг меваси — бир тоза ниҳол. «Равшан». Эл таомилида: кексалар ҳамиша маслаҳат беришар, ёшлар эса ўша маслаҳат меваларини теришар эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

4 Шакарпазлик маҳсулотлари, ширинлик. [Ҳакимбойвачча] Ранг-баранг қиммат-баҳо мевалар, қаймоққа қорылган нонлар билан тўла дастурхон ёзиб, аччиқ чойни қуя бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.

МЕВАЗОР Мевали дарахтлар билан банд жой; мевали боғ. Ўрда дарвозасининг саҳни ботмонлаб ҳисобланган мевазор бўлиб, бунда олма, ўрик, нок ва тут ёғочлари хийлагина бор эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ўзбекистон деганда, поёнсиз пахтазорлар билан бирга серҳосил мевазорлар, полизу яйловлар кўз ўнгимизга келади. «Саодат».

МЕВАЛИ Мева берадиган; мева қиладиган. Мевали дарахтга тош тегади. Мақол.

МЕВАСИЗ Меваси йўқ, мева бермайдиган. қилмайдиган. Мевасиз дарахт.

МЕВАФУРУШ [мева + ф. فروش — сотувчи] Мева сотувчи киши.

МЕВА-ЧЕВА Ҳар хил мевалар, турлитуман ширинликлар. Мева-чева ўзимиздан чиқмаса бўлмас экан. 10 гектар ерга боғ қилиб қўяйлик. «Муштум». Матпано баққолчиликка ўтиб, бир белбоғ мева-чева олди. С. Сиёев, Аваз.

МЕВАЧИЛИК Қишлоқ хўжалигининг мева етиштириш билан шуғулланадиган тармоғи. Мевачиликни ривожлантириш. ■ Чунончи, деҳқончиликда дон экиш, сабзавотчилик, мевачилик пайдо бўлди. Газетадан.

МЕГАЖИН [мўғ. мэжг — урғочи қобон] 1 Урғочи чўчқа.

2 Шу ҳайвонга нисбатли ҳақоратни билдиради (хотин-қизларга нисбатан ишлатиладиган қаттиқ ҳақорат сўзи). [Шарофат:] Мен у ёқда итвачча боқиб ўтирибман-у, бу

киши [Сидиқжон] бу ерда мегажинларнинг этагини ўпиб юрадилар. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Гапир, мегажин! Нега келдинг бу ерга? К. Яшин, Ҳамза.

МЕГАПОЛИС {юн. megas — катта + polis — шаҳар} Ёнма-ён жойлашган бир қанча шаҳар ва аҳоли яшайдиган масканларнинг ўсиб ривожланиши ва қўшилиб кетиши натижасида ҳосил бўлган улкан шаҳар.

МЕГАФОН {юн. megas — катта, баланд + phone — товуш} Товушни маълум йўналишда кучайтириб берадиган, одатда конуссимон шаклда ясалган, дастали радиокарнай.

МЕДАЛЛИ Медали бор, медаль билан мукофотланган. Биз Мехико ўйинларида фидокорлик билан қатнашган медалли спортчиларни олқишлаймиз. Газетадан.

МЕДАЛЬ {фр. medaille < лот. metallia — металл танга} Алоҳида хизматлари ёки муваффақиятлари учун бериладиган, турли (тўгарак, ромб ва б.) шаклда ясаладиган, тегишли бўртма тасвир ва ёзуви бўлган нишон. Мактабни олтин медаль билан битирди. ■ Халқ хўжалиги виставкасида яна олтин медаль олдинг. С. Аҳмад, Юлдуз. Болалар уруш йилларида қўмондонлар номидан ёзилган ташаккурномаларни, ҳар хил медаль ва орденларни топиб келишди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

МЕДАЛЬОН {фр. medaillon < лот. metallia — металл танга} Ичига расм ёки бошқа нарса солинадиган, одатда доира ёки эллипс шаклидаги, бўйинга тақиладиган безак буюми. Нормат бинтни противогаз халтасининг устки чўнтагига солиб қўйди ва медальонни кўриб: «Номайи аъмолимнинг ҳаммаси шунда» деди-да, уни шимининг соат чўнтагига бекитди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

МЕДИАНА {лот. mediana — ўрта; ўртача; ўртадаги} мат. Учбурчакнинг баландлигини қарама-қарши томоннинг ўртаси билан боғлайдиган кесма.

МЕДИАТОР {лот. mediator — воситачи, ўртада турувчи} мус. Торли мусиқа асбобларини чалиш учун металл, суяк, пластмасса ва ш. к. дан қилинган бир учи ўткир юпқа пластинка; ноҳун.

МЕДИАТОРЛАР тиб. Нерв кўзғалишининг кимёвий воситачилари — организмдаги кўзғалиш жараёнини нерв учларидан ички аъзоларга (мускуллар, безлар ва ш. к.

га) ва бир нерв ҳужайрасидан иккинчи ҳужайрага ўтказишда иштирок этадиган физиологик фаол моддалар.

МЕДИК [лот. medicus — шифокор, врач] с.т. Тиббиёт ходими. *Менга қолса, медик бўлишни ҳавас қиладиганлар аввал бир-икки йил касалхонада ишлаши керак.* Ҳ. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

МЕДИКАМЕНТ [лот. medicamentum — шифо воситаси, дори-дармон] Даволаш учун қўлланадиган дори-дармонлар.

МЕДИЦИНА [лот. medicina — врачлик фани; дори-дармон] қ. **тиббиёт**.

МЕДУЗА [юн. Medusa — юнон мифологиясида аёл кўринишли. илон сочли учар махлук] Сезувчи, қисувчи ва овқат қамраб олувчи чангали бор, дирилдоқ танли денгиз жонивори.

МЕЗАНА [а. مازنة — (азон айтиладиган) минора] Масжид минорасининг муаззин азон айтадиган юқори қисми. *Яқин орадаги масжид мезанасидан муаззиннинг азон айтаётган овози эшитилди.* «Фан ва турмуш».

МЕЗБОН [ф. ميزبان — меҳмонларни кутиб олувчи; айнан: стол (дастурхон)ни қўриқловчи] Меҳмон кутувчи, зиёфат, тўй эгаси. [Абдурауф:] *Кутилмаган меҳмон мезбоннинг иззати дейдилар, хўжа!* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кенг ва ёруғ хонада ўтирган меҳмонлару мезбонларнинг кўзларида ҳаяжон ва табассум.* Газетадан.

МЕЗОЗОЙ [юн. mesos — ўртадаги, ораликдаги + zoe — ҳаёт] Ернинг геологик тарихида палеозой билан кайнозой эралари оралиғидаги давр. *Устки қатламдаги чуқинди жинсли қаватнинг қалинлиги, ер сатҳидан ҳисоблаганда, 2,6 километр атрофида бўлиб, унда мезозой-кайнозой эраларининг тоғ жинслари мавжуд.* «Фан ва турмуш».

МЕЗОН [а. ميزان — ўлчов, тарози; мувоzanат; одиллик] I эск. Тарози, ўлчов. *Мезон тошлари.*

2 *кўчма* Таққослаш ёки баҳолаш учун ўлчов, андоза. *Меҳнат — киши қадр-қийматининг мезонидир.* ■ *Дарвешали.. ҳар ишга бел боғлар экансиз, элнинг манфаат ва заруриятини ўзингиз учун бир мезон деб билинг.* Ойбек, Навоий.

3 (М — *катта*) астр. Ўн икки буржнинг бири. Савр ва Саратон буржлари ўртасида жойлашган (қ. **бурж**).

4 Шамсия йил ҳисобида еттинчи ойнинг арабча номи (22 сентябрь — 21 октябрь даврига тўғри келади). *Наврўздан сўнг қиш бўлмас, мезондан сўнг ёз бўлмас.* Мақол.

5 Баъзи ўсимликларнинг кузда ҳавода сузиб юрадиган, ўргимчак уясига ўхшаш спора ташувчилари. *Куз келди. Сувлар ариқда ойнадек тиниқ шилдиради, кўкда мезонлар сузди.* Ш. Фуломов, Ташаббус.

6 Узоқ чўзилган ёз, иссиқ куз.

МЕЛИОРАТИВ Мелиорацияга оид. *Мелиоратив ишлар. Мелиоратив тадбирлар.* ■ *Ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш мақсадида кейинги вақтларда электр энергияси билан ҳаракатга келтириладиган қудуқсимон зовурлар кенг қўллана бошлади.* А. Ҳакимов, Чароғон қишлоқлар.

МЕЛИОРАТОР Мелиорация ишлари билан шуғулланувчи шахс, мутахассис. *Ерларни ўзлаштириш борасида ўзбек мелиораторлари бой тажриба тўплашган.* Газетадан.

МЕЛИОРАЦИЯ [лот. melioratio — яхшилаш] Ернинг табиий шароитларини тубдан яхшилаб, деҳқончиликка мослаш ва ҳосилдорлигини оширишга қаратилган тадбирлар тизими. *Тошкентда мелиорация масалалари юзасидан илмий-техника конференцияси очилди.* Газетадан.

МЕЛИСА с.т. 1 Милиция. *Мен ўтириб олиб, шифохонага телефон қиламан, шофёр мелисама-мелиса югурди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Милиция ходими, милиционер. *Бўлмаса, мелиса чақириб, обис (қидирув) қилдираман.* С. Аҳмад, Юлдуз.

МЕЛОДИК Оҳангдор, хушоҳанг, ёқимли. *Мелодик овоз. Мелодик мусиқа.*

МЕЛОДИЯ [юн. melodia — кўшиқ, ашула] Куй, оҳанг.

МЕЛОДРАМА [юн. melos — кўшиқ + drama — ҳаракат, фаолият] Воқеаларни ниҳоятда бўрттириб, таъсирчан қилиб тасвирлайдиган, насихатомуз драма жанри ва шу жанрдаги асар.

МЕЛОДРАМАТИК Мелодрамага оид. *Мелодраматик асар.*

МЕЛЬХИОР [фр. maillechoirt < шу қотишма ихтирочилари Maillot (Майо) ва Chorier (Шорье) номидан] Миснинг никель, темир ва марганец билан қотишмаси (идишлар, танга ва ш. к. тайёрлашда ишлатилади).

МЕМБРАНА [лот. membrana — юпқа пўст ёки парда] *физ., тех.* Тебранма ҳаракат қила оладиган парда ёки юпқа пластинка. *Телефон мембранаси.*

МЕМОРАНДУМ [лот. memorandum — эслашга арзийдиган, эслаш керак бўлган нарса] *I ҳук.* Бирор давлатнинг дипломатик ёзишмалар орқали ҳал қилинадиган масалалар моҳиятини ўз нуқтаи назаридан батафсил баён қилиб ёзган дипломатик ҳужжати.

2 Бирор масала бўйича билдиришнома, хизмат маълумотномаси. *Меморандумда таъкидланадики, бу ҳол аварияларга ҳамда кемаларнинг ҳалок бўлишига олиб келиши мумкин.* Газетадан.

МЕМОРИАЛ [лот. memorialis — хотирага оид, хотирадаги] Бирор шахс ёки воқеа хотирасини нишонлаш ёки абадийлаштириш учун хизмат қилувчи. *Тошкент мемориал ёдгорликлари яна бир монументал санъат асарини билан бойиди.* Газетадан.

МЕМУАР [фр. memoires — эсдаликлар < лот. memoria — хотира, эслаш] Ўтмиш ҳақида, эсдаликлар шаклида ёзилган адабий асар. *Бобур мемуарлари.* ■ ...сўнги янгиликларни ўзимнинг кундалик дафтаримга ёзиб чиқдим... мемуар ёзиш вақти келганда яраб қолади. А. Ҳакимов, Илон изидан.

МЕН *кш. олм. I-ш. бирл. (қ. к. — менинг, т. к. — мени)* Сўзловчининг ўзини билдиради. *Мен ва сен. Мен билан ким боради? Менга сендан эсдалик. Мендан сенга насиҳат.*

Менга қара Менинг гапимга қулоқ сол. **Менга қолса** Менимча, менинг фикримча. *Менга қолса, ишлаб туриб ўқиганинг яхши.*

МЕНГ *эск. Хол.* Қаро менг ол янгоқингга ярошур. Хоразмий, Мухаббатнома.

МЕНГЗАМОҚ *шв.* Ўхшамоқ, ўхшатмоқ. *Ўзини ойнага солиб кулди: -Шу туришда кимга менгайман, топинг-чи? С. Сиёев, Ёруғлик. Жамолнинг менгадям осмонда ойга, Қошингни ўхшатдим эзилган ёйга. «Равшан».*

МЕНДЕЛИЗМ [*<* чех табиатшуноси Mendel (Г. Мендель) номидан] Ирсият қонуниятлари тўғрисидаги таълимот: генетиканинг фан сифатида вужудга келишига асос бўлган.

МЕНЕЖЕРЛАР [*ингл.* manager — бошқарувчи] Корхона ва компания эгалари бўлмаган, махсус тайёргарлик кўрган ма-лакали ёлланма бошқарувчилар.

МЕНЕЖМЕНТ [*ингл.* management — бошқариш, мудирлик; ташкил этиш] Замонавий ишлаб чиқаришни бошқариш (режалаш, тартибга солиш, назорат қилиш), шунингдек, ишлаб чиқаришга раҳбарлик қилиш, уни ташкил этиш; бошқариш тўғрисидаги фан.

МЕНЗУРКА [лот. mensura — ўлчаш; ўлчам] Суюқликларнинг ҳажмини аниқлаш учун ишлатиладиган, чизик билан бўлимларга бўлинган, дорихона ва кимё лабораторияларида ишлатиладиган шаффоф идиш. *Ветеринария пунктда ўқувчилар химиявий асбоблар ва идишлар (колба, мензурка, пипетка... ва бошқа материаллар) ишлатилишини ҳам кўрдилар. Ж. Фаёзов, Экскурсиянинг ўтказилиши.*

МЕНИМЧА *крш с.* Менинг фикримча, ўйлашимча. *Самандаров луқма ташлади: -Менимча, булардан ҳеч бири бундай фикрда эмас. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Менимча... бутун кулфатлар турмушининг ёмон қурилганидан келади. Ойбек, Танланган асарлар.*

МЕНИНГИТ [*юн.* meningh, meningos — мия қобиғи] *тиб.* Бош ва орқа мия қобиғининг инфекцион яллигланиши. *Тепки касаллигида айрим ҳолларда нерв системасида ҳам ҳар хил ўзгариш бўлиб, енгил ўтадиган менингит ҳам бўлиши мумкин. «Саодат». Менингит ҳақида сўз борганида, мия пардаларининг яллигланишини тушунамиз. А. Олимова, Менингит. Унинг қизи ўн беш ёшида менингит билан оғриб, вафот этган. А. Ёқубов, Бўсағада.*

МЕНМАН: менман деган айн. манман деган қ. манман.

МЕНСИМАСЛИК Эътиборсизлик ва паст назар билан қараш, назар-писанд қилмаслик. *У [Луқмонча] яқинлашишга юрак қилломай, узоқроқ ўтириб қолди... Садбар бунини менсимаслик деб билди, шекилли, бирдан туриб, эшикка отилди. А. Мухтор, Туғилиш.*

МЕНСИМОҚ (*фақат бўлишсиз шаклда*) Эътиборсизлик ва паст назар билан қарамоқ. *Нега ҳеч кимни менсимайсиз? ■ Ҳокимлар олдида тилининг узун бўлганига тўла ишонган элликбоши фуқарони сира менсимайди. Ойбек, Танланган асарлар.*

МЕНСТРУАЦИЯ [лот. menstruus — ойлик, ҳар ойда бўладиган] *тиб., физиол.* Жинсий етук хотин-қизлар бачадонидан ҳар ойда

бир марта келадиган қон аралаш ажралмалар: ҳайз кўриш.

МЕНТАЛИТЕТ [нем. Mentalität < лот. mens, mentis — ақл, идрок] Жамият, миллат, жамоа ёки алоҳида шахснинг тарихий таркиб топган тафаккур даражаси, маданий салоҳияти, уларнинг ҳаёт қонунларини таҳлил этиш кучи, муайян ижтимоий шароитлардаги ақлий қобилияти, руҳий қуввати (Жамият, миллат ёки шахснинг менталитети уларнинг ўзига хос анъаналари, расм-русмлари, урф-одатлари, диний эътиқод ва иримларини ҳам қамраб олади).

МЕНТОЛ [лот. mentha — ялпиз + ol(eum) — мой] Кучли ялпиз ҳидига эга бўлган шаффоф кристалл модда (тиббийет, атторлик ва қандолатчиликда ишлатилади).

МЕНЬШЕВИЗМ [р. меньший, меньше — кичик; оз] эск. тар. Меньшевиклар партияси амал қилиб келган назария ва сиёсий-партиявий оқим.

МЕНЬШЕВИК эск. тар. Меньшевизм тарафдори, меньшевиклар партияси аъзоси.

Меньшевиклар партияси эск. тар. Россия социал-демократик ишчилар партиясининг 1903 йилдаги II съездида овоз беришда озчиликни ташкил этган аъзолар томонидан тузилган ва 1924 йилгача фаолият кўрсатган партия.

МЕНЮ [фр. menu] Ресторан, ошхона ва кафеларда овқатлар рўйхати ёзилган, тегишли столларга қўйиладиган ёки кўринарли жойга осиб қўйиладиган қоғоз; таомнома. *Касса олдидаги менюда овқатларнинг икки хил нархи кўрсатилган.* Газетадан.

МЕРГАН [мўғ. мэргэн — ўқ отиш бўйича голиб, ўқни аниқ отувчи] 1 Ўқни бехато урадиган, пойлаб туриб отадиган. *Кўп отган билан мерган бўлмас, кўп айтган билан чечан бўлмас.* Мақол. ■ *Дивизионда Шариповни «Устаси фаранг мўлжалчи, мерган тўпчи», дейишарди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 Ўқчи аскар, жангчи. *Мерганлар ўн беш даққча, орқасини узмай милтиққа ўт бериб турдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МЕРГАНЛИК 1 Нишонга бехато уриш маҳоратига эгалик, бехато отиш маҳорати. *Мерганликда Қурбон устаси фаранг.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 Мерган касби (қ. мерган 2).

МЕРИДИАН [лот. meridianus — тушки, туш пайтидаги; жанубий] геогр. Ер шари

юзасини ҳар иккала қутб орқали ўтказилган текислик кесиб ўтган ярим айлана фаразий чизик.

Осмон меридиани астр. Осмон гумбазида коинот қутблари ва зенит орқали ўтган улан фаразий чизик.

МЕРИНОС [исп. merinos] Қўйнинг нолик ва оқ юнгли зоти. *Гапнинг хулласи — Ўрта Осиё шароитида меринослар учун ҳалокатли бўлган заифликлар бартараф этилар эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

МЕРКАНТИЛИЗМ [фр. mercantilisme < итал. mercante — савдогар] 15–18-асрларда иқтисодий тафаккур тарихида, ижтимоий бойлик асоси, даромад ишлаб чиқаришни ривожлантиришда эмас, балки пулда, пул жамғариш ва четга кўпроқ мол чиқариб сотишда, пул жамғармаларига давлат ҳокимияти ёрдамида эришилади, деган иқтисодий таълимот ва сиёсат. *Бухоронинг миллий буржуазияси майда реформачилик даражасидан юқори кўтарилма олмади, ҳатто меркантилизм сиёсати масаласини ҳам ўртага қўймади.* Газетадан.

МЕРКАНТИЛИСТ Меркантилизмга эргашувчи.

МЕРКУРИЙ [лот. Mercurius — рим мифологиясида чорвачилик ва савдо маъбуд; сайёҳлар, йўловчилар ҳомийси] (М — катта) Куёш системасидаги тўққизта катта сайёрадан бири, Куёшга энг яқини.

МЕРОВ Хушёр, зийрак бўлмаган; анграйган, анқов. *Меров одам.* ■ *Унинг [Фёдорнинг] ҳаёлпараст, меров, девонасифат одам эканлиги афтидан ва қилиғидан билиниб турар эди.* М. Осим, Элчилар.

МЕРОВЛАНМОҚ айн. меровсирамоқ. *Исфандиёр, қулоқларига ишонмагандек, вазири акбарнинг чимирилган қошларига меровланиб тикилди.* С. Сиёев, Аваз.

МЕРОВСИРАМОҚ Меров ҳолатга тушмоқ; анқовсирамоқ. *Назар, райком секретарига меровсираб боқди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

МЕРОС [а. ميراث — ворис(лар)га қоладиган ёки қолган мулк] 1 Марҳумдан ворисларга қолган мулк. *Отадан қолган мерос.* ■ *Хотинимга тегадиган меросдан мани қуруқ қилишга уринишади улар. Лекин бўш келмайман.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 ҳуқ. Мол-мулк, ҳуқуқ ва мажбуриятлар эгаси вафот этиши билан уларнинг бошқа шахс ихтиёрига ўтиши.

3 Ўтганлардан қолган, ўтган нарса, одат ва ш.к. *Хужайрамнинг ҳар бўлагиди Аждодлардан мерос қоним бор.* А. Мухтор. *Ҳамма қизлар эрга тегиш олдиди бир-бир йиғлаб олади-ку, Биби Фотимадан қолган мерос-ку.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Аждодлардан авлодларга қолган илмий, адабий, маданий бойлик. *..боболаримиз қолдириб кетган мерос ва ёдгорликлар билан яқиндан таниш бўлмай туриб, келажғимизни била олмаймиз.* Н. Сафаров, Оловли излар.

МЕРОСХҲҮР [а. + ф. ميراث خور — мерос еювчи; ворис; мерос эгаси] 1 Мерос олишга ҳақи бўлган киши; ворис. *Чол-кампирнинг шу боладан бошқа меросхўри йўқ.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Оқ тунука томли, ичкари-ташқарили ҳовлига Дилбардан бошқа меросхўр йўқ.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 кўчма с. т.. Давом эттирувчи, ворис. *Ўзбек адабий халқ оғзаки ижодининг.. анъаналарини ижобий ўзлаштириб, давом эттирувчи ҳақиқий меросхўри ва давомчиси ҳамдир.* Газетадан. *Акромоҳон ўз отасининг бирдан-бир маънавий меросхўри эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

МЕРТИК Чети синиб тушган, учган. *Нусратилла болишни отиб ташлаб, кўрпадан четроққа, мертик коса турган бурчакка эмаллади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

МЕТАЛЛ [лот. metallum < юн. metallon — кон, шахта] Ўзига хос жилога эга бўлган, иссиқлик ва электрни яхши ўтказадиган, болгаланувчан, содда кимёвий элемент ёки қотишма. *Рангли металллар. Қора металл.* ■ *Кумуш иссиқлик ва электрни бошқа металлларга қараганда яхши ўтказади, ёруғликни яхши қайтаради.* Газетадан.

МЕТАЛЛИЗАЦИЯ *тех.* Бирор буюмнинг юзини кукунлатиб сочилган металл билан қоплаш; металлаш.

МЕТАЛЛИСТ Металл саноати ходими, ишчиси.

МЕТАЛЛМАСЛАР Металл бўлмаган кимёвий элементлар, (мас., азот, фосфор, йод).

МЕТАЛЛОГРАФИЯ [металл + юн. grapho — ёзаман] Металл ва қотишмаларнинг ички тузилиши ва физик хусусиятларини ўрганувчи фан.

МЕТАЛЛОИДЛАР [металл + юн. eidos — кўриниш] *айн.* металлмаслар.

МЕТАЛЛУРГ *Металлургия мутахассиси. Бу йил бекободлик металлурглр олдиди катта вазифалар турибди.* Газетадан.

МЕТАЛЛУРГИЯ [металл + юн. ergon — иш, фаолият] 1 Огир саноатнинг рудадан металл олиб, унга дастлабки ишлов бериш билан шуғулланадиган тармоғи. *Қора металлургия. Рангли металлургия саноати.*

2 Саноат йўли билан металл ишлаб чиқариш ва унга дастлабки ишлов бериш усуллари ҳақидаги фан. *Металлургия курси. Металлургиядан имтиҳон бермоқ.*

МЕТАЛЛЧИ *айн.* металлст.

МЕТАЛЛШУНОС Металлшунослик мутахассиси.

МЕТАЛЛШУНОСЛИК Металларнинг тузилиши, хоссалари ва уларнинг ўзгариш қонунларини ўрганувчи фан.

МЕТАМОРФИЗМ [юн. metamorphoōmai — ўзгараман, бошқа нарсага айланаман] *геол.* Кимёвий ва физик сабаблар таъсирида тоғ жинслари тузилиши ва таркибида юз берадиган ўзгаришлар. *Минераллар метаморфизми.*

МЕТАМОРФИК *геол.* Метаморфизм натижасида вужудга келган. *Метаморфик тоғ жинслари.*

МЕТАН [фр. methane < юн.] Углерод билан водород бирикмасидан иборат рангсиз ёнувчи газ. *Бухоро газимиз қарийб метаннинг ўзгинасидан иборат.* «Фан ва турмуш».

МЕТАРА *айн.* меҳтара.

МЕТАСТАЗ [юн. metastatikos — ораликда жойлашувчи] *тиб.* Касал кўзғовчи омилнинг қон ёки лимфа безлари орқали дастлабки жойидан бошқа жойларга кўчиб жойлашиши, шу йўсинда пайдо бўлган янги касаллик ўрни. *Рак метастаз бера бошлади.*

МЕТАТЕЗА [юн. metathesis — ўрин алмаштириш] *тлш.* Сўздаги товушларнинг ўрин алмашинуви (мас., *кирпик-киприк, тупроқ-турпоқ* каби).

МЕТАФИЗИК Метафизика тарафдори, метафизика принципларига амал қилувчи, метафизика методларини қўлловчи шахс.

МЕТАФИЗИК Метафизикага, метафизика принципларига асосланган. *Метафизик материализм.*

МЕТАФИЗИКА [юн. «Meta ta physika» — «Физикадан кейин» (Аристотелнинг фалсафий асарлари номидан)] Диалектикага қарама-қарши ўлароқ, табиат ва жамият ҳодисаларини ривожланишда ва бир-бирига боғ-

лиқ ҳолда олиб қарамасдан, бир-бирдан узилган ҳолда, турғун ва ўзгармас ҳолда олиб текширадиган, ҳодисаларнинг ички қарама-қаршиликларини инкор этувчи билим методи.

МЕТАФОРА [юн. *metaphora* – кўчириш, кўчим] *ад.* Сўз ёки иборани ўхшашлик ёки ўхшатишга асосланган кўчма маънода ишлатиш ва шундай маънода ишлатилган сўз ёки ибора; истиора, мажоз (мас., *қулоқ сўзининг дуторнинг қулоғи* бирикмасидаги маъноси метафора асосида юзага келган).

МЕТАФОРИК Метафора асосида ишлатилган, метафорага асосланган; мажозий. *Метафорик ибора. Метафорик маъно.*

МЕТЕОР [юн. *meteoros* – ҳавода учувчи, сузиб юрувчи] Космик фазодан ер атмосферасига чўғ бўлиб, тез учиб келадиган жисм; учар юлдуз. *Метеор жисмнинг устки қатлами ҳам жуда қизийди ҳамда бир оздан сўнг кўздан ғойиб бўлади, бу метеор ҳодисаси дейилади.* «Фан ва турмуш».

МЕТЕОРИЗМ [юн. *meteorismos* – шишиш, қаппайиш] *тиб.* Ич дам бўлиши – ичақда кўп ел тўпланиши натижасида қориннинг таранглиниши.

МЕТЕОРИТ [фр. *meteorite* – < юн. *meteoros*] Космик фазодан ерга тушган жисм, космик жисм. *Америкалик олимлар ўтган йили Антарктидадан метеорит топиб олишди.* «Фан ва турмуш».

МЕТЕОРОЛОГ Метеорология олими, мутахассиси. *Мен метеоролог эмасман, дўстлар, Менга аён эмас ҳавонинг сирини.* Уйғун.

МЕТЕОРОЛОГИК Метеорологияга оид. *Метеорологик кузатишлар.* ■ *Метеорологик сабабларга кўра бугун самолёт [Наманганга] учмайди.* С. Нуров, Нарвон.

МЕТЕОРОЛОГИЯ [юн. *meteora* – самовий ва атмосферавий ҳодисалар + *logos* – фан, таълимот] I Ер атмосфераси, унинг тузилиши, хусусиятлари ва унда бўладиган физик жараёнлар ҳақидаги фан.

2 Об-ҳаво ва уни олдиндан билиш методлари ҳақидаги фан.

МЕТИЗАЦИЯ [фр. *metisatation* < *metis* – икки тур (насл)ни чатишишидан пайдо бўлган] *биол.* Зотини ва навини яхшилаш мақсадида турли зотдаги ҳайвонларни ва турли навдаги ўсимликларни чатиштириш; дурагайлаш.

МЕТИЛ [фр. *methyle* < юн.] *ким.* Кўпгина органик бирикмалар таркибида бўладиган, бир атом углерод ва уч атом водороддан иборат гуруҳ.

МЕТИЛЕН [фр. *methylene* < юн.] *ким.* Кўпгина органик бирикмалар таркибида бўладиган, бир атом углерод ва икки атом водороддан иборат гуруҳ.

МЕТИН [а. *متين* – маҳкам, мустаҳкам] I *от* Тошлоқ ва қаттиқ ерларни қазиш, тош кесиш учун ишлатиладиган учли чўкич ёки теша. *Фарҳодлар тер тўқар туну кун бунда, Метинлар зарбига чидай олмас тош.* Уйғун.

2 *сфт.* Қаттиқ, заранг. У [Йўлчи] бу ерга олдин сув қўйиб, ер юмшагандан сўнг ковлаш кераклигини англаса ҳам.. тоғанинг амридан чиқмаслик учун метин жойини кавлайверди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 *кўчма* Мустаҳкам, бузилмас. *Метин сафлар.* ■ *Душманинг қўрғони жуда метин экан.* Ойбек, Навоий. *Аҳмад Дадамат акани.. метин иродали одам деб ўйлаган эди.* Ф. Мусаёнов, Ҳиммат.

МЕТИС [фр. *metis* – икки тур (насл)нинг чатишуvidан пайдо бўлган] I Метизация йўли билан вужудга келтирилган ҳайвон ёки ўсимлик.

2 Турли ирққа, мас., европаликлар билан индейсларга мансуб эр-хотиндан бунёдга келган авлод; дурагай.

МЕТОД [юн. *methodos* – тадқиқот усули, йўли] I Табиат ва жамият ҳодисаларини билиш, тадқиқ қилиш усули. *Диалектик метод. Қиёсий метод.*

2 *қ. усул, услуб.* *Меҳнатни илмий ташкил этишининг янги элементлари, даволашнинг янги методлари жорий қилинмоқда.* Газетадан.

МЕТОДИК Метод ва методикага оид; усулӣ. *Методик маслаҳатлар. Методик қўлланма.* ■ *Бу йил.. 12 кишидан иборат методик кенгаш тузишга қарор қилдик.* Газетадан.

МЕТОДИКА [юн. *methodike*] I Бирор ишни бажариш, амалга ошириш, адо этиш методларининг, усулларининг йиғиндиси. *Илмий-тадқиқот методикаси.*

2 Ўқитиш усуллари ҳақидаги таълимот. *Ўзбек тили методикаси. Рус адабиёти методикаси.*

МЕТОДИСТ [ингл. *methodists* < юн. *methodos*] Методика мутахассиси. ..кен-

гашларга энг тажрибали методист олимларни, ўқитувчиларни жалб этиш керак. Газетадан.

МЕТОДОЛОГ Методология мутахассиси.

МЕТОДОЛОГИК Методологияга оид. *Методологик тадқиқотлар. Методологик масала. Илмий текширишнинг методологик асослари.* ■ *Маънавият ва маърифат курсларида назарий ва методологик семинарлар, конференциялар, якуловчи суҳбатлар ўтказилмоқда.* Газетадан.

МЕТОДОЛОГИЯ [метод + юн. logos — таълимот] Умуман, илмий метод ҳақидаги, хусусан, айрим фанларнинг методлари ҳақидаги таълимот. *Тарих методологияси.*

МЕТОНИМИК Метонимиядан иборат бўлган. *Метонимик ибора.*

МЕТОНИМИЯ [юн. metonymia — қайта номлаш] *ад.* Бирор предмет ёки ҳодиса номи шу предмет билан бир ўрин олган бошқа предмет номи билан алмаштириш; шу ҳилда ишлатилган сўз ёки ибора. (мас., *самовар* сўзининг «чайхона» маъноси метонимия асосида ҳосил бўлган.

МЕТР [фр. metre < юн. metron — ўлчов] **I** Метрик ўлчовлар системасида: 100 сантиметрга тенг узунлик ўлчов бирлиги.

2 Сантиметрларга бўлинган шу узунликдаги ўлчов асбоби; газчўп. *Тасма метрни олиб, ўлчаб бошладилар.* «Гулдаста».

МЕТРАЖ [фр. metrege] **I** Бирор нарсанинг метрлар билан ифодаланган узунлиги. *Кинолента метражи.*

2 Бинонинг, уйнинг квадрат метрлар билан ифодаланган саҳни. *Хонанинг метражи.*

МЕТРИК **I** Метрга оид, асосини метр ташкил қилган. *Метрик ўлчов системаси.*

МЕТРИК **II** Метрикага, вазнга оид.

Метрик вазн *ад.* Қисқа ва чўзиқ бўғинларнинг бир тартибда такрорланишига асосланган шеъринг вазни; аруз вазни.

МЕТРИКА **I** [пол. metryka < лот. matricula — рўйхат] Туғилганлик ҳақидаги гувоҳнома. *Кичик гражданга метрика керак, Қайд қилишар расмий ҳужжатда отин. С. Акбарий.*

МЕТРИКА **II** [юн. metrike < metron — ўлчов, миқдор, ҳатта-кичиклик] *ад.* Шеър вазни, ўлчови ҳақидаги таълимот ва шеъринг вазнининг ўзи.

МЕТРЛАМОҚ Метр билан ўлчамоқ.

МЕТРЛИ Метр узунлигидаги. *Уч метрли тахта.*

МЕТРО [фр. metro] Ер остига қурилган шаҳар электр темир йўли. *Бугунги куннинг йирик қурилишларидан бўлган метро тобора кенгайиб бормоқда.* Газетадан.

МЕТРОЛОГ Метрология олими, мутахассиси.

МЕТРОЛОГИК Метрологияга оид. *Метрологик текширишлар.*

МЕТРОЛОГИЯ [юн. metron — ўлчов + logos — таълимот] Ўлчов ва тарозилар ҳақидаги фан.

МЕТРОПОЛИТЕН [фр. metropolitain < юн. metropolis — асосий, бош шаҳар, пойтахт] *айн. метро.* Бу плиталар метрополитен қурилишларида ишлатилади. Газетадан.

МЕТРОПОЛИЯ [юн. metropolis < meter — она + polis — шаҳар] Ўзга мамлакатларни босиб олиб, ўз мустамлакасига айлантирган империалистик давлат. *Кўнинча собиқ метрополиядарнинг.. элчихоналари шу мамлакатларнинг ўз министрликларига қараганда кўпроқ нуфузга эга.* Газетадан.

МЕТРОСОЗ (асосан кўпл. шаклида) Метро қурувчи шахс, мутахассис. *Метросозлар метронинг иккинчи навбати биринчи линияси қурилишини ҳам.. олиб бормоқдалар.* Газетадан.

МЕХАНИЗАТОР [юн. mechane — қурол, машина] **I** Механизация мутахассиси. *Ўттиз бир йигит-қиз Олмазордаги механизаторлар тайёрлайдиган билим юртига бориб ўқиймиз.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 Машина ва механизмларни бирор соҳага жорий этувчи мутахассис. *Қишлоқ хўжалик механизаторлари.* ■ *..механизаторлар ҳосил йиғим-теримида ҳал қилувчи роль ўйнадилар.* Газетадан.

МЕХАНИЗАЦИЯ [юн. mechane — қурол, машина] Ишлаб чиқаришда фойдаланиладиган (қўлланадиган) машина ва механизмлар мажмуи. *Чўл шароитида қўлда бажарилиши керак бўлган айрим ишларни механизация зиммасига юклаш юзасидан изланишлар олиб борди.* Газетадан. *Кўчиев оғир ишларни механизация гарданига юклаб, анча осонлаштирди.* «Ўзбекистон қўриқлари».

МЕХАНИЗАЦИЯЛАШ *с. т.* Ишлаб чиқаришда механизацияни жорий қилиш, қўл меҳнатини тўла ёки қисман машина, механизмларга ўтказиш. *Халқ хўжалиги кенгашининг ходимлари корхоналарга тез-тез бориб, ишлаб чиқариш жараёнини автомат-*

лаштириш ва механизациялашда бевосита қатнашадиган бўлдилар. Газетадан. 1964 йил хўжаликларда пахтачиликни комплекс механизациялаш йили бўлди. Н. Сафаров, Оловли излар.

МЕХАНИЗАЦИЯЛАШМОҚ Машина, механизмлар билан қуролланмоқ. *Механизациялашган хўжалик тармоғи.*

МЕХАНИЗМ [юн. mechane — қурол, машина] 1 Машина, асбоб, аппарат ва ш. к. нинг ички, ишга солувчи қисмлари, ички тузилиши. *Соат механизми. Станок механизми.* ■ *..қани, пулемётчи бўлсанг, механизмларини гапириб бер-чи!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Бирор ишни бажарувчи мураккаб машина. *Ҳозирги замон қурилишини мана шу механизмларсиз тасаввур қилиш қийин.* Газетадан.

3 Ички тузилиш, система. *Давлат механизми.*

4 Бирор нарсанинг ўзаро боғлиқ бўлган ва яхлитликни ташкил этувчи қисмлари. *..сюжетлар кетидан сюжетлар, характерлар кетидан характерлар келиб, ёзувчи ижодий лабораториясининг ҳамма механизмларини ишга солиб юборганди.* М. Қўшжонов, Позмадан романга.

МЕХАНИК 1 Механика мутахассиси. *Механикларнинг назарий тадқиқотлари.*

2 Машиналарни назорат қилувчи ва ишга солувчи лавозимли киши, мутахассис. *Трактор бригадаси механиги.* ■ *Механик йигит ер остидан унга кўз ташлаб турганини ҳам пайқаган эди.* Мирмуҳсин, Топпилган ҳусн.

МЕХАНИК 1 Механикага оид, механика фанини ўрганадиган. *Механик ҳаракат.*

2 Механизм ёрдами билан ишлайдиган. *Механик асбоб.*

3 кўчма Ғайриихтиёрий равишда содир бўлган, йўл қўйилган. *Механик хато.* ■ *Бунга механик муносабатда бўлиш муаммони ёритишга эмас, балки чалкаштиришга сабаб бўлади.* Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш.

МЕХАНИКА [юн. mechanike (techne) — машиналар яратиш (санъати)] 1 Жисмларнинг макондаги ҳаракати ва уларнинг ўзаро таъсирини ўрганувчи фан. *Назарий механика.* ■ *Космик миқёсда содир бўлаётган турли жараёнларни ўрганиш туфайли физи-*

ка, механика ва бошқа қатор фанлар беқиёс бойиб бормоқда. Газетадан.

2 Техниканинг ҳаракат ва кучлар ҳақидаги билимларни амалий вазифаларга татиб этиш билан шугулланувчи тармоғи. *Бинокорлик механикаси.*

3 Машина ва механизмлар тайёрлаш ва уларни тузатишга оид. *Механика цехи. Механика заводи.* ■ *Умарали механика устaxonаси олдида қаторлашиб турган машиналар ичида.* «Победа»га ҳавас билан қаради. И. Раҳим, Ихлос.

МЕХАНИК-ҲАЙДОВЧИ Пахта териш машинасини ҳайдовчи ва уни тузата билувчи тракторчи. *Жиянқулнинг укаси воҳамизнинг энг доврўқли механик-ҳайдовчиси.* «Ўзбекистон кўриқлари».

МЕХАНИСТ Механицизм йўлидан борувчи.

МЕХАНИСТИК Механицизм принципларига асосланган. *Механистик материализм. Механистик назария.*

МЕХАНИЦИЗМ [юн. mechane — қурол, машина ёки mechanike — машина яратиш] Оламдаги турли-туман ҳодисаларни материянинг, бир турдаги оддий заррачаларнинг механик ҳаракатидангина иборат деб билувчи, тараққиётнинг мураккаб қонуниятларини эса механиканинг оддий қонунлари билан тенглаштирувчи ғайридиалектик фалсафий оқим.

МЕЧАЛ с. т. Раҳит касали, шу касалга йўлиққан шахс. *-Нега ярим челақ олиб келдинг, мечал!? — деб ушқирди.* И. Раҳим, Оловкор.

МЕЧКАЙ 1 Ебтўймас, юҳо. *Таяба, шунча одамнинг ҳақини еяётганига ҳайронмиз. Ёки мечкай бўлиб қолганмикин?* «Муштум». *Таом ейиш билан умр узаядиган бўлса, мечкайлар энг узоқ умр кўрган бўларди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

2 с. т. Раҳит. *У мечкай касалига учраган болалардай инжиқ эди.* Ф. Фулом, Шум бола.

МЕШ [ф. меш — тери, саноч; тери халта] 1 Сув, қимиз ва ш. к. суюқ нарсалар солиб қўйиладиган, ташиладиган тери; саноч. *Мангқишлоққа тушиб, қозоқлар овулидан бир меш қимиз олиб чиқишди.* М. Мансуров, Ёмби. *Битта жангчи челақдаги суви мешга авайлаб қўйди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Оёқ кийими астари, супра ва ш. к. нарсалар учун ишлатиладиган жўн қўй тери. *Хотин, қорилган хамирни меш супрага ўраб,*

устига серпахта кўрпани ёпгандан кейин, ерда турган чўян обдастандан кўлини юймоқчи бўлди. С. Айний, Дохунда.

3 кўчма с.т. Мешга ўхшаш; дўмбоқ, думалоқ (қоринга нисбатан). Хўрандалар ҳақин уриб, қорни кўпчиб меш бўлди. «Муштум».

МЕШКОБ [ф. *مشکاب* — мешда сув ташувчи] 1 тар. Мешда сув ташувчи, кўча ва бозорларда меш кўтариб юриб сув сотувчи киши. Елкасида сув тўла меш, кўлида сопол коса билан қичқираётган мешкобни кўрган Майна чанқаб, сув ичкиси келди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 айн. меш 1,3.

МЕШКОБЧИ с. т. Мешкоб. Тор кўчаларда юрган отлик, пийёда кишилар, нонвойлар, мешкобчилар унинг диққатини ўзига тортади. Мирмуҳсин, Чўри.

МЕШКОБЧИЛИК Мешкоб(чи) иши, касби. Полвоннинг хаёли бўлиниб. Бухоро кўчаларида мешкобчилик қилиб юргани бирма-бир кўз олдидан ўтди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

МЕШКОБҚУШ Куракоёқлилар туркумига мансуб, тумшуғи остида мешкоби бўлган катта сув қуши; бирқозон, сақоқуш. Дарё дельталарида мешкобқуш, ғоз, ўрдак учрайди. «Ўзбекистон қўриқлари».

МЕШЧАН [р. мешанин < пол. *mieszczanin* — шаҳарлик] 1 Чор Россиясида шаҳар буржуазиясига мансуб майда савдогар, хунарманд ва кўйи хизматчилар табақасига мансуб шахс.

2 кўчма Тушунчаси тор, ўз шахсий манфаатлари, хусусий мулкчилик дарди билан яшовчи шахс; манфаатпараст.

МЕШЧАНЛИК 1 Мешчанга хос хислат, хатти-ҳаракат. Мешчанлик, шахсиятпарастлик қобиғига ўралиб олган шахслар.. ота-оналарга ғамхўрлик қилиш ўрнига мушт кўтариб азобламоқда. «Муштум».

2 Мешчанга хос ҳаёт тарзи, мешчанча яшаш. У [Фафур Фулом] ўзининг кўпгина сатирик асарларида феодализм сарқитларини, мешчанликни танқид қилди. Газетадан.

МЕЪДА 1 [а. *معده* — ошқозон] Кишининг овқат ҳазм қилиш аъзоларидан бири; ошқозон-ҳазм йўлининг қизилўнғачнинг пастки учи билан ўн икки бармоқли ичакнинг бошланиш қисми оралиғида жойлашган кенгайган қисми. Саккиз-тўққиз ойлаб қовун кўрмаган меъдага одатдан ташқари кўп тиқилган

янгилик ўз ишини қилади. А. Қодирий, Обид кетмон. Лола сайли киши дилидаги губорни йўқотур, равоч меъдани тозалайди. Мирмуҳсин, Меъмор.

Меъдага (зигир ёғдек) тегмоқ (ёки урмоқ) Обдан ёқмай қолмоқ, жонга тегмоқ. [Муларўзи:] Ҳозир бу бойваччангиз ҳам меъдага зигир ёғдек тегиб турибди. Ҳамза, Майсаранинг иши. Энг яхши китобни ҳам.. қайта-қайта ўқиш кишининг меъдасига тегди. Б. Раҳмонов, Олтин одамлар. **Меъдага ўтирмаслик** Дидига ёқмаслик, маъқул бўлмаслик. Мени пахта тортадиган катта тарозига қўйдилар. Бу иш менинг меъдага ўтирмади. М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари. **Сассиқ меъда айн. сассиқ кекирдак қ. сассиқ.** -Эй тақсирим, сассиқ меъда бўлиб қолдим-ку, — дебди. «Олтин бешик».

МЕЪДА II Териди оқ ёки рангли доғлар ҳосил қиладиган касаллик.

МЕЪЁР [а. *معیار* — ўлчак, асосий ўлчов; андоза] 1 Расмийлаштирилган, умум томонидан қабул қилинган, ҳамма томонидан мажбурий деб ҳисобланган, қонун ҳукмига кирган тартиб-қоида. Ҳуқуқ меъёрлари. Ахлоқ меъёрлари.

2 Бирор нарса, иш ва ш. к. нинг миқдор, даража жиҳатдан талабдаги, белгили ўлчам. Ҳар нарса ҳам ўз меъёрида яхши. Меъёрини билмоқ. Бир меъёрда ишламоқ. ■ Бизда деҳқончиликнинг.. бир кунга кесилган иш меъёри бор. А. Қодирий, Обид кетмон. Табиат ўзи уста деҳқон. Меъёри билан данак ташлаган, меъёри билан уруғ сочган. С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар. Лекин ана шу меҳроқибат меъёрида бўлмоғи керак. Бу ишда меъёри унутиш ёмон оқибатларга олиб келиши муқаррар. Газетадан.

3 Ана шу меъёри белгиловчи асос-кўрсаткичлар. Баҳо қўйиш меъёрлари.

4 с.т. кам қўлл. Чек-чегара. Бу ададсиз чўл эди, Сира меъёри йўқ эди. «Баҳром ва Гуландом».

Бир меъёрда Бир хилда, бир тарзда. Қуёш кундан-кун бир меъёрда исиб борарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Бундан ташқари, думба қўй танасидаги ҳароратни бир меъёрда сақлашга ёрдам беради. С. Анорбоев, Оқсой.

МЕЪЁРИЙ Меъёрга оид, меъёр жиҳатдан. Буларнинг меъёрий ҳолатини сақлашда.. шиғобахш гиёҳлар фойдалидир. Газетадан.

Меъёрий ҳужжат Меъёрлар билан белгиланадиган ҳужжат. *Муҳими.. меъёрий ҳужжатларга қандай ўзгартиришлар киритишни аниқлаб олишдир.* Газетадан.

МЕЪМОР [а. معمار — бинокор, иморат-соз; архитектор] Меъморчилик мутахассиси. *..бу бинонинг ҳақиқий санъат даражасига кўтарилиши Хуросон меъморлари — устоз Қавом, устоз Нажмиддин Бухорий.. номи билан боғлиқдир.* Мирмуҳсин, Меъмор.

МЕЪМОРЛИК 1 Меъмор иши, касби. *Меъморликни муқаддас бир санъат деб билган Мулла Фазлиддин Ёқуббекнинг шахвоний ниятларидан нафрати келди.* П. Қодиров, Бобур.

2 айн. меъморчилик. *Хоразмлик вакиллар Хивага ўхшаб кетадиган қадим тарихга бой Бухоронинг меъморлик санъати нодир ёдгорликларини кўриб, ниҳоятда қойил қолишди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

МЕЪМОРЧИЛИК 1 айн. меъморлик 1. *Меъморчиликни ўрганмоқ.*

2 Бино ва иншоотларни лойиҳалаш, қуриш ва безатиш санъати. *Меъморчилик асари сифатида музей биноси жуда оригинал ва ўзига хос.* Ф. Мусажаонов, Ҳиммат.

МЕЪРОЖ [а. معراج — парвоз, юқорига кутарилиш] дин. Осмонга, арш-аълога, ҳулониинг олдига чиқиш (Муҳаммад пайғамбарнинг Қуддуслаги Ақсо масжидидан осмонга кутарилиши).

МЕЪВАР [а. محور — ўқ (чарх ўқи), вал; ўқлоғи] эск. кт. Ўқ, айланиш маркази. *Ер меъвари.* ■ *Сен-чи, меъварингда айланасан тек, яхшию ёмонни елканга ортиб.* А. Орипов.

МЕЪМОН [ф. مهمان — меҳмон, ташриф буюрувчи] 1 Тўй, зиёфат ва ш. к. муносабати билан йўқлаб келган (борган) шахс. *Меҳмон бўлмоқ. Меҳмон қилмоқ. Меҳмон(га) айтмоқ.* ■ *Қутидор меҳмонларни иҳлос ва самимият билан кутар, зиёфат қуюқ-суюқлари билан тўла-тўқис давом этар эди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

2 Мажлис, йиғилиш, кенгаш ва ш. к. га четдан чақирилган шахс. *Сессияга чақирилган депутат ва меҳмонлар. Қурултойда меҳмон сифатида қатнашмоқ.* ■ *Фестивалнинг қатнашчилари ва меҳмонлари орасида таниқли давлат арбоблари.. истеъдодли ижодкор ёшлар бор.* Газетадан.

3 Четдан ташриф буюрган, вақтинчалик қўнган шахс. *Эшикни очиши билан: -Отдан*

қўнингиз, меҳмон, — деди [уста Алим] отни Отабек қўлидан олгач. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

Янги меҳмон Янги туғилган ёки туғиладиган чақалоқ. *Мумтоз «янги меҳмон» кутаётган севимли рафиқаси Амални ҳам унутиб қўярди.* С. Азимова, О. Лайло.

МЕЪМОНДОР [ф. مهماندار — меҳмонни қабул қилувчи] Меҳмони бўлган, меҳмон кутаётган киши; меъзон.

МЕЪМОНДОРЛИК кам қўл. айн. меҳмондорчилик.

МЕЪМОНДОРЧИЛИК Меҳмон кутиш, зиёфат. *Меҳмондорчиликка бормоқ.* ■ *Мажлис Зиё шоҳичининг уйида Отабекнинг меҳмондорчилиги учун йиғилган.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Энди Гулноз эри билан баҳслашиб, меҳмондорчиликдаги нуқсонларни гапиришига тушиб кетишди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

МЕЪМОНДЎСТ [ф. مهمان دوست — меҳмонни дўст кўрувчи] Меҳмонни, меҳмон кутишни, меҳмон чақиритишни яхши кўрадиган; меҳмонсевар. *Меҳмондўст ўзбек халқи.* ■ *Кенг феъл, одамшаванда, меҳмондўст, танти фарғоналиклар Аҳмадни мафтун этди.* Ф. Мусажаонов, Ҳиммат. *Тошкент ўзининг меҳмондўстлиги, халқаро анжуманлар шахрига айланиб қолганлиги билан жаҳон халқлари ўртасида дўстликни мустаҳкамлаш ишига катта ҳисса қўшмоқда.* Газетадан.

МЕЪМОНДЎСТЛИК 1 Меҳмондўст эканлик. *Азалдан ўзбек халқи ўзининг меҳмондўстлиги билан машҳур.* Газетадан.

2 Меҳмондўстга хос хислат, хатти-ҳаракат, меҳмон кутишни ўрнига қўйиш. *Халқимиздаги меҳр-оқибатлилик, болажонлик, меҳмондўстлик каби миллий одатлар умуминсоний мазмун касб этган.* «ЎТА». -Эна, меҳмондўстликни бугун дундирасиз, — кейин Гуландомга кўз уйнатди бойвачча, — нималарни кўнглингиз истайди? Ойбек, Танланган асарлар.

МЕЪМОН-ИЗЛОМ қ. меҳмон-измон. *Холангизни биласиз, тўй-ҳашам, меҳмон-излом деса, икки маҳалла нарида бўлса ҳам кетаверади.* «Муштум».

МЕЪМОН-ИЗМОН Меҳмондорчилик; меҳмон ва шунга ўхшаш киши. *Пол ҳар доим ёғ тушса, меҳмон-измон, ошна-огайнидан номус қилармишлар.* Ҳ. Назир, Бир тўп ғўза.

Обида меҳмон-измонга ҳам ёлғиз ўзи борарди. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

МЕҲМОННАВОЗ |ф. *مهمان نواز* — меҳмонни ардоқловчи| айн. **меҳмондўст**. Феъли кенг, сўзи бир бизнинг тоғликлар. Кўп меҳмоннавоздир бизнинг тоғликлар. Х. Салоҳ, Тоғ — менинг ватаним. Ўзи ҳам, хотини ҳам ғоят меҳмоннавоз. «Шарқ юлдузи».

МЕҲМОНХОНА [меҳмон + хона] **1** Меҳмон кутиладиган уй. |Сафар бўзчи| Бир неча марта келиб. Анварнинг меҳмонхонасига ўрганиб қолган. эди. А. Қолирий, Меҳробдан чаён. Табиб, Меъмор. меҳмонхонага тай-ёрланган дастурхон атрофида ўтиришди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Мусофирларнинг вақтинча туриши учун жиҳозланган хоналардан иборат бино; мусофирхона. Шаҳар меҳмонхонаси. Меҳмонхонада турмоқ. ■ Меҳмонхонанинг еттинчи қаватидаги ресторандан оркестр садоси, мастона қийқириқлар эшитилади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

МЕҲНАТ |а. *مِهْنَت* — синов; машаққат, оғирчилик| **1** Бирор мақсад учун қаратилган ақлий ёки жисмоний фаолият; иш. Ақлий меҳнат. Жисмоний меҳнат. Меҳнат интизоми. Меҳнатда чиниқмоқ. Меҳнат — меҳнатнинг таги роҳат. Мақол. ■ Меҳнатга ўрганган киши меҳнатсиз қолса, меҳнат хумор қилади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бирор мақсад учун сарфланадиган куч, ғайрат, ҳаракат. Бир томондан, раиснинг обрўсини сақлаш, иккинчи томондан, бу тadbирдан қаттиқ норози бўлган одамларга бунинг моҳиятини тушунтириш керак бўлиб қолди. Урмонжон бунга хийлагина вақт ва меҳнат сарф қилди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироклари.

Меҳнат қилмоқ Иш-ҳаракат билан машғул бўлмоқ; ишламоқ. Меҳнат қилган одам доим бошқаларнинг юзига дадил қарайди. Т. Ашуrow, Оқ от.

Меҳнат куни (ёки меҳнат) тар. Колхозчининг колхоз даромадидаги ҳиссасини белгиловчи, меҳнатини ҳисобга олиш бирлиги. Энди меҳнат кунига ҳам оз-моз дон тегса керак. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Колхозчилар меҳнат кунларига ҳеч вақт ҳозиргидан кўп ҳақ олмаган. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

МЕҲНАТКАШ |а. + ф. *مِهْنَت كَش* — азоб, қийинчилик тортувчи| **1** Меҳнат қилиб кун

кўрувчи; меҳнат кишиси. Меҳнаткашлар оммаси. ■ Сийёсий савод аввало шуки, ҳар бир меҳнаткаш оқни қорадан, дўстни душмандан ажрата билиши керак. Ҳ. Фулом, Машғал. Уэркпарвар, содда, меҳнаткаш халқнинг бундай олижаноблиги қаршисида ўзининг масъулиятини яна чуқурроқ сезди. Ойбек, Куёш қораймас.

2 Меҳнат қилиб чарчамайдиган; меҳнатсевар. Бечора Оқила, ўзи жуда ҳалол, меҳнаткаш, болаларга жуда меҳрибон. А. Қаҳҳор, Оғрик тишлар.

МЕҲНАТСЕВАР Меҳнатни севадиган, меҳнатга кўнгил кўйган. Абдуғафур ота Муҳиддиннинг оқил, меҳнатсевар йигит эканлиги ҳақида қизиқиб сўзлаб берди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

МЕҲНАТСЕВАРЛИК Меҳнатсеварга хос хислат, хатти-ҳаракат. Юсуфжон қизиқ Шакаржоновнинг ҳаётини ва ижодий йўли камтарлик, меҳнатсеварлик ва халққа сидқидилдан хизмат қилишининг ёрқин намунасидир. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

МЕҲНАТЧАН с. т. Меҳнатсевар.

МЕҲНАТЧИ эск. Меҳнаткаш, ишчи, хизматчи. Заводда ёш меҳнатчилар кўпчилигини ташкил этади. Газетадан. Ниёзхожи бўлса қув одам. Собиржондай меҳнатчи бир қаролни қўлдан чиқаришни уч сира-сира истамас эди. Ғ. Расул, Тўнғич ўғил.

МЕҲР **1** |ф. *مِهْر* — севги, муҳаббат; мойиллик| **1** Инсоннинг ўз туғишганларига, яқин кишиларига ва умуман, одамга, нарасага бўлган самимий муҳаббати; яхши кўриш туйғуси. Аналик меҳри. Меҳрини қозонмоқ. Ватанга бўлган меҳр ва муҳаббат. Меҳр билан ўқимоқ. Ишга меҳр кўймоқ. ■ Тўсатдан вужудини қамраган оналик меҳри ғолиб келиб, тортган азоби ҳам эсидан чиқди. П. Турсун, Ўқитувчи. Икки ёр севгиси ҳам меҳри шунда. Шоирнинг илҳами, шеъри ҳам шунда. М. Алавия. Ёшлар ўртасида деҳқончилик касбига меҳр уйғотишга эътиборни кучайтириш керак. Газетадан. Бу ўрик бир вақтлар Муроталининг отаси томонидан экилган ва меҳр билан парвариш қилинган эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Шафқат, раҳмдиллик. Одамнинг юрагида меҳр бўлиши керак. Керакли вақтда кўмаклашиш керак. Ойбек, Танланган асарлар.

Меҳр кўймоқ Меҳрини бермоқ, меҳр боғламоқ. Мен фақат ўзим чизган суратга

– ўз ижодимга меҳр қўйганман, холос! П. Қодиров, Юлдузли тунлар. **Меҳри товланмоқ** Меҳри кўзгалмоқ, меҳри жўш урмоқ. *Онаси ўғлини подшоҳ бўлмасидан олдинги номи [Ботиржон] билан атаб, меҳри товланиб гапиргани Бобурга жуда ёқимли туюлди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

МЕҲР II [ф. مهر – эроний куёш йилининг еттинчи ойи; куёш] Куёш, офтоб. *Жаҳоннинг меҳри иккидур: бири сенсан, бири – офтоб.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

МЕҲРИБОН [ф. مهربان – ёқимтой, мулойим; раҳмдил, илтифотли] **I** Меҳршафқат кўрсатувчи, меҳр билан муносабатда бўлувчи. *Моҳлар ойимнинг Анвар билан муомаласи холис ва самимий бўлиб, у Анварга ўз боласидай меҳрибон эди.* А. Қодирӣ, Меҳробдан чаён. *Болаларининг бахти учун ҳар қандай жафоларга ўзини отган, меҳрибон, шафқатли она!* Ойбек, Танланган асарлар.

2 айн. ғамхўр. *Бу ерда бир меҳрибоним йўқлиқ, менга кўмаклашса.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Меҳр (меҳрибонлик) ифодаловчи. *Ҳамиша кулиб турадиган меҳрибон чеҳраси.. ҳозир жиддий эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Элмуроднинг қандай аҳволга тушганини сезган Гулсум уни меҳрибон сўзлари билан юпатмоқчи бўлиб келган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МЕҲРИБОНЛИК I Меҳрли (меҳрибонга хос) эътибор, муносабат; меҳрибонга хос хислат. *Аҳмаднинг ёнидан ўтар эканлар, Асадилло меҳрибонлик билан унинг елкасига қўлини қўйди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Комбинатда одамлар ўзларига эътибор ва меҳрибонликни сезишмаяпти.* Газетадан. *Домланинг отасидек бўлиб қолгани, меҳрибонлиги унга далда берди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 айн. меҳрибончилик. [Нодира:] *Ота-оналаримдан, опа-сингил, оға-ини, қариндош-уруғларимдан кўрмаган бу меҳрибонликларни, ўласам, қора тупроғим унутмасдир.* Ҳамза, Майсаранинг иши. *Ҳозир ҳам у нимагадир ёш боладай аясининг меҳрибонликларини қўмсади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Меҳрибонлик қилмоқ Меҳрибонга хос эътибор кўрсатмоқ, меҳрибонларча иш-ҳаракат қилмоқ. *Бирортаси менга меҳрибонлик қилмаса, ёмон кўрса, калака қилса..* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

МЕҲРИБОНЧИЛИК Меҳрибон кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат; ғамхўрлик; меҳрибонлик. *Суванжон сувни ичиб, ақли-ҳуши ўзига келиб, нозли дилбарнинг меҳрибончилигини билди.* «Орзигул».

МЕҲРИГИЁ(Х) [ф. مهرگيا – мандрагора] **I** Итузумгуллилар оиласига мансуб кўп йиллик ўсимлик (халқда шу ўсимлик дони ёнида сақлаб юрган кишига одамлар меҳр кўяди, деган афсона бор).

2 кўчма Меҳрни тортувчи кимса ёки нарса. [Хотин] *Битта ўғил туғиб берди-ю, эр хотин орасига меҳригиё тушди-қўйди.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари. *Яхши одамнинг меҳригиёси бўлади, деганларича бор экан.* С. Кароматов, Олтин қум.

МЕҲРЛИ Меҳр-шафқатли, меҳрибон. *Бир зумда болалигим дейсизми, уй, меҳрли.. оналар кўз ўнгимдан бирма-бир ўтди.* М. Алиев, Қалб сўзлари ёзилган.

МЕҲРОБ [а. محراب – ибодатхона; тоқча, тахмон тепасининг ярим доира қилиб ишланган қисми] **I** Масжид ичида унинг қибла томонидаги деворида тахмон шаклида қурилган жой (намоз шу томонга қараб ўқилади). *Хужранинг ичи қоронғи бўлмаса ҳам, қоидага биноан, ғарб томонидаги меҳробга шам ёқиб қўйилган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *У меҳробга етиб келгач.. ярим қоронғи хонада.. тасбеҳ ўегириб ўтирган уч-тўрт кишига кўзи тушди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 айн. тахмон. *Кўрпани меҳробга йиғиб қўймоқ.*

3 кўчма Бирор нарса, жойнинг тўри, тўр томони. *Ватан – сен юрагим, юрагим сенсан.* *Юрагим меҳроби – муқаддас Ватан.* Г. Жўраева. *Оташин барқ ёнди гулранг чархнинг меҳробида.* Э. Воҳидов.

МЕҲТАР [ф. مهتر – катта, баланд, олий] тар. Қушбеги даражасидаги юқори лавозим: хон саройидаги хорижий ишлар мутасаддиси. *Бошига катта симобий салла, зенига.. зарчопон кийган меҳтар тўрдаги кўрпачада ўтириб, элчиларга йўл-йўриқ берар эди.* М. Осим, Элчилар.

МЕҲТАРА шв. Меш, саноч. *Меҳтарага сув олиб, бек Муродхон жўнади.* «Муродхон».

МИ [итал. – mi] Мусиқа гаммасининг учинчи товуши ва унинг нота белгиси (нота йўлининг биринчи чизигига ёзилган товуш).

МИГРАЦИЯ [лот. migratio – (аҳолининг) бир жойдан бошқа жойга кўчиши]

Аҳолининг мамлакат доирасида бир жойдан бошқа жойга ёки бир мамлакатдан бошқа мамлакатга кўчиши ёки кўчириш. *Миграция хизмати маълумотларига қараганда, шаҳарга ҳар йили 55 минг одам норасмий ҳолда яшаш учун келаётган экан.* Газетадан.

МИГРЕНЬ |фр. migraine < юн. hemikrania — бош суягининг ярми| Одатда бошнинг ярмисида қаттиқ тутиб оғрийдиган нерв касаллиги.

МИЕЛИТ |юн. myelos — орқа мия| Орқа мианинг ўткир яллиғланиши.

МИЁВ 1 тақл. с. Мушукнинг овозини билдиради. *Сидиқжон шундай қаттиқ кулдики, бурчақда кулча бўлиб ётган мушук шошиб ўрнидан турди ва Сидиқжонга қараб, «миёв» деди.* А. Қаҳҳор. Кўшчинор чироқлари.

2 бол. айн. мушук. Ана миёв.

МИЁВЛАМОҚ «Миёв-миёв» демоқ. *Деворлар орқасида, томлар устида кечаси билан мушуклар миёвлаб чиқади.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

МИЁН |ф. میان — ўрта, марказ; ич| 1 кам қўлл. Ўртаси, ўрта. *Бухоро шаҳрида Мирараб мадрасасининг миён саройида кўп муллалар тўпланишиб, мадрасанинг вақфи тўғрисида гапиришмоқда эдилар.* С. Айний, Қуллар.

2 айн. бел 1.

Мўрча миён (айн.: чумоли бел) Хипча бел, бели ингичка.

МИЁНА |ф. میانه — ўрта, марказ; ўртадаги; ўртача| 1 кам қўлл. Ўртача, ўрта. *Миёна ҳол деҳқон.* ■ *Пахтасини шаҳар заводида тозалатган Азимбойячча миёнагина завод курди қишлоққа.* С. Аҳмад, Асарлар. *Фурқат.. тўлароқ, қора соқол, миёна қад, Завқий сингари хушчақчақ одам эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 (3-ш. эгалик ва ў.-п. к. қўшимчалари билан — **миёнасида**) кўм. өзф. Пайт, макон муносабатини билдиради; орасида, давомида. *Ҳамма иш битганда, икки кун миёнасида, энг ичида никоҳ ўтказмоқчи эдик.* Ойбек, Танланган асарлар.

МИЁНЧА этн. Хотинларнинг тўй дастурхонлари ичида патнисда олиб бориладиган мева, қанд-қурс. [Ҳадича хола:] *Миёнча тайёр, энди бир саватда кулча бўлса бўлгани.* Т. Алимов, Хосият буви ажабланди. *Сарпо-суруқ олиб, битта патнисда миёнча тушиб бераман.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

МИЖГОН |ф. مزگان — киприклар| кт. айн. киприк. *Кўрса ҳар кимда Ҳабибийдек муҳаббат шавқини, Ғамза бирла эзма қош остида мижгон кўзгалур.* Ҳабибий.

МИЖЖА |ф. مزّه — киприк| айн. киприк. *Ранги синиққан, хаста, кўзи юмуқ, мижжалари бир-бирига ёпишиб қолгандек.* С. Нуров, Дурдона.

2 Киприк ости. *Саодат дарҳол ювиниб, артиниб, ойнага қаради. Кўзлари киртайиб, мижжалари кўпчиб қолибди.* И. Раҳим, Ихлос.

Мижжа қоқмаслик Ухламай, бедор ётиш. *Воҳид кечаси мижжа қоқмасдан, вагоннинг тамбурида папирос чекиб, тонг оттирган эди.* О. Ёқубов, Тилла узук.

МИЖИМОҚ с.т. айн. мижғиламоқ, мижғимоқ.

МИЖИҒ Фижимланган, фижим. *Мижиг қоғоз.*

МИЖИҒЛАМОҚ Эзиб мижиг қилмоқ. *Йигитали шошиб, шимининг чўнтагидан бир сўмликни чиқарди, кафтилари орасида мижғилаб, унга қарши юрди.* Д. Нурий, Осмон устунни. *Комилжон Зуннуновга шу қадар тикилиб қарадики, иложини бўлса, уни мижғилаб ташлашга тайёр эди.* И. Раҳим, Ихлос.

МИЖОЗ 1 |а. مجان — руҳсат этилган, гувоҳномаси бор| 1 Сотувчига нисбатан доимий харидор ва шу харидорга нисбатан сотувчи. *Мижозингдан айрилгинг келса, насияга мол бер.* Мақол. ■ У|қизга| *ҳар кун эрталаб қаймоқ олиб келадиган мижоз эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бирор иш-юмуш билан доим алоқада бўлган шахс. *Уша китобда «Роҳат» чойхонаси мижозларининг ғалати ҳазил-мутойибалари, ичак узди латиғаларини тағдор қочирикларини қаламга олган эдим.* «Муштум». *Муллажон ака ихлос билан соқол қирар эканлар, мижозга тушунтира кетдилар.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

МИЖОЗ II с. т. Мижоз. *Кенжа бу антиқамижоз одамни ўзига яқин кўриб қолди.* Ҳ. Назир, Маёқ сари. *Палов меъдамга михдек қадалади, қази-қарта мижозимга тўғри келмайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

МИЖҒИЛАМОҚ Эзиб мижиг қилиб қўймоқ, фижимламоқ. *Ҳамирни 20 минут тиндириб, сўнгга водопровод жўмраги остида мижғилаб-мижғилаб ювилади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

МИЖФИМОҚ айн. **мижғиламоқ**. *Боядан бери санлигингни билганимда, мижғиб ташлардим-ку!* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Бутун вужудига оғриқ ва олов югурганини, даҳшатли бир нима бутун ичини юлиб-узиб мижғиганини сезди*. Ойбек, Танланган асарлар.

МИЖГОВ 1 Бир ишни дадиллик билан қила олмайдиган; ланж, мағзава. *Бир мақсади йўқ, мужмалу мижғов такасалтанг*. Ҳабибий. *Ҳаётда унингдек иккиланувчи мижғов кишини кўрмаган эди*. Ш. Холмирзаев. Қил кўприк.

Мижғов гап Аниқ, қатъий бўлмаган, дудмол (ланж, мужмал) гап. *Мижғов гапни ёқтирмайдиган, бир сўзли бу заҳар полковникка муддаосини очиқ айтишига мажбур бўлди*. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Ҳархашаси кўп; инжиқ. *Жайдари гуздай мижғов, расво экинни деҳқон боласи билмаса керак*. Ғ. Фулом, Алимқулнинг қарзи.

3 кам қўлл. *Мижғиловчи, мижғилаб турувчи*. *Фаттоҳ Улмасбоевнинг қорнида яна ўша эски мижғов оғриқ бошланди*. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

МИЖГОВЛАНМОҚ Мижғовлик, инжиқлик қилмоқ. *Мен.. мен.. ҳалиги.. деб чайналди, мижғовланди*. А. Кўчимов, Ҳалқа. *Ҳозир Нусратбек.. яна иккиланиб, мижғовланиб қолаверди*. С. Нуров, Нарвон.

МИЖГОВЛИК Мижғовга хос хислат, гап-сўз, хатти-ҳаракат. *Дадамат аканинг сўзлашувида мижғовликдан, муғамбирликдан, ясамаликдан нишон ҳам йўқ*. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

МИЗ [ф. ميز — стол; хонтахта] эск. Олти оёқли столча. *Бобур миз ёнига, беқасам кўрпача устига ўтириб, «Вақоеъ» деб атаган хотира дафтарини очди*. П. Қодиров, Бобур. *Миз устида — сопол тақсимчада иккита шам, тақсимча четига тамаки кули тўқилган*. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

МИЗАНСЦЕНА [фр. mise en scene — сахнада жойлашиш] Спектакль давомида актёрларнинг спектаклнинг айрим кўринишларига мос жойлашуви. *Кўп вақт режиссёр тайёрлаган сценарий бадиий сценарийни тахминий кадрларга бўлишдан иборат бўлиб қолади, эпизоднинг талқини, картиналарнинг ритмаси, мизансценалар кўрсатилмайди*. Газетадан.

МИЗОЖ [а. مزاج — кишининг табиати; кайфият; гавда тузилиши] 1 Кишининг ўзи-

га хос табиати, хулқ-атвори. *Савдоий мизож одам*.

2 Киши организмнинг ўзига хос талаби. [Отабек:] *Марғилон ҳавоси мизожимга тўғри келмаганга ўхшайди*. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Мизож иссиқ ёки иссиқ мизож Организмига, соғлиғига иссиқлик ёқадиган. қ. **иссиқлик**. **Мизож** совуқ ёки совуқ мизож Организмига, соғлиғига совуқлик ёқадиган. қ. **совуқлик**.

МИЗФИМОҚ Озгина ухламоқ, кўз илинтирмоқ. *Кечаси билан мижжа қоқмай чиққан Шодмон ота тонгага яқин мизғиб олади*. Ж. Шарипов, Саодат.

МИЙИҚ шв. Мўйлов. *Кашанда Тожиддин Қосим.. қоп-қора, йилтираган мийиғини силаб.. сўради*. Ойбек, Нур қидириб. *..дастурхон атрофида.. мийиғи энди сабза ура бошлаган йигитчалар, буйиға етган қизларгача бор*. М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

Мийиғида кулмоқ Илжаймасдан, билинар-билинемас кулмоқ. *Тўра онасининг гапига мийиғида кулиб, уйга кириб кетди*. Н. Фозилов, Дийдор.

МИКРО- [юн. mikros — кичик, кичкина] 1 Байналмилал ўзлашма сўзларнинг биринчи қисми бўлиб, «кичик, жуда майда», «энг кичик бирликларни ўрганиш ёки ўлчаш билан боғлиқ» каби маъноларни билдиради (мас., **микрорганизм**, **микроскопик сингари**).

2 Бошланғич физик катталиклар номи олдида кўшиладиган ва шу бирликнинг миллиондан бир қисмига тенг улуш бирлигини ифодалайдиган олд кўшимча (мас., **микроампер**).

МИКРОБИОЛОГ Микробиология олими, мутахассиси. *Машҳур француз микробиологи Лун Пастер.. чечак касалликлари туғдирувчи микробларни текшириб ўтирарди*. Газетадан.

МИКРОБИОЛОГИК Микробиологияга оид. *Микробиологик тадқиқотлар*. *Микробиологик жараёнлар*.

МИКРОБИОЛОГИЯ [микро.. + биология] Микроорганизмларнинг тузилиши, биологияси, физиологияси, биокимёси, систематикаси, генетикасини, уларнинг одамнинг ҳаёти, жонли ва жонсиз табиатдаги моҳиятини ўрганадиган ҳамда микро-организмлар ҳаёт фаолиятини бошқариш

усулларини ишлаб чиқиш масалалари билан шуғулланадиган фан.

МИКРОБЛАР [микро.. + юн. bios — ҳаёт] қ. **микроорганизмлар**.

МИКРОИНСУЛЬТ [микро.. + инсулт] Миянинг кичик ўчоқли инфаркти ёки қон қуйилиши сабабли бўладиган инсулт.

МИКРОКЛИМ [микро.. + иқлим] 1 Унча катта бўлмаган жой (ўрмон чеккаси, дала, ботқоқлик, денгиз ёки дарё қирғоғи, шаҳар майдони ва ҳ. к.), ер юзаси устидати ҳаво қатламининг иқлими.

2 Ёпиқ хоналарда (мас., тураржойда) ноқулай ташқи таъсирдан ҳимоя қилиниб, сунъий яратиладиган оромбахш иқлим шароити.

МИКРОИҚТИСОДИЁТ [микро.. + иқтисодиёт] Иқтисодиётнинг айрим бир хўжалик юритувчи субъектлар (корхона, шахс) фаолияти билан боғлиқ бўлган бир қисми.

МИКРОИҚТИСОДИЙ Микроиқтисодиётга оид.

МИКРОКЛИМАТ [микро.. + климат] қ. **микроиқлим**. *Пахта далаларининг микроклимати. ■ ..ҳаво алмаштириб берадиган вентиляторлар нормал ишламайди. Оқибатда микроклимат бузилмоқда. «Муштум».*

МИКРОМЕТР [микро.. + метр] Миллиметрнинг юздан бири қадар аниқлик билан ўлчайдиган асбоб.

МИКРОМЕТРИК Микрометрга ва микрометрияга оид. *Микрометрик ўлчашлар. Микрометрик винт.*

МИКРОМЕТРИЯ Физиканинг масофаларни аниқ ўлчаш ҳақидаги бўлими.

МИКРОН [юн. mikros — кичик, арзимас нарса] Метрнинг миллиондан бир улуши.

МИКРООРГАНИЗМЛАР [микро.. + организм] Фақат микроскопта кўриш мумкин бўлган, асосан бир хужайрали организмлар (бактериялар, микоплазмалар.. микроскопик замбуруғлар, сувўтлар, вируслар) нинг умумий номи. *Антибиотиклар микроорганизмлардан ҳосил қилиниши сабабли қимматга тушади. «Фан ва турмуш». Уй ўсимликлари ўзидан фитонцидлар чиқариб, микроорганизмларни ўлдиради.* Газетадан.

МИКРОРАЙОН [микро.. + район] эск. Шаҳарнинг ўзига мустақил кичик ҳудуди. *..шаҳримизда янгидан-янги тураржой масивлари, микрорайонлар вужудга келди.* Газетадан.

МИКРОСКОП [микро.. + юн. skopeo — қарайман] Оддий кўз билан кўриб бўлмайдиган нарсаларни текшириш учун қўлландиган, катта қилиб кўрсатадиган оптик асбоб; заррабин. *Атомлар шу қадар майда заррачаларки, уларни ҳатто микроскоп орқали ҳам кўриш қийин. «Фан ва турмуш».*

МИКРОСКОПИК 1 Микроскоп билан қилинадиган, микроскопта бўладиган. *Микроскопик анализ. Микроскопик текширишлар.*

2 Жуда майда, фақат микроскоп билан кўриш мумкин бўлган. *Микроскопик жониворлар. Микроскопик сувўтлар.*

МИКРОФИЛЬМ [микро.. + фильм] Нодир ҳужжат, қўлёзма, китоб, расм, чизма ва ш.к. нинг бир неча ўн ва юз марта кичрайтириб кинолентага олинган ихчам нусхаси. *Китоб микрофильми.*

МИКРОФОН [микро.. + юн. phone — овоз, товуш] Товушни узоқ масофага узатиш ёки кучайтириш учун ишлатиладиган асбоб. *Бобо сўз бошлаган эди, микрофондан узоқ бўлгани учун, ҳеч кимга эшитилмади. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.*

МИКРОХИРУРГИЯ [микро.. + хирургия] Оптик анжомлар ёки механизмлар орқали, нозик асбоблар билан кичик анатомик тузилмаларда амалга ошириладиган операциялар ва уларни ўрганадиган соҳа (Ҳозирда мия, юрак, буйрак, кўз, оёқ-қўл жарроҳлигида кенг қўлланмоқда).

МИКРОЭЛЕМЕНТЛАР [микро.. + элемент] Ўсимлик ва ҳайвон организмда жуда кам миқдорда (юздан, мингдан ва ҳатто ундан ҳам кам улушда) бўладиган кимёвий элементлар. *..таркибида марганец, молибден, мис, бор, рух каби микроэлементлар бўлган минерал ўғитларни ишлаб чиқаришга аҳамият бермоқдалар.* Газетадан.

МИКРОЎГИТЛАР қ.х. Таркибида ўсимликлар учун зарур микроэлементлар бўлган ўғитлар.

МИКСЕР [ингл. mixer — аралаштиргич < лот. mixtus — аралаш, аралашган] Турли суюқ ва куюқ нарсаларни бир-бирига аралаштириш (крем, бирор ичимлик тайёрлашда), тухум оқи ёки қаймоқни кўпиртириш учун қўлландиган, дастаки ёки электр асбоб.

МИКСТУРА [лот. mixtura — бирикма, қоришма, аралашма] Бир неча хил модда аралашмасидан тайёрланган суюқ дори.

МИЛ I [a. *میل* — сурмачўп; пардоз қалами; учи ингичка, ўткир асбоб] **I** Милтиқ, тўппонча каби отиш қуроллари­нинг ўқ отилиб чиқа­диган найсимон қисми. *Меҳмонхонанинг қатор уч эшиги милтиқ мили сигарлик ўлча­да бир неча жойдан тешилди.* С. Айний, Қуллар.

2 Баъзи асбоб ёки нарсаларнинг найсимон қисми. *Солиҳбой.. атрофга олазарак назар ташлаб, чилм милининг учини ушлаб чекади, ўзи эса Жамиладан кўзини узмайди.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

МИЛ II [a. *میل*] Турли ўлчов ва назорат асбобларининг ўз ўқи атрофида ай­ланиб, ўлчанаётган нарса миқдорини кўрсатувчи бош қисми, ясси ва учли қисми. *Соат мили. Компас мили.* ■ *Рўпарадаги юмалоқ тарози циферблати устидаги мили ҳаракатга келди.* С. Анорбоев. Йўлда йўлдош бўлганлар.. *дарвозанинг пештоқидаги электр соатнинг миллари ноль-нолни кўрсатиб турарди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

МИЛ III қ. **миля.** *Тоғлар, океанлар, миллар ошди* у. А. Мухтор.

МИЛ IV [a. *میل*] Учи ингичка, кескир темир асбоб (тарихда: қиздириб, киши кўзини кўр қилиш учун ишлатилган). *Бобур дарвозадан кирсин, кейин туттириб, кўзига мил торттирмақ керак.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

МИЛ V [a. *میل*] Ўсма, сурма қўйиш учун ишлатила­диган асбоб, сурмачўп. *Қошингнинг қоралиги милданмиди, Белингнинг нозиклиги қилданмиди?* М. Алавия, Халқ кўшиқлари.

МИЛДИРАМОҚ Милдир-милдир қилмоқ, жилдирамоқ. *Майда тошлар устидан милдираб оққан илқ сув билан челақ тўлдиргандан кейин.. дам олгани катта тошга ўтиришди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

МИЛДИР-МИЛДИР тақл с. Сувнинг бирор жойдан аста чиқиши, секин-секин товланиб оқиш ҳолатини билдиради. *Шавкат булоқ бошида силлиқ бир тош устига ўтириб, тош орасидан милдир-милдир қилиб чиқаётган сувга тикилди.* «Фан ва турмуш».

МИЛИТАРИЗАЦИЯ [лот. *militaris* — ҳарбий] Мамлакатнинг бутун иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий ҳаётини милитаризм мақсадларига бўйсундириш; ҳарбий ташкилот методларини кундалик ишларга татбиқ қилиш. *Милитаризация сиёсати.*

МИЛИТАРИЗМ [фр. *militarisme* < лот. *militaris* — ҳарбий] Муайян мамлакатнинг ҳукмрон доиралари томонидан давлат ҳарбий қудратини янада кучайтириш мақса­дида фойдаланиладиган сиёсий, иқтисодий ва ғоявий воситалар тизими (қуро­лланиш пой­гаси, мамлакат ички ва ташқи сиёсатида ҳарбий-саноат мажмуаси таъсирининг кучайиши ҳозирги милитаризмнинг асосий белгиларидир). *Милитаризм фонусига мой қуйиб, пилигини ўт олдиришга интилиш ав­жига чиқмоқда.* Газетадан.

МИЛИТАРИСТ Милитаризм тарафдо­ри, милитаризм сиёсатини юритувчи. *Бизни милитаристлар чўчита олмайди.* Газетадан.

МИЛИТАРИСТИК Милитаризмга оид. *Милитаристик сиёсат. Милитаристик ҳаракат.*

МИЛИЦИОНЕР [лот. *militariter* — ҳарбийчасига, аскарчасига] Милиция ходими. *Аҳмад Маҳмудовнинг уйига иккита қуролли милиционер билан жиноят қидирув маҳкамасининг ходими кириб келди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

МИЛИЦИЯ [лот. *militia* — кўшин] **I** Жамоат тартибини, фуқаролар ва жамоат хавфсизлигини таъминлаш, ижтимоий мулкни кўриқлаш каби вазифаларни бажарувчи маъмурий орган; шу органнинг маҳаллий бўлими, бошқармаси. *Милиция органларининг ходимлари.. меҳнаткашларнинг осоишталигини сақлашга ҳаракат қиладилар.* Х. Ёл­горов, Ҳаёт тўлқинлари.

2 с. т. Милиционер. [Фотима:] *Бориб, милиция олиб келинг. Мен ҳар иккала туҳ­матчини бу ерга қамаб қўйдим.* Ҳамза, Туҳ­матчилар жазоси.

МИЛИЦИЯХОНА с. т. Милиция бўли­ми, бошқармаси жойлашган бино. *Милици­онер милтигини олиб.. милицияхона дарвоза­сининг бериги бурчагида қоровул бўлиб турди.* С. Айний, Қуллар.

МИЛК I [ф. *млк* — тирноқ остидаги оқ қисм] Оғиз бўшлиғи шиллиқ қаватининг тишлар бўйнига жипс ёпишган юмшоқ тўқи­мадан иборат қисми. *Помидор шарбати милк, томир.. терини мустаҳкам қилади.* Газетадан.

Кўз милк Кўз қовоқларининг киприк ўсиб чиққан ери. *Низомиддин юзини тескари ўгириб, дастрўмол олиб, кўз милкларини артди.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Тирноқ милк** Бармоқнинг тирноқ ўсиб чиққан ери.

МИЛК II [ф. مِلْك] Матонинг икки ёнидан узунасига чиқарилган қирғоқ. *Милкини кўр — бўзини ол, онасини кўр — қизини ол.* Мақол.

МИЛКАК [ф. مِلْكَك — кичкина милк] қ. хасмол. *Қўлимга милкак чиқди.*

МИЛЛАТ [а. ملت — халқ; дин, мазҳаб] 1 Кишиларнинг ягона тилда сўзлашиши, яхлит ҳудудда истиқомат қилиши, муштарак иқтисодий ҳаёт кечириши, умумий маданият ва руҳиятга эга бўлиши асосида тарихан ташкил топган барқарор бирлиги. *Ўзбек миллати. Рус миллати.* ■ *Ёшлар, кексалар.. қизлар, жувонлар орасида турли миллат вакиллари: қозоқ, қирғиз, арман ва яҳудийлар ҳам кўринар.. эдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Давлат, мамлакат. *Бирлашган Миллатлар Ташкилоти.*

МИЛЛАТДОШ кам қўл. Бир миллатга мансуб бўлган, миллати бир. *Сиз билан бизнинг миллатдошимиз.. Содиқжон бойваччанинг бу хусусда фикрлари қанақа, айтолмай-сизми?* К. Яшин, Ҳамза.

МИЛЛАТЧИ Миллатчилик тарафдори, миллатчилик йўлидан борувчи. *Буржуа миллатчилари.* ■ *Тўқсонов ўз ўтмишини ва ижтимоий чиқишини яшириб, совет аппарати-га кириб олган миллатчилардан экан.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МИЛЛАТЧИЛИК Миллат айириш, бир миллатни ҳар томонлама удуғлаб, бошқаларининг ҳуқуқ, эҳтиёж ва манфаатларини назар-писанд қилмаслик, уларни ерга уришдан иборат бўлган нодемократик мафкура. *Миллатчиликка қарши кураш. Буржуа миллатчилиги. Миллатчилик сиёсати.* ■ *Ўзбекистон фани ва маданиятининг кўплаб арбоблари миллатчиликда айбланиб, қамоққа олindi.* Газетадан.

МИЛЛИАРД [фр. milliard — мингта миллион < лот. mille — минг] 1 *снқ. сон* 1 000 000 000 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Икки миллиард сўм. Миллиардни миллионга бўлмоқ.*

2 Сон-саноқсиз, жуда кўп. *Миллиард юлдуз билан боқадди осмон.* Ж. Жабборов.

МИЛЛИАРДЕР [фр. milliardaire — миллиард(лар) эгаси] Миллиардлар билан ҳисобланадиган бойликка эга бўлган киши. *Америка миллиардерлари.*

МИЛЛИГРАММ [лот. mille — минг + грамм] Граммнинг мингдан бир бўлагига тенг оғирлик ўлчови.

МИЛЛИЙ [а. ملي — халқона, миллатга тегишли; диний] 1 Бирор миллатнинг, халқнинг ўзига хос бўлган, унинг хусусиятларини ифодаловчи. *Миллий маданият. Миллий муסיқа. Миллий кийим. Миллий меъморчилик.* ■ *Богдаги махсус павильонларда миллий таомлар тайёрлаб сотилмоқда.* Газетадан.

2 Бирор мамлакатга, давлат ва унинг аҳолисига оид. *Республикамининг миллий байроғи. Миллий даромад.* ■ *Урта Осиёда шак бор республикамызда 1976 йил сентябрида Зомин миллий парки тавсис этилди.* «Фан ва турмуш».

3 Миллат билан боғлиқ, миллатига кўра бўлган. *Мен ирқий ва миллий айирма ва камситишлар одамларни энг заиф жонивордан ҳам кучсиз ва муте қилиб ташлаган ўлкаларни кўрганман.* Зулфия, Чўққилар.

МИЛЛИЙЛАШТИРМОҚ айн. ерлилаш-тирмоқ.

МИЛЛИЙЛИК Тарихан ташкил топган барқарор ижтимоий-этник бирликларни, яъни миллатлар ва элатларни бошқа барқарор ижтимоий бирликлардан, мас., ижтимоий синфлардан фарқловчи томонлар, хусусиятлар, маънавий, руҳий ва маданий қирралар ҳамда тафовутлар мажмуи.

МИЛЛИМЕТР [лот. mille — минг + метр] Метрнинг мингдан бирига тенг узунлик ўлчови.

МИЛЛИОН [фр. million — мингта минг < лот. mille — минг] 1 *снқ. сон* 1 000 000 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Беш миллион тонна пахта. Миллион сўм пул.*

2 Сон-саноқсиз, жуда кўп. *У миллионлар сафида туриб, фашист газандаларига қарши беомон курашди.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

МИЛЛИОНЕР [фр. millionnaire — миллион(лар) эгаси] 1 Миллионлар билан ҳисобланадиган бойликка эга бўлган шахс. *Миллионер бойлар.*

2 тар. Бойлиги, даромади миллионлаб ҳисобланадиган. *Миллионер жамоа.*

МИЛЛИОНЛАБ Миллион ҳисобида, миллион билан ҳисобланадиган миқдорда. *Миллионлаб кишилар.*

МИЛЛИЯТ [а. مليت | эск. кт. айн. миллат, миллийлик.

МИЛОД [а. ميلاد — туғилиш] 1 дин. Исо пайғамбарнинг туғилган куни. *Милоддан бу-*

рун. Милоддан кейин. ■ *Асалари оиласини биринчи бўлиб милоддан илгари яшаган юнон файласуфи Арасту текширган. «Фан ва турмуш».*

2 Милодий йил ҳисоби. *Милоднинг бешинчи асри. ■ У [танга] Ўзганда ҳижрий 397 йилда, милоднинг 1006-1007 йилларида зарб этилган. «Фан ва турмуш».*

МИЛОДИЙ Милоддан бошланган (йил ҳисоби ҳақида). *Милодий йил ҳисоби. Ҳижрийни милодийга айлантирмоқ. ■ Милодий 1494 йилнинг ёзи. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

МИЛТ *масв. с.* Кучсиз, қисқа нур чиқисини, кўринишини билдиради.

Милт этмоқ Қисқа, кучсиз нур чиқармоқ, шу ҳолатда кўринмоқ. *Чўғ учқуни милт этди. Юлдузлар милт-милт кўринмоқда.*

МИЛТИЛЛАМОҚ *айн. милтирамоқ.*

МИЛТИРАМОҚ **1** Милт-милт ёниб ёки кучсиз ёруғ бериб турмоқ. [Элмурод] *Кооператив чироғи милтираб турган ердан узоқлашиб, қишлоқ четига чиқиб қолганини пайқағач, орқага қайтди. П. Турсун, Ўқитувчи. Унда-мунда юлдузлар хира милтирар, совуқ аччиққина. Ойбек, О. в. шабадалар.*

2 Кўзга аранг ташланмоқ, зўрға кўринмоқ. *Қоражонбек шундай бўйлаб қаради, Милтираган бир қорани кўради. «Алпомиш».*

МИЛТИҚ Ўқ отадиган, кўндоғи ва узун стволи бўлган қўл қуроли. *Ов милтиғи. Қўшоғиз милтиқ. Бешотар милтиқ. ■ Додхоҳ дағаллик қилган эди, оломондан биттаси милтиқ отиб, икки сипоҳни йиқиб ҳам кўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. У орқага қармоқчи бўлудди, бошига милтиқ кўндоғи тегди. Газетадан.*

МИЛТИҚБОЗЛИК Милтиқ билан отишиш, отишув. *Милтиқбозликлар ҳам бўлди. С. Аҳмад, Ҳукм.*

МИЛТИҚСОЗ Милтиқ ясовчи уста.

МИЛТИҚСОЗЛИК Милтиқ ишлаб чикариш, милтиқ ясаш.

МИЛЯ [лот. milia < mille passuum – мингта кўш қадам] Қадимдан қўллаб келинган, турли давлатларда ҳар хил қийматларга эга бўлган узунлик ўлчови бирлиги (Мас., денгиз миляси 1852 м, география миляси 7420 м га тенг).

МИМ [а. ميم] Арабча م – «м» ҳарфи ва шу ҳарфнинг номи.

МИМИКА {юн. mimikos – тақлидий} **1** Юз мускулларининг ҳис-гуйғу, ички кай-

фиятни ифодаловчи ҳаракатлари. *Артистканинг ҳар бир ҳаракати, мимикаси, кўз қарашиди унинг фарзанд меҳрига лиммо-лим қалбини ҳис этиш қийин эмас. Э. Охунова, Санъат бўстонида 40 йил.*

2 Ҳис-гуйғу ва кайфиятларни юз мускуллари ҳаракати билан ифода этиш санъати. *Истеъдодли раққоса.. ўзининг ажойиб мимикаси билан томошабинларнинг хурматида сазовор бўлди. Ю. Ҳамдам.*

МИМИКРИЯ [ингл. mimicry – тақлидийлик] *биол.* Баъзи ҳайвон ва ўсимликларнинг ўз атрофидаги табиий шароит рангига ёки бошқа ҳайвонлар, ўсимликлар тусига мослашуви. *Мимикрия – ҳайвон ва ўсимликларнинг табиий ҳимоя воситасидир. «Фан ва турмуш».*

МИМИТ *бол.* Кичкинагина, жимит; митти. *Мимит қошиқ. ■ Эзгу ҳиссиёт билан қизчанинг мимит қўлини ушламоқчи бўлган эди, Дилбар силтаб юборди. А. Муҳиддин, Чап чўнтак.*

МИМОЗА [юн. timos – ўз кўринишини, қиёфасини ўзгартирувчи] Жануб томонларда ўсадиган ўт, бута ёки дарахт (баъзи турлари, қўл тегизилса, баргини осилтириб олади).

МИН *шв.* Нуқсон, айб. [Ойдона:] *Опа, ёрим бўлса ўша кишидек, Асло мин иўқ топган ёримнинг. «Хушкелди».*

МИНА [фр. mine] **1** Ер, сув остига қўйиладиган портловчи снаряд. *Танкка қарши мина. Сув ости минаси. Мина кўймоқ. ■ ..йўл йўғон дарахтлар билан тўсилиб, атрофларга мина кўмилди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

2 Миноётдан отиладиган снаряд. *Бошимиз устидан миналар чинқириб ўтиб ёрилади. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.*

3 *айн. торпеда.*

МИНАЛАШТИРМОҚ Мина кўйиб чиқмоқ, мина кўйиб ташламоқ. *Душман ўз мудофаа марраларининг олдинги томонларини миналаштирган бўлиши мумкин эди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.*

МИНАН *с.т.* Билан. *Мен минан жуда қадрдон-да, тақсир! А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Қароллар овқат қилиб бўлиши минан, бек қозон тагида қолган бўтқага уч-тўрт челақ сув кўйдирарди. Ҳ. Фулом, Машъал. Бова, Эрмат полвон минан мени олиштиринг, у қалин ошнамни йиқитди. Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади.*

МИНБАР |а. منبر — баланд жой, ўриндик| **1 дин.** Масжидда имом ваъз айтадиган баланд жой. *Ҳазрат минбардан тушиб, бетига фотиҳа тортганидан кейин, масжид муаззини билан дарвозанинг ёнига бориб турди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Маъруза қилинадиган, ахборот бериладиган баланд курси; трибуна. *Минбарга чиқмоқ. Минбарда туриб гапирмоқ. ■ Умрида минбарга чиқмаган Мирвали банги ҳам, ўзича айтганда, меҳробга сўзга чиқиб, сўзининг охирида ҳаммани кулдиради.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Ҳали институтнинг минбарларидан Унларча олимдан тинглайсан хитоб.* Ғ. Фулом. *Доска ёнида устига қизил сурп ёпилган ёзув столи, унинг чап тарафида минбар.* Ғ. Мусажонов, Ҳиммат.

Адабий минбар Газета, журнал ва ш. к. ҳақида.

МИНБАЪД |а. من بعد — бундан кейин| эск. кт. **1** Бундан кейин. *Бир кун оқсоч хотин «Раҳимжон ака» дегани учун домладан бир тарсаки еди. Домла: «Минбаъд, бегим, дегин» — деди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Дуст топмоқ ҳар замон мушкул эди, минбаъд ҳам шундоқ қолур.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Ҳеч, сира, асло. *Мен энди қилмайман, минбаъд қилмайман.* А. Мухтор, Туғилиш.

МИНГ снқ. сон **1** 1000 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Мингни мингга қўшмоқ. Минг сўм пул. Минг киши.*

2 Кўп, кўпдан-кўп, жуда. *Мингдан-минг рози бўлмоқ. Минг яшамоқ. ■ Фотима амикисининг авзойини кўриб, келганига минг пушаймон қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Ҳар қанча. *Сен минг чиройли бўлма — етимсан.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Минг дод денглар, минг фарёд денглар, бехуда! Ойбек, Танланган асарлар. Сизнинг ўрнингизда бўлак одам бўлганда, минг ёмон кўрса ҳам.. бир бориб, ўша бечорани юпатиб келар эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Минг қилса (ҳам) Нима бўлганда ҳам, ҳар нима бўлса-да. *Қандай бўлар эди. Фарзанда, минг қилса.* Ҳамза, Танланган асарлар.

МИНГАШМОҚ 1 От, велосипед кабиларга минган кишининг орқасига минмоқ. *Давлатёр, Элмуродни эгарга миндириб, ўзи мингашган ҳолда жўнамоқчи бўлиб туришган эди, туюқ товўшлари зшитилиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бир иккинчисининг устига чиқиб олмоқ, шундай ҳолда айқашиб кетмоқ. *Улар Олатоғ бағридаги уйлари бир-бирига мингашгандек кичкина қишлоқда яшардилар.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. *Бир-бирининг устига мингашиб-қалашиб ётарди қоятошлар.* Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар.

МИНГБОШ Пилла қурти пилла ўраш лаврида даста қилиб қўйиш учун ишлатиладиган бир турли ўт-ўсимлик. *Майдоннинг қоқ ўртасида чайла — ойимсупурги, мингбош, какра ва буғдой пояси билан ёпилган.* А. Дилмуродов, Осмоннинг бир парчаси. *Вакил йигит махсус жойга тўплаб қўйилган барглари устига ҳўл дастурхон ёпилганини, даста учун мингбош тайёрлаб қўйилганини кўриб хурсанд бўлди.* М. Қўшоқов, Катта хирмон жилғаси.

МИНГБОШИ 1 тар. **1** Даҳа ёки қишлоқ оқсоқоли, ҳокими. *Бир сувоҳнома олиш учун Кўкча даҳамизнинг мингбошиси Нормуҳаммаднинг маҳкамасига югурдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. |Тешабойнинг| *Катта хотини.. Уктамхон, кичиги эса Қорабулоқ мингбошиси Мадумар додхоҳнинг кичик қизи Тўрахон эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 тар. Қўшин бошлиғи. *Қушбеги ва Юсуфбек ҳожиларнинг таклифи билан Мусулмонқул ўрнига Утаббой қушбеги [Марғилон ҳокими] мингбоши белгиланиб, тўртинчи кун Худодёрхон, қўшини билан Қўқонга қайтди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МИНГБОШИ II қ. мингбош.

МИНГБОШИЛИК Мингбоши мансаби, лавозими. *Мингбоши кўнгли бузилиб, маҳкамасидан чиқди. Мингбошиликдан бекор қилсалар, унча қайғурмас эди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

МИНГДЕВОНА Ҳиди одамни гангитадиган бир хил заҳарли ўт (тиббиётда ишлатилади).

МИНГЛИК 1 мат. Катта сонларнинг минглар хонаси.

2 Пул, облигация ва бошқа қимматли қоғозларнинг минг сўмлиги.

МИНГОЁК Бўғимоёқдиларга мансуб, танаси бўйлаб икки қатор кўплаб оёқлари бўлган ҳашарот. *Биз мингоёк, калтакесак.. ва турли кўнғизлардан коллекция туздик.* «Ўзбек тили» дарслиги.

МИНДИ-МИНДИ I Болаларнинг бир-бирини миниб ўйнайдиган ўйини. *Кураш.. қушим боши, минди-минди, ўғриларимиз бор.* Ғ. Ғуллом, Шум бола.

2 *кўчма* Тумонат одам йиғилган, тиклинч, тирбанд ҳолат ҳақида. *..фильм кўрсатилаётган эди, одам демаганингиз минди-минди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

МИНЕРАЛ I [фр. mineral < лот. mineral – руда, қазилма кон] Ер қобиғи таркибида учрайдиган табиий кимёвий бирикма ёки элемент. *Бу минераллар эса Помирда, Зарафшон тоғларида, Чотқол-Қурама тизмаларида топилши мумкин.* С. Кароматов, Олтин қум.

МИНЕРАЛ II Табиий кимёвий бирикма ёки элементларга оид, шундай элемент ёки бирикмалардан иборат бўлган, таркибида шундай элемент ёки бирикмалар бор. *Минерал тузлар. Минерал ўғит. Минерал сув.* ■ *Бобур.. минерал хомашёлар борасида ҳам фикр билдирган.* «Фан ва турмуш».

МИНЕРАЛИЗАЦИЯ қ. **минералланиш.**

МИНЕРАЛАНИШ I Органик моддаларнинг минералга айланиши, минерал бирикмалар ҳосил қилиши. *Ўсимликларнинг минералланиши.*

2 Минерал тузларга тўйиниш, тўйинганлик. *Келажакда Амударёнинг қуйи қисмида сувнинг минералланиш даражаси уч барабар ортади.* «Фан ва турмуш».

МИНЕРАЛОГ Минералогия олими, мутахассиси.

МИНЕРАЛОГИК Минералогияга оид. *Минералогик тадқиқотлар.*

МИНЕРАЛОГИЯ [минерал + юн. logos – фан, таълимот] Минераллар, уларнинг таркиби, тузилиши, хоссалари, ер қобиғида минерал моддаларнинг пайдо бўлиш жараёнларини, шунингдек, улардан халқ хўжалигида фойдаланишни ўрганувчи фан.

МИНИАТЮР Миниатюра тарзидаги; жуда кичик ва нафис. *Қизча онасига шу қадар ўхшардики, уни кўрган киши онасининг миниатюр сурати деб ўйларди.* Т. Жалолов, Олтин қафас.

МИНИАТЮРА [итал. miniature – нафис, нозик қилиб ишланган расм < лот. minutum – қизил ёки қизғиш-жигарранг бўёқ] снт. I Ўрта аср қўлёзма асарлари ва китобларда бўёқлар билан қизилган нафис расм, сурат,

безакли бош ҳарф ёки лавҳа. *Навоий лирикаси ва «Хамса» сига Беҳзод ишлаган миниатюралар ўрта аср тасвирий санъатининг қимматбаҳо дурдоналаридандир.* Ғ. Ғуллом, Шум бола.

2 Нозик ва чиройли қилиб ишланган кичкина расм, сурат; шундай сурат ва расмлар солиш санъати. *Миниатюра намунаси. Шарқ миниатюраси.* ■ XVI аср Бухоро миниатюра санъатида ҳам юқоридаги анъана давом этади. «Фан ва турмуш».

3 Кичик адабий ёки саҳнавий-муסיқий асар. «Тавзим» тўпламига киритилган «Гул ҳақида ҳикоялар», «Жажжи ҳикоялар» туркумлари яхши миниатюралардир. Газетадан.

МИНИМАЛ [лот. minimus – энг кичик] Энг оз, энг кам, энг кичик; зид. **максимал.** *Минимал қиймат. Минимал тафовут.* ■ *Таҳлил шуни кўрсатадики, терим мавсуми.. мустаҳкам хўжаликларда жуда қисқариб, минимал даражага етган.* А. Мухтор, Бу – қахрамонлик. *Агар тилда фонемалар оппозициясини намоён этувчи минимал жуфтликдаги сўзлар топилмаса, у фонемаларни фонологик системадан ўчириш мумкин.* «ЎТА».

МИНИМУМ [лот. minimum – энг кам, энг кичик миқдор; кам деганда] I Энг оз, энг кичик миқдор; зид. **максимум.** *Ишлаб чиқаришни минимумдан максимумга кўтаришда командирлик қилишимиз лозим.* С. Аҳмад, Менинг дўстим Баббаев.

2 Бирор соҳа учун лозим бўлган энг зарурий билим ёки тадбирлар йиғиндиси. *Техника минимуми. Номзодлик минимуми.*

3 айн. **минимал.** *Минимум программа. Минимум юз килограмдан нахта териш.*

МИНИСТР [фр. ministre < лот. minister – хизматчи, ходим, ёрдамчи] тар. айн. **вазир.** *Мудоффаа министри. Маориф министри. Молия министри.* ■ *Қайси ўрмонларни кезмоқчисиз, бамаслаҳат маршрут тузариш, деб меҳмондўстлик қилди министр Мамадалига.* Н. Сафаров, Оловли излар.

МИНИСТРЛИК [фр. ministere < лот. ministerium – хизмат, амал, лавозим] I тар. айн. **вазирлик.** *Қишлоқ хўжалик министрлиги. Савдо министрлиги. Маданият министрлиги.* ■ *Бугун министрликда бўлдим. Тақсимот масаласида гаплашдим.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 Буржуа парламентаризмида министрлар ҳайъати.

3 тар. айн. вазирлик 3.

МИНМОҚ I Бирор нарсанинг устига (одатда от-уловга) оёқларни икки ёққа солиштириб ўтириб олмоқ, *Туяга минмоқ, Мотоциклга минмоқ. От кимники — минганники.* Мақол. ■ *Ёрмат араванинг ҳар қисмига разм солиб, кейин чаққонлик билан отга минди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бўтабой азим туп ёнғоққа тирмашиб, боғ деворига минди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 шв. Транспорт воситаларига чиқмоқ, ўтирмоқ, *Аравага минмоқ, Трамвайга минмоқ, Машинага минмоқ.* ■ *У ердан одатда кемага минилар, Чоржўйда ўтаравага ўтириш керак эди.* С. Сиёев, Аваз. *Бобоқул ота Қайнардан қайтишда Туламат мўйловнинг ничан ортилган автокачкасига минишга мажбур бўлди.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 шв. Транспорт воситаларининг бирор турини бошқармоқ, ҳайдамоқ. *Машина минмоқ, Арава минмоқ.* ■ *Жонфигон бундан бешолти йил бурун қайси бир идоранинг извошини минар экан, киракашлик қилиб, қўлга тушгандан кейин ҳайдашибди.* А. Қаҳҳор, Жонфигон. *Арслон чиройли костюмларини гардеробга илиб, комбинезон кийиб, универсал минди.* Мирмуҳсин, Яширинган куч.

4 кўма. Ўтирмоқ, инмоқ. *Булбул кетиб, боғда навоси тинди, Юлдуз елкасига гўё тоғ минди.* Б. Бойқобиллов, Садоқат.

5 Амал, мансаб мазмунли сўзлар билан қўлланиб, шу сўз билдирган вазифа, лавозим, мансабни эгалламоқ маъносини билдиради. *Нодон Анвар ўрдадан қувланиш ерида сармунийлик маснадига минмоқчи!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Амалга янги минган ҳовлиқма одамдек бурнини кўтарган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аъзам Мираҳмедов бош врачлик лавозимида минди-ю, хўмрайиб кириб, чимирилиб чиқадиган бўлди-қолди.* «Муштум».

6 Авж, газаб каби айрим сўзлар билан қўлланиб, шу сўзлар билдирган ҳолатнинг юз бериши маъносини билдиради. *Беўхшов чўлнинг дайди шомоли авжга минган.* Ф. Нуруллаев, Бўз йигит. - *Тухтат деяман сенга!* — лаблари пирпираб, жаҳлга миниб бақирди раис. «Муштум». *Совуқ чунон қаҳрига минганки.. тишимиз тишимизга тегмай қалтираймиз.* О. Ҳусанов, Қўшиқчининг тақдири.

Елкасига (ёки бўйнига) минмоқ Ихтиёрини («тизгинини») ўз қўлига олиб, истаган ҳукмини ўтказмоқ, ўз йўлига юритадиган бўлмоқ. *Салимбойваччанинг елкасига миниш учун Гулнор қурбон бўлиши керак.* Ойбек, Танланган асарлар. *Келиним ўлгурнинг бурнини бир ерга ишқаб бермасангиз, болагинаминг бўйнига миниб олди.* С. Аҳмад, Сайланма. **Ерни миниб олмоқ** Ерни ўз ҳукмига бўйсундирмоқ; ундан хоҳлаганча фойдаланмоқ. *Тангриқул ҳожи катта ҳамёнини — узанги, чоракор батракларни — жилов қилиб, ерни маълум даражада миниб олган эди. Фулом ака ерни миномас эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

МИННАТ [а. *مَنّت* — ҳиммат, мурувват, хайр-саховат; ташаккур, раҳмат айтиш] I Қилинган хизмат, яхшилик учун бўлган қарздорлик. [Юсуфбек ҳожи:] *Агар бу хизматни ўз зиммангизга олур экансиз, устимга катта миннат кўйган бўласиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Қилинган яхшиликни юзга солиш ёки бошқаларга гапириб юриш. *Текиннинг миннати кўп, меҳнатнинг зийнати кўп.* Мақол. ■ *Эҳсон қилган кишининг миннати эҳсонни йўққа чиқаради.* Газетадан. *Бу зиёфатнинг хали миннати чиқиб қолмаса, деб турибман.* К. Яшин, Ҳамза.

Миннат қилмоқ Яхшиликни юзга солимоқ. *Меҳнат қилдим — ҳўп қилдим, миннат қилдим — йўқ қилдим.* Мақол. ■ *Хасис бир бор меҳнат қилса, юз бор миннат қилар.* Газетадан.

МИННАТДОР Бировнинг қилган яхшилигидан, хизматидан мамнун ва қарздор. [Мулла Обид:] *Бугдойни тайёр унга алмаштирдингиз, миннатдорман.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Устозим менда машинага меҳр уйғотди. Ундан миннатдорман.* Ҳ. Назир, Маёқ сари.

МИННАТДОРЛИК I Миннатдор эканлик. *Элмурод уларнинг ўқишдан миннатдорликларини кўриб хурсанд бўларди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Миннатдор, мамнун ҳолат, шундай ҳис-туйғуга эгалик. *Миннатдорлик изҳор қилмоқ.* ■ *Ачахоннинг тинч, осуда кўзларидан миннатдорлик баралла порлаб турарди.* К. Яшин, Ҳамза. - *Шунисига ҳам раҳмат, ўғлим, кам бўлманг асло!* — миннатдорлик билдирди чол. «Гулдаста».

МИННАТДОРЧИЛИК айн. миннатдорлик 2. [Нормухаммад кушбеги] Золим душманни қўлга туширишнинг бош омили бўлган Юсуфбек ҳожига ўз миннатдорчилигини айтиб тугата олмас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МИННАТЛИ Миннатга сабаб бўлган ёки бўладиган. *Миннатли ошдан миннатсиз ёвғон яхши.* Мақол.

МИННАТСИЗ Миннати йўқ, миннатга сабаб бўлмайдиган; беминнат. *Бу оила авзолари бир умр шодлик кўрмади, ҳатто миннатсиз нон ейиш нималигини билмади.* М. Ўринхўжаев. Унутилмас кунлар.

МИННАТЧИ Миннат қилувчи, яхшилигини пеш қилувчи. *Бу эса қаҳрамоннинг табиатига ҳос ижобий сифатларга соя ташлайди, уни ўз ҳимматини пеш қилувчи, миннатчи, тамағир шахсга айлантириб қўяди.* Газетадан.

МИНОМЁТ [р. мина + метать — «ирғитмоқ, отмоқ, улоқтирмоқ» фл. дан] Мина отадиган қурол. *Атакани олти оғизли миномётлар ва артдивизион (артиллерия бўлинмаси) бошлаб берди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

МИНОМЁТЧИ Миномётдан ўқ отувчи ҳарбий хизматчи, аскар. *Миномётчилар ротаси.* ■ *..миномётчилар ва пулемётчиларнинг позицияларини белгилаб бергач, кўприкка келди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

МИНОНОСЕЦ [р. мина + носить — «олиб, кўтариб бормоқ» фл. дан] Торпеда билан қуролланган ҳарбий кема.

МИНОР(А) [а. منار — ёруғлик манбаи бўлган жой; маёқ; минора] Бирор бинога қўшиб ёки алоҳида қурилган, мезана шаклидаги баланд иншоот. *Масжид минораси. Бухоро миноралари. Минора қуббаси.* ■ *Аминнинг дори бор, минори бор, ноғораханаси бор.* С. Айний, Дохунда. *Мовий осмон билан ўпишган миноралар, ҳаворанг гумбазлар.. савлат тўкиб туради бу ерда.* Н. Улуғжонов, Самарқанд сайқали.

МИНТАҚА [а. منطقه — камар, белбоғ; иқлимий ҳудуд; соҳа, доира] 1 *геогр.* Ер юзининг икки қўшни параллел оралиғидаги, бир-бирдан иқлими билан фарқ қиладиган ҳар бир бўлаги. *Иссиқ минтақа. Совуқ минтақа. Уртача минтақа.*

2 Ер юзининг бирор хусусияти билан ажралиб турадиган бўлаги, зонаси. *Халқаро хотин-қизлар куни 8-Мартни.. барча қитъа*

ва минтақалардаги тараққийпарвар инсоният байрам қилмоқда. Газетадан.

МИНТАҚАВИЙ Минтақага оид, тегишли.

МИНУС [лот. minus — кичик, оз, озроқ] 1 *мат.* Айириш амалини ёки манфий миқдорни билдирувчи (–) белги.

2 *мат.* Айирув, олув. *Беш минус тўрт — барабар бирга.*

3 *мат.* Миқдорнинг манфийлигини, ҳароратнинг нолдан пастлигини билдирувчи сўз ёки белги. *Бугун ҳарорат минус йигирма.*

4 Ўқувчига қўйилган баҳонинг тўлиқ эмаслигини, унинг билими шу баҳога етарли эмаслигини билдирувчи сўз ёки белги. *Минус уч баҳо қўймоқ.*

МИНУТ [лот. minutus — майда, кичик; арзимас, унча эмас] 1 қ. **дақиқа.** *Соат тўққиздан ўн беш минут ўтганда, дарё тепасида қоп-қора булутдек самолётлар пайдо бўлди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Йўлчи ерга қараб, бир минут сукут қилди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *мат.* Градуснинг олтмишдан бир улушига тенг ясси бурчак ўлчови бирлиги (ёзувда рақамнинг ўнг томонига, устига қўйилди, мас., 80°30' — 80 даража, 30 минут).

МИНУТЛИ айн. дақиқали. *Ўн минутли иш. Беш минутли танаффус.*

МИНҒАЙМАС Дардини, юрагидагини ёрилиб гапирмайдиган; индамас. *Моҳира ойим қизининг бирорта ишдан норозилигини пайқаб: -Минғаймас, писмиқ ўлгур, тагин нима жин урди сени? — деб сўраганида, Зайнаб қовоқ-дудоғини солиб, бир оғиз ҳам жавоб бермас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сен бўлсанг, сени букчайтириб, минғаймас қилиб қўйган дардни ҳам айтгинг келмайди.* Б. Раҳмонов, Олтин одамлар.

МИНҒАЙМОҚ Қовоқ-димоғини солмоқ, лаб-лунжини осилтирмоқ; араз қилмоқ. *Ғулумжоннинг.. бир неча минутгина аввал томирларида қайнаган йигитлик қонининг тиниши учун Наргиснинг.. чеккада минғайиб кўриниши кифоя қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

МИНҒИЛЛАМОҚ қ. минғирламоқ. *Низомжон унинг юзига қарамай манғиллади: -Кечир, Дилдор, бехосдан шундай бўлиб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бола йиғласа, қайнана минғиллайди, самоварнинг ўти тутаса, қайнота дўнғиллайди.* С. Аҳмад, Сайланма.

МИНФИРЛАМОҚ 1 Димоғда секин ва ноаниқ гапирмоқ; пинғилламоқ. [Бой] *Йўлининг саломига минғирлаб жавоб қайтарди*. Ойбек. Танланган асарлар. *Куни бўйи минғирлаб қўшиқ айтиб юраман*. С. Сиеёв, Ёруғлик.

2 Норози оҳангда нолиб гапирмоқ; нолимоқ. *Кўп минғирлама*. ■ - *Таъна қилгериб ҳам ўлдирдингиз, — деди Баратов минғирлаб*. С. Зуннунова, Янги директор.

МИНФИР-МИНФИР тақл. с. 1 Димоғда айтилган паст ва ноаниқ товуш ёки гапни билдиради. *Минғир-минғир ашула*. ■ | *Тожибой:* | *Ўзиям хотинчалиш одам-да. Гапи оғзидан тушиб кетади. Минғир-минғир қилади. Гоҳо гапини одам ҳам тушуниб бўлмайди*. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Норозилик, нолиш ҳақида. *Минғир-минғирни йиғиштир. Минғир-минғирни жонга тегди*.

МИОКАРД [юн. *mios* — мускул + *kardia* — юрак] *анат.* Юракнинг ўрта мускул қавати.

МИОКАРДИТ тиб. Юрак мускуллари — миокарднинг яллиғланиши.

МИОЛОГИЯ [юн. *mios* — мускул + *logos* — фан, таълимот] Мускуллар системасининг тузилиши ҳақидаги таълимот.

МИР [а. *مير* < «амир» с. нинг қисқарган шакли] 1 Ҳоким, ҳукмдор (пайғамбар авлодларининг унвони). *Мир Алишер*.

2 Баъзи эркаклар исмининг таркибига киради, мас. *Миртемир, Мирали, Мирғиёс*.

МИРЗА [а. + ф. *ميرزا* < «амирзода» с. нинг қисқарган шакли] 1 *тар.* Ёзув-чизув ишларини олиб борган лавозимли киши; котиб. *Амлоқдорнинг мирзаси белига суқилган қаламдонини очиб, қаламини қўлига олди*. С. Айний, Қуллар.

2 *кўчма* Саводли, ўқимишли одам.

Мирза йигит Саводли, ўқимишли ёш кишиларга ҳурмат билан мурожаат этиш шакли.

3 *эск.* Юқори табақаларга мансуб киши; жаноб. *Мен чўриман, сиз мирзасиз, беквачча!* «Гўрўгли».

4 Мирза (эркаклар исми).

МИРЗАБОШИ *тар.* Ўзбек хонликларида (асосан Қўқон хонлигида) мирзахона бошлиғи. [Сафар бўзчи:] *Шаҳардаги бирорта мударрис домлани мирзабоши кўтарсалар, йўқ дерми?* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

МИРЗАЛИК Мирза иши, лавозими. *Мирзалик қилмоқ*. ■ *Мирзалик учун хат-саводим унча ярамайди*. С. Айний, Қуллар.

МИРЗАТЕРАК Теракнинг тик ва текис, маданий ҳолда ўстириладиган бир тури. *Фақат мирзатеракнинг учи ботиб кетган қуёшнинг жуда баланддаги сунгги нурлари билан қизариб турибди*. А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Кеч куз. Япроқларидан ажралган мирзатераклар қунушиб, дилдираб турибди*. А. Ибодинов, «Латофат» дўқонидаги қатл.

МИРЗАХОНА [мирза + хона] *тар.* Амир ва хонларнинг мирзалар ёзув-чизув ишлари олиб борадиган идораси.

МИРЗО [а. + ф. *ميرزا* — «амирзода» с. нинг қисқарган шакли] 1 Мирзода, амирзода, амир ўғли (Айни маънода ушбу сўз тегишли атоқли отдан кейин ёзилади мас.: *Улуғбек мирзо, Иброҳим мирзо*). *Аммо, бари бир ёш мирзолар катта бўлгач, ўз ота-боболари каби хунрез, зolim бўладилар*. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 *кт. айн.* **мирза 1,2.** (Айни маънода ушбу сўз тегишли атоқли отдан олдин ёзилади; мас., *Мирзо Анаар, Мирзо Бедил*). *Анаар.. нома ва аризаларнинг.. баъзиларини биринчи хонада олдига давоат, қалам қўйиб, дафтар устида утирган мирзо, муфтиларга ҳавола қилар эди*. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

МИРЗОЙИ [а. + ф. *ميرزايي* — мирзаларга хос, оид; мирзалик вазифасини бажариш]: **мирзойи кавуш** *эск.* Баланд ингичка пошна-ли кавуш. **Мирзойи саяз** Сабзининг ўрта-пишар цилиндрсимон, учи ингичка узун хили. **Мирзойи этик** *эск.* Баланд ингичка пошна-ли этик.

МИРИ [а. *ميري* — амирга хос; давлатга, хазинага оид, тегишли] *тар.* Беш тийинли чақа, беш тийин. *Бир мири ҳаён, уч мири зиён*. Мақол. *Дунёники мири кам икки*. Мақол. ■ *Домла уч мири пул ё битта қатлама келтириб қўйганга сира индамайдилар*. П. Турсун, Ўқитувчи.

Мирдан-сиригача Муфассал равишда, майда-чуйдасигача, батафсил. *Зиёдиллага бу хунар ёқиб тушган, уни миридан-сиригача эгаллаб олиш учун бутун кучи, зеҳнини ишга солган эди*. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. **Мирдан сирини айирмоқ** (ёки ажратмоқ) Муфассал равишда, майда-чуйдасигача текширмоқ.

МИРИЛИК Мири қийматига эга бўлган, мирига арзийдиган, миридан иборат. *Бир қулоғига уч мирилик танга қистириб олган самоварчи йигит кўш чойнаклаб чой ташийди*. С. Аҳмад, Ҳукм. *Бир мирилик носни баҳо-*

на қилиб бозорга тушиб, бутун бир кунини беҳуда ўтказадиганлар кўп. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

МИРИШКОР [a. + ф. *ميرشكار* — ов бошлиғи, овни бошқарувчи] 1 Ўз ишининг тажрибали, моҳир устаси; тажрибакор, омилкор. *Миришкор сувчи. Миришкор боғбон. Миришкор деҳқон.* ■ Султон бўзчи.. ўз хунарининг миришқори ҳисобланар.. эди. А. Мухтор. Опа-сингиллар.

2 с. т. Саранжом-саришта. *Миришкор хотин.*

МИРИҚМОҚ Ниҳоят даражада қонмоқ, қониқмоқ, тўймоқ. *Чойга мириқмоқ. Ҳикояни мириқиб эшитмоқ. Мириқиб ухламоқ.* ■ *Парварши етган ғўзалар она сутига мириққан боладек гуркураб ўсарди.* Ш. Гуломов, Ташаббус. *Тоза ҳаводан мириқиб симирмоқ баҳонасида Расулжон тезроқ ҳовлига чиқа қолди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

МИРОБ [a. + ф. *ميرآب* — суғориш ва сув таъминоти бўйича нозир] 1 Сув тақсимооти ва суғориш тармоқларини назорат қилувчи шахс. *Отанг мироб бўлгунча, даланг қулоқнинг бошида бўлсин, деганлар.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

2 с. т. Суғориш ишларини бажарувчи шахс; сувчи. *Ана, миришкор мироб, суғорар ғўзасини..* Ю. Ҳамдам. *Эгатлар аралаб миробми, кимдир Якка оёқ йўлдан қайтади ёлғиз.* Файратий.

МИРОББОШИ тар. Миробларга бошчилик қилган мансабдор. *Тошганинда асло бўлмас ёнашиб, Ночор от чопишар мироббошилар.* Миртемир.

МИРОБЛИК Мироб иши, касби. *Тўхтабой ака эсини танибдики, шу ерларда мироблик қилади.* Б. Маҳмудов, Олтин юлдузликлар.

МИРОХУР, **мирохўр** [a. + ф. *ميرآخور* — бош отбоқар; отхона бошлиғи] 1 тар. Урта Осиё хонлиқларида сарой отхоналарига бошчилик қилган мансабдор. *Мен мирохурдан ўн беш сўм олиб, мана шу остимдаги эшакни сизга бериб кетаман.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 эск. айн. **отбоқар.**

МИРРИХ [a. *مريخ* — Марс сайёраси; қадимги мунажжимлар уни уруш ва хунрезликлар сабабчиси деб ҳисоблаганлар] (М — катта) эск. кт. айн. **Марс.**

МИРШАБ [a. *مير* — бошлиқ; ҳукмдор + ф. *شَب* — кеча, тун; тунги қоровул бошлиғи]

1 тар. Ўрта Осиё хонлиқларида тунги шаҳар соқчиси ва уларнинг бошлиғи. — *Бизни кимнинг ҳукми билан ўлдирмоқчи бўлаётирсиз? — деди.. хатирчилик банди, миришаб одамига.* С. Айний, Куллар. *Миришаблар томонидан қўрбоши маҳкамасига сўроққа олиб кетилган қутидор қайтиб йўлакка кириши билан..* *Офтоб ойим ила Кумушга.. жон кирган каби бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 с. т. Милиционер.

МИРШАБХОНА Миришаб маҳкамаси ва қамоқхонаси. *Икки миришаб Уста кулол билан Ҳамроқулни.. бутхонанинг нариги томонидаги миришабхонага томон олиб кетди.* А. Қаҳқор, Томошабоғ.

МИРҚУРУҚ с. т. ҳазл. Ёнида ҳеч пули бўлмайдиган киши ҳақида. [*Рўзипаранг:*] *Ўзингиз тушунган одам-у, доим мирқуруқсиз, қачонгача сизни кечириб юрамиз, хўжайин.* А. Муҳиддин, Кечирасиз.

МИРҒАЗАБ [a. *مير* — бошлиқ, ҳукмдор + *غضب* — қаҳр, нафрат; норозилик: жаллод] тар. Маҳбус ва бандиларни жазолайдиган, калтаклаб, тергов қиладиган зиндон назоратчиси. *Мирғазаблар кунда келиб, уларнинг [бандиларнинг] ҳар бирини ўлғудай уриб, сўроқ қилардилар.* С. Айний, Дохунда.

МИС [ф. *مس* — мис] Менделеев даврий системасининг I гуруҳига мансуб кимёвий элемент; юмшоқ (қайишқоқ ва чўкичланувчан) қизғиш рангли металл. *Соф мис. Қизил мис. Сариқ мис. Мис қотишмалари.* ■ *Мис, вольфрам, қўрғошин, рух, олтин ва бошқа рангли маъданлар етказиб бериш кўлами анча кенгайди.* «Фан ва турмуш». *Қамбар ихчам, ярқироқ мис чилимни олиб кетди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Миси чикди Нопок, қалб иши фoш бўлди, сири очилди. *Мазмунан, ишларнинг миси чиқиб, ўзлари билан ўзлари овора бўлиб қолган бўлсалар керак.. Қинғир иш қирқ йилдан кейин ҳам очилади.* «Муштум».

МИСВОК [a. *مسواك* — тиш тозалагич] эск. Арча ва ш. к. хушбўй дарахт ёғочидан тарашлаб, моксимон шаклда ясалган тиш тозалагич. ..*салла устига қадалган мисвок ва хурмо данагидан ясалган.. тасбеҳ бу чолнинг сўфилардан бири эканлигини кўрсатади.* С. Айний, Куллар. *Сўфи мисвогини қинидан чиқариб, яна секингина солиб қўйди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

МИСКАР [ф. *مسگر* — мис билан ишловчи] Мис ва унинг металллар билан қотиш-

масидан қуроллар, уй-рўзғор буюмлари ясаш ва уларни тузатиш иши билан шугулланувчи хунарманд. *Гулнор.. мискарлар томонидан самовар тахлитиди ясалган қумғондан чой қуяр эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

МИСКАРЛИК I Мискар иши, касби. *Мискарликни ўрганмоқ. Мискарлик қилмоқ.*

2 тар. Мискарлар растаси. *Мискарликда, ўнг томондаги пачақ дўкон олдиға ёйиб қўйилган мис баркаш.. Мирмуҳсин, Ал Маҳдий.*

МИСКИН [а. *مسكين* — бечора; бахтсиз] I Фақирликдан оғир аҳволга тушиб қолган, аҳволи танг, бечораҳол одам. [*Буграҳожиде*] *Ҳадемай элга қаҳатчилик бўлғай.. фақир ва мискинлар ит, эшак гўштини егайлар. М. Осим, Ўттор.*

2 Мунгли, тушкун, ҳазин. -*Отанг боёқши чарчаб, бўлганича бўлди, — деди она мискин товуш билан. П. Турсун, Ўқитувчи. Ота, ўғил диллари мискин, Унсиз суҳбат қуришар эди. Сафо Очил.*

3 Мақом услуби ва шаклларида яратилган туркумли куй ва ашула йўллари.

МИСКИНЛИК Мискин аҳвол, тушкун ҳолат. *Бу ундаги мискинлик ўрнида уйғонган инсоний гурур нишонаси эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

МИСЛ [а. *مثل* — ўхшаш; худди, каби] Мисол, тимсол, ўхшаш. *Мисли йўқ оламулмул воқеа. Мисли топилмайдиган киши. ■ Тошкент тарихида мисли кўрилмаган Азизбек каби ваҳшийни фақат шу Мусулмонқул қўлидан олди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

МИСЛИ [а. + ф. *مثل* — «мисл» с. изофа ҳолатда] Каби, сингари, бамисоли. *Қалбини бир оғир гам ўртарди мисли отаи. Ҳ. Олимжон.*

МИСЛСИЗ Мисли, ўхшаши йўқ; беқиёс. *Мислсиз қаҳрамонлик. ■ Бу ҳаёт оқимида мислсиз гирдоблар учрайди. А. Қаҳҳор, Сароб. Фашистларнинг бева-бечораларга бераётган мислсиз азобларини кўрганда, Ўринбойнинг тутуни осмонга чиқади. Т. Рустамов, Мангу жасорат.*

МИСОЛ [а. *مثال* — намуна; ўхшашлик; андоза] I Тушунтириш учун ёки далил, исбот ва ш. к. тарикасида бир турли нарса, ҳодиса ва ш. к. дан олинган айрим намуна; ўрнак. *Мисол келтирмоқ. Мисолга олмақ. Мисол учун гапирмоқ. ■ [Ҳакимбойвачча] Ёмонларнинг кўпайгани ҳақида шикоят қил-*

ди. Мисол учун Йўлчини олди. Ойбек, Танланган асарлар. Шайбонийхон мирзоларнинг инсофни, имонни унутганлари, эл-улусни вайрон қилганларига яна бир талай мисоллар келтирди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Ечиш, машқ қилиш учун бериладиган математик ифода. *Мисол ишламоқ. Ечилиши осон мисол.*

3 кам қўлл. айн. **МИСОЛИ**. *Оқ пахтамиз таронаси ёйилсин тонг мисол!* Т. Тўла. *Кунларим ҳам энди тийиқсиз Оқар кўзим ёшлари мисол. Ш. Раҳмон.*

МИСОЛИ [а. + ф. *مثال* — «мисол» с. изофа ҳолатда] кўм. Худди, гўё, каби, сингари. -*Ҳалиги гапимни сир деб бил!* — давом этди чол. — *Пахта бозори мисоли қайнаб тошган бир дарё. Ойбек, Танланган асарлар. Мунчалар шунчалик кўркам шохингни Кўёшга кўтармай, пастга эгибсан? Соябон мисоли ерга тегибсан. Шухрат.*

МИСПРА [а. *مصراع* — бир қатор шеър, байтнинг бир сатри] Шеърий асарнинг, байтнинг бир сатри, бир қатори. *Шодлигим эзгулик этади инъом. Маржондай сочилар мисралару байт. Г. Жўраева. Зокиржон ўзи кўчирган мисрани қайта-қайта ўқиди. «Шарқ юлдузи».*

МИСРАНГ [ф. *مسرنگ* — мис тусли, мис кўринишли] Қаттиқ нарсаларни кўчириш, бузиш, тешиш ва ш. к. учун ишлатиладиган, бир ёки иккала томони учли темир асбоб; лом. *Бир неча дақиқадан сўнг девор тешилиб, бири қўлида теша, иккинчиси мисранг ушлаган икки устанинг калласи кўринди. М. Осим, Карвон йўлларида.*

МИССИОНЕР [фр. *missionnaire* < лот. *missio* — жўнатиш, топшириқ] Черков томонидан, одатда, ҳукумат ёрдамида бошқа диндаги кишиларни ташвиқот қилиб, христиан динига киритиш учун қарам ва мустамлака мамлакатларга юборилган тарғиботчи. *Америка қитъаси янги очилган вақтларда миссионерлар ундаги занжиларни христиан динига киргизиш учун турли йўллари тутганлар. А. Қаҳҳор, Сароб.*

МИССИЯ [лот. *missio* — жўнатиш, топшириқ < *mittere* — жўнатмоқ, юбормоқ] I Юксак бурч, масъулиятли вазифа. *Армиямизнинг буюк қудрати, инсонпарварлик миссияси айниқса Биринчи жаҳон уруши даврида янада яққол намоён бўлди. Газетадан.*

2 Муайян топшириқ билан бошқа мамлакатга юборилган вакиллар. *Савдо миссияси. Ҳарбий миссия.*

3 Бир давлатнинг бошқа давлатдаги (элчионадан фарқли равишда) ёки халқаро ташкилотлардаги вакили бошчилигидаги доимий дипломатик ваколатхона. *Савдо миссияси.*

МИСТЕР [ингл. mister – жаноб] Англия ва Америкада эркакларга нисбатан, одатда, исм ёки фамилия олдига қўшиб, «жаноб» маъносига қўлланадиган сўз. [*Уолд Питте*] *Номи ёнига «мистер» сузини қўшиб айтишни қаттиқ талаб қиларди.* Мирмуҳсин, Жаноб Питте. – *Мистер Джон, бу бахтсиз ҳодисами, деб сўраяптилар, – деди Олчинбек бойваччага қараб.* К. Яшин. Ҳамза.

МИСТИК I Мистицизм тарафдори. *Ўрта аср мистиклари.*

2 Ғайритабиий нарсаларга, муъжизаларга ишонувчи.

МИСТИК Мистикага, мистицизмга оид, мистақадан, тасаввуфдан иборат бўлган, мистицизм руҳидаги. *Мистик тушунча. Мистик асар.*

МИСТИКА [юн. mystikos – яширин, сирли] Ғайритабиий оламга, илоҳлар ва илоҳий кучларга, инсоннинг илоҳият олами билан алоқа қила олишига ишонишдан иборат диний эътиқод. *Ўрта аср мистикаси.* ■ *..тасаввуфда Жомийни қизиқтирган нарса.. мистика, таркидунёчилик эмас эди.* Ш. Шомухамедов. Сўнмас юлдуз.

МИСТИЦИЗМ [фр. misticisme < юн. mystikos – яширин, сирли] Мистикага, тасаввуфга асосланган идеалистик диний дунёқарап; мистикага мойиллик. *Мистицизм руҳидаги асар.*

МИСҚОЛ [а. مِسْقَال – 4,35–4,86 грамм оралигидаги оғирлик ўлчов бирлиги] I эск. Қадимги оғирлик ўлчов бирлиги: тахминан 4,24 граммга тенг. *Полвон битта тухум, иккита хурмо, ярм мисқол седана, беш донна бўтақуз.. топиб, бир ниёла сув билан идишда қайнатишга буюрди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши.

2 *кўчма* Озгина, жуда оз, жиндак. *Ўзганинг ҳимматини дарё, ўзингникини мисқол бил.* Мақол. ■ *Назарбой Оқбўз отини миниб, танглайига мисқол носни ташлаб жўнади.* «Ойсулув».

МИСҚОЛИ: мисқоли доқа Юқори сифатли нафис доқа; шундай доқадан тайёрланган. *Муфти Бухорога келгач, катта мисқоли салла ўраб.. юрарди.* А. Ҳақимов, Илон

изидан. *Ариқ соҳилидаги жийда соясида эса мисқоли яқтак кийган оппоқ соқолли чол кетмон дастасига суяниб, букчайиб турибди.* У. Ҳошимов. Қалбингга қулоқ сол.

МИСҚОЛЛАБ I Бир мисқолдан, мисқол билан. *Мисқоллаб тортмоқ.*

2 Жуда оз миқдор билан, оз-оздан. *Бизлар мисқоллаб обрў топамиз, улуғларимиз ботмонлаб бу обрўни тўқадилар.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ҳар мисра шеъри қиларкан нафис, Мисқоллаб йиғгандай гуллардан гулоб.* О. Қўчқорбеков.

МИТА I бот. Фалла экинларининг дони қорайтириб юборадиган касаллик; кул.

2 зоол. Донга тушадиган зараркунанда курт; сақланаётган ғалла донлари, ёрма, қоқи ва б. ни зарарлайдиган ҳар хил ҳашарот ва каналарнинг умумий номи. *Омбор митаси. Митанинг ёмони тегирмондан бутун чиқади.* Мақол.

МИТИНГ [ингл. meeting – йиғин, мажлис, йиғилиш] Бирор муҳим воқеага, кўпинча сиёсий масалаларни муҳокама этишга бағишлаб ўтказиладиган оммавий йиғин. *Тинчлик тарафдорларининг митинги.* ■ *Уруш ҳақидаги хабар радиодан эшитилиши биланоқ университетнинг мажлислар залида митинг бўлди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

МИТИНГБОЗЛИК салб. Бўлар-бўлмасга митинг ўтказавериш, иш ўрнига митингларга берилиб кетиш. *Шовқин-сурон кўтармай ва жар солмай, митингбозлик қилмай, ташкилотчилик ишларини кучайтириб юборишингиз керак.* Газетадан.

МИТРОПОЛИТ [юн. metropolitēs – метрополия фуқароси; метрополия епископи] Православ христиан черковида епископларнинг олий унвони ва шу унвонга эга бўлган руҳоний.

МИТТИ Жуда кичкина; жимит. *Орамизда ётган эмиш чақалоқ, Митти оёқчаси ой каби оппоқ.* Х. Даврон. *Келин шундай митти чучвара тугадики, унинг тўрттаси битта қошиққа сиғади.* «Муштум».

МИФ [юн. mythos – сўз; афсона, ривоят] Қадимги кишиларнинг борлиқ олам ҳақидаги ибтидоий тасаввурлари мажмуи бўлиб, коинотнинг яратилиши, инсон, ўсимликлар ва ҳайвонот дунёсининг вужудга келиши, самовий jismlарнинг пайдо бўлиши, табиий ҳодисаларнинг сабаблари

ва моҳияти, афсонавий қаҳрамонлар, маъбудалар ва илоҳлар тўғрисидаги эътиқодий қарашларни ўз ичига олади. *Юнон мифлари.* ■ *Халқ эпосининг илк илдизи бўлган мифлар ҳақида археологик топилмалар анчагина маълумотлар беради.* «ЎТА».

МИФИК Мифга оид, мифдан иборат бўлган, мифга асосланган. *Мифик тушунча ва тасаввурлар.* ■ *Маросим ва ритуалларда шомон Кўкдаги ва Ер остидаги мифик ҳомиёлар мададига таянган.* «ЎТА».

МИФОЛОГИК Мифологияга оид. *Мифологик ишлар.* ■ *Фикримизча, уч йўл мотиви қадимги туркларнинг мифологик тасаввурларига бориб тақалади.* «ЎТА».

МИФОЛОГИЯ [юн. mythos – афсона, ривоят + logos – фан, таълимот] **1** Мифлар ҳақидаги фан. *Уни мукамал билиш учун қадим мифологиядан астрологиягача, ўрта аср каллиграфиясидан «илмҳои сегона» деб ном олган Шарқ поэтикасигача бўлган фанлардан хабардор бўлиш керак.* «ЎТА».

2 Бирор халқнинг мифлари, афсоналари мажмуи. *Юнон мифологияси. Шарқ мифологияси.* ■ *Эртаклар мифлар билан алоқада бўлиб, уларнинг жуда кўп мотивлари мифологияга бориб тақалади.* «ЎТА».

МИХ [ф. *میخ* – мих; қозиқ] Икки нарсани бир-бирига маҳкамлаш, бириктириш учун қоқиладиган, бир томони учли, иккинчи томони қалпоқли металл ёки ёғоч буюм. *Арава михи. Мих қоқмоқ. Мих урмоқ. Михни сугуриб олмоқ.* ■ *Маҳкам ака деразага қоқаётган мих Бувниса холанинг қалбига қадалётгандай бўларди.* Р. Файзий, Сен етим эмассан.

Ишлар мих с. т. Жуда яхши, жойида, михдай. *Ҳамма чапак чалди, демак, ишларим мих экан-да.* «Муштурм».

МИХДАЙ, =дек **1** Мих қаби. *Палов мейдага михдек қадалади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *кўчма с. т.* Жуда яхши, жойида. *Аввалги ишим михдек эди.* С. Аҳмад, Тоғларда.

МИХЛАМОҚ **1** Икки нарсани бир-бирига мих билан маҳкамламоқ, бириктирмоқ. *Улар тўғонларни тахта ва қозиқларни йўниб, михлар, сим ўраб маҳкамлашар экан, уларга оталар бетиним «ҳа-ҳа»лаб кўмаклашмоқдалар.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 *кўчма с. т.* Кишини гап ёки бошқа йўл билан ерида қотирмоқ, мулзам қилмоқ.

Кўлимдан келса, мен ҳозир Ашурни бир сўз билан михлар эдим-у, Фуломовнинг мушқулини осон қилар эдим. П. Қодиров, Қадрим. *Сенинг бир кунлик иситманг мени ўринга михлайди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

МИХЛАНМОҚ **1** **Михламоқ** фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Михланган қопқоқ.* ■ *Отабек эсини бошига йиғиб, михланган еридан қўзғалганда.. кишилар уйларига қайта бошлаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *От, тўрт оёғи ерга михлангандай, қимир этмасди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *кўчма* Бутун диққат-эътибори билан қараб қолмоқ, бутунлай берилиб қотмоқ. *Штабдагиларнинг кўзлари кўк ва қизил чиқиқлар билан бўялган харитага михланиб қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Халойиқ кўзи билангина эмас, бутун фикру зикри билан ҳам мингбошига михланган эди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

МИХХАТ [мих + хат] *тлш.* Қадимги Олд Осиёда қўлланган, мих ёки поначаларга ўхшаш белги (ҳарф)лари лой тахтачаларга ўйиб ёзилган идеографик ёзув тури.

МИХЧЎП **1** Этикдўзликда ишлатиладиган махсус ёғоч михча. *Бир кунги чол қолинга тортилган кавушининг тагига михчўп қоқаркан, ўзидан-ўзи қизиқ бир байт ўқиди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

2 *бот.* Узун баргли зубтурум.

МИШИҚ Бурундан оқадиган шилимшиқ суюқлик. *Эрмакчиларнинг кутгани ҳам фақат унинг [қовоқ девонанинг] ёши мишиғига, мишиғи тупуғига қўшилиб йиғлаши эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Мишиғи оққан кест. Ҳали турмуш тажрибасига эга бўлмаган: ёш, гўдак, гур.

МИШИҚИ **1** Буридан мишиғи оқиб турадиган. *Мишиқи бола.*

2 *айн. мишиғи оққан қ. мишиқ.* *Бир томони, қиз боланинг олдида ўзидан кичик бир мишиқидан тарсаки ейиши алам қилди.* М. Хайруллаев, Журъат.

МИШ-МИШ Эл оғзига тушган, тўғри-нотўғрилиги номаълум хабар, гап-сўз. *Миш-миш тарқатмоқ. Миш-мишларга ишонмоқ.* ■ *Эрталаб яна турли гаплар эшитила бошладди.. Мадамин воқеасидан ҳам ваҳималироқ миш-мишлар тоғлар, доvonларни бир кечада ошиб келиб, қишлоқнинг тор кўчаларига кирган экан.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қишлоқдан анча нарида, дашт этагида жойлашган бу*

тепалик ҳақида ваҳимали миш-мишлар тарқалган эди. «Ёшлик».

МИШМИШЧИ Миш-миш гапларни тарқатувчи, тарқатишни яхши кўрувчи. *Мен гап-сўздан қўрқмайман-у, эл оғзида сақич бўлиш, мишмишчиларни ўчакиштириш ҳам ҳаяас эмас.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

МИЯ 1 Одам ва баъзи ҳайвонлар нерв системасининг марказий бўлими; одамда — тафаккур аъзоси. *Бош мия. Орқа мия. Мия қобиғи. Мия касалликлари.* ■ *Айтишларига қараганда, миям чайқалган эмиш.* «Гулдаста». Унинг [Жапақнинг] миясида гўё ҳеч қандай ўй, фикр йўқ эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 Одам ва умуртқали ҳайвонлар суяги бўшлиқларини тўлдириб турувчи тўқима (кўмик).

3 кўча Ақл, онг. *Мияси бор киши. Мияси бутун одам.* ■ [Зуннунхўжа:] *Миянг борми ўзи, Сидиқжон колхозга киргани билан ер колхозга ўтиб кетмайди, ўртада бўлади!* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

4 с. т. Бошнинг қоқ тепаси; бош, калла. *Миясига муштламоқ.* ■ *Тўравой душманнинг бирининг кўксига найза санчиб, иккинчисининг миясига қўндоқ билан урди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

Мияси шишмоқ Нима қилишини билмай қолмоқ, боши қотмоқ. *Мана шунингдек масалалар билан Ўзбек ойимининг мияси шишган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Халқнинг мияси шишди, кўзи тинди.* А. Қодирий, Кичик асарлар. **Мияси ғовлямоқ** айн. **мияси шишмоқ.** *Шермат аканинг ғазоби қайнаб кетди. Мияси ғовлаб, юзига совуқ тер қуйилди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. **Миясида ёнғоқ (ёки данак) чақмоқ** айн. **бошида ёнғоқ чақмоқ.** қ. бош. ..эрим миямда данак чақса ҳам, уйда ўтираним бир давлат эди. А. Қаҳҳор, Мастон. **Миясини емоқ** Тўғри фикрлай олмайдиган бўлмоқ. *Миясини еган чол!..ўғлингнинг кимлигини билганинда, валдирамас эдинг!* Мирмуҳсин, Меъмор. *Қариб, миянгизни еб қопсиз, кўздан ҳам қопсиз!* М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Миясини қотирмоқ** айн. **бошини қотирмоқ** қ. бош. ..бу ҳол яна унинг миясини қотирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Миясини қоқиб, қўлига бермоқ** Ҳаддан ортиқ гап-сўз билан жонига тегмоқ. *Тошкентдан ян-янги машина олиб*

келиши ҳақида мақтанавериб, миямизни қоқиб, қўлимизга берди. И. Раҳим, Зангори кема капитани. *Айтиб улгурганча, ая миясини қоқиб, қўлига берарди.* У. Умарбеков, Ёз ёмғири.

МИЯЛИ Ақли бор, ақли ўткир, ақлли. *Мияли киши.* ■ *Ҳозирги директоримиз бўладиган бола — мияли, эсли-хушли.* С. Аҳмад, Сайланма.

МИЯСИЗ Ақли йўқ, ақлсиз, беақл. *Миясиз одам.*

МИҚ: **миқ этмаслик** Ҳеч гапирмаслик, бутунлай индамаслик, овоз чиқармаслик. *Икки тарафдаги болалар ҳам миқ этмай, ҳатто нафас олмай, унинг ҳаракатини кузатишар эди.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Тиллабой тепса-тебранмас бир одам бўлиб.. биров гап сўрамаса, ўзи миқ этмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МИҚДОР [а. مقدار — катта-кичик, оз-кўплик; катталиқ] **1** Ўлчаш, санаш мумкин бўлган нарсаларнинг оз-кўплиги, сони, чамаси. *Иссиқлик миқдори. Сув бир миқдорда оқиб турибди. Етарли миқдорда озиқ-овқат билан таъминламоқ. Кўп миқдордаги сув.* ■ *Ота-онадан қолган кўрпа-ёстиқлардан ўзим учун ва укаларим учун керакли миқдорда олдим.* С. Айний, Эсдаликлар. *Яккам-дуккам туб конлардан олинаётган олтин миқдори жуда кам.* С. Кароматов, Олтин қум.

2 мат. Кесма узунлиги, сирт юзи, жисм ҳажми ва массаси каби тушунчаларнинг умумлашма номи; катталиқ.

3 флс. Объектнинг ташқи кўрсаткичлари (катталиги, сони, ҳажми), ҳодисаларнинг ривожланиши ва ш.к. ни ифодаловчи тушунча. *Миқдор ва сифат. Миқдор ўзгаришларининг сифат ўзгаришларига ўтиши.*

МИҚДОРИЙ Миқдорга оид, миқдор билан боғлиқ бўлган. *Миқдорий фарқ. Миқдорий ўзгаришлар.*

Миқдорий анализ ким. Модданинг таркибий қисмлари миқдорини белгилаш учун қилинадиغان анализ.

МИҚЁС [а. مقياس — ўлчов, мезон; ўлчагич] Кўлама, масштаб. *Иш миқёси. Жаҳон миқёсида аҳамиятга эга бўлган масала. Кенг миқёсда текшириш олиб бормоқ.* ■ *Агар бу мисолни республика миқёсида оладиган бўлсак, янада қувончли натижаларни кўра-миз.* Газетадан.

МИКНОТИС |a. مغانطوس < юн. magnetis – магнит| эск. кт. айн **магнит**.

МИКРОЗ |a. مقراض – қайчи| эск. Шам сўхтасини кесадиған кичкина қайчи. *Отабек микроз билан шам сўхтасини кесиб тутатди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МИҚТИ Серғушт, аммо пишиқ. *Миқти йигит.* ■ *Хусайн Бойқаро белидан юқориси кенгайиб борған қабариқ кўкракли, миқти гавдали эди.* Ойбек, Навоий.

МИҚТИЛАМОҚ Уриб, босиб тифизламоқ, тиқиб жойламоқ. *Жуда кўп хазон тупуриб, қанорларга миқтилаб жойладик.* Ойбек, Танланған асарлар.

МИҚҚИ с. т. Миқти, пишиқ. *Тўсатдан у ёнидаги миққи йигитнинг ёқасидан олди.* Газетадан.

МИҚҚИЙ Лочинсимонлар оиласига мансуб йиртқич қуш.

МОБАЙНИДА (a. ماينين – ора, оралиқдаги нима? ўрталик) кўм. Вақт муносабатини билдиради; давомида, оралиғида, орасида. *Ўтган вақт мобайнида.* ■ *Бир неча ой мобайнида қиз ўзи хоҳлабми ё Сидиқжон «асти қўймагани» учунми, боққа яна бир неча марта тушиб чиқди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Йил мобайнида Умид Шукур Каримович топшириғи билан уч бор Фарғонадаги «Зарбдор» колхозида бўлди.* Мирмуҳсин, Умид.

МОБИЛИЗАЦИЯ [фр. mobilisation < лот. mobilis – ҳаракатчан, қўзғалувчан] 1 Уруш эълон қилиниши муносабати билан захирадаги ҳарбийларни ёки уларнинг бир қисмини ҳақиқий хизматга чақириш; сафарбарлик. *Мобилизация эълон қилмоқ.*

2 Куролли кучларни ва халқ хўжалигининг барча тармоқларини тинч ҳолатдагидан уруш давридаги даража ва ҳолатга келтириш; сафарбарлик. *Умумий мобилизация.*

3 кўчма Муҳим топшириқни бажариш учун аҳолини, саноатни сафарбар қилиш. *Йигим-терим ишига мобилизация қилмоқ.*

МОВ: мов бўлмоқ Куйикмоқ (мушук ҳақида). *Ҳамма ёқ жимжит. Алақарда мов бўлган мушуклар вағилаб, бутун қишлоқни бошига кўтармоқда.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

МОВИЙ |a. ماوی – сувга ўхшаш, кўк ранг, ҳаворанг| лозт. Тиниқ кўк, ҳаворанг. *Мовий осмон. Мовий денгиз. Мовий кўл. Мовий кўзлар.* ■ *Текис ва қўнғир дашт усти-*

да мовий гумбаз – осмон гумбази ҳам улкан бир сардобага ўхшарди. Мирмуҳсин, Меъмор.

МОВЛИЯТ |a. مواليات – қўллаб-қувватловчи, дўстона (иш, муносабат)| с. т. 1 Тўй, маърака ва б. маросимларнинг умумий номи. [Гулнора:] *Ойим Ҳафиза холаникига кетганлари учун қўзғалолмадим. -Нега, бирор мовлияти бор эканми? Ҳ. Нуъмон, Фасллар. Борадиган жойи, мовлиятига қараб, ҳар замонда билинар-билинмас сурма, уна-элик сурарди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

2 Маврид, пайт, вақт.

МОВУТ Ўнг томони силлиқ, жун ёки ярми жун мато; сукно. *Бир пальтолик мовут. Мовут шим.* ■ *У [Ҳўжабеков] яшил мовут ёпилган, оғир оқ мрамор сиёҳдон қўйилган ҳашаматли стол орқасида улғувор бир вазиятда ўтирарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

МОДА |ф. ماده – урғочи ҳайвон, урғочи қуш, макиён| Товуқ ва беданадан бошқа қушларнинг урғочиси. *Модасига тегишгани учун томдаги каптар ҳам буқоғини чиқариб, рақибининг теварагида яғрин кера бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МОДА |фр. mode < лот. modus – меъёр, усул, қоида, кўрсатма| 1 Турмуш ёки маданиятда кийим-кечак, рўзгор буюмларига нисбатан муайян дид ёки қизиқишнинг маълум вақтгача устувор бўлиши.

2 Тор маънода: ана шу дид ва қизиқишларга мос келадиган кийим шакли ва намуналари. *Ҳозир бу мода эмас. Мода бўлмоқ. Модадан чиқмоқ. Мода бўйича кийинмоқ. Модага қараб соч қўймоқ.*

МОДАЛ тлш. Модаллик ифодаловчи. *Модал сўзлар.*

МОДАЛЛИК [фр. modalite < лот. modus – усул; майл] тлш. Фикрнинг, гап мазмунининг воқеликка бўлган муносабатини кўрсатувчи грамматик категория.

МОДДА I |a. ماده – нарса, жисм, материя| Тинч ҳолатда массага эга бўлган зарралар мажмуи; жисмларни ташкил қилган нарса. *Органик модда. Портловчи моддалар. Заҳарли моддалар.* ■ *Она сутида оқсиллар, ёғлар, фосфор каби тўйимли моддалар етарли бўлади.* «Саодат».

МОДДА II |a. ماده – қонун ёки шартноманинг бир бўлими| 1 Расмий ҳужжат, мажмуа, қонун ва ш. к. нинг рақам ёки ҳарф билан ажратиладиган мустақил бўлими.

Уставнинг биринчи моддаси. ■ [Жонфигон] *Жиноят қонунлари мажмуасининг алланечанчи моддаси тўғрисида гапирди.* А. Қаҳҳор, Жонфигон.

2 Бюджет ёки бирор молиявий ҳужжатнинг даромад манбаи ва харажат қисмларини кўрсатувчи бўлими. *Даромад моддалари.*

МОДДИЙ [а. مادی — жисм, моддага оид, тегишли] 1 Моддадан иборат бўлган, моддадан тузилган. *Моддий олам. Моддий зарра.*

2 Мол ва пулдан иборат. *Моддий ёрдам. Моддий бойлик. Моддий жавобгарлик.* ■ *Ҳаёт ёлғиз моддий жиҳатдан эмас, маънавий жиҳатдан ҳам мислсиз бой.* Ойбек, О. в. шабадалар.

Моддий далил *айн. ашёвий далил қ. далил 2.*

МОДДИЙЛИК Моддий ҳолат, моддий эканлик.

МОДДИОН [а. مادی — моддага, ашёга, материяга оид] *эск. айн. материалист 1.*

МОДДИОНЛИК *эск. айн. материализм.*

МОДДИОНЧИ *эск. айн. материалист.*

..бутун бир авлодни боғча ёшидан моддиончи, даҳрий қилиб тарбиялашган.. Ҳ. Шайхов, Туташ оламлар.

МОДДИОНЧИЛИК *эск. айн. материализм. Моддиончилик шундай соҳаки, биз билан мулки оламни тан олади.* Ҳ. Шайхов, Туташ оламлар.

МОДЕЛАШТИРМОҚ 1 Бирор нарсанинг моделини ишламоқ, яратмоқ. *Куйлакни моделлаштирмоқ.*

2 Ҳодисалар жараёнининг юз бериш моделини белгиламоқ, шу йўл билан тадқиқ этмоқ.

3 Бўлғуси ҳайкалнинг сирт қисмини ишламоқ, тарашламоқ.

МОДЕЛЧИ Модель ясовчи, яратувчи уста, мутахассис.

МОДЕЛЬ [фр. modele < лот. modulus — ўлчов, меъёр] 1 Бирор нарсанинг (мас., автомобиль, иншоот, кийим ва ш. к. нинг) худди ўзидек ёки кичрайтириб, катталаштириб олинган, кўплаб ишлаб чиқариш учун андоза бўладиган нусхаси. *Трактор модели. Станок модели.* ■ *Асад қўйди моделин, учди модель ҳаволаб.* Т. Тўла.

2 *снт.* Тасвирий асарнинг, мас., ҳайкалнинг лой, мум, гипс ёки ёғочдан ясалган, кейинчалик ундан қолип олиш асоси-

да чидамли материалдан асл нусха тайёрланадиган хوماки нусхаси. *Рассом ўз асарини бошлар экан, энг аввало, маълум эстетик кечинмаларни уйғотадиган, уй суришга мажбур қиладиган, завқ баҳи этадаган модель танлаши керак.* А. Умаров, Портрет — даврнинг ёрқин ифодаси.

3 *снт.* Рассом расм чизаётганда ёки фотограф суратга олаётганда муайян, керакли вазиятда турадиган эркак ёки аёл (натурачи).

4 Қуювчиликда қолип тайёрлаш учун ёғоч ёки металлдан ясалган нусха. *Модель цехи.*

5 *кўчма* Оммага, жамоатчиликка у ёки бу модельер яратган янги модел (намуна)даги кийимларни намойиш этувчи хизматчи аёл ёки эркак.

МОДЕЛЬЕР [фр. modeleur — модель тайёрловчи] *айн. моделчи. Корхонанинг модельерлари маҳсулотларнинг янги замонавий хилларини яратиш борасида самарали иш олиб бормоқдалар.* Газетадан.

МОДЕРНИЗАЦИЯ [фр. moderniser — янгилamoқ < moderne — янги, замонавий] Бирор нарсани замонавий талаб ва дидга мослаб ўзгартириш; замонавийлаштириш. *Ускуналарни модернизация қилиш.*

МОДЕРНИЗАЦИЯЛАМОҚ Модернизация қилмоқ, замонавийлаштирмоқ. *Ускуналарни модернизациялаш ва ялпи ўзлаштириш йўли билан ишлаб чиқариш қувватини оширмоқ.* ■ *Саноат корхоналарида эскириб қолган асбоб-ускуналарни модернизациялаш давом эттирилди.* Газетадан.

МОДЕРНИЗМ [фр. modernisme] 19-аср охири ва 20-асрда АҚШ ва Европа санъати ва адабиётида реализмга қарши бўлган, анъанавий шакллар ва эстетикани инкор қилувчи оқимларнинг умумий номи. *Ўзбекистон санъати — модернизмнинг иллатли таъсирларидан холи бўлган соғлом санъатдир.* Газетадан.

МОДЕРНИСТ Модернизм йўлидан бо-рувчи, модернизмга амал қилувчи.

МОДЕРНИСТИК Модернизмга ва модернизмга оид; модернизм талабларига асосланган. *Модернистик муסיқа.*

МОДИФИКАЦИЯ [фр. modification < лот. modificatio — тўғри ўлчаб чиқиш, чамалаш] 1 Предмет ёки ҳодисанинг асли моҳияти сақланган ҳолда янги хоссалар

пайдо бўлиши билан намоён бўладиган шаклий ўзгариши.

2 Шундай ўзгаришга учраган предмет ёки ҳодиса, кўриниш.

МОДОМИКИ [а. + ф. مادامىكە — шунга қадарки..., шундай экан...; қадар, ..гача < а. مادام — давомли, доимо] юкл. Эргаш гаплар бошида келиб, шу гап билдирган маънони таъкидлайди. *Модомики сиз рози экансиз, менинг қаршилигим йўқ.* ■ *Модомики, аҳвол шундай экан, у кишининг орзуларига қулоқ солишимиз керак бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

МОЖАРО [а. ماجراء — ўртада бўлган нарса, айни шу сабабли] 1 Ҳодиса, воқеа (асосан, салбий воқеа-ҳодиса ҳақида). *Даҳшатли можаролар.* ■ *Зайнабнинг жинни бўлиб.. оғаси томонидан ушланиб, кишанга солинган можароси эшитилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мақтаблар бўлди вайрон, Иморатлар хароба. Бу офат можарога Кўҳна фалак ҳам ҳайрон.* М. Шайхзода.

2 Кишининг бошидаги, бошидан кечган ташвиш, саргузаштлар. *Абдурасул ўз бошидан кечган можароларни сўзлашга киришди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бир вақтлар ишқ можароларини ёлғиз эртақлардан тинглаган Гулнор энди ўзи ишқнинг олов кўйлагиде яшар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Жанжал, тортишув, ғалва. *Шарофат.. Сидиқжоннинг ғашига тегмоқчи, шу ерда бирон можаро бошлаб, дод солмоқчи эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Йўлда хотини билан тонгда бўлган можарони эслаб, кўнгли бадтар хижил тортди.* Қ. Кенжа, Нотаниш гул.

МОЖАРОЛАШМОҚ Келишмовчилик орқасида айтишиб қолмоқ, жанжаллашмоқ. *Кўни-кўшнилари билан можаролашиб қолди.*

МОЗАЙКА [фр. mosaïque — музаларга бағишланган] 1 Турли рангдаги шиша, рангдор тошлар, ёғоч, металллар парчаларидан бир-бирига тигиз қадаб тайёрланган тасвир ёки нақш; шундай парчаларнинг ўзи.

2 Шундай тасвир, нақшлар тайёрлашдан иборат санъат тури.

МОЗИ [ф. مازو — тиканли ёнғоқча] Болут дарахтининг баргида баъзи паразитлар таъсирида ҳосил бўладиган ёнғоқсимон ўсимта (тери ошлаш ва бўёқчиликда, шунингдек, халқ табобатида дори сифатида ишлатилади). -[Бозордаги] Моллар ичида

жаҳондаги атторликнинг ҳамма жиҳози топшлади: мози, занжабил, санойи макка, кучала, кўзмунчоқ.. кўйинг-чи, ҳамма нарса бор, — деди Шум бола. Ф. Фулом, Шум бола.

МОЗИЙ [а. مازى — ўтган, ўтиб кетган замон] эск. кт. айн. ўтмиш. *Чилдухтарон — ўша, қора мозийнинг Энг қора варағи, энг қора боби.* Уйғун. *Мақтамасман мозийни, бироқ ўтмишингни ўйлайман бир зум.* А. Орипов, Руҳим.

Феъли мозий эск. тлш. Ўтган замон феъли. **МОЗОР** [ф. مزار — гўр, қабр; муқаддас, зиёратгоҳ жой] 1 Ўлган кишилар дафн этиладиган жой; қабристон. *Қишлоқ мазори. Болалик уй — бозор, боласиз уй — мазор.* Мақол. ■ *Қишлоқ олдида пайдо бўлган ўртоқлар мазорига жафокаш кампирнинг ҳам жасади кўйилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Гўр, қабр. [Ёрмат] *Қаёққадир, балки Гулнорнинг мазорига, илдам жўнаркан, лаблари муттасил пичирларди: -Нима иш қилдим? Гуноҳни? Савобми? Ойбек, Танланган асарлар. ..бузишяпти экан. Ҳозироқ бор. Отангнинг мазорини кавла. Суяклари хор бўлиб кетмасин.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

Мозор босган ёки мазор босиб келган айни мазорбосди. *Вали полвон бурчакда турган қопидан «мазор босиб келган» патир билан туршак, анор олиб кўйди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. **Очиқ мазорда** 1) ҳеч қачон, ўлганда ҳам; 2) ҳеч қазорда(н). *Сен очиқ мазордан олиб берасанми [пулни]..* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

МОЗОРБОСДИ с.т. Узоқдан, бошқа жойдан келган; табаррук (егулик ҳақида). -*Сизлар ҳам еб қолинглар, қаландарнинг нони, мазорбосди — табаррук, — деб лаълини Сафарга қаратиб итарди.* С. Айний, Куллар. -*Қорин-ку очликка оч-а, шошмай тур, мазорбосди нарсаларни олайлик-чи, — деди, рюкзакни каравоти тагидан олиб очаркан.* С. Кароматов, Олтин қум.

МОЗОРИСТОН [ф. مزارستان — қабристон] Қабристон, мазор. *Нуруни нақ мазористонда ёлғиз қолган каби бир ваҳима босди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мазористон ҳайбати, мазористон сукунати уни ғамгин, нажмурда ўйлар гирдобига ботиради.* С. Сиёев, Аваз.

МОЗОРОТ шв. Мозористон. [Ҳакимбек:] *Кеч қолган одам мазоротда ётади дегувчи эди.* «Алпоминш».

МОЙ 1 Чорва моллари ва баъзи жониворлар тўқималарида бўладиган, таркибида ёғ бўладиган нарса. *Бир кумалоқ бир қорин мойни чиритар.* Мақол. *Эчкига жон қайғу, қассобга мой қайғу.* Мақол. ■ *Кўённинг мойи қўй ва қорамол мойига нисбатан тез эрийди.* «Фан ва турмуш».

2 Шундай нарсдан ва баъзи ўсимликларнинг уруғи, гули ва мевасидан олинган, сувда эримайдиган модда; ёғ. *Ҳайвонот мойларидан тайёрланган ёғ маҳсулотлари ҳам яхши доғлашни талаб этади.* Газетадан. *Ёғоқнинг таркибида мой, оқсил.. моддалари беҳисоб.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *..соядан яхши ҳосил олишимиз, озиқ-овқат саноати учун соя мойи ишлаб чиқаришимиз мумкин.* Газетадан. *Инсон гуллардан эфир ва саноат мойи.. ва доривор олишга ҳам ўрганган.* Газетадан.

Жувоз мойи Чигит, мағиз ва ш.к. дан жувозда чиқарилган мой (қ. **мойжувоз**). *Кўшни ҳовлидан чучитилган жувоз мойининг исси келади.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Мой босган ёки мойи чиққан** Кир бўлиб, ялтираб кетган (асосан кийим ҳақида). *Бир неча минутдан сўнг туриб, мой босган қатирма дўпписи ичига тўғналган игнани олди.* Ойбек, Танланган асарлар. *..бошида мойи чиқиб кетган эски кепка, энида қора сатин пиджак.* О. Тоғоев, Алангали юрак. **Мой томса** (ёки **тўкилса, тушса**) ялагудек Ниҳоятда тоза (ер сатҳи, пол ва ш.к. ҳақида). *Турдиматчўтал гулаҳхонани мой томса ялагудек қилиб, офтидан, бор зеҳнини бериб тозалаб қўйган эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Мой тўкилса ялагудек.** П. Турсун, Ўқитувчи. **Мойдек** (ёки **мой каби**) ёқмоқ Кўнглига жуда хуш келмоқ; ёқиб тушмоқ. *Зиедилланинг бу гаплари домлага мойдек ёқиб тушди шекилли..* Ҳ. Фулом, Машғал. *Кумушнинг ўтинчи унга мой каби ёқиб тушди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. **Оғзидан мой томмоқ** Ўзига жуда маъқул билиб, хуш келиб гапирмоқ. *Гапирганда оғзидан мой томади.* ■ **Раҳмонали ўзи ишлаган МТС ва хотини аъзо бўлган колхоз ишини оғзидан мой томиб мақтай кетди.** Н. Сафаров, Катта карвон йўлда. **Пичоғи мой устида** Иши, маишати жуда яхши. *Булар ҳам бир нав дуруст: бири агроном, бири мол духтири. Пичоқлари мой устида!* О. Ёқубов, Ларза. *Ана, энди Турсуналининг пичоғи яна мой устида.* «Муштум». **Қозон ҳам мой,**

чўмич ҳам Рўзғор, тирикчиликнинг бекам-кўст, етарли таъминланганини, тўкинлигини билдиради. *Машиналарни рост кўча қолиб, паст кўчадан югуртиравердилар.* *Қарасалар, қозон ҳам мой, чўмич ҳам.* «Муштум». **Оғзинга мой** Суҳбатдошнинг гапи, хабари жуда маъқул келганда, ёқиб тушганда қўлланадиган ибора. *Оғзингизга мой, амаки! О. Ёқубов, Ларза. -Унинг айтишига қараганда, Зуннунхўжа қулоқ қилинипти! Сидиқ-жон ят этиб унга қаради: -Ростми? Яшанг-е, оғзингизга мой!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари.

3 Юмшатиш, ҳаракатни равланштириш, пардоз ва б. мақсадларда ишлатилувчи моддаларнинг умумий номи. *Коржомаси ва қўлларигача мой бўлганидан, билagini тутиб сўрашди.* Р. Файзий, Асад либоси. *Муллажон амаки.. ҳалиги кишининг юзига суқма мой суртдилар-да, ҳафсала билан ишқаладилар.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *..мой суртмасанг, араванинг ўқи ҳам ғирчиллайди.* «Муштум».

4 с.т. кам. қўлл. Бўёқ. *Полиция эшиги берк: яшил мой билан сирланган ёғоч панжаралар олдида тутаққан халқ қайнайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

МОЙДАЙ 1 Мой каби. *Мойдай мулоийм.*

2: мойдай ёқмоқ Жуда хуш келмоқ, ёқиб тушмоқ. *Полвоннинг гаплари Матёзга мойдай ёқди.* Ж. Шарипов, Хоразм. «Келин» сўзи йигитнинг қулоғига мойдай ёқиб, «қуйган» меҳнатини ҳам унутди. С. Нуров, Нарвон.

МОЙЖУВОЗ Ўсимлик уруғидан мой олинандиган жувоз ва шу жувоз жойлашган жой. *Сенга ўхшаш обжувози, мойжувози борлар солиқ тўламаса, муллажиринг қаёқдан тушади?* П. Турсун, Ўқитувчи.

МОЙИЛ {а. مائل — бир томонга эгилган, энгашган; қия, нишаб} **1** Майли, кўнгли бор, кўнгил қўйган. *Илмга мойил одам.* ■ *Кўшниси қишлоқдаги бир деҳқоннинг Нуржамол исмли қизини яхши кўраркан. Қиз ҳам унга мойил экан.* М. Хайруллаев, Кўнгил. *Аммо ёшлар одам зотин айирмас. Кўнгил мойил бўлса — шунинг ўзи бас!* М. Икром, Кўнгил гули.

2 Яқинлашиб борувчи, яқин. *Олти-етти ёшлар чамаси дўндиққина, оққа мойил юзчаси исикқина бу жажжи қиз.. қўғирчоққа ўхшар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бердиёрнинг бўйи ҳам новча, ўзи сариққа мойил.*

Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. *Раъно та-бассумга мойил жоду кўзлари билан Анварга оҳиста бош кўтариб қаради.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ер бағирлаб турган иморатлар кўнгида гашикка мойил бир ҳис уйғотади.* Э. Усмонов, Ёлқин.

3 Бирор нарса таъсирига берилувчан, яқин. *Бўрижарнинг шаҳар чеккаларидаги соҳиллари эрозияга мойил бўлиб турибди.* Газетадан. *Билимсиз кишиларнинг кўнгли хурофотга мойил бўлади.* Газетадан.

МОЙИЛ ҚИЛМОҚ (ёки **ЭТМОҚ**) Майлини қозонмоқ, мойиллик уйғотмоқ. *Эртанги кун ишқи этмаса мойил, Ҳаётнинг лаззати келурми эсга.* Г. Жўраева.

МОЙИЛЛАНМОҚ кам қўлл. 1 Мойил бўлмоқ, кўнгили кўймоқ. *Бавзан бир қадар мойилланиб, деразанинг бир четидан айвонга кўз ташлаб кўяр эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ён босмоқ, тарафини олмақ. *Масаланинг бу янглиғ бошланишига ва бунинг устига эрининг [Отабекка] мойилланишига Офтоб ойим нима дейишини билмай қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МОЙИЛЛИК 1 Мойил эканлик. *[Зулфиқорнинг] Ўз қизига мойиллигини сезиб, Ҳиротдан узоқлаштирди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Ички интилиш, майл. *Ёшликдан менинг романтикага, саргузатларга мойиллигим бор эди.* «Ёшлик».

МОЙЛАМОҚ Мой суркамоқ, мой бермоқ. *Машинани мойламоқ. Этигини мойламоқ.* ■ *Мўйловдар бир йигит дераза мойлаётган экан.* С. Аҳмад, Сайланма.

ОҒЗИНИ (ёки **ТОМОҒИНИ**) **МОЙЛАМОҚ** Пора тариқасида меҳмон қилмоқ ёки пора бермоқ. *-Хумпарнинг оғзи-бурини мойлаб, қўлга олиб бўлмасмикин? Доридан ичар? — деди Олаҳўжа.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Улар хўжайиннинг томоғини мойладик, деб нон зуваласидан бир сиқим-бир сиқим узиб қолавердилар.* «Муштум».

МОЙЛАНМОҚ 1 **Мойламоқ** фл. мажҳ. н. *Мойланган арава. Мойланган этик.* ■ *Ҳоким соқоли тоза қирилиб, қора мўйлови мойлангандай йилтираб турган. Ўзбекка юзланиб бош ирғади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 кам қўлл. **Мой** босмоқ, кирланиб мойи чиқмоқ. *Эгнида кирланиб, мойланиб йилтиллаган, доғ-дуғли. қора камзул.* Ойбек, Танланган асарлар.

МОЙЛИ 1 **Мойи** бор, мой олиш мумкин бўлган. *Мойли ўсимликлар.*

2 **Мойланган**, мой берилган. *Мойли қоғоз.*

3 **Сермой**, ёғли. *Турсуной тухум билан қовурилган мойли кўй гўштини бир хитой лаганда келтириб, сандал устига қўйди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Фазлиддин олдинроқ мойли сомсани кўпроқ еганидан мантинни оз еди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 **кўчма** Даромади яхши; сердаромад. *Мойли иш излаб юрибди.* ■ *Бу оила тинч, мойли макон қидириб, қишлоққа кўчиб келган.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 **Мойи** чиққан; кирланган. *Ёқаси мойли бўлсин, этаги лойли бўлсин.* «Бойчечак».

МОЙЛИҚИ шв. **Кир** босган, кирланиб кетган, мойи чиққан. *Қорасоч унинг мойлиқи бўлиб кетган уст-бошини юваётиб, кўкрак чўнтагидан шу хатни олиб ўқиди.* Т. Сулаймон, Қорасоч.

МОЙУПА айн. **ёғупа**. *Маликанинг мойупа суртилмаган қўллари аёллик нафосатидан маҳрум эди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

МОЙХЎРАК Отнинг ёлида ва одамнинг бошида бўладиган тери касаллиги. *Кал бўлиш, бошга мойхўрак тошиш. ҳаммаси Салмон покнинг ҳақларини еганликдан бўлади.* Ф. Фулом, Шум бола.

МОЙЧЕЧАК Мураккабгулдошлар оиласига мансуб, ўртаси карнайча шаклидаги сариқ ва чети косагул шаклидаги оқ гуллардан иборат тўпгулли бир йиллик доривор ўт, ўсимлик ва унинг гули. *Гулзордаги оппоқ мойчечак ширасини асаларилар сўнги бор ташийди.* Й. Шамшаров, Қўриқ меъморлари.

МОЙЧИРОҚ шв. **Қора** чироқ, лампа. *У [Жапақ] яна мойчироққа тикилди, яна ўзини унутди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

МОЙҚУТ Чумчуқсимонлар туркумига мансуб кичкина кулранг сайроқи қуш.

МОКИ [ф. **ماكي** — тўқув дастгоҳининг қайиқчасимон анжоми] 1 **Тўқув** дўкони ёки дастгоҳининг газмолнинг ўришига арқоқ ипларини ўтказиш учун хизмат қиладиган ғалтаги. *У ҳали гула кўяр, ҳали кудунгчиларга қарашар, ҳали дўконга ўтириб, моки отарди.* Ё. Шукуров, Қасос.

2 **Тўқув** машинасида устки ип измасига пастки ипни ўтказиб турадиган мослама, ғалтакча.

Бўзчининг мокисидай югурмоқ (ёки қатнамоқ) Тўхтовсиз, тез бориб-келиб турмоқ, қатнамоқ. *Қўл қўйдириш учун бир неча кундан буён бўзчининг мокисидай мана шу қабулхонага қатнайман. «Муштум». Тентак экансан-ку.. бўзчининг мокисидай югуриб қолдинг. Й. Шамшаров, Тошқин.*

МОЛ [a. مال — бойлик, мулк; пул жамфармаси] 1 Сутэмизувчилар оиласига мансуб асосий гуруҳ уй ҳайвонлари (қорамол, йилқи, қўй, эчки, туя ва б.); чорва. *Мол оласи ташида, одам оласи ичида. Мақол. ■ Кўксайни ёқалаб тақир чорва йўли ўтган. Чўпонлар бу йўлдан баҳорда тоққа, кузда қишлоққа мол ҳайдайдилар. С. Анорбоев, Оқсой. Бу-ку мол, териси қалин, жони бўш қўй, эчкиларимиз ҳам чўп тишлаб, тупроқ ялаб, қишни очиқ ҳавода ўтказишди. «Муштум».*

2 *кўчма с. т.* Дид-фаҳмсиз, қўпол одамга нисбатан ҳақорат тарзида қўлланади. *Жуман писмиқ, кўзларини жавдиратганича тураверди. -Гапир, мол! — деди мингбоши. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 Бисотдаги буюм; мол, бойлик. *Йигит моли ерда. Мақол. ■ Бу кун кечаси Тошкент қон ичида.. ҳукумат кишилари халқ томонидан ўлдирлашлар, уйларига ўт қўйиш, моллари талонга тушади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

4 Келиннинг кийим-кечаклари; сеп. *Ганининг сираси шуки, қизнинг молини тўлатаман деб, отангиз бир оз қоқилиб қолдилар. «Муштум».*

5 Сотиладиган нарса, буюм; товар. *Баъзи дўконларда, ердан шипга қадар қаланган моллар орасида ўн икки-ўн уч яшар жажжи болалар ўтиради, савдо қилади, чўт қоқади. Ойбек, Танланган асарлар. Қоракўл тери дейсизми, инак мол дейсизми — барини вагонлаб соттирдим. Ж. Шарипов, Хоразм.*

6 *с. т.* Кийим ва бошқа нарса учун ишлатиладиган мато. *Яхши молдан тикилган костюм.*

МОЛА Ҳайдалган ернинг кесакларини майдалаб текислаш ва зичлаш учун ишлатиладиган қишлоқ хўжалик асбоби, боронанинг ёғочдан ясалган жайдари тури. *Матқовул қишида ҳам тинмади. Ўзига омов йўнди, мола ясади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Тун-*

роқ обитобиға етиб, шудгорларга мола тушди. С. Нуров, Нарвон.

Мола босмоқ Шудгор устидан мола юргизмоқ. *Тушдан кейин.. арпадан бўшаган ерни ҳайдаб, мола босаман. С. Нуров, Нарвон.*

МОЛАМОҚ Мола билан шудгорнинг кесакларини майдалаб, унқир-чўнқирларини текисламоқ; мола босмоқ. *Тошоталиклар аксар ерларини молалаб бўлиб, бугун-эрта чигит экамиз деб туришганида, бирдан ёғингарчилик бошланиб кетди. Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.*

МОЛБОҚАР Молларга қаровчи, мол боқувчи. *Сувчилар ариқларни тозаламоқда, молбоқарлар йўнғичқа ўрмоқда. С. Айний, Қуллар.*

МОЛДАВАН Молдавия (Молдова) Республикаси туб аҳолисининг номи. *Молдаван халқи.*

МОЛДАВАНЛАР Молдавия (Молдова) Республикасининг туб аҳолиси (Украина ва Россияда ҳам яшайди).

МОЛДОР [a. + ф. مالدار — бой, бадавлат; чорвадор, чорва эгаси] Моли, чорваси бор. *Молдор киши.*

МОЛ-ДУНЁ, **молу дунё** Кишининг бутун бойлиги, давлати; мулк. *Юзбошининг мол-дунёси бениҳоя кўп, кечалари уйини ўн иккита мерган қўриқлар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

МОЛЕКУЛА [лот. molecula — кичик масса < moles — масса] Модданинг барча кимёвий хоссаларини намоён қиладиган энг кичик заррачаси. *Ядро нурланишлари моддаларга таъсир қилиб, улар молекулаларининг ўзгарувига сабаб бўлади. «Фан ва турмуш».*

МОЛЕКУЛЯР Молекулага оид; молекула таркибига кирувчи; молекулаларни ўрганишга оид, молекулаларни ўрганиш билан шуғулланадиган. *Молекуляр оғирлик. Молекуляр назария. Молекуляр физика.*

МОЛЁЯР этн. Келин туширилган куннинг эртасига келин тушган уйда унинг сепини ёйиш ва хотинларга зиёфат бериш маросими (Баъзи жойларда келин тушишидан олдин ўтказилади).

МОЛИБДЕН [юн. molibdos — қўроғошин] Менделеев даврий системасининг VI гуруҳига мансуб кимёвий элемент; қаттиқ, ялтироқ кумушсимон оқ металл. *Рангли металлургияда вольфрам молибден, кобальт,*

мис, рух.. ва бошқа металл қотишмалари билан ишлатилади. «Фан ва турмуш».

МОЛИК [а. مالک — эга бўлувчи, бошқарувчи; эга, соҳиб] *кт. айн. эга. Катта аҳамиятга молик масала. ■ Отабекнинг.. ёзган хатини ўқиб эшитиш Кумуш учун катта қийматга молик эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

МОЛИМАРДУМХҲҮР *айн. мардумхўр.*

МОЛИЯ [а. ماليه — пул маблағлари] **1** *икт.* Мақсадли пул фондларини ҳосил этиш, жамлаш, тақсимлаш ва ишлатиш юзасидан пайдо бўладиган иқтисодий муносабатлар мажмуи; пул маблағларини шакллантириш, тақсимлаш, уларни сарф қилиш, ишлатиш тизими. *Молия йили. Молия капитали. Молия тизими.*

2 Бирор шахс, оила, жамоа, муассаса, ташкилот ёки давлат тасарруфидаги пул маблағлари. *Корхона молияси.*

3 с.т. Шундай (молия **1**) ишлар билан шуғулланувчи давлат органи. *Қишлоқ одамларининг айтишича, Исмоилов молиядан яширинча устахона очиб, ясаган буюмларини қиммат баҳога пуллар экан. Газетадан. Кира қилясан, деб молияга ёзиб беришдан ҳам тоймайди булар. С. Анорбоев, Оқсой.*

МОЛИЯВИЙ Молияга оид, молия жиҳатидан бўлган; пул маблағлари ва уларни тўплаш, тақсимлаш билан боғлиқ бўлган. *Молиявий масала. Молиявий режа. ■ Ўрнимдан турдим-у, бир папка молиявий ҳужжатларни қўлтиқлаб, бошлиқнинг кабинетига югурдим. Ф. Мусажонов, Совға. Бунинг натижасида.. мамлакатнинг молиявий қудратига путур етади. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.*

МОЛИЯТ [а. ماليت — пул маблағлари; солиқ] *эск. кт. айн. солиқ 1. Қиши билан чўлдан ўтин ташиб сотиб, шу молият пулини зўрға тўладим. С. Айний, Қуллар.*

МОЛҲИҒАР *эти.* Тўйдан тахминан 20-30 кун ўтгандан кейин келиннинг ёйилган сепини йиғиш муносабати билан ўтказиладиган хотинлар маросими.

МОЛЛЮСКА [лот. molluscus — юшоқ, юшоқроқ] Чиганоқ ичида бўладиган умуртқасиз юшоқ танли жонивор; кенг тарқалган умуртқасиз ҳайвонлар типи. *Денгиз моллюскалари. ■ Саккизоёқ моллюскаси хавф-хатар туғилганда, ўзидан рангли*

модда чиқариб, душманидан ўзини ҳимоя қилади. «Фан ва турмуш».

МОЛ-МАНОЛ, *молу манол* [мол + а. منال — эришилган, қўлга киритилган нарса] *эск. айн. мол-дунё.*

МОЛ-МУЛК, *молу мулк айн. мол-дунё. Мол-мулкни мусодара қилмоқ.*

МОЛОТИЛКА [р. молотить — «янчмоқ» фл. дан ясалган от] *Фалла янчадиган машина. Ҳозир трактор ҳайдаётган жойларда у пайтга бориб комбайнлар сузади, пастда, кўчма уй турган ерда эса молотилкалар тақиллайди. О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.*

МОЛПАРАСТ [а. + ф. مالپرست — бойликни севувчи; очкўз] *Молга, дунёга берилган, фикри-зикри мол бўлган одам; дунёпараст. «Шунинг ўзи етар» — ҳаёлидан ўтди унинг. Мунис ўзи молпараст эди. Ҳ. Умарбеков, Ёз ёмғири.*

МОЛХОНА *Мол боқиладиган, турадиган бино; оғилхона, оғил. Молхонада охурни тозалаётган Ойнисанинг қулоғига беихтиёр гангир-гунгур овоз эшитилди. «Саодат».*

МОЛЧИ *айн. молбоқар. Яхшиям ишончли бўрибосарлар бор. Улар бўлмаса, молчиларнинг аҳволига вай деяверинг. К. Яшин, Ҳамза.*

МОЛЬБЕРТ [нем. Malbrett — рассом тахтаси, сурат ўрнатиладиган тахта] *сит. Рассом асар ишлаш жараёнида картина, расм ва ш.к. ни ўрнатадиган, одатла, ёғочдан тайёрланган уч оёқли мослама, таглик.*

МОЛҚҲРА *айн. қўра 2. У хотинлар билан ёнимиздаги молқўрадан сой бўйига гўнг таширди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

МОЛ-ҲОЛ *Кишининг бисотидаги бор нарсалари. Шунча мол-ҳол билан кишига бир сиқим туз бера олмаган инсон кўз ўнгимда сўниб қолаётган гулхан кулидек кўринди. С. Нуров, Дурдона.*

МОМА *шв. 1 Ота ёки онанинг онаси; буви.*

2 *Кампир. Равшанбек, моманинг сўзлари-га ишонмай, ҳуркиб-ҳуркиб борди. «Равшан».*

3 *Кампирларга мурожаат шакли. Чўлларда йиғлайсан бундай минғайиб, Не сабабдан, мома, сочингни ёйиб? «Алпомиш».*

Мома Ҳаво қ. момоҳаво.

МОМАГУЛДУРАК *шв. Момақалдироқ. Ёмғир, ҳар замонда чақмоқ чақилиб, мома-*

гулдурак бўлиб туради. У. Исмоилов, Сайланма.

МОМАТАЛОҚ Қаттиқ калтак зарбидан танада қон талашиб, кўкариб кетган жойлар. Уни [Аҳмадбекни] худодан қайтган деб таёқ билан саваладилар, баданларини моматалоқ қилиб, қонга буладилар. М. Ўринхўжаев. Унутилмас кунлар. Юзлари пачақланган, ҳамма ёғи моматалоқ, сочлари тўзғиган Жўраҳон ётар эди. М. Исмоилов, Фарғона т.о.

МОМАҚАЙМОҚ 1 Сарик тўпгулли, шамолда учиб кетадиган тўзғоқ уруғли ўт; қоқиўт. Эрта баҳор Ёрқиной кўк териб юрарди. У ён-бу ёнга эланиб, отқулоқ, исмалоқ, момақаймоқ қидирарди. Р. Раҳмонов, Меҳр кўзда. Ухудди биздаги момақаймоқ ёки бўтакўзда ўхшайди. Газетадан.

2 кўчма Юз, бадан тузилиши бўлиқ ва ёқимли кўринишга эга (аёлларга нисбатан). У момақаймоқ хотинига ҳам қиё боқмасди. Мирмуҳсин, Умид. Олчинбекнинг таърифига қараганда, Зубайдахон тенги йўқ момақаймоқ, офатижон эмиш. К. Яшин, Ҳамза.

МОМАҚАЛДИРОҚ Чақмоқ чақиб, электр разряди — яшин билан кузатиладиган, қисқа вақт давом этадиган атмосфера ҳодисаси; портлаш тўлқини. Олисда, фарб томонда, осмонни икки бўлиб чақмоқ чақарди, анчадан кейин момақалдироқ гулдурайди. Ж. Ташенов, Жангчи Ўтеген. Кечга бориб жала қуйиб, тонг отгунча момақалдироқ гумбурлаб чиқди. С. Аҳмад, Уфқ.

МОМЕНТ [лот. momentum < movere — силжитмоқ, кўзгатмоқ] **1** Бирон-бир нарса бўладиган, амалга ошириладиган вақт; он, лаҳза.

2 физ. мат. Айрим ўлчов, миқдор ва векторлар номи. Куч моменти.

МОМИҚ 1 Пахтага ишлов бериш жараёнида толаси ажратиб олинган чигитда қоладиган калта толадан тайёрланадиган майин пахта. Пахтанинг момиғини аскар болаларнинг ярасига босишибди. «Ёшлик». Собира опа кўзгу олдига бир тутам момиқ пахта билан юз-кўзларини артаётган қизига қараб уриша кетди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.

2 Умуман, очилган, терилган пахта. Ҳозир чевар қўллар ҳам, машина бункерлари

ҳам лўппак момиқларни мириқиб қамрайдиган дамлар. Газетадан. Чаноқларда кўпириб турган оппоқ момиқлар.. қуёшнинг заррин нурида мисоли олмосдек товланади. Газетадан.

3 Юмшоқ юнг, тивит. Назокат қорақўл ёқали пальто, момиқ рўмол ўраб олган. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

4 кўчма Пахтадай оппоқ, юмшоқ, луппи, момикдай. Йигитли тортинг деган маънода Лавлининг билакларидан ушлади. Д. Нурий, Осмон устунни. Гуппа-гуппа ёғар эди момиқ қор. Ж. Жабборов.

МОМО юк. усл. Мома, она.

МОМОҲАВО [момо + қад. яҳ. ҳавво — ҳаёт манбаи] Исломга кўра, Одаматонинг хотини, биринчи аёл ва инсон зотининг онаси (Инжилда Ева номи билан маълум).

МОНАНД [ф. مانند — ўхшаш; мос, мувофиқ] кт. **1** айн. ўхшаш. Ўлкамиз жаннатга монанд. Ғ. Фулом. Мисоли йўқ латофатда мулоим гул баданларда, Такаллум қилсалар монанди йўқ ширин суханларда. Ҳабибий.

2 Мос, мувофиқ. Бригада авзоларидан яна бири исми жисмига монанд Барно Ҳожиевадир. Ф. Нуруллаев, Бўз йигит. Ориф отанинг ўзини ёш йигитлардек тутиб, гапга монанд муқом қилишларидан кулишарди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

3 (б.к. с. билан) кўм. вазф. Ўхшатиш, қиёс билдиради; каби, ўхшаб. Қотиллик ҳам қилай майли Отелло монанд. А. Орипов, Йиллар армони. Бири юлдуз монанд, бири ой монанд, Келур устозларим чақнаб, ярақлаб. Миртемир, Ўйлар.

МОНАРХ [юн. monarchos < monos — битта, якка + archos — ҳукмдор] Монархия давлатининг бошида турувчи шахс (шоҳ, император, қирол, хон, султон ва ш.к.), ҳукмрон; мустабид; одатда давлат унга мерос бўлиб ўтади.

МОНАРХИЗМ 1 Монархияни давлат тузумининг ягона, энг маъқул шакли деб ҳисобловчи сиёсий йўналиш; монархия шаклидаги бошқарувга тарафдорлик.

2 айн. монархия.

МОНАРХИСТ Монархизм тарафдори.

МОНАРХИЯ [юн. monarchia — якка ҳокимлик] Якка ҳокимиятчилик; давлатнинг олий ҳокимияти якка ҳукмдор — монарх

қўлида бўлган бошқарув шакли ва шундай бошқарув шаклига эга бўлган давлат.

Абсолют (ёки мутлақ) монархия Ҳокимият чекловларсиз, бус-бутун монарх қўлида бўлган бошқарув шакли. **Конституцияли (ёки конституцион) монархия** Монарх ҳокимияти, унинг ҳуқуқлари конституция билан чекланган давлат тузуми.

МОНАРХИЯЧИ Монархия тарафдори; монархист.

МОНАСТИРЬ [юн. monasterion — чекка, хилват, одамлардан узоқдаги жой] 1 Тарки дунё қилган христианлар — монахларнинг муайян қоида ва меъёрлар, белгили низомга амал қилиб яшовчи диний жамоаси.

2 Шундай жамоага қарашли черков, тураржой, ер-мулк ва б.

МОНАХ [юн. monachos — яккаланган, ёлғиз] Тарки дунё қилиб, монастырда яшовчи диний жамоа аъзоси; роҳиб. *Ибодатхонанинг темир панжарали дарвозаси олдида тўпиғига тушадиган узун қора чакмон кийган икки кекса монах турар эди.* О. Ёқубов, Излайман.

МОНГОЛ қ. мўғул.

МОНГОЛЛАР қ. мўғуллар.

МОНЕ [а. مانع — ман этувчи, тўсиқ бўлувчи; тўсиқ, гов] Тўсқинлик, қаршилик қилувчи, ман этувчи нарса ёки шахс. *Ўзидан икки маҳалла нарида бўлган ҳозирги масжид имоматига тайин қилмоқчи бўлган эдилар. Бунга ҳам монe чиқди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Моне бўлмоқ Тўсиқ бўлмоқ, тўсқинлик қилмоқ. *Лекин арзимаган бир нарса монe бўлади-ю, иш пишиб етганда бузилади.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Фотиманинг пахта билан тўлиб-тошган этаги ўз хаёлини давом эттиришига монe бўлди.* С. Айний, Қуллар.

МОНЕЛИК Тўсқинлик, қаршилик қилиш, монe бўлиш, йўл қўймаслик. [Анвар:] *Сен билан менинг ҳар тўғрида ҳам очиқ сўзлашмагимизга ҳеч бир монелик бўлмас, деб уйлайман.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Чунки دادаси ўз сўзли, вақти келганда, ҳар қандай монеликни яқсон қилувчи забардаст кекса бўлганидан, унинг қизга уйланишига тўсиқлик қилиш мумкин эмаслигини англади.* Ойбек, Танланган асарлар.

Монелик қилмоқ Тўсқин бўлмоқ, қарши бўлмоқ. *Уй-жой танқислиги яхши мутахассисларни олиб келишга монелик қиланти.* С. Кароматов, Сўнгги бархан. *Наҳотки, ўша муздек чашма суви.. чўл ичкарисига келтирилишига монелик қилсам.* Ж. Саъдуллаев, Камолот йўллари.

МОНЕСИЗ Ҳеч қандай тўсиқсиз. *Кай-хусрав ўзининг отлиқлари ва оғар қуроли пиёдаларини дарёдан монесиз олиб ўтгач, дарҳол массажетлар устига юриш бошлади.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

МОНЕТАРИЗМ [лот. moneta — танга, зарб қилинган пул] иқт. Муомаладаги пул миқдори хўжалик шароитини шакллантиришнинг белгилувчи омилдир ва муомаладаги пул массаси ҳажмининг ўзгариши билан ялпи маҳсулот миқдори ўртасида бевосита алоқадорлик мавжуд, деб ҳисобловчи иқтисодий назария.

МОНИЗМ [юн. monos — якка, бир] флс. Дунёдаги турли ҳодисалар негизида битта ибтидо, ягона субстанция (материя ёки руҳ, жон) ётади, деб ҳисобловчи таълимот; қиёс. дуализм. *Материалистик монизм. Идеалистик монизм.*

МОНИСТ Монизм тарафдори, издоши.

МОНИСТИК Монизмга оид, монизмга асосланган. *Монистик назария. Монистик дунёқараш.*

МОНИТОР [ингл. monitor < лот. monitor — огоҳлантирувчи, эҳтиёт қилувчи] тех. 1 Белгиланган чегараларда сақланиб туриши лозим бўлган маълум ўлчамларни (мас., бинодаги радиоактив нурланиш даражасини) назорат қилувчи асбоб.

2 Телевизион тасвир сифатини назорат қилувчи мослама; видеоназорат мосламаси.

3 Компьютерда матний ёки график маълумотларни экранга чиқариш учун хизмат қиладиган мослама. *Талабалар топшириқларни бажаргач, уларнинг натижалари мониторинг кўрсатилади ва ҳар бир матн баҳоланади.* «Тил ва адабиёт таълими».

МОНИТОРИНГ [монитор + ингл. ing — ҳаракат номи қўшимчаси: кузатиш, назорат қилиш] 1 Бирон-бир жараёни унинг қутилган натижа ёки дастлабки тахминга мувофиқлигини аниқлаш мақсадида доимий кузатиб бориш.

2 Маълум бир ҳодиса ёки жараённинг ҳолатини (мас., қабул қилинган қонуннинг бажарилишини) кузатиш, ҳисобга олиш, баҳолаш ва истиқболини белгилаш. *Жамоатчилик фикри мониторинги. Атроф муҳит мониторинги.* ■ *Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ҳузурида махсус Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти фаолият кўрсатади. «ЎЗМЭ». . . Шаҳарда тадбиркорлар ҳуқуқларининг ҳимоя қилиниши аҳоли мониторинг йўли билан ўрганиб чиқилди. «Инсон ва қонун».*

МОНО- [юн. monos — бир, якка, ягона] Ўзлашма байналмилал қўшма сўзларнинг биринчи қисми: «бир», «ягона», «ёлғиз» маъноларини билдиради (мас., *моногамия, монография*).

МОНОГАМИЯ [моно.. + юн. gamos — қўшилиш, никоҳ] 1 Бир (якка) никоҳлик; бир эркакнинг фақат бир хотин билан бирга барқарор ҳаёт кечиришидан иборат никоҳ шакли.

2 *биол.* Бир эркак ҳайвоннинг бир ёки бир неча мавсум давомида фақат бир урғочи билан қўшилиши (қушлар ва сутэмизувчилар ўртасида).

МОНОГРАФИК Монографияга оид; монографиядан иборат бўлган. *Монографик тадқиқотлар.* ■ *Умурзоқов ана шу умумлашмалар ўрнини кенг илмий далиллар билан тўлдирса, фанимиз яна бир монографик асар билан бойиган бўларди.* Д. Нурий, Осмон устун.

МОНОГРАФИЯ [моно.. + юн. grapho — ёзаман] Бир мавзу, бир масалани ҳар томонлама ёритишга бағишланган илмий асар. *Ҳамза ижоди ҳақидаги монография.* ■ *Кўп йиллик тадқиқотлар асосида бир қанча монографиялар нашр этилди.* И. Мўминов, Асарлар.

МОНОКУЛЬТУРА [моно.. + cultura — экин; етиштириш] Алмашлаб экишга амал қилмаган ҳолда далада фақат бир хил экинни муттасил етиштириш. *Пахта монокультураси.*

МОНОЛИТ [моно.. + юн. lithos — тош] 1 Яхлит тош парчаси; харсанг, шунингдек, яхлит тошдан тарашлаб ишланган иншоот ёки унинг бир қисми.

2 *кўчма сфт.* Жипс, метиндек мустаҳкам. *Монолит бирлик.*

МОНОЛОГ [моно.. + юн. logos — сўз, нутқ] Саҳна ёки бошқа адабий асар иштирокчиларининг ўз-ўзига ёки ўзгаларга қаратилган, жавоб талаб қилмайдиган нутқи. *«Навоий» пьесасидаги Навоий монолоғи.* ■ *Кеча шундай қизиқарли ва дўстона вазиятда ўтдики, студентларнинг ўқиган шеърлари, монолоғлари кишини мафтун этади.* Газетадан. *Кўзи олдида Ғофир монолоғини айтаётган Аҳмадҷон гавдаланди.* С. Кароматов, Ҳижрон.

МОНОМЕР [моно.. + юн. meros — қисм, бўлак] *ким.* Молекулалари ўзаро, бир-бири билан ёки бошқа моддалар молекулалари билан реакцияга киришиб, полимер ҳосил қила оладиган модда (қ. **полимер**).

МОНОПЛАН [моно.. + лат. planum — текислик, яссилик; самолёт қаноти] Танаси (фюзеляжи)нинг остида, унинг ҳар икки томонида битта ясси қанот бўлган самолёт (замонавий самолётларнинг асосий тури).

МОНОПОЛИСТ *айн. монополиячи.* Совақ урушни талаб қилаётган монополистларга қарши ташвиқот олиб бордик. Газетадан.

МОНОПОЛИСТИК 1 Монополия принципларига асосланган. *Монополистик капитал.*

2 Монополияга оид (қ. **монополия** 2). *Монополистик бирлашма.*

МОНОПОЛИЯ [моно.. + юн. poleo — сотаман] 1 Иқтисодийнинг бирон-бир соҳасида танҳо ҳукмронлик; давлат, корхона ёки жисмоний шахсларнинг ишлаб чиқариш, савдо, ҳунармандчилик соҳасида фаолият олиб бориши учун берилган алоҳида ҳуқуқи. *Монополияга қарши қонунчилик.* *Монополиядан чиқариш.*

2 Муайян ишлаб чиқариш ёки унинг катта бир қисмини, шунингдек, бирон-бир товар сотишни ўз қўлига олган йирик ҳўжалик бирлашмаси (картель, синдикат, трест, концерн ва ш.к.).

МОНОПОЛИЯЧИ 1 Бирор соҳани танҳо монополия қилиб олган, савдо ва ишлаб чиқариш соҳаларида ёки бошқа бирор соҳада жуда катта ҳуқуқларга эга бўлган шахс, ташкилот ёки давлат.

2 Йирик капиталист, ишбилармон; монополистик капитал намояндаси. *Америка монополиячилари.*

МОНОСЕМИЯ [моно.. + юн. *sema* — белги] тлш. Бир маънолилик; сўзнинг бир маънога эга бўлиши (Асосан терминлар шундай хусусиятга эга бўлади. Мас., лексема, фонема сўзлари).

МОНОСИЛЛАБИЗМ [моно.. + юн. *syllabe* — бўғин] тлш. Баъзи тилларда сўз (лексема)ларнинг бир бўғиндан иборат бўлиши (бу хусусият хитой-тибет тиллари учун хос).

МОНОТЕИЗМ [моно.. + юн. *theos* — худо] Фақат битта худога сизгинувчи, биргина худони эътироф этувчи диний эътиқод; якка худолик (мас., ислом дини); *зид. политеизм.*

МОНОТЕИСТ Монотеизм тарафдори.

МОНОТЕИСТИК Монотеизмга, якка худолуikka оид. *Монотеистик таълимот.*

МОНОТИП [моно.. + юн. *typos* — из, шакл, андоза] Ҳар бир ҳарфни сатр кўринишида айрим-айрим қуйиб, териб берадиган типография машинаси.

МОНОТИПИСТ Монотипда ҳарф терувчи ишчи.

МОНОТИПЧИ *айн. монотипист.*

МОНТАЖ [фр. *montage* < *monter* — кўтармоқ] 1 Машина, ускуна, иншоот ва ш. к. нинг тайёр қисмларини маълум режа, лойиҳа, чизма асосида йиғиш ва ўрнатиш. *Электростанция монтажи. Прокат станогини монтаж қилиш. Монтаж ишлари.*

2 Фильм, адабий ва мусиқий асарлар, расм ва ш. к. нинг парчаларини танлаб олиб, мазмун ва бадиий жиҳатдан бир бутун ҳолга келтириш. *Адабий монтаж.* ■ *Ҳамма кадрлар суратга олиниб бўлгандан кейин, монтаж даврида — уларни бир-бирига улашда ўша кадрлардан қайси бири яхши чиққан бўлса, шуниси танлаб олинади.* М. Алиев, Комил Ёрматов.

МОНТАЖЁР Монтаж мутахассиси (кинематография ва фотографияда).

МОНТАЖЧИ Монтаж қилувчи, йиғувчи ишчи, мутахассис (қ. **монтаж 1**). *Тўрт монтажчи бир кран ёрдамида тўрт хонали уйни бир кунда монтажлаб бўляпти.* Газетадан.

МОНТЁР [фр. *monteur*] Турли-туман электр ускуна-жиҳозларни таъмирлаш, тузатиш бўйича мутахассис. *Премьера. Бугун ҳамма: режиссёрдан тортиб раққосагача,*

граммчидан тортиб монтёргача ҳаяжонда. «Ёшлик».

МОНУМЕНТ [лот. *monumentum* — эсдалик, хотира белгиси; ҳайкал < *monere* — эслатмоқ] Бирор тарихий воқеа ёки буюк шахс шарафига қўйилган катта ҳайкал ёки меъморий иншоот. *Фалаба шарафига қўйилган монумент.* ■ *Урушдан сўнг ўша «ажал водийси» деб аталмиш майдоннинг ўртасида снарядлар, бомбалар, миналарнинг парчаларидан улкан ёдгорлик — монумент ўрнатилди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

МОНУМЕНТАЛ 1 Ҳашаматлилиги билан катта таассурот қолдирадиган; улкан, салобатли, муҳташам; монументга хос. *Монументал бино.* ■ *Тақдим этилган лойиҳаларнинг ҳеч қайсиси монументал ҳайкални майдоннинг архитектура ансамбли билан узвий боғлашни тўла уддалай олмаган.* Газетадан.

2 *кўчма* Асосли; мустаҳкам; улугвор, маҳобатли, муҳташам. *Монументал тадқиқот.* ■ *Санъатимизда замонавий меъморчилик билан монументал санъат синтези тобора табиий тус олмақда.* Газетадан.

3 Улуғворлиги билан ажралиб турувчи ва юксак шаклларда ифодаланган. *Монументал ҳайкалтарошлик.* ■ *Булар деворларга ишланган монументал расмлар ва кошинкорлик безакларида қўлланадиган услуб ва воситалардир.* Газетадан.

МОПАРДА [ф. *ماپاره* — «моҳпора» (ойпарча, гўзал) с. нинг бузилган шакли] *кт.* Ҳаёли, уятчан. *Ишқилиб, бўида бўлмаган бўлсин. Вой қиз ўлгур, бало экан, ичидан пишган экан. Афтига қарасанг, шундоқ мопарда, ақлли, ҳушли қизга ўхшаб кўринади.* Ойбек, Танланган асарлар.

МОПЕД [< мо(тоцикль) + (велоси)пед] Енгил икки гилдиракли, кичик моторли транспорт воситаси; моторли велосипед. *Йигитча магазиндан чиқиб, йўл четида турган мопеди томон бораётганида, Нусратбекка кўзи тушди.* С. Нуоров, Нарвон.

МОР [ф. *مار* — илон] *айн. илон йили қ. илон.*

МОРАТОРИЙ [лот. *moratorius* — тўхта-тиб турувчи, секинлатувчи] 1 *сиёс.* Муайян мажбуриятларнинг бажарилишини давлат ҳокимиятининг махсус ҳужжатлари воситасида номаълум муддатга ёки бирон-бир

фавкуллода ҳодиса (уруш, табиий офат ва ш. к.) тугагунча кечиктириш, тўхтатиб туриш.

2 ҳук. Муайян ҳаракатларни давлатлараро келишув асосида ёки бир томонлама тартибда маълум ёки ноъмаълум муддатга тўхтатиш. *Ядро қуроллари синови мораторийси.*

МОРГ [фр. morgue] с.т. Стационар даволаш муассасаларида мурдаларни сақлаш, шахсини аниқлаш, ёриб кўриш учун махсус жиҳозланган бино, хона.

МОРЖ [р. < саам тилидан] **1** Шимолий Муз океани соҳиллари ва кутб оролларида тарқалган, оёқлари кураксимон, териси қалин йирик сутэмизувчи ҳайвон.

2 кўчма с.т. Совуқ, салқин кунларда ҳам чумилаверадиган киши.

МОРЗЕ: **Морзе алифбеси** [< Morse (С. Морзе) — америкалик ихтирочи номидан]: Ҳарф ва рақамлар, нуқта ва тирелар билан кўрсатиладиган шартли телеграф белгилари тизими. **Морзе аппарати** Морзе алифбеси ёрдамида сигналлар берувчи энг содда телеграф аппарати.

МОРО: **моро бўлсин** шв. Муборак бўлсин. *Уй билан бўлиб, моро бўлсинга ҳам келолмадим-а.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

МОРОЖНИЙ [р. мороженое — музлатилган нарса] Қаймоқ, сут, мева суви ва ш. к. дан музлатиб тайёрланадиган ширин егулик; музқаймоқ. *Шу кунги Ҳафиза Ойтўра билан Раънони морожнийга тўйдирди.* Мирмуҳсин, Умид.

МОРС [нем. Moosbeere — клюква (қизил нордон мевали бута)] Дарахт ва буталарнинг меваларига шакар қўшиб тайёрланган чанқовбосар ичимлик.

МОРФЕМА [юн. morphē — шакл] тлш. Ўз маъносига эга бўлган, бошқа маъноли қисмларга бўлинмайдиган тил бирлиги (мас., *билимли* сўзи уч морфемадан иборат: *бил+им+ли*).

МОРФЕМИКА тлш. Морфемалар ҳақидаги таълимот.

МОРФИН, морфий [юн. Morphēios — юнон мифологиясида: туш, туш кўриш худоси (маъбуд)] Афюннинг асосий алкалоиди бўлиб, афюндан кимёвий йўл билан ажратиб олинади (табобатда оғриқни қолдирувчи дори сифатида қўлланади). *Касал наркотиклардан бирини, масалан, морфий*

истеъмолад қилган бўлса, аччиқ чой ёки кофе бериш керак. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

МОРФИННИЗМ Гиёҳвандлик турларидан бири, морфинга ўрганиб қолиб, уни қабул қилмай тура олмаслик.

МОРФОЛОГИК Морфологияга оид. *Морфологик таҳлил.* Сўзнинг морфологик таркиби.

МОРФОЛОГИЯ [юн. morphē — шакл + logos — таълимот] **1** Одам, ҳайвонлар ва ўсимликлар организмнинг шакли ва тузилишини ўрганадиган фанлар мажмуи. *Экспериментал морфология.* *Одам морфологияси.* *Ўсимлик поясининг морфологияси.* *Бактерия морфологияси.*

2 тлш. Тил тизимининг бир сўз доирасида грамматик маъноларни ифодалаш воқитларини қамраб олувчи қисми.

3 тлш. Грамматиканинг сўз тузилиши (таркиби)ни, сўз доирасида грамматик маъноларнинг ифодаланишини, сўз ўзгартирувчи шаклларни, шунингдек, сўзларнинг сўз туркумлари бўйича гуруҳланишини ўрганувчи бўлими; сўз шакллари ҳақидаги таълимот. *Ўзбек тили морфологияси.* *Февл морфологияси.*

МОС [а. ماىن — бир-бирига тегинувчи, уринувчи, алоқадор] **1** Бир-бирига тўғри; ўхшаш, монанд. *Икки севғучи қалбнинг орзулари, ўйлари, қарашлари ҳар масалада ғоят мос келар.* эди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Муносиб, лойиқ. *Келин билан куёв бир-бирига жуда мос.* *Мос номзод(лар).*

3 Тўғри келадиган; лойиқ, боп. *Комбинезон билан резинка этик жуда катта эди, унга [Луқмончага] мосини оғбордан топишолмади.* А. Мухтор, Тугилиш.

4 Мувофиқ, уйғун. *Ҳар томондан «вит-вит», «чиғи-чиғи» деб сайраган қушларнинг турли қўшиқлари сойнинг нашъасига мос бир музыка ҳосил қилган.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кўкраклар оёқларнинг оҳангдош учишига мос дирқиллайди.* Ойбек, Куёш қораймас.

5 Бир турдаги (ўйин қартаси ҳақида). *Қарта мос келди.* *Мос тушдингиз.*

МОСЛАМА Бирор нарсани бажариш учун хизмат қилувчи нарса, асбоб ва ш. к. *Корхона мутахассислари ишлаб чиққан махсус мослама цехлар ҳавосини филтёрлаб беради.* «Фан ва турмуш». Ёлғиз культиватор-

га қўшимча ўрнатилган ер юмшатувчи филдиракли мосламани ясаш қанчалар оғир бўлди. «Ўзбекистон қўриқлари». Лағмон учун угра гидравлик пресс асосида яратилган мосламада кесилмоқда. Газетадан.

МОСЛАМОҚ Мос қилмоқ, мос, мувофиқ ҳолга келтирмоқ, мувофиқлаштирмоқ. *Шеърни куйга мосламоқ.* ■ Ҳамза ўз асарларидаги ҳажвий ролларни кўпинча Юсуф-жон акага мослаб ёзарди. Т. Обидов, Юсуф-жон қизик, -Мардонқул ака, — деди у бошлиқнинг юришига қадамини мослаб. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

МОСЛАШМОҚ I Мос ҳолга келмоқ, мос бўлмоқ, мувофиқлашмоқ. *Шароитга мослашмоқ.* ■ Улар агрегат ҳаракати ва тезлиги билан мослашиб.. аниқ ишлар эдилар. Газетадан.

2 тлш. Ҳоким сўз шаклига мос шакл олмоқ. *Эга билан кесим шахс ва сонда мослашади.*

МОСЛАШУВ I Мослашмоқ фл. ҳар. н. *Шароитга мослашув.*

2 тлш. Сўз бирикмаси ёки гапда тобе сўзнинг ҳоким сўз шаклига мос шакл олишидан иборат синтактик алоқа.

МОСЛИК Мос ҳолат, мос эканлик. *Уларнинг ўқувчиларга айтган сўзларида мослик, бир хиллик бўлиши керак.* М. Юсупов, Телевизор ёнида. *Уларнинг [қонуналарнинг] ҳуқуқий жиҳатдан етуклиги, умум қабул қилинган талаблар ҳамда қондаларга мослиги юксак баҳоланди.* Газетадан.

МОСУВО |а. ماسوواء — ундан бошқа, бўлак| Бутунлай маҳрум бўлган, жудо бўлган, айрилган. *Уҳамма нарсадан мосуво.* ■ *Уйдан жудо, ердан мосуво.* М. Али.

Мосуво бўлмоқ Айрилмоқ, маҳрум бўлмоқ. *Қайга шошаётир умри равонинг, Не топдинг ва недан бўлдинг мосуво.* А. Орипов. **Мосуво қилмоқ** Айирмоқ, маҳрум қилмоқ. *Уй-жойингдан мосуво қилиб, она шахрингдан чўл-биёбонга ҳайдаган бўлса!* Н. Сафаров, Наврўз.

МОТ |а. مات — ўлим, ўлиш, ўлдириш; енгиллиш| Шахмат ўйинида шохнинг рақиб донаси ҳужумидан ҳимоя тополмай қолган ютқизиқ ҳолати. [*Мунажжим: дона суриб*] *Кишт! Мот!* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

Мот бўлмоқ 1) мот ҳолатга тушмоқ; ютқизмоқ. *Исфандиёр рақибидан мот бўлган шатранжчидек ўсал бўлиб ўтирди.* С. Сиёев, Аваз; 2) мунозара, баҳс ва ш.к. беллашувларда енгилмоқ, мулзам ҳолатга тушмоқ. *..тахмини тасодифан тўғри чиқиб қолса, унда Маҳмуднинг ўзи мот бўлади-ку.* М. Осим, Карвон йўлларида. **Мот қилмоқ** 1) мот ҳолатга туширмоқ (шахмат ўйинида). *Лаганбардор ходим янги шахматчи бошлиқни икки юришда мот қилди.* Газетадан; 2) баҳс, мунозара кабиларда рақибини енгмоқ. *Лекин кўп вақт дўжандор ошинасини бир гап билан мот қилиб қўйганини кўпиртириб мақтанади.* Мирмуҳсин, Умид. **Мотга тутмоқ** Гап-сўзидан илантириб (тўхтатиб) устун келишга, «мот қилиш»га ҳаракат қилмоқ. *Шошманг, Муса ака, бу гапни аъзолар ўртасига ташлаб олайлик, қани, умумий мажлис нима дейди, — Низомиддинов Мусани мотга тутмоқчи бўлди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

МОТАЛЧИ |р. мотальщик — ип ўровчи, калаваловчи| Пиллакашлик фабрикаларида калавалаш цехи ишчиси, ипни ўраб калаваловчи. *Моталчилар орқасида кузатиб юрган бригадир ғалтақларни кўздан кечирар экан..* Газетадан. *Уянги ишга келган моталчиларга амалий ёрдам берарди.* Газетадан.

МОТАМ |а. ماتم — дафн маросими; аза йиғини| 1 Яқин ёки муътабар кишининг ўлими туфайли юзага келган қайғули ҳолат; азадорлик ва шу муносабат билан боғлиқ бўлган маърака, таъзия, расм-русмлар (қора кийиш, байрам қилмаслик ва ш. к.). *Мотам байроғи. Мотам либоси. Мотам мажлиси. Мотам марши.* ■ *Акасининг дарди билан тўлган қалби учун, яқиндагина ўлган онасининг мотами ўз кескинлигини бир даража йўқотган эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳамза ўлдирилган. Шохимардонда мотам эди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Музаффар зотларга мотам ножоиз, Уларнинг ҳаққидир фақат ифтихор.* А. Орипов.

2 кўчма Қаттиқ ташвиш, қайғу-аламли ҳолат. *Қайнатанинг Гулнорга уйланиш нияти улар учун катта мотам бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Мотам тутмоқ Мотам ҳолатида бўлмоқ, шундай ҳолатни кечирмоқ. *Унинг назарида, бутун Ҳирот қора ридога ўралиб, мотам тутаётгандай.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Сен*

кетганга мотам тутиб, йиғлашади бутун шаҳар. «Баҳром ва Гуландом».

МОТАМДОР [а. + ф. ماتمدار — мотам ҳолатли, мотам тутган] айн. **мотамли** 2. *Марҳум қабрга қўйилгач, мотамдорларнинг алам-армони хиёл совииши шундан экан. Х. Султонов, Онамнинг юрти.*

МОТАМЛИ 1 Мотамга тегишли, мотамга алоқадор. *Мотамли кунлар. ■ Ер чизиб гулхайрилар, Мотамли тўнин кийган замон. Ф. Фулом.*

2 Мотам тутувчи, азадор. *Аччиқроқ бир сўз айтиб, аламдан чиққим келди-ю, мотамли уй бўлганидан ўзимни босдим. Ҳ. Назир, Кўктерак шабаласи.*

МОТАМСАРО [а. + ф. ماتمسارو — мотам тутилаётган, марҳум эсланаётган жой] *поэт. айн. мотамли. Саломатнинг ранги саргайган, гўё энг яқин кишичини қабрга қўйиб келаётгандек мотамсаро бир қиёфада эди. С. Аҳмад, Ҳукм. Шу пайт ҳовлига мотамсаро либосдаги пучуқ қиз кириб келди. Э. Усмонов, Ёлқин. Хотира майдонида — мотамсаро она ҳайкали, бу ерда — бахтиёр она сиймоси. Ҳар икки ҳолатда, икки улуғ рамзда улуғ ҳикматлар яширин. «Шарқ юлдузи».*

МОТАМХОНА Мотам тутиладиган жой, мотамли уй.

МОТЕЛЬ [ингл. motel < motor — автомобиль + hotel — меҳмонхона] Автосайёҳлар учун мўлжалланган, бир қатор хизмат турларига (техник хизмат кўрсатиш ва ёнилги қуйиш станциялари, гаражлар, тўхташ жойлари ва б. га) эга бўлган меҳмонхона.

МОТИВ [фр. motif — куй, оҳанг] 1 *ад.* Сюжетнинг таркибий унсури, асарнинг асосий мазмуни, мавзуи. *Достоннинг мотиви. ■ Ана шу композицион бағрикенглик, биринчи навбатда, Шайхзоданинг ягона бир мотиви — пояма-ноя ривожлантириш санъатида кўринади. «ЎТА».*

2 *мус.* Куйнинг энг кичик қисми. *Мотивда битта акцент бўлади.*

МОТИГА [р. мотыга — сихмола, ғалтакмола] Ерни, ўсимлик, экин остини юмшатиш учун ишлатиладиган қишлоқ хўжалик асбоби, мослама. *Қатқалоқнинг олдини олиш учун мотигаларни ишга солиб, қатор ораларини сифатли юмшатайлик. Газетадан.*

МОТКА [р. матка — она] с. т. Қарта ўйинида: хотин киши расми солинган, катталикда учинчи ўринда турадиган қарта.

МОТО- [лот. motor — ҳаракатга келтирувчи] Ўзлашма байналмилал қўшма сўзларнинг биринчи таркибий қисми: 1) мотор, моторли; 2) моторлаштирилган; 3) мотоциклга алоқадор каби маъноларни билдиради.

МОТОБОЛ [мото.. + ингл. ball — копток, тўп] Катта тўп билан мотоциклда ўйналадиган, футболга ўхшаш жамоавий спорт ўйини.

МОТОДРОМ [р. мото.. + юн. dromos — югуриш жойи, югуриш] Мотоцикл мусобақаси ва синови ўтказиш учун махсус жиҳозланган жой, майдон.

МОТОКРОСС [мото.. + ингл. cross — кесиб, ўртасидан ўтмоқ] Паст-баланд, ўнқирчўнқир йўлларда ўтказиладиган мотоцикллар мусобақаси. *Мотокросс ўтказмоқ.*

МОТОПОЙГА Мотоцикллар пойгаси, мусобақаси.

МОТОР [лот. motor — ҳаракатга келтирувчи] Бирор турдаги энергияни механик энергияга айлантирадиган машина, двигателъ. *Трактор мотори. Автомобиль мотори. Моторни юргизмоқ. Моторни ўчирмоқ. ■ Умарали Анорхон билан айтишиб турган чоғда Содиқ сакраб «универсал»га минди, моторни таршлатиб, ишда давом этди. И. Раҳим, Ихлос. Сал ўтмай, самолётнинг мотори париллаб, паррақлари айлана бошлади. Н. Фозилов, Дийдор.*

МОТОРИСТ Моторга қаровчи, уни созловчи, таъмирловчи киши; моторчи. *Уларда [комбинатларда] электриклар слесарликка, слесарлар электрикликка, мотористлар машинистликка ўқишади. Т. Шарипов, Катта йўлда.*

МОТОРЛАШМОҚ Механик транспорт билан таъминланмоқ (хўшин ҳақида). *Моторлашган қисмлар.*

МОТОРЛАШТИРМОҚ 1 Моторлашмоқ фл. орт. н. *Пароходларни моторлаштирмоқ.*

2 Кўшинни транспорт билан таъминламоқ. *Пиёда аскарларни моторлаштирмоқ.*

МОТОРЛИ Мотори бўлган, мотор ўрнатилган. *Моторли қайиқ. ■ Биров катта кўчадан моторли велосипед миниб ўтди. Та-*

риллаган овоз анчагача қулоқларни батанг қилди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

МОТОРОЛЛЕР [нем. Motorroller — мотор ёрдамида юрувчи, филдировчи] Мотоциклнинг филдираги кичик, эгари билан бошқариш механизми ўртасида оёқ қўядиган очик жойи бўлган бир тури (юк ташиш учун хизмат қилади). *Сен шу бугундан бошлаб касалхона мотороллери ҳайдовчиси бўлдинг.* Ҳ. Шайхов, Характеристика.

МОТОРСИЗ Мотори йўқ, мотор ўрнатилмаган. *Моторсиз вагон.*

МОТОРСОЗЛИК Мотор ишлаб чиқариш; саноатнинг мотор ишлаб чиқарадиган тармоғи.

МОТОРЧИ айн. **моторист.**

МОТОЦИКЛ [мото.. + юн. kyclos — доира, филдирак] Ички ёнув двигатели билан таъминланган, икки ёки уч филдиракли транспорт воситаси. *Уларнинг ёнгинасидан — тротуарга яқин жойдан мотоцикл гуруллаб ўтди.* У. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол. *Шундоққина беш-олти қадам наридан варилаганича кажавали «Урал» мотоцикли ўтиб кетди.* Д. Нурий, Осмон устуну.

МОТОЦИКЛЕТ айн. **мотоцикл.**

МОТОЦИКЛЕТЧИ айн. **мотоциклчи.**

МОТОЦИКЛЛИ Мотоцикли бўлган, мотоцикл минган. *Мотоциклли киши.* ■ *Танклар орасида пулемётлардан ўқ узиб, мотоциклли солдатлар келадилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

МОТОЦИКЛЧИ Мотоцикл минган, мотоцикл ҳайдовчи ёки мотоцикл спорти билан шуғулланувчи шахс. *Аҳмаджон мотоциклчиларнинг қорасини кўриб.. қулай пайт пойлаб турган эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

МОХ [р. мох — моғор, пўпанак] айн. **йўсин** II. *Мох босган сингари кўм-кўк арчазор жарликлар пичоқ билан қирқилгандай тикка тушиб, ўйноқи сойларга этагини солиб ётибди.* А. Мухтор, Туғилиш.

МОХОВ I [مخوار < а. مو — йўқ қилиш, четлатиш] Бутун организмни, хусусан, тери, нерв системаси ҳамда ички аъзоларни зарарлайдиган сурункали инфекцион касаллик; шу касалга йўлиққан шахс. *Ҳа, Ботир ака, ҳозир одамлар моховдан ҳазар қилгандек мендан қочишади.* С. Аҳмад, Сайланма.

2 кўчма с. т. Расво, ярамас, чатоқ. *Мохов одам. Мохов иш. Ишнинг моховини чиқармоқ.* ■ *..дод деганда ҳам гап шуки, қийин экин, мохов экин.* Газетадан.

3 Қарғиш билдиради. *Нега жим турибсизлар, уринлар мохов бўлгурни!* К. Яшин, Ҳамза.

Моховга ошна қилмоқ Расвосини чиқармоқ. *Туроб бир куни.. сал насиҳат қилган экан, уни келин олдида моховга ошна қилибди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. **Якка мохов** Кишиларга аралашмайдиган ёки аралаштирилмай қўйилган одам. *Кўшнилари уни [Бўрибойни] якка моховга чиқариб, на таъзия ва на тўй-ҳашамга айтмай қўйишган.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

МОХОРА Нўхат, гўшт солиб тайёрланадиган бир хил суюқ ош; нўхат шўрва. *Ошхонада кеча тўйдан олиб келган мохора билан палов бор, исроф бўлмасин.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

МОЧА [ф. مچا — ит ёки эшакнинг урғочиси] I Урғочи эшак. *Умид билан боқиб юрган оқ куррала мочам қолди.* «Гулихирамон».

2 айн. **мочағар.**

МОЧАЛКА [р. мочить, мокрый — ҳўлламоқ, ҳўл] Ювиниш учун ишлатиладиган чипта ёки бошқа тола боғлами.

МОЧАҲАР айн. **моча I.**

МОЧАҒАР [ф. مچاغر — урғочи эшак] Мочага нисбатли ҳақоратни билдиради (аёлларга нисбатан қўлланади). *Анови қишлоқда Чинор деган бир мочағар бор эди.. бир домла билан ўйнашиб юриб, унга тегиб олди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. *Иложи бўлса, у мочағар билан бошлиғингиз гаплашсин.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

МОШ [ф. ماش — мош] Дуккакдошлар оиласига мансуб, бир йиллик дуккакли экин ва унинг овқатга ишлатиладиган, пўсти сабзаранг, ичи оқ дони. *Йўлнинг бир ёғи мош, ловия экилган дала.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб. *Мошини териб, ювиб, совуқ сували идишга солиб, суст оловда қайната-сиз.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

Кўзини мошдек очмоқ Қилган ишига яраша жазо, танбеҳ билан ўзига келтириб қўймоқ. *Бу икки зарба билан Азгамнинг кўзини мошдек очди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар. — *Қиз кўнмаяпти, денглар. Мен эртага*

уларнинг кўзини мошдек очиб кўяман, — деди Тансиқ. Ойбек, О.в. шабадалар. **Мош еган хўроздай** Юз-бети семиз, қип-қизил. *Мош еган хўроздай ошпазлар қозон бошида куй-маланмоқда эдилар.* Ойбек, Навоий. **Моши очилмаслик** Келиша олмаслик, бир фикрда бўла олмаслик. *Лекин битта «лекин» и бор-да. Шу раис билан ҳеч мошим очилишмайди, — деди Йўлдош.* Газетадан.

МОШАК Балиқчилар туркумига мансуб қушларнинг бир тури (бармоқлари орасида сузгич парда бўлмаслиги билан бошқа балиқчилардан фарқ қилади).

МОШ-ГУРУЧ Оралаб оқ тушган (соч-соқол ҳақида). *Шаҳодат муфти қарийб бутун кўкрагини ёнган баҳайбат мош-гуруч соқолини қалам билан таради.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МОШИН шв. Машина. *Мошин кўп.. Янги мошинда мунча пахта тераман, деб турганлар ундан кўп.* С. Нуров, Нарвон. *Бир мошин семонни тупканинг тагидан бўлсаям топиб келаман.* М.М. Дўст, Галатепага қайтиш.

МОШКИЧИРИ 1 Мош билан гуручдан пишириладиган қуюқ таом. *Бир лаганда мошкичири олиб кирди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 кўчма Оқ аралаш, оқ-қора аралаш, мош-гуруч (соч-соқол ҳақида). *Замон ўзини босиш учун мошкичири соқолини ўнг қўли билан бир оз силаб турди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

3 кўчма Аралаш-қуралаш, аралаш-қуралаш бўлиб кетган. *Иш мошкичири бўлиб кетибди. ■ Болалар адабиёти эса катталарникига қўшилиб, мошкичири бўлиб кетган.* Газетадан.

МОШОВА [ф. ماشايه — мошли суюқ овқат] Мош ва қовоқ солиб ёки мош билан жўхори уни солиб тайёрланадиган суюқ таом. *Эрталаб бир ҳовуч мошни бир кафт оқ жўхорининг уни билан бир қозон сувга солиб қайнатиб, унинг номини «мошова» қўйиб, ҳар қайсилари бир косадан ичардилар.* С. Айний, Эсдалиқлар.

МОШПОЯ 1 Мош экиннинг пояси. *Мошпояни юлиб олмоқ.*

2 Мош экилган ер. *Мошпояга сув қўймоқ.*

МОШУГРА Мош ва уградан тайёрланадиган суюқ таом. *Қайнатиб берадиган мошхўрда, мошуграсини ҳам тўғрилиқча пишириб бермай..* С. Зуннунова, Гулхан.

МОШХЎРДА [мош + ф. خورد — ейилган, ичилган] Мош билан гуручдан тайёрланадиган суюқ таом. *Кечқурун Саодат кампир дўппидай ўчоқ олдида чўққайиб, мошхўрда қайнатаркан, Йўлчи кириб келди.* Ойбек, Танланган асарлар.

МОЯ 1 Ургочи туя. *Бир қари нор пўнақлини кўрдингми? — Бизнинг элда қолган учта мояси.* «Нигор ва Замон».

МОЯ 2 |а. مایه — хамиртуруш, ачитқи; зардоб; манба; маблаг] кт. Бирор нарсанинг асосини ташкил қилган модда, асос бўлган нарса; ўзак; бирор гуруҳнинг, жамоанинг асосини ташкил қилган шахслар. *У |Абдурахмон] кутган асосий моялар, яъни мударис, пешволар.. зиёратчилар орасида кўз оғриғи учун ҳам кўринмадилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МОЯК 1 Товуқнинг тухум қилиши керак бўлган ерга қўйиладиган тухум ёки тухумга ўхшаш нарса. [Фотима:] *Келинпояша, товуқларингизга мояк қўйдингизми? А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.*

2 шв. Тухум. *Бир гуруҳ бола мояк уриштиряпти.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

3 Эркакларнинг ёрғоқ ичида жойлашган бир жуфт жинсий беzi; уруғдон (сперматозоид ва эркаклар жинсий гормони ишлаб чиқаради).

МОЯНА [ф. ماهانه — ҳар ойдаги; ҳар ойлик (иш ҳақи, нафақа)] с. т. Маош. *Бир ойлик мояна. Мояна олмоқ. Мояна тўламоқ.*

МОЯНАЛИ Мояна берадиган, мояна тўлайдиган. *Қани энди мен ҳам сиз қатори моянали бир ишга кирсам.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

МОЯНАХЎР [мояна + ф. خور — еювчи] кам қўлл. Фақат мояна, ойлик билан ҳаёт кечирувчи.

МОҒОР 1 Туриб қолган нарсаларда ёки зах ерларда микроскопик замбуруғларнинг тўпланишидан ҳосил бўладиган ва нарсаларни чиритадиган момиқсимон туклар; пўпанак. *Китоб варақларидан зах ва моғор ҳиди анқир эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 кўчма Кир, кир бостан. *Тешабой юрагидаги ғашлик моғорини шу пўписа билан ювди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Бошида титилиб кетган моғор дўппи.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Моғор босмоқ Моғор қопламоқ; пўпа-накламоқ. *Моғор босган нон.* ■ *Сой суви.. юзини моғор босиб, чармдек қотиб кетган безбет харсангларга қарши олиша-олиша, бутун газабини уларнинг устига тўкади.* С. Анорбоев, Оқсой. [Сидиқжон] *Нега қишлоқда бўлиб ўтган ва бўлиб ўтаётган ишларга кўзини каттароқ очиб қарамапти? Ақлини моғор босгани шудир-да!* А. Қаҳҳор, Кўшчи-нор чироқлари. *Наҳотки Аҳмаддек навқирон йиғит мана шу.. мяясини занг, вужудини моғор босаётган кимсага бас келолмаса?!* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

МОҒОРЛАМОҚ айн. моғор босмоқ қ. моғор. *Нон моғорлаб кетибди.* ■ *Унинг азалий мудроқ, моғорлаган шуурига тароватли бир тўлқинлар, зиёлар сочилмоқда.* С. Сиёев, Аваз. *Шундоқ гўзал шахримизда моғорлаб ётган одамлар ҳам бор экан-да!* Мирмуҳсин, Жаҳолат панжаси. [Ўрмонжон:] *Авалло Зуннунхўжанинг сандиғида ётиб, ақлинг моғорлаб кетганидан кулгин!* А. Қаҳҳор, Кўшчи-нор чироқлари.

МОҲ [ф. ماء, مه — ой] *поэт. айн. ой.* [Гули:] *Оҳ.. Қуёшдин нур олиб кулган каби моҳ, Кулардим сўнги бор, у келса мен ҳам.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Кўкда моҳ аста кезар.* Э. Воҳидов.

Моҳи тобон (ёки мунаввар, анвар) Равшан нур сочувчи ой (гўзалларнинг сифати). *Сабо, арзимни еткур, моҳи тобон бир келиб кетсун.* Ҳамза. *Ҳар бирлари бир моҳи мунаввар қизлар.* Ҳабибий. *Олиб борсак, кўрар ул моҳи анвар.* «Мурудхон».

МОҲАЗАР [а. محضر — барча бор нарса; тайёр таом] *эск. кт.* Тайёр, ҳозирланган таом. -*Нега турдингиз. Чой, нон моҳазар.* -*Раҳмат, тақсир.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *..дастурхон солиниб, моҳазар келтирилди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. *Бир косадан совуқ сувни олдимизга қўйиб, моҳазарни тушира кетдик.* Ғ. Фулом, Шум бола.

МОҲИЁНА [ф. ماهيانه — ҳар ойлик иш ҳақи] *эск. кт. айн. маош.* [Анвар] *Уч-тўрт йиллардан бери ўрдада мирзолик қилиб, неча тилло моҳиёна олар эмиш.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МОҲИР [а. ماهر — маҳоратли, малакали, уста; чаққон] Юксак маҳоратга эга бўлган, маҳорат қозонган; уста. *Моҳир сувчи. Моҳир ёзувчи. Моҳир ташкилотчи.* ■

Шогирд қанча моҳир бўлса, қувонар устод. Ғ. Фулом. *Тўғри, кексаларимиз деҳқончиликда жуда моҳир..* Ойбек, О.в. шабадалар.

МОҲИРЛИК Юксак маҳоратга эгалик; маҳорат. *Турли миллат жангчилари Жўра-хоннинг жасорати ва моҳирлигидан қойил қолганлигини сўзлаб бердилар.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Бульдозерни моҳирлик билан бошқариш, иш унумдорлигини кўзлаб меҳнат қилиш бўлакча экан.* «Ўзбекистон кўриқлари».

МОҲИРОНА Маҳорат билан, моҳирлик билан. *Моҳирона хомтоқ қилинган новдалар, сийрак япроқлар оралаб ерга танга-танга қуёш нури ёғилади.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Мен ҳам уни [Пиракни] моҳирона рақс қилиши билан таҳсинлаб мақтадим.* С. Айний, Эсдалиқлар.

МОҲИЯТ [а. ماهيت — ҳақиқат, ҳар нарсанинг асли, туб-негизи] 1 Бирор нарсанинг замиридаги туб, энг муҳим маъно, ички мазмун, мағиз. *Моҳият — нафақат Бухоро ўлкасини, балки Туркистон, Хоразм, Фарғона музофотлари, алқисса, икки дарё оралигини ёвдан озод этишдан иборат!* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Рихсивой, чамамда, чўлқунарларнинг улкан ишининг моҳиятига тушунмаяпти.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 *флс.* Нарсаларнинг ички мазмуни бўлиб, уларнинг турли-туман хоссаларини ва муносабатларини яхлит акс эттиради. *қийс. ҳодиса.*

МОҲТОБ [ф. مهتاب — ой нури, ойдин] Ёритиб турувчи ой; ойдин. *Сутдай ошлоқ моҳтоб кечада оқ кийим остида келувчининг кимлигини аниқлаш мумкин эмас экан.* С. Айний, Эсдалиқлар. *Кун чекиниб, моҳтоб чиқади, Чечаклар ҳам ярқирар алвон.* М. Шайхзода.

МУАЗЗАМ [а. معظم — машхур, донгдор; буюк, улуғ] 1 *кт.* Азим, улкан, улуғвор. *Муаззам шаҳар. Муаззам иншоот.* ■ *Юксак дарахтларнинг учлари қучоқлашиб, муаззам яшил чодир ясаган.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Пишканик муаззам таъзияхонани эслатарди. Қишлоқ аҳлининг кайфи бузук, гамнок.* С. Сиёев, Аваз.

2 *Муаззам* (хотин-қизлар исми).

МУАЗЗИН [а. مؤذن — намозга чақирувчи, азон айтувчи] *дин.* Масжидда азон айтиб, намозга чақирувчи шахс; сўфи. *Ҳаз-*

рат минбардан тушиб, бетига фотиҳа торгандан кейин, масжид муаззини билан дарвозанинг ёнига бориб турди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

МУАЙТАЙ [тайландча кураш, тайландча бокс] Спортчилар (боксдагидек) кўлқоп кийган ҳолда махсус рингда вазн тоифалари бўйича мусобақалашадиган спорт тури. Муайтайда кўл, тирсак, оёқ ва тизза билан зарб бериш, шунингдек, рақибни кучоқлаб йиқитиш мумкин. *Миллатимиз фарзандларининг муайтай бўйича халқаро майдонда ўз обрўйига эга бўлиб бораётгани ҳаммамиз учун фахрли албатта.* Газетадан.

МУАЙЯН [a. معين — белгиланган, аниқ, аниқланган] **1** эск. кт. Тайин этилган, белгиланган, аниқланган. *Бул тақдирни ўшал муайян қатли ом соати етмагунча.. нўшида тутилмоғи маъқулдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Аниқ, тайинли, белгили, маълум. *Муайян давр.* ■ *Олимхоннинг муайян касби-кори йўқ.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кишининг руҳий ҳолати ва иш қобилияти муайян ритмга бўйсунганини одамлар аллақачон пайқашган.* Газетадан.

МУАЛЛАҚ [a. معلق — ҳал қилинмай қолган; тобе, боғлиқ бўлган; осилган, осилиб қолган] **1** Ҳавода, бирор нарсага тегмай, осилмай туриб қолган. *Ҳозиргина дон ортиб ўтган машина орқасидан кўтарилган чанг ҳавода муаллақ туриб қолди.* С. Аҳмад, Қалдрон далалар. *Бир бечора сўфитурғай, табиат кашф этган ўхшашликларнинг фарқига етмаётгандай, ҳавода муаллақ туриб вижирлайди.* Н. Фозилов, Оқим.

Муаллақ ошмоқ Сакраб ҳавода оёқни бош томондан ошириб, яна ерга оёқ билан тушмоқ, умбалоқ ошмоқ. *Бирови йиқилди муаллақ ошиб.* «Гулихиромон».

2 На у ёқли, на бу ёқли бўлмаган, аросат ҳолда(ги); аросат. *Бу ҳаммаси ҳаётнинг энг нозик, энг муҳим томонлари эди ва ҳаммаси муаллақ бир аҳволда ётарди.* П. Қодиров, Уч илди. *У қайёққа ён бошишни билмай, қоқ ўртада муаллақ бўлиб қолди.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

МУАЛЛАҚЧИ эск. айн. акробат. Аммо муаллақчилардай эпчил ҳаракатлар билан арқонга тирмашиб, катта муз устига иргиди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

МУАЛЛИМ [a. معلم — ўргатувчи, ўқитувчи; устоз] **1** Дарс берувчи киши; ўқитувчи, педагог. *Математика муаллими. Муסיқа муаллими. Университет муаллими.* ■ *Синфга муаллим бўлиб киярпизми ё ўрта асрлар тарихи учун кўргазмани кўрол бўлибми?* С. Сиёев, Ёруғлик. *Фикҳдан таълим берувчи муаллимнинг маоши 300 дирҳамни ташкил этган.* «Фан ва тумуш».

2 Таълим берувчи, бировга бирор нарса ўргатувчи киши; устод, устоз.

МУАЛЛИМА Муаллим аёл. *Отин буви дейишга тили бормайди.. муаллима деса-чи?* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

МУАЛЛИФ [a. مؤلف — яратувчи, ижодкор, автор] кт. Бирор асар, лойиҳа, кашфиёт ва ш.к. ни яратган шахс. *Роман муаллифи.* ■ *Артист танлашда ҳам фильм муаллифлари томошабин кўнглини топишган.* Т. Тўла, «Ўтган кунлар» ҳақида. *..энг истиқболли лойиҳа муаллифлари деб топилганлар ичида Акбар Қодиров ҳам бор.* Ж. Абдуллахон, Хонадон.

МУАЛЛО [a. معلى — олий, юксак] эск. кт. Юксак, олий.

МУАММО [a. معتمى — жумбоқли, сирли, галати; тушунилиши қийин, бошқотирма; кўр, кўр қилинган] **1** ад. Ўзбек мумтоз адабиётида шеърый жанр, поэтик санъат тури. Унда бирор сўз, исм (ёки уларнинг бош ҳарфлари), сана ва б. яшириб берилди. *Навоий муаммолари.* ■ [Отам] *Муаммо, абжад ҳисоби ва.. баъзи воқеаларни билишга боғлиқ бўлган шеърларни.. кўп биларди.* С. Айний, Эсдаликлар.

2 Тушуниб бўлмайдиган, жумбоқли нарса; жумбоқ. *Кумушнинг заҳарли муаммо мактуби бир сира Отабекнинг кўз ўнгидан ўтиб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳа, оғайни, дунёда англашилиши қийин бўлган муаммолардан ҳеч бирини севгига тенглаштириб бўлмайди.* С. Кароматов, Олтин кум.

3 Ҳал қилиниши лозим бўлган нарса; масала, проблема. *Асарда катта муаммолар кўтарилган.* ■ *Сув чиқариш муаммоси ҳал бўлиб, техникадан яхши ёрдам кўрсатилса, биз меҳнатдан чарчамаймиз.* Ф. Нуруллаев, Бўз йигит. *Демак, Орол муаммоси давлат аҳамиятига эга бўлган муҳим вазифа бўлиб қолмоқда.* «Фан ва турмуш».

МУАММОЛИ 1 Тушуниш қийин бўлган; сирли, жумбоқли. *Муаммоли гап.*

2 Муаммодан иборат бўлган; проблема-тик. *Муаммоли масала.*

МУАНБАР [а. معنبر — анбар ҳидли, муаттар, хушбўй] **1** Ёқимли ис, яхши ҳид; хушбўй. *Полиэлардан анқир муанбар, Боғда бир қиз ясар гулчамбар.* Р. Бекниёз, Мовий тўлқинлар.

2 Муанбар (хотин-қизлар исми).

МУАННАС [а. مؤنث — хотинларга хос нозик, мулозим; хотин жинси] **1** эск. Хотин жинси. *Тўрамнинг кўзларига уйқу келмасдан.. кўчаларда кўринган аҳли муаннасларни.. кўздан кечириб ётдилар.* «Муштум».

2 тлш. Араб тилида хотин жинсига оид сўз ёки сўз шакли, мас., муаллима, мураббия, сайёра; зид. **музаккар.**

МУАРРИХ [а. مؤرخ — тарих ёзувчи, тарихчи] Тарих ёзувчи, тарихчи. *Бу ерда Навоийнинг шахсиятини характерловчи бир нуқтани муаррихлар қайд қилиб ўтадилар.* Ойбек, Навоий. *Завфарон вараққа кўз нурин тўкиб, Ёдга ҳам оларсиз биз — муаррихни.* Б. Бойқобилов. *Муаррих ал-Мақдисий бизга Хоразмдан олиб чиқилаётган моллар рўйхатини қолдирган.* «Фан ва турмуш».

МУАССАСА [а. مؤسسه — идора, корхона, ташкилот; институт] Хўжалик, савдо-сотиқ ишлари ва ш.к. нинг бирор соҳасини бошқарувчи ёки илмий, таълим-тарбия ишларини олиб борувчи, белгилли штат ва маъмуриятига эга бўлган ташкилот. *Давлат муассасалари. Ижтимоий муассасалар. Илмий муассасалар.* ■ *Мактаб ва мактабгача бўлган муассасалар сони йил сайин ортиб бормоқда.* Газетадан.

МУАССИР [а. مؤثر — таъсир қилувчи; таъсирчан] эск. кт. Таъсир қилувчи, таъсирли, ёқимли. *..унинг нур ичида чўмилган сиймосини, ойим, деб хитоб қилгандаги мулозим, беозор ва муассир сўзини яхши кўраман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУАССИС [а. مؤسس — асос солувчи, ташкил этувчи] Таъсис этувчи, асос солувчи. *Бу газетага ким муҳаррирлик қиларкан? Муассиси ким экан? Ўзи қанча чиқаркан?* Газетадан.

МУАТТАР [а. معطر — хушбўй, ўткир ёқимли ҳидли] **1** Ёқимли ҳид сочувчи; хушбўй. *Келди баҳор, наврўзи олам. Гул фас-*

лидир — боғлар муаттар. Уйғун. *Бутун олам хушбўй, муаттар гулларга бурканиб олгандай.* О. Ёқубов, Каптар.

2 Муаттар (хотин-қизлар исми).

МУАШШАР [а. معشر — ўн марта кўпайган, ўнлик] **1** ад. Ҳар бир банди ўн мисрала, бир неча ўнлик бандлардан ташкил топувчи шеър шакли.

МУБОЛАҒА [а. مبالغه — кучайтириш, бўрттириш; гипербола] **1** ад. Тасвирланаётган ёки таърифланаётган кимса, нарса, ҳодиса ва ш. к. ни ўқувчиларга яққол, таъсирли қилиб етказиш учун уларнинг сифатларини орттириб, бўрттириб кўрсатиш; шу мақсадда ишлатилган сўз, ибора; гипербола. *Узбек мумтоз адабиёти муболағаларга бой.* ■ [Анвар:] *Агар менга ҳурмат лозим бўлса, муболаға билан эмас, яна такрор айтман, бир қариндошингиз қаторида такаллуфсиз муомала қилиш билан бўлсин.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Умуман, бўрттириш, ошириб юбориш; лоф. *Муболаға қилмоқ.* ■ *Энди гузар ва йиғинларда мулла Обиднинг кучи ҳақида муболаға бошлайдилар.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Анвар жавобни ўқиб завқланди: -Офарин, Раъно, лекин бировнинг устида ортиқчароқ муболаға қилибсан.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МУБОЛАҒАЛИ 1 ад. Муболағадан иборат бўлган, муболағага бой. *Муболағали тасвир.*

2 Бўрттириб, ошириб юборилган; лоф урилган. *Мен у вақтларда отам нақл қилган бу воқеанинг ясама ва ҳаддан ортиқ муболағали эканини сезмай, эшитганимга ишонган эдим.* С. Айний, Эсдаликлар.

МУБОЛАҒАСИЗ Муболаға қилинмаган, орттирилмаган, бўрттирилмаган. *Муболағасиз гап. Муболағасиз гапирмоқ.* ■ *Ҳеч муболағасиз айтиш мумкинки.. сугоришни тўғри ташкил этиш мўл ҳосил олишнинг ҳал қилувчи омили бўлади.* Газетадан.

МУБОЛАҒАЧИ Муболаға қилувчи, муболаға билан гапирувчи. *Бир серганга, бир муболағачига эҳтиёт бўлиш керак.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

МУБОРАЗА [а. مبارزه — ўзаро кураш, курашиш; дуэль] эск. кт. Кураш, курашиш. *..улар тинчлик учун кураш соҳасида тинмай мубораза қиладилар.* Ойбек, Нур қидириб. *..ишнинг остида узала тушиб ётган син-*

фий муборазани кўришда кўрлик қилдилар. «Муштум».

МУБОРАК [a. مبارک — худо марҳамат қилган; хайрли; бахтли] 1 Бахт келтирувчи; хайрли, эзгу, қутлуг. [Ҳасанали:] -Кўрайчи, қадамим муборак бўлармикин, — деб кўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Табаррук, муқаддас, азиз. *Бектемир.. халтачани, зўё муборак жойдан келган азиз дўстининг совға-саломни каби, ҳаяжон билан очди. Ойбек, Куёш қораймас. -Ота, агар муборак тупроғимизда сўнги инглизнинг шум изини ўчирмасак, Покистон ватанпарварлар учун нопокдир!* — деди Аҳмад Ҳусайн. Ойбек, Нур қидириб.

3 Табриклаш, қутлаш ибораси. *Саруполар муборак.* ■ [Ўзбек ойим:] *Уғил муборак бўлсин, болам!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тўрт йил жафо чеккан ватандош ўртоқ, Бу йилги байрамнинг муборак энди.* Ғ. Фулом.

4 Муборак (хотин-қизлар ва баъзан эркаклар исми).

МУБОРАКБОД [a.+ф. مبارکباد — табриклаш] кт. Табриклаш, қутлаш, қутлов. *Муборакбодга бормоқ. Муборакбод учун келмоқ.* ■ ..бола асраганининг дарагини эшитган кўни-кўшинилар, узоқ-яқин қариндошлар муборакбодга кела бошлаган эдилар. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Бу сўзларнинг орасида энг ёқимлиси Хонзода бегимнинг муборакбоди бўлди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Муборакбод қилмоқ (ёки этмоқ, айламоқ) Табрикламоқ. *Анвар девонхона саҳнига етганда, ичкаридан каттадан-кичик мирзо, мунишийлар янги бошлиқларини муборакбод қилгали ўринларидан кўзгалдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Маҳмуднинг ҳузурига кириб, уни муваффақият билан муборакбод этди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

МУБОРАКНОМА тар. Амир ёрлиғи ёки фармони. *Амирдан қозига Шофирконга бориб, янги рўд қазииш ишига раҳбарлик қилиш тўғрисида муборакнома келган.* С. Айний, Эсдалиқлар.

МУБОРИЗ [a. مبارز — яккама-якка курашувчи] эск. кт. Мубараза қилувчи, курашчи. *Оташин мубориз [Навойий] ўзининг ҳақлигига, ўз илғор интилиш ва ғояларининг тўғрилигига ишонган бўлса-да, лекин тўхтовсиз ва аламли мағлубиятининг туб сабабини билмади.* В. Зоҳидов, Ўзбек адабиёти

тарихидан. ..газалларда жафокаш муборизнинг, исёнкор қалб эгасининг руҳий фожиаси равшан кўриниб туради. «ЎТА».

МУБОШИР [a. مياشیر — бажарувчи; бошлиқ, назоратчи] эск. 1 айн. инспектор.

2 Бирор ишга бошчилик қилувчи, бошқарувчи, бошлиқ. *Тўйга ўзини мубошир ҳисоблаган, катта Каримовнинг лаганбардорларидан бири унга тўн ёпинтириб, ичкаридан олиб чиқди.* С. Абдулла, Куёвлар, келинлар.

3 тар. Солиқ йиғувчи амалдор. *Маждиддин.. солиқларни йиғмоққа киришмоғи кераклигини сўзлади. —Дуруст, мубоширлик чакки иш эмас.* Ойбек, Навойий.

МУБОҲАСА [a. مباحثه — муҳокама, мунозара, баҳс; музокара] кт. Баҳслашиш, баҳс, мунозара. *Мунозара бирмунча жиддийлашиб, мубоҳаса ҳатто домланинг обрўйига.. тўқинадиган бўлди.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Ҳафтада бир йиғилиб, диний, илмий масалалар юзасидан мубоҳаса ва мунозара ўтказсак. Сиз бу ишга бош бўлсангиз.* М. Осим, Карвон йўлларида.

МУБТАЛО [a. مېتالو — азоб чекувчи; гирифтор, дучор бўлган] 1 Бирор иллат, касаллик ёки кўнгилсиз воқеага дучор бўлган, учраган; гирифтор. [Ғули:] *Нечун тўғдинг мени бахти қарони? Балага мубтало мотамсарони? Уйғун ва И. Султон, Алишер Навойий. Бидъатга ботган мубталоларни кўролмасман.* «Муштум».

2 Мафтун, шайдо, ошиқ. *Мубталоман парирўга, кўзи бир маст оҳуга.* Я. Маматхонов. *Ёр васлидан тополмас Эркин дилига таскин. Афсус демакдан ўзга у мубтало на қилсин.* Э. Воҳидов.

Мубтало бўлмоқ 1) гирифтор бўлмоқ, дучор бўлмоқ, учрамоқ. *Чамамда, ўртоқ Хўжабеков «фош қилиш» касалига мубтало бўлган кўринади.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) мафтун бўлмоқ. *Лола янглиғ оразингни мен кўриб тасвирда, Мубтало бўлмоқлиғим ёзмиш экан тақдирда.* Ҳамза. **Мубтало қилмоқ** (ёки этмоқ, айламоқ) 1) гирифтор қилмоқ, дучор қилмоқ, учратмоқ. [Отабекнинг] *Умрининг энг қимматли кунларини оғулаган, икки йил бўйи давосиз дардга мубтало қилган ўз онаси эмасмиди?* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) мафтун этмоқ.

МУБҲАМ [а. مېھم — яширин, ноаниқ; шубҳали] кт. Муҳмал, ноаниқ; чигал. *Мубҳам жавоб.* ■ *Ўзи тушуниб етмаган ички ғазаб ва мубҳам фикрлар тумани уни [Умидни] чулғаб ола берди.* Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.

МУВАФФАҚ [а. موفق — яхши натижали, ўнгидан келган, омади юришган]: **муваффақ бўлмоқ** Муяссар бўлмоқ, эришмоқ. *Мен сизга кўп дафъа гапирсам ҳам.. мақсадимни ҳали тушунтиришга муваффақ бўлган эмасман.* Ойбек, Танланган асарлар. *Хонга яқин кўриниб, Анварнинг ўрнини олишга муваффақ бўлди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МУВАФФАҚИЯТ [а. موفقيت — яхши натижа, эришилган нарса; ютуқ, омад] Бирор ишда эришилган натижа, яхши натижа; ютуқ, ғалаба. *Муваффақият қозонмоқ. Муваффақиятга эришмоқ.* ■ *Парпихўжа ёғчи пойлоқчилик, чақимчилик ишининг муваффақиятидан ғурурланиб.. ўзлаб бораркан, элликбоши уни тўхтатди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Душман қанчалик гангитилса, унинг ўт очиб нуқталари қанчалик емириб ташланса, хужумнинг муваффақияти шунча муқаррар бўлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Латофат кандидатлик диссертациясини муваффақият билан ёқлаб олди.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар.

МУВАФФАҚИЯТЛИ Муваффақият билан тугаган, муваффақият келтирган, ижобий натижага олиб келган; натижали. *Муваффақиятли ҳаракат. Муваффақиятли иш. Муваффақиятли хужум.* ■ *Республикамиз матбуотида фан ютуқларини тарғиб қилиш борасида муваффақиятли қалам тебратиб келаятган тажрибали журналистларимиз бор.* «Фан ва турмуш».

МУВАФФАҚИЯТСИЗ Муваффақияти бўлмаган; натижасиз, самарасиз. *Муваффақиятсиз иш.* ■ *Фашистларнинг ҳар галги хужуми муваффақиятсиз чиқаверди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

МУВАФФАҚИЯТСИЗЛИК 1 Салбий натижа, натижасизлик. *Ишининг муваффақиятсизлиги.*

2 Ютқизик, мағлубият. *Биринчи муваффақиятсизликдан кейиноқ кўлини ювиб, қўлтиққа урган чемпион бўлмади.* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда. *Беш йигит муваффақиятсизликка учрагандай руҳлари тушиб, уйларига тарқаганларида, тонг*

ёриша бошлаган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

МУВАШШАҲ [а. موشح — зийнатланган, безалган] ад. Ҳар бир байтининг биринчи мисралари бош ҳарфи сирасидан шоир қаламга олган шахс номи келиб чиқадиган лирик шеър. *Ғози Юнус.. мадрасага кирди.. фикрида бир ўзгариш бўлиб, мувашишаҳлар ёзди.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Комронлик унга етмак, етмаган армон билан. Ким мувашишаҳ битди Эркин кўнгида армон билан.* Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

МУВАҚҚАТ [а. موقت — муайян вақтга белгиланган; вақтинча, қисқа вақтли] Вақтинчали, доимий бўлмаган. *Муваққат ҳукумат. Муваққат иш.* ■ *Хатни ўқиб бўлганда, унинг кўз ўнги қоп-қора, ўтирган ўрнига ҳам ишона олмас, ҳамма нарса муваққатдек эди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Улар [бинокорлар] баъзан муваққат баракларда яшаганга мажбур бўладилар.* Газетадан.

МУВОЗАНАТ [а. موازنت — таққослаш; тенглаштириш; тартибли бошқариш] **1** Жисмларнинг қарама-қарши йўналган тенг кучлар таъсиридаги тинч, турғун ҳолати. *Турғун мувозанат (физ.). Мувозанат сақламоқ.*

2 кўчма Қарама-қарши кучларнинг, ҳодисаларнинг тенглашуви, уйғунлашуви туфайли содир бўладиган нисбий турғунлик, осойишталик. *Сийсий кучлар мувозанати.* ■ *Аҳмад Собирни исёнкор, ҳаётдаги бир хилликка.. турғун мувозанатга қарши курашчи сифатида тасаввур қилганди.* Ф. Мусаёнов, Ҳиммат.

3 Киши қаддини тўғри (меъёрий) туриш ҳолати, шундай ҳолатни тутиш имкони. *От қаттиқ кишнаб, сапчиди. Йигитли мувозанатни сақлай олмай, ёнбошига гуп этиб йиқилди.* Т. Малик, Ажаб дунё. *Бўғин-бўғинлари ловуллаб ёнмоқда. Мувозанатини ҳам тутиб қолишга қурби етмаётир.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

МУВОЗИЙ [а. موازى — баробар, тенг] эск. айн. параллел. *Мувозий чизиқлар.* ■ *..ҳокимиятнинг янги ва мувозий таркибларини тузиш.* Газетадан.

МУВОФИҚ [а. موافق — маъқулловчи, мос келувчи, қулай; мақбул] **1** Мос, тўғри келадиган, муносиб, лойиқ. *Ўзига мувофиқ иш топмоқ.* ■ *Кўқонга чопар юбормоқчи бўлдилар, бу ишининг мувофиқ кишиси, албат-*

та, Ҳасанали бўлганлигидан чопар бўлиб белгиланди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. «Читтак» деб лақаб қўйган киши Набиғулга жуда мувофиқ лақаб қўйибди. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

2 Монанд, яраша, мос. *Гапига мувофиқ жавоб.*

3 (ж. к. билан) кўм. өзф. Биноан, асоан, кўра. Қонунга мувофиқ. Фармонга мувофиқ. Анъанага мувофиқ. ■ Уларнинг ўзaro писандаларига мувофиқ янги ерлар, чиқариладиган сувар Тешабойга текин ўтади. М. Исмоилий, Фаргона т.о.

Мақсадга мувофиқ Мақсадга, талабга жавоб берадиган, фойдали, ўринли. *Дарсликларга ичиш ва чекишнинг ҳалокатли таъсири ҳақидаги мақоллар киритилса, мақсадга мувофиқ бўларди.* Газетадан. *Аҳмад унинг аҳволига кулиб, бирмунча савол беришни мақсадга мувофиқ топди.* Газетадан.

МУВОФИҚЛАШМОҚ айн. мослашмоқ. У [Саидий] қишлоққа келганида, дастлаб янги муҳитга мувофиқлашолмай, кўп қийинчиликларни бошдан кечирди. А. Қаҳҳор, Сароб.

МУГУЗ эск. Ҳайвон шохи. *Одам тилидан топади, ҳайвон — мугуздан.* Мақол. ■ *Йирик гавдалари, ҳайбатли мугузлари демасангиз, кўчқорлар танбаллик билан кавиш қайтарардилар.* С. Анорбоев, Оқсой. *Молхонада бир мугузи синган қашқа эчки ҳам бўғилиб мағрарди.* Х. Ўктам, Навбаҳор. *Мугуз лат еса, туёқ сирқирайди.* Н. Ёқубов, Жон.

Мугуз парда анат. Кўз соққасининг устки тиниқ пардаси.

МУДАРРИС [а. مدرّس — дарс берувчи; ўқитувчи, муаллим] Мадрасада дарс берувчи киши, мадраса ўқитувчиси. *Катта амаликиси Бухоронинг «Хўжа Порсо» мадрасасининг мударрисси бўлиб, Абдураҳмон шу кишининг тарбиясига келган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ноиб мударрис олдидан сўроқ бераётган муллаваччадай шошиб қолди.* С. Сиёев, Аваз. *Ўртаҳол хунарманд ёки мадраса мударрисси ўзининг ойлик маошига 2-3 та қўй ёхуд 150-250 килограмм бугдой олиши мумкин бўлган.* «Фан ва турмуш».

МУДАРРИСЛИК Мударрис иши, касби, лавозими. *Бу одам.. Тошкентдаги машҳур Кўкалдош мадрасасига мударрислик қила бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мадрасанинг*

бош мударрислигига Солиҳ маҳдум тайинланиб, шул жанобда дарсимни давом қилдирдим. А. Қодирий, Кичик асарлар.

МУДДАИЙ [а. مذعی — даъвогар, рақиб] эск. кт. Даъво қилувчи; даъвогар.

МУДДАО [а. مذعی — даъво қилинган нарса, талаб; тилак] Кишининг дилидаги мақсад, ният, мурод. *Унинг муддаоси нима?* ■ *Биринчи бўлиб муддаомни айтдим, фронтга юборишларини сўрадим.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Сенинг муддаонг.. марғилонлик келинни ўғлингдан ажратиб юбориш.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Айни муддао қ. айни.

МУДДАТ [а. مدت — давр, вақт оралиғи, муҳлат] **1** Вақтнинг аниқ, бирор иш, нарса учун белгиланган бўлаги. *Ўқиш муддати.* *Хизмат муддати.* *Бир йиллик муддат.* ■ *Ҳайриятки, шундан сал олдин имтиҳонларни муддатидан олдин топшириб тугатган эди.* П. Қодиров, Уч илдиш. *Шу йигирма беш кунлик бир муддатнинг ичида у бутунлай одамгарчиликдан чиқа ёзди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Умуман, вақтнинг бўлаги, қисми (унинг қанча вақт эканлиги маълум сўзлар билан ифодалангани). *..дунё қойил қоладиган мадрасани тез муддатда қуриб битиришни ният қилибди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. *Катта майдонга қисқа муддатда ўғит солиб улгуришимизга қўлбола машина-сеплка асқатди.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Бир йил муддатида у Тошкентга иккинчи марта келди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Меҳмонлар яна бир неча муддат теплицани айланишди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

Бир муддат Озгина вақт. *Шамси Тўраевич бир муддат сукут сақлаб қолди.* Н. Аминов, Суварак. *Қорамтир тутун бир муддат ичида бурқиб, осмонга ўрлади.* «Саодат».

3 Бирор нарсанинг бажарилиш ёки бўлиш пайти. *Режани муддатидан олдин бажармоқ.* ■ *У Замиранинг сессияни муддатидан олдин ва «аъло» ақунагани.. биларди.* П. Қодиров, Уч илдиш. *Томошани муддатидан олдин қўйсам — қутулмасам, кеч қўйсам — қутулмасам..* «Муштум».

МУДДАТЛИ Муддатга эга бўлган, бирор вақтга, муддатга мўлжалланган, вақти, муддати чекланган. *Муддатли иш.* *Қисқа муддатли курс.* *Узоқ муддатли қарз.*

МУДДАТСИЗ Муддати йўқ; доимий. *Муддатсиз паспорт. Муддатсиз хизмат.*

МУДИР [а. مدير — бошқарувчи; идора қилувчи] Муассаса, ташкилот ёки унинг бирор бўлимини ёхуд бирор ишни идора қилувчи, бошқарувчи шахс. *Мактаб мудир-и. Магазин мудир-и. Кафедра мудир-и. Ферма мудир-и.* ■ Буларнинг кўпчилиги раис, мудир, директор дегандек, раҳбарлик ўриндаги хотинлар эди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.

МУДИРА Мудир аёл. *Боғча мудираси. Кутубхона мудираси.* ■ Ёқутой мактаб мудираси, қизингизни ўзи ўқитади. Ж. Шарипов, Хоразм.

МУДИРЛИК Мудир иши, лавозими. *Мудирлик қилмоқ. Мудирликдан бўшамоқ.* ■ Бобоҳўжа домла мудирлик вазифасига ўтгандан бери.. қоровул айтганча, димоғидан зшак қурт ёғадиган бўлиб кетган эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

МУДОМ [а. مدام — доимо, ҳамиша; доимий] кт. Доим, ҳамма вақт, ҳамиша, тўхтовсиз. *Мудом меҳнат учун пайдо бу қўллардир, бу қўллардир.* Э. Воҳидов. Зиёкор ўқитувчи мудом порлаб нур бермоғи, ўз зиёсидан ёш авлодни баҳраманд қилиши лозим. Р. Усмонов, Одобнома. *Шарқдан, ғарбдан, жанубдан мудом «Салом», дея келар меҳмонлар.* М. Шайхзода.

МУДОФАА [а. مدافعة — ҳимоя қилиш; ҳимоя, тўсиқ] 1 Жанговар ҳаракатнинг душман кучлари ҳужумини қайтариш, уларга жиддий талафот етказиш, позицияни қўлда тутиб туриш ва ҳужумга ўтиш учун қўлай шароит яратиш мақсадида қўлланилган бир тури. *Душман мудофааси. Мудофаа линияси. Мудофаадан ҳужумга ўтиш.*

2 Душмандан сақланиш, ўзини ҳимоя қилиш учун зарур бўлган ёки ҳозирланган восита ва чоралар мажмуи. *Мамлакатнинг мудофаасини кучайтириш. Душман мудофаасини ёриб ўтиш.* ■ Немисларнинг олтиотар миномёти ҳурмоқда. Немис мудофаасининг ўзаги бўлган тепаликда жон асари кўринмайди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

МУДОФАА ҚИЛМОҚ (ёки этмоқ) 1) душман ҳужумини қайтармоқ, душмандан сақланмоқ. *Полк мудофаа қилиб ётган район устида баъзан душман самолётлари пайдо бўлишини эътиборга олмаганда, урушдан ҳали ҳам дарак йўқ эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз;

2) умуман, ҳимоя қилмоқ, сақламоқ. *Туркистон мусулмонларининг ҳуқуқларини мудофаа эта биладиган тўрт-беш арбоби сиёсат етишса, биз учун шараф эмасми? Ойбек, Танланган асарлар. Гангиб қолган Маҳкам ўзини ўқувсизгина мудофаа қиларди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

МУДОФААЧИ Мудофаа қилувчи, ҳимоячи. *Қўрғон мудофаачилари.* ■ Омон қолган мудофаачилар томларга чиқиб олиб, ғанимни ўққа тутдилар. М. Осим, Карвон йўлларида.

МУДОФЕ [а. مدافع — ҳимоячи, мудофаа қилувчи] кт. Мудофаачи. *Қўрғоннинг бошдан-оёқ ясов тортган мудофеларига инъомлар улашилиб битди-да, худайчи.. Азизбек қошига келиб қуллуқ қилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУДОХАЛА [а. مداخله — аралаштириш, тикилиш (бировнинг ишига)] эск. 1 Бирор ишга аралашув. *Эрон мамом мустамлака ҳолига қолса керак эди, лекин шўролар ҳукуматининг мудохаласи натижасида бу муоҳада йўқотилди.* Газетадан.

2 эск. айн. **интервенция.** *Ғарбий Европа давлатлари шўро давлатига қуроли мудохала қилажак.* Н. Сафаров, Оловли излар.

МУДОХАЛАЧИ Мудохала қилувчи; интервент. *..беғона юртлардан келган мудохалачилар оқизган беҳисоб қонлар чайқалгандай бўлар, кесилган бошлар тилидан гўё нидо эшитиларди.* А. Ҳақимов, Илон изидан.

МУДРАМОҚ 1 Мудроқ босиб, ярим уйғоқ, ярим уйқу ҳолатида бўлмоқ. *Чигир ёнида мудраб ўтирган чўри унинг овозидан чўчиб уйғониб, йўлига чиқди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Шерали шу ҳаяжон ичида мудраб, ниҳоят, ширингина уйқуга кетганини ҳам билмай қолди.* С. Кароматов, Олтин кум.

2 кўчма Ҳаракатсиз, тинч ҳолатда бўлмоқ (нарсалар ҳақида). *Дарахтлар ҳордиқ чиқаргандай бошини солиб, тонг нурларига кўмилган ҳолда мудрамоқда.* «Шарқ юлдузи». *Тагидаги отнинг шўх қадам олиши ва соғлом бир қудрат билан ўйноқлаши Бобурнинг аъзоларида анчадан бери мудраб ётган ёшлик кучларини уйғотгандай бўларди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

МУДРОҚ сфт. 1 Уйқу босган, мудраган ҳолатли (қ. **мудрамоқ** 1). *Мудроқ кўзлар.* ■ *Ўша чироқ атрофида жим Уни кутар*

хотини мудроқ. Х. Даврон. -*Ҳа, бир-бир торт-сак, маза бўларди, — деди ҳорғин, мудроқ кўзли бошқа бири.* Ойбек. Кўёш қораймас.

2 кўчма Ҳаракатсиз, тинч, «ухлаган» ҳолатли (нарсалар ҳақида. қ. **мудрамоқ 2**). Қиш бўйи қору ёмғир сувига тўйиб, қорайиб қолган ер мудроқ бир кайфиятда оғир-оғир хўрсинаётганга ўхшайди. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. Наманганнинг азамат чинорлари мудроқ уйқуда. С. Сиёев, Эркаклар эртаги. Бульдозер асрий мудроқ чулни уйғотиб, унинг кўксига панжа солди. «Ўзбекистон кўриқлари».

3 от Уйқу босиб мудраган ҳолат. Маҳдумнинг мудроғи қочиб, кўзлари катта очилди. Ҳ. Фулом, Машғал.

Мудроқ босмоқ Мудроқ ҳолат кўзгалмоқ, кучаймоқ. Аҳмаднинг қовоқлари оғирлашиб, мудроқ босди. У иккала оёғини узатиб, ўзини уйқу ихтиёрига топширди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Тўғонбек дам мудроқ босиб, дам сергаклиниб ётар эди. Ойбек, Навоий.

МУДҲИШ [а. *مدھش* — ҳайратда (ҳайрон) қолдирадиган, ажойиб] кт. Кишини даҳшатга соладиган, даҳшатли, қўрқинчли. *Мудҳиш хабар. Мудҳиш жиноят. Мудҳиш манзара.* ■ Мозор чакалагининг бир бурчагида тутаб ётган тўнка ёнида сочлари ўсиб, соқолига қўшилиб кетган бир девона бу мудҳиш қоронғиликка қарши курашган каби гулханни ёндиришга тиришар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -*Бу қандай фалокат, қандай мудҳиш фалокат, — деди Ибн Сино йиғламоқдан бери бўлиб.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

МУЖАЛЛА [а. *مجلة* — журнал; даврий нашр] эск. кт. айн. **журнал.** Адабий мужалла. ■ *Ҳозир биз хуфия ўқиб юрган газету мужаллаларда ҳам шундоқ фикрлар олдинга сурилади.* К. Яшин, Ҳамза.

МУЖАССАМ [а. *مجتسم* — катта, улкан; катталашган, бўрттирилган] кт. сфт. Гавдаланган, мукамал ва аниқ тус, шакл олган. *Шеърда севги, вафо, ишонч ва ҳаёт мужассам эди.* М. Зайниддинова, Ким эди у, демасангиз айтаман. Унинг меҳрида оналик ва аёллик фазилати мужассам. Зулфия. *Ўша шеърда бутун оламнинг Шавқу дарди эди мужассам.* Э. Воҳидов.

Мужассам топмоқ айн. **мужассамланмоқ.** Шундай ишлаки, Асрия, уни қандай яхши

кўрганамиз, муҳаббатимиз, бунинг теран сабаблари унинг юзи-кўзида, қарашларида мужассам топсин. Шўҳрат, Шинелли йиллар. **Мужассам этмоқ** Тўла шакллантирмоқ, акс эттирмоқ. *..шахсга сизиниш гоёсини ўзида мужассам этган Муллаев ва зараркунанда, мансабпараст Халитов сингариларнинг қиёфаларини ҳам кўрсатди.* Газетадан.

МУЖАССАМЛАНМОҚ Мужассам шакли, аксини топмоқ, мукамал ва аниқ шакл, тус олмоқ; гавдаланмоқ, мужассам бўлмоқ. *Бу ишда бутун жамоа фикри ва ақли мужассамланган.* ■ *Портретда гўзаллик соҳибасининг мукамал қиёфаси акс этган, унинг қуйма қадди-қоматида ёшларимизга хос нафосат ва жисмоний баркамоллик мужассамланган.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

МУЖАССАМЛАШМОҚ айн. **мужассамланмоқ.** Бу оилада ўзаро ҳурмат, ўзаро ёрдам, обрў, эътибор, коллективчилик мужассамлашган. Газетадан. Раиснинг фикрида бутун қишлоқ меҳнаткашларининг орзуси мужассамлашган. Газетадан.

МУЖГОН [ф. *مژگان* — киприклар] қ. **мижгон.** Қотмадан келган бу қизнинг ўсма қўйилган қайрилма қора қоши тагида ёниб турган чарос кўзи, қора қуюқ мужғони.. бир боқишдаёқ ҳар қандай одамни довдиратиб қўяди. Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. *Йиғлайверганидан кўзлари қизариб кетибди.* Мужғонларида ёш, юзларида ғам-алам. М. Қориев, Ойдин кечалар.

МУЖДА [ф. *مژده* — хушхабар; қувончли маълумот] поэт. айн. **хушхабар.** Зафар муждаси. ■ *Бу бахт муждаси эдики, уни эшитиш билан Қамчининг қалбидаги ташвишларнинг бари тонг туманидай енгилига тарқалди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

МУЖИК [р. муж — эр, эркак одам] с. т. эск. Рус деҳқони. -*Улар мужик русларда, — деб бойга изоҳ берди Ҳожилатиф девонбеги.* С. Айний, Қуллар.

МУЖИМОҚ Кемириб емоқ, тозалamoқ, суяк мужимоқ. ■ *Бурчакдаги тоқчада қаттиқ нон мужиби ўтирган сичқонни кўрсатиб ўтилмаса, бу уйда бошқа жонли зот ҳам кўринмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУЖМАЛ [а. *مجملة* — йиғинди; қисқача; қисқа баён, мухтасар сўз; маълумот] **1** Тушуниб бўлмайдиган, ноаниқ, муҳмал,

дудмол. Мужмал гап. Мужмал жавоб. ■ Газетанинг 14 февраль сонида «Мусобақа голиби» сарлавҳали хабар босилди. Унда шундай мужмал сатрлар бор.. Газетадан.

2 Иш, гап, масала кабиларни шартта ҳал қилмайдиган, тайинли фикр билдирмайдиган; ланж. Баъзи раислар жуда мужмал бўлади. Қўрқоқлигидан ишни пайсалга солади. Ж. Шарипов, Саодат. Пайғомов бунақа мужмал одатларни ёқтирмас, шу сабабли.. Нусратбекка бошқа қарамади. С. Нуров, Нарвон.

3 с. т. Мажмағил, нимжон. ..аллақандай нотавон.. мажжақланган чумчуқдай мужмал бир нарсага ўхшарди. К. Яшин, Ҳамза.

МУЖМАЛЛИК I Мужмал эканлик. Гапнинг мужмаллигидан «Ора очиқ бўлибди-да», — деб қўя қолдим. А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 Мужмал, ланж кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат; ланжлик. -Ҳосил ёмон бўлмас, деб ўйлайман, — деди мужмаллик билан Рихсивой ака. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

МУЖОҲИД [a. مجاهد — зътиқод учун, муқаддас иш учун курашчи: айн. — жиҳод урушининг иштирокчиси] дин. Худо йўлида жанг қилувчи киши.

МУЖРИМ [a. مجرم — гуноҳкор] кт. Айбдор, гуноҳкор.

МУЗ I Сувнинг ноль даражагача совishi натижасида қотган ҳолати; ях. Муз парчаси. Муз ёрмоқ. ■ Қаҳратон қишда яланг оёқ муз босиб, саратонда қизғин қум кечиб.. обдан пишган бизнинг йигитни ҳам.. кун хийла бетоқат қилган эди. Ойбек, Танланган асарлар. Уфққа туташ муз қатламларини тилимлаб, атом музёраар кемаси сузиб бораётир. Газетадан.

2 Муз каби совуқ. Унинг бошига муз югуриб, асаблари тиришиди. Ҳ. Фулом, Машғал. Йўлчи қотган қорни гарч-ғурч босиб, тоза, муз ҳавони қамраб, кеза бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма с. т. Жуда совуқ, ёқимсиз нарса, одам ва ш. к. ҳақида. Сухбат муз бўлиб кетди. Меҳмонлар ичкиликка зўр беришди. С. Аҳмад, Гургурт.

4 от Совуқ. ..элликка яқин киши беш ўнтадан навбат билан кириб-чиққунча, оёғимдан муз ўтиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Муз даври Ер тарихидаги қаттиқ совуқлар бўлиб, қуруқлик юзини қалин муз қоп-

лаган давр. Муз кўчди Иш ўрнидан силжи-ди; юришди. Муз кўчди, ўртоқ Сафаров, ўрта деҳқон қимирлаб қолди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

МУЗА [юн. musa] I Юнон мифологиясида шеърият, санъат ва фан ҳомийлари саналган 9 маъбуданинг ҳар бири: Урания — астрономиянинг, Каллиопа — эпоснинг, Клио — тарих фанининг, Мельпомена — трагедиянинг, Полигимния — гимн ва пантомималарнинг, Талия — комедиянинг, Эрато — ишқий шеъриятнинг, Терпсихора — рақс ва хор ашуласининг, Евтерпа — лирик шеърият ва мусиқанинг маъбудаси ҳисобланган.

2 кўчма Поэтик илҳом манбаи; илҳом париси.

МУЗАЙЯН [a. مزین — зийнатланган, безатилган] I юқ. усл. Безалган, безакли. Боққа кирилгандан кейин.. киши.. музайян қасрдан руҳ олиш ўрнига, билъакс, бир даҳшат ва хавф ҳис эта бошлар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Шифтлари музайян, деворлари ўймакар хонага кириб, Ибн Сино.. ранглар кишига таъзим қилди. М. Осим, Карвон йўлларида.

2 Музайян (эркаклар исми).

МУЗАККАР [a. مذکور — эркак жинсли] эск. тлш. Араб тилида эр жинсига оид сўз ёки сўз шакли, мас., муаллим, мураббий; зид. муаннас 2.

МУЗАФФАР [a. مظفر — зафар, ғалаба қозонган] I юқ. усл. Зафар топган, ғалаба қозонган; голиб. Музаффар ўзбек пахтакорлари. ■ Бу оғир фронт йўлларини мардонавор босиб ўтиб, уйига музаффар қайтган паҳлавон жангчи қувончи эди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Юсуфбек ҳожи бошлиқ еру кўкка сиғмаган музаффар халқ ўрда теварагини қуршаб тушиди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Музаффар (эркаклар исми).

МУЗАФФАРИЯТ кт. Катта зафар, тантанали ғалаба, голибият. Кексалар гузар ва маҳаллаларга тўнкалардан гулхан солиб.. оломонга музаффарият тилайдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Музаффарият билан мағлубиятни тақдир тарозисининг икки палласига солиб кўрмоқ керак. Ҳ. Фулом, Машғал.

МУЗАФФАРОНА кт. Музаффарларга хос йўсинда; голибона, голибларча. [Куш-

бегига] Қурбоши музаффарона жавоб берди: -[Отабекни] Тутдим, тақсир. Қутидорни ҳам! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУЗАХОНА эск. айн. музей. Уй жиҳозга гоятда бой, гўё музахона тусини берар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУЗД |ф. مزد – хизмат ҳақи, тўлов; мукофот| эск. Хизмат ҳақи. - Мен ҳам пахтакашлик қилаётирман, - деди тоғам, - ёмон иш эмас. Лекин музди меҳнатига арзймайди. С. Айний, Эсдалиқлар.

МУЗДЕК, -дай 1 Муз каби (қ. муз 1). Муздек сирпанчиқ. Муздек ялтироқ.

2 айн. муз 2. Муздек шамол. Муздек айрон. Муздек ҳаво. ■ У ҳовлига ўтиб, тўрдаги мажнунтол тагида шириллаб оқиб турган муздай куз сувиди юз-қўлини ювди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

Муздек бўлмоқ Ноқулай, нохуш ҳолатга тушмоқ. Рўзимбой ота бу магазиндан ҳам муздек бўлиб чиқди. «Муштум». Уй-жойимга тушди қулф. Ўтган-кетган боқар кулиб. Йўлда қолдим муздек бўлиб. Ўнгимми ё тушим, аттанг. Т. Йўлдош, Аттанг.

МУЗЕЙ [лот. museum < юн. museion – музалар ибодатхонаси] Санъат, техника, табиат намуналарини, тарихий ва илмий-табиий аҳамиятга эга бўлган нарсаларни йиғиш, сақлаш, ўрганиш ва халққа намоён қилиш билан шуғулланадиган муассаса. Санъат музейи. Тарих музейи. Улкашунослик музейи. Табиат музейи. ■ Халқни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш ва уларга юксак савияда таълим беришда музейларнинг роли каттадир. Газетадан.

МУЗЕЙШУНОС Музейшунослик билан шуғулланувчи мутахассис.

МУЗЕЙШУНОСЛИК Музейлар тарихи, уларнинг ижтимоий вазифалари, музей иши назарияси ва методикаси масалаларини ўрганадиган фан тармоғи.

МУЗЁРАР Қалин қопланган музни ёриб ҳаракатландириган. Музёра, транспорт кемалари ва самолётлар шошилинч равишда сафарга ҳозирландилар. «Фан ва турмуш».

МУЗИКА |юн. musike – музалар санъати| қ. мусиқа. Қиз ўн олти ёшгача бу ошлада.. ўсади, ибтидоий таҳсил кўради, музикадан ҳам бир оз маълумот олади. Ойбек, Танланган асарлар. Катта залдаги шовқин-сурон, музика, ичимликлар.. ҳиди Йўлчининг боши-

ни айлантирди. Ойбек, Танланган асарлар. Карвон жўнади. Юкнинг оғирлигиданми ёки гупчакларнинг ёғсираганиданми, аравалар гирчиллаб, ўз музикаси ўзи билан жадал бормоқда. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

МУЗИКАВИЙ қ. мусиқий 2.

МУЗИКАЛИ қ. мусиқий 2.

МУЗИКАНТ қ. мусиқачи.

МУЗИКАЧИ қ. мусиқачи. Ёш музикачини томошабинларнинг салобати босиб, куйни бузмоқда. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

МУЗИКАШУНОС қ. мусиқашунос.

МУЗИКАШУНОСЛИК қ. мусиқашунослик.

МУЗЛАМОҚ 1 Музга айланмоқ, муз ҳосил қилмоқ, муз қопламоқ. Сув музлади. Ер музлади. Ариқ музлади. ■ Тўсатдан тоғдан совуқ шамол эсди. Билчираб ётган далада ёйшлиб юрган қўй-қўзиларнинг туёқлари, жунарига ёпишган лой музлади. С. Анорбоев, Оқсой. ..етти разведкачи музлаган дарё устидан билдирмай ўтдилар. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

2 Каттиқ совуқ таъсирида қотиб қолмоқ, тўнгмоқ; яхламоқ. Қўлим музлаб қолди. ■ Опанг ўргилсин.. қўлингни бер! ..Вой, музлаб қолибсан-ку! А. Қаҳҳор, Хотинлар. Юраги сиқилган Анвар гоҳ ўтириб, гоҳ ёнбошлаб, совуқда музлаб кетган маҳсили оёғини турли вазиятга солиб кўрар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 кўчма. Ҳис-сезгисиз ҳолга тушмоқ; қотиб қолмоқ. Қўрққанимдан, бутун вужудим музлаб, тахта бўлиб қолдим. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

МУЗЛИ Музи бўлган. Музли тоғ. Музли сув. ■ ..узоқдаги музли чўққи эрталаб зангори, кундузи кўзни олгудай чарақлаб кўринар эди. А. Муҳтор, Чинор.

МУЗЛИК геол. Шароит қулай жойларда қор тўпланишидан ҳосил бўлиб, қия томонга силжиб турувчи муз массаси. Тоғ музлиги. Зарафшон музлиги. ■ Қутб музликларига швед ва француз крейсерлари йўл олди. «Фан ва турмуш». ..музликлар остидан чиқаётган сув кичик ирмоқ ҳосил қилиб оқарди. С. Кароматов, Олтин қум.

Музлик даври айн. муз даври қ. муз.

МУЗЛОҚ Муз билан қопланган ёки музлаб қолган ер. Тоғнинг оти Музлоқ эди. Бу ном унинг ҳозирги аҳволига унча тўғри

келмаса ҳам, бир вақтлари музлоқ эканидан ёки музи борлигидан далолат беради. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

МУЗОКАРА [а. مذاكرة – муҳокама қилиш, суҳбат; анжуман] 1 Мажлисида муҳокамага қўйилган масала юзасидан ўз фикрини баён қилиш, шу муносабат билан гапирилган нутқ, сўз. Маъруза юзасидан музокара бошламоқ. Музокарага ўтмоқ. ■ Докладдан кейин қизгин музокара бошланиб кетди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Музокарага қатнашган ходимлар.. олиб борилаётган илмий тадқиқот ишлари ҳақида ўз мулоҳазаларини айтдилар. «ЎТА».

2 Шарт-шароит, томонларнинг талаблари ҳақида фикр алмашиш. Сулҳ ҳақида музокара олиб бормоқ. Дипломатик музокаралар. ■ Қудалар ўртасида рўй берадиган англашилмовчиликлар, жанжаллар аксар вақт музокара ва мураса йўли билан ҳал қилинади. Ойбек, Танланган асарлар.

МУЗОКАРАЧИ Мажлисида музокарага чиққан, сўз олган киши; музокара қатнашчиси. Навбатдаги музокарачи, зиёлиларнинг ер ислоҳотидаги вазифалари.. тўғрисида сўзлаб кетди. А. Қаҳҳор, Сароб.

МУЗОФОТ [а. مضافات] эск. Вилоят, область. Куз охирлашиб, қиш яқинлашган бўлса ҳам, Бухоро музофотининг қуруқ ҳавосида ҳали ёғингарчилик бошланмаган эди. С. Айний, Қуллар. Тўрткўл кичик бир қўрғон эди. У тез орада ўсиб, музофот ҳокими турадиган жойга айланди. Ж. Шарипов, Хоразм.

МУЗТАР [а. مضطر – мажбур бўлган; мажбур қилинган; муҳтож] Изтиробли, ноқулай ҳолатли. Ҳамма аллақандай мулзам, музтар. Э. Аъзамов, Олам ям-яшил.

Музтар бўлмоқ Изтиробли, ноқулай ҳолатга тушмоқ. Раис кўпчилик олдида музтар бўлиб, «айб бизда», деб қўлини қовуштирганча турарди. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. Уялганимдан томоғимдан ҳеч нарса ўтмади, то тўй жўнатиладиган маҳалгача музтар бўлиб ўтирдим. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Меҳмонлар ҳам Бўри полвондай музтар бўлиб ўтирди. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

МУЗТАРЛИК Музтар ҳолат. Аҳмаджонга маъюсона боқиб, жавдираб, ҳовли ўртасида ҳайрон ва музтарликда қолди. К. Яшин, Ҳамза.

МУЗТОҒ қ. айсберг.

МУЗХОНА 1 Ёзда роҳатижон тайёрлаш учун муз босиб қўйиладиган ертўла ёки чуқур. Музхонага муз босмоқ.

2 Иссиқда бузиладиган маҳсулотларни сақлаш учун ишлатиладиган, ҳавоси сунъий равишда совитиладиган асбоб ёки хона; холодильник. Гўшт комбинатининг музхонаси. Гастроном музхонаси. ■ Бирлашма консерва ва вино заводлари ҳамда катта музхона қуриб битказди. Газетадан.

3 Холодильникнинг музлатадиган (музлаткич) хонаси. Гўшти холодильникнинг музхонасига қўйдим.

4 кўчма Жуда совуқ (уй, жой ҳақида). Уйингиз музхона экан. ■ Ҳатто, гавдасини қандай қилиб ўрашни билмай уринган Йўлчи жавоб берди: -Уй эмас, музхона бу. Ойбек, Танланган асарлар.

МУЗҚАЙМОҚ Қаймоқ, сут, мева суви ва ш.к. дан музлатиб тайёрланадиган ширин егулик, яхна ширинлик. Музқаймоқ ҳам тўйимли, ҳам ташналикни қондиради. Газетадан. Тўрахўжа синфдошларини буфетга таклиф этиб, музқаймоқ, сув, ширинликлар билан меҳмон қилди. Д. Нурий, Осмон устунни.

МУК: мук тушмоқ 1) оёқларни йиққан ҳолда юзтубан бўлиб ётмоқ ёки бошини жуда қуйи солиб энгашмоқ. «Жинчиروق»ни пуфлаб, Йўлчи билан Ўроз гулхан теварагида мук тушишди. Ойбек, Танланган асарлар. Утар бобо бўсағада мук тушиб илтижо қилди. С. Сиёев, Аваз; 2) кўчма бирор нарса устида кунт билан ўтирмақ. Камол.. кейинги кунларда кўп ишлар, иш столида қоғоз устига мук тушиб, тонг оттирар эди. С. Аҳмад, Ойдин кечалар. Мук тушиб ўқий-ўқий чарчади кўзичоғим. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

МУКАЛЛАФ [а. مكلف – солиққа тортилувчи, вояга етган; қимматли] кт. Таклиф этилган, чақирилган. Тўйга биз ҳам мукаллаф. ■ Сизни бундан ҳам сандали иссиқроқ бир ерга олиб бормоқчиман. Иккимиз шу ерга мукаллафмиз. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

МУКАММАЛ [а. مكمل – ниҳоясига етказилган, тўлдирилган, тўлиқ] 1 Ҳар жиҳатдан тўлиқ, камчилиги йўқ; расо, бут. Мукаммал тўплам. Уч тилни мукаммал билади. Мукаммал билим. ■ Ҳаётни мукам-

мал қиламан, деб не-не одамлар бош қотирган. С. Сиёев, Ёруғлик. *Рустам отда юриш, найза отиш, қилчбозлик каби хунарларни мукаммал ўрганибди. «Олтин бешик».*

2 **Такомиллашган, камолотга эришган; етук. Сенинг қимматли сўзинг, ўткир фикринг мукаммал, Элниг хотирасида сақланади умрбод.** Х. Расул. *Азизанинг назарида, ҳар томонлама мукаммал, одобли, билимли йигит шу эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

МУКАММАЛАШМОҚ Мукаммал ҳолат касб этмоқ, мукаммал бўлмоқ (қ. **мукаммал 1, 2**). *Лекин қизнинг хусни, ҳасрат оташида товланиб мукаммаллашгани каби, яна ҳам ёрқинроқ, яна ҳам сеҳрлироқ бўлиб кўринди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Чала, лекин кўз унгида тез юксалиб, мукаммаллашиб, диққатни тортаётган бино теварагида аста айланиб, ҳар чеккани томоша қилди.* Ойбек, Танланган асарлар.

МУКАММАЛЛИК Мукаммал ҳолатга эгалик, бекам-кўстлик. *Инсон доимо мукаммаллик, баркамолликка интилади.* ■ *Масал композициясининг мукаммаллиги ундаги ҳаракатнинг қонуний ривожланиши асосида юзага келади. «ЎТА».*

МУКАРРАМ [а. *مكرم* — ҳурматли, азий] 1 *кп.* Иззату икром қилинувчи; иззатли. *Худойи таоло инсонни ҳамма жониворлардан азизу мукаррам қилиб яратди.* Мирмуҳсин. Меъмор.

2 **Мукаррам** (хотин-қизлар исми).

МУКАРРАП [а. *مكرر* — такрорланган, икки ҳисса ортган; қайта-қайта] *эск. кт.* Такрорланган, қайд қилинган.

Мукаррар бўлмоқ Такрорланмоқ. *Андак таҳаммул қилган эрдим.. тақ-тақ овози мукаррар бўлди.* «Муштум».

МУКАРРИП [а. *مكرر* — такрорловчи, қайтарувчи] *эск.* Мадрасада амалий машғулот олиб борувчи муаллим. *Абдурахмон.. баъзи мадрасаларнинг мударрислари, мукаррирлари билан ҳам танишдир.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МУККА: **мукка тушмоқ 1)** *айн. мук тушмоқ қ. мук.* *Тожиддин Қосим бёқларига мукка тушиб ялинган, нола қилган Абдувоҳидни кўтариб турғизди.* Ойбек, Нур қидириб. *Йўловчилар шамолни тўсиб турган қумтенининг орқасига ўтиб, мукка тушиб ётди-*

лар. М. Осим, Карвон йўлларида. *Штаб бошлиғи Йўлдош столга мукка тушиб, нималарнидир чизарди.* Шухрат, Шинелли йиллар; 2) **бутунлай берилмоқ, таъсирига тушмоқ.** *Умрни узайтиришнинг бир неча хил йўллари бор: доимо серҳаракат бўлиш, ортиқча ҳасадгўй бўлмаслик, спиртли ичимликларга мукка тушмаслик..* Газетадан. **Муккаси билан тушмоқ (ёки йиқилмоқ)** Юзтубан бўлиб йиқилмоқ. *У Тўлқинни яна калтаклайди. Бу маҳал калтак Эъвозхонга ҳам тегиб, у муккасидан йиқилди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Маҳсум пичоқ ушлаган қўлини олдинга чўзганча муккаси билан йиқилди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Комил турган ерида бир чайқалиб, оз бўлмаса, отнинг тағига муккаси билан тушай деди.* Ҳ. Фулом, Машғал. **Муккасидан кетмоқ 1)** *айн. мук тушмоқ қ. мук.* *..ишдан келди дегунча апил-типил овқатланади-ю, чизишга муккасидан кетади.* Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари. *У китоб ўқишга яна муккасидан кетди.* Ю. Шоманвор, Қора марварид; 2) *айн. мукка тушмоқ 2.* *Мол-дунёга муккасидан кетмоқ. Маишатга муккасидан кетмоқ.* ■ *Хурофотга муккасидан кетган бир қўшним билан.. гаплашиб турган эдик. «Муштум». Шамшихол ая ўғлининг ишга муккасидан кетганини кўриб, еган-ичгани жойига тушмайди. «Ўзбекистон қўриқлари».* **Муккасидан тушмоқ 1)** *айн. муккаси билан тушмоқ қ. мукка;* 2) *айн. мукка тушмоқ 2.* *Л. Ленч ўз ҳикояларида.. эскилик сарқитларига муккасидан тушган кишиларни фош қилади.* Газетадан.

МУККАЙМОҚ 1 Бирор иш устида мук тушмоқ. *Баъзилар муккайиб, тошларнинг ғадир-будир бетини ойнадай силлиқлаб ярқиратиш билан машғул.* Ойбек, Навоий.

2 *айн. муккаймоқ.* *Зах ҳиди келган кичкина даҳлизда муккайган бир кампир чарх йигириб ўтирар, ёнидаги ўчоқда тезак тутаб ётарди.* С. Зуннунова, Гулхан.

МУККАЛАМОҚ 1 Юзтубан йиқилмоқ. *Элов тўпни ушлаб олди-ю, муккалаб бориб йиқилди.* Р. Азизхўжаев, Яшил дала.

2 *айн. мук тушмоқ, муккасидан кетмоқ қ. мук, мукка.* [Дадажон] *Дардан кейин далага борганида ҳам, доим қўлида китоб юради. Бирпас бўшади дегунча, китоб устига муккалайди.* Р. Раҳмонов, Одат.

МУКОЛАМА |*a. مكالمة*— сўз юритиш, сўхбат] эск. кт. 1 Сўзлашув тили; оғзаки нутқ. [Абдишукур] Русчада китоб мутолаа қилолмаса ҳам, лекин муколама тилига анча-мунча эгчил. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ўтилган дарсни мустаҳкамлаш учун бир-бирига сўзлаб бериш. *Муколама ўқилган дарсларнинг маъносини мияга яхшироқ жойлаштириб олиш учун чиқарилган бир қоида.. эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

МУКОФОТ |*a. مڪافات*— тақдирлаш, тўлов; товон пули] 1 Бирон-бир фаолият соҳасидаги алоҳида ютуқлар учун рағбатлантириш шакли (қимматли буюм, пул, медал, орден ва ш. к.). *Олий мукофот. Давлат мукофоти. Пул мукофоти. Мукофот бермоқ. Мукофот олмоқ. Мукофотга тақдим этмоқ.* ■ *Ғолиблар махсус мукофотлар билан тақдирланишди.* Газетадан. *Баҳрихон бир кўй билан бир кўйлаклик атлас мукофот олган экан.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Биринчи даражали диплом ва пул мукофоти билан қайтди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

2 Кишининг ўз қилмиши, хатти-ҳаракати учун қайтган қаримта; умуман, совға, тортиқ. *..биздан кейингилар ҳам бу ерга келиб сув ичади — ҳаққимизга дуо қилади. Бундан ортиқ мукофот борми бизга?!* Мирмуҳсин, Меъмор. *Дунё можаросидан кўл ювмоқчи бўлган бир отага кексайган кунларида фарзанд доғини кўрмасликнинг ўзи ҳам улуғ мукофотдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУКОФОТЛАМОҚ Мукофот бермоқ, мукофот билан тақдирламоқ. *Орден билан мукофотламоқ. Илғорларни пул билан мукофотламоқ.* ■ *Менда бир тақлиф бор: бугун Канизакни янги уй билан бирга янги ном билан ҳам мукофотласак..* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

МУКЧАЙМОҚ с.т. айн. *мункаймоқ.* *Ичкаридан мукчайиб қолган дадаси — Иноят оқсоқол чиқди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Узун соқоли мукчайган гадой қиёфасидаги Бек.. қопини ерга қўйди-да, унга ўтирди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

МУЛАТ |исп. mulato| Оқ танли (европоид ирқига мансуб)лар билан негрларнинг аралаш никоҳидан бўлган авлод, насл.

МУЛЗАМ |*a. ملزم*— мажбур, мажбурият юкланган; ўйинда мағлуб бўлган] Му-

нозара. баҳс, тортишув ва ш. к. да енгилиб ёки бирор иши, хатти-ҳаракати учун лол, уятли, хижолатли ҳолатда қолган. *Соли отанинг баъзи тенгқурлари, машина ҳақида қалай фикрга келдингиз, дейишса, чол ўзини анча мулзам сезиб, бошини қуйи эгарди.* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда. *Мен ҳам маъжус ва мулзам ҳолда, гуноҳкор боладай, ичкарига.. кириб бордим.* «Муштум».

МУЛЗАМ БЎЛМОҚ Мулзамлик ҳиссини туймоқ, мулзам ҳолатга тушмоқ. *Боягидай мулзам бўлиб қолишдан чўчиб, ўзини тутди.* М. Мансуров, Ёмби. *Бош инженер мулзам бўлиб, ғулдурашга ҳам ҳоли келмай қолди.* «Муштум». **МУЛЗАМ ҚИЛМОҚ** Мулзам ҳолатга қўймоқ. *Фанижон қаерга борса, самоварда ҳам худди шу тўғрида гапириб, уни мулзам қилишади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

МУЛЗАМЛИК Мулзам ҳолат. *«Мен сизни танимайман, йўлингиздан қолманг», деса, унда нима қилади? Мулзамликнинг оғир тошини кўтариб кета берадими? Ҳ. Фулом, Машъал.*

МУЛК |*a. ملك*— шахсий бойлик, мол] 1 Ихтиёрдаги, қўлдаги бор мол-дунё, ер-сув, иморат ва б. бойликлар. *Жамоат мулки. Хусусий мулк. Шахсий мулк.* ■ [Комилов Қодиоровга:] *Давлат мулкани, халқ мулкани кўз қорачиғидай сақлашимиз керак.* Уйғун, Навбаҳор. *Мадамин отасидан қолган молига мол, мулкига мулк қўшди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 кўчма **Бойлик.** *Ойбекнинг қаламига мансуб асарлар аллақачон қардош халқларнинг маънавий мулкига айланган.* Газетадан. *Республика кенгаши қишлоқларни қайта қуришда тўпланган бой тажрибаларни ҳаммининг мулкига айлантириш ҳақида астойдил гам-хўрлик қилмоқда.* «Ўзбекистон ўриқлари». *Ўз аҳамиятини йўқотмайдиган асарлар умумсанъат мулки, халқлар мулки бўлиб қолди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

3 эск. кт. *Жой, мамлакат каби маъноли сўз билан бирикиб, шу сўз англатган жой, мамлакат, вилоят маъносини билдиради.* *Подшоҳ ҳазратлари, мулки Хуросоннинг тақдири ва ҳаёти сизнинг қўлингиздадир.* Ойбек, Навоий. *Йўқ жаҳон мулкида биздек ожизу бечора халқ.* Аваз.

4 кўчма **Баъзи сўзлар билан бирикиб, шу сўз англатган нарсага тегишлиликни билдиради.** *Бу кишининг сеҳрли бўёқларидан*

чиқаятган суратлар гўзаллик мулки. С. Кароматов, Сунгги бархан. *Хусн мулкида киши танҳо бўларми мунча ҳам? Муқимий.*

МУЛК-АМЛОК Бутун мол-мулк, молдунё. *Йигирма жуфтлаб кўш ҳўкиз дейсизми, ўн-ўн бешлаб арғумоқ отлар дейсизми.. ишқилиб, ундаги мулк-амлоқнинг ҳисобига чўт билмаган содда деҳқон етолмас экан. Ғ. Фулом, Тирилган мурда.*

МУЛҚДОР [a. + ф. ملكدار — мулк эгаси]

1 Мулк субъекти; мулк объектига эгалик, фойдаланиш, тасарруф этиш ҳуқуқий таъминлари асосида мустаҳкамланган ҳуқуқларга эга бўлган жисмоний ёки юридик шахс. *Хоразмда энг катта мулкдорлардан бири ҳам қозикалон эди. Ж. Шарипов, Хоразм. Хусусий мулкнинг тўла эркинлиги таъминланиб, хўжалик юритувчи субъектлар — мулкдорлар сони кескин кўпайди. Газетадан.*

2 тар. Катта ер-сув эгаси; заминдор. *Қадимги мулкдорларнинг ҳосилдор ер ва боғларигина эмас, балки бошқа ишлаб чиқариш қуроллари ҳам энди батамом колхозга ўтиши лозим эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

МУЛҚДОРЛИК Катта ер-сувга эгалик.

МУЛКҲИЙ Мулкка оид; мулк ва унга эгалик қилиш билан боғлиқ бўлган. *Иқтисодий ислоҳотларнинг бугунги босқичида энг муҳим ва долзарб вазифа мулкхий муносабатларни тубдан ўзгартирмоқдир. Газетадан.*

МУЛҚПАРАСТ [a. + ф. ملكپرست — мол-мулкни яхши кўрувчи] Мол-мулкка ўч, мулк тўплашга муккасидан кетган. *..ниҳоят очкўз, мулкпараст бўлган. Ойбек, О.в. шабадалар.*

МУЛҚЧИ кам кўл. Хусусий мулк эгаси, мулкдор; хусусий мулкка берилган.

МУЛҚЧИЛИК Кишилар ўртасида ишлаб чиқариш воситалари ва меҳнат маҳсулини ўзлаштириш юзасидан пайдо бўлган ва тарихан аниқ бир шаклда намоён бўлувчи иқтисодий муносабатлар. *Феодалларнинг ер ва сувга бўлган мулкчилиги ғоят кенг тарқалган эди. Газетадан.*

МУЛЛА [a. ملا — ўқимишли, тақводор одам] **1** Ўрта Шарқ, Марказий Осиё мамлакатларида мадраса таълимини олган шахс. *Мадрасани тугатгач, ошиқлар ёр васлига ошиққандек, мулла Абдурахмон ҳам ўз шаҳрига елиб-югуриб етди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

2 Дин арбоби, уламо. *Мулланинг айтганини қил, қилганини қилма. Мақол. ■ Чўриликни муллалар сенга қилдилар тақдир [қарор]. Ҳамза. Бухоро шаҳрида кўп муллалар тўпланишиб, мадрасанинг вақфи тўғрисида гапиришмоқда эдилар. С. Айний, Қуллар.*

3 с. т. эск. Маълумотли, ўқимишли киши. *Айтайлик, менинг хизматкорим мулла бўлдию, оми бўлди — менга бари бир эмасми? К. Яшин, Ҳамза. -Ҳа, мулла, чарчамасдан, сиқилмасдан юрибсанми? Мунча озиб кетибсан? — деди қори [Элмуродга]. П. Турсун, Ўқитувчи.*

Мулла бўлмоқ **1)** ўқиб, маълумотли бўлмоқ, ўқимишли бўлмоқ. *У ўқиб, мулла бўлиб, бирор шаҳарни олиб берармиди менга! К. Яшин, Ҳамза; 2) таъзирини еб, кўзи очилмоқ. Қамоқдан жиндак бўлса ҳам «мулла» бўлиб қайтганлигим шу лаҳзада кучини кўрсатди. Х. Лутфуллаев, Бахти кулган йигит. Мулла қилмоқ **1)** мадраса маълумотини бермоқ. *-Хўп, қизим, хўп, поччаси боқмаса боқмасин, мен ўзим боқаман, ўқитиб, катта мулла қиламан, — деди Моҳлар ойим. А. Қодирий, Меҳробдан чаён; 2) саводини чиқармоқ, маълумотли қилмоқ; 3) кўчма таъзирини бермоқ. Мавлон Мусоевич ўрнидан турди. Ўзича Зумрадни бир мулла қилиб кўймоқчи бўлди. С. Сиёев, Отлиқ аёл.**

4 Ҳурмат юзасидан мурожаатда, гаплашганда, кишининг исмига кўшиб айтилади. *-Дунёнинг иши шунақа экан, мулла Али! — деб уни юпатиб кўйди [Отабек]. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Лоақал бир кафт тупроқ ташласангиз-чи, мулла йигит! Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

Мулла жиринг, муллажиринг с. т. Пул. *Сенга ўхшаш, менга ўхшаш мойжувози борлар солиқ тўламай кўйса, советнинг ҳамёнига мулла жиринг қаёқдан тушади? П. Турсун, Ўқитувчи. Мулла минган эшакдай дағл. Ўта ювош. Азиза ҳам эри бир кунмас-бир кун мулла минган эшакдай, ювош тортиб келишини кутиб юрди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Қамоқда эзилса, мулла минган эшакдай.. бир кунмас-бир кун балки чиқиб келар.. Ойбек, Танланган асарлар.*

МУЛЛАБАЧЧА [a. + ф. ملاچچا — мулланинг боласи] юқ. усл. айн. **муллавачча.** *Мадрасада уч муллабачча бир бўйра устиди ўти-*

риб, мушкул бир масалани баҳслашади. Ойбек, Навоий.

МУЛЛАВАЧЧА 1 Мадраса талабаси. Бу бой тириклик чоғида вақф унумларини мударрис ва муллаваччаларга ўз қўли билан бериб юрар эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Муллаларнинг, уламоларнинг боласи, фарзанди.

МУЛЛАКА [тўғриси: мулла ака] 1 с. т. Ўзидан катта, ўқимишли кишиларга мурожаат формаси. Маълонув ўтириши билан Хайдарбой шошилиб, бир чойнак чой билан пиёла келтириб, унинг олдига қўйди-да: -Хуш келибсиз, муллака! — деди мулозамат қилиб. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 шв. Келиннинг қайнағаси ва ўзидан катта қайниси.

МУЛЛАНАМО Мулла кўринишига эга бўлган, муллаларга ўхшаган. Гумашта Муҳаммад Расул қирқ ёшга етиб қолган мутавозе, мулланамо киши эди. Ойбек, Танланган асарлар.

МУЛЛО юқ. усл. айн. мулла. [Жалолиддин:] Улуғ шайх Саъдий яхши айтган: илмига амал қилмайдиган муллодан устига китоб ортган эшак афзал. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

МУЛОЗАМАТ [а. ملازمت — бирга бўлишлик, ажралмаслик; бирга эргашиб бориш; қатъийлик] Кишининг кўнглини олиш учун кўрсатилган илтифот; эъзоз-икром, такаллуф. Меҳмонга мулозамат қилмоқ. Мулозамат кўрсатмоқ. ■ [Хатамова] Меҳмонларни хотинларга хос мулозамат ва ширинсузлик билан кабинетига таклиф қилди. А. Қаҳҳор, Картина. [Тўлқинжон] Бор усталлигини ишга солиб, илтифот ва мулозаматлар билан қизнинг кўнглини овлай бошлади. Ф. Мусажонов, Ҳури. Ақалли кўнгил учун мулозамат ҳам қилишмади. М. Хайруллаев, Кўнгил.

МУЛОЗАМАТЛИ Мулозамат қилишни яхши биладиган; сермулозамат, сертакаллуф. Ҳақиқатан ҳам у ўта мулозаматли, хушчақчақ йигит кўринар эди. Н. Аминов, Қалтис хато.

МУЛОЗИМ [а. ملازم — керакли; чамбарчас боғлиқ, ажралмас; доим ёнида хизмат қилувчи] 1 тар. Ҳокимларнинг, амалдорларнинг ҳузурида уларнинг хизматида

бўлган киши. Раис афанди мулозимларига дарра кўтартириб, намозсизларни текширар, фарзи айнни билмаганларни урдирар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Энг кейинги извошда икки мулозим билан Абдуваҳоб жунади. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Сарой, маҳкама хизматчиси. -Қозихонадан бир мулозим келибдир. Полвонда ишим бор дейди, — деб даҳлиздан кирган бола Ўрмон полвоннинг сўзини кесди. С. Айний, Қуллар.

3 эск. Ходим, хизматчи. Музей мулозими бизга ажойиб бир кашфиётни — Ҳиндистоннинг жуғрофий харитасини кўрсатди. З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари.

МУЛОЗИМАТ қ. мулозамат. Арслоннинг бундай мулозимларни хуш кўрмаслигини пайқаб, нафаси ичида қолди. Мирмуҳсин, Яширинган куч. -Мана буни хўпланг, онам, — деди чол жойига ўтириб. Меҳриниса бу мулозиматдан бадтар хижолат бўлди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

МУЛОЙИМ [а. ملائم — мос, мувофиқ, қулай; одобли, хушхулқ] 1 Қўлга юмшоқ уринадиган, майин. Мулойим тери. ■ Холжувон ойим. бадангиналари мулойим. «Ҳасанхон».

2 кўчма Ёқимли ва юмшоқ таъсирли. Эрталаб ёмғир тинган, ҳаво нақадар мулойим ва оромбахш. Ж. Абдуллахонов, Орият. Муҳиддин Юлдузхоннинг мулойим товушида ўз қалбидаги сингари маънони сезди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

3 кўчма Гап-сўз, хатти-ҳаракатлари ниҳоятда ёқимли ва юмшоқ. Алихон табиятан оғир, мулойим, камгап йигит эди. М. Хайруллаев, Тилла маржон. Нариги қўнишдаги бош чўпон дадасини танцир экан, парвона бўлди, бечора. Хотини ҳам бир мулойимки. С. Анорбоев, Оқсой.

МУЛОЙИМЛАШМОҚ 1 Мулойим бўлмоқ, майинлашмоқ, юмшамоқ. Тери мулойимлашди. Лой мулойимлашди.

2 кўчма Мулойим бўлмоқ, юмшамоқ (қ. мулойим 2, 3.). -Утир, онанг овқат олиб келибди, еб ол, — деди у мулойимлашиб. Т. Малик, Иблис девори. -Туринг, қизим, — эликбошининг товуши бирдан мулойимлашди, — ота-онанинг бошини букманг. Ойбек, Танланган асарлар.

МУЛОЙИМЛИК Мулойим ҳолат, тус, кўриниш. Юзидан мулойимлик, эрига ито-

ат, тўғрилиқ маънолари томиб турган бу хотин қутидорнинг рафиқаси *Офтоб ойим*. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Юзидаги истеҳзога ўхшаган жилмайиш ўрнини айёрона мулоиймлик эгаллаган эди*. С. Зуннунова, Янги директор. *Холанинг кичкина, ўтқир кўзларидаги илқ мулоиймлик сўнди*. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

МУЛОҚОТ [а. ملاقات — учрашиш, кўришиш; қабул қилиш] эск. кт. айн. **учрашув**; **мусохаба** **2**. Сўзга чиққанлар бундай ижодий мулоқотларни тез-тез ўтказиб туриш зарурлигини гапирдилар. Газетадан. [Пирназар] *Болалик ошнаси полвон Қулмуҳаммад билан бўлган ширин мулоқотда яна.. хон зулми ошиб кетаётганидан шикоят қилди*. Мирмуҳсин, Чўри. *Ёш қалам соҳиблари билан ҳамма жойда: Андижонда, Қўқонда, Наманганда доимий равишда мулоқот олиб бориш лозим*. Газетадан.

Мулоқот қилмоқ Учрашмоқ. Хуросоннинг барча улуг зотлари билан мулоқот қилмоққа.. *фурсат келган*. Ойбек, Навоий.

МУЛОҲАЗА [а. ملاحظه — кузатиш, назорат; изоҳ; фикр билдириш; танбеҳ] **1** Фикран муҳокама юритиш, ўйлаш; ўй. *Биз уч оиланинг.. бир-бирига ўхшамаган қисмат-тақдири ҳақида мулоҳаза юритдик, вафодорликни улуглаб, бевафаликни ранж билан қаламга олдик*. Газетадан. *Унинг [Эшоннинг] узоқ мулоҳазадан кейин бир фикрга келган кишидек кўзлари маъноли қисилди*. С. Аҳмад, Ҳукм.

Мулоҳаза юритмоқ айн. **мулоҳаза қилмоқ** **1**. *Ўроқов садоқат ва дўстлик тўғрисида узоқ, узук-юлуқ, аммо баландпарвоз мулоҳазалар юритди*. Й. Шамшаров, Тошқин. **Мулоҳаза қилмоқ** 1) фикран муҳокама юритмоқ, ўйламоқ. [Элмурод] *Бир гапни айтишдан илгари ўзича мулоҳаза қилиб кўрар эди*. П. Турсун, Ўқитувчи; 2) андиша қилмоқ, андишага бормоқ. У [Элмурод] *энди бўйни қисик етим эмас. Энди унга мулоҳаза қилиб ўтиришдан кўра бор гапни шартта айтиб, кўнглини хижолатдан бўшатиш осонроқ*. П. Турсун, Ўқитувчи. *Йиғиталига бу малол келса-да, очиқ айтишга мулоҳаза қиларди*. Т. Малик, Ажаб дунё. **Мулоҳозага бормоқ** айн. **мулоҳаза қилмоқ** **2**. *Улар ортиқча мулоҳазаларга бориб турмасдан, шу замоноқ ўпардилар.. мен ўзимни тутдим*. Ойдин, Ҳикоялар.

2 Бирор масала юзасидан билдирилган ёки ўйлаб кўйилган фикр. *Иқтисодий масалага доир мулоҳазалар*. Ўз мулоҳазасини баён этмоқ. ■ *Аҳмад Хусайн қулдан бадтар ожиз, забун, ҳамиша тақдирга итоаткор, ғирт саводсиз бу деҳқоннинг мулоҳазаларига ҳайрон қилди*. Ойбек, Нур қидириб.

3 айн. **андиша** **1**. **Мулоҳаза билан иш қилмоқ**. ■ *Ҳосилот ота Комилжонни койиб бермоқчи ҳам бўлди, тағин раис бу воқеадан хабардордир, деган мулоҳаза билан индамади*. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

МУЛОҲАЗАКОР айн. **мулоҳазали** **1**. *Пўлатов яхши кўради: ақлли, вазмин йиғит.. мулоҳазакор*. М. Ҳазратқулов, Журъат. *Ҳайдаров ўзини мулоҳазакор одам ҳисобларди*. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

МУЛОҲАЗАКОРЛИК Мулоҳаза билан иш кўриш, иш юритиш. қ. **мулоҳаза**. **1, 2**.

МУЛОҲАЗАЛИ **1** Мулоҳаза билан иш қилувчи, ўйлаб иш тутувчи, мулоҳаза юрита олувчи; андишали. *Мулоҳазали одам*. ■ [Директор:] *Абдусамад, менинча, ўғлингиз мулоҳазали бола, у ўз йўлини топиб олади*. О. Толипов, Ким айбдор? *Мирзамуҳаммад Расулович етти ўлчаб бир кесадиған, мулоҳазали, синчков, зукко одам эди*. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Мулоҳаза натижасида вужудга келган, ўйлаб қилинган, айтилган. *Фандан йироқ одамлар улардан ажабтовур гаплар, мулоҳазали фикрлар кутадилар*. Газетадан.

МУЛОҲАЗАСИЗ **1** Мулоҳаза қилолмайдиган, мулоҳаза юритолмайдиган, ўйламасдан иш қиладиган; бемулоҳаза. *Мулоҳазасиз киши*.

2 Мулоҳаза қилмасдан, ўйламасдан қилинган, айтилган. *Мулоҳазасиз гап*. *Мулоҳазасиз иш*.

МУЛОҲАЗАСИЗЛИК **1** Мулоҳазасиз тарзда иш кўриш, иш юритиш. *Оқсоқ дарвиш Бузрук Эшоннинг мулоҳазасизлигига таъби тирриқ бўлган эди*. К. Яшин, Ҳамза.

2 Мулоҳазасиз қилинган иш, айтилган гап. [Юсуфбек ҳожми:] *Жуда тўғри айтасан, ўғлим, бироқ онангнинг бир мулоҳазасизлигига бошдаёқ мен лабимни тишлаб қолган эдим*. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУЛОҲАЗАЧИ кам қўлл. айн. **мулоҳазакор**. *Онабиби ҳассос қиз*. Гузалликдан завқ-

лана билади. Темир бўлса, қуруқ мулоҳазачи. А. Мухтор, Чинор.

МУЛЬТИ- [лот. multum – анча, кўп] Байналмилал ўзлашма қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, бирор нарсанинг кўплигини, кўп қайтарилиши (карралилиги)ни билдиради.

МУЛЬТИМЕДИА [ингл. multimedia < мульти.. + лот. media, medium – ўрта, марказ; воситалар, тадбирлар] Ахборот-информация узатишнинг хилма-хил воситалари (матн, овоз, жонлантирилган ва график тасвирлар ва ш.к.)ни қамраб олувчи технология ва шундай технологиядан фойдаланувчи дастурлар ва компьютер воситалари.

МУЛЬТИМИЛЛИОНЕР [мульти.. + миллионер] Кўп миллионли бойлик эгаси.

МУЛЬТИПЛИКАЦИОН кино Мультипликацияга оид; мультипликация йўли билан ишланган. *Мультипликацион фильм.*

МУЛЬТИПЛИКАТОР [лот. multiplier – кўпайтирувчи] I Бирон-бир механизм ҳаракатини кучайтириш, суюқлик босимини ошириш учун қўлланадиган мослама.

2 Мультипликацион фильмлар учун кадр (расм) лар ишловчи рассом.

3 Бир кассетага бир неча кадрни кетмакет (изчил) оладиган фотоасбоб.

4 Замонавий макроиқтисодиётда: бир ўзгарувчининг бошқа бир боғлиқ, тобе ўзгарувчига таъсирини (мас., инвестициянинг ўзгариши натижасида даромад, фойданинг ўзгариши) акс эттирувчи коэффициент.

МУЛЬТИПЛИКАЦИЯ [лот. multiplicatio – кўпайтириш] кино Ҳаракатдаги нарсаларнинг кетма-кет келадиган турли ҳолатларини акс эттирувчи сурат ёки қўғирчоқларни расмга олиш йўли билан фильм тайёрлаш ва шу йўл билан олинган кинофильм.

МУМ [ф. мум – асалари ўзи ҳосил қилиб, ўзига уя ясайдиган юмшоқ модда] I Ҳайвон ёки ўсимлик маҳсулоти бўлган ёғсимон модда, асосан, юқори ёғ кислоталарнинг мураккаб эфирлари ва юқори молекуляр спиртлардан иборат.

2 Асалари ўзи ишлаб чиқариб, ўзига уя қурадиган сақичсимон юмшоқ модда; ўсимлик ёки ҳайвондан олинадиган шунга ўхшаш моддалар. *Ўсимлик муми. Сунъий мум.*

■ Асаларилар асал, мум, елимдан ташқари, ўз организмда захар ҳам ишлаб чиқаради. «Фан ва турмуш». *Шариат Фиёс дўзахиларга ўхшаганлар қўлида ҳар қанақа шаклга кириверадиган юмшоқ мум. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Мум шамли қандилдай қуруқ лабла-ри, Бир қатор қиз кетар, елкада обкаш. Ғ. Гулом.*

Мум тишламоқ Оғиз очмай жим қолмоқ, индамаслик. *Алимжоннинг юраги тез-тез уриб, бадани қизишди. «Наҳот мен мум тишлаб ўтирсам» деган фикр унинг хаёлидан ўтди. Қ. Раҳимов, Ўз касбини севган йигит. Қозикалон қаҳрабо тасбеҳини ўғирганча, мум тишлаб ўтирган эди. С. Сиёев, Аваз. Оқ мум Нефть, торф ва кўмирдан олинадиган оқ ёки сарғиш тусдаги мумсимон модда; парафин. Қора мум Қора мойга бошқа моддалар қўшиб тайёрланган сунъий мум.*

МУМИЁ I [а. مومياء] Физиологик функцияларни кучайтирадиган мураккаб биологик табиий маҳсулот; қояларнинг ёриқларидан сизиб чиқадиган смоласимон модда (Шарқ табобатида асосан синган суякларнинг битишини тезлатиш, меъда яраси ва ташқи нерв фалажини даволаш учун тавсия этилади). *Ушанда Ҳикмат табиб мошдек мумиё бериб, оёқларини тузатди. Мирмуҳсин, Умид.*

МУМИЁ II [а. مومياء] Асосан сувсиз темир оксиддан иборат, кўпинча қизғишқўнғир ранг минерал бўёқ.

МУМИЁ III [а. مومياء] Махсус кимёвий таркиб билан ишлов бериб, чиримайдиган қилиб қўйилган жасад.

МУМИЁЛАМОҚ Махсус кимёвий таркиб билан ишлов бериб, чиримайдиган қилмоқ (жасадни). *Ухаёлот денгизига чўмиб, мумиёланган мурдадек, қилт этмай ўтириб қолди. Мирмуҳсин, Йўқолган жавоҳир.*

МУМКИН [а. ممكن – бўлиши эҳтимол; амалга оширса бўладиган; жоиз] I Имкони, имконияти бор, бўладиган, амалга ошадиган. *Қани энди ҳаётдаги саноқсиз эҳтимолларнинг барисига жавоб топиш мумкин бўлса. С. Кароматов, Олтин қум. Ундан ўтиб, дарвоза орқали Дишан қалъага чиқиш мумкин. С. Сиёев, Ёруғлик. Капсанчилар.. зиммаларига тушган вазифаларни мумкин қадар тезроқ бажаришга сўз бериб тарқалишди. А. Қаҳҳор, Кўпчинор чироқлари.*

2 Рухсат этилган, ижозат қилинган; жоиз. *Боришингиз мумкин. Сўрашингиз мумкин.* ■ *-Шаҳарда чўчка асраш мумкин эмас, - деди Мукаррам. А. Қаҳҳор. Адабиёт муаллими. -Ўзи бу ерда ичиш мутлақо мумкин эмас, - деди у овозини пастлатиб. «Гулдаста».*

3 Эҳтимоли бор, эҳтимолдан узоқ эмас. [Мухаррир:] *Йўлдошева йигирма олтинчи йилда.. паранжи ёпиниб юрган бўлиши мумкин, бунни ҳозир таъна қилишда ҳеч қандай маъно йўқ. А. Қаҳҳор, Бек.*

МУМКИНЛИК 1 Мумкин эканлик. *Ўз сирларининг Йўлчи томонидан очилиши мумкинлигидан қўрққанлигидан бўлса керак, Нури тухматни тарқатишга.. ортиқча уринмади. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 с. т. Имконият, имкон. [Марям:] *Бу кун беш-олти кундан бери сиз билан кўришармиканман, деб кўп интизор бўлсам-да, мумкинлик бўлмади. Ҳамза, Ким ўғри?*

МУМЛАМОҚ Мум суркамоқ, мум билан қопламоқ. *Тикишга янги бошлаган чоғларида мумланган иннинг бармоқларига ёпишуви.. гашини келтирар эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

МУМЛИ 1 Таркибида мум бўлган, муми бор. *Мумли асал.*

2 Мум суртилган, мумланган. *Кўзларига уйқу келган шогирд бола мумли инни қир-қир чўзиб, қатим тортар.. эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

МУМСИК [а. *ممسك* - бахил, ҳасис] Ўтакетган ҳасис, бахил, зикна. *Мумсик одам.*

МУМТОЗ [а. *ممتاز* - аъло даражали, машхур; имтиёзли; сараланган] 1 кт. Бирор фазилати, яхши томони билан бошқалардан ажралиб турадиган, афзалликларга эга бўлган; етуқ, сара. *Вағдага вафоли, ахлоқда мумтоз. Дўстпарвар, ўз сўзли, ёрига содиқ. Ф. Фулом. Маҳалладагилар ҳам, мактабдагилар ҳам Комилжонни «одобда мумтоз», дейишади. «Муштум». Бу сизнинг куйингиз, устоз Навоий, Ғазал оламида мумтоз Навоий. А. Исроилов.*

2 Муайян миллат ва жаҳон фани, санъати, адабиётида муҳим ўрин тутадиган, миллатнинг шон-шухрати ва фахри ҳисобланган; классик. *Мумтоз мусиқа. Мумтоз адабиёт.* ■ *Шу тарзда Навоий ўзбек мумтоз адабиётида «муншаот» деб аталадиган янги бир жанрни ҳам бошлаб берди. П. Қо-*

диров, Тил ва эл. [М. Маматова] Айниқса, мумтоз қўшиқларни ижро этишни жон-дилдан яхши кўрарди. Газетадан.

3 Мумтоз (эркаклар исми).

МУМТОЗЛИК Мумтоз белги, даража, ҳолат; шундай даража, белги, ҳолатга эгаллик. *Уяратган табиатнинг ранг-баранг лавҳалари кўркамлиги ва мумтозлиги билан кишига эстетик завқ бағишлайди. «ЎТА».*

МУНАВВАР [а. *منور* - нур сочиб турувчи; нурли, ёруғ] 1 кт. Нур билан ёритилган, нурга тўлган; равшан, ёрқин. *Сахий ёз қуёши оламга нур таратади, қабристон ҳам кўм-кўк, мунаввар. Газетадан. Одамзоднинг қуёши, Мунаввар ҳаёт боши Бошланур шу хонадан, Доим уйғоқ онадан. Г. Жўраева, Иқбол.*

Мунаввар қилмоқ (ёки этмоқ) Нурли, чарогон қилмоқ; ёритмоқ. *Қуёш уфқдан қанчалик юқори кўтарилса, оламни шунчалик мунаввар қилади. Ҳ. Фулом, Қуёш монанд ҳақиқат. Хонани қуёш нури мунаввар этиб турганига қарамай, Румия чироқни ёқди. С. Кароматов, Сўнгги бархан.*

2 Мунаввар (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

МУНАВВАРЛИК Мунаввар, ёруғ, чарогон ҳолат. *Дарёлар бу ёғдуга мўл, мўл сарховат, эҳсонга, Мунавварлик эҳсон айлар қалби қайноқ инсонга. Э. Охунова. Дунё нодонлардан холис бўлганда эди, бу олам яна ҳам мунавварлик касб этарди. Газетадан.*

МУНАЖЖИМ [а. *منجم* - юлдузшунос, астролог] 1 эск. Мунажжимлик билан шуғулланган, юлдузларга қараб фол кўрган киши; астролог. [Навоий Ҳусайн Бойқарога:] *Халқнинг тақдирини мунажжимларнинг шубҳали қуръаларига қараб эмас, балки ақл ва идрокнинг талабига кўра ҳал этмак зарур. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.*

2 эск. кт. айн. **астроном**. *Самарқанд-Китоб йўлида ҳазрат Навоий ва буюк мунажжим Улуғбек замонасидан қолган минг йиллик чинорлар ҳали ҳам шовуллаб турибди. «Ўзбекистон кўриқлари».*

МУНАЖЖИМЛИК Айрим кишилар ва халқларнинг тақдирини осмон ёритқичларининг вазиятларига қараб башорат қилиш (фол очиш) билан шуғулланадиган таълимот, касб.

МУНАҚА с. т. Бундай. -*Ҳа, отангизга раҳмат! Гап мунақа бўлади, — деди Юсвали тоға..* П. Турсун, Ўқитувчи.

МУНАҚАНГИ с. т. Бундай, бунақанги. *Мунақанги гапни биринчи эшитишим.*

МУНАҚҚАШ [а. منقش — нақшланган; зар билан тикилган] эск. кт. Нақшланган, нақшли, нақшдор. *Олтин қандилдаги элик-лаб шамларнинг нури билан мунаққаш деворларнинг олтин, кумуш, кўк-қизил гуллари юлдузлардек яшнаб, уйга бир ҳаёлийлик берар эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

МУНАҚҚИД [а. منقذ — танқид қилувчи; танқидчи] эск. кт. айн. **танқидчи**. Бу одам шу кунларда адабиёт майдонида ўзининг танқидлари билан жавлон урган мунаққид Аббосхон эди. А. Қаҳҳор. Сароб. *Асарда мунаққид «Бой ила хизматчи», «Заҳарли ҳаёт», «Миллий роман» асарларини шмий баҳолайди ва таҳлил қилади.* Газетадан.

МУНГ кт. Ҳазинлик, маъюслик. *Анвар ўз тенги болалар билан оз алоқа қилар, уларга кам аралашар ва ортиқча ўйнаб-кулмас, ҳамиша унинг кўзида бир мунг ётар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Жамолиддин юзида ўчиқлик, кўзида мунг бор эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Ёндашмасин бу оқшом ҳам Қиттак қайғу, жиндак ҳам мунг. Мир-темир.*

МУНГЛАНМОҚ кам қўлл. Мунгли, маъюс аҳволга тушмоқ, маъюсланмоқ. *Анорхон ўқтин-ўқтин ҳаёл суриб кетади, бирдан мунгланаб ҳам қолади. Ойбек, О. в. шабадалар. Арслонов мунгланиб, жойига ўтирди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.*

МУНГЛИ кт. Ҳазин, ғамгин; маъюс. *Қайнарбулоқ томонидан.. мунгли най овози эшитилди. П. Турсун, Ўқитувчи. Унинг ғамгин, мунгли ўтириши Гавҳарнинг юрагини ўртаб ташлади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

МУНДА 1 шв. Бу ерда. *Бизнинг Тошкентдан аҳвол сўрасанг, балки Марғилонга ҳам эшитилгандир, мунда Азизбек қандоғдир бир кучга таяниб, Қўқонга исён этди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 с. т. Бунда. *Гап мунда эмас.*

МУНДАЙ с. т. Бундай. [Самандаров:] *Мундай гапирсангиз-чи, забон борми!? А. Қаҳҳор, Қушчинор чироқлари.*

МУНДАРИЖА [а. مندرجه — мазмун, маъно; таркиб] 1 Китоб ёки қўлёзманинг

бошида ёки охирида унинг фасл ва бўлимларини, одатда бетлари билан кўрсатувчи рўйхат. *Китобнинг мундарижасига қарамоқ.*

2 кам қўлл. айн. **мазмун**. *Мақоланинг мундарижаси. Ишнинг мундарижаси. ■ Ғанишер Юнусовнинг ҳаёт мундарижаси — ғўза парвариши ва қўриқ ер очганлигидир. «Ўзбекистон кўриқлари».*

МУНДИР [фр. mante — аслаҳа-анжом < лот. mundus — кийинган, гўзал; кийим, либос] Ҳарбий ёки расмий формали устки кийим. *Кўприкдан қочиб кетаётган охириги солдатлар орасида немис капитанининг мундири кўриниб қолди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Парад мундирлари ҳам кўринмай қолди. Солдатдан тортиб генералгача — ҳамма дала формасини кийиб олган. Газетадан.*

МУНДОҚ с. т. Бундай. -*Гулнор бузилибди.. Йўлчи иккови мана мундоқ эмиш! — Нури икки бармоғини бир-бирига маҳкам чирмаштириб кўрсатди. Ойбек, Танланган асарлар.*

МУНИС [а. منس — улфат, ҳамдам; дўст] 1 эск. кт. Яқин, сирдош дўст, ҳамдам. *Кундан-кунга ортар дарду ҳасратим, Мунис, аҳли дардларимни соғиниб. Ҳамза. Ғурбатхонада менга энг яқин ўртоқ ва севимли, мунис ёлғиз шу бароқ мушук эди. Ғайратий, Менинг ёшлигим.*

2 Мунис (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

МУНИЦИПАЛИЗАЦИЯ [фр. municipalisation < лот. municipium — ўзини ўзи бошқарувчи жамоа] Хусусий кишиларга қарашли ер-мулк ва бойликларни мажбурий равишда маҳаллий ҳукумат органлари ихтиёрига ўтказиш.

МУНИЦИПАЛИТЕТ [нем. Munizipalität < лот. municipium — ўзини ўзи бошқарувчи жамоа] Бир қанча мамлакатларда: маҳаллий ўзини ўзи бошқарув органи ва у эгаллаган, жойлашган бино.

МУНКАЙМОҚ Букчайиб қолмоқ; буккилмоқ, эгилмоқ (киши ва унинг қомати ҳақида). *Мункайган чол. ■ Парлиҳўжа ёғчи.. чол бўлмаса ҳам, чоллар каби икки қўлини орқа белига қўйиб, бир оз мункайиб, ичкари уйга кириб кетди. Ойбек, Танланган асарлар. Робия хола яккаю яғона ўғли урушга кетиб, мункайган чоли билан қолган. С. Зуннунова, Олов.*

МУНКАРНАКИР [а. منكر و نكير — ўлганларни қабрда сўроқ қилувчи фаришта-

ларнинг номлари| с.т. Мункар ва Накир: Исломиё тасаввурга кўра, ўлганларни Раббинг ким, дининг нима, пайғамбаринг ким, деб қабрда дастлабки сўроқ қилувчи, уларни қилган гуноҳлари учун жазоловчи фаришталар. *Афанди мункарнакирнинг сўроғини ўз кўзи билан кўргиси.. келиб қолди-ю, бир очиқ гўрга кириб ётди. «Латифалар».*

МУНКИЛЛАМОҚ Қариллик натижасида кучдан кетиб мункаймоқ, букчайиб қолмоқ. *Яқинда Қумри иш билан яна Тошкентга келди. У ҳар галдагидек қадрдон институтига бориб, мункиллаб қолган профессорини кўриб чиқди. Мирмуҳсин, Ажрим. Мункиллаган бир кампир, нур ёғилиб бетидан, Дўқиллатиб ҳассасин, ўтди кўча четидан. Қ. Муҳаммадий.*

МУНКИМОҚ 1 Қоқилиб ёки мувозанатни йўқотиб, олдинга силкинмоқ, ташламоқ. *Канал қирғоғидаги чанг босган ўтлар устида эринчоқлик билан бораётган от бирдан мункиб кетди-ю, икки олдинги оёғи билан чўккалаб қолди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Қудрат кўлидаги сувли челақ билан мункиди, лекин йиқилмади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 *кўчма* Нотўғри йўлга кирмоқ, тўғри йўлдан озмоқ, тоймоқ, қоқилмоқ. *Фафлатга мункимоқ. ■ Унинг иқбол чироғи мана шу мункишида кўлидан тушиб, чилпарчин бўлмасмикан? С. Анорбоев, Оқсой.*

МУНКИР [а. *منكر* – инкор этувчи, тонувчи] эск. Инкор этувчи, тан олмовчи. *-Худонинг қудратига мункирмисан? – деб Мулланавруз ҳам Сафарга бир дўқ қилиб кўйди. С. Айний, Қуллар. Биз тез вақтда Хуросонни чириган, ачиган мавлонолардан, шариатга мункир аҳли фузалодан тозалаб оламиз. Мирмуҳсин, Меъмор.*

Мункир келмоқ Тан олмаслик, тонмоқ. *-Шариатга мункир келган Ҳасан билан Содикқа ақл ўргатишга кетаётганмидингиз? – деди Нишонбек Муътабарга. Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси. ..ўзларига ён босган зотларнинг бошидан тилла еочарди-ю, аммо уларнинг ҳукмдорлигига қиттаккина мункир келган кимсани асло кечирмасдилар.. қаттиқ ўч олардилар. Мирмуҳсин, Меъмор.*

МУНОЖОТ [а. *مناجات* – илтижо, махфий суҳбат] **1** *дин.* Исломдаги фарз намозлардан ташқари, ихтиёрий равишда

ўқиладиган намозлар. Ҳар қандай диндорнинг худога ихтиёрий илтижо ва ибодат қилиши ҳам муножот ҳисобланади. *Қишнинг кўп вақтлари.. кечалари қиблага қараб, тиз букиб ўтириб, худого йиғлаш ва муножот қилиш билан ўтар эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Афанди ёмғирда ивиган бир иморатнинг орасида худодан давлат сўраб муножот қилаётган эди, чордевордан бир гишт тушиб, унинг боши ёрилди. «Латифалар». Айрилиқдан тинмайин дод айлайин, Ёлбориб, ҳаққа муножот айлайин. «Ойсулук».*

2 *ад.* Шарқ мумтоз адабиётининг анъанавий унсурларидан бири. Одатда, муножотда нажот умиди, илтижо ва тавбалар тангрига оташин мурожаат шаклида ифодаланади.

3 *Йирик шаклдаги ўзбек мумтоз чолғу куйлари туркуми (уч асосий қисмдан иборат). Домла.. музиканинг хумориси тутар экан, «Муножот» билан «Қари наво»ни эшитмаган куним, бамисоли халтасини йўқотган девонаман, деган экан. П. Турсун, Ўқитувчи,*

4 *Муножот (хотин-қизлар исми).*

МУНОЗАРА [а. *مناظره* – баҳс, мубоҳаса, тортишув; назорат] **1** *Илмий, адабий, сиёсий, диний ва ш. к. масалалар юзасидан тортишув; баҳс. Илмий мунозара. Қизғин мунозаралар. Мунозара олиб бормоқ. Мунозара ўтказмоқ. Мунозарага яқун ясамоқ. ■ Элмурод оқсоқол билан эшон ўртасидаги диний мунозарага аралашини лозим кўрмади. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 *ад.* Мумтоз адабиётда кенг тарқалган жанр; фикрлар кураши, қарама-қаршичилиги шаклида ёзилган асар.

МУНОЗАРАЛИ 1 *Мунозара талаб этадиган, ҳал қилинмаган. Чакана нархларни ўзгартириш мумкинлиги, шубҳасиз, ҳозирги пайтда энг мунозарали масаладир. Газетадан.*

2 *Мунозарага оид, мунозара тарзидаги. Врачлар ўртасида калта-калта мунозарали гаплар бўлиб ўтди. Ж. Абдуллахонов, Орият. Кейинги пайтда тарихий шахслар портрети масаласида мунозарали фикрлар кўпайиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.*

МУНОСАБАТ [а. *مناسبت* – муносиблик, мувофиқлик; жоизлик; қариндошлик; ало-

қадорлик] 1 Кишилар ўртасидаги алоқа, муомала. [Элмуродга] Эшоннинг муносабати ҳам ўзгарди. Илгаригидай қаттиқ сўкмай қўйди. П. Турсун, Ўқитувчи. У Навоий билан Бинойининг ўзаро муносабатлари ҳақида баъзи бир гаплар эшитган.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Кишилар, ташкилотлар, давлатлар ўртасидаги борди-келди, олди-берди муомалалари; тирикчилик, моддий ва маънавий ҳаёт билан боғлиқ бўлган алоқа. Оилавий муносабат. Савдо муносабатлари. Ишлаб чиқариш муносабатлари. Муносабат боғламоқ. Дипломатик муносабатларни узмоқ. ■ У банклар орқали ўз рақибларига қарши олиб бормоқчи бўлган «сирли ишлари»ни, ўз қарздорларига қандай муомала ва муносабатда бўлишини ўйлар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Кишининг воқеликка, воқеликдаги нарсаларга, ҳодисаларга қараши, ёндашиш принципи. Аёл кишининг фазилати бола билан бўлган муносабатда очилади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Инсон моддий бойликни, маданий обидани яратар экан, ўзининг меҳнатга бўлган муносабатида маънавий гузаллигини намоён этади. Газетадан.

4 флс. Муайян тизимдаги элементларнинг жойланиш характери ва уларнинг ўзаро боғлиқлигини ифодаловчи фалсафий тушунча. Тафаккурнинг борлиққа муносабати. ■ Мен, одатим бўйича, сўзларнинг маъноларини ва номларнинг номланган нарсалар билан муносабатини билишга қизиққанымдан: -У қишлоқни нега Тезгузар деб атаганлар? - деб сўрадим. С. Айний, Эсдалиқлар.

5 Бирор иш, ҳаракат, гап ва ш. к. га дахли бўлган нарса, тегишли асос; боис, дахл. Бу ишга сизнинг гапингизнинг ҳеч қандай муносабати йўқ. ■ Тантисбойвачча анчагина маст бўлиб, оғзига келганини валдирашга бошлади. Ҳар муносабат билан ўзини мақтади. Ойбек, Танланган асарлар. Тавҳидий бир муносабат туғдириб.. пиёлага ёзиб берган шеъри ҳақида гапирди. А. Қаҳҳор, Миллатчилар.

МУНОСАБАТДОР Муносабатли, алоқаси бўлган, боғланган; алоқадор, дахлдор. Ишга муносабатдор томонлар.

МУНОСАБАТСИЗ Муносабати, алоқаси, дахли йўқ; алоқасиз, дахлсиз, боғлан-

маган. *Муносабатсиз гап.* ■ [Мулла Обид] Гоҳо муносабатсиз бўлса ҳам, ўзича илжайинқираб қўяди. А. Қодирӣ, Обид кетмон.

МУНОСИБ [а. *مناسب* - мувофиқ, мос келувчи; муганосиб] 1 Тўғри келадиган, мос тушадиган; мувофиқ, лойиқ. *Муносиб номзод. Исми жисмига муносиб. Муносиб кўрмоқ.* ■ Ёрмат бир йилдан буён қизини муносиб жойга узатишга тиришади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Мувофиқ тушадиган, ярашадиган, ярашиқ. *Олим кишига муносиб сиполик.* ■ Уйлар ўзига муносиб безаклар билан безалган. «Эртақлар». *Ғалабага марсия эмас, мадҳия муносиб. Уйғун.*

3 Арзийдиган, арзирли. *Муносиб ҳисса қўшмоқ.*

МУНОФИҚ [а. *منافق* - иккиюзламачи; муғамбир] Тили бошқа, дили бошқа, сўзи ва иши бир-бирига тўғри келмайдиган, самимийлиги йўқ; иккиюзлама. *Мунофиқ одам.* ■ Бозор бошидаги мадрасанинг мударрисини.. жуда мунофиқ, бориб турган ивгогар одам экан. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Сирдан сизга кўринар содиқ, Аслан эса шу хил мунофиқ!* Я. Қурбон.

МУНОФИҚЛИК Мунофиқона иш, хатти-ҳаракат. *Бу ерда самимиятсизлик ва мунофиқлик, бир-бирини алдаш Элмурод учун оддий бир ҳақиқат бўлиб қолган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МУНОФИҚОНА Мунофиқлик, иккиюзламалик билан, мунофиқлар каби. *Мунофиқона ҳужум.* ■ Унинг кўзларида энди маккорлик, мунофиқона жилва йўқ эди. К. Яшин, Ҳамза.

МУНОҚАША [а. *منافسه* - муҳокама, мунозара; олишув, жанжал] эск. кт. Мунозара, баҳс, тортишув. -*Ҳозир бу масалани муноқаша этмак мавридимми, мавлоно?! - деди [Беруний].* Газетадан. *Ҳамма.. Серов билан Эҳсон орасидаги муноқашага кўз-қулоқ бўлиб турар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

МУНОҚАШАЧИЛИК эск. кт. Муноқаша билан машғул бўлиш, баҳслашиш. *Мажлисни муноқашачиликдан қутқариб, дўстона руҳлантириш учун Навоий мавзунини ўзгартиб юборди..* Ойбек, Навоий.

МУНТАЗАМ [а. *منظّم* - тартибга келтирилган, тартибли; бир текис, бир маромдаги] 1 Тартибли равишда узлуксиз давом

этадиган, канда бўлмайдиган; мутгасил. Самолётларнинг мунтазам қатнови. ■ Тирик хужайра ташқи муҳит билан мунтазам алоқада бўлган тақдирдагина яшай олади. «Фан ва турмуш».

2 Белгиланган тартибда, режа асосида амалга ошадиган. Халқ ҳужалигининг мунтазам ривожланиши. ■ Илғор ишчилар кунлик режа топшириқларининг мунтазам ортиғи билан бажарилишига эришаётирлар. Газетадан.

3 Тартибли, доимий равишда амалга ошадиган ёки ошириладиган; тартибли, доимий, изчил. Йигитлар машғулотларга мунтазам қатнашарди.. «Ўзбекистон кўриқлари».

4 мат. Ҳамма томонлари, ёқлари ва бурчаклари тенг. Мунтазам кўнбурчак. Мунтазам призма.

Мунтазам армия (ёки кўшин) Қатъий ҳарбий тартибга эга бўлган, режали ҳарбий тайёргарлик кўриб борувчи доимий армия (кўшин). Мунтазам кўшиндан ажраб, заифлашиб қолган Бухоро сон-саноқсиз кўчманчилар томонидан босиб олинди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

МУНТАЗИР [а. منتظر — кутувчи, кутиб турувчи] кт. Орзиқиб кутувчи, интизорлик тортувчи; муштоқ, интизор. Мунтазир бўлмоқ. ■ Бухоролик жанобнинг.. қашқа қорабайири депсиниб ўйноқларди.. Ҳамманинг эътибори шу жанобда, фармонига мунтазир. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Унинг назарида, ёри келиб, девор орқасида мунтазир эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

МУНЧА 1 с. т. Бунча, шунчалик, бу даражада, бу миқдорда. Мунча ҳам чиройлисан, азиз Ватаним. Ф. Фулом.

Бир мунча, бирмунча Бир оз, бир қадар, маъълум даражада. [Кумуш] Боягига қараганда анчагина енгиллашиб, ичкарига кирди. Ҳаракатлари ҳам бирмунча ўзгарган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 унд. с. вэф. Ҳаракатнинг ҳаддан ошиқлигини, ортиқ ҳаяжон, таъсирланганликни ва ш.к. ни билдиради. [Хотини эрига:] Ҳа, мунча!.. Туртмасдан гапира беринг. А. Қаҳҳор, Анор.

МУНЧАЛИК с. т. Бунчалик, бу қадар. [Ўзбек ойим Отабекка:] Келин билан ичсанг бўлар эди? Бировнинг боласини мунча-

лик хўрлаш яхши эмас. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУНЧОҚ Қимматбаҳо ва ранг-баранг шиша, тош ва ш.к. нарсалардан ясаладиган, асосан зийнат учун ипга тизиб, бўйинга, қўлга (билакка) тақиладиган думалоқ ёки бошқа шаклдаги доналар. Шиша мунчоқ. Ипга мунчоқ тизмоқ.

Дўлана мунчоқ 1) йирик сариқ рангли холдор мунчоқ; 2) дўлана данагидан тизилган мунчоқ. Кўз мунчоқ, кўзмунчоқ этн. «Ёмон кўз»дан асраш учун кўзга яқин болаларга тақиладиган оқ холли қора мунчоқ. Эшак мунчоқ 1) от ва эшакка тақиладиган йирик мунчоқ; 2) кўчма ҳеч нарсага арзимайдиган, ярамас нарса ҳақида.

МУНШАОТ [а. منشآت — яратилган, қурилган нарсалар; иншоот; муассаса] Шарқ шеъриятидаги жанрлардан бири, муаллифнинг назм ёки насрда ёзилган мактублари тўплами.

МУНШИЙ [а. منشی — асосчи, яратувчи; қурувчи; муаллиф, тузувчи, ёзувчи] тар. Саройда ёзув ишларини олиб борадиган котиб. Анвар девонхона саҳнига етганда, ичкаридаги каттадан-кичик мирзо, муншийлар янги бошлиқларини муборакбод қилгали ўринларидан қўзғалдилар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МУНҚАРИЗ [а. منقرض — тўхтаб қолган; ўлган, сўнган, йўқолган] эск. кт. Инқирозга юз тутган, кризиста учраган. Мунқариз бўлмоқ.

МУНҒАЙМОҚ с. т. Маъюс, тушкун ҳолда бўлмоқ; маъюсланмоқ. Шарофат олдинги курсиларнинг бирида мунғайиб, тез-тез бурнини, кўзини артиб, дам-бадам хўрсиниб ўтирар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Исломота мунғайиб ўтирганча, саллали бошини кафтлари орасига олиб, оғир-оғир тебранарди. Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

МУОВИН [а. معاون — ёрдамчи] 1 Бошлиқ ёки раҳбарнинг ўринбосари. Факультетни декан муовини Муслимов бошқариб борарди. П. Қодиров, Уч илдиз.

2 эск. Бировга кўмаклашувчи, ёрдамчи. Баъзи ўқитувчилар: «Ойига ўн беш-ийигирма сўм берайлик, бизга муовин бўлингиз», десалар ҳам унамадим, чунки улар менга кўнда маслакдош эмас.. эди. М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари.

МУОВИНЛИК Муовин лавозими; ўринбосарлик. *Ҳамзахўжаев ҳамиша муовинлик лавозимида ишлайдилар, бошлиқ бўлишга қизиқмайдилар.* «Муштум».

МУОЛАЖА [a. معالجه — даволаш; тўғрилаш; ишлаб чиқиш, ишлов бериш] *кт.* Даволаш, даволаниш; даво. *Муолажа қилмоқ.* ■ *Табиб муолажанинг натижасини энтиқиб кутар ва қўрбошини полвоннинг ҳар бир шартига унашга ундар эди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. *Малика ўзини муолажа қилган табибнинг дўконига борди.* «Эртақлар».

МУОМАЛА [a. معاملة — ўзаро муносабат, алоқа] **1** Кишилар билан муносабат, сўзлашув, шундай муносабат йўсини. *Яхши муомала.* Дағал муомала. *Муомаласи ёмон одам.* ■ *Домла машғулот вақтларида бировларга кўпроқ диққат бериб, бировларнинг кўнглини унча-мунча ўкситса ҳам, муомалада дағал эмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. [Ўзбек ойим] *Теваракдан марғилонлик келинни кўриш учун келувчи хотинларга муомалани яна ҳам юқорироқдан туриб қила бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Иш, хизмат билан боғлиқ бўлган алоқа. *У билан тўғридан-тўғри муомалада бўлмайдиганлар уни «райком», «райком Мавлонов» деб атасалар, яқинроқ ва кўпроқ муомалада бўладиганлар «ўртоқ Мавлонов» деб атар эдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *иқт.* Меҳнат маҳсулотларини олди-сотди воситасида айирбошлаш (товар хўжалиги учун хос).

Муомалага келмоқ (ёки юрмоқ) Гапга кўнмоқ, бирор таклифга рози бўлиб келишмоқ. [Олахўжа:] *Сиз ҳам энди оёғингизни тираб туриб олманг, бирон муомалага келинг.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Муомаладаги пул** Айни пайтда юриб, ишлатилиб, айланиб турган пул.

МУОМАЛАЛИ 1 Муомаласи яхши; хушмуомала. *Муомалали одам.*

2 Ўзи бириқиб келган сўз (аниқловчи) англатган маънодаги муомалага эгалликни билдиради. *Яхши муомалали одам.* Дағал муомалали одам.

МУОҲАДА [a. معاهده — битим, келишув, шартнома] *эск.* Битим, келишув. *Сулҳ муоҳадаси.* ■ *Бир маҳаллар шаҳарда ҳоким бўлиб турган Фишманнинг акаси билан тузилган муоҳадага кўра, бу тойлар (пахта*

тойлари) Германияга кетиши керак эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

МУРАББА [a. مربع — тўрт бурчакли, тўртбурчак; тўртлик, тўртланган] **1** *ад.* Шарқ шеърлятидаги лирик жанрлардан; асосан а-а-б-а қофияланиш тартибида тузилган, тўрт мисрали тугал маъноли шеър.

2 *эск. мат.* Томонлари тенг тўғри тўртбурчак; квадрат, чорси. *Тағишўр саройининг сатҳи йигирма мурабба метр келади.* С. Айний, Дохунда. *Мурабба шакли гишталар ётқизилган йўлдан аста юриб, бош қасрга борди.* Ойбек, Навоий.

МУРАББИЙ [a. مربىي — тарбиячи] *кт.* **1** *айн.* **тарбиячи.** *Раҳматилла Обидий интернатга муаллим ва мураббий бўлди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Мураббий — бола қалбида ниш ура бошлаган умид гунчаларининг меҳрибон соҳибидир.* Р. Усмонов, Одобнома.

2 Иш-фаолиятда раҳбарлик, раҳнамолик қилувчи; устоз, раҳнамо. *Алишер Навоий вафот этган эди.* *Бобур ўзига улуг бир мураббий топдим, деб суюниб юрганда, ўгай тақдир уни бу мадақкоридан ҳам жудо қилган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Хосиятхон фақат Назиранинг устозигина эмас, қанчадан-қанча қиз-жувонларнинг мураббийси.* Ё. Шукуров, Марғилон гўзали.

3 Спортнинг муайян тури бўйича якка ва жамоавий тарзда машқлар қилдириш орқали муайян кўникмаларга ўргатувчи, тегишли соҳадаги малака-маҳоратни ўстирувчи устоз; тренер. *Футбол жамоасининг мураббийси.* ■ *Мураббийнинг сўзлариغا кўра, келишув.. ЖАР (Жанубий Африка Республикаси) футболни мутасаддилари Бразилияга келганда амалга ошади.* Газетадан.

МУРАББИЙЛИК Мураббийга хос иш, фаолият. *Мураббийлик қилмоқ.* ■ *Назаримда, мураббийлик ҳаракатининг қудратини ёддан чиқараётганга ўхшаймиз.* Газетадан. *Ўтган ярим асрлик мураббийлик даврим мен учун ҳам катта ҳаёт дарсханаси бўлди, кўп нарса ўргандим.* Газетадан.

МУРАББИЯ *кт.* Мураббий аёл. *Хиёбонларнинг биридан оқ халат кийган.. нозиккина бир жувон чиқиб қолди.* Қоровул уни меҳмонларга таништирди. *Жувон болалар боғчасининг мураббияси экан.* А. Қаҳҳор, Картина.

МУРАББО [а. مرتبا — жем, мураббо; мармелад] Ҳўл мева, резаворлар ҳамда шакардан тайёрланадиган ширинлик. *Олчадан қилинган мураббо. Сабзидан мураббо қайнатмоқ.* ■ *Дастурхонга турли-туман қандқурс, мева-чева, анвои мураббо.. бўғирсоқлар билан зеб берилган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Тоғлик аҳоли қадимдан ривочнинг поясини майдалаб, мурабболар тайёрлашган.* Газетадан.

МУРАККАБ [а. مرکب — таркиб топган, тузилган; тўплаб йиғилган; аралаш] 1 Ечилиши, тушунилиши, бажарилиши қийин; оғир, мушқул. *Мураккаб масала.* ■ *Бу иш жуда мураккаб.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Ҳомиланинг мўъжизали ривожланиш жараёни биологлар олдидан турган энг мураккаб муаммолардан биридир. «Фан ва турмуш». Атоқли халқ санъаткори ҳаётнинг энг чигал, мураккаб томонларини ҳам жонли тил билан содда қилиб тушунтира оларди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 Катта қийинчиликлари бўлган, машаққатли, оғир. *Ҳўжалигимиз деҳқонлари мураккаб об-ҳаво шароити юз берган йилда бир жон-бир тан бўлиб меҳнат қилиб.. давлат топширигини шараф билан адо этдилар.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Мен билан тенгдош бўлган ёшларнинг ўсмирлик ҳаёти жуда мураккаб бир вақтга тўғри келган эди.* Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

3 Таркиби бир неча (жуда кўп) унсурлардан ташкил топган. *Кўз жуда мураккаб оптик система бўлиб, киши ҳаётида кўзнинг яхши кўриши муҳимдир.* Газетадан. *Фан ва техниканинг узлуксиз ривожини ҳамда янги янги мукамал мослама ва механизмлар яратилиши туфайли янада мураккаброқ ЭҲМлар пайдо бўла бошлади.* «Фан ва турмуш».

МУРАККАБГУЛЛИЛАР Уруғи икки паллали, мураккаб тўпгулли ўсимликлар (мас., кунгабоқар, дасторгул, дармана).

МУРАККАБЛАШМОҚ 1 Ҳал бўлиши мураккаб тус олмоқ, чигаллашмоқ. *Масала яна ҳам мураккаблашди.*

2 Оғир, машаққатли ҳолат касб этмоқ, шундай ҳолатга тушмоқ. *Баҳорнинг серёғин келиши туфайли деҳқончилик ишлари янада мураккаблашди.* ■ *Агар аёл.. майиб-мажруҳ бўлиб қолса борми, унинг оиладаги аҳволи бадтар мураккаблашади.* Газетадан.

3 Тузилиш жиҳатидан мураккаб шакл олмоқ. *Мураккаблашган механизм.*

МУРВАТ [а. مرواد — тўғноғич; ўзак, ўқ] эск. 1 Бириктириш учун ишлатиладиган резъбали металл деталь; винт. *Ражаб бобо пўлат дарвоза тепасидаги мурватни куч билан бурай бошлади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 Асбоб-ускуна ва машиналарнинг бураб ишга соладиган калити ёки пружинаси. *Шофёр чаққонлик билан машинани орқа тезликка солиб, катта кўчага бурилгач, приёмник мурватини буради.* С. Кароматов, Сўнгни бархан. *У, мурвати бураб қўйилган ўйинчоққа ўхшаб, бетўхтов айланарди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

МУРДА [ф. مرده — ўлган; ўлик, жонсиз; ҳаром ўлган нарса] Ўлган кишининг жасади; ўлик. *..жанг майдонида пачақланган танклар ва душман мурдалари қаторлашиб қоларди.* Газетадан.

Тирик мурда Ҳеч нарса билан шуғулланмайдиган, ҳаракатсиз, ҳиссиз шахсга нисбатан қўлланувчи ибора. *Тирик мурда бўлиб юрма, инсонсан, инсондай қилиқ қил, деб ўргатгансиз, ота.* С. Сиёев, Аваз.

МУРДАХОНА 1 Мурда турган уй.

2 Касалхоналарда мурда сақланадиган хона; морг.

МУРДАШҮЙ [ф. مردهشوی — ўликни ювувчи киши] шв. этн. Ҳассол, ювғучи. *Бахтсиз мурдашўйларни, касалнинг ўлимига ҳеч бир дахли бўлмагани ҳолда, «шумқадам», деб жанозага йўл қўймадилар.* С. Айний, Дохунда. *Эҳа, ҳали урмоқчимисан, бетингни мурдашўй ювгур!* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

МУРДОР [ф. مردار — нопок, ҳаром; ҳаром ўлган нарса] 1 от Ҳаром ўлган мол; ўлимтик, ўлакса. *Магар масжидда эшитмадинмумим, бечора, аҳволи танг бўлган одамларга мурдорни емак ҳалолдир, деб.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар.

2 сфт. Ҳаром, нопок. *Номард — ит кабидир, мард — буюк дарё, Дарё ит дамидан ҳеч мурдор бўлмас.* «Ақл ақлдан қувват олади».

3 сфт. кўчма Ҳаром-хариш юрадиган, ифлос ишлардан қайтмайдиган, нопок. *Мен балчиқда ётган бир мурдор аёлни ҳалоллаб олиб, савоб учун қўл чўзсам.. худодан қайтар, деб ўйлагандим.* К. Яшин, Ҳамза.

МУРДОРХЎР |ф. *مردارخور* — ҳаром ўлган нарсаларни еювчи; бошқаларнинг ўлиmidан ўз фойдасини кўзловчи] 1 Мурдор еювчи, ўлакса билан овқатланувчи (ҳайвон ва қушлар ҳақида).

2 *кўчма* Ҳаромхўр, бойлик учун ҳар қандай мурдорликдан қайтмайдиган. *Мурдорхўр одам.*

МУРИД |а. *مرید* — издош, эргашувчи, шогирд; суфийлар шогирди] *дин.* Пир ёки эшон (муршид)га қўл бериб, суфийлик йўлига кирган шахс. *Темурбекнинг отаси Амир Тарағай эса Абдуҳолиқ Ғиждувоний таълимотига ихлос қўйган Амир Шамсуддин Кулолнинг муриди эди.* П. Қодиров, Тил ва эл. *Адрас тўнали, зарбоф чопонли кишилар, ортида муридларини эргаштирган уламо-умаро кўринса, дарҳол охират кунидан яъз айтади.* С. Сиёев, Аваз.

Мурид овламоқ Қишлоқма-қишлоқ юриб, муридларни товламоқ, улардан назрнийез йиғмоқ. *Туркман эшонлари ҳам мурид овлайдилар, ҳам имоматчилик қиладилар, яъни туркманларнинг никоҳ ва жаноза маросимларини бажарадилар.* С. Айний, Эсдаликлар.

МУРОД |а. *مراد* — тилак, истак, мақсад] 1 Эришиш, амалга ошириш кўзда тутилган орзу; мақсад, муддао. *Ботир ёрим, биламан, сиз қайғу дарёсига мандан чуқурроқ ботгандирсиз. Энди ёлғиз муродим: сизни бир кўрмоқ, сиз билан икки оғиз сўзлашмоқдир.* Ойбек, Танланган асарлар.

Мурод ҳосил бўлди Мақсад амалга ошди, орзу ушалди. *Хотиржам бўлинг, бегим.. Худо хоҳласа, муродингиз ҳосил бўлмай қолмас.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Мурод (эркаклар исми).

МУРОДБАХШ |а. + ф. *مرادبخش* — муродга етказувчи] *кт.* Кишининг муродини ҳосил қиладиган. *Муродбахш зот.* ■ *Аҳмадохун.. қизини ёнига чақириб, унга насиҳат қилган бўлди, бугун муродбахш кун, деб уни дуо қилди.* К. Яшин, Ҳамза.

МУРОЖААТ |а. *مراجعت* — кўриб чиқиш; таққослаш, солиштириш; бирор нарса сўраш; ишни қайта кўриш] Бировга қарата айтилган гап, қилинган даъват, чақириқ ва ш. к. *Механизаторларга мурожаат билан чиқсам.. таниқли, тажрибали, қатъиятли механизаторларни чўлга чорласам.*

«Ўзбекистон кўриқлари». Яқинда матбуотда республика илғор чорвадорларининг мурожаати эълон қилинди. Газетадан.

Мурожаат қилмоқ (ёки этмоқ) 1) бирор иш, илтимос, чақириқ ва ш.к. билан бировга қарата оғзаки ёки ёзма сўз айтмоқ. *Илтимос билан мурожаат қилмоқ.* ■ *Ўрдага ариза билан мурожаат қиладиган ҳар ким, ҳатто расмий кишилар ҳам, аввал маслаҳат сўраш учун Анварнинг ёнига келар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. — *Подшоҳ ҳазратлари, — назокат билан мурожаат этди Навоий.* Ойбек, Навоий; 2) маълумот олиш учун қарамоқ. *Энциклопедияга мурожаат қилмоқ. Тарихий манбаларга мурожаат қилмоқ.*

МУРОЖААТНОМА Ёзма мурожаат, мурожаат хати. *Стокгольм мурожаатномаси.* ■ *Хон ва уламодан.. яширин равишда Тошкент, Андижон, Марғилон ва ўзга шаҳарларнинг ишончли уламо ва бекларига.. мурожаатномалар йўланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУРОСА |а. *مراضا* — бир-биридан розилик, ўзаро келишиш] Ўзаро келишувли муносабат; келишув, келишувчилик. *Муросага келмоқ.* ■ *Қайси оилада муроса яхши бўлса, файзи дарвозадан кўриниб туради.* Газетадан. *Шундан кейин ҳам муштира она уларни муросага келтирмоқчи бўлди.* Газетадан.

Муроса қилмоқ Келишувли йўл тутмоқ, муроса йўлини тутмоқ. *Халқ билан муроса қилишим мумкин, аммо улар билан икки дунёда муроса қилолмайман.* Уйғун, Навбахор. *Турмуш бўлгандан кейин, муроса қилмасанг бўлмас экан.* Н. Сафаров, Наврўз.

МУРОСА-МАДОРА, муросаю мадора [муроса + а. *مدارا* — яхши муомала, илтифот] с. т. Келишувчилик. *Ишнинг чапчасига кетаётганини сезган Бўронбек «муросаю мадора» йўлига ўтди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

МУРОСАСИЗ Муросачилик, келишувчилик қилмайдиган, муросага келмайдиган, муросата, келишувчиликка йўл қўймайдиган. *Муросасиз танқид. Муросасиз курашмоқ.* ■ *Ҳар бир ўқитувчининг ўзи ҳам ростгўй, нуқсонларга муросасиз, жонкуяр мураббий ва устоз бўлмоғи керак.* Н. Сафаров, Оловли излар.

МУРОСАСИЗЛИК Муроса қилмаслик, муросасиз ҳолат. «Муросасизлик» қурбони

бўлган ота қизларидан на хабар олади, на бир бурда нонни раво кўради. «Муштум».

МУРОСАСОЗ айн. муросачи.

МУРОСАСОЗЛИК айн. муросачилик.

Муросасозлик ва ялақоқлик, каламуш ғаладонни илма-тешиқ қилгандек, фанни кемиради. С. Кароматов, Сўнгги бархан.

МУРОСАЧИ Умуман, келишувчи, ён берувчи киши.

МУРОСАЧИЛИК Умуман, принципсизлик билан ён бериш; келишувчанлик. Беда экиш режасининг бажарилмай қолиши ҳамда бедазорларни режадан ташқари ҳайдаб юбориш ҳолатларига муросачилик қилишга йўл қўйилди. Газетадан.

МУРОФАА [а. *مرافعة* — судлашиш, даъволашиш; суд жараёни] **1 тар.** Қозихонада жинойи ёки фуқаролик ишининг кўрилиши.

2 эск. юр. Суд жараёни, судда ишнинг қурилиши. *Мурофаа бўладиган кун Иўлдошбой ҳаммадан илгари бориб, бир чеккада кутиб турди.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

3 эск. кт. Довлашув, олишув.

МУРОҚАБА [а. *مراقبه* — кузатиш; мушоҳада қилиш; назорат қилиш, текшириш] Ўзи, ўз ички дунёси ҳақида фикр юритиш, мушоҳада қилиш. *Халифа ҳали ҳам жойнамоз устида, сира қимирламайди. Муроқабда дарёсига чўмган. Ким билсин, «жаннат ҳуруғилмонларини» хаёл қилиб лаззат олмоқдамилар?* С. Айний, Қуллар. *Исфандиёр жойидан қўзғалмади, Исломхўжа ҳам фикрларини жамлаб, муроқаббага берилди.* С. Сиёев, Аваз. *..икки қўлини қовуштириб ва зўр салла ўраган бошини ўнг кўкрагига мойил эгиб, баайни муроқаббада ўтирарди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

МУРРУК шв. айн. муррак **2.** Каклик шундай сайрайди, шундай сайрайди, етти чақирим наридаги муррук жўжаниям ўрнидан қўзғатади. Ш. Холмирзаев, Сайланма.

МУРСАК **1** Аёллар киядиган энги калта устки миллий кийим; энгсиз камзул. *Мастонбиби шу гапни айтиб, сандиқдан бисотидаги мовут мурсагини олиб кийди.* С. Аҳмад, Қадрлон далалар. *Тағин бир тилладан бўлган сарпо тўнни Муродхонга, бир мурсакни Орзигул ойимнинг устига ёнди.* «Муродхон». *..иссиқ кийимим йўқлигидан, қиш*

қуллари мактабга ойимнинг мурсагини кийиб борардим. М. Қўшжонов, Дийдор.

2 шв. Марҳума тобути устига ёпилади-ган узун энгил камзул.

МУРТ шв. Мўйлов. *Ўша-ўша, кичкина мурти тепага буралган.* С. Сиёев, Аваз.

МУРТАД [а. *مرتد* — ўз маслагидан қайтган, диндан қайтган; хоин] **1 дин.** Диндан қайтган, худога шак келтирган одам. *Исломиятдан қайтган кишини китобларда муртад дейдилар.* С. Айний, Дохунда.

2 сиёс. Ўз сиёсий маслагидан қайтиб, душман томонига ўтган киши; сотқин; хоин. *Ҳар ким жадидга, большевикларга, муртадларга, қисқаси, жаноби олийга ёғи бўлиб.. ғазога чиқмаса, моли талон, хотини талоқ.* С. Айний, Қуллар.

3 Жирканч, палид. *Муртад башара. Муртад шахс.*

МУРТАК **1** **1** айн. эмбрион.

2 бот. Уруғ ичидаги униб чиқадиган ниҳолча.

МУРТАК **II** **тиб.** Шамоллаш ёки бир турли микробларнинг таъсири натижасида яллиғланган ёхуд йиринг олган томоқ безлари. *Отанинг томоғида нимадир тиқилгандай бўлди. Муртак чиққанда, шунақа бўлгучи эди.* А. Эшонов, Тонготар таронаси.

МУРУВВАТ **1** **с.т.** айн. мурват. *Бино ичида монтажчилар қора мойга беланиб, аллақандай мурувватларни бурайдилар.* С. Аҳмад, Қадрлон далалар.

МУРУВВАТ **II** [а. *مروت* — мардлик, сахийлик; одамгарчилик, олижаноблик] Одамгарчилик юзасидан қилинган яхшилик; саховат, ҳиммат. *Шоқосим бу нарсани бир мурувват каби, севина-севина қабул қилди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бироқ биров бировга мурувват қилишдан ожиз бўлган ўша замонда Ҳамро ота ва унинг аёлига ўхшаш инсофли одамлар ҳам бор эдилар.* Н. Сафаров, Катта қарвон йўлда.

МУРУВВАТЛИ Мурувват қилувчи, саховатли, ҳимматли. *Она қачонлардир, насиб қилса, бу сахий, одамгарчиликни биладиган мурувватли кишига бир яхшилик қилишни дилига тугиб қўйди.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

МУРУВВАТПЕША **кт.** кам қўлл. айн. мурувватли. *Бир қўл, бир оёғини кўтаролмай, беҳол бўлиб ётган басавлат, камгап, мурувватпеша Муҳаммад Раҳимжон ҳам*

шафқатини уйғотар, ҳам нафратига туртки бўлар эди. С. Сиёев, Ёруғлик.

МУРУВВАТСИЗ Муруввати йўқ, муруватни билмайдиган, ҳимматсиз. *Мурувватсиз киши.* ■ *Лекин мурувватсиз, оқибатсиз раислар, директорлар ҳам йўқ эмас.* М. Мансуров, Ҳамминг бурчи.

МУРУТ с. т. Мурт, мўйлов.

МУРЧ Тропик ўсимлик ва унинг зиравор сифатида ишлатиладиган думалоқ ачиқ меваси ва уруғи; қора мурч. *Туйшган мурч. Мурч донаси.* ■ *Хўжақул.. катта гўшт парчасини вилкага илиб, мурч сепаркан, лабларини ялаб деди: -Хўп ажойиб нарса-да кавказча шашлик.* О. Ёқубов, Учрашув.

МУРЧДОН Мурч солиб қўйиладиган кичкина идишча.

МУРШИД [а. مرشد — тўғри йўлга солувчи; пир; раҳбар, йўл бошловчи] Тасаввуфда: тариқат одобларидан сабоқ берувчи пир, шайх ва устоз.

Муршиди ишқ Ишқ етакчиси. **Муршиди комил** Камолотга етган, етук пир, устоз.

МУРҒ [ф. مرغ — қуш, парранда: товуқ] айн. товуқ йили қ. товуқ 5.

МУРҒАК [ф. مرغک — қушча; жўжа] 1 Янги униб чиққан, ҳали қувватга кирмаган, нозик-ниҳол (ўсимлик, новда, барг ва ш. к. ҳақида). *Мурғак гўза. Мурғак новда. Мурғак барг.* ■ *Муаттар ҳидларга бурканган баҳор Мурғак куртакларга лабларин қўйди.* Х. Расул.

2 Ҳали суюги қотмаган, ўзини тутиб олмаган, нимжон (одам ва жониворлар боласи ҳақида). *Фақат қўзилар, кечагина кўз очиб, ёруғ дунёни кўрган мурғак жониворларгина бу даҳшатдан беҳабар эди.* Й. Муқимов, Қизилқум паҳлавони. *Хирург Аҳрор Раҳматиллаев дадиллик кўрсатди: гоят масбулиятли бўлса ҳам, тўрт ойлик мурғак чақалоқни операция қилди.* Ж. Кўчиев, Жонкуяр хирург.

3 *кўчма* Ҳали етилмаган, энди юзага келган. *Негадир бир варақ хат ичида уларнинг мурғак севгиларига доир бир оғиз ҳам гап йўқ эди.* Мирмуҳсин, Умид. *Шеъринг мурғак, лекин дилинг соз, Нафасингда, дедингиз, ўт бор.* Зулфия.

МУСАВВИР [а. مصور — рассом; тасвирга, суратга олувчи] Турли тасвирлар иш-

ловчи, расм чизувчи ижодкор. *Ранг излайди мусаввир кўзи, Дарахтларга баргдек қўшилиб.* Х. Даврон. *Тасвирий санъатда ижодкор кишилар образини яратиш мусаввирдан катта тажриба талаб этади.* «Гулистон». *Мусаввирнинг энг сара бўёқлари, энг қимматли онлари кўклам тароватини суратга муҳрлашга кетади.* Газетадан.

МУСАДДАС [а. مسدس — олти қиррали, олти бурчакли; олтиталик] 1 эск. айн. олти-бурчак.

2 ад. Ҳар бири олти мисрали бир неча бандлардан иборат бўлган шеърий шакл; олтилик.

МУСАЛЛАМ [а. مسلم — йўл қўйиладиган, маъқулланган; тан олинган; соғ-саломат] эск. кт. Таслим бўлган, тан берган. *Ана, ўтган-кетган бизга мусаллам.. Қуллуқ қилармиди, бўлмаса каллам.* А. Муҳтор.

МУСАЛЛАС I [а. مئالک — уч ҳисса кўпайган; учбурчак] 1 эск. айн. учбурчак.

2 ад. Уч мисрадан иборат бўлган шеър; учлик.

МУСАЛЛАС II 1 Хонаки, қўлбола узум виноси. *Мусаллас солмоқ. Мусаллас ичмоқ.*

■ *Кўп кишиларнинг уйларида мусаллас билан бўзалар хумлаб қайнаб ётса, иккинчи томонда расмий суратда ичкилик сотиш билан тирикчилик қилувчилар ҳам йўқ эмас эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Фикр каллада, мусаллас хумда етилади.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

2 Енгил виноларнинг умумий номи. *Оқ мусаллас. Қизил мусаллас.*

МУСАЛЛАҲ [а. مسلح — қуролли, қуролланган] эск. кт. Қуролли, қуролланган, яроқ-аслаҳали. *Саҳн юзида уч-тўрт юз мусаллаҳ йигитларни бировни кутган ҳолда кўрдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУСАММАН [а. ممتن — қимматбаҳо; саккизлик; саккизбурчак] ад. Мумтоз шеърятдаги лирик турга мансуб шеърий шакл; саккиз мисрали бир неча банддан иборат бўлиб, биринчи банд ягона қофияланишга эга, қолган бандларнинг етти мисраси ўзаро, саккизинчи мисра эса биринчи бандга қофиядош бўлади.

МУСАННИФ [а. مصنف — китоб тузувчи, муаллиф] эск. кт. Тасниф этувчи, китоб, мусиқа ва ш. к. муаллифи, тузувчи. *Китобнинг мусаннифи. Ушшоқнинг мусаннифи.*

МУСАФФО [a. *مصفى* – тоза, соф; тоза-ланган] **1** *кт.* Жуда ҳам соф, беғубор. *Мусаффо осмон. Мусаффо сув.* ■ Яқингинада шивалаб ўтган ёмғирдан кейин ҳаво мусаффо. С. Анорбоев, Оқсой. *Тошкент қадимдан серкӯёш, мусаффо ҳаволи, серсуя, унумдор тупроқли шаҳар сифатида шухрат қозонган.* «Саодат».

2 *кўчма* Тоза, пок. [Кундуз:] *Навоийданми? [Гули:] Ҳа, менга битибдур. [Кундуз:] Мусаффо ишқини изҳор этибдур.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Энг маҳрам дўстингиз – сизнинг мусаффо қалбингиздир.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Мусаффо бўлмоқ **1)** соф, беғубор бўлмоқ. *Осмондаги булутлар тарқаб, ҳаво мусаффо бўлди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Шаҳримизнинг кумуш камарлари – канал ва анҳорлари доим мусаффо бўлсин.* Газетадан; **2)** бутунлай қутулмоқ, халос бўлмоқ. *Йўқ, мусаффо бўлиб соғайганингиздан сўнг, ўшанда ҳам докторларнинг рухсати билан.* К. Яшин, Ҳамза.

МУСАФФОЛАШМОҚ Мусаффоликка эга бўлмоқ, мусаффо бўлмоқ. *Ёмғир савалаган сайин чанг-ғуборли атроф-жавониб тобора мусаффолашмоқда.* «Ёшлик».

МУСАФФОЛИК Мусаффо ҳолат. *Сувнинг эркинида.. баҳорги ёмғирнинг мусаффолиги бор эди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

МУСАХХАР [a. *مسخر* – бўйсундирилган, мажбур қилинган] Қарам қилинган, бўйсундирилган.

Мусаххар бўлмоқ Қарам бўлмоқ, бўйсундирилмоқ. *Мусаххар бўлмай охир еру осмон, Билим бирла очилмай барча ҳикмат.* Ҳабибий.

МУСАХҲИХ [a. *مصحح* – тўғриловчи, тuzатувчи; имзо қўйган; корректор] **қ. корректор.**

МУСБАТ [a. *مبث* – ижобий; тасдиқланган, исботланган] **1** *мат.* Нолдан катта, нолдан юқори. *Мусбат сон.*

2 *физ.* Моддий қисмлари протон ва позитрондан иборат электрга оид. *Мусбат заряд.*

3 *кам қўл. айн. ижобий.* *Кўрган-билган одамларимдан қай бирига ўхшатсам бўлади? деган саволлар фикрини машғул этаркан, у, албатта, мусбат жавоб топар, шубҳасини ишончи енгар эди.* Ойбек, Танланган асар-

лар. *Унга мусбат воқеа ҳам, манфий воқеа ҳам тез таъсир қилар, нохуш воқеадан ҳам, завқёб ҳодисадан ҳам дарҳол қалби жунбишга кела бошларди.* С. Сиёев, Аваз.

МУСИБАТ [a. *مصيبة* – бахтсизлик; офат, фалокат, қулфат] Мотамсаро ташвиш; қулфат. *Мусибат тортмоқ. Мусибат чекмоқ.* ■ *Учқун ойисининг бошига тушган мусибатдан беҳабар.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Тўй бўлиб ўтди, лекин тўй билан Бозорнинг уйига аза, мусибат, мотам келиб кирди.* С. Айний, Доҳунда.

МУСИБАТЛИ Бошга мусибат солган ёки келтирган, оғир, ташвишли. *Мусибатли воқеа. Мусибатли аҳвол.* ■ *Шу мусибатли кун шомга яқин кўча эшиги тақиллади.* С. Кароматов, Олтин қум.

МУСИЧА Каптарсимонлар оиласи гураклар уруғига мансуб, одамга яқин яшайдиган, беозор, ювош қуш. *..бўғотлардан чакиллаб сув томади, дераза рахларида кукулаб мусичалар сайрайди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Уялиш керак, ўртоқ директор, мендай мусичадек беозор кишини ранжитгани қандай кўнглингиз бўлди?* «Гулдаста».

МУСИҚА [a. *موسيقى* < юн. *musike* – музалар санъати] **1** Инсон ҳиссий кечинмалари, фикрлари, тасаввур доирасини муסיқий товуш (тон, нағма)лар изчиллиги ёки мажмуи воситасида акс эттирувчи санъат тури. *Ҳинд мусиқаси.* ■ *Ибн Сино шарқда санъат назариётчиси, айниқса, мусиқа илмининг билимдони сифатида тез-тез тилга олинади.* «Гулистон». *Ўзбек мусиқаси ва қўшиқчилиги тарихида очилмаган кўриқ – эстрада санъати эди.* Газетадан.

2 Шу санъатнинг чолғу билан ижро этиладиган асари; куй. *Машшоқлар дарҳол «Хон чиқар» дейиладиган тантанавор мусиқани бошладилар.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Салқин ҳовлидан майин, латиф.. мусиқа ва қўшиқ эшитилар эди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

3 *кўчма* Ёқимли, оҳангдор овоз(лар). *Чирилдоқларнинг майин мусиқаси ҳамма ёқни тўлдирган, гўё кечанинг ўзи куйлайди.* Ойбек. *Танланган асарлар. Уларнинг оппоқ, кўркам гуллар қуёш нурида жуда нафис товланар, сонсиз арилар ва баҳор қўнғизлари гуллар орасида учиб, ажиб мусиқа тарқатарди.* Ойбек, Танланган асарлар.

МУСИҚАВИЙ айн. **мусиқий** 2. *Бир турли, бир оҳангли нафис, мусиқавий товушлар кишининг борлиқ вужудиға, қон томирлариға ажойиб бир ўзгариш берган эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ахир, бастакор ҳаётининг гўзал ва сержило томонларини мусиқавий ранг билан чизмаса, майин туйғулар, эзгу ниятлар қанот ясай оладими? А. Исроилов, Инсон ва кўшиқ.*

МУСИҚАЧИ Мусиқа чалувчи, созанда. [*Аваз укасиға:*] *Комилнинг куйларини сира ҳам эсдан чиқариб бўлмайди. Бизда Комилға етадиган мусиқачи йўқ. Ж. Шарипов, Хоразм.*

МУСИҚАШУНОС Мусиқа ўрганувчи, мусиқа олими, мутахассиси.

МУСИҚАШУНОСЛИК Мусиқа назарияси, тарихини ва муайян халқ(лар)нинг мусиқа маданиятини ўрганувчи фан. *Мусиқашуносликка оид асарлар.*

МУСИҚИЙ 1 эск. айн. **мусиқа**. *Дўст-ёрлар йиғилишиб, чағир ичиб, мусиқий ва рақслар билан тонг оттирадилар. Ойбек, Навоий. Навоий ўз тенги келадиган Мирзабекни ичкиликдан қайтаришиға, унда шеър ва мусиқийға ҳавас уйғотишиға ҳаракат қиларди. М. Осим, Сеҳрли сўз.*

2 Ритм ва оҳангга эга бўлган; оҳангдор. *Мусиқий шеър. — Пишкак билан Ферузанинг бутун вужуди аллақандай мусиқий ритмга мос чайқалади. С. Анорбоев, Гўзаллик излаб.*

МУСИҚИЙЛИК Ритм ва оҳангга эгаллик; оҳангдорлик. *Аксар вақт ғазалларға мусиқийлик нуқтаи назаридан қараб баҳолайдиган Зайниддин, завққа тўлгандек, бошини аста тебратиб ўтирди. Ойбек, Навоий. Жамий ғазалда ажойиб уйғунлик, равшонлик, мусиқийликка эриша олди. Ш. Шомухамедов, Сўнмас юлдуз.*

МУСКАТ [фр. muscat < лот. muscus < ф. مِسْك — қорамтир хушбўй модда; қ. **мушк**] 1 Узумнинг мушк ҳидини эслатадиган хушбўй навлари.

2 Шу узумдан тайёрланган вино.

МУСКУЛДОР айн. **мускулли**. *Баланд бўйли, мускулдор бир одам эшикни очди. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.*

МУСКУЛЛАР [лот. musculus — сичқонча] Одам ва ҳайвонларда нерв импульслари таъсирида қисқариш хусусиятига эга

бўлган анатомик тузилмалар; мушаклар (улар айрим аъзоларни ва тана қисмларини ҳаракатга келтиради). *Чой юрак мускулларида модда алмашинув жараёнини яхшилайди. «Фан ва турмуш».*

МУСКУЛЛИ Мускули тараққий қилган. *Эй азамат, ботир кўкрак, мускулли қўллар. Йўлингиз кенг, нурли йўлдир, эй бахтли юзлар. Туйгун, Шеърлар.*

МУСЛИМ [а. مسلم — исломни қабул қилган, мусулмон] 1 кам қўлл. Мусулмон динидаги киши; мусулмон. *...ислом туғи остига Туркистондаги жамики муслимларни тўплағаймиз. К. Яшин, Ҳамза.*

Муслим аҳли ёки аҳли муслим Мусулмон(лар).

2 Муслим (эркаклар исми).

МУСЛИМИН, муслимун [«муслим» с. кўпл.] эск. Мусулмонлар, ислом динидаги кишилар.

Амирул муслимин Мусулмонлар амири, халифа.

МУСЛИН [фр. mousseline < Ироқдаги Мосул (الموصل) шаҳри номидан] Енгил, юпқа ва майин газлама. *Ипак муслин. Юнги муслин. Муслин кўйлак.*

МУСОАДА [а. مساعده — ёрдам, кўмак; кўллаб-қувватлаш] эск. кт. Кўмаклашиш, имкон туғдириш. *Вақт мусоада қилса, келарман.*

МУСОБАҚА [а. مسابقه — тортишув, беллашув; танлов] Ким ўзиш, ким яхши натижаларга эришиш учун бўлган беллашув. *Отиш мусобақаси. Чопиш мусобақаси. Мусобақа қилмоқ. — Сузиш, шахмат-шашка ва спортнинг бошқа турлари бўйича мусобақалар ўтказилмоқда. Газетадан. Пахтазорларда очиқ-ойдин кунларнинг ҳар дақиқасидан унумли фойдаланиш учун.. мусобақа қизгин тус олди. «Ўзбекистон қўриқлари».*

Мусобақа қилмоқ айн. мусобақалашмоқ. *..бу ўзи сиз билан биз мусобақа қиламизми ё халала-ҳашту ўйнаймизми? У. Исмоилий, Сайланма.*

МУСОБАҚАДОШ Мусобақа қилувчи. ўзаро мусобақада қатнашувчи томонлар (бир-бирига нисбатан). *Мусобақадошларимиз келишармиш, шартномани топиб кўймасак бўлмайди. «Муштурм». Чигит экишда мусобақадошларимиздан беш кун кечикдик. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

МУСОБАҚАЛАШМОҚ Ўзаро мусобақа қилишмоқ. *Олимпиада ўйинларида жаҳоннинг энг кучли спортчилари мусобақалашдилар.* Газетадан.

МУСОБАҚАЧИ Мусобақада қатнашувчи, мусобақа қатнашчиси. *Мусобақачилар бошқаларни ўнлаб одим орқада қолдирадилар.* А. Қодирий, Обид кетмон.

МУСОВАДА |а. مسوادة — қоралама ёзув; (шартнома) лойиҳаси| эск. кт. Хатга олиш, рўйхат. [Бой:] *Мана, мусовадаси ҳам тайёр. Икки юз сўм нақд пул, беш пуд гурунч, икки чорак ун, битта бўрдоқи қўй!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

Мусовада қилмоқ Хатга олмоқ, рўйхатламоқ. *Мамарайим ҳеч кимни қуруқ қайтармади, каттакон дафтар очиб, кимга нима берса, мусовада қилиб борди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

МУСОВИЙ |а. مساوی — тенг, баробар| эск. кт. Тенг, баравар. *Икки карра икки мусовий тўрт.*

МУСОВОТ |а. مساوات — тенглик| эск. кт. айн. **тенглик**. *Қутлуғ бўлсин янги меҳнат, янги бойлик, янги турмуш, оғ-билимининг мусовоти.* Ҳамза.

МУСОВОТЧИ Мусовотчилар партиясига мансуб киши. *Али Акбарнинг ўзи Озарбайжондаги кўзга кўринган актив мусовотчилардан бўлган.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

МУСОВОТЧИЛАР тар. Озарбайжонда 1911 йилда вужудга келиб, 1920 йилда, Озарбайжонда совет ҳокимияти ўрнатилганда битирилган сиёсий партия.

МУСОДАРА |а. مصادره — мол-мулкни мажбурий равишда давлат ихтиёрига ўтказиш; тортиб олиш| 1 Хусусий кишиларга тегишли мулк ва ш.к. ни пул тўламай, қисман ёки батамом давлат ихтиёрига олиш, умумлаштириш. - *Отанинг бутун молу мулки мусодара қилинди, ўзи онам ва ёш укаларим билан бирга сургун этилди.* — деди Қутбия. С. Айний, Қуллар. *Хоннинг буйруғи билан Шерназарбой ва бошқалар ҳибсга олинди. Моллари мусодара қилиниб, хоннинг хазинасига кирди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Матбуотда чиққан нарсаларни тақиқлаб йиғиштириб олиш. *Бу китоб чиқиши биланоқ чор ҳукумати уни дарров мусодара қилди.* Газетадан.

МУСОИД |а. مساعد — ёрдам этувчи; қўшимча; ёрдамчи| эск. кт. Ёрдам берувчи, қулай. *Ўрин бўлмагани, мусоид шароит бўлмаганидан мурожаатларнинг кўпи натижасиз қолди.* Газетадан.

МУСОЛАҲА |а. مصالحه — сулҳ тузиш; ярашиш| эск. кт. Сулҳга келиш, сулҳ тузиш; сулҳ. *Урушувчи давлатлар мусолаҳаси.*

МУСОФИР |а. مسافر — сафарга чиққан, саёҳатчи, йўловчи; меҳмон| 1 Сафардаги киши; сайёҳ. *Ҳар шаҳардан ҳар шаҳарга юрамиз, Бир мусофир бизлар гадо бўламиз.* «Ширин билан Шакар». *Бой меҳмонхонага кирганда, мусофир ёстиққа бош қўйиб уйқуга кетган, баҳузур йўл ҳордиғини чиқараётган эди.* У. Исмоилий, Сайланма.

2 Бошқа ердан келган ёки бошқа ерда яшовчи; келгинди. *Бундан ўн саккиз йил бурун бу қишлоқнинг бир бурчагида мусофир бир темирчи бўлар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Қизимни мусофирга бермайман, деб қўярмикан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 с. т. Ўзга, ёт (эл-юрт ҳақида). - *Раҳматли отам мусофир элларда.. менинг нима бўлишимни ҳам ўйламаганмикан? — деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Биз узоқ жудоликдан кейин мусофир юртда учрашган ака-укалардек қучоқлашиб кетдик.* О. Ёқубов, Излайман.

МУСОФИРЛИК айн. **мусофирчилик**. *Мусофирликлар ўтди. Юр, қайтайлик ўз юртга.* «Оқ олма, қизил олма».

МУСОФИРХОНА эск. Ўзга ерлардан келган кишилар қўнадиган жой; меҳмонхона. *Элик тийинга фойтун кира қилиб, бир мусофирхонага бордим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Карвонсарой атрофидаги мусофирхоналардан бирига жойлашиб олишгач.. бозори Қандаҳорга боришди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

МУСОФИРЧИЛИК Мусофир кишининг ҳаёти, тирикчилиги, ҳолати. [Отабек:] *Келган кунимдан Марғилонингизни хушламай бошлаган эдим, чунки танишларим йўқ, мусофирчилик билиниб қола ёзган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мусофирчиликда Ватанинг қадрини янада чуқурроқ ҳис қилдим.* Газетадан. *Ёш олимнинг мусофирчиликда бошидан кечирган кулфатлари бу ташвишлар олдида ҳеч гап эмасди.* М. Осим, Жайхун устида булутлар.

МУСОҲАБА [a. مصاحبه — бирга кузатиб, ҳамсухбат бўлиб бориш; жўр бўлиш] эск. кт. I Суҳбатлашиш, ҳамсухбатлик, суҳбат. *Олимлар ва ёзувчилар оила аъзолари билан нонуштага ўтирар эканлар, мусоҳабаларининг мавзуи оқ олтин бўлади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Давлат, жамоат, фан, маданият арбобларининг муҳбир билан оммани қизиқтирадиган бирор масала юзасидан матбуот учун ўтказган суҳбати; интервью. *Мусоҳаба ўтказмоқ.*

МУСОҲИБ [a. صاحب — ҳамсухбат, улфат; хуштор, жазман] эск. кт. Ҳамсухбат, суҳбатдош. *Дардсиз, бедил била ҳаргиз мусоҳиб бўлмагил, Ҳар нафасда минг чаманда дил қушин парвоз топ.* Ҳамза.

МУССОН [фр. mousson — йил фасллари < a. موسم — вақт, фасл; мавсум] Ер юзасида ва тропосферанинг қуйи қисмида доимо бир томонга эсадиган, фақат йил фасллариининг алмашилиши билангина ўз йўналишини қарама-қарши томонга ўзгартирадиган ҳаво оқими. [Ҳиндистонда] *Жазирама ёздан кейин муссон даври бошланиб, бир неча кун сурункасига жала қуюди.* З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари.

МУСТАБИД [a. سديد — ўз хоҳишича иш қилувчи; золим, зулмкор] Мутлақ ҳокимиятга эга бўлган ҳоким, истибдод эгаси. *Азизбек Туркистон хонлигининг энг золим ва мустабид саналган бекларининг бири ва унинг ўз қарамоғида бўлган Тошкент аҳолисига қилган зулмлари Фарғонага дoston.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Мустабид шоҳларнинг разолати ҳам шундаки, улар фақат ўз номлари эмас, балки ўз эли номига ҳам доғ туширишга қодирдирлар.* О. Ёқубов, Кўҳна дунё. *Мустабид тузум мафкурачилари элига сadoқатли, обрў-эътиборли одамларни йўқ қилиш пайида бўлганлар.* М. Қўшжонов, Дийдор.

МУСТАБИДЛИК Якка шахс ҳукмронлигига асосланган сиёсий тузум шакли.

МУСТАЖОБ [a. مستجاب — талаби қабул этилган, қондирилган, қабул бўлган] дин. Қабул этиладиган, ижобат бўладиган. *Муш-типарсиз, дуолинг мустажоб, Дуо қил, қўл очиб, сарвиноз қизлар.* «Хушкелди».

Мустажоб бўлмақ Қабул этилмоқ, ижобат бўлмақ. *Некалай Замонасида Розикбой*

акамнинг ҳар бир дуоси оғзидан чиқмасдан мустажоб бўлур эди. А. Қодирӣ, Кичик асарлар.

МУСТАМЛАКА [a. ممتلك — эгаллаб олинган, қарам мамлакат] Кучли давлат томонидан босиб олиниб, эксплуатация қилинувчи мамлакат.

МУСТАМЛАКАЧИ Мустамлака қилиб олувчи ва мустамлака меҳнаткашларини эксплуатация қилувчи. *Мустамлакачи давлатлар.* ■ *Илгариги миршаб ва юзбошилар мустамлакачилар томонидан қўйилган, уларнинг ногорасига ўйнайдиган рус ва ерлик амалдорлар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

МУСТАМЛАКАЧИЛИК Кучли давлатлар томонидан зўрлик билан эгалланган мамлакат ёки ҳудудни сиёсий ва иқтисодий мустақилликдан маҳрум этиб, ўзига бўйсундириш, қарам қилиш, талаш сиёсати. *Мустамлакачиликка қарши кураш. Мустамлакачилик сиёсати.* ■ *Мустамлакачиликнинг энг шармандали оқибатларидан бири меҳнаткаш аҳолининг саводсизлигидир.* Газетадан. *Маълумки, асрлар давомида қадимий ҳинд эли империализмнинг мустамлакачилик зулми остида эзилиб келди.* Газетадан.

МУСТАСНО [a. مستثنى — истисно қилин(ади)ган, ташқаридаги] Умумий қоидадан, олатдаги тартиб, ҳолатдан ташқари. *Ёр, диёр меҳрини куйлаб, Умиримиз бўлгай адо, Мен на истисно эрурман, Сен на мустасно, қалам.* Э. Воҳидов. *Айрим мустасноларни ҳисобга олмаганда, адабиётимиз турли йўллар.. тажрибалар асосида ривожланиб боради.* Газетадан. *Мулла Бурҳон мажлисга киришга мансаби жиҳатидан лойиқ бўлмаса ҳам.. мустасно тарзда киргизилди.* М. Жўрабоев, М. Б. мартабаси.

Мустасно қилмоқ (ёки этмоқ) Умумий ҳолатдагилар қаторига киритмаслик; истисно қилмоқ. *Агар дарсликларни мустасно қилсак.. матбуот саҳифаларида, шунингдек, илмий, оммавий китоб ва рисоаларда кимё — химия, кимёвий — химиявий, кимёгар — химик тарзида уларнинг ҳар икки варианты ҳам қўлланаётир.* «ЎТА». *Ота-боболаримиз шу тариқа, теракни мустасно этганда, мевали дарахтни кўпайтиришга зўр эътибор берганлар.* Газетадан.

МУСТАСНОЛИ Мустасно қилинадиган, мустасно тарзидаги. *Шуниси ёмонки, ана шундай зуваласи хом таржималар онда-сонда учраб қоладиган мустасно ҳол бўлмай, балки умумий китоб маҳсулотининг хийла катта улушини ташкил қилади.* Ғ. Саломов, Таржима назариясига кириш.

МУСТАСНОСИЗ Ҳеч бирини мустасно қилмасдан; истисносиз, беистисно.

МУСТАҚИЛ [а. *مستقل* – эркин, озод; тобе бўлмаган, алоҳида] **1** Ихтиёри ўзида бўлган; тобе, қарам бўлмаган. *Мустақил давлат.* ■ *Нормухаммад қушбеги Қўқондан бош товлаб, ўз олдига мустақил ҳукумат эълон қилган бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ўзганинг ёрдамисиз ёки раҳбарлигисиз иш қила оладиган, ўзича фикр юрита оладиган, яшай оладиган. *Дўстларининг жилмайган юзлари.. унинг [Элмуроднинг] ҳеч қачон ҳаёлига келмаган бир фикрни шивирлаётгандек бўлди: «Биз энди жиддий ва мустақил одамлармиз».. деяётгандай туюлди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Энди у ўзини мустақил ҳаёт йўлига қадам қўйган мустақил бир киши деб ҳисоблади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

3 Фақат ўзига тааллуқли, ўзгалар иштирокисиз, таъсирсиз бўладиган. *Ўзининг қизиқиб, мустақил шуғулланиши натижасида бу тилни ўқитувчиси билан гаплаша оладиган даражада билиб олди.* Мирмуҳсин, Умид. *Менинг гапим шу: мустақил фикрингиз бўлса, яна уйлаб кўринг.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *..учала шогирдидан ҳам мингданминг рози эканини айтди, энди мустақил иш қилаверишларингиз мумкин, деб фотиҳа ҳам берди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Мустақил сўз Луғавий маънога, номлаш вазифасига эга, яъни предмет, белги, ҳаракат кабиларни номлайдиган ёки унга ишора қиладиган ва гапнинг мустақил бўлаги вазифасида кела оладиган сўзлар. *Мас., гул, чиройли, сайрамоқ, беш, бу, қачон сўзлари мустақил сўзлардир.*

МУСТАҚИЛЛИК Мустақил ҳолат; боғлиқ, қарам бўлмаган ҳолат; давлатнинг ички ва ташқи ишларда бошқа давлатга қарам бўлмай фаолият кўрсатиши. *Сиёсий мустақиллик. Миллий мустақиллик. Мустақиллик эълон қилмоқ.* ■ *Ҳироту Самарқандга бўйсунмай, мустақиллик даъво этаётган Амирак Аҳмадни йўқотиб, ўрнига ўғиллари-*

дан бирини қўймоқ.. Шохруҳ салтанати маъқеини кўтаришда ғоятда муҳим масала эди. Мирмуҳсин, Меъмор. *Бу хушҳол ва очиқкўнгли аёлда кўзга яққол ташланадиган кучли ирода ва мустақиллик яширин эди.* Ғ. Мусажонов, Ҳиммат.

МУСТАҒРАҚ [а. *مستغرق* – фарқ бўлган; ўйга толган, чўмган] **1** Фарқ бўлган, чўмган. *Сенинг ёдинг билан юрибман омон. Сенинг ёдинг билан – масти мутағрақ.* У. Кўчқоров.

Мустағрақ бўлмоқ Фарқ бўлмоқ, чўммоқ. *..Хаёлларга мустағрақ бўлар.* М. Али. *Тотли лаблар шаробидан қанчалик масти мустағрақ бўлмасин, Аҳроржон яна ўзини секин четга олди.* А. Ибодинов, «Латофат» дўқонидаги қатл.

МУСТАҒАБ [а. *مستغيب* – севимли, афзал, устун; маъқулланган; қилинса яхши, қилинмаса гуноҳ бўлмайдиган ибодат]: **мустағаб қилмоқ дин.** Таҳорат олиш учун авратларни ювмоқ.

МУСТАҒИҚ [а. *مستغنى* – муносиб, лойиқ; тўланиши шарт бўлган] **зек. кт.** Сазовор. лойиқ. [Навоий:] *Мазлумнинг додига етиш ва зolimни жазога мустағиқ қилишни адолат дейдилар, азизлар.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

МУСТАҒКАМ [а. *مستحکم* – маҳкам, кучайтирилган, кучли] **1** Бузилиш, узилиш, кулаш ва ш.к. жиҳатдан чидамли; пишиқпухта, маҳкам. *Мустағкам иморат. Мустағкам пойдевор.* ■ *Андижон қалъаси мустағкам. Бобур мирзо у ерда бўлса, қалъа янада мустағкам бўлур.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Мустағкам темир устунларга тортилган пўлат арқон кучли моторлар ёрдамида бир маромда ҳаракатга келиб турибди.* Газетадан.

2 *Кўча* Ўз хусусияти, моҳияти ва ш.к. жиҳатдан ўзгаришга, бузилишга, айнишга чидамли; барқарор, айнимас. *Мустағкам интизом. Мустағкам дўстлик. Мустағкам алоқа. Мустағкам ирода.* ■ *Асаби темирдан во руҳияти ниҳоятда мустағкам кишилардан акванавтлар тайёрланади.* «Фан ва турмуш». *Имонига, динига мустағкам, покиза одам бор жойдан ажина юз чақирим нарига қочармиш.* С. Аҳмад, Ҳукм.

МУСТАҒКАМЛАМОҚ **1** Мустағкам қилмоқ, маҳкамламоқ. *Эшикни мустағкам-*

ламоқ. ■ Шунинг учун немислар бу районни қарийб икки йил давомида тинмай мустаҳкамлаган эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 кўчма Барқарор қилмоқ, жипслаштирмоқ. *Истиқлолимизни сақлаб қолиш ва мустаҳкамлаш учун кураш—муттасил давом этадиган ўта масъулиятли ва мураккаб жараён.* Газетадан. *Комплекслар, фермерларни малакали кадрлар билан мустаҳкамлаш чораларини кўриш керак.* Газетадан.

3 Пухталамоқ, пухта ўзлаштириб олмақ. *Ўтилган дарсни мустаҳкамламоқ.* ■ *Ҳар нарсани гапираверманг, ҳунарингизни мустаҳкамланг, уқувли бўлинг.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

МУСТАҲКАМЛИК Мустаҳкам ҳолат, мустаҳкам бўлиш. *Иморатнинг мустаҳкамлиги. Дўстликнинг мустаҳкамлиги.* ■ *Йигит ўз севгисининг мустаҳкамлигига ишончи қомил эмасдек.. кўрқувда эди.* А. Мухтор, Чинор.

МУСУЛМОН [а. *مسلمان*] 1 Ислом динидаги киши. [Қози:] *Сен бир камбағал мусулмонсан. Ўз жонингга жабр қилма.. деймиз.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Ҳиндистон мусулмон бойлари ҳам эвзоз-икром билан қасрлар, саройларга эга бўлдилар.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Мусулмон (эркаклар исми).

МУСУЛМОНЛИК Ислом динига мансублик, тааллуқлилиқ. *Мусулмонликка хилоф иш.* ■ *Бас, гоҳ-гоҳида эл-жамоатни бир ерга йиғиб, дуосини олиб кўйиш мусулмонлик шарти эмасми?* С. Сиёев, Ёруғлик.

МУСУЛМОНОБОД Мусулмончилиқ ҳукм сурган, ривож топган; шундай жой, пайт. *Халқимиз таъбирича, бу замонлар «мусулмонобод» бўлса-да, бироқ бу тантанали тадбирни бузиб кўядиган ишлар ҳали йўқ эмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ул вақтлар мусулмонободнинг қайнаган чоғлари эди.* К. Яшин, Ҳамза. *Кўқон тахтига Худоёрхон авлодларидан бирортасини ўтқазиб, ислом туғи остига Туркистондаги жамики муслимларни тўплагаймиз, мусулмонобод бўлғай.* К. Яшин, Ҳамза.

МУСУЛМОНЧА Мусулмонларга хос, мусулмон динига оид. *Хон мусулмон, бек мусулмон.. бунинг устига юриш-туриш ҳам мусулмонча эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУСУЛМОНЧИЛИК 1 айн. мусулмонлик. *Мусулмончилиқнинг фарзларидан бири — муборак ҳаж зиёратида бўлиб қайтдим.* Газетадан.

2 Ислом динига, мусулмонларга хос тартиб, қонун-қоидалар. *Сиз мусулмон фарзандисиз.. лекин қилган ишларингиз мусулмончиликка тўғри келмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *..бунчалиқ талон-торож қилиш мусулмончиликка тўғри келармикан?* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

МУСҲАФ [а. *مصنف* — саҳифаланган китоб] Халифа Абу Бакр Сиддиқ даврида Куръоннинг кийик терисидан бўлган саҳифаларга ёзилган тўплами; саҳифаланган Куръон. *Шоҳим, муқаддас мусҳафда дарж этилмабдурмиким, инсон фарзандларини ази-зу мукаррам қилиб яратдик, деб.* С. Сиёев, Ёруғлик.

МУТААССИБ [а. *متعصب* — ўта фидойи, берилган; ғайратли] 1 Динга қаттиқ берилган, унга кўр-кўрона амал қилувчи. *Кўйган театрларимиз кўпчиликка ёққан бўлса ҳам, мутаассиб уламолар ва чор ҳукумати амалдорлари бизга ёмон кўз билан қарар эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Бировга кўр-кўрона эргашувчи, бирор ишга онгсиз равишда қаттиқ берилувчи, таассуб қилувчи. *Мутаассиб адиб.* ■ *Бўғинлари зирқирар, анови авом, мутаассиб оломонга кўшилиб, ўзи ҳам казак аскарларидан таёқ егандек, жисму жони ёнарди.* С. Сиёев, Аваз.

3 эск. айн. консерватор. *Муҳаррирнинг ғоят мутаассиблигини, прогрессив ёшларнинг ва зиёлиларнинг энг зўр душмани эканлигини ҳам яхши биларди.* Ойбек, Нур қидириб.

МУТААССИР [а. *متاثر* — бирор нарсдан таъсирланган] эск. кт. Бирор нарсдан таъсирланган, таъсир олган ёки таъсирланувчан. *Анвар ёш бўлса ҳам, жиддий ва кичкина мияси муҳокамага қобил, бошқа кишилар устига тушган бахтсизликдан ҳам мутаассир бўлувчи эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МУТАВАЛЛИ [а. *متولى* — мудир, бошқарувчи; идора қилувчи] тар. Диний муассасаларнинг хўжалиқ нозири. *Кичик мударрисимиз тўнғиздан тўқ бўлса-да, вақф даромадини тақсим қилиш чоғида мутаваллилар билан тил бириктириб, муллаваччалар*

ни кўп қақшатар эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

МУТАВОЗЕ [а. متوازن — камтар, тавозели, кибрсиз] эск. кт. Таъзим-тавозени канда қилмайдиган, барчага баравар тавозе билан муомала қиладиган; сертавозе; камтар, *Муҳаммад Расул қирқ ёшга етиб қолган мутавозе, муллонамо киши эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

МУТАКАББИР [а. متكبر — мағрур; кибрли, калондимог] эск. кт. Ўзини катта олувчи, кибр-ҳавоси баланд, кибрли, такаббур.

МУТАКАББИРОНА Такаббурлик билан, такаббурона. *Мутакаббирона муомала.*

МУТАМОҚ 1 Қирқиб, учуриб ёки кемириб парчаламоқ. *Ёғочни мутамоқ.*

2 кўчма Авраб бировнинг ҳақини емоқ, ўмармоқ, қаллоблик, текинхўрлик билан бировнинг ҳисобига яшамоқ. *Бас энди, жаноблар, ҳўб мутадингиз, Ҳақ-ҳисоб кунни ҳам яқиндир ахир. Ф. Фулом.*

МУТАНОСИБ [а. متناسب — тенг ўлчамли, тенг нисбатли; пропорционал] **1** Қисмларининг катта-кичиклиги, эни, бўйи, бичими бир-бирига мос ва маълум нисбатда бўлган. *Мутаносиб қадди-қомат. ■ Эргаш гапирар экан, Добротворцев унинг пишиқ гиштдай қорайиб қизарган озғин юзига мутаносиб келмайдиган бақувват кўкраги ва темирдай чайир билақларига разм солди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. ..пушти лаблари юлқа, юзига мутаносиб чиройли бурни устида реза тер. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.*

2 Ўзаро бир-бирига мос нисбатли, бири иккинчисини тақозо қиладиган. *Табиат ҳамма нарсани бир-бирига мос, мутаносиб қилиб яратган. Қаердаки бу мутаносиблик бузилса, фожиа келиб чиқади. С. Сиёев, Отлик аёл.*

3 эск. айн. пропорционал. *Шундай қилиб, ўтказгичдан ток ўтганда ажралиб чиқадиган иссиқликнинг миқдори ток катталигининг квадратига, ўтказгичнинг қаршилигига, токнинг ўтиб туришига тўғри мутаносиб экан. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

МУТАНОСИБЛИК Мутаносиб ҳолат. *..қирра бурун ва чиройли узун бўйин баланд қоматига мослаштирилган сингари мутаносибликни сақлаб турар эди. С. Кароматов, Қалбимда қуёш. Хотиранинг чуқурлиги билан кишининг истеъдоди ўртасида доимо ўза-*

ро мутаносиблик бор. «Фан ва турмуш». Чунки табиатнинг, ҳаётнинг ўзи ақл бовар қилмайдиган даражада мутаносиблик қонунияти асосига қурилган. У. Норматов, Талант тарбияси.

МУТАСАДДИ [а. متصدي — бошқарувчи; бирор ишни бошловчи, ташаббускор] кт. **1** тар. Ўтмишда кичик амалдор.

2 Бирор ишни бошқариш учун тайинланган киши; ишбоши, бошлиқ. *Вақтида кўрак етказиб берилмаса, машина, одамлар ишсиз қолгудек бўлса, мутасаддиларнинг жиғига теарди. Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. Мутасаддиларнинг гапларига қараганда, Маллаевнинг.. даволаниш сарф-харажатлари хабари аввал Наврўз телемарафонига келиб тушган. Газетадан.*

3 эск. Бирор ишни ўз устига олган киши. *-Шартномада кўрсатилган миқдордан бир ярим баравар ҳосил олишга мутасадди бўлман, — деди Содиқ жиддият билан. С. Айний, Қуллар.*

МУТАФАККИР [а. متفكر — фикр юртувчи, фикрловчи, ўйловчи] кт. Чуқур фалсафий фикрлаш истеъдодига эга бўлган киши, тафаккур эгаси. *Шарқда ўтмишда яшаб ижод этган барча мутаффакирлар.. халқлар дўстлиги ва иттифоқини орзу қилиб, ажойиб фикрлар айтганлар. «ЎТА».*

МУТАХАССИС [а. متخصص — бирор соҳада ихтисос олган, ихтисос эгаси] Бирор соҳада махсус билим ва тажрибага эга бўлган киши, ихтисос эгаси. *Физиология мутахассиси. Қишлоқ хўжалиги мутахассислари. Ёш мутахассислар. ■ Мутахассислар иншоот қурилишига кетган харажат узоғи билан уч йилда қопланади, дейишмоқда. «Ўзбекистон кўриқлари».*

МУТАХАССИСЛИК айн. ихтисос. *Билим юртини тугатганлар ўрта маълумот ва мутахассислиги тўғрисида диплом оладилар. Газетадан.*

МУТЕ [а. مطيع — итоат этувчи, бўйсунувчи] кт. Бировга қарам, тобе бўлган, итоат қилувчи, итоаткор. *Нусратбек бўлса, кўчага чиққанда, беклик даъвосини қилиб, уйига кирганда, Хушрўй бекка муте! А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

МУТЕЛИК Бировга қарамлик, тобелик, итоаткорлик. *Одамнинг қадрини ерга урадиган мутелик — менинг ашаддий душманим. П. Қодиров, Юраклагги қуёш.*

МУТЛАҚ [а. *مطلق* – бирор нарса билан чекланмаган, шартсиз; ҳеч, асло] 1 Шакшубҳасиз, шартсиз, ҳеч қандай шарт-шароитларга боғлиқ бўлмаган, чекланмаган, поёнига етган, мукамал деган маъноларни билдирувчи тушунча; абсолют. *Мутлақ ҳақиқат. Мутлақ чемпион.* ■ *Ҳақиқат мутлақ бир нарса эмас. А. Қаҳҳор, Сароб. Режаланштиришининг ўзи ҳам қотиб қолган мутлақ бир нарса эмас. Газетадан.*

Мутлақ ҳокимият Чекланмаган подшо ҳокимияти ва шундай ҳокимиятга асосланган идора усули; абсолют монархия.

2 Бутунлай, мутлақо. *Бойнинг катта ҳовлисида, мутлақ сукунат ичида, қори, имом никоҳ ўқиди. Ойбек, Танланган асарлар. Энди қўрқишдан фойда йўқлигига мутлақ ишонди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.*

МУТЛАҚО [а. *مطلقاً* – бутунлай, умуман; шубҳасиз, албатта] 1 *рвш.* Бутунлай, тамомила, батамом. *Қаршини ҳам таний олмайсан. Мутлақо ўзгариб кетган. «Ўзбекистон кўриқлари».*

2 *юкл.* Инкорни таъкидлайди; асло, ҳеч, сира. [*Навоий асилзодаларнинг бирига:*] *Бирор қудуқ кавлатганмисиз? [Чол:] Йўқ. Мутлақо, юзлаб қудуқни қуритган. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. Гаввос Муҳаммад ўз устидан кулишларини мутлақо эшитмаган эди-ю.. Мирмуҳсин, Меъмор.*

МУТОЙИБА [а. *مطابحة* – ҳазил; қочирим; аския] *кт.* Бир-бирига қизиқ, кулгили, қочирим гаплар қилиш, ҳазилкашлик. *Мутуйибада ошпазлар ҳам.. бўш келмадилар. Ойбек, Навоий. Ҳеч кимнинг юрагига ўйинкулги, одатда, тўйларда бўладиган қувноқ мутуйибалар сизмас, ҳамманинг елкасидан аллақандай оғир юк босиб тургандай эди. К. Яшин, Ҳамза.*

МУТОЛАА [а. *مطالعة* – диққат билан ўқиш; ўрганиш] Диққат билан ўқиш, ўқиб тушуниб олиш. *Хумайрабону ўғлининг ивирсиб қолганидан хавотир олиб, зишкдан мўралаганда, у яна мутолаага берилиб кетган экан. Ж. Абдуллахонов, Орият. Отабек.. жиддий равишда Фузулий мутолаасига берилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

МУТРИБ [а. *مطرب* – шодлантирувчи, завқлантирувчи; ашулачи; чолғучи] *эск. кт.* Созанда ва ашулачи. *Қилгай эрмиш мутри-*

би ишқ ўз мақомини ироқ, Шул сабаб оҳанги ушшоқ гиряи афгон эмиш. Э. Воҳидов.

МУТТАСИЛ [а. *متصل* – туташ, боғлиқ; ёнма-ён; узлуксиз] Бир-бирига уланиб кетган; узлуксиз, тўхтовсиз. *Муттасил иш. Муттасил қатнов.* ■ *Поёнсиз жазирама қум саҳросининг нақ ўртасидан офтобнинг муттасил жазиллатиб санчоётган найзаларига бардош бериб биров боради. А. Ҳакимов, Илон изидан. Уч кеча-кундуз муттасил ёққан лайлак қор кунни кеча босилди. С. Анорбоев, Оқсой. [Амир Темур] Замондош ҳукмдорлар билан элчилик алоқаларини йўлга қўйиб, муттасил ёзишмалар олиб борган. «Фан ва турмуш».*

МУТТАҲАМ [а. *متهم* – айбланувчи; шубҳага олинган, айбланган] Олди-берди муомалаларида нопок; фирибгар, қаллоб. *Муттаҳам одам.* ■ *У [Мадаминхўжа] бир кўнгли бориб, муттаҳам қозининг тумшуғига туширгиси ё ифлос башарасига тупургиси келди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

МУТТАҲАМГАРЧИЛИК *айн.* муттаҳамлик 2. *Муттаҳамгарчилик қилмоқ.* ■ *Муттаҳамгарчиликка корафта А. Мираҳмедов хотинбозликдан ҳам хабари бор экан. «Муштум».*

МУТТАҲАМЛИК 1 Муттаҳам эканлик. *Унинг муттаҳамлигини билардим.*

2 Муттаҳамларга хос иш, хатти-ҳаракат; фирибгарлик, қаллоблик. *Ҳақини ташлаб кетинг! Агар муттаҳамлик қилсангиз, бу ердан соғ чиқмайсиз. Мирмуҳсин, Меъмор.*

МУТТАҲАМЧИЛИК *айн.* муттаҳамлик 2. *..айрим раҳбарлар уларнинг ҳар хил муттаҳамчиликлари учун шароит яратиб берадилар.* Газетадан.

МУФАССАЛ [а. *مفصل* – батафсил; мукамал; тўла] Бутун тафсилоти, майда-чуйдаси, икир-чикиригача қамраб олган; тўлиқ, батафсил. *Муфассал изоҳот. Муфассал ҳисобот.* ■ *Кешдан келган меъмор дўстига ҳамма бўлган воқеани жуда муфассал айтиб берган эди. Мирмуҳсин, Меъмор. Абдишукур тили қичиб, янгича тўй ҳақида, уламо, шариат ва мактаб тўғрисида муфассал изоҳ бермоққа чоғланган эди, лекин сўзни Ҳакимбойвачча ишиб кетди. Ойбек, Танланган асарлар.*

МУФАТТИШ [а. *مفتش* – нозир, назоратчи] *эск. кт.* Тафтиш қилувчи. *Ўзи бўри*

бўлса ҳам, қўй терисини ёпиниб олган Мар-
ғилон молия муфаттиши.. «Муштум».

МУФИД [a. مفيد — ибратли, насиҳато-
муз; фойдали, нафли] эск. кт. Фойдали,
нафли. Ҳар бобда бағоят муфид мунозара
бўлди. Ойбек, Навоий.

МУФТ [ф. مفت — бепул, текин] эск. кт.
Текин, бепул. [Худоёрхон] Мамлакатни обод
қилиш баҳонаси билан 1824 йилда Қўқон ко-
сибларини ҳақсиз — муфт ишлатиб, янги рас-
та қурдирди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МУФТА [нем. Muffe] тех. Вал, тишли
гилдирак, труба ва ш.к. ни бириктириш,
бир-бирига улаш ёки ажратиш учун хизмат
қиладиган қисм ёки мослама. *Шофёр Му-
каррамнинг юрагига қил сигмаслигини сезиб,
газ берди, сўнгра муфтани босиб, учинчи
тезликни олди. С. Кароматов, Ҳаёт қандай
якши!*

МУФТИ(Й) [a. مفتى — фатво берув-
чи] дин. Мусулмонларда олий лавозимли ру-
хоний: шариат қонунларини талқин қилув-
чи, шариат ва ҳуқуқ масалалари юзасидан
ҳукм чиқарувчи, фатво берувчи лавозимли
уламо. *Бошда қози билан амлоқдор бир саф-
да, уларнинг кетидан раис билан миршаб бир
сафда, улардан кейин туман муфтиси.. мир-
шаб йиғитлари ясов тортиб келдилар. С. Ай-
ний, Куллар. Агар мен муфти бўлса эдим,
шу мазмунда бир фатво чиқарар эдим. С.
Айний, Куллар.*

МУФТХҲҮР [ф. مفتخور — текин еювчи]
эск. кт. айн. текинхўр. Ҳар бир диннинг ўзи-
га яраша муфтхўрлари бордир. «Муштум».

МУХАММАС [a. مخمس — беш бурчак-
ли; бешлик, бешталиқ] 1 эск. айн. бешбур-
чак.

2 ад. Беш мисрадан тузилган, ўзига хос
қофияланишга эга бир неча банддан иборат
шеърий жанрлардан бири.

Мухаммас қилмоқ (ёки боғламоқ) Би-
рор шоир ғазалининг ҳар байтига уч мис-
радан қўшиб, мухаммаса айлантирмоқ.
*Шоир 1882 йилда кўпгина воқеабанд ғазал-
лари, насрий латиғалари ва Алишер Наво-
ийга боғланган мухаммасларини йиғиб китоб
қилиб, уни «Качкули қаландар» деб номлай-
ди. «ЎТА».*

МУХБИР [a. مخبر — хабарчи, хабар
берувчи; айғоқчи] 1 Таҳририят таркибида
журналист сифатида хизмат қилувчи ходим.

2 Бевосита таҳририятда ишламайдиган,
аммо оммавий ахборот воситаларида мун-
тазам ижодий ҳамкорлик қилувчи шахс.
*Мажид билан Райҳонов олмослик мухбир-
нинг илгариги ёзган хабарлари оригиналини
кўздан кечирмоқчи бўлишди. М. Жўра, Но-
ширнома.*

3 Бирор кимса ёки ташкилот билан ха-
барлашиб, хат ёзишиб турувчи киши. *Ёзув-
чининг мухбири.*

Мухбир аъзо Баъзи мамлакатларда, 2000
йилгача Ўзбекистонда: академияларнинг
умумий мажлисида сайлов йўли билан тас-
диқланадиган, атоқли олим ёки санъат ар-
бобларига бериладиган, академикдан ки-
чик унвон ва шу унвонга эга бўлган киши.

МУХЛИС [a. مخلص — самимий, очиқ-
кўнгил; ихлосманд; садоқатли] 1 Бировга
ихлос қўйган; ихлосманд. *Қутидор келган-
дан бери бир соат ҳам уйда бекор қолмай,
ҳар кун Юсуфбек ҳожининг мухлисларидан
бирининг уйида меҳмон ва ҳожининг
сухбатидан мамнун эди. А. Қодирий, Ўтган
кунлар.*

2 Бирор нарсага қаттиқ берилган, уни
жуда севувчи; муҳиб. *Шеърият мухлислари.
Кино мухлислари. Шахмат мухлислари. ■
Меҳмонларнинг спектаклини.. минглаб санъ-
ат мухлислари томоша қилдилар. Газетадан.
Миллионлаб футбол мухлислари томонидан
катта қизиқиш билан кузатишган футбол
бўйича XVIII жаҳон чемпионати баҳслари
ҳам ўз ниҳоясига етди. Газетадан.*

3 Мухлис (эркаклар исми).

МУХОЛАФАТ [a. مخالفت — келишмов-
чилик, тескарилашиш; ҳуқуқбузарлик; ито-
ат қилмаслик] Расмий ҳуқумат ва унинг си-
ёсати билан келишмай, бошқача сиёсий
йўл тутиб, амалдаги қонунлар доирасида
фаолият юритиш. *Бу мухолафат.. кўп вақт
шахснинг бўйнига сиртмоқ солади. А. Қаҳ-
ҳор, Сароб.*

МУХОЛИФ [a. مخالف — тескари, қара-
ма-қарши; итоатсиз; душман] кт. Қарама-
қарши фикрда бўлган, қарши чиқувчи,
қарши. «Ука, биз бир-икки кўйлакни ортиқ
йиртганмиз, ҳа, бир оз кўрганмиз» дер,
мундоғроқ мухолифини танг аҳволга солиб қўяр-
ди. Й. Шамшаров, Пахтақайнар.

МУХТАСАР [a. مختصر — қисқартирил-
ган, қисқа] эск. кт. 1 Қисқа, лўнда. *Чин сўз*

— муътабар, яхши сўз — мухтасар. Мақол.
 ■ Бундан бошқа эшонни сўзга тутса, «келаси даромад» нинг қўлдан кетиш эҳтимоли бор, шунга биноан, маҳдум сўзни мухтасар қилмоқчи бўлди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Бирор асарнинг қисқартирилган варианты.

МУХТОР [а. مختار — сайланган; танлаб олинган; ихтиёри ўзида] 1 Бирор иш қилиш ҳуқуқи бўлган, ихтиёрига бирор иш топширилган. *Мухтор вакил. Мухтор элчи.*

2 эск. айн. **автомом.** *Мухтор жумҳурият.*

3 Мухтор (эркаклар исми).

МУХТОРИЯТ [а. مختاریت — ихтиёри ўзидалик] эск. Конституциявий ҳуқуқда: бирон-бир ҳудуднинг унга конституция йўл қўйган чегараларда давлат ҳокимиятини мустақил амалга ошириш ҳуқуқи.

Қўқон мухторияти 1917 йил 26—27 ноябрда Қўқонда Бутун Туркистон мусулмонларининг фавқулодда 4-қурултойида ташкил топган ва 1918 йил 19 февралгача фаолият кўрсатган, Туркистон минтақасидаги дастлабки демократик ҳукумат.

МУХТОРИЯТЧИ эск. Мухторият тарафдори. *Мухториятчилар деҳқонга ер-сув беришга ожизлик қилардилар.* К. Яшин, Ҳамза.

МУЧА эск. 1 Киши аъзоси. [Қамбар:] *Қани, тортинг чилимини, мучангиз соғ бўлса ҳам, чилим сўришдан бошқа ишга ярамайсиз!* Ойбек, Танланган асарлар.

Тўрт муча Оёқ, қўл, кўз ва қулоқ. *Тўрт мучаси соғ одамга бекорчиликдан ёмон дард йўқ экан.* С. Сиёев, Аваз.

2 тлш. айн. **гап бўлаги** қ. бўлак 1. *Гапнинг бош мучалари.*

МУЧАЛ 1 Шарқий ва Марказий Осиёда кенг тарқалган, одатда 12 йилни қамраб олувчи ва ҳар бир йили бир ҳайвон (сичқон, сигир, йўлбарс, қуён, балиқ, илон, от, кўй, маймун, товуқ, ит, тўнғиз)нинг номи билан аталадиган ҳамда йил боши 22 мартдан бошланадиган йил ҳисоби.

2 Кишининг шу ҳисобдаги туғилган йили. *Ҳай, Шукур кампир, мучалингиз тўнғиз бўлиб, сафар ойининг ун бирида туғилганмисиз, нима бало, сира эл бўлмайсиз-а?* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

МУЧЧИ шв. Ўпич, бўса. *Молу дунёнг даркор эмас Оққизга, Ухшатиб бир муччи олсанг бўлади.* «Равшан».

МУШ [ф. موش — сичқон] айн. **сичқон йили** қ. **сичқон** 2.

МУШАК I [ф. مشک — сичқонча] айн. **мушкул.** *Собир ака.. оғир меҳнатдан эзилган, қўллари қадоқ, мушаклари чайир бўлиб кетган.* Ж. Шарипов, Хоразм.

МУШАК II [ф. سىك — сичқонча] Турли таркибли порох моддалар билан тўлдирилган, ёқилганда осмонга кўтарилиб, хилма-хил, ажиб ранглар ҳосил қилиб портлайдиган снаряд, ракета (сайил ва тантаналарда мушакбозлик учун, ҳарбий ишда эса сигнал бериш ва ёритиш учун ишлатилади). *Осмон қаърига отилиб чиққан қизғиш ва тўқ яшил мушаклар ҳавода бир жом зар бўлиб сочилиб кетди.* О. Ёқубов, Излайман. *Салют ҳам бошланди. Ранго-ранг мушак Ҳисор водийсини қилди чароғон.* Газетадан.

МУШАК III [ф. مىشك] **мушак сабзи** Сабзининг йўғон, гўласимон ва учи тўмтоқ тури.

МУШАКБОЗ Мушакбозлик мутахассиси.

МУШАКБОЗЛИК Сайил ва тантаналарда ранг-баранг мушаклар отиш. [Элчи]. *хоқоннинг зиёфатлари, сарой олдида бўлган мушакбозлик, хитой раққосалари тўғрисида ҳикоя қиларди.* М. Осим, Ўтрор. *Кечқурун байрам мушакбозлиги шаҳарни чароғон этди.* Газетадан.

МУШАРРАФ [а. مشرف — шараф топган, шарафли; хурматли, муҳтарам; азиз] 1 кт. *Шарафли, шонли.* [Аҳмад Ҳусайн:] *Бу мушарраф, пок мамлакатимизда турли тадбирлар ва ислохотлар ила жамият ишларини тартибга солмоғимиз зарур.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Шарафга муяссар бўлган, шараф топган. *Она хатнинг мазмунидан, қизининг шунчалик хурматга мушарраф бўлишидан севиниб, кўзига ёш олди.* Р. Файзий, Фароғат.

3 Мушарраф (хотин-қизлар исми).

МУШК [ф. مشک — қора тусли, хуш исли нарса] Ҳайвон ёки ўсимликларнинг ўткир ҳидли моддаси: ҳайвон мушки баъзи ҳайвонларнинг эркагидаги мушк безларидан ҳосил бўлади (парфюмерия саноатида ишлатилади).

МУШК-АНБАР, **мушку анбар** Мушк ва анбар, хушбўй моддалар. *Ойимлар ўтирар ҳайкалин осиб, Мушку анбар ҳиди ҳар ённи босиб.* «Равшан».

МУШКЕТ [фр. mousquet] 16-асрда ихтиро қилинган, тагликка ўрнатиб отиладиган йирик калибрли пилта милтиқ.

МУШКЕТЁРЛАР [фр. mousquetaires] Мушкетлар билан қуролланган пиёда аскарлар.

МУШКУЛ [а. مشکل — қийин, мужмал; қийинчилик, оғирчилик] сфт. Ҳал қилиниши, ечилиши маҳол бўлган; қийин, оғир. *Мушкул иш. Мушкул вазифа. Мушкул аҳвол.* ■ *Йўлчи ўзи учун мушкул масалани, яъни хўжайин олдига кириб, ундан пул талаб қилишни ўйлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Биродари азиз, аҳволингиз мушкул, ачинаман, илоо кўмаклашишининг урдасидан чиқолмайман.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 *от* Қийин иш, оғир аҳвол, қийинчилик. *Тўламат мўйлов, Шербекнинг мушкулни бирга тортишаётгандек, ўйга чўмди.* С. Анорбоев, Оқсой. [Навоий:] *Шоҳим, ҳар бир мушкулни ақл ва совуққонлик ҳал қилади.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

3 *от* кам қўл. Ишқал чиқарувчи, чатоқчи, чатоқ. [Сафар бўзчи:] *Бирорта мушкул иғво қилдим, закотчининг томоғи тақилладими, қўлтиғимдаги бўзни ёппа олдиқўйди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. [Юсуфбек:] *Ҳой Тўла, ҳушёр бўл! Мени биласан-ку, йигит-яланг ичида гапимни бермай юрган мушкулман.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

МУШКУЛКУШОД [а. + ф. مشکلگشاى — қийинчиликларни ҳал қилиш, бартараф этиш] дин. Кишининг мушкулени осон қилиш, ишини юргизиш мақсадида қилнадиган дуо ва ирим-сиримлар ва уни ўтказиш йиғини. *..бахтсизликнинг олдини олиш мақсадида.. чиллаёсин, мушкулкушод, биби сешанба ўқитиш — ҳаммаси диний хурофотлардир.* Газетадан. *Мен Қутлуғ кампирни кимга мушкулкушодга бораман, сен уйда қимирламай ўтиргин.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

МУШКУЛЛАШМОҚ Мушкул бўлмоқ, қийинлашмоқ, оғирлашмоқ. *Иш мушкуллашди. Вазият мушкуллашди.* ■ *Ҳосилни ёғингарчилик бошлангунча йиғиб-териб олмасак, қора совуқ тушгандан кейин иш янада мушкуллашади.* М. Назаров, Бўз йигит.

МУШКУЛЛИК Мушкул ҳолат, мушкул нарса. *Бу мушкулликдан қутулишнинг йўли фақат битта.* Газетадан. *..деҳқонларимиз обҳаво шароити ноқулай келганлиги сабабли*

келиб чиққан мушкулликларни мардонавор енгдилар. Газетадан.

МУШКУЛОТ [а. مشکلات — қийинчиликлар, муаммолар] 1 *кт. айн.* мушкуллик. *Ёрмат катта мушкулот қаршисида қолган одам каби, бошини тебратиб, бир тутам соқолини юла бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу оғир мушкулотдан нажот истаб, қайси бир эшикни тақиллатмасин, ҳеч биридан марҳамат нидоси чиқмади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 *мус.* Мақомнинг биринчи чолғу қисми. *Мушкулоти «Уфор».*

МУШОИРА [а. مشاعره — шеърый ижоддаги тортишув; шеър айтишиш] 1 Шеърятнинг бир жанри: икки ёки ундан ортиқ шоирнинг бир мавзуда бир-бирининг фикр ва туйғуларини ривожлантирадиган шеър айтишиш мусобақаси. *Ҳиротнинг олим ва шоирларидан маълум бир гуруҳи бу ерга тўпланар, муҳим асарлар ўқишар, қизгин суҳбатлар, мушоиралар.. бўлиб турарди.* Ойбек, Навоий.

2 Умуман, шеър айтишиш, шу борадаги тортишув, мусобақа. *Студентлар билан ўтказган учрашувимиз мушоирага айланиб кетди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

МУШОҲАДА [а. مشاهدہ — кузатиш, кўздан кечириш, кўриш] *кт.* 1 Кузатиш, кўз билан кўриб текшириш. *Канизак аксари йўл бўйидаги ғўзалардан баъзилари шохлаб кетиши тўғрисидаги ўзининг мушоҳадаларини батафсил сўзлаб берди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Фикр юритиш, ўйлаш. *..у эса тинчиб, бус-бутун мутолаа ва мушоҳада дарёсига шўнғийди.* О. Ёқубов, Кўҳна дунё. *Бадий асарни таҳлил этиш, албатта, олимдан кенг мушоҳадани талаб этади.* «Фан ва турмуш».

Мушоҳада қилмоқ (ёки этмоқ) 1) кузатмоқ, кузатишдан ўтказмоқ. *Хатни очар экан, Ҳомиднинг юзида қувонч аралаш бир жиддият мушоҳада этилар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) фикр юритмоқ, ўйлаб кўрмоқ. *Биз бу ғазал мусаннифини тутиб.. ғазал зимнидаги сўзларни мушоҳада қилиб кўрмоғимиз мақбулдир.* С. Сиёев, Аваз. *Содир бўлган вазиятни ҳар ким ўзича мушоҳада этарди.* С. Кароматов, Олтин кўм.

МУШТ [ф. مشت — муштум, муштум билан уриш; ҳовуч, кафт] 1 Кафт-панжанинг

зарб учун сиқимланган ҳолати; муштум. *Ботирининг мушти ҳам яроғ.* Мақол. *Кўрққан олдин мушт кўтарар.* Мақол. ■ *Нодирнинг қўллари мушт бўлиб, пай томирлари бўртиб чиқди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

2 Муштум зарби. *Тор жойда ош егандан, кенг жойда мушт еган яхши.* Мақол. ■ *Серсоқол, дов аскар билан олишиб, икки мушт билан уни гаранглатди.* Ойбек, Танланган асарлар.

МУШТАК **1** с. т. айн. муштдек. *Осмондаги бўз турғай, Бўзламасанг на бўлғай? Муштаккина жонингга Куйламасанг на бўлғай?* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Эски вақтларда бозор тарозидорларининг сотилаётган нарсадан оладиган тарози ҳақи. [Ортиқ ака:] *Мен сенинг молингни бойга «таппа-тах» ўлчаб бериб, бир ҳовуч муштдек олишимни биламан.* С. Айний, Қуллар.

МУШТАРАК [а. مشتراك — умумий, бирлашган, ўртадаги] кт. Кўпчиликка тааллуқли, ўртадаги, умумий. *Муштарак ер. Муштарак чегара.* ■ *Бизлар мақсадлари умумий, муштарак бўлган қардошлармиз.* Н. Сафаров, Оловли излар. [Шерназарбой:] *Биз олий ҳазратнинг қулимиз, унинг хазинасини тўлдирмоқ биз ва сизнинг муштарак вазифамиздир.* Ж. Шарипов, Хоразм.

МУШТАРАКЛАШМОҚ Муштарак ҳолат касб этмоқ, муштарак бўлмоқ. *Мақсадлар муштараклашди.* ■ *Ёшлик ва уйғониш даври — баҳор инсоний ҳисларнинг уйғониши билан муштараклашади.* Газетадан.

МУШТАРАКЛИК Муштарак ҳолат. *Бу яхлитлик эстетик идеалнинг муштараклиги туфайли, методологик принципларнинг умумийлиги туфайли вужудга келган эди.* Газетадан.

МУШТАРИЙ **I** [а. مشتری — Юпитер] эск. айн. Юпитер **1**.

МУШТАРИЙ **II** [а. مشتری — сотиб олувчи, харидор] эск. кт. **1** Харидор, олувчи.

2 айн. *обуначи. Муштарий бўлмоқ.* ■ «Фан ва турмуш» журналининг март ойи сони ҳадемай муштарийлар қўлига тегади. Газетадан.

МУШТДАЙ, -дек **1** Муштга ўхшаган, катта-кичиклиги, шакли муштча. *Муштдек ҳандалак. Муштдек олма.* ■ *Муштдек кесак олиб, ўрикка отди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 кўчма Тирмизак, ёш, кичкина. — *Мен муштдек вақтимдан ҳаммага яхшилик қилиб ўрганганман, — деди Султонмурод.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

МУШТИПАР Қўлидан бирор иш келмайдиган, ожиз, бечора (аёллар ҳақида). [Тўлаҳон:] *Эй худойим, мен нима қиламан энди? Бир муштипар бўлсам. Ҳамза, Паранжи сирлари. Орзу ҳавасингни кўрай, демаганмиди муштипар кампир.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

МУШТЛАМОҚ **1** Мушт билан урмоқ. *Бир рус аёл ирғиб сўрига чиқиб, ҳалиги чўққи соқолни, елкасига муштлаб, сўридан итариб туширди.* П. Турсун, Ўқитувчи. — *Айб ўзимда, — деди Нормат кўкрагига муштлаб.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Мушт билан ишлов бермоқ, пишитмоқ. *Зумрад дўппидек хамирни қаттиқ-қаттиқ муштлай бошлади.* С. Сиёев, Оғлиқ аёл.

МУШТЛАШ **1** Муштламоқ фл. ҳар н. *Хамир муштлаш.* ■ *Мағрурланиш, кўкракка муштлаш.* кишини хижолат қилиб қўяди. «Муштум».

2 Мушт солиб уришиш, ёқалашиш, уриш. *Улфатлар орасида низо чиқиб, муштлаш, пичоқбозлик бошланди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

МУШТЛАШИШ **1** Муштлашмоқ **II** фл. ҳар. н.

2 Бир-бири билан мушт солиб уришиш, ёқалашиш.

МУШТЛАШМОҚ **1** Муштламоқ **2** фл. бирг. н.

МУШТЛАШМОҚ **II** **1** Мушт солиб уришмоқ, ёқалашмоқ. *Давлатёр Олахўжанинг ўғли Мағмуржон билан муштлашмоқда эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бир-бирига ёпишиб, муштга ўхшаб қолмоқ. *Конфетлар муштлашиб қолибди.*

МУШТОҚ [а. مشتاق — жуда-жуда хоҳловчи; интизор бўлувчи, соғинувчи] Зориқиш, сабрсизлик билан кутувчи; эришиш, кўриш ва ш. к. га истаги, иштиёқи кучли. *Она дийдорига муштоқ.* ■ *Тўнғич ўглининг бахтини кўришга муштоқ онанинг бошидан бир челақ сув қуйиб юборилгандай бўлди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Атрофида унинг латифаларига, қизиқ-қизиқ ҳангомаларига муштоқ бўлган беш-олтита ўсмирлар.* С. Анорбоев, Оқсой.

МУШТОҚЛИК 1 Муштоқ эканлик; интизорлик, зориқишлик. *Муҳаррам уни ғалаба билан табриклар, унинг тезроқ она шаҳрига қайтишига кўплар қатори муштоқлигини айтарди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Муштоқ ҳолат. *Киши ҳар сафар баҳорни.. муштоқлик билан кутиши табиий.* Газетадан. *Ҳеч кимни муштоқлик дарди емасин, Мени олиб кетинг ўз диёримга.* А. Орипов, Йиллар армони.

МУШТУК [нем. Mundstück] 1 Папирос найчасининг тамаки тикилмаган, оғизга олинадиган қисми.

2 Сигарет, ўралган махорка тиқиб чекиш учун мўлжалланган найча.

МУШТУМ 1 айн. мушт. *Муштум кўрсатмоқ. Муштум емоқ.* ■ Йўлчи.. *Қора Аҳмадининг башарасига, кўксига, қорнига тўқмоқдай муштуми билан тўхтовсиз тушира бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ўзбек тилида нашр этиладиган ҳажвий журнал номи. «Муштум»нинг навбатдаги сони нашрдан чиқди.

МУШТУМДАЙ -дек айн. муштдай. *..ёқасидан кўкрак суяклари муштумдай бўлиб уриб чиққан чолнинг юзиди ҳаёт эмас, ўлим сояси бор эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. [Ота-оналар].. болаларининг келажигини ўйлаб, уларни муштумдекларидан меҳнатга ўргатадилар. М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

МУШТУМЗЎР тар. 1 Батрақларни, камбағал деҳқонларни ҳаддан ортиқ ишлатган мулкдор, бой деҳқон. *Ҳали ернинг кўп қисми муштумзўрлар қўлида эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Зўравон, гушна. *Муштумзўр йигит уни [Содиқни] бир туртди-да, «юр, юр, итвачча, жинни-минни бўлдингми» деб, судрай бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУШУК Мушуксимонлар оиласига мансуб йиртқич сутэмизувчи.

Бунга мушук ҳам офтобга чиқмайди Бу овора бўлишга арзимаиди. **Ичнини мушук таталамоқ** (ёки тирнамоқ) қ. ич. Ораларидан қора (ёки ола) мушук ўтди Ораларида низо пайдо бўлди, оралари бузилди. *Яна ораларингдан мушук ўтдими, қовоқ-тумшукларингни осилтириб ўтирибсизлар?* К. Яшин, Ҳамза.

МУШУКСИМОНЛАР Йиртқич сутэмизувчилар туркуми оиласи: катталиги ҳар

хил, боши юмалоқ, думи одатда узун, бармоқларида юрувчи гепард, силовсин, қорақулоқ, тўқай мушуги каби жониворлар.

МУШФИҚ [а. مشفق — шафқатли, раҳмдил, меҳрибон] кт. Шафқат қилувчи, шафқатли. *Унинг сиймосида мушфиқ онадаги болажонликни, жафокашликни, олижанобликни кўрасиз.* Э. Охунова, Меҳр чашмаси.

МУШШАЙМОҚ айн. шумшаймоқ.

МУЮЛИШ айн. муюш. *Катта кўчанинг муюлишидаги тут тагига етганда, Азимардон бурилиб қаради.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *..йўлчаларни тозалаб бўлгач, муюлишидаги дераза тагига келиб туради.* Ў. Умарбеков, Дутор.

МУЮШ Кўчанинг бурилиш жойи, иморатнинг ташқи бурчаги. *Қашқар дарвозасининг муюшига ҳам етган эди, ташқаридан кимнингдир дарвозани ургани эшитилиб, Азизбекнинг оти.. кетига бурилиб тўхтади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Фотиҳадан сўнг қорихонанинг айвон муюшига чўнқайиб, болаларнинг ўйинини томоша қилди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МУЯССАР [а. مۇسّر — осонлик билан юзага чиққан, ҳосил бўлган; муваффақиятли; яхши натижали] 1: **муяссар бўлмоқ** 1) қўлга кирмоқ, насиб бўлмоқ. [Ҳасанали:] *Айби йўқ, ўғлим, муҳаббат жуда оз йигитларга муяссар бўладиган юрак жавҳаридир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) эришмоқ, муваффақ бўлмоқ. *Катта ютуқларга муяссар бўлмоқ.* ■ *Катта билим даргоҳининг талабаси бўлишдек шарафга муяссар бўлди.* Газетадан.

2 Муяссар (хотин-қизлар исми).

МУҚАДДАМ [а. مقدم — биринчи ўринга қўйилган; олдиндан тўланадиган; олд қисм; йўлбошчи] 1 (б. к. ва ч. к. билан) кўм. Пайт муносабатини ифодалайди; бурун, илгари, олдин. *Бундан уч йил муқаддам.* ■ *Ярим соатча муқаддам бўм-бўш турган катта зал одамлар билан лиқ тўла.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 Муқаддам (хотин-қизлар исми).

МУҚАДДАС [а. مقدس — пок, тоза, азиз; илоҳий; олижаноб] 1 дин. Диндорлар тасаввурида илоҳиёт билан боғлиқ бўлган, азиз, табарруқ. *Муқаддас жой.* ■ *Токча деворида гул равишида туширилган дуо ёки шунинг каби*

муқаддас калималар ёзиғлик бир қоғоз ёпиштирилган. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 кўчма Шарафли, олижаноб, юксак. Табиатнинг бебаҳо неъматини сувни тоза сақлаш.. ҳар биримизнинг муқаддас бурчимиздир. Газетадан. Шариф Сулаймон халқнинг чин ўғилларидан. Халққа салимий хизматдан кўра юксакроқ, муқаддасроқ нарса йўқ, деб билади у. Ойбек, Нур қидириб. Ҳозир иккиси [Йўлчи билан Гулнор].. қалбларида ишларча сақланган муқаддас орзуларига ётишганикларидан, иккиси ҳам маст каби эди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Муқаддас (хотин-қизлар исми).

МУҚАДДИМА [a. مقدمات — олд қисм; кириш жойи, қисми; нутқ, асарнинг бошланмаси] 1 Адабий-бадий, илмий, муслиқий асарлар ва б. нинг бошланиш қисми; кириш, дебоча. Китобнинг муқаддимаси. Муқаддима бермоқ. ■ Бу хил муқоясага.. Истамбулда нашр этилган Фузулий девонига ёзилган муқаддимани мисол қилиб кўрсатиш мумкин. «ЎТА».

2 Гап ва нутқда асосий мақсадга кўчишдан олдин айтилган сўзлар, гапнинг даромади. Бўтабой қисқача бир муқаддимадан кейин мажлисни очиб, бинокорлик бригадасининг бошлиғи Тўлаганга сўз берди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Мехмон гапнинг муқаддимасини яхшигина бошлаган, энди бирор йўл топиб, асли муддаога ўтиши керак эди. С. Айний, Дохунда.

3 Бирор ишнинг боши, дастлабки босқичи, дебочаси. Кумушнинг эрдан чиққан хабарини Кумушнинг ўзидан ҳам илғари тушунган ва Отабекдан ҳам илғари сезган Ҳомиднинг совчиси бошқа совчиларнинг муқаддимаси эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУҚАЛЛИД [a. مقلد — тақлидчи] Ўзбек анъанавий театрнинг жанри; шу жанр ижроچиси (Муқаллид шаклидаги томошаларда қуш ва ҳайвонларга тақлид қилинган, ҳаётдаги баъзи кишилар хулқ-атвори, қизиқ воқеалар кулгили тарзда акс эттирилган).

МУҚАРРАР [a. مقرر — маълум, белгили, қайд этилган] 1 Вужудга келиши, юз бериши, амалга ошиши аниқ бўлган, шубҳасиз, турган гап. Аҳмад ичида ўзини койиди.. нега шондинг, ахир шундай жавоб олишинг муқаррар эди-ку. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Иш

шу хилда борса, кайфият шу бўлса, ҳадемай капсанчилардан биронта ҳам яккаҳўжалик қолмаслиги муқаррар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Қарор топган, тургун ҳолга келган; таъинли. Муқаррар тартиб. Муқаррар қилмоқ.

МУҚИМ [a. مقيم — бир ерда истиқомат қилувчи, (доимий) турувчи] 1 Бир ерда доимий турувчи. туб жойли. Фиждувоннинг муқим савдогарларининг дўконлари, саройлари бино бўлган чорсуда савдогарларнинг молларини кўриқлайдиган уч-тўрт нафар қоровул кўзга кўринди. С. Айний, Қуллар.

2 Доимо бўладиган, доимий. Ўйлаб қараса, унга [Акбарга] ҳам мавсумий иш эмас, муқим иш зарур экан. Й. Шамшаров, Фурум-саройликлар.

3 Муқим (эркаклар исми).

МУҚОБАЛА [a. مقابله — таққослаш, солиштириш; учрашув; қабул қилиш; ўрнини тўлдириш, қоплаш] эск. кт. Қаршилик, қарши туриш; жавоб ҳаракати. Отабек бу терс ва кўрс муқобаладан тоқатсизланди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Йигитча Зебидан муқобала кўрмагач, қўлини тортиб олди. Чўлпон, Кеча ва кундуз.

МУҚОБИЛ [a. مقابل — қарши турувчи, қарши, зид; ўрнини алмаштирувчи] 1 Қарши борувчи, қарши турувчи, зид. Муқобил томонлар. ■ Урушни бошлабон, қочди ўзи бўлмай муқобил, кўр, Қочиб билмамки, охир кетди Афғон ичра Қобил кўр. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Қарама-қарши йўналган; қарама-қарши йўналишда. Муқобил юк ташш.

3 Жавоб бўлувчи, жавобан амалга оширилган. Муқобил даъво. ■ Бунинг учун у буюк ўзбек классик шоири асари тилига хос ўта нозик, чиройли сўз ва ибораларнинг ҳозирги рус тилидаги мос келадиган муқобилларини излаб топишга ҳаракат қилади. «Фан ва турмуш». Мақсадимиз зимматимизга янги муқобил режа қабул қилишдир. Газетадан.

МУҚОВА Китоб, журнал, дафтар ва ш.к. ни яхлит қилиб бириктириб турувчи, ички варақларга нисбатан қалинроқ материалдан ясалувчи сирт қисми. Картон муқова. Чарм муқова. ■ Ботирали ҳисоб дафтарининг кўк муқовасига чизилган суратга тикилиб қолди. Ҳ. Фулом, Машъал. Китобнинг муқоваси

кўркам, китобхон уни қўлга олиши билан баҳрийдил очилиб кетади. Газетадан.

МУҚОВАЛАМОҚ Муқова ичига олиб тикмоқ, муқова қилмоқ, муқова билан қопламоқ. *Китоб(ни) муқоваламоқ.* ■ Саидмухтор ўзи доим обуна бўладиган «Фунча» ва «Гулхан» журналларининг ўтган йилги сонларини тўглаб, муқовалаб ўтирарди. С. Абдуқаҳҳор, Икки ўртоқ.

МУҚОВАМАТ |*a. مقاومت*— қаршилик, қарши хатти-ҳаракат| эск. кт. Қаршилик, монелик, қарши туриш. *Элчилар келди, ҳеч қандай муқовамат курсатмасдан, шаҳарни таслим этишни таклиф этишди.* Ойбек, Навоий.

МУҚОВАСОЗ Китоб муқовалайдиган киши, уста.

МУҚОВАСОЗЛИК 1 Китоб муқовалаш иши, касби. *Муқовасозликни ўрганмоқ. Муқовасозлик қилмоқ.*

2 Китоб муқовалайдиган устахона ёки цех. *Муқовасозликда ишламоқ.*

МУҚОВАЧИ айн. муқовасоз.

МУҚОВАЧИЛИК 1 Муқовачи касби, ҳунари.

2 айн. муқовасозлик 1, 2. *Муқовачилик цехи. Муқовачилик қилмоқ.*

МУҚОМ |*мақом сўзидан*| 1 Рақсда мусиқа ритм-усулига мос ҳаракат; мақом. *Муқом қилмоқ.* ■ *Сознинг дилни қитиқловчи шўх оҳангига Лолахон жуда мос муқом билан ўйнар эди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

2 Уйғур мумтоз мусиқасининг асосий жанри.

МУҚОЯСА |*a. مقايسه*— таққослаш; баҳолаш| Қиёс қилиш, солиштириш, чоғиштириш; қиёс. *Муқояса учун мисол олмоқ. Муқояса қилмоқ* ■ |*Обид*| *Ҳозир Хатиб домла билан Бердибойнинг ташвиқотларини бирибирига тўқнаштириб муқояса қилиб ишлайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

МУҲ |*ф. مح*| эск. кт. 1 Зардушт динига мансуб киши; оташпараст; оташпарастлар руҳонийси; қоҳин.

2 *кўчма поэт.* Майхона эгаси; майфуруш.

МУҲАМБИР, **муғомбир** |*a. مغامر*— таваккалчи, қалтис иш қилувчи ёки *معبر*— тушни таъбирловчи| Алдоқчилик билан иш кўрувчи; айёр, қув. *Муғамбир тумшугидан илинар.* Мақол. ■ *Мирзакаримбой илоннинг ёғини ялаган одам эди.. муғамбир, пухта-*

пишиқ.. ҳар ишда эҳтиёткорликни маъқул кўрар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

МУҲАМБИРЛИК Муғамбир кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат; қувлик. *Дадамат аканинг сўзлашида миждовликдан, муғамбирликдан, ясамаликдан асар ҳам йўқ эди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

МУҲАМБИРОНА Муғамбирлар каби, муғамбирлик билан. *Жалил «Айта берайин» дегандай, Зиёдахонга муғамбирона жилмайиб қаради.* С. Анорбоев, Оқсой. [*Элмурод*] *Зокиржон қассобнинг сиёсат ҳақидаги муғамбирона саволларига оқ кўнгли билан жавоб беришга тиришганини эслаб, қизарар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МУҲАМБИРЧИЛИК айн. муғамбирлик. *Бизда сансалорлик, такаббурлик, муғамбирчилик, кибру ҳавога берилиш деган гаплар бўлмайди.* М. Исмоилий, Икки қиз ҳикояси.

МУҲАННИЙ |*ф. معنی*— ашулачи, созанда| эск. кт. Нағма чалувчи созанда, нағма билан кўшиқ айтувчи хонанда. *Тўхта-син ака.. Андижоннинг машҳур муғаннийлари билан дўстлашди.* С. Абдулла, Халқ бастакори. *Нозиктаъб шоирлар қасидасида, муғаннийлар кўшиғида Найманча таърифланган.* С. Кароматов, Сўнгни бархан.

МУҲОЙИР |*a. مغاير*— фарқланувчи; турли хил; бир-бирига ўхшамаган| эск. кт. Хилоф, тескари. *Жавоб тамом ҳақиқатга муғойир ва кишини ҳайратга соларлик бўлди: -Бу кун жунамоқчи бўлиб турибман, -деди [Отабек].* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУҲАББАТ |*a. محبت*— севги, ишқ; боғланиш| 1 Кимсанинг кимсга қалбдан берилиш ҳисси; севги, ишқ. *Муҳаббат чирой танламас, уйқу — ўрин.* Мақол. ■ *Қиз Йўлчини чуқур севар, унинг ёлғиз исмини эшитиш билан юраги тўлқинланар эди. Бу муҳаббат қизнинг кўнглига ёз чоғи.. саратон қуёши билан бирга кирган эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳаммаси жойида, фақат ўртайди Висолни кўмсаган оташ муҳаббат.* Г. Жўраева, Иқбол.

2 Бировга, бирон нарса ёки ишга берилиш, мойиллик туйғуси, меҳр. *Мусиқага муҳаббат қўймоқ. Санъатга бўлган муҳаббат.* ■ *Полвонларнинг бирига муҳаббат, иккинчисига нафрат билан қараб турган халқ кўзида, унинг ҳаяжонли юзида икки дунё кураши акс этгандек эди.* М. Исмоилий, Фар-

фона т.о. *Отан бўлмасангиз ҳам, мени оталик муҳаббати билан севган содиқ ва меҳрибон кишимсиз, яъни маънавий отам.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Муҳаббат (хотин-қизлар исми).

МУҲАДДИС [а. *محدث* — ҳикоячи, ҳам-суҳбат; ҳадис олими, ҳадис айтувчи] Ҳадисларни тўплаш, саралаш ва шарҳлаш билан шуғулланган илоҳийтчи.

МУҲАЙЁ [а. *مهتاء* — тайёр, тайёрланган]

1 Таппа-тайёр; мавжуд. [*Ҳадича:*] *Ош тайёр. Ичкарида дастурхон солиғлиқ, ҳамма нарса муҳайё.* Уйғун, Навбахор.

Муҳайё қилмоқ (ёки этмоқ) Тайёр ҳолга келтирмоқ. *Чой олиб келинди, кетма-кет таомлар муҳайё қилинди.* «Муштум». ..*меҳнат қилишлари ва мароқли дам олишларига ҳамма нарса муҳайё этилган.* Газетадан.

2 Муҳайё (хотин-қизлар исми).

МУҲАММАДИЙ *дин.* Муҳаммад динидаги; мусулмон.

МУҲАНДИС [а. *مهندس* — инженер, техник; хандаса (геометрия) ни яхши билувчи, курувчи уста] Техниканинг бирор соҳаси бўйича олий маълумотга эга бўлган мутахассис. [*Ислоҳхўжа:*] *Жадид мактабларни кўпроқ очиб, дунёвий фанларни ўқитиб, муҳандис, зироатчи, доктор, техник тайёрлаб чиқаришимиз лозим.* Ж. Шарипов, Хоразм. ..*усталарни ҳам, янги бино лойиҳаси устида бош қотираётган муҳандисларни ҳам учратасиз.* О. Ҳақимов, Сув келтирган азиз.

МУҲАНДИСЛИК Муҳандис иши, касби. *Аҳмад Дониш ўз замонасининг кўп нодир асарлар ёзган буюк олими. эканлигини пухта биламан-ку, аммо ўтқир муҳандислиги боисида унча маълумотим йўқ.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

МУҲАРРАМ [а. *محرم* — ман, ҳаром қилинган, тақиқланган; ой номи] **1** Қамария йил ҳисобида биринчи ойнинг арабча номи. *Амир Музаффариддин 1868 йил мартида, яъни мусулмонлар ҳисобича, янги йил кирадиган муҳаррам ойида Туркистон ўлкасини босиб олиш учун Россияга қарши газавот эълон қилган эди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Муҳаррам ойи айн. муҳаррам 1.

2 Муҳаррам (хотин-қизлар исми).

МУҲАРРИР [а. *محرر* — озод этувчи; таҳрир қилувчи; ёзувчи] **1** Нашриёт ёки бошқа масъул нашрларда муайян матнни тур-

ли жиҳатдан таҳрир қилиб, босмага тайёрловчи ходим. *Адабий муҳаррир. Техник муҳаррир. Бош муҳаррир. Масъул муҳаррир.*

2 Айрим матбуот органларига раҳбарлик қилувчи шахс. *Кекса ишчи газетанинг муҳарририга қараб: -Нега бунга читтак деб лақаб қўйдиларинг? — деди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Муҳаррир бошлиқ редакциянинг ҳамма ходимлари тўйга бордик.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

3 эск. Муаллиф, автор. *Мактубнинг муҳаррири.*

МУҲАРРИРИЯТ қ. таҳририят, редакция. *Муҳарририят деворий расмлар репродукцияларини тайёрлаганликлари учун [меъморларга] ўз миннатдорчилигини билдиради.* «Фан ва турмуш».

МУҲАҚҚАҚ [а. *محقق* — амалга оширилган; шубҳасиз; муқаррар; тўғрилиги исбот этилган, аниқ] эск. кт. Ҳақиқатдан иборат бўлган, ҳақиқатлиги аниқ; чин. *Бу ғамли, бевафо фоний оламни Тарк этмоқ муҳаққақ шоҳу гадога.* Э. Воҳидов.

МУҲИБ [а. *محب* — севувчи, дўст тутувчи; мухлис; хуштор] эск. кт. **1** Севувчи, яхши кўрувчи, ишқивоз. *Китоб муҳиби. Шеър муҳиби.* ■ *Мўмин кофир адабиёт муҳибларини ҳангу манг қилиб қўйди.* «Муштум».

2 айн. дўст. *Эй муҳиблар, юрган экандур фароғатда деманг, Соғиниб сизларни тун-кун, уйқу йўқ бедорман.* Муқимий.

МУҲИМ [а. *مهم* — керакли, аҳамиятли; жиддий] Алоҳида аҳамиятга эга бўлган, аҳамият жиҳатдан биринчи даражали. *Муҳим масала. Муҳим иш. Муҳим воқеа.* ■ *Анвар.. атроф ҳокимларидан бу кун келган нома ва аризаларнинг муҳимини аҳамиятсизидан ажратиб, ҳудайчига топшириш учун тайёрлар.* эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МУҲИТ **1** [а. *مهيئت* — ўраб олган, иҳота этган, иҳота этилган] **1** Ҳаёт, фаолият кечадиган табиий ёки ижтимоий шароитлар мажмуи. *Географик муҳит. Ижтимоий муҳит.* ■ *Қишлоқ муҳити, ота-онанинг ўта оқкўнғиллик руҳида берган тарбияси Йигиталининг қон-қонига сингиб кетганди.* Д. Нурий, Осмон устун. *Мактабни битиргач, ҳаммамиз ҳар ёққа тарқашиб кетамиз. Кейин ҳар ким ўз муҳитида ўз иши билан овора бўлиб кетади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Касб-хунари, иши, фаолияти ва ш.к. га кўра бир-бири билан боғлиқ булган кишилар доираси. *Мен қози домла ва Асад қори каби ҳурматли зотлар муҳитига ўзимни топшириб, дарёдан айрилиб чиққан ариқчадай, халқимдан айрилиб чиқиб, охири қуриб қолишга маҳкум бўлган эканман.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Табиийки, она учун ҳам ёлғиз фарзанд арзанда эди. Бу муҳит Давронни ҳаволаштириб қўйди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

3 Ҳодиса, жараён ва ш.к. кечадиган моддий шароит. *Ёруғликнинг турли муҳитда турлича синиши.*

МУҲИТ II [a. محيط — океан] 1 эск. айн. океан.

2 Муҳит (эркаклар исми).

МУҲЛАТ [a. مهلت — муддатни чўзиш, вақтинча тўхтатиш] Бирор иш учун тайин қилинган аниқ вақт бўлаги; муддат. *Уч кунлик муҳлат. Муҳлат бермоқ.* ■ -Кўчиб кетиш муҳлати ўн кун, — деб бақариб қолди оқсоқол унинг кетидан. Ж. Шарипов, Хоразм.

МУҲОЖИР [a. مهاجر — ҳижрат қилган, бошқа жойга кўчиб кетган] Ўзи фуқаро бўлиб турган ёки доимий яшаётган мамлакатини ташлаб, бошқа давлатга доимий яшаш учун жўнаб кетувчи киши. *Сиёсий муҳожир.* ■ *Аҳмад Хусайн шаҳар сиртида муҳожирлар.. орасида тинчлик ҳақида муҳим, жиддий тортишувлар билан баҳсни битиргандан сўнг, ҳорғин, ўйчан қайтар эди.* Ойбек, Нур қидириб.

МУҲОЖИРЛИК Муҳожирга хос ҳаёт, шарт-шароит. *Муҳожирликда яшашга мажбур бўлган ёш бухороликларга келганда шуни айтиш керакки..* Газетадан.

МУҲОКАМА [a. محاکمه — судлашиш, даъволашиш; ҳукм қилиш] 1 Бирор хулосага келиш учун кўпчиликнинг фикрини олиш, фикрлашиш, ҳар томонлама ўйлашиш. *Масалани муҳокамага қўймоқ. Аризани муҳокама қилиш.* ■ *Иброҳимов қаерга бормасин, шундан гап очилиб, ҳар ким ўз фикр-мулоҳазасини айтар, Ўрмонжон айтмоқчи, масалани бутун халқ муҳокама қилар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Фикр юритиш, мулоҳаза; фикр. *Муҳокамаси йўқ одам. Муҳокама билан иш қилмоқ.* ■ -*Баъзи енгил муҳокамаларинг онангникидан қолишмайди, Отабек!.* — деди

[ҳожи]. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бундай ишга бениҳоят уқув, чопдастлик, хўш, яна муҳокама ва моҳирлик керак.* Ойбек, Танланган асарлар.

МУҲОКАМА ҚИЛМОҚ (ёки этмоқ) 1) муҳокама ўтказмоқ, ..қўриқ очиш масаласи муҳокама қилинганидаёқ ҳаммани бўрон билан қўрқитмоқчи бўлган эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. «Журналист» саҳифаларида адабий жанрлар, услуб, тил, касб этикаси масалалари ҳар томонлама муҳокама этилмоқда. Газетадан; 2) муҳокама, фикр юритмоқ; ўйламоқ. *Худди Элмуроддек Зебо ҳам уйига қайтиб, ўз хатти-ҳаракатини, Элмурод билан қилган сўхбатини муҳокама қиларди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Анвар, кечаги кунларда ҳиссиётга қаттиқ берилиб, китоб сўратиш оқибатини яхши муҳокама этмаганидан пушаймон эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МУҲОКАМАЛИ Муҳокама билан, ўйлаб иш юритадиган (қ. муҳокама 2). *Ўттизда киши муҳокамали бўлиб, қони совинқираб қолади.* Шухрат, Жаннат қидирганлар. *Йўлдош ҳам Элмурод каби билимли, муҳокамали, “Кўкламги заҳмат — қишқи роҳат”, деб узоқни кўзларди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

МУҲОРАБА [a. محاربة — уруш, жанг] эск. кт. Уруш, жанг. *Биринчи жаҳон муҳорабаси.* ■ [Абдишукур] *Булиб ўтган «Болқон муҳорабаси»ни тилга оларкан, уруш воқеаларини тинглашни яхши кўрган Мирзакаримбой дарров унинг сўзини кесди: -Қайси қирон билан урушди? Ойбек, Танланган асарлар.*

МУҲОСАРА [a. محاصره — қамал, ўраб олиш] эск. кт. Қамал, қуршов; блокада. *Ҳануз Тошкент Кўқон сипоҳлари томонидан муҳосара ҳолатида эканлиги тўғрисида хабарлар келиб турмоқда эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУҲОФАЗА [a. محافظه — сақлаш; ҳимоя қилиш] кт. 1 Ҳимоя қилиш, қўриқлаш, ҳимоя. *Кейинги пайтларда биз атроф муҳит муҳофазаси ҳақида кўп гапирадиган бўлдик. Бу табиий.* Газетадан. *Табиий, бу муҳофаза кўргони. Атрофини ўраган девордан ўқ отиш учун шинаклар қўйилган.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

Муҳофаза қилмоқ (ёки этмоқ) Ҳимоя қилмоқ; қўриқламоқ, ҳимояламоқ. *Атроф*

муҳит ва табиий бойликларни муҳофаза қилиш жуда муҳим масала. «Фан ва турмуш». Табиатни муҳофаза этиш, жумладан, ҳайвонот дунёсини сақлаш ва ундан оқилона фойдаланиш ҳозирги даврда муҳим аҳамиятга эга. Газетадан.

2 Эсда сақлаш қобилияти; хотира. | *Мавлон*] Эшитганини сира эсдан чиқармайдиган зеҳн-фаросатли, муҳофазаси бақувват йигит. А. Ҳакимов, Илон изидан.

МУҲОФАЗАКОР [a.+ф. *محافظکار* – консерватор; эскилик тарафдори] эск. Мутаассиб, консерватор. *Баъзи муҳофазакор колхозчилар бир неча кун.. бу қарорни мияларига синдирилмай юрадилар.* А. Қодирий. Обид кетмон. – *Ростдан ҳам муҳофазакор бўлиб кетяпсизми, Ҳошимжон? ..давлат манфаатини кўзлаган кишиларнинг боши нега ғалаа остида қолар экан?* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

МУҲОФАЗАКОРЛИК эск. Мутаассиблик, консерваторлик, консерватизм.

МУҲОФАЗАТ [a. *محافظت* – сақлаш, ҳимоя] кам кўл. айн. **муҳофаза**. Эшикдан икки қуролли йигит муҳофазатида Отабек ва Мирзакарим қутидор кўриниб, бекка қуллуқ қилдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУҲОФИЗ [a. *محافظ* – сақловчи, муҳофаза қилувчи] кт. Муҳофаза, ҳимоя қилувчи, ҳимоячи, қўриқчи. *Ўрданинг гиштин, кунгурадор кўрғонлари ости билан жазойирий қилич тақинган маҳсус муҳофиз йигитлар айланиб, беғона кишини кўрғон яқинига йўлатмас.. эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МУҲР [a. *مهر* – муҳр; тамға; шуларнинг изи] 1 Юридик ёки жисмоний шахснинг номи тўлиқ ёзилган матннинг (матн ва расмнинг) қабарик ёки ботик тасвири бўлган босма шакл (асбоб) (Қоғоз, сургуч, мум ва б. материалларга нусха тушириш учун хизмат қилади). *Мана, нома тайёр. Фақат муҳрингизни боссангиз бас.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. – *Мулла Шарофиддиннинг муҳри бор бу васиқаларда. Муллажон қозининг муҳри бор!* – деди [кампир] *васиқаларни титкилаб.* А. Қаҳҳор, Қўшчиноқ чироқлари.

2 Тамга; герб. *Бир ерда учта пул ётипти: иккитаси сийқа-сийқа бўлиб кетган, биттасининг муҳри йўқ.* «Эртақлар».

МУҲРА [ф. *مهره* – юмалоқ нарса; мунчоқ] Болта, теша, кетмон каби асбобларнинг тигга қарама-қарши томони, орқа қисми. *Онда-сонда учраган катта кесакларни кетмоннинг муҳраси билан бир ур-да, кетавер!* А. Қодирий, Обид кетмон. *Аланглаб ўрнимдан туришим билан домланинг қўлидаги тескари ушланган болтанинг муҳраси елкамга келиб тушди.* Ф. Фулом, Шум бола.

МУҲРДОР тар. Хон, амирлар саройида муҳр сақловчи амалдор. *Мактубни хон оталиққа, оталиқ муҳрдорга беради.* У. Исмоилий, Сайланма.

МУҲРКАН [a.+ф. *مهره* – муҳр ўювчи, муҳрга ўйиб нақш ясовчи] Муҳр(лар) ясовчи ўймакор уста. *Бобом билан Худойберган муҳркан ҳам шу тарзда яшаб ишлаган.* Газетадан.

МУҲРКАНЛИК Муҳр ясаш, муҳрга ўйиб нақш солиш иши; муҳркан касби. *Комилжон мадраса илмларидан ташқари, шоирлик, бастакорлик, хонандалик ва, албатта, отамерос касб – хаттотлик, муҳрканлик, ўймакорликка ҳам қизиққан истеъдод эгаси эди.* Газетадан.

МУҲРЛАМОҚ 1 Муҳр босмоқ, муҳр билан тасдиқламоқ. *Турсунали Исрошловга эртасигаёқ бош инспектор-ревизор деган лавозим муҳрлаб берилди.* «Муштум».

2 Фойдаланиш, очишни тақиқловчи белги (муҳр) қўймоқ. *Бўлди, ишимиз тамом, муҳрланг хонани, лозим бўлса, яна очармиз.* Ойбек, Нур қидириб.

3 *кўчма* Ўлмас, йўқ бўлмас қилиб олмоқ. *Ҳар бир кўрган нарсасини кўнглига муҳрлаб олмоқчи бўлгандек синчиклаб кузатарди.* Шўхрат, Шинелли йиллар.

Оғизни (ёки тилини) муҳрламоқ Мутлақо гапиртирмай, оғиз очирмай қўймоқ, гапирмайдиган қилиб қўймоқ. *Гулнорнинг заҳарланганини Мирзакаримбой ва ўғиллари қатъиян рад қилиб, маъсума қурбоннинг ота-оналарининг тилларини дўқ-тахдид билан муҳрлашга тиришдилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

МУҲРЛИ Муҳр босилган; тамғали. *У [Султонмурод] қўлида бир парча муҳрли қоғоз билан.. хушнуд бўлиб чиқди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

МУҲРОНА тар. Муҳр босувчи амалдорга бериладиган пул, муҳр ҳақи. *Сотувчи ва олувчи ўзаро келишганларидан кейин.. қози-*

хонага бориб, васиқа қилиб, қозикалонга тегишли муҳронани бериб, муҳр бостирганлар. С. Айний, Эсдалиқлар.

МУҲТАРАМ |а. محترم — ҳурматли, қадрли, азиз| 1 Ҳурмат ва эҳтиромга сазовор, ҳурмат, қадр қилинувчи; ҳурматли. *Муҳтарам ўқитувчилар. Муҳтарам ўртоқ.* ■ *Сенга чексиз шараф бўлсин умрбод, Муҳтарам, азизим, муаллим, устод. Х. Расул.*

2 Муҳтарам (хотин-қизлар исми).

МУҲТАСИБ |а. محاسب — тарози ва ўлчовлар нозири| тар. Ўрта аср мусулмон давлатларида дин ва жамоат тартибини сақловчи, диний урф-одатлар, амалларга риоя қилинишини назорат этувчи амалдор. *Дарвозада уларга қўлида қамчи тутган, икки ёнида икки мулозим эргаштирган муҳтасиб учради. С. Сиёев, Ёруғлик.*

МУҲТАШАМ |а. محترم — муҳтарам, ҳурматли; ҳашаматли| кт. 1 Ҳашамат билан ишланган, ҳашамат берилган, улуғвор ва серҳашам. *Хотин.. ўрданинг улуғ, муҳташам дарвозасига яқинлашгандан кейин ўнгдаги айри йўлга бурилди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

2 кўчма Улуғвор. *Балки бахт дегани мана шу ҳолдир, Балки шу муҳташам толе, иқболдир. А. Орипов.*

МУҲТОЖ |а. محتاج — эҳтиёжи бор; ҳожатманд| 1 Бирор нарсага эҳтиёжи, зарурати бўлган; зарурат, талаб сезувчи. |*Отабек*| *Отда келган бўлса ҳам, куннинг иссиқлигидан бир пиёла чойга муҳтож эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қизим, сенинг ёрданингга муҳтожман. Ҳа, умидим катта. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Жиноятни пулга муҳтож одам эмас, пулни қаерга қўйишни билмаган одам қилади. Газетадан.*

2 Бечораҳол, қашшоқ, ҳожатманд. *Золим бойлар мазох қилиб куларди. Раҳми келмай муҳтожларнинг ёшига. Эргаш Жуманбулбул ўғли. Биз ўша вақтда муҳтож бўлган бева-бечораларни йиғиб, ош бериш мақсадида бир бостирма солдик. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

МУҲТОЖЛИК 1 Муҳтож эканлик. *Хонзода бегим укасининг ўзи чиндан ҳам ёрдамга муҳтожлигини.. сезди-ю, кўзини тез артди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

2 Эҳтиёж, талаб. *Ўша вақтда адабий кадрларга муҳтожлигимиз ҳар кун, ҳар соатда кўриниб турарди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

3 Моддий қийинчиликдаги ҳаёт; бечорачилик. *Муҳтожлик тортмоқ. Муҳтожликда яшамок.* ■ *Анвар Мурод Покистон ҳукумати, давлат ишлари устида тўхталиб, фалокатларимиз кўп, айниқса, халқимиз қашшоқлик, муҳтожлик чангалида, деди. Ойбек. Нур қидириб.*

МЭР [фр. maire < major — катта, бош; бошлиқ] Муниципалитет бошлиғи, маҳаллий ҳокимият бошқарувчиси; шаҳар ҳокими.

МҮЙ |ф. موی — соч толаси, тук; юнг| Инсон ва ҳайвон терисида ўсиб чиққан, шох моддасидан иборат бўлган тук, қил. *Каримберди мүй босган бурун катаklarидан бурқситиб тутун қайтарди. Э. Усмонов, Ёлқин. Кўзларига ишонмагандек яна ўқиб, баданидаги ҳар бир мүйи тик бўлди. М. Осим, Карвон йўлларида.*

Бир мүйи (ҳам) қимирламади Эътибор бермади, парвосига ҳам келтирмади. *Унинг [Уйўғлоннинг] бу сўзини эшитган Амир Темурнинг бир мүйи ҳам қимирламади. Х. Даврон, Амир Темур ўлинини ўлими.*

МҮЙЛАБ |ф. مویلاب — лабнинг туки, лаб устидаги тук| Мўйлов, мурт. -*Иншолло!* — деди энди мўйлаби сабза урган Шодмонбек кексаларга ўхшаб. Мирмуҳсин, Мезмор.

МҮЙЛОВ |ф. مویلاب| 1 Юқори лабнинг устини қоплаган мўйлар, мурт. *Абдишукур.. қисқа мўйловининг икки учини ингичка бураб, бурнининг катаklarига еткизган.. ўттиз беш ёшли ориққина киши. Ойбек, Танланган асарлар.*

Мўйлов қилмоқ Мўйлов ҳаракати билан ишора бермоқ. -*Мана энди ўзингиз келиб қолдингиз, унча-мунча камомадим бор, бир мўйлов қилиб юборсангиз, — деди Раҳмон Халматов раисга. Н. Сафаров, Узоқ давом этмасин-да. Буни кўрган Мастонов «ўлтирабер» деган маънода мўйлов қилиб қўйди. «Муштум».*

2 с.т. Мўйлов қўйган, мўйлови бор (шахс). *Ўртада чордана қуриб ўтирган мўйлов — Рузи полявон. Т. Мурод, Қўшиқ. -Ҳа-я, — деди Тўқсонов, ҳамон деразадан мўралаган ҳолда ва яна сўради: — Ҳалиги мўйловингиз кўринмай қолди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

3 Баъзи ҳайвонларнинг устки лаби икки чеккасидан ўсиб чиққан, сезиш учун хизмат қиладиган мўйлари. *Мушук мўйлови.*

4 Баъзи ҳашаротларнинг бошидаги ҳид билиш ва сезиш қобилиятига эга бўлган туклари. *Чумоли мўйлови.*

МЎЙЛОВДОР Узун ёки қалин мўйлови бўлган. *Соқчи мўйловдор, девдек гавдали, бадбашара бир йиғит экан.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

МЎЙЛОВЛИ Мўйлови бор, мўйлов қўйган. *Тушга яқин мўйловли бир йиғит Зайнабни чақириб, ичкарига олиб кириб кетди.* Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

МЎЙНА [ф. *مويينه* — тукка, жунга алоқадор; жундан, жунли теридан қилинган] Баъзи ҳайвонлар (мас., сувсар, тулки, ондатра ва б.)нинг кийим-кечакка ишлатиладиган жунли териси. *Тулки мўйнаси.* ■ *Саркардаларнинг бош кийимлари савсар мўйнасидан бўлиб, погонлари олтин эди.* С. Айний, Эсдаликлар.

МЎЙНАДУЗ [ф. *مويينه دوز* — мўйнали кийим тикувчи] Мўйнадан кийим тикувчи уста. *Улгуржи, чакана савдогарлар, атторлар, базозлар, мўйнадузлар карвон келиб тушган саройлар атрофида уймалашиб қолдилар.* М. Осим, Ўттор.

МЎЙНАЧИЛИК Чорвачиликнинг мўйнали ҳайвонлар ва мўйна етиштириш билан шуғулланувчи соҳаси.

МЎЙСАФИД [ф. *موى سفيد* — оппоқ соч] 1 Соч-соқоли оқарган, мўйлари оқарган. *Мўйсафид одам.* ■ *Ҳақорат қилинган мўйсафид бошларини солинтириб қайтиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кўрина бошлади бошда оқ туклар, Мўйсафид исмини таший бошладим.* Ф. Фулом.

2 Кекса, чол. *Кўнчилик йиғирма билан қирқ орасидаги йиғитлар бўлиб, орада учтўртта қирқ-эллик ёшлилар, ҳатто олтишга яқинлашган бир мўйсафид ҳам кўринди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

3 с. т. Арақ. *Остонақул биринчи қадаҳни «Мирзакарим ошнасининг саломатлигига» ичди. Кейинги қадаҳни «бу-ку мўйсафид, сен учун заҳар ичишга тайёрман!» деб кўтарди.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

МЎЙЧИНАК [ф. *موى چين* — соч терувчи, қирқувчи, олувчи] Қош, тукларни териш учун ишлатиладиган кичкина қисқич. *Карвонбоши сартарошига буюриб, кўзи олдиди буларнинг [қулларнинг] сочларини таратди, қайчи билан тартибга солдирди,*

мўйчинак билан қошларини тердирди. С. Айний, Қуллар.

Мўйчинак тишламаган Турмуш аччиқ-чучугини тотмаган, тажриба кўрмаган; ёш, гўдак, гўр.

МЎЙҚАЛАМ [мўй + қалам] Рангтаsvир ва графикада, шунингдек, каллиграфияда бўёқни мато, қоғоз ва б. асосга суртишда ишлатиладиган асбоб (рассомнинг асосий иш қуроли: ҳайвонларнинг жунидан юмалоқ, ясси, ўткир учли қилиб тайёрланади); қилқалам. *Муваффақиятдан руҳланган ижодкор ўз меҳнати, орзу-хаёллари билан яшаётган содда ва беғубор инсонлар образини яратиб, қаламини чарчлаганидан кейингина мўйқалам орқали буюк инсонлар сиймосини яратишга бел боғлади.* Газетадан.

МЎККИ шв. Хом теридан тикиладиган кўнжи калта оёқ кийими. — *Оёғим мўккиннинг ичиди музлаб қолибди, — деди чол.* О. Хусанов, Қўшиқчининг тақдири. *Унинг оёғидаги ихчам мўккиси тошдан тошга енгил ўтиб боради.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

МЎЛ 1 Етарли даражада кўп; сероб. *Мўл ҳосил.* ■ *Дарахтлар пакана, меваси мўл ва йирик.* Ойбек, Танланган асарлар. *Дехқон осмонга қараб, яхши ҳаводан қувонса, ерга қараб, мўл маҳсулидан суюнади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *атрофдаги далалар тоза, озуқа мўл.* С. Нуров, Карвон.

2 (ч. к. билан) Ортиқ, зиёд, кўп. [*Мирзакаримбой:*] *Бу ер чакалак эди. Ўтган йил ҳаммасини кесиб олди. Ёни-вери билан қўшилиб, бир танобдан мўл ер қўлга кирди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бахтимизга бир бурчакда, эски охурнинг ёнидаги қоziқда бир қулочдан мўлроқ арқон боғланиб ётар эди.* Ф. Фулом, Шум бола.

3 кам қўл. Тўкин, бекаму кўст, фаровон. *Давлатимиз мўл бўлар, Омборлар донга тўлар. Пахтамиз тўлиб ошар, Ҳосил дарёдек тошар.* Қ. Муҳаммадий. *Меҳмон учун обрўйим, Усиз ўтмайди тўйим. Мўлдир рўзгорим — уйим, Сурайлик даврон, палов.* «Муштум».

МЎЛАЙМОҚ айн. мўлгаймoқ. У|Шодимат] чағир кўзлари мўлтайиб, амакисига қаради. А. Муҳиддин, Ҳаля.

МЎЛДИРАМОҚ қ. мўлтирамоқ. *Сурайё настда алақандай меҳр билан мўлдираб турган қозоқ хотин ва унинг ўғилчасига мин-*

натдорчилик билан қўл силтади. У. Назаров, Одамлар.

МЎЛЖАЛ 1 Олдиндан кўзлаб, ўйлаб қўйилган иш, нарса; режа. Бу йилги мўлжал — гектаридан 45 центнердан. ■ Равшанининг мўлжали — бир кеча тунаш, тонг отмай Зубайда билан хайрлашади. «Ёшлик». Ҳозир ҳам ҳавонинг авзойи бузилди-ю, мўлжалдаги ишини тугатолмай, диққати ошди. С. Кароматов. Олтин қум.

2 Чама, тахмин. Латафатнинг мўлжалда Шаҳоб бугун командировкадан қайтган бўлиши керак эди. Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар. Мўлжалимда Халачга кечга яқин кириб борсак эҳтимол. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Нишонга олинган ёки олинадиган нарса; нишон, қора. Мўлжалга урмоқ. ■ Пулемёт оғзидан тинимсиз учиб бораётган ўқлар тўппа-тўғри мўлжалга бориб тегар. қалин шохларни синдириб ўтарди. А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

Мўлжал қилмоқ айн. мўлжалламоқ. Тошпўлатов бу масалани эртадан қолдирмай узил-кесил ҳал қилиш ва шу ҳафта ичида ўқишни бошлаб юборишни мўлжал қилиб қўйди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Мўлжалга олмоқ 1) эришиш, ўзиники қилишни режалаштирмоқ, ўйламоқ. Мўлжалга олиб, тайёрлаб қўйилган ер бор эди, қўлдан кетди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Мени аросатда қолдириш пайидамикан ё? Ижроком раислигини мўлжалга олаётган бўлса-чи? Ж. Абдуллахонов, Хонадон; 2) уриш, отиш қуролини мўлжалга тўғриламоқ (қ. мўлжал 3). Қултойнинг чап қўли билан мўлжалга олиб, боши аралаш бир зарб уришидан ҳам ўзини йўқотмади. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. То у қўлтиқ-таёққа суяниб, мўлжалга олгунча, ўрдак учиб кетар, қуён инига етиб бўларди. С. Аҳмад, Уфқ.

МЎЛЖАЛЛАМОҚ 1 Олдиндан ўйлаб, кўзлаб қўймоқ, белгиламоқ, режалаштирмоқ. Бир йилнинг ичида Эҳсон мўлжаллаганидан зиёда билимга эга бўлади. А. Қаҳҳор, Сароб. Аваз кўндан бери.. бу забун, меҳнаткаш тўда хуусида бир швер ёзишни мўлжаллаб қўйган эди. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Бирор мақсад учун кўзламоқ, мувофиқ топмоқ, белгиламоқ. [Содиқ] Ўзини.. яшириш

учун қутидорнинг йўлагини мўлжаллаган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Директор.. биринчи навбатда бу йил уруғ экиладиган ерларни мўлжаллаши керак эди. «Ўзбекистон қўриқлари». Мадрохлиқнинг вависини сизга мўлжаллаб қўювдик, бу ҳам вафот топибди-да. Ҳамза, Майсаранинг иши.

3 Чамаламоқ, тахмин қилмоқ. Боғнинг саҳнини Салим уч ярим таноб, Фазлиддин уч таноб мўлжаллади. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Нишонга олмоқ, пойламоқ. Оқилхонтўра Бўтабойни мўлжаллаб отган ўқ Тиллабувага теккан экан. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. ..Аҳмад танбал бўйинини мўлжаллаб урган қилич Бобурнинг ёй-ўқлари солинган садағига тегиб, уни шартта кесиб тушди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

МЎЛЖАЛЛИ Олдиндан мўлжаллаб қўйилган; белгили, ўлчовли. Мўлжалли вақт. ■ Барча ҳозир мўлжалли чопиқни битириб олишдан бошқа нарсани ўйламайди. А. Қодирий, Обид кетмон.

МЎЛ-КЎЛ Жуда мўл, сероб, тўкин. Мамлакатимизда қишлоқ хўжалик маҳсулотлари мўл-кўл. Меҳнаткашларни озиқ-овқат билан мўл-кўл таъминламоқ. ■ Бир неча кун булутланиб турган ҳаво яна очилиб кетди. Қуёш ўз ҳаётбахш нурларини тагин мўл-кўл соча бошлади. А. Ҳайитметов, Пўлат бармоқлар.

МЎЛ-КЎЛЧИЛИК Мўл-кўл ҳолат, мўл-кўл таъминланган ҳолат, шароит. Янги ерлар очишда, уларни мўл-кўлчилик масканларига айлантиришда чўлқуварларимиз кўрсатган қахрамонликлар кўз олдимиздан бир-бир ўтади. Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз. Меъмор ҳаёлида ҳамма ёқ гулистон, ҳамма одамлар бир-бирига меҳрибон, ҳамма ерда мўл-кўлчилик бўлиб туюлади. Мирмуҳсин, Меъмор.

МЎЛЛАМОҚ кам қўлл. Кўпайтирмоқ, кўп қилмоқ. Пули кўп деб энасини галланлар.. Давлатимни, ҳар нарсамни мўлланглар. Пўлкан, Ҳасан батрак.

МЎЛЛИК Мўл миқдорга эгалик; кўплик. Дарахтлар меванинг мўллигидан ҳар томонга эгилар. Ойбек, Навоий.

МЎЛОҚ с. т. 1 Чўлоқ, ногирон. Мўлоқ одам. ■ Бир қўли мўлоқ бўлгани учун, уни ҳарбий хизматга олишмади. С. Аҳмад, Уфқ.

..қаерга борсам, «Келинг-келинг, мулла Қамбар!» ..«чўлоқ Қамбар, мўлоқ Қамбар!». Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бирор ери учган, синиқ. *Мўлоқ ошиқ.*

МҮЛТАЙМОҚ 1 Аянчли қарамоқ, кўзни жавдиратиб, маъюсланиб, эзилиб қарамоқ; жавдирамоқ. *У [Раҳим] атрофига безовта аланглаб, кимнидир ахтарди. Лоп этиб кўзи бир чеккада мўлтайиб турган «Митти»га тушди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

2 Эътиборсиз, хаёл паришонлик билан қарамоқ. *Шу чоққача мўлтайиб, хаёл ичида шўнғиб ўтирган Кумушбиби бир сесканди-да, қўшиқчи қизларга қаради. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

МҮЛТИЛЛАМОҚ *айн. мўлтаймоқ.* -*Ана ўша материалларни, ҳалигидек катта бошини кичкина қилиб, сизга мўлтиллаб турган заказчиларга кўрсатинг, ўртоқ Қўшоқов, — деди Муродов. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.*

МҮЛТИРАМОҚ *айн. мўлтаймоқ* 1. *Вали ака Хадича бувининг юм-юм ёш оқиб тушаётган юзига мўлтираб туриб: -Хафа бўлманг, онаси, — деди. М. Исмоилий, Фарғона. т.о.*

МҮЛТ-МҮЛТ *тақл. с.* Кўзда ёшнинг тўлиб-тўкилиб турган ҳолатини билдиради. *..қуллик билан озодлик ўртасидаги тафовутни тўла ҳис қилиб, кўзларидан мўлт-мўлт ёш оқизмай қолмас эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ҳаёт ичидан отилиб чиққан хўрликка чидай олмай, йиғидан мўлт-мўлт тўкилаётган кўз ёшларидан узини тиёлмай фиғон қилди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

МҮЛТОНИ [Покистондаги Мўлтон шаҳри номидан] 1 *эск. айн. дўли. Авлодаждоди фол очиб, фирибгарлик билан кун кўриб келган мўлтони қолхос ишига бўйин берармиди. Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.*

2 *кўчма* Фирибгар, мутгаҳам. *Дунё ҳаром, деб туриб, дунё йиққан мўлтониларда самимият нима қилсин! С. Анорбоев, Оқсой.*

МҮЛТОНИЛИК Мўлтонига хос хатти-ҳаракат, иш (қ. *мўлтони* 2). *Оз бўлса ҳам пешона терим билан топаман, суқтойлик, мўлтониликка сира юрмайман. Ойбек, Танланган асарлар.*

МҮЛЧИЛИК Маншат, турмуш учун зарур бўлган нарсаларнинг мўллиги; тўкинчилик, фаровонлик. *Мўлчиликка эришмоқ. Меҳнат — мўлчилик гарови. Мақол. ■ Мам-*

лакатиинг ёруғ юзи, хуснидир пахта, Мўлчиликдан нишон бордир ҳар бир дарахтда. Ғ. Гулом.

МҮМАЙ 1 Яхлит ва салмоқли (пул ва даромад ҳақида). *Омборда ғалламиз, кассада мўмайгина пулимиз ҳам бор. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Бухорода машинани мўл ҳосил, арзон пахта, мўмай даромад манбаи деб тушунадиган бўлиб қолишди. Т. Салимов, Машинага ихлос қўйиб.*

2 *Осонлик билан, бемехнат топилган; бебилиска. Маишатпараст одамга мўмай-мўмай пул бўлмаса қийин-да. М. Иброҳимов, Эгасига тегмаган мактуб.*

МҮМАТАЛОҚ Шикастланиш натижа-сида тери ва шиллик парданинг кўкариши.

МҮМИН [а. مؤمن — эътиқод қилувчи] 1 *дин.* Оллоҳнинг борлигига иқрор бўлган, имон келтирган киши; мусулмон. [Сафар бўзчи] *Шу каъбатуллонинг ичида ўтириб, ёлгон гапирган одам мусулмон эмас, кишининг қасамига ишонмаган ҳам етти мазҳабда мўмин эмас. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

2 *кўчма* Ювош, беозор, мулойим. *Мўмин одам. ■ Муҳаррам кўчада соддагина, мўмингина кўринган бу қизнинг шунчалик шўхликлари.. борлигини ўзи кўрмай, биров айтганда, асло ишонмасди. Шухрат, Шинелли йиллар.*

3 *Мўмин (эркаклар исми).*

МҮМИН-ҚОБИЛ Сўзга кирадиган ва ювош; беозор. *Биласан-ку, Фанижон акам мўмин-қобил, меҳнаткаш, зехни баланд.. йиғит эди. Ойбек, Улуғ йўл. Хуллас.. ёш, мўмин-қобил бир ёрдамчи керак эди. Х. Султонов, Онамнинг юрти.*

МҮНДИ [ф. مندى — оғзи синиқ кўза] Сопол кўза тури: оғзи тор, қорни кенг шаклда, дастасиз бўлади (суюқлик солиб қўйишда фойдаланилади). *Бўзчи белбоққа ёлчимас, кулол — мўндига. Мақол. ■ Чайладаги хуржуннинг иккала кўзида қўшқулоқ мўндилар серқатиқ жўхори гўжага тўла. Х. Султонов, Онамнинг юрти.*

МҮРАЛАМОҚ Тўсиқ, тирқиш, тешик орқали қарамоқ. *Тирқишдан мўраламоқ. ■ Нури палак остида ёш аёллар билан қуршалган ҳолда турар.. баъзан яллагиларга яширинча мўралаб қўяр эди. Ойбек, Танланган асарлар. Тургиси келмай, кўрпанинг тагидан мўралаб ётган Сарсенбой бошини буркаб олди. Р. Файзий, Сен етим эмассан. Бурнининг*

учигача тушириб олган кўзойнаги тепасидан мўралайди. Мирмуҳсин, Умид.

МЎРДАК: мўрдак арава шв. Безатилган соябонли арава. -Жуманиёз отанинг қизини мўрдак аравада Хивага олиб кетдилар-а? - деди Ниёзмуроднинг аммаси. Мирмуҳсин, Чўри.

МЎРИ [ф. موری - гиштдан қилинган сувқувур] Ошхона. печка, ўчоқ ва ш. к. нинг тутун чиқиб кетадиган йўли; дудбурон, мўркон. Улар қишлоқ ичига тор сўқмоқдан киришди: пастак деворлар, баланд-паст уйлар, пичан босилган томлар, онда-сонда тутун бурқсиган мўрилар. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Паға-паға тутунлар Кўтарилар мўридан. С. Акбарий.

МЎРКОН айн. мўри. Ўша тандир, ўша ўчоқ, ошхонамиз мўркон. Наррогида Мирхалиқ тақачининг дўкони. Х. Салоҳ, Ташналик.

МЎР-МАЛАХ [ф. مور - чумоли + ملح - чигиртка]: мўр-малахдай Кумурсқа ва чигиртка каби: кўплашиб, ёпирилиб. Котловандан чиққан янги нам тупроқ тоғдай бўлиб турибди, атрофида мўр-малахдай одам. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Ҳар бири бир янгилик келтираётган бу кунларнинг шавқидан маст бўлган халойиқ ҳар қандай ишга мўр-малахдай ёпишар.. эди. А. Қаҳҳор. Кўшчинор чироқлари.

МЎРТ Эгилмасдан синадиган, синувчан. Мўрт чўян. Мўрт ёғоч. ■ Дарахтлар, буталар эгилиб-букиларди, аммо уларни бир мўрт чўпдек синдириш ёки таг томири билан ағдариш осон эмас эди. С. Анарбоев, Оқсой.

МЎРТЛАШМОҚ Мўрт бўлмоқ, синувчан ҳолга келмоқ. Совуққа туриб қолган картошка ҳам мўртлашиб, яроқсизланади. «Фан ва турмуш».

МЎРЧА I [ф. مورچال - чумоли уяси; лаҳим, ер ости йўли] Европа типигаги ҳаммом. Йигит ҳужрага жойлашиб, бир оз дам олгандан кейин сарой ёнидаги кўҳна мўрчада ювинди. М. Осим, Карвон йўлларида. Иваннинг эпчилгина сингисиси бор экан, у мўрчага ўт ёқди, биз ҳузур қилиб ювиндик. Н. Сафаров, Оловли излар.

МЎРЧА II [ф. مورچه - чумолича] шв. Чумоли, қумурсқа.

МЎРЧАМИЁН [ф. مورچه ميان - чумоли бел; ингичка бел] Ингичка белли, бели

ингичка, хипча бел (хотин-қизлар ҳақида). Бир туриб ўтирганда билдики, бел мўрчамиён. Ўзини ҳам бир тутам қилиб, эли камар билан қисиб қўйибди. Шухрат, Умр поғоналари. Шундай нозик, мўрчамиён нарсани ўша даванига берасизми? Ш. Саъдулла, Икки билагузук.

МЎЪЖАЗ [а. معجز - ажойиб, ғалати, ғаройиб; гўзал] 1 Кишини ҳайратга соладиган; ажиб, ажойиб. Шоир тоқчалардаги чиройли хитой идишларга, фил тишидан ишланган ажойиб, мўъжаз қутичаларга разм солди. Ойбек, Навоий.

2 Ихчам, кичкина. Супанинг қаршисига, ўн қадамча нарига мўъжазгина бир чорпоя қўйилиб, унга самоварнинг эски-туски палослари солинди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Айвонда чироқ ёқилди. Шинам, мўъжазгина хона ёришиб кетди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

МЎЪЖИЗА [а. معجزه - каромат; ҳайратга соладиган нарса; ажойибот] 1 Диний ва афсонавий тасаввурларга кўра, ғайритабиий, илоҳий ҳодиса; пайғамбарлар томонидан воқе бўладиган, уларнинг ҳақиқатан ҳам алло таолонинг бандаларга юборилган элчилари эканлигини тасдиқлайдиган ғайритабиий ҳодиса.

2 Умуман, ҳар қандай одатдан ташқари, кишини ҳайрон қолдирувчи ҳодиса, иш ёки нарса. Искандаров бир неча минут табиатнинг бу мўъжизасига лол қараб қолди. С. Аҳмад, Бош оғриги. Айниқса, шундай пайтларда Турсунойга онасининг «газета ўқиш»и аллақандай сирли бир мўъжизадай кўриниб кетади. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

МЎЪЖИЗАДОР кам қўлл. айн. мўъжизакор. Йўлнинг икки четини Ҳиндистон табиатининг мўъжизадор, сеҳркор кучи яратган азим, кўркем дарахтлар безар эди. Ойбек, Нур қидириб.

МЎЪЖИЗАКОР [а. +ф. معجزهكار - мўъжиза яратувчи] Мўъжизалар яратувчи. Мўъжизакор Хоразм ўлкасига бориб, у ердаги ёдгорликлар билан танишишнинг ўзи ҳам ўз аجدодлари ўтмишидан хабардор бўлиш учун ажойиб «ойнаи жаҳон» бўлади. Н. Сафаров, Оловли излар.

МЎЪЖИЗАЛИ Мўъжизадан иборат бўлган, кишини ҳайратга соладиган; ажиб, ажойиб. Тўқимачилик саноатининг бу мўъжи-

зали машинасини дунёда бирор мамлакат ҳаёлига келтирган эмас. Туйғун, Юрак қўшиқлари.

МЎЪТАБАБ [а. معتبر — ҳурматли, эътиборли] **1** кт. Эътибор топган, ишонч қозонган, эътиборли; муқаддас. *Мўътабар одам. Мўътабар манбалардан олинган хабар. Чин сўз — мўътабар, яхши сўз — мухтасар. Мақол. ■ Қудрат қўлида болгаси билан, «ким экан», деб қаради-да, мўътабар чоларни кўриб, юзи бирдан ёришди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ватан! Ватан! Нақадар мўътабар ва табар-рук сўз. Шухрат, Шинелли йиллар.*

2 Мўътабар (хотин-қизлар исми).

МУЪТАДИЛ [а. معتدل — қадди-қомати келишган, расо; мутаносиб; ўртача, ўрта-миёна] **1** Совуқ ҳам эмас, иссиқ ҳам эмас; ўртача, ўртамиёна. *Сунбула ойининг мўътадил ҳавосига қарамасдан, Зайнаб маржон-маржон терлаган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бу водийнинг гўзал манзараси, мўътадил иқлими, хуш ҳавоси.. ҳамма кўрганларни мафтун этиб келади. Н. Юсуфий, Фарғона шўх кулади.*

2 Умуман, ўртача, меъёрий. *Мўътадил босим. Мўътадил талаблар. ■ Адабиёт соҳасида катта бурилиш яшаш, тўғаракларни мўътадил йўлга солиб юборишда қийинчилик бўлди. Н. Сафаров, Оловли излар. Аббосов ҳамма нарсаси ўртача, ҳар жиҳатдан мўътадил, ҳар томонлама омади келган одам эди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.*

3 Ўртача йўл тутувчи, бирор томонга ён босмайдиган. *Мўътадил либераллар. ■ Янги вазирлар мўътадил миллатчилардан ва фирқасизлардан иборат. Газетадан.*

МЎҒУЛ 1 Мўғулистон (Монголия) туб аҳолисининг номи. *Мўғул халқи.*

2 Шу халқ, миллатга мансуб, тегишли. *Мўғул тили.*

МЎҒУЛЛАР Мўғулистон ва Хитой Халқ Республикасидаги Ички Мўғулистоннинг туб аҳолиси.

Буюк мўғуллар Бобурийлар сулоласининг Европа адабиётида қабул қилинган ноилмий, сохта номи.

МЎҒУЛЧА Шашмақомдаги ҳар бир мақомнинг ашула бўлимида иккинчи гуруҳни ташкил этувчи асосий шўъбалардан бири. Улар, савт шўъбалари каби, 5 чорак такт ўлчовидаги доира усулида ижро этилади.

МЎҒМАЛ [а. مهمل — эътибор берилмаган, ташлаб қўйилган; эскириб истеъмолдан чиққан] кт. Ноаниқ, мужмал. *Юсуфбек ҳожи эғнида кимхоб чопон билан ўрдадан чиқди. Ўрдадаги «Чопон муборак бўлсин!» деб сўрагувчиларга бир турли мўғмал жавоб берар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

МЎҒ-МЎҒ унд. с. Баъзи уй ҳайвонларини чақирришда ишлатилади, чақирришни билдиради. *«Мўғ-мўғ» деса, қўй ҳам тушунди. Аммо сенга сўз уқтириб бўлмайди. Ойбек, Танланган асарлар.*

Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж. II. Е—М / Таҳрир ҳайъати: Т. Мирзаев (раҳбар) ва бошқ.; ЎзР ФА Тил ва адабиёт ин-ти. - Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006.-672 б.

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

II жилд

“Ўзбекистон миллий энциклопедияси”
Давлат илмий нашриёти
(Тошкент, 700129, Навоий кўчаси, 30-уй)

2006 й. 10 октябрда босишга рухсат этилди.
Қоғоз бичими 70 x 100 $\frac{1}{16}$. Офсет қоғозда босилди.
72,39 нашриёт-ҳисоб табағи. 54,6 босма табақ.
Адади 3000. Баҳоси шартнома асосида. 06-741-буюртма.

“Ўзбекистон миллий энциклопедияси”
Давлат илмий нашриётининг ишлаб чиқариш,
харитаграфия ва безак бўлимида саҳифаланди.

“Ўзбекистон” нашриёт-матбаа ижодий уйи корхонасида босилди
(Тошкент, 700129, Навоий кўчаси, 30-уй).

РАССЫЛКА